1861. 6.

#

Carolus Christianus a Zeutsch.
Lipsiae, 6o Febr. 1819.
Const. 3 R. — . — .

JVRISPRVDENTIA VETVS ANTE-JVSTINIANEA

EX RECENSIONE ET CVM NOTIS

ANTONII SCHVLTINGII, JOH. FIL.

J. C. ET ANTECESSORIS LVGD. BAT.

EDITIO NOVA,

COLLATA

CVM CODICIBVS ANTIQVISSIMO WVRCEBVRGENSI ET GOTHANO.

DE ILLVSTRATIONE IVRIS CIVIL. ANTIQVI EX LECTIONE CLASSICORVM AVCTORVM

PRAEFATVS EST

D. GEORGIVS HENRICVS AYRER.

CVM POTENT. REG. POL. ET ELECT. SAX. PRIVILEGIO.

LIPSIAE,
EX OFFICINA WEIDMANNIANA,
MDCCXXXVII.

ILLVSTRISSIMO

DOMINO

AVGVSTO

S. R. I. COMITI

A

SVLKOWSKI

DOMINO MEO GRATIOSISSIMO.

ILLVSTRISSIME COMES.

Iam in tenerrima aetate *ſuperiori quidem anno* Illuſtriſſimo *atque* Excellentiſſimo parenti, *ſub exoptatiſſimum eius aduentum, ſimul cum Il-*

luſtriſſimo fratre, filialis obſequii teſſeram, obtuliſti litterarum primitias, adeo bonae ſpei plenas, vt, quod de Te Tuis*que conatibus laudatiſſimis princeps, patria, Reſpublica, ſperare non poſſit, nihil eſſe videatur. Tanta enim indoles, tantaque ingenii ſuauitas in illis vbique elucet, vt vel ex infanti* Tua *facundia certo colligi queat,* Te, *quae inſita* Tibi *eſt vis diſerte ac promte dicendi, Polonorum gentis propria,*

&

& *quae* Illuſtriſſimi *atque* Excellentiſſimi parentis *prouidentia ad naturam eximiam atque illuſtrem accedit ratio conformatioque doctrinae, ad laudes aliquando* Solicouiorum, Orichouiorum Varſeuiciorum, Samoſciorum *aliorumque ſummorum Oratorum, qui inter Sarmatas certatim de eloquentiae palma contenderunt, eſſe adſcenſurum. Natiuae vero animi* Tui *dotes ſicuti cum ſummo litterarum amore ac ſin-*

gulari erga omnes illarum cultores propenſione ſunt coniunctae: ita nullum eſt dubium, quin & haſce Iuriſprudentiae primitias, ab Antonio Schultingio *ex variis veterum ICtorum, qui ante* Iuſtiniani *aetatem vixerunt, fragmentis, quaſi tabulas e naufragio, collectas olim, eadem, vbi a Palladis ad Themidos ſacrarium progreſſus fueris, auiditate ſis accepturus, qua bonos libros omnes, qui ſapientiae theſauros re-*

clu-

cludunt, euoluere atque inſpicere ſoles. Nemini adeo rectius, quam Tuo Illuſtriſſimo Nomini, *nouam operis vtiliſſimi, quam adornaui, editionem conſecrandam putaui. Quod vt pro ſumma* Tua *benignitate aequi bonique conſulere mihique, rem litterariam pro virili promouere conanti, fauere velis, eſt, quod decentiſſimis precibus enixe abs* Te *peto. Supremum autem Numen ſupplex veneror, vt in ſplen-*

di-

didiſſimae gentis decus patriaeque ornamentum Illuſtriſſimo *atque* Excellentiſſimo parenti, *optimae ſpei filios, filiis optimum parentem ſeruet quam diutisſime,*

ILLVSTRISSIMO
NOMINI TVO

deuotiſſimus

MAVRITIVS GEORG. WEIDMANNVS.

PRAEFATIO.

Praeclare omnino de Repbl. litteraria promeriti laudemque ſunt aeternam conſecuti, quicunque vel Claſſicos Auctores, tenebris antea ſepultos, luci priſtinae reſtituerunt, vel iam reſtitutos emendarunt, vel emendatos annotationibus ſuis inſtruxere, commentariisue illuſtrarunt, vel etiam modum docuerunt cum fructu illos legendi. Quae enim ex praeſtantiſſimis eorum monumentis, irreparabili iactura plurimam partem deperditis, ad nos peruenerunt reliquiae, quantum in illis ſapientiae, eruditionis atque elegantiae ſit reconditum, quantumque adeo lectoribus adferre poſſint vtilitatis, luculentiſſime demonſtrant. Non repetam hic magna clariſſimorum virorum nomina, quae iam alia occaſione recenſui [1]. Facile mecum, qui vllo politioris humanitatis ſenſu adficiuntur, conſentient, neminem hic laude ſua defraudandum eſſe, qui litterarum ſtudioſis ad genuinos illos elegantiae theſauros vna vel altera ratione viam parauerit. Sed nec inanem operam illi ſumſerunt, qui ſpeciatim oſtendere ſunt adgreſſi, quantum lectio Claſſicorum Auctorum ſtudio iuris inſeruiat, & quot Romanorum leges, in Corpore Iuris Ciuilis obuenientes, illorum auxilio multo facilius dilucidiusque poſſint explicari. Probe id perpenderunt omnes, qui, non ſatis habentes, Leguleiorum more, magnum legum, ſibi non intellectarum, memoria tenere numerum, ſed earum rationes atque origines penitius inſpicientes, id egerunt, vt, primis apicibus ſufficienter initiati, ad adyta penetrarent Themidos, atque id, quod elegans & ſolidum dicitur in Iurisprudentia, ſibi compararent. Neminem fugit, quid in illa repurganda ſtatim poſt renatas litteras praeſtiterint ALCIATVS, BVDAEVS, CVIACIVS, BALDVINVS, HOTOMANVS,

[1] Conf. BLACKWALLIVS de *Praeſtantia Claſſicorum Auctorum.* Cap. IX. not. †

CHARONDAS, CONTIVS, FABRI, AVGVSTINVS, GIPHANIVS, Fratres PITHOEI, RAEVARDVS, RITTERSHVSIVS aliique ſummi nominis viri, quos ILL. HEINECCIVS [2] hanc in rem laudat, & quibus deinde ex hiſce ſeculis poſtremis MERILLIOS, GROTIOS, GOTHOFREDOS, AVERANIOS, VINNIOS, FREHEROS, HERALDOS, OISELIOS, BRVMMEROS, MENAGIOS, HVBEROS, SPANHEMIOS, maximo ipſorum merito ſubiungit. Inter omnes conſtat, quid nouiſſime GERHARDVS NOODT, & duo CORNELII celeberrimi, alter van BYNCKERSHOEK, VAN ECK alter, itemque EVERHARDVS OTTO & modo laudatus HEINECCIVS, ad Iurisprudentiam contulerint illuſtrandam, omnes Claſſicorum Auctorum monumenta diligenter perſcrutati. Nemo eſt, qui ſcripta tantorum perluſtrauerit virorum, quin ſimul perſpexerit, quantum ipſi lucis e fontibus illis limpidiſſimis adfundant legibus Romanorum permultis, maxima obſcuritate laborantibus, quas ſine hoc adminiculo non magis, quam aut Apollinis Oracula, aut Sibyllae Cumaeae folia, foremus intellecturi. Caecutiremus ſaepe cum imperito Gloſſatorum vulgo, atque tanquam illuni nocte, ſaepe laberemur, ſaepius offenderemus ſine lumine, ex Claſſicis ſcriptoribus petito. Niſi enim ipſi nobis praeſto eſſent, tum antiquitatem, cuius CICERONE teſte, plurima eſt in omni iure ciuili effigies, & cuius accuratior notitia iam olim apud ICtos Rom. in maxima poſitum fuit laude, tum hiſtoriam iuris, quam, hiſce ſubſidiis inſtructi, felici ſucceſſu THOMASIVS, BRVNQVELLVS & HEINECCIVS ſunt perſecuti, cum ignariſſimis ignoraremus. Ingens eſt veterum ICtorum numerus, quos, quia ſcripta eorum IVSTINIANI iam aeuo interciderant, non aliunde nouimus, quam aut ex POMPONII recenſione, l. 2. §. 37 ſqq. de O. I. cui praeſtantiſſimi ICti certatim operam nauarunt ſuam, & ad quam multa egregia ILL. BYNCKERSHOEKIVS [3] ſuppleuit, aut ex mentione, quam Claſſici Aucto-

2 *In praef. ad Antiquit. Rom.*

3 *In praetermiſſis ad h. l.* quod eſt primum inter Opuſcula eius Lugd. Bat. edita.

ctores paſſim de illis iniiciunt. Neque refragamur SCHVLTINGIO, non adeo culpandum eſſe TRIBONIANVM, aduerſus HOTOMANVM contendenti, [4] quod ſuppreſſis Ictorum, qui ſtante libera Rep. Rom. floruerunt, ſcriptis, Pandectas ex recentiorum, qui ſub Imperatoribus vixerunt, Reſponſis concinnauerit. Fateamur enim, oportet, quae ex PAPINIANO, PAVLO, VLPIANO, IVLIANO, CAIO, AFRICANO, MARCELLO aliisque, quorum ipſis principum conſtitutionibus probata fuit auctoritas, hauſerat, maioris tum in vita ciuili vſus fuiſſe, quam quae ex AELIORVM, CATONVM, MVCIORVM, MANILII, AQVILII GALLI, BALBI LVCILII, AVFIDII NAMVSAE, ALFENI VARI, TREBATII, CASCELII, TVBERONIS & aequalium, qui nondum auctoritate publica de iure reſpondebant, iam antiquatis libris petere potuiſſet, ſi etiam adhuc ſuperfuiſſent. Neque tamen dubitandum eſt, quin & horum ſcripta, ſi modo tuliſſent aetatem, multum ad illuſtrationem Iurisprudentiae fuiſſent collatura. Hinc, vt haec iactura reſarciatur, ad Claſſicos recurrendum eſt Auctores, qui ſubinde veterum illorum Ictorum mentionem faciunt; ſicuti e. c. GELLIVS memoriae prodidit, quae SERVIVS SVLPICIVS de dotibus, quae NERATIVS de nuptiis, quae alii de aliis argumentis ſcripſerunt. Facilius quoque diuerſas ſectarum, quas ATEIVS CAPITO & ANTISTIVS LABEO condiderunt, & de quibus erudite atque eleganter ILL. GOTFRIDVS MASCOVIVS diſſeruit [5], opiniones examinare, vtriusque rationes ponderare, ac diſſidia componere poſſemus, ſi ipſorum conditorum opera integra nobis inſpicere liceret. Quod cum fieri nequeat, ferendum, quod non mutandum, & in illis fragmentis acquieſcendum eſt, quae ex magno bonarum litterarum naufragio, quo tot pulcherrima monumenta perierunt, ſeruata & virorum cordatorum cura fuerunt col-

4 In Orat. prima huic operi annexa.

5. *In Diatribe de Sectis Sabinianorum & Proculianor.*

lecta. Cum ipſis vero iuris ſtudioſus in primis ſi lectionem Claſſicorum Auctorum coniunxerit, optime rebus conſuluerit ſuis. Transgreſſurus forem limites, intra quos praefatio noſtra ſe continere debet, ſi in latiſſimum, qui mihi ſe hic aperit, excurrere vellem campum. Solum ius connubiorum, quod nuper in *diſſertatione inaugurali*, quam in *Academia Georgia Auguſta* publice defendi, excutiendum ſumſeram, de huius rei veritate me conuicit. Neque enim, vel quid, vel quotuplex conuentio in manum, aut quaenam inter vxores Romanas differentia fuerit, definire potuiſſem, niſi cum VLPIANO DIONYSIVM HALICARNASS., CICERONEM, cuius Iurisprudentiam peculiari SCHVLTINGIVS noſter oratione extulit, PLINIVM aliosque veteres auctores, in ſubſidium vocaſſem. Ita quoque, ſi paruis licet magna componere, poenae coelibatus & praemia πολυπαιδίας ſine DIONIS CASSII, PLVTARCHI, LIVII, SVETONII, VALERII MAXIMI, GELLII & aliorum auctoritatibus, non tam commode atque exacte a doctiſſimis Commentatoribus ad L. Iul. Pap. Popp. enarrari, nec ius trium liberorum ſiue a VERTRANIO MAVRO, ſiue a BRVMMERO, explicari potuiſſet. Quonam iure ciues olim Romani, Latini, Italia, prouinciae & peregrini gauiſi fuerint, ex Claſſicis praeſertim Auctoribus CAROLVS SIGONIVS, EZECH. SPANHEMIVS, PETRVS CANTELIVS, didicerunt, ſuisque lucubrationibus alios docuerunt. Quae de varia teſtamentorum condendorum ratione diuerſisque legatorum generibus IVSTINIANVS in Inſtitutis habet, magnam illis lucem eorundem ſcripta foenerantur. Formulae vero & ſolemnia populi Rom. verba, quae erudita atque vtiliſſima diligentia BARNABAS BRISSONIVS congeſſit, Iurisdictio item & Imperium, ipſe iudiciorum ordo, feriae, Magiſtratuum diuerſorum auctoritas aliaque innumerabilia iuris capita, quae ſingularibus celeberrimi viri operibus pertractauerunt, vnde facilius feliciusue, quam ex Claſſicis ſcriptoribus, poſſunt illuſtrari? Aeternam adeo atque excellentiſſimam operam Iurisprudentiae

tiae

tiae dicauit ſplendidiſſimum orbis litterati decus, ANTONIVS SCHVLTINGIVS, cuius & vita & ſcripta eximia reliqua nemini eruditorum ſunt ignota, dum non ſolum veterum Ictorum fragmenta ſtudioſe collegit, ſed etiam variis ſcriptorum antiquorum locis explicauit & luculentiſſimo commentario tenebras, quibus erant inuoluta, diſcuſſit. Quid iam ante eum in conſarcinandis atque illuſtrandis vetuſti iuris reliquiis viri clariſſimi, ALMARICVS BOVCHARDVS, IO. SICHARDVS, IO. TILIVS, IAC. CVIACIVS, S. LEEWIVS, HIER. ALEANDER, IAC. OISELIVS, CONR. RITTERSHVSIVS, IAC. GOTHOFREDVS, praeſtiterint, ipſe in praefatione, huic operi praemiſſa, indicat, ad quam B. L. remitto. Ipſa autem SCHVLTINGII opera ita placuit, vt, tanquam Phidiae ſignum, omnibus probaretur. Cum igitur diuulgatis iam exemplaribus omnibus, rarior ipſius facta editio fuerit, operae pretium duxit Nobiliſſ. WEIDMANNVS, vir, vti de omni re libraria promouenda maxime ſollicitus, ita in primis editione Codicis Theodoſiani, quam ſtudio & cura Cl. RITTERI adornare coepit, de Iurisprudentia Antiuſtinianea iam bene meritus, denuo eam prelo ſubmittere, eo maiorem gratiam ab omnibus Iurisprudentiae elegantioris cultoribus initurus, quo magis illam emendandam atque augendam curauit. Non ſolum enim CAIVS & IVL. PAVLVS cum antiquiſſimo Codice manu exarato, & ex Wurceburgenſi *Bibliotheca* liberaliſſime communicato, ſed vterque etiam ſimul cum *Codicis Gregoriani* & *Hermogeniani* fragmentis cum exemplari manuſcripto, quod in *Sereniſſimi Ducis Saxo-Gothani* Bibliotheca inſtructiſſima aſſeruatur, collati, & variantes vbique lectiones annotatae atque ad calcem operis fuerunt reiectae. Quas inſignes ob acceſſiones aeque, ac ob vilitatem pretii, hanc editionem magis ad vſum publicum fore, quam illam, quae a Bibliopola quodam Lugdunenſi paratur, eſt omnino, cur ſperare poſſimus.

INDEX

INDEX FRAGMENTORVM, QVAE IN HOC OPERE CONTINENTVR.

Quae ſuperſunt ex Caii inſtitutionum Libris IV.

Iulii Pauli ſententiarum receptarum ad filium libri V.

Fragmentum ex Inſtitutionum Lib. II.

Tituli ex Corpore Vlpiani XXIX.

Codicis Gregoriani & Codicis Hermogeniani fragmenta, quae inuenta hactenus fuere, omnia.

Moſaicarum & Romanarum legum collatio ex integris Papiniani, Pauli, Vlpiani Aliorumque veterum iuris Auctorum libris ante tempora Imp. Iuſtiniani deſumta. Cum quibusdam aliis fragmentis.

Conſultatio veteris cuiusdam iurisconſulti.

Papiniani reſponſorum liber.

Doſithei Magiſtri Liber III. continens Diui Adriani Imp. ſententias & epiſtolas.

Cum Commentariis, Notis & interpretationibus virorum Doctorum integris.

Accedunt Ant. Schultingii orationes duae ad veterem Iurisprudentiam pertinentes.

BENE-

BENEVOLO LECTORI
S. P. D.
ANTONIVS SCHVLTINGIVS.

Rectiſſime illi ſentiunt, qui ita exiſtimant, juris civilis ſcientiam conſiſtere non tantopere in arte ratiocinandi, aut contemplatione, vel intellectu ejus, quod naturalis ratio aequitasque dictet, quam in hiſtorica cognitione ejus, quod quaque de re auctoritate eorum, quos penes jura conſtituendi eſt poteſtas, cautum ſancitumque ſit, ejusque prudenti interpretatione, & ad emergentes ex facto ſpecies applicatione, adhibita quoque ad partes aequitate, ubi de legislatoris verbis vel intentione dubitatio exoritur. Adeoque ad veram civilem ſapientiam id erit maxime neceſſarium, res quasque quam altiſſime poſſe repetere: &, cum jura civilia non omnia ſimul ac ſemel enata, & abſoluta fuerint; ſed primo ortum, dein, tempore & rerum uſu ita volente, frequenter incrementa, mutationes, & non, niſi ſenſim, perfectionem acceperint, eorum occaſiones, cauſas, origines, progreſſus, viciſſitudines, conſummationes comperta habere. Hoc non ipſa tantum rerum natura evidentiſſime evincit: ſed & veterum ſapientum probat auctoritas: qui ipſi ſane hunc eumdem in tradendo jure ordinem ubivis tenuerunt. Si autem quacumque tandem ratione quis expiſcari queat, quo ſeſe modo quidque quovis tempore habuerit, quid & quatenus ſublatum, innovatum, mutatum fuerit, is eadem opera id fuerit aſſecutus, quid Jurisconſultus aut Princeps, cujus aetatem exploratam habet, cum quid juris ſit exponit, ſcribere potuerit, vel debuerit: & quid conſequenter in illius ſcriptis Juſtinianei compilatores in Digeſtis aut Codice interpolarint, inverterint, transformarint. Quae omnia alibi plenius ac diligentius exſecuti ſumus [a]. Hic vero praeſidii erit etiam plurimum in cognitione linguae ac Latinitatis uno quoque ſaeculo uſitatae, nec non morum, rituum, totius denique hiſtoriae. Nihil tamen majori erit adjumento, quam diligens & accurata lectio illorum, quae ex priſcis Juris peritis vel conſtitutionibus Caeſarum extra Corpus Juſtinianeum, quod ex iisdem fontibus totum ferme hauſtum eſt, etiamnum ſuperſunt. In primis igitur hic numeranda veniunt quae nobis reſtant ex Corpore Alariciano: de quo licet verba fecerint plurimi, ex illis quoque, quorum lucubrationes hic exhibemus, in ſuis praefationibus vel dedicationibus; nihilominus quia nonnulla ab illis non tanguntur, vel non ſatis explicantur, quae tamen ſcitu ſunt non inutilia, facere non poſſum, quin de eo aliqua in medium proferam. Quod igitur praeter Jus Juſtinianeum aliquid quoque ex antiqua prudentia, unde tantum Juri Juſtinianeo lucis affulget, in Occi-

b dente

a) *Oration. de Jurisprudent. Hiſtoric. ad calcem hujus voluminis.*

dente ſervatum, ac ex fatali illo exitio, quod tam multa praeſtantiſſima veterum monumenta plane involvit, ereptum, atque ad nos transmiſſum fuerit, id ipſum Gothis praecipue accepto ferendum eſt: Gothis, inquam, quorum in Imperium Romanum irruptio litteris alioquin & bonis artibus fuit perniciofiſſima. Alaricus, videlicet, Wiſegothorum Rex in partibus Galliae trans Ligerim, nec non Hiſpaniae, pro more aliis quoque Regibus victricium nationum probato, victis Romanis indulſit, ut ſuis poſſent vivere legibus: quarum tamen cum nimia eſſe ipſi videretur obſcuritas, ad certum illas modum redigi, & illuſtrari voluit: quale quid & poſtea in Oriente fecit Imperator Juſtinianus, cui nimia illarum moles ac copia, nec non in quibusdam contrarietas remedium tale videbantur exigere [a]. At hic, cum in illo orbis tractu magis doctrina floreret, hominibus uſus eſt longe eruditioribus: opusque adeo condidit infinitis partibus praeſtantius. Juſſit vero Alaricus paulo poſt exortum ſexti a nato generis humani Servatore ſaeculi per ſacerdotes & nobiles viros Corpus aliquod juris confici [b]: quod continuit breviaria Codicis Gregoriani, Hermogeniani ac Theodoſiani, Novellasque aliquas, nec non Inſtitutiones, aut potius epitomen Inſtitutionum Caji, excerpta ex Sententiis Pauli, & libris Papiniani [c]. Adjectae quoque omnibus, excepto Cajo, quem totum in compendium potius redegerunt, atque inverterunt, paſſim interpretationes; quod ipſe etiam voluerat Rex Alaricus [d]: quae tamen interpretationes genium ac barbariem ſaeculi & gentis redolent, ac non infrequenter nihil referunt minus, quam mentem illorum, quae erant explicanda. Et hae nihilominus interpretationes ſenſim eam auctoritatem ſunt conſecutae, ut loco legum ipſarum allegarentur: quod fieri videmus in Capitularibus ac alibi: idque ad Pauli Sententias ſaepius notatum eſt: imo multi hodie exſtant antiqui libri, in quibus ſolae leguntur interpretationes [e]: de quibus, quatenus ad Theodoſianum Codicem pertinent, fuſe & accurate diſſerit V. C. Jac. Gothofredus [f]. In Caji quoque ſenſu exprimendo & Paulo exponendo quam multa & gravia paſſim Interpres antiquus commiſerit peccata, jam notarunt Viri Eruditi: nonnulla nos quoque obſervavimus. Collectionem vero hanc erroresque in ea admiſſos ego cum aliis adſcripſi Aniano qui unus creditur ex Regis fuiſſe Referendariis [g], quorum officium eſt Principi ſupplicum recitare deſideria, & Principis mandata judicibus inſinuare: ſuntque inter Spectabiles [h]; qualem etiam Anianum fuiſſe, ex iis, quae ſequentur, conſtabit. Retinuere autem Wiſegothi etiam dignitates a Romanis uſitatas: quod & in Italia Oſtrogothos obſervaſſe ex Caſſiodoro [i] notiſſimum eſt. Fuit quoque apud

a) *Vid. tit. C. de veter. jur. enucleand.* b) *Exemplar. auctoritatis, ſive Commonitor. Timotheo V. S. quod premiſſum eſt Codici Theodoſiano.* c) *Interpretation. l. un. Cod. Theod. de reſponſ. prudent.* d) *Dict. exemplar. auctoritat.* e) *vid. Jac. Gothofred. Prolegom. Cod. Theodoſ. cap. 6.* f) *dict. loc.* g) *id. Gothofred. ib. cap. 5.* h) *L. 2. C. de offic. ejus, qui vic. alicuj. judic. vel Praeſid. obtin. Novell. X. Novell. CXIII. cap. 1. Novell. CXXIV. cap. 4. Procop. Perſic. lib. II. cap. 23.* i) *Libris Variar.*

apud Francos primae ſtirpis Reges Referendarius, cui commiſſa erat annuli Regii cura, quique diplomatibus ſubſcribebat [a]: quem tamen hic non intelligo, cum hoc tempore, quo Alaricianum Corpus Juris lucem adſpexit, nondum a Francis victi eſſent Wiſegothi: adeoque a Francis aliquid mutuati eſſe non videantur. Aniano tamen illud Corpus adſcribi non debere opinatur ante memoratus Jac. Gothofredus [b], exiſtimans, Anianum operis hujus neque auctorem, neque interpretem fuiſſe, ſed tantum recognitorem ac ſubſcriptorem. At certo certius eſt, illum etiam editorem fuiſſe, & quidem ex ipſa auctoritate, ſive confirmatione Corporis Alariciani, in qua ita perſcriptum eſt. *Anianus, Vir Spectabilis, ex praeceptione D. N. Glorioſiſſ. Alarici Regis, hunc Codicem de Theodoſiani legibus atque Sententiis Juris, vel diverſis libris electum Aduris anno XXII. eo regnante, edidi atque ſubſcripſi.* (Annus memoratus eſt aerae vulgatae ſextus ſupra quingenteſimum.) Idem de editione tradit Sigebertus Gemblacenſis [c] (cujus teſtimonium minus recte Gothofredus rejicit) his verbis. *Anianus, Vir Spectabilis, jubente Alarico Rege, volumen unum de legibus Theodoſii edidit.* Per leges Theodoſii Sigebertus intelligit jus Romanum, cujus pars eximia erat Codex Theodoſianus; quo ſenſu & Sidonius Apollinaris [d] leges Theodoſianas opponit legibus Theodericianis, ſive Gothicis. Vt proinde non abſurde hic Aniano quid adſcribatur; licet alios quoque huic operi adhibitos eſſe liqueat. Certe & in Jure Juſtinianeo ſi quid carpatur, in Triboniano paſſim faba cuditur, quamvis & multorum aliorum miniſterio uſum fuiſſe Juſtinianum Imperatorem nemo ignoret. Nihil quoque hiſce obſtat, quod Gojaricus Comes hoc opus dicatur ordinaſſe, quando, ubi de operis praeſtantia vel vitiis eſt quaeſtio, magis editori, quam ordinatori, quid poſſit imputari. Ceterum Corpus illud Alaricianum ſaepiſſime venit ſub appellatione legis Romanae, vel legum Romanarum [e], etiam Corporis Theodoſiani [f]. Atque ita Gratianus plurima producit ex Sententiis Pauli, quae ait inveniri in legibus Theodoſianis [g]. Ex hoc Corpore ſua habet Papianus in Reſponſis, quem librum juſſu Gundebaldi, Burgundionum Regis, compoſitum eſſe in uſum illorum, qui Romana lege vivere vellent, exiſtimat Vir Doctiſſimus, Frid. Lindenbrogius [h]. Librum certe illum Legi Burgundionum quod ad ordinem paſſim reſpondere, ſaepius ad illum notavimus. Nec conſtitutiones Gregoriani, Hermogeniani, & Theodoſiani Codicis aliunde produxiſſe videtur auctor veteris Conſultationis. Per multa vero ſaecula in Gallia id obtinuiſſe, ut Romani jure uterentur Romano, teſtatiſſimum eſt [i]. Senſim vero partes mul-

 tae

a) *vid. du Cange Gloſſar. med. & infim. Latinitat. hoc verb.* b) *iisd. Prolegom. cap. 5.* c) *De Scriptorib. Eccleſiaſtic. cap. 70.* d) *Lib. II. epiſt. 1.* e) *Legib. Burgundion. tit. 55. l. 2. legib. Ripuarior. tit. 58. l. 1. tit. 61. l. 2. edict. Clotarii apud Baluz. in Capitularib. p. 7. & p. 10. Addition. IV. Capitular. cap. 45. & 160. & ſapius in Formul. Marculph. & alior.* f) *Nov. Collect. Formular. ap. Baluz. formul. 16.* g) *Can. propter, 22. & ſeqq. cauſ. 2. quaſt. 6. junct. Paul. Sententiar. lib. V. tit. 33. & ſeqq.* h) *Prolegom. in Codic. legg. antiquar.* i) *cit. edict. Clotar. ap. Baluz. Marculph. Formular. lib. II. formul. 10. & 17. & in Appendic. formul. 54. Formul. Sirmondic. 15. 20. 21. 22. 24. Formul. Lindenbrog. 80. add. Innocent. Ciron. ad Compilation. V. Decretal. lib. V. tit. 12. c. 3. & Obſervation. jur. Canonic. lib. IV. cap. 4.*

tae illius Corporis intercidere, praecipue Codicis Gregoriani & Hermogeniani breviaria ferme tota, & ex Papiniano excerpta. Quae vero ſuperſint, & a quibus publicata, ſequentia oſtendent.

Cajus ergo & Paulus primi in lucem emiſſi ſunt ab Almarico Bouchardo: & quidem Pariſiis, biennio ante quam Sichardi editio Baſileae prodiit: uti docet Cujacius[a]. Joh. Sichardus vero primus anno cIɔ Iɔ XXVIII. publico donavit Codicem Theodoſianum, ſive re vera breviarium illius Codicis, una cum aliquot Novellis Imperatorum, ut & Caji Inſtitutionum libros II. Pauli Sententiar. Receptarum libros V. cum interpretationibus antiquis, fragmenta quaedam ex Codice Gregoriano & Hermogeniano, Papiniani titulum, vel fragmentum potius unicum; addito inſuper Voluſio Maeciano de aſſe, Julio Frontino de controverſiis limitum cum Aggeni Vrbici commentariis. Atque haec tamquam princeps editio talium juris veteris reliquiarum laudatur hodie: quod & a me uno alterove loco factum eſt in notis, dum non ſatis eſſem memor ejus, quod ex Cujacio modo protuli: ipſam enim editionem illam Pariſienſem oculis uſurpavi numquam. Poſtea Joh. Tilius anno milleſimo quingenteſimo & nono ac quadrageſimo, vel quinquageſimo, titulos ex Corpore Vlpiani XXIX. in publicum protulit: (quod perperam a multis Sichardo adſcribitur) quos hodie vulgo putant eodem Corpore Alariciano comprehenſos fuiſſe: at ego alii cuicumque hos potius deberi exiſtimo, quam Wiſegothis, ex quorum barbarie nihil redolent illae puriſſimae juris veteris reliquiae[b]: utcumque illas etiam in codice veteri, qui alia ex Corpore Alariciano continebat, a ſeſe inventas fuiſſe teſtetur Tilius[c]: quam enim frequens eſt, ut in eodem volumine reperiantur diverſiſſimorum auctorum opera? ut inde, ſaltem ſi ex genere ſcribendi & ſtilo aliud conſtet, duci non poſſit argumentum. Poſtea quoque Vir Summus, Jacobus Cujacius Codici Theodoſiano poſt ingentes, quas Joh. Tilius illi contulerat, acceſſiones, pluribus conſtitutionibus & libris aliquot integris ac Novellis a ſe aucto adjecit titulos longe plures ex Corpore Codicis Gregoriani & Hermogeniani, quam in prioribus editionibus haberentur, nec non Cajum, Pauli Sententiarum libros cum Aniani interpretationibus & auctiores, & caſtiores, quam antea fuerant, Vlpianum, Voluſium Maecianum de partibus aſſis, Papiani librum Reſponſorum, qui nondum fuerat editus, notas denique Juris a Magnone collectas. Prodierunt haec Lugduni an. cIɔ Iɔ LXVI. Quae omnia iterum pulcherrime recuſa ſunt Pariſiis an. cIɔ Iɔ LXXXVI. auctiora ex libris veteribus & emendatiora, uti loquitur titulus, ordine nonnihil alicubi mutato, & additis fragmentis XII. tabularum, nec non duobus ex libris Inſtitutionum Caji, unoque Pauli ex libro Inſtitutionum ſecundo, praeterea Moſaicarum & Romanarum legum Collatione cum fragmentis quibusdam, Conſultatione Veteris Juris-

con-

a) *ad Paul. Sententiar. lib. I. tit. 15. §. 11* b) *vid. not. ad inſcription. titulor. ex Corp. Vlpian.* c) *In Dedicat. ad Emar. Ranconnet.*

conſulti, Stemmate, quemadmodum hereditates redeant, notisque quibusdam Juris ex Valerio Probo. Non praefert haec editio in titulo nomen Cujacii: ſed dedicationem illius habet primo loco, dein aliorum, qui eas editis a ſeſe libris eo volumine comprehenſis praemiſere. Verum a quocumque tandem curata ſit haec editio, bene ſane is de Juriſprudentia noſtra meritus fuit: ac mihi plurifariam ſua diligentia & praeſtanti judicio profuit. Eodem anno Aureliae Allobrogum, hoc eſt, Genevae, eadem prodiere cum nomine Cujacii in fronte, non tamen eodem per omnia modo: exceptis etiam fragmentis XII. tabularum, & fragmentis Caji & Pauli ex Inſtitutionibus. Illud vero Papiniani fragmentum, ſive, uti id nominaverat Sichardus, titulus Papiniani, hic eſt titulus I. Reſponſorum Papiani, ad exemplum editionis Cujacianae Lugdunenſis. Ego tamen Papiniani id eſſe, poſtquam ſatis diu dubius haeſi, tandem vidi, & probavi [a]. Non apparent quoque in ea editione Notae Juris ante memoratae. Hanc editionem appellare ſoleo Genevenſem cIↃ IↃ LXXXVI. atque haec etiam mihi ſaepe fuit utilis. Vtramque vero, & Pariſienſem, & hanc, ab ipſo Cujacio emiſſam eſſe eodem anno, & differre tamen in non paucis, nullo modo eſt credibile; quamvis & huic doctum virum praefuiſſe facile crediderim. Prodiit haec eadem iterum Lugduni anno cIↃ IↃ XCII. ſi tamen prodiiſſe iterum dici poſſit liber, in quo nihil novi conſpicitur, praeter ſolum titulum: omnia eadem, charta, paginae, verba, litterae, & iidem in litteris bene vel male exprimendis lapſus: ut adeo etiam tunc illa innotuerit fraus, qua veteres libri novo titulo praepoſito emittuntur, quaſi recentes, cum re vera jam diu novitatem exuerint: idque hodie uſurpatur frequenter, absque ullo metu legis Corneliae de falſis. Atque hae primariae ſunt editiones ex illis, quae plura ſimul complectuntur: aliae enim innumerae ſunt, quae non niſi unum vel etiam alterum libellum continent. Paucis quoque in locis citavi editionem Lugdunenſem anni cIↃ IↃ LIX. cui titulus, *Brachylogus totius Juris Civilis, ſive Corpus legum:* ubi conſpiciuntur Cajus ac Paulus, ſed hic ſine interpretationibus, ut & Vlpianus: at non ferenda vel impudentia, vel ignorantia, dicuntur in fronte libri Sententiarum Pauli numquam typis fuiſſe commiſſi, cum praeter editiones alias tunc etiam Cujaciana cum ipſius interpretationibus ante annum in ipſa Gallia prodiiſſet. Anno etiam ſuperioris aevi ſecundo & ſeptuageſimo hic loci collectio quaedam in vulgus eſt emiſſa ſub titulo, *de Origine & Progreſſu Juris Romani Auctores & Fragmenta Veterum Juriſconſultorum, cum notis Arn. Vinnii, & Variorum, Auctore & Collectore S. Leewio, J. C.* in qua etiam Vlpianus, Paulus, Cajus, ac Moſaicarum & Romanarum legum Collatio exſtant: cujus libri recudendi cum multos ante annos bibliopola Farnequeranus conſilium cepiſſet, idque mecum communicaret, non potui ipſi auctor fieri, ut illud exſequeretur, cum illic, ne de aliis dicam, non omnes inveniantur,

 quae

a) *In hoc volum. p. 81c.*

quae ex jure veteri ſuperſunt reliquiae, nec quæ illic conſpiciuntur, tam integre ſint editae, quam edi poſſint ac debeant. Addidi tamen, me jam dudum cogitare de conjiciendis in unum volumen omnibus, quae ex antiquo jure conquiri poſſint, cum Virorum Doctorum, nec non meis lucrubationibus: idque ad opus aliquid quidem praeparatum eſſe: at multa deeſſe, quae in curſu me impedirent. In primis autem, praeterquam quod hoc opus non poſſet perfici, niſi annua, bima, trima die, deſiderabam non tantum libros veteres manu exaratos, quorum videbam me compotem fieri nulla prorſus ratione poſſe: at editiones etiam antiquas, quae loco manuſcriptorum eſſe debent illis, qui ſcire cupiunt accuratius, quo modo quidque ab initio lectum, poſteaque immutatum fuerit. Ac harum ſequenti tempore aliquam adeptus mihi ſum copiam. Verum vel ſic quoque, cum multa adhuc non ſatis mihi eſſent liquida, jacuiſſent forte etiamnunc omnia, quae parata ad hoc inſtitutum habebam, niſi Viri Eruditiſſimi & amici mei urſiſſent negotium, & tantum non convicio editionem a me exegiſſent, praecipue Vir Doctrinae & Juriſprudentiae gloria nulli ſecundus cognatus, & jam quoque Collega meus honoratiſſimus, Gerardus Noodt. Atque interrupta quoque eſt deinceps operis impreſſio, tum mea ex Friſia ad hanc Academiam migratione, quae quando accidit, jam duo & quinquaginta folia abſoluta erant, tum aliis quoque novis & non praeviſis occupationibus. At de eo jam non tantopere erit laborandum, lente, an feſtinate opus prodeat, quam quantum illud in publicum poſſit eſſe utile. Quid itaque hunc in finem in ſingulis partibus, & in univerſum a nobis ſit praeſtitum, jam porro exponemus.

Primum ergo locum tenet Cajus, (ſic ſcribo, non *Gajus:* quamvis enim ita pronuntiaſſe veteres conſtet, tamen eos ſcripſiſſe *Cajus*, docet Quinctilianus [a]: & probant paſſim priſcae inſcriptiones) utpote omnium antiquiſſimus: at qui ita male ab Aniano, ſive a Wiſegothis, acceptus eſt, ut vix in Cajo Cajum poſſis agnoſcere: Inſtitutiones enim Caji, quae olim in deliciis ſunt habitae, in ſcholis praecipue ſtudioſis expoſitae [b], & quas pro norma ſuarum ſumpſit Caeſar Juſtinianus, uti ex his quoque reliquiis apparet, in compendium plane inelegans & inconcinnum redactas hic habemus ſolummodo. Ac ne hoc quidem, uti ita dicam, cadaver Caji incolume ad nos evaſit, cum nihil ex illis, quae poſt materiam furtorum tradita ſunt, hic conſpiciatur. Et tamen de injuriis quoque egiſſe Cajum indicat Papianus [c]: qui quidem meminit regulae Caji, & conſtat Cajum libros Regularum edidiſſe; non tamen ex libris Caji Regularum aliquid in Corpore Alariciano repoſitum eſſe uſquam legimus: & ſimili ratione idem Papianus alibi [d] per regulam Caji intelligit id, quod Cajus in Inſtitutionibus docuit de hereditatibus ab inteſtato: ut proinde nihil ſit cauſae, cur non hunc libellum a Papiano intelligi exiſtimem. Et aut valde ego fallor, aut eodem ordine in libro quarto proceſſit Cajus, ac fecit Juſtinia-

a) *Inſtitution. Orator. 1. cap. 7.* b) *Conſtitution. omnem, §. 1. de conception. Dig.* c) *Reſponſor. tit. 5.* d) *Tit. 9.*

ſtinianus Imperator. a) Nec recte ex eo, quod in Pandectis tantum ex libris tribus Caji fragmenta habeamus, illud intuleris, non niſi tres a Cajo compoſitos fuiſſe, in qua opinone eſt Hier. Aleander [a], qui non debuerat in dubium hic vocare fidem Indicis Florentini, in quo diſerte fit mentio librorum quatuor. Ex multis veterum libris nihil in Digeſta relatum eſt: ac viſum forte ſufficere, quod ex hoc libro in Inſtitutionibus ſatis multa eſſent collocata. Occurrunt autem etiam in hac epitome plurima, quae juri Juſtinianeo lucem foenerentur, veluti circa diverſitatem libertinorum, formam emancipationis, diſcrimina legatorum, vindicationis, damnationis, ſinendi modo, per praeceptionem, ut & inter legata & fideicommiſſa, nec non quaedam de obligatione litterarum vetere, etſi hic quid Cajus ipſe voluerit, extricare, opus ſit ac labor. Nos vero titulum reliquimus Inſtitutionum Caji, uti ab Epitomatore eſt quoque retentus: majori tamen jure id factum eſt a nobis, cum etiam illa, quae ex Caji Inſtitutionibus in Pandectis, in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum, ac apud Boëthium inveniuntur, huc contulerimus: quae vel interpoſuimus ſeparatim, ſi quidem nihil tale exſtaret in epitome, quod fecit ubivis Aleander; vel, ſi ei reſponderent, e regione ei oppoſuimus, ſed ſemper diverſa litterarum forma: ut ita quoque unuſquiſque videat, quid inter verum Cajum, & hunc excarnificatum interſit: quod obſervavit etiam Jacobus Oiſelius. Librorum vero, qui non niſi duo diſtincti apparent, & titulorum numerum non mutavi, licet plures ab ipſo Cajo relictos eſſe nullus iverim inficias: nec adeo cum Aleandro libros feci tres, aut cum Oiſelio quatuor. Vnde nec titulo, qui omnes praecedit, *de jure naturali, gentium & civili*, & ſub quo aliquid aliunde propoſui, numerum addidi, ne alioquin omnium titulorum libri primi numeri a vulgaribus diſcreparent, cum legentium incommodo, & ſine ulla plane utilitate. Sufficere viſum eſt, ſi nihil hic ex univerſis, quae hiſce ex libris reſtant, deſideraretur. Adde, quod non ſit opus, ut epitome circa numerum librorum & titulorum operi ipſi reſpondeat. Ac dum illi ambo pro ſuo quiſque arbitratu omnia diſpoſuerunt, numerumque titulorum admodum auxerunt, praecipue Aleander, (is titulos vocat capita) editiones illorum plane ſibi invicem ſunt diſſimiles. Hic tamen ad marginem notat numeros editionum aliarum: Oiſelius vero ad calcem voluminis iterum vulgatam epitomen poſuit ſub hoc titulo, *Caji Inſtitutionum libri duo*, quo ille potuerat ſuperſedere, nec ullo verbo lectorem fraudare, ſi id, quod nos fecimus, ipſi veniſſet in mentem, ac placuiſſet. De commentario vero Hier. Aleandri & notis Oiſelii, qui ambo Viri Docti adhuc juvenes ad ſcribendum acceſſere, quid ſtatuerem, insererem huic operi, an prorſus, an ex parte omitterem, diu haeſi dubius, cum nihil occurreret, quod reprehenſioni non pateret, quodque mihi ipſi poſſet ſatisfacere: videbam enim utrumque admodum eſſe diffuſum: & maxime poſteriorem nimis

a) *Præfation. ad Caj.*

mis largiter calamo indulſiſſe, ac in hoc multa ſeſe offerre ſatis communia, alia ex auctoribus non ignotis hauſta; quod ſubinde quoque indicavi; alia, quae longius a Cajo abeant. E diverſo tamen in utroque, ne dicam de ſtilo ſatis nitido, plurima licet invenire minime inelegantia, minime inutilia, atque etiam provectiore aetate nequaquam indigna. Adeoque & a viris eruditis ſaepius citantur, non abſque elogio etiam. Ex variis, quae mihi ſuccurrebant, unum erat eligendum. Mea, videlicet, ſola ad Cajum poteram depromere: verum hac ratione plurima debuiſſent ſcribi illis plane ſimilia, quae ſcripſerant alii; aut multa debuiſſent praetermitti non tacta, in quibus tamen legentibus aqua ſaepe haeſiſſet; maxime ſi alicui interpretes illi non eſſent ad manum, hoc eſt, pleriſque: nec ſcire potuiſſet lector non eruditus, an locus aliquis ab interpretibus intellectus eſſet, an non: quod certe ego mihi in evolvendis ſcriptoribus cum unius viri docti ad ſpecialia loca notis, eveniſſe interdum fui expertus: nec dubito, quin id ipſum aliis quoque acciderit. Ne dicam, occaſione illorum, quae interpres aliquis profert ad ſcriptorem illuſtrandum, neceſſitatem quoque alii adferri aliquid addendi, vel plenius confirmandi, interdum & refellendi: unde parum aliquando juvatur lector, qui talem interpretem non poteſt conſulere. Alterum ergo erat, ut, quoniam in multis Cajus explicatione carere non poteſt, ex utroque delibarem quae mihi arriderent, iisque mea ſuperadderem. Verum, cum omnes Interpretes Pauli, Vlpiani aliorumque indeminutos ſervare mihi ſtaret ſententia, nec umquam probare potuiſſem pravum quorundam morem truncandi, divellendi, lacerandique ſcripta erudita: viderem inſuper, illa quoque luxuriantia, quae hic abundant, non eſſe tamen inepta, mala, aut rerum bonarum plane inania, huc itidem deſcendere non potui. Si etiam, quod tertium erat, prolixiores notas alium in locum ſeorſim contuliſſem, praeterquam quod ita ne tantillum quidem de voluminis mole deceſſiſſet, illud quoque inde crebro exoritur difficultatis, quod ad intellectum paucorum verborum idem liber diverſis in locis inſpiciendus ac conferendus ſit. Minimum itaque tandem viſum eſt habere incommodi, ſi omnia verbis Caji ſubjicerem, quod in reliquis hujus corporis partibus commode fieri poſſe ſatis animadvertebam. Adjeci quoque legibus ab Aleandro per verba initialia ſola ſaepe citatis numeros: quod & in Cujacianis ad Paulum & Vlpianum lucubrationibus obſervavi, ut ita loca illa inventu & collatu ſtudioſis eſſent faciliora. Quamvis autem Oiſeliana editio his in terris etiam nunc non difficulter inveniri queat, adeoque ut renovaretur, cauſa vix eſſe poſſit videri, non tamen alibi illa tam facile haberi poterit: nec minus in Oiſelii notis occurrunt, quae illuſtrationi Caji inſerviant, quam in Aleandri commentario: ut proinde nec notas Oiſelii omittendas eſſe putarem. Aleandrina vero editio jam dudum comparatu fuit difficillima: ac paucis admodum in bibliothecis reperitur.

ritur. Quinimo licet illa prodierit Venetiis anno ſuperioris ſaeculi primo, in ipſa tamen Italia raram illam jam dudum fuiſſe, colligo ex eo, quod de Hier. Aleandro loquens ſcriptum reliquit Leo Allatius [a], eſſe, qui narrent, juvenem adhuc Caji, veteris Juriſconſulti, Inſtitutionum fragmenta ex univerſo Corpore Juris collegiſſe, & commentario illuſtraſſe: ſibi nondum videre contigiſſe. Oiſelius etiam ſeſe ejus compotem fieri non potuiſſe teſtatur plus ſemel [b]. Ego quod hujus libelli uſu gaviſus fuerim, humanitati debeo Ampliſſimi ac Prudentiſſimi Viri, Pauli Voet a Winſſen, qui Illuſtriſſimis & Praepotentibus Trajectinae Dioeceſeos Ordinibus eſt a ſecretis. Cum tamen ferme typis deſcriptus eſſet Cajus, ego quoque nactus ſum mihi exemplar. In hoc vero illuſtrando ipſe brevis eſſe conatus ſum, cum alios in eo viderem fuiſſe plus ſatis operoſos: interdum tamen rerum difficultates, interdum interpretes plura adferre coëgerunt. Illud vero nemo exiſtimet, omnia, quae in his, vel aliis interpretibus intacta relinquo, a me ſtatim quoque approbari. Satis mihi viſum plurima ad examen revocaſſe, quae ad ſcripta auctorum veterum praecipue facerent. D. Gothofredi & Jul. Pacii breves notas ad Cajum, ut & ad Vlpianum, miſſas feci, cum vix quidquam habeant, quod non ab aliis ſit dictum, & in omnium ſint manibus.

Sententias Julii Pauli quod attinet, quis in illis condendis ſcopus fuerit Pauli, quando eas ſcripſerit, quo modo hi libri diverſi fuerint ab aliis libris Pauli Sententiarum, ſive Factorum, quam praeſtans fuerit olim hoc Sententiarum opus, quantae auctoritatis, quam parva pars hodie ex eo ſuperſit, ac non niſi quaedam excerpta; haec omnia ex profeſſo & copioſe alibi demonſtravimus [c]. Quae vero in hiſce reliquiis inveniantur rara, & non ita alibi expoſita, enumerarunt Viri Eruditiſſimi, Conr. Rittershuſius [d] & Jac. Gothofredus [e]. In his Sententiis nullam habui editionem, quam plane ſequerer. Vulgo illa ſola hominum teritur manibus, quam Cujacius curavit & cum interpretationibus ſuis publicavit Lutetiae Pariſiorum anno cIↄ Iↄ LVIII. quaeque inter priora ipſius opera eſt collocata, quam etiam D. Gothofredus exhibuit ad calcem Corporis Juris in maxima forma: idque ſervatum quoque in illius editione Batava: nec alia in collectione hic vulgata, cujus ſupra feci mentionem, expreſſa eſt; niſi quod praetermiſſi in illa ſunt tituli novem poſtremi. Miratus id ego ſum ſaepius, Viros Doctos non aliud, quod ſequerentur, exemplar ſibi propoſuiſſe, cum has Sententias longe auctiores ipſe Cujacius poſtea luci donaverit, primum Lugduni anno cIↄ Iↄ LXVI. cujus editionis jam ante memini: ac deinde praeſtantiſſimas quaſdam maximique momenti ſententias ex libro Veſontino, optimo ſane ac locupletiſſimo (cujus accuratam collationem, ſi ejus fuiſſet copia, magno voluiſſem redimere) hauſtas in Obſervationibus publici juris fecerit [f], ac eaſdem more ſuo praeclare illuſtra-

c

a) *Apib. Vrban. p. 124.* b) *Præf. ad Caj. & in not. ad tit. 1. §. 3.* c) *not. ad inſcription. Sentent. Paul.* d) *Prefation. ad lector. in hoc volum. p. 196. 197.* e) *in Manuali, cujus verba protulimus p. 210.* f) *lib. XXI, cap. 11. & ſqq.*

ſtraverit. In Pariſienſi ac Genevenſi editionibus anni cIↃIↃ LXXXVI. habentur iſtae omnes: in poſteriore tamen circa illas, quae ex codice Veſontino prolatae ſunt, magis ſervatus eſt ordo, quo illae in eodem libro leguntur, quoque inde deſcriptae ſunt ab ipſo Cujacio. Atque hanc paſſim ſecutus eſt Rittershuſius, qui Paulum diligentiſſime accuratiſſimeque recognitum, multis in locis auctum, emendatum, illuſtratum, uti titulus indicat, publici juris fecit Noribergae anno cIↃIↃ XCIV. Quidquid vero ex his Sententiis e Pandectis ac Moſaicarum & Romanarum legum Collatione conquiri poterat, id omne collegit. Paulo etiam Aniani interpretationes adjecit cum ſuis notis & quibuſdam Hub. Giphanii, Viri Clariſſimi, quas in Indice exhibet. Quem librum diu & fruſtra alibi quaeſitum mihi ſuppeditavit Simon Emptinck, Juriſconſultus. Ceterum nonnulla ex Pauli Sententiis in Digeſtis exſtantia, quibus titulum aſſignare non poterat, Rittershuſius ad fines cujusque libri promiſcue rejecit. At rectiorem hac in parte rationem ſecuta eſt editio Aurelianenſis anni cIↃIↃ IC. quam ipſam videre mihi nondum licuit: ſed inter opera Cujacii repraeſentavit V. C. Car. Annib. Fabrotus. In illa etiam ex Papiani Reſponſis quaedam ſunt addita, quae & nos retinuimus: ſed alia litterarum forma juſſimus excudi, cum non ſint verbotenus Pauli, ſed tantum ex eo inflexa, & quidem barbariuſcule. Quicumque autem editioni illi praefuerit, vir fuit doctus, ſatiſque habuit compertum id, quod etiam eſt certiſſimum, Sententias ſuas Paulum compoſuiſſe ſecundum ſeriem Edicti perpetui, quae etiam paſſim in diſponendo Codice, & plerumque in Digeſtis a Juſtinianei Juris compoſitoribus ſervata fuit: & cui, qualis ab initio fuit, reſtituendae utiliſſimam Juriſprudentiae operam navavit plus ſemel jam laudatus Jacobus Gothofredus [a]; a quo tamen aliqua Edicti capita praetermiſſa eſſe licet obſervare [b]. Inde haec editio non tantum plures longe habet ſententias, ſed & totos titulos, quam ulla alia, ac numeros utrorumque longe ab aliis diverſos: ut adeo quae ex Paulo paſſim citantur, ea illic invenire opus ſit ac labor: quod nobis viſum eſt, quantum fieri poſſet, vitandum. Nonnullae etiam ſententiae, quae noviter ex libris veteribus ſunt erutae, non eo loco illic ſunt interpoſitae, quo ſecundum Cujacii, qui eas primus in lucem extulerat, teſtimonium collocari debuerant, ac a nobis quoque collocatae ſunt. Hiſce & aliis, quae lectori moleſtiam creare poſſent, remedium nos adhibuimus: omnia enim, quae illic conſpiciuntur, ſervavimus quidem: at ita, ut iis, quae ab editionibus hodiernis abſunt, utpote nec a Cujacio edita anno cIↃIↃ LVIII. ſtellulas praeponeremus, ad exemplum illius editionis, tam titulis, quam paragraphis, ſive ſententiis: verum ne numeri noſtri a vulgatis abirent, titulis & ſententiis ex Pandectis huc illatis (in quibus circa ordinem & locum ubi legerentur aliquando ab aliis receſſimus noſtro uſi judicio) numeros non praeponeremus. Atque haec etiam ſi qui volent allegare, potius

a) *Ad calcem Font. quat. Jur. Civil.* b) *vid. not. ad Paul. Sentent. lib. I. tit. 21. §. 1.*

potius tamquam ex Pandectis, quippe juris auctoritate donatis, quam ex hoc volumine, prolata, citabunt. Sed nec haec ſemper ſub iiſdem titulis hic reperientur, ſub quibus in Digeſtis comparent, uti nec alia omnia, quae tam in Digeſtis, quam hiſce in libris inveniuntur; quia Tribonianus aliquando plures Pauli ſententias ex eodem quidem libro, ſed diverſis titulis deſumptas in unum compegit[a]. Illa tamen, quae non ex Digeſtis, verum aliunde, & maxime ex libris antiquis, inſerta ſunt, omnino etiam numeros ſuos habere debere credidimus, quo commodius queant allegari. In titulis vero talibus Rittershuſii exemplum probavimus, qui in locis illis, ubi novus aliquis titulus interjectus eſt, tituli contigui numerum praemiſit quoque noviter repoſito: verum diſtinctionis gratia uni addidit litteram A, alteri B. Sunt vero tales tituli pauci, & praecipui, *de Fugitivis lib. I. tit. 6.* A. *Si hereditas, aut quid aliud petatur, lib. I. tit. 13. B. de mulieribus, quae ſe ſervis alienis junxerunt, ſive ad S. C. Claudianum, lib. II. tit. 21. A. ad legem Fabiam, lib. V. tit. XXX. B.* quos jam titulos ſi quis laudare velit addito numero & littera, vel inſcriptionem integram exprimere, nihil erit, quod aliquem poſſit turbare. Vbi vero novae tantum titulis antiquis acceſſerunt ſententiae, quod crebro accidit; ac ſic numerus illarum auctus eſt, initiali verbo addito in citatione, omnis poterit evitari confuſio. Atque haec circa Pauli contextum a nobis ſunt praeſtita. Novam horum librorum editionem molitus fuit quondam Vir Egregius, & in hac Academia Anteceſſor Clariſſimus, Georg. Conradus Cruſius, uti ipſe teſtatur[b]: & forte quod is meditatus fuit, ſi non omnino, ex parte ſaltem a nobis effectum erit. Paulo adjecimus interpretationes Aniani. Hae pauciſſima quidem habent, quae eſſe poſſint uſui; aliqua tamen continent bona, nec alibi prodita. Oſtendunt praeterea, quis aevi illius, quo factae ſunt, captus iſtis in locis fuerit. Omiſit illas Cujacius in editionibus cum ſuis interpretationibus: (quod fecit etiam editor Aurelianenſis) in aliis retinuit, ut & in ſua Rittershuſius. De interpretationibus hiſce jam aliquid dicere antevertimus, nonnihil quoque ſcripſimus alibi[c]. Cujacii interpretationes illibatas Paulo ſubjecimus, ſine quibus non recte is poteſt intelligi. Notulas inſuper nonnullas ejuſdem poſtumas, quae in editione Fabroti leguntur, non negleximus. Accedunt Conradi Rittershuſii & Huberti Giphanii notae, exceptis illis Rittershuſianis, quae nihil continent, niſi variantes lectiones minoris momenti, quas, ut & alias, in variarum lectionum ſeparatam collectionem conjecimus. Quae etiam Rittershuſius in Indice habebat notata ad certa quaedam loca, tam a ſe, quam a Giphanio, inde amota, ubi etiam non temere quis illa requireret, eo, quo pertinebant, retulimus. Pro vitis vero Pauli ex Bernardino Rutilio & Valentino Forſtero[d], in quibus nihil eſt, niſi quod hodie ſit vulgatiſſimum, nos vitas Pauli a Viris longe erudi-

 tiori-

a) *Vid. not. ad lib. V. tit. 3. §. 6.* b) *Dedication. Diatrib. I.* c) *princ. notar. ad Paul. Sentent.* d) *Hiſtor. Jur. Civil. Roman. lib. II. cap. 78.*

tioribus, Johanne Bertrando, Praeſide Toloſano, & Guilielmo Grotio deſcriptas repoſuimus: quod & circa Cajum ac Vlpianum obſervavimus, ſuppoſitis Bertrando notis quibuſdam ex editione, quae hic loci prodiit anno cIↃ IↃ CLXXIV. & nos ipſi pluſcula ad Bertrandum & Grotium attulimus, quae ad Juris hiſtoriam & antiquitates facerent.

Pauli Sententias excipiunt tituli ex Corpore Vlpiani XXIX. quibus quare non aliam praepoſuerim inſcriptionem, etſi me non fugiat, eſſe illos ex libro Vlpiani ſingulari Regularum, cauſam dedi ſuo loco, ubi ex profeſſo de eo libro diſſerui [a]. Editionem hujus libelli Tilianam omnium principem nanciſci mihi non contigit: de quo tamen eo laboravi minus, quia pleraeque aliae editiones, tam vetuſtae, quarum penes me ſunt aliquae, quam recentiores, inter quas parum eſt diſcriminis, ex illa provenerunt: nec alium proinde habent fontem, quam codicem manuſcriptum Joh. Tilii: qui ipſe quidem ſcribit [b], exemplar hoc eſſe depravatiſſimum: ſed Virum Doctiſſimum quaedam parum recte aſſecutum eſſe, nec rite expreſſiſſe, illud indicio eſt, quod Incomparabilis ille Cujacius, qui librum ipſum poſtea accurate contulit, plurimas longe praeſtantiſſimas inde hauſerit lectiones, quas Obſervationum libris inſeruit [c]. Atque ad hunc codicem exacta eſt editio Pariſienſis anni cIↃ IↃ LXXXVI. antea me commendata; ac lectiones etiam illas recipere religio mihi non fuit. Fragmenta duo illi libello aliunde addidi, ut ita quidquid ex Vlpiani Regularum libro ſupereſt conjunctim haberi poſſet. In titulorum numeris ne quid mutare eſſet neceſſe jam inde a principio, ubi quaedam valde ſunt perturbata in editionibus primis, nec non Cujacianis cum ipſius notis, nos illa, quae de legibus & moribus traduntur, ſeparavimus quidem ab iis, quae ad libertos pertinent, quod & factum in editionibus annorum cIↃ IↃ LXVI. & cIↃ IↃ LXXXVI. nec non a Julio Pacio: at ſub uno numero tituli primi univerſa reliquimus, ne alioquin ubivis a vulgatis numeris eſſet recedendum. Cujacii notas addidi, primum maximi illius & capitalis ingenii foetum; quod ſolidae jam tunc doctrinae certique judicii argumentum hominibus doctrinae non vulgaris deinceps admirationi fuiſſe memoriae eſt proditum [d]. Non ipſe has luci expoſuit Cujacius, ſed Joannes Amariton, factumque ſuum Cujacio probavit. Amaritonis ad Cujacium hac de re epiſtolam, ut & praemiſſam ei a Doctiſſimo Fabroto admonitionem, quas inter opera Cujacii omnia ab hoc ipſo publicata eſt invenire, talium curioſis invidere noluimus. Poſtumas inſuper Cujacii breves quidem, at eruditiſſimas notas ab eodem Fabroto publici juris factas hic invenies reliquis admixtas: hoc tamen ſigno + iis praepoſito a prioribus diſtinctas. Accedunt Ludovici Charondae, Celebris Juriſconſulti, notae. Reſtituiſſe & emendaſſe ſeſe is ait hoſce titulos at veterem manuſcriptum codicem Phil. Gervaſii, quos cum ſuis & Cujacii notis emiſit ad calcem Catalogi legum antiquarum

ab

a) *Not. ad pr. dict. lib.* b) *in Dedic. ad Em. Rancont.* c) *Obſerv. lib.* XVII. *c.* 28. d) *Pap. Maſſon. in vit. Cuj.*

ab Vd. Zaſio collecti, ipſiusque annotationibus illuſtrati Lutetiae Pariſiorum anno cIↃ IↃ L V. Ceterum liber ille Gervaſianus, quo uſus eſt Charondas, an valde ſit vetus & bonus, ego dubito. pleraque ſaltem, in quibus a Tiliano abit, ſunt deteriora. Poſt abſolutum dudum Vlpianum venit in manus meas ejusdem libelli alia Pariſienſis editio anni cIↃIↃ L X X V I I I. ubi hi tituli multo quam in priori leguntur emendatiores, & ad codicem Steph. Auredani reſtituti. Ad marginem breviſſimas ſolummodo notulas adſperſit Charondas: verum lectiones quaedam hic occurrunt elegantes ſane & quantivis pretii. Si mature ſatis hic libellus a me viſus & perluſtratus fuiſſet, uno alterove in loco nitidior & plenior prodiiſſet Vlpianus. Nunc quaedam inde retuli inter varias lectiones: meliora aliqua inter corrigenda & addenda in notis. Praeter hos Petrus Pithoeus, inſigne quondam Galliae ornamentum, ſcripſit additiones & notas ad XXIX. titulos Vlpiani Jacobi Cujacii [a]: ſed has nanciſci mihi non contigit; alioquin lubentiſſime ſimul reliquis adjunxiſſem.

In fragmentis Codicis Gregoriani & Codicis Hermogeniani ſecutus ſum ferme editionem Genevenſem anni cIↃ IↃ L X X X V I. quatenus reliquis eſt locupletior, nec illa tantum habet, quae ex Corpore Alariciano ſunt reſidua; verum univerſa, quae undecumque tandem corradi potuerunt. De utroque Codice, a quibus, & quando ſint facti, & quas conſtitutiones comprehenderint, alibi diligentius diſputo [b].

His proxima eſt Moſaicarum & Romanarum legum Collatio: quae profecto, utpote ab homine imperito congeſta, nihil bonae haberet frugis, ſi ipſos veteres, quibus illius auctor uſus eſt, hodie ſuperſtites haberemus. Atque hac ratione libellum illum ridere quis forte poterit; quod Donelli judicium de eo fuiſſe accepimus [c]: nunc vero cum iis ſimus deſtituti, illis, quibus cordi eſt antiquae prudentiae puritas ac nitor, libellus hic maximo debet eſſe in pretio: interque plurima & eximia in Jurisprudentiam & rem litterariam merita Petri Pithoei non ultimo collocandum eſt loco, quod illarum theſauros inſigni hoc munere in lucem prolato Pariſiis anno cIↃ IↃ L X X I V. ditaverit, additis notis multiplici eruditione refertis; quas hic quoque exhibemus, & quidem auctiores ex editione Pariſienſi anni ſuperioris aevi ſeptimi atque octogeſimi, ubi inter opera P. & Fr. Pithoeorum hoc quoque exſtat opuſculum. Quoniam vero alii viri eruditi haſce notas non omnes habuere, factum eſt, ut quaedam in ſuis ſcriptis correxerint, quae jam in hiſce notis poſtumis Pithoeus ipſe viderat eſſe corrupta, atque eodem modo emendanda. Paululum etiam profuere mihi lectionum varietates ex apographo Viri Maximi, Joſephi Scaligeri, quod in publica Academiae hujus bibliotheca aſſervatur, quodque cum Leidenſi exemplari accurate contulit quondam, dum hic ſtudiorum cauſa ageret, Florentius Petrus Pittenius, Juriſconſultus, & cauſarum patronus

 inſignis,

a) Nominantur inter ea, quæ in lucem prodibunt, *in indice operum Petr. & Franciſc. Pithœorum præmiſſo Corpori Juris Canonici edito Pariſ.* cIↃ IↃ C L X X X V I I. b) *Not. ad inſcript. Cod. Gregor.* c) *Scaligerian. p. 77.*

inſignis, nuper rebus mortalium exemptus, qui me lubenter earum fecit participem. De editione autem Leidenſi illud non poſſum praeterire, notas aliquot Pithoei omiſſas in ea eſſe, & emendationes ejus in contextum receptas, nulla tamen cum admonitione lectoris: imo eſt ubi pro verbis hactenus illic lectis conſpicitur emendatio Jac. Gothofredi [a], quae tamen mihi plane diſplicet. Talia boni non ſunt exempli, nec ulli temere probabuntur. Inde in errorem lectores neceſſario inducuntur, dum pro genuinis auctoris verbis accipiunt ea, quae ſunt conjecturae, ſaepe etiam infelices: idque tunc maxime periculoſum, cum nihil de eo in notis invenitur. Numeros ſingulis locis, tam ex ſacris litteris, quam antiquis Jurisconſultis vel conſtitutionibus petitis, praemiſi, ut commodius omnia allegari & inveniri queant. Fragmentum dein habes Modeſtini, poſtea aliud Regularum prolixius paulo, & in quo multa ſunt egregia, & non alibi hodie invenienda, unum denique Papiniani, de quo aliquid dixi in praecedentibus.

Sequitur Conſultatio veteris Jurisconſulti, uti habet inſcriptio, (re enim vera plures ſunt hic conſultationes, quas etiam ſuis numeris diſtinximus) quam ab Antonio Oiſelio ſibi miſſam in publicum extulit, propriisque Conſultationibus antepoſuit Cujacius [b], cui & Papiani Reſponſa accepta eſſe ferenda ſupra indicatum eſt.

Doſitheum addidi tandem: ſed nec in contextu, nec in notis receſſi ab editione Viri Celeberrimi, Melioris Hamenvelto Goldaſti, quam ſolam mihi licuit habere. Noveram alioquin, prodiiſſe in Gallia recentiorem Nic. Catharini [c]: at quamvis illic omnem lapidem pro me amicus moverit, nullum tamen exemplar inveſtigare potuit. Auctorem hunc ante Juſtinianum vixiſſe non dubitat V. C. Th. Reineſius [d]. Habuit ille ſaltem aliqua ex vetuſto jure plane pura & ſincera; (nam & fragmentum Regularum nobis ſervavit [e]) qualia an poſt conditum jus Juſtinianeum in Oriente, ubi ipſum vixiſſe eſt veriſimile, ſcholaribus, quorum ille uſibus ſua conſcripſit, ſint expoſita, poſſet dubitari.

Atque hae ſunt vetuſti juris civilis reliquiae, quas in praeſenti tibi, Lector Benevole, impertimur. Leges antiquas colligere nobis non propoſuimus, ſive duodecim Tabularum, ſive alias; in quibus plurimorum magnorum Virorum deſudavit induſtria: ſed illa exhibere voluimus e jure Quiritium reſidua, quae ex Jurisconſultis antiquis, vel conſtitutionibus anteriorum Juſtiniano Principum exſtabant extra Corpus Juris Juſtinianei, Codicemque Theodoſianum & Novellas, quae ei ſolent accedere. Plura, quae his accenſentur à nonnullis, cur hic non compareant, rationes accipe. Voluſium Maecianum de partibus aſſis magis ad rem nummariam, quam ad Jurisprudentiam

a) *vid. not. ad tit. 2. §. 5.* b) *Cujac. Obſerv. lib. VII. cap. 26. & in dedication. Conſultation.* c) Memoratur *in Praefat. ad Gloſſar. Labbei.* d) *Defenſion. Variar. Lection. p. 90.* quem laudat Vir Doctiſſimus, Jo. Alb. Fabricius *bibliothec. Graec. vol. VII. p. 60.* e) *vid. hoc volum. p. 802.*

tiam facere credidi. Stemma quemadmodum hereditates redeant, quod & alibi exhibuit Cujacius [a], jus vetus hac in parte intelligenti exſtruere non erit difficile. Notae Magnonis, quae Regi Carolo dicatae ſunt, & Valerii Probi ad rem Grammaticam potius ſpectare mihi ſunt viſae: quas etiam inter Grammaticorum ſcripta eſt legere [b]. Illud vero non abs re fore exiſtimavi, ut horum loco duas ſubjungerem orationes, quarum priore diſquiritur, culpandusne ſit Tribonianus, quod Jurisconſultorum, qui ſtante libera Republica Romana claruere, libros ſuppreſſerit, ac poſteriorum, qui ſub Imperatoribus floruere, reſponſa in Pandectas retulerit: ubi Triboniani defenſionem ſuſcepi adverſus judicium valde iniquum Viri Eruditiſſimi, Franc. Hotmani. Altera eſt de Jurisprudentia Hiſtorica, in qua nonnulla a me proferuntur ad hujus ipſius libri commendationem tendentia.

Vt vero rationem, quam in toto hoc opere ſervavi, quivis intelligat, nonnulla reſtant exponenda. In ipſo ergo contextu nihil induxi novi, niſi paucis in locis; idque ex fide editionum aut librorum priſcorum, contra quorum auctoritatem quaedam perperam mutata integritati reſtituere religioni non habui. Vix umquam id feci ob ſolam juris rationem, etſi illa eſſet certiſſima, & evidentiſſimae veritatis: & nec ſic aliter, quam ut mentionem ejus facerem in meis notis, quas omnibus excepto Doſitheo adjeci. In hiſce id primum mihi negotii datum eſſe exiſtimavi, ut ubi lectio erat incerta, falſa, aut abſurda, genuinam indagarem. Eum in finem editiones priſcas paſſim inſpexi, & contuli. Manu exaratorum codicum praeſidium ſi mihi adfuiſſet, non dubito, quin nonnulla inde quoque potuiſſent produci, quae in rem meam verterem. Interea id praeſumere debui, Viros Eruditos, qui ex illis plurima protulere, ſincera fide hic egiſſe. Diffiteri tamen nequeo, in quibusdam ſaepe me deſideraſſe, ut ab ipſis indicatum fuiſſet ſpecialius, quot & quales libri ipſis ad manum fuiſſent, quidque quovis in loco illi haberent; quo modo hodie Viri Docti utuntur. Sane cum tantum in titulo libri quis profitetur generaliter, ſeſe illa, quae edit, ex veteribus codicibus auxiſſe & emendaſſe, vel etiam ſingulis in locis libros tales indefinite laudat, fieri nequit, quin ſaepe curioſus lector valde inde abeat incertus, dum ſcire avet, qua fide atque auctoritate quidque relictum fuerit, vel immutatum. Minime alioquin me fugit, creberrima in antiquiſſimis quoque exemplaribus, & graviſſima eſſe peccata: nec proinde debere nos in legendis & examinandis veterum ſcriptis inde totos pendere. Hoc palmarium eſt, ut quis linguam, & res ipſas, de quibus agit auctor, probe perſpectas habeat: nec ulli codici tantum eſt deferendum, ut certae & inconcuſſae juris rationi ac definitioni comparetur, nedum praeferatur. Plurimum tamen inde venire poſſe auxilii, quin & multa absque tali adminiculo non poſſe perſanari, nemo paulo eruditior, & aequus rerum aeſtimator inficias iverit.

Si

a) *Obſ. lib. VI. in fin.* b) *inter Gramm. H. Putſch. p. 1494. & ſeqq. & ap. Jo. Nicolai de Sigl. Veter. p. 65. & ſqq.*

Si quis vero ita opinetur, procul a Jurisconſulto abeſſe debere anxiam verborum, ſyllabarum, & diſtinctionum ſubinde curam: res enim ſolas & negotia humana illius attentionem mereri, is velim cogitet, dici quidem id poſſe, cum de ratione ac modo ſcribendi tantum eſt quaeſtio, in quo ſaepe nec inter veteres convenit, & ſine diſpendio quam velis partem ſequaris, de qualibus nec mihi viſum eſt multum laborare: eoque minus, quod horum pars magna ab hominibus litterarum imperitis parum accurate deſcripta fuerit. Illud vero praecipue ad animum eſt revocandum, ipſas res, earumque cognitionem in libris priſcis & novis ſub verborum involucro latere: adeoque ſine diligenti & exacto horum intellectu veram illarum notitiam non poſſe nobis obtingere. Et quid quaeſo graviſſimis in controverſiis de legibus, foederibus, conventionibus publicis & privatis, de teſtamentis codicillisque frequentius, quam ut de verbis, eorumque vi, ſignificatione, conjunctione, disjunctione maximis ac vehementiſſimis contentionibus animisque decertetur? in quibus ſi quis talium rudis cerviculam jactare voluerit, is aquam ſibi haerere non raro animadvertet: ſaepe magno molimine nihil expediet. Vt adeo ejusmodi ſtudium in pretio & laude ponendum veniat; tunc ſaltem, ubi cum vera ac ſolida rerum ſcientia, uti oportet, conſociatum & copulatum eſt. Quid alioquin de ſummis dicemus Jurisconſultis, tam antiquis, quam recentioribus, imo & hodiernis? an non obſervare licet paſſim, exactiſſimam ab illis curam & diligentiam in verbis interpretandis adhiberi: maximaſque ex ſolis vocum etymologiis quaeſtiones decidi? De quibus copioſus inſtitui poſſet ſermo, ſi hujus id eſſet loci. Procul vero ab eo abſumus, ut illorum cauſam faciamus noſtram, qui unice in verbis & vocabulis, punctorumque & commatum apicibus aetatem abſumunt. Maximum mihi circa res ipſas fuit ſtudium, & illud ſimul, ut non ſolos eruditos, ſed & ſtudioſos, tam Juris, quam etiam antiquitatum, pro virili adjuvarem. Inveniuntur autem hic plurima, quae uberiorem flagitarint explicationem, utpote ad jus vetus, & ritus priſcos, atque a temporum noſtrorum uſu plane abhorrentes pertinentia, nec ita paſſim enarrata, quam jura ſunt Juſtinianea; in quibus quae ſatis recte & plene ſunt expoſita, parcius a me illuſtrata ſunt; quando eorum explicationem aliunde petere erat proclive. Vnde & in Sententiis Pauli circa illa, quae in Pandectis exſtant, elucidanda fui parcior, quandoque intacta praetermiſi. Ceterum in omnibus id egi, ut non alieno, ſed meo, eoque libero ſtarem judicio: adeoque non infrequenter a Viris Egregiis receſſi; eo tamen uſus moderamine, quod ab aliis adverſus me vellem ſervatum. Tu hiſce, Lector Humaniſſime, fruere, operam hanc noſtram boni conſule, ac vale.

INDEX TITVLORVM,

Qui in univerſo hoc opere inveniuntur, ſecundum ordinem librorum deſcriptus.

L. B. Ne numeros titulorum in Cajo & Paulo neceſſe eſſet mutari, talibus, qui ex Pandectis ad illos ſupplendos ſunt hauſti, qualis in Cajo tantum eſt unus in principio, in Paulo plurimi, numeros non appoſuimus, ſecundum ea, quae diximus in praefatione. Etiamſi vero in Paulo id obſervaverimus, ut omnibus titulis undecumque tandem noviter illatis ſtellulas praeponeremus; hoc tamen duobus locis fieri noluimus, ubi quae olim uno ſub titulo poſita fuerant in duos tantum poſtea ſunt diviſa: quamvis numerum vicini tituli geminaverimus, tam illic, quam ubi novus aliquis titulus aliunde, quam ex Pandectis petitus, eſſet interpoſitus. Confuſionis autem vitandae gratia uni titulo litteram A, alteri B adjecimus. In fragmentis etiam Codicis Gregoriani & Hermogeniani numeris carent tituli, quos quidem illic olim exſtitiſſe alibi legimus: at ex quibus nulla reſtat conſtitutio verbis ipſis Imperatorum expreſſa. In Sententiis Pauli titulis, qui auctiores prodeunt, quales ſunt bene multi, praemiſimus in hoc Indice litteram a. Haec praemonenda eſſe exiſtimavimus: unde uno obtutu conſtabit, quantum ab illis, quae vulgo in uſu habentur, diſtet haec editio.

CAJI INSTITVTIONVM.

LIBRI I.

De Jure Naturali, Gentium & Civili. pag. 1
I. *Libertatibus ſervorum* 4
II. *Numero ſervorum teſtamento manumittendorum* 24
III. *Jure Perſonarum* 28
IV. *Matrimoniis* 32
V. *Adoptionibus* 42
VI. *Quibus modis filii exeunt de poteſtate patris* 46
VII. *De Tutelis* 61
VIII. *Curationibus* 66

LIBRI II.

I. *De Rebus* 69
II. *Teſtamentis* 91
III *Exheredatione liberorum* 95
IV. *Subſtitutionibus, & faciendis ſecundis tabulis* 108
V. *Legatis* 114
VI. *Lege Falcidia* 121
VII. *Fideicommiſſis* 123
VIII. *Inteſtatorum hereditatibus* 130
IX. *Obligationibus* 144
X. *Quibus modis Obligatio tollatur* 176

JVLII PAVLI SENTENTIARVM RECEPTARVM.

LIBRI I.

* *Ad Municipalem* 214
* *De Decurionibus* 215
* *De Muneribus, & Honoribus* 216
* *Vacatione & Excuſatione munerum* ib.
* *Legationibus* 217
* *Adminiſtrat. rerum ad civitates pertinent.* 217
a I. *Pactis & Conventionibus* 218
* *In jus vocando* 221
II. *Cognitoribus* ibid.
a III. *Procuratoribus* 223
a IV. *Negotiis geſtis* 225
V. *Calumniatoribus* 228
* VI. A. *Fugitivis* 230
VI. B. *Reis inſtitutis* 231
VII. *Integri Reſtitutione* 233
VIII. *Dolo Malo* 236
a IX. *Minoribus XXV. annorum* 237
X. *Plus petendo* 240
XI. *Satisdando* 241
a XII. *Judiciis omnibus* 244
a XIII. A. *Judicato* 246
a XIII. B. *Si hereditas, vel quid aliud petatur* 250
a XIV. *De Via publica* 252
a XV. *Si quadrupes pauperiem fecerit* ib.
a XVI. *Finium regundorum* 255
a XVII. *De Servitutibus* ib.
a XVIII. *De Familia herciſcunda* 257
XIX. *Quemadmodum actiones per inficiationem duplicentur* 258
XX. *De Fidejuſſore & Sponſore* 260
a XXI. *De Sepulchris & Lugendis* 261

d

LIBRI

Libri II.

a I. *De Rebus creditis, & Jurejurando* 267
a II. *De Pecunia conſtituta* 269
III. *De Contractibus* 270
a IV. *De Commodato, & Depoſito pignore, Fiduciave* 271
V. *De Pignoribus* 272
VI. *De Exercitoribus* 275
VII. *Ad Legem Rhodiam* ibid.
VIII. *De Inſtitoribus* 276
IX. *De in rem verſo* 277
a X. *De Senatusconſulto Macedoniano* 278
a XI. *Ad Senatusconſultum Vellejanum* ib.
a XII. *De Depoſito* 280
a XIII. *De Lege Commiſſoria* 282
a XIV. *De Vſuris* 287
XV. *De Mandatis* 289
XVI. *Pro Socio* 290
a XVII. *Ex Empto & Vendito* 291
a XVIII. *De Locato & Conducto* 298
a XIX. *De Nuptiis* 299
a XX. *De Concubinis* 304
* XXI. A. *De Mulieribus, quæ ſe ſervis alienis junxerint, vel ad S.C. Claudianum* 305
a XXI. B. *De Dotibus* 309
XXII. *De Pactis inter Virum & Vxorem* 310
a XXIII. *De Donationib. inter Virum & Vxor.* 311
* *De Actione rerum amotarum* 313
a XIV. *De Liberis agnoſcendis* ib.
* *De Adoptionibus* 316
XXV. *Quemadmodum Filii ſui juris efficiantur* 316
a XXVI. *De Adulteriis* 317
a XXVII. *De Excuſationibus Tutorum* 323
a XXVIII. *De Potioribus nominandis* 324
XXIX. *Qui potiores nominare non poſſint* ib.
a XXX. *Ad Orationem Divi Severi* 325
a XXXI. *De Furtis* 326
XXXII. *De Operis Libertorum* 335

Libri III.

* *De Bonorum Poſſeſſionibus* 336
I. *De Carboniano Edicto* ibid.
a II. *De Bonis Liberti* 337
III. *De Lege Fabiana* 339
a IV. A. *De Teſtamentis* ib.
a IV. B. *De Inſtitutione heredum* 345
a V. *De Senatusconſulto Silaniano* 350
* *Jure Codicillorum* 354
a VI. *De Legatis* ibid.
VII. *De Mortis cauſa Donationibus* 380
a VIII. *Ad Legem Falcidiam* ibid.
* *Vt in poſſeſſionem legatorum vel fideicommiſſorum ſervandorum cauſa eſſe liceat* 383

Libri IV.

a I. *De Fideicommiſſis* 384
II. *Senatusconſulto Trebelliano* 390
III. *Senatusconſulto Pegaſiano* 391
IV. *Repudianda Hereditate* 393
V. *Inofficioſi Querela* 394
VI. *Viceſima* 400
VII. *Lege Cornelia* 404
a VIII. *De Inteſtatorum ſucceſſione* 406
a IX. *Ad Senatusconſultum Tertullianum* 414
X. *Ad Senatusconſultum Orphitianum* 418
a XI. *De Gradibus* 419
XII. *De Manumiſſionibus* 422
XIII. *De Fideicommiſſariis Libertatibus* 425
a XIV. *Ad Legem Fuſiam Caniniam* 427

Libri V.

a I. *De Liberali Cauſa* 431
II. *De Vſucapione* 433
III. *De His, quæ per turbam fiunt* 435
IV. *De Injuriis* 439
a V. A. *De Effectu Sententiarum, & Finibus litium* 447
* V. B. *De Rebus auctorit. judicis poſſidendis* 453
a VI. *Interdictis* ib.
a VII. *Obligationibus* 464
VIII. *Novationibus* 467
IX. *Stipulationibus* ibid.
X. *Contrahenda Auctoritate* 471
a XI. *Donationibus* 472
a XII. *Jure Fiſci & Populi* 475
XIII. *Delatoribus* 485
a XIV. *Quæſtionibus habendis* 486
XV. *Teſtibus* 487
a XVI. *Servorum Quæſtionibus* 490
XVII. *Abolitionibus* 496
a XVIII. *Abactoribus* 497
a XIX. *Sacrilegis* 499
a XX. *Incendiariis* ib.
XXI. *Vaticinatoribus, & Mathematicis* 501
a XXII. *Seditioſis* 503
a XXIII. *Ad Legem Corneliam de Sicariis, & Veneficis* 505
XXIV. *Ad Legem Pompejam de parricidiis* 512
a XXV. *Ad Legem Cornel. Teſtamentariam* 513
XXVI. *Ad Legem Juliam de Vi publica, & privata* 520
XXVII. *De Lege Julia Peculatus* 524
XXVIII. *Ad Legem Juliam Repetundarum* ib.
XXIX. *Ad Legem Juliam Majeſtatis* 525
XXX. A. *Ad Legem Juliam Ambitus* 527
* XXX. B. *Ad Legem Fabiam* ib.
a XXXI. *De Pœnis Militum* 528
XXXII. *Quando appellandum ſit* 529

XXXIII. *De Cautionibus & Pœnis appellationum* 530
XXXIV. *De Dimiſſoriis Litteris* 533
XXXV. *De Reddendis cauſis Apellationum* 534
XXXVI. *Poſt provocat. quid obſervandum* 535
XXXVII. *De Meritis appellationum* 536
Accedit fragmentum ex Inſtitutionum lib. II. tit. de Dotibus ibid.

TITVLI EX CORPORE VLPIANI.

I. *De Legibus & Moribus* 560
De Libertis 563
II. *De Statuliberis* 570
III. *De Latinis* 573
IV. *His, qui ſui juris ſunt* 577
V. *His, qui in poteſtate ſunt* ib.
VI. *Dotibus* 581
VII. *Donationib. inter virum & uxorem* 587
VIII. *Adoptionibus* 589
IX. *His, qui in manu ſunt* 590
X. *Qui in poteſtate, mancipioque ſunt, quemadmodum eo jure liberentur* ibid.
XI. *De Tutelis* 594
XII. *Curatoribus* 605
XIII. *Cœlibe, Orbo, & Solitario patre* 606
XIV. *Pœna legis Juliæ* 608
XV. *Decimis* 609
XVI. *Solidi Capacitate inter virum & uxorem* 611
XVII. *De Caducis* 615
XVIII. *Qui habeant jus antiquum in caducis* 617
XIX. *De Dominiis, & Adquiſitionibus rerum* 618
XX. *De Teſtamentis* 627
XXI. *Quemadmodum Heres inſtitui debeat* 633
XXII. *Qui Heredes inſtitui poſſunt* ib.
XXIII. *Quemadmodum Teſtamenta rumpuntur* 646
XXIV. *De Legatis* 649
XXV. *De Fideicommiſſis* 660
XXVI. *De Legitimis Heredibus* 665
XXVII. *De Libertorum Succeſſionibus, vel bonis* 670
XXVIII. *De Poſſeſſionibus dandis* 671
XXIX. *De Bonis Libertorum* 675
* *De Injuriis* 679
* *De Actionibus* ibid.

TITVLI CODICIS GREGORIANI.

LIBRI I.
I. *De Poſtulando* 683
II. *De Pactis & Transactionibus* 685
LIBRI II.
I. *De his, quæ vi, metusve cauſa geſta ſunt* 688
II. *Si adverſus donationes ſponſis factas in integrum quis reſtitui velit* ibid.
III. *Si Minor ab hereditate ſe abſtineat* 689
IV. *Si Major fuerit probatus* 690
V. *De Inofficioſo Teſtamento* ib.
LIBRI III.
I. *Si certum petatur* 691
II. *De Petitione Hereditatis* 692
III. *De Rei Vindicatione* ibid.
IV. *Si alterius nomine res empta erit* 693
V. *De Familiæ Erciſcundæ, & Communi Dividundo* 694
VI. *Quod cum eo, qui in aliena poteſtate eſt, negotium geſtum eſſe dicitur* 696
VII. *Ad Senatusconſultum Macedonianum* 696
* *De Jurejurando* 697
LIBRI IV.
I. *Si debito perſoluto inſtrumentum apud creditorem remanſerit* 698
II. *Si amiſſis, vel creditori redditis inſtrumentis creditum petatur* 698
III. *De Depoſito* 699
LIBRI V.
I. *De Nuptiis* 699
LIBRI VI.
I. *Arbitrium Tutelæ* 702
De Operis Libertorum ibid.
De Bonis Libertorum 703
LIBRI X.
I. *Quibus res judicata non noceat* 703
II. *De Confeſſis* 704
LIBRI XII.
De Sponſoribus 704
LIBRI XIII.
I. *De Patria Poteſtate* 704
LIBRI XIX.
I. *De Accuſationibus* 705
II. *Ad legem Juliam de Adulteriis* ib.
III. *Ad legem Corneliam de Sicariis* 706
IV. *De Maleficis & Manichæis.* 707

INDEX
EX CORPORE HERMOGENIANI CODICIS.

I. *De Cauta, & non numerata pecunia* 709
II. *Ex delictis defunctorum quemadmodum conveniantur ſucceſſores* 710
III. *De Jure Fiſci* ibid.
IV. *De Pactis & Tranſactionibus* 711
V. *De Calumniatoribus, & plus petendo* 712
VI. *De Donationibus* 713
VII. *Ad Exhibendum* 714
VIII. *Ubi agi debeat* ib.
IX. *De Inſtrumentis* 715
X. *De Teſtamentis* ibid.
XI. *De Succeſſionibus* ibid.
XII. *De Depoſito* 716
XIII. *De Nuptiis* 717
De Pignoribus 718
De eorum contractibus, qui alieno juri ſubjecti ſunt. ibid.
De Jurejurando ibid.

MOSAICARUM ET ROMANARUM LEGUM COLLATIONIS TITULI.

I. *De Sicariis & Homicidis, caſu, vel voluntate* 727
II. *De Atroci Injuria* 736
III. *De Jure & Sævitia Dominorum* 742
IV. *De Adulterio* 744
V. *De Stupratoribus* 752
VI. *De Inceſtis Nuptiis* 755
VII. *De Furibus, & pœna eorum* 759
VIII. *De Falſo Teſtimonio.* 761
IX. *De Familiari Teſtimonio non admittendo* 766
X. *De Depoſito* 768
XI. *De Abigeatoribus* 772
XII. *De Incendiariis* 775
XIII. *De Terminia mota* 780
XIV. *De Plagiariis* 781
XV. *De Mathematicis, & Manichæis* 784
XVI. *De Legitima Succeſſione* 789
Modeſtini Fragmentum ex Regularum libro III. de bonis Libertorum, & Teſtamentis 801
Fragmentum Regularum ex Veteri Juriſconſulto 803
Fragmentum Papiniani ex lib. I. Reſponſorum ſub titulo de Pactis inter virum & uxorem 810

PAPINIANI LIBRI RESPONSORUM.

I. *De patris, vel matris donatione, & munificentia Dominorum* 827
II. *De Homicidiis* 828
III. *De Libertatibus* 829
IV. *De Sollicitationibus, & Furtis* ib.
V. *De Injuriis, vel Cædibus admiſſis* 830
VI. *De Fugitivis inquirendis, vel diſcutiendis* 830
VII. *De Objectione criminum, vel Increpationibus* 831
VIII. *De Violentiis* 832
IX. *De Raptu virginum & viduarum* ibid.
X. *De Succeſſionibus diverſis* 833
XI. *De Luctuoſis Hereditatibus* 834
XII. *De Commotione litium* 835
XIII. *De Inquirendis animalibus, & rebus* 835
XIV. *De Damnis animalium, vel ſi quid per ea caſu evenerit* 836
XV. *De Ablatis pigneribus, vel fidejuſſoribus* 836
XVI. *De Fugitivorum furtis* 838
XVII. *De Mulieribus ad ſecundas, aut tertias nuptias tranſeuntibus* ibid.
XVIII. *De Clauſis itineribus, vel aliis ſervitutibus* ibid.
XIX. *De Superventoribus* 839
XX. *De Corruptis Mulieribus* 840
XXI. *De his, qui hominem inlicite, aut ſine cauſa ligaverint* ibid.
XXII. *De Divortiis* 841
XXIII. *De Donationibus* ibid.
XXIV. *De Sacramentis* 842
XXV. *De Latronibus* 843
XXVI. *De Adulteriis* ibid.
XXVII. *De Puellis, vel Mulieribus ſponſatis* 843
XXVIII. *Si quis caballis oſſum, aut ſcandulam ligaverit* 844
XXIX. *De Apparitoribus* ib.
XXX. *De Præſcriptione temporum* 845
XXXI. *De Falſariis, & Falſis teſtibus* ibid.
XXXII. *De Interpellationibus & Appellatione* 846
XXXIII. *De Rebus agnitis* ibid.
XXXIV. *Venditione* 847
XXXV. *Tutelis Minorum* ibid.

XXXVI.

XXXVI. *De Filiis Legitimis, ſive Naturalibus* 849
XXXVII. *De Pactis, & Transactionibus* 850
XXXVIII. *Terminis transgreſſis & evulſis* 850
XXXIX. *Sine cenſu, vel reliquis comparari nihil poſſe* 851
XL. *De Jure Poſtliminii* ib.
XLI. *Ne quis in ſua cauſa judicet* 852
XLII. *Vt nemo potentiorum nomina inlicite prætendat, aut titulos prædiis ſuis adfigat* ib.
XLIII. *De Liberali cauſa, vel de Operis Libertorum* ibid.
XLIV. *De Teſtamentis* 853
XLV. *De Corporatis* 854
XLVI. *De Cenſoribus* 854

INDEX EORVMDEM TITVLORVM GENERALIS,

Secundum litterarum ſeriem.

A.

Abactoribus pag. 497
Abigeatoribus 772
Ablatis Pigneribus, & Fidejuſſoribus 836
Abolitionibus 496
Accuſationibus 705
Actione rerum amotarum 313
Actionibus 679
Ad exhibendum 714
Ad legem Corneliam de ſicariis 706. & Veneficis 505. Teſtamentariam 513. Fabiam 527 Falcidiam 380. Fuſiam Caniniam 427
Ad legem Juliam Ambitus 527. de Adulteriis 705. de Vi publica, & privata 520. Majeſtatis 525. Repetundarum 524
Ad legem Pompejam de Parricidiis 512
Ad legem Rhodiam 275
Adminiſtratione rerum ad civitates pertinentium 217
Ad Municipalem 214
Adoptionibus 42. 316. 589
Ad Orationem Severi 325. S. C. Macedonianum 696. Orphitianum 418
Ad Tertullianum 414. Vellejanum 278
Adulteriis 317. 843
Adulterio 744
Apparitoribus 844
Arbitrium Tutelæ 702
Atroci Injuria 736

B.

Bonis Liberti 337
Bonis Libertorum 703. & de Teſtamentis 801
Bonorum Poſſeſſionibus 336

C.

Caducis 615
Calumniatoribus 228. & plus petendo 712
Carboniano Edicto 336
Cauta, & non numerata pecunia 709
Cautionibus, & Pœnis appellationum 530
Clauſis itineribus, vel aliis ſervitutibus 838
Cœlibe, Orbo, & Solitario Patre 606
Cognitoribus 221
Commodato, & Depoſito Pignore, Fiduciave 271
Commotione litium 835
Concubinis 304
Confeſſis 704
Conſortibus 854
Contractibus 270
Contrahenda Auctoritate 471
Corporatis 854
Corruptis Mulieribus 840
Curationibus 66
Curatoribus 605

D.

Damnis animalium, & ſi quid per ea caſu evenerit 836

Decimis 609
Decurionibus 215
Delatoribus 485
Depoſito 280. 699. 716. 768
Dimiſſoriis Litteris 533
Divortiis 841
Dolo Malo 236
Dominiis, & Adquiſitionibus rerum 618
Donationibus 472. 713. 841
Donationibus inter Virum & Vxorem 311. 587
Dotibus 309. 536. 581

E.

Effectu Sententiarum, & Finibus litium 447
Eorum contractibus, qui alieno juri ſubjecti ſunt 718
Excuſationibus Tutorum 323
Ex delictis defunctorum quemadmodum conveniantur ſucceſſores 710
Ex Empto & Vendito 291
Exercitoribus 275
Exheredatione Liberorum 95

F.

Falſariis, & falſis teſtibus 845
Falſo Teſtimonio 761
Familia Herciſcunda 257
Familiæ Erciſcundæ, & Communi Dividundo 694
Familiari Teſtimonio non admittendo 766
Fideicommiſſariis Libertatibus 425
Fideicommiſſis 123. 384. 660
Fidejuſſore, & Sponſore 260
Filiis Legitimis, ſive Naturalibus 849
Finium Regundorum 255
Fugitivis 230. inquirendis, vel diſcutiendis 830
Fugitivorum Furtis 838
Furibus, & Pœna eorum 759
Furtis 326

G.

Gradibus 419

H.

His, quæ per turbam fiunt 435
His quæ vi, metusve cauſa geſta ſunt 688
His, qui hominem illicite, aut ſine cauſa ligaverint 840
His, qui in manu ſunt 591
His, qui in poteſtate ſunt 577
His, qui ſui juris ſunt 577
Homicidiis 828

I.

Incendiariis 499. 775
Inceſtis Nuptiis 755
In Jure Ceſſione 85
Injuriis 438. 679. vel cædibus admiſſis 830
In jus vocando 221
Inofficioſi Querela 394
Inofficioſo Teſtamento 690
Inquirendis animalibus, & rebus 835
In rem verſo 277
Inſtitoribus 276
Inſtitutione heredum 345
Inſtrumentis 715
Integri Reſtitutione 233
Interdictis 453
Interpellationibus, & Appellatione 846
Inteſtatorum Hereditatibus 130. Succeſſione 406
Judicato 246
Judiciis omnibus 244
Jure Codicillorum 354
Jure & Sævitia Dominorum 742
Jure Fiſci 710. & Populi 475
Jurejurando 697. 718
Jure Naturali, Gentium, & Civili 1. Perſonarum 28. Poſtliminii 851

L.

Latinis 573
Latronibus 843
Legationibus 217
Legatis 114. 354. 649
Lege Commiſſoria 282. Cornelia 404. Fabiana 339. Falcidia 121. Julia Peculatus 524
Legibus, & Moribus 560
Legitima Succeſſione 789
Legitimis Heredibus 665
Liberali Cauſa 430. vel de Operis Libertorum 852
Liberis agnoſcendis 319
Libertatibus 829. Servorum 4
Libertis 563

Liber-

Libertorum Succeſſionibus, vel Bonis 670
Locato & Conducto 298
Luctuoſis Hereditatibus 834

M.

Maleficis, & Manichæis 707
Mandatis 289
Manumiſſionibus 422
Mathematicis, & Manichæis 784
Matrimoniis 32
Meritis Appellationum 536
Minoribus XXV. annorum 237
Mortis cauſa Donationibus 380
Mulieribus ad ſecundas aut tertias nuptias tranſeuntibus 838. quæ ſe ſervis alienis junxerint, vel ad S. C. Claudianum 305
Muneribus, & Honoribus 216

N.

Negotiis Geſtis 225
Ne quis in ſua cauſa judicet 852
Novationibus 467
Numero Servorum teſtamento manumittendorum 24
Nuptiis 299. 699. 717

O.

Objectione criminum, vel Increpationibus 831
Obligationibus 144. 464
Operis Libertorum 335. 702

P.

Pactis, & Conventionibus 218. & Tranſactionibus 685. 711. 850
Pactis inter Virum & Vxorem 310. 810
Patria Poteſtate 704
Patris vel matris Donatione, & Munificentia Dominorum 827
Pecunia conſtituta 269
Petitione Hereditatis 692
Pignoribus 272. 718
Plagiariis 781
Plus petendo 240
Pœna legis Juliæ 608
Pœnis Militum 528
Poſſeſſionibus dandis 671
Poſt provocationem quid obſervandum ſit 535
Poſtulando 683
Potioribus nominandis 324
Præſcriptione temporum 845
Procuratoribus 223
Pro Socio 290
Puellis, vel Mulieribus Sponſatis 843

Q.

Quæſtionibus habendis 486
Quando appellandum ſit 529
Quemadmodum actiones per inficiationem duplicnetur 285
Quemadmodum Filii ſui juris efficiuntur 316
Quemadmodum Heres inſtitui debeat 633
Quemadmodum Teſtamenta rumpuntur 646
Quibus modis filii exeant de poteſtate patris 46
tollatur obligatio 176
Quibus modis res judicata non noceat 703
Qui habeant jus antiquum in caducis 617
Qui Heredes inſtitui poſſunt 633
Qui in poteſtate mancipioque ſunt, quemadmodum eo jure liberentur 591
Qui potiores nominare non poſſint 324
Quod cum eo, qui in aliena poteſtate eſt, negotium geſtum eſſe dicitur 696

R.

Raptu Virginum & Viduarum 832
Rebus 69. agnitis 846. auctoritate judicis poſſidendis 453. Creditis, & Jujurando 267
Reddendis cauſis appellationum 534
Rei Vindicatione 692
Reis Inſtitutis 231
Repudianda Hereditate 393

S.

Sacramentis 842
Sacrilegis 499
Satisdando 241
Seditioſis 503
Senatusconſulto Macedoniano 278. Pegaſiano 391. Silaniano 350. Trebelliano 390
Sepulcris, & Lugendis 261
Servitutibus 255
Servorum Quæſtionibus 490
Si adverſus donationes ſponſæ factas quis reſtitui velit 688. alterius nomine res empta erit 693. amiſſis, vel creditori redditis inſtru-

ſtrumentis debitum petatur 698. Certum petatur 691. debito perſoluto inſtrumentum apud debitorem remanſerit 698. hereditas, vel quid aliud petatur 250. major fuerit probatus 690. Minor ab hereditate ſe abſtineat 689. Quadrupes pauperiem fecerit 252. quis caballis oſſum, aut ſcandulam ligaverit 844
Sicariis, & Homicidis, caſu vel voluntate 727
Sine cenſu, vel reliquis comparari nihil poſſe 851
Solidi capacitate inter virum & uxorem 611
Sollicitationibus, & Furtis 829
Sponſoribus 704
Statuliberis 570
Stipulationibus 467
Stupratoribus 752
Subſtitutionibus, & ſecundis tabulis 108
Succeſſionibus 715. diverſis 833
Superventoribus 839

T.

Terminia mota 780
Terminis transgreſſis, vel evulſis 850
Teſtamentis 91. 339. 627. 715. 853
Teſtibus 487
Tutelis 61. 594. minorum 847

V.

Vacatione, & Excuſatione munerum 216
Vaticinatoribus, & Mathematicis 501
Vbi agi debeat 714
Venditione 847
Via publica 252
Viceſima 406
Violentiis 832
Vſucapione 433
Vſucapionibus 86
Vſuris 287
Vt in poſſeſſionem legatorum, vel fideicommiſſorum ſervandorum cauſa eſſe liceat 383. nemo potentiorum nomina inlicite prætendat, aut titulos prædiis ſuis adfigat 852

EX

CAJI INSTITVTIONVM LIBRIS IV.

Quae ſuperſunt,

Hoc eſt,

CAJI INSTITVTIONVM,

Sive potius

EPITOMES INSTITVTIONVM,

LIBRI II.

Adjectis genuinis Caji Fragmentis undique collectis,

Cum Commentario HIERONYMI ALEANDRI Junioris,

& JACOBI OISELII Notis,

Quibus ſuas addidit

ANTONIVS SCHVLTINGIVS.

HIERONYMI ALEANDRI
PRAEFATIO
AD STUDIOSOS ADOLESCENTES.

SExtus jam agitur annus, ex quo ego Patavium veni puer adhuc, & vix ſignans *prima languine malas*, ut juri Civili operam darem, quum (ut verum fatear) quaſi in alterum terrarum orbem delatus mihi videbar: ita ſe mihi e molli Muſarum ſinu erepto nova omnia, & dura offerebant. Ac ſane libellus Inſtitutionum Juſtiniani unicuique per ſe facilis, qui in bonis auctoribus evolvendis aliquot dies conſumſerit, ſalebroſus mirum in modum videbatur, ac nullam aliam ob cauſſam, quam propter multiloqua indoctorum Doctorum commentaria; (neque enim quæ optima eſſent, adhuc quisquam patefecerat.) Quod quum ego tunc temporis non intelligerem, putabam me rudi nimis ingenio natum, ac ita paulatim ſtudiorum meorum ſpe deſtituebar. Demum jam fere elapſo hoc in errore triennio, nebulam mihi bonus genius diſſolvit, ut ſtatim perſpicerem, eum Romanam Jurisprudentiam poſſe callere, qui Romanos mores, & inſtituta teneret. quamobrem pauculos menſes in veterum auctorum, quos potui, ac novorum quoque, qui iſthæc docerent, lectione impendi; at id quidem raptim, & currente oculo, ne quemadmodum olim Phrygibus, poſtea mihi objiceretur, ut ſero ſaperem. Sequutus itaque docti viri præceptum multa legi, multa ſcripſi, non tamen ex magiſtrorum auditorio, ſed ex iis, quæ meo Marte obſervaveram, deſumta. perraro enim publica gymnaſia introibam: neque tamen me latebat, quod Cicero quadam epiſtola ad Trebatium ſcribit, jus civile non tam ex libris, quanquam plurimi ſint, cognoſci poſſe, quam doctorem etiam deſiderare; ſed accidit mihi infeliciter, ut parum ex doctorum voce addiſcerem. Neque velim tamen aliqui exiſtimet, non propterea eos optimos eſſe Jurisconſultos, me judicaſſe. Sed probe noveram, id illos ſectari inſtitutum, quod adoleſcentibus probaretur, ne, ſi aliter facerent, ſoli in ſcholis relinquerentur, ut quandoque prudentioribus quoque cum inſipientium turba degentibus ſimiles ſe iis oſtendere ſit neceſſe. Quis enim neſciat, quam multi hodie juvenes Patavium accedant lactentibus adhuc labris, & vix e Grammatices uberibus evulſi? qui regulas quasdam, & σοφίσματα ediſcentes, triduo in corona doctorum virorum audent Jurisconſultos profiteri? atque hanc ſibi ſolidam putant doctrinam, quæ cavillationibus conſtet: quibus quid magis contrarium juri, quod eſſe dicimus artem boni, & æqui? Horum ego turbidas turbas ſemper aufugi, eosque mihi ſelegi ſocios, qui optimis eſſent moribus, & recto judicio, quibuſcum & ſtudia, & curas partiri conſuevi. Quumque iisdem mea ſcripta communicaſſem, (quæ nec pauca profecto ſunt, ſi tres illi anni ſpectentur, quos male contriveram) coëgerunt, ut, antequam Patavio diſcederem, aliquid in lucem emitterem, tum ut parentibus meis, & cognatis oſtenderem, non omnino me oleum, & operam perdidiſſe; tum ut ſibi quoque rem gratam facerem, qui quia me diligant, ſcriptis etiam meis delectantur. Ajebant quoque, uſui id vobis, humaniſſimi adoleſcentes, & delectationi futurum: quod ſi ita erit, gloriabor ſane, operam me non luſiſſe. Hunc igitur ad Caji Inſtitutiones Commentarium ad veterem juris diſciplinam adcommodatum, ſed qui nec novam negligat, accipite, & probate, non ut ego quidem mereor, ſed ut amicorum meorum, qui hunc vobis inter cæteras meas lucubratiunculas donandum elegerunt, judicium probetis. Licet enim quandoque ab Aretinis, a Porciis, a Bartolis abſtinere; imo & conducit: nam adfirmo vobis, (uſurpabo autem verba diſerti ſcriptoris) *Qui inter iſthæc tantum nutriuntur, non magis ſapere poſſunt, quam bene olere, qui in culina habitant.* Id & quidam ex Italis noſtris, & plures ex Tranſalpinis videre, tentantes priſtino

ſtino

ſtino nitori Jurisprudentiam donare: ac magna quidem ex parte fecerunt. Reliquum modo a vobis ſperatur; quibus ſi ſtudium quoque meum probatum iri cognoſcam, cognoſcam etiam calcar additum currenti equo. Hæc ſcripſi, hæc edidi adoleſcentibus adoleſcens, ſcholaſticus ſcholaſticis, non iſtis ſeveræ frontis, & gravis ſupercilii. qui ſi tamen hiſce minutis manus admoverint, ſciant ſe cum pueris ludere, ac veluti ſapientiſſimus Socrates filiolis obſequens, *equitare in arundine longa.*

De Cajo.

Cajus clariſſimus Jurisconſultus quis fuerit, quoque tempore floruerit, alii alia tradidere, longeque a ſcopo aberrarunt. Quidam enim Flavium illum Appii cæci ſcribam putarunt, cujus mentio eſt in *l. 2. de Orig. jur.* & apud Livium *lib. IX. in fin.* & alios: quidam C. Livium Druſum, quem nominat Cicero *lib. V. Tuſcul.* & Celſus in *l. 38. de act. emt.* Quidam ex Servii auditoribus exiſtimarunt, quod & Bernardinus Rutilius videtur ſenſiſſe: propterea quod Cajus nominetur inter Servii auditores in *l. 2. D. de orig. jur.* quo tamen in loco vox illa *Cajus* delenda eſt, ut recte animadvertit Cujacius, alioquin non decem, ut eſſe dicuntur a Pomponio, ſed undecim forent. Alii Cajum Caſſium credidere, a quo Caſſianorum familia deſcendit. quorum opiniones refelluntur ab Ant. Auguſtino *lib. I. Emend. cap. 5.* Atque hi quemadmodum antiquiorem fecerunt, ita alii juniorem, quam par erat, ac poſtremis temporibus natum exiſtimarunt: quippe qui arbitrati ſint, eum Caracallæ tempeſtate vixiſſe, nonnulli Theodoſio, aut Arcadio imperante, decepti Epitome Inſtitutionum, quam exponendam ſuſcepimus. Alii ridicule etiam Juſtiniani temporibus, quia eum quodam loco ſuum appellet, quæ omnia falſa eſſe patebunt ex ipſiusmet Caji teſtimonio: nam ipſum vixiſſe ſub Marco Aurelio Antonino Philoſopho liquet ex *leg. 9. D. ad S. C. Tertullianum*, ubi Cajus ſcribens ad Senatusconſultum Orficianum ita ait: *Sacratiſſimi Principis noſtri oratione cavetur, ut matris inteſtatæ hereditas ad liberos, tametſi in aliena poteſtate erunt, pertineat.* Nam his verbis denotari M. Aurelium, vel ex Juſtiniano patet, qui *in princ. Inſtit. de S. C. Orfic.* inquit: *Liberi ad bona matrum inteſtatarum admittuntur ex S. C. Orficiano, quod Orficio, & Rufo Coſſ. effectum eſt Divi Marci temporibus*, qui fuit annus Chriſti Domini noſtri CLXXIX. ab urbe condita CMXXX. quum & Commodus imperabat adſcitus in partem Imperii ab Aurelio anno præcedenti. itaque non tam M. Aurelii, quam utriusque orationem ſequutum eſſe Senatusconſultum Orficianum tradit Vlpianus *in frag. Reg. tit. 26.* Hinc ergo colligere licet, vixiſſe Cajum tempore M. Aurelii, quem ſubindicat *in l. 73. D. de lega. 1.* Nam quod cenſuit Cujacius *in poſteriorib. notis ad Inſtit. Juſtin.* eum fuiſſe Hadriani, ſive Antonini Pii temporibus, non invitus quidem admiſerim, dummodo non floruiſſe eum iis temporibus, nec tanquam Jurisconſultum fuiſſe cognitum concedatur. quod enim inquit *l. 42. de Donat. int. vir. & ux. Nuper ex indulgentia principis Antonini, &c.* ſane & Aurelium poteſt intelligere, qui Antoninus quoque dicebatur. Sed & ipſe potius credam Antoninum Pium indicari, quem tamen jam ante obiiſſe, quam hæc ſcriberet Cajus, facile credendum eſt, quia *Principis noſtri* dixiſſet, ut de Aurelio fecit. Sic etiam Imperatorem Antoninum nominat in *l. 11. D. de jurisd. om. jud.* absque noſtri appellatióne. demum id apertiſſimum eſt, quia in cæteris omnibus locis hunc Antoninum appellat Divum, ut in *l. 1. D. de ju. perſ. l. 56. de lega. 11. l. 96. de lega. 111 l. 90. de cond. & dem. l. 63. §. reſcripto, ad S. C. Trebell.* quod nomen Imperatoribus tantum vita functis competebat, utique poſtquam Senatus (ut impia ſuperſtitio ferebat) inter Divos retuliſſet. a) Adoleſcentulus igitur, aut etiam puer temporibus Antonini Cajus fuerat, ſicut & Hadriani, quod demonſtrat in *l. 7. D. de reb. dub.* quum ait: *Et noſtra quidem*

a) *Adoleſcentulus igitur, aut etiam puer &c.*] Cum Cajus rem narrans, quæ accidit imperante Hadriano, doceat, illam eveniſſe ſua ætate. *l. 7. pr. D. de reb. dub.* quamvis ponas, id factum eſſe extremis Hadriani temporibus, tamen quia Antoninus Pius per annos duos ac viginti & aliquot menſes imperio præfuit, neceſſe eſt, ut Cajus hoc adhuc vivo provectioris fuerit ætatis. SCHVLTING.

dem ætate Serapias Alexandrina mulier ad Divum Hadrianum perducta eſt, &c. ſic & Divum Hadrianum nominat in *l. 26. D. de fidejuſſoribus, & man.* Quam vero celebris fuerit Juriſconſultus, ejus ſcripta produnt, quæ multa quidem confecit: hæcque potiſſimum recenſentur. Ad edictum provinciale libri duo & triginta. Ad leges libri quindecim. Ad edictum urbicum libri duodecim, qui ſoli tempore Juſtiniani reperti ſunt, plures enim ſcripſerat. Aureorum, ſeu Rerum quotidianarum libri ſeptem. Ad leges duodecim tabularum libri ſex. De verborum obligationibus libri tres. De manumiſſionibus libri tres. Fideicommiſſorum libri duo. De caſibus liber ſingularis. Regularum liber ſingularis. Dotalitiorum liber ſingularis. Ad formulam Hypothecariam liber ſingularis. Ad edictum ædilium Curulium libri duo. De tacitis fideicommiſſis liber ſingularis. Ad Senatusconſultum Tertullianum liber ſingularis. Ad Senatusconſultum Orficianum liber ſingularis. Ad legem Gliciam liber ſingularis. Regularum libri tres. [a] de Origine vocabulorum liber ſingularis. Inſtitutionum libri tres, quorum fragmenta nos collegimus, & interpretamur. Caji magna erat auctoritas, ut ejus volumina publice prælegerentur, ut tradit Juſtinianus Conſtitutione *Omnem*, quæ Digeſta præcedit. Ejusdem quoque ſcripta ab Impp. Theodoſio, & Valentiniano confirmata ſunt, ut juris haberent auctoritatem, *l. un C. Theo. de reſp. prud.* Et ejus [b] libri Grammaticis, & aliis doctis viris familiares erant. Itaque citatur a Boëtio non ſemel in *Comment. Topic. Cicer.* [c] ab Agellio *lib. II. cap. 17.* a Priſciano *lib. VI.* a Diomede *lib. I. cap. 4.* a Servio *lib. III. Georg.* a Papiano, novitio Juriſconſulto, in Reſponſis *tit. 5.*

De Nomine Caji.

Mirum profecto videri poteſt, celeberrimum hunc Juriſconſultum ſolo tantum prænomine notum eſſe: ut nec nomen ejus, nec cognomen ullum exſtet: quum tamen antiquitus etiam viliſſimi homines ſua nomina haberent, & cognomina. Quin unusquisque nomine potius, aut cognomine appellabatur, quam prænomine. Itaque C. Julius Cæſar, aut Julius, aut Cæſar vocatur, non Cajus. Sic M. Tullius Cicero, Tullius magis, aut Cicero dicitur, quam Marcus. Sunt, qui putarint, eum ex Caſſiorum familia fuiſſe, ſed nulla fulti ratione. Sunt, qui exiſtiment, dictum fuiſſe Cajum Lælium, quia quæ Cajus refert in *l. 7. de reb. dub.* ea Paulus *l. 3. D. ſi pars hered. pet.* Lælium ſcripſiſſe adfirmat. Verum nihil obſtat, quominus & Lælius, & Cajus hiſtoriam eandem recenſuerint, quum præſertim Lælium id vidiſſe appareat, at Cajus magis narret tanquam ab alio acceptum. Nominatur etiam idem Lælius Juriſconſultus ab eodem Paulo in *l. 43. D. de Petit. hered.* Eſtque ſine dubio Lælius Felix, cujus fragmenta quædam ſunt apud Agellium *lib. XV. cap. 27.* Scripſerunt alii, Cajum cognominatum fuiſſe Noſtrum, propterea quod ita appellatur a Pomponio in *l. pen. de ſtip. ſerv.* item a Juſtiniano in *Proœmio Digeſtorum*, in *Proœm. Inſtitutionum*, & in *§. item lex Cornelia, Inſt. de Pub. Jud.* quod non ita facile admittendum arbitror: potuit enim illum Pomponius eo modo appellare in benevolentiæ, & amicitiæ ſignificationem, quia eodem tempore vixit. At Juſtinianus ſic nominat, quia eo plurimum eſt uſus, ut & ipſe fatetur. Sic Paulus, & Tryphoninus dicere ſolent, Scævola noſter, quia hoc auctore ſæpius utuntur, quod & Cujacius notavit. Quanquam non deſint, qui dicant, ideo a Juſtiniano Noſtrum appellatum, quia is Cajus fuerit Chriſtianus, quum tamen a nemine hoc diſci poſſit, ut hi ſe magis divinatores, quam hiſtoricos demonſtrent. Sane & Caligulam Imperatorem nominatum tantummodo Cajum ex Suetonio, & aliis apparet. Et qua-

a) *De Origine vocabulorum liber ſingularis*] Non Cajus, ſed Gabius Baſſus, in libro de origine verborum & vocabulorum, laudatur a Gellio *Noct. Atticar. lib. III. cap. ult.* qui ejusdem libros de origine vocabulorum citat *lib. V. cap. 7.* ac libri tertii meminit *lib. II. cap. 4.* & ſeptimi *lib. XI. cap. 17.* Falſus hic ergo eſt Aleander cum Scip. Gentile & Guid. Pancirolo, dum hoc opus Cajo adſcripſere. Et hos duos notat V. C. Ægid. Menagius *Amœnitat Jur. Civil. cap. ult.* SCHVLTING.

b) *Libri*] Hæc de inſtitutionum libris liquidum, non item de aliis.

c) *Agellio*] Gellius illic non laudat Cajum, ſed Gavium Baſſum.

quatuordecim Martyres Cajos duntaxat vocitatos piæ docent hiſtoriæ, præſertim Romanum Martyrologium: at optimi illi Chriſtiani unico tantum nomine ut plurimum contenti erint. Cæterum Caji nomen Romanis perquam celebre fuit, ut & ſignificat nuptialis illa formula, *Ubi tu Cajus, ego Caja.* & hilaris erat appellatio, nam *Caji dicti a gaudio parentum*, ait C. Titius Probus, qui libellum conſcripſit de Nominibus, Prænom. &c. qui etiam Valerio Maximo adſcribitur. Itaque nunc Hetruſci vernaculo idiomate jucundas, lætasque res Gajas quandoque vocant, quo vocabulo Dantes, Boccatius, Petrarca, & cæteri uſi ſunt. Quamobrem neque abſurde quiſquam exiſtimarit, non tantum prænomine, ſed & cognomine aliquem appellari Cajum. Sicut & Cajus dictus eſt ſervus in *l. 9. C. de oper. liber.* nam is a L. Titio manumiſſus, L. Titius Cajus vocatus eſſet, ſumebant enim patronorum nomina nomine ſuo in cognomen mutato, qua de re non nihil Agellius *lib. IV. ad fin. cap. 20.* Quamvis autem in Florentinis Pandectis ſcribatur perpetuo Gajus, non Cajus, nos tamen edocti Romanæ ſcriptionis uſum, vitioſum id exiſtimavimus. Nam etſi multa prius ſcriberent C littera, quæ ſono G pronunciarent, demumque eadem etiam hac poſteriore littera ſcribere cœpiſſent, auctore Varrone, & Feſto, aliisque, poſtquam eam Carbilius Spurius invenit, ut ait Plutarchus *Problem. LIV.* tamen prior illa littera in Cajo, & Cneo remanſit, qua de re idoneum dabo fidejuſſorem Quintilianum, qui *lib. I. cap. 7.* ſic ait: *Quid quæ ſcribunt aliter quam enunciant? nam & Gajus C littera notant, quæ inverſa* Ɔ *mulierem declarat, quia tam Cajas eſſe vocitatas, quam Cajos etiam ex nuptialibus ſacris apparet, nec Gneus eam litteram in prænominis nota accipit, qua ſonat.* Denique in marmoribus ſemper G A J V S inſculptus eſt, non G A J V S.

De Inſtitutionibus Caji.

Quanquam Juſtinianus in Oratione ad Anteceſſores ſcribat, Inſtitutiones ſuas ex omni pene veterum Inſtitutionum corpore confectas eſſe, tamen in Proœmio Inſtitutionum fatetur, illud opus præcipue ex Caji Inſtitutionibus eſſe compoſitum. Ac ſane libellus Juſtiniani cum hiſce Caji fragmentis & Epitome collatus oſtendet, quam totus fere ex iis transſcriptus ſit. ex quo præſtantia Caji comprobatur, & ejus Inſtitutionum, quæ quidem ejus ponderis, & auctoritatis erant, ut ab Anteceſſoribus publice diſcipulis explicarentur, prætermiſſis aliis aliorum Juriſconſultorum, ut patet ex eadem Oratione, ſeu Epiſtola, quæ Pandectas præcedit. Conſtabant vero hæ Inſtitutiones ex a) tribus libris, quorum primus perſonas, eorumque ſtatum continebat, ſecundus Res complectebatur, earumque adquiſitiones, & dominia; tertio diſſerebatur de Obligationibus. quod apparet ex inſcriptione *l 2. de Oblig. & act.* cui fides magis eſt adhibenda, quam auctori Epitomes, qui duos tantum libros facit, quoniam is etiam plura capita confundit, quæ nos ſegregamus, & cauſſam in Commentario patefacimus. Ac demum ſatius eſt exiſtimare, ordinem, quem diximus, a Cajo obſervari. Index certe Juriſconſultorum, qui Pandectas Florentinas anteit, quatuor fuiſſe libros denotat: ſic enim characteribus partim Græcis, partim Latinis ſcriptum habet: I N S T I T V T O N B I B L I A T E C C A R A. quod an probandum ſit, neſcio. certe qui Epitomen confecit, poſt obligationum tractatum nihil addit, non omiſſurus forte ſiquid ulterius fuiſſet. Ego ſane auctoritati illius Indicis non multum defero, neque puto a Pandectarum compilatoribus fuiſſe conſcriptum, quia & alia errata continet, & plures in eo deſunt Juriſconſultorum libri, qui in Digeſta ſunt relati, in quibus neque minimum quidem hujus quarti libri fragmentum exſtat. facile autem homini error manare potuit ex Juſtiniani Inſtitutionibus, quæ in quatuor libros ſunt diſtinctæ. Quæ vero fragmenta ex hiſce tribus Caji ſupererant, omnia collegimus, & eo ordine inter Epitomen diſpoſuimus, qui aptior viſus eſt.

De

a) *Tribus*] Imo quatuor. Dixi hac de re in Præfatione.

PRAEFATIO.

De Epitome Inſtitutionum Caji, ejusque Auctore.

Multis negotium faceſſere viſa eſt Epitome illa, quæ titulum Inſtitutionum Caji præferebat. Quidam enim putarunt, vere eſſe Inſtitutiones Caji, ac propterea in non paucos errores inciderunt, dum multa dixiſſe Cajum adfirmarunt, quæ nec per ſomnium quidem dicere potuerat, ut omittamus Latinitatem illam parum latinam. Alii hoc perſpicientes non Caji hoc opus, ſed alterius abſque nomine eſſe credidere, erroreque librariorum factum, ut Caji nomen in fronte gereret. Nonnulli quoque Caji quidem hoc eſſe opus, at non illius Caji celebris Juriſconſulti, ſed alterius ejusdem nominis, qui Theodoſii ætate, aut etiam paulo ante Juſtinianum vixerit. ſolentque appellare Cajum Juniorem. Hique omnes toto (ut dicitur) cælo aberrarunt. At illi recte cenſuere, qui dixerunt, & eſſe Caji, & non eſſe: hoc eſt, eſſe quidem Inſtitutiones Caji, ſed in compendio redactas ab Aniano, Conſiliario Alarici Regis Wiſigothorum, quibusdam detractis, & immutatis. quæ ſententia præcipue fuit clariſſimi viri, Jacobi Cujacii *in præfatione ad Codicem Theodoſianum.* Id veriſſimum eſſe, clare conſtabit ex multis argumentis, quæ Commentarium hunc meum legentibus occurrent. Opere pretium autem erit, quo tempore id Anianus fecerit, diſcutere. Alaricus Wiſigothorum Rex nonus ab illo Alarico, qui Italiam ingreſſus eſt, Toloſæ regnabat, ut videre eſt apud Jornandem *de Rebus Geticis cap.* 47. ſucceſſerat autem Eurico patri, quod quo fuerit anno, declarat Iſidorus *in Chron. Goth.* ſic ſcribens: *Era Iↄxxii. anno XI. Zenonis Imperatoris, Eurico mortuo Alaricus filius ejus apud Toloſenſem urbem Princeps Gothorum efficitur, eosque rexit annis viginti tribus.* Fuit autem is annus Chriſti * CCCCLXXXIII. Quum igitur Alaricus, & Gothos ſubditos haberet, & Romanos, ac Gothi moribus, & conſuetudine potius uterentur, Romani legibus Romanis, tentavit paulatim & Romanos trahere ad Gothorum inſtituta. Itaque quum pater ejus Euricus Gothis etiam leges ſcriptas dare cœpiſſet, de quo hæc Iſidor. *Sub hoc Rege Gothi legum inſtituta ſcriptis habere cœperunt. nam antea tantum moribus, & conſuetudine tenebantur:* Alaricus negotium mandavit Aniano, viro ſpectabili, ut ex omni Romana Juriſprudentia quædam decerperet, ſuasque interpretationes adderet, quæ a Gothorum inſtitutis non omnino abhorrerent: quod ille anno viceſimo ſecundo regni Alarici, Chriſti vero ** Iↄ IV. exſequutus eſt; conjecitque in unum volumen Codicem Theodoſianum, Codicem Hermogenianum, & Gregorianum, Pauli receptas Sententias, Caji Inſtitutiones, & alia Juriſconſultorum, & Imperatorum reſponſa, & placita, ſed ut ei libitum, detruncata, & falſis expoſitionibus deturpata. quæ omnia apparent tum ex Commonitorio Alarici Codici Theodoſiano præfixo, tum ex interpretatione ejusdem Aniani *ad l. un. C. Theod. Reſpon. Pruden.* Tam vero Aniani Gloſſæ, quam leges ipſæ juris habebant auctoritatem, quod vel ex hoc apparet, quia Gratianus canonum collector *2. quæſt. 6.* Theodoſianas leges (ut ipſe ait) adducens, caput *22. c. 25. & 26.* ſcribit ex Aniani interpretationibus *ad Pauli Sentent. lib. V. tit 35. & 36.* omiſſis Pauli verbis. Neque vero ea res Gothos fefellit, nam eo tandem ventum eſt, ut Rex Chindaſwindus prohibuerit amplius uti Romanis legibus; quod habetur in legib. Wiſigothor. *lib. II. tit. 1. cap. 9.* Cæterum Inſtitutiones Caji peſſimis modis ab Aniano acceptæ ſunt: nam quum eas per omnium manus verſari perſpiceret, non, ut in cæteris, contextui adjunxit interpretationes, ſed confecto ex iis breviario adulterinum ſuppoſuit partum, hocque commento hominibus impoſuit, ut crederent, id Cajum ſcripſiſſe, quod ipſe aut ex novo jure, aut ex ſuo capite confinxerat. Atque hoc illud eſt, quod nos pluribus in locis Commentarii noſtri patefecimus. Diviſimus autem hanc Epitomen in plura capita, aliter ac Anianus fecerat, notato tamen ad oram paginæ ordine veterum editionum.

* CCCCLXXXIII.] Potius CCCCLXXXV.

** Iↄ IV.] Rectius IↄVI.

JACO-

JACOBI OISELII J.C.

PROLEGOMENA AD LECTOREM,

In quibus de Auctore, & nova hac ejus Editione diſſeritur.

QUi indies operam nauant, quo Rempublicam Literariam, cui nomen dedere, laboribus, & vigiliis magis magisque excultam & exornatam reddant, iis plerumque in more poſitum eſt, cum hujuſmodi aliquid moliantur, Lectorem in operis ingreſſu paucis alloqui, eumque de inſtituti ſui ratione admonere, quo tanto inſtructior poſtea ad operis lectionem accedere poſſit. Idem nunc mihi, Lector humaniſſime, faciendum exiſtimavi. Ab ipſomet enim temporis momento, quo Literarum amore flagrare cœperim, omnem ſemper meam eo intendi diligentiam, ut aliquando ex privatis meis ſtudiis in Reipublicæ Literariæ utilitatem & commodum aliquid emergere poſſet, & quo alii naturæ dotibus profuſe inſtructi, mentis ac ingenii acie facillime penetrarent, ibi ego indefeſſo labore & induſtria mihi viam ſternerem, atque ita ſaltem naturæ defectum compenſarem. Cujus rei dubito tamen an hoc, quod in præſens publici juris facimus, ſpecimen eſſe poſſit. Exhibetur equidem hic tibi, Lector, Caji, magni olim nominis & auctoritatis Juriſconſulti, quicquid nobis ex Inſtitutionum libris, tanquam tabulæ ex naufragio ſervatæ, ſupereſt. Sed avulſæ ſunt hæ reliquiæ a reliquo corpore, quo primum in animum induxeram omnia veterum Prudentum fragmenta, quæ extra Pandectarum collectionem ad nos pervenere, ſimul juncta includere, eaque in unum volumen conjecta ac notis perpetuis illuſtrata, publico bono exponere. Verum quo minus iſtud hoc tempore præſtare potuerim, aliæ ſubinde obortæ, nec antea praviſæ, occupationes in cauſa fuere. Placuit tamen quæ ad Cajum inchoaveram ad finem perducere, ut in eo ſaltem periculum facerem, atque ediſcerem, quo animo nobis ad cætera cum otio abſolvenda pergendum eſſet. Sed alia & majoris paullo momenti hic dicenda veniunt. Nam ſtatim in operis frontiſpicio non poteſt non in omnium oculos incurrere alia, & ab ea, quæ vulgo circumferri ſoleat, diverſa horum librorum partitio, & diſtributio Pro duobus enim Caji Inſtitutionum libris, ut vulgaris habet partitio, quatuor hic damus, ſive potius, quæ ex quatuor Caji Inſtitutionum libris fragmenta nobis ſuperſunt. Tot enim Inſtitutionum libros Cajum ſcripſiſſe diſertim teſtatur Index Auctorum, quorum verba in Digeſtorum Corpore Juſtinianus legum auctoritatem habere voluit, Pandectis Florentinis præfixus. Cui & ipſe Sacratiſſimus Imperator in ſuis Inſtitutionum libris, ad Cajanarum exemplum ſuo juſſu compoſitis, ſuffragatur. Vt nihil dicam de fragmentis illis, quæ ex tertio Inſtitutionum libro Caji in Pandectis, & apud Pariatorem Legum Moſaicarum & Romanarum reperire eſt. Vnde luce meridiana clarius eſt vulgarem Cajanarum Inſtitutionum partitionem nihil minus, quam Caji manum ſapere. Et jam inter omnes Eruditos convenit Inſtitutiones illas, quæ vulgo Caji nomine circumferuntur, ab Aniano, Alarici Gothorum Regis Conſiliario, quemadmodum a Cujacio appellatur, ex veris Caji Inſtitutionibus compilatas, & in ſuorum temporum uſum deformatas eſſe. Cujus rei indicia omni exceptione majora non ſemel in libris iſtis occurrunt,

quæ

quæ & a nobis in notis noſtris ubique, quod ſciam, indicantur. Nam, ut rem paullo altius repetamus, cum Germanicæ nationis populi, eoſque inter præſertim Gothi, Franci, Saxones, Vandali, excuſſo Romanorum jugo, quo ab aliquot retro annis preſſi fuerant, non ſolum in priſtinam libertatem ſeſe, & regiones ſuas vindicaſſent, ſed & finibus ſuis egreſſi, Italiam ipſam, Romanaſque Provincias armis invaſiſſent, ac ſub poteſtatem ſuam redegiſſent, populis etiam ſubactis & devictis, uti victorum mos eſt, leges novas, & longe a recepto apud eos Jure diverſas præſcribebant. Vnde natæ leges Viſigothorum, Salicorum, Burgundionum, aliæque, quas videre eſt in Codice Legum Antiquarum a Lindenbrogio publicato. Quas tamen leges ut reciperent devictæ gentes magis ipſis moleſtum & arduum, quam ipſorum dominantium imperium. Quo animadverſo Victores ad debellatorum magis ſibi gratiam conciliandam, hanc erga ipſos humanitatem exercuere, ut unicuique, præſertim Romanis, liberum permitterent, qua lege, & nominatim Romana, vivere vellent. Quemadmodum hoc conſtare poteſt ex tit. 60. Legum Burgundionum, ex tit. 43. Legum Salicarum, item ex tit. 57. lib. II. Legum Longobardorum. Hinc eſt, quod in Gallia Narbonenſi, ſub Regibus Viſigothorum Vetus Juriſprudentia Romana, una cum Codice Theodoſiano, æque ac Viſigothorum leges, obtineret. Quem in finem quoque Alaricus Gothorum Rex per Anianum, Virum, ut credibile, tum temporis ſpectabilem, Corpus quoddam Juris ex Codd. Theodoſiano, Gregoriano, Hermogeniano, ex Cajo itidem noſtro, Vlpiano, & Paulo, Juriſconſultis ſummis, concinnari voluit. Anianus itaque Regis ſui juſſu, nonnullis in ſuorum temporum uſum ex veterum Prudentum ſcriptis, Principumque Conſtitutionibus, congeſtis & compilatis, adjectis inſuper etiam quibuſdam ex jure Gothico ut plurimum petitis Interpretationibus, Corpus quoddam Juris Romano-Gothicum, ut ita dicam, formavit. In hoc Corpore Caji noſtri Inſtitutionum libri maximam partem enervati, & e quatuor, quot a Cajo conſcripti fuerant, duo tantum effecti comparebant. Comparebant itidem ibi Excerpta quædam, viginti novem Titulis diſtincta, ex Vlpiani Regularum libro. In hunc quoque ordinem coacti erant Pauli Sententiarum libri quinque, ac compendio exhibiti. Conſpiciebantur ſimiliter ibi ex Codicibus Gregoriano & Hermogeniano Principum Conſtitutiones decurtatæ. Sed principem quaſi locum in iſta collectione ſibi vindicabat Breviarium quoddam Codicis Theodoſiani; quod & hodie, quale ab Aniani manu profectum, integrum habemus. Et huic forte Compendio adſcribendum, quod poſteri negligentiores fuere in deſcribendo integro Codice Theodoſiano, Theodoſii Imperatoris auctoritate congeſto; cujus ſemper ſane quam pauciſſima MSS. exemplaria reperta fuere, neque ullum hactenus viſum, in quo integer Codex Theodoſianus haberetur. Ita ut Viri Doctiſſimi, qui omnem etiam lapidem movere, præter liberos undecim poſteriores, & hoc etiamnum non niſi per gradus quoſdam & ex variis exemplaribus præſtitum, nihil eruere potuerint. Sed ad rem. Aniano, eo, quem diximus modo ex veterum Prudentum ſcriptis, & Principum Conſtitutionibus ab ipſo compilatis, ſuiſque adjectis Interpretationibus, formato Corpore quodam Juris Romano-Gothici, Alaricus Gothorum Rex iſti robur & auctoritatem addidit, quemadmodum ex Commonitorio ad Timotheum V. S. Comitem emiſſo, manifeſtum. Quod legum Corpus communi quaſi conſenſu receptum, tantæ etiam poſtea auctoritatis fuit, ut deinceps, vel Legis Romanæ, *vel* Legis Theodoſianæ, *vel etiam* Corporis Theodoſiani *nomine laudaretur. Cujus forte non abs re erit hic aliquot exhibere exempla. Ac primum quidem a* Legis Romanæ *nomine, ob creberrimam ejus allegationem, etiam Auctori Veterum Formularum ſecundum Legem Romanam nomen a Bignonio inditum. Paſſim enim hoc apud ipſum occurrit nomen.*

Sic tit. 20. Lex Romana, *inquit*, expoſcit, ut quicumque uxoris ſuæ negotium fuerit perſecutus, &c. *Quod petitum ab Aniano* ad Legem 4. Cod. Theodoſ. de cognitor. & procuratorib. *Sic quoque* tit. 22. Quicquid filiis, vel nepotibus de facultate patris cognoſcitur ordinaſſe voluntatem ejus, in omnibus Lex Romana conſtringit adimplere. *Innuit* leg. 1. Cod. Theodoſ. de famil. ercifcund. *Item* tit. 24. Lex Romana conſtringit, ut qui tutores noluerint eſſe, &c. *Quod habes apud Anianum* ad legem 1. Cod. Theodoſ. Qui petant. *Et ſexcentis ſimilibus locis nomen iſtud apud veterem illum Formularum auctorem legere eſt. Similiter* Corporis Theodoſiani *appellatione idem citat Formularum auctor*, tit. 11. Secundum ſententiam illam, quæ data eſt ex Corpore Theodoſiani libri quinti, dicentem, ſi quis infantem, &c. *Quod eſt ex Aniano* ad Legem 1. Cod. Theodoſ. de his qui ſanguinol. empt. vel nutr. accep. *Denique ſub* Legis Theodoſianæ *nomine adducitur in Concilio Nannetenſi*, canone 8. Ait enim Lex Theodoſiana, nulla ratione fæminæ amplius, quam ſuas cauſas agendi habeant facultatem. *Quæ Aniani ſunt in* Leg. 5. Cod. Theodoſ. De cognitor. & procurator. *Yvo quoque* Epiſtola 217. *ad Gaufridum Bollovacenſem:* Et in legibus Theodoſianis, ſi aliquis unam rem per legitimas ſcripturas duobus donaverit, uni prius, & alteri poſtea, &c. *Ex Aniano itidem ad Pauli* librum v. Sentent. tit. 11. de donationibus. *Nec non Gratianus* cauſa 2. quæſt. 6. Vnde in Theodoſianis Legibus ſic ſtatutum invenitur: Propter ſuperfluam appellatorum licentiam, &c. *Similiter ex Aniano, ad ejuſdem Pauli librorum* v. Sentent. tit. 33. de caut. & pœnis appellat. *Cæterum, cum Anianus in hac ſua Juris Romani Collectione veterum Prudentum verba paſſim mutaverit, ut nonnunquam ea ad ſuorum temporum uſum accommodaret, fieri aliter nequiit, quin, non bene ubique mente auctorum percepta, ſæpius impingeret. Hos inter non minimam Aniani manum expertus eſt Cajus noſter. Nam, ut omittam, quod ſupra jam monui, cum ex quatuor Inſtitutionum libris, duos tantummodo nobis exhibuiſſe, Caji contextus ab Aniano paſſim mutatus, transfixus, diſpunctus, & in compendium redactus. Ita ut pro vero Cajo jam legamus Epitomen quandam Cajanarum Inſtitutionum obſtetricante Aniano natam. Quod etſi veriſſimum, non idcirco tamen exiſtimandum omnem omnino Cajo dignitatem & elegantiam periiſſe; ſed potius cum Magno Cujacio*, Præfatione ad Codicem Theodoſianum, *Cenſeo* reſtare inter lateres Aniani male coctos adhuc lapillos quoſdam, ſi quis non pigretur internoſcere, e quibus, veluti e culmo fruges, & luculentius, ſi reliquias eas adjunxerit, quæ Pandectis inſperſæ ſunt; quæque Juſtiniani Inſtitutionibus leguntur, quanti momenti, ponderis, artificii Caji Inſtitutiones fuerint, æſtimari poſſit. *Et ſane, quod ſummi olim momenti, ponderis, artificii hæ Caji Inſtitutiones fuerint, etſi non aliunde nobis liqueret, non diutius tamen Juſtinianus, qui ſuos Inſtitutionum libros ad Cajanarum, ut perfectiſſimum tum temporis exemplar, componi voluit, nos ignorare ſineret. Omnino enim tenendum, niſi Cajus in ſuis Inſtitutionibus omnia Juris Elementa magis ſuccincte, docte, eleganter & nervoſe explicaſſet, ac cæteri, qui Juris Inſtitutiones ſatis magna copia conſcripſiſſent, Imperatorem nunquam Inſtitutiones ejus, præ cæterorum Prudentum Inſtitutionibus, in amore habuiſſe, aliiſque omnibus præpoſuiſſe. Sed hæc Juſtiniani approbatio omnem dubitationem, ſi quam de earum dignitate & præſtantia concipere poſſemus, protinus tollit. Quemadmodum vero olim Cajus noſter Juſtinianearum Inſtitutionum Compoſitoribus facem prætendit, viamque præmonſtravit, quam inire deberent, cum in ſingulis ſuo loco, & ordine diſponendis, tum in omnibus connectendis & bene diſtribuendis; ſic nobis viciſſim nunc eædem Imperiales Inſtitutiones, ut Cajum, quantum quidem ex his reliquiis fieri potuit, ſibimet reſtitueremus, duces fuere.* [a] *Ac primo priſtinum Cajo librorum numerum red-*

a) *Ac primo priſtinum &c.*] Nos hæc ſequi noluimus. Rationem dedimus in Præfatione.

reddidimus, & cuicunque libro ſuam ſibi materiam aſſignavimus. Sed cum hæc librorum diviſio etiam aliam titulorum diſpoſitionem & partitionem requireret, hanc quoque mutandam non dubitavimus. Titulos etiam nonnullos, quos Anianus ſublegerat, poſtliminio quaſi revocavimus. Sæpius enim Anianus res plane diverſas, nec ulla affinitate inter ſe conjunctas, ſub uno eodemque titulo collocaverat. Quod, ut de aliis nihil dicam, neminem fugere poteſt, qui modo inſpexerit libri ſecundi vulgaris editionis titulum ultimum. Vbi Anianus ſub titulo, ut inſcriptio habet, Quibus modis obligatio tollatur, *agit de obligationibus ex delicto; quo nihil abſurdius fingi poteſt. Quid enim obligationibus ex delicto commune cum modis tollendarum obligationum, vel his cum illis? Idem de cæteris eſto judicium. Quare & hac in parte Cajo ſubveniendum duximus, & quemadmodum Juſtinianus in libris dividendis, & ſua unicuique materia aſſignanda nobis opem tuliſſet, ita & in titulis & materiarum inſcriptionibus ab eo mutuandis nobis præivit. Sic nati ſunt noſtræ Editionis libri I. tit. 1. tit. 2. tit. 3. & tit. 5. Sic libri II. tit. 4. & tit. 5. Sic libri IV. tit. 1. Neque ab æquis harum rerum æſtimatoribus nimiæ nobis audaciæ notam inuſtam iri veremur; quod libros per tot annorum intervalla communi quaſi conſenſu receptos, & fere approbatos, nova omnino, ſed verius novantiqua facie conſpiciendos præbeamus. Sed potius gratiam aliquam apud non ingratam poſteritatem inire ſperamus, quod opella noſtra Cajus ſaltem nitidiore quodammodo veſte indutus, in publicum proceſſerit. Nam uti Anianum omnem operam impendiſſe apparet, ut Cajus a ſemetipſo vix agnoſceretur, ita nos contra induſtriam noſtram adhibuimus, ut Cajum Cajo redderemus, atque eum Hippolyti in morem antea diſcerptum & dilaceratum, mox Æſculapii quaſi ope, reviviſcentem in dias luminis protraheremus oras. Quod ut tanto melius procederet, utque Cajanarum Inſtitutionum dignitas & elegantia omnibus magis conſpicua redderetur, non ſolum omnes earum per Pandectas hinc inde diſperſas reliquias collegimus, ſed & quæcunque apud alios auctores, Boëtium puta, Priſcianum, Legum Romanarum & Moſaicarum Collatorem, exſtarent fragmenta, hic ſuo loco & ordine collocavimus. In illis vero digerendis potiſſimum hæc obſervari placuit. Primum omnia illa fragmenta diverſo typorum charactere deſcribi curavimus ab iſtis, quæ ab Aniani manu ſuperſunt; quo primo etiam oculorum intuitu cuivis liquere poſſit, quid ab Aniano profectum, quid vero ab aliis nobis ſervatum eſſet. Deinde loca & auctorum nomina, quorum beneficio iſta debemus, ubique ſubjecimus: Poſtremo etiam hunc ordinem in iſtis fragmentis diſponendis obſervavimus, ut quorum veſtigia adhuc in Aniani exſtarent Excerptis, ea juxta Aniani contextum diſtincta columna ponerentur, quo tanto facilius horum inter ſe invicem collatio a quovis inſtitui poſſit, atque ita minori cum labore conſtare, quid ab Aniano mutatum, quid retentum, quid omiſſum. Cætera autem, quorum ne umbra quidem in Aniano appareret, ut ſuo loco, unde petita eſſe videbantur, infererentur, curavimus. In ſumma operam dedimus, ut quæcunque tandem ex Caji Inſtitutionum libris undique exſtarent, ea omnia conquiſita hic & comprehenſa, ſuoque ordine & loco diſpoſita exhiberemus. Videtur quidem Caji noſtri mentionem fieri a Diomede* libro 1. *quo loci & ejus auctoritate, quanquam in re non magni momenti, utitur; ſed incertum omnino, cum Diomedes librum non addiderit, & Cajus quamplurima conſcripſerit, unde iſtud petitum. Diomedis verba ſunt:* Sunt quædam verba, quæ primam perſonam amittant, veluti ovas ovat, &c. Faris, fatur, raro for invenitur. Verum in compoſitione, ut apud Cajum reperimus, effor dictum. *Magis vero eſt, ut dicamus Servium ad Caji Inſtitutiones reſpexiſſe, cum illud Virgilii* lib. III. Georgicor. Magno mutentur, *interpretetur,* ingenti pretio comparen-

parentur, *& continuo annectat:* Nam apud majores omne mercimonium in permutatione conſtabat: quod & Cajus Homerico confirmat exemplo. *Licet enim inter hodiernas Caji reliquias Homericum iſtud exemplum non reperiatur, quin tamen olim Cajus noſter, Sabini & Caſſii ſententiam referens, eo uſus fuerit, facile Juſtinianus in ſuis Inſtitutis nobis perſuadere poterit. Niſi forſan aliquis exiſtimet Servium loqui de Cajo Caſſio Longino, qui emptionem & venditionem antiquiſſimis temporibus rerum permutatione contractam fuiſſe dicebat, atque iſtud Homericis quibuſdam verſibus confirmare ſolebat. Nam & ſimpliciter ſub Caji nomine, ex Cujacii ſententia, indicatur Cajus Caſſius Longinus a Javoleno in lege* LIV. D. de condit. & demonſtr. *ubi Commentariorum Caji mentio fit; quamquam aliter Pithœo videatur, qui per Commentaria iſta a Javoleno intelligi putet Caji noſtri Inſtitutiones; cum & eodem nomine a Boëtio in* lib. III. Topicorum Ciceronis *adducantur. Sane Servium ego potius Caji noſtri Inſtitutiones, cum iſta ſcriberet, in animo habuiſſe arbitrarer. Et jam pridem a Viris Doctiſſimis & in hac palæſtra probe exercitatis exploſa eſt illorum ſententia, qui Cajum noſtrum cum Cajo illo Caſſio Longino confundunt; cum hic Tiberii temporibus, noſter vero ſub Hadriano demum & Antonino Impp. floruerit. Sub Hadriano enim ipſemet Cajus diſertiſſimis verbis ſe vixiſſe teſtatur* lib. I. Fideicommiſſorum, *cujus verba nobis ſervata in lege* 7. D. de reb. dub. *ubi narrat, ſua ætate mulierem quandam Alexandrinam, nomine Serapiam, ad D. Hadrianum perductam fuiſſe, cum quinque liberis, quos uno fœtu enixa fuerat. Sed & ad Antoninum Pium, Hadriani Succeſſorem, perveniſſe, ex variis itidem Digeſtorum locis evinci poteſt. Sic lege* 42. D. de donation. inter vir. & uxor. *Cajus ejuſdem Antonini reſcripti nuper emiſſi mentionem facit, inquit enim:* Nuper ex indulgentia Principis Antonini recepta eſt alia cauſa donationis, &c. *Antonini Imperatoris etiam meminit in Lege 96.* D. de legatis III. in. *Lege 90.* D. de condit. & demonſtrat. *in Lege 63. §. 5.* D. ad Senatuſconſ. Trebellianum, *& in Lege 11.* D. de juriſdict. *Sic in Lege 9.* D. ad Senatuſconſ. Tertull. & Orfitian. *quæ deſumpta eſt ex Libro ſingulari Caji ad Senatuſconſultum Orfitianum,* Sacratiſſimi Principis noſtri *elogio nemo præter M. Antoninum Philoſophum deſignatur, cujus Oratione ibi cautum fuiſſe dicitur, ut matris inteſtatæ hereditas ad liberos, tametſi in aliena poteſtate eſſent, pertineret. Nam, ut conſtat ex Juſtiniani Inſtitutionum* lib. III. tit. 4. *D. Marci Antonini temporibus Cornelio Scipione Orfito & Vettio, ſive, ut alii volunt, Velio Rufo COSS. Senatuſconſultum iſtud Orfitianum promulgatum fuit. Sic Gloſſæ Nomicæ;* Ὀρφιτίανον δόγμα ἐπὶ Ὀρφίτου καὶ Ῥέφου τῶν ὑπατῶν ἐκφωνηθὲν παρὰ τοῦ βασιλεύοντος τότε Μάρκου. *Ne quis autem miretur, cum Cajus illis demum temporibus vixerit, quare eum* [a] *Juriſconſulti Antiquiſſimi nomine paſſim inſignivimus, ſciat nos potiſſimum hanc ob cauſam eum jure meritoque hoc elogio decorandum duxiſſe, quod uti nemini veterum Prudentum, e quibus Digeſtorum Corpus congeſtum, Cajus noſter dignitate & præſtantia ceſſit, ita maximam eorum partem ætate poſt ſe reliquit. Cæterum præter hoſce Inſtitutionum libros Cajus & aliis quamplurimis ſcriptis Jus Romanum adjuvare, & poſteritatem ſibi obnoxiam reddere voluit. Quorum bonam partem in Digeſtorum Indice recenſitam videmus. Ex iſto enim Indice apparet eum ſcripſiſſe, ad Edictum Provinciale libros triginta duos; quindecim ad Leges; decem ad Edictum Urbicum; Aureorum, ſive Rerum Quotidianarum libros ſeptem;* Δωδεκαδέλτου, *ſive ad Leges* XII. *Tabularum ſex; tres de Verborum obligationibus; de Manumiſſionibus totidem; Fideicommiſſorum duos; unum de Caſibus; Regularum unum; Dotalitiorum unum;*

a) *Juriſconſulti Antiquiſſimi nomine paſſim inſignivimus*] In titulo generali, & in ſingulorum librorum inſcriptionibus: quod pro ſuo arbitratu fecit Oiſelius; nos omiſimus.

unum; unum itidem ad Formulam Hypothecariam. Sed & alia Cajum adhuc ſcriptis conſignaſſe, ex nonnullarum legum Pandectarum inſcriptionibus liquido conſtat. Sic inſcriptio Legis 8. D. ad Senatuſconſ. Tertullian. & Orfitian. *præfert Cajum conſcripſiſſe librum ſingularem ad Senatuſconſultum Tertullianum; inſcriptio itidem legis 9.* dict. tit. *alium ad Senatuſconſultum Orſitianum; ſimiliter Lex 4.* D. de inofficioſo teſtam. *librum ſingularem ad Legem Gliciam. Scripſit quoque libros duos ad Ædilitium Edictum, ut videre eſt in* D. tit. de Ædilitio Edicto. *Item librum ſingularem de Tacitis Fideicommiſſis, ut conſtat ex inſcriptione Legis 23.* D. de his, quib. ut indign. aufer. *Atque hæc quidem ſunt Caji noſtri ſcripta, quæ mihi Pandectarum titulos luſtranti occurrere. Libros quindecim ad Legem Juliam & Papiam, quorum ſæpius mentio in Pandectis, eoſdem puto eſſe cum illis, quos Pandectarum Index ſimpliciter vocat* ad Leges; *verum non abs re erit hic indicare, quorum primum ſtudio & labore Caji noſtri Inſtitutionum libri, uti Anianus eos reliquerat, lucem aſpexere, quoſque deinceps nacti ſint Editores. Et prima hujus rei laus debetur Sichardo, qui Caji hæc excerpta, una cum Codd. Theodoſiani, Gregoriani, Hermogeniani,* [a] *Vlpiani Regularum, & Pauli Sententiarum reliquiis primus in Germania edidit.* [b] *Poſt eum Almaricus Buchardus Cajum in Gallia publicavit. Denique Cujacius ipſe eum Codicis Theodoſiani a ſe procuratæ editioni adjunxit. A Lovanienſibus item publicatus anno* cIↄ Iↄ LXX. *Pacius ſimiliter Juſtiniani Inſtitutionibus brevibus notis a ſe illuſtratis Caji Inſtitutiones ſummariis præfixis adjecit. Quemadmodum & fecit Dionyſius Gothofredus, qui eas ad calcem Corporis Juſtinianei Juris Vniverſi a ſe editi adtexuit, & ad marginem breviſſimis Annotatiunculis illuſtravit. Italia quoque Caji editionem Hieronymi Aleandri Junioris cura adornatam vidit, una cum Commentariis, Venetiis, anno hujus ſeculi* cIↄ Iↄ C. *Hi omnes Cajum nobis dedere, quemadmodum Anianus eum fabricaverat. Nemo vero ante nos,* [c] *quod ſciam, omnia Cajanarum Inſtitutionum fragmenta ſimul juncta exhibuit. Vt ſaltem, etſi nihil aliud hic a nobis præſtitum foret, aliorum labori in iſtis reliquiis conquirendis & diſponendis ſubvenimus. Viſum tamen fuit vulgarem Aniani editionem cum hactenus a Viris Doctiſſimis in eorum ſcriptis laudetur, quando ad Caji auctoritatem provocant, quoque poſt notas noſtras adjungere; nam præterquam, quod hoc modo noſtræ editionis & diſtributionis ratio melius & facilius conſtare poſſit; ita etiam Studioſorum hominum commodo conſulitur, ne aliorum ſcripta percurrentes, ubi Caji Inſtitutiones citentur, ad alias editiones confugere neceſſe habeant. In notis utplurimum brevitati ſtuduimus & littora legimus, ita tamen, ut ſimul operam daremus, ne obſcuri evaderemus. Vnde nonnunquam, ubi res exigere videbatur, vela magis expandimus, & vento dedimus, paullo in altum provecti; nunquam tamen inſtituti noſtri non memores, notas nempe nos, non commentaria ſcribere. Et forſan non fallax noſtra erit ſpes, non omnino inutilem fore opellam noſtram iis, qui veteris & ſolidæ Juriſprudentiæ Romanæ cognitione delectantur. Tu, Lector æquiſſime, videbis, hoc eſt, judicabis. Vultures autem illos togatos & forenſes rabulas, qui, quod ipſi ignorant, & aſſequi nequeunt, in aliis damnare non verentur, clamantes quamplurima, quæ hic notamus, nimis antiqua & obſoleta eſſe, non moramur. Quiſquis ſuo modo ſtudet; uti illi non ex meo præſcripto ſtudiis incumbunt, ita nec ego, ut mihi quidem videtur, illorum exemplum ſequi cogor. Ego ipſos facile patiar, poſtquam manum ferulæ nimis ſubito ſubduxerint, ac cruda ſtudia in*

 forum

a) *Vlpiani Regularum*] Has reliquias primum editas eſſe a Joh. Tilio, dictum in præfatione.
b) *Poſt eum*] Imo biennio ante edidit Cajum & Paulum, uti ibidem eſt monitum.
c) *Quod ſciam*] Fecit id quoque Aleander: ſed hunc ſeſe vidiſſe negat Oiſelius.

forum protruſerint, per integros dies cauſas quaſcunque e faucibus Stentoreis ad ravim uſque elatrando, auditorum aures lancinare, totamque coronam ſumma moleſtia & tædio afficere; dummodo ipſi ſimilem mihi gratiam referre non recuſent, & ſponſa mea, qua cum ipſis nihil commune, ſaltem me pro libitu uti frui ſinant, nec iſtud nimium lividis oculis aſpiciant. Sed iſti homines, ſi adhuc homines appellandi, qui humanitati omni nuntium remiſerunt, ignorantiæ ſuæ pœnas luunt: dum, uti bonarum artium & humaniorum litterarum omnino rudes, ita & earum contemptores eſſe audiant. Quod tamen de iſtis dictum nolim, qui quidem operam ſuam foro addixere, ut oppreſſis auxilium, inſontibus tutelam, miſeris & ſordidatis ſolatium patrocinio ſuo præſtarent; ſed & ſimul melioribus literis imbuti, eas adhuc favore & benevolentia proſequantur. Aleandri Commentaria a Doctiſſimis Viris laudari video; ſed mihi eorum copia hactenus denegata fuit, nec quamvis ſatis magnam adhibuerim diligentiam, ullum exemplum nanciſci potui. Sic ut de iſtis judicare nequeam. Viderit ille forſan quædam, quæ noſtram diligentiam effugere, ſed & fieri potuit, a nobis quædam animadverſa eſſe, quæ ipſi in mentem non venerant. Sane, quamvis contingere caſu potuerit, ut de una re utrique noſtrum eadem ſederit ſententia, tamen in tractandi modo quam multum alterum ab altero abire puto. Ille Commentaria confecit, ubi campus latiſſimus exſpatiandi, & omnia prolixiori orationis filo diducendi; nos notas tantummodo conſcripſimus, hoc eſt, breviter & conciſe, pauciſque verbis multa comprehendere ſtuduimus. Quod tamen ita factum, ne quid omitteremus, quod ad rei elucidationem requiri videretur. Princeps vero cura nobis fuit ubicunque Aniani manus appareret, vel nonnunquam lateret, indicare. Coronidis loco de nomine auctoris addi poſſet, quod & olim jam ab Antonio Auguſtino tentatum, utrum Cajus, ut veterum Romanorum monumenta, an vero Gajus, ut Pandectæ Florentinæ ubique ſcribunt, appellandus? Et ego quidem nauci intereſſe exiſtimo, utrum hoc, vel illo modo ſcribatur. Negari quidem non poteſt antiquiſſima veterum monumenta ubique Cajum præferre; ſed & conſtat, jam pridem ante Juſtiniani tempora obtinuiſſe, ut Gajus ſcriberetur; quemadmodum pro Cnæus etiam Gnæus dictum. Itaque & nos in notis modo Cajum, modo Gajum, pro ut ſub ſtili acumen caderet, ſcripſimus. Atque hæc erant, quæ nobis in anteceſſum dicenda videbantur. Jam te demitto, mi Lector, poſtquam te rogaverim, ut opellam noſtram qualemcunque hic a nobis præſtitam æqui bonique conſulas, ac ſtudia noſtra publico bono deſtinata, favore tuo proſequi non dedigneris. Vale. Lugduni Batav. A. D. XII. Kalend. Maji cIↃ IↃ CLVIII.

CAJI VITA,

Deſcripta a Johanne Bertrando, Praeſide Toloſano, *βίοις Νομικῶν*, ſive de Juriſperitis, libro primo.

Fuiſſe hunc Juris auctorem Grammaticis familiarem, pleriſque ignotum non eſt; & maxime Servio, [a] ut ex illius verbis ad hos Virgilii verſus apparet:

> *Non ego te vidi Damonis, peſſime, caprum*
> *Excipere inſidiis, multum latrante Lyciſca?*

Homericæ tamen lectioni eum deditum male colligit Cujacius XI. *Obſ. 38.* ex his verbis, Servii Virgilii [b] interpretis III. *Georg. Apud majores omne mercimonium in permutatione conſtabat, quod & Cajus Homerico confirmat exemplo.* [c] non enim hæc de Tito Cajo intelligenda eſſe, ſed de Cajo Caſſio, ſupra docuimus in Proculo. Vixiſſe autem hunc Cajum Hadriani Imperatoris temporibus, ſcriptis ipſe ſuis teſtatus eſt in *l. utrum, 7. D. de reb. dub.* quam haud dubie, & ex Pandectis Florentinis, & aliis impreſſis codicibus Caji eſſe conſtat; ſuaque ætate reperta eſt mulier, quæ uno fœtu quinque liberos enixa eſt: *Et noſtra quidem ætate*, inquit, *Serapia Alexandrina mulier ad D. Hadrianum perducta eſt cum quinque liberis, quos uno fœtu enixa eſt.* quibus ex verbis apparet, Cajum hæc ſcripſiſſe Hadriano jam mortuo, & inter Divos illos fictitios relato, & conſecrato. Sed an is ſit Ælius ille Hadrianus ex conſobrina Trajani natus, XV. Romanorum Imperator: an vero Antoninus Pius Hadriani nomine a Cajo hic intelligatur, quæri poteſt. ſæpe enim Hadrianus in Jure pro Anton. Pio ſumi videtur, ut in *l. ſi de vi, 37. D. de judic.* quod Calliſtratus Hadrianum ſcripſiſſe ait: *Si de vi & poſſeſſione quæratur, prius cognoſcendum de vi, quam de proprietate rei*, Martianus ad Pii reſcriptum refert in *l. qui cætu, 5. D. ad leg. Jul. de vi publ.* Papinianus quoque in *l. deducta, 58. §. 3. ad Senat. Trebell.* & in *l. acceptis, 93. D. ad leg. Falcid.* ſcribit Hadrianum reſcripſiſſe: *Eum, qui centum nummis acceptis hereditatem reſtituere rogatus eſt, totam pecuniam jure Falcidiæ percipere videri*, id ipſum conſtituiſſe Pium Imperatorem Martianus ait in *l. in quartam, 91. D. ad leg. Falc.* Huic ſimile eſt, quod a Cujacio colligitur *in titulo de Senatuſc. Tertulliano* ex *l. inter fidejuſſores, 26. D. de fidej.* ſi conjungatur lex *ſi teſtamentum, 49. eod. tit.* Sed mihi iſta quæſtio non faciles explicatus habere videtur; nam & duo eſſe diverſorum Imperatorum reſcripta illa, quorum Calliſtratus & Martianus meminerunt, aſſeverari poteſt: licet utrumque *τῷ κοινῷ τῶν Θεσσάλων* ſcriptum legatur. Quod quidem Antonium Auguſtinum *lib.* IV. *cap. 16.* adeo hærere fecit, ut de ea re differere maluerit, quam judicium proferre ſuum; fierique potuit, in ſimili ſpecie

a) *Vt ex illius verbis &c.*] Verba Servii hæc ſunt: *Manifeſti eum furti arguit, dicendo* vidi. Eadem allegat Cujac. *lib.* XI. *Obſ. cap. 38.* ubi addit, *ad illum, opinor, reſpexit locum, eumque ex Cajo ſumpſit Tribonianus, legit in Cajo Servius &c.* Hæc cum apud Cujacium legeret auctor, quæ Cujacii ſunt verba, Servii eſſe ratus eſt. *Ex edit. Lugd. Batav.*

b) *Interpretis*] Ad *lib.* III. *Georg. verſ. 307. Ex ead. ed.*

c) *Non enim hæc de Tito Cajo &c.*] Non video, cur non Cajum noſtrum potuerit intelligere Servius, ac quare is quoque non potuerit allegare verſus Homericos. SCHULTING.

a) *Igno-*

ſpecie eadem Pium Imperatorem conſtituiſſe, quæ antea Ælius Hadrianus conſtituerat. & quanquam non ſim neſcius, Antoninum Pium Hadriano mortuo prænomina *Imperatoris Cæſaris Hadriani filii, Trajani Parthici nepotis*, atque omnes Imperii titulos, & inſignia ſuſcepiſſe: numquam tamen aliena nomina Imperatoribus tribuuntur, niſi ab eis, qui ſub eorum imperio vixere. Hoc, ut mea fert opinio, vel [a]ignoraſſe videtur Tribonianus, vel neglexiſſe in *§. 2. de Senatuſc. Tertull. in Inſtit.* cum Senatuſconſultum Tertullianum Hadriani temporibus factum eſſe aſſeruit; Tertullum enim & Sacerdotem ſub Antonino Pio Coſſ. fuiſſe inficiari nemo poteſt. Cæterum Antonius Vacca in *proœm. Digeſt. §. 1.* ait, ſe quandoque ſuſpicatum, hunc Cajum vel Chriſtianum fuiſſe, vel Chriſtianis, qui tunc erant, judicium adjunxiſſe ſuum: eaque de cauſa *ſuum* a Juſtiniano appellatum in *§. quas ex omnibus, in proœmio Inſtitut.* & in *§ lex Cornelia, de publ. judic.* Caji quidem cujuſdam fit mentio a Nicephoro Caliſto *lib. IV. Eccleſ. Hiſt. cap. 12.* quem Chriſtianum fuiſſe, & pro religione nonnulla ſcripta edidiſſe ab eo docemur; alium tamen ab hoc noſtro puto: eumque potius augurarer eſſe, quem ſub Zepherino, Romanæ urbis Epiſcopo, Antonino Severi filio imperante, diſputationem adverſus Proculum, Montani ſectatorem, celeberrimam habuiſſe ſcribit D. Hieronymus in *Catal. ſcript. Eccleſ.* Neque autem exiſtimandum eſt, Cajum a Juſtiniano ſive Triboniano *noſtrum* appellari, quod Chriſtianus fuerit, ut Vacca arbitratur: ſed quod præcipue illius ſcriptis fuerit delectatus in Inſtitutionum compoſitione. quod ex his Triboniani verbis ſatis liquet: *Quas ex omnibus antiquorum Inſtitutionibus, & præcipue ex Caji noſtri tam Inſtitutionum, quam Rerum quotidianarum, aliiſque multis commentariis compoſitas &c.* [b] quod etiam de Pomponio dici poteſt in *l. cum ſervus, 39. D. de ſtipulat. ſervorum.* Atque hoc certe non animadverterunt homines quidam minime mali, ſed parum in his rebus verſati, quarum arbitrati ſunt ſe tenere ſcientiam, cum Cajum Juſtiniani familiarem dixerunt, quod *noſtrum* ipſe appellarit. Nec reprehenſione minus dignus Bernardinus Rutilius ab ingeniis ſagacibus exiſtimabitur, cum locum ſupra citatum Juſtiniani depravatum ſcribit, & vitio exemplarium nomen *Caji* in dictionem *noſtri* corruptum. Multos autem Cajus de jure civili libros ſcripſit, quorum hi in Indice Juſtinianeo leguntur.

Ad Edictum provinciale lib. XXXII.
Ad leges lib. XV.
Ad Edictum Urbicum qui haberi potuerunt lib. XII.

Politianus corrupte legit *Ad edictum publicum libri* XV. Plures enim ad Edictum Cajus libros ſcripſit, ſed Juſtiniani temporibus [c] duodecim tantum extabant: quamvis in indice Græco exaratum ſit *τὰ μόνα εὑρεθέντα βιβλία δέκα.* Edicti autem Urbici tracta-

a) *Ignoraſſe videtur Tribonianus*] Quis erit nobis certus auctor, Tribonianum hoc non ex aliquo vetere Juriſconſulto, & ipſo forte Cajo deſcripſiſſe? Dixi aliquid, quod ad difficultatem hanc tollendam pertineat, ad Ulpianum *tit. 26. §. 8.* IDEM.

b) *Quod etiam de Pomponio dici poteſt*] Menagius *Amœnitat. Jur. Civil. cap. ult.* mavult, ita ſcripſiſſe Pomponium, quia iiſdem, quibus Cajus, vixit temporibus: & hi duo amici erant: quod non improbabile. IDEM.

c) *Duodecim tantum exſtabant &c.*] Nihil adducit, quare credamus, plures exſtitiſſe quam decem, fidemque derogemus Indici Florentino: nec enim leges ex libro undecimo aut duodecimo uſquam comparent. IDEM.

a) *Acta-*

tractationem non abs re diſtinxiſſe videtur Cajus ab Edictis Provincialibus; Provincialis ſiquidem Edicta erant, quæ a Proconſulibus in Provinciis Conſularibus, aut a Prætoribus in Prætoriis proponebantur. Hujus Edicti explicationem per titulos fuiſſe diſtributam, ex multis legum inſcriptionibus conſtat. Erat in eo titulus *de Publicanis, l. veter. 19. D. de act. emti. l. hoc Edicto, 5. D. de public. & vect.* titulus *de liberali cauſa, l. ſi liber, 13. D. ad exhibendum.* cujus tamen inſcriptio non ad Edictum Vrbicum, ſed hoc modo concepta eſt: *Cajus libro ad Edictum Prætoris Vrbani.* quæ quidem demonſtrat, his in libris Edicta Prætorum Vrbanorum explicari. Titulus etiam erat *de aqua pluvia arcenda, l. ſed venditor, 13. D. de aqua pluv. arc.* Titulus *de damno infecto, l. in noxalibus, 30. D. de nox. act. l. eorum, 19. D. de damn. infecto.* Titulus *de re judicata*, ex inſcriptione, quam Labittus probat, *l. intra dies, 7. de re judicat.* Titulus *de operis novi nunciatione, l. creditori, 9. D. de oper. novi nunciat.* Titulus *qui neque ſequantur, neque ducantur, l. ſolutum, 48. D. de verb. ſignific.* Titulus *de Teſtamentis, l. illa inſtitutio, 32. D. de her. inſtituend.* Titulus *de legatis, l. ſemper, 56. D. de Regul. jur.* Hi autem libri aliquando a Jureconſultis nominantur *Ad Edictum prætoris urbani.* ut apparet ex inſcriptione *d. leg. ſi liber, 13. D. ad exhib. & dictæ l. illa inſtitutio.*

Aureorum, ſive rerum quotidianarum lib. VII.

Ex his libris plurima decerpſit Juſtinianus, vel Tribonianus in componendis Inſtitutionum libris. & continebantur in iis [a] actarum rerum plures ſpecies, quaſi expreſſæ notæ hominum vitæ quotidianæ. quod ex *l. ex maleficio, 4. D. de obligat. & act.* conjicere licet. Dicuntur autem libri *Aureorum*, vel *rerum quotidianarum*, non ut apud Plutarchum in vita Alexandri *Dialia*, ſed ut Lucretius *lib.* III. dixit *Dicta aurea*, & Alpheus Avitus *libros excellentium*, qui a Priſciano citantur: & apud Conſtantinum Harmenopulum *lib.* I. *tit.* I. *§.* 12. legimus poſteriores Imperatores [b] χρυσοβούλλους λόγους compoſuiſſe. Cæterum in indice Græco ſcriptum eſt tantum αὐρεῶν βιβλία ἑπτά.

Inſtitutionum lib. IV.

Extat apud Boëtium *lib.* III. *in Topic. Ciceronis* ex *lib.* I. Inſtitutionum Caji locus ſane luculentus. Et earum Epitome ab Aniano Alarici conſiliario compoſita ſub Caji ipſius nomine legitur.

Dodecadelti lib. VI.

In indice Græco δώδεκα δέλτου βιβλία ἕξ, i. *duodecim tabularum libri ſex.* ſic apud Theophilum *lex* XII. Tabularum δωδεκάδελτος νόμος dicitur.

De verborum obligationibus libri III.
De manumiſſionibus libri III.
Fideicommiſſorum libri duo.

Ponun-

a) *Actarum rerum plures ſpecies*] Imo multa ad fundamenta Juris pertinentia in illis expoſuiſſe Cajum patet ex *l. 1. l. 3. l. 5. l. 7. l. 9. D. de adquirend. rer. domin.* aliiſque locis. Quia vero res continebant hi libri frequentis uſus, vocari potuerunt *Rerum quotidianarum*: & quia utiliſſimæ erant eædem res, *Aureorum*. IDEM.

b) χρυσοβούλλους λόγους] Vocant etiam poſteriores Græci χρυσοβούλλους λόγους, & quidem ab aurea bulla, ſive ſigillo quo muniebantur talia ſcripta: vide quæ habet du Cange *Gloſſar. med. & infim. Græcitat.* ut adeo id huc non pertineat. IDEM.

Ponuntur deinde quatuor

Libri ſingulares,
De caſibus[a] *enucleatis,*
Regularum,
Dotalium,
De formula hypothecaria.

quanquam plures illum edidiſſe argumento eſt, quod ex[b] lib. ſingulari Caji ad orationem Antonini excerpta eſt *l. ſi quis, 60. D. de ritu nupt.* ex libro ſingulari[c] ejuſdem de aſſignatione libertorum *l. Senatuſconſulto, 59. eod. tit.* quodque in prooemio Digeſtorum *§.* 1. inter quatuor Caji libros ſingulares, qui in ſex illis libris, qui a voce magiſtri edocebantur ante Juſtiniani inſtitutum, primus de veteri rei uxoriæ actione, ſecundus de tutelis, tertius & quartus de Teſtamentis & legatis commemorantur. præterea inſcriptio *l. Sacratiſſ. 7. D. ad Senat. Tertull.* eſt ex libro ſingulari Caji ad Senatuſconſultum Orphicianum, & *l. in ſuſpenſo* ex libro ſingulari ad Senatuſconſultum Tertullianum.

De caſibus

enucleatis, ut ſupra dictum eſt. quales autem eſſent illi caſus, conjici fortaſſe poteſt ex *l. Neratius, 63. D. de condict. indeb.*

Regularum.
Dotalium.
De formula hypothecaria.

vel hypothecariæ: ſic liber hypothecariæ in prooemio *D. §. vobis autem.*

[d] Scripſit etiam Cajus notas ad libros Digeſtorum Juliani, ex quibus deprompta eſt *l. ſi pactus 54. D. de pact.* quorum mentio fit in *l. ſi in venditione, 10. D. de peric. & comm. rei vend.* & apud Marcellum in *l. ſed interim, 11. §. 6. D. de donat. inter vir. & uxor.* Citantur etiam Commentarii Caji a Javoleno in *l. ſi quis, 54. de condit. & demonſtr.* Sed libenter crediderim Javolenum in dicta lege & in *l. ſi alieni, 78. D. de ſolut.* de Cajo Caſſio, cujus mentio fit in *l. 2. de orig. jur.* intellexiſſe. quod ex inſcriptione conjicitur, quæ ex Javoleni *libro* 11. *ex Caſſio* deſumpta eſt, & ex *lib.* VI. & maxime ex *l. ſi hereditas, D. 28. de ſtatuliber.* quem enim alibi Cajum tantum vocat, hac in lege[e] C. Caſſium nominat.

a) *Enucleati*] Non eſt hoc in Indice.

b) *Ex libr. ſingulari*] Male: nam *l. ſi quis* Paulum auctorem habet, non Cajum. *Ex ed. Lugd. Batav.*

c) *Ejuſdem &c.*] Et hæc lex non bene Cajo tribuitur, cum ſit Pauli. *Ex ead. ed.*

d) *Scripſit etiam notas &c.*] Omnia, quæ hic de Cajo proferuntur, Scævolæ competunt, cui & ipſe auctor ea tribuit *p. 107.* non tamen id ejus, verum operis poſtumi editorum ἁμάρτημα crediderim. *Ex ead. ed.*

e) *C. Caſſium*] Atqui in vulg. ed. eſt *Cajum & Caſſium. Ex ead. edit.* Sed τὸ & rectius videtur abeſſe a Codice Florentino.

EJUS

EJUSDEM GAJI VITA,

Auctore Guilielmo Grotio de vitis Juriſconſultorum Libro II. capite VII.

Gajus recte ſubjungetur coætaneo & amico ſuo Pomponio, a quo familiaritatis ergo *Noſter* nominatur [a]. Vixit itaque tempore Divi Pii, ut patet ex his ejus verbis [b], *noſtra ætate mulier ad D. Adrianum perducta eſt*, & alibi, *nuper ex indulgentia Principis Antonini* [c], ubi Imperatoris Antonini, id eſt, Pii, meminit. Scripſit tamen etiam poſt Pium, nam eum Divum Antoninum appellat [d], quod de Pio intelligendum alia loca aperte demonſtrant [e]: Neque eſt quod Bertrandus ſe torqueat, an *d. l. 7. de Reb. dub.* de Hadriano, an vero de Pio ſit accipienda, ſatis enim conſtat ex collatione aliorum locorum [f], Hadrianum illic deſignari, niſi omnium Imperatorum nomina perperam confundere velimus. Hujus Gaji prænomina aut cognomina non invenio: certe eum Juſtinianus ſuum [g] appellat, cujus rei alii alias cauſas afferunt, ego autem Bertrando aſſentior, ita ſcilicet locutum, quod ejus labore maxime delectaretur, ejuſque opera in compilandis Inſtitutionibus ſuis plurimum eſſet uſus. Idque eo facilius in Gajo admittendum, quia plures eo nomine fuerunt Juriſconſulti, nimirum Gajus, ſive Cajus Juventius Mutii, & Gajus Servii Sulpitii diſcipulus, quem nos Gajum Aulum Ofilium vocatum ſupra diximus, itemque Gajus Atejus Pacuvius, & Gajus Caſſius Longinus, quare aliqua nota hic poſterior a reliquis diſtinguendus fuit. Citatur a Javoleno Gajus quidam [h], ſed is forte eſt C. Caſſius Longinus, ex quo iſtum locum Javolenus excerpſerit, quod & Bertrandus animadvertit. Meminit & Gaji Julianus, ſed & is procul dubio unus ex antiquioribus eſt. Laudatur & liber ſeptimus Gaji [1] de origine vocabulorum ab Agellio [i], ſed id an ad noſtrum Juriſconſultum pertineat incertum eſt. Sane ex hujus Juriſconſulti Inſtitutionibus quædam a Boëtio [k] & Priſciano [l] referuntur. De genere & dignitatibus ejus nihil mihi liquet. Scripta hæc in Catalogo recenſentur. Ad Edictum Provinciale libri triginta duo, ad leges, id eſt, ad legem Juliam & Papiam, ut ex inſcriptionibus patet, libri quindecim: ad Edictum urbicum qui reperiri potuerunt libri decem. Notandum tamen hos Gaji commentarios diverſos habuiſſe titulos, ut ex inſcriptionibus diſcimus, videlicet de Teſtamentis (qua de materia duos ſcripſit libros, [m]) de Legatis (quam materiam tribus libris proſecutus eſt [n]) de liberali cauſa (quam duobus libris explanavit [o]) de damno infecto de publicanis, de prædiatoribus, re judicata, de operis novi nuntiatione, aquæ pluviæ arcendæ, qui neque ſequantur &c. ex quibus omnibus in Pandectas aliquot leges ſunt relatæ. Deinde Aureorum, ſive Rerum quotidianarum libri ſeptem: Inſtitutionum quatuor, quorum Epitome ab Aniano Alarici conſiliario confecta etiamnum extat: de verborum obligationibus tres, de manumiſſionibus tres: Fideicommiſſorum duo: de Caſibus unus: Regularum unus, ſive ut inſcriptio quædam lo-

 quitur,

a) *L. 39. de ſtip. ſerv.* b) *l. 7. de reb. dub.* c) *l. 11. de Juriſd. l. 42. de Donat. inter vir. & uxor.* d) *l. 56. de legat. 2. l. 1. de his qui ſunt ſui vel al. jur.* e) *l. 2. dict. tit.* f) *l. 3. ſi pars hared.* g) *In Proœm. Dig. Conſt. omnem. §. 1. & confirm. Inſt. §. 7.* h) *l. 54. de Cond. & Dem l. 78. de ſolut.* i) *Lib. XI. c. 17.* k) *Lib. III. Top. Cic.* l) *Priſc. lib. VI. in f.* m) *l. 16. 18. ſi quis om. cauſ. teſt.* n) *l. 56. de Reg. jur.* o) *l. 2. de Lib. cauſ.*

1. *De origine vocabulorum &c.*] Editiones Gellii meliores hos libros adſcribunt Gavio, ſive Gabio Baſſo. Vide notata ad Aleandri Præfationem.

quitur [p], ſingularis: Dotalium unus; de formula hypothecaria unus. Quibus extra Catalogum addendi, Regularum libri tres, præter ſingularem ſtatim memoratum [q], ad Edictum ædilium curulium libri duo [r]: liber ſingularis ad legem Gliciam [s], [2] ad leges duodecim tabularum libri ſex [t]: de tacitis Fideicommiſſis liber ſingularis [v]. Ad Senatuſconſulta Tertullianum & Orfitianum [w], libri ſingulares, itemque [3] de teſtamentis, de legatis, de re uxoria [x], niſi forte hic poſtremus idem eſt cum eo, quem ſupra diximus Dotalium, quæ Antonii Auguſtini conjectura mihi non diſplicet. Tribuit etiam huic noſtro Bertrandus librum ſingularem ad orationem Antonini, & de aſſignatione libertorum, ſed male, ſunt enim ii Juriſconſulti Pauli, ut docent inſcriptiones a Bertrando allatæ [y]. Idem neſcio quo errore ductus Gajum ad libros Juliani notaſſe ſcribit, quod tamen ad Scævolam referendum loci ab ipſo adducti indicant. [z] Præter ſupradictum Pomponii locum, ubi hic Gajus ab eo [4] *Noſter* nominatur, nomen ejus apud alios Juriſconſultos non occurrit.

p) *l. 21. de adopt.* q) *l. 43. de injur. l. 100. de Reg. jur.* r) *l. 32. de ædil. ed.* s) *l. 4. de inoff. teſt.* t) *l. 237. 238. de verb. ſign.* v) *l. 23. de his quæ ut ind.* w) *l. 8. 9. ad Senatuſconſult. Tert.* x) *in proœmio Dig. Conſt. omnem, §. 1.* y) *l. 60. 61. de rit. nupt.* z) *l. 54. de pact. &c.*

2. *Ad leges duodecim tabularum libri ſex*] Diſerte in Indice quinto loco memorantur Δωδεκαδέλτου βιβλία ἕξ.

3. *De teſtamentis, de legatis*] Non putem in Digeſtis libros alios Gaji de his materiis laudari, quam quos ad edictum Prætoris conſcripſit, quoſque jam ante laudavit Grotius.

4. *Noſter*] Hoc aliter, & rectius in præcedentibus explicuit.

De his Caji Inſtitutionibus hæc ſcripta reliquit Jacobus Gothofredus *in Manuali Juris*, *in Bibliotheca Juris civilis Romani*, *capite* 11. §. 2.

Gaji igitur primum fragmenta hodie nonnulla ſuperſunt, ſed Gothorum, ſeu Aniani manu deformata, & quidem e quatuor Commentariorum, ſeu Inſtitutionum ejus libris: quatuor enim ſcripſiſſe eum docet Index Pandectarum Florentinarum, & præjudicium inſuper Inſtitutionum Juſtinianearum, quæ Gajanarum exemplo compoſitæ ſunt. Et ſane titulum IX. & initium X. ex libro tertio deſumpta eſſe oſtendit *lex 2. ff. de oblig. & act.* Quare deinceps titulus ita mutetur, *Gaji Inſtitutionum libri quatuor*, vel potius, *Excerpta e Gaji libris quatuor*, pariter ut Ulpiani fragmenta, Paulique Sententiæ, de quibus mox, non niſi excerpta ſunt. Obſervandum enim eſt, cum per Gallias, & ſub Regibus Viſigothorum nominatim, vetus Juriſprudentia Rom. una cum Codice Theodoſiano obtineret, Alaricum Regem Gothorum per Anianum in ſuorum temporum uſum nonnulla ex Codice Theodoſiano, Gregoriano, Hermogeniano, ex Ulpiano, Gajo, Pauli Sententiis excerpi voluiſſe: eaque omnia in unum Corpus redacta, quod inſequuti deinceps, *Corporis Theodoſiani*, vel etiam *Legis Romanæ* appellatione allegare ſoliti. Hæc Gaji fragmenta edidit in Germania Sichardus, & Almaricus Bouchardus in Gallia, Lovanii quoque edita in 12. cIↃ IↃ LXX. Eadem Hieronymus Aleander Junior edidit cum commentario Venetiis in 4. apud Franc. de Franciſc. Ciotti A. cIↃ IↃ C. Et alia tamen adhuc fragmenta Gaji Inſtitutionum colligi poſſunt tum ex Pandectis ipſis, tum ex Auctore Collationis legum Moſaicarum, Boëtio, Priſciano, *ſub fin. lib.* VI. & Diomede *lib.* I. Quæ in unum colligi e re fuerit.

CAJI

[1] CAJI

[2] INSTITVTIONVM

[3] LIBER PRIMVS.

EX TITVLO

[4] *De Jure Naturali, Gentium & Civili.*

1. CAJI] Titus Cajus a multis vocatur, etiam a Bertrando *de Juriſperit. l. 11.* Menagio *Amœnitat. Jur. Civ. cap. 43.* unde tamen id hauſtum ſit, mihi non eſt compertum; uti nec G. Grotio *de vit. Juriſconſultor. lib. 11. cap. 7.* Videri quidem id poſſet non eſſe ſine exemplo, cum M. Cajus quoque occurrat apud Gruterum *Inſcript. p.* MXXV. 9. verum ille idem vocatur M. Gavius apud eundem *p.* CCCCXV. 7. ubi eadem inſcriptio plenius exhibetur: & pro *Cn. Cajo p.* CCCCXLIV. 2. legi debere *Cn. Hajo*, notavit Pighius, atque ita in ipſo lapide ſculptum eſſe teſtatur αὐτόπτης, Vir Inſignis, Marq. Gudius. Cæterum varii Caji memorantur in inſcriptionibus legum Codicis, *l. 9. de jur. & fact. ignorant. l. 3. de his, quæ vi metuſv. cauſ. l. 5. de inſtitor. & exercitor. action l. 11. mandat. l. 3. de auctoritat. præſtand. l. 17. ad L. Falcid. l. 8. de his q. accuſar. non poſſ. l. 6. de excuſat. muner.* in quarum tamen nonnullis codices variare oſtendit editio Charondæ. Plures alios habet Glandorpius *in Onomaſtic.* qui omnes ab hoc diverſi quidem ſunt; at inde conſtat, nomine hoc etiam ſolo multos appellatos fuiſſe. Unde vero dicantur Caji, vel Gaji, an a γαῖα, id eſt, terra; an quia γάιος Italis & Tarentinis ſignificat mercenarium; quod notat Cujacius *ad procem. Inſtit. §. 6.* an a γαίω *gaudeo*, an aliunde, nec certum eſt, nec magni refert. Quod vero Oiſelius adjecit, *Juriſconſulti antiquiſſimi*, cum pro ſuo id tantum fecerit arbitrio, nos expunximus. SCHVLTINGIVS.

2. INSTITVTIONVM] Ita etiam Ulpianus, Paulus, Florentinus, Marcianus aliique Inſtitutionum libros ediderunt, quos imitatum ſe eſſe, dum libros Divinarum Inſtitutionum ſcripſit, indicat Lactantius *lib. 1. cap. 1. Inſtituta* tamen etiam dixere: & Priſcianus *lib.* VI. *fin.* laudat Cajum *libro primo Inſtitutorum*, notante Fabroto *ad Theophil. §. 6. procem. Inſtitution.* nec non Boethius *in Topic. Cicer. lib. 11.* Ulpianum *in ſuis Inſtitutis*: atque ita in Gloſſis, εἰσαγωγὴ, *inductio, introductio, inſtitutio, inſtitutum*: & alibi, *inſtituta* προοίμια; *& inſtitutum* ἔθος, εἰσαγωγή. Verum hoc poſterioris minuſque probatæ Latinitatis, & multum apud Latine loquentes differre *inſtitutiones & inſtituta*, nec tirones ignorant. IDEM.

3. LIBER PRIMUS] Sichard. *Liber prior de perſonis.* ſed Lugd. CIↃ IↃ LXVI. & Genev. CIↃ IↃ LXXXVI. *Inſtitutionum liber.* Paris. CIↃ IↃ LXXXVI. *lib. 1. Inſtitutionum.* atque in his omnibus editionibus unico tantum libro Inſtitutiones hæ conſtant. Mihi hæc placuit inſcriptio, quæ ipſis Epitomes hujus primis verbis plane convenit. Secundus quoque a primo in ipſa hac Epitome ſatis ſeparatur: poſtea vero nulla librorum diſtinctio apparet; ut proinde hæc Epitome duos tantum contineat libros, quamvis ipſæ Inſtitutiones Caji non tribus, ut volebat Aleander, ſed quatuor libris conſtiterint. Et utinam in ſolo numero imminuendo peccaſſet Anianus, & non etiam paſſim verba & mentem Caji corrupiſſet! IDEM.

4. *De Jure Naturali &c.*] Anianus, qui (ut ſatis apparet) redegit in Epitomen Inſtitutiones Caji, multa omiſit, nec tantum particulas capitum, ſed & capita integra, ac, quod Cajus tribus libris, ipſe duobus complexus eſt. Certe compendium non habet hujus fragmenti, quod exſtat in *l. 9. D. de juſt. & jur.* & apud Juſtinianum ſub tit. *de jur. nat. gent & Civili.* idque nos titulo *de jure gentium & Civili* munivimus. ALEANDER. Non dubitavi duo hæc Caji ex Inſtitutionum Libro primo fragmenta, in Digeſtorum corpore nobis ſervata, huc transferre, eaque in fronte operis ſub titulo *de Jure Naturali, Gentium & Civili*, collocare, cum de primo nemini dubium eſſe poſſit, quin huc pertineat; alterum autem & a Juſtiniano, qui ſuos Inſtitutionum libros ad Cajanarum exemplum componi curavit, ſub eodem titulo relatum ſit. OISELIVS. Et nos hæc fragmenta hic omnino collocanda eſſe arbitramur, exigente id & naturali ordine, & methodo Juſtiniani, qui Cajum ſequi ſolet: non tamen hæc fragmenta integrum titulum, ſed particulam tantum eius confecere; & de multis aliis hic diſputavit Cajus: ideoque ſufficere putavi, id notari, eſſe hæc ex tali titulo deſumpta, nec exemplo Aleandri & Oiſelii numerum titulo apponi; ne ita vulgatum numerum turbarem, editioque hæc ſtudioſis minus foret commoda. Satis erit, illa hic legi, &, tamquam ab Epitome diverſa, alia litterarum forma repræſentari, quod & fecit Oiſelius. SCHVLTING.

Omnes populi, [5] qui [6] legibus & moribus reguntur, partim ſuo proprio, partim communi omnium hominum jure utuntur. Nam [7] quod quiſque populus ipſe ſibi jus conſtituit, id ipſius proprium civitatis eſt:

5. *Qui legibus*] Non hoc demonſtrat, ut quidam ſint populi, qui ſine legibus, moribusve vivant; quod enim referat, non propterea reſtringit. Sed ait, quum omnes populi legibus moribusve vivant, partim ſuo proprio, partim communi omnium iure utuntur. quod intellexit Theophilus, quum ait: *Omnes igitur populi aut ſcripto jure utuntur, aut non ſcripto; & alias proprio, id eſt, civili, alias communi, id eſt, jure gentium.* Jus ſcriptum lex eſt, jus non ſcriptum conſuetudo, ſeu mores. Utrumque jus apud Romanos eſt, *l. 6. de juſt. & ju. §. conſtat. Inſt. de ju. nat. gent. & civ.* at ea ratione, ut quum ſcriptis legibus non utimur, id cuſtodiri oporteat, quod moribus, & conſuetudine inductum eſt, *l. de quibus, D. de legibus.* Athenienſes ſcripto ſolummodo jure, Lacedæmonii moribus tantum vivebant *§. ſine ſcripto, Inſt. de ju. nat. gen. & civ.* ALEAND.

6. *Legibus & moribus*] Sic & Iuſtinianus Imp. *§. 1. Inſt. de jur. nat. gent. & civ.* ubi tamen Theophilus Paraphraſtes Graecus videtur legiſſe *legibus, aut moribus.* Vertit enim Ἅπας ὢν δῆμος, ἢ ἐγγράφοις κέχρηται νόμοις, ἢ ἀγράφοις. Neque hoc abſque ratione eſt: quædam enim gentes legibus, quædam moribus tantum reguntur. De quibus elegans locus ex Cæſarii, fratris Gregorii Nazianzeni, libello, de variarum gentium legibus, & conſuetudinibus, exſtat apud Cedrenum, &, qui ex Cedreno deſcripſit, Georgium Phrantzem *Chron. lib. III. cap. 3.* Quorum utrumvis adire haud pigeat; locus enim nimis prolixus eſt, quam ut huc tranſcribi queat. Legibus utplurimum regebantur Athenienſes, nec tamen ſolis, licet id innuat Tribonianus *§. 10. Inſt. de jur. nat. gent. & civil.* Ex Ariſtotele enim *Ethic. lib. I.* & Thucydide *lib. II.* conſtat, Athenienſibus jus fuiſſe & ἔγγραφον, & ἄγραφον. Lacedæmonii vero moribus utebantur, nam una τῶν καλουμένων ῥητρῶν hæc erat, μὴ χρῆσθαι νόμοις ἐγγράφοις, ut teſtatur Plutarchus in vita Lycurgi. Unde Cicero in *Orat. pro Flacco* de iisdem ſic ſcribit: *Adſunt Lacedæmonii, cujus civitatis ſpectata ac nobilitata virtus, non ſolum natura corroborata, verum etiam diſciplina putatur: qui ſoli toto orbe terrarum ſeptingentos jam annos amplius unis moribus, & nunquam mutatis legibus vivunt.* Vide & Joſephum *lib. II. contra Appionem.* Idem & de Lyciis refert Heraclides περὶ πολιτ. Λύκιοι νόμοις οὐ χρῶνται. ἀλλ᾽ ἔθεσι. Romani vero jam ab ipſo Romulo & legibus & moribus regebantur, ut videre eſt apud Livium *lib. 1.* & Dionyſ. Halicarnaſſ. *lib. II.* OISEL. Non eſt verum, omnes populos legibus & moribus vivere, quod vult Paraphraſis Theophili & nota Aleandri: rectiusque ergo illud *qui* ita accipitur, ut excludantur populi, apud quos ſola Principum arbitria pro legibus ſunt; quales ab initio rerum omnes fuiſſe tradit Iuſtinus *lib. 1. cap. 1.* imo & Romanos aliquamdiu ita egiſſe in principio ſcribit Tacitus *Annal. lib. III. cap. 26.* & Pomponius *l. 2. §. 1. & 14. D. de orig. jur.* nec non qui ab optimatibus ex ipſorum voluntate gubernantur; qualis an vere dici poſſit civitas, quærit Dion Chryſoſtomus *oration. 36.* adde ubi penes patres familiarum tantum in domeſticos eſt imperium, quales Homerus deſcribit Cyclopas *Odyſſ. I. verſ. 112. & ſeqq.* & quales fuere Aborigines, quos Salluſtius deſcribit *Catilinar. cap. 6* his verbis: *Genus hominum agreſte, ſine legibus, ſine imperio, liberum atque ſolutum:* & de Gætulis ſimilia idem habet *Jugurthin. cap. 18.* qualis tamen non tam civitas erit, quam diſſociata multitudo, ut de illis agens loquitur Grotius *de jur. bell. ac pac. lib. 1. cap. 4. §. 2.* Recte vero ſe hic habet lectio vulgata *& moribus;* licet Theophilus, cujus Paraphraſis a verbis Imperatoris non parum recedit, verterit disiunctive, non inprobante Oiſelio. (qui quae adjicit, pleraque iam ante notaverat Fabrotus *ad Theophil. §. 1. Inſt. h. t.*) Nulla autem variatio codicum in Pandectis & Inſtitutionibus a viris doctis hic obſervatur: & re vera non ſolos Romanos, ſed & pleraſque gentes moratiores & legibus & moribus regi certum eſt. Obiter monendum de Lacedæmoniis, eos non quidem uſos jure in ſcripturam redacto; illorum tamen ῥήτρας magis acceſſiſſe ad jus ſcriptum, quam ad mores, cum non tacita populi voluntate, ſed expreſſa Lycurgi Legislatoris auctoritate eſſent inductæ: ut adeo non proprie ſolis moribus uſi eſſe dici poſſint Lacedæmonii, quod hic volunt interpretes: nec defendi, quod jus Romanum non ſcriptum, quod ſolo uſu conſtat, ab illorum inſtitutis derivetur; quamvis hoc tradatur §. 10. *Inſt. h. t.* ubi iam Bachovius & Vinnius aliique Viri eruditi hoc obſervarunt. In rebus facti, qualis hæc eſt, Imperatoris auctoritas non major eſt, quam alicujus hiſtorici; adeoque hic ab illo licet diſſentire. SCHVLTING.

7. *Quod quiſque populus ipſe ſibi, &c.*] Qui nimirum nullius imperio ſubjectus eſt, ſed ſuis legibus & moribus vivit. Talem nempe populum, vel civitatem liberam Græci αὐτόνομον appellant. Civitas enim, quæ a majori quadam poteſtate dependet, eatenus tantum jus ſibi conſtituere poteſt, quatenus id ei, ab eo, cujus imperio ſubjecta eſt, conceſſum eſt. l. ἀξίωσις *D. de leg. Rhod.* OISEL. Liberæ civitates ut ſint eo ſenſu, ut nullius ſubſint imperio, non eſt opus, modo non ſint in poteſtate alterius populi: etſi enim ipſe populus per ſe, ubi in Principem eſt translatum imperium, jus illud non poſſit introducere, jure tamen ſuo civili regi poteſt; & quod Princeps jubet, intelligitur is nomine populi, ejuſque vice jubere. Ita & conſtitutiones juris civilis ſpecies ſunt in jure noſtro. Idem eſt in ſtatu, ubi optimates obtinent imperium. SCHVLTING.

8. *Voca-*

eſt: [8] *vocaturque jus civile, quaſi jus proprium ipſius civitatis.* [9] *quod vero* [10] *naturalis ratio inter omnes homines conſtituit, id* [11] *apud omnes peraeque cuſtoditur:* [12] *vocaturque jus gentium, quaſi quo jure omnes gentes utuntur.* L. IX. D. DE JUST. & JUR.

* * *

8. *Vocaturque jus civile.*] Harmenopulus Promptuar. *lib. 1. tit. 1.* Jus civile ſic definit: πολιτικὸς δὲ νόμος, inquit, ἐστὶν ᾧ τινι μία πόλις μόνη κέχρηται, διὰ τὸ συμφέρειν αὐτῇ· ἄλλῃ δὲ εἰ χρήσασθαι βουληθῇ, ἐπιζήμιον ἔσται ταύτῃ, καὶ βλάβης πρόξενον. Cicero vero *in Topicis*, ut ſit, *æquitas conſtituta iis, qui ejuſdem civitatis ſunt, ad res ſuas obtinendas.* Sic autem Jus civile in ſpecie dicitur. Alioquin Jus civile in genere ſumptum & jus naturale & gentium, quatenus ab eo ſpeciali lege non eſt receſſum, complectitur. Et optime Ulpianus *l. 6. D. de juſt. & jur.* Jus civile eſt, quod neque in totum a naturali, vel gentium recedit, nec per omnia ei ſervit. itaque cum aliquid addimus, vel detrahimus juri communi, jus proprium, id eſt, civile efficitur. Atque hinc omnia illa, quæ, licet fundamentum in jure naturali, vel gentium habeant, certam quandam ac propriam formam a jure civili accipiunt, juris civilis eſſe dicuntur; veluti matrimonia, patria poteſtas, tutelæ, teſtamenta, ſucceſſiones, actiones & id genus alia. Magis proprie tamen ea juris civilis dici poſſunt, quae nullum aliud fundamentum habent, quam beneplacitum ejus, penes quem legum ferendarum poteſtas eſt; quæ etiam idcirco tantum obligant & juſta ſunt, quia ſic legibus civilibus conſtituta ſunt; qualia ſunt jura adoptionum, uſucapionum, donationum inter conjuges, Senatuſconſulta, Macedonianum, Vellejanum, Trebellianum, Leges, Ælia Sentia, Junia Norbana, Fuſia Caninia, Voconia, Furia, Falcidia, & in aliquibus capitibus Lex XII. Tabularum. Hujusmodi vero jus civile eſt, quod deſcribit Auctor Paraphraſeos ad Nicomachum, qui vulgo Andronicus audit; dum *lib. V. cap. 10.* ait: Νομικὸν δίκαιόν ἐστιν ὅπερ πρὶν νομοθετηθῆναι, ἀδιάφορον ἦν, καὶ οὔτε δίκαιον, οὔτε ἄδικον ἐδόκει, μετὰ δὲ τὸ νομοθετηθῆναι δίκαιόν ἐστι. OISEL. Hæc jam fere notaverat Vinnius *ad §. 1. Inſt. h. t.*

9. *Quod vero naturalis ratio*] Quod naturali ratione inter omnes homines peræque obſervatur, ait idem Cajus *lib. 11.* Aureorum *l. 1. de Adq. rer. dom.* ALEAND.

10. *Naturalis ratio*] Naturalem rationem Juriſconſultus hic appellare videtur inſitam animis hominum notitiam de honeſto & turpi, juſto & injuſto. Vel etiam per naturalem rationem intelligere poſſumus naturalem hominum ratiocinationem, qua ſcilicet, uſu exigente & humanis neceſſitatibus efflagitantibus, gentes humanae ex conſilio & conventione, ad tuendam generis humani ſocietatem, ſibi jura quædam conſtituere. Et ſic tam jus illud, quod omnibus hominibus, a natura inſitum, & ab omnibus, vel ſaltem moratioribus, æque obſervatur, ac vulgo a DD. jus gentium primævum vocatur, quam iſtud, quod propter utilitatem humani generis, communi gentium approbatione receptum, quodque jus gentium ſecundarium appellatur, Cajus noſter hic innuat. OISEL.

11. *Apud omnes.*] Vel eos ſaltem, qui ſecundum rationem humanam vivunt. Theophilus *lib. 1. tit. 2.* Ἐθνικὸν νόμιμόν ἐστι τὸ κατὰ πάντων ἀνθρώπων, ἤγουν τῶν λελογισμένως βιοῦν ἐθελόντων ἐπεκτεινόμενον. IDEM.

12. *Vocaturque jus gentium*] Quod & naturale vocat Cicero *lib. 11. de Invent. Rhet. lib. 11. de leg. lib. 111. Offic.* & Juſtinian. *§. ult. Inſtit. h. t. §. 1. & §. ſingulorum, de Rer. diviſ.* Ex hoc jure introducta ſunt bella, & captivitates, & ſervitutes, & manumiſſiones: diſcretæ gentes, regna condita, dominia diſtincta, agris termini poſiti, ædificia collocata, commercium, emptiones, venditiones, locationes, conductiones, obligationes inſtitutæ, exceptis quibuſdam, quae a jure civili introductae ſunt. illud etiam, vt vim atque injuriam propulſemus, ut hominem homini inſidiari nefas ſit *l. 3. l. 4. l. 5. de juſt. & jur. §. jus autem gent. Inſtit. h. t.* Juris gentium quoque eſt erga Deum religio, ut parentibus, & patriæ pareamus *l. 2. de juſt. & ju.* Nec vero diviſionem noſtrorum interpretum admitto, qui ajunt, jus gentium duplex eſſe, primævum ſcilicet (ut eorum verbis utar) & ſecundarium: Primævum eſſe rationem a Deo nobis inſitam, ex qua fiat, ut Deum veneremur, parentibus pareamus, & hujuſmodi. nam quum quærimus, quid ſit jus gentium, non rationem ipſam dicemus eſſe, quis enim rationem jus dicat? ſed quod naturalis ratio inter omnes homines conſtituit, idque apud omnes populos peræque cuſtoditur. Propterea quod de religione dicitur, non hoc eſt, ut conſideremus ſingulos homines per ſe de divinis cogitare, & animo, proprioque actu Deum venerari, quod & Elephantos facere quidam ſcribunt, ſed apud omnes gentes receptum eſſe, ut vigeant religiones, templa ædificentur, ſacerdotes creentur, ritus, ceremoniæ, ſacrificia inſtituantur, quæ qui neglexerit, ſupplicio aliquo mulctatur. Pariter ut filii parentibus pareant, communi omnium jure cuſtoditur, ut qui inobedientes, & contumaces adverſus parentes fuerint, pœna aliqua coerceantur. quod ſenſit auctor Rhet. ad Heren. qui *Lib. 11.* ait, *Natura jus eſt, quod cognationis, aut pietatis cauſſa obſervatur, quo jure parentes a liberis, & a parentibus liberi coluntur.* Id vero, quod ſcribit Pomponius in *d. l. 2. de juſt. & ju.* ſumptum videtur ex Xenophon. *Lib. de Dict. & fact. Socrat.* ait enim, Καὶ γὰρ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις πρῶτον νομίζεται, θεοὺς σέβειν· οὐκοῦν καὶ γονέας τιμᾶν, πανταχοῦ νομίζεται. Hoc eſt, *Etenim apud omnes homines prima lex eſt, Deos venerari. inſuper ut parentibus honorem habeamus, univerſalis lex eſt.* ALEAND. J. Cti noſtri per jus naturale intelligere ſolent inſtinctus illos, qui hominibus cum brutis ſunt communes *pr. Inſt. h. t. l. 1. §. 3. D. de juſtit. & jur.* quod vero jus inter homines obtinet extra jus civile, vno nomine jus gentium appellant *h. l. §. 2. Inſtit. h. t. l. 1. §. ult. & ll. ſeqq. D. d. t.* ita tamen, ut id aliquando tribuant omnibus homi-

* * * * * *

[13] *Omne jus, quo utimur, vel ad perſonas pertinet, vel* [14] *ad res, vel ad actiones.*
L. I. D. DE STATU HOM.

hominibus, aliquando gentibus humanis *dd. ll.* Certe inter juris gentium ſcita quaedam ſimt, circa bella v. gr. captivitates & ſervitutes, quæ non eodem modo omni tempore & loco obſervata fuere. Ceterum hodie qui juris naturæ gentiumque doctrinam tractarunt, ſolis hominibus jus naturale adſcribunt *v. Grot. de jur. bell. ac pac. lib. I. cap. I. §. II. Selden. de jur. nat & gent. lib. I. cap. 4. & 5. Puffendorff. de jur. natur. & gent. lib. II. cap. 3. §. 2.* quo admiſſo, an detur jus gentium ſeparatum, controvertitur. Et ſane quod omnes gentes vel etiam humaniores inter ſe obligabit, nec ex ſpecialibus expreſſis vel tacitis pactis deſcendit, non poteſt aliunde eſſe, niſi a natura, quæ non ſolum in naturali & ſimplici rerum ſtatu jura præſcribit; verum de illis quoque præcipit, quæ poſt mutatum illum ſtatum locum obtinent. Sed hæc fuſius tractare nobis hic propoſitum non eſt, cum id agamus praecipue, ut, quæ ex Cajo extra Digeſta ſuperſunt, illuſtremus: nec etiam examinare illa, quæ obiter hic attingit Aleander, in quibus alioquin eſt quod poſſit reprehendi. SCHULTING.

13. *Omn jus, quo utimur, &c.*) Habetur hoc fragmentum in *l. I. D. de ſtat. hom.* & in §. *ult. Inſtit. h. t.* non eſt autem cum ſuperiori adeo conjungendum, ut non pro certo habeamus, quædam deeſſe, ea ſcilicet, aut ſimilia, quæ Juſtinianus inter utrumque enumerat, nempe Romanos tam proprio, quam communi jure uti: proprium jus aut ſcriptum eſſe, aut non ſcriptum: Scriptum conſtare lege, plebiſcito, Senatuſc. Principum placitis, magiſtratuum edictis, reſponſis prudentium. hæcque omnia abunde declaraſſe. Nunc accedit ad applicationem univerſi juris, ut vel ad perſonas ſpectet, vel ad res, vel ad actiones; quæ ipſe ſic digeſſit, ut primo libro de perſonis loquatur; Secundo de rebus tractet; Tertio de actionibus diſſerat, aut potius de obligationibus, quæ matres actionum ſunt; quem ordinem non ſervavit Juſtinianus, qui in quatuor libros Inſtitutiones ſuas diſpoſuit. ALEAND. Hæc ſunt tria objecta, circa quæ verſatur jus Romanum, Perſonæ, Res & Actiones. Theophil. *lib. I. tit. 3.* Μάθωμεν περὶ πόσα ἡ τῶν Ῥωμαίων καταγίνεται νομοθεσία. περὶ τρία τοίνυν καταγίνεται, περὶ πρόσωπα, περὶ πράγματα, περὶ ἀγωγάς. OISEL. Putavit Aleander Cajum tres tantum, non quatuor Inſtitutionum libros compoſuiſſe, contra apertam indicis Pandectis Florentinis præfixi auctoritatem: & cum ex illis, quæ ex Cajo reliqua ſunt, conſtet, Juſtinianum Inſtitutiones ſuas ad Cajanarum ordinem compoſuiſſe, veriſimilius eſt, & in his de rebus actum libro II. III. & principio IV. ubi & de delictis & quaſi delictis Cajum egiſſe probabile eſt. SCHULTING.

14. *Ad res*] Hoc nomine omnes contractus, & modi intelligi debent, quibus res adquiruntur. ALEAND.

TIT. I.

[1] *De Libertatibus ſervorum.*

[2] CAJI Inſtitutionum liber primus dicit omnes homines [3] aut libe-

[a] *SUmma itaque de jure perſonarum diviſio hæc eſt; quod omnes homines aut liberi ſunt, aut ſervi.*

1. *De Libertatibus ſervorum*] Ita omnes editiones: ſed Aleander & Oiſelius, *de jure perſonarum*, omiſſo hoc titulo; quia, ſcilicet, has Inſtitutiones Caji, quantum potuerunt, Juſtinianeis accommodare voluerunt. Nos, memores, nos non in Cajo ipſo integro, ſed in Aniani Compendio verſari, in quo illa omnia, quæ ſcripſit Cajus ſub titulis, uti videtur, *de jure perſonarum, de ingenuis, de libertinis, &c.* ſub ſolo hoc titulo de *Libertatibus ſervorum*, contracta & propoſita ſunt; melius fore exiſtimavimus, ſi ab hiſce veſtigiis non recederemus. & alioquin, ſi quiſque pro ſuo captu titulos tollat & reponat, quo res tandem abibit? Nos ergo titulos, uti ab Aniano collocati erant, intactos ſervavimus, & illa tamen quoque, quæ in Pandectis & alibi ex ipſis Caji Inſtitutionibus ſuperſunt, ſuis ſingula locis inſeruimus. Editio vero Sichardi ita incipit. *Omnes homines aut liberi ſunt, aut ſervi:* & mox ita habet, *alii ſunt ingenui, alii libertini. Ingenui, qui ingenui nati ſunt. Libertini &c.* Sed editio Lugd. CIↃ IↃLXVI & poſteriores, quas inſpexi, hanc lectionem exhibent. SCHULTING.

2. *Caji Inſtitutionum liber primus dicit.*] Etſi fragmenta Inſtitutionum Caji non exſtarent, hoc tamen initium veritatem patefaceret, & una initium ſecundi libri. ALEAND. His verbis manifeſto Anianum tenemus; neque enim Cajus ſic incipere potuit. Sed Anianus dum Cajanarum Inſtitutionum epitomen concinnare vult, more ſuo ita initium facit, referens quaſi quæ in Inſtitutionum libris Cajus tractaverit. Neque Caji tantum Inſtitutionum libros quatuor ita ab Aniani manu enervatos, & in compendium contractos habemus, ſed & falcem ſuam in aliorum Veterum Juriſconſultorum ſcripta immiſit, veluti in Ulpiani Corpus Regularum, Pauli Sententias, item in Codd. Gregorianum, Hermogenianum & Theodoſianum, atque ex iis omnibus quæ-

ros eſſe, [4]aut ſervos. [5]Sed ex ipſis, qui liberi ſunt, alios eſſe ingenuos,

mines [b]*aut liberi ſunt, aut ſervi.* L. III. D. DE STAT. HOM.

alios

quædam ſub Alarico Gothorum Rege in ſuorum temporum uſum excerpſit, atque in unum Corpus redegit; quod deinceps *Corporis Theodoſiani*, vel etiam *Legis Romanæ* nomine allegari ſolitum. Sed de his omnibus uberius in Prolegomenis diximus, neque hic repetenda. OISEL.

a. *Summa itaque &c.*] Ex *l. 3. de Statu hom.* hoc caput titulum *de jure perſonarum* præferre debere, etiam Juſtiniani Inſtitutiones demonſtrant; qui autem epitomen confecit, is (credo) ex ſuo capite capita diviſit, & titulos adfixit. *Summa*, maxima, prima, quæ majores partes ſub ſe continet, quam reliquæ perſonarum diviſiones. ALEAND.

b. *Aut liberi ſunt, aut ſervi*] Unuſquiſque aut omnino liber eſt, aut omnino ſervus. nemo eſt, qui pro parte ſit liber, pro parte ſervus. & quamquam libertas τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον recipiat, meliori enim libertate fruuntur ii, qui ingenui ſunt, quam qui libertini: rurſum ex libertinis melior erat conditio civium Romanorum, quàm Latinorum aut Dedititiorum, & Latinorum melior, quam Dedititiorum; nihilominus omnes liberi ſunt, nec quiſquam pro parte ſervus eſt. at ſervorum conditio nullam prorſus admittit differentiam §. *ult. Inſt. de jur. perſ.* quamvis enim quidam duriorem, quidam minus acerbam ſerviant ſervitutem, non tamen conſtituit jus civile, minus hoſce ſervos eſſe, quam illos: &, ut Theophilus ait, ſcindi in ſpecies ſervitus non poteſt. ALEAND. Si tamen quis etiam dari velit mixti generis homines, qui de utraque conditione aliquid habeant, juvare hunc poterunt, quæ obſervat Vir Inclytus, Ger. Noodt *Probabil. lib. 1. cap. 12.* quales tamen homines ad ſpeciem in iis prædominantem referre videntur veteres, dum duas tantum ſpecies ponunt, non ignari, homines etiam tales exſiſtere. SCHVLTING.

3. *Aut liberos eſſe*] Sic dictos a libertate, quæ eſt naturalis facultas ejus, quod cuique facere libet, niſi ſi quid vi, aut jure prohibetur. *l. 4. D. de ſtat. hom.* §. 1. *Inſt. de jur. perſ.* Sic Cicero in Paradoxis: *Libertas eſt poteſtas vivendi, ut velis.* Arrianus in Epictetum *lib. 1. cap. 12.* καὶ πῶς ἂν γενοίμην ἐλεύθερος; ἐλεύθερος γάρ ἐστιν, ᾧ γίνεται πάντα κατὰ προαίρεσιν, καὶ ὃν οὐδεὶς δύναται κωλῦσαι. Dion Chryſoſtom. *Orat.* XIV. τί ἐστι τὸ ἐλεύθερον; τὸ μηδενὸς ὑπήκοον, ἀλλὰ πράττειν ἁπλῶς τὰ δοκοῦντα ἑαυτῷ. Vid. Diog. Laërt. *in Zenone*, Julian. Imp. *Miſopog.* OISEL.

4. *Aut ſervos*] Servos nomen accepiſſe, quod Imperatores, hoc eſt, ut Theophilus optime reddit, οἱ τῶν πολέμων ἡγεμόνες, captivos vendere, ac per hoc ſervare, nec occidere ſolebant, notum eſt, ex *l. 4. D. de ſtat. hom. l. 239.* §. 1. *D. de V. S.* Et ita Agell. *lib.* IV. *cap. 5.* Iſidor. *Etymolog. lib.* IX. *cap. 4.* Item Auguſtinus *lib.* I. *in Geneſ. quæſt.* CLIII. *Primum ſervos, quibus hoc nomen in Latina lingua inditum eſt, bella fecerunt. Cum enim homo ab homine ſuperatus, jure belli poſſet occidi, quia ſervatus eſt, ſervus appellatus.* Hoc eſt, quod Græci in Baſilicis *d. l. 239. de V. S.* dicunt: ἀπὸ τοῦ φυλάττεσθαι, καὶ μὴ φονεύεσθαι. Servabantur vero διὰ τὴν ἐλπίδα τῆς πράσεως, ut eſt in iiſdem Baſilicorum libris. Ac ſic, quiſquis ille ſit, Vetus Juris Civilis Epitomator: qui in *hoſtibus captis, & in ſervitutem redactis*, ſcribit eſſe *obſervatum, quod utile erat & benignum. Eos enim ſervari & non occidi benignitatis eſſe, ſervire utilitatis, occidi neutrius.* Eſt autem ſervitus conſtitutio juris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam ſubjicitur. *l. 4. D. de ſtat. hom.* natura enim omnes liberi naſcuntur. *l. manumiſſiones. 4. D. de juſt. & jur.* φύσει γὰρ οὐδεὶς δοῦλος ἐγενήθη ποτὲ, ut loquitur Philiſtio. Et Cyrillus *Hom.* V. *de feſt. Paſchal.* αὕτη γὰρ ἡ ἐλευθέρα τῆς ἀνθρωπότητος φύσις. Fiunt & ſervi jure civili variis modis, veluti, cum liber homo, major viginti annis, ad pretium participandum ſeſe venundari paſſus eſt. *l. 5. D. de ſtat. hom. l. ult. D. quib. ad lib.* cum aliquis ſupplicio damnatus ſervus pœnæ efficitur; cum libertus, ut ingratus erga patronum in ſervitutem revocatur §. 1. *Inſt. de cap. diminut. l. 2. C. de libert. & eor. lib.* Sic qui ad dilectum militum citatus non reſponderat, in ſervitutem redigebatur. *l. 4.* §. 10. *D. de re milit.* & Florus *Epit.* XIV. Suetonius *in Auguſto.* Idem cum incenſus aliquis veniiſſet, ut eſt apud Ulpian. *in fragm. tit.* XI. §. 10. Dionyſ. Halicarnaſſ. *lib.* IV. Ciceronem *Orat. pro Cæcina, prope finem.* Sic ex S. C. Claudiano mulier fiebat ſerva, quæ denuntiante domino alieno ſervo ſe junxerat. Ulpian. *d. tit.* XI. §. 10. Unde Tertullianus *lib.* II. *ad Uxor. Nonne inſuper cenſuerunt ſervitute vindicandas, quæ cum alienis ſervis poſt dominorum denunciationem in conſuetudine perſeverarunt?* Ita enim legendum apud Tertullianum jampridem a quibuſdam Viris Doctiſſimis monitum. Meminit ejus Tacit. *Annal.* XII. Ubi, de rebus geſtis ſub Claudio agens, ſic ſcribit: *Inter quæ refertur ad patres de pœna fœminarum, quæ ſervis conjungerentur: ſtatuiturque ut ignaro domino ad id prolapſa in ſervitute; ſi conſenſiſſet, pro liberta haberetur.* At Suetonius hujus juris auctorem facit Veſpaſianum in ejus vita. niſi forte dicendum jus Claudianum ab eo renovatum. hujuſque juris veſtigium exſtat in *l. 27. D. de poſ.* obſervante Cujacio *ad l. 3. C. de murileg.* Hodie tamen a Juſtiniano abolitum, ita ut mulier, quæ ſervo ſuccubuit, non amplius fiat ancilla ejus, cujus ille ſervus erat: ſed verberibus caſtigatur ſervus, & diſſolvitur ejuſmodi copula *l. un. Cod. de S. C. Claud. toll.* IDEM.

5. *Sed ex ipſis, qui liberi ſunt &c.*] Valde dubito, Anianum omiſiſſe definitionem libertatis & ſervitutis, quarum alteram Florentinus dixit eſſe naturalem facultatem ejus, quod cuique facere libet, niſi ſi quid vi, aut jure prohibetur: alteram eſſe conſtitutionem juris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam ſubjicitur, *l. 4. de ſtat. hom.* §. 1. *Inſtit. de jure perſon.* ALEAND.

6. Inge-

alios libertinos. [6] Ingenuos, [7] qui ingenui [8] nati ſunt: [9] Libertinos, qui juſta

*** ***

[c] *Libertini ſunt, qui* [d] *ex juſta ſervitu-*

6. *Ingenuos.*] Ingenuus eſt is, qui ſtatim, ut natus eſt, liber eſt. *pr. Inſt. de ingen.* & qui cum libertate ſolem reſpexit, ut ait Imperator in *l. 14. C. de fideicom. libert.* Talis proprie ingenuus eſt; habentur tamen & pro ingenuis, qui a Principe natalibus reſtituti ſunt. *D. de natal. reſt.* Sic & qui jus aureorum annulorum impetrarunt, quod Modeſtinus δίκαιον χρυσῶν δακτυλίων appellat *l. 14. D. de excuſ. tut.* jura ingenuitatis conſequuntur. *D. de jur. aur. annul.* Quanquam annulo donati, quoad vivunt, tantum imaginem ingenuitatis, non vero ſtatum habeant. *l. un. C. ad L. Viſell.* Unde Ulpianus, Vivunt quaſi ingenui, moriuntur quaſi liberti *l. 3. pr. D. de bon. lib.* Cæterum quia res judicata pro veritate habetur, ingenuum etiam eum accipimus, qui ſententia judicis talis renunciatus eſt, quamvis ſit libertinus, *l. ingenuum, 25. D. de ſtat. hom.* At hodie ex Novell. LXXVIII. omnes liberi ingenui ſunt. OISEL.

7. *Qui ingenui nati ſunt*] Idem per idem explicatum videtur. Marcianus quidem in ſuis Inſtitutionibus ingenuos eſſe dicit, qui ex matre libera nati ſunt, *l. 5. de ſtat. hom.* Juſtinianus ingenuum ait, qui ſtatim, ut natus eſt, liber eſt; ſive ex duobus ingenuis natus, ſive ex libertinis duobus, ſive ex altero libertino, & altero ingenuo, ſive etiam ex patre ſervo, matre libera §. 1. *Inſt. de ingen.* Forte vero (ſi non potius *qui liberi nati ſunt* ſcripſit Cajus) reſpexit ad priſcam *libertinorum* appellationem: nam ſi quis recte Juriſconſultorum Inſtitutiones & regulas perſpexerit, videbit multa ad antiquorum temporum uſum ſpectantia. Conſtat autem, olim falſum fuiſſe, ingenuos eſſe omnes, qui matre libera nati ſunt, nam qui matre libera, patre liberto naſcebantur, libertini dicebantur, non ingenui. id patet ex Sueton. *Claud. cap. 24.* dum ait. *Laticlavum, quamvis initio affirmaſſet non lecturum Senatorem, niſi civis Romani abnepotem, etiam libertini filio tribuit, ſed ſub conditione, ſi prius ab equite Romano adoptatus eſſet. ac ſi quoque reprehenſionem verens, etiam Ap. Cæcum cenſorem, generis ſui proauctorem libertinorum filios in Senatum allegiſſe docuit, ignarus, temporibus Appii, & deinceps aliquamdiu libertinos dictos, non ipſos, qui manumitterentur, ſed ingenuos ex his procreatos.* quod & apud Ciceron. intelligi reor in *Orat. pro Cluentio,* eo loco: *nam Popillium, quod erat libertini filius, in Senatum non legit.* Poſt illa tempora ingenuus erat, qui liber naſcebatur, præterquam in caſu *l. cum inter 14. C. de fideicommiſſ. lib.* Hodie omnes indiſtincte non ſolum naſcuntur, ſed manumiſſi ingenui ſtatim fiunt, *Novel. 78.* ALEAND. Quæ ex Suetonio de libertinis adducit Aleander, non recte huc trahuntur; & cum jam Claudius, Princeps non indoctus, ſuo tempore hanc verbi illius ignoraverit ſignificationem, adeoque illa hominibus vulgo multo magis eſſet ignota, quis credat Cajum I. Ctum longe recentiorem, temporibus Divi Marci ita ſcripſiſſe, quaſi ſermo ſibi non eſſet cum hominibus præſentibus, ſed cum illis, qui ante quatuor vel quinque ſecula vixiſſent; reſque dudum plane obliteratas, tamquam uſu obtinentes, propoſuiſſe? Eſt hoc ab Aniano, cujus ævo, ut & poſtea, homines liberi omnes dicebantur ingenui, *v. du Cange Gloſſar. h. v.* quique adeo pro *liberi*, quod ſcripſerat Cajus, repoſuit *ingenui.* quæ prior fuit Aleandri opinio, & longe verior. SCHVLTING.

8. *Nati ſunt*] Et in eodem ſtatu permanſerunt; nam ſi quis natus ingenuus ſit, poſtea aliqua ratione in ſervitutem deveniat, non ingenuus tunc, ſed ſervus eſt, qui ſi manumittatur, libertinus, non ingenuus erit *l. liber homo 21 de ſtatu hom.* At etiam qui ingenui nati non ſunt, ex poſt facto juris interventu, ingenui fiunt. ut ecce, ſi libertinus a Principe natalibus ſuis reſtitutus fuerit. illis enim utique natalibus reſtituitur, in quibus initio omnes homines fuerunt, non in quibus ipſe naſcitur, quum ſervus natus eſſet, hic enim, quantum ad totum jus pertinet, perinde habetur, atque ſi ingenuus natus eſſet *l. 2. de natal. reſti.* non ita qui jus aureorum annulorum accepit, is enim vere ingenuus non fit, quamvis ut ingenuus habetur *l. pen. de iure aureor. an. l. 3. de bon. libert.* itaque qui jus aureorum annulorum impetravit, patrono reverentiam exhibere debet, *l. 10. de in jus voc.* denique jus aureorum annulorum non ſtatum ingenuitatis, ſed imaginem libertinis dat *l. 2. C. de jur. aur. annul.* ALEAND.

9. *Libertinos, qui juſta*] Theophil. *Inſt. lib. 1. tit. 5.* Ἀπελεύθερός ἐστιν, ὁ ἐκ δικαίας καὶ ἐννόμου δουλείας ἐλευθερωθείς. Legendum vero apud Gajum ut edidimus, *qui juſta*, ex emendatioribus codd. non autem, vt vulgati habent, *qui pro juſta.* Libertini enim non ſunt liberati, quia juſte ſervierunt, nec libertas eis data eſt, quaſi pretium juſtæ & liberalis ſervitutis. Sed ſunt libertini, quia ex juſta, hoc eſt, vera, & vel jure gentium, vel civili probata ſervitute *l. 6. D. de ſtat. hom. l. 34. D. de ſtipul. ſervor.* manumiſſi ſunt. Sic Cicero *Orat. pro Cecin. Cum is, qui in ſervitute juſta fuerit, cenſu liberetur.* Olim temporibus Appii Cæci & deinceps aliquamdiu ipſi manumiſſi non dicebantur libertini, ſed liberti; quique ex libertis procreati fuerant, hi libertinorum nomine veniebant, ut teſtatur Sueton. *in Claud. Cæſ.* Poſtea vero indifferenter ipſi manumiſſi nunc liberti, nunc libertini dici cœpere, & ex his procreati ingenui. Differunt vero liberti & libertini nomina, quod Libertini nomen ad ſtatum & conditionem perſonæ referatur, Liberti vero ad jus patronatus. *l. 1. & ult. D. ſi ingen. eſſe dicet.* OISEL. Non muto hanc lectionem, quam & Sichardi & Aleandri editiones agnoſcunt; quæque meliorem habet ſenſum, quam ſi addas *pro*; quod in editione Lugd. CIƆ IƆ LXVI. quam Cujacius curavit, aliiſque, quæ eam ſecutæ ſunt, exſtat. Quia tamen Anianus paſſim & in rebus & in verbis omnia turbat, quid ſcripſerit, certo ſtatui non poteſt. Cajus ipſe dixit *ex juſta ſervitute:* & ſic alii loquuntur. SCHVLTING.

c *Libertini ſunt &c.*] Olim (ut docuimus) libertini erant filii eorum, qui ſervi eſſe deſierant, hodie ingenui ſunt

Juſta ſervitute manumiſſi [10] liberi fiunt. [11] Ingenuorum omnium unus ſtatus eſt. Libertorum vero [12] ideo non unus eſt, quia [13] tria ſunt genera libertorum:

te [e] manumiſſi ſunt. L. VI. D. DE STAT. HOM.

ſunt. Sed alia ratione diſcrepant inter ſe hæ appellationes, quia libertus refertur ad patronum, ſicut patronus ad libertum, & (ut dicunt) correlativa ſunt inter ſe nomina, ut quum filium dicimus, reſpicimus patrem, quum patrem ad filium cogitatio venit. Libertini autem appellatio generis conditionem reſpicit; itaque ſi quem dixerimus ſervum non eſſe, ſed nec ingenuum, tunc libertinum fatebimur. atque hæc ex Ulpiano probari poſſunt *l. ult. ſi libert. ingenu. eſſe dic.* & Mod. *l. 1. de excuſ. tut.* ALEAND.

d. *Ex juſta ſervitute*] Iuſta ſervitus eſt a jure comprobata, ut eorum, qui in bello capti ſunt, ut vernarum, hoc eſt, qui domi naſcuntur, ut qui majores XX annis ignoranti ſe venundari ſunt paſſi pretii participandi gratia. hique manumiſſi libertini fiunt: qui aliter in ſervitute ſunt, manumiſſi ingenui remanent. aliud enim eſt, ſervum eſſe, aliud ſervire, ut ait Fabius *lib. V. cap. 10.* qui a latrunculis & prædonibus capiuntur, ſerviunt quidem, ſed ſervi non ſunt, *l. hoſtes. l. latrones. de capt. & poſt. rev.* pariter qui in civilibus diſſenſionibus capiuntur, *l. ſi quis 21. §. ult. eod. titu.* & qui ignarus ſtatus ſui diutino tempore ſervierit *l. 2. Cod. de ingen. man.* ſic ii, qui nexi in ſervitutem creditoribus addicebantur, de quibus Quintilianus *Lib. VII. cap. 4. Circa propria, ac differentia magna eſt ſubtilitas, ut cum quæritur, an addictus, quem lex ſervire, donec ſolverit, jubet, ſervus ſit. altera pars finit ita: Servus eſt, qui eſt jure in ſervitute. altera, qui in ſervitute eſt eo jure, quo ſervus, aut, ut antiqui dixerunt, qui ſervitutem ſervit. quæ finitio etiamſi conſtat æquo, niſi tamen propriis & differentibus a[d]juvetur, inanis eſt: dicet enim adverſarius ſervire eum ſervitutem, aut eo jure, quo ſervum. Videamus ergo propria, differentiaque liberorum, quæ libro quinto leviter in tranſcurſu attigeram. Servus quum manumittitur, fit libertinus, Addictus recepta libertate eſt ingenuus: Servus invito domino libertatem non conſequitur, Addictus ſolvendo citra voluntatem domini conſequitur; ad ſervum nulla lex pertinet, Addictus legem habet, &c.* Theophilus non contentus *juſta ſervitute*, addit & *legitima*, at quam affert rationem ſatis non percipio. mihi quidem juſtæ ſervitutis appellatione abunde intelligi ea videtur, quam Cajus intendit. Cæterum non me latet, juſtam ſervitutem poſſe dici alterius ſervi, qui mihi bona fide ſervit. *l. & generaliter 28. de Noxal. act.* & liberi hominis, quem bona fide poſſideo. *l. ſi ſervus. 34. de ſtipul. ſervo.* IDEM.

10. *Liberi fiunt*] Hæc Anianus diligenti nimis declaratione; nam quid opus fuit dicere *liberi fiunt?* quaſi vero aliqui ex juſta ſervitute manumiſſi liberi non fiant. Certe qui recte manumiſſi ſunt, amplius ſervi non ſunt, at qui ſervi non ſunt, liberos eſſe fatendum eſt: ſumma namque diviſio perſonarum eſt, omnes homines aut liberos eſſe, aut ſervos. Cajus ea verba omiſit, cujus hæc ſunt in *l. 6. de ſtatu hom. & §. 1. Inſtit. de libert.* IDEM

Verba Caji verbis Aniani ſubjecerat Aleander, quæ nos e regione illorum collocavimus.

e. *Manumiſſi ſunt*] Servitus contra naturam eſt, *§. 2. Inſt. de ju. perſ.* at vitium hoc neceſſarium fuit; inventum tamen eſt manumiſſionis remedium, ſed non omnino naturæ ſerviens, neque enim plenam tribuit libertatem. Quid ergo, ſi dominus ſervum manumittens paciſcatur, velle ſe eum eſſe ingenuum? ac poteſt quidem jus patronatus hodie remittere *l. ult. Cod. de bon. lib.* facere tamen non poteſt, ut is libertinæ conditionis non ſit *l. ingenui, Cod. de ingen. manu* recte Seneca *Epiſt. 31. Quid eſt eques Romanus, aut libertinus, aut ſervus? nomina ex ambitione, aut ex injuria nata.* ALEAND.

11. *Ingenuorum omnium unus ſtatus eſt. &c.*] Liberi homines aut Ingenui ſunt, aut Libertini. Ingenuorum unum eſt genus, aut, ut Dialectici loquuntur, una eſt ſpecies atque ea poſtrema, quæ nullas ſub ſe ſpecies habet. ALEAND. *Ingenuorum omnium unus ſtatus eſt.*] Hoc eſt, ut ait Theophilus *lib. 1, cap. 5.* ἔςιν ἡ εὐγένεια ἄτομος, οὐκ ἔχουσα τὸ μᾶλλον ἢ τὸ ἧττον ἐν ἑαυτῇ. OISEL

12. *Ideo non unus, quia &c.*] A primis urbis Romæ cunabulis una, atque ſimplex libertas competebat, id eſt, eadem, quam habebat manumiſſor; niſi quod libertinus erat, qui manumittebatur, manumiſſor ingenuus *§. libertinorum Inſtit. de libert.* Erat igitur civis Romanus, qui ex ſervo factus fuerat liber: ſicque Cicero loquitur *pro Corn. Balbo* eo loco. *Servos denique bene de Republ. meritos perſæpe libertate, id eſt, civitate publice donari videbamus.* At ea libertas nulla alia manumiſſione dabatur, quam tribus illis, quæ infra declarabuntur; cenſu ſcilicet, vindicta, teſtamento. quod idem Cicero oſtendit in Topicis, ubi ex partium enumeratione argumentum deducit; ait enim. *Si neque cenſu, neque vindicta, neque teſtamento liber factus eſt, non eſt liber; neque eſt ulla earum rerum, non eſt igitur liber.* omnes enim hic partes manumittendi nominat; nam ſi eo tempore in uſu fuiſſent manumiſſiones inter amicos aut per epiſtolam, hæque liberum feciſſent, corrueret argumentum: prima enim poſitio (quam majorem iſti vocant) nullatenus admitteretur, quod & Boetius ibidem exſequitur. Neque movet me, quod in Plauti, Terentiique Comœdiis ſervos manumitti videamus nullo ex his tribus modis, nam eæ actiones inter Græcos, & exteras gentes, ut plurimum fingebantur, penes quos Romanorum ſolemnitates in uſu non erant: utique enim ſicut ſervitutes, ita manumiſſiones juris gentium ſunt *l. 4. de juſt. & jur.* & Theophilus *in §. deditiios Inſt. de libert.* naturales vocat manumiſſiones inter amicos, per menſam, per epiſtolam, legitimas vero cenſu, vindicta, teſtamento. Quod ſi quis aliter, quam uno ex iis tribus modis manumiſſus fuerat, non liber eſſe, ſed in libertate morari dicebatur, quod præclare patet

torum: quia liberti aut Cives Romani ſunt, aut Latini, aut Dedititii. [14] Tamen, qui Cives Romani ſint, qui Latini, qui Dedititii, breviter explanandum eſt.

§. I. [15] Cives Romani ſunt, qui his tribus modis, id eſt, [16] teſtamento, [17] aut

tet ex fragmento Doſithei magiſtri Grammaticæ, quod cum Theodoſiano Codice circumfertur; in eo ſic eſt, leviter a me emendato. *Primum ergo videamus quale eſt, quod dicitur, eos, qui inter amicos apud veteres manumittebantur, non eſſe liberos, ſed domini voluntate in libertate morari, & tantum ſerviendi metu dimitti. Antea enim una libertas erat vindicta, vel teſtamento, vel cenſu, ex qua civitas Romana competit manumiſſis, qua appellatur legitima libertas. Hi autem, qui domini voluntate in libertate erant, manebant ſervi, & ſi manumiſſores audebant in ſervitutem denuo eos per vim ducere, interveniebat Prætor, & non permittebat manumiſſum ſervire. Omnia tamen tanquam ſervus adquirebat manumiſſori: & ſi quid ſtipulabatur, vel ſi per ſcripturam acceperat, vel ex quacunque cauſa alia adquiſierat, domini hoc faciebat.* quare is quodammodo ſervus erat, at ſervitutem non ſerviebat, interpoſita Prætoris auctoritate. in libertate igitur morabatur, at non in ea libertate, qua cives Rom. quam legitimam Doſitheus appellat, Ulpianus *in Fragment.* juſtam, ut & Sueton. *Aug. cap. 40. Servos non contentus multis difficultatibus a libertate juſta removiſſe, quum & de numero, & de conditione, ac differentia eorum, qui manumitterentur, curioſe caviſſet, hoc quoque adjecit, &c.* eodem quoque capite probatur, quod nos diximus, iis temporibus civitatem Rom. cum libertate ſemper fuiſſe conjunctam. ſic enim de Auguſto ſcribit; *Magni præterea exiſtimans ſincerum, atque ab omni colluvione peregrini, ac ſervilis ſanguinis incorruptum ſervare populum, & civitatem Rom. parciſſime dedit, & manumittendi modum terminavit.* qui igitur iis tribus modis manumiſſus non erat, quamvis in libertate morabatur, tamen liber dici vere non poterat, quod etiam ex Ulpiano apparet, qui *in Fragment. Regular. tit. 1.* ait: *Hodie autem ipſo jure liberi ſunt ex lege Junia, qua lege Latini ſunt nominati inter amicos manumiſſi.* deſunt enim quædam, quæ hanc ſententiam antecedebant, quibus veriſimile eſt dictum fuiſſe, nullos ex ſervis exſtitiſſe liberos, niſi qui uno ex iis tribus modis manumiſſus eſſet. ALEAND.

13. *Tria ſunt genera libertorum*] Sic Ulpian. *Fragm. tit. 1. pr. & Inſt. de libert. §. 3.* OISEL.

14. *Tamen*] Alius dixiſſet, *itaque*: verum in connectendis periodis ſæpe peccat Anianus. SCHVLTING.

15. *Cives Romani &c.*] Hic tertium caput diſtinximus, quod Epitomator non ſervavit, qui id ſub primo capite habet cum inſcriptione *de libertatibus ſervorum.* Nos titulum poſuimus *de libertinis*, ſecuti Ulpianum in Fragmentis & Juſtinianum in Inſtitutionibus. ALEAND. Sic Aleander. Oiſelius non ita; ſed novum tantum poſuit paragraphum, quod & nos ſecuti ſumus, gnari nos in Compendio Inſtitutionum Caji tantum verſari: in quo nullus eſt novus titulus, quamvis in integris Caji Inſtitutionibus illum exſtitiſſe non negem. SCHVLTING.

Cives Romani] Una olim libertas erat, eaque civium Romanorum, ut declaratum eſt; cœperunt poſtea tria eſſe genera libertorum; nam qui manumittebantur, modo majorem, & juſtam libertatem conſequebantur, & fiebant Cives Romani: modo minorem, & Latini ex Lege Junia Norbana fiebant: modo inferiorem, & fiebant ex Lege Ælia Sentia Dedititii §. *libertinorum Inſt. de libert.* Hic a nobilioribus incipit; declaratque qui liberti Cives Romani fiant. ALEAND. Ulpianus *in Fragm. tit. 1. Cives Romani ſunt liberti, qui vindicta, cenſu, aut teſtamento, nullo jure impediente, manumiſſi ſunt.* Quod Græci Interpretes dicunt, ἢ κένσῳ, ἢ τεςαμέντῳ, ἢ ϐινδίκτα. Cicero *pro Cecina. Qui poteſt ex jure Quiritium liber eſſe is; qui non eſt civis?* Optime Cicero ait, neminem poſſe eſſe liberum ex jure Quiritium, niſi qui ſit civis. Et ſic Vetus auctor Græculus in fragmento de jure, cujus uſum olim conceſſerat Cl. Rumpfius τῷ πάνυ Salmaſio, qui eum primus Græce in dias luminis oras protraxit, hanc vocari dicit legitimam libertatem, qua quis civis Romanus ſit; illam vero non contingere, niſi aut vindicta, aut teſtamento, aut cenſu. πρότερον γὰρ, inquit, μία ἐλευθερία ἦν, καὶ ἡ ἐλευθερία ἐγίνετο ἐκ προσαγωγῆς, ἢ κατὰ διαθήκην, ἢ ἐν ἀποτιμήσει, καὶ πολιτεία Ῥωμαίων συνῆδεν ἠλευθερωμένοις, ἥτις προσαγορεύεται νόμιμος ἐλευθερία. Ubi ἐκ προσαγωγῆς vertit, quod in Latino erat *ex vindicta*, ἀπὸ τοῦ προσάγειν, quod eſt vindicare, οἰκειοῦσθαι, ἰδιοποιεῖσθαι, ut optime a Salmaſio obſervatum. Hi itaque proprie liberi erant. Cæteri enim, qui inter amicos manumittebantur, & Latini fiebant, non tam *liberi*, quam *in libertate morari* dicebantur; quodammodo enim adhuc ſervi manebant, ſervitutis tamen timore liberati. Idem Auctor Vetus Rumpfii, de Latinis libertis agens, inquit: Πρῶτον οὖν ἴδωμεν ποταπόν ἐςιν ὃ λέγεται μὴ εἶναι ἐλευθέρους, ἀλλὰ τοῦ δεσπότου θελήσει εἰς ἐλευθερίαν διατρίβειν, καὶ μόνον τοῦ δουλικοῦ φόβου ἀπολύεσθαι. *Primum ergo videamus quale eſt, quod dicitur, non eſſe liberos, ſed domini voluntate in libertate morari, & tantum ſervitutis timore dimitti.* Hiſce ex eodem fragmento ſubjungit Salmaſius, quæ in Latinis ſub finem Collat. Leg. Moſaic. & Rom. a Pithœo editis, modo allatis præcedunt. Ἀλλ' ἵνα μᾶλλον δυνηθῶσιν ἕκαςα ἀναφέρειν, βέλτιον δοκεῖ ἄρξασθαι ἀπὸ ἀπελευθέρων, καὶ πρῶτον περὶ Ῥωμαικῶν γράφειν, μὴ πλεονάκις ταῦτα διερμηνεύειν ἀναγκαζώμεθα. *Sed ut magis poſſint ſingula adferri, melius videtur incipere a libertis, & primum de Latinis ſcribere, ne ſæpius eadem interpretari cogamur.* Latina Interpretatio, quam Pithœus edidit, hic mutila eſt. Poſtea idem Auctor addit eos, qui domini voluntate in libertate erant, ſervos manſiſſe; atque a manumiſ-

ſoribus

[17] aut [18] in [19] Eccleſia, [20] aut [21] ante Conſulem fuerint manumiſſi.

§. 2.

ſoribus in ſervitutem revocari potuiſſe; uti & omnia, quæ acquirebant, tanquam ſervi, domino, ſive patrono diſtuliſſe: Οὗτοι δὲ οἱ δεσπότου θελήσει ἐν ἐλευθερίᾳ ἦσαν, ἔμενον δοῦλοι, καὶ οἱ ἐλευθεροῦντες ἐτόλμων εἰς δουλείαν πάλιν αὐτοὺς κατὰ βίαν ἄγειν, παρεγίνοντο δὲ οἱ στρατηγοὶ, καὶ οὐκ ἠφίεσαν ἐλευθερωθέντα δουλεύειν. πάντα μέντοι καθὼς δοῦλος προσεπόριζεν ἠλευθερωκόσι, ἢ εἴ τι ἐπηρώτα, ἢ κατὰ συγγραφὴν εἴληφεν, ἢ ἐξ οἵας δήποτε δίκης ἄλλης προσεκέκλητο, τοῦ δεσπότου τοῦτο ἐγίνετο, τουτέστι, τοῦ ἐλευθερουμένου πάντα τὰ ὑπάρχοντα πρὸς τὸν πάτρωνα διέφερεν. Hoc itaque modo manumiſſi nihil, præter nudum libertatis nomen ex parte habebant. OISEL. Hi manumiſſi olim in libertate tantum morabantur, quod facti eſt; non vero erant liberi, quod eſt juris. poſtea propriam acceperunt libertatem, factique ſunt Latini duntaxat, ut docet fragmentum, quod viri docti laudarunt. SCHVLTING.

16. *Teſtamento*] Ut teſtamento manumiſſi liberi ſint, lex XII. tabul. facit, ait Ulpian. *in fragment. tit.* 1. ea enim lege ita cautum fuerat: *Paterfamilias uti ſuper familia pecuniaque ſua legaſſit, ita jus eſto*, ut eſt apud Auctor. Rhet. ad Herenn. & alios. quibus verbis latiſſima poteſtas tributa videtur, & heredis inſtituendi, & legata, & libertates dandi, ut ait Pomponius *in l. verbis* 120. *de verb. ſign.* itaque ex latiſſima hac poteſtate poterat teſtator quoſcunque ſervos, & totam familiam teſtamento manumittere. at (ut inquit idem Pompon.) interpretatione coanguſtatum eſt, vel legum, vel auctoritate jura conſtituentium, nam lege Caninia modus terminatus eſt numero ſervorum teſtamento manumittendorum, de qua poſtea erit ſermo. modum etiam impoſuit lex Ælia Sentia, quæ in fraudem creditorum, & patroni manumittere prohibet, aut ſi manumiſſor ſit minor 20 ann. de qua etiam infra loquemur. Ante vero legem Juniam, qui teſtamento manumittebantur, cives Romani erant, poſt legem Juniam hac etiam in parte coanguſtata eſt teſtatoris poteſtas, nam minor 30 annis ſervus manumiſſus perinde haberi jubetur, atque ſi domini voluntate in libertate eſſet, ideoque Latinus fit, ut ait Ulp. *in fragment. tit.* 1. Pariter qui eſt in bonis teſtatoris, (de quo dominii genere infra verba habebimus) non etiam ex jure Quiritium tempore faciendi teſtamenti, & mortis teſtatoris, juſtam libertatem non conſequitur, ut idem Ulpian. declarat. Et Theoph. *in §. ult. Inſtit. de libert.* Et qui teſtamento ſervum manumiſerat ea conditione, ut Latinus eſſet, juſtam libertatem non conſequebatur, ſed Latinus fiebat *l. un. §. illo procul dubio, Cod. de Lat. lib. toll.* Similiter ſi ſub conditione libertas data eſſet, & pendente conditione ſervum heres manumiſiſſet *d. l. un §. ſeq.* Teſtamento autem manumiſſus ita demum fit liber, ſi teſtamentum valeat, ut ex eo adita ſit hereditas, vel ſi quis omiſſa cauſa teſtamenti ab inteſtato poſſideat hereditatem *l. teſtamento* 23. *l. ſciendum* 32. *D. de manum. teſt.* vel ſi heres ſcriptus per in integrum reſtitutionem abſtinuerit hereditate *l.* 3. *Cod. de teſtament. manumiſſ.*

Modo vero directa libertas teſtamento dabatur, hoc modo, *liber eſto, liber ſit, liberum eſſe jubeo*; quam qui conſequebantur, nullius liberti erant *l. ſi necem*, 4. *de bon. lib.* vocabantur autem liberti Orcini, & apud Ulp. *in fragm. tit* 2. & *in l. directis* 10. *Cod. de teſtam. manum. §. libertas, Inſtitut. de ſing. reb. per fid. relict.* & aliis locis, ab Orco deducto nomine, quaſi Orci liberti eſſent, ad quem deſcenderat dominus: Theophilus vocat Charonianos, quaſi Charontis libertos. Modo fideicommiſſaria relinquebatur libertas, cum heres rogabatur, ut ſervum manumitteret; ut puta; *Rogo, fidei committo heredis mei, ut Stichum ſervum manumittat.* iſque heredis libertus fiebat, cujus rei titulus eſt in Pandectis & Codice. Sicut autem aliena res legari, aut per fideicommiſſum dari poteſt, ita alieno ſervo libertas fideicommiſſo (neque enim directa poteſt) datur, *l. libertates*, 16. *de fideicommiſſ. lib.* tunc enim debet heres ſervum redimere, & manumittere vel magno precio, ſi id a teſtatore ſit juſſum, *l. impuberem*, 22. *§. ſi teſtamentarius, ad leg. Corn. de falſ.* quod ſi juſſum non ſit, juſtum precium attenditur, quoniam nec precii computatio pro libertate fieri poteſt, utpote pro re inæſtimabili. Quod ſi dominus non vendat, extinguebatur olim libertas, ut Ulpian. oſtendit *in fragment. tit.* 2. *ad fin.* hodie non deficit, quia poſſit tempore procedente, ubicunque occaſio ſervi redimendi fuerit, præſtari libertas ex reſcripto Alexandri *l deberi*, 6. *C. de fideicom. liber. §. libertas, Inſtit. de ſing. reb. per fid rel.* Quid autem ſi heres, qui rogatus eſt libertatem dare, (quum ex teſtamento juſta libertas competat) vellet Latinum facere? Et ſtatutum eſt non poſſe: ſervi enim deteriorem conditionem heres facere non poteſt *l. ſi is, qui ex cauſa*, 15. *de fideicomm. liber.* nam & ſi ſervo, antequam manumitteretur, injecta fuiſſent vincula, quia Dedititiorum numero fuiſſet, extinguebatur fideicommiſſa libertas *l. fideicommiſſaria* 43. *de fideicom. liber.* ALEAND. Hic eſt unus modus, quo manumiſſi fiunt Cives Romani, cum quis ſervum ſuum in teſtamento liberum eſſe juſſiſſet. Sic Priſcus *in Eclog. Legat.* de Romanis: ἐλευθερίας δὲ τρόποι παρ' αὐτοῖς πλεῖστοι, ἣν οὐ μόνον περιόντες, ἀλλὰ καὶ τελευτῶντες χαρίζονται. Tales Appiano Alexandrino *in Mithridatico* dicuntur ἐν ταῖς διαθήκαις ἐλευθερωθέντες. Qui ſi directis verbis ex teſtamento libertatem conſequebantur, teſtatoris fiebant liberti, & appellabantur liberti Orcini, ſive Charonitæ, a Theophilo χαρωνιανοὶ, quaſi Orci, ſive Charontis liberti. §. 2. *Inſt. de ſing. reb. p. fid. rel.* Ulpian. *tit.* 2. *Is qui directo liber eſſe juſſus eſt, Orcinus fit libertus.* Gloſſæ Baſilicæ: *Orcini.* ἀπελεύθεροι τεθνεῶτος, οὓς λέγουσι χαρωνιανοὺς ἀπελευθέρους. Eædem Gloſſæ: *Orcinus libertus*, χαρωνιανὸς ἀπελεύθερος, ὄρκος γὰρ ὁ χάρων. Nullius enim viventis ſunt liberti in *l.* 4. *D. de bonis libert.* quamvis ad defuncti familiam pertineant. *l.* 3. *§. plane. D. de legit. tut.* Unde & familiæ liberti dicuntur. *l. ſocius* 48. *D. de manumiſſ. teſt.* Atque hinc explicandum quod legitur *l. un. §.* 7. *C. de Lat. lib. toll.* liberos & cognatos jus patronatus in Orcino habere;

bere; quamvis enim familia plenum jus patronatus in Orcino non habuerit, ſuſpicari tamen licet, quædam jura, ut in liberto habuiſſe. Oportet autem, ut hereditas adeatur ex teſtamento, nec enim ſola pilei impoſitio facit libertum Orcinum, *l. directis. Cod. de teſt. manum. Vid. Cujac. Obſervat. lib.* III. *cap.* 23. Sin vero precariis verbis iis data fuerat libertas, non teſtatoris, ſed manumiſſoris fiebant liberti. *Ulpian. d. t. 2. Inſt. de ſing. reb. per fideicom. relict.* §. 2. OISEL. Quod de minore triginta annis ſervo teſtamento manumiſſo Aleander adſcribit legi Juniæ, adſcribere debuit legi Æliæ Sentiæ; ex qua talis perinde habetur, ac ſi domini voluntate in libertate moraretur, *Ulpian. tit.* I. §. 12. quales quidem omnes ex lege Junia Norbana Latini fiebant: at lex illa de hoc caſu non dicitur egiſſe. SCHULTING.

17. *Aut in Eccleſia.*] Videmus hic Aniani manum, qui manumiſſionem in Eccleſia, hoc loco, quemadmodum & mox, pro manumiſſione *cenſu* facta, ut Gajus ſcripſerat, ſubſtituit. Hic autem modus tribuendæ libertatis in Eccleſia a Conſtantino primum introductus eſt, ut patet ex *l. 1. & 2. C. de his qui in Eccl. man. l. 1. Cod. Theod. de man. in Eccl.* Cujus & meminit Sozomenus *Hiſtor. Eccleſiaſt. lib. 1. cap.* 9. ubi ſcribit, Conſtantinum tres feciſſe Leges de manumiſſionibus in Eccleſia. Et ſane ex *l. 1. Cod. Juſtin. d. t.* colligi etiam poſſe videtur, aliam præterea legem præceſſiſſe, quæ non exſtat. Verba autem Sozomeni hac de re ſunt hujusmodi. Περὶ τὴν κλῆσιν τῆς ἀμείνονος ἐλευθερίας, ἣν πολιτείαν Ῥωμαίων καλȣ͂σι, τρεῖς ἔθετο νόμȣς, ψηφισάμενος πάντας τȣ̀ς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐλευθερȣμένȣς ὑπὸ μάρτυσι τοῖς ἱερεῦσι πολιτείας Ῥωμαϊκῆς τυγχάνειν. Eadem habes apud Hiſtor. Tripartit. Interpretem *lib. 1. cap.* 9. Videndus & Nicephorus *Hiſtor. Eccleſ. lib. VII cap.* 16. Hinc D. Auguſtinus *Sermone V.* ex illis, quos Sirmondi beneficio habemus: *Servum tuum manumittendum manu ducis ad Eccleſiam. Fit ſilentium. Libellus tuus recitatur, aut fit deſiderii tui perſecutio.* Sic & idem Auguſtinus *Serm. de com. vita Cleric.* de Diacono quodam Hipponenſi, qui, antequam eſſet clericus, emerat aliquot ſervulos: *Hodie*, inquit, *illos in conſpectu veſtro manumiſſurus eſt Epiſcopalibus geſtis.* Manumiſſionis in Eccleſia factæ exemplum habes & apud Burchardum *lib. II. cap. 26. & cap.* 30. item apud Gregorium P. P. *Regiſt. lib. V. Epiſt.* 12. Ejuſque mentio in Capitulis Caroli & Ludovici Imp. *lib. I. cap.* 88. & formula ejus, qua fieri ſolet, exſtat in Formulis Veter. Incerti Auctor. *cap. 8. & cap.* 56. Item apud Auctorem Formularum ſecundum Legem Romanam *cap.* 12. ut eas diſtinctionis cauſa inſcripſit Bignonius. Erat autem hic manumittendi modus inventus ad imaginem veteris illius, quo ſtante Rep. Rom. ſervi in comitiis luſtrali cenſu manumittebantur. Id enim ex verbis Conſtantini in *d. l. 2. C. de his, qui in Eccleſ. man.* haud obſcure colligitur, dum ait: *Qui religioſa mente in Eccleſiæ gremio ſervis ſuis meritam conceſſerint libertatem, eam eodem jure donaſſe videantur, quo civitas Romana ſolemnitatibus decurſis donari conſuevit.* Per *ſolemnitates decurſas* nihil aliud ſignificat, quam comitiorum & cenſus morem obſoletum, ut bene obſervavit Hotomannus. *Cenſu* vero *manumittebantur olim, qui luſtrali cenſu Romæ, juſſu dominorum inter cives Romanos cenſum profitebantur*, ut ait Ulpianus *tit.* 1. ſive, ut Boetius *ad Topic. lib.* 1. definit, *qui conſentiente, vel jubente domino nomen deferebant in cenſum.* Moris enim erat, ut *luſtris ſingulis*, hoc eſt, ſingulo quinquennio ſinguli Romani cives *cenſum profiterentur*, hoc eſt, apud Cenſores Romæ in campo Martio declararent, quantum quiſque in bonis haberet. Dixi Romæ in Campo Martio, quia *cenſus* tantum in urbe agebatur, non vero in provinciis; ibi enim *Profeſſio* obtinebat, id eſt. ἀπογραφὴ, non cenſus, hoc eſt ἀποτίμησις. Sic enim diſtinguit Vetus juris fragmentum ex Bibliotheca Rumpfii, a litterarum, dum Deus fataque ſinebant, Principe, nunc τῷ μακαρίτῃ Salmaſio publicatum: Ἀλλ᾽ ἐν τῇ πόλει ῥωμαίων μόνον ἀποτίμησιν ἄγεσθαι δεδήλωται, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις μᾶλλον ἀπογραφαῖς χρῶνται. Philoxenus tamen in Gloſſis *Cenſum*, Græca utraque voce indifferenter explicat. *Cenſus* ἀπογραφὴ ȣ̓σίας, ἀποτίμησις. Sic eodem modo aliæ Gloſſæ Gr. Lat. ἀπογραφὴ *cenſus, profeſſus, profeſſio.* Et ἀπογράφομαι, *cenſeor, profiteor.* Item ἀποτίμησις, ἀπογραφὴ χωρίων, *cenſus.* Profeſſio vero cenſus fiebat imprimis nomine ejus, qui cenſum profitebatur, adſcripto in tabulis cenſualibus, deinde & facultatibus ejuſdem. De jure cenſus adi Sigonium *de antiq. jur. civ. Rom. lib. 1. cap.* 14. OISEL. In *l. 2. C. d. his, qui in Eccleſ. manumittunt.* per ſolennitates decurſas intelligo illas, quæ in manumiſſione per vindictam erant obſervandæ, ac eo tempore etiam nunc libertas ſic dari conſueverat: ſolennia illa enim demum a Conſtantio ſublata ſunt *l. 1. C. d. formul. & impetrationib. action. ſublat.* idque jus refert Hermogenianus *l. 23. D. de manumiſſ. vindict.* quem JCtum hoc demum tempore vixiſſe recte videtur ſtatuere V. C. Jac. Gothofredus *Prolegom. Codic. Theodoſ. cap. 1. add. Menag. Amœnitat. Jur. Civ. c.* 11. Quod vero Sam. Petitus *ad Leges Attic. p.* 234. exiſtimat, verbum *eccleſia* ab Cajo ipſo eſſe, ac ſumi pro conſilio, id a vero plane alienum eſt. nemo ſic locutus eſſe probabitur unquam: & ipſi Græci ἐκκλησίαν ſumunt non pro paucorum virorum judicumque conſilio, verum pro populi concione. Præterea, quæ apud conſilium fiebant manumiſſiones, vel a minoribus viginti annis, vel ſervorum triginta annis minorum, de quibus Ulpianus *tit.* 1. toto hinc cœlo diſtabant. Anianus Cajum ſæpe ad ſua accommodat tempora. atque ita eccleſiæ apud eumdem occurrunt, & exponuntur templa Dei *lib. II. tit. 1. §.* 1. Nec alia quoque mens Cujacii *Obſervat. lib. VII. cap. 16 fin.* Ceterum non quidem luſtrum amplius fuit conditum poſt Veſpaſianum, ut docet Cenſorinus *de die natal. cap.* 18 ac ſic luſtralis cenſus tamquam rei non amplius uſitatæ meminit Ulpianus: non vero ideo cenſus quoque ſublatus fuit. Auctor certe fragmenti veteris *in fin.* cenſus meminit, ut rei uſitatæ; de quo ad illud ipſum (ſi Deo placuerit) dicemus. SCHULTING.

18. *In Eccleſia*] Nulli dubium eſſe debet, quin Cajus ſcripſerit *cenſu*. At Anianus, quæ ſua ætate obſoleta erant, in hac Epitome omiſit, quæque tunc obtinebant adſcripſit, ut manumiſſio in Eccleſia, quæ a Con-

Conſtantino adinventa eſt. Quoniam igitur de cenſu locutus fuerat Cajus, de hoc nonnihil diſſeremus. *Cenſor dictus eſt,* inquit Varro *lib. IV. de ling. Lat. ad cujus cenſionem, id eſt, arbitrium cenſeretur populus.* Idem quoque (ut eſt apud Nonium) *lib. II. de vita pop. Rom. Itaque quod hos arbitros inſtituerunt populi, Cenſores appellarunt: idem enim valet cenſere & arbitrari.* Ad arbitrium itaque Cenſorum quinto quoque anno cives cenſebantur, id eſt in publicas tabulas referebant nomina, filios, agros, pecuniam, ſervos, quos poſſidebant, pro quibus tributum pendebant, *l. 21. §. ult. de ann. leg. l. generali, 32. in fin. de uſufruct. leg.* id quod a Servo Tullio Rom. Rege inventum eſt, ut refert Dionyſius *lib. IV.* forma vero deferendi in cenſum exprimitur aliquatenus in *l. 4. de cenſib.* Debebat autem quiſque res ſuas deferre, quod ſi quis alienas detuliſſet, idque feciſſet domini conſenſu, ipſe dominus efficiebatur, *l. cenſualis 7. C. de donat.* At ſoli cives cenſebantur, quod quibuſdam locis oſtendit Cicero *pro Corn. Balbo, & pro Arch. Poeta.* Quin, ut tradit Dionyſius, cives, qui ſecus feciſſent, amiſſis bonis, & civitate efficiebantur ſervi, & publice venibant ex lege Ser. Tullii: quod & Cicero *pro Cæcina* tangit. *Quum autem incenſum vendidit, hoc judicat, quum ii, qui in ſervitute juſta fuerunt, cenſu liberentur, eum, qui, quum liber eſſet, cenſeri noluerit, ipſum ſibi libertatem abjudicaſſe.* & Ulpian. *in frag. tit. de tutel. Maxima capitis deminutio eſt, per quam & civitas, & libertas amittitur, veluti quum incenſus aliquis venierit.* Quamobrem cum liberi, niſi cenſi eſſent, ſervi fiebant, conſequens erat, ut ſervi, qui luſtrali cenſu Romæ juſſu dominorum inter cives Rom. cenſum profitebantur, liberi, & cives evaderent. hique cenſu manumitti dicebantur, ut eſt apud Ulpian. *in fragm. tit. 1.* Boet. *in Top. Cic.* Theoph. *in §. ult. Inſt. de libert.* Quum autem cenſendo finis factus foret, luſtrum condebatur, hoc eſt ſacrificio, quod Suovetaurilia vocabant, populus luſtrabatur, & quoniam id quinto quoque anno fiebat, luſtrum pro quinquennio dici cœpit. Quoniam vero, quæ cenſu facta erant, luſtro condito confirmabantur, diſſenſio fuit, an ſervus, qui cenſu manumiſſus eſſet, ante conditum luſtrum liber foret: quod M. Tullius ſignificat *lib. 1. de Orat.* iis verbis. *Quid de libertate, quo judicium gravius eſſe nullum poteſt? nonne ex jure civili poteſt eſſe contentio, quum quæritur, is, qui domini voluntate cenſus ſit, continuone, an ubi luſtrum conditum, liber ſit?* Præclare vero de cenſuali manumiſſione in fragmento Doſithei Magiſtri Grammaticæ ita ſcriptum eſt: *Et qui in cenſu manumittitur, ſi triginta annos habeat, civitate Romana potitur. Cenſus tamen Romæ agi ſolet. Cenſus autem luſtro conditur. Eſt autem luſtrum quinquennale tempus, quo Roma luſtratur. Sed debet hic ſervus ex jure Quiritium manumittentis eſſe, ut civis Romanus fieri poſſit. Magna tamen diſſenſio inter prudentes, utrum eo tempore vires accipiant omnia, in quo cenſus, an eo tempore, in quo luſtrum conditur. Exiſtimant enim cenſum deſcendere ad diem luſtri, non luſtrum decurrere ad diem cenſus. Propterea quæſitum eſt, quia omnia cenſu aguntur, luſtro confirmantur. Sed in civiate Romana tantum cenſum agi declaratum eſt, in provinciis autem magis profeſſionibus utuntur.* ALEAND.

19. *Eccleſia*] Manumiſſio in æde ſacra, qua cives Romani fiebant, inventa eſt (ut diximus) a Conſtantino, quem ſuper ea re tres conſtitutiones ſcripſiſſe, conſtat ex Hiſtor. Tripert. *lib. 1. cap. 9.* quarum duæ exſtant ſub *tit. Cod. de his, qui in Eccleſ. manumittuntur.* Id autem ſub adſpectu antiſtitum fieri debebat, hoc eſt Epiſcopi & Presbyterorum, aut Presbyterorum & Diaconorum, ut exponit Papianus *Reſponſ. lib. tit. 3.* Sicque manumiſſos Eccleſia a quocunque defendit, ut qui eis aut ſtatus aut peculii quæſtionem moverit, animadverſione eccleſiaſtica coerceatur *cap. eos qui, cap. liberti, diſt. 87.* IDEM.

20. *Aut ante Conſulem*] Conſulem tantum nominat Gajus, vel potius ejus Carnifex Anianus, cum & hoc modo, vindicta nimirum, (hunc enim intelligit) non ſolum ante Conſulem, ſed & ante Prætorem in urbe manumittebatur, in provinciis vero ante Præſidem, vel Proconſulem. *l. 2. D. de off. Proconſ. l. 1. D. de off. Conſ. l. 2. D. de off. Præſ. l. laudabile. 4. C. de adv. div. jud.* item apud Præfectum Ægypti. *l. 21. D. de manum. vind.* Sicut & apud magiſtratus municipales, quibus hujuſmodi jus eſt, ut ait *l. 4 C. de man. vind.* hoc eſt, qui legis actionem habent. Paulus II. *Senten. tit. 21. Apud magiſtratus municipales, ſi habeant legis actionem, emancipari & manumitti poteſt.* In univerſum apud omnem magiſtratum, qui legis habet actionem, vindicta manumitti poteſt. Hinc in Gloſſis Nomicis: Βενδίκτα ἐκδικουμένη, ἐλευθερία (ſic enim legendum, non ἐλευθέρα, ut eſt in vulgatis) ἡ ἐκ τοῦ ἄρχοντος γινομένη. Aliæ Gloſſæ Gr. Lat. Ἐλευθερία ἐπὶ ἄρχοντος δοθεῖσα, *Vindicta.* Erat autem *Vindicta,* auctore Boetio *lib. 1 in Top. Cic. Virgula quadam, quam lictor manumittendi ſervi capiti imponens, eundem ſervum in libertatem vindicabat, dicens quadam verba ſolemnia, atque ideo illa virgula Vindicta vocabatur.* Sic Scholiaſtes quoque Perſii, qui quibuſdam Cornutus dicitur, *ad Sat. V.* ita *vindictam* exponit, *virgam nempe. qua manumittendi a Prætore in capite pulſantur.* Gloſſæ Nomicæ βινδίκταν interpretantur, ῥάβδον μεθ᾽ ἧς ὁ πραίτωρ τὴν τοῦ ἐλευθερουμένου κεφαλὴν ἔπαιον. Quod Boetius appellat *virgulam capiti imponere,* Cornutus in verbis adductis *virga caput pulſare.* Plutarchus vero *in de Sera numinis vindicta* vocat: κάρφος λεπτὸν ἐπιβάλλειν τοῖς σώμασι. Atque hinc toties in juris noſtri libris *Vindictam imponere* pro *manumittere.* ut in *l. pen. §. non tamen D. de caſt. pec. l. 14. in fin. D. de manumiſſ. l. 12. §. poteſt D. de liber. cauſ. l. 5. D. de manum. vind. l. 2. C. ſi adv. libert.* Item *Vindicta libertatem imponere,* ut in *l. 10. C. qui teſt. fac.* Et *Vindicta liberare* in *l. 15. D de manumiſſ. l. 5. D. de manum. vind. l. 122. §. Flavius. D. de V. O.* Verba autem ſolemnia, quorum præter Boetium mentionem etiam facit Hermogenianus *l. 23. D. de man. vind.* a lictore, aut Prætore prolata, erant: AIO TE LIBERVM MORE QVIRITIVM. ut patet ex antiquiſſimo, neſcio quo, Verborum juris Interprete, qui Epitomen juris Civilis concinnavit, ubi & alia hunc manumittendi ritum illuſtrantia habet: *Vindicta,* inquit, *eſt modus manumittendi, dictus hoc nomine ſecundum quoſdam, a vindicta virga Prætoris, quam imponebat capiti ejus, hæc ſolemnia verba*

dicens: AIO TE LIBERVM MORE QVIRITIVM. *Secundumquoſdam vero deductus a Vindice ſervo Vitelliorum, qui conjurationem dominorum ſuorum contra Rempublicam detexit, & ideo apud conſilium dicitur vindicta liberatus.* Ita enim hic locus legendus, diſtinguendus ac ſupplendus eſt; qui vulgo in editione Aurelianenſi, quæ anno cIↄIↄXCIX prodiit, corrupte legitur. De Vindice, vel Vindicio, ut a quibuſdam appellatus, eſt & apud Pomponium in *l. 2. §. & cum 24. D. de orig. jur.* Theophilum *lib. I. tit. V.* Livium *lib. II.* Plutarch. *Publicola.* Dionyſ. Halicarnaſſ. *lib. V.* Scholiaſt. Juvenal. *Sat. VII.* Servium *ad lib. VI. Æneid.* Claudianum *in de V. Conſulatu Honorii*, quo nemo elegantius hunc ritum expreſſit:

- - Mox lætum ſonuit clamore tribunal.
Te faſtos ineunte quater, ſolemnia ludit
Omnia libertas; deductum Vindice morem
Lex celebrat, famulusque jugo laxatus herili
Ducitur, & grato remeat ſecurior ictu.
Triſtis conditio pulſata fronte recedit
In civem. rubuere genæ, tergoque removit
Verbera promiſſi felix injuria voti.

Nota ſunt cætera loca Plauti *in Milit.* Perſii *Sat. V.* Juvenalis *Sat. V.* ubi ad hunc alludunt morem, OISEL.

21. *Ante Conſulem*] Hic de vindicta agendum eſt, hoc eſt de manumiſſione, quæ fit vindicta, quæ lictoris virgula erat: quod Boet. ita explanat *in Topic. Cicer. Erat etiam pars altera adipiſcendæ libertatis, quæ Vindicta vocabatur. Vindicta vero eſt virgula quædam, quam lictor manumittendi ſervi capiti imponens, eundem ſervum in libertatem vindicabat, dicens quædam verba ſolemnia: atque ideo illa virgula vindicta vocabatur.* Et veteres Gloſſæ ad illum Perſii verſum *Sat. V.*

Vindicta poſtquam meus a Prætore receſſi.

Virga eſt, inquiunt, *qua manumittendi a Prætore in capite pulſantur, ideo dicta, quod eum vindicat libertati.* Eam feſtucam nominat idem Auctor *eadem ſatyra*,

Non in feſtuca, lictor quam jactat ineptus.

Ut & Plaut. *Milite Glor.*

Quid ea? ingenua, an feſtuca facta, ſerva, an libera eſt?

Et Plutarchus *in lib. de Sera num. vind.* ait, Romanos corporibus eorum, quos liberos faciebant, tenuem feſtucam ſolitos imponere. Putat vero idem Plutarch. *in Poblicula*, quod & Livius *lib. II.* & Theophilus confirmare videntur, dictam vindictam a Vindice Vitelliorum familiæ ſervo, qui primus ea feſtuca liberatus eſt. Sed a vindicando potius trahi id nomen videtur, unde etiam vindiciæ. *Vindiciæ* (ait Feſtus) *appellantur res eæ, de quibus controverſia eſt, quod potius dicitur vis, quæ fit inter eos, qui contendunt.* Sic enim legendum videtur ex eo, quod Agellius ait *in fin. cap. 9. lib. XX.* ubi de vindiciis tractat: *Conferens vim illam civilem & feſtucariam &c.* Apud Conſulem igitur, aut Proconſulem, aut Prætorem, aut quemvis magiſtratum, qui legis actionem haberet, dominus caput ſervi, aut aliud membrum tenens dicebat: *Hunc hominem liberum eſſe volo*, ut oſtendit Feſt. *lib. X.* Tunc ſervus libertatem vindicabat, ſeu pro eo lictor, qui vindictam imponebat, & recipiebat, & quædam ſolennia verba loquebatur. Prætor autem libertatem addicebat, quam ad rem forte pertinent notæ illæ apud Probum *in actionibus*, S.S.C.S.D.E.T.V. Hoc eſt: *ſecundum ſuam cauſſam, ſicuti dixi, ecce tibi vindicta.* Exiſtimo enim, eaſdem ſolemnitates tunc adhibitas, quæ in ceſſionibus in jure adhibebantur, de quibus *Lib. II.* diſputabimus. Certe enim hæc manumiſſio in jure ceſſio erat: idque patefacit Ulpian. qui in *Fragment. tit. 19.* ait: *In jure cedi res etiam incorporales poſſunt, velut uſusfructus, & hereditas, & tutela legitima, & libertas.* Apparet autem & tunc manumiſſos circumagi ſolitos ex eadem Perſii Sat.

- - - - - - quibus una Quiritem
Vertigo facit. Hic Dama eſt non treſſis agaſo,
Verterit hunc dominus, momento turbinis exit
Marcus Dama.

Et meminit Seneca *in quadam Epiſt. & 11. Controverſ.* Unde *Ambactus* ſervus, ſervus *circumactus* Feſto dicitur. Solemnitates autem verborum in deſuetudinem abierunt; itaque manumiſſio per lictorem domino tacente fiebat: & verba ſolemnia, licet non dicebantur, ut dicta accipiebantur, *l. antepenult. de man. vind.* Sed etſi lictor non adeſſet, ea res agi poterat: ſcribit enim Ulpianus, ſe, cum in villa cum Prætore eſſet, paſſum eſſe apud eum manumitti, etſi lictoris præſentia non eſſet *l. ego 8. de man. vind.* neque enim omnino neceſſe eſt pro tribunali manumittere, ſed & in tranſitu, & cum lavandi, aut geſtandi, aut ludorum gratia prodiiſſet magiſtratus *l. anteced. eod. tit.* Sciendum autem, apud filiumfamilias magiſtratum manumitti poſſe, etiamſi ipſe filiusfamilias manumittere non poſſit *l. 18. eod. tit.* at Prætor apud Collegam ſuum manumittere non poteſt *l. ead.* quia par imperium habet: apud Conſulem vero, qui majus habet imperium, poterit manumittere *l. apud 23. de manum.* Sed Conſul apud Collegam videtur poſſe *l. un. de off. Conſ.* & Prætor apud ſe, dum conſilium præbet *l. 5. de man. vind.* Hique vindictam exigunt: ſed Imperator, quum ſervum manumittit, non vindictam imponit, ſed quum voluerit, fit liber is, qui manumittitur ex lege Auguſti *d. l. apud de manumiſſ.* ALEAND. Ferri non poteſt, quod exiſtimat Aleander, ſervum, poſtquam dominus apud magiſtratum dixiſſet, ſe velle, illum eſſe liberum, libertatem vindicaſſe: non enim hoc dicto ſolo juſtam conſequebatur ſervus libertatem, nec ſervus aliquid in jure dicere aut vindicare potuit. Prætor dicebat quidem eum eſſe liberum, ut indicat nota Probi, quam laudat Aleander. Idem quoque vindicta ſervi caput pulſabat, teſte Scholiaſte Perſii *ad Sat. V. v. 88.* atque hanc dein tradebat lictori his verbis, *ecce tibi vindicta.* verum totus hic actus pertinuit ad illa, quæ Prætor dicebat, non ad ea, quæ addicebat, ad quæ referenda eſt ceſſio in jure. Nec aliter Car. Sigonius *de judic. lib. I. cap. 7.* Nihil huc facit Ulpianus *tit. 19. §. 11.* ut ad ipſum locum videbimus. Nec libertas perſonalis inter eas fuit res, quæ in jure cedebantur; verum res & jura, quæ in noſtro ſunt patrimonio. Quod in fine notæ ſuæ ſcribit Aleander, Conſulem apud collegam poſſe manumittere, id non probatur ex *l. un. §. ult. D. de offic. Conſul.* & recte poſt Gloſſam viri quidam eruditi illud *poteſt* illic ſic accipiunt, ut poſſit Conſul viginti annis minor, cauſa apud collegam probata,

§. 2. [22] Latini ſunt, qui aut [23] per epiſtolam, aut [24] inter amicos, aut [25] convi-

bata, apud ſe manumittere, *add. l. 20. §. ult. D. de manumiſſ. vindict.* De veteribus vero manumiſſionis hujus ritibus legi quoque poſſunt, quæ habet V. C. P. Faber *ad t. D. de origin jur.* SCHULTING.

22. *Latini ſunt.*] Hæc libertatis ſpecies lege Junia Norbana introducta eſt, quæ lex lata fuit Tiberii Cæſ. tempore, M. Junio Silano, L. Norbano Balbo Conſ. anno ab U. C. DCCLXXI. a Chriſto nato XX. quare Latini Juniani dicti ſunt ad differentiam Latinorum Colonariorum, quorum exemplo hi ſunt inventi, ut ait Juſtinian. *in l. un. Cod. de Lat. lib. toll.* & in fragmento Doſithei ita eſt. *Sed nunc habent propriam libertatem, qui inter amicos manumittuntur, & ſiunt Latini Juniani, quoniam Lex Junia, quæ libertatem iis dedit, exæquavit eos Latinis Colonariis, qui tunc erant cives Romanorum, & nomen ſuum in civitatem dederant.* Quæ verba ſcrupulum videntur injicere; nam ſi Latini Colonarii cives Romani erant, Juniani vero æquiparati ſunt Colonariis, ſequitur dicendum, Junianos etiam cives fuiſſe Romanos, quod falſum eſt. Aut igitur æquiparavit eos lex Junia habita ratione non ſui temporis, ſed ante legem Juliam, quæ totum Latium civitate donavit: aut dicendum (quod potius eſt) Latinos civitate donatos non eo jure fuiſſe, quo originarii cives, hoc eſt Quirites, niſi ſi quis populus fundus factus eſſet, hoc eſt, iiſdem legibus uteretur, quibus Populus Rom. qua de re qui plura volet, adeat Panvinium *in civitate Rom.* Sigonium. *in lib. de antiquo jure Italiæ.* Latini igitur, quum ſocii eſſent populi Rom. cives dicti ſunt, & jus civitatis habebant, ſed non jus Quiritium, quo jure omnes legum actiones Romanis competebant. Itaque ante Antoninum Pium Colonariis, & Junianis Latinis non dicebatur dari civitas Romana, ſed jus Quiritium, quod palam oſtendit Plinius, qui pro tribus Latinis jus Quiritium a Trajano petit, *lib. X. epiſt. 105. Valerius, Domine, Paulinus, excepto uno jus Latinorum ſuorum mihi reliquit: ex quibus rogo, tribus interim jus Quiritium des.* Sic & eodem libro *ep. 4. & ep. 6.* quibuſdam peregrinis civitatem Romanam, aliis vero jus Quiritium petit. ex quo apparet, idem non fuiſſe. At poſtquam Imperator Antoninus omnibus, qui ſub Imperio Romano eſſent, id jus contribuit, ut veri cives eſſent, *l. in orbe, 17. de ſtatu hom. Nov. 78. in fin.* factum eſt, ut quum omnes ejuſdem generis cives eſſent, Latini Juniani (quibus id ab Antonino indultum non erat) non amplius jus Quiritium, ſed civitatem Romanam peterent, ideoque ſeparantur cives Romani a Latinis Junianis. Sed quoniam Originarii, & Colonarii Latini jam ſublati eſſent, quia omnes cenſerentur Quirites, Juſtinianus Junianos quoque ſuſtulit, inquiens ſatis abſurdum eſſe, ipſa origine rei ſublata, ejus imaginem derelinqui *l. un. Cod. de Lat. lib. tol.* ALEAND. Ita appellati, quod ex lege Junia Norbana, lata Tiberii Cæſaris tempore, M. Junio Silano, L. Norbano Coſſ. anno U. C. IↃ CCLXXI. ad ſimilitudinem veterum Latinorum in colonias (qui Ulpiano *tit. 19.* Latini Colonarii) deductorum introducti eſſent, ac eodem cum illis jure haberentur. *l. un. pr. C. de Latin. libert. tollend.* Hos Latinos libertos Juſtinianus abrogavit, iisque civitatem donavit Romanam. *tot. tit. C. de Lat. libert. toll.* & noviſſime, quemadmodum omnes libertinos, eos exæquavit ingenuis, ſalvo tamen manente jure patronatus, *Novell.* 78. OISEL. Multa hic notavit Aleander, quæ nec ipſe forte ſatis intellexit, nec ſtudioſis erunt facilia. Cives Romani olim dantes ſe in Latinas colonias, civitatem amittebant, mediamque ſubibant capitis deminutionem; adeoque etiam jura privata civium amiſere, præter pauca: ſaltem mancipii jus habuere *Ulpian. tit. 19. §. 4.* ubi ea de re dicemus. His æquati ſunt lege Junia Norbana illi, qui non juſte olim manumiſſi in libertate tantum morabantur, quod erat facti; non vero proprie erant liberi, quod eſt juris, ut docet fragmentum ab Aleandro laudatum. Illic vero quod dicitur, *qui tunc erant cives Romanorum, & nomen ſuum in civitatem dederant*, rectius in Græcis profertur ita, οἱ ὅτε ἦσαν πολῖται Ῥωμαῖοι ἀπελεύθεροι, ὄνομα ἴδιον εἰς τὴν κολωνίαν ἐδεδώκεισαν. hoc eſt, *qui, cum eſſent cives Romani, nomen ſuum in coloniam dederant.* ubi tamen in interpretatione verbum ἀπελεύθεροι *liberti*, quod non eſt a bona manu, omiſimus; uti & interpres Latinus id non adgnovit: cum falſum ſit, libertinos omnes fuiſſe, qui in colonias tales nomina dederunt; ut docet ὁ πάνυ Ezechiel. Spanhemius *Orb. Roman Exercitat. 1. cap. 8.* Colonias quoque Latinas etiam diu ſub Imperatoribus in variis orbis Romani partibus exſtitiſſe docet idem Vir Summus *cap. 9.* Quod de populis fundis factis Aleander addit, id eo pertinebat, ut populi ſocii ac Latini non aliter legibus populi Romani obſtringerentur, niſi iiſdem eſſent fundi facti, ſive eaſdem adſciviſſent & adprobaſſent; ut docet Cicero *pro Balbo cap. 8.* ubi videnda, quæ in editione Celeberrimi Grævii adnotata leguntur. id vero ab hoc loco plane eſt alienum. Quod etiam addit de Antonino Pio, a quo omnes in orbe Romano cives eſſe factos putavit Aleander, ut & alii, id debuit adſcribere Caracallæ, quem per Antoninum Imperatorem intelligi *l. 17. de ſtat. hom.* eruditis jam conſtat, & de quo aliquid dicemus ad Ulpianum *tit. 17. §. 2.* Sed quod omnes in orbe Romano ſunt facti cives Romani, id ſpectavit ſolos ingenuos, non libertinos; quorum conditio tunc non eſt mutata, & quorum adhuc differentia durabat ſeculo quinto, ut conſtat ex Salviano Maſſilienſi *ad Eccleſ. lib. I. I.* Latinis vero Junianis dicebatur dari promiſcue civitas Romana, & jus Quiritium; & Ulpianus *tit. 3. de Latinis* illa confundit plus ſemel. SCHULTING.

23. *Per epiſtolam*] Qui per epiſtolam hodie manumittuntur, quia cives Romani ex conſtitutione Juſtiniani ſunt, ita fieri debent, ut epiſtola & a domino, & a quinque teſtibus ſubſcribatur *d. l. un. §. ſancimus, Cod. de Lat. lib. toll* quod non exiſtimo lege Junia cautum fuiſſe, quia ſatis erat id ex voluntate domini fuiſſe, at ſine teſtium ſubſcriptione ea voluntas declarari poterat. ea vero epiſtola a domino ſervo ſcribebatur, ut

[25] convivii adhibitione [26] manumittuntur.

§. 3.

ut ex fragmento Doſithei apparet, & aliis. ALEAND. Ἡνίκα ὄντι αὐτῷ ἐν ἑτέρᾳ χώρᾳ δι' ἐπιστολῆς ἐπέτρεπον διάγειν ἐν ἐλευθερίᾳ, ut loquitur Theophil. *lib. 1. tit. 5.* Neceſſe vero eſt, ut adhibeantur ex Conſtitutione Juſtiniani quinque teſtes, qui cautioni hujus manumiſſionis a domino ſcriptæ, vel ſignatæ ſubſcribant. *l. un. §. 1. C. de Lat. libert. toll.* Manumiſſionis per epiſtolam exemplum habes in *l. 38. D. de acquir. poſſ.* & apud Euſtathium *Iſm. lib. I.* ut ibidem obſervavit in notis Doctiſſ. Gaulminus. OISEL.

24. *Inter amicos.*] Hic etiam modus erat, quo voluntate domini ſervus in libertate morabatur, ex quo lex Junia Latinam libertatem ei competere ſtatuit, & Juſtinianus Romanam civitatem; adhibitis tamen quinque teſtibus *d. l. un. §. & ſi quis.* Quæſtio eſſe poterat, an peregrinus, qui Romæ moraretur, ſi ſervum ſuum manumiſiſſet, Latinum feciſſet? quia lege Junia cautum erat, ut qui voluntate domini liber eſſet, Latinus cenſeretur; ſic enim eſt in fragment. Doſithei. *In his, qui inter amicos manumittuntur, voluntas domini ſpectatur ex lege Junia, quæ jubet eos fieri Latinos, quos dominus liberos eſſe voluit.* hic autem voluntate domini liber erat. Sed Latinum non fuiſſe, patet ex verbis ejuſdem fragmenti, quæ ita habent: *Peregrinus manumittens ſervum non poteſt Latinum facere, quoniam lex Junia, quæ Latinorum genus induxit, non pertinet ad peregrinos, ſicut & Octavenus probat. at Prætor non permittit manumiſſum ſervire, niſi aliter lege peregrina confirmatum fuerat.* Sicut & eos, qui ante legem Juniam eo modo manumiſſi erant, non ſinebat Prætor ſervire, ut ſupra dictum eſt. Prætoris enim eſt æquitatem præ oculis habere, itaque favere libertatibus dicitur *l. 3. §. 1. de Alien. jud. mut. ca. fa.* is igitur in libertate morabatur, poteratque Romanam civitatem a Principe impetrare, ut pro quodam Medico fecit Plinius, qui ad Trajanum ſcribens *lib. X. epiſt. 4.* ſic ait. *Quare rogo des ei civitatem Romanam: eſt enim peregrinæ conditionis manumiſſus a peregrina.* Vide quot hominum conditiones, quum tamen nec ſervitutem, nec libertinitatem, nec peregrinitatem natura adgnoſcat, ut recte dixerit Seneca *lib. de beat. vita cap. 40. Servi liberine ſint, ingenui, an libertini, juſtæ libertatis, an inter amicos datæ, quid refert?* ALEAND. Cum nempe Dominus præſentibus amicis ſervum liberum eſſe ait, vel, ut verba Theophili uſurpem, ἡνίκα φίλων παρόντων ἠλευθέρου τινά. Sic Seneca *de Vita Beata, cap. 22. Servi liberine ſint, ingenui, an libertini, juſtæ libertatis, an inter amicos datæ, quid refert? vid. Plin. lib. VI. Epiſtol. 16. Martial. lib. IX. Epigr. 89. Ulpian. in Fragm. tit. 1.* Sic Vetus Auctor, cujus de Jure fragmentum a Rumpſio acceptum, Salmaſius ὁ μέγας primus publicavit, & unde jam ante quædam adduximus, ait, inter amicos manumiſſos propriam quandam libertatem accipere, & Latinos Junianos fieri, quoniam Lex Junia, quæ eis libertatem dederat, eos exæquavit Latinis Colonariis; quales erant cives Romani liberti, qui nomen ſuum in Coloniam dediſſent. Ἀλλὰ νῦν ἔχουσιν ἰδίαν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς φίλους ἠλευθερωμένοι, καὶ γίνονται Λατῖνοι Ἰουνιανοί, ἐπειδὴ νόμος Ἰούνιος, ὃς τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἔδωκεν, ἐξίσωσεν αὐτοὺς Λατίνοις Κολωναρίοις, οἳ ὅτε ἦσαν πολῖται Ῥωμαῖοι ἀπελεύθεροι, ὄνομα ἴδιον εἰς τὴν κολωνίαν ἐδεδώκεσαν. Quibus ex verbis videmus eos, qui ex civibus Romanis libertis in coloniam miſſi, *Latinos Colonarios* fieri. Addit deinde idem Auctor: Ἐν τούτοις οἱ μεταξὺ φίλων ἐλευθεροῦνται, θελήσεις δεσπότου σκοπεῖται, νόμος γὰρ Ἰούνιος τούτους γίνεσθαι Λατίνους κελεύει οὓς ὁ δεσπότης ἐλευθέρους εἶναι βούλεται. Antea hos non ἐλευθέρους εἶναι, ſed τοῦ δεσπότου θελήσει εἰς ἐλευθερίαν διατρίβειν dixerat; item τοῦ δεσπότου θελήσει ἐν ἐλευθερίᾳ εἶναι, ut manifeſtum ex iis, quæ ad *§. 1. h. t.* adduximus. Quod ſane melius: nec enim, qui inter amicos manumiſſi, proprie liberi erant, ſed tantum *voluntate domini in libertate verſabantur.* quodammodo tamen hinc liberi eſſe dici poſſunt. Quod & innuit Lex in themate Declamationis Quintiliani CCCXL. *Qui voluntate domini in libertate fuerit, liber ſit.* Quemadmodum autem in manumiſſione per epiſtolam, ita & in hac manumiſſionis ſpecie Juſtinianus conſtituit, ut ad minimum quinque adſint amici, coram quibus, tanquam teſtibus, dominus manumiſſionem ſuam profiteatur, quam poſtea & ab ipſis, & a tabulario publico conſcribendam & conſignandam curet. *l. un. §. 2. Cod. de Lat. lib. toll.* OISEL.

25. *Convivii adhibitione*] Quum libertatis dandæ gratia ſervum convivio adhibebant, ut ait Theophilus. itaque exprimi debebat, id fieri, ut is liber eſſet; cujus rei argumentum fuiſſet, ſi invitatus eſſet, ut accumberet: nam veteres, cum cœnarent cubuiſſe ſuper lectulis, non ſediſſe, notum eſt. Erant autem prope lectos menſarum ſubſellia, quibus ſervi, aut ſi qui viles homines invitarentur, ſederent: quod Terentio eveniſſe ſcribit Donatus in ejus vita, & ſignificat Paraſitus apud Plautum *Sticho*:

Haud poſtulo equidem med in lecto accumbere;
Scis tu, med eſſe imi ſubſellii virum.

& eadem Comœdia ſervi duo;

- - - *Potius in ſubſellio*
Cynice accipiemur, quam in lectis. ALEAND.

Quod Tertullianus *in lib. de Reſurrect. carnis*, *menſæ honorari* vocat. Nec tamen ſimpliciter ſufficit ſervum menſæ dominicæ accumbere, ac cum eo ſimul cibum capere, ſed oportet, ut dominus eum expreſſe libertatis dandæ cauſa convivio adhiberi conteſtetur, hoc enim exigit Papianus *tit. 44.* Quod & ſatis indicat Theophilus, dum ait: *Per menſam,* ὅτε συνεστιαθῆναι ἐπὶ ἐλευθερίας δόσει προσέταττον τῷ οἰκέτῃ. Utque ſic eum vel inter epulas, vel etiam antequam accumberent, manumittat. Hujuſmodi manumiſſionis exemplum habemus apud Theodorum Prodromum *lib. VIII. Amor. Rhodanthes & Doſiclis;* ubi Stala Rhodanthem in convivio liberam eſſe jubet, ut bene ibi obſervavit ὁ πάνυ Gaulminus Notarum ſuarum *cap. 14.* OISEL. Non pertinet ad hanc manumiſſionem locus Tertulliani *de reſurrection. carn.*

cap. 5.

§. 3. [27] Dedititii vero ſunt, qui [28] poſt admiſſa crimina ſuppliciis ſubditi,

cap. 5. ubi non de ſervis, ſed jam ante rite manumiſſis agit, & dicit, *& veſtis albæ nitore, & aurei annuli honore, & patroni nomine ac tribu menſaque honoratur.* quo modo etiam illa verba accepit Briſſonius *ſelectar. ex jur. Civil. Antiquitat. lib. 1. cap. 11.* Reliqua Oiſelii nota quædam habet, quæ jam ante Fabrotus ſcripſerat *ad Theophil. §. ult. Inſt. de libertin.* Hunc vero modum non eſſe ex illis, qui in civitatem Romanam a Juſtiniano transfuſi ſunt, ſcribit Cujacius *Paratitl. C. d. Latin. libertat. tollend.* quo ſi tamen & hic adhibeantur quinque teſtes, quo minus tamquam inter amicos facta videatur manumiſſio, nihil obſtabit. SCHULTING.

26. *Manumittuntur.*] Qui his tribus modis manumittebantur, Latini fiebant. Sed & alia ratione, veluti ſi ſervus, qui juſta manumiſſione liberatur, minor 30 ann. ſit, aut tantum in bonis domini ſit, non etiam ex jure Quiritium; pariter ſi dominus, qui teſtamento, vel vindicta eum liberat, expreſſerit, velle ſe eum eſſe Latinum: & ſi teſtamento libertas data eſſet ſub conditione, qua pendente heres ſervum manumiſiſſet. quæ omnia ſupra indicavimus. Præterea ſi ſervus ægrotans a domino ejectus, & expulſus eſſet, Latinam libertatem conſequebatur *l. un. §. ſed ſcimus Cod. de Lat. lib. toll.* & ii, qui pileati domini funus antecedebant, vel cadaver ventilabant ex voluntate teſtatoris, vel heredis *d. l. un. §. ſed & qui.* & ſi in liberali judicio ſuperatus fuerat ſervus a domino, deinde ſervi precium ab aliquo ei ſolutum eſſet, ſervus Latinus fiebat, *d. l. un. §. illud etiam.* item ancilla Latina fiebat, quæ homini libero fuerat in uxorem a domino data, & ei dos conſtituta, *§. ſed & ſi quis;* pariter ſi apud acta ſervus a domino filius nominatus eſſet, *§. ſimilique modo.* præterea ſi inſtrumenta ſervitutis ſervo data eſſent a domino, aut ab eodem corrupta teſtibus præſentibus *§. ille autem.* Inſuper, qui naſcebantur matre ingenua, patre vero ſervo fiſcali, Latinæ conditionis erant, *l. 3. Cod. Theod. ad S. C. Claud.* quæ omnia ſuſtulit Juſtinianus. ALEAND.

27. *Dedititii vero ſunt*] Quemadmodum exemplo Latinorum Colonariorum lex Junia quandam libertatis ſpeciem invenit, ita exemplo populorum, qui ſe in Romanam ditionem dederant, quod Theophilus videtur non ignoraſſe, introducta fuerat alia libertas a lege Ælia Sentia, quæ lex lata eſt Sex. Ælio Catulo, C. Sentio Saturnino Coſſ. Anno ab U. C. DCCLVI. quum Chriſtus dominus noſter ſextum annum ageret, tempore Auguſti Imper. qui ſanxerat, *ne vinctus unquam tortuſve quis ullo libertatis genere civitatem adipiſceretur*, ut refert Sueton. in ejuſdem vita *cap. 40.* Plane Dedititii populi peſſimo libertatis genere utebantur, ut mirum non ſit apud Hiſtoricos nec liberorum nomine vocari, quum legimr quibuſdam civitatibus ademptam, quibuſdam redditam libertatem. Deditionis autem formula ea eſt, quam Livius tradit *l. 1.* de Collatinis loquens, *Rex interrogavit, Eſtiſne vos legati oratores miſſi a populo Collatino, ut vos, populumque Collatinum dederetis? ſumus. Eſtne populus Collatinus in ſua poteſtate? eſt. Deditiſne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquas, terminos, delubra, utenſilia, divina, humanaque omnia in meam populique Rom. ditionem? dedimus. & ego recipio.* Ex quo fiebat, ut ii omnibus rebus privarentur. Verum Romani iis uti frui ſinebant, dum graviſſimum ſolverent ſtipendium. Ad eorum igitur ſimilitudinem excogitavit lex Ælia Sentia libertos Dedititios, ſeu, ut Ulpianus *in fragm.* ſemper vocat, Dedititiorum numero, qui magis umbram & imaginem libertatis, quam libertatem habebant. IDEM. Ex lege Ælia Sentia, quæ auctore Auguſto lata Sex. Ælio Catulo, C. Sentio Saturnino Coſſ. anno ab Urbe condita IↃCCLVI. Dedititii autem dicti ad exemplum peregrinorum, qui populi Romani armis perterriti, vel etiam victi ſeſe & omnia ſua in populi Romani ditionem dediſſent; quod omnium optime perſequitur Theophilus *lib. I. tit. 5.* Ὠνόμασε δὲ (ὁ νόμος Ἀέλιος Σέντιος) αὐτοὺς δεδιτιτίους, κατὰ μίμησιν τῶν περεγρίνων. ποτὲ γάρ τινες τῶν περεγρίνων, ὑποτελεῖς ὄντες Ῥωμαίοις, τυραννικόν τι φρονήσαντες κατὰ τῶν Ῥωμαίων, ὅπλα ἔλαβον κατ᾽ αὐτῶν, καὶ παραταξάμενοι Ῥωμαῖοι ἐνίκησαν. οὐ δυνηθέντες γὰρ αὐτῶν ὑπενεγκεῖν τὴν ἀνδρείαν οἱ περεγρίνοι, ῥίψαντες τὰ ὅπλα, ἑαυτοὺς ἐκδεδώκασι. φιλανθρωπευσάμενοι δὲ Ῥωμαῖοι, τὸ μὲν ζῆν αὐτοῖς ἐχαρίσαντο, ὕβρισαν δὲ αὐτοὺς, μόνῃ προσηγορίᾳ, δεδιτιτίους ὀνομάσαντες, *quia victi ſeſe dediderunt*, τουτέστιν ἐπειδὰν ἡττηθέντες ἑαυτοὺς ἐκδεδώκασιν. Sic in Gloſſis Philoxeni: *Dedititii;* οἱ μετὰ τὸ ληφθῆναι τῇ τῶν νικησάντων πολεμίων ἐξουσίᾳ ἑαυτοὺς ἐπιτρέψαντες. Gloſſæ Iſidori: *Si barbarus dedat ſe Romanis, dedititius is eſt.* Deditio autem, qua verborum conceptione fieri ſolebat, habes apud Livium *lib. I.* ubi Collatinorum deditionem recenſet: *Rex ait, interrogavit: Eſtiſne vos legati oratoresque miſſi a populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? ſumus. Eſtne populus Collatinus in ſua poteſtate? eſt. Deditiſne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquas, terminos, delubra, utenſilia, divina, humanaque omnia in meam populique Romani ditionem? dedimus. & ego vos recipio.* Habes & apud eundem Livium *lib V.* Faliſcorum, & *lib. IX.* Campanorum deditionis formulas. Sed vide mihi antiquam deditionis formulam haud male ex jure explicatam a R. Fornerio *Rer. Quotid. lib. IV. cap. 24.* *Dedititiorum* itaque *numero ſunt*, (Ulpianum *in fragm tit. I* audis) *qui pœnæ cauſa vincti ſunt a domino, quibus veſtigia inſcripta fuerunt; qui propter noxam torti, nocenteſque inventi ſunt, quive traditi ſunt, ut ferro, aut cum beſtiis depugnarent, vel in cuſtodiam conjecti fuerunt; deinde quoquo modo manumiſſi ſunt; idque ex lege Ælia Sentia.* Adde & Theophil. *lib. I. c. 5.* OISEL. Horum quidem uſus Juſtiniano imperante diu non fuerat notus. nolim tamen huc referri verba Taciti *Annal lib. XIII. cap. 36.* quod duæ fuerint manumittendi ſpecies inſtitutæ, quæ huc refert Vir Inclytus, H. Grotius *Flor. ſparſion. ad §. ult. Inſt. d. libertin.* Sane & Cajus hic, & Ulpianus *tit. I. §. 7. 14. tit. 7. §. 4.*

tit.

diti, 29 & publice pro criminibus cæſi ſunt: aut 30 in quorum facie, vel corpore

tit. 20. §. 14. & Paulus *Sententiar. lib. IV. tit. 11.* & Tertullianus *de pall. cap. 4.* Dedititiorum meminerunt, tamquam illorum, qui tunc uſitati eſſent. Ac manumiſſionis forma civem Romanum facere poterat, vel Latinum: at Dedititium faciebat non manumittendi forma, ſed propria crimina, quocunque tandem modo ad libertatem perveniſſet. De hiſce plura Cujacius *Paratitl. tit. C. d. dedit. libertat. tollend.* SCHVLTING.

28. *Poſt admiſſa crimina ſuppliciis ſubditi.*] Subditus autem ſuppliciis hic intelligendus eſt, non is tantum, qui tortus eſt, ſed & qui vinctus fuit; nam id etiam lege Ælia Sentia cautum eſt; ait enim Ulpianus *in fragm. Reg. Dedititiorum numero ſunt, qui pœnæ cauſſa vincti ſunt a domino.* & idem ad eandem legem ſcribens declarat, eum, qui in carcere cluſus eſt, non videri neque vinctum, neque in vinculis eſſe, niſi corpori ejus vincula ſint adhibita *l. verum, 216. de verb. ſign.* Nam quum vinculorum tantum lex mentionem feciſſet, æquum fuit, ut ſtrictius acciperetur, ob favorem ampliandæ civitatis, quæ ea lege coercetur, quæ enim odioſa ſunt, (ut juris regula fertur) ea interpretatione lenienda ſunt. alioquin, quum de favorabili cauſa agitur, vinculorum appellatio latius accipitur; nam etiam carceribus incluſi vinctorum numero habentur, quia nihil intereſt, parietibus, an compedibus teneantur *l. ſuccurritur 9. D. ex quib. ca. majo.* Quod autem in ſervo diximus, de privato carcere intelligendum eſt: nam ſi in publico carcere cluſus ſit, etiam ſi compedes adhibiti non ſunt, credo legi locum eſſe; quod ex Ulpiani fragm. apparet, qui, quum dixiſſet de his, qui vincti ſunt, addit, *vel in cuſtodiam conjecti fuerunt.* idque confirmat Theophilus. Cuſtodiam vero carcerem eſſe publicum tradit Calliſtratus *in fin. d. l. ſuccurritur.* Debet autem exacti conſilii eſſe dominus, qui ſervum vincire jubet, nam ſi pupillus ſit, vel furioſus, ſtatui ejus non præjudicat, ut refert Paul. *Sent. lib. IV. tit. 12.* Sed nec communem ſervum unus ex ſociis vinciendo futuræ libertati nocebit; inter pares enim ſententias clementior ſæviori præfertur, ut ibidem Paulus tradit. Vinciri autem videtur, non tantum ſi ipſe dominus faciat, ſed & ſi vinciri jubeat, aut vincientis procuratoris, actoriſve factum comprobet. Quod ſi antequam ſciret vinctum ſolutionis ejus cauſas adprobaverit, libertati futuræ vincula non nocebunt. Sed nec debitor, creditorve ſervum pignori obligatum vinciendo, Dedititium facere poſſunt, alter enim ſine altero cauſam pignoris deteriorem non facit. quæ omnia Paulus exſequitur loco ſupra adducto. Ait, *poſt admiſſa crimina,* nam ſi nullum admiſerit crimen, vincula & ſupplicia nihil obſtant. Sed & ſi admiſerit quidem, tormentis vero ſubjectus de nulla culpa confeſſus fuerit, ad juſtam libertatem perduci poterat, quod docet idem Paulus *eod. lib. Sent.* & Ulpianus *in fragm.* ALEAND. *Suppl. v. Add*

29. *Et publice pro criminibus cæſi*] Legendum forſan, *aut publice &c.* nam etſi publice cæſi non eſſent, tamen vincula obſtabant juſtæ libertati. at qui publice cæſus eſt, vix eſſe poteſt, ut non antea in vinculis, aut cuſtodia fuerit. Erant & alia ſupplicia, quæ juſtam impediebant libertatem, ut ſi quis traditus eſſet ad ludum gladiatorium, aut ut cum beſtiis in arena depugnaret, ut Ulpianus, *in fragm.* refert, ex quo arenarii ſervi dicebantur *l. hæ demum 38. de ope. liber.* IDEM. Nihil muto; ſed incaute ſcripſiſſe puto Anianum & pro *aut.* ſervi vero ob levia crimina flagellis cædi ſolebant, & dominis reddi *l. 10 pr. D. de pœn. l. ult. D de injur. Paul Sententiar. lib. V. tit. 4. §. ult. & tit. 18. §. 1* & quidem in poſterioribus locis redditur ſervus ſub pœna vinculorum. SCHVLTING.

30. *In quorum facie, vel corpore*] Vereor, ut Cajus illud *in corpore* ſcripſerit, non Anianus adiderit. Stigmata enim, quæ ſervis inurebantur, in facie tantum fieri ſolita credo, ut ab omnibus inſpici poſſent: nam fures ita inſcribebantur, ut ab iis homines caverent, & fugitivi pariter, ne a quoquam reciperentur. Ac de ſervo ſcriptore fugitivo, venuſtum eſt Auſonii Epigramma 15.

Tam ſegnis ſcriptor, quam lentus, Pergame, curſor
Fugiſti, & primo captus es in ſtadio.
Ergo notas ſcripto toleraſti, Pergame, vultu:
Et quas neglexit dextera, frons patitur.

Notas vero, hoc eſt ſingulas litteras, & verba etiam ſcribi ſolita eſſe, multis exemplis apparet. Notæ quidem ita fortaſſe ſcribebantur F. H. E. L. T. *Fugitivus hic eſt Lucii Titii.* nam ſi adprehenſus eſſet, nomina & notæ ad magiſtratus deferebantur, ut facilius adgnoſci poſſet *l. 1. fin. de fugit.* Notæ autem etiam cicatrices intelliguntur, ut *ead. l.* dicitur, & ſignificant hæc verba *quæcunque indicia.* itaque ſi non litteræ, ſed cicatrices inciſæ eſſent, qua forma, qua latitudine, qua magnitudine forent, ad magiſtratum deferebantur. Certe & haſce inſcriptiones habuiſſe quodammodo ſuas formulas videtur ſignificare Petronius Arbiter *in Satyrico,* quum ait. *Implevit Eumolpus frontes utriuſque ingentibus litteris, & notum fugitivorum epigramma per totam faciem liberali manu duxit.* Dicebantur etiam eæ notæ ſtigmata, ut apud Ulpianum *in fragm.* (ſic enim legendum, non *veſtigia*) & Sueton. *Calig. cap. 27.* unde ſervi ſtigmatici a quibuſdam ſunt vocati. & quia ut plurimum litteræ erant, litterati quoque ſunt dicti, ut apud Apulejum *lib. IX* Plautum *in Caſina:* & inſcripti apud Plinium *lib. XVIII. cap. 3.* Varronem *lib. 1. de re Ruſt.* & Senecam *de benefic. lib. IV. cap. 37. & ſequent* Inuſti quoque, ut vocat Valerius Maximus *lib. VI. cap. 8. Servus ab eo vinculorum pœna coercitus, inexpiabilique litterarum nota per ſummam oris contumeliam inuſtus.* Nam ignito ſeu candenti ferro litteras incidebant, idque eſt, quod ait Cajus, *aut igne, aut ferro.* Hodie in equis utimur quum coxas aliquo ſigno inurimus, quod & apud veteres in uſu fuit: Anacreon

Ἐν ἰσχίοις μὲν ἵπποι
Πυρὸς χάραγμ᾽ ἔχουσι.

Sed poſt ſervorum inuſtionem atramentum infundebant, quo perſpici facilius poſſent, idque ex Petronio apparet,

pore [31] quæcunque indicia aut igne, aut [32] ferro impreſſa ſunt, & ita impreſſa

apparet, & ex Zonara *in Theoph.* qui refert, duobus monachis ab impio Imperatore inſcriptos fuiſſe vultus infuſo atramento, adeo ut (quod mirum eſt) epigramma caperent duodecim verſuum Jambicorum. Lege Remmia liberis quoque hominibus, qui calumniæ damnati eſſent, frontes inſcribebantur K nota, quia Kalumniam veteres ſcribebant, ut teſtantur Valerius Probus, Martianus Capella, Velius Longus, Terentius Scaurus, & Diomedes. & ſignificat Julianus contra Antiochenos ſic ſcribens; ἦτα, ὡς ἐκ τοῦ πώγωνός μου πλέκειν δεῖ σχοίνια, καὶ ὅτι πολεμῶ τῷ χῖ. πόθος δὲ ὑμᾶς εἰσῆσι τοῦ κάππα, καὶ ὑμῖν γε οἱ πολιοῦχοι τῆς δε τῆς πόλεως θεοὶ διπλοῦν δοῖεν, ὅτι πρὸς τούτῳ καὶ τὰς ἀστυγείτονας ἐσυκοφαντήσατε πόλεις ἱερὰς, καὶ ὁμοδούλους ἐμοί. *Deinde, quod ex barba mea oportet funiculos nectere, quodque bellum gero cum X Chi. vos autem deſideratis K Kappa. Atque utinam Dii cuſtodes hujus urbis id verbis duplex largiantur, quoniam præter hoc calumniati eſtis ſacras urbes finitimas, quæ & mecum Diis ſerviunt.* nam quod ad X attinet, eam litteram ex Labaro Julianus ſuſtulerat, quam adpinxerat Conſtantinus in honorem Chriſti Domini noſtri, & Sanctiſſimæ Crucis, cujus rei meminit Juſtus Lipſius in libello *de Cruce.* quod vero ait, Antiochenos deſiderare K, intelligit Konſtantini nomen, in quo ea littera prima eſt, quam eos duplicem mereri ob calumnias ideo ſcribit, quia facile fuit, ut calumniatoribus ita frontes inſcriberentur K. K. nam haſce notas *calumniæ cauſa* ſignificare, docet Iſidorus *Etym. lib. 1.* aut certe *calumniæ condemnatus*, ut in *l. ult. C. Hermog. de calumniat.* Atque haſce inſcriptiones intelligit Cicero *in Orat. pro Sext. Roſcio Amer. Sed ſi ego hos bene novi, litteram illam, cui vos uſque eo inimici eſtis, ut etiam alias omnes oderitis, ita vehementer ad caput adfigent, ut poſtea neminem alium, niſi fortunas veſtras accuſare poſſitis.* & Plinius Junior in *Paneg. Trajani* de delatoribus ita ait. *Expellere penatibus geſtiunt? ſuis exturbentur; neque ut antea, exſanguem illam, & ferream frontem nequidquam convulnerandam præbeant punctis, & notas ſuas rideant.* Hincque viri probi integræ frontis dicti ſunt, & notam inurere pro infamiam irrogare. Statuit tandem Conſtantinus, ne quis in facie ſignaretur, inquiens, faciem, quæ ad ſimilitudinem pulchritudinis eſt cæleſtis, minime eſſe maculandam, *l. ſi quis 17. C. de Pœn.* ALEAND. Servis antiquitus aut fugitivis, aut gravius quid delinquentibus, pœnæ nomine & ignominiæ cauſa notas quaſdam, in fronte, vel etiam per totam faciem candenti ferro inſcribi, aut potius inuri ſolitum, ex infinitis veterum auctorum teſtimoniis manifeſtum. Apud Petronium Eumolpus: *Frontes notans inſcriptione ſolerti, ut videamini ſtigmate puncti.* Et paulo poſt. *Implevit Eumolpus frontes utriuſque ingentibus litteris, & notum fugitivorum epigramma per totam faciem liberali duxit manu.* Hinc Plinius *lib. XVIII. cap. 3. At nunc eadem illa vincti pedes, damnatæ manus, inſcripti vultus exercent.* Item Junior *in Panegyrico: Exſanguem illam & ferream frontem, nequicquam convulnerandam præbeant punctis, & notas ſuas rideant:* Sic Auſonius de Pergamo ſcriptore fugitivo:

Ergo notas ſcripto toleraſti, Pergame, vultu,
Et quas neglexit dextera, frons patitur.

Martialis *lib XII. Epigr. 62.*

Frons hæc ſtigmate non meo notanda.

Claudianus *lib. II. in Eutropium.*

. - Facies quamvis inſcripta repugnet,
Seque ſuo prodat titulo.

Unde & Bion apud Diogenem Laertium de patre ſuo: Ἔχων οὐ πρόσωπον, ἀλλὰ συγγραφὴν ἐπὶ τοῦ προσώπου τῆς τοῦ δεσπότου πικρίας σύμβολον. Quod vero Gajus dicit *in facie, vel corpore*, poſtremum illud videri poſſit ab Aniani liberalitate profectum; malim tamen & ipſum Gajum ita ſcripſiſſe; atque forſan intellexiſſe notas manibus imprimi ſolitas. Unde Petronius: *Lycas nec manus, nec faciem meam conſideravit.* Quo & alludit Auſonius:

- - Inſcribe iſtam, quæ non vult ſcribere dextram.

Sic Plato *lib. VIII. de legibus* ſacrilegorum ſervorum, aut peregrinorum manus & vultum notis compungi jubet: Ὃς δ᾽ ἂν ἱεροσυλῶν, inquit, ληφθῇ, ἐὰν μὲν ᾖ δοῦλος ἢ ξένος, ἐν τῷ προσώπῳ καὶ ταῖς χερσὶ γραφεὶς τὴν συμφορὰν, καὶ μαστιγωθεὶς ἐκτὸς τῶν ὅρων τῆς χώρας ἐκβληθήτω. Sed de univerſa ſtigmatum ratione dicitur tractaſſe Hieronymus Aleander in Commentariis ſuis ad hunc Caji locum. Sic enim de eo teſtatur Laurentius Pignorius in Commentario *de Servis veterum;* ubi & ipſe quædam huc ſpectantia habet. Mihi, etſi omnem lapidem moverim, hactenus illum Aleandri ad Cajum noſtrum Commentarium videre non contigit. Ita ut quidquid hic, vel ad totum Cajum Aleander præſtiterit, judicare nequeam. Quibus Aleander ad manus eſt, ipſi, ſi velint, viderint, quid hoc loco præſtiterit. Vel harum rerum curioſis, quibus eadem ac mihi fors, ejus vicem ſupplebunt, Baronius *in Not. ad Martyrol. Roman. XXII. Decemb.* Lipſius *Elect. lib. II. cap. 15.* Commentatores ad loca Petronii ſuperius adducta. Raderus *ad Martial. lib. II. Epigr. 25. in fin. & lib. VIII. Epigr. 70.* ſuæ editionis, uti vocat, repurgatæ, verius dixeris, enervatæ. Ramirezius *ad Martial. lib. II. Epigr. 29.* Radulphus Fornerius *Rerum quotidianar. lib. VI. cap. 25.* Tit. Popma in de *Operis Servorum*, verbo LITTERATUS SERVUS. &, qui horum omnium poſtremus, Joannes Rhodius, in Notis ſuis ad Scribonium Largum *cap. 231.* ante triennium a ſe editum. OISEL. Noviſſime de notis talibus multa congeſſit Joh. Nicolai *de ſigl. veter. cap. 25.* qui & de iis, quæ pecudibus inuſtæ ſunt, agit *cap. ult.* Ceterum poſtquam faciei notas ejuſmodi imprimi vetuit Conſtantinus *l. 17. C de pœn.* collaria cum inſcriptionibus ſervis circumdata, vel collaria, quibus laminæ cum inſcriptionibus appenderent, *v. Jac. Spon. Miſcellan. Erudit. Antiquitat. p. 300. & 301.* SCHULTING.

31. *Quæcunque indicia*] Sic Cajus haſce notas frontibus ſervorum inuſtas vocat, quæ ab aliis pleriſque *ſtigmata* proprio nomine vocantur. Ita enim Suetonius

preſſa ſunt, [33]ut deleri non poſſint: hi, ſi manumiſſi fuerint, Dedititii appellantur.

§. 4. Sed inter hæc tria genera libertorum ideo [34]Cives Romani meliorem ſtatum habent: quia [35]& teſtamenta facere, & ex teſtamento quibuſcunque perſonis ſuccedere poſſunt: [36]nam & Latini, & Dedititii [37]nec teſtamenta

nius *in Caligula*, Seneca *lib. IV. de beneficiis*. Quintilianus *lib. VII. Inſt. Orat. cap. 4.* Scribonius Largus *cap. 231.* Petronius, Herodianus *lib. VII.* Theophilus, aliique innumeri. Sic Pollux *lib. VIII. cap. 7.* στίγματα ἀπὸ τοῦ στίζειν dicta vult. Aëtius *Tetr. XII. Serm. IV. c. 12.* στίγματα καλοῦσι, inquit, τὰ ἐπὶ τοῦ προσώπου ἢ ἄλλου τινὸς μέρους τοῦ σώματος ἐπιγραφόμενα. Ulpiano *fragm. tit. 1.* hujuſmodi notæ *veſtigia* dicuntur. Nec enim neceſſe, ut cum Cujacio hic *ſtigmata* reponamus. Simili modo ſervilium verberum impreſſas corpori notas, *flagellorum veſtigia* appellat Chryſis apud Petronium, *Viderint matronæ, quæ flagellorum veſtigia oſculantur.* Auſonius *Epigr. 15.* Valerius Maximus *lib. VI. cap. 7.* ſimpliciter *notas* vocant, Plinius *in Panegyr. notas & puncta*. Seneca *lib. 1. de Tranquil. ſerviles litteras*. Unde hujuſmodi litteris inuſti Servi Plauto *in Caſina, litterati* dicuntur. *Si hic litteratus me ſinat.* Scribonio Largo *litteras habentes*. Tertullianus *de Pallio* eos *Subverbuſtos* vocat, quaſi verubus uſtos, ut notat Feſtus in voce *Subverbuſtam*. Sic Petronio *ſtigmate puncti*, Valerio Maximo *nota inuſti*, Martiali *inſcripti*, Juvenali *inſcripta ergaſtula*, Ciceroni, & Nonio Marcello *Stigmatiæ*, Item Polluci *lib. III. cap. 8.* στιγῶνες καὶ στιγματίαι; & peſſime ibi Rod. Gualtherus, qui τοὺς στιγματίας, vertit *verberatores*. Auctor Etymologici Magni, στιγματίας καλοῦσι τοὺς οἰκέτας τοὺς στιζομένους ὡς ἀχρησίμους. Eodem nomine & eos indigitant Lucianus, & Athenæus *Dipnoſoph. lib. XIV.* Cui & *lib. III.* ἐγκαυστοὶ dicuntur. Simili modo & *Cælatos* Propertio *lib. IV. Eleg. 5.* appellatos putem, ſimilitudine ducta a cælatoribus, qui *cælo* ſive *celte*, inſtrumento ſuo ſculptorio, ſculpendo, ſive cælando cavaturas, ſive ſulcos faciunt, & relinquunt. Quanquam video Scaligerum *cælatos ſervos* apud Propertium interpretari *creta ſignatos*. Quod non adeo placet. Servos enim viliſſimos & infimi pretii ibi Propertius denotare vult. Hi vero, qui eſſe poſſunt, niſi ſint ob ſcelera notis inuſti? IDEM. In noviſſima Propertii editione τοῦ μακαρίτου Jani Brouckhuſii ſcriptum eſt:

Aut quorum titulus per barbara colla pependit,
Cretati medio cum ſaliere foro.

ut intelligantur venales ſervi, quorum pedes gypſo dealbati eſſe ſolebant *v. Brouckh. ad l.* SCHVLTING.

32. *Aut ferro*] Juvenalis *Satyra XIV.*

Uritur ardenti duo propter lintea ferro.

Hujuſmodi ferrum Palladius & Hippocrates καυτῆρα vocant, Lucianus & Plutarchus καυτήριον. Unde & nota ipſa ἔγκαυμα Platoni *in Timæo*, & ipſi inuſti Athenæo *lib. III.* ut modo vidimus, ἔγκαυστοι dicti. OISEL.

33. *Ut deleri non poſſint*] An quia fictitia quædam ſunt ſtigmata? ut in Satyrico Petronii, quæ ſpongia detergebantur; ait enim; *ut vero ſpongia uda facies plorantis deterſa eſt, & liquefactum per totum os atramentum, omnia ſcilicet lineamenta fuliginea nubes confudit.* an quia vera eſſent ſtigmata, ſed aliquo modo deleri poſſent? qua de re tractat Scribonius Largus *de Compoſi. medicament. cap. 92. medic. 231.* refertque Tryphonis medicamento ex allio, cantharidibus Alexandrinis, ſulphure, chalcite, cera, & oleo compoſito deletas fuiſſe eas notas. Sed & quadam herba utebantur, cujus mentionem facit Columella *lib. X.*

Ponitur & lactis guſtum, quæ condiat herba,
Dejectura quidem fronti data ſigna fugarum,
Vimque ſuam idcirco profitetur nomine Grajo.

Eſt autem ea herba Lepidium, de qua idem Columella *lib. XII. cap. 8.* & Plinius *lib. XX. cap. 17.* ALEAND.

34. *Cives Romani meliorem ſtatum habent*] Inter libertinos ſi qui fiunt Cives Romani, ideo meliorem cæteris libertinis conditionem habent, quia omnia jura Civium Romanorum, veluti connubii, teſtamenti, tutelæ, mancipii, nexus, & patriæ poteſtatis conſequuntur, quorum nullum nec Latinis, multo minus Dedititiis competebat. Latini tamen Juniani ex lege Norbana in meliore conditione erant, quam Dedititii, ut ex ſequentibus Caji noſtri, & quæ ad eum notabimus, patebit. OISEL. Hæc non ita indiſtincte vera eſſe, ex ipſis notis Oiſelii in ſequentibus liquebit.

35. *Et teſtamenta facere*] Mancipationes, quæ in teſtamentis fiebant, inter cives Romanos procedebant; imo & qui teſtabatur, & qui hereditatem emebat, & qui libripens erat, aut teſtis, civis eſſe debebat: etiam is, cui hereditas aut legatum relinquebatur. Unde Cicero *in Orat. pro Arch. Poeta*, contendens, eundem Archiam civem eſſe, *iis temporibus*, inquit, *quæ tu criminaris, ne ipſius quidem judicio in civium Romanorum jure eſſe verſatum, & teſtamentum ſæpe fecit noſtris legibus, & adiit hereditates civium Romanorum.* ALEAND.

36. *Nam & Latini,*] Anianus dicere voluit, *Latini vero &c.* Sed huic paſſim non conſtat ratio loquendi: & ſic *titul. 2.* aliquoties *nam* poſuit pro *at*, & alibi quoque. SCHVLTING.

36.* *Nam & Latini, & Dedititii nec teſtamenta &c.*] Latini quidem teſtamentum facere non poſſunt, quia id nominatim lege Junia expreſſum eſt. Is autem, qui Dedititiorum numero eſt, quoniam nec quaſi civis Romanus teſtari poteſt, quum ſit peregrinus, nec quaſi peregrinus, quoniam nullius certæ civitatis ſit, ut ſecundum leges civitatis ſuæ teſtetur. Hæc Ulpianus *in fragm. tit. 20.* Sed nec Latini, quamvis lege Junia cautum non eſſet, eadem ratione videntur condere poſſe teſtamenta, quum nec cives Romani ſint, nec alterius civitatis. at certe expreſſione opus fuit, ne domini fraudarentur eorum bonis; Latini enim moriebantur

ſtamenta condere,[38] nec ſibi ex teſtamento aliorum aliquid [39] dimiſſum poſſunt [40] ullatenus vindicare. Tamen [41] Latini [42] certis rebus privilegia Civium

bantur, ut ſervi *l. un. C. de Lat. lib. toll.* nam quoad reliqua prorſus ἀπόλιδες non erant, quum & commerciorum, mancipationumque cum civibus participes forent, ut tradit Ulpianus *in fragm. tit. 19.* & familiæ emptores, & teſtes, & libripendes fieri poſſent, ut teſtatur idem *tit. 20.* ALEAND.

37. *Nec teſtamenta condere*] Sic Ulpianus *in fragm. tit. 20. Latinus Junianus, item is, qui Dedititiorum numero eſt, teſtamentum facere non poteſt. Latinus quidem, quoniam nominatim lege Junia prohibitus eſt; is autem, qui Dedititiorum numero eſt, quoniam nec quaſi civis Romanus teſtari poteſt, cum ſit peregrinus; nec quaſi peregrinus, quoniam nullius certæ civitatis civis,* (ſic lego cum Cujacio) *ut adverſus* (idem valet ac *ſecundum*) *leges civitatis ſuæ teſtetur.* Latini itaque vivebant ut liberi, moriebantur vero ut ſervi, quia ultimo ſpiritu ſimul animam atque libertatem amittebant, & quaſi ſervorum, ita bona eorum jure quodammodo peculii ex lege Junia Norbana manumiſſores detinebant, ut ait Imperator §. 4. *Inſt. de ſucceſſ. libert.* Hinc Salvianus *lib. III. ad Eccleſ. More illorum uteris, qui ſervos ſuos non bene de ſe meritos, quia civitate Romana indignos judicant, jugo Latinæ libertatis addicunt, quos ſcilicet jubent quidem ſub libertorum titulo agere viventes, ſed nolunt quicquam habere morientes: negato enim his ultimo voluntatis arbitrio, etiam, quæ ſuperſtites habent, morientes donare non poſſunt.* OISEL.

38. *Nec ſibi ex teſtamento aliorum &c.*] De Dedititiis dubitationi locus non eſt. De Latinis videamus. Et Latinos habere teſtamenti factionem patet ex fragmentis Ulpiani *tit. 11. de tutel. §. teſtamento. & tit. 20. de teſt. §. Latinus.* quod hic Cajus aperte negat; ſed omnia recte conciliantur. Latinus heres quidem inſtitui poteſt, (neque enim id lege Junia vetitum eſt) at ſi intra diem cretionis, hoc eſt, centum dies jus Quiritium non conſequatur, caduca fit hereditas, quod declarat Ulpianus *in fragm. tit. 17. & tit. 22.* De eo igitur, qui Latinus manſerit, hic Cajus loquitur; ideo non ait heredem aut legatarium fieri non poſſe, ſed ex aliorum teſtamento capere prohiberi. Ad hanc inſtitutionem Catoniana regula non pertinet, quum ad leges tantum antiquas, hoc eſt XII. tabularum, non ad novas pertineat, *l. ult. D. de reg. Caton.* quare ad leges Papias non pertinet, ut ſenſit recte Doctiſſimus Cujacius, ex antiquis enim legibus dies legati cedit a morte teſtatoris, ex Papia ab apertis tabulis. unde nec ad Juniam legem pertinebit, quæ aditionem ſpectat, & veluti conditionem adjicit: in conditionalibus autem inſtitutionibus Catonis regula locum non habet, *l. placet, D. de reg. Caton* Admittuntur etiam Latini ad matris ſucceſſionem ex S. C. Orphitiano, ſi tempore aditionis cives eſſent, ut colligitur ex Paulo *lib. IV. Sent tit. 10. §. ad legitimam.* ALEAND. De Dedititiis Ulpianus *frag. tit. 22. Dedititiorum numero heres inſtitui non poteſt, quia peregrinus eſt, cum quo teſtamenti factio non eſt.* In Latinis vero diſtinctio quædam obſervanda, quam Ulpianus dicto loco ex Cujacii reſtitutione ſuppeditat, dum ſubjicit: *Latinus Junianus ſiquidem mortis tempore, vel intra diem cretionis civis Romanus ſit, heres eſſe poteſt; quod ſi Latinus manſerit, lege Junia capere hereditatem prohibetur.* Et cum hoc temperamento accipiendum, quod Gajus hic, vel potius Anianus ex eo, tradit, Latinum nihilomagis ac Dedititium ex alieno teſtamento capere poſſe. Et hac in parte melior eſt conditio Latinorum, quam Dedititiorum, quia illis vel hereditas, vel legatum relinqui poteſt; cujus etiam capaces fiunt, ſi intra centum dies cives Romani facti fuerint; Dedititiis vero ne quidem aliquid teſtamento alieno relinqui poteſt, quia cum illis teſtamenti factio nulla eſt; cum Latinis vero teſtamenti factionem eſſe, nominatim proditum eſt ab Ulpiano *fragm. tit. 11. & 20.* Quod ſi intra diem cretionis, vel, quod idem eſt, intra centum dies, (tot enim dies ordinarie cretioni dabantur, ut liquet ex Ulpian. *fragm. tit. 22*) Latinus Junianus non conſequebatur jus Quiritium, tum id, quod ei relictum erat, ex lege Junia Norbana caducum fiebat, *Ulpian. fragm. tit. 17.* Poteſt tamen Latinus Junianus, etiamſi in eodem ſtatu manſerit, fideicommiſſum capere, ut eſt apud Ulpianum *tit. 25.* dum ait, fideicommiſſa iis dari poſſe, quibus legari poteſt, & ab his excipit Latinos Junianos, quos, licet legatum capere non poſſint, fideicommiſſum capere poſſe notat. Notandum hic obiter Hotomannum forte ipſum errore non carere, dum *Comment. ad Inſt. tit. de libert.* Cajum noſtrum erroris inſimulat, quod de Latinis Junianis dixerit, eos nihil ex teſtamento ſibi poſſe vindicare, quaſi ſimpliciter negaſſet eos heredes poſſe inſtitui; & ait nominatim ſcriptum eſſe ab Ulpiano, *tit. 20.* Latinos heredes inſtitui poſſe. Paullo ante vidimus diſtinctionem ex ipſo Ulpiano allatam. Ac cum Cajus utatur verbo *vindicare*, potius ad effectum hujuſmodi inſtitutionis reſpexiſſe videtur, qui nullus eſt, Latino in eodem ſtatu manente, quam ſimpliciter negaſſe Latino teſtamento alieno nihil relinqui poſſe. Quanquam, ne quid diſſimulem, quæ fortaſſe Cajus diſtinctius tradiderit, ea ab Aniano, dum nimis brevitati ſtudet, confuſa eſſe, haud vane ſuſpicor. Sic & in eo melior erat conditio Latinorum, quod peregrinorum loco habebantur, qui commercium habebant, eodem Ulpiano auctore *tit. 19.* ſecus ac Dedititii. OISEL.

39. *Dimiſſum*] Dictum eſt pro *relictum*, ut in teſtamento M. Grunnii Corocottæ porcelli: *inclamavit ad ſe parentes ſuos, ut de cibariis ſuis aliquid dimitteret eis.* ALEAND. Sic Anianus paſſim loquitur *tit. d. legatis § 2. 3. & de fideicommiſſ. §. 1. 2. 3. 4. 5.* & alibi. Sic & Lampridius *Heliogabalo. c. 31. Habuerat præterea facultates a multis dimiſſas gratia patris.* SCHVLTING.

40. *Ullatenus vindicare*] De hereditate & legato intelligitur, nam fideicommiſſum capere poſſunt, ſic enim Ulpianus *in fragm. tit. 25. Latini Juniani fideicommiſſum capere poſſunt, licet legatum non poſſint.* nam fideicommiſſum, ut idem affirmat, non ex rigore

gore

vium Romanorum libertorum conſequi poſſunt: [43] Dedititii vero nulla ratione poſſunt ad Civium Romanorum libertorum beneficium pervenire. Nam Latini patronorum beneficio, id eſt, [44] ſi iterum ab ipſis aut teſtamento, aut [45] in Eccleſia, aut ante Conſulem manumittantur, Civium Romanorum privilegia conſequuntur.

§. 5. [46] Non tamen omnes domini ſervos ſuos manumittere poſſunt: nam ſi aliquis multa debita habeat, [47] cujus ſubſtantia a creditoribus teneatur obnoxia,

gore juris civilis proficiſcitur, ſed ex voluntate datur relinquentis. quamobrem & reliquis peregrinis dari poſſe exiſtimo, quum nuda ſpectetur dantis voluntas, ex qua etiam, quæ inutiliter data ſunt, convaleſcunt. *l. 1 § 1. & §. ſi quis plane D. de leg. 3* ALEAND. Poſtquam fideicommiſſa jure confirmata ſunt, ambularunt hac in parte pari cum legatis paſſu: *Ulpian. tit. 25. de fideicommiſſ. § 6. Fideicommiſſa dari poſſunt his, quibus legari poteſt.* nec aliam addit exceptionem §. 7. quam de Latino Juniano, itaque nec nos ulterius progredi poſſumus, cum nuſquam alibi tale quid occurrat de peregrinis Ita quoque Viri inſignes, Janus a Coſta & Vinnius *ad § 1. Inſt. de fideicommiſſar. hereditatib.* SCHVLTING.

41. *Latini certis rebus privilegia &c.*] Quibuſdam ex cauſis Latini conſequebantur civitatem; quarum una hic a Cajo refertur, eaque eſt iteratio; nam ſi quis, poſtquam aliqua ratione manumiſſus Latinus factus eſt, iterum aut vindicta, aut cenſu, aut teſtamento manumiſſus eſſet, civis fiebat. cujus rei meminit Plinius *lib. VII. epiſt. 16 Hic nunc Proconſul provinciam Bæticam per Ticinum eſt petiturus. Spero, immo confido, facile me impetraturum, ut ex itinere deflectat ad te, ſi voles vindicta liberare, quos proxime inter amicos manumiſiſti.* Reliqui modi viſuntur apud Ulpianum *in fragm. Regul. tit. 3.* Hique ſunt. Si beneficio Principis civitatem impetraverit; ſi uxorem duxerit teſtatione interpoſita, quod liberorum quærendorum cauſſa id fecerit, natus autem filius fuerit, & anniculus factus; ſi Romæ triennio inter vigiles militaverit; ſi navem fabricaverit non minorem, quam X. M. modiorum, & Romam ſex annis frumentum portaverit, quod Tranquillus attingit *Claud. cap. 19.* ſi ædificium Romæ conſtruxerit, & perfecerit: Romæ autem fieri dicuntur & quæ in continentibus fiunt: perfeciſſe autem intelligitur, qui ita conſummavit, ut jam in uſu eſſe poſſit *l ædificia, 139. de verb ſign.* Item ſi piſtrinum fabricaverit. ALEAND.

42. *Certis rebus*] Id eſt, certis modis. Hi autem enumerantur ab Ulpiano *in fragm. tit. 3. Latini,* inquit, *jus Quiritium conſequuntur his modis; beneficio principali, liberis, iteratione, militia, nave, ædificio, piſtrino; præterea ex Senatuſconſulto, veluti quæ ſit ter enixa.* Singulorum explicationes vide apud eundem dicto loco. OISEL. Sic quoque loquitur Anianus *lib. II. tit. 3. § 4.* de teſtamento, *his rebus, quas diximus, infirmatur,* pro *his modis.* SCHVLTING.

43. *Dedititii vero nulla ratione*] Hoc Auguſtum caviſſe ſcribit Suetonius in ejus vita: *ne vinctus unquam, tortuſve quis, ullo libertatis genere civitatem adipiſceretur* Et in hoc peſſima fuit conditio Dedititiorum, ideoque infimum libertatis gradum adepti dicuntur *l. un. C. de dedit. libert. toll.* Latini vera libertate potiuntur, quamdiu vivunt; Dedititii umbra tantum & imagine libertatis; quapropter & hodie ſublata. *d. l. un. C. de ded. lib toll.* OISEL.

44. *Si iterum ab ipſis*] Ulpianus *fragm. tit. 3. Iteratione fit civis Romanus, qui poſt Latinitatem, quam acceperat, major triginta annorum, iterum juſte manumiſſus eſt ab eo, cujus ex jure Quiritium ſervus fuit.* Juſte iterum manumittitur, qui aut teſtamento, aut cenſu, aut vindicta manumittitur. Et hoc eſt, quod Plinius Junior *lib. VII. epiſt. 16.* ad Fabatum, proſocerum ſuum, ſcribit, dum inquit: *Si voles vindicta liberare, quos proxime inter amicos manumiſiſti, nihil eſt, quod verearis, ne ſit hoc illi moleſtum.* IDEM.

45. *In Eccleſia*] Jam diximus, Cajum ſcripſiſſe *cenſu.* ALEAND.

46. *Non tamen omnes*] Qui Cajum in compendium reduxit, hic caput non diſtinxit, quod tamen Cajum feciſſe credo, motus compoſitione Inſtitutionum Juſtiniani. IDEM. Poſuit ante hæc verba Aleander novum titulum, *Qui & quibus ex cauſis manumittere non poſſunt,* Juſtiniani exemplo: unde & in ſuis Commentariis Inſtitutionum loca ex eo titulo hauſta, tamquam ex titulo, illi, quem ipſe fecit, reſpondente allegat. Oiſelius quoque talem his præfixit titulum, *Cui & quibus ex cauſis manumittere non licet.* Nos ab Aniani veſtigiis non receſſimus. SCHVLTING.

47. *Cujus ſubſtantia a creditoribus teneatur obnoxia*] Legendum *cujus ſubſtantia creditoribus &c.* Subſtantiam vero pro bonis & facultatibus dixit, ut in *l. 6. D. qui & a quib. manum.* & paſſim in jure. ALEAND. Error hic fuit facilis, cum eadem littera *a,* quam deleri vult Aleander, occurrat in fine verbi præcedentis: & ſæpe litteræ eædem a librariis male ſint repetitæ. Ceterum quamvis ita vellet ratio rei ipſius; quo enim pacto manumiſſio fiet, ſaltem inter vivos, ſi ipſos ſervos detineant creditores? quia tamen hic Aniani Epitomen legimus, qui in ſcribendo paſſim non eſt accuratus, nihil auſim mutare. Mox quoque creditoris in ſingulari meminit, cum antea dixerit *creditoribus.* SCHVLTING.

48. *Si in fraudem creditoris*] Lex Ælia Sentia libertatibus modum impoſuit. Statuit inter cetera, ne quis in fraudem

noxia, [48] ſi [49] in fraudem creditoris ſui ſervos ſuos [50] manumittere voluerit, collata manumiſſio [51] non valet. §. 6.

fraudem creditorum manumitteret, non tantum in teſtamento, ſed & vindicta, aut alio modo. In fraudem vero creditorum manumittere videtur, qui vel jam eo tempore, quo manumittit, ſolvendo non eſt, vel datis libertatibus deſiturus eſt ſolvendo eſſe, *l. 10. D. qui & a quib. manum.* nam qui hoc agit, videtur debitum denegare, itaque fraudem facit. Tertullianus *de idololat. Fraudis conditio ea eſt, opinor, ſi quis alienum rapiat, aut alii debitum deneget.* Verum quia fraudis interpretatio non ex eventu duntaxat, ſed ex conſilio quoque deſideratur *l. fraudis, 79. de R. J.* niſi conſilium fraudandi manumiſſor habuerit, quamvis bona ejus creditoribus non ſufficiant, libertates non impediuntur §. *in fraudem 3. Inſtit. h. t.* quia id fecit bona fide: eſt autem bona fides contraria fraudi & dolo *l. 3. in fin. D. pro ſocio*, quod evenire potuit, quum ſæpe de facultatibus ſuis amplius, quam in his eſt, ſperent homines: quod frequenter accidit his, qui transmarinas negotiationes, & aliis regionibus, quam in quibus ipſi morantur, per alios exercent *d. l. in fraudem, 10. qui & a quib. man. lib. non ſi.* Impediuntur etiam lege Ælia Sentia libertates, quæ in fraudem creditorum teſtamento datæ ſunt, etiamſi debitori heres, qui ſolvendo eſt, exſtiterit, *l. in fraudem 5. C. de teſtam. manum.* Creditores autem appellantur, quibus quacunque ex cauſa actio cum fraudatore competit, *l. ſi quum fidei commiſſa, 16. §. ne quis. qui & a quib. manu.* Itaque & legatarii & fidei commiſſarii erunt hoc in numero, niſi ſi quid legatum ſub conditione ſit, nam antequam conditio exſtiterit, inter creditores legatarius iſte non habetur *l. 27. eod. tit.* Porro quum impediri libertates dicimus, intelligendum eſt, ipſo jure nullas eſſe; ideo creditoribus opus non erit Pauliana actione, quæ in ceteris rebus competit *l. videamus 38. § in Faviana, de uſur. §. item ſi quis 6. Inſt. de actionibus.* Unus excipitur caſus, quo in fraudem creditorum libertatem dare licet, quum ſcilicet dominus, qui ſolvendo non eſt, in teſtamento ſervum ſuum cum libertate heredem inſtituit, qui liber ſit, heresque ſolus, & neceſſarius; ſi modo nemo alius ex eo teſtamento heres exſtiterit *§. 1. Inſt. h. t.* nam ſi ſervus inſtitutus, liber homo ſubſtitutus ſit, a ſecundo gradu incipiendum erit *l. ſi is, qui ſolvendo. 57. de hered. inſtit.* is autem ſervus ante Juſtinianum non tantum in bonis teſtatoris, ſed etiam ex jure Quiritium eſſe debebat; quia ſi in bonis tantum fuiſſet, Latinitatem conſequutus eſſet, quod non proficit ad hereditatem capiendam *Ulpian. in fragm. tit. 22. §. eum ſervum.* Solus vero is ſervus inſtitui debet; quod ſi duo pluresve heredes eſſe juſſi ſunt, primo loco ſcriptus liber, & heres fit, ut apparet ex eodem Ulpiano *in fragm. tit. 1. § ab eo domino 14.* ALEAND.

49. *In fraudem creditoris*] Fuit & hoc caput legis Æliæ Sentiæ, ne debitor, qui ſolvendo non eſt, ſervos ſuos in fraudem creditorum manumitteret. *l. 16. §. 2. D. qui & a quib. manum. l. non f.* Hujusmodi debitor ἄπορος a Theophilo appellatur eumque definit: ἄπορός ἐστιν, ᾧ μηδὲν ὑπολιμπάνεται μετὰ τὴν τῶν χρεῶν ἐξαίρεσιν, ἢ, ὁ πλέονα ἐποφείλων ὧν κέκτηται. Gloſſæ Gr. Lat. *ἄπορος, egens, egenus, inops.* Hujus contrarium εὔπορος. Eædem Gloſſæ: εὔπορος, *copioſus, opulentus*, Gloſſæ Philoxeni: *Locuples*, εὔπορος, πλούσιος, πολυκτήμων. Et ſic Græci in Baſilicis *lib. XLVIII.* hæc invicem opponunt; cum dicunt, ex hereditate, quæ ſolvendo non eſt, quamvis heres locuples exiſtat, ſervum ad libertatem non pervenire: Ἐπὶ ἀπόρου κλήρου κἂν εὔπορος ᾖ ὁ κληρονόμος, δοῦλος οὐκ ἐλευθεροῦται. *add. l. 5. D. qui & a quib. man. l. 5. C. de teſt. manum.* In fraudem vero creditorum manumittere videtur, qui vel jam eo tempore, quo manumittit, ſolvendo non eſt, vel datis libertatibus deſiturus eſt ſolvendo eſſe, ut loquitur Cajus noſter *lib. 1. Aureor. l. 10. D. qui & a quib. manum.* Fraus autem cum effectu accipienda eſt *l. 1. D. de ſtatulib.* ac de animo fraudandi manumiſſoris conſtare debet. alias libertas non revocatur *l. 1. C. qui man. non poſſ.* ἀμφοτέρων μὲν συντρεχόντων, ὁ οἰκέτης οὐκ ἐλευθεροῦται, ἑνὸς δὲ ἐλλείψαντος, ὁ δοῦλος ἐλεύθερος ἀποτελεῖται ait Theophilus *lib. 1. tit. 6.* Sæpe enim de facultatibus ſuis amplius, quam in his eſt, ſperant homines: quod frequenter accidit his, qui transmarinas negotiationes, & aliis regionibus, quam in quibus ipſi morantur, per ſervos atque libertos exercent: quod ſæpe attriti iſtis negotiationibus, longo tempore id ignorant, & manumittendo ſine fraudis conſilio, indulgent ſervis ſuis libertatem *d. l. 10. D. d. t. §. 3. Inſt. eod.* Quamdiu autem incertum eſt fraudati ſint creditores, nec ne, & ſi fraudati, utrum creditores jure ſuo uti velint, quodque iis debetur in judicio perſequi, manumiſſi interim vi ipſa ſtatuliberi ſunt. *d. l. 1. D. de ſtatulib.* Creditores autem accipe eos, quibus ex quacunque cauſa debetur, οἱ ἐξ οἱασοῦν αἰτίας χρεωστούμενοι, ut loquuntur Baſilicorum Conditores, etiam conditionales, & fidei commiſſarios *l. 8. l. 16. D. qui & a quib. man.* OISEL.

50. *Manumittere*] Non diſtinguit, an inter vivos, an in ultima voluntate, uti nec Ulpianus *tit. 1. §. 15.* nec imperator *pr. inſt. qui & quib. ex cauſ. manumitter. non poſſ.* adeoque hæc prohibitio ad manumiſſiones in ultima voluntate factas reſtringi non poteſt. Aperte ſatis ad manumiſſiones inter vivos hoc quoque jus pertinere conſtat ex *l. 5. §. 2. l. 6. D. qui & a quib. manumiſſ. liber. non fiant. l. 5. C. qui manumitter. non poſſ.* Nihil ad rem facit, quod Tacitus *Annal. lib. XV. c. 55.* referat, Scevinum libertatium & pecuniarum in ſervos collatarum rationem hanc reddidiſſe, *quia tenui jam re familiari, & inſtantibus creditoribus, teſtamento diffideret.* id enim alio referri poteſt: certum enim eſt, ſi nemo hereditatem ipſius poſt mortem ſubiiſſet, & libertates & omnia, quæ ab eo relicta eſſent, effectu caritura fuiſſe. At libertates inter vivos datæ valere poterant, niſi probaretur etiam ipſum fraudandi animo manumiſiſſe: & poteſt quis diffidere teſtamento, vel ex eo quod vereatur, ne hereditas ſua ſit futura ſuſpecta, vel minus locuples. SCHULTING.

51. *Non valet*] Hoc eſt, ipſo jure nulla eſt; quia lex Ælia Sentia impedit libertatem, *pr. Inſtit. qui & quib. ex cauſ. man. non poſſ.* ἐμποδίζει τῇ ἐλευθερίᾳ, ut reddit Theo-

§. 6. Aut ſi libertus Civis Romanus [52] filios liberos non habuerit, & [53] in fraudem patroni ſui ſervos ſuos manumittat, [54] ſimiliter data manumiſſio non valet.

§. 7. Præterea [55] minor quicunque viginti annorum dominus ſervo ſuo liber-

Theophilus. Gloſſæ optimæ: *Impedit*, ἐμποδίζει, & *impedimentum* ἐμποδισμός. Sic *impediri* dicitur donatio inter virum & uxorem in *l. 5. §. 8. & §. ult. D. de don. int. vir. & ux.* Neque enim libertas, utpote ipſo jure nulla, reſcinditur, aut revocatur per legem Æliam Sentiam, quamvis id fieri, ſed minus proprie, dicatur in *l. 5. §. 2. D. qui & a quib. man. l. & 1. Cod. qui man. non poſſ.* & accipiendum reſpectu actus manumiſſionis, qui ſuſpenditur, donec conſtet de fraude, & an creditores jure ſuo uti velint. Græci in Baſilicis *lib. XLVIII.* & hoc ſenſu verbo ἀνατρέπεσθαι utuntur, cum inquiunt: Αἱ εἰς βλάβην τῶν δανειστῶν ἐλευθερίαι ἀνατρέπονται. In ceteris vero rebus alienatis in fraudem creditorum Reſciſſoria actione utimur, veluti Pauliana, Fabiana, ſive Calviſiana. OISEL. Ipſo jure abſque hac lege valuiſſet manumiſſio, ut & alienatio in fraudem creditorum: cum qui obæratus eſt, rerum ſuarum dominus eſſe non deſinat, nec illas libere adminiſtrare, niſi diſpoſitione juris hoc impediatur. Verum uti edictum Pauli alia in fraudem creditorum geſta revocari voluit, ſic hic lex Ælia Sentia manumiſſiones tales noluit effectum ſortiri: imo etſi nemo hac de re conqueratur poſt manumittentis mortem, tamen erunt inutiles, *arg. l. 54. §. 1. l. 57. D. de manumiſſ. teſtament.* Latinos hos libertos fuiſſe, traditur in fragmento veteri ſæpe memorato, de quo ad illud fragmentum. SCHVLTING.

52. *Filios liberos non habuerit*] Vacat una earum vocum: aut *liberos* dixit ad ſervorum differentiam; poterat enim libertus filios ſervos habere, ut ſi ei a domino donati eſſent; ideo autem ait, non valere manumiſſionem, ſi filios non habuerit, quoniam ii excludebant patronum *§. qua de cauſa, Inſtit. de ſucceſſ. libert.* quare domino fraus non fiebat, quando exſtantibus filiis ex ea hereditate nihil ſperabat. ALEAND. Recte additum *liberos*: ſervi enim etiam ipſi liberto eſſe poterant liberi, qui nec juris civilis communione gaudent, nec edicti prætoris *l. 20. §. 7. D. qui teſtament. facer. poſſ.* nec fuit hic ratio ambigendi Aleandro. SCHVLTING.

53. *In fraudem patroni*] Hujus originem e legibus XII. Tabularum petendam cenſeo, quæ patronum ad ſucceſſionem omnium bonorum liberti, nullis relictis ſuis heredibus defuncti ab inteſtato vocabat. *pr. Inſtit. de ſucc. libert.* Cautum itaque ne liceret liberto, qui liberos non haberet, manumiſſionibus bona ſua exhaurire, ac hoc modo patronum, ſi contingeret libertum ſine teſtamento decedere, legitima ſucceſſione fraudare. Quomodo vero jus patronorum circa libertorum ſucceſſiones poſtea variatum fuerit, cum Prætoris edicto, tum lege Papia, & demum ipſius Juſtiniani Conſtitutione, facile cuivis inſpicienti *d. t. Inſt. de ſucc. libert.* patere poteſt. OISEL. Eadem lege Ælia Sentia hoc cautum *Ulpian. tit. 1. §. 15.* quæ lex ita plane libertates has impedit, ut etiam ipſi heredi liberti hoc proſit, quod in patroni fraudem factum eſt *l. 9. §. ult. D. de liberal. cauſ.* adeoque nec hic utemur diſtinctione Ulpiani *l. 16. pr. D. de jur. patronat.* an libertus manumiſerit in fraudem legis, ut minorem ſe centenario faceret, atque ita id ageret, ne lex, quæ majores centenariis libertos tantum cogebat relinquere patronis partem, in hereditate ſua haberet locum: an in fraudem patroni tantum. priori demum caſu alienationes ipſo jure non valent, poſteriori ſunt revocandæ: ſed circa libertates a liberto datas in fraudem patroni ſolius idem etiam jus eſt, ut non valeant, quia non poſſunt hæ ſemel datæ revocari. Non vero hoc jus deducendum ex XII. tabb. quæ liberam plane teſtamenti factionem liberto dederunt, & ab inteſtato tantum patronum illi voluerunt ſuccedere *pr. Inſt. de ſucceſſion. libertor. Ulpian. tit. ult. §. 1.* verum poſtquam Prætores certis caſibus patronis dederunt partis bonorum poſſeſſionem contra tabulas *§. 1. Inſt. d. t. Ulp. d. l.* ad imaginem ſocietatis, quam antea inter patronum & libertum contrahi moris erat *l. 1. § 1. 2. D. de bon. libertor.* circa quam tamen diſtinctionem induxit lex Papia *§. 2. Inſt. d. t.* tunc demum ratio fuit inhibendi libertorum fraudes lege Ælia Sentia circa manumiſſiones, & tam lege ipſa Papia, quam edictis Prætorum circa alienationes, ſecundum diſtinctionem *d. l. 16. D. de jur. patronat.* SCHVLTING.

54. *Similiter data manumiſſio non valet*] Ipſo jure, ideo patrono opus non erit Fabiana aut Calviſiana actione, ut in ceteris rebus diſtractis *l. 1. D. ſi quid in fraud. patron. fact. ſit.* ALEAND.

55 *Minor quicunque viginti annorum*] Quid ſi quum ipſe non poſſet, alii ſervum dederit, ut manumitteret? & conſtat legi fraudem fieri, ideo manumiſſio invalida eſt *l. ſi quis, 7. §. ult. D. qui & a quib. man. lib.* idemque dicendum eſt, ſi partem in communi ſervo habuerit, eumque manumittendi cauſa tradiderit *l. 16. §. 1. eod. tit.* IDEM. Et hoc eſt ex lege Ælia Sentia, quod dominus minor viginti annis ſervum manumittere non poſſit, niſi probata juſta cauſa apud conſilium *l. 7. §. 1. D. qui & a quib. l. 4. & paſſim D. de man. vind.* Cum enim multi a multis manumitterentur, Auguſtus hic etiam quædam obſervanda circa ætatem manumiſſoris conſtituit. Sic enim Dio Caſſius *lib. LV.* ubi & de ætate manumiſſi certa quædam conſtituta fuiſſe ait. πολλῶν τε πολλοὺς ἀκριβῶς ἐλευθερούντων, διέταξε τήν τε ἡλικίαν, ἣν τόν τε ἐλευθερώσαντά τινα καὶ τὸν ἀφεθησόμενον ὑπ' αὐτοῦ ἔχειν δεήσοι. Legem Æliam Sentiam intelligit, Auguſti temporibus latam. Præcipua autem cauſa, quoad manumiſſoris ætatem fuit, ut obviam iretur captioſis ſervulorum inſidiis. Ne ſcilicet ejus

libertatem dare non poteſt; [56] niſi forte tantum minor manumiſſor, cui pater ſuus [57] & mater a patrono donati ſunt, eosdem manumittat, aut certe pædagogum, aut [58] collactaneum manumittat. [59] Nam [60] quamlibet dominus,

ejus ætatis domini, cum nondum iis certum ac firmum animi judicium, fraudulentis ſervorum adulationibus, ac doloſis artibus facile circumſcriberentur & circumvenirentur; atque ita, antequam bene ſcirent, quid agerent, facultates ſuas diminuerent. OISEL.

56. *Niſi forte &c.*] Qui minor erat viginti annis, non aliter manumittere poterat, quam vindicta apud conſilium, juſta cauſa manumiſſionis approbata. In conſilium autem adhibentur Romæ quinque Senatores, & quinque Equites Romani, in provincia viginti recuperatores cives Romani *Ulpian. in fragm. tit. 1. §. eadem lex, 13.* Juſtæ autem manumiſſionis cauſæ ſunt, veluti ſi quis patrem, aut matrem, filium, filiamve, aut fratres, ſororeſve naturales, aut cognatos, aut pædagogum, aut nutricem, aut educatorem, aut alumnum, alumnamve, aut collactaneum, aut capſarium manumittat, aut ſervum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii cauſa, aut ſervum, qui dominum a periculo vitæ, infamiæve liberavit *l. ſi minor, 11. cum tribus ſequent. l juſta, 9. D d. manu. vind. §. eadem lege, Inſtit. h. t.* ALEAND. Hæc eſt una ex juſtis manumittendi cauſis, ſi quis minor XX. annis parentes ſuos, patrem, aut matrem in conſilio manumittere velit. Sed, inquies, qui fieri poteſt, ut parentes ſint in poteſtate ac dominio filii? ut parentes ſint ſervi, filius vero liber & civis Romanus? ita ut parentes libertatem, ſi quam habere velint, a filio conſequi debeant? Hoc omnium optime explicat Theophilus *lib. 1. tit. 6.* ὑπόθȣ, inquit, τȣ̀ς τρεῖς ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν εἶναι δεσποτείαν. τελευτῶντα δὲ τὸν δεσπότην, ἐνςήσασθαι κληρονόμον τὸν παῖδα, ἐλλάττονα ὄντα τῶν κ' ἐτῶν, καὶ τȣ́τῳ τῷ τρόπῳ συμβῆναι τῶν οἰκείων γονέων μετὰ τῶν ἄλλων πραγμάτων δεσπότην αὐτὸν γενέσαι. εἶτα μὴ βȣλόμενος ὁ παῖς ἐν δȣλείᾳ τȣ̀ς φύσαντας αὐτὸν ὑβριζομένȣς ὁρᾷν. ἠλευθέρωσε τȣ́τȣς ἐν κονσιλίῳ. Præter juſtas cauſas, hic a Gajo memoratas, ſunt & aliæ: veluti, ſi quis filium filiamve, aut fratres ſororeſve naturales, aut nutricem, aut educatorem, aut alumnum alumnamve, aut ſervum decem & ſeptem annorum, procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii cauſa, intra ſex menſes ducendam, manumittat, quas habes *§. 5. Inſt. qui & ex quib. cauſ. & l. 9. l. 11. & aliquot ſeqq. D. de man. vind. l. 21. D. qui & a quib. manum.* OISEL.

57 *Et mater*] Ita editiones, quas vidi, præter Pariſ. CIƆIƆLXXXVI. quæ exhibet *vel:* quod quidem rectius; nihil tamen mutandum duxi; & Anianus conjunctionem copulativam pro disjunctiva hic ſumpſiſſe videtur; uti alibi paſſim in ſcribendo minime eſt accuratus. Idem in eo quoque peccavit, quod ita hæc proponat, quaſi minori has perſonas liceret manumittere ſuo jure, cum tamen certum ſit cognitionem cauſæ per conſilium præcedere debere. SCHULTING.

58. *Collactaneum*] Collactanei ſunt, qui eandem nutricem ſimul bibere, ut loquitur Apulejus *lib. 11. Metamorph.* Gloſſæ Philoxeni: *Conlactaneus*, σύντροφος, ὁμογάλακτος. Aliæ Gloſſæ Gr. Lat. Ὁμογάλακτος. *Collactaneus.* & ita Theophilus vertit. Utitur hac voce D. Hieronymus *ad Furiam: Nec procurator calamiſtratus, nec formoſus collactaneus, nec candidulus & rubicundulus aſſecla adhæreat lateri tuo.* Vetus inſcriptio apud Gruterum. *pag.* IƆCLX. n. 11.

SVAE GOLLACTANEAE
FL. THEMATILLIANA
ET L. VAL. CERTVS
L. VALERIO. LVCINO
FILIO. PIENTISSIMO
FECER

In aliis veterum monumentis *Collactaneus* appellatur *Collacteus & Collactius.* Ita in veteri inſcriptione Romæ reperta, in corpore Gruteriano. *p.* IƆLXXXV. n. 8.

DIS MANIBVS
L. CLARTI
HYPERETIS
FECIT
P. CLARTIVS. HELOPS
PAEDAGOGO
L. CLARTI SCYRI
COLLACTEI
SVI

In alia itidem Romana, apud Gruter. *p.* IƆCLXI. n. 5.

DIS. MANIBVS
PRIMITIVO. COLLACTIO. V.
BENEMERENTI. FECIT
ETC.

Et ſic apud Juvenalem *Sat. VI.* ut in veterib. codd. Mss. reperitur vox *collactea*, pro ea, quæ eodem lacte nutrita eſt:

— *quid dicat nota collactea Mauræ.*

Eodem modo & Martianus Capella *de nuptiis Philologiæ & Mercurii lib. 1. Sed quod ſororis ejus Collactea & indiſcreto amica fœdere videretur.* OISEL.

59. *Nam quemlibet dominus, id eſt, quatuordecim)* In aliis eſt, *nam quilibet.* credo legendum, *nam quamlibet dominus, qui eſt quatuordecim* Sed nec ex Juſtiniani conſtitutione quatuordecim annos natus, manumittere poterat, ille enim plenam elegit pubertatem, unde ſeptimum & decimum annum impleſſe debebat *§. ult. Inſtit. d. t.* poſtea ſtatuit, ut quo tempore teſtamentum quis facere poſſet, liceret eidem ſervos manumittere. *Novel.* CXIX. ALEAND.

59. * *Nam quamlibet dominus quatuordecim annos egreſſus*] Sic legendum; deletis irreptitiis illis *id eſt;* quæ hic poſſeſſionem occupaverant. OISEL.

60. *Quam-*

nus, [61] id eſt, quatuordecim annos egreſſus, teſtamentum facere poſſit, & heredem inſtituere, & legata relinquere, [62] libertatem tamen ſervis non poteſt in hac ætate conferre.

60. *Quamlibet*] Ita editiones, quæ mihi ad manum ſunt, fere omnes habent, nulla *quemlibet*, quod exhibet Aleander. SCHULTING.

61. *Id eſt, quatuordecim annos egreſſus*] Oiſelius omiſit illa, *id eſt*, quæ tamen editiones Sich. Lugd. Pariſ. Genev. aliæque habent. forte ſcriptum fuit olim, *dominus pubes, i. e. q. a. eg.* ut *inf. lib. II. tit. 2. §. 3. impuberes, id eſt, minores XIV. annorum, aut puellæ XII.* & verbum *pubes* excidit. Non ſtatim delenda ſunt, quæ quo pertineant ignoramus: Idem.

62. *Libertatem non poteſt in hac ætate conferre*] Juſtinianus primum mediam viam invenerat inter XIV. & XX. ætatis annum, ut ſcilicet ei, qui XVII. annum impleviſſet, decimumque octavum attigiſſet, libertatem in teſtamento ſervo ſuo dare liceret. §. 7. *Inſt. qui & quib. ex cauſ.* Poſtea vero jure noviſſimo permiſit non minus libertatem, quam res alias relinquere ea ætate, qua teſtamentum facere permiſſum eſt, maſculis nimirum anno ætatis XIV. fœminis vero XII. *Nov.* CXIX. *cap.* 2. OISEL.

TITULUS II.

De numero ſervorum teſtamento manumittendorum.

[1] Conſtitutum eſt, quantum ſervorum numerum teſtamento de quanta familia liceat manumitti, [2] hoc ordine: ut, ſi quis duos ſervos habet, ambos

1. *Conſtitutum eſt*] Lege Fuſia, Furia, aut Fuſia Caninia, ita enim alterum Conſulis nomen variat, & quodnam verius, adhuc ſub judice lis eſt; in vulgatis Inſtitutionum libris *Fuſia*, apud Ulpianum *in fragm.* & Theophilum *Furia*, in Pandectis vero Florentinis, *Fuſia* appellatur; ſic enim habent inſcriptiones ad *l. 37. D. de cond. & demonſt. & l. 215. D. de V. S.* Qui poſterius nomen præferunt, ut Contius, Giphanius, Hotomannus *in Com. ad Inſt. h. t.* eam latam volunt Fuſio Caleno & C. Caninio Gallo Coſſ. anno ab U. C. IↃCCLII. & ajunt id conſtare ex Faſtis Capitolinis; qui tamen, ut a Stephano Pighio editi ſunt, eo anno nullum hoc nomine Conſulem exhibent. Ideoque ſi hoc legis nomen magis arrideat, potius dicendum cum Ræ vardo *Conject. lib. II. cap. I.* exiſtimarem, hanc legem primo latam fuiſſe anno ab U. C. IↃCCVI. quo Conſules fuiſſe Quintum Fuſium Calenum & P. Vatinium Faſti Capitolini referunt. Poſtea vero hanc legem retractam eſſe ab Auguſto, rogante C. Caninio Gallo Conſule, anno ab U. C. IↃCCLI. ut iidem Faſti habent. & ita, quæ primum *Fuſia* ſolum dicebatur, poſtea *Fuſiam Caniniam* ea ratione appellatam fuiſſe. Ut ut ſit, ex Suetonio in vita Auguſti conſtat, eum multa de numero, conditione & differentia eorum, qui manumitterentur, curioſe caviſſe. OISEL. Non fuit hac de re lex tam antiqua, lata anno IↃCCVI. cum de manumiſſionum nimio abuſu, tam inter vivos, quam in ultimis voluntatibus, ut nullo jure coercito, conqueratur multis & graviter, remediumque a Cenſoribus vel Conſulibus exoptet Dionyſius Halicarnaſſenſis *Antiquitat. lib. IV. cap. 24.* quem in ſequentibus quoque laudat ipſe Oiſelius: is vero cum ſcripſerit demum anno IↃCCXLV. ut ipſe in proœmio teſtatur, non ſine ratione in annum IↃCCLI. hoc conferri videtur poſſe, quo ſaltem Caninium Gallum ſuffectum fuiſſe Conſulem, conſtat ex Faſtis, *v. Pigh. Annal. ad. d. ann.* quis vero huic additus, Auguſtoque, qui ſe quoque Conſulatu abdicavit, ſuffectus fuerit, in Faſtis non apparet; ſive Furius vel Fuſius, unde lex hæc Furia & Fuſia; ſive Fufius, unde lex hæc alibi dicitur Fuſia. Saltem circa hoc tempus videtur lata eſſe hæc lex; uti quoque lata lex Ælia Sentia anno IↃCCLVI. SCHULTING.

2. *Hoc ordine &c.*] Hic computus ex lege Caninia eſt, quæ teſtamentarias manumiſſiones coercuit, faciliores enim ad donandum ſumus in ultimis voluntatibus, quam inter vivos, quum ſciamus, nihilominus nos privari, etſi donatum non eſſet. Lata fuit hæc lex tempore Auguſti, ut teſtatur Dio *lib. XLVIII.* Ex qua, qui unum habet ſervum, eum poteſt teſtamento manumittere; item qui duos habet, ambos manumittere poteſt; qui vero tres, aut quatuor, aut quinque, duos tantum; qui ſex, aut ſeptem, tres; qui octo, aut novem, quatuor: qui non minus quam decem, nec magis quam decem & ſeptem, quinque: qui non minus quam 18. nec magis quam 20. ſex: qui 21. 22. 23. ſeptem: qui 24. 25. 26. octo: qui 27. 28. 29. 30. novem. Atque huc uſque tertiam partem. Qui non minus quam 31. nec magis quam 44. decem: qui 45. 46. 47. 48. undecim: qui 49. 50. 51. 52. duodecim: qui 53. uſque ad 56. tredecim: qui 57. uſque ad 60. quatuordecim: qui 61 uſque ad 64 quindecim: qui 65 uſque ad 68. ſedecim: qui 69. uſque ad 72. decem & ſeptem: qui 73 uſque ad 76. octodecim: qui 77 uſque ad 80. decem & novem: qui 81 uſque ad 84. viginti: ab

ambos manumittere poſſit: qui vero tres, duos teſtamento manumittat: qui quatuor, ſimiliter duos: qui ſex, tres: qui octo, quatuor: qui decem, quinque: qui undecim, duodecim, tredecim, quatuordecim, quindecim, ſedecim, decem & ſeptem, ſimiliter quinque: qui decem & octo, ſex: & ab hoc numero uſque ad triginta, tertiam partem manumittere liceat: qui amplius, quam triginta habuerit, uſque ad centum, quartam partem de numero ſervorum manumittere poteſt: qui vero plures, quam centum habuerit, quintam partem manumittere poteſt. Sed & hoc ſtatutum eſt, ut de [3] quamlibet grandi familia [4] nulli amplius, quam centum teſtamento manumittere liceat.

§. 1. [5] Nam qui voluerit aut in Eccleſia, aut ante Conſulem, aut inter amicos, aut per epiſtolam manumittere, poteſt his manumiſſionibus [6] omnem familiam jugo ſervitutis abſolvere.

§. 2.

ab 84. uſque ad 88. unum & viginti: ab 88. ad 92. duos & viginti: a 92. ad 95. tres & viginti: a 96. ad centum, quatuor & viginti. Huc uſque quartam partem: a 100 ad 130. viginti quinque: a 130. ad 135. ſex & viginti: a 135. ad 140. viginti ſeptem: a 140. ad 145. duodetriginta: a 145. ad 150 novem & viginti: a 150. ad 155. triginta: & ſic ſemper quintam partem. Itaque qui ducentos habet, quadraginta manumittit: qui trecentos, ſexaginta: qui quadringentos, octuaginta: qui quingentos, centum; nec ultra licet: ut etiam, qui mille ſervos habeat, plures quam centum manumittere nequeat. qua de re Ulpianus *in fragm. Regul. tit. 1. §. pen.* & Paulus *lib. IV. Sentent. tit. ult.* qui ait, etiam fugitivos numero ſervorum computandos, quorum ſemper poſſeſſio animo retinetur. Aleand. Eodem fere ordine hæc de legitimo, qui teſtamento manumitti poſſunt, ſervorum numero, habentur apud Ulpianum *in fragm. tit. 1.* & Paulum *Sentent. lib. IV. tit. ult.* ubi videndus Cujacius, qui accurate de numero ſervorum teſtamento manumittendorum diſſerit. Oisel. Et eo quoque potuiſſet lectorem ablegare Aleander, atque enumeratione illa prolixa abſtinuiſſe: in qua quoque in eo lapſus eſt, quod de triginta tantum novem velit potuiſſe manumitti, cum de decem id hic Cajus diſerte tradat. Schulting.

3. *Quamlibet.*] Ita editiones antiquæ meliores, Sich. Lugd. CIƆ IƆ LXVI. Pariſ. CIƆ IƆ LXXXVI. Genev. ejuſdem anni; quod non debuit mutari in edit. Lugd. CIƆ IƆ LIX. in *qualibet;* quo pacto quoque edidere D. Gothofredus, Jul. Pacius, Aleander & Oiſelius. *Quamlibet* hic eſt *quantumvis,* ut *tit. præced. §. ult. tit. 4. §. 8. lib. 11. tit. 3. §. 1.* & ſic locuti quoque optimi auctores: imo frequentiſſime Ovidius, uti docuit late Vir Inſignis, Nicol. Heinſius *ad Ovid. Epiſtol. VI. verſ. 140.* Idem.

4. *Nulli amplius, quam centum*] Idem & Ulpianus *fragm. tit. 1. §. pen.* & Paulus *Sent. lib. IV. tit. ult. §. ult.* tradunt. Ita Vopiſcus de Tacito Imperatore: *Servos manumiſit, intra centum tamen, ne Caniniam tranſire videretur.* Quod tamen locum non habet in teſtamento militis, is enim teſtamento omnibus ſervis libertatem dare poteſt. *l. 51. D. de manum. teſt.* Oisel. Religio Taciti Imperatoris fuit nimia, cum nec verba legis, nec mens ad manumiſſiones ipſius inter vivos pertinerent, *§. 1. h. t.* Schulting.

5. *Nam qui &c.*] Anianus *nam* ſumit pro *ſed;* uti & mox §. 2. §. 3. §. 4. & alibi; quod jam antea quoque obſervavimus: nec opus hic poſito aſteriſco, uti fecit Aleander, qui exiſtimavit, aliquid deeſſe ante verbum *Eccleſia.* Idem.

6. *Omnem familiam*] Familiam hic appellat ſervos omnes unius domini; quod auctoribus noſtris haud infrequens. Sic eſt tit. *in D. ſi familia furt. fecer. l. 32. in pr. D. ad l. Aquil. l. 13. D. de opt. leg. l. 2. §. 14. D. Vi bon. rapt. l. 195. §. 3 D. de V. S.* & alibi; ſicque etiam Juſtinianus *Inſt. de leg. Fuſ. Can. toll.* ubi Theophilus vertit πάντας τοὺς οἰκέτας. Sed cur non æque omnem familiam teſtamento, quemadmodum vivi, manumittere poſſumus? Ratio diverſitatis, quam lex reſpexit, eſt, quia homines vivi ac bene valentes haud adeo profuſe liberales ſunt, ut ſe rebus ſuis, quibus adhuc in vita degentes opus habere poſſunt, tam facile ſpolient; morituri vero cum jam rebus ſuis amplius ſupereſſe, nec iis in poſtremum uti poſſe credant, denique vanam liberalitatis & beneficentiæ laudem apud populum captantes, facile in animum inducunt, ſervos ſuos omnes manumittere. Hinc eſt, quod Tacitus de Othone multa inter ſuos diſtribuente, *Parce,* inquit, *nec ut moriturus.* Imo eo uſque hæc popularis auræ captatio apud Romanos proceſſerat, ut morientes ſervos ſuos etiam nequiſſimos libertate donarent, quo majori pompa, ob magnum pileatorum numerum funus comitantium efferrentur. Huic vero vanitati Lex occurrere voluit: tum etiam, ne, conceſſa libera teſtamento manumittendi poteſtate, civitas Romana libertis & ſordidis hominibus contaminaretur. Et de hac Romanorum vanitate elegans eſt locus Dionyſii Halicarnaſſei *lib. IV.* ubi de hujusmodi importunis & intempeſtivis liberalitatibus conque-

§. 2. Nam ſi aliquis teſtamento plures manumittere voluerit, quam continet numerus ſupra ſcriptus, ordo ſervandus eſt: ut [7] illis tantum libertas valeat, [8] qui prius manumiſſi ſunt, uſque ad illum numerum, quem explanatio continet ſuperius comprehenſa: qui vero poſtea ſupra conſtitutum numerum manumiſſi leguntur, integrè in ſervitute eos certum eſt permanere. [9] Quod ſi non [10] nominatim ſervi vel ancillæ in teſtamento manumittantur: ſed confuſe omnes ſervos ſuos vel ancillas is, qui teſtamentum facit, liberos facere voluerit, [11] nulli penitus firma eſſe jubetur hoc [12] ordine data

ritur. Ἐγώγ᾽ οὖν, inquit, *ἐπίσταμαί τινας τοῖς δούλοις συγκεχωρηκότας εἶναι ἐλευθέροις, μετὰ τὰς ἑαυτῶν τελευτὰς, ἵνα χρηστοὶ καλῶνται νεκροὶ, καὶ πολλοὶ ταῖς κλίναις αὐτῶν ἐκκομιζομέναις παρακολουθῶσι τοὺς πίλους ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς ἔχοντες· ἐν οἷς ἐπόμπευόν τινες, ὡς ἦν παρὰ τῶν ἐπισταμένων ἀκούειν, ἐκ τῶν δεσμοτηρίων ἐξεληλυθότες κακοῦργοι ἀρτίως, μυρίων ἄξια διαπεπραγμένοι θανάτων. εἰς τούτους μέντοι τοὺς δυσκαθάρτους πίλους ἐκ τῆς πόλεως ἀποβλέποντες οἱ πολλοὶ δυσχεραίνουσι, καὶ προβέβληνται τὸ ἔθος, ὡς οὐ πρέπον ἡγεμονικῇ πόλει, καὶ παντὸς ἄρχειν ἀξιούσῃ τόπου, τοιούτους πολίτας ποιεῖσθαι.* Juſtinianus autem, cum mirus libertatis fuerit patronus, his rationibus inſuper habitis, modum ſervorum teſtamento manumittendorum lege Fuſia Caninia præſcriptum ſuſtulit, derogata ipſamet lege Caninia, ac unicuique libera ſervos ultima voluntate manumittendi poteſtate conceſſa, Conſtitutione, quæ exſtat in *Cod.* ſub *tit. de leg. Fuſ. Can. toll.* OISEL.

7. *Illis tantum libertas valeat, qui prius manumiſſi ſunt*] Quum itaque legitimum numerum excedunt, non omnium irritæ ſunt libertates, ſed eorum, qui poſterius nominati ſunt: quod etiam obtinuit in lege Ælia Sentia: nam ſi quis ære gravatus alieno tot ſervos manumiſerit, ut aliqua ex parte ſolvendo non ſit, qui primi nominati ſunt, liberi erunt, donec creditoribus ſuum ſolvatur, *l. ſi quis habens, 24. D. qui & a quib. man.* at in lege Ælia Sentia ex cauſſa ordo variatur: nam ſi quis decem debeat, duoſque ſervos manumittat, alterum qui decem, (iſque prior ſit) alterum, qui ſex valeat, ſi poſterior ſervus manſerit, nihilominus ſolvendo non erit, quare ne uterque ſervus ſit, humanius dicetur, prioris duntaxat libertatem impediri, *d. l. ſi quis habens.* In lege Caninia nulla habetur ratio majoris, aut minoris precii. Quod ſi quadraginta quis habens ſervos, cum decem tantum manumittere in teſtamento poſſit, prius factis codicillis ſex manumiſerit, poſtea condito teſtamento duodecim; quum octo in ſervitutem retrahi debeant, num qui codicillis continentur, an qui teſtamento, retrahendi ſunt? & notat Paulus *lib. IV. Sentent.* eos, qui codicillis ſcripti ſunt, noviſſimo loco computari debere, quoniam codicilli ſequela ſunt teſtamenti. ALEAND.

8. *Qui prius manumiſſi ſunt*] Confirmantur, quæ hic a Gajo dicuntur *l. 83 §. 1. D. de her. inſt. l. 24. D. qui & a quib. man. l. 24 §. 17 D. de fideicom. lib.* quibus omnibus locis indicatur ordinem ſcripturæ ſequendum eſſe, ut, qui primo loco ſcripti ſunt, prius libertatem conſequantur. Sic quoque ex ordine ſcripturæ colligitur voluntas teſtatoris, ut prius nominati intelligantur prius vocati, *l. 60. D. de her. inſtit. l. 34. D. de uſufr. l. 77. §. 24. D. de legat. 2.* niſi forſan voluntas teſtatoris ordini ſcripturæ repugnet: nec enim ordo ſcripturæ impedire debet ordinem juris & voluntatis. *d. l. 77. §. 12. D. de legat. 2.* OISEL.

9. *Quod ſi non nominatim*] Eadem lex cavet, ut libertates ſervis teſtamento nominatim dentur. *Ulpian. tit. 1. §. ult. Paul. Sentent. lib. IV. tit. 14.* Nominatim autem videntur liberi eſſe juſſi, qui vel ex artificio, vel officio, vel quolibet alio modo, evidenter denotati eſſent: veluti *Diſpenſator meus, Cellarius meus, Cocus meus, Pamphili ſervi mei filius,* ut ſcribit Cajus noſter *lib. 1 Aureor. l. 24. D. de manum. teſt.* Officiorum enim, & artium appellatio nihil de ſignificatione nominum mutat, niſi forte plures ſint, qui eo officio deſignentur. Tunc enim nomen adjungendum eſt, ut eluceat, de quo teſtator ſenſiſſe videatur. Ita Paulus *Sentent. lib. IV. tit. ult.* IDEM. Jure novo etiam incerto ſervo libertas dari poterit; modo poſtea appareat, quis ille ſit, ex Imperatoris Juſtiniani conſtitutione *§. 27. Inſt. de legatis.*

10. *Nominatim*] Quoniam per legem Caniniam nulli ſervos omnes teſtamento manumittere licebat, ideo neceſſe erat, ut qui manumitterentur nominati eſſent, hoc modo: *Stichus & Damas liberi ſunto*, vel ex S. C. Orphitiano, *Obſonatorem, & qui ex ancilla illa naſcetur, liberos eſſe volo:* officiorum enim & artium appellatio, aut ſi qua alia demonſtratio eſt, nihil de ſignificatione nominum mutat, niſi forte plures ſint, qui eo officio deſignentur, ut tradit Paulus *lib. IV. Sentent. tit. ult.* nam & ſi plures Stichi, pluresſve Damæ ſint, nec appareat, de quibus teſtator ſenſerit, nullus liber eſt, *l. quum ex pluribus, 31. de manum. teſtam.* quod & in lege Ælia Sentia procedit, nam ſi is, qui ſolvendo non eſt, quum ſervum neceſſarium ſibi heredem facere poſſit, ſic ſcripſerit, *Apollonii ſervi mei liberi & heredes mihi ſunto,* quum duo ſint Apollonii, nec alter altero prior nominatus ſit, conſtat amborum libertates impediri; quoniam invicem ſibi obſtant *l. qui ſolvendo, 42. cum ſeq. de hered. inſtit.* ALEAND.

11. *Nulli penitus*] Id eſt, nullius momenti eſt hujuſmodi data libertas: ſervi enim, vel ancillæ ita confuſe ſcripti invicem ſibi obſtant. *arg. l. 42. & l. 43. D. de her. inſt.* OISEL.

12. Hoc

data libertas; ſed omnes in ſervili conditione, qui hoc ordine manumiſſi ſunt, permanebunt. Nam & ſi ita in teſtamento ſervorum manumiſſio adſcripta fuerit, [13] id eſt, in circulo, ut qui prior, qui poſterior nominatus ſit, non poſſit adgnoſci, nulli ex his libertatem valere manifeſtum eſt, [14] ſi adgnoſci non poteſt, qui prior, qui poſterior manumiſſus fuerit.

§. 3. [15] Nam ſi aliquis in ægritudine conſtitutus [16] in fraudem hujus legis facere

12. *Hoc ordine*] Sic ſcripſit Anianus, pro, *hoc modo*, ita mox iterum.

13. *Id eſt in circulo*] Hoc Aniani prorſus eſſe exiſtimo, aut alterius, qui gloſſulas interlineares addiderit; neque tamen interpretatio hæc aſpernanda eſt; nam & olim id factum indicat Auſonius *in Ludo ſapientum*, ubi Solonem ſic loquentem facit.

Recte olim ineptum Delphicus luſit Deus,
Quærentem, quiſnam primus ſapientum foret;
Ut in orbe tereti nomina eorum inſcriberet,
Ne primus eſſet, ne vel imus quiſpiam.

At non tantum orbiculari, ſed & triangulari, aut alia figura confundi nomina poſſent. ALEAND. Hæc verba, *id eſt, in circulo*, mihi videntur, vel ab imperito quodam librario a margine, ubi tanquam Gloſſema forte a lectore adſcripta erant, in contextum recepta, vel ſaltem ab Aniano, dum Caji verba illuſtrare conatur, non ſuo loco inculcata. Quidquid ſit, conſtat ex manumiſſione complurium in orbe tereti ſcripta nulli libertatem competere, quia non apparet, quis primus, quis ſecundus, quis denique noviſſimus ſcriptus ſit. *Quidquid enim*, ut ait Arnobius *lib. IV. adverſ. Gent. teres eſt, atque ex omni parte rotunditatis connexione convulſum, nullum habet initium, nullum finem.* Et Ocellus Lucanus in *de Natura Univerſi*: ὗτος δὲ (κύκλος) πάντοθεν ἴσος καὶ ὅμοιος· διόπερ ἄναρχος καὶ ἀτελεύτητος. Sic Solon apud Auſonium *in Ludo ſeptem Sapientum*:

Recte olim ineptum Delphicus luſit Deus,
Quærentem, quiſnam primus ſapientum foret;
Ut in orbe tereti nomina eorum inſcriberet,
Ne primus eſſet, ne vel imus quiſpiam.

Adde Plutarchum *Quæſt. Roman.* Senec. *de Beneſ. lib. V. cap. 8.* Chryſoſtom. *in laude Machabæor.* τίνα οὖν βούλεσθε τῶν ἑπτὰ ἀπολάξωμεν ἀθλητῶν; ἆρα τὸν πρῶτον, ἢ τὸν δεύτερον, ἢ τὸν τρίτον, ἢ τὸν ἔσχατον; μᾶλλον δὲ οὐδεὶς ἐν αὐτοῖς ἔσχατος, χορὸς γάρ ἐστι, χοροῦ δὲ οὔτε ἀρχή, οὔτε τέλος φαίνεται. OISEL. Forte & hæc, *id eſt, in circulo*, ſunt ab ipſo Cajo, ſed ordinem verborum invertit Anianus. commodius ſane ſequerentur poſt illa, *non poſſit adgnoſci*. Aliud vero eſt *confuſe* manumittere, de quo in præcedentibus dixit; quod fit, cum nulli in ſpecie nominantur, ſed generali vocabulo plures vel omnes includuntur: aliud *in circulo*, cum revera nominantur diſerte ſinguli, ſed quis prior, quis poſterior ſit, non apparet; quia circulus nec finem, nec initium ullis ſui partibus ſentit, ut loquitur Plinius *Natural. Hiſtor. lib. 11. cap. 2.* Male hæc pro eodem habet Merillius *Obſervation. lib. VII. cap. 40.* ut & huc applicat verba Dionyſii Areopagitæ *de divin. nominib. cap. 7.* ubi is id tantum agit, ut doceat, propter cœleſtem ſapientiam etiam animas ratione eſſe præditas, lateque, διεξοδικῶς, & circumquaque, καὶ κύκλῳ, circa veritatem eorum, quæ exſiſtunt, circumſpatiari: quæ ad hanc rem nihil faciunt. Inſcriptio quoque inter marmora Oxonienſia *p. 308.* ubi dedicatur aliquid SILVANO, HERCULI, LIBERO, nominibus in forma circuli ſcriptis; ex qua Viri Clariſſimi, Joh. Seldenus *ad d. inſc.* & Jac. Gothofredus *de jur. præcedent. part. 3. cap. 4.* ſimile quid concluſerunt, noluiſſe dedicantem ordinis ratione cuiquam illorum Deorum detrahere; illa, inquam huc non pertinet: & non ſine cauſa Virorum illorum Doctorum ſententiam improbat V. C. Th. Reineſius *Inſcription. claſſ. 1 inſcr. 108.* tamquam nimis argutam, nec etiam veram. Res ipſa id ita fieri volebat; clypeus enim dedicatus eſt, in cujus extremo circulo nomen dedicantis, TI. JULIUS ALEXANDER D. D. DIIS SANCTIS, in interiori nomina ipſorum Deorum; quæ certe non potuerunt illic commodiori modo poni. Hoc vero, quod hic traditur, in ſervis procedere ita demum videtur, ſi ultra juſtum numerum ſint manumiſſi; ſi intra numerum, non apparet ratio, cur non illi omnes liberi fiant, cum certi ſint & nominati, quod lex requirit tantum in hoc caſu. Minus recte quoque hæc acceperunt Joh. Wouwerius *Polymath. cap. 24. n. 16.* & Ph. Jac. Mauſſacus *judic. de Plutarch. ſcript. p. 28.* SCHULTING.

14. *Si adgnoſci non poteſt, qui prior, qui poſterior manumiſſus fuerit*] Expungantur. ALEAND. Verum an non & alibi in ſcribendo ineptit Anianus? cujus tamen incommoda, & nunc æquo prolixior, nunc conciſior ratio ſcribendi nobis ferenda eſt. Non hic quæritur, quo pacto debeat ſcribi, ſed quomodo ille locutus ſit. SCHULTING.

15. *Nam ſi aliquis &c.*] In fraudem legis facit, qui ſalvis legis verbis ſententiam ejus circumvenit *l. contra legem 29. de legib.* quapropter qui moribundus totam familiam epiſtolis, aut alio modo manumiſit nullo condito teſtamento, non poteſt dici contra legem Caniniam facere, quæ teſtamentarias ſolum manumiſſiones coercet. Facit certe contra mentem legis, quæ etſi fieri non vetuit, fieri tamen noluit; quum parum diſtet manumiſſio teſtamento facta ab ea, quam facit is, qui nuper ſe deceſſurum ſciat, quum & hæc ultima ſit voluntas. Hodie lex Caninia ſublata eſt ex conſtitutione Juſtiniani *C. de lege Fuſ. Canin. tollend.* & *Inſt. eod. tit.* Sed nec olim in teſtamento militis locum

facere noluerit teſtamentum; ſed epiſtolis, aut quibuſcunque aliis [17] rebus ſervis ſuis pluribus, quam per teſtamentum licet, conferre voluerit libertates, & ſub tempore mortis hoc fecerit, hi, qui prius manumiſſi fuerint, uſque ad numerum ſuperius conſtitutum, liberi erunt: qui vero poſt ſtatutum numerum manumiſſi fuerint, ſervi ſine dubio permanebunt.

§. 4. Nam ſi incolumis quoſcunque diverſo tempore manumiſit, qui per teſtamentum manumiſſi ſunt, nullatenus computentur.

cum habuiſſe credo, ex *l. teſtamento centurio, 51. de manum. teſtam.* ALEAND.

16. *In fraudem legis*] Finge ſpeciem. Titius adverſa valetudine decumbens, ac jam moribundus, prætermiſſo teſtamento, cum ſciret eo omnibus ſuis ſervis libertatem dare non poſſe, propter legem Fuſiam Caniniam, epiſtolam ſcribit, qua totam familiam manumittit. Quæritur, an ſervi omnes libertatem ex hujusmodi epiſtola conſequantur? Ait Caius noſter, cum Titius epiſtolam hanc legis fraudandæ cauſa conſcripſerit, ſervis ultra legitimum numerum nihilo magis libertatem competere; ſed iis, qui primo loco ſcripti ſunt uſque ad numerum lege definitum, de decem, puta quinque, libertate donatis, ceteros in ſervitute manere. Idem ego putem obtinere, ſi quis condito teſtamento, legitimum numerum ſervorum, quinque puta, de decem, manumiſerit, poſtea moribundus ſcribat epiſtolam, qua itidem quinque ſervos liberos eſſe velit. Cum hæc epiſtola in fraudem legis videatur conſcripta, quinque ex teſtamento liberi eſſe juſſi libertatem conſequentur, ceteri in ſervitute manſuri. OISEL.

17. *Rebus.*] Per res intelligit Anianus modos, uti *tit. 1. §. 4.*

TITULUS III.

[1] *De jure perſonarum.*

[2] Aliquae perſonæ [3] ſui juris ſunt, aliquæ [4] alieno juri ſubjectæ ſunt. Itaque cum oſtenditur, quæ perſonæ alieno juri ſubjectæ ſint, tunc evidenter adgnoſcitur, quæ ſui juris ſint.

[a] *De jure perſonarum alia diviſio ſequitur: quod quædam perſonæ ſui juris ſunt, quædam alieno juri ſubjectæ ſunt. Videamus itaque de his, quæ alieno juri ſubjectæ ſunt: nam ſi cognoverimus, quæ iſtæ perſonæ ſunt,* [b] *ſimul intelligemus, quæ ſui juris ſunt. diſpiciamus itaque de his, quæ in aliena poteſtate ſunt.*

§. I.

1. Hunc titulum ita cum conceperit Anianus, cujus eſt hæc Epitome, eum, ut & reliquos, retinui, rejecto illo, quem hic poſuerant Aleander & Oiſelius, *de his, qui ſunt ſui vel alieni juris.* SCHVLTING.

2. *Aliquæ perſonæ*] Ipſiſſima Caji verba circa hanc materiam, ut ea a Digeſtorum compilatoribus exſcripta ſunt, habes *l. 1 D. de his, qui ſui vel al.* unde ea hic e regione apponenda curavimus, ut melius ex eorum comparatione unicuique innoteſcere poſſit, quemadmodum ea ab Aniano interpolata, enervata & contracta ſint. OISEL.

a. *De jure perſonarum alia &c.*] Exſtat hoc fragmentum in *l. 1. D. de his, qui ſunt ſui vel alieni jur.* quæ inſcriptio a Cajo in ſuis Inſtitutionibus addita fuit, non ut Anianus mutavit, *de jure perſonarum,* qui titulus generalior eſt, ideo melius ſupra capiti ſecundo adaptatus eſt. ALEAND.

3. *Sui juris*] τῶ ἰδίω δικαίω, ut eſt apud Theophilum, ſive *ſuæ poteſtatis, οἱ αὐτεξούσιοι.* Gloſſæ Gr. Lat. quæ a quibuſdam Cyrillo adſcribuntur: *Αὐτεξούσιος, Licentioſus, Suæ poteſtatis, Emancipatus, Sui juris.* Item *ὁ ἑαυτῶ, Suus.* Sui vero juris ſunt familiarum ſuarum principes, id eſt, paterfamiliæ & materfamiliæ. *Ulpian. tit. IV.* Sic liberi morte parentum ſui fiunt juris, & ſinguli novarum familiarum capita & duces, etiam impuberes, ut pupilli, pupillæve, qui jure ſaltem ſuæ ſunt poteſtatis. *l 195 §. 2. D. de V. S.* Tertull. *de Veland. virg. Materfamiliæ vocatur, licet virgo, & paterfamiliæ, licet inveſtis.* Ita manumiſſi ſunt ſui juris. Perſius *Sat. V. Meus a Prætore receſſi.* id eſt, liber, mei juris. OISEL.

4. *Alieno juri ſubjectæ*] Theophilo *οἱ ὑπεξούσιοι*; ſub aliena poteſtate, vel imperio, ut ait Plaut. *Menæch. Act. V. Sc. 7.*

ME.

§. I. [5] In poteſtate itaque dominorum ſunt ſervi; quam poteſtatem [6] omnes gentes habere certum eſt: [7] ſed diſtringendi in ſervos dominis pro ſua poteſtate permittitur; [8] occidendi [9] tan-

§. I. Igitur in poteſtate ſunt ſervi dominorum. quæ quidem poteſtas juris gentium eſt: nam apud omnes peræque gentes animadvertere poſſumus, dominos in ſervos [c] *vitæ neciſque*

ME. *Mea quidem cauſſa liber eſto, atque ito, quo voles.*
MES. *Nempe jubes?* ME. *jubeo hercle, ſi quid imperii eſt in te mihi.* IDEM.

b. *Simul intelligemus*] Notum eſt Dialecticorum axioma, cognito altero ex contrariis cognoſci & alterum. ALEAND.

5. *In poteſtate*] Dominorum poteſtas ſumma olim fuit, unde Theophilus reddit, ἄκραν ἐξουσίαν, utpote quibus jus vitæ & necis, de quo mox plura, in ſervos ſuos competebat. OISEL.

6. *Omnes gentes*] Quemadmodum ſervitus ex jure gentium eſt, ita & dominorum in ſervos poteſtas ex eodem jure originem trahit. Quod vero Cajus noſter dicit, licet decurtatis Aniani verbis, ſicuti ex collatione contextus Caji e regione appoſiti apparet, eandem apud omnes gentes dominorum in ſervos fuiſſe poteſtatem; jus nempe vitæ & necis, quemadmodum apud Romanos, id non uſquequaque verum eſt, quin patiatur exceptionem. Quoſdam enim populos ſervos ſuos admodum humaniter tractaſſe conſtat. Ita de Germanis ſcribit Tacitus. *Verbere, aut vinculis ſervum coercere haberi nefas.* De Parthis Juſtinus *lib. XLI. Servos pari ac liberos ſuos cura habere.* Ex Lycurgi quidem inſtituto primis temporibus Lacedæmoniis ſervos ſuos occidere permiſſum. Hoc vero poſtea in deſuetudinem abiit, ut teſtatur Philoſtratus in Vita Apollonii, quem *lib. VI. cap. 10.* inducit loquentem de Lacedæmoniis: οὐκέτι ἀποκτείνουσι, (τοὺς οἰκέτας ἀδικοῦντας) ὡς ξυνεχώρει ὁ Λυκοῦργος, ἀλλ' ἡ αὐτὴ καὶ ἐπ' ἐκείνους μάστιξ. Imo & ceteros pleroſque Græciæ populos ſervos ſuos ſatis humane tractaſſe, nec nimium in eos ſæviiſſe ſcriptis reliquit Athenæus *Dipnoſoph. lib. VI.* ubi de ſervorum apud Græcos conditione late agit. IDEM. Quantum jus gentium in ſervos poteſtatis dominis largiatur, ut, videlicet, id liceat impune, exponit H. Grotius *de jur. bell. ac pac. lib. III. cap. 7. §. 8.* quatenus vero recta ratio id temperet, docet *cap. 14.* de quo hic plura non addimus. SCHULTING.

7. *Sed diſtringendi*] Verbo *diſtringendi* utitur, pro *coercere*, ſive *caſtigare cum modo.* Quibus plerumque autem modis antiqui ſervos ſuos caſtigare ſolebant, breviter accipe ex Plauti Aſinaria *Act. III. Sc. 2.* ubi Leonidas ſervus, fallaciis ſuis & dolis ſe pœnas olim perpeſſas quidem, jam eluſiſſe ait;

Perfidiæ laudes gratiaſque habemus merito magnas,
Quum noſtris ſycophantiis, dolis, aſtutiiſque,
Scapularum confidentia, virtute ulmorum freti:
Qui advorſum ſtimulos, laminas, cruceſque compedeſque
Nervos, catenas, carceres, numellas, pedicas, boias,
Tortoreſque acerrimos, gnaroſque noſtri tergi,
Qui ſæpe ante in noſtras ſcapulas cicatrices indiderunt.
Eas nunc legiones, copias, exercituſque eorum
Vi, pugnando, perjuriis noſtris, euge, potiti.

Locus deſideraret commentarium, cui tamen hic nullus locus. OISEL. Hic omiſſum τὸ *jus*, vel *facultas*, ab ipſo forte Aniano: vel ex ſequentibus ſubaudiendum *licentia*: aut dicere debuerat *diſtringere*. Aniani vero eſt hoc diſtringendi verbum, non Caji. Sic vero loquitur & Caſſiodorus *lib. II. Variar. 14. Genus pietatis eſt in illos diſtringere, qui contra naturæ ordinem, ſceleratis ſe docentur actionibus miſcuiſſe.* In Legibus Burgundionum *tit. 76. l 3. In ſe diſtringendum eſſe non dubitent. add. du Cange Gloſſar. med. & infim. Latinitat. h. v.* Ceterum ſi hæc comparentur cum genuinis Caji verbis in Digeſtis, patebit hæc omnia a manu Aniani eſſe: quod etiam notavit Vir Summus, Hugo Grotius, *Flor. Sparſion. ad t. Inſt. d. his, qui ſui vel alien. jur. ſunt.* Anianus vero quædam hic habet ex titulo *Cod. Theod. de emendation. ſervor.* SCHULTING.

c. *Vitæ neciſque*] Nam ut quiſque ſuas pecudes impune occidere poteſt, ita & ſervos, ſervi enim pecudibus comparantur *l. 2. ad leg. Aquil.* ALEAND. In *d. l. 2.* quadrupedes dicuntur æquiparari ſervis, nec immerito, quatenus damnum in utriſque datum ſimili reſarcitur modo. Alibi quoque pari paſſu ambulant *l. 38. §. 2. D. d. Ædilit. edict.*

8. *Occidendi tamen*] Jure gentium dominis quidem in ſervos vitæ neciſque poteſtas fuit. Lactantius *Divin. Inſtit. Epit. cap. 3. Habet in nos non modo ut pater, verum etiam ut dominus licentiam verberandi; vitæ ac necis poteſtatem.* Salvianus *de Gubernat. Dei lib. IV. Cum occidunt ſervulos ſuos, jus putant eſſe, non crimen.* Dio Chryſoſt. *Orat. XIV.* Ἀλλὰ μὴν, ὃν ἂν ἐξῇ ἑτέρῳ μαστιγῶσαι καὶ δῆσαι, καὶ ἀνελεῖν, καὶ ἄλλ' ὅ, τι ἂν βούληται ἐργάσασθαι, οὗτος ἐκείνου δοῦλός ἐστι. Seneca *de benefic. lib. III. cap. 23.* de domina a ſervis ſuis ſervata: *Manumiſit utrumque e veſtigio illa: nec indignata eſt ab his ſe vitam accepiſſe, in quos vitæ neciſque poteſtatem habuiſſet.* Primum lege Petronia dominis poteſtas ablata eſt ad beſtias depugnandas ſuo arbitrio ſervos tradere, ut ait Modeſtin. *lib. VI. Regul. l. 11. D. ad l. Corn. de ſicar.* Deinde Adrianus Imp. ut eſt apud Spartianum, *Servos a dominis occidi vetuit, eoſque juſſit damnari per judices, ſi digni eſſent.* Poſt Adrianum D. Pius Antoninus herilis poteſtatis terminos adhuc anguſtiores fecit Conſtitutione ſua, qua dominis non plus in ſuorum ſervorum, quam in alienorum vitam juris eſſe voluit, ut eſt apud Cajum noſtrum hoc loco. Sed & majorem dominorum aſperitatem & atrociam coercuit. *§. 2. Inſt. de his, qui ſui vel al. l. 2. D. de his, qui ſui vel alien*

tum ſervos ſuos domini licentiam non habebunt: niſi forte ſervus, dum pro culpæ modo cæditur, [10] caſu forſitan moriatur. Nam ſi ſervus dignum morte crimen admiſerit, [11] iis judicibus, quibus publici officii poteſtas commiſſa eſt, [12] tradendus eſt, ut pro ſuo crimine [13] puniatur.

que poteſtatem fuiſſe, & quodcumque per ſervum adquiritur, [d] *id domino adquiritur.*

§. 2. [e] *Sed hoc tempore* [f] *nullis hominibus, qui ſub imperio Romano ſunt, licet ſupra modum, &* [g] *ſine cauſa legibus cognita in ſervos ſuos ſævire. nam* [h] *ex conſtitutione Divi Antonini, qui ſine cauſa ſervum ſuum occiderit,* [i] *non minus puniri jubetur, quam qui alienum ſervum occiderit. Sed & major aſperitas dominorum ejuſdem Principis conſtitutione coercetur.* L. I. D. DE HIS, QVI SVI VEL AL. IVR. SVNT.

§. 2.

alien. jur. Poſtremo Conſtantinus ſanxit, ut qui ſervum ſuum occiderit, homicidii reus ſit *l. un. Cod. de emend. ſervor.* OISEL.

9. *Tantum*] Sic habent editiones, quas conſului: paucæ in margine exhibent *tamen,* quod Oiſelius ſolus in contextum recepit. Ego *τὸ tantum* Aniano non auſim abjudicare. SCHVLTING.

10. *Caſu forſitan moriatur*] Paulus *lib. Sentent.* v. *tit. ad leg. Corn. de Sicar. Servus ſi plagis defecerit, niſi id dolo fiat, dominus homicidii reus non poteſt poſtulari.* (quod fragmentum habetur in Collatione legum Moſaicarum & Romanarum edita a Pithæo) quod etiam confirmatum eſt a Conſtantino *l. 1. l. 2. C. Theodoſ. de emend. ſerv.* in maleficiis enim voluntas ſpectatur, non exitus, *l. Divus 14. D. ad leg. Corn. de Sicar. l. 1. in fin. l. 5. C. eod. tit.* ALEAND. Conſtantinus *leg. un. C. de emend. ſerv. Si virgis, aut loris dominus ſervum afflixerit, aut cuſtodiæ cauſa in vincula conjecerit, dierum diſtinctione, ſive interpretatione depulſa, nullum criminis metum ſervo mortuo ſuſtineat.* OISEL.

d. *Id domino adquiritur.*] Ignoranti etiam & invito: id quod Accurſius & ceteri interpretes abunde examinant. ALEAND.

e. *Sed hoc tempore*] Vere eo tempore, nam antea licebat, quod vetuit Antoninus, cujus temporibus Cajus vixit. IDEM.

f. *Nullis hominibus.*] Prohibuit Antoninus ſervos ſine cauſa occidi; nam etſi ſervi ſunt, homines tamen ſunt, *l. juſtiſſime, 44. D. de Ædilit. edict.* nec prorſus pecudibus comparantur: nam partus pecudum in fructu eſt, non ancillarum, *l. in pecudum, 28. D. de uſur. l. vetus 68. D. de uſufr.* præterea eſſe poteſt, ut cives aliquando ſint, augeantque Rempublicam. Sed & pecudes mactari quandoque leges vetant, ut de aratoriis bobus Solon ſtatuiſſe fertur: quos etiam pignori capi vetuit Conſtantinus *l. exſequutores 7. Cod. quæ res pign. oblig. poſſ.* IDEM.

g. *Sine cauſa.*] Divus Hadrianus Umbriciam quandam matronam in quinquennium relegavit, quod ex leviſſimis cauſis ancillas atrociſſime tractaſſet. *l. 2. in fin. D. h. t.* IDEM.

11. *Iis judicibus*] Hi erant Romæ Præfectus urbi, in Provinciis Præſides *l. 1. §. ſi quis ſervum, D. de Off. Præf. urb. l. 24. §. ult. D. de pig. act. l. 9. D. de manumiſſ.* IDEM. Sic Modeſtinus *l. 11. D. ad l. Corn. de ſicar.* poſtquam dixit, dominis non licere poſt legem Petroniam, ſervos ſuos ad beſtias depugnandas ſuo arbitrio tradere, addit: *Oblato tamen judici ſervo, ſi juſta ſit domini querela, ſic pœnæ tradetur.* Spartianus *in Adriano,* loco modo allato. OISEL.

12. *Tradendus eſt.*] A domino *l. ſervos 5. D. de accuſat.* ALEAND.

13. *Puniatur*] Sich. *publice puniatur.* Cum vero illud adverbium *publice* editiones Cujacii aliæque meliores non agnoſcant, nec ad ſenſum requiratur, textui illud inſerere nolui. SCHVLTING.

h. *Ex conſtitutione Divi Antonini*] Quæ habetur in *d. l. 2. & in Juſtinian. Inſt.* Idem quoque cum fratre Vero conſtituit, ne quis ſervum venderet, ut cum beſtiis depugnaret, *l. domini, 42. D. de contra empt.* utique poſt legem Petroniam, & Senatuſconſulta ad eam legem pertinentia dominis poteſtas ablata eſt, ad beſtias depugnandas ſuo arbitrio ſervos tradere. oblato tamen judici ſervo, ſi juſta ſit domini querela, ſic pœnæ tradetur, *l. circumcedere 11. ad fin. D. ad L. Cornel. de Sicar.* ALEAND. Non recte Aleander per Divum Antoninum hic memoratum intellexit Marcum Antoninum, L. Veri fratrem, cum conſtitutio illa diſerte adſcribatur Antonino Pio *d. l. 2.* cujus tam hæc, quam alia quoque conſtitutio reperitur in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 3. de jure & ſævitia dominorum,* ubi plura hac de re invenies. SCHVLTING.

i. *Non minus puniri jubetur, quam &c.*] Qui autem alienum ſervum dolo malo occiderit, tenetur lege Cornelia de Sicariis, qua capitis pœna irrogatur, *§. liberum 11. Inſt. de lege Aquil.* Hominem enim lex ſimpliciter dixit, quo nomine etiam ſervus ſignificabatur *l. 1. §. 2. D. ad leg. Corn. de Sicar.* ſicut & infans, *l. pen. C. eod. tit.* & fœmina, *l. 152. de verb. ſign.* Verba Caji Anianus ita contraxit. IDEM. Aleander verba

ba

§. 2. [14] In poteſtate etiam pa-

[k] *Item* [l] *in poteſtate noſtra ſunt* [m] *liberum*

ba Epitomes verbis Caji ſubjecerat; nos utraque ex adverſo ſibi invicem oppoſuimus.

14. *In poteſtate etiam patrum*] Patria poteſtas & olim ſumma apud Romanos, ita, ut non minus jus vitæ & necis in liberos patri eſſet, quam dominis in ſervos *l. 11. D. de lib. & poſt. her. l. fin. C. de patr. poteſt. l. 2. Cod. Theod. de liber. cauſ.* Sopater in Hermogen. ἐξῆν πατρὶ ὄντι τὰς παῖδας ἀνελεῖν. Simplicius *Com. in Epicteti Enchirid.* οἱ δὲ παλαιοὶ τῶν Ῥωμαίων νόμοι, &c. καὶ πιπράσκειν εἰ βούλοιντο τοὺς παῖδας τοῖς γονεῦσιν ἐπέτρεψαν, καὶ φονεύειν ἀτιμωρήτως. Exactius hæc exſequitur Dionyſ. Halicarnaſſ. *lib. 11.* ὁ δὲ τῶν Ῥωμαίων νομοθέτης, ἅπασαν, ὡς εἰπεῖν, ἔδωκεν ἐξουσίαν πατρὶ καθ᾽ υἱοῦ, καὶ παρὰ πάντα τὸν τοῦ βίου χρόνον, ἐάν τε εἴργειν, ἐάν τε μαστιγοῦν, ἐάν τε δέσμιον ἐπὶ τῶν κατ᾽ ἀγρὸν ἔργων κατέχειν, ἐάν τε ἀποκτιννύναι προαιρῆται, κἂν τὰ πολιτικὰ πράττων ὁ παῖς ἤδη τυγχάνῃ, κἂν ἐν ἀρχαῖς ταῖς μεγίσταις ἐξεταζόμενος, κἂν διὰ τὴν εἰς τὰ κοινὰ φιλοτιμίαν ἐπαινούμενος. Adde ſis Dion. Chryſoſtomum *Orat. XIV.* ἴσως γὰρ οὐκ οἶσθα, ὅτι παρὰ πολλοῖς καὶ σφόδρα εὐνομουμένοις, ταῦτα ἃ λέγεις ἔξεστι τοῖς πατράσι περὶ τοὺς υἱέας, καὶ δεῖν ἐὰν βούλωνται, καὶ ἀποδίδοσθαι, καὶ ὅ, τι τούτου χαλεπώτερον· ἐφεῖται γὰρ αὐτοῖς ἀποκτεῖναι, μήτε κρίναντας, μήτε ὅλως αἰτιασαμένους. Hoc vero patris in liberos jus ab Attica lege migravit Romam; Athenis enim Solon legem tulit περὶ τῶν ἀκρίτων, qua filium ſuum parenti necare permiſſum, ut auctor Sextus Empiricus *lib. III. Pyrrhon. Hypoth.* καὶ ὁ Σόλων Ἀθηναῖος τὸν περὶ τῶν ἀκρίτων νόμον ἔθετο, καθ᾽ ὃν φονεύειν ἑκάστῳ τὸν ἑαυτοῦ παῖδα ἐπέτρεψε. Et liberi ſub patria poteſtate haud multum a ſervientium ſpecie differebant. Unde Libanius *Declam. XXXVII.* Κύριοι τῶν παίδων οἱ γονεῖς οὐχ ἧττον ἢ τῶν οἰκετῶν. Lactant. *Divin. Inſtit. lib. IV. cap. 3. Dominum vero eundem eſſe, qui ſit pater, etiam juris civilis ratio demonſtrat. Quis enim poterit filios educare, niſi habeat in eos domini poteſtatem?* Et paulo poſt: *Ergo ſervus eſt, qui & filius; idem dominus, qui & filius.* Seneca pater *Controverſ. 19. lib. III. Ut vivis parentibus filius familia nulli poteſt ſervire, niſi patri; omni alia ſervitute liber eſt.* Idem in *Excerpt. Controverſ. 9. lib. III. Lex, quæ de ſervato loquitur ad perſonas tantum extraneas pertinet: ad filium & ad patrem non magis, quam ad ſervum & dominum, libertum & patronum.* Sic quemadmodum ſervus domino, ita jure vetuſtiſſimo, id eſt, florente Republica, omnia filius patri acquirebat. Dionyſ. Halicarnaſſ. *lib. VIII.* Ῥωμαίοις οὐδὲν ἴδιόν ἐστι κτῆμα, ζώντων ἔτι τῶν πατέρων, ἀλλὰ καὶ τὰ χρήματα, καὶ τὰ σώματα τῶν παίδων, ὅ, τι βούλονται τοῖς πατράσιν ἀποδέδοται. Sextus Empiric. *Pyrrh. Hypoth. lib. III.* οἵ τε Ῥωμαίων νομοθέται τοὺς παῖδας ὑποχειρίους, καὶ δούλους τῶν πατέρων κελεύουσιν εἶναι. καὶ τῆς οὐσίας τῶν παίδων μὴ κυριεύειν τοὺς παῖδας, ἀλλὰ τοὺς πατέρας, ἕως ἂν ἐλευθερίας οἱ παῖδες τύχωσι, κατὰ τοὺς ἀργυρωνήτους Philo Jud. *de Decalog.* παίδων γὰρ οὐδὲν ἴδιον, ὃ μὴ γονέων ἐστίν, ἢ οἴκοθεν ἐπιδεδωκότων, ἢ τὰς αἰτίας τῆς κτήσεως ἐπιπαρεσχημένων. Verum patria illa majeſtas, ut loquuntur Valerius Maximus *lib. VII. cap. 7. §. 5.* & Quintilianus *Declam. CCCLXXV.* ſeu ſumma illa patris in liberos poteſtas poſteriorum legiſlatorum Conſtitutionibus multum delibata eſt; qui, ut quaſi iracundiæ parentum frenum injicerent, certum modum ei ſtatuerunt, *l. ult. C. de patr. poteſt.* ita ut inauditum filium hodie interficere patri non liceat. *l. 2. D. ad l. Corn. de ſicar. l. 5. D. de l. Pomp. de parricid.* Extra quam, ſi quid contra Reipubl. ſalutem filius moliatur. *l. 35. D. de rel. & ſumpt. funer.* Sic in acquirendi modo, primum filio militi peculium caſtrenſe ſibi proprium habere permiſſum. Juvenal. *Sat. ult.*

> --- *nam quæ ſunt parta labore*
> *Militiæ, placuit non eſſe in corpore cenſus,*
> *Omne tenet cujus regimen pater.*

Ubi vetus Scholiaſtes: *Caſtrenſe peculium liberum habent.* Deinde ad exemplum caſtrenſis, etiam quaſi caſtrenſe peculium exceptum, quaſi militum, comparatione literatæ militiæ. *§. ult. Inſt. de mil. teſt.* Sic etiam Conſtantinus excepit bona materna, quorum uſumfructum tantum pleno jure patri, filio proprietatem tribuit. *l. 1. C. de bon. mat. l. 1. & l. 2. C. Theod. eod.* Gratianus, Valentinianus, & Theodoſius idem ſtatuerunt de bonis materni generis, id eſt, ex materna cognatione delatis *l. 6. Cod. Theod. eod.* & qui eos ſecuti Arcadius & Honorius *l. 2. C. d. t. l. 7. Cod. Theod. eod.* Hæc enim antea pleno jure patri acquirebantur. Thalelæus Græcus Interpres *ad d. l. 1. C. de bon. mat.* αὕτη ἡ διάταξις, ὡς τὸ παλαιὸν τῶν πραγμάτων πάντων προσπορίζομένων, καὶ κατὰ δεσποτείαν, ἔλεγεν ὡς ἐν ξένῳ τὰ μητρῷα πράγματα ἀπροσπόριστα εἶναι. Et ibidem: τὸ αὐτὸ νόησον, κἂν μὴ ἦσαν μητρῷα τὰ πράγματα, ἀλλ᾽ ἦσαν ἔκ τινος τῶν ἀπὸ μητρικῆς συγγενείας καταφερομένων. Poſtea Theodoſius & Valentinianus, Leo & Anthemius hoc & ad lucra nuptialia, & ſponſalitia produxere. *l. 1. l. 4. l. 5. C. de bon quæ lib.* Poſtremo Juſtinianus generali Conſtitutione adventitia omnia quacunque tandem ex cauſa filio acquiſita, ejuſdem juris eſſe voluit; ita, ut in iis filius proprietatem, pater vero tantummodo uſumfructum habere poſſit. *l. cum oportet. 6. C. de bon. quæ lib.* Notat vero Thalelæus *ad d. l. 6. §. cum autem. C. de bon. q. lib.* Si filius in cauſa ſit, quo minus pater utatur fruatur, eum propter id a patre poſſe exheredari. Hoc enim modo interpretatur quod dicitur *in d. l. 6. d. §. patria poteſtas exercenda eſt.* τουτέστιν, ἵνα ὡς εὐλόγως ἀποστερούμενος αὐτοὺς, δύναται ποιεῖν αὐτοὺς ἐξερεδάτους. Debet tamen pater, qui peculii adventitii uſumfructum habet, eo uti frui, boni viri arbitratu; *d. l. 1. C. de bon. mater.* etſi cautio fructuaria ab eo non exigatur, ut annotavit Thalelæus *ad d. l. 1. C. de bon. mat.* πρόσεχε· πῶς οὐδαμοῦ τὸν πατέρα βαρεῖ τὴν ἱκανοδοσίαν, ἣν ὁ οὐσουφρουκτουάριος ἀναγκάζεται παρέχειν τῷ προπριεταρίῳ περὶ τοῦ τὸ πρᾶγμα φυλάττειν ἀβλαβές. ἐπιτρέπει δὲ αὐτοῖς φυλάττειν τὰ πράγματα. Et Juſtinianus *l. 8. §. Hoc procul dubio C. de bon. quæ lib.* nominatim patri cautionem remiſit. OISEL.

k. *Item*

trum ſunt [15] filii, [16] ex legitimo matrimonio procreati.

ri noſtri, [n] *quos ex juſtis nuptiis procreaverimus:* [o] *quod jus proprium civium Romanorum eſt.* L. III. D. DE HIS, QVI S. VEL AL. IVR. SVNT.

k. *Item in poteſtate &c.*] *Ex l. 3. D. h.t.* Porro liberos habebant Romani in poteſtate, ut domini ſervos. Itaque quidquid filius adquirebat, patri adquirebat, ut ſecundo libro dicetur. Præterea, ut tradit Dionyſius, patres poteſtatem habebant eos coercendi, verberandi, ruſticis in operibus habendi, ac etiam occidendi. qua de re exemplum eſt Caſſii apud Valerium Maximum *lib. V. cap. 8.* & Cicero Clodium alloquens *in Orat. pro domo ſua, Patrem*, inquit, *tuum, civem optimum, clariſſimi viri filium, qui ſi viveret, qua ſeveritate fuit, tu profecto non viveres &c.* ALEAND.

l. *In poteſtate*] Poteſtatis verbo plura ſignificantur: in perſona magiſtratuum, imperium: in perſona ſervi, dominium: in perſona liberorum, patria poteſtas *l. poteſtatis, 215. D. de verb. ſign.* ita vero ſunt in poteſtate, niſi aliqua capitis diminutione exierint. IDEM.

15. *Filii.*] Per filios Anianus intelligit liberos, quorum mentionem fecerat Cajus.

m. *Liberi noſtri.*] Hoc eſt tam filii, quam nepotes, & pronepotes, & deinceps; omnes enim liberorum appellatione continentur *l. 220. de verb. ſign.* ALEAND.

16. *Ex legitimo matrimonio.*] Quas Cajus juſtas nuptias, Anianus legitimum matrimonium appellavit. IDEM. Theophil. ἐξ ἐννόμων γάμων, id eſt, ex nuptiis, quæ moribus legibusque conſtant. *l. 3. §. 1. D. de don. int. vir. & uxor.* Nam liberi ex injuſtis nuptiis procreati in patris poteſtate non ſunt. *l. 11. D. ſtat. hom.* neque patrem habere intelliguntur, ſicut nec vulgo concepti. *§. pen. Inſt. de Nupt. l. 23. D. de ſtatu hom.* quemadmodum nec naturales liberi; nam licet patrem habeant, non tamen habent juſtum; *l. 1 & paſſ. Cod. de nat. lib.* Pater enim eſt, quem juſtæ nuptiæ demonſtrant. *l. 19. D. de ſtat. hom.* OISEL.

n. *Quos ex juſtis nuptiis procreaverimus.*] Juſtæ nuptiæ ſunt, quas inter ſe cives Romani contrahunt, quibus lege vetitum non eſt, ut ſequenti capite dicetur. Sed & quos non procreavimus, habere in poteſtate poſſumus, veluti, ſi quis alium adoptaverit. qua de re *cap. 8.* [hic *tit. 5.*] ſermo erit. ALEAND.

o. *Quod jus proprium civium Rom. eſt.*] Nulli enim alii ſunt homines, qui talem in liberos habeant poteſtatem, qualem Romani habebant, ut ait Juſtinianus *§. 1. Inſt. de pat. poteſt.* nec vere aliarum gentium poteſtas in filios dici poterat, etſi præcipiebantur filii parere parentibus: ut apud Hebræos *Deuteron. cap. 27.* & Plato *lib. IV. de legibus* neque enim apud ceteros jus erat filios quoquo modo puniendi & occidendi. In Compendio locus hic ita habet. IDEM.

TITVLVS IV.

[1] *De Matrimoniis.*

[2] LEgitimæ ſunt nuptiæ, [3] ſi Romanus Romanam [4] nuptiis intervenientibus [5] vel conſenſu ducat uxorem.

§. I.

1. *De Matrimoniis.*] Ita dubio procul ſcripſit Anianus. Oiſelius in ſua editione, *De nuptiis;* quomodo titulum hunc concepit Tribonianus, & procul dubio Cajus, qui hic egit de nuptiis, hoc eſt, matrimoniis juſtis; quo pacto in ſcheda ms. Gloſſarii veteris lego: *Nuptiæ, juſtum matrimonium.* & Auctores noſtri matrimonium quoque uſurpant pro conjunctione jure civili injuſta *l. 13. §. 1. D. ad leg. Jul. de adulter.* etiam inter peregrinos. Papinianus *relat. in Collation. Moſaicar. & Romanar. legg tit 4. Civis Romanus, qui ſine connubio ſibi peregrinam in matrimonio habuit.* Contubernium quidem his adſcribit Oiſelius in nota ſua: ſed aliud, credo, agens. Imo & hominibus quibuscumque matrimonium adſcribitur *pr. Inſt. de jur. natural. gent. & civil. l. 1. §. 3. D. de juſtit. & jur.* SCHVLTING.

2. *Legitimæ ſunt nuptiæ*] Quoniam ait, eos liberos eſſe in poteſtate parentum, qui nati ſunt ex legitimis nuptiis; ideo, quæ ſint juſtæ nuptiæ, declarat. ALEAND.

3. *Si Romanus Romanam*] Juſtum matrimonium eſt, ſi inter eos, qui nuptias contrahunt, connubium ſit. Eſt autem connubium uxoris jure ducendæ facultas, quam habent cives Romani cum civibus Romanis, ut eſt apud Ulpian. *in fragm. tit. 5. & in princ. Inſt. de nupt.* Boetius quoque *in Cicer. Topic. in loco a conſequentibus*, ſic ait; *Non autem omnibus erat connubium cum Romanis, nec erant nuptiæ jure contractæ, quæ non aut inter civem Romanum, civemque Romanam inibantur, aut cui Princeps populusve civitatem, vel connubium permiſiſſet.* quod aliquando fieri denotat Ulpianus loco jam citato, & ego alibi latius exſequutus ſum. ALEAND. Ut nuptiæ ſint juſtæ & legitimæ tria requiruntur; primum, ut contrahentes ſint cives Romani; deinde, ut ſint juſtæ ætatis, ſive puberes; tertio, ut tum ipſi, tum eorum parentes,

in

in quorum poteſtate ſunt in iſtas nuptias conſentiant. *tit. Inſt. de nupt.* Dixi primum requiri, ut, qui juſtas nuptias contrahere velint, ſint CIVES ROMANI. Hi enim ſoli connubii jus habent: Ulpianus *fragm. tit. 5. Connubium habent cives Romani cum civibus Romanis, cum Latinis autem & peregrinis ita, ſi conceſſum.* Boëtius *in Topic. Ciceron. Non omnibus,* inquit, *erat connubium cum Romanis, nec erant nuptiæ jure contractæ, quæ non aut inter civem Romanum civemque Romanam inibantur, aut cui Princeps populuſve civitatem, vel connubium permiſiſſet.* Sic & Iſidorus *Origin. lib. IX. cap. ult. Connubium non eſt, cum civis Romanus cum Latina jungitur.* Hinc Seneca *lib. IV. de beneficiis. Promiſi tibi,* ait, *filiam in matrimonium: poſtea peregrinus apparuiſti. Non eſt mihi cum extraneo connubium.* Qui itaque non erant cives Romani, ſed aut peregrini, aut deportati, inter hos non erat connubium; ſed potius contubernium; quemadmodum & ſervi non matrimonium, ſed contubernium contrahere dicebantur. *l. 14. D. de rit. nupt. l. 3. Cod. de inceſt. nupt. Ulpian. fragment. tit. 5. Paul. Sentent. lib. II. cap. 19.* Requiritur & JUSTA ÆTAS, nempe ut maſculi ſint Puberes, qui & Veſticipes dicuntur Agellio *lib. V cap. 19.* Auſonio *Idyll. IV.* In Gloſſis Doſithei. *Veſticipe, pubeſcens.* Aliæ Gloſſæ: *Veſticipe, juvenis, qui barba veſtitur.* &, ut eſt apud Affranium *in Compit. cujus corpus pilare primum cœpit.* quod Polluci *lib. 2. cap. 12.* ἡβᾶν καὶ ἡβάσκειν. Cujus contrarium eſt *Impubes, inveſtis, inveſticeps,* ἄνηβος. Gloſſæ Cyrilli: ἄνηβος *impubis, impubes.* quaſi ἄνευ ἥβης. λέγεται δὲ ἥβη ἡ πρώτη τρίχωσις τῶν αἰδοίων, ut loquitur Euſtath. *ad Iliad lib 11.* Fœminæ vero, ut ſint *Viripotentes, maturæ, tempeſtivæ, Veneris muneribus potentes* Horatio, Virgil. *lib. VII.* Agell. *lib. XII. cap. 8.* Symmach. *lib. VI. Epiſt. 3.* ſive, ut ait Petronius, *quæ muliebris patientiæ legem poſſint accipere.* Gloſſæ Philoxeni: *Viripotens,* Ἔπακμος, Ἔπανδρος. Quales Græcis, ὡραῖαι γάμου, ὥραν ἔχουσαι γάμου, τὴν ἡλικίαν ἔχουσαι γάμου. Hæc ætas eſt in fœminis duodecim annorum, in maſculis vero cum decimum quartum annum expleverint. *l. 4. D de rit. nupt. l. 24. C. de nupt.* Dio Caſſ. *lib. LIV.* Δώδεκα γὰρ ταῖς κόραις ἐς τὴν τοῦ γάμου ὥραν ἔτι πλήρη νομίζεται. Vid. & Plutarch. *in Numa.* Sic Macrobius *lib. VII Saturn. cap. 7. Secundum jura publica duodecimus annus in fœmina, & quartus decimus in puero definit pubertatis annos.* Tunc enim, ut idem tradit Macrob. *lib. 1. in Somn. Scipion. cap. 6.* moveri incipit vis generationis in maſculis, in fœminis vero purgatio; eoque tempore exſurgit τῶν συνουσίας ὄρεξις. Ariſtotel. *Polit. lib. VI. cap. 17.* Philo *de Mundi opific.* Martian Capella *lib. VII. de Nupt. Philologiæ.* Fœminæ enim citius maribus pubeſcunt, idque etiam conſentiente Ariſtotele, *qui lib. VII.* περὶ ζώων ἱστορίας, tradit τὰ θήλεα θᾶττον τῶν ἀῤῥένων καὶ νεότητα καὶ ἀκμὴν λαμβάνειν. Ita & Plutarchus *Sympoſ. III. Quæſt. 4.* αἱ δὲ παρθένοι τῶν παίδων ὀργῶσι πρότερον, καὶ σαλεύονται πρὸς τὸ γεννᾶν. Utrum autem pubertas annis, an vero habitu corporis æſtimanda eſſet, dubitatum fuit inter Veteres, ut indicat Quintilianus *Inſt. Orat. lib. IV. cap. 2.* Caſſiani pubertatem in maſculis ex ſolo habitu corporis æſtimabant. Proculejani eum vero puberem eſſe dicebant, qui decimum quartum annum impleviſſet. Priſcus Javolenus eum puberem dicebat eſſe, in quem & numerus annorum & habitus corporis concurreret, ut eſt apud Ulpianum *fragm. tit. 11.* & Javoleni ſententiam obtinuiſſe ait Juſtinianus *Inſt. quib. mod tut. fin.* Servius *ad Eclog. VIII. Bene cum annis jungit habitum corporis, nam & in jure pubertas ex utroque colligitur.* Iſidorus *Orig. lib XI. cap. 2. Quidam,* inquit, *ex annis pubertatem exiſtimant: id eſt, eum puberem eſſe, qui quatuordecim annos expleverit, quamvis tardiſſime pubeſcat. Certiſſimum autem puberem eſſe, qui & ex habitu corporis pubertatem oſtendat, & generare jam poſſit.* Ubi Iſidorus Javoleni ſententiam amplecti videtur. Quidnam autem per habitum corporis Veteres Juriſconſulti deſignarint, non bene convenit inter Interpretes. Sunt, qui intelligunt turpem quandam & inhoneſtam corporum inſpectionem, quam Juſtinianus a Veteribus in maſculis obſervatam fuiſſe vult; & a ſe demum abrogatam. *pr. Inſtit. quib. mod. tut. fin. & l. ult. C. quand. tut. vel cur.* Quod & Servius, qui & alias extra Grammaticam ſuam, haud raro nugatur, quaſi id & in fœminis obtinuiſſet, innuere videtur; dum ad verba illa Virgilii *Æneid. VII.*

Jam natura viro, jam plenis nubilis annis,

notat: *Non eſt iteratum, ſed ſecundum jus dictum, in quo & ex annorum ratione, & ex habitu corporis ætas comprobatur.* Sed ſi hoc velit, graviter errat, nunquam enim id a Romanis in fœminis factum; imo forte nec in maſculis hujuſmodi quid uſitatum. nec talis inſpectio Romanorum moribus ſatis convenire videtur. Legimus quidem apud Quintilianum *Decl. CCLXXIX. Poſtea nudari filium atque in conſpectu judicum conſtitui coëgiſſet, atque interrogaret, an ille maritus eſſet, qui fieri pater non poſſet.* Sed quis adeo hoſpes eſt in bonis literis, ut ignoret liberam illam confingendi licentiam, quam ſibi Veteres in ejuſmodi Scholiaſticis exercitationibus ſumpſere? Sic quod Imp. Diocletianus in *l. 4. C. qui teſt. fac. poſſ.* ait: *Licet in adoleſcente nondum vigoris emerſiſſent veſtigia,* id de externa corporis forma, diſpoſitione ac vigore intelligendum. Ut ita Veteres JC. cum ex habitu corporis pubertatem colligi velint, nihil aliud ſignificent, quam externam illam corporis ſtaturam ac diſpoſitionem, qua aliquis liberorum procreationi operam dare poſſe judicetur. Judæos vero pubertatem ex inſpectione corporis æſtimaſſe ex eorum libris haurire licet. Puella enim, cui duodecimo anno atque die unico inſuper exacto, duo ſaltem pubis pili, quos סימן התחתון *ſignum inferius* vocant, non excreverint, pro *Minori,* ſeu קטנה habebatur. Similiter & in maſculo obſervatum, ut qui habitus, גדול ſeu *Major,* & איש ſive *Vir,* cum exacto anno decimo tertio præter diem unicum, bini ejuſmodi ei pili excreverint. quemadmodum ex Maimonide *Halach. Iſhoth,* ſeu *de re uxoria cap 2.* obſervavit Seldenus *cap. 9 De Succeſſ. ad leg. Ebr.* Vid. & Sanhedrin *cap. VIII. in principio.* Juſtinianus vero Proculejanis acceſſit; quanquam eorum ſententiam jam ante Juſti-

nianum a Romanis receptam fuiſſe ex ſupra allatis ex Dione, Plutarcho, Macrobio, ſatis manifeſte probatur, quibus & accedere poteſt Tertullianus, qui *lib. de Virginibus Velandis: Tempus*, inquit, *etiam Ethnici obſervant, ut ex lege naturæ jura ſua ætatibus reddant. Nam fœminas quidem a duodecim annis, maſculum vero a duobus amplius ad negotia mittunt: pubertatem in annis, non in ſponſalibus, aut nuptiis decernentes.* Ceterum, hæc juſtæ ætatis requiſitio efficiebat, ut ſi puella minor duodecim annis in viri domum deducta eſſet, ea non ante pro juſta uxore haberetur, quam annum duodecimum apud virum impleſſet. *l. 4. D. de ritu nupt.* neque dos promiſſa ante id tempus elapſum a viro peti poſſet. *l. dotis promiſſio. D. de jure dot.* Denique tertio requiri ad juſtas nuptias diximus CONSENSUM, cum eorum, qui coeunt, tum parentum, quorum in poteſtate ſunt. *l. 3. l. 35. D. de ritu Nupt. l. nec filium C. de nupt.* Nam nuptiæ ſine conſenſu coeuntium conſiſtere nequeunt, ſicut nec ullus alius contractus ſine conſenſu valere poteſt *l. 2. §. 3 D. de pact.* Conſenſum vero parentum adhiberi debere & naturalis & civilis ratio ſuadet; hæc propter jus patriæ poteſtatis, illa, quoniam æquum eſt, ut parentes propter liberorum educationem hoc honoris habeant, ut nuptiis conſentiant. *pr. Inſt. de nupt.* Conſenſus autem præcedere debet. *l. 25. §. 4 D. de acq. hered.* Sin vero ſequatur conſenſus, nuptiæ ab initio juſtæ non ſunt, ſed ab eo tantum tempore, quo pater filii, vel filiæ conjunctioni conſenſit, per *l. 13. §. 6. D. ad l. Jul. de adult. l 11. D. de ſtat. hom. l. 6. C. de nupt.* Sufficit vero vel tacitus conſenſus præcedens, vel concomitans. *l. 5. C. de nupt. l. 7. §. 1. D. de ſponſal.* Matris conſenſus in liberorum nuptiis, cum non ſint in ejus poteſtate, non eſt neceſſarius, ſicuti nec patris in filii emancipati *l. 25. D. de rit. nupt.* Filia autem minor viginti quinque annis etiamſi emancipata fuerit, patris etiam conſenſum in ſecundis nuptiis adhibere debet. *l. 18. l. 20. C. de nupt.* OISEL. Multa hic habet Oiſelius ſatis vulgo nota: an vero iis, quæ de inſpectione partium genitalium in maribus tradit Imperator Juſtinianus, recte fidem deneget, examinabimus ad Ulpianum *tit. 11. §. ult.* SCHULTING.

4. *Nuptiis intervenientibus, vel conſenſu*] Nuptias hic intelligit ſolemnitates illas, quibus utebantur in deductione uxoris ad mariti domum, quas hic recenſere nimis longum eſſet, quum præſertim id alii fecerint, apud quos unicuique videre eſt. Matrimonium itaque ſolo conſenſu perficitur, ut etiamſi dotis inſtrumenta defuerint, pompaque aliaque nuptiarum celebritas omittatur, nihilominus firmum ſit matrimonium, *l. ſi donationum, 22. C. de nupt.* quamobrem in liberæ mulieris conſuetudine non concubinatus, ſed nuptiæ intelligendæ ſunt, ſi non corpore quæſtum fecerit, *l. 24. D. de rit. nupt* ALEAND. Per Nuptias Cajus hic intelligere videtur celebritates ſolemnes, quæ in copulandis matrimoniis pro variis cujuſque civitatis legibus obſervantur. *l. pen. D. de don. int. vir. & uxor.* Ita enim nuptiæ a matrimonio diſtinguuntur in *l. 10. & l. 11. D. de rit. nupt. l. 27. D. de don. int. vir. & ux. l. 13. C. de nupt. §. ſi adverſus Inſt. de nupt.* De qua celebritate Quintilian. *Declam. III. Vis*, inquit, *ſcire, quid ſint nuptiæ? Aſpice illam virginem, quam pater tradidit euntem die celebri, comitante populo.* Cajus vero & has celebritates ad legitimum matrimonium conſtituendum deſiderare videtur; qua in opinione ſunt & alii quidam, qui etiam jure Romano ſolemnem illam mulieris in domum mariti deductionem a veteribus uſurpatam, ad implendas nuptias requiri exiſtimant, per *l. 5. D. de rit. nupt. l. 13. D. de cond. & dem. l. 6. C. de don. ante nupt. l. 24. C. de nupt.* Licet aliis verius videatur neutrum eorum, ut neceſſarium deſiderari, per *d. l. pen. D. de don. int. vir. & ux. & l 22. C. de nupt.* OISEL. Hoc in loco plane non videtur loqui noſter Cajus, ſed Anianus; uti jam olim cenſuit Vir Eruditiſſimus, P. Faber *Sem. ſtr. lib. II. cap. 23.* Caji tempore duobus modis inibantur nuptiæ, vel per in manum conventionem, quæ requirebat confarreationem, uſum, vel coemptionem, de qua eſt titulus Ulpiani nonus. *de his q. in man. ſunt.* ad quem de illis dicemus; vel ſine ea, cujus rei meminit idem *tit. 26. §. 7.* quales nuptiæ illo tempore frequentes erant, uti ad Ulpianum videbimus, & quas non recte in nota ſequenti omiſit Oiſelius & multi alii; cum tamen in Digeſtis & Codice vel nulla, vel vix ulla illarum, quæ per in manum conventionem fiebant, occurrant veſtigia. Dubio quidem procul Tribonianus memoriam earum illic exſtare noluit: ſed nec illa tam frequens fuit forte apud veteres, quam multi exiſtimabunt. In locis ab Oiſelio laudatis *l. 10. l 11. D. de rit. nupt. l. 27. D. de donationib. int. vir. & uxor. l. 13. C de nupt.* non quid diverſum, ſed idem ſonant nuptiæ & matrimonium. In *§. 12. Inſt. de nupt.* matrimonium videtur eſſe minus, quam nuptiæ; quo pacto & alibi matrimonium etiam dicitur de conjunctione minus jure civili legitima; uti modo eſt monitum. Deductio in Domum quod ad effectus quoſdam adhiberi debuit, de quibus *v. Jac. Gothofred. ad l. 6. Cod. Theod. de tyronib.* SCHULTING.

5. *Vel conſenſu*] Duo hæc verba diſpungenda, uti & quam plurima alia apud Gajum typis editum, ait Seldenus *in Uxore Ebraica lib. II. cap. 20.* auctoritate pulchri & pervetuſti Codicis ſui MS. Et ſane cum tribus modis apud Veteres Romanos, Uſu nempe, Farre, & Coemptione, Nuptiæ fieri ſolerent, videri poſſit ſolo conſenſu Nuptias legitimas non potuiſſe contrahi. Non fallax forſan ſpes, ſi hunc Seldeni, vel alium quempiam bonæ notæ MS. Codicem oculis luſtrare licuiſſet, quin plurima, quæ ſatis depravata in hiſce Inſtitutionibus habentur, priſtino ſuo nitori reddere valuiſſemus. Nunc nobis non adeo arriſit Apollo. Hæreo tamen adhuc, utrum hæc verba *vel conſenſu* omnino ſpuria ſint. Nam forſan & Cajus ita ſcribere potuit, reſpiciens nimirum tritum illud, *Nuptias non concubitu, ſed conſenſu effici.* Vel ſaltem Anianus hoc præ oculis habens, liberali manu iſta addere potuit. Ut enim omnino a recenti aliqua manu ſint, alii Vett. MSS. Codd. in quibus adſcripta reperiri dicuntur, obſtaculum præbere videntur. OISEL.

6. Non

§. 1. Sed [6] non omnes perſonas uxores ducere licet: [7] quia [8] nec patri filiam, [9] nec filio matrem, nec nepoti aviam. Quod non ſolum de perſonis, quæ nobis propinquitate conjunctæ ſunt, ſed etiam de adoptivis, [10] hoc eſt, [11] adfiliatis, juſſum eſt obſervari. nam etſi per emancipationem [12] adoptio diſſolvatur, nuptias tamen inter has perſonas [13] ſemper [14] conſtat illicitas.

§. 2.

6. *Non omnes perſonas*] Nuptiæ conſiſtere non poſſunt inter eas perſonas, quæ in numero parentum liberorumve ſunt, ſive proximi, ſive ulterioris gradus ſint, ut loquitur Cajus noſter *lib. XI. ad Edict. Provinciale, l. 54. D. de ritu nupt.* add. *l. ult. D. eod. l. 17. C. de nuptiis.* Sic Ulpianus *fragm. tit. 6. Inter parentes & liberos cujuſcunque gradus connubium non eſt.* Vid. Auctor. Collat. Legum Moſaicar. & Roman. *tit. 6.* IDEM.

7. *Quia nec patri filiam*] Incipit enumerare perſonas, quibuſcum inceſtum committitur, nam ſi quis ex his, quas moribus prohibemur, uxores ducere, duxerit, inceſtum dicitur committere, *l. ſororis, 39. de rit. nupt.* præcipue vero nuptiæ conſiſtere non poſſunt inter eas perſonas, quæ in numero parentum, liberorumve ſunt, ſive proximi, ſive ulterioris gradus ſint uſque ad infinitum. *l. 53. eod. tit.* ALEAND.

8. *Nec patri filiam, nec filio matrem*] Fuere tamen gentes, quæ ab hujuſmodi conjunctione non abhorruere, imo, quibus fas implere parentem, ut de Parthis ait Lucanus *lib. 1.* Sic apud Perſas matribus miſcere permiſſum, ut ſeges tam Latinorum, quam Græcorum teſtantur Auctorum. Minutius Felix *Octavio: Jus eſt apud Perſas cum matribus miſcere.* Sextus Empiric. *Pyrrh. Hypotheſ. cap. 24. lib. III.* Πέρσαι καὶ μάλιστα αὐτῶν οἱ σοφίαν ἀσκεῖν δοκοῦντες οἱ Μάγοι γαμοῦσι τὰς μητέρας. Vid. Herodot. *lib. III.* Theodoret. *Serm. III. & contra Gent. Orat. IX.* Philo Jud. *lib. de VI. & VII. præcepto Decal.* Dio Chryſoſtom. *Orat. X. & XXI.* Harmenopul. *Enchirid. lib. 1. tit. 1.* Chryſoſt. *de Virg. cap. 9.* Hieronym. *lib. II. adverſ. Jovian. cap. 6. & cap. 36.* Tatianus πρὸς Ἑλλ. Olympiodorus *in Gorg. Platon.* Tertull. *Apologet.* alii innumeri. Ita apud Aſſyrios Semiramis, poſtquam filio nupſerat, lege lata parentum & liberorum matrimonia inter ſe permiſit; unde id jus ad Perſas defluxiſſe auctor Conſtantinus Manaſſes *Annal.*

Ὁ δὲ Νινύας ἔλαβε τὴν ἑαυτοῦ μητέρα
Εἰς γαμετὴν καὶ σύνοικον ἐξ ἐρωτομανίας,
Ἔργον νοσήσας ἀσελγῆ καὶ παρὰ φύσιν ἔργον,
Καὶ Σεμιράμιδος αὐτῆς τοῦτο συνθελησάσης.
Ἐξ οὗ καὶ νόμος γέγονε παρὰ τοῖς Ἀσσυρίοις
Μητρογαμεῖν, καὶ τοὺς δεσμοὺς τῆς φύσεως συγχέειν.
Τὸ πρᾶγμα δὲ τὸ μυσαρὸν τοῦτο καὶ βδελυκτέον
Ἐξ Ἀσσυρίων ὁρμηθὲν μετέβη καὶ πρὸς Πέρσας.

Adde Agathiam *lib. 11. de bello Goth.* Juſtin. *lib. 1.* Auguſt. *de Civit. Dei lib. XVIII. cap. 2.* P. Oroſ. *lib. 1. cap. 4.* Sic de Medis, Æthiopibus, & Indis ſcribit Hieronym. *lib. 11. adverſ. Julianum.* De Hybernis Strabo *lib. IV.* & de Arabibus Idem *lib. XVI.* De Naura incolis Curtius *lib. VIII. cap. 2.* De Nomadibus Chryſoſtomus *Hom. VIII. in ſecund. Pauli Epiſtol. ad Corinth.* Idem ſcelus obtinuiſſe apud Machlyes & Auſes non difficile eſt colligere ex Herodoto *lib. IV.* item Garamantas, ex Platone *de Republ. lib. V.* Ariſtotel. *Polit. lib. II. pr.* Plinio *lib. V. cap. 8.* Lactantio *Divinar. Inſtit. lib. III. cap. 21.* & Chaldæos ex Cæſario apud Glycam, & Cedrenum in rebus Alexandri. Horrendum vero eſt, quod de Zenone Cittiæo ſcribit Sextus Empiricus *Pyrrh. Hypoth. lib. III. cap. 24.* cum nempe dixiſſe: μὴ ἄτοπον εἶναι τὸ μόριον τῆς μητρὸς, τῶν ἑαυτοῦ μορίων, τρίψαι, καθάπερ οὐδὲ ἄλλό τι μέρος τοῦ σώματος αὐτῆς τῇ χειρὶ τρίψαι φαῦλον ἂν εἴποι τις εἶναι. OISEL. In verbis Sexti Empirici V. C. Æ. Menagius *ad Diogen. Laert. lib. VII. n. 33.* legit μητρὸς τοῖς ἑαυτοῦ μορίοις τρίψαι, ſenſu meliore.

9. *Nec filio matrem*] Perſæ matrem ducebant defuncto patre, teſte Philone *in lib. de ſpecial. legib.* quod ſcelus Oedipodi accidit, & quanquam per ignorantiam, quot mala peperit? ALEAND.

10. *Hoc eſt adfiliatis*] Cujacius *lib. VII. Obſ. cap. 15.* ex hac adfiliatorum appellatione argumentum colligit, hanc Epitomen eſſe Aniani; nam eodem vocabulo utitur in interpretatione *l. 2. Cod. Theod. de legit. hered.* IDEM.

11. *Adfiliatis*] Ita Anianus interpretatur illud Gaji *de adoptivis*, vocabulo barbaro, & ſuo ſæculo nato; quo & idem Anianus utitur in *l. 2. Cod. Theod. de legitim. hered.* Gloſſæ Iſidori: *Adfiliatio, pæne naturæ imitatio.* Papias: *Adfiliatio, adoptio in loco filii.* OISEL.

12. *Adoptio diſſolvatur*] Cajus noſter *lib. XII. ad Edict. Provincial.* Nefas, *inquit*, exiſtimatur eam quoque uxorem ducere, quæ per adoptionem filia neptiſve eſſe cœperit; in tantum, ut etſi per emancipationem adoptio diſſoluta ſit, idem juris maneat. *l. 55. D. de rit. Nupt.* Cujus ratio poſita eſt in reverentia, quæ parentibus debetur; quæ adeo magna eſſe debet, ut, licet cognatio diſſoluta ſit emancipatione, propter memoriam priſtinæ neceſſitudinis, & quod olim pater fuerit, ab hujuſmodi nuptiis abhorrere debeamus. IDEM.

13. *Semper conſtat illicitas*] Ob publicum pudorem, & nominis reverentiam, quamvis adoptivi emancipati liberorum nomen amittant, *l. 3. D. unde lib.* turpe enim eſt, quam diu vocavimus matrem, hanc poſtea vocemus uxorem, & mulier, quem filium habuit, hunc maritum vereatur. In aliis perſonis, præterquam in parentibus, & liberis hoc non procedit. itaque patris adoptivi mei matrem, aut materteram, aut neptem ex filio, ſi emancipatus fuero, uxorem ducere poſſum, ſcilicet quia poſt emancipationem extraneus intelligor, *l. quinetiam 55. D. de ritu nuptiar.* ALEAND.

14. Con-

§. 2. [15] Inter fratrem quoque & ſororem, ſive eodem patre ac matre nati fuerint, ſive diverſis matribus aut patribus, matrimonia eſſe non poſſunt. [16] Inter adoptivos etiam fratres illicita ſunt conjugia, niſi forte adoptio [17] emancipatione fuerit diſſoluta: [18] nam ſi emancipatio intervenerit, nuptiæ inter hujusmodi fratres licito contrahuntur.

§. 3. [19] Fratris quoque & ſororis filiam uxorem ducere non licet.

§. 4.

14. *Conſtat*] Oiſel. *conſtat eſſe.* Sed verbum *eſſe* in editionibus aliis non extat.

15. *Inter fratrem quoque &c.*] Ad eos venit, qui transverſo gradu conjuncti ſunt, quorum nuptiæ uſque ad certum terminum prohibentur. ac primo fratrum, ſororumque nuptias ait eſſe interdictas, nec intereſt, ex juſtis nuptiis cognatio deſcendat, an vero non: nam & vulgo quæſitam ſororem quis vetatur uxorem ducere, *l. & nihil, 54 D. de ritu nupt.* qua hoc jus moribus non legibus introductum eſt, ideo naturale jus, & pudor inſpiciendus eſt. quare etſi ad leges ſerviles cognationes, & adfinitates non pertinent, *l. Juriſconſultus, 10. §. 1. D. de grad. & adfinib.* tamen in hoc jure ſervandæ ſunt, *l. libertinus 8. l. adoptivus, 14. §. 2. D. de rit. nupt.* non paremus enim nominibus cognatorum etiam in ſervis: nam parentes, & filios, fratreſque etiam ſervorum dicimus, *d. l. Juriſconſultus §. 1.* Jure itaque gentium fratrum connubia vetita ſunt, quamvis apud quoſdam populos recepta fuiſſe legantur: quam conjunctionem nec Plato videtur improbare *lib. V. de Repub.* nam quod in mundi initio fratribus ſorores copulabantur, hoc factum eſt compellente neceſſitate, quod poſtea damnabile viſum eſt, *35. q. 1. cap. 1.* ALEAND. *l. 17. C. de Nupt.* Simplicius *Commentar. in Epictet.* Τοῦ δὲ ἔθους καὶ τοῦ νόμου τὴν πρὸς ἀδελφὴν, ἢ ἀδελφὸν μίξιν ἀποκωλύσαντος. Ita Phocilydes *in Gnomis:*

Μηδὲ κασιγνήτης ἐς ἀπότροπον ἐλθέμεν εὐνήν.

Hanc legem Athenienſes violarunt; apud eos enim fratribus & ſororibus conſanguineis, ὁμοπατρίοις, non vero ὁμομητρίοις, nuptias contrahere licitum. Cornelius Nepos *in Cimone: Habuit in matrimonio ſororem germanam ſuam Elpinicem, non magis amore, quam patrio more ductus; Athenienſibus enim licet eodem patre natas uxores ducere.* Sororem quam vocet *Germanam*, ipſe Nepos explicat, dum addit eodem patre natam; quæ alias *conſanguinea* dicitur. Quod & fecit Juſtinianus *Inſt. de legit. agn. ſucceſſ* §. 3. & ibidem §. 4. utrumque nomen conjunxit, & ſororem ὁμοπάτριον appellavit *germanam conſanguineam.* Idem de Athenienſibus, quod Corn. Nepos, teſtatur & Philo Judæus *de Legib. Special.* ubi & addit contrarium a Lacedæmoniis obſervari; apud eos nimirum fratres & ſorores uterinos, non vero conſanguineos matrimonio jungi: ὁ μὲν γὰρ, inquit, Ἀθηναῖος Σόλων ὁμοπατρίας ἐφεὶς ἄγεσθαι, τὰς ὁμομητρίας ἐκώλυσεν· ὁ δὲ Λακεδαιμονίων νομοθέτης ἔμπαλιν, τὸν ἐπὶ ταῖς ὁμογαστρίοις γάμον ἐπιτρέψας, τὸν πρὸς τὰς ὁμοπατρίας ἀπεῖπεν. Vid. Minut. Felic. *Octav.* Cyrill. *contr. Julian. Imper* Apud Ægyptios vero univerſim inter fratres & ſorores, ſive per alterutrum parentem, ſive per utroſque prognatos legitima erant connubia, ut eſt apud eundem Philonem Judæum *dict. lib.* Hinc Seneca *Apocol.* ubi Claudio ſororis nuptias objicit: *Athenis dimidium licet, Alexandriæ totum.* Sextus Empiricus *Pyrrh. Hypoth. lib III. c. 24* οἱ Αἰγύπτιοι τὰς ἀδελφὰς ἄγονται πρὸς γάμον, καὶ, ὥς ὁ ποιητής φησιν,

Ζεὺς Ἥρην προσέειπε κασιγνήτην ἄλοχόν τε.

Vide & eundem *lib 1. cap. 14.* Diodor. Sicul. *Biblioth. lib. 1* Pauſan. *in Arcadic.* OISEL.

16. *Inter adoptivos.*] *l. per adoptionem, l. 17. D. de rit nupt.* quod & Pontificio jure comprobatum eſt, *c. uni. de cogn. lega.* ſtante igitur adoptione a cognatis abſtinere debemus, cognati vero adoptivorum ſunt, qui & adgnati ſunt, *l. ſi qua, 12. in fin. D. de ritu nupt.* ALEAND.

17. *Emancipatione fuerit diſſoluta*] Per adoptionem enim quæſita fraternitas eo uſque impedit nuptias, donec manet adoptio, ut ait Cajus noſter in *l. 17. D. de rit nupt* Et Paulus *lib. Sentent. apud Auctor. collat. leg. Moſaic. & Roman. Adoptiva cognatio,* inquit, *impedit nuptias inter parentes ac liberos omnimodo: inter fratres eatenus, quatenus capitis minutio non intervenit.* Tum enim amplius non ſunt fratres & ſorores: quia civilis cognatio, ſive agnatio, quæ per legitimum ac civilem modum, nimirum adoptionem, contracta, per eundem modum, nempe per emancipationem diſſolvitur. Vid. Theophil. *lib. 1. tit 10. §. 2.* OISEL.

18. *Nam ſi emancipatio intervenerit*] Emancipatio jus adgnationis ſolvit, non jus cognationis. in adoptivis tamen etiam cognationis jus ſolvit, neque enim adoptivus cognatus intelligi poteſt, niſi & adgnatus ſit. dum igitur manet adoptio, manet & cognatio, quoniam qui adgnatus eſt, & cognatus eſt. *l. ult. §. 1. D. de grad. & adf.* ſed ſoluta adoptione, quia deſinit eſſe adgnatus, nec cognatus per conſequens eſt; adoptio enim jus ſanguinis non adfert, *l. qui in adoptionem, 23. de adopt.* Hinc patet, poſſe me uxorem ducere eam, quæ in adoptione ſoror mihi fuit: neque enim fratrum, & ſororum nomen ita verendum eſt, ut parentium: quum apud veteres puellæ amatores ſuos fratres, illi e contra amaſias ſorores blando vocabulo appellarent, quod eruditiſſimo cuique notum eſſe exiſtimo. ALEAND. Idem ſi quis unum in adoptionem dederit. Ita Dion Caſſius *lib. LX p. 687* tradit, Claudium poſtquam Neronem adoptaverat, Octaviam filiam ſuam in adoptionem dediſſe, antequam illam Neroni in matrimonium daret. SCHULTING.

19. *Fratris quoque & ſororis filiam.*] Hic adgnoſcenda eſt Aniani additio; neque enim ſcripſit Cajus, fratris filiam

§. 4. [20] Sororem quoque patris ac matris [21] uxores accipere non licet. §. 5.

filiam uxorem habere non licere, ſed ſororis tantum, ob Senatusconſultum indultu Claudii factum: de quo ſic Suetonius *cap. 26. Verum illecebris Agrippinæ, Germanici fratris ſui filiæ, per jus oſculi, & blanditiarum occaſiones pellectus in amorem, ſubornavit proximo Senatu, qui cenſerent, cogendum ſe ad ducendum eam uxorem, quaſi Reipubl. maxime intereſſet, dandamque ceteris veniam talium conjugiorum, quæ ad id tempus inceſta habebantur. Ac vix uno interpoſito die confecit nuptias, non repertis, qui ſequerentur exemplum, excepto libertino quodam, & altero Primipilari, cujus officium nuptiarum & ipſe cum Agrippina celebravit.* qua de re etiam Tacitus late *lib. XI.* Ex eo igitur tempore admittebantur eæ nuptiæ; quod tamen ad ſororum filias tractum non eſt, quod enim contra rationem juris receptum eſt, non eſt producendum ad conſequentias, *l. 14. de legib.* ex quo id intelligitur, quod ait Ulpianus *in fragmen. Regul. tit. 5. Inter cognatos autem ex transverſo gradu olim quidem uſque ad quartum gradum matrimonium contrahi non poterat: nunc autem etiam ex tertio gradu licet uxorem ducere, ſed tantum fratris filiam, non etiam ſororis filiam aut amitam, vel materteram, quamvis eodem gradu ſint, &c.* Sic enim legendum indicant fragmenta in Collatione legum Moſaicarum & Romanarum *tit. 6.* ubi & hæc Pauli ſententia refertur. *Inter parentes, & liberos jure civili matrimonia contrahi non poſſunt, nec filiam ſororis, aut neptem ducere poſſumus.* Et veſtigia quædam ſunt in Pandectis, ut Papinianus adulterium committi ait cum ſororis filia, *l. miles §. 1. D. ad l. Jul. de adult l. ſi adulterium, 38. §. 1. eod. tit.* ut & Ulpianus *in l. etiam, 56. D. de ritu nupt.* & Paulus ſororis pronepotem matrimonio jungi non poſſe, *l. ſororis 39. D. eod. titul. de ritu nupt.* Cur enim his locis de ſororis filia aperte definitur, de fratris filia verbum nullum? Id autem poſtea correctum invenitur a Diocletiano & Maximiano, *l. nemini 17. Cod. de nupt.* quum tamen nec ab iis correctum ſit, nam ea verba, *præterea fratris tui filia, & ex ea nepte,* addita ſunt a Triboniano: neque enim habentur in edicto Diocletiani & Maximiani, cujus ea *l. 17.* particula eſt. quod edictum integrum eſt in Collatione Legum Moſaic. *t. de inceſt. nupt.* ubi ea particula ſic habet; *cum quibus autem perſonis tam cognatorum, quam ex adfinium numero contrahi non liceat matrimonium, hoc edicto noſtro complexi ſumus: cum filia, nepte, pronepteque; matre, avia, proavia; & ex latere amita, ac matertera, ſororis filia, & ex ea nepte. itemque ex adfinibus privigna, noverca, ſocru, nuru, ceteriſque, quæ antiquo jure prohibentur, a quibus cunctos volumus abſtinere.* Et quamvis etiam eorum Imperatorum conſtitutionibus interdictæ eæ nuptiæ eſſent, tamen non potuit hoc ſcribere Cajus, qui tot annis ante eos vixit, nempe M. Aurelii Antonini temporibus. Interdictæ ſunt certe a Conſtantino, Chriſtiano Imper. *l. 1. Cod. Theodoſ. de inceſt. nupt.* ex quo jure Anianus hic Cajum loquentem facit. ALEAND. Sic in *l. 17. C. de nupt. l. ult. C. de inceſt. nupt. l. ult. Cod. ſi nupt. ex reſcript. pet. §. fratris. Inſtit. de nupt.* Et hoc quidem ſemper in ſororis filia obtinuit. Fratris vero filiam aliquando uxorem ducere licuit. Ulpianus apud Leg. Roman. & Moſaic. Pariatorem. *tit. 6. Nunc ex tertio,* inquit, *gradu licet uxorem ducere, ſed fratris tantum filiam, non etiam ſororis.* De filia ſororis idem ex Paulo liquet, ex quo locus ibidem ſtatim ſubjungitur: *Inter Parentes & liberos matrimonia contrahi non poſſunt: nec filiam ſororis, aut neptem ducere poſſumus.* Itemque ex Papiniani loco, & Impp. Diocletiani & Maximiani reſcripto ibidem adductis. Ex quo reſcripto etiam manifeſtum eſt *l. 17. C. de inceſt. nupt.* quæ eſt eorundem Impp. a Triboniano interpolatam eſſe, quoad ea, quæ habet de fratris filia & nepte. & ob id in *l. 39. & l. 56. D. de rit. nupt. l. 38. §. 1. D. ad l. Jul. de Adult.* loquuntur JC. de ſororis filia, nepte, pronepte, cum qua neque connubium, neque concubinatus eſt, non de fratris filia; & in *l. ult. D. de cond. ſin. cauſ. & l. 57. D. ritu nupt.* de avunculo, non de patruo. Fratris autem filiam uxorem ducere poſſe a Claudio primum introductum, cum Agrippinæ, Germanici fratris ſui filiæ, in amorem pellectus, eam ſibi matrimonio jungere vellet; ac a Senatu poſtulavit hujusmodi matrimonia impoſterum legitima eſſe, ut referunt Tacitus *Annal. lib. XII.* & Suetonius *in Claudio,* uti & Zonaras. Unde Seneca Tragicus *in Octavia,* ubi has nuptias exſecratur:

Genitamque fratris conjugem captus ſibi
Toris nefandis flebili junxit face.

Hujuſmodi vero nuptiæ a Nerva iterum vetitæ, ut Xiphilinus in Nerva tradit. Ἐνομοθέτησε δὲ ἄλλα, καὶ περὶ τοῦ μὴ ἐξευνουχίζεσθαί τινα, μήτε ἀδελφιδῆν γαμεῖν. Quod & refert Zonaras *in Annal.* Nomine ἀδελφιδῆς apud Xiphilinum intelligendam fratris filiam ex Polluce, Heſychio & Moſchopulo jam pridem ab aliis monitum. Non tamen diu hoc obſervatum, ſed paullo poſt iterum nuptiæ cum fratris filia, ex edicto Claudii pro licitis haberi cœperunt. Nam Capitolinus de Antonino Philoſopho: *Filiam ſuam,* inquit, *Lucillam, fratri deſpondit.* & de Heraclio, quod fratris filiam in uxorem duxerit, teſtatur Zonaras *Tom. III. Annal.* Sed Impp. Conſtantinus & Conſtans Conſtitutione, quam exhibet Cujacius *Obſerv. lib. VIII. cap. 28.* tale connubium, ut abominandum capitali pœna vetuere. Poſtea tamen imperante Zenone, ac a Baſiliſco tyrannide occupata, rurſus hujusmodi nuptiæ permiſſæ, in quas Zeno recuperato imperio graviſſime iterum animadverti voluit. *l. ult. C. de inceſt. nupt.* (hanc enim Zenonis eſſe Conſtitutionem Cujacius vult. *d. l.*) & *l. ult. C. ſi nupt. ex reſc. pet.* OISEL. Videnda quoque, quæ hac de re noviſſime ſcripſit V. C. Ger. Noodt *Obſervation. lib. II. cap. 5.*

20. *Sororem quoque patris ac matris*] Amitam, & materteram ducere non licet, etiam ſi per adoptionem conjunctæ ſint, *l. 17. D. de rit. nupt.* ALEAND. Amitam, vel materteram uxorem ducere non poſſe notum eſt ex *§. 6. Inſt. de nupt. l. 17. §. 2. D. de rit. nupt. l. 17.*

§. 5. [22] Genero quoque [23] ſocrum ſuam, [24] nec ſocero nurum uxorem accipere licet, [25] neque vitrico privignam, [26] neque privigno novercam.

§. 6. [27] Fratres [28] enim amitinos vel conſobrinos in matrimonium jungi nulla ratione permittitur.

§. 7.

C. de nupt. Ea vero eſt differentia inter utramque, quod nec amitam, quamvis adoptivam, materteram vero adoptivam ducere poſſum. *dd. ll* & ratio differentiæ, quia amita mihi & agnata & cognata eſt; matertera vero ſolummodo cognata; Regula autem juris eſt, cognationem, quæ natura contingit, in adoptione pro nulla haberi. Διὰ τὸν κάνονα λέγοντα, ut eſt apud Theophilum, τὸ ἐν φύσει κογνάτον ἐν θέσει ὐδὲν ἔιναι νομίζεται. OISEL.

21. *Uxores*] Sic editiones antiquæ & novæ. ſine cauſa in ſua Oiſelius repoſuit *uxorem*.

22. *Genero quoque ſocrum*] *§. 7. Inſt. de nupt. l. 17. C. de nupt.* Paulus apud Leg. Moſaic. & Rom. Collat. *Nec ſocrum*, inquit, *nec nurum, privignam, nec novercam aliquando citra pœnam inceſti uxorem ducere licet.* Optimum vero eſt, nec ſine ratione, quod Paulus addat *aliquando*, id eſt, quæ *quondam* ſocrus, nurus, privigna, vel noverca fuerit. τὸ ποτὲ, ut habet Theophilus: δεῖ δὲ προστεθῆναι τὸ Ποτὲ, καὶ λέγειν, ὐ δύναμαι λαμβάνειν πρὸς γάμον τὴν ποτέ μου νύμφην, ἢ τὴν ποτέ μου προγόνην. Si enim adhuc ſit ſocrus, nurus, privigna, vel noverca, major obſtat ratio, quamobrem nullam harum uxorem ducere liceat; quia eodem tempore duas uxores nemini habere licet. Vide Theophilum *lib. I. tit. 10.* OISEL.

23. *Socrum ſuam.*] Qua appellatione non tantum uxoris meæ mater, ſed avia, & proavia intelligitur. Sed nec matrem ejus, quam ſponſam habui, uxorem ducere poſſum, *l. adoptivus, 14. §. ult. D. de ritu nupt.* ALEAND.

23. * *Socrum ſuam, neque novercam*] Hujusmodi ſunt nuptiæ, quas Cicero *pro Cluentio* exſecratur: *Nubit genero ſocrus, auſpicibus nullis, nullis auctoribus, funeſtis ominibus. O mulieris ſcelus incredibile, & præter hanc unam in omni vita inauditum! O libidinem effrænatam & indomitam! O audaciam ſingularem!* Et merito, ſocrus enim, uti & noverca matris loco ſunt. ἐπειδὴ μητέρων τάξιν ἐπέχουσι, ait Theophilus. Sic de ſocru Libanius *Epiſtol.* CCCXV. ἡ πενθερὰ δέ σοι τίμιον, ὥσπερ ἡ μήτηρ ἔστω. Apud Ariſtenætum *lib. II. epiſt.* 8. gener ſocrus ſuæ amore flagrans, inquit: τί οὖν πράξω; πῶς ἀνέδως πρὸς ἐρωμένην, πῶς ἐπιεικῶς πρὸς πενθερὰν ἐκλαλήσω; αὕτη με τὸν κηδεστὴν ἐξ εὐνοίας παῖδα καλεῖ. πῶς ἐρωτικῶς οὖν διαλέξομαι γυναικὶ, ἣν πολλάκις μητέρα προσεῖπον; Sic quam Lycophron dixerat δευτέραν τεκοῦσαν, *ſecundam matrem*, Tzetzes interpretatur μητρυιὰν, *novercam*. Philo Jud. *de legib. ſpecial.* Τοσαύτην δὲ ὁ ἡμέτερος νόμος φυλακὴν πεποίηται τοῦ πράγματος, ὥστε ὐδὲ προγόνῳ τελευτήσαντος πατρὸς ἀγέσθαι μητρυιὰν ἐφῆκε, διά τε τὴν εἰς τὸν πατέρα τιμὴν, καὶ διότι μητρυιᾶς καὶ μητρὸς ὄνομα συγγενές. Calliſtus apud Tacitum *Annal.* XII. Lolliam Paullinam laudans, inquit eam *vacuam æmulatione, & privignis parentis loco futuram.* Phocylides:

Μητρυιῆς μὴ ψαῦε γε δεύτερα λέκτρα γονῆος,
Μητέρα δ' ὡς τίμα τὴν μητέρος ἴχνια βᾶσαν. OISEL.

24. *Nec ſocero nurum, nec vitrico privignam*] Filiarum enim loco ſunt, ἐπειδὰν θυγατέρων τάξιν ἐπέχουσι. Theophil. Philo Jud. *de ſpecial legib.* Μηδ' αὖ πρόγονον, χήραν, ἢ παρθένον, ζώσης μὲν τῆς γυναικὸς ἐπάγεσθαι, ἀλλὰ μηδ' ἀποθανούσης· δυνάμει γὰρ ὅγε πρόγονος πατήρ. ὀφείλει τὴν ἐκ τῆς γυναικὸς ἐν τάξει θυγατρὸς τίθεσθαι IDEM.

25. *Neque vitrico privignam*] Quia filiæ loco eſt *d. l. adoptivus, 14. §. nunc videamus. §. adfinitatis, Inſt. de nupt.* Philo *in lib. de ſpecial. legib. Non fratris, patruive uxorem licet ducere, tanto minus privignam, cui vitricus parentis loco eſt, & ipſa viciſſim loco filiæ, nempe ex uxore hujus genita.* ALEAND.

26. *Neque privigno novercam*] Quia matris loco eſt, *§. Socrum quoque, Inſt. de nupt.* etiamſi ſponſa tantum patris fuerit, *l. ſi qua, 12. §. 1. D. de ritu nupt.* Philo Hebr. *eod. lib. At noſtra lex tantam cautelam adhibuit in hoc negotio, ut ne a privigno quidem poſt patris obitum novercam duci permittat, tum ob patris reverentiam, tum quia noverca, & mater cognatæ appellationes videntur.* Antoninus tamen Caracallus novercam duxit, *quæ* (ut teſtatur Spartianus) *quum eſſet pulcherrima, & quaſi per negligentiam ſe maxima corporis parte nudaſſet, dixiſſetque Antoninus, vellem, ſi liceret, reſpondiſſe fertur, ſi libet, licet; an neſcis te Imperatorem eſſe, & leges dare, non accipere? quo audito furor inconditus ad effectum criminis roboratus eſt: nuptiaſque eas celebravit, quas, ſi ſciret, ſe leges dare, vere ſolus prohibere debuiſſet: matrem enim (non alio dicenda erat nomine) duxit uxorem.* Hæc Spartianus. Hodie privignum vocamus Filiaſtrum, non adeo barbaro vocabulo, nam & in jure Pontificio id nomen legitur, ut 30. *q. 1. c. 2.* & aliis locis, & in antiquis inſcriptionibus Romæ & Patavii. ALEAND. Plura dabit Eruditiſſimus du Cange *Gloſſar. med. & infimæ Latinitatis verb. Filiaſter.*

27. *Fratres enim amitinos, vel conſobrinos*] Lego, *Fratres etiam &c.* Hic aliud Aniani facinus detegendum eſt: neque enim eſſe poteſt, ut Cajus ſcripſerit, conſobrinos matrimonio conjungi non poſſe, id enim nullo jure vetabatur, ut colligi poteſt ex *l. 3. D. de ritu. nupt.* ex *l. Lucius 78. §. filiam, D. ad S. C. Trebell.* & aliis auctoribus. Tempore tamen Theodoſii eæ nuptiæ vetitæ erant, nec contrahi poterant, niſi ex indulgentia Principis, *l. uni. C. Theod. ſi nupt. ex reſcrip. pet. Caſſiod. Var. lib. VII. epiſt. 46.* de quo & Paulus Diaconus in ejus vita ſic ait: *Tantum pudori tribuens, & continentiæ, ut conſobrinarum nuptias, tanquam ſororum vetuerit.* Idque poſt Theodoſii mortem anno primo confirmarunt ejuſdem filii Arcadius & Honorius, *l. 3. C. Theod. de inceſt. nupt.* atque ad has conſtitutiones Anianus interpretationes ſcripſit, non item

ad

§. 7. [29] Sed nec uni viro duas ſorores uxores habere, nec [30] uni mulieri duobus fratribus jungi permittitur. §. 8.

ad eam, qua iidem Imperatores nono poſt primam anno, Fl. Stilicone iterum, & Anthemio Coſſ. haſce nuptias permiſerunt, quæ non in Theodoſii, ſed in Juſtiniani Codicem ſolum relata eſt, *l. celebrandis, 19. C. de nupt.* itaque & in §. *duorum Inſt. de nuptiis*, recte legitur: *Duorum autem fratrum, vel ſororum liberi, vel fratris, & ſororis conjungi poſſunt.* nam duci ex tantum perſonæ in quarto gradu prohibebantur, quæ loco filiorum, aut parentium eſſent. conſobrinæ autem nec parentium, nec filiorum loco ſunt. At hodie quoque hæ nuptiæ vetitæ ſunt ex Pontificum jure, cui omnino parendum eſt. IDEM.

27. * *Fratres etiam amitinos, vel conſobrinos.*] Sic connexio inſtituenda. nam τῷ *enim*, quod antea pro *etiam* hic legebatur, nullus hic locus. Quæ vero hoc §. de amitinorum, vel conſobrinorum nuptiis dicuntur, eas nempe nulla ratione permitti, ab Aniani manu ſunt, & ad ſæculi ſui morem ex Gothorum jure accommodata; nam apud Gothos Theodoſii Conſtitutio, qua conſobrinarum nuptiæ, antea licitæ, prohibitæ, & de qua mentio in *l. 1. Cod. Th. ſi nupt. ex reſcr. pet.* recepta fuit, ut apparet ex Caſſiodoro, *lib. VII. Variar.* De Theodoſio Majore ſcribit Sextus Aurelius Victor, eum tantum pudori & continentiæ tribuiſſe, *ut conſobrinarum nuptias vetuerit, tanquam ſororum.* Meminere & hujus Conſtitutionis Paulus Monachus *in Theodoſio*, & D. Ambroſ. *lib. VIII. epiſt. ad Paternum.* Theodoſii filii Arcadius & Honorius, primo imperii ſui anno, patris ſui Conſtitutionem confirmarunt, uti patet ex *l. 3. Cod. Theod. de inceſt. nupt.* quam legem mutilatam & interpolatam Tribonianus tranſtulit in Cod. Juſtinianeum. & exſtat *l. 6 C. de inceſt. nupt.* Poſtea vero aliquot annis interjectis, iidem Impp. abrogata patris & ſua Conſtitutione, nuptias inter conſobrinos ut legitimas, eſſe voluere. *l. 19. C. de nupt.* quod jus & a Juſtiniano comprobatum & receptum. *d. l. 19 & §. 4. Inſt. de nupt.* quanquam ſint, qui de eo dubitant, cum in quibusdam Mss. *d. §. Inſt.* negatio adſcripta reperiatur: uti & apud Theophilum, qui de conſobrinis dicit, οὐ δύνανται πρὸς γάμον συνάπτεσθαι. Et ſane veriſimilius eſt, Theophilum negationem ex ſeculi ſui jure, quo iterum ejusmodi nuptiæ improbatæ, addidiſſe. Unde & in libris Baſilicorum propter Juniorum Principum Conſtitutiones, *d. l. 19. C. de nupt.* non eſt tranſlata. Et hinc quoque tale connubium illicitum dicitur Harmenopulo. *lib. IV. tit. 6.* Mich. Attaliati *Synopſ. jur. tit. 26.* Leoni & Conſtantino in ἐκλογῇ τῶν νόμων. *tit. 12.* & Matthæo Monacho *Quæſt. Matrimon. tit. de grad. ſept. conſang.* OISEL. Anianum hic non Caji, ſed temporis ſui doctrinam tradidiſſe, notarunt jam dudum Viri Præclari, Jac. Cujacius *ad §. 4. Inſt. de nupt.* Car. Ann. Fabrotus *ad Theophil. D. §. 4.* pluresque alii. Idque rectius, quam dicere Cajum Theodoſii demum ætate vixiſſe; quod volebat Hotmanus *ad d. §. 4.* Anianus quidem Caji Epitomator ſeculo demum ſexto hæc ſcripſit; at Cajus ſub Pio & Marco Antoninis floruit. Quod attinet Theophilum, in uno Ms. codice negationem ab initio non exſtitiſſe, ſed recentiori manu additam eſſe, teſtatur is, quem modo laudavi, Fabrotus; qui recte quoque notat *ad §. 3. Inſt. d. t.* non poſſe videri Theophilum boni interpretis functum eſſe officio, ſi ipſe illam addidiſſet. Et ſane alibi idem Theophilus jus inſtitutionum, etſi poſtea eſſet mutatum, ita tamen repræſentavit in ſua Paraphraſi, uti id erat a Juſtiniano perſcriptum. SCHULTING.

28. *Enim*] Sichard. *etiam*, quo modo edidit & Oiſelius; in reliquis invenitur *enim:* quod, utcumque non tam bonum habeat ſenſum, mutari tamen non debuit abſque ulla idonea auctoritate. Incommode loqui ſolet Anianus, qui *nam* uſurpat pro *ſed, tit. 1. §. 4. & tit. 2. § 1.* ubi jam id monitum eſt: alibi etiam *enim* pro *autem, lib. II. tit. 8. §. 3.* & hic *Fratres enim* ſcripſit pro *Sed & fratres.* IDEM.

29. *Sed nec uni viro duas ſorores, &c.*] Intellige diverſis temporibus, nam duas uxores habere eodem tempore, etiam ſi ſorores non ſint, moribus Romanis non convenit, *l. 2. C. de inceſt. nupt. l. 5. C. de donat. ante nupt.* & infamis, eſt qui duas habet, *l. 1. D. de his, qui notant. infam. l. cum qui 18. C. ad leg. Jul. de adult.* ALEAND. Ita Impp. Valentinianus, Theodoſius & Arcadius Conſtitutione ſua, quæ eſt *l. 5. C. de inceſt. nupt.* duabus ſororibus conjungendi licentiam quocunque etiam modo diſſoluto conjugio, ſubmoverunt. S. Baſilius *Epiſtola* CXCVII. *ad Diodorum.* ἐάν τις, inquit, πάθει ἀκαθαρσίας ποτὲ κρατηθεὶς ἐκπέσῃ πρὸς δυοῖν ἀδελφαῖν ἄθεσμον κοινωνίαν, μήτε γάμον ἡγεῖσθαι τοῦτο, μήθ' ὅλως εἰς ἐκκλησιαστικὸν πλήρωμα παραδέχεσθαι πρότερον ἢ διαλῦσαι ἀπ' ἀλλήλων. De infelici exitu matrimonii Honorii Imp. qui duas Stiliconis filias, unam poſt alteram, duxerat, teſtantur Zonaras *Tom. III. Annal.* Marcellinus Comes *in Chronico*, & Paul. Diaconus *lib. XIV. Append. ad Eutropium.* Ex Novella Patriarcharum Siſinii & Xiphilini, ne ſororem quidem ſponſæ defunctæ aliquis uxorem ducere poteſt, modo ſponſa ſeptennio major fuerit; nam ante eam ætatem ſponſalia non cenſentur mutuo conſenſu contracta. Novellæ verba apud Harmenopulum *Enchirid. lib. IV. tit. 6.* ſunt; οὐδὲ τὴν ἀδελφὴν τῆς μνηστῆς μου ἀποθανούσης λαβεῖν εἰς γυναῖκα δύναμαι, εἰ μόνον ἑπταέτης ἦν ἐκείνη καὶ ἐπέκεινα· ὁπότε καὶ κατὰ συναίνεσιν ἡ μέσον ἡμῶν προέβη μνηστεία. OISEL.

30. *Uni mulieri duobus fratribus*] Quemadmodum nec vir duas ſorores ducere, ita nec mulier duobus fratribus nubere poteſt, ut variis Imperatorum Conſtitutionibus ſancitum. *l. 5. l. pen. l. ult. C. de inceſt. nupt. l. 1. l. 3. Cod. Th. eod l. 17. C. de nupt.* Canone 2. Concilii Neocæſarienſis mulier duobus fratribus nupta ab Eccleſiæ membris abſcindi jubetur, niſi forſan reſciſſo hujusmodi matrimonio, propter humanitatem pœnitentia ei largiatur. Γυνὴ ἐὰν γήμηται δύο ἀδελφοῖς, ἐξωθείσθω μέχρι θανάτου, πλὴν ἐν τῷ θανάτῳ ἀποῦσα, ὡς ὑγιήνασα λύσει τὸν γάμον, διὰ τὴν φιλανθρωπίαν ἕξει τὴν μετάνοιαν. Specialis fuit lex Hebræorum de vidua fratris ſine liberis defuncti a ſuperſtite fratre aut ducenda, aut dotanda; ut qui

pri-

§. 8. Quod ſi quis [31] inceſtas vel nefarias, id eſt, quæ ſunt ſuperius comprehenſæ, nuptias inierit, [32] nec uxorem habere videtur, nec filios: nam hi, qui ex hujusmodi conceptione nati fuerint, [33] quamlibet matrem videantur habere, [34] patrem vero nullatenus habere cenſentur, & tanquam ſi [35] de adulterio concepti fuerint, computantur: [36] qui [37] ſpurii appellantur [38] hoc eſt ſine [39] patre filii.

§. 9.

primus ex eo matrimonio naſceretur, demortui fratris nomen ferret, ejusque filius cenſeretur, de qua *Deut. c. 25. com. 5.* Si vero frater liberos reliquiſſet, tum fratris viduam ducere nefarium cenſebatur. Ut & teſtatur Joſephus *Antiquit. lib. XVII.* ubi de Archelao agens: Τῶ πατρίυ, inquit, παράβασιν ποιησάμενος, Γλαφυρὰν μὲν τὴν Ἀρχελάυ θυγατέρα, Ἀλεξάνδρυ δὲ τῶ ἀδελφῶ γαμετὴν γενομένην, ἐξ ὗ καὶ τέκνα ἦν αὐτῇ, ἀπώμοτον ὂν Ἰυδαίοις, γαμετὰς ἀδελφῶν ἄγεσθαι, γαμεῖ. De hac vero, ut & aliis exceptionibus, quibus ex Rabbinorum ſententiis fratris demortui viduam ducere nefas, vid. Selden. *Uxor. Ebraic lib. I. cap. 12. & ſeqq.* OISEL. Quod ſcribit de lege Hebræorum, ex ea fratris uxorem fuiſſe ducendam aut dotandam, id non ita ſcriptum eſt in lege *Deuter. cap. 25. v. 5. & ſeqq.* ſed lex vult plane illam accipi in matrimonium, propoſita ignominiæ nota. SCHULTING.

31. *Inceſtas vel nefarias*] Itaque non tantum nuptias cum illis, quæ in linea recta nobis conjunctæ ſunt, ſed & cum illis, quæ in linea ſunt collaterali, nefarias vocat: & ſane has quoque ducere nefas *l. 9. §. pen. D. lib. & poſtum.* & has violare, eſt contra fas *l. 5. D. de quæſtionib.* Atque ita Impp. Diocletianus & Maximianus in edicto, relato in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 6.* quas vocaverant prius generaliter illicitas inceſtasque nuptias, poſtea appellant nefariam conjunctionem. Adeoque quod Vir Summus, Jac. Cujacius *Paratitl. t. C. de inceſt. & inutilib. nupt.* tradit, nefarias non dici, quæ ineuntur cum cognatis a latere, perpetuum eſſe non videtur. IDEM.

32. *Nec uxorem habere videtur, nec filios*] *l. ſi quis 6. Cod. de inceſt. nupt.* ALEAND. In illegitima conjunctione nec vir, nec uxor, nec nuptiæ, nec matrimonium, nec dos intelligitur, ut loquitur Imperator noſter *§. 12. Inſt. de nupt.* hæc enim nomina juſti conjugii propria ſunt. *l. 6. C. de interd. matr. l. 6. C. de inceſt. nupt. l. 3. D. de jur. dot. l. 20. C. de don. ant. nupt.* Hinc Concilium Matiſconenſe *Can. 18. Inceſtam copulationem, in qua nec conjuges, nec nuptias recte appellari leges ſanxerunt, catholica deteſtatur eccleſia.* OISEL.

33. *Quamlibet matrem habere videantur*] Mater enim nunquam latere poteſt, ſed ſemper certa eſt; etiamſi filius vulgo quæſitus. *l. 5. D. de in jus vocand.* Ulpian. *fragm. tit. 4.* Calphurnius Flaccus Declam. XXX. *In quo puero, neſcio quid indignius, utrum patris origo, quod eſt dubia, an matris, quod certa eſt.* Huc facit illud Syneſii *epiſt. 111.* in fine, ubi legem illam damnat, quæ filium ab alenda matre meretrice exſolvit; cum mater ipſi æque certa ſit, ac legitime nato uterque parens. itaque quod ex juſta conjunctione natus utrique parenti debet, id filium matri meretrici debere: Ἄπαγε, inquit, τῶ νόμυ· τοῖς γὰρ ὗτω γεγονόσιν, ἀποδέδεικται μὲν ἡ μήτηρ, ὁ δὲ λοιπὸς τῶν γονέων, ἀμφισβητήσιμος. ὅσον ὗν ἀμφοτέροις παρὰ τῶν εὖ γεγονότων ὀφείλεται, τῦτο πᾶν ἥκειν ἔδει παρὰ τῶν ἀπατόρων εἰς τὰς μητέρας. IDEM.

34. *Patrem vero nullatenus habere cenſentur*] Quia talem habent patrem, quem legibus habere non licet. *l. 23. D. de ſtatu hom.* Pater enim tantum dicitur, quem nuptiæ demonſtrant. *l. 5. D. de in jus vocand.* & viciſſim filius, qui ex viro & legitima ejus uxore naſcitur. *l. 6. D. de his q. ſui vel al.* Unde apud Calphurnium Flaccum *Declam. XL. Non eſt,* inquit, *filius tuus. Nuptiis enim ſolemnibus non eſt natus.* Imo ex inceſto coitu nati ne naturalium quidem nomine veniunt. *l. Sacris 45. C. de Epiſc. & cler. Novell. LXXIV. cap. 6.* Ac eſt perſpicuus error Theophili *lib. 1. tit. 10.* dum hujusmodi natos naturales filios eſſe dicit. Sed eodem jure ſunt, uti vulgo concepti, qui nec patrem habere intelliguntur, quoad ea, quæ ſunt juris civilis & effecta juſti matronii, puta, quod nec in patris poteſtate, nec familia, nec ſacris ſint *§. 12. Inſt. de nupt. l. 3. C. ſolut. matr. l. 4. C. Theod. de inceſt. nupt.* Jure Civili quoque natis ex hujusmodi nefariis & inceſtis nuptiis, ne quidem alimenta debentur. *Nov. LXXIV. cap. 6. Nov. LXXXIX. cap. 15.* Sic Auguſtum ex nepte Julia poſt damnationem editum infantem agnoſci alique vetuiſſe, auctor eſt Suetonius in ejus Vita. IDEM. Theophilus in *§. 12 Inſt. de nupt.* dicit, ita natos eſſe tales, ὓς ἡ φύσις ἐδωρήσατο, ὁ νόμος ἀγνοεῖ, *quos natura dedit, lex ignorat:* quod veriſſimum eſt: natura enim illos produxit, idque meri facti eſt, nec negari poteſt: at hos liberos eſſe naturales eo ſenſu, quo dicuntur naturales in jure noſtro, vel illorum loco haberi, non dicit Theophilus. verum ſubjungit, illos, quod ad patriam poteſtatem attinet, perinde haberi, ac ſi ex meretricio coitu eſſent concepti, uti & verba Imperatoris exigebant. Nihil ergo peccavit Theophilus. SCHULTING.

35. *De adulterio*] Et hoc Aniani, non Caji, qui dixit tales haberi, quaſi vulgo conceptos, quales vocantur ſpurii, ut docet Imperator *§. 12. Inſt. h. t.* & ipſe mox Anianus docet, illos ſpurios appellari, quos hic dicit computari quaſi de adulterio concepti eſſent. Locutus vero hic eſt Anianus ex uſu ſui loci & temporis, quibus etiam pro ſtupro ſimilive illicito coitu adulterium uſurpabatur. In legibus

§. 9. [40] Regula juris hoc continet, [41] ut qui legitime concipiuntur, tempore conceptionis ſtatum ſumant: qui vero non de legitimo matrimonio concipiuntur, ſtatum ſumant eo tempore, quo naſcuntur. Ac proinde legitima

legibus Wiſigothorum *lib. III. tit. 4. §. 7. Si puella ingenua, ſive vidua ad domum alienam adulterii cauſa venerit, & ipſam ille uxorem habere voluerit &c. add. §. 8. 14. 15. 16. 17. 18.* Plura dabit is, cui hæc debeo, Eruditiſſimus du Cange, *Gloſſar. med & inſim. Latinit. voc. adulterium.* IDEM.

36. *Qui ſpurii appellantur*] Spurii ſunt vulgo quæſiti, qui patrem demonſtrare non poſſunt, vel qui poſſunt quidem, ſed eum habent, quem habere non licet, *l. 23. D. de ſtatu. hom.* ALEAND.

37. *Spurii appellantur*] Spurii proprie dicuntur, qui volgivaga Venere, ſive ex meretrice publica, aut ſcorto meritorio procreati. Gloſſæ Nomicæ: *Spurius* πορνογέννητος. Eædem Gloſſæ: *Spurios*, συρφετοὺς, πορνογενεῖς. Qui & in jure Pontificio *Manſeres*, & *Manzeres* appellari videntur: ſic enim vocem hanc pro qualicunque ſcorti prole ejuſdem juris magiſtri accipiunt, *ad tit. de Renunciat. cap. 10. Niſi cum. §. Perſonæ.* Vocis origo non aliunde petenda, quam ex Ebraico ממזר, quod occurrit *Deuter. cap. 23. com. 2.* & ab Interpretibus Græcis, uti & vulgatæ verſionis Auctore, ἐκ πόρνης, ſeu, *de ſcorto* natum redditur. Quanquam id a Judæorum magiſtris ſtrictius plerumque ſumatur, & pro eo, qui ex coitu naſcitur, ſive כרית, id eſt *Exciſione*, ſive ultimo ſupplicio ex ſententia forenſi plectendo. Vide ſis Selden. *de ſucceſſ. ad leg. Ebræor. cap. 3.* Inque ea ſignificatione magis conveniret cum *ſpurii* appellatione, uti Cajus ea voce hoc loco utitur, dum *ſpuriorum* nomine eos etiam vocat, qui ex inceſto coitu naſcuntur. OISEL.

38. *Hoc eſt, ſine patre filii*] Plutarchus *in Problem. Spurius primum nomen eſt apud Romanos, ut Sextus, & Decimus, & Cajus. Prima autem nomina non tota ſcribunt, ſed aut una littera, ut T. Titum; aut duabus, ut GN. Gneum; aut tribus, ut SEX. Sextum, & SER. Servium. Sic Spurius SP. ſcribebatur; eos autem, qui ſine patre erant, qui* ἀπάτορες *Græce dicuntur, S. & P. deſignabant, quaſi Sine Patre. Hoc errore factum, ut Spurii ſine patre dicerentur.* ALEAND.

39. *Sine patre filii*] Cajus hic in eadem eſt ſententia, in qua eſt Plutarchus *in Quæſt. Roman.* dum *ſpurios* dictos vult, quaſi *ſine patre* natos. Ortum eſt hoc nomen a communi literarum nota, S. P, nimirum, qua & prænomen *Spurius*, & *ſine patre* natus denotabatur. Sic enim Plutarchus, cum, de Romanis agens, quærit: διὰ τί τοὺς ἀπάτορας σπορίους υἱοὺς καλοῦσιν; οὐ γὰρ, reſpondet, ὡς Ἕλληνες νομίζουσι, καὶ λέγουσιν οἱ ῥήτορες ἐν ταῖς δίκαις, συμφορητοῦ τινος καὶ κοινοῦ σπέρματος γεγόνασιν, ἀλλὰ ἔστιν ὁ Σπόριος τῶν πρώτων ὀνομάτων, ὡς ὁ Σέξτος καὶ ὁ Δέκιμος, καὶ ὁ Γάϊος. τὰ δὲ πρῶτα τῶν ὀνομάτων οὐχ' ὁλογραφοῦσιν, ἀλλ' ἢ δι' ἑνὸς γράμματος, ὡς τὸν Τίτον καὶ τὸν Λούκιον καὶ τὸν Μάρκον· ἢ διὰ δυοῖν, ὡς τὸν Τιβέριον καὶ τὸν Κνέον· ἢ διὰ τριῶν, ὡς τὸν Σέξτον καὶ τὸν Σερούιον. ἔστιν οὖν καὶ ὁ Σπόριος τῶν διὰ δυοῖν γραφομένων, τοῦ Σ. καὶ τῶν Π. γράφουσι δὲ διὰ τούτων καὶ τοὺς ἀπάτορας, σίνε πάτρις, οἷον ἄνευ πατρός· τῷ μὲν σίγμα τὸ σίνε, τῷ δὲ Π τὸ πάτρις σημαίνοντες. τοῦτο οὖν τὴν πλάνην ἐποίησε, τὸ διὰ τῶν αὐτῶν γραμμάτων τὸ Σίνε πάτρις, καὶ τὸν Σπόριον γράφεσθαι. Subjungit & aliam, licet magis turpiculam hujus nominis rationem Plutarchus, dum inquit: Λεκτέον δὲ καὶ τὸν ἕτερον λόγον· ἔστι δὲ ἀτοπώτερος, τοὺς γὰρ Σαβίνους φασὶ τὸ τῆς γυναικὸς αἰδοῖον ὀνομάζειν σπόριον· εἶτα ἐφυβρίζοντας οὕτω προσαγορεύειν τὸν ἐκ γυναικὸς ἀγάμου καὶ ἀνεγγύου γεγεννημένον. OISEL. Videndus quoque de etymologia verbi *ſpurius* V. C. Æg. Menagius *Amœnitat. Jur. Civil. cap. 39.*

40. *Regula juris hoc continet &c.*] Idem ſcribit Ulpianus *in fragm. Regul. in calce tit. 5.* & certe quo ad regulam juris veriſſimum eſt, ex legitimis nuptiis natos liberos patrem ſequi, vulgo quæſitos matrem, *l. quum legitimæ, 19. D. de ſtatu hom.* quam & eſſe legem naturæ ait Ulpianus in *l. 24. eod. tit.* quare ex Cive Romano & Latina Latinus naſcitur, & ex libero, & ancilla ſervus, quoniam cum his connubia non ſunt, ut idem affirmat in *fragm. tit. 5.* In legitimo igitur matrimonio conceptus, etiam ſi mater ſtatum mutet, tamen liber, & in poteſtate patris naſcitur. At qui vulgo conceptus eſt, quoniam patrem habere non cenſetur, matrem ſequi debet, quocunque ſtatu ea ſit. itaque ſi naſcens matrem, quæ prius ancilla fuerat, liberam inveniat, liber eſt; & e contra, ſi ex libera ancillam inveniat, ſervus naſcitur. & hæc quidem juris regula eſt. Ceterum favore libertatis, cujus gratia multa adverſus rigorem juris recepta ſunt, admittunt juris prudentes, ut quocunque tempore libera fuerit mater, ſeu tempore conceptionis, ſeu partus, ſeu medio tempore, is, qui naſcitur, liber ſit, ſive ex juſtis nuptiis, ſeu vulgo quæſitus ſit, ut ſcribunt Paulus *lib. 11. Sentent. tit. 24.* & Martianus in *l. 5. D. de ſtatu hom.* ALEAND.

41. *Ut qui legitime concipiuntur*] Sic & Ulpianus *in fragm. tit. 5. In his*, inquit, *qui jure contracto matrimonio naſcuntur, conceptionis tempus ſpectatur, in his autem, qui non legitime concipiuntur, editionis. veluti, ſi ancilla conceperit, deinde manumiſſa pariat, liberum parit: nam quamvis non legitime concepit, cum editionis tempore libera ſit, partus quoque liber eſt.* Ita quidem de jure eſt, ſed propter favorem libertatis receptum eſt, ut liber naſcatur, cujus mater aut conceptionis, aut partus, aut intermedio tempore libera fuerit. *l 5. §. 2. & 3. D. de ſtat. hom. Paul. Sentent. lib. 11 tit. 24.* Nec intereſt, utrum juſtis nuptiis procreatus, an vero vulgo quæſitus ſit, quia non debet, ut loquitur Marcianus *d. l. 5. §. 2. D. de ſtat. hom.* calamitas matris nocere ei, qui in ventre eſt: vel, ut ait Theophilus *lib. 1. tit. 4.* οὐδὲ γὰρ βλάπτει τὴν τοῦ παιδὸς εὐγένειαν, τὸ ἐκ πορνείας γεννᾶσθαι τὴν σύλληψιν. OISEL.

42. *Ser-*

legitima conjunctione conceptus, etiamſi mater ejus ſtatum mutet, id eſt, ſi ancilla fiat, ille, qui legitime conceptus eſt, ingenuus naſcitur: nam qui non legitimo matrimonio concipitur, ſi mater ejus ex ancilla, dum prægnans eſt, libera facta fuerit, liber naſcetur: ſi vero ex ingenua ancilla prægnans facta fuerit, [42] ſervus naſcetur; quia non legitime, ſed vulgo conceptus eſt.

42. *Servus naſcetur*] Ita volebat ratio juris, a qua tamen jam Imp. Hadrianus reſcripto ſuo receſſit in muliere ultimo ſupplicio damnata *l. 18. D. de ſtat. homin.* & in damnata in metallum Imp. Antoninus *l. 4. C. de pœn.* adeoque merito circa partus aliarum, quæ quovis modo libertatem perderent, idem receptum eſt. Jure novo Imp. Juſtinianus voluit generaliter in quæſtionibus de ſtatu & familia partus tempus inſpici, niſi utilius infantibus ſit conceptionis tempus obſervari *l. 11. fin. C. de naturalib. liber.* SCHVLTING.

TITULUS V.

[1] *De Adoptionibus.*

[2] Adoptio [3] naturæ ſimilitudo eſt, ut aliquis filium habere poſſit, quem non generaverit.

§. 1. Et ipſa adoptio duobus modis fit: una, quæ adrogatio dicitur: alia, quæ adoptio. [4] Adrogatio eſt, quando aliquis

[a] *Generalis enim adoptio duobus modis fit: aut Principis auctoritate, aut Magiſtratus imperio.* [b] *Principis auctoritate ad-*

1. *De adoptionibus*] Quoniam filiosfamilias non ſolum natura, verum & adoptiones faciunt, *l. 1. D. de adopt.* ideo quum de iis dixerit, qui natura ſunt filii, ſubjicit de his, qui per adoptionem in alterius poteſtatem veniunt. ALEAND.

2. *Adoptio naturæ ſimilitudo eſt*] Filiosfamilias non ſolum natura, verum & adoptiones faciunt, ut ait Modeſtinus, *l. 1. D. de adopt.* Unde Quintilianus *Declamatione CCCXLVI. Dando in adoptionem jus omne translatum eſt.* Gloſſæ Philoxeni, *Adoptio*, τεκνοποιΐα, υἱοθεσία. ἔςι δὲ υἱοθεσία, ut eſt apud Theophilum, νόμιμος πρᾶξις μιμουμένη τὴν φύσιν πρὸς παίδων παραμυθίαν ἐπινενοημένη. ſive Adoptio eſt actus legitimus naturam imitans, quo quis in filii locum aſſumit eum, qui ſibi extraneus eſt, ad ſolatium eorum, qui liberis carent, inventus. Quod adoptio ſit actus legitimus, ſive legis actio patet, ex *l. 3. l. 4. D. de adopt. l. 1. Cod. eod.* In *l. 23. D. de lib. & poſt.* adoptio dicitur *naturæ imago.* OISEL. Adoptio in ſpecie eſt legis actio *l. 4. D. h. t. l. 3 D. de offic. Proconſul. l. 1. D. de offic. Juridic.* adeoque pertinet ad actus jurisdictionis, & quidem voluntariæ: a quibus differunt actus legitimi, ſive ſolennia negotia, quæ publice privatimve ſolenni modo & ritu celebrantur; quales multos enumerat J.Ctus *l. 77. D. de R. J.* Adrogatio ad juriſdictionem non pertinet, ſed ſupremæ poteſtatis auctoritatem deſiderat. SCHVLTING.

3. *Naturæ ſimilitudo eſt*] Adoptio naturæ imago eſt, *l. filio 23. D de lib. & poſtu.* ideo quum natura major minoris filius eſſe nequeat, conſequens eſt, ut nec majorem minor adoptet, *l. 15. in fin. D. hoc tit.* adoptio enim in his perſonis locum habet, in quibus & natura habere poteſt, *l. ſeq. eod.* ALEAND.

a. *Generalis enim adoptio &c.*] Exſtat in *l. 2. D. de adopt.* Adoptionis nomen generale eſt; in duas autem ſpecies dividitur, quarum altera adoptio ſimiliter dicitur, altera adrogatio *l. 1. D. eod. tit.* IDEM.

4. *Adrogatio eſt*] Antiquiſſimis temporibus adrogatio ſolemni juris ordine fiebat per populum comitiis curiatis, arbitris pontificibus, ac habita tum ſedula inquiſitione, de ætate ejus, qui adoptare vellet, tum jurejurando conceptis verbis præſtito, ne id fieret dolo malo, bonaque ejus, qui adrogabatur, per hujusmodi actum inſidioſe appeterentur. Is etiam, qui adrogandus, interrogabatur, an *auctor fieret*, hoc eſt, an id fieri pateretur, ut eſt apud Ciceronem *Oratione pro Domo ſua,* & Agell. *lib. V. c. 19.* ubi & formula rogationis, quæ ad populum haberetur, exſtat: *Velitis, jubeatis, Quirites, uti Lucius Valerius Lucio Titio tam jure legeque filius ſibi ſiet, quam ſi ex eo patre, matreque familias ejus natus eſſet: utique ei vitæ necisque in eo poteſtas ſiet, uti patri endo filio eſt? Hæc ita, ut dixi, ita vos, Quirites, rogo.* Et hunc arrogandi per populum modum etiam aliquamdiu ſub Principibus duraſſe, certum eſt. Nam ex Tacito *lib. 1. Annal.* & Suetonio *in Auguſto*, liquet, Tiberium ab Auguſto in foro lege Curiata adoptatum. Ita & Neronis adoptionem cenſuerunt Patres, populus juſſit. Tacit. *lib. XII. Annal.* Imo ad Imperatoris Galbæ tempora

aliquis [5] patrem non habens adoptatur, & ipſe ſe in poteſtatem adoptivi patris dat. Et ideo adrogatio dicitur, quia & ille, qui adoptat, [6] interrogatur, utrum illum, quem adoptat, filium habere velit: & ille, qui adoptatur, interrogatur,

optamus eos, qui ſui juris ſunt; quæ ſpecies adoptionis dicitur adrogatio, [c] *quia & is, qui adoptat, rogatur, id eſt, interrogatur, an velit eum, quem adoptaturus ſit, juſtum ſibi filium eſſe; & is, qui adoptatur, rogatur, an id fieri patiatur.*

tempora perduraſſe, ut privatorum adoptiones lege Curiata apud Pontifices fierent, manifeſte Tacitus teſtatur *lib. 1. Hiſtor.* apud quem Galba, cum Piſonem adoptaret, inquit: *Si te privatus lege Curiata apud Pontifices, ut moris eſt, adoptarem, &c.* Quo tempore vero primum Principis auctoritate adrogatio fieri cœpta, cum veterum monumenta id non exacte teſtentur, & nobis ex veteri formula NON LIQVERE dicendum. Saltem ex Cajo noſtro liquet, jam ſuis temporibus Principis auctoritate adrogationem factam; niſi forſan quis ſuſpicetur Tribonianum falcem ſuam in Caji verba, quæ ex libro 1. Inſtitutionum in *l. 2 D. de adopt.* adduxit, immiſiſſe, ac ad poſteriorum Imperatorum Conſtitutiones accommodaſſe. Neque hoc modo divinanti fundamentum deerit, quo conjecturam ſuam ſuperſtruxerit. Harum enim inſtitutionum libro ſecundo, ubi Cajus, tractans de modis, quibus teſtamenta infirmentur, ait: *Si quis poſt factum teſtamentum adoptaverit* (generali verbo utitur, pro ſpeciali *adrogaverit*) *apud populum illum, qui ſui juris.* Si adrogatio facta apud populum, certe non fuit auctoritate Principis. Sic & Ulpianus, qui haud dubio poſt Cajum vixerit, *in fragm. tit. 8.* adrogationem per populum, & Romæ tantum (utpote ubi adhuc quaſi imago quædam veterum comitiorum) fieri ſcribit. Quicquid ſit, conſtat veterum adrogandi per populum morem paulatim in deſuetudinem abiiſſe, ac adrogationem, ut loquuntur Impp. Diocletianus & Maximianus, *l. 2. C. de adopt.* ex indulgentia Principali factam, perinde valuiſſe apud Prætorem, vel Præſidem intimatam, ac ſi per populum jure antiquo facta fuiſſet. Quibus vacat adire poſſunt Ræwardum *in de Auctoritate Prudent. cap. 6.* Ubi alio modo Caji verba explicare ſtudet. OISEL. Videri quoque poſſunt, quæ ſcribit Aleander *ad lib. 11. tit. 3. de exheredatione liberor. §. 3.* aliquid etiam dicetur ad Ulpianum *tit. 8. de adoptionib.*

5. *Patrem non habens*] Ita Anianus expreſſit, quod Cajus dixerat, *qui ſui juris eſt.* Agell. *lib. V. cap. 19. Adrogantur,* inquit, *qui, cum ſui juris ſunt, in alienam ſeſe poteſtatem tradunt: ejuſque rei ipſi auctores fiunt.* Sui juris intellige eum, qui jam veſticeps, ſive pubes ſit, nam impubes, qui & inveſtis, auctor in eam rem fieri non poteſt; imo pupillus olim ne auctore quidem tutore adrogari poterat; nam, ut ait Agellius dicto loco, *tutoribus in pupillos tantam eſſe auctoritatem poteſtatemque fas non eſt, ut caput liberum fidei ſuæ commiſſum alienæ ditioni ſubjiciant.* Hodie vero & pupilli ex Conſtitutione D. Antonini adrogari poſſunt. Ulpian. *fragm. tit. 8.* IDEM. Simili modo perperam Anianus loquitur *lib. 11. tit. 3. §. 3. eum, qui ſui juris eſt, hoc eſt, qui patrem non habet.* & mox hoc ipſo in loco, *patrem habens,* pro, *in poteſtate parentis conſtitutus,* & in §. 4. *avum paternum non habuerint,* pro, *non fuerint in avi paterni poteſtate.* SCHVLTING.

b. *Principis auctoritate*] Antea populi, ut tradit Agellius *lib. V. c. 19.* nam comitia curiata præbebantur arbitris Pontificibus, quæ igitur olim per populum, hodie per Imperatorem fit, *l. 2. in fin. C. de adopt.* nam lege Regia populus ei, & in eum omne ſuum imperium, & poteſtatem contulit, *l. 1. D. de conſtit. Princip.* ALEAND.

6. *Interrogatur*] Editio Pariſ. CIↃ IↃ LXXXVI. *apud curiam interrogatur,* non addito, unde illa *apud curiam* hauſta ſint: adeoque, quoniam id ignoro, nec in aliis editionibus illa invenio, non auſus fui illa in contextum recipere. Et quod ad rem ipſam attinet, emancipationem quidem ante curiam factam eſſe ſuo tempore docet Anianus *tit. ſeq. §. 3.* quod & in adoptione in ſpecie factum eſſe non nego: verum de adrogatione hic ſermo eſt: illa autem non curiæ, at ſummæ poteſtatis auctoritate indiget. Si tamen illa verba in antiquis codicibus, quorum inſpiciendorum nulla plane nobis eſt copia, exſtarent, hoc ſenſu poſſent accipi, ut res quidem in curia perageretur; ita tamen, ut ſubintelligeretur, opus etiam eſſe Principis indulgentia, non diſſimili ratione, ac fieri videmus in *l. 2. C. hoc tit.* SCHVLTING.

c. *Quia & is, qui adoptat, rogatur &c.*] Vera ne hæc etymologia eſt? an ea, quam tradit Agellius iis verbis? *Adrogatio autem dicta, quia genus hoc in alienam familiam tranſitus per populi rogationem fit.* quæ verior videtur, nam & Sextus Pompejus. *Rogatio* (inquit) *eſt, quum populus conſulitur de uno pluribusve hominibus, quod non ad omnes pertineat, & de una pluribuſve rebus, de quibus, non de omnibus ſanciatur.* Ejus autem rogationis verba Agellius hæc refert. *Velitis, jubeatis, uti L. Valerius L. Titio tam jure, legeque filius ſiet, quam ſi ex eo patre, matreque familias ejus natus eſſet; utique ei vitæ, neciſque in eum poteſtas ſiet, uti patri endo filio eſt? Hoc ita, ut dixi, ita vos Quirites, rogo.* Quum vero tempeſtate Caji adoptio per populi rogationem amplius non eſſet in uſu, ſatius duxit etymon tradere ſuis temporibus accommodatum. Sed & quum per populum adoptabatur, non tantum populus, ſed & is, qui adoptabat, & qui adoptabatur, rogabantur, ut Cicero oſtendit *in Orat. pro domo ſua,* quum ait: *Credo enim, quamquam in illa adoptione legitime factum eſt nihil, tamen te eſſe interrogatum, auctorne eſſes, ut in te P. Fontejus vitæ, neciſque poteſtatem haberet, uti in filio.* ALEAND.

rogatur, utrum id fieri velit. Illa vero [7] alia adoptio eſt, ubi quis patrem habens, ab alio patre adoptatur: & ita ille, qui adoptatur, de [8] certi patris poteſtate diſcedit, & in adoptivi patris incipit eſſe poteſtate.

[d] *Imperio magiſtratus adoptamus eos, qui in poteſtate parentis ſunt: ſive primum gradum liberorum obtineant, qualis eſt filius, filia:* [e] *ſive inferiorem, qualis eſt nepos, neptis, pronepos, proneptis.*

§. 2. Nam & [9] feminæ adoptari poſſunt, ut loco filiarum adoptivis patribus habeantur: [10] feminæ vero adoptare non poſſunt, quia nec filios ex ſe natos in poteſtate habent.

§. 3.

7. *Alia adoptio eſt, ubi quis patrem habens &c.*] Et hæc adoptionis ſpecies olim ex Jure Veteri ſolemni juris ordine fiebat; erat enim actus legitimus, qui in filiisfamilias trina mancipatione & bina manumiſſione; in ceteris vero liberis una tantum mancipatione peragebatur: *l. ult. C. de adopt.* De hac adoptionis ſpecie Agellius *lib. V. c. 19. Adoptantur*, inquit, *cum a parente, in cujus poteſtate ſunt, tertia mancipatione in jure ceduntur, atque ab eo, qui adoptat, apud eum, apud quem legis actio eſt, vindicantur.* Legis actio dicitur eſſe apud eum, apud quem aliquid fit ex præſcripto & forma legis, cum ſolemnibus ad eam rem peragendam conſtitutis. Hodie vero ex Jure Juſtinianeo, pater deſiderans filium in adoptionem dare, ſufficit, ut hoc ipſum actis intervenientibus apud competentem judicem manifeſtet, præſente eo, qui adoptatur, & non contradicente, nec non eo præſente, qui adoptat. *d. l. ult. C. de adopt. & §. 8. Inſt. quib. mod. j. p. pot. ſol.* OISEL.

d. *Imperio magiſtratus &c.*] Qui ſui juris erat Curiatis comitiis alterius poteſtati ſubjiciebatur: qui in parentis poteſtate, in alienam familiam tranſibat imperio magiſtratus, hoc eſt, adhibitis ſolemnibus in jure apud magiſtratum, apud quem legis actio eſt, *l. 4. D. de adopt.* Fiebat autem hæc adoptio per æs & libram, ut plerique actus legitimi, Agellius *eod. lib. V. Adoptantur, quum a parente, in cujus poteſtate ſunt, tertia mancipatione in jure ceduntur, atque ab eo, qui adoptat, apud eum, apud quem legis actio eſt, vindicantur.* ſicque intelligitur Suetonius *Augus. cap. 64* cum ait: *Cajum & Lucium adoptavit domi per æs, & libram emptos a patre Agrippa.* videbatur enim naturalis pater filium alteri vendere, & tradere, ut in nexu moris erat, accepto ſeſtertio nummo, quaſi pretii loco. Hac autem in re opus trina mancipatione erat, ut etiam in emancipationibus, quas ſolemnitates abſtulit Juſtin. *l. ult. C. hoc tit.* ALEAND.

8. *De certi patris*] Hoc eſt patris naturalis. Neſcio, an hæc, quæ ſequuntur, Tribonianus dempſerit ex *d. l. 2* recte enim adaptari poſſunt poſt illa verba: *qualis eſt nepos, neptis, pronepos proneptis. Nam &c.* IDEM.

e. *Sive inferiorem, qualis eſt nepos*] In his non tres mancipationes, ſed una ſatis erat, *d. l. ult. C. de adopt.* IDEM.

9 *Fœminæ adoptari poſſunt.*] Antequam populus jura ſua in Principem tranſtuliſſet, fœminæ adrogari non poterant, id quod ita ſcribit Agellius: *Neque pupillus autem, neque mulier, quæ in parentis poteſtate non eſt, adrogari poſſunt: quoniam & cum fœminis nulla comitiorum communio eſt, &c.* Sic enim omnino cum negatione legendum eſt; non ut vulgo; *quæ in parentis poteſtate eſt;* nam ii tantum Curiatis comitiis adrogabantur, qui ſui juris erant, non qui ſub alterius poteſtate. Hodie vero fœminæ ex reſcripto Principis adrogari poſſunt, ut Cajus noſter teſtatur *in l. 21. D. hoc tit. l in adoptionem, 8. C. eod.* IDEM. Fœminæ ſemper quidem adoptari potuere; adrogari autem jure veteri non poterant, quia adrogatio fiebat in comitiis auctore populo; cum fœminis vero nulla comitiorum communio erat, ut ait Agellius *lib. V. cap. 19.* Nunc vero ex reſcripto Principis & fœminæ adrogari poſſunt. *l. 21. D. de adopt.* OISEL. Fœminas olim adrogari non potuiſſe docet quoque Ulpianus *tit. 8. §. 5.* uti a Cujacio emendatus eſt.

10. *Fœminæ vero adoptare non poſſunt*] Adoptio jus patriæ poteſtatis tribuit, at mulier filios in poteſtate habere non poteſt, *§. ceteri, Inſt. de hered. qualit. & different.* ipſa enim familiæ ſuæ & caput, & finis eſt, *l. pronunciatio, 195. de verb. ſign.* & qui naſcuntur, in familia matrum non eſſe, palam eſt *l. ſequ.* quare conſequens eſt, ut mulier adoptare non poſſit. aliquando tamen ex indulgentia Principis adoptare mulier conceditur in ſolatium amiſſorum liberorum; non tamen ut adoptatos in poteſtate habeat, ſed tanquam ſe progenitos naturales & legitimos, *l. 5. C. hoc tit. §. pen. Inſt. eod.* ALEAND. Fœminæ neutro modo adoptare poſſunt, ut ait Ulpian. *fragm. tit. 8. in fine.* quia nec naturales liberos in poteſtate habent. Poſtea tamen iis ex indulgentia Principis permiſſum, ut in ſolatium liberorum amiſſorum, πρὸς παραμυθίαν τῶν τελευτησάντων αὐτῆς παίδων, ut loquuntur Theophilus, & Harmenopulus *lib. II. tit. 8.* adoptare poſſint. *l. 5. C. de adopt. l. 29. § 3. D. de inoff. teſtam.* Adoptatus tamen a fœmina non fit ei filiusfamilias, ſed tantum filius; nec enim eum ut filium habent in poteſtate; quem tantum in ſolatium orbitatis accipiunt, & ut habeant heredem. Itaque *d. l. 5. C. de adopt.* de viduis capienda eſt, nec ad nuptas extendenda. Ex Leonis tamen *Novell XXVII* fœminis ſimpliciter, uti & virginibus adoptare permiſſum. Quam & in Oriente receptam fuiſſe, conſtat ex Harmenop. *Enchirid. lib. II. tit. 8. §. 4.* & Mathæo Monacho *Quæſt. matrim. tit. de adopt.* OISEL.

11. *Spado-*

§.3. [11] Spadones autem, qui generare non poſſunt, adoptare poſſunt: & licet filios generare non poſſint, quos adoptaverunt filios habere poſſunt.

§. 4. [12] Si quis vero filios habens ſe dederit adoptandum, non ſolum ipſe in patris adoptivi poteſtatem redigitur, ſed & filii ejus, [13] ſi tamen avum

§. 1. Illud utriuſque adoptionis commune eſt, quod & hi, qui generare non poſſunt, [f] quales ſunt ſpadones, adoptare poſſunt.

§. 2. [g] Hoc vero proprium eſt ejus adoptionis, quæ per Principem fit, quod is, qui liberos in poteſtate habet, ſi ſe adrogandum dederit, non ſolum ipſe poteſtati pater-

11. *Spadones autem &c.*] Hæc reliqua ſunt contracta ex Cajo *in d. l. 2.* ALEAND.

11. * *Spadones*] Σπάδονές εἰσιν, οἵτινες διά τι πάθος ἢ ψῦξιν ἐνοχλήσασαν τοῖς γονίμοις μορίοις παιδοποιεῖν κωλύονται, τούτου δὲ ἀπαλλαγέντες παιδοποιοῦσι, ait Theophilus *lib. 1. tit. 11.* &, qui pæne ad verbum ex eo deſcripſit, Harmenopulus *lib. 11. tit. 8.* In Gloſſis Baſilicis: *Spadones*, οἱ ψῦξιν τῶν γονίμων μορίων ὑποστάντες. Ceterum Juriſconſulti noſtri ſpadonum nomen aliquando ſpecialiter accipiunt pro caſtrato, quemadmodum Ulpian. *in l. 4. §. 2. D. ad l. Cornel. de ſicar.* aliquando vero generatim pro omni eo, qui generare non poteſt, ſive id natura, ſive arte; ſive morbo factum, ut ita & thlibias, & thlaſias, item caſtratos eo nomine comprehendant, ut idem Ulpianus in *l. 128. D de V.S.* & *l. 39. D. de jur. dot.* Theophilus τῶν εὐνούχων nomen generale facit, & ſub eo ſpadones, caſtratos & thlibias comprehendit. In adoptionis materia *ſpadones* dicuntur, ut ex Theophilo modo vidimus, qui propter vitium, quod tamen ſanari poteſt, liberis operam dare non poſſunt; & ſic quoque uſurpatur a Pomponio *l. 6. §. 2. D. de ædil. edict.* & Marciano *l. 14. §. ult. D. de manum vind.* Hi enim adoptare poſſunt, ut eſt in *l. 40. §. ult D. de adopt* & apud Ulpianum *fragm. tit. 8.* quemadmodum & uxorem ducere. *l. 6. §. 2. D. de jur. patron. l. 39. §. 1. D. de jur. dot.* Ex Leonis *Novell. XXVI. & XXVII.* etiam caſtratis adoptare permiſſum. OISEL.

f. *Quales ſunt ſpadones, adoptare poſſunt.*] Poſt hæc verba addunt alii ex Inſt. Juſtiniani, *caſtrati autem non poſſunt.* quæ verba abſunt a Pand. Florentinis. Iis adoptare conceditur, qui natura generare nequeunt, quod Tullius oſtendit *in orat. pro domo ſua*; ait enim. *Cauſa quæri ſolet adoptandi, ut & is adoptet, qui quod natura jam aſſequi non poteſt, & legitimo, & Pontificio jure quærat*, & alio loco; *Quid eſt, Pontifices, jus adoptionis? nempe, ut is adoptet, qui neque procreare jam liberos poſſit, & quum potuerit, ſit expertus.* Quamobrem recte ſpadones adoptant. Sunt autem ſpadones, qui natura inhabiles ſunt ad generandum, ut optime declarat Ant. Auguſtinus *Emendat. lib. III. cap. 5.* Cur autem caſtratis non licet? ſunt vero caſtrati, quibus exſecta ſunt virilia. Hac in re variæ fuere opiniones, ſed Antonius Auguſtinus adquievit rationi, quam tradit Theophilus *in §. ſed & illud, Inſtit. hoc tit.* cui tamen ego non aſſentior, ut pluribus docui *Obſervat. lib. 1. cap. 17* ALEAND.

12. *Si quis filios habens ſe adoptandum dederit*] Falſus eſt hoc loco Anianus, neque Caji mentem percepit, dum quæ Cajus de adrogatione dixerat, ille ad adoptionem producit: neque enim filius in poteſtate patris conſtitutus ſeſe adoptandum (ut loquitur Anianus, cum *adrogandum* dicere deberet) dare poteſt; ſed a patre in adoptionem datur; & ipſe ſolus tranſit in poteſtatem patris adoptivi; liberi vero ejus in avi poteſtate remanent. *l. 28. D. de adopt.* Nemo vero ſe adrogandum dare poteſt, niſi qui ſit ſui juris; ac ſi liberos habeat in poteſtate, ipſi cum patre eorum tranſeunt in poteſtatem adrogatoris, tanquam nepotes. *l. 40. D. de adopt.* Itaque clauſula illa, quam de ſuo adjecit Anianus: *ſi tamen avum paternum non habuerint*, locum nullo modo hic habere poteſt. Et inde eſt, quod Cajus hoc loco in verbis e regione appoſitis dixerit, *hoc proprium eſſe ejus adoptionis, quæ per Principem fit* atque Ulpianus *in fragm. tit. 8. Si Paterfamilias*, inquit, *ſe adrogandum dederit, liberi quoque ejus quaſi nepotes, in poteſtate fiunt adrogatoris.* OISEL.

g. *Hoc vero proprium*] Qui ſui juris eſt, quum adrogatur, ſe, ſuaque omnia in adoptatoris poteſtatem, & dominium confert. itaque ſi filios in poteſtate habet, deſinit habere, & ejuſdem poteſtati ſubjicit, qui enim ſub poteſtate eſt, alios habere in poteſtate nequit. nec intereſt, naturales ſint filii, an adoptivi: ſic enim Germanicus nepos factus eſt Auguſti, qui adoptivus filius erat Tiberii ab Auguſto adoptati, *Sueton. Tib. cap. 15. §. illud proprium, Inſt. hoc tit.* & Hadrianus Antoninum Pium ea lege adoptavit, ut ille Marcum, & Verum ſibi adoptaret, teſte Capitolino. atque hæc Anianus ita redegit, *Si quis vero &c.* ALEAND.

13. *Si tamen avum paternum non habuerint.*] Hæc Anianus ſatis inſulſe, debuit enim dicere: *ſi tamen in avi poteſtate non ſint* Nam ponamus filium emancipatum liberos habere; & ſiquidem ante emancipationem eos ſuſceperit, eo emancipato, remanent in poteſtate avi, itaque non tranſeunt cum patre in alterius adoptionem. Si poſt emancipationem, quamvis avum habent, tamen in patris poteſtate ſunt, quo adoptato, & ipſi tranſeunt in poteſtatem adoptantis. IDEM.

paternum non habuerint, in adoptivi patris tranſeunt poteſtatem, tanquam nepotes.

adrogatoris ſubjicitur, ſed & liberi ejus in ejusdem fiunt poteſtate, tanquam nepotes. L. II. D. DE ADOPTIONIB.

TITULUS VI.

[1] *Quibus modis filii exeunt de poteſtate patris.*

FIlii, qui in poteſtate patris ſunt, [2] mortuo patre ſui juris fiunt. [3] Sed ſi hic filius, qui morte patris ſui juris effectus eſt, filios habeat, in ejus poſt patris ſui obitum erunt filii poteſtate. Nam ſi pater moriatur, & avus paternus vivat, nepos ex filio ſui juris eſſe non poteſt: [4] quia in avi remanet poteſtate, qui avo mortuo ſui juris efficitur. Item ſi moriatur pater, [5] & [6] relinquat filium emancipatum, & ex eodem filio emancipato nepotes, tunc

1. *Quibus modis filii &c.*] Dixit de filiis, qui ſub patris poteſtate ſunt, nunc agit de liberatione ab ea poteſtate. ALEAND.

2. *Mortuo patre*] Mortuo patre familias quotquot capita ei ſubjecta fuerunt, ſingulas familias incipiunt habere, ſinguli enim patrum familias nomen ſubeunt, *l. pronunciatio, 195. D. de verb. ſig. l. 4. de his, qui ſunt ſui vel alien. jur.* quod de iis, qui ſui heredes ſunt, intelligendum eſt, hoc eſt, qui proximi ſunt patrifamilias, *l. ult. D. de bon. damn.* Nam ſi quis decedat, qui filios in poteſtate habeat, & ex iis nepotes, filii tantummodo ſui juris fiunt, nepotes vero, qui prius in avi, tunc in patris poteſtatem recidunt, *§. 1. Inſt. quib. mod. jus patr. pot. ſolv. Ulpian. fragm. tit. 10. §. morte.* ſeu naturales ſint, ſive adoptivi, *l. 5. D. de his, qui ſunt ſui vel alien. jur.* IDEM.

2. * *Mortuo patre ſui juris fiunt*] Sic Ulpian. *fragm. tit. 10. §. 2. & Inſt. quib. mod. jus pat. poteſt. pr.* Et hinc eſt, quod Ulpianus in *l. 195. §. 2. D. de V. S.* ait: *Cum paterfamilias moritur, quotquot capita ei ſubjecta fuerint, ſingulas familias incipiunt habere: ſinguli enim patrumfamiliarum nomen ſubeunt.* Huc quoque alludit Petrus Blæſenſis *in Epiſt. LIV. Nec aſtringit ipſam paterna devotio, quia non eſt in ſacris patris, ſed quaſi emancipata per patris mortem, & in alienam poteſtatem non recidens, liberam animi ſui adepta eſt facultatem.* OISEL.

3. *Sed ſi hic filius*] Hoc Ulpianus *in fragm. tit. 10. §. 2.* ſic expreſſit: *Morte avi nepotes ita demum ſui juris fiunt, ſi poſt mortem avi in poteſtate patris futuri non ſunt.* Nepotes enim ex filio, mortuo avo, recidere ſolent in poteſtatem filii, hoc eſt, patris ſui, ut eſt in *l. 5. D. de his, qui ſui vel al. jur.* IDEM.

4. *Quia in avi remanet poteſtate*] Patre in poteſtate mortuo, nepos ſui juris eſſe nequit. *l. 3. §. 2. D. de agn. & al. lib.* Huc pertinent illa Appulei, *in Apologia,* ubi inquit: *Æmilia Pudentilla, quæ nunc mihi uxor eſt, ex quodam Sicinio, Amico, qui cum antea nupta fuerat, Pontianum & Pudentem filios genuit: eoſque pupillos in poteſtate avi relictos paterni, (nam ſuperſtite patre Amicus deceſſerat) per annos ferme XIV. memorabili pietate ſedulo aluit.* IDEM.

5. *Et relinquat filium emancipatum*] Aut alia ratione capite minutum, ut in exilium actum, aut adoptatum ab alio. adeo ut ſi filium ſuum emancipatum pater adoptaverit, aut adoptatum denuo redadoptaverit, tamen mortuo eo nepos in patris non revertatur poteſtatem, *l. ſi pater, 41. D. de adopt.* ALEAND.

6. *Relinquat filium emancipatum*] Nepotes ex filiofamilias emancipato poſt mortem avi non recidunt in poteſtatem patris; & ſufficit filiumfam. ſemel e poteſtate exiiſſe; nam etiamſi pater eum readoptaverit, filii tamen ejus, qui avo ſunt nepotes, avo mortuo, ſui fiunt juris. *l. 41. D. de adopt.* Ex hoc autem Caji loco forte defendi poſſit vulgata Inſtitutionum *pr. tit. quib. mod. j. patr. pot. ſolv.* lectio, quæ habet, *aut per emancipationem exiit de poteſtate patris,* ubi illud *per emancipationem,* gloſſema volunt eſſe Cujacius, Hotomannus, Fabrotus, quia nec in quibusdam Veter. codd. reperiatur, nec Theophilus, aut Ulpianus *in fragm. tit. 10.* agnoſcant. Accedit, quod & aliis modis, quam per emancipationem, liberi deſinant eſſe in poteſtate patris. At fieri potuit, ut Tribonianus, cum de filio emancipato Cajum loqui viderit, & eas voces Inſtitutionibus Juſtinianeis inſeruerit. OISEL. Non ſine cauſa tamen abſunt illa verba *pr. Inſt. d. t.* a veteribus libris, & quidem omnibus, quos vidit Charondas, nec non omiſſa a Theophilo; unde Cujacii & Hotmani editiones Inſtitutionum illa non habent. Re vera non ſola emancipatione, ſed & aliis capitis deminutionibus liberi a patria poteſtate liberantur. Nec vero abſimile, aliquem illa adjeciſſe, dum reſpexit ad jus Novellæ LXXXI. *c. 2.* ubi docemur, id ſingulariter obtinere in illis, qui per dignitatem ſui juris fiunt, ut liberi ex ipſis nati, poſt mortem parentum, in quorum poteſtate fuerant antea, in ipſorum nunc recidant poteſtatem, ſecus ac fit in liberis eorum,

tunc nepotes liberi & ſui juris erunt, & in patris emancipati poteſtatem non veniunt.

§. I. Item de poteſtate patris exeunt filii, [7] ſi pater eorum [8] in exſilium miſſus

eorum, qui emancipati fuerant. Anianus quidem hic emancipationis ſolius meminit: at Cajum hujus ſolius mentionem feciſſe, & non etiam mortis & aliorum poteſtatis tollendæ modorum, vel in ſpecie, vel in genere ſaltem, non eſt credibile. Imperator *§. 2. Inſt. de hered. qualitat. & different.* etiam generalius loquitur de filio poteſtati exempto, & ita dicit: *aut morte interceptus, aut qualibet alia ratione liberatus patris poteſtate.* Quid ergo laboramus in defendendis verbis, quæ ſenſum faciunt pejorem, nec certæ ſunt auctoritatis? SCHVLTING.

7. *Si pater eorum in exſilium miſſus*] Idem Ulpian. *in fragm. Reg. tit. 10. §. ſi patri.* Exſilii nomine proprie uſus eſt, quo ſignificatur aquæ & ignis interdictio, aut in ejus locum ſucceſſa deportatio: per has enim pœnas eximitur caput de civitate: nam cetera non exſilia, ſed relegationes proprie dicuntur, *l. 2. D. de pub. judi.* quare Ovidius, qui relegatus erat, recte ait *lib. II. Triſtium*:

Quippe relegatus, non exſul dicor in illo,
Parcaque fortunæ ſunt tibi verba meæ.

Sicque exſilium a relegatione ſeparatur *in l. 38. §. qui nondum, & §. judices, D. de pœn. & in l. antepen. D. de injur.* & alibi. itaque hoc in loco ea vox in propria ſignificatione accipi debet; nam improprie etiam pro relegatione ſumitur, ut *in l. 4. in princ. D. ſi quis cautionibus. l. 4. D. de pœn.* & plurimis aliis locis. Relegatio autem jus patriæ poteſtatis non ſolvit, *l. 4. D. de interd. & releg.* quid vero ſi deportatus reſtituatur? an recidet filius in poteſtatem? Et diſtinctione utendum eſt, aut ſimpliciter reſtitutus eſt, tuncque filii remanent ſui juris, *l. 6. C. de ſent. paſſ.* aut ſpecialiter quoque impetravit, ut liberos in poteſtatem reciperet, tuncque redeunt in poteſtatem, *l. 9. C. eod.* impetraſſe autem videtur, cui dignitas, ac bona reſtituta ſunt *l. ult. C. eod. tit.* ALEAND. Reſtitutio plena patriam quoque poteſtatem reſtituit, tam in patre, quam in filio, §. *1. Inſt. h. t.* adeoque & talis filius jura ſui heredis recuperabit, auctore Paulo *Sententiar. lib. IV. tit. 8. §. 24.* Fruſtra de filio reſtituto hoc negat V. C. Jac. Gothofredus *ad l. un. Cod. Theod. de ſentent. paſſ. & reſtitut.* nec juvat ipſum lex 6. *C. d. t.* ubi reſtitutio non eſt plena, ſed filio tantum reditus in patriam conceſſus, & dignitas reſtituta eſt. verum ad filii dignitatem hoc non pertinet, ut ſit in patria poteſtate; quamvis ad patris dignitatem pertineat, habere filium in poteſtate, *arg. l. ult. pr. C. d. t.* uti hoc ipſum recte notavit ille ipſe Gothofredus. Male quoque dictam legem 6 accepit Aleander, quaſi de ſimplici reſtitutione loqueretur, quam non reducere filium in poteſtatem exiſtimat: ſed re vera illa ipſa quoque plena eſt, quippe, quæ abſque reſtrictione indulgetur, *l. ult. C. d. tit.* adeoque ſimilis illi, quæ expreſſe fit *in integrum*, cujus mentio *l. 1. C. d. tit.* SCHVLTING.

8. *In exilium miſſus*] Id eſt, deportatus; quanquam enim *exilii* nomen generale eſt, exuleſque non deportati ſolum, ſed & relegati & interdicti appellantur, ut indicat *tit. D. de interd. relegat. & deportatis, & l. 4. l. 5. D. eod. l. 4. D. de pœn. l. 28. §. 2. & l. 29. D. de excuſat.* plerumque tamen & quaſi proprie ad deportationis ſpeciem revocatur, & a relegatione removetur, quaſi exilium non ſit, cum jus civitatis retinetur. Sic Paulus in *l. 2. D. de pub. jud.* inquit; *Capitalia judica ſunt, in quibus pœna mors, aut exilium, hoc eſt, aquæ & ignis interdictio; per has enim pœnas eximitur caput de civitate. nam cætera non exilia, ſed relegationes proprie dicuntur: tunc enim civitas retinetur.* Et hoc ſenſu Ovidius. *lib. II. Triſt.*

Quippe relegatus, non exul dicor in illo.

Et *lib. V. Triſt. Eleg. II.*

Ipſe relegati, non exulis utitur in me
Nomine.

Deportatio autem fiebat, cum quis civitate mulctatus, nervo, aut compedibus vinctus, in navim aliquam imponebatur, ac ſervis publicis, qui eum in inſulam aveherent, tradebatur; eratque hæc exilii ſpecies atrociſſima, & qui hoc modo condemnati, ad peregrinitatem redigebantur, & ἀπόλιδες fiebant, *l. 17. § 1. D. de pœn.* denique mortuorum loco habebantur, §. *1. Inſt. quib. mod. jus pat.* Atque hinc eſt illud Julii Cæſaris apud Suetonium, ubi convocatis ad concionem militibus: *Deſinant quidam*, inquit, *quærere ultra, aut opinari, mihique qui compertum habeo credant: aut quidem vetuſtiſſima nave impoſitos, quocunque vento, in quaſcunque terras jubebo avehi.* Eſtque hæc in inſulas deportatio, ut notum, ſuffecta in locum aqua & igne interdictionis. *l. 2. §. 1. D. de pœn. l. 3. D. ad l. Jul. pecul. l. pen. D. de var. & extr. cogn.* Quod itaque Cajus de in exilium miſſo, id Ulpianus de eo, cui aqua & igni interdictum in *fragm. tit. 10. Si patri*, inquit, *vel filio aqua & igni interdictum ſit, patria poteſtas tollitur, quia peregrinus fit is, cui aqua & igni interdictum eſt. Neque autem peregrinus civem Romanum, neque civis Romanus peregrinum in poteſtate habere poteſt.* OISEL. Vereor, ne hæc mentio exſilii ſit ab Aniano, qui loco eorum, quæ Cajus dixerat de interdictione aquæ & ignis, vel ſaltem de deportatione, cujus meminit Imperator *§. 1. Inſt. h. t.* exſilii mentionem injecerit, omiſſa quoque mentione ſervitutis, ſive pœnæ, cujus mentio *in § 3. Inſt. d. t.* ſive alterius; quæ idem hac in parte efficit, ac patriam poteſtatem tollit. Locus vero Suetonii ab Oiſelio & ante ipſum ab Hotmano *Commentar. verbor. jur. verb. exilium*, citatus nihil ad hanc deportationem facit, ſed pœnam exhibet novam omnino & extraordinariam. Deportatio hæc, (ut de illa hic aliquid dicam) nondum nota erat & ordinaria pœna vivo Cæſare. Auguſto demum conſilium reorum quorundam atrociſſimorum inſulis includendorum

miſſus fuerit: quia non poteſt filium civem Romanum in poteſtate habere homo [9] peregrinæ conditionis effectus. Item filius, ſi vivo patre in exſilium miſſus fuerit, [10] in poteſtate patris civis Romani eſſe non poteſt, quia ſimiliter peregrinæ conditionis factus cognoſcitur.

§. 2. Item ſi ab hoſtibus pater captus ſit, in poteſtate, [11] quamdiu apud hoſtes fuerit, filios [12] non habebit. Sed ſi de captivitate evaſerit, [13] jure poſtli-

rum dedit Livia, apud Dionem Caſſium *lib. LV. p. 562.* ac poſtea ea quoque conſtituit Auguſtus, ne interdicti aqua atque igni in continente morarentur, teſte eodem Dione Caſſio *lib. LVI. p. 587.* Et ab illo tempore occurrunt, quibus tantum aqua atque igni ſit interdictum, ſub Tiberio, *Tacit. Annal. lib. III. c. 38. lib. IV. c. 21. lib. VI. c. 30.* ſub Claudio, *Tacit. Annal. lib. XII. c. 42.* ſub Nerone, *idem Tacit. Annal. lib. XVI. c. 12.* ſub Trajano, *Plin. lib. IV. epiſt. 11.* qui quidem in continenti morari non potuerunt, ſecundum id, quod ex Dione modo adferebamus, & civitatem ſtatim amiſerunt, *l. ult. D. de legationib.* at non etiam certa illis inſula adſignata eſſe videtur; quod tamen in nonnullis quoque evenit, qui dicuntur Tacito in inſulas relegati, *Annal. lib. III. c. 68.* demoti, *lib. VI. c. 30.* amoti, *Annal. lib. IV. c. 21.* quin & apud Tacitum occurrit aliquis in inſulam deportatus *Annal. lib. IV. c. 13.* Et Ulpianus meminit interdictorum aqua & igni ſimpliciter *l. 18. D. de ſtat. homin. l. 10. §. 2. D. ad leg. Jul. de vi public. & tit. 10. §. 3.* & horum ſimul & deportatorum, tanquam talium, inter quos aliquid eſſet diſcriminis *l. 1. §. 2. D. de legat. 3.* his verbis. *Hi, quibus aqua & igni interdictum eſt, item deportati fideicommiſſum relinquere non poſſunt:* nec multo aliter Imperator hos diſtinguit *§. 2. Inſt. de capit. deminution.* dum de media capitis deminutione agens ſic loquitur: *quod accidit ei, cui aqua & igni interdictum eſt, vel ei, qui in inſulam doportatus eſt.* & Theophilus hoc diſcrimen adgnoſcit, dum ait. Διαφορὰ δὲ δεπορτάτου, καὶ *aqua & igni* ἰντερδίκτου, ὅτι ὁ μὲν δεπορτάτος τόπῳ περικλείεται, τουτέστι τῇ νήσῳ· ὁ δὲ *aqua & igni* ἰντερδίκτος παντὸς εἴργεται τόπου. *Sed in illo differunt deportatus, & aqua & igni interdictus, quod deportatus certo loco concludatur, hoc eſt, inſula: is vero, cui aqua & igni interdictum eſt, omni loco arceatur.* ubi illud, παντὸς, *omni*, in quibuſdam libris non eſſe teſtatur Fabrotus. Et certe arcetur quidem interdictus talis certo loco, ſed non omni loco. Ceterum videtur ſenſim magis magisque obſervatum eſſe, ut ita damnati in inſulas deportarentur: imo plerique tales rei ſimpliciter deportarentur, adeoque nec ante pro damnatis haberentur, nec civitatem perderent, quam in quam inſulam deportandi eſſent, pronunciatum eſſet, *l. 2. §. 1. D. d. pœn.* & quidem a Principe, vel Magiſtratu, cui hoc jus datum eſt, *d. l. 2. §. 1. l. 1. §. 3. 4. D. de legat. 3.* Ac talis deportatio proprie eſt, quæ in locum interdictionis aquæ & ignis ſucceſſiſſe dicitur *d. l. 2. §. 1. l. 3. D. de leg. Jul. peculat.* quæque interdictioni quoque additur: ſed & nuda tamen interdictio aqua & igni aliquando quoque uſurpari, atque inter hos interdictos & deportatos differentia, de qua in præcedentibus dixi, manere potuit. SCHULTING.

9. *Peregrinæ conditionis*] Deportati enim ad peregrinitatem rediguntur, *l. ſed ſi hac lege, 10. §. ſed ſi per pœnam D. de in jus voc.* ita ut civitatem non habeant, proptereaque ἀπόλιδες dicuntur, *l. ſunt quidam, 17. D. de pœn. l. 1. §. hi quibus, D. de leg. 3.* ALEAND.

10. *In poteſtate patris civis Romani eſſe non poteſt*] Sic omnino legendum; nam, ut modo ex Ulpiano vidimus, civis Romanus peregrinum in poteſtate habere non poteſt. Legebatur antea in vulgatis, *civis Romanus*, nullo plane ſenſu. OISEL. In edit. Pacii & Gothofredi male legitur, *civis Romanus.* non ita in aliis Sich. *civis Ro.* Lugd. CIↃIↃLXVI. Pariſ. & Genev. CIↃIↃLXXXVI. *civis Rom* & Lugd. CIↃIↃLIX. *civis Romani:* ut proinde vulgatis editionibus ita indiſtincte error talis inputari non debeat. SCHULT.

11. *Quamdiu apud hoſtes fuerit &c.*] Hoc tempore vere eſt ſervus hoſtium, *§. 5. Inſt. h. t.* & jure, & facto, nec habet jura liberi hominis, teſte M. Seneca *Controverſiar. lib. III. controv. 19.* dum ait, *Quomodo civis jura habeat, qui liberi hominis non habet?* idque ex vero dictum eſt, non more ſcholaſtico, uti putavit Vir Doctus. Eventu quidem inſpecto, vel poſt reditum, vel poſt mortem, pro tali non habebitur, fictione juris, vel poſtliminii, vel legis Corneliæ, hujusque intuitu, quamdiu ſupereſt pater apud hoſtes, filius ab ejus poteſtate plene non eſt liberatus, *l. pen. D. de ſuis & legitim. heredib.* at interim captus perfecte eſt ſervus. ID.

12. *Non habebit*] Quamvis retro creditur in civitate fuiſſe, qui ab hoſtibus captus eſt, *l. 16. D. de capt. & poſtlim.* tamen quia in alterius poteſtate eſt, pendet jus liberorum *§. ſi ab hoſtibus. Inſt. hoc tit.* in incerto enim ſunt, utrum ſui juris facti, an adhuc pro filiis familias computentur, etſi interim ſui juris potius eſſe dicuntur, ideoque ea, quæ medio tempore adquirunt propria faciunt, *l. in bello 12. D. de capt. & poſtlim.* at ſi pater revertatur, ejus fiunt *l. bona, 22. D. eod. tit. l. filius 21. D. de verb. oblig.* ALEAND.

13. *Jure Poſtliminii*] Poſtliminium eſt conſtitutio, qua omnia jura captivi in ſuſpenſo retinentur, non abrumpuntur, *l. illa inſtitutio, 32. §. 1. D. de hered. inſtit.* Poſtliminium eſt jus amiſſæ rei recipiendæ ab extraneo, & in ſtatum priſtinum reſtituendæ inter nos, ac liberos populos regeſque moribus, legibus conſtitutum, *l. 19. D. de capt. & poſtlim.* duæ enim ſpecies poſtliminii ſunt, ut aut nos revertamur, aut aliquid recipiamus, *l. 14. eod.* dictum autem eſt a *poſt*, & *limine*, ut recte ſenſit Scævola, qua de re ita Cicero *in Topicis: Scævola autem, P. filius jun-*

ctum

poſtliminii omnem,[14] ſicuti in aliis rebus, ita & in filios [15] recipit poteſtatem. Si vero pater, qui ab hoſtibus captus eſt, in captivitate moriatur, [16] ab eo tempore, quo ab hoſtibus captus eſt, filii ſui juris effecti intelliguntur. §. 3.

ctum putat eſſe verbum, ut ſit in eo & poſt, *&* limen ; *ut quæ a nobis alienata ſunt, quum ad hoſtem pervenerint, ex ſuo tanquam limine exierint, hinc quum redierint poſt ad idem limen, poſtliminio videantur rediiſſe.* quam notationem & Juſtinianus probat *in §. dictum eſt, Inſt. hoc tit:* Jure autem explodetur opinio Servii, qui dicebat, hoc in verbo nihil eſſe notandum, niſi *poſt; & liminium* illud productionem eſſe verbi, ut Cicero teſtatur *eod. loco*: nam & *eliminium* dici poteſt, ſicut *eliminare* dicimus. Redibant igitur ad idem limen; at non per limen admittebantur in ædes, ſi jam diem obiiſſe nunciatum fuerat, quia id ominoſum putabant, ſed per tegulas, & impluvium intro ſe ipſos demittebant, teſte Plutarcho *Problemat. 5.* IDEM. Ulpianus *in fragm. tit. 10. Si pater*, inquit, *ab hoſtibus captus ſit, quanquam ſervus hoſtium fiat, tamen cum reverſus fuerit, omnia priſtina jura recipit, jure poſtliminii. Quamdiu apud hoſtes eſt, patria poteſtas in filio ejus interim pendebit: & cum reverſus fuerit ab hoſtibus, in poteſtate filium habebit.* Romani fictione juris poſtliminii, eum, qui ex hoſtium poteſtate reverſus, fingunt ſemper in civitate fuiſſe, liberoſque in poteſtate etiam tempore captivitatis retinuiſſe. *l. 12. §. 1. l. 16. l. 22. §. 2. D. de capt. & poſtl. l. 6. §. ult. D. de tutel.* Status enim liberorum interim pendere dicitur Ulpiano, ut modo vidimus, & ita *in d. l. 12. & l. 22. §. 2. d. t.* ὥς τε ἐν τῷ μεταξὺ ἐν ἠρτημένῳ ἔσοι τὰ τῆς ὑπεξουσιότητος, ait Theophilus. Seneca quidem *lib. III. Controv. 19. Quomodo*, inquit, *civis jura habeat, qui liberi hominis non habet?* Sed iſtud non de jure, ſed Scholaſtico more dictum: veriſſimum enim eſt, quod ait Papinianus, huc reſpiciens, *in l. pen. D. de ſuis & legit. hered.* filium a patria poteſtate quamdiu pater vixerit, non eſſe in plenum liberatum, διὰ τὸ ἠρτῆσθαι τὴν κατ' αὐτοῦ ὑπεξουσιότητα, ἕως ὅτε περιῆν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ ὁ πατήρ, ut loquuntur Baſilicorum Conditores *lib. XLV. tit. 1.* Neque caret hæc fictio ſuo effectu; per eam enim, ſi quædam filius medio tempore acquiſierit, hæc pater reverſus, tanquam ſibi acquiſita, occupare poterit jure peculii, etiamſi filius ante reverſionem patris deceſſerit, *l. pen. D. de ſuis & legit. her.* Neque quamdiu pater apud hoſtes in vivis eſt, tali filio tutor dari poteſt. *l. 6. §. ult. D. de tutel.* Ita & pecunia filio credita tempore captivitatis patris, eo reverſo, in SC. Macedonianum incidit. *l. 1. §. 1. D. de SC. Maced.* Poſtliminio autem reverſus a Pomponio dicitur, qui intra præſidia noſtra eſſe cœpit. *l. 5. §. 1. D. de capt. & poſtl.* a Paulo vero, cum in fines noſtros intraverit. *l. 19. §. 3. D. eod.* imo ſi ad regem ſocium, vel amicum tantum pervenerit, ut explicat Paulus *d. l. 19.* Et hæc propter juris utilitatem ita quidem recepta; quanquam, ſi vim ac proprietatem nominis ſpectare velimus, *poſtliminio* reverſum proprie dicendum eum, qui ad *limen* domus, id eſt, domum reverſus: poſtliminium enim dictum a *limine*, quæ eſt ultima pars ædium egredientibus, prima vero intrantibus. Inde proprie vocabulum id uſurpatum de iis, qui ab exteris oris, vel ab hoſtibus capti, domum rediiſſent. Cicero *pro Balbo; Ad populum latum, ut is Publicius, ſi domum reveniſſet, & inde Romam rediſſet, ne minus civis eſſet.* De poſtliminio ibi agit. Idem Cicero *lib. 1. de Oratore: Similique in genere inferiore ordine, ſi quis apud nos ſerviſſet ex populo fœderato, ſeque liberaſſet, ac poſtea domum reveniſſet, quæſitum eſt apud majores noſtros, num is poſtliminio rediſſet, & amiſiſſet hanc civitatem.* Imo ſic etiam loquitur Florentinus *in l. 26. D. de cap. & poſtl. Nec enim ſatis eſt*, inquit, *corpore domum quem rediiſſe, ſi mente alienus eſt.* Fallit itaque & fallitur Tribonianus, dum limen etiam imperii finem eſſe voluit; fines enim imperii *limites* appellantur; quod vocabulum non tantum ad publica, ſed & ad privata refertur; unde & *limites agrorum*, quibus privatorum poſſeſſiones terminantur. nec enim *limen & limes* ſola terminatione, ſed longe magis diverſa ſignificatione differunt. Plura deſiderantibus videantur τοῦ τρισμεγίστου Salmaſii *Obſervat. ad Jus Att. & Rom.* OISEL. Videri quoque poterunt, quæ de etymologia poſtliminii habet V.C Ægid. Menagius *Amœnitat. Jur. Civ. c. 39.* cui Salmaſii ſententia quidem placet; ita tamen, ut ex illis, quæ adfert, manifeſtum quoque ſit, non ſolum Tribonianum, vel veteres, quos ille eſt ſecutus, ſed alios quoque verbum *limen* pro finibus vel limitibus Imperii uſurpaſſe. SCHULT.

14. *Sicuti in aliis rebus.*] Quas ante habuerat: nam quæ interim filius adquiſivit, propria fecit, ut diximus. Quid ſi filius captus ſit, & poſtliminio revertatur? & conſtat in poteſtatem patris redire, *l. quum duæ, 14 D. de capt. & poſtlim. rev.* ſicut & ſervus, & ceteræ res, ut naves longæ, & onerariæ, equus, & equa freni patientes, mulus clitellarius; hæc enim ſine culpa domini amitti potuerunt. at ſi qua turpiter amittuntur, poſtliminio non redeunt, velut arma, & veſtes, *l. 2. & 3. D. eod. Cicer. in Topic. Feſt. lib. XIV.* Quod ſi filius apud hoſtes ſuſceptus ſit, & poſtliminio redierit, hic etiam filii jura habet, *l. apud 9. D. eod.* ALEAND. In iis nimirum, quæ juris ſunt, puta civitatem, familiam, bona, ſive eorum dominium, *l. 5. §. 1. & l. 22. §. 1. D. de capt. & poſtlim. l. 18. D. eod.* quæ vero facti ſunt, ea poſtliminio non continentur: cujuſmodi eſt poſſeſſio; quæ, ſi captivitate interrupta, poſtliminio reverſo non reſtituitur. *l. 19. D. ex quib. cauſ. maj. l. 23. §. 1. D. de acq. poſſ.* OISEL.

15. *Recipit in poteſtatem*] Si tamen manendi in civitate animum habeat, nec malit hoſtes ſequi. alioquin recepiſſe civitatem non videtur, ut de Regulo reſponſum eſt, *l. 5. §. pen. D. eod.* ALEAND. Is edidit, *filios rec. in pot.*

16. *Ab eo tempore*] In omnibus partibus juris is, qui reverſus non eſt ab hoſtibus, quaſi tunc deceſſiſſe videtur. quum captus eſt, *l. 18. D. de capt. & poſtlim. rev.* quod lege Cornelia cautum eſt. IDEM. Hoc fit fictione legis Corneliæ, quæ eum, qui apud hoſtes deceſſit,

§.3. Item [17] per emancipationem filii ſui juris efficiuntur. [18] Sed [19] filius maſculus tribus [20] emancipationibus de poteſtate patris exit, & ſui juris efficitur. [[21] *Eſt autem Mancipatio,* [22] *ut ſupra quoque indicavimus, imaginaria quædam venditio;*

ipſo captivitatis momento deceſſiſſe fingit. *l. 12. D. qui teſt. fac. poſſ.* eaque in filiofamilias, ut is ab eo tempore ſui juris fuiſſe intelligatur, quemadmodum & in ceteris omnibus rebus juris ſervatur, *l. in omnibus. 18. D. de capt. & poſtlim.* Unde pecunia filio credita, dum pater apud hoſtes viveret, ſi ibi moriatur, repeti poteſt, tanquam patrifamilias credita. *l. 1. §. 1. D. de SC. Maced.* Eodem modo & teſtamentum a filio conditum, patre apud hoſtes degente, ac illic moriente, valiturum Papinianus ſcribit, tanquam a patrefamilias factum, *l. pen. D. de ſuis & leg. her.* OISEL. Quid audio? teſtamentum a filiofamilias patre apud hoſtes vivente conditum, patre illic moriente valiturum eſſe, idque Papinianum ſcribere? ſcilicet in *l. pen. D. de ſuis & legitim. heredib.* Certe Papinianus illud quidem docet, ipſum deceſſiſſe patremfamilias, adeoque heredem habiturum, non reverſo patre, & poſtquam conſtabit illius patrem fato functum eſſe, *l. 2. §. 3. D. und. legitim.* videlicet heredem ab inteſtato: de qua ſucceſſione tantum intelligendus eſt JCtus: qua enim ratione teſtamentum condere is poteſt, qui nondum in plenum eſt liberatus patria poteſtate, ut ille ipſe loquitur? *d. l. pen.* & quo pacto hic erit ſtatus ſui certus, ac ſciet ſe eſſe patremfamilias? conſtat autem in ſtatu errantes, vel de eo dubitantes teſtari non poſſe, *l. 14. l. 15. D. qui teſtament. fac. poſſ. l. 1. pr. D. de legat. 3.* SCHULTING.

17. *Per emancipationem*] Ut totum hunc Caji locum de veterum in emancipationibus ſolemnitatibus adhibitis melius percipias, adi ſis Theophilum *lib. 1. tit. 12.* quo nemo poſt Cajum noſtrum exactius emancipationum ſolemnitates proſequutus eſt. OISEL.

18. *Sed filius maſculus*] Dixit *filius*, quia in nepotibus, ceteriſque unica mancipatio ſatis erat. dixit *maſculus*, quia idem jus erat in filiabus fœminis, quod in nepotibus, ut inferius apparebit. ALEAND.

19. *Filius maſculus tribus emancipationibus*] Ulpianus *fragm. tit. 10. Filius ter emancipatus, ter manumiſſus ſui juris fit.* Theophilus: Αὐτεξούσιον τὸν παῖδα ποιοῦσι τρεῖς ἐμαγκιπατίονες, καὶ τρεῖς ἐλευθερίαι. OISEL.

20. *Emancipationibus*] *Emancipationibus* dixit pro *mancipationibus.* Et videri poſſet Anianus mancipationem cum emancipatione confudiſſe: proprie enim ter erat mancipandus, ut emanciparetur: & ſic Ulpianus *tit. 10. §. 1.* dixit *ter mancipatus.* (non *emancipatus*, ut ſcriptum eſt in nota Oiſelii) ſed & alibi ipſi veteres hæc confuderunt, & *emancipatio* pro ſimplici mancipatione occurrit *§. 1. Inſt. de teſtam. ordinand.* ubi ita etiam legit Theophilus. Ita *agros emancipare* dixit Valerius Maximus *lib. VIII. c. 6.* & *fundos emancipare* Plinius *lib. X. epiſt. 3.* quæ duo loca, ac plura notavit Briſſonius de *verb. ſign.* Plura de uſu verbi *emancipare* apud bonos auctores notavit ὁ πάνυ Joh. Fred. Gronovius *ad Senec. epiſt. XLV.* Hic tamen forte Cajus ſcripſerat *mancipationibus*, utpote hac occaſione de ipſa mancipatione acturus. SCHULTING.

21. *Eſt autem &c.*] Recitat hoc fragmentum Boetius *tertio Commentario Tullian. Topic.* Cujus verba ſunt. *Mancipi res veteres appellabant, quæ ita abalienabantur, ut ea abalienatio per quandam nexus fieret ſolemnitatem. Nexus vero eſt quædam juris ſolemnitas, quæ fiebat eo modo, quo in Inſtitutionibus Cajus exponit. Ejuſdem autem Caji lib. primo Inſtitutionum de nexu faciendo verba hæc ſunt:* Eſt autem &c. Quæ verba quum ita habeant tam in impreſſis, quam in manuſcriptis, pro certo habendum eſt, Cajum non alio, quam primo libro hæc ſcripſiſſe: quod confirmatur etiam ex omnibus Priſciani exemplaribus, qui in fine libri ſexti verba illa, *qui libram æneam teneat, qui appellatur libripens*, ex Cajo adducit, aitque, id eſſe primo libro Inſtitutionum. Putaveram ego id Cajum tractaſſe libro ſecundo, ubi de rebus diſſerit, & earum adquiſitione: ſed exemplaria omnia aliter oſtendunt: quumque libro primo reponendum hoc fragmentum foret, nullum exiſtimavi locum hoc, quo poſui, aptiorem. Mirum autem non eſt, ſi hæc Anianus omiſit, quia & de in jure ceſſione idem fecit, & de ceteris ſolemnitatibus, quæ jure Gothico receptæ non fuerant. ALEAND. Recte omnino Aleander præclarum hoc ex Boethio fragmentum non alibi, quam hic, collocavit: cujus argumenta inde etiam adjuvari poſſunt, quod Boethius poſt hæc ipſa verba Caji exhibita, paucis interjectis, laudet iterum eumdem Cajum, & verba illius de in jure ceſſione appoſiturus dicat, ea eſſe *ex ſecundo Commentar.* cur non dixit *eodem*, utique ſi uterque locus ex eodem libro ſecundo eſſet depromptus? Et Priſcianus *lib. VI.* non illa tantum, quæ Aleander adſcribit, verba Caji ex hoc ipſo libro adducit, ſed & hæc, *adhibitis non minus quinque teſtibus, puberibus, item libripende:* quæ non quidem verbo tenus, re tamen ipſa ex hoc quoque loco deprompta videntur. Quin & Anianus inſulſam quidem, & longe hinc abeuntem ac perbrevem mancipationis deſcriptionem adfert, pro ſuo, videlicet, more: attamen ex eo ipſo recte colligitur, Cajum hic loci occaſione emancipationis de mancipatione quoque diſputaſſe. Nec etiam, quatenus quidem ſola ſpectatur mancipatio, diſcrimen fuit inter filium, & res alias mancipi; cum & hic patris eſſet, & ab eo vindicari poſſet *ex jure Romano*, ſive *ex lege Quiritium*, uti ex Pomponio docet Ulpianus *l. 1. §. 2. D. de rei vindic.* quamvis rei momentum, & manumiſſiones accedentes publicam quoque certi magiſtratus auctoritatem exigerent. Contius tamen hæc Caji verba ſub titulo *de rebus* ponenda eſſe exiſtimavit: eumque ſecutus Oiſelius illa ad finem tituli *de rebus, lib. II. tit. 1.* exhibuit, ſubjecto alio Caji fragmento *de in jur. ceſſione*, & utriuſque meminit in principio notæ ſuæ. Nos illud probare non potuimus: & notam quoque Oiſelii huc revocandam duximus, ut ſuo legeretur loco: ac verbis, quorum illuſtra-

qlluſtrationi inſervit, ſubjiceretur. Ex illis vero, quæ attulimus, rationes, quæ Oiſelium, ut fragmentum hoc alio transferret, inpulerunt, non difficulter removebuntur. SCHVLTING.

21.* *Eſt autem Mancipatio*] Res altius repetenda eſt. Omnes res aut mancipi erant, aut nec mancipi. Mancipi res ſunt prædia in Italico ſolo, tam ruſtica, quam urbana; item jura prædiorum ruſticorum, item ſervi, & quadrupedes, quæ dorſo, collove domantur. ceteræ res nec mancipi dicuntur, ut tradit Ulpianus *in fragm. tit. 19.* atque harum rerum multis modis dominia adquirimus, veluti mancipatione, traditione, uſucapione, in jure ceſſione, adjudicatione, lege; ut eſt eodem loco apud Ulpianum. Ex his modis adquiſita dominia quædam ex jure Quiritium dicuntur, quædam in bonis, quæ naturalia dominia vocat Theophilus *in §. ult. Inſtit. de libert.* Ex jure Quiritium adquirebatur dominium tribus modis, mancipatione, in jure ceſſione, uſucapione; quamvis Varro tres alios addiderit: ſic enim loquitur *lib. 11. de Re Ruſtic. c. 10. In emtionibus dominum legitimum ſex fere res perficiunt. Si hereditatem juſtam adiit; ſi, ut debuit, mancipio ab eo accepit, a quo jure civili potuit; aut ſi in jure ceſſit, qui potuit cedere, & id ubi oportuit; aut ſi uſu cepit; aut ſi e præda ſub corona emit; tumve, quum in bonis, ſectione ve, cujus publice emit:* nam & alios hoſce modos mancipationis ſolemnitas comprehendit; hereditas enim mancipatione emebatur, hoc eſt, per æs, & libram, ut refert Ulpianus *in fragment.* & Juſtinianus *lib. 11. Inſtit.* & qui ſub corona emebat, videbatur mancipio accipere, propterea que vocabatur manceps, teſte Feſto Pompejo *lib. XI.* quamvis venditor earum rerum nomine emtori nihil præſtaret, ut patet ex Agellio *lib. VII. c. 4.* Tres itaque erant modi adquirendi legitimi dominii, quorum unus hic a Cajo refertur, eſtque Mancipatio, ſeu Nexus, nam nomen Nexi & generale eſt, & ſpeciale, *Nexum* (inquit Feſtus) *eſt, ut ait Gallus Ælius, quodcunque per æs, & libram geritur, idque necti dicitur. quo in genere ſunt hæc, teſtamenti factio, nexu datio, nexu liberatio, &c.* quamobrem & hanc mancipationem Tullius nexum vocavit, quum ait *in Topic. Abalienatio eſt ejus rei, quæ mancipi eſt, aut traditio alteri nexu, aut in jure ceſſio, inter quos ea jure civili fieri poſſunt.* Nullæ autem res alienari mancipatione poterant, quam quæ mancipi erant, quod & Ulpianus teſtatur *in fragment. tit. 19. Mancipatio propria ſpecies alienationis eſt rerum mancipi; eaque fit certis verbis, libripende, & quinque teſtibus præſentibus.* Quod ſi quis mancipio dediſſet rem nec mancipi, nihil agebat, ut Cicero pariter innuit *in Topicis*, iis verbis. *Finge mancipio aliquem dediſſe id, quod mancipio dari non poteſt, num idcirco id ejus factum eſt, qui accepit? aut num is, qui mancipio dedit, ob eam rem ſe ulla re obligavit?* quod & a Boetio ibidem declaratur. Quod autem inquit Tullius, *inter quos ea jure civili fieri poſſunt*, hoc denotat, non omnes potuiſſe mancipio dare, aut accipere: id enim locum habuit tantum inter cives Romanos, quod hic aperte Cajus fatetur, inquiens: *quod ipſum jus proprium Romanorum eſt civium.* Poſtea communicatum eſt etiam Latinis Colonariis, Latiniſque Junianis, iiſque peregrinis, quibus commercium datum eſt, ut declarat Ulpianus *eod. tit. 19. fragm.* Proprium vero mancipationis erat, quod periculum rei mancipatæ penes eum, qui tradidit, erat: unde illud eſt apud Plautum *in Perſa*

Ac ſuo periculo is emat, qui eam mercabitur;
Mancipio neque promittet, neque quiſquam dabit.

Et paulo inferius:

\- - - - - - - *nihil mihi opus eſt litibus.*
Niſi mancipio accipio, quid eo mihi opus mercimonio?

Cicero quoque *in oratione pro Murena: Quod ſi in iis rebus repetendis, quæ mancipi ſunt, is periculum judicii præſtare debet, qui ſe nexu obligavit, &c.* Proinde ſi res eo modo emta evicta fuiſſet, venditor duplo tenus obligabatur, ut ait Paulus *lib. 11. Sent. tit. 17. §. res empta.* in aliis vero emptionibus periculum penes emptorem erat, niſi de evictione ſtipulatione caviſſet, tunc enim tanto condemnandus erat, quanto eautum foret, *Paul. eod. loc. §. anteced.* Solebat itaque in ſimplicibus emtionibus ſtipulatio duplæ intercedere, aut certe ſimplæ, idque eſt, quod ait Varro *eod. lib. 11. de Re Ruſt. c. 10. Aut ſi mancipio non datur, dupla promitti, aut, ſi ita pacti, ſimpla.* Ac duplam quidem promittebant in pretioſis rebus, in ceteris ſimplam, *l. emptori, 37. D. de evictíon.* cogebaturque venditor eam duplam promittere, *l. 2. eod. tit.* quod ſi non promiſiſſet, antea non tenebatur: poſtea, quia tam aſſidue duplæ ſtipulatio fiebat, receptum eſt, ut teneretur, ac ſi cautum eſſet, ob bonæ fidei judicium, *l. quod ſi, 31. §. quia aſſidua, D. de ædil. edicto, l. ex empto, 11. §. Caſſius, D de act. empti.* In ceteris vero rebus, quæ pretioſæ non eſſent, ad ſimplam agebatur, ut paſſim ex tit. *de evictien.* patet. Notandum autem, quod ait Varro *eodem loco*, qui cum legitimos illos adquirendi modos enumeraſſet, ſubjungit: *In horum emtione ſolet accedere peculium, aut ſi excipiet, ſtipulatio intercedere ſanum eum eſſe, furtis, noxiſque ſolutum;* nam in ſimplicibus emtionibus niſi exprimatur, peculium non accedit, *l. quoties, 29. D. de contrah. emt. l. 3. D. de evict. l quis ergo, 17. D. de pecul.* ALEAND. Duo hæc inſignia & quantivis pretii Caji noſtri fragmenta, ex Inſtitutionum libris nobis a Boetio *in lib. III. Topicor. Ciceronis* ſervata, alterum de *traditione nexu*, ſive *mancipatione*, alterum de *in jure ceſſione*, ſolemnibus jure veteri alienationis, & dominii acquirendi modis, ad titulum *de Rebus* pertinere, ſub quo Cajus, ut ex Juſtiniano, ejus exemplum ſecuto, videre licet, de acquirendo rerum dominio tractavit, nemo dubitabit, niſi qui plane ignoret, quid aut *Mancipatio*, aut in *jure Ceſſio* ſibi velint. Sed cum Boetius fragmentum illud, quod de mancipationis ſolemnibus agit, quaſi ex libro primo Inſtitutionum foret, adducit, videri poſſet, iſtud ad hunc titulum, *de Rebus*, utpote de quibus Cajus, quemadmodum ex Juſtiniano itidem diſcimus, libro demum ſecundo egerit, non pertinere. Accedit & Priſciani auctoritas, qui libro ſexto, verba quædam, quæ de libripende agunt, ex hoc eodem Caji fragmento, allegare videtur: qui & ipſe ea, tanquam ex libro primo Inſtitutionum citat. Et illa quidem, quæ apud Priſcianum *lib. VI.* exſtant, ex Inſtitutionum libro primo eſſe, facile

cile concedimus, & ad emancipationis ſolemnitatem, qua pater filium e poteſtate dimittit, pertinere: quare & ea libro primo, ſuo loco inſeri curavimus. Sed nego verba illa, quæ apud Priſcianum leguntur, omnino eſſe ex eodem loco, ex quo ea, a Boetio citata, ſunt petita: ſed Priſcianum ſua hauſiſſe ex libro primo, ubi Cajus de liberorum emancipatione egerat; Boetium vero ex eo titulo, ubi Cajus de modis adquirendi dominii tractaverat. Quæ mancipatio, qua alienatio, & rerum dominium transferebatur, omnino alia erat ab emancipatione, qua liberi e patria poteſtate exibant. In eo quidem conveniebant, quod in utraque quinque teſtes, cives Romani, puberes, item Libripens, qui libram teneret, adhibendi. Sed filius ut ſui juris eſſet, præter trinam mancipationem, etiam trina manumiſſio intervenire debebat; & ea omnia apud Magiſtratum fieri, apud quem eſſet legis actio. Hæc vero mancipatio etiam inter privatos fieri poterat. Neque Priſcianum eundem Caji locum, quem Boetius, præ oculis habuiſſe, facile ex collatione verborum ab utroque adductorum, quæ non omnino ipſiſſima ſunt, cuivis patere poteſt. Et jam pridem A. Contius *diſput. jur. civil. lib. I.* viderat, Caji verba apud Boetium ſub titulo *de Rebus* collocari debere. Sed in eo falſus eſt, quod exiſtimaverit Gajum libro primo de rebus egiſſe: nam aliter eum vel Juſtinianus, qui inſtitutiones ſuas ad exemplum Caji componi voluit, docere potuiſſet; ut omittam fragmenta illa, quæ ex ſecundo libro Inſtitutionum Caji in Digeſt. *titt. De rerum diviſion.* & *De acqu. rer. dom.* afferuntur. Omnes quidem impreſſi codices Boetii, quos ego vidi, conſtanter referunt, quaſi hæc verba e libro primo eſſent. A. Contius autem Boetium citat, quaſi apud eum ſcriptum exſtaret, *Cajus libro a Inſtitutionum,* (ex MSS. forte) & addit, *puto legendum* lib. I. *ut hoc tractarit Cajus ſub tit. de Rebus.* Sed corrigere debuiſſet *libro II.* ſive *ſecundo:* nam aut omnino Boetius ita ſcripſit, aut memoria, cui nimium forte fiſus, eum fefellit, ut ea, quæ libro ſecundo apud Cajum haberentur, quaſi libro primo exarata eſſent, adduceret; quia forſan meminerat & de emancipationis ſolemnibus libro primo actum. Quicquid ſit, nullum mihi eſt dubium, bina hæc fragmenta ex eodem titulo *de Rebus,* & per conſequens ex Caji Inſtitutionum libro ſecundo eſſe. Itaque & hic locum eis dedimus. Boetius vero hæc fragmenta Caji citat ad explicanda verba Ciceronis *lib. III. Topicor.* ubi Cicero ait: *Abalienatio eſt ejus rei, quæ mancipi eſt, aut traditio alteri nexu, aut ceſſio in jure, inter quos ea jure civili fieri poſſunt.* Ad hunc locum vero Boetius inquit: *Mancipi res appellabant, quæ ita abalienabantur, ut ea abalienatio per quandam nexus fieret ſolemnitatem. Nexus vero eſt quædam juris ſolemnitas, quæ fiebat eo modo, quo in Inſtitutionibus Cajus exponit. Ejuſdem autem Caji libro primo* (leg. *libro ſecundo*) *Inſtitutionum de nexu faciendo hæc verba ſunt.* Hic jam Caji locus de mancipatione, ſive traditione nexu ſubjungitur, quemadmodum a nobis hic tranſcriptus eſt. Notandum tamen Caji verba, ex certiſſima τοῦ πάνυ Salmaſii emendatione, aliquomodo hic emendatiora, ac in vulgatis codd. legi: nam pro eo, quod vulgo apud Boetium editum eſt, *is, qui mancipium accipit,* & paullo poſt, *a quo mancipium accipit,* nos utroque loco repoſuimus *mancipio accipit.* De qua emendatione, quin veriſſima ſit, nemo, niſi his in rebus plane hoſpes, dubitabit. Inde enim illæ loquutiones natæ *mancipio dare,* & *mancipio accipere.* Item *mancipio vendere* & *emere.* Ut *l. 4. D. de evict. qui mancipio vendidit.* Ceterum de mancipatione, ut legitimo & ſolemni alienationis modo, & Ulpianus *fragm. tit. 19. Mancipatio,* inquit, *propria ſpecies alienationis eſt, & rerum mancipi, eaque fit certis verbis, libripende & quinque teſtibus præſentibus.* Quæ autem ſint res mancipi, idem Ulpianus *d. t. 19.* paulo ante dixerat; *Mancipi res ſunt,* ita ſonant verba, *prædia in Italico ſolo, tam ruſtica, qualis eſt fundus, quam urbana, qualis domus. Item jura prædiorum ruſticorum: velut via, iter, actus, aquæductus. Item ſervi & quadrupedes, quæ collo dorſove domantur, velut boves, muli, equi, aſini; ceteræ res nec mancipi ſunt. Elephanti & cameli, quamvis collo dorſove domentur, nec mancipi ſunt; quoniam beſtiarum numero ſunt.* Rerum nec mancipi nuda traditione ex juſta cauſa alienatio fieri poterat, dominiumque earum acquiri. Res vero mancipi non aliter alienatæ cenſebantur, niſi aut in jure ceſſæ, (de quo alienationis modo mox dicemus) aut alteri traditæ eſſent nexu per mancipationem. Hoc modo res mancipi vere alienari, ac plenum earum dominium ex jure Quiritium transferri ſolebat. Si alio genere res aliqua earum, quæ mancipi erant, vendita, ac tradita, præterquam traditione nexu, aut in jure ceſſione, non cenſebatur alienata, ſed ex jure Quiritium illius eſſe exiſtimabatur, qui vendidiſſet; & in bonis ejus, qui emiſſet. Ulpianus *fragm. tit. I. In bonis tantum alicujus ſervus eſt, velut hoc modo: ſi civis Romanus a cive Romano ſervum emerit, iſque traditus ei ſit, neque tamen mancipatus, neque in jure ceſſus, neque ab ipſo anno poſſeſſus ſit. Nam quamdiu quid horum non fiat, is ſervus in bonis quidem emptoris eſt, ex jure autem Quiritium venditoris.* Ita bene huic loco addita negatio a Magno Salmaſio, Diatriba luculentiſſima *de Mutuo,* ubi hunc alienationis & transferendi dominii modum, ut & ceteros ex jure veteri Romanorum exactiſſime diduxit & explicavit; quemadmodum & jam antea fecerat *in lib. de Uſuris, c. 8.* Quo, cum ab ipſo omnia ibi exhauſta ſint, harum rerum cupidos remittimus, ad alia properantes. OISEL. Multa occaſione mancipationis hic poſſent notari: ſed, cum de illa quoque ſcribat Ulpianus *tit. 19.* ad illum quoque nonnulla dicenda erunt. Quod vero Aleander exiſtimat, ex jure Quiritium dominium tribus tantum modis adquiſitum fuiſſe, mancipatione, in jure ceſſione, uſucapione, credo illum hauſiſſe ex Ulpiano *tit. I. §. 16.* ubi is docet, quo pacto factum fuerit olim, ut ſervus non eſſet alicujus jure Quiritium, ſed tantum in bonis, atque adeo nec per manumiſſionem civis Romanus poſſet fieri, ſed tantum Latinus, atque ait. *In bonis tantum alicujus ſervus eſt, ſi civis Romanus a cive Romano ſervum emerit, iſque traditus ei ſit, neque tamen mancipatus ei, neque in jure ceſſus, neque ab ipſo anno poſſeſſus.* Sed hic Ulp. non docet, hos eſſe modos ſolos adquirendi juris Quiritium: ſed ut res mancipi alicui tradita tantum,

venditio; quod ipſum jus proprium Romanorum eſt civium: eaque res ita agitur, adhibitis [2] *non minus, quam quinque teſtibus,* [24] *Romanis civibus,* [25] *puberibus, &* *præterea alio ejuſdem conditionis, qui libram æneam teneat,* [26] *qui appellatur Libripens. Is, qui* [27] *mancipio accipit,* [28] *æs tenens ita dicit:* HVNC EGO HOMINEM

tantum eidem pleno jure adquiratur, tali quid deſiderari. Non negat tamen Ulpianus, rem ita traditam aliis quoque modis tranſire poſſe in dominium Quiritarium. Et Varro, cujus auctoritate ipſe utitur Aleander, *de Re Ruſtic. lib. II. c. 10.* ſex fere modis id effici potuiſſe docet: & cur non aliis quoque, qui alibi occurrunt? veluti adjudicatione & lege, quarum meminit Ulpianus *tit. 19. §. 2.* adde adrogationem, & modum, quem S. C. Claudianum induxit. Quod quoque addit Vir Eruditus, modos ceteros Varroni memoratos mancipationis ſolennitate comprehendi, fateor hereditatis teſtamentariæ adquiſitionem aliquid ex ea habuiſſe, maxime tunc cum ipſe heres in teſtamento inſtituendus eſſet familiæ emptor: ceterum ipſa aditio vel cretio, quibus demum vere adquirebatur hereditas, a mancipatione immane quantum differebant. Et adquiſitio hereditatis ab inteſtato quid, quæſo, cum mancipatione habuit commune? Manceps quoque, qui apud Feſtum dicitur inde appellari, *quid manu capiatur,* (ubi Cl. Dacerius non improbabiliter legit *capiat*) quique definitur, *is, qui quid a populo emit, conducitve;* & emptio ſub corona, adde & ſectionem bonorum, quæ publice veneunt, quid cum mancipatione habeant commune, vellem ut Aleander explicatum dediſſet. Sane emtio & venditio ſola nihil habet mancipationi ſimile, & ſolo conſenſu peragitur; quamvis ad venditionis impletionem illa paſſim adhibita fuerit, & res vendita poſtea ſit tradita vel mancipata, *Paul. Sentent. lib. I. tit. 13. §. 4. lib. II. tit. 17. §. 3.* De obligatione ex nexu aliquid dicendum erit ad Paulum *Sentent. d. lib. II. tit. 17. §. 3.* De iis, quæ hic ſcripſit Oiſelius, aliqua jam diximus, ac ſtatim alia ex iis excutiemus. SCHVLTING.

22. *Ut & ſupra quoque indicavimus.*] Indicaſſe forſan id potuit in titulo *de libertinis*, ſcribens de iis, qui Cives Romani efficiebantur, qui ſcilicet manumiſſoris eſſent ex jure Quiritium. ALEAND. Verum hoc eſſe conſtat ex Ulpiano *tit. 1. § 16.* & Theophilo *§. ult. Inſt. de libertin.* ſed & occaſione adoptionis, quæ per æs & libram fiebat, de mancipatione aliquid Cajus dicere potuit. SCHVLTING.

23. *Non minus, quam quinque teſtibus*] Accurate loquitur Cajus: nec enim præciſe quinque requirebantur teſtes; ſed plures quoque licebat adhibere, non pauciores. Et hic numerus teſtium, & quidem marium, jam neceſſarius fuit ſub Romulo, cum ageretur de partu monſtroſo exponendo, ut docet Dionyſius Halicarnaſſenſis *Antiquitat. lib. II. c. 15.* & forte in aliis quoque caſibus, & ipſa mancipatione diu ante XII tabulas ſervatus: nec enim ex XII tabulis aut legis actionibus inde compoſitis derivanda eſt mancipatio, cum leges illæ ejus meminerint, ut rei notæ dum dicunt. *Qui nexum faciet, mancipiumque, uti lingua nuncupaſſit, ita jus eſto. Feſt. voc. nuncupata.* IDEM.

24. *Romanis civibus*] Etiam Latinis Junianis; *Ulpian. in fragm. Reg. tit. 20.* ALEAND.

25. *Puberibus*] Puberem Caſſiani eum eſſe dicebant, qui habitu corporis pubes apparet, id eſt, qui generare poteſt; Proculeii autem eum, qui quatuordecim annos explevit: verum Priſcus eum puberem eſſe, in quem utrumque concurrit, & habitus corporis, & numerus annorum, teſte Ulpiano *in fragm. tit. 11.* Cajus noſter Proculeianus potius erat, at Paulus Caſſianus videtur fuiſſe, cujus ſententiam recte exponit Ant. Auguſtinus *lib. III. Emend. c. 5.* Qui igitur in Pandectis inveniuntur ſcripſiſſe, puberem quatuordecim annorum eſſe, ii Proculeiani ſunt, aut ſi Caſſiani quidem erant, Triboniani manum ſunt paſſi: nam Proculeianos ſecutus eſt Juſtinianus, rejecta Caſſianorum, & Priſci ſententia, *l. ult. C. quando tut. vel cur. eſſe deſin.* quod & antea probaſſe videntur Diocletianus & Maximianus, *l 4. C. qui teſtam. facer. poſſ.* IDEM.

26. *Qui appellatur Libripens.*] In omnibus imaginariis venditionibus libra interponebatur, teſte Plinio *lib. XXXIII. c. 3.* ea ratione, ut imaginem venditionis adhiberet, ex antiquiori inſtituto: nullæ enim antiquitus fiebant venditiones abſque libra, quum veteres ære gravi uterentur, & penſo eo, non numerato debitum ſolverent, ut patet ex eodem Plinio, Feſto *lib. IV. & XIV.* Varrone, *lib. IV. de Ling. Lat.* Sane vero nummus unus pretium non denotat, *l. ſi quis, 10. §. ult. D. de adquir. poſſ. l. ſi quis, 46. D. locat.* alioquin hæc venditio imaginaria non diceretur: imaginaria enim venditio non eſt, pretio accedente, *l. 16. de reg. jur.* IDEM.

27. *Mancipio accipit*] Non dubitavi quoque ego certiſſimam hanc Viri Summi, Cl. Salmaſii, emendationem in contextum admittere, Oiſelii exemplo; non enim hic accipitur *mancipium*, id eſt, ſervus: ſed res quævis mancipi accipitur *mancipio*, hoc eſt, mancipatione interveniente. Verum non item accedo correctioni legis *4. D. de evictionib.* ut pro *mancipium* legatur *mancipio*: quam ex eodem Salmaſio *de Uſur. cap 8.* adducit, & probat idem Oiſelius; quamque ante ipſos jam propoſuerat Vir Maximus, Jac. Cujacius *Obſervation. lib. XXI. c. 15. & ad l. 68. D. de evictionib. ad Papinian. Reſponſor. lib. XI.* Nihil video, cur non rectiſſime dicatur illic, *qui mancipium vendidit;* de quo vendito cum debeat a venditore duplæ ſtipulatione caveri, *l. 31. § 20. D. de ædilit. edict.* quæritur, an is debeat de evictione cavere dato fidejuſſore; quod negat Ulpianus, niſi hoc nominatim ſit actum, *confer. l. 37. pr. l. 56. pr. D. eod. tit.* Adde, quod ſæpe quidem fiat apud veteres mentio rerum mancipio datarum & acceptarum. exempla peti poſſunt ex nota Aleandri ad principium hujus fragmenti, & Briſſonio *de verbor. ſignification.* verum illas locutiones

MINEM EX JVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO: ISQVE MIHI [29] EMPTVS EST [30] HOC AERE, AENEAQVE LIBRA. [31] *Deinde aere percutit libram,* [32] *indeque aes dat ei, a quo mancipio accipit, quaſi pretii loco.* Ex BOETHIO LIB. III. COMMENTARIOR. IN TOPIC. CICERONIS.]

[33] Mancipatio autem, [34] hoc eſt, manus traditio, [35] quædam ſimilitudo vendi-

nes, *mancipio vendere, & emere* nulla auctoritate adſtructas video. At jam dudum emendatio illa diſplicuit Viro Erudito, Deſiderio Heraldo, *Animadverſion. in Salmaſ. Obſervation. ad Jus Attic. & Roman. lib. IV. c. 2. n. 3 & 4.* De verbis Ulpian. *tit. 1.* quæ pariter correxit Salmaſius, Oiſelio adſtipulante, ad ipſum videbimus Ulpianum. SCHVLTING.

28. *Aes tenens*] Ita vulgo quoque hæc ſcribunt Viri Eruditi, qui ea allegant. Cynus tamen *ad l. un. C. d. uſucapion. transformand.* hæc laudans, exhibet, *rem tenens;* quod non inprobabile eſt, ut ita is, cui mancipio res dabatur, eam ipſam rem, ſive, ut hic Cajus exemplum mox ponit, hominem, manu tenens pronunciaverit illa verba, quæ hic ſequuntur. *Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum eſſe ajo, &c.* Idem firmat Iſidorus *Origin. lib. V. c. 25.* ita ſcribens. *Mancipatio dicta eſt, quia res manu capitur. Unde oportet eum, qui mancipium accipit,* (ſcribendum, *mancipio accipit,* uti mox recte ſcriptum eſt, *mancipio datur) comprehendere id ipſum, quod ei mancipio datur.* Huc quoque facit Ulpianus *tit. 19. §. 6.* his verbis. *Res mobiles non, niſi præſentes, mancipari poſſunt, & non plures, quam quæ manu capi poſſunt.* Atque etiam in ceſſione in jure ſimili ratione is, cui res mobilis cedebatur, eam tenens, ex jure Quiritium ſuam eſſe dicebat, ut auctor eſt Cajus noſter apud Boethium eodem in loco, ubi hoc ipſum de mancipatione fragmentum profertur. Idem quoque in inſtituendis rerum vindicationibus uſitatum fuiſſe docet A. Gellius *Noct. Atticar. lib. XX. c. 9.* & pluribus adſtruit Briſſonius *de formul. lib. V.* Non nego tamen, eum, qui mancipio accipiebat, æs quoque oſtendiſſe, atque ita dixiſſe, rem ſibi emptam eſſe *hoc ære.* Ceterum locum talem apud Cynum exſtare indicavit mihi Vir Ampliſſimus, & cui multum noſtra debet Juriſprudentia, Corn. van Bynkershoek, in Suprema Batavorum Curia Senator. Refert vero Cynus, ſua ſe hauſiſſe ex ſcriptis Jacobi de Ravani: hunc vero dicere, ſe illa vidiſſe in libro Inſtitutionum Caji, quem Cynus modo Cajum Sejum, modo Cajum ſolummodo vocat. Ego, ut dicam, quod ſentio, non credo, Jacobum ipſas genuinas Inſtitutiones Caji oculis ſuis uſurpaſſe unquam; ſed ſoli ſua debere Boethio. Nihil ſane ab illo Cynus habet præter ea ipſa, quæ apud Boethium leguntur, de rebus mancipi, de mancipatione, & de in jure ceſſione, eodem plane ordine, quo illa reliquit Boethius, cujusquoque ipſius verba promiſcue cum Caji verbis adducuntur, alicubi inverſa, etiam in pejus. Hoc tamen in loco codex Boethii, quo uſus eſt Jacobus, qui ante quatuor ſecula vixit, rectior fuiſſe videtur, quam noſtri vulgati. & ad Ulpianum *tit. 19. §. 1.* quoque, Boethium in verbis quibusdam ex Cyno reſtitui poſſe oſtendemus. IDEM.

29. EMPTVS EST] Alii, EMPTVS ESTO. Sic Briſſonius *de Formul. lib. V.* Salmaſius *de uſur. c. 8.* IDEM.

30. HOC AERE AENEAQUE LIBRA] Horatius *lib. II. epiſt. ult.*

Si proprium eſt, quod quis libra mercatus, & ære eſt. ALEAND.

31. *Deinde ære percutit libram*] Quam rem facere animadvertebatur. Varro *lib. IV. de Ling. Lat. Deinde porta Rauduſcula, quod ærata fuit, as Raudus dictum; ex eo in veteribus mancupiis ſcriptum,* RAUDUSCULO LIBRAM FERITO. Feſtus *lib. XVII. Rodum vulgus quidem in uſu habuit, non modo pro ære imperfecto, ut Lucilius, quum ait:* Plumbi pauxillum, rodus linique metaxa, *ſed etiam pro ſignato, quia in mancipando, quum dicitur,* RODUSCULO LIBRAM FERITO, *aſſe tangitur libra.* IDEM.

32. *Indeque aes dat ei, &c.*] Atque ita ſatisfaciebat, ſaltem imaginarie, præcepto legis XII. tabularum, quod volebat ab emptore pretium venditori numeratum eſſe, ut emptor rei ſibi traditæ foret dominus, §. 40. *Inſt. de rer. diviſion.* ubi Imperator ſcribit, idem etiam jure gentium, ſive naturali effici. Et hoc jam etiam ante illas leges cautum fuiſſe, & in duodecim quoque tabulas cum aliis plurimis antiquioribus juribus translatum eſſe videri poteſt. SCHVLTING.

33. *Mancipatio quædam ſimilitudo venditionis eſt*] Ab initio quidem non imaginaria, ſed vera fuit venditio, & vera manumiſſio. Legem enim Romulus tulerat, quam & poſtea a Decemviris in IV. Tabulam relatam fuiſſe auctor eſt Dionyſius Halicarnaſſ. *lib. II.* Ut ſi pater filium ter mancipaſſet, isque ab iis, quibus erat mancipatus, ter fuiſſet manumiſſus, filius ſui fieret juris, nec recideret in patris poteſtatem. Verba legis ab Ulpiano *fragm. tit. 10.* referuntur: SI PATER FILIVM TER VENVMDVIT, FILIVS A PATRE LIBER ESTO. Poſtea hanc legem Juriſconſulti interpretatione ſua ad fictionem traduxere, ut retentis ſolemnitatibus, imaginaria tantum venditio, ac manumiſſio intercederent. OISEL.

34. *Hoc eſt manus traditio.*] Lego, *hoc eſt manu traditio.* Quemadmodum in manumiſſionibus ſervorum utebantur quodammodo in jure ceſſione, ut ſupra declaravimus, ita in manumiſſionibus filiorum intercedebat mancipatio, quaſi filius res eſſet quædam mancipi. Itaque his ſolemnitatibus utebantur. Anteſtatus quinque teſtes convocabat ante Præſidem, ubi libripens erat, & pater naturalis cum filio ſuo, item & alius, qui filium emere debuerat, qui fiduciarius pater dicebatur. Tradebat ergo naturalis pater filium fidu-

venditiŏnis eſt: quia & in emancipationibus præter illum, [36] hoc eſt, certum patrem, [37] alius pater adhibetur, [38] qui [39] fiduciarius nominatur. Ergo iſte

fiduciario patri dicens: *Mancupo tibi hunc filium, qui meus eſt;* at ille e contra; *Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum eſſe ajo, iſque mihi emtus eſt hoc ære, æneaque libra.* ſtatimque percuſſa libra ſeſtertium nummum dicis cauſa dabat ei, a quo filium acceperat, quem protinus manumittebat: is vero manumiſſus in naturalis patris poteſtatem denuo recidebat. idque iterum fiebat. quumque tertio naturalis pater filium manciparet, iis verbis utebatur: *Mancupo tibi hunc filium, qui meus eſt, ea conditione, ut mihi remancupes, ut inter bonos bene agier oportet, & ſine fraudatione.* (nam ea formula, *Ut inter bonos, &c.* uſos fuiſſe in fiducia teſtis eſt Cicero *lib. III. Offic.*) idque ea ratione excogitatum fuit, ne ſi fiduciarius ille pater tertio filium manumiſiſſet, in ejus bonis ſucceſſurus eſſet, ad ſimilitudinem patroni: quod jus æquius viſum fuit, ut naturalis pater haberet, nam poſt tertiam manumiſſionem liber erat, nec recidebat amplius in patris poteſtatem ex lege XII. tabularum. ALEAND. Quod Aleander habet de quinque teſtibus per anteſtatum convocatis, vellem probatum dediſſet. De anteſtato poſtea aliquid habebit. Manumiſſio quoque plerumque quidem poſt mancipationem protinus fuit facta: ſed & tempus intercedere potuiſſe patebit ex iis, quæ notabimus ad Ulpianum *tit. 23. §. 3.* SCHULTING.

35. *Quadam ſimilitudo venditionis eſt*] Paulus deduci filium in imaginariam ſervilem cauſam ait in *l. 3. §. 1. D. de cap. dimin.* unde recte Theophilus: *Ideo autem vendebatur filius, ut in ſervitutem redigi videretur, & ita commode ei libertas daretur: nam liber manumitti non poterat.* Ob eam igitur mancipationem liberorum manumiſſio nomen emancipationis ſumpſit, minus certe proprium: nam mancipatio eſt venditio, ſeu alteri traditio, manumiſſio eſt e manu, hoc eſt, poteſtate miſſio, & liberatio. Et quamvis filios manumittere ſæpe legitur in jure noſtro, & titulus eſt, *ſi a parente quis manumiſſus ſit;* tamen diſcriminis gratia manumiſſionem propriam ſervorum, emancipationem liberorum dicimus, *l. 1. §. 1. D. quando act. de pecu. ann.* Ficte igitur filius vendebatur, ficte in ſervitutem redigebatur, ex qua manumitti videretur: neque enim is, qui ſervus non eſſet, aliter quam ficte vendi poterat. Unde quum ob ſævitiam coëgerit Antoninus dominos ad ſervorum venditionem, *l. 2 D, de his, qui ſunt ſui vel alien. jur.* Trajanus filium, quem pater male contra pietatem adficiebat, coëgit emancipare, *l. ult. D. ſi a par. quis man. ſit.* ALEAND.

36. *Hoc eſt, certum patrem*] Sic naturalem patrem ſupra vocavit *tit. anteced. De certi patris poteſtate diſcedit.* IDEM.

37. *Alius pater adhibetur, qui fiduciarius nominatur*] A contracta nimirum fiducia. Fiducia vero eſt redhibendi, vel revendendi lex venditioni appoſita: ſic enim malo cum Cujacio, quam cum Hottomanno, qui fiduciam vult eſſe contractum principalem, quo nihil falſius; & perpetua fere diſſentiendi libido a Cujacio Hottomannum eo deduxit. In emancipatione igitur, quæ imaginaria eſt venditio, naturalis pater fiduciam cum emptore imaginario contrahere dicitur, cum filium ea lege ipſi mancipat, ut eum ſibi remancipat, atque ita pater naturalis ipſe filium remancipatum manumittere, & per hanc manumiſſionem in eum, ejusque bona jura patroni conſequi poſſit. OISEL. Cujacius & Hotmanus de fiducia agunt *ad §. 8. Inſt. de legitim. adgnator. ſucceſſion.* ubi Hotmanus ait, illam eſſe contractum, *quo fidem alterius ſecuti, rem ei aliquam cum pacto retrovendendi mancipamus.* Et poſtea ſcribit, eam contractam dici, *ubi venditio cum pacto de retrovendendo contracta eſt.* Si vero fiducia non niſi pactum fuerit, quo modo inde naſci potuit certa & nominata actio, judicium, formula fiduciæ? quorum tamen meminit Cicero *de offic. lib, III. c. 15. & c. 17. pro Roſc. Comœd. c. 6. pro Cæcin. c. 3. Epiſtolar. familiar. lib. VII. epiſt. 12.* & fiduciæ Judicii Modeſtinus *relat. in Collation. Moſaicar. & Romanar. leg. tit. 10.* Hæc aperte docent, re vera fiduciam inter contractus numerari debere: & ſic *contracta fiducia §. 8. Inſt. de legitim. adgnator. ſucceſſion. l. 2. §. 15. D. ad S. C. Tertullian. & Orphitian.* & alibi. De fiducia, qua quis rem creditori mancipabat in crediti ſecuritatem, ea lege, ut ſoluto debito remanciparetur, mentio eſt in Pauli Sententiis *lib. II. tit. 4.* ac aliis locis, de eaque ad Paulum nonnulla habebimus. SCHULTING.

38 *Qui fiduciarius nominatur*] Boetius *in IV. Commen. in Top. Cic. Fiduciam vero accipit, cuicunque res aliqua mancipatur, ut eam mancipanti remancipet. Velut ſi quis tempus dubium timens amico potentiori fundum mancipet, ut ei quum tempus, quod ſuſpectum eſt, præterierit, reddat. Hæc mancipatio fiduciaria nominatur, idcirco quod reſtituendi fides interponitur.* Livius *lib. XXXII.* de Corintho loquens: *Nabidi eam Tyranno velut fiduciariam dare optimum viſum, ut victori ſibi reſtitueret.* Ex quibus apparet, quare pater hic fiduciarius nuncupetur. Sicque heres fiduciarius vocabatur, qui hereditatem emebat in teſtamento per æs, & libram, ut reſtitueret heredi, quem teſtator in tabulis ſcripſiſſet, de quo Ulpianus & Theophilus, propterea que fidei commiſſarius heres fiduciarius dicitur, *l. Sejus 46. l. ſi poſtulante, 67. in fin. ad Trebell.* ALEAND. Is, cui teſtator, qui per æs & libram teſtamentum condebat, imaginarie hereditatem mancipabat, familiæ emptor vocatur ab Imperatore *§. 1. Inſt. de teſtament. ordinand.* & a Theophilo *ibid.* & Ulpiano *tit. 20.* aliisque nuſquam heres fiduciarius. In *l. 46. & l. 67. §. ult. D. ad S.C. Trebellian.* fiduciarius heres is eſt, qui fideicommiſſo oneratus eſt, uti & alibi. SCHULTING.

39. *Fiduciarius pater nominatur*] Ita, ſcilicet, ſi contracta fiducia mancipatio tertia filii fieret, de quo mox dicet Anianus. ceteroquin non quadrabat nomen patris fiduciarii tali emptori. Anianus perperam hunc indiſtincte patrem fiduciarium vocat, tam hic, quam mox iterum iterumque. IDEM.

40. *Unum*

iſte naturalis pater filium ſuum fiduciario patri mancipat, hoc eſt, manu tradit: a quo fiduciario patre naturalis pater [40] unum, aut duos nummos, quaſi in ſimilitudinem pretii accipit, [41] & iterum eum acceptis nummis fiduciario patri tradit. [42] Hoc ſecundo & tertio fit, & ſic de patris poteſtate exit. Quæ

40. *Unum aut duos nummos, quaſi in ſimilitudinem pretii*] Theophilus: διδὺς ἀυτῷ λόγῳ τιμήματος ἐικονικοῦ τὸν ἕνα νοῦμμον. Atque hoc eſt, quod dicitur nummum aliquando intervenire *dicis gratia*, *l. IV. D. commod.* *Sæpe*, inquit, *pecuniæ commodantur, ut dicis gratia numerationis loco intercedant.* Ubi addendum, velut in mancipationibus. Interveniebat vero in mancipationibus ſeſtertius nummus unus aſſium quatuor. Unde verba illa ſolemnia donationis, quæ fiebat per mancipationem in *l. ult. C. de donat. ſeſtertio nummo uno aſſium quatuor*, quemadmodum ea ex Baſilicis reſtituit Magnus Cujacius, *Obſerv. X. c. 37.* Ita enim illud in mancipatione ad diſcrimen alterius nummi exprimi ſolebat. In inſcriptione veteri Urbis Romæ: *Hoc monumentum L. Titurius Sabinus ſe vivo donavit L. Sannio Symphoro, mancipavitque ſeſtertio nummo uno.* Sic Vitruvius *de Architect. lib. I. c. 4 Nummo ſeſtertio mancipio dedit.* Neque quempiam moveat, quod Cajus hic ſimpliciter dicat *unum, vel duos nummos*, non addito *ſeſtertii* nomine: facile enim quivis divinare poteſt, Anianum hoc loco, ut in toto opere, ſpicas legiſſe. OISEL. De mancipatione, quæ in donatione adhibita olim eſt, ex profeſſo egit Vir Doctiſſimus, Frideric. Brummerus *ad leg. Cinc. c. 14.* ubi quoque cum Cujacio in *l. ult. C. de donationib.* legit, *ſeſtertio nummo uno*: verum cum Hotmano ſequentia, *aſſium quatuor*, tamquam ſpuria rejicit. Certe veteres inſcriptiones, in quibus aliquando occurrit mentio ſeſtertii nummi unius, quarum aliquas habet Brummerus, & unam quoque Sponius *Miſcellan. p. 292.* nuſquam hoc addunt: ideoque valde dubitari poteſt, an non a mala ſint manu. Quia tamen re vera ſeſtertius quatuor aſſes continuit, exſtantque hæc verba non tantum in libris antiquis, teſte Ant. Auguſtino *Emendation. lib. II. c. 7.* ſed in ipſis quoque Baſilicis, uti etiam obſervavit Cujacius *Obſervat. lib. X. c. 37. & lib. XIX. c. 31.* illa plane damnare non auſim. SCHVLTING.

41. *Et iterum eum acceptis nummis fiduciario patri tradit*] Non potuit ita ſcripſiſſe Cajus; ſed quæ ille diſtinctius tradiderat, confuſe & non plene exhibuit nobis Anianus: quo enim pacto pater naturalis eum, quem jam vendiderat, quique alterius factus erat jure Quiritium, quo pacto, inquam, illum fiduciario patri, ut loquitur Anianus, vel potius emptori, mancipio dare jam potuit? Hic opus erat, ut filius ab emptore prius eſſet manumiſſus: quia enim non, niſi trina mancipatione, & trina manumiſſione ſui juris fiebat, neceſſario poſt primam ſecundamque mancipationem & manumiſſionem in naturalis patris poteſtatem redibat: & quidem tacite, ut inquit Theophilus *§. 6. Inſt. quib. mod. jus p. p. ſolvit.* adeoque tunc iterum ab eo mancipari poterat. IDEM.

42. *Hoc ſecundo & tertio fit.*] Singulæ vero emancipationes vel iiſdem, vel aliis teſtibus fieri poſſunt, vel eodem die, vel intermiſſo tempore, ut tradit Paulus *Sentent. lib. II. tit. 25.* Hinc adgnoſcere licet, quanti foret Romanorum patria poteſtas, ut unica manumiſſio ſatis non videretur, idque ex lege XII. tabularum, cujus verba ab Ulpiano referuntur *in fragm. tit. 10.* Cum ait; *Sed filius quidem ter mancipatus, ter manumiſſus ſui juris ſit: id enim lex duodecim tabularum jubet his verbis*, SI PATER FILIVM TER VENVM DEDIT, FILIVS A PATRE LIBER ESTO. quam legem ex Romuli inſtituto translatam eſſe in XII tabulas patet ex Dionyſio, qui *lib. II.* ſic ſcribit: *Neque vero hac licentia contentus Romulus poteſtatem etiam filiorum vendendorum patribus uſque ad tertiam auctionem conceſſit. quæ poteſtas multo major eſt, quam domini in ſervum: nam ſervus a domino venumdatus recepta libertate liber eſt, filius iterum, atque iterum in poteſtatem patris revertitur, poſt tertiam vero venditionem, ſi ſe in libertatem vindicarit, e poteſtate patris egreditur.* Sed de veris ſeriiſque venditionibus intelligit Dionyſius, non de fictis, & imaginariis. cui tamen neſcio, an facile fides adhibenda: potuit enim Græcus homo verba legis de veris venditionibus capere, non de fictis; nam etſi patribus licebat filios interficere, tamen vendere non licuiſſe, teſtatur Conſtantinus Imper. his verbis: *Libertati a majoribus tantum impenſum eſt, ut patribus, quibus jus vitæ in liberos, neciſque poteſtas olim erat permiſſa, libertatem eripere non liceret*, quæ ſunt in *l. ult. C. de pat. poteſt.* crudelius enim, & indignius Romanis viſum eſt, ſi liberi homines, & cives ſervitutem ſervirent, quam ſi mortem oppeterent, ideo inquit Tullius *in orat. pro domo ſua*: *Jus a majoribus noſtris, qui non ficte, & fallaciter populares, ſed vere & ſapienter fuerunt, ita comparatum eſt, ut civis Romanus libertatem nemo poſſit invitus amittere.* & idem *pro Cæcinna*: *Si pater vendidit eum, quem in ſuam poteſtatem ſuſceperat, ex poteſtate dimittit.* Sane enim de ficta venditione intelligit. Nam quod patri liceret filium noxæ dedere, *§. ult. Inſt. de noxal. act.* hoc non ex mero patris arbitrio, ſed ex filio quoque perveniebat, qui facto ſuo libertatem ſibi abjudicavit. Sed valde ſcrupulum injicit, quod *eodem libro II.* tradit Dionyſius, ex Numæ Pompilii legibus: ut ſi pater filio uxorem ducere permiſiſſet, quæ ei ſacrorum, pecuniarumque ſocia ex legibus fieret, non amplius filium vendendi jus haberet. Niſi & hic de emancipationibus intelligendum eſt: nam ſi filium emancipaſſet, is propria ſacra ſibi conſtituiſſet, utpote qui a ſacris paternis dimitti, atque abſolvi dicebatur, *l. quidam, 31. C. de fideic. l. 1. §. ult. C. de ann. except.* cujuſque enim familiæ privata ſacra erant, ut oſtendit Cicero, II. *de legib.* ejus autem uxor, quæ in manum convenerat, non ideo ex ſacris ſoceri ſui abſoluta eſſet, in cujus poteſtate erat, *Ulpian. in fragm. tit. 22. §. ſui heredes.* neque enim poterat in mariti poteſtate fuiſſe; qui enim ſub alterius poteſtate

Quæ tamen emancipatio ſolebat[43] ante Præſidem fieri,[44] modo ante Curiam facienda eſt: ubi[45] quinque teſtes cives Romani in præſenti erunt, & pro illo, qui Libripens appellatur, id eſt, ſtateram tenens,[46] & qui[47] Anteſtatus

teſtate eſt, alium habere in poteſtate non poteſt, *l. ſic eveniet, 21. D. ad leg. Jul. de adult.* quia igitur cum marito cohabitare debuerat, nec poterat ſacra, in quibus erat, deſerere, ſtatuit Numa, ne tunc filius emanciparetur. Sed hæc fortaſſe nimis ſubtiliter diſputata quibuſdam videbuntur. quare adhuc hæreo. Sane conſtat, poſt leges XII. tabularum patres jus habuiſſe filios occidendi, ut de Torquato, deque aliis notum eſt; de venditis filiis exemplum nullum exſtat: niſi ſi forte quis propter nimiam paupertatem, egeſtatemque victus cauſa filium ſanguinolentum vendiderit, *l. 2. C. de patr. qui fil. ſu. diſt.* Sanguinolentos autem vocant ἀρτιβλάςους, hoc eſt, recens natos, & ſanguine uteri materni adhuc perfuſos, ut docti viri notarunt, quaſi hi nondum perfecte homines ſint, nec de eorum vita plenius ſperetur. ALEAND. De trina filii venditione videbimus ad Ulpianum *tit. 10. §. 1.* ubi quæremus, de quanam venditione, verane, an imaginaria, lex antiqua intelligenda ſit. SCHULTING.

42. * *Hoc ſecundo & tertio fit, & ſic de poteſtate patris exit*] Vitioſa hæc ſunt. Optima vero eſt lectio, quam Juriſconſultorum noſtri ſeculi nemini ſecundus, Clariſſ. Fabrotus in veteri MS. codice ſe reperiſſe dicit, in Notis ſuis ſelectiſſimis ad Theophilum. Ea vero ſic habet: *Hoc ſecundum fit, & tertio eum fiduciario patri mancipat & tradit; & ſic de patris poteſtate exit.* Optime hæc cohærent; & ex ungue, ut dicitur, leonem. Neque enim dubito, quin plurima ope iſtius codicis MS. apud Gajum noſtrum poſſent reſtitui. Sed nobis non licet eſſe tam beatis. OISEL. Lectio hæc, quam e veteri codice protulit Fabrotus, ipſius Aniani manum exhibere videri poteſt. Editio quoque Sichardi quædam habet huc accedentia; ſic enim illic legitur, *& tertio ſit, cum fiduciario patri mancipat ac tradit.* Re vera in tertia demum filii mancipatione opus erat contracta fiducia, ut ita patri remancipatus ab ipſo poſſet manumitti, ut in ſequentibus docebit Anianus; qui manumiſſionis hic quoque non meminit, abſque qua tamen ſui juris quis fieri non poterat. SCHULTING.

43. *Ante Præſidem fieri, modo ante Curiam facienda*] Mira hic fit juris veteris & noviſſimi commixtio ab Aniano, dum dicit hodie ſufficere, ſi loco Libripendis, & Anteſtati (quem antea patrem fiduciarium appellavit) ſimpliciter adhibeantur duo alii teſtes, ut ita ſeptem teſtium numerus impleatur. Mox tamen, quaſi ſui oblitus, iterum de patre fiduciario ſermonem habet, ac ſi hodie adhuc emancipatio contracta fiducia fieret. Sic ut vel ex hoc uno loco appareat, quam eximius juris decoctor Anianus fuerit, cum omnia jura, liquida, craſſa, quaſi unam in ollam conjecerit. Quas apud Gajum emancipationis ſolemnitates invenerat, dum epitomen earundem concinnat, retinere voluit, inſertis non ſuo loco, quæ poſteriorum Principum Conſtitutionibus abrogata fuerant, cum ea in ultimum locum reſervanda forent. Eodem modo Tribonianus cum ſociis parum ſubtiliter loquuntur, cum §. *ult. Inſt. de leg. agn. ſucc.* dicunt, ex Juſtiniani Conſtitutione, quæ eſt *l. ult. C. de eman. lib.* induci, ut emancipationes liberorum ſemper videantur contracta fiducia fieri: nam Juſtinianus ea Conſtitutione imaginarias antiquæ emancipationis ſolemnitates penitus ſuſtulit. Quomodo autem, quod ſublatum eſt, fieri videri poſſit? OISEL. Recte notavit Aleander *ad hunc locum*, Anianum hic nobis referre jus Gothorum, quod ſeparat a jure veteri Romano, quod deſcripſerat Cajus. Conſtitutiones ſane antiquum modum non ſuſtulerunt ante Juſtinianum: ut adeo inde non ſint profecta, quæ hic habet Anianus; qui tamen in aliis confuſionis non immerito arguitur ab Oiſelio: verum & is poſt Vinnium non recte carpit Tribonianum, qui in §. *ult. Inſt. de legit. adgnator. ſucceſſion.* nihil plane peccavit: licet enim ſublata eſſet vetus ſolennitas, quid vetat tamen rem ita intelligi fictione juris, ac ſi re ipſa parens contracta fiducia filium emancipaſſet? Et erat magni uſus hæc fictio: dubitari enim poterat, an pater, qui deſierat eſſe adgnatus filio per emancipationem, nunc quidem ut patronus, ad ejus ſucceſſionem, &, ſi inpubes foret, ad tutelam ejus vocaretur, quum jam non amplius in uſu eſſet manumiſſio illa, per quam antea pater hoc jus adquiſiverat. Poſtea adgnatis ſunt exæquati cognati, *Novell. CXVIII.* ac tunc illa fictio cœpit eſſe ſupervacua. SCHULTING.

44. *Modo ante Curiam facienda eſt.*] Quonam tempore? Gothorum; Anianus enim eſt, qui loquitur: quod & Alciatus animadvertit *lib. 11. Parerg. cap. 26.* nam & adoptiones iis temporibus ante Curiam fiebant, ut idem Anianus teſtatur *ad l. 2. C. Theod. de leg. hered.* ALEAND.

45. *Quinque teſtes*] Theophilus: Πέντε παρεγίνοντο μάρτυρες, καὶ ζυγοστάτης, ἐπιφερόμενος ζυγὸν καὶ χαλκοῦν νοῦμμον, καὶ μέσος τίς. Quem Cajus appellat *Libripendem*, Theophilus vocat ζυγοστάτην. Optime Gloſſæ Philoxeni. *Libripens*, ζυγοστάτης. Sic Theophilus μέσον τινὰ dicit pro eo, qui Cajo *Anteſtatus*, ſive, pater fiduciarius. OISEL.

46. *Et qui Anteſtatus appellatur.*] Valde erraſſe mihi viſus eſt Ant. Auguſtinus, qui in explanatione legum XII. tabul. *cap 52.* Anteſtatum hic interpretatur eum, cujus aurem vellebant; cum potius is ſit, qui aliorum aures vellebat: nam ſi anteſtari nihil aliud eſt, quam teſtes vocare, ſeu admonere, ut teſtes ſint, iis autem aures attingebantur, ut recordarentur, ſe teſtes eſſe, ut idem declarat, ſequitur dicendum, non Anteſtato aurem eſſe vulſam, ſed ipſum aliis, nempe teſtibus vulſiſſe: paſſivum enim verbum non eſt

tus appellatur, alii duo, ut ſeptem teſtium numerus impleatur. [48] Tamen cum

eſt anteſtari, ut eo ſignificetur, teſtes vocari; ſed vocare: unde Anteſtatus non qui vocatus, ſed qui vocavit teſtes, dicendus eſt. quo errore & Turnebus lapſus eſt, *lib XXIX. Adverſ. c. 14.* neque vero magis Cujacio aſſentior, qui *lib. VII. Obſervat. c. 16.* credit, Anteſtatum hunc eundem eſſe cum fiduciario patre: nam Cajus, aut certe Anianus, id aliquo modo ſignificaſſet: quis enim non videat, ex contextu orationis, fiduciarium patrem, & Anteſtatum diverſas eſſe perſonas? Puto igitur, aliquem fuiſſe, qui in ea ſolemnitate hoc ageret, ut quinque teſtes convocaret, deinde cum libripende huic actui intereſſet. De anteſtatione etiam Ful. Urſinus *in notis ad leg. XII. tabul.* Lilius Gyraldus *Dial. 9.* Budæus *in poſter. adnot. ad Pand.* Alciat. *lib. 11. Parerg. c. 20.* ALEAND.

47. *Anteſtatus*] Cajus hic *Anteſtatum* appellare videtur eum, qui teſtato, ſive teſtibus adhibitis convenitur, ut obſervavit Cujacius; quemadmodum *denuntiatus* dicitur, cui fit denunciatio, *l. 49. D. de jud.* Ita pater fiduciarius, cum emancipatio fieret adhibitis quinque teſtibus, puberibus, civibus Romanis, ea ratione a Cajo vocatur Anteſtatus, utpote teſtato conventus. Hac etiam fortaſſe ſignificatione accipienda verba Livii a Priſciano *lib. VIII.* adducta: *Impubes libripens eſſe non poteſt, neque anteſtari,* hoc eſt, impubes in emancipationibus Anteſtatus, ſive pater fiduciarius eſſe non poteſt, cum patrem eſſe ætas non patiatur. Quanquam & Livii illud *anteſtari*, pro *teſtis fieri*, capi poſſit; habet enim paſſivam ſignificationem, ut Priſcianus ibidem notat, & reddit προδιαμαρτυρηθῆναι. vel, ut ibi mavult ὁ πάνυ Salmaſius, προσδιαμαρτυρηθῆναι. Alias & activam habet ſignificationem, & *anteſtari* dicitur, pro *teſtem facere*, quod fiebat tacta auricula; cum nempe aliquis, qui vadimonio non ſtiterat, ab adverſario, ei in via occurrente, obtorto collo in jus raperetur; quod ei licitum, ſi modo aliquem ex præſentibus anteſtatus fuerat, tangendo ejus auriculam, ac dicendo *licetne anteſtari?* Videndi Acron & Porphyrio, antiqui Horatii Interpretes, ad illud Satyræ, *Licet anteſtari?* Salmaſius olim, cum Gloſſæ optimæ habeant *Amteſtor*, μαρτύρομαι, pro *anteſtari* ubique apud veteres reponi volebat *amteſtari:* & explicat, *Amteſtari eſſe in re præſenti, & in loco ubi res geſta eſt, aut gerenda, teſtem facere, proximum nempe, vel primum, qui adſtat loco, in quo id fit, de quo teſtis capitur.* ſive, *Amteſtari eſſe aliquem ex circumſtantibus teſtem facere:* πρὸς αὐτῷ τῷ τόπῳ ἐν ᾧ τι πέπρακται. Sic *Amtermini, Amſegetes, Amſancta, &c.* Neminem, cui litteræ in honore, adire pigeat *Obſervat. ad Jus Att. & Rom. c. 30.* ubi multa ſcitu utiliſſima exhibentur. OISEL. Anteſtatus, cujus meminit quoque Magno *in Notis Juris,* quis fuerit, difficile eſt explicatu, nec adeo inter eruditos conſtat. A Cajo ipſo mentio ejus videtur facta occaſione emancipationis: & Anianus jus ſui loci & temporis exponens indicat, inter ſeptem teſtes unum quoque hujus loco adſumi. A libripende diverſum fuiſſe arguit præclara inſcriptio apud Gruterum *p. 1081.* ubi narratur donatio & mancipatio facta, LIBRIPENDE CLAVDIO DATIVO, ANTESTATO CORNELIO VICTORE. Adduxit illam quoque Merillius *Obſerv. lib. VIII. c. 37.* qui putat, Anteſtatum eum fuiſſe, qui rogabat teſtes, illorumque fidem obteſtabatur, auriculamque tangebat, uti in anteſtationibus moris fuit, non tantum cum quis aliquem in jus vocaret, quod notiſſimum eſt: ſed & in mancipationibus. In illis certe, quæ in teſtamento per æs & libram condito fiebant, adhibitas fuiſſe ὤτων ἐπιψαύσεις, *aurium tactiones* docet Clemens Alexandrinus Στρωματ. *lib. V. p. 574.* a quibus hac in parte aliæ mancipationes non videntur diverſi juris fuiſſe; uti notavit etiam Brummerus *ad leg. Cinc. cap. 13. & 14.* ubi inſcriptionem illam, ex qua pauca verba allegavi, ex profeſſo & luculenter illuſtrat, & Aleandri de Anteſtato ſententiam laudat, & plane ſequitur. Certe quum auctoritatibus aliis deſtituamur, notatio præcipue verbi *anteſtari* conſideranda eſt. ea autem non alia eſt, quam *teſtem facere*, in duodecim tabulis, apud Plautum, Horatium, aliosque. Et apud Livium in illis verbis. *Impubes libripens eſſe non poteſt, neque anteſtari.* Priſcianus quidem *lib. VIII. anteſtari* interpretatur paſſive προδιαμαρτυρηθῆναι: verum id optime accipietur activo ſenſu: & Priſcianum eo nomine poſt Lambinum *ad Horat. lib. 1. Satyr. 9.* notavit Brummerus *dict. loc.* Paulo plus ad Anteſtati officium pertinuiſſe vult Aleander, quam Merillius, teſtium, nempe, convocationem; quod an verum ſit, dubito. Ceterum, an præter quinque teſtes, & libripendem Anteſtati quoque neceſſario adhibiti fuerint, ita, ut abſque illis res non ſubſtitiſſet: an autem per eos ipſos, inter quos res agebatur, id quod Anteſtati faciebant, potuerit perfici, alia videtur eſſe quæſtio. Certe ſi is omnino adhibendus fuit, mirandum eſt, id antea omiſſum eſſe a Cajo, cujus ipſa de mancipatione verba ex Boethio modo habuimus, nec non ab Ulpiano *tit. 19.* & Theophilo *§. 6. Inſt. quib. mod. j. p. p. ſolvit.* Et Imperator *§. 1. Inſt. de teſtament. ordinand.* ubi teſtamenti per æs libram facti ſolennia enumerat, nihil habet de Anteſtato. Anianus hic nos turbat, dum pro libripende & Anteſtato duos tantum teſtes adhiberi tradit, adeoque incertum relinquit, an Anteſtatum ſumat pro emptore filii, quem ipſe patrem fiduciarium minus recte vocat, uti ab illo ſumi quoque putarunt Viri aliqui Eruditi; an vero pro alio: quo tamen admiſſo, ſi is neceſſarius fuiſſet, præter patrem & filium octo intervenire debuiſſent perſonæ, proque iis adhibendi videntur fuiſſe teſtes non ſeptem, ſed octo. Sed hæc hactenus. Quæ vero de verbo *anteſtari* ex Salmaſio habet Oiſelius, de emendatione loci Priſciani, & de mutando verbo *anteſtari* in *amteſtari*, non carent ſcrupulo, cum utraque illius verbi etymologia, ut dicatur, quaſi *circum teſtari*, vel quaſi *ante teſtari*, ſuos potuerit habere auctores. SCHVLTING.

48. *Tamen cum tertio mancipatus fuerit, &c.*] Imo ante

cum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario [49] patre remancipetur, & [50] a naturali patre manumittatur: ut, [51] ſi filius ille mortuus fuerit, [52] ei in hereditate naturalis pater, non [53] fiduciarius, ſuccedat. [54] Fœminæ, vel nepotes maſculi ex filio [55] una emancipatione de patris, vel avi exeunt poteſtate, & ſui juris efficiuntur. [56] Et hi ipſi, quamlibet una mancipatione de patris, vel

ante emancipationem cautio de remancipando filio inter patrem naturalem & fiduciarium interponenda eſt; ante illam enim pater naturalis cum fiduciario fiduciam contrahere debet, ſi filium ipſe manumittere velit; alioquin pater fiduciarius eum manumittere poteſt, & ei poſt mortem, tanquam patronus, ſuccedere. Non autem neceſſe fuit, ut trinæ hæ mancipationes & manumiſſiones uno eodemque tempore fierent, nam & iiſdem, vel aliis teſtibus fieri poterant, vel eodem die, vel intermiſſo tempore, ut eſt apud Paulum *lib. 11. Sentent. tit. 26.* Ita, ut filius ex prima, vel ſecunda mancipatione manumiſſus, reverſus in patris poteſtatem, patris rumperet teſtamentum adgnatione; cum ei ſuus heres adgnaſceretur. *Ulpian. fragm. tit. 23.* OISEL.

49. *Patre remancipetur*] Ita editiones meliores habent. Sichard. *patre mancipetur*, non recte; & in illius codicibus ſyllaba *re*, quæ fuerat geminanda, ſemel eſt omiſſa; quod in libris antiquis frequens eſſe notarunt dudum Eruditi. Remancipatio vero illa fiebat ſecundum contractam fiduciam, de qua modo dictum eſt. SCHVLTING.

50. *A naturali patre manumittatur*] Quæ manumiſſio Vindicta fiebat, ut habet Theophilus, ubi ejus notat Scholiaſtes: *τὴν γὰρ τρίτην ἐλευθερίαν μετὰ τὴν πρᾶσιν ἐδίδου ὁ πατὴρ, καὶ αὐτὸς Vindicta.* OISEL.

51. *Ut ſi filius ille mortuus fuerit*] Qui ſervum manumittit, patronus efficitur, vocaturque ad hereditatem, ideoque ad tutelam: quæ omnia in fiduciario patre erant, qui fiduciarius tutor dicebatur, teſte Ulpiano *in fragm. tit. 11. §. qui liberum.* Sed contracta fiducia is tertio non manumittebat, ſed patri naturali remancipabat, qui manumittens quaſi patronus filio olim ſuo efficiebatur, hereſque futurus erat; atque ob eam rem in Tertulliano matrem ſuperabat, quod avo tamen, & proavo non concedebatur, *l. 2. §. ſed neque avus, D. ad S. C. Tertull.* Exiſtimo autem hanc remancipationem ex prudentium cautionibus ortam. ALEAND.

52. *Ei in hereditate naturalis pater ſuccedat*] Hoc eſt, quod Juſtinianus in *Inſtit. de leg. agn. ſucceſſ.* dicit: *Ad legitimam ſucceſſionem vocatur etiam parens, qui contracta fiducia filium, vel filiam, nepotem, vel neptem ac deinceps emancipat.* Quod etiam obtinet ex *l. ult. C. de emancip. lib.* ubi Juſtinianus, licet imaginarias illas venditiones ſuſtulerit, tamen patri manumiſſori jus patroni ſalvum voluit eſſe, quoad legitimam in bona filii ſucceſſionem. Jure noviſſimo vero parens manumiſſor jure patroni in hereditatis commodo non amplius utitur. *Novell CXVIII. cap. 2.* OISEL.

53. *Non fiduciarius*] Id aliter volebat ratio juris civilis, ex qua hic manumiſſor velut patronus erat alieno filio a ſe manumiſſo. Prætor tamen hoc emendavit data bonorum poſſeſſione *unde decem perſonæ*: ad quam decem admiſit perſonas, quas extraneo manumiſſori prætulit, *§. 1. Inſt. de bonor. poſſeſſionib.* ubi illæ recenſentur, & ab Ulpiano *relat. in Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. ult. in fin.* SCHVLTING.

54. *Fœminæ vel nepotes maſculi ex filio una emancipatione &c.*] Ut in adoptionibus unica mancipatio in filiabus & nepotibus ceteriſque liberis ſatis erat, *l. ult. C. de adopt.* ita in manumiſſionibus, ut Ulpianus quoque teſtatur in *fragm. tit. 10. §. 1.* quare ſi poſt primam, alteramve manumiſſionem filii teſtamentum ſit conditum a patre, iſque præteritus ſit, quoniam revertitur in patriam poteſtatem, teſtamentum adgnatione rumpitur, teſte eodem Ulpiano *in fragm. tit. 23. §. adgnaſcitur.* At filia, quum emancipatur, vel nepos, ceterique, quia una emancipatione exeunt de poteſtate, teſtamentum non rumpunt, *l. verum, 8. D. de injuſt. rupt. & irrit. fac. teſtam.* ALEAND. Ulpianus *fragm. tit. 10. Ceteri autem liberi*, inquit, *præter filium, tam maſculi, quam fœminæ, una emancipatione manumiſſioneque ſui juris fiunt.* Sin malis Græce, audi Theophilum, qui *ἡ θυγάτηρ*, ait, *καὶ ἔγγονος, ἢ ἐγγόνη καὶ τὰ λοιπὰ πρόσωπα διὰ μιᾶς ἐλευθερίας ἐγίνοντο αὐτεξούσιοι.* OISEL. Quæ Aleander habet de teſtamento patris, qui filium jam ſemel biſve mancipavit, per illum, ſi manumitteretur, rumpendo, ea diſtinctius explicata invenient Studioſi in notis ad Ulpianum *tit. 23.*

55. *Una emancipatione*] Ratio dabitur ad Ulpianum *tit. 10. §. 1.*

56. *Et hi ipſi, quamlibet una mancipatione &c.*] V. C. Car. Ann. Fabrotus *ad Theoph. §. 6. Inſt. quib. mod. jus patr. pot. ſolvit.* partim ex autoritate ſcripti libri, partim ex conjectura, legendum cenſet. *Et hi ipſi una mancipatione de patris vel avi poteſtate exeunt, niſi a patre fiduciario remancipati fuerint: & ab eo manumiſſi, ſuccedere eis naturalis pater non poteſt, ſed fiduciarius, a quo manumiſſi ſunt:* ubi poſt *hi ipſi* excidiſſe videtur *quamlibet*, vitio forte typographorum. Miror vero, quod pro illis vulgatis, *& a naturali patre manumiſſi*, quæ optime ſeſe habent, reſcribat, *& ab eo manumiſſi*, quaſi hoc agi deberet, ut a fiduciario patre manumitterentur; quod veritati & menti Aniani plane adverſatur. Admodum vero placet lectio, quam ex vetere libro MS. profert Vir Præclarus, Janus a Coſta *ad tit. Inſt. de legitim. parent. tutel.* ita autem habet. *Et ii ipſi quamlibet una mancipatione*

 ne

vel avi poteſtate exeant, [57] niſi [58] a patre fiduciario remancipati fuerint, & a naturali patre manumiſſi, ſuccedere eis naturalis pater non poteſt, [59] niſi fiduciarius, [60] a quo manumiſſi ſunt. nam ſi remancipatum ſibi naturalis pater, vel avus manumiſerit, ipſe eis in hereditate ſuccedit.

Quod ſi habeat quis filium, [61] & ex eo nepotes, & voluerit filium emancipare, & nepotes in ſua poteſtate retinere, in arbitrio ejus eſt: aut ſi voluerit nepotes emancipare, & filium in ſua poteſtate retinere, & hoc ei pro juris ordine licere manifeſtum eſt. Quod non ſolum de nepotibus, ſed & de pronepotibus ſimiliter facere [62] poteſt.

[a] *Liberum arbitrium eſt ei, qui filium & ex eo nepotem in poteſtate habebit, filium quidem poteſtate demittere, nepotem vero in poteſtate retinere: vel ex diverſo, filium quidem in poteſtate retinere, nepotem vero manumittere: vel omnes ſui juris efficere. Eadem & de pronepote dicta intelligemus.* L. XXVIII. D. DE ADOPTIONIB.

ne de patris vel avi poteſtate exeunt, niſi a patre fiduciario remancipati fuerint, & a patre naturali manumiſſi, ſuccedere eis pater naturalis non poteſt, ſed fiduciarius, a quo manumiſſi ſunt, ſuccedit. Unde non dubitavi, editionem hanc uno verbo augere, & pro vulgari *a patre remancipati*, reponere, *a patre fiduciario remancipati.* Non tam excors fuit Anianus, ut ſcriberet *a patre* pro *a patre fiduciario.* Ipſe jam aliquoties hos duos ſatis diſtinxit. Idque etiam confirmatur ex eo, quod ex Fabroto adduximus. SCHVLTING.

57. *Niſi a patre remancipati fuerint*] A patre nimirum fiduciario. OISEL.

58. *A patre fiduciario remancipati.*] Inde filia contracta fiducia emancipata vocatur *fiduciata* ab Aniano ipſo *interpretation. l. 3. Cod. Theod. de legitim. hereditatib.* SCHVLTING.

59. *Niſi fiduciarius*] Ita editiones vulgatæ. Solus Oiſelius edidit *ſed:* quo modo quoque Fabrotus & Janus a Coſta hic legunt. Non auſim tamen illud *niſi* Aniano abjudicare; & facilius credo, pro verbo minus commodo librarios repoſuiſſe aliud commodius, quam pro facili inuſitatius. *Niſi* vero pro *ſed* Latinitatis fuit poſterioris & corruptæ. Exempla dabit Doctiſſimus Du Cange *Gloſſar. med. & infim. Latinitat. v. niſi.* IDEM.

60. *A quo manumiſſi ſunt*] In libro MS. quo uſus eſt Janus a Coſta, poſt hæc ſequitur *ſuccedit*: quod tamen in ſuo codice non videtur inveniſſe Fabrotus, uti nec id habent libri vulgati, & per ſe ſubintelligitur. Mox iterum *nam* ponit pro *ſed;* de quo dictum in præcedentibus. IDEM.

61. *Et voluerit filium emancipare, & nepotes in ſua poteſtate retinere*] Hoc enim patri licitum; confirmatur quoque *l. 6. §. 2. & l. ſeq. D. de bon. poſſ. contr. tab. & l. 6. D. unde liberi.* ubi hujuſmodi mancipationis exempla referuntur. OISEL.

a. *Liberum arbitrium eſt ei &c.*] Invenitur hoc fragmentum in *l. 28. D. de adopt. & em.* Et filios, & nepotes, & deinceps pater habet in poteſtate, nec alter ab altero pendet, ut uno emancipato, & alter emancipatus intelligatur. quare aut filium tantum poteſt emancipare, aut nepotem tantum, aut omnes. Quod ſi filium emancipaverit, dum nepos apud hoſtes eſt, iſque poſtliminio reverſus ſit, avum ſequetur, non patrem, etiamſi in ejus poteſtate vere nunquam fuerit, ut ſi pater adrogatus, & emancipatus ſit, *l. 1. §. ſed ſi quis. D. de ſu. & legit. heredib. l. ſi me, 13. D. de capt. & poſtlim. rev.* Quid ſi filium emancipet, cujus uxor prægnans ſit? & conſtat, nepotem, qui naſcetur, in avi, non in patris poteſtate futurum, *§. ult. Inſt. hoc tit.* in hiſce enim caſibus tempus conceptionis ſpectatur, *l. emancipatum, §. 1. D. de Senator.* hæc Anianus ita contraxit. *Quod ſi habeat quis filium &c.* ALEAND.

62. *Poteſt*] Oiſelius hiſce ſubjicit duo fragmenta ex libro primo Inſtitutionum Caji, ex Priſciano *lib. VI.* nempe. *Adhibitis non minus quinque teſtibus, puberibus, item Libripende.* Et alterum. *Qui libram æneam teneat, qui appellatur Libripens.* quæ non aliunde, quam ex illo ipſo loco Caji, quem ex Boethio jam repræſentavimus, hauſta ſunt. His ſubjicit Oiſelius hanc notam.

Adhibitis non minus &c.] Duo hæc Caji fragmenta, quæ Priſcianus libro ſexto, ex Caji Inſtitutionum libro primo adducit, omnino huc pertinere exiſtimo, ubi de emancipatione filiifamilias Cajus agit. Cum autem ex ante dictis ſatis ſuperque intelligi poſſint, uberiorem eorum explicationem ſupervacaneam addere non vacat.

TITVLVS VII.

[1] De Tutelis.

[2] Tutores aut legitimi ſunt, aut teſtamentarii.

§. I.

1. *De tutelis*] In hac materia, uti paſſim, peſſime Cajum accepit Anianus. Plura procul dubio de tutelis, tam maſculorum, quam feminarum, tradidit Cajus, quorum nonnulla in Inſtitutionibus Juſtiniani videntur conſervata. Sed ad jus antiquum pertinentia de utriſque illis tutelis plurima legere eſt apud Ulpianum *tit. 11. de tutelis;* ad quem nos quoque aliqua notabimus. SCHVLTING.

2. *Tutores aut legitimi ſunt &c.*] Hic fit tranſitus ad aliam diviſionem perſonarum. nam ex his perſonis, quæ in poteſtate non ſunt, quædam vel in tutela ſunt, vel in curatione, quædam neutro jure tenentur, *in pr. Inſtit. hoc tit.* In tutela ſunt maſculi impuberes, hoc eſt minores XIV. annis, fœminæ XII. hodie, nam olim fœminæ erant in perpetua tutela, ut tradit Ulpianus *in fragm. tit. 11.* Eſt autem tutela, ut Servius definivit, *vis ac poteſtas in capite libero ad tuendum eum, qui per ætatem ipſe ſe defendere nequit, jure civili data, ac permiſſa, l. 1. D. hoc tit.* Summa vero tutorum diviſio ea eſſe poteſt, quod tutores aut legitimi ſunt, aut dativi. Rurſum ex legitimis quidam ſunt, qui vere legitimi ſunt, quidam quaſi legitimi, quidam ad inſtar quaſi legitimorum, quidam fiduciarii. Vere legitimi ſunt hi, de quibus hic mentio habetur: proximi enim adgnati, qui ad pupilli hereditatem vocantur, ex lege XII. tabul. tutores ſunt legitimi, *l. 1. D. de legit. tutor.* Quaſi legitimi tutores ſunt patroni ſuorum libertorum; neque enim nominatim in ea lege de hac tutela cavetur, ſed per interpretationem inducta eſt; nam lex vocat patronos ad ſucceſſionem libertorum, ſicut adgnatos ad ſucceſſionem pupillorum. & quoniam hac ratione adgnati tutores ſunt, ita interpretatione factum, ut & patroni tutores ſint per conſequentias hereditatium, quæ ex ipſa lege iis datæ ſunt, *l. 3. in princ. D. de legit. tutorib.* Tutores ad inſtar quaſi legitimorum ſunt patres filiorum emancipatorum: quæ tutela exemplo patronorum recepta eſt, ac ut patronorum legitima tutela dicitur, ſic hæc quoque; minus proprie certe, quum nec ex lege, nec ex interpretatione legis id nomen erui poſſit: patronus enim legitimus dictus eſt per conſequentiam hereditatis, ad quam ipſa lege vocatur, quamvis verbis legis tutor non conſtituatur. at pater emancipati neque tutor conſtituitur, neque ad hereditatem a lege vocatur: ſed utrumque prudentium interpretatione inductum eſt, quia ut patronus ſervum, ita pater filium manumittit. Hunc itaque vicem legitimi tutoris ſuſtinere ait Ulpianus *in d. l. 3. in fin.* Fiduciarius tutor erat is, qui in antiqua illa filiorum emancipatione fiduciarius pater appellabatur: nam quum filium emiſſet, terque manumiſiſſet, tutor ejus efficiebatur ad ſimilitudinem patroni, & nihilominus dicebatur tutor fiduciarius, teſte Ulpiano *in fragm. tit. 11. §. qui liberum.* Poſtea inductum fuit, ut poſt tertiam venditionem remancipatum filium pater naturalis manumitteret, ut ipſe heres eſſet, ut ſupra declaravimus: ſicque tutor ejus efficiebatur pariter fiduciarius, ut idem Ulpianus ait. Quia tamen is vere pater erat, fiduciarii tutoris nomen abſurde quodammodo videbatur retinere, ideo ipſe etiam legitimus dictus eſt, ut & ad legitimam filii ſucceſſionem vocari dicitur *in §. ult. Inſt. de legit. adgnat. ſucceſſ.* Illud autem nomen fiduciarii tutoris poſt mortem ſuam ad filium in poteſtate retentum tranſmittit: is enim fiduciarius tutor efficitur ejus, cujus pater legitimus tutor dicebatur, *l. 4. D. de leg. tut. tit. Inſt. de fiduciar. tut.* quoniam ad fratris bona admittitur, ut patroni filius ad ſucceſſionem liberti. Sunt & alii legitimi tutores ex Anaſtaſiana conſtitutione, nempe fratres emancipati fratrum in poteſtate retentorum: nam quum eos ad legitimam horum ſucceſſionem vocarit, æquum fuit, ut & tutores faceret, *l. 4. C. de legit. tut.* Antea ipſo jure nec tutores erant, nec heredes, ut qui capitis minutione adgnati eſſe deſiiſſent. Pari quoque ratione filii fratrum emancipatorum legitimi tutores erunt patruorum, qui e patris poteſtate non exierant, cum & hi ad eorum hereditatem, & tutelam a Juſtiniano admittantur, *l. ult. §. penult. C. de legit. hered.* ALEAND. Tutela aut teſtamentaria, aut legitima, aut dativa ex lege Atilia in urbe, & ex lege Julia & Titia in provinciis, ut ſatis notum eſt, tum ex *tit. Digeſtor.* tum *Inſtitut. Juſtinian. & l. 52. C. de Epiſc. & cler.* Eodem redit, quod ait Boetius *in Ciceron. Topic. lib. III. Tutela quatuor fere modis eſt: aut enim conſanguinitatis gradu, aut patronatus jure defertur, aut teſtamento patris eligitur, aut urbani Prætoris juriſdictione formatur.* Tutelam *conſanguinitatis gradu, aut patronatus jure* deferri dicit, quam noſtri Legitimam vocant. Aliter tamen diviſionem tutelæ Ulpianus inſtituit *fragment. tit. 11.* cum ſub legitimæ nomine & comprehendat teſtamentariam, Attilianam, Julianam, (qualis ex lege Julia de maritandis ordinibus mulieri virginive datur ad dotem conſtituendam) & quæ SC. introducta eſt. Deinde addit moribus tutorem dari ei, qui cum tutore judicio agere vult, quem, cum a Prætore urbis dabatur, *Prætorianum* vocat, & inde ipſam etiam tutelam *Honorariam* appellare poſſumus. Hodie autem hoc caſu non tutor, ſed curator datur. *§. 3 Inſt. de auct. tut. l 3. §. 2. D. de tutel. l. 1. C. de in lit. dand. tut.* Noviſſimo etiam jure prohibitum, debitorem, vel creditorem pupilli tutorem fieri; ſin vero tutor poſt ſuſceptam tutelam pupilli debitor, vel creditor eſſe cœperit, tunc & perpetuus curator adjungi debet. *Novell. LXXII. c. 1. & 2.* Eſt autem tutela, Servio definiente, *vis ac*

§. I. [3] Legitimi ſunt, qui pupillo [4] per virilem ſexum propinquitate conjunguntur: & qui proximior fuerit de adgnatis, ad ipſum legitima tutela pertinet: [5] quia is, qui proximus fuerit ad tutelam, ipſe proximus eſt ad hereditatem. [[6] *Sunt*

poteſtas in capite libero ad tuendum eum, qui per ætatem ſe ipſe defendere nequit, jure civili data ac permiſſa. l. 1 D. de tutel. §. 1. Inſt. de tutel. Græci in Gloſſis Nomicis: ἐπίτροπός ἐςι δίκαιόν τι καὶ ἐξουσία κατὰ ἐλευθέρας κεφαλῆς διδομένη, καὶ πρὸς ἀσφάλειαν αὐτῆς ἐπινοουμένη, ἢ διὰ τὸ τῆς ἡλικίας ἀτελὲς, ἢ διὰ τὸ τῆς ἐυπραγίας ἀληθὲς ἐπιτετραμμένη. quæ ad verbum quoque exſcripſit Harmenopulus *Promptuar. lib. V. tit. 11.* Pro eo, quod Servius habet, *vis & poteſtas*, videtur legiſſe *jus & poteſtas*; cum reddat δίκαιον καὶ ἐξουσίαν, quomodo & vertit Theophilus. Rectius tamen *vis & poteſtas*. ut hæc duo quoque junguntur, *l. 17. D. de legib. l. 7. C. de codicil. §. 3. Inſtit. de inderdict.* Ordine autem præpoſtero hic procedit Cajus, ſive potius Anianus, ei enim, ſi quid toto hoc opuſculo commiſſum, omne adſcribendum judico, dum de legitima tutela ante teſtamentariam tractat, cum hac deficiente, illa demum locum habeat. *l. 11. D. de teſt. tut.* OISEL.

3. *Legitimi ſunt*] Per eminentiam ita dicti, quia ex Lege XII. Tabularum introducti ſunt; & vel ex verbis legis veniunt, quales ſunt adgnati; vel ex ſententia & interpretatione, quales ſunt patroni. *l. 3. D. de leg. tut. Ulpianus fragm. tit. 11.* Exemplo vero legitimæ patronorum tutelæ & parens liberorum impuberum emancipatorum vicem legitimi tutoris ſuſtinet. *d. l. 3. §. ult. D. d. t. Inſt. de leg. par. tut. l. 5. C de dol malo.* Quanquam hæc tutela potius fiduciaria dicenda foret, uti & ab Ulpiano vocatur *fragm. tit. 11.* Eſt & alia tutela, quæ & quadantenus vicem legitimæ ſuſtinere videtur; cum nempe fratres, poſt mortem patris, fratrum emancipatorum, & pater filii ſui, ab avo emancipati, tutores exiſtunt. Quam tutelam ob alterius nominis inopiam Fiduciariam appellari, non male exiſtimat Hotomannus. IDEM.

4. *Per virilem ſexum*] Ulpianus *fragm. tit. 15. Agnati ſunt*, inquit, *a patre cognati virilis ſexus, per virilem ſexum deſcendentes, ejuſdem familiæ, veluti fratres patrueles, filii fratris patruelis. add. l. 10. §. 2. D. de grad. & aff. l. 2. §. 1. D. de ſuis & leg.* Cum vero tutela virile ſit munus, oportet agnatum non ſolum per virilem ſexum eſſe conjunctum, ſed & virilis ſexus eſſe; ſecus ac in legitima hereditate, ad quam etiam ſoror conſanguinea admittitur. *§. 3. Inſt. de leg. agn. ſucceſſ. Ulpian. fragm. tit. 26. Paul. IV. Sentent. cap. 8.* IDEM.

5. *Quia is, qui proximus fuerit ad tutelam, ipſe proximus eſt ad hereditatem*] Melius ſententia cohærebit, ſi legas trajectis vocibus: *Quia is, qui proximus fuerit ad hereditatem, ipſe proximus eſt ad tutelam.* Ut argumentum ſumatur ab hereditatis commodo ad onus tutelæ, quod magis uſitatum, vel ſaltem magis congruum videtur; quo argumentandi genere & utitur Juſtinianus *Inſt. de leg. patr. tut.* cum ait: *Ubi ſucceſſionis eſt emolumentum, ibi & tutelæ onus eſſe debet.* Si nimirum talis ſit perſona, quæ tutelam adminiſtrare poſſit: ſoror enim conſanguinea pupillo fratri legitima eſt heres; alius vero agnatus tutor. *l. 1. §. 1. D. de leg. tut.* Quanquam, ut verum fatear, & vulgata lectio ſuo pede ſtare poteſt, ut argumentatio procedat ab tutelæ onere, ad hereditatis commodum, juxta *l. 10 D. de R. J.* & ſic conveniat regulæ Mucianæ *l. 73. D. de R. J.* Ubi dicitur: *Quo tutela redit, eo hereditas pervenit.* Quam regulam tamen & Baſilicorum Auctores converſo ordine proferunt: ὅπου κληρονομία, ἐκεῖ καὶ ἐπιτροπή. Quod & faciunt Harmenopulus *lib. V. tit. 8.* & Theodorus Hermopolites. Et e Latinis Placentinus, Accurſius, Cujacius ipſe, (etſi tandem & alteram lectionem defendi poſſe dicat) Balduinus *in Jurisprudentia Muciana*, Hotomannus *lib. VI. Obſerv. c. 5.* Ant. Faber, Giphanius, aliique Interpretes, hanc regulam ita concipiendam, volunt: *Quo hereditas redit, eo tutela pervenit.* vel ita, *Quo hereditas pervenit, eo tutela redit.* Sed parum intereſt utrovis modo legatur: nam & hereditas *redire* dicitur in *l. 37. D. de teſt. mil. l. 69 pr. l. 77. §. 7. D. de legat. 2. l. 3 D. ſi quis omiſſ. cauſa teſt. l. 10. pr. D. de grad.* Et in veri ſtemmate: *Hereditates quemadmodum redeunt.* Sic quoque loquuntur Terentius *in Hecyra, & in Andria*, & Cicero *lib. 1. de Oratore.* Pariter tutela *redire* dicitur in *l. 11. D. de teſt. tut. & d. l. 10. D. de grad.* Ab onere tutelæ ad hereditatis commodum etiam argumentum ducit Juſtinianus *§. pen. Inſt. de leg. agn. ſucc.* Ubi quoque Theophilus: ὅπερ τοίνυν ἐπὶ τοῦ βάρους τῆς ἐπιτροπῆς ἐκράτει, ἄτοπον ἦν μὴ καὶ ἐπὶ τοῦ κέρδους τῆς κληρονομίας κρατεῖν. Summa autem prudentia, ut ait Ulpianus in *d. l. 1. D. de leg. tut.* Lege XII. Tabul. cautum, ut qui ſperarent ſucceſſionem, iidem tuerentur bona, ne dilapidarentur. Sic, cum ex lege Platonis & agnati & cognati admitterentur ad hereditates, eos quoque tutelam adminiſtrare voluit: Ἐὰν ἢ τὸ παράπαν, inquit, μὴ διαθέμενος τελευτήσῃ τὶς, ἢ τῆς τῶν ἐπιτρόπων αἱρέσεως ἐλλιπὴς, ἐπιτρόπους εἶναι τοὺς ἐγγύτατα γένει πρὸς πατρὸς καὶ μητρὸς κυρίους, δύο μὲν πρὸς πατρὸς, δύο δὲ πρὸς μητρός· ἕνα δὲ ἐκ τῶν τοῦ τελευτήσαντος φίλων. Solon vero apud Athenienſes, cum pupillorum vitam periculis ac inſidiationi proximorum nimis expoſitam eſſe exiſtimaret, atque ſecuritati eorum conſulere vellet, lege cavit, ne tutor fieret, qui agnationis jure hereditatem pupilli herciſcere poſſet, μηδ᾽ ἐπιτροπεύειν, εἰς ὃν ἡ οὐσία ἔρχεται τῶν ὀρφανῶν τελευτησάντων, ut eſt apud Diogenem Laertium *in Solone* Qui tamen ita remoti erant inter agnatos, ut ſucceſſionem κατὰ γένος ſperare non poſſent, ii ad tutelam admittebantur. Sic inter τοὺς χηρωςὰς, tutores recenſet Auctor Etymologici Magni: χηρωςαὶ δὲ λέγονται, inquit, οἱ μακρόθεν τοῦ γένους κληρονόμοι, οἷον· Ἐπίτροποι, οἱ τοῦ χήρου καὶ ἐρήμου συγγενῶν κληρονόμοι. Et certe neque hoc abſque ratione fuit. Cui enim non nota ſunt illa apud Satyricum improbi heredis ſubſtituti, quales & legitimos reperire licet, vota?

Pu-

[[6] *Sunt autem adgnati, qui per virilis ſexus perſonas cognatione juncti ſunt,* [7] *quaſi a patre cognati:* [8] *veluti* [9] *frater* [10] *eodem patre natus, fratris filius, nepoſve ex eo: item patruus, & patrui filius, nepoſve ex eo.* L. VII. D. DE LEGITIM. TUTORIB.]

§. 2. [11] Teſtamentarii ſunt, quos patres, aut avi paterni in [12] teſtamento

— Pupillumve utinam, quem proximus heres
Impello, expungam!

Huic etiam malo occurrere voluit Charondas, cum legem ſanxit, qua cognatos, qui pupillo ſuccedere non poterant, tutelam pupilli gerere voluit: agnatos vero, ad quos hereditas perventura, bona pupilli adminiſtrare. Eoſque hoc facturos tanto majori cura ac diligentia, tanquam propria bona, cum ſucceſſionem eorum mortuo pupillo morbo, aut alia cauſa, ſperare poſſint. Ita enim de eo Diodorus Siculus *lib. XII.* ſcribit, ubi, poſtquam ſummam hac in re legislatoris laudaverat prudentiam, ſubjungit: *Οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ μητρὸς συγγενεῖς ἐ προσήκοντες τῇ κληρονομίᾳ τῶν ὀρφανῶν, ἐκ ἐπιβελεύσεσιν· οἱ δὲ ἀπὸ τῦ πατρὸς οἰκεῖοι ἐπιβελεῦσαι μὲν ἐ δύνανται, διὰ τὸ μὴ πιστεύεσθαι τῦ σώματος, τῆς δ' ἐσίας εἰς ἐκείνες καθηκέσης, ἐὰν οἱ ὀρφανοὶ τελευτήσωσιν, ἢ διὰ νόσον, ἤ τινα ἄλλην περίστασιν, ἀκριβέστερον οἰκονομήσεσι τὰ χρήματα, ὡς ἰδίας τὰς ἐκ τῆς τύχης ἐλπίδας ἔχοντες.* Hodie vero & Jure Juſtinianeo, tam cognati, quam adgnati, modo proximi ſint, ad tutelam vocantur: ſublata enim omnis juris adgnatici & cognatici differentia. *Novell. CXVIII. cap. 4. & 5* IDEM. Nihil omnino mutandum in verbis Aniani hoc loco, ubi ratio redditur, cur adgnati ad tutelam vocentur. Ad *l. 73. D. de R. J.* videri poterit Jac. Gothofredus, ex quo aliqua deſumpſit Oiſelius. SCHULTING.

6. *Sunt autem adgnati &c.*] Sumſimus hæc ex *l. 7. D. de legit. tut.* quæ omnia Anianus ſatis habuit complecti iis verbis: *qui pupillo per virilem ſexum propinquitate conjunguntur.* Alciatus *lib. III. Parerg. cap. pen.* adgnatos putat dictos, quod adnati ſint, hoc eſt juxta nos nati, ut Plinius adnata membra vocat, quæ prope alia ſuboriuntur, ut digiti ſunt. ALEAND. Hæc Caji verba ex Inſtitutionum libro primo in *l. 7. D. de leg. tut.* nobis ſervata, §. 2. vicem hic ſuſtinere viſum fuit; cum haud dubie hinc petita fuerint. Illuſtrantur hæc quoque in Gloſſis Nomicis: *Ἀδγνάτος λέγεται ὁ ἀπὸ ἀρσενικῦ γένες καταγόμενος, ἤγεν ὁ ἐκ τῦ ἀρσενικῦ τέκνε τεχθείς.* Eædem Gloſſæ: *Ἀδγνατίωνα, ἀῤῥενογονίαν.* OISEL. Nos numerum paragraphorum non adpoſuimus illis, quæ non ſunt ipſius Aniani, ſed aliunde hauſta.

7. *Quaſi a patre cognati*] Quaſi per patrem nobis conjuncti. Cognatio nomen eſt naturale, adgnatio civile, *l. ult. §. 1. D. de grad. & adfin. §. ult. Inſt. de leg. adgn. tut.* proinde eo, tanquam notiori nomine adgnationem declarat. Sed non ſemper, qui per patrem conjunguntur, adgnati ſunt, ut unus ex paternis proavis, nempe qui aviæ meæ paternæ pater eſt: is enim mihi per patrem conjungitur, at quia patri meo adgnatus non eſt, nec mihi adgnatus eſt. Adgnati ergo ſunt, qui per virilem ſexum conjunguntur, & gentiles ſunt, hoc eſt ex eadem domo, & gente proditi, ex eadem familia, quique omnes uno nomine appellantur, *l. pronunciatio, 195. §. communi. D. de verb. ſig. vide lib. II. cap. ult.* [*hic tit. 8. §. 3.*] ALEAND.

8. *Veluti frater*] Si emancipatus non ſit: tunc enim adgnationis jus amittit, quamvis gentilitatem videtur retinere: neque enim nomen familiæ mutat, ut ſi L. Titius pater C. Titium filium emancipaverit, is emancipatus Titius nihilominus vocabitur, ſicque gentis nomen retinet. Aliud eſt, ſi in adoptionem datus ſit; intelligo autem de adoptione ante Juſtinianum. Suus ergo & emancipatus adgnati non ſunt, ſed nec fratres jure civili ſunt: & major ſolutio eſt emancipatio, quam mors: ut ecce; ſi filium naturalem emancipavero, & alium adoptavero, ii fratres non ſunt: ſi filio meo mortuo Titium adoptavero, is defuncti frater fuiſſe videtur, *l. 5. D. de grad. & adfin.* IDEM.

9. *Frater eodem patre natus &c.*] Non ſoli quidem viri adgnati ſunt, ſed & mulieres adgnatæ: ſed ob ſubjectam materiam tutelæ, quæ mulieres excludit, virorum hic tantum mentio fit: & ſic Imperator quoque virorum tantum meminit *§. 1. Inſt. de legitim. adgnator. tutel.* & Ulpianus *tit. 11. §. 4.* SCHULTING.

10. *Eodem patre natus,*] Qui conſanguineus dicitur *l. 1. ad fin. D. de ſuis & leg. hered.* & germanus, *§. nos vero, & §. ſeq. Inſt. de legit adgnat ſucceſſ.* nec intereſt eandem matrem habeant, an diverſas, *l. ult. §. 1. D. de grad. & adfin.* ALEAND.

11. *Teſtamentarii ſunt &c.*] Ad dativos tutores tranſit. Dativi tutores ſunt, aut teſtamentarii, aut Attiliani, & Juliani: at hi poſteriores proprie dativi dicuntur, quamvis etiam teſtamentarii recte eo nomine appellentur, *Ulpian. in fragm. Reg. tit. 11. §. teſtamento quoque.* Legitimi autem nunquam dativi appellantur, nam legitimos tutores nemo dat, ſed lex duodecim tabularum fecit tutores, *l 5. D. de legit. tut.* IDEM.

11. * *Teſtamentarii*] Sive patresfamilias ſint, ſive filiifamilias, ſive ſervi teſtatoris dati cum libertate ante Juſtinianum, poſt Juſtinianum etiam ſine libertate, quum tacite data intelligatur. quæ omnia in ejuſdem Inſtitutionibus videre eſt. IDEM. Hi & legitimi dici poſſunt, quatenus ex Lege XII. tabul. parentibus conceſſum liberis in poteſtate conſtitutis teſtamento tutorem dare; & quia teſtamento dati ſunt, ideo & dativi appellantur, ad differentiam legitimorum,

to ſuo tutores [13] filiis, [14] aut [15] nepotibus [16] delegaverint. Quod ſi nec teſta-

rum, qui ipſo jure fiunt tutores, ſine ulla alterius rei acceſſione. Ulpianus *fragm. tit.11.Teſtamento*, inquit, *nominatim tutores dati confirmantur eadem lege XII. tabul. his verbis:* VTI LEGASSIT SVPER PECVNIA TVTELAVE SVAE REI, ITA IVS ESTO: *qui tutores dativi appellantur.* Varro Satyra Menippæa, cui titulus TESTAMENTVM, περὶ διαθηκῶν. *Natis, quos Menippæa hæreſis nutricata eſt, tutores do.* OISEL.

12. *Teſtamento ſuo*] Olim quidem non niſi teſtamento tutores dari poterant, ſed poſt codicillorum uſum receptum, & tutores codicillis teſtamento confirmatis dari cœperunt. *l. 32. in fin. D. de excuſ. tut.* IDEM. Codicillis ita confirmatis dati ſunt quaſi teſtamento dati, *l. 3. pr. D. de teſtamentar. tutel.*

13. *Filiis*] Impuberibus in poteſtate conſtitutis, ὑπεξουσίοις ἀνήβοις ait Theophilus. Tutela enim jure patriæ poteſtatis mandatur, ut loquitur Papinianus *l. 40. D. de adminiſtr. tut.* Itaque emancipato filio pater non jure tutorem dat; datus tamen confirmabitur; idque fiet ut plurimum ſine inquiſitione. *l. 1. §. 2. l. 6. D. de confirm. tutor.* & ſine ſatisdatione. *l. 3. D. eod.* niſi forſan inquiſitio certa ex cauſa inſtituenda, ut in caſibus *l. 8. & duab. ſeqq. D. de confir. tut.* Eatenus vero & patria poteſtas ſe extendit, ut pater etiam filio exheredato jure tutorem dare poſſit. *l. 4. l. 26. §. 2. l. 31. D. de teſt. tut.* quoniam tam exheredatio jure patriæ poteſtatis fit, quam tutela delegatur. Mater vero, cum nullam in liberos poteſtatem habeat, ne quidem filio inſtituto jure tutorem relinquere poteſt; ſed ſi dederit filio, quem heredem inſtituit, tutorem, datus cum inquiſitione, abſque ſatisdatione tamen, confirmabitur. *l. 2. D. confirm. tut. l. 4. D. de teſt. tut.* ubi expreſſis verbis habetur, exheredato a matre tutorem dari non poſſe: unde & optime Viri Doctiſſimi monuere negationem tollendam ex *l. 4. C. de teſt. tut.* ubi vulgo legitur, *quando autem eos heredes (non) inſtituerit.* Quam & veteres libri non agnoſcunt, nec interpretes Græci. IDEM.

14. *Aut nepotibus*] Si nimirum avo ſui ſint heredes, alias enim iis tutorem dare nequit. *l. 73. §. 1. D. de R. J. junct. §. 2 de her. qual.* Nam ſi pater eos præcedat, in patris ſui poteſtatem poſt avi mortem recidunt. *l. 1. §. ult. D. de teſt. tut. §. 3. Inſt. de tutel.* Eſt tamen caſus, ubi tutor dabitur utiliter nepoti, cujus pater ſuperſtes eſt & in poteſtate. *l. 10. §. 2. D. de teſt. tut.* Ubi Ulpianus inquit: *Qui filium & ex eo nepotem habebat, ſi nepoti tutorem dederit, habet diſceptationem, an aliquo caſu non utilis ſit datio. ut puta ſi proponas, filium vivo patre deceſſiſſe, & nepotem ex eo ſucceſſiſſe vivo avo. & fortius dicendum eſt, tutelam quoque e lege Junia Velle a confirmatam: nam & Pomponius libro ſexto decimo ex Sabino ſcripſit, valere tutoris dationem cum enim confirmatum ſit teſtamentum, conſequenter tutoris quoque datio valebit in eo teſtamento ſcripta, quod valet. Idem eſt,* (ſic enim malo pro eo, quod in Florentina eſt, *id eſt*, quaſi Ulpianus dicat, idem hoc caſu quoque obtinere, ac ſuperiori) *ubi nepos vel hæres inſtitutus ſit, vel nominatim exheredatus.* Mirum in modum autem ſe torquet Accurſius in hujus § ſpecie facti conſtituenda. Magnas enim difficultates videt exoriri, ſive uterque, ſive alter tantum, ſive neuter inſtitutus eſſe dicatur. Poſtquam autem diu ſecum luctatus, eo tandem devenit, ut Azonis ſententiam ſecutus, dicat, inſtitutum eſſe filium, ei autem ſubſtitutum nepotem. Quam ſententiam & multi ex turba veterum Interpretum amplectuntur, & ex elegantioribus etiam ſequitur Dionyſius Gothofredus *in notis.* Quo minus tamen eam probem, facit, quod teſtator, qui filium ſuperſtitem habeat, nepotem impune præterire poteſt, utpote qui nondum ei eſt ſuus heres. Sin vero eum patri ſubſtitutum dicamus, ejus ſubſtitutionis hæc videlicet ſententia erit. *Si filius meus me vivo morietur, tum nepotem, qui mihi ex eo eſt, inſtituo, eique, ſi mortis meæ tempore adhuc in pupillari ætate erit, Sempronium tutorem do.* Quo caſu quin & teſtamentum, & tutoris datio valeat nulla poteſt eſſe dubitatio. Sed caſus aliquis eſt ponendus, in quo de utroque dubitari poſſit, propter illa verba Juriſconſulti; *tutelam confirmatam, & teſtamentum.* Confirmari enim dicuntur ea, quæ per ſe non valent: ut tutor datus a patre filio emancipato, ut datus a matre. Quemadmodum enim quæ reſciſſione egent, hoc ipſo valere intelliguntur: ita, quæ confirmatione, hoc ipſo non valere. At illa ſubſtitutio, illaque tutoris datio per ſe valida erat. Alia itaque quærenda eſt ſpecies, in qua dubitatio locum habere poſſit. Eam vero cum Mureto hanc eſſe arbitror. Teſtator inſtituto filio, nepoti, quem ex eo habebat, tutorem dat. Si filius patri ſuperſtes ſit, valet teſtamentum: ſed tutoris datio nulla eſt. Quo enim tutorem filiofamilias? Sed accidit, ut præmoriatur filius. Videri poteſt & teſtamentum & tutoris dationem corruere. Nam & nepos quaſi agnaſcendo rumpit id teſtamentum, in quo præteritus eſt: & rupto teſtamento, quicquid in eo ſcriptum eſt, irritum eſt. Sed auxilio eſt lex Junia Velleia, quæ ut multos alios rumpendi caſus ſuſtulit, ita hunc quoque. Voluit enim eos, qui vivo teſtatore in locum ſuorum heredum ab eo inſtitutorum ſuccedunt, teſtamentum non rumpere, ſed ex eo ipſo teſtamento heredes eſſe. *l. Gallus. §. 13. D. de lib. & poſt.* ibi enim dicitur, *ſuccedentes in locum liberorum non vult lex rumpere teſtamentum.* Atque hic mihi ille videtur caſus eſſe, quo Ulpianus ait, *fortius dicendum eſſe tutelam quoque e lege Junia Velleia confirmatam.* IDEM. Cogit me Oiſelius, niſi velim Studioſos ab illo in errorem induci, notæ ipſius ſatis prolixæ aliam addere longiorem, quam vellem alioquin. Apud Ulpianum *l. 10. § 2 D. de teſtamentar. tutel.* nihil mutandum eſt: & legendum, uti vulgo legitur. *Cum enim confirmatum ſit teſtamentum, conſequenter tutoris quoque datio valebit in eo teſtamento ſcripta, quod valet, id eſt, ubi nepos vel heres inſtitutus ſit, vel nominatim exheredatus ſit.* Res ita habet. Ante legem Juniam Vellejam nepotes, patre mortuo vel poteſtati patriæ exempto, vivo etiam nunc avo, neceſſario quaſi adgnaſcendo totum avi teſtamentum rumpebant; ita ut inſtitutio vel exhereda-

ſtamentarius tutor fuerit, nec legitimus, [17] tunc [18] inquiſitione judicis pupillis tutores dantur.

TITV-

exheredatio ejus, qui nondum erat ſuus heres, ſed tantum ex poſt facto fieri poterat, illud non poſſet inpedire. Id inhibuit lex Junia Velleja capite ſecundo, effecitque, ut, ſi nepos talis inſtitutus ſit, vel exheredatus, is teſtamentum avi jam non rumpat, *§. 2. Inſt. de exheredation. liberor. l. 29. §. 13. D. d. liber. & poſtum.* Verum quamvis jam teſtamentum ſalvum maneret, non erat tamen quoque aperte cautum, nepoti tali ab avo recte dari tutorem, cujus datio per ſe erat inutilis ab initio, utpote ei facta, qui, ſi mortuus ſtatim eſſet avus, non erat futurus ſui juris, quamvis ipſum teſtamentum non fuiſſet ruptum, &. filius in poteſtate manſiſſet. Utilem tamen eſſe admittit Ulpianus in caſu, quo filius vivo patre deceſſit, nepoſque avo factus eſt ſuus heres: aitque, fortius dicendum eſſe, tutelam quoque e lege Junia Velleja confirmatam; idque auctoritate Pomponii adſtruit, & eo argumento, quod lex illa teſtamentum confirmat, ut, ſcilicet, quod aliter rumperetur quaſi adgnatione ſui heredis, nunc ſuo robore ſtet: adeoque & tutoris datio in eo ſcripta, quod valet, *id eſt*, uti addit, *ubi nepos vel heres inſtitutus ſit, vel exheredatus.* alioquin enim teſtamentum non valeret, ſed ruptum eſſet quaſi adgnatione ſui heredis. Rectaque eſt de hac re Azonis aliorumque ſententia. Quæ Oiſelium poſt Muretum *Obſervation. Jur. lib. ſingular. cap. ult.* in alia traxerunt, nihili ſunt. Verum non eſt, ab avo ſuperſtite filio præteriri poſſe inpune nepotem, niſi ſolum initium ſpectes, vel caſum, quo filius etiam eſt in patris ſui poteſtate, cum is moritur; alioquin enim a nepote quaſi adgnaſcente rumpetur. Et quod vult, nepote patri ſubſtituto & ſuccedente tutoris dationem ſine dubio valere, id ita verum non eſt; cum de hoc caſu quod ad tutelam lex Junia Velleja non expreſſe egerit: & diverſa aliquo modo erat ratio, quum ipſum teſtamentum ab initio valuerit, & tantum, ne id rumpatur, lex proſpiciat: tutoris vero datio ab initio fuerat inutilis, cum nepos non eſſet morte ſola avi ſui juris futurus, *arg. §. 3. Inſt. de tutel.* ſed prudentium interpretatione rectiſſime per conſequentiam huc uſque valor teſtamenti producitur. Perperam vero Muretus & Oiſelius putant, hic nepoti tantum tutorem datum eſſe, quaſi non foret opus eumdem quoque heredem inſtitutum eſſe aut exheredatum, & quaſi lex Junia Velleja avi teſtamentum, amoto filio ipſo adhuc vivo, ſuſtineret indiſtincte, etſi nepos ille ſit præteritus: quo nihil excogitari potuit a vero magis alienum. Ante legem illam non poterat impediri, ne liberi patribus aviſque vivis ſui heredes nati, vel in locum ſuorum ſuccedentes adgnaſcendo vel quaſi adgnaſcendo rumperent teſtamenta patrum vel avorum. id emendavit lex, nec illa rumpi voluit: non tamen ſimpliciter, ſed eo ſubintellecto, modo tales eſſent heredes inſtituti, vel exheredati; ut aperte tradit Scævola in eodem, quem ipſi adducunt, loco, *l. 29. §. 13. D. d. liber. & poſtum.* & Ulpianus *l. 2. pr. D. d. vulgar. & pupillar. ſubſtitution.* Et quidem poſtumorum virilis ſexus exheredatio nominatim facienda erat, *§. 2. Inſt. de exheredation. liberor.* ſaltem hoc erat tutius, & magis obſervabatur olim. *Ulpian. tit. 22. §. 22.* quod & Ulpianus voluit in verbis finalibus modo adductis: in quibus pro *exheredatus* Muretus legit *ex heredibus*, admodum perperam. SCHULTING.

15. *Nepotibus*] Si pater eorum mortuus ſit, aut emancipatus, tunc enim nepotes ſui heredes ſunt, *l. hereditas, §. 1. D. de teſtam. tut.* ALEAND.

16. *Delegaverint*] Non improprie delegare tutores Anianus dixit. Sane *delegare* eſt *alium pro ſe ſubſtituere*, quod facit pater, qui dat tutorem ſe decedente: utique enim & tutela poteſtas eſt. Præterea a *legandi* verbo hoc deducitur, quo omnis teſtatoris ordinatio ſignificatur, ut heredis inſtitutio, legatorum, & libertatium datio, tutoris quoque conſtitutio, *l. verbis, 120. D. de verb. ſign.* Fuit lex duodecim; UTI LEGASSIT SUPER PECUNIA, TUTELAQUE SUAE REI, ITA IUS ESTO. *Ulpian. in fragm. tit. 11. l. ſæpe, 53. D. de verb. ſign.* IDEM.

17. *Tunc inquiſitione judicis pupillis tutores dantur*] Olim quidem ſi neque teſtamentarius, neque legitimus, aut, qui ſub illis comprehenduntur, confirmandus & fiduciarius tutor erat, tutor ex lege Attilia in Urbe a Prætore, & majore parte Tribunorum; in provinciis vero a Præſidibus ex lege Julia & Titia dabatur. *Ulp. in fragm. tit. 11. & pr. Inſt. de Attil. tut.* De cujuſmodi tutoribus loquitur Livius *lib. XXXIX. Quin eo proceſſerat conſuetudine capta, ut poſt patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore a Tribunis & Prætore petito, cum teſtamentum faceret unum Æbutium inſtitueret heredem.* Deinde Conſules pupillis utriuſque ſexus tutores ex inquiſitione dare cœperunt; quod a Claudio Cæſare primum conſtitutum, tradit Suetonius in ejus vita: *Sanxit, ut pupillis extra ordinem tutores a COSS. darentur.* Apud Plinium *lib. IX. Epiſt. 13.* Cornutus inquit, *datum ſe a Conſulibus tutorem Helvidii filiæ, petentibus matre ejus & vitrico.* Poſtea rurſus eam Prætoris curam eſſe voluit Marcus Antoninus, qui, referente Julio Capitolino, *Prætorem tutelarem primus fecit, cum ante tutores a COSS. poſcerentur, ut diligentius de tutoribus tractaretur.* De cujus officio libros ſingulares olim conſignarunt Ulpianus & Paulus, ut ex Indice Pandectarum libris præfixo liquet. Poſtremo vero receptum, ut Romæ Præfectus Urbis, vel Prætor ſecundum juriſdictionem ſuam, in provinciis autem Præſides ex inquiſitione, vel Magiſtratus municipales juſſu Præſidum, ſi pupilli facultates non forent magnæ, tutores darent. Juſtinianus & hoc ex parte in provinciis mutavit, ſcilicet, ut Magiſtratibus, ſi pupilli facultates quingentos ſolidos aureos non excedant, una cum

civi-

civitatis Epiſcopo, tutores creare liceat, non exſpectato Præſidum juſſu. *l. 30. C. de Epiſ. aud.* Notandum vero obiter tutoris dationem non ex eorum genere eſſe, quæ magiſtratibus jure magiſtratus, & vi ſuæ juriſdictionis competunt, ſed ex eorum, quæ ex ſpeciali vel legis, vel Principis conceſſione, iis demum permittuntur. *l. 6. §. 2. D. de tutel.* OISEL.

18. *Inquiſitione judicis*] Nullo exiſtente tutore, aut teſtamentario, aut legitimo, aut fiduciario, tunc tutor pupillo datur ex inquiſitione, in Urbe a Prætore Urbano, & majori parte Tribunorum plebis ex lege Attilia, in provinciis a Præſidibus provinciarum ex lege Julia & Titia, *Ulpian. in fragment. tit. 11. Juſtinian. in Inſtit. tit. de Attil. tut.* hæc tamen Juſtinianus poſtea mutavit. ALEAND.

TITVLVS VIII.

[1] *De Curationibus.*

[2] Peractis [3] pupillaribus annis, quibus tutores abſolvuntur, ad curatores [4] ratio minorum [5] incipit pertinere. [6] Sub curatore ſunt minores ætate,

1. *De Curationibus*] Ita editiones Cujacianæ, Lugd. CIↃIↃ LXVI. Genev. CIↃIↃ LXXXVI. Pariſ. CIↃIↃLXXXVI. nec aliter Aleander: atque etiam ita hic titulus conceptus eſt in editione Inſtitutionum Juſtiniani a Cujacio curata, qui teſtatur, ita ſcriptum eſſe in melioribus libris veteribus: & ſic Theophilus ſcribit, *εἴπωμεν περὶ τῆς κυρατιῶνος, dicamus de curatione*: in cujus quoque editione optima, quæ eſt Fabroti, titulus eſt *περὶ κυρατωρειῶν*, *De Curationibus.* Sichardus quoque in margine habet *curatione:* atque ita etiam in libris quibuſdam inveniſſe videtur. De curatoribus vero quæ dixerat Cajus, in pauciſſima contraxit Anianus. De iiſdem agit Ulpianus *tit. 12.* SCHVLTING.

2. *Peractis pupillaribus annis*] Quod ex Proculi ſententia fit, ut ſupra diximus, cum de legitima ætate eorum, qui nuptias contrahere poſſunt, agebamus, in maſculis anno XIV. completo, in fœminis vero XII. Macrobius *lib. 1. in Som. Scip. cap. 6. Poſt annos bis ſeptem*, inquit, *ipſa ætatis neceſſitate pubeſcit, tunc enim moveri incipit vis generationis in maſculis, & purgatio fœminarum. ideo & tutela puerili quaſi virile jam robur abſolvitur, de qua tamen fœmina, propter votorum feſtinationem, maturius biennio liberatur.* Hinc Seneca *Conſolat. ad Marciam cap. 24. Pupillus relictus ſub tutorum cura uſque ad decimum quartum annum fuit. Add. Ulpian. fragm. tit. 11. in fin. pr. Inſt. Quib. mod. tut. fin. l. ult. C. quand. tut. vel cur. eſſe deſinant.* OISEL.

3. *Pupillaribus annis*] In maſculis quatuordecim, in fœminis duodecim. *vid. ſup. cap. 9. (vulg. tit. 4.) & lib. 2. cap. 6. (vulg. lib. 11. tit. 2.)* ALEAND.

4. *Ratio*] Per rationem Anianus intelligit rem familiarem, ejuſque adminiſtrationem. Imperator dicit *negotia pr. inſt. h. t.*

5. *Incipit pertinere*] Si adoleſcentibus libuerit, inviti enim curatores non accipiunt. præterquam in litem, *§. 2. Inſt. hoc tit.* atque hi honorarii curatores appellantur, quoniam a Prætore conſtituuntur, *Ulpian. in fragm. tit. 12.* ALEAND.

6. *Sub curatore ſunt minores ætate*] Scilicet qui curatores habere deſiderarunt, *l. 13. in fin. D. de tut. dat.* ac ſibi ipſi petierunt. *l. 1. §. pen. & ult. D. qui pet. tut.* Neque enim hodie magis, quam olim adoleſcentes inviti curatores accipere coguntur. Illud intereſt, quod, cum olim ex lege Lætoria, (qua remedium adverſus captiones & circumſcriptiones adoleſcentum, quibus hæc ætas expoſita eſt, latum, ac inſuper permiſſum curatores dari adoleſcentibus, quibus vita paullo diſſolutior & laſcivior, quique ſuis rebus ob dementiam, vel ingenii & mentis imbecillitatem minus supereſſe poſſent,) non niſi expreſſis & magiſtratui probatis cauſſis ab iis, qui curatorem dari deſiderarent, curatores ſolebant dari; hacque ipſa datione exiſtimatio adoleſcentis lædebatur; ac ei quaſi perpetua infamiæ nota inurebatur; hodie ex Conſtitutione D. Marci omnes adoleſcentes indiſcriminatim honeſte ſine periculo famæ curatores accipere poſſint, nullis nimirum rationibus redditis, quam ob cauſam petantur; ut teſtatur Jul. Capitolinus in M. Antonino Philoſopho, de eo ita ſcribens: *De curatoribus vero, cum ante non niſi ex lege Lætoria, vel propter laſciviam, vel propter dementiam darentur, ita ſtatuit, ut omnes adulti curatores acciperent non redditis cauſis.* Ex quibus verbis apparet, Antoninum Conſtitutione ſua neminem neceſſitate impoſita conſtringere voluiſſe, ut curatorem etiam invitus accipere deberet; ſed illud tantum caviſſe, ut omnes ſine diſcrimine adoleſcentes ſalva ſua exiſtimatione curatores accipere poſſint, neque neceſſe ſit cauſas ullas, ob quas peterentur, allegare, quod exigebat Lex Lætoria. His dictis repugnare videtur, quod Ulpianus ait *l. 1. §. ult. D. de minor.* hodie adoleſcentes uſque ad annum XXV curatorum auxilio regi, neque eis ante rei ſuæ adminiſtrationem committi debere, quamvis rem ſuam bene gerentibus. Sed animadvertendum, Ulpianum loqui de eo, qui jam ſponte curatorem acceperit; quo ſemel accepto, adoleſcentes ejus auxilio uſque ad annum XXV. regi debent, neque poteſt magiſtratus eum, quem ſemel curatorem conſtituit, a munere ſuo remo-

te, [7] majores [8] everſores, [9] inſani. Hi, qui minores ſunt, [10] uſque ad viginti

removere, & minoribus jam amplius ſub cura vivere non deſiderantibus, rerum ſuarum adminiſtrationem reſtituere, *arg. l. 2. & l. 3. pr. D. eod.* quoniam ſolius Principis eſt ætatis veniam concedere, qui & ipſe non, niſi perraro atque extra ordinem, ut eſt in *d. l. 3.* minoribus rerum ſuarum adminiſtrationem indulgere ſoleat. OISEL.

7. *Majores*] *Lex duodecim Tabularum,* ut ait Ulpianus, *fragm. tit. 12. furioſum itemque prodigum, cui bonis interdictum, in curatione jubet eſſe agnatorum. add. l. 1. de curat. furioſ. §. 1. Inſt. h. t.* Verba legis referuntur ab Auctore ad Herennium, & Cicerone *Tuſc. Quæſt. lib. III Si furioſus exiſtat, agnatorum gentiliumque ejus in eo pecuniaque ejus poteſtas eſto.* Nec diſtinguit lex, utrum iſti minores ſint, an majores, ſolis enim furioſis pupillis ex ſententia Quinti Mucii, a Juliano etiam probata, exceptis, ceteros omnes in agnatorum curatione eſſe voluit. *l. 3. pr. D. de tut.* Poſt reſcriptum vero Divi Antonini, ex quo omnes minores curatores accipere cœperunt, minori XXV annis furioſo, non ut furioſo, ſed ut adoleſcenti curatorem dari placuit, quaſi magis ætati, quam dementiæ tantiſper conſuleretur; ſic ut ei, quem ætas curæ, vel tutelæ ſubjicit, non neceſſe ſit quaſi dementi quæri curatorem, ut loquitur Ulpianus in *d. l. 3. §. 1. D. de tut.* Et hoc eſt, quod Græci *Baſil. XLV. tit. 1. ad l. 2. §. ſi mater. D. ad SC. Tertull.* tradunt: κἂν γὰρ ἄνηβος ἢ νέος μανῇ, εἰ μὲν ἔχει κηδεμόνα, μένει ὑπ' αὐτόν. εἰ δὲ μὴ, λαμβάνει ὡς ἄνηβος, ἢ νέος, οὐ μὴν ὡς μεμηνὼς κουράτορα, ἕως οὗ ἐστιν ἀφῆλιξ. IDEM. Lex duodecim tabularum non aliter adgnatum ad curationem furioſi aut prodigi vocavit, quam ſi illis cuſtos non eſſet: eo enim recte verba XII. tabularum, AST CVI CVSTOS NEC ESIT, quæ Feſtus habet *in v. nec.* referre videtur Vir Præclarus, Jac. Gothofredus *ad leges XII. tabb. tab. 5.* adeoque pupillo tali curator ex hac cauſa dari non potuit, cum ille cuſtodem alium habeat, vel habere ſaltem poſſit, & debeat. Minoribus quoque dementibus & laſcivientibus curatores dari juſſit lex Lætoria, teſte Capitolino *in Marc. Antonin. cap. 11.* quod tamen tantum habuiſſe locum, ſi id ipſi petiiſſent, uti in præcedentibus notavit Oiſelius, poſt Vinnium *ad §. 2. Inſt. h. t.* vix eſt veriſimile. dementes certe de eo parum fere laborabunt: & diſſoluti curatores non tantum non petent, ſed ſibi datos, quantum poſſunt, evitabunt, ſuoque more & remotis arbitris malent vivere. Poſt tamen Marci Antonini conſtitutionem talibus non, ut dementibus vel prodigis, ſed tamquam minoribus, curatores dabuntur. quod & de dementibus reſcripſit Antoninus, Ulpiano teſte, *l. 3. §. 1. D. de tutel.* is vero Ulpiano non eſt Marcus Antoninus, ſed Antoninus Caracalla, ſub quo pleraque ſcripſit Ulpianus, & de quo aliquid dicemus ad Ulpianum *tit. 17.* qui etiam Ulpianus *tit. 12.* diſtinctius exponit, quibuſnam lex XII. tabularum dederit curatorem, quibus vero illos dederit Prætor. Illic & de origine hujus juris videbimus. SCHULTING.

7. * *Majores everſores*] Everſores vocat prodigos. Hi vero aut majores ſint, aut minores XXV. annis, curatorem accipiunt vel inviti: nam aliquis eligendus eſt, qui eos conſilio regat, & bona adminiſtret; nam prodigo per Prætorem bonis interdicitur: cujus rei ea formula eſt, QVANDO TV TVA BONA PATERNA, AVITAQVE NEQVITIA TVA DISPERDIS, LIBEROSQVE TVOS AD EGESTATEM PERDVCIS, OB EAM REM TIBI EA RE, COMMERCIOQVE INTERDICO. quam habet Paulus *Sentent. lib. III. tit. 4.* Atque ob eam cauſſam filius quoque patri prodigo curator eſſe poteſt, *l. his qui, 12. D. de tut. & curat. dat. ab his &c.* Quod ſi filius non ſit, adgnati curatores erunt ex lege XII. tabularum, qui propterea legitimi dicuntur, *Ulpian. fragm. tit. 12.* ALEAND.

8. *Everſores*] Sic appellat eos, qui vulgari nomine a noſtris prodigi vocantur, eos nempe, qui neque modum, neque finem impenſarum habent, ſed bona ſua dilacerando & diſſipando profundunt, ut deſcribuntur ab Ulpiano *l. 1. D. de curat. furioſ.* Hinc in *l. 1. D. ſi famil. furt. fec.* ſervus dicitur *patrimonium domini evertere*, pro diſperdere, exhaurire, ſpoliare dominum patrimonio. Sic Jul. Firmicus *Matheſ. lib. III.* ait, *everſionem patrimonii facere,* quod alibi quoque dicit *patrimonii labem facere.* Eodem modo dicuntur *Everſores in l. 2. Cod. de palat. ſacrar. larg. & l. 1. C. Theod. de ſuſcept.* & in *l. 8. C de jur. fiſc. Interverſores,* qui dolo malo, cum ſint adminiſtratores, rem, pecuniamve fiſcalem dilapidant, & profundunt. Ut aliquis autem pro prodigo habeatur, oportet, ut ei bonis interdictum ſit. *Ulpian. fragm. tit. 12. l. 10. D. de curat. furio.* Unde Horat. *lib. II. Satyr. 3.*

- - .- - Interdicto huic omne adimat jus
Prætor, & ad ſanos redeat tutela propinquos.

Quibus verbis vero per Prætorem alicui bonis interdici ſolebat, docet Paulus *lib. III. Sentent. tit. 4.* cum inquit: *Moribus per Prætorem bonis interdicitur hoc modo:* QVANDO TVA BONA PATERNA, AVITAQVE NEQVITIA TVA DISPERDIS, LIBEROSQVE TVOS AD EGESTATEM PERDVCIS, OB EAM REM TIBI EA RE (ſive, ut in quibuſdam legitur codd. AERE) COMMERCIOQVE INTERDICO. OISEL.

9. *Inſani*] Furioſis nominatim lex duodecim tabul. curatores ſtatuit adgnatos, quorum exemplo & prodigorum curatio inventa eſt, *l. 1. D. de curat. furio. &c.* Primo igitur ad filios patris matriſve furioſæ curatio pertinet, *d. l. 1. & l. 4. D. eod.* & quamvis generaliter curatores ad bona potius, & ad res, quam ad perſonas dentur, tamen hujuſce curatoris conſilio, & opera tueri debet non ſolum patrimonium, ſed & corpus ac ſalus furioſi, *l. 7. D. eod. tit.* nam & verbis duodecim tabularum comprehenditur, quæ ſunt: SI FVRIOSVS EXISTAT, ADGNATORVM, GENTILIVM-

ginti & quinque annos completos ſub curatore ſunt. Qui vero everſores, aut inſani ſunt, [11] omni tempore vitæ ſuæ ſub curatore eſſe jubentur: quia ſubſtantiam ſuam rationabiliter gubernare non poſſunt.

LIVMQVE IN EO, PECVNIAQVE EIVS POTESTAS ESTO: quæ habentur apud Ciceronem *lib. II. de Invent. & in Rhetor. ad Herenn. lib. I.* propterea que tutela vocatur ab Horatio *lib. II. Serm. Sat. 3.*

- - - - *Interdicto huic omne adimat jus*
Prætor, & ad ſanos abeat tutela propinquos.

At quum legitimus ille curator inhabilis ad eam rem videtur, Prætor alii dat adminiſtrationem, *l. ſæpe 13. eod. tit.* ALEAND. Quamvis hoc nomine proprie furioſi indicentur, tamen & mente captos ſub eo videtur comprehendere; cum utique ſub cura ſint; & plerumque inter ſe, quemadmodum & furor a dementia, diſtinguantur, ut *in l. 27. §. coram. D. de recept. arbitr. l. 2. D. de inoff. teſt. l. 8. §. 1. D. de tutor. & curator. dat. l. 6. D. de curat. fur. l. 25. C. de nupt. l. ult. §. 1. C. de adminiſtr. tut.* Gloſſæ veteres: *Demens*, Ἀνόητος, Ἄφρων. Eædem Gloſſæ: *Furioſus*, Οἰστρόπληξ, Μανιώδης. Cicero *in Piſonem: Ego te, non vecordem,* inquit, *non furioſum, non mente captum, non tragico illo Oreſte, aut Agamemnone dementiorem putem?* OISEL.

10. *Uſque ad viginti quinque annos*] Μέχρι τοῦ κε ἐνιαυτὸν ὑπερβῶσιν, ut ait Theophilus. Atque hoc adeo verum, ut & extremum momentum elapſum eſſe oporteat: nam ſi minor ultimo etiam XXV. anni die nondum exacto læſus ſit, reſtitutionem in integrum habere poteſt: tempus enim de momento in momentum ſpectatur. *l. 3 §. 3. D. de minorib.* IDEM.

11. *Omni tempore vitæ ſuæ*] Si ſemper in eo ſtatu permanſerint; alioquin tandiu erunt ambo in curatione, quandiu vel furioſus ſanitatem, vel prodigus ſanos mores receperit, *d. l. 1. de curat. furio. &c.* Dantur etiam curatores ex edicto Prætoris fatuis, mutis, ſurdis, debilibus, & qui negotiis ſuis aliquo perpetuo morbo ſupereſſe non poſſunt, *l. 2. l. 3. l. 4. l. 5. D. de poſtul.* ALEAND. Si nempe in eodem ſtatu permanſerint; alioquin ſi furioſus ſanitatem, vel prodigus ſanos mores receperit, ipſo jure deſinunt eſſe in poteſtate curatorum. *l. 1. D. de curat. furioſ.* OISEL. Non ſatis conſiderate Aleander putat, ex edicto Prætoris curatores dari fatuis, mutis, ſurdis, debilibus aliiſque, eoque trahit *l. 2. l. 3. l. 4. l. 5. D. de poſtuland.* ubi nihil tale legitur: ſed id tantum docetur, infames non poſſe poſtulare, niſi pro ſe ac certis perſonis, quarum, videlicet, tutores vel curatores ſunt, veluti pro pupillis, furioſis, fatuis, mutis, ſimilibusque: quæ ſane ad dationem curatoris non pertinent. Quod vero attinet ad curam furioſorum & prodigorum finiendam, in furioſis ſufficere videtur, ut ad ſanam redeant mentem, idque apertum ſit; adeoque hujus compotes bonorum adminiſtrationem liberam habebunt, quibus nunquam iis interdictum eſt ſpeciali magiſtratus decreto: at in prodigis, qui ex ſermone non poſſunt dignoſci, *l. 12. §. 2. D. de tutorib. & curatorib. dat.* facileque modeſtiam & frugalitatem poſſunt ſimulare; ne dicam, quæ uni ſæpe prodigalitatis, alteri liberalitatis, ſigna videri; in his, inquam, ut ſine ſpeciali judicis decreto credamus interdictionem bonorum, omneſque, qui illam ſequuntur, effectus, qui ſane maximi ſunt, ceſſare, ratio non patitur; quæ omnino vult, bonorum interdictionem ſolenniter iis factam iterum ſpeciali & contrario decreto tolli: atque ita conſtare illos ſanos mores recepiſſe, quos ut receperint, jus requirit, *l. 1. D. de curatorib. furioſ. & al. extr. minor. dand.* ut ita, quo modo res hæc inducta eſt, eodem modo ceſſet; nec privati ſibi adrogent judicium ejus, quod magiſtratui debetur, cujuſque effectus ad multos pertinere debebit. SCHVLTING.

FINIS LIBRI PRIMI.

CAJI

C A J I
INSTITVTIONVM
[1]LIBER SECVNDVS.

TITVLVS I.

De Rebus.

Cajus ſuperiori [2] commentario de jure perſonarum aliqua diſputavit. nunc in hoc commentario de [3] rebus [4] iterum tractat.

§. 1. Omnes itaque res [5] aut noſtri juris ſunt, aut divini, aut publici.

[a] *Summa rerum diviſio in duos articulos deducitur: nam aliæ ſunt divini ju-*

Noſtri

1. *LIBER SECVNDVS*] Sichard. *Liber poſterior de Rebus:* & poſt verbum *tractat* titulum exhibet, *de Rerum diviſione.* In edit. Lugd. CIƆIƆLXVI. Pariſ. & Genev. CIƆIƆLXXXVI. titulus hic tantum novus eſt, *de Rebus,* non etiam novus liber: adeoque unicus tantum liber harum Inſtitutionum titulis conſtans octodecim, vel, uti habet Genev. novendecim. Sed cum Anianus aperte librum novum hic incepiſſe indicet, non dubitavi, exemplo Sichardi, D. Gothofredi, Pacii, Aleandri & Oiſelii novum hic incipere librum: atque etiam in citandis his Inſtitutionibus paſſim Viri Docti id ſequuntur. Titulum vero ab Aniano relictum retinui, quem ſolus mutavit Aleander ſcribendo, *De Rerum diviſione, & qualitate.* SCHVLTING.

2. *Commentario*] Commentarii quoque dicebantur libri Inſtitutionum Caji, ut etiam apparet ex præfatione Juſtiniani in ſuas Inſtitutiones & Boetio *in Topic. Tullianis.* ALEAND.

3. *De Rebus*] Rei appellatione, quæ alias generalis eſt, ut & perſonas & actiones contineat, quemadmodum illo verſu Leg. XII. Tabul. VTI LEGASSIT SVAE REI, ITA IVS ESTO, ubi latiſſimam poteſtatem habere dicitur, *l. 120. D. de V. S.* ſimiliter in *l. 1. D. ad leg. Falcid.* hic cetera omnia deſignantur, ſive ea extra patrimonium noſtrum, ſive in patrimonio noſtro ſint; & cum corporea, tum incorporea, contractus, obligationes, jura & cauſæ comprehenduntur *l. 23. l. 49. D. de V. S. l. 52. D. de acqu. rer. dom.* OISEL. Etſi verba ipſa XII. tabularum talia fuiſſent, qualia proponuntur in *l. 120. D. de verbor. ſignificat.* non video tamen, quo pacto per rem cujuſque, de qua diſponere poteſt, aliud intelligi queat, quam patrimonium resque, quæ in eo ſunt: quis enim de ſtatu ſuo, iiſque, quæ perſonæ cohærent, in teſtamento poteſt diſponere? Intereunt hæc morte. De actionibus quoque non alia ratione quis poteſt diſponere, quam quatenus conſiderantur tamquam jura, quæ in patrimonio ſunt. Ceterum verba XII tabularum non ab omnibus eodem referuntur modo: & quidem illud *rei* alii non adgnoſcunt, uti Paulus *l. 53. pr. D. de verb. ſignif.* de quo aliquid erit dicendum ad Ulpianum *tit. 11. §. 14.* ubi verba hujus legis quoque exhibentur. SCHVLTING.

4. *Iterum*] Non eſt denuo, ſed ἐπὶ δεύτερον, *ſecundo loco:* duplici enim ſignificatione accipitur, *l. 7. §. hæc vox, D. de edend.* at poſitum videtur minus proprie, tunc enim utimur, cum dicimus *primo, iterum, tertio.* ALEAND.

a. *Summa rerum diviſio &c.*] Poſtquam primo libro abunde tractavit de perſonis, earumque ſtatu, & qualitate, hoc libro ad res accedit, earumque adquiſitiones. Sumtum eſt autem hoc fragmentum ex *l. 1. D. hoc tit.* *Summa,* Prima, maxima, ut etiam *libro 1.* dixit, *Summa itaque de jure perſonarum diviſio &c.* IDEM.

5. *Aut noſtri juris ſunt &c.*] Aliam diviſionem rerum confinxit Anianus: quum tamen illa Caji generalior, & melior ſit. Hic autem, utpote Chriſtianus, neque muros, portaſque civitatis divini juris eſſe dicit, neque religioſi loci mentionem habet: nam hodie locus, ubi quis humatus eſt (niſi in Eccleſia ſit, aut intra porticus, & maceriam Eccleſiæ) divini juris non eſt. IDEM. Res privatas intelligit; & nimis generaliter accipit Gothofredus in notis, dum *res noſtri juris* hic interpretatur, *quæ & humani juris dicuntur* a Gajo noſtro in fragmento hujus libri, *l. 1. D. de rer. diviſ.* Humani enim juris etiam res publicæ dicuntur,

quas

Noſtri juris ſunt, quæ [e] in proprietate noſtra eſſe noſcuntur. Divini juris, *aliæ humani. Divini juris ſunt, veluti* [b] *res ſacrae, & * [c] *religioſae.* [d] *San-*

ris

quas Anianus in hac rerum diviſione diſcernit ab iſtis, quæ noſtri juris ſunt. Eodem modo Cornelius Nepos *in Themiſtocle*, ubi de Athenienſibus muros urbis ſuæ exſtruentibus loquitur, qui *neque ulli loco parcerent, ſive ſacer, ſive privatus eſſet, ſive publicus.* Sic enim hic locus in duobus optimæ notæ Mſſ. Codd. quorum uſus mihi ab humaniſſimo, ac paternarum virtutum, ut digniſſimo, ſic & unico herede, Iſaaco Voſſio, conceſſus. Haud dubie autem Anianus melius feciſſet, ſi Caji, veſtigiis inſiſtens, res omnes primo in divini & humani juris, has deinde in publicas & privatas diviſiſſet. OISEL.

6. *In proprietate noſtra*] Id eſt, quæ in bonis noſtris, ſive, quod idem hoc loco valet, quæ in patrimonio noſtro ſunt. In his & jura contineri modo monuimus ex *l. 49. D. de V. S. & l. 52. De de acq. rer. dom.* Servitutes itaque cum jura ſint, & utique in bonis noſtris erunt. Et quidni ea res in bonis noſtris erit, quæ & vindicari, *§. 2. Inſtit. de act.* unde & *tit. D. ſi ſerv. vind.* & pignori dari poteſt? *l. 12. D. de pignor.* qua denique bona noſtra augeri, vel deminui dicuntur in *l. 5. §. 9. D. de op. nov. nunciat.* Neque huic repugnat *l. 1. D. de uſu & uſufr. leg.* Ubi Paulus negat uſum, vel uſumfructum itineris, actus, &c. legari poſſe, cum ſervitus ſervitutis eſſe non poterit. nec erit utile ex Senatusconſulto, quo cavetur, ut omnium, quæ in bonis ſunt, uſusfructus legari poſſit; quia, dicit, id jus neque in bonis, neque extra bona ſit. Sed loquitur JC. *h. l.* non de jure aliquo conſtituto, ſed demum conſtituendo; quod dicit in bonis teſtatoris non fuiſſe, quia id jus ſeparatum non habuerit a jure dominico, titulo ſervitutis; nec tamen extra bona, quia ſaltem cauſæ ſuæ, ſive fundo ſuo inhæſit. Vide omnino Comment. ad *Inſt. de rer. diviſ. pr.* magni olim Præceptoris noſtri, nunc τȣ̃ *μακαρίτȣ* Vinnii; in cujus morte quantum hæc noſtra Diva Myſtam amiſerit, ex ejus ſcriptis horum ſacrorum non ignari facile percipere poſſunt; ſed omnium optime id norunt, & dolent iſti, quibus, dum Deus fataque ſinebant, ab ejus ore pendere licuit. IDEM. In *l. 1. D. de uſu & uſufruct. legat.* quæ contra primam rerum diviſionem, quam proponit Imperator *pr. Inſt. de rer. diviſion.* cum qua coincidunt, quas hic habemus, objici ſolet, in principio non Paulus, ſed ipſe Sabinus loquitur: & docet, uſumfructum itineris, actus, viæ legari non poſſe a domino, nempe, prædii; quia ſervitus ſervitutis eſſe non poteſt; (certe non ejus, quæ ne quidem exſiſtit, ut in his ſpeciebus) & ne quidem Senatusconſulto, quo omnium, quæ in bonis ſunt, uſusfructus legari poteſt, confirmari; quia id jus, ſive illud iter, actus, via, neque in bonis, neque extra bona ſit: verum inde recte quoque colligetur, id neque in rerum natura eſſe: adeoque nihil inde contra hanc diviſionem poterit inferri. Benigna tamen interpretatione illud legatum ſuſtinebitur ex ſententia Pauli, quem in verbis illis: *Sed incerti actio erit &c.* a Sabini opinione diſcedere recte notavit Vir Celeberrimus, Gerardus Noodt *Probabil. lib. II. c. 3.* SCHULTING.

b. *Res Sacræ*] *Gallus Ælius ait, ſacrum eſſe quocunque modo, atque inſtituto civitatis conſecratum ſit, ſive ædis ſive ara, ſive ſignum, ſive locus, ſive pecunia, ſive quid aliud, quod Diis dedicatum, atque conſecratum ſit. quod autem privati ſuæ religionis cauſſa aliquid earum rerum Deo dedicent, id Pontifices Rom. non exiſtimare ſacrum. At ſi qua ſacra privata ſuſcepta ſunt, quæ ex inſtituto Pontificum ſtato die, aut certo loco facienda ſunt, ea ſacra appellari, tanquam ſacrificium. Ille locus, ubi ea ſacra privata facienda ſunt, vix videtur ſacer eſſe.* Hæc Feſtus. Hodie quoque non ſolent Epiſcopi conſecrare templa, ſeu ſacella, quæ in privatis ædibus ſunt. Sacræ igitur res ſunt, quæ publicæ conſecratæ ſunt, non privatæ, *l. 6. D. hoc tit.* a Pontificibus, ſive etiam ab Imperatoribus, qui Pontificiam ſumebant auctoritatem, *l. 9. D. hoc tit.* Ideo tam ipſi conſulebantur, quam collegium Pontificum: ut Plinius fecit *lib. X. epiſt. 73.* quam auctoritatem deſierunt ſumere Imperatores, qui Chriſtiani effecti ſunt, ut ex marmoribus inſcriptis, & numiſmatibus videre eſt. Quæ igitur facta ſacra ſunt, non facile ſacra eſſe deſinunt, quare diruta æde ſacra locus ſacer manet, *d. l. 6. l. ede, 73. D. de contrah. emt.* & ita Trajanus Plinio reſpondet *lib. X. epiſt. 76.* At quum loca capta ſunt ab hoſtibus, ſacra eſſe deſinunt; ſed liberata quaſi quodam poſtliminio reverſa priſtino ſtatui reſtituuntur, *l. 36. D. de relig. & ſumt. fun.* ALEAND.

c. *Religioſæ*] Quod religioſum eſt, id & ſanctum eſſe oportet; ita enim definivit Maſſurius Sabinus: *Religioſum eſt, quod propter ſanctitatem aliquam remotum, ac ſepoſitum a nobis eſt. Verbum a relinquendo dictum, tanquam ceremonia a carendo.* ut eſt apud Agellium *lib. IV. c. 9.* & M. Tullius *lib. IV. de Repub.* ſepulturam, quæ religioſa eſt, ſanctam ſignificat his verbis, quæ apud Nonium ſunt: *Eoſdem terminos hominum curæ, atque vitæ. ſic Pontificio jure ſanctitudo ſepulturæ.* idem Philippica IX. *Sepulchrorum autem ſanctitas in ipſo ſolo eſt, quod nulla vi moveri, atque deleri poteſt, atque ut cætera extinguuntur, ſic ſepulchra fiunt ſanctiora vetuſtate.* Religioſus autem locus non publicas ceremonias requirit, ſed religioſum unusquisque ſua voluntate facit, dum mortuum infert in locum ſuum, *d. l. 6. D. hoc tit.* nihil autem refert, liberi hominis, an ſervi corpus ſit, *l. 2. D. de relig. & ſum. fun.* At non totus, qui ſepulturæ deſtinatus eſt locus, religioſus fit, ſed quatenus corpus humatum eſt, *d. l. 2. §. Celſus.* Credo omnibus notum eſſe, jure XII. tabul. non licuiſſe intra urbem humare quenquam, ut Cicero teſtatur *lib. II. de legib.* quod ab Hadriano confirmatum eſt, *l. 3. §. Divus D. de ſepulc. viol.* & ab Impp. Diocletiano & Maximiano *l. mortuorum, C. de relig. & ſumt. fun.* Id tamen abrogavit Leo Imper. *Novella conſt. 53.* ſtatuens, ut tam intra urbem, quam extra liceret ſepelire. Poſtea conſtitutum eſt, ut in atriis, porticibus, & exhedris

ris ſunt [7] Eccleſiæ, id eſt, templa Dei, vel ea patrimonia, ac ſubſtantiæ, quæ ad Eccleſiaſtica jura pertinent. [8] Publici juris ſunt muri, [9] fo- *ctæ quoque res* [e] *veluti muri*, [f] *& portæ*, [g] *quodammodo divini juris ſunt. Quod autem divini juris eſt*, [h] *id nullius in bonis eſt: id vero, quod humani juris eſt, plera*,

dris ſacrarum ædium ſepelirentur, *13. quæſt. 2. c. præcipiendum.* Demum receptum, ut & intra Eccleſiam, *c. nullus, eod. loco.* IDEM.

d. *Sancta quoque res*] Proprie dicimus ſancta, quæ neque ſacra, neque profana ſunt, ſed ſanctione quadam confirmata; ut leges ſanctæ ſunt, ſanctione enim quadam ſunt ſubnixæ: quod enim ſanctione quadam ſubnixum eſt, id ſanctum eſt, & ſi Deo non ſit conſecratum, *l. 9. D. hoc tit.* Quod ergo ſanctum eſt, id non propterea aut religioſum eſt, aut ſacrum; at quod religioſum eſt, & ſanctum eſt, Macrob. *lib. III. Satur. c. 3. Sanctum eſt, ut idem Trebatius lib. X. Religionum refert, interdum idem, quod ſacrum, idemque, quod religioſum: interdum aliud, hoc eſt, nec ſacrum, nec religioſum.* Feſtus Pompejus *lib. XVII. Siquidem quod ſacrum eſt, idem lege, aut inſtituto majorum ſanctum eſſe putant, ut violari id ſine pœna non poſſit. idem religioſum quoque eſſe, quoniam ſit aliquid, quod ibi homini facere non liceat; quod ſi faciat, adverſus Deorum voluntatem videatur facere.* Sancire eſt confirmare & adprobare: quare beatos illos viros, quos ex pio veterum inſtituto, poſt mortem colimus, non ante ſanctos vocamus, quam a ſummi Pontificis adprobatione inter cælites relati ſint, quod canonizare dicimus. IDEM.

e. *Veluti muri*] Si quis violaverit muros, capite punitur, ſi quis tranſcendet ſcalis admotis, vel alia qualibet ratione: nam ob eam rem & Remus occiſus eſt, *l. ult. D. hoc tit.* & non tantum urbis Romæ, ſed & municipiorum ſancti ſunt muri, *d. l. 9. in fin. hoc tit.* quo jure & valli, & muri caſtrorum cenſentur, *l. 3. ad fin. D. de re milit.* IDEM.

f. *Et portæ*] Plutarchus *in Romaicis* parum videtur percepiſſe differentiam inter ſacrum, & ſanctum: ſcribit enim muros ἱερὺς eſſe, portas non item, quod per has cadavera efferantur, aliæque res impuræ. at, ut vidimus, nec muri ſacri ſunt, ſed tantummodo ſancti, ob pœnam in violatores ſancitam, quod & de portis ſtatutum eſt, *l. 2. & 3. D. ne quid in loc. ſac. fiat*, ideo ſanctæ rectæ dicuntur. IDEM.

g. *Quodammodo divini juris ſunt*] Sacra Diis ſuperis, & majoribus, religioſa Diis manibus dedicata erant. ideo ea proprie divina dicuntur. Sancta minus proprie, quoniam nullis Diis dicata erant. Sed quia civitates Deos habebant tutelares, ut tradit Tertullianus *adverſ. gent.* & alii, quorum cuſtodiæ portæ & mœnia commendata fuerant, ideo divini juris quodammodo dici poſſunt. Stephanus, Græcus interpres, *Baſilic. lib. XLVI. tit. 3.* ait, portas & mœnia ideo dici divini juris eſſe, quia muniunt nos, & efficiunt, ut in tuto ſimus. At videntur etiam dedicari conſueviſſe, ut apparet ex inſcriptione veteri Veronæ: COLONIA AVGVSTA VERONA, NOVA GALLIENIANA, VALERIANO II. ET LVCILLO COSS. MVRI VERONENSIVM FABRICATI EX DIE III. NONARVM APRILIVM, DEDICATI PRID. NON. DECEMBRIS. &c. IDEM. Exſtat hæc inſcriptio apud Gruterum *p.* CLXVI. *inſcr. 2.*

7. *Eccleſiæ, id eſt, templa Dei*] Eccleſiæ nomine proprie collegium, ſeu conventio hominum religionis cauſa intelligitur: ad hoc nomen pro templis ipſis, in quibus hæ conventiones fiunt, Chriſtiani uſurpavimus. Hinc Anianus templa Juriſconſultorum Ethnicorum in Eccleſias ſolet convertere. Quare & ad Pauli *Sentent. lib. V. tit. 19.* cum Paulus templa nominaſſet, Anianus ſic ait; *Iſta, quæ de templo dicta ſunt, de Eccleſia loqui intelligenda ſunt.* IDEM. Ita Anianus, pro quo Cajus ſcripſerat *Res ſacræ & religioſæ.* Eccleſiæ autem proprie vocabantur ædes Deo conſecratæ, in quas Chriſtiani conveniebant ad unanimiter Deum precandum. Zoſimus *lib. V.* Ἐκκλησία τῶν χριστιανῶν. Germanus Archiepiſcopus C. P. *in Hiſtoria Eccleſiaſtica.* Ἐκκλησία ἐστὶ ναὸς Θεοῦ, τέμενος ἅγιον, οἶκος προσευχῆς. Ita vero hæ ædes dictæ, quia ibi συνήγετο ἡ ἐκκλησία; unde & Latinis primis Chriſtianorum temporibus *conventicula* dicebantur, ut ex Ammiano Marcellino *lib. XXVII.* Lactantio *lib. V. c. 11.* Arnobio *lib. IV.* Oroſio *lib. VII. c. 12.* aliiſque notum eſt. Ac videntur Chriſtiani *domus ſuas orationum*, ut loquitur Auguſtinus *Epiſt. LXIV. ad Aurelium*, ut a Gentilium templis re differebant, ita & voce diſtinguere voluiſſe. Sic Zeno Veronenſis diſcrimen inter Eccleſiam & templum facit, hoc Gentilibus, iſtam Chriſtianis tribuens, dum *Sermone de Continentia* inquit: *Proponimus itaque, ut ſæpe contingit, in unum ſibimet convenire diverſæ religionis diem, quo tibi Eccleſia, illi adeunda ſunt templa.* Quomodo & D. Hieronymus *Epiſt. ad Riparium presbyterum, adverſus Vigilantium*, intelligendus. *Mortuo cadaveri*, inquit, *atque polluto præbebant excubias, ut poſt multa ſecula Dormitantius ſomniaret, imo eructaret immundiſſimam crapulam, & cum Juliano perſecutore ſanctorum baſilicas aut deſtrueret, aut in templa converteret.* Atque hæc ὡς ἐν παρόδῳ. OISEL.

h. *Id nullius in bonis eſt*] Nec ullius fieri poteſt; ut nec profana res, quæ publici juris ſit. videndus Accurſius. ALEAND. Sacra tamen res profana poteſt fieri lege, adeoque juſſu ſupremæ poteſtatis, *l. 83. §. 5. D. de verbor. obligationib.* & quo pacto res ſacræ etiam conſiderentur ut publicæ, docet Vir ſummus, Hugo Grotius *de jur. bell. ac pac. lib. 3. c. 5. §. 2.* SCHVLTING.

8. *Publici juris ſunt muri, fora, portæ*] Imo Aniane, muri & portæ res ſanctæ ſunt, & potius divini juris, quam publici; ut merito iterum vapules, dum, quæ Cajus optime, ut ex ejus verbis appoſitis manifeſtum, diſtin-

ra, portæ, [10]theatra, [11]circus, [12]are-na, [13]quæ antiqui ſancta appella-verunt,

rumque alicujus in bonis eſt: poteſt autem & nullius in bonis eſſe: nam res hereditæ-

diſtinxerat, temere confundis. Nec urbis Romæ tantummodo muros, verum & municipiorum ſanctos haberi Sabinum recte reſpondiſſe Caſſius refert, *l. 8. §. 3. D. de rer. div.* Et de muris quidem nulla dubitatio eſſe poteſt, quin ſancti ſint, cum muros violare capitale ſit, *l. ult. D. eod.* Cicero *de natura Deor. lib. III. Eſt mihi tecum,* inquit, *pro aris & focis certamen, & pro Deorum templis atque delubris: proque urbis muris, quos vos Pontifices ſanctos eſſe dicitis, diligentiusque urbem religione, quam mœnibus cingitis.* Eodem modo & Plutarchus *in Romulo* muros ſanctos eſſe teſtatur; ſed de portis illud negat. Quod tamen ad JC. noſtrorum auctoritatem convellendam nihil facit, cum Plutarchus ibi ex veteri jure Pontificio & Etruſcorum libris ritualibus loquatur, quo equidem portæ ſanctæ non habebantur. Sed cum portas non minus violare nefas, quam muros, optima ſane ratione & portas ſanctas noſtri dixerunt eſſe, *l. 2. D. ne quid in loco ſacr.* OISEL. Recte Oiſelius, Vinnium *ad §. 10. Inſt. de rer. diviſion.* ſecutus, Plutarchum intelligit de jure Pontificio. nec debuit Aleander *in nota ad Cajum* reprehendere Plutarchum, quaſi parum adſecutum differentiam inter *ſacrum* & *ſanctum*. Etiam Feſtus *v. Rituales* inter muros & portas diſtinguit, dum refert, in Etruſcorum libris perſcriptum eſſe, *qua ſanctitate muri, quo jure portæ.* & Cicero tale quid innuit, *de natura Deor. lib. III. cap. ult.* dum docet, Pontifices dicere, muros *ſanctos* eſſe. Hi vero plus videntur intelligere per *ſanctos*, quam Cajus; & quidem, illos eſſe ſacros: qua ratione ſancta pro ſacris paſſim uſurpari, notiſſimum eſt: & Plutarchus *in Quæſtionib. Roman. cap. 27.* ſcribit πᾶν τεῖχος ἀβέβηλον καὶ ἱερὸν, adeoque ſanctum & ſacrum, quod de portis negat. quatenus vero jure civili utriſque proſpectum ſit, ne violentur, alia quæſtio eſt, quæ ad Juriſconſultos pertinet. Nec aliud voluit Vir Præclarus, Ulricus Huberus *Digreſſion. lib. I. c. 25. §. ult.* SCHULTING.

9. *Fora*] Varro *de L. L. lib. IV. Quo,* inquit, *conferrent ſuas controverſias, & quæ vendere vellent, Forum appellarunt.* Fora Romæ plurima fuere, ut Forum boarium, olitorium, Forum Cæſaris, Forum Auguſti, Forum Nervæ, aliaque quamplurima, ſed præ cæteris foris, amplitudine & antiquitate excellebat Forum, quod *Romanum*, *Vetus*, *Magnum*, & καθ' ἐξοχὴν ſimpliciter *Forum* dicebatur. Sed de his non eſt hic dicendi locus. Videantur, cui libet, Antiquarii, qui ex profeſſo de Urbe Roma ſcripſere. OISEL.

10. *Theatra*] Hæc univerſitatis eſſe dicuntur in *l. 6. §. 1. D. de rer. diviſ. & §. 6. Inſt. eod.* Hic pro locis, in quibus eduntur ſpectacula; ac erat Theatrum ædificium in hemicycli formam exſtructum, cum ſcena ad ludos dramaticos exhibendos, a Caſſiodoro *lib. IV. Epiſt. Viſorium* Latine appellatur, quemadmodum & Amphitheatrum, quod in circuli formam, & ad ludos gladiatorios deſtinatum, idem Caſſiodorus *lib. V. Variar. epiſt. XLII. duo viſoria in unum juncta* appellat. *Cum Theatrum,* inquit, *quod eſt hemiſphærium, Græce dicatur: Amphitheatrum quaſi in unum juncta duo viſoria recte conſtat eſſe nominatum.* Tria Romæ Theatra in Veterum monumentis celebrantur, unum POMPEII, alterum MARCELLI, tertium BALBI. Quorum primum ſitum fuit in Campo Floræ, ſecundum in Foro Montanario; tertii ſedem juxta Circum Flaminium fuiſſe autumant Antiquarii, qui conſulendi. IDEM.

11. *Circus*] A circuitu nomen accepit, *quod circum ſpectaculis ædificatus, ubi ludi fiunt, & quod ibi circum metas fertur pompa, & equi currunt,* ut ait Varro *de L. L. lib. IV.* Unde & Græcis ἱππόδρομος dictus, ab equis in illo curſu agitatis. Hinc in libris noſtris mentio *equorum Circenſium* in *l. 1. D. de muner. & honor.* item *ludorum Circenſium* in *l. 122. D. de legat. 1.* Inter Circos, qui decem Romæ fuiſſe memorantur, magnitudine & antiquitate cæteris præcellebat Circus, qui *Maximus* appellatus. IDEM.

12. *Arena*] Amphitheatrum, ubi ludi committebantur ita nominatur in Ædilitio edicto *l. 1. D. de Ædil. edict. l. 4. D. de accuſat.* & aliis locis: ſic autem dictum, quia arena ſternebatur. qua de re Lipſius *de Amphith. c. 3.* ALEAND. Sic ego malim cum Gothofredo, quam quomodo Pacius edidit, *area.* Loci quidem publici appellatio, ſecundum Labeonem, & ad *areas*, & ad inſulas, & ad agros, & ad vias publicas, itineraque publica pertinet, ut refert Ulpianus in *l. 2. §. 3. D. Ne quid in loc. publ.* Sed illud de locis publicis accipiendum, ad quæ interdictum iſtud pertinet, quod, cum in eadem *l. 2. §. 9.* non competere ei dicatur, qui in campo publico ludere, vel in publico balneo lavare, aut in theatro ſpectare arceatur, neque haud dubie is habebit, qui forſan in arena ludos gladiatorios ſpectare prohibeatur. Cum vero hic præceſſerit *theatri*, & *circi* mentio, utique & *arena*, qui locus gladiatorum eſt, &, ut amphitheatrum ejuſdem cum theatro naturæ, hic magis quam *area* conveniet. IDEM. In editione Caji ad calcem Inſtitutionum a Pacio editarum anno CIↃIↃCXXII. legitur *arena*; & ſic in omnibus aliis quoque, quæ mihi ad manum ſunt, invenio. SCHULTING.

13. *Quæ antiqui ſancta appellaverunt*] Hæc particula, *quæ*, inquit Gothofredus *in notis*, referenda eſt ad muros, fora, portas, theatra, circum & arenam. Video utique eam ad præcedentia eſſe referendam, ſed & ſimul Aniani ſtupiditatem miror, qui hæc omnia ſancta antiquis appellata fuiſſe dicit. Quis enim fando unquam audiverit fora, theatra, circum, vel arenam inter res ſanctas referri? Cajus muros & portas ſanctarum rerum nomine, & iſtud optime factum, complexus fuerat; Anianus auctuarii loco & fora, & theatra, & circum, & arenam addit. Hi ſunt uniones Gothici. OISEL.

14. *Aut*

verunt, pro eo, quod exinde tolli aliquid, [14] aut contingi non liceret. Sed hæc omnia in nullius bonis ſunt, ideo publici juris eſſe dicuntur. Sed & res hereditariæ, antequam aliquis heres exſiſtat, [15] id eſt, quando dubitatur, utrum ſcriptus, an legitimus heres ſuccedere debeat, [16] in nullius bonis eſſe videntur.

§. 2. [17] Præterea quædam res corporales ſunt, quædam incorporales. Corporales ſunt, [18] quæ manu tangi

riæ antequam aliquis heres exſiſtat, nullius in bonis ſunt. Hæc autem res, quæ humani juris ſunt, [i] *aut publicæ ſunt, aut privatæ. Quæ publicæ ſunt,* [k] *nullius in bonis eſſe creduntur, ipſius enim* [l] *univerſitatis eſſe creduntur. Privatæ autem ſunt,* [m] *quæ ſingulorum ſunt.* L. I. D. DE DIVISION. RER. ET QUALITAT.

§. 1. [n] *Quædam præterea res corporales ſunt, quædam incorporales. Cor-*

poſſunt:

14. *Aut contingi*] Ita non loquuntur Juriſconſulti: ſed docent, non licere hæc violare. SCHULTING.

i. *Aut publicæ ſunt, aut privatæ*] Non videtur id propoſitum fuiſſe Cajo, ut rerum, quæ humani juris ſunt, perfectam & abſolutam, ſed tantum ut qualem qualem exhiberet diviſionem: in qua non pauca omiſſa ſunt, quæ ex Inſtitutionibus Juſtinianeis peti poſſunt. IDEM.

k. *Nullius in bonis eſſe creduntur*] Ideoque nec ſervus communis civitatis ſingulorum pro parte intelligitur, ſed univerſitatis, & ideo tam contra civem, quam pro eo poſſe ſervum civitatis torqueri, Divi Fratres reſcripſerunt. Ideo & libertus civitatis non habet neceſſe veniam edicti petere, ſi vocet in jus aliquem ex civibus, *l. 6. §. 1. D. hoc tit.* ALEAND.

l. *Univerſitatis eſſe creduntur*] Quædam etiam publica ſunt, quæ univerſitatis non ſunt, *l. quod in littore, 14. D. de adquir. rer. dom.* ut aër, mare, littus maris: ſed hæc communia dicuntur, *l. 2. D. hoc tit.* IDEM.

15. *Id eſt, quando dubitatur &c.*] Quod modo ex Cajo recte deſcripſerat Anianus, id non recte interpretatur, nimisque reſtringit: ſive enim dubitatur, quis debeat ſuccedere, ſive id conſtat, quamdiu nemo hereditatem ſuſceperit, nullius bona ſunt. SCHULT.

m. *Quæ ſingulorum ſunt*] *Privos, privaſque antiqui dicebant pro ſingulis: ob quam cauſam & privata dicuntur, quæ uniuscujusque ſunt. hinc & privilegium, &c.* Hæc Feſtus, cui Nonius duobus locis adſtipulatur, adductis teſtimoniis ex Lucillio, & Lucretio. ALEAND.

16. *In nullius bonis eſſe videntur*] Hereditariæ tamen res vi & effectu juris privatæ ſunt; nam hereditatis jacentis eſſe finguntur, quæ tantiſper perſonæ, defuncti nimirum, vicem ſuſtinet, *l. 34. l. 61. D. de acq. rer. dom. l. 31. D. de hered. inſt.* Hereditatem jacentem dixi defuncti perſonam repræſentare, nam ſi ut adita conſideretur, tum heredis perſonam retro repræſentaſſe videtur. & ita capiendum, quod Pomponius dicit in *l. 24. D. de novat.* hereditatem interim ſuſtinere perſonam heredis OISEL.

17. *Quædam res corporales ſunt*] Hanc rerum in corporales & incorporales diviſionem forte juris noſtri auctores a Stoicis ſumpſere. Iſti enim, ut ſcribit Sext. Empiricus *lib. VII. adverſ. Mathemat.* τῶν ὄντων φασὶ τὰ μὲν εἶναι σώματα, τὰ δὲ ἀσώματα. Unde & Seneca *Epiſt. LVIII. Quod eſt,* inquit, *in has ſpecies divido, ut ſint corporalia, aut incorporalia. Nihil tertium eſt.* Sic Tertullianus, cujus aliquot exſtant fragmenta in Pandectarum corpore, ex libris Quæſtionum, & de caſtrenſi peculio collecta, *adverſus Hermogenem: Niſi fallor,* ait, *omnis res aut corporalis, aut incorporalis ſit neceſſe eſt.* IDEM. Subdit mox Tertullianus hæc. *Certe poſt corporale & incorporale nihil tertium.* Sed quod Tertullianum Juriſconſultum eumdem eſſe Oiſelius poſt alios putat cum Scriptore Eccleſiaſtico, merito Viris quibuſdam Eruditiſſimis diſplicuit, ut & noviſſime Æg. Menagio *Amœnitat. Jur. Civil. cap. 12.* Ceterum longe alio ordine in ſcribendo uſus eſt Tribonianus in Inſtitutionibus, ac Cajus, vel ſaltem Anianus hic. Et tamen, ut credamus, Anianum diverſo ordine Epitomen confeciſſe, ac invenerat in Cajo, nihil eſt, quod nos adigat. SCHULTING.

n. *Quædam præterea*] Hanc partitionem rerum corporalium, & incorporalium Cicero *in Topic.* facit rerum, quæ ſunt, & quæ intelliguntur. ALEAND.

18 *Quæ manu tangi poſſunt*] Quæ ſenſibus externis, viſu ſcilicet & tactu, percipi poſſunt; ſive, ut ait Theophilus, ἃ καὶ ἁφῇ καὶ θέᾳ ὑποπίπτουσι, quæ ſub tactum, oculoſque recidunt. Seneca *Epiſt. CVI. Numquid eſt dubium,* inquit, *an id, quo quid tangi poteſt, corpus ſit?*

Tangere enim & tangi niſi corpus nulla poteſt res, *ut ait Lucretius,* Cicero *lib. III. Top. Eſſe ea dico, quæ cerni, tangive poſſunt, ut fundum, ædes, parietem, ſtillicidium, mancipium, pecudes, ſuppellectilem, penus, & id genus cetera.* Lactant. *Divinar. Inſt. lib. VII. c. 12. Solidum & comprehenſibile corpus eſt, & oculis, & manu videtur, & tangitur.* Adde Tertull. *de Anima, c.* . Servium *in VI. Æneid.* Chryſoſtom. *in Joan. Hom. XXV.* Auguſtinum *de C. D. lib. VIII. cap. 6.* OISEL. Locus Ciceronis Oiſelio laudatus exſtat *in Topic. c. 5.* quem exponit Boethius *in Topic. Ciceron. lib. III.* Simili modo alium deinceps locum allegat idem Oiſelius

19. *Aurum, argentum*] Non tantum factum & in-

poſſunt: velut ager, mancipium, veſtis, [19] aurum, argentum, & his ſimilia. Incorporales ſunt, [20] quæ tangi non poſſunt: qualia ſunt ea, quæ non in corpore, ſed [21] in jure conſiſtunt, [22] ſicut eſt hereditas, & obligationes [23] diverſis contractibus ſcriptæ. Et licet hereditas, vel emptio, aut diverſi con-

porales hæ ſunt, [o] *quæ tangi poſſunt, veluti fundus, homo, veſtis, aurum, argentum, & denique aliæ res innumerabiles. Incorporales ſunt, quæ tangi non poſſunt, qualia ſunt ea, quæ in jure conſiſtunt,* [p] *ſicut hereditas, uſusfructus, obligationes quoquo modo contractæ. Nec ad rem pertinet,* [q] *quod in hereditate res cor-*

tractus

fectum, verum etiam ſignatum. unde expreſſis verbis & pecunia a Juſtiniano in *Inſt.* & a Cajo noſtro inter res corporales numeratur. Et nummi æque ac cætera corpora vindicari poſſunt, *l. 14. D. de reb. cred. §. ult. Inſt. quib. al. lic.* Quando vero, ut fit nonnunquam, nummi opponantur corpori, ut in *l. 46. D. de cond. indeb. l. 5. pr. D. de impenſ. in res dotal. l. ult. D. de adim. legat.* tunc non omne corpus ſimpliciter, ſed certum intelligendum, *l. 68. D. ad SC. Trebell. l. 10. D. de acceptilat.* in quo nihil præter corpus in conſiderationem venit. OISEL.

o. *Quæ tangi poſſunt*] Ariſtoteles *IV. Phyſic.* tradit, Philoſophos fere omnes exiſtimaſſe, corpus eſſe, quidquid tangi poteſt. unde Lucretius *libro primo*:

Tangere enim, & tangi, niſi corpus, nulla poteſt res. ALEAND.

20. *Quæ tangi non poſſunt*] Theophilus: Ἀσώματον δέ ἐστιν ὃ νῷ μόνῳ γνωρίζεται, οὔτε δὲ ἁφῇ οὔτε θέᾳ ὑποπίπτει. Ita Quintilianus *Inſt. Orat. lib. V. c. 10.* ait: *Jus, quod ſit incorporale, apprehendi manu non poſſe.* Et Cicero ſuperioribus ex *lib. III. Top.* relatis, continuo annectit: *Non eſſe rurſus ea dico, quæ tangi demonſtrarive non poſſunt, cerni tamen atque intelligi poſſunt: ut ſi uſucapionem, ſi tutelam, ſi gentem, ſi adgnationem definias, quarum rerum nullum ſubeſt quaſi corpus.* Quanquam, quæ hoc loco a Cicerone recenſentur, non ſint proprie hujus loci, in quo agitur de iis rebus, quæ acquiri poſſunt, quæque patrimonium noſtrum augent. OISEL.

21. *In jure conſiſtunt*] Res incorporales dicuntur in jure conſiſtere, quia a jure quodammodo exiſtentiam ſuam, hoc eſt, certam ac definitam formam acceperunt. Non quod quaſi extra juris conſiderationem, & per ſe non ſubſiſtant, ſed quod non eo modo, & forma, quemadmodum in jure conſiderantur. IDEM. Cicero *in Topic. cap. 5.* res has dicit intelligi, negat vero eſſe. ubi tamen ipſum ad hominum opinionem, non ad veritatem locutum eſſe, ſcribit Boethius. Quinctilianus etiam *Inſtitut. Orator. lib. V. cap 10.* diſtinguit inter jus, & rem. Re vera non ſunt hæ ſubſtantiæ, utpote nec extenſæ, nec cogitantes; ſunt tamen facultates & qualitates vere exſiſtentes, plurimosque habentes effectus, ut recte docet Vinnius *ad tit. Inſt. de reb. corporalib. & incorporalib.* SCHVLT.

22. *Sicut eſt hereditas*] Hereditas juris nomen eſt, *l. 119. l. 178. §. 1. l. 208 D. de V. S.* Unde Papinianus *in l. 50. D. de hered. pet.* inquit, *Hereditas, etiam ſine ullo corpore, juris intellectum habet.* Et Quintilianus *Inſt. Orat. lib. V. c. 10. Ut alia ſit conditio heredis, alia victoris: quia ad illum jus, ad hunc res tranſeat.* OISEL. Hereditas aliquando notat univerſitatem rerum, ut cum dicitur poſſideri hereditas vel dividi: ſed & denotat ſucceſſionem in jus univerſum, quod defunctus habuit; ſive jus univerſale, quo quis defuncto ſuccedit, eumque repræſentat, & quod ad commoda, & quod ad onera; Theophilo *ad tit. Inſt. de rebus corporalib. & incorporalib.* δικαιόν τι φανεροῖς τρόποις συνιστάμενον, νῷ καταλαμβανόμενον, ὃ ποιεῖ με τῆς ἑτέρου περιουσίας ἀθρόον γενέσθαι δεσπότην. *Jus certis modis conſtitutum, intellectu comprehenſum, quod alieni patrimonii univerſalem me dominum efficit:* quod jus ab ipſis rebus diſtinctum eſt: imo & abſque rebus juris habet intellectum, *l. 50. D. de hereditat. petition.* SCHVLTING.

23. *Diverſis contractibus ſcriptæ*] Forſan *adſcriptæ.* quidam habent, *de diverſis &c.* Cajus dixit, *Obligationes quoquo modo contractæ.* ALEAND. Sich. *de diverſis*, non male. Cur vero Aleander malit *adſcriptæ*, cauſam non video. Ceterum Anianus, dum Cajum voluit exponere, mentem ejus corrupit. Nihil huc faciunt ſcripturæ; ſed ipſum juris vinculum hic conſiderandum, quo tenetur debitor: & jus petendi, quod habet creditor. Nec eleganter pro obligatione in genere mox commemorat Anianus emptionem aut diverſos contractus, qui quidem obligationem pariunt: ipſi tamen contractus non ſunt obligationes proprie: & obligationes quoque ex delictis & aliunde oriuntur. Sæpe Anianus, quæ Cajus latiori ſenſu expreſſerat, male coanguſtat. SCHVLTING.

p. *Sicut hereditas*] Cajus noſter ita alio loco definit hereditatem: *Hereditas eſt ſucceſſio in univerſum jus, quod defunctus habuit, l. nihil aliud, 24. D. de verb. ſign.* Heredes enim juris univerſi ſucceſſores ſunt, *l. quoties, §. heredes, D. de hered. inſtit. l. 37. D. de adquir. hered.* Eſt ergo ſucceſſio in jus, aut certe jus ſucceſſionis, *l. bonorum, 208. D. de verb. ſign.* & hereditatis poſſeſſio eſt magis juris, quam corporum poſſeſſio, *l. 3. §. hereditatis, D. de bonor. poſſeſſ.* nec enim minus intelligitur hereditas, & ſi nullum ſubſit corpus, *l. hereditas, 50. D. de petit. heredit.* ALEAND.

q. *Quod in hereditate res corporales*] Seneca deridet Juriſconſultorum hanc differentiam, hereditatis, & rerum hereditariarum; ſic enim loquitur *lib. VI. de*

Benef.

tractus res corporales in ſe habeant; jus tamen ipſius hereditatis, vel emptionis, [24] aliorumque contractuum incorporale eſt.

§. 3. [25] Incorporalia etiam ſunt [26] jura prædiorum urbanorum, vel ruſticorum. [27] Prædiorum [28] urbanorum

porales continentur: nam & fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales ſunt: & id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale eſt, veluti fundus, homo, pecunia: nam ipſum jus ſucceſſionis, & ipſum jus utendi fruendi, & ipſum jus obligationis incorpora-

jura

Benef. cap. 5. Juriſconſultorum iſta argutæ ineptiæ ſunt, qui hereditatem negant uſucapi poſſe, ſed ea, quæ in hereditate ſunt, tanquam quidquam aliud ſit hereditas, quam ea, quæ in hereditate ſunt. Recte vero negabant Juriſconſulti hereditatem poſſe uſucapi: nam ſine poſſeſſione uſucapi nihil poteſt, *l. ſine 25. D. de uſucap.* at hereditas non poſſidetur, quoniam incorporalis res eſt, *l. 3. D. de adq. poſſ. l. 43. D. de adq. rer. dom.* quod docet Accurſ. *in l. 1. D. pro hered.* ALEAND. Non credo Senecam, qui ubivis ſubtiliter ſatis ad Juriſconſultorum placita alludit, diſtinctionem inter hereditatem, & res hereditarias ignoraſſe, non magis, quam ignoravit differentiam, quæ eſt inter rem, & actionem; munus, & donationem, aliaque ſimilia, quæ ſatis diſtinguit eodem libro *de Beneficiis VI. cap. 2.* & quod in *cap. 6.* de hereditate occurrit, id proponitur tantum tamquam objectio quædam, non ex perſona Senecæ, ſed alterius: quod jam olim notavit Marcus Lyclama *Membranar. lib. III. eclog. 19.* SCHVLTING.

24. *Aliorumque contractuum*] Contractus συνάλλαγμα eſt, qui parens eſt (ut ita dicam) obligationis. Quare quod Cajus ait ineſſe corpora in obligationibus, Anianus id ad contractus adaptat, nam ſine contractibus obligationes eſſe nequeunt. Sed & ex maleficio, & variis cauſarum figuris oriuntur obligationes, *l. 1. D. de oblig. & act.* qua de re *libro tertio.* ALEAND.

25. *Incorporalia ſunt jura prædiorum*] Servitutes prædiorum etiamſi corporibus accedant, incorporales tamen ſunt, *l. 14. D. de ſerv.* Jus enim prædii eſt qualitas prædii, eodem modo ut bonitas, ſalubritas, amplitudo, non vero pars prædii, *l. 86. D. de V. S. l. 4. D. ſi ſerv. vindic.* OISEL.

26. *Jura prædiorum &c.*] Servitutes aut perſonarum ſunt, ut uſus, & uſusfructus, aut rerum, ut ſervitutes ruſticorum prædiorum, & urbanorum, *l. 1. D. de ſervitut.* ALEAND.

27. *Prædiorum urbanorum jura*] Prædiorum urbanorum ſervitutes ſunt, quæ ædificiis inhærent; ædificia enim, ubicunque ſint, urbana prædia vocantur, *l. 1.* D. *com. præd. l. 166. l. 198.* D. *de V. S.* Sic ut non tam ex loco, quam ex materia, urbanorum & ruſticorum prædiorum diſtinctio ſumpta ſit. Ac quamvis in agro ædificia ſita ſint, urbana tamen prædia erunt. Quod Græci *in Synopſ. Baſil.* exprimunt: πολιτικὰ κλήματα οἰκήματα λέγεται, κἂν ἐν ἀγρῷ ὦσιν. Unde Columella *lib. 1. cap. 6.* Villam in tres partes dividi jubet, in *urbanam, ruſticam & fructuariam.* Urbanam vocat eam partem, in qua dominus ædificium quoddam voluptatis cauſa ſibi exſtruxit. Quale ædificium proprio nomine *prætorium* appellatur a Palladio *lib. 1. cap. 8.* & *d. l. 198.* D. *de V. S.* Imo quodvis ædificium in agro poſitum, quamvis uſum præſtet ruſticum, tamen quoad jus ſervitutis, puta, altius tollendi, vel non tollendi, tigni in parietem immittendi, vel non immittendi, inter prædia urbana numerabitur. Jura enim altius tollendi, vel non tollendi, luminibus officiendi, vel non &c. urbanorum prædiorum propria ſunt, ut paſſim liquet *tot. tit.* D. *de ſerv. P. U.* Apud Neratium itaque in *l. 2.* D. *de ſerv. P. R.* ubi inquit, *Ruſticorum prædiorum ſervitutes ſunt: licere altius tollere & officere prætorio vicini;* niſi ſit librarii mendum, neceſſario dicendum, eum potius ſic loqui ſuo arbitratu, quam conſiderato juris effectu. Poſſumus enim uti prædia, ita & prædiorum jura bifariam conſiderare, vel enim ſimpliciter; & tum nihil vetat prædia loco diſtinguere, ut, quæ in urbe, urbana, quæ vero in villa fructuaria ſita ſint, ruſtica appellemus, etiamſi habitandi tantum cauſa ibi exſtructa ſint. Quæ diſtinctio locum habet, cum quæritur de jure taciti pignoris, quod domino tribuitur in invectis & illatis ab inquilino in prædium urbanum, non vero in invectis in prædium ruſticum, *l. 4. l. 7. §. 1.* D. *in quib. cauſ. pign. tac. & arg. l. 198.* D. *de V. S.* Eodem modo & ſervitutes, cum ſimpliciter quæſtio eſt, quorum prædiorum ſint, loco, uti prædia, diſtingui poſſunt. Atque ita Neratius in *d. l. 2.* ſervitutes R. P. accepiſſe videtur, quamvis valde inconſiderate inter ea jus altius tollendi, & luminibus officiendi recenſeat, quæ proprie urbanorum prædiorum ſunt. Sin vero ſervitutes vi & effectu juris, cujus exempla in *l. 1. l. 6.* D. *de ſerv. præd. urb. l. 6. l. 7. §. 1.* D. *com. præd. l. 11. §. ult. & l. 12.* D. *de pign. l. 5. §. 9. l. 14.* D. *de op. nov. nunc.* conſiderentur, tunc loci ratio nulla habetur, ſed quæ ædificiis inhærent, urbanæ, quæ puris locis, ruſticæ vocantur. OISEL. Hæc ita jam expoſuerat Vinnius *ad §. 1. Inſt. d. ſervitutib. ruſticor. & urbanor. prædior.* diſtinctius quam alii. Eodem pertinet, quod ſcribit Paulus *l. 3.* D. *de ſervitutib.* ſervitutes prædiorum conſiſtere alias in ſolo, alias in ſuperficie. & ſic dicuntur ſervitutes, quæ in ſuperficie conſiſtunt, pro urbanis *l. 20. pr.* D. *d. S. P. U.* quia illæ, ut conſtituantur, ſuperficiem requirunt, cui inhæreant, quo modo Imperator *§. 1. Inſt. h. t.* dicit eas ædificiis inhærere. SCHVLTING.

28. *Urbanorum*] Urbana prædia ſunt omnia ædificia, etiamſi in villa ædificata ſint, §. 2. *Inſt.* de

jura ſunt, [29] ſtillicidia, [30] feneſtræ, [31] cloacæ, [32] altius erigendæ domus, *le eſt. Eodem numero ſunt & jura prædiorum urbanorum, & ruſticorum:* [33] aut

de ſervit. ruſt. & urb. præd. l. 1. D. *commun. præd.* ALEAND.

29. *Stillicidia*] Stillicidium dictum eſt, quod aqua ſtillatim cadat, ut ait Varro *lib. IV. de Ling. Lat.* Credo triplicem eſſe ſtillicidii ſervitutem, immittendi, recipiendi, non recipiendi. Immittendi ſtillicidii ſervitus eſt, veluti ſi quis ſtillicidium, quod utile erat hortis ſuis, aut ciſternæ, jure ſervitutis in vicini aream immittat. Recipiendi ſervitus eſt, veluti, ſi quis patiatur alterius ſtillicidium in ædes ſuas, aut aream cadere. Non recipiendi ſtillicidii eſt, veluti, ſi ſervitutem habeas immittendi ſtillicidii, quam ego ex conventione tibi ceſſero, quia privor ea utilitate, quam ciſterna, aut horti mei ſentiebant, ſervitutem patior non recipiendi ſtillicidii: ex quo intelligitur *§. 2. Inſtit. de ſervit. ruſt. & urb. præd.* quod non percepit Theophilus. Cetera de ſtillicidio vide in *l. 19. & 20.* D. *de ſerv. urb. præd.* & alibi. IDEM. Recipiendi ſcilicet, vel non recipiendi, ut habet Juſtinianus *Inſt. de ſervit.* vel quod idem eſt, avertendi, vel non avertendi, quemadmodum Gajus noſter alibi loquitur, *l. 2.* D. *de ſerv. U. P.* Quorum illud eſt jus, quo vicinus aquam, e cœlo in tectum ſuum cadentem, in tectum, vel aream vicini derivare, vel avertere poteſt: ut vicinus eam recipere cogatur, *d. l. 2. & §. 1. Inſt. de ſerv.* Hoc vero, nempe non recipiendi, vel non avertendi ſtillicidii jus eſt, quo vicinus aquam, a vicini ædibus ſtillantem, in aream, vel tectum ſuum recipere non tenetur. Idem & in ſervitute fluminis obſervatur. Quanquam ſervitus fluminis recipiendi gravior ſit, quam ſtillicidii. Differentiam Varro *lib. IV. de L. L.* innuit: *Fluvius*, inquit, *quod fluit, item flumen: a quo lege prædiorum urbanorum ſcribitur: Stillicidia, fluminaque, ut ita fluant, cadantque. Inter hæc hoc intereſt, quod ſtillicidium, eo, quod ſtillatim cadat: flumen, quod fluat continue.* Stillicidium itaque eſt, cum aqua pluvia e tecto ſtillatim & guttatim cadit. Flumen vero cum aqua in alveum, vel canalem collecta, cum impetu in alienas ædes, vel aream fertur, *vid. Paul. in l. 20. §. 4. & 5.* D. *de ſerv. U. P.* OISEL. Vinnium ſequitur *ad §. 2. Inſt. de ſervitutib. ruſticor. & urbanor. prædior.* qui poſteriorem ſpeciem ſtillicidii non avertendi paulo plenius exponit, & accipit de caſu, quo vicinus lege aut more illud aliter recipere debet; ut videatur ſic in utraque ſpecie agi de aqua noxia a ſe arcenda, vel non arcenda. Nolim tamen inficias ire, dari etiam poſſe jus aquæ pluviæ guttatim cadentis, quæ mihi prodeſſe poſſit, excipiendæ. Sed qualis ſit futura illa ſervitus ſtillicidii immittendi, quam ponit Aleander, qua, nempe, ſtillicidium, quod mihi utile erat, jure ſervitutis in alienum immitto, vellem expoſuiſſet pluribus. Sane mihi hoc non jus videtur, ſed onus, quo re mihi utili debeo carere. Theophili de ſervitute ſtillicidii non recipiendi ſententia hæc eſt, ut illa in eo conſiſtat, quod is, qui antea jus habuit ſtillicidii immittendi, id nunc non poſſit; quam ſequuntur Viri Egregii, Jac. Cujacius, Jan. a Coſta & Fabrotus. Cum vero hic non ſit nova ſervitus, ſed res ad naturalem tantum redeat libertatem, merito illam improbabimus cum Viro Egregio, Ulr. Hubero, *Prælection. ad Inſtitut. d. t. n. 9.* SCHULT.

30. *Feneſtræ*] Ut quis patiatur feneſtram ab alio in ſuo pariete aperiri, *l. 8. C. de ſervit.* ALEAND. Per feneſtræ ſervitutem Cajus intelligere videtur jus, quo alicui liceat feneſtram habere, vel etiam, aperto pariete ſuo, feneſtram ponere, luminis ex area vicini excipiendi gratia, neque vicino liceat quid contra erigere in ſuo, quo minus lumen per feneſtram excipi poſſit; quod alioquin non conſtituta ſervitute ſuo jure facere poſſet, *l. 9.* D. *de ſervit. præd. urban.* Servitus itaque feneſtræ eadem erit cum ſervitute, quæ luminum appellatur; de qua Paulus in *l. 4.* D. *d. t.* ait: *Luminum ſervitute conſtituta id acquiſitum videtur, ut vicinus lumina noſtra excipiat.* Ita nimirum, ne quid contra erigat in ſuo, quo lumina præcludantur. OISEL. Feneſtræ ſervitus in jure non occurrit: & videtur hoc verbum eſſe ab Aniano, qui hanc ſpeciem inter illas ſtillicidii & cloacæ pro ſuo arbitrio poſuit. Quale vero jus intelligendum ſit, parum liquet. Verbum *feneſtræ* accipi poſſe vix videtur pro illo jure, quo licet nobis feneſtras noſtras, ſive earum opercula eas aperiundo projicere etiam ſupra alienum ſolum, cujus meminit H. Grotius *in Introduction. lib. II. cap. 13. n. 25.* quamquam & Latinis feneſtrarum appellatione veniunt illarum opercula, *l. 59.* D. *de rei vindication. l. 13. §. 7.* D. *locat. conduct.* Verum nulla talis ſervitutis in jure noſtro reperimus veſtigia. Fieri poteſt, ut hic Cajus primo fecerit mentionem luminum, pro quibus verbum *feneſtræ* repoſuerit Anianus: & poſtea illius, ne luminibus officiatur; pro qua Anianus illic repoſuit *luminum*. ſed illam deſcribendo ſervitutem oſtendit, re vera illam eo tendere, ne ædificando lumina obſcurentur. Ceterum *feneſtræ*, ſive *luminum* ſervitus in eo conſiſtere nequit, ut alicui in ſuo pariete liceat feneſtras facere; quod cuilibet liberum eſt jure dominii, *arg. l. 9.* D. *de S. P. U. l. 8. §. 5.* D. *ſi ſervit. vindicet.* niſi lex ſpecialis hoc prohibeat. Atque hoc caſu etiam ſervituti luminum uſum fore non negaverim, ut ſic vicinus lumina mea excipiat, ut loquitur Paulus *d. l. 4.* D. *de S. P. U.* Sed ea etiam opus erit, ſi quis parieti alterius non tantum immittere lumina velit, *l. 8. C. de ſervitutib. & acq.* ſed etiam ſi parieti communi, *l. pen.* D. *de S. P. U.* (in quo loco nihil eſt mutandum) is enim communis eſt pro diviſo, quatenus cujuſque ſolo inſiſtit, *arg. l. 83.* D. *pro ſocio.* ut proinde non obſtet regula, quod nemo in re communi aliquid poſſit facere jure ſervitutis, *l. 26.* D. *de S. P. U.* Ut vero vicino meis feneſtris, quas in meo pariete facio, officere non liceat, opus eſt alia ſervitute, luminibus non officiendi, non hac; de qua non recte diſputant cum alii, tum & Oiſelius. SCHULTING.

31. *Cloacæ*] Cloacam habere licere per vicini domum, putavit Neratius ſervitutem eſſe ruſticorum prædiorum,

[33]aut non erigendæ, [34]& luminum, ut ita quis fabricet, ut vicinæ domui lumen non tollat. Prædiorum vero ru-

[r]*quæ etiam ſervitutes vocantur.* L. I. §. I. D. DE DIVISION. RER. ET QVALITAT.

ſticorum

diorum, ut & altius tollendi, & protectum habendi, *l. 2. D. de ſervit. ruſt. præd.* quæ tamen intelligenda ſunt de ædificiis in villa conſtructis, quæ ruſtica eſſe prædia autumavit Neratius, *l. 4. D. in quib. cauſ. pign. &c.* Ex quo mirari licet oſcitantiam Triboniani, qui hanc opinionem in Digeſtis admiſit refragantem cæteris Juriſconſultis, ſibique ipſi, qui aliter in Juſtiniani Inſtitutionibus ſcripſit. Et credemus, nullam eſſe in libris juris ἀντινομίαν? Cloaca eſt locus cavus, per quem colluvies fluit, *l. 1. §. 1. D. de cloac.* Romæ plurimæ erant cloacæ, & tam privatæ, quam publicæ, *d. l. 1. §. idem Labeo.* quas Caſſiodorus *Variar. L. III. epiſt. 30.* tantas fuiſſe refert, ut aliarum civitatium poſſent miracula ſuperare. mira quoque de iis refert Plinius *lib. XXXVI. c. 15.* ALEAND. Certum eſt ſervitutes memoratas deberi poſſe etiam ruſticis prædiis, & ſic dici poſſe ruſticorum prædiorum, vulgari ſenſu: quamvis inſpectis effectibus juris illæ ædificiis inhæreant, adeoque urbanæ ſint, proindeque nec ſolo non uſu amittantur, ſed requiratur ad id libertatis uſucapio, uti in urbanis juris eſt, *l. 6. D. de S. P. U.* de quo diſcrimine jam antea aliquid notavit Oiſelius ex Vinnio. SCHVLTING.

32. *Altius erigendæ domus*] Aliqua ex cauſſa eſſe poteſt, ut is, qui domum tollit, ſerviat; veluti ſi impetret vicinus, ut is altius tollat, quod antea facere in animo non habuerat: tunc enim jure ſervitutis ſemper eam altitudinem ſervare cogitur: alioquin libertas potius eſt, quam ſervitus, quum unicuique liceat in infinitum ædes ſuas tollere, *l. cum eo, 9. l. cujus, 24. D. de ſerv. urb. præd. l. Proculus, 26. D. de damn. infec. l. altius, 8. Cod. de ſervit.* In infinitum dixi, dummodo non obſtet definitio altitudinis, quæ jure ſtatuta eſt, ex lege Auguſti ad ſeptuaginta pedes, ex Trajani ad ſexaginta, qua de re Briſſonius *Selecť. Antiq. lib. 1. c. 1.* ALEAND. Jus altius tollendi non minus recte, quam non tollendi inter ſervitutes recenſeri e compluribus JC. locis apparet. Ita præter Gajum noſtrum hic, & in *l. 2. D. ſerv. præd. urb.* Paulus *l. 1. D. eod. & l. 7. §. 1. D. comm. prædior.* ita Neratius *l. 2. D. de ſerv. pr. ruſt.* & inſuper Juſtinianus, *§. 2. Inſt. de action.* Quibus omnibus locis jus altius tollendi, tanquam diſtinctum quid a jure altius non tollendi ſeparatur; ita ut inter ſe ſint duæ diverſæ ſpeciei ſervitutes, non vero una eademque ſervitus, quemadmodum voluit Bachovius. Et primo quidem intuitu jus altius tollendi potius libertas videtur eſſe, quam ſervitus, cum unicuique jure naturæ in ſuo quodvis facere liceat, etiam cum incommodo alterius, dummodo in alienum nihil immittat, *l. 8. §. 5. D. ſi. ſerv. vind.* ac ita unusquisque ædes ſuas pro libitu altius tollere poſſit, etiamſi vicino incommodet, lumina ejus obſcurando, ut eſt in *l. 9. l. 14. l. 24. D. de ſerv. præd. urb. l. 8. C. de ſerv. & aq.* Sed hoc quidem verum eſt, in iis locis, in quibus de ædificiorum forma & altitudine jure publico nihil cautum ſit; ſin vero alicubi lege civitatis ædificiorum altitudini certus ſit præſcriptus modus, quem ædificando excedere non liceat, quemadmodum id in plerisque civitatibus, & ipſis etiam urbibus, Roma & Conſtantinopoli, conſtitutum erat, ut manifeſtum ex *l. 11. D. de ſerv. pr. urb. l. 1. l. pen. §. 1. C. de ædif. priv. l. 1. C. de ſerv.* & ex Tacit. *Annal. XV.* Strab. *lib. V.* Sext. Aurel. Victor. *in Epitom.* tum quidem unicuique adhuc liberum ædes ſuas uſque ad definitum modum tollere, etiam cum incommodo vicini, *l. 11. D. de ſerv. pr. urb.* At ſi quis ſupra præſcriptam altitudinem ædes ſuas extollere velit, tum, quoniam id jure publico, invito vicino, facere non liceat, a vicino jus illud altius tollendi impetrari debet, *l. pen. §. 1. C. de ædif. pr.* Quod ſi conſequatur, jam jus altius tollendi, vicino ſervitus erit, quia jam incipit pati in ſuo, quod antea pati jure publico non cogebatur. ipſi vero, qui hoc impetravit, jus impoſititium & conſtitutum a vicino, quo ei liceat ædes ſuas, etiam cum incommodo vicini altius tollere; ac proinde, ſi a vicino impediatur, quominus altius ædificet, actione confeſſoria ſervitutem vindicare poterit; hoc eſt, cum vicino agere & contendere ipſum hanc ſibi ſervitutem debere, ut cogatur altius ædificantem pati. OISEL. Plenius & copioſius hæc legi poterunt apud Vinnium *ad §. 1. Inſt. de ſervitutib. ruſticor. & urbanor. prædior. & ad §. 2. Inſt. de actionib.* unde & deſumpta ſunt. SCHVLTING.

33. *Aut non erigendæ*] Servitus, ne quis altius tollat ædes ſuas, debetur ei, qui a vicino ſuo impetraverit, ut ædibus ſuis hanc ſervitutem, ne altius tollantur, imponeret; qua conſtituta, ſi nihilominus altius tollere velit vicinus, alter jam actione confeſſoria agere poteſt, ipſi jus non eſſe altius ædes ſuas tollere, *l. 4. §. ult. D. ſi ſerv. vindic.* Hujus vero ſervitutis præcipuus finis eſt, ne quis altius ædificando vicini luminibus officiat, *l. 4. D. de ſerv. pr. urb.* quod & Cajus noſter ſignificat, addendo, *ut ita quis fabricet, ut vicinæ domui lumen non tollat.* quanquam in ſervitute *ne luminibus officiatur*, aliquid amplius adhuc erit, quam in illa, ne ædes altius tollantur. Qvippe contra ſervitutem, *ne luminibus officiatur*, etiam eum facere dicendum, qui modo arborem poſuerit, atque ita effecerit, quo minus cœli videri poſſit, ut ait Ulpianus in *l. 17. D. de ſerv. pr. urb* cui add. *l. 12. l. 15. l. 16. D. eod.* OISEL.

34. *Et luminum, ut ita quis &c.*] Fortaſſe legas; *& luminum, & ut ita quis &c.* nam alia ſervitus eſt luminum, alia ne luminibus officiatur. Luminum ſervitute conſtituta id adquiſitum videtur, ut vicinus lumina noſtra excipiat. quum autem ſervitus imponitur, ne luminibus officiatur, hoc maxime adepti videmur, ne jus ſit vicino invitis nobis altius ædificare, atque ita minuere lumina noſtrorum ædificiorum, *l. 3. D. de ſerv. urb. præd.* Sed & aliæ ſunt ſervitutes urbanæ, ut itineris, ſive aditus per ædes, *l. iter, 14. D. comm. præd. l. 20. §. ſi domo, D. de ſerv. urb. præd.* oneris ferendi *l. 32. eod.* tignum immittendi, projiciendi, protegendi *l. 1. eod. tit.*

ſticorum jura ſunt, [35] via, vel iter, per quod pecus, aut animalia debent ambulare,

tit. ne proſpectui officiatur, *l.14. & 15. eod.* & hujusmodi. ALEAND. Emendationem hanc ſi admittamus, bis habebimus ſervitutem luminum, quam jam ante propoſuit Anianus ſub nomine *feneſtra*, de quo modo diximus. Nihil ergo muto. Verba vero, *ut ita &c.* non recte alio refert Oiſelius. SCHVLTING.

r. *Quæ etiam ſervitutes vocantur*] de quibus inferius *in Epitome.* ALEAND.

35. *Via, vel iter, per quod pecus*] Ignoraſſe hoc loco videtur Anianus differentiam itineris, & viæ, quam paucis exponemus. Iter ab eundo dictum eſt, actus ab agendo, via a vehendo, ut ait Varro *lib IV. de Ling. Lat.* Iter eſt jus eundi, ambulandi hominis, non etiam jumentum agendi, vel vehiculum, *l. 1. D. de ſerv. ruſt. præd.* §. *1. Inſt. eod.* Sane agere eſt greges, & armenta ante ſe minare, ut poſteriores Latini dixere, non equitare, nam equo vehi poteſt, etiam qui iter habet, *l. inter, 12.* D. *eod. tit.* nam hoc utimur etiam geſtandi gratia, *§. furtum autem, Inſt. de oblig. quæ ex delict.* vehiculum vero eſt, quod a jumentis trahitur, vel fertur, nam & quibusdam vehiculis in itinere uti poſſumus, ut ſella geſtatoria, & lectica, *l. qui ſella. 7.* D. *eod. tit.* hæc enim ferebantur a ſervis, ut ego late docui in tractatu *de Servitut. Ruſticis.* Actus eſt jus agendi, vel jumentum, vel vehiculum, *d. l. 1. l. inter, 11.* D. *eod.* quo loco vehiculum intelligitur carruca, carpentum, eſſedum, rheda, petoritum, & hujusmodi; etiam ploſtrum, ſi non eo lapides trahantur, *d. l. qui ſella.* Via vero eſt jus & eundi, & agendi, & ambulandi, nam & iter, & actum in ſe continet, *d. l. 1. eod.* & lapides, tignaque trahendi, & haſtam rectam deferendi, *d. l. qui ſella.* Viæ latitudo ex lege XII. tabularum in porrectum octo pedes habet, in anfractum ſedecim, *l. 8. eod. tit.* D. *de ſervit. ruſt.* Poterat tamen conſtitui vel latior, vel anguſtior, *l. 23.* D. *eod.* At actus latitudo non minor erat, quam quatuor pedum, teſte Varrone *lib. IV. de Ling. Lat.* Qui iter habet, agere non poteſt, qui actum habet, ire poteſt, nam actus iter continere videtur: non tamen ex proprietate ſervitutis, ſed ex tacita paciſcentium conventione, ut & Duareno viſum eſt: nam eſſe etiam poteſt, ut actus abſque itinere ſit, *l. 4. §. 1.* D. *ſi ſerv. vind.* Quare ſi quis, iter petens, cauſa ceciderit, deinde actum petat, non ſubmovebitur exceptione rei judicatæ, *l ſi mater, 11. §. ſi quis iter,* D. *de except. rei jud.* Aliud juris videtur eſſe in via, nam via & iter continet, & actum, ut diximus. ALEAND.

35. * *Via vel iter, per quod pecus, aut animalia debent ambulare*] Anianus hic iterum antiquum obtinet, & poſteritatis ſecurus, in utramque aurem dormit. Quid audio? Nullane differentia inter *viam & iter*, ut ſatis ſit dixiſſe, *viam*, vel *iter* eſſe, *per quod pecus, aut animalia ambulare debent?* Credo Aniane, temetipſum inter pecora numeraſſe, cum hæc ſcriberes. Quare non eodem jure *vel actum* addis? Nam & per actum pecus, aut animalia, ut tuis elegantiis utar, debent ambulare. Sed quid cum umbra hominis colluctemur? dicamus potius quod res eſt. Iter itaque eſt jus eundi, ambulandi hominis, non etiam jumentum agendi, *l. 1. l. 7.* D. *de ſerv. pr. ruſt. & pr. Inſt. de ſerv.* Jure tamen eundi continetur & qui lectica, aut ſella, item qui equo vehitur, *d. l. 7. l. 12.* D. *eod.* Equum vero ante ſe agere non licet, ſed hoc tantum ei conceſſum, qui actum habet, quod eſt jus agendi jumentum, vel vehiculum, *d. l. 1. l. 7. l. 12.* D. *eod.* Is tamen, qui actum habet, & eo ſine jumento uti poteſt, cum actus iter in ſe contineat, *d. l. 1. D. de ſerv. pr. urb. l. 2.* D. *quemad. ſerv. am. l. 58. de V. O. l. 9. §. ult. ult.* D. *de novat.* Convenire tamen poteſt, ut actus ſit ſine itinere, *l. 4. §. 1.* D. *ſi ſervit. vind.* hoc eſt, ut ei, qui actum habet, nunquam ſine jumento, vel vehiculo eo uti liceat. Quod vero Paulus dicit in *l. 1.* D. *de adim. legat.* actu legato iter fruſtra adimi, & rationem addit, quia nunquam actus ſine itinere eſſe poteſt, hoc intelligendum de itinere, quo neceſſario utimur in ipſo actu, cum jumentum, aut vehiculum agimus. Cæterum via eſt jus eundi, agendi, & ambulandi; nam in ſe & actum & iter via continet, *d. l. 1* D. *de ſerv. præd. ruſt. Inſt. pr. de ſerv.* hoc eſt, via neque ſine itinere, neque ſine actu conſtitui, neque conſiſtere poteſt. Sed utrumque οὐσιωδῶς in ſe continet. in quo maxime ab actu differt, utpote, qui etiam ſine itinere ſeparato eſſe poteſt. Sunt & aliæ differentiæ itineris, & actus, & viæ, quas partim videre eſt apud Cujacium *Obſervat. lib. XXII. c. 35.* & paſſim apud Interpp. *ad titt.* tum *Digeſtor.* tum & *Inſt. de ſervit. ruſt.* OISEL. Iter quoque & actus ſimul conceſſa in inſcriptione apud Gruterum *p.* CCI. 3.

PER HANC
VIAM. FUNDO
C. MARCI C. L.
PHILERONIS
ITER ACTUS
DEBETUR.

Utrumque autem via ita in ſe continet, ut ſi quis iter & actum acceptum tulerit ei, a quo viam ſtipulatus eſt, perempta ſit viæ obligatio; non ſi alterutrum, *l. 13. §. 1. D de acceptilation.* Quo pacto vero differant hæ ſervitutes, in quarum definitionibus & diſtinctione quædam carpſere cum alii, tum V.C.Æ. Menagius *Amœnitat. Jur. Civ. c. 36.* diſputant Viri Præclari, Ulr. Huberus *Digreſſion. lib. II. c. 12 13. 14. & in Eunom. ad l. 1. D. d. S.P.R.* & Corn. a Bynkershoeck *Obſervation. lib. IV. c. 7.* Sed illa cum ad Cajum non faciant, ad examen revocare hic non libet. SCHVLTING.

36. *Vel ad aquam duci*] Reſpicit fortaſſe ſervitutem pecoris ad aquam adpulſus, *l. 1 §. ult. D. de ſerv. ruſt. præd. l. 1. § Trebatius, D. de aqua, quotid. & æſtiv.* ALEAND. Servitutem pecoris ad aquam appulſus intelligit, de qua & §. *2. Inſt. de ſerv. & l. 1. §. 1. & l. 4. l. 6.* D. *de ſervit. pr. ruſt.* quod eſt jus adaquandi & appellendi pecora, quæ fructuum fundi cauſa habentur, ad aquam alienam. Sed quid ais, Aniane, pecorane per iter ad aquam duci poſſunt? Ego putabam iter tantum homini vel pediti, vel equiti conceſſum; ſin vero jumentum, quo nomine & hic armenta, & cætera minuta pecora, quæ alioquin gregis nomine veniunt, continentur, ante ſe agat, vel pellat, hoc non itineris, ſed actus

bulare, [36] vel ad aquam duci, [37] & [38] aquæductus; quæ ſimiliter incorporalia ſunt. [39] Hæc jura tamen ruſticorum prædiorum Servitutes appellantur.

§. 4. [40] Item regulariter conſtitutum eſt, [41] ut ſuperpoſita inferioribus cedant:

actus jus eſſe. Quemadmodum autem qui aquæ hauſtum habet, iter quoque ad hauriendum habere videtur, *l. 3. §. ult.* D. *eod.* ita & qui pecoris ad aquam appulſum habet, actum quoque habere videtur, per quem pecus ad fontem, vel puteum appellere poſſit; ita ut conceſſo jure pecoris ad aquam appellendi, una & actus ad appellendum conceſſus videatur. OISEL.

37. *Et aquæductus*] Aquæductus eſt jus aquam ducendi per fundum alienum, *l. 1. §. 3.* D. *de ſerv. ruſt. præd.* tam inveniendam, aut quærendam, quam inventam, *l. Labeo, eod. tit.* De aquæductibus videndus Vitruvius *lib. VIII. c. 7.* & Frontinus. Sunt & ſervitutes ruſticæ, aquæ hauſtus, jus paſcendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendæ, *d. l. 1. §. ult. l. 2. eod.* & hujusmodi. ALEAND.

38. *Aquæductus*] Eſt jus aquam ducendi per fundum alienum, *l. 1.* D. *de ſerv. ruſt. præd. §. 2. Inſt. de ſerv.* Aquæ ducendæ modos tres recenſet Vitruvius *lib. VIII. de Architect. c. 7. Ductus aquæ,* inquit, *fiunt generibus tribus, rivis per canales ſtructiles, aut fiſtulis plumbeis, ſeu tubulis fictilibus.* Palladius *lib. IX. c. 11.* addit quartum genus, canales ligneos. *Cum ducenda eſt aqua,* inquit, *ducitur aut forma ſtructili, aut plumbeis fiſtulis, aut canalibus ligneis, aut fictilibus tubis.* vid. *l. 18.* D. *de ſerv. urb. pr. l. 78.* D. *de contr. empt. l. 11. §. ult.* D. *com. præd. l. 38. §. ult.* D. *de act. empt. l. 17. §. 1.* D. *de aq. pluv. l. 1. §. 2.* D. *de riv.* OISEL.

39. *Hæc jura tamen &c.*] Notant in manuſcriptis ſic eſſe: *Et jura tam ruſticorum, quam urbanorum prædiorum &c.* quod probo. ALEAND. Corruptus eſt locus, & legendus, ut & aliis monitum: *Hæc jura tam ruſticorum, quam urbanorum prædiorum Servitutes appellantur.* OISEL. Sic jam emendatum in margine edition. Lugd. CIↃIↃLXVI. Pariſ. & Genev. CIↃIↃLXXXVI. niſi quod habent, *Et jura &c.*

40. *Item regulariter &c.*] Hic caput diſtinguere commodius exiſtimavi, titulus enim ſuperioris capitis adquiſitionem rerum non comprehendit, ſed tantum diviſionem, & qualitatem. Lapſus eſt quoque Juſtinianus, aut potius Tribonianus in Inſtitutionibus: at ibi melius certe connecti videtur, cum poſt publicas res ad ſingulorum deveniatur. ALEAND. Aleander quidem hic novum caput facit: *de Adquirendo rerum dominio,* ſed nulla, niſi propria auctoritate. Non hic quæſtio, quid melius ſit, ſed quo pacto hæc reliquerit Anianus. imo forte nec Cajus titulum hic novum poſuerat, ut nec fecit Tribonianus, a quo carpendo potuerat abſtinere Aleander. An non licebit ſub eadem rubrica plura proponere, in primis ſi & illa duo vel plura membra habet, ut fecit Tribonianus? quoties talia in libris juris occurrunt? SCHULTING.

41. *Ut ſuperpoſita inferioribus cedant*] Hanc regulam Theophilus effert, τῷ κανόνι τῷ λέγοντι, ἥκειν τὰ ἐπικείμενα τοῖς ὑποκειμένοις. Sic ut omne ædificium, quamvis ex aliena materia ædificatum, ſolo cedat, *l. 7. §. 10.* D. *de acquir. rer. dom. l. 23. §. pen. & ult.* D. *de rei vind. l. 2. C. eod. l. 2.* D. *de ſuperf.* neque interſit, utrum dominus ſoli ex aliena materia ædificaverit in ſuo, ſive dominus materiæ ædificaverit in alieno ſolo, *d. l. 7. §. 11. & 12.* D. *de acq. rer. dom.* Et ita quidem dominus ſoli fit dominus ædificii. Nec tamen ideo is, qui materiæ dominus fuerat, dominium ejus amittit: ſed, cum eam, quamdiu ædibus juncta eſt, neque vindicare, neque ad exhibendum de ea re agere poſſit propter legem XII. tabularum, quæ tignum alienum ædibus ſuis junctum eximere vetat, ipſe habet actionem de tigno juncto ad tigni æſtimationem, & quidem in duplum, *l. 7. §. 10.* D. *de acq. rer. dom. l. 1.* D. *de tign. junct. l. 23. §. pen.* D. *de rei vind. l. 6.* D. *ad exhibend.* Quæ actio in duplum utique & adverſus eum competit, qui bona fide junxit; nam in *d. l. 7. §. 10.* D. *de acq. rer. dom. & §. 29. Inſt. de rer. diviſ.* dicitur ea dari adverſus eum, adverſus quem nec in rem, nec ad exhibendum agi poteſt; quorum utrumque contra eſt in eo, qui mala fide junxit, *d. l. 23. §. pen.* D. *de rei vind.* Hic enim convenitur, ac ſi dolo malo fecerit, quo minus poſſideat, aut reſtituere poſſit, *l. 1. in fin.* D. *de tign. junct. fac. l. 98.* D. *de ſolut.* Imo & qui ſciens junxit, licet duplum, actione de tigno juncto conventus, præſtiterit, tamen diruto ædificio, adhuc extrinſecus actione in rem conveniri poteſt, *l. ult.* D. *de tign. junct. §. ult. Inſt. de obl. quæ ex del. fac. l. 63.* D. *de donat. int. vir. & ux.* ſecus ac is, qui bona fide junxit, nam adverſus hunc denegatur domino materiæ vindicatio, non ſolum ſtante, ſed etiam diruto ædificio, ſi jam ante per actionem de tigno juncto duplum fuerit conſecutus, *d. l. 7. §. 10.* D. *de acq. rer. dom. d. §. 29. Inſt. d. t.* In eo vero, qui ex ſua materia in alieno ſolo ædificaverit, hoc obſervatur. ſiquidem bona fide, & ignorans ſolum alienum eſſe, in eo ædificaverit, tunc ſi in poſſeſſione ſit, placet eum impenſas ſervare poſſe per retentionem, oppoſita doli mali exceptione, ſi dominus ſoli ædificium vindicet, non oblata reſtitutione impenſarum. Atque hoc eſt, quod Gajus noſter in *d. l. §. 12.* D. *de acquir. rer. dom.* & Juſtinianus *§. 30. Inſt. de rer. diviſ.* dicunt. *Si in poſſeſſione conſtituto ædificatore ſoli dominus petat domum ſuam eſſe, nec ſolvat pretium materiæ, poſſe eum per exceptionem doli mali repelli.* Si vero non poſſideat ædificator, nullam quoque actionem habet, qua pretium materiæ, aut ſumptus a ſe factos conſequi poſſit. Quippe unanimi conſenſu omnes JC. tradunt, nullo alio modo impenſas in rem alienam factas ſervari poſſe, quam per retentionem, oppoſita doli mali exceptione, ſi res a domino vindicetur. Ita Papinianus in *l. 48.* D. *de rei vind.* Julianus *l. 33.* D. *de cond. indeb.* Pomponius *l. 21.* D. *ad SC. Trebell.* Paulus *l. 14.* D. *de dol. mal. except.* Hoc vero remedium nulli alii competere poteſt, niſi poſſidenti. Cæterum qui bona fide & ignorans ædificaverit, interim materiæ dominus manebit, & diruto ædificio eam

dant: ut, ſi quis in ſolo noſtro, [42] ſine noſtro permiſſu, domum ædificaverit, [43] ad eum, cujus terra eſt, domus ædificata [44] pertineat: vel ſi aliquis [45] in agro noſtro [46] arbores, aut vineas, vel plantas quaſcumque poſuerit, ſimiliter [47] ſuperficies ſolo cedat: [48] vel [49] ſi meſſem in campo ſeminaverit, omnia

eam vindicare poterit, *l. 2. C. de rei vind.* Qui vero ſciens, ſive mala fide in alieno ſolo ædificaverit, neque diruta domo materiam vindicare poterit, quia voluntate ſua eam alienaſſe intelligatur, *d. l. 7. §. 12.* D. *de acq. rer. dom. §. 30. Inſtit. de rer. diviſ.* niſi forſan probabilis conjectura adſit, ob quam, licet ſciens, non tamen animo donandi ædificaſſe videatur, *l. 2. C. de rei vind. arg. l. 37. D. de rei vind. l. 55. §. 1.* D. *locat.* Impenſarum vero deductionem, cum tantum bonæ fidei poſſeſſori permiſſa, malæ fidei poſſeſſor utique non habebit, *l. 37.* D. *de rei vind. l. 45. §. 1. in fin.* D. *de act. empt. l. 5. C. de ædif. priv.* quibus add. *l. 48.* D. *de rei vind.* Sed inquies, Paulus in *l. 38.* D. *de hered. pet.* in perſona prædonis etiam rationem impenſarum haberi ſcribit; neque petitorem ex aliena jactura locupletari debere. Verum iſtud capiendum, ut neceſſarias quidem deducat, *l. 5. C. de rei vind.* utiles vero, de quibus ſolis hic quæritur, ſi ne læſione rei tollat, *d. l. 37.* D. *de rei vind. d. l. 5. C. eod.* Quas ſi petitor pati nolit, ut tollat, *l. 38.* D. *de rei vind.* tum eæ demum quoque deducendæ, ne, quod ait Paulus, petitor ex aliena jactura lucrum faciat OISEL. Omnia hæc deſumpta ſunt ex Vinnio *ad §. 29. & 30. Inſt. de rer. diviſion.* cujus ſcripta non raro compilavit Oiſelius. Quod vero in fine habet de *l. 38.* D. *de hereditat. petition.* notent ſtudioſi, ſecundum titulum accipiendam legem eſſe de hereditatis petitione, in qua & alibi benignius cum poſſeſſoribus agitur, quam in rei vindicatione, ad quam alia loca pertinent. SCHULTING.

42. *Sine noſtro permiſſu*] Imo & ſic jure acceſſionis ædificata accedent ſolo, etſi id permiſerit dominus; niſi ſit conceſſa ſuperficies: quo caſu jus dominio proximum ſuperficiario competit, & in rem actio, ſecundum *l. 1. §. 3.* D. *de ſuperficieb.* proprietas tamen erit domini ſoli. Et videtur hæc adjectio eſſe ab Aniano, quem & antea, quæ recte generaliter propoſuerat Cajus, inepte reſtrinxiſſe notavimus. Cajus loquitur ſimpliciter abſque diſtinctione in *l. 7. §. 17.* D. *de adquirend. rer. domin.* & Imperator *§ 30. Inſt. h. t.* IDEM.

43. *Ad eum, cujus terra eſt*] Idem Cajus tradidit libro ſecundo Aureorum, *l. 7. §. ex diverſo*, D. *hoc. tit.* ALEAND.

44 *Pertineat*] Num ergo amittet ædificator pretium materiæ, & mercedes fabrorum? diſtinguendum eſt: aut ſcit, qui ædificat, alienum eſſe ſolum, aut ignorat: ſi ſcit, culpa ei objici poteſt, quod temere ædificavit in eo ſolo, quod intelligeret alienum; ideo & materiam adeo amittit, ut nec diruto ædificio vindicatio ejus competat. Si vero ignorat alienum eſſe, nec dominus ſoli ſolvat pretium materiæ, & mercedes fabrorum, exceptione doli mali repellitur, ut *ead. l.* docet Cajus. IDEM.

45. *In agro noſtro*] Idem obſervatur, ſi nos in noſtro agro alienam plantam poſuerimus, *l. 7. §. ult.* D. *de acq. rer. dom. l 26. §. 2.* D. *eod. l. 5. §. 3.* D. *de rei vind.* Sed utroque caſu requiritur, ut planta radices egerit; tum enim demum ad dominum ſoli pertinere incipit, *d. l. 7. §. ult.* D. *d. t.* & ita quidem arboris tranſplantatæ, ubi coaluerit, proprietas ad ſoli dominum tranſit, ut ne quidem poſtea eruta, ad priorem dominum revertatur, *d. l. 26. §. 2.* D. *de acq. rer. dom.* Varus tamen & Nerva priori domino utilem in rem actionem dabant, *d. l. 5. §. 3.* D. *de rei vind.* quæ eſt ad pretium conſequendum. Nam vindicari arbor translata & coalita non poteſt, *l. 9. §. 2.* D. *de dam. inf.* Cæterum ad impenſas ſervandas eadem hic obſervanda, quæ modo de bonæ & malæ fidei ædificatore diximus, nam ad omnes ſpecies ea referenda, ut & notabimus infra *ad §. 6. h. t.* OISEL.

46. *Arbores, aut vineas*] Si modo radices egerint, *d. l. 7. §. ult.* ALEAND.

47. *Superficies ſolo cedat*] Cum in quibuſdam Mss. *ſuperſitum* legatur, Cujacius olim conjiciebat legendum hoc loco *ſuperficium*, quæ vox & reperitur in *l. 32.* D. *de jur. dot. & l 39.* D. *de legat. 2.* ubi & in autographo Pandect. Florent. in *l. 1.* D. *de ſuperfic.* uti habetur, *Nam ſi conduxit ſuperficium ex conducto* Quo loco tamen, neſcio quam ob cauſam, illi, qui pandectas Florentinas typis deſcribi curarunt, *ſuperficiem* maluerint pro *ſuperficium* edere. OISEL. Locus Cujacii exſtat in commentariis *ad l. nunquam, 26.* D. *d. uſurpationib. & uſucapionib.* ex quo hæc hauſit Oiſelius. Addit Cujacius, in quibuſdam eſſe *ſuperficii*: atque ita edidit Sichardus. Ceterum vellem in editionibus harum Inſtitutionum, quæ Codici Theodoſiano ſubjectæ ſunt, & ab ipſo Cujacio recenſitæ, non eſſe omiſſas ejusmodi lectionum varietates. Illic in margine notatum tantum eſt, *alias ſuperficium.* Verbum *ſuperſitum* videri poſſet ab Aniani eſſe manu, pro *ſuperpoſitum.* Nec damno tamen *ſuperficium*, quæ vox occurrit quoque in Inſcriptionibus Gruteri *p.* CXXXVIII. *fin. & p.* IƆCVIII. 8. & in Gloſſario Nomico. SCHULTING.

48. *Vel ſi meſſem*] *l. qua ratione, 9.* D. *hoc tit.* ALEAND.

49. *Si meſſem in campo ſeminaverit*] Quemadmodum plantæ, quæ terræ coaluere, ſolo cedunt, eadem ratione frumenta in terram alienam injecta, ſolo cedere intelliguntur, *l. 9. pr.* D. *de acq. rer. dom. §. 32. Inſt. de rer. diviſ.* Is tamen, qui bona fide alienum fundum ſuis impenſis conſeverit, ſiquidem in poſſeſſione eſt, per retentionem impenſas a ſe factas ſervare poteſt, oppoſita doli mali exceptione, contra dominum vindicantem, *d. l. 9. § 1.* D. *eod.* Sin vero mala fide, ne poſſidens quidem vel per retentionem quicquam ſervare poteſt, *l. 11. C. de rei vind.* quoniam donandi animo fundum alienum conſeviſſe intelligitur; quo caſu domini res ab eo injectas continuo efficit, *l. 14.* D. *de donat.* Hoc eſt, ut Græci ibi exprimunt

Baſil.

omnia hæc, quæ in terram alienam jactantur, domino terræ adquiruntur. [50] Quod & de chartis, & [51] pergamenis, ſi in alienis ſcribat, licet [52] aureis, vel argenteis litteris, ſimiliter [53] ejus eſt ſcriptura, cujus charta, aut [54] pergamena

Baſil. lib. XLVII. tit. 1. ἐπειδὴ παραχρῆμα τὰ βληθέντα ἐν τῷ ἀγρῷ διὰ τὴν γεωργίαν σπέρματα ὑπὸ δεσποτείαν γίνεται τοῦ κυρίου τοῦ ἀγροῦ. Ac, ut ait Interpres Anonymus, ἕπεται γὰρ τῷ ἐδάφει, εἰ δὲ μὴ κατὰ δωρεὰν ἐγεώργησε, πρόνοια αὐτοῦ γίνεται διὰ τῆς τοῦ δόλου παραγραφῆς. OISEL. Admodum inproprie & parum concinne hic loquitur Anianus, dum quod vocarent alii *frumenta in agro ſerere*, vel *ſementem facere*, id vocat, *meſſem in campo ſeminare*. meſſis certe non ſeritur: & hic non ita ſcripſit Cajus. SCHVLTING.

50. *Quod & de chartis*] Antiquiſſimis temporibus chartam, non ut hodie fieri ſolet, e panniculis concerptis & contritis, aqua maceratis ac glutine compactis, ſed ex papyro, quæ planta erat Nilotica duo cubita non excedens, confici ſolitam, nemo paulo humanior eſt, qui ignorat. Dioſcorides *lib. 1. c. 15.* πάπυρος, γνώριμός ἐστι πᾶσιν, ἀφ' ἧς ὁ χάρτης κατασκευάζεται. Sed de papyro abunde Theophraſtus *lib. IV. Hiſt. Plant. cap. 19.* & Plinius *lib. XIII. Hiſt. Natur. cap. 11.* & hiſce recentior Galenus *lib. VIII. Simplicium*. Erat itaque papyrus materies, ex qua charta fieret. Unde & Ulpianus *l. 52. §. 6. D. de legat. 3.* inquit, *Chartis legatis papyrum ad chartas paratum non contineri*. Sed & eadem βίβλος vel βύβλος dicebatur, unde & βιβλία appellata, & ſic capiendus Euſtathius *ad lib. III. Iliad.* ἐγένετο γάρ ποτε τὰ τῶν χαρταρίων σώματα ἐκ φυτοῦ, ὃ βύβλος ἐλέγετο. Nec non Lucanus *Pharſal. lib. III.*

Nondum flumineas Memphis contexere biblos
Noverat.

Quomodo autem charta ex papyro confici ſolebat, a Plinio quidem *lib. XIII. cap. 11 & 12.* docetur, minime tamen a doctiſſimis etiam intellectum, antequam vir nunquam ſine laude nominandus, ὁ πάνυ Salmaſius, id, in conſummatiſſimis ad Vopiſcum Notis, explicaſſet. Qui omnino harum rerum curioſis conſulendus; habet enim multa obſervatu digniſſima, ac præclare dicta, aliiſque, qui de hoc argumento tractarunt, Guilandino nempe, Dalechampio in Plinium, Salmutho in Pancirollum, ac ipſi Scaligero adverſus Guilandinum, indicta. Nobis ad alia properantibus hiſce diutius immorari non vacat. OISEL.

50.* *Quod & de chartis & pergamenis*] Chartæ fiebant ex papyro, pergamena membranæ erant. *d. l. qua ratione, 9. §. 1.* ſic dictæ ab urbe Pergamo, unde prius Romam latæ ſunt, teſte Plinio. Ideo autem diſtinxit, quia chartæ appellatione membranæ non continentur, *l. 52. §. quod tamen, D. de leg. 3.* Videndus Caſſiodorus *Variar. lib. XI. epiſt. 38.* ALEAND.

51 *Pergamenis*] Membranæ dicebantur *pergamenæ* ab urbe Pergamo, ubi optimæ præparabantur. Earum vero uſus antiquiſſimus, unde & Græcis proverbium, ἀρχαιότερα διφθέρας, itemque veteribus ad ſcribendum uſitatiſſimæ. Unde apud Martialem *lib. XIV. Epigram.* Homerus, Virgilius, Livius, Cicero, Ovidii Metamorphoſis in membranis, opera ſcilicet eorum in membranis deſcripta, & in unum corpus redacta. Sic in membranis deſcriptos fuiſſe ſacros libros, quos Eleazar, Pontifex Judæus, miſit Ptolemæo Philadelpho, manifeſtum ex Joſephi *lib. XII. Antiq. Judaic.* ὡς δὲ περιῆλθον μετὰ καὶ τῶν δώρων οἱ γέροντες, ἃ τῷ βασιλεῖ κομίσαι ὁ ἀρχιερεὺς αὐτοῖς ἔδωκε, καὶ τῶν διφθερῶν, αἷς ἐγγεγραμμένους εἶχον τοὺς νόμους χρυσοῖς γράμμασιν, ἐπηρώτησεν αὐτοὺς περὶ τῶν βιβλίων. Perſas quoque res ſuorum geſtas membranis inſcribere ſolitos, prodidit Diodorus Siculus *Biblioth. lib. 11.* ex Cteſia, qui ſua ſe hauſiſſe dicit ἐκ τῶν βασιλικῶν διφθερῶν, ἐν αἷς οἱ Πέρσαι τὰς παλαιὰς πράξεις κατά τινα νόμον εἶχον συντεταγμένας. OISEL.

52. *Aureis, vel argenteis litteris*] Et auro & argento ſcribere antiqui ſolebant, quando ſcilicet pretium operis indicare vellent. Suetonius *in Nerone: Pars carminum aureis literis Capitolino Jovi dicata.* Sidonius Apollin. *lib. 1 Epiſtol. ad Montium: Dignum poëma, quod apicibus perennandum auratis.* Sic Hieronymus *in Prologo in Job. Habeant*, inquit, *libros auro argentoque deſcriptos.* Et libri legis Judaicæ aureis deſcripti erant literis, ut teſtatur Ariſtæas: παρελθόντων δὲ τοῖς ἀπεσταλμένοις δώροις, καὶ ταῖς διαφόροις διφθέραις, ἐν αἷς ἡ νομοθεσία γεγραμμένη χρυσογραφίᾳ τοῖς Ἰουδαϊκοῖς γράμμασι. Quod ſi forte huic fidem derogas, & habes apud Joſephum *lib. XII. Antiq. Judaic.* in verbis modo adductis. IDEM. Capitolinus *in Maximino Juniore cap. 4. Quum Grammatico daretur, quædam parens ſua libros Homericos omnes purpureos dedit, aureis litteris ſcriptos.* Hieronymus *ad Euſtach. de cuſtod. virgin. Inficiuntur membranæ colore purpureo, aurum liqueſcit in litteras.* Plura dabit Vir Eruditiſſimus, Joh. Mabillon. *de re Diplomatic. lib. 1. cap. 10. n. 6.* & de ejuſmodi liquore, quo id peractum eſt, ejuſque confectione quædam ex libris antiquis protulit Vir itidem Eximius, Bernh. de Montfaucon, *Palæograph. Græc. lib. 1. c. 1.* SCHVLTING.

53. *Ejus eſt ſcriptura, cujus charta, aut pergamenum*] Chartæ enim & membranæ inſtar ſoli ſunt, cui ſcriptura impoſita cedit. κἀνταῦθα, inquit Theophilus, κατὰ μίμησιν τοῦ ἐδάφους, ἥκει τὰ ἐπικείμενα τοῖς ὑποκειμένοις. *add. l. 23. §. 3. D. de rei vind. l. 3. §. pen. D. ad exhib. l. 9. §. 1. D. de acq. rer. dom.* OISEL.

54. *Pergamena*] Ita Sichard. & edit. Pariſ. CIƆIƆLXXXVI. Sed Genev. ejuſdem anni, & Lugd. CIƆIƆLXVI. *pergamenta*. Pacius *pergamentum*. Gothofredus, Aleander & Oiſelius *pergamenum*. Non putavi recedendum a prima editione, quæ eſt Sichardi, cum *pergamenas* vulgo vocatas doceat Hieronymus *epiſt. ad Chromatium*, ſubaudito *chartas*, vel *pelles*. & auctores poſteriores dixiſſe *pergamenum* & *pergamenam*, liquet ex Gloſſario Cangii. *Pergamenta* in ſingulari an uſurpetur, dubito. SCHVLTING.

55. *Ut*

mena fuerit. Quod & de tabula, hoc eſt, ſi aliquis in tabula mea picturam fecerit, obſervatur: quia ſtatutum eſt, [55] ut tabulæ pictura cedat.

§. 5. [56] Quod ſi quis ex uvis meis vinum, aut ſpicis frumentum, aut ex olivis oleum fecerit, [57] ejus [58] vinum, triticum, vel oleum eſt, [59] cujus ſpicæ

55. *Ut tabulæ pictura cedat*] Hic magnum eſt Aniani flagitium: prorſus enim contrarium ſcripſit Cajus, cujus ſententia ex libro ſecundo Aureorum in hæc verba apparet: *Sed non uti litteræ chartis, membraniſve cedunt, ita ſolent picturæ tabulis cedere, ſed ex diverſo placuit, tabulas picturæ cedere, d. l. qua ratione, §. 3. D. hoc tit.* Hæc autem videtur fuiſſe Proculeianorum opinio contra eam, quam habent Sabiniani, regulam ſtatuentes, neceſſe eſſe rei cedi, quod ſine illa eſſe non poteſt, *l. in rem actio, 23. §. 3. D. de rei vind.* Paulus Sabinianus potius apparet, ut & ſupra indicavimus, (niſi eæ ſectæ jam evanuerant) nam & libros ad Sabinum ſcripſit. Juſtinianus tamen Caji ſententiam comprobavit, ob pretium picturæ, ridiculum eſſe inquiens, picturam Apellis, vel Parrhaſii in acceſſionem viliſſimæ tabulæ cedere, §. *ſi quis in aliena, 34. Inſtit. de rer. diviſ.* Qua tamen ratione & ſolum ædificio cedere deberet, multo enim majoris pretii ædificii ſuperficies eſt, quam ſolum: niſi dicamus, id eſſe, quia ſtabilius ſit ſolum. Quapropter ſi quis in alieno pariete pingat, dicendum, picturam quantumvis pretioſam parieti cedere, quod non abſurde excogitavit Aretinus. ALEAND. Imperator §. 34. *Inſt. de rer. diviſ.* refert inter Veteres controverſum fuiſſe, utrum tabulæ pictura, an picturæ tabula cedere deberet, aliis hoc, aliis illud ſtatuentibus: ſed ſibi, hanc controverſiam decidenti, melius viſum, ut tabula picturæ cederet; neque enim rationi conſentaneum, picturam, ut rem pretioſam, viliſſimæ tabulæ in acceſſionem cedere. Qua in ſententia & Cajus noſter eſt *in l. 9. §. 2. D. de acq. rer. dom.* Quid itaque? Cajusne a Cajo, hoc eſt, a ſeipſo diſſentit, ſententiam modo hanc, modo illam amplectens? Putarem vel hunc locum Aniani, vel *d. l. 9.* §. 2. Triboniani manus expertum fuiſſe. Alterutrum certe veriſſimum. Neque forte longe a ſcopo aberraverit, cui poſterius magis arriſerit, Tribonianum nempe Cajum ex ſua, & Imperatoris ſententia, quæ utique rationi magis convenit, loqui feciſſe. Picturam tabulæ, eadem ratione, ut ædificium ſolo, cedere & Paulus ſtatuit, ut manifeſtum ex *l. 23. §. 3. D. de rei vindicat.* At propter dignitatem & præſtantiam artis, optima ſane ratione Imperator hoc improbavit, ac contrarium obtinere voluit. Pictor pictura tabulæ alienæ bona fide impoſita, ejus fit dominus, habetque tabulæ, cui imaginem impoſuit, directam vindicationem, etiam adverſus eum, qui tabulæ dominus fuit; pretium tamen tabulæ ſolvere tenetur, alioquin a domino poſſidente exceptione doli mali repelli poteſt, *d. l. 9.* §. 2. D. *d. t. d. §. 34. Inſt. d. t.* Datur & tabulæ domino utilis in rem actio adverſus pictorem, qua ita efficaciter experiri poterit, ſi picturæ impenſam exſolvat, alioquin nocebit ei doli mali exceptio, *d. l. 9.* §. 2. D. *d. t.* OISEL. V. C. E. Merillius quoque ad §. 34. *Inſt. h. t.* putat verba Caji *l. 9.* §. 2. D. *de adquirend. rer. domin.* a Triboniano eſſe interpolata. Verum alia mens Præſtantiſſimi Cujacii, qui mavult, hunc locum ab Aniano immutatum: idque ideo probabilius, quia alioquin dicendum eſſet, totum illum verſiculum, *utique, d. l. 9. §. 2.* a Triboniani manu eſſe; cum tamen in eo nihil reperiatur, quod illam manum redoleat. Et jam olim fuiſſe, qui ita cenſerent, docet Paulus *l. 23. §. 3.* D. *de rei vindication.* idque ob pretium picturæ. quæ tamen ratio non videtur magni momenti, nec attenditur in purpura veſtimento intexta, §. *26. Inſt. h. t.* Ab artis quoque favore ratio non valde concludit. Ratio illa commodior videtur, quod hic quædam ſit ſpecificatio, & quod pictura novam faciat ſpeciem, quam reddit Merillius *Obſervat. lib. VIII. cap. 28. & ad d. §. Inſt.* SCHULTING.

56. *Quod ſi quis ex uvis meis &c.*] Simpliciter hic in exemplis adductis Cajus, vel, quod veriſimilius, Anianus, Sabinianorum ſententiam ſequitur, dominum nempe materiæ, etiam ſpeciei ex ea confectæ dominum eſſe, cum tamen Cajus *lib. 11. Aureorum*, mediam ſententiam adprobaverit, eorum nimirum, qui diſtinguebant, utrum ſpecies ad priorem materiam reverti poſſet, nec ne; illo caſu Sabinum & Caſſium ſequuti, ad materiæ dominum ſpeciem ex ea confectam pertinere, hoc vero, ex Nervæ & Proculi ſententia, dominum eſſe, qui ſpeciem fecit, *l. 7. §. 7.* D. *de acqu. rer. dom.* & hæc quoque ſententia a Juſtiniano approbata, §. *21. Inſt. de rer. div.* Quam & amplexi fuerant Ulpianus, *l. 5. §. 1.* D. *de rei vind.* Calliſtratus *l. 12. §. 1.* & Paulus *l. 24. & 26.* D. *de acq. rer. dom.* Neque tamen domino materia ſua perit, ſed conſulitur ei actione in factum, qua conſequatur æſtimationem, *l. 23. §. 5.* D. *de rei vind.* OISEL.

57. *Ejus vinum, triticum &c.*] Vide, quid juris ſibi ſumſerit Anianus, ut etiam hoc loco Cajum faciat Sabinianum, qui tamen neque Proculeianus in hac ſpecie eſt, utpote qui mediam ſententiam amplexus ſit, exiſtimans, ſi ſpecies ad materiam reverti poſſit, verius eſſe, quod Sabinus, & Caſſius ſenſerunt: ſi non poſſit reverti, verius eſſe, quod Nervæ & Proculo placuit, *l. 7. §. cum quis*, D. *hoc tit.* quod Paulus confirmat, *l. 24. eod.* & Juſtinianus §. *cum ex aliena, 25 Inſt. de rer. diviſ.* ubi tamen, quod de frumento, & ſpicis dicitur, Cajo repugnat in *d. l. 7.* qua in re Triboniani incuria accuſanda eſt, etiam in opinione Pauli de pictura, quam non delevit, quum damnaſſet. ALEAND. Juriſconſulti noſtri hic noluerunt admittere communionem. inde abierunt in partes, cum ſane & pro domino materiæ, & pro eo, qui formam addidit,

ratio

cæ, aut uvæ, aut olivæ fuerint. Si quis etiam [60] ex tabulis alienis navem, aut armarium, aut quodcumque ad uſum pertinens fecerit, ſimili ratione ejus erunt, quæ facta fuerint, de cujus ligno facta probantur. Similiter etiam

ratio poſſit dari ſatis ſolida: non tamen ex ipſa natura talis, quæ uni ſoli rem per ſpecificationem effectam ſimpliciter addiceret. Si naturam ſolam conſideremus, ſiquidem res ſit facta pejor, nihil cauſæ eſt, cur alius, quam qui fuit, rei evadat dominus, reſque domino vero auferatur. ſed in hac ſpecie erit locus actioni de damno injuria dato. Nec, ſi res ejuſdem pretii nunc ſit, apparet naturalis & juſta ratio, cur privandus ſit dominio ſuo aliquis. imo nec ſi ſit pretioſior reddita: verum hic ſimplicitati naturali convenientiſſimum erit, ut quatenus alius ad rem pretioſiorem reddendam contulit, eatenus in ipſa re partem obtineat. Ita utrique jus obveniet, nec quis pro eo, quod ad ipſam rem contribuit, ſola perſonali actione debebit eſſe contentus. Atque hoc voluit Vir Summus, H. Grotius *de Jur. bell. ac pac. lib. II. cap. 8. §. 19.* cujus rationes ipſo jure naturæ veræ ſunt. SCHULTING.

58. *Vinum*] Vinum, uti & oleum novæ ſpecies ſunt, quæ proprium nomen habent; neque ad id, quod fuerint, vinum nempe ad uvas, aut oleum ad olivas, reduci poſſunt. De vino ſic Theodoretus *Dialogo I. cap. 4.* *καὶ τῆς ἀμπέλου τὸν καρπὸν σταφυλὴν ὀνομάζοντες, ὅταν ἀποθλίψωμεν, οὐ σταφυλὴν, ἀλλὰ οἶνον προσαγορεύομεν.* Itaque in vino & oleo, aliiſque id genus Nervæ & Proculi ſententia obtinebit, ut nimirum is fuerit vini, vel olei dominus, qui ex uvis, vel olivis id fecerit. OISEL.

59. *Cujus ſpicæ*] Bene quidem & ex ipſiſſima Caji ſententia *l. 7. §. 7. D. de acq. rer. dom.* frumentum ex alienis ſpicis excuſſum ejus dicitur eſſe, cujus fuerint ſpicæ; ſpicæ enim non ſunt materia, ex qua ſit frumentum; ſed grana ſpicis contenta perfectam habent ſuam ſpeciem, quæ ab eo tantummodo, qui ſpicas excuſſit, detegitur. Sic ut grana, cum adhuc ſpicis adhæreant & obvoluta ſint, æque frumentum ſint, & idem nomen habeant, ac ſi ſpicis excuſſa forent. Recenſet quidem Cajus *d. l. 7. §. 7.* frumentum inter exempla ſpecierum, quæ ad id, quod prius fuerant, reduci non poſſunt, ſed id ex aliorum ſit ſententia, quam & mox improbat, dum ſubjicit, quoſdam recte dixiſſe non debere dubitari, quin alienis ſpicis excuſſum frumentum ejus ſit, cujus & ſpicæ fuerunt. Male autem exemplo frumenti, idem in vino ex uvis, & oleo ex olivis alienis expreſſo, obſervandum ſcribit Bachovius; nam non eadem eſt olei & vini, ac frumenti ratio; hoc enim idem manet excuſſum, quod ante ſpicis obtectum fuit, unde & idem nomen retinet; vinum vero & oleum ex uvis, vel olivis expreſſum, omnino ut in aliam ſpeciem, ita & in aliud nomen tranſeunt. IDEM.

60. *Ex alienis tabulis navem*] Juxta mediam ſententiam navis ex alienis tabulis facta, cum ex eorum genere ſit, quæ ad corpus, ex quo facta fuerint, reduci non poſſunt, ejus erit, qui eam fecerit, & ita expreſſis verbis eſt apud Paulum, *l. 26. D. de acqu. rer. dom.* Quanquam non parum obſtare huic ſententiæ videtur, quod Minutius reſpondiſſe fertur in *l. 61. D. de rei vind.* Sed dicendum, Minutium Sabini ſententiæ accedere; unde & notatur a Juliano in *d. l. 61.* hiſce verbis: *nam & proprietas totius navis carinæ cauſam ſequitur*, hoc eſt, navis ad eum pertinet, qui carinando navem formavit, ut bene, meo judicio, obſervavit Connanus *Comment. lib. III. cap. 6.* Neque enim carina ſemper infimum navis alveum ſignificat, ſed & quandoque ponitur pro toto navis corpore, quod totum carinatum eſt, hoc eſt, pro totius navis forma, ut in *l. 24. §. ult. D. de leg. 1. arg. l. 76. D. de judic* Huc referri poteſt illud Senecæ *ex Epiſt. LXXXVIII. Ligna nihil navi conferunt, quamvis non fiat navis ſine lignis.* IDEM. Explicatio illa verborum finalium *l. 61. D. de rei vindic.* nimis eſt dura. Non ſunt illa contraria præcedentibus verbis, quæ docent, navem ex aliena materia factam ejus eſſe non poſſe, qui fecit, adeoque arguunt ejus eſſe, cujus fuit materia; quæ Sabinianorum fuit ſententia. Verba legis male in novis editionibus interpuncta ita exhibentur in antiquioribus. *Minicius interrogatus, ſi quis navem ſuam aliena materia refeciſſet, num nihilo magis ejuſdem navis maneret, reſpondit manere: ſed ſi in ædificanda ea idem feciſſet, non poſſe. Julianus notat: nam proprietas totius navis carinæ cauſam ſequitur.* Ultima vero illa verba ſunt Juliani notam addentis Minicio, & cauſam dantis reſponſi de navi ex aliena materia refecta; quo pacto illa accepere Græci in Baſilicis, & Azo, nec non Accurſius, & Cujacius *ad Julian. d. l.* Et carina non eſt hic alveus navis, quod volunt Viri docti, nuſquam in proſa oratione hæc vox ita ſumitur: ſed proprie hic accipitur, ut & in *l. 24. §. ult. D. d. legat. 1.* ubi navis quoque per partes tota eſt refecta, carina eadem manente. In ipſo certe alveo navis reparatio vel maxime adhibetur, præcipue in parte, quæ aquis innatat: ſed illa nihil officit, quamvis ex aliena materia fiat, quo minus tota navis ſit ejus, cujus eſt carina. Ut navis tota confecta ab initio ejus fiat, cujus eſt carina, & illa conſideretur in navi, ut fundamentum in domo, & hæc ſit nonnullorum circa ſolas naves ſententia, quod voluit A. Faber *Conjecturar. lib. VI. cap. 15.* id, inquam, præterquam quod nuſquam talis opinionis alibi ſit mentio, cum tamen de navi ex alienis tabulis facta ſæpe agatur, eo quoque argumento premitur, quod carina in navi non ſit idem, quod ſolum in ædificio. Eſt illa quidem ima pars; ſed ne ædificia quidem ſequuntur ſolum, niſi fundata in illo & infixa hæreant, adeoque aliud eſt in horreo mobili, *l. 60. D. de A. R. D.* & alioquin in multis rebus mobilibus, in quarum ima parte aliquid requiritur firmius paullulum ſuſtinendæ toti compagi, regula de ſpecificatione laborabit; quod non eſt admittendum. SCHULTING.

etiam [61] ſi [62] ex lana, vel lino veſtimenta fecerit, ejus erunt veſtimenta, cujus lana, vel linum fuiſſe probabitur.

§. 6. [63] Sed in his omnibus ſuperius comprehenſis quicumque in terra aliena aliquid poſuerit, aut ædificaverit, aut horum, [64] quæ dicta ſunt, aliquid fecerit, illis, qui aliena præſumpſerunt, hoc competit, [65] ut expenſas, vel impendia, quæ in his fecerint, a dominis, qui rem factam vindicant, [66] recipere poſſint.

EX TITVLO
[67] *De in Jure Ceſſione.*

[68] *In jure autem ceſſio fit hoc modo. Apud Magiſtratum populi Romani,* [69] *vel*

61. *Si ex lana*] Veſtimentum ex alterius lana ejus fit, qui dominus eſt lanæ. Quid ſi quis alienam lanam purpura infecerit? videtur reſpondendum, quod de pictura ſenſit Cajus, ob pretium purpuræ. tamen aliud eſt, nam in pictura artificium conſideratur, quod in purpura non poteſt, in qua tantum coloris mutatio ſpectatur, *l. 26. in fin. hoc tit.* ALEAND.

62. *Ex lana, vel lino veſtimenta*] Similiter media ſententia in veſtimentis ex aliena lana, vel lino bona fide confectis, obſervanda, ut nimirum ejus ſint veſtimenta, qui ea fecerit; nam & veſtimenta ad priſtinam materiam, ex qua facta ſunt, reduci nequeunt, *d. l. 7. §. 7.* D. *de acq. rer. dom.* OISEL.

63. *Sed in his omnibus*] Patav. *Similiter etiam ſi his omnibus, &c.* ſequentia quoque non recte conſtant. Sed næ ille magnum ſibi negotium capeſſat, qui Gothici hominis verba, & locutiones ad amuſſim perpendat. ALEAND. Sichard. quoque ita ediderat, uti eſt in Patavina: ſed recte habet lectio vulgata, quam & optimæ editiones exhibent. SCHVLTING.

64. *Quæ dicta ſunt*] De ſpecie conficienda, ſcilicet, quam voluit adquiri domino materiæ; quæ tamen Aniani videtur eſſe ſententia, non Caji ipſius. IDEM.

65. *Ut expenſas, vel impendia, quæ in his fecerint &c.*] Clauſulam hic generalem ſubjicit Cajus, de impenſis in rem alienam factis ſervandis, de quibus & ſupra jam, cum de in alieno ſolo ædificatore agebamus, monuimus. In univerſum vero ſciendum eſt, eum, qui bona fide in alieno ſolo aut ædificaverit, aut aliquid poſuerit, aut aliquid eorum hactenus recenſitorum & id genus aliorum, fecerit, ſiquidem in harum rerum poſſeſſione ſit, tum impenſas a ſe factas per retentionem, oppoſita doli mali exceptione, adverſus dominum vindicantem, ſervare poſſe, *l. 48.* D. *de rei vind. l. 33.* D. *de cond. indeb. l. 14.* D. *de dol. mal. except. l. 21.* D *ad SC. Trebell.* Vid. quæ ſupra ad §. *4. h. tit.* notavimus. OISEL.

66. *Recipere poſſunt*] Adhibita diſtinctione ſcientiæ, & ignorantiæ, ut ſupra monuimus. ALEAND.

67. *De in Jure Ceſſione*] Huic adquirendi modo juris civilis, in jure, nempe, ceſſioni, titulum ſpecialem in ſua editione adſignat Aleander. Et ego quoque hoc fragmentum, tamquam ex titulo *de in Jure Ceſſione* deſumptum, hic loci repræſentandum duxi, nullo tamen numero huic titulo addito. Oiſelius illud ad finem plane hujus tituli collocavit, poſt illa, quæ docent, per quas perſonas cuique adquiratur, præmiſſo fragmento de mancipatione, quod nos ad libri primi titulum ſextum retulimus cum Aleandro, rationeſque facti noſtri illic reddidimus. Nolim tamen negare, Cajum de mancipatione, de qua occaſione alia antea egerat, hic quoque nonnulla tradidiſſe, quæ interciderint cum aliis. Videtur quoque Cajus hoc ipſo in loco, vel poſt diviſionem rerum ſecundam in corporales & incorporales, vel poſt expoſitos modos adquirendi juris gentium, explicaſſe nobilem illam apud veteres rerum diviſionem, quod aliæ eſſent mancipi, aliæ nec mancipi, quarum priores modis tantum adquirendi juris civilis poterant adquiri. Anianus hæc omnia omiſit, tamquam ipſius ævo & illis moribus inuſitata. De ceſſione in jure, tam tutelæ, quam aliarum rerum, ad Ulpianum *tit. 11 & 19.* quædam dicentur. SCHVLTING.

68. *In jure autem ceſſio fit &c.*] Habet hoc fragmentum Boetius *in III. Comm. Topic. Tullian.* ubi ait: *Ceſſio vero tali fiebat modo, ut ſecundo commentario idem Cajus expoſuit. In jure autem, &c.* Jam vero commentarios quoque dici Inſtitutiones Caji ſupra docuimus. Quod autem hoc loco caput hoc poſui, non abs re factum eſt, ubi nimirum de naturalibus quibuſdam rerum adquiſitionibus dictum eſt, ſequitur dicendum de civilibus, quo in loco in jure ceſſio eſt. Eundemque ordinem ſequutus eſt Juſtinianus, qui in fine tituli *de uſu & habit.* ſic loquitur: *Expoſuimus ſummatim, quibus modis jure gentium res nobis adquiruntur; modo videamus, quibus modis legitimo, & civili jure adquiruntur.* Docuimus *primo libro*, quæ res eſſent mancipi, & quæ nec mancipi: docuimus, legitimum, & plenum dominium tribus modis adquiri, mancipatione ſcilicet, in jure ceſſione, uſucapione. docuimus, quæ eſſet, & qui fieret mancipatio, ſequitur, ut videamus de in jure ceſſione. In jure ceſſio eſt communis alienatio, & mancipi rerum, & nec mancipi, quæ fit per tres perſonas, in jure cedentes, vindicantes, addicentes. In jure cedit dominus, vindicat is, cui ceditur, addicit Prætor, ut ait Ulpianus *in fragm. Regul. tit. 19.* & hoc loco explicat Cajus. Non tantum autem res corporales in jure ceduntur, ſed & incorporales, veluti uſusfructus, hereditas, tutela legitima, & libertas. Uſusfructus a fructuario cedi non poteſt, niſi domino

[69] *vel apud Prætorem, vel apud Præſidem provinciæ, is, cui res in jure ceditur,* [70] *rem tenens, ita vindicat:* HUNC EGO HOMINEM EX JURE QVIRITIUM MEUM ESSE AJO. *Deinde poſtquam hic vindicaverit,* [71] *Prætor interrogat eum, qui cedit,* [72] *an contra vindicet: quo negante,* [73] *aut tacente, tunc ei, qui vindicaverit,* [74] *eam rem addicit:* [75] *idque legis actio vocatur.* EX BOETHIO LIB. III. COMMENTARIOR. IN TOPIC. CICERONIS.

EX

mino proprietatis: & ſi extraneo cedatur, id eſt ei, qui proprietatem non habeat, nihil ad eum tranſit, ſed ad dominum proprietatis revertitur, *l. ſi uſusfructus, 66. D. de jure dot.* Hereditas antequam adeatur, a legitimo tantum in jure cedi poteſt: poſtquam adita eſt, tam a legitimo, quam a ſcripto herede. Neceſſe eſt autem, ut & ſingulæ res corporales cedantur, cui ceſſa eſt hereditas, ut latius *eod. loc.* Ulpianus exſequitur. Legitima quoque tutela in jure cedebatur, non tamen omnis, ſed tutela duntaxat fœminarum: fœminæ enim in perpetua erant tutela, ut tradit Cicero *pro Murena*, & Boetius *in Topicis.* Is autem, cui tutela in jure ceſſa erat, ceſſicus tutor dicebatur, qui ſive mortuus fuerat, ſive capite minutus, ſive alii tutela ceſſiſſet, ea ad legitimum redibat tutorem: ſi vero legitimus deceſſiſſet, aut capite minutus fuiſſet, ceſſitia quoque tutela extinguebatur. Sed demum tutela hæc penitus deleta eſt, cum lex Claudia legitimas fœminarum tutelas ſuſtulit, ut docet Ulpianus *in fragm. tit. 11.* De ceſſione libertatis diximus *libro primo.* ALEAND. Sequitur alterum fragmentum Caji a Boetio *lib. III. Top. Cicer.* nobis relictum, quod de in jure ceſſione agit. Quia Cicero eo loco dixerat, res mancipi alienari aut traditione nexu, aut in jure ceſſione; Boetius, poſtquam ex Cajo noſtro mancipationis ſolemnitatem recenſuerat, ut etiam alienationis ſpeciem illuſtraret, quæ fiebat ſolemni in jure ceſſione, ſuperioribus ex eo adductis continuo annectit: *Sui juris autem cetera res nec mancipi vocabantur. Eædem vero etiam in jure cedebantur. Ceſſio vero tali fiebat modo, ut ſecundo commentario idem Cajus expoſuit.* Hic jam verba Caji huc tranſlata apud Boetium ſequuntur. OISEL.

68.* *In jure autem Ceſſio*] Erat hæc ſolemnis alienationis ſpecies, & tam rerum mancipi, quam nec mancipi. Ulpianus *in fragment. tit. 19. In jure ceſſio communis alienatio eſt, & mancipi rerum, & nec mancipi, quæ fit per tres perſonas, in jure cedentes, vindicantes, addicentes. In jure cedit dominus, vindicat is, cui ceditur, addicit Prætor.* Deinde addit Ulpianus in jure etiam cedi poſſe res incorporales, veluti uſumfructum, hereditatem, tutelam legitimam, libertatem. IDEM.

69. *Vel apud Prætorem*] Sed an non Prætor eſt Magiſtratus populi Romani? mallem, *velut apud Prætorem.* SCHULTING.

70. *Rem tenens*] De hoc ritu aliquid dixi ad fragmentum de mancipatione, quod habuimus ſupra *lib. 1. tit. 6. §. 3.* IDEM.

71. *Prætor interrogat eum*] Verba, quibus Prætor peteret cedentem, an contra vindicet, hujuſmodi putat fuiſſe Contius: A. F. A. *Anne ſias auctor?* ut eſt in Notis actionum apud Probum: vel ſic, A. T. D. Q. C. V. id eſt, *Anne tu dicis, qui contra vindicaveris?* Et veriſimile eſt hoc, vel ſimili formula, ut in re ſolemni uſum fuiſſe. OISEL.

72. *An contra vindicet*] Nec enim ſatis erat priſcis temporibus poſſeſſorem in rei vindicatione conteſtanda negare intentionem actoris, ſed præterea debebat contra vindicare. Hujus contra vindicationis formulam habes apud Plautum *in Rudente. Act. III. Sc. 1.* HUNC MEUM ESSE DICO. *Tr.* ET EGO ITEM AIO ESSE MEUM. Cui ſimilis illa, quam Cicero Juriſconſultorum ſcientiam inſectans, *pro Murena* profert: FUNDUS SABINUS MEUS EST: IMO MEUS. Et huc reſpicit Juſtinianus §. 2. *Inſt. de action.* cum ait: *Poſſeſſor autem ejus ſe dominum eſſe dicat.* Hoc vero poſterioribus temporibus in deſuetudinem abiit, ita, ut jure, quo nunc utimur, reus, actore non probante intentionem ſuam, abſolvatur, quamvis nihil ipſe præſtiterit, inque ſuo loco poſſeſſio maneat, *l. 4. C. de edend. l. ult. C. de rei vind.* §. 4. *Inſt. de interdict.* IDEM. Leges hæc quoque apud Vinnium *ad §. 1. Inſt. de actionib.*

73. *Aut tacente*] Tacens proprie neque ait, neque negat. Interdum tamen taciturnitas in alteram partem accipitur: & hic quidem tacens eſt pro negante, ut & in *l. 11. §. 4. & 7. D. de interrogationib. in jur. faciend.* Plura peti poſſunt ex Jac. Gothofredo *ad l. 142. D. de R. J.* SCHULTING.

74. *Eam rem addicit*] Tota Prætoris juriſdictio his tribus verbis continebatur, *Do, Dico, Addico.* Dabat judices, dabat bonorum poſſeſſionem: Dicebat jus: Addicebat bona libertatium conſervandarum cauſſa, addicebat res, & jura, quæ in jure cedebantur. ALEAND. Hoc unum eſt ex tribus verbis, quibus omne Prætoris officium continebatur, *Do, Dico, Addico.* Dat Prætor judices: Dicit jus: Addicit, ut hoc loco, in ceſſionibus. Addictionis formula, qua Prætor utebatur, hujuſmodi eſſe potuit. Q. N. H. E. H. P. E. V. A. id eſt, QUANDO NEGAS, HUNC EGO HOMINEM PRAESENTI ET VINDICANTI ADDICO. Vel ſic. Q. N. A. N. N. H. E. H. P. E. V. A. id eſt, QUANDO NEQUE AIS, NEQUE NEGAS, HUNC EGO HOMINEM PRAESENTI ET VINDICANTI ADDICO. OISEL.

75. *Idque legis actio vocatur*] Legis actiones, ſive actus legitimi ſolemnitates erant, quæ inter cives Romanos

EX TITVLO
[76] *De Uſucapionibus.*

[77] Furtum non committitur: furtum enim [78] ſine affectu furandi non committitur.

§. I. *[79] Fundi quoque alieni poteſt aliquis ſine vi [80] nanciſci poſſeſſionem, quæ vel*

manos fiebant, adhibitis quibusdam ſymbolis, apud Prætorem, aut quemvis magiſtratum majorem, qui tribunal haberet, aut ſaltem legis actionem: nam quidam actus legitimi tribunal non requirebant, quidam nec magiſtratum. Erant autem actus legitimi mancipatio, in jure ceſſio, adoptio, emancipatio, manumiſſio, teſtamentum, reſignatio tabularum, aditio hereditatis, repudiatio hereditatis, nuptiæ, divortium, acceptilatio, optio, tutoris in jure datio, poſtulatio judicii recuperatorii, & hujusmodi, de quibus alii locuti ſunt, præſertim Pet. Faber *Semeſtr. lib. 11.* ALEAND. Vult Cajus, ceſſionem in jure ad legis actiones pertinere, ſive ad actus jurisdictionis, & quidem voluntariæ; de quibus ſolis id nomen poſtea cœpit uſurpari. Actus legitimi vero extra jus quoque fiunt: nec ad jurisdictionem magiſtratuum pertinent; niſi forte tutoris datio, quæ cum aliis enumeratur in *l. 77. D. de R. J.* ſed & hæc jurisdictionis non eſt, *l. 6. §. 2. D. de tutel.* antiqua, videlicet, & anguſta ſignificatione. Poſtea enim & hanc jurisdictioni attribuerunt, *l. 3. D. de poſtuland. l. 3 §. 5. D. judicat. ſolvi l. 2. C. de offic. ej. qui vic. alic. judic. vel Præſid. obtin.* SCHVLTING.

76. *De Uſucapionibus*] Facile Aleandro accedo, fragmentum hoc ad titulum *de Uſucapionibus* referenti: quamvis numerum titulo non appoſuerim, pro meo more. Miror ab Oiſelio hoc plane eſſe omiſſum. ID.

77. *Furtum non committitur, &c.*] Habetur in *l. 37. D. de uſurp. & uſucap.* Porro recte hoc loco de uſucapione tractatur, quæ & ipſa legitimi, ſeu civilis dominii adeptio eſt, tam rerum mancipi, quam nec mancipi, ut ait Ulpianus *in fragm. tit. 19.* Utique quum res aliqua neque mancipata eſſet, neque in jure ceſſa, non ante in pleno adquirentis dominio erat, quam ſi ab eo res mobilis anno, immobilis biennio poſſeſſa foret, ut idem Ulpianus *ibid.* affirmat; & Boetius ſignificat eo loco *Topic. At ſi ea res, quæ mancipi eſt, nulla ſolemnitate interpoſita tradatur, abalienari non poterit, niſi ab eo, cui traditur, uſucapiatur.* & Horatius *libro 11. epiſt. ult.*

Quædam (ſi credis conſultis) mancipat uſus.

Tam igitur res mancipi uſucapiebantur, quam nec mancipi: at mancipi tam mobiles, quam immobiles: nec mancipi ſolum mobiles. Immobiles res mancipi ſunt prædia in Italico ſolo, & ea, quæ Italici juris ſunt, de quibus Ulpianus in *l. 1.* Cajus *in l. pen.* Paulus in *l. ult. D. de cenſ.* Immobiles res nec mancipi ſunt prædia provincialia, quæ vectigalia quoque dicuntur: atque hæc uſucapi non poterant, *l. cum ſponſus, 12. §. in vectigalibus, D. de Public. in rem act.* At Juſtinianus, quum aboleviſſet differentiam rerum mancipi, & nec mancipi, traxit quoque uſucapionem ad prædia provincialia, *l. uni. C. de uſucap. transf.* eademque omnino exæquavit, ſtatuens, ut triennii poſſeſſio rerum mobilium uſucapionem faceret, immobilium vero decennii inter præſentes, vicennii inter abſentes: quod etiam teſtatur *in §. 1. Inſt. de uſuc.* ALEAND.

77. * *Furtum non committitur.*] Caput hujus ſententiæ Triboniani gladio amputatum eſt. Pendet vero ab anteced. lege, qua idem Cajus ex *lib. 11. Aureorum* dicit, ſi quis uſumfructum ancillæ habens partum ejusdem alienaverit, credens in fructu eſſe, furtum non facere, quia hoc caſu *furtum non committitur*, quæ Juſtinianus tranſtulit in *§. item ſi is, Inſt. hoc. tit.* IDEM.

78. *Sine affectu furandi*] In furtis enim affectus conſiderandus eſt. Qui re commodata, aut depoſita uſus eſt aliter, atque accepit, furti tenetur, quod ex Bruto, & Scævola comprobat Agellius *lib. VII. c. 15.* qua tamen in re ſecundum affectum aliter, atque aliter ſtatuendum eſt; nam ſi exiſtimavit, ſe non invito domino id facere, etiamſi invito fecerit, furtum non committit, *l. inter omnes, 47. §. recte. l. qui re, 78. D. de furt. §. placuit, Inſtit. de obligat. quæ ex delict. naſc.* IDEM. D. Gothofredus Cajo opponit Pomponium *l. 77. D. de furt.* ubi qui ſaccum cum pecunia ſubripit, etiam ſacci nomine furti teneri dicitur, quamvis illi non fuerit animus ſacci ſubripiendi: verum nihil illic innuitur aliud, quam illum furem non tam de ſacco, quam de pecunia auferenda, cogitare, quæ ſola pretium ſacco ponit. Seneca *epiſtol.* LXXXVII. *Fiſcus tanti eſt, quantum habet: imo in acceſſionem ejus venit, quod habet. Quis pleno ſacculo ullum pretium ponit, niſi quod pecuniæ in eo poſitæ numerus efficit?* Atque hoc ſenſu videri poteſt fur ſacci furtum non facere: re vera tamen, ut pecuniam habeat, ſaccum quoque auferre vult, adeoque & illius fur eſt. Non raro quæ inter ſe opponit D. Gothofredus, plane non ſunt pugnantia. SCHVLTING.

79. *Fundi quoque*] Quod expeditius procedere, quam mobilium rerum ait Juſtinianus, *§. quod autem, Inſtit. hoc tit.* ALEAND.

80. *Nanciſci poſſeſſionem*] Ipſe tamen uſucapere nequit, quia in mala fide eſt, quum intelligat, alienum ſe fundum occupaſſe. Sed ſi alii bona fide accipienti tradiderit, procedit uſucapio, quia neque furtivum, neque vi poſſeſſum acceperit, ideoque res vitio vacat, *lege ſubſequenti, & d. §. quod autem, Inſtit. hoc tit.* Requiritur itaque juſta cauſa, ſeu juſtus titulus, & bona fides, quæ ſi ab initio fuerit, jure civili ſatis eſt, etiamſi poſtea inter uſucapionem ſciatur, rem eſſe alienam, *l. un.*

vel ex negligentia domini vacet, vel quia dominus ſine ſucceſſore deceſſerit, vel longo tempore aſuerit. L. XXXVII, D. DE USURPATIONIB. ET USUCAPIONIB.]

§. 7. Adquiritur autem nobis non ſolum per noſmetipſos, [81] ſed & per eos, qui in poteſtate noſtra ſunt, [82] ſicut filii, vel ſervi: quia quidquid his a qualibet perſona donatum, vel venditum fuerit, [83] aut heredes fuerint inſtituti, [84] id patribus, & dominis ſine aliqua dubitatione conquiritur: [85] præter eos filios, quibus per leges

[a] *Adquiruntur nobis non ſolum per noſmet ipſos, ſed etiam* [b] *per eos, quos in poteſtate habemus. Item per ſervos, in quibus uſumfructum habemus. Item per homines liberos, & ſervos alienos, quos bona fide poſſidemus: de quibus ſingulis* [c] *diligentius diſpiciamus.* L. X. D. DE ADQUIREND. RER. DOMIN.

§. 1. *Igitur quod ſervi noſtri ex* [d] *tra-*

l. un. C. de uſuc. transf. §. diutina, Inſt. hoc tit. Jure autem Pontificio neceſſe eſt, malam fidem nunquam ſupervenire, *cap. ult. de præſcr.* quo jure utimur. At ſi poſt uſucaptam rem noverit dominus fuiſſe alienam, nunquid reſtituere tenebitur in foro (quod ajunt) conſcientiæ? Hac in re controverſia eſt, interim viderint Theologi. ego me huic pelago in præſentia non committo. Hæc ſatis ſit diſſeruiſſe ad unicum hoc uſucapionum fragmentum. Cætera invidere nobis tempora, invidere barbaræ gentes, invidit Anianus, qui omnia omiſit, quæcunque Gothicis legibus non congruerent. IDEM.

a. *Adquiruntur nobis non ſolum, &c.*] Sumſimus hoc fragmentum ex *l. 10. D. de adq. rer. dom.* ex quo Juſtinianus nonum caput ſecundi libri additis quibusdam confecit, adjecto titulo, quem & nos poſuimus. ID. Nos Anianum hic quoque ſecuti ſumus, qui hæc cum præcedentibus ſub eodem titulo reliquit. Nec Oiſelius titulum hic fecit novum, etſi id ipſum Cajum feciſſe non iverim inficias. SCHVLTING.

81. *Sed & per eos, qui in poteſtate noſtra ſunt*] Bene *in poteſtate noſtra.* ut uno verbo tam filios, quam ſervos comprehenderet. Poteſtatis enim verbum in perſona liberorum patriam poteſtatem; in perſona ſervi dominium ſignificat, *l. 215. D. de V. S.* OISEL.

b. *Per eos, quos in poteſtate habemus.*] Quidam in poteſtate ſunt, quidam in manu, alii in mancipio. In poteſtate ſunt filiifamilias patrum, in manu ſunt uxores virorum, ſic effectæ coemtione aut confarreatione, in mancipio ſunt ſervi dominorum, tamen & poteſtatis nomen ad dominorum in ſervos dominium trahitur. ALEAND.

82. *Sicut filii*] Ex hoc confirmatur, ut monui, omiſſum a Triboniano id, quod de filiis loquutus fuerat Cajus. IDEM. Agit de eo Aleander ad ipſa verba Caji. Ceteroquin validius Aleandro præbent argumentum ea, quæ mox ſequentur apud Anianum; quæque dubio procul non ex alio fonte, quam Inſtitutionibus Caji, petita ſunt; ex quibus in Pandectas Tribonianum illud non retuliſſe, quia jure novo multa circa filiosfamilias quod ad peculia immutata ſunt, non eſt inprobabile. SCHVLTING.

83. *Aut heredes fuerint inſtituti*] Adde ex Cajo, quod hic ab Aniano omiſſum, ſi nempe ſervus juſſu domini hereditatem adierit, ipſi hereditas acquiritur, *l. 10. §. 1. D. de acq. rer. dom.* ſervus enim, niſi juſſu domini, hereditatem adire nequit, ne ſcilicet dominum ignorantem & invitum alieno ære hereditario obligaret, *l. 6. D. de acq. vel omitt. hered.* Juſſus autem præcedere debet, neque ſufficit dominum aditionem ratam habere, *l. 25. §. 4. D. eod.* Eadem & in filio obſervanda, *d. l. 6. D. d. t.* OISEL.

c. *Diligentius diſpiciamus*] Cur ergo de filiisfamilias verbum nullum? an hæc diligentia dicetur? Ut verum fatear, malo peccatum hoc Triboniano adſcribamus, quam Cajo: potuit enim verba Caji juſta fere ex cauſa expunxiſſe, cum jure veteri tractaret Cajus de peculiis filiorum, at ipſe Tribonianus ex Juſtiniani præcepto diverſis regulis ea in re novum ſtatuerit, *§. 1. Inſt. hoc tit.* ALEAND.

84. *Id patribus & dominis ſine aliqua dubitatione conquiritur*] Olim jure patriæ poteſtatis, quicquid liberi in poteſtate conſtituti acquirebant, id omne ad patrem pertinebat, quemadmodum & ad dominos, quicquid ſervis ex quacunque cauſa obveniſſet. Seneca *lib. VII. de Benef. c. 6. Omnia patris ſunt, quæ in liberorum manu ſunt.* Quomodo vero jus illud patris in bonis filii, ex alia itidem cauſa, quam caſtrenſi, vel quaſi caſtrenſi, acquiſitis, lapſu temporis variis Imperatorum, & demum ipſius Juſtiniani, (quæ eſt *l. 6. C. de bon. quæ liber.* ubi in omnibus adventitiis bonis patri tantum uſumfructum concedit) Conſtitutionibus mutatum fuerit, abunde ex iis, quæ ſupra *ad tit. 5. lib. 1.* [*hic tit. 3.*] ubi de patria poteſtate agebamus, diximus, liquere poteſt; unde huic loco lucem mutuabitur quivis voluerit. OISEL.

85. *Præter eos filios*] Filii vivente patre proprium nihil poſſidebant, ut tradit Dionyſius *lib. VIII.* Verum Imperatores, ut adoleſcentes allicerent ad militiam, plenum jus in caſtrenſi peculio iis dederunt, quod Juſtinianus ad quaſi caſtrenſe traxit. ALEAND. Jam ante Juſtinianum nota fuere quaſi caſtrenſia peculia, ſed is jus filiorumfamilias in illis multum auxit, *§. ult. Inſt. de militar. teſtament. l. ult. C. de inofficioſ. teſtament.* SCHVLTING.

85.* *Præter eos filios, quibus per leges caſtrenſe peculium*

leges caſtrenſe peculium habere permiſſum eſt.

ditione nanciſcuntur, [e] *ſive quid ſtipulentur,* [f] *vel ex qualibet alia cauſa adquirunt,* [g] *id nobis adquiritur:* [h] *ipſe enim, qui in poteſtate alterius eſt,* [i] *nihil ſuum habere poteſt. Ideoque ſi heres inſtitutus ſit,* [k] *niſi noſtro juſſu hereditatem adire non poteſt:*

lium habere permiſſum eſt] Jure conſtitutionum filiifamilias omnia, præter caſtrenſe peculium, parentibus acquirebant, *l. 79 D. de acq. hered. l. 10. D. de caſtr. pecul.* Caſtrenſe autem peculium, quod Græci ἰδιόκτητον appellant, eſt, quod filiusfamilias occaſione militiæ ſibi acquiſivit, *l. 4. l. 11. D. de caſtr. pec.* in hoc filiifamilias vice patrumfamilias funguntur, *l. 2. D. de SC. Maced* quod ipſis favore militiæ conceſſum, *l. fin. D. ad SC. Tertull.* Non tamen omnimodo filiifamilias, quaſi patresfamilias in caſtrenſi peculio ſunt, *d. l fin. ad SC. Tertull.* Sed parentes etiam in caſtrenſi peculio filiorumfamilias jus habuiſſe, argumento eſt, quod Ulpianus ſcribit, filiofamilias milite inteſtato mortuo, peculium patri non adimi, *l. 1. §. 22. D. de collation.* Sic Alexander reſcripſit, filiofamilias milite deportato, peculium patri non auferri, *l. 3. C. de bon. proſcript.* quod utique extra quam pater in caſtrenſi peculio jus haberet, ei auferretur, *arg. l. 2. C. de bon. proſcript.* Mæcianus quoque Juriſconſultus tradit, patrem prædio caſtrenſi ſervitutem acquirere poſſe, *l. 18. §. 3. D. de caſtr. pecul.* Ex quo ſatis manifeſtum, patrem plurimum juris in prædio caſtrenſi habere; nemo enim ſine prædio ſervitutem acquirere poteſt, *§. 3. Inſt. de ſervitut.* Denique idem Mæcianus in *d. l. 18. §. 2. D. de caſtr. pecul.* patrem quoad peculium caſtrenſe filiifam. ſimilem eſſe ait ei, cui bonis interdictum eſt; qui quidem dominus eſt rerum ſuarum, ſed durante interdictione de iis diſponere nequit. Eodem modo & pater in peculio caſtrenſi jus habet, ſed de eo diſponere non poteſt, quamdiu filiusfam. privilegio ſuo utitur. Eſt & aliud genus peculii, quod ad exemplum caſtrenſis introductum, & quaſi caſtrenſe, a Græcis οἱονεὶ ἰδιόκτητον dictum; & acquiritur filiofamilias occaſione togatæ, urbanæ, forenſis, literatæ militiæ, in quo pater nihil plus habet juris, ac in peculio caſtrenſi, *§. ult. Inſtit. de milit. teſt.* Peculium profectitium, quod ex re, vel contemplatione patris, in cujus poteſtate eſt, ad filiumfamil. pervenit, totum patri acquiritur; neque id hodie mutatum. Adventitii vero peculii, quo nomine vocantur omnia ea bona, quæ aliunde, quam a patre, filio obveniunt, proprietatem filio in univerſum dedit Juſtinianus Conſtitutione ſua, quæ eſt *l. 6. Cod. de bon. quæ lib.* patri vero ſolum reliquit uſumfructum. Adde, quæ diximus ſupra *ad lib. 1. tit. 5. in fine* [*hic tit. 3.*] OISEL. Jus patris in peculio caſtrenſi, quod is olim habuit, poſtea mutatum eſt: nec is hoc hodie filio inteſtato mortuo occupat jure peculii, ut olim, *l. 2 D. de caſtrenſ. pecul.* ſed id ad heredes filiifamilias pertinet jure communi, *pr. Inſt. quib. non eſt permiſſ. fac. teſtament.* ut docent Bachovius, & qui illum ſecutus eſt, Vinnius *ad d. pr. Inſt.* inter hæc vero, jure peculii heredis, & jure hereditatis, multum eſt diſcriminis, quod plenius docet G. Ranchinus *de ſucceſſionib. ab inteſtat. §. 11. n. 3.* SCHVLTING.

d. *Ex traditione*] Scilicet ſi ex juſta cauſa traditæ res ſint, *Ulpian. in fragm. tit. 19. §. traditio.* Poſſunt etiam mancipio adquirere, ut *eod. tit.* dicitur *§. adquiritur.* ALEAND.

e. *Sive quid ſtipulentur*] Cum *h. l.* non agatur de ſtipulatione ſervorum, quatenus per ſervos noſtros ſtipulata obligatio nobis etiam invitis acquiratur, ut in *l. 53. D. de acq. rer. dom. l. 62. D. de V. O.* ſed per quas perſonas nobis dominium aut poſſeſſio adquiratur, inter quæ multum intereſſe, patet ex *l. 3. D. de obligat. & action.* verba hæc, *ſive quid ſtipulentur* accipienda ſunt, ac ſi diceretur, *ſive quid abs ſe ſtipulatum per traditionem nanciſcantur*, hoc continuo noſtrum fieri. OISEL.

f. *Vel ex qualibet alia cauſa*] Verbi gratia, ex donatione, vel legato, *l. 86. §. 2. D. de legat. 2.* quæ verba ex gloſſa, forſan ab aliquo margini adſcripta, in contextum Juſtiniani irrepſerunt; ea enim nec Theophilus, ut legitima, agnovit. IDEM. Nec etiam in editione Cujacii in *§. 3. Inſt. per quas perſon. cuiq. adquirit.* comparent illa verba, *ſive ex donatione, vel ex legato.*

g *Id nobis adquiritur*] etiam ignorantibus & invitis, *§. item vobis, Inſtit. hoc tit. l. 32. D. de adquir. rer. dom.* etiam vetantibus, *l. ſervus, 62. D. de verb. oblig.* quare etſi prohibuerim alicui, ne cum meo ſervo contrahat, isque contraxerit, & adquiſitum mihi ſit, is habet in me actionem de peculio, *l. ſi quis ſervum, 29. D. de pecul. l. ſi quis mancipiis, 17. §. Proculus, D. de inſtitor. actio.* ALEAND.

h. *Ipſe enim, qui in poteſtate*] Juſtinianus dixit: *ipſe enim ſervus, qui in poteſtate, &c.* nam filiusfamilias ex conſtitutionibus proprium habet peculium caſtrenſe, item quaſi caſtrenſe, & adventitium, quoad proprietatem. Sed & ſervi aliquo caſu videntur quid proprii habere, ut ſi dominus iis legatum alimentorum teſtamento reliquerit, quod officio judicis conſequentur, *l. ſervos. 17. D. de alim. legat.* IDEM.

i. *Nihil ſuum habere poteſt*] Servo, quod alicubi de lege ait Dio Chryſoſt. *orat. LXXV.* οὐδὲν ἴδιον οὐδὲ ἐξαίρετόν ἐστι. Rationem dat Theophylact. *in Evang. l. Joan. c. 17.* ὁ μὲν γὰρ δεσπότης ἔχει πάντα τὰ τοῦ δούλου. Secus in manumiſſis, qui quicquid acquirunt, ſibi acquirunt. Unde Porphyrius περὶ ἀποχ. III. οἱ δέ γε ἐλευθερωθέντες, ἃ πάλαι τοῖς δεσπόταις ὑπηρετοῦντες ἐπόριζον, ταῦτα ἑαυτοῖς πορίζουσιν, οὐκ ἄλλοις. OISEL.

k *Niſi noſtro juſſu*] Qui præcedere debet, non perfectum negotium comprobare: & ſpecialiter conceptus eſſe, non generaliter de omni hereditate, *l. ſi quis, 25. §. juſſum, & ſequ. D. de adquir. hered.* ALEAND.

l. *Here-*

poteſt: & ſi jubentibus nobis adierit, [l] *hereditas nobis adquiritur, perinde ac ſi nos ipſi heredes inſtituti eſſemus. Et his convenienter ſcilicet* [m] *legatum nobis per eundem adquiritur.*

§. 2. [n] *Non ſolum autem proprietas per eos, quos in poteſtate habemus, adquiritur nobis,* [o] *ſed etiam poſſeſſio: cujuſque enim rei poſſeſſionem adepti fuerint, id nos poſſidere videmur. Unde etiam per eorum longam poſſeſſionem* [p] *dominium nobis adquiritur.*

Hi vero ſervi, qui in uſufructu noſtro, & in proprietate alterius ſunt, hoc tantum [86] uſufructuario adquire-

§. 3. De his autem ſervis, in quibus tantum uſumfructum habemus, [q] *ita placuit, ut quidquid ex re noſtra, vel ex* re

l. *Hereditas nobis adquiritur*] Hoc uti certum, ita quatenus factum illud ſpectatur, quis ſit heres, pro tali habendus eſt ſervus ipſe, non dominus, *l. 44. pr. D. de conditionib. & demonſtrationib.* quamvis hereditatis emolumentum ad dominum perveniat, adeoque & fideicommiſſo onerari poſſit, *l. 11. pr. D. de legat. 1. l. 4. D. de legat. 3.* Sed olim a domino legatum relinqui non potuit, *Ulpian. tit. 25. §. 10.* quod poſt legatorum & fideicommiſſorum exæquationem hodie dubio procul fieri poterit. SCHULTING.

m. *Legatum nobis per eundem adquiritur*] Nec ut legatum nobis acquiratur, requiritur juſſus noſter; quemadmodum in hereditate; quippe legatum ſemper lucrum tantum continet, non etiam damnum, ut hereditas, *l. 32. D. mandati.* Ideoque quod Cajus dicit, *his convenienter legatum nobis adquiri,* id non referendum ad id, quod proxime præceſſit, nempe ad hereditatis acquiſitionem, ſed ad id, quod antea dixerat, ex qualibet cauſa nobis etiam invitis acquiri, excepta tantummodo hereditate, *l. 32. D. de acq. rer. dom.* OISEL.

n. *Non ſolum proprietas, ſed etiam poſſeſſio*] Poſſeſſio per ſervum non minus domino, quam proprietas adquiritur, quia poſſeſſio non tantum corporis & facti eſt, ſed etiam juris, ex quo plurimum mutuatur, ut loquitur Papinianus in *l. 49. pr. & §. 1. D. de acq. poſſ.* nam ſi tantummodo res facti foret poſſeſſio, non ad dominum transmitti poſſet, ſed in perſona ſervi ſubſiſteret, *l. 44. D. de cond. & demonſtr. §. 2. Inſtit. de ſtip. ſervor.* Non autem, ut in ceteris rebus, excepta hereditate, poſſeſſio domino invito & ignoranti acquiritur, ſed requiritur voluntas ejus & ſcientia; niſi forſan ſervus poſſeſſionem ex cauſa peculiari nactus fuerit, tum enim & ignoranti domino ea acquiritur, ut diſertis verbis habetur in *l. 1. §. 5. l. 3. §. 12. l. 24. l. 44. §. 1. D. de acq. poſſ.* ubi & ratio diverſitatis indicatur, & inde explicanda *l. 34. §. ult. D. eod.* ubi Ulpianus ait, per ſervum meum ignoranti mihi poſſeſſionem acquirere; nimirum ex cauſa peculiari. IDEM.

o. *Sed etiam poſſeſſio*] Quam etſi corporaliter tantum habeat, domino tamen civilem adquirit, niſi eo ignorante vi poſſideat, *l. 24. D. de adq. poſſ.* ALEAND.

p. *Dominium nobis adquiritur*] Plenum dominium, tam in bonis, quam ex jure Quiritium. nam ſi in rei traditione nec mancipatio, nec in jure ceſſio intervenerat, non ante plenum dominium adquirebatur, quam ſi res mobilis per annum, immobilis per biennium poſſeſſa foret, ut ſuperius docuimus, & inferius quoque dicetur. Apud Juſtinianum hic locus ſic eſt: *Unde etiam per eos uſucapio, vel longi temporis præſcriptio vobis accedit;* ut eſt in meo manuſcr. male in impreſſis, *vel longi temporis poſſeſſio.* IDEM. Nihil in §. 3. *Inſt. per quas perſon. cuiq. adquir.* mutandum eſt contra alios libros: & modus adquirendi per longum tempus vocatur paſſim longi temporis poſſeſſio, etiam in inſcriptione, ſive rubrica, *de uſucapionibus & longi temporis poſſeſſionibus;* ubi ita habere libros veteres ſcribit Cujacius. & ſic *pr. §. 2. §. 7. d. t.* SCHULTING.

q. *Ita placuit, ut quidquid, &c.*] Servus hic duos habet dominos, alium proprietarium, alium uſufructuarium, quamvis proprietarius magis proprie dominus dicatur. Utrique adquirere poteſt; ſi ex re proprietarii, proprietario, ſi ex re uſufructuarii, uſufructuario adquirit; ſi ex induſtria, & operis ſuis, uſufructuario tantum, in hoc enim uſusfructus conſiſtit. nam & ſi operari nolit, cogendus eſt, etenim modica quoque caſtigatio fructuario competit, *l. 23. in fin. D. de uſufruct.* Quum autem quid ex cauſſa lucrativa, aut hereditaria conſequitur, inſpiciendum eſt, an quod donatum legatumve eſt, id contemplatione uſufructuarii factum ſit, quo caſu eidem quærit; ſi vero proprietarii, proprietario; ſin neutrius, ſed ipſius tantummodo ſervi, id pariter proprietario adquiretur, *l. 22. D. de uſufr.* Interdum tamen in pendenti eſt, cui adquirat, ut puta, ſi aliquid emit, & per traditionem accepit, nec dum pretium numeravit, ſed tantummodo pro eo fecit ſatis; nam poſtea numeratio declarabit, cui ſit adquiſita ſtipulatio, *l. 25. §. 1. D. de uſufruct.* ALEAND.

86. *Uſufructuario adquirere poſſunt, quod opere aut manibus ſuis, &c.*] Dixerat Cajus ad uſufructuarium pertinere, quicquid ſervus ex re ejus, vel operis ſuis acquiſiſſet, cui & conſentit Ulpianus *l. 21. D. de uſufr.* Anianus id ſuo more expreſſit; nam ut omittam, quod temere *opus* cum *opera* confundat, cum *opus* proprie

ſit

re poſſunt, quod opere, aut manibus ſuis fecerint, aut de mercedibus operis ſui acceperint. [87] Nam ſi eis aut hereditas, [88] aut legatum dimittatur, aut donationis aliquid conferatur, hoc proprietario domino, non uſufructuario adquiritur.

[r] *operis ſuis adquirant, id nobis adquiratur. ſi quid vero extra eas cauſas* [s] *perſecuti ſint, id ad dominum proprietatis pertinet. Itaque ſi is ſervus heres inſtitutus ſit, legatumve quid, aut ei donatum fuerit,* [t] *non mihi, ſed domino proprietatis adquiritur.*

§. 4. [u] *Idem placet de eo,* [x] *qui nobis bona fide poſſidetur, ſive liber ſit, ſive alienus ſervus: quod enim placuit de uſufructuario, idem probatur etiam de bonæ fidei poſſeſſore. Itaque* [y] *quod* [z] *extra duas cauſas adquiritur, id vel ad ipſum pertinet, ſi liber eſt, vel* [aa] *ad dominum ejus, ſi ſervus eſt.*

§. 5. Sed

ſit *operarum* effectum, ſive quod operando & fabricando effectum relinquitur, *l. 30. §. 3. l. 38. D. locat.* quænam, quæſo, eſt differentia inter *opere, aut manibus ſuis* aliquid acquirere? Numquid operam ſine manibus ſervus præſtare poteſt? ut aliud ſit aliquid *opera*, aliud, *manibus ſuis* aliquid acquirere. Certe ſervus, qui ſit aut ſutor, aut faber, aut pictor, ſi opera ſua aliquid adquirere velit, utique manus ſuas adhibere debet. Ex re fructuarii ſervus ei adquirit, veluti ſi diſpenſator rem aliquam ex nummis fructuarii comparaverit, aut pecuniam fœnori dederit, aut fundum fructuarii locaverit, vel ſimile quid fecerit; quicquid enim inde redit, id ad fructuarium pertinet, *l. 1. C. de rei vind. l. 43. §. ult. D. de acq. rer. dom.* Sed quid ſi dicat ſervus ſe domino proprietario accipere, quod ex re fructuarii ipſi traditur? Numquid proprietario totum acquiret? & videtur quod ſic; cum eadem hic ſit ratio, ac ſi nominatim domino proprietatis ſtipulatus fuerit ex re fructuarii, quo caſu proprietario acquirere, patet ex *l. 25. §. 3. D. de uſufr. & l. 37. §. pen. D. de adq. rer. dom.* Ceterum, quod ita domino proprietatis quæſitum, fructuarius condicere poteſt, *l. pen. D. de ſtip. ſerv.* OISEL.

r. *Operis ſuis*] Quæ ipſæ quodammodo ex re ejus eſſe videntur, cui quis ſervit; ut de homine bona fide poſſeſſo ſcribit Ulpianus *l. 23. pr. D. de adquirend. rer. domin.* SCHULTING.

s. *Perſecuti*] Pro *conſecuti*, quomodo & alios locutos eſſe docet Cujacius *Obſervation. lib. XXIV. cap. 19.* IDEM.

87. *Nam ſi eis aut hereditas, aut legatum, &c*] Idem & traditur in *l. 47. l. 49.* D. *de acq. rer. dom. l. 25. pr.* D. *de acq. hered.* Quod tamen ita accipiendum, niſi ſervus heres inſtitutus ſit, aut ei legatum, donatumve quid ſit contemplatione fructuarii, quo caſu non proprietatis domino, ſed fructuario adquiret, *l. 21. & ſeq.* D. *de uſufr.* idque intelligetur ex re fructuarii, non opera ſua quæſitum, *l. 45. §. ult.* D. *de acquir. hered.* OISEL.

88. *Aut legatum dimittatur*] Verbo *dimittendi* pro eo, quod eſt *relinquere*, ſæpe utitur Anianus. ALEAND. Multa congeſſit talia loca Aleander *ad tit. 7. de fideicommiſſ.*

t. *Non mihi, ſed domino proprietatis*] Quid de ſervo, qui alterius in bonis erat, alterius ex jure Quiritium? Hunc ex omnibus cauſis adquiſiſſe bonitario domino refert Ulpianus in *fragm. tit. 19. §. ſi ſervus.* ALEAND.

u. *Idem placet de eo, &c.*] Reliqua pars eſt *l. 10.* D. *de adquir. rerum dominio.* IDEM.

u.* *Idem placet de eo, qui nobis bona fide poſſidetur*] Qui bona fide mihi ſervit, id, quod ex operis ſuis, aut ex re mea acquirit, ad me pertinere Ariſto ait, *l. 19. D. de acq. rer. dom.* ſcilicet quamdiu eum bona fide poſſidebo; nam ſi ſcire cœpero, eum aut liberum, aut ſervum alienum eſſe, ſtatim per eum acquirere amplius deſino, *l. 23. §. 1. l. 40.* D. *eod.* OISEL.

x. *Qui nobis bona fide poſſidetur*] Cujus poſſeſſor dicitur bona fide dominus, *l. 12. §. ult.* D. *de liberal. cauſ.* ex opinione, ſcilicet, ipſius. SCHULTING.

y. *Quod extra duas cauſſas*] Si ex re bonæ fidei poſſeſſoris, aut ex operis ſuis quæſiverit. ALEAND.

z. *Extra duas cauſas*] Extra has duas cauſas maxime eſt, ſi ex hereditate, legato, aut donatione acquirat, *d. l. 19. l. 54.* D. *de acq. rer. dom.* Idem tamen in bonæ fidei poſſeſſore obſervandum, quod ſupra in uſufructuarii perſona monuimus, niſi quid contemplatione bonæ fidei poſſeſſoris ei relictum, donatumve ſit, *l. 45. §. ult.* D. *de acq. hered.* OISEL.

aa. *Ad dominum ejus*] Cui tamen poſſeſſionem non adquirit hic ſervus ab alio poſſeſſus, *l. 1. §. 6.* D. *de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* civilem ſaltem, adeoque nec jus uſucapiendi, *l. 54. §. ult.* D. *de adquirend. rer. domin.* atque hoc innui a Pomponio in *l. 21. pr.* D. *dict. tit.* putat Cujacius *in Recitationib. ad d. l. 1. §. 6.* Quod tamen aliter ſe habet in ſervo fructuario ab alio poſſeſſo, qui eandem poſſeſſionem fructuario adquirit, *d. l. 1. §. 8.* & in filiofamilias patri adquirente, *l. 4.* D *de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* de qua differentia inter hoſce tractat Bartholomæus Cheſius *Differentiar. jur. lib. 1. c. 99.* SCHULTING.

bb. *Cum*

§. 5. Sed bonæ fidei poſſeſſor, [bb] *cum uſuceperit ſervum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus cauſis per eum ſibi adquirere poteſt. Uſufructuarius vero uſucapere ſervum non poteſt:* [cc] *primum,* [dd] *quia non poſſidet, ſed habet jus utendi fruendi:* [ee] *deinde, quoniam ſcit, ſervum alienum eſſe.* L. X. D. DE ADQVIR. RER. DOMIN.

bb. *Cum uſuceperit ſervum*] Bene *ſervum;* nam liber homo, etſi bona fide poſſeſſus, uſucapi non poteſt. OISEL.

cc. *Primum, quia non poſſidet*] Uſusfructus enim jus eſt, non corpus. at jura non poſſidentur: ſine poſſeſſione autem non procedit uſucapio, quod & ſuperius declaratum eſt. ALEAND.

dd. *Quia non poſſidet*] Hoc non ita accipiendum, quaſi uſufructuarius omnino non poſſideat, ſed quod non poſſideat eo modo, quo uſucapio procedere poſſit. Nam ut aliquis uſucapere poſſit, requiritur, ut rem bona fide animo dominantis, *ψυχῇ δεσπόζοντος,* poſſideat, quæ dicitur civilis poſſeſſio. Græci *ad l. 10. C. de acq. poſſ.* κατὰ δὲ τὰς νόμους νομή ἐςι ψυχῇ δεσπόζοντος κατοχή. Quæ totidem verbis a Gloſſar. Baſilic. Collectoribus exſcripta ſunt, unde & hauſit Harmenopulus *lib. 11. tit. 1.* Ceteroquin fructuarius naturaliter poſſidet, *l. 12. D. de acq. poſſ.* naturaliter rem tenet, *l. 49. D. eod.* & qualiter qualiter eſt in poſſeſſione, *l. 3. §. pen. D. de vi & vi arm.* quod eſt quaſi poſſidere, *l. 23. §. 1. D. ex quib. cauſ. maj.* OISEL.

ee. *Deinde, quia ſcit, ſervum alienum eſſe*] Quod ſciens, ſi poſſideret tanquam dominus, non tanquam fructuarius, in mala fide eſſet, quod officit uſucapioni. Quid de libero homine, qui bona fide poſſidetur? Et certum eſt, hunc non poſſe uſucapi, ſicut nec rem ſacram, vel religioſam, vel publicam, *l. 9. D. de uſucap. l. ult. C. de long. temp. præſc. §. 2. Inſt. de uſucap.* ALEAND.

TITVLVS II.

[1] *De Teſtamentis.*

[2] Per univerſitatem, hoc eſt, omnia ſimul bona, [3] adquirimus [4] hereditate,

1. *De Teſtamentis*] Ut recte conjunctum caput hoc cum ſuperiori videatur, grave non ſit Juſtiniani verba perlegere in *§. ult. Inſtit. per quas perſ. nob. adquir.* ubi ait, poſt ſingularum rerum adquiſitionem declaratam recte veniri ad modos, quibus per univerſitatem res adquiruntur. Hique ſunt hereditas, bonorum poſſeſſio, adrogatio, addictio bonorum libertatium conſervandarum cauſſa. Anianus duorum tantum mentionem facit. ALEAND.

2. *Per univerſitatem*] Optime Cajus noſter per univerſitatem acquirere interpretatur omnia ſimul bona acquirere, id eſt, res omnes & jus univerſum alterius, non ſeparatim res ſingulas, *fac. l. 62.* D. *de R. J. l. 24.* D. *de V. S.* Et fallitur Vultejus, dum apud Juſtinianum *Inſt. per quas perſ. cuiq. acq. §. ult.* his verbis, *per univerſitatem,* putet titulum acquiſitionis ſignificari, non vero res acquirendas. Nec enim univerſitas eſt titulus, aut modus acquirendi, ſed illud ipſum, quod acquiritur; veluti ſi heres hereditatem ſibi delatam adeundo acquirat. Per univerſitatem autem acquirendi varii olim fuere modi; Cajus noſter hoc loco tres tantummodo recenſet; ſed & alii præterea fuere. A. Contius *lib. 1. Diſput. jur. civil. cap. 12.* eos ſeptem facit. Quales ſunt *hereditatis ſuſceptio, bonorum poſſeſſionis admiſſio, coemptio,* ſive *in manum conventio,* (cum nempe mulier in manum viri convenerat, omnia, quæ mulieris fuerant, viri dotis nomine fiebant. Cicero *in Topic.* & ibi Boetius. vid. & quæ ex Pithœo infra *ad lib. III. tit. 1. de ſucceſſ. ab inteſtato,* adduximus) *adrogatio, libertatum conſervandarum cauſa bonorum addictio, ſucceſſio per bonorum debitoris venditionem, & ea, quæ fiebat per redactionem liberæ mulieris in ſervitutem ex SC. Claudiano.* Nos breviter explicandis modis a Gajo noſtro recenſitis contenti erimus. OISEL.

3. *Acquirimus hereditate*] Hoc eſt, ſuſceptione hereditatis. Hereditas enim ipſa, hoc eſt, jus illud univerſum, quod defuncto, vel in defunctum competebat, acquiritur, ſive illud fiat aditione, ſeu cretione hereditatis, ſeu geritione pro herede, aut immixtione, vel agnitione hereditatis. IDEM. Non dubito, quin tale quid ſcripſerit ipſe Cajus, ac mentionem fecerit non hereditatis tantum, ut hic Anianus facit, ſed ejus adquirendæ: verum Anianus, uti ſolet, verba ejus perverterit. Minus quoque recte modo locutus eſt Aleander: qui duos etiam hic tantum univerſales adquirendi invenit modos, cum tamen tres enumerentur. SCHVLTING.

4. *Hereditate, emtione*] Emtio potius ſingularum rerum, quam univerſitatis adquiſitio eſt. Credo itaque abſque dubio legendum, *hereditatis emtione,* nam Cajum tractaſſe de teſtamento per æs, & libram pro certo habendum eſt, quod iis temporibus in uſu erat, non utique temporibus Aniani, nam imaginariæ illæ ſolemnitates paulatim deſierant ob aliam formam a Prætore introductam, ac demum penitus ſublatæ

M 2 ſunt

tate; [5] emptione, adoptione: quia is, quem adoptaverimus, [6] ſi ſine patre eſt, [7] cum omnibus bonis ſuis ad nos tranſit. [[8] *Si*

ſunt ex conſtitutione Conſtantini, *l. quoniam, 15. C. de teſtam.* Antiquis igitur temporibus qui heres erat, is hereditatis emtor vocabatur, aut potius familiæ emtor: nam familia eadem eſt, quæ hereditas; unde in XII. tabulis, ADGNATVS PROXVMVS FAMILIAM HABETO, *l. pronunciatio, 195. §. 1. D. de verb. ſignif.* & actio familiæ herciſcundæ, hoc eſt, hereditatis dividendæ, de qua titulus eſt in *Pand. & Codice.* Convocatis igitur quinque teſtibus civibus Romanis puberibus, qui claſſici teſtes dicebantur, teſte Feſto *lib. III.* & libripende, mancipatio fiebat, hoc eſt, imaginaria venditio, & emtio. Teſtator enim familiam vendebat, heres emebat ſeſtertio nummo dicis cauſſa interpoſito, additis ſolemnibus verbis. Poſtea teſtator tabulas teſtamenti tenens ita dicebat: *Hæc, uti his tabulis, cæriſve ſcripta ſunt, ita do, ita lego, ita teſtor, itaque vos Quirites teſtimonium perhibetote.* Tunc ſe teſtes ſubſcribebant, & annulo ſignabant. Id quod ab Ulpiano explicatur in *fragm. Regul. tit. 20.* & meminit Agell. *lib. XV. c. 27.* & Juſtinianus in *Inſtit. hoc tit.* Poſtea, quia in diſcrimen poſita erat teſtatoris vita, heres enim, qui familiam emerat, metuens, ne is ſententiam mutaret, inſidias facile ſtruebat, inductum eſt, ut non amplius heres ipſe familiam emeret, ſed alius extraneus, qui heredi ſeorſum in tabulis ſcripto poſt mortem teſtatoris familiam reſtitueret, ut Theophilus refert. isque eſt, quem intelligit Tranquill. *Neron. c. 4. Ex hoc Domitius naſcitur, quem emtorem familiæ, pecuniæque in teſtamento Auguſti fuiſſe mox vulgo notatum eſt.* Plutarchus quoque in *lib. de ſera num. vind.* abſurdum eſſe ſcribit, quod Romani alium relinquerent heredem, alii familiam venderent. Sed hæc, ut diximus, in deſuetudinem abiere, cœpitque & honorario, & civili jure ita teſtamentum condi, ut uno eodemque tempore adhibiti ſeptem teſtes ſubſcriptiones, & ſignacula teſtamento imponerent. Ipſe autem teſtator, aut teſtes manu propria nomen heredis exprimerent ex Juſtiniani conſtitutione, *§. ſed his omnibus, Inſtit. hoc tit. l. jubemus, 29. C. eod.* quod poſtea remiſit *Nov. CXIX.* quo jure hodie utimur. At in Eccleſiaſtico dominio duo, aut tres teſtes ſufficiunt, *c. cum eſſes, &c. c. ſeq. ex. de teſta.* Venetiis autem etiam holographum teſtamentum valet abſque teſtibus, ſi tamen poſt teſtatoris mortem auctoritate magiſtratus confirmetur, quod *relevare* dicunt. idque manaſſe videtur ex Novella Conſtit. Theodoſ. & Valent. *tit. 4.* & ex Wiſigothorum legibus *lib. II. tit. 5. c. 6.* quæ apud cæteros non obtinuere. Eſt & teſtamentum nuncupativum, eſt & militare, de quibus in Juſtiniani Inſtit. & alibi. ALEAND.

5. *Emptione*] Putat Contius hic legendum *coemptione*, & intelligendum de mulieris in manum viri conventione, quæ & erat acquirendi per univerſitatem modus, idque rationem juris omnino ſuadere. Sed, ut verum fatear, poterat Vir ſuæ ætatis doctiſſimus correctione hac ſuperſediſſe; nec enim ullam rationem video, qua contra omnium codd. fidem lectio ſuo ſenſu & numeris conſtans temere mutari debeat. Atqui ego Cajum omnino *emptione* ſcripſiſſe contenderim, ſed & haud dubie addidiſſe, *bonorum*; quod a compilatore Aniano, qui dum brevis eſſe ſtudet, obſcurus fit, prætermiſſum. Per *emptionem* itaque hoc loco intelligendum *ſucceſſionem*, quæ fiebat *per bonorum emptionem*; quam & olim inter acquirendi per univerſitatem modos obtinuiſſe, poſtea vero una cum ordinariis judiciis ſublatam fuiſſe, ex Juſtiniani Inſtitutis neminem fugit. Quomodo autem hæc bonorum emptio & venditio fieri ſolebat, late a Theophilo *lib. III. tit. 12.* explicatur. Ejus vero hæc ſumma. Debitore ob grande æs alienum conflatum latitante, neque, qui eum defenderet, exiſtente, creditores Prætorem adibant, a quo bonorum debitoris poſſeſſione impetrata, ad certum dierum ſpatium ea poſſidebant. Quibus elapſis itidem ex permiſſione Prætoris, Magiſter creabatur, ad bona diſtrahenda. Hic in celeberrimis quibusque urbis locis bonorum proſcriptionem faciebat. Ac tum poſt paucos dies Prætor rurſus adibatur, ut creditoribus permitteret legem bonorum vendendorum facere. Hac vero lege, ſi forte debitoris bona ad integra debita præſtanda non ſufficere putabantur, creditores proponebant, ſe partem debiti remittere paratos, ut tanto facilius emptorem invenirent. Poſtea Magiſter ſtatuto tempore ad venditionem procedebat, ac emptori patrimonium debitoris addicebat. Hic vero bonorum emptor dicebatur, actionesque omnes, quæ ei, vel in eum, cujus bona emerat, competebant, nanciſcebatur, ac creditoribus vel in ſolidum, vel prout ex lege cum eis conveniſſet, ſatisfacere tenebatur. Add. Cicer. *Orat. pro Quinctio, & Epiſt. 1. lib. VI. ad Attic.* OISEL. Hæc longe præſtant illis, quæ commendatus eſt hic Aleander, qui emptionem intelligit familiæ, quæ olim in condendis teſtamentis adhibita fuit; ac verba Caji emendat, ſed fruſtra. Familiæ emptio non fuit verus adquirendi modus, nec per illam emptori, ſive extraneus eſſet, ſive ipſe heres inſtitutus, hereditas adquiſita fuit, vel verum aliquod jus collatum: at poſt mortem demum teſtatoris hereditas ipſius adquiri potuit. Emptio vero bonorum debitoris obærati vere modus fuit ſpecialis adquirendi per univerſitatem; cujus mentio fit, ut antiquati ab Imperatore *tit. Inſt. de ſucceſſionib. ſublat. quæ fieb. per bonor. vendition. &c.* qui etiam poſt mortem debitoris locum habuit: eoque pertinet reſponſum Pauli *l. 91.* D. *de adquirend. vel omittend. hereditat.* quod (ut obiter hoc notem) non recte accipitur de emptione rei ſpecialis facta a filio, qui paternis bonis ſe abſtinuit. Revera pertinet illud ad emptionem omnium bonorum jam ſub Juſtiniano non uſitatam, uti & alia Pandectarum loca ad eandem pertinent. Videndus de loco Pauli Cujacius *Obſervation. lib. XXVI. cap. 15.* SCHULTING. ¶ vid. Add.

6. *Si ſine patre eſt*] Sine patre civili, nam emancipatus filius, quamvis patrem habebat, transfert ſua bona

[[8] *Si quæramus, an valeat teſtamentum,* [9] *inprimis animadvertere debemus,* [10] *an is, qui fecerit teſtamentum,* [11] *habuerit teſtamenti factionem: deinde ſi habuerit, requiremus,* [12] *an* [13] *ſecundum regulas juris civilis teſtatus ſit.* L. IV. D. QVI TESTAMENT. FACER. POSS.]

§. 1. Id quoque ſtatutum eſt, quod non omnibus liceat facere teſtamentum: ſicut hi ſunt, [14] qui ſui juris non ſunt, [15] & alieno juri ſubjecti ſunt, [16] hoc eſt, filii, tam ex nobis nati, quam adoptivi.

§. 2.

bona in adoptantem. ALEAND. Loquitur hic Anianus ſuo more, de quo dictum *ad lib. I. tit. 5. §. 1.* qui & adoptionem videtur poſuiſſe, cum Cajus ſcripſiſſet de adrogatione, uti & Imperator in Inſtitutionibus loquitur. SCHVLTING.

7. *Cum omnibus bonis ſuis*] Si tamen impubes adrogetur, ſatisdatio ab adrogatore dari ſolet reſtituendi bona pupilli, ſi intra pubertatem deceſſerit, illis, qui ſi adoptio facta non eſſet, ad ſucceſſionem ejus venturi eſſent, *l. 17. in fin. cum l. ſeq. D. de adopt. §. cum autem, Inſtit. eod.* ALEAND.

7. * *Cum omnibus bonis ſuis ad nos tranſit*] Si paterfamilias ſe in adoptionem dederit, omnia, quæ ejus fuerint, acquiri poſſunt, & tacito jure ad eum transeunt, qui adoptavit, *l. 15. D. de adopt.* ſive, ut eſt in *l. pen. §. 2. D. de bon. poſſ. ſec. tabul.* cum capite fortunas quoque ſuas in familiam & domum adrogatoris transfert: adeo ut & actiones & nomina tranſeant ſine ulla ceſſione, *§. 1. Inſt. de acq. per adrog.* Sed & poſſeſſio adrogatori acquiritur, *l. 16. D. de precar.* Adrogatus enim ſtatim miniſterio ſuo eum poſſeſſorem facit, *arg. l. 18. D. de acq. poſſ.* Ac olim quidem omnia pleno jure adrogatori acquirebantur. Juſtinianus vero ad ſimilitudinem naturalium parentum, quos tantummodo uſumfructum in iis bonis, quæ liberis extrinſecus obveniunt, habere voluit, & adoptivis patribus uſumfructum tantummodo conceſſit, *§. 2. Inſtit. de acq. per arrog.* OISEL. Adquiſitionem poſſeſſionis rerum, quas poſſidebat adrogatus, adrogatori adquiri tantum adrogati miniſterio, quod tantum in facto conſiſtit, non eſt veriſimile. Id ſolummodo de extraneis perſonis verum eſt, ac de illis quoque agitur in *l. 18. pr. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* per adrogatum potius eo modo poſſeſſio adquiritur adroganti, quo patri per liberos in poteſtate, & domino per ſervos, jure ipſius poteſtatis. Et hi adquirunt poſſeſſionem etiam ignorantibus, *l. 1 §. 5. l. 4. l. 24. D. d. t.* ac quaſi ipſi domini poſſiderent, *l. 10. §. 2. D. de adquirend. rer. domin. §. 3. Inſt. per quas perſon. cuiq. adquirit.* & quidem illorum animo & corpore, *l. 3. §. 12. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* extranei vero miniſterio ſuo tantum volentibus, *l. 53. D. de adquirend. rer. domin.* SCHVLTING.

8. *Si quæramus, &c.*] Inſunt hæc verba Caji in *l. 4. D. qui teſtam. fac. poſſ.* ALEAND.

9. *In primis animadvertere*] Hunc ordinem ſemper ſequutus eſt Cajus, ut prius de perſonis diſſerat, quam de rebus. Itaque primo libro de perſonis, ſecundo de rebus tractat. atque in hoc articulo innuit, prius inquirendum eſſe, quis fecerit teſtamentum, deinde quo modo fecerit. male Juſtinianus, qui id in ſuis Inſtitutionibus non ſervavit. IDEM.

10. *An habuerit teſtamenti factionem*] Hoc eſt, an omnes conditiones, quæ, ut teſtamentum jure valeat, deſiderantur, in eo reperiantur, veluti an fuerit civis Romanus, an ſui juris, an legitimæ ætatis, ſanæ mentis, &c. Vid. *titt. D. & C. qui teſt. fac. poſſ.* OISEL.

11. *Habuerit teſtamenti factionem*] Teſtamenti factio dupliciter accipitur. Dicimus enim habere teſtamenti factionem, tam qui teſtamentum facere poteſt, quam qui non poteſt, ſed heres in teſtamento ſcribi poteſt, ut filiusfamilias, & ſervus. qua de re multa diſſerit Bartholus *ad l. ſi filiusfamilias, D. qui teſtam. fac. poſſ.* Hoc loco teſtamenti factio ſumitur in activa ſignificatione. qui vero ſint, qui hanc factionem non habeant, dicetur inferius in Epitome. ALEAND,

12. *An ſecundum regulas juris civilis teſtatus fuerit*] Hoc eſt, an omnia obſervaverit, quæ jure civili ad teſtamenti valorem requiruntur, veluti, an teſtamentum uno contextu perfectum, an teſtes claſſici adhibiti, item, an legitimus teſtium numerus, an ad id ſpecialiter convocati, an unusquisque teſtium teſtamentum per ſcripturam ordinatum ſignaverit, an filius in teſtamento patris aut heres inſtitutus ſit, aut nominatim exheredatus, &c. Viſum fuit hæc Gaji verba hic inſerere, ut §. 1. locum obtinerent. OISEL. Nos vulgarem paragraphorum numerum retinuimus, uti ſolemus.

13. *Secundum regulas juris*] Debet, qui teſtamentum condit, ſolemnitates adhibere, quæ ad id inſtitutæ ſunt, alioquin teſtamentum non erit. Quintil. *declam.* CCCVIII. *Non dixerim teſtamentum, cui libripens, & emtor familiæ, & cætera juri neceſſaria deerunt.* Quapropter definiunt teſtamentum, eſſe juſtam voluntatis ſententiam, &c. *l. 1. D. hoc tit.* juſtam, hoc eſt, ſecundum regulas juris. Quæ ſint hæ ſolemnitates paulo ſuperius expoſuimus, quas & Accurſius hic enumerare pergit. Conſtat vero magnam, exactamque curam, & diligentiam hac in re adhibitam, ut vix quisquam ſine Juriſperito teſtamentum facere auderet, quam nimiam, & miſeram diligentiam vocavit teſtator in *l. Lucius, 88. in fin. D. de legat. 2.* Videndus Seneca *lib. IV. de Benef. c. 11.* Præterea nemo poteſt in teſtamento ſuo cavere, ne leges in ſuo teſtamento locum habeant, *l. 55. D. de leg. 1.* multæ fuere leges teſtamentariæ, Caninia, Furia, Cornelia, Falcidia, Velleia, Voconia, Papia, Viceſima. quare Falcidia in teſtamento prohiberi non poterat, *l. 15. §. 1. D. ad*

leg.

§. 2. Item teſtamenta facere non poſſunt [17] impuberes, [18] id eſt, [19] minores XIV. annorum, aut puellæ XII.

§. 3.

leg. Falc. Hodie tamen poteſt ex conſtitutione Juſtiniani *de hered. & Falc. cap. 2. ad fin.* ſive expreſſe facta ſit prohibitio, ſeu tacite: quod memini ex te didiciſſe, M. Antoni Otheli, Præceptor amantiſſime. ALEAND.

14. *Qui ſui juris non ſunt*] Filiifamilias teſtamentum condere nequeunt, *l. 6. D. qui teſt. fac. poſſ. l. pen. C. eod.* quia nihil ſuum habent, ut de eo teſtari poſſint, ut ait Ulpianus *in fragm. tit. 20.* Hodie vero etſi aliquid ſuum habere poſſint, tamen id non pleno jure tanquam patresfamilias habent; ideoque de iis diſponere teſtamento nequeunt; ac ne de illis quidem, quorum uſumfructum pater non habet, *l. ult. §. 5. C. de bon. quæ lib. junct. l. pen. C. qui teſt. fac. poſſ.* Libera tamen de hujuſmodi bonis adventitiis inter vivos diſponendi filiofam. majori XXV. annis facultas conceſſa, *Nov. CXVII. c. 1. §. 1.* Solis autem filiisfam. qui caſtrenſe, vel quaſi caſtrenſe peculium habent, quoniam in iis patrumfamilias loco habentur, teſtari permiſſum, *pr. Inſt. quib. non eſt perm. fac. teſt.* Unde Juvenalis *Satyra XVI.*

Solis præterea teſtandi militibus jus
Vivo patre datur, &c.

Et notum eſt illud ex leg. XII. tabul. PATERFAMILIAS VTI LEGASSIT SVPER FAMILIA PECVNIAVE SVA, ITA IVS ESTO. Ubi teſtandi facultas nominatim patrifamilias tribuitur. OISEL.

15. *Et alieno juri ſubjecti ſunt*] Satis fuit dicere, qui ſui juris non ſunt: hos enim neceſſe eſt alieno juri ſubjectos eſſe. ALEAND.

16. *Hoc eſt filii, tam ex nobis, &c.*] Magna eſt altercatio, cur filiusfamilias teſtari non poſſit, etiamſi pater permittat, *l. 6. D. hoc tit.* at eo permittente donare cauſa mortis poſſit, *l. tamis, 25. D. de donat. cau. mort.* Filiusfamilias teſtamentum facere non poteſt, quod nihil ſuum habet, ut teſtari de eo poſſit, inquit Ulpianus *in fragm. tit. 20.* Sed Imperatores, Auguſtus, Nerva, Trajanus, & Hadrianus conſtituere, ut de peculio caſtrenſi teſtamentum poſſet facere, *§. 1. Inſtit. quib. non eſt perm. fac. teſt.* quod Juſtinianus traxit ad quaſi caſtrenſe, *l. ult. C. de inoff. teſtam.* quod ii habent, qui ſalaria percipiunt publica. nam falſum eſt, quod Jaſon, & Salicetus, cæterique putarunt, omnia, quæ litterarum cauſſa adquiruntur, ſub quaſi caſtrenſis peculii nomen venire. At certe filiusfamilias in eo peculio vice patrisfamilias fungitur, *l. 6. in fine D. de injuſt. rupt. & irrit. fact. teſtam. l. 2. D. ad SC. Maced.* alioquin verbis legis XII. tabularum repellitur, quæ ait: PATERFAMILIAS VTI LEGASSIT SVPER PECVNIA, &c. nam de patrefamilias hoc tantum cavit, non item de filiofamilias. Mulieres antiquitus facere teſtamentum non poterant ſine tutoris auctoritate, quia erant in perpetua tutela, *Ulpian. in fragm. tit. 20. §. pen.* quæ vero in manum viri convenerat, teſtamentum etiam nullo auctore condere poterat. quod elicitur ex verbis M. Tullii, *in Topic.* ubi ait: *Si ea mulier teſtamentum fecerit, quæ ſe capite nunquam diminuit, non videtur ex edicto Prætoris ſecundum eas tabulas poſſeſſio dari, &c.* ait enim non valere teſtamentum ejus, quæ capite ſe nunquam diminuit, hoc eſt, quæ in manum viri non convenit, nam ea teſtari poteſt ſine alterius auctoritate. Boetius ſic habet: *Mulieres vero antiquo jure tutela perpetua continebat. Recedebant vero a tutoris poteſtate, quæ in manum viri conveniſſent. itaque fiebat eis prioris ſtatus permutatio: & erat capite diminuta, quæ viri conveniſſet in manum. Quædam igitur, quæ ſe nunquam capite diminuiſſet, id eſt, quæ in manum viri minime conveniſſet, ſi non tutoris auctoritate teſtamentum fecit, quæritur, an ſecundum ejus tabulas ex edicto Prætoris debeat dari poſſeſſio, &c.* Cur vero hæc, quæ alieni quodammodo juris eſſet, & marito tanquam filia, teſtari poterat? nulla credo alia de cauſa, quam quod materfamilias eſſet, idque oſtendit Cicero *in Topicis,* ubi ait: *Si ita Fabiæ pecunia legata eſt a viro, ſi ea uxor materfamilias eſſet: ſi ea in manum viri non convenerat, nihil debetur. Genus eſt enim uxor, ejus duæ formæ, una matrumfamilias, hæ ſunt, quæ in manum viri convenerunt, altera earum, quæ tantummodo uxores habentur.* Quod ibidem explanat Boetius, & confirmat Agellius *lib. XVIII. c. 6.* Quod igitur de patrefamilias ſtatuit lex XII. tabul. id ad matremfamilias trahendum fuit. Cæterum quod ad patris bona attinet, ut ea filiusfamilias poſſet mortis cauſa donare, mirum non eſt, quia pater per filium donare cenſetur; nam qui per alium facit, per ſe ipſum videtur facere, ut juris regula eſt. Teſtari vero per filium non poteſt, quum teſtamentum foret actus legitimus, qui neque diem recipit, neque conditionem, neque fit per interpoſitam perſonam, quod acute obſervavit, & diſcuſſit Petrus Faber *Semeſtr. lib. II. c. 23.* IDEM. De peculio quaſi caſtrenſi non primus Juſtinianus filiisfamilias teſtari permiſit, uti hic ſcribit Aleander: ſed id jam ante ipſum erat permiſſum quibusdam, qui nempe erant in eminenti dignitate: ſed id ipſe omnibus, qui quaſi caſtrenſia haberent peculia, conceſſit, §. *ult. Inſt. de militar. teſtament. l. ult. C. de inofficioſ. teſtament.* De progreſſu hujus peculii quædam notavit V. C. Jac. Gothofredus *ad l. 3. Cod. Theod. de poſtuland.* Quod de mulieribus, quæ in viri convenerant manum, exiſtimat Vir Eruditus, illas teſtari potuiſſe etiam nullo auctore, quo pacto verum eſſe poſſit non video. Non erant quidem hæ in tutela amplius, utpote filiæfamilias, & deminutæ capite, ut conſtat ex Ulpiano *tit. 11. §. 13.* verum quo pacto filiafamilias potuit teſtamentum facere? certe id repugnat regulis certiſſimi juris. de quo etiam ad Ulpianum plura dicemus *dict. tit. §. 27.* Quod mortis cauſa donare poſſit filiusfamilias, non eſt mirum, cum illa donatio non ita jure publico regatur, ut teſtamentum regitur, *l. 3. D. qui teſtam. fac. poſſ.* SCHULTING.

17. *Impuberes*] Impubes, licet ſui juris ſit, teſtamentum facere non poteſt: quoniam nondum plenum judicium animi habet, Ulpian. *fragm. tit. 20.* quoniam nondum

§. 3. Item & hi, qui [20] furioſi, id eſt, mente inſani fuerint, non poſſunt facere teſtamenta. Sed hi, qui inſani ſunt, ſi intervalla ipſius inſaniæ habent, [21] per intervalla, quibus ſani ſunt, poſſunt facere teſtamenta.

nondum ſtabilem mentem adeptus eſt, ut eſt in *l. ult. C. de teſt. mil. vid. l. 5. D. qui teſt. facer. poſſ.* OISEL.

18. *Id eſt minores XIV. annorum.* Hæc Proculeianorum ſententia videtur ſemper fuiſſe magis recepta, ut pubertas ex numero quatuordecim annorum conſtitueretur. nam quamvis Sabiniani adfirmarent, quosdam etiam poſt quindecim, & ſedecim annos adhuc eſſe impuberes, quod & hodie videre poſſumus, tamen ſtatuenda erat certa regula: nullaque melior fuit, quam hæc Proculeianorum, nam plerique maſculi quarto decimo, fœminæ duodecimo anno pubem emittunt: nam ad ea potius debet aptari jus, quæ & frequenter, & facile, quam quæ perraro eveniunt, *l. 5. D. de legibus.* itaque hanc opinionem potius receptam fuiſſe videtur teſtari Macrobius *lib. 1. in Som. Scip.* ſic inquiens: *Poſt annos autem bis ſeptem ipſa ætatis neceſſitate pubeſcit: tunc enim moveri incipit vis generationis in maſculis, & purgatio fœminarum. ideo & tutela puerili, quaſi virile jam robur abſolvitur: de qua tamen fœminæ propter votorum feſtinationem maturius biennio legibus liberantur.* Idemque clarius *lib. VII. Saturnal. c. 6. Quum calor ſemper generationis cauſſa ſit, fœminæ ideo celerius, quam pueri, fiunt idoneæ ad generandum, quia calent amplius. nam & ſecundum jura publica duodecimus annus in fœmina, & quartus decimus in puero definivit pubertatis ætatem.* & meminit Tertullianus aliquot locis. Atque hanc pubertatis definitionem comprobatam a Juſtiniano diximus *libro primo ad c. 9.* [*hic tit. 6.*] Ante eam igitur ætatem teſtamentum facere non licet ob defectum judicii, *l. 5. D. hoc tit. §. præterea, Inſtit. quib. non eſt permiſſ.* Debent autem eam ætatem exceſſiſſe, aut ſaltem compleſſe, *l. qua ætate, 5. D. hoc tit.* Olim pupillis Tribunis militum datum fuit, ut teſtarentur, *l. ult. C. de teſtam. mil.* eam enim dignitatem dedit Auguſtus impuberibus, teſte Sueton. *c. 38.* ex quo intelligitur, *l. 4. C. de teſt. milit.* ALEAND. Auguſtum impuberibus tribunatus legionum dediſſe non dicit Suetonius *Auguſt. c. 38.* ſed eodem tempore, quo virilem togam ſumpſiſſent. Videnda, quæ ad locum illum notarunt Viri Præclari, Iſ. Caſaubonus, & Alb. Rubenius a Cl. Grævio laudatus, qui verba Suetonii leviter emendant. Nihil vero huc facit reſcriptum Alexandri *l. 4. C. de teſtament. milit.* quod non de alia agit ætate, quam illa, quam in manumittentibus requirit lex Ælia Sentia, ſive viginti annorum. SCHVLTING.

19. *Minores XIV. annorum*] Statim enim ac decimum quartum annum, vel fœminæ duodecimum impleverint, placet eos teſtamenti factionem habere, neque curatoris conſenſus in eo requiritur; *d. l. 5. D. d. t. l. 20. §. 1. D. de lib. leg.* OISEL.

20. *Furioſi*] Intellige omnes, qui mente capti ſunt, teſtamentum facere non poſſe, *l. 2. l. 13. in fin. D. de inoff. teſt.* Cum enim mentem non habeant, eis non debet concedi ſapientum hominum jura pertractare, ut eſt in *l. ult. C. de teſt. mil.* Sin tamen furioſus non diurnas, ſed intercapedinatas exacerbationes habeat, ut loquitur Cœlius Aurelianus, ſive, ut Juſtinianus ait, dilucida habeat intervalla, tunc per id tempus, quo furor intermiſſus eſt, teſtamentum jure facere poteſt, *l. 9. C. qui teſt. fac. poſſ.* Requiritur autem ut teſtamentum uno eodemque remiſſionis tempore perficiatur, alioquin ſi furor eum, cœpto quidem, ſed nondum abſoluto teſtamento, iterum invaſerit, nihil actum erit, etiamſi poſtea remiſſo furore id perfecerit, *d. l. 9. C. d. t.* IDEM.

21. *Per intervalla, quibus ſani ſunt, &c.*] Ut tamen, dum dilucidum intervallum durat, teſtamentum inceptum, conſummatumque ſit, *l. furioſum, 9. C. hoc tit.* Sed & plurimi alii ſunt, qui teſtamenta facere non poſſunt, ut ſervi, ſervi pœnæ, deportati, peregrini, obſides, captivi, capitali crimine damnati, de ſtatu ſuo dubitantes, prodigi, quibus bonis interdictum eſt, item qui lege inteſtabiles facti ſunt; ſurdi quoque, & muti, & cæci, niſi quadam adhibita obſervatione. de quibus omnibus diſſerere nimis longum eſſet. Nec Cajus, aut Anianus ulterius trahi ſermonem videtur permittere. ALEAND.

TITVLVS III.

[1] *De Exheredatione liberorum.*

[2] Is,

1. *De exheredatione liberorum*] Exheredatio locum tantummodo habet in ſolis ſuis heredibus; nam, cum eis lege deferatur hereditas, niſi removerentur, ipſo jure heredes exiſterent; quia & vivo adhuc patre quodammodo domini exiſtimantur, ita, ut in iis tantummodo quædam dominii continuatio videatur, *l. 11. D. de lib. & poſt.* OISEL. Lex XII. tabularum proprie ſuis familiam, ſive hereditatem non detulit: ſed credidit, eos ipſo jure heredes eſſe, nec opus eſſe eos vocari: adeoque illorum mentionem fecit tantum obiter, vocando, ſi ſuus heres non exſiſteret, adgnatum proximum, ut indicat fragmentum illius legis prolatum ab Ulpiano *tit. 26.* ubi plura dicemus. Non vero jus hoc, quod filius in poteſtate præteritus patris teſtamentum faceret nullum, ex XII. tabulis fuit, quippe, quæ liberrimam teſtandi patrifamilias dederunt poteſtatem. imo ne Ciceronis quidem tempore id conſtitit, ut intelligi poteſt ex illis, quæ apud ipſum leguntur *lib. 1. de Orator. c. 38.* de quo ipſo quoque notabimus aliquid ad Ulpianum *tit. 22. §. 12.* Aleander titulum

[2]Is, qui filium in poteſtate habet, [3]curam agere debet, ut teſtamentum faciens [4]maſculum filium aut [5]nominatim heredem inſtituat, [6]aut nominatim exheredet. nam ſi maſculum filium in teſtamento præterierit, [7]non valebit [8]teſtamentum.

§. 1.

lum ita concepit, *de Inſtitutione, & exheredatione liberorum*, meliorem, ſcilicet, illo, quem Anianus & Tribonianus poſuerunt. Atque ita illum concipi quidem potuiſſe clarum eſt, uti & in Pandectis eſt titulus *de liberis & poſtumis heredibus inſtituendis vel exheredandis*. Non tamen oportet illos, qui antiquos edunt ſcriptores, pro ſuo arbitratu omnia mutare. Et quis etiam certus nobis erit auctor, ipſum Cajum inſtitutionis mentionem in rubrica feciſſe? id non videtur: & veriſimile eſt, ex eodem fonte Anianum & Tribonianum titulum hauſiſſe. Sic quoque in titulo Codicis *de liberis præteritis vel exheredatis* etiam de inſtitutione quidem agitur, de ea tamen nihil in inſcriptione, ſive titulo. Cujacius quoque monuit quidem, quid ſit rectius, nihil tamen in editione ſua mutavit. & certe, ſi ita liceat quidvis reformare, quo res tandem abibit. SCHULTING.

2. *Is, qui filium in poteſtate habet, &c.*] Hoc capite tam de inſtitutione, quam de exheredatione liberorum agitur, nempe ut teſtamentum valeat præter obſervationes, quæ precedenti capite traditæ ſunt, *l. inter, 30. D. de lib. & poſt.* quare melior eſt titulus, quem poſuimus, quam ille, *de Exheredatione liberorum*, qui apud Anianum, & Juſtinianum viſitur: nam Theophilus poſt hunc titulum *in princ. tit. de hered. inſtituend.* ait. *Poſt traditam de Inſtitutione, & exheredatione liberorum doctrinam, &c.* quod & Cujacius notavit. ALEAND.

3. *Curam agere debet, ut teſtamentum faciens*] Inter cætera enim, quæ ad ordinanda teſtamenta neceſſario deſiderantur, *principale jus eſt* de liberis heredibus inſtituendis, aut exheredandis, ut loquitur Gajus noſter in *l 30. D. de lib. & poſt.* OISEL.

4. *Maſculum*] Abundat hoc verbum hic, & iterum bis ſtatim. Aniano hoc debemus, non Cajo, cujus ipſa verba forte retulit Tribonianus *pr. Inſt. h. t.* SCHULTING.

5. *Nominatim*] Id enim neceſſe eſt, ut inſtitutio, & exheredatio valeat. *l. Titius, 25. D. de lib. & poſt. l. pen. §. videamus, D. de bon. poſſ. contra tab. l. 6. §. ſi inſtitutus, D. ad l. Corn. de falſ. l. 3. D. de injus. rup. & irrit. fact. teſt. l. 1. D. de hered. inſtit. l. 2. C. de lib. præter. l. ult. C. de bon. poſſ. cont. tab.* Nomen igitur filii, & prænomen, & cognomen dicendum eſt, aut etiam unum ex his. ſed & ſufficit, ſi dixerit, *filius meus exheres eſto*, ſi unus ſit filius, aut ſi pepercerit filium dicere, & Seja natum dixerit, aut cum convicio, *non nominandus, non filius meus, latro, gladiator*, & hujusmodi, *l. 1. l. 2. l. 3. D. de lib. & poſt.* dummodo conſtet, de eo loqui; nam *Nomen* (inquit Diomedes *lib. 1. Gram.*) *dicitur, quod unamquamque rem monſtret, ac notet, quaſi notamen;* quare nihil intereſt, nomine demonſtret, an indubitabili ſigno, quod pene nihil a nomine diſtet, *l. quoties, 9. §. ſi quis nomen, D. de hered. inſtit. §. ſi quis in nomine, 29. Inſt. de legat.* ALEAND.

6. *Aut nominatim exheredet*] Filium nominatim vero exheredandum paſſim ex libris noſtris liquet. Nominatim vero exheredatus intelligitur, non ſolum, ſi pater filium ὀνομαστοκλήδην καλεῖ, ſive ἐξ ὀνόματος κυρίου, ſed &, ſi adjecto prænomine, nomine & cognomine eum appellet; quin & nullo adjecto nomine filius recte exheredatur, veluti, ſi pater dixerit ſimpliciter, *Filius meus exheres eſto*, ſi modo unicus ſit; nam ſi plures ſint filii, benigna interpretatione a plerisque reſpondetur nullum exheredatum eſſe, *l. 2. D. de lib. & poſt.* Servius *ad illud Æneid. lib. IV.*

— morientem nomine clamat.

Tractum eſt a jure, inquit, *ubi dicitur nihil intereſſe, utrum quis unum filium habens, dicat: Fili, heres eſto: an, Tite, heres eſto.* Sic & ex ſola demonſtratione, vel definitione nominatim filius exheredatus videtur, ſive id fiat a ſtudiis, aut ab arte, aut ab ætate, aut a colore, ἀπὸ ἐπιτηδεύματος, ἢ ἀπὸ τέχνης, ἢ ἀπὸ ἡλικίας, ἢ ἀπὸ χρώματος, καὶ ἁπλῶς, ut ait Theophilus, πᾶσα φράσις σαφῶς δηλοῦσα τὸ ὑποκείμενον πρόσωπον νομινάτιμ ἐξερεδατιόνα ἀποτελεῖ. Et ita quidem in filiis obſervatum, in cæteris vero liberis, filiabus nempe & ex filio nepotibus, ſufficiebat eos inter cæteros exheredaſſe, *pr. Inſt. de exhered. lib.* Ulpianus *in fragmentis tit. 22. Filius, qui in poteſtate eſt, ſi non inſtituatur heres, nominatim exheredari debet: reliqui ſui heredes utriusque ſexus aut nominatim, aut inter cæteros.* Hoc ſcil. modo, *Titius filius meus heres eſto, cæteri exheredes ſunto.* Sic in teſtamento Remigii apud Flodoardum *Hiſt. Eccleſ. Rem. 1. c. 18. Hæc ita do, ita lego, ita teſtor. Cæteri omnes exheredes eſtote, ſuntote.* Et Gregor. Nazianzenus in ſuo teſtamento: οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἔστωσάν μου ἀποκληρονόμοι. Gloſſæ Baſilicæ τὸ *inter cæteros*, reddunt ἀορίστως, quaſi, qui nullo fine circumſcripti ſunt. Gloſſæ Gr. Lat. vulgo Cyrilli, Ἀορίστως, *ſine fine.* OISEL.

7. *Non valebit teſtamentum*] Ipſo jure, neque enim querela, aut alio facto opus eſt. Verumtamen ſi ſupervivens bonis ſe patris abſtinuit, licet ſubtilitas juris refragari videtur, attamen voluntas teſtatoris ex bono & æquo tuebitur, *l. filio, 17. D. de injus. rup. & irr. fact. teſtam.* ALEAND. Hoc eſt ipſo jure nullum eſt, *l. 30. D. de lib. & poſt. l. 17. D. de injuſt. rupt teſt.* Ulpianus *tit. 22. Ex ſuis heredibus*, inquit, *filius neque heres inſtitutus, neque nominatim exheredatus, non patitur valere teſtamentum.* Cujus enim nulla mentio in teſtamento facta, is omnino *præteritus* dicitur. Gloſſæ juris Baſilic. πρετέριτος, παραληφθεὶς, λαθὼν, παρωχηκώς. Item ἀπόκληρος παῖς, & ἀμνημονευθεὶς (ſic enim leg. & ſententia ſuadet, & jam olim Labbæus monuit) ἐν τῇ διαθήκῃ. OISEL.

8. *Teſtamentum*] Poſt hoc verbum in editione ſua Oiſelius

§. 1. [9] Si vero filiam prӕterierit, [10] non [11] rumpit teſtamentum filia prӕtermiſſa: ſed inter fratres ſuos, legitimo ſtante teſtamento, ſuam, ſicut alii fratres, conſequitur portionem; ſi vero teſtamento extranei heredes ſcripti fuerint, ſtante teſtamento, [12] filia medietatem hereditatis adquirit. [13] Nam ſi facto teſta-

Oiſelius poſuit illa, quӕ leguntur §. *1. Nam ſi facto teſtamento*, uſque ad *non valebit;* quia hӕc ita in Inſtitutionibus Juſtinianeis collocata ſunt. Verum quamvis illud principium majori ex parte ex Cajo deſumptum eſſe nolim negare; quid tamen vetuit, quo minus Cajus demum poſt expoſitum jus, quod obtinebat in filia aliiſque ſuis heredibus prӕteritis, iterum docuerit, quanto major eſſet effectus prӕteritionis filii: & Tribonianus ordinem verborum Caji inverterit? Tribonianus certe nonnulla illic habet ex ſuo: ac etiam ut antiquata refert, quӕ ut uſitatiſſima propoſuerat Cajus. Multa in hac Epitome Aniani erunt nobis mutanda, ſi ad Inſtitutiones Juſtinianeas omnia exigenda erunt. Monentur talia recte, at non protinus tranſponenda ſunt. Et quidquid ſit, Anianum hӕc ita reliquiſſe quis negaverit? Nos ergo illa verba, nec non notam Oiſelii hinc removimus, ſuoque loco collocavimus. SCHVLTING.

9. *Si vero filiam prӕterierit*] Filia ceteriſque per virilem ſexum deſcendentibus, nepote, nepteve ex filio, puta, prӕteritis, teſtamentum olim ſubſiſtebat, nec, quemadmodum in filio prӕterito, ipſo jure nullum erat; ſed hӕ perſonӕ ſcriptis heredibus accreſcebant, & partem hereditatis, ac ſi ipſi heredes ſcripti eſſent, nanciſcebantur. Ac ſuis quidem heredibus in portionem virilem, extraneis vero in dimidiam partem hereditatis adcreſcebant. Quod prӕter Cajum noſtrum *h. l.* & teſtatur Ulpianus *fragm. tit. 22. §. 14.* & Theophilus *lib. 11. tit. 13.* Idque obtinebat ſive ſoli ſui, vel extranei, ſive permixtim ſui cum extraneis inſtituti fuerant. Imo hoc poſteriori caſu filia prӕterita ex accidenti majorem partem hereditatis auferebat, quam ipſe filius, aut filii inſtituti. Finge enim extraneum una cum filio ӕquis partibus heredem inſtitutum. Hic filia prӕterita ſingulis ad dimidiam partem accreſcebat, atque ita ipſa ſola ſemiſſem hereditatis nanciſcebatur. Quod ſi duo filii, & duo extranei heredes ſcripti fuerant, hic filia prӕterita fratribus ad trientem, extraneis ad ſemiſſem accreſcebat, & ſola in quincuncem hereditatis ſuccedebat, cum filiorum ſinguli tantum ſextantem, ſive ambo trientem hereditatis paternӕ haberent. Et hoc eſt quod Paulus dicit *Sentent. lib. III. tit. 4. Filio & extraneo ӕquis partibus heredibus inſtitutis, ſi prӕterita accreſcat, tantum ſuo avocabit, quantum extraneo. Si vero duo ſint filii inſtituti, ſuis tertiam, extraneis dimidiam tollit.* Et hӕc quidem differentia ſexus & gradus liberorum, quemadmodum & natorum & poſtumorum, de quibus mox, olim jure veteri obtinebat. Juſtinianus autem Conſtitutione ſua, quӕ eſt *l. ult. C. de lib. prӕt.* omnem hanc differentiam ſuſtulit, & omnes, ſive mares, ſive fœminas, ſive filios, ſive nepotes, ſive jam natos, ſive adhuc naſcituros, ӕqua lance vel inſtitui, vel nominatim exheredari juſſit. OISEL. Habet talia quoque Vinnius *ad pr. Inſtit. hoc tit.*

10. *Non rumpit teſtamentum filia prӕtermiſſa*] Ut nec nepos, aut neptis, reliquive, teſte Ulpiano *in fragm. tit 22.* quare, & ſi tentabat nullum dicere, non poterat, ſed jure accreſcendi portionem ſuam habebat; ex Prӕtore autem poterat habere contra tabulas bonorum poſſeſſionem in totum; at Impe. Antoninus eam in tantum coarctabat, in quantum jus accreſcendi competebat, *l. ult. C. de lib. prӕt.* Pejoris autem conditionis erat filia prӕterita, quam exheredata: nam ſi prӕterita fuiſſet, alio herede inſtituto, illa dimidium hereditatis accipiebat: quod ſi teſtamento hereditas reſtitui juſſa eſſet, quum retinere quartam ex SC. Trebelliano vellet, non plus, quam ſeſcunciam retinebat. quod ſi exheredata fuiſſet, mota querela inofficioſi, ac reſtituta ex fideicommiſſo hereditate, retinebat quadrantem, quod abſurdum ſuſtulit Juſtinianus, *d. l. ult. C. de lib. prӕter.* ALEAND.

11. *Rumpit*] Inproprie loquitur Anianus, non enim liberorum jam natorum prӕteritio unquam teſtamentum rupit, ſed ab initio fecit, ut eſſet nullum. SCHVLTING.

12. *Filia medietatem hereditatis adquirit*] Filia ſcriptis heredibus adcreſcebat, ſuis quidem heredibus, hoc eſt, fratribus, in partem virilem, extraneis in partem dimidiam, ut confirmant fragmenta Ulpiani *d. tit. 22.* Quid vero, ſi & frater, & extraneus ſcripti ſunt? utrique dimidiam auferet, hoc eſt, ſextantem, ut unuſquiſque trientem habeat. Si vero duo ſunt fratres inſtituti, his tertiam, extraneis dimidiam tollit, *Paul. lib. III. Sent. tit. 4. §. filio.* Sed hӕc, ut diximus, a Juſtiniano ſunt abrogata. ALEAND. Sed an non ſi utrique dimidium abſtulit filia, ſemiſſem debuit habere, non trientem? SCHVLTING.

13. *Nam ſi*] Anianus *nam* ſumit pro *ſed:* ut alibi, *vid. not. ad lib. 1. tit. 2. §. 1:* Oiſelius pro *ſi* edidit *etſi*, contra aliarum editionum fidem, & nulla auctoritate; forte, ut hӕc ita melius reſponderent loco illi, quo ea poſuerat. IDEM.

13.* *Nam etſi facto teſtamento*] Hӕc manu Aniani avulſa ſuo loco reſtituimus. Annexa enim erant iis, quӕ mox de filiӕ prӕteritione ſequuntur, cum omnino huc pertinere, etiamſi ratio non ſuaderet, vel ex ipſo Juſtiniano liquere poſſet. Et eſt conſequens ejus, quod modo prӕceſſerat, teſtamentum nempe, in quo filius prӕteritus, adeo quidem non valere, etiamſi filius vivo adhuc patre deceſſerit; atque hoc propter regulam Catonianam, quӕ ſic definit: *Quӕ inſtitutio inutilis foret, ſi ſtatim poſt teſtamentum factum teſtator deceſſiſſet, ea non debet ideo valere, quia diutius vixerit, l. 1. D. de Reg. Caton. l. pen. D. de R. J.* Et generaliter,

teſtamento, in quo filius maſculus prætermiſſus eſt, evenerit, ut, vivente adhuc patre, filius, qui prætermiſſus eſt, moriatur, ſic quoque, [14] quamlibet filius ille mortuus fuerit, teſtamentum, quod factum eſt, non valebit.

§. 2. [15] Poſtumorum duo genera ſunt: quia [16] Poſtumi appellantur hi, qui

liter, quod initio vitioſum eſt, non poteſt tractu temporis convaleſcere. *l. 29. D. de R. J.* OISEI.

14. *Quamlibet*] Hoc eſt, *quantumvis.* Sæpe ita loqui Anianum, obſervavimus *ad lib. 1. tit. 2. princ.* in edit. Lugd. CIↃIↃLIX. editum eſt *quandolibet.*

14. * *Quamlibet filius ille mortuus fuerit*] *l. ſi filius, 7. D. de lib. & poſt.* ex regula, quæ dicit, ea, quæ ab initio non ſubſiſtunt, ex poſtfacto non convaleſcere, *l. quod initio, 29. D. de regul. jur.* ALEAND.

15. *Poſtumorum duo genera ſunt, &c.*] Poſtumi quaſi poſteriores dicti ſunt, ideoque id nomen ſine adſpiratione ſcribendum, Cujacius notat *lib. III. Obſerv. cap. 4.* ii igitur ſunt, qui poſteriores parenti editi ſunt, nec tantum poſt ejus mortem, ſed & poſt conditum teſtamentum eo vivo ex primo capite Legis Velleæ. Hic autem Cajus de ſuis poſtumis tractat, non de alienis; qui vero ſui poſtumi ſint, qui alieni, videamus. *Eſt autem alienus poſtumus,* (inquit Juſtin. *§. poſtumo, 26. de legat.*) *qui natus inter ſuos heredes teſtatori futurus non eſt.* Hoc eſt, qui nunquam futurus eſt ſuus heres teſtatori, qui vero aliquando ſuus heres teſtatori futurus eſt, is alienus dici non poteſt, ſed potius ſuus dicetur, *§. poſtumi quoque, Inſtit. de hered. quæ ab int.* utique enim alienus is etiam eſt, qui extraneus eſt: quod exemplum a Juſtiniano adductum demonſtrat, nam in *d. §. poſtumo, Inſt. de legat.* poſtquam finivit alienum poſtumum, ſubjungit: *ideoque ex emancipato filio conceptus nepos extraneus erat poſtumus avo.* quaſi rationem reddat, quare alienum dixerit, quia ſcilicet extraneus ſit: ideoque nepotem ex filio emancipato alienum nepotem vocat Ulpianus *in l. ſed ſi hac lege, 10. §. ſi filius meus, D. de in jus voc.* Quamobrem inepta eſt eorum opinio, qui ajunt, alienum eſſe poſtumum, qui ex filio in poteſtate naſcitur, is enim ſuus eſt, aut certe futurus ſuus. His cognitis videamus, qui inſtitui potuerint, aut debuerint, qui non. Ac putem lege XII. tabul. tam ſuos poſtumos, quam alienos inſtitui potuiſſe, ob latiſſimam poteſtatem teſtatoribus tributam, *l. verbis, 120. D. de verb. ſign.* quæ quoniam aut legibus, aut auctoritate Juriſperitorum coanguſtata eſt, factum eſt, ut ſui tantum poſtumi poſſent heredes inſtitui, non item alieni. Ratio fuit, quoniam, quum conſtitutum foret, ut præteritione filiorum nullum eſſet teſtamentum, ſi ſui poſtumi præteriti eſſent, adgnatione teſtamentum rupiſſent. Alieni vero quia impune prætereuntur, ideo jure civili factum eſt, ut nec heredes inſtituerentur, quoniam incerti ſunt; nam regula inducta fuit, ne incertæ perſonæ inſtituerentur, aut iiſdem legaretur, *§. legari, 24. Inſtit. de legat.* quoniam certum conſilium debet eſſe teſtantis, inquit Ulpianus *in fragm. tit. 22.* quæ tamen regula quibuſdam caſibus coanguſtata eſt, præſertim in ſuis poſtumis, ne, (ut diximus) teſtamenta infirmarentur. Quamobrem cautio Gallii Aquilii, (quæ multis legulejis negotium faceſſit) de poſtumis futuris ſuis capienda eſt, non de alienis, ut multi putant, quo in errore verſatus quoque eſt doctiſſimus præceptor meus, Guidus Pancirolus, qui hiſce diebus maximo cum omnium dolore diem ſuum obiit, cujus quidem doctrinæ multa, quæ didici, accepta refero. Nam unuſquiſque poterat poſtumum ſuum heredem ſcribere, *l. 4. D. de lib. & poſt.* ubi illud verbum *poſſe* non omnino cum Accurſio interpretor *debere;* nam debebat quidem poſtumum heredem ſcribere, quia filius, & ſuus heres eſſet, poterat vero, quia id admiſſum jure civili fuerat contra regulam, quam ſuperius adduximus. Quod vero ibidem Ulpianus ait; *Placet omnem maſculum poſſe poſtumum heredem ſcribere,* rectiſſime Raphael Cumanus, ideo maſculum nominari inquit, quia fœminæ poſtumos ſuos habere non poſſunt, quum filios non habeant in poteſtate, idque fruſtra Jaſon ſubvertere conatur, nam *l. Poſtumus, 6. D. de inoff. teſtam.* quam pro ſua ſententia adducit, non de jure civili loquitur, ſed de Prætorio, quo jure inſtitutus alienus poſtumus in bonorum poſſeſſionem mittitur. Sed ad rem. Quum poſſet unuſquiſque poſtumos ſuos heredes inſtituere, poterat quoque poſtumum nepotem ex filio, qui aliquando ſuus futurus eſſet, inſtituere. Sed quum neſcirent quodammodo homines, quomodo id facerent, Gallus Aquilius Juriſconſ. cautionem, & formulam docuit, quæ ea eſt: *Si filius meus vivo me morietur, tunc ſi quis mihi ex eo nepos, ſive quæ neptis poſt mortem meam in decem menſibus proximis, quibus filius meus moreretur, natus, nata erit, heredes ſunto. l. Gallus, 29. D. de lib. & poſt.* nam quod in *l. pen. D. de legat. 1.* inquit Paulus, obtinuiſſe Galli ſententiam, alienos quoque poſtumos legitimos nobis heredes fieri, non de hac formula intelligendum eſt, ut vulgus interpretum putat, ſed de alia Galli opinione, qui cenſuit, alienos poſtumos non teſtamentarios, ſed legitimos heredes poſſe fieri: veluti fratris mei poſtumus heres legitimus ab inteſtato eſſe mihi poteſt, ventre in poſſeſſionem miſſo, unde legitimi. unde ab eo fideicommiſſum relinquere poſſum, *l. 1. §. pen. D. de legat. 3.* Quod igitur inquit Juſtinianus, *§. poſtumus, 28. Inſt. de legat. Poſtumus autem alienus heres inſtitui & ante poterat, & nunc poteſt;* antea, intelligendum eſt de jure prætorio, non civili, *§. 1. Inſtit. de bonor. poſſeſſ.* quod vero nunc poſſit, id ad Juſtiniani conſtitutionem referendum eſt, ut poſſit inſtitui, nec Prætoris indigeat auxilio. Quod vero ſubjungit, *niſi in utero ejus ſit, quæ jure noſtro uxor eſſe non poteſt,* non intelligi debet, quæ uxor teſtatoris eſſe non poteſt, ſed quæ nullius uxor eſſe poteſt, ut ſentit Cujacius, ut antiquitus virgo Veſtalis, aut peregrina, hodie Aſcetria, nam

nam harum poſtumos nec Prætor adjuvabat: abſurdum enim eſſet, ſi diceremus, Prætorem hanc inſtitutionem non adjuvare; *Qui ex ſorore mea naſcetur, heres mihi eſto;* aut eam; *Qui ex Titia uxore Seji naſcetur, mihi heres eſto.* nam quod dicitur ex ea, quæ alii nupta eſt, non licere poſtumum heredem ſcribere, *l. ſi quis, 9. §. 1. D. de lib. & poſt.* non de alieno poſtumo, ſed de ſuo intelligitur, veluti ſi quis dixerit; *Qui mihi filius ex Titia uxore Seji naſcetur, heres eſto.* hoc enim caſu turpis eſt inſtitutio; nam quod de ſuſpicione quadam interpretes tradunt, ridiculum prorſus eſt, quum ea ſuſpicio tam ex nato, quam ex naſcituro oriri queat, ut probat Alciatus. * Quiſque igitur poterat alienum poſtumum heredem inſtituere ex jure prætorio, poſtumum autem ſuum ex jure civili, etiamſi nondum uxorem habebat, *l. 4. D. de lib. & poſtum.* & ex certa fœmina, dummodo innupta foret, *l. filius, 28. §. ſi quis eo tempore, D. eod. tit.* ut de vidua reſponſum eſt, *l. anteced. eod.* quæ omnia quo magis recto oculo quiſque inſpiciet, eo veriora videbit. ALEAND. Jura de poſtumorum inſtitutione, ut & præteritione, teſtamentique per illorum adgnationem everſione, quæ a prudentibus uſuque fori introducta ſunt, unde ortum habuerint, & quem habuerint progreſſum, explanabimus & nos paucis (Deo volente) ad Ulpianum *tit. 22.* Præmiſit vero dubio procul aliquid hic Cajus de poſtumis heredibus inſtituendis vel exheredandis, uti quoque facit Imperator, *§. 1. Inſt. h. t.* ſed omiſit id Anianus SCHULTING.

16. *Poſtumi appellantur*] Poſtumos non eos duntaxat dici, qui poſt mortem patris naſcuntur, ſed & qui poſt teſtamentum, vivo patre, naſcuntur, patet ex *l. 3. §. 1. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſt.* Et ita Gloſſæ Baſil. Ποςϑμος, ὁ μετὰ ταφὴν τϑ πατρὸς γεννηϑεὶς, ὁ μετὰ τὴν διαϑήκην τικτόμενος. In prima ſignificatione reddit Philoxenus in Gloſſis. *Poſtumus,* ὁ ζῶντος μὲν τϑ πατρὸς συλλαμβανόμενος, ἀποϑανόντος δὲ γεννώμενος. Utramque exprimunt & Gloſſæ, quæ vulgo Cyrilli nomine circumferuntur: ὁ μετὰ πατρὸς ϑάνατον, ἢ διαϑήκην γεννώμενος, *Poſtumus.* Utriuſque generis autem poſtumos huc pertinere, docet & Theophili Scholiaſtes *ad lib. 11. tit. 13* ubi eadem materia tractatur, & §. 1. hæc verba habentur: δεῖ δὲ τὸν διατιϑέμενον, ϑ μόνον τῶν ἐν φύσει, ἀλλὰ καὶ τῶν ποςϑμων φροντίδα τίϑεσϑαι. Vocabulum ποςϑμων Scholiaſtes explicat his verbis: μετὰ τὴν τελευτὴν πατρὸς, ἢ μετὰ τὴν ποίησιν τῆς διαϑήκης τικτομένων. Ceterum obiter hic notandum, poſtumum poſt mortem teſtatoris natum, ſi quidem, tempore teſtamenti natus, ſuus naſciturus fuiſſet, non rumpere teſtamentum, in quo aut inſtitutus, aut nominatim exheredatus eſt; idque jure civili veteri, ſive leg. XII. tabul. ſive interpretatione Prudentum, introductum. Poſtumum vero ſuum, vivo teſtatore, poſt factum teſtamentum, in quo aut inſtitutus, aut nominatim exheredatus ſit; ſed iſtud primum poſt legem Juliam Velleam receptum; in cujus capite primo teſtamentorum ſecuritatibus proſpectum, ac permiſſa poſtumorum inſtitutio, qui vivis nobis ſui naſcituri ſunt. Atque de hac differentia inſignis eſt locus Ulpiani in *fragm. tit. 22. §. 18. Eos, qui in utero ſunt,* inquit, *ſi nati ſui heredes nobis futuri ſunt, poſſumus inſtituere: ſiquidem poſt mortem noſtram naſcuntur,* JURE CIVILI: *ſi vero viventibus nobis, ex* LEGE JUNIA. Vid. *l. 29. §. 11. & 12. D. de lib. & poſt.* Cum vero lex Vellea generatim de ſuis poſtumis vivo teſtatore naſcituris, inſtituendis, aut exheredandis, loquatur, hoc tam de filiis, quam nepotibus, ex filio, ante conditum teſtamentum defuncto, natis, intelligendum; neque enim jure veteri de poſtumo ſuo poſt factum teſtamentum vivo teſtatore nato quicquam conſtitutum erat, ſed tantummodo de poſtumo ſuo, hoc eſt, de eo, qui, ſi tempore facti teſtamenti naſceretur, teſtatori ſuus eſſet heres, poſt mortem teſtatoris nato. Quod & Gallus Aquilius poſtea ad eos nepotes poſtumos produxerat, qui, ſi quidem tempore facti teſtamenti nati forent, teſtatori non fuiſſent ſui heredes, quoniam pater eorum adhuc in vivis erat; quo ante teſtatorem defuncto, nepotes poſt mortem avi poſtumi jam ei ſui heredes naſcuntur. Hi vero ne rumperent teſtamentum, in quo præteriti erant, Gallus Aquilius concepit formulam, qua eos inſtitui poſſe oſtendit; nec enim novum aliquod jus introduxit, ſed ſolummodo jus vetus, quod de filio poſtumo poſt mortem teſtatoris nato tantum loquebatur, interpretatione ſua quaſi detexit, atque ad nepotes quoque extendi poſſe monſtravit. Formula autem hujuſmodi erat: *Filius meus heres eſto. Si filius meus vivo me morietur, tunc, ſi quis mihi ex eo nepos, poſt mortem meam in decem menſibus proximis, quibus filius meus moreretur, natus erit, heres eſto.* quemadmodum ea habetur in *l. Gallus. 29. D. de liber. & poſt.* Atque hic erat, qui dicebatur Poſtumus Aquilianus, ac avo teſtatori ſuus erat. Nam licet, ſi tempore teſtamenti facti naſceretur, avo non ſuus eſſet heres, tamen conſideratur ut ſuus, quia ex formula Galli inſtitutio ejus in id tempus confertur, quo ſuus erit; ea enim eſt vis articuli *tunc,* quod temporis extremitatem ſignificat, *l. 4. §. 1. D. de cond. & dem.* Ceterum Aquilius ſalva juris veteris ratione non poterat inducere, ut hujuſmodi poſtumus pure inſtitui poſſet, ſed hoc demum ipſomet legis Juliæ Velleæ capite primo inſtitutum. Cujus legis capite ſecundo (duo enim præcipua fuiſſe ejus legis capita, docet Scævola in *d. l. 29. §. 11. D. de liber. & poſtum.*) quidnam cautum, id ex Auctoris noſtri verbis, quæ ex *l. 13. D. de injuſt. rupt. irr. teſt.* cum huc pertinerent, pro §. 3. ſub hoc titulo inſeruimus, & quæ ibi notamus, hauriendum. OISEL. Et hic multa ex Vinnio *ad §. 2. Inſtit. hoc tit.* pro ſuis venditat Oiſelius; qui etiam non debuit caput primum legis Vellejæ quod ad nepotes, reſtringere ad nepotes ex filio ante conditum teſtamentum defuncto natos. An non enim idem erit ſi poſt teſtamentum conditum ſit mortuus filius, & ſic nepos natus ſit ſuus heres? omnes hos complectitur caput primum illius legis, vultque omnes poſtumos vivo teſtatore natos, ſi ſint inſtituti vel exheredati, non rumpere teſtamentum patris vel avi, *l. 29. §. 11. & 12. D. de liber. & poſtum.* quod antea, quamvis inſtituti vel exheredati eſſent, tamen rumpebant. Sed lex illa multos caſus rumpendi ſuſtulit, *d. l. 29. §. 6.* & hunc etiam. SCHULTING.

qui poſt patris mortem de uxore nati fuerint, & illi, qui poſt teſtamentum factum naſcuntur. Et ideo, niſi is, qui teſtamentum facit, in ipſo teſtamento comprehenderit: QVICVNQVE FILIVS, AVT FILIA MIHI NATVS, NATAVE FVERIT, HERES MIHI SIT; [17] aut certe dicat, EXHERES SIT, [18] valere ejus non poteſt teſtamentum: quia, [19] ſicut ſuperius jam dictum

17. *Aut certe dicat*, EXHERES SIT] Sic recte legitur in Pataviana editione anno CIↃIↃLIV, male in Lutetiana: *exheres mihi ſit, aut certe dicat, exheres ſit*, male in Taurinenſi, & cæteris Criſpinianis, *heres mihi ſit, aut certe dicat, heres ſit.* Poſtumus enim filius aut inſtituendus eſt, aut exheredandus, atque formulam utramque ponit Cajus. ALEAND. Recte quoque habet ſe editio Sichardi aliæque antiquæ. Sola Pariſ. CIↃIↃLXXXVI. *exheres mihi ſit; aut certe dicat, exheres ſit*, male. SCHVLTING.

18. *Valere ejus non poteſt teſtamentum*] Sicut patientia filii præteriti operatur, ut ſuſtineatur teſtamentum, quamvis ipſo jure nullum ſit, *l. 17. D. de injuſt. rup. & irrit. fact. teſtam.* ita ſi poſtumus præteritus vivo teſtatore natus deceſſerit, licet juris ſcrupuloſitate, nimiaque ſubtilitate teſtamentum ruptum videatur, attamen bonorum poſſeſſionem ſecundum tabulas accipere heres ſcriptus poteſt, *l. poſtumus, 12. D. de injuſt. rupt. & irrit. fact. teſt.* ALEAND. Hoc eſt, non poteſt ita teſtamentum ejus valere, ut ex eo ſcriptus heres hereditatem capere poſſit. Nam poſtumis præteritis, cujuſcunque gradus, vel ſexus ſint, teſtamentum quidem ab initio jure conſiſtit, verum poſtumi, vel poſtumæ agnatione poſtea rumpitur, *§. 1. Inſt. de exher. liber.* Et in hoc cernitur differentia filii poſtumi præteriti, & jam nati, quippe quo præterito, teſtamentum ipſo jure nullum eſt, *l. 1. l. 3. §. 3. D. de injuſt. rupt. irr. fact. teſt.* Item filiarum nepotumqne poſtumorum, & ſuperſtitum, quibus præteritis teſtamentum non rumpitur, *l. 8. §. 1. D. d. t.* Quod & Cajus noſter hic indicat, cum dicit, in hoc meliorem eſſe conditionem poſtumæ præteritæ, quam natæ, quod illius agnatione teſtamentum rumpatur. Eadem conditione ac filiæ poſtumæ præteritæ, ſunt & nepotes poſtumi præteriti ex filio, quorum agnatione teſtamentum itidem rumpitur, *d. §. 1. Inſtit. de exh. liber.* Cum filiæ, ut & nepotes ſuperſtites ex filio, non rumpant, ſed ſcriptis heredibus ad certam portionem adcreſcant, ut diximus ad *§. 1. h. t.* Sic & in exheredationis forma melior eſt conditio filiarum poſtumarum, quam natarum; illæ enim aut nominatim exheredandæ ſunt, aut ſiquidem inter cæteros exheredentur, non aliter rite exheredatio facta intelligitur, quam ſi quid eis legatum ſit, *d. §. 1. Inſt. de exhered. lib.* Et ita Ulpianus *fragm. tit. 22. Filia poſtuma*, inquit, *ceteræque poſtumæ fœminæ vel nominatim, vel inter cæteros:* (exheredandæ) *dummodo inter cæteros exheredatis aliquid legetur.* Filiæ autem jam natæ & ſine legato inter cæteros recte exheredantur. Atque hanc differentiam ita obſervari placuit, ut videatur teſtator de filia poſtuma non cogitaſſe. Atque ita benigna interpretatione Prudentum receptum, teſtatorem eam potius per oblivionem, aut quod ignoraverit conceptionem, præteriiſſe, quam ſub generali clauſula illa, *inter cæteros*, exheredare voluiſſe; quæ ignoratio, vel oblivio in filia ſuperſtite non ita cadere poteſt. Similiter maſculos poſtumos non tantum primi, ſed etiam ſecundi gradus, non aliter recte, quam nominatim exheredari placuit, *d. §. 1. Inſt. de exh. lib.* cum alioquin nepotes ex filio nati & inter cæteros exheredari poſſint, eodem modo, ac filiæ natæ. Neque ſufficit nepotes ex filio poſtumos inter cæteros, etiam cum legato eis adſcripto, exheredari, quod in filiabus poſtumis obtinet. Sed, inquies, obſtat tibi Ulpianus in *Fragm. tit. 22. §. 18.* ubi ait: *Nepotes & pronepotes, cæterique maſculi poſtumi præter filium vel nominatim, vel inter cæteros cum adjectione legati ſunt exheredandi, ſed tutius eſt tamen nominatim eos exheredari; & id obſervatur magis.* Quibus verbis ſane Ulpianus ſignificat etiam nepotes poſtumos inter cæteros cum adjectione legati exheredari poſſe, quamvis tutius dicat eſſe, ſi id nominatim fiat. Sed hujus juris ratio petenda videtur eſſe, quod, quemadmodum idem jus in nepotibus & filiabus natis, quoad eorum exheredationem, obſervabatur, ita & nepotes poſtumos eodem modo, ac filias poſtumas cum adjectione legati inter cæteros exheredari quidem potuiſſe. Cæterum, cum hoc modo dubium maneret, utrum avus, etſi legatum adjeciſſet, neque tamen poſtumum nepotem nominatim, ſed tantummodo inter cæteros exheredaſſet, utrum, dico, iſtud de poſtumo nepote naſcituro, an vero de poſtuma filia naſcitura intellexiſſet, & placuit, benigna interpretatione illum hoc caſu videri potius de filia naſcitura, quam de nepote poſtumo cogitaſſe, ſpe propagationis nominis & familiæ ſuæ. Atque ita, ut omne dubium tollatur, nepos poſtumus nominatim exheredandus. OISEL. Credo, Cajum ſcripſiſſe teſtamentum ab initio quidem valere, ſed adgnatione poſtumi rumpi, ut ſcripſit & Tribonianus *§. 1. Inſt. h. t.* Anianum autem id ipſum minus ſubtiliter, ut ſolet, interpretatum eſſe, dum ſcriberet, teſtamentum hoc non poſſe valere. Quod vero mortuo tali poſtumo, qui ruperat teſtamentum adgnaſcendo, adhuc vivo teſtatore, detur ſcriptis heredibus ſecundum tabulas bonorum poſſeſſio, ut notat Aleander, illud quidem ex edicto venit Prætoris: ſed tamen Prætor non potuiſſet nocere heredibus ab inteſtato proximis: adeoque bonorum poſſeſſio, ſi ſcriptus ab inteſtato jure civili quoque non foret proximus, eſſet ſine re & emolumento: quod vero nunc ſit cum re, id inductum eſt reſcriptis Imperatorum, Hadriani & Antonini Caracallæ, *l. 12. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſtament.* Non recte vero Oiſelius aliique accipiunt Ulpianum *l. 8. §. 1. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſtam.* ut intelligetur ex illis, quæ notabun-

ctum eſt, [20] legitime concepti pro natis habeantur. niſi quod melior conditio eſt poſtumæ, quam natæ: quia nata, ſi prætermiſſa fuerit, [21] non rumpit teſtamentum: [22] poſtuma vero, ſicut maſculus, teſtamentum rumpit. ([23] *Poſtumorum loco ſunt & hi, qui* [24] *in ſui heredis loco ſuccedendo, quaſi adgnaſcendo*

notabuntur ad Ulpianum *tit.* 23. §. 2. de cujus quoque alio loco *tit.* 22. §. 22. ad ipſum aliquid dicetur. SCHULTING.

19. *Sicut ſuperius jam dictum eſt*] Lapſus eſt memoriæ Aniani, qui quum multa ex Cajo ſuſtulerit, tamen verbis Caji adfirmat, id exſtare, quod jam ſuſtulit. ALEAND. Non quidem expreſſis verbis in hiſce reliquiis antea dictum reperimus, *legitime conceptos pro jam natis haberi.* Videtur tamen innuere *lib.I. tit.* 7. §. *ult.* [*hic tit.* 4.] ubi legitime conceptos ſtatum ſumere tempore conceptionis ait. Et forſan, quæ Cajus ibi dixerat, Anianus ſui oblitus Caji verba hic retinuit, quaſi & ipſe hujus rei antea mentionem feciſſet. Interim ex libris noſtris ſcimus, eorum, qui in utero ſunt, quoties de commodo eorum agitur, perinde rationem haberi, ac ſi in rebus humanis eſſent, *l.* 7. *l.* 26. *D. de ſtat. hom.* Quod tamen ita intelligendum, ſi modo poſtea naſcantur; tunc enim fictione juris nativitas retrotrahitur. Quod ſi mulier abortum fecerit, vel monſtroſum aliquid, aut prodigioſum enixa ſit, placet teſtamentum non rumpi, *l.* 2. *l.* 3. *C. de poſt. hered.* OISEL. Hoc ex Cajo retinuit Anianus, cum tamen in ipſius Epitome nihil tale occurrat. aliud eſt de ſtatu ſumendo quærere, de quo *lib. I. tit.* 4. §. *ult.* aliud regulam talem ponere. Et potuit Cajus horum quoque meminiſſe occaſione tutoris poſtumis dandi, uti fecit Imperator §. 4. *Inſt. d. tutel.* Ceterum hac in parte poſtumi plus juris ſæpe habuere, quam jam nati. Sane prius conſtitit, teſtamentum adgnatione poſtumi rumpi, quam nullum eſſe ob præteritionem filii, ut oſtendam ad Ulpianum *tit.* 22. §. 18. & ipſe Cajus alio mox exemplo id confirmat. Certe cum de liberis nondum natis parentes facilius credi poſſint non cogitaſſe in teſtamento condendo, quam de iis, quos habere ſe ſciant, ipſorum voluntati congruum credi debet eſſe, nec teſtamentum ipſorum poſtumis noceat. SCHULTING.

20. *Legitime concepti pro natis habeantur*] Quoties de commodis ipſorum quæritur, *l.* 7. *l.* 26. *D. de ſtatu homin.* ALEAND.

21. *Non rumpit*] Nec unquam jam natus præteritus rumpit teſtamentum: Sed ſæpe id facit nullum. Verum hoc modo monitum. SCHULTING.

22. *Poſtuma vero, ſicut maſculus, teſtamentum rumpit*] Quod & Ulpianus ſignificat his verbis, *tit.* 22. *fragm. Poſtumi quoque liberi cujuſcunque ſexus omiſſi, quod valuit teſtamentum adgnatione rumpunt.* & meminit Juſtinianus in §. *poſtumi, Inſtit. hoc. tit.* eaque fortaſſe ratio fuit, quia nihil de ea videtur cogitaſſe teſtator, quum nondum nata ſit, *arg. l. ſi filiusfamilias,* 33. *D. de teſtam. milit.* nam ſi jam natam præteriit, vix eſſe poteſt, ut ejus non meminerit, ac eo caſu videtur potius odio præteriiſſe. Sicque facilius jam nata exheredari inter cæteros poterat, quam naſcitura, nam huic aliquid legari debebat, ne ſilentio omiſſa cenſeretur, ut Ulpianus oſtendit *tit.* 22. *Regul.* & Juſtinianus *in d.* §. *poſtumi,* quod ipſe ſuſtulit *l. ult.* §. *ult. C. de liber. præter.* ALEAND.

23. *Poſtumorum loco ſunt & hi, &c.*] Exſtat hoc fragmentum in *l.* 13. *D. de injuſt. rupt. & irr. fac. teſt.* & apud Juſtinianum *ſub hoc tit.* quod multorum commentariis adeo expoſitum eſt, ut cumulum non requirat, quare paucis utamur. Notavimus ſupra, jure veteri nepotes, & pronepotes, ſicut & filias impune teſtamento præteriri potuiſſe; ſi tamen jam nati eſſent, nam poſtumi nepotes, poſtumæve adgnatione rumpebant teſtamentum. Lex autem Vellea nepotes jam natos, quorum pater gradu præcederet, exæquavit poſtumis, ut hi etiam præteriti rumperent teſtamentum, ſi mortuo eorum patre ſui heredes adgnaſcerentur, quod hoc loco explicat Cajus, eos poſtumorum loco eſſe. id autem continebatur capite ſecundo Legis Velleæ, *L. Gallus* 29. §. *ſequenti, D. de lib. & poſtu.* IDEM. Explicat hoc loco Gajus noſter caput ſecundum legis Juliæ Velleæ, quo cautum, ne nepotes una cum filiis tempore teſtamenti facti exiſtentes, ac poſtea patribus eorum vivo teſtatore mortuis, quaſi agnatione in locum ſui heredis avo ſuccedentes, teſtamentum ejus rumperent, in quo aut inſtituti, aut nominatim exheredati eſſent, *l.* 29. §. 13. *D. de lib. & poſt.* Occupatum itaque eſt hoc caput maxime circa prohibitionem, in quo differt a primo legis capite, quod verſatur circa permiſſionem inſtitutionis poſtumi ſui, vivo, vel mortuo teſtatore, nati. Videtur autem legem hoc ſecundo capite de inſtitutione nihil diſpoſuiſſe, quia jam ſatis in primo capite de illa eſſet definitum, eo ipſo, cum permitteret. *Ut qui teſtamentum faceret, is omnis virilis ſexus, qui ei ſuus heres futurus eſſet, inſtituendi facultatem haberet,* hoc eſt, ut inſtitui liceat nondum natos, qui cum naſcerentur ſui eſſent; ut intelligere eſt ex *d. l.* 29. §. 12. *D. d. t.* Et quamvis hæc verba proprie de illis concepta ſint, qui poſt teſtamentum ſui naſcuntur, tamen ſimilitudine rationis haud male & ad eos, qui nati quidem antea, ſed poſt teſtamentum demum quaſi adgnaſcuntur, & ita ſui fiunt, referri poſſunt. Atque ita quidem utroque legis Velleæ capite teſtamentorum ſecuritati proſpectum fuit, ne ſcilicet agnatione, vel quaſi agnatione rumperentur. Eſt tamen caſus, qui ad neutrum hujus legis caput pertinere videtur, & quo contingente teſtamentum rumperetur. Finge, Titium tempore teſtamenti filium habere, poſtea nepotem vivo patre ſuo naſci, mox patrem nepotis, Titii nempe filium, decedere; ſuccedit jam nepos avo in locum ſui heredis, a quo ſi præteritus ſit, utique teſtamentum ejus rumpet. ut hoc evitetur, neceſſe eſt vel inſtitutus, vel exhere-

gnaſcendo fiunt parentibus ſui heredes. ut ecce, ſi filium, & ex eo nepotem, neptemve in poteſtate habeam, [25] quia filius gradu præcedit, is ſolus jura ſui heredis habet: quamvis nepos quoque, & neptis ex eo in eadem poteſtate ſint. Sed ſi filius meus me vivo morietur, aut qualibet ratione exeat de poteſtate mea, incipit nepos, neptiſve in ejus loco ſuccedere, & eo modo jura ſuorum heredum quaſi adgnatione nanciſcuntur. Ne ergo eo modo rumpat mihi teſtamentum, ſicut ipſum filium vel heredem inſtituere, vel exheredare nominatim debeo, ne non jure faciam teſtamentum, [26] ita & nepotem, neptemve ex eo neceſſe eſt mihi [27] vel heredem inſtituere, vel exheredare, ne

heredatus ſit. Quæritur, quo jure nepos ille utiliter inſtitui poterit? Ac videtur hoc nullo jure fieri poſſe; non enim ex jure veteri, quia, etſi tempore teſtamenti naſceretur, tamen non ſuus eſſet teſtatori; neque ex formula Galli Aquilii, quia non naſcitur poſt mortem teſtatoris, neque magis ex leg. Velleæ primo capite, quia etſi vivo teſtatore poſt teſtamentum naſcitur, tamen non naſcitur ſuus, utpote cujus pater adhuc in vivis eſt. Sic neque ex poſteriore capite, quia illud non inſtitui permittit, ſed vetat rumpi teſtamentum quaſi adgnatione ſuccedendo in locum ſui heredis, ab eo, qui teſtamenti tempore jam natus erat; qualis hic nepos nondum eſt. Verum Julianus duobus quaſi capitibus leg. Velleæ commiſtis, in hoc quoque legem induxit, ne hujusmodi nepos inſtitutus avi teſtamentum rumpat, *d. l. 29. §. 14. D. d. t.* Et utique quædam communia cum utroque legis capite habet hic caſus. Ad primum enim pertinere videtur, quia hic nepos vivo teſtatore naſcitur; ad ſecundum vero, quia in locum patris ſui ſuccedens, quaſi agnatione avo ſuus fit heres. Atque hæc Juliani ſententia recepta eſt, *d. l. 29. § ult. D d. t.* OISEL. Non recte mentem capitis ſecundi legis Juniæ Vellejæ exponit Aleander: non enim opus fuit cavere, ut nepos jam teſtamenti faciendi tempore natus, patre mortuo vel alio modo poteſtati patriæ exempto, in ſui heredis locum ſuccedendo rumperet teſtamentum; quod certiſſimum erat jam fieri: ſed ne is nepos in tali caſu avi teſtamentum rumperet, modo inſtitutus eſſet, vel exheredatus, §. 3. *Inſt. h. t. l. 29. §. 13. D. de liber. & poſtum. l. 2 pr. D. de vulgar. & pupillar. ſubſtitution.* de quo aliquid monitum *ad lib. 1. tit. 7. §. 2.* Primum quoque caput ejusdem legis, de quo nonnulla habet Oiſelius, non alio effectu inſtitutionem poſtumi vivo teſtatore nati permiſit, quam ne is hoc caſu adgnaſcendo rumperet teſtamentum patris avive, quod ante illam legem fiebat: idque ideo ſerius demum mutatum eſt, qui hic teſtator rupto teſtamento aliud ordinarie facere poteſt: quod locum non habet, ſi poſt mortem ipſius naſcatur ſuus heres: & de hoc caſu non egit, nec opus fuit, ut ageret lex Velleja; cum de eo poſtumo, qui ſi nunc eſſet natus, ſtatim eſſet ſuus, id jam olim admiſiſſet jus civile, *Ulpian. tit. 22. §. 19.* ſive antiquum, *l. 29. §. 7. D. de liber. & poſtum.* & de nepote ex filio, qui nunc teſtatori ſuus eſt heres, ſi is teſtatore vivo moriatur, dein naſcituro, poſt patris & avi obitum, id admiſſum poſtea, ac inventa huic rei formula ab Aquilio Gallo, *d. l. 29. pr.* Nec etiam quod capite primo legis Juniæ Vellejæ cavetur, ut nati vivis teſtatoribus poſtumi non rumperent teſtamentum, eo, quo dixi, modo, interpretatione eſt porrectum ad caſum, quo, qui jam nati ſunt, poſtea quaſi adgnaſcuntur ſui heredes. Sunt hi caſus diſtincti: nec veteres in interpretatione extendente admittenda tam faciles fuere, *arg. l. 10. D. de liber. & poſtum.* Itaque ſpeciali & ſecundo capite ejusdem legis hoc cautum fuit, *d. l. 29. §. 13.* SCHULTING.

24. *In ſui heredis loco ſuccedendo, quaſi adgnaſcendo*] Bene *quaſi adgnaſcendo.* Et hæc eſt princeps nota, qua hi nepotes ex ſecundo legis Velleæ capite diſtinguantur ab illis, qui ad primum caput pertinent, & *adgnaſcendo* teſtatori ſui heredes fieri dicuntur; cum nimirum teſtamenti facti tempore necdum nati, poſt factum demum teſtamentum naſcantur patre mortuo, avo teſtatore ſuperſtite, non ſuccedendo in locum ſui heredis, ſed adgnaſcendo teſtamentum rumpant. OISEL.

25. *Quia filius gradu præcedit, is ſolus &c.*] Nam ut nepos ſit ſuus heres, neceſſe eſt, ut pater ejus vivo avo deſierit ſuus heres eſſe, §. *1. Inſt. de hered. qual. & differ.* ALEAND.

26. *Ita & nepotem neptemve ex eo*] Neptis hæc ex filio quaſi adgnata, ſive quaſi poſtuma, eodem modo ac filia poſtuma præterita rumpit teſtamentum. Nam quemadmodum in filia poſtuma præſumitur, quod teſtator eam non præteriiſſet, ſi aut teſtamenti tempore nata fuiſſet, aut de ea ut naſcitura cogitaſſet, ita ſimili conjectura hoc ad hanc quaſi poſtumam neptem producitur, ut avus eam, ſi teſtamenti tempore primum gradum obtinuiſſet, haud dubie aut inſtituiſſet, aut exheredaſſet. Non itaque mirandum meliorem eſſe conditionem hujus neptis, quam filiæ ſuperſtitis, quæ præterita jure antiquo teſtamentum patris non rumpit; quippe de qua teſtatorem non cogitaſſe non ita poteſt dici. OISEL. Hæc & plura habet Vinnius *ad §. 2. Inſt. h. t.*

27. *Vel heredem inſtituere, vel exheredare*] Particula *nominatim*, quæ modo in propoſitione hujus comparationis expreſſa fuerat, hic non repetitur: quia non, quemadmodum filius aut inſtituendus, aut nominatim exheredandus, ita neptis hæc quaſi poſtuma quoque nominatim exheredari debeat. Sufficit enim eam, quemadmodum filiam poſtumam, *inter cæteros* exheredare, modo id fiat cum adjectione legati; nam nec plus juris hæc quaſi poſtuma, quam vere poſtuma ha-

ne forte, me vivo, filio mortuo, ſuccedendo in locum ejus nepos, neptiſve, quaſi adgnatione rumpat teſtamentum; idque lege [28] *Junia Vellea proviſum eſt.* L. XIII. D. DE INIVST. RVPT. IRRIT. FACT. TESTAMENT.)

§. 3. [29] Si quis poſt factum teſtamentum [30] adoptaverit apud populum illum, qui ſui juris eſt, [31] hoc eſt, qui patrem non habet, aut apud Prætorem illum adoptaverit, qui in poteſtate patris eſt, [32] quaſi ei filius natus ſit, ita ejus rumpitur teſtamentum.

§. 4.

habere poteſt. Nepos autem quaſi poſtumus eodem modo, ac filius poſtumus, aut inſtituendus, aut nominatim exheredandus eſt. arg. §. *1. in fine. Inſt. de exhered. lib.* IDEM. Ex Vinnio *dict. loc.*

28. *Junia Vellea*] Vocanda eſt Junia Velleja, non Julia Vellea. Lata videtur tempore Claudii Imperatoris a M. Junio Silano, & Vellejo Tutore, uti pluribus oſtendam ad Ulpianum *tit. 22. §. eos qui, 19.* SCHVLTING.

29. *Si quis poſt factum teſtamentum, &c.*] Hic octavum caput diſtinguendum erat, ut fecimus. Anianus multa capita omiſit, multa confuſa reliquit, ut ſuperius quoque patuit. Dictum eſt, quomodo teſtamentum jure fiat, expoſitis ſolemnibus, item inſtitutione, aut exheredatione liberorum. modo inſpiciendum eſt, quibus ex cauſſis teſtamentum hoc jure factum rumpatur, irritumve fiat. ALEAND. Aleander & Oiſelius titulum hic novum fecere, *Quibus modis teſtamenta infirmentur.* Et talem Cajum in Inſtitutionibus habuiſſe non negaverim: atque ex eo Tribonianum multa in titulum ita inſcriptum retuliſſe hæc Epitome docet. ſed nos Anianum hic non deſerimus. SCHVLTING.

30. *Adoptaverit apud populum*] Ut verum fatear, dudum hæreo, adoptio per populum ſtatim translata in Principem populi poteſtate deſierit, an multo poſtea tempore duraverit. nam Auguſtus jam Princeps *Tertium nepotem Agrippam, ſimulque privignum Tiberium adoptavit in foro lege curiata*, teſte Suetonio *c. 65.* & Claudius Neronem, de quo ſic Tacit. *Lib. XII. Annal. Rogataque lex, qua in familiam Claudiam, & nomen Neronis tranſiret.* Apud Ulpianum quoque in *fragmentis Regularum tit. 8.* ubi de adoptionibus loquitur, nulla mentio eſt adoptionis per Principem, ut nec apud Agellium *lib. V. cap. 19.* qui vixit temporibus Caji. Certe Diocletiani tempeſtate adrogatio per Principem fiebat, *l. 2. C. de adoption.* nam quod ſuis quoque temporibus id fieri Cajus ſcribat eo fragmento, quod poſuimus *l. 1. cap. 8* [*hic tit. 5.*] ex *l. 2. D. de adopt.* etiam atque etiam animadvertendum eſt, num id fragmentum Caji purum putum ſit, quum per Triboniani manus verſatum ſit. Aut dicendum tam apud Principem, quam apud populum id potuiſſe fieri, donec paulatim poteſtatem omnem Principes ſibi arrogarunt. Primo Julius Cæſar comitia cum populo partitus eſt, ut Suetonius refert *Jul. cap. 41.* Deinde Auguſtus comitiorum priſtinum jus reduxit, & ipſe interveniebat, tanquam unus e populo, teſte eod. *Auguſt. c. 40. & 56.* Denique & aliæ mutationes exortæ ſunt ad libitum Principum. ALEAND. Sic loquitur ex jure veteri, quo arrogatio curiatis comitiis apud populum fieri ſolebat. de qua ad lib. 1. diximus. OISEL. Aleander hac de re quoque dubitavit *ad lib. I. tit. 5. §. 1.*

31. *Hoc eſt, qui patrem non habet*] Male, ut ſolet, Anianus interpretatur Cajum. adde quæ ſcripta ſunt *ad lib. I. tit. 5. §. 1.* Hic vero uti Cajus de teſtamento rumpendo agens, de vera vel quaſi adgnatione aliorum poſtumorum nihil habuiſſe videtur, quia in præcedentibus hoc expoſuerat, ita & Tribonianus nihil habet *in §. 1. Inſt. quib. mod. teſtam. inf.* SCHVLTING.

32. *Quaſi ei filius natus ſit.*] Adgnatione ſui heredis rumpitur teſtamentum. Pluribus autem modis adgnaſcuntur, velut adgnaſcendo, id eſt, quum ſuus heres adgnaſcitur, qui neque heres inſtitutus, neque, ut oportet, exheredatus ſit: aut in locum ſui heredis ſuccedendo, velut nepos mortuo filio, vel emancipato, ut proximo ſuperiori capite diximus. Item jure veteri manumiſſione, id eſt, ſi filius ex prima, ſecundave mancipatione manumiſſus reverſus ſit in patris poteſtatem, qua de re primo libro diximus, & infra *cap. 14.* [*hic tit. 8.*] Pariter in manum conventione, de qua poſtmodum agetur. Denique & adoptione, quum ſcilicet filius aut adoptatur, aut adrogatur. de quibus omnibus Ulpian. *in fragm. Regul. tit. 23.* Adoptio igitur operatur idem, quod adgnatio, *l. verum, 8. D. de injuſt. rup. irrit. fac. teſt. l. filius, 28. §. 1. D. de lib. & poſt. §. 1. Inſtit. hoc tit.* Quid ſi Titium heredem inſtituam, & poſtea eundem adoptem? an quaſi adgnaſcendo rumpet teſtamentum? & conſtat, non rumpi teſtamentum ab eo, qui heres invenitur, *l. filio, 23. §. ult. D. de lib. & poſt.* Dubitari poterat, quoniam non tanquam filius, ſed tanquam extraneus inſtitutus fuerat. Pariter ſi pater ab hoſtibus capiatur, qui teſtamentum fecit, & filium inſtituit, reverſo eo non rumpitur teſtamentum, quamvis filius quaſi adgnatione revertatur in poteſtatem, *l. ſi pater, 9. D. d. injuſt. rupt. irrit. fac. teſt.* ALEAND.

32. * *Quaſi ei filius natus ſit, ita ejus rumpitur teſtamentum*] Olim indiſtincte quavis adoptione, ſicuti arrogatione, quaſi agnatione ſui heredis teſtamentum rumpebatur, *l. 8. D. de injuſt. rupt. irrit. teſt.* Hodie vero ex conſtitutione Juſtiniani, *l. pen C. de adopt.* differentia quædam obſervanda circa eos, qui in ſpecie in adoptionem dati ſint; utrum extranea perſona, an vero non extranea, puta avus nepotem ex filia, aut filio

§. 4. [33] Poſteriore quoque teſtamento, [34] quod jure factum eſt, [35] id, quod jure factum ante fuerat, [36] rumpitur. Quod ſi facto poſteriore teſtamento heres ſcriptus aut ante aditionem hereditatis moriatur, [37] aut vivo teſtatore defecerit, aut [38] conditio poſſibilis, ſub qua heres inſtitutus eſt, impleta non fuerit, is, qui teſtamentum fecit, [39] inteſtatus mori videtur: [40] quia

filio emancipato, in adoptionem acceperit: illo enim caſu Juſtinianus voluit jura patris naturalis integra ſervari, hoc vero jus patris naturalis ſolvi, & adoptatum tranſire in poteſtatem & familiam patris adoptivi. Sic ut ſecundum hanc Conſtitutionem adoptatus a perſona extranea ejus teſtamentum amplius non rumpat: nepos vero avi teſtamentum, utpote in ejus poteſtatem & familiam tranſiens, quaſi agnatione ſui heredis, rumpat, ſi nempe in eo præteritus ſit. Quod ſi ante adoptionem jam avus nepotem heredem ſcripſerit, poteſt dici ei ſatisfactum eſſe, *l. 18. D. de injuſt. rupt. irrit. l. 23. §. 1. D. de lib. & poſt.* OISEL.

33. *Poſteriore quoque teſtamento, &c.*] Rumpitur teſtamentum mutatione, id eſt, ſi aliud teſtamentum jure factum ſit. Ulpian. *fragm. tit. 23. l. 2. D. de injuſt. rupt. irr. teſt.* Juſtinus Martyr. *Dialog. cum Tryphone:* νόμος δὲ, inquit, κατὰ νόμȣ τεθὲις τὸν πρὸ αὐτȣ͂ ἔπαυσε, καὶ διαθήκη μετ᾽ ἔπειτα γενομένη τὴν προτέραν ὁμοίως ἔστησεν. Apud Quintilianum *Declam.* CCCVIII. TESTAMENTA ULTIMA RATA SINT eſt lex; quam mox ita interpretatur: *Quemadmodum inter plurima teſtamenta ultimum valere oportet: ita hæc manifeſta legis voluntas, ut id teſtamentum valeat, poſt quod nullum teſtamentum eſt.* Illud enim teſtamentum demum ratum debet eſſe, quod noviſſimum eſt, quodque morte confirmatur, nam ambulatoria eſt hominis voluntas uſque ad ſupremum vitæ exitum, *l. 4. D. de adim. legat. l. 32. §. 2. D. de donat. int. vir. & uxor.* atque hinc teſtamentum & dicitur ultimum judicium, *l. 18. D. de inoff. teſt. l. 36. D. de legat. 3. l. 19. C. de inoff. teſt.* IDEM.

34. *Quod jure factum eſt*] Regula juris traditur, poſteriora derogare prioribus, quæ in teſtamentis potiſſimum locum habet. Tunc autem prius teſtamentum rumpitur, quum poſterius rite perfectum eſt. nam ſi in poſteriori juris ſolemnia deſint, aut filiusfamilias præteritus ſit, ſuperius non rumpitur, *l. 7. D. de lib. & poſt. l. ſi bine, 11. D. de injuſt. rupt. irrit. fac. teſtam.* Capitolinus *in Pertinace: Legem ſane tulit, ut teſtamenta priora non prius eſſent irrita, quam alia perfecta eſſent.* Duo excipiuntur caſus, quibus poſterius teſtamentum imperfectum rumpit ſuperius perfectum. Unus eſt, ſi poſterius fiat jure militari. Alter ſi in priori perfecto extraneus inſtitutus ſit, in alio imperfecto is, qui ab inteſtato venire poteſt, *l. 2. D. de injuſt rup. irrit. fac. teſt. l. hac conſultiſſima, 21. §. ſi quis autem, C. de teſtament.* ALEAND.

35. *Id, quod jure factum ante fuerat*] Debet prius teſtamentum jure factum eſſe, alioquin fruſtra quæreretur, an ob poſterius rumpatur, quum per ſe ipſum irritum foret, *l. ſi quis, 29. D. ad S. C. Trebell. l. 1. D. de injuſt. rupt. irrit. fac. teſtam.* Nemo autem poteſt duo teſtamenta facere, quæ æque valeant, niſi miles ſit, *l. querebatur, 19 l. militis, 36. §. 1. D. de teſtam. milit.* IDEM.

36. *Rumpitur*] Infirmatur quoque teſtamentum, ſi conſulto a teſtatore ſigna turbentur, idve deleatur, incidatur, comburatur, aliove modo aboleatur, ea intentione, ut is inteſtatus moriatur, *l. 22. §. 3. D. qui teſtament. fac. poſſ. l. ult. D. de his, quæ in teſtament. delent. l. 1 §. pen. D. de bonor. poſſeſſionib. ſecund. tabb. l. 30. C. de teſtament.* SCHVLTING.

37. *Aut vivo teſtatore defecerit*] Aut vivens noluerit heres eſſe, *§. 1. Inſtit. hoc tit.* ALEAND.

38. *Conditio poſſibilis*] Impoſſibilis enim conditio pro non ſcripta habetur, *l. 3. D. de cond. & de monſt. l. 1.* D. *de condic. inſtit. l. 16. D. de injus. rup. & irrit. §. penult. Inſt. de hered inſtit.* Idem juris eſt in conditionibus, quæ contra leges, aut bonos mores ſcriptæ ſunt, aut inanes, & deriſoriæ ſunt, *l. 9. l. 14. l. 27. D. de condit. inſti.* pariter ſi contra ſalutem ſint, aut dignitatem, *l. 7. l. 63. §. ſi ſub conditione, D. ad S. C. Trebell.* In contractibus aliud eſt, ut dicetur *lib. III. cap. 4.* [*hic lib. II. tit. 9. §. 5.*] IDEM. Nihil ad rem faciunt, quæ ex titulo *ad S. C. Trebellian.* huc adducit Aleander, utpote, quæ non de quovis herede agant, ſed de eo, qui univerſali fideicommiſſo gravatus eſt, quique aliquando excuſatur, ob difficultatem vel incommodum conditionis, ab hereditatis ſuſcipiendæ neceſſitate; cum re vera conditio alioquin talis ſit, quæ recte poſſit apponi, & debeat impleri: & alioquin etiam inſtitutio puræ loco eſſet: quod illic minime obtinet. Nec etiam difficilis conditio vitiatur, ſed implenda eſt, *arg. l. 4. §. 1. D. de ſtatuliber;* ubi pro *aliunde* legendum eſſe *illi inde,* recte vidit Vir Sagaciſſimus, Joh. Fred. Gronovius *de pecun. veter. lib. II. c. 5.* SCHVLTING.

39. *Inteſtatus mori videtur*] Id eſt, inteſtati exitum facit, res ad cauſam inteſtati redit; vis omnis teſtamenti ſolvitur. Nam ex cujus teſtamento nemo heres exiſtit, is inteſtatus deceſſiſſe dicitur, *§ 1. Inſt. de hered. ab inteſt. l. 9. §. 2. D. de lib. & poſt.* Ubi Paulus illa verba, *ſi inteſtatus moritur,* referenda docet ad id tempus, quo teſtamentum deſtituitur, non quo moritur. Nihil itaque intereſt, ut aliquis inteſtatus deceſſiſſe dicatur, utrum teſtamentum non fecerit, an vero ex eo nemo heres exiſtat. *l. 181 D. de R. J.* OISEL. Hoc jubet ratio juris, ut heres ab inteſtato hic admittatur. nec moramur quæ de defuncti voluntate ab illo averſa dici hic poſſent, qualia habet Quinctilianus *declamat.* CCCVIII. aliud leges & Jura volunt. adde quæ diſputat G. Ranchinus *Variar. Lection. lib. II. c. 9.* SCHVLT.

40. *Quia*

[40] quia teſtamentum, quod prius fecerat, teſtamento poſteriore reſciſſum eſt, & quod poſterius factum eſt, [41] his rebus, quas diximus, infirmatur.

§. 5. Alio quoque modo teſtamenta jure facta infirmantur, ſi aliquis poſt factum teſtamentum [42] capite minuatur, id eſt, [43] aut [44] ab hoſtibus capiatur, [45] aut pro crimine [46] in exſilium deputetur. Similiter & [47] ſi [48] quis adoptatus fuerit, [49] teſtamentum, quod, antequam adoptaretur, fecerat, non valebit.

§. 6. [50] Heredes autem ſui ſunt, aut neceſſarii, aut extranei. [51] Sui heredes

40. *Quia teſtamentum, quod prius fecerat, teſtamento poſteriore reſciſſum eſt*] Rumpitur enim ſuperius teſtamentum a poſteriore, dummodo heres ex eo exiſtere poterit, *l. 1. l. 16. D. de inj. rupt. irrit. teſt.* etiamſi non exſtiterit; quia forte heres aut ante aditionem mortuus fuerit, aut hereditatem tanquam ſuſpectam, vel aliam ob cauſam aut adire noluerit, aut non potuerit. OISEL.

41. *His rebus*] Id eſt, *his modis.* ſic loquitur quoque *lib. 1. tit. 1. §. 4.*

42. *Capite minuatur*] Capitis deminutione, cujuscunque illa ſit generis, ſive maxima, ſive media, ſive minima, rumpitur teſtamentum antea factum, nam & teſtamenti facti, & mortis tempore, ut teſtamentum jure ſubſiſtat, requiritur, ut aliquis ſit liber, ſit Civis Romanus, ſit paterfamilias, §. *6. Inſt. quib. mod. teſt. infirm.* Quemadmodum & Gajus hic uniuscujuſque capitis diminutionis exemplum ſubjungit. OISEL. Non hic teſtamentum proprie rumpitur: id enim verbum locum habet, cum manente ſalvo teſtatoris ſtatu ipſius teſtamenti jus vitiatur, §. *1. Inſt. quib. mod. teſtament. infirment.* ſed hic irritum fit, §. *4. & 5. Inſt. dict. tit.* SCHVLTING.

43. *Aut ab hoſtibus capiatur*] Admiſſum eſt tamen, ut, ſi poſtliminio revertatur, teſtamentum vires recipiat: aut ſi ibi decedat, lege Cornelia confirmetur, *l. ſi quis filio, 6. §. quatenus 12. D. de injuſt. rupt. & irrit. fact. teſtam.* ALEAND.

44. *Ab hoſtibus capiatur*] *l. 6. §. 5. D. de injuſt. rupt. irrit.* Excipe tamen, ſi quis teſtamentum fecerit, & poſtea ab hoſtibus ſit captus; tum enim teſtamentum ejus valet, ſiquidem reverſus fuerit, jure poſtliminii: ſin vero ibi deceſſerit, ex lege Cornelia, quæ perinde ſucceſſionem confirmat, atque ſi in civitate deceſſiſſet, Ulpian. in *fragm. tit. 23. d. l 6. §. pen. D. d. t. l. 12. D. qui teſt. fac. poſſ.* OISEL. Non hic eſt exceptio, cum quis poſt teſtamentum factum captus eſt, ſed de ipſa hac ſpecie id hic prædicatur: ac etiam tunc ſummo jure hoc verum eſt, cum ſervus fiat hoſtium qui ab iis captus eſt, quod & indicat Paulus *d. l. 6. §. 5. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſtament.* verum fictionibus juris tam in caſum reditus, quam mortis illic obeundæ, res expeditur, atque efficitur, ne ſummum illud jus obtineat, *d. l. §. 12. §. ult. Inſt. quib. non eſt permiſſ. facer. teſtam.* SCHVLTING.

45. *Aut in exſilium deputetur*] Hoc enim modo teſtator e numero civium Romanorum tollitur, atque adeo omnia, quæ ſunt Juris Civilis, perdit, *l. 17. §. 1. D. de pœn.* OISEL. Hæc vera ratio; non prior, quam dat Aleander, quia bona, quæ deportatus habuit condemnationis tempore, publicantur; quæ id nullo modo efficere poteſt. SCHVLTING.

46. *In exſilium deputetur*] Ita omnia exemplaria. fortaſſe quis ſcripſerit, *deportetur.* at eo loquendi genere aliis locis utitur Anianus, ut *in interpretatione l. 9. C. Theod. de juriſdict. exſilio ſe deputandum eſſe cognoſcat: & ad l. 1. C. Theod. de inoff. teſt. non pro crimine ſuo exſilio fuerit deputatus. & ad l. 2. de poſtlim. noverit; ſe in exſilio deputandum.* pariter *ad l. 2. unde vi. ad l. unic. ſi quis eam, cujus tut. &c. ad l. 1. de rapt. virg. ad l. 2. ut intra an. crim. act. &c. ad l. un. de damn. provin. inſti.* in *Theodoſiano Codice.* Deportatio igitur teſtamentum jam factum rumpit, *l. ejus, 8. D. qui teſtam. fac. poſſ.* quia & bona, quæ tunc habuit, quum damnaretur, publicantur, etiamſi in ſententia expreſſum non ſit, *l. deportatorum, 8. C. de pœn.* Ejus, qui ſententia Præſidis deportatur, non ſtatim irritum fit teſtamentum, ſed quum Princeps factum comprobaverit, *l. 6. §. ejus, qui. D. de injus. rup. & irr. fac. teſt.* quia Præſes deportandi jus non habet, *l. 6. D. de interd. & releg.* at Præfectus Prætorio, & ejus Vicarius, & Præfectus urbis deportandi jus habent, ac ſtatim poſt eorum ſententiam civitas amittitur, ideoque teſtamentum rumpitur, *l. 2. §. 1. D. de pœn. l. 1. §. a Præfectis, D. de legat. 3.* quamvis nondum Imperator inſulam adſignaverit, *l. 1. §. 2. de off. Præf. urb.* ALEAND.

47. *Si quis*] Ita ſenſus poſtulat ſcribi, & ſic habet editio Genev. CIƆIƆLXXXVI. Sich. *is qui*, aliæ, *ſi qui.* SCHVLTING.

48. *Qui adoptatus fuerit*] Generale *adoptionis* nomen retinet, cum eam adoptionis ſpeciem ſignificet, quæ ſuo nomine *arrogatio* dicitur. Nam qui ſe arrogandum dat, ſui eſt juris, cum is, qui in adoptionem datur, fuerit in poteſtate ejus, qui eum in adoptionem dat, atque ita teſtamentum facere non potuit. Confirmatio ejus, quod hic habetur, eſt in *l. pen. §. 2. D. de bon. poſſ. ſec: tab.* OISEL.

49. *Teſtamentum, quod antequam adoptaretur, fecerat, non valebit*] Etiamſi iterum ſui juris effectus ſit: niſi tunc codicillis, aut aliis litteris eodem teſtamento ſe mori velle declaraverit, *l. qui ex liberis, 11. §. qui teſtamento, D. de bon. poſſ. ſec. tabul.* ALEAND. Et ſic tamen non deferetur heredi ſcripto hereditas jure civili, ſed bonorum poſſeſſio ſecundum tabulas jure Prætorio, *d. l. pen. §. 2. D. de bonor. poſſeſſion. ſecund tabul.* quem locum luculenter exponit Cujacius *ad Papinian. Quæſtion. lib. XIII.* SCHVLTING.

50. *Heredes autem ſui ſunt &c.*] Hoc etiam caput

des appellantur filii, aut nepotes ex filiis maſculis, [52] quos in poteſtate avus, vel

Anianus cum reliquis immiſcuit, quod nos jure merito ſegregavimus. ALEAND. Ita & Oiſelius, ſub titulo de *heredum qualitate & differentia*, quos non ſequimur. Hic vero ab ordine, quem tenuit Anianus, & tenuerat ipſe forte Cajus, abiit longiuſcule Tribonianus, qui hac de re egit demum ante titulum *de legatis*. SCHVLTING.

50. * *Heredes autem ſui ſunt, aut neceſſarii*] Patavina editio habet: *Heredes autem ſui ſunt, aut non ſui, aut neceſſarii ſunt &c.* verbis male confuſis, & repetitis. lego, *Heredes autem aut ſui ſunt, aut neceſſarii*. ALEAND. Editio quoque Sichardi habet, ut Patavina, nec non Lugd. CIↃIↃLIX. quæ quoque novum habet titulum *de ſuis, neceſſariis & extraneis heredibus*, quem aliæ editiones meliores non agnoſcunt, & hæc verba ita exhibent, ut nos quoque edidimus. SCHVLTING.

51. *Sui heredes appellantur*] Sui heredes, Græcis αὐτοκληρονόμοι, quaſi ſibimet ipſi heredes fierent. Nam & vivo patre jam quodammodo domini exiſtimantur, *l. 11. D. de lib. & poſt.* Unde Plautus *in Mercat. Act. 1. Sc. 2.* Filium *herum minorem* appellat. Et in *Trinummo Act. II. Sc. 2.* Lyſiteles patri interroganti, num de ſuo amico ſubvenire vellet, reſpondet: *De meo: nam quod tuum eſt, meum eſt, omne meum eſt autem tuum.* Et nanciſcitur filius tantum mortuo patre magis liberam bonorum adminiſtrationem, ſtatimque poſt mortem patris quaſi continuatur dominium, *d. l. 11. D. d. t.* Hi & dicuntur ſui neceſſarii, quia jure civili etiam inviti heredes ſunt, quanquam jure prætorio eis abſtinendi facultas permiſſa. Ulp. *fragm. 22. §. 20.* Huc referendum illud Appuleji *Metamorph. lib. X. Habebat filiam ſuam parvulam de marito, quem nuper necaverat. Huic infantulæ, quod leges neceſſariam patris ſucceſſionem deferrent, ſuſtinebat ægerrime.* OISEL. Suus heres dicitur quaſi proprius, naturalis, nativus, domeſticus, ratione habita patris, non ipſius: quis enim viventis eſſe poteſt heres? *l. 1. D. de hereditat. vel action. vendit.* & quis ſibi ipſe eſſe poteſt heres per rerum naturam? Debet eſſe alius, cui ſuccedatur, alius, qui ſuccedat. itaque ſuus dicitur quis ratione parentis defuncti, de cujus ſucceſſione eſt quæſtio. Ita V. C. Jan. a Coſta *ad pr. Inſt. de hered. qualitat. & different.* Loca Plauti ab Oiſelio allegata an ad hoc ipſum jus ſui heredis pertineant dubito; cum & peregrini illic loquantur, & nihil dicatur, quod non & alibi de parentibus & liberis prædicetur, quam apud Romanos. In loco Apuleji ab eodem laudato ſucceſſio neceſſaria dicitur ea ratione, quod quis jubente natura neceſſario bona liberis relinquat, *l. 7. D. de bon. damn.* non ratione neceſſitatis, qua etiam inviti liberi parentibus ſunt heredes; de qua hic ſermo eſt, & quod jus meri juris civilis eſt, ut & talis patria poteſtas, qualem cives Romani habent. SCHVLTING.

51. * *Sui heredes appellantur filii, aut nepotes*] Ac denique omnes per virilem ſexum deſcendentes, ut dicetur infra *cap 14. (hic tit. 8.)* dummodo proximo gradu familiæ principem contingant. Nam ſi filius exſtet, & nepos, & pronepos, filius ſolus ſuus heres erit; quo defuncto nepos ſolus fit ſuus heres; at pronepos non antea erit ſuus heres proavo, quam & nepos, & filius deceſſerit. nec intereſt, naturales ſint, an adoptivi, *l. 1. §. ſuos, D. de ſuis & leg. hered.* Erat & antiquitus inter ſuos heredes uxor, quæ in manum viri convenerat, de qua pariter *cap. 14. (hic tit. 8.)* ſermo erit. Suorum heredum nomen ex lege XII. tabular. deſcendit, *l. liberorum, 220. D. de verb. ſign.* videntur autem dici ſui heredes, quia quodammodo ſui ipſius heredes ſunt, quum, mortuo patrefamilias, non adeant, ſed continuent hereditatem, quam jam habebant, ut Alciatus, & alii declararunt, quaſi olim hi domini eſſent, qui etiam vivo patre quodammodo domini exiſtimantur, *l. in ſuis, 11. D. de lib & poſtum.* Hi autem & neceſſarii ſunt ex lege duodecim tabularum, ſed Prætor dat poteſtatem abſtinendi ab hereditate paterna, ſi iis damnoſa viſa fuerit, *l. neceſſariis, 57. D. de adquir. hered.* nec eſt neceſſe Prætorem adire, ſatis enim eſt, ſi ſe non miſcuerunt hereditati, *l. ei qui, 12. D. eod. tit.* Scire autem eos oportet, ſe beneficio Prætoris eſſe voluntarios, nam ſi neceſſarios ſe putaverint, quamvis ſint voluntarii, non poterunt repudiare, *l. 15. eod. tit.* ALEAND.

52. *Quos in poteſtate avus, vel pater habet*] Verum hoc quidem eſt, & nunquam fallit, filios, quos pater tempore mortis in poteſtate habuit, ipſi ſuos heredes eſſe. Sed in perſona avi non ſufficit nepotes tempore mortis in poteſtate habuiſſe, ſed adhuc requiritur, ut, patre eorum, vel emancipatione, vel deportatione, vel morte ſublato, proximum gradum in familia avi obtineant. Sui itaque heredes ſunt, qui in poteſtate morientis ſunt, atque primum in ejus familia locum occupant. Unicus tamen eſt caſus, quo, etſi quis tempore mortis proximum gradum in familia non obtinuerit, atque adeo ipſi ſuus heres non erat, tamen poſtea ſuus heres fiat. Finge patrem, filio, ex quo ipſi nepos ſuperſtes, exheredato, extraneum heredem ſcripſiſſe; atque deliberante herede ſcripto filium deceſſiſſe; poſtea heredem ſcriptum hereditatem repudiaſſe: jam nepos ex filio ſuſceptus avo ſuus heres erit ab inteſtato, qui tamen tempore mortis avi ſuus eſſe non potuit propter præcedentem perſonam patris, *l. 7. D. unde lib. §. 7. & ſeq. Inſt. de her. quæ ab int.* Nam in hoc caſu ſufficit nepotem tempore delatæ hereditatis proximum in familia avi eſſe. Atque hic unicus eſt caſus, in quo mortis tempus aliud eſt a delatæ hereditatis tempore. in ceteris vero caſibus quoad ſuos heredes tempus mortis & hereditatis delatæ ſemper unum & idem eſt. Ut itaque in ſuorum heredum deſcriptione etiam iſte caſus comprehendatur, eam hujuſmodi concipere licebit, ut Suus ſit heres, qui in poteſtate morientis fuit, atque tempore delatæ hereditatis proximum in ejus familia gradum obtinet. OISEL.

53. Ne-

vel pater habet. [53] Neceſſarii ſunt heredes ſervi, [54] qui cum libertate heredes [55] inſtituuntur. [56] Neceſſarii ideo, [57] quia aut velint, aut nolint, neceſſe eſt eis heredes eſſe. [58] Nam qui creditoribus tenentur obnoxii, & putant, ſe non tantum in ſubſtantia, quantum in debitis relinquere, ipſi ſervos ſuos manumittunt, & heredes neceſſarios faciunt, [59] ut quo magis heres, quam dominus [60] infamiam incurrat, quum res ejus, id eſt, hereditas domini pro debitis venditur, & creditoribus datur. [61] Extranei ſunt, qui nullo propinquitatis gradu teſtatori

53. *Neceſſarii ſunt, qui cum libertate heredes inſtituuntur*] Hoc quidem olim ex plurimorum ſententia neceſſarium erat, ut ſervus, ut neceſſarius eſſet heres, cum libertate inſtitueretur. Hodie autem ex Juſtiniani Conſtitutione ſervus, etiamſi ſimpliciter, nec addita libertatis datione, a domino inſtitutus ſit, eo ipſo liber & heres neceſſarius fit, *l. pen. C. de neceſſ. ſer. her. inſt.* Quod tamen ita obſervandum, niſi forte ſervo aliunde libertas debebatur; puta ſi dominus ſervum, quem ex fideicommiſſo manumittere debebat, teſtamento ſuo heredem & liberum eſſe juſſerit. Hic ſervus neceſſarius heres non erit, quia non tam beneficio teſtatoris, quam alieno libertatem accipit, *l. 84. D. de her. inſt.* IDEM.

54. *Qui cum libertate heredes inſtituuntur*] Hodie ex Juſtiniani conſtitutione etiam ſine libertate, quum tacite data intelligatur, §. *2. Inſt. qui & quib. ca. man. non poſſ.* ALEAND.

55. *Inſtituuntur*] A domino: & hic etiam opus eſt, ut ex teſtamento domini & libertatem, & hereditatem conſequantur: alioquin enim, ſi ante manumiſſi ſint, voluntarii heredes erunt; & ſi in aliorum ſint deducti poteſtatem, illis volentibus & jubentibus adibunt, & jubentibus adquirent hereditatem, §. *1. Inſt. de heredib. inſtituend.* Quæ nec omiſiſſe videtur Cajus, ſed ab Aniano nimis eſſe contractus. SCHULTING.

56. *Neceſſarii ideo, quia aut velint, aut nolint*] Inter neceſſarios ſuos heredes, & ſuos neceſſarios, hoc eſt, liberos, qui in poteſtate ſunt, jure civili nihil intereſt, ut ait Ulpianus, *in fragm. tit. 22.* at ſui jure prætorio adjuvantur, quapropter nec neceſſarii ab Aniano appellantur. Neceſſariis autem tantum heredibus abſtinendi poteſtas non datur. ALEAND.

57. *Quia aut velint, aut nolint, neceſſe eſt eis heredes eſſe*] Hoc eſt, quod protinus, & ſtatim a morte teſtatoris ipſo jure heredes fiant; atque creditoribus hereditariis citra ullam aditionem obligentur, perinde ut ſui heredes & neceſſarii. Hocque certiſſimum eſſe ſervos ipſo jure heredes exiſtere, vel evincere poteſt, quod eis omnino abſtinendi facultas non permittitur, *l. 57. §. ult. D. de acq. hered.* OISEL. Jure civili idem quoque eſt in ſuis & neceſſariis: & abſtinendi facultas data vel negata ad jus civile, quo ſui & neceſſarii pares ſunt, non pertinet: ſed ad jus prætorium. Hæc vero nulli competit neceſſario, niſi ſpeciatim fuerit data, uti ſuis conceſſa eſt ſolis: ac ita rigor juris civilis mitigatus, ne cum effectu detur in eos actio, ut docet Cajus *l. 57. pr. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* & Prætor ſic parcit eorum pudori, *l. 28. D. de reb. auct. judic. poſſid.* hoc vero heredibus neceſſariis tantum nuſquam largitus eſt Prætor, qui plenius ingenuis hominibus, quam libertinis conſuluit. cum his ſatis præclare agi viſum, quod ſic quoque inæſtimabile beneficium libertatis conſequantur. Sed & ſeparationem a Prætore petere poteſt neceſſarius, modo nihil e bonis patroni attigerit, *l. 1. §. ult. D. de ſeparationib.* SCHULTING.

58. *Nam qui creditoribus tenentur obnoxii*] Non ſemel hoc loquendi genus videas in hoc libello, ex quo Anianum facile deprehendas, nam hujuſce ſcriptionis plenæ ſunt ejus interpretationes ad leges Cod. Theodoſiani, & ad Pauli Sententias. Sed & Wiſigothorum leges ſæpius ita loquuntur. ALEAND.

59. *Ut quo magis heres, quam dominus infamiam incurrat.*] Qua de re non nihil diximus *primo libro cap. 4.* (*hic tit. 1. §. 5.*) Nullo herede relicto res hereditariæ venduntur defuncti nomine, *l. 4. D. de reb. auct. jud. poſſ.* quod ignominioſum eſt; quare hujuſce rei leges curam habent, *l. 5. D. de curat. furioſi, l. 23. D. quæ in fraud. cred.* IDEM.

60. *Infamiam incurrat*] Sic ſcribit Imp. Conſtantinus *l. 3. Cod. Theod. de inofficioſ. teſtament. Servus neceſſarius heres inſtituendus eſt; quia non magis patrimonium, quam infamiam conſequi videtur.* Irrogat hanc infamiam poſſeſſio, proſcriptio, & diſtractio bonorum, quæ ipſius nomine fit. quæ hic quoque tangit Anianus, & graphice depingit Cicero *pro Quint. c. 15.* Et alioquin defunctus hac injuria afficeretur, §. *1. Inſt. qui & quib. ex cauſ. manumitter. non poſſ.* Unde & qui adeunt hereditates ære alieno exhauſtas, famam defuncti conſervant, *l. 23. D. quæ in fraud. creditor. fact. ſunt, ut reſtituant.* vel famam & pudorem ejus ſuſcipiunt, ut loquitur Plinius *Epiſtolar. lib. 11. epiſt. 4.* Ignominiam vero non patiuntur, qui bonis cedunt, *l. 11. C. ex quib. cauſ. infam. irrogat.* quia ipſorum nomine bona non veneunt, uti notavit Cujacius *Paratitl. tit. C. qui bon. ceder. poſſ.* & Contius *Lection. lib. 11. cap. 18.* SCHULTING.

61. *Extranei ſunt, qui nullo propinquitatis gradu teſtatori junguntur*] Hoc prorſus falſum eſt: nam heredes extranei ſunt, qui teſtatoris juri ſubjecti non ſunt, ſive adgnati ſunt, ſive cognati, qui teſtatorem aliquo propinquitatis gradu contingunt. Proinde liberi quoque emancipati heredes a nobis inſtituti extranei heredes nobis videntur, §. *ceteri, Inſtit. hoc tit.* Multa ſunt, quæ Anianus impropriis vocibus deſignat, unde aliter ſonant, ac ipſe forſitan ſenſit. ALEAND. Valde ambigo, ne hic iterum Anianum pro Gajo legamus.

teſtatori junguntur, [62] ſed eos quicunque pro arbitrio ſuo ſcribit heredes.

Certe longe melius dixiſſet, *Extraneos heredes eſſe, qui in poteſtate morientis non fuerant*, quemadmodum Juſtinianus *§. 3. Inſt. de hered. qualit. & diff.* Nam & extraneus poteſt eſſe heres, etſi teſtatori aliquo propinquitatis, hoc eſt, ſanguinis, gradu junctus fuerit, ut filius emancipatus inſtitutus, *l. 7. D. de cap. min. l. 6.* D. *de bon. poſſ. l. 55.* D. *de rit. nupt.* filius a matre inſtitutus, *l. 4. §. 2.* D. *cont. tab. l. 195. & ſeq.* D. *de V. S.* Item parentes a liberis emancipatis, & fratres inſtituti. At hoc loco tantum deſcribuntur ii heredes extranei, qui nullo jure ab inteſtato venire poſſunt; quod non niſi ſumma inſcitia hic fieri poteſt, ubi extranei & ſui invicem in diviſione oppoſiti ſunt. Ceterum Extranei heredes & Alieni dicuntur; & Voluntarii. nam Extranei domeſticis opponuntur, Voluntarii neceſſariis, *l. 3. §. 3.* D. *de her. inſt. l. 13.* D. *de opt. leg.* Dicuntur autem Voluntarii, quia his hereditas voluntate acquiritur, & ſi velint, liceat ſuſcipere, *§. ult. Inſt. h. t.* ſi nolint, non cogantur. *l. 16. C. de jur. deliber.* OISEL. Ubi heres extraneus dicatur *alienus*, non facile oſtenderet Oiſelius.

62. *Sed eos quicunque pro arbitrio ſuo ſcribit heredes*] Nec hæc a Cajo, qui, ut & præcedentia arguunt, non de illis ſcribendis, vel non ſcribendis heredibus, ſed de hereditate invitis vel volentibus adquirenda hic diſputavit: ſed ab Aniano. SCHULTING.

TITULUS IV.

[1] *De Subſtitutionibus, & faciendis ſecundis tabulis.*

[2] Subſtitutio eſt, quæ poſt inſtitutionem a teſtatore fieri ſolet, [3] id eſt, ſecundi heredis appellatio. [4] Et duæ ſunt, quarum una Vulgaris dicitur, alia Pupillaris. §. 1.

1. *De Subſtitutionibus &c.*] Retinuimus Aniani titulum, quamvis ſi de *Subſtitutionibus* tantum dixiſſet, ſatis fuiſſet, quoniam & hoc generali nomine pupillaris ſubſtitutio continetur, cujus tantum gratia ſecundæ tabulæ fiunt. retinuimus, inquam, quia diligenter docet, qui faciendæ ſint ſecundæ tabulæ. ALEAND.

2. *Subſtitutio eſt ſecundi heredis appellatio*] Hanc definitionem non Caji, ſed Aniani eſſe liquere poteſt ex ejuſdem Aniani verbis *ad l. 1. C. Gregor. de famil. erciſc. Si quis per teſtamentum heredem aliquem appellaverit, &c.* In *l. 1.* & *l. 43. §. 2* D. *de vulg. & pup. ſubſt.* Subſtitutio definitur, quod ſit ſecundi heredis inſtitutio, vel etiam ulterioris; quanquam omnis ſubſtitutus, etiam ſecundus heres Veteribus appelletur, licet tertio, quarto, vel etiam ulteriori gradu ſcriptus ſit; habito ſcilicet reſpectu non ad ordinem ſcripturæ, ſed ſucceſſionis. Sic Cicero ſecundum heredem vocat, *Verrin. III. de Orator. I. & pro Cluentio.* Sic Salluſtius *in bello Jugurthino: Erat præterea in exercitu noſtro Numida quidam, Maſaniſſæ nepos, quem Micipſa teſtamento ſecundum heredem inſcripſerat.* Ita & Svetonius *in Julio*, de ipſo inquit: *Plures percuſſorum in tutoribus, ſi quis ſibi filius naſceretur, nominavit, Brutum etiam in ſecundis heredibus.* ſimiliter Plutarchus *in Cæſare* δεύτερον κληρονόμον. Et Appianus *lib. II. de bello Civili*, ubi & moris eſſe ait apud Romanos ſecundos heredes in locum primi deficientis ſubſtituere. Δέκιμος ὁ Βροῦτος, inquit, ἐν τοῖς δευτέροις κληρονόμοις ἐγέγραπτο παῖς, ἔθος γάρ τοι Ῥωμαίοις παραγράφειν τοῖς κληρονόμοις ἑτέρους, εἰ μὴ κληρονομοῖεν οἱ πρότεροι. Exemplum ſecundo & tertio gradu ſubſtitutionis habes apud Tacitum *lib. I. Annal.* in teſtamento Auguſti: *Cujus teſtamentum illatum per Virgines Veſtales Tiberium & Liviam heredes habuit. Livia in familiam nomenque Auguſtæ adſumebatur. In ſpem ſecundam nepotes, pronepoteſque; tertio gradu primores civitatis ſcripſerat.* OISEL. Horum quædam, & nonnulla alia notavit Briſſonius *d. verbor. ſignif. v. ſecundus heres.* Ceterum non tantum ſubſtituti etiam ulteriori gradu dicuntur ſecundi heredes, ſed ſic nuptiæ quoque ſecundæ dicuntur, etſi tertiæ quartæve ſint *t. C. de ſecund. nupt.* Plura dabit Gothofredus *ad l. 3. pr.* D. *qui potior. in pignor. vel hypoth.* Alio tamen ſpectaſſe Anianum vult Aleander, nec forte a ſcopo aberravit. SCHULTING.

3. *Id eſt ſecundi heredis appellatio*] Hæc interpretatio Anianum olet, quæ falſiſſima eſt, nam non ideo minus tertii, & quarti heredis appellatio (ut ipſe loquitur) ſubſtitutio dicetur, *l. 1.* D. *de vulg. & pup. ſubſt. §. 1. Inſt. eod. Ulpian. fragm. tit. 22. §. antepenult.* Ceterum ipſe errore ductus eſt, ob ſententiam Pauli *lib. III. tit. 5.* quam ita legit: *Heredes aut inſtituti, aut ſubſtituti dicuntur. inſtituuntur primo gradu, ſubſtituuntur ſecundo, vel tertio ſcripti.* credidit enim ſecundo tantum gradu ſcriptum ſubſtitutum dici, tertio vero gradu proprie ſcriptum appellari: nam ejus verba ad eum locum ita habent: *Qui teſtamenta faciunt, ſicut inſtituere heredes, ita ſubſtituere poſſunt; nam qui primo gradu heredes ſcripti ſunt, inſtituti appellantur; qui ſecundo ſubſtituti: qui tertio ſcripti vocantur.* Exiſtimo autem illud verbum *ſcripti* ex Paulo expungendum, ut etiam abeſt a Modeſtino *in d. l. 1.* D. *de vulg. & pupill. ſubſt.* quod & Cujacio videtur. ALEAND.

4. *Et duæ ſunt*] Num duæ tantum? at interpretes tot gradus conſtituere, tot ſpecies, tot diviſiones, & ſubdiviſiones excogitarunt, ut quotieſcunque eas percurro, muſcarum prælium videre videar. Si ſucceſſionem ſpectemus, duæ tantum ſunt ſubſtitutiones, aut enim ſuccedimus in locum ejus, qui heres non fuit, & hæc

§. I. [5]Vulgaris dicitur, ILLE HERES MIHI ESTO, [6]ſive hoc filio, ſive extraneo. [7]QVOD SI HEREDITATEM MEAM ADIRE NOLVERIS, ILLVM SVBSTITVO, AD QVEM HEREDITAS MEA DEBEAT PERTINERE.

§. 2. [8]Pupillaris ſubſtitutio [9]filiis tantummodo impuberibus dari poteſt, quæ

& hæc vulgaris eſt: aut in locum ejus, qui heres quidem fuit, ſed teſtari non poterat; & hæc pupillaris eſt, aut quaſi pupillaris, quam Doctores vocant exemplarem. Si perſonas ſpectemus, tres ſunt ſubſtitutiones, vulgaris, quæ fit puberibus, & impuberibus quibuscunque; pupillaris, quæ filio impuberi fit, in poteſtate conſtituto; quaſi pupillaris, quæ filio puberi fit dementi. Si modum ſcripturæ attendamus, quatuor ſunt ſubſtitutiones. Prima illa eſt: *Si Titius heres non erit, Cajus heres eſto.* Altera; *Si filius meus intra pupillares annos, aut, manente dementia, morietur, Cajus heres eſto.* Tertia eſt, quæ duplex dicitur a Theophilo vulgaripupillaris: *Si filius meus heres non erit, aut heres quidem erit, ſed intra pupillares annos morietur, Titius heres eſto.* Quarta ea eſt, quam vocant reciprocam: *Filios meos heredes inſtituo, eosque invicem ſubſtituo.* IDEM. Recte, nec enim plura ſubſtitutionum genera ſunt, quam duo; quemadmodum nec plures ſunt caſus, a quibus differentia ſubſtitutionum ſumenda, quam hi duo. Unus, *ſi inſtitutus heres non erit,* qui caſus primus dicitur, & eſt conditio vulgaris ſubſtitutionis; Alter, *ſi heres erit,* qui ſecundus, & proprius pupillaris, *l. 4. l. 45. D. h. t. l. 8. C. eod.* Quo etiam pertinet ad hujus exemplum introducta mente capti ſubſtitutio, de qua in *§. 1. Inſt. de pup. ſubſt.* Cæteræ enim ſubſtitutionum ſpecies, quas ſtatuunt Doctores, veluti breviloqua, & compendioſa, ex eorum nugatorio cerebro natæ, nihil aliud ſunt, quam diverſæ ſubſtituendi formulæ, quæ vel ad primum, vel ad ſecundum, vel ad utrumque caſum pertinent. OISEL. Quidquid velint alii, re vera ad duas ſubſtitutionum ſpecies non ſatis commode omnes illæ, quæ in jure noſtro exſtant, poſſunt reduci. Sane cum ſubſtituitur liberis mente captis ex Juſtiniani conſtitutione *§. 1. Inſt. de pupillar. ſubſtitution. l. 9. C. de impuber. & al. ſubſtitutionib.* fit hoc nec in caſum primum, *ſi heres non erit,* nec ſemper in caſum ſecundum, *ſi heres erit, & morietur:* ſed in caſum, quo durante dementia decedent, qui a prioribus diſtinguendus eſt: ſi enim putas dementem hereditatem adquirere indiſtincte poſſe, falleris. non poteſt ea illi adquiri, niſi quando ſuus vel neceſſarius eſt heres, *l. 63. D. de adquirend. vel omittend. heredi-tat. l. 7. §. 2. 3. C. de Curator. furioſ. vel prodig.* Itaque hic caſus alius eſt & a primo, & a ſecundo. Miles quoque quod cuilibet ſubſtituere poſſit quandocumque morituro, & ſingulari privilegio, & quidem in bona tantum profecta a milite, *l. 15. D. h. t. l. 8. C. de impuber. & al. ſubſtitutionib.* id ſane a pupillari multum differt, nec veram pupillaris ſubſtitutionis definitionem huic ſpeciei accommodare poſſumus, cum illa ex jure poteſtatis patriæ fiat, & in omnia impuberis bona. Quando uterque caſus, vulgaris & pupillaris, jungitur, nihil novi inducitur extra utramque ſpeciem, ſed ex ambæ conjunguntur. Et reciproca non facit ſpeciem, ſed alicui ſpeciei, veluti vulgari vel pupillari, cohæret. SCHVLTING.

5. *Vulgaris dicitur,* ILLE HERES MIHI ESTO] Probo Patavinam editionem, quæ ſic habet; *vulgaris dicitur illa: heres &c.* Haſce tamen formularum conceptiones ſcias Aniani eſſe. Cajus elegantius ſcripſerat. ALEAND. Editio quoque Sich. & Lugd. CIↃIↃLIX. *illa. Heres &c.* ſed aliæ, *Ille heres mihi eſto:* quod cur non retinendum ſit, cauſam non video. Ceterum ſubſtitutio vulgaris eſt ex duodecim tabulis, & conſequens ampliſſimæ poteſtati de rebus ſuis diſponendi: non pupillaris, quæ agit de rebus alterius, nempe pupilli; & inducta eſt moribus, *l. 2. D. h. t. pr. Inſt. de pupillar. ſubſtit. ub. Jan. a Coſta. & Vinn.* SCHVLTING.

6. *Sive hoc filio, ſive extraneo*] Jure civili ſubſtitutio hæc: *Si filius meus impubes heres non erit, Titius heres eſto,* vulgaris tantummodo eſt. at Divi Fratres conſtituere, ut pupillarem quoque comprehenderet, niſi pater duos fratres invicem ſubſtituerit, quorum alter pubes, alter impubes ſit, hoc communi verbo, *eosque invicem ſubſtituo,* tunc enim in vulgarem tantummodo caſum facta ſubſtitutio intelligitur, *l. 4. D. de vulg. & pup. ſubſt.* ALEAND.

7. QVOD SI HEREDITATEM MEAM ADIRE NOLVERIS] Non ſolum vulgariter ſubſtituere poſſumus in caſum *ſi heres eſſe noluerit,* ſed etiam, *ſi heres eſſe non potuerit.* ut ſpeciatim eſt in *l. 3. C. de her. inſt.* Utrumque enim caſum tam noluntatis, (quam vocem Merula alicubi Ennio, uti & Auguſtino ex Mss. reſtituit) quam impotentiæ complectitur caſus ille generalis *ſi heres non erit,* qui primus eſt, & conditio vulgaris ſubſtitutionis propria. Neque tamen qui in unum caſum, puta, *ſi heres eſſe noluerit,* ſubſtitutus eſt, in alterum etiam, *ſi heres eſſe non potuerit,* & contra, ſubſtitutum eſſe, evincit *l. 10. D. de lib. & poſt.* atque inde uno ſpeciali expreſſo, neque alterum interpretatione ſupplendum, ut falſa eſt communis DD. ſententia, manifeſtum. OISEL.

8. *Pupillaris ſubſtitutio*] Hæc ſubſtitutio magis eſt inſtitutio prima, quam ſubſtitutio. nam per hanc non ei, qui teſtamentum fecit, & ſecundo gradu ſucceditur; ſed pupillo, cui teſtamentum factum eſt, & gradu primo, perinde ac ſi ipſe pupillus ſibi teſtamentum feciſſet. Dicitur autem Pupillaris ſubſtitutio, quia pater ſibi prius, deinde ſecundo loco liberis ſuis heredem ſcribere debet, & non a teſtamento filii incipere, *l. 2. in fine D. de vulg. & pup. ſubſtit.* Suntque hic duo quodammodo teſtamenta, unum, quod pater ſibi, alterum, quod filio impuberi facit; aut certe unum teſtamentum duarum hereditatum, *§. 2. Inſt. h. t. l. 2. §. 4. D. eod. l. 25. D. qui teſt. fac. poſſ.* Duo enim hic videntur eſſe teſtamenta, alterum patris, alterum filii, quia

quia utriusque mors exſpectanda, quia duæ aditiones neceſſariæ, *l. 2. §. 1. D. h. t. l. 11. §. 1. D. ad SC. Trebell.* quia non neceſſe eſt, ut unico contextu fiat, ſed pater una hora ſibi, altera filio teſtamentum facere poteſt, *l. 16. §. 1. D. h. t.* ſibi etiam per ſcripturam, filio per nuncupationem, & contra *l. 20. D. h. t. l. 8. D. de bon. poſſ. ſec. tab.* quia hoc caſu duæ dantur hereditates, una patris, altera filii, *l. 1. §. 2. D. de her. vel act. vend.* quod maxime eo caſu, ubi filius eſt exheredatus, apparet, *l. 10. §. 4. D. h. t.* quia duplex requiritur tabularum apertura, ubi ſeorſim obſignatæ ſint, *l. 8. D. teſt. quemad. ap.* Item, quia in pupillari ſubſtitutione ſeparatur utriusque teſtamenti æs alienum, nec ſubſtitutus filio tenetur reſpondere creditoribus paternis, *l. 42. D. de acq. hered.* Sed & unicum tantum teſtamentum in pupillari ſubſtitutione eſſe, dici poteſt, quia unus ſolum teſtator eſt, ac ſeptem teſtium ſignacula ſufficiunt, *l. 20. D. h. t.* quia pupillares tabulæ per ſe non ſubſiſtunt, ſed paterni teſtamenti ſunt acceſſio, quo rupto, aut ſciſſo, aut irrito facto, ſimul concidunt, *d. l. 2. §. 1. l. 10. §. 4. l. 16. §. 1. D. eod. l. 11. D. quemadm. teſt. ap.* Atque hinc eſt, quod in patris & filii tabulis una tantum Falcidia admittatur, *l. 11. §. 5. D. ad leg. Falcid.* quod juri accreſcendi locus ſit, tum in hereditate, tum in legatis. Nam qui a patre inſtitutus adierit, ſi idem filio impuberi ſubſtitutus eſt, etiam filii hereditatem, quaſi partem, quæ ſibi accrevit, adire cogitur, *l. 59. D. de acq. hered. l. 20. C. de jur. del.* Similiter inter patris & filii pupilli tabularum legatarios accreſcendi juri locus eſt, *l. 34. §. 10. D. de legat. 1.* Item hinc eſt, quod dies legatorum relictorum ex utriſque tabulis una eademque eſt, *l. 1. l. 7. §. 3. 4. D. quand. dies leg. ced.* & ſi quæ ſint hujus generis alia. OISEL. Nihil hic habet Oiſelius, quod non vel ex Vinnio, vel ſaltem ex Hotmano *ad §. 2. Inſt. de pupillar. ſubſtitution.* quivis haurire poſſit. imo in initio notæ quædam habet, quæ iisdem fere verbis occurrunt apud Vinnium *ad pr. Inſt. d. t.*

8. **Pupillaris ſubſtitutio filiis tantummodo impuberibus*] Quod ſic erit accipiendum, ſi ſint in poteſtate, cæterum emancipatis pupillariter ſubſtituere non poſſumus, *l. 2. D. de vulg. & pup.* Tanta eſt patria poteſtas, ut etiam poſt mortem patris usque ad filii pubertatem extendatur: itaque & usque ad id tempus pater in locum ſuum ſubrogat tutorem, qui pupilli perſonam, & bona gubernet, atque ob eam rem, quia is a patre datus alter pater videtur, tutela poteſtas eſſe dicitur. Usque igitur ad id tempus pater filio ſubſtituere poteſt, ſi hereditatem adierit, niſi miles ſit, nam miles etiam ultra id tempus filio ſubſtituit, quæ tamen ſubſtitutio in fideicommiſſum convertitur, *l. centurio, 15. D. de vulg. & pup. l. precibus, 8. C. de impub. & al. ſub.* quæ jura perſpicua mihi videntur, nec video, quo tendat tantus interpretum conflictus: nam & id perſpicue apparet, quod ſubſtitutus poſt pubertatem bona tantum militis capit, quod jus proprium fideicommiſſi eſt, *l. coheredi, 41. §. quod ſi heredem, D. de vulg. & pupill.* alioquin civilia verba, ſeu directa in paganorum teſtamentis non trahuntur ad fideicommiſſum, *l. verbis, 7. D. eodem titulo.* Ea igitur ſubſtitutio militis fideicommiſſum eſt, aut ſaltem ſubſtitutio ad inſtar fideicommiſſi, ut ſenſit Chriſtophorus Caſtilioneus: miles enim, quomodocunque poteſt, quomodocumque vult, teſtatur. itaque & emancipato filio, & extraneo cuilibet eo modo poteſt ſubſtituere, *l. miles, 41. §. penult. D. de teſtam. milit.* At paganus, ut diximus, neque poſt pubertatem, neque extraneis poteſt ſubſtituere, ſi quandoque heredes fuerint, *l. ex facto, 33. §. item quæro, D. de vulg. & pupill.* niſi ſi filium furioſum habeat, tunc enim & poſt pubertatem ſubſtituit hoc modo: *Si filius meus, manente dementia vel furore, deceſſerit, Cajus heres eſto:* quod Juſtinianus induxit, *l. humanitatis, 9. C. de impuber. &c.* nam antea non licebat, niſi id impetratum a Principe foret, *d. l. ex facto, 33. D. de vulg. & pup.* ALEAND.

9. *Filiis tantummodo impuberibus*] Adde & in poteſtate patria conſtitutis. Nam hoc & patriæ poteſtati datum eſt: & ideo pater filio emancipato ita ſubſtituere non poteſt, *l. 2. in pr. D. h. t.* multoque minus mater liberis ſuis. In *l. 33. D. h. t.* eſt vulgaris ſubſtitutio, & mentio tabularum pupillarium impropric ibi fit, cum intelligantur vulgares, ut ex caſu ibi expreſſo, *ſi heres non erit*, ſatis perſpicuum. Bene autem Cajus filiis impuberibus tantummodo pupillariter ſubſtitui dicit. Nepotibus enim, etſi impuberibus & in poteſtate conſtitutis, avus, ſi pater eorum præcedat, modo pupillari ſubſtituere non poteſt, utpote qui poſt mortem avi in patris ſui poteſtatem recaſuri, *l. 2. pr. D. d. t.* Poterit tamen ab avo & nepotibus ex formula legis Velleæ ſubſtitui, *d. l. 2. pr. D. d. t.* hoc nimirum modo: *Filius heres eſto. Si filius me vivo ſuus heres eſſe deſierit, tum qui mihi ex eo nepos eſt, heres eſto. Si nepos heres erit, & intra pubertatis annos deceſſerit, tunc Titius heres eſto.* quæ nepotis inſtitutio fit ex ſecundo capite legis Velleæ, *l. 29. §. 13. D. de lib. & poſt.* Sed numquid requiritur ad valorem pupillaris ſubſtitutionis, ut liberi ſint in poteſtate utroque tempore, hoc eſt, & quo fit ſubſtitutio, & quo pater moritur, an vero ſufficit eos ſolummodo tempore mortis tales eſſe? Et utrumque tempus deſiderari mihi haud abſurde videor colligere ex *l. 41. §. 2. D. h. t.* Cujus verba ſunt: *Si quis ex his mortis quoque tempore non fuit in familia, ſubſtitutio pupillaris ſit irrita.* Particula *quoque*, quam JC. hic addit, manifeſte evincit & aliud præter mortis tempus eſſe, quo oporteat liberos in poteſtate fuiſſe, hoc vero nullum aliud intelligi poteſt, nec debet, quam id, quo fit ſubſtitutio. Accedit juris illa regula, quæ, quod tempore, quo actum eſt, non valet, ex poſt facto convaleſcere non ſinit. OISEL. Licebit hæc & plura quoque invenire apud Vinnium *ad pr. Inſt. h. t.* Hoc tamen, quod impubes debeat etiam eſſe in poteſtate ſubſtituentis ab initio, dubium videri poteſt reddi ex eo, quod Catoniana regula ad inſtitutiones conditionales non pertineat, *l. 4. D. de regul. Catonian.* & ſubſtitutio hæc ſub conditione fiat. Verum illic intelligenda conditio talis, qua efficitur, ne deferatur hereditas ſtatim poſt alicujus mortem; ſed ut res tunc dilatione indigeat, *l. 3. D. eod. tit.* ſed hic mortuo patre & impubere, quod ſane ſtatim fieri poteſt, ſubſtitutio erit nulla, adeoque non ſine vitio initium capit, *add. l. 201. l. 210. D. de R. J.* & impuberi ſubſtitutus eodem loco eſt habendus, ac pure ſcriptus, *l. 8. pr. verſ. pure D. de vulgar. & pupillar. ſubſtitution.* SCHULTING.

10. Si

quæ ita ſit: ILLE FILIVS, [10] SI INTRA PVBERTATEM DECESSERIT, [11] ILLVM EI SVBSTITVO. Sed [12] pupillaris ſubſtitutio ita ſecreta eſſe debet, ut ad notitiam ſubſtituti pervenire non poſſit, [13] ne vitæ pupilli aliquas ſubſti-

10. SI INTRA PVBERTATEM DECESSERIT] Hæc eſt formula, qua unusquisque liberis impuberibus in poteſtate conſtitutis ſubſtituere poteſt. Ex ſingulari vero privilegio eſt, quod milites liberis etiam puberibus, aut emancipatis, aliisve extraneis, qui ſibi heredes exſtiterunt, poſt mortem eorum, ipſis ſubſtituere poſſunt; in his ſcilicet, quæ a milite ad eos, quibus ſubſtituit, pervenerint, non vero, quæ aliunde acquiſierint, *l. 5. l. 41. §. 4.* D. *de teſt. milit. l. 15.* D. *h. t. l. 8. Cod. eod.* Notandum vero, quod pater filio impuberi non ſolum heredi inſtituto, verum & exheredato pupillariter ſubſtituere poteſt, *l. 1. l. 2. l. 10. §. 5.* D. *h. t. l. 10.* D. *ad leg. Falcid. l. 24. C. de legat. Ulpian. fragm. tit. 23. §. 8.* Hac nimirum formula: *Mævius heres eſto. Filius exheres. Si filius intra pubertatem deceſſerit, Titius ei heres eſto.* Neque hodie tabulæ pupillares infirmabuntur, licet exheredatus querela inofficioſi teſtamenti obtinuerit; per *Novell. CXV. c. 3. in fin.* OISEL.

11. ILLVM ET SVBSTITVO] At cujus heres erit hic ſubſtitutus? patrisne, an filii? Si duo ſunt teſtamenta, filii videtur eſſe heres, ſi unum, patris. Proculejani putabant duo eſſe teſtamenta, Sabiniani unum, quod patet ex *l. paterfamilias, 13.* D. *de privil. creditor.* ubi Javoleni præceptores nominantur: fuit autem Javolenus Sabinianus, *l. 2. §. ult.* D. *de orig. jur.* Unde viſum quibusdam, confundi tabulas & inſtitutiones non debere, ſed patrem debere prius ſibi, deinde filio heredem ſcribere, *l. 2. §. prius,* D. *de vulg. & pup. ſubſt.* poteſt etiam pater ſibi per ſcripturam, filio per nuncupationem, vel e contra facere teſtamentum, *l. patris, 20. in fin. eod. tit.* at certe unum eſt teſtamentum, ſed duarum cauſſarum, hoc eſt, duarum hereditatium, *l. 2. § illud etiam,* D. *de hered. vend. §. igitur, Inſt. de pup. ſub* nam ſufficit, tabulas eſſe patris ſignatas, etſi reſignatæ ſint filii, & ſeptem ſigna patris ſufficient, *d. l. patris, 20. D. eod.* Nihil autem refert, dicat, *Mihi heres eſto,* an, *Filio heres eſto, l. coheredi, 41. in fin. l. paterfamilias, 46. in prin. eod. tit. l. 8. §. qui filio,* D. *de bon. poſſ. ſec. tab.* qua de re & Cicero nonnihil *lib. II. de Invent. Rhet.* ALEAND. Controverſum fuiſſe inter veteres, an hoc caſu unum eſſet teſtamentum, an duplex; & prius Sabinianis, poſterius Proculejanis placuiſſe; quod video Viris Eruditis, Cujacio *not. poſter. ad §. 2. Inſt. de pupillar. ſubſtitution.* Hotmano *ad §. 3. d. t.* & Aleandro *ad hunc loc.* in mentem veniſſe, nondum mihi perſuadere potui. Sane præceptoribus Javoleni, Sabinianis, nempe, id placere ſcribit aliquis quidem ad Javolenum, ipſum conſulens, *l. 28.* D. *de reb. auctoritat. judic. poſſidend.* Sed an ideo ſtatim alii in contraria fuere opinione? Ulpianus certe absque ulla mentione controverſiæ ait eſſe unum teſtamentum *l. 2. §. 2.* D. *de hereditat. vel action. vendit.* & hoc conſtare, *l. 2. §. 4.* D. *h. t.* At quomodo hoc conſtare potuit, ſi in diverſa abierint ſectæ? idem & pro uno id haberi ait jure Prætorio *l. 20. pr.* D. *h. t.* Nec hinc abit, quod duo teſtamenta hic ſint *quodammodo, §. 2. Inſt. h. t.* ſive certo modo, *κατά τι,* & teſtamentum duplex, quo pacto loquitur non Cajus tantum *l. 79.* D. *ad L. Falcid.* ſed & ipſe Ulpianus *l. 1. §. 1.* D. *ſi cui plus, quam per leg. Falc.* qui tamen conſtare dixit unum eſſe: duplex enim eſt ob duas hereditates, de quibus in eo agitur; unde teſtamentum dicitur patris & filii, *l. 11. §. 5.* D. *ad L. Falc.* ubi ita loquitur Papinianus, qui idem tamen ſatis indicat, pupillare teſtamentum eſſe & teſtamentum patris. Non ſunt in ipſa re ſtatim contraria, quando diverſo rei conſiderandæ modo diverſimode interdum auctores loquuntur. SCHVLTING.

12. *Pupillaris ſubſtitutio ita ſecreta eſſe debet*] Hoc tamen potius conſilium eſt, quam lex, οὐκ ἀνάγκη ἐστίν, ἀλλ' αἵρεσις, μηδὲ νόμος, ἀλλὰ παραίνεσις, neque enim minus pupillaris ſubſtitutio valebit, etſi eisdem tabulis facta fuerit, quibus teſtator heredem ſcripſit, *§. 3. Inſt. h. t.* πλὴν ὁ οὕτως βουλευσάμενος, κακῶς γράψας τὴν πουπιλλαρίαν ὑποκατάστασιν, ἔνθα ἑαυτῷ ἐνεστήσατο κληρονόμον τὸν παῖδα, ἐπικινδύνως ὅσον πρὸς τὸν παῖδα δοκεῖ διατίθεσθαι. ut loquitur Theophilus. Neque eam rem ſine exemplo eſſe, liquet ex Suetonio *in Vita Galbæ,* ubi refert, Galbam *tutorem, quod pupillum, cui ſubſtitutus heres erat, veneno necaſſet, cruce affeciſſe.* Ac fidem facit improbi iſtius vitæ pupilli, cui ſubſtitutus erat heres, inſidiatoris apud Perſium *Satyra 11.* votum, quod ſupra etiam adduximus:

— Pupillumve utinam, quem proximus heres
Impello, expungam?

Hinc Horatius *lib. II. Satyr. 2.* hereditatum captatori ſuadet:

Arrepe officioſus, ut & ſcribare ſecundus
Heres, & ſi quis caſus puerum egerit Orco,
In vacuum venias.

OISEL. Confer Vinnium *ad §. 3. Inſt. de pupill. ſubſtit.*

13. *Ne vitæ pupilli aliquas ſubſtitutus inſidias moliatur*] Multi enim hoc pertimeſcere ſolent, *§. ſin autem, Inſtit. de pupil. ſubſtit.* nam ſi pupillus pubertatem egrediatur, jam ſubſtitutus ſpem ſuccedendi amittet; quamobrem etiamſi pater teſtamento ſuo caverit, ut filius apud ſubſtitutum educetur, tamen Prætor æſtimare debet, an non ſuſpicio ulla maligna ſit, *l. 1.* D. *ubi pupil. educ. deb.* facile enim mortem pupillorum exoptant ſubſtituti, unde illud eſt Perſii *Satyr. 11.*

Pupillumque utinam, quem proximus heres
Impello, expungam! namque eſt ſcabioſus, & acri
Bile tumet.

Et facile id evenire ſolet, ut ſignificat Horatius *Serm. lib. II. Satyr. 5.*

- - - - - ut & ſcribare ſecundus
Heres, & ſi quis caſus puerum egerit orco,
In vacuum venias. perraro hæc alea fallit.

ALEAND.

14. *Nam in extrema pagina*] In ima cera, ait Suetonius;

ſtitutus inſidias moliatur: [14] nam [15] in extrema pagina teſtamenti fieri debet, [16] ut pars illa, in qua ſubſtitutio pupillaris ſcripta eſt, [17] quamdiu pupillus annos

nius *Jul. c. 83.* ut contra primas ceras nominat *Neron. c. 17.* IDEM.

15. *In extrema pagina teſtamenti*] Quam Gajus hic extremam teſtamenti paginam appellat, Juſtinianus *inferiores teſtamenti partes*, ſive *tabulas* vocat. Scævola in *l. 34. D. de uſ. & uſufr. legat. imam partem teſtamenti*, dicit. Marcellus in *l. ult. D. de fideic. libert. noviſſimam partem* teſtamenti. Suetonius *in Julio Cæſare, imam ceram*, Cicero *in Verrina tertia, extremam ceram codicis.* Quod Aſconius Pædianus interpretatur, *ultimam tabulam*, ſive quod idem eſt, *ultimam partem tabularum.* Id autem ex veteri Romanorum conſuetudine, quibus moris erat in tabellis ceratis ſcribere. Quia vero codex, in quo teſtamentum ſcribebatur, ut plurimum ex binis, vel etiam pluribus tabulis ceratis invicem junctis, conſtabat, hinc, quæ prima erat, in qua & nomen teſtatoris & heredis, illius in primo, hujus in ſecundo verſu, ſcribebatur, *prima cera* dicebatur; quomodo apud Horatium *lib. II. Sat. 5.*

- - *quid prima ſecundo*
Cera velit verſu.

Ubi recte Acron *primam tabulam* exponit. Et Porphyrio ibidem: *Bene hoc*, ait, *& juxta ordinem, quia prius teſtatoris nomen, deinde heredis.* Altera vero tabula, in qua ſecundi heredes ut plurimum ſcribi ſolebant, vocabatur *ſecunda tabula*, vel *ima*, aut *extrema cera*, vel etiam, ut Cajus noſter hoc loco, *extrema teſtamenti pagina.* Quanquam & ſubſtitutiones in eisdem tabulis, in quibus primi heredis inſtitutio fiebat, etiam ſcribere licebat, ut manifeſtum ex *§. 3. Inſt. de pup. ſubſt.* Verum ſatius erat ſecundi heredis nomen in *ima cera* ſcribere, quemadmodum & vulgo fieri ſolebat. Suetonius *in Julio Cæſare: Noviſſimo teſtamento tres inſtituit heredes ſororum nepotes, C. Octavium ex dodrante, & L. Pinarium & Q. Pædium ex quadrante, reliquos in ima cera.* Hi reliqui in ima cera, ſecundi ſunt heredes, inter quos & Brutum paullo poſt recenſet. Et perperam Lipſius hujus loci lectionem olim ſollicitavit; ut jam illuſtri Salmaſio monitum. OISEL. Adiri poteſt Salmaſius *de mod. uſurar. c. 11.* ubi hæc & plura invenientur. Dubito vero an ita ſcripſerit Cajus, *in extrema pagina teſtamenti:* an potius, *ſeparatim in inferioribus partibus*, ut ſcribit Imperator *§. 3. Inſt. h. t.* qui locus forte ex Inſtitutionibus Caji deſumptus: ſed illum more ſuo male exceperit Anianus SCHULTING.

16. *Ut pars illa obſignata permaneat*] Juſtinianus hanc teſtamenti partem proprio lino, propriaque cera conſignari vult. Ubi Theophilus, τῦτο τὸ μέρος ἰδιάζοντι λίνῳ δεσμείτω καὶ ἰδιάζοντι σφραγιζέτω κηρῷ. Hoc eſt, quod teſtator ſecundas haſce tabulas, ſive extremas teſtamenti paginas, in quibus filio pupillariter ſubſtituit, ita diverſo lino ligare debeat, propriaque cera a prioribus tabulis ſeparatim obſignare, ut primarum tabularum lino inciſo, iſtisque hoc modo apertis, illæ nihilominus clauſæ permanere poſſint. Finge teſtamenti codicem, ſive tabulas, trinis conſtare tabellis ceratis. Prima & ultima tabellæ ab interiore tantum parte cera illitæ, ab exteriore cera vacuæ erant; intermedia vero ab utraque parte cerata; quomodo fieri ſolebat. His ita junctis, heredum nomina, vel in primæ tabellæ interiore parte cerata, vel in intermediæ tabellæ latere, quod primæ tabulæ reſpondebat, ſcribebantur. Hæcque pars vel *prima cera*, vel *prima teſtamenti pars* dicebatur. In altera vero intermediæ tabulæ, vel etiam ultimæ cerata parte ſubſtitutio fieri ſolebat. Eaque *extrema*, vel *noviſſima pars*, ſive *pagina* teſtamenti, vel etiam *ima cera* vocabatur. Has duas tabellas, ultimam nempe & intermediam, ſi teſtator in eis pupillo ſubſtituerit, neque iſtud innoteſcere velit, ita invicem proprio lino per illas trajecto ligare debet, ut prima tabella, quæ his poſtea etiam lino trajecto jungenda, aperiri, & a media ſeparari poſſit, illæſo manente lino, quo ultima mediæ tabellæ alligata eſt. Quod linum demum poſt pupilli mortem incidendum, tabulæque aperiendæ. Idem & obſervandum erit, ſi forte teſtamenti codex quatuor tabellis, τετραδίοις, conſtet, ut poſteriores binæ tabellæ, in quibus pupillaris ſubſtitutio, a prioribus, quæ primam teſtamenti partem conſtituunt, proprio lino ſeparatim conſtringantur. Teſtamenti vero tabulæ, quemadmodum & cæterorum contractuum, quæ obſignabantur, olim quidem ſemel circumducto lino, ceraque impoſita & ſignata, obſerabantur. Poſtea vero adverſus falſarios, qui tabulas obſignatas ita callide, ſoluto lino, ſignisque convulſis, aperire ſcirent, ut non appareret, inventum eſt, ut lino per tabulas in ſumma margine ad mediam partem perforatas ter trajecto, atque ita ceræ ſupra linum impoſitæ ſignis impreſſis, tabulæ clauderentur & obſignarentur. Hoc ita primum tempore Neronis repertum ſcribit Suetonius in ejus vita: *Adverſus falſarios tunc primum repertum, ne tabulæ, niſi pertuſæ, ac ter lino per foramina trajecto obſignarentur.* Atque h. e. SC. quod intelligit Paulus *lib. V. Sent. tit. 25.* dum inquit, *Ampliſſimus ordo decrevit, eas tabulas, quæ publici, vel privati contractus ſcripturam continent, adhibitis teſtibus ita ſignari, ut in ſumma margine ad mediam partem perforatæ, triplici lino conſtringantur, atque impoſitæ ſupra linum ceræ ſigna imprimantur, ut exterior cera interiori fidem ſervet.* Ita optime hæc Pauli verba, quæ in vulgatis corruptiſſima circumferuntur, ab Heroë ſummo Salmaſio reſtituta ſunt. Qui Salmaſius, ut omnia ſumme agere ſolebat, & teſtamentorum ſubſcribendorum & obſignandorum rationem ab antiquis obſervatam primus omnium detexit, in de M. U. ac poſtea etiam contra obtrectatores, qui ejus explicationem ſuggillare, ut impudentes, non verebantur, ſtrenue vindicavit. OISEL.

17. *Quamdiu*] Sic ſcripſit Anianus pro *donec, uſquedum.* SCHULTING.

18. Ob-

annos pubertatis egrediatur, [18] obſignata permaneat, & prior pars teſtamenti, in qua heres ſcriptus eſt, reſeretur. [19] Hoc etiam & de donis fieri poteſt.

§. 3. [20] Nam ſi extraneus heres ſcriptus ſit, [21] etſi aliquem ſubſtituere non poſſu-

18. *Obſignata permaneat*] Si teſtator in priore parte teſtamenti id caverit, *d. §. ſin autem, in fin. Inſtit. de pup. ſubſtit.* Sed & idem eſt, ſi ſeorſum tabulas ſignatas reliquerit, etiam ſi non fuerit ſuperſcriptum, ne aperirentur, *l. 8. D. quemadm. teſt. aper.* ALEAND.

19. *Hoc etiam & de donis fieri poteſt*] Verba hæc ſubobſcura ſunt, nihil autem aliud ſignificare credo, quam legata quoque, quæ a ſubſtituto alicui dari teſtator præcipit, iiſdem poſtremis tabulis ſcribi debere. nam non minus legatarii vitæ pupilli inſidiarentur, quum ſcirent nihil ſe percepturos, niſi pupillus decederet, & locum ſubſtitutioni daret. Utique autem & legatum donum, ſeu donatio eſt. IDEM. Sunt qui hoc loco legunt, *Hoc etiam iiſdem paginis fieri poteſt.* Quaſi Cajus hic dixerit idem, quod Juſtinianus *§. 3. Inſt. de pup. ſubſt.* ſubſtitutionem nimirum pupillarem nihil ideo minus valere, quamvis in iiſdem tabulis ſcripta ſit, quibus ſibi quiſque heredem inſtituit. Quod etſi verum ſit, vereor tamen, ne Gajus noſter hic ita ſcripſerit. Gothofredus pro *donis*, edidit in contextu *bonis*, in notis tamen marginalibus ait, *in eiſdem paginis, ita legitur quibuſdam.* Quid ſi vulgatam lectionem, quæ *donis* habet, ut edidimus, retineamus, eamque cum Connano *Comment. lib. X. cap. 7.* explicemus de fideicommiſſis, quæ poſt mortem heredis relinquuntur? Nam & fideicommiſſa poſt mortem heredis relinqui potuiſſe, manifeſtis verbis teſtatur Ulpianus *fragm. tit. 25. §. 7.* cui adde, quæ Cajus noſter habet *infr. tit. de fideicom. §. 9.* Sic in *l. 5. D. legat. 3.* dicitur benigne receptum eſſe, ut fideicommiſſa relinqui poſſint ab heredis, vel legatarii herede. Quod & Juſtinianus ad legata produxit, ne ſcilicet eorum conditio deterior eſſet, quam fideicommiſſorum, *§. 35. Inſtit. de legat.* Neque ſane abſque ratione ita ſuſpicari licet; nam *§. ſeq.* ubi Cajus de fideicommiſſis poſt mortem heredis relictis agit, hic ſaltem aliquid iſtuc pertinens præceſſiſſe, arguit & particula *nam*, qua *§. ſeq.* incipit, & quæ connexiva eſt, indicatque quandam præcedentium deductionem, & declarationem. Et quidni fideicommiſſum æque ac legatum pro dono haberi poſſit? niſi quod legatum ſemper ſine onere, fideicommiſſum vero nonnunquam & cum onere eſſe poſſit. Quicquid ſit, abſque ope bonæ alicujus notæ MS. codice nihil certi hic decidi poteſt. quare & nos unicuique cogitandi & judicandi, prout libuerit, libertatem facile concedimus. OISEL. Emendatio illa, ut legatur, *iiſdem tabulis*, primum adſcripta eſt margini editionis Lugd. CIƆIƆLXVI. quæ eſt Cujacii, & inde Pariſ. & Gen. CIƆIƆLXXXVI aliiſque. optimum illa exhibet ſenſum: ſed nimis abit a lectione vulgata: nec codices variare dicuntur. Verum ſi ita ſcripſerit Anianus, *de donis*, quod fieri potuit, cur hoc cum Connano & Oiſelio ad ſola fideicommiſſa reſtringemus? quia fideicommiſſa, videlicet, ſola olim relinqui poterant poſt mortem heredis, non legata. Imo legari quoque pupillaribus tabulis a ſubſtituto potuiſſe certiſſimum eſt, *l. 34. §. 10. D. de legat. 1. l. ult. §. 2. 3. D. de legat. 3. l. 11. §. 5. 6. l. 79. l. 80. D. ad leg. Falc. l. 1. §. 1. D. ſi cui plus quam per. leg. Falc. licuer. leg. eſſ. dic.* quod quidem etiam eſt quæſitum, an non exheredato filio procederet, quod plane improbat Juſtinianus *l. 24. C. de legat.* Et impubes quod ad ſecundas tabulas conſiderandus eſt non tamquam patris heres, ſed tamquam teſtator, vel is ſaltem, pro quo alius teſtamentum fecit, *§. 2. Inſt. de pupillar. ſubſtitution.* ut ita regula juris veteris de legatis poſt mortem heredis non relinquendis huc non pertinuerit. Nolo huc trahi verba *§. ſeq* quaſi veriſimile foret de fideicommiſſis & hic aliquid præceſſiſſe, de quibus illic etiam agitur: Anianus enim illic de alia plane re loquitur, & *nam* ſumpſit illic pro *ſed*, ut alibi, de quo jam dictum *ad lib. 1. tit. 1.* Illud vero quid eſt, quod ſcribit Oiſelius, legatum ſemper ſine onere, fideicommiſſum vero nonnunquam & cum onere poſſe relinqui? Certe legatum neminem obligabit ære alieno: atque huc videtur pertinere, quod illud nunquam eſſe poſſit damno, *l. 32. D. mandat.* quod & de ſingulari fideicommiſſo certiſſimum eſt: verum quid certius, quam legatarium quoque fideicommiſſo poſſe onerari? docet hoc ipſe Cajus *hoc lib. tit. 7. §. 3.* ubi ipſe id notat, & confirmat Oiſelius. imo fieri poteſt, ut res deliberationem mereatur, an quidem legatum ſuſcipi debeat, ob onus ei adhærens etiam ex fideicommiſſo, *l. 70. D. de legat. 2.* In præcedentibus verbis *reſeretur* repoſui pro vulgato *reſeratur*, editionem Sichardi & Aleandri ſequutus. SCHULTING.

20. *Nam ſi extraneus heres, &c.*] Hæc Anianus. verba autem Caji facile exiſtimo ea eſſe, quæ Juſtinianus habet in *§ ult. Inſt. de pupill. ſubſtit.* ALEAND.

21. *Etſi aliquem ſubſtituere non poſſumus*] Qui ſemel fuit heres, amplius non poteſt deſinere eſſe heres, *l. ei qui, 88. D. de hered. Inſtit. l. 1. D. ad S. C. Trebel.* quamobrem etſi hereditatem ex fideicommiſſo reſtituat, nihilominus heres permanet, *§. reſtituta Inſtit. de fideicom. hered.* ac niſi poſt Pegaſianum Senatusconſultum ſtipulationes ad ſimilitudinem partiariorum legatariorum, aut emtæ, & venditæ hereditatis interpoſitæ eſſent, univerſa onera heres ſuſtinebat. Hinc perſpicere licet, fideicommiſſum non eſſe ſubſtitutionem, ut paſſim vocant interpretes. Inſtitutio enim eſt directa primi heredis appellatio, ſic ſubſtitutio eſt directa ſecundi heredis, vel tertii appellatio, quaſi ſubinſtitutio. & qui ſubſtitutionem fideicommiſſariam appellat, idem facilius poteſt dicere gibbum rectum, aut planitiem montoſam. quare parcius ea appellatione utendum; quod & ſervaſſe Juriſconſulti videntur: nam ſubſtitutus in locum deficientis heredis heres eſt: contra fideicommiſſarius fideicommiſ-

poſſumus, ut ſi heres exſtiterit, & intra aliquod tempus mortuus fuerit, alius ei heres ſit, poteſt tamen per fideicommiſſum obligari, ut alii rogatus a teſtatore hereditatem aut integram, aut pro parte reſtituat.

ſum habere non poteſt, niſi heres adierit hereditatem. Hæc ſi ab aliis animadverſa eſſent, non ita facile multis erroribus ſcaterent interpretum ſcripta. Hinc falſa illa adſeveratio, ſubſtitutionem verbis directis compendioſe (ut ajunt) factam quum nullo tempore directo valere poſſit, poſt mortem ad fideicommiſſum trahi, quam merito improbat Alexander, qui pater veritatis cognominatus eſt. & apertiſſime locus hic Caji refragatur, comprobatus, ut diximus, a Juſtiniano, *in §. ult. Inſtit. de pup. ſubſt.* fruſtra enim id eſſe privilegium militis dixiſſet Papinianus *in l. centurio, 15.* D. *de vulg. & pup.* quod ſuperius declaravimus. Nam quod hoc verbum *invicem ſubſtituo* commune vocavit Modeſtinus in *l. 4.* D. *de vulg. & pupill. ſubſt.* non etiam fideicommiſſorum commune eſſe intelligendum eſt, ſed tantum vulgaris, & pupillaris ſubſtitutionis, ut aperte ex eo loco colligitur, & Viglius conſiderat. At falſus intellectus veritati prævaluit: itaque hodie eo jure utimur, nam & Pontificiis legibus comprobatum videtur, *c. Rainutius, ext. de teſtam. c. 1. de teſtam. in ſex.* IDEM. Verbis ſcilicet directis extraneo non poſſumus ſubſtituere, ut poſt mortem ejus, ei alius pro voluntate noſtra heres ſit. Sed poſſumus tamen verbis precativis rogare, ut aut ipſe, aut heres ejus, poſt mortem ipſius, hereditatem, quæ a nobis ad eum pervenerit, alii vel totam, vel pro parte reſtituat, Ulpian. *fragm. tit. 25. §. 7.* OISEL.

TITVLVS V.

[1] *De Legatis.*

[2] Legatorum genera ſunt quatuor, Vindicationis, Damnationis, Sinendi modo, & Præceptionis.

§. 1.

1. *De Legatis*] Diluit tacitam objectionem Juſtinianus *Inſtit. hoc tit.* cur hoſce modos adquiſitionis ſingularum rerum interſerat, quum de univerſalibus adquiſitionibus verba facere inſtituerit: quia ſcilicet de teſtamentis, & hereditatibus teſtamentariis diſſertum eſt, teſtamentis autem dantur legata, ideo non abs re viſum, de legatis dicere, quæ ratio & Cajo inſerviet. ALEAND.

2. *Legatorum genera ſunt quatuor*] Sic & Ulpianus *fragm. tit. 24.* Item Paulus *Sent. lib. III. tit. 7.* Juſtinianus primus hanc generum differentiam ſuſtulit, omniumque legatorum, quibuſcunque tandem verbis relicta ſint, unam voluit eſſe naturam, hoc eſt, unam omnium vim atque effectum, *l. 1. C. com. de leg.* Eſt autem Legatum donatio quædam a defuncto relicta, ab herede præſtanda, *§. 1. Inſtit. de legat.* Modeſtinus in *l. 36.* D. *de legat. 2.* ex jure veteri legatum ait eſſe, *donationem teſtamento relictam.* Quod & retinuerunt, additis etiam quibuſdam ad majorem lucem, Græci in Gloſſis Nomicis: *λεγάτον ἐϛὶ δωρεὰ ἐν διαθήκῃ καταλειφθεῖσα εἰς δήλωσιν ἀγάπης, ἢ κληρονομίας, ἵνα ὁ λαβὼν αὐτὸ ἀνάμνησιν ἔχῃ τοῦ τελευτήσαντος.* Et ita apud Suidam, *λεγάτον, τὸ ἐν διαθήκαις λιμπανόμενον.* Sed hodie, ex Conſtitutione Juſtiniani, quæ eſt *l. 2. Cod. com. de legat.* legata & fideicommiſſa exæquata ſunt, adeo ut nunc non minus legata, quam fideicommiſſa ab inteſtato, aut codicillis teſtamento non confirmatis, relinqui poſſint, ſic ut verba illa, quæ teſtamenti mentionem faciunt, ſuperflua hodie ſint, & ideo haud male a Triboniano mutata. Florentinus in *l. 116.* D. *de legat. 1.* dicit, *legatum eſſe delibationem hereditatis, qua teſtator ex eo, quod univerſum heredis foret, alicui quid collatum velit.* Delibare eſt decerpere, diminuere. Cicero *pro Sextio. Omnes undique floſculos carpere atque delibare.* & paſſim hoc ſenſu id verbi habes apud Lucretium. Hanc quoque Florentini definitionem retinuit Scholiaſtes Græcus Theophili, dum inquit: *λεγάτον ἐϛὶ μείωσις κληρονομίας.* Gloſſæ Philoxeni *Delibavit.* Ἀπέσπασεν, Ἐμείωσεν. Et hinc capiendus Ambroſius, in Oratione quadam funebri ſcribens: *Inter fratres autem qualis fuerit, licet omne hominum genus benevolentia complecteretur, indiviſum patrimonium docet, nec diſtributa, nec delibata, ſed reſervata hereditas.* Per hereditatem non delibatam intelligit haud dubie eam, quæ legatis non eſt deminuta. Ceterum Ulpianus legati nomen deducere videtur a lege; inquit enim, *legatum eſt, quod legis modo, id eſt, imperative teſtamento relinquitur. fragm. tit. 24.* Et hoc modo etiam Juſtinianus *Novell. XXII. cap. 2. Legare* interpretari videtur νομοθετεῖν. quaſi teſtatoris voluntas legis habeat vigorem, dum ait, νομοθετείτω μὲν γὰρ ἕκαϛος ἐπὶ τοῖς ἑαυτοῦ τὰ εἰκότα, καὶ ἔϛω νόμος ἡ τούτου βουλή. Quanquam potius id reddere videtur, quemadmodum *legandi* verbum accipitur in Legg. XII. tabul. *Uti legaſſit quiſque de ſua re, ita jus eſto.* Quæ & ibi Juſtinianus adducit. Et quibus Pomponius latiſſimam poteſtatem tribuit, nempe heredes inſtituendi, legata & libertates dandi, tutelas quoque

§. 1. [3]Vindicationis legatum eſt, [4]ſi teſtator ſic loquutus fuerit: ILLUM SERVUM TIBI DO, aut LEGO: vel, ILLAM REM TIBI PRÆSUME, HABE, VINDICA. [5]Quod poſt mortem teſtatoris ſtatim legatarius, non exſpectato herede, [6]ſibi præſumit. Quam ſi præſumpſerit, [7]nec pro præſumpto legato,

quoque conſtituendi. Poſtea tamen ejus ſignificatio coarctata eſt & ſolum uſurpari cæpta pro re certa a teſtatore relicta, unde in Excerptis e Veter. Gloſſ. *Legatum*, redditur καταλειψις. OISEL. Quæ hic Anianus more ſuo incompte propoſuit, habebimus quoque apud Ulpianum *tit. 24.* & nonnulla apud Paulum *Sentent. lib. III. t.* unde nos hic præter notata ab aliis non putavimus multa nobis eſſe dicenda. SCHULT.

3. *Vindicationis legatum*] Per Vindicationem his verbis legamus, *Do, lego, capito, ſumito, ſive habeto.* Ulpian. *fragm. tit. 24.* Quod autem hic additur, *Quod poſt mortem teſtatoris ſtatim legatarius, non exſpectato herede, ſibi præſumit.* id non tam ex Gaji, quam Aniani myrothecio profluxiſſe, conſtare poteſt ex ejuſdem interpretationibus ad Paul. *Sentent. lib. III. tit. de legat. §. per vindicationem.* Verba illa, *Non exſpectato herede*, non ſic capienda ſunt, quaſi legatarius rem ſibi legatam vindicare poſſet, etiam antequam heres hereditatem adiiſſet; ſed ita, ut ſimul ac heres hereditatem adierit, ſtatim legatarius rei legatæ ſit dominus, eamque adverſus quemvis vindicare poſſit, non exſpectato, ut res legata ſibi ab herede tradatur. Ita Theophilus: αὕτη δὲ βινδικατίων δεσπότην ἐποίει τὸν λεγατάριον ἅμα τῇ τοῦ κληρονόμου ἀδιτίωνι, ὡς δύνασθαι αὐτὸν κατὰ παντὸς κινεῖν τὴν *in rem.* Ac proinde errare conſtat A. Fabrum *Conject. lib. VI. cap. 1.* ubi Caji verba de non exſpectando herede interpretatur, quaſi legatarius etiam ante hereditatis aditionem legatum vindicare poſſet, ac legatum tantummodo, ſi poſtea contingat hereditatem non adiri, irritum fieri; ſin vero hereditas adeatur, legati vindicationem, quam ante legatarius fecerat, perinde valere, ac ſi poſt aditam hereditatem facta eſſet; quod falſum eſſe, manifeſto Theophili verba adducta evincunt, ubi ante aditam hereditatem legatarium dominum eſſe negat, dum eum dominum fieri dicit ſimul ac hereditas adita ſit. Ita in *l. 7.* D. *quando dies legat.* legatum a morte quidem teſtatoris ſtatim cedi, poſt hereditatis vero aditionem demum peti poſſe dicitur. Ad Vindicationis legatum reſpicit Servius ad illa *V. Æneid. Sume pater,* dum ait, *Sume, percipe: nam verbum eſt Juriſconſultorum, quoties legatum non ab herede datur, ſed eſt in accipientis arbitrio.* OISEL. Quatenus legatario rem per vindicationem ſibi legatam propria auctoritate apprehendere licuerit, explicabimus ad Ulpianum *tit. 24. de legat. §. 4.* SCHULTING.

4. *Si teſtator ſic loquutus fuerit*] Ulpianus *in fragm. tit. 24. Per vindicationem his verbis legamus:* do, lego, capito, ſumito, *ſive* habeto. ALEAND.

5. *Quod poſt mortem teſtatoris ſtatim legatarius non exſpectato herede, &c.*] An igitur ante aditam hereditatem? minime gentium: nam ſi hereditas non adeatur, infirmatur teſtamentum, ut dixi *cap. 8. (hic tit 3.)* & nihil valet ex his, quæ teſtamento ſcripta ſunt, *l. 9.* D. *de teſtam. tut.* quamobrem intelligendum poſt aditam hereditatem. Quod autem ait, *non exſpectato herede*, hoc vult inferre, ut legatarius neceſſe non habeat e manu heredis rem legatam percipere, cum ipſe per ſe poſſit vindicare: habet enim hujuſmodi legatarius actionem in rem adverſus quamcunque perſonam: quod & Theophilus exponit. Si tamen ante aditam hereditatem deceſſiſſet legatarius, hujuſmodi legatum ad heredes transmittebat, quod jus in ceteris non erat, ut tradit Paulus *libro III. Sentent. tit. de legat.* etſi nondum conſtituiſſet legatum ad ſe pertinere, dummodo id eveniſſet poſt apertas tabulas, hoc eſt, poſtquam dies legati ceſſiſſet: nam ex lege Papia dies legati cedebat ex apertis tabulis. Hodie vetus jus reſtitutum eſt. IDEM. Quod Paulus de legato vindicationis docet, illud transmiſſum eſſe ad heredem legatarii, ſi legatarius mortuus eſſet poſt apertas tabulas, etſi legato non adgnito, non negat idem Paulus obtinuiſſe quoque in aliis legatis. Dubitat quidem Cujacius *ad Paul. d. lib. III. tit. 6. §. per vindicationem, 7.* de legato damnationis, ſed idem id indiſtincte & recte affirmat de quibuſcunque legatis *Paratitl. t. C. de caduc. tollend.* ac legem Papiam non deſideraſſe aditionem hereditatis, &, ut putat, nec ſcientiam legatarii, ut dies cederet: adeoque & transmitti potuit. lex enim ſolum deſideravit aperturam teſtamenti, *l. un. §. 1. C. d. caduc. tollend. Ulp. tit. 24. §. 31.* SCHULT.

6. *Sibi præſumit.*] Male Patavii, *Si præſumat.* ALEAND.

7. *Nec pro præſumto legato ab herede poteſt calumniam ſuſtinere*] Hoc ſignificant Aniani verba, ut non poſſit heres ullam exceptionem legatario vindicanti opponere, quo minus ille ſua manu rem capiat legatam: quæ tamen, ſi immobilis eſſet, utroque tempore ex jure Quiritium eſſe debuerat teſtatoris, mortis ſcilicet, & teſtamenti faciendi tempore. Si vero numero, pondere, aut menſura contineretur, ſatis erat, ſi vel mortis duntaxat tempore fuiſſet ex jure Quiritium, ut refert Ulpianus *Regul. tit. 24. §. 6.* IDEM. Hoc eſt, ut ego quidem, præeunte A. Fabro *Conject. lib. VI. cap. 1* interpretor, non poteſt legatarius ab herede conveniri interdicto *Quod legatorum*, quaſi legatum contra voluntatem heredis occupaſſet. Cum enim verba teſtatoris in hoc legati genere non ad heredem, ſed ad legatarium dirigantur, utique ipſi poteſtatem facit legatum propria auctoritate occupandi, & vindicandi; neque heredis voluntas hic exſpectanda. In legato vero per Damnationem & jam olim legatarius rem legatam ab herede petere debebat actione ex teſtamento; alioquin ſi propria auctoritate poſſeſſionem occupaſſet, tenebatur interdicto *Quod legatorum.* Hodie & iſta differentia ſublata eſt, ita ut quibuſcunque verbis legatum ſit, legatarius teneatur rei legatæ poſſeſſionem per manus heredis accipere.

legato ab herede poteſt calumniam ſuſtinere: [8] nec, ſi aliena res fuerit, quæ legata eſt, legatarius hoc poterit ab herede [9] repetere. [10] Si per vindicationem una res multis legata ſit, & ſinguli hanc ipſam rem præſumere velint, æquales ſinguli de re legata capiunt portiones.

§. 2. [11] Per damnationem [12] iſto ordine legatum [13] dimittitur, ut teſtator in teſtamento ſcribat: TU HERES MEUS ILLI HOC DA: aut, ILLUD ILLI AB HEREDE MEO DARI JUBEO. [14] In quo genere legati etiam alienæ res

cipere. OISEL. Quod Aleander ſcribit de re immobili per vindicationem leganda, illam utroque tempore debuiſſe eſſe teſtatoris, illud etiam in re mobili in ſpecie legata verum fuit: illas enim tantum excipit Ulpianus *tit. 24. §. 2.* quæ pondere, menſura, numero continentur. Quod attinet interdictum *Quod legatorum*, id inprimis ad illa legata pertinere videtur, quæ ratio juris civilis vindicari & capi permittebat, adeoque & vindicationis. Et hoc ipſo interdicto contra rigorem juris civilis heredi Prætor ſuccurrit, ut rem repetere poſſit, non indiſtincte, ſed ſi ſatisdatum eſſet *l. 1. §. 16. 17. l. 2. §. 1.* D. *quod legator.* de quibus ad Ulpianum plura notabimus *tit. 24. §. 3.* Calumnia hic eſt *actio. vid.* du Cange *Gloſſar. h. v.* SCHULTING.

8. *Nec ſi aliena res fuerit, &c.*] In legato vindicationis heredis facto opus non eſt; ideo aliena res per vindicationem legari non poterat: quia legatarius ſuam eſſe rem dicere nequibat, quæ formula vindicationis propria eſt. Facile pertinet ad hanc rem *l. Stichus, 39.* D. *de man. teſtam. & l. propemodum, 88.* D. *de verb. ſignif.* ſi in ea admittamus verbum illud *alieno*, quod potius crediderim delendum. ALEAND. Id eſt, Heres, ſi forte res aliena per vindicationis formulam legata fuerit, non tenetur eam redimere, aut æſtimationem ejus legatario præſtare. Nam res aliena per vindicationem fruſtra legatur. Vid. ad *§. 3. h. t.* OISEL. Aleander ad quæſtionem de legato vindicationis non recte trahit Celſi reſponſum *l. 88. D. de V. S.* ubi proponitur differentia inter ſummam legatam, quæ debetur, etſi non ſit pecunia in hereditate; & fundum legatum, qui non debetur, ſi non ſit in hereditate, *l. 71. pr.* D. *de legat. 1.* ut docet Cujacius *ad d. l. 88.* qui etiam illud *alieno* delendum putat, quod valde probabile eſt. SCHULTING.

9. *Repetere*] Sic Anianus pro ſimplici *petere*.

10. *Si per vindicationem una res multis legata ſit*] Sive conjunctim, ſive disjunctim. conjunctim hoc modo, *Titio & Sejo fundum Tuſculanum do, lego.* hoc enim caſu concurſu partes fiebant. ac de hoc legato accipienda eſt *l. conjunctim, 80.* D. *de legat. 3* Disjunctim ita, *Titio fundum Tuſculanum do, lego; Sejo fundum Tuſculanum do, lego.* & hoc caſu non concurſu, ſed ſingulis partes debebantur, quod intelligit Juſtinianus *in l. un. §. ſin autem disjunctim, C. de caduc. toll.* ut recte divinavit Accurſius. ALEAND. Atque hoc obtinebit, ſive conjunctim, ſive disjunctim, una eademque res duobus, vel pluribus per vindicationem relicta ſit, ut omnibus concurrentibus, ſinguli partes capiant. Hoc eſt, quod Imperator *§. 8. Inſt. h. t.* dicit, *ſcindi inter eos legatum.* Et paſſim in Juris noſtri libris dicitur *concurſu partes facere*, aut *concurſu partes habere*, ut in *l. 3. D. de uſufr. accr. l. 34. §. 10. D. de legat. 1. l. 80. D. de legat. 3. l. 7. C. de legat.* & alibi. OISEL. Neſcio, quid velit Vir Doctus ad hunc locum, dum ait, disjunctis, ſive, uti nos dicimus, re conjunctis, partes non concurſu, ſed ſingulis fuiſſe debitas. Diſtinguunt veteres inter *partes habere*, cum, ſcilicet, nec ab initio quidem ſolidum ſingulis relictum eſt, ſed jam tunc partes habent legatarii, *l. 89. D. de legat. 3.* ſive ſeparati videntur, *l. pen. D. de uſufruct. ad creſcend.* quales jure adcreſcendi non gaudent: & *ab initio ſolidum habere*, ſed *partes facere concurſu*, *l. 80. D. de legat. 3.* quales non concurrentibus aliis ſolidum retinent: quod & ipſe Vir Eruditus bene explicat *ad §. 4.* Et ſane disjunctus, ſive re conjunctus, apertiſſime ab initio ſolidum habet, in tantum, ut ſi partes non fiant concurſu, ſed alii deficiant, ſuperſtiti totum adquiratur etiam ſine onere, *l. un. §. 11. C. de caduc. tollend.* SCHULTING.

11. *Per damnationem*] Per Damnationem his verbis legamus: *Heres meus damnas eſto dare, dato, facito, heredem meum dare jubeo.* Ulpian. *fragm. tit. 24.* In hoc legandi modo verba teſtatoris ad heredem diriguntur; in vindicationis vero legato ad legatarium. Notæ Juridicæ a Putſchio e veteribus membranis erutæ, D. D. E. *dare damnas eſto.* Sic Servius *in lib. XII. Æneid. In jure cum dicitur damnas eſto, hoc eſt, damnatus es, ut des, hoc eſt, damno te, ut des.* Paulus *Sent. lib. III. tit. de legat. Damnari heres poteſt, ut alicui domum exſtruat, aut ære alieno eum liberet.* OISEL.

11.* *Per damnationem iſto ordine*] Ulpian. *in fragm. Regul. tit. 24.* has formulas prodit; *Heres meus damnas eſto dare, dato, facito, heredem meum dare jubeo.* ALEAND.

12. *Iſto ordine*] Hoc eſt, *iſto modo*, ſic *lib. 1. tit. 2. §. 2.*

13. *Dimittitur*] Et hoc Aniani. ſic *lib. 1. tit. 1. §. 4.* ubi aliquid notatum eſt, & plura habet Aleander ad hujus libri *tit. 7. §. 8.* Formulæ vero, quæ ſequuntur, non videntur quoque puræ putæ Caji, ſed aliquid habere ab Aniano. SCHULTING.

14. *In quo genere legati etiam aliena res &c.*] Hoc in legato heredis facto opus eſt, nam ipſe damnatus eſt legatario præſtare, non legatario poteſtas data eſt vindicandi. Ideo ſi aliena res legata ſit, poteſt eam heres emere, & legatario dare, quo pertinet *l. alienus, 61. D.*

res per legatum dimitti poſſunt. Et neceſſe eſt heredi, [15] aut redimere eam rem, quæ juris alieni eſt, & legatario tradere; [16] aut ſi is, cujus eſt res, vendere noluerit, quantum res illa valebit, legatario in pretio compenſare. Sed ſi teſtator rem alienam [17] quaſi ſuam credens, per hoc genus legatum reliquerit, [18] legatarius hoc ab herede petere non poteſt, & inutile eſt legatum. [19] Nam ſi ſciens alienam eſſe, per legatum dederit, neceſſe eſt ab herede aut ipſam rem, aut æſtimationem rei [20] in pretio legatario dari.

§. 3. Ceterum inter damnationis legatum, & vindicationis hoc intereſt, quod [21] per vindicationem res aliena relinqui non poteſt; per damnationem eo

61. D. ad leg. Falcid. nam ſi emere juſto pretio non poterat, æſtimationem dabat. ALEAND. Ulpianus *fragm. tit. 24. Per damnationem omnes res legari poſſunt, etiam quæ non ſunt teſtatoris, dummodo tales ſunt, quæ dari poſſunt.* Et ideo liber homo, res populi, aut ſacra, aut religioſa nec per damnationem legari poteſt, quoniam dari non poteſt; in totum enim hæ res extra commercium hominum ſunt. Rei alienæ legatæ per damnationem mentio eſt in *l. 30. §. ult. D. de legat. 3.* OISEL.

15. *Aut redimere eam rem, &c.*] Hic eſt effectus rei alienæ per damnationem legatæ, ut heres eam rem aut redimere teneatur & præſtare, aut ſi eam redimere non poſſit, forte quod dominus eam omnino vendere nolit, vel eam non niſi immodico pretio vendere velit, tum æſtimationem ejus juſtam præſtare debeat. add. *l. 71. §. 3. D. de legat. 1. l. 14. §. ult. l. 30. §. ult. D. de legat. 3.* IDEM.

16. *Aut ſi is, cujus eſt res, vendere noluerit*] Aut etiam ſi vendere quidem voluerit, ſed immodico pretio, tunc enim duntaxat æſtimationem, quanti ea res eſt, inferre legatario poteſt heres, *l. non dubium, 14. in fin. de legat. 3.* ALEAND.

17. *Quaſi ſuam credens*] Si teſtator rem, quam legaverit, neſciverit alienam eſſe, ſed eam ad ſe pertinere exiſtimaverit, tunc nec heres eam rem redimere, neque æſtimationem ejus præſtare tenebitur: credibile enim eſt teſtatorem non facile heredem ſuum onerare voluiſſe. add. *l. 67. §. 8. D. de legat. 2. l. 10. C. de legat.* OISEL.

18. *Legatarius hoc ab herede petere non poteſt*] Niſi proximus ſit teſtatori, aut uxor, vel alia talis perſona, cui legaturus eſſet, & ſi ſciſſet, rem alienam eſſe, *l. quum alienam, 10. C. de legat.* Legatarium autem probare oportet, ſciſſe defunctum alienam rem legare, quia ſemper neceſſitas probandi incumbit illi, qui agit, *l. verius, 21. D. de probat.* Idem juris eſt in re obligata, neceſſe enim heres habet eam luere, & legatario præſtare, *§. ſed & ſi rem, Inſtit. hoc tit. Paul. lib. III. Senten. hoc tit. §. ſi res obligata.* Quid vero ſi debitor rem obligatam legaverit creditori? is legatum retinebit, ac debitam pecuniam ab heredibus exiget, *l. creditorem, 85. D. de leg. 2.* ALEAND.

19. *Nam ſi ſciens alienam &c.*] Hoc totum repetitum eſt abſque ulla neceſſitate. IDEM.

20. *In pretio*] Sic quoque §. 5. ſed Sich. & Lugd. CIƆIƆLIX. *in pretium*, non recte. SCHULTING.

21. *Per vindicationem res aliena relinqui non poteſt*] Ita Ulpianus *fragm. tit. 24.* dicit, per vindicationem legari non poſſe res, niſi quæ utroque tempore ex jure Quiritium teſtatoris fuerunt, mortis & quando teſtamentum faciebat: præterquam ſi pondere, menſura, numero contineantur; in his enim ſatis eſſe ſi mortis duntaxat tempore fuerint ex jure Quiritium. Et ratio, quare per vindicationem res aliena legari non poſſit, hæc eſt, quia per vindicationis legatum teſtator ipſo jure transfert dominium in legatarium; alloquitur enim legatarium, ut vindicet, ut ſumat. ita ut legatarius ſtatim poſt mortem teſtatoris, & hereditatem ex teſtamento aditam, rei legatæ dominium ac poſſeſſionem conſequatur, eoque nomine vindicationem habeat; quæ non niſi domino ad auferendam poſſeſſionem datur. Atqui ratio juris minime patitur, ut ejus rei dominium a teſtatore in legatarium transferatur, cujus dominium ipſe teſtator non habuit; ne alioquin plus juris in alium tranſtuliſſe teſtator dici poſſit, quam ipſe habuiſſet. Alia vero eſt ratio, cum per damnationem legatum eſt, quia teſtator nullum legatario jus tribuit in re, aut ad rem ipſam, quam legat; neque enim ad legatarium, ut in vindicationis legato, verba dirigit, ſed heredem tantum alloquitur, eumque obligat & damnat, ut ex teſtamento eam rem legatario præſtet, quam legavit. Nullum itaque hic dominium legatarius in re legata habet, antequam ei poſſeſſio ab herede tradita ſit: ad hanc vero obtinendam non rei vindicationem, ſed tantum actionem in perſonam ex teſtamento habet. Atque hæc eſt differentiæ ratio inter vindicationis & damnationis legatum, quare per damnationem res aliena relinqui poſſit, non autem per vindicationem; quia nimirum per hanc ipſo jure dominium in legatarium transfertur, per illam vero non; ſed demum poſtquam res legata ei ab herede tradita ſit. Rem autem nemo niſi ſuam vindicare poteſt. At heres rem alienam vel redimere, & ſic eam præſtare poterit, vel ſi iſtud nequeat, ſemper rei legatæ æſtimationem præſtandi facultatem habet. Notandum interim, quod Ulpianus *in fragm. d. t. 24. §. 10.* ait: *Si ea res, quæ non fuit utroque tempore teſtatoris ex jure Quiritium, per vindicationem legata ſit, licet jure civili non valeat legatum, tamen Senatus-* con-

eo pacto, quo ſuperius comprehenſum eſt, poteſt. Illæ etiam res, [22] quæ in rerum natura non ſunt, per damnationem legato dimitti poſſunt, velut ſi ita teſtator in teſtamento ſcribat: FRVCTVS, QVI EX ILLO AGRO NATI FVERINT, aut, ID, QVOD EX ILLA ANCILLA NATVM FVERIT. quod in legato vindicationis fieri non poteſt; [23] quia non poteſt hæc legatarius [24] teſtatore mortuo continuo vindicare.

§. 4. Inter legatum vindicationis & damnationis iſta ſimilitudo eſt, quod legatum vindicationis, ſive damnationis, [25] ſi conjunctim, id eſt, duobus, aut pluribus una res in legato dimiſſa fuerit, in utroque legato [26] ſimul ab omnibus præſumatur.

§. 5.

conſulto Neroniano firma: quo cautum eſt, ut quod minus pactis verbis legatum eſt, perinde ſit, ac ſi optimo jure legatum eſſet. Per *optimum jus* intelligit legatum damnationis, ut & ipſe explicat. Quod nimirum optimum vocatur, quia laxius & expeditius eſt. Hodie vero poſtquam omnia genera legatorum ab Juſtiniano exæquata ſunt, non minus legatum rei alienæ, aut quæ in rerum natura nondum ſit, verbis legati vindicationis propriis relictum, valebit, quam ſi olim per damnationem legatum fuiſſet. OISEL.

22. *Quæ in rerum natura non ſunt*] Sed futuræ ſperantur, *l. 24 D. de legat. 1. l. etiam, 17. D. de legat. 3. §. ea quoque res, Inſtit eod. tit.* nam ſi quis legaſſet: *Stichum, qui mortuus eſt, heres meus Titio dare damnas eſto*, inutile, & riduculum foret legatum. ALEAND.

23. *Quia non poteſt hæc legatarius teſtatore mortuo continuo vindicare*] Hoc autem procedit, quia hæ res utroque tempore, mortis nempe, & teſtamenti facti, ex jure Quiritium non fuerunt teſtatoris, utpote nondum in rerum natura. Atque hoc quidem ita ſe habet, ſi contingat teſtatorem non multo poſt teſtamentum factum mori. Cæterum ſi teſtator poſt factum teſtamentum tamdiu ſuperſtes ſit, ut ante ejus mortem vel ancilla pariat, vel fructus in agro naſcantur, jam, quia res legata ſaltem mortis tempore teſtatoris fuerit, dicendum putarem, hujusmodi legatum, licet per vindicationis formulam relictum, jure civili non valeat, tamen Senatusconſulto Neroniano firmari. atque ad hujusmodi etiam caſum hoc SC. pertinuiſſe arbitror, prout ex verbis Ulpiani modo adductis haurire licet. Neque aliquis Regulam Catonianam obſtetiſſe putet; quia hoc ſingulari favore ultimæ voluntatis in vindicationis legato per SC. introductum videtur. Idem dicendum, ſi teſtator fundum Seii per vindicationem Titio legaverit, & ante mortem fundum iſtum vel exemptione, vel donatione, aut alio juſto titulo nanciſcatur. Quin & jam olim ex SC. iſto Neroniano legatum rei plane alienæ, hoc eſt, quæ nec teſtamenti facti, nec mortis tempore, teſtatoris fuerit, formula vindicandi relictum, confirmatum fuiſſe, haud vane ſuſpicari licet, cum Ulpianus dicat eo *cautum fuiſſe, ut quod minus pactis verbis legatum eſt, perinde ſit, ac ſi jure optimo legatum eſſet*; hoc eſt, non minus valere, quam ſi per damnationem legatum eſſet. Itaque quemadmodum rem alienam per damnationem legatam heres redimere tenetur, aut ſi hoc non poſſit, æſtimationem ejus legatario præſtare, idem ex SC. Neroniano faciendum erit, etſi res aliena per vindicationem legata fuerit. Atque ad hujusmodi legatum obtinendum legatario, ut in damnationis legato, ſaltem actionem ex teſtamento competere. OISEL. Poſt SC. Neronianum, & legatum rei nondum natæ, & rei alienæ a ſciente quovis modo relictum valuit, non ut poſſet res vindicari, ſed actione perſonali ab herede peti, cum legatum ex illo SC. haberetur pro legato damnationis, *Ulpian. tit. 24. §. 11.* Regula Catoniana eo tempore, quo factum eſt illud, in legatis non obtinebat, cum illa regula ponat legatum deberi ſtatim mortuo teſtatore; quod obtinuerat quidem jure antiquo, ſed ex legibus caducariis non cedebat illorum dies, niſi poſt apertas tabulas, *Ulpian. dict. tit. §. 31.* adeoque ad iſtas novas leges non pertinuit illa regula, *l. ult. D. de regul. Catonian.* verum iterum vim ſuam habet jure noviſſimo, quo jus vetus reductum eſt a Juſtiniano, & dies legatorum ſtatim, ubi mortuus eſt teſtator, cedit, *l. un. C. de caduc. tollend.* SCHVLTING.

24. *Teſtatore mortuo*] Et adita hereditate, ut ſupra dictum eſt. ALEAND.

25. *Si conjunctim, id eſt, duobus, aut pluribus una res, &c.*] Conveniebant legata per vindicationem & per damnationem, quod in utroque legato, ſi una res conjunctim duobus relicta eſſet, & omnes legatum peterent, concurſu partes faciebant. In hoc vêro differebant, quod olim, ſi conjunctim eadem res pluribus per vindicationem legata fuerat, pars deficiens cæteris collegatariis accreſcebat, ſin vero per damnationem eadem conjunctim legata fuerat, tum pars deficiens non cæteris collegatariis accreſcebat, ſed manebat penes heredem. Tandem poſt legem Papiam Poppæam in utroque legato non capientis pars caduca fiebat, quemadmodum patet ex Ulpiano *fragm. tit. 24.* Hodie autem quovis modo res una conjunctim relicta ſit, iterum cæteris collegatariis accreſcit, *§. 8. Inſt. de legat.* OISEL. De jure adcreſcendi aliquid ad Ulpianum habebimus *tit. 24.*

26. *Simul ab omnibus præſumatur*] Non per omnia procedit hæc ſimilitudo, ſed in hoc tantum, ut quisque legatarius partem habeat. nam ſi in legato vindicationis legatarii re & verbis conjuncti ſint, concurſu

partes

§. 5. Inter legatum vindicationis & damnationis iſta diſtantia eſt, [27] ut, ſi disjunctim, id eſt, ſingulis quæcunque res per legatum damnationis relicta fuerit, [28] ſingulis integra debeatur; id eſt, ut unus rem ipſam accipiat, alii æſtimationem rei ipſius in pretio ab herede percipiant.

§. 6. [29] Sinendi modo haec legati verba ſunt: ILLE HERES MEVS REM ILLAM ILLVM PERMITTE PRAESVMERE, ET SIBI HABERE. [30] Nam &

partes fiunt, ut jam dictum eſt. Si vero in legato damnationis eo modo ſint conjuncti, non concurſu veniunt, ſed ſingulis ab initio partes debentur, ſicque intelligenda eſt *l. plane, 34. §. ſi conjunctim, D. de legat. 1.* Quid vero referebat, concurſu partes haberent, an ſinguli? illud nimirum, quod cum partes concurſu fieri deberent, non concurrente altero pars ejus alteri adcreſcebat: at cum ſingulis ab initio partes deberentur, non capientis pars in hereditate remanebat, nec collegatario adcreſcebat, *l. ſi Titio, 7. D. de legat. 2.* Et hæc quidem jure civili procedebant: at poſt legem Papiam deficientium portiones caducæ fiebant, ut demonſtrat Ulpianus *tit. 24. in fragm. §. optimum & ſeq.* quæ omnia ſuſtulit Juſtinianus: nam & caducarias leges abrogavit, & nullam ſtatuit eſſe legatorum differentiam. ALEAND.

27. *Ut, ſi disjunctim res per legatum damnationis relicta fuerit, ſingulis integra debeatur*] Idem & teſtatur Ulpianus *fragm. tit. 24* §. 12. *Quod ſi disjunctim eadem res duobus per damnationem legata ſit, ſingulis in ſolidum debetur.* Sed & idem Ulpianus paullo ante dixerat: *Si duobus eadem res per vindicationem legata ſit, ſiquidem disjunctim, ſingulis in ſolidum debetur.* Ex his Ulpiani verbis videmus, ſive per vindicationem, ſive per damnationem eadem res duobus disjunctim legata ſit, ex utroque legato ſingulis ſolidum deberi. Quid eſt itaque, quod Cajus noſter hic dicit, inter legatum vindicationis & damnationis hanc eſſe diſtantiam, ut per damnationem duobus una re disjunctim relicta, ſingulis integra debeatur? hinc enim neceſſario concludendum videtur, in legato vindicationis ſecus eſſe, neque rem per vindicationem duobus disjunctim legatam, ſingulis integram deberi. Cujacius hac ratione adductus apud Ulpianum, in poſtremis verbis, pro *ſingulis in ſolidum debetur*, non dubitat legendum, *ſingulis partes debentur.* Sed hac correctione ſuperſedere potuerat Vir Magnus; neque enim in eo conſiſtit differentia inter vindicationis & damnationis legatum, quod ex hoc una re duobus disjunctim relicta, ſingulis ſolidum debeatur, ex altero vero non debeatur. Veriſſimum enim eſt, ſive per vindicationem, ſive per damnationem una res duobus disjunctim legata ſit, ex utroque legato ſingulis ſolidum deberi. Sed alterum legatum ab altero differt, quod in legato vindicationis concurſu partes fiant, & altero non concurrente, totum ad collegatarium pertineat, ſive jure accreſendi, ſive jure non decreſcendi: in legato vero damnationis concurſu partes non fiant, ſed unus rem legatam, alter æſtimationem rei in pretio ab herede percipiat; ut Cajus noſter loquitur. Neque ullo caſu in hoc legati genere juri accreſcendi locus eſſe poteſt. Et hoc eſt, quod Paulus vult *Sent. lib. III. tit. 6.* cum inquit: *Interdum dimidium, interdum totum debetur: dimidium, ſi per vindicationem legatum ſit; totum, ſi per damnationem.* Nimirum ſi in utroque legato in rei legatæ petitione ambo concurrant. Hæc ita ſubtiliter olim obtinebant; hodie vero Juſtinianus voluit, quibuscunque tandem verbis una res duobus, vel pluribus disjunctim legata ſit, ſingulis quidem ab initio ſolidum deberi, ſed ſi omnes concurrant, viriles portiones capere; neque unum rem; alios vero ſingulos rei æſtimationem petere poſſe. Sic etiam, ut deficientis portio alteri, qui accepit, non accreſcere, ac ejus legatum augere videatur; ſed potius apud eum, qui accepit, ſolidum legatum remanere, nullius concurſu diminutum; quia ſermo teſtatoris omnibus prima facie ſolidum aſſignare videtur. Vid. *l. unic. §. 11. C. de caduc. toll.* OISEL. De loco Ulpiani & emendatione Cujacii ad ipſum Ulpianum agemus.

18. *Singulis integra debeatur*] Idque eſt, quod intelligit Paulus *lib. III. Sent. tit. de legat.* §. 2. in legato vindicationis disjunctim relicto ſingulis partes debentur: nam ſi unus ſolidum vindicaſſet, alter non haberet, quid vindicaret. ALEAND.

29. *Sinendi modo*] Formulam hujusmodi refert Ulpianus *fragm. tit. 24. Heres meus damnas eſto ſinere Lucium Titium ſumere illam rem, ſibique habere.* Quibus verbis teſtator & heredem & legatarium alloquitur, ita ut hæc formula, reſpectu legati damnationis, aut vindicationis, haud abſurde mixta dici poſſet. In hoc legati genere legatarius ſibi rem ſumebat, nec factum heredis intercedebat. OISEL. Non hic alloquebatur teſtator legatarium; ſed ſolum heredem, illique injungebat, quid deberet permittere legatario, ut verba ipſa arguunt. SCHVLTING.

29. * *Sinendi modo hac legati verba ſunt*] Apud Ulpianum *lib. ſingul. Reg. tit. 24.* ea formula eſt: *Heres meus damnas eſto ſinere, L. Titium ſumere illam rem, ſibique habere.* ALEAND.

30. *Nam & propriam rem teſtator &c.*] Legendum eſt; *nam & propriam rem teſtator, & heredis ſui, non alienam per ſinendi legatum &c.* Ulpianus *in fragmen.* ita loquitur; *Sinendi modo legari poſſunt res propria teſtatoris, & heredis ejus.* Alienæ res ſinendi modo legari non poſſunt, quoniam factum heredis non requiritur, ſed tantum patientia, quæ in ejusdem tantum rebus, & in iis, quæ teſtatoris fuerant, aliquid operari poteſt: in alienis non item. Nam ſi heres permittat; legatarium alienam rem vindicare, is non

recte

& propriam rem teſtator, & heredis ſui, [31] & alienam per ſinendi legatum relinquere poteſt. In quo legato non quidem heres legatario rem, quæ relicta eſt, jubetur tradere, ſed [32] vindicanti legatario non permittitur prohibere.

§. 7. [33] Præceptionis vero legatum [34] non, niſi uni ex heredibus, dari pot-

recte vindicabit. ſi patiatur vindicare rem teſtatoris, aut ſuam, recte fiet vindicatio. Hoc ſinendi legatum vindicationis legato ſimile eſt, ut ſtatim ſubjungitur. IDEM.

30. * *Nam & propriam rem teſtator, & heredis ſui per ſinendi &c.*] Atque hoc itidem teſtatur Ulpianus *fragm. tit. 24. Sinendi modo legari poſſunt res propriæ teſtatoris, & heredis ejus.* Additum hic erat apud Gajum *& alienam,* quaſi teſtator & rem alienam per ſinendi modum legare poſſet. Sed jam pridem Cujacius ad Ulpianum monuit, perperam iſtud apud Gajum additum eſſe. quare & nos id non dubitavimus expungendum. Nam & ipſa legandi formula repugnat. Quid? heredisne intereſſet, ſi hujusmodi legatum valeret, legatarium rem alienam ſumere, ut neceſſe foret a teſtatore prohiberi, ne impediret? OISEL.

31. *Et alienam*] Omiſit hæc in editione ſua Oiſelius. Scio rem alienam non potuiſſe ſinendi modo legari, quid enim profuiſſet legatario heredem ipſi permittere rem vindicare, in qua heredi nihil erat juris? nolim tamen ex contextu talia ſtatim ejici. Et ſi legamus cum Aleandro *non alienam,* omnia quoque erunt ſana: quamvis negare nolim, hæc potius redolere ineptam manum. ſed nec ipſi Aniano, qui paſſim verba & mentem Caji pervertit, hoc, utcumque falſum, plane auſim abjudicare: nec codices dicuntur hic variare. SCHULTING.

32. *Vindicanti legatario*] Gajus legatario, cui per ſinendi modum aliquid legatum eſt, dat rei vindicationem, Theophilus vero ex hujusmodi legato actionem ex teſtamento competere ait. Et hujus auctoritate videtur motus eſſe Bachovius, cum ſcribit nomine legati, quod ſinendi modo relictum eſt, non aliam actionem, quam ex teſtamento competiiſſe. Sed utramque actionem ex legato per ſinendi modum legatarium movere potuiſſe, & pro varietate rei legatæ, modo actionem ex teſtamento, modo & ultra hanc, rei vindicationem habuiſſe, qui exiſtimet, nullus video, quid in eo abſurdi ſit. Quid enim in cauſa eſt, quo minus putemus rei vindicationem locum habuiſſe, cum res propria teſtatoris hoc genere legati relicta eſſet? OISEL. In legato ſinendi modo relicto quando res ipſius fuerat teſtatoris, vel erat heredis, ac legatarius illam vindicabat, non licebat heredi illam contra vindicare; ſive legatario dicente, *Ajo hanc rem meam eſſe,* non licebat heredi contra dicere, *Et ego ajo illam meam eſſe,* uti antiquitus erat moris in rei vindicatione; quo etiam reſpicit Imperator §. 1. *Inſt. de actionib.* uti illic notarunt jam Viri Docti. nec etiam poſtea, cum ſufficeret poſſeſſori negare actoris dominium, nec opus eſſet ipſi poſſeſſori jus ſuum urgere, quo pertinet *l. ult. C. de rei vindication.* licuit heredi ſe legatario vindicanti opponere. Ceterum præter in rem actionem etiam in perſonam actio in legato vindicationis competebat jam olim, *l. 84. §. ult. D. de legat. 1. add. l. 108. §. 2. eod. tit. l. 38. D. de judic.* adeoque & in legato ſinendi modo utramque datam eſſe non eſt, quod dubitemus. SCHULTING.

33. *Præceptionis vero legatum*] Cujus ea eſt formula, *Lucius Titius illam rem præcipito,* ut eſt apud Ulpian. *in fragm. Regul.* ALEAND.

34. *Non niſi uni ex heredibus*] nam qui dicit *præcipito,* ſine dubio præſupponit partem hereditatis, ſignificat enim ad partem, quam ei relinquit, velle eum illam rem præcipuam habere, ut Theophilus ait. Quid vero ſi heres, cui præceptionis titulo legatum eſt, hereditatem repudiet? Et conſtat legatum nihilominus poſſe petere, *l. filio, 87. D. de legat. 1. l. quum reſponſo, 12. C. eod. tit.* IDEM. Idque fiebat hac formula: *Lucius Titius illam rem præcipito.* Ulpianus *in fragm. tit. 24.* In Notis Juridicis a Magnone collectis, P. S. T. Q. H. *Præcipito, ſumito, tibique habeto.* Quæ & in Notis P. Diaconi habentur. Theophilus: κατεξαίρετον δὲ ὁ δεῖνα ὁ μερικὸς κληρονόμος λαμβανέτω τόδε τὸ πρᾶγμα. Hæc capiendi figura dicitur *præceptio, prælegatum, præcipuum,* quia ante communionem capitur. Feſtus *Excipuum, quod excipitur, Præcipuum, quod ante capitur.* Gloſſæ Philoxeni: *Præceptio*, ἐξαιρέτου δόσις. Sic Donatus *ad lib. V. Æneid. Præcipuum* interpretatur, *Quod præter communionem ſingulis proprio nomine deputatur, ut fit ſæpe in teſtamentis, cum aliqua per præceptionem ſingulorum heredum cenſuerit eſſe teſtator.* Et elegans eſt omnino locus, quem ex Gloſſis Juris ineditis ad Theophilum adducit Cl. Fabrotus: *Præceptio,* τὸ ἐξαίρετον λεγᾶτον, ἤτοι τὸ ἔξωθεν τῆς κληρονομίας, ὡς ἐν προσθήκῃ καταλιμπανόμενον τῷ μερικῷ κληρονόμῳ, οἷον ὅταν οὕτως εἴπω, πρὸς τῷ μέρει τῆς κληρονομίας, ἧς κατέλιπον τῷ δεῖνι, βούλομαι αὐτὸν καὶ τόδε τὸ πρᾶγμα ἔχειν ἐν ἐξαιρέτῳ. Sic Gregorius Nazianzenus in teſtamento ſuo Gregorium, Diaconum & heredem ſuum, præcipere vult quinquaginta ſolidos aureos: ἔτι δὲ ἐξαιρέτως Γρηγόριον τὸν διάκονον καὶ κληρονόμον μου γνησίως ὑπηρετήσαντά μοι, βούλομαι κατασχεῖν ἰδίῳ δεσποτείας δικαίῳ χρυσίνους τὸν ἀριθμὸν πεντήκοντα. Valerius item Maximus *lib. VII. c. 8. §. 4.* agens de binis tabulis teſtamentorum Pompeji, Rhegini in comitio inciſis; *In quibus,* inquit, *magna ex parte heres frater erat ſcriptus, prælegabaturque ei centies & quinquaginta ſeſtertium.* Huc facit, quod Sidonius *lib. VI. Epiſt. 12.* ait: *Illud autem deberi tibi quodam, ut Juriſconſulti dicunt, præcipui titulo.* Legati per præceptionem, citra veſtigia, quæ paſſim *tit. D. de legat.* ocurrunt, fit mentio in *l. 25. §. ult. D. fam. erciſc. l. 20. D. de inſt. vel inſtrum. legat. l. 25.*

poteſt, ut aliquid ei ex hereditate præcipuum relinquatur. [35] & ſi aut conjunctim, id eſt, multis, aut disjunctim ſingulis relinquatur, omnibus una res tantum, quæ nominata eſt, debetur; non uni res, & alii æſtimatio, ſicut in legato damnationis eſt conſtitutum.

l. 25. D. de adim. legat. l. 1. §. 6. D. quod legat. l. 48. D. de jur. fiſc. & alibi. De legato per præceptionem loquitur & Plinius *lib. V. Epiſt. 7.* Suetonius vero *in Galba*, *Præcipuum* appellat, non, ut Jurisconſulti, legatum, quod heredum alicui, præter hereditatis partem, antecapere licet, ſed id, quod Galbæ, tametſi heres ſcriptus non eſſet, primo, ac veluti ſummo inter legatarios loco relictum a Livia fuerat; *H.S. namque*, inquit, *quingenties, cum præcipuum inter legatarios habuiſſet.* Ceterum per præceptionem legari poſſunt res, quæ etiam per vindicationem, ut eſt apud Ulpianum *fragm. tit. 24.* Itaque non magis rem alienam per præceptionem, quam per vindicationem legare licebat. Quodque hoc legati genere relictum erat, id præſtabatur judicio familiæ erciſcundæ, ut manifeſtum ex *l. 17. §. 2 D. de legat. 1.* & Theophil. *hoc tit.* OISEL. Multa loca juris noſtri, ubi legati præceptionis, ſive præcipui, mentio, collegit Briſſonius *de verbor. ſignif.* unde pleraque ſua habet Oiſelius: contra illius tamen mentem recte accipit locum Suetonii *in Galba*. SCHULTING.

35. *Et ſi aut conjunctim, id eſt, multis, &c.*] Lego, *etſi aut conjunctim multis, aut disjunctim ſingulis.* ALEAND. Nihil video, cur non Anianus ita ſcripſerit, & Cajum quaſi explicuerit, quod infeliciter facere ſolet. Ac ſi verba ſpectamus, pluribus ſimul relinquitur res, quando conjunctim, ſcilicet re & verbis, relinquitur: & ſingulis videtur relinqui, quum re ſola conjunguntur: nihil ergo muto. Nec in re ipſa aliquod erit diſcrimen, utro modo legas. SCHULT.

TITULUS VI.

De Lege Falcidia.

[1] Lege Falcidia conſtitutum eſt; quicunque heres fuerit inſtitutus, quartam partem totius hereditatis habeat. Quod ſi teſtator hereditatem ſuam

1. *Lege Falcidia*] Fuit lex Falcidia Plebiſcitum, tulit enim P. Falcidius Tribunus plebis, ut teſtatur *Dio lib. XLVIII.* & Iſidorus *lib. V. Etymolog. cap. 15.* cujus verba a Gratiano referuntur in *c. quadam. diſt. 2.* Lata eſt anno ſecundo Imperii Auguſti, P. Servilio Iſaurico iterum, & L. Antonio Coſſ. ut Euſebius *in Chron.* tradit. ALEAND. Lata a Publio Falcidio Tribuno plebis temporibus Auguſti, Cn. Domitio M. F. Calvino, & C. Aſinio Pollione Coss. Anno ab U. C. IↃCCCXIV. ut teſtantur Dio *lib. XLVIII.* Suidas, Euſebius *in Chronic.* Iſidor. *lib. V. Etymol. cap. 15.* Papias *in Vocabular.* ridiculus eſt Gloſſarum Baſilic. conſarcinator, dum legem Falcidiam dictam vult *ἀπὸ τῦ φάλκυς, ὃ δηλοῖ τὴν δρεπάνην, a falce.* Quod & habet Scholiaſtes Harmenopuli *Promptuar. lib. V. tit. 9.* Hujus legis duo capita Paulus libro ſingulari ad eandem Legem refert. Primo Falcidiæ capite libera legandi facultas conceditur. Secundo vero capite modus legatorum conſtituitur, ne liceat ultra dodrantem totorum bonorum legatis exhaurire, ſed quartam hereditatis partem eo teſtamento heredes capiant, *l. 1. D. ad leg. Falcid.* Vid. Ulpian. *Fragm. tit. 29. §. 30.* Euſebius *in Chron.* ex Hieronymi interpretatione: *C. Falcidius* (Publius Dioni, & aliis vocatur) *tribunus plebis legem tulit, ne quis teſtamento plus legaret, quam ut quarta pars apud heredem ſupereſſet.* Cetera, quæ in Vulgg. editt. apud Euſebium habentur de retinenda quarta portione, id verum eſſe, ſi heredes quatuor, aut minus eſſent; ſin autem plus quatuor, tunc eos ſemiſſem retinere poſſe, merito a Viris Doctiſſimis, A. Contio *lib. 1. Lect. Subſc. cap. 3.* A. Pontaco *in Notis ad Euſeb.* cum & in XX. MSS. Codd. e XXVIII. Codd. quos idem Pontacus contulit, non reperiantur, tanquam a leguleii cujusdam inſcitia profecta, expuncta ſunt. Quomodo enim aut Euſebius, aut Hieronymus, qui ante Juſtinianum floruere, Falcidio tribuere potuere, quod a Juſtiniano, ut in liberis obſervaretur, primum conſtitutum eſt? Nam ſic & Græci Novellam XVIII. quæ de legitima liberorum aucta, ad Falcidiam trahunt. Gloſſæ Baſilicæ: *τὸν φαλκίδιον λέγει ὁ νόμος τὸ τέταρτον εἶναι τῆς καθαρᾶς περιουσίας, ἀλλ' ἀνῃρέθη ὑπὸ τῆς νεαρᾶς, λεγούσης μετὰ τεσσάρων παίδων τὸ τρίτον εἶναι, ἐπέκεινα δὲ τῶν τεσσάρων, καὶ ἀνωτέρω τὸ ἥμισυ.* Vid. & Harmenopul. *Promptuar. lib. V. tit. 9. §. 3.* & ibid. Schol. Sed & iidem Græci non ſolum auctam putant portionem debitam ex lege Falcidia liberis inſtitutis, verum etiam extraneorum portionem ex lege Falcidia iis debitam ſimiliter auctam exiſtimant. Ita Scholiaſtes Græcus *ad Theophili lib. 11 tit. 22.* *Φαλκίδιος νόμος ἐστὶ περιαίρεσις τῦ τετάρτυ μέρυς τῆς καθαρᾶς ὐσίας τῦ τελευτήσαντος, ἥτις ὐσία διαιρεῖται εἰς ὐγκίας ιβ. κατὰ δὲ τὴν νεαρὰν τὸ τρίτον.* Unde & Harmenopulus *Prompt. dict. lib. V. tit. 9. §. 6.* *ἔξεστι λεγατεύειν, μέχρι τῦ ὀκταυγγίυ· τὸ γὰρ τετραύγγιον, τυτέστι τὸ τρίτον τῆς περιυσίας, τῷ κληρονόμῳ*

ſuam legatis exinanierit, [2] hoc ſtatutum eſt, ut Falcidiam ſibi de imminutione legatorum heres retineat, conſtante nihilominus teſtamento. [3] Hic de Pauli Sententiis addendum. TITV-

νόμῳ φυλαττέσθω. Vid. & Michaël. Pſell. *Synopſ. leg. verſ. 295* Quanquam videatur Græcos nimis temere, quod favore liberorum receptum eſt, ad extraneos heredes producere. Voluntas enim defuncti, quantum fieri poteſt, integra ſervanda eſt; a qua tamen eatenus receditur, quatenus in favorem heredum aliquid admittitur. Verius itaque, quemadmodum olim, ut & hodie pars quarta omnium bonorum apud heredem remanere debeat. Ex hoc jure Plinius *lib. V. Epiſt. 1.* ad Curianum, quem mater exheredaverat: *Quid ſi heredem quidem inſtituiſſet, ſed legatis ita exhauſiſſet, ut non amplius apud te, quam quarta remaneret?* Optime Gloſſæ Nomicæ: *Φαλκίδιος, νόμος περικιρῶν ἀπὸ τῶν λεγαταρίων τὸ τέταρτον μέρος, καὶ περιποιῶν τῷ κληρονόμῳ.* OISEL.

2 *Hoc ſtatutum eſt, ut Falcidiam &c.*] Falcidiam vocat quartam partem, ut paſſim in Jure. nam ſecundo capite legis Falcidiæ cautum eſt, ut omnimodo quadrans integer apud heredem remaneat, *l. 1. D. ad leg. Falc.* optima ſane ratione, nam quum lege XII. tabularum libera eſſet poteſtas exinaniendi totam hereditatem legatis, facile recuſabant ſcripti heredes pro nullo, aut minimo lucro hereditatem adire; unde deſtituebantur teſtamenta, quod refert Juſtinianus in ſuis *Inſtit. in princ. hujus tit.* Nec vero poſt legem Falcidiam poterat teſtator prohibere, ne quadrans ab herede retineretur. hodie poteſt ex ejuſdem Juſtiniani conſtitutione, ut monui ſupra, *ad cap. 6. de teſtamentis. (hic tit. 2.)* Cetera, quæ ad hanc legem pertinent, ab aliis tractata ſunt. Me verba Caji, aut Aniani ulterius procedere non patiuntur. ALEAND.

3. *Hic de Pauli Sententiis addendum*] Deſunt hæc verba ab editione Patavina. vidit nimirum, qui edidit, non eſſe Caji, qui Paulum ætate præceſſit, verum non animadvertit, & cetera, quæ in hac Epitome ſunt, non eſſe proprie Caji. Anianus (ut dixi in hujus operis initio) juſſu Regis Alarici centonem ſuit ex Theodoſiano, & Gregoriano Codice, Pauli Sententiis, Caji Inſtitutionibus, & aliis Juriſconſultorum libris, quos ipſe ſuis interpretationibus deturpavit potius, quam illuſtravit, ut ferebant Wiſigothorum inſtituta. Sæpe vero delegat lectores ad alios Juriſconſultorum locos, ut in interpretatione *l. 2. C. Theod. de dotibus*, ubi ſic ait: *De retentionibus vero, quia hoc lex iſta non evidenter oſtendit, in jure, hoc eſt, in Pauli Sententiis, ſub titulo de dotibus requirendum, aut certe in Pauli Reſponſis ſub titulo de re uxoria. & ad l. 2. C. Theod. de inoff. dotib. Hic de jure addendum, quid ſit lex Papia.* ſic *ad l. 2. C. Theod. de legit. hered. Hic de jure addendum, quid ſit fiducia.* pariter *ad l. 2. eod. C. de revocan. donat. Hic de jure requirendum de revocandis donationibus.* Inſuper & in hac Epitome *lib. III. cap. 3. (hic lib. II. tit. 9. §. 14.)* ita loquitur *Exponendum hic, quid ſit donum, aut munus, vel opera.* ALEAND. Verba Aniani, quibus ſatis ſe ſuo munere ſic defunctum putat, ſi inſuper habitis iis, quæ haud dubie apud Cajum hic, quoad hanc materiam abunde tractata invenerit, lectorem alio remittat. Quo nomine tamen aliquomodo adhuc excuſari poſſet, (cum Ulpiani Titulos, Pauli Sententias, & Caji noſtri Inſtitutiones, omnibus a ſe enervatis, uno volumine junxiſſet) ſi illic quærenti conſuleretur. Sed cum Anianus in Pauli Sententiis compilandis haud multo liberalior fuerit, quam in Caji Inſtitutionibus, ideo ſi breviter hic a nobis, quod ibi deeſt, ſuppleatur, non erit id, quod ajunt, extra oleas vagari. Obſervandum itaque primum, quantitatem patrimonii, ad quam ratio legis Falcidiæ redigitur, mortis tempore ſpectari; atque exinde neque acceſſione legata augeri, neque deceſſione minui; ſed omne incrementum, aut damnum, quod jacente hereditate contingit, ad heredem pertinere, *l. 73. l. 15. §. 3. in fin. l. 56. pr. D. h. t.* niſi forte quid acceſſerit ratione facti præcedentis, aut obligationis a defuncto contractæ; puta, ſi debitoris facultates, qui ſolvendo non erat, poſt mortem creditoris ampliatæ fuerint, aut conditio crediti tunc exſtiterit: iſtis enim modis placet ex poſt facto uberiorem videri fuiſſe hereditatem commodo legatariorum, *l. 56. §. 1. D. eod.* Non autem omnia, quæ defunctus tempore mortis habuit, in patrimonio computantur, ſed id ſolum, quod hereditariis oneribus deductis ſupereſt. Ejusmodi autem onera ſunt æs alienum, funeris impenſæ & pretia ſervorum manumiſſorum, quæ omnia ante deducenda, *§. 3. Inſtit. h. t.* Denique obſervandum legis Falcidiæ rationem in ſingulis heredibus ponendam eſſe. Verbi gratia, ſi duobus heredibus ex ſemiſſe inſtitutis, teſtator alterius portionem totam legatis exhauſerit, alterius vero aut intactam reliquerit, aut parum delibaverit, non ſufficit quartam hereditatis partem, vel etiam amplius, atque adeo integrum ſemiſſem apud eum remanere, ſed & alter, cujus portio tota legatis exhauſta eſt, quartam ſuæ portionis partem retinere poteſt; quia non ſatis eſt ex ratione legis quartam hereditatis partem ſimpliciter ſalvam manere, ſed oportet, ut ſingulis heredibus ſuæ cujuſque partis quarta pars intacta ſervetur, *l. 77. D. h. t. & §. 1. Inſtit. eod.* Ceterum hoc ita obtinebit, ſi ambo heredes exſtiterint; quod ſi alter defecerit, aliud atque aliud pro ratione partis deficientis obſervatur. Nimirum, ſi is deficiat, a quo nihil, aut parum legatum erat, atque ita hujus portio vel accretionis, vel ſubſtitutionis jure ad coheredem pervenerit, placet adjuvari legatarios per deficientem partem, ita ut integra legata præſtari debeant; Sin vero defecta pars fuerit exhauſta, aut onerata, ejus vero, cui acceſſit, portio integra, aut tantum delibata, tum perinde in deficientis partem ponendam rationem legis Falcidiæ, atque ſi ad eum, cui relicta erat, perveniſſet, ut eſt in *l. 78. D. h. t.* Quod ita accipiendum, ſi coheres deficiens, cujus pars exhauſta, aut onerata eſt, teſtatori ſupervixerit; alioquin ſi vivo teſtatore deceſſerit, ſoli-

ſolida legata a coherede ſupervivente, qui jam quaſi ſolus tempore mortis teſtatoris reperiatur inſtitutus, præſtanda erunt, ut eſt in *l. 87. §. 4. D. eod.* Olim autem in caſu coheredis, cujus pars exhauſta, deficientis Veteres JC. in diverſas partes abiiſſe, videre eſt ex *l. 1. §. 14. D. h. t.* ubi cum Cujacio *Obſerv. lib. IV. cap 35.* particula *non* inſerenda. Coronidis loco notandum, beneficium legis Falcidiæ non eſſe perpetuum. Et jam ante Juſtinianum non obtinebat in teſtamento militis, *l. 7. C. h. t. l. 12. C. de teſt. milit.* item in dote mulieri relegata, *l. 81. §. 1. D. h. t.* in datis libertatibus, *l. 33. D. h. t. l. 8. §. 9. D. de inoff. teſt.* Jure vero Juſtinianeo ceſſat in legato in pios uſus relicto, *Novell. CXXXI. cap. 12. Auth. ſimiliter C. h. t.* ſi teſtator rem legatam vetuerit alienari, *Nov. CXIX. cap. 11. Auth. ſed & ea. C. h. t.* nec non, cum heres inventarium facere neglexerit, *l. ult. C. de jur. delib.* & in univerſum, ſi teſtator prohibuerit Falcidiæ deductionem, *Nov. 1. cap. 2. unde Auth. ſed cum teſtator. Cod. h. t.* OISEL. Verba quoque hæc abſunt ab editione Sichardi & Lugd. CIƆIƆLIX. Fieri vero potuit, ut Anianus plura de lege Falcidia ex Pauli Sententiis excerpſerit, quam ad nos pervenerint; & ut aliqua interciderint. Quæ Oiſelius habet, quæque pleraque ſatis ſunt pervulgata, cum a Cajo abeant, examinare non libet. SCHVLTING.

TITVLVS VII.

[1]*De Fideicommiſſis.*

[2]Poteſt aliquis recto jure heredem inſtituere, [3] & rogare eum, ut hereditatem

1. *De Fideicommiſſis*] Fideicommiſſa dicta ſunt, quia nullo juris vinculo, ſed tantum fide, & pudore eorum, qui rogabantur, continebantur. poſtea ad neceſſitatem juris tracta ſunt, ut refert Juſtin. *in tit. de fideicommiſſ. hered.* ALEAND. Non habebant vim fideicommiſſa ab initio, & quia incapacibus relinquebantur, *§. 1. Inſt. de fideicommiſſar. heredit.* ſed nec ſi capacibus relicta fuiſſent, ex XII. tabulis valere poterant, quia non relinquebantur verbis directis & legitimis, qualia ſola lex illa confirmabat, quæ quis *legaſſit*: non quæ precariis verbis erant relicta. unde in *l. 120. D. d. V. S.* enumerantur quidem multa, quæ ex duodecim tabulis licita erant, ſed nihil illic de fideicommiſſis: quæ ex rigore juris civilis non ſunt profecta, teſte Ulpiano *tit. 25.* ſed ex voluntate defunctorum, *§ 3. Inſtit. de legat.* de quo ad Ulpianum aliquid dicetur *tit. 24. de legatis. §. 1.* SCHVLTING.

2. *Poteſt aliquis recto jure heredem inſtituere, & rogare eum, &c.*] Fideicommiſſorum originem ex Juſtiniani Inſtitutionibus hanc fuiſſe diſcimus, ut, qui ſuam hereditatem incapaci alicui, (quales erant peregrini omnes, item ex lege Voconia mulieres, ex lege Julia de maritandis ordinibus cælibes & orbi,) relinquere volebat in ultima voluntate, capacem aliquem palam directis verbis heredem inſtitueret, eumque poſtea clam, & ἐκτὸς τῆς διαθήκης, ut ait Theophilus, rogaret, ut huic, aut illi incapaci hereditatem ſuam reſtitueret. Atque hujus exempla habemus apud Ciceronem *lib. 1. in Verr. & lib. 11. de Finibus.* Unde & Fideicommiſſa nomen acceperunt, quod nullo juris vinculo, ſed tantum mera fide, & pudore eorum, qui rogabantur, continentur. Satis enim ſuperque tum temporis, prout fides erat hominum, ultimæ voluntati ſuæ proſpectum exiſtimabat teſtator, etſi nullis accitis teſtibus, ſed tacite & ſecreto voluntatem ſuam heredi declaraſſet, eumque, ut fidem ſuam hac in re ei præſtare vellet, precatus eſſet. Quo tamen modo cum fraus legibus videbatur fieri; (quo & reſpicit Hieronymus *ad Nepot. de vita cleric.* cum inquit, *Per fideicommiſſa legibus illudimus,*) poſtquam fideicommiſſa ordinarii juris eſſe cœperunt, prohibitum eſt vim legis eludere, cautumque his, qui palam relictum capere non poſſint, nullo jure aliquid relinqui poſſe, *l. 1. C. de delator.* Hinc eſt, quod Ulpianus *Fragm. tit. 25.* ait, *Fideicommiſſa dari poſſunt his, quibus legari poteſt.* Itaque cum heres in fraudem legis clam fidem accommodat, hoc eſt, ſe domeſtica cautione, aut nuda pollicitatione obligat, incapaci totam hereditatem, vel partem ejus reſtituturum, *tacitum* dicitur fideicommiſſum, *l. 103. D. de legat. 1. l. 3. D. de probat. l. 10. D. de his quæ ut indign.* Sic & optime in Gloſſis Nomicis: *Tacitum*, σιωπηρὸν, ὅπερ τις μήτε ἐν διαθήκῃ, μήτε ἐν κωδικέλλοις παρακληθῇ, ἀλλ' ἐν ἰδιαζούσῃ ἀσφαλείᾳ ἢ χειρογράφῳ ἔνοχον ἑαυτὸν ποιήσει παρέχειν τῷ μὴ δυναμένῳ λαβεῖν. Eædem Gloſſæ: *Tacitum.* ὅπερ ἐπαγγέλλεται ὁ κληρονόμος διδόναι τῷ μὴ δυναμένῳ λαβεῖν. De tacito fideicommiſſo loquitur Dio Chryſoſt. *Orat. LXXIII.* cum ait: ἔνιοι δὲ τῶν νόμων ἀπαγορευόντων, μὴ καταλιπεῖν κληρονόμους οὓς αὐτοὶ βούλονται, ἑτέρους καταλείπουσιν, ἐντειλάμενοι τὰ χρήματα ἀποδοῦναι τοῖς αὐτῶν ἐπιτηδείοις. Pauper ille quoque apud Quintilian. *Declam. CCCXXIV.* a divite heres inſtitutus erat, cum tacito fideicommiſſo. Hujuſmodi itaque tacitum fideicommiſſum in fraudem legis relictum, nullo jure hodie valere poteſt; ſed ſi heres hujuſmodi fideicommiſſo tacite fidem ſuam accommodaverit, hereditas ei aufertur, & fiſco vindicatur, *l. 1. l. 3. D. de jur. fiſc. l. 17. §. 2. D. de uſur.* Fideicommiſſum vero, definiente Ulpiano *in fragm. tit 25.* eſt, quod non civilibus verbis, ſed precative relinquitur: nec ex rigore juris civilis proficiſcitur, ſed ex voluntate datur relinquentis. Precativa verba ſunt: *Fideicommitto, peto, rogo, volo dari,* & ſimilia. Vid. *l. 115. l. 118. D. de leg. 1. l. 67. §. ult. D. de leg. 2. l. 39. D. de legat. 3.* OISEL.

ditatem ſuam, [4] aut omnem, [5] aut ex parte alii per fideicommiſſum reddat. [6] Nam ſi heredem directo jure non inſtituerit, fideicommiſſarius non poteſt ad

Nimis generaliter ſcribit Oiſelius, heredi, qui in fraudem legis tacite fidem accommodaverit, hereditatem auferri; niſi intellexerit caſum, quo hereditas tota tacite reſtitui rogata eſt: id enim tantum ei aufertur, quod clam in fraudem legis relictum eſt, non reliqua, *l. 18. pr. & § 1. D. de his, quæ ut indign. auferunt.* SCHVLTING.

3. *Et rogare eum &c.*] Fideicommiſſa non civilibus verbis, ſed precative relinquuntur, ut ait Ulpianus *in fragm. hoc tit.* veluti: *Lucius Titius heres eſto. Rogo te Luci Titi, ut quum primum poteris hereditatem meam adire, eam Cajo Sejo reddas, reſtituas. §. in primis, Inſtit. eod.* Precaria verba ſunt etiam, *peto, volo, mando, deprecor, opto, cupio, injungo, deſidero, fideicommitto, §. ult. Inſtit. de ſing. reb. per fideicomm. l. 2. C. commun. de legat. Paul. Lib. IV. Sent. tit. 1. Ulpian. in fragm. Jubeo* quoque precarium eſt, *l. Aurelius, 28. §. ult. D. de liber. legat.* neque enim ſemper imperativum eſt, quod cognoſci poteſt, quia dicimus, Titium ſalvere jubeo, & hujuſmodi. *Commendo* non eſt verbum precativum, *l. 11. §. ſi ita quis, D. de leg. 3. l. 12. C. de fideicomm. libert.* Poſſunt autem concipi plures formulæ ad fideicommiſſum relinquendum, ut, *cupio des, opto des, credo te daturum, l. 115. D. de legat. 1. Exigo, deſidero, uti des, volo hereditatem meam Titii eſſe, Scio hereditatem meam reſtituturum te Titio, l. 118. D. de legat. 1.* Vel etiam ſi teſtator cum eo loquatur, cui fideicommiſſum relinquit, veluti; *Peto Luci Titi, contentus ſis centum aureis, l. 69. D. de legat. 2. Scire te volo, donare me tibi aureos octingentos, l. 75. de legat. 2.* & ejuſmodi. ALEAND.

4. *Aut omnem, aut ex parte.*] Aut pure, aut ſub conditione, aut ex certo die, *§. in primis, Inſtit. de fideicom. hered.* IDEM.

5. *Aut ex parte*] Ille, qui ex fideicommiſſo recipiebat partem hereditatis, legatarii partiarii loco habebatur, cujuſmodi legati ſpecies *Partitio* dicebatur. Ulpianus in *fragm. tit. 24. Sicut ſingulæ res,* inquit, *legari poſſunt, ita univerſarum quoque ſumma legari poteſt: ut puta,* Mævius heres meus cum Titio hereditatem meam partito, dividito: *quo caſu dimidia pars bonorum legata videtur. Poteſt autem & alia pars, velut tertia, vel quarta legari: quæ ſpecies* Partitio *appellatur.* Quod hic Ulpianus ait, ſi teſtator hereditatem ſuam ſimpliciter *partiri* juſſerit, dimidiam partem bonorum legatam videri, eſt & in *l. 164. §. 1. D. de V. S.* Et ſic Scholiaſtes Theophili illa λεγαταρίου παρτιαρίου interpretatur: τουτέστιν ἡμισυμερίτου, ἥμισυ μέρος λαμβάνοντος. Quæ verba perperam in Theophili contextum irrepſerant, antequam Cl. Fabrotus, præeuntibus tribus MSS. Regiis, ea, ut gloſſema, ſuſtulerat. Similter Gloſſæ Nomicæ: παρτιαρίου, ἡμισυμερίτου. Eædem Gloſſæ: παρτιαρίου ἰσομερίτου. De hac partitione loquitur Cicero pro Cluentio: *Is fecit heredem illum adoleſcentulum, eumque partiri cum Dinea matre juſſit.* Meminit & idem in *pro A. Cæcinna, & lib. 11. de Legib.* Non tamen erat hic legatarius partiarius ſucceſſor juris, neque ullæ actiones hereditariæ ei, in eumve dabantur; ſed partem ſibi legatam ſine ullo onere obtinebat. Solebant vero inter heredem & legatarium partiarium interponi ſtipulationes de lucro & commodo communicando, quæ proprie dicebantur *partis & pro parte.* Ulpianus *Fragm. tit. 25. Partis autem,* inquit, *& pro parte ſtipulationes proprie dicuntur, quæ de lucro & damno communicando ſolent interponi inter heredem & legatarium partiarium, id eſt, cum quo partitus eſt heres.* Ad hujus exemplum ſimiliter, inter heredem & eum, cui ex fideicommiſſo hereditatis pars reſtituebatur, ſtipulationes partis & pro parte interponebantur; quod & poſtea inter heredem & eum, cui deducta quarta ex SC. Pegaſiano hereditas reſtituebatur, fieri cœpit, *§. 5. & 6. Inſt. h. t.* Vid. Ulpian. *Fragm. tit. 25.* Paul. *Sentent. lib. IV. tit. 3:* Theophil. *lib. 11. tit. 23. §. 5. & 6.* ubi eleganter Scholiaſtes ejus. ἵνα τυχὸν κατὰ τὸ δ. λαμβάνει ὁ κληρονόμος ἐκ τοῦ χρεώστου ἀπαιτουμένου, καὶ τὸ λοιπὸν ὁ φιδεικομμισσάριος. οὕτως νοητέον τὸ ἀναλόγως. ὧδε ὁμοίως καὶ τὴν ζημίαν κατὰ τὸ δ. ὃ λαμβάνει, καὶ ὁ φιδεικομμισσάριος καθὸ μέρος ἔχει. OISEL.

6. *Nam ſi heredem directo jure non inſtituerit*] Inutile eſt teſtamentum, in quo nemo heres inſtituitur, *d. §. in primis.* nam heredis inſtitutio caput, & fundamentum eſt totius teſtamenti, *§. ante heredis, Inſtit. de legat.* Ideoque & fideicommiſſum inutile erit eo teſtamento datum. at datum ab inteſtato valet: ut, ſi quis legitimi heredis, aut ejus, qui bonorum poſſeſſor futurus eſt, fidei committat, *l. 1. §. hoc autem. l. 6. §. meminiſſe. D. ad S. C. Trebell. l. 3. C. eod. l. 3. D. de jur. codicill. l. 8. eod. §. præterea, Inſtit. de fideicom. hered.* Quid autem illud eſt, *fideicommiſſarius non poteſt ad alium acceptam hereditatem transmittere.* Si fideicommiſſarium intelligamus eum, cui relictum eſt fideicommiſſum, cur is ad alium hereditatem adquiſitam transmittat? Aut librarius verba Aniani, aut Anianus Caji ſententiam depravavit; niſi capiamus fideicommiſſarium pro eo, qui rogatus eſt reſtituere, ut ſcilicet, teſtator teſtamentum fecerit, in quo neminem heredem inſtituerit, rogaverit autem eo teſtamento aliquem, ut hereditatem ſuam Titio reſtituat. & conſtat, hunc non poſſe eam hereditatem ad Titium transmittere. Certe & qui reſtituere rogatus eſt, fideicommiſſarius dici poteſt, *l. quamvis, 51. D. de judic. Novell. CXVIII. prope finem.* ALEAND. Auſim ego fidem meam interponere, bonum Anianum hic iterum altum ſtertiſſe. Nam, ita me Deus amet, quid, quæſo, ſibi volunt verba hic notata, *Si aliquis heredem directo jure non inſtituerit, fideicommiſſarium non poſſe ad alium acceptam hereditatem tranſmittere?* Numquid fideicommiſſarium, qui hereditatem ab herede legitimo ab inteſtato rogato, ut ſibi eam reſtitueret, acceperit, non poſſe ad alium tranſmittere? At quis unquam talem differentiam inter fideicommiſſum teſtamento, & ab

ad alium acceptam hereditatem tranſmittere. Sed in hac quoque re hoc obſervandum eſt, [7] quod de Falcidia ſupra jam dictum eſt, ut heres inſtitutus, etiamſi omnem hereditatem alii reſtituere juſſus ſit, ita hereditatem alii reſtituat, [8] ut quartam ſibi ex ipſa hereditate retineat.

§. 1. [9] Et ſingulæ quæcunque res per fideicommiſſum dimitti poſſunt, hoc eſt, [10] aut fundus, aut domus, aut mancipium, aut argentum.

§. 2. [11] Ab ipſo fideicommiſſario alteri fideicommiſſum dimitti poteſt.

§. 3. [12] Et a legatario, [13] licet legatum dimitti non poſſit, fideicommiſſum poteſt.

§. 4.

& ab inteſtato relictum, vel fando audiverit? Sed videre mihi videor, quidnam Anianum deceperit. Invenerit haud dubie apud Cajum noſtrum verba illa, quæ, ut credibile eſt, Juſtinianus ex hoc Caji noſtri loco in Inſtitutiones ſuas transſcribi curavit, §. 2. *tit. de fideicom. hered.* nimirum, *opus eſſe, ut aliquis recto jure teſtamento heres inſtituatur, ejuſque fidei committatur, ut eam hereditatem alii reſtituat. alioqui inutile eſſe teſtamentum, in quo nemo heres inſtituitur.* Quæ dum non bene perceperit, ea ſuo more mutavit, iisque ſenſum qualem qualem, & toto cœlo differentem affinxit: cum Cajus noſter hoc voluerit, ut, ſi quis teſtamento fideicommiſſum velit relinquere, neceſſe omnino ſit, teſtatorem directo aliquem teſtamento heredem inſtituere, eumque rogare, ut hereditatem alii reſtituat; alioquin fideicommiſſarium nihil conſequi poſſe, quia teſtamentum, in quo nemo heres inſtitutus eſt, conſiſtere non poſſit, §. 34. *Inſt. de legat.* ac per conſequens fideicommiſſum tali teſtamento relictum non valere. OISEL.

7. *Quod de Falcidia ſupra jam dictum eſt*] Senatusconſultum Pegaſianum traxit legem Falcidiam etiam ad fideicommiſſa, ut ſcriptus heres, qui hereditatem reſtituere rogatus ſit, quadrantem retineat, §. *ſed quia, Inſtit. de fideicom. hered. Ulp. lib. Reg. tit. 25. Paul. lib. IV. Sentent. tit. 3.* ALEAND.

8. *Ut quartam ſibi ex ipſa hereditate retineat*] Quod ita SC. Pegaſiano conſtitutum eſt, quo, quemadmodum ex lege Falcidia quartam de legatis, ita heredem de hereditate ex fideicommiſſo reſtituenda, quartam partem retinere licet. Pegaſianum enim SC. factum eſt πρὸς τὴν τοῦ Φαλκιδίου μίμησιν, ut loquitur Juſtin. *Orat. ad Senat.* Vel etiam legis Falcidiæ vis SC. Pegaſiano producta eſt ad fideicommiſſa hereditatis. Atque hinc eſt, quod paſſim in libris noſtris quarta hujus SC. quarta Falcidiæ, aut commodum Falcidiæ appelletur, ut videre eſt in *l. 41. §. 3. D. de vulg. & pupill. ſubſtit. l. 2. §. ult. D. de jur. cod. l. 18. l. 30. §. 7. l. 41. §. 1. D. ad leg. Falcid.* & paſſim *d. t. ad l. Falcid. & tit. D. ad SC. Trebell.* alibique. Non tamen omnia, quæ in quadrantem Pegaſianum, veluti, quæ heres fiduciarius capit jure legati, vel fideicommiſſi, aut implendæ conditionis cauſa, ea & in Falcidiam, quæ ex legatis deducitur, imputantur; in hac enim tantummodo imputantur, quæ heres jure hereditario capit, *l. 74. l. 76. l. 91. D. ad leg. Falcid.* Quanquam nec ea pars prælegati, quam heres fiduciarius a coherede accipit, ei in quartam imputetur, *l. 18. §. ult. D. ad SC. Trebell. l. 86. d. l. 91. D. ad leg. Falcid. l. 24. C. fam. erciſc.* Hæc ita breviter dixiſſe ſufficiat; quæſtio enim hæc de rebus, quæ veniant in imputationem ex lege Falcidia, aut ex SC. Pegaſiano, nimis prolixa eſt, nimiſque variantibus DD. a ſe invicem, ac aliorum ab aliis diſſentientium interpretationibus intricata eſt, quam ut pro materiæ dignitate hic a nobis, qui brevitati ſtudemus, tractari poſſit. Interim neminem fugit, Juſtinianum, exploſo SC. Pegaſiano, omnem ejus auctoritatem SC. Trebelliano tribuiſſe, ita ut ex eo fideicommiſſa præſtari debeant, §. 7. *Inſt. h. t.* OISEL. Quæ ad rem pertinentia hic leguntur, ea habet Vinnius *ad § 5. Inſt. de fideicommiſſar. hereditatib.*

9. *Et ſingulæ*] Verba Caji illa forte ſunt, quæ Juſtinianus habet *in tit. de ſing. reb. per fideicomiſſ. relic.* ALEAND.

9.* *Et ſingulæ quæcunque res, &c.*] Non ſolum univerſa hereditas, vel pars hereditatis, per fideicommiſſum relinqui poteſt, ſed & ſingulæ quæcunque res; & quemadmodum fideicommiſſa univerſalia vi & effectu idem ſunt, quod hereditas, ita & fideicommiſſa ſingularia nihil differunt a legatis, niſi quod iſta precativis, hæc directis verbis dentur. Unde in Gloſſis Nomicis: φιδεικόμισσον λεγάτον ἐστὶν, ὅταν ὁ διαθέμενος λέγει τῷ κληρονόμῳ αὐτοῦ, παρακαλῶ σε, δὸς τῷ δεῖνι νομίσματα τόσα. Et hinc tota illa exæquatio fideicommiſſorum & legatorum a Juſtiniano profecta, locum tantum habet in fideicommiſſis ſingularibus. Fideicommiſſarius enim, cui hereditas reſtituta eſt, heredis loco habetur. OISEL.

10. *Aut fundus*] Ita Sichard. & editiones aliæ veteres: ſed omiſſum eſt *aut* a D. Gothofredo, Pacio & Oiſelio; quod non debuit fieri. SCHVLTING.

11. *Ab ipſo fideicommiſſario, &c.*] Et fideicommiſſum a legatario & ejus herede, item a fideicommiſſario relinqui poſſe confirmatur, *l. 5. D. de legat. 3. §. 1. Inſt. de ſing. reb. per fid. l. 9. C de fideicom* OISEL.

12. *Et a legatario, licet legatum &c.*] §. 1. *Inſtit. eod.* Legatum eſt donatio ſine onere, ideo non poteſt legatarius onerari, ut quod ei donatum eſt, is alii donet. poteſt tamen rogari, ut rem donatam alii reſtituat: & ſi libuerat, olim reſtituebat, hodie velit, nolit, reſtituet. ALEAND.

13. *Licet legatum dimitti non poſſit*] Olim a legatario legatum relinqui non potuiſſe, præter Cajum noſtrum, habemus & apud Ulpianum in *fragm. tit. 24.*

§. 4. [14] Et [15] non ſolum propriæ res a teſtatore per fideicommiſſum dimitti poſſunt, ſed etiam ipſius heredis, aut legatarii, aut cujuslibet extranei.

§. 5. [16] Ne legatarius, cui per teſtamentum parum dimiſſum eſt, plus alii per fideicommiſſum, quam id, quod conſequitur, reddere jubeatur.

§. 6. Quum autem aliena res per fideicommiſſum relinquitur, [17] neceſſe eſt heredi, vel legatario rem illam, quæ per fideicommiſſum eſt relicta, [18] aut redimere, & fideicommiſſario dare, aut pretium ejusdem rei, quantum æſtimata fuerit, fideicommiſſario numerare, [19] ſicut in damnationis legato fieri diximus.

§. 7.

§. 20. & pr. Inſt. de ſing. reb. per fideicom. relict. Sunt qui putent & hodie poſt legatorum & fideicommiſſorum exæquationem adhuc tamen a legatario legatum relinqui non poſſe. Verius tamen videtur & hanc differentiam hodie ſublatam eſſe, legataque non minus, quam fideicommiſſa a legatario relinqui poſſe, per *l. 2. C. com. de legat.* Qui vero a legatario legatum relinquere velit, formula olim in Damnationis legato uſitata id facere debet, hoc modo: *Mævius damnas eſto partem dimidiam fundi, quem ipſi legavi, dare Sempronio;* aut, *Mævium legatarium meum centum Sempronio dare jubeo.* Poteſt tamen etiam ſinendi modo a legatario legari, veluti, *Mævius legatarius meus damnas eſto ſinere Sempronium ſibi habere partem fundi, quem ipſi legavi.* OISEL. Et hæc ex Vinnio ſumpta. *ad pr. Inſt. de ſingul. reb. per fideicommiſſ. relict.* Sed cur non ſic quoque a legatario poterit legari, *Titio mille do, lego. & a Titio centum Sempronio do, lego?* ut ita omne verbum ſignificans teſtatoris legitimum ſenſum legare vel fideicommittere volentis, utile ſit atque validum, ſecundum *l. 2. C. commun. de legat. & fideicommiſſ.* De jure antiquo, quo a legatario legari non poterat, aliqua invenies notata ad Ulpianum *tit. 24. §. 21.* SCHULTING.

14. *Et non ſolum propriæ res &c.*] *§. poteſt Inſtitut. eod.* Sed ſi alienam rem tanquam ſuam teſtator per fideicommiſſum reliquerit, non relicturus ſi alienam ſciſſet, ut ſolet legatum, ita inutile erit fideicommiſſum, Paul *Sent. lib. IV. l. prædia, 6. C. de fideicommis.* ALEAND.

15. *Non ſolum propriæ res a teſtatore, &c.*] Breviſſime, nec minus eleganter de rebus, quæ per fideicommiſſum relinqui poſſunt, ait Ulpianus *tit. 25. Res per fideicommiſſum relinqui poſſunt, quæ etiam per damnationem legari.* Quæ tamen verba cum mica ſalis intelligenda videntur. Nam licet per damnationem non minus, quam per fideicommiſſum, rem heredis, uti & cujuscunque extranei, teſtator relinquere poſſit, non tamen per damnationem rem legatarii, quemadmodum per fideicommiſſum, relinquere poterat. A legatario enim, ut modo audivimus, olim legari non licebat. OISEL. Veriſſimum eſt, quod Ulpianus dicit *tit. 25.* easdem res, quæ per damnationem legari poſſunt, etiam per fideicommiſſum poſſe relinqui: nec opus verba ipſius caute intelligi, ut putabat Oiſelius. Si dixiſſet Ulpianus, res, quæ per fideicommiſſum relinqui poſſunt, & per damnationem poſſe legari, ſpeciem aliquam exceptionis haberet, quod is notat, rem legatarii per fideicommiſſum relinqui poſſe, non vero per damnationem legari. Verum hoc ita intelligit, ut exceptio non tam pertineat ad regulam de rebus, quæ relinqui poſſunt, quam ad perſonas, quæ poſſint, vel non poſſint gravari. Sane a legatario res ipſius relinqui per fideicommiſſum poteſt, nullo vero modo olim poterat per legatum res ulla. Ceterum nec ulli res propria legari, aut relinqui per fideicommiſſum poteſt, *l. 13. C. de legat.* SCHULTING.

16. *Ne legatarius*] Lego, *dummodo ne legatarius &c.* Poteſt rogari, ut rem legatam reſtituat; poteſt ut tantundem præſtet: ut plus reſtituat, quam accepit, rogari non poteſt, *l. 1. §. Si is qui, D. ad Trebellian. §. hoc ſolum, Inſtit. de ſing. reb. per fideicom. relict.* Legatarius autem non poteſt detrahere Falcidiam, quia hoc jus ſoli heredi datum eſt, *l. lex Falcidia. 47. in fin. D. ad legem Falcid.* ALEAND. Non opus addi *dummodo*; ſi hæc a præcedentibus ſeparemus, uti vulgo fit. Et quam parum etiam alibi Aniani ſermo cohæret? SCHULT.

16. * *Ne legatarius plus alii per fideicommiſſum*] Hoc ſumma ratione conſtitutum eſt, ne ſcilicet quis alium oneret ſupra id. quod ei reliquit, ac diſponat de alieno, *l. 1. §. 17. D. ad. SC. Trebell. l. 1. §. 6. D. de legat. 3. l. 114. §. 3. D. de legat. 1. l. 9. C. de fideicom.* Varia tamen hujus regulæ temperamenta habes in *d. l. 114. §. 3. de legat. 1. l. 94. §. 2. D. eod. l. 70. §. 1. D. de legat. 2.* OISEL. Hæc fuſius explicat Vinnius *ad § 1. Inſt. de ſingul. reb. per fideicommiſſ. relict.* unde hæc contraxit Oiſelius.

17. *Neceſſe eſt heredi, vel legatario*] Peſſime impreſſum Patavii, hoc modo: *neceſſe eſt heredi tenere, vel legatario rem illam, quæ per fideicommiſſum eſt relicta, aut redimere, vel reddere, aut fideicommiſſario dare &c.* ALEAND. Ita & Sichardus ediderat: quod recte improbat Aleander.

18. *Aut redimere, aut pretium ejusdem rei*] Quemadmodum in rei alienæ legato, ita & re aliena per fideicommiſſum relicta, is, qui rogatus eſt, vel redimere eam debet & præſtare, vel ſi eam dominus vendere nolit, æſtimationem ejus inferre debet, *§. 1. Inſtit. de ſing. reb. per fid. rel. l. 14. §. 2. l. 30. §. ult. D. de legat. 3.* OISEL.

19. *Sicut*

§. 7. [20] Libertates etiam ſervis per fideicommiſſum dari poſſunt, ut heres, [21] vel legatarius ea mancipia manumittant, [22] quæ teſtator ab iis ut manumitterent [23] ſperavit. [24] Nec intereſt, utrum hoc teſtator de ſuis ſervis, an de ipſius heredis, [25] vel legatarii, [26] aut de alienis fieri jubeat. Quod ſi de alienis fecerit, ſimiliter cogitur heres emere ipſum ſervum, & manumittere. Sed ſi illum dominus ſuus noluerit vendere, [27] perit per fideicommiſſum data libertas: [28] quia in hac re heres æſtimationem in pretio dare non cogitur. Sed quum per fideicommiſſum libertas datur, is, qui manumiſſus fuerit, [29] non teſtatoris, ſed heredis libertus eſt.

§. 8.

19. *Sicut in damnationis legato fieri diximus*] Ulpianus *in fragm. tit. 25. Res per fideicommiſſum relinqui poſſunt, quæ etiam per damnationem legari poſſunt.* ALEAND.

20. *Libertates etiam ſervis*] Libertas etiam per fideicommiſſum dari poteſt, quæ dicebatur fideicommiſſaria libertas; fiebatque, ut habent Gloſſæ Nomicæ: Φηδικομισσαρία ἐλευθερία τὸ εἰπεῖν τὸν διατιθέμενον τῷ αὐτοῦ κληρονόμῳ, παρακαλῶ σε ποίησον τὸν δεῖνα ἐλεύθερον. ſic legendum, non ἐλευθερίαν, ut male eſt in vulgatis. Poteratque hæc libertas per fideicommiſſum largius dari, quam directo. nam non tantum propriis, ſed & alienis ſervis per fideicommiſſum libertas dari poteſt; ita tamen ut vulgaribus verbis, & quibus evidenter voluntas teſtatoris exprimi poſſit, ut ait Licinius Rufinus *lib. V. Regularum. l. 16. D. de fideicom. libert.* OISEL. Confer cum hac nota & aliquot ſequentibus Vinnium *ad* §. *2. Inſt. de ſing. reb. per fideic. relict.* ubi hæc etiam invenies.

21. *Vel legatarius*] Vel etiam fideicommiſſarius; qui ſi teſtatoris ſervus ſit, ab herede eum rediment & manumittent; ſi modo legatum, vel fideicommiſſum ſingulare a defuncto iis relictum agnoverint. OISEL.

22. *Quæ teſtator ab his ut manumitterent ſperavit*] Si quis teſtamento ſic dixerit: *Spero Luci Titi, te manumiſſurum ſervos meos Stichum, & Erotem*, fideicommiſſariam libertatem deberi credo. facile enim in favorem libertatis reſpondendum eſt. ALEAND.

23. *Speravit*] Nec Imperator §. *ult. Inſt. de ſingul. reb. per fideicommiſſ. relict.* nec Paulus *Sentent. lib. IV. tit. 1.* §. *6.* ubi ex profeſſo verba fideicommiſſorum recenſent, verbum *ſperare* adgnoſcunt. ut illud adeo vix videatur eſſe inter verba, quæ dicuntur vulgaria, *l. 16. D. de fideicommiſſar. libertatib.* Sed Anianus ad *Paul. d. loc.* etiam hoc habet, at de ſuo. Et re vera aliud eſt *ſperare*, aliud *rogare, jubere, injungere.* Ob ſingulares circumſtantias verba, *non dubito* pro fideicommiſſo accepit Imperator Marcus *l. 67.* §. *ult. D. de legat. 2.* & jure novo ex *l. 2. C. commun de legat. & fideicomm.* etiam in aliis fideicommiſſis verba quævis, quæ modo voluntatem indicant, ſufficiunt: adeoque & in libertatibus. Verum id nihil facit ad Anianum. SCHULTING.

24. *Nec intereſt, utrum hoc teſtator de ſuis, &c.*] Sive putaverit alienos eſſe, & ſui fuerint, ſive putaverit ſuos, & alieni ſint, *l. Paulus, 39. D. de fideicom. libert.* Quod in legatis, & fideicommiſſis pecuniariis non procedit, ut ante dixi. ALEAND.

25. *Vel legatarii*] Atque hoc caſu legatarius ſi legatum agnovit, cogetur ſervum ſuum manumittere; etiamſi minus ſit in eo, quod accepit judicio teſtatoris, plus ſit in pretio ſervi, *l. 24.* § *12. D. de fid. libert.* quia ſervum ſuum non pluris æſtimaſſe videtur, *l. 36. D. ad leg. Falcid.* OISEL.

26. *Aut de alienis*] Vid. *l. 6. C. de fideicom. libert.* Legatarius autem alienum ſervum manumittere rogatus, non alias erit cogendus, quam ſi tanti poſſit redimere, quantum ex judicio teſtatoris conſecutus ſit, *d. l. 24.* §. *12. D. de fideicom. liber.* IDEM.

27. *Perit per fideicommiſſum &c.*] Imo Aniane, tua enim hæc verba, non Caji ſunt, non ſtatim perit, aut exſtinguitur fideicommiſſum, ſi dominus ſervum ſuum, cui libertas per fideicommiſſum relicta eſt, vendere nolit; ſed differtur tantum in id tempus, quo aliquando ſervi redimendi occaſio eſſe poſſit, atque ita libertas præſtari, *l 6. C. de fideicom. libert.* § *2. Inſt. de ſing. reb. per fid. relict.* IDEM. Non eſt, quod hæc Aniano imputemus. tempore Caji ita juris fuit, nec aliter Ulpianus *tit. 2* §. *11.* Mutatum hoc per conſtitutiones Principum poſteriorum, uti notavit quoque Cujacius *ad Ulpian. d. l.* & Aleander *ad lib. I. tit. 1.* §. *1.* SCHULTING.

28. *Quia in hac re heres æſtimationem in pretio dare non cogitur*] Nam libertas inæſtimabilis res eſt, *l. libertas, 106. l. non eſt ſingulis, 176.* §. *1. de Reg. Jur.* Hodie tamen non perit, quia poteſt tempus occaſionem quandoque offerre ſervi manumittendi, §. *libertas, Inſtit. de ſing. reb. per fideic. relict.* vide quæ dixi *lib. I. c. 3.* [*hic tit. 1.* §. *1.*] ALEAND.

29. *Non teſtatoris, ſed heredis libertus eſt*] §. *penult. Inſtit eod. l. 7. C. de fideic. libert.* ALEAND. Qui ex fideicommiſſo libertatem accipit, is ejus ſit libertus, a quo manumiſſus eſt, *l. 7. C. de fideicom. libert.* Non tamen hic manumiſſor eatenus jus patronatus conſequitur, ut operas ei imponere, aut impoſitas ab eo petere poſſit: ſed tantum, ut contra tabulas, & ab inteſtato ad ejus bona venire poſſit, *l. 29. D. de bon. libert.* OISEL.

30 *Inter fideicommiſſa & legata ſunt quædam diſtantiæ*] Legatorum & fideicommiſſorum differentiæ a Gajo hic ex Jure veteri recenſitæ, hodie poſt fideicommiſſorum & legatorum exæquationem pleræque ſubla-

§. 8. Præterea [30] inter fideicommiſſa & legata [31] ſunt quædam diſtantiæ. Fideicommiſſum ad eum, [32] cui aliquid commiſſum eſt, herede mortuo poterit pervenire, ſi talis fuerit conditio [33] teſtamenti; [34] nam legatum ita relinqui non poteſt. [35] Item legatum per codicillum relictum non valet, [36] niſi codicilli teſtamento fuerint confirmati: fideicommiſſum vero, etiamſi teſtamento codicilli non fuerint confirmati, nihilominus debetur. Item [37] per legatarium legatum alteri relinqui non poteſt, ſed fideicommiſſum poteſt. [38] Item per legatum [39] ſervo alieno directa libertas dari non poteſt, per fideicommiſſum poteſt. [40] Item [41] per codicillos nemo heres inſtitui poteſt, quamvis

ſublatæ ſunt, per *l. 2. C. com. de legat.* qua Imperator voluit unam eorum eſſe naturam, æque ampliùs, ut olim, diverſam eorum vim ac poteſtatem. Sicut hodie non minus poſt mortem heredis legatum relictum, quam fideicommiſſum valeat, *§. 35. Inſt. de legat.* Item legatum æque ab inteſtato, aut codicillis teſtamento non confirmatis, relinqui poſſit. Unde & Tribonianus, quod Modeſtinus legatum dixerat eſſe *donationem teſtamento relictam*, conſulto mutavit in *a defuncto relictam;* ſive teſtato, ſive inteſtato. Similiter a legatario hodie legari poteſt, ut diximus ad *§. 3. h. t.* IDEM.

31. *Sunt quædam diſtantiæ*] Quas abſtulit Juſtinianus *l. 2. C. comm. de legat. §. noſtra autem, Inſt. de legat.* ALEAND.

32. *Ad eum, cui aliquid commiſſum eſt*] Lego *dimiſſum eſt.* hoc verbo quam ſæpe utatur Anianus, hic libellus demonſtrat. Sed & lubet adnotare alios ejusdem locos in Theodoſiani Codicis interpretationibus, quas ipſe ſcripſit. habet igitur id verbum pro *relinquere, ad l. 2. C. Th. de inoff. teſtam. ad l. 3. C. eod. ad l. 4. eod. ad l. un. C. de inoff. donat. ad l. un. C. de hered. pet. ad l. 1. C. de fam. herciſ. ad l. 2. C. de ſecund. nupt. ad l. 2. de teſt. & cod. ad l. 1. de lib. ca. ad l. 4. unde vi. ad l. 4. de legit. hered. ad l. 7. eod. ad l. 9. de mater. bon. ad l. un. de bon. quæ fil. fam. ad l. 2. C. Gregoriano, de inoff. teſtamen. ad l. 1. C. Greg. de famil. herciſc. ad Nov. 2. Theodo. tit. 11. l. 1. ad Novel. Valent. lib. II. tit. 6. ad Nov. ejusd. tit. 12. ad Nov. 1. Severi lib. V. ad Pauli Sentent. lib. 1. tit. 20. ad lib. III. tit. 2. & tit. 7. ad lib. IV. tit. 1.* IDEM. Ita Sich. in marg. *dimiſſum eſt*, & edit. Lugd. CIƆIƆLIX. & CIƆIƆLXVI. Editio vero Pariſ. CIƆIƆLXXXVI. hoc recepit in contextum; quod & ego feciſſem, ſi compertum mihi fuiſſet, in libro aliquo veteri ita haberi. Novi, quam parum in ſcribendo ſit accuratus Anianus. SCHULTING.

33. *Teſtamenti*] Et hoc ab Aniano. proprie hæc conditio eſt fideicommiſſi; quod & in aliis ultimis voluntatibus, imo & nutu relinqui poterat jam olim, *l. 22. C. de fideicommiſſ.* IDEM.

34. *Nam legatum ita relinqui non poteſt*] Poſt mortem heredis legari non poteſt, ne ab heredis herede legari videatur, quod juris civilis ratio non patitur, ait Ulpianus *in fragm. tit. 24.* & Paulus *lib. Sent. III. tit. 6.* quod emendavit Juſtinianus *§. poſt mortem, Inſtit. de legat.* ALEAND.

35. *Item legatum per codicillum relictum non valet*] *§. præterea, Inſtit. de fideicom. hered.* Condito teſtamento, codicilli pars teſtamenti eſſe intelliguntur, ideoque legatum in iis relictum valet, ac ſi teſtamento ſcriptum eſſet. quum vero nullum ſit teſtamentum, codicilli ab inteſtato ſcripti eſſe dicuntur: ſed legatum ab inteſtato relinqui non poteſt, *l. antepen. D. de legat. 1.* quoniam quem teſtator inſtitutione non honorat, nec legato debet onerare. poteſt tamen precario petere, ut aliquid alii det. IDEM.

36. *Niſi codicilli teſtamento fuerint confirmati*] Non ſatis erat codicillos eſſe teſtato factos: ſed requirebatur quoque, ut teſtamento eſſent confirmati, ſive valere juſſi; quod non ſit de omnibus teſtato factis, ut indicat *l. 3. §. 2. D. de jur. codicillor. l. 5. §. 14. D. de his quæ ut indign. auferunt.* At legata in codicillis teſtamento confirmatis ſcripta erant quaſi teſtamento data, ut & de tutela legimus *l. 3. D. de teſtamentar. tutel.* Non ſatis rem diſtinxit Aleander. SCHULTING.

37. *Per legatarium &c.*] Idem *§. 3. hoc tit.*

38. *Item per legatum ſervo alieno directa libertas dari non poteſt*] Directa libertas ſimilis eſt legato vindicationis, ac ſicut aliena res per vindicationem legari non poteſt, ita nec alieno ſervo libertas dari poteſt, quoniam qui directo manumittitur, ipſo jure liber ſit, nec heredis factum requirit. at manum (ut dicitur) in alienam meſſem mittere nemo debet: quum & ab alienorum ſervorum manumiſſione abſtinuerint quoque Imperatores, quamvis ad id laceſſiti populi adclamatione, ut oſtendi *lib. I. Obſervat. c. 21.* ALEAND.

39. *Servo alieno directa libertas dari non poteſt*] Quod utique & hodie adhuc obtinet, ut ſervo alieno directa libertas dari non poſſit, *§. 2. Inſt. de ſing. reb. per fid. relict. l. 9. C. de man. teſt.* OISEL.

40. *Item per codicillos nemo heres inſtitui poteſt*] At hic non tradit differentiam inter legata, & fideicommiſſa: nam huic rei non videtur ſe adſtrinxiſſe; magis enim vim, & proprietatem fideicommiſſorum explicare pergit, & quem vult ordinem ſequitur. Codicillorum origo apud Juſtinianum videnda eſt, *tit. de codicillis.* Porro his neque dari hereditas, neque

vis teſtamento confirmati ſint: ſed is, qui teſtamento heres fuerit inſtitutus, poteſt per codicillum rogari, ut hereditatem, quæ ei data eſt, alii totam, vel pro parte reſtituat: quod validum eſt, [42] etiamſi codicilli teſtamento non fuerint confirmati. Item, [43] quamvis non poſſimus poſt mortem ejus, quem heredem inſtituimus, alium ei ſubſtituere, tamen per fideicommiſſum rogare eum poſſumus, ut quum moriatur, alii eam hereditatem vel totam, vel pro parte reſtituat. [44] Et quia, ſicut ſuperius dictum eſt, etiam poſt mortem heredis fideicommiſſum ei, cui relictum eſt, dari poteſt: quod hoc ordine fit, ut teſtator ſcribat: ILLVM HEREDEM INSTITVO, ET VOLO, VT QVVM MORTVVS FVERIT, [45] AD ILLVM HEREDITAS MEA PERTINEAT. Præterea & in hoc alia fideicommiſſorum & legatorum conditio eſt, quia fideicommiſſa, ſi tardius, quam ſcriptum eſt, ſoluta fuerint, uſuræ & fructus debentur: [46] legatorum vero uſuræ non debentur, ſed ex mora ſolutionis, ſi per damnationem relicta fuerint, duplicantur.

TITV-

neque adimi poteſt, *l. 2. C. de codicill. §. codicillis, Inſt. de codic.* nam codicilli ſunt quædam pars teſtamenti: ſed pars, qua ſeparata teſtamentum non corruit. at ſeparata heredis inſtitutione irritum fit teſtamentum; quia ex ea ſuas habet vires, adeo ut ante heredis inſtitutionem legari non poſſet, quoniam & poteſtas teſtamenti ab ea incipit, *Ulpian. §. ante, in fragm. tit. 24. Paul. lib. III. Sentent. tit. 6. §. ante, Inſtit. de legat.* ac codicilli etiamſi ante teſtamentum facti ſint, ſemper intelliguntur ſequela teſtamenti. ALEAND.

41. *Per codicillos nemo heres inſtitui poteſt*] Hereditas codicillis directo neque dari, etiamſi teſtamento confirmati ſint, neque confirmari, neque adimi poteſt, *§. 2. Inſt. de cod. l. 2. §. ult. l. 10.* D. *de jur. cod. l. 2. l. 7. C. eod. l. 76.* D. *ad SC. Trebell. l. 4. C. de his quib. ut indig. l. pen. §. 1. C. de neceſſ. ſerv. hered.* Cetera tamen excepta hereditate codicillis teſtamento confirmatis etiam directo dari poſſunt, *l. 3.* D. *de teſt. tut. l. 43.* D. *de man. teſt. l. 2. §. 2.* D. *h. t.* In *l. 77.* D. *de hered. Inſt. & l. 10.* D. *de cond. inſtit.* non proponuntur ſpecies hereditatis codicillis datæ, aut confirmatæ; ſed datæ teſtamento, quod codicillis declaratur. OISEL. Anianus hoc loco, quæ Cajus de ſingulis rebus per fideicommiſſum relictis, ac de codicillis ſeparatim tractavit, uti & hæc apud Juſtinianum diſtinguuntur, commiſcuit, & de utriſque confuſe quædam congeſſit. SCHVLTING.

42. *Etiamſi codicilli teſtamento non fuerint confirmati.*] Nimirum quia & ab inteſtato fideicommiſſa dantur, ut ſuperius dictum eſt. ALEAND.

43. *Quamvis non poſſimus poſt mortem ejus &c.*] Poſſumus poſt mortem filii impuberis, quia videmur pro eo teſtamentum facere: at poſt ejus mortem, qui teſtari poteſt, nemo ſubſtituere poteſt, quia hujuſmodi ſubſtitutio invalida eſt, nec trahitur unquam ad fideicommiſſum, ut dixi *cap. 10. (hic tit. 4.)* Neque obſtat *l. Scævola, 76.* D. *ad Treb.* quia ibi & filius impubes deceſſit, & ſubſtitutio teſtamento adſcripta non eſt, ſed codicillis, quo caſu videtur teſtator voluiſſe fideicommittere: alioquin nullo modo valet ſubſtitutio codicillis ſcripta, *l. pen. C. de codicill.* nam ſi ea ſubſtitutio non codicillis, ſed teſtamento adſcripta fuiſſet, nunquam reſpondiſſet Scævola, placere, ut fideicommiſſum intelligatur; nam codicilli ſemper arguunt fideicommiſſum, quum nihil obſtat aperte contrarium, *l. illud, 13. §. tractari,* D. *de jur. codic. l. ult. §. illud quoque, C. de codic.* & hoc eſt verum. IDEM.

44. *Et quia, ſicut ſuperius &c.*] Vacat *quia.* IDEM. Si τὸ *&* expungamus, quod voluit Pacius, & cum verbo præcedente *reſtituat* hæc connectamus, ac legamus, *reſtituat; quia ſicut, &c.* non malus erit ſenſus. SCHVLTING.

45. AD ILLVM HEREDITAS MEA PERTINEAT] Patavii *perveniat.* ALEAND. Gothofredus edidit *ad illum non pertineat,* male, forte errore typographi. *perveniat* quoque habet editio Sichard. ſed in marg. *pertineat.* Et hæc formula ita non videtur a Cajo concepta, ſed ab Aniano. SCHVLTING.

46. *Legatorum vero uſuræ non debentur, ſed &c.*] Contra videntur eſſe *l. 1. l. ult. C. de uſur. & fruct. legat.* & Paulus *lib. III. Sent. tit. ult.* qui ſic ait: *Ex mora præſtandorum fideicommiſſorum, vel legatorum fructus, & uſuræ peti poſſunt. Mora autem fieri videtur, quum poſtulanti non datur.* Sed ita conciliabimus, ut ſi mora ex inficiatione naſcatur, tunc dupletur actio, *Paul. Sent. lib. 1. tit. 19. §. ult. Inſtitut. de obligat. quæ quaſi ex contract.* Si vero heres non inficietur quidem legatum, ſed moram faciat, puta ſub obtentu legis Falcidiæ, *l. 2. C. de uſur. leg.* tunc uſuræ, & fructus debeantur. In ceteris legatis mora non conſideratur, quia legatarius quandocunque vult vindicat. Hodie tamen, quia omnia legata exæquata ſunt, inficiando lis non creſcit, ſed tantum ex mora uſuræ præſtantur, præterquam in legatis, quæ pietatis intuitu relicta ſunt, *d. §. ult. Inſt. de oblig. quæ quaſi ex cont. §. ex maleficiis, de actionibus.* ALEAND. Notabilis eſt

locus

locus, & neſcio an ſimilis in tota antiquitate occurrat, ubi talis legatorum & fideicommiſſorum differentia ſtatuatur, quod in his ex mora uſuræ & fructus, in illis vero non uſuræ, ſed duplum, ſi per damnationem relicta ſint, debeatur. Sane nec ego, nec illi, quos hac de re conſului, ſe ſimile aliquid apud alios legiſſe meminerant. Neque abſque ratione aliquis quæret, cum Cajus tantummodo legati per damnationem relicti mentionem faciat, an itaque in ceteris legatorum generibus per Vindicationem, per Sinendi modum, aut per Præceptionem relictorum, aliud obſervatum fuerit? Qua de re mihi nullum eſt dubium. Hujusque ego, ſalvo aliorum judicio, hanc fuiſſe rationem putarem, quod in ceteris legatorum generibus non ita heres moram committere poſſet, cum legatarius ſtatim poſt teſtatoris mortem & aditam hereditatem rerum his modis relictarum fieret dominus, eaſque contra quemcumque vindicare poſſet, atque ita ab ejus tantummodo voluntate rei his formulis legatæ poſſeſſio & occupatio penderet. In legato vero per damnationem relicto, poſſeſſionem rei legatæ ab herede petere, ac per ejus manus accipere deberet, qui, ſi interpellatus in mora eſſet, duplum rei legatæ, ut Cajus noſter ait, præſtare tenebatur. Ceterum hanc legatorum & fideicommiſſorum differentiam, ſi unquam fuerit, non perpetuam fuiſſe ex variis Digeſtorum locis manifeſtum. Unde etiam titulus in Codice *de uſuris & fructibus legatorum, vel fideicommiſſorum.* Et Paulus *lib. Sentent. III. tit. ult.* diſertis verbis inquit: *Ex mora præſtandorum fideicommiſſorum vel legatorum fructus & uſuræ peti poſſunt. Mora autem fieri videtur, cum poſtulanti non datur.* Quod Paulus dicit moram fieri videri, cum poſtulanti non datur, id intelligendum de inſtanti & oportuno loco facta interpellatione; neque enim quælibet interpellatio debitorem in mora conſtituit; ac difficilis eſt hujus rei definitio, ut ſcripſit Pomponius libro ſecundo Epiſtolarum. Unde & Divus Pius reſcripſit, an mora facta intelligatur, neque Conſtitutione ulla, neque juris auctorum quæſtione decidi poſſe, cum ſit magis facti, quam juris, *l. 32. D. de uſur.* Ideoque, ut certius de ea conſtare poſſit, variis Imperatorum Conſtitutionibus reſcriptum eſt, moram fieri a die litis conteſtatæ, atque exinde legatorum, ſeu fideicommiſſorum uſuras, & rerum fructus deberi *l. 1. l. 2. l. 4. C. de uſur. & fruct. legat. & fideicom.* OISEL. Nihil hic vidit Oiſelius, qui, ut & Aleander, in legatis aliter, quam per damnationem relictis non ita moram vult potuiſſe fieri; quia ipſe, ſcilicet, legatarius rei legatæ ſtatim fiebat dominus, illamque a quocumque poterat vindicare; quod nequaquam ſic ſatisfacit. An non enim heres eſſe poterat in poſſeſſione, ex qua ſine judicis auctoritate expelli non poterat? Et quid ſi res foret mobilis, quæ penes heredem eſſet, an hanc legatario pro lubitu apprehendere licuit? Aleander tamen in eo acu rem tetigit, quod hæc accipit de ſpecie illa, qua heres damnatus dare, inficiatur; quo caſu illum in duplum olim obligatum fuiſſe conſtat: idque placuiſſe videtur ad exemplum actionis judicati, quæ eodem modo in duplum olim fuit, teſte Paulo *Sentent. lib. 1. tit. 19. quemadmod. actiones per inficiation. duplicent.* ubi aliquid notabitur, ut & ad Ulpianum *tit. 24. §. 4.* Eadem de hoc loco eſt ſententia Viri Celeberrimi, Gerardi Noodt *de fœnor. & uſur. lib. III. cap. 7.* qui verba *non debentur* exponit, *non ſemper debentur.* Sane hæc pœna ſuffecit, quando præſtabatur; ut & alibi quum vel res aliqua debetur, vel pœna ex conventione, actor alterutrum tantum conſequitur, *l. 10. §. 1. D. de pact. l. 12. §. 2. D. de pact. dotalib. l. 4. §. 7. D. de dol. mal. & met. exception.* Ipſe Cajus videtur hæc diſtinctius expoſuiſſe, quam in Epitome Anianus. SCHVLTING.

[1]TITVLVS VIII.

[2]*De Inteſtatorum Hereditatibus.*

[3]Inteſta-

1. *TITVLVS VIII.*] Oiſelius in editione ſua librum tertium hic incipit: quod ego, ab ipſo quoque Cajo factum eſſe, facile crediderim, iis motus, quæ ille adducit: ſed ab Epitome Aniani recedere non debemus: illa vero nullius libri novi hic meminit, ut meminit in præcedenti. Oiſelius quoque ad hæc Caji fragmenta notas adjecerat Eruditiſſimi Viri, Petri Pithoei ad Collationem Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 16.* unde hoc fragmentum deſumptum eſt; quas nos omittendas duximus, quum in hoc ipſo volumine alibi, ſi Deo videatur, eas ſimus exhibituri: eas tamen ſi adire voluerint Studioſi, plurima ex illis non protrita addiſcere poterunt. Aleander in alia hic ivit ac Oiſelius, & ex hoc titulo etiam uno duo fecit capita, prius hanc ipſam inſcriptionem præfert: alterum eſt *de legitima adgnatorum ſucceſſione,* quorum & in nota meminit. SCHVLTING.

2. *De inteſtatorum hereditatibus*] Poſt rerum adquiſitiones ex hereditatibus teſtamentariis, reliquum erat, ut de iis adquiſitionibus diſſereret, quæ per hereditates ab inteſtato nobis obveniunt, quod hoc capite facit, & ſequenti. Præclarum autem hoc fragmentum, quod utrumque caput complectitur, ſumſimus ex Collatione legum Moſaicarum, & Romanarum, *tit. ult.* quam edidit eruditiſſimus Petrus Pithœus, cui profecto tantum debet Reſpublica litteraria, quantum benemerenti homini deberi par eſt. In eo autem etſi ita eſt, *Cajus Inſtitutionum libro III. legitimas ſit ordinat ſucceſſiones. Inteſtatorum &c.* tamen nos hoc libro poſuimus, quia ſi tres tantum libros Inſtitutionum ſcripſit Cajus, ut diximus in hujus operis initio, facile credendum eſt, hæc tractaſſe hoc libro, quum materiam rerum adquiſitionum ſequatur, nec eum ordinem confundat, ut primo libro de perſonis,

ſecundo

[3]Inteſtatórum hereditates primum ad ſuos heredes pertinent. Sui autem heredes appellantur filius, filia, nepos, neptis, pronepos, [4]proneptis ex nepote: [5]quia omnes per virilem ſexum deſcendentes ſui vocantur. [6]Naturales ſunt hæ perſonæ, ac adoptivæ:

[a]Inteſtatorum hereditates lege duodecim tabularum primum ad ſuos heredes pertinent. [b]*Sui autem heredes exiſtimantur liberi,* [c]*qui in poteſtate morientis fuerunt, veluti filius, filia, vel nepos,* [d]*neptiſve, pronepos, proneptiſve* [e]*ex nepote filio nato prognatus, prognatave.*

ſecundo de rebus, tertio de obligationibus loquatur. legendum igitur eo loco *libro II.* ut Pithœus quoque ſentit. facilis eſt autem notarum lapſus. ALEAND. Placuit ab hoc titulo, Juſtinianum ſecuto, initium libri tertii facere Nam & Juſtinianum in diſtributione librorum olim Cajum noſtrum ſecutum eſſe, nemo ſanæ mentis dubitabit. Et Auctor Collationis Moſaicarum & Romanarum legum, qui quibuſdam Licinius Rufinus eſſe videtur, fragmentum iſtud inſigne & quantivis pretii, quod ex ejus Collat. *tit. 16.* huc transſcribi curavimus, tanquam ex libro tertio Inſtitutionum adducit; ſic enim loquitur: *Cajus Inſtitutionum libro tertio legitimas ſic ordinat ſucceſſiones.* Nam ita conſtanter habent omnes Vett. Codd. ut teſtatur Pithœus in Notis ad hunc locum. Et ideo magis mirum, quare idem Pithœus dicat, ſe facile adduci, ut credat hæc eſſe potius ex libro ſecundo. Certe ego nullam video rationem, quare hæc potius ex libro ſecundo, quam ex tertio deſumpta credamus. Imo hæc eſſe ex tertio Inſtitutionum libro, tanquam certum & indubitatum teneo. Scio quidem Hotomannum olim Juſtiniani Inſtitutionum libros aliter, ac vulgo ſolet, partitum fuiſſe; ita, ut etiam materiam hanc *de ab inteſtato ſucceſſione* ad librum ſecundum retulerit; ſed ſcio etiam, cum id contra omnes vett. libr. propria ſolum auctoritate fretus, fecerit, neminem fere DD. hac in parte adſtipulatorem habuiſſe. OISEL.

3. *Inteſtatorum hereditates*] Ulpianus libro ſingulari, *ſub titulo de legitimis hereditatibus*, apud Collat. Moſaic. & Roman. Leg. *tit. 16. Inteſtatorum gentilitiorum hereditates pertinent primum ad ſuos heredes, id eſt, liberos, qui in poteſtate ſunt, cæteroſque, qui liberorum loco ſunt.* Idque ex Lege XII. Tabularum deſcendit. Utrum vero a Decemviris proprio capite & ſeparatim de ſuorum heredum ſucceſſione cautum fuerit, an vero eodem, ubi de agnatorum ſucceſſione agitur, comprehenſum fuerit, his nimirum verbis: *Si inteſtatus moritur, cui ſuus nec exſtabit heres, agnatus proximus familiam habeto;* uti ea exſtant apud Ulpianum *d. t. 16.* de eo hodie nihil certi ſtatui poteſt. Saltem inter Leg. XII. Tabularum reliquias nobis ſervatas nihil nominatim de ſuorum heredum ſucceſſione reperitur. De ſuis heredibus vide quæ diximus ſupra *lib. II. ad tit. de hered. qual. & differ.* (*hic tit. 3. §. 6.*) OISEL. Suos ad hereditatem vocare lex ſupervacuum duxit; quia hi per ſe, & ipſo jure heredes exſiſtunt. Ideoque eos tantum poſuit in conditione: eiſque non exſiſtentibus proximum adgnatum juſſit familiam habere: de quo ad ipſum Ulpianum dicemus *tit. 26.* SCHULTING.

a. *Inteſtatorum*] Inteſtatus decedit, qui aut omnino teſtamentum non fecit, aut non jure fecit, aut id, quod fecerat, ruptum irritumve factum eſt, aut nemo ex eo heres exſtitit. ut ait Juſtinianus *in princ. tit. de hered. quæ ab int. def. l. 1. D. de ſuis & leg. her.* quæ quomodo accidant, nonnihil diximus ſupra, *cap. 6. 7. & 8.* (*hic tit. 3.*) ALEAND.

b. *Sui autem heredes exiſtimantur liberi*] Liberorum appellatione & filii, & nepotes, & pronepotes, ceterique continentur, *l. liberorum, 220. l. cognoſcere, 56. §. ult. l. filii, 84. D. de verb. ſign.* Quare autem dicantur ſui heredes, diximus ſupra *cap. 9.* (*hic tit. 3.*) IDEM.

4. *Pronepos, proneptis ex nepote*] Adde, nato ex filio. Ex filia nati huc non pertinent. OISEL.

c. *Qui in poteſtate morientis*] Ergo filius ejus, qui apud hoſtes deceſſit, ſuus heres dici non poteſt, *l. 12. D. qui teſtam. fac. poſſ.* tamen fictione legis Corneliæ ſuus judicatur. Pariter poſtumus nepos ſuus heres non erit, *l. 6. D. de ſuis & legit. hered.* niſi vivo avo conceptus ſit, quia conceptus quodammodo in rerum natura fuiſſe exiſtimatur, *l. 7. D. eod. l. Gallus, 29. D. de lib. & poſtum.* Sui autem in ſucceſſione ceteris omnibus ab inteſtato præferuntur, niſi ſi pater poſt mortem ſuam perduellionis fuerit damnatus, *l. 1. §. interdum, D. de ſuis & legit. hered.* tunc enim ſuum heredem habere non poteſt, aut ſi habet, is ſuus heres eſſe deſinit, *§. interdum, Inſtit. hoc tit.* ALEAND.

5. *Quia omnes per virilem ſexum deſcendentes*] Recto tramite. IDEM.

d. *Neptiſve*] Juſtinianus *§. 2. Inſt. h. t.* addit *ex filio;* quod ſenſus exigit: & forte hic excidit. SCHULT.

6. *Naturales ſunt hæ perſonæ, ac adoptivæ*] Patav. *Naturales ſunt hæ perſonæ, hoc eſt, adoptivæ,* forte legas, *ſeu naturales ſint hæ perſonæ, ſive adoptivæ.* ALEAND. Hoc vult, nullam eſſe differentiam quoad ſuorum heredum ſucceſſionem, inter liberos naturales & adoptivos. Ita enim Anianus exprimit, quod Cajus dixerat, *Nec intereſſe, utrum naturales ſint liberi, an adoptivi,* ut patet ex *§. 2. Inſt. h. t.* OISEL. Lectio editionis Patavinæ eadem eſt, quam repræſentavit Sichardus: ſed Cujacius edidit, ut hic legitur, rectius. SCHULTING.

e. *Ex nepote filio nato*] Lege, *ex nepote ex filio nato.* ALEAND. Lege, *Ex nepote ex filio nato.* Ordo autem

ptivæ: [7]adoptivorum enim comparatione [8]legitimi naturales appellantur. [9]Sed ita [10]nepos, vel neptis ex filio avo ſui heredes ſunt, ſi pater eorum de poteſtate patris aut morte, [11]aut emancipatione diſceſſerit: nam ſi eo tempore, quo aliquis moritur, [12]filium in poteſtate habeat, & ex eo nepotes, illi vivo patre ſuo, & in poteſtate avi conſtituto, ſui heredes avo eſſe non poſſunt.

*[f]nec intereſſe, naturales liberi, an adoptivi. Ita demum tamen nepos, neptiſve, & pronepos, proneptiſve ſuorum heredum numero ſunt, [g]ſi præcedens perſona deſierit * ſive alia ratione, [h]veluti emancipatione. [i]Nam ſi per idem tempus, [k]quo quiſque morietur, filius in poteſtate ejus ſit, nepos ex eo ſuus heres eſſe non poteſt. [l]Idem & in ceteris deinceps liberorum perſo-*

tem eſt, *Pronepos, proneptis, prognatus, prognatave ex nepote nato ex filio,* hoc eſt, nato ex nepote, qui non ex filia, ſed ex filio generatus ſit. Nepos enim ex filia non eſt avo ſuus heres; ſed patris familiam ſequitur, *l. 196. §. 1. D. de V. S.* OISEL. Emendatio illa probatur ex §. *2. Inſt. h. t.* ubi verba Caji relata videntur. SCHVLTING.

7. *Adoptivorum enim comparatione &c.*] Hoc intendit, ut ex legitimis liberis quidam naturales dicantur ad differentiam adoptivorum, quidam adoptivi ad differentiam naturalium. ALEAND.

f. *Nec intereſſe, naturales liberi, an adoptivi*] Scripſerim potius, ut apud Juſtinianum: *nec intereſt, utrum naturales ſint liberi, an adoptivi.* nam ejus verba ex Cajo deſumta eſſe conſtat. adoptivi autem eodem jure cenſentur, quo naturales, ut alibi dictum eſt. ID. Lege, *Nec intereſt, utrum naturales ſint liberi, an adoptivi.* OISEL.

8. *Legitimi naturales vocantur*] Et ea eſt perpetua naturalium liberorum ſignificatio, cum adoptivis opponuntur, ut *pr. & §. 7. Inſt. de adopt. §. 4. Inſt. de exher. lib. §. 2. Inſt. de inoff. teſt. l. 31. D. de adopt. l. 2. §. 6. D. ad SC. Tertull.* & alibi. IDEM.

9. *Sed ita nepos, vel neptis ex filio, avo ſui heredes ſunt*] Nec enim ſufficit, ut aliquis jus ſui heredis habeat, eum in poteſtate eſſe; ſed oportet, ut & proximum gradum in familia obtineat, ita, ut nemo eum in ſuo ordine antecedat. Filius tantum ſuus naſcitur. Nepotes vero ſui efficiuntur, patre eorum ſublato; in cujus locum ſuccedunt, & quaſi agnaſcendo jus ſui heredis in familia avi nanciſcuntur, *§. 2. Inſtit. de exhered. lib. & §. 2. Inſt. de hered. qual.* IDEM.

10. *Nepos, vel neptis ex filio*] Bene *ex filio,* nepotes enim, nepteſve ex filia, uti extra familiam avi materni naſcuntur, ita & Jure Veteri, matre eorum mortua, extra eam manent, nec avo materno, niſi poſt agnatorum lineam, ſuccedere poſſunt. Poſtea tamen Valentinianus, Theodoſius & Arcadius eis eundem gradum & ordinem ſucceſſionis, quem habebant nepotes, nepteſve ex filio, donavere; ita ut non minus nepotes, nepteſve ex filia, quam ex filio, ad ſucceſſionem avi ab inteſtato vocarentur, hac tamen differentia, ut nepotes, nepteſve ex filia tertia parte minus acciperent, quam illi, qui etiam juris veteris ſuffragatione nitebantur, *§. ult. Inſtit. hoc tit. l. 9. C. de ſuis & legit. hered. l. 4. C. Theod. de legit. hered.* Jure noviſſimo nulla amplius eſt differentia, ſed par liberorum omnium in ſucceſſione ab inteſtato conditio, *Novell. CXVIII. cap. 1.* Et idcirco *d. l. 9. C. de ſuis & leg. hered.* ut abrogatam, Græci in Baſilicis non tranſtuliſſe videntur. IDEM.

g. *Si præcedens perſona deſierit*] Mancum fuit hoc loco exemplar, quod ſic ſupplendum eſt ex Juſtiniani Inſtitut. §. *ita demum, hoc tit. Si præcedens perſona deſierit in poteſtate parentis eſſe, ſive morte id acciderit, ſive alia ratione, &c.* ALEAND. Lege, *Si præcedens perſona deſierit in poteſtate parentis eſſe, ſive morte id acciderit, ſive alia ratione.* OISEL.

11. *Aut emancipatione*] Quod etiam hodie ſublatum. Nam nepotes ex filio emancipato in poteſtate retenti in locum patris ſui non ſuccedunt, neque avo ſui fiunt heredes, ſed a patre excluduntur, *d. Novell. CXVIII. cap. 1.* Ut proinde nec amplius locus ſit edicto *de conjung. cum emancip. liber.* OISEL.

h. *Velut emancipatione*] Diximus *lib. 1. cap. 9. (hic tit. 6.)* Credo autem emancipationem capitis minutionem fuiſſe ob ſimulatas illas venditiones, & manumiſſiones. quare hodie fortaſſe emancipatus non erit capite minutus, quum potius caput adquirere videatur, ut qui paterfamilias efficitur. ALEAND.

i. *Nam ſi per idem tempus, &c.*] Lege, *Nam ſi per id tempus, quo quis moritur. &c.* OISEL.

k. *Quo quiſque morietur*] Apud Juſtinianum eſt, *quo quis moreretur,* aut, *quo quis moritur.* ALEAND.

12. *Filium in poteſtate habeat*] Patav. *filium in poteſtate habeat conſtitutum.* IDEM. Nec aliter Sichardus, & eſt forte ab Aniano ipſo, qui ita quoque paulo poſt loquitur. Sed abeſſe poteſt quoque *conſtitutum* ſalvo ſenſu. SCHVLTING.

l. *Idem & in ceteris deinceps*] Si filius de medio ſublatus eſt, nepos ſuus heres eſt; ſi nepos, pronepos ſuus erit; ſi pronepos, abnepos erit. qua de re loquuti ſumus *cap. 9. (hic tit. 3)* ALEAND.

m. *Uxor*

perſonis dictum intelligimus. [m] *Uxor quoque, quæ in manu ejus eſt,* [n] *is ſua heres eſt; quia filiæ loco eſt: item nurus, quæ in filii manu eſt; nam & hæc neptis loco eſt.* [o] *Sed ita demum erit ſua heres, ſi filius, cujus in manu erit, dum pater moritur, in poteſtate ejus non ſit. Idemque dicimus & de ea, quæ in nepotis manu matrimonii cauſa ſit, quia proneptis loco eſt.*

§. 1. [13] Similiter poſtumi, qui, [14] ſi

[p] *Poſtumi quoque, qui, ſi vivo parente*

m. *Uxor quoque, quæ in manu &c.*] Omiſere totam hanc Caji ſententiam & Anianus, & Juſtinianus, quia eorum temporibus conventiones in manum amplius in uſu non erant. Conveniebat uxor in manum viri, aut confarreatione, aut coemtione. Sed confarreatio (ut ait Boet. *in Top. Cic.*) ſolis Pontificibus conveniebat; qua in re multæ ſolemnitates adhibebantur, quas Ulpianus tangit *lib. ſing. Regul. tit. 9.* quum ait: *Farre convenitur in manum certis verbis, & teſtibus decem præſentibus, & ſolemni ſacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur.* & Servius ille, qui nuper editus eſt a Daniele, cujus fragmenta & Pitheus hic adducit, *in lib. 1. Georg.* ſic ait: *Farre, quum per Pontificem Maximum, & Dialem Flaminem per fruges, & molam ſalſam conjungebantur, unde confarreatio appellatur, &c.* & alia ſolemnia narrat *lib. IV. Æneid.* inquit enim: *Mos apud veteres fuit Flamini ac Flaminicæ, ut quum per farreationem in nuptias convenirent, ſellas duas jugatas, ovili pelle ſuperinjecta ponerent, ejus ovis, quæ hoſtia fuiſſet: & ibi nubentes velatis capitibus in confarreatione Flamen, ac Flaminica reſiderent.* & paulo ſuperius: *Quæ conventio eo ritu perficitur, at aqua, & igni adhibitis duobus maximis elementis, natura conjuncta habeatur: quæ res ad farretas nuptias pertinet, quibus Flaminem, & Flaminicam jure Pontificio in matrimonium neceſſe eſt convenire.* Sed quod adhiberetur aqua, & ignis, non tam confarreationis proprium fuiſſe, quam & ceterarum nuptiarum, patet ex *l. penult. D. de donat. int. vir. & uxor.* quo pertinet illud Novii apud Nonium: *Sequere me, puriter volo facias, igni atque aqua volo hanc accipere.* Plura autem hujus rei exempla vide apud Briſſonium in *lib. de Rit. nupt.* Sed confarreationem etiam in aliorum nuptiis, non tantum Pontificum fieri potuiſſe teſtis eſſe poteſt Dionyſ. *lib. I. Antiquit.* & Plin. *lib. XVIII. c. 3.* quem nubendi modum iam Tiberii tempeſtate obſoleviſſe, refert Corn. Tacit. *lib. IV.* De coemptione vero ita ſcribit Boet. in *Topic. Tull. Coemptio vero certis ſolemnitatibus peragebatur, & ſeſe in coemendo invicem interrogabant: vir ita; an ſibi mulier materfamilias eſſe vellet. illa reſpondebat, velle. Item mulier interrogabat, an vir ſibi paterfamilias eſſe vellet. ille reſpondebat, velle. Itaque mulier viri conveniebat in manum, & vocabantur hæ nuptiæ per coemtionem, & erat mulier materfamilias viro loco filiæ, quam ſolemnitatem in ſuis Inſtitutis Ulpianus exponit.* Hanc vero coemtionem fieri per æs & libram, ut plerique actus legitimi, Servius oſtendit, quum ait; *Coemtio enim eſt, ubi libra, atque æs adhibetur, & mulier, atque vir inter ſeſe quaſi emtionem faciunt, &c.* Quo etiam non abs re quis dixerit pertinere hæc Nonii verba; *Nubentes veteri lege Romana aſſes tres ad maritum venientes ſolebant ferre, atque unum, quem in manu tenerent, tanquam emendi cauſſa marito dare: alium, quem in pede haberent, in foco larium familiarium ponere: tertium in ſacciperione cum condidiſſent, compito vicinali ſolere donare, &c.* qua de re & Iſidor. nonnihil *lib. V. Etymol.* Has uxores matresfamilias eſſe dictas, oſtendimus quoque ſupra *c. 6.* [*hic tit. 2.*] & eas credo intelligere Ulpianum in *l. pronuntiatio, 195. §. 1. D. de verb. ſignif.* ALEAND. De nuptiis per in manum conventionem præter alios ex profeſſo egit Eruditiſſimus P. Pithœus ad hoc ipſum fragmentum Caji *in Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. 16.* ubi quoque recte docet, idem factum eſſe per uſum, muliere uſucapta. paucula & nos dicemus ad Ulpianum *tit. 9.* SCHULTING.

n. *Is ſua heres eſt*] Recte legit Pithœus, *ei ſua heres eſt.* Tam vero ſuum heredem in maſculino genere, quam ſuam heredem in fœminino dicimus, ut in *l. ult. D. de dot. collat.* & ſola heres in *l. 26. §. 1. D. de pact. dotal.* quod Soſipater non admittit. Fiebat uxor ſua heres, quia in poteſtatem mariti tranſibat, tanquam filia, quod & Ulpianus *in fragm.* demonſtrat, *tit. 22. & 23.* & aliis locis. quare & capite minui dicebatur, ut Cicero *in Topicis* loquitur; ideoque quum in mariti familiam, & ſacra tranſiret, mirum non eſt, dixiſſe Modeſtinum, haſce nuptias divini & humani juris communicationem eſſe, *l. 1. D. de ritu nupt.* & Gordianus Imper. uxorem vocavit ſociam rei humanæ atque divinæ, *leg. 4. C. de crim. expil. hered.* ALEAND.

o. *Sed ita demum erit ſua heres &c.*] Si maritus patrem habeat, uxor in mariti quidem manum convenit, ſed in ejus patris poteſtate eſt: itaque marito tanquam filia; ejus vero patri tanquam neptis eſt, propterea ſua heres eſſe non poteſt, niſi maritus ſit de medio ſublatus, qui eam gradu præcedit. IDEM.

13. *Similiter poſtumi*] Poſtumus quoque, qui vivo patre natus in ejus poteſtate fuiſſet, primumque gradum in familia obtinuiſſet, ſuus heres eſt, *l. 3. D. de inj. rupt. irrit. teſt.* De poſtumis diximus ſupra ad *lib. II. tit. de exhered. lib.* OISEL.

p. *Poſtumi quoque, &c.*] Eadem verba apud Juſtinianum ſunt *Inſt. hoc tit.* Diximus ſupra, eos, qui in utero ſunt, haberi pro jam natis, quum de illorum beneficio agitur. Erunt igitur poſtumi ſui heredes, ſive filii ſint, ſive nepotes: ſed nepotes eo demum caſu, ſi eos filius non præceſſerit, quo caſu concepta eſt formula Caji Aquilii, *l. Gallus, 29. D. de lib. & poſt.* Ergo de ſuis heredibus loquitur, non de alienis, ut falſo putant

[14] ſi vivo patre nati fuiſſent, in poteſtate ejus futuri erant, ſui heredes ſunt.

nati eſſent, in poteſtate ejus futuri forent, ſui heredes ſunt. Idem juris eſt de his, [q] *quorum nomina ex lege Ælia Sentia,* [r] *vel ex Senatusconſulto poſt mortem patris cauſa probata in poteſtate ejus futuri eſſent:* [s] *& de eo filio, qui ex prima, ſecundaque* [t] *emancipatione poſt mortem patris manumittitur, intelligimus.*

§. 2.

putant Doctores; Anianus ſic habet: *Similiter &c.* ALEAND.

14. *Si vivo patre*] Rectius videtur dixiſſe Cajus, *ſi vivo parente*, quoniam appellatione parentis non tantum pater, ſed etiam avus, & proavus, cæterique ſuperiores continentur, *l. appellatione, 51. D. de verb. ſign.* Sed certe & patris nomine avus quoque intelligi poteſt, *l. juſta interpretatione, 201. D. eod. tit. &* ita patrem pro avo Ulpianus dixit *in l. 2. §. ſi quis ex liberis*, D. *ad SC. Tertull.* Hæc tamen appellatio in odioſis ad avum non extenditur, ut in Lege Julia, qua prohibetur Senator eam uxorem ducere, cujus pater artem ludicram fecerit, neque enim obſtat, avum ludicram artem feciſſe, *l. 44. §. 1. D. de ritu nupt.* idem quoque procedit in lege Julia de adulteriis, qua permittitur patri filiam adulteram occidere, *l. 20. & 21. D. ad leg. Jul. de adult.* ALEAND.

q. *Quorum nomina &c.*] Pitheus putat legendum, *quorum nomine, &c.* Optime autem declarat hunc locum Ulpianus *in fragmentis tit. 7.* Cujus verba hic ſubdam, quemadmodum ab ipſo Pitheo ſunt reſtituta: *In poteſtate parentium ſunt etiam ii liberi, quorum cauſſa probata eſt, per errorem contracto matrimonio inter diſparis conditionis perſonas. Nam ſeu civis Romanus Latinam, aut peregrinam, vel eam, qua dedititiorum numero eſt, quaſi civem per ignorantiam uxorem duxerit, ſive civis Romana per errorem peregrino, vel ei, qui dedititiorum numero eſt, aut etiam ſi Latino nupta fuerit, ex lege Ælia Sentia cauſſa probata, civitas redditur tam liberis, quam parentibus, præter eos, qui dedititiorum numero ſunt, & ex eo fiunt in poteſtate parentium liberi.* Id igitur cautum fuerat lege Ælia Sentia, quod quum hic Cajus confirmet, male Cujacius cenſet in Ulpiano legendum, *ex lege Junia.* IDEM. Forte non male ſic legeretur: *qui, eorum nomine ex lege &c. in pot. ejus futuri eſſent.* Aleander vero non ſatis attente inſpexit Cujacium *ad Ulpian. tit. 7. §. ult.* is enim illic verba non mutat: ſed notat dici, *ex lege Ælia Sentia,* ut in titulo *de Latinis*, *ex lege Junia*. SCHULTING.

r. *Vel ex Senatusconſulto*] Non omnino placet Pithei opinio, cui referendum id videtur ad Senatusconſultum circa legem Æliam de conſilio, & cauſſa adprobanda, *l. un. in fin. D. de off. Conſ.* nam potius eo caſu legendum eſſet, *& ex Senatusconſulto.* Quare ſi priorem lectionem retineamus, potius de alio Senatusconſulto capiendum eſt, quod circa rem non abſimilem factum ſit. puta, quum Senatusconſulto cautum ſit, ne Senatoris filia nubat libertino, *l. oratione, 16. D. de rit. nupt. l. 3. §. videamus, D. de donat. inter vir. & ux.* non abſurde credi poteſt, ſi id errore eveniat, cauſſa adprobata juſtos cenſeri filios. Sed & hoc divinare eſt. Sane & alii ſunt caſus, quibus ſui adgnaſcuntur, ut in *l. qui in provincia, l. 57. D. de ritu nupt.* & in *l. eos qui, 65. D. eod. tit. l. 6. C. de nupt.* alii ſunt ex conſtitutionibus *l. 3. 4. 5. &c. C. de natur. lib. §. ult. Inſt. de nupt. §. quibus, Inſtit. hoc tit.* alii ex canonicis ſanctionibus, *c. penul. c. ult. ext. qui fil. ſint legit.* ALEAND. In multis caſibus idem Senatusconſultis & legibus conſtitutum eſſe docet Cujacius *Obſervation. lib. XV. c. 13. & ad l. 7. D. und. liber. ad Papinian. Quæſtion. lib. XXIX.* Videtur vero hoc SC. lege poſterius fuiſſe, & plenius vel diſtinctius id caviſſe. SCHULTING.

s. *Et de eo filio*] Explicemus breviter. Filius tribus emancipationibus & tribus manumiſſionibus ſui demum fiebat juris. Poſt primam itaque & ſecundam manumiſſionem revertebatur in poteſtatem patris, patrique ſuus agnaſcebatur heres, eique ab inteſtato ſuccedebat, ſive pater fecerat teſtamentum, ſive non. Agnatione enim patris rumpebat teſtamentum, niſi in eo aut inſtitutus, aut nominatim exheredatus eſſet. Ut itaque patris teſtamentum valeret, filius poſt primam & ſecundam emancipationem heres inſtituendus, ne forte manumiſſus patris rumperet teſtamentum, in quo eſſet præteritus. Porro ſi quidem contingeret filium ex prima, vel ſecunda emancipatione poſt mortem patris manumitti, ex jure veteri, hoc eſt, ex formula a Gallo Aquilio introducta, inſtitui poterat. Si vero accideret, ut filius, vivo patre, ſed poſt teſtamentum factum manumitteretur, tunc ad teſtamenti valorem requirebatur, ut ex jure novo, quod Lege Julia Vellea introductum, filius inſtitueretur, ne præteritus, inſtar poſtumi Velleani, teſtamentum rumperet. Vid. quæ ad. *tit. 3. §. 2. & 3.* notavimus. OISEL. Si pater filium alicui ſemel vel bis mancipaſſet, emancipandi cauſa, dumque is ita in aliena poteſtate eſſet, (poterat enim manumiſſio differri) teſtamentum condidiſſet, manumiſſione ejus filii ſecuta teſtamentum patris rumpebatur, quaſi adgnatione ſui heredis. De quo ad Ulpianum *tit. 23.* quædam dicemus. Ceterum quod Viri Docti cenſent, quod ſi talia poſt mortem parentis facta eſſent, pertinuerint ad juris antiqui formulam, vel, ut Oiſelius putat, ad formulam Galli Aquilii, ut ſecundum eas inſtituti non rumperent teſtamentum, id probare non poſſum. Poſtumus enim, qui jure antiquo inſtitui poterat, erat is, qui erat naſciturus poſt patris avive mortem, quique, ſi nunc eſſet natus, eſſet ſuus heres: & ex formula Galli Aquilii inſtitui poterat ab avo nepos, cujus pater vivebat cum conderetur teſtamentum, ſi is patre ſuo vivo moreretur, & nepos poſt mortem patris & avi teſtatoris eſſet naſciturus, ne ſic adgnatus rumperet teſtamentum, quod alioquin fuerat neceſſe; de quo aliquid dictum ad *tit. 3.* De hoc vero caſu,

§. 2. Si quando aliquis moritur, & reliquerit filium, aut filiam, & ex alio filio mortuo nepotes, neptesſve, filii, vel nepotes ex filio defunƈto, patri, vel avo hac ratione ſuccedunt, [15] ut filius, vel filia ſuas partes, [16] & nepotes ex filio portionem, quam pater eorum erat habiturus, accipiant: quia regulariter conſtitutum eſt, [17] ut inter

[u] *Quum filius, filiave, & ex altero filio nepotes, neptesve exſiſtent, pariter ad hereditatem vocantur; nec qui gradu propior eſt, ulteriorem excludit:* [x] *æquum enim videtur, nepotes,* [y] *neptesve* [z] *in patris ſui locum* [aa] *portionemque ſuccedere. Pari ratione etſi nepos, neptisve ſit ex filio, & ex nepote pronepos, proneptisve, ſimul vocantur. Et quia placebat, nepo-*

ſu, quo hi poſt mortem quaſi adgnati erant, ibi non eſt aƈtum. Quamvis negare nolim, ob favorem teſtamenti conſervandi, cui magnopere favent jura, interpretatione extendenti id poſſe ſuſtineri, *arg. l. 29. §. 6. D. de liber. & poſtum.* Hic vero de caſu inteſtati agitur; quo hi omnino admitti debent, non minus, quam naturaliter adgnati. quod & docet Paulus *Sententiar. lib. IV.* loco in eadem Collatione Moſaicarum & Romanarum legum nobis conſervato *tit. 16.* SCHVLT.

s. * *Et de eo filio, qui ex prima &c.*] Hac de re diximus ſupra *c. 8.* [*hic tit. 3.*] & plenius *lib. I. c. 9.* [*hic tit. 6.*] *ad fin.* Quum igitur pater ſemel, iterumque filium vendidit patri fiduciario, ac interim moriatur, poſt mortem autem fiduciarius pater filium manumittat, quoniam is in patris poteſtate reverſurus fuiſſet, ſuus adgnaſcitur ad ſimilitudinem poſtumorum ex antiquo jure. Si vero ante mortem quidem manumittatur, ſed poſt conditum a patre teſtamentum, ſuus adgnaſcitur ex lege Velleja, *l. Gallus 29. §. nunc de lege, D. de lib. & poſt.* qua de re & ſuperius verba fecimus. ALEAND. Et nos quoque illic quædam notavimus: ubi id quoque monitum, non id cautum lege Velleja, ut teſtamentum agnaſcendo vel quaſi agnaſcendo rumperetur, quod ſatis per ſe conſtabat: ſed ut id poſſet evitari inſtituendis vel exheredandis talibus liberis. SCHVLTING.

t. *Emancipatione*] Forte ſcripſit Cajus *mancipatione*, nondum enim erat emancipatus, ſed mancipatus proprie. nec Cajus hæc videtur hic confudiſſe: & præcedentis verbi ultima littera *e* facile potuit geminari a librariis. IDEM.

u. *Quum filius, &c.*] Totum hoc tranſtulit Juſtinianus fere ad verbum in ſuas Inſtitutiones. Qui ſui heredes ſunt, una admittuntur ad parentis hereditatem, nec alter alterum præcedit, itaque tam filius veniet, quam nepos ex alio filio, & pronepos ex alio nepote ex lege duodecim tabularum, *l. 3. C. de ſuis & legit. lib.* ALEAND.

u * *Cum filius filiave*] Lege itaque, *Cum filius, filiave, & ex altero filio nepotes, neptesve exiſtunt, pariter ad hereditatem avi vocantur.* OISEL. Ita emendandum ex *§. 6. Inſt. h. t.* ex quo hæc ſuppleri atque emendari poſſe, notaverat Pithœus *ad Collationem Moſaicarum & Romanarum legum tit. 16.* cujus notæ huc a ſe translatæ hæc ſubjecit Oiſelius. SCHVLTING.

x *Æquum enim videtur*] Dicitur quidem hoc evidenter caveri lege XII. tabb. *l. 3. C. de ſuis & legitim. liber. add. §. 15. Inſt. hoc tit.* non tamen eſt ex legis verbis, ſed prudentum interpretatione: & hoc æquum videri quoque dicitur *§. 6. Inſt. hoc tit.* uti & ex naturali æquitate id deducit Ulpianus *l. 1. §. 4. D. de ſuis & legitim. heredib.* & æquum eſſe ait *tit. 26. §. 2.* ubi aliquid dicemus. Videri quoque poterunt utiliter, quæ hic notavit Eruditiſſimus Pithœus ad hunc locum *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. 16.* SCHVLTING.

15. *Ut filius, vel filia ſuas partes, & nepotes ex filio portionem, &c.*] Nepotes, neptesve ex filio demortuo, una cum filio, vel filia ſuperſtite ad ſucceſſionem avi æquali jure admittuntur, *l. 3. C. de ſuis & legit. hered.* Veniunt enim nepotes, neptesve in locum patris ſui, jure repræſentationis, ac ſimul tantum ex hereditate avi percipiunt, quantum pater eorum percepturus fuiſſet. OISEL.

y. *Nepotes, neptesve in patris ſui locum &c.*] Et eam partem habere, quam pater eorum, ſi viveret, habiturus eſſet, *Ulpian. in fragm l. 7. D. de coll. bon.* ALEAND.

z. *In patris ſui locum portionemque ſuccedere*] Adeoque & in jus & locum ſui heredis: id enim eſt ſucceſſionis hujus fundamentum. Itaque non hic cum ſuis ſuccedunt non ſui; uti ſcripſit Cujacius *ad §. 6. Inſtit. h. t.* ubi merito Cujacium notavit Janus a Coſta. SCHVLTING.

16. *Et nepotes ex filio*] Pari ratione & ſi nepos, neptisve ſit ex filio, & ex nepote pronepos, proneptisve; item, ſi ſit ex nepote pronepos, proneptisve, & ex altero pronepote abnepos, abneptisve, omnes ſimul ad hereditatem avi, proavi, abavi vocabuntur. Nam jus repræſentationis intra certum deſcendentium gradum concluſum non eſt, *l. 1. §. 7. D. de conj. cum emancip. lib. Novell. CXVIII. c. 1.* OISEL.

aa. *Portionemque*] Non eſt apud Juſtinianum. Portio hereditatis dicitur etiam in *l. 3. in l. 41. D. de vulg. & pup. in l. 37. §. Sejam, D. de legat. 3. l. 5. §. ſed & ſi, D. de legat. præſt. l. 22. §. ult. D. ad SC. Trebell. l. 1. §. & hereditatis, D. de his, quæ in teſtam. l. 24. D. de leg. Cornel. de falſ.* & aliis locis. ALEAND.

17. *Ut inter ſuos proximior longiore gradu poſitos non excludat*] Idque hanc habet rationem, quia placet longiore gradu poſitum in locum patris ſui ſuccedere, & jure repræſentationis, quaſi eodem gradu cum proximiore exiſtentem, ad ſucceſſionem admitti. Unde Philo

inter ſuos proximior longiore gradu poſitos non excludat: & [18] non in capita, ſed in ſtirpem dividatur hereditas. Item ſi quis moriens filium non relinquat, ſed [19] ex duobus maſculis filiis dimittat nepotes, hoc eſt, ex uno filio unum, vel duos nepotes, ex altero tres, aut quatuor, ſimiliter, ſicut

tes, neptesve, item pronepotes, proneptesve in [bb] *patris ſui locum ſuccedere,* [cc] *conveniens, non in capita, ſed in ſtirpem hereditates dividi: ut filius* [dd] *dimidiam partem hereditatis* [ee] *fruat, ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. Item ſi ex duobus filiis nepotes exſtent,* [ff] *ex altero filio unus forte, vel*

ſuperius

lo πρεσβ. πρὸς Γαϊ. de legibus Romanis agens: *υἱωνοὶ γὰρ πατέρων ἀποθανόντων ἐν υἱῶν τάξει παρὰ πάπποις καταριθμοῦνται.* Nam niſi nepos in locum patris ſui, jure repræſentationis, ſuccederet, procul dubio a patruo in avi hereditate excluderetur. *Æquum autem eſt*, ut ait Ulpianus *fragm. tit. 26. nepotes patris ſui loco ſuccedere, & eam partem habere, quam pater eorum, ſi viveret, habiturus eſſet.* OISEL.

18. *Non in capita, ſed in ſtirpem dividatur hereditas*] In capita dividi dicitur hereditas, quæ tot in partes, quot ſuccedentium ſunt capita, ſive perſonæ, dividitur. In ſtirpes vero fieri, cum tot in partes dividitur, quot capita liberorum primi gradus, ex quibus ſuccedanei exiſtunt. Tot itaque ſunt ſtirpes, quot ſunt liberi primi gradus, & quantum ad primi gradus liberos, in capita, & in ſtirpes ſuccedere unum & idem ſunt; tot enim capita ſunt, quot ſtirpes. In capita autem toties ſucceditur, quoties perſonæ ſuccedentium proprio jure, & ex ſua perſona veniunt; in ſtirpes, quoties ex perſona alterius jure repræſentationis ſuccedunt. Capita itaque ſunt perſonæ unius, aut plurium ſtirpium; ſtirpes ſunt generis origines, veluti filius, eſt ſtirps nepotum, nepos, ſtirps pronepotum. Jure veteri in ſtirpes duntaxat deſcendentes ex filiis, vel nepotibus ex filio, ad ſucceſſionem avi, vel proavi vocabantur, in cujus poteſtate & familia proximi, patribus eorum morte, puta, vel emancipatione ſublatis, tempore mortis inventi eſſent. Sed poſtquam placuit liberos exemplo ſuorum heredum ad matris ex SC. Orficiano, vel aviæ ex Principum Conſtitutionibus legitimam ſucceſſionem venire; & denique æqualem omnium liberorum conditionem in ſucceſſione parentum eſſe, placuit etiam eandem rationem in diviſione hereditatis, ut nimirum in ſtirpes ſuccederent, inter cujuscunque ſexus liberos primi & inferiorum graduum ſervari, §. *ult. Inſt. h. t. l. 9. C. de ſuis & leg. lib. Novell. CXVIII. c. 1.* Neque jure noviſſimo ſucceſſio in ſtirpes in deſcendentium tantum linea, ſed etiam in linea collaterali locum habet; nimirum fratrum, vel ſororum filii, filiæque jure repræſentationis, ſeu in ſtirpes ſuccedunt, cum defuncti fratribus, *d. Novell. CXVIII. c. 3.* IDEM. Confer Vinnium ad §. *6. Inſt. h. t.* unde more ſuo hauſit hæc Oiſelius.

bb. *Patris*] In Inſtitutionibus Juſtin. *parentis*, quod melius.

cc. *Conveniens, non in capita, ſed in ſtirpem.*] Juſtinianus ſic: *conveniens eſſe viſum eſt, non in capita &c.* Ulpianus *in fragmen. tit. 26. non ut in capita dividatur, ſed ut in ſtirpes, id eſt, ut filius ſolus mediam partem habeat, & nepotes, quotquot ſunt, alteram dimidiam.* Itaque non pro virilibus portionibus, ſed ex ſtirpibus ſuccedunt, *l. 2. C. de ſuis & legit.* ALEAND. Lege, *Conveniens eſſe viſum eſt, non in capita, ſed, &c.* OISEL.

19. *Ex duobus maſculis filiis dimittat nepotes*] Cum ex diverſis filiis ſoli exſtent nepotes, licet ex uno filio plures ſint nepotes, quam ex altero, omnes tamen non in capita, ſed in ſtirpes ſuccedunt. Et hoc caſu maxime vis repræſentationis apparet; quia, etſi omnes defuncto eodem gradu ſint conjuncti, atque ex hoc videri poſſit ſingulos viriles portiones in hereditate avi obtinere debere, nihilo magis tamen, poſtquam ſemel placuit nepotes in demortui, vel alia ratione remoti, patris ſui locum ſuccedere, jus iſtud ex accidenti mutari, ac variari debuit. Sed omnes in ſtirpes, quamvis numero ſint inæquales, in avi hereditate ſuccedere debent, *l. 2. C. de ſuis & leg. her.* ID.

dd. *Dimidiam partem hereditatis fruat*] Monſtrum hoc verbi; cujus ſignificatio mihi ignota. Legendum, *ferat*, vel *auferat*, vel *habeat*, vel ſimile quid. IDEM. Quod & ego malim, quam credere Cajum, cujus perſpicuus, nec antiquis inuſitatisque verbis infectus eſt ſtylus, inſolito verbo uſum eſſe: quamvis id viſum ſit Cujacio *ad §. 6. Inſt. h. t. in poſteriorib.* SCHULTING.

ee. *Fruat.*] Juſtinianus *habeat*, quo loco innuit Cujacius, Cajum priſco verbo uſum eſſe; cujus ego, etſi diu quæſiverim, exemplum reperi nullum. Quid ſi Cajus ſcripſerit *fruatur*? ideo autem mutaverit Juſtinianus, quia inſolens ei viſa eſt loquutio, quartus caſus pro ſexto poſitus, quod a veteribus ſolum factitatum videmus, a Nævio, Plauto, aliisque? ALEAND.

ff. *Ex altero tres aut quatuor. * &c.*] Mutila eſt ſententia ſic ſupplenda ex Juſtiniani Inſtitutionibus: *ex altero tres, aut quatuor: ad unum aut duos pars dimidia pertineat, ad tres, vel ad quatuor alia dimidia.* Proinde ſi ſint ex duobus filiis nepotes, ex uno tres, ex altero unus, exheredatique ſint, unicum ſeſcuncia, quæ pars quarta eſt ſemiſſis, ſingulos alios ſemuncia, quæ quarta ſextantis eſt, a querela excludet, *l. 8. §. quoniam, D. de inoff. teſt.* Atque hunc ordinem, qui in dividenda inter ſuos hereditate ſervatur, etiam Prætor ſequitur, *l. ſi in adoptionem, 11. §. ult. D. de bon. poſſ. cont. tab. l. ſi nepotes, 7. D. de collat. bon.* Anianus ita vertit. *Si quando aliquis, &c.* IDEM.

ff. *Ex*

ſuperius dictum eſt, in ſtirpem, non in capita hereditas dividatur, hoc modo, ut illi duo nepotes ex uno filio [20] medietatem percipiant, & illi quatuor ex alio filio aliam medietatem, hoc eſt, ut tales accipiant portiones, quales patres eorum, ſi vixiſſent, habituri erant.

duo, [ff] *ex altero tres, aut quatuor,* * *altera dimidiam.**

§. 3. [21] Si defuerint heredes ſui, tunc hereditas defuncti pertinet ad adgnatos. Adgnati enim ſunt per virilem ſexum defuncto propinquitate conjuncti, [22] id eſt, [23] conſanguinei fratres,

[gg] DE ADGNATIS.

[hh] *Si nullus ſit ſuorum heredum, tunc hereditas pertinet* [ii] *ex eadem lege duodecim tabularum ad adgnatos.* [kk] *Vocantur autem adgnati, qui legitima cogna-*

hoc

ff. *Ex altero tres, aut quatuor,* * *altera dimidiam*] Lege, *Ex altero tres, aut quatuor, ad unum, aut duos dimidia pars pertineat; ad tres, vel ad quatuor altera dimidia.* OISEL.

20. *Medietatem*] Hac voce, quam Cicero dicere exhorruit, ſæpiſſime uſus eſt Anianus, ut apparet ex ejusdem interpretationibus ad Cod. Theod. & Senten. Pauli. Sed & in legibus Wiſigothorum paſſim eam videas. ALEAND.

gg. DE ADGNATIS] Hic diſtinguendum caput eſſe, præter Juſtinianum, hoc ipſum quoque Caji fragmentum indicat: nam in Collatione illa Moſaici, & Romani juris inter verba, quæ ſuperiori capiti adaptavimus, & hæc, quæ in hoc caput rejecimus, ſic eſt, *de adgnatis.* IDEM. Aleander hic titulum poſuit, ſive caput novum, *de legitima adgnatorum ſucceſſione.* Nos Anianum ſequimur.

21. *Si defuerint &c.*] Anianus ſuo more hoc caput cum ſuperiori confundit, quod jam diximus eſſe ſeparandum. ALEAND.

21.* *Si defuerint ſui heredes*] Ulpianus *fragm. tit. 26. Si ſui heredes non ſunt, ad conſanguineos, id eſt, fratres & ſorores ex eodem patre;* (ſupple, inteſtatorum hereditates pertinent) *ſi nec hi ſunt, ad reliquos adgnatos proximos, id eſt, cognatos virilis ſexus, per mares deſcendentes, ejuſdem familiæ: id enim cautum eſt Lege duodecim Tabularum:* AC SI INTESTATVS MORITVR, CVI SVVS NEC EXTABIT HERES, AGNATVS PROXIMVS FAMILIAM HABETO. Atque hoc etiam ipſa lex naturæ dictat, ideoque & ab aliis gentibus obſervatum. Sic teſtatur Tacitus de Germanis: *Heredes tamen ſucceſſoreſque ſui cuique liberi: & nullum teſtamentum. Si liberi non ſunt, proximus gradus in poſſeſſione, fratres, patrui, avunculi.* OISEL. Quæ hic habemus, non illa juris ſunt naturalis, ſed civilis; ex quo oriunda eſt differentia ſuorum & emancipatorum, adgnatorum & cognatorum, quam naturæ ſimplicitas ignorat. Et locus Taciti hoc diſcrimen a Germanis eſſe ignoratum arguit, dum patruis avunculos jungit. SCHVLTING.

hh. *Si nullus ſit ſuorum*] Sed nunquid non & ſui adgnati ſunt? certe ſunt, *l. filius, 12. D. de ſuis & legit. hered. l. de bonis, 6. §. 1. D. de Carb. edic. l. 2. D. unde legit. l. Juriſconſultus, 10. §. 1. D. de grad. & adfin. l. 1. §. ſed videndum, D. de ſucceſſ. edi.* Sed recte ſeparantur, quia hereditas non eodem modo ſuis, quo ceteris adgnatis defertur. in ſuis non ſpectatur proximior quis ſit, an ulterior, quia ut ad hereditatem admittatur, ſatis eſt aliquem ſuum eſſe. In adgnatis ſpectatur, quia qui proximo gradu ſunt, ceteros præcedunt, ut infra dicitur. ac inter ſuos hereditas dividitur in ſtirpes, inter adgnatos in capita. ALEAND.

ii. *Ex eadem lege duodecim tabularum*] Quam ita recitat Ulpian. *in fragm. & in l. pronunciatio, 195. D. de verb. ſignif.* SI INTESTATVS MORITVR, CVI SVVS HERES NEC ESCIT, ADGNATVS PROXIMVS FAMILIAM HABETO. IDEM.

kk. *Vocantur autem adgnati*] Adgnati ſunt cognati virilis ſexus ab eodem orti, *l. 2. D. de ſuis & legit.* aut ſunt cognati per patrem ex eadem familia, *l. ult. §. 1. D. de grad. & adfin.* Adgnatio nomen eſt civile, cognatio naturale. Qui adgnati ſunt, & cognati ſunt; qui cognati ſunt, non utique adgnati ſunt. verbi gratia, patris frater, id eſt, patruus, & adgnatus eſt, & cognatus: matris autem frater, id eſt avunculus, cognatus eſt, adgnatus non eſt, *l. pen. D. unde legit.* Diximus *lib. 1. cap. 10. (hic tit. 8.)* IDEM.

22. *Id eſt conſanguinei*] Non vult dicere, adgnatos eſſe conſanguineos, nemo enim poteſt dicere, eſt adgnatus, ergo conſanguineus. poteſt certe, eſt conſanguineus, ergo adgnatus. Adgnatio genus eſt, conſanguinitas ſpecies, *§. vulgo quæſitos, Inſtit. de ſucceſſ. cognat.* Melius dixiſſet, *veluti conſanguinei.* Sed homo Gotholatinus ſic loquutus eſt. IDEM.

23. *Conſanguinei fratres*] Fratres eodem patre natos, ὁμοπατρίους, ſpeciali nomine conſanguineos JC. vocant, *l. 1. §. 9. l. 2. pr. D. de ſuis & legit. l. 1. §. pen. l. 6. §. 1. l. 7. D. ad SC. Tertull.* & alibi; ſic in *l. 3. C. de legit. tut. l. 1. l. 6. C. de legit. hered.* Conſanguinei, ut ait Theophilus, ἑλληνιστὶ λέγονται ὅμαιμοι, quaſi eodem ſanguine procreati. Et ita Gloſſæ Gr. Lat. ὅμαιμος, *Conſanguineus.* Eædem Gloſſæ: ὁμαιμότης, *Conſanguinitas.* Hi jure veteri eodem jure in ſucceſſione fratrum veniebant cum fratribus germanis, ſive iis, qui ex utroque parente conjuncti erant. Jure vero

noviſſimo

hoc eſt, de uno patre nati. Nec[24] diſputari poteſt, ſi de diverſis matribus naſcantur, qui uno patre geniti ſunt. Item patruus, id eſt, frater patris, fratris ſui filio adgnatus eſt. Ipſo modo ſunt fratres patrueles, hoc eſt, qui de ſingulis[25] germanis nati ſunt. Hoc ordine adgnoſcitur, qui ſint adgnati, ſicut[26] ſupra diximus, per virilem ſexum propinquitate conjuncti.

tione juncti ſunt. [ll] *Legitima autem cognatio hæc eſt, quæ per virilis ſexus perſonas conjungitur. Ita qui eodem patre nati ſunt fratres, adgnati ſibi ſunt,* [mm] *qui etiam* [nn] *conſanguinei vocantur: nec requiritur, an eandem matrem habuerint. Item patruus fratris filio, & invicem is illi adgnatus eſt. Eodem numero ſunt fratres patrueles inter ſe, id eſt, qui ex duobus fratribus progenerati ſunt,* [oo] *quos plerique etiam conſobrinos vocant. Qua ratione ſcilicet etiam ad plures gradus adgnationis pervenire* [pp] *potuerimus.*

§. 4. [27] Non tamen omnibus ſimul adgnatis lex hereditatem propinqui

Non tamen omnibus ſimul adgnatis dat lex duodecim tabularum hereditatem

inteſtati

noviſſimo ii, qui ex utroque parente conjuncti ſunt, præferuntur conjunctis ex uno parente tantum; nec qui ex eodem patre progeniti ob conſanguinitatem plus juris habent, quam qui eadem tantum matre nati ſunt, *Novell. CXVIII. cap. 3.* unde *Authent. Itaque, C. comm. de ſucceſſ.* OISEL.

ll. *Legitima autem cognatio*] Sic quoque Ulpianus *l. 12. §. ult. D. de rit. nuptiar.* Alibi legitima cognatio ea eſt, quæ adoptione conſtat, *l. 4. §. 2. D. de gradib. & affinib.* SCHULTING.

24. *Diſputari*] Hoc Aniano eſt *diſtingui.* mox *naſcantur* dicit, *pro nati ſint.*

mm. *Qui etiam conſanguinei vocantur*] Conſanguinei ſunt, qui ſanguine inter ſe connexi ſunt, etiamſi patri non exſtiterunt ſui heredes, puta exheredati, aut ſi pater deportatus fuiſſet. & qui nunquam in poteſtate fuerunt, erunt ſibi conſanguinei, ut puta, qui poſt captivitatem patris naſcuntur, vel poſt mortem, *l. 1. §. poſt ſuos, D. de ſuis & legit. hered.* Sed & adoptivi quoque cum naturalibus jura conſanguinitatis habere dicuntur *ead. leg.* Recte ait, *jura conſanguinitatis,* ut & in *l. 44. D. de adopt.* nam conſanguinei vere non ſunt, quia adoptio jus ſanguinis non adfert, *l. 23. D. de adoptio.* Pari modo libertini, qui ab ingenuis adoptantur, jura ingenuitatis conſequi dicuntur, *l. 32. D. de ritu nupt.* quum ingenui vere non fiant, *l. ult. D. de ſtatu hom.* Sed conſanguinei non videbantur vocari lege XII. tabularum, forte quia proprie conſanguinei dicuntur, non adgnati, quod ex Paulo conſtat *lib. VII. Sentent.* cujus verba hæc ſunt in fragmentis editis a Pithœo: *Sane conſanguineos lex non adprehenderat, at interpretatione prudentium primum inter adgnatos locum acceperunt.* quod videtur confirmare *l. 3. C. quor. bonorum.* De conſanguineis pulchre Cujacius *Obſervat. lib. XI. cap. 26.* ALEAND.

nn. *Conſanguinei*] Jus conſanguinitatis eſt ſpecies adgnationis, *§. 3. Inſt. de ſucceſſion. cognator.* & *conſanguinitatis adgnatio, l. 9. Cod. Theod. de bon. proſcriptor.* Hi jam olim diſtincti ab aliis adgnatis: & re vera in eo erant diverſi juris, quod hic tam feminæ admitterentur, quam mares. Remotiores vero feminæ inter adgnatos non veniebant. Idque inductum poſtea docet Imp. *§. 3. Inſt. de legitim. adgnator. ſucceſſion.* & quidem ratione legis Voconiæ id factum eſſe indicat Paulus *Sentent. lib. IV. tit. 8. §. feminæ,* ubi hac de re pluribus agetur. SCHULTING.

25. *Germanis*] Satis eſt fuiſſe conſanguineos.

26. *Supra diximus*] Etiam *lib. 1. tit. 7. §. 1.*

oo. *Quos plerique etiam conſobrinos vocant*] Nam idem Cajus adfirmat, conſobrinos proprie dici, qui ex duabus ſororibus naſcuntur, ſic dicti quaſi conſororini, *l. 1. §. quarto gradu, D. de gradi. & adfin.* quam notationem præter ceteros ſcriptores comprobatam etiam a vetuſtiſſimis Juriſconſultis, teſtatur Nonius Marcellus. Sed plerique tam fratrum, quam ſororum filios conſobrinos vocarunt, quo in numero fuit Trebatius, *l. ult. §. quarto gradu, D. eod. tit.* Sicque videtur nominare Ulpianus *in l. 2. D. eod.* Arcadius & Honorius *in l. 19. C. de nupt.* ALEAND.

pp. *Potuerimus*] In §. 1. *Inſt. tit.* eſt *poterimus.*

27. *Non tamen omnibus ſimul agnatis*] Diſertis enim verbis Lex XII. Tabul. ait: *Agnatus proximus familiam habeto.* & ſic in *l. 2. §. 4. D. de ſuis & legit. hered.* Ulpianus: *Legitima hereditas tantum proximo defertur.* Quod vero hic additur, *his deferri hereditatem, qui defuncto mortis ſuæ tempore proximiores inveniuntur,* verum quidem eſt, cum quis nullo teſtamento facto deceſſerit; aut ſiquidem fecerit teſtamentum, ſed non jure; aut quod fecerit, ipſo adhuc vivo everſum fuerit. ceterum ſi facto jure teſtamento quiſquam deceſſerit, & iſtud poſt mortem demum irritum factum fuerit, tunc qui tempore teſtamenti deſtituti proximiores reperiuntur, eis hereditas defertur. Nam & is inteſtatus deceſſiſſe dicitur, ex cujus teſta-

mento

inteſtati dat; ſed his, [28] qui defunćto mortis ſuæ tempore proximiores inveniuntur.

tem; ſed his, qui tunc, quum certum eſt, aliquem inteſtato deceſſiſſe, proximo gradu ſunt. [qq] *Nec in eo jure* [rr] *ſucceſſio eſt: ideoque ſi heres proximus omiſerit, vel antequam hereditatem adierit, deceſſerit, ſequentibus nihil juris competit.* [ss] *Ideo autem non mortis tempore * certum fuerit aliquem*

mento nemo heres exiſtit, §. 6. *Inſt. de leg. agn. ſucceſſ.* Et hanc etiam diſtinćtionem Cajus adhibuerat, ut ex Fragmento apud Ruffinum nobis ſervato, & hic e regione adjunćto, videre eſt; ſed Anianus falcem immiſerat. OISEL.

28. *Qui defunćto mortis ſuæ tempore &c.*] Omiſit id, quod inquit Cajus, inter adgnatos ſucceſſionem non eſſe, quia hoc jus jam a Prætoribus immutatum fuerat. ALEAND.

qq. *Nec in eo jure ſucceſſio eſt*] Succeſſio eſt transmiſſio ad inſequentem gradum. at transmittere nemo poteſt hereditatem, quam non habuit. non habuiſſe vero eum conſtat, qui nec hereditatem adiit, nec ipſo jure heres extitit. Sui heredes ipſo jure ſunt heredes, nec opus habent aditione, ideo transmittunt, & iis dicitur eſſe ſucceſſio. legitimi heredes, niſi adeant hereditatem, heredes non ſunt, quamobrem ſi repudient, aut intra diem cretionis non adeant, fiſcus occupat hereditatem, *l. 1. D. de ſucceſſ. edi.* At ſi plures ſint eodem gradu adgnati, & quidam ex his adierint, quidam omiſerint hereditatem, deficientium portio adcreſcit his, qui adierint, *l. ſi ex pluribus, 9 D. de ſuis & legit. hered. Ulpian. fragm. tit. 26. §. ſi plures. Paul. Sent. lib. IV. tit. 8.* Prætores tamen, quum occluſam adgnatis ſucceſſionem viderent, qui ſequenti gradu eſſent, vocabant ad hereditatem *unde cognati*: nam qui adgnati ſunt, ii & cognati ſunt, §. *placebat, Inſtit. hoc tit.*. Juſtinianus tamen ſtatuit, & in legitimis heredibus ſucceſſionem eſſe, §. *ſed nos, Inſt. eod.* IDEM. Paulus *Sentent. lib. IV. tit. 8. In hereditate legitima,* inquit, *ſucceſſioni locus non eſt. Et ideo fratre decedente, antequam adeat, aut repudiet hereditatem, fratris filius admitti non poteſt: quia omnis ſucceſſio proximiori defertur.* Adde Ulpian. *Fragm. tit. 26. §. 4.* Atque hinc eſt, quod idem Ulpianus in *l. 2. pr. D. de ſuis & leg. her.* ſcribit, *Si ſunt conſanguinei, licet non adierint hereditatem, legitimis,* id eſt, agnatis remotioribus, *non defertur.* Semel enim tantum jure antiquo agnato proximo legitima hereditas deferebatur, quo repudiante, aut ante mortem non adeunte, gradus ſequens non admittebatur; ſed vacabat hereditas, eoque redibat ad fiſcum, ut cetera bona vacantia. Poſtea tamen Prætor, legitima hereditate non occupata a proximo agnato, proximos ex cognatorum ordine ad hereditatem legitimam vocabat. Quod Juſtinianus iterum abrogavit, cavitque, ut agnato proximo hereditatem ſibi delatam repudiante, admitterentur ex eodem ordine gradus ſequentes, excluſis cognatis etiam proximioribus, ut eſt in §. 7. *Inſt. de legit. agnator. ſucceſſ.* Hodie tamen nulla amplius prærogativa agnati gaudent, poſtquam eis cognati in omnibus exæquati ſunt, *Novell. CXVIII.* OISEL.

rr. *Succeſſio*] Hæc ſucceſſio toto cœlo diſtat a transmiſſione, per quam quis hereditatem ſibi delatam poteſt transmittere ad heredem ſuum: ad quod ordinarie in extraneis requiritur, ut illam adquiſierint, *l. un. §. 5. C. de caduc. tollend.* Hic vero agitur de caſu, quo extraneus & adgnatus defecit ante adquiſitionem hereditatis; quo caſu jus civile non dabat olim aditum ad illam remotiori. idque placuiſſe dicit Imperator §. 7. *Inſt. de legitim. adgnator. ſucceſſion.* non quod nominatim id caviſſet lex XII. tabb. ſed prudentum interpretatione id inductum videtur; uti exiſtimat Fabrotus *ad Theophil. d. §. 7.* illi enim proximum intellexerunt illum, vel illos tantum, qui tales erant hereditatis delatæ tempore, ut notat V. C. Janus a Coſta *ad d. §. 7.* imo & in ſuorum ſucceſſione id obtinuit, *l. 1. §. 8. D. de ſuis & legitim. liber. l. 7. D. und. liber.* Ut vero adgnatus ita excluſus haberet bonorum poſſeſſionem *unde cognati*, quam Aleander & Oiſelius abuſive hereditatem vocant, opus erat, ut eſſet proximus quoque cognatus: Prætor enim adgnato proximo non veniente, cognatos vocabat ſucceſſive. SCHVLTING.

ss. *Ideo autem non mortis &c.*] Hæc depravata ſunt ſic meo judicio reſtituenda: *Ideo autem non tam mortis tempore, quum certum fuerit aliquem inteſtatum deceſſiſſe, quam ſi quis teſtamento &c.* Requiritur proximus adgnatus, cui deferatur hereditas, non tam, quum quis nullo condito teſtamento deceſſit, ſed & quum teſtamentum quidem fecit, nemo tamen ex eo heres eſt. nam illo quoque caſu inteſtatus obiiſſe dicitur, *l. 1. D. de ſuis, & leg. hered. l. inteſtatus, 64. D. de verb. ſign. §. proximus, Inſt. hoc tit.* Hæc Anianus paucis, neque enim omnia complexus eſt. *Non tamen &c.* ALEAND. Legit Pithœus: *Ideo autem non mortis tempore, ſed cum certum fuerit aliquem inteſtatum deceſſiſſe, quia ſi quis teſt. &c.* Et ſic ſuo ſenſu hic Gaji locus optime conſtat. Placet tamen Doctiſſimo Fabroto *in Notis ad Theophilum* aliter totum hunc locum ſanare, eique trajiciendo quædam hunc in modum medelam adhibere: *Non tamen omnibus ſimul adgnatis dat Lex XII. Tabularum hereditatem, ſed his, qui tunc, cum certum eſt aliquem inteſtato deceſſiſſe, proximo gradu ſunt: id eſt, cum mortis tempore certum fuerit, aliquem inteſtatum deceſſiſſe: nam ſi quis teſtamento facto deceſſerit, melius eſſe viſum eſt, tunc requiri proximum, cum certum eſſe cœperit neminem ex teſtamento heredem fore. nec in eo jure ſucceſſio eſt. Ideoque ſi heres proximus, &c. nihil juris competit. Quod ad fœminas &c.* Idem eſt ſenſus. Pithœi vero emendatio

aliquem inteſtatum deceſſiſſe, quam ſi quis teſtamento facto deceſſerit, melius eſſe viſum eſt, tunc requiri proximum, quum certum eſſe cœperit neminem ex teſtamento heredem fore.

§. 5. [29] In feminis vero alia conditio eſt: [30] quia inter feminas ſola tantum ſoror conſanguinea habetur adgnata, ut germano ſuo defuncto ab inteſtato ei adgnationis jure ſuccedat. Reliquæ feminæ, hoc eſt, [31] amita, id eſt, patris ſoror, vel fra-

[tt] *Quod ad foeminas attinet*, [uu] *hoc jure aliud in ipſarum hereditatibus capiendis placet, aliud in ceterorum ab his capiendis. Nam &* [xx] *foeminarum hereditates* [yy] *proinde adgnationis jure redeunt, atque maſculorum: noſtræ vero hereditates ad foeminas ultra contris*

minus δεσποτικῇ. OISEL. - Nec exſtat etiam illa Fabroti emendatio in editione Theophili ſecunda cum ipſius notis. Pithœi emendatio mihi quoque magis arridet. SCHVLTING.

29. *In fœminis &c.*] Hiſce in verbis immorari nihil neceſſe eſt, nam quæ monenda fuerant, ad Cajum dicimus. ALEAND.

tt. *Quod ad fœminas attinet, hoc jure*] Non jure duodecim tabularum hæc inter maſculos, & fœminas differentia admiſſa eſt, nam eo jure vocabantur omnes adgnati, tam maſculi, quam fœminæ cujuſcunque gradus, §. *ſed quia, Inſt. h. tit.* Sed lege Voconia, & prudentium auctoritate, Paul. *Sent. lib. IV. tit. 8.* quam mediam Jurisprudentiam vocat Juſtinianus, *§. media, Inſt. hoc tit.* IDEM.

uu. *Hoc jure*] Bene quidem *hoc jure*, id eſt, *jure civili*, non autem ex lege Voconia, ſed a Prudentibus introductum Voconiana ratione, hoc eſt, lege Voconia permotis, ut dicimus ad *§. 5. h. t.* OISEL.

30. *Inter fœminas ſola tantum ſoror conſanguinea habetur agnata*] Ulpianus apud Pariatorem Leg. Moſaic. & Roman. *tit. 16. Sciendum fœminis ultra conſanguineas, hereditates legitimas non deferri.* Similiter Paulus *lib. VII.* (Leg. *lib. IV.*) *Sentent.* apud eundem *dict. tit. 16. Soror jure conſanguinitatis tam ad fratris, quam ad ſororis hereditatem admittitur.* Et paulo poſt: *Fœminæ ad hereditates legitimas ultra conſanguineas ſucceſſiones non admittuntur. Id quod Jure Civili Voconiana ratione videtur effectum.* Ubi notandum, quod Paulus dicit, id *Jure Civili Voconiana ratione videri effectum:* ita enim hoc loco legendum, quemadmodum & in quibuſdam codicibus apud eundem *lib. IV. Sentent. tit. 7.* recte legitur, ut monuit Cl. Fabrotus *ad Theophilum.* Ubi & eidem Fabroto aſſentior, cum verba Pauli interpretatur, quaſi hoc voluerit Paulus, Prudentes nempe Voconiana ratione, hoc eſt, lege Voconia permotos, fœminas ad hereditates legitimas ultra conſanguineas non admiſiſſe. Verius enim videtur lege Voconia cautum fuiſſe, non ſimpliciter, ut eſt apud Auguſtinum *de Civit. Dei lib. III. cap. 21.* ne quis heredem fœminam faceret; ſed, ne quis cenſus mulierem heredem faceret ultra quadrantem; quemadmodum colligit Cujacius ex Dione Caſſio, *lib. LVI.* ubi ſcribit, fœminas lege Voconia prohibitas κληρονομεῖν ὑπὲρ δύο καὶ ἥμισυ μυριάδας οὐσίας, *ſupra XXV. millia ſubſtantiæ heredes ſcribi.* Hujus itaque legis ratione permoti Prudentes ad legitimas hereditates ultra conſanguineas non admittebant; idque ſignificat Paulus, qui hoc jus ad jus Civile refert. Ab hoc vero tempore, quo jus hoc introductum eſt, conſanguinitas diſtingui cœpta eſt ab agnatione, & conſanguinei ab agnatis ulterioribus; unde & idem Paulus *dict. tit.* ait: *Conſanguineis non exiſtentibus, agnatis defertur hereditas, prout quis alterum gradu præceſſerit.* Atque hinc etiam, quia poſt conſanguineas fœminæ, licet agnatæ eſſent, ad hereditatem non admittebantur, agnati a prudentibus definiti, quod ſint virilis ſexus perſonæ, *l. 2. §. 1. D. de ſuis & legit. hered.* Uti & a Paulo dicto loco: *Agnati,* inquit, *ſunt cognati virilis ſexus per virilem deſcendentes.* Antea autem Lege XII. Tabularum omnes per virilem ſexum cognati, uno agnatorum nomine appellabantur, proximisque ex his ſine ulla ſexus, aut conſanguinitatis diſcrepatione hereditas deferebatur. Quod & denuo a Juſtiniano *l. pen. C. de legit. her.* conſtitutum; qua omnes legitimas perſonas, id eſt, per virilem ſexum deſcendentes (ſive maſculini generis, ſive fœminini ſint) ſimili modo ad jura legitimæ ſucceſſionis ab inteſtato vocavit, ſecundum ſui gradus prærogativam. Ita ut ex hac Juſtiniani Conſtitutione fœminæ omnes agnatæ gradu proximiores, agnatis maſculis remotioribus præferantur. Tandem etiam ipſe Juſtinianus *Nov. CXVIII* omnem juris agnatici & cognatici differentiam ſuſtulit, omnesque ſive per virilem, ſive per ſequiorem ſexum cognatione junctos, prout quiſque proximior eſſet, ita alterum a ſucceſſione excludere voluit. OISEL. De lege Voconia, & ratione Voconiana apud Paulum *Sentent. lib. IV. tit. 7.* nos ad ipſum Paulum dicturos jam indicavimus. SCHVLTING.

xx. *Fœminarum hereditates proinde &c.*] Lege, *Fœminarum hereditates perinde agnationis jure redeunt, &c.* OISEL.

yy. *Proinde*] Idem hoc loco ſignificat, quod *perinde*, ut & in *l. 64. D. de Ædilit edic. l. 141. §. 1. D. de verb. oblig.* & apud Plautum, & Varronem, & alios. ALEAND.

31. *Amita*] Sic editio Pariſ. CIↃIↃLXXXVI. & hoc flagitat ſenſus. alii *amita.* Sed omnes adgnatæ tales hic

tris filia, nec in capiendis hereditatibus propinquorum legitimæ ſunt, nec maſculis propinquis adgnationis jure ſuccedunt. Ipſarum vero hereditates [32] ad maſculos propinquos adgnationis conditione perveniunt.

§. 6. Regulariter conſtitutum eſt, [33] ut inter adgnatos proximior poſteriorem excludat, & inter eos [34] non in ſtirpem, ſed in capita ab inteſtato *ſanguinearum gradum non pertinent.* [zz] *Itaque ſoror fratri ſororive legitima heres eſt: amita vero, & fratris filia* [aaa] *heres eſſe non poteſt.* [bbb] *Sororis autem nobis loco eſt etiam* [ccc] *mater, aut noverca, quæ per in manum conventionem apud patrem noſtrum jus filiæ conſequuta eſt.*

[ddd] *Si quis defunctus erit, ſi ſit frater, & alterius fratris filius, ſicut ex ſu-* divi-

hic memorantur numero ſingulari & hæc ipſa dicitur eſſe in ſingulari *patris ſoror.* ac ſic quoque legi jubet Pacius. SCHVLTING.

zz. *Itaque ſoror fratri &c.*] Ulpianus *in fragm. tit. 26. §. ad fœminas.* ALEAND.

aaa. *Heres eſſe non poteſt*] At Prætores juris civilis aſperitatem corrigentes dabant iis bonorum poſeſſionem *unde cognati*, ſi nullus fuiſſet adgnatus, aut proximior cognatus: donec Juſtinianus jus duodecim tabularum reſtituit. quæ omnia apud eundem videre eſt *hoc tit.* IDEM.

32. *Ad maſculos propinquos agnatos*] Quod etiam procedit, etſi maſculi fœminis longiſſimo gradu agnationis juncti ſint, *§. 3. pr. Inſt. de leg. agn. ſucc.* Neque iſtud cum vulgo Interpretum uſque ad decimum tantum gradum extendendum, ſed uſque in infinitum, ut eſt apud Ulpianum, *l. 2. §. 1. D. de ſuis & leg. her.* OISEL.

bbb. *Sororis autem nobis loco eſt &c.*] Itaque filius matri ſuccedebat tanquam conſanguineus, ſi ea in viri manum convenerat, quia tunc in poteſtate mariti tanquam filia fuerat. Si non convenerat, adgnata non cenſebatur, & nullo jure filius ei ſuccedere poterat: donec ex oratione Impp. Aurelii Antonini, & Commodi SC. Orficianum factum eſt, quo actum eſt, ut ſine in manum conventione matrum legitimæ hereditates ad filios pertinerent, excluſis conſanguineis, & reliquis adgnatis, ut refert Ulpianus in *fragm. Reg. tit. 26. §. ad liberos. l. ſacratiſſimi, 9. D. ad S. C. Tertull.* Pariter filii hereditas ad matrem pertinet ex S. C. Tertulliano, ut idem Ulpianus & alii docent. ALEAND.

ccc. *Mater aut noverca &c.*] Per in manum conventionem hi erant conſanguinei, teſte Ulpiano citato in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 16.* qui docet, & in manum conventionem facere conſanguineos: quod minus recte negat V. C. P. Pithœus *in not. ad Collat. Moſaic. & Roman. legg. ad hunc loc. Caji.* Et nota etiam inter novercas & privignos privignasque hoc obtinuiſſe, quum id jus non induceret natura, ſed in manum conventio, fictio juris civilis; quæ hic eadem erat, ac in vera matre. SCHVLTING.

ddd. *Si quis defunctus erit &c.*] Declarat, quæ ſupra attigerat, quomodo adgnati hereditates capiant. quod majori explicatione indigere mihi non videtur. ALEAND.

33. *Ut inter agnatos proximior poſteriorem excludat*] Jure Veteri in agnatorum linea proximior ulteriorem excludebat, ut ex Leg. XII. Tabb. verbis manifeſtum, *Agnatus proximus familiam habeto. l. 195. §. 1. D. de V. S. Ulpian. Fragm. tit. 26.* Idem etiam Jure Attico obſervatum fuiſſe, teſtis eſt Iſæus *Orat. III.* Et hereditas inter agnatos, non, ut inter ſuos, in ſtirpes, ſed in capita dividi ſolebat. Ita ſi fuerat frater, & ex altero fratre filius, frater, quia gradu proximior erat, fratris filium a ſucceſſione excludebat. Sed hoc etiam Novella Juſtiniani Conſtitutione mutatum, ita, ut ex ea fratrum & ſororum filii & filiæ, una cum defuncti fratribus, vel ſororibus in ſtirpes ſuccedant, & in patris ſui locum jure repræſentationis veniant, *Novell. CXVIII. c. 3.* Imo ſi horum pater defuncto fratri ex utroque latere conjunctus fuerit, frater vero ſuperſtes defuncto ex uno tantum latere, ipſi filii demortui patris defuncto fratri ex utroque latere conjuncti, præferuntur fratri defuncti ſuperſtiti, ei ex uno tantum latere conjuncto. OISEL.

34. *Non in ſtirpem, ſed in capita*] Idque Jure Veteri & poſterioribus Principum Conſtitutionibus conſtanter traditum eſt, *§. 4. Inſtit. de leg. agn. ſucceſſ. l. 2. §. 2. D. de ſuis & leg. hered. l. pen. & ult. §. 3. C. de leg. her.* Sed an Jure Noviſſimo, quando ſoli fratrum filii exiſtunt, id mutatum ſit, ut jam in ſtirpes, an vero hodie adhuc in capita ſuccedere debeant, in partes abeunt Interpretes. Qui Accurſium ſequuntur, cenſent eos jam in ſtirpes ſuccedere; qui vero Azonem, contra in capita. Et hanc Azonis ſententiam probabiliorem exiſtimo, cum nec oſtendi poſſit Juſtinianum quicquam, quod quidem ad hanc cauſam attinet, innovaſſe. Et hoc quoque in Oriente obſervatum fuiſſe conſtat ex Harmenopulo, *Promptuar. Jur. lib. V. tit. 8. §. 21.* Ὅτι ἤπερ, inquit, οὐκ εἰσὶν ἀδελφοὶ τῷ τελευτήσαντι, ἀλλὰ ἀδελφόπαιδες μόνον, προτελευτησάντων δύο ἢ τριῶν ἀδελφῶν, κατὰ πρόσωπον καὶ κεφαλὴν αὐτῶν γίνεται ἡ κληρονομία· τουτέστιν ὅσοι εἰσὶν, ἐξίσου εἰς τὴν κληρονομίαν καλοῦνται. IDEM.

dividatur hereditas. Nam inter ſuos, ſicut ſuperius diximus, alia ratio eſt, ut proximior poſteriorem non excludat, & ſemper hereditas in ſtirpem, non in capita dividatur. Nam ſi quis moriens dimittat germanum, & ex altero germano filios, germanus frater, quia gradu proximior eſt, ſolus ſuccedit, fratris filii non ſuccedunt. Item ſi moriatur quis, & de duobus germanis fratribus dimittat [35] filios duntaxat maſculos, [36] & ex uno fratre dimiſerit duos, ex alio quatuor ſimiliter maſculos; omnes quidem fratrum filii patruo ſuo ab inteſtato ſuccedunt: ſed *perioribus intelligitur,* [eee] *frater potior eſt, quia gradu praecedit.* [fff] *ſed alia* **faciat juris interpretatio inter ſuos heredes. Quod ſi defuncti nullus frater exſtet, ſed ſint liberi fratrum, ad omnes quidem hereditas pertinet. Sed quaeſitum eſt,* [ggg] *ſi diſpari numero ſint, forte nati ex uno unus, vel duo, & ex altero tres, aut quatuor, utrum in ſtirpes dividenda ſit hereditas; ſicut inter ſuos heredes juris eſt; an potius in capita. Jamdudum autem placuit, in capita dividendam hereditatem. Itaque quotquot erunt ab utraque parte perſonae,* [hhh] *in tot portiones* **fuerunt. Si nullus adgnatus ſit,* [iii] *eadem*

non

eee. *Frater potior eſt*] Statuit Juſtinianus, ne potior ſit, *Novella CXVIII. & CXXVII.* nam vocat alterius quoque fratris præmortui filios, in ſtirpem tamen non in capita. ALEAND.

fff. *Sed alia faciat*] Pitheus emendat, *ſed alia fuit juris &c.* IDEM. Caſpar Barthius *Adverſarior. lib. XVI. c. 9.* emendat, *ſed alia placita juris interpretatio,* eodem ſenſu. SCHVLTING.

ggg. *Si diſpari numero ſunt, forte nati ex uno unus vel duo*] Barthius *loc. dict.* emendat, & pro, *forte nati,* legit, *fratre nati,* cui bono? nec etiam agitur de natis ex fratre, ſed ex fratribus; & bene habet illud *forte.* Idem aliter ita corrigit, *diſpari numero ſint nati, ex uno fratre unus, vel duo.* Sed hæc non ſunt meliora vulgatis, quæ non incommode habent. IDEM.

35. *Filios duntaxat maſculos*] Nam fœminæ etiamſi adgnatæ ſunt, tamen jure civili non adgnatæ cenſentur, præterquam in capiendis conſanguineorum hereditatibus, ut dictum eſt. ALEAND.

36. *Et ex uno fratre dimiſerit duos*] Addimus & ex editione Sichardi & Aleandri, quod aliæ editiones omiſere. SCHVLTING.

hhh. *In tot portiones fuerunt*] Corrige, ut monet Pitheus: *tot portiones fient.* Anianus ita explicavit. *Regulariter &c.* ALEAND. Barthius *loc. cit.* corrigit, *in tot portiones fundetur.* Sed quis ita noſtrorum loquitur, *hereditatem in portiones fundere?* Melius foret *ſcindetur,* ut *l. 2. C. ad SC. Orphitian.* atque ita manebit illud *in,* quod Pithœi emendatio negligit. Si etiam legeretur *ſuccedunt,* vel *veniunt,* idem eſſet ſenſus. SCHVLTING.

iii. *Eadem lex duodecim tabularum*] His verbis; SI ADGNATVS NEC ESCIT, GENTILES FAMILIAM HABENTO. Sic enim emendo fragmenta Regularum Ulpiani, quæ ſunt in ſæpe nominata Collatione Moſaicarum, & Romanarum legum. ubi & hæc Pauli verba ſunt ex *lib. VII. Sent. Inteſtatorum hereditas lege duodecim tabularum primum ſuis heredibus, deinde agnatis, & aliquando quoque gentilibus deferebatur, &c.* Qui fuerint gentiles ex Ciceronis Topicis petamus, ubi ex mente Scævolæ ſic definiuntur. *Gentiles ſunt, qui inter ſe eodem nomine ſunt, qui ab ingenuis oriundi ſunt, quorum majorum nemo ſervitutem ſervivit, qui capite non ſunt diminuti.* ubi videndum, quid Boetius loquatur. Sane & ex eodem genere ortos, & qui eodem nomine appellantur, gentiles eſſe teſtatur Feſtus *lib. VII.* quæ finitio & adgnatis competere poteſt. at qui adgnati ſunt, gentiles perſæpe ſunt: qui gentiles ſunt, non utique neceſſe eſt, ut adgnati ſint. Adgnati ut plurimum aliquo gradu ſunt conjuncti, & ex una ſtirpe, & familia deſcendunt. Gentiles licet ex uno fonte manare videantur, tamen quia per plures ætates disjuncti ſunt, ex pluribus familiis, & ſtirpibus deſcendere dicuntur. & certe in plures familias diſtinguebantur. unde Suetonius *in Neron. c. 1.* ex gente Domitia duas familias claruiſſe refert, Calvinorum, & Ænobarborum, ut ſcilicet quidam Domitii Calvini dicerentur, quidam Domitii Ænobarbi. Sic Cæſar ex gente Julia familiam ſuam eſſe ait apud eundem Sueton. *Jul. c. 6.* Dixit Cicero *qui ab ingenuis oriundi ſunt.* nempe ut libertinos exploderet, qui patronorum nomine vocabantur. quare Tullius Tiro, & Tullius Laurea non erant gentiles Tullii Ciceronis. dixit: *quorum majorum nemo ſervitutem ſervivit;* quia & ſi ab ingenuis orti eſſent, tamen eorum majores libertini fuiſſe poterant. Demum gentilitas eſt patritiorum, & nobilium jus, ut etiam colligitur ex Livio *lib. 1.* unde hodieque nobiles homines Italia, & Hiſpania *Gentiles homines* vocat. ALEAND.

37. *Ita*

non in ſtirpes, ſed in capita, [37] ita, ut illi duo [38] ex uno patre duas accipiant portiones, & illi quatuor ex alio accipiant quatuor portiones. [39] Nam ſi ſorores habuerint, in patrui hereditatem non veniunt, [40] ſicut [41] nec ſororis filii in avunculi hereditate ſuccedunt.

lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem vocat. [kkk] *Qui ſint autem gentiles* [lll] *primo Commentariorum* [mmm] *& ultimum eſt. & quum illic admonuerimus, gentilitium jus in deſuetudinem abiiſſe, ſupervacuum eſt hoc quoque loco de ea re curioſius tractare.* EX AUCTOR. COLLATION. MOSAICAR. ET ROMANAR. LEGG. TIT. XVI.

§. 7. [42] Nam & hoc regulare eſt, [43] ut cognati tunc inteſtatorum propinquorum [44] hereditates capiant, quando [45] aut ſui, aut adgnati defuerint.

37. *Ita, ut illi duo ex una parte*] Recte in Patavino exemplari, *ita ut illi duo ex uno patre.* IDEM.

38. *Ex uno patre*] Gothofredus, Pacius & Aleander ediderunt, *ex una parte*, qua auctoritate non ſcio: ſed & ſic priores mox debuiſſent edere non *alio*, ſed *alia*, ut fecit quoque Aleander: & tunc ſenſus non erit malus. Sed Sichardus & Cujacius ediderunt, *ex uno patre*, quod retinui; etſi mallem, *ex uno fratre*: non enim hic tam de patribus, quam de fratribus eorumque filiis agitur. Sed ob Aniani in ſcribendo inconcinnitatem hoc non urgeo. SCHULTING.

kkk. *Qui ſint gentiles*] Gentiles quinam Veteribus dicti, breviter habe ex Cicerone in Topicis, ubi Scævolam ſecutus, eos ſic definit; *Gentiles ſunt, qui inter ſe ejuſdem nominis ſunt, qui ab ingenuis oriundi ſunt, quorum majorum nemo ſervitutem ſervivit, qui capite non ſunt deminuti.* Feſtus item inquit: *Gentilis dicitur, & ex eodem genere ortus, & is, qui ſimili nomine appellatur: ut ait Cincius; Gentiles, mihi ſunt, qui meo nomine appellantur.* Gloſſæ Gr. Lat. Philoxeni: *Gentilis*, Ἐθνικὸς, Συγγενὴς, Ὁμοεθνής. Gentiles autem ab agnatis ſic differunt, ut agnati omnes quidem gentiles ſint, non vero contra omnes gentiles agnati. Gens enim ex pluribus conſtat familiis, quæ ſingulæ cognominibus diſtinguuntur. Sic verbi cauſa in gente Valeria fuere familiæ Corvini, Maximi, Meſſalæ, Flacci. Ex unaquaque familia ſinguli inter ſe ſunt agnati, omnes vero ex iſtis familiis cum ex una Valeriorum gente ſint, inter ſe gentiles. OISEL.

lll. *Primo Commentariorum & ultimum eſt*] Mendum fortaſſe ineſt. Hoc certe intendit, ſe primo Inſtitutionum libro, capite ultimo docuiſſe, qui ſint gentiles. quod & Pithœus admonuit. Jam haſce Inſtitutiones vocari quoque Commentarios ſuperius diximus. Capite vero ultimo de curatoribus tractatur, at lex duodecim tabularum furioſos, & prodigos in adgnatorum gentiliumque curatione eſſe jubet; unde occaſionem habuit Cajus docendi, qui gentiles eſſent, quod eo loco Anianus ſuo more omiſit, ut etiam hic facit. ALEAND.

mmm. *Et ultimum eſt*] Barthius *loc. cit.* legit, *evolutum eſt.* Certe vel *expoſitum eſt*, vel *explicatum eſt*, vel ſimile quid ſenſus poſtularet. SCHULTING.

39. *Nam ſi ſorores habuerint*] Quia fœminæ ultra conſanguineas ad legitimas hereditates non admittuntur, ut paullo ante vidimus. OISEL.

40. *Sicut nec ſororis filii*] Stulte Anianus hoc quaſi per comparationem ſcripſit. nam fratris filiæ non admittuntur ad patrui hereditatem jure civili, quamvis adgnatæ ſint, ſopita in hac parte duodecim tabularum diſpoſitione. Sororis filii ab avunculi hereditate excluduntur, quia legitimi non ſunt. nos de legitima ſucceſſione loquimur. At demum Juſtinianus cognatos exæquavit adgnatis. ALEAND.

41. *Nec ſororis filii in avunculi hereditate ſuccedunt*] Cognati enim, cum agnati exſtent, jure veteri ſuccedere non poſſunt. Poſtea Juſtinianus ſolos primum filios & filias ſororis, qui in tertio cognationis gradu ſunt, cum agnatis ejuſdem gradus ad legitimam ſucceſſionem admiſit, cognatis ulterioribus excluſis, *l. pen. §. 1. C. de leg. hered.* Tandem omnes pari jure eſſe voluit. *Novell. CXVIII.* ut etiam jam antea monuimus. OISEL.

42. *Nam & hoc regulare eſt, &c.*] Cajus hoc libro videtur noluiſſe jus Prætorium admiſcere juri civili. ideo de cognatorum ſucceſſione nihil agit, quæ jure Prætorio competit. At Anianus noluit prætermittere, forte ne vacuum fineret locum, quo de gentilibus Cajus loquutus eſt. De cognatis videndus Juſtinianus *titulo de ſucceſſione cognatorum.* ALEAND.

43. *Ut cognati*] Si nulli ſint ſui heredes, aut agnati, quibus ex leg. XII. Tabb. hereditas deferatur, Prætor proximos cognatos ad bonorum poſſeſſionem vocat, *l. 1. l. 2. D. unde cognati. pr. Inſt. de ſucc. cognat.* Sed hodie, ut jam ſæpius diximus, ſublata omni juris agnatici & cognatici differentia, *Novell. CXVIII.* cognati æque ac agnati jure civili ſuccedunt. OISEL.

44. *Hereditates capiant*] Id Cajus ſcribere non potuit, ſed illis deferri bonorum poſſeſſionem *unde cognati.* SCHULTING.

45. *Aut ſui, aut adgnati*] Sic Anianus, pro *& ſui, & adgnati.* IDEM.

TI-

[1]TITVLVS IX.

[2]*De Obligationibus.*

[3]Obligatio in duas ſpeciēs dividitur: nam omnes obligationes [4]aut ex con-

1. *Titulus IX.*] Aleander in editione ſua hic librum tertium inchoat: quod tamen hic non fecit Cajus, ſed cum titulo *de inteſtatorum* hereditatibus, præcedenti, ubi videnda quæ notat Oiſelius. Idem Aleander quæ Anianus ſub duobus, vel, ut aliqui habent, tribus, poſuerat titulis, in duodecim capita diſtinxit: ſed ſolus; nec id quoque fecit Oiſelius. Quæ moverint Aleandrum, habes in ipſius Commentario. SCHVLTING.

2. *De Obligationibus*] Hunc ordinem, ut ſupra quoque diximus, ſequutus fuerat Cajus, ut primo libro de perſonis, ſecundo de rerum adquiſitionibus, tertio de obligationibus tractarit. Nam quod Anianus duos tantum libros fecerit, ſane ſuo more agit, ut quæ diſtinguenda ſunt, confundat: quoniam Cajum libro tertio obligationes eſſe complexum, luce clarius mihi patet, vel ex *l. 2. D. de oblig. & act.* in cujus inſcriptione ita eſt, *Cajus libro tertio Inſtitutionum*, tum in Florentinis Pandectis, tum in cæteris omnibus. Hoc etiam egimus, ut hanc obligationum tractationem, quam Anianus duobus capitibus reſtrinxit, nos in duodecim capita diviſerimus, ſequuti ordinem Juſtiniani, quem ipſe ex Cajo ſumſerat. ALEAND. Quamvis omnis obligatio vinculum quoddam juris ſit, quo aſtringimur ad aliquid præſtandum, non omnis tamen obligatio pari ſolvendi neceſſitate nos aſtringit; ſed pro diverſa juris varietate, unde obligatio oritur, alium atque alium ſortitur effectum. Aliquando enim nos aſtringit ſola æquitas & ratio naturalis, interdum mera ſubtilitas juris, ut plurimum autem jus naturæ & civile ſimul. Atque hinc eſt, quod obligatio in tres ſpecies dividatur, ut alia nempe ſit pura naturalis, de qua jure civili nulla prodita eſt actio, *l. 7. §. 4. D. de pactis. l. 10. C. eod. l. 27. C. locat.* cum ſimilibus; alia mera civilis, quæ quidem ſummo jure actionem producit, ſed quæ exceptione elidi poteſt, *l. 3. §. 1. D. de pec. conſt. §. 1. & ſeqq. Inſt. de except.* alia autem naturalis & civilis ſimul, ſive mixta, ex qua oritur actio efficax, hoc eſt, talis, quæ per exceptionem perpetuam removeri non poteſt. Atque hanc obligationis ſpeciem JC. intelligunt, cum de obligationibus tractant, eamque & ſimpliciter Civilem appellant, cum eam nimirum naturali obligationi opponant, ut *l. 16. §. 3. D. de fidejuſſ. l. 1. D. de novat. l. 14. D. de oblig. & act.* Hæcque illa eſt, quæ a Juſtiniano definitur, eſſe juris vinculum, quo neceſſitate aſtringimur alicujus rei ſolvendæ ſecundum noſtræ civitatis jura, *pr. Inſt. de obligat.* Hanc quoque Cajus noſter hic in duas ſpecies dividit, cum dicit omnes obligationes aut ex contractu naſci, aut ex culpa. Sub obligationibus ex contractu etiam eas videtur comprehendere, quæ quaſi ex contractu, & ſub iis ex culpa, ſive maleficio, eas quoque, quæ quaſi ex maleficio naſcuntur, quomodo & fecit lib. 1. Aureor. *l. 1. pr. D. de Obl. & act.* OISEL.

3. *Obligatio*] Obligatio eſt juris vinculum, quo neceſſitate adſtringimur alicujus rei ſolvendæ ſecundum noſtræ civitatis jura, inquit Juſtinianus *in princ. Inſt. hujus tit.* At ſane non tam juris civilis eſt vinculum, quam etiam naturæ: quid enim tam congruum eſt fidei humanæ, quam ea, quæ placuerunt, inter homines ſervari? ut inquit Ulpianus *in l. 1. D. de pact.* at niſi jus quoque ſua vincula addidiſſet, nulla pravi homines neceſſitate ad ſolvendum compellerentur. Sed non omnes naturæ obligationes jus civile comprobavit, ſi enim ſervus civi Romano pecuniam crediderit, jure quidem naturæ obligatio nata eſt, at de ea jus non dicitur; denique ſervus civiliter non obligat, nec obligatur, quamvis naturaliter obligatus ſit, *l. ſervi, 14. D. hoc tit.* Obſtringit itaque obligatio ad dandum aliquid, vel faciendum, vel præſtandum; qua in re & animus obligandi intervenire debet: neque enim ſatis eſt dantis eſſe nummos, & fieri accipientis, ut obligatio naſcatur, ſed etiam hoc animo dari, & accipi, ut obligatio conſtituatur. Quare ſi quis pecuniam ſuam donandi cauſſa dederit mihi, quanquam & donantis fuerit, & mea fiat, tamen non obligabor ei; quia non hoc inter nos actum eſt, ut obligatus maneam, *l. 3. D. hoc tit.* ALEAND.

4. *Aut ex contractu naſcuntur, aut ex culpa*] Aut proprio quodam jure ex variis cauſſarum figuris, ut inquit idem Cajus *l. 1. hoc tit.* Oriuntur enim obligationes etiam ex quibusdam cauſſis, quæ neque contractus ſunt, neque maleficia; at quoniam alterutrius naturam ſapere quodammodo videntur, Juſtinianus quaſi contractuum, & quaſi maleficiorum nomen indidit, *Inſtit. hoc tit.* quod ex Cajo itidem traxit, *l. 5. D. eod.* IDEM. Quam hic proponit, ſive Cajus, ſive Anianus diviſionem obligationis, proprie non tam eſt diviſio, obligationis ipſius, quæ, undecumque tandem oriatur, æque eſt valida, nec effectibus differt: quam eſt enumeratio fontium illorum, unde naſcitur obligatio valida & civilis, ſive, ut loquuntur alii, mixta. Ita tamen & Imperator loquitur *§. 2. Inſt. h. t.* qui nec illud ibidem agit, ut omnes obligationum cauſas enumeret, ſed illas tantum, de quibus ipſe agere conſtituerat: alioquin aliæ quoque variæ cauſarum figuræ, ſive ſpecies, in jure occurrunt. Verba vero ipſa Caji Imperator videtur exhibere *in Inſtitutionibus h. t.* Ipſe Cajus in libris Aureorum *l. 1. D. h. t.* paulo aliter dividit: & ſub illis, quæ proprio quodam jure ex variis cauſarum figuris naſcuntur, comprehendere videtur tam quæ quaſi ex contractu, vel quaſi ex delicto ſunt, quam quæ ex lege, edicto, vel alio ſimili jure oriuntur. SCHVLTING.

5. *Qua*

contractu naſcuntur, aut ex culpa. [5] Quae ex contractu naſcuntur, quatuor genera ſunt, quae ſingula hoc ordine diſtinguuntur: [6] aut enim re contrahitur obligatio, aut verbis, aut [7] literis, aut conſenſu.

§. 1. [8] Re contrahitur, [9] quoties [10] aliqua cuicunque mutuo dantur, [11] quae

5. *Quae ex contractu*] Contractus, Græcis Συνάλλαγμα, definiri poteſt, quod ſit duorum, vel plurium conſenſus in hoc, ut unus alteri quid det, aut faciat, jure ad eam rem & præſtationem comprobatus. Eodem fere modo Scholiaſtes Synopſ. Baſilic. ex Bibliotheca Regia a Cl. Fabroto ad Theophilum adductus: Συνάλλαγμά ἐστι δύο ἢ καὶ πλειόνων θελημάτων συνδρομὴ, καὶ συναίνεσις ἐπὶ τὸ συστήσασθαι ἐνοχὴν καὶ τῷ ἑτέρῳ τὸν ἕτερον ποιήσασθαι ἔνοχον. Contractus autem dicitur duorum, vel plurium conſenſus, quia eſt conventio, *l. 7. pr. D. de pact.* Quamvis non omnis conventio ſtatim contractum conſtituat, ſed ea demum, quæ in proprium nomen tranſit, ut emptio, venditio; locatio, &c. *d. l. 7. §. 1. D. de pact.* aut, ſiquidem in proprium non tranſeat, ſubſit tamen cauſa, veluti, ſi tibi quid dedi, aut feci ea lege, ut viciſſim mihi aliquid dares, aut faceres, *d. l. 7. §. 2. D. d. t. l. 5. l. 8. l. 15. D. de praeſcr. verb.* Unde non male ex parte Auctor Gloſſarum Baſilicar. Συνάλλαγμά ἐστιν, ὅταν δύο πρόσωπα συνέλθωσι καὶ ἑκουσίως δώσωσί τι, ἢ ποιήσωσιν, ἢ συμφωνήσωσιν, ὁποῖόν ἐστιν ἡ ἀγορασία, πρᾶσις, μίσθωσις, συμφωνία, καὶ τὰ ὅμοια. Quod vero inter contractus etiam recenſeat συμφωνίαν, in eo falſus eſt. συμφωνία enim nihil aliud eſt, quam *pactio*, ſive *pactum nudum*: quod jure civili nullam parit actionem. Sic eædem Gloſſæ: πάκτον, σύμφωνον. Et in Gloſſis Philoxeni: *Paciſcitur*, Συντίθεται, Συμφωνεῖ. Sic titulo in Digeſtis *de pactis dotalibus*, reſpondet apud Conſtantinum Harmenopulum, περὶ γαμικῶν συμφώνων, & in Baſilicis, περὶ προικὸς καὶ τῶν περὶ αὐτὴν πάκτων ἤτοι συμφώνων. Niſi forte dicere placeat generali τῆς συμφωνίας nomine Gloſſar. Baſil. Concinnatorem etiam contractus deſignare voluiſſe, quemadmodum in *l. 71. D. pro ſocio*, contractus de ſocietate habitus, nominatur pactum conventum ſocietatis, & mox iterum, pactum conventum de ſocietate. Uti & in *l. 27. §. 2. verſ. idem dicemus, D. de pact.* ubi Paulus ſcribit, conſenſu contractam obligationem, &, re integra, contrario pacto ſublatam, veluti empti, noviſſimo pacto non reſuſcitari, ſed id pactum proficere ad novum contractum; quod idem eſt, ac ſi dixiſſet, poſterius pactum novum eſſe contractum, novam emptionem, *arg. l. 72. pr. verſ. an idem, D. de contr. empt.* Quicquid ſit, non bene συμφωνία juxta ἀγορασίαν, πρᾶσιν καὶ μίσθωσιν in συναλλάγματος definitione collocatur. OISEL. Optima & facillima definitio contractus eſt, quam ipſe, ſi non verbotenus, clare tamen ſatis ſuppeditat Ulpianus *l. 1. §. ult. & l. 7. §. 2. D. de pact.* videlicet, quod ſit conventio, habens certum nomen, vel cauſam. Longe ab hac elegantia abeſt Auctor ille Gloſſarum Baſilicarum, cujus verba Græca ab Oiſelio adducta ita ſonant Latine: *Contractus eſt, quum duae perſonae conveniunt, & voluntarie aliquid dant, vel faciunt, vel paciſcuntur, quale quid eſt emptio venditio, locatio, ſocietas, & ſimilia.* Ita puto hæc eſſe reddenda: & per συμφωνίαν intelligendam non conventionem, quod nomen eſt generale, ſed ſocietatem: idque ipſa verbi vis facile admittit. Et ſic ante oculos habere potuit illius definitionis auctor verba *l. 7. §. 1. D. de pact.* Ridicule alioquin in enumeratione ſpecierum poneretur genus. Non etiam per pactum intelligitur contractus in *l. 71. D. pro ſocio*, ut volebat Oiſelius: verum ſcriptura, ſive inſtrumentum de ſocietate, quod etiam ſequuta fuit ſtipulatio; uti alibi quoque fieri conſtat ex *l. 27. C. de pact.* In loco Pauli *l. 27. §. 2. D. de pact.* pactum non ſumitur pro contractu: ſed agitur de pacto, eoque nudo; quod illic a contractu diſtinguitur: etſi vim contractus habere poteſt in negotiis conſenſu conſtantibus, & re integra intercedens novum contractum inducere. Sed hæc occaſione Græci illius auctoris, & notæ Oiſelii ſufficiant. SCHVLTING.

6. *Aut enim re contrahitur*] Cum hic dicatur, Obligationes aut Re contrahi, aut Verbis, aut Litteris, aut Conſenſu, id non ita accipiendum eſt, quaſi obligationes, quæ conſenſu dicuntur contrahi, opponerentur obligationibus, quæ non contrahuntur conſenſu, ac quaſi per id indicaretur, dari quaſdam obligationes, quæ abſque conſenſu contrahi poſſint. quod cum ipſa contractus natura pugnaret; nullus enim contractus, nullave obligatio ex contractu ſine conſenſu eſſe poteſt, *l. 1. §. pen. D. de pact.* Sed ita, ut obligationibus, quæ non ſolo conſenſu fiunt, ſed præter conventionem, ſive conſenſum, adhuc aliquid amplius, puta rem, verba, aut litteras deſiderant, oppoſitam intelligamus eam ſpeciem, quæ ſolo conſenſu contrahitur, & nihil amplius ad conſtitutionem obligationis requirit. OISEL. Hæc petita ſunt ex Vinnio *ad pr. Inſt. h. t. n. 12.* retentis ipſis pleriſque verbis.

7. *Litteris*] Non videtur dubitandum, quin hujus quoque ſpeciei meminerit Cajus *l. 1. pr. & l. 4. D. h. t.* ubi id a Triboniano expunctum eſſe, ut & in *l. 8. §. 1. D. de fidejuſſorib.* exiſtimare licet: idque & de aliis quibuſdam locis notavit Hotmanus *ad tit. Inſtit. de litterar. obligationib.* veluti *l. 52. pr. D. hoc tit. l. 1. §. 1. D. de pact. l. 1. §. 1. D. de novationib.* Plures enumerat quoque Joh. de Avezan *de contractib. cap. 15.* Quamvis vero & jure novo litterarum obligatio in jure ſit nota, ideo tamen id verbum in Pandectis exſtare illic noluit Tribonianus, ne quis exiſtimaret de illa agi, quæ hodie non eſt in uſu. Quam in Inſtitutionibus litterarum obligationem vocat Tribonianus, eam veteres ignorarunt Juriſconſulti. SCHVLTING.

8. *Re contrahitur, quoties aliqua cuicunque mutuo dantur*] Ex obligationibus, quæ re contrahuntur, Cajus hic tantummodo mutui dationem recenſet, quod quam ob cauſam ab eo factum, cum & alii ſint modi

æque

[11] quae in his rebus contingunt, [12] quae pondere, numero, menſura continentur:

æque uſitati & celebres, quibus re contrahatur obligatio, veluti Commodatum, Depoſitum, Pignus, haud facile divinare licet. Ceterum in obligationibus, quæ re contrahi dicuntur, vocabulum *Res* generaliter accipitur, *l. 1. in fin. D. de reb. cred.* ut & facta comprehendat. Ita ut Re contrahatur obligatio, cum dedi tibi, aut feci aliquid voluntate tua, ea conventione interpoſita, ut viciſſim mihi quid dares, aut faceres, cum non aliter conſtitueretur obligatio, quam ſi hoc factum meum, aut traditio interveniſſet. Horum autem contractuum duo ſunt genera; quorum in uno id agitur, ut pro eo, quod datum eſt, reddatur idem vel in genere, vel in ſpecie; atque hic contractus proprie, & in ſpecie Veteribus dicitur Re fieri; eumque intelligunt, cum ajunt, obligationem re contrahi, *tot. tit. Inſt. quib. mod. re contr. l. 1. §. 2. & deinceps. D. de obl. & act.* In altero genere id agitur, ut pro eo, quod datum, aut factum eſt, præſtetur aliud. In prioris generis contractibus, factum, quod obligationi cauſam præbet, ſive traditio ſemper aperta eſt; conventio autem de reddendo, vel titulo & nomine contractus eſt incluſa: ut in mutuo, commodato, depoſito, *Inſt. d. t. d. l. 1. §. 2. 3. 4. 5. 6. D. de O. & A.* item in dote, & donatione propter nuptias: (nominibus enim his contractibus inditis, ſatis ſignificatur, rem dari, tradive ad certum modum & finem, quo ceſſante redeat ad eum, qui dedit tradiditve,) vel ſi in nullum proprium contractus nomen tranſeat, ex ſententia contrahentium per ratiocinationem colligitur. ut accidit in datis ob cauſſam, cujus dati nulla cauſſa ſubeſt, & in precario. In altero vero horum contractuum genere, in quibus id agitur, ut aliud pro alio præſtetur, utrumque fere manifeſtum eſt, & factum, ſive res, quæ traditur, & conventio de re alia præſtanda. Ejus generis quadripartita diſtinctio eſt: do, ut des; do, ut facias, facio, ut des; facio, ut facias, ut apparet ex *l. 5. D. de præſ. verb.* Sed hæc quaſi per tranſennam dicta ſunto. Nobis enim in præſentia, non proprio pede incedere, ac, prout viſum fuerit, evagari, ſed Caji veſtigiis inſiſtentibus, ei quodammodo faculam accendere, animus eſt. His itaque relictis, Cajum noſtrum ſequendo, Mutuum definimus, eſſe contractum, quo res, ſive quantitas alicui utenda datur ad certum tempus, ea lege, ut eadem quantitas in eodem genere reddatur. OISEL. Aniano hoc eſſe imputandum, quod de ſolo mutuo hic aliquid habeamus, nihil vero de aliis contractibus nominatis, qui re ineuntur, bene notat Aleander, qui hic caput novum poſuit, *quib. mod. re contrahit. obligat.* Diviſio contractuum, quam Oiſelius adfert, longe abit ab illa veterum Juriſconſultorum, deſumpta ab actionibus, quas contractus pariunt, in nominatos, & nec nominatos, *l. 1. §. ult. l. 7. §. 1. & ſeqq. D. de pact.* illamque habet ex Vinnio *Partition. jur. civil. lib. 11. cap. 7.* qui ſua pleraque hauſit ex Donello *Commentarior. Jur. Civil. lib. XII. cap. 12. & ſeqq.* SCHULTING.

9. *Quoties aliqua cuicunque mutuo dantur*] Adducit Anianus exemplum tantummodo mutui, quamvis Cajum ſcripſiſſe credo etiam de Indebito, & de Commodato, de Depoſito, de Pignore, & hujuſmodi, ut feciſſe videmus libro ſecundo Aureorum, *l. 1. D. de oblig. & action.* & ſervavit Juſtinianus *Inſt. h. t.* ALEAND.

10. *Aliqua cuicunque*] Vir Ampliſſimus, Corn. van Bynkershoek *Obſervation. lib. 1 cap. 9.* putat, forte hic poſſe legi, *alicui quæcunque*, addens tamen, id non eſſe uſquequaque neceſſarium: & merito. Anianus in ſcribendo nihil minus eſt, quam exactus. & vel ſic hæc poſſent defendi. Ibidem vero Vir Eximius nonnulla notat adverſus Salmaſium *Diſquiſition. de mutuo p. 152.* qui etiam pro, *aliqua cuicunque*, legit *aliquacunque*: & mox pro *mutuo* ſcribit *mutua*. Ego nihil video, quod impediat, quo minus hæc ita ab Aniano profecta eſſe credamus. SCHULTING.

11. *Quæ in his rebus contingunt, quæ in pondere &c.*] Idem Juſtinianus, cujus verba forſitan ex hoc Caji loco deſumta ſunt. Neceſſe eſt autem, conſiſtant pondere, numero, menſura, ut ejuſdem generis reddantur; nam in his, quæ in ſpecie conſiſtunt, mutuum conſtitui non poteſt. Speciem voco, more Juriſconſultorum, quod Dialectici dicunt Individuum, veluti ſi equum, aut hominem, aut domum tibi dederim; neque enim alium equum, alium hominem, aliam domum reddere debes, ſed quam rem accepiſti: quare commodatum eſt, non mutuum. Quod ſi conveni, ut non eundem, ſed alium equum, alium hominem, aliam domum reddas, neque tunc mutuum erit, ſed alius contractus, nempe quem dicunt innominatum. ALEAND.

12. *Quæ pondere, numero, menſura continentur*] Hoc eſt, Mutuum conſiſtit in his rebus, quæ pondere, numero, & menſura valent, ſive, quod idem eſt, quæ ex certo pondere, numero, & menſura æſtimantur. Hæ enim res quantitate potius valent, quam corpore, *l. 1. §. 7. D. ad leg. Falcid. l. 94. §. 1. D. de ſolut.* quia etſi corpore præditæ ſunt, corpus tamen in eis, præcipue in mutuo, non ſpectatur; quia magis in genere ſuo functionem recipiunt per ſolutionem, quam ſpecie, *l. [illegible] §. 1. D. de reb. cred.* Res enim iſtæ fungibiles, quæ mutuum conſtituunt, ut quantitas, quæ ſola reddi debet, non ut ſpecies conſiderantur. Atque hinc, quoniam mutuum in ſola corporum quantitate, non in ipſis ſpeciebus mutuo datis, conſiſtat, nondum me pœnitet ſententiæ, olim a Magno Molinæo excitatæ, & ab aliquot retro annis denuo a Maximo Salmaſio ſub incudem revocatæ, ſtrenueque contra obtrectatores defenſæ, & ſtabilitæ, quamque olim publice amplexus fuerim, mutuum nempe non eſſe alienationem. Dico mutuum, qua mutuum, non eſt alienatio; In mutuo tamen fit alienatio; ſpecierum nimirum, ſive corporum, quæ mutuo dantur; ſed quia ſpecies illæ, ſive corpora, quæ dantur, non conſiderantur, ſed ſola corporum quantitas, ideo dicitur, & optime quidem, mutuum non eſſe alienationem. Quoties itaque in libris noſtris occurrat in mutuo nummos alienari, vel accipientis fieri, ſemper id de ipſis corporibus nummorum intelligendum. Quemadmodum & in Baſilicis

nentur: hoc eſt, [13] ſi pecunia [14] numeretur, vel frumentum detur, vinum aut

licis ad *l. 2. §.3. D. de reb. cred.* cum eorum auctores *d.* §.3. ſic efferunt: διαφέρει τὸ δάνειον τοῦ χρέους. ὅτι τὸ μὲν χρέος γενικόν ἐστι. τὸ δὲ δάνειον μετατίθησι δεσποτείαν. *Mutuum dominium transfert*, corporum ſcilicet mutuo datorum. Et quod ibidem notat Scholiaſtes Græcus Cyrillus: τὸ δάνειον οὐ συνίσταται εἰ μὴ ἐκποιηθῇ νομίσματα. *Mutuum non conſiſtit, niſi alienentur nummi.* de corporibus itidem capiendum; neque enim mutuum ſine corporum utendum datorum alienatione conſiſtere poteſt; quæ præcipua eſt differentia, qua mutuum a commodato diſcernitur. nam in commodato ipſa corpora utenda data, reddenda, in mutuo vero idem genus, ſive eadem quantitas. Quæ etiam quantitas in mutuo non magis alienatur, quam corpus in commodato. Et quis unquam dixerit illam pecuniam alienatam eſſe, quam recipere poſſumus? neque aliud infert Ulpianus in *l. 55. D. de ſolut.* ubi ait: *non alienantur nummi, qui ſic dantur, ut recipiantur.* Quæ verba Interpretes vulgo de ipſis nummorum corporibus datis in eadem ſpecie recipiendis accipiunt. Sed nihil obſtat, quo minus de quantitate nummorum Ulpianum ibi locutum, & ſic intelligendum, dicamus. Sic numquid alienatum dici poterit, de quo actionem habeo ad recuperandum? ſiquidem qui actionem habet, rem habere videtur. habetur enim, quod peti poteſt, *l. 143. D. de V. S.* Idem eſt, quod dicitur in *l. 15. D. de R. J. Is, qui actionem habet ad rem reciperandam, ipſam rem habere videtur.* Et quid, quæſo, magis ratiocinationi conſentaneum eſt, quam ut ea non alienam cenſeantur, quæ adhuc in bonis noſtris ſunt, & quæ in bonis computantur? *l. 49. D. de V. S.* Si enim alienata eſſent, non poſſent recipi. Siquidem alienans, cum alienat, transfert dominium cum ſua cauſa ad alium, & res alienata efficitur illius, ſicut habiturus eſſet alienans, *l. 67. D. de contr. emt.* Si dans mutuum alienaret, transferret quoque dominium cum ſua cauſa; quod non facit, quia jus repetendi retinet, & certi condictionem habet. Mutuum etiam quod datur, non efficitur illius, ſicut habiturus eſſet, qui dat: ſiquidem hic de quanto reſtituendo non tenetur, uti mutuatarius. Hinc etiam pecunia credita debitori dicitur eſſe aliena, creditori vero ſua Ulpiano in *l. 213. §. 1. D. de V. S.* cum inquit: *Æs alienum eſt, quod nos aliis debemus; æs ſuum eſt, quod nobis alii debent.* Atque hæc mihi adeo plana, & certiſſima, ex principiis juris deducta, videntur; ut ſatis mirari nequeam Juris noſtri Interpretes quam plurimos, eoſque inter Viros doctiſſimos, tantos olim fluctus in ſimpulo excitare maluiſſe, ut hæc oppugnarent, quam, quæ ſimpliciſſima, capere. Sed hi adeo ſtrenue a Salmaſio in opuſculis hac de materia editis, excepti ſunt, ac argumenta eorum in contrarium allata, adeo ſolide enervata, & confutata, ut deinceps amarint eum ſuperſtitem quieſcum potius relinquere, quam amplius in hanc arenam cum ipſo deſcendere. Quod tamen non adeo religioſe in cineres ejus ſervatum, ab iis etiam forte, qui eo vivente, ne quidem Lucillianum μῦ contra ipſum mutire auſi fuiſſent. OISEL. Nolo immorari confutandæ ſententiæ de mutuo, & alienatione, quæ in eo fit, quum jam dudum opinio Viri Summi, Claudii Salmaſii, plane confoſſa & exploſa ſit a Juriſconſultis, & jure quidem merito. Ac nihil Salmaſius & hic Oiſelius aliud tandem volunt, quam res illas ipſas, ſive illa ipſa corpora, quæ dantur mutua (quæ hic quando dantur, non ſunt re vera genera, ſed certa corpora) abire in dominium accipientis, ipſiuſque eſſe periculo. adeoque repeti jam ipſa non poſſunt rei vindicatione, quæ domino rei datur, ſed tantum in genere condictione, ſive actione, qua intendimus nobis dari oportere, *§. 15. Inſt. de actionib.* quæ domino dari non ſolet, *§. 14. Inſt. eod. tit.* Atque hæc negare nemo poteſt. Retinet tamen creditor eamdem quantitatem in bonis, quatenus jus ipſi eſt tantundem & æque bonum repetendi: & actiones etiam & jura in bonis ſunt, *l. 49. D. de V. S.* Quamvis ergo rerum amiſerit dominium, non amiſiſſe tamen videtur ipſas res; quæ demum tunc amiſſæ ſunt, poſtquam nec in perſonam, adeoque nulla prorſus actio ſupereſt, *arg. l. 14. §. 1. D. d. t.* Atque hoc ſenſu lato debitor, qui tantum & tam bonum debet reſtituere, non proprium habere id, quod accipit, intelligitur, ſed alienum, *l. 213. §. 1. D. de V. S.* Et contra hæc jam nihil faciunt, quæ hic habet Oiſelius: qui ita negat alienationem hic fieri, ut ſimul concedat, eo modo, quo diximus. Et quid ergo attinuit Juriſconſultos hic reprehendere, qui non cogitant de alienanda re in genere conſiderata ſimpliciter: ſed de ipſis illis corporibus, quæ mutua dantur & accipiuntur? Verum deinde oſtendit Oiſelius, quod & fecit Salmaſius, ſe per alienationem intelligere illam, quæ ita fit, ut nihil poſſit repeti: ſed id in ſignificatione hujus verbi non etiam continetur: & nobis res alienari dicitur, cujus dominium transfertur. Noſtri id unquam negarunt, rem repeti poſſe: nec ſomniarunt genus alienari, ſed corpora ipſa: quæ cum ſua cauſa & plane alienantur, & etiam repeti non poſſunt, in eadem, nempe, ſpecie, (ſic non eſſet mutuum, at commodatum) ſed in genere. Atque hoc non impeditur ex eo, quod corpora cum ſua cauſa alienantur. Imo ſi non eſſent ſic alienata, non eſſet mutuum, & in perſonam actio ex mutuo ceſſaret, ac daretur in rem vel ad exhibendum, *§. 2. Inſtit. quib. alienar. lic. vel non. l. 11. §. ult. D. de reb. credit.* in perſonam vero demum poſt conſumptionem, *dd. ll. l. 12. l. 13. pr. §. 1. & l. 19. §. 1. D. d. t.* Non ergo alienatione ita conſiderata, quod ad illam & translationem dominii mutuum a donatione, verbi gratia, pecuniæ differt: ſed in eo, quod mutua datur ſub lege reddendi, donatum abſque tali lege conceditur, & ſimpliciter alienatur. Non tam multa hic dixiſſem, niſi illis voluiſſem conſultum, qui progreſſus in jure nullos, vel non magnos fecere: quique auctoritate virorum magnorum, qualis fuit re vera Salmaſius, facile transverſi raperentur. SCHULTING.

13. *Si pecunia numeretur, vel frumentum detur, &c.*] Agrætius: *Mutuo damus, pecuniam, triticum, vinum, & his ſimilia, quæ mutuo data recipi neceſſe non eſt.* Imo, ut

aut oleum, aut aes, ferrum, argentum, vel aurum. [15] Quae omnia numerando, aut penſando, aut metiendo ad hoc damus, [16] ut eorum fiant, qui ea accipiunt, [17] & ad nos [18] ſtatuto tempore [19] non ipſae res, ſed aliae ejus

ut mutuum fiat, neceſſe eſt, ut pecunia, triticum, vinum, quæ data ſunt, non recipiantur in eadem ſpecie; alioquin commodatum erit aut depoſitum, ut loquitur Paulus in *l.2. D. de reb. cred.* OISEL.

14. *Numeretur*] Salmaſius *d. l.* legit *numerata.* qua de cauſa, non animadverto: an non enim ipſa pecunia numeratur? SCHVLTING.

15. *Quæ omnia numerando, aut penſando, aut metiendo*] Sic Græcis, quæ Latinis pondere, numero & menſura conſtare dicuntur, quæque mutuo dantur, ſunt aut ϛατὰ, aut ἀριθμητὰ, aut μετρητά. Et antiquiſſimis temporibus, cum nondum nummo, vel ære ſignato, ſed adhuc auro, vel argento rudi utebantur homines, per trutinam, ſive libram credebatur; id eſt, non adnumerabant, ſed adpendebant fœneratores. Vetus Homeri Scholiaſtes *ad Iliad. V.* μηδέπω νομισμάτων ὑπαρχόντων, ϛαθμῷ ἐδάνειζον οἱ ἀρχαῖοι χρυσίον καὶ ἀργύριον, καὶ τὰ παραπλήσια. Quod poſt aurum & argentum addit, *& ſimilia*, id de ceteris rebus, quæ pondere conſtant, puta, de cera, pice, larido, plumbo, & aliis intelligendum. Τὰ μετρητὰ quidem ut plurimum dicuntur ea, quæ menſura conſtant, ad differentiam ceterarum rerum, quæ numerantur, aut ponderantur. Sed & τὸ μετρεῖν, & μετρεῖσθαι, pro δανείζειν & δανείζεσθαι, Veteribus uſurpata, & ſimpliciter ad omnia porrigi, quæ admetiendo, adpendendo, & adnumerando dantur, optime Illuſtri Salmaſio in libris *de Uſuris* obſervatum, ubi hos Heſiodi verſus lib. 1. ἔργ. καὶ ἡμερ.

Εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, εὖ ἀποδοῦναι
Αὐτῷ τῷ μέτρῳ, καὶ λώϊον, αἴκε δύνηαι,
Ὡς ἂν χρηΐζων καὶ ἐς ὕϛερον ἄρκιον εὕρῃς.

docet intelligendos de omnibus ſpeciebus, quæ menſura, vel pondere, & etiam numero dantur & accipiuntur, excepta pecunia numerata; ejus enim tempore nondum in uſu nummus ſignatus. Atque hoc contra Græcos interpretes, Moſchopulum, Tzetzem, Ammonium, imo & ipſum Ciceronem *lib. 1. de Offic.* qui omnes Heſiodum de earum rerum mutui datione tantum loqui exiſtimant, quæ menſura conſiſtunt. Sed perperam; nam generaliter τὸ μετρεῖσθαι, pro δανείζεσθαι poſitum eſſe, docet ibidem Salmaſius ex doctiſſimo Grammatico Heſychio, qui, cum hos Heſiodi verſus in animo haberet, exponit Μετρεῖ, δανείζει. Μετρεῖσθαι, δανείζεσθαι. Sed adeundus ipſe Salmaſius. OISEL.

16. *Ut eorum fiant, qui ea accipiunt*] Hoc eſt, Ut ipſa corpora mutua data accipientium fiant; neque ipſa reddenda, ſed alia ejuſdem generis & naturæ; quod & Cajus noſter innuit, cum ſubjicit, *& ad nos ſtatuto tempore non ipſæ res, ſed aliæ ejusdem naturæ, quales datæ ſunt &c.* Quomodo & capiendus Boetius *in Top. Cicer. lib. II. Quod mutuum datur ex meo fit accipientis: atque ideo non cogitur eandem ipſam pecuniam debitor reſtituere creditori, ſed aliam tantam.* Neque tamen hinc concludendum mutuum eſſe alienationem. Quantitas enim, quæ ſola tantum in mutuo conſideratur, non alienatur; ſed mea manet; unde & actionem habeo ad eam repetendam. Et ut olim Magnus Cujacius dixit: *Commodatum eſt mutuum ad uſum. Mutuum eſt commodatum ad abuſum*, quod de ipſis corporibus intellexit, ſic nobis non minus vere dicere liceat: *Mutuum eſt commodatum generis, ſive quantitatis; Commodatum eſt mutuum ſpeciei.* Nam quemadmodum in mutuo quantitas, ſive genus reddendum, ita in commodato ſpecies; & viciſſim, uti in commodato ſpecies, ita in mutuo genus reſtituendum. IDEM. Quid hoc aliud eſt, quam fieri hic alienationem? verum Oiſelius Salmaſium ſequutus tricatur in verbis quantitatis, & alienationis, pro more. Non poteſt dari quantitas, niſi dentur & vera corpora, quæ ſic abibunt e dominio dantis: ſed is retinebit actionem in perſonam ad repetenda ſimilia corpora, non certa & in ſpecie, ſed in genere: quæ tamen ipſa tunc quum redduntur, ſiunt certa & in ſpecie. Sed hæc jam ante refutavimus. Hinc quoque liquet, in mutuo res proprie non dari utendas, ut Salmaſius & Oiſelius in definitione mutui loquuntur. In commodato proprie res datur *utenda*: in mutuo *abutenda*, vel ſaltem, ut fiat accipientis, ut & hic indicatur. Scio hæc aliquando confundi, ut & mutuum, & commodatum aliquando promiſcue ſumuntur. exempla dabit Fabrotus *ad Cujac. Paratitl. tit. C. de commodat.* verum in jure, ubi hi contractus ſunt diſtincti, & diverſas plane pariunt actiones, melius erit diſtincte loqui, & ſingulas res ſingulis appellationibus diſtingui: ita minor rerum confuſionibus & cavillationibus erit occaſio. Sæpe minus proprie loquuntur auctores. at præcipue oportet, ut nos rei ipſius naturam, & juris rationes & effectus conſideremus. SCHVLTING.

17. *Et ad nos ſtatuto tempore*] Tempus enim mutuo adjicitur, quo exacto qui obligatus eſt, ſolvere debet, nec prius poteſt compelli. quod & in commodato admittendum eſt. in depoſito & precario aliud eſt. ALEAND.

17.* *Et ad nos ſtatuto tempore &c. reddantur*] Hæc faciunt ad probandam ſententiam Doctiſſimorum Virorum, Ant. Auguſtini *Emendation. lib. III. cap. 7.* & Lud. Charondæ, qui in *pr. Inſt. quib. mod. re contrahit. obligat.* legunt. *quas res aut numerando, aut metiendo, aut adpendendo in hoc damus, ut accipientium fiant, & quandoque nobis non eadem res, ſed aliæ ejuſdem naturæ & qualitatis reddantur. Inde etiam mutuum appellatum eſt.* Atque ita in duobus MSS. exſtare teſtatur Auguſtinus. Cujacius quoque pro vulgato *quoniam* edidit *quandoque.* Theophilus etiam docet, res dari hic ἐπὶ τῷ ἀντιδοθῆναι, *ut reddantur.* Et hoc flagitat ſenſus: nec enim mutuum dicitur ob redditionem, ut vulgata lectio vult, ſed ob dationem ipſam. SCHVLTING.

18. *Sta-*

ejus naturæ, quales datæ ſunt, [20] atque ipſius ponderis, [21] numeri, vel menſuræ reddantur. [22] Propter quod [23] Mutuum appellatum eſt, quaſi a me tibi ita datum ſit, ut ex meo tuum fieret.

§. 2. [24] Verbis contrahitur obligatio [25] ex interrogatione dantis, & reſpon-

18. *Statuto tempore*] Gajus videtur ſcripſiſſe *quandoque*, ut in Inſtitutionibus legendum videri diximus; quod hic accipitur pro *quandocumque*, ut & alibi; idque pluribus docet Auguſtinus *dict. loc.* Ab Aniano videtur hoc eſſe, quod hic dicitur de ſtatuto tempore. SCHVLTING.

19. *Non ipſa res, ſed alia ejus natura*] Cajus ejusdem generis, & qualitatis, *l. 1. D. de oblig. & act.* Juſtinianus ejusdem naturæ, & qualitatis, *§. 1. Inſtit. hoc tit.* Pomponius ejusdem generis, & eadem bonitate, *l. 3. D. de reb. cred.* Ejusdem generis aut naturæ; nam ſi aliud genus, velut pro tritico vinum recipiamus, non erit mutuum, *l. 2. D. de reb. cred.* At ſi quis aureos nummos decem mutuo acceperit, videtur poſſe argenteos reddere, facta compenſatione æſtimationis, ut tot argentei reddantur, quanti æſtimantur aurei decem. neque enim hoc admittendum eſt, ubi damnum interveniret. Certe nummi & aurei, & argentei una ſpecies cenſentur, qua de re Accurſius, Bartolus, & Abbas Panormitanus diſſeruere. Habetur quoque ratio bonitatis, etiamſi non cavimus, ut æque bonum nobis redderetur, neque enim licet debitori deteriorem rem, quæ ex eodem genere ſit, reddere, veluti vinum novum pro vetere *d. l. 3. D. eod. tit.* ALEAND.

20. *Atque ipſius ponderis, numeri, vel menſuræ*] In Patavino exemplari, *atque ipſius ponderis, numerata vel menſurata.* IDEM. Ita quoque edidit Sichardus. Recta eſt vulgata lectio.

21. *Numeri*] Quod tamen non ita rigide accipiendum eſt, ut pro aureis nummis non poſſint reddi argentei, ejusdem valoris, ut putavit Salmaſius *Diſquiſition. de mutuo p. 154.* Habentur hæc pro iisdem, in tantum, ut ſi inter ſtipulantem & promittentem ita agatur, ut unus de aureis loquatur, alter de denariis ejusdem ſummæ, intelligantur loqui de eadem re, & ſtipulatio valeat, *l. 64. §. 1. D. de verbor. obligationib.* niſi de certa nummorumquoque forma convenerit; tunc enim, quo minus tales quoque condici poſſint, nihil obſtabit. Nec etiam, quamvis tale nihil convenerit, malitiis indulgebimus, ut pro moneta præſtanti vilis & damnoſa reddatur. Reſponſum Pauli in *l. 99. D. de ſolutionib.* negat, creditorem cogi in aliam formam nummos accipere, ſi damnum aliquod inde paſſurus ſit, ſi videlicet lectionem vulgatam, quæ habet *Creditorem*, ſequaris: ſed in editione Florentina legitur *Debitorem*: quam lectionem contra Cujacium aliosque noviſſime defendit is, quem ante laudavi, Vir Ampliſſ. Corn. van Bynkershoek *Obſervation. lib. I. c. 9.* vultque accipiendum locum de tali ſpecie, ubi quis ſibi credituro & ſtipulanti eandem pecuniam promiſit, uti ſit *l. 6. §. 1. D. de novationib.* ex qua ſtipulatione promittens, uti non obligatur ad accipiendam pecuniam, *l. 30. D. de reb. credit. fac. l. 3. §. fin. D. de SC. Macedonian.* ita multo minus cogetur accipere in alia forma pecuniam. Et ut qui hoc non intelligebant, mutaverint in lectionem apertiorem, facilius credi poſſe videtur, quam ut lectio plana in difficiliorem tranformata ſit. Ac Paulum *libro IV. Reſponſorum*, unde ſumpta eſt *d. l. 99.* de pecunia credenda multa habuiſſe certiſſimum eſt. *jung. l. 16. D. de SC. Macedonian. l. 26. D. depoſit. l. 59. D. mandat. l. 12. D. de uſur. l. 85. D. de legat. 2. l. 29. D. de O. & A.* quæ obſervationem illam adjuvare videntur. SCHVLTING.

22. *Propter quod Mutuum appellatum eſt*] Sic Paulus *l. 2. §. appellata, D. de reb. cred.* Juſtinianus, *§. 1. hoc tit.* Plurimi Juriſconſulti ſemper ſequuti ſunt Stoicos, teſte Athenæo. *lib. VI. c. 8.* Hinc Tuberonem Stoicas diſciplinas percalluiſſe, refert Pomponius *l. 2. D. de orig. jur.* & Agell. *lib. I. c. 22.* Sic Stoicum Philoſophum fuiſſe Sex. Pompejum, teſtatur Cicero *in Bruto, & lib. 1. & 3. de Orat.* Sic Lucillium Balbum *lib. 1. de Nat. Deor.* quare eos imitantur etiam in ineptis nominum derivationibus, vide Cujacium *Obſervat. lib. XI. c. 37.* ALEAND. Juriſconſulti quo pacto, tam in verborum proprietatibus & originationibus quærendis, quam in aliis, imitati ſint Stoicos, docet pluribus V. C. E. Merillius *Obſervat. lib. I. c. 8. & ſeqq.* SCHVLTING.

23. *Mutuum appellatum, ut ex meo tuum fieret*] Eodem modo Paulus in *l. 2. §. 2. D. de reb. cred.* Sed hanc originationem magis ſcitam, quam veram eſſe, diu eſt, quod viri Doctiſſimi ex Varrone docuere. Ille enim *lib. IV de L. L.* mutuum a Sicula voce μοῖτον derivat. *Si datur*, inquit, *quod reddatur, mutuum eſt, quod Siculi* μοῖτον. Alii mutuum a verbo *muto* deducunt, eodem modo, quo *dividuus*, a *divido*, *paſcuus*, a *paſco*, *cernuus*, a *cerno*. Neque hoc absque ratione eſt; convenit enim maxime cum natura mutui, quod mutetur pecunia cum pecunia in eodem genere, & quod conſiſtat in rebus fungibilibus, quæ facile mutationem recipiunt. Sed & latinos ſuum *mutare* a Siculo μοιτᾶν feciſſe optime a literarum Principe Salmaſio notatum. OISEL.

24. *Verbis*] Ore prolatis, non ſcriptis. ideoque neque mutus, neque ſurdus, neque infans ſtipulationem contrahere poſſunt, nec abſens quidem, quoniam exaudire invicem debent, *l. 1. D. hoc tit.* Eſt igitur hæc obligatio verborum conceptio, quæ ſtipulatio dicitur, *l. 5. §. ſtipulatio, D. hoc tit. §. 1. Inſt. hoc tit.* ALEAND. Novum caput hic incepit Aleander *de Verborum Obligationibus.*

24. * *Verbis contrahitur obligatio*] Verborum obligatio naſcitur ex ſtipulatione. Stipulatio autem eſt verborum conceptio, quibus is, qui interrogatur, daturum, facturumve ſe, quod interrogatus eſt, reſpondet, ut ait Pomponius *l. 5. §. 1. D. de Verb. obl.* Stipulatio

ſponſione accipientis, ita, ut ſi ille, qui dat, interroget, Hoc MIHI DABIS? qui accipiet, [26] reſpondeat, DABO: [27] aut in obligatione debitoris, [28] ſi

tio itaque interrogatione & reſponſione conſtat. Unde & *interrogatio* ſimpliciter nonnunquam pro ſtipulatione in juris noſtri libris poſita. Ita apud Senecam *de benefic. lib. III. c. 15. Ille non eſt interrogatione contentus, niſi reum manu ſua teneat*: id eſt, *ſtipulatione*. Et hinc Gloſſæ Philoxeni: *Stipulationes*, Ἐπερωτήσεις. Gloſſæ itidem Gr. Lat. vulgo Cyrilli: Ὁμολογία ἡ ἀπὸ ἐρωτήσεως. *Sponſio, Stipulatio*. Eædem Gloſſæ: Ἐπερώτησις, *Interrogatio, Stipulatio*. Sic in Gloſſis Baſilicis: Ἐπερώτησις definitur, συνθήκη ῥημάτων, δι' ὧν ἀποκρίνεταί τις πρὸς τὴν ἐπερώτησιν ποιεῖν τι ἢ διδόναι. Eædem Gloſſæ Baſilicæ: Ἐπερώτησις, Ὁμολογία. Nec tamen quævis interrogatio & reſponſio verborum conſtituunt obligationem, ſed quæ certis & conceptis verbis ab animo præmeditato proficiſcentes conſenſum conſtituendæ obligationis certum præ ſe ferunt. Hinc *ſtipulationum formula* Ciceroni *Partit. Orat.* & *concepta ſponſio*, Auſonio *in Gratiar. Actione*. Stipulatio firmiſſimus eſt contractus, quo nobis cavetur, *l. 1. §. 4. D. de ſtip. prat.* Unde & nomen accepit; *ſtipulum* enim veteribus quod erat firmum dicebatur, *pr. Inſtit. de V. O.* Eleganter Paulus *lib. V. Sent. tit. 7. Obligationum firmandarum gratia ſtipulationes inductæ ſunt, quæ quadam verborum ſolemnitate concipiuntur. Et appellatæ, quod per eas firmitas obligationum conſtringitur. Stipulum enim veteres firmum appellaverunt.* Et ſic Gloſſæ Baſilicæ: ϛιπῦλον, ἰσχυρόν. Qui vero a *ſtipite*, vel a *ſtipe* deducunt, ut faciunt Varro *lib. IV. de L. L.* & Feſtus, nugantur. Neque minus nugax Iſidorus *Etymol. lib. IV. c. 24.* vel certe ille, unde id hauſit, cum *ſtipulationem* a *ſtipula* dictam vult: *Veteres enim*, inquit, *quando aliquid ſibi promittebant, ſtipulam tenentes frangebant, quam iterum jungentes ſponſiones ſuas agnoſcebant.* Nam, etſi forſan ſtipula fracta ad eam rem uſi Veteres, id nihil tamen ad ſtipulationem facit. Cæterum cum ſtipulatio ſit certi, vel incerti, *l. 74. l. 75. D. de V. O. l. 6. C. de contr. & commit. ſtipul.* ex ſtipulatione certa, datur certi condictio, ex incerta, actio ex ſtipulatu, *l. 24. D. de reb. cred.* quæ dicitur actio incerti ex ſtipulatu, *l. 4. D. de uſur.* Quanquam qui rem certam ex ſtipulatu debitam petit, generaliter etiam dicatur ex ſtipulatu agere, & actio ex ſtipulatu accipiatur pro certi condictione, *l. 83. §. 6. D. de V. O. l. 42.* D. *pro ſocio. l. 14. C. de pact. l. 28. D. de act. empt.* OISEL. Pars horum hauſta eſt ex Salmaſio *de uſuris c. 6. p. 127.* In fine quædam ſunt ex Vinnio ſumpta *ad pr. Inſt. de verbor. obligationib.* SCHULTING.

25. *Ex interrogatione dantis, & reſponſione accipientis*] Stipulationes quibuscunque contractibus, & conventionibus adjunguntur, *l. ſi dominus, 8. D. de præſcrip. verb.* ut vincula præbeant conventionibus, quæ per ſe adſtringere non poſſunt, vel ut contractus, qui per ſe poſſunt, fortius adſtringant. Et aut præcedere, aut ſequi contractum poſſunt, *l. 3. §. ult. l. 6. D. ad SC. Maced. l. 6.* D. *de novat. & dele.* Quamobrem pecuniam mutuo daturus, antequam adnumerat, ſtipulari poteſt, eam ſibi reddi, quo ſenſu intelligendus eſt hic locus Caji. alioquin tota ſententia inverſa videtur: neque enim poteſt, qui dat, alium interrogare an dabit. Sed qui accipit, hoc agere debet. quo caſu hic locus ita emendandus foret. *Verbis contrahitur obligatio ex interrogatione accipientis, & reſponſione dantis; ita ut ſi ille, qui accipiet, interroget, hoc mihi dabis? qui dat, reſpondeat, dabo.* Sed prior ſententia placet. Debet autem uterque loqui, quia ſtipulationis ſubſtantia ex verbis pendet. quamobrem ſi alter interroget, alter ſine verbis adnuat, nulla ſtipulatio concepta eſt, *l. 1. §. 2. D. hoc tit.* Verba autem talia hac in re olim tradita fuerunt: *Spondes? ſpondeo. promittis? promitto. fideipromittis? fideipromitto. fidejubes? fidejubeo. dabis? dabo. facies? faciam. §. 1. Inſtit. hoc tit.* Pariter ſi imperſonaliter reſpondeatur, ut apud Plaut. *Pſeud. Viginti minas dabin? dabuntur.* qua de re Alciatus *lib. II. Parerg. c. 18.* Sed & ſi quis ita interroget, *dabis?* reſponderit, *quidni?* & is utique in ea cauſſa eſt, ut obligetur, *d. l. §. 2.* Sed demum ſolemnitates verborum a Leone ſublatæ ſunt, ut poſtea ſenſus potius conſideretur ab utraque parte, *l. omnes, 10. C. de contr. & com. ſtip. §. ſed hæc ſolemnia, Inſtit. hoc tit.* & quamvis ſtipulatio juris civilis ſit, tamen ob adnexionem cum juris gentium conventionibus quacunque lingua fieri ſemper potuit, *d. l. 1. in fin. D. de verb. obl. §. 1. Inſtit. eod.* ALEAND. Specialis hic caſus ſtipulationis proponitur, ubi qui crediturus eſt, vel modo credidit nummos, eos ſtipulatur; cujus exemplum eſt in *l. 40. D. de reb. credit.* Atque hic una tantum eſt obligatio ex ſtipulatione, non ex numeratione; ac numeratio fit ſtipulationis implendæ gratia, *l. 6. §. 1. l. 7. D. de novationib. & delegationib. l. 126. §. 2. D. de verb. obligat.* ut videlicet valide obligetur promiſſor, qui alioquin excipere poſſet de non numerata pecunia, *l. 2. §. 3. in fin.* D. *de dol. mal. & met. exception.* Si ſtipulatio eſſet inutilis tamen, tunc numeratio, quæ re vera interceſſit, accipientem obligabit, *d. l. 126. §. 2. D. de verbor. obligationib.* An vero numeratio, an ſtipulatio præcedat, hic perinde videtur, quum ſe invicem in continenti ſequuntur. Nec Ulpianus *d. l. 6. & 7.* & Paulus, qui eandem regulam ponit *d. l. 126. §. 2.* hic videntur diſſenſiſſe; ac Paulus in caſu, quo numeratio præceſſit, ſi ſtipulatio videlicet eſſet valida, dediſſe quoque actionem ex mutuo. Nihil tale colligi poteſt ex *d. l. 126. §. 2.* uti volebat Salmaſius *de uſur. c. 5. p. 119.* verum quidem eſt, ubi numeratio præceſſit, ſtipulationem inutilem non efficere, ut ab obligatione ex numeratione, quæ præceſſit, receſſum ſit, ut docet Paulus: verum idem Paulus dixiſſet aliud de ſtipulatione valida. SCHULTING.

26. *Reſpondeat*, DABO] Vel etiam imperſonaliter, *dabuntur*, ut apud Plautum *in Pſeudolo, Act. IV. Sc. 6.*

S. *Nullum periculum eſt, quod ſciam, ſtipularier.*
Ut concepiſti verba, viginti minas
Dabin? B. *Dabuntur.*

Vid. *& Bacchid. Act. IV. Sc. 8.* OISEL.

27. *Aut*

[28] ſi aliquis fidejuſſor accedat; [29] ille, qui perſonam fidejuſſori tradit, interro-

27. *Aut in obligatione debitoris*] Cum ſatisdatio ſit ſtipulatio, neque fidejuſſores citra verba & ſtipulationes conſtituantur, *l. 5. §. 2. D. de V. O. l. 12. C. de fidej.* non abſque ratione, ubi de verborum obligatione agitur, etiam fidejuſſorum materia tractatur. Quod & ſecutus eſt Juſtinianus in ſuis Inſtitut. Cæterum Fidejuſſor omni obligationi adhiberi poteſt, adeoque etiam naturali, *§. 1. Inſt. de fidej. l. 1. l. 2. l. 6. §. ult. l. 7. l. 8. §. 1. l. 16. §. 3. D. eod.* niſi forte naturalis obligatio ex earum genere ſit, quæ juris civilis auxilio in totum deſtituuntur; veluti, ſi pro prodigo fidejuſſor intervenerit, *l. 6. D. de verb. obl.* In *l. 25.* D. *de fidej.* fidejuſſor, qui pro prodigo fidejuſſit, ſuo, non alieno nomine obligatur, hoc eſt, non ut fidejuſſor, ſed ut reus principalis. Sic etiam fidejuſſor non poteſt accedere obligationibus, quæ jure civili improbantur, ut in *l. 6. D. ad SC. Vell. & l. 9. §. 3. D. ad SC. Maced.* Poterit etiam fidejuſſor interveniens obligari ex obligatione ex delicto, *d. l. 8. §. 5 l. 56. §. fin. l. 70. §. ult. D. de fidej.* nimirum ſi agatur civiliter; alias enim ſi criminaliter experiatur ad pœnam corpori infligendam fidejuſſor non admittitur, *arg. l. 13. D. ad leg. Aquil. l. 22. C. de pœn.* Idem.

28. *Si aliquis fidejuſſor accedat*] De ſatis acceptione loquitur, quæ etiam ſtipulatio eſt ita promiſſorem obligans, ut adpromiſſores etiam ab eo accipiantur, id eſt, qui idem promittunt, *l. 5. §. ſatis acceptio*, D. *hoc tit.* Hi adpromiſſores vocantur Sponſores, vocantur Fidejuſſores; dicebantur Prædes, Vades, Vindices. niſi hi tres poſteriores proprie adpromiſſores in judicio eſſent. Præs in civili, Vas in criminali judicio: Auſonius *Edyl 12.*

Quis ſubit in pœnam capitali judicio? vas,
Quis, quum lis fuerit nummaria, qui dabitur? præs.

Feſtus verbis Pauli: *Vadem, ſponſorem ſignificat in re capitali.* at confundi hæc nomina, & vadem nummariæ quoque rei ſponſorem denotare tradit Acron *apud Horat.* ac in ea ſignificatione utuntur Impp. Leo, & Zeno in *l. ult. § hac autem, C. de Caſtrenſ. & Miniſt. lib. XII.* Vindicis nomen antiquius videtur, fuit enim in duodecim tabulis ita: *Aſſiduo vindex aſſiduus eſto, &c.* ut eſt apud Agellium *lib. XVI. c. 10.* & meminit Cicero *in Topicis*, ubi Boetius vindicem interpretatur procuratorem, quum potius is ſit, qui judicio ſiſti, judicatumque ſolvi ſatis pro alio dabat. Sed & alium errorem ex Boetio ibidem ortum adnotare lubet: nimirum quod ait Cicero, legem Æliam Sentiam aſſiduo vindicem aſſiduum eſſe jubere. nam verba illa *Ælia Sentia* vel *Sanctia*, ex Commentario Boetii in Ciceronis contextum, ut ſæpe fit, irrepſere; ſic enim Ciceronis verba eſſe debent: *Quum lex aſſiduo vindicem aſſiduum eſſe jubeat, locupletem jubet locupleti, locuples enim aſſiduus, ut ait Ælius, appellatus ab ære dando.* Legem Cicero intelligit duodecim tabularum. Falſo Boetius legem Æliam Sentiam, quæ lata fuit tantummodo tempore Auguſti, ut dixi *lib. 1. c. 3.* [*hic tit. 1.*] Deceptus eſt autem, quia Cicero interpretationem Ælii adducit. At neminem credo fugere, Sex. Ælium libro, qui inſcriptus erat *Tripertita*, leges duodecim tabularum eſſe interpretatum, *l. 2. §. deinde Sex. Ælius, D. de orig. jur. Cic. lib. 11. de legib. Feſtus in calce lib. XIX.* Atque hunc Boetii errorem etiam a doctiſſimo Briſſonio animadverſum, quodam loco memini me legiſſe, gaviſusque ſum. Aleand. Fidejuſſor proprie eſt, qui fide ſua jubet alicui pecuniam credi, & qui auctor ei eſt credendi. Qui poſtea Fidejuſſores, antiquis *prædes, vades, fidedictores, ſponſores, fidepromiſſores* & *adpromiſſores* dicebantur. E quibus nominibus præter ultimum, in toto Digeſtorum corpore a Triboniano compilato, nullum occurrit. Sed illa omnia admodum erudite, ut aſſolet, explicavit ὁ Μέγας Salmaſius *c. 16. de M. U.* Optime vero Cajus noſter ait, *ſi fidejuſſor accedat*; eſt enim fidejuſſoris obligatio acceſſio alterius obligationis, & ſequelæ locum ſemper obtinet, *l. 93. §. 2. D. de ſolut.* ſive, ut ait Theophilus, παρακολούθημα, ἤτοι ἐφόλκιον τῆς πρωτοτύπου ἐνοχῆς. Quanquam & fidejuſſor obligationem præcedere poſſit, *l. 6. §. 1.* D. *de fidejuſſ. l. 35. D. de judic. l. 50. D. de pecul.* ita tamen, ut præcedens fidejuſſoris obligatio tum demum vires capiat, cum & principalis obligatio, cujus illa acceſſio eſt, conſtituta ſit. interim vero fidejuſſoris obligatio in pendenti erit, *d. l. 35. D de judic.* Aliquando tamen & fidejuſſio efficax præcedere poteſt, quæ ſi ſequeretur, non valeret. Exempli cauſa, fidejuſſor dotis, poſt nuptias ſtante matrimonio a marito datus, non obligatur, *l. 1. l 2. C. ne fidej. dot dent. l. 1. C. Th. de fidej. dot.* qui tamen, ſi ante nuptias datus fuerit, obligabitur, ut colligere licet ex Harmenopul. *Prompt. lib. IV. tit. 8. §. 9.* ubi ait: Ὁ ἀνὴρ παραλαμβάνων τὴν προῖκα, ἐγγύας οὐκ ἀπαιτεῖται· ἐγγυητὴς γὰρ οὐ δίδοται ἐπὶ τῇ γυναικείᾳ προικὶ εἰ μὴ πρὸ τοῦ γενέσθαι τὴν μνηστείαν τοῦτο συνεφωνήθη. Oisel. Quod de dotis fidejuſſore dicit Oiſelius, illum ante nuptias datum obligari, idem voluit quoque Cujacius *Parat. tit. C. ne fidejuſſor. vel mandator. dot. dent.* ubi & Fabrotus Harmenopuli hunc locum laudat. Sed repugnat plane generalitas verborum ipſius tituli, nec non *l. 1. C. eod. & l. un. Cod. Theodoſ. de fidejuſſorib. dot.* quæ lex unica explicat egregie illas, quas in Juſtinianeo Codice habemus, ut recte notat V. C. Jacobus Gothofredus. Schulting.

29. *Ille, qui perſonam fidejuſſori tradit*] Etiam ab aliis notatum vidi, ſic eſſe legendum: *ille, cui perſona fidejuſſoris traditur.* Stipulatio fit inter creditorem, & fidejuſſorem: interrogat creditor, reſpondet fidejuſſor, *l. 8. D. de fidejuſſ. & mand. l. 32. D. mand. l. 3. in fin. D. de admin. rer. ad civit. pert. l. 12. C. de fidejuſſ. & mand.* Si tamen quis ſe ſcripſerit fidejuſſiſſe videntur omnia ſolemniter acta, quamvis vere non interceſſerit ſtipulatio, *l. 30. D. de verb. oblig.* Sed & ſi præſentes fidejuſſores nominati fuerint, nec contradixerint, *l. 4. in fin.* D. *de fidejuſſ. & nominat & hered. tut.* Aleand. Sic eſſe legendum, *cui perſona fidejuſſoris traditur*, jam monuit Cujacius in margine editionis Lugdunenſis

terroget: ISTUM FIDE TUA ESSE JUBES? & ille reſpondeat: FIDE MEA ESSE JUBEO. hac conditione [30] non ſolum ille, qui debitor eſt, ſed & is, qui fidejuſſor exſiſtit, obligantur. Et non ſolum fidejuſſor ipſe, dum vivit, [31] ſed & heredes ipſius, ſi ille defecerit, tenentur obnoxii. Creditor autem, qui pecuniam dedit, [32] in poteſtate habet [33] ad reddendam pecuniam, quem velit tenere, utrum ipſum debitorem, an fidejuſſorem. [34] Sed ſi debitorem tenere elegerit, fidejuſſorem abſolvit: ſi vero fidejuſſorem tenuerit, debitorem abſolvit: [35] quia uno electo, quem idoneum creditor judicat, alterum liberat.

§. 3.

dunenſis anni CIↃIↃLXVI. idque in aliis poſterioribus notatum eſt: longeque minus abit hæc lectio a veſtigiis lectionis vulgatæ, quam emendatio Viri Egregii, Claudii Salmaſii, *qui perſonam fidejuſſoris accipit*, quam audacter in ipſum contextum recepit Oiſelius. SCHVLTING.

29. * *Ille, qui perſonam fidejuſſoris accipit*] Ita edidimus ex certiſſima Ill. Salmaſii reſtitutione, cum vulgo nullo plane ſenſu legeretur, *Ille, qui perſonam fidejuſſoris tradit*. Quod alii jam mutaverant in *Ille, cui perſona fidejuſſoris traditur*, ut ſaltem ſenſus ſibi conſtaret. Nobis Salmaſii magis arriſit emendatio; quare & eam in contextum recipere non dubitavimus. OIS.

30. *Non ſolum debitor, ſed & is, qui fidejuſſor exiſtit, obligantur*] Imo aliquando fidejuſſor efficacius fortiorique vinculo obſtringitur, quam reus principalis; veluti ſi fidejuſſor acceſſerit obligationi naturali a pupillo contractæ; quo caſu ſolum fidejuſſorem teneri placet, cum reus abſolvatur, *l. 1. in fin. D. de novat.* Non poteſt tamen fidejuſſor in duriorem cauſam accipi, id eſt, ut vel re, vel tempore, aut cauſa plus debeat, quam reus principalis, §. 5. *Inſt. de fidej. l. 8. §. 7. l. 16. §. 1. l. 49. §. 2. l. 70. §. 1. & 2. D. eod.* Itaque ſi fidejuſſor in majorem ſummam ſit acceptus, quam reus principalis, placet eum omnino non teneri, *d. l. 8. §. 7. D. eod.* hoc eſt, ita ut ne quidem in ſummam concurrentem conveniri poſſit. IDEM.

31. *Sed & heredis ipſius, ſi ille defecerit &c.*] Quia fidejuſſor rei, ſeu debitoris locum obtinet, *l. 4. D. de fidejuſſ. & mand. l. 24. C. eod.* §. *ſecundo Inſtitu. eodem.* ALEAND. Fidejuſſor & ipſe obligatur, & heredem obligatum relinquit, ut ait Ulpianus *l. 4. §. 1. D. de fidej.* add. *l. 24. C. eod.* Et quare non obligatio & actio, qua tenetur fidejuſſor, æque in ejus heredes daretur, ac cæteræ obligationes & actiones, quæ ex contractibus veniunt, in heredes dantur? *l. 12. l. 49. de obl. & act.* §. 1. *Inſt. de perp. & temp. act.* OISEL.

32. *In poteſtate habet ad reddendam pecuniam, quem velit tenere, utrum ipſum &c.*] Homo Gotholatinus hoc vult, ut creditori poteſtas ſit, ſeu reum, ſeu fidejuſſorem elegendi, qui debitum ſolvat, *l. 3. l. 5. C. de fidejuſſ. & mand.* quin & utrumque convenire poteſt in ſolidum, aut diviſis actionibus a ſingulis partes petere, *l. 3. §. ult. D. de duob. reis, l. 13. §. etiam, D. de pign. & hypot. l. 51. §. 2. D. de fidejuſſ. & man.* At Juſtinianus vetus jus reduxit, ut prius conveniatur reus principalis, poſtea fidejuſſores, *auth. de fidejuſſ. & man. quæ eſt Nov. IV.* ALEAND. Non minus recte, imo forte rectius poſſis cum Salmaſio, pro *ad reddendam pecuniam*, legere *ad repetendam pecuniam*. Cæterum quod Cajus hic dicit in creditoris eſſe poteſtate, utrum ipſum debitorem, an fidejuſſorem velit convenire, & ad ſolvendum conſtringere, hoc idem traditur in Papiani Reſponſis, *cap. 16.* qui & addit, ante judicem id profiteri creditorem debere. *Quod ſi quis*, inquit, *a debitore ſuo fidejuſſorem de ſolutione acceperit, in poteſtate habeat creditor, aut fidejuſſorem tenendi, aut eum, qui debitor prior exſtiterit. Quod tamen ante judicem creditor profiteri debet, quem ſcilicet eorum malit eligere.* Et poteſtatem electionis creditori olim permiſſam fuiſſe, liquet etiam ex *l. 3. C. de fidejuſſ.* Sed & hanc juris partem Juſtinianus mutavit, *Novella IV. c. 1.* conſtituitque fidejuſſorem non ante convenire poſſe, quam excuſſo prius reo principali. OISEL.

33. *Ad reddendam pecuniam, quem velit tenere*] Nec hic Salmaſium *de modo uſurar. c. 16.* recte ſequitur Oiſelius, pro, *ad reddendam pecuniam*, reſtituendo, *ad repetendam pecuniam*: non enim creditor proprie agit ad repetendam pecuniam, ſed ipſe repetit, & agit ad eam reddendam: Verbum *tenere* Aniano eſt *convenire*, vel *judicio perſequi*. & ſic mox iterum loquitur. Ita idem Anianus in interpretatione verborum Pauli *Sententiar. lib. II. tit. 17. ex empto vendito. §. electo, 16.* ſcribit. *Si quis contempto fidejuſſore debitorem ſuum tenere maluerit*: & ſic Papianus *Reſponſ. tit. 16.* cujus verba poſt Salmaſium hic quoque protulit Oiſelius. Sic *teneri* pro *conveniri* idem Anianus dixit in interpretatione ejusdem Pauli *Sententiar. lib I. tit. 9. de minorib. vigint. quinq. ann. §. 5.* Alibi quoque pro eodem uſurpavit *retinere, lib. II. tit. 2. de pecun. conſtitut. §. 1. & tit. 3. de contractib.* & pluribus locis. SCHVLTING.

34. *Sed ſi debitorem tenere elegerit*] Fidejuſſorem liberari, ſi creditor reum principalem elegerit, tradit etiam Paulus *lib. II. Sentent. tit. 17. Electo*, inquit, *reo principali, fidejuſſor, vel heres ejus liberatur.* Addit vero Paulus non idem obſervari in mandatoribus. quod etiam eſt in *l. 13. D. de fidej. & l. 23. C. eod.* Ratio diverſitatis petenda a Cujacio *Obſ. lib. XXIII. c. 25.* Juſtinianus vero dicta *Novella IV.* mandatores fidejuſſoribus exæquavit. OISEL.

35. *Quia uno electo, quem idoneum &c.*] Hoc falſum eſt,

§. 3. [36] Sunt & aliae [37] obligationes, quae nulla praecedente interrogatione contrahi poſſunt, id eſt, ut [38] ſi mulier, ſive ſponſo uxor futura, ſive jam marito

eſt, electio enim nullum ex his liberat, *l. reos, 23. C. de fidejuſſ. & man.* Cajus fortaſſe ſcripſerat, alterum liberari, ſi alter electus ſolidum ſolviſſet, aut ſi creditor diviſiſſet actiones inter fidejuſſores, *l. inter, 51. §. quum inter, D. de fidejuſſ. & mand.* quam ſententiam Anianus, dum vertit, invertit. ALEAND. Lapſus eſt hic Aleander, ut apparet ex nota Oiſelii, nec ad fidejuſſores, ſed ad mandatores pertinet lex 23. *C. de fidejuſſorib.* SCHULTING.

36. *Sunt & aliæ obligationes, &c.*] Stipulatio verbis obligat. Sed & nunquid & alia res eſt, quæ verbis obliget? Duæ ſunt, dotis dictio, & jusjurandum liberti. *Dotem dicere poteſt mulier, quæ nuptura eſt, & debitor mulieris, ſi juſſu ejus dicat. item parens mulieris virilis ſexus per virilem ſexum cognatione junctus, velut pater, avus paternus.* Hæc Ulpianus *in fragm. tit. 6.* Quæ ſolemnitas ſublata eſt, unde Tribonianus in *l. 1. §. pen. D. de dot. collat.* ſcripſit, *ex pollicitatione dotis*, quum Ulpianus dixiſſet, *ex dictione*, ſic in *l. 31. in fin. D. de novat. & deleg.* repoſuit, *doti promittere*, pro *doti dicere*, & in *l. 1. C. de jur. dot.* bis *pollicitatio*, quum fuiſſet *dictio*. neque enim tunc temporis ex nuda pollicitatione dotis actio naſcebatur, quum id a Theodoſio inductum fuerit, *l. pen. C. de dot. promiſſ.* ALEAND.

37. *Obligationes*] Non tamen, quæ hic enumerantur, ſunt contractus, ſive conventiones, quæ certum habent nomen vel cauſam: & alioquin etiam omnes obligarent: & quod verborum obligatio ex his ſpeciebus naſcatur, ex ſpeciali eſt jure: adeoque Cajum contractus latius ſumpſiſſe, ac reliqui, ut exiſtimat M. Aurelius Galvanus *de uſufruct. cap. 17. n. 1.* hinc non poteſt colligi. SCHULTING.

38. *Si mulier, ſive ſponſo uxor futura, ſive jam marito dotem dicat*] Dos aut datur, aut dicitur, aut promittitur, ut ait Ulpianus *fragm. tit. 6.* Dari dicebatur dos præſens, cum pridie nuptiarum, vel circiter, conſignata apud auſpices deponebatur, in craſtinum nuptiarum viro tradenda, quemadmodum videmus in Meſſalinæ cum C. Silio nuptiis factum, teſtibus Suetonio *in Claudio*, Tacito *Annal. XI.* Juvenale *Satyr. X.* quamvis etiam dos ante nuptias ſponſo dari poterat, ut conſtat ex *l. 1. D. pro dote.* Dotem dicit, qui eam ultro pollicetur, hoc eſt, qui eam nulla interveniente ſtipulatione pollicetur; Unde Cicero *pro Flacco: Doti omnem ſuam pecuniam dixerat.* Et Afranius *in Fratriis* apud Nonium: *Dat ruſtico neſcio cui vicino ſuo pauperi, cui dicat dotis paullulum.* Et in eo dotis dictio a promiſſione dotis differebat, quod in hac ſtipulatio interveniebat, non in illa. Unde jure a Salmaſio notati Interpretes, qui *dotis dictionem certis & ſolemnibus verbis fieri nulla præcedente interrogatione* exiſtimarunt. Quod enim fit nulla præcedente interrogatione, id ſine ſolemnitate fit. Hæc enim eſt ſolemnitas, quæ in ſtipulationibus obſervatur. Hinc *verba ſolemnia*, quæ propria ſunt ſtipulationum. Et perperam iſti Interpretes ſuffragium petunt ex *l. 3. C. Theod. de dotib.* ubi Theodoſius & Valentinianus Imperatores: *Dos ſi qua forte ſolemniter, aut data, aut dicta, aut promiſſa fuerit.* Nam, ut optime obſervavit Salmaſius, hæc ſolemnitas æque ad dationem pertinet, ac promiſſionem, non ad ſolam dictionem. Imo nec in datione, nec in dictione, ulla verborum ſolemnitas ſervata, ſed tantum in ſola dotis promiſſione; utpote quæ fiebat ſtipulatione interveniente, cujus propria verba ſolemnia. Dictam legem tertiam *C. Theod.* interpolatam & truncatam tranſtulit Tribonianus in Codic. Juſtinianeum, tit. *de dot. promiſſ. l. 6.* ubi dictorum Imperatorum nomine ſancitur, *ad actionem dotis, quam ſemel præſtari placuit, qualiacunque ſufficere verba, ſive ſcripta fuerint, ſive non, etiamſi ſtipulatio in pollicitatione rerum dotalium minime fuerit ſubſecuta.* Ex hac lege Tribonianus ſuſtulit verba *dictio, vel.* quæ ſunt in *C. Theod.* ubi ſcriptum eſt, *etiamſi dictio, vel ſtipulatio in pollicitatione rerum dotalium minime fuerit ſubſecuta.* Sed quicunque eam legem Impp. ſcripſit, certe neſcivit, quid eſſet *dicere dotem*, aut *dotis dictio.* Videtur enim putaſſe in dictione dotis interveniſſe ſtipulationis verba ſolemnia, quo nihil falſius. Nam hoc pacto nulla fuiſſet differentia inter promiſſionem dotis, & dictionem. Quæ tamen fuit maxima, tum in verbis, tum in perſonis, quæ aut dotem dicere, aut promittere poterant. Omnes enim dotem promittere poterant, non autem dicere. Poſtremum enim certis tantummodo perſonis permiſſum, ut ex Cajo noſtro hic, & Ulpiano *dict. tit. 6.* diſcimus. Stipulatio in promittenda dote hoc modo concipiebatur: *Decem dotis in proximo anno dare ſpondes? ſpondeo. Promittis? promitto.* Hæcque erant verba illa ſolemnia, quæ in promiſſione dotis, quemadmodum in ſtipulatione, requirebantur; at in dotis dictione ſimpliciſſima tantum verba erant, veluti, *Doti tibi erunt decem.* Itaque dotem dicere nihil aliud eſt, quam conſtituere dotem, imo & promittere, ſed ſine ſtipulatione. Et qui dotem ſine ſtipulatione promittit, utique dotem dicit. Sic *dicta dos* eſt, quæ ſimpliciter pacta, pollicita, ſive promiſſa ſine ſtipulatione. At quæ *promiſſa* proprie appellatur, ea eſt, quæ cum ſtipulatione & verborum ſolemnitate promittitur, & ſic diſtinguitur a *dicta.* Itaque *dicta dos* erit, quæ decreta, deſtinata, vel potius conſtituta eſt, ut ait Maximus Salmaſius *in de M. U.* OISEL. Sichardus edidit: *Si mulier ſive ſponſo, ſive jam marito uxor futura dotem dicat.* Sed Cujacius ita edidit, ut hic legitur, & melius. Ceterum rectius ſcripſiſſet Anianus: *Sive ſponſa ſponſo, ſive uxor marito.* Quod autem ad rem ipſam pertinet, dictionem hanc ſolennibus verbis factam eſſe notavit Cujacius *ad Ulpian. tit. 6. ad l. 7. D. de pact. ad l. 1. D. de verb. obligat. & Paratitl. tit. C. de dot. promiſſion.* eademque mens Briſſonii *de formul. lib. VI.* & aliorum. Atque hæc veriſſima eſt ſententia, quidquid renitatur Salmaſius *de mod. uſurar. cap. 16.* quem nec hic deſerit Oiſelius. Illud ſane conſtat, quidquid fit præcedente interrogatione, id fieri ſolenniter: at an inde ſequitur,

marito dotem dicat. Quod tam de mobilibus rebus, quam de fundis fieri poteſt. Et non ſolum in hac obligatione ipſa mulier obligabitur, ſed & pater ejus, & debitor ipſius mulieris, ſi pecuniam, quam [39] ille debebat, [40] ſponſo creditricis ipſe debitor in dotem dixerit. [41] Hae tantum tres perſonae nulla interrogatione praecedente poſſunt dictione dotis legitime obligari. [42] Aliae vero perſonae, ſi pro muliere dotem marito promiſerint, communi jure obligari debent, [43] id eſt, ut & interrogatae reſpondeant, [44] & ſtipulatae promittant.

§. 4.

quitur, quidquid fit ſine ulla præcedente interrogatione, id non fieri ſolenniter? unde id probabitur? An non & illic eſt ſolennitas, ubi præſentia eſt opus, uti illam hic neceſſariam fuiſſe nemo negaverit, & verba deſiderantur, eaque ſolennia? quamvis pollicitatio hic præcederet, & acceptatio ſequeretur, ut in notiſſimo loco Terentii *Andr. act. V. ſc. 4. v. 46.*

- - - CH. Dos, Pamphile, eſt
Talenta quindecim. PA. Accipio.

Quale quid credi quoque debet factum eſſe in exemplis *l. 25. l. 44. §. 1. l. 46. §. 1. l. 57. l. 59. D. de jur. dot.* in quibus locis vera eſt dotis dictio, quamvis verbum *dicere*, vel *dictio* illic nuſquam exſtare voluerit Tribonianus, quia hodie omne pactum de dote obligat eos, qui de ea danda ſunt pacti, *l. 6. C. de dot. promiſſion. & nud. pollicitation.* Et inde quoque forte factum eſt, quod in Inſtitutionibus in titulo *de verb. obligat. & l. 1. §. 7. D. de oblig. & actionib.* nulla hujus dictionis ſit mentio. Immerito autem ea, quæ hic tradit Anianus, ſuſpecta habet Donellus, ſed circa res has antiquas ſibi non ſatis fidens, *ad l. 1. D. de verb. oblig.* quem late refutavit Jo. Gœddeus *de contrah. & committend. ſtipul. prolegom. n. 7. & ſeqq.* Verum ut ad Salmaſium redeamus, probandum ipſi fuiſſet, dictionem hanc etiam inter abſentes per litteras & nuncium olim potuiſſe fieri, ut obtinet in iis, quæ nudo fiunt conſenſu; vel etiam nutu, quo pleraque conſiſtunt, *l. 52. §. ult. D. de oblig. & actionib.* quod tamen de hac dictione nemo admiſerit. Fuit vero olim differentia inter quamvis nudam de dote danda conventionem, unde nemo obligabatur, ſecundum regulam de nudis pactis; & dotis dictionem, ex qua nonnullæ perſonæ obſtringebantur, ut mox docebit Cajus: & ſtipulationem, ex qua omnes tenebantur, *l. 41. D. de jur. dot. Ulpian. tit. 6. §. 2.* Dictionem vero ſolenniter factam eſſe, clariſſime docent Imperatores *l. 3. Cod. Theod. de inceſt. nupt.* dum ſcribunt: *Dos, ſi qua forte ſolenniter aut data, aut dicta, aut promiſſa fuerit.* Perperam Oiſelius hanc legem adſcribit titulo *de dotibus*, addens eſſe hanc legem 6. *Cod. Juſtin. de dot. promiſſion.* cum ſit revera lex 6. *Cod. Juſtin. eod. tit. de inceſt. & inutilib. nupt.* & quæ eſt lex *ult. Cod. Theod. de dotib.* eſt lex 6. *Cod. Juſtin. de dot. promiſſion.* Similiter autem quoque in *l. ult. Cod. Theod. de dotib.* diſtinguitur a promiſſione dotis non ſolenni dictio, & ſtipulatio. Verba habet quoque Oiſelius. Quis vero credet Salmaſio, (Oiſelium enim parum moror) Imperatorum Quæſtorem, qui conſtitutionem illam *d. ult.* ſcripſit, cujuſque tempore res ipſa in viridi erat obſervantia, ignoraſſe, quid eſſet *dotem dicere*, aut *dotis dictio*: idque hodie poſt tot ſæculorum decurſum, in tanta veterum librorum juris inopia, aliquem rectius perſpexiſſe? At pluribus de hac dotis dictione diſputat V. C. Jac. Gothofredus *ad d. l. ult. Cod. Theod. de dotib.* & copioſius is, quem ille laudat, M. Aurel. Galvanus *de uſufruct. Diſſertation. var. cap. 15. n. 4. & ſeq.* qui tamen non recte ad illam refert verba Terentii *Andr. act. 1. ſc. 1. verſ. 73.*

- - - Hac fama impulſus Chremes,
Ultro ad me venit, unicam gnatam ſuam
Cum dote ſumma filio uxorem ut daret.

illic enim dos potius oſtenſa & demonſtrata, quam vere dicta eſt. Hodie, ut jam monitum, omnes ex quacumque de dote danda conventione obligantur. SCHVLTING.

39. *Ille*] Pacius recte emendat *illi*: & ſic edit. Aleand.

40. *Sponſo creditricis*] Patav. *marito creditoris*, male. ALEAND. Ita quoque ediderat Sichardus: ſed Cujacius *ſponſo creditricis*, recte.

41. *Hæ tantum tres perſonæ*] Dotem tantummodo dicere poterant ipſa mulier nuptura, vel debitor mulieris, ſi ejus juſſu diceret, vel etiam parens mulieris. Ulpianus *fragm. tit. 6. Dotem dicere*, inquit, *poteſt mulier, quæ nuptura eſt: & debitor mulieris, ſi juſſu ejus dicat inſtitutus; parens mulieris virilis ſexus per virilem ſexum cognatione junctus, velut pater, aut avus paternus.* OISEL. His perſonis id non tam permiſſum, ut dotem dicendo obligarentur, quam quidem id oneris iis impoſitum, ut præter regulas juris abſque ſtipulatione ex dictione tenerentur; quia jam ante officii ratio id exigebat ab ipſa muliere ejuſque patre, & obligatio præcedens a debitore. SCHVLT.

42. *Aliæ vero perſonæ &c.*] Cæteræ perſonæ dicere dotem non poſſunt; dare & promittere dotem poſſunt, ut ait Ulpianus *tit. 6.* cujuſcunque ſexus, conditioniſque ſint, *l. promittendo, 41. D. de jur. dot.* ALEAND.

43. *Id eſt, ut interrogatæ reſpondeant, &c.*] Dotis itaque promiſſio interrogatione & reſponſione ſollemnibus verbis concepta conſtabat; & promittendo dotem omnes obligantur, cujuſcunque ſexus conditioniſque ſint, ut eſt *in l. 41. D. de jur. dot.* Quemadmodum & poſſunt dare. Ulpianus *fragm. tit. 6. Dare, promittere dotem omnes poſſunt.* OISEL.

44. *Et ſtipulatæ promittant*] Patav. *& ſtipulationem præmittant.* ALEAND. Et ſic quoque habet editio Sichardi. Anianus *ſtipulatæ* videtur poſuiſſe pro *interrogatæ*; quo modo quoque antiquos verbum *ſtipulari*

§.4. [45]Item & alio caſu, uno loquente, & ſine interrogatione [46]alio promittente, contrahitur [47]obligatio, id eſt, [48]ſi libertus patrono aut donum, aut munus, aut operas ſe daturum eſſe juraverit. [49]Exponendum hic, quid ſit donum,

lari accepiſſe notum eſt ex Priſciano *lib. VIII. pag. 792.* ſed Auctores noſtri dicerent, *ſtipulanti promittant.* SCHVLTING.

45. *Item & alio caſu &c.*] Lego: *item & alio caſu uno loquente, & ſine interrogatione promittente.* Ut jurisjurandi obligatio contrahatur, libertum eſſe oportet, qui juret, & libertatis cauſſa jurare, *l. ut jurisjurandi, 7. D. de oper. libert.* alioquin ſi libertus non eſſet, & operas præſtaturum ſe juraſſet, nec ipſe, nec fidejuſſor tenebitur, *l. ſi quis pro eo, 56. D. de fidejuſſ. & mand.* pariter ſervus antequam manumittatur, ſi juret, non tenetur, *l. ſervum, 36. D. de manumiſſ. teſt.* neque enim aliter, quam liber obligatur, *l. ult. D. de libera. cauſſa.* ALEAND.

46. *Alio*] Expungit hoc Aleander. Certe idem, qui hic loquitur, etiam ſine interrogatione promittit, non alius. Verum ſi reſcriberemus *alii*, an non ſic quoque locus recte ſeſe haberet? Forte & Anianus *alio* ſcripſit pro *alii*: uti & in codice Florentino exaratum eſt *l. 137. §. 5. D. de verb. oblig.* & *altero* pro *alteri*, in *l. 13. D. de duob. reis conſtituend.* SCHVLT.

47. *Obligatio*] Quæ alia eſſe non poteſt, quam verborum; verba enim hic requiruntur: & quamvis non tam illorum ſolennitas, quam jurisjurandi religio ſpectetur, ut docent ſequentia; debent tamen intervenire verba, & quidem inter præſentes prolata, *l. 6. §. 3. D. de confeſſ.* Et quam aliam hæc potuerunt obligationem parere, quam verborum? unde & acceptum id ferri poteſt, quod ſic promiſſum eſt; *l. 13. pr. D. de acceptilation.* quod non in aliis locum habet, quam quæ verbis ſunt contracta, *l. 8. §. 3. D. d. t. §. 1. Inſt. quib. mod. tollit. obligat.* quatenus videlicet acceptilatio in ſui natura conſideratur; nam interdum quoque vim habet conventionis, *l. 5. pr. D. de reſcindend. vendition.* Immerito hæc quoque ſuſpecta habet Donellus *ad l. 1. D. de verb. oblig.* quem etiam refellit ante a me citatus Goeddeus *dict. loc.* Ut vero in liberto jusjurandum hoc ad actionem prodeſſet, in cauſa eſſe potuit, quod is etiam abſque hoc jurejurando patrono tamen ſummopere ob inæſtimabile libertatis beneficium obſtrictus ſit: adeo quidem, ut operas officiales indebite præſtitas condicere nequeat, *l. 26. §. 12. D. de condiction. indebit.* Alius ſi ita juraverit, ne quidem naturaliter obligabitur, *arg. l. 56. pr. D. de fidejuſſor.* uti fit quoque in ſtipulatione inutili, *l. 1. §. 2. D. de verb. oblig.* Ceterum ex lege Julia Papia hæc obligatio venire viſa eſt Viris Egregiis, etiam Cujacio *Paratitl. tit. C. de reb. credit. & jurejurand. & Obſervation. lib. XXII. cap. 7.* ubi nonnulla de illa habet, Jano a Coſta *ad §. 11. Inſt. de actionib.* Sed non poteſt hoc colligi ex verbis legis Juliæ Papiæ, quæ habemus in *l. 37. pr. D. de oper. libertor.* quum illic non caveatur, ut libertus ex jurejurando teneatur: verum certus illic tradatur modus, quo libertus ita obligatus liberetur: ut adeo id jam ante illam legem admiſſum fuiſſe videatur: & vel ex moribus deſcendiſſe, vel ex edictis Prætorum, quos alia quoque de patronis ac libertis introduxiſſe docet Ulpianus *l. 1. D. de bon. libertor.* Atque antiquum admodum hoc jus fuiſſe colligimus ex Cicerone *ad Attic. lib. VII. epiſt. 2.* qui docet, vetus fuiſſe jam tunc illud Druſi, Prætoris, qui eos, qui poſt manumiſſionem jam liberi nolebant eadem jurare, quæ, ſcilicet, in ſervitute juraverant, negabat ſe liberos addixiſſe. Docet quidem Venulejus *l. ult. D. de liberal. cauſ.* dubitatum quoque fuiſſe, an etiam ſervus ita jurando obligaretur, ſed verius eſſe ſolos libertos obligari; quod congruum regulæ, *l. 14. D. de oblig. & action. l. 22 pr. D. d. R. J.* IDEM.

48. *Si libertus patrono aut donum, aut munus, aut operas ſe daturum eſſe juraverit*] Videmus hoc loco etiam a Gajo noſtro ſpeciem obligationis verbis, nulla præcedente interrogatione, contractæ, ſtatui ſolemne iſtud jusjurandum, quod patronus a liberto in manumiſſionibus de doni, muneris, & operarum præſtatione, exigere ſolebat. Cujus jurisjurandi mentio in *l. ult. D. de lib. cauſ. l. 7. l. 37. D. de oper. lib. l. 34. D. de jurejur. l. antepen. §. 3. D. de confeſſ.* Hinc libertus apud Quintilianum *Declam. ultima*: *Huic*, inquit, *debeo munus, operas, teſtamentum.* Quod jusjurandum & a ſervis exigebatur, ut religione aſtricti, poſteaquam ſuæ poteſtatis eſſe cœpiſſent, jurisjurandi neceſſitatem haberent, ut eſt in *d. l. ult. D. de lib. cauſ.* Ut plurimum autem poſt manumiſſionem vel ſtatim, vel etiam poſt tempus libertus jurare ſolebat, *d. l. 7. §. 2. D. de op. libert.* OISEL.

49. *Exponendum hic, quid ſit donum &c.*] Adpendiculam hanc Aniani adgnovimus *lib. 11. in fin. cap. 12. de lege Falcid. (hic tit. 6.)* De donis, & muneribus vide *l. 194. l. 214. D. de verb. ſign.* de operis, *l. 1. l. 3. l. 22. D. de oper. libert.* ALEAND. Quare itaque, Aniane, (te enim alloquor, quia tua hic veſtigia, non Caji, iterum apparent) id non præſtas? Numquid probe tuo te munere defunctum putaſti, cum dixeris, *exponendum quid ſit donum, aut munus, vel operæ*, neque verbulum adjeceris, quo lectorem magis inſtructum redderes? Ita, ut vel ſecum quid unumquodque horum ſibi velit, adferre debeat, vel aliunde hujus rei cognitionem petat, neceſſe ſit. Expediamus igitur breviter ex aliis, quod hic deeſt. Et quantum ex *l. 18. l. 194. l. 214. D. de V. S.* colligere licet, ſi proqrie loqui velimus, inter donum & munus hæc ponenda eſt differentia; quod donum ſit proprie, quod nulla neceſſitate juris, ſed ſponte præſtatur; munus vero, quod donatur reſpectu alicujus cauſæ, vel rei. Ita ut Munus ſit donum cauſa aliqua impellente factum, ut puta, ſponſalitium, nuptalitium, natalitium. Gloſſæ Nomicæ: Μύνος ὁ μετ' αἰτίας δῶρον, ὡς τὸ γενεθλιακὸν, ἢ γαμικόν. Donum vero in ſpecic, quod nullo alio intuitu

num, aut munus, vel operae. in qua re ſupradicti liberti [50] non tam verborum ſolennitate, quam jurisjurandi religione tenentur. [51] Sed nulla altera perſona hoc ordine obligari poteſt.

§. 5. [52] Praeterea [53] inutilis eſt promiſſio, etiamſi ſtipulatione interveniente

tuitu donatur, ſed a mera liberalitate proficiſcitur. Solebant quidem patroni a libertis juramentum exigere, ut præter operas,ſibi quoque aliquando donum, aut munus præſtarent. Illud quovis tempore & quandocunque liberto placebat,præſtari poterat. Hoc vero libertus ob cauſam aliquam incidentem, & quæ ipſum quaſi officii ſui admoneret, præſtare tenebatur, puta, ſi patronus uxorem duceret, aut ſi ei infans naſceretur, aut ſi puero, vel patrono natalis exiſteret. Cornelius Fronto *de Differ. Vocab. Munus, quod amicus, vel cliens, vel libertus officii cauſa mittunt.* Ita uſurpat Terentianus Davus *in Phormione:*

- - - Herilem filiam ejus duxiſſe audio
Uxorem; ei credo munus hoc corraditur.

& paulo poſt:

- - - Porro autem Geta
Ferietur alio munere, ubi hera pepererit.
Porro alio autem, ubi puero erit natalis dies,
Ubi initiabunt: omne hoc mater auferet,
Puer cauſa erit mittundi.

Et in hac quidem ſignificatione *munus*, cum a ſimplici dono diſtinguatur, huic loco convenit. alias munus etiam pro onere, item pro officio ponitur *d. l. 18. D. de V.S.* Et hinc in Gloſſis Baſilicis: Μόνος τρία σημαίνει, δωρεὰν, καὶ βάρος, καὶ ὀφφίκιον. Quemadmodum eodem reſpiciunt eædem Gloſſæ, cum inquiunt: Μόνος τὸ ἐξ ἀνάγκης νόμου ἢ ἔθους ἢ ἄρχοντος γινόμενόν τινι βάρος. Operæ autem ſunt diurnum officium, quod libertus præſenti patrono jurat, vel promittit libertatis cauſa, *l. 1. l. 3. D. de op. libert.* Et operarum editio nihil aliud eſt, quam officii præſtatio, *l. 22. D. eod.* Unde & dicuntur officiales, neque cuiquam alii deberi poſſunt, quam patrono, *l. 9. §. 1. D. eod.* Longe enim alia eſt harum conditio, quam fabrilium, vel aliarum cujuſcunque artificii, quæ potiſſimum manibus expediuntur, quas quis extraneo, vel patrono, tanquam extraneo, non libertatis cauſa ſtipulanti promittit, quæ non in officii, ſed quaſi in pecuniæ præſtatione conſiſtunt; unde & tanquam pecunia credita peti poſſunt, *l. 4. l. 6. D. eod.* hinc etiam eſt, quod fabriles operæ ad heredes tranſeant, officiales vero non tranſeant, *d. l. 6. D. eod.* Add. Cujac. *Obſerv. lib. XVII. cap. 14.* OISEL.

50. *Non tam verborum ſolemnitate*] Quia nulla ſolemnitas verborum fuit, quum ſtipulatio non interceſſit. tenentur ergo verbis, & religione jurisjurandi. Si nudis verbis promiſiſſent abſque jurejurando, non tenerentur. Si liberti non forent, etiamſi juraſſent, non tenerentur. ALEAND.

51. *Sed nulla altera perſona hoc ordine obligari poteſt.*] Nemo alius jurejurando obligatur, ut ſuperius dictum eſt, quia jusjurandum pacto comparatur, *l. 1. l. 25. D. de jurejur. l. Stichum, 95. §. naturalis, D. de ſolut. & lib. l. non ſolum, 11. §. 1. D. injur. l. juris gentium. 7. §. & generali, D. de pact.* ſed pactum actionem, aut obligationem non parit, *l. juris gentium, §. ſed quum nulla, D. de pact.* ergo nec jusjurandum, *l. ſi quis major, 41. C. de tranſact.* Hodie ex jure Canonum utrumque obligationem inducit, *c. 1. c. 3. de pact. cap. ſi vero. cap. veniens, de jurejur. 22. quæſtio 5. cap. juramenti.* IDEM.

52. *Præterea inutilis &c.*] Cur ait *Præterea*? quia dixit inutiliter quenquam obligari ex dotis dictione, præter tres perſonas jam connumeratas, item ex jurejurando præter libertum. IDEM. Anianus admodum incommode hæc connectit, multis omiſſis, quæ Cajus habuit olim; & quæ, ſi non omnia, majori ſaltem ex parte intelligi poſſunt ex Juſtinianeis Inſtitutionibus, in quarum titulo *de inutilibus ſtipulationibus*, quem etiam his antepoſuit Aleander, multa habemus diſtinctius expoſita, quæ Anianus hic attingit. SCHULT.

53. *Inutilis eſt promiſſio, &c. ſi aliquis ſe daturum promiſit, quod ſui juris non eſt*] Profert hic Gajus aliquot exempla rerum, quarum ſtipulatio inutilis eſt, quemadmodum nec obligatio earum ex alio quocunque contractu valere poteſt. Regula enim generalis eſt; Res omnes; quæ dari, haberi per naturam, aut leges poſſunt, in obligationem recte deducuntur; quæ vero dari non poſſunt, earum nulla obligatio eſt, *l. 35. pr. D. de V. O. l. 185. D. de R. J.* Hæ vero ad tria genera reduci poſſunt. Nam I. dari non poſſunt, Res, quæ non ſunt in rerum natura, nec eſſe poſſunt, *§. 1. Inſt. de inut. ſtip. l. 69. D. de V. O. l. 57. & l. ſeq. D. de contr. empt.* II. Quæ commercio ſunt exemptæ, aut in totum, ut liber homo, res omnes divini juris, communes, publicæ, univerſitatis, *l. 1. §. 9. D. de obl. et act. l. 35. l. 83. §. 5. l. 103. D. de V. O.* (quarum tamen venditio, ſi emptor ignorans emerit, eatenus ſubſiſtit, ut emptor actione ex empto vel pretium recipiat, vel conſequatur quod ſua intereſt, *l. 4. l. 62. §. 1. l. 70. D. de contrah. empt.*) aut certis tantum perſonis, ut mancipium Chriſtianum Judæo ac pagano, *tit. Cod. ne Chriſt. manc.* Valebit tamen hujus generis ſtipulatio, quamvis promiſſor commercium non habeat, ſi modo habeat ſtipulator, *l. 34. D. de V. O.* III. Quæ jam noſtræ ſunt; nam quod noſtrum eſt, id amplius noſtrum fieri non poteſt, *l. 82. D. de V. O. l. 16. D. de contr. empt. l. 45. D. de R. J. l. 20. C. locat.* Aliud autem obſervatur, ſi uſusfructus tantum noſter ſit, *d. l. 16. §. 1. D. de contr. empt.* De his autem rebus omnis conventio adeo non valet, ut nec earum æſtimatio debeatur, *l. 103. D. de V. O. l. 34. §. 1. D. de contr. empt. l. 34. §. ult. D. de legat. 1.* nec pœna eo nomine promiſſa committatur, *l. 69. D. d. V. O.* ac ne ſublata quidem rerum qualitate convaleſcat, *§. 2. Inſtit. de inut. ſtipul. l. 83. §. 5. D. de V. O.* propter regulam Catonianam, *l. 41. §. 2. D. de legat. 1.* Verum hæc ita, ſi pure in obligationem deducantur. Cæterum omnes ejuſmodi res,

niente facta ſit, ſi id aliquis daturum ſe promiſerit, [54] quod ſui juris non eſt: [55] hoc eſt, ſi aut [56] ingenuum hominem quaſi ſervum ſe daturum promittat: aut ſi mortuum aliquis, quem vivum credebat, promiſerit: aut locum ſacrum, aut ſanctum, aut religioſum daturum ſe quicunque promiſerit.

§. 6. Praeterea inutilis eſt promiſſio, ſi aliquis rem [57] ſub tali conditione promittat, quae impleri pro; rei difficultate non poſſit.

§. 7. Praeterea inutilis eſt interrogatio & promiſſio, ſi ita aliquis interroget debitorem, [58] POST MORTEM MEAM, vel, TVAM ILLVD DARI SPONDES? Quod [59] propterea inutile viſum eſt, [60] quia a perſona heredis obli-

res, exceptis iis, quæ penitus hominum commercio exemptæ ſunt, *d. l. 83. §. 5. D. de V. O. d. l. 34. §. 2. D. de contrah. empt.* ſub conditione utiliter promitti poſſunt, *l. 31. l. 98. D. de V. O. l. 61. D. de contr. empt.* OISEL.

54. *Quod ſui juris non eſt*] Sui juris eſſe dicimus, qui alienæ poteſtati ſubjectus non eſt. At homo parum Latinus ſui juris non eſſe hic intelligit, quod in re promiſſoris non eſt, aut quod dominio noſtro non ſubjicitur, ut loquitur Juſtinianus *in princ. hujus tit.* ALEAND. Anianus per res, quas dicit non eſſe juris ſtipulatoris, intelligit, ut docent ſequentia, res extra commercium, aut quæ non ſunt in rerum natura. Diſtinctius Imperator *§. 1. & 2. Inſt. de inutilib. ſtipulationib.* forte ex Cajo noſtro. SCHVLTING.

55. *Hoc eſt, ſi aut ingenuum hominem*] Cajus dixerat *liberum hominem*, ut Juſtinianus, *§. 1. hoc tit.* quid enim de liberto? neque valet hæc ſtipulatio, etiamſi ex libero ſervus fieri poteſt, *l. inter ſtipulantem. 83. §. ſacram. D. de verb. oblig. d. §. 1. Inſtit. hoc tit.* nam quod ab initio non valuit, ex poſt facto non confirmatur. & ita Catoniana regula in ſtipulationibus quoque locum habere videtur. Quid ſi quis ita ſtipulatus ſit? *illum quum ſervus eſſe cœperit, dare ſpondes?* tunc etiam ab initio ea ſtipulatio invalida erit. nam ea, quæ natura ſui dominio noſtro exempta ſunt, in obligationem nullo modo deduci poſſunt, *d. l. 83. & §. item contra, Inſtit. hoc. tit.* Sed & ſi Stichum ſervum dare quis promiſit, isque, antequam traditus ſit, ſine culpa promiſſoris ad libertatem pervenerit, liberatur promiſſor, *d. l. inter ſtipulantem, 83. §. ſacram,* quia regula eſt ea, quæ initio conſtiterunt, poſtea extingui, ſi ad eum caſum deveniant, a quo incipere non poſſunt, *d. §. item contra. Inſtit. hoc tit.* idem dicendum de re ſacra, & religioſa, & ſancta in exemplo, quod ſubjicitur. ALEAND.

56. *Ingenuum*] Aniani ætate omnes liberos vocabant ingenuos, ut dixi *ad lib. I. tit. 1. princ.* Cur autem hæc ſtipulatio non valeat, ratio redditur ab Ulpiano *l. 9. §. 2. D. de ſtatu liber.* ubi ita ſcribit: *ea enim in obligatione conſiſtere, quæ pecunia lui præſtarique poſſunt: libertas autem pecunia lui non poteſt, nec reparari poteſt.* ubi *reparari* eſt *emi*, ut *l. 16. D. de in rem verſ.* Sed de hac ſpecie & ſequentibus agit quoque Imperator *§. 1. & 2. Inſt. de inutilib. ſtipulationib.* & ibidem Interpretes, ideoque plura non addam. SCHVLTING.

57. *Sub tali conditione promittat, &c.*] Impoſſibilis enim conditio vitiat contractum: veluti, *Si digito cœlum attigero, dare Spondes? l. 7. D. de verb. oblig. §. ſi impoſſibilis, Inſt. hoc tit.* ultimam voluntatem non vitiat, ſed conditio pro non ſcripta habetur, ut docui ſupra *lib. II. c. 8.* [*hic tit. 3.*] Quænam diverſitatis eſt ratio? ea eſt, quia qui ſolus agit (ut is eſt, qui teſtatur) ſi errore aliquo ducatur, non habet, qui animadvertat. at in contractibus, quia ex duorum pluriumve conſenſu aguntur, & omnium voluntas ſpectatur, procul dubio talis cogitatio eſt, ut non omnes facile labantur, δυνατὸν credentes, quod ἀδύνατον eſt, *l. non ſolum, 31. D. de oblig. & actio.* præterea favorabilior eſt ultima voluntas, & ſuſtineri facilius ſolet. ALEAND. Conditio impoſſibilis ſtipulationi adjecta eam vitiat, quemadmodum & cæteros omnes contractus, *l. 1. §. 11. l. 31. D. de obl. & act. l. 7. l. 35. de V. obl.* ſecus ac in ultimis voluntatibus, ubi ipſa conditio vitiatur, & pro non ſcripta habetur, *l. 1. D. de cond. inſtit. §. 10. Inſt. de hered. inſt.* OISEL.

58. POST MORTEM MEAM *&c.*] *§. poſt. mortem, Inſt. eod.* hodie ex Juſtiniano hæc ſtipulatio valet, *l. ſcrupuloſam, 11. C. de contr. & comm. ſtip. §. ſed & ſi quis, Inſt. hoc tit.* ALEAND.

59. *Propterea*] Ita recte habent editiones, quas inſpexi, omnes. Solus Oiſelius exhibet *præterea*, male. SCHVLTING.

60. *Quia a perſona heredis obligatio incipere non poteſt*] Antiquitus quidam obtinebat, ut obligationes & actiones, quæ non cœperant a defuncto, vel contra defunctum, a perſona heredis, vel contra eum non inciperent; verum Juſtinianus ſcrupuloſam hanc juris veteris ſubtilitatem mutavit: voluitque obligationes & actiones etiam ab heredibus & contra heredes incipere poſſe, *l. unic. C. ut act. ab hered.* Ita ut ſtipulatio in tempus poſt mortem tam ſtipulatoris, quam promiſſoris concepta, hodie omni jure ſuo valeat, *l. 11. C. de contr. ſtipul.* OISEL. Veteres volebant omnia, quæ nos gerimus, a nobis quoque initium ſumere, *l. 11. D. de obligationib. & actionib.* & hæc actio non eſt in hereditate, adeoque nec in heredem tranſire poſſe videbatur; quam regulam æquiſſimam vocat Cujacius *ad l. 217. D. d. V. S.* Non tamen illa naturalis eſt æquitatis.

obligatio incipere non poteſt. Et ideo nec heredi creditoris ſub hac ſponſione obligatur debitor, [61] nec debitoris heres creditori tenetur obnoxius.

§. 8. Item inutilis eſt obligatio, ſi dicat creditor, [62] PRIDIE, QVAM MORIAR, DARE SPONDES? vel interroget debitorem, PRIDIE, QVAM MORIARIS? ſimiliter & haec ſtipulatio inutilis judicatur, quia non poteſt ſciri, quando ſit pridie, quam aliquis moriatur, niſi poſtquam mortuus fuerit.

§. 9. [63] Item [64] ſi pure interroget creditor, & debitor ſub conditione promittat.

§. 10. Vel [65] ſi creditor [66] decem ſolidos debitorem interroget, & debitor

tis. unde nec olim in fideicommiſſis obtinuit, ut habuimus *tit. 7. §. 8.* & hodie illam ſuſtulit Juſtinianus *t. t. C. ut action. ab heredib. & contr. hered. incip.* SCHVLTING.

61. *Nec debitoris heres &c.*] Impreſſum Patavii, *nec debitoris heredes creditori tenentur obnoxii.* ALEAND. Nec aliter Sichardi editio habet.

62. PRIDIE, QVAM MORIAR] *d. l. ſcrupuloſam, d. §. ſed & ſi quis.* At ſi quis dixerit, *Quum moriar, dare ſpondes?* utiils ſemper fuit ſtipulatio, *§. ita autem, Inſt. hoc tit. l. quodcunque, 45 §. 1. D. de verb. oblig.* nam & conditiones, quæ in datione conſiſtunt, extremo etiam vitæ momento impleri poſſunt, *l. ult. D. de cond. inſtit.* quæ in facto conſiſtunt, non utique poſſunt. ideo non valet ea ſtipulatio: *Quum morieris, Alexandriam venire ſpondes? l. centeſimis, 46. §. 1. D. de verb. oblig.* quia fieri non poteſt, ut quis extremo vitæ momento Alexandriam eat. Juriſconſulti moriendi verbum vitæ adſcribunt, ut & quidam Philoſophi fecere, quanquam alii morti vindicarunt, & Plato neque vitæ, neque morti, ſed tale quidpiam repente ſignificare, ait, quod in alterum tranſeat. qua de re Agellius *lib. VI. c. 13.* ALEAND. Hujusmodi ſimiliter ſtipulationem in, aut ante diem mortis, tam ſtipulatoris, quam promiſſoris conceptam Juſtinianus validam eſſe conſtituit, *d. l. 11. C. de contr. ſtipul.* OISEL.

63. *Item ſi pure interroget*] Si quis pure interrogatus, reſpondeat ſe daturum ſub conditione, vel in diem; vel ſub conditione, aut in diem interrogatus, reſpondeat pure, id eſt, ſic, ut expreſſe dicat ſe ſtatim daturum, nulla contrahitur obligatio, niſi ſtipulatori diverſitas reſponſionis illico placuerit, *l. 1. §. 3. D. de V. O.* IDEM.

64. *Si pure interroget creditor*] *l. 1. §. ſi quis ſimpliciter, D. de verb. oblig.* quid, ſi ſub conditione interroget, ille vero pure reſpondeat? *ſi Titius Conſul factus fuerit, ſpondes? ſpondeo.* & conſtat, ſtipulationem validam eſſe, quia breviter videtur in eandem conditionem ſpopondiſſe: neque enim neceſſe eſt in reſpondendo eadem omnia repeti, quæ ſtipulator expreſſerit, *§. preterea, Inſtit. hoc. tit.* valida inquam eſt, niſi aperte demonſtraverit, nolle ſe ulli conditioni ſubjacere, *d. l. 1. §. ſi quis ſimpliciter.* ALEAND.

65. *Si creditor decem ſolidos interroget, &c.*] Quod Gajus hic dicit, ſi quis ſtipulanti decem, reſpondeat quinque ſe daturum, in totum ſtipulationem vitiari, perſpicue adverſatur verbis Ulpiani in *l. 1. §. 4. D. de V. O.* ubi ait: *Si ſtipulanti mihi decem, tu viginti reſpondeas, non eſſe contractam obligationem, niſi in decem conſtat. Ex contrario quoque ſi me viginti interrogante, tu decem reſpondeas, obligatio niſi in decem non erit contracta. licet enim oportet congruere ſummam, attamen manifeſtiſſimum eſt viginti & decem ineſſe.* Ex his Ulpiani verbis videmus hujusmodi ſtipulationem non in totum eſſe inutilem, ut vult Gajus, ſed pro ea duntaxat ſumma, quæ alterius vel interrogationem, vel reſponſionem excurrit; ac utroque caſu obligationem in decem contractam eſſe. cui & aſſentiri videtur Paulus in *l. 83. §. 3. D. eod.* Veteres itaque JC. in diverſas partes hoc caſu abiiſſe manifeſtum eſt ex allatis. Tribonianus etiam, qui in componendis Inſtitutionibus Juſtinianeis Caji exemplum ſibi propoſuerat ſequendum, hanc Caji ſententiam, quam apud eum inveniebat, in Inſtitutiones Imperatorias transtulit, oblitus forte eorum, quæ in Digeſtis ex Ulpiano & Paulo adduxerat. Nam §. 5. *Inſt. de inutil. ſtipul.* ita inquit: *Præterea inutilis eſt ſtipulatio, ſi quis ad ea, quæ interrogatus fuerit, non reſpondeat, veluti ſi quis decem aureos a te dari ſibi ſtipuletur, tu quinque promittas, vel contra.* Quæ verba itidem manifeſte referunt hujusmodi ſtipulationem plane inutilem eſſe. Ac fruſtra hic ſunt Interpretes, qui hunc §. 5. cum Ulpiani verbis *d. l. 1. §. 3. D. de V. O.* conciliare ſtudent. Omnino enim hæc diverſitas Triboniani ſupinitati adſcribenda. Et ſiquidem ſtrictam juris rationem ſequi velimus, quæ vult, ut interrogatio & reſponſio invicem exacte conveniant, omnino dicendum videtur, ſtipulationem in totum inutilem eſſe, in qua decem aureos interroganti, quinque dari promittantur, vel contra. Nec usquequaque verum eſt, minorem ſummam in majori contineri. Alioqui, ut bene obſervavit Hotomannus, ſequeretur in hac formula, *Viginti dari ſpondes?* duas, immo tot eſſe ſtipulationes, quot ſunt nummi, contra *l. 29. D. de V. O.* Huc etiam facere videtur, quod fidejuſſor, qui pro eo, qui decem debebat, in viginti fidejuſſit, omnino non obligari dicatur in *l. 8. §. 7. D. de fidejuſſ.* hoc eſt, ita, ut ne quidem in decem teneatur. Quod quidem omnino verum eſt in fidejuſſore; quia fidejuſſorem in duriorem cauſam, quam reus principalis, acceptum, ſimpliciter non teneri placet, *d. l. 8. §. 7. & ſeq. l. 16. § 1. l. 34. l. 49. §. 2. l. 70. §. 1. & 2. D. eod.* Cæterum in ſtipulationibus

tor quinque promittat, [67] hoc ordine integrum debitum vacillare [68] cognoſcitur.

§. II. [69] Si quis nobis pecuniam debeat, [70] poſſumus debitorem noſtrum compellere, [71] ut pecuniam, quam nobis redditurus erat, [72] alteri ſe caveat red-

tionibus Ulpiani ſententiam ſequi æquius, melius erit. Nam, ut idem Ulpianus in *l. 80. de V. O.* ſcribit: *Quoties in ſtipulationibus ambigua oratio eſt, commodum eſt id accipi, quo res, qua de agitur, in tuto ſit.* Quod & tradunt Julianus & Paulus in *l. 12. & l. 21.* D. *de reb. dub.* Similiter in legato, ubi heres damnatus eſt debitorem, qui decem aureos debebat, liberare viginti aureis, receptum eſt, ut heres nihilominus eum liberare teneatur decem aureis, *l. 7. §. 2.* D. *de liber. legat.* OISEL. A Caji ſententia, quæ rigidum jus ſequitur, poſtea receſſum fuiſſe, adeoque tempore Ulpiani & Pauli humaniorem obtinuiſſe, exiſtimat etiam V. C. Janus a Coſta *ad §. 5. Inſt. de inutilib. ſtipulationib.* ubi & alibi in Inſtitutionibus tale quid reperiri obſervat. SCHVLTING.

66. *Decem ſolidos debitorem interrogat*] Idem ſi quinque interroget, decem promittantur, *d. §. præterea, Inſt. hoc tit.* Videtur obſtare *l. 1. §. ſi ſtipulanti,* D. *de verbor. obligat.* ait enim Ulpianus, ſi ſtipulanti decem, viginti quis promittat, aut ſtipulanti viginti, decem promittat, contrahi obligationem in decem. Vera conciliatio eſt, quam & Accurſius innuit, in eo *§. ſi ſtipulanti,* placuiſſe illico diverſitatem reſponſionis, ex *§. anteced.* at in *§. præterea, Inſt. hoc titulo,* caſum denotari, quo diverſitas non comprobatur. Male quidam ita concliant, ut in *d. §. præterea,* ſtipulatio inutilis ſit, præterquam in minori ſumma, id enim hoc loco a Cajo refellitur, dum ait: *integrum debitum vacillare cognoſcitur.* ALEAND.

67. *Hoc ordine*] Id eſt, *hoc modo.* ita loquitur quoque Anianus *hoc tit. §. 4. lib. 1. tit. 2. §. 2. & alibi.*

68. *Cognoſcitur*] Poſt hoc verbum Aleander novum poſuit titulum *de Novationibus & Delegationibus:* & hanc notam.

De Novationibus] Novatio eſt prioris debiti in aliam obligationem, vel civilem, vel naturalem transfuſio, atque translatio. hoc eſt, quum ex præcedenti cauſſa ita nova conſtituitur, ut prior perimatur, *l. 1.* D. *hoc tit.* Delegare eſt vice ſua alium reum dare creditori, vel cui juſſerit, *l. 11.* D. *eod.* quod quia ut plurimum per ſtipulationem fit, ideo agitur hoc loci, quo & latenter de litterarum obligationibus inſertum eſt. ALEAND.

69. *Si quis nobis pecuniam debeat, &c.*] M. Aurelius Galvanus, *de uſufruct. Diſſertatipn. Variar. c. 17. n. 8.* ubi fuſe de litterarum obligatione diſſerit, exiſtimat, jam hic egiſſe Cajum de litterarum obligatione, non in paragrapho demum ſequenti, ubi expreſſa illius fit mentio, ac deeſſe hic, & ab Aniano eſſe omiſſa illa, quibus deſcripta fuerat vetus obligatio, quæ fiebat nominibus; cujus meminit Imperator *tit. Inſt. de litterar. obligationib.* & quam deſcribit ibidem Theophilus: ubi docet ſolennibus verbis, tam ore pronunciatis, quam ſcripto comprehenſis, illam contractam fuiſſe, (de qua quoque *ad §. ſeq.* copioſe egit Oiſelius.) Sane Anianum hic ex Cajo aliqua omiſiſſe, ut ſolet, non ivero inficias; nihil tamen video, cur non etiam Cajus de delegatione diſputaverit occaſione obligationis verborum: quoniam verbis etiam ſolis delegationem & expromiſſionem olim fieri potuiſſe negari nequit: quamvis eandem quoque intervenientibus verbis illis ſolennibus, quæ in litterarum obligatione adhiberi moris erat, & ipſis litteris, ſive ſcripturæ proprietate, ut loquitur Cajus noſter *l. 2.* D. *de obligat. & actionib.* fieri potuiſſe, pateat vel ex *§. ſeq.* ubi Anianus oſtendit obligationem ita transferri poſſe de perſona in perſonam. Unde & fieri poteſt, ut hic de litterarum obligatione etiam aliquid dixerit Cajus occaſione delegationis. Theophilus quidem delegationis per litteras non meminit; quippe, qui ſatis habuit unicum tantum ejus obligationis exemplum in novatione in ſpecie ponere. Ad hanc vero ſpeciem pertinere videtur *l. 68. §. 1. D. de evictionib.* quem locum ad litterarum obligationem veterem etiam refert is, quem nominavi, Galvanus. SCHVLTING.

70. *Poſſumus debitorem noſtrum compellere, &c.*] Et hæc forma loquendi ab Aniano eſſe videtur. Sane ad ſolvendum quidem compelli poteſt inſtituta actione debitor: verum nuſquam actio prodita eſt, qua debitor cogatur delegari. hoc volentem requirit & creditorem, & debitoris debitorem, *l. 1. l. 6. C. de novationib. & delegationib.* Poteſt vero delegari non tantum debitor debitoris, ſed & alius: imo & pro debitore invito aliquis expromittendo ſe obligare, illumque liberare poteſt, *l. 8. fin. D. de novationib. & delegationib. l. 91. D. de ſolutionib.* Quod vero Salmaſius *de uſur. c. 6.* & Oiſelius *ad §. ſeq.* putant, creditorem per litteras obligaſſe debitorem ſuum ad ſolvendum alii, cui ipſe debebat, cuique eum delegabat, indeque dici litterarum obligationem, id quo pacto probari poſſit non video. Sane litterarum obligatio novationem inducebat, ut docet Theophilus & Gloſſæ Baſilicæ. verum mandatum ſolum non novat obligationem: ſed ſi ſuſceptum ſit a debitore, conſtringit illum tantum ad obligandum ſe creditoris ſui creditori: quodque dicimus, delegatione obligationem priorem tolli, id intelligimus non de ſubſtitutione ſola debitoris alterius in locum prioris, ſed ita demum, ſi expromiſſio ſecuta ſit, *§. 3 Inſt. quib. mod. tollit. obligat.* Et quæ, quæſo. erit ratio, cur hoc mandatum magis litteras deſideraſſe credamus, quam alia, quæ ſolo conſenſu etiam tacito peragi poſſe certiſſimum eſt? Nihil video tale oſtendi; quod tamen neceſſarium erat in re tam nova, & communibus regulis adverſante. IDEM.

71. *Ut pecuniam, quam nobis redditurus erat, alteri ſe caveat redditurum*] Eſt hic omnino delegationis modus. Finge, Titium debere Sejo centum, Sejum itidem

dem

redditurum. Neque poteſt ei, cui pro noſtro debito cavet, [73] de cauto & non numerato, ſicut fieri ſolet, aliquid diſputationis adferre, [74] quum id, quod a nobis accepit, alteri caverit [75] redditurum.

§. 12. [75] Litteris obligatio fit, aut [**] a re in perſonam, aut [**] a perſona in per-

dem centum Sempronio. Sejus Titio debitori ſuo mandat, ut centum aureos, quos ei debet, Sempronio ſe redditurum caveat. Sempronius a Titio ſtipulabitur hac, vel ſimili formula: *Centum, quos a Sejo accepiſti, mihi daturum, vel redditurum ſpondes?* Reſp. Titius, *Spondeo.* Neque Titius hoc caſu contra Sempronium excipere poterit de cauta & non numerata pecunia, quaſi ipſi caverit redditurum, quod non acceperit; quia licet Sempronio ante cautionem interpoſitam nihil debebat, tamen, cum ex mandato Seji, Titius ſtipulanti Sempronio promiſerit ſe redditurum, quod a Sejo acceperat, cautio iſta non minus rata erit, quam ſi ipſi Sejo caviſſet, quia Sempronius in locum Seji ſuccedit, ac Titius ipſi tantummodo reddit, quod alioquin ipſi Sejo reddere teneretur. OISEL.

72. *Alteri ſe caveat redditurum*] Per ſtipulationem. ALEAND.

73. *De cauto, & non numerato*] Qui quaſi accepturus mutuam pecuniam adverſario cavit, quæ numerata non eſt, exceptione non numeratæ pecuniæ adverſus agentem uti poteſt, *l. ſi quaſi, 7. C. de non numer. pecu.* at qui in ejus vicem, qui erat obligatus, ſubſtituit ſe debitorem, hac exceptione uti non poteſt, *l. fruſtra, 6. C. eod.* certe enim a priore debitore pecuniam accepit, ut hic dicitur. IDEM.

74. *Quum id, quod a nobis accepit, alteri caverit redditurum*] Exceptio non numeratæ pecuniæ delegato tali videbatur quidem competere ex propria perſona, in delegatione ſaltem per litteras & nomina facta: in illa enim ſpecie obligationis & verbis, & litteris profitebatur quis, alterum ſibi pecuniam expenſam tuliſſe, ut ex Theophilo intelligimus factum eſſe in nominibus faciendis, *ad tit. Inſt. de litterar. obligationib.* at nihil ipſi præſtitum erat: & tamen is delegatus tenebatur valide, *add. l. 6. C. de non numerat. pecun.* idque etiam in aliis ſpeciebus obligationis nominum obtinuiſſe debuit, quando præter fidem quidem veri pecunia expenſa eſſe dicebatur: at præcedens obligatio adfuerat, *l. 5. C. d. t.* hæc enim numerationis loco habebatur: nec ignoraverant illi, qui ita ſe obſtrinxerant, pactionem eſſe contra fidem veritatis: & pecuniam, quæ re ipſa non erat numerata, ita perſcriptam eſſe, quaſi numerata fuiſſet: uti in ſyngraphis quoque factum eſſe ſcribit Aſconius Pedianus *ad Ciceron. in Verr. lib. 1. c. 36.* Hic ergo aliquis obligabatur valide verbis litteriſque, quaſi ex cauſa numeratæ pecuniæ, abſque exceptionis de ea non numerata auxilio. Atque hac occaſione Tribonianus aliquid quoque poterat monere de exceptione non numeratæ pecuniæ hodie quoque ceſſante contra chirographum poſt lapſum temporis, uti & fecit *dict. tit. Inſt.* verum paulo plenius, accuratius, & diſtinctius hoc debuiſſe proponi, as ille fecit, ſi quis contenderit, huic facile adſentiar. SCHVLTING.

75. *Redditurum*] Poſt hoc verbum ita legitur in editione Sichardi. *Nec poteſt ei, niſi litteris obligatio fiat, aut a re in perſonam, aut a perſona in perſonam dari.* Ita quoque habet editio Aleandri, cujus duæ notæ huic lectioni reſpondent.

Nec poteſt ei, niſi litteris obligatio fiat, aut a re in perſonam, aut a perſona in perſonam dari] Sequuti ſumus editionem Patavinam, in aliis enim ſic eſt; *Litteris obligatio fit, aut a re in perſonam, aut a perſona in perſonam: a re &c.* quæ verba quid ſibi velint, vix eſt, ut quis conjiciat. Sed & quæ poſuimus, titubare videntur: ſic tamen initio legendum cenſeo. *nec poteſt ei, niſi litteris obligatio fiat, aut a re in perſonam, aut a perſona in perſonam, exceptio dari.* Neque ubi re contracta eſt obligatio, neque ubi perſona delegatur, exceptio non numeratæ pecuniæ locum habet. Habet tamen, ubi litteris obligatio intervenit, quia tunc quaſi credita pecunia petitur. atque hunc eſſe horum verborum ſenſum, liceat nunc divinare, dum doctioribus acutiorem conſiderationem relinquamus, quibus cedo lubens, volens. ALEAND. Lectio, quam exhibet Aleander, quamque ipſe pleniorem conatur reddere, non aliud vult, quam non aliter exceptionem non numeratæ pecuniæ dari, quam ubi litteris inita eſt obligatio, aut a re in perſonam, aut a perſona in perſonam; quæ nec præcedentibus reſpondent, nec veritati congruunt: delegato enim exceptio illa competere non potuit, ut jam dictum eſt, nec ipſe Aleander diffitetur: uti nec locum habuit, quando idem manebat debitor, & præcedens debitum novabatur, ut modo diximus. Merito vero ſibi parum hic fidit Vir Doctus, qui etiam non cogitavit, eamdem exceptionem locum habere poſſe, ſi ex ſtipulatu pecunia petatur, non ex chirographo, *§. 2. Inſt. de exceptionib. l. 2. §. 3. D. de dol. mal. & met. exception.* Recte illud de mutuo negat; hinc enim ſi quis conveniatur, cui nihil eſt numeratum, non opus erit exceptione; ſed ipſo jure ſe teneri reus negabit, quum nihil ſit numeratum, SCHVLTING.

Niſi litteris obligatio fiat] Non enim minus valere placuit, quod ſcriptura, quam quod vocibus lingua figuratis ſignificaretur, *l. non figura, 38. D. de oblig. & act.* quæ obligatio olim nominibus fieri dicebatur. Hodie ita fit, ut ſi quis ſpe futuræ numerationis ſcripſerit, ſe pecuniam debere, recte obligetur, ita tamen, ut exceptionem non numeratæ pecuniæ opponere poſſit intra biennium, a die confecti chirographi, quod Juſtinianus conſtituit, olim enim erat intra quinquennium, *§. ult. Inſt. de litter. oblig. l. in contractibus, 14. C. de non numer. pecun.* quod ſi creditor per hoc temporis ſileat, poteſt, qui ſe obligavit, actoris partes ſuſcipere, & per condictionem obligationem repetere, *l. ſi quaſi, 7. C. eod. tit.* ALEAND.

76. *Litteris obligatio fit*] M. Aurelius Galvanus *dict. loc.*

loc. corrigit, & legit: *litteris enim obligatio fit*, ut hæc ita cum ſuperioribus connectantur. Verum nulla ratio apparet talis connexionis: nec ex eo, quod litteris obligatio contrahatur hoc illove modo, bene conſequitur, delegato debitori exceptionem non numeratæ pecuniæ denegari. Maneant ergo hæc a prioribus diſtincta, uti illa quoque Cujacius aliique repræſentarunt. SCHVLTING.

76. * *Literis obligatio fit aut a re in perſonam, aut a perſona in perſonam*] Duobus itaque & diſtinctis modis fiebat literarum obligatio, alio modo, cum a re in perſonam, alio vero, cum a perſona in perſonam. Atqui in exemplis hic ſubjectis omnino unus idemque modus, prout vulgo legitur, tantum exprimitur. Nam quid intereſt, utrum dicatur, ut, quod mihi ex emptione, &c. debes, id alii meo mandato reddas, an vero, ut id, quod mihi alter debet, alteri perſonæ delegem, ut reddere debeat? Nam utroque modo una eademque res, diverſis tantum verbis, deſignatur, delegatio nimirum; cum quis vice ſua creditori alium debitorem delegat; quæ delegatio, ut literis fieret obligatio, etiam per ſcripturam mandari debebat, ut non ſibi, ſed creditori ſuo ſolveret. Et ita quidem Vir Maximus Salmaſius, libro *de Uſuris*, hæc Caji verba accipit, & exiſtimat delegationis tantum propriam eſſe literarum obligationem, atque ideo literarum obligationem dici, quia creditor debitorem ſuum per literas obligat ad ſolvendum alii, cui debet ipſe, cuique eum delegat, ac ſubſtituit in locum ſuum. Et hoc quidem poſteriori ſpeciei literarum obligationis, quam Cajus dicit fieri a perſona in perſonam, ſatis convenire arbitror. Sed ad illam, quæ a re in perſonam fit, pertinere non puto. Aliam enim omnino & diſtinctam obligationis literarum ſpeciem facit Cajus eam, quæ fit a re in perſonam, ab ea, quæ fit a perſona in perſonam. Itaque ego potius cum Fabroto *ad Theophilum*, Caji verba ab Aniano interpolata, aut librariorum incuria ita corrupta eſſe exiſtimo, ut vix umbra veræ prudentiæ compareat. Videndum tamen num aliquid boni ex iis exſculpere valeamus. Ac primum quidem, ego omnino hic a Gajo per literarum obligationem, quam a re in perſonam fieri dicit, deſignari putem illam literarum obligationem, quam Theophilus Veteribus uſitatam fuiſſe dicit *lib. III. tit. 22.* Immo facile crederem Theophilum, quæcunque ibi de literarum obligatione adfert, ea vel ex ipſis Caji noſtri Inſtitutionum libris, vel ſaltem ex alterius Veteris Juriſconſulti ſcriptis hauſiſſe. Vixit enim Theophilus eo tempore, quo integra Veterum ſcripta, atque inter ea haud dubie Gaji noſtri Inſtitutionum libri adhuc exſtarent, e quibus hauſit, quæ paſſim ex Jure Veteri adducit ad majorem lucem mutuandam iis, quorum obiter tantum in Juſtiniani Inſtitutionum libris, cum jam in deſuetudinem abiiſſent, mentio fit. Literarum vero obligationem Theophilus hoc modo deſcribit: *λίτερις ἐςὶ*, inquit, *τὸ παλαιὸν χρέος εἰς καινὸν δάνειον μετασχηματιζόμενον, ῥήμασι καὶ γράμμασι τυπικοῖς.* Quibus verbis novatio deſcribitur, quæ ſolemnibus verbis & literis fieri ſolebat. Adfert deinde Theophilus exemplum hujus literarum obligationis, quod plane confirmat, eum, quæ de literarum obligatione refert, a Gajo noſtro ſumpſiſſe, cum & ejus veſtigia in Caji verbis, quamvis illa vel ab Aniano, vel a librariis imperitis depravata ſint, adhuc compareant. Subdit enim Theophilus, ſi quis debitorem ſuum, qui ei centum aureos ex emptione, aut locatione, aut mutuo, aut ſtipulatione debebat, ex literarum obligatione ſibi obnoxium eſſe vellet, neceſſe erat, ut hujuſmodi verba diceret & ſcriberet ad debitorem ſuum: *Centum aureos, quos mihi ex cauſſa locationis debes, expenſos tibi tuli?* Deinde adſcriberetur ex parte debitoris, *Expenſos mihi tuliſti.* *καὶ ἡ μὲν προτέρα ἥτις ἦν ἐνοχὴ, ἀπεσβέννυτο· καινοτέρα δὲ ἐτίκτετο, τουτέςιν ἡ litteris. αὕτη δὲ ἐκ τοῦ ἐν γράμμασιν εἶναι τὴν ὀνομασίαν ἐδέξατο.* Quæ literarum obligatio dicebatur, quia in literis conſiſtebat. Atque ita quidem hæc Theophili verba nobis repræſentat editio illa, quam Doctiſſimo Fabroto debemus. Sed ab iſta nonnihil abit Theophili contextus, prout olim ante Fabrotum a D. Gothofredo editus eſt. Pro Latinis enim illis, *Centum aureos, &c.* Gothofredi editio hæc Græca ita concepta habet: *Τοὺς ἕκατον χρυσίους, οὓς ἐμοὶ ἐξ αἰτίας μισθώσεως χρεωςεῖς, σὺ ἐκ συνθήκης καὶ ὁμολογίας δώσεις τῶν οἰκείων γραμμάτων. εἶτα ἐνεγράφετο, ὡς ἀπὸ τοῦ ἐνόχου ἤδη γενομένου ἐκ τῆς μισθώσεως ταῦτα τὰ ῥήματα. Ἐκ τῆς συνθήκης ὀφείλω τῶν οἰκείων γραμμάτων.* Ut ſenſus ſit ex parte creditoris: *Centum aureos, quos mihi ex cauſa locationis debes, tu mihi ex conventione & pactione dabis propriarum literarum?* Ex parte vero debitoris: *Ex conventione illos debeo mearum literarum.* Quæ aliquomodo adhuc efficaciora videntur ad priorem obligationem novandam in literarum obligationem. Utrumque tamen eodem redit. Ad hanc Theophili mentem omnino Gaji noſtri verba, hoc, vel ſimili modo, emendanda cenſeo: *A re in perſonam, velut ſi id, quod ex emptione, aut conductione, aut ſocietate debes, ſcriptura interveniente aliter mihi reddas.* Ut res manifeſtior fieret, addidi hæc verba, *ſcriptura interveniente.* Poteſt etiam, his ſubintellectis, ut minima fiat mutatio, ſimpliciter legi, *aliter mihi reddas.* Quis hoc modo Gajum ſibi reſtitutum non videt? & omnino idem dicere, quod Theophilus. Neque audiendus eſt Hotomannus *in Comm. ad Inſt. de litt. oblig.* ubi ait, abſurda eſſe, quæ Theophilus commemorat de certis & ſolemnibus verbis, & de novatione veteris obligationis in litterarum obligationem; quaſi hujuſmodi litterarum obligatio Veteribus nunquam cognita fuiſſet; quod omnino abſurdum eſt ab eo ſtatui, nedum ſcribi. Fateor quidem, & nemo ſanus hoc negabit, aliam fuiſſe obligationem apud veteres, quæ nominibus fieri dicebatur, ab obligatione litterarum a Theophilo commemorata. Sed numquid inde ſequitur, ſi hæc non eadem fuerit cum illa, hanc ideo Veteribus in uſu non fuiſſe? Ac cui potius fides habenda, utrum Theophilo, cui integra Veterum ſcripta luſtrare contigit, unde de eorum mente ipſi conſtare potuit, id aſſerenti; an vero Hotomanno, qui lacunas tantum inſpexit, nec tamen undique perſpexit, id temere neganti? Nam hoc modo obligationem novari Veteribus ſolitam in literarum obligationem, perſpicuum quoque eſt ex *l. pen. Cod. Theod. de denunt. vel edit. reſcript.* Ubi hæc leguntur:

Si quis debiti, quod vel ex fœnore, vel mutuo data pecunia ſumpſit exordium, vel ex alio quolibet titulo, in literarum obligationem facta cautione translatum eſt, &c. Numquid hæc verba alium ſenſum admittunt, quam Theophili? Et quid, niſi idem, ſibi volunt hæc Mich. Pſelli in *Synopſ. Jur. vſ. 159.* τῆς δ' ἐνοχῆς τῆς *literis* ἀγωγὴ *novatio*, τὸ χρέος μεταφέρουσα τὸ παλαιὸν εἰς νέον. Poſt hæc nemo credo in dubium vocabit, utrum hujuſmodi literarum obligatio Veteribus uſitata fuerit. Quod autem Cajus hanc obligationem a re in perſonam fieri dicat, id hanc rationem videtur habere; quia, quod mihi antea ex cauſa emptionis, locationis, &c. debebas, poſtquam id in literarum obligationem translatum fuerit, jam non amplius ex emptione, &c. quaſi ex re, ſed ſimpliciter, quaſi ex tua tantum perſona, debere incipias. Quicquid ſit, Anianus haud dubie probe hic ſuas partes egit; & ſi quid lucis olim apud Cajum fuerit, id denſiſſimis tenebris involutum pœne obſcuravit; quas tamen pro viribus noſtris pellendas duximus; quo ſucceſſu, penes harum rerum intelligentes judicium eſto. Cæterum, quod Cajus etiam facit literarum obligationem a perſona in perſonam, per eam, ut jam diximus, nihil aliud forte ſignificat, quam delegationem; eamque ideo literarum obligationem vocat, quia creditor debitorem ſuum per literas obligare ſolebat, ad ſolvendum ei, cui ipſe debebat, cuique eum delegabat, atque in locum ſuum ſubſtituebat; quod etiam literis fieri potuiſſe liquet ex *l. 17. D. de novat. & delegat.* Σήμερον δὲ ταῦτα οὐκ ἔστιν ἐν χρήσει, ut Theophili verbis utar. Sed obtinet alia quædam obligatio, quæ literarum dicitur, ac contrahitur, cum quis ſcripto alteri mutuo conſenſu tradito confeſſus eſt, ſe ei certam ſummam pecuniæ ex cauſa mutui debere, quam tamen non accepit, nec intra biennium confeſſionem retractavit, *tit. Inſt. de liter. oblig.* Exigitur itaque hodie ad literarum obligationem contrahendam, ut aliquis ſcripto confeſſus ſit ſe debere, quod non debebat; ſitque una & ſola hæc cauſa hujus obligationis propria, literæ & confeſſio ſcripta. Nam ſi alia cauſa, puta, ſtipulatio, vere intervenerit, tum obligatio non erit ex literis, ſed ex ſtipulatu; ſed tamen eandem vim & pro reo & contra reum habebit, ac ſi eſſet ſine ſtipulatione, *l. 9. C. de non num. pec* *§. 2. Inſt. de except.* Requiritur porro, ut ſe confeſſus ſit debere non ex qualibet cauſa, ſed tantum pecuniæ creditæ. Cæteræ enim omnes confeſſiones, quacunque ex cauſa ſint, ad probationem tantum & fidem rei geſtæ valent, *l. 25. § 4. D. de probat. l. 13. C. de non num. pecun.* Sola vero cautio & confeſſio pecuniæ creditæ obligationem inducit. Pecuniæ appellatione etiam cæteræ res, in quibus mutuum conſiſtit, intelliguntur, *l. 14. C. de non num. pec.* Cæterum non ſufficit ad efficacem literarum obligationem, ut quis ſcripto confeſſus ſit, ſe pecuniam creditam accepiſſe, aut ſibi numeratam eſſe; ſed præterea requiritur, ut cautio emiſſa ſilentio biennii (antea tempus requirebatur quinquennale, ut conſtat ex Conſtitutione Aurelii Cæſaris, quæ reperitur in fragmento Codicis Hermogeniani, *tit. de caut. & non num. pecun.*) confirmata ſit, *tit. Inſt. de liter. oblig.* & paſſim, *C. de non num. pecun.* intra biennium vero, ex quo emiſſa eſt, ne ad probationem quidem, nedum ad obligationem valet, *l. 3. l. 10. C. eod.* Sed & confitenti ad retractandam intra biennium confeſſionem tria remedia prodita ſunt. I. Condictio ſine cauſa, aut ob cauſam dati, cauſa non ſecuta, ad repetitionem cautionis, ſive chirographi, *l. 7. C. de non num. pecun. l. ult. C. de cond. ex leg.* Quæ & indebitæ quantitatis ſcripturæ condictio vocatur in *l. 3. C. de cond. indeb.* Unde Scholiaſtes Theophili: πρὸ γὰρ τῆς διετίας ἔχει τὸν ἰνδέβιτον κονδικτίκιον πρὸς ἀνάληψιν τοῦ πιττακίου ὁ ποιήσας τὸ γραμματεῖον. Et Græci ad *d. l. 7. C. de non num. pec.* δύναται καὶ μὴ ἐναχθεὶς κινῆσαι τὸν ἰνδέβιτον κονδικτίκιον κατὰ τοῦ δανειστοῦ ἐπὶ τῷ λῦσαι τὴν κατ' αὐτοῦ ἐνοχήν. II. Querela, ſeu denunciatio, aut proteſtatio non numeratæ pecuniæ, *l. 8. l. 9. C. de non num. pecun.* quæ in ſcriptis fieri debet, ut exinde exceptionem perpetuam debitor conſequatur, *l. 14. §. ult. & auth. ſeq. C. eod.* III. Exceptio non numeratæ pecuniæ adverſus creditorem intra biennium agentem, *l. 3. l. 5. d. l. 8. d. l. 14. C. eod.* quæ præter naturam aliarum omnium exceptionum onus probandi transfert in creditorem, *l. 3. l. 10. C. eod.* Hujus autem ratio eſt, quia debitor negatione ſe tuetur, *d. l. 10. C. eod.* cujus nulla eſt probatio, *l. 23. C. de probat.* Nota autem, exceptionem non numeratæ pecuniæ non tantum locum habere in mutuo, ut quidam e Latinis putabant ex *l. 5. C. de non num. pecun.* & e Græcis etiam Theodorus, ſed etiam in dote, & ſolutione debiti, & in aliis pleriſque, ut ait Thalelæus, qui & eo nomine Theodorum notat: οὐ μόνον, inquit, ἐπὶ δανείου, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ προικὸς, καὶ ἐπὶ χρέους καταβολῆς, καὶ ἄλλων πολλῶν δύναται ἀντιτίθεσθαι ἡ ἀναργυρία. Huic autem exceptioni non numeratæ pecuniæ eſt etiam adjuncta generalis doli mali exceptio, *l. 3. C. de non num. pecun.* Vel exceptio in factum detracta doli mentione *l. 9. C. eod.* Sin autem biennium elapſum ſit, neque confeſſus intra illud beneficio retractandæ confeſſionis ſibi indulto uſus ſit, tum vi cautionis & chirographi obligabitur in eam ſummam, quam confitetur cautione ſe accepiſſe, atque ad eam ſolvendam adſtringetur, ut manifeſte conſtat ex *l. 8. l. 14. pr. verſ. nullo modo, & §. 2. in fin. C. de non num. pecun.* nec amplius quæritur, an pecunia confeſſa numerata ſit, nec ne; ſed ſcriptura, auctoritate juris, pro veritate habetur. Biennium vero hoc, quod eſt continuum, currere incipit a tempore emiſſæ cautionis; ita tamen, ut hæc præſcriptio non currat minoribus XXV. annis: & majores, qui per juſtam abſentiam querelam movere non potuerunt, adverſus exceptionem amiſſam in integrum reſtitui poſſint, *d. l. 14. C. de non num. pecun. l. 2. C. in quib. cauſ. in integr. reſt. nec. non eſt. l. 1. in fin. D. ex quib. cauſ. maj.* Adeo autem exacto biennio hæc literarum obligatio efficax eſt, ut ne quidem debitor, qui poſt biennium probare paratus eſt, pecuniam ſibi numeratam non eſſe, audiendus ſit, *l. 8. l. 10. l. 14. pr. & §. 3. C. de non num. pecun.* fac. *l. ult. C. de cond. ex leg.* Cæterum hæc literarum obligatio tota nititur civili quadam æquitate, quæ utilitatem publicam, ac judiciorum expediendorum facilitatem maxime ſpectat; ac eadem fere ratione defendi poteſt, qua uſucapio & præſcriptiones temporales, *l. 1. D. de uſucap. l. ult. D. pro ſuo. l. 1. l. 3. C. de annal. except.*

cept. OISEL. Anianum quidem illa, quæ recte tradiderat Cajus, perperam contrahendo miſere corrupiſſe, facile mihi perſuaſerim: ita tamen, ut vel in his ipſis, quæ nobis reliquit, quaſi per nebulam aliquid videre poſſimus de veteri litterarum, ſive nominum, obligatione, quam hic deſcripſerat Cajus; qui hic non videtur egiſſe de quodam ex modis pecuniæ vel credendæ, vel creditæ probandæ: quorum aliquos enumerat Cicero *pro Roſcio Comœd. cap. 5.* & plures Gellius *Noct. Atticar. lib. XII. cap. 2.* qui & inter hos expenſi lationem referunt; de qua, nec non nominibus per ſcripturam menſæ argentariæ plura habet Briſſonius *de formul. lib. VI.* & Salmaſius *de uſur. cap. 6. & cap. 17.* Verum hic a Cajo eſt actum de illa obligatione, quæ litteris, ſive nominibus olim contrahebatur; cujus mentio in principio tituli Inſtitutionum *de litterar. obligation.* ſed obiter: hic autem ex profeſſo de ea agi videmus; & quidem tamquam de tali, cujus ope novatio inducatur. Adeoque omnino de illa fidem puto habendam eſſe Theophilo, qui idem docet, ut & illam ſolennibus verbis ore utrimque prolatis, & ſcripto comprehenſis contractam fuiſſe: & qui ex autore antiquo, ac forte ex ipſo noſtro Cajo illa, quæ habet, deprompſiſſe videtur. Credere quidem Theophilo non vult Briſſonius *loc. alleg.* ac reprehendit tam illum, quam Tribonianum Salmaſius *dict. cap. 6.* nulla tamen addita ratione idonea. Ego vero formulam Latinam, quam editio Fabroti, quæ ad codices MSS. eſt exacta, habet, genuinam eſſe facile crediderim, ut dixerit creditor, verbi gratia, *centum aureos, quos mihi ex cauſa locationis debes, expenſos tibi tuli?* ac reſponderit debitor, *expenſos mihi tuliſti:* ac deinceps rem contrahentes ſcripto comprehenderint, additis nominibus: unde & obligatio nominum appellata eſt. Minus plene & diſtincte rem narrare videtur Theophilus, dum verba, *expenſos mihi tuliſti,* tantum ſcripto mandata fuiſſe refert; quæ tamen re vera etiam ore prolata fuiſſe videntur. Hæc vero Latina formula a librariis quibuſdam Græcis, & Latina vel non curantibus, vel non intelligentibus, videtur eſſe omiſſa: locoque ejus repoſita illa Græca, quam Viglii, nec non D. Gothofredi editiones ſolam adgnoſcunt: qua debitor interrogabatur, an quod aliunde deberet, ex conventione, & confeſſione propriarum litterarum eſſet daturus, iſque id affirmabat: niſi quis malit utramque formulam conjungendam, & ab ipſo Theophilo profectam eſſe, de quo nihil certi poſſum ſtatuere. Optandum vero eſſet, ut viri eruditi, quoties in veteribus ſcriptoribus, quos edunt, aliquid mutant, ſimul etiam lectores monerent, quo pacto antea lectum fuiſſet, & quo modo, & quas ob rationes ac auctoritates aliquid emendaverint. quale nihil video factum eſſe a Fabroto. Et forte illa Latina formula ſi viſa fuiſſet a viris doctis, narrationem Theophili feciſſet probabiliorem. Recte vero & Galvanus *loco ante laudato,* & Oiſelius *ad hunc. loc.* Theophilo ſubſcribunt. Illud non negavero, antiquitus hæc nomina relata in tabulas accepti & expenſi. Docet id Cicero *pro Roſc. Comoed. cap. 5.* dum dicit: *Expenſum tuliſſe non dicit, cum tabulas non recitat.* Id tamen & olim factum eſt extra cauſam pecuniæ numeratæ: & in illo ipſo Ciceronis loco pecunia ex alia cauſa erat debita: ac idem Cicero nominis ex cauſa emptionis & venditionis facti meminit *de offic. lib. III. cap. 14.* Sic ergo hic verbis quidem etiam intervenientibus, non tamen ſolis, ut in ſtipulatione, ſed & ſolenni formula in ſcripturam redacta nata eſt obligatio hæc litterarum. Et hanc expenſi lationem a ſtipulatione bis diſtinguit Cicero *pro Roſc. Comoed. loc. cit.* Et ſimiliter quæ ſtipulatione adquiruntur, ab illis, quæ per ſcripturam adipiſcimur, diſtinguuntur in fragmento antiqui Juriſconſulti, Collationi Moſaicarum & Romanarum legum ſubjecto. Forte poſteriori tempore quoque in alios codices tabulaſque talia relata, *fac. l. 5. §. 8. l. 17. §. 3. D. commodat.* In Digeſtis etiam litterarum obligationis veſtigia exſtare notat & Galvanus: eoque refert non tantum Cajum noſtrum *l. 1. D. obligationib. & actionib.* ubi proprietatis ſcripturæ eſt mentio: ſed & Paulum *l. 38. D. eod. tit.* (in quo loco explicando valde variat Salmaſius *dict. cap. 6.*) nec non *l. 5. l. 6. C. de non numerat. pecun.* Non tamen opus de illa accipi Papinianum *l. 17. D. de condiction. furtiv.* ubi ait, parum referre ad tollendam condictionem furtivam, offeratur ſervus fugitivus, an in aliud nomen, aliumque ſtatum obligationis transferatur. qui locus de quavis novatione rectiſſime accipietur. Quod autem idem Galvanus exiſtimat, litterarum obligationem *in l. 1. & l. 4. D. de obligation. & actionib.* comprehendi ſub obligatione verborum: ac Cajum in Inſtitutionibus, præter ſuum & aliorum morem, in commodum tironum has ſpecies diſtinxiſſe, id verum non eſſe docent illa loca, ubi hæc diſtingui modo vidimus: adeoque Triboniano potius imputandum erit, quod nomen litterarum obligationis illic non inveniatur; ut in præcedentibus habuimus. Quamvis autem Aniani verba ſenſum non contineant commodum, & re vera bis idem videantur dicere, ubi agendum erat de duabus diverſis ſpeciebus; manum tamen illis emendandis admovere non auſim: quia, quæ ab ipſo habemus, ad recte ſcribendi regulas exigi ſe non patiuntur. Emendatio quoque Oiſelii, duos quidem caſus aliqua ratione diſtinguere videtur, qui etiam diſtinguendi ſunt; unus, nempe, quo novatur tantum cauſa debendi, alter, quo perſona alia in alterius locum ſubſtituitur: verum turbant prima verba, *A re in perſonam,* quæ volunt aliquid fieri etiam circa perſonam. Si fuiſſet ſcriptum, *A re in rem,* vel *Ex cauſa in cauſam,* vel aliquid ſimile, ita, admiſſa illa emendatione, vera naſceretur ſententia: nunc ne ſic quidem omnia bene cohærent. Cajus forte ipſe expoſuerat hic diſtinctius, quo pacto novatio illa per expenſi lationem, ſive nomina, fieri potuerit, vel manente eadem perſona creditoris & debitoris, ſi quid novaretur circa rem aut cauſam petendi: aut ita, ut fieret delegatio. Et quid vetuit, quo minus circa plura ſimul aliquid innovari potuerit? Hinc vero aliquis tenebatur litteris, quaſi ex cauſa pecuniæ expenſæ, quando tamen nihil ſæpe erat numeratum; nec exceptioni etiam non numeratæ pecuniæ locus relinquebatur, ut ante audivimus. Illa vero nominum faciendorum & debitorum ita novandorum ſolenni-

perſonam. [77] A re in perſonam, velut ſi id, quod ex emptione, aut conductione, aut ſocietate debes, alii reddas. [78] A perſona in perſonam, velut ſi id, quod mihi alter debet, alteri perſonae delegem, [79] ut reddere debeat.

§. 13. [80] Conſenſu fiunt obligationes, ex emptionibus & venditionibus, locationibus conductionibus, ſocieta-

[a] *Conſenſu fiunt obligationes in emptionibus venditionibus, locationibus conductionibus, ſocietatibus, mandatis.*

tas ſub Juſtiniano erat ignota. At alia ſpecies erat, quæ litterarum obligatio dici poſſe videretur, hæc videlicet. Antiquitus quidem ſcriptura ſola obligationem non pariebat; ſed requirebantur verba, & quidem ſtipulationi propria, de quibus §. *1. Inſt. de verb. obligationib.* imo & in ipſa obligatione nominum verba requirebantur, quamvis (in Latina ſaltem formula) non talia ac in ſtipulationibus tradita fuerant, *d.* §. *1. Inſt. d. verb. obligat.* ſed alia plane. Erat vero moris jam olim ſtipulationes in ſcripta redigere; unde actum ex ipſa ſtipulatione, actionibus inde competentibus; vel ſimul ex chirographo ex ſtipulatu, cujus actionis mentio *l. ult. pr. D. de dol. mal. & met. exception.* Poſtea vero videtur receptum quoque, contra juris antiqui regulas, ut ex chirographis peti poſſet pecunia credita, (ſors ſaltem: circa uſuras enim nihil mutatum eſſe intelligimus ex Novella CXXXVI. *cap.* 4.) ut ſubindicat Tribonianus *dict. tit. Inſt. de litterar. obligationib.* docens, inde naſci condictionem, *ceſſante verborum obligatione.* quo pertinet etiam rubrica *tit. Cod. Theod. ſi cert. petat. de chirograph.* atque etiam ita interveniente chirographo obligationes videntur potuiſſe novari: & ſic accipiendam eſſe *l. 6. Cod. Theod. de denunciation. vel edition. reſcript.* exiſtimat Eruditiſſimus Commentator, Jac. Gothofredus, qui ita intelligit hæc verba: *Si quis debiti, quod vel ex fenore, vel mutuo data pecunia ſumpſit exordium, vel ex alio quolibet titulo, in litterarum obligationem facta cautione translatum eſt, &c.* non de menſæ argentariæ ſcriptura, nec de vetere litterarum obligatione, quæ illo tempore, A. C. CCCCVI. in uſu fuiſſe non videtur. Hoc vero admiſſo poterit quis ex chirographo obligari ante numerationem, non diſſimiliter, atque ex ſtipulatione id fieri conſtat. Quæ tamen obligatio intra biennium inefficax eſt, ob exceptionem, vel querelam non numeratæ pecuniæ, quæ etiam contra communes regulas ipſum creditorem onerat neceſſitate probandi, pecuniam a ſe numeratam eſſe. At poſt biennium plane efficax eſt hæc obligatio: & actio inde orta ne quidem contradictioni de non numerata pecunia obnoxia. Ita ergo hic perinde ex litteris hodie naſcitur obligatio, ac ex verbis in ſtipulatione: ac numeratio non tam obligationem introducit, quam efficit, ut illa, quæ ex litteris oritur, ſtatim ſit valida; quale aliquid dictum occaſione ſtipulationis *ad* §. *2. hoc tit.* Cur vero hæc obligatio negetur eſſe ex litteris, dicaturque eſſe ex mutuo a Viris quibuſdam Eruditis, rationem non video idoneam. Exceptio ſane actioni inde ortæ excludendæ comparata eſt: actio autem ex mutuo nulla competit, ſi non ſit vere numerata pecunia. Ex ſtipulatione vero vel litteris agi poteſt ſummo jure, etiamſi non intervenerit numeratio: ſed hæc ipſa illam excludet exceptionem. Nec alia Triboniani fuiſſe videtur mens *tit. Inſtit. de litterar. obligationib.* quamvis pinguiuſcule loquatur, magiſque effectum, quam juris ſubtilitatem ante oculos habuerit. SCHULTING.

77. *A re in perſonam, velut &c.*] Exceptio non numeratæ pecuniæ locum habet, ut diximus, ubi quaſi credita pecunia petitur; quum autem ex præcedente cauſſa debiti in chirographum quantitas redigitur, non requiritur, an tunc, quum cavebatur, numerata ſit, ſed an juſta cauſſa debiti præceſſerit, puta ex emtione, conductione, ſocietate, & hujuſmodi, *l. 5. C. de non num. pec.* ALEAND. Hæc & ſequens nota uti faciunt aliquid ad lectionem Caji, quam modo ſecutus eſt Aleander; ita a noſtra, quæ eſt editionum Cujacii & aliarum recentiorum, aliena ſunt. SCHULTING.

78. *A perſona in perſonam &c.*] Denegatur etiam exceptio non numeratæ pecuniæ debitori delegato adverſus ſecundum creditorem, quia & ſi ab eo pecunia numerata non ſit, a priori tamen creditore numerata eſt, ut ſuperius dicitur. Sed & omnes exceptiones eidem ſunt denegandæ, *l. pen. D. de novat. & delega.* quia in privatis contractibus, & pactionibus non facile ſcire petitor poteſt, quid inter eum, qui delegatus eſt, & debitorem actum eſt, aut etiam ſi ſciat, diſſimulare debet, ne curioſus videatur, *l. doli, 19.* §. *ult. D. eod. tit.* ALEAND.

79. *Ut reddere debeat*] Patav. *ut mihi reddere debeat,* omnino male. IDEM. Sichardus quoque adgnoſcit illud *mihi,* verum recte illud rejecit Cujacius, aliique. Melius vero ſcripſiſſet Anianus, *cui reddere debeat.* SCHULTING.

80. *Conſenſu fiunt obligationes &c.*] Quæ dicenda erant, ad verba Caji diximus. quare ſuperſedeo, ne eandem cantilenam canere videar. ALEAND. Novum hic titulum, ſive caput VI. fecit Aleander *de obligationibus ex conſenſu.*

a. *Conſenſu fiunt obligationes &c.*] Exſtat hoc fragmentum in *l. 2. D. de oblig. & act.* & apud Juſtin. *ſub hoc titulo.* (*de obligationibus ex conſenſu*) quibuſdam tamen immutatis, & additis. Hæc quarta ſpecies eſt obligationum, quæ ex contractu naſcuntur. De tribus reliquis jam loquutus eſt, quamvis de litterarum obligatione Anianus leviter tetigit, quum Cajus, ut exiſtimo, ſatis abunde tractaſſet. ALEAND.

a. * *Conſenſu*] Conſentire dicuntur, qui in unam ſententiam decurrunt, *l. 1.* §. *pen. D. de pact.* quod in pactis

cietatibus, & mandatis: quia in ejuſmodi rebus [81] conſenſus magis, quam [82] ſcriptura, aut ſolennitas quaeritur. In quibus rebus etiam inter abſentes obligatio contrahi poteſt, [83] quod in aliis rebus fieri non poteſt.

§. 1. Ideo autem iſtis modis conſenſu dicimus obligationem contrahi, [b] *quia neque verborum,* [c] *neque ſcripturae proprietas ulla deſideratur: ſed ſufficit eos, qui negotia gerunt, conſentire.*

§. 2. [d] *Unde inter abſentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epiſtolam, vel per nuntium.*

§. 3. Item in his contractibus alter alteri obligatur de eo, quod alterum alteri [e] *ex bono & aequo praeſtare oportet.* L. II. D. DE OBLIGATIONIB. ET ACTIONIB.

§. 14.

pactis etiam tacite fieri intelligitur, *l. 2. l. 4. D. eod.* & ſæpius quoque in his contractibus, qui conſenſu fiunt. ut ecce, qui ad certum tempus conducit, finito quoque tempore colonus eſt: intelligitur enim dominus, quum patitur colonum in fundo eſſe, ex integro locare, *l. item quæritur, 13. ad fin. l. ſequent. D. locati.* Idem.

81. *Conſenſus magis, quam ſcriptura, aut ſolemnitas quæritur*] Ad obligationum, quæ conſenſu fiunt, conſtitutionem nihil, præter nudum conſenſum requiritur; neque neceſſe eſt, ut ulla ſcriptura, ut in literarum obligatione, aut verborum ſolemnitas, ut in ſtipulatione, aut rei datio, ut in rerum obligatiene, interveniat. Sic Gloſſæ Nomicæ: ὔτε γὰρ γραφὴ ὡς ἐπὶ τῆς λίττερις, ὔτε παρουσία ὡς ἐπὶ τῆς βέρβης, ἀλλ' ὔτε δίδοσθαί τι ἐπάναγκές ἐστιν ὡς ἐπὶ τῆς ῥέμ, ἀλλ' ἀρκεῖ μόνον τὸ συναινέσαι. Nota obiter, quod Cajus dixerat *verborum ſolemnitas,* a Triboniano in fragmento e Digeſtis hic appoſito mutatum in *verborum proprietas.* Oiſel.

82. *Scriptura, aut ſolennitas*] Sichardus & Aleander ediderunt, *ſcriptura aliqua.* Hic autem Anianus, pro more, verba Caji non plene nobis exhibuit. An vero ita ſcripſerit Cajus, ut cenſet Oiſelius, *neque verborum ſolennitas*; an ita, ut in Digeſtis habemus, *neque verborum, neque ſcripturæ proprietas,* definire non auſim. Nec tamen cauſam video, cur ſcripturam hujus Epitomes magis credamus a Cajo profectam eſſe, quam illam, quæ exſtat in Pandectis; etſi hoc etiam volebat Mar. Aur. Galvanus *de uſufruct. c. 17. n. 8.* qui minus accurate hæc vocat Caji fragmenta. Schulting.

b. *Quia neque verborum*] Intercedere ſtipulationem neceſſe non eſt, nudum enim pactum ſatis eſt. Sed ſi interceſſerit ſtipulatio, magis confirmabitur contractus, & duplex competit actio. Aleand.

c. *Neque ſcripturæ*] Fiunt enim de his contractibus ſcripturæ, ut, quod actum eſt, per eas facilius probari poſſit. & ſine his autem valet, quod actum eſt, ſi habeat probationem, *l. 4. D. de pign. & hypoth.* quæ repetita eſt *l. 4. D. de fide inſt.* Idem.

83. *Quod in aliis rebus fieri non poteſt*] In ſtipulatione ſola præſentia contrahentium deſideratur, quia verbis perficitur. nam quæ obligationes re contrahuntur, ſimiliter inter abſentes per epiſtolam, vel nuntium fieri poſſunt. Hac tamen differentia, quod in obligatione, quæ re per nuntium contrahitur, veluti mutui, commodati, una per nuntium mittatur pecunia, aut res, cum in obligationibus, quæ conſenſu fiunt, nuda & ſimplex epiſtola, nuntiusque ſolus ſufficiat. Literarum obligatio etiam per epiſtolam fieri poteſt; ſed antiquitus ῥήμασι καὶ γράμμασι τυπικοῖς, ut ait Theophilus, fieri debebat, hodieque, quæ in uſu eſt, niſi poſt biennium non obligat. Per nuntium autem ſolum fieri non poteſt. Oiſel.

d. *Unde inter abſentes*] *l. 1. in fin. D. de contr. em.* ſermone enim opus non eſt, quum ſufficiat conſenſus: itaque & his contractibus ſurdus quoque, & mutus intervenire poteſt, quia poteſt intelligere, & conſentire, *l. in quibuscunque, 48. D. de oblig. & act. l. ubi non voce, 124. de reg. jur.* Aleand.

e. *Ex bono, & æquo*] Contractus ex conſenſu bonæ fidei ſunt, quum cæteri ut plurimum ſint ſtricti juris. Bona fides æquitatem ſummam deſiderat, ſed non ut penitus a præceptis civilibus, & prætoriis abhorreat, *l. bona fides, 31. D. depoſ.* Æquitas autem eſt, ut potius id, quod actum, quam quod dictum ſit, ſequatur, *l. ſed. Celſus, 6. §. pen. D. de contr. emt.* utque ea, qua ſunt moris, & conſuetudinis, in hiſce judiciis veniant, *l. quod ſi nolit, 31. §. quia adſidua, D. de Ædil. edict.* In ſtipulationibus illud tantum venire conſtat, quod ſermone comprehenſum eſt. quare ſi emtor vacuam poſſeſſionem tradi ſtipulatus ſit, & ex ſtipulatu agat, fructus ex mora non veniunt in eam actionem, ſed ſi ex emto agat, fructus præſtabuntur, *l. 3. §. 1. D. de act. emt.* Pariter ſi fructibus jam maturis ager diſtractus ſit, etiam fructus emtori cedunt, quamvis id verbis comprehenſum non ſit, *l. Julianus, 13. §. ſi fructibus, D. eod.* Præterea etiamſi de uſuris cautum non ſit, tamen æquum eſt, ut in hiſce bonæ fidei judiciis judicis officio uſuræ applicentur. *l. quæro, 54. D. locat. & cond. l. mora, 32. §. 1. D. de uſur. l. 13. C. eod.* quia tantundem in bonæ fidei judiciis officium judicis valet, quantum in ſtipulatione nominatim ejus rei facta interrogatio, *l. 7. D. de nego. geſtis.* Idem.

§. 14. [84] Emptio igitur & venditio contrahitur, [85] quum de pretio inter empto-

84. *Emptio igitur &c.*] Novum caput, nempe VII. hic poſitum eſt in editione Aleandri *de emtione & venditione.*

84. * *Emtio igitur*] Prima ſpecies obligationis ex conſenſu oritur ex contractu emtionis, & venditionis, qui a jure gentium introductus eſt, ut primo libro diximus. Seneca *lib. I. de Benef. c. 9. Quæ emeris vendere, gentium jus eſt.* ALEAND.

85. *Quum de pretio inter emtorem &c.*] Pretium enim intervenire debet, ut ſit emtio, & venditio, nam ſi quis togam daret, ut tunicam acciperet, permutatio magis eſſet, quum hoc modo non diſcernatur emtor a venditore, *l. 1. D. de contr. emt.* IDEM. Ἡ πρᾶσις καὶ ἡ ἀγοραςία συνίςαται εὐθέως, ἡνίκα περὶ τῦ τιμήματος ἑκάτερον συναινέσῃ μέρος, ut ait Theophilus. Perficitur enim emptio nuda conventione, neque aliud quicquam ad ejus perfectionem deſideratur, *l. 2. §. 1. D. de contr. empt. l. 1. §. 2. D. de rer. perm. l. 8. D. de per. & com. rei vend.* Nam quod dicatur perfici traditione in *l. 8. D. de reſc. vend.* idem valet, ac conſummari, ſive impleri, *l. 46. D. de act. empt.* Simul itaque atque de pretio convenerit, emptio perfecta eſſe intelligitur, niſi forte ſub conditione contracta ſit, *l. 7. D. de contr. empt. l. 8. D. de per. & com. rei vend.* aut ab initio placuerit eam in ſcriptis fieri, tunc enim non ante pro perfecta habetur, quam ſi inſtrumentum rite confectum, & abſolutum fuerit, *l. 17. C. de fid. inſtr.* Pretium etiam in aliis rebus, quam in pecunia numerata, olim etiam appenſa, ἐν ἀργυρίοις, ait Theophilus, conſiſtere nequit, *l. 1. D. de cont. empt. l. 1. D. de rer. per.* χωρὶς γὰρ ἀργυρίυ ὐ συνίςαται ἡ πρᾶσις, ut ajunt Gloſſæ Baſilicæ *in verb.* ἡ ἐξέμτος καὶ ἡ ἐξβένδιτος ἀγωγή. Debet etiam eſſe certum, *§. 1. Inſtit. h. t.* κέρτον δὲ, ut inquit Theophili Scholiaſtes, νόει τὸ φύσει κέρτον εἶναι, εἰ καὶ ἡμῖν ἠγνόηται, οἷον τῶν ἐν τῇ κιβωτῷ ἀποκειμένων ἀγοράζω τὸ πρᾶγμα, ἢ ὁπόσυ αὐτὸ ὁ τεςάτωρ σῦ ἠγόρασεν, ὡς βιβ. ζ. τῶν *de reb.* τιτ. α. διατ. ζ. καὶ λζ. id eſt, *l. 7. §. 1. & l. 37. De contr. empt.* Sed ut pretium juſtum, δίκαιον τίμημα, ut reddunt Baſilic. Auctores, *lib. XLII. tit. 1.* ſit, non æque requiritur, *arg. l. 16. §. 4. D. de minor. & tit. C. de reſcind. vend.* Valida enim eſt emptio, etiamſi pretium valore non reſpondeat rei emptæ, modo venditor ultra dimidium in pretio non ſit deceptus; nam ſi hoc contigerit, niſi emptor malit exſolvere id, quod juſto pretio deeſt, venditio nullum habet effectum, ſed reſcinditur ex *l. 2. C. de reſcind. vend.* quæ & extenditur ad emptorem, ſi forte duplo plus dederit, quam res vendita valeat, ex communi Interpretum ſententia *ad d. l. 2.* Quanquam eorum rationes, qui *d. l. 2.* beneficium ad emptorem porrigendum negant, non ſunt nihili ducendæ. Nec enim eadem eſt ratio in emptore ac in venditore. Nam venditor non ſemper ultro procedit ad venditionem, ſed forte cum in ſumma difficultate eſſet nummaria, & neceſſitate rei familiaris, vel alia cauſa cogeretur, ut in *l. 36. §. 1. D. mand.* Et ut Philo de Septenario: ἐπειδὴ καιροὶ συμπίπτυσι πολλάκις ἀβύλητοι, δι' ὓς ἀναγκάζονταί τινες πιπράσκειν τὰ ἴδια. Hinc venditori ſummo jure legis auxilium datur, ne re ſua cum nimio damno privetur. *Emptor* vero *hians*, ut loquitur Horatius, ἐφιέμενος, ut Harmenopulus, captat fere venditoris momentarias neceſſitates, *l. 2. C. ſine cenſ. vel rel. fund. comp. non poſſ.* ultroque & nulla neceſſitate urgente emit. Nec enim ullam neceſſitatem prætendere poteſt, qui rem ſuam augere ſtudet acceſſione rei emptæ. Salvianus *lib. V. de Providentia Dei: Invidiam penes emptorem, inopiam penes venditorem eſſe, quod emptor emat, quod ſubſtantiam ſuam augeat, venditor ut minuat.* Sic ex forma præfecti Prætorio lex locum habet in locatore, non in conductore, ut eſt apud Harmenop. *lib. III. tit. 8. §. 44.* Add. Cujac. *Obſ. lib. XVI. cap. 18.* Cæterum Græci *d. l. 2.* beneficium venditori intra quadriennium tantum competere tradunt, atque ita in foro ſervari, Harmenopulus *lib. III. tit. 3. §. 80.* ἡ δὲ περὶ τύτυ ἀγωγὴ ἐντὸς τεσσάρων ἐνιαυτῶν κινεῖται. Et ita decreto Romani Lacapeni περὶ ὑπερθεματισμῦ definitum eſt. vid. Harmenop. *d. lib. III. tit. 3. §. 83.* Cujac. *de diverſ. temp. præſ. cap. 23.* Perfecta vero emptione venditione, ab ea non licet altera parte invita diſcedere, ne quidem cum diſpendio arrharum, *l. 5. C. de obl. & act. l. 3. C. de reſc. vend. l. 1. & l. 2. C. quand. lic. ab empt. diſc.* Sed venditorem, cui poteſtas tradendi eſt, emptori rem venditam præciſe tradere teneri, nec liberari præſtando id, quod intereſt, æquitati, & rationibus legum magis ſubnixa ſanior ſententia eſt, *§. 2. Inſt. de donat. §. 1. Inſt. de empt. vend. l. 35. §. ult. C. de donat. l. 45. in fin. l. 68. §. ult. D de contr. empt. l. 11. §. 2. l. 30. in fin. l. 45. l. 50. D. de act. empt. l. 6. C. de reſc. vend. cum ſimil.* Rationes diſſentientium, cum ab aliis jam ſatis ſuperque diſcuſſæ & excuſſæ ſint, nullus hic refellendi locus. Hoc intereſt inter emptorem & venditorem, quod hic ſatisfacit obligationi, ſi præſtet rem habere licere, neque neceſſe ſit, ut eam emptoris faciat, *d. l. 11. §. 2. d. l. 30. D. de act. empt. l. 25. §. 1. D. de contr. empt. l. 1. D. de rer. permut.* Emptor vero nummos, quos pretii nomine præſtat, venditoris facere teneatur, *d. l. 11. §. 2. D. de act. empt.* Unde & alter alteri & ſibi invicem actione directa tenentur. Et emptor actionem habet, quæ empti dicitur, vel ex empto, contra venditorem, ut venditor ei rem venditam tradat, *l. 11. §. 2. D. de action. empt.* Venditori vero competit actio venditi, vel ex vendito contra emptorem, ad pretium præſtandum, *l. 13. §. 19. & §. 20. D. eod. l. 9. l. 13. C. eod.* Gloſſæ Nomicæ: καὶ βενδίτωρ μὲν λέγεται ὁ πράτης, καὶ κινεῖ τὴν ἐξβένδιτον. Ἔμπτωρ δὲ ὁ ἀγοραςὴς, καὶ κινεῖ τὴν ἐξέμπτυ καὶ ἀπαιτεῖ τὸ πραθὲν, ὥσπερ κἀκεῖνος τὸ τίμημα. Denique actione ex vendito emptor venditori præſtare tenetur omnia, de quibus inter illos convenit, *l. 75. l. 79. D. de contr. empt. l. 6. D. de ſerv. expor.* etiam poſt moram, quæ intelligitur fieri ex eo tempore, quo res emptori tradita eſt, uſuras, *d. l. 13. § 20. D. de act. empt. l. 16. §. 1. D de uſur. l. 2. C. eod. l. 13. C. de action. empt.* Utraque autem actio nomen habet ab eo, cui competit,

&

emptorem & venditorem fuerit definitum; [86] etiamſi pretium non fuerit numeratum, & nec pars pretii aut [87] arra data fuerit.

§. 15. [88] Locatio & conductio [89] ſimili ratione conſiſtunt, [90] ut conſenſu, etiam verbo, [91] definitio inter conſentientes firma permaneat.

§. 16.

& etiam conjunctim dicitur actio empti venditi, *l. 16. D. de in diem add.* vel ex empto vendito, *l. 19. D. de hered. vel act. vend.* Sic Varro *lib. II. de R. R. cap. 2. Nec non emptor pote ex empto vendito illum damnare, ſi non tradet, quamvis non ſolverit nummos: ut ille emptorem ſimili judicio, ſi non reddit pretium.* Sic Græci ajunt, auctores juris promiſcue uti emptionis & venditionis vocabulis, quemadmodum & locationis & conductionis, in Gloſſis Baſilicis: Ἔστι δ' ὅτε καὶ κεχρήμεθα ἀναμὶξ τῇ ὀνομασίᾳ τῆς πράσεως, καὶ τῆς ἀγορᾶς, ὥσπερ δίκαιον τῆς μισθώσεως καὶ τῆς ἐκμισθώσεως. Coronidis loco addendum, quod uti perfecta emptione omne commodum ad emptorem pertinet, ita & periculum ad eum ſolum ſpectet, licet nondum traditio facta fuerit, *l. 7. l. 8. D. de per. & com. rei vend. l. 1. l. 4. l. pen. & ult. C. eod.* Ὁ τὴν γὰρ ὠφέλειαν ἔχων τοῦ πράγματος, καὶ τὴν βλάβην ἀυτοῦ ἔχειν ὀφείλει, ut ait Harmenopolus *lib. III. tit. 8. §. 8.* cui adde Scholia *d. §. 8.* ſubjecta. Neque minus emptor pretium rei, quæ apud venditorem ſine facto ejus periit, exſolvere tenetur, *§. 3. Inſt. de empt. vend.* Cum vero venditio ſub conditione facta demum perficiatur poſt conditionem impletam, periculum etiam & commodum pendente conditione venditorem reſpicit; ita tamen, ut ſi res adhuc exſtet, licet caſu aliquo deterior facta, placeat hoc damnum emptoris eſſe, *l. 8. l. 10. D. de per. & com. rei vend. l. 5. C. eod.* Sic quoque venditoris mora in cauſa eſt, ut periculo rei venditæ etiam poſt perfectum contractum ſubjiciatur, *l. 4. l. ult. C. eod.* OISEL. Satis vulgata ſunt pleraque, quæ hic habet Oiſelius, uti ſolet: & a Cajo longius abeunt. Egit quoque de hoc contractu Paulus *Sententiar. lib. II. tit. 25.* ubi quædam occurrunt ſcitu digniſſima. An vero venditor omnino rem venditam tradere debeat, an id quanti intereſt ſolvendo liberetur, videbimus ad eundem Paulum *Sententiar. lib. 1. tit. 13. §. 4.*

86. *Etiamſi pretium non fuerit numeratum*] Nam ex ſolo conſenſu hujusmodi obligatio vires capit: neque enim obligationum ſubſtantia in eo conſiſtit, ut rem aliquam noſtram faciat, ſed ut alium nobis obſtringat ad dandum aliquid, vel faciendum, vel præſtandum, *l. 3. D. de oblig. & actio.* ALEAND.

87. *Aut arra*] Nam quod ſæpe arræ nomine pro emptione datur, non eo pertinet, quaſi ſine arra conventio nihil proficiat, ſed ut evidentius probari poſſit, conveniſſe de pretio, *l. 35. D. de contrah. emt.* Arra igitur argumentum eſt emtionis, & venditionis, *in princ. Inſtitu. hoc tit.* quare non poteſt creare obligationem, ſed eam, quæ eſt, demonſtrare. IDEM.

88. *Locatio, & conductio*] Hæc ſecunda ſpecies eſt obligationis ex conſenſu, quæ cum naturalis ſit, & omnium gentium, non verbis, ſed conſenſu contrahitur, ſicut emtio, & venditio *l. 1. D. locat. & conduct.* IDEM. Aleander & hic novum fecit caput VIII. *de locatione & conductione.* Titulus quoque *de locato & conducto* exſtat apud Paulum *Sententiar. lib. II. tit. 18.* ſed paucorum verborum.

88. * *Locatio & conductio ſimili ratione conſiſtunt*] Locatio conductio proxima eſt emptioni & venditioni, iisdemque regulis juris conſiſtit, ut ait Gajus noſter *lib. II.* Rer. quotidianar. *l. 2. D. locat.* quod Theophilus reddit: ἔοικε τῇ πράσει καὶ τῇ ἀγορασίᾳ, καὶ διὰ τῶν ἀυτῶν πρόεισι κανόνων. Utraque enim conſenſu fit, & ut emptio perfecta, ſimul atque de pretio convenerit, eodem modo & locatio, ſtatim ac convenerit de mercede, quæ etiam pretium dicitur in *l. 10. §. ult. D. de acq. poſſ. l. ult. §. ult. D. de leg. Rhod. l. 28. §. 2. D. locat.* Cicero *lib. II. de Invent. Zeuxim magno pretio conductum adhibuerit.* Vitruvius *lib. II. cap. 8. Cum ex tabulis inveniunt eorum locationis pretia.* Pretium igitur aliquando vocatur, quod alias merces, penſio, reditus, aut redactus. quæ tria poſtrema de prædiis tantum dicuntur. Vid Cujac. *Obſerv. lib. IV. cap. 26.* Quanquam pretium proprie dicatur ex cauſa emptionis. Varro *lib. IV. L. L. Pretium quod æſtimationis emptioniſve cauſa conſtituitur.* Gloſſæ Philoxeni: *Pretium*, τίμημα, ἐπὶ τοῖς ὠνίοις καταβαλλόμενον. Debet etiam merces in hoc contractu, ad inſtar pretii in emptione venditione, eſſe certa, *l. 52. D. de don. int. vir. & uxor. l. 35. §. 1. D. locat.* Sed an etiam merces in pecunia numerata conſiſtere debeat? ita videtur, *l. 1. §. 9. D. depoſ. l. 5. §. 2. D. de præſcript. verb. l. 1. §. ult. mand.* Et ſic etiam tenent Interpretes Græci Baſilic. *ad l. 1. D. locat.* δεῖ δὲ, inquiunt, ἐν ἀργυρίοις ὁρισθῆναι τὸν μισθόν. Sic etiam exiſtimat Theophilus *lib. III. tit. 25. pr.* Καὶ ὥσπερ εἰρήκαμεν ἐκεῖ, (cum de emptione venditione loquebamur) inquit, κέρτον καὶ ἐν ἀργυρίῳ ὀφείλειν εἶναι τὸ τίμημα, οὕτω καὶ τὸ μίσθωμα κέρτον καὶ ἐν ἀργυρίῳ εἶναι δεῖ. Quod tamen ita intelligendum, niſi res fructum ferens, puta fundus, pro certa quantitate fructuum utenda data ſit; hoc enim fieri poſſe conſtat ex *l. 9. l. 18. l. 21. C. de locat.* In operarum vero, vel rei etiam, unde nulli fructus naſcantur, conductione mercedem ſemper debere in nummis conſiſtere puto. Sed & vice pecuniæ, ſeu mercedis, aut pretii in pecunia conſtituti, fructus, vel alia quantitas ex pacto præſtari poteſt ſalvo contractu, *l. 9. C. de reſc. vend. l. 19. §. 3. in fin. D. locat.* Locatio conductio itaque eſt contractus, quo id agitur, ut uſus rei, vel opera perſonæ pro certa mercede ab initio conſtituta, concedatur. Bene Cujacius *Obſerv. lib. II. cap. 38.* Locatoris & Conductoris nominum

§. 16. [92] Societatem inire poſſumus, [93] aut omnium bonorum, [94] aut unius

num differentiam non a mercede data, aut accepta arceſſendam docet; quaſi Locator foret, qui mercedem accipit, Conductor, qui dat; nam & interdum Conductor mercedem accipit, Locator dat. ut ecce, qui domum faciendam dat, locat, & tamen mercedem dat; & qui faciendam ſuſcipit, Conductor eſt, mercedem tamen accipit. Inter Locatorem autem & Conductorem hæc eſt perpetua differentia; quod Locator ſit, qui aliquid utendum, faciendumve d[illegible] Conductor vero, qui aliquid utendum, faciendumve ſuſcipit. Verbi gratia, qui dat domum ſuam utendam, aut domum faciendam, locator eſt, uſum enim, vel operas locat; qui vero domum utendam, faciendamve ſuſcipit, conductor eſt; nam uſum, vel operas conducit. Qui utendum dat, mercedem accipit; qui faciendum, dat. Sic ex contrario, qui utendum ſuſcipit, mercedem dat, qui faciendum, accipit. Merces itaque aliquando a locatore, aliquando a conductore datur; & vice verſa aliquando a locatore, aliquando a conductore accipitur. Et in ſumma, Locare nihil aliud eſt, quam utendum, vel faciendum aliquid dare. Conducere autem ſuſcipere. Vellejus Paterculus *lib.1. Statuas in Italiam portandas locaret, juberet prædici conducentibus.* Vitruvius *lib. X. cap. 6. Locaverunt ex iisdem lapidicinis baſim excidendam. Conduxit Pacuvius.* Non male etiam iſti interpretes, qui in operarum locatione diverſo reſpectu eundem eſſe locatorem & conductorem dicunt. Nempe, qui operam locat, idem & conducit opus faciendum; & e contrario, qui operam conducit, idem locat opus faciendum; ita ut locator operæ idem ſit conductor operis, & vice verſa, *l. 22. §. 2. D. locat. l. 1. D. de æſtim. act. l. 11. §. pen. junct. l. 13. §. 1. 2. 3. & ſeq. l. 19. §. 9. & paſſ. D. locat.* Actiones ex hoc contractu invicem orientes, directæ ſunt, Una Locati, quæ competit locatori ad omne id, quod conductorem ex bono & æquo præſtare oportet, *l. 2. in fin. D. de obl. & act. §. pen. Inſt. de locat. & cond.* veluti, ut re conducta recte & ſecundum leges utatur, *l. 25. §. 3. D. loc. l. 3. C. eod.* vel conductor præſtet, quod ejus dolo, culpa lata, vel levi, res vel amiſſa, vel deteriorata eſt, *l. 9. §. 3. l. 11. §. 3. l. 13. §. 1. l 31. & l. 35. §. 4. D. loc.* de leviſſima culpa conductor non tenetur, *l. 5. §. 2. D. commod. l. 23. D. de R. I.* In *l. 25. §. 7. D. locat.* ubi dicitur culpam abeſſe, ſi omnia facta ſunt, quæ diligentiſſimus quisque obſervaturus fuiſſet, ſuperlativus *diligentiſſimus* poſitus eſt pro poſitivo *diligens.* Quod & factum *§. 5. Inſt. de locat. conduct.* Sic ex contrario poſitivus pro ſuperlativo reperitur in *l. 5. §. 5. D. commod. l. 25. §. 16. D. famil. erc. §. 2. Inſtit. quib. mod. re contr. obl.* quod manifeſtum ex collatione *l. 18. l. 1. §. 4. D. de obl. & act. §. 1. Inſt. de obl. quæ quaſ. ex contr.* Tenebitur tamen & conductor de leviſſima culpa, ſi eam vel expreſſe, vel tacite quoque in ſe receperit, ut in *l. 13. §. 5. l. 9. §. pen. l. 40. D. locat. l. 12. D. de furt. l. 8. §. 1. D. ad leg. Aquil.* Sic etiam ſi conductor caſus fortuitos in ſe receperit, & de inſolitis eum teneri puto, *l. 9. §. 2. l. 15. §. 2. D. locat. l. 78. §. ult. D. de contr. empt.* Denique hac actione conductor tenetur, ut penſionem debitam præſtet, *l. 16. l. 17. C. locat.* & uſuras poſt moram tardius illatarum penſionum, *l. 54. D. locat. a. l. 17. C. eod.* Item, ut finitia rei locatione rem reſtituat, *l. 11. §. 3. l. 48. §. 1. D. locat. l. 25. C. eod.* Altera actione, quæ eſt conducti, agit conductor adverſus locatorem, ut liceat ſibi re conducta uti, vel, ſi id locator efficere nequeat, præſtet id quod intereſt, *l. 7. l. 8. l. 9. pr. & §. 1. l. 15. §. 8.* & paſſim *D. locat.* ut locator domum locis neceſſariis reficiat, vel mercedem remittat pro rata temporis, quo conductor ædibus locatis pro ſuo commodo uti non potuit, *l. 15. §. 1. l. 27. D. locat.* damna quoque ob non proviſum rei vitium conductori illata reſarciat, *l. 19. §. 1. D. eod.* & omnia, quæ ex pacto, vel natura actionis, utpote bonæ fidei judicio, æquum eſt præſtare, *l. 24. §. 4. in fin. D. locat. l. 19. C. eod.* OISEL.

89. *Simili ratione*] Nam locatio, & conductio proxima eſt emtioni, & venditioni, iisdemque juris regulis conſiſtit. nam ut emtio, & venditio ita contrahitur, ſi de pretio convenerit, ſic & locatio, & conductio contrahi intelligitur, ſic de mercede convenerit, *l. 2. D. eod. §. 1. Inſt. eod.* ALEAND.

90. *Ut conſenſu etiam verbo. &c.*] Depravata hæc verba videntur. pejus in Patavina veteri editione, ubi ſic eſt; *& conſenſu, & verbo definitio &c.* Videamus ergo, ne non legenudm ita ſit, ſed potius ita: *ut conſenſu, non etiam verbo definitio &c.* ut dicamus definitionem, hoc eſt, finem, & vim locationis, & conductionis conſenſu conſiſtere, non etiam verbis, ut & reliquæ obligationes ex conſenſu: niſi *verbum* accipiamus hic pro ſimplici loquela, & pacto, quo conventiones hæ fiunt, non pro ſolemni, ut in ſtipulatione. quo ſenſu & in ſocietate, & mandato inferius accipi debet. Ita vero legi quoque poſſet: *ut conſenſu etiam verbo definito,* hoc eſt, ut definito, & peracto conſenſu etiam ſimplici verbo locatio, & conductio firma permaneat. Vide dux barbarus in quot ſcopulos impingat. IDEM. Mox *ad §. ſeq.* monebit Aleander, rectam hic eſſe vulgatam lectionem. Pro *ut* Sichardi editio habet *&*: ſed Cujacii editiones aliæque recentiores exhibent *ut.* SCHVLTING.

91. *Definitio*] Videlicet *facta* vel, *inita,* ut loquitur *§. ſeq.*

92. *Societatem*] Aleander hic quoque novum poſuit caput IX. *de ſocietate.*

92. * *Societatem inire poſſumus aut omnium bonorum*] Ἐπὶ πάσῃ τῇ περιουσίᾳ, ut ait Theophilus, vel, ut Harmenopulus *προχειρ. lib. III. tit. 10.* ἐπὶ πᾶσι τοῖς πράγμασι. Atque hujusmodi ſocietas, ſi ſpecialiter inita, non tantum præſentia, ſed etiam futura, ſive ea, quæ poſtea quacunque ex cauſa acquiruntur, continet, *l. 3. §. 1. D. pro ſocio.* Harmenopolus *d. lib. III. tit. 10. §. 6.* Ἐὰν ῥητῶς πάντων τῶν πραγμάτων

nius alicujus negotiationis. Et poteſt ita iniri ſocietas, ſi tamen hoc inter ſocios convenit, [95]ut unus pecuniam det, alter operam ſuam pro pecunia

των γένηται κοινωνία, καὶ κληρονομία, καὶ λεγάτα, καὶ δωρεαὶ, καὶ πᾶν κέρδος τῇ κοινότητι προσπορίζεται. Ita ut omnes res, quæ coëuntium ſunt, continuo communicentur, *l. 1. §. 1. D. pro ſocio.* etiam non intercedente traditione; hæc enim tacita intervenire creditur, *l. 2. D. eod.* poſt vero acquiſitæ res non fiunt communes, ſed judicio Societatis communicandæ ſunt per traditionem, *l. 73. l. 74. D. d. t.* Quod de rebus corporalibus intelligendum; incorporales enim, ut ea, quæ in nominibus ſunt, *nomina, τὰ χρέα,* citra ceſſionem, ne quidem ab initio communes fiunt, *l. 3. D. eod.* Quod ſi ſimpliciter ſocietas contracta ſit, tum videtur coita eſſe univerſorum, quæ ex quæſtu, *ἐπὶ τῷ περιγινομένῳ πόρῳ καὶ κέρδει,* ut eſt apud Harmenopulum *d. lib. III. tit. 10.* hoc eſt, ſi quod lucrum ex emptione venditione, locatione conductione deſcendit, opera cujuſque, (*πόρος γάρ ἐστιν, ὁ ἀπὸ καμάτου τινὶ περιγενόμενος*, inquit Harmenopulus dicto loco) non quæ aliunde proveniunt, *l. 7. l. 8. D. pro ſocio.* Quare non communicantur advenientes hereditates, legata, donationes, debita ſucceſſio a parente, vel liberto, æs alienum; quia hæ res non ſine cauſa obveniunt, ſed ob meritum aliquod nobis accedunt, *ὡς μισθός τινος ἡγησαμένου, περιγίνονται ἡμῖν,* ait Harmenopulus; *add. l. 9. l. 10. l. 11. l. 12. D. eod.* Niſi nominatim pactum ſit, ut, ſi qua juſta hereditas alterutri obvenerit, communis fiat, tunc enim legitima communicabitur, *l. 3. §. 2. D. eod.* Quod Harmenopulus expreſſit: *Ἐὰν συμφωνήσωμεν εἰς ἕνα ἡμῶν δικαίαν κληρονομίαν, οὐ περὶ τῆς ἐκ διαθήκης δοκοῦμεν λέγειν· ἀλλὰ περὶ τῆς νομίμου.* OISEL.

93. *Aut omnium bonorum*] Et quia ſocietas quoque ſpecies eſt contractus ex conſenſu, *l. 19. D. pro ſoc.* traditione opus non eſt, ut perficiatur, ſed ſimul ac conſenſerint, tacita traditio omnium bonorum in communionem venire creditur, *l. 2. D. pro ſoc.* Socii etenim ii putantur, quos inter res communicata eſt, ut inquit Cicero *Verrina V.* & videtur ſocietas jus quodammodo fraternitatis in ſe habere, *l. 63. D. eod.* ALEAND.

93.* *Aut omnium bonorum &c.*] Hæc ſocietatis exempla ſunt: non vero exacta hæc eſt diviſio. Illa vero omnium bonorum, ſive univerſarum fortunarum, uti illam vocat Ulpianus *l. 73. pr. D. pro ſoc.* quod hoc habeat ſingulare, ut quæ in dominio ſociorum ſunt cum reliquis quoque communicentur, *l. 1. §. 1. l. 2. D. pro ſoc.* id non fit, quia ſocietas initur conſenſu; is enim ſolus ad transferendum dominium non ſufficit, *l. 20. C. de pact.* uti contra quoque communio per ſe ſocietatem non inducit, *l. 31. & ſeqq. D. pro ſoc.* verum ideo in univerſali illa ſocietate res communicantur, quia traditio tacita creditur intervenire, *l. 2. D. d. tit.* idque procedere poteſt per illud, quod dicitur, conſtitutum poſſeſſorium; quo ſinguli res illas jam intelliguntur poſſidere partim proprio, partim aliorum ſociorum nomine: atque ita ſuo miniſterio poſſeſſionem rerum ſuarum illis eatenus adquirere: & per poſſeſſionem etiam ipſum dominium, *arg. l. 18. pr. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* de quo plura tradit V. C. Ger. Noodt *Probabil. lib. 11. cap. 6. §. ult.* In aliis ſocietatibus idem fieri nihil prohibet: ſed illic aperte id tunc debet agi. Imo nec in univerſali illa id obtinet, niſi in rebus, quæ jam contractus initi tempore ſociorum fuerunt, non in adquirendis, *arg. d. l. 1. l. 73. pr. l. 74. D. pro ſoc.* quod enim quis nondum in dominio habet, id non poteſt abſque novo actu, tunc poſtquam res ipſius erit, celebrando in alium transferre, *arg. l. 72. D de rei vindication. l. 2. D. de exception. rei vendit. & tradit.* Ac, dum de illis ſpecifice, quæ jam noſtro nomine poſſidemus, tale quid poſſe nos conſtituere ſcribit Celſus *l. 18. pr. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* ſatis innuit, in illis, quæ noſtra ſunt tantum futura, id non procedere; ut notat quoque Vir Præclarus, Ant. Faber *de errorib. Pragmaticor. decad. 4. error. 8.* Præter vero hanc univerſalem ſocietatem (ut hoc quoque attingam) eſt & alia de hereditate, ut in illa ſint ſocii: quod non tantum habere poteſt locum occaſione alterius ſocietatis, quale quid habuit antea Oiſelius: ſed & per ſe & ſeparatim: quo caſu hereditas tantum uti res quædam ſingularis, quæ in bonis eſt ſingulorum ſociorum, eſt conſideranda. Hoc vero cur non æque de teſtamentaria, ac de legitima hereditate convenire poſſit, cauſam plane non video: ac miror eſſe, qui id in poſteriori tantum admittant. Sane de hereditate jam adquiſita id ſimpliciter traditur *l. 37. l. 52. §. 6. D. pro ſocio.* Et cur non etiam de hereditate qualibet aliquibus obventura id convenire poterit? modo ne de hereditate hominis certi viventis, & non conſentientis, ſecundum *l. ult. C. de pact.* At ſi expreſſe fuerit dictum de hereditate juſta, tunc illa tantum intelligitur, quæ jure legitimo obvenit, *l. 3. §. 2. D. pro ſocio.* ut ita vox *juſta* ſtricte & maxime proprie accipiatur. SCHULTING.

94. *Aut unius alicujus negotiationis*] Aut vectigalis, aut etiam rei unius, *l. 5. D. pro ſoc. §. 1. Inſtit. hoc tit.* ALEAND. Quæ dicitur in *l. 63. pr. D. pro ſocio.* ſocietas unius rei, & optime hic a Gajo noſtro ſocietas alicujus negotiationis; quemadmodum & Harpocration eam vocat *κοινωνίαν τῆς ἐμπορίας,* veluti mancipiorum emendorum, vendendorumque, quæ venalitiaria negotiatio dicitur in *l. 73. §. pen. D. de leg. 1.* OISEL.

95. *Ut unus pecuniam det*] Quia ſæpe opera alicujus pro pecunia valet, *§. Servius, Inſt. hoc tit. l. 1. C. eod.* ALEAND.

95.* *Ut unus pecuniam, alter operam*] Imperatores Diocletianus & Maximianus in *l. 1. C. pro ſocio,* ajunt, Societatem uno pecuniam conferente, alio operam, poſſe contrahi magis obtinuiſſe. Dubitatum itaque inter Veteres fuerat, an hujuſmodi ſocietas iniri poſ-

cunia ponat. Et hujus rei definitio [96] etiam verbo inita valet; ita ut quid-

ſet; ſed de eo hodie amplius non ambigitur; ita etiam ut lucrum inter eos commune ſit, *§. 2. Inſt. de ſociet.* Is enim, qui pecuniam non confert, opera pecuniam compenſare creditur; ſive, ut eſt in *l. 52. § 2. D. eod.* pretium operæ & artis eſt levamentum, ut optime a Cujacio reſtitutum. Hinc Plautus *in Aſinar. Act. 1. Sc. 3.*

Par pari datum hoſtimentum eſt, opera pro pecunia. Sic ut ille, qui artem operamve præſtat, non minus præſtare éxiſtimetur, quam is, qui pecuniam confert. Hinc autem quæritur, an pecunia, quam alter contulit, communis fiat, & finita ſocietate cum altero, qui ſolam operam præſtitit, ſit dividenda: an vero is, qui contulit, eam præcipere debeat, & id ſolum, quod ſupereſt, inter ſocios dividi? Item utrum in hujusmodi ſpecie ſocietatis damnum amiſſæ pecuniæ commune ſit, an vero ad eum ſolum hoc damnum pertineat, qui pecuniam contulit? Et ad utramque quæſtionem eadem eſt reſponſio. Nam aut opera confertur cum ſolo pecuniæ uſu; quo caſu pecunia domino, id eſt, ei, qui contulit, perit; & ſi ſalva eſt, domino ſalva eſt; itaque neque talis pecunia communis erit, nec cum eo, qui duntaxat operam contulit, dividenda, vel damnum amiſſæ pecuniæ communicandum. Aut opera confertur cum ipſo dominio pecuniæ, quo caſu, qui operam impendit, particeps fit ſortis; ita ut & damnum amiſſæ pecuniæ ad eum quoque pertineat, & finita ſocietate pecuniam cum eo, qui eam contulit, æque dividat, *fac. l. 58. pr. & § 1. l. 52. pr. §. 2. D. pro ſocio.* Cæterum in ineunda ſocietate, ſi de partibus lucri, aut damni capiendis inter ſocios nihil fuerit definitum, lucri & damni partes æquales eſſe conſtat, *l. 29 pr. D. pro ſocio.* nempe ſi ea, quæ conferuntur, æqualia ſint, aut ſi inæqualis ſit collatio, puta, ſi alter plus contulit ſocietati vel pecuniæ, vel operæ, pro rata ejus, quod quiſque contulit, partes fient, *d. l. 29. D. eod.* Nec enim æquitas patitur, ut, qui minus contulit, æqualem partem ferat cum eo, qui plus contulit, ſive ex ſorte, ſive ex lucro. Sic enim Ariſtoteles *Politicor. l. III. cap. 6.* οὐκ ἔστι δίκαιον ἴσον μετέχειν τῶν ἑκατὸν μνῶν, τὸν εἰσενέγκαντα μίαν μνᾶν, τῷ δόντι τὸ λοιπὸν πᾶν, οὔτε τῶν ἐξ ἀρχῆς, οὔτε τῶν ἐπιγινομένων. Sin tamen expreſſæ fuerint partes, eæ ſervari debent, *§. 1. Inſtit. de ſociet.* Ita etiam ut, ſi inæquales ſervari placuerit in collatione æquali, & contra æquales in collatione inæquali, pactioni ſtandum ſit. Quod & dicendum, ſi convenerit, ut unus lucri partes duas, damni unam tantum, alter duas damni, tertiam lucri ferat, *§. 2. Inſtit. de ſociet.* Sic etiam valet conventio, ut unus ex ſociis lucri partem ferat, de damno non teneatur, ſi tanti ſit opera, quanti damnum eſt, *d. l. 29. § 1. D. eod.* eo tamen adhibito temperamento, ut, ſi in alia re damnum, in alia lucrum illatum ſit, compenſatione facta id tantum, quod ſupereſt, intelligatur lucri eſſe, *l. 30. D. eod.* Illa autem pactio improba eſt, & contra ſocietatis naturam, ut alter omne damnum, alter quæſtum & compendium tantum ex ſocietate ſentiat; & talem Societatem Caſſius Leoninam appellabat in *d. l. 29. §. ult. D. eod.* τουτέστιν ἁρπακτικήν, διὰ τὴν τοῦ λέοντος φύσιν, πλεονέκτης γὰρ ὁ λέων τοῦ προσγεγονότος αὐτῷ θρέμματος ἕτερον μὴ ἀνασχόμενος θηρίον μετασχεῖν, ut ajunt Græci. Hanc autem appellationem ductam eſſe ex fabula Æſopica notat Gloſſa ad Juſtiniani Inſtitutiones. Errat autem cum ab Avieno eam referri putet; neque tale quid inter fabulas ab Avieno carmine redditas hodie reperitur. Potius Phædro eam tribuiſſet, exſtat enim fabularum Æſopicarum ejus *lib. 1. fab. 5.* OISEL. Quid ſit ſtatuendum de pecunia in hac ſpecie, ita jam poſt alios diſtinxerat Grotius *de jur. bell. ac pac. lib. II. cap. 12. n. 24.* an opera conferretur cum uſu pecuniæ; an cum dominio, ſive pleno jure pecuniæ & ſummæ totius. Hunc vero ſecutus eſt Vinnius *ad §. 2 Inſt. de ſocietat. & Selectar. Quæſtion. lib. 1. c. 54.* De partibus ſocietatis, & quales ſingulis competant, poſtea videbimus.

96. *Etiam verbo*] Abſque ſolemnitatibus: ſed & re, & per nuncium ſocietas coitur, *l. 4. D. eod.* Ex hoc loco colligitur, lectionem in ſuperiori capite rectam eſſe, quæ in contextu eſt. ALEAND.

96. * *Etiam verbo inita valet*] Hoc eſt, ſi conſenſus verbis declaretur; verbis ſcilicet nudis, & quibuſcunque, οἱοισδήποτε ῥήμασι, non propriis & ſolemnibus, quemadmodum in ſtipulatione, in qua verba certa & ſolemnia adhibenda, ut conſtituatur obligatio. Poteſt etiam ſocietas contrahi tacite, ſive ita, ut verbis apertis conſenſus non declaretur, ſed tantum re, vel facto aliquo intercedente; quo ſenſu capiendus Modeſtinus in *l. 4. D. pro ſocio.* cum ait, *Societatem coire re & verbis poſſe, &c.* Nam & nudus & tacitus ſufficit conſenſus, quamvis verbis exprimi potuerit; cum & nutu ſolo pleraque conſiſtant, *l. 52. §. pen. & §. ult. D. de oblig. & act.* Societas itaque contracta intelligitur, cum inter duos pluresve, re, aut verbis, aut nudo conſenſu rerum, vel operarum communio inſtituatur, lucri in commune faciendi gratia. Hinc apparet, ſocietatem eſſe conſortium voluntarium, quomodo & a Papiniano appellatur in *l. 52 §. 8. D. pro ſocio.* Et hæc proprie Societas eſt, Græcis κοινωνία dicta. Nam qui non conſenſu, ſed caſu in neceſſariam ſocietatem, ſive communionem inciderint, puta, ſi legatum, aut donatio, aut hereditas duobus communiter obvenerit, aut ſi res a duobus ſimpliciter empta ſit, ſocii non erunt, *l. 31. l. 33. l. 34. D. pro ſocio.* Et hanc differentiam Græci inter κοινωνίαν, quam nimirum conſenſus conſtituit, & κοινοπραξίαν, quam res ſimpliciter facit, ponunt. Harmenopulus *lib. III. tit. 10. §. 8.* Ὅτε μὲν ἀπὸ συναινέσεως γένηται κοινωνία, χώρα τῇ περὶ κοινωνίας ἀγωγῇ. ὅτε δὲ χωρὶς συναινέσεως, κοινοπραξία ἐστίν. Sic in Gloſſis Nomicis: Τί διαφέρει ἡ Κοινωνία τῆς Κοινοπραξίας; κοινωνία μέν ἐστιν ὅταν συμφωνήσωσι δύο πραγματεύεσθαι κοινῶς. κοινοπραξία δὲ ὅταν περιέλθῃ εἴς τινας δύο ἢ καὶ πλείονας πρᾶγμα ἀδιαιρέτως, ἢ ἀπὸ λεγάτου, ἢ κληρονομίας, ἢ δωρεᾶς, καὶ ὅταν μισθώσονται τινες πρᾶγμα δημοσίου τινός.

Poſtremis

quidquid ſocietatis tempore [97] quolibet modo fuerit adquiſitum, [98] ſociis commune ſit.

§. 17. Permanet autem inita ſocietas, quamdiu in ipſo conſenſu ſocii perſeverant: quia, ſicut conſenſu contrahitur, [99] ſic [100] etiam diſſenſu [1] diſſolvi-

Poſtremis verbis *conductiones publicorum*, ut Ulpianus eas vocat in *d. l. 33. D. eod.* deſignantur. Hanc tamen differentiam inter κοινωνίαν & κοινοπραξίαν non obſervavit Theophilus, ſed, de ſocietate agens, inquit, ἣν οἱ Ἕλληνες ἰδικῶς κοινοπραξίαν καλοῦσιν. Sed, niſi mendum apud eum ſit, in eo fallitur Theophilus. Ex κοινωνίᾳ autem, ſive mutua ſociorum obligatione utrinque naſcitur actio directa, quæ *Pro ſocio*, in Gloſſis Nomicis, περὶ κοινωνίας ἀγωγή, ſive ἐπὶ κοινοῦ ἀγωγή, appellatur. Hac autem agitur, ut lucrum & damnum, quod circa res ſocietatis contigit, communicetur, *l. 52. §. 4. D. h. t.* ut, ſi ſocius moram fecerit in reddendo eo, quod ex ſocietate lucri fecit, eaque pecunia uſus ſit, uſuras præſtare teneatur, *l. 60. D. d. t.* Alias enim ſocius ſocio nullas præſtat uſuras. Harmenopulus πρόχειρ. *lib. III. tit. 10. §. 11.* Τοῦ κέρδους ὁ κοινωνὸς οὐ δίδωσι τόκον· εἰ μὴ ἀπὸ ὑπερθέσεως καὶ συγχρήσεως. Sic & hac actione ſocius ſocio tenetur, ſi quid commiſerit dolo, aut culpa levi, non vero leviſſima, *l. 5. §. 2. D. commod. l. 72. D. pro ſocio.* Satis enim eſt dum adhibeat diligentiam, qualem ſuis rebus adhibere ſolet. Harmenopulus *d. lib. III. tit. 10.* Ὁ κοινωνὸς ἀπὸ ἀμελείας καὶ ῥᾳθυμίας ἐνέχεται, οὐ χρεωστεῖ δὲ μεγάλην ἀσφάλειαν, ἀλλ' οἵαν ἐν τοῖς ἰδίοις πράγμασιν. Denique actione pro ſocio ſocius præſtare ſocio tenetur omne id, quod in bonæ fidei judiciis ex æquo & bono præſtandum eſt, §. *28. Inſt. de action.* Hoc vero ſpeciale eſt, quod ſocius ſocio non teneatur ultra id, quod facere poteſt, *l. 63. pr. D. pro ſocio. l. 16. D. de re judic.* OISEL. Nihil erat cauſæ, cur Theophilum carperet Oiſelius. Theophilus, uti & ſolent Baſilicorum Auctores, ſocietatem Græce vocat κοινωνίαν, addens *pr. Inſt. de ſociet.* ſocietatem totorum bonorum ſpecialiter a Græcis dici κοινοπραξίαν. Nec aliter Imperator ipſe *d. pr.* ſaltem ſi editionem Cujacii aliaſque ex optimis (vulgatæ enim habent κοινωνίαν) ſequamur: & ita in MSS. eſſe, apparet ex nota marginali editionis Charondæ. In ipſis quoque Gloſſis Nomicis hæc leguntur. Τοτὸμ (lege Τοτόρομ) βονόρομ. τουτέστι κοινωνία ἡ ἐπὶ πάσῃ τῇ οὐσίᾳ γινομένη· ἣν οἱ Ἕλληνες κοινοπραξίαν καλοῦσι. *Totorum bonorum. hoc eſt ſocietas, quæ de univerſis bonis initur, quam Græci* κοινοπραξίαν *vocant.* Non nego tamen in Baſilicis communionem ſine ſocietate appellari κοινοπραξίαν, ut in *l. 32. & l. 33. D. pro ſocio.* ubi id quoque notatur in Scholiis, *lib. XII. tit. 1.* Si tamen vim verborum inſpiciamus, κοινωνία magis notabit communionem: κοινοπραξία autem negotiorum vel rerum geſtionem communem: quo pacto & κοινοπραγῶ eſt *conſpiro, ſocietatem ineo rerum gerendarum*, notante Budæo *Commentar. Ling. Græc. p. 852.* De uſuris in actione pro ſocio ex mora, vel quod ſocius pecunia ſocietatis uſus ſit, præſtandis, de quibus obiter quoque agit Oiſelius, quædam accurate notavit ante mihi laudatus Noodt *de fœnor. & uſur. lib. I. cap. 5. & lib. III. cap. 6.* SCHULTING.

97. *Quolibet modo fuerit adquiſitum*] Nam & hereditas, & legatum, & quod donatum eſt, aut quaqua ratione adquiſitum, communioni adquiritur, *l. 3. D. pro ſoc.* niſi aliter cautum ſit. ALEAND. Hoc ita, modo ad id ſocietas pertineat: & ſi non illicito more, ac ex delicto ad ſocios pervenerit: talium enim turpis ac fœda eſt communio, *l. 52. §. 17. l. 53. D. pro ſocio.* SCHULTING.

98. *Sociis commune ſit*] Et demum partes æquæ fiunt, niſi aliter initio placuerit. nam ſi convenerit, ut ad alterum ex ſociis lucri duæ partes pertineant, damni tertia; ad alterum duæ partes damni, lucri tertia, partes hæ ſervari debent, *l. 29. D. eod. §. 2. Inſtit. hoc tit.* ALEAND. Ut hic aliquid dicamus de partibus ſocietatis, certum eſt, ſi non aliud ſit dictum, illas eſſe æquales, vel æquas, *§. 1. Inſt. de ſociet. l. 29. pr. D. pro ſocio.* per quas vulgo intelligunt tales, quæ collationi reſpondeant. Verum in jure noſtro *partes æquæ* ſunt *partes viriles*, aut *pares*, ut *§. 6. Inſt. de heredib. inſtituend. l. 23. D. ad SC. Trebellian.* Plurima exempla dabit Briſſonius *de verb. ſignif. h. voc.* Atque ita *æquales partes* diſtinguuntur a partibus *pro rata*, *l. 5. §. 2. D. de ſolutionib.* Imo negant Juriſconſulti, ſemper æquum eſſe, ut partes ſint æquæ; id, videlicet, iniquum judicantes conſtitui ab arbitro ad illas definiendas electo, quando inæqualis eſt collatio, *l. 6. l. 80. D. pro ſocio.* quibus in locis proinde pariter partes æquæ ſunt viriles. Ratio hujus rei eſſe videtur, quod inter ſocios jus quodammodo fraternitatis intercedat, *l. 63. pr. D. d. tit.* adeoque & amicitia; quæ pares aut accipit, aut facit, ut dicit Publicus Syrus. De qua paritate inter amicos quædam legere eſt apud Ciceronem *de legib. lib. 1. cap. 12.* & Lactantium *Divinar. Inſtit. lib. V. c. 14.* alioſque. Ita ergo in jure noſtro circa ſocios res ſeſe habet, ac hodie multis in locis obtinet inter conjuges, ut nulla ejus, quod quiſque contulit, ratione habita, omnia utriuſque bona, alibi lucra & damna, ex æquo fiant communia. Ac ſi cui id non placeat ita in ſocietatem & parem ſecum conditionem alium recipere, pactis ſibi debet proſpicere: & tunc quoque requiritur in ſocietate, ut qui plus habebit, plus contulerit, non in pecunia tantum, ſed opera, aliiſve, *l. 29. pr. D. h. t.* Atque hæc etiam ſententia fuit V. C. Fr. Connani *Commentar. lib. VII. cap. 14.* quam probavit quoque Vir Inſignis, Ulr. Huberus *Prælectionib. ad tit. Inſt. de ſocietat. n. 3.* SCHULTING.

99. *Sic etiam*] Ita Sichard. alii illud *ſic* omiſere; quod tamen non male hic quadrat. Aleander, *ita diſſenſu.*

100. *Etiam diſſenſu ſolvitur*] Sive expreſſo, ſive tacito.

ſolvitur. [2] Diſſolvitur ergo ſocietas, aut [3] morte unius ſocii, aut [4] contraria volun-

cito. nam aut ſi renuncietur ſocietati, aut ſi ſeparatim ſocii agere cœperint, & unuſquiſque eorum ſibi negotietur, ſine dubio jus ſocietatis diſſolvitur, *l. itaque, 64. D. pro ſoc.* ALEAND.

1. *Diſſolvitur*] Sic editiones veteres, Sichardi & Cujacianæ. Pacius, Gothofredus, Oiſelius *ſolvitur*.

2. *Diſſolvitur ergo ſocietas &c.*] Societas ſolvitur ex perſonis, ex rebus, ex voluntate, ex actione, *l. verum, 63. §. ult. D. pro ſoc.* Ex perſonis, ut ſi quis ex ſociis mortuus ſit, nam & unius tantum morte diſſolvitur, & ſi conſenſu omnium coita ſit, plures vero ſuperſint; niſi in coeunda ſocietate aliter convenerit, *l. actione, 65. §. morte D. eod.* Pariter ſi quis ex ſociis capite minutus ſit maxima, vel media capitis diminutione, *d. l. verum, 63. §. ult.* veluti ſi quis ſervus factus ſit, aut deportatus. Ex rebus, ut ſi res nullæ relinquantur, aut conditionem mutaverint: neque enim ejus rei, quæ jam nulla ſit, quiſquam ſocius eſt, neque ejus, quæ conſecrata, publicatave ſit, *d. l. verum, 63. §. ult.* quod de univerſitate bonorum videtur intelligendum, ſi ſocii bona publicentur, nam quum in ejus locum fiſcus ſuccedat, pro mortuo habetur, *d. l. actione, 65. §. publicatione.* Pariter ſi quis ex ſociis mole debiti prægravatus bonis ſuis ceſſerit, & ideo propter publica, aut privata debita ſubſtantia ejus veneat, *§. publicatione, Inſtitut. hoc tit.* Ex voluntate, nam, (ut dictum eſt,) quemadmodum conſenſu contrahitur ſocietas, ita diſſenſu diſtrahitur. Si unus igitur ex ſociis renunciet ſocietati, a ſe quidem liberat ſocios ſuos, ſe autem ab illis non liberat, ſi dolo malo renunciatio facta ſit: veluti ſi quum omnium bonorum ſocietatem iniſſent, deinde quum obveniſſet uni hereditas, propter hoc renunciavit, *d. l. actione, 65. §. 1. §. manet. Inſtitut. hoc tit.* Renunciare vero ſocietati etiam per alios poſſumus, veluti per procuratorem omnium bonorum, vel per eum, cui hoc ipſum nominatim mandatum eſt, *d. l. actione, 65. §. renunciare.* Ex actione diſſolvitur ſocietas, quum aut ſtipulatione, aut judicio mutata ſit cauſſa ſocietatis, nam hoc ipſo, quod judicium ideo dictatum eſt, ut ſocietas diſtrahatur, renunciata videtur, *d. l. actione, 65. in prin.* ex hoc enim contraria voluntas colligitur. ALEAND.

2.* *Diſſolvitur ergo ſocietas, aut morte unius ſocii*] Nulla ſocietatis in æternum coitio eſt, *l. 70. D. pro ſocio.* Sed poteſt ſocietas iniri in perpetuum, id eſt, quamdiu vixerint ſocii, *l. 1. D. eod.* Quomodo & *τὸ perpetuum* accipitur in *l. 1. §. pen. de offic. præf. urb. l. 8. §. 3. D. de tranſact. l. 4. D. de procur.* Sic Gloſſæ Nomicæ: Περπετοῦον, καλεῖ καὶ τὸν τριακονταετίας χρόνον, καὶ τὸν ἄχρι τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου χρόνον. Quod & obſervat Euſtathius *περὶ χρον. διαστημάτων, cap. ult. §. 15.* Solvitur itaque ſocietas morte unius ſocii, *l. 4. §. 1. l. 52. §. 9. l. 63. §. ult. l. 65. §. 9. D. pro ſocio.* adeo ut nec ab initio recte tale pactum interponatur, ut heres in ſocietatem ſuccedat; quia hoc naturæ ſocietatis repugnat, *l. 35. l. 59. l. 65. §. 11. D. eod.* Quamvis autem heres in ſocietatem non ſuccedat, tenetur tamen actione pro ſocio ex ea obligatione, quæ ſtante ſocietate nata eſt: item, ut bonam fidem præſtet, & acti etiam culpam, quam is præſtaret, in cujus locum ſucceſſit, *l. 35. l. 36. l. 63. §. 8. l. 65. §. 9. D. eod.* Sunt tamen, qui excipiant ſocietatem vectigalium, quaſi illa ſocietas maneret poſt mortem alicujus, tranſiretque ad heredem, *l. 59. D. h. t.* In qua opinione etiam videtur eſſe Harmenopulus *lib. III. tit. 10. §. 4.* Θανάτῳ, inquit, λύεται ἡ κοινωνία, καὶ οὐκ ἐφεῖται συμφωνεῖν διαβαίνειν εἰς τοὺς κληρονόμους· εἰ μὴ ἐπὶ δημοσίων χρεῶν. Sed verius eſt, communicationem damni & lucri ad heredem ſocii pertinere, ſocium autem non eſſe, niſi fuerit adſcitus, *l. 63. §. 8. D. eod.* OISEL.

3. *Morte unius ſocii*] Nec unquam heres ſocius eſt, ne quidem in ſocietate vectigalium, niſi fuerit adſcitus, *l. 63. §. 8. D. pro ſocio.* Et quamvis ſocietas hæc morte unius non ſolvatur: heres tamen non eſt ſocius ipſo jure: ſed opus eſt, ut ſit adſcitus in locum defuncti, ut oporteat illi conferri, ſive transferri in illum partem defuncti. Et hæc eſt mens Pomponii *l. 59. D. pro ſocio.* qui tamen poſtea docet, hoc non ſemper fieri. Qua de re plura vide ſis apud Cujacium *Obſervat. lib. X. cap. 25.* & Janum a Coſta *ad §. 5. Inſt. de ſocietat.* SCHVLTING.

4. *Aut contraria voluntate*] Societas tam diu durat, quamdiu conſenſus partium perſeverat, *l. 5. C. pro ſocio.* Quo, rebus adhuc integris, τῶν πραγμάτων ἔτι μενόντων, ut eſt in Gloſſis Nomicis, in contrarium acto, ſicut cæteræ obligationes, quæ conſenſu contrahuntur, ita etiam ſolvitur ſocietas. Sed & proprium eſt ſocietatis, quod, poſtquam res integra eſſe deſiit, ab ea recedi, etiam unius voluntate poſſit; quod renunciatione fit. Hujuſmodi ſolutæ ſocietatis exemplum habes apud Petronium, ubi Encolpius: *Rurſus in memoriam revocatus injuriæ, Aſcylte, inquam, intelligo nobis convenire non poſſe: itaque communes ſarcinulas partiamur, ac paupertatem noſtram privatis quæſtibus tentemus expellere.* Sic & aliud apud Appulejum *Mileſiar. lib. X.* *Si tibi denique ſocietas iſta diſplicet, poſſumus omnia quidem cætera fratres manere: ab iſto tamen nexu communionis diſcedere: nam video in immenſum damni procedentem querelam nutrire nobis immanem diſcordiam.* Si tamen quis callide renunciaverit ſocietati, ut obveniens aliquod lucrum ſolus habeat, *§. 4. Inſtitut. de ſocietat.* vel alio modo intempeſtive, ipſe quidem liberat ſocios, ſe autem ab illis non liberat, ita ut damni particeps, lucri vero expers maneat, *l. 17. §. 1. l. 65. §. 3. & ſeqq. D. pro ſocio.* Et hoc eſt, quod innuit Harmenopulus *Promptuar. lib. III. tit. 10.* cum dicit: Ἐν τῇ συστάσει τῆς κοινωνίας οὐδὲν δεῖ περὶ τῆς ἀπαγορεύσεως συμφωνεῖν, κατὰ φύσιν γὰρ τῆς κοινωνίας, ὁ παρὰ καιρὸν ἀπαγορεύσας, ἐνέχεται. OISEL.

5. *Aut*

voluntate, [5] aut capitis diminutione, id eſt, ſi unus ex ſociis, [6] ſicut frequenter ſupra diximus, capite fuerit diminutus.

§. 18. [7] Similiter & [8] mandari verbo poteſt. Et quum verbis mandatum fuerit, obligatio contrahitur. Poſſumus enim [9] aut noſtra negotia, aut aliena

5. *Aut capitis diminutione*] Societatem capitis diminutione, maxima ſcilicet, & media, etiam ſolvi, manifeſtum ex *l. 63. §. ult. & l. 65. §. 12. D. pro ſocio.* Recenſuit hic Gajus tres diſſolvendæ ſocietatis modos; ſed præter mortem, renunciationem, & capitis diminutionem, ſocietas etiam ſolvitur egeſtate, *l. 4. §. 1. D. d. t.* ſi nempe quis ex ſociis bonis ſuis ceſſerit, *§. 8. Inſt. de Societ. l. 65. §. 1. D. d. t.* Quatuor hoſce modos diſtrahendæ ſocietatis conjunxit Harmenopolus *l. III. tit. 10. §. 8.* Διαλύεται ἀπαγορεύσει, θανάτῳ, καταστάσεως ἐναλλαγῇ, καὶ ἀπορίᾳ. Denique ſocietas negotii alicujus gratia contracta, puta, vini, aut frumenti ad certam quantitatem emendi vendendique, finito negotio, id eſt, empto diſtractoque vino, aut frumento, diſſolvitur, *l. 65. §. 10. l. 63. §. ult. D. eod. §. 6. Inſt. de ſoc.* IDEM.

6. *Sicut frequenter ſupra diximus*] Forſitan, *ſicut frequenter fieri, ſupra diximus.* Debuit vero hoc dicere primo libro, quum de capitis diminutione loquutus eſt. ALEAND. Parum accurate hic loquitur Anianus, ut & alibi: non enim frequenter potuit dicere, ſocietatem capitis deminutione tolli, quod verba vellent: imo nec plus, quam ſemel, vel bis oſtendit, quibus modis deminutio capitis accideret: quamvis frequenter ejus factam fuiſſe mentionem a Cajo, & diverſis occaſionibus, ex inſtitutionibus noſtris appareat. SCHVLTING.

7. *Similiter & mandari verbo poteſt*] Verbo nimirum quocunque, modo precarium ſit, *l. 1. §. 2. D. mandat.* Idem itaque erit, ſive *mando*, ſive *volo*, ſive *rogo*, ſive alio quocunque verbo ſcripſerim. Græci *ad l. 16. C. de negot. geſt.* ſcribunt: *Nota ex his verbis: Rogo te, ut facias, naſci mandati actionem adverſus eum, qui rogavit. nam lib. VII. tit. 4. Dig. 1. pro, mando tibi, poſuit, rogo te.* Mandatum οὐ χρῄζει ἢ κυριωτέρων γραμμάτων, ἢ ῥημάτων, ut ajunt iidem Græci, *non requirit ſcriptura, aut verborum ſolemnitatem.* Sed cum ſolo conſenſu conſiſtat, tam ab abſente per nuntium, vel per epiſtolam, quam a præſente ſuſcipi poteſt, *d. l. 1. §. 1. D. eod. l. 7. C. eod.* & contrahitur mandatum uno rogante, & altero recipiente ſe id, de quo rogatur, exſecuturum gratuito animo procuratoris, *l. 10. l. 20. §. 1. l. ult. D. eod.* Mandatum enim niſi gratuitum nullum eſt, *d. l. 1. §. ult. D. eod. l. 13. D. de præſc. verb. l. 1. §. 18. D. de exercit. act.* nam originem ex officio & amicitia trahit, contrarium vero officio merces, *d. l. 1. §. ult. D. mand.* Hinc Seneca *de benefic. lib. IV. c. 25. Pudeat ullum venale eſſe beneficium.* Et, ut ait Menander περὶ πρεσβ. 1. ἡ φιλότης χρήμασι βεβαιουμένη, οὐκ ἀγαθή. αἰσχρὰ γὰρ καὶ ἀνδραποδώδης, ὠνητή τε ἡ τοιάδε. φιλίαν δὲ τὴν ἰσόρροπόν τε καὶ οὐχὶ κερδαλέαν ὁρίζεσθαι. Honorem tamen & ſalarium mandatarius recipere poteſt, *l. 6. l. 7. & l. 10. §. 9. D. mandat.* Ubi *honor* dicitur pro *honorario*, quemadmodum Græci τιμή. Gloſſa Gr. Lat. Cyrillo adſcriptæ: τιμή, τὸ ἐπὶ συνηγορίᾳ διδόμενον. *Honorarium.* Eodem modo *honoris* vocabulo utitur Hieronymus ad Gerontiam: *Honor*, inquit, *vel pro eleemoſyna, vel pro munere accipitur.* OISEL. Aleander hic caput fecit x. *de Mandato.*

8. *Mandari verbo*] Mandati obligatio conſenſu contrahentium conſiſtit: ideo non tam verbo, id eſt, nudo ſermone abſque ſolemni ſtipulatione, ſed & per nuncium quoque, vel per epiſtolam, mandatum ſuſcipi poteſt, *l. 1. D. mandati.* ALEAND.

9. *Aut noſtra negotia, aut aliena*] Mandatum inter nos contrahitur ſive mea tantum gratia tibi mandem, ſive aliena tantum, ſive mea, & aliena, ſive mea, & tua, ſive tua & aliena, ſive mea, tua, & aliena. Mea tantum gratia intervenit mandatum, veluti ſi tibi mandem, ut negotia mea geras. Aliena tantum, veluti ſi tibi mandem, ut Titii negotia geras. Mea & aliena, veluti ſi mandem tibi, ut mea, & Titii negotia geras. Mea & tua, veluti ſi tibi mandem, ut ſub uſuris credas ei, qui in rem meam mutuaretur. Tua & aliena, veluti ſi mandem tibi, ut Titio ſub uſuris credas, *l. 2. D. manda.* Mea, tua, & aliena, veluti ſi ego tutor tibi contutori meo mandaverim, ut fundum pupillo emas, *l. 8. §. ſi tutores, D. eod.* Quod ſi tua tantum gratia tibi mandem, ſupervacuum eſt mandatum, magis enim conſilium eſt, & ob id non eſt obligatorium, *d. l. 2. & §. 6. Inſt. hoc tit.* IDEM.

9. * *Aut noſtra negotia, aut aliena cuicunque agenda mandare*] Variis modis contrahitur mandatum. Nam ſive noſtra tantum negotia, *l. 2. §. 1. D. mand.* ſive aliena tantum, *d. l. 2. §. 2.* ſive noſtra & aliena ſimul, *d. l. 2. §. 3.* ſive noſtra & mandatarii *d. l. 2. §. 4.* ſive mandatarii & aliena, *d. l. 2. §. 5.* ſive noſtra, aliena, & mandatarii ſimul, *l. 8. §. 4. D. eod.* mandemus, naſcitur obligatio. Mandatum vero, quod ſolius mandatarii cauſa intervenerit, non eſt obligatorium, quia magis conſilium eſt, quam mandatum, *d. l. 2. §. ult. D. d. t.* et liberum unicuique eſt apud ſe explorare, num conſilium datum ipſi utile ſit, necne. D. Chryſoſtomus *de Virginitate:* ὁ μὲν γὰρ συμβουλεύων ἀφίησι τὸν ἀκούοντα κύριον εἶναι τῆς τῶν πραγμάτων αἱρέσεως, ὑπὲρ ὧν ποιεῖται τὴν συμβουλήν. Si tamen fraudulenter, puta, lucri captandi cauſa, conſilium datum ſit, *l. 8. D. de dol. mal. l. 47. D. de R. J.* naſcetur de dolo actio, *l. 10. §. 7. D. mand.* Conſilium enim nullum eſt, quod ei, cui datum eſt, non expediat. Nam ut ait Iſidorus Peluſiota *lib. V. Epiſt. 105.* ἅπασα συμβουλὴ τὸ τῶν ἀκροωμένων ζητεῖ συμφέρον. Fraus autem non ex eventu, ſed ex voluntate dantis interpretanda. Idem Iſidorus *eodem lib. V. Epiſt. 333.* Ὁ γὰρ μὴ ἀπὸ τῆς προαιρέσεως, ἀλλ᾽ ἀπὸ τῆς ἐκβάσεως

na cuicunque agenda mandare: dummodo honeſtum aliquid agi mandemus. [10] Nam ſi contra mores bonos aliquid mandare voluerimus, hoc eſt, ſi cuicunque mandemus, ut alicui furtum faciat, aut homicidium, aut adulterium admittat, in iis rebus mandati obligatio non contrahitur.

§. 19. [11] Solvitur autem mandatum, [12] aut morte, cui mandatum eſt, [13] aut contraria illius voluntate, qui mandavit.

§. 20

βάσεως τὰ πράγματα κρίνων ἀπαίδευτός ἐςι, καὶ τῶν πραγμάτων ὐ γινώσκει τὴν φύσιν. Naſcitur & mandati actio, ſi mandatarius conſilio perſuaſus fecerit, quod alioquin facturus non eſſet, *l. 6. §. 5. l. 32. D. eod.* OISEL. De mandato in gratiam mandatarii legi poterunt utiliter, quæ noviſſime ſcripſit V. C. Ger. Noodt *Probabil. lib. IV. c. ult.*

10. *Nam ſi contra bonos mores*] Rei turpis nullum mandatum eſt, *l. 6. §. 2. D. mand.* ideo qui ædem ſacram ſpoliandam, hominem vulnerandum, occidendum mandatu ſuſcipiat, nihil mandati judicio conſequi poteſt, propter turpitudinem mandati, *l. ſi mandavero, 22. §. qui ædem, D. eod.* ALEAND. Nulla ex rei flagitioſæ mandato, quemadmodum nec in univerſum, contrahitur obligatio, *l. 6. §. 3. D. h. t. l. 57. D. pro ſoc. l. 26. & ſeq. l. 123. D. de verbor. obl.* Itaque qui ædem ſacram ſpoliandam, hominem vulnerandum, occidendum ſuſceperit, nihil mandati judicio conſequi poteſt, propter turpitudinem mandati, *l. 22. §. 6. D. mand.* Similiter ſi, quod mandetur, inhoneſtum ſit, nulla naſcitur actio; veluti, ſi adoleſcens luxurioſus mandet tibi, ut pro meretrice fidejubeas, idque tu, ſciens mandatum, ſuſceperis; vel ſi mandaverit tibi, ut meretrici pecuniam credas, non obligabitur mandati; quia ſimile eſt, quaſi perdituro credas, & adverſus bonam fidem, *l. 12. §. 11. D. eod.* Interim etſi ex delicto per mandatum commiſſo nulla inter mandantem & mandatarium naſcatur obligatio; hoc tamen non impedit, quin uterque pœnæ, qua tale facinus punitur, ſubjiciatur, *l. 1. §. 1. D. ad leg. Cornel. de ſic. l. 11. §. 3. D. de injur. l. 7. §. fin. D. de juriſd. l. 5. C. de accuſat.* Nec mandatorem, quod mandatarius delictum commiſit, nec mandatarium, quod alius mandaverit, excuſat. Fruſtra enim hic dicet ſe alieno mandato deliquiſſe. Et bene Ennodius *lib. 1. Epiſt. 4. Quis rogo,* inquit, *fuit patrandi ſceleris tam venuſtus admiſſor, qui purgationem crederet, ſi alieno ſe fateretur præcepto ſuo militare flagitio, cum nemo de ſe confeſſo juſte credere poſſit crimen alienum?* OISEL.

11. *Solvitur autem mandatum aut morte*] Extinguitur mandatum morte tam mandantis, quam mandatarii. Græci *in Baſilic. lib. XLVII. tit. 1.* Ἐμὲ γὰρ ἢ τῦ ἐντααλθέντος τελευτῶντος λύεται τὸ μανδάτον. Quod procedit, dum res ab utraque parte adhuc integra eſt, *integro adhuc mandato,* ut §. *9. & 10. Inſtit. h. t. integra adhuc cauſa,* Paul. *Sentent. lib. II. tit. 15.* μενόντων τῶν πραγμάτων, ut eſt in Scholiis Græcis ad Theophilum, id eſt, antequam mandatarius cœpiſſet mandatum exſequi, *l. 26. l. 27. §. 3. l. 57. l. 58. D. mand. l. 6. D. juriſd.* Sin vero res deſierit eſſe integra, mandatum quidem morte alterutrius adhuc ſolvitur; mandati tamen obligatio & actio ante mortem nata, poſt mortem perſeverat, *d. l. 26. fac. d. l. 57. & l. 58. D. eod.* Nam mandati actio ſtatim competit, cum cœpit intereſſe, *l. 8. §. 6. D. d. t.* Utilitatis tamen cauſa, ut ait Juſtinianus, *§. 10. Inſtit. h. t.* & Paulus in *d. l. 26. D. eod.* ſive, ut Theophilus, διὰ τὸ φύσει δίκαιον, vel διὰ τὸ φιλάγαθον, receptum eſt, ut aliquando actio mandati demum poſt mortem mandantis incipiat; ſi nempe mandatarius ignorans mandatoris mortem, negotium exſequutus fuerit. Veluti, ſi mandavero tibi, ut pecuniam Titio des, cui donare volebam, & tu, ignorans me mortuum, hoc feceris, habebis adverſus heredes meos mandati actionem. Si ſciens, non habebis, *l. 19. §. 3. D. de donation.* Ubi Græci: ἐπειδὴ εἰδὼς λελύσθαι τῷ θανάτῳ μυ τὸ μανδάτον, κατέβαλες. IDEM.

12. *Aut morte, cui mandatum eſt*] Sed non & morte mandantis? utique & ejus morte. Hic vero de illius tantum morte, cui mandatum eſt, dicitur, quia & poſt mortem mandatoris obligatio aliquando durat, veluti ſi eo mortuo, qui tibi mandaverat, tu ignorans, eum deceſſiſſe, exſequutus fueris mandatum: utilitatis enim cauſſa receptum eſt, ut competat actio, *l. inter, 26. D. mand. §. recte, Inſt. eod.* ALEAND.

13. *Aut contraria illius voluntate, qui mandavit*] Nam ut conſenſu mandatum contrahitur, ita diſſenſu ſolvitur. quare ſi mandavero exigendam pecuniam, deinde voluntatem mutavero, nec mihi, nec heredi meo erit mandati actio, *l. ſi vero, 12. §. ſi mandavero, D. eod. tit.* quod intelligitur, ſi adhuc integra res ſit, *d. §. recte, Inſt. hoc tit.* Pariter renunciatione ejus, qui mandatum ſuſcepit, ſolvitur mandatum: quod quomodo fiat, explicatur in *l. 22 §. ult. cum ſeqq. D. manda. & §. mandatum, Inſt eod* IDEM. Hoc ita, ſi, dum res adhuc integra eſt, mandatum a mandante revocetur, *§. 9. Inſt. h. t. l. 12. §. pen. l. 15. D. eod.* Sin vero mandatarii jam cœperit intereſſe, mandans ex antegeſto tenebitur, *d. l. 15. l. 26. D. eod.* Sic ſolvitur quoque mandatum, ſi mandatarius tempeſtive renunciet, ut tamen actio competat ex antegeſto, *l. 22. §. ult. l. 27. §. 2. D. eod.* Alioquin intempeſtiva renunciatio non liberat mandatarium, ſed, niſi juſta cauſa interceſſerit, tenetur adhuc actione mandati, non quidem, ut mandatum præciſe implere cogatur, ſed ut præſtet, quod mandatoris intereſt impletum eſſe, *§. 11. Inſt. de mand. d. l. 22. §. ult. d. l. 27. §. 3. D. d. t.* OISEL.

14. *Man-*

§. 20. Sed is, cui mandatur, [14] mandati formam egredi non poteſt: aut ſi egreſſus fuerit, & mandatori teneatur obnoxius, & quod extra mandatum egit, [15] non praejudicet mandatori.

14. *Mandati formam egredi non poteſt*] Diligenter enim fines mandati cuſtodiendi ſunt, *l. 5. D. manda.* Igitur commodiſſime illa forma in mandatis ſervanda eſt, ut quoties certum mandatum ſit, recedi a forma non debeat: at quoties incertum, vel plurium cauſſarum, tunc licet aliis præſtationibus exſoluta ſit cauſſa mandati, quam quæ ipſi mandato inerant, ſi tamen hoc mandatori expedierit, mandati erit actio, *l. ſi quis, 46. D. eod.* vid. Agell. *Noct. Attic. lib. I. cap. 13.* ALEAND. Mandati fines diligenter cuſtodiendi ſunt, nam qui exceſſit, aliud quid facere videtur, ait Paulus in *l. 5. D. mandat.* Itaque ſi mandavero tibi, ut domum Sejanam centum emeres, tuque Titianam emeris, longe majoris pretii, centum tamen, aut minoris, non videris impleſſe mandatum, *d. l. 5. §. 2. D. d. t.* Item ſi mandavero tibi, ut fundum meum centum venderes, tuque eum nonaginta vendideris, & petam fundum, non obſtabit mihi exceptio, niſi & reliquum mihi, quod deeſt, mandatu meo, præſtes, & indemnem me per omnia ſerves, *d. l. 5. §. 3.* Si itaque pretium ſtatui, tuque pluris emiſti, Sabinus & Caſſius negaverunt, te mandati habere actionem, etiamſi paratus eſſes id, quod excedit, remittere. Iniquum enim eſt, non eſſe mihi tecum actionem, ſi judicium detrectes; tibi vero, ſi velis, mecum eſſe, *l. 3. §. ult. D. eod.* Sed benignior Proculi ſententia eſt, qui usque ad pretium ſtatutum recte agi poſſe exiſtimavit, *l. 4. D. eod.* De eo autem, quod mandatarius ultra mandatum expendit, ne quidem actione negotiorum geſtorum experiri poſſe, verius eſt, *arg. l. ult. C. de negot. l. 31. §. 4. D. eod.* Non autem videtur fines mandati exceſſiſſe, qui rem minoris emerit, ὅτι εὔωνον τετύχηκε. Meliorem enim mandantis cauſam facere licet. Ut ecce, ſi, cum tibi mandaſſem, ut Stichum decem emeres, tu eum minoris emeris, vel tantundem, vel aliud quicquam ſervo acceſſerit. utroque enim caſu aut non ultra pretium, aut intra pretium feciſti; ideoque actionem habebis, *d. l. 5. §. ult. D. mand.* Poſt ſuſceptum vero mandatum ultro citroque naſcitur actio, *l. 19. D. eod.* ἑκατέρωθεν, ex utroque latere, id eſt, Directa & Contraria. Quorum illa competit mandatori adverſus mandatarium, mandatum ſuſceptum citra juſtam cauſam non implentem, vel cœptum exſequi negligentem, *l. 5. C. mand.* vel intempeſtive, & ſine cauſa renunciantem, *l. 22. §. ult. l. 27. §. 2. D. eod.* vel perperam, vel aliter, quam ipſi mandatum eſſet gerentem, *l. 12. C. eod.* ad id, quod mandatoris intereſt, *l. 16. C. eod.* ſi forte in exſequendo mandatorem dolo, culpa, etiam leviſſima damno affecerit. Nam & exactiſſimam diligentiam a mandatario exigi, plane evincit *l. 13. C. eod.* in qua dicitur, *a procuratore dolum, & omnem culpam, non etiam caſum improviſum, præſtandum eſſe.* Ubi tamen Baſilicorum Auctores innuere videntur, leviſſimam culpam in mandati actione non venire. Ajunt enim ἀπὸ τοῦ διοικητοῦ δόλον καὶ ῥαθυμίαν ἀπαιτοῦμεν. *A procuratore dolum & negligentiam repetimus.* Sed melius e Græcis etiam Theodorus Hermopolites *ad l. 23. D. de R. J.* ubi ad verba iſta legis, *in his quidem diligentiam*, interrogandi modo notat: ποῖα δέ εἰσι συναλλάγματα ἐφ' οἷς ὁ συναλλάξας ἀπαιτεῖται, μήτε δόλον ποιῆσαι, μήτε ῥαθυμῆσαι, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἐπιμέλειαν ἐνδείξασθαι οἵαν ὁ ἐπιμελέστατος ἀνήρ His verbis eum quærere videmus, *in quibus contractibus præſtetur diligentia, qualem diligentiſſimus paterfamilias adhibere ſolet?* Subjicit vero, a mandatario, a commodatario, & tutore diligentiam præſtari, id eſt, omnem culpam. nam de exactiſſima diligentia quæſierat. Bene etiam Thalelæus *ad l. 21. C. eod.* ubi dicitur, aliena negotia exacto officio gerenda, notat, in actionem mandati venire dolum, culpam & diligentiam generalis procuratoris: δόλον, κούλπαν, καὶ ἐπιμέλειαν τοῦ γενικοῦ προκουράτωρος. Tenebitur itaque mandatarius, ſi quid vel leviſſima culpa neglexerit. Denique mandatori præſtari tenetur, quicquid ex mandato, vel ejus occaſione ad eum pervenerit, *l. 8. §. fin. l. 10. §. 1. 2. 3. D. h. t.* una cum fructibus & uſuris legitimis, *l. 19. C. eod. d. l. 10. §. 2. D. d. t.* niſi pecuniam in ſuos uſus converterit: tum enim etiam maximas præſtare debet, *arg. l. 38. D. de negot. geſt.* Contraria vero mandati actio datur mandatario, *l. 12. §. 7. D. mand.* qui ſervata mandati forma id implevit, *l. 45. §. 1. D. eod.* licet infeliciter negotia ceſſerunt, *l. 4. C. eod.* adverſus mandantem, ejusve ſucceſſores, *l. 8. C. eod.* ad id, ut mandator agnoſcat & ratum habeat, quod ſuo nomine geſtum eſt; ſumptus & impendia mandati exſequendi gratia facta reſtituat, *l. 27. §. 4. D. mand. l. 20. §. 1. C. eod.* una cum uſuris poſt moram, *l. 1. l. 18. C. eod. l. 32. §. 2. D. de uſur.* denique, ut præſtet quicquid omnino mandatarii intereſſe poteſt, *l. 12. §. 9. l. 16. l. 22. §. 2. D. mand.* OISEL.

15. *Non præjudicet mandatori*] Et ita ab una duntaxat parte mandati judicium datur, nam ſi is, qui mandatum ſuſcepit, egreſſus fuerit mandatum, ipſi quidem mandati judicium non competit, at ei, qui mandaverit, adverſus eum competit, *l. 41. D. eod. tit.* Quare ſi certo pretio rem juſſus diſtrahere, minoris vendideris, venditio quidem non diſſolvitur, ſed mandati judicio pretii ſummam debebis integrare, ut inquit Paulus *Sent. lib. II. tit. 15.* ALEAND.

TITVLVS X.

Quibus Modis Obligatio tollatur.

[1] Tollitur obligatio [2] ſolutione debiti. [3] Praeterea aliquoties tollitur obligatio, etiam ſi aliud, quam cautum fuerat a debitore, creditori reddatur. [4] Nam ſi quicunque pro pecunia, [5] quam creditori cavit, adquieſcente

1. *Tollitur obligatio*] Aut ipſo jure, aut per exceptionem, ab obligatione liberamur. Ipſo jure hæc liberant: Solutio, Acceptilatio, Novatio, Delegatio, Confuſio, Obſignatio, Compenſatio, Rei interitus ante moram, Exemtio a commercio, Pignoris venditio. Per exceptionem liberamur Pacto, Jurejurando, Tempore, judicis ſententia, & aliis innumeris modis. Hic Anianus exemplum tantummodo ſolutionis adfert. ALEAND.

1. * *Tollitur obligatio ſolutione debiti*] Addit hic Gajus, vel potius Anianus, (nam Gajum etiam de aliis tollendæ obligationis modis tractaſſe, nemo dubitabit, qui Juſtinianum noverit) quædam de ſolutione; quæ pertinet ad eos modos, quibus obligatio ipſo jure diſtrahitur. Nam, cum varii ſint modi, quibus obligatio tolli poſſit, alii ipſo jure liberant, alii per exceptionem. Ipſo jure tollitur obligatio ſolutione, acceptilatione, novatione, diſſenſu utriusque partis, *tit. Inſt. quib. mod. obl. toll.* debiti oblatione & obſignatione, *l. 9. C. de ſolut.* compenſatione, *§. 30. Inſt. de act.* obligationis confuſione, *l. 75. l. pen. D. de ſolut. l. 7. C. de pact.* duarum cauſarum lucrativarum in eandem rem & perſonam concurſu, *l. 17. D. de oblig. & act.* interitu rei debitæ, qui ante moram debitoris ſine facto ejus contingit, *l. 23. D. de V. O.* & aliis, ſi qui ſint hujus generis. Per exceptionem perimitur obligatio, ſi quis dicat, ſe dolo, aut metu inductum eſſe, vel pecuniam non numeratam, vel rem judicatam eſſe, vel pactum de non petendo interveniſſe, jusjurandum delatum, vel temporis præſcriptionem, &c. *tit. Inſt. de except. & titt. aliquot lib. 44. D.* Quæ ita ſtrictim indicaſſe ſufficiat. Veſtigiis tamen Auctoris noſtri inſiſtentes, de ſolutione quædam adhuc annectemus. OISEL.

2. *Solutione debiti*] Ideo id ſolvendum, quod debetur. Si fundus debetur, fundus dandus eſt, ſi veſtis, ea eſt præſtanda; quia aliud pro alio invito creditore ſolvi non poteſt, *l. 2. §. mutui, D. de reb. cred.* ALEAND.

3. *Praterea aliquoties tollitur obligatio &c.*] Cum ſolutio, ſpecialiter accepta, naturalis ſit præſtatio ejus, quod debetur, *pr. Inſt. quib. mod. toll. obl. l. 49. l. 52. l. 80. &c. D. de ſolut. l. 9. §. 3. D. de pign. act. l. 4. §. 3. D. de re judic.* neceſſario inde ſequitur, aliud pro alio, invito creditore, ſolvi non poſſe, *l. 2. §. 1. D. de reb. cred. l. 46. D. de ſolut. l. 16. C. eod.* Quo & reſpicit Seneca *de benefi. lib. V. cap. 14. Quo genere obligatus es, hoc fidem exſolve.* Placuit tamen conſentiente creditore, rem pro pecunia ſolvi poſſe, *l. 26. §. 4. D. de cond. indeb.* item rem pro re, *l. 1. §. 5. D. de pecun. conſtit. l. 17. C. de ſolut.* Nummos quoque in alia forma etiam invito creditore reddi poſſe, verius eſt, *arg. l. 1. D. de contr. empt. l. 65. §. 1. D. de V. O.* niſi forte hoc ei damnoſum futurum ſit, *l. 99. D. de ſolut.* Quomodo accipiendum illud Senecæ *de benef. lib. IV. cap. 5. Nam & pecuniam dicimur reddidiſſe, quamvis numeravimus pro argenteis aureos, &c.* Requiritur porro ad juſtam ſolutionem, ut ſolvatur ſimul & ſemel totum, quod debetur; nam oblatio, aut obſignatio partis neque debitori prodeſt, neque creditori nocet; quippe qui ſolutionem partis, ut plerumque cum variis conjunctam incommodis, accipere non tenetur, *l. 3. D. fam. ercif. l. 41. §. 1. D. de uſur. & arg. l. 35. D. de R. J.* idque manifeſtiſſime apparet ex *l. 9. C. de ſolut.* neque creditor, qui partem debiti oblatam accipere nolit, in mora eſſe intelligitur, *arg. l. 55. D. de R. J.* Adeo autem non prodeſt debitori partem obtuliſſe, ut ne quidem periculo ejus portionis repræſentatæ liberetur, aut uſurarum curſus ſiſtatur pro ea parte, *d. l. 41. §. 1. D. de uſur.* aut minus tota pœna promiſſa committatur, *l. 25. §. 13. D. fam. erciſc. l. 5. §. ult. D. de V. O.* Sed & ſolutio fieri debet loco congruo, *d. l. 9. C. de ſolut. l. 2. §. 7. l. 9. D. de eo quod certo loc.* & dicto die, non ulteriori. Poterit tamen & debitor invito creditore ante diem ſolvere, *l. 38. §. 16. l. 137. §. 2. verſ. nam & quod. D. de V. O. l. 70. D. de ſolut.* niſi forte dies adjectus fuerit in gratiam debitoris, *l. 122. pr. D. de V. O.* aut inopportuno tempore debitum offeratur, *l. 39. D. de ſolut.* Ut autem debitor liberetur, non intereſt, utrum ipſe, an alius pro eo ſolvat, *l. 17. C. de ſolut.* nam & pro debitore ignorante & invito cuique ſolvere licitum, *pr. Inſtit. quib. mod. toll. obl. l. 23. l. 40. l. 53. D. de ſolut.* Reo ſolvente per conſequentias etiam fidejuſſores, mandatores, & cæteræ acceſſiones, ut pignora & hypothecæ liberantur, *l. 19. D. de dolo malo. l. 43. D. de ſolut.* Et viciſſim fidejuſſore ſolvente, reo principali liberatio ipſo jure contingit *pr. Inſt. h. t.* OISEL. Ita loquitur Anianus, quaſi non foret hæc quoque ſolutio, ſed alius obligationis tollendæ modus. Et procul dubio aliter ſcripſit Cajus, videlicet, obligationem tolli ſolutione ejus, quod debetur; vel ſi quis, conſentiente creditore, aliud pro alio ſolverit: uti quoque loquitur Imperator *pr. Inſt. h. t.* ipſa forte verba Caji referens. Quæ Oiſelius hic habet, vulgaria ſunt, ut & alibi. SCHVLTING.

4. *Nam ſi quicunque pro pecunia &c.*] Rebus igitur pro pecunia datis, conſentiente creditore, tollitur obligatio, *l. manifeſti, 17. C. de ſolut. & lib.* Sed nunquid, ſi res

eſcente creditore, aurum, aut argentum, aut mancipia, vel alias quaslibet ſpecies, habita aeſtimatione, [6] conſentiente creditore, dederit, obligatio evidenter tollitur.

§.1. [7] Quia de obligationibus, quae ex contractu naſcuntur, diximus, [8] ſupereſt, ut de his obligationibus, quae [9] ex delicto naſcuntur, [10] ſimpliciter

ſi res debeantur, pecunia dari poteſt? Et conſtat poſſe, ſi creditori libuerit, *l. ſi ei, 25. D. de jur. dot.* nam ſi non conſenſerit creditor, non poteſt æſtimatio pro re præſtari, *l. ſi domus, 71. §. quum alicui, D. de leg. 1.* Quum tamen res aliena debetur, ſi difficilis ſit ejus redemtio, liberatur debitor pretium offerendo, ut demonſtravimus *lib. 11. ſub cap. de Legatis.* Sed & ſi pecuniam debens facultatem ejus debitor non habeat, nec facile res ſuas vendere poſſit, novo jure compellitur creditor in ſolutum debitoris prædia accipere, *Nov. IV. ad fin.* Ac in ſolutum datio venditionis ſpeciem præ ſe fert, *l. eleganter, 24. D. de pig. act. l. 4. C. de evictio.* ALEAND.

5. *Quam creditori cavit*] Sichardus in margine habet *dedit;* unde, ſi legamus, *quam creditor dedit,* bonus quoque ſenſus exſurget. SCHULTING.

6. *Conſentiente creditore dederit*] Illud *conſentiente creditore* obliterandum videtur, ſupervacuum enim eſt, quia ſupra dixit, *adquieſcente creditore.* In Patavina editione ſic eſt: *conſentienti reddiderit.* ALEAND. Sichardus edidit, *conſentienti reddiderit:* & in margine habet, *crediderit.* Abeſſent quidem illa, *conſentiente creditore,* rectius: verum quot ineptis, & ſupervacuis repetitionibus ſtylus Aniani ſcatet? Alioquin hic nihil attinebat de æſtimatione habenda monere, illam fieri conſentiente creditore. SCHULT.

7. *Quia de obligationibus, &c.*] Incipit hic aperte nova materia obligationum ex delictis; ſive ex culpa, ut Anianus ipſe loquitur *tit. præc. princ.* adeoque hæc ſequentia viderentur ſub tali titulo, *de obligationibus ex culpa,* collocanda; quod & factum in editione Genev. CIↃIↃLXXXVI. & in Pacii editione CIↃIↃCXXII. Lugdunenſis vero CIↃIↃLIX. Aleandri habent, *de Obligationibus, quæ ex delicto naſcuntur.* Verum quia nec editio Sichardi, nec Lugd. CIↃIↃLXVI, nec Pariſ. CIↃIↃLXXXVI. nec ulla, quam conſtat ad libros MSS. eſſe exactam, ullam variationem præ ſe fert, vereor, ne ipſe hæc ita reliquerit Anianus: cujus errores uti merito carpuntur, ita ſcriptura nobis eſt ſequenda: nec ipſa res inde aliquid detrimenti capiet. Oiſelius non tantum titulum novum his præpoſuit, *de Obligationibus ex delicto:* ſed & librum hic incipit quartum: quod ab ipſo Cajo in Inſtitutionibus factum eſſe, uti facile largior, ita & in hac Epitome propria auctoritate ut id faceret, neceſſe non fuit. Rationes habes in ipſius nota. IDEM.

De Obligationibus ex delicto] Quemadmodum præcedente libro, ex parte nobis Juſtinianus, ita & hic Auctor fuit, ut quæcunque Cajus hoc loco de obligationibus ex delicto ortum ducentibus, refert, ea ex libro quarto Inſtitutionum ab Aniano deſumpta eſſe crederemus. Atque ob hanc rationem hic initium libri quarti facere viſum fuit. Nemo enim, qui modo Pandectarum Auctorum Indicem oculis luſtraverit, ignorare poteſt, Cajum quatuor Inſtitutionum libros conſcripſiſſe. Haſce autem reliquias ad librum quartum pertinere, Juſtinianearum Inſtitutionum partitio librorum, in quibus Cajanarum exemplar adhuc elucet, hærenti ſcrupulum facile eximet. Quod autem Hottomannus, qui *tit. Inſt. de obl. & delict.* in librum tertium rejicit. & verba illa in principio dict. tit. *Cum ſit expoſitum ſuperiori libro;* Veteris vult eſſe Juriſconſulti, unde is locus a Triboniano tranſcriptus, a Triboniano autem per incuriam relicta, refutationem non meretur. Non equidem negaverim Tribonianum hæc non ita ſcripta reperiſſe apud Veterem Juris Auctorem, unde illa hauſit; ſed quis credet Tribonianum in re nihili adeo religioſum, immo potius adeo ſocordem & negligentem fuiſſe, ut hæc intacta reliquiſſet, neque mutaſſet, niſi ſuæ quoque partitioni quadrarent? Cum enim paſſim falcem ſuam, ad reſecanda ea, quæ in Veterum monumentis ſibi ad ſcopum ſuum facere non videbantur, immittere non dubitavit, ſanæne mentis erit exiſtimare, eum verbis iſtis ſuperfluis peperciſſe? Certo igitur certius tenendum, Tribonianum iſta retinuiſſe, quia ad exemplum Veteris iſtius Juriſconſulti, cujus veſtigia in componendis ſuis Inſtitutionibus preſſit, libros ſuos partiebatur. Auctor vero ille antiquus nemo procul dubio alius, quam Gajus noſter fuit. Qui cum libro tertio de obligationibus ex contractu orientibus tractaſſet, librum quartum inchoavit obligationum ex delicto naſcentium explicatione. Admodum autem inſulſus Anianus, qui ſub titulo *Quibus modis obligatio tollatur,* etiam obligationes ex delicto collocaverat. OISEL.

8. *Supereſt, ut de his obligationibus, quæ ex delicto &c.*] Obligationes ex delictis contrahi dicuntur, quia is, qui delictum, hoc eſt, omne factum turpe & illicitum, lege humana prohibitum, committit, in pœnam legis incidit. Eleganter Michael Epheſius *ad Nicomach. Ethicor. lib. V. cap. 2.* ubi Ariſtoteles obligationem, quæ ex delicto naſcitur, συνάλλαγμα ἀκούσιον, *Contractum involuntarium* vocat, rationem reddit, quare contractus appellentur; Ἀλλὰ, inquit, πῶς συναλλάγματα ταῦτα λέγεται; ἢ ὅτι ὁ κλέψας ἀντὶ τῶν κλεμμάτων ὅτε μὲν δίδωσι ἕτερά τινα, ὅτε δὲ μαστιγοῦται, καὶ γέγονε τρόπον τινὰ δόσις καὶ λῆψις. Quia fur pro rebus ſubtractis aliquid videatur reddere, cum punitur, & hoc modo fiat quaſi datio quædam, & acceptio. IDEM.

9. *Ex delicto*] Privato; nam publica delicta, ut ſeditio, homicidium, peculatus, & hujuſmodi, aliter a lege vindicantur. ALEAND.

10. *Simpliciter*] Melius quadraret *ſimiliter.* SCHULTING.

citer diſputemus. [11] Ex delicto naſcuntur obligationes, [12] ſi aliquis furtum fecerit, [13] vel bona aliena rapuerit, [14] vel damnum alteri dederit, [15] aut injuriam

11. *Ex delicto naſcuntur obligationes, ſi aliquis &c.*] Hanc quadrigam delictorum privatorum etiam Gajus noſter conjunxit *lib III. Aureor. Ex maleficio,* inquit, *naſcuntur obligationes, veluti ex furto, ex damno, ex rapina, ex injuria, l. 4. D. de obligat. & action.* Singula pro inſtituti noſtri ratione breviter diducenda. OISEL.

12. *Si aliquis furtum fecerit*] Furtum eſt contrectatio fraudulosa lucri faciendi gratia, rei, uſus, poſſeſſioniſve, *l. 1 §. ult. D. de furt.* Contrectationem autem intellige rei alienæ. Sic in Gloſſis Nomicis: "Ἐστι δὲ κλοπὴ ἀλλοτρίου πράγματος κακίστη ψηλάφησις κέρδους ἕνεκεν γινομένη. Quomodo & Proclus *in lib. α. ἔργων Heſiodi*, πᾶσα κλοπὴ λανθάνουσα τοῦ ἀλλοτρίου μετάθεσίς ἐστιν ὄντως. Et *in Parmenidem Platonis:* κλοπὴ γάρ ἐστιν ἡ λανθάνουσα τοῦ ἀλλοτρίου μετάληψις Vid. Iſidorum Peluſiot. *lib. III. Epiſt. 320.* Hinc Paulus *lib. II Sent. tit. 31.* furem ſic definit: *Fur eſt*, inquit, *qui dolo malo rem alienam contrectat.* Rationem paullo poſt idem addit Paulus: *Rei enim noſtræ furtum facere non poſſumus.* Unde & Tertullianus *lib. IV. adverſ. Marcionem: Nemo,* inquit, *ſua furatur, aut ſuffodit, ſed ille potius, qui in aliena deſcendit.* Et mox: *Habes ſupra ſcriptum, neminem rei ſuæ furem eſſe.* Vid. Ariſtotel. *lib. V. Moral. ad Nicomach. cap. ult & lib. 1. Magnor. Moral. cap. pen.* Ex definitione etiam videmus, non eum tantum furtum committere, qui rem invito domino amovet, ſed etiam ſi ſolummodo contrectet, *l. 21. §. 8. D. de furt.* idque dolo malo, *l. 46. §. 7. D. eod. §. 7. & 8. Inſt. eod.* ut lucrum inde faciat, *l. 8. §. 2. D. arb. furt. caſ.* nam qui non lucri faciendi, ſed forte damni dandi, aut contumeliæ cauſa rem alienam contrectat, non facit furtum, ſed id factum in aliud genus delicti cadit, *l. 39. l. 53. D de furt. l. 5. §. ult l. 41. D ad leg. Aquil.* Denique furtum ſine affectu & animo furandi non committitur, *§. 7. Inſt. de obl. ex delict.* Neque ſola cogitatio furti faciendi furem facit, *l 1. §. 1. D. h. t.* Uti nec nuda inficiatio, *l. 67 D. eod.* Sic ut ille, qui depoſitum inficiatur, ſtatim furti non teneatur, ſed ita demum, ſi intervertendi cauſa occultaverit, contrectaverit, *d. l. 1. §. 2. d. l. 67. D. eod. l. 3. §. 18. D de acq. vel amitt. poſſ.* Rerum etiam, quas nemo poſſidet, ſubtili juris ratione furtum fieri non intelligitur; unde rerum hereditariarum ante aditam hereditatem, vel poſt aditam, antequam heres poſſideat, furtum fieri negatur; niſi res commodata, aut pignori data, aut uſusfructus ad alium pertineat, *l. 14. §. 14. l. 68. l. 69. l. 70. D de furt. l. 1. § 15 D. ſi is, qui in teſt. lib. eſſe juſſ. l 2. l. ult D. de expil. hered.* Sed qui hujuſmodi rem ſurripuit, crimine expilatæ hereditatis tenetur, *d. l 2 D expil. hered.* Furti varias nominis originationes refert Paulus *in d l 1. D. de furtis.* unde & eas Tribonianus in Juris Inſtitutiones tranſtulit. Labeonis notatio, qui furtum a furvo, id eſt, nigro, ideo dictum ait, quod clam, & obſcure fiat, & plerumque nocte plurimos habet adſtipulatores, ut Varronem *lib. XIV. rer. divin.* Servium *in lib. II. & lib. IX. Æneid. & in lib. III. Georg.* item Nonium; ab Agellio tamen *lib. I. cap 18.* rejicitur, ubi & Varronem quaſi memoria lapſum taxat. Cæterum furtum noctis opus, noxque Lavernæ Deæ cultoribus amata: Euripides *in Iphigen.* Κλεπτῶν γὰρ ἡ νύξ. Et Homerus *lib. III. Iliad.* κλέπτῃ δέ τε νυκτὸς ἀμείνω. Unde Maximus Tyrius *Sermon. IX.* φεύγων ἥλιον, διώκων νύκτα καὶ ὁμίχλην, ποιμέσιν οὔτι φίλην, κλέπτῃ δ' ἀγαθήν. Et Joannes Climacus: βδελύττεται ἥλιον κλέπτης. Item Gregorius Nazianzenus *Orat. XLVIII.* Λωποδύται, καὶ τοιχωρύχοι καὶ κλέπται, καὶ εἴτι ἄλλο τῆς νυκτὸς ἔργον ἐστίν. Atque hinc etiam fur Heſiodo ἡμερόκοιτος dicitur *lib. β. ἔργων*,

Μήποτέ σ' ἡμερόκοιτος ἀνὴρ ἀπὸ χρήμαθ' ἕληται.

Ubi Moſchopulus: Ἀνὴρ ἡμερόκοιτος, ἤγουν κλέπτης, ὃς τὴν μὲν ἡμέραν ἀναπαύεται, ὑπνώττει, τὴν δὲ νύκτα ἀγρυπνεῖ ἐπὶ τῷ ὑφελέσθαι τινὰς χρήματα. Et Proclus. ὁ ἀνὴρ, ὁ κλέπτης, ὃ τὴν ἡμέραν μὲν ὑπνῶν, τὴν δὲ νύκτα ἀγρυπνῶν Sic qui Heſiodo ἡμερόκοιτος, Plauto *Trinummo, Act. IV. Sc. 2. Dormitator* dicitur, qui alias fur nocturnus; cui contrarius eſt *Interdiarius*, ἡμερηκλέπτης, ut eſt in Gloſſis Philoxeni. Illum Lege XII. Tabul. impune omnimodo occidere licuit; hunc vero ita demum, ſi telo ſe defenderet, *l. 4. §. 1. D. ad leg. Aquil.* Quod jure civili etiam tantum in fure nocturno permiſſum, *l. 9. D. ad leg. Cornel. de ſicar.* in urbibus ſcilicet, ſive oppidis, in agris vero Lex XII. Tabularum adhuc valet ex Conſtitutionibus, quæ nocturnum depopulatorem quoquo modo occidere permittunt, *l. 1. C. quand. lic. unic. ſine jud. ſe vind.* Vide Cujac *Obſerv. lib. XIV. cap. 15.* Fruſtra eſt Auctor Interpretamenti ad Leg. XII. Tab. qui furem nocturnum jure civili alia ex cauſa, quam metu mortis, impune occidi poſſe exiſtimat. IDEM.

12 * *Si aliquis furtum fecerit, vel &c.*] Hæc quatuor delictorum genera poſita potius videntur exempli loco, quam ut omnia comprehendant, ut & apud Juſtinianum; nam & incendium eſt, & ruina, & naufragium, niſi ſi quis hæc iis quatuor tacite contineri diſſerat. ALEAND.

13. *Vel bona aliena rapuerit*] Fur eſt, qui ignorante domino bona ejus clam aufert, Raptor, qui ſciente, & invito vi, & palam aufert. propterea propriam actionem ejus delicti nomine Prætor introduxit, *l. 2. D. de vi bon. rapt. §. 1. Inſt. eod.* IDEM. Si quis rem alienam vi rapuerit, tenetur actione privata Vi bonorum raptorum. Fur dicitur ſubtrahere, & clam auferre, *l. 39. D. de furt. l. 9. C. eod.* Raptor palam, & vi rem alienam ſurripit, nec enim ſine vi rapi poteſt, *l. 3. §. 5. D. de incend. ruin. naufr.* Plautus *Epidic. Act. 1. Sc. 1.*

TH. *Minus jam furtificus ſum, quam antehac.* EP. *quid ita?* TH. *rapio propalam.*

Hinc Libanius *in loco communi contra Tyrann.* ὁ δὲ τύραννος οὐδὲν δεῖται κλέπτειν, ἀλλὰ φανερῶς ἁρπάζει. Unde Ammonius: ἁρπαγὴ, τὴν αἰφνίδιον, καὶ μετὰ βίας ἀφαίρεσιν δηλώσει. Et fure raptor improbior atque atrocior eſt: Chryſoſtomus *Homil. LIII. in Matthæum;* τοῦ

δὲ

δὲ κλέπτοντος ὁ ἁρπάζων χείρων. Item Auguſtinus *11. contra Epiſt. Parmen. cap. 9. Eos ſane,* inquit, *cum fure concurriſſe non dico, quia fure pejor eſt raptor.* Unde & actio de vi bonorum raptorum ſemper eſt in quadruplum, ſive raptor ſit manifeſtus; ſive nec manifeſtus. In quadruplo autem & rei perſecutio continetur, ita ut pœna tantum tripli ſit, *pr. Inſt. vi bon. rapt. §. 19. Inſt. de action.* inſtituenda autem eſt intra annum utilem nam poſt annum in ſimplum tantum agi poteſt, *l. 2. C. vi bon. rapt.* Sed &, præter hanc actionem, omnes etiam actiones illæ competunt, quæ adverſus fures dantur; furti ſcilicet manifeſti, quando raptor eſt deprehenſus, *l. 80. §. 3 & arg. l. 52. §. ult. D. de furt. pr. Inſt. vi bon. rapt. l. 2. §. pen. D. eod.* nec manifeſti, ſi ſe celavit, *l. 1 D. eod. l. 88. D. de furt.* item condictio, *d. l. 2. § pen. D. vi bon. rapt.* Actione autem Vi bonorum raptorum is demum tenetur, qui dolo malo rapuerit; cæterum ſi ſine dolo, ceſſat vi bonorum raptorum actio; ſed is, qui rapuit, aliter multatur, *l. 2 §. 18. D. vi bon. rapt.* Ex Conſtitutionibus enim, ſi dominus fuerit is, qui rapuit, rei dominium amittit, ὡς ἀνάρχως ἀφελόμενος, ut ajunt Græci, quod abſque magiſtratus auctoritate rem abſtulit; ſi vero non fuerit dominus, tum præter reſtitutionem etiam æſtimationem rei raptæ præſtare cogitur, *§. 1. Inſt. eod. l. 7. C. unde vi.* Sed præter actionem privatam Vi bonorum raptorum, competit & accuſatio publica ex legibus Juliis de vi publica & privata; neque unum judicium alterum tollit, aut impedit, ſed utroque judicio reus cum effectu peragi poteſt, *l. 2. §. 1. D. vi bonor. rapt. l. unic. C. quand. act. civil. crim.* Nota autem rapinam proprie fieri rerum mobilium. Res immobiles non rapi, ſed invadi dicuntur; unde nec actio Vi bonorum raptorum, ſed interdictum Unde Vi, & actio in duplum ex Conſtitut. *l. 7. C. unde vi.* Oisel.

14. *Vel damnum alteri dederit*] Si quis damnum injuria alteri dederit, lege Aquilia tenetur, qua cautum eſt, ut ſi quis alienum hominem, alienamve quadrupedem injuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur. Præterea & de omni cætero damno actio datur, ut ſi quis ſervum vel pecudem vulneravit, vel ſi quid uſtum, aut ruptum, vel fractum fuerit, qua de re Juſtinianus *in Inſtit. ſub tit. de Lege Aquilia.* Aleand. Puta, cum quis ita alteri damnum dederit, ut nullum inde lucrum ad dantem redeat; veluti, ſi quis mancipium alienum, aut quadrupedem, quæ in pecudum numero eſt, injuria occiderit, aut vulneraverit; item ſi quid uſtum, fractum, ruptumve fuerit. Quod damnum vindicatur lege Aquilia, *l. 1. l. 2. l. 3. D. ad leg. Aquil.* Unde Harmenopulus *lib. VI. tit. 1. τῶν περὶ ζημίας νόμων, ὁ ἀκυίλιος ἐςὶ πάντων ἐπικρατέςερος.* Quod & habent Gloſſæ Nomicæ. Hujus autem legis tria ſunt capita; primo agitur de interemptione ſervi alieni, aut pecudis; tertio de cætero damno injuria dato; ſecundo quidnam cautum fuerit, ignoratur, quia non eſt in uſu, *pr. & §. 12. & 13. Inſt. de leg. Aquil. l. 2. pr. l. 27. §. 4. D. eod.* Ut autem huic actioni ex lege Aquilia locus ſit, requiritur ut damnum datum ſit injuria, id eſt, non jure, ſive, quod idem eſt, culpa, *l. 5. §. 1. D. eod. § 2. Inſt. eod.* Gloſſæ Nomicæ: Ἀκυίλιος λέγεται ὁ ἄδικον ἐπιζητῶν ζημίαν. Eædem Gloſſæ: Δαμνιινιουρία ζημία ἡ ἀδίκως γινομένη. In actione vero legis Aquiliæ venit & leviſſima culpa, *l. 44. D eod.* cujus exempla in *d. l. 5. §. ult. l. 6. l. 7. l. 8. l. 9. l. 10. l. 11. D. eod.* Cæterum condemnatio ex lege Aquilia in tantum fit, quanti eſt damnum, quod ob rem occiſam, aut corruptam contigit, *l. 21. l. 23. D. eod. §. 9. inſt. eod.* In ſervis, aut pecudibus datur actio in id, quanti ea res eo anno plurimi fuit, *d. l. 21. d. l. 23. §. 3. D. eod. d. §. 9. & 10. Inſtit. eod.* in cæteris animalibus tum occiſis, tum vulneratis, item rebus omnibus inanimatis corruptis, quanti intra dies triginta fuit, *l. 27 §. 5. D. eod. §. 11. Inſtit. eod.* Anno & diebus retrorſum computatis, *l. 21. §. 1. D. eod.* ſive, ut eſt in *l. 51. §. 2. D. eod.* repetitis ex die cædis, aut vulneris trecentum ſexaginta quinque diebus; quod Arnobius diceret *anno replicato.* Sic enim inquit *lib. 1. adverſ. Gentes: Oſtenderem profecto, replicatis prioribus ſæculis, mala iſta, quæ dicitis, non eſſe incognita.* Creſcit autem pœna ex lege Aquilia adverſus inficiantem in duplum, *§. 23. & §. 26. Inſtit. de action.* Gloſſæ Juris: Ἀκυίλιος ἀγωγὴ ἡ ἀπαιτοῦσα ἐξ ἀρνήσεως τὸ διπλοῦν, ἐξ ὁμολογίας δὲ τὸ ἁπλοῦν. Directa hujus legis actio datur adverſus eos, qui damnum dederint corpore ſuo, *§. ult. Inſtit. de leg. Aquil.* adverſus eos vero, qui non corpore ſuo, ſed alio modo damnum dederint, utilis actio ex ſententia & interpretatione legis competit, *a. §. ult. Inſt. eod.* Cæterum tam directa, quam utilis heredi datur, in heredem vero non datur, quia pœnalis eſt, *l. 23. §. 8. D. h. t. §. 9. Inſt. eod.* niſi forte ex eo damno heres locupletior factus ſit, *d. l. 23 §. 8. D. eod.* Dominus quoque, cujus ſervus dolo malo occiſus eſt, præter actionem privatam ex lege Aquilia, accuſationem publicam (quæ & cuivis alii patet) ex lege Cornelia de Sicariis inſtituere poteſt; & quidem ita, ut utrumque judicium concurrat, neque ſi actum ſit ex lege Aquilia, præjudicium fiat legi Corneliæ, *d. l 23 §. 9. D. eod. l. 3. C. eod. §. 11. Inſt. eod. l. unic. C. quand. civil. act. crim.* Nonnunquam & ſalvis & integris rebus damnum alicui contingit; veluti ſi quis animal incluſum, vel ſervum compeditum in libertatem & fugam emiſerit. Cujuſmodi damnum ad legem Aquiliam non pertinet; ſed in hujus ſubſidium comparata eſt actio in factum adverſus eum, qui damnum dedit, *§. ult. Inſt. de leg. Aquil. l. 55. D. de acq. rer. dom.* Quæ actio in factum ſubſidiaria latiſſima eſt, & toties competit, quoties factum interceſſit, quod eſt illicitum. Oisel.

15. *Aut injuriam fecerit*] Manu, aut verbis, vel ſcripturis; aut etiam ſi cujus bona quaſi debitoris, quum nihil deberet, poſſeſſa fuerint ab eo, qui intelligebat, nihil eum ſibi debere. qua de re apud Juſtinianum *tit. de injuriis,* & alibi. Aleand. Non hic injuriæ vocabulo ſignificatur hoc omne, quod non jure fit, ſed ſpecialiter accipitur pro contumelia, Græcis ὕβρις dicta. Gloſſæ Gr. Lat. ὕβρις, *Injuria, contumelia.* Gloſſæ Nomicæ: *Injuriarum,* τὴν περὶ ὕβρεως ἀγωγήν. Et Auguſtinus *Confeſſ. lib. III cap. 8.* contumeliam ab injuria ita diſtinguit, ut genus a ſpecie; *ſive per contumeliam,* inquit, *ſive per injuriam.*

 Injuria,

Injuria ergo, de qua hic agitur, ſic deſcribi poteſt, ut ſit omne factum dictumve, quod fit in contemtum & ignominiam alterius. Auctor vero ad Herennium eam ſic deſcribit: *Injuria eſt*, inquit, *quæ aut pulſatione corpus, aut convitio aures, aut turpitudine vitam alicujus violat.* Ex utraque deſcriptione apparet aliam eſſe injuriam, quæ facto, vel re; aliam, quæ verbis infertur. Unde & Euſtathius *ad lib. 1. Odyſſ.* ὕβρις γὰρ ὁ μόνον ἡ ἐν λόγοις, ἀλλὰ καὶ καθ᾽ πᾶν ἔργον αἰσχρόν. Re, ſive facto fit injuria, quoties manus inferuntur; Verbis: quoties non manus inferuntur, & convitium dicitur, *l. 1. §. 1. D. de injur. & famoſ.* Quo reſpicit Tertullianus *in de Patientia*, cum dicit: *Injuria ſeu lingua, ſeu manu incuſſa.* Re itaque proprie injuria fit, ſi quis pugno pulſatus, aut fuſtibus cæſus, vel etiam verberatus erit, *§. 1. Inſt. de injur.* Seneca *lib. 11. de benefic. cap. ult. Negamus injuriam accipere ſapientem: & tamen, qui illum pugno percuſſerit, injuriarum damnabitur.* Re tamen fieri injuria etiam cenſetur, quæ re, aut facto aliquo, quod ad contumeliam alterius pertinet, infertur, licet corpus alicujus non lædatur; cujus exempla in *l. 13. §. 3. l. 15. §. 27. l. 20. l. 39. D. de injur.* Verbis proprie fit, ſi quis dicto, aut ſcripto, aut carmine famoſo infamiam alicui infligere conatur, *l. 15. §. 2. & ſeq. D. eod. l. 5. C. eod.* Paullo aliter Paulus *Sentent. lib. V. tit. 4.* Injuriam fieri dicit. res tamen eodem redit: *Injuriam patimur*, inquit, *aut in corpus, aut extra corpus. In corpus verberibus & illatione ſtupri. Extra corpus convitiis & famoſis libellis.* Famoſus libellus eſt charta, quæ injurias & opprobria continet: ſive, ut ajunt Græci *lib. LX. Baſilic. h. t.* χάρτης φλυαρίας περιέχων. De famoſo libello Julianus *Miſopogone*, non multum a principio: τὸ δὲ ᾆσμα πεζῇ μὲν λέξει πεποίηται, λοιδορίας δ᾽ ἔχει πολλὰς καὶ μεγάλας, οὐκ εἰς ἄλλους μὰ Δία· πῶς γὰρ ἀπαγορεύοντος τοῦ νόμου; εἰς δὲ τὸν ποιητὴν αὐτὸν, καὶ τὸν συγγραφέα. A Paulo *Sent. d. lib V. d. t. 4. Canticum & Pſalterium* vocatur, quod alias carmen famoſum. Seneca *lib. V. excerpt. Controverſ. 6. Numquid cecini? numquid carmen famoſum compoſui?* Ut autem injuria alicui fiat, requiritur, ut quid eorum, quæ diximus, factum ſit contumeliæ gratia, & affectu injuriæ inferendæ, *l. 3. §. 1. D. de injur.* nam ſi animus injuriæ faciendæ aberit, ad hanc actionem non pertinet, *d. l. 3. pr. l. 4. l. 13. §. 1. & 2. l. 15. §. 23. D. eod. l. 5. in fin. l. 16. D. ad leg. Aquil.* Deinde requiritur etiam, ut innocens ſit, cui injuria facta eſt, *l. 18. D. de injur.* Poſtremo, ut quis injuriam ſibi factam ſtatim ad animum revocaverit; ſi enim diſſimulaverit, injuria abolita eſt, *l. 11. §. 1. D. eod. §. ult. Inſt. eod.* Concinne hoc Paulus *Sentent. lib. V. tit. 4.* dicit: *Injuria ex affectu uniuſcujuſque patientis, & facientis æſtimatur.* Atque hinc eſt, quod Thalelæus *ad l. 31. C. de liber. cauſ.* ad verbum *conteſtatione*, notat: ὅτι ἐὰν σιωπήσῃ, δοκεῖ ἀπροσποιεῖσθαι τὴν ὕβριν, καὶ οὐκέτι ἐνάγει. Quemadmodum & ſi paſſus ſit tempus huic actioni præfinitum elabi; annum nimirum unum, *l. 17. §. 6. in fin. D. eod. l. 5. C. eod.* quem utilem eſſe de jure verius arbitror, per *l. 14. §. 2. D. quod met. cauſ.* quod & Cujacius ibi ſcribit; quanquam poſtea *in Paratitlis C. tit. de injur.* ſententiam mutaverit, & injuriarum actionem finiri anno continuo exiſtimaverit. Quædam vero injuria levis eſt, quædam atrox. Atrocem injuriam quaſi contumelioſiorem & majorem accipimus, *l. 7. §. 7. D. de injur.* Atrox autem exiſtimatur, vel quod re ipſa talis ſit; vel quod ex circumſtantiis, puta loco, tempore, perſona, tum facientis, tum patientis talis habeatur, *d. l. 7. §. 8. l. 9. l. 10. D. eod. §. 9. Inſt. eod.* Veluti ſi cui in theatro, vel in foro injuria fiat; ſi Magiſtratui, vel Senatori, vel Equiti Romano ab humili perſona; aut parenti, patronove a liberis, libertisve injuria facta ſit, *dd. ll. D. d. t.* Add. Paulum *Sentent. lib. V. tit. 4. §. Atrox injuria.* Quo reſpicit Quintilianus *Declamat. CCLII.* cum inquit: *Pulſatus civis injuriarum aget; ſi magiſtratus erit, majeſtatis crimen obligabitur: ſi legatus erit, bello vindicabitur & jure gentium.* Item Arnobius *lib. IV. adverſ. gent. Magiſtratum in ordinem redigere, Senatorem aut convitio proſequi, ſuis eſſe decretis periculoſiſſimum pœnis.* Atque etiam Salvianus *de Gubernatione Dei lib. VI. Semper enim per dignitatem injuriam perferentis, creſcit culpa facientis: quia neceſſe eſt, quanto major eſt perſona ejus, qui contumeliam patitur, tanto major ſit noxa ejus, qui facit.* Injuriarum actio datur adverſus eos, qui fecerunt injuriam, quive, ut quid eorum fieret, procurarunt, *§. 11. Inſtit. de injur. l. 11. pr. & §. 3. 4. 5. 6. D. eod.* Quæ & heredi competit, ſi forte funeri, vel cadaveri teſtatoris injuria facta ſit, *l. 1. §. 4. & 6. D. eod.* Pœna ex hac actione olim varia. Nam ob carmen famoſum ex Leg. XII. Tabul. capitalis erat, ut conſtat ex loco Ciceronis IV. *de Republ.* qui exſtat apud Auguſtinum *lib. 11. de Civit. Dei, cap. 9.* Quod fuſtuarium fuiſſe vult Cornutus ad Perſium, *Satyr. 1.* ubi inquit: *Lege XII. Tabul. cautum eſſe, ut fuſtibus feriretur, qui publice invehebatur.* Quod etiam innuere videtur Porphyrio *ad illa Horatii Epiſtol. ad Auguſt.*

Quin etiam lex
Pœnaque lata, malo quæ nollet carmine quemquam
Deſcribi. Vertere modum, formidine fuſtis
Ad bene dicendum delectandumque redacti.

Ubi ait: *Ideo quia fuſtuarium ſupplicium conſtitutum erat in auctorem carminum infamium.* Hoc fuſtuarium ſupplicium dicit, quia capitale erat. Quale autem fuerit diſcimus ex Suetonio in Nerone; ubi Nero a Senatu judicatus, ut puniretur more majorum, comperit id tale eſſe genus pœnæ: *Nudi hominis cervicem inſeri furcæ, corpus virgis ad necem cædi.* Exactius pœnam hanc deſcribit Eutropius *lib. VI. Quæ pœna*, inquit, *erat talis, ut nudus per publicum ductus, furca capiti ejus inſerta, virgis uſque ad mortem cæderetur, atque ita præcipitaretur de ſaxo.* Quod hic dicitur *virgis cædi*, hoc Plutarcho *in Gracchis*, ῥάβδοις αἰκίσασθαι. Quæ virgæ, non ſcopæ, ſed bacilla de faſcibus lictorum erant, ab Arriano *lib. IV. cap. 10. in Epictet.* δεσμὰ ῥάβδων dicta. Sic Plutarchus *in Romulo*, αἵτε ῥάβδοι, βάκυλα κχλῶντας. Poſtea hæc fuſtuarii pœna ſublata, & lege Cornelia auctor famoſi carminis inteſtabilis eſſe juſſus, *l. 5. §. 9. D. de injur.* Sed tandem Principum Conſtitutionibus id iterum capite plectendum ſancitum, *l. unic. C. de famoſ. libell.* Sic Anna Comnena

Alexia-

juriam fecerit. Quarum omnium rerum [16] uno genere ex delicto naſcitur obligatio.

§. 2. [17] Furtorum autem [18] ſunt genera quatuor: manifeſti, nec manifeſti, concepti, & oblati. [19] Manifeſtum furtum dicitur, ſi quando fur cujuscunque rem

Alexiados lib. XIII. ὁ νόμος τιμωρίαις βαρυτάταις κολάζει, αὐτὰ μὲν (τὰ φάρμακα) ἀναλίσκων πυρὶ, τȣ̀ς δὲ ταῦτα τολμῶντας ποιναῖς καθυποβάλλων παλαιμναιςάταις. Membri vero rupti ex Leg. XII. Tabul. olim talio erat, propter os fractum nummaria pœna conſtituta, §. 7. *Inſt. de injur.* Poſtea abolita pœna Leg. XII. Tabular. pecuniaria pœna a Prætore introducta, quæ pœna ſecundum dignitatis gradum vitæque honeſtatem creſcit, aut minuitur: primumque ei, cui facta eſt injuria, deinde arbitrio judicis æſtimanda permittitur, *d. §. 7. Inſt. eod. l. 15. §. 28. D. eod.* Ex tribus etiam cauſis, veluti, quod ſe quis pulſatum verberatumve, vel domum ſuam vi introitam eſſe dicat, actio injuriarum ex lege Cornelia competit, *l. 5. pr. D. eod. §. 8. Inſtit. eod.* quod judicium criminale eſt; quanquam poſtea etiam civiliter ex ea lege agi poſſe receptum eſt, *l. 38. §. 1. D. eod.* Eſt etiam privatum, non publicum, *l. 42. §. 1. D. de procurat. fac. l. 7. C. de injur.* uti & perpetuum, *arg. pr. Inſt. de perpet. & tempor. act.* in quo differt ab actione injuriarum ex edicto, quam anni utilis ſpatio finiri diximus, *l. 17. §. 6. D. de injur. l. 5. C. eod. l. 35. D. de obl. & act. §. 1. Inſt. de perp. & temp. act. l. 14 §. 2. D. quod met. cauſ.* Præterea poteſt quis ex quavis injuria vel civiliter, vel criminaliter agere ad extraordinariam coercitionem a judice conſtituendam, (quam Græci in Gloſſis Nomicis interpretantur, τὴν τυπωθεῖσαν παρὰ τȣ̃ δικαςȣ̃ τιμωρίαν.) vel corporis, vel ad pœnam pecuniariam fiſco applicandam, *l. ult. D. de injur. §. 10. Inſt. eod.* Non tamen his actionibus ſimul experiri licet, ſed una electa, altera conſumitur, quia utraque ad vindictam comparata eſt, *l. 6. l. 7. §. 1. D. eod. l. unic. C. quand. civ. act. crim.* OISEL.

16. *Uno genere*] Ad differentiam obligationum ex contractu, quæ in quatuor genera dividuntur, nam aut re, aut verbis, aut litteris, aut conſenſu contrahuntur, ut ſupra dictum eſt. Obligationes ex delicto unius generis ſunt, nam omnes ex re naſcuntur, id eſt, ex ipſo maleficio, Juſtinian. *in princ. hujus tit.* ALEAND.

17. *Furtorum*] De furtis multa habet Paulus titulo ſpeciali *Sententiar. lib. II. tit. 31.* ubi aliqua invenies notata. Hic nihil viſum eſt addere illis, quæ ab aliis ſcripta ſunt. Et ſatis, imo nimis prolixa ſunt Oiſeliana, ac pleraque vulgatiſſima: quædam etiam, quæ non probem; ſed quæ longius ab hac Aniani Epitome abeant.

18 *Sunt genera quatuor*] At duo eſſe tantummodo ait Juſtinianus *in §. furtorum, Inſt. hoc tit.* nam conceptum, & oblatum ſpecies potius actionis videntur furto cohærentes, quam genera furtorum, quod & noſter Cajus confirmat *l. 2 D. de furt.*, niſi ſi quis ſuſpecta judicet ejus verba, ut quæ Triboniani calamo ſcripta ſint. ſane & Paulus quatuor genera facit, *lib. II. Sentent. tit. 31.* ALEAND.

19. *Manifeſtum furtum dicitur, &c.*] Videtur hic Cajus, an potius Anianus? in ea eſſe ſententia, quod furtum tum demum manifeſtum ſit, quando fur in ipſo furandi actu deprehendatur. Sed magis eſt ex Juliani & Ulpiani ſententia, furem eſſe manifeſtum, etſi non ibi deprehendatur, ubi furtum fecit, ſi modo deprehenſus fuerit cum re furtiva, antequam eo pervenerit, quo rem furtivam deferre deſtinaſſet, *l. 3. § 2. D. de furt.* Sic Paulus *lib. Sententiar. ſub. tit. de Furibus,* apud Pariatorem, Leg. Moſaicar. & Romanar. *tit. 7. Manifeſtus fur eſt, qui in faciendo deprehenſus eſt, & intra terminos ejus loci, unde furatus eſt, comprehenſus eſt, vel antequam ad eum locum, quo deſtinaverat, pervenerit.* Appoſite quoque Gloſſæ Nomicæ: Μανιφεςα μέν ἐςιν, ὅταν ἐπ' αὐτοφώρῳ καταλήφθῃ ὁ κλέπτης ἐν ᾧ τόπῳ ȣ̃ ἔκλεψεν ἢ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ ἔτι βαςάζων τὸ πρᾶγμα, πρὶν αὐτὸ ἀπόθηται ἐν ᾧ ὥρισε τόπῳ, ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ μεῖναι. Ubi videmus *furem manifeſtum* Græce reddi, ἐπ' αὐτοφώρῳ deprehenſum, quod & Ulpianus notat in *l. 3. D. eod.* Sic Heſychius: Ἐπ' αὐτοφώρῳ, ὁ φανερῶς καταληφθεὶς, ἢ ἐπ' αὐτῷ τῷ κλέμματι εὑρεθεὶς ἔτι κατέχων αὐτό. Sed & ἐπ' αὐτοφώρῳ deprehendi dicuntur, qui in alio quocunque facinore, ſive flagrante delicto, vel crimine deprehenduntur. Unde Novella Leonis, περὶ τȣ̃ ἐπ' αὐτοφώρῳ ἁλόντος μοιχȣ̃. Sic Auctor libelli de fluminibus, quem Plutarchum eſſe vult Euſtathius *in γ. Iliad. p. 381. edit. Rom.* τὴν μητέρα μοιχευομένην ἐπ' αὐτοφώρῳ καταλαβὼν, ἀνεῖλεν. Ita apud Lyſiam *Oratione VI.* Ἃ χρὴ μεμνημένȣς διαγιγνώσκειν περὶ τȣ̃ πράγματος, καὶ ἀξιȣ̃ν· ἦ ἄρα τȣ́τȣ πυθέσθαι ὅτȣ ἕνεκα, ἐξὸν ἐπ' αὐτοφώρῳ ἐλέγξαι, τοσȣ́τῳ χρόνῳ ὕςερον εἰς τοσȣ̃τόν με κατέςησεν ἀγῶνα. Ac denuo *Orat. XII.* Ἀκȣ́ω δ' αὐτὸν καὶ διισχυρίζεσθαι ὅτι ἐπ' αὐτοφώρῳ τῇ ἀπαγωγῇ ἐπιγέγραπται. Hinc generaliter Gloſſæ Gr. Lat. ἐπαυτοφώρῳ interpretantur, *Manifeſto.* Et in Onomaſtico Veteri, *Manifeſtarius* Αὐτόφωρος. Qua voce utitur Plautus *in Milite Act. II. Sc. 5. Manifeſtaria res eſt.* Sophocli fur manifeſtus eſt, κλέπτων ὅταν τὶς ἐμφανῶς ἐφευρεθῇ. Ut autem fur manifeſtus ſit, non ſemper requiritur, ut cum re furtiva eo modo, ut ante dictum, deprehenſus ſit; ſed nonnunquam ipſa viſio furem facit manifeſtum, modo ad eum comprehendendum accurſum ſit, iſque abjecto furto aufugit *l. 7. §. 2. D. de furt.* Quo reſpexit Virgilius *Eclog. III. Non ego te vidi,* Ubi Servius notat: *Manifeſti eum furti arguit, dicendo vidi.* Hinc contrarium eſt furtum, quod nec manifeſtum dicitur, cum nempe fur non eſt conſpectus & deprehenſus cum re furtiva, antequam eo pertulit, quo deſtinaverat eo die manere, ut colligitur ex *l. 5 §. 1. junct. l. 4. D. de furt.* Quale furtum a Gajo noſtro hic fieri dicitur, *quod quamlibet, dum*

rem tollit, [20] in ipſo furto deprehenditur. [21] Nec manifeſtum furtum appellatur, quod, quamlibet, dum fieret, inventum non eſt, tamen furtum factum fuiſſe

dum fieret, inventum non eſt, tamen furtum factum *fuiſſe probatur.* Quicum fere convenit Paulus apud Pariatorem Leg. Moſaicar. & Roman. *tit. 7.* ubi inquit: *Nec manifeſtus eſt fur, qui in faciendo* (ſic enim legendum, non ut vulgo editum, *intra rapiendo*, arguit *tit. 31. lib. II. Sentent.* unde hic locus deſumptus eſt, *quidem comprehenſus non eſt, ſed eum furtum* (ſic ſupplendum ex *d. tit. 31. lib. II. Sentent.*) *feciſſe negari non poteſt.* Græci in Gloſſis Nomicis furem nec manifeſtum volunt eſſe, qui non comprehenſus eſt eodem die, quo furtum fecerit, ſed qui aliquo tempore latuerit: Sic enim inquiunt, ubi de actione furti nec manifeſti agunt: ἡ δὲ νεκμανιφέστα κινεῖται ἔνθα μὴ ἐπ' αὐτοφώρῳ ληφθῇ μηδὲ αὐθήμερον ὁ κλέπτης, ἀλλὰ διαλάθῃ πρὸς καιρόν. Cæterum ex Agellio *lib. XI. cap. 18.* diſcimus Decemviros olim Leg. XII. Tabularum fures manifeſto noctu prenſos occidi permiſiſſe, aut etiam interdiu, ſi telo ſe defenderent; ex cæteris manifeſtis furibus liberos verberari, addicique juſſiſſe ei, cui furtum factum eſſet; ſervos vero furti manifeſti prenſos verberibus affici, & ſaxo præcipitari; furtis vero nec manifeſtis pœnam impoſuiſſe dupli. Ab hac Decemvirorum pœna non multum abeunt Platonis Leges in pœnis furum conſtituendis. Scribit enim *lib. IX. de Legib.* Νύκτωρ φῶρα εἰς οἰκίαν εἰσιόντα ἐπὶ κλοπῇ χρημάτων, ἐὰν ἑλὼν κτείνῃ τις καθαρὸς ἔστω. Eodem etiam libro dixerat: Κλέπτῃ δὲ, ἐάν τε μέγα, ἐάν τε σμικρὸν κλέπτῃ τις, εἷς ἂν νόμος κείσθω, καὶ μία δίκης τιμωρία ξύμπασι. τὸ μὲν γὰρ κλαπὲν δὴ, χρεὼν διπλάσιον πρῶτον ἐκτίνειν, ἐὰν ὄφλῃ τις τὴν τοιαύτην δίκην, καὶ ἱκανὴν ἔχῃ τὴν ἄλλην οὐσίαν ἀποτίνειν ὑπὲρ τοῦ κλήρου· ἐὰν δὲ μὴ, δεδέσθαι, ἕως ἂν ἐκτίσῃ ἢ πείσῃ τὸν καταδικασάμενον. Cæterum furtorum nec manifeſtorum pœna in XII. Tab. definita a prætoribus intacta ſervata eſt; ita ut & hodie ex furto nec manifeſto, præter rei furtivæ reſtitutionem, actio in duplum ſit. Gloſſæ nomicæ: Νεκμανιφεστὸν φοῦρτουμ (ſic ibi legendum) ἀφανὴς κλοπὴ, ἥ τις εἰς τὸ διπλοῦν ἔχει καταδίκην, καὶ ἔξωθεν τὸ πρᾶγμα. In furto vero manifeſto a lege illa Decemvirali diſceſſum eſt, & ſi quis jure & ordine experiri velit, actionem habet in quadruplum. Eædem Gloſſæ: Μανιφεστὸν φοῦρτουμ. φανερὰ κλοπὴ, ἥ τις εἰς τὸ τετραπλοῦν ἔχει τὴν καταδίκην. Quæ non minus mere pœnalis eſt, ac furti nec manifeſti, §. *19. Inſtit. de obl. ex del.* ita ut extra quadruplum, vel duplum adhuc res ipſa reſtituenda ſit. Ad quam recuperandam dominus duplicem habet actionem, Condictionem nimirum furtivam, & Rei Vindicationem; quarum illa datur adverſus furem, ejusve heredem, & quidem in ſolidum, ad rem, aut æſtimationem conſequendam, *l. 1. l. 5. l. 7. §. 2. l. 8. l. 9. l. 13. D. de cond. furt.* Hæc vero competit adverſus quemcumque poſſeſſorem, *l. 23. D. rei vind. l. 1. C. ubi in rem act.* Et hoc eſt, quod ajunt Græci in Gloſſis Nomicis, ubi de actione manifeſti: αὕτη δὲ τὴν καταδίκην εἰς τὸ τετραπλοῦν ἐπάγει, καὶ ἀπαιτεῖ ἔξωθεν τὸ πρᾶγμα ἢ διὰ τῆς ἰνρὲμ, ἢ διὰ φουρτίβου κονδικτίου. Et ita quoque Paulus *Sentent. lib. II. tit. 31. Furti manifeſti actio,* inquit, *præter pœnam quadrupli, ipſius rei perſecutionem genere Vindicationis & Condictionis continet.* In *l. 7. §. 1. D. de cond. furt.* præter has duas actiones domino adhuc datur actio ad exhibendum adverſus quemcunque poſſeſſorem. Hæ actiones ſoli domino competunt, ad rem furtivam perſequendam. Actio vero furti, tam manifeſti, quam nec manifeſti, omnibus datur, quorum ex honeſta cauſa intereſt furtum factum non eſſe, *l. 10. l. 11. D. de furtis.* Quod Græci in Gloſſis Nomicis exprimunt: φοῦρτι. κλοπῆς ἀγωγὴ, αὕτη δὲ ἡ φοῦρτι πενάλια ἐστὶ, καὶ κινεῖ αὐτὴν πᾶς ᾧ διαφέρει, καὶ ὁ βοναφίδε νενόμενος. Quomodo capiendus Paulus, cum *lib. II. Sent. tit 31.* inquit, *Furti actione is agere poteſt, cujus intereſt rem non periiſſe.* Nempe cujus ex juſta & honeſta cauſa intereſt. Neque enim fur aut malæ fidei poſſeſſor, quamvis eorum interſit rem non ſurripi, actionem furti habent; cum nemo ex improbitate ſua actionem conſequatur, *l 12 §. 1. l. 14. §. 3. & 4. l. 76. §. 1. D. de furt.* Cæterum cum hodie omnia judicia extraordinaria ſint, poteſt & quis furti criminaliter extra ordinem agere; quomodo & nunc plerumque fieri ſolet, *l. ult. D. de furt.* quanquam qui hanc viam furis ulciſcendi elegerit, renuntiaſſe videatur civili & ordinariæ actioni in duplum, ſive quapruplum, etiamſi extraordinaria illa actione nihil præter rem conſecutus ſit: nam eo ipſo, quod in periculum majoris pœnæ fur deductus ſit, intelligitur quæſtionem furti ſublatam eſſe, *l. 56. §. 1. D. eod.* Si quis tamen agere malit in duplum, vel quadruplum, jure id etiam fieri poteſt, *d. l. ult. D. de furt.* OISEL.

20. *In ipſo furto deprehenditur*] Nec ſolum manifeſtus fur eſt is, qui in ipſo furto deprehenditur, ſed etiam is, qui eo loco deprehenditur, quo furtum fit. Immo ulterius & is, qui cum re, quam furatus eſt, fuit deprehenſus, ſive in publico, ſive in privato, vel a domino, vel ab alio, antequam eo perveẽerit, quo deferre, vel deponere deſtinaſſet, *d. §. furtorum, Inſt. hoc tit. Paul. d. lib. II Sentent.* ALEAND.

21. *Nec manifeſtum &c*] Paulus *eod. libro*: *Nec manifeſtus fur eſt, qui in faciendo quidem deprehenſus non eſt, ſed eum furtum feciſſe negari non poteſt.* Demum nec manifeſtum furtum eſt, quod manifeſtum non eſt, *l. 8. D. de furt.* Sed aliquo caſu quis & manifeſtus, & nec manifeſtus fur eſſe poteſt: ut qui rem furandi animo contrectat, deinde diſcedit, poſtea revertitur, atque eam aufert, inque itinere deprehenſus eſt, *l. vulgaris, 21. D eod.* Furti vero nec manifeſti actio in duplum eſt, manifeſti in quadruplum, *§. præterea, Inſt. hoc tit. §. ex maleficiis, Inſt. de action.* Sed & fur nec manifeſtus rerum fiſci in quadruplum condemnatur, *l. ad fiſcum, 16. D. rer. amot. l. aufertur, 46. in fin. D. de jur. fiſci.*

22. *Con-*

fuiſſe probatur. [22] Conceptum furtum dicitur, quum [23] apud aliquem alterum res

22. *Conceptum furtum*] Conceptum furtum dicitur, quum apud aliquem teſtibus præſentibus furtiva res quæſita, & inventa eſt, nam in eum propria actio conſtituta eſt, quamvis fur non ſit, quæ appellatur concepti, *§. conceptum, Inſt. hoc tit.* nam & *Plato lib. XII. de legib.* eum, qui rem furto ſublatam volens ſciens recepiſſet, furti teneri ſtatuit. Sed concepti is agere poterat, qui rem concepit, & invenit, teſte Paulo *lib. II. tit. 31.* Pœna vero ejus furti tripli erat, teſte Agellio *lib. XI. cap.* 18. niſi per lancem, & licium conceptum eſſet, tunc enim quadrupli erat. Idem *eod. loc. Ea quoque furta, quæ per lancem liciumque concepta eſſent, perinde ac ſi manifeſta forent, vindicaverunt.* quod declaratur a Feſto *lib. X.* his verbis: *Lance, & Licio dicebatur apud antiquos, quia qui furtum ibat quærere in domo aliena, licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat propter matrum familiæ, aut virginum præſentiam.* Sed hujus furtorum quæſtionis cum lance, & licio mentio non eſt apud Juriſconſultos, quia multo ante tempore evanuerat, teſte Agellio *lib. XVI. cap. 10.* Plato quoque *lib. XII. de legib.* ſolemnitatem quandam in rei inveſtigatione in alienis ædibus inducit, ut ſcilicet is juret, ſperare ſe, quod quærit, ibi inventurum, deinde nudus ingrediatur, ac licio tantum præcinctus ad ea tegenda, quæ pudorem mulieribus inducerent. IDEM.

22 * *Conceptum furtum dicitur cum apud aliquem, &c.*] Quatuor furtorum genera conſtituit Cajus noſter hujus §. initio, manifeſti, nec manifeſti, concepti & oblati. Quod & facit Paulus *lib. II. Sentent. 31.* cum tamen, quod dicitur conceptum & oblatum furtum, ſpecies potius actionis fuerint furto cohærentes, quam genera furtorum, ut a Juſtiniano diſcimus §. 3. *Inſt. de obl. ex delicto.* Unde & Paulus dicto loco inquit: *Concepti actione is tenetur, apud quem furtum quæſitum & inventum eſt.* Et paullo poſt: *Concepti is agere poteſt, qui rem concepit & invenit.* Concipere itaque furtum dicebatur, qui furtum ibat quæſitum in domo aliena; quæ inquirendi furti ratio ex Leg XII. Tabularum per lancem & licium fieri ſolebat. Unde furta per lancem & licium concepta dicta, quæ per lancem & licium quæſita & inventa. Ac furtum quærere per lancem & licium in domo aliena, & concipere furtum per lancem & licium, unum & idem ſunt. Sic ut omnino nugivendulus ſit Profeſſor ille Pariſienſis in *Interpretam. ad Leg. XII. Tabular.* dum aliud vult eſſe, quærere furtum per lancem & licium, aliud concipere furtum per lancem & licium. Et primum non leviter nugatur, dum per licium tropice a Decemviris intellectum vult ſervum publicum; quia nempe ſervi publici licio cincti erant. Deinde quærere furtum per lancem & licium nihil aliud eſſe, quam intrare domum alienam, comite ſervo publico, furti inquirendi gratia: at concipere furtum per lancem & licium ſolitos fuiſſe venerios nepotulos, & noctium furunculos, tanquam rei furtivæ domini eſſent cum lance intrantes, ne agnoſcerentur; cum licio autem, aliquo ſervulo, aut clientulo ſuo, quaſi mantello ſervi publici, non furta quærere, ſed facere cupientes. Hæc ex fumoſo cerebro fumis ſimillima nata, in fumum facillime abeunt, & ut gratis dicta, vel potius dictata, ita gratis in ipſum retunduntur. Nam hujusmodi quid tempore Decemvirorum obtinuiſſe ante hoc interpretamentum, vel potius commentum, nemo inaudierat. Novitatis itaque magis, quam veritatis amor, eum a Feſto abire fecit, apud quem legimus: *Lance & licio apud antiquos dicebatur, quia qui furtum ibat quærere in domo aliena, licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat propter matrumfamiliæ, aut virginum præſentiam.* Quam furti inveſtigandi rationem veteribus Romanis uſitatam fuiſſe nemo dubitabit, qui noverit ſimile quid ex ultimo Athenienſium jure apud Græcos obtinuiſſe; eum nempe, qui furtum quærebat, nudum cincticulo amictum (quod Romani licium dixere,) juratumque Deos legum cuſtodes, ſeſe reperiendi ſpe furtum quærere, domus ſuſpectas introiſſe; alterumque illum, apud quem furtum quærebatur, domum ſuam ei, qui furtum quærebat, aperire, & in obſignatis & non obſignatis locis liberam furti inquirendi poteſtatem facere coactum fuiſſe. Quomodo hoc diſtinctis habetur verbis apud Platonem *lib. XII. de Legib.* Φωρᾶν δὲ ἂν ἐθέλῃ τίς τι παρ' ὁτῳοῦν, γυμνὸς, ἢ χιτωνίσκον ἔχων, ἄζωστος, προομόσας τοὺς νομίμους θεοὺς, ἦ μὴν ἐλπίζων εὑρήσειν, οὕτω φωρᾶν· ὁ δὲ παρεχέτω τὴν οἰκίαν, τά τε σεσημασμένα καὶ τὰ ἀσήμαντα, φωρᾶν. Atque huc alludit Ariſtophanes in νεφέλαις, ubi Socrates alloquitur Streſipadem:

ΣΩ. Ἴθι νῦν κατάθου θοἰμάτιον. ΣΤΡ. Ἠδίκηκά τι;
ΣΩ. Οὐκ, ἀλλὰ γυμνοὺς εἰσιέναι νομίζεται.
ΣΤΡ. Ἀλλ' οὐχὶ φωράσων ἐγώ γ' εἰσέρχομαι.

Ad quæ verba Vetus ejus Scholiaſtes notat: Ἔθος ἦν τοὺς εἰσιόντας εἰς οἰκίαν τινὸς ἐπὶ τῷ ἐρευνῆσαι, γυμνοὺς εἰσιέναι, ἵνα μή τι ὑπὸ τὰ ἱμάτια κρύψαντες λάθωσιν, ἢ ἵνα μὴ ὑπὸ ἔχθρας λάθωσιν ὑποβαλόντες τὸ ζητούμενον, καὶ ζημίας αἴτιοι τούτῳ γένωνται. οἱ γοῦν μέλλοντες εἰσιέναι ἵνα ἐπιθεάσονται χρήματα τοῦ δημοσίου, ἢ κατ' ἔρευναν, γυμνοὶ εἰσῄεσαν, ἵνα μή τι ἀποκρύψωνται. Ait, moris fuiſſe, ut nudi ædes ſuſpectas ingrederentur, nequid forte veſtibus conditum inferrent, dominoque ædium falſum crimen objectare poſſent. Sic etiam Decemvirorum tempore apud Romanos, qui furtum concipere, hoc eſt, inveſtigare, ſive quærere vellent, licio tantum cincti, atque lancem ante oculos ferentes, ædes ſuſpectas intrabant, atque excutiebant. Atque is, in cujus domo furtum per lancem & licium concipiebatur, tanquam furti manifeſti reus Leg. XII Tabul. tenebatur. Sic Agellius *lib XI. cap. 18. Ea quoque furta, quæ per lancem liciumque concepta eſſent, perinde ac ſi manifeſta forent, vindicaverunt.* Sed quæſtionem furti cum lance & licio lege Æbutia abolitam fuiſſe teſtatur idem Agellius *lib. XVI. cap. 10.* Sic ut in ejus locum a Prætoribus introducta videatur ratio illa furti inveſtigandi, quam deſcribit Juſtinianus in Inſtitutionibus, nimirum, ut teſtibus præſen-

tibus

res furtiva inveniatur. [24] Oblatum furtum dicitur, quum res furtiva alicui ita a fure datur, ut apud ipſum furem inveniri non poſſit.

§. 3. Praeterea, [25] qui rem alienam, invito, aut neſciente domino, [26] contingit, vel tollere, aut de loco movere praeſumit, furtum facit.

§. 4.

tibus furtum in aliena domo quæreretur; idque ſi inventum eſſet, furtum conceptum dicebatur. Et ita furtum, qud antea per lancem & licium conceptum appellabatur, poſtea ſimpliciter furtum conceptum dictum. Unde & poſterioris hujus tantum mentio in Juriſconſultorum ſcriptis. Hujusmodi furti inveſtigationem deſcribere videtur Petronius, ſed præter teſtes, & ſervum publicum & præconem adhibet: *Intrat ſtabulum præco cum ſervo publico aliaque ſane modica frequentia.* Per modicam frequentiam teſtes intelligit. Poſtea etiam Aſcylton aſtantem inducit in lance argentea indicium, & fidem præferentem numorum a præcone promiſſorum, ei, qui rem furtivam commonſtrare poſſet. Et ſane Prætores, cum vetus ille furti inquirendi per lancem & licium mos nonnihil obſcæni in ſe habere, nec viro gravi ſatis convenire, licio tantum modo cinctum incedere, videbatur, prudenter furtivæ rei inquiſitiones per ſervum publicum adhibitis teſtibus fieri voluerunt. Nomen tamen antiquum ex parte adhuc manſit; cum hujusmodi furtum quæſitum & inventum, conceptum fuerit appellatum, & actio contra eum, apud quem furtum conceptum erat, Concepti actio dicta. Pœna quoque mitigata, nam cum antea furta per lancem & licium concepta, perinde ac ſi manifeſta forent, Leg. XII. Tab. vindicarentur, concepti actio in triplum ordinario jure conſtituta fuit, ut patet ex Agell. *d. lib. XI. c. 18.* Sed tandem concepti actio, una cum rei furtivæ requiſitione plane in deſuetudinem abiere; & ii, qui rem furtivam ſcientes ſuſceperint & celaverint, furti nec manifeſti in duplum actione conveniri poſſunt, §. 4. *Inſt. de obl. ex del.* OISEL. Aliud eſt *quærere* furtum, & aliud *concipere;* non idem, ut paulo inconſideratius notat Oiſelius: nec ad actionem concepti producendam ſufficiebat inquiſitio, ſed deſiderabatur inventio. Ceterum multum caliginis huic rei etiamnum circumfuſum eſſe vere judicat V. C. Petr. Burmannus *ad Petron. c. 97.* Loca, quæ Oiſelius habet, jam ab aliis ſunt allata. Verum quo pacto is, qui alienas ædes intrabat furtum quæſiturus, id potuit concipere, ſi lanx oculis ipſius fuerit oppoſita; uti notavit & Joſ. Scaliger *ad Feſt. v. lance.* niſi dicas illam habuiſſe foramina? Nec apud Petronium res furtiva quæritur, ſed amiſſa. Ut ita res hæc nondum ſit certa; quam jam etiam Gellius ſuo tempore evanuiſſe docet *Noct. Atticar. lib. XVI. c. 10.* SCHULTING.

23. *Apud aliquem alterum*] Non apud furem, ſed apud eum, cui fur rem furtivam dedit ſervandam. ALEAND.

24. *Oblatum furtum &c.*] Oblatum furtum dicitur, quum res furtiva ab aliquo oblata tibi ſit, eaque apud te concepta ſit: utique ſi ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius, quam apud eum, qui dedit, conciperetur: ut condemnationis turpitudo (quemadmodum inquit Theophilus) penes te potius eſſet, quam penes ipſum. Si igitur apud te concepta res eſt, habes actionem oblati adverſus eum, qui obtulit, quamvis fur non ſit, §. *oblatum, Inſt. hoc tit.* Paul *d. l. 11. Sent. tit 31.* neceſſe eſt autem, ut is ignorans ſit, alioquin & infamiam ſubiret, & nulla ei daretur actio, *l. ſi furti, 8. C. ex quib. cau. infam. irrog.* IDEM. Vidimus modo furti concepti actione teneri eum, penes quem res furtiva quæſita & inventa eſſet; id autem obtinebat ſive ipſe, in cujus domo res concepta eſſet, eam ſurripuiſſet, ſive eam ab alio ſurreptam, ac ſibi oblatam, accepiſſet. Poſteriori tamen caſu ſuccurrebatur ei actione propria adverſus eum, qui rem furtivam ei obtuliſſet & dediſſet eo animo, ut apud accipientem potius, quam apud dantem res furtiva conciperetur; eaque actio dicebatur Oblati. Paulus *Sentent. lib. II. tit. 31. Oblati actione is tenetur, qui rem furtivam alii obtulit, ne apud ſe inveniretur.* Et paulo poſt: *Oblati is agere poteſt, penes quem res concepta & inventa eſt.* Eratque hæc oblati actio ſimiliter, ac concepti jure ordinario in triplum, ut videre eſt apud Agellium *lib. XI. c. 18.* Quod & habet Paulus *dicto loco: Furti oblati* (ſic legendum, ut jam pridem Cujacio monitum) *actio adverſus eum, qui obtulit, tripli eſt pœna, & ipſius rei repetitio.* Et bene a Gajo noſtro dicitur furtum oblatum eſſe, cum res furtiva ita alicui data eſt, ut apud ipſum furem inveniri non poſſit. Sic Theophilus: *Oblatum furtum* λέγεται ὁπότε κλοπιμαῖον πρᾶγμα ὑπό τινός μοι προσενεχθῇ, ἤτοι δοθῇ, καὶ τοῦτο παρ᾽ ἐμοὶ ζητηθὲν μαρτύρων παρόντων εὑρεθῇ. Conciſius Gloſſæ Nomicæ: Ὀβλάτων Φοῦρτον. τὸ ὑπό τινος εἰσενεχθέν μοι κλοπιμαῖον πρᾶγμα. OISEL.

25. *Qui rem alienam &c.*] Sabinus apud Agellium *lib. XI. cap. ult. Qui alienam rem attrectavit, quum id ſe invito domino facere judicare deberet, furti tenetur.* §. *furtum autem, Inſt. hoc tit.* etiamſi non abſtulit, *l. 21. & 22. D. de furt.* ALEAND. Optime huc quadrant illa, quæ apud Agellium *lib. XI. cap. 18.* exſtant, cum inquit: *Quam caſte autem ac religioſe a prudentiſſimis viris, quid eſſet furtum, definitum ſit, prætereundum non puto; ne quis eum ſolum furem eſſe putet, qui occulte tollit, aut clam ſurripit. Verba ſunt Sabini ex libro juris civilis ſecundo.* Qui alienam rem attentavit, cum id ſe invito domino facere judicare deberet, furti tenetur. *Item alio capite:* Qui alienum jacens lucri faciundi cauſſa ſuſtulit, furti obſtringitur, ſive ſcit cujus ſit, ſive neſcit. *Hæc quidem ſic in eo, quo nunc dixi, Sabinus ſcripſit de rebus furti faciendi cauſſa attrectatis.* Hactenus Agellius. OISEL.

26. *Contingit*] Solus contactus furtum non facit: ſed opus eſt, ut res loco ſit mota, *l. 15. D. ad exhibend. l. 67. pr. D. de furt.* unde nec furtum in rem immobilem cadit, §. 2. *inſt. de uſucapionib. & long. tempor. poſſeſſionib.*

Et

§. 4. [27] Et ſi quis rem utendam acceperit, [28] aut commendatam apud ſe habuerit, [29] & aliter ea uſus fuerit, quam accepit, furti actione tenetur.

§. 5. Praeterea, [30] ſi quis jumentum alterius ad hoc accepit, [31] ut eum quinque [32] milibus duceret, ſi id decem milibus, aut longius, quam ab illo, qui dedit, fuerit conſtitutum, [33] duxerit, furti reus erit.

§. 6. [34] Et multa praeterea [35] quorumcunque ſimilia ſunt: ſecundum quae

Et quod Sabinus apud A. Gellium *Noct. Atticar. lib. XI. cap. 18.* furti dicit teneri, *qui alienam rem attrectavit*, quodque negare nolim, illum etiam voluiſſe, quamvis ablata res non fuiſſet: unde fundi quoque & ædium furtum admiſit, teſte eodem A. Gellio *dict. loc.* id ab aliis non eſt probatum; qui etiam furtum non, ut ille, a fraude, ſed a ferendo dici voluerunt, §. 2. *Inſtit. de obligationib. quæ ex delict. naſcunt. l. 1. D. de furt.* atque hinc furtum in fundo fieri non admiſit noſter Cajus in ipſis hiſce libris Inſtitutionum, *l. 37. §. 1. D. de uſurpationib. & uſucapionib.* cujus ipſa verba habet Imperator *d. §. 2. Inſt. de uſucapionib. &c.* SCHVLTING.

27. *Si quis rem utendam, &c.*] Notum iſtud ex *l. 5 §. 8. D. commod. l. 40. l. 54. l. 76. D. de furt. l. 7. C. eod.* Sic Q. Scævola apud Agellium *lib. VII. cap. 15. Quod cui ſervandum datum eſt, ſi id uſus eſt, ſive, quod utendum acceperit, ad aliam rem, atque acceperit, uſus eſt, furti ſe obligavit.* Qua de re ita quoque Harmenopulus *lib. II. tit. 10. §. 3.* Ὁ χρησάμενος ἤγουν πρὸς χρείαν τινὰ ζητήσας ἀλλότριόν τι πρᾶγμα, καὶ εἰπὼν πρὸς τὸν δεσπότην τοῦ πράγματος, ὅτι μέλλει χρήσασθαι αὐτῷ ἐπὶ δουλείᾳ τινὶ, εἶτα οὐκ ἐπὶ ταύτῃ, ἀλλ' ἐπὶ ἑτέρᾳ χρησάμενος, καὶ ὡς κλέπτης λογίζεται, καὶ ἐὰν συμβῇ ζημία τις, εἰς τὸ διπλάσιον αὐτὴν ἀποδίδωσι. OISEL.

28. *Aut commendatam*] Id eſt, depoſitam; Commendare enim, ut ait Ulpianus *lib. XXX.* ad Edict. nihil aliud eſt, quam deponere, *l. 186. D. de V. S.* & ſic quoque Papinianus in *l. 24. D. depoſ.* atque hoc ſenſu accipitur apud Paulum in *l. 26. D. depoſit.* & alibi ſæpe, ut in *l. 14. §. 4. D. de relig. & ſumpt.* Ubi Ulpianus: *ſi quid ad corpus cuſtodiendum, vel etiam commendandum*, id eſt, deponendum; ut in *l. 40. D. eod. l. 10. C. eod.* Sic Cicero *lib. II. de legib. Sacrum ſacrove commendatum qui clepſerit, rapſeritve, parricida eſto.* quod lucem capit ex *l. 5. D. ad leg. Jul. peculat.* Utitur & Ambroſius ea ſignificatione, ubi *De bono mortis, cap. 10. Habitacula reddent animas, quæ his commendatæ ſunt.* IDEM.

28.* *Aut commendatam apud ſe habuerit*] Commendare nihil eſt aliud, quam deponere, *l. commendare, 186. D. de verb. ſign. l. 24. l. 26. D. depoſ.* itaque qui re depoſita utitur, furti tenetur, *l. 29. D. eod.* ALEAND.

29. *Et aliter ea uſus fuerit, quam accepit*] Ita non potuit ſcribere Cajus, ſed perperam mentem ejus expreſſit Anianus. commodatarius quidem, quippe, cui uſus conceſſus eſt, furtum facit, aliter, quam ei permiſſum eſt, utendo: depoſitarius vero, quolibet uſu; quoniam nullus illi competit. Elegantius Juſtinianus, ex ipſo forte Cajo. *Itaque ſive creditor pignore, ſive is, apud quem res depoſita eſt, ea re utatur; ſive is, qui rem utendam acceperat, in alium uſum eam transferat, quam cujus gratia ei data eſt, furtum committit.* SCHVLTING.

30. *Si quis jumentum alterius &c.*] *l. 41. D. de furt.* Brutus apud Agell. *lib. VII. c. 15.* vide, quæ diximus *lib. II. c. 4. (hic tit. 1. p. 86.)* Jumenti autem nomine equum intelligit, ut Colum. *lib. 1. c. 6. & lib. VI. c. 19.* ALEAND. Fac. *l. 5. §. 8. D. commod. l. 40. D. de furt.* Agellius *lib. VII. c. 15.* ex Labeone refert, *Brutum ſolitum dicere, furti damnatum eſſe, qui jumentum aliorſum duxerat, quam quo utendum acceperat; item, qui longius produxerat, quam quem in locum petierat.* Sic Harmenopulus *lib. II. tit. 10. §. 3.* poſtquam dixerat commodatarium furti teneri, qui rem commodatam in alium uſum tranſtuliſſet, ac acceperat, continuo adnectit: τῇ αὐτῇ καταδίκῃ ἐνέχεται, καὶ ὁ λαβὼν ἀλλότριον ζῶον, ὥστε ἐγγὺς ἀπελθεῖν, καὶ ἀπελθὼν μακρότερον. Cujuſmodi judicii exemplum exſtat apud Valerium Maximum *lib. VIII. c. 2. §. 4. In quo quidam furti damnatus eſt; quod equo, cujus uſus illi uſque ad Ariciam commodatus fuerat, ulteriore ejus municipii clivo vectus eſſet.* OISEL.

31. *Ut eum quinque millibus*] An delendum τὸ *eum*? σολοικισμὸς enim eſt *eum jumentum.* neque figurate loqui cenſendus eſt, ut equum ſubintelligat, veluti navem Virgilius, cum ait *Centauro invehitur magna;* nam ſubjungit, *ſi id decem &c.* ALEAND. Quæ commendatus eſt Aleander *ad hunc locum* notat Barthius *Adverſar. lib. XVI. cap. 10.* qui τὸ *eum* refert ad ipſum hominem, commodatarium, videlicet, quem jumentum dicatur ducere, non male: nec obſtat, quod mox commodatarius dicatur ducere jumentum: præterquam enim, quod in ſcribendo non ſit accuratus Anianus, utrumque dici poteſt, & jumentum ducere hominem, & homo jumentum. SCHVLTING.

32. *Millibus*] Paſſuum. Sunt & qui ita abſolute ſcribunt. ALEAND.

32.* *Milibus*] Ita Sich. & editiones Cujacianæ: recentiores *millibus.* ſolus Oiſelius hic & mox iterum *milliaribus.* SCHVLTING.

33. *Duxerit*] Alias *adegerit.* ALEAND. Sich. *abegerit.* ſed in marg. *duxerit:* & hoc editiones meliores adgnoſcunt.

34. *Et multa præterea quorumcunque ſimilia ſunt*] Locus hic in mendo cubat. Legendum putem; *Et multa præterea, quæ horumcunque ſimilia ſunt.* Ut Tmeſis librariorum errori & vocum disjunctarum coalitioni anſam præbuerit. OISEL.

35. *Quorumcunque ſimilia*] Lege, *quæ horum ſimilia.* ALEAND. Hæc lectio exſtat in margine edit. Lugd. CIↃIↃLXVI. quæ eſt Cujacii: & in ipſo contextu editionis Pariſ. CIↃIↃLXXXVI. quod ſequi a uſu non fui: abit enim valde a lectione vulgata, & nos

quae & ille furti tenetur, [36] qui, ut fieret, [37] opem, aut conſilium, aut ſtudium commodarit: [38] velut, [39] ſi quis pecuniam, quam in manu aliquis tenebat, excuſſerit, ut alii eam rapere poſſent.

[40] EXPLICIT LIBER CAJI.

[41] *Ex Pauli Sententiis huic corpori convenit adnecti, quae in Theodoſiano pro dirimendis litibus non inveniuntur inſerta.*

conſtat in ullo libro antiquo ita ſcriptum eſſe. SCHVLTING.

36. *Qui, ut fieret, opem*] Patav. *ſi ut fieret.* alii *qui ut ferret opem*, male. ALEAND. Gothofredus etiam edidit, *ut ferret opem;* quod male ſequitur Oiſelius. meliores aliæ omnes, quas conſului, exhibent, *qui ut fieret opem*. SCHVLTING.

36.* *Qui ut ferret opem, aut conſilium, aut ſtudium*] Optime *opem, aut conſilium.* Et ita Ulpianus *l. 52. pr. D. de furt.* inquit, *ſi quis uxori res mariti ſubtrahenti opem conſiliumve accommodaverit, furti tenebitur.* uti & *§. 19. d. l. opem ferre, vel conſilium dare.* quibus adde *l. 6. D. de cond. furt. l. 50. §. pen. D. de furt.* In aliis quidem juris capitibus conjunctim legitur *ope conſilio*, ut in *l. 27. §. 21. D. ad leg. Aquil. l. 36. pr. l. 50. §. 1. D. de furt.* Quomodo & in Notis Juris a Magnone collectis O. C. explicantur, *Ope conſilio.* Et ita quoque reponendum apud Petrum Diaconum *de Notis Literarum* O. C. *Ope conſilio.* Male in vulgatis habetur *Ore concilio*, vel, *Ora concilii.* Sed reſpondet Paulus ex ſententia Labeonis verba hæc, *ope, conſilio*, ſeparatim accipienda eſſe, *l. 53. §. ult. D. de V. S.* Conſilio tamen dato ita aliquem furti obſtringi intellige, ſi ex iſto conſilio furtum fuerit commiſſum, *d. l. 52. §. 19. D. de furt.* Sic Lyſias *Oratione XXVIII.* & furti conſcium, furti obligari ait: εἰ οἱ μὲν τὰ τῶν ἰδιωτῶν ἀπολλύμενα τοῖς κλέπταις συνειδότες, τοῖς αὐτοῖς ἐνέχοιντο. Opem enim quodammodo tuliſſe videtur. OISEL.

37. *Opem aut conſilium*] *l. 36. §. 1. D. de furt.* At opem ferre, & conſilium dare tunc nocet, quum ſequuta contrectatio eſt, *l. 53. §. neque verbo, D. eod.* at is, qui opem furtum facienti fert, nunquam manifeſtus fur eſt, *l. 34. D. eod.* Manifeſtus enim fur cum furto deprehenditur, at is non furatur, ſed furanti opem, aut conſilium fert. ALEAND.

38. *Velut ſi quis pecuniam*] Vide *l. ſi quis uxori, 53. §. ſi quis de manu, D. de furt. §. interdum quoque, Inſt. hoc titulo.* IDEM.

39. *Si quis pecuniam excuſſerit*] Si quis de manu alicujus nummos aureos, vel argenteos, vel aliam rem excuſſerit, ita furti tenetur, ſi ideo fecit, ut alius tolleret, iſque ſuſtulerit, ait Ulpianus in *l. 52. §. 13. D. de furt.* & ita Sabinus in *l. 27. §. 21. D. ad Leg. Aquil.* Ubi & addit in factum actionem dari poſſe. Quorum in numero etiam eſt, qui obtentu togæ, vel corporis ſui objecto aſpectui tuo obſtitit, ut alius rem tuam raperet; ὃς ἐπεσκότησε τῇ σῇ θέᾳ, ὥστε ἄλλον τὸ σὸν ὑφελέσθαι πρᾶγμα, ut ait Theophilus. Sic apud Agellium *lib. XI. cap. 18. Sabinus dicit furem eſſe hominis judicatum, qui, cum fugitivus præter oculos forte domini iret, obtentu togæ, tanquam ſe amiciens, ne videretur a domino, obſtitiſſet.* Atque hic nobis cum Cajo noſtro, vel potius Aniano ſubſiſtendum. Nam Cajum forte etiam de aliis rebus Inſtitutionum libro quarto tractaſſe, de Actionibus puta, Exceptionibus, Interdictis, & ſimilibus, quo minus dubitem Juſtinianus in cauſa eſt. Sed cum nihil præter ea, quæ hic a nobis collecta, ex Caji Inſtitutionum libris nobis injuria temporis ſervatum fuerit; nobis etiam tumultuariæ harum Notarum Collectioni finis imponendus. OISEL. De prohibiti furti actione aliquid etiam in his Inſtitutionibus fuiſſe ſcriptum, conſtat ex Papiano *Reſponſor. tit. 14.* qui & de injuriarum actione titulum laudat *Reſponſor. tit. 6.* Quod vero in edit. Genev. CIↃIↃLXXXVI. ex eodem libro *tit. 10.* adducitur, de liberis ex coitu cum ſanctimoniali; (eo enim illa pertinent, non ad natos ex raptore & rapta, ut ibi dicitur) illic non aliud dicit Papianus, quam illos non ſuccedere genitoribus talibus, etſi Principali beneficio præſtito nitantur: ſed eorum facultates deferri proximis parentibus, (hoc eſt, cognatis,) ſecundum Caji regulam: id eſt, eo ordine ſuccedendi, quem Cajus deſcripſerat; & quem ex eo etiam nobis propoſuit Anianus *tit. 8.* SCHVLTING.

40. EXPLICIT LIBER CAII] Ita Cujacius edidit Lugd. CIↃIↃLXVI. Sichardus, *Inſtitutionum Caji de perſonis & rebus finis.* In editione Pariſ. CIↃIↃLXXXVI. *Explicit Epitome Caji*, vere, *Epitome.* at non puto hoc ex libro vetere, ſed ab editoris eſſe ingenio. IDEM.

41. *Ex Pauli Sententiis &c.*] Ita etiam Cujaciana editio modo laudata Lugdunenſ. & Genev. Sichardus hæc tantum præpoſuerat Pauli Sententiarum titulo primo, *Corpori hujus operis convenit annecti, quæ &c.* Hæc dubio procul Aniani ſunt: ac eo magis hic non omittenda, quia indicant nobis, illas, quæ hodie Sententiæ Pauli dicuntur, nihil aliud re ipſa eſſe, quam quædam ex illis excerpta. SCHVLTING.

JVLII PAVLI
SENTENTIARVM RECEPTARVM
AD FILIVM
LIBRI QVINQVE

Cum Interpretationibus Aniani, Viri Spectabilis;

NEC NON

JACOBI CVJACII Interpretationibus;
ac Notis & Emendationibus CONRADI RITTERSHVSII,
& HVBERTI GIPHANII;
Quibus ſuas quoque adjecit

ANTONIVS SCHVLTINGIVS.

Jac. Cujacii Epiſtola.

EMARO RANCONNETO V. C. SENATVS PARISIENSIS PRÆSIDI,

JACOBVS CVJACIVS S. D.

IVLIVS Paulus Receptarum Sententiarum ad filium libros quinque compoſuit, ex quibus quædam in ſuas Pandectas Juſtinianus, quædam Alaricus in ſuum Romanarum legum Codicem retulit: quæ decreueram quidem initio omnia, quod eas fere ſententias, quas ſelegit vnus, neglexerit alter, in vnum volumen conjungere: ſed retraxerunt me hinc alii ejusdem Pauli Sententiarum, qui & Factorum dicuntur, libri, quibus, ſi vlla eſt Indici ad Pandectarum caput affixo habenda fides, in earum compoſitione eſt etiam Juſtinianus vſus. Hi Sententiarum mihi appellationem ambiguam reddiderunt, vt neſcirem plane apud Juſtinianum pleraque libris Sententiarum adſcripta capita, Receptis, an Factis potius attribuenda forent: nec tamen me præteribat quædam, ducta ex Alarici libris conjectura, ſatis certo ad Receptas Sententias poſſe referri: Sed abſtinere illis omnino, quam non omnia his, quæ Alaricus collegit, annectere, ſatius eſſe duxi. Tum denique & minus tritas eſſe has & magis tamen ex vſu, quam illas Juſtiniani, juris antiqui cognoſcendi, nouique interpretandi cauſa, cum animaduertiſſem, ad has potiſſimum hoc ſtudium omne meum adjunxi, & libris tuis in primis mirum in modum adjutus, quos tu mihi humaniſſime vtendos dederas, nonnullis etiam meis, multis eas locis auctas reſtitutasque reddidi. idque demum ſublatis antiquis interpretationibus & meis adhibitis, vt hæc Pauli veluti ἀποσπασμάτια, non minus, quam illa Vlpiani jam dudum a te & Jo. Tilio profecta & a me explicata, ſtudioſis fructum ferrent, ſummam operam dedi. Vtinam vero & mihi hac in re Jo. Tilii, quos habet quamplurimos, libris vti licuiſſet! exiſſent forſitan locupletiora & emendatiora: quamquam tot jam conquiſiuimus & obtinuimus ejus generis exemplaria, vt vix adduci poſſim, vt credam his, quæ nunc damus, proferri poſſe meliora. Ceterum operæ pretium eſt de rejectis a me antiquis interpretationibus earumque auctore, vt apud te rationem aliquam reddam. Alaricus, vt ſcis, Gotthorum rex fuit: Tuus Codex Toloſæ regem appellat. Codicis enim auctoritatem, quod & Commonitorium dicitur, ad Timotheum V. S. Comitem emiſſum refert IIII. Non. Febr. anno XXII. Alarici regis Toloſæ. Fuit ei vrbs ea ſedes ac domicilium regni. Is cum Romanos, quos armis ſubegerat, præterquam quod legibus Gotthorum obligari ſe moleſte ferrent, ceterum dicto audientes cerneret, alias leges Gotthis dedit, alias ex Romanorum libris ſuo tamen arbitrio, decerpi, quibus inter

ter ſe Romani vterentur, facile paſſus eſt. Ac in eligendis quidem his Aniani viri ſpectabilis eum opera uſum ex ſubſcriptione Auctoritatis a Petro Ægidio Antuerpiæ primum edita liquido conſtat. Ex inſcriptione autem, quæ integra in tuis libris extat, non has tantum juſſu Alarici electas, ſed etiam explanatas fuiſſe deprehendimus, & idcirco diu idemne fuiſſet explanandi, qui & eligendi miniſter cum addubitaſſemus, tandem nobis hæc ad Valentiniani Conſtitutionem de reſponſis prudentum interpretis verba omnem ſcrupulum exemere. *Sed ex his*, inquit, *omnibus juriſconſultoribus*, *ex Gregoriano*, *Hermogeniano*, *Cajo*, *Papiniano*, *& Paulo quæ neceſſaria cauſis præſentium temporum videbantur*, *elegimus*. Itaque elegiſſe ſe cum interpres profiteatur, & vero Anianum elegiſſe conſtet, eundem & eligendi, & interpretandi munus obiiſſe omnino probandum eſt. At vereor, ne callido commento Romanis Alaricus impoſuerit, ſub ſpecie legum Romanarum interpretationes Gotthicas, ab earum plerumque ſententia alieniſſimas obtrudens: quandoquidem eæ proinde ac leges ipſæ ex Romanorum libris repetitæ, ex Alarici auctoritate vim legum obtinuerunt, & ad extremum ipſas etiam leges velut in ſuam poteſtatem redegerunt, adeo vt illis reſciſſis ſolæ Aniani interpretationes in foro & ſubſelliis volitarent, prorſusque (vt Sidonii Apollinaris verbis vtar) leges Theodoſianæ calcarentur, Theodoricianæ proponerentur. Hic eſt Theodoricus, Alarici ſocer, qui a Francis genero ademptum regnum non multo poſt recepit. Id vero par mihi eſſe viſum eſt hoc maxime tempore, quo excindi barbariem omnem in meliusque renaſci omnia videmus, vt contra, Gotthicis interpretationibus ſublatis, pure ſyncereque Pauli Sententiæ reſtituerentur. quod tamen nos ita fecimus, vt omnes probaturos exiſtimem. Si quid enim recte Anianus expoſuit, Anianum teſtati ſumus, ſi quid minus recte, aut reticuimus, aut leviter perſtrinximus. Sed neque Aniani ob id integrum opus deperierit. Conſeruatur in officinis typographorum Lutetiæ, Baſileæ, Antuerpiæ, ex quibus jam ante memini Aniani interpretationes in lucem prodiiſſe. De noſtris nihil dicam. quid profecturæ ſint, alios malo, quam me judicare. Tu vnus ſi eis vel gratiæ cauſa ſuffragere, operam mihi non infeliciter videbor nauaſſe, quod tantiſper intermiſſa trium poſtremorum Codicis Juſtiniani librorum editione, dum exeant integri octo priores Codicis Theodoſiani libri, quorum tu mihi crebro expectationem commouiſti, in his Pauli Sententiis reſtituendis & declarandis elaborauerim, ac de eo quidem forſitan putidum erit rogare te. Sed tanti eſt, dum tu id mihi dederis modo. Te itaque V. C. prorſus vehementer rogo, vt exiguo huic mei laboris fructui & faueas libens, & nominis tui auctoritatem tribuas. Feceris rem gratam homini tuæ voluntati dedito, tuarum virtutum cultori, ad majora torpentem per ſe jam nimium excitaueris, tua erga me beneficia cumulaueris. Vale. Lutetiæ Kal. Decemb. 1557.

IN SENTENTIAS JVLII PAVLI
PROOEMIVM
CONRADI RITTERSHVSII J. C.
AD
LVDOVICVM JOACHIMI F. JOACH. N. CAMERARIVM JVRIS STVDIOSVM, AMICVM CARISSIMVM ET CONJVNCTISSIMVM.

SÆPENVMERO MIRATVS ſum (credo & tu LVDOVICE CAMERARI) qui factum ſit, ut tam multa ac varia Veterum Prudentum ſcripta, ex quibus Imp. Juſtinianus Pandectas & Inſtitutiones ſuas componi curavit, usque adeo interciderint ad unum omnia, vix ut eorum tenuis umbra aut veſtigium qualecunque remanſerit. Nec ſane aliter fieri poteſt, quam ut homo cordatus & veræ germanæque Jurisprudentiæ ſtudioſus, cum in hanc cogitationem venit, tantam jacturam ſerio deploret, deſiderioque afficiatur eorum, quæ poſteaquam tot vigiliis excogitata atque inventa fuere, tam cito interciderunt.

Nam nimium quantum intereſt inter illorum Sapientiſſimorum hominum (quorum conſiliis tamquam oraculis tunc orbis terrarum regebatur) uberrima pulcerrimaque Commentaria, & inter illos Centones, quos inde Juſtiniani mandatu & auſpiciis, neſcio ſane quam feliciter, confarſit & conſarcinavit Tribonianus. Et tamen rivulos hoſce hodie ſolos habemus, hisque ſolis uti licet: Illos ſuaviſſimos limpidiſſimosque fontes vel hominum invidia, vel temporis vetuſtas nobis obſtruxit.

Ex quo [a] nonnulli reperti ſunt, qui dicerent, non optime de nobis deque Jurisprudentia ipſa meritum eſſe Juſtinianum, qui ſua nobis compendia pro veterum Jurisconſultorum ſcriptis obtruſerit: quamvis ipſe Templum Juſtitiæ Romanæ ſe inde ædificaſſe, adeoque aurea nobis pro æneis tradidiſſe glorietur, & pro veterum egena multitudine & copia inope brevitatem opulentiſſimam ſubſtituiſſe: eaque re effeciſſe, ut deinceps etiam tenuiores minimo pretio maximam poſſint ſibi prudentiam comparare. Fuere etiam, qui hoc dicerent, Juſtinianum poſt abſolutam ſuam Juris compoſitionem omnia veterum Prudentum volumina comportari & cremari juſſiſſe, ut quæ jam deinceps ſupervacua eſſe, nullumque amplius uſum habere putaret. Sed hos nihil dicere & injuriam Imperatori facere Viglius Zuichemus in præfatione græcarum Theophili Inſtitutionum, aliique doctiſſimi viri demonſtrarunt. Neque ſane in ipſum tantum facinus cadere potuiſſe exiſtimandum eſt, cum profiteatur, eam ſe antiquitati exhibuiſſe reverentiam, ut nomina illorum ſilentio tradi nullo modo pateretur, ſed unumquemque eorum, qui auctor alicujus legis fuerat, Digeſtis inſcribi voluerit. Atque illud quidem veri eſt ſimilius, ideo paulatim illa ſcripta intercidiſſe, quod deſcribi, legi & tractari tam in ſcholis quam in judiciis deſita, & vetuſtate temporis (quæ & ferrum & lapides & ſaxa domat

a. Vid. A. Conti l. Subſc. c. 9. & paſſim in ſcriptis Hotomani & Cujacii.

domat & conſumit, nedum chartas & membranas) paulatim abolita fuerint. Acceſſerunt etiam Bibliothecarum vaſtationes ac direptiones & conflagrationes: acceſſit illorum temporum infelicitas & caligo, quibus ſcripta eruditionis & ſapientiæ a paucis intelligebantur, ac proinde negligebantur, atque in tenebris jacebant. Quæ eadem fortuna & alios prope innumerabiles optimæ notæ libros afflixit, tam græcos quam latinos, quorum hodie vix nomina & titulos fando cognovimus.

Ex omnibus autem veterum Juriſconſultorum ſcriptis, quorum tantam fuiſſe multitudinem accepimus, ut ad duo millia librorum, & tricies centena millia verſuum excreverint, pauca tantum fragmenta, quaſi raræ ex ingenti naufragio tabulæ, conſervata ſunt: quæ patrum & avorum noſtrorum memoria a clariſſimis & doctiſſimis viris reperta & in lucem prolata ſunt, immortali mehercle erga juris civilis ſtudia beneficio. Incredibile enim dictu eſt, quantum ab illis lumen Jurisprudentiæ affulſerit, quanto cum applauſu omnium, quibus

De meliore luto finxit præcordia Titan,

excepta fuerint, quantum præbuerint uſum fragmenta Regularum Vlpiani, & Inſtitutionum Gaji, Libri denique Sententiarum Pauli: Quæ [a] omnia una cum reliquiis Codicis Theodoſiani, Gregoriani & Hermogeniani in Germania primus in lucem revocavit JOANNES SICHARDVS, vir doctrina, virtute, dignitateque præſtantiſſimus, eaque D. Ferdinando, principi Opt. Max. dedicavit. Ita excitatis ſemel hominum animis tam inſperato bono, & in ſpem plurium ejusdemmodi deliciarum adductis, deinde diligentius in βιβλιοταφεῖα inquiri cœptum: Ex quibus Galliæ illa lumina, Emarus Ranconnetus, Joannes Tilius, Jacobus Cujacius, aliique, omnia illa, quæ dixi, pleniora & emendatiora nobis protulerunt, aliaque inſuper addiderunt.

Eſt autem hoc multo maxime mirandum, hæc ipſa, quæ paulo ante nominavi, fragmenta per eos nobis conſervata eſſe, qui vaſtitatem & perniciem bonis artibus ac diſciplinis attulerunt in Italia aliisque regionibus, ubi ea tempeſtate ſtudia maxime floruerunt: per Gottos inquam. Ita enim ex literarum monumentis accepimus, Alaricum, Gottorum Regem, cum Romanos, illos rerum dominos, armis ſubegiſſet, mandaſſe Aniano, quem a conſiliis habebat, ut Breviarium quoddam Juris Romani pro dirimendis litibus conficeret ex Codice Theodoſiano, Gregoriano, Hermogeniano: itemque Gajo, Vlpiano & Paulo: utque ea potiſſimum eligeret, quæ illorum temporum cauſis neceſſaria & accomodata eſſe viderentur: eademque ſuis Interpretationibus, ſicubi opus eſſet, explanaret. Executus eſt hoc regis ſui mandatum Anianus, ut poterat, & ut ferebant illa tempora, quæ qualia fuerint, nemo ignorat: nimirum talia, quibus bonæ artes ferme omnes cum ipſa lingua Latina jam contabuerant ac pene intermortuæ erant. DEI tamen benignitas ea, quæ dixi, hac ipſa via conſervavit, & ad nos usque propagavit. Nam absque Alarico fuiſſet, eadem calamitas, quæ cetera, etiam hæc ipſa obruiſſet.

Verum omiſſis jam ceteris, ad Pauli Sententias, quarum cauſa hæc præfari volui, veniamus. Hic ergo libellus, quemadmodum prioribus duobus Vlpiani & Caji opusculis plenior atque integrior ad nos pervenit: Ita longe plures ac majores quam illa utilitates ad univerſam, pene dixerim, Jurisprudentiam adferre poteſt. Nam

[a]. Vlpiani fragmenta Sichardus non edidit: ſed Jo. Tilius, multis annis poſt, de quo ad ipſum Vlpianum dicemus. SCHVLTING.

Nam ut de auctore ipſo nihil dicam (cujus quantum fuerit ingenii acumen, quanta Juris divini & humani ſcientia, vel ex eo ſatis liquet, quod contra Labeonem, Vlpianum, Papinianum alioſque præſtantiſſimos Jurisconſultos tam æquales quam majores ſuos, imo etiam contra Decreta Principis ſui [a] Marci Antonini Philoſophi liberrime ſæpe doctiſſimeque diſputare audet: quanta vero auctoritas fuerit, inde conſtat, quod Adſeſſor Æmilii Papiniani fuit, cum is Præfectus eſſet Prætorio, a quo magiſtratu nulla erat provocatio.) De auctore igitur, aliiſque ejus ſcriptis, quæ de Jure plura quam quisquam alius fecit, ut jam plura non addam, vel hi SENTENTIARVM RECEPTARVM libri quam tanto viro & in Reipubl. luce verſato digni ſunt! quam appoſiti & convenientes ſtudiis cupidæ Legum juventutis! Nam & brevitas hic eſt ea, quæ memoriæ ſit gratiſſima, & elegantia orationis ea, quam Paulus cum paucis communem habuit, & multarum rerum exquiſita noticia, quas aliunde fruſtra requiras. Quæ quidem omnia multo etiam meliora atque integriora haberemus, ſi in barbarorum manus hoc formoſiſſimum corpus non incidiſſet. Facile enim videre licet, pulcritudinem ejus nativam alicubi ab illis interpolatam & contaminatam eſſe, neque tales omnino eſſe hos libros, quales ex Pauli officina prodierunt. Quod autem Cujacius putat, ſectionem titulorum non eſſe ipſius auctoris: in eo partim ipſi aſſentior, partim contradico. Nam quin a Paulo plerique ſint, non video cur dubitandum ſit: quamquam in Pandectis nusquam tituli ſed libri tantum hinc adducuntur. Apud Papianum vero in libro Reſponſorum (ubi Pauli Sententiæ quaſi undecies laudantur) video interdum & titulum & librum nominari: interdum duntaxat librum: interdum neque librum neque titulum, ſed in genere Sententias Pauli. Quod autem quidam tituli in his libris depravati ſint, quidam omiſſi, ubi poni debuerunt, quidam poſiti, ubi non debuerunt, manifeſtius eſt, quam ut negari poſſit.

Has igitur Pauli Sententias tanti fecerunt Impp. Theodoſius & Valentinianus, ut eas edicto ſuo, quo inter veteres Jurisconſultos diſcrimen quoddam fecerunt, ſemper valere juſſerint: cum cæteros omnes non ſine quadam exceptione condicioneque approbarint. *Pauli Sententias ſemper valere præcipimus:* inquiunt in *l. un. C. Theodoſ. de Reſp. Prudentum.* Juſtinianus autem Paulum noſtrum prudentiſſimum virum appellare ſolet, exemplo Diocletiani & Maximiani, *l. 11. ſi lis, C. Ad. l. Corn. de falſ.* Quæ cum mecum omnia perpenderem, & meminiſſem, quoties hos libros ob prædictas utilitates in Recitationibus noſtris publicis, quibus Jus civile interpretamur, laudare ſoleamus; & vero animadvertiſſem, in paucorum manibus eos verſari, cum verſari debeant in manibus omnium: cœpi de nova quadam eorum editione adornanda cogitare: præſertim cum nondum ullam extare cognoviſſem, quæ omnes, quotquot ſuperſunt, Sententias complecteretur. Nam quis neſcit, quot præclariſſimas Sententias Jac. Cujacius (cui viro & hic auctor & tota Jurisprudentum cohors plurimum debet) poſt primam ſuam editionem & Interpretationem ex libris calamo exaratis protulerit, & in obſervationes ſuas retulerit? Has ergo, & ſi quæ alibi extant, ſæpe optavi ab aliquo communis utilitatis cauſa in unum quaſi corpus referri, & uno velut faſciculo comprehendi, ne diu quæſito opus eſſet in diverſis libris. Illa enim diſtractio multum ſæpe incommodi & moleſtiæ habet, ac memoriæ nocet, cui lumen

a *Marci Antonini*] Severi & Antonini Caracallæ decreta in libris Decretorum a Paulo referri, in principio notarum ad ipſum Paulum oſtendimus. SCHVLTING.

lumen affert ordo. Nactus igitur paululum a quotidianis operis otii, omnes ad unam Sententias Pauli deſcripſi & ἐσωματοποίησα: ut uno libello continerentur & quidem ordine annumeratæ, non modo eæ, ad quas Interpretationes appoſuit Cujacius, verum etiam eæ, quas idem poſtea addidit ex Codice Veſontino: Præterea illæ, quæ ſunt apud Licinium Rufinum, ſi modo is eſt auctor Collationis illius legum Judaicarum & Romanarum, quæ extat, edita primum a P. Pithœo: & nuper a me in Enchiridion Juris Quadripartitum relata eſt: Tandem etiam eæ, quæ in Digeſtorum libris paſſim diſperſæ reperiuntur: quarum pleraſque omnes ad congruentes titulos, ut arbitror, retuli. Nam quod Cujacium, quo minus id faceret, deterruit, quia videlicet ſæpe ambiguus eſſet, an aliqua Sententia ex his V. Receptarum Sententiarum libris deſumpta eſſet, an vero ex libris VI. Sententiarum ſive Factorum: id nihil eſſe, neque nos quidquam remorari debere exiſtimo. Scripſit enim Paulus duntaxat Sententiarum Receptarum Libros quinque: [a] Non etiam Sententiarum ſeu Factorum libros ſex. Quod ſi ita eſſet, ut præ ſe fert INDEX P. Flor. præfixus, quid eſt quæſo cauſæ, cur in totis L. Pandectarum libris nullum uſquam caput, nullam omnino Sententiam reperiamus e ſexto libro Factorum? Adeone hunc ſterilem fuiſſe bonarum rerum putabimus, ut cum ex anterioribus libris ſumptæ ſint complures, ex hoc ne unica quidem excerpi ac depromi potuerit ſententia? Et quid Sententiæ cum factis commune habeant, ego non intelligo. Huc accedit, quod factum ſeu facti quæſtio non ad Juriſconſultum, neque ad Prætorem vel Præſidem, vel Imp. ſed ad Judicem & Oratorem pertinet, ut ex Cicerone quoque conſtat, & *l. 79. §. 1. D. de judiciis, l. 1. §. quorum. D. Ad SC. Turpil. l. 32. mora. in prin. D. de uſur. l. pen. D. de l. Fabia de plagiar.* Itaque a ſciolo aliquo additum eſſe crediderim. Neque hoc novum eſt. Nam & titulus Codicis, qui eſt *de Advocatis*, fruſtra geminatus eſt: quaſi de aliis ageretur ſub titulo *De advocatis diverſorum Judicum;* de aliis ſub titulo: *De advocatis diverſorum judiciorum:* Et vir doctiſſimus jam olim detexit vulgatum errorem, ex depravato Varronis loco *in lib. IV. De Lingua Latina,* natum, plures quam ſex, adeoque totos unum & viginti libros Lucretium ſcripſiſſe.

Ex quibus hoc efficitur, Indici iſti hac in parte fidem adhibendam non videri. Atque hæc operæ meæ hic poſitæ pars prima eſt: cui annumeres licet etiam Lectionis Varietatem, diligenter ubique a me annotatam. Appoſui etiam, ubi extabant, Aniani Interpretationes: quæ quamvis tanti non ſint, ut propter eas vadimonium deſeras (quamobrem a Cujacio prætermiſſæ ſunt) interdum tamen aliquid prodeſſe poſſunt, ut ſuo loco indicabo. Olim certe tantæ auctoritatis fuerunt, ut Pauli Sententiis non dicam æquipararentur, ſed etiam præponerentur, ut ex Gratiani Compilatione Decretorum cum lib. V. Pauli collata animadvertere licet. Appoſui igitur, ſed velut pannum in purpura, quod dicitur. Addidi autem alicubi ad oram libri Notas meas, quibus tum emendationes quædam continentur: tum declarationes quarundam Sententiarum: tum denique locorum ſimilium indicium. Sed hæ Notæ & perpaucæ & perbreves ſunt. neque enim plures vel ora libri capiebat, vel mihi vacabat in præſentiarum addere. Alias autem fortaſſe eas aliqua acceſſione augebo, præſertim ſi ad iterandam (ut ſpero & auguror) libelli hujus editionem viri docti ſuas obſervationes nobiſcum communicaverint: quod ut faciant, ipſos

rogatos

a. *Non etiam Sententiarum &c.*] Imo & Sententiarum, ſive Factorum libros ſex; de quibus ad inſcriptionem harum Sententiarum agendum nobis erit. SCHVLTING.

rogatos velim. Ego pro mea virili ſingulis eam mercedem perſolvam, quam ſibi Thales unus e Septem Sapientibus Græciæ pro novo quodam invento ſtipulabatur ab eo, quicum id communicabat: honeſtam ſcilicet nominis ipſorum prædicationem cum grati animi ſempiterna memoria conjunctam: quod & alii Juris ſtudioſi libenter facturi ſunt, ut pro illis quoque ſpondeam.

Poſtremo Indicem adjeci copioſum & accuratum: quem ita concinnavi, ut quibuslibet paginis & cuivis editioni, quæ modo numeros Sententiis præfixos habeat, aptus & accommodatus eſſe poſſit: In quo ſcilicet numeri trini ad librum, titulum & Sententiam reſpiciant. Ad quam formam etiam in Oppianum (maximum inter Græcos poëtam) jam olim pene puer Indicem confeci, cum in eum auctorem Scholia ſcriberem: ut tu apud me, LVDOVICE CAMERARI, ſæpe vidiſti. Ad te enim jam redit oratio. Tibi quod nuper ex Academia noſtra cum tua ſingulari laude noſtroque tui deſiderio diſcedenti, ad capiendum alibi ingenii feliciſſimi cultum uberiorem; promittebam munus, id nunc ecce tamquam bonæ fidei debitor repræſento, & amicitiæ ejus, quam ego inter nos eſſe cupio ſempiternam, monumentum ac pignus, idoneum, uti ſpero, offero. Non tu quidem his talibus in foro atque inter ſubſellia Judicum uti poteris: ſat ſcio. Prohibet hoc edictum Juſtiniani, prohibet mos judiciorum, ſive (ut loquuntur) ſtylus fori & curiæ hodiernus. Aliis illic lacertis & armis pugnatur: quæ & tu, cum uſus erit, depromere atque exerere non neſcies neque negliges. Nam & foro utendum, & tempori ſerviendum eſt, quantum omnino ſalva fide, veritate ac religione poſſis. Qui autem conſuetudini reluctantur, ut ſoli ſapere exiſtimentur, aliis umbrarum inſtar volitantibus, quid hi aliud quam brachiis contra torrentem fruſtra nituntur, & (quod Phocylides facere vetat) ἀνέμοις ἀντιπνέουσιν. Interim tamen hic libellus ad alia multa tibi proderit, atque haud ſcio an non plus quam aliorum ſæpe verboſa commentaria. Quod quale ſit, ipſemet intelligis: Te enim eum eſſe cognovi, qui aliquid ſupra vulgus eruditorum ſcire cupiat, non modo in cæteris artibus ac diſciplinis, ſed etiam in hac noſtra civili ſapientia. In quo tam præclaro inſtituto tuo, ſi bene te novi, & ſi ab indole tua non deſciſces (quod facere nunquam voles) perſeverabis tu quidem: Ego vero, ut id etiam abſens pro mea mediocritate adjuvarem, teque ad majora excitarem, hunc ad te libellum cum iſthoc antilogio mittere volui: ſimul, ut datam tibi fidem hoc pacto liberarem. Vale, mi amiciſſime Ludovice: atque ut apud principem Poëtam adoleſcentem Aſcanium ad decus virtutis & ad laudem

Et pater Æneas & avunculus excitat Hector;

Themiſtoclem vero trophæa Miltiadis: ſic tu quoque exempla domeſtica quotidie tibi ad imitandum propone; avi inquam, & patris & patrui tui, clariſſimorum virorum, quos honoris cauſa nomino. Id quod tu quidem facis ſedulo, vera ad gloriam via jam diu graſſans: Sed tamen, Qui monet ut facias, quod jam facis. noſti cetera. Vale iterum. Altorphii in Academia Norimbergenſi Kalen. Jun. Anno M. D. XCIV.

EJUSDEM RITTERSHUSII PRÆFATIO AD LECTOREM.

PLacuit, hic tibi, amice Lector, ſub unum aſpectum ea proponere, quæ in hiſce Pauli Sententiis obſervavimus ex jure veteri dicta, quæ poſtea a Juſtiniano, vel etiam ante ipſum ab aliis abrogata ſunt. Cetera enim, quæ hic continentur, partim ita cum jure Juſtinianeo conveniunt, ut omnia fere aliis Inſtitut. Pandect. & Cod. locis comprobentur: partim nihil ei repugnans habent: ut nihil impedimenti eſſe videatur, quo minus hic liber eatenus in foro & conſultationibus adduci poſſit, ubi tot novorum hominum ſententiæ adducuntur, & pene authenticæ habentur. Et mihi quisquam huic præſtantiſſimo ac in luce Reip. melioribus, quam poſtea conſecuta ſunt temporibus verſato viro neſcio quos μιξοβαρβάρους, & Cujacius appellat, συρφετώδεις, anteponet? Sed jam ea proponamus, quæ ex Jure veteri & ante Juſtinianum recepto Paulus noſter ſcripſit.

1 Ex his primum mihi ſuccurrit cognitorum nomen & aſſertorum: quorum quæ partes fuerint, ex Aſconio, Donato & Feſto ſcimus, ſed quos in Pand. & Cod. Juſtiniani fruſtra quæras.

2. Occurrit ſecundo loco Fiducia, antiquis frequentiſſimum pignoris genus, quo res certa lege creditori mancipabatur. Sæpe hæc apud Paulum nominatur; nuſquam vero in Pand. cum tamen de ea veteres Juriſconſultos multa ſcripſiſſe veriſimile ſit. Sed Tribonianus delevit, utpote deſuetudine jam inumbratam atque abolitam, cum Juſtinianus rerum potiretur.

3. Sic apud Paulum ſæpe nominatur [a] Crucis ſupplicium: quod eum a Conſtantino Magno in honorem crucis Chriſti, qua ſalus nobis parta eſt, fuerit ſublatum, & in furcæ ſupplicium commutatum: Tribonianus hanc illius loco ſemper in Juriſconſultorum ſcriptis ſubſtituit.

4. Sic Paulus accurate hic explicat de Lege Fuſia Caninia, qua certus modus imponebatur ſervorum manumiſſionibus, quæ in teſtamentis nimis effuſæ erant. Sed & hæc a Juſtiniano correcta eſt.

5. Sic de SC. Claudiano egregius hic extat titulus, quo mulieres, quæ ſe alienis ſervis contra dominorum denuntiationem miſcuiſſent, in illorum ſervitutem redigebantur. Quod jus ſimiliter ſublatum eſt, utpote nimis durum adverſus feminas, quibus plurimum favebat Juſtinianus.

6. Idem dicendum eſt de Differentiis Libertorum, quæ Pauli tempore adhuc durabant: ut ſcilicet alii eſſent cives Romani, alii Latini Juniani, alii dediditiorum numero ac loco haberentur.

7. Idem

a Vide Cujac. XVI. Obſerv. 1. Conti. 1. Subſec. c. 13.

7. *Idem de quatuor antiquis legatorum generibus, per vindicationem, per damnationem, per præceptionem, & per ſinendi modum relictorum: quæ & ipſa Juſtinianus abrogavit, & unam omnibus legatis naturam eſſe voluit.*

8. *Idem de duabus illis Juris antiqui regulis dicendum eſt: Ante hæredis inſtitutionem inutiliter legari: Et: Poſt mortem hæredis aut Legatarii inutiliter legari. Nam hodie utrumque valet.*

9. *Idem de quatuor furti actionibus, concepti, oblati, prohibiti, & non exhibiti.*

10. *In ſucceſſione quoque ab inteſtato quædam a Juſtiniano innovata ſunt.*

11. *Extat hic etiam SC Pegaſianum, cujus omne jus Imp. Juſtinianus in Trebellianum tranſtulit atque transfudit.*

12. *Extat hic & differentia illa Interdictorum Uti poſſidetis & Vtrubi: Quorum in illo potior erat, qui tempore Interdicti redditi: In hoc, qui majore parte anni retro numerati non vi, non clam, non precario ab adverſario poſſederat. Quæ differentia ſimiliter hodie ſublata eſt: ut jam in utroque Interdicto litis conteſtatæ tempus ſpectetur.*

13. *Pauli tempore maritus prædium dotale alienare non poterat invita uxore: ea volente poterat, hodie ne volente quidem & conſentiente poteſt.*

14. *Pauli tempore electione rei principalis liberabatur fidejuſſor ejusve hæres, hodie non liberatur.*

15. *Plus petitionum jus, quod Pauli ævo fuit, Impp. Conſtitutionibus non nihil mutatum eſt.*

16. *Sic etiam, quæ de viceſima, neceſſario vectigali hæreditatum, & de publica teſtamentorum recitatione Paulus ex more ſui ſeculi ſcribit, per Conſtitutiones principum abolita & mutata ſunt.*

17. *Mancipationum quoque hic fit mentio; quæ Juſtiniani ſeculo in deſuetudinem abierunt.*

18. *Pauli tempore teſtamentum (utpote juris civilis) Latina tantum lingua fieri poterat: ut apparet ex* lib. III. tit. 4. ſent. 16. *Sed hodie etiam Græca & alia quavis lingua fieri poteſt.*

Poſſunt fortaſſe[a] *plura ejuſdem modi hic obſervari, ſed hæc ſunt præcipua, quorum jam meminiſſe potui. Vale, Lector, & fruere.*

a *Plura*] Inter quæ eximium illud, quod hic definitam habeamus veterem adulterii poenam *lib. II. tit. 26. §. 14.* de qua diu dubitatum fuit ac quæſitum a viris doctiſſimis. SCHULTING.

JVLII PAVLI VITA,

Deſcripta a Johanne Bertrando, Præſide Toloſano, Βίοις Νομικῶν, ſive de Jurisperitis, libro Primo.

PAtavinum fuiſſe Julium Paulum Bartachinus ſcribit, teſtimonioque eſſe [a] ſtatuam ſupra oſtium ædium magiſtratus Patavini poſitam. [b] Credidi eum Tyrium fuiſſe: ideoque ab Vlpiano & Mammæa Alexandri [c] uxore tantopere dilectum, ut ſemper ſocius Vlpiani fuerit: quem quidem [d] cum Mammæa Tyrium fuiſſe ſupra dixi, aut ex Tyriorum colonia. Hocque confirmatur, [e] quod in ſyntaxi Latinarum vocum, aliorum conſilio uſus ſit: *Nomen*, inquit, *penus mihi traditum eſt, omnibus generibus dici* in *l. nam quod. §. 3. D. de penu legata*; & proprietatem verborum Latinorum ignoraverit in *l. XVII. D. de except.* [f] cum *ſervitutes, corpora* appellat: veriſimileque non eſt, Latinum hominem & doctum, dictionum Latinarum vim non calluiſſe. Juvat conjecturam noſtram, quod Græcas artes in explananda juris civilis ſcientia attulerit in [g] *l. 9. D. de ſuppellect. leg.* [h] & quod in *l. XII. D. de ſtatu hom.* Hippocratis auctoritate ſententiam confirmarit ſuam, & dictiones Latinas per verba Græca explicuerit in *l. 7. §. hæc vox. D. de edendo.* Quæ res fortaſſe impulit Othomanum in verbo *abalienare*, ut Paulum hominem Græcum exiſtimaverit: cujus tamen rei nullum argumentum affert. [i] Addi poteſt & illud, quod Suidas ſcribit, Paulum Tyrium quendam, oratorem Hadriani temporibus fuiſſe, qui cum legationem Romæ egiſſet ſub Hadriano, Metropolim Tyrum effecit: eumque patrem noſtri Pauli fuiſſe augurarer, & fortaſſe, uxore ejus in ea legatione Patavii enixa, Patavini ſuum eſſe Paulum Juris-

a. *Statuam*] Infirmiſſimum argumentum; eſt enim inſcriptio illius plane recens, & ante pauca ſæcula ſtatuæ illi appoſita: nec adeo digna mihi viſa, quæ in hoc libro legeretur: quamvis illam expreſſerit quoque Rittershuſius. Potuit eſſe illa ſtatua vel Pauli Poëtæ, cujus meminit A. Gellius *Noct. Atticar. lib. XVI. c. 10.* & alibi; ut & notavit G. Grotius: vel etiam alterius Pauli. Quamdiu nihil habemus certioris fidei, nihil de patria Pauli affirmare poterimus: nec etiam eſt, quod de illa magnopere laboremus. SCHVLTING.

b. *Credidi eum Tyrium fuiſſe*] Nec hoc aliquo idoneo argumento nititur. IDEM.

c. *Vxore*] Imo Mammæa Alexandri fuit mater, non uxor. IDEM.

d. *Cum Mammæa*] Hæc non fuit Tyria, ſed Emiſena, teſte Herodiano *lib. V. cap. 3.* & Capitolino *in Opil. Macrin. cap. 9.* IDEM.

e. *Quod in ſyntaxi Latinarum vocum aliorum conſilio ſit uſus.*] Quaſi vero non & ipſi Romani circa proprietates & ſyntaxin vocum & diſſenſerint, & aliorum auctoritates ſint ſecuti, etiam ipſi Grammatici. Nullius ergo & hoc eſt momenti; ut & G. Grotius vidit IDEM.

f. *Cum ſervitutes, corpora appellat*] Hoc valde eſſet pingue & abſonum. re vera diſtinguit Paulus *l. 17 D. de exceptionib.* prædium, in quo ſervitutem quis petierat, ab altero, cujus proprietatem quis vindicabat; atque hæc] docet eſſe diverſa corpora: ita, ut, quamvis circa viam petendam in uno fundo, ceu ſerviente, quis ſuccubuerit, non prohibeatur tamen alterum fundum vindicare, jure dominii: nec obſtet ipſi rei judicatæ exceptio. Ad hanc enim ſpectare locum Pauli, adeoque ad titulum *de exception. rei judicat.* magis pertinere, bene notavit Cujacius *Obſervation. lib. V. cap. 37.* quo etiam ſpectant *l. 6. l. 12. l. 14. D. de exception. rei judicat.* quæ ex eodem libro LXX. Pauli ad edictum hauſtæ ſunt. Idem tamen Vir ſummus *ad Paul. ad edict. lib. LXX. ad d. l. 17.* verba trajicit, & legit, *Sed ſi ante fundum Titianum, deinde viam petam.* Sed prior obſervatio verior. IDEM.

g. *l. 9. D. de ſuppellect. leg.*] Male: cum hæc lex Papiniani ſit, non Pauli. *Ex edit. Lugd. Bat.*

h. *& quod in l. 12. &c.*] Hæc infirmiſſima ſunt: & quam multi Latini ſcriptores auctoritate Græcorum ſua confirmant, vel dictiones Latinas per Græcas explicant? SCHVLTING.

i. *Addi poteſt & illud &c.*] Nec hinc aliquid ſequi poſſet: & nunquam ex eo, quod quis alicubi fortuito natus ſit, illic patriam nanciſcitur, *l. 3. C. de municipib. & originar. lib. X.* Adeoque per nativitatem *in l. 1. pr. D. ad municipal.* nihil aliud intelligitur, quam origo: & ſic alicubi *nati. l. 228. de verbor. ſignification.* dicuntur, qui inde ſunt oriundi. Id conſtat ex *l. 6. pr. & §. 1. D. ad municipal. l. 7. C. de incol. lib. X.* IDEM.

Juriſconſultum ideo contenderunt. Vnde recte apud Cujacium *lib. 21. c. 26. Obſervat.* nonnulla Pauli *in l. 25. D. de probat. ex lib. 3. Quæſt.* deſumpta obſervantur, quæ Græcum hominem ſapiunt: ut, cum prudentem & attentum patremfamilias, vocat *ſtudioſum*, cum cautionem *confeſſionem* vocat, ut Græci ὁμολογίαν. [a] Male autem cum non Pauli, ſed Triboniani arguit, quod Græcum hominem ſapiant. Nam & verbo *confeſſionis*, pro cautione uſus eſt etiam Marcellus in *l. 20. D. de donation.* Nec eo nomine Cujacii ſententia confirmatur, quod hæc verba legantur: *Et vir ſimplicitate gaudens, aut deſidiæ deditus:* quibus manifeſto deſcriptam eſſe conditionem monachi tradit. hæc enim verba ad monachorum referri ſtatum non debent: ſed ad Chriſtianos, quibus maxime infenſus Paulus fuit, quos *deſidiæ deditos* appellat ille, injurioſo nomine: quia Chriſtiani plerique, etiam ſub imperio Septimii Severi, [b] ſub quo Paulum hos quæſtionum libros ſcripſiſſe certum eſt, reipubl. omnia munia, tanquam rem Chriſtiano homine indignam reſpuebant. Hujus rei locupletiſſimus auctor eſt Tertullianus, qui ſub Severo ſcripſit, *in Apologet. cap. 45. Ecce Pythagoras apud Thurios, Zenon apud Prienenſes tyrannidem affectant: Chriſtiani vero nec ædilitatem,* & apertius in *libro de idololatria. Hinc proxime diſputatio oborta eſt, an ſervus Dei alicujus dignitatis, aut poteſtatis adminiſtrationem capiat.* quamobrem Paulus Chriſtianos, quos magnopere oderat, *deſidiæ deditos* appellat: ſicuti Imperator Valens, qui monachos ut Arrianus oderat, *ignaviæ ſectatores* appellat in *l. quidam, 26. C. de Decurion.* Non ergo hæc verba *l. 25. D. de probat.* de monachis intelligenda ſunt, ut Triboniano tribuantur: cum nihil, quin Pauli ſint, prohibere poſſit: ut ſatis aperte, ni fallor, declaravimus. Magna vero eum juris civilis ſcientia præditum, cum ipſius ſcripta, tum de eo auctorum & Imperatorum ampliſſima teſtimonia fidem faciunt: eum enim Lampridius *in Alexandro Severo* juriſperitiſſimum appellat: [c] Juſtinianus in *l. & ſi contra. 6. C. de nupt.* virum prudentiſſimum, imitatus Diocletianum & Maximianum in *l. XI. C. ad leg. Cornel. de falſ.* & [d] Modeſtinus. *lib. ſingulari de excuſat. tut.* κορυφαῖον: quod vocabulum, Principem ſignificare Ciceronis verba declarant *lib. 1. de natura Deorum.* Ejus autem [e] univerſæ leges ita obſcuræ, ambiguæ, verborumque tenebris involutæ ſunt, ut id, quod de Chryſippo Cicero *de divinatione* ſcripſit, de Paulo dicere veriſſime poſſimus, eum totum hoc volumen impleviſſe oraculis flexiloquis, & obſcuris, ut interpres egeat interprete, & ſors ipſa referenda ſit ad ſortes. Cæterum Septimii Severi Imperatoris cum Tryphonino, Meſſio, & Papiniano in conſilio fuit: a quo ſæpe diſſenſit, ut apparet *ex l. fin de jure fiſci & ex l. 97. D. de acquir. hered.* & Antonini Caracallæ Septimii filii, a quo etiam diſſenſit, ut conſtat ex *l. Æmilius, 38. D. de minor. XXV. ann.* verbum enim illud *pronunciavit* ad Imperatorem referendum eſt; leges ſiquidem illæ deſumptæ ſunt ex libris Pauli *decretorum*, ſive *Imperialium ſententiarum in cognitionibus prolatarum:* ubi ſæpe Paulus improbat decreta Principum. Removit

a. *Male autem, cum non Pauli &c.*] Nihil verius, quam in *l. 25. D. de probationib.* ſtylum eſſe Triboniani, quod etiam notavit Cujacius *ad Novell. 1. & ad d. l. 25. ad Paul Quæſtion lib. 11.* Merillius *Obſervation. lib. VIII cap. 20* aliique. Sunt illic modi loquendi varii a Paulo ipſiusq. e ævo plane alieni. IDEM.

b. *Sub quo Paulum hos &c.*] Sed jam in libro primo in *l. 18 D. ad municipal.* Severum vocat Divum: atque adeo is jam fato erat functus; non enim Principi viventi Deum honor delatus, teſte Tacito *Annal. lib. XV. fin.* adde Tertullian. *Apologetic. c. 34.* IDEM.

c *Juſtinianus*] Male: eſt enim Gordiani; quare & id falſum, quod ſequitur, *imitatus Diocletianum*, nam eum Gordianus anteceſſit. *Ex edit Lugd. Batav.*

d. *Modeſtinus lib. ſingulari de excuſat. tut.*] Lege; *Modeſtinus lib. V. de excuſat. tut. in l. 13. §. 2. D. de excuſ. tut. &c. Ex ead. edit.*

e. *Univerſæ leges*] Paucæ tantummodo: pleræque non difficiles. SCHVLTING.

vit autem eum ab aula Heliogabalus, hac ratione fortaſſe motus, quod Decreta ejus non probaret. Revocavit tamen eum Alexander Imperator, ejusque conſilio uſus eſt, auctore Lampridio. Cum enim Alexander in animo haberet, omnibus officiis genus veſtium proprium dare; & ne ſervi ingenuis ſimul miſcerentur, hoc Paulo diſplicuit, politica illa & prudenti ratione, quam ſupra in Vlpiano retulimus. Itaque quod ex Lampridio diximus, Alexandrum, quod Vlpiani conſiliis uſus ſit, ex bono Imperatore meliorem factum, addere poſſumus Paulum noſtrum hac in laudis parte, ex Sexto Aurelio Victore *lib. de Cæſaribus*, qui ſic ſcribit: *Adhuc Domitium Vlpianum, quem Heliogabalus Prætorianis præfecerat, eodem honore retinens: Pauloque inter exordia patriæ reddito, juris auctoribus, quantus erga optimos atque æqui ſtudia eſſet, edocuit.* Aſſeſſorem autem ſe fuiſſe Papiniani ſcribit ipſe in *l. lecta, 40. vers. dicebam, D. de reb. cred.* cum Vlpiano: unus quidem ad memoriam: alter ad libellos. Poſtea vero Præfecti facti ſunt, Severi decreto obſervato: qui Aſſeſſores provincias, quibus aſſediſſent, adminiſtrare juſſit, ut teſtatur Ælius Spartianus *in Peſcennio Nigro.* An tamen Heliogabalus Præfectum fecerit Paulum, an Alexander, dubitatum eſſe ſcribit Lampridius *in Alexandro.* Filium autem Paulus habuit, ad quem libros Receptarum Sententiarum ſcripſit. Eum vero nomini Chriſtiano maxime infenſum is non dubitabit, qui Vlpiani coævum ſociumque fuiſſe ſciverit. quapropter ea, quæ *libro 5. Sententiarum tit. 21.* traduntur, adverſus Chriſtianam religionem ab eo ſcripta conjicere poſſumus: *Qui novas*, inquit, *& uſu vel ratione incognitas religiones inducunt, ex quibus animi hominum moveantur: honeſtiores deportentur, humiliores capite puniantur.* Cæterum meminit Gellius Julii Pauli poëtæ *lib. 5. noct. Attic. cap. 4. & lib. 19. cap. 7.* ſed alius eſt ab hoc noſtro Juriſconſulto, cujus libri, qui in indice Juſtinianeo reperiuntur, hi ſunt:

Ad edictum lib. octoginta.

Prætoris ſcilicet. *Libro 1.* tractavit de *jurisdictione, & officio magiſtratuum:* quod & notavit Cujacius *lib. 24. cap. 6. Obſervat.*

Quæſtionum [a] *lib. XXXIII.*

Juſtinianus in *l. cum in antiquioribus, 19. C. de jure deliber.* ſcribit, ſe in his quæſtionum libris regulam hanc ad jus deliberandi pertinentem inveniſſe: *Filiosfamilias paternam hereditatem transmittere*, & alia quædam adjecta, quæ in ejusmodi perſonis præcipua eſſent. Libro I. exiſtit quæſtio illa *de cautione* agitata in auditorio Papiniani Præf. præt. inter eum, [b] & Vlpianum, quem tamen cum reprehendit non nominat: ſed utitur eo verbo: *Quidam dicebat; & Libro XXXII ad Edictum in l. 3. D. mand.* Sabini & Caſſii ſententiam improbans, ſcribt: *Quidam nagaverunt;* ſtylo Juriſconſultis non exotico: ſic Julianus in *l. 21. D. de reb. cred* de Proculeianis ait: *quidam exiſtimaverunt*; & Scævola in *l. 14. D. de jure codic. quidam referunt.* & Calliſtratus in *l. 82. D. de cond. & demonſt. quidam hoc ajunt &c.* Quo loquendi genere uſus eſt Ariſtoteles in Platone reprehendendo, & Seneca in Ariſtotele, verbo *aliquis lib. III. de ira cap. 3.* Sicut in Euangelio, quorum dicta vel facta damnantur, nomina ſupprimuntur: ſed utitur ſcriptura ſacra verbo *Qvidam*, vel alio ſimili. Cæterum Paulus non ſolum in Vlpiani ſententia damnanda hoc verbo utitur: ſed etiam cum eam probat, & laudat, ut in *l. 8.*

uſuf.

a. Lib. XXXIII.] Imo XXVI. ut habet quoque Index Pand. Flor. Idem.

b. *Et Vlpianum*] Hoc plane incertum: & plures diſſenſiſſe arguunt præcedentia *in d. l. 40.* Idem.

uſuf. quemadm. cav. his verbis, [a] *Quidam*, hoc de Vlpiano, *& Martianus heredi, &c.* quod ab eo factum ideo credo, aut ut in coætaneo & ſocio citando, omnem vel maligni animi vel adulatorii notam vitaret: vel forte Græcorum more, ut & ipſum Græcum diximus, qui de his quos maxime colebant verba facientes, verbo *αὐτὸς* vel alio utebantur; ut apud Theophraſtum *in Charact. c.3. καὶ τὰς ἀπαντῶντας ἐπισῆναι μικρὸν κελεῦσαι ἕως ἂν αὐτὸς παρέλθῃ*, & apud Ariſtophanem *in Nebul. Act. 1. Sc. 2. verſ. antep.*

Στ. Φέρε τίς γὰρ οὗτος ὁ ὑπὶ τῆς κρεμάθρας ἀνήρ;

Μα. αὐτός. Στ. τίς αὐτός; Μ. Σωκράτης.

& ibi Scholiaſtes. Inde illud Pythagoreorum *αὐτὸς ἔφα.* Refertur autem quæſtio a Nymphidio propoſita Paulo Juriſc. in *l. 81. D. de condit. & demonſtr.* quæ ex *lib. 21. quæſt.* deſumpta eſt. [b] Juſtinianus etiam refert ſententiam, quam Paulum in ſuis quæſtionibus ſcripſiſſe tradit: *Infantem non poſſe ingratum a matre ſua vocari, niſi hoc fecerit odio mariti ſui. ex quo infans progenitus eſt:* quam tamen iniquam judicavit.

Reſponſorum [c] *lib. XXXIII.*

Horum librorum meminit Juſtinianus in *præfatione Digeſtorum §. 1. verſ. tertio autem anno.* Ex quibus in veterum ſcholis vix decem & octo recitabantur. Extat unum ex reſponſis Pauli in *l. etſi, 6. C. de nupt.* [d] Ex his etiam libris legem 22. *D. ad leg. Falcid.* deſumptam exiſtimo.

[e] *Fideicommiſſorum lib. III.*

Meminit libri tertii Juſtinianus in *l. 1. C. de communi ſervo manumiſſo*, in quo mentio facta erat cujuſdam conſtitutionis Severi & Antonini, qua *cogebatur ſocius vendere partem ſocio ſervi communis, quatenus libertas ſervo imponeretur: quanquam ex bonis ſocii morientis nihil conſequeretur, precio conſtituto arbitrio Prætoris.* Atque hoc tertio libro Paulum de fideicommiſſariis libertatibus tractaſſe opinor, & Senatusconſultum Rubrianum interpretatum fuiſſe ex *l. 3. D. de fideicom. libert.* [f] ideoque legem 5. *ejuſdem tituli* mendoſam eſſe puto: *Senatus Hadriani temporibus cenſuit*, legendumque, *Senatus Trajani temporibus:* hæc enim verba de Senatuſconſ. Rubriano intelligenda ſunt, quod Trajani temporibus Rubrio Gallo, & Cælio Hiſpone Coſſ. factum eſt, *l. 26. §. 7. D. de fideicom. libert.* qui quidem Coſſ. ſuffecti fuere: quorum etiam meminit Plinius.

Brevis Edicti lib. XXIII.

Libro octavo quæ ad Tutelarum materiam pertinebant, tractavit. Vocantur autem hi libri aliquando *Brevium.* Quamobrem [g] conjicio *brevia Edicta* hic collegiſſe Paulum,

a. *Quidam, hoc de Vlpiano &c.*] Vnde hoc compertum Bertrando, Vlpianum hic innui? IDEM.

b. *Juſtinianus*] Adde *in l. 33. §. 1. C. de inoffi. teſt. Ex edit. Lugd. Batav.*

c. *lib. XXXIII.*] Tantum XXIII. ut eſt in Indice Pand. Flor. SCHVLTING.

d. *Ex his etiam libris legem 22. D. ad leg. Falcid. deſumptam exiſtimo.*] Cur non ex libro XVII. Quæſtionum, ut editio Florentina habet? Sæpius ſane in libris Quæſtionum Neſennius Apollinaris memoratur Paulum conſuluiſſe, *l. 34. D. de negot. geſt. l. 37. D. de excuſationib.* IDEM.

e. *Fideicommiſſorum*] Hi libri in Indice Florentino demum poſt quædam alia interjecta ſequuntur: & ipſe Bertrandus illic etiam eorum mentionem faciet. Quid ergo attinebat de illis his agere, & ab ordine illius Indicis recedere? IDEM.

f. *Ideoque legem 5. ejuſdem tituli mendoſam eſſe puto.*] Nihil in illa lege eſt mutandum: quippe, quæ aliquid ſpeciale illic referat, quod in Rubriano Senatusconſulto non fuerat expreſſum: ſed poſtea demum ſub Hadriano admiſſum eſt. IDEM.

g. *Conjicio brevia edicta &c.*] Imo & in his libris ad Edictum perpetuum commentatus eſt Paulus: verum brevius & conciſius, quam in libris, qui *ad Edictum* vocantur: ut conſtat ex ordine Edicti perpetui a V.C. Jac. Gothofredo concinnato. Bertrandum ſecutus hic eſt Fr. Brummerus *ad leg. Cinc. cap. 6.* G. Pancirolus vero *Theſaur. Variar. lection. lib. 1. c. 34.* variis modis rem explicare conatur, ſed nihil definit. IDEM.

Paulum, id eſt, quæ re nata, & ut negotia naſcebantur, Prætores proponebant: qualia erant Edicta evocatoria, quorum fit mentio ab Vlpiano in *l. impuberibus, 7. §. ult. D. de ſuſpect. tut.* & *l. nonnunq. 72. D. de judic.* Imperatorum etiam breves conſtitutiones *Brevia* vocabantur. Zonaras in *concil. Carthag.* βρέβιον ἡ ἐπιτομὴ λέγεται, καὶ σύντομος γραφή: unde in *Nov. CV. de Conſulibus, cap. 2.* βρεβιάτορες *brevium proſcriptores Imperatoriorum.* Sic poſtea ſummi Pontifices *Breve* appellarunt Apoſtolicum diploma, ceu reſcriptum in parvis negotiis conceſſum. quod nomen eos ab hac veteri *Edictorum brevium* denominatione deſumpſiſſe puto. Alio tamen modo ſumitur *Brevis* in *l. 1. de excuſat. artif. lib. X. Cod.* ſcilicet pro notitia & quaſi indice, & pro rationibus privatorum in Synopſi Baſil. *lib. 7. tit. 18. cap. 14.* τὰ τȣ̃ ἀντιδίκȣ σȣ βρέβια. ut in *l. ult. C. de conven. fiſci. deb.* pro chartula debitorum. Ne igitur exiſtimes hos libros ad Edictum perpetuum a Juliano compoſitum, referendos eſſe: licet Juſtinianus in *orat. ad Senatum. §. ſi vero,* illud brevem libellum appellet

Ad Plautium lib. decem & octo.
alias; *Quæſtionum ad Plautium.*
Ad Sabinum lib. ſexdecim.
Ad leges lib. decem.
alias; *Ad leges Iuliam & Papiam.*
Regularum lib. [a] *ſeptem.*
Sententiarum ſive Factorum lib. ſex.
Sententiarum Receptarum lib. quinque.
Ad Vitellium Sabinum lib. quatuor.
Ad Neratium lib. quatuor.
Fideicommiſſorum lib. tres.
Decretorum lib. tres.

[b] Decreta hujuſmodi & Imperiales ſententiæ in cognitionibus prolatæ, pro eadem re ſunt accipienda: quanquam enim Juſtinianus in quibuſdam legum inſcriptionibus tantum meminerit *Decretorum*: ut in lege *Æmilius 38. D. de minor.* in *l. fin. D. quod cum eo.* in *l. quædam 41. D. famil erciſc.* in aliis autem, *Imperialium ſententiarum in cognitionibus prolatarum* tantum, ut in *l. cum quærebatur 240. de verb. ſignif.* in aliis tamen inſcriptionibus utrumque conjunxit, ut in *l. fin. D. ad Sen. Trebell.* in *l. fin. D. de hered. inſtit.* Ex quibus conſtat, Paulum in ſex libros totam hujuſmodi tractationem concluſiſſe, ſed in Indice Juſtinianeo trium dumtaxat librorum mentio facta eſt, quod his ſolis Juſtinianus uſus ſit. Præter autem hos ſex libros, Paulus librum ſingularem [c] de cognitionibus edidit: ex quo decerpta eſt *l. municeps 228. D. de verbor. ſignif.* & *l. 101. D. de regul. jur.* quem imperante Caracalla compoſuit. Leguntur etiam in indice,

De adulteriis lib. III.
Manualium lib. III.

In-

a. *Septem*] Poſt hos in laudato Indice ſequitur *Regularum liber unus.* IDEM.

b. *Decreta hujuſmodi &c.*] De his libris quædam notabimus ad Pauli Sententias *in princip.* IDEM.

c. *De cognitionibus*] Hic liber, qui in Indice eſt prætermiſſus, & poſtea quoque a Bertrando memorabitur, diverſi a ſuperioribus fuit argumenti: nec in eo cauſæ ſpeciales in cognitionibus Imperatoriis tractatæ exhibebantur, ut in libris *Imperialium ſententiarum;* verum de cognitionibus in genere, illarumque materia, forma atque ordine eſt actum: quo modo & Calliſtratus libros ſex *de Cognitionibus* compoſuit. ID.

Inſtitutionum lib. III.

De Officio Proconſulis lib. II.

Ad legem Juliam lib. II.

Ad legem Æliam Sentiam lib. III.

De Jure fiſci lib. II.

[a]*Ad Edictum Ædilium Curulium lib. II.*

[b]*Regularum lib. VII.*

Libri ſingulares.

Regularum iterum.

Regularum tertio.

De pœnis militum.

De pœnis omnium legum.

De uſuris.

De gradibus & adfinibus.

De jure codicillorum.

De excuſationibus tutelarum.

Ad Senatusconſultum Tertullianum.

Juſtinianus *inl. lege XII. tabularum, 14. C. de legit. hered.* refert, Julium Paulum in libri hujus principio docuiſſe, impiam fuiſſe differentiam poſt XII. tabulas introductam in ſucceſſione inter mares & fœminas, quantum ad adoptionis jus pertinebat. Ex his autem, quæ ſupra diximus cum de Tertulliano ſcriberemus, ſatis liquet, non poſſe hoc Senatuſconſultum ad conſulatum Tertulli, & Clementis referri: nam iſti Coſſ. facti ſunt, Septimio Severo imperante, ut ex Faſtis apparet.

Ad S. C. Orphitianum.

quo liberi ad matrum inteſtatarum bona admittuntur, factum Orphito & Ruſo Coſſ.

Ad regulam Catonianam.

Ad Senatusconſultum Syllanianum & Claudianum.

Ad Senatuſc. Velleianum.

Ad S. C. Libonianum.

[c]*De Officio Præfecti Urbi.*

De Officio Prætoris Tutelaris.

[d]*De Officio Aſſeſſorum.*

[e] Hunc librum ſcripſit, cum aſſeſſor Papiniani erat cum Ulpiano.

De extraordinariis criminibus.

Ad Hypothecariam formulam.

Ad

a. *Ad edictum Ædilium curulium*] Omiſſi hi in dicto Indice. IDEM.

b. *Regularum lib. VII.*] Hic nec non Regularum ſingularis in eodem Indice jam ante ſunt recenſiti: ſed hic quoque mentio fit libri ſingularis Regularum; qui an differat ab eo, qui ante nominatus eſt, dubitari poſſet. Omiſſi vero hic, quamquam in illo Indice memorati, *de cenſibus* libri duo: & ſingularis *de pœnis paganorum*: nec in ſequentibus ſeriem Indicis ſemper ſervat Bertrandus. IDEM.

c. *De officio Præfecti Urbi*] In Indice præcedit liber *de officio præfecti vigilum*. IDEM.

d. *De officio adſeſſorum*] Prætermiſſus hic in eodem Indice. IDEM.

e. *Hunc librum &c.*] Hoc uti verum eſſe poteſt, ita nihil habet, quo clare probetur. IDEM.

Ad Municipalem.

De publicis Judiciis.

De inofficioſo teſtamento.

De Centumviralibus Judiciis.

Apud Labittum, & Antonium Auguſtinum legitur *De ſeptemviralibus Judiciis*, Cauſas autem, de quibus cognoſcebant Centumviri, enumerat Tullius *lib. 1. de Orat.* Quemadmodum autem ea, quæ Prætores decernebant, *edicta* dicebantur: ſic quæ Centumviri, *judicia.* Hæc autem *Centumviralia judicia* longo tempore poſt oppreſſam rempub. remanſiſſe conſtat ex Quintiliani, Pliniique Secundi libris, & viguiſſe etiam D. Hieronymi temporibus ex Apologetico ejus ad Domitionem intelligi poteſt, & magnitudinem auctoritatemque Centumviralis judicii Juſtinianus ipſe prædicat in *l. XII. C. de petit. hered.* Præcipuæ autem cauſæ, de quibus temporibus Juriſconſultorum Centumviri cognoſcebant, hæ erant: *de inofficioſo teſtamento, & de petitione hereditatis.* Vnde Tribonianus titulo *De inofficioſo teſtamento*, ſubjecit titulum *De petitione hereditatis*, in Pandectarum compilatione, & Scævola in *l. 13. D. de inoffic. teſtam. Centumvirale judicium*, pro *querela inofficioſi teſtamenti* poſuit: & Paulus, pro *petitione hereditatis* in *l. petitor. 30. D. de liberat. leg.* Ideoque lectio Labitti, & Antonii Auguſtini, licet ex Pandectis Florentinis decerpta, a me probari non poteſt: ſed libere vulgarem Indicis ſcripturam [a] ſequor. In quot autem conſilia & tribunalia dividerentur Centumviri, & de forma judiciorum vide Cujacium *lib. 10. cap. 20. Obſervat.*

De jure ſingulari.

De ſecundis tabulis.

Ad Orationem D. Severi.

Ad Orationem D Marci & Commodi.

Ad legem Velleiam.

Ad legem Cinciam.

de donis & muneribus, de qua Cicero *lib. 2. de Orat.* Eam ideo latam Livius *lib. 34. cap. 4.* refert, quia vectigalis jam, & ſtipendiaria plebs eſſe Senatui cœperat. Corrupte itaque legitur in inſcriptione *l. 29. D. de leg. Paulus libro ſingul. ad legem Cinniam* pro *Cinciam.* Quanquam non ſim neſcius a Vellejo memoriæ proditum, L. Cinnam legem agitaſſe: hæc autem a Cincio Trib. pleb. lata eſt, cujus inter cæteros meminit Tacitus *lib. XIII. Annal. cap. 42.* [b] quæ ab eodem vocatur *Senatusconſultum*, eodem modo, quo lex Ælia Sentia, de qua in *§. Eadem lege, qui & quib. ex cauſis.* apud Juſtin. *Senatusconſultum* dicitur ab Vlpiano in *lege 1. D. de Offic. Coſ.* his verbis: [c] *Cum & ipſe ſit qui*

ex S. C.

a. *Sequor*] Recte: nec aliter Briſſonius *de verbor. ſignif. v. centumviri.* & noviſſime exacti Vir judicii, Joh. Fred. Gronovius *Obſerv. lib. IV. cap. 11.* qui *centum* degeneraſſe in *ſeptem* cum aliis exiſtimat. Et diſerte *centumvirale judicium*, memoratur *l. 13. D. eod. tit.* & *centumviri l. 17. §. 1. D. eod. tit.* etiam in ipſo libro Florentino. IDEM.

b. *Quæ ab eodem vocatur Senatusconſultum*] Non ita Tacitus: ſed diſerte diſtinguit inter Senatusconſultum, & pœnam *Cinciæ legis, adverſus eos, qui pretio cauſas oraviſſent.* quod vetitum tunc fuiſſe ex SCto docet idem Tacitus *eod. lib. XIII. cap. 5.* De Lege Cincia ſingularem librum edidit V. C. Fr. Brummerus. IDEM.

c. *Cum ipſe ſit, qui ex S. C. conſilii cauſam examinat*] Corrupta hæc eſſe, haud dubito pronunciare; quid enim hæc ſibi volunt *conſilii cauſam examinare*? Inter emendationes varias non diſplicet Hotmani lectio *Obſerv. lib. VII. cap. ult.* reſcribentis, *ex ſententia conſilii cauſam examinat*, ut error ſit natus e ſiglis; nam SA. & SN. exponuntur *ſententia*, & S. & SN. *Senatus*: & S. C. & S. 9 *Senatusconſultum*: *S. S. ſententia ſenatus*: & *D. C. S. de conſilii ſententia.* Ex his vel ſimilibus error facile oriri potuit. IDEM.

ex S. C. conſilii cauſam examinat, i. e. ex lege Ælia Sentia: nihil enim hic immutandum cenſeo.

Ad legem Falcidiam.
De tacito fideicommiſſo.
De portionibus, quæ liberis damnatorum conceduntur.
De juris & facti ignorantia.
De adulteriis.
De inſtructo & inſtrumento μονόβιβλον.

aliter

De inſtrumenti ſignificatione.

ex inſcriptione legis *Servis 99. D. de legat. 3. & l. Rhedæ 4. D. de ſuppell. legat.* Differt autem inſtructum ab inſtrumento in *l. quæſitum 12. §. ſed ſi fundus 27. de inſtructo & inſtr.*

De appellationibus,
De jure libellorum.
De teſtamentis.
De jure Patronatus.
De jure Patronatus, quod ex lege Julia & Papia venit.
De actionibus.
[a]*De interceſſionibus fœminarum.*

Quemadmodum Paulus *de Centumviralibus judiciis*, & poſtea ſeparatim *de inofficioſo teſtamento* ſcripſit, ſic etiam *de Senatusconſulto Velleiano* Pauli librum ſupra recenſuimus: nunc *de interceſſionibus fœminarum* libellum ejus proferimus, qui quidem idem fere cum libro de Senatuſc. Velleiano eſt; Velleianum enim S. C. *de interceſſionibus* appellatur in *l. 9. & 10. C. ad Senatuſc. Vellei.* & a Martiano *in l. qui exceptionem 40. D. de condict. indeb.*

De donationibus inter virum & uxorem.
De legibus.
De legitimis hereditatibus.
De libertatibus dandis.
De Senatusconſultis.

Scripſit Paulus alios libros, qui in Indice Juſtinianeo non continentur.

De adſignatione libertorum.
De operibus libertorum.
De variis lectionibus.

Vim & ſignificationem verborum juris hoc in loco explicat.

Epitomen Alpheni Digeſtorum.

quam pluribus verbis proſequutus eſt. Ex ejus quinque libris multæ leges deſcriptæ ſunt. *l. qui per certum. 15. D. commu. præd. l. ſed ſi grandes. 11. D. de uſuf. l. lumen. 16. l. cum*

a. *De interceſſionibus feminarum*] Hunc præcedit *De concurrentibus actionibus* liber. Alia quoque ad Indicem hunc librorum notavit L. Theodorus Gronovius, cui ipſum codicem Florentinum MS. licuit volvere. Nos a Bertrando non abivimus. IDEM.

l. cum debere. 33. D. de ſervit. urban. præd. l. cum multi. 9. D. ſi pars hered. pet. l. a quo. 58. D. de rei vindic. l. quicquid. 27. D. de act. empti. l. ſervus. 36. D. de condict. indeb. & aliæ quædam. Scripſit etiam

Notas ad Julianum.

quod intelligitur ex *l. Si prætor 75. D. de jud.* ex *l. Prætor 3. §. 1. de collat. bon.* ex *l. Marcellus 15. de donat. cauſa mort.* ex *l. ſi pater 4. §. 2. de manum. vind.*

Notas in libros quæſtionum Papiniani.

ex *l. 16. D. de public. in rem actione*, ex *l. 18. D. de ſervitut.* ex *l. 1. §. 1. D. de offic. ejus cui mand. eſt juriſd.* quæ ex lib. primo quæſtionum Papiniani deſumpta eſt, ut ex inſcriptione apparet, in cujus legis fine ſic ſcriptum eſt: *Paulus notat. Imo imperium, &c.* notat, ſcilicet in hunc librum primum. Hæc enim verba Papiniani non ſunt, ſed a Triboniano adjecta. Scripſit etiam

Notas ad libros reſponſorum Papiniani.

ex inſcriptione legis *niſi priores 16. D. quæ in fraud. cred.*

Librum ſingul. ad Senatuſc. Turpilianum.

ex inſcriptione legis *fin. D. de ritu nupt.*

Epitomen librorum Labeonis πειθανῶν.

Ad quam Epitomen referendam puto *l. ſi cui ædes. 31. D. de legat. 3.*

De articulis liberalis cauſæ.

ex inſcriptione *l. ſi in obſcuro. 41. D. de liberali cauſa.*

Librum ſingularem ad leg. Fuſiam Caniniam.

ex inſcriptione leg. *Poteſtatis. 215. D. de verbor. ſignific.* & illum, quem paulo ante dixi,

Librum ſingularem de cognitionibus.

Scripſit etiam

Librum de conceptione formularum. &

Librum de dotis repetitione.

EJVS-

EJVSDEM JVLII PAVLI VITA,

Auctore Guilielmo Grotio, de vitis Juriſconſultorum libro II. capite X.

Jvlivs Pavlvs, Patavinus origine fuiſſe videtur, ut probat ſtatua Patavii ſupra officium Magiſtratus poſita, niſi forte eam Julio Paulo Poëtæ & viro doctiſſimo, cujus meminit Agellius [a], coævus ejus, collocatam fuiſſe ſuſpicari malumus. Fuit ſane hic noſter ſtudiis Græcis addictus, ut varia oſtendunt loca [b]: inde tamen non ſequitur (ut Bertrandus ait) Græcum hominem fuiſſe, nam & alios Juriſconſultos anteriores & proculdubio Romanos Græcis aliquando verbis, & Græcorum auctoritate uſos ſupra annotavimus. Neque ad rem facit, quod Paulus alibi ita ſcribit, *Nomen penus mihi traditum eſt omnibus generibus ſumi* [c], potuit enim illud ab aliquo Grammatico didiciſſe, ſolebant enim Grammatici obſoletas ex antiquis auctoribus voces ruſpantes ea obſervare, quæ ab ipſis Romanis ſine ullo diſpendio poterant ignorari: exemplo ſit ille apud Agellium [d], qui in veſtibulo ædium Palatinarum hanc ipſam de voce *penus* obſervationem populo inculcabat. Quod vero Bertrandus addit Paulum ſervitutes corpora appellaſſe, [1] ſed loco non bene indicato, id καταχρηστικῶς accipi poteſt, inſcitiæ vero imputari nequit, nam ipſe Paulus alibi ſententiam ſuam manifeſtiſſime declarat, dicens, *Servitutes etiamſi corporibus accedunt, incorporales tamen ſunt* [e]. Cæterum huic noſtro Paulo cum Vlpiano in multis convenit: uterque Juriſconſultus eximius, uterque aſſeſſor Papiniani, (errat enim Rivallius, qui Paulum Javoleno operam dediſſe ſcribit) uterque ab Heliogabalo exactus, ab Alexandro in conſilium allectus fuit: de hac re ita Victor, *Paulo inter exordia patriæ reddito, juris auctoribus, quantus erga optimos atque æqui ſtudio eſſet edocuit* [f]. Videtur certe Paulus Imperatori a memoria fuiſſe, ut ex Lampridii in Peſcennino Nigro loco ſupra probavimus: illud conſtat, geſſiſſe eum præfecturam, ut evincunt loca ſupra hoc capite allegata. Fuit & Paulus cum Vlpiano Imperatori Alexandro auctor, ne ſervos a liberis, humiliores ab alterius ſortis hominibus veſtitus genere diſtingueret. Præturam primum nactum, deinde & conſulatum geſſiſſe conſtanter ſcribit Rivallius, ſed ego cum nulla in eam rem reperiam argumenta, nec in Faſtis nec alibi, errare ipſum non dubito. Vocat hunc noſtrum Lampridius *Juriſperitiſſimum* [g], Gordianus [h] & Diocletianus [i], *Prudentiſſimum*, Modeſtinus vero illi inter coryphæos Juriſconſultorum locum dat [k]. Scripſit tam multa in jure Paulus, ut nemo Juriſconſultorum plures confecerit libros; eorum quidam ſub Antonino Caracalla publicati videntur [l], quidam poſt mortem Antonini, nam eum quandoque Divum appellat [m]: horum rurſus alii ſub Heliogabalo in lucem emiſſi ſunt, alii ſub Alexandro, prius colligi videtur ex quodam loco [n], ubi Paulus poſtquam meminit Divorum Severi & Antonini, & hujus quidem iterum, ſubdit hæc verba, *Imperator noſter Antoninus civitatem Emiſenorum Coloniam & juris Italici fecit*: quod Heliogabalo

a) *Agell. lib. 5. c. 4. & lib. 19. c. 7.* b) *L. 7. §. 1. de edendo, l. 9. de ſupell. leg.* c) *L. 4. de pen. leg.* d) *Agel. lib. 4. c. 1.* e) *L. 14. de ſervit.* f) *Vict. in vita Al.* g) *Lamprid. in vita Al.* h) *L. 6. C. de nupt.* i) *L. 11. C. ad leg. Cor. de fal.* k) *L. 13. de Excuſ.* l) *L. 15. qui & a qu. man.* m) *L. 4. §. 1. de inc. ruin. n.* n) *L. 8. §. 6. de Cenſib.*

1. *Sed loco non bene indicato*] In editione Toloſana, qua uſus eſt Grotius, non eſt expreſſum, ex quo titulo lex eſſet deſumpta, quod in Lugduno Batava emendatum eſt. De re ipſa ad vitam Pauli a Bertrando deſcriptam diximus. SCHVLTING.

balo (cujus avia Mæſa ſive Varia ex Emiſena urbe originem traxit) omnino [1] tribuendum videtur. Poſterius de ſcriptis ſub Alexandro editis, ipſe teſtatur dum in libris reſponſorum Alexandrum Imperatorem nominat [a]. Notavit autem Paulus ad Javolenum [b], ad Labeonem [c], ad Julianum [d], ad Scævolam [e], quem & aliquoties ſuum vocat [f], & denique ad Papinianum [g]. Citatur ipſe a Macro [h] & Modeſtino [i], neque aliis, ipſe omnium fere, qui ante ſe ſcriptis claruerunt, mentionem facit. Reliqua ejus ſcripta hæc in Indice enumerantur, ad Edictum libri octuaginta: quæſtionum libri [2] viginti: reſponſorum viginti tres: brevium, ſive brevis Edicti totidem: ad Plautium libri octodecim: ad Sabinum libri ſexdecim ([3] vel potius triginta duo [k] aut etiam quadraginta ſeptem [l]) ad leges, nempe Juliam & Papiam libri decem: (melius dicemus duodecim, ut quædam habet inſcriptio [m]) regularum libri ſeptem: regularum item liber unus: Imperialium ſententiarum in cognitionibus prolatarum libri ſex, ita enim accipienda ſunt Indicis verba, ut ex alio loco patet [n]: ſententiarum libri quinque, ad Vitellium libri quatuor: ad Neratium totidem, Fideicommiſſorum libri tres; Decretorum totidem, itemque de adulteriis & Manualium terni: Inſtitutionum, & de officio Proconſulis bini; ad legem Æliam Sentiam tres: [4] de Cenſibus duo: ubi obiter notandum titulum qui regularum librum unum præfert, & ante libros de Cenſibus in Indice reperitur, omnino hoc loco exturbandum eſſe, cum

a) *L. 25. de appell. l. 87. §. 3. 4. de leg. 2.* b) *L. 60. de acq. vel am. her.* c) *L. 5 de Inſtr. & Inſtr.* d) *L. 75. de judiciis.* e) *L. 26. qui & a q. man.* f) *L. 27. §. 2. de pact. l. 38. de vulg. & pup.* g) *L. 1. de off. ej. cui mand. jur.* h) *L. 1. de vet. & mil.* i) *L. 13. de Excuſat.* k) *L. 31. de uſucap.* l) *L. 10. de obl. & act.* m) *L. 2. de Concub.* n) *L. 113. de Cond. & Dem.*

1. *Tribuendum videtur*] Idque inde patet, quod in eadem *l. ult. §. ult.* Caracalla vocetur Divus. Notavit hoc quoque S. Petitus *Obſ. lib. 11. c. 4.* SCHVLTING.

2. *Viginti*] Index ipſe habet *ſex & viginti.* IDEM.

3. *Vel potius triginta duo &c.*] Sed de iiſdem omnibus materiis Paulus ad Sabinum ſcripſit in ſedecim libris, de quibus Pomponius libris quinque & triginta, & Vlpianus libris quinquaginta duo agunt; ut indicat librorum Sabinianorum ſeries & continentia, quam V. C. Jacobus Gothofredus ex illorum fragmentis eruit. Et quid libris ſequentibus ergo tractavit Paulus, cum ad finem librorum Sabini, quos in illis libris illuſtrabat, jam perveniſſet? Adde, quod ex omnibus ſedecim libris plurima habeamus fragmenta: ex reliquis, ſi qui fuerunt, pauciſſima, imo tantum quatuor. Et videamus, qualia. Ex libro ſeptimo decimo profertur *l. 4. D. de donationib.* Sed Baſilica illam diſerte adſcribunt Pomponio, nec non editiones veteres: & in ipſo codice Florentino utramque ſcripturam exiſtere; ſed priore loco illam, quæ meminit Pauli, indicat nota Taurelli ad marginem editionis Florentinæ. Alteram tamen lectionem debuiſſe ab illo recipi, cenſet L. Th. Gronovius *Emendation. Pandect p. 76.* Ex libro vigeſimo profertur *l. 1. D. de condiction. ob. turp. vel injuſt. cauſ.* Sed prima ſcriptura Florentini Codicis, quam repræſentavit Taurellus, habet *decimo*: & conjungenda eſt lex illa cum lege 3. quæ itidem ex eodem eſt libro. Sola inſcriptio *l. 31. D. de uſurpationib. & uſucapionib.* quæ dicitur eſſe ex libro trigeſimo & ſecundo ad Sabinum, ſcrupulum injicere poſſet: ſed vereor, ne hic acciderit idem, quod in *d. l. 4. D. de donationib.* ut ſi re vera ex Pomponio, ex quo eſt & ſequens *l. 32.* ex eodem libro ad Sabinum ſecundo & trigeſimo, quo is de uſucapionibus late egit, *conf. l. 6. D. pro emptor. l. 1. D. pro hered. l. 4. D. pro ſuo*, vel, ſi cui id diſpliceat, quia non eſt ordinarium Triboniano ex eodem libro duas leges diverſas proxime ſibi invicem ſubjicere; ſed magis in unam talia fragmenta conflare: adeoque lex 31. ſit Pauli, erratum eſſe poterit in numero libri. Paulus autem de poſſeſſione & uſucapione egit libro quinto decimo ad Sabinum, *vid. l. 30. l. 32. D de adquirend. vel amittend. poſſeſſion. l. 4. D. pro derelict.* Saltem ob hanc ſolam auctoritatem non auſim ſtatuere, numerum horum librorum tantum fuiſſe, contra tot & tantas rationes. Nihil turbat *l. 10. D. de oblig. & actionib.* quæ dicitur eſſe ex libro *quadrageſimo ſeptimo*: illic enim legi debet *Vlpianus*; ut habent editiones veteres: & jungendus hic locus legi 6. §. 2. *D. de fidejuſſorib.* cujus fragmenti verba in *d. l. 10.* exponuntur. Vt ita plures, quam ſedecim libros ad Sabinum Paulo attribuendi non videantur. Atque hæ ipſæ lectionum varietates id evincunt, non omnes codices ex Florentino manaſſe. IDEM.

4. *De cenſibus duo*] Hos in Indice præcedunt duo ad legem Juliam, vel Juniam: & de jure fiſci duo, ante librum Regularum unicum. IDEM.

cum jam antea libri ſingularis ita inſcripti facta ſit mentio. His tot voluminibus extra Catalogum adjungendi ſunt, ad Edictum Curulium Ædilium libri duo[a]. Libros quoque ſingulares pœne infinitos compoſuit, horum nomina recenſet Catalogus Pandectis præfixus. De pœnis Paganorum: de pœnis militum: de pœnis omnium legum: de uſuris: de gradibus & affinibus: de jure Codicillorum: de Excuſationibus tutelarum: ad Regulam Catonianam: ad SCtum Orfitianum: ad SCtum Tertullianum: ad SCtum Silanianum: ad SCtum Vellejanum: ad SCtum Libonianum ſeu Claudianum: (unus enim idemque liber eſt, licet diverſis titulis allegetur,) de officio Præfecti Vigilum: de officio Præfecti urbi: de officio Prætoris tutelaris: de Extraordinariis criminibus: de hypothecaria: ad Municipalem: de Publicis judiciis: de inofficioſo Teſtamento: de ſeptemviralibus, aut potius, ut recte Bertrandus legit, centumviralibus judiciis, egit enim illis libris de inofficioſo Teſtamento[b], cujus generis cauſæ ad centumviros ſpectabant[c]: de jure ſingulari: de ſecundis Tabulis: de Oratione Divi Severi: ad Orationem Divi Marci: (ſive, ut inſcriptiones habent, ad Orationem Divi Antonini & Commodi, niſi hunc librum a priore diverſum facimus) ad legem Vellejam: ad legem Cinciam: ad legem Falcidiam: de tacito Fideicommiſſo: de portionibus, quæ liberis damnatorum conceduntur: de juris & facti ignorantia: de adulteriis: de inſtructo vel inſtrumento: de appellationibus: de jure libellorum: de Teſtamentis: de jure Patronatus: de jure Patronatus, quod ex lege Julia & Papia venit: de actionibus: de concurrentibus actionibus: de interceſſionibus fœminarum: de donationibus inter virum & uxorem: de legibus: de legitimis hæreditatibus: de libertatibus dandis: de Senatusconſultis. Notandum porro eſt, multorum librorum nomina in Catalogo nobis eſſe conſervata, e quibus reliquiæ nullæ in Pandectis ſuperſunt: rurſus aliorum librorum nomina omiſſa ſunt, quos ex inſcriptionibus legum Pauli eſſe palam fit. Exempli gratia liber ſingularis ad legem Fuſiam Caniniam[d]: item de cognitionibus[e]: de officio adſeſſorum[f]: ad SCtum Turpilianum[g]: de conceptione formularum[h]: de aſſignatione libertorum[i]: de liberali cauſa[k]: (ſive de articulis liberalis cauſæ, eundem enim eſſe opinor,[l]) de dotis repetitione[m]. In quibus omnibus libris multa ita ſcribit Paulus, ut ſæpe ab aliis Juriſconſultis diſſentiat: multas item perplexas quæſtiones tractat, quas ipſe quoque ſatis obſcure ſolvit.

a) *L. 55. de Contr. Empt.* b) *L. 7. 28. 30. de Inoffi. Teſtam.* c) *L. 13. ibid.* d) *L. 37. de Cond. & dem.* e) *L. 9. de Conf. Tut.* f) *L. Fin. de off. Præſ.* g) *L. fin. de ritu Nupt.* h) *L. 20. de Except.* i) *L. 59. de rit. Nupt.* k) *L. 33. de lib. cauſ.* l) *l. 41. d. Tit.* m) *L. 68. de Reg. jur.*

De his ipſis libris Sententiarum receptarum hæc ſcripta reliquit Jacobus Gothofredus *in Manuali Juris, in Bibliotheca Juris civilis Romani, cap. 11. §. 5.*

PAULI Sententiarum receptarum libri quinque, i. e. generaliorum & forenſium axiomatum ſeu aphoriſmorum, vel potius excerpta ex iis, ab eadem illa, quam dixi, Alarici ſeu Aniani manu ad nos quoque pervenerunt: *Sententiarum*, inquam, *receptarum libri*, quos ad *Filium* conſcripſit, ex quibus alioquin quædam in ſuas Pandectas Juſtinianus, quædam, uti dixi, Alaricus ſeu Anianus in ſuum illum Romanarum Legum Codicem & Breviarium retulit, interpretationibus etiam aliquam multis ſubditis. Et hæc Excerpta una cum reliquis Codicis Theodoſiani fragmentis [a] Vlpiani & Gaji, Codicis Hermogeniani & Gregoriani, in Germania primus in lucem revocavit Joh. Sichardus [b] ſub Ferdinando I. Imp. Baſileæ: in Gallia Almaricus Bouchardus, una cum Gajo ad Antonium Pratenſem, Galliarum Cancellarium; Poſtea ab Emaro Ranconnetto, & Joh. Tilio accepta Jacobus Cujacius A. D. 1557 omnia illa pleniora & emendatiora protulit (niſi quod Aniani interpretationes rejecit) Notiſque primus illuſtravit. Sed & alias ſententias poſtea ex Codice quodam Veſuntino idem Cujacius *libro Obſerv. 21.* extulit. Ad ultimum Conradus Rittershuſius (quod etiam Cujacius aliquando in animum induxerat ſuum) A. D. 1594. Norimbergæ, in 8 omnes ad unam ſententias Pauli, ex illis, inquam, excerptis Anianeis, fragmentis per Pandectas ſparſis, Codice Veſuntino, Auctore Collationis Legum Moſaicarum, Papiani Reſponſis, veteri conſultatione (de quibus vide Cujacium 7. *Obſerv. 26.*) in unum corpus retulit, ſeu uno libello comprehendit, & Indicem addidit, Interpretationes Aniani reſtituit: minus veritus quod Cujacius fecerat, libros, qui in Indice Florentino *Sententiarum ſive Factorum* inſcribuntur, [c] eoſdem cum libris *Sententiarum* facere. Similis huic editio, ejuſdemque inſtituti prodiit ſive Avarici ſive Aureliæ in 12. A. D. 1599. ordo tantum alius ſubinde, & Index alius. Vſus harum Pauli Sententiarum potiſſimus in eo, quod præter ea, quæ cum Jure Juſtinianeo conveniunt, quamplurima iis continentur ex jure veteri ante Juſtinianum recepto a Juſtiniano vel ante ipſum abrogato, quæ mirum quantum lucis innumeris Juris Juſtinianei locis adferunt, ut ſunt, quæ ſcribit *de Adſertoribus, de lege Fuſia Caninia, de Senatusconſulto Claudiano, de Cognitoribus, de Crucis ſupplicio, de dotalis prædii alienatione, de fidejuſſore liberato per electionem rei, de fiducia, furti actionibus quatuor, interdictorum uti poſſidetis & utrubi differentia*, de Regulis nonnullis *circa inſtitutiones & legata, legatorum generibus quatuor, libertorum differentiis, Mancipationibus, Pegaſiano Senatusconſulto, plus petitionibus, ſucceſſionibus ab inteſtato, viceſima hereditatum.*

a. *Vlpiani*] Hæc non a Sichardo, ſed a Joh. Tilio primum edita eſſe, ad ipſum Vlpianum videbimus. SCHVLTING.

b. *Sub Ferdinando I. Imp.*] Is fuit tunc, anno CIↃIↃXXVIII. Rex Hungariæ & Bohemiæ, ac frater Caroli V. Imperatoris. SCHVLTING.

c. *Eoſdem cum libris Sententiarum facere*] Qui ab iis diverſi, ut ad principium harum Sententiarum probabimus. IDEM.

JVLII PAVLI
[1]SENTENTIARVM [2]RECEPTARVM [3]AD FILIVM
[4]*Cum Interpretationibus Aniani, V. S.*

LIBER PRIMVS.

1. SENTENTIARVM] In his libris Sententiarum Paulus fundamenta exhibuit juris civilis, per breves propoſitiones ac enunciationes. & quidem ſecundum ordinem Edicti perpetui, quod illa tempeſtate erat fons juris civilis præcipuus: uti obſervavit etiam is, cui & Paulus noſter, & tota Juriſprudentia plurimum debet, Jac. Cujacius *ad l. 10. D de uſufructuar. quemad mod. cav. ad Paul. ad Edict. lib. XL.* ut ita Paulus non ſolummodo ipſum Edictum late illuſtraverit libris octoginta ad illud elucubratis, nec non Brevis Edicti libris tribus & viginti, quibus illud enarravit paulo conciſius: ut docet etiam Ordo Edicti perpetui a V. C. Jac. Gothofredo concinnatus: verum has quoque Sententias conſcripſerit, quibus ſtudioſi ad uberiorem illam ad Edictum commentationem & doctrinam quaſi manu ducerentur. An vero prius libros ad Edictum, Breviumque, an hos, an omnes ſimul, emiſerit, expiſcari nondum potui. Scripti vero hi videntur non ante tempora Severi, vel potius Caracallæ, ſive annum Chriſti CCXI. quo is, mortuo patre Severo, ſolus cœpit imperare.ꝛ Certe quando hæc condebat Paulus, convaleſcebat jam donatio inter conjuges morte donantis, *l. 59. D. de donationib. int. vir. & uxor. l. 8 D. de reb. dub.* quæ loca ſunt ex lib. II. harum Sententiarum. Hoc autem jus ab Impp. Severo & Antonino inductum eſt & quidem Fulvio Æmiliano & Nummio Albino Coſſ. teſte Vlpiano *l. 32. pr. D. de donationib. int. vir. & uxor.* adeoque anno CCVI. Præterea, quod magis urget, *lib. III. tit. 6. de legat.* §. *16.* reſpicere videtur Paulus ipſa verba *l. 3. C. de legat.* quæ Antonini eſt ſolius, utpote in ſubſcriptione hæc exhibens, *VI. Kal. Maji, Gentiano & Baſſo Coſſ.* ſive anno Chriſti CCXI. (non CCXII. ut habet D. Gothofredus,) cum jam mortuus eſſet Severus prid. non. Febr. teſte Dione Caſſio *Excerpt. lib. LXXVI.* ut ita inſcriptio quoque ſolum Antoninum præferre debeat: non eoſdem, quos lex præcedens, uti ex Pamelio *in vita Tertulliani* notavit idem Gothofredus *ad d. l. 3.* Inſuper jam poterat ſervitus aquæ ductus conſtitui non tantum ex fonte & flumine, ſed & ex quovis loco, *l. 9. D. de ſervitutib. prædior. ruſtic.* quæ eſt ex *lib. 1. Sententiarum.* Id vero jus reſcripto Caracallæ inductum eſſe docet Vlpianus *l. 2. D. commun. prædior. urbanor. & ruſticor.* ubi Imperator Antoninus eſt Caracalla, quem ita paſſim Vlpianum indigitare dudum obſervatum eſt: & videbimus ad ipſum Vlpianum *tit. 17.* Ceterum in his libris non ſola juris antiqui placita expoſuit Paulus: ſed nonnulla quoque ex Conſtitutionibus: quod notavit etiam Cujacius *ad l. 45. §. 10. D. de jure fiſci.* Idque arguunt ea quoque, quæ modo notavimus, nec non quæ in ipſo opere ſubinde obſervabimus. Antequam vero de his Sententiis plura dicam, aliquid præmittendum eſſe videtur de aliis libris Pauli, quorum inſcriptio, huic ex parte ſimilis, Cujacium deterruit, ut ipſe in Epiſtola ad Emarum Ranconnettum fatetur, ne quæ in Pandectis reſidua ſunt Sententiarum Pauli fragmenta, hiſce adjiceret: verebatur enim, ne ex aliis libris aliquid hiſce adderet, quod inde eſſet alienum. In Indice, nempe, Florentinis Pandectis præfixo hiſce libris Sententiarum quinque præmittuntur *Sententiôn ητοι factôn*, (male in editione Batava in maxima forma, *factum*) βιβλια ἑξ. hoc eſt, *Sententiarum, ſive Factorum libri ſex.* Hos tamen ego ab his noſtris Sententiis plane diverſos exiſtimo, nec juſtam eſſe cauſam timendæ ejuſmodi confuſionis: notandum enim eſt nullam in Digeſtis exſtare legem, quæ ejuſmodi inſcriptionem præferat, ex qua aliqua dubitatio juſta, quo pertineat, poſſit cuiquam oboriri: nec ullam etiam, quæ ex libris Sententiarum, ſive Factorum hauſta eſſe dicatur: verum tales quidem, quæ inſcriptæ ita ſunt; *ex libris ſex Imperialium Sententiarum in cognitionibus prolatarum*, veluti, *l. ult. D. de conditionib. & demonſtration. l. 10. D. de manumiſſionib. l. 240. D. de verbor. ſignificat.* alicubi & poſt *prolatarum* additur, *ſeu Decretorum*, ita in *l. ult. D. de heredib. inſtituend. l. ult. D. ad S. C. Trebellian. l. 24. D. de jur. patronat.* Atque hi illi ipſi videntur libri, qui in Indice contractiori appellatione dicuntur libri *Sententiarum*, ſive *Factorum.* ubi per *facta* intelligenda videntur *decreta.* In Hiſtoria ſane Auguſta *factum* & *facta* aliquando notant *reſcripta.* Ita Capitolinus *in Macrino cap. 13* ſcribit, Macrinum reſcripta omnia voluiſſe abolere, addita hac ratione: *ne ad alias cauſas facta præferrentur*, (vel, ut cum Caſaubono mallem, *proferrentur*) *quæ ad gratiam compoſita viderentur.* Et non valde diſſimiliter *factum generale l. ult. Cod. Theod. de relationib.* ſumitur pro generali conſtitutione. Apud Capitolinum quoque *in Gordianis cap. 5.* occurrit *factum Imperatorium*, per quod Vir Præclarus, Cl. Salmaſius illic intelligit edi-

ꝛ Vid. Add.

ctum vel reſcriptum, vel pragmaticam ſanctionem, de qua *l. ult. C. de divers. reſcript. & pragmatic. ſanctionib.* & recte. A tali vero ſignificatione non abhorret multum illa, qua *factum* ſumatur pro decreto Principis, ſive ſententia; niſi quis facta malit accipere pro cauſis agitatis & terminatis in conſilio Principis. Ac videri poſſet ab ipſo Paulo profecta eſſe hæc inſcriptio, *Sententiarum, ſive Factorum libri ſex.* vel etiam illa plenior, *Imperialium Sententiarum in cognitionibus prolatarum, ſive Factorum libri ſex.* Nolim tamen hoc affirmare de illis verbis, *ſive Factorum;* in primis, quia Factorum libri in ipſis Pandectis nuſquam memorantur: de reliquis dubitare nos non ſinunt inſcriptiones legum ante laudatæ. Fieri itaque poteſt, ut brevior illa appellatio horum librorum, qua dicti ſunt *Factorum*, originem debeat vel ſtudioſis, vel Indicis hujus auctori, qui & alios titulos librorum brevius concepit, quam illi in Digeſtis ſcribuntur: verbi gratia, Caji libros Rerum quotidianarum, ſive Aureorum vocat tantum *Aureon.* Macri libros ad legem viceſimam hereditatium vocat tantum περὶ εἰκοστῶν. quibus plura colligi poſſent ſimilia. Rationes vero, quibus motus eſt V. C. Conr. Rittershuſius *Proœm.* ut libros Sententiarum, ſive Factorum, a Paulo ſcriptos negaret, & a ſciolo illud de libris *Factorum* additum eſſe exiſtimaret, ex his, quæ diximus, facillime evertuntur: illudque eadem opera intelligitur, inſcriptionem hanc, utcumque illud *Factorum* genuinum, & ab ipſo Paulo eſſe non auſim adſeverare; ab ipſa tamen re non eſſe prorſus alienam. Illud vero vix dignum relatu, ne dicam, refutatu, eſt, quod opinatur Caſp. Barthius *Adverſarior. lib. XLII. cap. 25.* titulum libris Sententiarum Pauli unicum tantum fuiſſe: & quidem talem, *Sententiarum, ſive ſanctorum, libri quinque.* ut *ſancta* ſint, quæ poſt diſputationem prudentum; aut Prætoris, Præſidis, vel Principis deciſionem recepta ſunt. Sed prætерquam, quod in libris Sententiarum innumera ſint, quæ nunquam controverſa fuerunt, quis unquam talia *ſancta* appellavit? Illud videamus, an libri Imperialium Sententiarum iidem ſint cum libris Decretorum, quorum tres libros condidit quoque Paulus, ex quibus fragmenta in Pandectis ſuperſunt duo & viginti. Sunt quæ id ſuadeant: atque ita ſentit quoque Cujacius *Obſervation. lib. 11. cap. 26.* Bertrandus & G. Grotius *in vita Pauli.* certe enim decretum eſt ſententia: & Imperatores cognoſcentes decernunt, *§. 6. Inſt. de jur. natural. gent. & civil. l. 1. §. 1. D. de conſtit. Princip.* imo uterque titulus, *Imperialium Sententiarum in cognitionibus prolatarum*, ac *Decretorum* in quarundam legum inſcriptionibus, uti modo vidimus, conjungitur. Quid tamen illud ſibi vult, quod varia fragmenta dicantur tantum eſſe ex libris Decretorum, veluti *l. 38. D. de minorib. l. 41. D. famil. erciſcund. l. ult. D. quod cum eo, qui, in alien. poteſtat. eſt. negot geſt. eſſe dicat. l. 13. D. de diſtraction. pignor. l. 16. D. de uſur.* aliæque ad viginti duas? Et quo pacto illud explicabimus, quod in eadem inſcriptione fiat utriuſque operis mentio, ſed cum diverſitate librorum? Sane legi *ult. D. de heredib. inſtituend.* nec non *l. ult. D. ad SC. Trebellian.* hæc præfertur, *Paulus Imperialium Sententiarum in cognitionibus prolatarum ex libris ſex primo, ſeu Decretorum ſecundo.* (Priori loco pro *ſecundo* Cujacius legit *primo, Obſervation. lib. II. cap. 26.* & ſic poſteriori quoque *lib. III. cap. 6.*) Et qua ratione illud procedet, quod ipſe Index earum Sententiarum ſex libros laudet, abſque ulla admonitione, tres tantum eſſe inventos: ut facit in libris Caji ad Edictum Vrbicum laudandis, ſcribens, decem ſolos inventos fuiſſe: Decretorum vero citentur tres? Adde, quod eadem facti ſpecies proponatur *l. 41. D. famil. erciſcund.* ex libro primo Decretorum, & in *l. 24. D. de jur. patronat.* quæ hoc modo inſcripta eſt, *Imperialium Sententiarum in cognitionibus prolatarum, ſive Decretorum ex libris ſex primo.* priori tamen loco eadem plenius & diſtinctius, quamvis omiſſis nominibus, quam altero loco, exprimantur. Quid hic dicemus? Suſpicor, Paulum bis hoc opus edidiſſe, unique editioni prolixiorem, alteri breviorem titulum præmiſiſſe: atque etiam in numero librorum variaſſe. Nec id ſine exemplo. Sane ita Solinus, qui priori editioni libri ſui titulum fecerat *Collectanea rerum memorabilium*, ſecundæ Polyhiſtoris nomen præpoſuit, de quo plura ante laudatus Salmaſius *in Prolegom. in Solin.* Librorum numerum alius mutavit, ut Ovidius, qui de libris quinque Amorum ſeſe tres feciſſe teſtatur. Alius & inſcriptionem & numeros librorum mutavit, ut Tertullianus, qui prius duos *ad Nationes* libros ediderat, quos hodie habemus, ſed parum integros, beneficio V. C. Jacobi Gothofredi: dein eos contraxit in unum, cui nomen *Apologeticus.* Tale quid a Paulo factum fuiſſe conjicio: & utramque editionem a Triboniano fuiſſe lectam. Vtra vero prior, utra poſterior fuerit, definire nequeo. Poſteriorem tamen fuiſſe illam, cui brevior titulus appoſitus eſt, inde forte quis veriſimile putaret, quod hæc videatur magis fuiſſe vulgo probata, & in manibus hominum: ut pote ex qua fragmenta habeamus duo & viginti: & quidem ex omnibus tribus libris, ex altera tantum ſex: e quibus nullæ apparent, niſi ex primo libro, & ſecundo Imperialium Sententiarum. Præterea quod ex libris Imperialium Sententiarum refertur *l. 24. D. de jur. patronat.* id ipſum longe plenius & accuratius narratur in *l. 41. D. famil. erciſc.* ex libris Decretorum, ut jam monuimus. Sed nihil affirmo: uti nec illud mihi conſtat, an in utraque editione eumdem ordinem plane ſervaverit Paulus: de quo ut dubitem facit inſcriptio *l. ult. D. de heredib. inſtituend.* nec non *l. ult. D. ad S. C. Trebellian.* Sane ſi hoc admittamus, non fuiſſe eumdem ubivis, haud erit opus mutare ante memoratas inſcriptiones: quod tamen volebat Cujacius; cum in libro ſecundo Decretorum narrari potuerit, quod in libro primo Imperialium Sententiarum fuerat poſitum. Quod etiam idem Vir Summus *Obſervat. lib. 11. cap. 26.* putat, Juſtiniano imperante tres tantum libros hujus operis exſtitiſſe, non poteſt aliquo argumento firmari: & ſex libros Imperialium Sententiarum aperte & ſimpliciter allegari jam dictum eſt. In his autem libris memoratur decretum Imperatoris Severi *l. 9. D de decurionib.* & alia Imperatorum, qui noſtri dicuntur Paulo: per quos intelligendi Severus & Antoninus

Cara-

Caracalla *l. ult. D. de heredib. inſtituend.* (ubi qui memoratur Pactumejus Magnus, occiſus eſt a Commodo, teſte Lampridio *Commod. cap. 7.* unde ortus erat rumor falſus, qui materiam præbuit novo facto, & liti ad illos Impp. delatæ.) *l. 48. D. de jur. fiſc.* Sæpius vero ſimpliciter memoratur Imperator, *l. 38. D. de minorib. l. ult. D. quod cum eo, qui in alien. poteſt. eſt. &c. l. 24. D. de compenſationib. l. 16. §. 1. D. de uſur. l. 28. D. de tutorib. & curatoribus. dat. l. 27. §. 2. l. 97. D. de legat. 3. l. 38. D. de fideicommiſſar. libertatib. l. 20. D. de quæſtionib. l. 47. pr. D. de jure fiſci.* vel Imperator noſter, *l. 74. §. 1. D. ad S. C. Trebellian.* qui non alius fuiſſe videtur, quam is, ſub quo ſcripſit Paulus, Antoninus Caracalla. Sed plus ſatis de libris Sententiarum, ſive Factorum, vel Decretorum; qui tamen quo pacto ab his libris Sententiarum diverſi fuerint, explicandum eſſe videbatur. Vt vero ad has Sententias revertamur, opus hoc ab ipſo Paulo non tantum in quinque libros diſtributum fuiſſe, conſtat ex his ipſis fragmentis, Indice, Pandectis Florentinis præmiſſo, & Collatione Moſaicarum & Romanarum legum: ſed & ſingulos libros in ſuos titulos diſtinctos fuiſſe, recte notatum Rittershuſio *in Proœmio:* & dubitare nos non ſinunt, cum alia, tum hæc ipſa fragmenta, ac veteris Juriſconſulti Conſultatio, Papiani Reſponſa, & modo laudata Collatio: quamvis nec id negare velim, plurimos in his reliquiis omiſſos eſſe; quod ſequentia evincent: ac multos perperam eſſe deſcriptos; de quo plura notat Cujacius *ad lib. V. tit. 20.* qui tamen illic non generaliter ſcripſiſſet, hos titulos non eſſe a Paulo: nec ad Vlpianum *tit. 29.* Vlpianum ſua ſcripſiſſe uno contextu, ſi ipſi viſæ tunc fuiſſent illæ, quas dixi, juris veteris reliquiæ; maxime laudata Collatio, quæ ex utroque, ut & aliis libris titulos paſſim allegat. Imo vel ex illa conſtat, moris fuiſſe Juriſconſultis libros ſuos in titulos diſpeſcere: idque tam aperte, ut plura addere ſit ſupervacuum. Et ipſe ille Cujacius *Obſervat. lib. XIX. cap. 30.* in Vlpiano titulos adgnoſcit. Quam vero opus hoc Sententiarum olim fuerit magnum, inde colligi poterit, quod ex illis, quæ in Pandectis inde deſumpta ſuperſunt, admodum pauca in hiſce fragmentis reperiantur Ex libro I. de novem & triginta legibus, ſeptem tantum integræ, quatuor pro parte hic inveniuntur. ex libro II. de novem & viginti, tres integræ, duarum tantum pars: ex libro III. de una & viginti, una integra, & duarum pars: ex libro IV. de ſex tantum duæ: ex libro V. de ſex & triginta hic tredecim, ſed non omnes plenæ, occurrunt. Inde quam exiguam portionem totius operis faciant illa, quæ hic ſuperſunt, quamque magnum olim hoc opus fuerit, facile judicari poterit: ſi enim vel tertia quartave pars hic eſſet ſuperſtes, maxime librorum priorum quatuor, longe plura ex iis, quæ in Digeſtis habemus, hic deberent comparere. Jam vero quanto in pretio hæ Sententiæ olim fuerint, quo clariori argumento evinci poteſt. quam eo quod jam alii notarunt, quod Impp. Theodoſius & Valentinianus *l. un. Cod. Theod. de reſpons. Prudent.* nominatim illas confirmarint his verbis. *Pauli quoque Sententias ſemper valere præcipimus?* unde & in veteri Conſultatione ita ſcriptum eſt. *Secundum ſententiam Pauli Juridici, cujus Sententias Sacratiſſimorum Principum ſcita ſemper valituras, ac Divalis conſtitutio declaravit.* Quin & poſt compoſitionem Edicti perpetui forte vix quidquam compoſitum fuiſſe, quod in his, quæ pertinent ad artem, poſſit aut dignitate aut utilitate cum iis certare, exiſtimat M. Aurel. Galvanus *de uſufruct. Diſſert. var. cap. 16. n. 13.* Hi ergo libri ſi, quales fuerant olim, ad nos perveniſſent, egregium haberemus & nitidum juris recepti σύστημα. At nunc illa ſola hic ſuperſunt, quæ Aniano Gotho placuit inde excerpere. Dico *excerpere,* non enim epitomen concinnavit ex Paulo, uti fecit ex Inſtitutionibus Caji ſuis verbis: (unde nec recte has Sententias vocabis Epitomen, uti vult D. Gothofredus *ad l. 10. D. ut in poſſeſſion. legator. vel fideicommiſſor. ſervandor. cauſ. eſſ. lic.*) ſed ex illis deſumpſit, quæ foro inſervire poſſe putabat; quod notavit quoque Cujacius *in Epiſtol. ad Em. Ranconet.* & indicant verba, quæ ad calcem Epitomes Caji leguntur. Salmaſius *de fœnore trapezitic. p. 719.* vocat *Collectanea.* Valde vero non tantum parcus, ut ex dictis apparet, ſed & inaccuratus in excerpendo fuit Anianus, ut ipſum opus oſtendet. Nec etiam aliquid elegans & exactum exſpectes ab homine barbaro, & indocto. Sed & omnia, quæ Anianus compilavit, exſtare hodie, non auſim affirmare. Laudat ſaltem ille *in interpretation. l. 2. Cod. Theod. de dotib.* Pauli Sententias *titulo de dotibus,* ibique actum eſſe docet de retentionibus ex dote, de quibus illic hodie nihil videmus. Idem Anianus in Epitome Caji *lib. II. tit. 6. de lege Falcidia* ablegat lectores ad Sententias Pauli; ubi tamen ſatis parca manu de lege illa quædam traduntur: niſi dicas, ipſum Anianum laudaſſe illic integras Sententias Pauli; & deinde tamen in excerptis ſuis concinnandis nihil inde ſumpſiſſe ad rem illam pertinens. Sed quam multas quoque ſententias ex veteribus libris, Veſontino præcipue, eruit Cujacius? unde videmus, ne in his quidem reliquiis plenas eſſe editiones vulgatas. Ceterum, qualiacumque tandem hæc habeamus, ſimus nunc hoc Catone contenti: & pro beneficio ducamus non exiguo, quod hæc ſaltem qualiacumque Pauli fragmenta extra Pandectas nobis ſint reſidua: quorum præſidio innumera juris Juſtinianei & aliorum ſcriptorum loca illuſtrata ſunt a viris eruditis, & alia etiam nunc lucem inde poſſunt accipere. SCHVLT.

2. *Receptarum*] In Pandectis & alibi vocantur tantum libri *Sententiarum.* hic titulus eſt plenior. Hæc vero inſcriptio *Sententiarum Receptarum* ita eſt in omnibus editionibus antiquis, etiam Cujacii, præter eas, quæ ipſius quoque interpretationes habent, ubi ordo verborum eſt inverſus. Sed hoc obiter: ad rem enim ipſam nihil facit. IDEM.

3. *Ad Filium*] Quemadmodum alii libros ad filios ſuos ſcripſere: & præcipue M. Tullius Cicero libros illos egregios de officiis filio dicavit, ita & Paulus hos Sententiarum libros, in quibus fundamenta juris jaciebat, filio nuncupavit. IDEM.

4. *Cum Interpretationibus Aniani, V. S.*] Ita editio Rittershuſii, præterquam quod illa *V. S.* hoc eſt *Viri Spectabilis,* ego adjeci; quia ita vocatur hic Anianus in Auctoritate, ſive, ut etiam appellatur, Commoni-

[4] TITVLVS.

[5] *Ad Municipalem.*

1. Filii libertorum libertarumque [6] liberti paterni, & patroni manumiſſoris domicilium aut originem ſequuntur.

2. Vidua mulier amiſſi mariti domicilium retinet, exemplo clariſſimae perſonae per maritum factae: ſed utrumque aliis intervenientibus nuptiis permutatur.

3. Municipes ſunt liberti & in eo loco, ubi ipſi domicilium ſua voluntate [7] tulerunt: nec aliquod ex hoc origini patroni faciunt praejudicium: & utrubique muneribus adſtringuntur.

4. Relegatus in eo loco, in quem relegatus eſt, interim neceſſarium domicilium habet.

5. Senator ordine motus, ad originalem patriam, niſi hoc ſpecialiter impetraverit, non reſtituitur.

6. Senatores, & eorum filii filiaeque, [8] quoque tempore nati, nataeve, item-

torio Corpori Alariciano præmiſſo, de quo & in Epiſtola dedicatoria quædam notavit Cujacius. Is autem Vir Præclarus has Interpretationes ab editionibus cum ſuis Interpretationibus ſubmotas eſſe voluit: ſed tamen in editione harum Sententiarum Lugdunenſi anni CIƆIƆLXVI. ubi illas cum aliis reliquiis Juriſprudentiæ veteris Codici Theodoſiano ſubjecit, eas retinuit: atque in Epiſtola dedicatoria ad Jo. Redigerum ſcribit, ſe illas, ubi erant, non indignas exiſtimaſſe, quæ apponerentur: & ubi non erant, quæ reponerentur. quod & fecit Rittershuſius, & in Codice Theodoſiano ſuo exemplum id ſecutus eſt V. C. Jac. Gothofredus: adeoque & nos, qui nihil ejus generis contemnendum putamus, eas hic legi voluimus: & erunt quædam, etſi rara, ob quæ tamen illas ſervari non ſit inutile. IDEM.

5. *Ad municipalem*] Paulum etiam librum ſingularem hoc titulo compoſuiſſe, legimus in Indice Florentino Codici præmiſſo. unde tamen nulla lex nobis reliqua eſt: at ex hoc defendi quoque poſſet lectio vulgata hujus tituli, quam adgnoſcit & Codex Florentinus: ut ſubintelligatur *rem*, ſcilicet, *pertinentia ad rem municipalem.* vel, ut Budæus, *not. Poſterioríb. ad Pandect.* & Rævardus *Varior. lib. III. cap. 15.* aliique voluere, *legem:* cujus ſit mentio *l. 25. D. h. t. l. 1. D. de alb ſcribend.* & alibi. *v.* Briſſonium *de verbor. ſignification. v. lex.* Non video ſane commodius fore, ſi ſcribamus, *municipales* cum Cujacio *Obſervation. lib. IX. cap. 37.* ex *l. 2. §. 8. C. de veter. jur. enucleand.* Homines certe ipſi vocantur *municipes:* atque ita *l. 3. §. 8. C. eod. tit.* de *civibus, ſeu municipibus,* περὶ πολιτῶν, hic agi docet Imperator: quo pacto ſi hic legeretur *de municipibus*, ut eſt *in tit. C. de municipib. & originar. lib. X.* eſſet ſenſus longe clarior. Sed nihil mutandum nunc. Commode vero ſub hoc titulo leguntur, quæ hic habemus: & in principio Edicti his de rebus actum eſſe, docent inſcriptiones legum ex libris ad Edictum, nec non ejus Edicti ordo, quem, quantum potuit, reſtituit Jac. Gothofredus. IDEM.

6. *Liberti paterni, & patroni manumiſſoris &c.*] Hæc ſtare non poſſunt: quid enim hoc ſibi vult, libertinorum filios ſequi domicilium aut originem paterni liberti? & quid commune habet libertus paternus, & patronus manumiſſor? Editiones quædam antiquæ, ut Hugonis a Porta CIƆIƆXLVIII. & Pariſienſis anni ſequentis ad marginem habent. *ut liberti, paterni patroni & manumiſſoris*, optimo ſenſu. Poſſet & legi, *liberti, patris, & paterni manumiſſoris.* Tale quid exigit ſenſus, & certiſſimum jus *h l. §. 2. l. 6 fin. l. 23. l. 27. pr. D. h. t. l. 2. C. de municipib. & originar. lib. X.* IDEM.

7. *Tulerunt*] Pomponius *l. 238. §. 1. D. de verbor. ſignification.* dixit, in aliqua regione domicilium *conferre.* IDEM.

8. *Quoque tempore nati, &c.*] Jam tempore ſuo hic lectionem variaſſe docet Accurſius; & alios legiſſe *eo tempore*, alios *quoquo tempore;* quam diverſitatem quoque obſervare eſt in editionibus antiquis, quæ in contextu habent *eo:* ſcilicet, quo quis Senator fuit. Melius illud *quoquo*, vel, ut habet liber Florentinus, *quoque*, hoc eſt, *quocumque.* ſic *quoque modo* habet idem liber *l. 34. D. de reb. auctoritat. judic. poſſidend.* Senſus eſt, non diſtingui, an liberi ante, an poſt delatam patri Senatoriam dignitatem in lucem editi fuerint,

itemque [9]nepotes, pronepotes & proneptes ex filio, origini eximuntur, [10]licet municipalem retineant dignitatem.

7. Senatores, qui [11]liberum commeatum, id eſt, ubi velint morandi arbitrium impetraverunt, domicilium in Vrbe retinent.

8. [12]Qui foenus exercent, omnibus patrimonii intributionibus fungi debent, etſi poſſeſſionem non habeant. LEX EST XXII. D. AD MVNICIPALEM.

rint, *add. l. 5. D. de Senatorib. l. 2. § 2. D. de decurionib. l. 9. §. 14. D. de pœn.* Quo vero pacto liberi ante nati dignitatis parentibus poſtea delatæ fiant participes, tractari ſolet ad dictam *l. 5.* quæ, ut docet inſcriptio, pertinet ad nuptias non contrahendas inter Senatoris liberos & libertinos, perſonaſque alias quaſdam viles *v. l. 44 D. de rit nuptiar.* Non obſtat autem his *l. 11. C. de dignitatib. lib. XII.* quæ *in princ.* non de dignitate paterna liberis talibus deneganda agit, ſed de illis non ſubjiciendis alicui oneri Senatoriis prædiis incumbenti, functione, videlicet, glebali. ut colligitur ex *l. 1. Cod. Theod. de Senatorib. & de glebal.* quæ pars eſt tantum reliqua majoris conſtitutionis; ex qua, cum eſſet integra, deſumpta eſt *d. l. 12.* in qua mentio non eſt illius functionis, utpote ſub Juſtiniano non uſitatæ. Hac de re pluribus agit Vir Præclarus, Jac. Gothofredus *ad d. l. 1. Cod. Theod. de Senatorib. & de glebali.* IDEM.

9. *Nepotes*] Recte addit Cujacius, *& neptes, ad l. 1. C. de incolis, lib. X.* IDEM.

10. *Licet municipalem retineant dignitatem*] Idem docet Hermogenianus *l. 23. D. ad municipal.* Idque pluribus declarat Illuſtris Baro Ezech. Spanhemius *in Orbe Rom. Exercit. I. cap. 6.* IDEM.

11. *Liberum commeatum, &c.*] Sine venia ergo id non licuit: imo ne quidem extra Italiam abeſſe, non exquiſita Principis ſententia, ut loquitur Tacitus *Annal. lib. XII. cap. 22.* ubi Lipſius conſuli poterit. IDEM.

12 *Qui fœnus exercent &c.*] Ratio evidens, quia & hi quæſtum ſuum ſic faciunt, *add. l. ult. §. 23. D. de munerib. & honor.* Idem conſtituerunt Arcadius & Honorius *l. 18 C Theod. de luſtral. collatione.* ubi Jac. Gothofredus plura habet. IDEM.

* TITVLVS
De Decurionibus.

1. Honores & munera non [1]ordinationi, ſed potioribus quibuſque injungenda ſunt.

2. Surdus & mutus, ſi in totum non audiant, aut non loquantur, ab honoribus civilibus, non etiam a muneribus excuſantur.

3. Is, qui non ſit decurio, [2]duumviratu, vel aliis honoribus fungi non poteſt: quia decurionum honoribus plebeji fungi prohibentur.

4. Ad decurionatum filii ita demum pater non conſentit, ſi contrariam voluntatem vel apud acta Praeſidis, vel apud ipſum ordinem, vel quo alio modo conteſtatus ſit. LEX EST VII. D. DE DECVRIONIBVS.

1. *Ordinationi*] Alii *ordinatione*: alii *ordinatis omnibus.* Cogitare quis poſſet legendum eſſe *ordinis ratione.* Sed vulgatam lectionem, quæ eſt Florentini libri, tuetur & in eumdem ſenſum exponit Cujacius *ad l. 46. C. h. t.* & illum ſequitur, ſed non nominat, D. Gothofredus *ad h. loc.* SCHVLTING.

2. *Duumviratu*] Hoc retinui ex editionibus antiquis. Florentina *duumvirato.* IDEM.

* TITVLVS
De Muneribus & Honoribus.

1. Aeſtimationem honoris aut muneris in pecunia pro adminiſtratione offerentes audiendi non ſunt.

2. Qui pro honore pecuniam promiſit, ſi ſolvere eam coepit, totam praeſtare, operis inchoati exemplo, cogendus eſt.

3. Invitus filius pro patre rempublicam ſalvam fore cavere non cogitur.

4. Defenſionem reipublicae amplius quam ſemel ſuſcipere nemo cogitur, niſi id fieri neceſſitas poſtulet. LEX EST XVI. D. DE MVNERIBVS ET HONORIBVS.

* TITVLVS
De Vacatione & Excuſatione munerum.

1. Ab his oneribus, quae poſſeſſionibus vel patrimonio indicuntur, [1]nulla privilegia praeſtant vacationem.

2. Corpus [2]menſurarum frumenti juxta annonam Vrbis [3]habent vacationem: in provinciis non item.

3. Angariorum praeſtatio, & recipiendi hoſpitis neceſſitas & militi, & [4]liberalium artium profeſſoribus inter cetera remiſſa ſunt.

4. [5]Auctis poſt appellationem medio tempore facultatibus, paupertatis obtentu non excuſantur.

5. Defenſores reipublicae ab honoribus & muneribus eodem tempore vacant. LEX EST X. D. DE VACATIONE ET EXCVSATIONE MVNERVM.

6. Legato, qui publicum negotium tuitus ſit, intra tempora vacationis praeſtituta rurſum ejuſdem negotii defenſio mandari non poteſt.

7. Comi-

1. *Nulla privilegia praſtant vacationem*] Niſi plane ſingulari Principis beneficio. Merito ergo de Domitiani erga ſe munificentia ita Joſephus *de vita ſua, in fin.* ἐμοί τε τῆς ἐν Ἰȣδαίᾳ χώρας ἀτέλειαν ἔδωκεν, ἥπερ ἐςὶ μεγίςη τιμὴ τῷ λαβόντι. *Mihi vero prædiorum in Judæa immunitatem conceſſit, qui maximus ei, qui accepit, eſt honor.* SCHVLTING.

2. *Menſurarum*] Alii *menſorum*: quod ſenſus exigit. Menſuras pro menſoribus ſumi poſſe, ut operas pro operariis, curas pro curatoribus, non negavero quidem: ſed Juriſconſulti res propriis nominibus magis ſolent appellare, & maxime in nominando corpore hominum certum nomen habente. IDEM.

3. *Habent*] Editiones veteres *habet*, quod mallem: quamvis non neſciam Florentinam lectionem poſſe defendi, ut in illis *corpus habent* ſit ſyllepſis numeri, de qua plura legere eſt apud Sanctium *Minerv. lib. IV. cap. 10.* cui quædam addidit Celeberrimus Perizonius. IDEM.

4. *Liberalium artium Profeſſoribus*] Quod privilegium etiam Antonino Pio, quando Aſiæ Proconſul eſſet, apud ipſum hoſpitium quærenti opponere, eumque ædibus ſuis expellere auſus eſt Polemon, teſte Philoſtrato in ipſius vita *p. 534.* unde aliqua habet Suidas *v.* ἐφιέναι. IDEM.

5. *Auctis*] Malim, *Aucti.* RITTERSHVSIVS.

6. Con-

7. Comites Praeſidum, & Proconſulum, Procuratorumve Caeſaris a muneribus, vel honoribus, & tutelis vacant. LEX EST XII. D. EOD. TITVL.

8. [6] Conſiliari eo tempore, quo adſidet, [7] negotia tractare in ſuum quidem auditorium nullo modo conceſſum eſt: in alienum autem non prohibetur. LEX EST V. D. DE OFFIC. ADSESSORVM.

6. *Conſiliari &c.*] Nolim affirmare, hanc ſententiam ex titulo tali deſumptam eſſe, quali hic ſubjectus eſt; ut nec de præcedentibus omnibus id adſeverare auſim. Suos tamen & has titulos habuiſſe non dubito: nec prorſus abs re hi ſunt, quos ex editione Aurelianenſi, quam in operibus Cujacii a ſe editis repræſentavit V. C. Car. Ann. Fabrotus, & nos hic retinuimus. Maneat ergo & hæc hic loci. Miror illam a Rittershuſio plane eſſe prætermiſſam. Legendum vero *Conſiliario*: vel *Conſiliariis*, ut antiquæ editiones habent, quæ & mox exhibent *adſident*, & in fine *prohibentur*: ſed an ita legas, an *prohibetur*, nihil refert. SCHVLTING.

7. *Negotia tractare in ſuum quidem auditorium &c.*] Vetat Juſtinianus plane, ne Adſeſſores Advocatorum munere fungantur, quocumque tandem in loco, *l. ult. C. de adſeſſorib. domeſtic. & cancellar.* adeoque hanc legem a Triboniano in Pandectis non debuiſſe relinqui, ſunt qui exiſtiment. Sed aliud eſt, *cauſas agere in alieno auditorio*, quod vetuit Juſtinianus, *d. l. ult.* aliud, *cauſas tractare in aliud auditorium.* Illud Advocatorum eſt, hoc Juriſconſultorum: illud in judicio fit, hoc etiam domi, & ab illis, qui ne quidem cauſæ adfuturi ſunt, ut docet Vlpianus *l. 1 §. 11. D. de extraordinar. cognitionib.* ubi ab Advocatis diſtinguit illos, *qui pro tractatu non adfuturi cauſis accipere quid ſolent.* Cauſam enim *tractare* eſt quæſtionem de jure excutere, *l. 1. §. 3. verſ. tractare, D. de calumniatorib. l. 17. D. de jur. patronat.* de quo verbo plura congeſſit Briſſonius *de verb. ſignif. h. v.* atque ita recte modo laudatum Vlpiani locum explicuit Vir Inclytus, Henr. Valeſius *ad Ammian. Marcellin. lib. XXVIII. cap. 4.* Vt ita non vetetur Adſeſſor ea, quæ ad jus in aliqua cauſa pertinent, alicui ſuppeditare *in alienum auditorium*, utcumque in illo cauſas agere ipſi non liceat. Nec etiam, ſi in ipſius auditorio cauſa agenda ſit, illam tractare poteſt: quia ratio non patitur, ut idem in illa cauſa de jure aliquid reſpondeat, vel jus alicui ſuppeditet, in qua conſiliarii partibus fungi debeat. IDEM.

* T I T V L V S
De Legationibus.

1. Legatus, antequam officio legationis functus ſit, in rem ſuam nihil agere poteſt, exceptis his, quae ad injuriam ejus, vel damnum parata ſunt.

2. Si quis in munere legationis, antequam ad patriam revertatur, deceſſit, ſumptus, qui proficiſcenti ſunt dati, non reſtituuntur. LEX EST X. D. HOC TITVL.

* T I T V L V S
De Adminiſtratione rerum ad Civitates pertinentium.

1. Decuriones pretio viliori frumentum, quod annona temporalis eſt, patriae ſuae praeſtare non ſunt cogendi.

2. Niſi ad opus novum pecunia ſpecialiter legata ſit, vetera ex hac reficienda ſunt. LEX EST V. D. HOC TITVL.

3. Ad curatoris reipublicae officium ſpectat, ut dirutae domus a dominis exſtruantur.

4. Domum ſumptu publico exſtructam, ſi dominus ad tempus pecuniam impenſam cum uſuris reſtituere noluerit, jure eam reſpublica diſtrahit. LEX EST XLVI. D. DE DAMNO INFECTO.

Ee TITV-

TITVLVS I.

[1]*De Pactis & Conventionibus.*

1. [2]De his rebus paciſci poſſumus, de quibus tranſigere licet: ex his enim pacti obligatio ſolummodo naſcitur.

2. [3]In

1, *De Pactis & Conventionibus*] In quibuſdam veteribus legitur, *De pactis & conventis*, quod probavi *Obſervat. & emend. lib. 11. cap. 15.* Dicimus etiam pacta & condicta, pactum & condicionem, item pactum & conſenſum, *l. 2. C. quand. lic. ab empt. diſc.* CVJAC. Auctor veteris Conſultationis, quam in lucem extulit ipſe Cujacius, ita citat hunc titulum, *de pact. & conventionibus vel transactionibus.* Idem tamen Auctor poſtea hoc modo, *de pact. & conventis:* & alibi tantum ſic, *de pact.* nec non *de tranſact.* Reſpondet vero huic titulus Codicis Gregoriani, Hermogeniani, & Theodoſiani *de pactis & tranſactionibus.* Integrior ille videtur genuinus *de pactis & conventionibus & tranſactionibus.* Tunc vero pacta erunt ea, quæ nuda ſunt, de quibus in edicto agit Prætor *l. 7. §. 7. D. de pact.* a quibus Vlpianus quoque ſeparat conventiones, *l. 1. §. 3. D. d. t.* quæ omnia illa denotant, per quæ homines conveniunt. De tranſactionibus vero ſeparatim edictum propoſitum non fuit: ſed quæ in pactis habent locum, & in tranſactionibus, quæ interveniente pacto fiunt, ordinarie obtinebunt: unde non mirum, ſi ſimul de conventionibus & tranſactionibus actum fuerit. Quia tamen in tranſactionibus nonnulla aliter ſe habent, ac in aliis pactionibus, Tribonianus de illis quoque titulo ſpeciali in Digeſtis, & in Codice agi conſultius eſſe exiſtimavit. SCHVLT.

2. *De his rebus paciſci poſſumus, &c.*] Primam hanc tertiamque ſententiam, quæ in libris excuſis deſunt, ex fideli exemplari reſtituimus. Eſt vero hujus hic ſenſus, ut qua de re licet tranſigere, liceat & paciſci. Et qua de re non licet tranſigere, nec liceat paciſci: ut ecce, de adulterio nec paciſci licet, nec tranſigere, *l. tranſigere, 18. C. de tranſact. l. de crimine, 10. C. ad l. Jul. de adult.* De alimentis quoque ex SC. ſententia, ut tranſigere, ita paciſci non licet. Loquimur autem de re litigioſa: nam rei non litigioſæ pacti quidem verbum convenit, tranſactionis non item. Ait, *Obligatio*, naturalis videlicet, quæ exceptionem parit. CVJAC. Prima hæc ſententia non videtur eſſe Pauli: tum quia in pleriſque vet. lib. abeſt, tum quia pacti nulla obligatio, ne naturalis quidem, niſi in uſuris, *l. 5. §. Imperater, D. de ſolution.* GIPHANIVS. Giphanius hæc non credit eſſe Pauli: verum neutra ipſius ratio id evincit: non prima, quia a pleriſque libris veteribus abſunt: quid enim? an non ſæpe unus liber antiquus ea conſervavit, quæ fruſtra alibi quæſiveris? imo an non hodie ſcriptores exſtant, quorum non, niſi unus liber manu exaratus reperiatur? Poſterior ratio, quod pactum nudum ne quidem naturalem obligationem pariat; quod putavit etiam Connanus *Commentarior. lib. 1. cap. 6. & lib. V. cap. 1.* aperte repugnat illis locis, quæ docent, naturalis æquitatis eſſe pacta ſervari, *l. 1. pr. D. de pact.* & grave eſſe fidem fallere, *l. 1. pr. D. de pecun. conſtitut.* illum natura debere, cujus fidem ſecuti ſumus, *l. 84. §. 1. D. de reg. jur.* quod pactum exceptionem pariat, *l. 7. §. 4. D de pact.* & ſoluta ita debita non repetantur, *l. 3. C. de uſur.* qua de re pluribus diſputat H. Grotius *de jur. bell. ac pac. lib.* II. *cap. XI.* Nec id ſpeciale in uſuris: verum in illis etiam, quæ alioquin nihil plus, quam alia favoris merentur, illa regula obtinet, *d. l. 3.* Ceteroquin nec ego hanc ſententiam puram putam Pauli eſſe, præſtare velim. Illud conſtat, de iis, quæ ita noſtri ſunt arbitrii, ut de iis, ſi quid controverſiæ ſubſit vel metuatur, tranſactio locum habeat, etiam pactum valere: verum de illis ſolis pactum valere, de quibus & tranſigi poteſt, non recte abſolute dicitur: nec generalitas verborum patitur hæc reſtringi ad litigioſa. Statim vero certum eſt de re judicata non poſſe tranſigi, pactum vero de ea valere *§. 5. h. t. l. 1. D. de tranſactionib.* Quod vero de criminibus huc trahit Cujacius, non eſt hujus loci; quoniam quod in *l. 18. C. d. tranſactionib.* appellatur *tranſigere* vel *paciſci*, id re vera non eſt litem componere vel dirimere, ita ut inde juris aliquod remedium naſcatur: at nihil eſt aliud, quam adverſarium corrumpere, *l. ult. D. d. prævarication. l. 1. D. d. bon. eor. qui ant. ſent.* ut plene oſtendit Vir Celeberrimus, Gerardus Noodt in *Diocletiano & Maximiano.* De alimentis quoque, de quibus oratio Marci tranſigi privatim vetat, ne homines modico præſenti contenti jus ſuum remitterent, in poſterum forte eſurituri, quo minus paciſci quis poſſit donationis gratia ſecundum regulam *l. 7. §. 7. D. d. pactis* nihil videtur obſtare: & quæ juris novi ſunt, ad conſequentias non ſunt porrigenda: in primis ubi eſt diverſitatis ratio. De talibus ne homines, illecti præſentis argenti ſpe, tranſigant, uti juſtus metus eſt, ita non opus fuit prohibere, ne talia gratis projicerent. Vid. Scip. Gentil. *de aliment. cap. 4.* Vinn. *d. tranſactionib. cap. 6. n. 6.* Ergo non recte ſimpliciter affirmatur, ex illis tantum rebus pacti obligationem naſci, de quibus tranſigi poteſt. Eſt quoque inſolita locutio *pacti obligatio*, cum hic potius agatur de pacto liberatorio, quod exceptionem parit: & de quo ipſum Prætoris edictum *l. 7. §. 7. D. de pact.* loquitur, & paſſim agunt veteres *ad illum titulum.* Et ex pactis obligatio, ſcilicet, civilis & proprie dicta, naſci negatur, *l. 7. §. 4. D. d. t.* atque inde debita dicuntur indebita, *l. 5. §. 2. D. de ſolutionib. l. 26. pr. D. de condiction. indebit. l. 28. C. de pact.* Forte hic nonnihil immutavit Anianus. SCHVLTING.

3. *In*

2. [3]In bonae fidei contractibus pactum conventum alio pacto diſſolvitur: & licet exceptionem pariat, replicatione tamen excluditur.

INTERPRETATIO. [4]*Omne pactum poſteriore pacto diſſolvitur, licet pariat exceptionem: & ſi de una re inter ipſas perſonas duae pactiones fiant, poſterior valebit.*

3. [5]Pacto convento[6] Aquiliana ſtipulatio ſubjici ſolet: ſed conſultius eſt, huic poenam quoque ſubjungere: quia, reſciſſo quoquo modo pacto, poena ex ſtipulatu [7]repeti poteſt.

4. [8]Neque contra leges, neque contra bonos mores paciſci poſſumus.

INTERPRETATIO. [9]*Si inter aliquos conveniat, aut de admittendo crimine, vel inferenda violentia, vel faciendo, quod lex aut honeſtas prohibet, aut de rebus*

3. *In bonæ fidei contractibus &c.*] Retinui hæc, uti ex editione Aurelianenſi a Fabroto ſunt repræſentata: quoniam ita laudantur in veteri Conſultatione, unde hauſta ſunt. At re vera bonæ fidei actionibus inſunt pacta liberatoria etiam ex intervallo facta, *l. 7. §. 6. D. de pact. l. 72. D. de contrahend. emption.* uti & pacti atque aliæ exceptiones, *l. 3. D. de reſcindend. vendition. l. 21. D. ſolut. matrimon. dos quemadmod. petat. l. 84. §. 5. D. de legat. 1.* ut ita illic exceptione a Prætore poſtulata tempore Pauli opus non eſſet. quod exponit latius ante laudatus Gerardus Noodt *de Juriſdiction. & imper. lib. 1. cap. 13.* Vereor, ne illa verba quatuor ab initio cohæſerint alii ſententiæ præcedenti, qua hodie caremus: in bonæ autem fidei judiciis plus valere pacta, quam in ſtrictis certiſſimum eſt. His rejectis optimus & veriſſimus erit ſenſus: omne enim pactum tollitur poſteriore pacto, vel ipſo jure *per l. 95. §. 4 D. de ſolutionib.* vel ope exceptionis, replicationiſve. Atque his remediis opus eſt in judiciis ſtrictis, *l. 27. §. 2. D. pact. §. 3. Inſt. de exceptionib. pr. Inſt. de replicationib.* SCHVLTING.

4. *Omne pactum &c.*] Pacto poſteriore ſuperius eliditur, non ipſo jure, ſed per replicationem: Prius namque pactum exceptionem parit, *l. ſi unus, 27. §. pactus, D. de pactis.* Stipulatio ſtipulatione ipſo jure tollitur. CVJAC.

4.* *Omne pactum poſteriore p. d. l. p. exceptionem*] Hæc verba in editione Sichardi primam faciunt ſententiam: in Cujacianis vero cum ipſius interpretationibus ſecundam: prius enim ad Paulum ſcripſit, quam hanc ſecundam ſententiam eſſet nactus. Nos itaque interpretationem ipſius his quoque appoſuimus. Sed quoniam hæc idem dicunt, quod modo in ſententia, quæ plenior eſt, traditum eſt, non poſſunt credi eſſe a Paulo. Cujacius quoque illa non habet in editione Lugd. CIↃ IↃ LXVI. nec exſtant in Genev. CIↃ IↃ LXXXVI. In editione Rittershuſii hæc ponuntur ante illa verba: *In bonæ fidei &c.* contra in Aurelianenſi, quam repræſentat Fabrotus, poſt illa: addita hac nota. *Hac ſententia decerpta eſt ex ſup.* Ego optimum duxi ſequi editionem Pariſ. CIↃ IↃ LXXXVI. quæ hæc retinuit, ſed tamquam interpretationem Aniani, cumque his vulgatam ejuſdem interpretationem conjunxit, addita particula *et.* Idque potius, quam bis idem ſub Pauli ipſius nomine ponere. Plane vero omittere auſus non fui, quia laudantur in Capitularibus Caroli Magni & Ludovici Pii *Addition. III. cap. 14. in edition. Balus.* ut & alia multa: pleraque vero ex Aniani interpretationibus: quod huc valde pertinet. SCHVLTING.

5. *Pacto convento &c.*] Quoniam ſolo pacto actio non tollitur, ideo ſolet pacto ſubjici Aquil. ſtipulatio, & acceptilatio: ſic enim actio tollitur, *l. 3. l. 4. l. ut reſponſum, 15. C. de tranſ.* Conſultius eſt etiam his omnibus addere pœnalem ſtipulationem: ut ſi forte quoquo modo pacti rumpatur fides, ſuperſit petitio pœnæ, *l. ubi pactum, 40. l. ſi quis major, 41. C. de tranſaction. l. qui fidem, 16. D. eod.* Extat hæc ſententia in *l. pacto, 15. D. eod.* CVJAC.

6. *Aquiliana ſtipulatio,*] *L. 15. D. de tranſact.* interponit *quidem,* & mox pro *pœnam quoque* habet *pœnalem quoque ſtipulationem:* & pro *quoquo modo,* legit *forte.* RITTERSHVS.

7. *Repeti*] Hoc forte ab Aniano eſt. Paulus videtur ſcripſiſſe *peti,* ut eſt in *d. l. 15.* SCHVLTING.

8. *Neque contra leges &c.*] Pacta contra leges, aut contra bonos mores pop. Romani non valent, *l. 6. C. de pact.* ſed neque ſtipulationes valent: ut ſi contra legem Juliam fundo dotali maritus ſervitutem imponat, vel contra conſtitutionem pater fundo caſtrenſi filiifamilias: vel contra bonos mores, ſi convenerit dari, ne maleficium fiat: vel, ut Anianus ait, ſi qui de rebus alienis paciſcantur, aut de bonis viventis: hæc enim pacta injuſta ſunt: Prætor autem ait, PACTA JVSTA SERVABO, id eſt, *quæ neque dolo malo, neque adverſus leges, &c. l. juriſgentium, 7. §. ait prætor, D. de pactis.* Addidere etiam prætores quidam edicto, NEQVE VI, auctore M. Tullio *in* III. *de offic.* Inde *in l. epiſtola, 52. §. pactum, D. de pact. Pactum,* inquit, *juſtum eſt, & ideo ſervandum,* & *in l. Stichum, 95. §. naturalis, D de ſolut. Naturalis,* inquit, *obligatio juſto pacto tollitur.* Servat igitur Prætor ea tantum pacta, quæ juſta ſunt. CVJAC.

9. *Si inter aliquos conveniat &c.*] Anianus hic plura

 repræ-

rebus alienis,[10] *aut ſi de bonis viventis aliquid paciſcantur, haec pactio valere non poteſt.*

* [11] Pactum contra jus, aut conſtitutiones, aut S. C. interpoſitum nihil momenti habet.

5. [12] De rebus litigioſis & convenire, & tranſigere poſſumus. [13] Poſt rem judicatam pactum, niſi donationis cauſa interponatur, ſervari non oportet.

INTERPRETATIO. *Poſt rem judicatam pactio inter eos, qui litigaverunt, tunc obtinet firmitatem,* [14] *ſi de ſumma, quam judicio conſtat addictam, ab eo, qui vicit, aliquid concedatur.*

*6. [15] Functio dotis pacto mutari non poteſt: quia privata conventio juri publico nihil derogat.

*7. [16] De

repræſentat, quam ſententia præcedens complectitur: & veriſſima tamen, ac forte ex integris Pauli Sententiis deprompta. Nota vero hæc ſunt, nec illuſtratione indigent ulteriori, ac præſtitit Cujacius. SCHVLTING.

10. *Aut ſi de bonis viventis aliquid paciſcantur*] Rittershuſius, ut & Sichardus ante ipſum, edidit, *de bonis inventis aliqui p.* ne quidem facta mentione alterius lectionis. Non dubitandum tamen, quin *de bonis viventis* legendum ſit, recte judicavit Vir ampliſſimus, Corn. van Bynkershoek *Obſerv. lib.* 1. *cap.* xi. Atque ita in interpretationibus ſuis ad Paulum legit Cujacius *h. l.* nec aliud habent edit. Lugd. CIↃIↃLXVI. & Pariſ. & Genev. CIↃIↃLXXXVI. quod & nos retinuimus. Res eſt certiſſima, *l.* 29. §. 1. *D. de donation. l.* 4. *C. de inutilib. ſtipulationib. l. ult. C. de pact.* IDEM.

11. *Pactum contra jus &c.*] Sententiam hanc quoque Pauli eſſe, ex eodem titulo, dubitare nos non ſinit Auctor veteris Conſultationis, qui poſt priorem adductam hanc quoque laudat. Itaque miratus ſum, cur editores omnes illam neglexerint. In priori mentio ſiebat legum tantum, & bonorum morum: hic juris in genere, & conſtitutionum, & SC. quæ a præcedentibus diſtant: & ipſe Prætor in edicto diverſorum jurium ſpecies quoque exacte enumeravit. Numeros tamen veteres ſententiarum non mutavi: maxime cum hæc prioris ſit quaſi appendix. Stellulam vero illi præpoſui, ut & aliis, quæ in editionibus antiquis cum interpretationibus Cujacii non comparent, ac in pleriſque vulgatis deſiderantur. IDEM.

12. *De rebus litigioſis &c.*] De re nondum judicata paciſci poſſumus, donandi, aut decidendi cauſa: de re judicata paciſci donationis cauſa poſſumus, decidendi cauſa non poſſumus, niſi ſi lis adhuc ſubeſſe poteſt, *l. eleganter,* 23. *D. de condict. indeb. l. ſi cauſa,* 32. *C. de tranſact.* CVJAC.

13. *Poſt rem judicatam pactum, &c.*] Tranſactionem de re judicata & plene per ſententiam deciſa non valere, certiſſimum eſt, *l.* 7. §. 1. *D. de tranſactionib. l.* 2. *l.* 11. *l.* 32. *C. d. t.* idque quinquies in fragmentis Codicis Gregoriani inculcatur, *l.* 3. *l.* 5. *l.* 6. *l.* 9. *l.* 10. & cavetur *l.* 3. *Cod. Hermogenian. eod. t. l.* 2. *Cod. Theod. eod. tit.* Et quamquam id ex ipſa tranſactionis natura videatur ſequi, *arg. l.* 1. *D. de tranſaction.* reſcriptis tamen plenius id cautum fuiſſe docet Vlpianus *l.* 23. §. 1. *D. de condiction. indeb.* cujus rei illam rationem reddit Auctor veteris Conſultationis: *De rebus enim judicatis ſoli Principi & contra judices licuit judicare, aut ſi ita convenerat, ut judicii vinculum ſolveretur. Ergo pactio ipſa judicii ordinem & conſtitutionem infirmat, qua diſcingit; quod tamen non paciſcendo, ſed donando fieri potuiſſet.* Sane tranſactio eſt deciſio, *l.* 7. *pr. D. de condiction. furtiv. l.* 3. §. 1. *D. ad leg. Falcid. l.* 14. *l* 33. *C. de tranſactionib.* ac vim habet rei judicatæ, *l.* 20. *C. de tranſactionib.* hæc autem ſicuti iterum deciſioni ſubjici nequit, *l.* 1. *C. quand. provocar. non eſt neceſſ.* ita nec tranſactioni videtur locum facere. quæ ratio eſt ſane elegans, & longe melior, ac illa, quam dat Jac. Gothofredus *ad l.* 2. *Cod. Theod. h. t.* quia pactum tale videtur extortum. Id quidem etiam evenerat in ſpecie *d. l.* 2. at non eſt hæc ratio generalis. Quin ſecundum hanc minus deberet valere pactum donationis cauſa; quod etiam hac præſumptione videri poſſet onerari, & plus quidem, quam tranſactio: & quod tamen valet. In editione Aurelianenſi hæc mox repetuntur, tanquam nova ſententia, male. SCHVLT.

14. *Si de ſumma, quam judicio conſtat addictam, &c.*] Non eſt hic ſenſus Pauli: ſed videndum, an remiſſio ſit facta tranſigendi, an donandi animo. Poſteriori in ſpecie remiſſio valebit, non priori: atque ad tranſactionem ita pertinet *l.* 3. *C. de in lit. jurand.* ubi per pactum, per quod ſumma in ſententia definita dicitur non potuiſſe minui, intelligenda eſt tranſactio, ut in §. 3. *hoc tit.* & re ipſa idem illud negotium tranſactio vocatur in *l.* 3. *Cod. Gregorian. h. t.* ubi lex illa plenior reperitur, & lucem clariſſimam accipit. IDEM.

15. *Functio dotis pacto mutari non poteſt. &c.*] Fungi dicitur dos, cum datur, vel cum redditur, ut *tit. de dotibus in fragm. Vlpiani.* Functionis hujus certæ ſunt leges, quæ pactis privatorum mutari non poſſunt, ut ſi conveniat dotem reddi quadrima die, *l. ut autem,* 16. *D. de pact. dot.* Non poteſt etiam jus publicum teſtamento mutari, *l.* 1. §. *illo procul dubio, C. de lat. lib. l.* 5. §. *Julianus, D. de admin. tut. l. cerdonem,* 42. *D. de op. lib. l. nemo,* 55. *D. de legat.* 1. & generaliter, quemadmodum id, quod ſit teſtamento, ſit & conventione recte,

* 7. [16] De criminibus propter infamiam nemo cum adverſario paciſci poteſt.

recte, vel contra, *l. 46. D. de pact* ita plerumque quod non fit conventione, non fit & teſtamento: utrumque enim ad res privatas actuſque privatos pertinet. Ex CVJAC. *Obſ. lib. VII. c. 26.* Illo in loco Cujacius primum has duas ſententias in lucem protulit ex veteri Conſultatione: atque illas etiam cum aliis edidit Lugduni CIↃIↃLXVI. Quo vero pacto circa dationem ac redditionem dotis hæc regula procedat, atque hæc ad jus pertineant, non vero ad voluntatem paciſcentium, explicat noſter Paulus *l. 12. §. 1. D. de pact. dotalib.* pertinet quoque huc *l. 27. D. de R. J.* ut docet Jac. Gothofredus *ad d. l.* SCHVLTING.

16. *De criminibus propter infamiam &c.*] De hac quæſtione ſatis ſcripſi *lib. VI. cap. 11.* Ex CVJACIO *dict. lib. VII. cap. 26.* Pactum hoc eſt contra bonos mores; adde, & de re non privati arbitrii, ſed ad rempublicam pertinente, de qualibus paciſci non licet, *l. 7. §. 7. & 14. l. 27. §. 4. D. de pact.* Sed pluribus hæc expoſuit V. C. Gerardus Noodt *Diocletian. & Maximian. cap. 5.* & jam ante aliquid dictum eſt de tranſactione & pactione memorata *in l. 18. C. de tranſactionib.* SCHVLTING.

* TITVLVS

[1] *De in jus vocando.*

1. Parentes naturales in jus vocare nemo poteſt: una eſt enim omnibus parentibus ſervanda reverentia. LEX EST VI. D. DE IN JVS VOCANDO.

2. [2] Ingratus libertus eſt, qui patrono obſequium non praeſtat, vel res ejus, filiorumve tutelam adminiſtrare detrectat. LEX EST XIX. D. DE JVRE PATRONATVS.

1. *De in jus vocando.*] Hic titulus non ante titulum *de Pactis & Conventionibus* a Paulo fuit poſitus, ut factum in editione Aurelianenſi, quam exhibet & Fabrotus, ſed poſt illum. Id exigit ordo Edicti perpetui, quem in his libris Paulus ſecutus fuit, quemque ex inſcriptionibus legum inveſtigavit Jac. Gothofredus. Ipſe Paulus libro tertio ad Edictum expoſuit titulos *de edendo*, & *de pactis*, ut indicant inſcriptiones legum *vid. l. 2. l. 5. l. 7. l. 9. D. de edend. l. 2. l. 4. l. 6. l. 11. l. 15 D. de pact.* De in jus vocatione vero egit libro quarto, *confer l. 1. l. 5. l. 7. l. 9. l. 11. D. de in jus vocand.* nos itaque hic demum hunc titulum collocandum eſſe exiſtimavimus. SCHVLTING.

2. *Ingratus libertus eſt, &c.*] Hanc ſententiam hic quoque exhibet editio Aurelianenſis. Et ſane occaſione in jus vocationis aliquid de liberto ingrato dici potuiſſe non negaverim: ideoque illam loco non movi, etſi hic, an a Paulo hæc tradita ſint, liceat dubitare. Quod vero in eadem editione ante hanc ſententiam poſita ſunt verba *l. 17. D. h. t.* id probare non potui, maluique illa referre cum Rittershuſio ad *tit. 13. de judicato.* Sane illam legem fugitivam eſſe monuit Cujacius *ad §. 11. Inſt. de gradib. cognation.* IDEM.

TITVLVS II.

[1] *De Cognitoribus.*

1. *De Cognitoribus*] Procurator cauſam agit abſente litigatore, Cognitor præſente litigatore, ut recte Anianus tradit *in l. ſi lite, ult. C. Th. de cogn. & procur.* itemque Aſconius & Feſtus. At dicitur maxime cognitor in cauſa ſtatus, pro defenſore ejus, qui patitur controverſiam, an ſit ex civibus. Donatus *in Adelphis: In tria*, inquit, *diviſit officium defenſionis ſuæ, in aſſertoris. Principio eam eſſe dico liberam: in cognitoris, Civem Atticam: in fratris, Meam ſororem.* Aſconius *in III Ver. Hoc genus*, inquit, *defenſoris in jure cognitor dicitur, maxime cum de alicujus ſtatu agitur.* Juſtiniani tempore ſublati ſunt cognitores: ideoque ab his locis, quos ex juris auctoribus ſumpſit, poſitum cognitoris nomen ſemper exemit, ut conjicere licet *ex l. ſi quis aliquid, 38. §. ſi quis, D. de pœn.* collata cum ſententia Pauli *lib. V. tit. 25.* CVJAC. Sichardus ediderat, *De Curatoribus & Cognitoribus*, quod bene mutatum a Cujacio; quo enim hic curatores? In Codice Theodoſiano junguntur hi quoque procuratoribus, & de utriſque eſt titulus *de cognitorib & procuratorib.* Eos cauſarum fuiſſe miniſtros & ſuffragatores docet *l. ult. Cod. Theod. d. t.* quo modo & procurator dicitur ſuffragator *l. 7. C. de procuratorib.* ubi forte & mentio cognitoris fuit, ſed a Triboniano prætermiſſa. Ita vero pro adjutore & ſuffragatore *cognitor* occurrit apud Livium *lib. XXXIX. cap. 5.*

1. [2] Omnes infames, qui poſtulare prohibentur, cognitores fieri non poſſunt, etiam volentibus adverſariis.

INTERPRETATIO. *Infames ſunt, qui propter aliquam culpam notantur infamia.* [3] *Et ideo tales perſonae ad agendas cauſas nec mandatum dare, nec ſuſcipere ab altero poſſunt, etiamſi hoc eorum adverſarii acquieſcant.*

2. [4] Feminae in rem ſuam [5] cognitoriam operam ſuſcipere non prohibentur.

INTER-

Ne ſuas quidem ſimultates pro magiſtratu exerceri boni exempli eſſe: alienarum vero ſimultatum tribunum plebis cognitorem fieri turpe. &c. Dictus videtur, quia cauſam, cui aderat, habebat cognitam: cui ſignificationi nonnihil convenit, quod apud Ciceronem *Catilinar. IV. c. 5.* dicitur auctor & cognitor ſententiæ. Genus hoc hominum duri oris fuiſſe indicat Ovidius *Amor. lib. I. el. 12. verſ. 23.* in hiſce,

Aptius hæ capiant vadimonia garrula cera,
Quas aliquis duro cognitor ore legat.

Non vero hoc opus fuit, ut hi cauſas agerent domino præſente: ſed a dominis præſentibus cauſæ illis committebantur, ac, ut docet Feſtus *v. cognitor*, etiam ſuſcipiebantur; & quidem præſente judice, ut ſcribit Anianus *ad l. ult. Cod. Theod. d. t.* Ceterum quando is erat conſtitutus, domino licuiſſe abeſſe indicat Cicero *pro Roſc. Comœd. cap. 11.* ubi id quoque obſervavit Vir Eruditiſſimus, Jac. Menardus: & probatur ex hoc loco Horatii *lib. II. ſat 5. verſ. 38.*

- - - - *Ire domum, atque*
Pelliculam curare jube. ſi cognitor ipſe.

Ex eo vero, quod Cicero *in Verr. lib. II. cap. 43.* docet, abſenti reo cognitorem a Verre adſcriptum fuiſſe, non licet nobis colligere, juris fuiſſe, ut ab abſentibus cognitores darentur: cum in hiſtoria, quam narrat Cicero, nihil ordine vel legitime peractum ſit: nec cognitor a reo conſtitutus, ſed a Prætore falſo ei adſcriptus ſit. Mandatum in eo conſtituendo non fuiſſe adhibitum, docet Anianus *interpretation. d. l. ult.* ſolemnitatem vero aliquam in eo conſtituendo interceſſiſſe exiſtimat Jac. Gothofredus *ad d. l. ult.* quod veriſimile: atque hinc, uti poſtea multæ ſolennitates abolitæ ſunt, ita & morem cognitorum conſtituendorum exoleviſſe, quod Vir ille inſignis exiſtimat, non caret veri ſpecie. Non probo autem quod putat Gutherius *de offic. dom. Auguſt. lib. 1. cap. 25.* Tribonianum mentionem cognitorum ubivis expunxiſſe, quia putabat alioquin aliquid derogatum iri dignitati cognitorum, qui erant judices a Principe dati. Non fuit hæc ratio idonea ad id ſuadendum, ſi res ipſa in uſu fuiſſet. In Edicto vero de cognitoribus priore loco cautum fuiſſe, quam de procuratoribus, arguit ordo titulorum in hoc libro, forte ob ſolenniorem modum conſtituendi. Obiter noto, locum Donati, quem Vir Summus laudat, non eſſe in ipſius commentariis in Terentii Adelphos; ſed in Eunuchum *ad act. IV. ſc. 7. v. 35.* Miror Jac. Gothofredum eodem modo perperam illum locum citaſſe *ad d. l. ult.* SCHVLTING.

2. *Omnes infames, qui poſtulare prohibentur, &c.*] Vt nec ſi velit adverſarius, infames poſtulare poſſunt, *l. quos, 7. D. de poſtul.* ita nec volente adverſario cognitores fieri poſſunt: Idemque ſervatur in ceteris omnibus, qui patroni aut cognitores fieri non poſſunt, *l. filiusfamilias, 8. §. veterani, D. de procur.* Hic Anianus addit, infames quoque mandata dare non poſſe: quod verum eſt, *§. ult. de except.* at per ſe cauſam agere non prohibentur. CVJAC.

3. *Et ideo tales perſonæ ad agendas cauſas mandatum dare &c.*] Et hoc ipſo ex Paulo hauſtum videtur. Ratiove, cur non licuerit talibus cognitores dare, vel etiam procuratores, ut docet Imperator *§. ult. Inſtit. de exceptionib.* fuit, quia, ſcilicet, honor eſt per procuratorem poſſe litigare, *arg. l. ult. C. de injur.* quo infamis indignus videbatur, ut bene notavit Cujacius *ad. d. §. ult. in poſteriorib.* Huc pertinet, quæ in *l. 15. §. 2. D. de probationib.* memoratur exceptio; *quod non licuiſſet adverſario dare vel fieri procuratorem:* qualium exceptionum mentio in *d. §. ult.* ubi illæ improbantur. Occurrit & tale quid apud Quinctilianum *Inſtitution. Oratoriar. lib. IV. cap. 7. & lib. VII. cap. 1.* SCHVLTING.

4. *Fœminæ in rem ſuam &c.*] Fœminæ pro ſe ex ſecundo edicto poſtulare poſſunt: proinde & in rem ſuam cognitores fieri poſſunt: pro certis perſonis nec poſtulare, nec cognitores fieri poſſunt, ac ne pro parentibus quidem ſine decreto, *l. fœminis, 41. D. de procur.* CVJAC.

5. *Cognitoriam operam ſuſcipere*] Admodum exacte loquitur JCtus, ac talibus utitur verbis, quæ factum magis, quam quæ jus indicant; quomodo & *l. 41. D. d. procuratorib.* mavult uti verbo *agere*, quam *procuratorem eſſe:* quæ alioquin ita differunt, uti alibi diſtinguuntur *Prætorem eſſe*, & *Prætura fungi*, *l. 3. D. d. offic. Prætor.* Ceteroquin & de feminis dicuntur talia terminatione maſculina, *l. 2. D. de R. J. l. 2. §. 5. D. ad S. C. Vellejan.* & ita *auctor* apud Feſtum dicitur olim communis fuiſſe generis. Sane de jure virilia ejuſmodi officia interdicta ſunt feminis, *l. 2. D. de R. J.* ſed hic admittuntur, perinde ac ſi in proprio negotio id agerent; quod poſſunt, *l. 1. §. 1 junct. §. 5. D. poſtulando l. 5. C. Theod. h. t.* SCHVLTING.

6. *Pro*

INTERPRETATIO. *Feminae licet procurationem ſuſcipere prohibeantur, tamen ſi dominae & procuratrices fiant,* [6] *pro re jam ſua agere poſſunt.*

3. [7] In rem ſuam cognitor procuratorve [8] ille fieri poteſt, qui pro omnibus poſtulat.

INTERPRETATIO. *Nec procurator in cauſa aliena, nec procurator & dominus, ut pro re ſua agat, infamis perſona fieri poteſt.*

4. [9] Actio judicati [10] non ſolum in dominum aut domino, ſed etiam heredi & in heredem datur.

INTERPRETATIO. *Actio de executione judicatarum rerum non ſolum ipſi auctori, qui egit, competit, ſed & heredi ſimiliter debetur. Nam & heres victi ab herede victoris ad ſolutionem judicati nihilominus* [11] *retinetur.*

6. *Pro re jam ſua*] Ita edidit Cujacius: at Sichard. & Rittersh. *propter rem jam ſuam.*

7. *In rem ſuam cognitor, &c.*] Poſtulat pro omnibus vir integræ exiſtimationis: ergo in rem ſuam cognitor, procuratorve fieri poteſt. Contra qui pro omnibus non poſtulat, ut puta infamis, in rem ſuam cognitor, procuratorve fieri non poteſt. Nam & ſi in rem ſuam cognitor, procuratorve datus ſit, alieno tamen, non ſuo nomine litem agit. Non idem ſervari in fœmina ſuperior ſententia oſtendit: nec mirum; nam & ipſa in re ſua recte procuratorem dat, infamis non item. CVJAC.

8. *Ille fieri poteſt*] Hoc certum: ſed non e diverſo procedit, quod qui pro aliis poſtulare nequeunt, in rem ſuam procuratores eſſe vetentur: ut exemplum feminæ evincit, §. *prac.* SCHVLTING.

9. *Actio judicati non ſolum &c*] Judicati actio cognitori, & in cognitorem non datur: domino heredique ejus, & in dominum heredemque ejus datur. In procuratore, & defenſore idem juris eſt. Is, de quo agitur in *l. ſi procurator meus, 28. in fin. D. de procurat.* quaſi defenſor, non verus defenſor eſt, *l. Pomp. 40. §. ſed & ſi. l. Plautius, 61. D. eod.* proinde in eo huic ſententiæ locus non eſt. CVJAC.

10. *Non ſolum in dominum aut domino, &c.*] Secundum meram rationem juris cognitori, & in cognitorem, ut & procuratori, & in procuratorem competeret actio judicati; lite enim conteſtata hi litis facti ſunt domini, *l. 11. l. 22. l. 23. C. de procuratorib.* reſque ipſorum cœpit eſſe, ac ſuo quodammodo nomine illam exſequuntur, *l. 11. pr. D. de dol. mal. & met exception.* adeoque veluti domini jam ad litem alium dare poſſunt procuratorem, *d. l. 11. l. 23. C. h. t.* Vnde & in hos fertur ſententia, *l. 1. C. de ſentent. & interlocutionib. omn. judic.* Hoc itaque circa judicati actionem vellet mera juris ratio: verum, æquitate rei ita dictante, Prætor victoria obtenta ipſis dominis illam indulget ſuo edicto; ac procuratoribus agere volentibus obſtabit exceptio, *l. 28. D. de procurat.* niſi hi dati ſint in rem ſuam, *l. 6. §. 3. D. quod cujuſque univerſitat. nomin. vel contr. eam agat.* E diverſo, ſi cauſa ceciderint, illam actionem Prætor in hoſce denegat, *l. 31. C. de procurat.* niſi vel in rem ſuam ſint dati; vel ſemet obtulerint judicio, idque ſuſceperint ſcientes pro ſe non eſſe cautum judicatum ſolvi, *l. 61. D. d. t. l. 4. pr. D. de re judicat.* aliter in dominum cauſæ datur, *l. ult. Cod. Theod. de cognitorib. & procuratorib.* In defenſorem vero, qui vicem rei debet ſubire, *l. 35. §. 3. l. 51. §. 1. D. de procuratorib.* hanc actionem dari conſtat ex *l. 28. l. 61. D. d. t.* SCHVLTING.

11. *Retinetur*] Ita Cujacius edidit Lugd. CIↃIↃLXVI atque ita Pariſ. & Genev. CIↃIↃLXXXVI. quod retinui. Sic quoque loquitur alibi Anianus *ad lib. 11. tit. 2. §. 1. & tit. 3.* Sichard & Rittersh. *tenetur;* quo modo loquitur etiam Anianus *in Inſt. Caji lib. 11. tit. 9. §. 2.* ubi dixi. IDEM.

TITVLVS III.

De Procuratoribus.

1. [1] Mandari poteſt procuratio praeſentibus, [2] & nudis verbis, & per literas, & per nuncium, & apud acta Praeſidis & magiſtratus.

[3] *Iſta*

1. *Mandari poteſt procuratio &c.*] Procurator dari præſens, vel abſens poteſt, & nudis verbis, id eſt, non certis & ſolemnibus, §. *procurator, 1. de his per quos ag. poſſ.* & apud acta præſidis, vel duumviri. CVJAC.

2. *Et nudis verbis &c.*] Hoc procedit quatenus conſideramus obligationem, quæ inter mandantem & mandatarium contrahitur: ſed alius, ut aliquem tamquam procuratorem agnoſcere cogatur, exigere poteſt,

[3] *Iſta interpretatione non eget.*

2. [4]Procurator aut ad litem, aut ad omne negotium, aut ad partem negotii, aut ad res adminiſtrandas datur.

INTERPRETATIO. *Procurator eas tantum res agere poteſt, quas ei evidenter conſtiterit fuiſſe commiſſas.*

* 3. [5]Voluntarius procurator, qui ſe alienis negotiis offert, rem ratam dominum habiturum cavere debet.

* 4.[6] Actoris procurator non ſolum abſentem defendere, ſed & rem [7] ratam dominum habiturum ſatiſdare cogitur.

* 5. [8]Petitoris procurator rem ratam dominum habiturum deſiderante adverſario ſatiſdare cogendus eſt: quia [9]nemo in re aliena idoneus eſt ſine ſatiſda-

poteſt, ut & ſibi hac de re liquido conſtet: alioquin cautionem de rato exigere licet, §. 3. *Inſt. de ſatiſdationib. l. 65. D. de procuratorib. l. un. C. de ſatiſdand.* SCHVLTING.

3. *Iſta interpretatione non eget*] Hæc omiſit Rittershuſius: & ſic alibi. in aliis editionibus vero habentur: & ſunt dubio procul Aniani. IDEM.

4. *Procurator aut ad litem, &c.*] Procurator vel ad agendum, vel ad adminiſtrandum datur: rurſus vel ad res liteſque omnes, vel ad ſpeciem unam, *l. 1. §. 1. D. de procur.* Quanquam non deſunt, qui procuratorem eum legitime appellari dixerint, qui ad res omnes datur, non qui ad rem unam. Cicero *pro Cæcin. Vtrum me tuus procurator dejecerit is, qui legitime procurator dicitur omnium rerum ejus, qui in Italia non ſit, abſitve reipub. cauſa, quaſi quidam pene dominus, hoc eſt, alieni juris vicarius.* CVJAC.

5. *Voluntarius procurator &c.*] Has quatuor ſententias eruit Cujacius ex veteri Conſultatione: quas & ipſe publicavit *Obſervat. lib. VII. cap. 26.* Exſtant quoque in edit. Lugd. CIƆIƆLXVI. aliiſque eam ſecutis.

5.* *Voluntarius procurator, qui ſe alienis negotiis offert, &c.*] Voluntarius procurator eſt, qui ſe alienis negotiis offert ſine mandato, qui voluntarius amicus *in oratione pro Cæcinna*, voluntarius procurator *in Bruto*, procurator ſimpliciter in Pandectis ſæpe, cum tamen proprie ſimplex appellatio ei tantum conveniat, qui mandatum habet. Is vero cavere de rato omnimodo debet. Verus procurator, de quo non dubitatur, an procurator ſit, cavere non debet. Ex CVJACIO *Obſervat. lib. VII. cap. 26.* De voluntario procuratore ſimilia habet Vir Summus *lib. X. cap. 25.* Apud Ciceronem tamen pro *Cæcin. cap. 5.* non eſt intelligendus negotiorum geſtor, qui ſine mandato gerit: ſed qui ingerit ſe quidem, at mandatum tamen aut conſenſum habet. Hoc vero in loco quia additur mox, *qui ſe alienis negotiis offert*, quod proprie dicitur de negotiorum geſtore, *l. 36. §. 1. D. de judic. l. 53. §. 3. D. de furt. & alibi.* recte a Cujacio talis geſtor videtur intelligi, qui certe etiam negotia procurat, ac etiam procurator vocatur *l. 34. §. 6. l. 58. pr. D. de ſolutionib.* Plura dabit Briſſonius *de verb. ſign. h. v.* Sed & hic exaudiendus eſt, qui ſine mandato poteſt agere; quod tantum conceditur perſonis conjunctis, *l. 35. pr. l. 40. §. ult. D. h. t.* alioquin enim ab agendo repelleretur. Veteris Conſultationis auctor hoc quoque applicat veris procuratoribus, qui utuntur mandato: & ſane hi quoque de rato cavent pari modo, ac priores, niſi illud actis ſit inſinuatum, vel a præſente domino ſint dati, *§. 3. Inſt. de ſatiſdation. l. un. C. de ſatiſdand.* vel litteræ ad reum datæ, *l. 65. D. h. t.* ut ita de alicujus conſtitutione reus plane ſit certus. SCHVLTING.

6. *Actoris procurator non ſolum abſentem defendere &c.*] Actoris procurator verus ſatiſdat de rato, ſi dubitetur de mandato, *l. ſi is a quo, 3. §. ſi procurator, D. ut in poſſeſſ. leg.* Dominum defendit, veluti ſi duplicia judicia ſint, *l. 15. §. D. ult. de procurator.* vel ſi mutuæ petitiones, *argum. l. 34. D. eod.* & hoc totum eſt ex edicto prætoris, *l. 33. §. ait prætor, D. eod.* Ex CVJACIO *Obſervat. lib. VII. cap. 26.* In editione Aurelianenſi a Fabroto repræſentata dicitur hæc ſententia eſſe ex *l. 30. D. h. t.* perperam: nec quidquam illic huic ſententiæ ſimile præter duo prima verba: ut negligenter ſatis hic verſatus fuerit, qui editionem illam procuravit: qui etiam ipſam legem illam 30. & *l. 71.* quæ ad hunc titulum pertinent, plane omiſit. SCHVLTING.

7. *Ratam habiturum*] Alii interponunt, *dominum.* RITTERSHVS. Rittershuſius in contextu id verbum *dominum* non habet; quod miror: diſerte enim id habet vetus Conſultatio, & Cujacius *dict. loc.* nec aliter legitur in editionibus omnibus, quas ego inſpexi. IDEM.

8. *Petitoris procurator rem ratam &c.*] Superior ſententia eſt de actore. Hæc de petitore. Actor eſt, qui agit in perſonam, petitor, qui agit in rem. Vtriuſque procurator, ſi de mandatu dubitetur, ſatiſdat de rato, *§. ſi vero in perſonam, Inſtit. de ſatiſdat. Quia nemo*, inquit, *in re aliena, &c.* Hæc regula vulgo enunciatur de defenſore: ſed hoc loco conſtat, eam de procuratore conſtitui oportere. Ex CVJACIO *dict. loc.*

9. *Nemo in re aliena idoneus eſt*] Ad agendum, videlicet, alieno nomine, ſecundum tenorem edicti, *l. 33. §. 3. D.*

ſatiſdatione.

* 6. [10] Si ſatis non det procurator abſentis, actio ei abſentis nomine non datur.

* Actoris procurator non in rem ſuam datus propter impenſas, quas in litem fecit, poteſt deſiderare, ut ſibi ex judicatione ſatisfiat, ſi dominus litis ſolvendo non ſit. LEX EST XXX. D. HOC TIT.

* [11] Abſens reus cauſas abſentiae per procuratorem reddere poteſt. LEX EST LXXI. D. HOC TIT.

§. 3. *D. h. t.* cujus verba generalia etiam de tutoribus & curatoribus idem exigebant, ut recte ſcribit Imperator *pr. Inſt. de ſatiſdationib.* ac non debuit ideo reprehendi a Viris Eruditis, Bachovio & Vinnio *ad d. pr.* Quod vero cautio illis remittebatur *aliquando*, ut ibidem traditur, id forte initium contrarii moris reſpexit: at deinceps vulgo obſervatum fuit, ne cautionem de rato præſtaret tutor; niſi dubium eſſet, an tutor foret: idemque in curatore eſſe ſcripſit Julianus: ut hæc docet Vlpianus *l. 23. D. de adminiſtration. & pericul. tutor.* qui locus eſt ex libro IX. ad Edictum, ubi hoc ipſum edictum Vlpianus expoſuit, *jung. l. 33. D. h. t.* Inductum vero hoc præter verba edicti; vel quaſi de illis ſolis cogitatum eſſet, qui ſponte ſua ad agendum veniunt; quod notat Janus a Coſta *ad d. pr. Inſt.* vel magis, quod tutores ſint loco dominorum, *l. 27. D. de adminiſtration. & pericul. tutor. l. 7. §. 3. D. pro emptor.* quæ ratio placet Cujacio *ad d. pr.* adeoque hic quæri non poſſit, an mandatum illis ſit negotium; quod in procuratoribus ſæpe dubium eſt, *l. 1. C. h. t. l. 3. §. 2. D. ut in poſſeſſion. legator. vel fideicommiſſor. ſervandor. cauſ. eſſe lic.* Eadem ratio in curatoribus furioſorum, *l. 56. §. 4. D. de furt.* adeoque & prodigorum. Et de curatoribus in genere tandem id placuit. Hunc rei ordinem & progreſſum ſi obſervemus, nihil peccaverit Tribonianus *d. pr.* SCHVLTING.

10. *Si ſatis non det procurator abſentis, &c.*] Voluntarius procurator etiam ſi ſatiſdet, actio ei abſentis nomine non datur. Verus procurator, id eſt, qui ſe mandatarium profitetur, ſi ſatiſdet de rato, actio ei abſentis nomine datur, *l. non ſolum, 39. § 1. D. de procuratorib.* Ex CVJAC. *Obſervation. dict. lib. VII. cap. 26.*

11. *Abſens reus cauſas abſentia &c.*] De eodem agitur *lib. V. tit. 16. §. neque accuſator, 11.*

T I T V L V S IV.

De Negotiis geſtis.

1. [1] QVi negotia aliena gerit, & bonam fidem, & exactam diligentiam rebus ejus, pro quo intervenit, praeſtare debet.

2. [2] Tutor poſt finitam tutelam, ſi in adminiſtratione duret, actione negotiorum geſtorum [3] pupillo, vel curatori ejus tenebitur.

INTERPRETATIO. *Tutor ſi, peracta tutela, id eſt, impletis [4] pupillaribus annis, voluerit in ipſa adminiſtratione perſiſtere, de actis negotiis pupillo, vel curatori ejus non tutelae, ſed negotiorum geſtorum cogendus eſt reddere rationem.*

* [5] Litis

1. *Qui negotia aliena gerit &c.*] Negotiorum geſtor dolum & omnem culpam præſtat, *l. tutori 20. C. de neg. geſt. l. ſi mater, 24. C. de uſur.* Interdum dolum duntaxat præſtat, *l. 3. §. interdum, D. de neg. geſt.* Interdum vero etiam caſum præſtat, *l. ſi negotia, 11. D. eo* CVJAC.

2. *Tutor poſt finitam tutelam &c.*] Si tutor in adminiſtratione poſt pubertatem perſeveraverit, devolvitur tutelæ actio in actionem negotiorum geſtorum, propterea quod a ſemetipſo tutelam exigere debuit. Quod ita procedit, ſi poſterior actus tutelæ officio connexus non ſit: alioquin tutelæ actio ſufficit. Item ſi poſt pubertatem nullo tempore adminiſtrationem intermiſerit: alioquin utraque actio neceſſaria eſt, *l. 13. & 14. D. de tutel. & rat. diſtr.* IDEM.

3. *Pupillo, vel curatori ejus*] Prout, videlicet, vel voluit gerere negotium ipſius pupilli, ſive minoris, contemplatione; vel curatoris ipſius, *l. 6. pr. D. h. t.* SCHVLTING.

4. *Pupillaribus*] Sichard. & Rittersh. *tutelaribus vel pupillaribus.* Hæc lectio eſt editionum, quæ a Cujacio provenerunt.

* [5]Litis conteſtatae tempore quaeri ſolet, an pupillus, cujus ſine tutoris auctoritate negotia geſta ſunt, locupletior ſit ex ea re factus, cujus patitur actionem. EX LEG. XXXVII. D. HOC TITVLO.

3. [6]Si pecuniae quis negotium gerat, uſuras quoque totius temporis praeſtare cogitur: & periculum eorum nominum, [7]quibus collocavit, agnoſcere, ſi litis tempore ſolvendo non ſint: hoc enim in bonae fidei judiciis ſervari convenit.

INTERPRETATIO. *Qui pecuniam exercet alienam, uſuras ejus* [8]*reformare cogendus eſt. Et ſi minus idoneis perſonis de hac ipſa pecunia fortaſſe crediderit, pro ipſorum perſonis, quae ſolvere non poſſunt, damnum ipſe, qui talibus perſonis credidit, ſuſtinebit.*

4. [9]Mater, quae filiorum ſuorum rebus intervenit, actione [10]negotiorum geſtorum & ipſis, & eorum tutoribus tenebitur.

INTERPRETATIO. *Mater, quae ſe in retinendis rebus filiorum miſcuerit, tam ipſis, quam tutoribus eorum negotiorum geſtorum cogetur reddere rationem.*

5. [11] Filius-

5. *Litis conteſtatæ tempore &c.*] Hæc verba quoque in editione Aurelianenſi hic ſunt poſita: non dico, ſuo loco; ſed tamen ante ſententiam ſequentem collocanda eſſe, ex Digeſtis liquet. Res ipſa non difficilis, *add. l. 34. D. de minorib. l. 4. D. de exceptionib. l 47. D. de ſolutionib.* & hoc tempus ſpectatur, quia jam primum ea de re lis proprie eſt. Si tamen doli ſit capax pupillus, & dolo ſuo fecerit, ne locupletaretur, inde quoque tenebitur, *l. 1. §. 15. D. depoſit.* & pro pubere habebitur, *l. 4. §. 26. D. de dol. mal. & met. exception.* SCHVLTING.

6. *Si pecuniæ quis negotium gerat, &c.*] Negotiorum geſtor omnem diligentiam præſtat: ergo & pecuniæ adminiſtratæ uſuras præſtat, *l. ſi mater, 24. C. de uſur.* quia ſcilicet, otioſam jacere pecuniam pati non debet. Præſtat item a ſe factorum ex ea pecunia nominum periculum, ſi eo tempore, quo agitur negotiorum geſtorum, debitores impares ſolvendo fuerint, niſi forſitan caſu aliquo lapſi ſint facultatibus: debuit enim in occupanda pecunia accuratior eſſe. Et hoc idem in tutelæ, mandatique judiciis obſervari ſolet. Paulus ait, *totius temporis*, quod a Triboniano prætermiſſum eſt in *l. litis, 37. §. 1. D. de neg geſt.* Id autem eſt totius temporis, quo pecuniam alienam exercuit, & adminiſtravit. CVJAC.

7. *Quibus collocavit*] In *l. 37. D. h. t.* ita ſcriptum eſt: *quæ ipſe contraxit: niſi fortuitis caſibus debitores ita ſuas fortunas amiſerunt, ut tempore litis ex ea actione conteſtata ſolvendo non eſſent.* Quæ mutatio videtur eſſe a Triboniano, cui non inſolitum verbis veterum de ſuo quid adſpergere. In editione Aurelian. & Fabroti ſequuntur hic verba §. *pater*, qui eſt hic ſeptimus; quia videlicet in Pandectis ita hæc poſita ſunt. Verum repugnant omnes aliæ harum Sententiarum editiones: ac ſæpe Tribonianus conjunxit, quæ apud veteres disjuncta, & ſub eodem titulo fuerunt. Imo etiam unam legem ex ſententiis ſub diverſis titulis poſitis conflavit, ut vel ex *l. 38. D. de pœn.* conſtabit, ſi cum his Sententiis conferatur. SCHVLTING.

8. *Reformare*] Hoc Aniano eſt *reſtituere*. Ita *ad tit. 7. §. 1. & 3. & tit. 10. & ad l. un. Cod. Theod. de rei vindication. & l. 15. Cod. Theod. de piſtorib.* Plura habent Jac. Gothofredus *in Gloſſar. Codic. Theodoſian.* Lindenbrogius *Gloſſar. Codic. Legum antiquar.* Du Cange *Gloſſar. med. & infim. Latinitat.*

9. *Mater, quæ filiorum ſuorum rebus intervenit &c.*] Mater, ſi filiorum impuberum negotia geſſerit, tenetur ipſis, eorumque tutoribus actione negotiorum geſtorum; ut rationem reddat, *l. ſi mater, 24. C. de uſur. l. fidejuſſor, 32. §. ult. D. de negot. geſt.* Eodemque modo, ut inferius dicemus, pater filiis emancipatis tenetur. Parentes igitur, qui liberorum negotia gerunt, non ſunt aneclogiſti. CVJAC.

10. *Negotiorum geſtorum & ipſis &c.*] Sichardus, *negotiorum geſtorum cogitur reddere rationem & ipſis, & eorum tutoribus.* Rittershuſius illa *cogitur reddere rationem* uncis incluſit, notans, Sichardum hæc interponere, Cujacium non habere: & mox, Sichardum non habere verbum *tenebitur.* Si Cujacius ita ex veteribus codicibus ediderit, ex quibus ſe hæc reſtituiſſe profitetur, recte ſane fecit: ſed vellem, Vir Summus ubivis indicaſſet, quid, & quare aliquid mutaviſſet. Non fui ego auſus illa verba contextui inſerere, quia abeſſe poſſunt commode: ac forte ſunt ex interpretatione Aniani. Si abſint, hic ſimilis erit forma loquendi, ac §. 2. 7 8. *hoc tit.* Quatenus vero vel pupillis, vel illorum tutoribus teneatur mater, eodem modo diſtinguendum, ac diximus *ad* §. 2. SCHVLTING.

11. *Filius-*

5. [11] Filiusfamilias, aut ſervus, ſi negotium alicujus gerat, in patrem dominumve peculio tenus actio dabitur.

INTERPRETATIO. *Si filiusfamilias, aut ſervus injuſſu patris aut domini negotia geſſerint aliena, & ex hoc inveniuntur obnoxii, tantum damni pater vel dominus ſuſtinebit, quantum in eorum peculio inveniri potuerit.* [12] *Et ſi jubente domino vel patre ſuſceperint, in ſolidum tenebitur.*

6. [13] Si pater, vel dominus ſervo vel filiofamilias aliena agenda negotia commiſerit, in ſolidum tenebitur.

[14] *Iſta lex interprete non indiget.*

7. [15] Pater, ſi emancipati filii res [16] ſine ulla [17] exceptione a ſe donatas adminiſtraverit, filio actione negotiorum geſtorum tenebitur.

INTERPRETATIO. *Si pater ea, quae emancipato filio ſine aliqua conditione donaverit, adminiſtrare praeſumpſit, filio emancipato, pro his, quae in rebus ejus geſſit, negotiorum* [18] *geſtorum tenebitur actione.*

8. [19] Qui cum tutor, curatorve non eſſet, [20] ſi pro tutore curatoreve res pupilli adultive adminiſtraverit, actione negotiorum geſtorum pro tutore curatoreve tenebitur.

IN-

11. *Filiusfamilias, aut ſervus, &c.*] Si filiusfamilias, aut ſervus, injuſſu patris, aut domini aliena negotia geſſerit, in patrem, aut dominum de peculio competit actio, *l. ſi filiusfamilias, 14. D. de neg. geſt.* CVJAC.

12. *Et ſi jubente domino &c.*] Hæc verba ex editione Genev. CIↃ IↃ LXXXVI. quæ nomen præfert Cujacii, hauſit Rittershuſius; quæ tamen in aliis, quarum mihi eſt copia, non invenio. Verum ſane eſt, quod dicunt: nec abſque auctoritate aliqua hic poſita eſſe crediderim. Itaque intacta reliqui. SCHVLTING.

13. *Si pater, vel dominus, &c.*] Si filiusfamilias, aut ſervus juſſu patris, aut domini aliena, negotia geſſerit, pater, aut dominus in ſolidum. Quod juſſu actione tenebitur. CVJAC.

14. *Iſta lex interprete non indiget.*] Addidi ex edit. Sichardi.

15. *Pater, ſi emancipati filii res &c.*] Solet pater in emancipando aliquid filio donare, *l. ut liberis, 17. C. de collat.* Id autem poſtea, ſi pater adminiſtraverit, Paulus ait, eum hoc in loco neg. geſtorum teneri, ut rationem reddat. Igitur pater ne in re quidem a ſe donata, aneclogiſtos eſt. Ait Paulus, *ſine ulla exceptione*, id eſt, pure & præciſe, quod a Triboniano prætermiſſum eſt in *l. litis, 37. §. ultim. D. de negot. geſt.* CVJAC.

16. *Sine ulla exceptione*] Omiſit Tribon. *l. 37. litis, §. ult. D. h. t.* RITTERSHVS.

17. *Exceptione*] Exceptio eſt conditio. Vide *l. 22. D. de except.* IDEM *in Indic.* Sic etiam hoc verbum interpretatur Anianus. Hic tamen exceptio denotat magis juris alicujus reſervationem, quam conditionem proprie dictam; uti & *excipere* ſic ſumitur *l. 32. D. de uſufruct. l. 22. §. 1. D. de condiction. indebit.* & ſæpe, ut docet Briſſonius. SCHVLTING.

18. *Geſtorum*] Sichard. addidit *procuratori curatorive*: Rittershuſius *tutori curatorive*: quæ tamen uncis incluſit. Nos editiones Cujacii ſecuti illa omiſimus, ut a re aliena. IDEM.

19. *Qui cum tutor, curatorve non eſſet, &c.*] Paulus ait, eum, qui pro tutore, curatoreve negotia geſſit, actione negotiorum geſtorum teneri. Quod concedam facile in eo, qui pro curatore negotia geſſit: nam & ipſe curator utili negot. geſt. actione tenetur, *l. curatoris, 17. C. de neg. geſt.* At is, qui pro tutore negotia geſſit, propria actione tenetur, id eſt, pro tutelæ, quæ diverſa eſt ab actione negot. geſtorum, *l. 1. §. ſi quis quaſi, D. de eo qui pro tut. l. penult. D. de tut. & rat. diſtr.* eam tamen imitatur, ut de funeraria dici ſolet: quæ etſi ſeparetur ab actione negot. geſtorum, eam tamen fere imitatur. Quinimmo cum ex hoc loco, tum ex *l. 4. C. qui dar. tut. vel cur. poſſ.* dicemus, eum, qui pro tutore negotia geſſit, etiam neg. geſtorum actione conveniri poſſe. CVJAC.

20. *Si pro tutore*] Abundat hoc *ſi*.

INTERPRETATIO. [21] *Si pater in retinendis rebus filiorum ſe miſcuerit, tam ipſis, quam tutoribus eorum, negotiorum geſtorum cogitur reddere rationem.*

* Actio negotiorum geſtorum illi datur, cujus intereſt hoc judicio experiri.

* [22] Nec refert, directa quis, an utili actione agat, vel conveniatur: quia in extraordinariis judiciis, ubi conceptio formularum non obſervatur, haec ſubtilitas ſupervacua eſt: maxime cum utraque actio ejuſdem poteſtatis eſt, eundemque habet effectum. LEX EST XLVII. D. HOC TITVLO.

21. *Si pater in retinendis, &c.*] Hanc interpretationem exhibet Sichardus; quæ, utpote præcedenti ſententiæ non reſpondens, omiſſa ab aliis eſt. Ego tamen illam repræſentandam duxi, judicium de ea cuique ſuum relinquens. Mihi inde ſuſpicio naſcitur, plura hic excerpſiſſe Anianum, atque hæc ad ſententiam aliquam pertinere, quæ interciderit. SCHVLT.

22. *Nec refert, directa quis, an utili actione agat, &c.*] Tribonianus hic videtur valde immutaſſe Pauli verba. RITTERSHVS. Hæc verba, quia in Pandectis Paulo adſcribuntur, hic retinui, ut & Rittershuſius, & ſic editio Aurelianenſis: quamquam plane non videantur Pauli eſſe; utcumque id velint Viri Magni, Jac. Cujacius, *Obſervation. lib. XV. cap. 11.* & Janus a Coſta *ad tit. X. de lit. conteſtation.* De illis quidem, quæ dicunt, nihil referre, qua actione quis experiatur, directa, an utili, id nolim affirmare; quoniam hæc effectu inſpecto vera erant, etiam Paulo vivente: verum ſequentia non reſpondent brevitati ſtyli, qua Paulus in hiſce libris ſolet uti: ubi quoque rationes non ſolet ordinarie reddere eorum, quæ ponit: ſed mera proferre effata. Ac tempore Pauli quod ad modum agendi diſcrimen fuiſſe inter actiones directas, de quibus conceptæ erant formulæ; & utiles, quæ, deficiente formula, ad exemplum directarum dabantur, vel inde evidentiſſimum eſt, quod ipſe Paulus librum ſingularem ediderit hoc titulo, *de Conceptione formularum*, unde hauſta eſt *l. 20. D. de exceptionib.* Diu poſt tempora Pauli ſublatus eſt formularum rigor, nempe, a Conſtantio *l. 1. C. de formul & impetrationib. ſublat.* anno CCCXLII. quod ad ſuggeſtionem Juriſconſultorum Berytenſium factum putat V. C. Jac. Gothofredus *ad l. ult. Cod. Theod. de ſtud. liberalib. urb. Rom. & Conſtantinopol.* qui tamen alibi a Theodoſio Juniore id demum ſancitum fuiſſe exiſtimat *ad l. un. Cod. Theod. de omiſſ. action. impetration.* anno CCCCXXVIII. quod hic non excutiemus. Paulus ſaltem non potuit hæc ſcribere. Sunt ergo hæc a Triboniano, in quibus pro *quia* editiones quædam veteres habent *Plane:* ut hæc ita ſit enarratio novi & poſterioris juris, non abſimilis illis, quæ leguntur in *§. ult. Inſt. de interdict.* Atque hæc Triboniani eſſe, recte hic notatum Rittershuſio, nec non A. Fabro *Conjecturar. lib. IV. cap. 7.* Bachovio *ad Πρῶτα Pand. ad h. tit. cap. 4.* Giphanio *Prolegomen. ad lib. VIII. Cod.* Nihil ad contrarium probandum pertinet *l. 8. §. 13. D. ad S. C. Vellejan.* ubi non refert, directa, an utili actione agatur; quatenus utraque eidem & contra eumdem datur, nec non quod ad effectus. non vero illic de modo actionis movendæ agitur. Nec adeo quidquam eſt idoneum, quod perſuadeat nobis, hæc a Paulo proficiſci potuiſſe. IDEM.

TITVLVS V.

[1] *De Calumniatoribus.*

1. [2] Calumnioſus eſt, qui ſciens prudenſque per fraudem negotium alicui comparat.

2. [3] Et

1. *De Calumniatoribus*] Tractabat ſub hoc titulo Paulus edictum *De calumniatoribus*, id eſt, de his, qui pecuniam, ut negotium facerent, aut non facerent, accepiſſe dicerentur: quod Alaricus, ſive Anianus prætermiſit. CVJAC. Edictum de calumniatoribus *l. 1. D. h. t.* pertinet etiam ad publica crimina, *d. l. 1. §. 1. D. h. t.* ideoque occaſione ejus in genere aliqua de calumniatoribus tradere potuit Paulus. SCHVLTING.

2. *Calumnioſus eſt &c.*] Calumniator eſt, non tantum qui criminali, ſed etiam civili judicio negotium alteri ſciens, dolo malo, comparat. CVJAC.

2. * *Calumnioſus*] Sic mox iterum §. 1. qui locus etiam ita ſcriptus eſt in *l. 3. D. ad S. C. Turpillian.* ac ſic Apulejus *Apolog. An vos potius calumnioſi?* ut nihil cauſæ ſit, cur non a Paulo ſit hoc verbum; quod apud poſteriores ſcriptores eſt frequentius. SCHVLTING.

3. *Et*

2. [3]Et in privatis, & in publicis judiciis omnes calumnioſi [4]extra ordinem pro qualitate admiſſi plectuntur.

INTERPRETATIO. *Qui apud [5]cinctos, aut privatos judices fuerit de calumniae objectione convictus, [6]non expectata ordinis ſententia, prout cauſa fuerit, ſupplicio [7]ſubdetur.*

3. *Et in privatis, & in publicis judiciis, &c.*] Calumniatores extra ordinem puniuntur. Hanc ſententiam retulit Tribonianus in *l. 3. D. ad S. C. Turp.* ubi tamen ſic legitur, *& in privatis, & in extraordinariis criminibus*: & ita prorſus exiſtimo Paulum ſcripſiſſe. Nam in publicis judiciis calumnia jure ordinario, id eſt, lege Remmia vindicatur, *l. 1. §. 2. D. ad S. C. Turp. l. quaſitum, 13. D. de teſtib.* Hodie tamen ex conſtitutionibus omnia crimina extra ordinem puniuntur, probanturque, *l. ordo, 8. D. de pub. jud. l. lex, 7. §. ult. D. ad leg. Jul. rep. l. ult. D. ad l. Fab.* & ideo in publicis quoque criminibus huic ſententiæ locus eſt. Quid ſit extra ordinem, Anianus non intellexit. CVJAC. Extat in *l. 3. D. Ad S. C. Turpil.* ubi eſt, *in extraordinariis criminibus.* RITTERSHVS. Auctor veteris Conſultationis citat ex Paulo *Sentent. lib. V. tit. de privat. & pub. judic.* eadem, quæ hic ſequuntur. *Omnes calumnioſi &c.* ſed in fine habet, *plectendi ſunt.* Quod vero Vir Maximus *ad hunc locum* exiſtimat, Tribonianum in *l. 3. D. ad S. C. Turpillian.* ubi ſcriptum eſt, *privatis & extraordinariis criminibus,* genuinam Pauli ſcripturam nobis conſervaſſe, id inde quoque confirmatur, quod in cauſis privatis, ubi de rebus pecuniariis quæri ſolet (in cauſis enim ſtatus aliud eſſe docet Paulus *lib. V. tit. 1. §. 11.*) calumnia non ſoleat ita graviter extra ordinem coërceri, exſilio, nimirum, relegatione in inſulam, ordinis amotione; quales pœnas in calumniatores uſitatas fuiſſe tradit idem Paulus *lib. V. tit. 4. §. 11.* ſed damno pecuniario; qualis etiam pœna ordinarie illis propoſita eſt, qui, ut negotium alicui facerent, pecuniam acceperunt: ac non tantum damnantur in ſumptus & impenſas, quas & litigator temerarius reddit, *l. 79. pr. D. de judic.* ſed etiam in quadruplum ejus, quod quis accepit, *l. 1. & ſeqq. D. h. t.* Adde quod & decimam rei petitæ partem ab actore reus ſtipulari potuerit, ſi eum per calumniam actionem movere crederet, *l. 13. Cod. Hermogenian. h. t.* qua de re nonnulla habet Cujacius *Obſervation. lib. VII. cap. 5.* nec etiam ulla pœna gravior memoratur *in tit. Inſt. de pœn. temer. litigant.* Privata vero crimina a Paulo bene dicuntur illa delicta, quæ privatum ordinarie pariunt judicium, quando extra ordinem de iis criminaliter agitur; quo modo & Vlpianus loquitur *l. 1. §. ult. D. de pœn.* atque ita bene junguntur extraordinariis criminibus, quæ nec ex legibus veniunt publicorum judiciorum, nec certam antiquitus pœnam habuerunt. In publicis criminibus, de quibus ex legibus publicorum judiciorum quærebatur, certa hic erat tempore Pauli pœna, adeo ut illa in poteſtate judicantis non eſſet, ut docet Marcianus *l. 1. §. 4. D. ad S. C. Turpillian.* Ac judicia etiam talia publica tempore Pauli in uſu fuiſſe, probavi in *Diſſertation. de recuſation. judic. cap. 7.* Si de illis extra ordinem cognoſceretur, verbi gratia, a Præfecto Vrbi, pœna erat arbitraria, *l. 15. §. 1. D. ad S. C. Turpillian. l. 13. D. de pœn.* adeoque & extraordinaria calumniæ pœna: nec hic aliud fuit, quam in criminibus aliis, quæ proprie extraordinaria vocantur, & de quibus *tit. D. de extraordinar. criminib. & titt. ſeqq.* agitur. SCHVLTING.

4. *Extra ordinem*] Pro judicantis arbitratu; intra modum tamen, *l. 13. D. de pœn.*

5. *Cinctos*] Per hos Anianus intelligere videtur omnes illos, qui non ſunt privati, ſive pedanei, qui ex delegatione cauſas cognoſcunt; uti ipſe exponit *ad lib. V. tit. 28. §. 1.* adeoque non ſolos militares magiſtratus, quales per *cinctos* denotari opinantur Inſignes Viri, Jac. Sirmondus *ad Sidon. Apollinar. lib. 1. epiſt. 9.* & Cl. Salmaſius *de modo uſurar. cap. 3. p. 116.* ſed alios quoque: quemadmodum & præcincti ex jure, quibus aliquid defert cinguli auctoritas, memorantur in *l. 3. Cod. Theod. de poſtuland.* qui illic Aniano ſunt illi, qui judiciariam meruerunt poteſtatem. Plura hanc in rem collegerunt Viri Præclari, Jac. Gothofredus *ad d. leg. 3.* & Du Cange *in Gloſſar. med. & infim. Latinitat. v. cinctus, & v. cingulum.* ac poſterior recte notat Cellotium *ad Concil. Duziacenſ.* reponentem hoc loco *civicos.* Idem de cinctis probat Joh. Harduinus *ad Themiſt. oration. 1.* ubi aliquid habet de forma cinguli. Plane vero hæc Aniani interpretatio abit a verbis, quæ Paulo adſcribuntur: nam in jure noſtro publica judicia ſunt, quæ veniunt ex legibus publicorum judiciorum, *l. 1. D. de public. judic.* non quæ apud magiſtratus peraguntur. IDEM.

6. *Non expectata ordinis ſententia*] Nec hic Anianus mentem Pauli expreſſit; nec intellexit, quid vellent ſibi illa *extra ordinem,* ut veriſſime notavit Cujacius. Miror hoc placere Salmaſio *d. l. p. 119.* Rem ipſam jam habuimus. Simile *tit. 13. A. §. 3.*

7. *Subdetur*] His Rittershuſius ſubjicit verba *l. 6. §. ult. D. ad S. C. Turpillian.* quæ nos cum præcedentibus exhibemus *tit. VI. B. de reis inſtitut.*

*TITVLVS VI. A

[1] De Fugitivis.

1. [2] Servus a [3] fugitivario comparatus, intra decem annos manumitti [4] contra prioris domini voluntatem non poteſt.

2. [5] Contra decretum Ampliſſimi ordinis fugitivum in fuga conſtitutum [6] nec emere, nec vendere permiſſum eſt, inrogata poena in utrumque ſeſtertiorum D. milium.

3. [7] Limenarchae & [8] ſtationarii fugitivos deprehenſos recte in cuſtodiam retinent.

4. [9] Magiſtratus municipales ad officium Praeſidis provinciae vel Proconſulis comprehenſos fugitivos recte transmittunt.

5. Fu-

1. *De Fugitivis*] Titulum hunc, nec non ſententias haſce primus in lucem omnes protulit, titulumque ſextum eſſe docuit Cujacius *Obſervation. lib. XXI. cap. 11.* beneficio libri vetuſtiſſimi Veſontini; ut atteſtatur ipſe *dict. lib. cap. 13.* cujus auctoritati cedendum eſſe duxi cum aliis editoribus harum Sententiarum: quamvis non videam ſatis, qua occaſione hic de fugitivis Paulus egerit. Vlpianus de iis aliqua habuit libro I. ad Edictum, *vid. l. 1. D. de fugitiv. l. 22. D. de injur.* ut probabile ſit, ipſum occaſione eorum, quæ municipalibus magiſtratibus incumbunt, etiam de illis, quæ circa ſervos fugitivos obſervare deberent, quædam tradidiſſe. Is vero in libro demum X. *ad Edictum* egit de calumniatoribus, ac de illis, qui ab agendo deſiſterent, de quibus titulo ſequenti erit ſermo. Sed forte & aliquid hic fuerit nobis ignotum, quod occaſionem de fugitivis agendi Paulo dederit. Titulus hic numerum non præfert in edit. Genev. CIↃ IↃ LXXXVI. ne, ſcilicet, omnium reliquorum numerus inde mutaretur. Ego cum Rittershuſio bis titulum VI. poſui, litteris A & B additis ad diſtinctionem. SCHVLTING.

2. *Servus a fugitivario comparatus &c.*] Certum eſt ſervum, qui eſt in fuga, a domino vendi poſſe ei, cui mandat ſervum fugitivum deprehendendum, id eſt, fugitivario, ita ſcilicet, ut deprehenſum ſibi fugitivarius habeat emptionis jure, *l. 2. §. pen. D. ad leg. Fab. de plag. l. 6. in fin. Cod. eod.* quia eo tempore, quo eum emptum habet, deſiit eſſe in fuga. alioquin venditio non valeret, ſi qua fieret ſervi fugitivi in fuga conſtituti ex S. C. facto ad legem Fabiam, quo tam venditori, quam emptori irrogatur pœna legis Fabiæ, quæ fuit ſeſtertiorum quingentorum milium populo vel fiſco inferendorum. Sic enim in eo, quod ex Vlpiani IX. *de off. proconſ. titul. ad leg. Fab.* Licinius Rufinus refert, legendum eſt, *Si ſervus ſciente domino fecerit, dominus ejus ſeſtertiis D. milibus eodem capite punitur.* & infra, *jubeturque populo ſeſtertium D. milia dare.* Si legeres L. pro D. levior eſſet pœna plagii criminis publici, quam civilis actionis de albo corrupto. Et confirmat id quoque Paulus eodem loco his verbis, *contra decretum &c.* Ex CVJACIO *Obſerv. lib. XXI. cap. 11.* [illegible]

3. *Fugitivario*] Hi inquiſitores & perſecutores ſervorum fugitivorum, ad quos pertinet *l. 15. D. de præſcript. verb.*

4. *Contra*] Al. *citra.* RITTERSHVS.

5. *Contra decretum Ampliſſimi ordinis &c.*] Et ſecundum hæc ſuperior ſententia, *Servus a fugitivario &c.* accipienda eſt de ſervo fugitivo, quem fugitivarius comparavit non a quolibet, ſed a domino, ita ut emptum eum haberet poſtquam inveniſſet & deprehendiſſet. Et fugitivarius quidem quis ſit ſatis ſuperiora oſtendunt, & oſtendi jam diu *Obſ. V. cap. 8.* Ex CVJACIO *dicto lib. XXI. cap. 11.*

6. *Nec emere, nec vendere permiſſum eſt*] Idem de donatione dicitur, *l. 6. C. ad leg. Fab. de plagiar.* quod & cavetur Edicto Theoderici Regis *n. 87.* Rationem eſſe putat Cujacius *Obſervation. lib. XVII. cap. 10.* vel ne plagiarii, aut ſollicitatores alienorum ſervorum, redemptis forte a domino ſervis, eludant plagii publicum crimen in fraudem Reip. vel ut a fuga abſterreantur ſervi, ſi nec recipi ſe poſſe vel celari a quoquam impune intellexerint, nec adquiri titulo juſto. Ita Vir Summus. Quid vetat utrumque eſſe verum? SCHVLTING.

7. *Limenarchæ &c.*] Exſtat & *in l. penult. D. de Fugit.* RITTERSHVS.

7.* *Limenarchæ*] Portubus hi præſunt. eorum mentio *l. ult. §. 10. D. de munerib. & honorib.*

8. *Stationarii*] Qui milites ſtationarii dicuntur Vlpiano *l. 1. §. 2. D. h. t.* diſpoſiti ſunt adverſus latrones, graſſatores, alioſque facinoroſos. ac de illorum quod ad fugitivos officio latius agitur *d. l. 1. §. 2.* Plura de illis habet Briſſonius *de verborum ſignification. h. v.*

9. *Magiſtratus &c.*] Exſtat ibid. *l. penult. D. de fugitiv.* RITTERSHVSIVS.

10. *In*

5. Fugitivi [10] in fundis fiſcalibus quaeri & comprehendi poſſunt.

6. [11] Fugitivi, qui a domino non agnoſcuntur, per officium Praefecti vigilum diſtrahuntur.

7. Intra triennium venditionis agniti fugitivi emptor pretium a fiſco recipere poteſt.

10. *In fundis fiſcalibus*] Vlp. l. 3. eod. *in fundis Cæſaris.* atque ita ſæpe juris auctores promiſcue Cæſaris & fiſci appellationibus utuntur. Ex CVJACIO *dicto lib. XXI. cap. 11.*

11. *Fugitivi, qui a domino non agnoſcuntur, &c.*] Recte ait fugitivos a domino non agnitos, diſtrahi per officiales præf. vigilum. nam & hoc ad officium præf. vigilum ſpectat, ut fugitivos conquirat, & dominis agnoſcentibus reddat, *l. 1. §. pen. eod. l. ult. in fin. de off. præf. vigil.* non agnitos autem vendat: in quibus ſingulare hoc eſt, ut ſi a die venditionis intra triennium a dominis agnoſcantur, ab iiſdem recte vindicentur, & evictis ſervis emptor adverſus fiſcum regreſſum habeat pretii reciperandi gratia: poſt triennium vero dominos vindicantes emptor ſummoveat præſcriptione triennii. nam aliis rebus non ſuis a fiſco diſtractis, non triennii, ſed quinquennii præſcriptio neceſſaria fuit ex edicto D. Marci. Ex EODEM *ibid.*

TITVLVS VI. B

[1] *De Reis inſtitutis.*

* [2] Ab accuſatione [3] deſtitit, [4] qui cum adverſario ſuo de compoſitione ejus criminis, quod intendebat, fuerit locutus.

* Animo ab accuſatione deſtitit, qui affectum & animum accuſandi depoſuit.

* Deſtitiſſe videtur, qui intra praefinitum accuſationis a Praeſide tempus reum ſuum non peregit.

* Nuntiatores, qui per notoria indicia produnt, notoriis ſuis adſiſtere jubentur.

* [5] Calumniae cauſa puniuntur, qui in fraudem alicujus librum, vel teſtimonium,

1. *De reis inſtitutis*] Superior titulus eſt *de calumniatoribus,* quibus ſolent conjungi accuſationum deſertores: ideoque nunc datur titulus *de reis deſtitutis*, ſic enim legendum putaverim, id eſt, ab accuſatore deſertis. Sic deſtituta res in *l. 4. C. ad S. C. Turp.* CVJAC. Cujac. legit, *deſtitutis,* recte. Ita & *inf. lib. V. tit. 1. deſtituere ſuſceptam ſtatus cauſam.* RITTERSHVS. In Edicto perpetuo hoc in loco actum fuiſſe de illis, qui ab agendo, quod calumnioſe inceperant, deſiſtebant, & reos deſtituebant, conſtat ex eo, quod exponatur, quid ſit *deſtitiſſe, l. 21. D. de minorib. l. 10. D. de judic.* quæ ſunt ex Vlpiani libro X. *ad Edictum,* ubi etiam de calumniatoribus edictum expoſuit, *l. 1. D. de calumniatorib.* illaque occaſione de deſiſtentibus ab accuſatione latius egit Paulus. SCHVLTING.

2. *Ab accuſatione deſtitit &c.*] Secutus ſum editionem Aurelianenſem, quæ hæc præpoſuit excerptis ab Aniano ſententiis, quibus ea poſtpoſuit Rittershuſius. Veriſimile prius explicatum eſſe, quinam viderentur deſiſtere, antequam de aliis ageretur. IDEM.

3. *Deſtitit*] Adeoque accuſare amplius non poteſt, *l. 2. D. ad S. C. Turpillian.* & incidit in S. C. Turpillianum, *l. 1. §. 7. d. t. D. l. 6. §. 3. D. de decurionib.* IDEM.

4. *Qui cum adverſario ſuo de compoſitione ejus criminis &c.*] Compoſitio hic eſt tranſactio, quomodo & *componere* ſumit Suetonius *Caligul. cap 40.* Hæc vero de criminibus eſt illicita: de quo videri poterunt, quæ ſcribit Cl. Noodt *Diocletian. & Maximian. cap. 7.* Et ſane qui ea de re jam cum adverſario amicabiles de paciſcendo ſermones contulit, ac locutus eſt, remque conſtituit, accuſare deſtitit. Reliquis non immoror, quæ ex Pandectis huc translata, & ab interpretibus vulgaris illic expoſita ſunt. IDEM.

5. *Calumniæ cauſa puniuntur, &c.*] Ad calumniatores hæc videntur quidem pertinere, adeoque a Rittershuſio ad finem *tituli V. de calumniatoribus* collocata ſunt. At, cum Tribonianus ex titulo illo in Pandectis ſub titulo *ad S. C. Turpillian.* poſuerit legem 2. ſi hæc inde ſumpſiſſet, potius quoque hæc illi legi addidiſſet, quam ad finem legis 6. quæ ex titulo poſteriori eſt deprompta, collocaſſet. Et occaſione nunciatorum, de quibus modo agebat, hæc quoque tradere potuit Paulus. IDEM.

6. De

monium, aliudve quid conquiſiſſe, vel ſcripſiſſe, vel in judicium protuliſſe dicuntur. LEX EST VI. D. AD S. C. TVRPILLIAN.

1. [6] De his criminibus, quibus quis abſolutus eſt, [7] ab eo, qui accuſavit, refricari accuſatio non poteſt.

2. [8] Filius accuſatoris, ſi hoc crimen, quod pater intendit, poſt liberatum reum perſequi velit, ab accuſatione removendus eſt.

3. [9] Crimen, in quo alius deſtitit, [10] vel victus receſſit, alius objicere non prohibetur.

* [11] Delator non eſt, qui protegendae cauſae ſuae gratia aliquid ad fiſcum nuntiat. LEX EST XLIV. D. DE JVRE FISCI.

6. *De his criminibus &c.*] Iiſdem criminibus, quibus quis liberatus eſt, ab eodem accuſari iterum non poteſt. *l. 7. §. iiſdem, D. de accuſ.* & qui iterum accuſat, manifeſtus calumniator eſt, *l. 1. C. Theod. de calum.* CVJAC.

6.* *De his criminibus &c.*] Citantur in Capitularibus *lib. VII. cap. 163. & 291.*

7. *Ab eo, qui accuſavit, refricari accuſatio non poteſt*] Cœlius tamen Pollam & Antonium de eadem re, ſemel liberatos, iterum accuſavit, teſte Cicerone *pro Cœl. cap. 23. 31. & 32.* qui & idem fieri potuiſſe indicat *ad Q. Fratr. lib. II. epiſt. 6.* verum id factum videtur, quia corruptum fuerat judicium: quod poſteriori loco clare indicat: nec rarum erat illis temporibus. Illud magis mirum, & hinc diverſum, quod apud Quinctilianum avum *declamation.* CCCXXXIV. aliquis reum ipſius patrocinio abſolutum, quia pactam pecuniam non dabat, iterum detulit. Sed hoc exemplum ex ſcholis declamatorum eſt; nec in judiciis æquis auribus audiretur. Ceterum quod Cujacius ait, accuſatorem iterum accuſantem manifeſtum eſſe calumniatorem, merito diſplicuit Jac. Gothofredo *ad l. 1. Cod. Theod. de calumniatorib.* qui notat recte, in illa lege agi de manifeſto calumniatore, qui differendi tantum ſupplicii gratia accuſationem repetere vult. Sane accuſatores, qui non obtinuere cauſam, non ſtatim ſunt calumniatores: variiſque modis evadunt rei, non ſola innocentia, ſed & interveniente majori poteſtate, vi, corrupto judicio, difficultate probationis, vel etiam prævaricatione; uti hæc enumerat Quinctilianus *Inſtitution. Orator. lib. VII. cap. 1.* Ceterum abſoluto reo, de accuſatoris propoſito quæri ſolet, *l. 1. §. 3. D. ad S. C. Turpillian. fac. l. 3. C. de calumniatorib.* & quidem ſtatim, *l. 1. C. d. t.* SCHVLTING.

8. *Filius accuſatoris, &c.*] Iiſdem criminibus, quibus quis liberatus eſt, a filio accuſatoris iterum reus inſtitui non poteſt, aliis criminibus poteſt, ex reſcripto D. Pii ad Julium Candidum, *l. 7. §. iiſdem, D. de accuſat.* Ab ipſo accuſatore eiſdem criminibus, ſed neque aliis temere eundem reum fieri poſſe, admittendum non eſt: ab extraneo autem, uti certum eſt, eundem alio crimine reum fieri poſſe, ita non dubitatur, quin eodem crimine aliter non poſſit poſtulari, quam ſi vel poſterior accuſator ſuam injuriam perſequatur, vel ante priorem accuſatorem prævaricationis convicerit, *l. 3. D. de pravar. l. 4. §. ult. D. ad leg. Jul. de adul.* CVJAC.

9. *Crimen, in quo alius deſtitit, &c.*] Reus abſolutus, vel deſtitutus ab alio, eodem crimine reus poſtulari poteſt. Quod uti accipiendum ſit, ſuperior interpretatio docet. IDEM.

10. *Victus diſceſſit.*] Qui hic accuſat, quaſi cauſam reipublicæ ſuſcipit & exſequitur: adeoque quemadmodum in cauſis privatis iterum agi non poteſt cauſa amiſſa, *l. 6. D. de exception. rei judicat.* ita & in publicis reus fit poſt abſolutionem ſecurus. Ac talem quoque legem generalem Athenis obtinuiſſe docet Demoſtenes *adverſ. Timocrat. p. 781.* qua de re plura habet Petitus *ad leges Attic. lib. III. tit. 8. p. 360. & ſeqq.* Cum vero non ſit æquum reum non innocentia ſua, ſed malis artibus elapſum pœnam evadere, lex Julia publicorum judiciorum exceptionem dedit in ſpecie prævaricationis, *l. 3. §. 1. D. de prævarication.* ac talis legis in genere meminit Cicero *Partitionib. cap. 36.* aliæque ſunt datæ exceptiones ſuggerente æquitate. Quod vero ad eos ſpectat, qui temporibus Tiberii, poſt everſum Sejanum, iterum accuſati ſunt, cum antea abſoluti fuiſſent, apud Dionem *lib. LVIII. p. 630.* id præter jus factum eſt. Haud ſcio, an non illud, quod de Cornelia, virgine Veſtali maxima iterum accuſata & convicta refert Suetonius in *Domitian. cap. 8.* SCHVLTING.

11. *Delator non eſt, &c.*] Hanc ſententiam ex *l. 44. D. de jur. fiſc.* omiſit editor Aurelianenſis: Rittershuſius illam collocavit ſemel inter leges ex libro 1. in Pandectas relatas, quibus nullum titulum poterat adſignare: ac iterum *lib. V. tit. 13. de delatoribus*, putans in inſcriptione eſſe erratum, & pro *lib. V.* perperam poſitum, *lib. 1.* Non dico, integro verbo numerum exprimi in Florentino codice; adeoque non temere aliquid mutandum: ſed & in libro primo, in hoc ipſo titulo, ſi non hoc ordine, Paulus hæc ſcripſiſſe videtur. Delatori certe ſine abolitione, cauſa cognita impetrata, deſiſtere non licet, *l. 15 pr. D. de jur. fiſci.* ut ita recte hic tradatur, illum non eſſe in hoc numero, qui protegendæ ſuæ cauſæ gratia aliquid ad fiſcum nunciat; cujus generis nunciatores non ſunt delatores. *add. l. 38. §. 1. l. 39. §. 1. D. d. t.* IDEM.

TITV-

TITVLVS VII.

De[1] *Integri Reſtitutione.*

1. [2]Integri reſtitutio eſt redintegrandae rei vel cauſae [3]actio.

2. [4]Integri reſtitutionem Praetor tribuit ex his cauſis, quae per metum, dolum, & [5]ſtatus permutationem, & [6]juſtum errorem, & abſentiam neceſſariam, & infirmitatem aetatis [7]geſta eſſe dicuntur.

INTERPRETATIO. [8]*Integri reſtitutio dicitur, ſi quando res quaelibet aut cauſa, quae perierat, in priorem ſtatum reparatur, vel id, quod alicui ſublatum eſt,* [9]*reformatur.* [10]*Hoc enim, quod per Praetorem antea fiebat, modo per judices civitatum agendum eſt: ita ut eorum cauſae vel res in integrum revocentur, qui aut per timorem poteſtatis alicujus compulſi ſunt, aut fraude vel errore decepti ſunt, aut per captivitatem vel quamcunque injuſtam neceſſitatem ſubſtantiam ſuam* [11] *aut ſta-*

tum

1. *Integri reſtitutione*] Sic ſæpe in ſequentibus vocatur: ut & à Papiano *Reſponſor. tit. 35:* Iſidoro *Origin. lib. V. cap. 25.* & Magnone in *Not. Jur.* atque etiam ſic ſcripſit Paulus *l. 34. §. 1. D. de minorib.* nec aliter conceptus eſt hic titulus in Codice Theodoſiano: an tamen ab ipſis compoſitoribus, an ab Aniano, id in medium relinquo. In edicto Prætoris fuit, *de in integrum reſtitutionibus:* atque ita paſſim loquuntur antiqui: ac forte ipſe Paulus talem hiſce titulum præpoſuerat, atque interdum deinceps ſcripſerat, ſed ab Aniano aliud repoſitum. SCHVLTING.

2. *Integri reſtitutio eſt &c.*] Integri reſtitutio eſt actio reſtitutoria, ſive reſciſſoria, qua res nobis certa, vel jus, vel quælibet alia cauſa redintegratur. Actionis verbo continetur etiam cognitio prætoria, qua ſubvenitur minoribus. CVJAC.

3. *Actio*] Verbum *actio* hic generaliter accipitur pro quovis juris remedio, quod quis vel intendit, vel quod a magiſtratu conceditur, ut in *l. 37. D. de obligat. & actionib.* Iſidoro *loc. cit.* definitur, *cauſa vel rei reparatio,* non male. Quæ vero addit. *Cauſa redintegratur, qua vi poteſtatis expleta non eſt; res redintegratur, qua vi poteſtatis ablata atque extorta eſt,* hoc diſcrimen inter cauſam, & rem non eſt in jure noſtro; ubi ſive res ſit imperfecta, & verſetur intra terminos ſolius promiſſionis, ſive etiam ipſa res ſit ablata & extorta, & in alium tranſlata, utraque tamen in ſpecie res dicitur reſtitui, ſive redintegrari. *add. l. 9. §. 3. D. quod met. cauſ. geſt. er.* SCHVLTING.

4. *Integri reſtitutionem Prætor tribuit, &c.*] Reſtituit in integrum prætor eos, qui metu, aut dolo, aut ætate, aut abſentia inciderunt in captionem. Etiam hoc Paulus addit, reſtitui eos, qui per ſtatus permutationem, vel juſtum errorem capti, fraudative ſunt: quod ex hoc loco relatum eſt in *l. 2. D. de in integrum reſtit.* Status permutatio eſt capitis minutio, *l. 1. D. de capit. minut.* At per cauſam ſolius capitis minutionis, non is, qui capite minutus eſt, reſtituitur: ſed creditori in debitorem capite deminutum actio reſtituitur, videlicet, ſi minima fuerit capitis minutio, *l. 2 D. eod.* Nec enim in eos, qui maximam, aut mediam capitis deminutionem paſſi ſunt, actiones reſtitui poſſunt. Et ita hic locus explicandus eſt, in quo Græci interpretes labuntur, Latini vacillant. Ob juſtum errorem datæ reſtitutionis exemplum eſt in §. *ſi quis agens, 33. de actionibus.* CVJAC.

5. *Status permutationem*] Hinc ſumpta eſt *l. 2. D. de in integr. reſtit.* RITTERSHVS. Illic legitur *mutationem.*

6. *Juſtum errorem*] Quo pertinet edictum de eo, quod falſo tutore auctore geſtum eſſe dicitur, de quo ſub hoc titulo Prætorem caviſſe, patet ex ipſo edicto *l. 1. l. 7. D quod falſ. tutor. auct. geſt. eſſe dicat.* quod Vlpianus & Paulus explicuerunt libro XII. *ad Edictum, d. l. 1. & ſeqq.* ubi de reſtitutionibus tractarunt. Eſt & aliud exemplum reſtitutionis ob juſtum errorem *l. 11. pr. D. de exception. rei judicat.* ubi forte illa facta eſt præter edictum, per decretum ſpeciale: quod & fieri, apparet ex *l. 7. §. 1. D. h. t.* SCHVLT.

7. *Geſta eſſe dicuntur*] Quæ tamen talia ſunt, ut mero jure civili valeant, *l. 2. C. in quib. cauſ. in integr. reſtitut. neceſſar. non eſt.* ut hic Prætor jus civile corrigat & emendet: quem in finem jus honorarium quoque inductum eſt, *l. 7. §. 1. D. de juſtit. & jur.* IDEM.

8. *Integri reſtitutio &c.*] Citatur hæc interpretatio, nec non quæ §. 4. adjecta eſt, in Capitularibus *lib. VII. cap. 288. 289.* ubi ſcriptum eſt *integra reſt.* quo modo ſæculis Latinitatis corruptæ videntur locuti. quin & ita edidit Sichardus in *l. 1. Cod. Theod. h. t.* quod alii recte mutarunt. Hic vero edd. omnes, quas vidi, habent *integri.* IDEM.

9. *Reformatur*] Hoc eſt, *reſtituitur.* ſic *ad tit. 4. §. 3.*

10. *Hoc enim &c.*] Anianus *enim* ſumit pro *autem.* Ceterum hic de ſuo addit quædam, ut & alibi facit.

11. *Aut ſtatum ingenuitatis perdidiſſe noſcuntur*] Videtur hic voluiſſe interpretari, quod ſcripſit Paulus de ſtatus mutatione, ſed infeliciter. Recte Cujacius.

tum ingenuitatis perdidiſſe noſcuntur : aut ſi qui ſe per neceſſitatem longinquae peregrinationis abſentant : vel ad reſtauranda ea, quae in damnis minorum geſta eſſe probantur.

3. [12] Integri reſtitutio plus quam ſemel non eſt decernenda : ideoque cauſa cognita decernitur.

INTERPRETATIO. *Ut in integrum res vel cauſa redeat, non niſi ſemel poteſt a judice cognita cauſa praeſtari.*

4. [13] Integri reſtitutio aut in rem competit, aut in perſonam. [14] In rem actio competit, ut res ipſa, qua de agitur, revocetur. In perſonam, aut [15] quadrupli poena intra annum, vel ſimpli poſt annum peti poteſt.

INTERPRETATIO. *Quoties de revocanda re vel cauſa integrae reſtitutionis beneficium petitur, aut in rem, aut in perſonam* [16] *agendum eſt, id eſt, ut res ipſa, de qua agitur, quae ſublata eſt, recipiatur. Et cum in perſonam actio intendi coeperit, is, qui rem indebite abſtuliſſe convincitur, id, quod ſublatum eſt, in quadruplum reformare debet : poſt annum vero in ſimplum.*

5. [17] Si aliquis, ut ſe de vi latronum, [18] vel hoſtium, vel populi liberaret, aliquid

12. *Integri reſtitutio plus quam ſemel &c.*] Cauſa cognita, & præſente adverſario in integrum reſtitutio datur, *l. 3. D. de in integr. reſt.* & ob id ipſum reſtitutionis in integrum lis recte appellatur in *l. 6. C. de in integr. reſtit.* Una autem ſufficit lis, una reſtitutio, nec, ut olim in aſſertionibus, plures requiruntur : quod ſi negata ſit, iterum non petitur. *l. ult. C. ſi ſæp. in int. reſt. poſt.* CUJAC.

13. *Integri reſtitutio aut in rem competit, &c.*] Reſtitutoria actio vel in rem datur, vel in perſonam : ut ſi metu compulſus rem tradidero, vel in rem mihi actio reſtituitur, vel in perſonam actio datur in quadruplum ex edicto, *Quod metus cauſa geſtum erit :* Aut ſi metu debitorem liberavero, vel priſtina mihi in perſonam actio reſtituitur, vel ex illo edicto actio in perſonam datur. Eodemque modo, ſi minor annis lubrico ætatis lapſus rem ſuam tradiderit, vel in rem actio reſtituitur, vel cognitione prætoria ei ſubvenitur, *l. 9. §. volenti. §. licet tamen. l. ſi mulier, 21. §. ult. D. quod met. cau. geſt. er. l. 3. C eod. tit. l. in cauſa, 13. §. interdum, D. de minor.* Quod ait Ulpianus in *§. volenti.* ut volenti detur & in rem actio & in perſonam, reſciſſa acceptilatione, vel alia liberatione, ſic accipiendum eſt, ut ſpreta actione, Quod metus cauſa, volenti liceat in rem agere reſciſſa traditione, vel in perſonam reſciſſa liberatione. Nec enim in eo loco in perſonam actio pro actione, Quod metus cauſa, accipienda eſt : alioquin abſurde etiam in rem actionem eo in loco priſtinam in perſonam actionem interpretabimur, quod *§. licet*, non patitur. Et in hac re certe nemo non fallitur. IDEM. Hic verſamur jam ſpecie reſtitutionis ex clauſula de eo, quod metus cauſa geſtum erit. Sed non inſolens Aniano confuſe agere. SCHULTING.

14. *In rem actio competit, &c.*] Antiqua actio hic intelligitur, ut recte notavit Cujacius, qui *ad l. 9. §. 4. D. quod met. cauſ.* notat, actionem hanc, utpote ipſo jure non competentem, non aliam eſſe, quam utilem, *per l. 21. §. ult. D. d. t. l. ult. C. quib. ex cauſ. major.* quam Janus a Coſta *ad tit. X. de in integr. reſtitution.* exiſtimat ex reſponſis prudentum, quibus illam placuiſſe conſtat, *d. l. 9. §. 6.* in Edictum perpetuum translatam fuiſſe, *per l. 3. C. de his quæ vi metuſv. cauſ. geſt. ſunt.* Vereor autem, ne Anianus ea, quæ Paulus de veteri actione in rem vel in perſonam amiſſa ſummo jure, ſed reſtituta, nec non de actione quod metus cauſa diſtincte ſcripſerat, contraxerit paulo confuſius. IDEM.

15. *Quadrupli pœna intra annum, vel ſimpli poſt annum &c.*] Nec hæc a Paulo ſunt : quid enim certius, quam actionem quod metus cauſa dari in ſimplum rei ipſius ab initio : ſed contra contumacem in quadruplum ex re & pœna mixtum : & ſi quando poſt annum agatur, ad ſimplum agi rei ipſius ? *l. 14. §. 1. §. 2. §. 10. D. quod met. cauſ. geſt. er.* IDEM.

16. *Agendum eſt, id eſt, ut res ipſa &c.*] In Capitularibus *lib. VII. cap. 289.* ita legitur, *agendum eſt, ut res ipſa, quæ ſublata eſt, recipiatur,* rectius. Sed mox pro, *in ſimplum,* male illic legitur *in duplum.*

17. *Si aliquis, ut ſe de vi latronum, &c.*] Si quis, ut ſe de vi hoſtium, vel latronum, vel populi liberaret, aliquid alienaverit, vel promiſerit, actionem metus cauſa non habet : quia non per metum, ſed operæ potius mercedem dediſſe videtur, *l. 9. §. ſcilicet, D. quod met. cauſ. geſt. erit.* CUJAC. Videtur hic a Paulo appoſitus fuiſſe tit. *Quod metus cauſa.* RITTERSHUS. Imo jam in *§. præc.* de metus cauſa geſtis eſt actum.

18. *Ve*

aliquid mancipavit, vel promiſit, ad metum non pertinet: [19] mercedem enim depulſi metus tribuit.

Interpretatio. *Quicunque [20] aliquid, ut ſe de hoſtibus, vel ſeditione populi, aut de latronum impetu liberaret, cauſa mercedis, ut [21] evaderet, aut promiſit, aut dedit, hoc per metum ſe dediſſe non poterit allegare, nec revocare quod dedit.*

6. [22] Servus per metum [23] mancipatus quicquid adquiſierit, vel ſtipulatus ſit, [24] ei adquirit, qui vim paſſus eſt.

Interpretatio. *Si cum domino vis infertur, ſervum metu interveniente dederit, & apud eum, cui datus fuerat, aliquid quolibet pacto adquiſierit, cum ſervum ipſum dominus, cui vis eſt illata, receperit, ad eum omnia, quae ſervus adquiſierat, pertinebunt.*

7. [25] Vis eſt [26] major rei impetus, qui repelli non poteſt.

Iſta interpretatione non indiget.

8. [27] Qui quem domo incluſit, ut ſibi rem manciparet, aut promitteret, extorſiſſe mancipationem videtur.

Interpretatio. *Qui aliquem in domo ſua clauſum tenuerit, quaſcunque ei [28] ſcripturas extorſerit, non valebunt.*

9. [29] Qui

18. *Vel hoſtium, vel populi liberaret*] Ad hunc locum pertinet ſpecies apud M. Senecam *Excerpt. Controverſ. lib. IV. controverſ. 8.* cujus thema. *Bello civili patronus victus & proſcriptus ad libertum confugit. Receptus eſt ab eo, & rogatus, ut operas remitteret, remiſit.* Schulting.

19. *Mercedem*] Ita Paulo dicitur *eximii laboris merces, lib. V. tit. 11. §. 6.*

20. *Aliquid*] In edit. Genev. CIↃIↃLXXXVI. *premium.*

21. *Evaderet*] Eadem editio ſola ex iis, quas habeo, addit *periculum*, non male. Sed ſcire velim qua auctoritate.

22. *Servus per metum mancipatus &c.*] In hac prætoria actione partus veniunt, & fœtus, & fructus, & omnis cauſa, *l. ſed & partus, 12. D. quod met. cau. geſt. er.* Ergò & ea veniunt, quæ ſervus per metum alienatus apud eum, qui metum intulit, vel traditione, vel ſtipulatione adquiſivit. Cujac.

23. *Emancipatus*] Ita Sich. at Cujac. leg. *mancipatus.* Rittershus. Nos Cujacianam lectionem probavimus. Utrumque alioqui rectum eſſe diximus ad Cajum *lib. 1. tit. 6. §. 3.*

24. *Ei adquirit, qui vim paſſus eſt*] Ratio dubitandi eſt, quia ille, cui ſervus ita per metum eſt mancipatus, ejus jure civili ſtricto eſt dominus. Verum in bonis etiam nunc eſt veteris domini, qui & veteri in rem actione eum repetere poteſt, *l. 9. § 6. & §. 4. D. quod met. cauſ. geſt. er.* & in quæſtione de adquirendo jam olim dominus bonitarius, pro quo æquitas ſtabat, & jus Prætorium, Quiritatio fuit prælatus, teſte Ulpiano *tit. 19. §. 20.* Quæ Cujacius habet, vera illa quidem ſunt: at mentem Pauli vereor, ne non ſatis explicent. Mirumque adeo non eſt, quod nec Anianus mentem Pauli fideliter expreſſerit. Schulting.

25. *Vis eſt major rei impetus, &c.*] Qui per vim aliquid fecit, reſtituitur per edictum, *Quod metus cauſa geſtum erit:* nam quod per vim geſtum eſt, metus cauſa certe geſtum eſt. Vis autem hic a Paulo ſic definitur; *Vis eſt major rei impetus, qui repelli non poteſt*, malim, *Majoris rei impetus*, ut in *l. 2. D. quod. met. cau. geſt. er.* Nam & Græci ſic vertunt: *μεγάλου πράγματος ἐπέλευσις, ἣν οὐ δύναταί τις ἀπωθεῖσθαι, ἤγουν ἀφ' ἑαυτοῦ ἀποδιώκειν καὶ ἀποτρέπειν.* Cujac.

26. *Major*] In *l. 2. D. quod met. cauſ. geſt. er.* legitur *majoris.* Rittershus. Ego non video cauſam, cur non utrumque defendi poſſit, tam, *major rei impetus*, quam *majoris rei impetus.* Iſidoro *Origin. lib. V. cap. 26.* non eleganter definitur vis, *virtus poteſtatis, per quam cauſa ſive res vel aufertur, vel extorquetur.* Schulting.

27. *Qui quem domo incluſit, &c.*] Vim facit qui hominem domo includit, *l. 5. D. de vi publ.* & ideo ſi quid ei extorſerit, pertinet ea quoque res ad edictum, *Quod metus cauſa geſtum erit, l. ult. §. ſi fœnerator, D. quod met. cau. geſt. erit.* Cujac.

28. *Scripturas*] Nimis reſtringit Anianus ea, quæ habet Paulus.

9. [29] Qui quem ferro vinxit, ut ſibi aliquid traderet vel venderet, vim intuliſſe videtur.

[30] *Interpretatione non indiget.*

10. [31] Qui in [32] carcerem quem detruſit, ut aliquid ei extorqueret, quidquid ob hanc cauſam factum eſt, [33] nullius momenti eſt.

Interpretatione non indiget.

29. *Qui quem ferro vinxit, &c.*] Vim facit, qui hominem ferro vincit, ut ſibi aliquid tradat, vel vendat, & ideo prætoria competit actio. CVIAC.

30. *Interpretatione non indiget*] Ita Sichard. Alii id omiſere.

31. *Qui in carcerem, quem detruſit, &c.*] Ideo quod homine in privatum carcerem conjecto cum eo geſtum eſt, nullius momenti eſt: quia id Prætor ratum non habet, & lex Julia reſcindit, *l. 5. D. de vi publ.* Eſt vero hæc Pauli ſententia relata in *l. pen. D. quod met. cau. geſt. erit.* CVJAC.

32. *Carcerem*] Non video, cur de privato carcere hoc intelligamus magis, quam de publico; quamvis id velit Cujacius, *ad h. l.* & Jac. Gothofredus *ad l. un. Cod. Theod. de privat. carcer. cuſtod.* Eſt quidem atrox crimen carcerem privatum habere; ſaltem jure veteri: at in hoc Edicto de metus cauſa geſtis, uti non diſtinguimus circa perſonas, privatas, aut magiſtratus injuſte agentes, *l. 3. §. 1. D. h. t.* cur circa carcerem diſtinguemus? Etſi in publico id non tam facile forte eventurum ſit. SCHVLTING.

33. *Nullius momenti eſt*] His Rittershuſius ſubjecit verba *l. ult. D. de extraordinar. criminib.* quæ in Aurelian. edit. ad finem *tit. ſeq.* ſunt poſita. Sed & Rittershuſius eadem habet *tit. 15. ſi quadrup. damn. intuler. in fin.* quod ſecutus ſum.

TITVLVS VIII.

De Dolo Malo.

1. [1] Dolus malus eſt, cum aliud agitur, aliud ſimulatur.

2. [2] Si qui dolum aut metum adhibuit, ut res ad alium tranſiret, uterque de vi & [3] dolo actione tenebitur.

1. *Dolus malus eſt, &c.*] Eadem fuit definitio Aquilii, Servii, Pedii: quæ Labeoni tamen & Vlpiano non probatur. Eſt enim ex eorum ſententia, dolus nihil aliud, quam machinatio quædam ad decipiendum alterum adhibita: quod etſi Pedius & Servius in ſuis definitionibus non omiſerint, in eo tamen erraſſe videntur, quod quaſi id ſatis non eſſet, addiderunt, *cum aliud ſimulatur, & aliud agitur, l. 1. D. de dol. mal.* CVJAC. Eodem plane modo dolum malum definiverat Aquilius, teſte & laudante Cicerone *de offic. lib. III. cap. 14.* Debet vero ſubintelligi, aliquid agi alterius decipiendi, vel circumſcribendi cauſa, quod definitioni doli addebat Servius *l. 1. §. 2. D. h. t.* & Pedius, Vlpiano probante *l. 7. §. 9. D. de pact.* Sub agendo vero etiam comprehendendum non agere, & ſub ſimulatione quoque comprehendenda eſt diſſimulatio. Labeonis definitio eſt, quod ſit omnis calliditas, fallacia, machinatio, ad circumveniendum, fallendum, decipiendum alterum adhibita: quam Vlpianus ait eſſe veram *l. 1. §. 2 D. h. t.* non quod aliæ ſint falſæ: ſed quod hæc exacte, plene, & diſtincte rem explicet, uti recte docuit Vir Egregius, Ger. Noodt *de form. emendand. dol. mal. cap. 2.* Definitionem Labeonis ab ineptæ verborum idem ſonantium repetitionis crimine dudum liberavit Vir Inſignis, Vlr. Huberus *Obſervation. jur. humanior. lib. III. cap. 25.* SCHVLTING.

2. *Si qui dolum aut metum adhibuit, &c.*] Si procurator dolo fecit, ut res ad dominum perveniret, uterque de dolo tenetur: dominus in quantum ad eum pervenit, procurator in ſolidum, *l. ſed & ex dolo, 15. §. pen D. de dol.* Idemque in metu dicendum eſt, *l. item ſi cum exceptione, 14. §. Pedius, D. quod met. cau. geſt. erit.* CVJAC.

2. * *Si qui*] Sichard. omittit *Si.* Fort. leg. *Is, qui.* RITTERSHVS. Senſus requirit *ſi;* quod & habent edd. cum interpp. Cujacii: & *qui* accipi pro *quis:* aut ſcribi *Si quis* Aliæ edd. vett. non habent *ſi.* Culpa hic forte fuit Aniani ad conſtructionem parum attendentis.

3. *De dolo actione tenebitur*] Sichard. in marg. notat alias legi, *doli actione tenebitur, qui dolum malum adhibuit, ut res ad alium tranſiret:* Quæ forte ſunt ex Aniani interpretatione.

TITV-

TITVLVS IX.

De Minoribus XXV. annorum.

1. [1] Minor XXV. annorum ſi aliquod flagitium admiſerit, quod ad publicam coërcitionem ſpectet, [2] ob hoc in integrum reſtitui non poteſt.

INTERPRETATIO. *Minores aetate ſi crimina graviora commiſerint, per aetatem ſe non poterunt excuſare.*

2. [3] Qui minori mandavit, ut negotia ſua agat, ex ejus perſona in integrum reſtitui non poteſt: [4] niſi minor ſua ſponte negotiis ejus intervenerit.

INTERPRETATIO. *Si quis major annis, minori per mandatum negotia ſua agenda commiſerit, ex perſona minoris integri reſtitutionem accipere non poteſt: niſi forſitan minor ſine mandato voluntarie ſe cauſis miſcuerit alienis.*

3. [5] Si major effectus res, quas minor egit, facto vel ſilentio [6] comprobavit, adverſus hoc quoque in integrum reſtitui fruſtra deſiderat.

IN-

1. *Minor XXV. annorum ſi aliquod &c.*] In delictis atrocioribus minoribus non datur reſtitutio in integrum, *l. auxilium 37. §. in delictis, D. de minor.* In aliis erratis, ut puta, damno injuria dato, vel in furto, vel in eis, quæ ex contractu veniunt, nec ex animo, id eſt, ut Græci interpretantur, *ἐκ πονηρᾶς ψυχῆς καὶ προαιρέσεως*, non omnimodo denegatur minoribus reſtitutio in integrum, *l. 1. C. ſi adv. delict. l. ſi ex cauſa, 9. §. nunc videndum, D. de minor.* Hæc vero errata, ἀκριβῶς Conſtantinus *ἁμαρτήματα*, atrociora, *ἐγκλήματα* vocari ſcribit ad finem libri ſexti Epitomarum: & ſic delicta quoque a criminibus ſubtiliter diſtingui poſſunt. Hæc igitur Pauli ſententia pertinet ad crimina. CVJAC.

2. *Ob hoc in integrum reſtitui non poteſt*] Id nec fert publica utilitas, nec Prætoris juriſdictio ad crimina ſe extendit. Interdum autem pœna minoribus mitigatur, *l. 37. §. 1. verſ. in delictis, D. h. t* quod tamen non ſemper conſtitit. Inde Plinius *Epiſtolar. lib. X. epiſt. 97* ubi de Chriſtianis ad Trajanum ſcribit, hæc habet. *Nec mediocriter hæſitavi, ſitne aliquod diſcrimen ætatum, an quamlibet teneri nihil a robuſtioribus differant.* SCHVLTING.

3. *Qui minori mandavit, ut negotia ſua agat, &c.*] Procuratori minori annis, ſi dominus major ſit, non datur reſtitutio in integrum: quia domini perſona ſpectatur, qui ſibi imputare debet, cur minori ſua negotia commiſerit, *l. 4. & l. cum mandatu, 23. D. de minor.* Geſtori negotiorum minoris ætatis, licet dominus major ſit, datur reſtitutio in integrum: quoniam cum domino nihil imputari poſſit, non eſt æquum ob geſtum minoris majorem in damno verſari. Et hæc poſtrema Pauli ſententia relata eſt in *l. quod ſi minor, 24. D. eod. tit.* cujus initium eſt. ex *lib. 1. Sentent.* At reliqua certe omnia ſunt ex Pauli *lib. XI. ad edictum* Idemque erratum pene ad Vlpianum adnotavimus *lib. 11. Obſerv. cap. 27.* CVJAC.

4. *Niſi minor ſua ſponte negotiis ejus intervenerit*] Vide init. *l. 24. D. h. t.* cujus l. cetera ſunt deſumpta non ex Sententiis Pauli, ſed ex lib. XI. *ad Edictum*: ut admonet Cujac. Placet adſcribere principium *d. l. 24. D. h. t.* per quod hæc ſentent. magis illuſtretur. *Quod ſi minor ſua ſponte negotiis majoris intervenerit, reſtituendus erit, ne majori damnum accidat. Quod ſi hoc facere recuſaverit, tunc ſi conventus fuerit negotiorum geſtorum, adverſus hanc actionem non reſtituitur, ſed compellendus eſt ſic ei cedere auxilium in integrum reſtitutionis, ut procuratorem eum in rem ſuam faciat: ut poſſit per hunc modum damnum ſibi propter minorem contingens reſarcire.* RITTERSHVS. Illud *niſi* hic forte eſt ab Aniano: ſane exceptio talis non erit de regula. Melius in Pand. *Quod ſi minor ſua ſponte &c.* Vidit vero ante omnes Ant. Auguſtinus *Emendation. lib. 1. cap. 8.* nonnulla tantum *in d. l. 24.* eſſe ex his libris: reliqua non conſtare ſententiis, ſive brevibus enunciatis; ut ſolent illa, quæ in his libris habentur. Quod autem Ant. Faber Triboniani manum hic adgnoſcat, nihil eſt, quo probet; uti notatum Bachovio *ad Πρῶτα Pand. h. t. cap. 11.* In editione Aurelianenſi vero totum principium *d. l.* ita, quaſi ex his libris eſſet, expreſſum eſt, quod ſequi nolui. SCHVLTING.

5. *Si major effectus res, quas minor egit, facto, &c.*] Si quis major factus facto, vel ſilentio comprobaverit, quod minor geſſerat, reſtitutio ceſſat: & ita conſtitutum eſt, *l. 3. §. ſi quis cum minore, D. de minor.* Exigit Anianus ſilentium trium annorum, rectiſſime, quoniam in provinciis ex conſtitutione Conſtantini ad petendam reſtitutionem in integrum conſtituti erant tres anni, *l. 2. C. Th. de in integr. reſtit.* Hodie ex conſtitutione Juſtiniani ſilentium exigimus quatuor annorum: vel ſi quid alienatum obligatumve ſit ſine decreto, quinque: vel ſi quid donatum ſit, decem inter præſentes, & XX. inter abſentes: quod &

 Accur.

INTERPRETATIO. *Si quis id, quod minor aetate geſſit, poſtquam major effectus eſt, id eſt, uſque ad impletum XXIIX. annum, ſilentio ſuo & taciturnitate revocare noluit, de hac re integri reſtitutionem petere non poteſt,* [7] *quod in pupillaribus annis vendidiſſe vel tacuiſſe ſuggeſſerit.*

4. [8] Si minor minori heres exiſtat, heres ex ſua perſona, non ex defuncti in integrum reſtitui poteſt.

INTERPRETATIO. *Si minor minori ſucceſſerit, non ex perſona defuncti ille, qui heres eſt, ſed ex ſua agere poteſt; hoc eſt, ſi & ille, qui defunctus eſt, XXIII. annorum ſit, & ſuccedens XX. ex iſtius, qui ſucceſſit, aetate tempora computanda ſunt.*

* [9] Si minor XXV. annis filiofamilias minori pecuniam credidit, melior eſt cauſa conſumentis: niſi locupletior ex hoc inveniatur litis conteſtatae tempore is, qui accepit.

* Minores ſi in judicem compromiſerunt, & tutore auctore ſtipulati ſunt, integri reſtitutionem adverſus talem obligationem jure deſiderant. LEX EST XXXIV. D. DE MINORIBVS.

5. [10] Minor ſe [11] in his, quae [12] fidejuſſit, vel fidepromiſit, vel ſpopondit, vel mandavit, in integrum [13] reſtituendo, reum principalem non liberat.

IN-

Accur. recte notat in *d.* §. *ſi quis cum minore.* CVIAC.

6. *Comprobavit*] Non idem ſi aliquid egerit, quod conſequens erat ante cœptis & perfectis, *l. 3. §. 2. D. h. t.* ubi videri poterit Cujacius.

7. *Quod in pupillaribus annis &c.*] Ex edit. Genev. CIƆIƆLXXXVI. hæc habet Rittershuſius. Ab aliis, quæ penes me ſunt, abſunt: non tamen ea auſim abjudicare Aniano, homini in ſcribendo inepto & impolito.

8. *Si minor minori heres exiſtat &c.*] Si minor XX. annis minori XXIII. annis ſucceſſerit, ſucceſſor habebit ad in integrum reſtitutionem non annos ſex ex perſona defuncti, ſed novem ex ſua perſona, *l. interdum, 19. D. de minor. l. ea quæ, 5. §. ſi quando, C. de temp. in integ. reſtit.* Poteſt quidem & ex perſona defuncti citius reſtitutionem in integrum poſtulare: verum hoc ſi omiſerit, ex ſua perſona reſtituetur, uti dictum eſt. Plane ſi minor majori ſucceſſerit, adhuc ex quadriennio menſem habendi ad reſtitutionem in integrum, ſucceſſori poſt XXV. annum menſis duntaxat dabitur ex perſona defuncti. Nec enim ei ſtatim menſis cedit, ut recte Bulgarus notat in *d. l. interdum:* a quo tamen nihil facit *l. ult. §. ult. C. ſi major fac. alie. fac. ſine decr. rat. hab.* nec enim de herede minori, ſed de herede minoris eo in loco agitur: &, ut ex vet. libris conſtat, in eo hæc verba, *poſt ejuſdem heredis minoris ætatem,* ſic reponenda ſunt, *Poſt ejuſdem ætatem, heredis minoris ſilentio tranſactum ſit:* quod Græci ſic recte interpretantur, *ἵνα τὸ λοιπὸν τῦ χρόνυ διάστημα δράμῃ τῦ κληρονόμυ αὐτῦ σιωπῶντος.* CVIAC. Ab hac emendatione *l. ult. C. ſi major. fact. alienation. fact. ſin. decret. rat. habuer.* recedit Cujacius *in Paratitl.* ubi quædam de eo notavit Fabrotus.

9. *Si minor XXV. annis &c.*] Has duas ſententias omiſit Rittershuſius. In editione vero Aurelian. ultimum locum occupant. Ego ab ipſo Paulo hæc ante §. ſeq. ſcripta eſſe, ac ideo a Triboniano priori loco poſita eſſe exiſtimare malim. Nihil habent vero, quod non ſit a vulgatis Interpretibus ſatis expoſitum.

10. *Minor ſe in his, quæ fidejuſſit, &c.*] Reſtitutio fidejuſſoris, vel mandatoris reum non liberat. Extat hæc eadem ſententia in *l. minor ſe, 48. D. de minor.* cui & aliæ duæ junguntur, quæ in his fragmentis deſunt. CVIAC.

11. *In his, quæ*] In D. eſt, *In id quod.*

12. *Fidejuſſit, vel fidepromiſit, vel ſpopondit*] Hæc tria quoque memorantur in §. *1. Inſt. de verbor. obligationib.* unde liquet, ſic homines verbis obligari. De fidejuſſore & ſponſore ſpecialis eſt titulus *hoc lib. 20.* Tribonianus fidepromittentes & ſponſores, uti & vades, prædeſque in Digeſtis exſtare noluit; quod recte notatum Salmaſio *de mod. uſurar. cap. 16. p. 707.* SCHVLTING.

13. *Reſtituendo*] Minor dicitur ſe reſtituere, quando reſtitutionem impetrat, ſic & Vlpianus *l. 3. §. 6. h. t.*

14. *Majorem*

INTERPRETATIO. *Si minor* [14] *majorem fidedicat,* [15] *licet ipſe teneri non poſſit, tamen quem fidedixit, teneri poteſt.*

* Minor [16] ancillam vendidit: ſi eam emptor manumiſerit, ob hoc in integrum reſtitui non poterit: ſed adverſus emptorem, quanti ſua intereſt, actionem habebit.

* Mulier minor XXV. annis, ſi pactione dotis deterior condicio ejus fiat, & tale pactum inierit, quod nunquam majoris aetatis conſtitutae paciſcerentur, atque ideo revocare velit, audienda eſt. EX LEGE XLVIII. D. DE MINORIBVS.

6. [17] Qui [18] ſciens prudensque ſe pro minore obligavit, ſi id conſulto conſilio fecit, licet minori ſuccurratur, ipſi tamen non ſuccurretur.

INTERPRETATIO. *Qui ſciens minorem,* [19] *hoc argumento pro eo fidejuſſor acceſſit, ut excuſatione minoris aetatis fidejuſſionem ſuam in poſterum liberaret, minor quidem aetatis beneficio liberatur; ſed ad ſolvendum debitum fidejuſſor, qui hoc argumento uſus eſt, retinetur.*

7. [20] Minor adverſus emptorem in integrum reſtitutus, pretio reſtituto fundum recipere poteſt. Fructus enim in compenſationem uſurarum penes emptorem remanere placuit.

INTERPRETATIO. *Si minor praedium, quod vendiderat, per integri reſtitutionem,*

14. *Majorem fidedicat*] *Fidedicere aliquem,* pro *fidejubere pro aliquo.* Sic *fiderogare* pro *ſtipulari* ſatis nove dixit Scævola in *l. 122. §. 1. D de verb. oblig.* RITTERSHVS. *in Indic.* Apulejus *de Deo Socrat.* dicit, *pro aliquo fidedicere.* in his verbis. *Quis pro te Deus fidedicet?* Ita emendat Salmaſius *d. l. p. 706.* vulgo illic eſt *fidem dicet.*

15. *Licet ipſe teneri non poſſit*] Imo tenetur: ſed reſtituitur: verum paſſim Anianus male Paulum exponit.

16. *Ancillam vendidit*] Videtur deeſſe *qui* RITTERSHVS. Has ſententias & Rittershuſius, & edit. Aurelian. hic exhibent, a quibus diſcedere nolui: quamvis an olim cohæſerint hæ, dubitem. Ac Tribonianum ſæpe quæ apud auctores disjuncta invenerat, copulaſſe certum eſt, & ante monitum. Explicatio illarum non eſt difficilis, & ex Interpretibus Pandectarum petenda. Emendatio vero Rittershuſii neceſſaria non eſt, ſi dicas verbo *vendidit* narrationis partem abſolvi. SCHVLTING.

17. *Qui ſciens, prudenſque ſe pro minore obligavit &c.*] Reſtitutio rei principalis fidejuſſorem non liberat, videlicet, ſi ſciens reum minorem eſſe, hoc conſilio fidejuſſerit, ut quandoque reſtituto reo, & ipſe liberaretur, *l. in cauſa, 13. D. de minor. l. 7 §. ult. D. de except.* Aliud dicendum eſt, ſi ignorans eum minorem eſſe fidejuſſerit, *arg. l. ſi Titius & Seja, 48. D. de fidejuſſ.* Item ſi non in re, ſed dolo creditoris minor deceptus fuerit, *l. 2. C. de fidejuſ. minor.* Et ait, *Conſulto conſilio,* ut Am. Marcellinus XIV. *Inter cottidiana preludia exercitus conſulto conſilio cognitos.* CVIAC.

18. *Sciens prudenſque*] Juvabitur fidejuſſor, ſi pro minore ſimpliciter intervenerit, & tamquam pro quovis alio, ſine contemplatione juris Prætorii, ut Papinianus loquitur, *l. 95. § 3. D. de ſolutionib.* atque huc pertinet *l. 51. pr. D de procuratorib. l. 2 §. 1. D. de adminiſtration. & pericul. tutor. l. 89. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* Quando vero contemplatione juris Prætorii fidejuſſor intervenit, habent locum illa, quæ tradit Vlpianus *l. 13. pr. D. h. t.* Vt pluribus docet Ant. Faber *Conjectur. lib. VIII. cap. 3. & ſeqq.* Si minor circumſcriptus ſit, uti exceptiones aliæ in rem ſolent fidejuſſoribus dari, *l. 19. D. de exceptionib.* ita & hæc ei competet, *l. 7. §. 1. D. eod. tit.* quam Cujacius derivat ex lege Lætoria *Obſerv. lib. XIX. cap. 29.* SCHVLTING.

19. *Argumento*] Hoc verbo utitur Anianus pro *intentione.*

20. *Minor adverſus emptorem in integrum reſtitutus, &c*] Minor reſtitutus adverſus emptorem fundum recipit, reddito pretio, ex quo locupletior eſt, uſuris pretii cum fructibus compenſatis: vel etiam ſi fundum repetat cum fructibus, neceſſe eſt pretium ab eo reddi cum uſuris, ex quibus locupletior eſt, omiſſa compenſatione, *l. quod ſi minor. 24. §. reſtitutio. l. patri. 27. §. prædium. §. item ex diverſo. l. tutor. 47. in fin. D. de minor. l. ſi ſine, 32. §. interpoſito, D. de adminiſt. tut.* & utraque via legitima eſt. CVIAC.

21. Præ-

nem, reddito emptori pretio, receperit, fructus ab emptore [21]*praeceptos recipere non poteſt: ſed eos quanti fuerint, in compenſationem uſurarum juſſum eſt imputari.*

8. [22]Minor adverſus diſtractiones eorum pignorum & fiduciarum, quas pater obligaverat, ſi non ita, ut oportuit, a creditore diſtractae ſint, reſtitui in integrum poteſt.

INTERPRETATIO. *Minor annis ea, quae pater ejus oppignoraverat, vel fiduciae cauſa poſuerat, ſi viliore pretio, quam oportebat, a creditore diſtracta convicerit, poteſt ſoluto debito ad recipiendam rem ſuam integri reſtitutionis auxilium* [23]*promereri.*

21. *Praceptos*] Hoc eſt, *ante perceptos.* ſic edd. vett. ſed Rittersh. *perceptos.*

22. *Minor adverſus diſtractiones eorum pignorum, &c.*] Si pignus, aut fiduciam a defuncto conſtitutam creditor diſtraxerit, ſucceſſori minori annorum XXV. ob eam cauſam adverſus emptorem dari integri reſtitutio poteſt. Neque huic ſententiæ adverſatur *l. 2. C. ſi adv. vend. pign.* Hoc enim ita dicitur, ſi creditor non uti oportet diſtraxerit, id eſt, non obſervatis his, quæ in diſtrahendis pignoribus obſervari ſolent. Alioquin non niſi adverſus diſtractionem a proprio creditore factam, ſi & grande damnum minoris ſit, ei in integrum reſtitutio datur, *l. 1. C. ſi adv. vend. pign.* & hec Azo ſentit, quod puto verius. Quid ſit fiducia, dicam alio loco. CVIAC. Duo ſunt, quæ reſtitutioni huic plane obſtent: primo enim ſi venditio non rite ſit facta, ipſo jure res minori eſt ſalva, *l. 5. C. de diſtract. pignor. l. 2. C. ſi vendit. pignor. agat.* & quo ergo modo reſtituetur? *arg. l. 16. pr. D. h. t.* deinde nihil hic cum minore dicitur geſtum, quod tamen requirit Prætor *l. 1. §. 1. D. h. t.* ſed cum patre ejus; quod ipſe noſter Paulus pro reſtitutione rejicienda urget in ſpecie *l. 38. D. h. t.*[7] Atque Imperatores reſtitutionem hic plane denegant *l. 2. C. ſi adverſ. vendit. pign.* qui etiam ne quidem illam indulgent, ſi ipſe minor pignus obligavit, vel id de eo captum eſt; niſi ob magnum detrimentum, *l. 1. C. d. t. add. l. 9. pr. D. h. t.* vel fraudem creditoris, & emptoris, *l. 2. C. de prad. & al. reb. minor. &c.* Vereor, ne quæ diſtinctius expoſuerat Paulus, male contraxerit Anianus; qui in interpretatione ſua minori hic ſuccurri ait reſtitutionis auxilio ob rem viliori, quam oportebat, pretio diſtractam; quod nec congruit illis, quæ tamquam ex Paulo hic habemus: & ſupra demonſtratis aperte repugnat. Fiducia quid ſit dicetur *ad lib. II. tit. 4.* SCHVLT.

23. *Promereri*] His Rittershuſius ſubjecit verba *l. 36. D. h. t.* quæ tamen ex libro quinto eſt deſumpta: ſed addit, ſi numerus non fallat, poni illam poſſe *tit. lib. V. de liberali cauſa.* ubi tamen illam non habet, ſed in *tit. 12. de jur. fiſc. & popul. poſt §. ætati, 4.* Idem his ſubjicit titulum, *Ex quibus cauſis majores &c.* ſub illoque collocat *l. 39. D. illo tit.* forte non male: verum, quia lex illa non incommode collocari poteſt in tit. 13. *A. de judicato.* hoc ſequi malui.

7. Vid. Add.

TITVLVS X.

[1]*De plus petendo.*

1. *De plus petendo*] In veteri Conſultatione ea, quæ hic habemus, referuntur, quod ad ſenſum ſaltem, ex titulo *de eo, qui cauſa cadit:* quaſi Paulus hic generaliter egerit de illis, qui male agendo formula exciderent: quod tunc maxime fiebat, ſi quis appoſita actione non uteretur, ut conſtat vel ex Cicerone *de invention. lib. II. cap. 19.* De quo plura habet Briſſonius *de formul. lib. V.* Vnde & reorum patroni actores in fraudem inducere nitebantur, ut male agerent: quos tamen interdum reſtituebat Prætor. Seneca *epiſt. XLVIII. Quid enim aliud agitis, cum eum, quem interrogatis, in fraudem inducitis, quam ut formula cecidiſſe videatur? Sed quemadmodum illos Prætor, ſic hos Philoſophia in integrum reſtituit.* Ac talia forte quædam præmiſſa hic quondam fuere, quibus hodie caremus: deinceps vero ea, quæ hic leguntur, a Paulo ſubjecta hoc modo. *Plus petendo cauſa cadimus &c.* quo modo niſi hæc legantur, oratio non conſtabit: non enim cauſa cadimus loco, &c. ſed plus petendo loco, &c. Et vereor, ne ex verbis illis, *plus petendo*, quæ erant pars ipſius ſententiæ, ſit factus titulus: vel, ſi titulus fuerit *de plus petendo*, illa verba in ſententia ipſa omiſſa ſint, ut ſæpe a librariis factum eſt in illis, quæ reiterabantur. Tales vero, qui ita ex juſta cauſa ſuccubuerant, quo pacto a Prætore reſtituti fuerint, docet Imperator *§. 33. Inſt. de actionib.* ut ita hæc quoque non incongrue omnino hoc loco tradantur. Anteriore alioquin loco hunc titulum in Edicto perpetuo ponit Jac. Gothofredus *in Ordin. Edict. perpet.* SCHVLTING.

I. [2] Cauſa cadimus [3] aut loco, aut ſumma, aut tempore, aut [4] qualitate. Loco, ſi alibi: ſumma, ſi plus, quam damus, petimus: tempore, [5] repetendo ante tempus: qualitate, ejuſdem ſpeciei [6] rem meliorem poſtulantes.

INTERPRETATIO. *Cauſam perdit, quicunque aut [7] commendatum, ſive commodatum aliquid alibi ſibi, quam placuit, dari petierit; aut plus, quam datum eſt, reddi popoſcerit; aut ante tempus, quam redhibitio promiſſa eſt, petierit reformari; aut meliorem ſpeciem, quam dederat, poſtularit.*

2. *Cauſa cadimus, aut loco, aut ſumma, &c.*] Plus petitur quatuor modis, ut plenius explicatur in §. *plus, & §. huic autem, de actio.* Qui plus petit, cauſa cadit, ut *infra lib. II. tit. 5.* Sed eo nomine minor reſtituitur, & major ob juſtum errorem, §. *ſi quis agens, 33. eod. tit.* Hodie ex Zenonis conſtitutione qui plus tempore petit, alterum tantum temporis ſine ullo interuſurio expectat, quanto ſtatutum tempus antevertere conatus eſt, & ſumptus prioris litis refundit. Qui vero plus loco, vel ſumma, vel qualitate petit, ex conſtitutione Juſtiniani omne damnum præſtat in triplum. & qui reo debita quantitate ampliorem cautionem dolo malo exprimit, etiam jus omne crediti amittit. CUIAC.

2. * *Cauſa cadimus*] Inde *periculum plus petendi, tit. 13. B. §. 5. lib. III. tit. 8. §. 2.* Hodie id fit tantum ſpeciali caſu *Novell. 15. cap. 4.*

3. *Aut loco, aut ſumma &c.*] Euſebius, vel, ut alii malunt, Eucherius *Homilia XI. de Paſcha*, cujus verba valde laudat Rupertus *ad Enchirid. Pompon. l. 2. §. 6. D. de Origin. jur.* & adducit quoque Janus a Coſta *ad d. §. 33. Inſt. de actionib.* minus recte hæc enumerat, *Loco, tempore, genere, qualitate.* Duo enim poſteriora pertinent ad cauſam: & omiſſa eſt ſpecies primaria, quæ fit re ipſa SCHULTING.

4. *Qualitate*] Imperator dicit *cauſa §. 33. Inſt. de actionib.* In *l. 2. Cod. Hermogenian. de calumniatorib. & plus petend.* dicitur, *cauſa, qualitate, æſtimatione.* ſed forte poſteriora duo verba ſunt interpretatio verbi *cauſa*. IDEM.

5. *Repetendo*] Ita Sichard. ſed Cujac. *petendo*. RITTERSHUS. In editionibus cum interpp. Cujacii eſt *petendo*, in aliis omnibus antiquis, etiam Cujacianis, *repetendo*, ſine mentione variationis in libris veteribus. Alioquin non tantum repetendo, ſed & petendo peccari hic poſſe conſtat. SCHULTING.

6. *Rem meliorem poſtulantes*] Imo & etſi viliorem petas, idem eſt: non enim electionem reo debes coanguſtare, §. *33. Inſt. de actionib.* Vereor, ne Anianus & hic non expreſſerit diſtincte Pauli ſenſum. IDEM.

7. *Commendatum, ſive commodatum*] Sic edit. Lugd. CIↃIↃLXVI. aliæque illam ſecutæ: ut & mox habent *placuit* pro *dedit*, quod ſecutus ſum. Rittershuſius habet tantum *commendatum*: & mox *dedit*, pro *placuit*, cum Sich. qui tamen de utroque quid habet in margine, & invenit procul dubio in aliquibus libris. Ceterum nec hic Anianus recte Paulum interpretatur, dum ſpeciem ponit in commendato, hoc eſt, depoſito, ac commodato, adeoque negotiis bonæ fidei; in quibus pœnæ plus petendi, ſaltem ob rem, locum, cauſamque non erat locus: certe enim aliquid eſt jam præſtandum: & judex judicat ex bona fide: illa vero nonvult, ideo, quia totum, vel ita non debetur, ſtatim omnino nihil deberi. Atque id juris fuiſſe, conſtat ex Cicerone pro *Roſc. Comœd. cap. 4.* & Seneca *de benefic. lib. III. cap. 3.* Notatum id jam Hotmano, & Jano a Coſta *ad d. §. 33.* Unde & hic, ſi alio loco petatur, actio non fit arbitraria, *l. 7. D. de eo quod cert. loc. dar. oport.* In arbitrariis vero etiam plus petere non licuit: unde tam ſollicite quæritur, an & incertam partem vindicare liceat, *l. 76. §. 1. D. de rei vindication.* De jure novo hac in parte videndus Cujacius *Obſervation. lib. XII. cap. 21.* IDEM.

TITULUS XI.

[1] *De Satiſdando.*

I. [2] Quo

1. Hic titulus quoque eſt in Codice, ac fuit olim in Edicto perpetuo: illumque illuſtrarunt Paulus & Ulpianus *lib. XIV. ad Edictum.* confer. *l. 7. l. 8. D. qui ſatisdar. cogantur. l. 5. D. de hereditat. petition l. 7. D. de ſtipulationib. Prætor. l. 7. D. judicat. ſolv.* Tribonianus titulum illum a Pandectis abeſſe voluit, procul dubio ob aliam hodie ſatiſdationum formam: hanc enim illo tempore fuiſſe mutatam, patet ex *pr. Inſt. de ſatisdation.* Non paucæ tamen, quæ ad hunc titulum re ipſa pertinuerant, adeoque ad cautiones illas, quæ poſtquam jam in jus ventum eſt, obtinent, retulit ſub titulum *qui ſatisdar. cogant.* Videantur *l. 1. l. 7. l. 8. l. 9. D. d. t.* ne dicam de quibuſdam eo relatis, quæ JCti occaſione Prætoriarum ſtipulationum erant commentati, atque ad illas ſtipulationes pertinentibus, veluti *l. 10. l. 11. l. 12. l. 13. D. d. t.* vel quæ ad appellationes ſpectant, *l. 15. d. t.* Ut adeo ea, quæ ſub illo titulo leguntur, ad cautionem judicio ſiſti nulla

1. [2] Quoties hereditas petitur, ſatiſdatio jure deſideratur: & [3] ſi ſatiſdatio non detur, in petitorem hereditas transfertur. Si petitor ſatiſdare

ratione omnia poſſint referri. Sed eo ſpectant *l. 2. l. 3. l. 4. l. 5.* Multa hic dicta videntur a Paulo, ex quibus pauca admodum Anianus delibavit. SCHVLT.

2. *Quoties hereditas petitur, ſatiſdatio jure deſideratur: &c*] Petita hereditate, aut ſatiſdare debet poſſeſſor de ea re conſervanda, aut eo non ſatiſdante in petitorem ſatisdantem transferenda eſt poſſeſſio, ut alteri probandi onus incumbat: Neutro ſatiſdante, potior eſt poſſeſſor. Hanc Pauli ſententiam omnium optime confirmat *l. de bonis, 6. D. §. ult. D. de Carb. edict.* ex qua ſic etiam *l. quæritur, 14. eod. tit.* accipienda eſt, ut nondum translata poſſeſſione rerum, ſi pubuerit poſſeſſor Carbonianus, petitoris partes ſuſtineat, niſi adverſario ceſſante ſatiſdare paratus ſit. Et hæc eſt, quæ ſolita cautio dicitur in *l. 5. D. de hered. petit.* de qua & in *l. ex libero, 15. §. ult. D. de quæſtionib.* & apud M. Tullium id recte Aſconius accipit, quod is ſcribit III. *in Verrem,* in hunc modum. *Si quis teſtamento ſe heredem eſſe arbitraretur, quod tum non extaret, lege ageret in hereditatem, aut pro præde litis vindiciarum cum ſatis accepiſſet, ſponſionem faceret, ita de hereditate certaret.* Similiter autem emancipatus ſuo aut recte cavere debet de conferendis propriis bonis, aut ſi ſuus caveat de reſtituenda portione emancipato, cum conferre cœperit, in eum transferenda eſt poſſeſſio: ſed neutro cavente, curator, & quaſi ſequeſtre portioni datur, *l. 1. §. ſi frater. l. 2. §. ultim. D. de collat.* Item heres fideicommiſſario condemnatus, ſi provocaverit, aut de fideicommiſſo cavere debet, aut ſi caveat adverſarius, in eum transferenda eſt poſſeſſio ex reſcripto M Antonini: ſed neutro cavente, aut res ſequeſtratur, aut juriſdictio reſtituitur, id eſt, ex edicto is, qui vicit, fideicommiſſi ſervandi cauſa, ſimul in poſſeſſionem omnium bonorum cuſtodiæ cauſa eſſe jubetur. Vbi illud animadvertendum eſt, reſcriptum Marci ab edicto multum hac in re diſtare. Nam qui edicto mittitur in poſſeſſionem, ſolus non poſſidet, ſed cum herede, aut certe cuſtodit verius & obſervat bona, quam poſſidet. Is vero, in quem ex reſcripto transfertur poſſeſſio, ſolus rem vere poſſidet, ſicut & in ſuperioribus exemplis, ſuus, in quem ex edicto translata eſt portionis emancipati poſſeſſio, & petitor hereditatis, in quem non cavente poſſeſſore, poſſeſſio translata eſt, ſolus poſſidet: & ideo his caſibus ab eo, in quem translata eſt poſſeſſio, cautio præſtatur: Illo autem caſu, quo ſimul in poſſeſſione eſſe jubetur cuſtodiæ cauſa, cautio non præſtatur: ut merito reprehendantur, qui & illis caſibus non poſſeſſionem, ſed magis cuſtodiam concedi ſcribunt. Et ad hæc quidem omnia pertinet *l. poſtquam, 5. §. Imperator, D. ut lega. no. cav* in qua manifeſtum illud eſt, nec tamen notatu indignum, vulgo perperam legi, *Sed quare non caverat*, cum ſit legendum, *Sed quare non cavente.* Cetera uti in eo §. accipienda ſint, ex iis, quæ ante dicta ſunt, ſatis colligitur. At ſuperioribus exemplis hic adjungi etiam aliud oportet ex *l. 1. C. uti poſſid.* Reddito interdicto Vti poſſidetis; tum ſi petitorio judicio agatur, ſatisdare debet petitori is, qui in poſſeſſione potior eſt: aut ſi non ſatiſdat, in petitorem ſatiſdantem transferenda poſſeſſio eſt: ita ut alteri incumbat onus probandi, & hoc aperte dicit *l. 1.* & ſuperiorum exemplorum ſimilitudine manifeſto confirmatur. Qua de re admoniti quidam, in quo non oportet manere, in eo ut perſtent, ſic eam legem malunt adhuc interpretari, ut qui vim fecit, quo minus poſſideas, Vti poſſidetis interdicto victus ſatiſdet, ſe vim non facturum, quoad de proprietate probaverit: qui autem vi te dejecerit, victus interdicto Vti poſſidetis, ut in te poſſeſſionem transferat. Quorum ſententiam omnes derident, ſcholaſticosque appellant, ea ratione, qua apud Galenum diatritarios medicos, ſcholaſticos vocitari ſcriptum eſt: nec immerito. Primum enim qui victus eſt interdicto Vti poſſidetis, nunc ſi petitoria actione velit experiri, tantum abeſt ut ſatiſdare debeat, ut ei potius ſatiſdari oporteat. Idque exemplo etiam ejus, qui uſumfructum aut ſervitutem vindicat, *l. pen. D. de aq. quot. & æſtiv. l. cujuſcumque, 60. §. ult. D. de uſufr.* quo tamen ipſi perverſe utuntur. Ei enim, qui ſervitutem vindicat, cavet reus, quamdiu is de jure ſuo docuerit, actorem ſe non impediturum: reo nihil cavetur. Sed & cum negatoria agitur, a reo cautio præſtatur. Tum vitioſum illud etiam eſt, quod ajunt, dejecto dari interdictum Vti poſſidetis. Hoc enim interdictum poſſeſſorem tuetur: is autem, qui dejectus eſt, ne animo quidem poſſidere poteſt, *l. clam. 6. in fi. D. de adquir. poſſeſſ. l. 1. §. ſive autem, D. unde vi & de vi arm.* niſi quis animo poſſidere ſic interpretetur, ita animum informare, ut fingas, te poſſidere, quamvis revera intelligas ereptam tibi poſſeſſionem eſſe, aut eam te nunquam adquiſiviſſe, quod deridiculum eſt. Igitur is, qui corpore poſſidet, dejectus non corpore tantum, ſed de animo deſinit poſſidere: & qui animo tantum poſſidet, ſi corpore per vim non ſinatur poſſidere, animo poſſeſſionem ſtatim amittit, & idcirco ei Vti poſſidetis interdictum non datur, Vnde vi datur. Præterea cum ſoleat translata poſſeſſio pro ſatiſdatione cedere, ut & in ſpecie *l. ædificatum, 45. D. de dam. infect.* illi ſuis interpretationibus efficiunt, ut quæ in *d. l. 1.* manifeſto ſenſu ſuccedit ſatisdationi translatio poſſeſſiſionis, ab ea ſeparetur, & ſatiſdationi alius, translationi poſſeſſionis alius caſus tribuatur. Sed de his ſatis. Illud mihi non eſſe prætermittendum videtur, in ſpecie *d. l. 1.* neutro ſatisdante, potiorem haberi eum, qui interdicto vicerit. Nam, & Paulus noſter ait, in pari cauſa potior eſt poſſeſſor: quam regulam in hoc interdicto ſervari oſtendit *§. retinendæ, de interdict.* CVIAC. De cautione ab hereditatis poſſeſſore præſtanda agunt Viri Eruditi ad Ciceronem *in Verr. lib. 1. cap. 45.* & inter eos quoque Jac. Menardus. De ſatisdatione quoque judicatum

dare noluerit, penes poſſeſſorem poſſeſſio remanet: in pari enim cauſa potior eſt poſſeſſor.

INTERPRETATIO. *Si quicunque hereditatem ex defuncti voluntate, aut teſtamenti conditione poſſideat, quam alter ſibi debitam eſſe contendit, petitor jure poſtulat, ut ei a poſſeſſore* [4] *ſatiſdatio detur, quae omnia hereditaria corpora ſalva futura eſſe promittat, uſque in cognitionis eventum. Et ſi poſſeſſor ex hac re conventus hujuſmodi ſatiſdationem non providerit, dato a petitore fidejuſſore, ad eum hereditaria corpora transferuntur. Si vero petitor* [5] *ſatiſdatorem non dederit, penes poſſeſſorem uſque ad eventum judicii poſſeſſio remanebit.*

2. [6] Vſufructuarius [7] de utendo uſufructu ſatiſdare debet, [8] ſe perinde uſurum, ac ſi [9] ipſe paterfamilias uteretur.

INTERPRETATIO. *Vſufructuarius proprietatis domino ſatiſdatorem dare compellitur, ſe uſufructu ſuo non aliter uſurum, quam ipſe proprietatis dominus uti potuit diligenter.*

catum ſolvi in actionibus aliis in rem præſtanda veſtigia quædam in Pandectis notavit Cujacius *ad pr. Inſt. de ſatisdationib.* nec alio ſpectat *l. 11. D. qui ſatisdar. cogant.* Cum vero a reo ea non præſtita, actor ſatisdare, & poſſeſſionem in ſe transferre potuerit jure ordinario, quid opus erat ab Vlpiano *l. 7. §. ult. D. d. t.* ubi hac ipſa de re ſcripſit, ſatisdationis neceſſitatem reſtringere ad res mobiles? At id conveniens juri novo, quo reus tantum cavet pro ſua perſona, & de permanendo in judicio, *§. 4. Inſt. d. t.* in quo actori ſæpe parum præſidii; maxime in lite de re mobili, ſi ſuſpecta ſit rei perſona. Non alienus itaque ſum a ſententia V. C. Ant. Fabri *Rationalib. ad d. l. 7.* Tribonianum de ſuo quædam Vlpiano adjeciſſe: quamvis rationes ipſius id non ita evincant, ideoque ab aliis refutatæ ſint. Illud quoque notandum, judici ibi dici aliquid ſedere: verum res antiquo jure hic nondum ad illum erat delata: ſed etiamnum apud Prætorem præparabatur. Res vero ipſa ſane eſt æquiſſima, ut tali in ſpecie ob non præſtitam cautionem fiat ſequeſtratio. SCHVLTING.

3. *Si ſatis*] Ita lego pro eo, quod vulgo, *ſatisdatio.* Sed tamen & Vlpianus ita loquitur, *ſatisdationem dare, l. 7. §. ult. D. Qui ſatiſd. cog.* Sichar. hanc ſent. dirimit in duas. RITTERSHVS. Ingenioſe Rittershuſius emendat, *ſi ſatis non detur:* ac verba *l. 7. §. ult. D. qui ſatiſdar. cogant.* ipſi non obſtare, ex modo dictis liquet. Miror tamen, quod id in contextum receperit, præter omnium librorum fidem. Putem vulgatam lectionem eſſe ab Aniano; & ſcripſiſſe Paulum, *ſatis non detur;* aut etiam *ſatiſdatio non præſtetur,* ut *d. l. 7. §. 1. D. d. t.* At *ſatiſdationem dare* plane inelegans eſt. Sententiam vero hanc non duxi cum quibuſdam in duas divellendam: ſed prout illam tamquam unam interpretati ſunt Anianus & Cujacius, ita relinquendam eſſe. SCHVLTING.

4. *Satiſdatio*] Ita ex editione Pariſ. CIↃIↃLXXXVI. reſtitui: aliæ habent *ſatisfactio:* quod tamen nec quadrat ipſius ſententiæ verbis, nec ſequentibus Aniani. quid inter hæc interſit notum ex *l. 1. D. qui ſatiſdar. cogant. l. 5. §. 3. D. de verbor. obligationib.* Non male ceteroquin Aniani interpretatio hic ſe habet. IDEM.

5. *Satiſdatorem*] Satiſdator eſt ipſe, qui ſatis præſtat; non vero ejus fidejuſſor, quo modo hic, & mox iterum loquitur Interpres.

6. *Vſufructuarius de utendo uſufructu ſatiſdare debet, &c.*] Vſufructuarius ſatiſdare debet ſe uſurum fruitum, perinde ac patremfam. ad quem proprietas ſpectat, *l. 1. D. uſufruct. quem. cau. l. 4. C. de uſufr.* ſi non ſatiſdederit, ei denegantur actiones, *l. ſi cujus, 13. §. 1. D. de uſufr. & infr. lib. III. tit. de legatis.* CVIAC.

7. *De utendo uſufructu*] Nec hæc phraſis eſt Pauli: ſed eſt Aniani; qui etiam ſic in interpretatione loquitur. Proprie, *de utendo fruendo rebus.*

8. *Se*] Τὸ *ſe* non habet Cujac. RITTERSHVS. Solæ edd. cum Interpp. Cuj. non habent *ſe.*

9. *Ipſe paterfamilias*] Alibi, *optimus paterfamilias, lib. III. tit. 6. §. 27.*

TITVLVS XII.

[1]*De Judiciis omnibus.*

1. [2]Hi, qui falſa reſcriptione uſi fuerint, lege Cornelia de falſis puniuntur.

INTERPRETATIO. [3]*Hi, qui in cauſis ſuis falſa Principium reſcripta detulerint, ut falſarii puniantur.*

2. [4]Ex his, qui ancillam corrupit alienam, aliam reformare cogendus eſt.

3. [5]Qui falſum neſciens allegavit, falſi poena non [6] tenetur.

4. [7]In caput domini, patronive [8] nec ſervus, nec libertus interrogari poteſt.

5. [9]Praegnantes neque torqueri, neque damnari, niſi poſt editum partum poſſunt.

6. [10] Qui

1. *De judiciis omnibus*] Quidam codices, *De judiciis*, quod probat edicti perpetui ſive Pandectarum ordo. CVIAC. De judiciis hoc in loco in Edicto quoque perpetuo actum fuiſſe, quemadmodum conſtat ex ſerie Digeſtorum & Codicis, ita ſimul certum eſt, Prætorem edixiſſe tantum de privatis & civilibus judiciis. Hac vero occaſione forſitan Paulus nonnulla quoque de criminalibus, & publicis, adeoque, ut eſt in inſcriptione, de *omnibus* judiciis tradiderit. Admodum vero pauca ex eo Anianus nobis conſervavit. SCHVLTING.

2. *Hi qui falſa reſcriptione uſi fuerint &c.*] Qui falſis reſcriptis utitur, lege Cornelia tenetur, *l. 4. C. ad l. Corn. de falſ.* CVIAC.

3. *Hi, qui in cauſis &c.*] Adducuntur hæc, nec non *§. 3. 5. 6.* & interpretatio *§. 7.* in Capitularibus *lib. VII. cap 196.*

4. *Ex his, qui ancillam corruperit alienam, &c.*] Qui ancillam alienam ſtupravit, tenetur injuriarum actione, *l. inter liberas, 6. D. ad leg. Jul. de adult.* in qua ita fiet condemnatio commodiſſime, ſi aliam incorruptam dare jubeatur. Quod ait, *ex his*, id eſt, præter eos de quibus ſupra dictum eſt, ut apud Livium *lib. XXIX. Voluntarios milites ordinavit, centuriavitque: ex his trecentos juvenes circa ſe habebat, ignorantes quem ad uſum, neque centuriati, neque armati ſervarentur.* Sed malim legere, *is qui*, Abeſt hæc ſententia a nonnullis codicibus ſcriptis. CVIAC. Videntur potius Interpretis, quam Pauli verba. RITTERSHVS. Interpretatio illa verborum Livii *lib. XXIX init.* quæ Cujacio aliiſque placuit, exploſa eſt merito a V. C. Joh. Fred. Gronovio. *ad Liv. d. l.* Emendationem vero Cujacianam, ut hic legatur, *Is, qui*, probo. Rittershuſius hanc ſententiam rejecit ad finem tituli ſequentis: quod nimis audax, nec imitandum mihi viſum eſt: quin & Paulum talia potius ſub titulo *ad legem Aquiliam* tradidiſſe crediderim; quo etiam talia aliquando pertinent, *vid. tit. ſeq. §. 6 l. 6. pr. D. ad leg. Jul. de adulter.* & ab Aniano illa alio relata. At re ipſa nec huic, nec ſequenti titulo hoc ſatis quadrabat. Interpretis hoc eſſe arguit, cum verbum *reformare*, quod Aniano frequens *vid. ad tit. 4. §. 3.* Paulo ipſiuſque ſæculo hoc ſignificatu inſolitum: tum quod reſtitutio ancillæ ſit pœna hic prorſus non appoſita, ſive injuriarum, ſive lege Aquilia agatur. SCHVLT.

5. *Qui falſum neſciens allegavit, &c.*] Ignorans falſi non tenetur, *l. nec exemplum, 20. C. ad leg. Cornel. de falſ.* CVIAC.

6. *Non tenetur*] His Rittershuſius ſubjecit §. *reſcriptum 7.* ob materiæ affinitatem, ut ita tres de quæſtionibus ſententiæ continua ſerie connexæ ſint: ſed ſolus: & hac ratione multa forent tranſponenda.

7. *In caput domini, patronive nec ſervus, &c.*] Servus in dominum, libertus in patronum non interrogatur, *l. libertorum, 12. l. ſervos, 8. C. de teſtib.* CVIAC. Miror, quid hic faciant 3. ſeqq ſentent. quæ potius ad tit. *De Quæſtionib.* pertinent, qui erit *infr. lib. V. tit. 14.* RITTERSHVS.

8. *Nec ſervus*] Hac de re agitur *lib. V. tit. 16. §. 5.* ubi aliquid notabimus.

9. *Prægnantes neque torqueri, &c.*] Prægnans neque torqueri, neque ſummo ſupplicio affici poteſt, *l. Imperator, 18 D. de ſtat. hom. l. prægnantis, 3 D. de pœn.* Quint. *in declam. CCLXXVII. Supplicia*, inquit, *prægnantium lex differri in diem partus jubet* Idem Clem. Alex. ſcribit *lib. 11. Strom.* & Ælianus *lib. V. var. hiſtor.* & Plutarchus *in lib. de ſera num. vind.* & Didorus 11. *cap. 3.* CVIAC. Plura hac de re collegit D. Gothofredus *ad l. 3. D. de pœn.* Mornacius *ad l. 18. D. de ſtat. homin.* Menagius *Amœnitat. Jur. Civil. cap. 21.*

10. *Qui*

6. [10] Qui reſcriptum a Principe falſa allegatione elicuerint, uti eo prohibentur.

7. [11] Qui de ſe confeſſus eſt, in alium [12] torqueri non poteſt, ne alienam ſalutem in dubium deducat, qui de ſua deſperavit.

INTERPRETATIO. [13] *Qui de ſe confeſſus eſt, ſuper alium credi non poteſt.*

* Qui ſine accuſatoribus in cuſtodiam recepti ſunt, quaeſtio de his habenda non eſt, niſi ſi aliquibus ſuſpicionibus urgeantur. LEX EST VLTIMA D. DE QVAESTIONIBVS.

* Per minorem cauſam majori cognitioni praejudicium fieri non oportet:

10. *Qui reſcriptum a Principe falſa allegatione elicuerint, &c.*] Reſcripto per mendacium impetrato uti non licet, *l. & ſi legibus, 5. C. ſi con. jus vel util. pub.* hæc ſentent. in libris excuſis deeſt. CVJAC.

11. *Qui de ſe confeſſus eſt, in alium torqueri non poteſt, &c.*] Ideo is, qui de ſe confeſſus eſt, in caput aliorum non torquetur: quia de ſalute ſua deſperavit. *l. repeti, 16 D. de quæſt.* CVJAC.

12. *Torqueri non poteſt*] Obſtare videtur *l. 29. qui ultimo, in fin. D. de pœn.* RITTERSHVS. *in Indic. v. torquere.* Interpres dicit, tali non poſſe credi: ſicque etiam ſcriptum eſt in Capitularibus *dict. loc.* cui ſimile *lib. V. cap. 313.* Diverſa tamen ſunt, alicui non credi generaliter, & in alium non torqueri. Idem vero cavit Divus Pius, teſte Modeſtino *l. 16. §. 1. D. de quæſtionib.* idque veteris juris auctoritati adſcribitur *l. ult. C. de accuſationib.* Ratio Pauli egregia: *ne ſalutem alienam in dubium deducat, qui de ſua deſperavit.* Nec abs re eſt illud M. Senecæ *lib. IV. Controverſ. 29. Nullum magis adverſarium timeas, quam qui vivere non poteſt, occidere poteſt.* & ibidem. *Præcipitati non quod impulit tantum trahunt, ſed & quod occurrit: & naturali quodam deplorata mentis affectu morientibus gratiſſimum eſt commori.* Vnde & Viri Inſignes in eam conceſſere ſententiam, de confeſſis quocumque tandem modo, ſive ſponte, ſive per tormenta, non eſſe in alios habendam quæſtionem, ſed tantum de convictis. Ita Cujacius & Giphanius *ad d. l. ult. C. de accuſationib.* Hotmanus *ad l. 11. C. de teſtib.* Sed convicti confeſſique in ſpecie huic non diſſimili conjunguntur *l. 4. C. de quæſtionib.* & in *l. 1. §. ult. D. de quæſtionib.* de eo, qui ultro homicidium confeſſus erat, habita refertur in conſcios quæſtio, probantibus factum Imperatoribus. Imo id ipſum moris fuiſſe oſtendit evidentiſſime Tertullianus *Apologetic. cap. 2.* his verbis: *Si quando de aliquo nocente cognoſcitis, non ſtatim confeſſo eo nomen homicidæ, vel ſacrilegi, vel inceſti, vel publici hoſtis (ut de noſtris elogiis loquar) contenti ſitis ad pronunciandum; niſi & conſequentia exigatis, qualitatem facti, locum, modum, conſcios, ſocios.* Atque hæc per tormenta quæſi a eſſe docet poſtea, dum ait: *Neque ideo non putaretis requirenda quæſtionibus ſcelera, quia certi eſſetis admitti ea ex nominis confeſſione, qui hodie de confeſſo homicida ordinem extorquetis admiſſi.* Similia habet *lib. 1. ad nationes cap. 2.* Apulejus quoque *Metamorphos. lib. III. De ſcelere quidem, quod ſerio vindicandum eſt, ne ipſe quidem, qui commiſit, poteſt diffiteri. Sed una tamen ſubriſiva ſollicitudo nobis relicta eſt, ut ceteros ſocios tanti facinoris requiramus: nec enim veriſimile eſt, hominem ſolitarium tres tam validos evitaſſe juvenes, proin tormentis veritas eruenda.* Sic & apud Achillem Tatium *de Clitophont. & Leucipp. amorib. lib. VII.* Clitophon cædem confeſſus quæſtioni ſubjicitur in Melittam tamquam rei conſciam, περὶ τῦ τὴν Μελίτην τῷ φόνῳ συνεγνωκέναι. Vt adeo de confeſſis quæſtionem non haberi, verum non ſit. Diſtinctio inter crimina, quæ vel ſine, vel cum ſociis patrari ſolent, quem habet Jac. Gothofredus *ad Tertullian. ad nation. d. loc.* non ſufficit: quoniam non, niſi de illis, quæ veriſimile eſt, non ſine conſciis patrata fuiſſe, ejuſmodi quæſtio moveri poteſt: & quid abſurdius eſſet, quam tali de re ambigere in crimine, in cujus ſocietatem neminem veniſſe foret credibile? Magis placet, quod idem Vir Inſignis ſcribit *ad l. ult. Cod Theod. de accuſationib. & inſcriptionib.* ex confeſſis ſua ſponte abſque tormentis, de ſociis etiam ſeparatim per tormenta quæri poſſe; quo etiam pertinent ante adducta: non vero de illis, qui in quæſtione confeſſi ſunt; quibus nulla hac in parte fides habetur, nec etiam interrogantur, ut clare patet ex *l. ult. C. de accuſationib. & inſcriptionib.* Ac Modeſtinus quoque in *l. 16. pr. D. de quæſtionib.* locutus erat de repetenda quæſtione: atque ita in §. 1. id bene quoque indicat, non obtinere, ut repetatur ad eruendos conſcios tantum. Ita quoque Modeſtinum intellexit Accurſius, allegans exceptionem ab hac regula occurrere *l. 17. D. de S. C. Silanian. & Claudian.* Verum in illo S. C. multa ſunt ſingularia. Ratio vero, quam Paulus dat, maxime in illis valet, quibus invitis extorta eſt confeſſio: quique adeo jam maxime adacti ſunt ad deſperationem. Nihil obſtat his *l. 29. D. de pœn.* a Rittershuſio objecta: quæ hanc quæſtionem non tangit, ſed de damnatis ultimo ſupplicio in genere loquitur SCHVLTING.

13. *Qui de ſe confeſſus eſt, &c.*] Vide *16. §. 1. D. de quæſtionib.* RITTERSHVS.

tet: major enim quaeſtio minorem cauſam ad ſe trahit. LEX EST LIV. D. DE JVDICIIS.

* [14] In crimine adulterii nulla danda dilatio eſt: niſi ut perſonae exhibeantur, aut judex ex qualitate negotii motus, hoc cauſa cognita permiſerit. LEX EST XLI. D. AD LEG. JVL. DE ADVLTER.

14. *In crimine adulterii nulla danda dilatio eſt, &c.*] Idem habemus ex parte *lib. 11. tit. 26. §. 3.* Quoniam vero numerus libri in codice Florentino verbo, non nota eſt ſcriptus, non auſim inſcriptioni controverſiam movere, quod facit Cujacius *ad dict. loc.* Et ſiquidem hic & titulo ſequenti multa ad judicia etiam publica pertinentia habemus, hanc ſententiam non prorſus male hic locum reperire poſſe exiſtimavi.

TITVLVS XIII. A

[1] *De Judicato.*

1. [2] Qui exhibiturum ſe aliquem judicio caverit, mortuo eo, pro quo caverat, periculo cautionis liberatur.

INTERPRETATIO. *Cautio ſolvitur, ſi pro cujus praeſentia cautum fuerat, moriatur.*

* [3] Eum, pro quo quis apud officium cavit, exhibere cogitur. [4] Item eum, qui apud acta exhibiturum ſe eſſe quem promiſit, etſi officio non caveat, ad exhibendum tamen cogitur. LEX EST XVII. D. DE IN JVS VOCANDO.

2. [5] Filiusfamilias juſſu patris manumittere poteſt; matris non poteſt.

3. [6] Is

1. *De Judicato*] Titulum hunc tolli volebat Cujacius *inf. ad lib. V. tit. 20.* nulla ratione addita: hunc etiam ſuſtulit editor Aurelianenſis, quod ſequi nolui: & ipſe Cujacius in Lugd. edit. cIↄIↄLXVI. illum reliquit, atque id in Pariſ. & Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. obſervatum eſt. In Edicto perpetuo de judicato, ſive re judicata, alibi agitur, ut Pandectarum ac Codicis ordo, & inſcriptiones legum plurimarum in Pandectis evincunt: ac ipſe Paulus de effectu ſententiarum agit *lib. V. tit. 5.* ut proinde nec ego aſſerere auſim, Paulum hic titulum talem poſuiſſe: & quae hic habentur, ad rem judicatam non omnia pertinent: quamvis de ea ejuſque exſecutione quædam in hoc libro habuiſſe Paulum, pateat ex *l. 45. l. 54. D. de re judicat. l. 38. D. de reb. auctoritat. judic. poſſidend.* Ad officium vero jus dicentis judicisque pertinentia hic varia habentur. Videtur etiam Anianus nonnulla ex diverſis titulis delibata in hunc confuſe contuliſſe; quæ tamen pro arbitratu noſtro non debent refingi. SCHVLTING.

2. *Qui exhibiturum ſe aliquem judicio caverit, &c.*] Si homo ſiſti promiſſus ante diem ſine dolo promiſſoris deceſſerit, promiſſor liberatur, *l. 4. D. qui ſatiſd. cog.* Vetus quidam interpres ſic ad hunc locum ſcripſit, *Cautio ſolvitur, ſi pro cujus præſentia cautum fuerat, moriatur.* ſit autem hæc cautio apud officium, vel apud acta, *l. eum pro quo, 17. D. de in jus voc.* CVJAC.

3. *Eum, pro quo quis apud officium cavit, &c.*] Rittershuſius hæc appoſite, ratione primæ ſententiæ, huc retulit, præmonſtrante viam quodammodo Cujacio *ad §. 1.* Aurelianenſis hæc habet ſub titulo *de in jus vocando.* ubi aliquid monui.

4. *Item eum, qui*] Charondas emendat. *Item cum quis.* Sed Caſp. Barthius *Adverſarior. lib. XXV. cap. 14.* defendit *eum,* ut accuſativus ſumatur pro nominativo. Malo dicere, hic ſubintelligi *quod ad,* vel ſimile: quod frequens eſſe in accuſativis abſolutis in initio periodorum docet Vir Præclarus, Jac. Perizonius *ad Sanct. Minerv. lib. 11. cap. 5.* SCHVLTING.

5. *Filiusfamilias juſſu patris manumittere poteſt, &c.*] Pater ſervum ſuum per filiumfamilias manumittere poteſt, & avus per nepotem ex filio, *l. nepos, 22. D. de manumiſſ.* quia eadem perſona eſt patris & filii, avi & nepotis ex filio, propter vinculum poteſtatis. Quæ ratio ceſſat in matre, & in nepote ex filia. & ideo nec mater per filium, nec avus per nepotem ex filia, nec pater per filium emancipatum manumittere poteſt. Sed hæc perſonarum differentia tollitur a Juſtiniano in *l. 1. §. ult. C. com. de manum.* CVJAC. Plura habet Cujacius *Paratitl. tit. C. commun. de manumiſſionib.* Eſt vero hæc ſententia parum huic loco congrua.

6. *Is*

3. [6] Is, qui album raſerit, corruperit, ſuſtulerit, mutaverit, [7] quidve aliud propoſitum edicendi cauſa turbaverit, [8] extra ordinem punietur.

Interpretatio. *In eum, qui album curiae raſerit, vitiaverit, vel quodcunque aliud ſcripturae genus ſua praeſumptione turbaverit,* [9] *mutaverit, ſuſtulerit,* [10] *capitaliter* [11] *non expectata ordinis ſententia vindicatur.*

4. [12] Si id, quod emptum eſt [13] neque tradatur, neque mancipetur, venditor cogi poteſt, ut tradat, aut mancipet.

In-

6. *Is, qui album raſerit, corrupuerit, &c.*] Hæc ad album curiæ retulit Anianus. Scripta tamen ſunt a Paulo de albo prætoris, quod ſi quis corruperit, raſerit, ſuſtulerit, mutaverit, vel ſi chartam, aliamve materiam publice affixam perpetuæ jurisdictionis cauſa turbaverit, & jure ordinario in eum prætoria actione agitur, *l. ſi quis id quod, 7. D. de juriſdict.* & extra ordinem coërcetur, ut hic Paulus ait, vel pœna falſi, ut in *lib. V.* demonſtratur, & *l. pen. D. ad leg. Corn. de fal.* Cujac. In Edicto perpetuo jam dudum de albo corrupto actum erat, antequam de judiciis, iisque, quæ ad ea pertinerent, eſſet ſermo. De illo Vlpianus & Paulus commentati ſunt libro III. vid. *l. 7. & l. 9. D. de juriſdiction.* Hic vero jam emenſi ſumus, quæ illi tertio decimo illuſtrarunt: ut liquet ex *l. 3. & ſeqq. D. de recept. qui arbitr. receper. &c. l. 1. l. 3. l. 4. D. naut. caupon. ſtabular. ut recept. reſtit.* adeoque an ex ſuperiori loco hanc ſententiam huc tranſtulerit Anianus, an & ipſe Paulus occaſione eorum, quæ jus dicentium judicumque officia ſpectant, de eo aliquid monuerit, in medium relinquo. Schulting.

7. *Quidve aliud propoſitum edicendi cauſa*] Vlpianus *l. 7. pr. D. de juriſdiction.* dicit, *vel in charta, vel in alia materia:* quæ verba cur in ipſo edicto non fuerint, cauſam non video idoneam: quod & Jano a Coſta videtur *ad §. 12. Inſt. de actionib.* atque ideo pro antiquo gloſſemate habere non auſim, uti vult Cujacius *Obſervation. lib. XXI. cap. 24.* quamvis illa verba, *non quod prout res incidit.* negare nolim manum redolere interpretis ad verba illa, *juriſdictionis perpetua cauſa.* Schulting.

8. *Extra ordinem punietur*] Omittit pœnam Iↄ. aureorum edicto ipſo propoſitam ſive Paulus, ſive Anianus. Extraordinariæ pœnæ maxime locus ob inopiam rei, *l. 7. §. 3. D. de juriſdiction.* De hac vero nec edicere, nec ſtatuere potuit Prætor, cum mero imperio careat; ſed magiſtratus ſuperior. Simile habebimus *tit. 15. §. 2.* De pœna falſi *lib. V. tit. 25. §. 4.* Idem.

9. *Mutaverit, ſuſtulerit*] Sic edit. Genev. cIↄIↄLXXXVI. & Rittershuſ. & hæc Paulus ipſe habet: ideoque ea reliqui. Abſunt alioquin ab edd. Sich. Lugd. cIↄIↄLXVI. & Pariſ. cIↄIↄLXXXVI.

10. *Capitaliter*] Hoc ab Interprete. nihil tale apud Paulum.

11. *Non exſpectata ordinis ſententia*] Non ſcivit, quid eſſet *extra ordinem:* uti & *ad tit. 5. §. 2.* & *ad tit. 16. §. 2.*

12. *Si id, quod emptum eſt, &c.*] Hæc ſententia definit illam quæſtionem, de qua interpretes inter ſe certant, an venditor omnimodo cogi poſſit, ut rem tradat, ſi emptor rem ipſam expetat potius, quam id, quod intereſt. Et ait cogi poſſe. quæ fuit olim Martini opinio, multorum conſenſu, multisque argumentis comprobata. Ait autem cogi venditorem poſſe, ut tradat, aut mancipet. Hi duo ſunt modi transferendi dominii: traditio eſt juris gentium, mancipatio juris civilis. Cujac. Hæc ſententia potius pertinet ad *tit. 17. lib. 11.* Rittershus. Ad tradendum teneri primario venditorem certum eſt, *l. 11. §. 2. D. de actionib. empt. & vend.* adeoque hanc ei neceſſitatem incumbere, *§. 2. Inſt. de donationib. §. 1. Inſt. de emption. & vendition.* Verum quo uſque valeat illa neceſſitas, illic non definitur, ſed in *l. 17. C. de fid. inſtrumentor.* hoc explicatur a Juſtiniano, & tanquam in foro uſitatum refertur, venditorem vel rem debere tradere, vel id, quod intereſt, præſtare. Quod etiam ut regulariter uſitatum docetur *l 1. pr. l. 11. §. 9. D. de actionib. empt. & vendit.* atque ita etiam condemnari videmus venditorem non tradentem cum poſſet *l. 10. pr. D. quib. mod. pign. vel. hypoth. ſolvit.* & quidem procacem, *l. 4. C. de actionib. empt.* Quæ loca generaliter loquentia non poſſunt reſtringi ullo modo, ut tum demum obtineant, ſi res tradi nequeat, vel emptor id patiatur. Nihil non poterit everti, ſi nobis pro lubitu conditiones orationi ſimpliciter prolatæ addere licebit. Atque hæc regula obtinet in omnibus faciendi obligationibus, *l. 13. §. 1. D. de re judicat.* abſque diſtinctione, an facta ſint nuda, an cauſam contineant bonorum, ut traditio. Fruſtra in contrarium profertur *l. 46. D. de actionib. empt.* ubi cogi quidem dicitur venditor implere venditionem; verum non explicatur, quo pacto cogatur. Is vero illic prætexebat, etſi frivole, ſe non teneri ex contractu, quia rem vendiderat alienam, quæ poſtea ipſius erat facta: & forte etiam putabat, rei alienæ venditionem non tenere, nec venditorem obligare. Verbum vero *cogi* & de illis invenitur, qui non facientes, in id, quod intereſt, vel aliud condemnantur, *l. 4. §. ult. l. 6. §. 1. junct. l. 8. §. 1. D. de edend. add. l. 17. D. de in jus vocand. & confer. l. 81. pr. D. de verbor. obligationib.* Ita Cicero *in Verr. lib. 11. cap. 12. Non erit neceſſe L. Octavio judici cogere P. Servilium Q. Catulo fundum reſtituere, aut condemnare &c.* Nihil evincit *l. 6.*

C. d.

INTERPRETATIO. *Si eam rem, quam aliquis*[14] *accepto pretio facta venditione diſtraxit, tradere diſtulerit, ad traditionem rei, quam vendidit, omnibus modis compellendus eſt.*

* Acta apud ſe habita, ſi partes conſentiant,[15] & judex hoc permiſerit, poteſt jubere ea die circumduci: niſi vel negotium, vel lis terminata eſt.

* [16] De amplianda, vel minuenda poena damnatorum poſt ſententiam dictam ſine Principali auctoritate nihil eſt ſtatuendum.

* Contra indefenſos minores tutorem vel curatorem non habentes nulla ſententia proferenda eſt. LEX EST XLV. D. DE RE JVDICATA.

* Con-

C. de reſcindend. vendition. in qua ne duplo quidem oblato venditor reſciſſionem contractus impetrare poteſt. Sed præterquam, quod id, quod intereſt, non potuiſſe adſurgere ultra duplum, maxime ob venditoris dolum, nullo modo conſtet, etiam illic non agitur de re tradenda; ſed de venditione reſcindenda, ut etiam titulus docet: nec quidquam eſt, quod vetet accipi illam legem de venditione jam conſummata reſcindenda: quod ſupplicans illic tentabat: quale quid & alibi, ſed ſero, volunt facere venditores, *l. 7. C. eod. tit. l. 12. C. de contrahend. emption. l. 12. C. de rei vindication.* Nec turbat, quod dicitur venditio *conſenſu facta*: illa enim hic non opponitur conſummatæ, ſed vi extortæ, dolove elicitæ: ac ſi alibi dicuntur conſenſu facta vel peracta, licet adimpleta ſint, *l. 8. C. de reſcindend. vend. l. ult. D. l. 1. C. famil. erciſcund. l. 13. C. de tranſactionib.* Hic locus tamen re vera aliud velle videtur, tam in verbis ipſius ſententiæ, quam in interpretatione. Verum contra tot, & tam claras auctoritates ex jure Juſtinianeo obniti non auſim: nec veriſimile auctores in re quotidiani uſus diſſenſiſſe, uti nec uſquam diſſenſionis ſit mentio. Sed nec Paulus dicit, qua ratione ſit cogendus venditor, an remediis Prætoriis, quod innuit interpretatio Aniani, an ejus, quod intereſt condemnatione; cui hic locum eſſe jam probatum eſt. Præterea non Aniano infrequens Pauli verba torquere, & quæ ille lenius protulerat, in duriorem partem refingere: adeoque quis nobis certus erit auctor, Pauli hic verba omnia eſſe, & nihil ab Aniano Viſegothicis moribus accommodatum? Tribonianus ſaltem, qui leges novem & triginta, & quaſdam ſatis prolixas, ex hoc libro in Pandectas retulit, hanc ſententiam omiſit, ut nunc argumentum inde validum contra tot alia ſumi non poſſit. Legi quoque hac de re poterunt, quæ ſcripto conſignarunt Viri Egregii, H. Donellus *ad l. 72. D. de verbor. obligationib. n. 49.* & noviſſime Joh. Voet *ad tit. de actionib. empt. n. 14.* SCHVLTING.

13. *Neque tradatur, neque mancipetur*] Hæc ſic conjunguntur *lib. 11. tit. 17. §. 3.*

14. *Accepto pretio*] Id ad perfectionem contractus non requiritur. ſatis eſt, de eo conſenſum eſſe, *pr. Inſt. de emption. & vendition.*

15. *Et judex hoc permiſerit*] Sive hæc accipias de judice delegato, ſive potius cum Græcis de magiſtratu, de quo & ſequens agit ſententia, an non ridiculum erit, dicere aliquem hoc poſſe jubere, ut acta apud ſe habita circumducantur, ſive aboleantur; & ſimul requirere permiſſum judicis? Sane ſi apud magiſtratum res fuerit geſta, quid hoc ad judicem? & ſi apud judicem, an non hujus juſſus ſufficiet? Videntur hæc eſſe ab interprete quodam inconſulte margini addita, & dein contextui inſerta: quod notavit Ant Faber *Cod. lib. III. tit. 8. def. 2. in not. n. 6.* Carent iis quoque plane Baſilica *lib. IX. tit. 3.* quæ locum ita reddunt. Δύναται ὁ ἄρχων συναινέσει τῶν μερῶν αὐθήμερον περιελεῖν τὰ πραχθέντα. SCHVLTING.

16. *De amplianda, vel minuenda pœna damnatorum &c.*] Verbum *ampliare* non eſt hic *differre*, uti voluerunt Viri Eruditi, Vdalr. Zaſius *Intellect. jur. ſingular. lib. 1. cap. 21.* & Petr. Faber *Semeſtr. lib. 1. cap. 4.* ſed *augere*; ut docet oppoſita ſpecies *minuere*. Nec credo Latine dici *ampliari pœnam*, pro *differri*. ac longe diverſum eſt, quod dicuntur *ampliari* res, cauſæ, vel rei, quando ſcilicet pronunciatur, *amplius*, ſive non liquere. Videatur Briſſonius *de formul. lib. V.* At *ampliare* pro *augere*, *aggravare* ſumitur, *l. 7. §. ult. D. de uſufruct. l. 24. D. de pact. dotalib. l. 16. §. 2. D. de aliment. vel. cibar. legat. l. 25. D. de liberation. legat. & alibi.* ~~Nec *minui* accipi poteſt pro *differri*.~~ Adde, quod dilatio pœnæ ob cauſam licita ſit, *lib. 29. D. de pœn.* maxime jure veteri, ante *l. 5. C. de cuſtod. reor.* Illud vero omnino ſpeciale eſt, quod in *l. 6. D. de pœn.* petentibus reis dilatio non concedatur: & in *l 31. D. eod. tit.* non de dilatione pœnæ ſola, ſed de mittendo, aut transmittendo in alium locum damnato eſt ſermo. Adeoque quod dilationem ſolam prohibuerit ex cauſa a magiſtratu dari, nihil fuit. Mutare vero pœnam ſemel decretam non licet ſine venia Principis, *l. 9. §. 11. D. de pœn.* ut nec remittere; quamvis ſe erraſſe magiſtratus compererit, *l. 27. pr. D. d. tit. l. 1. §. ult. D. de quæſtionib.* quem poſteriorem locum alias peculiari lucubratione illuſtravimus. Baſilica hæc verba ſic recte reddunt. Αὔξειν ἢ μειοῦν τὴν ἀπὸ ψήφου ποινὴν χωρὶς βασιλέως οὐ δεῖ. IDEM.

17. *Is,*

* Contra pupillum indefenſum, eumque, qui Reipublicae cauſa abeſt, vel minorem XXV. annis propoſitum peremptorium nihil momenti habet.

* Is, qui ad majus auditorium vocatus eſt, ſi litem inchoatam deſeruit, contumax non videtur. LEX EST LIV. D. EODEM TITVLO.

* [17] Is, qui reipublicae cauſa afuturus erat, ſi procuratorem reliquerit, per quem defendi potuit, in integrum volens reſtitui non auditur. LEX EST XXXIX. D. EX QVIB. CAVS. MAJOR. XXV. ANN. IN INTEGR. RESTITVVNT.

* Bonis venditis excipiuntur concubina, & liberi naturales.

* Reſpublica creditrix omnibus chirographariis creditoribus praefertur. LEX EST XXXVIII. D. DE REB. AVCTORITAT. JVDIC. POSSIDEND. SEV VENDVND.

5. [18] Deteriorem ſervum facit, qui fugam ſuaſerit, & qui furtum, & qui mores [19] ejus [20] corpuſve corruperit.

6. [21] Qui ancillam alienam [22] virginem immaturam corruperit, poena legis Aquiliae tenebitur.

INTERPRETATIO. *Hae duae [23] ſecundum legem Aquiliam ſimilem poenam habent, ut cum his, quae animo vel corpore corruperunt, alia ſimilia mancipia hujuſmodi praeſumptores exolvant.*

* [24] In Dardanarios propter falſum menſurarum modum, ob utilitatem popu-

17. *Is, qui reipublicæ cauſa afuturus erat, &c.*] Rittershuſius hanc ſententiam collocavit poſt titulum *de minorib. XXV. ann.* ſub titulo ſpeciali, *ex quibus cauſis majores XXV. ann. &c.* qualem in Sententiis hiſce olim exſtitiſſe nullus equidem negavero. Sed & hic illam locum invenire poſſe exiſtimavi, iis inductus, quæ ſuperiorem ſententiam præceſſerunt, ſive *l. 54. pr. D. de re judicat.* unde hæc recte etiam explicat Ant. Faber *Rationalib. ad h. l.* & ex quo loco patet, contra talem abſentem & indefenſum edictum peremptorium propoſitum nihil habere momenti. Hic vero habuit procuratorem, per quem defendi potuit: nec etiam reſtituitur, niſi eatenus, ut poſſit appellare, *l. ult. D. de in integ. reſtitutionib* ubi *rem judicatam* pro *rempublicam* recte Viri Eruditi reſtituerunt. IDEM.

18. *Deteriorem ſervum facit, &c.*] Hæc ſententia pertinet ad edictum prætoris, quo in duplum actio in eum datur, qui ſervum alienum recepiſſe, perſuaſiſſeve quid ei dicitur, quo eum deteriorem faceret. Et deteriorem ſervum fieri Paulus ait, ut puta, ſi ei fugam, aut furtum ſuaſerit: & generaliter ſi mores, aut corpus ejus corruperit, *l. 1. §. ult. D. de ſer. cor.* CUJAC.

19. *Ejus*] Τὸ *ejus* non habet Cujac. RITTERSHVS. Scilicet, in editionibus cum ipſius interpretationibus. in aliis, etiam ab ipſo curatis, vel inde profectis, exſtat: adeoque & nos id reliquimus. Hæc autem ad titulum *de ſervo corrupto* pertinere recte vidit Cujacius.

20. *Corpuſve*] Exempla ſunt *in l. 1. §. 1. D. de ſerv. corrupt.*

21. *Qui ancillam alienam virginem immaturam corruperit, &c*] Si quis alienam ancillam intempeſtivam viro ſtupraverit, lege Aquilia tenetur, *l. ſi ſtuprum, 25. D. de injur.* Neque erit deneganda ſervi quoque corrupti actio, quaſi deteriore ancilla effecta, *l. 6. D. ad leg. Jul. de adul.* At ſi virginem maturam, & viripotentem ſtupraverit, lege Aquilia non tenetur: injuriarum tenetur, ut in *tit. prox.* dictum eſt. An & ſervi corrupti? non puto. Quod enim legitur in *l. 2. D. de ſer. cor.* de ſervo eſt ſcriptum, non de ancilla. CUJAC.

22. *Virginem immaturam*] Gravior pœna ſi libera ſit puella, *l 38. §. 3. D. de pœn.*

23. *Secundum legem Aquiliam*] De ſervo corrupto nihil tale eſt in ſententia Pauli: & de illo agit Prætor edicto ſpeciali: & quam inepta ſunt, quæ de pœna addit, ſimilia iis, quæ *tit. prac. §. 2.* ſcripſit? ſed falſa, & nec edicto de ſervo corrupto, nec legi Aquiliæ congrua: quibus recte quoque fidem denegat Vir Ampliſſ. Cor. van Bynkershoek *Obſ. lib. 1. c. 13.* SCHVLTING.

24. *In Dardanarios &c.*] Hanc ſententiam hic quoque exhibet editio Aurelianenſis.

populares annonae, pro modo admiſſi extra ordinem vindicari placuit. LEX EST XXXVII. D. DE POEN.

[1]TITVLVS XIII. B

[2]*Si hereditas, vel quid aliud petatur.*

1.[3] In petitione hereditatis ea veniunt, quae defunctus mortis tempore reliquit; vel ea, quae poſt mortem [4]ante aditam hereditatem ex ea[5] adquiſita ſunt.

2. [6]Poſſeſſor hereditatis pretia earum rerum, quas dolo alienavit, cum uſuris praeſtare cogendus eſt.

3. [7] Rerum ex hereditate alienatarum aeſtimatio in arbitrio petitoris conſiſtit.

4. [8]Petitio hereditatis, cujus defunctus litem non erat conteſtatus, ad heredem non transmittitur.

IN-

1. *Titulus XIII.* B] Sequentia cohærent vulgo cum iis, quæ præceſſerunt. Sed Cujacius admonet, hic alium dari debuiſſe titulum, videlicet, *De Petitione hereditatis*, vel, ut eſt in Conſultatione vet. Juriſconſulti, *Si hereditas, vel quid aliud petatur*. RITTERSHVS.

2. *Si hereditas, vel quid aliud petatur*] Anianus hic duobus ex titulis *de hereditatis petitione* & *de rei vindicatione*, quædam videtur corraſiſſe, quæ ſub uno titulo, ab ipſo concepto, collocavit. Cujacius *ad lib. V. tit. 20* voluerat hic poni titulum *de petitione hereditatis:* & Obſervation. *lib. VII. cap. 26.* vel talem, vel qualem hic habemus; cum hactenus hæc cum ſuperioribus cohæſiſſent. In veteri Conſultatione dicitur hic eſſe titulus VI. ſed mox IV. Dubio procul uterque locus eſt corruptus. Rittershuſius ordinem ſententiarum, quem omnes Cujacianæ editiones ſequuntur mutavit, ut ipſi ſit prima, ſecunda, tertia, quæ nobis & aliis ſexta, ſeptima, & quinta: & quæ aliis prima, ſecunda, tertia, quarta, ipſi ſint quarta, quinta, ſexta, ſeptima: quod non eſt viſum mihi imitari. SCHVLTING.

3. *In petitione hereditatis ea veniunt, &c.*] In hereditatis petitione veniunt ea, quæ mortis tempore fuerunt, & quæ poſtea ante aditam hereditatem adquiſita ſunt. Quæ poſt aditam hereditatem heres adquiſivit, in hereditatis petitione non veniunt, ſed propriis actionibus petuntur, *l. & non tantum, 19 §. quod ſi pro emptore, l. quod ſi in diem, 16. §. non ſolum, l. ſi a domino, 36. §. ſi poſſeſſor, D. de petit. her.* At certe acceſſiones veniunt, etiam ſi poſt aditam hereditatem ex ea acceſſerint *l. item veniunt, 20. §. item non ſolum. D eod. tit.* CVJAC.

4. *Ante aditam hereditatem*] Illa, quamdiu jacuit, vicem ipſius defuncti ſuſtinuit; adeoque res hæ non differunt ab illis, quas ipſe defunctus adquiſivit. Quæ heres poſtea nanciſcitur diverſæ ſunt conditionis.

5. *Adquiſita*] In vet. Conſultatione, in qua hæc adducuntur, eſt *quæſita*.

6. *Poſſeſſor hereditatis pretia earum rerum, &c.*] Redactæ pecuniæ ex pretio rerum hereditariarum petitori uſuræ non debentur ex S. C. niſi, ut in hoc loco Paulus ait, ſciens dolo malo alienaverit, *l. item veniunt, 20. §. petitam D. de petit. hered.* Scriptum ſic erat, *præſentia earum rerum*, emendavi, *pretia earum rerum*. CVJAC.

7. *Rerum ex hereditate alienatarum æſtimatio in arbitrio petitoris conſiſtit*] Si malæ fidei poſſeſſor rem hereditariam alienaverit, aut rem ipſam præſtare debet, aut quanti in litem petitor juraverit, *l. item veniunt, 20. §. ult. D de petit. hered.* Hæc ſententia in libris excuſis deeſt. IDEM.

8. *Petitio hereditatis, &c.*] Si quis poſt adquiſitam hereditatem deceſſerit, petitionem hereditatis, licet ex ea litem conteſtatus non ſit, in heredem ſuum transfert. At ſi nondum ſe pro herede geſſerit, vel alio modo hereditatem adquiſierit: & ideo ſi nec petitionem hereditatis inſtituerit, ſicut hereditatem, ita eam actionem in heredem ſuum non transfert. Idemque in petitione hereditatis de inofficioſo reſponſum eſt in *l. 6. §. ult D de inoff. teſt.* Et hinc puto explicandam eſſe rationem illam obſcuram, qua fieri traditur in *l. 1 §. ſi impubere, D. de collatio.* ut impubes arrogatus heredi ſuo relinquat quartæ actionem. Quia perſonalis actio eſt, inquit: quod perinde eſt, ac ſi diceret, quia hæc actio non eſt in rem, id eſt hereditatis petitio non eſt, nec ita ſcilicet, impubes ſibi vindicat quaſi heres bonorum adrogatoris quartam partem, ſed agit in perſonam, & ideo hanc actionem transfert. IDEM. Hæc ſent. in vet. Conſultat. edita a Cujac.

INTERPRETATIO. *Si auctor de petitione hereditatis ſibi* [9] *debitae* [10] *ita ſilentium geſſit, ut nullam proponeret actionem, heres ejus ab hereditatis ipſius petitione repelletur.*

* 5. [11] Hereditas pro ea parte peti debet, pro qua ad nos pertinet. [12] alioquin plus petendi periculum incurrimus, & cauſam perdimus.

* 6. [13] Qui petit hereditatem, ipſe probare debet, eam ad ſe magis, quam ad eum, qui poſſidet, ſive ex teſtamento, ſive ab inteſtato, pertinere.

* 7. [14] Eas res, quas quis [15] juris ſui eſſe putat, petere poteſt: ita tamen, ut ipſi incumbat neceſſitas probandi, eas ad ſe pertinere.

* 8. [16] Poſſeſſor hereditatis, qui ex ea fructus capere vel [17] poſſidere neglexit, [18] duplam eorum aeſtimationem praeſtare cogitur.

* 9. Hi fructus in reſtitutione praeſtandi ſunt petitori, quos unuſquiſque diligens paterfamilias [19] & honeſtus colligere potuiſſet.

a Cujac. *in lib. Obſervat.* adfertur ex *lib. 1. Paul. Sent. tit. Si hereditas vel quid aliud petatur.* GIPHAN. Hæc interpretatio Cujacii in editione Fabroti hic eſt omiſſa, & poſt §. *ult.* poſita, magna ſane negligentia.

9. *Debita*] Al. *delata*. RITTERSHVS. Rectius hoc: ſed editiones omnes, quas habeo, nihil mutant.

10. *Ita ſilentium geſſit, &c.*] Rectius Cujacius: hereditatem enim aditam transmitti certiſſimum eſt. imo heres, qui ſcivit, hereditatem ſibi delatam eſſe, intra annum mortuus illam transmittit ex Juſtiniani conſtitutione *l. 19. C. d. jur. deliberand.*

11. *Hereditas pro ea parte peti debet, &c.*] Ex veteri Conſultatione hanc ſententiam protulit Cujacius *Obſervation. lib. VII. cap. 27.* ubi ad ejus illuſtrationem adducit præter titulum *de plus petendo* etiam *lib. II. tit. 5. de pignorib. §. 3. lib. III. tit. 8. ad legem Falcid. §. 2.* nec non *l. 1. & l. 2. Cod. Hermogenian. de calumniatorib. & plus petend.*

12. *Alioquin plus petendi periculum incurrimus &c.*] Eodem modo, ut in rei vindicatione: & ante Juſtinianum non conſtitit, hereditatis petitionem eſſe inter actiones bonæ fidei, §. *28. Inſt. de actionib. l. ult. §. ult. C. de petition. hereditat.* in quibus non erat ita plus petendi periculum: de quo *ad tit. 10.* dictum eſt. SCHVLTING.

13. *Qui petit hereditatem, &c.*] Et has duas ſententias ex eadem Conſultatione hauſit, & primus publicavit Cujacius *Obſervat. lib. VII. cap. 26.*

13. * *Qui petit hereditatem, probare debet &c.*] In petitione hereditatis actori incumbit onus probandi, *l. ſi ſcriptura, 11. C. de probationib. l. quidam, 15. D. eod.* Ex CVJACIO *dict. Obſerv. lib. VII. cap. 26.*

14. *Eas res, quas quis ſui juris eſſe putat, &c.*] Vt in vindicatione hereditatis, ſic & in vindicatione ſingularum rerum, petitori, non poſſeſſori, incumbit onus probandi, *l. is qui, 24. D. de rei vind. l. 2. C. de probat.* & hæc eſt regula vetus, *l. 1. C. Theod. de fide teſt. & inſtrument.* Ex CVJACIO *ibid.*

15. *Juris ſui*] Hoc eſt, dominii ſui, ſic *l. 2. C. de reb. alien. non alienand.*

16. *Poſſeſſor hereditatis &c.*] Has ſententias habet Cujacii editio Lugd. anni CIↃIↃLXVI. & deinceps aliæ integriores. Vetuſtiores iis carent.

17. *Poſſidere*] Pro *adquirere*. Dubito, an non hoc ſit ab Interprete.

18. *Duplam eorum æſtimationem præſtare cogitur*] Is, qui in rei vindicatione ſuccubuerat, olim duplione fructuum multabatur: cujus meminit Feſtus *v. vindiciæ*, de quo plura habet Cujacius *ad Paul. Sent. lib. V. tit. 9. §. 2. Obſervation. lib. V. cap. 21. & lib. IX. cap. 19.* & Jac. Gothofredus ad *l. 1. Cod. Theod. de fructib. & lit. expenſ.* qui hoc reſtringit ad malæ fidei poſſeſſores: quod firmat *l. 1. Cod. Theod. de uſur. rei judicat.* Hic vero ſermo eſt de hereditatis poſſeſſore, nec de fructibus omnibus, ſed iis, quos capere vel adquirere neglexit: idque in eo obtinet, qui ſub conditione inſtitutus accepit bonorum poſſeſſionem, ac ſubſtituto cavit: ut docetur *lib. V. tit. 9. §. 1.* quo forte & hic locus pertinet. SCHVLTING.

19. *Et honeſtus*] Quamvis ex re non honeſta, *l. 27. §. 1. l. 52. D. de hereditat. petition.* nec enim poſſeſſor, utcumque bonæ fidei ſit, in lucro verſari debet, *l. 20. §. 6. l. 23. l. 25. §. 11. D. eod. tit.*

TITVLVS XIV.

De Via publica.

*Si in agrum vicini viam publicam quis rejecerit, [1] tantum in eum viae [2] receptae actio dabitur, quanti ejus intereſt, cujus fundo injuria irrogata eſt. EX LEGE VLT. D. DE VIA PVBLIC. ET ITINER. PVBL. REFICIEND.

1. [3] Qui viam publicam exaraverit, ad munitionem ejus ſolus compellitur.

1. *Tantum*] Edd. vett. quædam *in tantum*, non male.

2. *Receptæ*] Al. *rejectæ*. RITTERSHVS. Et malim ego *rejectæ* legi, ut actio ab injuria illata habeat nomen, ut moris eſt, non a parte patientis.

3. *Qui viam publicam exaraverit &c.*] Viarum publicarum munitio ab omnibus exigitur. Is tamen, qui viam publicam exaraverit, ſolus munitioni alligatur. Eſt hæc Pauli ſententia relata in *l. ult. D. de via publ. & itin. publ. refic.* adjuncta altera, quam, ut & complures alias, hic Anianus prætermiſit. CVJAC. Adde Papianum *Reſponſor tit 18.* cui ſimilia in lege Burgundionum *additament. 1. tit. 1. §. 1.*

TITVLVS XV.

Si quadrupes [1] pauperiem fecerit.

1. [2] Si [3] quadrupes pauperiem fecerit, damnumve dederit, [4] quidve depaſta ſit,

1. *Pauperiem fecerit*] Omnes hactenus, *damnum intulerit*. verum ſic Papianus hunc titulum diſerte laudat *Reſponſor. tit. 14* quod cum reſpondeat titulo Inſtitutionum & Pandectarum, ac paſſim ita loquantur noſtri, etiam mox ipſe Paulus, non potui non ut genuinum admittere, & repræſentare. SCHVLTING.

2. *Si quadrupes pauperiem fecerit*] Non tantum de pauperie, ſed etiam de paſtu pecoris ex XII tab. eſt noxalis actio, *l qui ſervandarum, 14. §. ult. D de præſcript. verb.* Simul autem, ut hic locus indicio eſt, de pauperie, & de paſtu Decemviri actionem dederunt. Nec enim ſufficiebat de pauperie actio, quia paſtus pecoris pauperies, aut damnum non eſt. His autem actionibus continentur pecudes, non beſtiæ, *l. 1. §. in beſtiis, D. ſi quadr. paup. fec. dic* non canes: nam canes inter pecudes non ſunt, *l 2. D. ad leg. Aquil.* Sed idem etiam *lege*, inquit, *Peſulania de cane cavetur.* In libro Lutetiæ edito curante Almarico Bouchardo, duobus annis, antequam Baſilienſem editionem Joh Sichardus procuraſſet, legitur *Peſolonia.* Equidem legendum opinor, *Solonia.* Sic enim Plutarchus ſcribit in Solone: Ἔγραψε δὲ καὶ βλάβης τετραπόδων νόμον, ἐν ᾧ καὶ κύνα δακόντα παραδοῦναι κελεύει κλοιῷ τετραπήχει δεδεμένον. Eandemque legem condit Plato XI. *legum*, his verbis: Ἐὰν ὑποζύγιον ἢ ἵππος, ἢ κύων, ἤ τι τῶν ἄλλων θρεμμάτων σίνηται, *&c.* CVJAC.

3. *Quadrupes*] Non fera beſtia, quamvis in noſtro ſit dominio: hic enim requiritur damnum contra naturam animalis, *l. 1. §. 7. D h. t.* in beſtiis vero genitalis eſt feritas, *pr. Inſt. l. 1. § 10. D. h. t.* Quinctilianus *Inſtitution. Oratoriar. lib. 1. cap. 2. Ad ſævitiam feræ gignuntur.* & Chryſoſtomus *in Geneſ. ſermon. 9.* Τῷ θηρίῳ μὲν κατὰ φύσιν πρόσεστι τὸ ἄγριον. *Beſtiæ naturaliter adeſt feritas.* Ideoque, etiamſi in poteſtate noſtra ſint feræ, non poteſt tamen eſſe locus directæ actioni, quandoquidem hic non eſt illud, quod ad pauperiem exigitur. imo niſi in poteſtate alicujus ſit animal, hæc actio prorſus ceſſat, cum noxa caput ſequatur, *l. 1. §. 12. D. h. t.* Adeoque utilis hic tantum contra dominum dabitur actio: de qua recte aliqui intelligunt *§. 1. Inſt. h. t.* quæ & locum habet, quando animal non quadrupes damnum dedit, *l. 4. D. h. t.* De canibus vero ſimpliciter hæc actio datur, *l. 1. §. 5. l. 2. §. 1. D. d. t.* utpote, quæ ad omnes quadrupedes pertineat, *l. 1. §. 2. D. h. t.* adeoque non ſolas pecudes: a quibus quidem diſtinguuntur canes, *§. 1. & 13. Inſt. de leg Aquil. l. 2 §. 2. D. eod. tit.* ſed tamen & ibidem ſeparantur a beſtiis, quas hic ſolas e numero quadrupedum videmus excipi. atque eadem mens Græcis *ad l. 1. §. 5. D h. t. Baſilicor. lib. LX. tit. 2.* In alia ivit Vir Summus *ad h l. & ad §. 2.* nihil tamen habet, quo ſua probet SCHVLTING.

4. *Quidve depaſta ſit*] Hoc etiam appellatione pauperies legem XII tabb. comprehendiſſe arbitratur Jac. Gothofredus *Not. ad ll. XII. tabb. tab. VII.* actionem

ſit, in dominum actio datur, ut [5] aut damni aeſtimationem ſubeat, aut [6] quadrupede cedat: quod etiam [7] lege [8] Peſulania [9] de cane cavetur.

INTERPRETATIO. *Si alienum animal cuicunque damnum intulerit, aut alicujus fructus laeſerit, dominus ejus aut aeſtimationem damni reddat, aut ipſum animal tradat. Quod etiam de cane ſimiliter eſt ſtatutum.*

* [10] *Si quiſquam canem habens in plateis, aut in viis publicis, eum diurnis horis* [11] *in ligamina non redegerit, quidquid damni fecerit. id a domino diſſolvatur.*

* [12] *Si quis caballum, quodve aliud animal habens ſcabioſum ita dimiſerit, ut vicinorum gregibus permixtus proprium inferat morbum, quidquid damni per eum datum fuerit, ſimiliter ab eo reſarciatur.*

2. [13] Feram

nem vero de paſtu pecoris obtinere tum demum cenſet, quando dominus pecora immiſerit, *per l. 14. §. ult. D. de praeſcript verb.* Sed nihil tale ex illo loco ſequitur. Actio de paſtu pecoris ideo illic denegatur, quia pecora non paverunt in alieno agro, quo actio illa pertinebat: ſed in ſolo domini alienas fruges abſumpſerunt. Malo itaque cum Cujacio exiſtimare, de utraque re, pauperie, & paſtu pecoris, in XII. tabb. ſeparatim cautum fuiſſe, & utramque actionem noxalem eſſe, ut Paulus hic non obſcure indicat. Quando vero quis pecus in alienam immiſit ſegetem, quam injuriam vocat Juvenalis *Satyr. XIV. verſ. 151.* de damno injuria dato eſt actio, *l. ult. C. de leg. Aquil.* Imo noctu id factum capitale ex XII. tabb. fuiſſe, docet Plinius *Natural. Hiſtor. lib. XVIII. cap. 3.* IDEM.

5. *Aut damni aeſtimationem ſubeat*] Ad hoc tendit actio judicati: ſed noxæ dedendæ facultatem lex præbet, *l. 6. §. 1. D. de re judicat.* quæ res reo ad liberationem proficit, *pr. Inſt. hoc tit.*

6. *Quadrupedem dedat*] Sich. *cadat:* male. alii, *quadrupede cedat.* RITTERSHUS.

6. * *Quadrupede cedat*] Ab Aniano hoc eſſe videtur: & ſic Papianus *Reſponſor. tit. 14.* ubi horum ſenſum refert, *animali cedat.* nec aliter editio Cujacii Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. ut & Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. quæ in margine habent *quadrupedem dedat.* quod in edd. cum interpp. Cujacii, nec non Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI & Rittershuſiana exſtat: ſed nuſquam dicitur, id eſſe ex libris MSS. adeoque lectionem antiquam ſine alia auctoritate non duxi in contextu eſſe mutandam: quamvis Paulum ſcripſiſſe *quadrupedem dedat*, ut veteres ſolent loqui, facile crediderim. SCHULTING.

7. *Lege Solonia*] Vid Plutarch. *Solone.* RITTERSH.

8. *Peſulania*] Ita Sichard. nulla variationis facta mentione, ut & Cujacius in edd. cum ipſius interpp. ubi obſervat, in editione antiquiſſima legi *Peſolonia:* quam lectionem exhibuit in edit. Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. & ſic Pariſ. & Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. Ipſe hic mavult *Solonia*, intelligens legem Solonis: quod probat Ant. Auguſtinus *de legib. Roman.* idque in contextum admiſit Rittershuſius, perinde, quaſi conſtans plane hæc eſſet lectio: quæ tamen non plus quam probabilis eſt: nec abs re, quod Hotmanus *in Enumeration. legum Romanar.* exhibet legem Peſulaniam. Ipſa certe verbi terminatio ſuadet magis, nomen hic debere exſtare legis Romanæ. Nec Paulus in libro, ubi fundamenta juris Romani breviter tradit, credi facile poteſt legem Græci legiſlatoris adducturus fuiſſe: quod quidem recte fecit Cajus, ſed ex profeſſo interpretans leges XII. tabularum, inter quas aliquæ erant ex Solonis legibus hauſtæ: & huc pertinent *l. ult. D. fin. regundor. l. ult. D. de colleg. & corporib.* Fieri vero potuit, ut lex hic memorata de canibus dedendis aliquid caverit, & plura quoque ſimul; quo pacto & alias ea, de quibus erat actum in XII. tabulis, poſtea plenius & diſtinctius cauta fuerunt. Quin & hic plura olim ſcripta reliquiſſe Paulum indicat Papianus *Reſponſor. tit. 14.* cujus verba interpretationi Aniani ſubjecimus. SCHULTING.

9. *De cane*] Et de bipede idem placuiſſe ſcribit Papianus *tit. 14.* hunc locum laudans: de quo tamen nulla hic mentio.

10. *Si quiſquam canem habens &c.*] Has duas ſententias ex hoc titulo adducit Papianus *loc. allegat.* quæ in Aurelianenſi editione tamquam Pauli ſententiæ leguntur. Ego de rebus ipſis Paulum hic egiſſe uti facile largior, ita video ſæpe Papianum res ipſas tantum, non etiam verba accurate referre: nec ſtylus hic tam Pauli videtur, quam recentioris & impoliti ſcriptoris: unde & ſimili littera cum interpretationibus hæc exprimenda curavi. Ceteroquin, licet de his forte olim fuerit cautum tale aliquid, nunc tamen quid certius, quam ex edicto Ædilium non licere quoque canem, aliudve noxium animal, ſive ſolutum, ſive ligatum, in plateis viiſve publicis habere ſub gravi pœna, *§. 1. Inſt. h. t. l. 40 & ll. ſeqq. D. de Ædilit. edict.* Quale hoc in loco nihil, culpa, ut exiſtimo, ejus, qui hæc excerpſit. SCHULTING.

11. *In ligamina non redegerit*] Non eſt hæc Pauli locutio. Solebant vero a veteribus canes interdiu haberi ligati, ut docet Varro *de re ruſtic. lib. 1. c. 21.* Inde canis apud Phædrum *lib. III fab. 7. v. 18.*

Quia videar acer, alligant me interdiu.

Canes quoque, qui ad cuſtodiendas januas habebantur, catenis ligati erant. unde catenarius canis apud Petronium *cap. 72.* IDEM.

12. *Si quis caballum &c.*] Talem de damno injuria dato teneri nemo dubitabit.

2. [13] Feram beſtiam in ea parte, qua populi iter eſt, [14] colligari [15] Praetor prohibet. Et ideo ſive ab ipſa, ſive propter eam ab alio alteri damnum datum fuerit, pro modo admiſſi extra ordinem actio in dominum vel cuſtodem datur: maxime ſi ex eo homo perierit, [16] vel fuerit laeſus.

INTERPRETATIO. *Fera beſtia in ea parte, qua populi tranſeunt vel frequentant, ligari vel cuſtodiri prohibetur: ne aut ipſa aliquem noceat, aut terrore ejus quolibet caſu aliquis ab altero fortaſſe laedatur. Quod ſi factum fuerit, in dominum, ſi hoc praecepit, vel in cuſtodem ejus damni vel cujuſcunque laeſionis actio,* [17] *non expectata ordinis ſententia,* [18] *revertetur.*

3. [19] Ei, qui irritatu ſuo [20] feram beſtiam, vel quamcunque aliam quadrupedem in ſe proritaverit, [21] eaque damnum dederit, neque in ejus dominum, neque in cuſtodem actio datur.

INTERPRETATIO. *Quicunque feram beſtiam, vel quamcunque quadrupedem provocando quocunque modo adverſum ſe incitaverit, nec domino, nec cuſtodi ejus poterit imputari: quia ſuo vitio incurriſſe dinoſcitur.*

* [22] In

13. *Feram beſtiam in ea parte, qua populi iter eſt, &c.*] Prætor hoc in loco pro ædili accipitur; nam ædilicio edicto prohibemur feram beſtiam ibi habere, qua vulgo iter fit. Et ſive beſtia ſuo corpore, ſive per alium alteri damnum dederit, hominis perempti ducentorum ſolidorum eſt actio: hominis læſi quanti bonum & æquum judici videbitur: ceterarum rerum dupli, *l. qua vulgo, 42. D. de ædil. edict.* Eſt & hoc caſu actio de pauperie, *§. ceterum, ſi quadr. paup. fec. dic.* Quod enim ſuperius dictum eſt, canes & beſtias hac actione non contineri, ſic accipiendum eſt, ſi evaſerint poteſtatem noſtram, & naturalem libertatem receperint. Nam ſi adhuc in poteſtate noſtra ſint, earum quoque nomine de pauperie actio competit, *l. 1. §. ſed etſi canis. §. & generaliter. l. 2. §. 1. D. ſi quadr. paup. fec. dic.* Eſt & de homine perempto, vel læſo, ut hic Paulus ait, in dominum, vel cuſtodem actio extraordinaria, in qua nec edicti ædilicii, nec XII. tab. ordo ſervatur. CVJAC. Vide Caroli V. Conſtit. crimin. *cap. 136.* & Refor. Noriberg. *tit. 27. l. 3.* RITTERSHVS.

14. *Colligari*] Imo & haberi. Credo excerptorem hic, ut alibi ſæpe, Pauli verba invertiſſe.

15. *Prætor*] Non negem, Prætores de iiſdem rebus, de quibus Ædiles, jus dixiſſe & edixiſſe: de quo nonnulla habet Cujacius *Obſerv. lib. VIII. cap. 38.* & edictum Ædilium in edictum Prætoris eſſe transfuſum: adeoque & Prætori adſcribi, quæ, origine inſpecta, ſunt Ædilium: quod notat Janus a Coſta *ad §. 2. inſt. de diviſion. ſtipulation.* verum Paulum hic Ædilium mentionem ullam feciſſe, nec pœnæ ab illis ſtatutæ, non poſſum mihi perſuadere. Pœna extraordinaria hic memorata in jure non reperitur, ſed ſola pecuniaria: nec etiam Prætor Ædileſve ejuſmodi coërcitionem, qualem hic deſcribi videmus, infligere potuerunt, utpote deſtituti mero imperio, de quo aliquid obiter monitum *ad tit. 13. A. §. 3.* ſed Præfectus Vrbi Romæ. Hinc tamen diſcimus, etiam extraordinariam pœnam hic uſitatam fuiſſe tempore Pauli: ut & in delictis privatis, *l. ult. D. de privat. delict. l. ult. D. de furt.* quæ etiam neceſſaria fuit, quando reus inopia laboraret, *per l. 1. fin. D. de pœn.* eaque ſola hic refertur. SCHVLTING.

16. *Vel fuerit læſus*] Hanc clauſulam Sich. teſtatur a quibuſdam libris abeſſe. RITTERSHVS. Nec habet Pariſ. CIↃ IↃ LXXXVI. In aliis, quas habeo, exſtat, nec, cur inducenda ſit, video.

17. *Non expectata ordinis ſententia*] Ita ſolet Anianus male interpretari illa, *extra ordinem:* de quo dictum *ad tit. 5. §. 2.*

18. *Revertetur*] Pro *dabitur.* phraſis Interpretis.

19. *Ei, qui irritatu ſuo feram beſtiam &c.*] Neque ædilicia, neque legitima, neque extraordinaria actio ei datur, qui, cum beſtiam irritaſſet, læſus eſt. At ſi alius læſus ſit, Aquilia, vel in factum is, qui irritavit, tenebitur, *l. item Mela, 11. §. item cum eo, D. ad l. Aquil.* CVJAC.

20. *Feram*] Τὸ *feram* non habet Cujac. RITTERSHVS. Qua editione ſit uſus Rittershuſius haud ſcio: at in illis, quæ penes me ſunt, tam ſine, quam cum Cujacii interpp. hoc verbum invenio.

21. *Eaque*] Cujacius *eoque.* RITTERSHVS. In edd. cum ipſius interpp. ſed in aliis eſt *eaque.*

22. *In*

• [22] In circulatores, qui ſerpentes circumferunt & proponunt, ſi cui ob eorum metum damnum datum eſt, [23] pro modo admiſſi actio dabitur. LEX EST VLT. D. DE EXTRAORDINAR. CRIMINIB.

22. *In circulatores*] Hanc ſententiam hic quoque poſuit Rittershuſius.

23. *Pro modo admiſſi actio dabitur*] Vid. Menoch. *lib. II. cent. 4. caſ. 366.* RITTERSHVS.

TITVLVS XVI.

[1] *Finium regundorum.*

1. [2] In eum, qui per vim terminos dejecerit, vel amoverit, extra ordinem animadvertitur.

Non indiget interpretatione.

• *Vt fines terrae per terminos regantur, ne diſſipentur, ut ab utriſque quinque pedum loco teneantur.*

1. *Finium regundorum*] Vulgo, *de Finium regundorum*, atque ita videtur reliquiſſe Anianus, ut ſubintelligatur *actione*: at procul dubio ſcripſit ipſe Paulus *Finium regundorum*, ut eſt in D. & C. ac ita diſerte laudatur hic titulus in Collatione Moſaicar. & Romanar. *ll. tit. 13.* cui auctoritati obtemperavi. SCHVLT.

2. *In eum, qui per vim terminos dejecerit, &c.*] Ex terminis finium teſtimonia ſumuntur, *l. in finalibus, 21. D. fi. reg.* Qui terminos movent, aut disjiciunt, extra ordinem puniuntur, *l. 1. C. de accuſat.* Quæ autem plerumque ſoleat pœna definiri, *libro quinto* demonſtrabitur. Hic in libris ſcriptis duobus hæc addita legimus, *ut fines terræ per terminos regantur, ne diſſipentur, ut ab utriſque quinque pedum loco teneantur,* quod ad legem Mamiliam pertinet. ex quo, ea de re ſententias hoc loco deeſſe, conjecturam facio. CVJ. Vide infr. *lib. V. tit. 22.* Extat hæc ſent. in lib. Lex Dei. *tit. 13* RITTERSHVS.

3. *Vt fines terræ &c.*] Rittershuſius hæc, tamquam genuinas Pauli Sententias, repræſentavit: ac Paulum etiam hic talia habuiſſe omnino exiſtimo: verum hæc verba interpretationem mihi magis, quam ipſam Pauli ſcripturam exhibere videntur: adeoque alia litterarum forma ea excudi curavi. Laudat illa Jac. Gothofredus *ad l. 3. Cod. Theod. h. t & ad ll. XII. tabb. probation. tab. VIII.* ubi quædam habet de ſpatio quinque pedum inter agros confines relinquendo, cujus mentio in *l. 5. C. h. t.* & apud Ciceronem *de legib. lib. 1. cap. 21.* Aggenum *Commentar. in Frontin. de limitib. agror.* alioſque. SCHVLTING.

TITVLVS XVII.

De Servitutibus.

1. [1] Viam, iter, actum, aquaeductum, qui biennio uſus non eſt, [2] amiſiſſe

1. *Viam, iter, actum, aquaductum, &c.*] Servitutes ruſticorum prædiorum non utendo amittuntur, & ideo earum libertas non uſucapitur: nec enim facto opus eſt ejus, qui fervit. quod fuſius expoſuimus *in l. ſequitur, 4. & l. juſto, 44. de uſurp. & uſuc.* Hic Anianus actum interpretatur, *qua pecora minare conſuevimus*: ſic enim rectius legitur in libris ſcriptis, & in Bouchardi, ac Ægidii libro, Anverpiæ excuſo, quam, *movere*, in libro Sichardi. Eſt autem *minare* nihil aliud, quam agere & ante ſe pellere. Dixere etiam *comminare*, & *prominare*, unde Galli, *mener & promener*. dicunt. Apulejus *lib. IX. Vniverſa jumenta ad locum proximum bibendi cauſa gregatim prominabat*, & *lib. III. nos duos aſinos minantes baculis exigunt*, & *lib. VII gregatim pecua comminantes.* Sextus Pompejus. *Agaſones equos agentes, id eſt, bene minantes.* & alio in loco: *Agere modo ſignificat ante ſe pellere, id eſt, minare*: quam interpretationem ad Sext. Pompejum videtur Paulus Diaconus addidiſſe. Aſſentior & Anto. Loiſelio, adoleſcenti acutiſſimo, qui in illo Auſonii verſu, de Myronis bucula,

Ageret juvencas cum domum paſtor ſuas,
Suam relinquens, me movebat ut ſuam:

mihi indicavit legendum eſſe, *minabat ut ſuam.* Eſt & hoc verbum frequens in D. Hieronymo, & in legibus antiquis Langobardorum, Burgundionum, Alamannorum, & in lege Salica. CVJAC. In Pandectis & Codice de hac materia anteriori nonnihil loco agitur. Juris vero hujus mentio in lege Burgundionum *additament. 1. tit 1. § 3. & 4.*

2. *Amiſiſſe videtur*] Non obſtante lege Scribonia: quæ ſervituti quidem uſucapiendæ eſt impedimento, non recuperandæ libertati, *l. 4. §. ult. D. de uſurpationib. & uſucapionib.* SCHVLTING.

3. Nec

ſiſſe videtur: [3]nec enim ea uſucapi poſſunt, quae non utendo amittuntur.

INTERPRETATIO. [4] *Viam, qua eundo ad rem noſtram uti ſolemus, vel iter, quo per rem alienam ad noſtram pergimus, &* [5] *actum, id eſt, qua pecora* [6] *minare conſuevimus, vel aquaeductum, biennio non utendo, ſi quis uſus non fuerit, perire ei certiſſimum eſt.*

2. [7]Servitus hauriendae aquae, vel deducendae [8] biennio omiſſa intercidit, [9] & biennio uſurpata recipitur.

IN-

3. *Nec enim ea uſucapi poſſunt, &c.*] Vult illarum libertatem uſucapi non poſſe a domino rei ſervientis: quo modo loquitur Julianus, *l. 32. §. 1. D. de ſervitut. prædior. urbanor.* cum ruſticæ ſolo amittantur non uſu, *l. 6. D. d. t. l. 18. §. 2. D. quemadmod. ſervitut. amittant.* adeoque non exigatur ad amiſſionem factum ejus, cujus res ſervit: ſed ſufficiat ceſſatio ejus, cujus rei jus debetur. Sic dicitur uſucapi non poſſe uſusfructus, pro libertate ab uſufructu, *l. 44. §. 5. D. de uſurpationib. & uſucapionib.* ubi id notavit Cujacius. Rationem hujus rei non unam vulgo dant Donellus *Commentarior. lib. XI. cap. ult.* Ant. Faber *Rationalib. ad l. 6. D. de ſervitutib. prædior. urbanor.* Barth. Cheſius *Differentiar. cap. 45.* M. Aurel. Galvanus *de uſufruct. Diſſertation. variar. cap. 41.* Mihi illa videtur ſimpliciſſima, quod ruſticarum exercitium facto contineatur, atque inde uſus earum dependeat. inde via dicitur non intelligi poſſideri, & merum eſſe jus, *l. 4. §. 27. D. de uſurpationib. & uſucapionib.* Alibi vero negantur certam continuamque habere poſſeſſionem, *l. 14. D. de ſervitutib.* Vrbanæ vero, quæ in ſuperficie conſiſtunt, non in mero facto ſolent eſſe conſtitutæ; ſed ſimul per ſe aliquid neceſſario mutant, & novant in ædibus vicini: nec ſolo facto, verum poſſeſſione retinentur, *l. 20. pr. D. de ſervitutib. prædior. urbanor.* quatenus, ſcilicet, quis domum, cui ſervitus debetur, poſſidet, *l. 32. §. 1. D. eod. tit.* Quam vero diu prædium ſerviens veſtigia retinet ſervitutis, v. g. ædes foramen, ubi tignum immiſſum fuerat, hoc ipſo quaſi liberum conſiderari non poteſt, nec etiam ſic poſſidetur. IDEM.

4. *Viam, qua eundo &c.*] Non recte exponit diſcrimen viæ, & itineris, quod melius traditur *pr. Inſt. de ſervitutib. ruſticor. & urbanor. prædior. & l. 1. D. de ſervitutib. prædior. ruſticor.*

5. *Actum, id eſt, qua pecora minare conſuevimus*] Dat exemplum ejus, in quo actus conſiſtat, non vero plene definit, *v. l. 1. pr. l. 7. l. 12. D. de ſervitut. prædior. ruſticor.*

6. *Minare*] Sich. *movere*, non recte. RITTERSHVS.

7. *Servitus hauriendæ aquæ, vel deducendæ biennio omiſſa intercidit, &c.*] Aqua biennio amittitur: biennio quoque uſurpatur. Quod, uti accipiendum ſit, oſtendimus in *l. ſequitur, 4. D. de uſurp. & uſuc.* Pro biennio, hodie decennium habemus & vicennium. CVJAC.

8. *Biennio*] Al. *biennii actione.* RITTERSHVS. Sic Sichard. de re ipſa dictum modo.

9. *Et biennio uſurpata recipitur*] Non de illa, quæ in eo erat, ut amitteretur, retinenda hic agitur, ut exiſtimat Cujacius *ad l. 4. §. ult. D. de uſurpationib. & uſucapionib.* ſed, ut putat Interpres Pauli, de illa, quæ plane amiſſa eſt, uſurpanda, ſive uſu adquirenda: quo modo *uſurpatum* ſumitur *l. 40. §. 1. D. ex quib. cauſ. major. XXV. ann. in integr. reſtituunt.* Jus vero ſublatum, nullum eſt amplius, *per l. 98. §. 8. D. de ſolutionib.* adeoque qui illud recuperabit, ita agere debet, ac alius, qui id nunquam habuit. Quamvis vero ſervitutes ex XII. tabulis, quæ de incorporalibus uſucapiendis nihil caverunt, uſu adquiri non potuerint, *fac. l. 14. pr. D. de ſervitutib. l. 43. §. 1. D. de adquirend. rer. domin.* nec proprie etiam poſſideantur, maxime ruſticæ, *d. l. 14. l. 4. §. 27. D. de uſurpationib. & uſucapionib.* illarum tamen uſus eſt, quo verbo lex de uſucapione loquens utebatur: & hic ipſe uſus pro poſſeſſione a Prudentibus habitus, ac hoc modo deinceps jure civili, ſive diſputatione Juriſconſultorum, de qua *l. 2. §. 5. D. de origin. jur.* inducta eſt uſucapio ſervitutum, ſaltem ruſticarum, quæ res erant mancipi, teſte Vlpiano *tit. 19. §. 1.* ut clare indicat Cicero *pro Cæcin. cap. 26.* ubi, poſtquam docuiſſet, uſucapionem fundi eſſe ex legibus, ſubjicit. *Aquæ ductus, hauſtus, iter, actus a patre: ſed rata auctoritas harum rerum omnium a jure civili ſumitur.* Quod recte notavit Ræthe vardus *lib. ſingular. ad leg. Scribon.* Ratio etiam illa, quod intererat, aliquando certa eſſe hæc jura, hic obtinebat. Ipſa quoque lex Scribonia, quæ uſucapionem ſervitutium ſuſtulit, *l. 4. §. ult. D. de uſurpationib. & uſucapionib.* uſucaptas fuiſſe tunc ſervitutes clariſſime evincit: nec enim leges ea tollunt, quæ in uſu non ſunt. Poſt quam legem juris auctores talibus quidem rationibus adverſus uſucapionem utuntur, quæ ex juris ſubtilitate fluunt, quæque juri vetuſto, quod jam reductum erat, quadrabant: illis tamen ſubnixam fuiſſe legem Scriboniam nolim affirmare. Non voluit forte illa, libertatem prædiorum facile tolli, quando & hic negligentia colonorum inquilinorumque ſæpe dominis eſſe poſſet damnoſa. Illa vero lex in omnibus ſervitutibus obtinuiſſe videtur: & hoc jus uſitatum fuiſſe generaliter ſcribit Vlpianus *l. 10. §. 1. D. de uſurpationib. & uſuc.* (ubi pro *uſucapi*, a Triboniano repoſitum eſſe, *longo tempore capi*, du-

dum

INTERPRETATIO. *Vſus hauriendae aquae vel ducendae, ſi biennio deſtiterit, non utendo perit: & ſi iterum biennio in uſum fuerit reducta, recipitur.*

* Servitus aquae ducendae vel hauriendae, niſi ex capite vel ex fonte, conſtitui non poteſt: [10] hodie tamen ex quocunque loco conſtitui ſolet. LEX EST IX. D. DE SERVITVTIB. PRAEDIOR. RVSTICOR.

dum obſervatum eſt.) *l. 14. D. de ſervitutib.* Paulus illud hic propoſuit, quod jure civili inductum fuerat, ut recte notat Janus a Coſta *ad §. 3. Inſt. de reb. corporalib. & incorporalib.* idque ſic generaliter apud Burgundos cautum fuiſſe, docet lex Burgundica *additament. 1. tit. 1. §. 3 & 4.* cui ſimilia habet Papianus *Reſponſor. tit. 18.* Quod mirum illic placuiſſe, quando ad provincialia prædia eorumque jura uſucapio olim non pertinuerit: & præterea illud lege Scribonia erat mutatum. Aggeni locum *Commentar. in Frontin. de limitib. agror. p. 53.* hic prætereo, quia de itinere quidem uſucapiendo illic ſermo, ſed per illud intelligi poteſt locus, ubi iter fit, non etiam ſervitus itineris. Ceterum poſt legem Scriboniam tamen is, qui longo tempore non vi, clam, vel precario uſus erat ſervitute, utili actione a Prætore adjutus fuit, *l. 10. D. ſi ſervit. vindicet.* cui jungenda *l. 1. §. ult. D. de aq. & aq. pluv. arcend.* (in cujus inſcriptione male quædam editiones habent *quadrageſimo tertio,* pro *quinquageſimo tertio,* quod eſt in editione Florentina) *l. 1. l. 2. C. de ſervitutib. & aq.* ad inſtar rerum immobilium olim in provinciali ſolo, & hodie omnium, quas hac in parte quod ad tempus ſervitutes imitantur, *l. ult. C. de præſcription. long. tempor.* Et, quamvis hic non adipiſcamur dominium, jus tamen adquirimus, *l. 28. D. de ſervitutib. prædior. urbanor. l. 2. C. de ſervitutib. & aq.* & quaſi uſucapimus. quo reſpiciens Tribonianus *l. 9. D. de uſurpationib. & uſucapionib.* addidit *maxime:* quaſi res corporales hodie non ſolæ, ut olim poſt legem Scriboniam, ſed præcipue recipiant uſucapionem. SCHVLTING.

10. *Hodie tamen ex quocumque loco conſtitui poteſt*] Ex conſtitutione Antonini Caracallæ, *l. 2. D. commun. prædior. urbanor. & ruſticor.* contra rigorem juris, *l. 28. D. de ſervitutib. prædior. urbanor.* ut adeo & Paulus ex reſcriptis hic aliquid habeat. IDEM.

TITVLVS XVIII.

[1] *De Familia herciſcunda.*

1. [2] Arbiter familiae herciſcundae plus quam ſemel dari non poteſt: & ideo de his, quae diviſa eo judicio non ſunt, communi dividundo arbiter poſtulatus partietur.

INTERPRETATIO. *Propter diviſionem bonorum communium ſi quando* [3] *inter fratres contentio vertitur, dividendae* [4] *rei non plus quam ſemel arbiter deputatur, ut inter eos quae ſunt communia, habita aequalitate diſtribuat. Quod ſi deputatus a judice arbiter indiviſum aliquid dimiſerit, ex communi conſenſu poſtea qui ſit diviſionis* [5] *medius eligatur.*

* 2. [6] Di-

1. *De familia herciſcunda*] Sic edd. Sich. Lugd. cIɔIɔLXVI. Pariſ. & Genev. cIɔIɔLXXXVI. abſque mentione variationis. Et ſic conceptus eſt hic titulus in Cod. Gregor. & Theod. ſaltem ab Aniano, & in Indice Pand. Florent. ſcriptum eſt *familiæ herciſcundæ:* ſed in titulo ipſo & alibi ſcriptum eſt ſine adſpiratione, *erciſcundæ:* ac utroque modo verbum hoc ſcriptum eſſe docet Voſſius in *Etymologic. v. erciſco.* Cujacii edd. cum Interpp. & Rittersh. habent *de familiæ erciſcundæ,* ſcil. *actione.* in Pand. & Cod. eſt *familiæ erciſcundæ,* quod reſpondet illi *finium regundorum:* idque & ipſe mallem. SCHVLTING.

2. *Arbiter familiæ erciſcundæ plus quam ſemel dari non poteſt*] Familiæ erciſcundæ non niſi ſemel agi poteſt: & ideo ſi quid indiviſum relictum ſit, non familiæ erciſcundæ, ſed communi dividundo actio competit, *l. ſi filia, 20. §. familiæ, D. fam. erciſc.* CVJ. Actio hæc eſt de hereditate, eoque tendit, ne illa amplius communis ſit: adeoque & ſine effectu foret, ſi illa communis maneret; quamvis res ex illa ſingulares etiam nunc communes manere poſſint *l. 20. §. 4. D. h. t.*

3. *Inter fratres*] Non refert, quales ſint heredes.

4. *Rei*] Non de re, ſed de hereditate hic agitur.

5. *Medius*] Sic Ariſt. v. *Ethic.* Judicem vocat μεσίδιον. RITTERSHVS. in *l. 22. C. ad l. Corn. de fal.*

* 2. [6]De omnibus rebus hereditariis judex cognoſcere debet, celebrata diviſione, ut ſemel de omnibus pronuntiet.

* 3. Judici familiae herciſcundae convenit, ut ea, quae quis ex communi accepit, ipſa, aut aeſtimationem eorum repraeſentet, ut inter coheredes dividi poſſint.

* 4. Judex familiae herciſcundae [7]nec inter paucos coheredes, ſed inter omnes dandus eſt: alioquin inutiliter datur.

* 5. [8]Omnes res, quae ſociorum ſunt, [9]communi dividundo judicio inter eos ſeparantur.

Inter utramque partem ſit judex medius. IDEM. *in Indic.*

6. *De omnibus rebus hereditariis*] Has ſententias in lucem protulit Cujacius edit. Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. Res vero in hoc judicium veniunt, quæ in hereditatis petitionem, *l. 25. §. 19. D. de hereditat. petition.* quæ quales ſint, exponitur in *l. 18. §. ult. l. 19. D. d. t.* quatenus nempe inter heredes ſunt communes, *l. 8. C. h. t.* & corporales, *l. 25. §. 1. D. h. t. l. 9. C. commun. utriuſq. judic.* quæ recipiunt diviſionem: non nomina, *l. 2. §. ult. D. h. t.* quæ per ipſam legem diviſa ſunt, *l. 6. C. h. t.* nec ſervitutes, quæ ſingulis in ſolidum competunt, *l. 25. §. 9. D. h. t. l. 17. D. de ſervitutib.* SCHVLTING.

7. *Nec inter paucos coheredes, ſed inter omnes dandus eſt*] Res aliquæ indiviſæ relictæ judicio nihil nocent: ſed communi dividundo judicio locum faciunt, *l. 20. §. 4. D. h. t.* Inter heredes vero omnes judicandum eſt, non aliquos ſolos, ut hic docet Paulus: quamvis nihil vetet, uni duobusque per judicem partes vel res hoc judicio attribui, alios in communione manere, *l. 2. §. 4. D. h. t.* ut & fit in *l. 8. pr. D. commun. dividund.* nam & unus judicium petere poteſt, *l. 43. D. h. t. l. 29. §. ult. D. commun. dividund.* De præſtationibus quoque condemnationes & abſolutiones in omnium perſona faciendæ ſunt, aut judicium non valebit, ut docet Paulus *l. 27. D. h. t.* quem exponit Cujacius *Obſerv. lib. XXIII. cap. 1.* illumque ſecutus Vinnius *Selectar. Quæſtion. lib. 1. cap. 38.* IDEM.

8. *Omnes res &c.*] Videtur hic Paulus appoſuiſſe tit. *Communi dividundo.* RITTERSHVS. Ita frequenter Anianus ſententias ex diverſis titulis in unum locum conjicit.

9. *Communi dividundo judicio*] Actio pro ſocio hic ceſſat, utpote, quæ ad præſtationes perſonales magis pertineat, *l. 1. D. commun. dividund.* ubi *magis* non ſumitur comparante ſenſu, ſed θετικῶς, ut *l. 6. D. de legat. 1.* quod notatum Cujacio *Obſervation. lib. 11. cap. 39.* qui enim ad diviſionem agit, re vera vindicat, idque agit, ut partem diviſam pro indiviſa habeat: quod cum obligatione, quæ actionem pro ſocio parit, nihil habet commune. De præſtationibus perſonalibus utraque actio competit, *l. 38. §. 1. l. 43. D. pro ſoc.* Actio vero communi dividundo mixta eſt, non autem tota e quaſi contractu: nec ipſa communio quaſi eſt contractus, ſed ſtatus, in quo plures dominium vel jus indiviſum in rebus habent, & in quem ſtatum devenitur vel per conventionem, vel ſine ea, *l. 31. l. 33. D. pro ſoc.* ac proinde non tantum differt a contractu ſocietatis, quod tangit Cujacius *Paratitl. tit. C. pro ſoc. & Obſervation. lib. X. cap. 25.* ſed & a quaſi contractibus: at rerum communium adminiſtratio, fructuum perceptio, damni illatio, & ſimilia quaſi ex contractu obligationem producunt. Et hoc clare indicat Imperator *§. 3. Inſt. de obligationib. quæ quaſ. ex contract. naſcunt. ibi, & alter eorum alteri ideo teneatur, &c.* SCHVLTING.

TITVLVS XIX.

Quemadmodum actiones per inficiationem duplentur.

1. [1]Quaedam actiones ſi a reo inficientur, duplantur: velut [2]judicati depenſi,

1. *Quædam actiones, ſi a reo inficientur, duplantur. &c.*] Quædam ſunt actiones, quæ inficiatione creſcunt in duplum, velut actio damni injuria ex lege Aquilia, *l. inde Neratius, 23. §. hac actio, D. ad leg. Aquil. l. item veniunt, 20. §. cum prædiximus, D. de pet. hered.* & ante Juſtinianum actio legatorum per damnationem relictorum, hodie actio omnium legatorum, quæ pietatis intuitu relicta ſunt, *§. ultim. de oblig. quæ quaſ. ex cont. §. ex maleficiis, de act.* Addit Paulus hoc loco actionem ex empto, ſi venditor de modo agri mentitus ſit: quod & in *libr. proximo* repetitur *titul ex empto & vendito.* Cic *III. Off. Nam cum ex XII. tab. ſatis eſſet ea præſtari, quæ eſſent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus eſſet, dupli pœnam ſubiret.*

Item

penſi, [3]legati per damnationem relicti, damni injuria legis Aquiliae, item [4]de modo agri, cum a venditore emptor deceptus eſt.

INTERPRETATIO. *Aliqua, quae cum ab his, quibus ſunt debita, repetuntur, ſi a debitoribus negata fuerint, dupli ſatisfactione redduntur, id eſt, res judicata,[5] legati per damnationem relicti, id eſt, ſi quid heres legati titulo dare juſſus eſt, & petitum negaverit: vel ſi damnum alicui per injuriam factum quis ſarcire noluerit: vel de modo agri, cum a venditore emptor fuerit circumſcriptus, ut minus inveniatur, quam probatur ſcriptum. Quae omnia ſuperius comprehenſa [6]ſecundum legem Aquiliam duplicantur.*

2. [7]Ex his cauſis, quae inficiatione duplantur, pacto decidi non poteſt.

Item judicati actionem, id eſt, ſi quis judicatum inficiatus ſit: quod in *lib. V. tit. 5.* attingit. Cicer. *pro Flacco. Frater meus pro ſua aequitate, prudentiaque decrevit, ut ſi judicatum negaret, in duplum iret. Judicati*, inquit, *depenſi:* ubi quid faciat, *depenſi*, neſcio: forſitan legendum eſt, *judicati, depoſiti*: nam & actio depoſiti interdum inficiando creſcit, §. *ſed furti, 26. de act.* Imo & ex XII. tab. erat in duplum. CUJAC.

2. *Judicati*] Actio ergo hæc judicati non tendit ad id, ut exſecutio fiat; quod video placere Viris Eruditis: ſed ut de facto aliquo judicetur, quod reus inficiatur: illaque eſt natura actionum, ut quæratur, an aliquid pateat, ſive liqueat, ut habent formulæ actionum: nec etiam aliter eſſe poteſt judicium. Quin nec judices in Pandectis deſcripti, apud quos de actionibus contenditur, exſecutionem habent vel juriſdictionem, ſed nudam notionem; quo pertinet *l. 5. pr. D. de re judicat.* ac ſententias eorum magiſtratus exſequuntur, qui eos dederunt, *l. 15. pr. D. eod. tit.* Ceterum de ſola exſecutione cogitandum eſt, & ut ſolvatur, quando omnia ſunt liquida, *l. 4. §. 3. D. eod. tit.* ſaltem poſt juſtum tempus, *l. 31. D. eod. tit.* Quando vero aliquid controverſiæ ſupereſt, verbi cauſa, an judicatum ſit, vel aliquis condemnatus, uti hic eſt locus jurijurando, *l. 28. §. 8. D. de jurejurand.* ita & huic actioni, *l. 1. pr. D. quæ ſentent. ſin. appellation. reſcindant.* in qua inficians teneri hic dicitur in duplum, nec immerito: quoniam id convellere nititur, quod ratum manere publicæ ſalutis ratio exigit, rerum, nempe, judicatarum auctoritatem. Eadem actio erit uſui cum dubitatur, an contumax fuerit, qui condemnatus fuit, *l. 75. D. de judic. l. 4. C. quomod. & quand. jud. &c.* Et ſimili ratione in exceptione judicati quæritur, an hac de re ſit judicatum, *l. 1. §. 4. D. de liber. exhibend.* de qua eſt *tit. D. de exception. rei judicat.* SCHULT.

* 2. *Judicati depenſi*] Recte Cujac. pro *judicati depenſi* leg. putat, *depoſiti:* non recte alibi ille & alii *depenſi*. GIPHAN. Rittershuſius emendationem Cujacii in contextum admiſit, nulla facta lectionis alterius mentione. Mihi emendatio illa uti probabilis videtur, ita non plane eſt certa. & ipſe noſter Paulus *lib. 11. tit. 17. §. 11.* (qui locus refertur in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 10.*) docet quidem lege XII. tabularum ex cauſa depoſiti in duplum actionem dari: ſed addit, edicto Prætoris in ſimplum, extra cauſam, ſcilicet, depoſiti miſerabilis: idque poſterius conſtat ex ipſo edicto *l. 1. §. 1. D. depoſit.* ut vix videri poſſit Paulus hic ſimpliciter ſcripſiſſe depoſiti actionem inficiando duplari; & aliud hic forte deliteſcat. Interpres depoſiti non meminit, nec in ſuo libro de eo aliquid inveniſſe videtur. SCHULTING.

3. *Legati per damnationem relicti*] Ut damnatio a teſtatore profecta idem efficeret, quod illa, quæ fit a judice: de quo nonnulla habebimus ad Ulpianum *tit. 24. §. 4.* Optima hic ergo confeſſio, cujus mentio *l. 71. §. 2. & 3. D. de legat. 1.* per quam heres, re aliena legata, veram tantum æſtimationem præſtabat, *l. 61. D. ad leg. Falcid.* inficiando enim duplum præſtare debuiſſet. IDEM.

4. *De modo agri*] Nec non de vitiis, quæ dicta fuerant abeſſe, teſte Cicerone *de offic. lib. III. cap. 16.* IDEM.

5. *Legati*] Scripſiſſet rectius, *legatum &c.* eſt enim hæc res a priori diſtincta.

6. *Secundum legem Aquiliam*] Somniavit hic Interpres. lex illa egit tantum de damno injuria dato, non de reliquis ſpeciebus: quod notavit & Ampliſſ. Bynkershoek *Obſerv. lib. 1. cap. 13.*

7. *Ex his cauſis, quæ inficiatione duplantur, pacto decidi non poteſt*] De judicato paciſci non poſſumus decidendi cauſa, ut in *primo tit.* dictum eſt: ſic & de damno injuria, de legato damnationis, de ementito modo agri, de depoſito decidere non poſſumus. Nam aut fatetur reus, aut inficiatur: ſi fatetur, pro judicato habetur, & ideo tranſigere non poteſt: ſi inficiatur, ac poſtea decidere velit, pro inficiatore convicto habetur, & inficiationis pœnam ſuſtinet. At de furto, & injuriis tranſigere licet, quod & in rapina, & dolo receptum eſt: eo tamen pacto pœna evitatur, non infamia, *l. 4. §. ult. D. de his, qui not. inf.* ex his quoque cauſis perperam ſoluta repetuntur, *l. eleganter, 23. §. ultim. D. de cond. indeb.*

INTERPRETATIO. *Hae cauſae, quae* [8] *pulſatorum negatione duplantur, per pactum* [9] *finiri non poſſunt.*

At ex eis cauſis, quæ inficiatione duplantur, perperam ſoluta non repetuntur, *l.4.C.de cond. indeb.§. ult. de oblig qua quaſ. ex cont.* credo, quia propter metum periculi inficiationis videntur ſoluta. CVJAC. Non prohibetur pactum donationis gratia, quod & locum habet, quando tranſigi nequit, *l. 1. D. de tranſactionib.* etiam de re judicata, *l. 7. §. 13. D. d. pact.* ſed vetatur *decidi,* ſive tranſigi: quod uti de re judicata certiſſimum ex Paulo *tit. 1. de pact. §. 7.* dictiſque ad ipſum, ita ut habeat locum, debet plane certum eſſe, rem jam eſſe judicatam. alioquin poteſt tranſigi, *l. 11. D. de tranſactionib.* & de reliquis quis fidem faciet nobis, tranſactionem eſſe illicitam? Teſtimonia veterum nulla, nec juſta prohibendi cauſa, adeoque cur non tranſactionem admittent? ne de delictis quidem infamantibus id vetitum, quamvis infamia & ſic incurratur, *l. 1. l. 4. §. ult. l. 6. §. 1. D. de his, qui notant infam.* & cur hic ergo tranſactio non poterit fieri, adeoque neceſſe erit rem judicio terminari? Ratio, quam Vir Summus dat, juris vi deſtituta eſt. Reus ſane extra jus judiciumque, ubi fieri ſolet tranſactio, confeſſus, pro judicato nuſquam habetur: nec extra jus judiciumque inficiatus, ſi poſt decidere velit, pro inficiatore convicto habetur. Nihil tale ex jure probatur. Imo & de damno injuria dato & occiſo ſervo tranſactio poſt litem conteſtatam tamquam licita memoratur a Cicerone *pro Roſc. Comœd. cap. 11.* Illud verum eſt, non de omnibus his poſſe pacto decidi; ut exemplum rei judicatæ evincit: & tale quid forte a Paulo ſcriptum fuit; quod excerptor ex eo generalius retulit. SCHVLTING.

8. *Pulſatorum*] Pulſatus, id eſt, reus. Sic ſæpe in *ll. Codic.* RITTERSHVS. *in Indic.*

9. *Finiri*] Pacto finiri judicati cauſa poteſt, ſed non tranſactione; quæ Interpres non diſtinxit.

TITVLVS XX.

[1] *De Fidejuſſore & Sponſore.*

1. [2] Inter fidejuſſores [3] ex edicto Praetoris, ſi ſolvendo ſint, licet ſinguli in ſolidum teneantur, obligatio dividetur.

IN-

1. *De fidejuſſore, & ſponſore*] Qui pro alio ſe obligans dicit, *fidejubeo,* fidejuſſor eſt: qui dicit, *ſpondeo,* ſponſor: qui *fidepromitto,* fidepromiſſor. Inde *tit. 8. ſupra. Minor,* inquit, *ſe in his, quæ fidejuſſit, vel fidepromiſit, vel ſpopondit.* CVJAC. Salmaſius *de mod. uſurar. cap. 16. p. 606. & 707.* putat, fidejuſſores eſſe, qui cum eo, qui pecuniam quærit, veniunt ultro, jubentque illi credi ſua fide, ſuoque periculo: ſponſores vero, qui dantur creditori ab eo, cui non vult credere, ut fidem pro eo interponant & ſpondeant. Quod tamen diſcrimen vellem probaſſet. Formulis verborum diſtiterunt, ut docet *§. 1. Inſt. de verbor. obligationib.* forte & in aliis. De ſponſoribus etiam titulum fuiſſe in Codice Gregoriano *lib. XII.* indicat Papianus *Reſponſor. tit. 15.* Ab utriſque vero diverſi adpromiſſores, qui pro reo promittente & ipſi promittunt: *l. 5. §. 2. D. de verbor. obligationib.* Verum diſcrimen hic circa effectus juris nullum in jure noſtro obſervatur: & nomina multa antiquitus nota eorum, qui pro aliis ſe obligarant, illic mutata ſunt, ut dictum ad *tit. 9. §. 5.* SCHVLTING.

2. *Inter fidejuſſores ex edicto Prætoris, &c.*] Inter fidejuſſores, & mandatores ejuſdem rei dividitur ex ſtipulatu, & mandati actio ex epiſtola D. Hadriani, ſi litis conteſtandæ tempore omnes ſolvendo ſint: alioquin inops locupletem onerat, quoniam ipſo jure ſinguli in ſolidum tenentur, nec dividitur obligatio, niſi poſita exceptione ex epiſtola D. Hadriani, omnes ſolvendo fuerint litis conteſtandæ tempore: quod in Pandectis ſub *titul. de fidejuſſ.* multis in locis demonſtratur. Id vero etiam edicto perpetuo, quod auctoritate Hadriani compoſitum eſt, comprehenſum fuiſſe, Paulus hoc in loco teſtatur: & traxit hoc quoque poſtea Juſtinianus ad reos conſtitutæ pecuniæ, quos ἀντιφωνητὰς vocant, Galli verbum ex verbo, *reſpondans. l. ult. C. de conſtit. pec.* CVJAC.

3. *Ex edicto Prætoris*] Epiſtola Hadriani vocatur Edictum Prætoris, fortaſſe, quia a Salvio Juliano Edicti perpetui conditore in id ſtatim relata eſt. RITTERSHVS. *in Indic. v. epiſtola.* Id videtur veriſſimum, in Edictum perpetuum jus hoc ex epiſtola Hadriani relatum fuiſſe: adeoque non pugnat hic locus cum iis, in quibus id jus epiſtolæ D Hadriani adſcribitur, velut, *§. 4. Inſt. l. 26. D. de fidejuſſorib. l. ult. C. d. conſtitut. pecun.* Ante Hadrianum vero jus hoc in uſu fuiſſe nuſquam eſt proditum. Quod autem Cujacius putat, hoc eſſe a Divo Pio, qui & Hadrianus dictus eſt, *ad tit. Inſt. de S. C. Tertullian.* id vel inde evertitur, quod hoc jus Edicto perpetuo comprehenſum fuerit, id vero ſub Hadriano ipſo factum ſit; cujus juris eſt quidem veſtigium in epiſtola Pii, *l. 49. §. 1. D. de fidejuſſorib.* ſed id ibi non inducitur. SCHVLTING.

4. Reti-

INTERPRETATIO. *Cum multi fidejuſſores extiterint, etiamſi ad ſolvendum quae promiſerunt, probantur idonei, & poſſunt omnes in ſolidum [4] retineri, tamen reſtitutio debiti inter eos dividenda eſt, ut unuſquiſque id, quod eum pro portione ſua contingit, exolvat.*

4. *Retineri*] Hoc eſt, conveniri. ita alibi Interpres loquitur, ut notatum ad Cajum *lib. 11. Inſt. tit. 9. §. 2.*

TITVLVS XXI.

[1] *De Sepulchris & Lugendis.*

1. [2] Ob incurſum fluminis, vel metum [3] ruinae, corpus jam perpetuae ſepulturae traditum, [4] ſolennibus redditis ſacrificiis, [5] per noctem [6] in alium transferri locum poteſt.

[7] *Non indiget interpretatione.*

2. [8] Corpus [9] in civitatem inferri non licet, [10] ne funeſtentur ſacra civitatis: & qui contra ea fecerit, extra ordinem punitur.

* 3. [11] In-

1. *De ſepulchris & lugendis*] In Edicto perpetuo hic quoque actum fuiſſe de religioſis & ſumptibus funerum arguit ordo Digeſtorum & Codicis. Ibidem quoque edictum fuit *de ſepulchro violato*, quod explicuit Vlpianus *libro XXV. ad Edictum, vide l. 3. D. de ſepulchr. violat.* in quo libro & de religioſis egit, *vid. l. 2. l. 4. l. 6. & plures D. de religioſ. & ſumptib. funer.* & Paulus noſter libro XXVII. *l. 4. D. de ſepulchr. violat.* cui jungendæ *l. 3. l. 11. l. 21. l. 23. l. 25. l. 32. D. de religioſ.* Ita liquebit, quo pacto hic Paulus appoſite de ſepulchris, ac ſepulchris violatis egerit. Edictum *de ſepulchro violato* omiſit Jac. Gothofredus *in Ordin. Edict. perpet.* qualia & alibi ipſi accidiſſe obſervare licet. Editiones pleræque tantum quinque habent hic ſententias, cum tamen dudum plures longe protulerit Cujacius ex Codice Veſontino *Obſervat. lib. XXI. cap 12. & 13.* quas & nos repræſentavimus. SCHVLTING.

2. *Ob incurſum fluminis, &c.*] Non perpetuæ ſepulturæ tradita corpora transferri poſſunt, *l 3. §. non perpetua. D. de ſepul. viol.* Perpetuæ ſepulturæ tradita transferri non poſſunt ſine permiſſu Pontificis, aut principis: niſi ob incurſum fluminis, aut metum, vel ob aliam juſtam & neceſſariam cauſam, *l. 1. C. de relig. & ſump. fun.* Transferuntur autem ſollemni ſacrificio facto, & per noctem. Efferuntur interdiu. Sed & noctu efferri corpora Demetrio placuit, ad ſumptus minuendos. M. Tul. 11 *de leg. Sumptum minuit non ſolum pœna, ſed etiam tempore: ante lucem enim juſſit efferri*, & probatur Juliano in *l. 5. C. Th. de ſepul. viol.* CVJAC.

3. *Ruinæ*] Tò *ruinæ* reſtituit Cujac. *XXI. Obſerv. 13.* RITTERSHVS. Invenit hoc verbum Cujacius in codice antiquiſſimo, ac ante Rittershuſium id quoque comparuit in edd. Pariſ. & Genev. cIɔ Iɔ LXXXVI.

4. *Solennibus redditis ſacrificiis*] Id eſt, piaculo facto, ut in antiqua inſcriptione, RELIQVIAE TRAJECTAE EX PERMISSV COLLEGII PONTIFICVM PIACVLO FACTO. EX CVJACIO *Obſerv. lib. XXI. cap. 13.* Vetus inſcriptio exſtat apud Gruterum *p.* Iɔ LXXVIII. I. De translatione tali cadaverum plura habet Jac. Gutherius *de veter. jur. pontific. lib. 11. cap. 9.*

5. *Per noctem*] Vt ita ferale hoc negotium a conſpectu Solis ſit remotum, cui id non debere oſtendi docetur §. 4. Ipſa alioquin elatio funerum antiquiſſimis quidem temporibus noctu peracta eſt: at poſtea interdiu, niſi in funeribus vulgaribus vel acerbis; ut oſtendit Joh. Kirchmannus *de funerib. Romanor. lib. 11. cap. 2.*

6. *In alium transferri poteſt*] Permiſſu tamen illorum, quibus hac de re ſtatuendi jus eſt, id factum eſſe docet Plinius *lib. X. epiſt. 73.* ubi ſcribit, in Vrbe de eo aditum collegium Pontificum, in provinciis Proconſules: idque de provinciarum rectoribus clare traditur *l. 1. C. de religioſ. & ſumptib. funer.* Principes quoque talia conceſſiſſe conſtat ex *l. 10. C. d. religioſ.* (ubi pro *humanum*, legendum eſſe *humatum* ex *l. 7. Cod. Theod. ſepulchr. violat.* bene notavit Jac. Gothofredus *ad d. l.* non *humandum*, quod malebat Cujacius *Recitationib. ad l. 4. s. 6. D. de contrahend. emption.*) & ex inſcriptionibus Gruteri *p.* Iɔ XCIV. 7. *pag.* Iɔ CVII. 1. Exemplum quoque, ubi hoc a tribuno plebis eſt permiſſum, exſtat apud eumdem *p.* Iɔ CLXII. 8. quod notavit & Rad. Fornerius *Rer. quotidianar. lib. III. cap. 6.* Ceterum etiam ſub Chriſtianis Principibus cognitio de illis, quæ ad ſepulchra ſpectabant, ad Pontifices Romæ pertinuit, *l. 2. Cod. Theod. de ſepulchr. violat.* ubi tamen quoque adhibetur magiſtratus civilis: de quo nonnulla ad *d. l. 2.* notat Jac. Gothofredus. SCHVLTING.

7. *Non indiget interpretatione*] Sic. ed. Sichard.

8. *Corpus in civitatem inferri non licet, &c.*] Ideo homines mortui in civitate ſepeliri non poſſunt, ne

* 3.[11] Intra muros civitatis corpus ſepulturae dari non poteſt, vel uſtrina fieri.

* 4. [12] Qui corpus perpetuae ſepulturae traditum, vel ad tempus alicui loco commendatum [13] nudaverit, [14] & Solis radiis oſtenderit, [15] piaculum com-

ſacra civitatis funere polluantur, *l. mortuorum, 12. C. de relig. & ſump. fun. l. 6. C. Th. de ſepulch. viol.* Et qui contra ea fecerit, aut ea pœna, quæ ab Hadriano definita eſt, aut extra ordinem coërcetur. CVJAC.

9. *In civitatem inferri*] Non hoc accipio de ſepultura, cum Cujacio, ac Kirchmanno *de funerib. Romanor. lib. 11. cap. 21.* de illa enim ſtatim erit ſermo: ſed de illatione cadaveris aliunde in aliquam urbem; quod verba ipſa volunt, quodque non videtur ex jure mero cuivis licuiſſe pro ſuo arbitrio: ac quamvis ex edicto Severi corpus non perpetuæ ſepulturæ traditum liceat transferre: & ex reſcripto Divi Marci nullam mereantur pœnam, qui corpus in itinere defuncti per vicos aut oppidum transvexerint; non tamen debent talia fieri ſine permiſſu eorum, quibus talia permittendi jus eſt, *l. 3. §. 4. D. de ſepulchr. violat.* ut adeo & hic abſque eo peccetur. quamvis & detentiones aut vexationes cadaverum Præſes inhibere debeat, *l. 38. D. de religioſ. & ſumptib. funer.* SCHVLTING.

10. *Ne funeſtentur ſacra civitatis*] Ita priſca volebat ſuperſtitio: ſed & non plane diſſimiliter, relinquendam eſſe incolarum domicilio ſanctitatem, elatis ex urbe cadaveribus, ſcribunt Imperatores Chriſtiani, Gratianus & Valentinianus *l. 6. Cod. Theod. de ſepulchr. violat.* De qua veterum opinione nonnulliſque inde conſectaneis plura legere eſt apud Jo. Kirchmannum *de funerib. Romanor. lib. 11. cap. 21.* IDEM.

11. *Intra muros civitatis corpus ſepulturæ dari non poteſt, &c.*] Lex eſt XII. tab. IN VRBE NE SEPELITO, NEVE VRITO, quæ conſtitutionibus porrecta eſt ad civitates omnes, D. Adriani primum, *l. 3. §. Divus, D. de ſep. viol.* id eſt, Divi Pii, ut Capitolinus ſcribit, deinde ceterorum. Ex CVJACIO. *Obſerv. lib. XXI. cap. 13.* Ratio & hujus juris eadem, quæ in §. *prac.* redditur ab Impp. *l. 12. C. de religioſ. & ſumptib. funer.* idque & ante XII. tabulas a Romanis obſervatum fuiſſe probat laudatus modo Kirchmannus *dict. lib. 11. cap. 20.* non tamen id ubivis eſt ſervatum, & videntur quædam loca alio jure uſa eſſe: indeque opus fuiſſe, ut id prohiberetur ab Hadriano, aut a Pio, ut ſcribit Capitolinus *Pio cap. 12.* Et utrumque hoc ſanxiſſe exiſtimat Caſaubonus *ad Capitolin. dict. loc.* Miror tamen Vlpianum *l. 3. §. 5. D. de ſepulch. violat.* allegare tantum reſcriptum Hadriani, nihil vero de recentiori generali jure ex Divi Pii conſtitutione addere: quod tamen maxime ad rem feciſſet: nec Hadriani reſcriptum de civitatibus, ſive metropolibus ſolis intelligere poſſumus, & Divi Pii conſtitutionem de quibuſvis municipiis, quod inter alios conciliandi modos proponit quoque Jac. Gothofredus *ad l. 6. Cod. Theod. de ſepulchr. violat.* Non ſinit hoc Vlpianus, qui vult Hadriani reſcriptum valere *in omni loco.* Ideoque crediderim, ſemel tantum hoc fuiſſe cautum ab altero illorum; & vel Capitolinum id perperam Pio adſcripſiſſe, vel per Hadrianum apud Vlpianum intelligendum Pium, quod & alibi factum eſſe notavit Cujacius ad *tit. Inſt. de S. C. Tertullian.* & videbimus ad Vlpianum *tit. 26.* Attamen Vlpianum id illic voluiſſe non facile mihi perſuaſerim. SCHVLT.

12. *Qui corpus perpetuæ ſepulturæ traditum, &c.*] Piaculum contrahit, qui violat religionem ſepulchrorum, *l. penul. C. de ſep. viol. l. 2. C. Th. eod.* quod ſi dolo malo fecerit, ſacrificio expiari non poteſt, ſed pœnæ capitali ſubjicitur. Variis autem modis ſepulchrorum religio violatur. Ait *commendatum*, id eſt, depoſitum eo animo, ut in alium locum transferatur, ut *l. 14. §. funeris. l. 40. D. de rel. & ſumpt. & in leg. 3. §. non perpetua, D. de ſep. viol.* non perpetuæ ſepulturæ tradita corpora, id eſt, commendata. vide *Obſ. II. cap. 17. & XI. cap. XI.* Ait *ſolis radiis*, forte reſpiciens ad illud Phocylidis,

Μὴ τύμβον φθιμένων ἀνορύξῃς, μηδ' ἀθέατα
Δείξῃς ἠελίῳ.

Ex CVJACIO *dict. lib. XXI. cap. 13.* Rittershuſius hic ordinem ſententiarum contra fidem aliarum editionum, & optimi codicis Veſontini, cujus tenorem exhibuit Cujacius *dict. loc.* mutavit, ut quæ hic ſunt 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. ipſi ſint 8. 9. 10. 11. 12. 13. 7. 14. 15. 4. 5. 6.

13. *Nudaverit*] Si quoque extraxerit illud, vel oſſa eruerit, quod plus eſt, quam tantum nudare, in honeſtioribus pœna eſt deportationis, in humilioribus ultimum ſupplicium, *l. ult. D. de ſepulchr. violat.* ubi ut ultimi ſupplicii mentionem exiſtimemus eſſe a Triboniano, quod ſuſpicatur Jac. Gothofredus *ad l. 3. Cod. Theod. de ſepulchr. violat.* cauſa non eſt idonea. Et lex illa eſt ex libro V. Sententiarum Pauli, non ex primo, ut voluit Rittershuſius, qui illam ad finem hujus tituli collocavit. Illic vero de hac atrociſſima ſpecie videtur Paulus egiſſe, occaſione graviorum criminum. Refertur hoc crimen quoque ad legem Juliam de vi publica, *l. 8. D. de ſepulchr. violat.* & alias etiam mortis infligitur pœna, quando id factum manu armata, *l. 3. §. 7. D. d. t.* SCHVLTING.

14. *Et ſolis radiis oſtenderit*] Manifeſta imitatio Phocylidis: cujus hi ſunt verſus:

Μὴ τύμβον φθιμένων ἀνορύξῃς, μηδ' ἀθέατα
Δείξῃς ἠελίῳ, καὶ δαιμόνιον χόλον ὄρσῃς. RITTERSHVS.

Idem quidem dicitur in illis verſibus, non tamen ad illos reſpexit Paulus noſter. Carmina, quæ hodie dicuntur Phocylidis, non ſunt antiquiſſimi illius poëtæ, ſed recentis ſcriptoris, & quidem Chriſtiani: ut clariſſime demonſtravit Vir Maximus, Joſ. Scaliger *ad Euſeb. n.* MCCCCLXXX. Simili vero modo

committit: [16] atque ideo, ſi honeſtior ſit, in inſulam; ſi humilior, in metallum dari ſolet.

* 5. [17] Qui ſepulchrum violaverint, aut de ſepulchro [18] aliquid ſuſtulerint, pro perſonarum qualitate, aut in metallum dantur, aut in inſulam deportantur.

* 6. Qui ſepulchrum alienum effregerit, vel aperuerit, eoque mortuum ſuum alienumve intulerit, [19] ſepulchrum violaſſe videtur.

* 7. [20] Vendito fundo religioſa loca [21] ad emptorem non tranſeunt, [22] nec in his jus inferre mortuum habet.

* 8. [23] Qui

modo in Novella Valentiniani *de ſepultur.* dicuntur ſepulchrorum violatores *monſtrare cœlo corporum reliquias humatorum.* SCHVLTING.

15. *Piaculum*] Verbum hac in materia paſſim uſitatum, *§. 12. h. t. l. 2. l. 5. Cod. Theod. de ſepulchr. violat.* Sic vero etiam ipſum ſacrificium vocatur, quo piaculum avertitur, vel expiatur, in inſcriptione *ad* §. *1.* a Cujacio adducta.

16. *Atque ideo, ſi honeſtior ſit, in inſulam, &c.*] Sic & de ſepulchrorum violatoribus §. *ſeq. & l. 11. D. de ſepulchr. violat.*

17. *Qui ſepulchrum violaverint, &c.*] Violatur etiam ſepulchrorum religio, ſi quis de ſepulchris aliquid abſtulerit, & in quemlibet uſum converterit, veluti columnas, ſaxa, marmora, vel aliam fabricandi materiam, *l. 4. C. de ſep. viol.* & in eum quæ ſit extra ordinem pœna conſtituta Paulus declarat. Ex CVJAC. *dict. loc.*

18. *Aliquid*] Intelligere malo de iis, quæ in illo forte recondita erant. De lapidibus & columnis §. 8.

19. *Sepulchrum violaſſe videtur*] Et pœna pecuniaria tenetur actione in factum, quæ non eſt famoſa, *l. 2. §. præter. D. de rel. & ſumpt. fun. l. 9. D. de ſep. violat.* vel actione ſepulchri violati famoſa, *l. 1. eod.* Ex CVJACIO *dict. loc*

20. *Vendito fundo religioſa loca ad emptorem non tranſeunt.*] Emptorem fundi religioſa loca non ſequuntur, ſi quando in ea iter publicum tranſeat, ut plerumque ea fuiſſe ſecundum viam publicam ſcribit Varro, quo prætereuntes admonerent, & ſe fuiſſe, & illos eſſe mortales, *l. ſi mercedem. 43. §. 1. D. de act. empt.* & ideo juxta ſuperiorem ſententiam, emptor, qui in ea ſuum vel alienum mortuum intulit, ſepulchri violati reus eſt. Ex CVJAC. *dict. loc.*

21. *Ad emptorem non tranſeunt*] Nec, quod ad jus pertinet, refert, an ſint hæc loca viæ contigua, an non: ſemper enim ſunt commercio exempta: quamvis ſi a via remota ſint, adeundorum eorum copiam ſuo jure non habeat venditor. Aliud in agro puro monumento cohærente, qui profani juris eſt, *l. 9. C. de religioſ.* Accedere quoque emptioni rei majoris poteſt locus religioſus modicus, *l. 24. D. de contrah. emption.* ut & docet Ambroſius *de Abrahamo cap. 9.* qui ait, ſepulturas ſic fieri venales. Quin & ſic res ſacras aliquando aliis acceſſiſſe patet ex eo, quod reſcribit Tiberius apud Tacitum *Annal. lib. 1. c. 73. Nec contra religiones fieri, quod effigies ejus,* (Auguſti) *ut alia numinum ſimulacra, venditionibus hortorum & domuum accedant.* Aliud erit ſi multum illic ſit loci religioſi: quales venditores aliquando, ut & emptores, rei amiſſione ac pecunia multatos eſſe docet luculenta & prolixa inſcriptio apud Gruterum *p.* CCVIII. Ad præcavendum vero omne incommodum excipi videmus in venditionibus, *ſi quid ſacri ſit aut religioſi, l. 22. l. 72. §. 1. D. de contrahend. emption.* quod tamen ad modica tantum pertinet, *d. l. 22.* Accurate vero definiri ſolebat, quantum eſſet monumento loci adſignatum, ut paſſim eſt videre in inſcriptionibus veteribus: & quædam de eo habet Briſſonius *Selectar. ex jur. civili antiquitat. lib. 1. cap. 15.* SCHVLTING.

22. *Nec in his jus inferre mortuum habet*] Venditor tamen ſi ſepulchra a via, (cui, qui fundos proximos habebant, propinqua ea eſſe volebant, ut fuſe docet Kirchmannus *de funerib. Romanor. lib. II. cap. 20.*) diſſita ſint, iter ad illa ſibi excipere poterit: quod pacto fieri ſolitum, *l. 5. D. de ſepulchr. violat.* ex quo loco liquet, illud ſenſim in morem abiiſſe, ut venditores etiam poſt venditionem ſepulchra poſſent adire: quo pacto & in negotiis bonæ fidei, quæ ſunt moris & conſuetudinis, ſolent venire, *l. 31. §. 20. D. de Ædilit. edict.* maxime vero hoc obtinere debet in cauſa religionis. Erat vero aditus neceſſarius non tantum ad illationem cadaverum vel cinerum: ſed & ad honores defunctis habendos, ut notat quoque Baſilicorum Scholiaſtes *ad d. l. 5.* dandaſque inferias: de quibus conſuli quoque poterit ſæpe a me laudatus Kirchmannus *de funerib. Romanor. lib. IV. cap. 2.* & Jac. Gutherius *de jur. man. lib. II. cap. 11.* Ac de itinere vel itu ad hanc rem peragendam paſſim in antiquis lapidibus & monumentis mentio eſt, ut notatum Cujacio *Obſervat. lib. XIII. cap. 36.* Salmaſio & Caſaubono *ad Capitolin. Marc. Antonin. cap. 3.* Sed & Impp. Severus & Antoninus iter non habendi precario concedi dicunt ſolere: atque extraordinarium remedium dari adverſus vicinum ad illud concedendum indicat Vlpianus *l. 12. pr. D. de religioſ. & ſumptib. funer.* ubi non noviter id con-

* 8. [23] Qui monumento inſcriptos titulos eraſerit, [24] vel ſtatuam everterit, vel quid ex eodem traxerit, [25] lapidem columnamve ſuſtulerit, ſepulchrum violaſſe videtur.

* 9. [26] In eo ſarcophago vel [27] ſolo, ubi corpus jam depoſitum eſt, aliud corpus inferri non poteſt: & qui intulerit, reus ſepulchri violati poſtulari poteſt.

10. [28] Qui alienum mortuum ſepelierit, ſi in funus ejus aliquid impenderit, recipere id ab herede, vel a patre, vel a domino poteſt.

* 11. [29] Maritus id, quod in funus uxoris impendit, ex dote retinere poteſt.

* 12. [30] Neque juxta monumentum, neque ſupra monumentum habitandi jus eſt: adtactu enim converſationis humanae piaculum admittitur: & qui contra ea fecerit, pro qualitate perſonae vel opere publico, vel exilio multatur.

* 13. [31] Pa-

conſtitui, ſed jus vetus ſtabiliri recte obſervat Vir Egregius, Wilh. Goeſius *ad Sicul. Flacc. de conditionib. agror. p. 131.* ubi plura de illo loco eſt invenire. SCHVLTING.

23. *Qui monumento inſcriptos titulos eraſerit, &c.*] Titulos vocat inſcriptiones ſepulchrorum aut monumentorum, ut Livius XXVI. *Adhiberent humatis titulum, Hic ſiti Acarnanes.* Tibullus IV.

At tua non titulus capiet ſub nomine facta.

& paſſim in antiquis monumentis T. F. I. Statua affixa vel appoſita pars ſepulchri eſt, *l. 2. D. de ſep. viol.* ideoque ſepulchri violati tenetur, qui eam evertit. Ex CVJAC. *dict. lib. XXI. cap. 13.* Abeſt hæc ſententia ab editione Fabroti, perperam.

24. *Statuam everterit*] Non etiam ſi tantum lapide percuſſerit, *l. 27. D. de injur.*

25. *Lapidem columnamve ſuſtulerit*] Sunt enim & hæc religioſa, *l. 43. pr. D. de rei vindication.* Facta talia ſæpe ſub Impp. Chriſtianis, ad exſtruendas ornandaſque villas, imo & calcem coquendam, ut apparet ex Codice Theod. & Juſtin. *tit. de ſepulchr. violat.* ubi talia ſevere prohibentur: & ad quem titulum inprimis multa congeſſit doctiſſimus Codicis Theodoſiani Interpres,

26. *In eo ſarcophago, vel ſolo, &c.*] In amplo ſepulchro familiari vel hereditario plures ſepeliri poſſe certiſſimi juris eſt. At non in ſolo, ubi jam corpus impoſitum eſt, non in ſarcophago, qui plerumque fiebat ex Aſio lapide, quod ejus lapidis vi cito corpus ad oſſa redigeretur, ut Dioſcorides, Galenus, Celſus, Plinius, Seneca ſcribunt, unde & is lapis ſarcophagi appellationem obtinuit, & ita ſarcophagum accipere oportet in *l. 37. D. de relig. & ſumpt. fun.* Pro, *ſolo,* videtur legendum, *loco.* Ex CVJACIO *dict. lib. xxi. cap. 13.*

27. *Solo*] Cujacius legendum putat *loco*, quod recepit in contextum Rittershuſius, in margine hæc notans, *al. ſolo.* Ego leviſſima mutatione ſcriberem, *ſolio:* ſolia ſunt arcæ mobiles, quibus corpus integrum conditur. Plinius *Natural. Hiſtor. lib. XXXV. cap. 12,* ita ſcribit. *Quin & defunctos ſeſe multi fictilibus ſoliis condi maluere.* Plura illic adduxit Joh. Harduinus. In ipſis vero monumentis ſolia fuiſſe docet Suetonius *Nerone cap. 50.* ubi Viri Eruditi quoque de iis nonnihil notarunt. ut ita optime cum ſarcophago ſolium jungatur. SCHVLTING.

28. *Qui alienum mortuum ſepelierit*] Actio funeraria datur in heredem, in patrem, cujus in poteſtate defunctus fuerit, & in dominum, *l. at ſi quis, 14. §. ult. l. in patrem, 21. l. ſi filiusfamilias, 31. D. de rel. & ſump. fun.* CVJAC.

29. *Maritus id, quod in funus uxoris impendit. &c.*] Hæc ſententia de marito accipienda eſt, qui dotem ſocero reſtituere debet, vel alii, qui eam dedit & ſibi recepit in caſum mortis mulieris, ut quod impendit in funus, eo minus reſtituat, *l. 17. D. de relig. & ſumpt. fun.* Ex CVJACIO. *Obſerv. lib. XXI. cap. 13.*

30. *Neque juxta monumentum, &c.*] Piaculum committit, qui habitat juxta aut ſupra ſepulchrum, *adtactu enim,* inquit, *converſationis humanæ &c.* ut *l. 12. §. S. C. D. de rel. & ſump. fun.* & extra ordinem ex hac cauſa humilior damnatur in opus publicum perpetuum, honeſtior relegatur, præter civilem popularem actionem, quæ adverſus eum eo nomine edicto prætoris introducta eſt, *l. 3. D. de ſep. viol.* Ex CVJACIO. *dict. loc.*

31. *Pa-*

* 13. [31] Parentes & filii [32] majores ſex annis anno [33] lugeri [34] poſſunt: minores menſe: [35] maritus decem menſibus: & [36] cognati proximioris gradus octo. [37] Qui contra fecerit, inſfamium numero habetur.

14. [38] Qui luget, abſtinere debet [39] a conviviis, [40] ornamentis, [41] purpura, & [42] alba veſte.

15. [43] Quid-

31. *Parentes*] Etiam a liberis exheredatis lugendi ſunt, *l. ult. D. de his, qui notant. infam.* nam & hi liberi manent, & conſanguinei, *l. 1. §. 10. D. de ſuis & legitim. heredib.* Et luctus hujus mentio *l. 11. pr. D. his qui notant. infam. l. 17. D. de ſponſalib.* SCHULT.

31. * *Parentes & filii majores ſex annis anno lugeri poſſunt, &c.*] *Poſſunt* dixit pro *debent*, ut lib. IV. *Nominatim ſervi teſtamento manumitti ſecundum legem Fuſiam poſſunt.* Porro cum hæc luctus definitio cum infamiæ pœna in parentibus & liberis & cognatis vel Triboniano diſpliceret, vel ætate ejus non obſervaretur, in arbitrio & pietate cujuſque poſuit modum luctus parentum aut liberorum, aut cognatorum, remiſſa infamiæ pœna his, qui temp[ore] non expleviſſent, quod jure veteri finitum erat. Et quia ait, *Liberi utriuſque ſexus*, videtur, ut ætas & ſexus quoque in liberis jure veteri differentiam aliquam conſtituiſſe: quia *agnati vel cognati*, videtur & inter agnatos cognatoſque hac in re olim quædam differentia fuiſſe. In marito lugendo non idem arbitrium mulieri Tribonianus dedit, quia tantum abeſt, ut poſteriores leges aut mores luctum ejus minuerint, ut etiam id produxerint ultra menſes X. nempe in annum integrum XII. menſium ſub eadem infamiæ pœna *l. 2. C. de ſecun. nupt.* quod memini me latius exponere *lib. de temporibus cap 13. & Obſ. VI. cap. 32.* Ratio hujus luctus eſt, ne quis de prole dubitet, *l. conſenſus, 8. §. ſi vero cauſam, C. de repud.* puta ſi mulier intra luctus tempora alii nubat, prolemque creet, ne ejus prolis genus ſit incertum, & dubius ſanguis, & hoc eſt, quod ait *l. liberorum, 11. §. 1. D. de his qui not. inf. propter turbationem ſanguinis*, & *l. 52. C. de epiſcop. & cleric.* διὰ τὴν τῆς γονῆς ἀδηλίαν. Luctus maritorum impedimento eſt nuptiis, non parentum aut liberorum, aut cognatorum *d. l. liberorum.* Ex CUJACIO. *dict. lib. XXI. cap. 12.* Aliter Ulp. in *l. 23. D. de his qui not. infa.* vel potius Tribonian. interpolavit. RITTERSHUS. Interpolatam eſſe a Triboniano *d. l. 23.* exiſtimant recte quoque poſt Cujacium Viri Docti, Alberic. Gentilis *de nupt. lib. VI. cap. 16.* Joh. Kirchmannus *de funerib. Romanor. lib. IV. cap. 10.* Jac. Gutherius *de jur. man. lib. III. cap. 18.* In alia quidem ipſe ivit Cujacius *ad l. ult. D. de his qui notant. infam. ad Papin. lib. 11. Quæſtion.* ſed cum illum locum explicuit, nondum nactus fuiſſe videtur hanc ſententiam. Quæ vero Vir Summus habet hic de liberis utriuſque ſexus &c. ne quem turbent, ſciendum hæc pertinere ad *l. 23. D. de his qui notant. infam.* Differentiam vero fuiſſe inter ſexum, & adgnatos cognatoſque, quo pacto inde colligatur non video. SCHULTING.

32. *Majores ſex annis*] Olim infantes trimis minores non lugebantur: ſed majores tot menſibus, quot annos impleverant, uſque ad decem; hoc enim tempus non excedebatur, teſte Plutarcho *in Numa*: apud quem pro δώδεκα ſequentia docent ſcribendum eſſe δέκα: quod jam alii viderunt. Tempore Pauli aliter obtinuiſſe hic locus evincit. IDEM.

33. *Lugeri*] Gutherius *de jur. man. lib. III. cap. 28.* ſcribit *elugeri.* Cauſam tamen non video talis mutationis, & quod *lugere* ſit voluntatis, *elugere* ſit neceſſitatis, plane non probatur. IDEM.

34. *Poſſunt*] Pro *debent*, quam ad rem plura exempla notabo infra *lib. IV. tit. ult.* RITTERSHUS.

35. *Maritus decem menſibus*] Non tantum ob vitandam ſanguinis confuſionem, ſed & ad honorem viro exhibendum: imo luctus religio dicitur hic marito præſtari *l. 1. C. de ſecund. nupt.* & religio *l. 4. C. ad S. C. Tertullian.* SCHULTING.

36. *Cognati proximioris gradus octo*] Olim feminas anno luxiſſe proximas neceſſitudines docet Dionyſius Halicarnaſſenſis *Antiquitat. Romanar. lib. V. cap. 48.* fratres, ſcilicet, ut Plutarchus ſcribit in *Coriolan. in fin.* ubi indicat tempus illud fuiſſe decem menſium: quos antiquiſſimum apud Romanos annum confeciſſe nemo ignorat. Et Paulus hic de cognatis *proximioris gradus* loquitur, hoc eſt, valde propinqui gradus. Hic vero tempus eſt octo menſium, nec ad feminas hoc reſtringitur. IDEM.

37. *Qui contra fecerit*] Id eſt, qui citius eluxerit. Nam diutius lugere licet citra pœnam infamiæ, argumento *tit. 4. lib. III. num. 14.* RITTERSHUS. Nec defuiſſe mulieres, quæ amiſſis filiis impoſita lugubria nunquam exuerint ſcribit Seneca *de conſolation. ad Helv. cap. 18.* Ceterum nullum lugendi tempus viris conſtituiſſe majores ſcribit idem Seneca *epiſt. LXIII.* Et in luctu quoque, qui viris publice præclare meritis publice exhibitus fuit, videas id factum a matronis. Ita id de Bruto conſtat ex Livio *lib. II. cap. 7.* & de Valerio Publicola ex eodem *dict. lib. cap. 16.* de Marcio Coriolano ex Dionyſio *Antiq. lib. V. cap. 48.* Plutarcho *in Coriolan. in fin.* Auguſtum quoque luxere feminæ per annum, viri paucis diebus, teſte Dione *lib. LVI.* Poſtea vero & a viris hoc exactum fuiſſe hic locus Pauli oſtendit. SCHULTING.

38. *Qui luget, abſtinere debet a conviviis, &c.*] Qui lugent, in conviviis verſari, ornamentis, aut veſte alba uti non poſſunt. Aurum igitur in luctu, & purpura, & monilia deponenda ſunt, & ſumenda veſtis atra. Sed tamen uxoribus hic triſtior habitus quandoque ex S. C. remittitur, in *l. decreto, 15. Cod. ex quib. cauſ. infam. irrog.* CUJAC.

39. *A conviviis*] In quibus atratus vel in veſte pulla eſſe

15. [43] Quidquid in funus erogatur, inter aes alienum primo loco deducitur.

INTERPRETATIO. *Quidquid in ſepultura defuncti expenſum fuerit, prius quam aliis creditoribus de mortui hereditate reddendum eſt.*

16. Corpora [44] animadverſorum quibuslibet petentibus ad ſepulturam danda ſunt. LEX EST VLT. D. DE CADAVERIB. PVNITOR.

la eſſe nemo debebat, ut Cicero oſtendit *in Vatin. cap. 13.* Sed de hac abſtentione a conviviis aliiſque ad voluptatem comparatis plura habet Kirchmannus *lib. IV. cap. 12.*

40. *Ornamentis*] De quibus idem plura collegit *lib. II. cap. 17.*

41. *Purpura*] Livius XXXIV. *In luctu purpuram atque aurum deponunt.* Item Alicarn. VIII. Deponunt quoque veſtem albam, & ſumunt atram, qui color luctui conveniens eſt, θανατῶδες γὰρ τὸ μέλαν, ut ait auctor περὶ ἱερῆς νόσυ. Ex CVJACIO *Obſerv. lib. XXI. cap. 13.* Miror cur Rittershuſius hoc verbum in contextum non admiſerit, quod & optimum habet ſenſum, & in codice omnium optimo reperitur. Non exſtat quidem illud etiam in Capitularibus *lib. VII. cap. 243.* & in Canonibus Iſaac *tit. 1. can. 35.* ubi hic locus laudatur: verum illorum auctores libris longe pejoribus uſi ſunt, quam eſt codex Veſontinus, imo quam interdum ſunt noſtræ editiones vulgatæ. SCHVLTING.

42. *Alba veſte*] Atram in luctu veſtem ordinariam fuiſſe multis oſtendit præter alios Kirchmannus *lib. II. cap. 17.* illamque a feminis etiam ſuo tempore uſitatam in luctu fuiſſe docet Lactantius *de mortib. perſecutor. cap. 39.* Plutarchus tamen in *Quæſtionib. Roman. p. 270.* & Herodianus *lib. IV. cap. 2.* docent, mulieres in luctibus albam geſtare veſtem. Nec ſufficit, ſi dicas, id ita uſitatum fuiſſe ſub Imperatoribus, ut putant Eruditi Viri, Lipſius *ad Tacit. Annal. lib. II. cap. 75. Excurſ. M.* Rad. Fornerius *Rer. Quotidianar. lib. II. cap. 27.* Kirchmannus *d. lib. II. cap. 17.* & Brouchuſius *ad Tibull. lib. II. eleg. 2. v. 18.* Herodianus certe & Paulus eodem vixerunt tempore: hic vero negat, alba veſte uti licere ei, qui luget, non diſtincto ſexu. Ego hic nihil habeo, quod rem aperte dirimat: cogitandum tamen doctioribus relinquo, an non Plutarchus illud ſolum reſpiciat tempus, quo nondum juſta mortuo facta ſunt. Loquitur certe de tempore, quo volunt προπέμπειν τὴν τῦ τεθνηκότος ψυχὴν, *proſequi defuncti animam:* & addit colorem hunc album eſſe οἰκειότατον τοῖς θαπτομένοις, *maxime proprium illis, qui ſepeliuntur.* Herodianus quoque aperte de tempore illo verba fa[cit], quo nondum facta eſt combuſtio. IDEM.

43. *Quidquid in funus erogatur, &c.*] Impenſa funeris omne creditum præcedit, *l. pen. D. de relig. & ſum. fun.* CVJAC.

44. *Animadverſorum*] Capite puniti videntur intelligi: ita *animadverti, l. 1. D. de cadaverib. punitor. l. 11. fin. l. 12. D. de pœn.* Sic Tertullianus *ad Scapul. cap. 4.* poſtquam dixit, Chriſtianos vexari *gladio tenus*, addit, *ſicut & a primordio mandatum eſt animadverti in hujuſmodi.* unde Scipio Gentilis *de juriſdiction. lib. III. cap. 2.* in *l. 8. §. 1. D. de pœn.* legit, *ut in eum animadvertatur*, expuncto verbo *gladio;* quod & abeſſe commode poſſet. Sic tamen etiam ſunt locuti. Paſſio Cypriani, *Taſcium Cyprianum gladio animadverti placet.* Idem vero & in aliis punitorum cadaveribus, ut ad petitionem concedantur, *l. 1. D. de cadaverib. punitor. l. 11. C. de religioſ.* non tamen id ſemper fit, *d. l. 1.* SCHVLTING.

JVLII

JVLII PAVLI SENTENTIARVM RECEPTARVM AD FILIVM

Cum Interpretationibus Aniani, V. S.

LIBER SECVNDVS.

TITVLVS I.

[1] *De Rebus creditis & Jurejurando.*

1. [2] In pecuniariis cauſis ſi alter ex litigatoribus jusjurandum deferat, [3] audiendus eſt: [4] hoc enim & compendio litium, & aequitatis ratione proviſum eſt.

INTERPRETATIO. *Cum de refuſione pecuniae agitur, & probatio debitae pecuniae nulla profertur, jubet hujus rei ambiguitatem ſacramentorum interpoſitione finiri.*

2. [5] De-

1. *De Rebus credidis, & Jurejurando*] Inſcriptio eadem in Codice: at de rebus creditis & condictione quod in his excerptis nihil habeamus, non Paulo, ſed illis imputandum venit, qui hæc ſola delibarunt ex his Sententiis, in quibus longe plures quoque tituli fuiſſe videntur olim. ſaltem in Pandectis & in Codice longe plures comparent. SCHVLTING.

2. *In pecuniariis cauſis ſi alter &c.*] Maximum & æquiſſimum remedium expediendarum litium eſt jusjurandum: & ideo audiendus eſt in lite pecuniaria, qui jusjurandum defert. Lis criminalis jurejurando non deciditur. Quæ ſequitur ſententia in Baſilienſi editione, *Solus jurare &c.* abeſt a veteribus libris, nec ſane redolet Paulum. CVJAC.

3. *Audiendus eſt*] Ex edicto Prætoris, qui eum, cui hoc defertur, ſolvere vel jurare ſe coacturum pollicetur, *l. 34. §. 6. D. de jurejur. add. l. 9. C. h. t.* idque indiſtincte, etſi deferens nihil probarit: tamquam hoc recuſans debitum confiteretur, *l. 38. D. eod. tit.* Quod e diverſo quoque a parte actoris requiritur, ſi id deferat reus; quod poteſt, *l. 34. §. ult. D. d. t.* Et hic Paulus docet utrique parti id licere. SCHVLT.

4. *Hoc enim compendio litium, &c.*] Neceſſarium maxime in contractibus ſine teſtibus initis, *ἐν ἀμαρτύροις συναλλάγμασι*, ut loquitur Dionyſius Halicarnaſſenſis *Antiquitat. Romanar. lib. 11. cap. 75.* ubi locus de jurejurando inſignis, ſed paulo prolixior. Damnat quidem delationem jurisjurandi ei faciendam, ad quem inde commodum pervenire poteſt, Plato *de legib. lib. XII. p. 987.* ob exiguam, quæ paſſim regnat Deorum reverentiam: quo ſane Græcos vitio valde laboraſſe docet Polybius *Hiſtoriar. lib. VI. cap. 54.* Romanis, apud quos ſanctior habita fuit fides, hoc placuit merito litium expediendarum remedium, *l. 1. D. de jurejurand.* Et maximæ æquitatis eſt id admitti, quando quis ipſe hoc defert. Quæ Cujacius expunxit, ita habent. *Solus jurare poteſt, qui ſuſpectus dicitur, cum nulla veritas petitori in eo exprimitur, qui calumniam ſe pati dicit.* Rittershuſius illa quoque exhibuit. ſed hæc adnotans. *Abeſt a v. l. nec redolet Paulum. Ex Sich. tamen adſcripſi.* Ego illa non Pauli tantum, ſed nec Aniani eſſe crediderim: verum ab homine inſulſo margini forte addita ad ſententiam ſequentem: & ab alio in contextum perperam hic recepta. Senſus eſſe videtur, quod de calumnia is ſolus juret, qui detulit jusjurandum, & ſuſpectus eſt de calumnia: non is, qui dicit tantum ſe calumniam pati, ſcilicet, a deferente, & petit de calumnia jurari. IDEM.

5. *Deferre*

2. [5]Deferre jusjurandum prior actor poteſt: contrarium autem de calumnia jusjurandum reo competit.

INTERPRETATIO. *Licet prior petitor offerat ſacramentum, tamen cum nulla probatio debiti eſt, is, qui calumniam ſe pati dicit, poteſt fidem ſuam jurisjurandi religione firmare.*

3. [6]Si reus cum jurare velit, actor illi neceſſitatem jurisjurandi remiſit, & hoc liquido appareat, actio in eum non datur.

INTERPRETATIO. [7]*Si quando pulſatus repetenti pecuniam obtulerit ſacramentum, & ille ei jurisjurandi neceſſitatem ultro conceſſerit, non poteſt ab eo poſtea debitum poſtulare.*

4. [8]Heredi ejus, cum quo contractum eſt, jusjurandum deferri non poteſt, quoniam contractum ignorare poteſt.

INTERPRETATIO. *Heres ejus, cui pecunia credita dicitur, ad ſacramentum vocari non poteſt: quia quae egerit auctor ſuus, ad integrum ſcire non potuit.*

5. [9]Si qui debitum [10]quocunque modo [11]confeſſus docetur, [12]ex ea re creditori actio non datur, ſed ad ſolutionem compellitur.

* Prae-

5. *Deferre jusjurandum prior actor poteſt. &c.*] Si reo actor jusjurandum detulerit, ei non ante reus jurabit, quam is de calumnia reo juraverit, *l. 34. §. qui jusjurandum, & l. ſi non fuerit, 37. D. de jureju. l. delata, 9. C.C. de reb. cred.* Hoc in libro Ægidii ſic expoſitum invenitur, *Is qui ſe calumniam pati dicit, ſacramentorum interpoſitione debet firmari.* Quod obſcurius in editione Baſilienſi, & in παννομίᾳ Ivonis ſic eſt expreſſum. *Licet petitor offerat ſacramentum, tamen cum nulla probatio debiti eſt, is, qui calumniam ſe pati dicet, poteſt fidem ſuam jusjurandi religione firmare.* CVJAC.

6. *Si reus cum jurare velit, &c.*] Paria ſunt jurare reum, aut ei jusjurandum remitti. Remittitur autem ſuſcipienti, id eſt, ei, qui paratus eſt jurare, non recuſanti, *l. remitti, 6. D. de jurejur.* IDEM.

7. *Si quando pulſatus repetenti pecuniam &c.*] Nihili eſt hæc interpretatio. Paulus agit de reo, qui jusjurandum ſibi delatum, ſe nihil debere, præſtare eſt paratus, ſed actor id remittit. SCHVLTING.

8. *Heredi ejus, cum quo contractum eſt, &c.*] Vt jurare defenſor, procurator, tutor, curator non cogitur, quia rei veritatem ignorare poteſt, ita eadem ratione heres de contractu defuncti jurare non cogitur. Jurare enim ſcientem oportet, ſciente animo ſuo, *l. 34. §. 1. & §. procurator, D. de jurejur. l. videamus, 4. § 1. D. de in lit. jur. l. Marcellus 11. §. jurare, D. rer. amot.* CVJAC.

9. *Si qui debitum quocunque modo confeſſus docetur,*] Rei judicatæ eſt propria actio: æque jurisjurandi eſt actio. Æris confeſſi non eſt propria actio, ſed is, qui confeſſus eſt, ea ipſa actione, de qua confeſſus eſt, ad ſatisfaciendum compellitur: quæ tamen ob id ipſum confeſſoria actio appellari poterit: Vt ſi confeſſus ſit ſe ſervum occidiſſe, confeſſoria actione legis Aquiliæ tenetur; non judicandæ, ſed æſtimandæ rei cauſa, *l. inde Neratius, 23. §. ult. l. proinde, 25. §. 1. D. ad leg. Aquil. l. 4. D. D. de confeſſ.* De hac re aliter Accurſ. reſpondit in *l. 6. §. ult. D. de confeſſ.* IDEM. Sententiam hanc ad hunc titulum non pertinere notat Janus a Coſta ad *tit. X. de lit. conteſtation.* quod in his excerptis non eſt infrequens.

10. *Quocunque modo*] Sic *lib. V. tit. 5. §. 3.* dicitur id poſſe fieri, voce, litteris, & quocunque modo. Vt tamen pro judicato quis habeatur, debet eſſe confeſſus in jure, *l. 56. D. de re judicat. l. un. C. de confeſſ.* tunc enim nec litis conteſtationi quidem, adeoque nec judicio in re liquida locus eſt. SCHVLTING.

11. *Confeſſus docetur*] Confeſſiones, quæ in jure fiunt, quæque demum rei judicatæ vim plenam habent, vix deſiderabunt doceri, ſive probari: ſed quando quis ſic eſt confeſſus, pignora capi & diſtrahi poſſunt, *lib. V. tit. 5. §. 4.* Paulus forte hoc diſtinctius propoſuerat. IDEM.

12. *Ex ea re creditori actio non datur, &c.*] Nullæ enim in confitentes ſunt partes judicis, *l. 25. §. ult. D. ad leg. Aquil.* nec hic eſt locus judicio, quando res liquet; de quo aliquid dictum *ad lib. 1. tit. 19.* Aliud videtur, ſi de ipſa confeſſione controverſia poſtea moveatur. Certe ſic poſt rem judicatam actio obtinet

* Praeſidis provinciae officiales, [13] quia perpetui ſunt, [14] mutuam pecuniam dare, & foenebrem exercere poſſunt.

* Praeſes provinciae mutuam pecuniam foenebrem ſumere non prohibetur. LEX EST XXXIV. D. DE REB. CREDIT.

net judicati, de qua diſputavimus *dict. loc.* ac poſt jusjurandum, ſi deinceps quæratur, an juratum ſit, §. *11. Inſt. de actionib.* (ſi enim res ſit liquida, nihil ultra quæritur, *l. 56. D. de re judicat.*) cur non ergo de confeſſione dabitur act o, quæ & confeſſoria vocatur? *l. 23. §. 11. D. ad leg. Aquil.* quo pertinet *l. 4. D. de confeſſ.* Vt vero actio jurisjurandi non tollit veterem, *l. 30. pr. D. de jurejurand.* ſed proprie nova eſt qualitas veteri actioni accedens, *l. 13. §. 3. & 4. D. de jurejurand.* & olim interrogatoriæ actiones, de quibus *in tit. D. de interrogationib. in jur. faciend. & interrogator. actionib.* ejuſdem erant naturæ, *arg. l. 8. D. d. t.* ita de hac idem dicendum videtur: quamvis aliud viſum ſit Cujacio, qui vellem plenius ſententiam ſuam expoſuiſſet. Vt autem hæc tantum intelligamus de eo, qui jusjurandum ſibi delatum præſtare, vel deferenti referre non vult, qualem Prætor ſolvere cogit, *l. 34. §. 6. D. de jurejurand.* quod putat Janus à Coſta *ad tit. X. de lit. conteſtation.* ubi etiam de Cujacii de hoc loco ſententia late diſquirit, id verba hæc non patiuntur. Illud addo, ſi poſt litem conteſtatam fiat confeſſio, hic opus fore ſententia, ut etiam ſit præſtito tunc jurejurando, *l. 34. §. ult. D. de jurejurand.* judex enim jam ſemel cœpit cognoſcere, adeoque rem ſententia ſua debet terminare, *l. 74. pr. D. de judic.* unde & confeſſos damnari videmus, *l. 5. l. ult. D. de confeſſ.* IDEM.

13. *Quia perpetui ſunt*] Pro *quia* Hug. a Porta edidit *qui.* Ceterum durum erat hos in perpetuum hoc genere commercii excludere. Opponuntur his magiſtratus, quibus ad tempus parent, *l. 59. Cod. Theod. de appellationib.* IDEM.

14. *Mutuam pecuniam dare, & fœnebrem exercere*] Eadem junguntur *l. 33. D. h. t.* Et videtur vetari mutui datio ſub uſuris, ſive pecunia mutua fœnebris, ut mox vocatur: & verba poſteriora diſtinctius explicare, quale mutuum prohibeatur, ſcilicet, fœnebre, *l. 3. C. ſi cert. petat.* ut ſit figura ἓν διὰ δυοῖν: uti hæc accipit V. C. Cl. Salmaſius *de uſur. cap. 5.* IDEM.

TITVLVS II.

De Pecunia conſtituta.

1. [1] Si id, quod mihi Lucius [2] Titius debet, ſoluturum te conſtituas, teneris actione pecuniae conſtitutae.

INTERPRETATIO. [3] *Si quis pro alterius debito ſe pecuniam promiſerit redditurum, ad ſolutionem ſtatutae promiſſionis eſt* [4] *retinendus.*

* Idem eſt & ſi ei, qui bona fide [5] mihi ſervit, conſtitutum fuerit. LEX EST VI. D. HOC TITVL.

* Si quis duobus pecuniam conſtituerit, tibi aut Titio, etſi ſtricto jure [6] propri Actioni pecuniae conſtitutae manet obligatus, etiamſi Titio ſolve-

1. *Si id, quod mihi Lucius debet, &c.*] Ex conſtituto ſive antiphona, datur actio conſtitutoria (ſic enim appellatur in *l. nec enim, 20. D. de conſtit. pecu.*) ſi quis alieno nomine ſe ſoluturum conſtituerit. Sed & ſi ſuo nomine conſtituerit, conſtitutoriæ actioni interdum locus eſſe poteſt. CVJAC.

2. *Titius*] Cujacius non habet. RITTERSHVS. Abeſt ab edd. cum Cujacii interpp. exſtat vero in edd. Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. Pariſ. & Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI.

3. *Si quis pro alterius debito &c.*] Adducitur in Capitularibus *lib. VII. cap. 297.*

4. *Retinendus*] Hoc eſt, *conveniendus.* Sic alibi loquitur. Dixi ad Cajum *Inſt. lib. 11. t. 9. §. 2.*

5. *Idem eſt*] Quod in *l. prae. 5. §. ult. D. h. t.* unde hæc clara ſunt, ſcilicet, hunc nobis ex conſtituto adquirere. Rittershuſius hanc ſententiam omiſit.

6. *Propri Actioni pecunia conſtituta*] Sic Florentina habet editio: unde vel cum vulgatis legendum *propria actioni*, & intelligenda actio vetus de pecunia, quæ poſtea conſtituta eſt: quæ tamen actio non magis hic propria eſt, quam ipſa pecuniæ conſtitutæ: vel legendum *priori actioni;* uti non improbabiliter correxit Cujacius *Obſerv. lib. XIII. cap. 20.* & illa vetus *prior* appellatur *l. 36. D. de jurejurand.* Ipſa actio conſtitutoria per ſolutionem neceſſario eſt ſublata: quoniam ſecundum conſtituti formam facta eſt ſo-

lutio,

ſolverit, tamen per exceptionem adjuvatur. LEX EST XXX. D. HOC TITVL.

lutio. Quod autem vult Ant. Faber. *Conjecturar. lib. V. cap. 3.* in ſtipulatione tantum liberari debitorem, dum adjecto ſolvit, quoniam id fit quaſi ex mandato creditoris ita ſtipulantis, quod ita non fiat in conſtituto, id firmo non nititur talo. Nuſquam JCti veteres rationem hanc reddunt; ſed adjectum a procuratore ſeparant *l. 12. §. 1. D. de ſolutionib.* idque magis conſiderant, quod electionem ſibi promiſſor ſervaverit *jure ipſius ſtipulationis, l. 106. D. d. tit.* obligationique talis adfuerit conditio, *l. 12. §. 3. D. eod. tit.* hæc vero electio nunc compleatur, *l. 98. §. 6. D. eod. tit.* quam ſane ab initio & creditor conſtitutum admittendo probavit. Vetus autem obligatio, in qua nihil de adjecto dictum eſt, per conſtitutum non eſt ſublata mero jure: adeoque hac agenti exceptio opponenda. SCHVLTING.

TITVLVS III.

[1] *De Contractibus.*

1. [2]Stipulatio eſt verborum conceptio, ad quam quis [3]congrue interrogatus reſpondit: velut, SPONDES? SPONDEO: DABIS? DABO: PROMITTIS? PROMITTO: [4]FIDEI TVAE ERIT? [[5]FIDEI MEAE ERIT.] Et tam pure, quam ſub conditione concipi poteſt.

INTERPRETATIO. *Stipulatio [6]eſt inter praeſentes haec verba, quibus ſe invicem partes obligare poſſunt: ubi neceſſe eſt, ut interrogatione petentis pulſatus ad interrogata reſpondeat. Veluti ſi quis pro alio fidejuſſorem ſe dicat accedere: qui cum ſe hac reſponſione obligaverit, ad ſolutionem etiam ſine ſcriptura poterit retineri.*

INTERPRETATIO [7]alia. *Stipulatio eſt inter praeſentes verborum conceptio, ut quicunque verborum conceptione ſe obligaverit, vel fidejuſſor extiterit, ad ſolutionem etiam ſine ſcriptura teneatur.*

1. *De contractibus*] De contractibus in genere quædam hic occaſione tituli *de Rebus creditis* videtur tradidiſſe Paulus, ex quibus non niſi unam de ſtipulatione ſententiam hic habemus. De illa tamen plura habebimus *lib. V. tit. 7. de obligationib.*

2. *Stipulatio eſt verborum conceptio, &c.*] Stipulatio eſt verborum conceptio, quibus is, qui interrogatur, daturum, facturumve ſe quod interrogatus eſt reſponderit, *l. 5. §. ſtipulatio, D. de verb. oblig.* & ex hac verborum conceptione, quæ dicitur verborum obligatio, quæritur, *l. cum patrem, 19. C. de jur. dot.* Fit autem vel pure, vel ſub conditione, vel in diem, & inter præſentes, nec ſcripturam exigit, *l. 1. C. de uſur.* Vnde vetus interpres hoc in loco ſic ait, *Stipulatio eſt inter præſentes verborum conceptio: ut quicumque verborum conceptione ſe obligaverit, vel fidejuſſor extiterit, ad ſolutionem, etiam ſine ſcriptura, teneatur.* Alia autem interpretatio, uti Baſileæ, & Lutetiæ edita, eſt valde depravata, ſic a me reſtituitur: *Stipulatio eſt inter præſentes verborum conceptio, quibus ſe invicem partes obligare poſſunt, ubi neceſſe eſt, ut interrogatione petentis pulſatus ad interrogata reſpondeat.* CVJAC.

3. *Congrue interrogatus reſpondet*] Tò *congrue* magis ad *reſpondet* pertinet, quam ad *interrogatus.*

4. FIDEI TVAE ERIT?, FIDEI MEAE ERIT] Malim: FIDE TVA, &, FIDE MEA. RITTERSHVS.

5. FIDEI MEAE ERIT] A quibuſdam libris abeſt. RITTERSHVS. Exſtat in edd. cum interpp. Cujacii, & recentioribus. ab aliis antiquis abeſt. Reliqui illa, ut neceſſaria, & de quibus nemo poſſit dubitare, ſed uncis incluſa, exemplo Rittershuſii.

6. *Eſt inter præſentes hac verba*] Sic edd. antiquæ, quas inſpexi. Rittershuſ. *inter præſentes verborum conceptio, quibus, &c.* ex emendatione Cujacii. Sed ſine librorum veterum auctoritate ego tantum non audeo. Et quid ſi ſcribamus *fit*, vel, *eſt inter præſentes per verba*, an non ſic erit ſenſus non malus? SCHVLTING.

7. *Alia*] Quam & exhibuit ex Cujacio Rittershuſius.

TITVLVS IV.

[1] *De Commodato, &* [2] *Depoſito pignore, Fiduciave.*

1. [3] Quidquid in rem commodatam [4] ob morbum, vel aliam rationem impenſum eſt, a domino recipi poteſt.

2. [5] Si facto incendio, ruina, naufragio, aut quo alio ſimili caſu res commodata amiſſa ſit, non tenebitur eo nomine is, cui commodata eſt: niſi forte cum [6] poſſet rem commodatam ſalvam facere, ſuam praetulit.

3. [7] Servus vel equus ſi a latronibus, vel in [8] bello, in aliam cauſam commodati occiſi ſunt, actio commodati datur: cuſtodia enim & diligentia rei commodatae praeſtanda eſt.

Interpretatio. *Si ſervum vel equum, vel quaecunque alia aliquis ab altero ad uſum tantummodo ſerviendi commodata ſuſceperit, & eos ad pugnam, vel ubi vitae periculum incurrant, duxerit, ad redhibitionem commodatae rei merito a domino retinetur.*

4. [9] Si rem aeſtimatam tibi dedero, ut, ea diſtracta, [10] pretium ad me deferres,

1. *De commodato, & depoſito, pignore fiduciave*] Malo legere ſine interpunctione, *& depoſito pignore*, ut in proximi tit. prima ſententia, *pignus depoſitum*, & in *lib. V. tit. 26. & l. 36. de cond. ind.* Nam de depoſito eſt *tit. 12.* At de fiducia quoque eſt *tit. 13.* ſed pignori proxima eſt fiducia. Depoſitum cum pignore, fiduciave, aut commodato nihil habet ſimile, vel propinquum. Cujac. Recte & hic Cujac. *de commodato, & depoſito pignore &c.* nam & ita a Papiano adducitur *lib. Reſponſ. tit. 14.* & pignus poſitum ac depoſitum a vet. dicitur, quod traditur creditori, & hypothecæ conventæ tantum opponitur. Giphan. Sic quoque edidit Ritterſhuſius, & recte. Ceterum ex duobus vel tribus forte titulis Alaricianus compilator unum tantum fecit: & ſub illo tamen quæ habemus, tantum ad titulum *de commodato* pertinent præter ultimam ſententiam. De fiducia & nos aliquid dicemus ad *tit. 13.*

2. *Depoſito pignore*] Sic & *deponere alicui pignora* in legibus Viſegothorum *lib. V. tit. 5. l. 2. & 3.* & *depoſitio pignoris* apud Iſidorum *Origin. lib. V. cap. 25.* qui id opponit hypothecæ, *cum res aliqua commodatur ſine depoſitione pignoris.* ubi pro *commodatur* niſi legamus *obligatur*, cum Celeberrimo Noodt *Obſervat. lib. 11. cap. 8.* ſenſus ſibi non conſtabit, aut valde inepte rem expreſſit Iſidorus. Non debere hic depoſitum pro ſeparato ſumi contractu bene notatum eſt a Cujacio: & miror aliud videri Jac. Gothofredo *ad l. un. Cod. Theod. de commiſſor. reſcindend.* Schulting.

3. *Quidquid in rem commodatam ob morbum &c.*] Impenſæ factæ in valetudinem ſervi commodati, vel ob aliam rationem, aut jure penſationis ſervantur, aut contrario judicio repetuntur, *l. in rebus, 18. §. poſſunt. D. commod.* Cujac.

4. *Ob morbum vel aliam rationem*] De quo Modeſtinus quoque aliquid habet, relatus in Collatione Moſaicarum & Romanar. legum *tit. 10.*

5. *Si facto incendio, ruina, naufragio, &c.*] In commodato dolus, & culpa, & diligentia præſtatur, damnum fatale non præſtatur: & ideo ſi incendio, ruina, naufragio, vi latronum, morbo res commodata perierit, non tenetur is, qui commodatum accepit, *niſi forte*, inquit, *cum poſſet, &c.* nam tunc ejus culpa intervenit, *l. ſi ut certo, 5. §. quod vero, D. commod.* Cujac. Horum ſenſum exhibet Papianus *Reſponſor. tit. 14.*

6. *Poſſet*] Sich. *poſſit.* vid. *l. 5. D. Commod.* Rittershus.

7. *Servus vel equus ſi a latronibus, &c.*] Mortis damnum ad commodatarium pertinet, etiam ſi fortuito acciderit, videlicet, ſi re commodata in aliam cauſam, vel alio modo, atque accepit, utatur, *l. 1. §. is vero, D. de oblig. & act. l. ſi ut certo, 5. §. ſed interdum, D. commod.* Nam & hic culpa ejus intervenit. Culpam autem, ſive cuſtodiam & exactiſſimam diligentiam præſtare debet. Hic vulgo cum ſcriptum eſſet, *vel in aliam cauſam*, tollendam eſſe cenſui particulam, *vel.* Cujac.

8. *Bello in aliam*] Sich. interp. *vel*, non recte. Rittershus. Sic & edd. Lugd. cIↃ IↃ LXVI. Pariſ. & Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. Sed interpres non videtur *τὸ vel* adgnoviſſe: & ſenſus id reſpuit.

9. *Si rem æſtimatam tibi dedero, &c.*] Si ego tibi rem æſtimatam vendendam dedero, ut tu vel eandem mihi referres, vel pretium ejus, quo ex negocio dari ſolet præſcriptis verbis actio, ea vero res perierit ante venditionem, ſiquidem te rogavi, ut venderes, meum eſt periculum: ſi tu de vendenda re promiſiſti, id eſt, ſi ultro

ferres, eaque perierit, ſi quidem ego te rogavi, meo periculo perit: ſi tu de vendenda [11] promiſiſti, tuo periculo perit.

INTERPRETATIO. [12] *Si facto pretio rem veudendam aliquis cuicunque tradiderit, & dum ab eo vendenda profertur, quacunque occaſione perierit, ei perit, qui eam dederat diſtrahendam. Ceterum ſi rem acceptam non rogante domino, ſed promittente eo, qui accepit, dum vellet venundare perdiderit, ſibi rei perditae ingerit detrimentum.*

* [13] Latae culpae [14] finis eſt, non intelligere, quod omnes intelligunt EX LEGE CCXXIII. D. DE VERBOR. SIGNIFICATION.

ſi ultro recepiſti te venditurum, & æſtimationem redditurum, meque rogaſti, ut rem tibi vendendam darem, tuum eſt periculum, *l. ſi gratuitam, 17. §. 1. D. de præſcr. verb.* Igitur quod ait Vlpianus in *l. 1. D. de æſtim.* æſtimationem periculum ejus facere, qui ſuſcepit, & aut rem, aut æſtimationem, de qua convenit, eſſe reddendam, hanc rationem habet, quia is, qui ſuſcepit de vendenda re promiſit, atque ita de ipſa æſtimatione convenit. Quod ſi ego iniero contractum, non tu, proprie de omnino reddenda æſtimatione conveniſſe non videtur. CVJAC.

10. *Pretium ad me deferres*] Vel rem ipſam reſtitueres, *l. 17. §. 1. D. de præſcript. verb.* Aliud eſt, & diverſa quoque ſpecies, etſi ſecus viſum Cujacio, quando res ſimpliciter datur æſtimata; quo caſu venditio intelligitur contracta, *l. 5. D. locat. conduct.* & periculum eſt accipientis, *l. 1. §. 1. D. de æſtimator. l. 10. pr. D. de jur. dot. l. 51. D. ſolut. matrimon. dos quemadmod. petat.* niſi æſtimatio ſit facta tantum taxationis gratia, ſive, ut ſciatur, quantum præſtandum ſit, ſi forte res dolo vel culpa alicujus perierit, vel pejor facta ſit; quo pertinet *l. 68. §. 7. D. de jur. dot.* tunc enim nihil circa culpam & periculum novi conſtituitur. SCHVLTING.

11. *Promiſiſti*] Quod Interpres & Cujacius *promittere* hic accipiunt pro *ultro promittere*, id inde quoque juvatur, quod hoc verbum de pollicitatione, quæ ſane ultronea eſt, paſſim occurrat *in tit. D. de pollicitationib.* IDEM.

12. *Facto pretio*] Sichard. & Rittershuſ. *pacto*. Sed *facto* habent edd. meliores, ac Sich. quoque & Rittershuſ. in marg. & ſic legitur in Capitularibus *lib. VII. cap. 298.* ubi hæc adducuntur; quod Interpreti non abjudicem. IDEM.

13. *Latæ culpæ finis eſt, &c.*] Hanc ſententiam ad tit. præced. retulit Rittershuſ. ubi tamen de ſtipulatione ſola agitur, in qua hæc quæſtio de culpa non ita habet locum: ad tit. 12. vero, *de depoſito*, Aurelian. Verum cum verba Pauli, quæ illic habemus, quæque de culpa agunt, exſtent in Collatione Moſaicar. & Rom. *ll. tit. 10.* ubi hæc non habentur, non auſus fui ea illis interponere. Occaſione vero commodati hæc definitio potuit a Paulo poni non incommode: ut Vlpianus de culpis tractat occaſione commodati *l. 5. §. 2. & ſeqq. D. commodat.* IDEM.

14. *Finis*] Hoc eſt, *definitio*. Quinctilianus *Inſtitution. Oratoriar. lib. V. cap. 10. Ducuntur igitur argumenta ex finitione, ſeu fine.* & *lib. VII. cap. 3. Maximus autem uſus in approbando refellendoque fine propriorum ac differentiis.* Sulpitius Victor *Inſtitution. Orator. p. 260. Finis eſt, cum quæritur, quid ſit illud, quod in controverſiam venit, aut quo nomine appellandum ſit. &c.* IDEM.

TITVLVS V.

[1] *De Pignoribus.*

1. [2] Creditor ſi [3] ſimpliciter ſibi pignus depoſitum diſtrahere velit, [4] ter-

1. *De Pignoribus*] Jam in capitis præcedentis inſcriptione de depoſito pignore facta eſt mentio: hic vero demum de eo agitur: ut adeo mentio depoſiti pignoris vel illic omittenda, vel hæc cum præcedentibus fuerint continuanda.

2. *Creditor ſi ſimpliciter ſibi pignus depoſitum diſtrahere velit, &c.*] Si ſimpliciter pignus obligatum fuerit, nulla diſtrahendi, vel non diſtrahendi conventione interpoſita, non poterit diſtrahi, niſi ter denuntiatum teſtato debitori fuerit, ut ſolvat, & ceſſaverit: alioquin creditor furti tenetur, *l. ſi is qui pignori, 73. D. de fur.* Sed & cum nominatim convenit de non diſtrahen-

[4] ter ante denuntiare debitori ſuo debet, ut pignus [5] luat, ne a ſe diſtrahatur.

INTERPRETATIO. *Creditor ſi ſine conditione pignus ſibi depoſitum tenens ter debitorem convenerit, ut ſoluto debito pignora ſua* [6] *recipiat: & debitor noluerit poſt tres admonitiones ſoluto debito pignora ſua recipere, creditor diſtrahendi pignoris habebit liberam* [7] *poteſtatem.*

2. [8] Fetus, vel partus ejus rei, quae pignori data eſt, pignoris jure non tenetur, niſi hoc inter contrahentes convenerit.

INTERPRETATIO. *Si quis gregem equarum, vaccarum, vel ovium accepta mutua pecunia pignori creditori dederit, fetus earum rerum ad debitorem, non ad creditorem pertinet. Ita eſt & ſi ancillam dederit, & partum ediderit, ad debitorem pertinet, non ad creditorem.*

3. [9] Compenſatio debiti ex [10] pari ſpecie, [11] & cauſa diſpari admittitur: velut

diſtrahendo pignore, triplex illa denunciatio exigitur, ut diſtrahi nihilominus poſſit, *l. 4. D. de pign. act.* quod & *tit. 13.* demonſtrabitur. CUJAC.

3. *Simpliciter ſibi pignus depoſitum*] Cujus pignoris mentio in inſcriptione præcedentis capitis, ubi dictum de eo. In fiducia, cujus dominium ad creditorem tranſierat, nulla denunciatione opus fuiſſe putat Jac. Gothofredus *ad l. un. Cod. Theod. de commiſſor. reſcindend.* quod tamen durum: erat enim creditor dominus quidem, ſed revocabili jure: ac juſta & hic ratio debitorem rei illius admonendi: ut pignus & fiducia hic paris fuiſſe videantur conditionis. nec id negat Paulus *tit. 13. §. 5.* SCHULTING.

4. *Ter ante denuntiare creditori ſuo debet*] In jure etiam denunciationes numero plurium occurrunt *l. 10. C. de pignorib. & hypothec.* ubi illæ quoque exiguntur, quando creditor hypothecam a debitore vult avocare, viamque parat ad jus ſuum hac in parte exſecutioni mandandum. Neque video, quo pacto hoc pugnet cum eo, quod hodie in actionibus in perſonam nulla fit denunciatio, *§. 15. Inſt. de actionib.* ut putabat Cujacius *Obſerv. lib. V. cap. 31.* Si ſit pignus traditum creditori ea lege, ut diſtrahatur, non ſoluta ad diem pecunia; quod pactum vocatur *vulgare l. 4. C. de pigneratit. action.* non opus erit denunciatione, *l. 4 pr. D. pigneratit. action. l. ult. §. 1. C. de jur. domin. impetrand.* ut nec ſi pecunia certa die ſit ſolvenda, & pignus ſimpliciter ſit datum, ut indicat *l. 73. D. de furt.* quia & tunc dies pro homine interpellat, *l. 12. C. de contrahend. & committend. ſtipulation.* ac de tali ſpecie accipienda videtur *l. 4. verſ. ſed & ſi, D. de pigneratit. action.* ſi enim nihil tale adjectum ſit, denunciatio neceſſaria eſt, ut Paulus hic apertiſſime docet, & quidem trina, ut ita idem ſit, ſive nullum ſit pactum factum, ſive etiam convenerit, ne liceret diſtrahere: & tunc enim non plus requiritur, *l. 4. D. de pigneratit. action.* & infr. *tit. 13. §. 5.* quod notavit & Cujacius. Sed Juſtinianus *l. ult. §. 1. C. de jur. domin. impetrand.* unam videtur tantum requirere, & ſimul lapſum biennii: quamvis quando convenit, ne venditio fiat, trina etiam hodie videatur exigi ex *l. 4. D. de pigneratit. action.* Cum autem denunciatio requiritur, trinam requiri vult quidem G. Ranchinus *Variar. lection. lib. III. cap. 14.* quem in aliis hic ſequimur; ſed non video unde hoc probetur. Et una etiam forte olim ſuffecit, quando convenerat quidem de vendendo, ſed nihil de die erat dictum: & hic videtur fuiſſe ſatis debitori hoc eſſe indicatum, ut videmus fieri *l. 4. C. de diſtraction. pignor.* IDEM.

5. *Luat*] Sich. *abſolvat*, non recte. RITTERSH.

6. *Recipiat: & debitor &c.*] Ita legi poſtulat non tantum ratio, ſed & ſic ſcriptum eſt in Capitularibus *lib. VII. cap. 299.* ubi hic locus profertur. Vulgo: *recipiat. Quod ſi debitor.*

7. *Poteſtatem*] His Rittershuſius ſubjecit verba *l. 7. D. de pignerat. action.* & §. ſequenti verba *l. 8. D. in quib. cauſ. pign. vel hypothec. tacit. contrahit.* quæ nos retulimus *ad tit. 13.* quod & ipſe fieri poſſe fatetur.

8. *Fetus, vel partus ejus rei, &c.*] Fructus, vel fetus non ſunt pignori, niſi ita nominatim convenerit: quo caſu extantes per hypothecariam reſtituuntur, *l. 1. §. cum prædium, D. de pignor.* Quod verum eſt in fructibus ab alio domino, quam debitore perceptis. Nam fructus, & fetus, quorum dominium ad ipſum debitorem pervenit, procul dubio pignori tenentur, *l. grege, 13. Dig. de pign. l. 3. C. in quib. cauſ. pig. vel hypo.* Idemque eſt in partu, *l. Paulus, 29. §. 1. D. de pign.* CUJAC. Hoc verum de fructibus ante obligationem rei, vel poſt illam apud alium, quam debitorem ejusve heredem, vel etiam creditorem, perceptis: de quibus hæc accipit Cujacius *paratitl. tit. C. de part. pignor. & omn. cauſ.* ubi de hac re plura docet. Fuſe vero de pignoris fructibus diſputat Ant. Faber *de errorib. pragmaticor. decad. 93.* eique contrarius in multis Bachovius *in Chiliad. error. Fabri, & de pignorib. & hypothec. lib. 11. cap. 11.* Sed illa a Paulo abeunt longiuſcule.

9. *Compenſatio debiti ex pari ſpecie, &c.*] Compenſatio crediti & debiti ex cauſis diſparibus admittitur: ut

velut ſi pecuniam tibi debeam, & tu mihi pecuniam debeas, aut frumentum, aut cetera hujuſmodi, licet ex diverſo contractu, compenſare, vel deducere debes. [12] Si totum petas, plus petendo cauſa cadis.

INTERPRETATIO. *Si quis alicui debeat [13] ſolidos decem: & [14] ille, qui debet, de quacunque ratione debeantur illi a creditore ſuo ſolidi quinque: & [15] veniat creditor, & totos decem ſolidos a debitore [16] petat; ſi probaverit ille debitor, ſibi ab eo quinque ſolidos [17] deberi, quare illum in ſolidum pro totis decem ſolidis convenit, cauſam perdit, qui noluit debitum compenſare. Similis ratio eſt & de frumento, [18] & de aliis ſpeciebus.*

ut ſi tibi debeam ex vendito, tu mihi ex mutuo: & ex pari ſpecie, ut puta, pecunia cum pecunia, oleum cum oleo: & generaliter æſtimatio cum æſtimatione, quantitas cum quantitate compenſatur. Corporis cum corpore non fit compenſatio. Tollit autem compenſatio, minuitve actionem ipſo jure: & ideo, qui totum petit a reo, cui & ipſe viciſſim aliquid debet, plus petit, & hoc jure formula cadit, *l. 4. D. de compenſ* CVJAC. Forte hæc ſententia eſt ex titulo *de compenſationibus.*

10. *Pari ſpecie*] Non aliter ac in mutuo debet dari & reddi par ſpecies, ſive res ejuſdem generis & qualitatis: ſed illic etiam tantumdem: hic quatenus utrimque eſt debitum, compenſatio fit.

11. *Et cauſa diſpari*] Idque hodie extra controverſiam eſt, & in bonæ fidei, & in ſtricti juris judiciis, *§. 30. Inſt. de actionib. l. ult. C. de compenſationib.* Et in ſtricti juris judiciis compenſatio debet ex alia cauſa venire, quoniam negotia illa ab una parte tantum obligationem pariunt. In bonæ fidei negotiis & ex eadem, & ex alia cauſa poteſt fieri compenſatio, quoniam hic eſt mutua obligatio. Ab initio tamen ex eadem tantum cauſa ea admiſſa hic videtur, quoniam de illa re ſola judicium inſtitutum erat, adeoque poteſtas judicis ulterius non extendebatur, ſecundum *l. 18. D. commun. dividund.* atque huc forte pertinent illa verba *ex eadem cauſa §. 39. Inſt. de actionib.* quæ Theophilus omiſit, gnarus, hodie non differre, ex qua cauſa opponatur compenſatio. Sed antiquus Auctor, unde hauſtus eſt ille locus, eo potuit reſpexiſſe: quod & vidit Janus a Coſta *ad d. §.* SCHVLTING.

12. *Si totum petas, plus petendo cauſa cadis*] Si actio ſtricti juris eſſet vel arbitraria, id obtinuit, poſtquam compenſatio ipſo jure fieri cœpit: quod quidem plene cavit Juſtinianus *l. ult. C. de compenſationib.* ſed jam ante etiam notum fuit, *l. 4. l. 21. D. l. 4. C. eod. tit.* unde quis totum petens quoque dicitur male agere *d. l. 4. D. dict. tit.* in bonæ fidei judiciis aliud obtinuiſſe apparet ex dictis ad *lib. 1. tit. 10.* IDEM.

13. *Solidos decem*] Ita edd. Lugd. cIↃIↃLXVI. Pariſ. & Genev. cIↃIↃLXXXVI. atque ita ſcriptum eſt in Capitularibus *lib. VII. cap. 303.* quod probo: & miror Ritterſhuſium cum Sichardo maluiſſe edere, *rem ſolidorum X.* quod pugnat cum ipſa ſententia, quæ non res requirit certi pretii, ſed quantitates. IDEM.

14. *Ille, qui debet*] Sic quoque in Capitularibus. unde, etſi mallem, *illi* hic legi, & mox deleri *illi*, ut Cujacius edidit Lugd. cIↃIↃLXVI. & habent Pariſ. & Genev. quia tamen ita olim fuit ſcriptum, & ex ingenio forte tantum mutatum, nec Interpreti ſtyli ratio conſtat, hæc intacta reliqui.

15. *Veniat creditor, & totos*] in Capitularib. *veniens creditor totos.*

16. *Petat*] Ita Cujacianæ edd. & Capitularia *d. l.* & recte. ut & mox *ille debitor.* Ritterſhuſius poſt Sich. *repetat*, & dein, *ille, qui debitor eſt.*

17. *Deberi, quare*] Qu. l. interpon. *Et is ſibi eos imputari noluerit.* RITTERSHVS. Exſtant in Genev. cIↃIↃLXXXVI. & ad marg. *cur pro integritate commoverit debitorem.* ſed nihil tale in Capitularibus, & aliis, quas inſpexi, editionibus. Sumitur vero hic *quare* pro *quia*: quo pacto *quare* & alibi ſumi apud Scriptores corruptæ Latinitatis notat quoque Du Cange *in Gloſſar.*

18. *Et de aliis ſpeciebus*] Sic edd. Cujacianæ. ſed Sich. & Ritterſhuſ. *de aliis rebus.* & in marg. *ſpeciebus multis.* In Capitularibus eſt, *vel de aliis ſpeciebus.* Verbum *ſpecies* uſurpatur pro frugibus, etiam in *l. 26. §. 1. C. de uſur. l. 1. l. 2. l. ult. C. de condit. in public. horr. lib. X.* quod alii docuere, Fabrotus *Enarration. Paratitlor. Cujac. ad d. t. Cod. de uſur.* Jac. Gothofredus *ad l. 1. Cod. Theod. d. t.*

TITV-

TITVLVS VI.

[1] *De Exercitoribus.*

I. [2]Filiusfamilias, ſi voluntate patris navem exerceat, patrem in ſolidum ob ea, quae ſalva receperit, obligat.

1. *De Exercitoribus*] Sich. non recte addit, *& Inſtitoribus*, cum de his proprius ſit tit. 8. inf. RITTERSHVS.

2. *Filiusfamilias, ſi voluntate patris navem exerceat, &c.*] Si filiusfam. voluntate patris navem exerceat, ſive cum ipſo, ſive cum magiſtro ejus contractum ſit, pater in ſolidum tenetur. At ſi voluntate patris filius merces exerceat, & inſtitorem præponat, non in ſolidum pater, ſed tributoria actione tenetur, *l. 1. §. ſi is, qui navem. & §. quamquam, D. de exer. act.* ubi male Accur. inſtitoris nomen retulit ad ſervum, qui patiente domino negotiatur, *l. 3. §. Si filius. Nau. caup.* CVJAC.

TITVLVS VII.

[1] *Ad legem* [2] *Rhodiam.*

I. [3]Si levandae navis gratia jactus mercium factus eſt, omnium contributione ſarciatur, [4]quod pro omnibus datum eſt.

[5]INTERPRETATIO. *Si quorumcunque res pro ſublevatione navis manibus in*

1. *Ad legem Rodiam*] Quidam codices habent, *ad legem Rodiam de nauticis.* Sumpſere Romani leges nauticas complures a Rodiis, quorum diſciplina navalis, & gloria tunc maxime excellebat: & in *l. ἀξίωσις, 9. D. de leg. Rod.* eleganter Antonius ait, terram ſuis legibus, mare legibus Rhodiis regi, quatenus nulla eis legum ſuarum adverſatur. Quod & nos Galli de Romanorum jure prorſus ita cenſemus, eo ſcilicet uti nos, quatenus ei lex Gallica non adverſatur. Ceterum non omnes hic leges nauticæ Rodiorum explicantur, ſed lex tantum ea, quæ eſt de jactu, cujus ſententia ſequitur. CVJAC.

2. *Rhodiam*] Quidam addunt, *de nauticis.* RITTERSHVS. In Digeſtis additur *de jactu:* quam ſolam partem Paulus noſter hic, & Auctores in Digeſtis exponunt. Antiquitus vero jus illud, ut damnum pro omnibus factum communi contributione debeat ſarciri, viguiſſe vel inde liquet, quod etiam Labeo, Ofilius, & Servius de eo reſponderint, *l. 2. §. 3. D. h. t.* Vnde dubium valde redditur, quod eſt in Auctoritate legum Rhodiarum, navicularios & mercatores petiiſſe hoc jus de contributione induci a Tiberio Cæſare, hoc eſt, Claudio, apud quem hac occaſione dicitur verba feciſſe Nero: multique alii Impp. idem ſtatuiſſe narrantur; niſi forte id illis temporibus aliquando fuerit neglectum, vel non ubivis introductum. Sane & Antoninum eas leges probaſſe docet *l. 9. D. h. t.* quæ lex hodie celeberrima eſt, & multos Viros Egregios ſuperiore ſæculo exercuit, Joh. Seldenum, Jac. Gothofredum, Joh. Strauchium, aliosque: & principio quoque hujus Vir Eximius, Cornelius van Bynkershoek, librum illi ſingularem impendit. Exſtat vero hodieque liber titulo legum Rhodiarum in jure Græco Romano a Leunclavio edito, & in Baſilicis: ſed ineptiis non carens, quemque poſterioris ſæculi fetum eſſe jam dudum eruditis ſuboluit, & notavit is, quem modo laudavi Vir Ampliſſimus *dict. lib. cap. 8.* Nos a Paulo hic non diſcedemus, nec tam amplum differendi campum ingrediemur. SCHVLTING.

3. *Si levanda navis gratia jactus mercium factus eſt, &c.*] Navem fluctibus vexatam levis jactura defendit, *l. 4. C. Th. de nauf.* Igitur levandæ navis gratia ſi jactura fiat, omnium vectorum ſive ſarcinas, ſive alias merces, ut puta gemmas ſalvas habentium, itemque ipſius nautæ contributione jacturam reſarciri æquum eſt. Extat hæc ſententia in *l. 1. D. de leg. Rod.* CVJAC.

3. * *Si levanda navis gratia jactus*] Sichard. *Leu. nau. gra. cum jactus.* In *l. 1. D. de l. Rho. de jactu*, ubi hæc ſent. extat, præponuntur iſta: *Lege Rhodia cavetur, ut.* RITTERSHVS.

4. *Quod pro omnibus datum eſt*] Sichard. in marg. *damnum, quod pro omnibus latum eſt.* verum in *l. 1. D. h. t.* ſic quoque ſcriptum eſt, ut hoc in loco. Baſilica *lib. XLIII. tit. 3.* pro verbo *datum* habent τὸ ῥιφὲν, quaſi legiſſent *jactum,* In ed. Hug. a Porta in *d. l.* ſcribitur, *factum eſt*, & ad marg. *alias*, *damnum datum eſt.* Res eodem redit: & *datum* hic exponi poteſt *expenſum*, vel, *abjectum* SCHVLTING.

5. *Interpretatio*] Eſt in ed. Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. aliæ ea carent. Sich. *Interpretatione non indiget.* Facile credo eſſe Interpretis Alariciani, qui paſſim ineptire ſolet.

in mari jactatae fuerint, eis, quorum res fuiſſe noſcuntur, ab his omnibus, [6] *qui in navi fuerint, reſtaurandae ſunt.*

2. [7] Jactu navis levata ſi perierit, extractis aliorum per urinatores mercibus, [8] ejus quoque rationem haberi placuit, [9] qui merces ſalva nave jactavit.

3. [10] Nave vel arbore vi tempeſtatis amiſſa, vectores ad contributionem non tenentur, niſi ipſis arborem ſalutis cauſa eruentibus navis ſalva ſit.

4. [11] Levandae navis gratia merces in ſcapham transjectas, atque ideo amiſſas intributione earum, quae in navi ſalvae erunt, refici convenit. Nave autem perdita, conſervatae cum mercibus ſcaphae ratio non habetur.

5. [12] Collatio intributionis ob jactum ſalva nave fieri debet.

6. *Qui in nave fuerunt*] Imo, quorum res in nave fuerunt, non homines liberi pro corporibus ſuis, *l. 2. §. 2. D. h. t.*

7. *Jactu navis levata ſi perierit, &c.*] Jactura facta, contributio fit, naufragio facto, contributio non fit. Quod ſi jactura fiat, deinde naufragium, & naufragi merces per urinatores extraxerint, conferre debent ei, a quo jactura facta ſemel navis conſervata eſt. Is autem, qui jacturam fecit, mercibus per urinatores receptis his, qui naufragium fecerunt, non confert, *l. 4. §. ſed ſi navis, D. de leg. Rod.* CVJAC.

8. *Ejus quoque rationem haberi placuit*] Ita dictante æquitate, *l. 4. §. 1. D. h. t.* & jus petendæ contributionis ſemel ob res per jactum ſervatas quæſitum, quamdiu illæ exſtant, etiam durat, *arg. l. 16. §. 2. D. de evictionib.* SCHVLTING.

9. *Qui merces ſalva nave jactavit*] Qui tunc jactavit, cum navis ſervata eſt. *add. §. ult.*

10. *Nave, vel arbore vi tempeſtatis amiſſa, &c.*] Nave amiſſa, id eſt, naufragio facto, non fit contributio. Æque ſi vi tempeſtatis exarmata ſit navis, vectores nautæ non contribuunt. At ſi voluntate vectorum in ipſa trepidatione naufragii dejecta, aut cæſa ſint armamenta, contributioni locus eſt, *l. 2. §. ſi conſervatis, l. 3. l. 5. D. de leg. Rod.* CVJAC.

11. *Levandæ navis gratia merces in ſcapham tranſjectas &c.*] Si, navis levandæ cauſa, quædam merces trajectæ ſint in ſcapham, ſcapha ſubmerſa, contributioni locus eſt. Nave autem amiſſa, & ſcapha ſalva, contributioni locus non eſt: quia naufragium factum eſt, non jactura, *l. 4. D. de leg. Rod.* His de rebus Conſtantinus tractans *lib. 11. Epit. tit.* περὶ ναυτικῶν, Schapham vulgo appellari βάλκαν καὶ κουντελάδα ſcribit: quæ nomina ignota Venetis, & Gallis non ſunt. Barcæ etiam meminit Iſidorus *libro XIX.* eamque Græca voce corrupta ab oneribus gerendis dictam quidam putant. IDEM.

12. *Collatio intributionis ob jactum ſalva nave fieri debet*] Salva nave fit collatio ob jactum: amiſſa nave, ceſſat collatio. Legebatur vulgo, *objectum*, emendavi, *ob jactum*. Intributionem vero dixit, ut & in *l. ager, 27. D. de verb. ſig. l. reſcripto, 6. §. ult. D. de munc. & honor. l. filii, 22. §. ult. D. ad munic.* IDEM.

TITVLVS VIII.

De Inſtitoribus.

1. [1] Sicut commoda ſentimus ex actu praepoſiti inſtitoris, ita & incommoda ſentire debemus. Et [2] ideo qui ſervum ſive filium filiamve familias, ſive ancillam praepoſuit negotiis, vel mercibus exercendis, eorum nomine [3] in ſolidum convenitur.

2. [4] Si

1. *Sicut commoda ſentimus ex actu præpoſiti inſtitoris &c.*] Inſtitoria actione in ſolidum tenetur pater, vel dominus, qui merci, vel negociationi ſuæ filium, vel ſervum præpoſuit. Æquum enim eſt, ſicut ex inſtitorum actu commoda ſentiunt, ut ex contractibus ipſorum etiam obligentur & conveniantur, *l. 1. D. de inſtit. act.* CVJAC.

2. *Ideo qui ſervum*] Quidam libri interp. *in eum.* RITTERSHVS. Ita Sich. Lugd. & Pariſ. Genev. Sed Cujacius in edd. cum ipſius interpp. omiſit: ac ſenſus reſpuit.

3. *In ſolidum convenitur*] Etſi contra voluntatem ejus aliquid geſtum ſit, modò etiam nunc præpoſitus ſit rei, *l. 11. §. 2. & ſeqq. D. de inſtitor. action.* De naturali

2. [4]Si quis pecuniae fœnerandae, agroque colendo, [5]condendis vendendiſque frugibus praepoſitus eſt, ex eo nomine, quod cum illo contractum eſt, in ſolidum [6]fundi dominus obligatur: nec intereſt, ſervus an liber ſit.

INTERPRETATIO. *Quicunque quamlibet perſonam aut ad exercendum negotium, aut pro ratione culturae, aut condendis vendendiſque frugibus praepoſuiſſe cognoſcitur, [7]ſi quid damni per ejus actum acceſſerit, ad eum, qui ipſum inſtituit, pertinebit, ſive ſervus, ſive liber ſit.*

3. [8]Quod cum diſcipulis eorum, qui officinis vel tabernis praeſunt, contractum eſt, in magiſtros vel inſtitores tabernae in ſolidum actio dabitur.

INTERPRETATIO. *Si quid cum diſcipulis vel mercenariis tabernariorum, vel cujuslibet officinae actum fuerit, ad magiſtrum officinae, vel inſtitorem tabernae damnum, quod acceſſerit, pertinebit.*

turali æquitate, quæ hanc actionem dictat, agit Grotius *de jur. bell. ac pac. lib. II. cap. XI. §. 12. 13.* SCHVLTING.

4. *Si quis pecuniæ fœnerandæ, &c.*] Inſtitoria teneor, non tantum ſi filium, ſervumve meum, ſed etſi liberum hominem præpoſuero vel kalendario, vel agriculturæ, & condendis, diſtrahendiſque fructibus, & eo nomine cum eo contractum ſit. Pro, *Condendis*, malim legere, *Coëmendis*, ut in *l. 5. §. 1. D. de inſti. act. Si quis*, inquit, *pecuniis fœnerandis, agris colendis, mercaturis, redempturiſque faciendis præpoſuerit.* CVJAC.

5. *Condendis*] Cujac. *coëmendis* leg. putat, cui non aſſentior. Condendi verbo utuntur Latini non tantum de mortuo, ſed & de frugibus. Et hinc condita paſſim apud hiſtoricos dicuntur. RITTERSHVS.

6. *Fundi*] Rectius abeſſet hoc verbum; quod nec ad omnes ſpecies præcedentes pertinet, nec id habet Interpres. SCHVLTING.

7. *Si quid damni per ejus actum acceſſerit*] Sic mox iterum Interpres, male: non hic de damno ab inſtitoribus dato, ſed de illorum contractibus agitur. IDEM.

8. *Quod cum diſcipulis eorum, qui officinis, &c.*] Si cum inſtitore contractum ſit, & is tenetur, qui præpoſuit, & inſtitor: ſicut ſi cum magiſtro navis contractum ſit, vel exercitor, vel magiſter convenitur, *l. 1. §. eſt autem, D. de exerci. act.* Quod ſi cum diſcipulis, vel operariis tabernæ, vel officinæ contractum ſit, pari ratione vel inſtitor convenitur, vel is, qui inſtitorem præpoſuit, id eſt, magiſter, ut hic Paulus ait. CVJAC.

TITVLVS IX.

De in rem verſo.

1. [1]Servus vel filiusfamilias ſi acceptam pecuniam in rem patris vel domini verterit, hoc modo, agrum, puta, colendo, domum fulciendo, mancipia veſtiendo, mercando, vel creditori ſolvendo, vel quid tale faciendo, de in rem verſo in ſolidum vel patrem vel dominum obligat: ſi tamen ob hanc cauſam pecunia [2]data ſit.

IN-

1. *Servus, vel filiusfamilias ſi acceptam pecuniam &c.*] Dominus, vel pater in ſolidum tenetur de in rem verſo, ſi, inquit, ob hanc cauſam pecunia data ſit, id eſt, ſi filius, aut ſervus principaliter gerens negocium patris, vel domini, eo animo, ut ſibi eos ex hac cauſa obligarent, locupletiores eos fecerint: quæ ſententia fuſa eſt per totum *tit. D. de in rem. ver.* CVJAC.

2. *Data*] Recte Cujacius hoc accipit de ea, quæ a filio vel ſervo hoc animo eſt expenſa, *l. 3. §. 5. l. 7. §. 4. 5. D. h. t.* Ab initio ut is fuerit animus, non requiritur: ut nec refert, an prius aliquo tempore pecunia fuerit in peculio, an non, *l. 3. §. 1. l. 5. §. ult. D. eod. tit.* SCHVLTING.

INTERPRETATIO. *Si ſervus vel filiusfamilias mutuam pecuniam a quocunque ſuſceperit, & in utilitatibus patris vel domini neceſſariiſque rebus eam expendiſſe probatur, pro hoc debito patrem vel dominum ad ſolutionem neceſſe eſt retineri.*

TITVLVS X.

[1] *De Senatuſconſulto Macedoniano.*

I. [2] Qui filiofamilias contra interdictum Ampliſſimi ordinis pecuniam mutuam crediderit, [3] poſt mortem patris, ex eo, quod vivo patre credidit, cum eo agere non poteſt.

INTERPRETATIO. *Qui filiofamilias contra interdicta legum inſcio patre pecuniam commodavit, eam nec vivente, nec mortuo patre ab eodem poterit poſtulare.*

* [4] Filiusfamilias ſi in id acceperit mutuam pecuniam, ut eam pro ſorore ſua in dotem daret, pater ejus de in rem verſo actione tenebitur: ipſi enim mortua in matrimonio puella repetitio dotis datur. LEX EST XVII. D. HOC TITVLO.

1. *Senatuſconſulto Macedoniano*] Latam eſſe a Claudio de mutuo, ne id a filiisfamilias unquam repetere poſſent creditores, legem docet Tacitus *Annal. lib. xi. cap. 13.* ubi res geſtas anni V. C. Iↄccc. refert: quæ forte lex tempore Neronis, quo corruptiſſimi fuere Romæ mores, vigorem non exercuit: adeoque idem iterum cautum ſub Veſpaſiano, quem hujus rei decernendæ auctorem Senatui fuiſſe docet Suetonius *Veſpaſian. cap. 10.* Quod credere malim, quam memoriæ errorem in re non antiqua obrepſiſſe Suetonio, accuratiſſimo ſcriptori. Nec rarum, ut jura illi adſcribantur, qui ea in deſuetudinem redacta reſtituit, ut exemplis docet V. C. Frid. Brummerus *ad leg. Cinc. cap. 3.* nec alia mens Torrentio *ad Sueton. d. loc.* SCHVLTING.

2. *Qui filiofam. contra interdictum Ampliſſimi ordinis &c.*] S. C. Macedoniano cautum eſt, ut ne eis, qui pecuniam filiisfam. crediderint, etiam poſt mortem patrum actio, petitioque detur cum re. Nam ipſo quidem jure eſt actio, ſed opponenda eſt exceptio S. C. ne ſequatur condemnatio, *l. tamen, 11. D. ad S. C. Macedonianum.* CVJAC.

3. *Poſt mortem patris*] Plenius Interpres, *nec vivente, nec mortuo patre*, cujus verba ita quoque ſcribuntur in Capitularibus *lib. VII. cap. 304.* ubi interpretatio hæc refertur. & forte vel utriuſque caſus meminerat Paulus, vel ſcripſerat, *nec poſt mortem patris:* id enim præcipue agebat S. C. ne talia nomina poſt mortem patris fierent bona, ſive, ne pecunia tunc poſſet exigi, *l. 1. pr. D. h. t.* SCHVLTING.

4. *Filiusfamilias ſi in id &c.*] Addidi ex *l. 17. D. de S. C. Maced.* quamquam etiam ad tit. *de in rem verſo* referri poſſit. RITTERSHVS. Ita quoque ed. Aurel. quod retinui, eo magis, quoniam in Pandectis Tribonianus ita præivit. alioquin in *l. 7. §. ult. D. de in rem verſ.* eſt ſpecies huic affinis.

TITVLVS XI.

Ad [1] *Senatuſconſultum Vellejanum.*

I. [2] In omni genere negotiorum & obligationum, tam pro viris, quam pro feminis intercedere mulieres [3] prohibentur.

IN-

1. *Senatuſconſultum Vellejanum*] Factum videtur, imperante Claudio, anno V. C. IↄCCXCIX. Ch. XLVI. Dicam (volente Deo) ad Vlpianum *tit. 22. §. 14.*

2. *In omni genere negociorum, & obligationum, &c*] *Intercedere*, eſt, *alienæ obligationi intervenire:* S. C. Vellejano interceſſiones mulierum prohibentur, ita tamen, ut ſi interceſſerint, facto opus ſit, id eſt, exceptione, duobus caſibus exceptis, quibus mulierum interceſſiones ipſo jure nullæ ſunt ex conſtitutionibus Juſtiniani. Vnus eſt in *Nov. 134.* alter in *l. antiqua, §. ult. C. ad S. C. Vellejan.* CVJAC.

3. *Prohibentur*] Non ergo Senatus iis tantum obligatis

INTERPRETATIO. *In omni genere cauſarum pro quibuſcunque perſonis mulieres fidem ſuam interponere prohibentur.*

2. [4] Mulier, quae pro tutoribus filiorum ſuorum indemnitatem promiſit, ad beneficium Senatuſconſulti non pertinet.

INTERPRETATIO. *In hac tantum mulier fidejuſſione tenetur,* [5] *ut ſi tutores filiis ſuis petat, & pro eis* [6] *fidejuſſor exiſtat, filiis teneatur obnoxia.*

* Si [7] decipiendi animo, vel cum ſciret ſe non teneri, mulier pro aliquo interceſſerit, exceptio ei Senatusconſulti non datur: actionem enim, quae in dolum mulieris competit, Ampliſſimus ordo non excludit.

* Procurator ſi mandatu mulieris pro alio interceſſerit, exceptione Senatuſconſulti Vellejani adjuvatur: [8] ne alias actio intercidat. LEX EST XXX. D. HOC TITVLO.

gatis ſuccurrit: ſed vetat quoque illas intercedere; quaſi hoc eſſet officium aliquod civile ac virile, a quibus arcentur feminæ, *l. 1. §. 1. l. 2. §. 1. D. h. t. add. l. 2. D. de regul. jur.* adeoque tota obligatio improbatur, *l. 16. §. 1. D. h. t.* evidenti indicio, non eſſe in mulieris arbitrio juris hujus renunciationem extra certos caſus. de quo plura habet Arn. Vinnius *Selectar. Quæſtion. lib. 1. cap. 48.* SCHVLTING.

4. *Mulier, quæ pro tutoribus filiorum ſuorum indemnitatem promiſit, &c.*] Mulier, quæ filio impuberi tutorem petiit, ſi pro pupillo tutori indemnitatem promiſerit, juvatur S. C. Vellejano, *l. ſi mater, 6. §. ſin autem tutore, C. ad S. C. Velleja.* Idemque eſt, ſi pro tutore filio indemnitatem promiſerit, præterquam ſi decreto ſit nominatim comprehenſum, tutorem matris periculo dari, *l. ſi mater, 6. ad fin. C. ad S. C. Velleja. l. 1. & ult. C. ſi mat. ind. prom.* quod pugnat cum hac Pauli ſententia, niſi ſic legamus, *Mulier, quæ tutoribus filiorum ſuorum indemnitatem promiſit.* Nam quæ tutori indemnitatem promiſit, forte cum adminiſtrationem ſuo periculo ſuſcepiſſet, ad S. C. beneficium non pertinet, quoniam pro ſe videtur intervenire, *l. 2. C. ſi mat. indem. prom. d. l. ſi mater.* Item quæ ideo tutoribus indemnitatem promiſit, ne prædia pupillaria diſtraherent, vel generaliter ſi ita promiſerit, Si quid directo tutelæ judicio conventus tutor præſtiterit, a ſe indemnem eum eo nomine præſtitum iri, ad S. C. beneficium non pertinet: quia non videmur apud eundem pro eodem intercedere, *l. quamvis, 8. §. 1. l. tutor, 19. D. ad S. C. Vell.* quod & cum ita pupillo indemnitatem repromiſit, locum habet, Si quid contrario tutelæ judicio conventus pupillus præſtiterit, a ſe præſtitum iri. Ergo pro tutore, aut pro pupillo mater, ſi indemnitatem promiſerit, S C. locus eſt: ſi tutori, aut pupillo indemnitatem promiſerit, S. C. locus non eſt. CVJAC. Ab emendatione hac recedit Vir Maximus *Paratitl. tit. C. ſi mater indemnitat. promiſer.* verum hæc ita accipit, ut mulier tutori pro ipſo tutore promiſerit indemnitatem, dum cupit adminiſtrationem ſibi committi. Hic ſane non eſt interceſſio, cum apud eundem pro eodem promittat.

5. *Vt ſi tutores filiis ſuis petat &c.*] Hæc falſa eſſe apparet ex Cujacio.

6. *Fidejuſſor*] De feminis talia verba maſculina terminatione quoque alibi uſurpant veteres; ut notatum *ad lib. 1. tit. 2. §. 2.*

7. *Decipiendi cauſa*] Quando negotium tale fuit, in quo alter juſte potuit opinari, illam rem ſuam gerere, ut ſi acceperit mutuum, quod alteri dare decrevit, *l. 11. D. h. t.*

8. *Ne alias prior actio intercidat*] Antiquæ editiones habent: *nec alias actio intercidat.* verum Florentinam lectionem probat Cujacius *ad l. 7. D. h. t. ad Papinian. Quæſtion. lib. IX.* atque ita explicat: quod, niſi procuratori, qui mandatu mulieris interceſſit, creditore ſciente (id enim hic requiritur) exceptio detur Senatuſconſulti, fraus facile fieri poſſit eidem Senatuſconſulto, quod noluit geſta a muliere ullo modo valere: & actio vetus contra priorem debitorem, novatione facta exſtinguatur, dum vel expromittit, vel judicium ſuſcipit hic procurator: & ſic mulier quaſi per alium cum effectu poſſit intercedere, quod Senatus fieri omnino noluit. SCHVLTING.

TITV-

TITVLVS XII.

De Depoſito.

* 1. [1] Deponere poſſumus apud alium id, quod noſtri juris eſt, [2] vel alieni.

* 2. Depoſitum eſt [3] quaſi diu poſitum. Servandum eſt, quod ad breve tempus cuſtodiendum datur.

* 3. Deponere videtur, qui in metu ruinae, incendii, naufragii apud alium cuſtodiae cauſa deponit.

* 4. Deponere videtur & is, qui ſuſpectam habens, vel minus idoneam cuſtodiam domus, vel vim latronum timens, apud aliquem rem cuſtodiendam commendat.

5. [4] Si [5] ſacculum, vel argentum [6] ſignatum depoſuero, & is, penes quem

1. *Deponere poſſumus &c.*] Sententias haſce diſpoſui ſecundum ordinem, quo hæ leguntur in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 10.* qui ſervatus eſt in edd. Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. & Aurelian. Sed quem plane deſeruit Rittershuſius, cui prima eſt, quæ hic quinta, tum ſequuntur verba *l. 29. § 1. D. h. t.* quæ tamen non habet laudata Collatio: & videntur olim inde disjuncta fuiſſe, ut multa in Pandectis cohærent, quæ olim aliquo intervallo apud Auctores diſtabant, quod plus ſemel monuimus. Dein apud illum ſequuntur, quæ hic ſunt 7. 12. 1. 2. 3. 4. 6. 8. 9. 10. 11. SCHVLTING.

2. *Vel alieni*] Nihil enim ad depoſitarium attinet, cujus res ſit; quamvis vel fur ſit qui depoſuit, *l. 1. §. 39. D. depoſit. l. 64. D. de judic.* qui hic non conſequetur actionem ex improbitate ſua, contra *l. 12. §. 1. D. de furt.* ſed ex contractu a ſe inito. Quamvis ſi cum illo concurrat in repetendo dominus, hic præferendus ſit, inſpectis totius rei, omniumque perſonarum, quas res contingit, circumſtantiis, ſecundum Tryphoninum *l. 31. §. 1. D. h. t.* jure ſcilicet dominii, de quo Grotius *de jur. bell. ac pac. lib. II. cap. 10. §. 1.* IDEM.

3. *Quaſi diu poſitum &c.*] Alluſio hæc potius eſt qualis qualis, quam derivatio Grammatica. Confuſe hoc proponit Iſidorus *Origin. lib. V. cap. 25.* hoc modo, *Depoſitum eſt pignus, commendatum ad tempus; quaſi diu poſitum.* ubi tamen, ſi verbum *pignus* abeſſet, ſenſus eſſet commodus: *commendatum* enim eſt depoſitum, *l. 24. D. h. t. l. 186. D. de verbor. ſignification.* Vlpianus *l. 1. pr. D. h. t.* putat *τὸ de* in depoſito vim verbi augere, ut in *deamo* & ſimilibus. quod ad rem, & fidem, quam hic maxime deponens ſequitur, non importune: mallem tamen cum Menagio *Amœnitat. Jur. Civil. cap. 39.* depoſitum derivare inde, quia deorſum poni ſolet. Hotmanus *Obſervat. lib. IV. cap. 14.* verba Pauli ſic corrigit, *Depoſitum eſt, quaſi poſitum diu ſervandum: commendatum eſt, quod ad breve tempus datur.* Verum nimis hæc abeunt a vulgata ſcriptura: & quamvis *commendari* dicatur res, quæ ad breve tempus cuſtodienda datur, *l. 14. §. 4. D. de religioſ.* id tamen non eſt ordinarium: & mox §. 4. *deponere* ſimpliciter, & *commendare* pro iiſdem ponuntur. Ac *ſervare* dici, qui ad breve tempus cuſtodit, patet ex his verbis Virgilii, qui poëta proprietates verborum valde obſervat, *Eclog. V. verſ. 12.*

- - - - *Paſcentes ſervabit Tityrus hædos.*

Et *Eclog. III. verſ. 75.*

Si, dum tu ſectaris apros, ego retia ſervo.

quæ optime firmant ea, quæ de verbo *ſervandum* hic a Paulo traduntur. IDEM.

4. *Si ſacculum, vel argentum ſignatum depoſuero, &c.*] Qui rem depoſitam invito domino contrectat, & depoſiti, & furti tenetur. Refertur hæc ſententia in *l. ſi ſacculum, 29. D. depoſ.* & additur alia ſequenti ſimilis. CVJAC. Extat in *l. 29. D. h. t.* & in lib. Lex Dei *tit. 10.* ubi legitur *ſacellum*, & omittitur *τὸ ſignatum*. RITTERSHVS.

5. *Sacculum*] Sic in *l. 29. pr. D. h. t.* & in Capitularibus *lib. VII. cap. 307.* ubi hic locus laudatur. *Sacellum* vero & Sich. habet in marg.

6. *Signatum*] Exſtat hoc verbum, quod & Interpres adgnovit, in *d. l. 29. D. h. t.* & in Capitularibus: adeoque retinendum; quamvis in dicta Collatione non exſtet: & jam bis fieri videatur mentio ejusdem rei, ſacculi, nempe, non vacui, ſed cum pecunia, & argenti ſignati: nulla vero argenti facti, vel infecti, quod paſſim argenti nomine venit, *l. 13. pr. l. 27. §. 1. D. de aur. & argent. legat.* Sed nec quidquam vetat prius *ſacculum* per poſterius *argentum ſignatum* explicari. SCHVLTING.

7. *Depoſiti*

quem depoſitum fuit, me invito contrectaverit, [7] & depoſiti, & furti actio mihi in eum competit.

INTERPRETATIO. *Si quis ſaccellum vel argentum commendatum & ſignatum* [8] *aperuerit, furti etiam actione tenebitur.*

* 6. Ob res depoſitas dolus tantum praeſtari ſolet.

7. [9] In judicio depoſiti [10] ex mora fructus veniunt, & uſurae rei depoſitae poſtulantur.

INTERPRETATIO. *Cum in judicio de rebus agitur commendatis, ſi mora in reddendo ab eo, cui commendatae ſunt, adferatur, prout res fuerit commendata, aut uſurae, ſi pecunia;* [11] *aut fructus, ſi praedia fuerint, debebuntur.*

* 8. Si quis rem penes ſe poſitam apud alium depoſuerit, tam ipſe directam, quam is, qui apud eum depoſuit, [12] utilem actionem depoſiti habere poſſunt.

* 9. Si pecuniam depoſuero, [13] eamque in * tibi commiſero, mutuum magis videtur, quam depoſitum: [14] ac per hoc periculo tuo erit.

* 10. Si rem apud te depoſitam vendideris, eamque redimeris, [15] poſtquam perdideris, ſemel admiſſo dolo [16] perpetua depoſiti actione teneberis.

* 11. Ex cauſa depoſiti lege duodecim tabularum [17] in duplum actio datur; edicto Praetoris in ſimplum.

*Si

7. *Et depoſiti, & furti*] Idem reſcribitur *l. 3. C. h. t.*

8. *Aperuerit*] Paulus exigit contrectationem.

9. *In judicio depoſiti ex mora fructus veniunt, &c.*] Si non invito domino depoſitarius re depoſita utatur, ex mora fructus & uſuræ veniunt: quia depoſiti actio bonæ fidei eſt, *l. 1. §. hanc autem. l. ſi ſacculum, 29. l. die, 25. in fi. D. depoſ. l. 2. C. eo.* CVJAC.

10. *Ex mora fructus*] Liber Lex Dei interp. *et*. Deinde pro *poſtulantur*, leg *praſtantur*. RITTERSHVS.

11. *Aut fructus, ſi prædia fuerint*] In jure noſtro ignotum eſt rei immobilis depoſitum, cui vis verbi plane repugnat: & quod *commendare* eſt *deponere*, *l. 24. D. h. t. l. 186. D. de verbor. ſignification.* id verum eſt, quando res, quæ deponi poſſunt, commendantur; non indiſtincte. Res immobiles non merum factum ſemel tantum alicubi reponentis requirunt, ſed ut adeantur, inſpiciantur, curentur: nec ſolent tradi, ut fit in depoſito. Adeoque commendatio rei immobilis in mandatum incidet. Plura hanc in rem notavit Egregius Vir, Vlr. Huber *Prælectionib. ad tit. Inſt. quib. mod. re contrahit. obligat. n. 12.* Fructus vero ſunt etiam animalium, *§. 37. Inſt. de rer. diviſion. l. 28. D. de uſur.* SCHVLTING.

12. *Vtilem actionem*] Contra ſecundum depoſitarium: cujus tamen juris nulla in Pandectis ſunt veſtigia: ſed depoſitarium primum deponenti tantum teneri ad actiones cedendas ſcribit Africanus *l. 16. D. h. t.* ſecundum regulam *l. 51. D. de pecul.* A Paulo tamen utilem dari, ad Africanum notavit Cujacius: ac hoc jus tempore Pauli, qui Africano longe fuit poſterior, receptum videtur, ut & plura, quæ antiqua ſubtilitas non admittebat. IDEM.

13. *Eamque in * tibi commiſero*] Pithœus legit, *eamque in uſum tibi commiſero*, quod ita abſque ulla admonitione recepit in contextum Rittershuſius. Alius ſcribit *utendam*: & ſane tale quid ſenſus exigit. Contextum tamen mutare non putavi conſultum fore. IDEM.

14. *Ac per hoc periculo tuo erit*] Statim poſt hanc conventionem, *l. 9. §. ult. D. de reb. credit.* IDEM.

15. *Poſtquam*] Recte Pithœus emendat *poſtque eam*: idque repræſentavit Rittershuſius. ſed non ita certum hoc eſt, ut contextus ſit mutandus. IDEM.

16. *Perpetua depoſiti actione teneberis*] Quæ deponenti ſemel recte quæſita eſt, nec per factum depoſitarii poſterius illi debuit intercidere *per l. 16. §. 2. D. de evictionib.* IDEM.

17. *In duplum actio datur*] Ratio apud Quinctilianum avum *declamation. CCXLV.* ubi hæc. *Neque enim fides aliter conſtare poterit apud omnes, niſi metu contineatur. Depoſitum hoc eo magis vindicandum, quod fere ſecreta ſunt citra probationem.* Prætor hoc reſtrinxit ad depoſitum miſerabile: de quo actio proinde eſt ut civilis conſideranda: ideoque in duplum in perpetuum datur, *l. 18. D. h. t.* cum, ſi pœna illa ex ſolo edicto Prætoris veniret, intra annum tantum in duplum danda eſſet, *arg. l. 35. D. de obligationib. & actionib.* Quin & hæc pœna obtinet demum contra inficiantem, *§. 26. Inſt. de actionib.* IDEM.

18. *Vta-*

* Si ex permiſſu meo depoſita pecunia is, penes quem depoſita eſt, [18] utatur, [19] ut in ceteris bonae fidei judiciis, uſuras ejus nomine praeſtare mihi cogitur. EX LEGE XXIX. §. I. D. DEPOSIT. VEL CONTR.

12. [20] In cauſa [21] depoſiti compenſationi locus non eſt, ſed res ipſa reddenda eſt.

[22] INTERPRETATIO. *Non alia res pro alia, ſed ipſa reddenda eſt, quae dignoſcitur fuiſſe commendata.*

18. *Vtatur*] Id tamen actum eſſe debet, ut maneret depoſitum: quod hoc caſu communes regulas excedet: admiſſum tamen id poſſe fieri: & uſuras etiam ex pacto in hoc bonæ fidei judicio deberi, *l. 24. l. 26. §. 1. D. h. t.*

19. *Vt in ceteris bonæ fidei judiciis*] Ex mora, vel pacto *l. 24. l. 25. §. 1. l. 26. §. 1.*

20. *In cauſa depoſiti compenſationi locus non eſt, &c.*] Actioni depoſiti opponi compenſatio non poteſt, §. *in bon. fid. de act.* Excepta eſt ſola depoſiti actio: idque ante Juſtinianum obtinuiſſe hic locus indicat. Et ſane videntur compoſitores in *l. ult. Cod. commod.* pro, *Commendati*, perperam legiſſe *Commodati*. Commendatum eſt depoſitum, *l. Lucius, 24. D. depoſ.* Ambroſius *in lib. de Tobia cap. 20. Pignus dicunt, quod pro mutuo ære ſuſceptum eſt. Commendatum autem, & depoſitum, quod cuſtodiatur cauſa alicujus commiſſi.* CVJAC.

21. *Depoſiti*] In actione commodati aliud eſt, *l. 18. §. ult. D. commodat.* Nihil vero peccatum in *l. ult. C. eod. tit.* ubi non prohibetur in commodato compenſatio, ſed rei commodatæ retentio prætextu debiti, ut dudum alii viderunt. SCHVLTING.

22. INTERPRETATIO] Exſtat in ed. Genev. CIↃIↃLXXXVI. & Ritterſh. in aliis, quibus utor, non invenio: nec rei bene quadrat.

TITVLVS XIII.

[1] *De Lege Commiſſoria.*

2. [2] De-

1. *De lege Commiſſoria*] Sub hoc titulo tractatur de fiducia. Eſt autem Fiducia pignus, quod creditori mancipatur, aut in jure ceditur, ea lege, ut ſoluta ad diem pecunia remancipetur, non ſoluta, creditori pleno jure committatur, id eſt, lege commiſſoria: alias vero pignoris dominium in creditorem non transfertur, *l. cum & ſortis, 35. §. ult. D. de pig. act.* Et hanc eſſe differentiam pignoris & fiduciæ recte Iſidorus notat *lib. V. Etymol.* eamque confirmat hujus tituli tertia ſententia, & quod *lib. III. titul. de legatis*, dicturi ſumus, ſervis a debitore legatis non deberi fiduciæ datos: quia in creditoris dominio ſunt. Eſt ergo fiducia pignoris lex commiſſoria. Inde Cicer. *pro Flacco. Hanc fiduciam commiſſam tibi tenes.* Vt autem pignus bonæ fidei eſt, ita & fiducia, auctore Cicerone: ſed fiduciæ actio famoſa eſt, pigneraticia actio non eſt famoſa, eodem auctore. De ea nihil in Pandectis relatum eſt a Juſtiniano, quoniam ſublatæ erant fiduciæ conſtitutione Conſtantini, *l. ultim. C. de pact. pign.* Sed in Longobardorum legibus fit hujus contractus mentio, *l. 3. de dona. quæ cum thin. l. 2. de proh. alien. minor. & in Cod. Theod. l. 9. de infir. his quæ ſub tyran.* Sidonius Apollinaris *lib. IV. Pecuniam mutuam poſtulavit, impetravitque, nihil quidem loco fiduciæ, pignoriſque, vel argenti ſequeſtrans, vel obligans prædiorum.* Ambroſ. *in li. de Tobia cap. 12. hypothecas flagitat. pignus uſurpat, fiducias vocat.* CVJAC. In edit. Sich. hic titulus poſitus demum eſt ante *§. 6.* uti vero, dubio procul, in his Sententiis exſtitit, ita quo pacto quæ hic legimus, ad illum pertineant non animadverto. Legis ſaltem commiſſoriæ pignoris vel fiduciæ, ſive pacti, quo convenit, ut, non ſoluta ad diem pecunia, res creditori pleno & perpetuo jure adquiratur, nullum in illis conſpicitur veſtigium. Vereor, ne ſub hoc titulo ex aliis quædam inconſiderate repoſita ſint, quæ ad venditionem pignorum & fiduciarum aliaque iis affinia pertinebant. Quod ad fiduciam vero attinet, de qua hic paſſim agitur, certum eſt, olim in uſu fuiſſe contractum fiduciæ, quo res alicui mancipabatur ſub lege remancipandi, de quo aliquid dictum eſt ad Cajum *Inſt. lib. 1. tit. 6. §. 3.* Vt vero mutuum, commodatum, depoſitum, pignus, & ſumuntur pro ipſis contractibus, & pro rebus etiam, quibus intervenientibus illi contractus ineuntur, ita & fiducia ſumitur pro contractu, unde naſcitur actio fiduciæ, de qua mentio hic §. *6.* & aliquid dictum ad Cajum *d. l.* vel pro ipſa re fiduciæ data: atque ita paſſim hic accipitur. Differt vero a pignore, quod quidem creditori traditur in ſecuritatem crediti: ſed ita, ut dominium penes debitorem maneat, *l. 12. pr. D. de diſtraction. pignor. & hypothecar.* & de quo ante proditam actionem Servianam & quaſi Servianam nulla fuit in rem actio creditori adverſus tertium poſſeſſorem: fiducia vero mancipabatur vel in jure cedebatur creditori, adeoque in ipſius dominium tranſibat, ut colligitur ex ipſo Paulo *hoc tit. §. 2. §. 3. & 6.*

Idque

1. [2]Debitor diſtractis fiduciis a creditore de [3]ſuperfluo adverſus eum[4] habet actionem.

INTERPRETATIO. *Si quis creditor, debitore in ſolutione tardante,* [5]*rem ſibi pro debito poſitam diſtraxerit, ſi quid amplius acceptum fuerit, quam debebatur, quod plus acceptum eſt* [6]*reſtitui juſſum eſt debitori.*

* [7]Si autem tardius ſuperfluum reſtituat creditor id, quod apud eum depoſitum eſt, ex mora etiam uſuras debitori hoc nomine praeſtare cogendus eſt. LEX EST VII. D. DE PIGNERATIT. ACTION.

* [8]Cum debitor gratuita pecunia utatur, poteſt creditor de fructibus rei

Idque clare docet Iſidorus *Origin. lib. V. cap. 25.* his verbis. *Fiducia eſt, cum res aliqua, ſumenda pecuniæ mutuæ gratia, vel mancipatur, vel in jure ceditur:* quem locum ita recte accepit Fr. Hotmanus *epit. tit. D. de pignorib. & hypothec.* non recte Salmaſius, qui illum carpit *de mod. uſurar. cap. 13.* & legit, *vel pignore ceditur:* vel intelligit ceſſionem bonorum, quam in jure facere poſſunt debitores obærati. Sed ceſſio bonorum nihil habet commune cum hac ceſſione pignoris, quæ ſolenniter fit, vindicante uno, altero non reſiſtente, & Prætore addicente: de qua Caji nobile fragmentum habemus *lib. Inſt. 11. tit. 1.* Atque hic ſi per mancipationem res gereretur, locum habuit nexi datio, & nexi liberatio, quorum meminit Feſtus *v. nexum.* mancipatio enim fiebat interveniente nexu. Ceterum nihil quoque video, cur non ſimili etiam modo res poſſit ſimpliciter tradi, ut fiat creditoris, ſub lege reddendi debito ſoluto. Illud vero certum eſt, multum differre fiduciam ab hypotheca, quæ obligatur tantum creditori, & quidem ita, ut poſſeſſio ejus penes debitorem maneat, §. 7. *Inſt. de actionib.* Quod autem Cujacius putavit cum aliis Egregiis viris, fiduciam in ſe legem commiſſoriam continuiſſe, quod inſcriptio quoque hujus capitis ſuadere videtur, id non poteſt probari: nec ex §. 3. *h. t.* plus efficies, quam rem factam eſſe creditoris. Exemplum quidem talis fiduciæ lege commiſſoria datæ eſt apud Ciceronem *pro Flacc. cap. 21.* nihil tamen hic tale. Imo *in* §. 1. creditor diſtrahit fiducias, & de ſuperfluo debitori tenetur, quod plane abhorret a lege commiſſoria. Poſtquam vero de pignore quoque actio in rem prodita eſt, minor fuit neceſſitas fiduciæ, quæ nec commode ſemper poterat fieri, utpote quinque requirens idoneos teſtes cum libripende: difficilior vero in jure ceſſio, quæ jus & Prætorem deſiderabat. Duravit tamen diu fiducia, etiam poſt conſtitutionem Conſtantini *l. ult. C. de pact. pignor.* quæ non de fiducia agit, ſed de lege commiſſoria pignorum: & loca a Cujacio ipſo, qui in aliud ibat, laudata ex Ambroſio, Codice Theodoſiano, Sidonio, legibuſque Longobardicis, diu poſtea viguiſſe fiducias evincunt. In Juſtinianeo jure fiducia non occurrit: is enim Imperator ſuſtulit diſcrimina rerum mancipi & nec mancipi *t. t. C. de uſucapion. transformand. & ſublat. different. rer. mancip. & nec mancip.* & jus Quiritarium *t. t. C. de nud. jur. Quirit. tollend.* mancipatio autem proprie eſt alienatio rerum mancipi, teſte Vlpiano *tit. 19. §. 3.* Pluribus de fiducia diſputarunt Viri Præclari, Jac. Gothofredus *ad l. un. Cod. Theod. de commiſſor. reſcindend.* qui multa de illa loca adducit: & nuper Ger. Noodt *Obſerv. lib. 11. cap. 7. & 8.* atque hic etiam late refutat Salmaſium in *lib. de modo uſurar.* qui de his aliter opinatur. SCHVLTING.

2. *Debitor diſtractis fiduciis a creditore, &c.*] Vt ſi minoris creditor fiduciam, ſive pignus vendiderit, reſidui petitio creditori ſupereſt, *l. creditor, 28. D. de reb. cred.* ita ſi pluris vendiderit, ſuperflui petitio debitori datur, *l. eleganter, 24. §. ſi vendiderit, D. de pign. act.* CVJAC.

3. *Superfluo*] Hyperocham vocat Tryphoninus *l. 20. D. qui potior. in pignor. vel hypothec. habeant.* de quo verbo aliquid notavit Cujacius *Obſerv. lib. IV. cap. 25.*

4. *Habet actionem*] Cum his verbis proxime cohæſiſſe videntur quæ ſunt in *l. 7. D. de pign. act.* poſita a nobis ſupr. ſub *tit. 5. de pignorib.* RITTERSHVS.

5. *Rem ſibi pro debito poſitam.*] In marg. ed. Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. eſt, *fiduciam ſibi depoſitam*, forte ex conjectura. Ceterum ipſe Paulus loquitur de fiducia, quæ a depoſito pignore diſtinguitur *tit. 4.* & fiducia non ſolet dici poni, vel deponi apud creditorem, cum ejus ſit in dominio, nec res ſua apud dominum deponatur, *l. 45. pr, D. de reg. jur.* ut Interpres hic, uti ſæpe, erraverit. SCHVLTING.

6. *Reſtitui juſſum eſt*] In Capitularibus *lib. VII. cap. 312.* ubi hæc quoque leguntur, ſcriptum eſt *reſtituatur.* ſed illic ſenſus refertur, non verba ſingula. Non male quoque legeretur, *reſtitui juſtum eſt.* IDEM.

7. *Si tardius*] Optime huic loco convenit hæc ſententia, & ſequens. Rittershuſius illas poſuit ſub *tit. 5.* qui tamen modo notavit, hæc verba videri olim cohæſiſſe primæ hic ſententiæ, recte, ut videtur: & ad *tit. 5. de pignoribus*, ubi hoc fragmentum collocavit, adjecit, id referri poſſe ad titulum *de uſuris*, vel *de l. commiſſoria:* & ad finem tituli de *uſuris* adnotat, duas has ſententias illic non incommode poſſe collocari: quod & de ſequenti tradit ad *d. tit. 5.* quoniam ſcilicet de uſuris ambæ agunt: ut ita Vir Eruditus hæſitaverit. nos de hoc fragmento hic collocando ne quidem dubitavimus. IDEM.

8. *Cum debitor gratuita pecunia utatur &c.*] Hoc caſu tacite intelligitur conſtituta ἀντίχρησις. Non alio vero commentario hæc egebunt præter ea, quæ hac

 7. Vid. Add.

rei ſibi pigneratae ad modum legitimum uſuras retinere. LEX EST VIII. D. IN QVIB. CAVS. PIGN. VEL HYPOTHEC. TACIT. CONTRAHIT.

2. [9] Quidquid creditor per [10] fiduciarium ſervum quaeſivit, [11] ſortem debiti minuit.

INTERPRETATIO. *Quidquid creditor per* [12] *oppignoratum ſibi pro debito ſervum adquiſierit, de ſumma debiti retrahitur.*

3. [13] Debitor creditori fiduciam [14] vendere non poteſt; ſed aliis, ſi velit, [15] vendere poteſt: ita, ut ex praetio ejuſdem pecuniam offerat creditori, atque ita [16] remancipatam ſibi emptori praeſtet.

INTERPRETATIO. *Creditor* [17] *rem ſibi oppignoratam a debitore emere non poteſt. Sed debitor cum alia perſona inire contractum poteſt, ut accepta ab emptore pecunia,*

hac de re tradit V. C. Gerardus Noodt *de fœnor. & uſur. lib. II. cap. 9.* qui docet uſurarum modum etiam in expreſſa ἀντιχρήσει ſervandum, quatenus certus eſt fructuum proventus. Incertitudo facit, ut plus poſſit percipi, *l. 17. C. d. uſur.* SCHVLTING.

9. *Quidquid creditor per fiduciarium ſervum quaeſivit, &c.*] Fiduciarius ſervus creditori adquirit: mancipatus enim ei vel in jure ceſſus eſt. Verum id, quod adquiritur, ſortem minuit: & ita quod ex ſervi pignorati operis percipitur, ſortem minuere traditum eſt in *l. 1. C. de pign. act.* CVJAC.

10. *Fiduciarium ſervum*] Sic dixit rem *fiduciariam* §. 7. & quare potius ſit legendum, *fiduciatum*, & *fiduciatam*, quod vult Salmaſius *de uſur. cap. 4. p. 64.* non video: quamvis & ſic poſteriores Scriptores locuti ſint. Adquirit vero creditor per fiduciarium ſervum, quia eſt ejus dominus: adeoque quantum fiducia ab hypotheca, cum qua illam eamdem eſſe putavit Salmaſius, & a pignore differat, vel hinc intelligitur. SCHVLTING.

11. *Sortem debiti minuit*] Adeoque ab ἀντιχρήσει diſtat quoque fiducia, ſecus ac volebat Mornacius *ad l. 11. pr. D. de pignorib. & hypothec.* IDEM.

12. *Oppigneratum*] Imo, fiduciæ datum.

13. *Debitor creditori fiduciam vendere non poteſt, &c.*] Debitor pignus creditori vendere poteſt, *l. reſcriptum, 12. D. de diſtr. pig.* fiduciam non poteſt: quia jam creditori ſatis per mancipationem, aut ceſſionem in jure adquiſita eſt. Aliis tamen fiduciam debitor vendere poteſt, ita ſcilicet, ut ex pretio pecunia creditori ſoluta, ubi fiducia remancipata fuerit, eam ipſe emptori tradat. Et hæc aperte confirmant definitionem fiduciæ a nobis initio propoſitam. In Baſilienſi editione ſcriptum eſt, *rem mancipatam*: in Pariſienſi, *re mancipata*, emendavi perſpicue, *remancipatam ſibi emptori præſtet.* CVJAC.

14. *Vendere non poteſt*] Et hoc diſcrimen inter fiduciam, quæ in dominio eſt creditoris, & pignus, quod in dominio debitoris manet, reſpicere videtur Tryphoninus, *l. 12. pr. D. de diſtraction. pignor.* pignus enim creditori venditur, *l. 20. §. ult. D. de pigneratit. action. l. 7. §. 6. D. de donation. int. vir. & uxor.* & in ſolutum datur *l. 13. C. de pignorib. & hypothec.* Non audiendus vero Vir Præclarus, Cl. Salmaſius *de modo uſurar. cap. 13. p. 566.* qui Pauli verba non recte accipit de pignore: & *d. l. 13.* intelligit de dominio a Principe impetrato: quæ res tamen a datione in ſolutum, de qua d. l. agit, & quam ſua ſponte peragit debitor, immane quantum diſcrepat. Adde quod dicant Impp. dominæ contractum & voluntatem ad firmitatem ſufficere: adeoque mere privatim ſit geſtum negotium. Nec magis probandum, quod addit, *dominam* eſſe proprium mulieris nomen, quando nulla id ratione nixum eſt: & conſtat, debitricem dominam pignoris manere. Ceterum id obſtare dicto Pauli videtur quod poſſit dici, nihil impedire fiduciæ venditionem creditori faciendam, ut habeat rem perpetuo jure & irrevocabili, quam nunc tam plene non videtur habere. Sed videtur tantum, re enim vera perfecte dominus eſt: nec, quamvis debitor ſolverit, ipſo jure creditor dominium amittit; ſed res tunc eſt remancipanda, ut hic quoque Paulus innuit: ut adeo nihil interſit inter hanc fiduciam, & rem aliam, quæ pleno jure alicujus eſt. Quod monendum fuit, quia in eo hæſit Gul. Maſius *Singular. Opinion. lib. III. c. 1.* qui alias quærit hujus rei rationes. SCHVLTING.

15. *Vendere poteſt*] Quomodo & res aliena poteſt vendi, *l. 28. D. de contrahend. emption.* & multo magis illa, quæ certo caſu, ſoluta pecunia, debitori a creditore eſt remancipanda. IDEM.

16. *Remancipatam ſibi*] Recepi & ego hanc Cujacii emendationem certiſſimam. Subintelligitur vero *fiduciam*: ut adeo quod additur in edd. cum Interpp. Cujacii, *rem*, abeſſe poſſit, ut abeſt ab edd. aliis, etiam Cujacianis. Ritterſhuſius uncis illud incluſit. IDEM.

17. *Rem ſibi oppigneratam*] Imo, rem fiduciæ datam.

18. *Ven-*

pecunia, debitum reſtituat creditori: & ſic poſtea rem ſuam a debitore liberatam cui voluerit [18] *vendat.*

4. [19] Si per ſuppoſitam perſonam creditor pignus ſuum [20] invito debitore comparaverit, [21] emptio non videtur: & ideo [22] quandoque lui poteſt: ex hoc enim cauſa pignoris vel fiduciae finiri non poteſt.

INTERPRETATIO. *Creditor pignus, quod a debitore accepit,* [23] *eo invito nec per ſuppoſitam perſonam emere poteſt.* [24] *Quod ſi factum fuerit, agente debitore ſoluto debito, emptio non valebit.*

5. [25] Si inter creditorem & debitorem convenerit, ut fiduciam ſibi vendere non liceat, non ſolvente debitore, creditor [26] denuntiare ei [27] ſolenniter poteſt, & diſtrahere: nec enim ex tali conventione [28] fiduciae actio naſci poteſt.

INTERPRETATIO. *Si conveniat inter creditorem & debitorem, ut* [29] *pignus a creditore non vendatur, non ſolvente debitore debitum, creditor pignus poſt trinam conventionem vendere poteſt.*

6. [30] Si

18. *Vendat*] Jam vendidit: ſed præſtare illam nunc poteſt, ſive tradere.

19. *Si per ſuppoſitam perſonam creditor, &c.*] Creditor diſtraxiſſe pignus non videtur permiſſu debitoris, ſi per ſuppoſitam imaginarii emptoris perſonam adhuc poſſeſſionem pignoris obtineat: & ideo cauſa pignoris, vel fiduciæ manet, & oblata pecunia pignus repeti poteſt, *l. & qui ſub imagine, 10. C. de diſt. pig.* Ex diverſo, non videtur debitor pignus diſtraxiſſe permiſſu creditoris, ſi id poſſideat, & ideo jus pignoris ſalvum eſt creditori, *l. ſicut, 8. §. ſupervacuum, D. quib. mod. pig. vel hypoth. ſol.* CVJAC.

20. *Invito debitore*] Si enim debitor volet, ipſi creditori vendere pignus poteſt, ut modo dictum. At creditor, qui ipſe id vendit jure creditoris, non poteſt hoc ſibi emere.

21. *Emptio non videtur*] Quia idem vendit, qui emit. Quod non tantum in pignoribus & fiduciis vetatur: ſed & in aliis ſpeciebus improbatur callidum tale commentum, *l. 9 D. de reb. eor. &c.* & commentitiæ venditiones tales dicuntur, *l. ult. C. ſi adverſ. vendition.* quæ eſt *l. 1. C. d. Theod. de integr. reſtitution.* ad quam talia notavit aliqua Jac. Gothofredus. Non poteſt hæc vocari venditio. Seneca *de benefic. lib. V. cap. 10. Numquid non demens videbitur, qui aliquid vendidiſſe ſibi ſe dicet: quia venditio alienatio eſt, & rei ſuæ juriſque ſui in alium translatio.* SCHVLTING.

22. *Quandoque*] Hoc eſt, *quandocumque*, ut & alibi.

23. *Eo invito*] Hæc a q. l. abſunt. RITTERSHVS. In ſola Genev. CIƆ IƆ LXXXVI. invenio. retinui tamen, quando & ſic ipſe loquitur Paulus.

24. *Quod ſi factum fuerit &c.*] Diſtinctius Paulus.

25. *Si inter creditorem & debitorem convenerit, &c.*] Diſtrahi fiducia poteſt, etiam ſi convenerit, ne diſtrahatur, nec eo nomine creditor debitori fiduciæ actione tenetur: verum ſolemnem denunciationem exigimus, id eſt, trinam, *l. 4. D. de pig. act. & ſupr. tit. 5.* CVJAC. Sentent. quæ huc pertinere videtur, vide infra. *tit. 17. num. 12.* RITTERSHVS.

26. *Denunciare*] Denunciationem hanc eſſe actum quaſi legitimum, adeoque nec per alium fieri poſſe putat Petr. Faber *Semeſtr. lib. 11. cap. 24.* quod nullo auctore nititur: & quod addit, idem eſſe in illa, quæ fiebat ex S. C. Claudiano, non eſſe verum apparet ex Paulo. *hoc. lib. tit. 21. A. de mulierib. quæ ſe ſerv. alien. junxer. §. 4.* Nec illud verum, quod addit, denunciationes tales non recipere tempus vel conditionem. SCHVLTING.

27. *Solenniter*] Ter denunciari debere conſtat ex *l. 4. D. de pigneratit. action.* ex Paulo ipſo *hoc lib. tit 5. §. 1.* & ipſius Interprete *h. loc.* verum ſolennem denunciationem denotare trinam non facile probabitur. Forte ſcriptum fuit olim „ſolenniTER", id eſt, *ſolenniter ter.* Sæpe cum ſyllabæ iterabantur, altera a librariis eſt omiſſa. IDEM.

28 *Fiducia actio*] Quæ & hic eadem cum illa, qua in aliis ſpeciebus fiduciarum agebatur, de qua aliquid dictum ad Cajum *Inſtit. lib. 1. tit. 6. §. 3.* Prout autem diverſis ex cauſis fiducia contrahebatur, ita diverſas quoque recepit præſtationes. Erat vero per excellentiam bonæ fidei, quoniam addebatur formulæ, *ut inter bonos bene agier oportet,* teſte Cicerone *de offic. lib. III. cap. 15.* IDEM.

29. *Pignus*] De fiducia loquitur Paulus: quamvis in utroque hic idem ſit juris.

 30. *Si*

6. [30] Si creditor rem fiduciae datam uni ex heredibus vel extraneo [31] legaverit, adverſus [32] omnes heredes actio fiduciae competit.

INTERPRETATIO. *Si creditor rem [33] fiduciae, quam a debitore pignori acceperit, uni ex heredibus vel extraneo legati titulo derelinquat, debitor pro pignore ſuo oblato debito omnes heredes creditoris poterit convenire.*

7. [34] Si creditor rem [35] fiduciariam fecerit meliorem, ob ea recuperanda, quae impendit, judicio fiduciae [36] debitorem habebit obnoxium.

INTERPRETATIO. *Si quis creditor praedium ſibi [37] fiducia obligatum ſtudio & opere ſuo melioraverit, quidquid ſe pro melioranda re impendiſſe probaverit, ei a debitore reddendum eſt.*

8. [38] Noviſſimus creditor priorem oblata pecunia, quo poſſeſſio in eum trans-

30. *Si creditor rem fiduciæ datam uni ex heredibus, &c.*] Licet uni ex heredibus creditor fiduciam prælegaverit, oblata pecunia, non is tantum, cui prælegata eſt fiducia, ſed omnes heredes actione fiduciæ tenentur. Idemque eſt, ſi extraneo fiduciam legaverit: nec enim legatarius, ſed heredes creditoris conveniuntur. Hæc enim actio cum ſit ex contractu, ut pignoraticia, in heredes datur, *l. nec creditores, 10. C. de pign. act.* CVJAC.

31. *Legaverit*] Quod etiam in legato vindicationis procedebat, quoniam erat res in dominio creditoris, & quidem jure Quiritium, quod hic requirebatur, teſte Vlpiano *tit. 24. §. 7.* Debitor vero non poterat non tantum rem hanc ita legare: ſed ne quidem appellatione rerum, vel ſervorum, quos legabat, continebantur quos fiduciæ dederat, ut docet Paulus *lib. III. tit. 6. §. 69.* Ad ſpeciem vero hanc, quam ponit Paulus, pertinet quod habet Papinianus *l. 9. §. 2. D. de ſupellectil. legat.* ubi, poſtquam docuiſſet, ſub ſupellectili ſua omni legata non contineri argentum pignori acceptum, addit: *utique ſi non in uſu crediteris id argentum voluntate debitoris fuit, ſed propoſitum propter contractus fidem, ac reſtituendæ rei vinculum.* ubi ſi intelligamus tantum pignus, quo creditor utitur ſuo periculo, voluntate debitoris: velimusque hujus dominium quaſi translatum eſſe in creditorem, quod volebat V. C. Janus a Coſta *ad §. 2. Inſt. quib. mod. re contrahit. obligat.* non video, quo pacto ulla juris auctoritate nitamur: inauditum enim eſt, uſum & periculum rei alicui per ſe conciliare aliquod dominium. Audiviſſet potius Vir Eximius Cujacium *ad d. l. 9. ad Papinian. Reſponſor. lib. VII.* accipientem illa verba de fiducia quamvis rem non plene exſequatur: nec nodum ſolvat, quem nectunt verba: in quibus pro illis, *Si non in uſu creditoris id argentum voluntate debitoris fuit.* Celeberrimus Noodt *Obſ. lib. II. cap. 10.* ſic legit. *Si non juris creditoris vol. deb. fuit.* Nihil aſiud eſt *jus* hic, quam dominium, ut apud Paulum noſtrum *lib. 1. tit. 13. §. 7. l. 2. C. de reb. alien. non alienand.* & mox in *d. l. 9.* pro *propoſitum* legit *depoſitum.* de pignore vero depoſito dictum ad *tit. 4. hujus lib.* ubi plura adduxit Cujacius; qui tamen *ad d. l. 9.* apud Papinianum legit *oppoſitum,* quod etiam non damnem. SCHVLTING.

32. *Omnes heredes*] Illum etiam, cui eſt prælegatum, qui per hoc legatum non deſinit eſſe heres, nec eo minus debitori actione fiduciæ obſtrictus eſt. IDEM.

33. *Fiduciæ*] Hoc verbum habet Sichard. & eſt apud ipſum Paulum: unde, quamvis Interpres mox pignus memoret, non auſim tamen hoc illi abjudicare; licet Cujacius id omiſerit in ed. Lugd. CIƆ IƆ LXVI. & inde ab aliis ſequentibus abſit. Sane de pignore proprie dicto non eſt verum, quod hic dicitur. IDEM.

34. *Si creditor rem fiduciariam fecerit meliorem, &c.*] Duplex eſt actio fiduciæ, directa, & contraria. Directa debitori datur, contraria creditori, ſi quid neceſſario, & interdum ſi quid utiliter in rem fiduciariam impenderit. Idemque eſt in pigneratitia, *l. ſi neceſſarias, 8. l. ſi ſervos, 25. D. de pign. act. l. creditor, qui fundo, 7. C. eodem.* CVJAC.

35. *Fiduciariam*] Sic §. 2. dixit, *fiduciarium ſervum.* Salmaſius *de uſur. cap. 4.* legit hic *fiduciatam,* ſine neceſſitate: de quo *ad d. §. 2.*

36. *Debitorem habebit obnoxium*] Dubitandi ratio eſt, quia res ipſius creditoris fuit, ut notat Jac. Gothofredus *ad l. un. Cod. Theod. de commiſſor. reſcindend.* at occaſione bonæ fidei contractus impenſæ factæ ſunt in debitoris commodum: adeoque illum inde obligari ratio bonæ fidei exigit. SCHVLTJNG.

37. *Fiduciæ obligatum*] Non hic res eſt obligata, ſed mancipata.

38. *Noviſſimus creditor priorem oblata pecunia, &c.*] Si duobus pignus ſit obligatum, & poſterior priori debitam pecuniam offerat, poſſeſſio pignoris in eum transfertur. Prior quoque poſteriori non prohibetur pecuniam offerre, licet in pignore potior ſit, ut poſſeſſionem retineat, *l. 1. l. prior, 5. C. qui pot. in pign. hab. l. ſecundus, 22. C. de pign. l. potior, 11. §. ultim. D. qui pot. in pign. hab.* Erat autem hæc ſententia in impreſſis libris valde depravata: alii habebant, *Nov. cred. priorem obligatam pecuniam, a quo poſſeſſ.* Alii, *Nov. cred. priorem obligat a pecunia.* Alii, *Nov. cred. obligatam pecuniam, quam poſſeſſio.* Sed perſpicue legen-

transferatur, dimittere poteſt. Sed & prior creditor ſecundum creditorem, ſi voluerit, dimittere non prohibetur, quamquam ipſe in pignore potior ſit.

INTERPRETATIO. *Si duo creditores unum pignus debitoris habeant obligatum, & poſterior creditor priori creditori pecuniam offerat, poteſt pignus obligatum ad ſe transferre. Item prior creditor licet potior ſit in pignore retinendo, ſi offerat pecuniam, poteſt apud ſe pignus retinere.*

9. [39] Servus ſi mutuam [40] pecuniam ſervitutis tempore acceperit, ex ea obligatione poſt manumiſſionem conveniri non poteſt.

gendum eſt, *Noviſſimus creditor priorem oblata pecunia, quo poſſeſſio, &c.* CVJAC.

39. *Servus ſi mutuam pecuniam ſervitutis tempore acceperit, &c.*] Servi ex contractibus in ſervitute habitis, poſt manumiſſionem jure civili non tenentur, *l. ſervi, 14. D. de obl. & act. l. 2. C. an ſer. ex ſuo fact. poſt. man. ten.* IDEM.

40. *Pecuniam ſervitutis*] Qu. I. interp. *ſecrete.* RITTERSHVS. Hoc in Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. invenio, non in aliis, nec ad rem pertinet.

TITVLVS XIV.

De Vſuris.

1. [1] Si [2] pactum nudum de praeſtandis uſuris [3] interpoſitum ſit, [4] nullius eſt momenti: ex nudo enim pacto [5] inter cives Romanos actio non naſcitur.

INTERPRETATIO. *Pactum nudum dicitur, ſi cautio creditori a debitore, in qua [6] centeſimam ſe ſoluturum promiſit, ſine ſtipulatione fiat. Et ideo uſurae ex nuda cautione creditori penitus non debentur.*

2. [7] Vſurae ſupra centeſimam ſolutae ſortem minuunt: conſumpta ſorte [8] repeti poſſunt.

IN-

1. *Si pactum nudum de præſtandis uſuris interpoſitum ſit &c.*] Vſuræ fænebris pecuniæ ex pacto nudo non debentur, *l. 3. C. de uſuris. l. Titius, 24. D. de præſcr. verb.* nam ex pacto jure civili actio non naſcitur, *l. ſi tibi, 27. C. de locat.* CVJAC.

2. *Pactum nudum*] Quod opponitur hic non negotio, quod numerationem exigit, ſed ſtipulationi: nec aliter Interpres.

3. *Interpoſitum*] In negotio ſtricti juris, vel etiam ex intervallo in negotio bonæ fidei: in his vero pactum in continenti additum actionem formabit, *l. 7. §. 5. D. de pact.* atque adeo uſuræ inde peti poterunt, *l. 5. C. de pact. int. emptor. & venditor. compoſit.* SCHVLTING.

4. *Nullius eſt momenti*] Quatenus non parit obligationem, *l. 7. §. 4. D. de pact.* validam, videlicet, ac civilem: retentionem vero parit, quoniam naturaliter obligat: & pignus pro eo valide datur, *l. 3. C. h. t.* & fidejuſſor obligatur, *l. 7. D. de fidejuſſorib.* & effectus alii naturalis obligationis in eo locum habent. IDEM.

5. *Inter cives Romanos*] Inter quos non aliæ obligationis cauſæ admiſſæ, quam quæ jure civili definitæ erant: nec inter has pactum admiſſum eſt, tamquam naturæ vagæ. Subindicat vero Paulus, jure naturali & gentium aliud eſſe: eo enim ſatis eſt obſtrictam eſſe fidem *add. l. 84. §. 1. D. de reg. jur.* de quo latius diſputat H. Grotius *de jur. bell. ac pac. lib. II. cap. XI.* IDEM.

6. *Centeſimam*] Per hanc videtur intelligere Interpres uſuras quaſvis, ut in *can. ſi quis oblitus, cauſ. 14. quæſt. 4.* Quod notavit Ampliſſ. Bynckershoeck *lib. ſingular. ad l. lecta cap. 7.* De centeſima, quæ ſingulis menſibus eſt pars centeſima ſortis, & ratione hujus appellationis conſuli poterunt Viri Inſignes, Joh. Fred. Gronovius *de pecun. veter. lib. III. cap. 13.* & *de centeſim. uſur.* & Ger. Noodt de *fæner. & uſur. lib. II. cap. 3. & 4.* IDEM.

7. *Vſura ſupra centeſimam ſoluta ſortem minuunt, &c.*] Centeſima uſura eſt legitima uſura, & ideo cuilibet permiſſum eſt centeſimam uſuram ſtipulari: & hoc oſtendit *l. ſi pro mutua, 8. C. ſi cer. pet.* ſi, ut auctores ſunt libri ſcripti, deleatur verbum, *ſumma*, & intelligatur, legitima uſura. Item *l. lecta, 40. D. de reb. cred.* Et ita conſtitutum eſt in C. Th. ſub *tit. de uſuris.* Igitur ſi ſupra centeſimam ſolutæ ſunt uſuræ, non repetentur quidem, ſed in ſortem imputabuntur: & ſi ſortem expleverint, repetentur quaſi indebitæ, *l. ſi non ſortem, 26. §. 1. D. de cond. indeb.* Hanc ſen-

ſententiam

INTERPRETATIO. *In pecuniis creditis* [9] *cum ſolutio uſurarum ſortem aequaverit, ſi quid amplius creditori datum fuerit, de* [10] *capite debiti ſubtrahitur. Si vero & centeſima, & caput impletum eſt, quod amplius creditor accepit, reddere cogetur debitori.*

3. [11] Trajectitia pecunia, propter periculum creditoris, [12] quamdiu navigat navis, [13] infinitas uſuras recipere poteſt.

INTERPRETATIO. *Trajectitia pecunia dicitur, quae in navi, ut ad transmarina deferatur,* [14] *deponitur. quia maris periculo committitur, in quantas convenerit uſuras hanc pecuniam dare creditor poteſt.*

4. [15] Vſurae, quae centeſimam excedunt, per errorem ſolutae repeti poſſunt.

Interpretatione non indiget.

5. [16] Si quis pignora debitoris citra auctoritatem judicantis abduxerit, violentiae crimen admittit.

[17] *Interpretatione non indiget.*

6. [18] Tu-

tentiam ſic male Anianus interpretatur, ut ſi uſuræ ſortem æquaverint, quod deinde ſolvitur, in ſortem cedat: ſupra duplum, id eſt, altero tanto ſorte amplius ſolutæ uſuræ ut repetantur: quod proponitur §. *ſupra duplum, d. l. ſi non ſortem.* Id tamen hoc loco Paulum propoſuiſſe nego. CVJAC.

8. *Repeti poſſunt*] Non ut uſuræ, ſed tamquam ſors indebite ſoluta, uti Severus Imp. conſtituit, & uſus obtinuit, teſte Vlpiano *l. 26. pr. D. de condiction. indebit.* ubi res hæc exactius definitur. Et hodie certum eſt, uſuras indebitas etiam poſt ſortem ſolutas repeti poſſe, *l. 18. C. h. t.* qui locus indicat, id olim dubium fuiſſe: quod inde forte ortum eſt, quia uſuræ præſtantur quaſi pœna moræ; quod etiam de iis, quæ ex ſtipulatu debentur, dicitur *l. 40. D. de reb. credit.* quæ autem quis pœnæ nomine dedit, non repetuntur, *l. 42. D. de condiction. indeb. l. 46. D. d. reg. jur.* ut exiſtimat V. C. Ger. Noodt *de fænor. & uſur. lib. II. cap. 13.* Sane facilius aliquid imputari & compenſari, quam repeti, cuivis perſpicuum eſt. SCHVLTING.

9. *Cum ſolutio uſurarum ſortem æquaverit, &c.*] Vereor, ne hæc interpretatio pertineat ad ſententiam, quæ egerit de uſuris ultra duplum non computandis, & quæ interciderit: vel ea ſaltem de re hic aliquid ſcripſerit Paulus, qui de uſuris ultra centeſimam ſolutis idem monet §. 4. Huic certe non reſpondet hæc interpretatio: quod & vidit Cujacius. IDEM.

10. *Capite*] Caput hic eſt ſors, ut *l. un. Cod. Theod. de uſur. rei judicat.* quo pacto & alios locutos eſſe notavit Briſſonius *de verbor. ſignification. h. v.*

11. *Trajectitia pecunia, propter periculum creditoris, &c.*] Vſura nautica eſt infinita: eſt enim penſatio ſuſcepti periculi. Hodie ex Conſtitutione Juſtiniani eſt centeſima. Vulgaris autem uſura eſt ſemis. Significat tamen Papinianus uſuram nauticam eſſe centeſimam in *l. nihil, 4. D. de naut. fæn.* ſed id Tribonianum ex Juſtiniani conſtitutione addidiſſe puto. CVJAC.

12. *Quamdiu navigat*] Idem enim quod ad reliquum tempus ſervatur, quod in aliis pecuniis, quæ periculo ſunt debitoris, *l. 4. D. de nautic. fænor.* ubi nihil adjecit Tribonianus: idque Vir Summus poſtea adgnovit *Obſerv. lib. V. c. 38.* SCHVLTING.

13. *Infinitas*] Vt ſint liberæ a communi uſurarum obſervatione, *l. 1. C. de nautic. fænor.* quomodo & alia licere videmus *in infinitum, lib. V. tit. 11. §. 7. §. 4. Inſt. de heredib. inſtituend.* Variavit hic valde Juſtinianus, qui *l. 26. §. 1. C. h. t.* non ultra centeſimas eſſe voluit: ſed *Novell. CVI.* longe ampliores indulſit: at hanc Novellam revocavit *Novell. CX.* IDEM.

14. *Deponitur*] Pro, fœnori datur.

15. *Vſuræ, quæ centeſimam excedunt, per errorem ſolutæ repeti poſſunt*] Vſuræ majores centeſima, per errorem ſolutæ, repetuntur: quod ita verum eſt, ſi vel ante, vel ſimul ſoluta ſit ſors, *l. ſi non ſortem, 26. D. de cond. ind.* CVJAC. Mirum eſt hic iterum dici, quod §. 2. jam habuimus.

16. *Si quis pignora debitoris citra auctoritatem judicantis abduxerit, &c.*] Si creditor chirographarius ſine auctoritate judicis pignora debitoris capiat, tenetur lege Julia de vi privata, *l. ultim. D. ad leg. Jul. de vi priv. l. in poſſeſſionem, 5. C. eod. & infr. lib. V. tit. 26.* CVJAC. Hanc ſententiam ad titulum hunc non pertinere, nemo non videt. A titulo præced. huc traductam exiſtimat Marc. Aurel. Galvanus *de uſufruct. Diſſertation. Variar. cap. 40. n. 7.* quod factum eſſe poteſt. multa in his libris ſunt tranſpoſita. De re ipſa aliquid habebimus *ad lib. V. tit. 26. §. 4.* SCHVLTING.

17. *Interpretatione &c.*] Ex Sichard.

18. *Tutor*

6. [18] Tutor in uſuras non convenitur, ſi pecuniam pupillarem ideo non collocavit, quod idonea nomina non habeat, quibus pecunia collocaretur: cujus rei [19] conteſtatio apud Praeſidem provinciae deponenda eſt.

* Si tutor conſtitutus, quos invenerit debitores, non convenerit, ac [20] per hoc minus idonei efficiantur; vel intra ſex primos menſes pupillares pecunias [21] non collocaverit, ipſe in debitam pecuniam, & in uſuras ejus pecuniae, quam non foeneravit, convenitur. LEX EST XV. D. DE ADMINISTRATION. ET PERICVL. TVTOR.

* Ob foenus pupillaris pecuniae per contumaciam non exercitum, aut fundorum omiſſam comparationem, tutor ſi non ad damnum reſarciendum idoneus eſt, extra ordinem coërcebitur. LEX EST XLIX. D. EOD. TITVL.

18. *Tutor in uſuras non convenitur, &c.*] Pecuniæ pupilli otioſæ tutor uſuras pupillo præſtat, niſi ideo eam collocare ceſſavit, quod idonea nomina non inveniret: qua de re teſtari apud Præſidem oportet, *l. tutor, 7. §. ult. & l. proxi. §. 1. l. ſi tutor conſtitutus, 15. D. de adm. tut. l. 3. C. de uſur. pup.* CVJAC.

19. *Conteſtatio*] Salmaſius *ad Jus Attic. & Roman. cap. 30.* legit, *teſtatio.* Ego nihil muto. Ipſe Paulus ſic dicit *conteſtatus* de eo, qui apud acta vel ordinem aliquid eſt teſtatus *l. 7. §. ult. D. de decurionib.* qui locus eſt e libro 1. harum ſententiarum. & ſic *l. 3. C. de fid. inſtrumentor.* & *conteſtatio* publice propoſita dicitur *l. ult. C. d. his, qui per met. judic. non appellar.* pro libello, ut vocatur *l. 7. D. de apellationib.* SCHVLT.

20. *Per hoc*] Dolo vel lata culpa tutoris, *l. 2. C. arbitr. tutel.* hæc enim nomina non ipſe fecit, ſed facta invenit.

21. *Non collocaverit*] Ex parte mutatum hoc *Novell. LXXII. cap. 6. & ſeqq.* unde nec ita locum habebit, quod in ſententia ſequente traditur.

TITVLVS XV.

De Mandatis.

I. [1] Ob ſubitam valetudinem, ob neceſſariam peregrinationem, ob inimicitiam, & [2] inanes rei actiones, [3] integra adhuc cauſa [4] mandati negotio renuntiari poteſt.

IN-

1. *Ob ſubitam valetudinem, ob neceſſariam peregrinationem &c.*] Renunciari mandato poteſt re integra, ob valetudinem adverſam, ob neceſſariam peregrinationem, ob inimicitias capitales. Additur ob inanes rei actiones, quæ pars relata eſt in *l. 24. D. Mand.* Rei mandatæ actiones inanes ſunt, quæ vel inopia, vel exceptione debitoris excluduntur. Et ob has quidem cauſas, etiam qui intempeſtive renunciarint, vel qui non expreſſim renunciarint excuſantur, *§. mandatum, 11. de mand.* CVJAC.

2. *Inanes*] Sich. *inanis.* hæc clauſula relata eſt in *l. 24. D. Mand.* RITTERSHVS.

2. * *Inanes rei actiones*] Ob debitoris inopiam, ut in *l. 6. D. de dol. mal.* Idem vero erit, ſi quavis alia ratione actio perierit.

3. *Integra adhuc cauſa*] In his caſibus etiam non integra cauſa renunciari poteſt, *l. 22. §. ult. & ll. ſeqq. D. h. t.* & quod hic habemus de inani actione, id eo quoque retulit Tribonianus *l. 24. D. h. t.* Re integra nihil tale deſideratur, *§. 11. Inſt. l. 22. §. ult. D. h. t.* ut verear, ne hæc ſint ab Aniano, qui & illa in interpretatione habet. Non ſequimur vero in mandato, quippe, quod ex amicitia & officio proficiſcitur, & gratuitum eſt, *l. 1. §. 4. D. h. t.* regulam illam, quod ab initio hæc ſuſcipere ſit liberum, ſed neceſſitatis ſuſcepta conſummare, de qua in *l. 17. §. 3. D. commodat. vel contr. l. 5. C. de obligationib. & actionib.* quaſi aliud volente rei ipſius natura: qua de re nonnulla habet H: Grotius *de jur. bell. ac pac. lib. II. cap. 16. §. 27.* IDEM.

4. *Mandati negotio*] Sichard. *negotium.* malim *mandato negotio.* RITTERSHVS. Poſſet quoque ſic interpungi, *integra adhuc cauſa mandati, negotio renuntiari poteſt.* SCHVLTING.

INTERPRETATIO. *Propter ſubitam infirmitatem, & neceſſitatem peregrinationis,* [5] *vel propter inimicitias majoris perſonae cujuſcunque videatur actio vacillare, integra adhuc cauſa, is qui ſuſceperit, ſuſceptum negotium renuere poteſt.*

2. [6] Si meis nummis mandato tuo aliquid tibi comparavero, & ſi rem poſtea accipere nolis, mandati actio mihi adverſus te competit. Non [7] enim tantum quod impenſum eſt, ſed & uſuras ejus conſequi poſſum.

[8] *Interpretatione non admodum indiget.*

3. [9] Certo pretio rem juſſus diſtrahere, ſi minoris vendiderit, mandati judicio [10] pretii ſumma poterit integrari. Venditionem diſſolvi non placuit.

INTERPRETATIO. [11] *Si quis cuilibet mandet, ut rem ſuam decem ſolidis vendat, & ille eam octo vendiderit, pretium, quod ei mandatum eſt quicquid minus ab emptore percepit, mandatori complere compellitur. Venditio tamen reſcindi non poteſt.*

5. *Vel propter inimicitias majoris perſonæ &c.*] Ex duabus cauſis unam fecit, & male explicuit.

6. *Si meis nummis mandato tuo aliquid tibi comparavero, &c.*] Si rem, quam mihi mandaſti ut emerem, meo pretio emero, tu eam nolis recipere, habeo mandati actionem de pretio recuperando, & de uſuris, *l. ſi vero non remunerandi, 12. §. ſi mihi mandaveris, D. mand.* CVJAC.

7. *Non enim*] Non eſt hoc connexum ſuperioribus verbis: ac forte *τὸ enim* eſt ab Interprete, qui *enim* ſumpſit pro *autem*, ut in Caji Inſtitutionibus *lib. II. tit. 8. §. 3.* & ſæpe conjunctiones ejuſmodi alio ſignificatu ponit, quam oportebat.

8. *Interpretatione &c.*] Sic Sichard.

9. *Certo pretio rem juſſus diſtrahere, &c.*] Si mandavi tibi, ut rem meam centum venderes, tu nonaginta vendideris, mandati habeo actionem, ut mihi decem præſtes: & ea decem ſi conſecutus fuero, venditio non reſcinditur, *l. diligenter, 5. §. 1. & §. ſervo, D. mand.* At ſi ea non fuero conſecutus, venditio reſcinditur. CVJAC.

10. *Pretii ſummam poterit integrare*] Sichard. *ſumma pot. integrari. vendit. enim.* quod mihi melius videtur. RITTERSHVS. Et ſic aliæ vett. edd. præter eas, quæ habent Cujacii Interpp. & hoc retinui.

11. *Si quis cuilibet &c.*] Proferuntur hæc in Capitularibus *lib. VII. c. 318.*

TITVLVS XVI.

Pro Socio.

1. [1] Sicut lucrum, ita & damnum inter ſocios communicatur: niſi quid culpa ſocii vel fraude everſum ſit.

[2] INTERPRETATIO. *Inter ſocios abſque ullius negligentia aequale erit damnum & lucrum.*

1. *Sicut lucrum, ita &c.*] Vetus interpres ſic expoſuit, *Inter ſocios abſque ullius negligentia æquale erit damnum & lucrum.* Et hoc etiam traditur in *l. cum duobus, 52. §. quidam, D. pro ſoc.* CVJAC.

2. INTERPRETATIO] Eſt eadem, quam hic laudat Cujacius, quæ etiam eſt in edd. Genev. CIƆ IƆ LXXXVI. & Rittersh.

TITV-

TITVLVS XVII.

[1]*Ex Empto & Vendito.*

1. [2]Venditor, ſi ejus rei, quam vendiderit, dominus non ſit, pretio accepto, [3]auctoritatis manebit obnoxius. aliter enim non poteſt obligari.

INTERPRETATIO. *Si quis rem alienam vendiderit, & pretium acceperit, ad r.dhibitionem duplae pecuniae manebit obnoxius.*

2. [4]Si res ſimpliciter traditae evincantur, tanto venditor emptori condemnandus eſt, quanto, ſi ſtipulatione pro evictione caviſſet.

INTERPRETATIO. *Si quicunque rem ſimpliciter, id eſt, ſine poenae interpoſitione, emptori tradiderit, & de eadem re emptor fuerit ſuperatus, in tantum ei venditor manebit obnoxius, velut ſi evictionis poenam, id eſt, duplum ſe redditurum pretium in venditione promiſerit.*

3. [5]Res empta, mancipatione [6]& traditione perfecta, ſi evincatur [7]auctoritatis venditor, [8]duplo tenus obligatur.

4. [9]Di-

1. *ExEmpto & vendito*] Sichard. præpon. DE; quod non improbo, ſi ſubaudias, *actione*. RITTERSHVS.

1. * *Ex Empto & vendito*] Ita hic titulus laudatur in veteri Conſultatione, *ex empto & vendito*.

2. *Venditor, ſi ejus rei, quam vendidit, &c.*] Evicta re vendita, auctor, id eſt, venditor non aliter tenetur auctoritatis nomine, quam ſi pretium acceperit. & ſi partem acceperit, eatenus duntaxat auctoritatis nomine tenetur, *l. Julianus, 13. §. offerri, D. de act. empt.* CVJAC.

3. *Auctoritatis*] In edd. quibuſdam cum Interpp. Cujacii eſt *auctoritate.* In Fabroti *auctoritatis*, quod & aliæ conſtanter retinent: ac ſic ſubintelligendum eſt *actioni*, quod verbum ſæpe ſubauditur, *l. 20. §. 7. D. famil. erciſcund. l. 1. §. 7. D. de his qui effuder. vel dejecer l. 1. §. 4 D. pecul.* & ſic *auctoritatis §. 4. h. t.* Vir Inclytus, Cl. Salmaſius *de uſur. cap. 8.* utroque loco legit *auctoritati*, quod non improbem. Auctoritas pro actione de evictione etiam ſumitur, & ſic explicatur a Venulejo *l. ult. D. de evictionib.* ubi dicit *amitti auctoritatem*: nec illic aliud notare poteſt, quam illud ipſum. Salmaſius id quidem improbat, ac vult auctoritatem denotare ἀξιοπιστίαν, qua ſe is, qui vendit, dominum fore ſpondet: quo pacto uti verbum id accipi quoque non negem, ita malim hoc exponere per βεβαίωσιν, ut eſt in Gloſſis, ſive confirmationem contractus, quam præſtare debet venditor. Verum quid impediet, quo minus auctoritas quoque accipiatur pro ipſa actione, qua quis hac de re experitur? In *d. l. ult.* ſcribit J. C. *amitti auctoritatem*, re ab emptore pro derelicta habita: quo pacto illic amitti poteſt ἀξιοπιστία venditoris? ſed amittitur jus & actio emptoris. SCHVLTING.

4. *Si res ſimpliciter tradita evincantur, &c.*] Si res vendita, & ſimpliciter tradita, nulla interpoſita ſtipulatione, evincatur, ex empto agitur ad duplam, *l. ex empto, 11. §. Caſſius, Digeſt. de act. empt. l. quod ſi nolit, 31. §. quia aſſidua, D. de ædil. edict.* puta, ſi fundus, vel domus, vel homo, vel alia res pretioſa vendita ſit, de qua promitti ſoleat dupla. De ceteris rebus agitur ad ſimplam. CVJAC. Docet idem Paulus *l. 2. D. de evictionib.* quia bonæ fidei judiciis, quale eſt emptionis & venditionis, inſunt per ſe, quæ moris ſunt & conſuetudinis, *l. 31. §. 20. D. de Ædilit. edict.* niſi aliud actum ſit: de quo plura habet Cujacius *Paratitl. tit. C. de evictionib.* SCHVLTING.

5. *Res empta mancipatione & traditione perfecta &c.*] Res vendita, mancipata & tradita ſi evincatur, auctor duplæ actione tenetur ob auctoritatem: re non tradita tenetur quidem venditor in id, quod intereſt, ſed non duplæ actione ob auctoritatem. Sequentem titulum, *De modo*, quia perperam inſertus videbatur, auferendum eſſe putavimus. CVJAC.

6. *Et traditione*] Hotom. *vel trad.* RITTERSHVS. Hotmanus ita legit *in epitom. tit. D. de contrahend. emption. n. 25.* bono ſenſu: verum tunc pro *et* mallem *aut*. Sed & notum, conjuncta ſæpe pro disjunctis accipi, *l. 53. D. de verbor. ſignification.* SCHVLTING.

7. *Auctoritatis venditor duplo tenus obligatur*] *Auctoritatis*, nempe, *actione*, ſive de evictione: vel legendum *auctoritati*: de quo dictum *ad §. 1.* At gravior difficultas in verbis *duplo tenus*, pro quibus optimus codex Veſontinus habet *nullatenus*, teſtante & approbante Cujacio *Obſerv. lib. XXI. cap. 15.* idque expreſſum in edd. Pariſ. & Genev. cIɔIɔLXXXVI. valdeque placet Salmaſio *de uſur. dict. cap. 8.* Verum nullius apud me codicis ea eſt auctoritas, ut a certiſſimis juris regulis recedam: idque contra codices omnes, quos novimus, alios; quos qui contulerunt, nullam notarunt variationem: Et ſi legamus *nullatenus*, etiam venditor, qui rem tradidit, de evictione

plane

plane non tenebitur: quod præcedentibus non tantum, ſed & omni juri adverſatur. ac id nolunt quoque Viri illi ipſi Præclari, & de ſola mancipatione hoc intelligunt. At tamen non patiuntur id verba, quæ mancipationis & traditionis eodem modo mentionem faciunt. Et quare, quæſo, hoc fuerit in mancipatione? quia res aliena non mancipatur, ut ſcribit Cujacius *ad African. tract. VIII. ad l. 30. §. 1. D. de actionib. empt.* coque videtur inclinare *dict. lib. XXI. cap. 15.* ſed obſcurius: At quamvis id non recte fieret, factum id tamen eſt: & apud Plautum *in Curculion. act. IV. Sc. 2. verſ. 10.* dicit aliquis lenoni, *alienos mancipatis*, ſervos, nempe. ac ſi ex facto id contigiſſet, quare non actum fuiſſet de evictione? quare non in duplum, ut ordinarium eſt? Alioquin nec permutatio eſt alienæ rei, nec illam dans obligat alium, *l. 1. §. 3. D. de rer. permutation.* ſi tamen id factum ſit, an non de evictione agi poteſt? *l. 1. C. d. t. l. 29. C. de evictionib.* Nihilo pluris eſt, quod Inſignis ille Vir in *Paratitl. tit. C. d. evictionib.* putat, rerum mancipatarum non fuiſſe auctorem, ſed mancipio non datarum; quia ſoli domini poterant mancipare. An tamen ideo non fuit rei alienæ venditor etiam auctor, ſi mancipaſſet: & an ideo non obligatus fuit de evictione? Fateor me id non videre. Varronis maxime loco *de Re Ruſtic. lib. II. cap. 10.* nititur Cujacii ſententia. Verba Varronis. *In horum* (ſervorum) *emptione ſolet accedere peculium: aut, ſi excipiet,* (forte, *excipietur*) *ſtipulatio intercedere, ſanum eum eſſe, furtis noxiſque ſolutum. Aut ſi mancipio non datur, dupla promitti: aut, ſi ita pacti, ſimpla.* Vulgo diſtinctio ponitur poſt *ſtipulatio*, minus recte: non enim ſtipulatio comparata eſt ad excipiendum peculium: ſed ad cautionem, *eſſe ſanum &c.* An vero hinc bene colligemus, mancipatorem prorſus non, *nullatenus*, teneri ei, cui mancipavit? Quid vetat inde quoque colligi, in mancipatione aliquid ordinarium fuiſſe promitti, de quo mentionem facere opus non videbatur: ſed tantum de illo caſu, quo res non manciparetur? Imo qui mancipio non dabant olim, nolebant aliquid promittere, ut ex Plauto poſtea docebimus. Inde de tali ſpecie hoc bene potuit Varro monere. Sed & cur de evictione Varronem accipere debebimus, & non de morbis ac vitiis? Hoc verba magis exigunt: & de his quoque dupla promittitur, *l. 31. §. 20. D. de Ædilit. edict. l. 11. §. 1. l. 32. pr. D. de evictionib.* Ac ſic nihil huc pertinens ex illo loco effeceris. Sed & mancipantes, qui cavere debuerunt, *ſe eſſe dominos*, & ſatiſdare *ſecundum mancipium*, ut ipſe ſcribit Cujacius, cui, quæſo, bono id fecerunt, ſi de evictione *nullatenus* obligati fuerint? Ac ipſe Vir Summus *dict. lib. XXI. cap. 15.* id eatenus vult fieri, quatenus mentio ejus eſt facta. Quod verum eſſe uti concedo, ita ex hoc ipſo obligatos illos omnino fuiſſe ſequitur, quatenus erat dictum, non *nullatenus*. Et quid aliter ſibi vult, quod Cicero *pro Muren. cap. 2.* affirmat, in iis rebus repetendis, quæ mancipi ſunt, illum periculum judicii præſtare, qui ſe nexu obligavit? cum quo optime convenit quod Varro ſcribit *de ling. Latin. lib. VI. p. 82.* de mancipante: *nam idem quod obligatur per libram*, NI QVID SVVM SIT, *inde nexum dictum*, ita enim debere ſcribi apertiſſimum eſt. ac ſic habebimus formulæ ipſius, qua mancipans ſe obligavit, verba. Hodie ſine ſenſu legitur, *neque ſuum ſit*. Idem indicat Cicero *in Topic. cap. 10.* dum ſcribit, ſi id, quod dari non poteſt, mancipio datum ſit, ob eam rem eum, qui mancipio dedit, nulla ſe re obligaſſe, innuens, aliud eſſe in rebus, quæ mancipationem recipiunt: ut ſane res illa, quæ alterius eſt mancipio, mancipationem ſui natura recipere poteſt. Et hoc ipſe notat Salmaſius *de modo uſurar. cap. 18.* ubi exponit *nexum facere*, & addit, eſſe, *obligationem contrahere per æs & libram.* & dein ait, mancipantem ſe obligaſſe, & nexum contraxiſſe ob evictionem. nexu itaque obligatur, ſi res non ſit ipſius mancipantis. Quo jam igitur pacto cum his ſtare poterit, quod mancipans *nullatenus* de evictione teneatur? Quam illud quoque a vero remotum, quod putat Fr. Hotmanus *epitom. tit. D. de contrahend. emption. n. 24. & 25.* per mancipationem rei etiam alienæ tranſiiſſe dominium, modo bona fide daretur & acciperetur; perinde ac ſit re uſucapta. Subjicit tamen, debuiſſe mancipantem de evictione cavere dato fidejuſſore, qui judicii atque evictionis periculum reciperet, dando domino id quod ipſius intererat: quaſi, nempe, domino poſſeſſor talis rem vindicanti reſtituere non fuerit coactus: quod & ſcribit Jac. Rævardus *ad ll. XII. tabb. cap. 16.* Nec aliud voluit etiam Salmaſius *de uſur. dict. cap. 8.* Putant, ſcilicet hi Viri Egregii, ſolennitatem mancipationis omnino accipienti dominium conciliaſſe. Sed quo pacto, qui dominus non fuit, mancipando rem alterius facere potuit? repugnat certiſſima juris naturalis & civilis regula *l. 54. D. d. regul. jur.* quæ vetat jus in alterum transferre, quod ipſe transferens non habuit: nec domino ſine ipſius facto dominium interverti potuit, *l. 11. D. de regul. jur.* Neque hic intelligi potuit dominus alienare ipſe, ut in uſucapione, *l. 28. D. de verbor. ſignification.* Adde quod mancipatio quidem fuerit actus legitimus, *l. 77. D. de regul. jur.* at non publice, ſed privatim ſit peracta coram teſtibus quinque & libripende, ut Cajus nos docuit *Inſt. lib. 1. tit. 6. §. 3.* Quo pacto ergo illa plus hic potuit, quam traditio, quam legatum, imo quam manumiſſio? hæc tamen favorabilis eſt, & magiſtratu interveniente fit: & nihilominus domino non præjudicat; de quo eſt *tit. C. de his, qui a non domin. manumittunt.* Recte quoque contrarium colligas ex Varrone *de Re Ruſtic. lib. II. cap. 10.* ubi ita demum mancipationem dominium perficere ſcribit, *ſi quis, ut debuit, mancipio ab eo accepit, a quo jure civili potuit.* Talis an fuit qui non erat dominus? Sed & quo pacto ſic ſtabit, quod res nexu alienatæ, quod nihil aliud eſt, quam mancipatæ, olim uſucaptæ fuerint? *l. un. verſ. cum autem, C. de uſucapion. transformand.* ubi Cujacius *in Paratitl. & Obſerv. lib. X. cap. 38.* verbum *nexu* alio trajicit, & legit, *alienata nexu, vel quocumque modo.* An non inde evincitur, mancipationem a traditione hac in parte non diſcrepaſſe. Quam etiam jus hoc periculoſum fuiſſet dominis, qui rei amittere dominium, & perſonas tantum convenire debuiſſent. Et quale hic eſſe potuiſſet judicium, de cujus eventu venditor tenebatur,

nisi

4. [9] Diſtracto fundo, ſi quis de [10] modo mentiatur, in duplo ejus, quod mentitus eſt, officio judicis aeſtimatione facta convenitur.

Interpretatio. *Qui fundos diſtraxerit, & ibidem minus inventum fuerit, quantum mentitus eſt, in duplum reddatur.*

5. [12] Redhibitio vitioſi mancipii intra ſex menſes fieri poteſt [13] propter latens vitium.

[14] *Interpretatione non eget.*

6. [15] Si ut ſervum quis pluris venderet, de artificio ejus, vel peculio [16] mentitus

niſi in rem actio, quam dominus vetus intentat? Et quo pacto huic fuit locus, ſi mancipatio dominum dominio privaverit? Aut me prorſus ratio fugit, aut hæc ſunt ἀσύςατα. Præcipue tamen Salmaſius hic late exſpatiatur: quem quo pacto ſecum ipſo in eodem libro & capite poſſim in concordiam reducere, non animadverto: nam *de uſur. cap. 8. p. 206.* ſcribit, illos, qui mancipio dant, rem ipſam dare, nec auctoritati obligari, nec evictionis nomine teneri. Satis eſſe, ſi dominos ſe fuiſſe probent. In judicio tamen emptorem defendere, & judicati periculum præſtare. Iterum *p. 208.* emptorem re evicta confugiſſe ad auctorem, ut auctorem ſe bonum, ac dominum rei venditæ probaret: aut evictionem præſtaret, duplæ, aut ſimplæ pœnam, ſicut convenerat, & præterea id, quod intererat. Tandem *p. 209.* mancipantem ſuſcipere defenſionem in judicio pro emptore, & judicii periculum præſtare, ſi res, quæ mancipio data eſt, repetita & evicta fuerit, non etiam duplum, neque id quod intereſt. Ego ſane quomodo hæc cohæreant fateor me non videre: nec nota mihi alia eſt actio in ſpecie rei alienæ mancipatæ, quæ domino competat, præterquam in rem, in qua is agens cum emptore vel poſſeſſore ſuum jus vindicat ac probat: & in qua venditor non probat dominium, ſed defendere debet emptorem: qui, re ſibi ablata, agit contra auctorem, ſive venditorem, de evictione: & quidem actione ex ſtipulatione vel empti, in qua non quæritur de dominio, ſed de obligatione venditoris ob evictionem; uti ex *tit. D. & C. de evictionib.* certiſſimum eſt. Ceterum tantum abeſt, ut venditor mancipans melioris conditionis fuerit, quam tradens, ut contra qui nollent ſe de evictione obligare, nollent quoque mancipare. Nota ſunt hæc Plauti *Perſ. Act. IV. ſc. 3. verſ. 55.*

Ac ſuo periculo is emat, qui eam mercabitur.
Mancipio neque promittet, neque quisquam dabit.

Ac poſtea *verſ. 61.*

nihil mihi opus eſt
Litibus, neque tricis. quamobrem ego argentum numerem foras?
Niſi mancipio accipio, quid eo mihi opus mercimonio?

Eodem pertinet ejuſdem alius locus *Curculion. act. IV. ſc. 2. verſ. 8 & ſeqq.* Vnde nec emptores illi, qui de re tradenda ſolummodo conveniebant, tantum videntur promiſiſſe pretium, quam qui volebant illam ſibi mancipari. Atque hæc paulo prolixius ut exponerem rei difficultas flagitavit. Simul etiam nolui ſtudioſos auctoritate Virorum Magnorum, quod facile fit, transverſos rapi. Longe etiam deberem eſſe prolixior, ſi ſingula, quæ non probo, vellem perſequi: & ex dictis hactenus illis facile occurretur. De emendatione *l. 4. D. de evictionib.* ſententiam diximus ad Cajum *Inſtit. lib. 1. tit. 6. §. 3.* Schulting.

8. *Duplo tenus*] *Nullatenus*. leg. Cujac. XXI. *Obſ. 15.* Rittershus.

9. *Diſtracto fundo, ſi quis de modo mentiatur, &c.*] Actio ex empto de modo, ob mendacium creſcit in duplum; quod *lib. 1.* vidimus, *tit. 18.* In libris autem Juſtiniani non invenitur ſcriptum, niſi ſimpliciter ex empto actionem eſſe, *l. 2. Dig. de act. empt.* Cujac. Hic antiquæ edd. novum habent titulum, *de modo, id eſt, ſpatio,* quem improbavit, atque hæc cum præcedentibus continuavit Cujacius, uti ipſe indicat *ad §. prac. & ad lib. V. t. 20.* idque eo magis mihi placuit, quia ſententia in §. *heredibus, 12.* in veteri Conſultatione adducitur ex titulo *ex empto & vendito.* Schulting.

10. *Modo*] Sich. addit, *id eſt, ſpatio,* quæ uncis incluſit Rittershuſius. Cujacianæ edd. non habent.

11. Interpretatio] Eſt hauſta ex ed. Genev. cIↃIↃLXXXVI. aliæ, quarum mihi eſt copia, non habent. Sich. ita, *Interpretatione non indiget.*

12. *Redhibitio vitioſi mancipii &c.*] Redhibitoriæ actioni præſtituti ſunt ſex menſes utiles, *l. ſciendum, 19. §. ultim. l. cum ſex, 55. D. de adil. ed.* videlicet ſi ob vitium latens redhibitoria agatur: ex aliis cauſis, duo menſes. Cujac.

14. *Interpretatione non eget*] Ita Sich.

15. *Si ut ſervum quis pluris venderet, &c.*] Si venditor ſervi, ut pluris venderet, de artificio, vel peculio mentitus ſit, actione æſtimatoria tenetur ex empto, *l. Julianus, 13. §. ſi venditor, D. de act. empt.* quæ actio in id datur, quanto minoris emptor ſervum emiſſet, vel quanto minoris ſervus valuiſſet. Nec enim hæc ſunt diverſa. Sed plerumque illa actio exitum habet redhibitoriæ actionis, puta, quotiens emptor nullo pretio, ſi id ſciſſet, empturus fuerat, *l. bovem, 43. §. aliquando, D. de adil. edict.* Itaque vel redhibet emptor hoc caſu, vel conſequitur id, quanto minoris emiſſet. Cujac.

16. *Mentitus eſt &c.*] Pertinet huc locus Ciceronis *pro Planc. cap. 25. Vt nos in mancipiis parandis, quamvis frugi hominem ſi pro fabro aut textore emimus, ferre moleſte ſolemus, ſi eas artes, quas in emendo ſecuti ſumus,*

titus eſt, actione ex empto conventus, quanto minoris valuiſſet, emptori praeſtare compellitur, niſi paratus ſit eum redhibere.

INTERPRETATIO. *Si venditor, cum mancipium diſtraheret, de artificio ejus vel de peculio pro caritate pretii mentitus eſt, emptori, quantum ſine peculio vel artificio valere potuerat, tantum reddere compellatur: aut certe mancipium venditum recipere, reddito pretio, acquieſcat.*

7. [17] Ex die emptionis, [18] ſi pretium numeratum ſit, & fructus, & operae ſervorum, & fetus pecorum, [19] & ancillarum partus ad emptorem pertinent.

8. [20] Fundum alienum mihi vendidiſti, poſtea idem ex cauſa lucrativa meus factus eſt, competet mihi adverſus te ad pretium recuperandum [21] actio ex empto.

INTERPRETATIO. *Si quis agrum alienum cuicumque vendiderit, & poſtea hic ipſe ager ab alio domino, cujus erat, emptori donatus ſit, venditor emptori in redhibitione pretii, quod accepit, manebit obnoxius.*

9. [22] Poſt

mus, forte neſcierit. &c. Merito vero dolus iſte ita vindicatur, ut detur emptori electio vel agenti quanti minoris, ut ſit in *l. 13. §. 4. D. de actionib. empt. & vendit.* vel ſervi redhibendi: atque ita emptor agit in ſpecie *l. 11. §. 5. D. de actionib. empt.* utrumvis permittit ſatis formula bonæ fidei: de quo conſuli poterit Vir Præclarus, qui in materia doli multa ex antiquitate nova luce illuſtravit, Ger. Noodt *lib. ſingular. de forma emendand. dol. mal. cap. 9.* SCHVLTING.

17. *Ex die emptionis, ſi pars pretii numerata ſit, &c.*] Poſt perfectam venditionem, fructus, operæ, fetus, partus ad emptorem pertinent, *l. fructus, 13. l. pen. C. de act. empt. l. Julianus, 13. §. ſi fructibus. & §. ſi quid ſervo, D. eod.* Sed Paul. hic exigit, ut ſaltem pretii pars numerata ſit: & tunc puto non niſi pro ea parte fructus ad emptorem pertinere, argum. *l. ult. §. ult. Digeſt. de fund. dot.* CVJAC.

18. *Si pretium numeratum ſit*] Edd. vett. etiam Rittershuſ. & vulgo aliæ habent, *pars pretii numerata ſit:* Abſurdum tamen eſt, ut ad emptorem, qui partem pretii tantummodo ſolverit, omnes fructus rei nondum traditæ pertineant: adeoque emptor & ex re empta, & ex reliqua pecunia eodem tempore lucrum ſentiat. Ac ſic circa evictionem ut in ſolidum emptor agat, totum debet ſolviſſe pretium, *hoc tit. §. 1. l. 13. §. 9. D. de actionib. empt.* quod recte monet Cujacius *Obſerv. lib. XXI. cap. 15.* teſtatus quoque, optimum codicem Veſontinum habere, *ſi pretium numeratum ſit.* idque exhibet ed. Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. ac nos recipere non dubitavimus. SCHVLTING.

19. *Et ancillarum partus*] Diſerte hoc docet Scævola *l. 41. §. 5. D. de fideicommiſſar. libertatib.* ubi partus ancillæ emptæ nondum ſoluto pretio editus ad venditorem pertinet: atque eodem modo intelligendum eſt, quod habemus in *l. 4. §. ult. D. de uſur.* de partu edito & adquiſitis venditori per ſervum venditum. Re tradita hæc omnia ad emptorem, tamquam dominum, pertinent. eoque referenda forte *l. 13. C. de actionib. empt. & vendit.* quam etiam ſic videtur accepiſſe Cujacius *ad §. 9. h. t.* ſed venditor agere poteſt ad pretium, *§. 9. hoc tit. l. 12. C. de rei vindication.* nec non ad uſuras a tempore rei traditæ, *l. 13. §. 20. D. l. 5. C. de actionib. empt. l. 2. C. de uſur.* quas ante traditionem præſtari iniquum foret, *l. 16. §. 1. D. de uſur.* Ceterum ad quæſtionem de partu mulieris venditæ pertinet quoque Venulejus *in l. ult. D. de adquirend. rer. domin.* ubi pro verbis, *ejus fient partus, cujus ea eſt, Qui emeretur,* (ut habet codex Florentinus: ſed a manu ſecunda, *qua emeretur,*) Cujacius ad Pauli noſtri Sententiarum *lib. IV. tit. 9. §. 6.* emendat, *ejus f. p. c. ea eſt cum eniteretur:* quale quid ſenſus flagitat. Poſſet & legi, *qua eniteretur,* quod a lectione altera Florentini codicis minimum abit. IDEM.

20. *Fundum alienum mihi vendidiſti, &c.*] Si fundus alienus mihi venditus, ex cauſa lucrativa meus factus ſit, competit mihi dumtaxat actio ex empto ad pretium recipiendum, non in id, quod intereſt. Sed neque committitur ſtipulatio duplæ, *l. Julianus, 13. §. ſi fundum, Dig. de act. empt. l. ſi ei cui, 41. §. 1. D. de evict.* CVJAC. Huc pertinet ſpecies *l. 9. D. de evictionib.*

21. *Actio ex empto*] Quæ eſt bonæ fidei, faciliusque ideo datur, quam actio ex ſtipulatu de evictione, quæ non aliter habet locum, quam quatenus conditio ejus, evictio, nempe, vere eſt impleta, utpote ſtricti juris, in quam non plus venit, quam quod verbis eſt expreſſum, *l. 99. D. de verbor. obligat.* Sæpe itaque decurrendum eſt ad actionem ex empto, quando emptor ex cauſa emptionis rem non habet, hæc enim actio actioni ex ſtipulatu ſuccenturiatur *l. 24. l. 41. §. 1. D. de evictionib.* qua de re aliqua tradit Cujacius *ad l. 42. D. de evictionib. ad Paul. ad Edict. lib. LIII.* SCHVLT.

22. *Poſt*

9. [22] Poſt rem traditam niſi emptor pretium ſtatim [23] exſolvat, uſuras ejus praeſtare cogendus eſt.

10. [24] Mutus emere & vendere poteſt: furioſus autem neque emere, neque vendere poteſt.

[25] *Non indiget interpretatione.*

11. [26] Servus [27] bona fide comparatus ſi [28] ex veteri vitio fugerit, non tantum pretium [29] dominus, [30] ſed & ea, quæ per fugam abſtulit, reddere cogetur.

* 12. [31] Heredibus debitoris adverſus creditorem, qui pignora vel fiducias

22. *Poſt rem traditam, niſi &c.*] Ex die traditionis in actione ex vendito veniunt uſuræ pretii: quia re emptor fruitur, *l. Julian. 13. §. ex vendito, D. de act. empt. l. curabit, 5. l. fructus, 13. C. eod.* Ante traditionem cur uſuræ non veniant, ex his, quæ ſuperius ad ſeptimam ſententiam hujus tituli adnotata ſunt, elici poteſt. CVJAC.

23. *Exſolvat*] Vel pro depoſito habeat, *l. 18. §. 1 D. de uſur.* Pro tempore quod traditionem præceſſit, id iniquum eſſet, *l. 16. §. 1. D. eod. tit.* SCHVLTING.

24. *Mutus emere & vendere poteſt, &c.*] Emptio non verbis contrahitur, ſed conſenſu: eſt enim juris gentium, non juris civilis, *l. 1. D. locat. l. 1. §. ult. D. de contrah. empt.* & ideo mutus emere, & vendere poteſt, furioſus non item. CVJAC. Refertur in Capitularibus *lib. VII. cap. 319.*

25. *Non indiget int.*] Ex Sich.

26. *Servus bona fide comparatus, &c.*] Si ſervus venditus apud emptorem fugiat, venditor ſervo redhibito, non tantum pretium ſervi, ſed etiam rerum ablatarum æſtimationem reſtituere cogitur. Quinetiam agi poteſt de pretio ſervi ex ſtipulatione duplæ. Quod ſi nolit venditor æſtimationem rerum ablatarum reſtituere, idem Paulus reſpondit ſervum, veluti pro noxa, retineri, *l. quæro, 58. in princ. & §. 1. D. de ædil. edict.* ubi tamen abundant hæc verba, *de peculio vel*, ut alio loco commodius demonſtrabo. Recte autem hic Paulus ait, *ex veteri vitio:* nam ex recenti vitio ſervi venditor non tenetur, *l. actioni, 54. D. eod. l. 3. C. eod.* CVJAC.

27. *Bona fide comparatus*] Emptor enim, qui prudens vitioſum emit, nihil tale meretur.

28. *Ex veteri vitio*] Cum jam ante apud venditorem fugiſſet, *l. 58. §. ult. D. de Ædilit. edict. l. 3. C. de Ædilit. actionib.* SCHVLTING.

29. *Dominus*] Credo, Paulum ſcripſiſſe, *venditor:* venditor enim, qui hic tenetur, jam non eſt dominus, ſed emptor. IDEM.

30. *Sed & ea, quæ per fugam abſtulit, reddere cogetur*] Servi ſoliti aliquid convaſare, prius quam ſe in pedes conjicerent, ut eſt apud Terentium *Phormion. act. 1. ſc. 4. verſ. 13.* de quo plura ſcripſit Cujacius *Paratitl. tit. C. de furt. & ſerv. corrupt.* Merito vero qui ſciens vendiderit, in omne damnum emptori tenetur, *d. l. 13. §. 1. D. de actionib. empt. l. 1. C. de Ædilit. actionib.* Si ignorans, (pone ſervum apud ipſum non fugiſſe, ſed apud priorem dominum,) defungi poterit reſtitutione pretii, vel duplæ, nec opus erit rerum ablatarum pretium reſtituere, modo ſervum noxæ relinquere velit, *l. 23. §. 8. l. 58. pr. & §. 1. D. de Ædil. edict.* ne nequitia ſervi in infinitum damnoſa eſſe poſſit venditori: quæ ne ita obeſſe poſſet dominis, inductæ ſunt noxales actiones, *§. 2. Inſt. l. 2. D. de noxalib. actionib.* Plura ejus ſunt naturæ, quæ emptor circa ſervum emptum impenſa, a venditore repetere non poteſt, ſed retinere tantum ſervum aliter redhibendum, *l. 29. §. ult. l. 31. pr. D. de Ædilit. edict.* ut & alia dantur, in quibus retentionem habemus, non petitionem; qualia enumerat Cujacius *Obſervation. lib. XVIII. cap. 10.* Obiter notemus, in *d. l. 58. §. 1. D. de Ædilit. edict.* verba, *de peculio vel*, quæ deleri vult Cujacius *hoc loc. & add. l. 58. ad Paul. Reſponſor. lib. V.* inepte quidem illic eſſe poſita, cum ex maleficiis ſervorum non agatur de peculio: fieri tamen poſſe, ut ſint genuina: nec enim ſunt Pauli, ſed alterius, hominis forte idiotæ, ipſum conſulentis, & ad quæ ne quidem reſpondere dignatur. IDEM.

31. *Heredibus debitoris adverſus creditorem &c.*] Hæc ſententia de creditore accipienda eſt, qui pignus fiduciamve non jure vendidit. quo nomine debitori ita demum tenetur, ſi debitor ratam venditionem fecerit. quod utique videtur facere, ſi pretii nomine cum creditore experiatur. antequam ratum habeat, actio non eſt. ergo nec transmiſſio in heredem. itaque prudenter in ſecunda parte *l. 2. C. ſi vend. pig. ag.* non repetit, *vel tu*, quod poſuerat in prima parte. Ex CVJACIO *Obſervation. lib. VII. cap. 26.* Addidi ex Cujac. VII. *Obſerv. cap. 26.* Poteſt tamen fortaſſe commodius referri ad tit. 13. ſupra. RITTERSHVS. Sed hæc ſententia ex ipſo hoc titulo citatur in veteri Conſultatione; unde illam hauſit Cujacius. itaque hic relinquenda. Et quamvis §. ſequentem præcedenti ſtatim ſubjici maluiſſem, quia tamen hæc ſententia illis interponitur in edd. Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. Pariſ. & Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. & Aurelian. nolui inde recedere: nec illam ad finem tituli rejicere cum Rittershuſio. Novi, ſæpe in hac compilatione talia occurrere, quæ male cohæreant. Imo & potuit Paulus

cias diſtraxit, [32] nulla actio datur, niſi a teſtatore inchoata ad eos transmiſſa ſit.

13. [33] Cum probatio prioris fugae [34] defecerit, ſervi [35] reſponſioni credendum eſt: [36] in ſe enim interrogari, [37] non pro domino, aut in dominum videtur.

14. [38] In

lus inter præcedentem & ſequentem ſententiam plura interjeciſſe, quibus hodie careamus. SCHVLTING.

32. *Nulla actio datur*] Nomine emptionis, de qua teneretur creditor, ſi eſſet juſte facta; uti expoſuit Cujacius. Quo vero minus heres, ut dominus, vindicet res a poſſeſſoribus, nihil impedit, *l. 2. C. ſi vendit. pig. agat.* atque hic creditor ab emptore ſuo conventus evictionem præſtare debebit, quoniam de hac demum non obligatur quando jure vendidit, *l. 11. §. 16. D. de actionib. empt. l. 1. l. 2. C. creditor. eviction. pignor. non deber.* Quin nec debitoris heredi actio pigneratitia directa, vel fiduciæ deneganda erit adverſus creditorem ad rem reſtituendam: &, ſi dolus interceſſerit, in litem videtur poſſe jurari. At actio, qua agi debebat tamquam ex pignore vendito, v. gr. ad hyperocham, requirit, ut is, a quo ea transmittetur, illam adquiſierit, adprobando, ſcilicet, venditionem: quod poſt mortem ejus fieri non poteſt, *l. 4. D. locat. conduct. l. 32. D. de donationib. l. ult. D. qui ſin. manumiſſion. ad libertat. perven.* IDEM.

33. *Cum probatio prioris fugæ deficit, &c.*] Emptor, qui redhibitoria agit, probare debet ſervum ex veteri vitio fugiſſe, *l. 4. D. de probat.* Deficiente probatione, indiciis non deficientibus, etiam ſervi reſponſo credendum eſt: quia in ſe potius interrogari videtur, quam in dominum, vel pro domino, *l. quæro, 58. §. ultim. D. de ædi. edict.* Extat vero hæc eadem ſententia Pauli in *l. 7. D. de probat.* Ait, *non pro domino, aut in dominum:* quia pro domino, aut in dominum ſervus interrogari non poteſt, *l. 6. C. de quæſtio.* CVJ. Vide infra *lib. V. tit. 1.* RITTERSHVS.

34. *Defecerit*] Non plane: ſed non eſt plena: & indicia non deſunt, ut bene Cujacius *ad h. l.* de qualibus modis loquendi conſuli poterit ſæpe mihi cum laude memoratus Ger. Noodt *Probabil. lib. 1. cap. ult. §. ult.* SCHVLTING.

35. *Reſponſioni*] Quod in *l. 7. D. de probationib.* ubi hæc exſtat ſententia, legatur *quæſtioni*, id a manu Triboniani eſſe recte videtur exiſtimare Cujacius *Obſervationib. lib. V. cap. 38.* non vero locum illum emendat, uti quidam ſcribunt. Id vero ideo factum videtur a Triboniano, quia ne quidem arenariis ſimilibusve viliſſimis hominibus, ſi forte res ipſa illorum teſtimonia exigat, ſine tormentis credendum eſt, *l. 21. §. 2. D. de teſtib.* nedum ſervis. Quinctilianus avus *declamation. CCCXII. Frequenter hujusmodi judicia exercentur, ut, ſi res in notitia dicitur eſſe ſervulorum, torqueri mancipia videamus.* Idque & Athenis uſitatum fuiſſe ex Demoſthene aliiſque docet Sam. Petitus *ad leges Attic. lib. V. tit. 7. p. 351. & 352.* Ac paſſim in jure torquentur ſervi in cauſis civilibus, *lib. V. tit. 16. §. 1. & 2. l. 9. l. 18. §. 4. D. l. 12. l. 15. l. ult. C. de quæſtionib. l. 4. C. de ſerv. fugitiv. l. ult. §. 10. C. de jur. deliberand.* Paulus hic reſponſionis meminit in genere. Et ſane licet contra dominum nulla interrogatio, nec per tormenta, nec alia recte fiat, *l. 9. §. 1. D. de quæſtionib.* hic tamen illa procedere poteſt: & huic Pauli ſententiæ optime congruit ejuſdem reſponſum *l. 58. §. ult. D. de Ædilit. edict.* quod recte ita habet. *Si & alia indicia prioris fugæ non deficiunt. tunc etiam ſervi reſponſo credendum eſt.* inter quod & *l. 7. D. de probationib.* qua ratione Tribonianus pro *reſponſione* reponendo *quæſtione*, ἐναντίωμα effecerit implacabile, quod putat Cujacius *dict. lib. V. cap. 38.* non video. An enim qui dicit eſſe credendum ejus quæſtioni, negat plane habendam eſſe fidem ejus ſimplici reſponſioni? quid ſi indicia admodum ſint evidentia? quid ſi ſervus non poſſit torqueri jam? pone iterum fuga elapſum, vel mortuum eſſe. Ac dubito, an in *d. l. 58. §. ult.* etiam nunc poſt reſponſionem torquendi adfuerit facultas. Saltem de eo nihil quæritur, ſed de reſponſo priori. Illud vero ferri nequit, quod Petitus *d. loc. p. 353.* ita verba *d. l. 58. l. ult.* interpungat. *Si & alia indicia prioris fugæ, non: Deficiunt, tunc etiam ſervi reſponſo credendum eſt.* Vt tunc non credatur ſervo de fuga antea facta, quando alia adſunt indicia: quando vero nulla adſunt, ei credatur: quod menti Pauli, & rationi juris plane adverſatur. Merillius vero *Obſervationib. lib. III. cap. 30.* exiſtimat, ſimplici interrogationi ſervi non eſſe habendam fidem, niſi adſint indicia, quo refert *d. l. 58.* at quæſtionem habendam etiam abſque ullis fugæ indiciis; quia ſervorum quæſtiones efficaciſſimæ ſunt ad eruendam veritatem, *l. 8. D. de quæſtionib.* Verum quo bonum erit torquere ſervum, cum nulla adſunt indicia prioris fugæ? an is tunc fidem merebitur? & an non ut inſtituatur quæſtio, debent adeſſe argumenta vel indicia, quamvis non plene rem evincentia? a tormentis enim non eſt incipiendum, *l. 1. pr. & l. 20. D. de quæſtionib.* Teneamus ergo, ut credatur reſponſo ſervi, opus eſſe, ut adſint indicia, illumque ordinario & torqueri, non tamen ſemper. IDEM.

36. *In ſe enim interrogari*] Quod recte fit, *lib. V. tit. 16. §. 1.*

37. *Non pro domino, aut in dominum*] Quod non licere docet *lib. V. tit. 16. §. 5.* ubi plura habebimus.

31. *In*

14. [38] In eo contractu, qui ex bona fide deſcendit, inſtrumentorum oblatio ſine cauſa deſideratur, [39] ſi quo modo veritas [40] de fide contractus poſſit oſtendi.

INTERPRETATIO. *In contractibus empti & venditi, qui bona fide ineuntur, venditionis inſtrumenta ſuperflue requiruntur, ſi quocunque modo res vendita,* [41] *dato & accepto pretio, qualibet probatione poſſit agnoſci.*

* [42] Inſtrumentorum nomine ea omnia accipienda ſunt, quibus cauſa inſtrui poteſt: & ideo tam teſtimonia, quam perſonae inſtrumentorum loco habentur. LEX EST I. D. DE FID. INSTRVMENTOR.

15. [43] Fundus ejus eſſe videtur, cujus nomine comparatus eſt, non a quo pecunia numerata eſt: [44] ſi tamen fundus comparatori ſit traditus.

INTERPRETATIO. *Si ager alterius nomine, & alterius pecunia fuerit comparatus, ejus eſſe dignoſcitur, cujus nomine,* [45] *non cujus pecunia comparatus eſt: ſi tamen ipſi comparatori agrum traditum fuiſſe conſtiterit:* [46] *illi vero pecuniam, quam dederant, a poſſeſſore recipiant: ſicut multis aliis ſpeciebus habetur expoſitum.*

16. [47] Electo reo principali, fidejuſſor, vel heres ejus liberatur. [48] non idem in mandatoribus obſervatur.

IN-

38. *In eo contractu, qui ex bona fide deſcendit, &c.*] In emptione & venditione, quæ bonæ fidei eſt, ſi aliis probationibus veritas oſtendi poſſit, inſtrumenta fruſtra deſiderantur, *l. cum inſtrumentis, 10. C. de fid. inſt.* niſi ita convenerit, ut ſcriptis emptio fieret ex conſtitutione Juſtiniani, ex qua videtur Tribonianus non nihil appinxiſſe in *l. 2. in fin. D. de contrahen. empt.* Erat autem hæc Pauli ſententia valde depravata, maxime in his verbis, *oblatio veritas:* pro quibus excuſi codices habebant *obligatio voluntas.* CVJAC.

39. *Si quo modo*] Malim, *ſi quoquo modo.* RITTERSHVS.

40. *De fide*] Hoc quoque in codice Murbacenſi invenit, & probavit Sichardus; quamvis ediderit, *de fine.*

41. *Dato & accepto pretio*] Sic quoque accepti pretii meminit in *interp. ad lib. 1. tit. 13. A. §. 4.* perperam: ſolo enim conſenſu hic contractus conſtat. SCHVLTING.

42. *Inſtrumentorum nomine &c.*] Rittershuſius etiam hanc ſententiam hoc loco poſuit, forte non ſuo; non novi tamen commodiorem.

43. *Fundus ejus eſſe videtur, &c.*] Ejus eſt res empta, cujus nomine empta, & cui tradita eſt, non ejus, qui pecuniam numeravit, *l. 1. Cod. ſi quis alteri, vel ſibi ſub alt. nom.* CVJAC.

44. *Si tandem*] Sich. *tamen*, quod melius videtur. RITTERSHVS. Et ſic recte habent omnes, quas inſpexi, editiones.

45. *Non cujus pecunia*] Hæc a q. l. abſunt. RITTERSHVS. Hauſit illa ex edit. Genev. cIɔ Iɔ LXXXVI. & quadrant Pauli verbis, adeoque illa non reſpuenda eſſe judicavi. SCHVLTING.

46. *Illi vero pecuniam &c.*] Hæc de ſuo addidit Interpres: quid enim hic ad transferendum dominium in eum, cui res eſt tradita, unde alius recipiat pecuniam? IDEM.

47. *Electo reo principali, fidejuſſor, vel heres ejus liberatur, &c.*] Creditori eſt poteſtas eligendi, cum quo agere malit, cum reo, an cum fidejuſſore. Sed ſi reum elegerit, fidejuſſor liberatur. Aliud eſt dicendum in mandatore: nam reo electo, mandator non liberatur. Sed hodie neuter liberatur. Nam hæc inter fidejuſſorem & mandatorem differentia a Juſtiniano ſublata eſt, *l. ult. C. de fidejuſſ.* Jus quoque eligendi ab eodem ſublatum in *Nov. IV.* CVJAC. Sponſores liberatos fuiſſe convento reo principali, ejuſve procuratoribus, ac lite conteſtata, docet Cicero *ad Attic. lib. XVI. epiſt. 15.* ut ſic per obligationis principalis novationem, quam neceſſariam vocant, ſive litis conteſtationem, fidejuſſor liberaretur: atque ita ipſe fidejuſſor mandans creditori reum principalem convenire, hoc facto liberatur ab obligatione fidejuſſoria, *l. 45. §. ult. D. mandat.* quod vidit quoque Cujacius *Obſerv. lib. XXIII. cap. 25.* niſi tamen obligatio fidejuſſoris latius pateat, quam illa, cujus nomine actum fuit. Sic fidejuſſor pro ſervo non liberatur, ſi creditor dominum actione de peculio convenerit, *l. 84. D. de ſolutionib.* Non autem e diverſo admiſſum eſt, ut agendo contra fidejuſſorem aliquis actionem contra reum principalem amitteret: quod notat Merillius *Obſ. lib. VIII. cap. 9.* SCHVLT.

48. *Non idem in mandatoribus obſervatur*] Inepte Interpres hic procuratoris litis, & mandatoris ejus mentionem injecit. Mandator hic is eſt, cujus mandato pecunia alicui creditur, cujus mentio *in tit. D.*

Pp *&c.*

INTERPRETATIO. [49] *Si quis contempto fidejuſſore debitorem ſuum tenere maluerit, fidejuſſor, vel heres ejus a fidejuſſionis vinculo liberatur. Si vero procurator litis victus fuerit, mandator ejus ad ſolutionem tenetur.*

* [50] *Arra pro qualibet re a venditore ſuſcepta ab eo, qui emit,* [51] *venditionem perfectam eſſe:* [52] *pretium tamen poſtmodum ab emptore venditori impletur, de quo inter ipſos convenerit, aut virorum bonorum aeſtimatione conſtiterit.*

& C. de fidejuſſorib. & mandatorib. is vero differt a fidejuſſore, qui alieno nomine obligatur, *l. 1. §. 8. D. de obligationib. & actionib.* cum mandator ſuo nomine obligetur, *l. 28. D. mandat.* adeoque & mandator conventus non liberat reum, nec reus conventus mandatorem, *l. 13. D. l. 23. C. de fidejuſſorib. & mandatorib.* Vnde nec mandator ſolvens ipſo jure reum liberat, quia non pro ipſo, ſed ob ſuum mandatum ſolvit, *d. l. 28. D. mandat.* ac proinde & poſt ſolutionem creditor actionem illi contra debitorem poteſt cedere: nec exceptio, quam debitor opponere poterat creditori, ſi iterum ab ipſo peteret, mandatori cum reo actione ceſſa agenti nocere poteſt. Quod vero hic non fiat mentio heredis mandatoris, uti antea facta eſt heredis fidejuſſoris, inde fieri putant Cujacius *dict. lib. XXIII. Obſerv. cap. 25.* & Janus a Coſta *ad §. 2. Inſt. de mandat.* quia heres mandatoris ex defuncti mandato non tenetur. Sed clariorem hujus rei probationem deſiderarem. Certiſſimum eſt actiones ex contractibus venientes in heredes dari, *l. 49. D. de obligationib. & actionib.* & mandati actionem ipſam, *l. 12. D. eod. tit.* quæ morte non ſolvitur, *l. 58. pr. D. mandat.* ubi quidem non de hac ſpecie, quando quis in gratiam alterius mandat, eſt ſermo: eadem tamen actio eſt, & ex eodem contractu. Adde, quod ex perſona heredum obligationis conditio immutari non ſoleat, *l. 2. §. 2. D. de verbor. obligationib.* Nec ex eo, quod Paulus heredis fidejuſſoris, non etiam mandatoris meminerit, ſequitur, mandatoris heredem ex mandato non teneri: quod ſane apertis juris regulis repugnat: & de herede mandatoris aliquid monere Paulo ſupervacuum videri potuit. Nihil quoque pro illa ſententia facit Vlpianus *l. 6. §. 4. D. mandat.* ubi, quod dicitur, *erit mihi tecum mandati actio:* ac deinde, *& ego tibi ero obligatus,* non dicitur eo ſenſu, quaſi mandans ſolus obligaretur, ut putat Janus a Coſta; non magis, quam cum alibi quis dicitur alicui obligari: ex quo certum eſt, heredes ordinarie agere & convenire poſſe. IDEM.

49. *Si quis contempto fidejuſſore &c.*] Citatur in Capitularibus *lib. VII. cap. 334.*

50. *Arra pro qualibet re &c.*] Hæc auctoritate ſententiæ Pauli ſcribit Papianus *Reſponſor. tit. 34.* ex hoc, dubio procul, titulo; quamvis ſuis, ut ſolet, verbis expreſſa: ideoque & hic illa ab aliis omiſſa, repræſentanda duxi, ſed tamquam interpretamentum.

51. *Venditionem perfectam eſſe*] Et hoc ordinarie verum eſſe docet Imperator *pr. Inſt. de emption. & vendition.* ubi tamen in ſeqq. etiam indicatur, poſſe arram dari ante venditionem perfectam.

52. *Pretium tamen poſtmodum ab emptore venditori impletur*] Simile quid & in Capitularibus *lib. V. cap. 363.* & in legibus Bajuvariorum *tit. 15. cap. 10.*

TITVLVS XVIII.

De Locato & Conducto.

1. [1] Homo liber, qui ſtatum ſuum in poteſtate habet, & [2] pejorare eum, & meliorem facere poteſt: atque ideo [3] operas ſuas diurnas nocturnaſque locat.

2. [4] Fun-

1. *Homo liber, qui ſtatum ſuum in poteſtate habet, &c.*] Homo liber, qui ſuæ poteſtatis eſt, ſuum ſtatum & meliorare poteſt, & pejorare: adeo ut & ſeipſum vendere poſſit, & multo magis operas diu noctuque dandi neceſſitatem locare poteſt, *l. 3. D. de uſufr. leg.* Poteſt & filii operas pater locare, ut *infra lib. V. titul. 1.* CVJAC. Vide infra *lib. V. tit. 1.* RITTERSHVS. Adducuntur hæc in Capitularibus *lib. VII. cap. 335.* & totidem fere verbis *Addition. III. cap. 14.*

2. *Pejorare*] Verbum hoc ſuſpectum mihi quidem, non tamen illud omnino auſim Paulo abjudicare. Saltem *meliorare* dixit Vlpianus *l. 13. §. 5. D. de uſufruct.* & Impp. *l. 16. C. de præd. & al. reb. minor. ſin. decret. non. alienand. l. 16. C. de evictionib.* SCHVLTING.

3. *Operas*] Imo & ſe ipſe vendere, ut notat Cujacius. qua de re plura habet Grotius *de jur. bell. ac pac. lib. II. cap. 5. §. 22.* Et quoſdam pietate ductos ſeſe in ſervitutem dediſſe, alioſque ex pretio aluiſſe ſcribit Clemens *epiſtol. 1. ad Corinth. n. 55.* IDEM.

4. *Fundi*

2. [4] Fundi [5] deterioris facti, & cultura non exercitati, & aedificiorum non refectorum culpa arbitrio judicis domino a conductore ſarciri poteſt.

* Dominus [6] horreorum effractis & compilatis horreis [7] non tenetur, [8] niſi cuſtodiam eorum recepit. Servi tamen ejus, cum quo contractum eſt, propter aedificiorum notitiam [9] in quaeſtionem peti poſſunt.

* In conducto fundo ſi conductor ſua opera aliquid neceſſario vel utiliter auxerit, vel aedificaverit, vel inſtituerit, cum id non conveniſſet, ad recipienda ea, quae impendit, ex conducto cum domino fundi experiri poteſt.

* Qui contra legem conductionis fundum ante tempus ſine juſta ac probabili cauſa deſeruerit, ad ſolvendas totius temporis penſiones ex conducto conveniri poteſt, quatenus locatori in id, quod ejus intereſt, indemnitas ſervetur. LEX EST LV. D. LOCAT. CONDVCT.

4. *Fundi deterioris facti, & cultura non exercitati, &c.*] Conductor ex locato tenetur, ſi fundus ejus culpa deſertus, aut deterior factus ſit, vel ſi villæ ejus culpa refectæ non ſint, *l. ſi merces, 25. §. conductor, D. loca.* Ergo conductor ædificia, ſive villas reficere, quantum in ſe eſt, & incorruptas habere debet. CVJAC.

5. *Deterioris*] Vel quod ad corpus, vel quod ad jus, *l. 11. §. 2. D. h. t.*

6. *Horreorum*] In quibus homines pretioſiſſimam partem rerum ſolebant reponere, *l. 3. §. 2. D. de offic. Præfect. vigil.* De quibus plura collegit Briſſonius *Selectar. ex jur. civil. antiquitat. lib. IV. cap. 18.* Talia quoque publica horrea in omnibus Vrbis regionibus fecit Alexander Severus, teſte in ipſius vita Lampridio, *cap. 39.* qui non negat etiam illa antea Romæ fuiſſe, at indicat non fuiſſe in omnibus regionibus; uti recte hoc accipit Caſaubonus: nec opus adeo cum Salmaſio fidem Lampridio non habere. SCHVLTING.

7. *Non tenetur*] Vt docet *l. 1. C. h. t.* quam conſtitutionem & Paulus noſter refert *Reſponſor. lib. V.* cujus verba exſtant in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 10.* unde *d. l. 1.* poteſt emendari: de quo ſuo loco. IDEM.

8. *Niſi cuſtodiam eorum receperit*] Sic *l. 4. C. h. t.* ubi pro *idem* Ant. Faber *Rationalib. ad l. 55. D. h. t.* legit *fidem.* Subintelligendum vero eſt, ut vel diligentia, vel multitudine cuſtodum id potuerit præcaveri. IDEM.

9. *In quæſtionem peti poſſunt*] Quippe torquendi non tam in dominum, vel pro domino, quam de ſuo facto, quod licitum *tit. præced. §. 13.* IDEM.

TITVLVS XIX.

De Nuptiis.

1. [1] Sponſalia [2] tam inter puberes, quam inter impuberes contrahi poſſunt.

[3] *Non indiget interpretatione.*

2. [4] Eo-

1. *Sponſalia tam inter puberes, &c.*] In ſponſalibus pubertatem non expectamus, ut in nuptiis, *l. 14. D. de ſponſal.* CVJAC.

2. *Tam inter puberes, quam inter impuberes*] Pro, *tam inter impuberes, quam inter puberes.* Similis ὑστερολογία *pr. Inſt. de heredib. inſtituend. §. 3. Inſt. de leg. Aquil. l. 1. D. de verbor. ſignification.* Plura exempla dabunt Petr. Faber *Semeſtr. lib. 1. cap. 23.* Lud. Charondas *ad l. 7. §. 4. D. de pact.* Sponſalia autem cum impuberibus plus quam biennio a pubertate remotis a pœnis legis Juliæ & Papiæ non poterant aliquem liberare: quo pertinet Cajus *l. 17. D. de ſponſalib.* quod plenius exponit Jac. Gothofredus *ad leg. Jul. de maritand. ordinib. cap. 3.* SCHVLTING.

3. *Non ind. interp.*] Ex Sichard.

2. [4]Eorum, qui in poteſtate patris ſunt, ſine voluntate ejus matrimonia [5]jure non contrahuntur: [6]ſed contracta non ſolvuntur: contemplatio enim publicae utilitatis privatorum commodis praefertur.

INTERPRETATIO. *Viventibus patribus inter [7]filiosfamilias ſine voluntate patrum matrimonia non legitime copulantur: ſed ſi conjuncta fuerint, non ſolvuntur: quia ad publicam utilitatem antiquitas pertinere decrevit, ut procreandorum liberorum cauſa conjunctio facta non debeat ſeparari.*

* 3. [8]Inter parentes & liberos [9]jure civili matrimonia contrahi non poſſunt:

4. *Eorum, qui in poteſtate patris ſunt &c.*] Duplex ratio vetat nuptias contrahi ſine conſenſu patris, naturalis, & civilis, *§.1. de nupt.* Naturalis locum etiam habet in emancipatis, civilis in filiisfam. tantummodo: & hanc noſtri auctores ſequuntur, non naturalem. Nam ab emancipatis ſine conſenſu patris nuptiæ jure contrahuntur. Naturalem rationem aliæ gentes ſpectant. Hinc tot omnis generis auctorum loci jam ab aliis indicati, nuptias injuſſu parentum contractas inhoneſtas eſſe comprobantes: & hic Muſæi

Ἀμφαδὸν ὐ δυνάμεσθα γάμοις ὁσίοισοι πελάσσαι·
Οὐ γὰρ ἐμοῖς τοκέεσσιν ἐπεύαδεν.

Paulus addit, contractas quoque a filiisfamil. non ſolvi: quod nos *libro VI. Obſerv. cap. 5.* ut accipiendum ſit, oſtendimus: Ait, *contemplatio enim publicæ utilitatis*, id eſt, nuptiarum, ut in *l. in bello, 12. §. medio, D. de capt. & poſtlim.* CVJAC. Vide infra *tit. De interd. lib. V. & l. 1. D. de lib. exhib.* RITTERSHVS.

5. *Jure*] Civili, nempe, non naturali: quod quidem obſequium hac in parte parentibus vult exhiberi: certum tamen eſt, hic in liberis adeſſe facultatem agendi, nec in ipſa rei natura aliquod eſſe impedimentum. Idque & jus civile ſequitur in liberis emancipatis. Plura hanc in rem legi poſſunt apud Ant. Contium *Lection. ſubſecivar. lib. 1. cap. 4.* Hug. Grotium *de jur. bell. ac pac. lib. II. cap. 5. §. 10.* Henr. Brouwer *de jur. connubior. lib. 1. cap. 5. n. 11.* De jure civili late agunt Interpretes *ad pr. Inſt. h. t.* SCHVLTING.

6. *Sed contracta non ſolvuntur*] Cujacius *Obſerv. lib. III. cap. 5.* exiſtimat injuſtum eſſe hoc conjugium, non vero nullum: legemque adeo civilem hanc ex numero eſſe imperfectarum, quæ vetant quidem, ſed geſta non reſcindunt. At huic diſerte adverſatur regula *§. pen. Inſt. de nupt.* Nec verba hæc reſtringi poſſunt ad ſingularem caſum, quo nuptiæ valent ſine conſenſu parentis, abſentis, furioſi, vel ab hoſte capti, quo pertinet, *l. 12. §. 4. D. de captiv. & poſtlimin.* quod vult Merillius *ad pr. Inſt. h. t.* Nec auctoritate aut ratione nititur, quod Jac. Gothofredus *ad l. 1. Cod. Theod. de rapt. virgin. vel viduar.* hæc accipiat de nuptiis inter raptorem & raptam, quæ olim fuerint nullæ, non tamen diſſolutæ. Veriſimilius id, quod ſuſpicatur Hug. Grotius *in not. ad lib. II. de jur. bell. ac pac. cap. 5. n. 14.* nec non idem Jac. Gothofredus *ad l. 210. D. d. regul. jur.* hæc eſſe a manu Gothorum. Atque hic exiſtimat, id ideo eſſe factum, quia Gothi aliter has nuptias punierint: quod ſane de Longobardis certum eſt ex legibus Longobardorum *lib. II. tit. 1. l. 11.* Hæc certe ſcripſiſſe non potuit Paulus, utpote non tantum certiſſimis juris noſtri principiis adverſantia, ſed & ipſius verbis in *l. 11. D. de ſtat. homin. l. 2. D. de rit. nuptiar.* Videndum tamen, an non hic aliquid aliud deliteſcat, ac Paulus ipſe non ita ſcripſerit: *ſed contracta, voluntate eorum non ſolvuntur*: vel etiam poſſint hæc ſubintelligi, *voluntate eorum*, hoc ſenſu. Si ab initio rite & ex parentum voluntate nuptiæ contractæ ſunt, non poſſe illas voluntate contraria parentum ſolvi, ſecundum *l. 1. §. ult. D. de liber. exhibend. l. 5. C. de repud.* quo pacto recte hæc accepere Viri Egregii, Fr. Duarenus *ad tit. D. ſolut. matrimon. dos quemadmod. petat. de nupt. cap. 2.* quique ipſum laudat, Arn. Vinnius *ad §. 12. Inſt. de nupt.* Et hoc aliquando voluiſſe & tentaſſe parentes indicant loca ex antiquis a Cujacio *ad Novell. 22.* prolata, quæ & Vinnius habet. Ac ſane ſi filia non conveniſſet in manum viri, manebat in patris poteſtate, potuitque adeo mero jure ab illo vindicari, *l. 1. §. 2. D. de rei vindication.* vel peti interdicto de liberis exhibendis: ſed conſtitutiones huic incommodo obviam ivere: ac Divius Pius matrimonium bene concordans a patre ſeparari vetuit, teſte Paulo noſtro *lib. V. tit. 6. §. 15.* idque jus ſuo tempore certum fuiſſe docet Vlpianus *l. 1. §. ult. D. de liber. exhibend.* Atque huic juri optime quadrat ratio a Paulo hic adducta a contemplatione publicæ utilitatis, quæ privatorum commodis præfertur: verum huic utilitati contrarium eſſet, quod liberi in parentum poteſtate, ſine eorum in re tanta conſenſu, matrimonia inire, illiſque etiam invitis ſuos heredes procreare poſſent: quod ne filius quidem familias a ſuo filio pati cogitur, *l. 16. §. 1. D. de rit. nuptiar.* IDEM.

7. *Filiosfamilias*] Ita edd. meliores: nec aliter in Formulis Sirmondicis *n. 16.* ubi hæc laudantur, quod ad ſenſum. Sich. & Rittersh. *filios filiaſque.* IDEM.

8. *Inter parentes & liberos &c.*] Hanc & 2. ſeqq. ſentent. addidi ex lib. Lex Dei *titul. 6.* Sed quid eſt, quod Paul. ait, *Jure civili?* cum prohibitio hæc ſit juris naturalis. RITTERSHVS. Eumdem ordinem harum ſententiarum obſervavi, quem & Rittershuſius. Aurelianenſis longe alium tenuit, & minus concinnum.

9. *Jure civili*] Imo & gentium, ipſo Paulo auctore *l. ult. pr. D. de rit. nuptiar.* At, ſi uſquam alibi, hic quoque verum, illa, quæ juris ſunt gentium, juris eſſe civilis;

ſunt: [10] nec filiam ſororis, aut neptem ducere poſſumus. proneptem aetatis ratio prohibet.

* 4. Adoptiva cognatio impedit nuptias inter parentes ac liberos omnimodo: inter fratres eatenus, quatenus capitis minutio non intervenit.

* 5. [11] Nec ſocrum, nec nurum, privignam, nec novercam aliquando, [12] citra poenam inceſti uxorem ducere licet: ſicut nec amitam, aut materteram. [13] * ſed vel cognatam contra [14] interdictum duxerit, remiſſo mulieri juris errore, ipſe [15] poenam adulterii legis Juliae patitur, non etiam ducta.

6. [16] Inter ſervos & liberos matrimonium contrahi non poteſt; contubernium poteſt.

7. [17] Neque furioſus, neque furioſa matrimonium contrahere poſſunt: ſed contractum matrimonium furore [18] non tollitur.

INTERPRETATIO. *Si qui matrimonium ſani contraxerint, & uni ex duobus amentia aut furor acceſſerit, ob hanc infirmitatem conjugia talium ſolvi non poſſunt.*

8. [19] Vir abſens uxorem ducere poteſt: [20] femina abſens nubere non poteſt.

IN-

vilis; quod generaliter ſcribit Cicero *de offic. lib. III. cap. 17.* De hiſce vero egit quoque Cajus *lib. Inſtit. 1. tit. 4. §. 1.* ubi multa congeſſere Interpretes. SCHVLTING.

10. *Nec filiam ſororis*] Fratris filia tempore Pauli duci potuit: de quo multa notata invenies ad Cajum *Inſtit. lib. 1. tit. 4. §. 3.* Idque & ex Vlpiano liquet *tit. 5. §. 6.* Ex Juſtinianeis Inſtitutionibus ſequentia notiſſima ſunt.

11. *Nec ſocrum, nec nurum, &c.*] Vide cap. 117. in Conſt. crim. Caroli V. RITTERSHVS.

12. *Citra pœnam inceſti uxorem ducere licet*] Hoc eſt, prohibitum id eſt ſub pœna inceſtus. ſimili modo loquitur Paulus *l. 11. pr. D. de publican. & vectigalib. Non ſine periculo capitis licet*: & Impp. *l. 18. C. de transactionib.* SCHVLTING.

13. * *Sed vel cognatam*] Pithœus emendat, *Si vero cognatam*, quo modo edidit Rittershuſius. IDEM.

14. *Interdictum*] Juris, nempe, civilis; uti hoc interpretatur P. Pithœus *ad Collation. Moſaicar. & Rom. ll. tit. 6.* id enim ignorare mulieri impunitum eſt. Ita quoque hoc verbum occurrit *l. 63. D. de rit. nupt.* Ob inceſtum contra jus gentium etiam in pœnam incidit mulier, *l. 38. §. 2. D. ad L. Jul. de adulter.* IDEM.

15. *Pœnam adulterii*] Quam intelligimus ex ipſo Paulo *hoc libr. tit. 26. § adulterii, 14.* Ab illa poſtmodo receſſum, *l. 1. l. 3. Cod. Theod. de inceſt. nupt. l. 6. C. eod. Nov. XII. cap. 1.* IDEM.

16. *Inter ſervos & liberos matrimonium contrahi non poteſt, &c.*] Aliud eſt matrimonium, longe aliud contubernium. Matrimonium eſt inter liberos homines, contubernium inter ſervos, aut cum ſervis, *l. 3. C. de inceſt. nupt.* CVJAC.

17. *Neque furioſus, neque furioſa &c.*] Furor matrimonium contrahi non ſinit, ſed recte contractum non impedit, *l. oratione, 16. §. ult. D. de rit. nupt.* IDEM.

18. *Non tollitur*] Eadem ratione, qua & multa alia manent valida, quamvis illum in caſum deducta ſint, a quo incipere non potuerant, *l. 85. §. 1. D. de regul. jur.* ubi plura talia habent Interpretes, cum alii, tum Jac. Gothofredus. SCHVLTING.

19. *Vir abſens uxorem ducere poteſt, &c.*] Mulier abſenti nubere poteſt, mulier abſens nubere non poteſt: abſente enim viro deduci per alium poteſt in domum mariti, quo facto, nuptiæ ſtatim conſtituuntur, abſens vero deduci non poteſt. Domus igitur viri eſt domicilium matrimonii, *l. mulierem, 5. D. de ritu nupt. l. cum in te, 6. C. de donat. an. nupt. l. ceterum, 4. §. mulieri, D. de uſu & hab.* CVJAC.

20. *Femina abſens nubere non poteſt*] Deductio, nempe, in domum requiritur, non quidem ad matrimonium perficiendum, cui rei ſufficit conſenſus, *l. 32. §. 13. D. de donationib. int. vir. & uxor. l. 31. D. de donationib. l. 30. D. de regul. jur. l. 22. C. de nupt. l. 11. C. de repud. Novell. XXII. cap. 3.* verum ille conſenſus deductione præcipue declaratur. Quin & quando lex nuptias exigit, vel ſub illarum conditione aliquid eſt relictum, aut de præjudicio tertii agitur, ad amoliendam omnem fraudis ſuſpicionem deductio in domum requiritur: quo pertinent *l. 15. D. de conditionib. & demonſtrationib. l. 6. C. de donation. ant. nupt. l. 24. C. h. t. l. 6. Cod. Theod. de tironib.* De quo latius diſputat V. C. Jac. Gothofredus ad *d. l. 6. Cod. Theod.* cui hæc accepta ferimus. SCHVLTING.

INTERPRETATIO. *Si vir in peregrinis aliqua fuerit occaſione detentus, abſente eo conſtituto die, poſſunt nuptiae celebrari, ut ab amicis vel parentibus ejus puella ſuſcepta ad domum mariti ducatur.* [21] *Nam ſicut viro abſente hoc ordine poſſunt nuptiae celebrari, ita femina abſente* [22] *non poſſunt.*

9. [23] Libertum, qui nuptias [24] patronae, vel uxoris, filiaeque patroni affectaverit, pro dignitate [25] perſonae, metalli poena, vel operis [26] publici coërceri placuit.

INTERPRETATIO. *Libertus ſi ad conjunctionem patronae, vel patroni filiae aſpirare tentaverit, in metallum* [27] *deputatur*

* Si quis officium in aliqua provincia adminiſtrat, inde oriundam, vel ibi domicilium habentem uxorem [28] ducere non poteſt: [29] quamvis ſponſare non prohibeatur: ita, ſcilicet, ut ſi poſt officium depoſitum noluerit mulier

21. *Nam*] Hoc Interpres ponit pro *ſed.* quomodo notavimus ad Caji *Inſt. lib. 1. tit. 1. §. 4.* & alibi ipſum loqui. IDEM.

22. *Non poſſunt*] Rittershuſius addit: *abſens enim femina domum deduci non poteſt*, quæ vera quidem ſunt: ſed quia in nulla alia editione inveni, omittenda putavi.

23. *Libertum, qui nuptias patronæ, &c.*] Libertus, qui patronam, vel uxorem, filiamve patroni uxorem duxit, in metallum, aut in opus publicum datur, *l. 3. C. de nupt.* Ait *pro dignitate perſonæ*: ut in *l. non eſt, 66. D. de ritu nupt. pro dignitate pupillæ.* CVJAC.

24. *Patronæ, vel uxoris filiæque patroni*] Sich. *patronæ vel filiæ patronæ*: ſed in marg. *patroni vel uxoris.* ut & verbum *uxoris* in libris veteribus ab ipſo inventum videatur. Hæc lectio, quam habent editiones Cujacianæ, & Rittershuſii, ſenſum exhibet bonum & plenum: adeoque illam retinui: quamvis in interpretatione mentio uxoris patroni non fiat; quæ etiam illic, ſi non interpretis, librariorum culpa omiſſa eſſe potuit. Videbantur hæ nuptiæ his feminis, quarum dignitas a maritis pendet, eſſe dedecori: uſque adeo, ut & eam, quæ patrono ſuo nupta fuerat, ejusdem liberto mala ratione conjungi ſcribat Papinianus *l. 62. §. 1. D. de rit. nuptiar.* Contra vero patronus libertam ſuam ducere non prohibetur, *l. 45. pr. D. de rit. nuptiar. l. pen. & l. ult. D. de divort. & repud. l. un. §. 1. D. und. vir & uxor. l. 15. C. h. t.* quamvis honeſtius ſit ipſi libertam habere concubinam, quam uxorem, *l. 1 pr. D. de concubin.* Non recte D. Gothofredus notat *ad l. 3. C. h. t.* illam l. abrogari per *d. l. 15.* cum prior agat de liberto & patroni filia vel uxore ac ſimilibus; poſterior de patrono & liberta. Sic vero & alibi leges, quæ in feminis vetant, in maribus admittunt, *l. 64. pr & §. 1. junct. §. 2. & l. 38. pr. junct. §. 2. D. de rit. nuptiar.* Sed & patronæ vilitas, accedente judicis cognitione & auctoritate, has nuptias reddere poteſt licitas, *l. 13. D. d. t.* SCHVLTING.

25. *Perſonæ*] Cujus nuptias adfectavit.

26. *Publici*] Al. *publicis*, non recte. RITTERSHVS. Noſtra lectio eſt & editionum cum Interpp. Cujacii, & recta.

27. *Deputatur*] Sic edidit Sichardus, & in marg. *detrudatur*, quod habent Cujacianæ edd. Deputandi verbum interpreti non infrequens. ita in Caji Inſtitutionibus *lib. 11. tit. 3. §. 5. in exſilium deputatur.* ubi plura congeſſit Aleander. SCHVLTING.

28. *Ducere non poteſt*] Prohibetur enim mandatis, *l. 65. pr. D. de rit. nuptiar.* ne nuptiæ hæ aliquando invitis extorquerentur: adeoque prohiberi eas ratione potentatus ſcribit Papinianus *l. 63. pr. D. d. t.* Pertinet huc titulus *C. ſi rect. provinc. vel ad eum pertinent. ſponſal. deder.* IDEM.

29. *Quamvis ſponſare non prohibeatur &c.*] Triboniano hæc adſcribit V. C. Franc. Hotmanus *Obſervation. lib. XIII. cap. XI.* inde motus, quod verbum *ſponſare* in ſcriptis Juriſconſultorum noſtrorum non occurrat, ut nec *arræ.* Pœna quoque reddendarum tantummodo arrarum olim non obtinebat: verum reddendæ erant cum triplo, adeoque in quadruplum, nuptiis culpa ejus, qui has acceperat, non ſecutis, *l. pen. C. de ſponſalib. & arr. ſponſalit. l. 6. Cod. Theod. eod. tit. l. un. Cod. Theod. ſi provinc. rect. vel ad eum pertinent. ſponſal. deder.* quam pœnam, ut hoc addam, ex ipſa lege Julia & Papia eſſe exiſtimat Jac. Gothofredus *ad d. l. 6.* eamque nec in hac ſpecie ceſſaſſe innuit *d. l. un. Cod. Theod.* quamvis benignius agatur jure novo *d. l. pen. verſ. quæ ita, C. de ſponſalib. & arr. ſponſalit.* Imo illa ipſiſſima verba, *arris tantummodo redditis*, hauſta videntur ex *d. l. pen.* ubi ita de talibus ſpeciebus ſcribunt Imperatores Leo & Anthemius, duobus ſæculis & dimidio Paulo poſteriores. *Tunc enim, quaſi nullo facto, utpote ſine cauſa, eaſdem arras præſtitas tantummodo reddi conſequens eſſe præcipimus.* Quæ Tribonianus contraxit, more ſuo, & enunciavit per ablativa abſoluta. Notemus quoque ordinariam in his ſententiis brevitatem hic non comparere: ac illud de arris extra rem nonnihil eſſe: qualia ſæpe a manu Triboniani in Pandectis habemus. IDEM.

30. *Arris*

mulier nuptias contrahere, liceat ei hoc facere, [30] arris tantummodo redditis, quas acceperat.

* Veterem ſponſam in provincia, quam quis adminiſtrat, uxorem ducere poteſt: [31] & dos data non fit caduca.

* Qui in provincia aliquid adminiſtrat, in ea provincia [32] filias ſuas in matrimonium collocare, & dotem conſtituere non prohibetur. LEX EST XXXVIII. D. DE RIT. NVPTIAR.

* [33] Non eſt matrimonium, ſi tutor, [34] vel curator pupillam ſuam [35] intra vice-

30. *Arris tantummodo redditis*] Hanc neceſſitatem remiſerant Impp. Gratianus, Valentinianus, & Theodoſius *l. un. C. ſi rect. provinc. vel ad eum pertinent. ſponſal. deder.* ſed viſum forte minus honeſtum illas retinere, & magis etiam hic uſitatum: ut & hoc generaliter circa nuptias interdictas cavetur *l. pen. C. de ſponſal. & arr. ſponſalit.* quæ lex eſt recentior: & inde Tribonianum ſua hauſiſſe, veriſimile eſt. Non vero probo, quod vult Vir Celeberrimus, Jac. Gothofredus *ad l. un. Cod. Theod. ſi provinc. rect. vel ad eum pertinent. ſponſal. deder.* huic loco derogari per *d. l. un.* IDEM.

31. *Et dos data non fit caduca*] Non aufertur viro, nec in fiſcum cadit, uti fit aliter ob matrimonia illicita, *l. 61. D. de rit. nuptiar.* idque in hac quoque ſpecie obtinet ex ſententia Severi Imp. quam laudat & ſequitur Gordianus in conſtitutione a Cujacio edita *Obſervation. lib. I. cap. XI.* quæ & in fragmentis Codicis Gregoriani legitur: & ſecundum quam, licet poſt adminiſtrationem finitam nuptiæ valere incipiant, dos tamen manet caduca. IDEM.

32. *Filias ſuas in matrimonium collocare, & dotem dare non prohibetur*] Non idem in filio, *l. 57. pr. D. de rit. nuptiar. l. un. C. ſi rect. provinc. &c.* quo pacto & alibi in feminis aliud obtinere, quam in maribus, paulo ante notavimus. De ratione diſquirunt Viri Eruditi. Vera hæc eſſe videtur, quod circumventio & vis facilius feminas inductura ſint, quam viros: quod etiam notat Jac. Gothofredus *ad l. un. Cod. Theod. ſi provinc. rect. vel ad eum pertinent. ſponſal. deder.* Leo tamen Imperator poſtea id quoque in filiabus vetuit *Novell. 23* quod ſane tutius, & conſequens contractibus inter Præſides & officia in provinciis gerentes cum provincialibus prohibitis. IDEM.

33. *Non eſt matrimonium &c.*] Vetitum Oratione Marci & Commodi, quam ſingulari libro noſter illuſtravit Paulus, unde eſt *l. 60. D. de rit. nuptiar.* & unde emendandam eſſe inſcriptionem *l. 20. D. eod. tit.* jam dudum viderunt Viri Docti. Orationem vero hanc ſecutum eſt decretum Ampliſſimi ordinis, cui hoc jus tribuitur. *l. 2. §. 1. D. de his, quæ ut indign. auferunt.* ſive Senatuſconſultum, *l. ult. D. de legat. 1.* Ratio prohibitionis in ipſa oratione expreſſa fuit, ne ratio tutelæ reddendæ cohibeatur, *l. 67. §. 3. D. de rit. nuptiar.* ac pupillæ in re familiari circumſcribantur ab his, qui rationes tutelæ vel curæ reddere debent, *l. 64. §. 1. D. eod. tit.* unde qui has nuptias adfectat, de tutela veluti confitetur, *l. 7. C. de interdict. matrimon. int. pupill. & tutor.* Nec hoc negat Papinianus *l. 63. pr. D. de rit. nuptiar.* ſed rationem aliam dat, ſimilem cauſæ prohibitionis nuptiarum inter Præſidem alioſque, & provincialem puellam, nempe, potentatus; quia & hæ nuptiæ non videbantur omni coactione cariturae. Et quid vetat hanc quoque rationem interveniſſe? plures rei unius eſſe poſſunt cauſæ: hæc vero ad Papiniani propoſitum faciebat. Nec aliud ſentit Cujacius *Paratit l. tit. C. de interdict. matrimon. int. pupill. & tutor.* Sic donationis inter conjuges prohibitæ rationem unam allegat Antoninus Caracalla, Vlpiano teſte *l. 3. pr. D. de donationib. int. vir. & uxor.* alias quoque Juriſconſulti *l. 1. & l. 2 D. eod. tit.* Sic feminis intercedentibus ob infirmitatem ſuccurritur Senatuſconſulto Vellejano *l. 2. §. 2. D. ad S. C. Vellejan.* & eædem tamen prohibentur quoque pro aliis intercedere, quia hoc officium eſt civile & virile, *l. 1. §. 1. l. 2. §. 1. D. eod. tit.* Non ſunt talia ſibi invicem contraria, ſed diverſa, & facile poſſunt conjungi. IDEM.

34. *Vel Curator*] Mentio etiam curatoris fit in ſententia ſequente, *& l. 36. l. 37. l. 66. §. 1. l. 67. §. 2. & §. 3. 4. 5. D. de rit. nuptiar. l. 5. §. 12. D. de jur. dot. l. 3. l. 7. l. ult. C. de interdict. matrimon. int. pupill. & tut. l. 5. D. ad leg. Jul. de adulter.* in quibus aliiſque locis Vir Clariſſimus, Jac. Rævardus *Varior. lib. 11. cap. 10.* exiſtimat, Juriſconſultos tutoris tantum mentionem feciſſe, non etiam curatoris; quia illorum tempore feminæ in perpetua erant tutela, de qua agit Vlpianus *tit. XI.* Triboniano vero mentionem curatoris deberi. Sed probandum hic eſſet, feminas XXV. annis minores non habuiſſe etiam curatores, poſtquam omnes minores ex Divi Marci conſtitutione eos juſſi ſunt accipere: quod mihi non fit veriſimile. Sane puellis minoribus ita minus conſultum fuiſſet, quam maſculis, quibus res ſuas adminiſtrare ſine curatoribus non permittitur, *l. 1. §. 3. l. 2. l. 3. pr. D. de minorib. XXV. ann.* de quo dicemus *ad Vlpian. tit. 12. fin.* Puellis vero hoc licuiſſet: tutores enim mulierum, qui ſexui, non ætati pupillari dabantur, non gerebant negotia, ſed tantum auctoritatem interponebant, teſte Vlpiano *tit. XI. §. 25.* ipſæ res adminiſtrabant ſuas, eaſque, quæ non erant mancipi, alienare poterant, *d. loc. §. 27.* ubi de eo dicemus: videbimuſque, recte iis ſolvi potuiſſe. Quamvis itaque tutore adhuc illis opus fuerit illo tempore, quod non negaverim, tamen curatores

viceſimum & ſextum annum non deſponſam a patre, nec teſtamento deſtinatam ducat uxorem, vel eam filio ſuo jungat: quo facto [36] uterque infamatur, & [37] pro dignitate pupillae extra ordinem coërcetur. [38] Nec intereſt, filius ſui juris, an in patris poteſtate ſit.

* [39] Curatoris libertum eam pupillam, cujus patronus res adminiſtrat, uxorem ducere [40] ſatis incivile eſt. LEX EST LXVI. D. DE RIT. NVPTIAR.

res quoque nihilo minus illis dati eſſe videntur, qui res ipſarum adminiſtrarent, uti patet ex *l. 20. D. de rit. nuptiar. l. 8. C. h. t.* Certe in *l. 37. D. d. tit.* nulla fuiſſet ratio aliquid mutandi, ſi illic inveniſſet Tribonianus *tutoris.* Et in *l. 20. D. eod.* non debuit poni *curatoris,* ſi ſcriptum fuiſſet *tutoris,* ob mentionem pupillæ, quæ ſequitur: & ipſum illud, quod ejus officium in negotiorum adminiſtratione conſiſtat, de curatore illic actum eſſe apertiſſime evincit. Pupilla vero illic eſt, quæ antea fuerat pupilla: ſi enim adhuc vere erat, nuptiæ ob ætatem eſſe juſtæ non poterant. & ſic pupilla dicitur in *l. 63. l. 64. pr. & 1. D. eod. tit. l. 1. l. 4. l. 6. C. de interdict. matrimon. int. pupill. & tutor.* Non tamen nunquam id factum eſſe a Triboniano dixero: & ſic id facile largiar de *l. 60. & l. 61. D. de jur. dot. l. 7. D. de tutorib. & curatorib. dat.* conſiderato eo, quod tradit Vlpianus *tit. XI. §. 20.* ad dotem dandam, dicendam, promittendam opus fuiſſe tutore: illic vero tali de re eſt ſermo. IDEM.

35. *Intra viceſimum & ſextum annum*] Hoc tempus elapſum eſſe debuiſſe, uti certum eſt, & ſic *l. 7. D. ad leg. Jul. de adulter.* ita id non ſuffecit, ut hoc liceret, niſi & annus utilis eſſet elapſus, *l. 28. §. 3. D. de liber. & poſtum. l. 7. C. de interdict. matrimon. int. pupill. & tutor.* reſtitutioni in integrum petendæ: quod tempus hodie eſt quadriennium continuum, *l. ult. C. de temporib. in integr. reſtitution.* IDEM.

36. *Vterque infamatur*] Tutor & curator, niſi reſcripto Principis hoc permittatur, *l. 7. C. de interdict. matrimon. int. pupill. & tutor.* IDEM.

37. *Pro dignitate pupillæ*] Sic & dignitas feminæ ſpectatur *hoc tit. §. 6.* Sed & tutoris perſona ſpectari poteſt, ut in *l. 64. pr. D. de rit. nuptiar.* IDEM.

38. *Nec intereſt, filius &c.*] Non enim diſtinxit Senatuſconſultum; quod & ad filium in adoptionem datum pertinet, *l. 60. §. 7. D. d. t.* imo & in extraneo herede idem juris ex mente S. Cti. eſt, *l. 64. §. 1. D. eod. tit.* & in aliis quibuſdam hoc obtinet, quamvis nihil adminiſtraverint, *l. 60. pr. §. 2. & ult. D. eod. tit.* IDEM.

39. *Curatoris*] Ita & Baſilica *lib. XXVIII. tit. 5. n. 52.* rectiſſime. Edd. vett. variant, & Rittersh. edidit *curatoris (tuorisve)* IDEM.

40. *Satis incivile eſt*] Non addit, matrimonium non valere: ſed & illud prohiberi oportere docet Papinianus *l. 37. D. d. t.* ut ſic, quod legibus omiſſum eſt, non omittatur religione magiſtratuum, ut ferme idem loquitur Papinianus *l. 13. D. de teſtib.* IDEM.

TITVLVS XX.

De Concubinis.

1.[1] Eo tempore, quo quis uxorem habet, [2] concubinam habere non poteſt. Concubina igitur ab uxore ſolo [3] dilectu [4] ſeparatur.

IN-

1. *Eo tempore, quo quis uxorem habet, concubinam habere non poteſt, &c.*] Non poteſt, qui uxorem habet, & concubinam habere, *l. 1. C. de concubin. l. ultim. in fin. D. de divort.* Quod ſequitur, *concubina igitur ab uxore ſolo delicto ſeparatur,* corruptum eſſe, varietas lectionum argumento eſt. Pariſ. editio habet, *ſola delectione.* Baſil. *ſolo delicto,* Antverp. *ſolo derelicto:* alii codices, *delicto:* Puto legendum, *ſolo delectu,* ut ſit idem, quod ſola deſtinatione animi, in *l. penult. D. de concub.* Nam juris effectu, maritus concubinam habere non intelligitur, *argum. l. eum qui, 18. C. ad leg. Jul. de adult.* Cum igitur dicimus, concubinam marito habere non licere, concubinam ab uxore non juris effectu, ſed ſola animi deſtinatione ſeparamus. CVJAC.

2. *Concubinam habere non poteſt*] Conſequens id eſt prohibitioni, ne quis duas eodem tempore uxores haberet: adeoque hic in affectione ſola & dilectu inter uxorem & concubinam eſt differentia, non in jure. Videri id tamen poſſet interdum factum fuiſſe: & memorantur, qui ſepulchra fecerint uxori, & concubinæ; uti M. Servilius M. L. Rufus, & Decius D. L. Heros in Inſcriptionibus Gruteri *p.* IↃCXXXI. *5. & p.* IↃCCCCXXXVIII. *2.* & P. Cervonius P. F. Marinus in Inſcriptionibus Reineſii *claſſ. XIV. inſcr. 183.* ubi aliquid de eo notat ipſe Reineſius. Verum potuerunt has habuiſſe diverſis temporibus. Aliter facti hoc fuerit, non juris. SCHVLTING.

3. *Dilectu*] *Dilectus* ubique in auctoribus bonis ſcribendum eſt, non (ut vulgo) *delectus.* Ita conſtanter manu-

Interpretatio. [5] *Qui uxorem habet, eo tempore concubinam habere prohibetur,* [6] *ne ab uxore eum dilectio ſeparet concubinae.*

* 2. Concubinam ex ea provincia, in qua quis aliquid adminiſtrat, habere poteſt. Lex est vltim. D. hoc titvlo.

manuſcripti duo Plauti, quos beneficio patris tui, optimi viri, Ludovice, cum impreſſis libris contuli. Rittershvs. Vt autem hic pro *dilectu* perperam ſcriptum erat, *delicto*: ita ad eundem modum erravit librarius in Epiſtola III. Sulpicii Severi, *ſine delicto ullo familiariter ſcripta.* Lege *dilectu.* Idem. *in Indic.* Leg. *ſolo delectu.* hinc varietas in libris. Giphan. Varietas etiam ſcripturæ in hoc verbo, quamvis in alia notatione, eſt in Pandectis Florentinis: nam in *l. 20. D. commun. dividund.* ſcribitur *delictum*: ſed in *l. 3. D. ad leg. Jul. majeſt. & l. 4. §. 10. D. de re militar.* legitur *dilectum*: & ſic in antiquiſſimis libris alibi ſcriptum eſſe notavit Politiſſimus Muretus *ad Ciceron. Philippic. VI. cap. 2.* & dilectionis quoque meminit hic Interpres. ideoque id verbum poſt Rittershuſium tamquam genuinum recepi. Schvlting.

4. *Separatur*] In quibuſnam cum uxore concubina conveniat, vel ab ea differat, exſequitur Merillius *Obſerv. lib. III. cap. 16.*

5. *Qui uxorem &c.*] Refertur in Capitularibus *lib. VII. cap. 336.*

6. *Ne ab uxore eum dilectio ſeparet concubinæ*] Ratio hæc non quidem prorſus inepta eſt: non ea tamen mens eſt Pauli.

* [1] Titvlvs XXI. a.

De Mulieribus, quae ſe ſervis alienis junxerint, vel [2] *ad Senatuſconſultum* [3] *Claudianum.*

1. [4] Si mulier ingenua, civiſque Romana, vel Latina alieno ſe ſervo conjunxerit,

1. Titvlvs XXI.] Totum h. tit. addidi ex Cujac. XXI. *Obſer. 16.* Rittershvs.

2. *Ad S. C. Claudianum*] Non eſt dubium, quin multa ſcripſerint juris auctores de S. C. Claudiano, quod ſuſtulit Juſtinianus, dum vult favere libertatibus, nec animadvertit ſe ingenuis mulieribus, quæ pleræque omnes etiam hodie ſervulis ſe, aut his, quos ſervulorum loco habemus, ſubſternunt, dantve in contubernium libentius, quam ejuſdem condicionis hominibus, eo S. C. ſublato laxare viam ad impares maxime & impudicas conjunctiones. Et multa eos ſcripſiſſe, multa circa ejus S. C. interpretationem vocaſſe in diſquiſitionem, ut ſolæ ſententiæ Pauli idoneæ ſunt ad comprobandum, quas in optimo illo libro, quem Veſontio dedit civitas nobiliſſima mihique amiciſſima, inveni ſequenti ordine digeſtas. Ex Cujacio *Obſerv. lib. XXI. cap. 16.*

3. *Claudianum*] Vel nomen hoc indicat, illud ad Claudii Imp. tempora pertinere; ac inventum hoc eſſe Pallantis liberti docet Tacitus *Annal. lib. XII. cap. 53.* Quod igitur hujus juris decernendi auctorem fuiſſe Senatui Veſpaſianum ſcribit Suetonius *Veſpaſian. cap. 11.* videtur intelligendum ita cum Eruditis Viris quibuſdam, ut non primus hujus rei fuerit repertor, ſed auctor iterum inducendi, quod tempore forte exoleverat. quale itidem habuimus exemplum *tit. 10.* Schvlting.

4. *Si mulier ingenua civiſque Romana &c.*] Non de ea, quæ ſe junxiſſet ſervo proprio, fuit S. C. Claudianum, ſed de ea, quæ ſe junxiſſet alieno, cujus facti pœna mitior eſt. illius nempe capitalis ex utraque parte, hujus amiſſio libertatis & civitatis ex parte mulieris. Fit enim ancilla ejus, in cujus poteſtate eſt ſervus, cui ſe conjunxit eo invito & denunciante, & cum capite in eum transfert omnia ſua bona. & hoc quoque Vlpianus *lib. Regul.* adfert pro exemplo maximæ capitis minutionis. Et ſerva hoc S. C. teneri Cives Romanas & Latinas, non etiam eas, quæ ſunt Dedititiorum numero, non multum ancillis abſimiles. & non ſtuprum eo vel adulterium vindicari, quæ ſunt crimina legis Juliæ, ſed contubernium illicitum. Item ſerva quod ait, quodque iterat infra, *Invito domino.* nam ſi volente domino ejus, efficiebatur liberta, non ancilla, ut locus Corn. Taciti XII. *Ann.* perſpicue demonſtrat, quem feliciter reſtituit & interpretatus eſt Juſtus Lipſius, rei literariæ perfectiſſimum columen: quem ego ut admiror & diligo quoque plurimum. *Et liberta*, ut opinor, Latina *arg. l. 9. C. Th. de S. C. Claud.* eaque diſtinctione adhibita explicandum eſſe dico, quod Paulus ſcripſit *IV. tit. de S. C. Orf.* mulierem ex S. C. Claudiano ancillam vel libertam effici. filii autem ex eo contubernio ſuſcepti, matri nondum ablata libertate decreto judicis, quod inferius exigitur, etiam cum matre ſervi fiunt domini, quo invito ipſa ſe ejus ſervo conjunxit, *l. 6. & 11. C. Theod. ad S. C. Claud.* uno caſu liberti Latini ex *l. 8. eod.* ſi mater libera

xerit, ſi quidem [5] invito & denuntiante domino in eodem contubernio perſeveraverit, [6] efficitur ancilla.

2. [7] Si ſervo pupilli ingenua mulier ſe conjungat, denuntiatione tutoris efficitur ancilla.

3. [8] Mulier etſi * tamen ei, quæ ſe ſervo junxerit, denuntiando adquirit ancillam.

4. [9] Procurator, & filiusfamilias, & ſervus juſſu patris aut domini denuntiando faciunt ancillam.

5.[10]Si

ibera permanſerit, ut puta, ſi non ſervo privati hominis, ſed ſervo fiſci ſe conjunxerit. Ait, *invito domino.* Tacitus *ignaro,* πρὸς διαστολὴν gnari nec denunciantis qui conſentire videtur. Ignarus diſſentire. Proinde invitus eſt, qui neſcit, non qui denuntiat, & trina denuntiatio a ſciente tantum exigitur. Ex CVJACIO *dict. lib. XXI. cap. 16.*

5. *Invito & denuntiante domino*] Tacitus tamen *d. loc.* ait, *ignaro domino:* quo pacto vero ignarus poterit denunciare? Nec quod Cujacius putat, tunc tantum deſideratam fuiſſe denunciationem, quando res domino erat nota, cum illis convenit locis, quæ in genere requirunt denunciationem, ut Tertullianus *ad uxor. lib. II. cap. 8.* imo ipſi Senatuſconſulto hoc adſcribitur *in interpretation. l. 2. & in l. 4. Cod. Theod. ad S. C. Claudian.* (cujus tituli leges cito ſecundum editiones recentiores: in editione enim Cujacii Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. tituli illius initio, quaſi aliæ deeſſent, primæ legi præpoſitus eſt numerus VI. & ſic deinceps, quod hic quoque Vir Summus obſervat.) ubi negatur mulier aliter libertatem amittere. Idem docet Vlpianus *tit. II. §. II.* & Paulus noſter *l. 27. D. depoſit.* Tacitus quidem & Suetonius non meminerunt denunciationis: ſed ſæpe Hiſtorici obiter tantum præcipua legum capita attingunt. Ego putem Tacitum in verbis, *ignaro domino,* de initio rei intelligendum eſſe, quando mulier eo prolabitur, ut id factum eſſe debeat ſine voluntate domini: ſed re comperta dominus debeat denunciare: ac ſi tunc mulier perſeveraverit, fit ancilla, ut ait hic Paulus. SCHVLT.

6. *Efficitur ancilla*] Si domino volente, liberta. Tacitus *dict. loc. Inter quæ refertur ad Patres de pœna feminarum, quæ ſervis conjungerentur: ſtatuiturque, ut ignaro domino ad id prolapſa, in ſervitute; ſin conſenſiſſet, pro liberta haberetur.* Ita edidit Vir Egregius, Theodorus Ryckius, cujus docentis ab ore juvenis aliquot annos pependi: nec aliter codex Farneſianus, idque plures Inſignes Viri probarunt, Lipſius, Cujacius, J. Fred. Gronovius, auctoritate aliorum quoque librorum antiquorum nixi. Mirum Jac. Gothofredo *ad l. 1. C. Theod. d. tit.* placuiſſe veterem & dudum damnatam ſcripturam. *In ſervitutem ſui conſenſiſſet: & qui nati eſſent, pro libertis haberentur:* cum tamen illa, *& qui nati eſſent*, ab optimis libris non tantum abſint, ſed nec commodum exhibeant ſenſum. Nec verba Pauli *lib. IV. tit. 10. §. 2. Ad filiam ancillam, vel libertam ex S. C. Claudiano effectam &c.* accipi poſſunt de mulieris ejus liberis, qui debuerunt eſſe ſervi, ſi poſtea nati fuiſſent, non liberti, *l. 5. Cod. Theod. dict. tit.* ſed intelligi debent de ipſa muliere, quæ volente domino id fecit. Quod autem conſtituitur *l. 3. Cod. Theod. dict. tit.* de mulieribus, quæ ſe fiſcalibus jungunt ſervis, ſingulare eſt, & poſterioris temporis. Quod addit Vir Doctiſſimus, mulierem, ſi dominus conſenſiſſet, integri ſtatus manſiſſe, non habet, quo probetur. Potuit quoque & illa ratio fuiſſe quidem Senatusconſulti, ne a miniſteriis ſervi abducerentur: qua de cauſa (ut hoc addam) dominos quoſque ſeveriſſimos & diſciplinæ tenaciſſimos ſervis ſuis foris nubere interdixiſſe, ne in laſciviam excederent, officia deſererent, dominica extraneis promerent, ſcribit Tertullianus *ad uxor. lib. II. cap. 8.* An hæc tamen ſola & adæquata fuit ratio? nihilne ipſum rei dedecus & publicæ diſciplinæ utilitas amplius exigere potuit? Paulus id hic quidem non attingit: ſed ſatis eſt aliunde id oſtendi. IDEM.

7. *Si ſervo pupilli ingenua mulier ſe conjungat, &c.*] Tutoris denunciatio ſufficit, quia vicem pupilli obtinet, ut pupilli ancilla fiat libera mulier, quæ ſe ſervo ejus conjunxit. nam & ita in diſtrahendis pignoribus tutoris denunciatio ſufficit, *l. debitoribus, 18. C. de adm. tut.* & in litibus inferendis, *l. 2. C. Si ex plur. tut. vel cur.* & in inhibendo, ut opinor, vicini opere novo. Ex CVJACIO *dict. lib. XXI. cap. 16.*

8. *Mulier etſi * tamen ei, quæ ſe ſervo conjunxerit*] Videtur quod deeſt ita debere repleri. *Mulier etſi deferre non poſſit, tamen &c.* Ex EODEM *dict. loc.* Recepit hoc in contextum Rittershuſius, ac uncis incluſit. Ego ſupplementum Cujacii, utut valde probem, non tamen ita hoc evidentis eſſe puto veritatis, ut in contextum admitti debeat. SCHVLTING.

9. *Procurator, & filiusfamilias, & ſervus, &c.*] Faciunt ancillam patris vel domini, quod in filiofam. & ſervo certiſſimum eſt, in procuratore dubitari poterat, propterea, quod per liberam perſonam nobis adquiri non ſolet: ſed ut domino competit interdictum. Quod vi aut clam, ſi procurator opus novum facientem prohibuerit, *l. ſi procurator, 17. de no. op. nunt. l. 3. in pr. quod vi aut clam. l. 72. de procur.* ita in ſervitutem recte petit ingenuam mulierem, quæ non paruit procuratoris ſui denuntiationibus. Ex CVJACIO *dict. lib. XXI. cap. 16.* Adeoque hæc denunciatio non eſt actus legitimus, qui alieno miniſterio perfici nequit. Aliud vult Pet. Faber *Semeſt. lib. II. c. ult.* SCHVLT.

10. *Si*

5. [10] Si peculiari ſervo filiifamilias libera ſe mulier conjunxerit, nulla diſcretione paternae voluntatis, [11] jure ſolemni decurſo, adquiret ancillam.

6. [12] Liberta ſciente patrono alieni ſervi ſecuta contubernium, ejus, qui denuntiavit, efficitur ancilla.

7. [13] Liberta ſi ignorante patrono ſervo ſe alieno conjunxerit, ancilla patroni efficitur, ea condicione, ne aliquando ab eo ad civitatem Romanam perducatur.

8. [14] Filiifamilias ſervo, quem ex caſtrenſi peculio habet, ſi ſe ingenua mulier conjunxerit, ejus denunciatione efficitur ancilla.

9. [15] Filiafamilias, ſi invito, vel ignorante patre, ſervo alieno ſe junxerit, etiam poſt denunciationem [16] ſtatum ſuum retinet: quia facto filiorum pejor condicio parentum fieri non poteſt.

10. [17] Filiafamilias, ſi jubente patre, invito domino, ſervi alieni contubernium ſecuta ſit, ancilla efficitur: quia parentes deteriorem filiorum condicionem facere poſſunt.

11. [18] Liberta ſervi patroni contubernium ſecuta etiam poſt denuntiationem in eo ſtatu manebit: quia domum patroni videtur deſerere noluiſſe.

12. [19] Errore

10. *Si peculiari ſervo filiifam. &c.*] In pervetuſto illo libro erat ſcriptum, *nulla diſcione*, pro quo repoſui, *nulla diſcretione*, quia & hoc modo locutus eſt *lib. IV. tit. 8. nulla diſcretione ſexus.* Senſus autem hic eſt, peractis a filio denuntiationibus, ſive eas fecerit ſciente, ſive ignorante patre, eum ſibi adquirere ancillam peculiarem. nam & ignorantis patris meliorem facere conditionem poteſt. Ex CVJACIO *loc.cit.*

11. *Jure ſolemni decurſo*] Hoc eſt, ſolennitate juris abſoluta. Sic *decurſis haſtis, l. 6. C. de fid. ac jur. haſt. fiſcal. lib. X. l. 1. Cod. Theod. de fiſc. debitorib.* SCHVLTING.

12. *Liberta ſciente patrono alieni ſervi ſecuta contubernium, &c.* Sciente ſcilicet & permittente. qua in re patronæ neceſſaria eſt tutoris auctoritas, ut Vlp. ſcribit *lib. Reg. tit. de tutel.* Ex CVJACIO *dict. loc.*

13. *Liberta, ſi ignorante patrono ſervo, &c.*] Non fit ancilla ejus, qui denuntiavit ut ſe abſtineret, ne fiat injuria patrono, erepto jure patronatus. Et nota caſum, quo ſervus a domino ad juſtam libertatem perduci non poteſt, quem addas his, de quibus *l. 9. de man. & l. 17. §. penult. de adil. edict.* Ex EODEM *dict. loc.*

14. *Filiifamilias ſervo, quem ex caſtrenſi &c.*] Quia ſcilicet filiusfamilias in caſtrenſi peculio vicem obtinet patrisfam. *l. 2. ad Mace.* nec igitur hoc caſu denunciatio patris exigitur, quæ exigeretur tamen ſi ſervus eſſet in profectitio vel adventitio peculio filiifamilias. Ex EODEM. *ibid.* In profectitio quoque hoc obtinere indicavit §. 5. ubi id ipſe etiam notavit Cujacius: quamvis perſecutio juris, quæ requiritur §. *pen.* in patris ſit poteſtate. SCHVLTING.

15. *Filiafamilias, ſi invito vel ignorante patre, &c.*] Cum dabatur olim in patrem actio noxalis filiifamilias nomine, ut ſubindicat *l. 5. §. penult. de obligat. & act.* & idem Paulus hoc ipſo libro, *titul. de fur.* indicant & alii plerique loci, fateor, in eo per filium deteriorem condicionem patris fieri potuiſſe, ut domini per ſervum, *l. 1. §. quod igitur, D. de vi & vi arm.* videlicet ex maleficio filiifam. quod rem ſive patrimonium alterius imminuiſſet: non ex hac cauſa, & ideo ſuum ſtatum retinet, quamdiu pater vivit. mortuo patre, ſi in eodem contubernio perſeveraverit, ancilla efficitur, ut ultima ſententia hujus tituli docet. Non poteſt etiam in aliis pleriſque cauſis per filios deterior fieri condicio ignorantium, *l. 3. §. ſi filius, Quod quiſque jur. l. 5. §. ſi filius, D. de his quibus ut ind. l. 7. §. ult. D. de pac. dot. l. filiusfam. 22. D. de ſolut.* Per patres filiorum poteſt, ut ſubjicit, & per dominos æque ſervorum. Ex CVJACIO *dict. lib. XXI. c. 16.*

16. *Statum ſuum retinet*] Vnde firmatur, quod Cujacius aliique notarunt *ad §. 4. Inſt. de jur. perſonar.* ut homo liber XX. annis major, qui ad pretium participandum ſe venundari paſſus eſt, fiat ſervus, requiri, ut ſit ſui juris. SCHVLTING.

17. *Filiafamilias ſi jubente patre, invito domino &c.*] Hæc eſt ſpecies *l. Lucius, 27. D. depoſ.* Suam quiſque & filiorum ſuorum deteriorem condicionem facere poteſt, *l. 46. de pac.* & utique filiorum dum facit deteriorem, & ſuam quoque. Idem *ſupr. tit. 18. Qui ſtatum,* inquit, *ſuum in poteſtate habet, & pejorare eum, & meliorem facere poteſt.* Ex CVJACIO *ibid.*

18. *Liberta ſervi patroni contubernium ſecuta, &c.*] Hic eſt tertius caſus, quo ceſſat S. C. Claudianum. & ratio ejus, quia non videtur alieni ſervi contubernium ſecuta. Ex EODEM *ibid.*

19. *Er-*

12. [19] Errore quae ſe putavit ancillam, atque ideo alieni ſervi contubernium ſecuta eſt, [20] poſtea liberam ſe ſciens in contubernio eodem perſeveraverit, efficitur ancilla.

13. [21] Si patrona ſervo liberti ſui ſe conjunxerit, etiam denuntiatione conventam ancillam fieri non placuit.

14. [22] Mulier ingenua, quae ſe ſciens ſervo municipum junxerit, etiam [23] citra denuntiationem ancilla efficitur. [24] Non idem, ſi neſciat: neſciſſe autem videtur, quae comperta condicione contubernio ſe abſtinuit, aut libertum putavit.

15. [25] Libera mulier contubernium ejus ſecuta, qui plures dominos habuit, ejus fit ancilla, qui prior denuntiavit: niſi forte ab omnibus factum ſit.

16. [26] Si mater ſervo filii ſe junxerit, non tollit Senatuſconſultum Claudianum erubeſcendam matris etiam in re turpi reverentiam, exemplo ejus, quae ſe ſervo liberti ſui conjunxerit.

17. [27] Tribus denuntiationibus conventa etſi ex Senatuſconſulto facta videatur ancilla; domino tamen adjudicata citra auctoritatem interpoſiti

per

19. *Errore qua ſe putavit ancillam, &c.*] Quæ errore comperto ſtatim abſtinet a tali contubernio, ancilla non efficitur, ut *l. 38. §. iidem Pollioni, & §. ſeq. Ad. leg. Jul. de adult. l. 4. Cod. de inc. nupt.* Quæ non abſtinet, erraſſe non videtur, ut paulo poſt ait, *Neſciſſe autem &c.* hic vero eſt quartus caſus. Sequitur quintus. Ex EODEM *dict. loc.*

20. *Poſtea*] Videtur vel hic, vel mox excidiſſe, *ſi.* SCHVLTING.

21. *Si patrona ſervo liberti ſui ſe conjunxerit, &c.*] In cauſa eſt reverentia debita verecundiæ patronali, exemplo matris, quæ ſe junxit ſervo filii, de qua ſimilis ſententia paulo inferius proponitur. Reverentiam debitam parentibus & patronis S.C. Claudianum non tollit. Ex CVJACIO. *Ibid.*

22. *Mulier ingenua, qua ſe ſciens, &c.*] Hoc caſu denuntiatio remittitur, quia ejus ſervi certus dominus non eſt. Imo ex Juliani conſtitutione, & hoc caſu ceſſat S. C. Claudianum *l. 9. C. Th. ad S. C. Claudianum,* quod tamen ante ceſſabat tantum, ſi ſervo fiſci ſe junxiſſet, vel Cæſaris, non ſi ſervo civitatis, *l. 8. C. Th. eod.* Ex EODEM. *loc. citat.*

23. *Citra denuntiationem*] Quod & circa actores privatorum obtinuiſſe videtur aliquando: abrogatur ſaltem *l. 4. Cod. Theod. d. t.* SCHVLTING.

24. *Non idem ſi neſciat*] In fiſcalium ſervorum contubernio id non fuiſſe obſervatum tradit, & jus illud mutat Imp. Conſtantinus *l. 3. Cod. Theod. h. t. ad S. C. Claudian.* IDEM.

25. *Libera mulier contubernium ejus ſecuta, &c.*] Si ſimul denuntiaverint, communis ancilla eſt, ſin minus, propria ejus, qui prior denuntiavit. Ex CVJAC. *dict. loc.*

26. *Si mater ſervo filii ſe junxerit, &c.*] Mater, quæ ſe conjunxit ſervo filii, denuntiante filio, ejus non efficitur ancilla, quia etiam in re turpi matri præſtanda reverentia eſt. Idemque de patrona dictum eſt ſupra. Ex EODEM. *ibid.*

27. *Tribus denuntiationibus conventa, &c.*] Libera mulier adjudicatione ancilla fit ejus, cujus eſt ſervus, cui ſe invito & denuntiante eo conjunxit. Adjudicatur autem non ipſo jure, ſed decreto prætoris vel præſidis, quod & Theoph. oſtendit in Inſtitutionibus, qui tres denuntiationes etiam ſolitas fieri docet præſentibus ſeptem teſtibus civibus Romanis, idque confirmat, *l. 7. Cod. Theod. ad S. C. Claud.* Ex EOD. *ibid.*

27. * *Tribus denuntiationibus*] Et quidem ſeptem teſtibus civibus Romanis præſentibus, ut docet Vir Summus, & interpretatio *l. 2. Cod. Theod. dict. tit.* ac Theophilus *ad tit. Inſt. de ſucceſſionib. ſublat. &c.* Quamvis vero non ubivis hoc obſervatum fuiſſe indicet *l. ult. Cod. Theod. dict. tit.* quæ id a provincialibus obſervari jubet, non tamen in *l. 1. dict. tit.* putem aliquid derogari juri veteri, quod volebat Eruditiſſimus Jac. Gothofredus: quamvis illic ejus rei non fiat mentio: quod nec erat opus, cum diſtinctio tantum poneretur inter mulieres vim paſſas, & quæ libera voluntate honeſtatis immemores erant. Tarde vero hic procedi gravitas rei volebat: & alibi quoque in uſu trinæ ſunt denuntiationes, *tit. 5. §. 1. tit. 13. §. 5. l. 53. §. 1. D. de re judicat. Novell. 117. cap. 15. §. 1.* Sed Juſtinianus hoc S. C. plane ſuſtulit. *t. t. C. de S. C. Claudian. toll.* SCHVLTING.

28. *Præſi-*

per [28] Praeſidem decreti non videtur: ipſe enim debet auferre, qui dare poteſt libertatem.

18. [29] Filiafamilias, mortuo patre, ſi in ſervi contubernio perſeveraverit, [30] pro tenore Senatuſconſulti Claudiani [31] conventa efficitur ancilla.

28. *Præſidem*] Al. *Prætorem.* RITTERSHVS. Ita eſt in ed. Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. ſed in Obſervationibus Cujacii, unde hæc hauſta ſunt, ſcriptum eſt *Præſidem.* Sane in Vrbe Prætorem, in provinciis Præſidem id egiſſe eſt veriſimile: & forte ſcripſerat Paulus, *Prætorem aut Præſidem.* Conjunguntur hi paſſim. SCHVLTING.

29. *Filiafamilias, mortuo patre, &c.*] Vivo patre ſtatum ſuum retinet, ut dixit ſupra. Et nihil præterea ſub eo titulo erat ſcriptum. Ex CVJACIO. *dict. lib. XXI: cap. 16.*

30. *Pro tenore Senatuſconſulti*] Sic idem Paulus in *l. pen. D. ad l. Aquil.* dicit, *pro tenore legis Aquiliæ.* RITTERSHVS.

31. *Conventa*] Ipſo enim jure ſtatum non mutat, *§. præc.*

TITVLVS XXI. B.

[1] *De Dotibus.*

1. [2] Dos aut antecedit, aut ſequitur matrimonium: & ideo vel ante nuptias, vel poſt nuptias dari poteſt: ſed ante nuptias data [3] earum exſpectat adventum.

INTERPRETATIO. *Dos dicitur, quae a* [4] *parte ſponſarum viris datur: quae tamen poteſt aut ante nuptias, aut poſt nuptias dari.*

* [5] Mutus, ſurdus, caecus dotis nomine obligantur: quia & nuptias contrahere poſſunt.

* Manente matrimonio non perditurae uxori ob has cauſas dos reddi poteſt; ut ſeſe ſuosque alat; ut fundum idoneum emat; ut in exilium, ut in inſulam relegato parenti praeſtet [6] alimonia; aut ut egentem virum, fratrem, ſororemve ſuſtineat. LEX EST LXXIII. D. DE JVR. DOT.

2. [7] Lege Julia de adulteriis cavetur, ne dotale praedium maritus invita uxore alienet.

Non indiget interpretatione.

1. *De dotibus*] Forte & de re uxoria in ſequentibus egerat Paulus: de qua quoque titulum fuiſſe in libris ipſius Reſponſorum patet ex interpretatione *l. 2. Cod. Theod. de repud.* SCHVLTING.

2. *Dos aut antecedit, aut ſequitur matrimonium, &c.*] Dos datur poſt nuptias: datur & ante nuptias. Sed nuptiis non ſecutis, condicitur: quod in Pandectis multis in locis expoſitum eſt. Sub hoc titulo Paulum etiam tractaſſe de retentionibus, quæ ex dote fiunt Anianus ſcribit in *l. 2. C. Th. de dotibus.* CVJAC.

3 *Earum exſpectat adventum*] Adeoque & fructus antea percepti non cedent lucro viri, ſed dotem augebunt, *l. 38. §. 12 & ult. D. de uſur. l. 7. §. 1. l. 47. D. de jur. dot. l. 6. D. ſolut. matrimon. dos quemadmod. petat.* SCHVLTING.

4. *Parte*] Al. *patre.* RITTERSHVS. Sic Sich. ſed rectius in marg. *parte:* a parte enim mulieris dos ſemper eſt danda, ſed non etiam a patre. SCHVLTING.

5. *Mutus &c.*] Ordinem eumdem ſententiarum ſervat ed. Aurelian. Ritt. hæc habet poſt §. 2.

6. *Alimonia*] Sic & Paulus loquitur *l. 4. D. de adgnoſcend. & alend. liber.* edd. vett. *alimoniam.*

7. *Lege Julia de adulteriis cavetur, &c.*] Hæc lex, quæ vetat alienari fundum dotalem invita uxore, vulgo lex Julia de fundo dotali appellatur. Cur autem hic de adulteriis inſcribatur, expoſuimus in Notis *ad lib. II. Inſtitut. tit. quibus alien. lic. vel non.* CVJAC. Auctoritas hæc expreſſa non finit, ut prohibitionem hanc alio referamus: & Jac. Gothofredus, qui legi Juliæ & Papiæ jus hoc adſcripſerat, ad illam legem *cap. 20.* inde recedit in notis, motus etiam inſcriptionibus legum, *l. 2. l. 6. l. 12. l. 13. l. 14. D. de fund. dotal.* SCHVLTING.

TITVLVS XXII.

De Pactis inter Virum & Vxorem.

1. [1] Fructus fundi dotalis conſtante matrimonio percepti lucro mariti cedunt, etiam pro rata anni ejus, quo factum eſt divortium.

INTERPRETATIO. *Fructus agri dotalis manente conjugio ad maritum pertinent. Sed &* [2] *illius anni, quo matrimonium divortio ſeparatur, ad maritum pertinere certiſſimum eſt.*

2. [3] Omnibus pactis ſtipulatio ſubjici debet, [4] ut ex ſtipulatu actio naſci poſſit.

[5] *Interpretatione non indiget.*

1. *Fructus fundi dotalis conſtante matrimonio, &c.*] Dotis fructus ad maritum pertinent ex die nuptiarum, ſi ante nuptias data ſit dos, vel ex die traditæ dotis in diem ſoluti matrimonii. Igitur noviſſimi anni fructus dividuntur pro rata ejus temporis, quo ſtetit matrimonium, *l. cum in fundo, 78. §. divortio, D. de ju. dot. l. fructus, 7. §. Papinianus. l. ſi alienam, 11. l. ſi marito, 31. §. ult. D. ſol. matr. l. 1. §. ſed & noviſſimi, C. de rei uxor. ac.* Hinc quæritur apud Papinianum in hac ſpecie, quemadmodum diviſio facienda ſit: Kalend. Octobr. contractum matrimonium, & vinea tradita dotis nomine, eodemque tempore vindemia facta eſt, mox locata ex Kalend. Novemb. & ſolutum matrimonium in fine menſis Januarii. Et Papinianus eorum tantum opinionem rejicit, qui viro dabant integros vindemiæ fructus, & mercedis quartam partem: & cum tertia parte anni ſteterit matrimonium, pro rata ejus temporis cenſet ex vindemia dari oportere viro tertiam partem, æque ex quarta parte mercedis marito debitæ, tertiam partem. Denique confuſa vindemia, & mercedis quarta, eadem ratione tertiam ex ea pecunia portionem marito Papinianus dat. Igitur ſi vindemia ſit XII. merces XII. marito dat quinque: ſi vindemia XXIV. merces XII. novem: ſi vindemia XII. merces XXIV. ſex. Quod ſi anno ſtetiſſet matrimonium, eadem ratione in primo caſu marito dabit XXIII. ſecundo XXXV. tertio, XXXIV. ſi ſex menſibus; primo caſu VIII. ſup. ſecundo XIV. ſup. tertio XI. Hoc vero etſi apertiſſimis verbis Papinianus propoſuerit, ingenioſi quidam non admittunt. Et cum quatuor menſibus ſtetit matrimonium, primo quidem caſu alii IV. alii III. marito dant: atque adeo ſic marito nihil omnino prodeſt locatio. Nam ſi vindemiam ipſe duntaxat collegerit, omnimodo IV. habiturus eſt. Secundo caſu alii dant V. alii IV. Sic igitur marito locatio obfuerit. Nam ſi vineam non locaſſet, ex fructibus habuiſſet prorſus VIII. Tertio caſu alii dant VII. alii VI. Sic igitur ſolis fructibus perceptis, qui quatuor abſtuliſſet, ei locatio fructibue altero tanto major I. aut II. tantum adjiciet. Quod totum Ineptum & vitioſum eſt. Id etiam imperite quidam, exempli gratia, in ſecundo caſu inter VIII. & IV. ne vel ex fructibus ſolis, vel ex mercede ſola tertiam partem maritus habeat, medium exquirentes, Geometricum modum ſe ſtatuere profitentur, inter VIII. & IV. collocant V. quo nihil alienius eſt a proportione Geometrica, quæ id omnino exigit, ut inter numeros eadem ſit ratio proportionis. Non eſt vero eadem ratio V. ad VIII. atque ad IV. Igitur non eſt Geometricum temperamentum. Nec ſane inter VIII. & IV. ex arte dari ullum medium poteſt. Hi enim numeri ſunt plane diſſimiles; inter quos nullus eſt medius numerus proportionalis. Quod ſi adhue conſulantur hac in re ea, quæ περὶ ἀῤῥήτων ἀριθμῶν tradita ſunt, & medius aliquis numerus conquiratur is ſane amplior erit quinario. CVJ. Eadem de re aliquid habet Cujacius ad *Feudor. lib. IV. tit. 30. & ad l. 7. §. 1. D. ſolut. matrimon. dos quemadmod. petat. ad Papinian.*

2. *Illius anni*] Non totius, ſed pro rata temporis.

3. *Omnibus pactis ſtipulatio ſubjici debet, &c.*] Pactis etiam ex continenti factis ſtipulatio ſubjicitur, ut ex ſtipulatu actio competat: cujus rei exempla in Pandectis ſunt infinita. Animo autem, & concluſione tractatus pactum diſcerpitur a ſtipulatione. CVJ.

4. *Vt ex ſtipulatu actio naſci poſſit*] Quam ex pacto non naſci tradidit *tit. 14. §. 1.*

5. *Interpr. non indiget*] Ita Sich.

TITV-

TITVLVS XXIII.

De Donationibus inter Virum & Vxorem.

1. [1] Mortis cauſa donatio eſt, [2] quae impemdente metu mortis fit, ut eſt valetudinis, peregrinationis, navigationis, vel belli.

2. [3] Manumiſſionis gratia inter virum & uxorem donatio favore libertatis recepta eſt, vel certe [4] quod nemo ex [5] hac fiat locupletior. Ideoque ſervum manumittendi cauſa invicem ſibi donare non prohibentur.

Interpretatio. *In conjugio* [6] *haec ſola donatio ex hac lege permittitur, ut mancipia ſibi invicem, quae manumittant, non quae habeant, donare poſſint.*

3. [7] Inter virum & uxorem nec per interpoſitam perſonam [8] donatio [9] fieri poteſt.

4. [10] Inter virum & uxorem contemplatione donationis imaginaria venditio contrahi non poteſt.

5. [11] Si

1. *Mortis cauſa donatio eſt, &c.*] Quia mortis cauſa donatio inter virum & uxorem non eſt prohibita, ideo hic definitur donatio cauſa mortis, ut ſit ea, quæ fit propter mortis ſuſpicionem, nec niſi mors donatori contingat, confirmatur, §. *1. de donat.* Cvjac.

2. *Quæ impendente metu mortis fit &c.*] Et expreſſa tali conditione, *lib. III. tit. 7. §. 1. l. 42. §. 1. D. de mort. cauſ. donationib.* Hæc vero donatio inter conjuges eſt licita; quia fit in caſum, quo ſolutum erit matrimonium, *l. 9. §. ult. l. 10. D. h. t.* etiam cum ſocer donat nurui in caſum mortis filii, *l. 11. D. de mort. cauſ. donationib.* quæ lex eſt ex Vlpiani *ad Edictum* libro XXXIII. ubi de donationibus inter conjuges tractavit, *confer. l. 33. D. h. t.* Non idem, ſi ſocer donet nurui, ut illa habeat, ſi ipſe moriatur, quoniam id poteſt vivo utroque conjuge fieri, *l. 53. D. h. t.* Schvlting.

3. *Manumiſſionis gratia inter virum, &c.*] Inter virum & uxorem donatio manumiſſionis cauſa non eſt prohibita, *l. quod autem, 7. §. ultim. D. de donat. inter virum & uxorem.* Idque Paulus ait receptum eſſe favore libertatis; & mox ſe corrigens, vel certe, inquit, quod nemo ex hoc fiat locupletior, & recte: Nam ea tantum donatio jure civili prohibita eſt, ex qua is, cui donatur, fit locupletior. Donato autem ſervo manumiſſionis cauſa, non fit locupletior. Nam eo demum tempore ſervus donatarii efficitur, quo incipit manumitti: nec quod libertum adquirat, ideo videtur locupletior fieri, ut & circa S. C. de petitione hereditatis auctores noſtri interpretati ſunt, *l. nemo prædo, 126. §. 1. D. de div. reg. jur.* Pertinet enim ea lex tota ad S. C. de petitione hereditatis, ut ex inſcriptionibus P. Faber acute collegit, & nobis indicavit. Cvjac.

4. *Quod nemo ex hac fiat locupletior*] Eadem ratione & ad ſepulturam donatio valet, *l. 5. §. 8. D. h. t.* Schvlting.

5. *Hoc*] Sich. *hac.* ut referatur ad manumiſſionis verbum. Poteſt tamen etiam ad donationem referri. Rittershvs. Edd. aliæ habent *hac.* ſed edd. cum Interpp. Cujacii *hoc.*

6. *Hæc ſola*] Imo & plures aliæ, ubi talis eſt ratio.

7. *Inter virum & uxorem nec per interpoſitam perſonam, &c.*] Nec per ſe conjunx conjugi, nec per interpoſitam perſonam donare poteſt, *l. 3. §. non tantum autem, D. de donat. int. virum & uxor.* quo in loco Pandectæ Florentinæ mutilæ ſunt orationis membro uno. Cvjac. Et videntur quoque Græci in *l. 3. §. 9. D. h. t.* ita legiſſe, *non poſſunt: ſed nec per interpoſitam perſonam,* dum ita reddunt ſenſum illius §. Τὰ κεκωλυμένα πρόσωπα οὔτε διὰ παρενθέτου δύνανται δωρεῖσθαι. Similis locutio *l. quicunque, Cod. Theod. de his quæ adminiſtratorib. l. 58. Cod. Theod. de hæretic.* Schvlting.

8. *Donatio fieri*] Qu l. non recte interpo. *nec venditio.* Rittershvs.

9. *Fieri poteſt*] Sich. *hac lege permittitur fieri poſſe:* quæ redolent Interpretem. Schvlting.

10. *Inter virum & uxorem contemplatione, &c.*] Si nummo uno conjunx conjugi fundum vendiderit, ſed etſi fundum dignum centum, quinquaginta vendiderit donationis cauſa, venditio nulla eſt: quippe cum ſit facta in fraudem juris, quo inhibentur donationes inter virum & uxorem, *l. ſi ſponſus, 5. §. circa, D. de donation. inter vir. & uxorem.* Cvjac.

11. Si

5. [11] Si inter virum & uxorem donatio facta fuerit, priore defuncto, cui donatum eſt, ad eum res redit, qui donaverat.

INTERPRETATIO. [12] *Superſtite eo, qui matrimonii tempore donaverat, ante decedente, cui fuerat donatum, id quod donatum eſt, penes donatorem remanet.*

INTERPRETATIO alia. [13] *Si manente conjugio vir uxori, vel uxor marito aliquid donaverit, ſi is, cui donatum eſt, prior mortuus fuerit, apud donatorem ea, quae donata fuerant, remanebunt.*

* Quod ſi ſimul, tam is, cui donatum eſt, quam is, qui donaverit, quaeſtionis decidendae gratia, [14] magis placuit, valere donationem: eo maxime, quod donator non ſupervivat, qui rem condicere poſſit. EX LEGE VIII. D. DE REB. DVB.

6. [15] Quocunque tempore contemplatione mortis inter virum & uxorem donatio facta eſt, morte ſecuta [16] convaleſcit.

INTERPRETATIO. *Si inter maritum & uxorem* [17] *matrimonii tempore mortis cauſa fuerit facta donatio, morte unius convaleſcit. Nam in donationibus, quae mortis cauſa fiunt, haec verborum ſolemnitas cuſtoditur:* ILLVM AGRVM, AVT ILLAM DOMVM [18] TE MALO HABERE, QVAM ME: TE QVAM HEREDES MEOS.

* Si

11. *Si inter virum & uxorem donatio facta fuerit, &c.*] Hoc eſt ex oratione Divi Severi, ut ſi conjugum prior deceſſerit is, qui donatum accepit, donatio non valeat. Non enim mors donatarii, ſed mors donatoris hanc donationem confirmat, *l. cum hic ſtatus, 32. §. ſi ambo, D. de donat. inter. vir. & uxorem.* Excipienda tamen eſt ſpecies *leg. ſi ſponſus, 5. §. ſed ſi ipſa fuerit, D. eod.* Extat hæc Pauli ſententia in *l. ſi inter, 8. de reb. dub.* Vulgo tamen ejus quædam interpretatio vetus hoc loco circumfertur, pro ipſius Pauli verbis. IDEM. In his repræſentandis Cujacium in edd. cum ipſius Interpp. ſequor. Sed vellem Vir Summus verbulo indicaſſet, au in libris antiquis hanc ſententiam reperiſſet. Pauli ipſius eſſe conſtat ex *l. 8. D. de reb. dub.* Et tamen hæc verba non habet Sichardus: & ipſe Cujacius in ed. Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. ea omiſit: & interpretationem priorem, tamquam Pauli ipſius verba continentem, exprimi curavit, quod ſervatum in edd. Par. & Genev. & Aurelian. Verum cum in Pandectis genuina habeamus Pauli verba, ſi & illa, quæ mox, ut interpretatio, his ſubjecta ſunt, Pauli eſſent, Paulus idem bis dixiſſet: & ſecundo loco eſſet locutus non appoſite: non enim decedente prius donatario res penes donatorem remanet, ut illic dicitur: ſed ad donatorem redit, ut recte hic loquitur Paulus: eſt enim jam penes donatarium. Rittershuſius hæc eadem verba ex *l. 8. D. de reb. dub.* iterum in ſequentibus repræſentaverat, ut & reliqua, quæ nos ſola ſtatim exhibebimus. SCHVLTING.

12. *Superſtite eo, &c.*] Sich. ponit pro verbis Pauli. Cujac. pro verbis Interpretis. RITTERSHVS.

13. *Si manente, &c.*] Adducuntur in Formulis Sirmondicis ſecundum legem Romanam *cap. 17.*

14. *Magis placuit*] Ipſa alioquin oratio, qua donationes hæ morte donantis confirmantur, de commorientibus non ſenſit, *l. 32. §. 14. D. h. t.* itaque aliunde id colligendum eſt. SCHVLTING.

15. *Quocunque tempore contemplatione mortis, &c.*] Inter virum & uxorem quocunque tempore facta donatio cauſa mortis non ſtatim dominium transfert, ſed donatoris morte inſecuta convaleſcit & plerumque recurrit ad id tempus, quo interpoſita eſt, *l. ſed interim, 11. D. de donat. inter vir. & uxor. l. 40. D. de mort. cauſ. donat.* CVJAC.

16. *Convaleſcit*] Jure novo hic diſtinxit Juſtinianus *l. 25. C. h. t.*

17. *Matrimonii tempore*] Non ſunt in nonnullis codicibus, teſte Sichardo.

18. TE MALO HABERE, *&c.*] Lego, ME MALO HABERE, QVAM TE: TE QVAM H. M. *arg. l. 1. & l. 31. §. 2. ſed mortis. D. de mort. cauſ. donat.* RITTERSHVS. Rittershuſii emendationem ſenſus exigit: an non enim donans mallet ipſe vivere, & habere ſibi quod donat? Sed error eſt vetus, & quem etiam ſecutus eſt auctor Formularum Sirmondicarum *dict. loc.* & ſimilis inepta locutio apud eumdem occurrit alia occaſione *cap. 4. & cap. 20.* Ex bono autem fonte hæc hauſit Interpres: & ipſo forte Paulo, cujus verba hoc loco interciderint. SCHVLTING.

* Si quis uxori ea condicione donavit, ut, quod donavit, in dotem accipiat, defuncto eo, donatio convaleſcit. LEX EST LIX. D. HOC TITVLO.

* TITVLVS
[1]*De Actione rerum amotarum.*

1. Mulier, ſi in rem viri damnum dederit, [2] pro tenore legis Aquiliae convenitur. LEX EST LVI. D. AD LEG. AQVIL.

1. *De actione rerum amotarum*] Rittershuſius hanc ſententiam collocarat ad finem tituli præcedentis: ubi tamen illa locum habere non poteſt. Nec de lege Aquilia in hoc libro egit Paulus, ſed in primo. Puto Paulum his verbis indicaſſe diſcrimen inter furtum, de quo viro in uxorem non datur actio, ſed tantum poſt ſolutum matrimonium rerum amotarum: & damnum injuria datum, de quo legis Aquiliæ actio, ut quæ nihil habeat turpitudinis, ſemper datur. SCHVLTING.

2. *Pro tenore legis Aquiliæ*] Sic *tit. 21. A. §. ult.* dixit, *pro tenore S. C. Claudiani.*

TITVLVS XXIV.
De Liberis agnoſcendis.

1. [1] Si ſerva conceperit, & poſtea manumiſſa pepererit, liberum [2] parit.

2. [3] Si libera conceperit, & ancilla facta pepererit, liberum parit: id enim favor libertatis expoſcit.

3. [4] Si ancilla conceperit, & medio tempore manumiſſa ſit, rurſus facta ancilla pepererit, liberum parit: media enim tempora libertati prodeſſe, non nocere etiam poſſunt.

4. [5] Ex ea muliere natus, quae ex cauſa fideicommiſſi manumitti debuit, [6] ſi [7] poſt moram libertati factam naſcatur, ingenuus naſcitur.

IN-

1. *Si ſerva conceperit, & poſtea manumiſſa pepererit, &c.*] Vt partus liber ſit, ſufficit matrem fuiſſe liberam eo tempore, quo naſcitur, licet ancilla conceperit, *l. & ſervorum, 5. §. ingenui, D. de ſtat. hom.* CVJAC.

2. *Parit*] Miror Rittershuſium hic etiam habere poſt Sich. illa, *id enim favor libertatis extorſit*, quamvis uncis incluſa: aperte enim id falſum eſt, cum id ſit ex regula, quam habet Cajus *Inſt. lib. 1. tit. 4. §. ult.* & Cujacius ad §. 2. innuere videtur, illa a MSS. abeſſe, & recte omiſit. SCHVLTING.

3. *Si libera conceperit, & ancilla facta pepererit, &c.*] Liber eſt partus, ſi mater libera conceperit, licet ancilla pepererit, idque favorem libertatis expoſcere ait: quoniam ex regula juris tradita ab Vlpiano in *fragment. tit. 5.* certe partus liber non eſt. Hæc eadem favoris libertatis ratio ſubdita perperam eſt ſuperiori ſententiæ in libris excuſis. Illa enim ſententia ex regula juris, hæc favore libertatis contra regulam juris inducitur. CVJAC.

4. *Si ancilla conceperit, & medio tempore, &c.*] Hanc quoque ſententiam favor, qui libertatibus exhibetur, extorſit. Sufficit ergo partui liberam matrem vel medio tempore habuiſſe, licet ancilla conceperit, pepereritque, *l. & ſervorum. 5. ad fin. D. d. ſtat. hom.* IDEM.

5. *Ex ea muliere natus, &c.*] Qui naſcitur poſt moram fideicommiſſariæ libertatis matri factam, liber & ingenuus naſcitur, *l. 1. §. quæri, D. de ſuis & legit. her. l. ſi quis rogatus, 53. D. de fideic. lib. l. 3. C. eod.* Emendavi *poſt moram*, cum hic antea legeretur, *per moram.* IDEM.

6. *Si poſt moram*] Sic omnes edd. a Cujacio profectæ, hoc eſt, ex quo mora libertati facta eſt, ut dicitur *l. 26. §. 1. verſ. quod igitur, D. de fideicommiſſar. libertatib.* & ſic *poſt moram factam* dixit Africanus *l. 8. D. de eo quod cert. loc. dar. oport.* & ipſe Paulus noſter *l. ult. D. eod. tit.* & Vlpianus *l. 1. §. 3. D. ad S. C. Tertullian. & Orphitian.* ut Rittershuſio cauſa non fuerit id impro-

INTERPRETATIO. *Si ea mulier, quae per fideicommiſſum manumitti juſſa eſt, fideicommiſſario in praeſtanda libertate, quae ei mandata eſt, moram faciente peperit, qui natus eſt, ingenuus naſcitur: quia fideicommiſſarii tarditas ingenuitati ejus obeſſe non poterit.*

5. [8] Si mulier divortio facto gravidam ſe ſciat, intra triceſimum diem viro denuntiare debet, vel patri ejus, ut ad ventrem inſpiciendum obſervandumque cuſtodes mittant: [9] quibus miſſis, partum mulieris omnimodo coguntur agnoſcere.

INTERPRETATIO. *Si quaecunque mulier matrimonio per divortium diſſoluto praegnantem ſe eſſe ſenſerit, & hoc in notitiam mariti vel patris ejus detulerit, ut ad inſpiciendum vel obſervandum ventrem ſuum cuſtodes mittant: quos dum miſerint, partum mulieris, id eſt, nativitatem ſui heredis compelluntur agnoſcere.*

6. [10] Si praegnantem ſe eſſe mulier non denuntiaverit, vel cuſtodes ventris miſſos non admiſerit, liberum eſt patri vel avo natum non alere. Ceterum negligentia matris, quo minus ſuus patri heres ſit, obeſſe non debet.

INTERPRETATIO. *Si poſt divortium praegnantem ſe mulier marito non indicaverit, vel cuſtodes ad obſervationem ventris miſſos cuſtodire non permiſerit, poteſt pater vel avus eum, qui natus fuerit, non nutrire. Sed negligentiam matris ſtatutum eſt ei, qui natus eſt, in ſucceſſione patris nocere penitus non debere, quin poſt mortem patris ſine dubio* [11] *in hereditatem ſuccedat.*

7. [12] Si mulier ſe ex viro praegnantem [13] negat, permittitur marito ventrem inſpicere, & ventri cuſtodes dare.

8. [14] Ven-

improbandi, & poſt Sichardum edendi, *per moram*. SCHVLTING.

7. *Per moram*] Cujacius *poſt*, quod non probo. RITTERSHVS.

8. *Si mulier divortio facto gravidam ſe ſciat, &c.*] Ex S. C. Planciano de liberis agnoſcendis, ſi divortio facto mulier ſe putet prægnantem eſſe, denunciare id debet intra dies XXX. a divortio connumerandos, vel ipſi marito, vel patri, in cujus poteſtate eſt, ut cuſtodes mittant: quibus, inquit, miſſis, partum mulieris omnimodo coguntur agnoſcere. Sed hoc pugnat cum *l. 1. §. quemadmodum, D. de agn. & al. lib.* niſi dicas interim eos cogi omnimodo partum alere, ceterum eis adhuc in integro eſſe, partum editum ex ſe negare. CVJAC.

9. *Quibus miſſis*] Imo, non miſſis, *l. 1. §. 12. & 15. D. h. t.* Miſſis cuſtodibus, vir non cogitur partum adgnoſcere, *d. l. 1. §. 6. & 11.* unde exiſtimo Paulum ſcripſiſſe *non miſſis*: quamvis affirmative hæc legerit & Anianus, ut erratum ſit antiquum. Diſtinctionem nullam patitur verbum *omnimodo*. SCHVLTING.

10. *Si prægnantem ſe eſſe mulier non denuntiaverit, &c.*] Si mulier omiſerit denuntiationem, vel ſi cuſtodes non admiſerit, non cogitur maritus, vel pater, in cujus poteſtate eſt, partum agnoſcere & alere, niſi vere filius fuerit. Ceterum filius natus ſuum ſe dicere poteſt, *l. 1. §. ſed ſi maritus, & §. idem per contrarium, D. de agn. & al. lib.* nec enim debet negligentia matris filio præjudicare. CVJAC.

11. *In hereditatem*] Hæc ed. Genev. ſola habet, & Rittershuſiana.

12. *Si mulier ſe ex viro prægnantem negat, &c.*] Ex reſcripto Divorum fratrum, ſi divortio facto mulier negat ſe eſſe prægnantem, mittuntur tres obſtetrices ventris inſpiciendi cauſa: quæ ſi plenum videri renuntiaverint, ventri cuſtodes apponuntur, *l. 1. D. de inſp. vent. cuſtodiendoque par.* CVJAC.

13. *Negat*] Poſt divortium: idque odio mariti fieri poteſt, dum mulier vult illum liberis fraudare: quo animo & partus abacti mentio eſt in *l. 4. D. de extraordinar. criminib.* ac ſimili modo huc forte pertinet quod memoratur mulier viſceribus ſuis vim intuliſſe, ut partum abigeret *l. 8. D. ad D. Cornel. de ſicar.* ſaltem eſt fragmentum illud ex Vlpiani libro XXXIII. *ad edictum*, ubi de divortiis eorumque conſectaneis egit, *conf. l. 39. D. de jur. dot. l. 22. l. 62. D. ſolut. matrimon. dos quemadmod. petat. l. 11. D. de action. rer. amotar. l. 3. l. 5. D. de bon. damnator.* SCHVLTING.

14. *Venter*

8. [14] Venter inſpicitur per quinque obſtetrices: & quod maxima pars earum denuntiaverit, pro vero habetur.

INTERPRETATIO. *Quoties de muleris praegnatione dubitatur, quinque obſtetrices, id eſt,* [15] *Medicae ventrem jubentur inſpicere: & quod plures ex ipſis ſe agnoviſſe dixerint, hoc certiſſimum judicatur.*

9. [16] Obſtetricem, quae partum alienum attulit, ut ſupponi poſſit, [17] ſummo ſupplicio affici placuit.

[18] *Hæc interpretatione non indiget.*

* [19] Necare videtur non tantum is, qui partum [20] perfocat: ſed & is, qui [21] abjicit, & qui [22] alimonia negat, & is, qui publicis locis [23] miſericordiae cauſa exponit, quam ipſe non habet. LEX EST IV. D. DE AGNOSCEND. ET ALEND. LIBER. &c.

14. *Venter inſpicitur per quinque obſtetrices &c.*] Si mortuo marito mulier dixerit ſe eſſe prægnantem, his, ad quos ea res pertinet, ex edicto prætoris denunciari oportet, ut mittant, quæ ventrem inſpiciant. Mittuntur autem non tres, ut in ſuperiore ſpecie, ſed quinque obſtetrices: & quod tres renuntiaverint, pro vero habetur, *l. 1. §. de inſpiciendo, D. de inſpicien. vent.* Hic non male Anianus obſtetrices, medicas interpretatur: nam & eæ medicinam exhibere videntur, *l. 1. §. ſed & obſtetrices, D. de extr. cogn.* CUJAC.

15. *Medicæ*] Sic feminæ Medicæ mentio *l. 1. §. 5. C. de commun. ſerv. manumiſſ.* & in Inſcriptionibus Gruteri *p.* CCCXII. 4. IↃCXXXV. 9. & *p.* IↃCXXXVI. 1. plura habet Merillius *Obſervation. lib. V. cap. 21.* SCHULTING.

16. *Obſtetricem, quæ partum alienum attulit, &c.*] Non tantum mulier, quæ partum ſuppoſuit, ſed etiam obſtetrix, quæ ei partum alienum attulit, capitali judicio tenetur, *l. 2. D. de Carb. edict.* CUJAC.

17. *Summo ſupplicio*] Cauſa hæc ſuppoſiti partus dicitur capitalis *l. 1. C. ad leg. Cornel. de falſ.* Ipſa quidem hæc pœna non exprimitur *in l. 2. D. de Carbonian. edict.* quem locum Cujacius adducit: at crimen illud morte plecti ſcribit Philoſtratus de *vit. Apollon Tyanenſ. lib. II. cap. 29.* ubi de illo, qui nummos adulteravit, ſcribit, ἀποθνήσκειν αὐτὸν, καὶ παιδίον εἴ τις παρεγγράψοιτο. *illum morte plecti, & ſi quis infantem ſuppoſuerit.* Sæpius hoc eſſe factum a liberis mulieribus ſterilibus, ut partu tali maritos retinerent, ſcribit Dion Chryſoſtomus *Oration. XV. p. 237.* SCHULTING.

18. *Hæc interpretatione non indiget*] Ex Sichardo.

19. *Necare videtur non tantum, &c.*] Veriſſimum hoc Pauli, ut viri gravis, boni, & ſapientis effatum: idque verum tam de nondum ſuſceptis, quam jam ſuſceptis, pro more veteri. Non tamen tempore Pauli etiam vim juris hoc præceptum habuit, cum liberos recens natos exponere vulgatum eſſet: ut late docuerunt Eruditi Viri ad Tertulliani Apologeticum & Minucium Felicem: nec non Jac. Gothofredus ad *l. 2. Cod. Theod. de infantib. expoſit.* quique noviſſime ex profeſſo hunc locum illuſtravit, Ger. Noodt *Jul. Paul. cap. 2.* quorum diligentiæ ineptum foret aliquid ſuperaddere. Simili vero modo Imperator Hadrianus tutorem, qui per triennium pupillo alimenta non præſtiterat abſque juſta cauſa, alloquitur, *propter hoc ergo datus es, ut fame pupillum eneces?* referente Doſitheo. SCHULTING.

20. *Perfocat*] Edd. vett. *præfocat*, ut Ovidius *in Ibim verſ. 558.*

Præfocent animæ Gnoſia mella viam. IDEM.

21. *Abjicit*] M. Seneca *lib. IV. Controverſ. 33.* ita loquitur: *Atque etiam vernulas, aut omine infauſto editos, aut corpore invalidos abjiciunt.* Antea dixerat, *projiciunt*: quomodo *l. 1. Cod. Theod. de expoſit.* dicitur, *projectam de domo.* IDEM.

22. *Alimonia*] Sic *l. 73. D. de jur. dot.* quæ lex eſt ex hoc ipſo libro. Atque hæc lectio Florentina melior, quam antiqua, *alimoniam.* IDEM.

23. *Miſericordiæ cauſa exponit, quam ipſe non habet*] Tertullianus gentiles ita alloquitur, *Apologetic. cap. 9. Filios exponitis ſuſcipiendos ab aliqua prætereunte miſericordia extranea.* & *ad Nationes lib. 1. cap. 16.* ita. *In primis cum infantes veſtros aliena miſericordiæ exponitis.* Et Minutius Felix *Octav. Etiam domi natos alienæ miſericordiæ frequenter exponitis.* Poſtea vetitum non tantum infantem occidere, atque adeo quoque recens natum, ſub pœna capitis *l. 8. C. ad leg. Cornel. de ſicar.* ſed & exponere prohibitum, *l. 2. C. de infantib. expoſit.* ubi per animadverſionem conſtitutam intelligi videtur pœna capitis, cujus mentio fuerat *d. l. 8.* Utraque lex eorundem eſt Imperatorum, & d. lex 2. exiguo tantum tempore poſterior. Quod odoratus eſt V. C. Juſtus Lipſius, pleniusque adſtruxit is, qui in hoc argumento egregie deſudavit, Ger. Noodt *Jul. Paul. cap. 9.*

*TITVLVS

[1]De [2]*Adoptionibus.*

*1. Adoptare quis nepotis loco poteſt, etiamſi filium non habet.

2. Eum, quem quis adoptavit, emancipatum, vel in adoptionem datum, iterum non poteſt adoptare. LEX EST XXXVII. D. HOC TITVLO.

1. *De adoptionibus*] Hunc titulum hic poſuimus, eumque & apud Paulum olim hic exſtitiſſe vel inde colligitur, quod de nuptiis, ſive primario adquirendæ poteſtatis patriæ modo, jam ſit actum: & modi poteſtatis patriæ tollendæ mox ſequantur; nec hunc modum ejus adquirendæ ab eo omiſſum fuiſſe hæ ſententiæ evincant. In Edicti quoque perpetui interpretatione hoc ipſo in loco Paulus de adoptionibus quædam tradiderat, *confer l. 6. & l. 23. D. h. t.* quæ fragmenta ſunt ex libro XXXV. *ad Edictum*, ſecundum cujus ſeriem hos quoque libros concinnavit: & in illo ipſo libro XXXV. latius expoſuit materias, quas hic brevius enarravit, *confer l. 7. D. de ſponſalib. l. 2. l. 10. l. 14. l. 16. D. de rit. nuptiar. l. 41. D. de jur. dot. l. 12. l. 14. l. 20. D. de pact. dotalib. l. 1. l. 3. D. de divort. & repud. l. 191. D. de verbor. ſignification. l. 48. D. de regul. jur.* SCHVLTING.

2. *Adoptionibus*] Puto hinc deperiiſſe titulum *De Adoptionibus*, cui ſubjicio 2. ſeqq. ſentent. ex *l. 37. D. de adopt.* RITTERSHVS.

TITVLVS XXV.

Quemadmodum [1]*Filii ſui juris efficiuntur.*

1. [2]Pater ab hoſtibus captus deſinit habere filios in poteſtate: poſtliminio vero reverſus tam filios, quam omnia ſui juris in poteſtatem recipit, ac ſi nunquam ab hoſtibus captus ſit.

[3]INTERPRETATIO. *Pater de captivitate reverſus, & filios in ſua poteſtate recipit, & facultates, & familiam.*

2. [4]Singulae [5]mancipationes vel iiſdem, vel aliis teſtibus fieri poſſunt: vel eodem die, vel [6]intermiſſo tempore.

[7]*Interpretatione non eget.*

3. [8]Emancipatio etiam die feriato fieri poteſt.

4. [9]Apud

1. *Filii*] Forte hic Paulus & in ſeqq. mentionem fecerat liberorum, vel eorum, qui in poteſtate patria ſunt, quod mutaverit Anianus, ut feciſſe videtur apud Cajum *Inſt. lib. 1. tit. 6.* Sane ſub filiis contineri tantum liberos primi gradus notiſſimum eſt. De his vero modis egit quoque Cajus *dict. tit.* & ad illum Interpretes ſatis copioſe. SCHVLTING.

2. *Pater ab hoſtibus captus deſinit habere, &c.*] Captivitate ſuſpenditur potius patria poteſtas, quam ſolvitur, propter ſpem poſtliminii, quo jure omnia priſtina jura recipiuntur, *§. ſi ab hoſtib. quib. mod. jus pot. ſol.* CVJAC.

3. INTERPRETATIO] Eſt ex ed. Genev.

4. *Singulæ emancipationes vel iiſdem, &c.*] Filius tribus emancipationibus, & tribus manumiſſionibus ſui juris fit ex XII. tab. Poſſunt autem ſingulæ fieri vel eodem die, vel diverſis: & vel iiſdem, vel aliis teſtibus. Hanc igitur ſententiam ad ſolum filium referimus: nam in ceteris liberis una emancipatio ſufficit, ut in fragm. Vlpiani oſtendit *tit. 23.* CVJAC.

5. *Mancipationes*] Sic edidit Cujac. Lugd. cIↃIↃLXVI. & ſic Pariſ. & Genev. cIↃIↃLXXXVI. idque malui, quam *emancipationes*, quod in aliis legitur. Dixi ad Cajum *Inſt. lib. 1. tit. 6. §. 3.* SCHVLTING.

6. *Intermiſſo tempore*] Et ſic etiam eſſe potuit aliquo tempore in poteſtate ejus, cui mancipatus erat: intra quod ſi parens feciſſet teſtamentum, & dein manumiſſus eſſet filius prima ſecundave vice, rupit illud teſtamentum, ut docet Vlpianus *tit. 23. §. 3.* IDEM.

7. *Interpretatione non eget*] Sic Sichard.

8. *Emancipatio etiam die feriato fieri poteſt*] Vt quocunque loco emancipatio fieri poteſt, *l. emancipari, 36. D. de adopt.* ita & quocunque die, *l. actus, 8. C. de fer. l. 1. C. Th. eod. tit.* Sed id jure antiquo ipſo jure permiſſum fuiſſe non videtur, niſi publicæ utilitatis cauſa, ne ſemel data libertas evaneſceret. Varro *libro V.*

4. [9] Apud magiſtratus municipales, ſi habeant legis actionem, emancipari & manumitti poteſt.

5. [10] Filiusfamilias emancipari [11] invitus non cogitur.

bro V. de ling. Latina: Nefaſti, per quos dies nefas fari prætorem DO, DICO, ADDICO: *itaque non poteſt agi. Neceſſe eſt aliquo eorum uti verbo, cum lege quid peragitur. Quod ſi imprudens id verbum emiſit, aut quem manumiſit, ille nihilominus eſt liber, ſed vitio: ut magiſtratus vitio creatus nihilo ſecius magiſtratus.* Cujac.

9. *Apud magiſtratus municipales, &c.*] Non omnis magiſtratus municipalis legis actionem habet: & ideo nec apud omnem magiſtratum municipalem emancipationes, vel manumiſſiones fieri poſſunt. Nam ei, apud quem fiunt, ut data ſit legis actio, omnimodo exigimus, *l. 4. D. de adopt. l. ult. C. de vind. lib.* Idem.

10. *Filiusfamilias emancipari invitus non cogitur*] Filiumfamilias invitum non emancipari Juſtinianus tradit in *Novel. LXXXIX.* Idem.

11. *Invitus non cogitur*] Hoc uti certum eſt, ita mirum, quod circa impuberem adrogatum tamen videatur indicari, illum invitum poſſe emancipari: quo enim aliter cognitionem cauſæ, an ſit dignus emancipatione? §. *3. Inſt. de adoptionib.* Et quo pacto quis incidere poteſt in pœnam promiſſam ab adoptivo patre naturali patri, ſi adoptivus illum, quem adoptabat, emancipaverit, cujus exemplum *l. 132. D. de verbor. obligationib.* quid enim mali, ſi id fiat filio volente? Hæc & ſimilia notavit Bachovius *ad Πρῶτα Pandectar. p. 262.* Nec male reſpondet, emancipati ſilentium ſufficere: quod tamen ex pudore vel metu reverentiali, adde & iracundiæ timore, originem poteſt habere: imo & blanditiis & dolo induci poſſe, ut conſentiat. Ceteroquin plerumque emancipatio eſt honor, §. *2. Inſt. per quas perſon. cuiq. adquirit.* & liberalitas, *l. 5. C. de emancipation. liberor.* & inde *mancipatione donare* dicitur parens *l. 6. §. 3. C. de bon. quæ liber.* ſaltem in liberis naturalibus, qui jam ſibi adquirunt, & circa hereditates parentum jus ſalvum retinent ex Edicto Prætoris. Adoptivi vero emancipatione omne jus amittunt, §. *4. Inſt. de exheredation. liberor. l. 1. §. 6. l. 3. §. 2. D. de bonor. poſſeſſion. contr. tabb.* adeoque per illam lædi poſſunt maxime. Schulting.

TITULUS XXVI.

[1] *De Adulteriis.*

* 1. [2] Capite [3] ſecundo legis Juliæ de adulteriis permittitur patri, [4] tam adopti-

1. *De Adulteriis*] Editiones antiquæ & vulgares tres tantum ſub hoc titulo habent ſententias: quas etiam ſolas hic interpretatus eſt Cujacius, qui poſtea multas protulit ex codice Veſontino, & illuſtravit *Obſervation. lib. XXI. cap. 17. & 18.* nonnullas quoque habet Collatio Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 4.* quas omnes hic exhibemus, ordinem optimi illius codicis ſecuti, quem edd. Pariſ. & Genev. & Aurelian. quoque ſervarunt. Rittershuſius tres, quæ hic olim exſtabant, præmiſit, quod non probavimus. Si vero Briſſonius, quando librum ſuum ſingularem *ad legem Juliam de adulteriis* edidit, hæc habuiſſet, capitum legis Juliæ ordinem longe exactiorem conſtituere potuiſſet, quam ipſi tunc licuit. Schulting.

2. *Capite ſecundo legis Juliæ de adulteriis, &c.*] Extat hæc ſententia apud Licininm Rufinum, ſed mutila prioribus verbis, *Capite ſecundo legis Juliæ de adulteriis,* quæ tamen apud eundem ex ejuſdem Pauli libro ſingulari de adulteriis integra manſerunt. Quod item ait, *adulterum cujuſcunque dignitatis,* id eodem libro Paulus confirmat ex Marcell. XXXI. *Digeſt.* his verbis, ut emendavi. *Auctoritate quoque legis patrem poſſe interficere conſularem virum vel patronum ſuum, ſi in filia adulterum deprehenderit, eodem libro Marcellus probat.* Recte, conſularem: nam conſulem non poteſt *arg. l. 3. §. ultim. D. de recep. qui arbit. rec. l. 11. D. de dolo.* quia nec eum interim, dum magiſtratu fungitur, accuſare poteſt, *l. 24. §. 1. Ad leg. Juliam de adult.* Ex Cujacio *Obſervation. lib. XXI. cap. 18.*

2. * *Capite ſecundo, &c.*] Hanc cum 5. ſeqq. ſentent. addidi ex lib. Lex Dei *tit. 4.* Prima 6. verba Cujac. ex lib. Veſont. addit XXI. *Obſerv. 18.* & pro *cujuſque* legit *cujuſcunque:* & omittit, *ſua manu.* Rittershus.

3. *Secundo*] Primum caput variis legibus abrogavit, teſte Paulo *libro ſingulari de adulteriis,* relato in dicta Collatione *tit. 4.* Schulting.

4. *Tam adoptivo, quam naturali*] Inter hos lex non diſtinguit, *l. 22. pr. D. ad leg. Jul. de adulter.* & tempore Pauli utrique eadem competebat poteſtas: quod in adoptante extraneo mutavit Juſtinianus §. *2. Inſt. l. 10. C. de adoptionib.* Idem.

adoptivo, quam naturali, [5]adulterum cum filia, [6]cujuscunque dignitatis [7]domi ſuae, vel generi ſui [8]deprehenſum [9]ſua manu occidere.

* 2. [10]Filiusfamiliae pater ſi filiam in adulterio deprehenderit, verbis quidem legis prope eſt, ut non poſſit occidere: [11] permitti tamen ei debet, ut occidat.

* 3. [12]Rurſusque capite quinto legis Juliae cavetur, ut adulterum deprehenſum viginti horis [13]adteſtando vicinos retinere liceat.

* 4. [14]Maritus in adulterio deprehenſos non alios, quam infames, & eos, qui corpore quaeſtum faciunt, ſervos etiam [15]& liberos, excepta uxore, quam prohibetur, [16]occidere poteſt.

* 5. [17]Maritum, qui uxorem deprehenſam cum adultero occidit, [18]quia hoc [19]impatientia juſti doloris admiſit, [20]lenius puniri placuit.

* 6. [21]Oc-

5. *Adulterum cum filia*] Ipſam filiam occidere olim poterat pater jure patriæ poteſtatis, *l. 11. D. de liber. & poſtum. hered. inſtituend.* adeoque ut lex patrem contra filiam gladio accingeret, opus non erat: at lex poteſtatem volebat dare patri occidendi adulterum: idque non aliter, niſi idem quoque in filiam conſtitueret: ut docet eleganter Papinianus in eadem Collatione adductus *tit. 4.* IDEM.

6. *Cujuſcunque dignitatis*] Itaque nec magiſtratus, utcumque primæ dignitatis, excipitur; ut colligitur ex Pauli libro ſingulari de adulteriis, cujus verba in eadem Collatione exſtant: & de quorum emendatione ibidem agemus, Deo volente. Satis eſt, patrem talem eſſe, qui jure patris accuſare poſſit, *l. 24. §. ult. D. h. t.* quod quamvis adverſus perſonas tales durante magiſtratu exſequi nequeat, *l. 12. D. de accuſationib. & inſcriptionib.* re ipſa tamen habet: nec hæc res judiciarium ordinem exigit. Ita quoque, quamvis prægnans fœmina morte plecti non poſſit, ut docuit Paulus in ſuperioribus *lib 1. tit. 12. §. 5.* non dicerem tamen patri ademptam eſſe talis filiæ occidendæ poteſtatem. qua de re & Quinctilianus avus agit *declamation. CCLXXVII.* in ſpecie viri, qui lege permittente occiderat uxorem adulteram, quæ prægnans fuerat: ubi diſcrimen inter tales, & judicio damnatas exponitur. IDEM.

7. *Domi ſuæ, vel generi*] Non alibi. injuria augetur ex domo, cui mulier reverentiam debuit, *per l. 23. §. 2. D. h. t.* IDEM.

8. *Deprehenſum*] De hoc verbo dicemus *ad tit. 31. de furtis, §. 2.*

9. *Sua manu*] Ergo ipſe per ſe indignationem ſuam debet exſequi; non alteri id demandare.

10. *Filiusfamiliæ pater &c.*] Etiam extat apud Licinium Rufinum. & in eo quod ait, *permitti tamen ei debet ut occidat* (ſic habet Cod. Veſontinus) temperat quod eſt ſcriptum *l. 20. D. eod.* Ex CVJACIO *dict. lib. XXI. Obſervation. cap. 18.*

11. *Permitti tamen ei debet, ut occidat*] Ita in codice Veſontino invenit Cujacius *Obſervation. lib. XXI. cap. 18.* In Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 4.* legitur, *permittitur tamen ei, ut occidat:* quod nimis pugnat aperte cum *l. 20. D. h. t.* ubi Papinianus id non plane negaſſet filiofamilias patri, ſi id ipſi permitteretur. Paulus noſter quid juris ſit, in his verbis non definit; ſed quid ſit æquum admitti: adeoque temperat quod eſt ſcriptum *d. l. 20.* ut Cujacius notavit bene: quomodo alia occaſione Vlpianus *l. 15 D. de reb. credit.* aliquid dicit eſſe *recipiendum.* Pro Paulo vero ſtat quoque V. C. Petr. Pithœus ad Collationem ante allegatam *d. tit. 4.* SCHVLTING.

12. *Rurſuſque capite quinto Legis Juliæ cavetur &c.*] Hoc latius explicatur *l. 25. D. eod.* Ex CVJACIO *dict. loc.* Et hæc ſententia codici Veſontino debetur. Verba ipſa legis Juliæ habemus in *l. 25. pr. D. h. t.*

13. *Adteſtando vicinos*] Lex ipſa dixit, *teſtandæ rei cauſa:* quo modo an ſcripſerit Paulus, an potius rem ipſam tantum hic expoſuerit, in medium relinquo: mallem vero *ad teſtandos vicinos*, id eſt, in teſtimonium vocandos. SCHVLTING.

14. *Maritus in adulterio deprehenſos, &c.*] Extat apud Licinium Rufinum, & ex ea patet in *l. 24. eod.* excipiendam eſſe uxorem, quam marito occidere lex Julia non concedit, ut & Papinianus ſcribit lib. ſing. de adulteriis. Ex CVJACIO *dict. loc. lib. XXI. cap. 18.*

15. *Et liberos*] Non eſt in C. Ves. RITTERSHVS. Nec habent edd. Paris. & Aurelian. ſed exſtant in Genev. Pithœus tentabat legere *libertos*; etſi inde recedat. Illorum certe meminit *l. 24. pr. D. h. t.* Itaque hæc ejicere auſus non fui. SCHVLTING.

16. *Occidere*] Etiam per liberos ſuos, *l. 4. C. h. t.* non præciſe ſua manu: & agitur hic de adulteris contemptæ conditionis. IDEM.

17. *Maritum qui uxorem deprehenſam, &c.*] Etiam extat apud eundem. Lenius punitur, ut *l 38. §. Impp. D. eod.* Lenius ait, ut *l. capit. 28. §. incendiarii, De pœn. l. penult. Rer. amot.* & ut in *l. ultim. D. de abigeis,* memini me alias emendare, & Norici quoque in *l. 1. §. ult. ad leg. Corn. de ſic.* habent *leniorem pœnam*, forte &

* 6. [21] Occiſo adultero [22] dimittere ſtatim maritus debet uxorem, atque ita triduo proximo profiteri, cum quo adultero, & in quo loco uxorem deprehenderit.

7. [23] Inventa in adulterio uxore, maritus ita demum adulterum maritus occidere poteſt, ſi eum [24] domi ſuae deprehendat.

8. [25] Eum, qui in adulterio deprehenſam uxorem non ſtatim dimiſerit, reum [26] lenocinii poſtulari placuit.

* 9. [27] Ser-

te & libro ſingulari ejuſdem ſcribendum, *Leniore pœna.* Ceterum quod in ſuperiori ſententia apud Rufinum additur, *Et liberos*, non eſt in Veſontino, nec niſi ad liberos homines infamia notatos pertinere poteſt. Ex CVJACIO *loc. cit.*

18. *Quia hoc impatientia juſti doloris admiſit*] Nota, doloris juſti impatientiam facere, ut quis lenius puniatur. Hæc ratio movit & Dolabellam & Areopagitas in judicio de feminæ Smyrnææ veneficæ parricidio: quod memorant Valer. Maxim. *lib. VIII. cap. 1. in fin.* Gell. *lib. XII. cap. 7.* & Ammian. Marcellinus *lib. XXIX.* RITTERSHVS.

19. *Impatientia juſti doloris*] Quam regere per eſt difficile, ſi non τῶν ἀδυνάτων. Tertullianus *de patient. cap. 10.* *Nihil impatientia ſuſceptum ſine dolore tranſigi novit, &c.* Et mox. *Quid mihi cum ultione, cujus modum regere non poſſum impatieutia doloris?* Juvenalis in ſpecie de hoc ipſo dolore *ſatyr. X. v. 314.*

- - - Exigit autem
Interdum ille dolor plus, quam lex ulla dolori
Conceſſit.

Et magni affectus jura non ſpectant, uti eſt apud Quinctilianum avum *declamation. CCXCVI.* Verbum dolor de hoc ipſo & alibi occurrit, *l. 2. §. 8. l. 37. l. 38. §. 8. l. 4. l. 15. C. ad leg. Jul. de adulter.* quod notatum quoque Jac. Gothofredo *ad l. 4. Cod. Theod. de accuſationib. & inſcriptionib.* SCHVLTING.

20 *Lenius puniri placuit*] Ignoſcitur ei, *l. 3. §. 3. D. de S.C. Silanian. & Claudian.* ne ordinariam ſubeat pœnam. Ipſam pœnam definit ex parte Papinianus in Collatione Moſaicar. & Romanar. legum laudatus & diſtinctius Vlpianus *l. 38. §. 8. D. ad leg. Jul. de adulter.* ſcilicet, in humilioribus opus perpetuum, in honeſtioribus relegationem. Inductum vero hoc temperamentum per reſcripta Principum *d. l. 38. §. 8.* Eodem modo mitigatur pœna marito, ſi adulterum occidit alium, quam lex permittebat, ex Impp. reſcriptis & decretis, ut conſtat ex Paulo *libro ſingulari de adulteriis* relato in dicta Collatione *tit. 4.* quod & reſcribit Alexander *l. 4. C. h. t.* IDEM.

21. *Occiſo adultero &c.*] Singulare illud eſt, ut occiſo adultero, & ſtatim uti oportet uxore dimiſſa, ſi id maritus impune ſibi eſſe velit, in triduo proximo edat & profiteatur apud eum, cujus notio eſt, quem occiderit, & quo loco. Idem libro ſingulari, *Debet autem*, inquit, *profiteri apud eum, cujus juriſdictio eſt, eum locum ubi occidit, & uxorem dimittere; quod ſi non fecerit, impune non interficit.* Ex CVJACIO *eod. loc.*

22. *Dimittere ſtatim*] Sine mora *l. 24. §. 1. D. h. t.*

23. *Inventam in adulterio uxorem, maritus ita demum occidere poteſt, ſi adulterum domi ſua deprehendat*] Ex M. Catone Gellius refert *lib. X.* in adulterio deprehenſam uxorem ſine judicio impune necari. Et Caſſiodorus *lib. 1. Var. Pro amore*, inquit, *pudicitiæ porrigere ferrum maritis, non eſt leges calcare, ſed condere:* Idem Rothar. Rex Longobardorum probat in *l. 2. de adulterio*, & Rogerius Siciliæ rex, *tit. de pœn. ux. in adul. dep.* At certe licet jure Romanorum impune occidatur uxor in adulterio deprehenſa, quantum ad legem Corneliam de ſicariis, punitur tamen maritus alio modo, *l. 1. §. ult. D. ad l. Corn. de ſic. l. ſi adulterium, 38. §. Imperator, D. de adul. coer.* Non poteſt igitur uxorem in adulterio deprehenſam occidere. At adulterum domi ſuæ deprehenſum occidere poteſt, nec tamen quemlibet, *l. marito, 24. D. de adult. coerc.* Itaque ſic hoc in loco crediderim Paulum ſcripſiſſe, *inventum in adulterio uxoris.* Vel, *Inventa in adulterio uxore; maritus ita demum adulterum occidere poteſt, ſi eum domi ſua deprehenderit.* CVJAC. Vulgo erat depravata hæc ſententia, integra eſt apud Licinium Rufinum, ſi repetita in eo mariti adpellatio circumſcribatur. Patri utrumque occidere permittitur deprenſum domi ſuæ vel generi. Marito adulterum tantum, & deprenſum domi ſuæ tantum, non ſoceri *l. 24. D. eod.* Ex EODEM *Obſervation. lib. XXI. cap. 18.* Hanc emendationem & nos hic exhibuimus poſt edd. Paris. cIↃ IↃ LXXXVI. & Rittershus. Antiqua lectio forte ab ipſo eſt Aniano, qui verbis illis ſubjecerat, *Interpretatione non eget.* ut habet ed. Sichard. In margine etiam ed. Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. ad verba *ſi adulterum &c.* hæc lectio eſt notata, *ſi eam cum adultero deprehendat.* Anianum vero ad jus Gothicum hic reſpexiſſe non ſine ratione exiſtimat Briſſonius *ad leg. Jul. de adulter.* Lex certe antiqua Viſigothorum *lib. III. tit. 4. l. 3.* marito & ſponſo adulterum cum adultera occidere permittebat. Nos cum genuina Pauli verba habeamus, de ceteris non multum laboramus. Male vero hic eſſe repetitum illud *maritus* nemo non videt: reliqui tamen utrumque, quia quonam in loco id ſit delendum non poſſum dijudicare liquido Rittershuſius aliique poſterius induxerunt. SCHVLTING.

24. *Domi ſua*] Quæ eſt domicilium matrimonii, *l. 5. D. de rit. nuptiar.*

25. *Eum, qui in adulterio deprehenſam uxorem &c.*] Si in adulterio deprehenſam uxorem mari us retinuerit,

* 9. [27] Servi vero tam mariti, quam uxoris in cauſa adulterii torqueri poſſunt: nec his libertas ſub [28] ſpecie impunitatis data valebit.

* 10. [29] Duos uno tempore uxoris adulteros accuſari poſſe ſciendum eſt: plures vero non poſſe.

* 11. [30] Cum his, quae publice [31] mercibus vel tabernis exercendis procurant, adulterium fieri non placuit.

* 12. [32] Qui maſculum [33] liberum invitum ſtupraverit, [34] capite [35] punitur.

* 13. [36] Qui

nuerit, nec ſtatim dimiſerit, lenocinii reus poſtulari poteſt, *l. 2. C. ad l. Jul. de adult.* CVJAC. Adde Vlpianum *l. 29. pr. D. h. t.* Si tantum ſuſpectam retinuerit vir, non peccat, *l. 2. C. h. t.* Mutavit hæc Justinianus *Novell. CXVII. cap. 8. §. 2. & Novell. CXXXIV. cap. 10.* Jus novum divortia valde coërcuit: & Juſtinianus in mulieres plus ſatis fuit benevolus. SCHVLTING.

26. *Lenocinii*] De pœna lenocinii vide Conſtitut. Crim. Caroli V. *cap. 122. & ſeqq.* RITTERSHVS. Hujus eadem erat pœna, quæ adulterii, *l. 37. in fin. D. de minorib.* Plura habet Briſſonius libro ſingulari ante allegato. SCHVLTING.

27. *Servi vero tam mariti, &c.*] Cum hæc ſententia ſuperiori ita connectatur in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum, non putavi eam inde divellendam, & ad finem rejiciendam eſſe, quod volebat Cujacius *dict. cap. 18.* & ſervatum eſt in edd. Pariſ. & Genev. Cujacius tamen hanc in codice Veſontino non reperit, ut inde indicium fieri nequeat, quo in loco olim exſtiterit. Res certa ex *l. 6. l. 17. pr. D. de quæſtionib. l. 8. §. 6. C. de repud. l. 1. C. d. quæſtionib.* & Papiniani verbis in dicta Collatione prolatis: ubi & ratio redditur, quod non facile ſine miniſterio ſervorum tale facinus admittatur. *add. d. l. 8. §. 6.* Tranſlatum hoc quoque in leges Viſigothorum *lib. III. tit. 4. l. 10. l. 11. l. 13. fin. & lib. VI. tit. 1. l. 4.* Nonnulla quoque hac de re habet Briſſonius ad *leg. Jul. de adulter. p. 146. & 147.* Cujacius *Obſervation. lib. XX. cap. 14.* IDEM.

28. *Specie*] Forte rectius, *ſpe*, Pithœus. RITTERSHVS. Id requirit omnino ſenſus. SCHVLTING.

29. *Duos uno tempore uxoris adulteros accuſari poſſe &c.*] Valde ſingularis hæc ſententia eſt, ut & ſi qui uno tempore duos reos delatos habet ex aliis criminibus tertium jure mariti ſuæ injuriæ perſequendæ cauſa deferre, & accuſare poſſit, *l. 6. §. ultim. D. eod.* non poſſit tamen plures quam duos nec ſuæ injuriæ perſequendæ cauſa accuſare jure mariti, juxta id, quod dicitur, accuſare non poſſe eos, qui eodem tempore duo judicia adverſus duos reos ſubſcripta habent, *l. 8. D. de accuſ. l. 16. Cod. qui accuſ. non poſſ.* Vide *Obſerv. VI. cap. 12.* Ex CVJACIO *Obſervation. lib. XXI. cap. 15.*

30. *Cum his, quæ publice mercibus, &c.*] Tabernis cauponis ſcilicet. Hoc eſt jus vetus, cui adhibita diſtinctione derogatur *l. quæ adulterium, 29. Cod. eod.* & cum illo jure congruit lex Athenienſium, qua Demoſthenes κατὰ Νεαίρας refert adulterium non fieri ἐπὶ ταύταις ὁπόσαι ἂν ἐπ᾽ ἐργαστηρίου κάθηνται ἢ ἐν τῇ ἀγορᾷ πωλῶσί τι ἀποπεφασμένως. Ex EODEM *dict. loc.* Leges has, tamquam viles & contemptas perſonas, pudicitiæ vinculis non adſtringunt: morisque fuiſſe, ut mulieres eſſent in cauponis ac tabernis, quæ pudori ſuo non parcerent, docet Vlpianus *l. 43. pr. D. de rit. nuptiar.* De quibus multa legere eſt apud Jac. Gothofredum *ad l. 1. Cod. Theod. h. tit.* quæ eſt lex *29. C. h. t.* SCHVLTING.

31. *Mercibus, vel tabernis exercendis procurant*] Sic *l. 2. §. 17. D. ne, quid in loc. public. vel itiner. fiat.* dixit Vlpianus, *qui operibus publicis procurat.* IDEM.

32. *Qui maſculum liberum invitum ſtupraverit, capite punitur*] Hæc ſententia plenior extat apud Licinium Rufinum *titul. de ſtuprat.* Ex CVJACIO *dict. loc.*

* 32. *Qui maſculum &c.*] Videnda ad hæc quæ notavit V. C. Petr. Pithœus *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. leg. tit. 4.* ubi integra exſtat hæc & ſequens ſententia, cum prior tantum compareat in libro Veſontino: ſeparavi enim has duas ſententias, cum ed. Pariſ. CIↃ IↃ LXXXVI. & Aurelian. quas Genev. ejuſdem anni & Rittersh. conjunxere. SCHVLTING.

33. *Liberum*] Liberorum puerorum pudicitiæ Romæ jam antiquitus maxime proſpectum fuiſſe, iiſque abſtinendum fuiſſe indicat Plautus *Curculion. act. 1. ſc. 1. verſ. 38.* IDEM.

34. *Capite punitur*] An ex hac lege? Dubitat Pithœus *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. 5.* ſed non videtur: & pœna ejus longe fuit levior, illa, nempe, quam proponit Paulus §. 14. quamvis & de hac ſpecie legem egiſſe non iverim inficias, ut innuitur quoque *l. 29. §. ult. D h. t.* ut & legem Juliam de vi publica, *l. 3. §. 4. D. ad leg. Jul. de vi public.* verum & hujus pœna fuit interdictio aquæ & ignis, ſive deportatio, *l. 10. §. ult. D. d. t. ad leg. Jul. de vi public.* cui conſonat Paulus noſter *lib. V. tit. 26. §. 1.* Forte hoc jus de pœna capitis inductum ex conſtitutionibus; & ſenſim quoque pœnam ejus legis auctam fuiſſe, ſaltem in humilioribus, Paulus docet *loc. cit.* IDEM.

35. *Punitur*] In lib. Lex Dei titul. 5. (ubi plenior hæc ſententia extat) eſt, *punietur.* Vide Caroli V. *Conſtit. Crimin. c. 116.* RITTERSHVS.

36. Qui

* 13. [36] Qui voluntate ſua ſtuprum flagitiumque [37] impurum patitur, [38] dimidia parte bonorum ſuorum multatur, [39] nec teſtamentum ei ex majore parte facere licet.

* 14. [40] Adulterii convictas mulieres dimidia parte dotis, & tertia parte bonorum, ac relegatione in inſulam placuit [41] coërceri. Adulteris vero viris [42] pari in inſulam relegatione [43] dimidiam bonorum partem auferri, dummodo in diverſas inſulas [44] relegentur.

*15. [45] In-

36. *Qui voluntate ſua ſtuprum flagitiumque impurum patitur, &c.*] Paſſi muliebria hæc etiam pœna eſt, quod eum Prætor removet a poſtulando, *l. 1. § removet, D. de poſtul.* Graviſſima deteſtatio hujus ſceleris eſt in *l. 31. cum vir, C ad l. Jul. de adult.* & in fragm. vet. Juriſconſultorum *tit. 5.* & his ſacrarum literarum locis, *Levit. 18. & 20. 3. Reg. 14. & 15. Rom. 1. 1 Cor. 6. 1 Tim. 1.* Item apud Phocylidem. Et in epigrammatum Græcorum Anthologia *l. 11. tit. εἰς Ἀσελγεῖς* hoc terraſtico exagitantur Pathici.

Ἀνέρας ἠρνήσαντο, καὶ οὐκ ἐγένοντο γυναῖκες.
Οὔτ' ἄνδρες γεγάασιν, ἐπεὶ πάθον ἔργα γυναικῶν.
Οὐδὲ γυναῖκες ἔασιν, ἐπεὶ φύσιν ἔλλαχον ἀνδρῶν·
Ἀνέρες εἰσὶ γυναιξὶ, καὶ ἀνδράσιν εἰσὶ γυναῖκες.

Latine hæc ſi reddas, ita ſonant.

Abnuit ille marem: tamen eſt neque fœmina factus:
Nec mas ille manet, quum ſit muliebria paſſus:
Nec tamen eſt mulier, cui ſit natura virilis.
Fœmineis in cœtu mas eſt, mulierque virili.

RITTESHVS. in *Indic. V. pathici pœna.*

37. *Impurum*] Vnde & tales dicti ἀκάθαρτοι, ut docet Salmaſius *de Fœnor. trapezitic. p. 147.*

38. *Dimidia parte bonorum ſuorum multatur*] Pœna etiam eadem eſt ſtupri in honeſtioribus cum virgine vel vidua honeſte vivente, *§. 4. Inſt. de public. judic.* Adeoque non ſola infamia ſunt olim hi puniti, uti putavit Mornacius *ad l. 1. §. 6. D. de poſtuland.* Chriſtiani Imperatores vehementius contra præpoſteram libidinem inſurrexere, *l. 31. C. ad leg. Jul. de adulter.* quæ eſt *l. 3. Cod. Theod. eod. tit.* ut & *l. 6. Cod. Theod. d. t.* ubi plura habet Jac. Gothofredus. Noviſſime quoque id crimen coërcuit Juſtinianus *Nov. LXXVII. & CXLI.* SCHVLTING.

39. *Nec teſtamentum ei ex majori parte facere licet*] Id hic eſt pro pœna. Apud Vlpianum *tit. 20. §. ult.* exſtat caſus, ubi ex jure ſingulari hoc datur, ut quis de parte dimidia teſtetur: quod & Pithœus notavit ad ſæpe laudatam Collationem *tit. 5.* IDEM.

40. *Adulterii convictas mulieres, &c.*] Jamdiu ſcripſi *& lib. VI. & lib. XX.* ex lege Julia adulterii pœnam eſſe relegationem, ſed nondum perſcripſi totam. nam fuit quidem & in adultera, & in adultero relegatio in inſulam, ſed quod ante hac non fuit mihi compertum, in adultera hoc amplius fuit, publicatio tertiæ partis bonorum, & dotis non totius, ſed dimidiæ tantum partis. Tota dos non publicatur damnatæ mulieris, niſi damnata ſit quinque legibus propoſitis *l. 3. D. de bon. dam.* inter quas non eſt lex Julia de adulteriis. Indemnata autem muliere, ſed deprenſa & repudiata, non ut hodie tota dos cedit lucro mariti, *l. conſenſu, 8. Cod. de repud. l. ultim. Cod. ad legem Juliam de adult. & Leonis Novell. XXXII.* cedebat & forte jam olim, non, inquam, ita media ætate, ſed pro parte tantum retentio marito competebat, puta ſextarum, ut Vlpianus *in Regulis* ſcribit, eoque pertinet *l. cum mulier, 47. ſolut. matrimo. l. Miles, 11. §. ſocer, Ad legem Juliam de adult.* & quod ait *l. Lucius, 38. Solut. matrim* propter culpam mulieris dotem retineri, cum aperte loquatur de retentione, quæ fit ex dote propter mores, vel propter liberos, culpa mulieris divortio facto & cum inferat culpam mulieris eſſe multandam, non retentionem totius dotis intelligit, ſed partium lege finitarum. Eodemque modo accipi velim *l. 24. Cod. de jur. dot.* nempe dotem penes maritum remanere, prout æquius melius eſt. Adulter autem præter relegationem in inſulam etiam dimidia parte bonorum ſuorum multabatur. Poſtrema verba *dummodo in diverſas, &c.* tollunt dubitationem. quæ circa relegationis pœnam præſumi poſſet ex verbis legis Juliæ, quæ ſunt in *l. mariti, 29. §. quod ait, Ad leg. Jul. de adult.* Ea lege teneri, id eſt, relegari in aliam inſulam tanquam adulterum integro tamen manente matrimonio, quod nec deportatio diſſolvit, quæ initio tamen ei impedimento eſt, aliter quam relegatio, quæ ei impedimento nunquam eſt. Ex CVJAC. *Obſerv. lib. XXI. cap. 17.* Magni momenti hic eſt locus, quippe, qui unus in tota, quæ ſuper eſt, antiquitate exacte pœnam adulterii nobis repræſentet, ita, ut fruſtra de illa ulterior inſtituatur inquiſitio. Si quandoque gravius in adulteros ſtatutum fuerit, id extraordinarium fuit. De pœna hac legis Juliæ noviſſime egit Celeberrimus Noodt *Diocletian. & Maximian. cap. 15.* SCHVLTING.

41. *Coërceri*] Non poteſt etiam talis mulier teſtimonium dicere, *l. 18. D. de teſtib.* & damnata ex hac lege vetatur duci uxor, *l. 29. §. 1. D. ad leg. Jul. de adulter. l. 17. C. d. tit. l. 1. §. 2. D. de concubin.* Vel inde vero, ne plura adducam, liquet non fuiſſe olim crimini huic mortem propoſitam. IDEM.

42. *Pari in inſulam relegatione*] Quod ergo adultero Manlio Italia atque Africa tantum interdictum eſt, auctore Tacito *Annal. lib. 11. cap. 50.* præter legem fuit. Plinius quoque *lib. VI. epiſt. 31.* refert centurionem adulterum exauctoratum & relegatum fuiſſe a Trajano Cæſare. Et deportatio tamquam pœna gravior quam ordinario memoratur *l. 11. pr. D. ad leg. Jul. de adulter. l. 5. D. de quæſtionib.* Pœnam vero fuiſſe, quæ diu duraret, indicat Imp. Alexander

S 6 *l. 9. C.*

* 15. [45]Inceſti [46]poenam, [47]quae in viro in inſulam deportatio eſt, mulieri placuit remitti; hactenus tamen, quatenus lege Julia de adulteriis non [48]apprehenditur.

* 16. [49]Ancillarum ſane [50]ſtuprum, niſi [51]deteriores fiant, aut per eas [52]ad dominam affectet, [53]citra noxam habetur.

* 17.[54] In

l. 9. C. ad leg. Jul. de adulter. ubi, quæ ſequuntur, *ſi quocunque modo capitalem pœnam evaſerit*, non poſſunt eſſe niſi interpolatio vel Triboniani, vel gloſſatoris. Damnatæ ducendæ illic eſt mentio: damnari vero capitis non potuit, niſi præſens, teſte Paulo noſtro *lib. V. tit. 5. §. in cauſa, 14. l. 5. pr. D. de pœn.* & quam parum veriſimile illam eſſe elapſam? adde quod ſic fuiſſet ſerva pœnæ, *l. 12. D. de pœn.* de qua an duci poſſit uxor, quis quæſiverit? IDEM.

43. *Dimidiam bonorum partem auferri*] Hujus pœnæ quoque mentio in Scholiis Baſilicῶν *ad l. 18. C. de tranſactionib.* ubi additur, ſecundum conſtitutiones in Gregoriano & Hermogeniano Codice pœnam adulterii capitalem non fuiſſe: ex his tamen Codicibus ipſis ſumpta eſt *d. l. 18. C. de tranſactionib. & l. 9. C. ad leg. Jul. de adulter.* in quibus proinde, quod ſanguinis & capitalis pœna memoratur, ab ipſis Imperatoribus antiquis eſſe non potuit. IDEM.

44. *Relegentur*] Vide Caroli V. *Conſtit. crimin. cap. 120.* RITTERSHVS.

45. *Inceſti pœnam, quæ in viro &c.*] De inceſto loquitur, quod jure civili committitur. nam quod jure gentium, cujus juris ignara femina eſſe non poteſt, id æque punitur in mare & in femina, *l. 38. in princ. & §. 2* illo loco, *Quare mulier, D. eod.* nempe deportatione in inſulam. Quod vero jure civili, in mare tantum punitur, non in femina, niſi adulterio junctum ſit: quia adulterium damnatur jure gentium, cujus juris ignorantia, ut dixi, in muliere nullam excuſationem habet, & propter adulterium etiam ſimul punitur inceſtum, *d. §. 1.* Ex CVJACIO *Obſervat. lib. XXI. cap. 18.*

46. *Pœnam*] Vide ſupra *tit. 19. num. 5.* RITTERSHVS.

47. *Quæ in viro in inſulam deportatio eſt*] Atqui ipſe Paulus *tit. 19. de nuptiis, §. 5.* tradidit, pœnam legis Juliæ de adulteriis viro ob inceſtum infligi. Et Papinianus *l. 38. §. 1. D. ad leg. Jul. de adulter.* quærit, an ob ſtuprum cum ſororis filia, adulterii ſufficiat pœna, quæ tunc ſane fuit ea ipſa, quam habuimus *§. præc* & hæc pœna infligitur militi ob inceſtum contubernium *l. 11. § 1 D. dict. tit.* Marcianus etiam *l. 5. D. de quæſtionib.* ſcribit eum, qui inceſtum adulterio vel ſtupro cumulavit, deportari. Hic vero ſermo eſt de inceſto juris civilis, quod crimen mulieri remittitur, & cujus olim tam gravis non fuit pœna: ut dubitem proinde, an non Paulus ſcripſerit *relegatio.* Jure novo pœna inceſtus alia conſtituta *l. 6. C. de inceſt & inutilib nupt.* quæ lex generaliter loquitur, quamvis de conjunctione cum fratris ſororisque filia vel uxore, & conſobrina tantum agat *l. 3. Cod. Theod. de inceſt. nupt.* unde hauſta eſt: ſed aggravata eſt pœna *Novell. XII. cap. 1.* SCHVLTING.

48. *Apprehenditur*] Hoc eſt, continetur, ſic *l. 10. D. de liber. & poſtum. l. 14. §. 2. D. de exception. rei judicat.* Adeoque ſi cum inceſtu conjunctum fuerit ſtuprum vel adulterium, horum pœna obtinebit. IDEM.

40. *Ancillarum ſane ſtuprum, niſi &c.*] Stuprum ancillarum lege Julia non punitur, ſed ſi deteriores factæ ſint, vel ſi ab eis incipiat rem qui dominam captat, extra ordinem punitur, præſide accommodante cognitionem ſuam *l. 6. D. eo. l. ult. De offic. præſ.* Ex CVJACIO *dict. lib. XXI. cap. 18.*

50. *Stuprum*] Sic *l. 25. D. de injur.* Sed Impp. *l. 23. C. ad leg. Jul. de adulter.* diſtinguunt inter *ancillas compreſſiſſe, & liberas ſtupraſſe*: ut ita ſtuprum vel ſtricte, vel late accipiatur. SCHVLTING.

51. *Deteriores fiant*] De ſtupro virginis nondum viripotentis *vid. l. 38. §. 3. qui nondum, D. de pœn.* quæ ſumpta eſt ex *lib. V. Sent. Pauli.* RITTERSHVS. Sententia illa & reliqua in *d. l. 38.* pertinent ad librum V. adeoque ea illic erit collocanda.

52. *Ad dominam affectet*] Sic quidem ſcribitur quoque *lib. III. tit. 6. de legat. §. qui ſe filio, 15. ad quam* (tutelam) *ultro videtur affectaſſe.* Verum in *l. 18. §. 1. D. de leg. Cornel. de falſ.* illud *ad* non comparet, ac forte eſt a Compilatore. Conſtructio alioquin plena foret, ſi legeretur, *aut per eas ad dominam viam affectet*, nempe ſtuprator. quo pacto Terentius *Heautontimorum. act. II. ſc. 3. v. 59.* ſcribit,

Nam diſciplina eſt iiſdem, munerarier
Ancillas primum, ad dominas qui affectant viam.

& notiſſima locutio *affectare viam.* Ac forte ita reliquerat Paulus, vel ſub verbo *affectet* ſubaudiendum erit, *iter.* Apud Paulum quoque, Feſti abbreviatorem, occurrit *adfectata femina*, in malam partem, *quaſi ad extremum periculum adducta.* SCHVLTING.

53. *Citra noxam habetur*] Nec ipſo jure infamat, *l. 25. C. ad leg. Jul. de adulter.* Hæc vero uti vera ſunt quod ad legem Juliam; ita privatim eo nomine agi poſſe conſtat ex *lib. 1. tit. 12. §. 3. & tit. 13. A. §. 6.* & notatis ibidem: imo & legem talibus infamiam infligere indicat Agathias *in Antholog. p. 606.* ita de coitu cum aliena ancilla canens,

Εἰ δὲ καὶ ὀθνείῃ, τότε σοι νόμος αἶσχος ἀνάψει,
Ὕβριν ἀνιχνεύων, σώματος ἀλλοτρίου.

Si vero cum aliena, (ancilla rem habueris) *tunc tibi lex ignominiam infliget, contumeliam exquirens corporis alieni.* Et certe actio injuriarum, cui hic locus eſſe poteſt, *l. 25. D. de injur.* ignominiam importat damnato. Sed in *d. l. 25. C. d. t.* nec actionis certæ, nec condemnationis mentio: ideoque infamia illic ceſſa-

17. [54] In cauſa adulterii dilatio poſtulata [55] impartiri non poteſt.

ceſſavit. Adde, quod ne quidem exprimatur, quales ancillæ fuerint, pudicæ, an aliæ. IDEM.

54. *In cauſa adulterii dilatio poſtulata impartiri non poteſt*] In crimine adulterii nulla dilatio datur, niſi, ut hoc in loco Paulus adjecerat (quemadmodum conſtat ex *l. in crimine, 41. D. de adult. coërc.* in cujus inſcriptione pro *lib. primo*, legendum reor, *lib. ſecundo*) ut perſonæ exhibeantur, aut judex ex qualitate negotii motus hoc cauſa cognita permiſerit. Puto hoc quoque loco non *impartiri*, vel, ut alii codices habent, *impediri*, ſed *impetrari*, eſſe legendum, ut in *l. miles, 11. §. defuncto, D. de adult. coërc.* CUJAC. Nos verba *l. 41. D. ad leg. Jul. de adulter.* habuimus *lib. 1. tit. 12. in fin.* non ſunt ſane eadem, quæ hic leguntur: ac potuit Paulus illic de iis agens, quæ ad judicia pertinent, illa ſcripſiſſe, atque hic iterum, & brevius; qualia plura plus ſemel in his Sententiis poſita occurrunt. Inſcriptionem legis integris verbis in libro Florentino expreſſam ut emendemus, gravior eſſe debet ratio. SCHULTING.

55. *Impartiri*] Cujac. leg. conjicit *impetrari*. Paulo aliter & plenius habetur hæc ſententia in *l. 41. D. Ad l. Jul. de adult. In crimine adulterii nulla danda dilatio eſt: niſi ut perſonæ exhibeantur, aut judex ex qualitate negotii motus, hoc cauſa cognita permiſerit.* RITTERSHUS. Non damnem *impartiri*, vel *impertiri*: & ſic Ulpianus *l. 7. D. de fer.* dicit *dilatio impertiri ſolet.* SCHULTING.

TITULUS XXVII.

[1] *De Excuſationibus Tutorum.*

1. [2] Inimicitiae [3] capitales, quas quis cum patre pupillorum habuit, [4] a tutelis excuſant, ne paterno inimico pupilli committantur.

INTERPRETATIO. *Si cum patre minorum aliquis graves inimicitias habuiſſe cognoſcitur, a tutela pupillorum merito excuſatur; ne inimico paterno parvulorum defenſio committatur.*

2. [5] Ad curam ejus, cujus quis tutelam adminiſtravit, invitus vocari non poteſt.

* [6] Quinquaginta dierum ſpatium tantummodo ad conteſtandas excuſationum cauſas pertinet: peragendo enim negotio ex die nominationis conti-

1. *De Excuſationibus Tutorum*] De tutelis in præcedentibus etiam multa tradidiſſe videtur Paulus, quæ Compilator Alaricianus omiſit, ac hic quoque nimis in excerpendo parcus fuit. SCHULTING.

2. *Inimicitiæ capitales, quas quis, &c.*] Si quis ad extremam perniciem ſpectantes inimicitias cum patre pupillorum habuerit, nec reconciliatio intervenerit, a tutela excuſatur, *§. inimicitiæ, 11. de excuſ. tutor.* ubi nos, hæc ſententia uti accipienda ſit, ſatis, ut arbitror, fideliter expoſuimus. CUJAC.

3. *Capitales*] Tales illæ quidem procul dubio ſunt, quæ ob capitalem accuſationem ortæ ſunt, ut in *l. pen. §. 2. D. de adimend. vel transferend. legat. Novell. XC. cap. 7.* non tamen hic videntur eſſe tales ſolæ, ut Ant. Auguſtino placebat & Cujacio *ad l. 6. §. 17. D. h. t.* quid ſi enim alter alterum abſque judicio voluerit perdere? an non hoc ſufficiet? imo latius videntur hic accipiendæ inimicitiæ capitales, ut & accipiuntur in *l. 8. §. ult. l. 14. D. de procuratorib. l. 23. D. mandat.* pro admodum atrocibus & gravibus, ſive graviſſimis, uti dicitur *l. 3. §. ult. D. de adimend. vel transferend. legat.* ubi opponuntur hæ levi offenſæ: nec aliter *l. 9. pr. D. de his quæ ut indign. auferunt.* Reconciliatio vero hic excuſationem excludit, *§. 11. Inſtitut. h. t.* SCHULTING.

4. *A tutelis excuſant*] Id in teſtamentaria non procedere putat Cujacius *ad §. 11. Inſt. h. t.* ſi quis poſt exortas inimicitias tutor datus ſit, quaſi hoc ipſo facta eſſet reconciliatio. Quod tamen alibi *ad l. 6. §. 17. D. h. t.* tum demum admittit, quando ipſe tutor inimicitiis cauſam dederit: non, ſi illæ poſt dationem exortæ ſint, vel ipſe pupillorum parens cauſam inimicitiis dederit: quæ ſatis conveniunt verbis *d. l. 6. §. 17. D. h. t.* IDEM.

5. *Ad curam ejus, cujus quis tutelam adminiſtravit, &c.*] Is, qui tutelam geſſerit, invitus non cogitur & curam adminiſtrare, niſi libertus ſit, *l. libertos, 5. l. curator, 20. C. de excuſ. tut.* CUJAC.

6. *Quinquaginta dierum, &c.*] Omiſit hanc ſententiam Rittershuſius.

continui quatuor menſes conſtituti ſunt. LEX EST XXXVIII. D. HOC TITVL.

* Poſt ſuſceptam tutelam caecus, aut ſurdus, aut mutus, aut furioſus, aut valetudinarius deponere tutelam poteſt.

* Paupertas, quae operi & oneri tutelae impar eſt, ſolet tribuere vacationem. LEX EST XL. D. HOC TITVL.

TITVLVS XXVIII.

De Potioribus nominandis.

1. [1] Non recte potiorem videtur nominare, qui cauſam nominati potioris non expreſſerit.

2. [2] Potior quis eſſe debet non ſolum gradu generis, ſed & ſubſtantia rei familiaris.

INTERPRETATIO. *Qui potior ad tutelam eligendus eſt, non ſolum pupillo generis adfinitate propinquior, ſed & facultatibus debet magis idoneus approbari.*

* [3] Amicos appellare debemus non levi notitia conjunctos: ſed quibus fuerint [4] jura cum patrefamilias honeſtis familiaritatis quaeſita rationibus. EX LEGE CCXXIII. §. I. D. DE VERBOR. SIGNIFICATION.

1. *Non recte potiorem videtur nominare, &c.*] Tutela eſt munus publicum. Ad munera publica vocati ſolent nominare potiores, *l. 1. Cod. de pot. ad mun. nom. leg. ad ſubeunda, 46. C. de decur. l. honores, 7. D. eod. tit.* iique nominatores perinde tenentur, ac ſi fidejuſſiſſent. Sic igitur & ad tutelam nominantur potiores, *l. 2. D. de fidejuſſ. & nomin. tut.* Is autem videtur potiorem nominare, qui cauſam, qua ſit potior, exprimit. CVJAC.

2. *Potior quis eſſe debet, non ſolum gradu generis, &c.*] Cum quis ſit potior, quæritur, facultates potius ſpectamus, quam propinquitatem generis. Nominandi igitur ſunt non tam propinquiores, quam locupletiores. IDEM.

3. *Amicos appellare debemus, &c.*] Hæc verba ex *l. 223. §. 1. D. de verbor. ſignification.* huc commode poſſe referri exiſtimavimus. Cujacius *Obſervation. lib. VII. cap. 8.* quoque ad tutelarum materiam hæc refert: ac ſpeciem ponit in *l. ult. D. ub. pupill. educar. vel morar. deb.* Verum ea de re nihil in hoc libro habemus, uti nec de illis, quæ traduntur *l. 2. pr. D. qui pet. tutor.* ubi etiam amicorum mentio: ſed & hic locus hanc amicorum definitionem ſatis admittit. Rittershuſius hanc ſententiam ad finem libri rejecit, non videns, ad quem titulum poſſet referri: deinceps tamen conſiderare lectorem jubet, an non Paulus eam poſuerit ſub tit. *de excuſat. tut.* vel ſequenti. Præcedentem in *d. l. 223.* ſententiam poſuimus ad finem tituli quarti. SCHVLTING.

4. *Jura cum patrefamilias, &c.*] Puto ſic legend. *jura familiaritatis c. p. h. q. rationibus.* RITTERSHVS.

TITVLVS XXIX.

[1] *Qui Potiores nominare non poſſint.*

1. [2] Libertus, quem pater tutorem dedit, ſi minus idoneus dicatur, excuſari quidem non poteſt, ſed adjungi illi curator poteſt.

IN-

1. *Qui potior nominari non poſſit*] Legendum eſt ex libris ſcriptis, *Qui potiores nominare non poſſint*, quod & ſubjecta ſententia indicat. CVJAC. Idque exſtat in edd. Lugd. CIƆIƆLXVI. Pariſ. Genev. CIƆIƆLXXXVI. & Rittershus. ac a nobis quoque repræſentatum eſt. SCHVLTING.

2. *Libertus, quem pater tutorem dedit, &c.*] Libertus patroni, patronæve liberis tutor eſſe cogitur ex S. C.

INTERPRETATIO. *Si a patre filiis minoribus libertus tutor fuerit derelictus, ſi parum idoneus videtur, excuſari quidem ab*[3] *actione tutelae non poteſt; ſed poteſt illi curator adjungi.*

S. C. nec ſe excuſare poteſt potioribus nominatis, *l. libertos, 5. C. de excuſ. tut.* Sed ſi minus ſit idoneus, ei non quidem tutor, quia tutorem habenti tutor non datur, ſed curator adjungitur. CVJAC. Huc pertinet *l. 14. D. de excuſationib.* ad quem locum videri poterit Cujacius.

3. *Actione*] Hoc eſt, *adminiſtratione*. Dicitur quoque quis tutelam egiſſe *l. 28. §. 4. l. 30. §. 2. D. de liberat. legat.*

TITVLVS XXX.

[1] *Ad Orationem Divi Severi.*

I. [2] Dolo tutoris curatoriſve detecto, in duplum ejus pecuniae condemnatione conveniuntur, qua minorem fraudare voluerunt.

[3] INTERPRETATIO. *Quidquid tutor minoribus fraudaverit, in duplum reſtituet.*

* Poſtumo tutor datus, non nato poſtumo, neque tutelae, quia nullus pupillus eſt; neque [4] pro tutore, quia nulla ſignificatio eſt; [5] neque negotio-

1. *De Oratione Divi Severi*] Exiſtimo hanc inſcriptionem eſſe valde corruptam. Quidam codices habent, *De ratione Divi Severi*: ſed ſubjecta ſententia indicat legendum eſſe *De rationibus diſtrahendis*: quæ actio in duplum lege XII. tab. prodita eſt. Nec ulla eſt oratio Divi Severi, quæ ad eam juris ſpeciem pertineat. Inde & in libris ſcriptis ſic hunc titulum interpretem expoſuiſſe reperi, *id eſt, ſi tutor aliquid diſtraxerit.* Diſtrahere autem rationes, eſt conturbare rationes, ut diſtrahere funus in *l. 5. D. ad l. Jul. de vi publica.* eſt turbare, ut ex *lib. V. tit. eod. infra.* colligitur. Illud autem participium, *diſtrahendis*, præſentis temporis ſignificationem habet, ut cum dicimus, teſtamenti faciendi, litis conteſtandæ, rei judicandæ tempore. *Rationibus* ergo *diſtrahendis*, id eſt, jam diſtractis & conturbatis. CVJAC.

1. * *Ad orationem Divi Severi*] Sic edidit ipſe Cujacius Lugd. cIↃ IↃ LXVI. nec aliter Pariſ. & Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. Sichardus expreſſerat ita, *De Oratione D. Sev.* & ſic quoque vulgavit alias Cujacius in edd. cum ipſius Interpp. Rittershuſius edidit *De rationibus diſtrahendis*, emendatione Cujacii recepta. Ego uti ſententiam utramque, quæ hic legitur, tali ſub titulo a Paulo poſitam fuiſſe nullus abnuerim, & inde ejus veſtigia forte in antiquis libris invenerit Cujacius; ita & ad Orationem Severi, qua is Princeps tutoribus & curatoribus interdixit prædiorum ruſticorum & ſuburbanorum alienatione ſine decreto, quæque exſtat in *l. 1. §. 1. D. de reb. eor. qui ſub tutel. vel cur. ſunt, ſin. decret. non alienand.* Paulum aliqua hic præcepiſſe facile mihi perſuaſerim; ac ſententiam primam, quæ ſola hic ſupererat, perperam ſub hunc titulum relatam fuiſſe, quod in his Pauli excerptis & alibi factum eſſe vidimus. Ego itaque titulum illum quoque reliqui: & alteram ſententiam ex Pandectis priori adjunxi, ad exemplum editoris Aurelianenſis. Rittershuſius ordinem harum ſententiarum inverterat. SCHVLTING.

2. *Dolo tutoris curatoriſve detecto, &c.*] Actione de rationibus diſtrahendis in duplum ex XII. tabulis tenetur tutor, qui pecuniam pupillarem intercepit, abſtulit, furatus eſt, *l. tres tutores, 55. D. de admin. tut. l. 1. §. rationibus, D. de tut. & rat. diſt.* quæ actio etiam ad curatorem porrigitur. At de aliis furtis hic commodè generalis titulus ſubjicitur. CVJAC.

3. INTERPRETATIO] Eſt ex ed. Genev. cIↃ IↃ LXXXVI.

4. *Pro tutore*] Al. *pro tutela*. RITTERSHVS.

5. *Neque negotiorum geſtorum*] Hanc tamen dat Vlpianus *l. 19. §. 2. D. de teſtamentar. tutel. l. 1. §. 6. D. de eo, qui pro tutor. prov. curator. negot. geſſ.* & Calliſtratus *l. 29. D. de negot. geſt.* a quibus diverſum ſenſiſſe videtur Paulus. Diſtinctio inter directam & utilem non tollit difficultatem: & ratio Pauli, quod non poſſit dici negotia quis gerere ejus, qui nunquam natus eſt, aliis non videtur ſatisfeciſſe: quoniam ſi quis negotia geſſerit alterius, quam cujus eſſe exiſtimabat, actio tamen hæc locum habet, *l. 5. §. 1. l. 6. pr. l. 45. §. ult. D. de negot. geſt.* etiam ipſo Paulo noſtro teſte, *l. 14. §. 1. D. commun. dividund.* & hæ res ipſæ credi debent retro fuiſſe heredis, *arg. l. 138. pr. l. 193. D. de reg. jur.* adeoque hic negotiorum geſtorum actionem admiſerunt: idque inde etiam firmatur, quod de geſtione quoque in bonis, quæ cujuſque, quando moritur, fuerunt, hæc actio detur, *l. 3. §. 6. D. de negot. geſt.* Atque hunc Pauli ab aliis diſſenſum agnoſci

tiorum geſtorum judicio tenetur; quia adminiſtraſſe negotia ejus, [6] quia natus non eſſet, non videtur: & ideo utilis in eum actio dabitur. LEX EST XXIV. D. DE TVTEL. ET RATIONIB. DISTRAHEND.

Ant. Faber *Rationalib. ad d. l. 29. D. de negot. geſt.* & Bachovius *ad Πρῶτα Pand. p. 889.* SCHVLTING.

6. *Quia*] F. *qui.* RITTERSHVS. Ita edd. quædam vett. habent: & notata eſt hæc varietas a Charonda.

TITVLVS XXXI.

[1] *De Furtis.*

1. [2] Fur eſt, qui [3] dolo malo rem alienam contrectat.

INTERPRETATIO. *Fur eſt, qui rem alienam fraude interveniente* [4] *contigerit.*

2. [5] Furtorum genera ſunt quatuor: manifeſti, nec manifeſti, concepti, & oblati. Manifeſtus fur eſt, qui in faciendo [6] deprehenſus eſt, & [7] qui intra

1. *De furtis*] Inter hunc & præcedentem titulum nonnullus alios quoque habuiſſe Paulum ad tutelas & curas pertinentes facile mihi perſuaſerim: ſed quos neglexerit Alaricianus compilator. SCHVLTING.

2. *Fur eſt, qui dolo rem alienam contrectat*] Contrectatio rei alienæ fraudulоſa furem facit, *l. 1. D. de furtis.* CVJAC. Definitionem furti pleniorem dat Paulus noſter *l. 1. §. 3. D. h. t.* quam retinuit Tribonianus §. 1. *Inſt. de obligationib. quæ ex delict. naſcunt.* de qua late illic agunt Interpretes vulgati. SCHVLTING.

3. *Dolo malo*] Hæc deſunt in lib. Lex Dei *tit. 7.* ubi hic tit. ita adducitur: *De furibus.* RITTERSHVS. Verbum *malo* quoque non eſt in edd. cum Interpp. Cujacii, quæ penes me ſunt. Ad rem tamen hæc pertinent, & aliæ editiones habent.

4. *Contigerit*] Hoc non eſt ſatis, ſed ablatio vel uſus ad furtum exigitur. Sic quoque in Inſt. Caji *lib. 11. tit. 10. §. 3.*

5. *Furtorum genera ſunt quatuor: &c.*] Furtorum genera quatuor eſſe ait: ſed concepti, & oblati, actionum ſpecies potius ſunt furto cohærentes, quam furtorum genera, §. *furtorum, 3. de obl. quæ ex del. naſc.* Et ideo inferius concepti actionem, & oblati actionem dicit, non conceptum, aut oblatum furtum. Manifeſti autem fures ſunt, qui deprehenduntur in faciendo: & finem faciendi interpretamur, cum pertulere quo deſtinaverant. Ex quo ſatis intelligitur qui nec manifeſti fures ſint, *l. nec manifeſtum, 8. D. de furt.* Porro evenire poſt, ut quis ejuſdem rei & manifeſtus, & nec manifeſtus fur ſit, *l. vulgaris, 21. D. eo.* CVJAC. Ita & in Caji Iuſtitutionibus hæc quatuor genera enumerantur *lib 11. tit. 10. §. 2.* Ipſe tamen Cajus duo tantum adgnovit, manifeſtum, & nec manifeſtum, *l. 2. D. h. t.* niſi Tribonianus illic quædam detraxerit, ut ad Cajum quoque notavit Aleander. Re vera cum dicimus furtum manifeſtum, vel nec manifeſtum, ipſum delictum intelligimus: cum vero furtum conceptum, oblatum, ut & prohibitum, non exhibitum dicimus, tunc furtum notat ipſam rem furto ſurreptam, quæ concipitur, offertur, quæri prohibetur, aut non exhibetur: atque ita furtum alibi quoque ſumitur. Seneca *de benefic. lib. 11. cap. 2.* in his verbis, *Furtum non recipit,* loquens de pecunia: & Ovidius *Faſtor. lib. 1. verſ. 560.* de bubus furtivis,

Mugitum rauco furta dedere ſono.

Furtum itaque illic non notat delictum: & Imperator §. 3. *Inſt. de obligationib. quæ ex delict. naſcunt.* docet, eſſe has potius actiones furto cohærentes, quæ inde naſcuntur, quam genera furtorum. Quatuor vero his ſpeciebus alias duas addit Tribonianus, furti prohibiti, & non exhibiti, quam dicit eſſe ex Edicto Prætoris, §. 4. *d. tit.* De quibus nec in Epitome Caji, nec hoc in loco quidquam occurrit, ac forte non ſimilis earum fuit pœna. SCHVLTING.

6. *Deprehenſus*] Plus hoc eſſe, quam viſus, indicat Seneca *epiſt. XLIII.* his verbis, *Sic vivimus, ut deprehendi ſit, ſubito adſpici.* Opus vero, ut is, qui videt, ut dicatur deprehendiſſe, id ipſum præ ſe ferat, & indicet: non vero ſe ipſe abſcondat, *l. 7. §. 1. D. h. t.* illud autem fieri poteſt clamore, uti in notiſſimo Virgilii loco *Eclog. III.*

Non ego te vidi Damonis, peſſime, caprum
Excipere inſidiis, multum latrante Lyciſca?
Et cum clamarem, quo nunc ſe proripit ille?

Hic etiam eſt viſio, quæ requiritur maxime, verum non ſola, nec otioſa. Idem præſtabit accurſus, *d. l. 7. §. 2.* & cur non geſtus corporis minax? Ac ſi talem viſionem intelligamus in §. 3. *Inſt. de obligationib. quæ ex delict. naſcunt.* omnia erunt expedita. An ab ipſo, cui furtum fit, deprehendatur fur, an ab alio, nihil refert, *l. 3. §. 1. l. 7. §. ult. D. h. t.* Nec opus videtur, ut deprehendens alterius negotium velit gerere, uti Cujacius volebat *in not. poſteriorib. ad d. §. Inſt.* atque id ſit

intra terminos ejus loci, unde quid [8] ſuſtulerat, deprehenſus eſt, [9] vel antequam ad eum locum, quo deſtinaverat, [10] perveniret. Nec manifeſtus [11] fur eſt, qui in faciendo quidem deprehenſus non eſt; ſed eum [12] furtum feciſſe negari non poteſt.

3. [13] Concepti actione [14] is tenetur, [15] apud quem furtum [16] quaeſitum & inventum eſt. Oblati actione is tenetur, qui rem furtivam alii obtulit, ne apud ſe inveniretur.

4. [17] Furti actione is agere poteſt, [18] cujus intereſt [19] rem non perdidiſſe.

5. [20] Concepti is agere poteſt, qui rem concepit, & invenit. [21] Oblati is agere poteſt, penes quem res [22] concepta & inventa eſt.

6. [23] Ma-

ſit *in l. 24. §. 2. D. de uſur.* verum ipſa deprehenſione id ſatis facit, uti recte notat Janus a Coſta *ad d.* §. Et in *d. l. 24. §. 2.* id non dicitur exigi: ſed docetur, quo pacto interdum per hominem liberum actio alicui quæratur. Nuſquam vero in jure diſtinguitur circa deprehenſionem, a quo illa fiat. Et ſimili argumentatur modo circa mulierem in adulterio deprehenſam Vlpianus *l. 43 §. ult. D. de rit. nuptiar.* IDEM.

7. *Qui*] Abeſt ab eodem lib. RITTERSHVS.

8. *Suſtulerat, deprehenſus*] *Furatus eſt, comprehenſus.* Ita d. lib. IDEM. Hæc lectio melior, quam quæ reperitur in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 7.* non enim hic opus comprehendi furem, ſed deprehendi. SCHVLTING.

9. *Vel antequam ad eum locum, quo deſtinaverat, perveniret*] Sabinus apud A. Gellium *Noct. Atticar. lib. XI. cap. 18* ita ſcribit. *Faciendi finis eſt, cum perlatum eſt, quo ferri cœperat.* IDEM.

10. *Perveniret*] Dict. lib. *pervenerit.* RITTERSHVS.

11. *Fur eſt, qui in faciendo*] In d. lib. eſt. *fur, qui intra rapiendo* for legend. *in rapiendo.* IDEM. Lectio vulgata mihi ſatis placet. non uſurpant Auctores noſtri verbum *rapere* de iis, qui tantum furantur. SCHVLTING.

12. *Furtum*] Non eſt in dict. lib. RITTERSHVS.

13. *Concepti actione is tenetur, &c.*] Concepti actione tenetur is, apud quem res furtiva concepta, id eſt, quærendo apprehenſa eſt, licet fur non ſit. Oblati, qui obtulit, ne apud ſe conciperetur, *§. conceptum, 4. de obl. quæ ex del. naſc.* Oblati ſimile judicium proponitur in lege Salica *titul. de Sepibus.* CVJAC.

14. *Is*] Abeſt a d. lib. RITTERSHVS.

15. *Apud quem furtum quæſitum, & inventum eſt*] Si, videlicet, ſciverit furtivam eſſe rem, non ſi ignoraverit: uti recte exiſtimat Janus a Coſta *ad §. 4. Inſt. de obligationib. quæ ex delict. naſcunt.* quamvis aliter exiſtimet Cujacius *not. poſteriorib. ad d. §. 4.* adducta *l. 8. C. ex quib. cauſ. infam. irrogat.* ubi ita quidem damnata occurrit femina, at ſententia æquo duriori: nec damnata illic infamatur. Furti ſane crimen dolum malum requirit: & omnis actio furti infamat, *hoc tit. §. 15.* adeoque & concepti: quod contra ignorantem, ac neque ab initio, neque poſtea doli affinem obtinere nulla patitur ratio. Quod etiam Cujacius *ad §. 1. Inſt. de pœn. temer. litigant.* vult, hanc actionem inficiando demum in triplum creviſſe, id prorſus non probatur: & actiones, quæ ſic demum creſcunt, ob id ſolum nuſquam habebimus inter famoſas. Conceptio furti quo pacto peracta fuerit, nondum ſatis conſtat. Aliquid dictum ad Cajum *lib. 11. tit. 10. §. 2.* SCHVLTING.

16. *Quæſitum, &*] Et hoc quoque ibid. abeſt. RITTERSHVS. Forte non recte abeſt. conjunguntur hæc, res quæſita, & inventa *§. 4. Inſt. d. tit.* IDEM.

17. *Furti actione is agere poteſt, cujus intereſt rem non perdidiſſe*] Is furti manifeſti, aut nec manifeſti actionem habet, cujus intereſt rem non ſubripi, ſi ex honeſta cauſa intereſt, & ſi faciundi furti tempore rem tenuit *l. 10. l. 85. D. de furtis.* CVJAC.

18. *Cujus intereſt*] De quo plura notant Interpretes ad *§. 13. Inſt. de obligationib. quæ ex delict. naſcunt.* Tales ſunt qui rem tenuerunt domini voluntate, *l. 85. pr. D. h. t.* quem locum explicat Merillius *Differentiar. lib. ſingular. cap. 23.* Datur vero & emptori bonæ fidei, *§. 15. Inſt. d. tit.* ne aliter damnum pateretur, *l. 71. §. 1. D. d. t.* lucri amiſſio non ſufficit, *d. l. & l. 76. §. 1. D. h. t.* SCHVLTING.

19 *Rem non perdidiſſe*] Sich. *rem periſſe.* Lex Dei, *rem non periſſe.* RITTERSHVS. Sichardus edidit, *non perdidiſſe*, ſed in marg. *rem periſſe.* Valde placet, *rem non periſſe*, idque exhibet editio Pariſ. cIɔIɔ LXXXVI. ſic *hoc tit. §. 16. & 18. §. 13. Inſt. de obligationib. quæ ex delict. naſcunt. l. 35. §. 4. D. de contrahend. emption.* Plura dabit Briſſonius *de verbor. ſignification.* Ferri tamen etiam poteſt illud *non perdidiſſe.* quod in edd. Lugd. & Genev. & Rittershuſ. exſtat. SCHVLT.

20. *Concepti is agere poteſt, &c.*] Is concepti agit, qui rem concepit. Oblati vero is, apud quem concepta res eſt, *§. conceptum, 14. de obl. quæ ex delict. naſc.* CVJAC.

* 20. *Concepti is agere*] Lex Dei legit. *Conceptiva autem agere.* RITTERSHVS. Lectio vulgata eſt bona, vel legi poſſet, *concepti autem.* SCHVLT.

21. *Oblati*

6. [23] Manifeſti furti actio, & nec manifeſti, & concepti, & oblati, [24] heredi quidem competit, [25] ſed in heredem non datur.

INTERPRETATIO. *Furtorum genera heres ejus, [26] qui furtum pertulit, proſequi poteſt: ejus vero heredes, qui furtum fecerat, ad poenam criminis teneri non poſſunt.*

7. [27] Servus, qui furtum fecerit, damnumve dederit, niſi id [28] pro ſui quantitate dominus ſarcire ſit paratus, noxae dedi poteſt.

INTERPRETATIO. *Si ſervus alicui furtum fecerit, vel damnum dederit, ſi dominus ejus pro eo reddere noluerit, tradere eum [29] vindictae pro qualitate facti debebit.*

8. [30] Si ſervus [31] furtum fecerit, deinde manumiſſus fuerit, aut alienatus, cum ipſo manumiſſo vel emptore agi poteſt: noxa enim caput ſequitur.

INTERPRETATIO. *Si ſervus furtum fecerit, & poſtea aut manumiſſus, aut*

21. *Oblati is agere poteſt, penes quem &c.*] Sic ergo idem, qui de concepto tenetur, de oblato agit: quod non magis mirum, quam eumdem de furto & ipſum teneri, &,contra alium experiri poſſe, quod fieri docet *l. 48, §. 4. & l. 67. §. 4. D. h. t.* Nec hic de oblato agens, ex improbitate & ad lucrum actionem conſequitur, quod prohibetur *l. 12. §. 1. d. l. 76. §. 1. D. h. t.* ſed ob damnum, quod eſt paſſus. IDEM.

22. *Concepta &*] Dict. lib. *concepti inventa eſt.* RITTERSHVS. Lectio vulgata hic melior eſt; niſi quis mallet cum Pithœo *concepta, i. inventa eſt.* IDEM.

23. *Manifeſti furti actio, & nec manifeſti, &c.*] Furti actiones heredibus competunt, non etiam in heredes, quia pœnales ſunt, §. *non autem, 1. de perp. & temp. act.* CVJAC.

24. *Heredi quidem competit*] Id hodie conſtat, *l. 1. §. 1. D. de privat. delict. l. 47. D. h. t.* Olim controverſum fuiſſe indicat Cicero *Epiſtolar. familiar. lib. VII. epiſt. 22.* SCHVLTING.

25. *Sed in heredem non datur*] Mera enim pœna per hanc actionem petitur, §. *ult. Inſt. de obligationib. quæ ex delict. naſcunt.* quales in heredes non vult tranſire civilis conſtitutio, *l. 1. pr. D. de privat. delict. add. l. 20. D. de pœn. l. 111. §. 1. D. d. reg. jur.* nec hic exceptio datur, quatenus ad heredem pervenit, quam induxerunt quidem conſtitutiones in actionibus ex delictis, *l. 5. pr. D. de calumniatorib. add. l. un. C. ex delict. defunctor. in quant. hered. teneant.* ſed tantum quatenus rem quis perſequitur, non quatenus meram pœnam. Quod non monerem, niſi viderem eſſe, qui hæc non ſatis diſtinguant. IDEM.

26. *Qui furtum fecerat, proſequi*] Al. *qui furtum pertulit.* leg. *cui furtum factum erat, perſequi poteſt.* RITTERSHVS.

26. * *Qui furtum pertulit*] Ita Lugd. Pariſ. Genev. quod repræſentavimus. Rittershuſianum illud ex Sich. *qui furtum fecerat*, ferri non poteſt, & ipſe Rittersh. id uncis incluſerat. SCHVLTING.

27. *Servus, qui furtum fecerit, damnumve dederit, &c.*] Actione furti, vel damni injuria ex facto ſervorum, domini noxali actione tenentur: quod in *titul. de nox. act.* fuſius pertractatur. CVJAC.

28. *Pro ſui quantitate dominus ſarcire ſit paratus*] Dicunt alibi, *litis æſtimationem ſufferre. pr. Inſt. de noxalib. actionib.* & hæc proprie eſt in obligatione, a qua liberari quis poteſt noxæ dedendo, *l. 6. §. 1. D. de re judicat.* Non autem hic de ſarcienda re, ſed de pœna ex maleficio agitur in actione noxali: & vereor, ne hoc ſit ab Alariciano compilatore. Similis vero locutio exſtat in Edicto Theoderici *cap. 117. Niſi ejus dominus hoc pro ſui qualitate reddere, vel ſarcire paratus ſit, noxæ eum dare cogitur.* SCHVLT.

29. *Vindictæ*] Sic & Papianus *Reſponſor. tit. 4.* cujus hæc verba. *Servus vero pro furti crimine, aut a domino ad vindictam tradatur, aut res traditæ ei, qui damnum pertulit, cum vindicta a ſervi domino reformentur, ſecundum ſententiam Pauli ſub tit. de furtis.* Ita hi reddunt *noxæ dedere* per *ad vindictam* vel *vindictæ dare*, vel *tradere*, quo modo Auctores noſtri non loquuntur. IDEM.

30. *Si ſervus furtum fecerit, deinde manumiſſus fuerit &c.*] Fure manumiſſo, noxalis actio incipit eſſe directa: fure vendito, noxalis actio transfertur in emptorem: quia noxa ſemper caput ſequitur, §. *omnis, 5. de nox. act. l. 14. De obl. & act.* CVJAC. Ex hac ſententia octava, ut & decima conſtat *cap. 120.* Edicti Theoderici.

31. *Furtum fecerit*] Non ſcilicet domino ſuo, ſed extraneo, §. *omnis autem. 5. & §. ſi ſervus domino, 6. Inſt. De noxal. act.* RITTERSHVS.

32. *Pro*

aut venditus fuerit, aut is, qui manumiſſus eſt, [32] pro furti redhibitione tenebitur, aut emptor ejus: quia noxa ſemper caput ſequitur.

9. [33] Filiusfamilias ſi furtum fecerit, deinde emancipetur, furti actio in eum datur: quia [34] in omnibus noxa caput ſequitur.

10. [35] Non tantum, qui furtum fecerit, ſed etiam is, cujus [36] ope aut conſilio furtum factum fuerit, [37] furti actione [38] tenebitur.

* 11. [39] Rei hereditariae, antequam ab herede poſſideatur, furtum fieri non poteſt.

12. [40] Qui meretricem libidinis cauſa rapuit & celavit, eum quoque furti actione teneri placuit.

13. [41] Fur-

32. *Pro furti redhibitione*] Paulus agit de actione pœnali in duplum aut quadruplum, non de re reddenda. SCHVLTING.

33. *Filiusfamilias ſi furtum fecerit, &c.*] Pure emancipato, noxalis actio incipit eſſe directa. Ergo ſi filiusfamilias furtum fecerit, pater noxali actione tenetur. Sed receptius eſt, ut patre filium non defendente, in eum directa actio furti detur, *l. noxali, 33. & l. prox. D. de nox. act. §. ult. Inſt. eod. tit.* CVJAC.

34. *In omnibus*] Tam filiisfamilias, quam ſervis; imo & liberis, ſi ſervi ſint facti, *§. 5. Inſt. de noxalib. actionib. l. 41. §. 2. D. h. t.* De filiorumfamilias noxæ deditione antiqua mentio *l. 5. §. pen. D. de obligationib. & actionib. l. 3. §. 4. D. de liber. homin. exhibend.* quæ plane improbatur *§. ult. Inſt. de noxalib. actionib. l. pen. C. de furt. & ſerv. corrupt.* SCHVLT.

35. *Non tantum qui furtum fecerit*] Is etiam furti tenetur, cujus ope, aut conſilio furtum factum eſt. Hoc genus actionis ſatis, ut arbitror, dilucide expoſuimus *lib. IV. Inſtit. titul. 1.* CVJAC.

36. *Ope aut conſilio*] Sic edd. cum Interpp. Cujacii, & Rittersh. aliæ vett. pro *ope* habent *opera*. In Capitularibus *lib. VII. cap. 340.* ubi hæc adducuntur, ſcriptum eſt *opere*. Noſtri dicunt *ope conſilio*, *l. 53. §. 1. D. de verbor. ſignification.* etſi alterum tantum intelligant; de quo Cujacius aliique, & inter eos Vinnius, plura notarunt *ad §. 11. Inſt. de obligationib. quæ ex delict. naſcunt.* Dicunt quoque *ope conſiliove*, *l. 6. D. de condiction. furtiv.* & ſic *opem conſiliumve*, *l. 52. pr. D. h. t.* & hic Paulus, *ope aut conſilio*. Clare vero hæc duo diſtinguuntur *l. 50. §. pen. D. h. t. l. 53. §. 1. D. de verbor. ſignificat.* SCHVLTING.

37. *Furti actione*] Eſt hæc ergo & furti actio, quæ datur contra eos, quorum opera conſiliove furtum factum eſt. Itaque & furti eos teneri dicit Imperator *§. 11. Inſt. de obligationib. quæ ex delict. naſcunt.* Hinc vero ſpecialis formula, ut docet Cicero *de natur. Deor. lib. III. cap. 30.* his verbis. *Inde illa actio*, OPE CONSILIOQVE TVO FVRTVM AJO FACTVM ESSE, quod indicat quoque Vlpianus *l. 27. §. 21. D. ad leg. Aquil.* Effectum vero eundem hæc actio videtur habere, quem furti manifeſti vel nec manifeſti: atque hoc ſenſu ab illa non diverſa, nec propria; quæ etiam eſt ſententia Merillii *Obſerv. lib. 11. cap. 39.* Sane in duplum illam ſemper eſſe non evinces ex *l. ult. C. de noxalib. actionib.* quæ ideo tantum in duplum illam actionem dat, quia furtum erat nec manifeſtum. IDEM.

38. *Tenebitur*] In edd. cum Interpp. Cujacii eſt *tenetur*. ſed veteres aliæ habent *tenebitur*; & ſic quoque legitur in Capitularibus *lib. VII. cap. 340.* IDEM.

39. *Rei hereditariæ, antequam ab herede poſſideatur, &c.*] Ratio eſt, quia poſſeſſionis tantum furtum ſit, & res hereditaria a nemine poſſidetur, *l. 1 §. Scævola, Si is, qui teſt. lib. eſſe jus.* Ex CVJACIO *Obſervation. lib. XXI. cap. 19.* Primus hanc ſententiam, ut & reliquas ſtellulis notatas publici juris fecit illo ipſo loco Cujacius.

40. *Qui meretricem libidinis cauſa rapuit, &c.*] Puto hoc in loco legendum eſſe, *Qui non meretricem*, ut in *l. fullo, 82. §. qui ancillam, D. de furt.* quæ eſt ex hoc libro. Nam qui meretricem rapuit, & celavit, nec furti tenetur, nec lege Fabia. Ex eodem loco, & ex eis libris, quibus ſolæ interpretationes ſententiarum Pauli continentur, & in eis tamen hæc verba integra leguntur, eſſe ea interpretis, non Pauli conjicio. CVJAC.

40. * *Qui non meretricem &c.*] Vide inf. *h. t. num. 31.* Cujac. putat eſſe Interpretis verba *ad §. 2. qui ancillam, l. 82. D. de furt.* RITTERSHVS. Non credidit Cujacius eſſe hæc verba Interpretis ad *l. 82. §. 2. D. h. t.* ſed Interpretis harum Sententiarum Alariciani, cujus interpretationes barbaris ſæculis inſtar legum valuerunt, & in quibuſdam libris MSS. ſolæ exſtant. Infra certe §. 31. ipſa habebimus verba Pauli, quem ſub eodem titulo bis idem dixiſſe non eſt credibile. Rittershuſius edidit *non meretricem*. verum edd. aliæ non habent *non*: quod recte quidem adeſſet: ſed a juris imperito homine ſcripta fruſtra ad veri normam exigas. Et talium interpolationes ex falſitate eorum, quæ adſcripſerunt, ſæpe deteguntur. SCHVLTING.

41. *Furti*

13. [41] Furti manifeſti actio praeter poenam quadrupli ipſius rei perſecutionem genere vindicationis & condictionis [42] continet.

INTERPRETATIO. *Furti manifeſti poena quadrupli eſt, & ipſius rei, quae eſt ſublata, redhibitio.*

14. [43] Furti [44] oblati actio adverſus eum, qui obtulit, tripli eſt poena, [45] & ipſius rei reſtitutio.

INTERPRETATIO. *Si quis rem furtivam alteri obtulit, ne apud ipſum inveniretur, tripli poena eſt, & ipſius rei redhibitio, quae ſublata cognoſcitur.*

15. [46] Furti quocunque genere [47] condemnatus, famoſus efficitur.

16. [48] Quaecunque in caupona, vel in [49] meritorio ſtabulo, diverſoriove [50] perierint, in exercitores eorum furti actio competit.

* 17. [51] Si res vendita ante traditionem ſubrepta ſit, emptor & venditor furti agere poſſunt: utriuſque enim intereſt, rem tradi vel tradere.

* 18.

41. *Furti manifeſti actio prater pœnam quadrupli, &c.*] Furti manifeſti actio eſt in quadruplum ex jure prætorio, & meram pœnam continet: extra pœnam eſt rei perſecutio, quam aut vindicando, aut condicendo dominus poteſt auferre, *§. ult. de obl. qua ex del. naſc.* CVJAC.

42. *Continet*] Non continet actio furti rei perſecutionem, ſed meram pœnam: atque extrinſecus rei vindicationem aut condictionem habet dominus, *§. ult. Inſt. de oblig. quæ ex delict. naſcunt. l. 54. §. 3. D. h. t.* Vereor, ne & hic mala manus graſſata ſit. SCHVLT.

43. *Furti oblati actio adverſus eum, qui obtulit, &c.*] Gellius *lib XI. cap. 18.* ſic ſcribit, *furti concepti, item oblati tripli pœna eſt.* Et de his puto ſenſiſſe Gajum in *l. 3. D. qui ſatiſdar. cog.* & hunc ipſum auctorem *lib. V. tit. de abact.* Hic autem male vulgo legitur, *Furti concepti*, idcirco emendavimus, *Furti oblati:* nam actione concepti qui obtulit, non tenetur. CVJAC.

44. *Oblati*] Sich. *concepti*, non recte. RITTERSHVS.

45. *Et ipſius rei reſtitutio*] Verum quo pacto oblati actione, quæ illi datur, apud quem res furtiva inventa, adeoque domino vel actori reſtituenda fuit, res hic reſtituetur ab illo, qui obtulit, ei, cui olim obtulerat? Vereor, ne & hic non legamus verba Pauli. SCHVLTING.

46. *Furti quocunque genere condemnatus, famoſus efficitur*] Furtorum quatuor ſunt genera. Quocunque genere ſuo nomine damnatus, famoſus eſt, *l. furti, 6. D. de his qui not. infam.* quo in loco veriſimile eſt hæc Vlpianum addidiſſe, *ſive concepti, ſive oblati.* CVJAC.

47. *Condemnatus*] In lib. Lex Dei *tit. 7.* eſt, *damnatus.* RITTERSHVS. Sed *condemnatus* quoque ſcriptum eſt in Capitularibus *Addition. III. cap. 101.* ubi tamen non notavit, ut ſolet, V. Cl. Steph. Baluſius, id caput hinc ſumptum eſſe. Ibidem pro *famoſus* legitur *infamis.* In Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 7.* hæc ſententia primo loco eſt poſita, forte dum Auctor, qui eo uſque Paulum non excerpſit, ſtatim oſtendere voluit, furti crimen Romanis pro admodum turpi fuiſſe habitum. SCHVLTING.

48. *Quacunque in caupona, vel meritorio ſtabulo, &c.*] In eum, qui navem, cauponam, vel ſtabulum exercet, in duplum eſt actio jure prætorio, quaſi ex maleficio, ſi habitatorum, vel eorum quis furtum fecerit, quorum opera navem, cauponam, ſtabulum exercet. Vectorum tamen, viatorumve factum non præſtat, *l. 1. D. furt. adv. nau. caup. ſtab.* CVJAC.

49. *Meritorio ſtabulo*] Cujus uſus mercede locatur. Conjunguntur quoque ſtabula & alia meritoria *l. 198. D. de verbor. ſignif.* Plura dabit Briſſonius *de verbor. ſignif.* SCHVLTING.

50. *Perierint*] Furto ablata ſint. Dixi *ad* §. 4. Quod Cujacius dicit de facto viatorum & vectorum ab exercitoribus non præſtando, ne tirones decipiat, intelligendum eſt de actione pœnali in duplum ex quaſi maleficio; ex recepto enim actio ſemper in ipſos datur, niſi res fortuito caſu interierint, *l. 3. §. 1. D. naut. caupon. ſtabular. ut recept. reſtit.* IDEM.

51. *Si res vendita ante traditionem ſubrepta ſit, &c.*] Optima ratio, quia utriuſque intereſt, *l. 52. §. 1. D. eod.* At obloquitur *l. eum qui, 14. & l. Si vendidero, 80. in princ. D. eod.* niſi dicas ſoli venditori furti actionem duplici jure competere, quia dominus eſt, & quia ejus intereſt rem tradere emptori, in hoc enim obligatus eſt, ut rem tradat emptori, vel ſi ſine culpa ejus res ſubrepta ſit, ei cedat directam furti actionem, verum & ſine ceſſione tentari poteſt emptori ſuo nomine competere utilem furti actionem, quia ejus intereſt rem tradi, ut in aliis cauſis plerumque ubi ex ceſſione eſt directa, ſine ceſſione competit utilis. Ex CVJACIO *Obſerv. lib. XXI. cap. 19.* Hæc ſententia hoc in loco cum exſtet in codice Veſontino, teſte Cujacio *Obſ. lib. XXI. cap. 19.* ubi illam primus publicavit, non recte in ed. Aurelian. cum ſequenti ad finem eſt rejecta, hicque poſita viceſima ſecunda, *qui furtum*, quod poſterius factum quoque in Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. ſed hæc & ſequens omiſſæ.

52. Si

* 18. [52]Si quid in nave rateve perierit, furti actio in excitorem navis datur.

19. [53]Rem pignori datam debitor creditori ſubtrahendo furtum facit: quam ſi & ipſe ſimiliter amiſerit, ſuo nomine perſequi poteſt.

20. [54]Pater, vel dominus de ea re, quae filiofamilias, vel ſervo ſubrepta eſt, furti agere poteſt: intereſt enim ei deferri actionem, qui de peculio convenitur.

INTERPRETATIO. *Si filiofamilias, vel ſervo furto aliquid ſublatum fuerit, ad patrem, vel dominum furti actio pertinebit: quia merito eis haec actio datur, ex quorum perſonis ſolent [55] aliquoties conveniri.*

21. [56]Si rem, quam tibi [57]commendavi, poſtea ſubripui, furti actio competere tibi non poterit: rei enim noſtrae furtum facere non poſſumus.

* 22. [58]Qui furtum quaeſiturus eſt, antequam quaerat, debet dicere, quid quaerat, & rem ſuo nomine & ſua ſpecie deſignare.

23. [59]Si, cum furtum quis quaerit, [60]damnum injuriae dederit, actione legis Aquiliae tenebitur.

INTERPRETATIO. *Si, cum furtum quis quaerit, damnum alicui dederit, [61] vel*

52. *Si quid in nave rateve perierit, &c.*] Dixit ſupra de eo, quod periit in caupona vel ſtabulo: nunc de eo, quod in navi, de quibus omnibus actio furti, quæ datur in exercitorem, proponitur in *tit. D. furti adv. nau. caup.* Navi adjungit ratem. Licet & lintrem adjungere, ut *l. 1. §. de exercitoribus, Nau. caup. ſtab.* Ex CUJACIO *dict. loc.*

53. *Rem pignori datam debitor creditori ſubtrahendo furtum facit, &c.*] Furti tenetur debitor, qui rem pignoratam creditori ſubtrahit; quam ſi poſtea & ipſe furto amiſerit, nihilominus furti actionem habet: atque ita hoc caſu fur furti agit, *l. itaque, 12. §. pen. D. de fur.* in quo negationem ſupereſſe notavimus *lib. IV. Inſt. tit. 1.* CUJAC.

54. *Pater, vel dominus de ea re, quæ filiofamilias, &c.*] Si res peculiaris ſubripiatur filiofamilias, vel ſervo, actio furti patri, vel domino adquiritur, qui & de peculio actiones pati ſolet: & ideo ejus maxime intereſt rem peculiarem non ſubripi, *l. ſi quis uxori, 52. §. ſi ſervus, D. de furtis.* IDEM.

55. *Aliquatenus*] Al. *aliquoties.* puto legend. *peculio tenus.* RITTERSHUS. Peculio tenus re ipſa tenetur: ſed Interpres paſſim pro ſuo arbitratu Paulum exponit, & parum recte. In edd. Sich. Lugd. Pariſ. Genev. legitur *aliquoties*, quod cur repudiabimus? Sich. habet in marg. *aliquatenus*, quod Rittershuſius recepit. SCHULTING.

56. *Si rem, quam tibi commodavi, poſtea ſubripui, &c.*] Si is, qui rem tibi commodaverit, eam ſubripiat, furti non tenetur: quia rei ſuæ furtum non fit, quæ tamen ratio interdum falſa eſt, ut in debitore pignus ſubtrahente ſuperius dictum eſt: & hoc quoque caſu nonnunquam commodator furti tenebitur, *l. creditoris, 15. §. dominus. leg. ſi is qui rem commodaſſet, 59. D. de furtis.* CUJAC.

57. *Commendavi*] Ita Sich. Lugd. Pariſ. Genev. Rittersh. abſque mentione variationis in libris antiquis. Ac certiſſimum eſt, nulli ex omnibus, quibus res auferuntur, minus actionem furti competere, quam ei, cui res commendata eſt, ſive depoſitario, *§. 17. Inſt. de obligationib. quæ ex delict. naſcunt. l. 14. §. 3. D. h. t.* ut adeo cur in edd. cum ſuis Interpp. Cujacius repoſuerit *commodati*, cauſam non videam. SCHULTING.

58. *Qui furtum quæſiturus eſt, antequam quærat, &c.*] Solemnis quæſtio rei furtivæ quam ſuſpicio erat in alienis ædibus concipi poſſe, permittitur, ſi modo is qui quærit prius declaret quid quærat, & rem deſignet ſuo nomine & ſua ſpecie, ut in actione in rem *l. 6. D. de rei vind.* nam & eam quærit, qui vindicaturus eſt. idemque fit in actione furti *l. 19. D. eod.* Ex CUJAC. *Obſerv. lib. XXI. cap. 19.*

59. *Si cum furtum quis quærit, &c.*] Quamvis in alienis ædibus furtum conquirere, & concipere liceat, ſi tamen quærendo damnum injuria detur, legis Aquiliæ actionem dari placet. Nam & ſi magiſtratus damnum injuria dederit, cum pignora ex lege capit, Aquilia locum habet, *l. quemadmodum, 29. §. magiſtratus, D. ad l. Aquil.* CUJAC.

60. *Damnum Injuriæ*] Sic quoque in Pandectis aliquoties legitur, *l. 14. §. ult. D. de præſcript. verb. l. 31. D. de furt. l. 15. §. 46. D. de injur.* & alibi ſæpe, uti notavit Briſſonius *de verbor ſignification.* & cum ita habeant edd. vett. præter eas cum Interpp. Cujacii, & Rittershuſ. quæ exhibeat *injuria*, illud retinui. SCHULTING.

[61] *vel injuriam fecerit, ſecundum legem Aquiliam* [62] *in duplum damni illati redhibitione multatur.*

24. [6] Ob indicium comprehendendi furis praemium promiſſum jure debetur.

25. [64] Sive ſegetes per furtum, ſive quaelibet arbores caeſae ſint, in duplum ejus rei nomine reus convenitur.

* 26. [65] Si ſervum communem quis furatus ſit, [66] ſocio quoque actio furti dabitur.

* 27. [67] Qui pro derelicto rem jacentem occupavit, furtum non [68] committit: [69] tametſi a domino derelinquendi animo relictam.

* 28. [70] Si ſervus furtum fecerit cum domino, præter rei condictionem [71] furti actio in dominum datur.

* 29. [72] Fullo & ſarcinator, qui polienda vel ſarcienda veſtimenta accepit, ſi ſorte his utatur, ex contrectatione eorum furtum feciſſe videtur: quia non in eam cauſam videntur accepta.

* 39.

61. *Vel injuriam fecerit*] Nihil de injuria eſt apud Paulum: ſed tantum loquitur de damno injuria dato. IDEM.

62. *In duplum*] Non niſi contra inficiantem, *l. 2. §. 1. D. ad leg. Aquil. §. 19 & 26. Inſt. de actionib.* Idem cavet Edictum Theoderici *cap. 130*, IDEM.

63. *Ob indicium comprehendendi furis præmium, &c.*] Indicia, & εὕρετρα accipere turpe non eſt, ideoque repeti non poteſt, quod ob eam cauſam datum eſt, *l. 4. §. ult. D. de cond. ob. turp. cauſ. l. falſus, 43. §. ſolent, D. de furt.* Quinimo & ſi promiſſa ſint indicia, recte petuntur vel actione doli, vel actione in factum prætoria: puta, ſi inter nos ita convenerit, ut ego furem indicarem, tu dares indicia, *l. ſolent. 15. D. de praeſcript. verb.* vel actione ex ſtipulatu, ſi ſtipulatio interceſſerit. CVJAC.

64. *Sive ſegetes per furtum, &c.*] De ſegetibus, arboribuſque cæſis lege XII. tab. prodita eſt actio *l. 1. l. pen. D. arb. fur. caſ.* ut Plin. *lib. XVII. cap. 1. & lib. XVIII. cap. 3.* explicat. Sed in duplum redacta eſt edicto prætoris, ut oſtendit *l. furtim, 7. §. ult. D. eod.* quæ ex libris ad edictum ſumpta eſt. Tunc vero maxime huic actioni locus eſt, cum furtim arbores cæſæ ſunt, etiam ſi contrectatio, atque adeo furtum earum non interceſſerit, *l. furtim. 7. l. facienda, 8. D. eod.* Itaque in hac Pauli ſententia, aut *per furtum*, furtim interpretabimur, aut eos potius codices ſequemur, a quibus in Baſilienſi editione adnotatum eſt hæc verba, *per furtum* abeſſe. Dupli actio impubere ſegetem furtim cædente ex lege XII. tab. eſt, ut Plin. ſcribit. Sed eam, ut diximus, edictum ad omnes caſus porrexit. IDEM.

65. *Si ſervum communem quis furatus ſit, &c.*] Rei noſtræ propriæ furtum non facimus, maxime ſi ex eo alter non lædatur. Rei communis furtum facimus, quia fieri hoc non poteſt ſine damno ſocii, *l. 45. D. eod.* Ex EODEM *Obſ. lib. XXI. cap. 19.*

66. *Quoque furti dabitur*] Nam & furti tenebitur, *l. 51. D. pro ſoc.* & pro ſocio. *l. 45. D. eod. tit.* SCHVLTING.

67. *Qui pro derelicto rem jacentem occupavit, &c.*] Quia ejus rei nullus eſt dominus vel poſſeſſor, *l. 43. §. qui alienum, D. eod.* Ex CVJAC. *dict. lib. XXI. cap. 19.*

68. *Committit: tamen*] Videtur interponend. *ita.* RITTERSHVS.

69. *Tametſi a domino derelinquendi animo relictum*] Lectio hæc commodum non habet ſenſum. Rittershuſius edidit *tamen ſi:* unde reſtituit, *ita tamen ſi*, ſenſu bono: ſed illud *tametſi* exſtat in codice Veſontino, & hoc habet quoque ed. Pariſ. cIↃIↃLXXXVI. & Aurelian. ac ita hic potius aliquid ſequeretur, quod regulam extenderet. Forte excidit negatio, & legendum; *tametſi non a domino derelinquendi animo relictam.* Opinio, nempe, apprehendentis & occupantis, ac bona fides ipſum a crimine furti liberat: atque hoc patet ex *l. 43. §. 6. D. h. tit.* SCHVLTING.

70. *Si ſervus furtum fecerit cum domino, &c.*] Et in ſolidum ex ſua perſona, noxalis autem ex perſona ſervi. Plane una pœna actor contentus eſſe debet, *l. 4. §. cum dominus, De nox. act.* Ex CVJACIO *laudat. lib. XXI. cap. 19.*

71. *Furti actio in dominum datur*] Ac dubito, an quidem hic liberetur dominus una pœna: non enim hic tantum furtum fecit ſervus ſciente domino, ut *in l. 4. §. 2. D. de noxalib. actionib.* ſed & ipſe dominus furtum fecit. SCHVLTING.

72. *Fullo & ſarcinator &c.*] Hæc ſententia, ut & duæ ſequentes exſtant non tantum in *l. 82. D. h. t.* ſed & hoc ipſo loco in libro Veſontino, teſte Cujacio *dict. lib. XXI. cap. 19.* unde miror, quod in editione Genev. cIↃIↃLXXXVI. plane omiſſæ ſint; & illa, *qui tabulas, 32.* poſt §. *qui rem 36.* poſita; cum tamen Cujacii nomen illa oſtentet editio: a quo ipſo id profectum eſſe non crediderim. IDEM.

73. *Fru-*

* 30. [73] Frugibus ex fundo ſubreptis, tam colonus, quam dominus furti agere poſſit: quia utriuſque intereſt, rem perſequi.

* 31. Qui ancillam [74] non meretricem libidinis cauſa ſubripuit, furti actione tenebitur: & ſi ſuppreſſit, poena legis Faviae coërcetur.

32. [75] Qui [76] tabulas, cautioneſve ſubripuit, in adſcriptam ſummam furti actione tenebitur: nec intereſt, cancellatae, nec ne ſint: [77] quia ex his debitum magis ſolutum eſſe comprobari poteſt.

INTERPRETATIO. *Qui tabulas, aut cautiones furto abſtulerit, [78] ad eam ſummam redhibitionis, quam tabulae vel chartae ſublatae continent, furti actione tenebitur. Nec intereſt, utrum cautiones ipſae ſine aliqua [79] litura ſint, an fuerint [80] caraxatae, aut forſitan jam ſolutae.*

* 33.

73. *Frugibus ex fundo ſubreptis*] Antequam eſſent percepti, *l. 26. §. 1. D. h. t.* quo pertinet & *l. 14. §. 2. D. eod. tit.* quamvis condicere illos tunc furi colonus, utpote nondum dominus, non poſſit, *l. 60. §. 5. D. locat. conduct.* Poſt perceptionem fructus pleno jure ſunt coloni, *§. 36. Inſt. de rer. diviſion. l. 61. §. 8. D. h. t.* & tunc non major eſt ratio dandæ actionis furti domino, quam creditori ob rem quamvis debitori ipſius ſurreptam: cui & illa plene negatur, *l. 49. l. 85. fin. D. h. t.* IDEM.

74. *Non meretricem*] Vulgo hinc abeſt negatio. Vide *ſupra h. t. num. 12.* RITTERSHVS. Non abeſt ab hoc loco negatio, ut Rittershuſius notat, ſed a §. 11. ubi non ſententiam Pauli, ſed interpretationem legi credidit Cujacius, qui poſtea hanc ſententiam, ut & duas præcedentes, reperit etiam in Veſontino codice. De ancilla meretrice libidinis cauſa ſurrepta non placuit furti actionem, nec de ſuppreſſa legis Fabiæ accuſationem dari, *l. 39. D. h. t.* SCHVLTING.

75. *Qui tabulas, cautioneſve ſubripuit, &c.*] Integra hæc ſententia extat in *l. fullo, 82. §. ultim. D. de furtis.* Ergo is, qui tabulas, aut cautiones ſubripuit, non tantum pretii tabularum, ſed etiam ſummæ tabulis adſcriptæ nomine furti tenetur. Eademque actio eſt, ſi tabulæ ſint cancellatæ, in pretium tabularum, & in id, quanti intereſt creditoris tabulas cancellatas non ſubripi: quod ex eis aliquando calumniante debitore, & indebitum ſolutum eſſe contendente, debitum ſolutum eſſe comprobare poſſit, *l. qui tabulas, 27. D. de furtis.* Quidam codices habent, *quia ex his debitum diſſolutum intereſt comprobari:* quidam, *quia ex his debitum magis ſolutum eſſe comprobari poteſt.* CVJAC.

76. *Tabulas vel cautiones*] Sic & Vlpianus, *l. 27. pr. D. h. t.* ubi etiam hoc nomine chirographa intelligit in ſequentibus. ab his olim differebant ſyngraphæ, in quibus contra veri fidem pactio perſcribebatur, teſte Aſconio Pediano ad *Ciceron. in Verr. lib. 1. cap. 36.* Hic intelligerem inſtrumenta quævis ad obligationem probandam idonea. Pluribus de illis agit Salmaſius *de modo uſurar. cap. 10.* & Fabrotus *enarrat Paratitl. Cujac. ad tit. C. de fid. inſtrument.* SCHVLTING.

77. *Quia ex his debitum magis ſolutum eſſe comprobari poteſt*] Cum ita legatur in quibuſdam veteribus libris, teſte Cujacio, nec non in *l. 82. §. ult. D. h. t.* poſt Rittershuſium ita edidi. Sich Lugd. cIↃIↃLXVI. Pariſ. Genev. *quia ex his debitum diſſolutum* (Sich. *ſolutum*) *intereſt comprobari.* In edd. cum Interpp. Cujacii. *q. e. h. d. diſſolutum eſſe comp. pot.* Parvum ipſa in re eſt diſcrimen. IDEM.

78. *Ad eam ſummam redhibitionis*] Id non vult Paulus: ſed litem æſtimandam eſſe non modo ex pretio tabularum, ſed & eo, quod intereſt creditoris, eas non eſſe ſubreptas, in duplum aut quadruplum, ut fit in furti actione, *l. 27. pr. D. h. t.* IDEM.

79. *Litura*] Ita edd. Sich. Pariſ. & Rittersh. ac ut hic lituræ, & mox caraxatarum fit mentio, ſic in teſtamento Remigii, cujus mox plura verba laudabuntur, *ſi qua litura aut caraxatura.* In edd. Lugd. cIↃIↃLXVI. & Genev. cIↃIↃLXXXVI. eſt. *deletura,* optimo quoque ſenſu. Sichardus etiam habet in margine *læſione.* IDEM.

80. *Cancellata*] Al. *caraxata.* De hujus verbi etymo hic addam, excepta ex literis Cl. V. Marquardi Freheri, amici noſtri. is enim de eo per epiſtolam a me conſultus ita reſcripſit, ut ſequitur. *Verbum* (caraxare) *dignum ſane eſt tam bono interprete, homine Gotho: qui &* præſtare *gaudeat dicere pro* mutuo dare *vel* commodare, *ut adhuc Galli* preſter, *&* demandatus *pro* requiſito, *Gallis* demandè *&* minare, *pro* ducere, *Gall.* mener (*quod fortaſſe excuſari poſſit, per H. Step. in libr. de Latinitate ſuſpecta*) *& alia non multo meliora. Veluti cum dixit*, Dimittere legatum *vel* fideicommiſſum; ad ſolutionem retinere; deputare exilio; dimittere liberum, *pro* manumittere: reformare, *pro* reſtituere (*hoc tamen & Sidonius utitur*) redhibere *pro* reddere; homo & femina, *pro* mas & femina: violenter præſumere, *pro* rapere, occupare: evacuare, *pro* annullare: *ut adhuc Galli* vuider: in caſa patris, *pro* in poteſtate: *Et alia ejuſdemmodi ſexcenta. Sed ut ad illud* caraxare *redeam, reperi ſane aliquando idem, verbi an non monſtri dicam? in Teſtamento Remigii, Epiſcopi Remenſis (qui & ipſe Sidonii σύγχρονος fuit) ubi ita cavet:* Huic autem teſtamento meo dolus malus abeſt aberitque. In quo ſi qua litura vel caraxatura fuerit inventa, facta eſt, me præſente, dum a me relegitur & emendatur. *Extat apud*

* 33. [81]Qui ſervo fugae conſilium dedit, furti quidem actione [82]non tenetur, [83]ſed ſervi corrupti.

* 34. [84]Res ſubrepta ſi in domini poteſtatem reverſa ſit, ceſſat [85]furti actio.

* 35. [86]Qui furandi animo conclave effregit, vel aperuit, ſed nihil abstulit, furti actione conveniri non poteſt; injuriarum poteſt.

* 36. [87]Qui rem ſuam furatur, ita demum furti actione non tenetur, ſi alteri ex hoc non noceatur.

37. [88]Servus, qui in fuga eſt, [89]a domino quidem poſſidetur, ſed dominus furti actione ejus nomine non tenetur: quia in poteſtate eum non habet.

* 90 Si

Briſſon. lib. VII. De formulis, mihi pagi. 769. *Sed ecce, monente Grutero repeto & locum, lectum a me antea pariter & neglectum, apud Prudentium* Peri Stephanων Hymno X.

Charaſſat ambas ungulis ſcribentibus
Genas, cruentis & ſecat faciem notis.

Vbi Georgius Fabricius in Indice annotat: χαράσσω lacerando imprimo, aut exaro: *eodemque verbo & Gregorium Turonenſem uſum ait. Non jam eſt ergo, quod nos pœniteat, pulcerrimam hanc vocem didiciſſe ex tam bono magiſtro, Aniano, Triboniani collega & ſymmyſtâ.* Hæc ad me Freherus, joca ſeria miſcens: cui pro hoc indicio gratiam habeo, & μήνυτρον, ſive mavult εὕρετρον, debeo. Adii ego ſtatim Victorem Giſelinum, doctiſſimum Prudentii Commentatorem. Apud eum hæc annotata repperi: χαράττειν *Græcis etiam valet,* ſculpere, arare, ſcarificare. *Poëta ſuæ ætati ſuppares credo imitatus ab iſtius verbi futuro* χαράξω *Latinam dictionem derivavit: quemadmodum alibi a Præterito paſſivo, ſive ejus deductitio nomine* (πλάττειν πέπλασμαι, πλάσμα) plaſmare. *Quæ huc ab aliis afferuntur, & ſcriptis libris adverſantur, & poëtæ noſtri genio.* Hactenus Giſelin. Ego non puto neceſſe, ut ad futurum recurramus in formando Latinum *charaxo*, qui ſciam promiſcue ſcribi *Vlyſſes & Vlyxes*, aliaque ſimilia. Itaque ſimpliciter a præſenti χαράσσω videtur deductum & *charaſſo* (ut legit Fabricius) & *charaxo* (ut Giſel.) & denique *caraxo*, extrita aſpiratione, ut eſt apud Anianum & Remigium: quo magis ſcilicet Græca origo tegeretur, & verbum hoc purum putum videretur Latinum. Hæc cum ita ſint, quod antea ex mea conjectura protuli, totum nunc muto & delendum eſſe ajo, ut in quo criticum delirarit acumen. RITTERSHVS. *in Indic.* In edd. Sich. & Rittershuſii eſt *cancellata*: ſed hic notaverat, alios legere *caraxata*, (ac ſic eſt in edd. Lugd. Pariſ. Genev.) quod dein probavit. Ego autem parui Doctiſſimi Viri voluntati, ac quæ ad hunc locum prius notaverat, omiſi. Ceterum per caraxatas Interpres intelligit hic cancellatas, de quibus loquitur Paulus: ac ſic etiam hoc verbum ſumi pro *induco, cancello,* docet Vir Eruditiſſimus, Car. du Freſne du Cange *in Gloſſar. med. & infim. Latinitat. v. charaxare, caraxare,* docens ita eſſe in Gloſſis veteribus, *charaxo, induco, cancello*: & in Excerptis Pithœanis, *charaxatis, ſcriptis, inductis, cancellatis.* Plura habet ibidem. ut proin non ſit verum quod V. C. Ger. Joh. Voſſius *de vit. ſermon. lib. IV. cap. 3.* ubi varias hujus verbi exhibet notationes, ſcribit, illud non notare *delere.* SCHVLTING.

81. *Qui ſervo fugæ conſilium dedit, &c.*] Qui ſervo alieno fugam ſuaſit, tenetur ſervi corrupti, ut *lib. 1. tit. 13.* non furti, quia ſervum non adtrectavit, *l. 36. eod.* Ex CVJACIO *Obſerv. lib. XXI. cap. 19.*

82. *Non tenetur*] Vt nec qui illi iter monſtravit, *l. 62. D. h. t.*

83. *Sed ſervi corrupti*] Vide ſupra *lib. 1. tit. 13.* A. RITTERSHVS.

84. *Res ſubrepta, ſi in domini poteſtatem reverſa ſit, &c.*] Falſa hæc ſententia eſt, niſi furti actionem, ut fit ſæpe, accipias pro condictione furtiva, *l. 10. De cond. fur.* Ex CVJACIO *dict. lib. XXI. cap. 19.*

85. *Furti actio*] Id eſt, condictio furtiva. Cujac. nam furti nihilominus agi poteſt. RITTERSHVS.

86. *Qui furandi animo conclave effregit vel aperuit, &c.*] Idem Vlpianus *l. 21. §. qui furti, D. eod.* Ex CVJACIO *dict. loc.*

87. *Qui rem ſuam furatur, ita demum &c.*] Si alterius non interſit retinere poſſeſſionem, ut puta, creditoris pigneraticii, ut ante dixit, vel etiam donatarii in ſpecie *l. 53. §. ult. D. eod.* Ex EODEM *ibid.*

88. *Servus, qui in fuga eſt, a domino quidem poſſidetur, &c.*] Servus fugitivus, ſi nondum ab alio poſſideatur, a domino quidem poſſidetur: ſed ſi interim alteri furtum faciat, non tenetur dominus actione noxali, quia eum in ſua poteſtate non habet, *l. ſervi, 17. §. ult. D. de furt. l. quotiens, 21. §. in poteſtate, D. de nox. act.* quod valde pugnat cum *l ſi ſervus ſervum, 27. §. ſervi autem, D. ad l. Aquil.* niſi hanc diſtinctionem admittimus. Aut ſervus fugitivus ab alio poſſidetur, aut non. Si ab alio non poſſidetur, dominus noxali actione non tenetur, quia exhibendi ejus poteſtatem non habet, & hoc translatitium eſt, ut noxalem actionem recuſare poſſit is, qui ſervi exhibendi poteſtatem non habet. Quod ſi ab alio poſſidetur bona fide, dominus noxali actione tenetur, quia jam a poſſeſſore repetendi ſervi poteſtatem habet: ipſe

autem

90 *Si ſervus etiam in fuga poſitus furtum fecerit, damnumve dederit, & reverſus ad dominum fuerit, niſi pro ſui qualitate dominus ſolvere paratus ſit pro culpa, eum aut dare praeſentem, aut abſentem cedere cogendus eſt.*

autem bonæ fidei poſſeſſor non tenetur. Et hoc dicimus, cum debitum ſervum actoris fieri volumus, alioquin bonæ fidei poſſeſſor certe noxali actione tenetur: ſed ſi in rem agat, exceptione repellitur, *l. bona fide, 11. l. & generaliter, 28. D. de nox. act.* Et ita hæc quæſtio, male ab interpretibus diſcuſſa, meo quidem judicio, explicanda eſt. CVJAC. Quæ hic habet Cujacius, nec non *ad l. 28. D. de noxalib. actionib. ad African. tract. VI.* non videntur poſſe ſufficere ad ſolvendum ἐναντιοφανὲς inter hunc locum, ut & *l. 17. §. ult. D. h. t. l. 21. §. 3. l. 11. D. de noxalib. actionib.* ac ex adverſo *l. 27. §. 3. D. ad leg. Aquil.* ubi noxali actione ob damnum injuria datum dominus teneri dicitur, non bonæ fidei poſſeſſor: imo & teneri dominus, ſi ſervus in fuga ſit, idque veriſſimum eſſe. Nec abſolvit rem diſtinctio Bachovii *ad Treutler. p. 1. Diſp. 8. th. 12. C.* nempe, in idea & abſtracto, quatenus bonæ fidei poſſeſſor domino opponitur, dominum, non hunc poſſeſſorem teneri: dum vero de domino non conſtat, contra poſſeſſorem talem, qui loco domini eſt, agi poſſe. Nec ego hic certi aliquid habeo. Conſiderari tamen velim, an non ſit probabilis ſolutio ſecunda Gloſſæ, *ad d. l. 27. §. 3.* ut ſpeciale quid obtineat in noxali actione ex lege Aquilia: quæ forte actionem hanc dederit contra dominum ſervi occidentis: quomodo & interrogatus aliquis in tali ſpecie dicit eum ſuum eſſe *l. 8. D. de interrogationib. in jur. faciend.* cum in aliis caſibus ſufficiat ſervum in poteſtate alicujus eſſe, *l. 21. §. 2. D. de noxalib. actionib.* Dedere hic quidem nequit dominus, ſed poteſt cavere ſe dediturum, *fac. l. 3. §. ult. D. ad exhibend.* vel actionem ſuam actori cedere, *arg. l. 51. D. de pecul.* SCHVLTING.

89. *A domino quidem poſſidetur*] Quod ad effectum uſucapiendi, *l. 17. §. ult. D. h. t. add. l. 21. D. de rei vindication.* IDEM.

90. *Si ſervus etiam in fuga poſitus &c.*] Hæc juris eſſe docet Papianus *Reſponſor. tit. 16.* ſecundum regulam Pauli Sententiarum: quæ hic optime collocari potuiſſe credidi, non tamquam genuina Pauli verba, ſed eorum interpretamentum, qualia & alibi ex eodem Papiano adduximus. Optime vero illa huic loco quadrant, ſimulque indicant plus olim hic ſcriptum fuiſſe, quam hodie ſupereſt. IDEM.

TITVLVS XXXII.

[1] *De Operis Libertorum.*

1. [2] Egentem patronum libertus obligatione doni, muneris, & operarum ſolutus alere cogendus eſt, pro modo facultatum ſuarum.

INTERPRETATIO. *Si quis ita fuerit manumiſſus, ut nec donum, nec operas patrono praeſtare deberet, & patronus ejus egens fuerit effectus, eum pro modo facultatum ſuarum paſcere & ſuſtentare compellatur.*

1. *De operis libertorum*] Libri ſcripti habent, *De operibus libertorum.* quod loquendi genus probavimus in frag. Vlpia. *tit. 19.* CVJAC. Sichardus edidit *operis*: nec in ſuis diverſitatem fuiſſe notat: & in edit. Fabroti ſubjicitur huic notæ Cujacii alia brevis. *Alii ut heic.*

2. *Egentem patronum libertus obligatione doni, &c.*] Si libertus doni, muneris, operarum obligatione liber dimiſſus ſit, ex lege Julia de maritandis ordinibus, cujus verba referuntur in *l. qui libertinus, 37. D. de oper. libert.* patrono quidem perinde denegabitur bonorum poſſeſſio contra tabulas, ac ſi operas exegiſſet, aut vendidiſſet. Sed tamen egenti alimenta non denegabuntur, *leg. libertus qui operarum, 41. D. de oper. libert.* eaque pro modo facultatum præſtabuntur, *l. ſi quis a liberis, 5. §. ſolent, D. de agn. & al. lib.* CVJAC.

JVLII

JVLII PAVLI SENTENTIARVM RECEPTARVM AD FILIVM

LIBER TERTIVS.

Cum Interpretationibus Aniani, V. S.

[1] TITVLVS.

[1]*De Bonorum Poſſeſſionibus.*

1. Quotiens is, cui bonorum poſſeſſio ab altero poſtulata eſt, furere coeperit, magis probatum, ratum eum videri habuiſſe: rati enim habitio ad confirmationem prioris [2] poſtulati pertinet. LEX EST VLTIM. D. HOC TITVLO.

2. Si is, cui ignoranti petita eſt bonorum poſſeſſio, deceſſerit, heres ejus intra tempora petitionis ratam eam habere non poteſt. LEX EST VII. D. RATAM REM HABER.

1. *De bonorum poſſeſſionibus*] Hunc titulum exemplo edit. Aurelian. hic collocavi: ac poſt materiam de operis libertorum hæc congrue ſequitur, ut & in Edicto perpetuo apud Jacobum Gothofredum *in Ordin. Edict. perpet.* SCHVLTING.

2. *Poſtulati*] Edd. vett. *poſtulationis.*

TITVLVS I.

De Carboniano Edicto.

1. [1] Si fratri [2] impuberi [3] controverſia fiat, an pro parte puberis differri cauſa debeat, variatum eſt: ſed magis eſt, ut differri non debeat.

INTER-

1. *Si fratri puberi controverſia fiat, an pro parte impuberis differri cauſa debeat, &c.*] Omnino legendum eſt, *Si fratri impuberi controverſia fiat, an pro parte puberis, &c.* Puberi non datur bonorum poſſeſſio Carboniana, *l. 3. §. puberi, D. de Carb. edict.* At ſi duobus impuberibus fiat controverſia, & unus pubuerit, alter non pubuerit, propter impuberem puberis controverſia differtur, *d. l. 3. §. ibidem Julianus.* Quod hæc ſententia non ita obſervari oſtendit, cum ab initio puberi ſimul & impuberi ſit controverſia: nec enim propter impuberem, puberis controverſia differtur. Igitur duobus impuberibus datur Carboniana, & quamdiu vel unus impubes eſt, in alterius perſona Carboniana pubertate non finitur. At ſi puberi

INTERPRETATIO. *Si quis contra duos fratres, id eſt, unum puberem, cujus aetas curatorem habere poteſt, & alterum impuberem cauſam habeat; ſi frater, qui ſenior eſt, propter perſonam fratris minoris, ne cauſam dicat, ſe voluerit excuſare, ille, qui ſenior eſt, pro ſua cauſa vel perſona reſpondere compellitur. Quod etiamſi curatorem non habeat, adhibere ſibi cogetur: nam adultus ſe per perſonam pupilli penitus non excuſat.*

beri controverſia fiat, impuberi Carboniana datur, non etiam puberi, propter impuberis fratris perſonam. CUJAC.

2. *Impuberi*] Ita Cujac. mutat quod vulgo legitur, *puberi*. Et mox legebatur, *pro parte impuberis*. RITTERSHUS. Emendationem Cujacii certiſſimam poſt Rittershuſium recipere non dubitavi. Altera lectio ſtare nulla ratione poteſt: & ipſe Interpres docet, cauſam adulti non differri. SCHULTING.

3. *Controverſia*] An inter liberos ſit, *l. 1. pr. D. h. t.* talibus enim impuberibus bonorum poſſeſſio uſque dum pubuerint, ex edicto Carboniano datur. Interpres non recte rem expoſuit. IDEM.

TITULUS II.

De Bonis Liberti.

1.[1] In bonis liberti [2] prior eſt patronus, quam filius alterius patroni. Itemque prior eſt filius patroni, quam nepos alterius patroni.

2. [3] Libertus [4] duos patronos heredes inſtituit, alter eorum vivo liberto moritur, is, qui ſupereſt, contra tabulas teſtamenti bonorum poſſeſſionem recte poſtulat.

INTERPRETATIO. *Si libertus duos patronos heredes ſcripſerit, & unus ex ipſis patronis vivente liberto mortuus fuerit, ad illum patronum, qui ſuperaſt, quod ambobus dimiſerat, pertinebit.*

3. [5] Liber-

1. *In bonis liberti prior eſt patronus, quam filius alterius patroni, &c.*] Patronus patroni filio, patroni filius patroni nepoti obſtat: quia proximus quiſque ad hereditatem liberti vocatur, *l. ſi libertus praeterito, 23. §. pen. D. de bo. lib. l. pen. D. de adſig. liber. l. 4. D. de op. lib.* neque locus eſt edicto novo, *l. 2. §. ult. l. libertinus, 5. §. ult. D. eod.* Item ad liberti paterni, vel aviti bonorum poſſeſſionem vocantur liberi, qui ſunt in adoptiva familia, *l. patroni filia, 39. D. eod.* Itemque concepti poſt mortem avi, *l. Paulus, 47. §. Paulus, D. de bon. lib.* quae tamen omnia in ſucceſſione ingenuorum non obſervantur. CUJAC.

2. *Prior eſt Patronus*] Idem habemus apud Ulpianum *tit. 27. §. 2.* ubi aliquid dicetur. Edictum novum Cujacio memoratum, eſt edictum Juliani, quo liberi ex filio emancipato in poteſtate retenti, data patri bonorum poſſeſſione contra tabulas, cum eo concurrunt, *t. t. D. de conjungend. cum emancipat. liber. ej.* quod hic locum non habet. SCHULTING.

3. *Libertus duos patronos heredes inſtituit, &c.*] Hanc ſententiam depravatam eſſe manifeſtiſſimum eſt. Nec enim inſtitutis heredibus ſolet dari bonorum poſſeſſio contra tabulas. In quibuſdam codicibus legitur, *duos patronos habere inſtituit*, malim *duos patronos habuit, alter eorum vivo liberto moritur, &c.* Hic erit ſenſus. Si ex duobus patronis alter vivo liberto deceſſerit, ei ſoli, qui ſupervixerit, partis utrique debitae bonorum poſſeſſionem contra tabulas dari, *l. communi, 24. D. de bon. libert.* quae uti diſpungenda ſit, *lib. 1. Obſerv.* oſtendi *cap. 14.* CUJAC.

4. *Duos patronos heredes inſtituerit*] Locus procul omni dubio eſt corruptus: & forte jam fuit in Aniani codice, niſi is ipſe corruperit. Ita ſaltem male interpretatur, uti & hic ſcriptum eſt. Optimus ſenſus foret, ſi legeremus, *duos patronos habens, alios heredes inſtituit.* Eodem quoque redit emendatio Cujacii. SCHULTING.

3. [5]Libertorum hereditas [6]in capita, non in ſtirpes dividitur: & ideo ſi unius patroni duo ſint [7]liberi, alterius quatuor, ſinguli viriles, id eſt, aequales portiones habebunt.

4. [8]Patronus, vel patroni liberi ex parte [9]dimidia heredes inſtituti, [10]aes alienum liberti pro portionibus exſolvere [11]cogantur.

INTERPRETATIO. *Si liberto mortuo patronus, vel patroni filii, cum ſecundum paginam teſtamenti in dimidia ejus hereditate ſucceſſerint, debitum liberti pro portionum ſuarum quantitate reſtituant.*

* [12]Sicut teſtamento facto decedente liberto, poteſtas datur patrono, vel libertatis cauſa impoſita petere, vel partis bonorum poſſeſſionem; ita & cum inteſtato deceſſerit, earum rerum electio ei manet. LEX EST XX. D. DE JVR. PATRONAT.

* Liberto per obreptionem adrogato, jus ſuum patronus non amittit. LEX EST XLIX. D. DE BON. LIBERTOR.

5. *Libertorum hereditas in capita, non in ſtirpes dividitur, &c.*] Liberi patronorum hereditatem liberti inter ſe dividunt in capita, non in ſtirpes, *l. ſi libertus præterito, 23. §. ult. D. de bon. lib.* quod in ingenuorum ſucceſſione non ſemper obſervatur. CVJAC.

6. *In capita*] Sic & Vlpianus *tit. 27. §. 4.*

7. *Liberi*] Al. *liberti*, non recte. RITTERSHVS.

8. *Patronus, vel patroni liberi ex parte dimidia heredes inſtituti, &c.*] Patrono, liberiſve patroni debetur ſemis bonorum ex lege Papia. Igitur ſi ex ſemiſſe patronus inſtituatur, ſatisfactum ei eſt. At neceſſe eſt, ut pro ſemiſſe æs alienum exolvat. Nam bona deducto ære alieno intelliguntur. Credo ſub hoc titulo etiam poſitam fuiſſe ſententiam *l. ſicut, 20. D. de jur patr. & l. liberto per obreptionem, 49. D. de bon. libert.* CVJAC.

9. *Dimidia*] Jure novo eſt tertia, *§. 3. Inſt. de ſucceſſion. libertor.* Ad Vlpianum *tit. 29. §. 1.* aliquid de ea habebimus.

10. *Æs alienum &c.*] Vt & alibi bonorum poſſeſſores, cum ſint vice heredum, *l. 1. l. 2. D. de bonor. poſſeſſionib.* Non idem in legatis vel fideicommiſſis, ſi nihil illis amplius relictum ſit, *l. 41. l. 45. D. hoc tit.* uti nec conditione aut dilatione portio patronis debita onerari poteſt, *l. 21. §. 1. & 2. D. de jur. patronat.* Si tamen non agnoverit portionem ſuam patronus, is, cui ea accreſcit, non ejuſdem eſt conditionis: verum illa implere debet, *l. 28. D. de legat. 2.* Ceterum ſi plus debita portione ſibi relictum patronus acceptaverit, fideicommiſſa quoque præſtabit; maxime libertatem, *l. 41. D. hoc tit.* ubi fuſius hac de re tractat Cujacius *ad Papinian. Quæſtion. lib. XII.* SCHVLTING.

11. *Cogantur*] Juriſconſulti non ſolent ſcribere in imperativo modo, ſed jus exponunt. In ed. Paris. cIↄIↄLXXXVI. eſt *coguntur*, melius; ſed ſæpius talia minus bene poſita in his excerptis occurrunt: & ſimili modo ſe habet Interpretatio. IDEM.

12. *Sicut teſtamento &c.*] Hoc ordine has quoque ſententias collocavit editor Aurelianenſis; Rittershuſius inverſo.

TITVLVS III.

[1] *De Lege Fabiana.*

1. [2] Ea, quae [3] in fraudem patroni a liberto quoquo modo alienata ſunt, Fabiana formula tam ab ipſo patrono, quam a liberis ejus revocantur.

INTERPRETATIO. *Si libertus aliqua ex bonis ſuis hoc animo alienaverit, ne ad patronum, vel filios ejus inter hereditaria corpora perveniant, id, quod* [4] *hoc ordine per fraudem alienatum conſtiterit, poteſt a patrono, vel filiis ipſius revocari.*

1. *De lege Fabiana*] Lex pro edicto ſumitur, ut in *l. 1. §. 1. D. und. cogn.* & apud Ciceronem, Lex annua, apud Varronem, Lex prætoria. CVJAC. Etſi aliquando pro edicto legis vocabulum ſumatur; id tamen rarum, & ubivis Auctores noſtri edicta a legibus ſeparant: ac tunc mallem, *Fabia*, ut habet editio Sichardi: ita enim paſſim vocantur leges, veluti Julia, Papia, Cornelia, Ælia Sentia, Fuſia Caninia: ſed formulæ actionum ita, Publiciana, Serviana, Pauliana, Calviſiana, ſimileſque. Forte fuit a Paulo ſcriptum *de actione Fabiana*, vel *formula Fabiana*, ut mox ſequitur: ac verbum *lege* eſt a Compilatore. Fortaſſis & Calviſianæ meminerat Paulus, quæ ſolet Fabianæ jungi: ac hæc habet locum quando libertus teſtamentum fecit, illa quando deceſſit inteſtatus, *l. 3. §. 2. & 3. & t. t. D. ſi quid in fraud. patron. fact. ſit.* SCHVLTING.

2. *Ea, quæ in fraudem patroni a liberto quoquo modo alienata ſunt, &c.*] Libertates datæ in fraudem patroni, ipſo jure nullæ ſunt, id eſt, ex lege Ælia Sentia, auctore Vlpia. *in fragm.* Ceterarum rerum alienatio non prohibetur, ſed reſcinditur per actionem Fabianam ſive Calviſianam, quæ etiam liberis patroni dantur, *leg. 1. §. pen. D. ſi quid in fraud. patr. fac. ſit.* CVJAC.

3. *In fraudem patroni*] Si in fraudem legis, & ut libertus minor centenario fiat, contra qualium teſtamenta nihil juris habet patronus, ipſo jure nulla eſt alienatio, nec reſciſſione indiget. Ac de differentia hac inter alienationem in fraudem hominis, & eam, quæ fit in fraudem legis, notabilis eſt locus Vlpiani in *l. 16. D. de jur. patronat.* SCHVLTING.

4. *Hoc ordine*] Pro, *hoc modo*. Ita loquitur idem Interpres in Inſtit. Caji *lib. 1. tit. 2. §. 2.*

TITVLVS IV. A

De Teſtamentis.

1. [1] Teſtamentum facere poſſunt maſculi poſt completum quartum decimum annum, feminae poſt duodecimum.

2. [2] Spadones eo tempore teſtamentum facere poſſunt, quo [3] plerique [4] pubeſcunt, [5] id eſt, anno decimo octavo.

3. [6] Fi-

1. *Teſtamentum facere poſſunt maſculi, &c.*] Maſculi a quartodecimo anno, fœminæ a duodecimo completo teſtamentum facere poſſint, *l. a qua ætate, 5. D. qui teſt. fa. poſſ.* Pupilli igitur teſtamentum facere non poſſunt: quod remiſſum olim fuit pupillis tribunis militum, *l. ult. C. de teſt. mil.* & a Conſtantino, pupillis profitentibus cœlibatum, auctore Sozomeno & Nicephoro. CVJAC.

2. *Spadones eo tempore teſtamentum facere poſſunt, &c.*] Plenæ pubertati datus eſt annus decimus octavus, *§. minorem, 4. de adopt.* Ea ætate ſpadones teſtamentum facere poſſunt, id eſt, caſtrati. Omnino enim nunquam fuere prohibiti, *l. 6. D. de lib. & poſt.* Sed hodie conſtitutum eſt, ut eunuchi exemplo ceterorum teſtamentum facere poſſint, *l. eunuchis, 5. C. qui teſta. fac. poſſ.* id eſt anno XIV. IDEM.

3. *Plerique*] Abeſt a nonnullis codicibus, teſte Sichardo: ſed male abeſt. SCHVLTING.

4. *Pubeſcunt*] Tunc, videlicet, certe pubeſcunt, quamvis frigidiores; uti hoc exponit Cujacius *ad l. 1. D. de minorib.* IDEM.

5. *Id eſt, anno decimo octavo*] Hæc verba ab aliquo interprete eſſe putat S. Petitus *Obſervat. lib. 11. cap. 7.* quia Juſtinianus primus plenam pubertatem definivit.

3. [6]Filiusfamilias, [7]qui militavit, de caſtrenſi peculio tam communi, quam proprio jure teſtamentum facere poteſt. Caſtrenſe autem peculium eſt, quod in caſtris adquiritur, vel quod proficiſcenti ad militiam datur.

[8]INTERPRETATIO. *Quidquid filiusfamilias aut armis adquirit in caſtris, vel quod ei proficiſcenti ad militiam datur, de eo teſtari poteſt.*

4. [9]Caecus teſtamentum poteſt facere: quia accire poteſt adhibitos teſtes, & audire ſibi teſtimonium perhibentes.

* [10]Qui manus amiſit, teſtamentum facere poteſt, [11] quamvis ſcribere non poſſit. LEX EST X. D. QVI TESTAMENT. FACER. POSS.

5. [12]Furioſus tempore intermiſſi furoris teſtamentum facere poteſt.

6. [13]Mulieri, [14]quae luxurioſe vivit, bonis interdici poteſt.

7. [15]Mo-

vit. Sed Juſtinianus quidem in §. 4. *Inſt. de adoptionib.* docet, hanc eſſe pubertatem plenam; ipſe tamen, quamvis pubertatis initium definiverit *pr. Inſt. quib. mod. tutel. finit. l. ult. C. quand. tutor. vel curator. eſſ. deſin.* nihil circa pubertatem plenam novi conſtituit. Et quo pacto ex jure Juſtiniani, quo hæc excerpta antiquiora ſunt, hic aliquid dicemus interpolatum eſſe? Notavit Petitum quoque Jac. Gothofredus *ad l. 17. Cod. Theod. de hæretic.* ubi occaſione *l. 5. C. qui teſtament. fac. poſſ.* quæ eſt Conſtantii Imp. (male editiones vulgo habent, *Conſtantinus*) notat apposite inter alia, hunc Principem eunuchis valde obnoxium fuiſſe: de quorum etiam in Principum olim aulis potentia multa habet Rittershuſius *Sacrar. lection. lib. V. cap. 8.* Paganinus Gaudentius *de Juſtinian. Sæcul. morib. part. 2. cap. 22* IDEM.

6. *Filiusfamilias, qui militavit, de caſtrenſi peculio, &c.*] Filiusfamilias de caſtrenſi peculio poſt miſſionem jure communi teſtatur, jure ſingulari in militia. Caſtrenſe autem peculium eſt, quod occaſione militiæ adquiritur, *l. 4. l. caſtrenſe, 11. D. de caſtr. pecul. l. ſi filius, 4. C. famil. erciſcun.* id Græci ἰδιόκτητον vocant: quaſi caſtrenſe, οἱονεὶ ἰδιόκτητον, de quo etiam filiusfamilias ex conſtitutionibus libere teſtari poteſt. CVJAC.

7. *Qui militavit*] Malim, *qui militat.* nam qui militavit, id eſt, Veteranus, non poteſt proprio, ſive militari jure teſtamentum facere, ſed debet obſervare jus commune, tanquam paganus. RITTERSHVS.

8. INTERPRETATIO] Ex ed. Genev. habet quoque Rittershuſius.

9. *Cæcus teſtamentum facere poteſt, &c.*] Cæcus, qui intelligit, quid agatur, teſtamentum facere poteſt, quia teſtes accire poteſt. Sunt namque acciendi, & rogandi teſtes ab ipſo teſtatore, *l. heredes, 21. §. pen. D. qui teſt. fa. poſ.* Poteſt item audire ſibi teſtimonium perhibentes, quos utique ut exaudiat, neceſſe eſt: ut in ſurdo apparet, qui etiam ſublato teſtamento per æs & libram, ob eandem rationem teſtari non potuit, *l. pen. D. unde cog.* Neceſſe, inquam, eſt exaudiri teſtes, cum & ita eos teſtator appellet, *Vos Quirites teſtimonium perhibetote,* auctore Vlpiano in fragm. *tit. 20.* lego, *perhibetote,* non *præbitote,* ex Iſidoro. Apulejus *lib. 11. de Aſin. aureo: Introductis quibusdam ſeptem teſtibus, obteſtata fidem præſentium ſingula demonſtrat anxie, verba concepta de induſtria quodam tabulis prænotante: Ecce, inquit, naſus integer, incolumes oculi, ſalvæ aures, illibata labia, mentum ſolidum.* VOS IN HANC REM BONI QVIRITES TESTIMONIVM PERHIBETOTE. At, ut ad cæcum redeatur, his verbis Paulus oſtendere voluit, nihil eſſe, quo cæcus teſtamentum facere prohibeatur. Et hodie cæco etiam licet teſtamentum facere ea forma, quæ præſcripta eſt in *l. hac conſultiſſima, 8. C. qui teſtamentum fac. poſſunt.* CVJAC.

10. *Qui manus amiſit*] Poſt vitium corporis præcedens hujus quoque mentio hic fit non incongrue, ut & in ed. Aurel. Rittershuſius poſuit poſt §. *in bonis.*

11. *Quamvis ſcribere non poſſit*] Id in teſtamento nuncupativo non tantum non requiritur: ſed & aliud a quovis in litteras referri poteſt, *l. 28. D. qui teſtament. facer. poſſ.* ac ſubſcriptio teſtatoris poſterioribus demum temporibus per conſtitutiones exacta eſt, nec præciſe, *l. 21. C. h. t.* SCHVLTING.

12. *Furioſus tempore intermiſſi furoris teſtamentum facere poteſt*] Furioſus jure teſtatus videtur, ſi eo tempore fecerit teſtamentum, quo furor ejus intermiſſus eſt, §. *furioſi, quib. non eſt perm. fac. teſtam. l. furioſum, 4. C. qui teſtam. fac. poſſ.* CVJAC.

13. *Mulieri, quæ luxurioſe vivit, bonis interdici poteſt*] Meretrici bonis interdicitur. Extat hæc ſententia in *l. & mulieri, 15. D. de cur. fur.* quam ego in uno tantum, ſed eo tamen pervetuſto codice ſcripto hoc loco poſitam inveni. IDEM.

14. *Quæ luxurioſe vivit*] Non intelligitur meretrix, ut Gloſſa & Cujacius volunt, ſed profuſe vivens, quæque nec finem, nec modum impenſis adhibet; ut recte hunc locum intellexit Guil. Fornerius *Selection. lib. 11. cap. 5.* ac differt plurimum libidinoſe vivere, quo ſolo nihil de bonis deminuitur; & luxurioſe vivere, quo patrimonium evertitur. SCHVLTING.

15. *Mori-*

7. [15]Moribus [16]per Praetorem bonis interdicitur hoc modo: QVANDO [17]TIBI BONA [18]PATERNA AVITAQVE [19]NEQVITIA TVA [20]DISPERDIS, [21]LIBEROSQVE TVOS AD EGESTATEM [22]PER-

15. *Moribus per prætorem bonis interdicitur hoc modo, &c.*] Quoniam is, cui bonis interdictum eſt, teſtamentum facere non poteſt, ideo ſub hoc titulo explicatur, quemadmodum fiat bonorum interdictio per prætorem. Ait autem eam moribus fieri: alibi lege fieri dicitur. Sed cœpit a moribus primum, deinde translata eſt in XII. tabul. *l. 1. D. de cur. fur.* M. Tul. *in Cato. majore. Vt quemadmodum*, inquit, *noſtro more male rem gerentibus patriis bonis interdici ſolet.* Fit autem his verbis. *Quando tua bona paterna, avitaque &c.* Antea legebatur, *habitaque*, pro *avitaque.* Sic in *l. privilegio, 27. C. de decur.* ubi pro, *aſſuetus*, vet. lib. habent, *habitus*, id eſt, *avitus*, rectiſſime: Hic enim eſt legis ſenſus, Avo decurione, patre milite, vel patre decurione, avo milite natum, curiam utrobique ſequi potius, quam militiam. Sic Cic. *de Senect. Arbitror te audire, Scipio, hoſpes tuus habitus Maſiniſſa.* ſcriptum enim eſt antiquo more *habitus*, pro *avitus*: quod nec Planudes qui νομιζόμενος vertit, nec cæteri interpretes intellexerunt. Sic Valerius *lib. VI. cap. Libere dicta aut facta*, de eodem Scipione loquens, *Recens*, inquit, *ipſius victoria Numantina, & patris Macedonica, devictæ Carthaginis ſpolia habita, ac duorum regum Siphacis, & Perſei ante triumphales currus catenæ, cervices totius tunc fori clauſerunt.* Sic Tullii inſcripta eſt oratio *pro Cluentio Habito*, id eſt, *Avito*, ut Flor. eſt ſcriptum in *l. Cicero, 39. D. de pœn. Habitus* enim, ſi penultimam corripias, nomen Romanum non eſt. Sic *Obſer. 1.* oſtendimus, *Habe*, ſcribi pro *Ave.* Sic in libro Ciceronis de Vniverſitate, *Sin minus*, inquit, *id quod habemus animo conſequimur*: quem locum nemo adhuc intellexit, aut repurgavit. Scribit autem, *habemus* pro, *avemus.* Item ſcripſerat, *omnino*, quod his Græcis reſpondet, πάντη πάντος, non *animo.* Error natus eſt ex his notis, *animo*, *omnino.* Sed ad rem: neque enim illud omittendum eſt, in quibuſdam Codicibus hac in formula interdictionis pro *ea re*, legi *are*: non omnino male. Alii habent, *ab ea re tibi, commercioque interdico.* CVJAC. Sichardus hic novum habet titulum, *De eo, cui moribus interdicitur*, qui ſane interrumpit res connexas; & forte eſt ex nota marginali. Omiſiſſe ſe illum, ut & alterum poſt hanc ſententiam, *Item de Teſtamentis*, ſcribit Cujacius ad has Sententias *lib. V. tit. 20.* idque recte factum eſt. Vti vero hic Paulus occaſione faciendi teſtamenti de prodigis agit, ita & Vlpianus *l. 1. D. de curatorib. furioſ. & al. extr. minor. dand.* quæ lex eſt ex *lib. 1. ad Sabinum*, ubi de teſtamentis faciendis tractavit, *confer. l. 18. l. 20. D. qui teſtament. fac. poſſ.* Quod vero putat V. C. Janus a Coſta *ad §. 1. Inſt. de jur. natural. gent & civil.* & *ad §. 3. Inſt. de curatorib.* interdictionem dici moribus introductam *d. l. 1. D. de curatorib. furios. & al. extr. minor. dand.* hoc ſenſu, quod ſit inducta ſtatim poſt leges XII. tabb. Prudentum interpretatione, de qua agitur *l. 2. §. 5. D. de origin. jur.* id non ſatis quadrat verbis *d. l. 1.* ubi Vlpianus, poſtquam docuiſſet lege duodecim tabb. interdici prodigo bonis, deinde ejus juris initium a moribus arceſſit. quod ergo initium ipſa illa lege antiquius fuiſſe debet. Idem Vlpianus *tit. 12. §. 2.* diſerte ait legem jubere prodigum eſſe in curatione adgnatorum. nec aliter Imperator *§. 3. Inſt. de curatorib.* Vt proinde a moribus, quatenus accipiuntur pro jure poſt duodecim tabulas inducto, hæc res deduci non poſſit. Atque hæc etiam ſententia eſt Jac. Gothofredi *ad ll. XII. tabb. tab. V. in probationib.* Formulam interdictionis a Prudentibus compoſitam eſſe non dubito, ut & de aliis res eſt certa, *l. 2. §. 6. D. de origin. jur.* clarum etiam, demum poſt illam interdictionem ipſos interdictos in poteſtate agnatorum ipſo jure fuiſſe. Atque huc optime faciunt notiſſimi verſus Horatii *lib. 11. Sat. 3.*

- - - Interdicto huic omne adimat jus
Prætor, & ad ſanos abeat tutela propinquos.

Nec aliter Vinnius *ad §. 3. Inſt. de curatorib.* De quibuſdam tamen, non de omnibus prodigis egiſſe legem diſcimus ex Vlpiano *tit. 12.* SCHVLTING.

16. *Per Prætorem*] Vrbani meminit M. Seneca *Præfat. lib. III. Controverſiar. in Excerpt.* his verbis, *Jam apud Prætorem urbanum curatorem ei petebam.* Valerius Maximus *lib. III. cap. 5. Q. Pompejus Prætor urbanus bonis interdixit Q. Fabio &c.* Ipſe quoque Tiberius Senatori diſſolute viventi curatorem dedit, referente Dione Caſſio *lib. LVII.* non longe a fine. IDEM.

17. *Tibi*] Ita edd. Sich. Lugd. Pariſ. Genev. nulla variationis mentione, nec auſus fui hoc mutare: ut ſit ſenſus, ſibi illum diſperdere, & liberos ad egeſtatem perducere, uti ſequitur. Cujacii edd. cum ipſius Interpp. & Ritterſh. habent *tua*, non addita mutationis ratione. IDEM.

18. *Paterna avitaque*] Cicero *Action. in Verr. cap. 5.* conjungit rem patriam avitamque, ubi Jac. Menardus notat, *patria* dici ἐμφατικωτέρως, quam *paterna*; quoniam hæc proprie ſunt, quæ a patre dicuntur; illa, quæ a majoribus & gentilitia. Apte hic quoque *paterna & avita* conjunguntur. IDEM.

19. *Nequitia*] Nequitia ſignificat prodigalitatem. Cicero pro *Cluentio. Brutum hominem ſapientem, quod filii nequitiam videret.* CVJAC. *not. poſtum.* Cicero quoque *Philippic. 11. cap. 20.* ita loquitur. *Id enim unum in terris egeſtatis, æris alieni, nequitiæ, perditis rationibus perfugium eſſe ducebas.* Plura de hoc verbo ſcripta reliquit A. Gellius *Noct. Atticar. lib. VII. cap. XI.* SCHVLTING.

20. *Diſperdis*] Diſſipare & diſperdere jungit Cicero *de leg. Agrar. 1. cap. 1.* IDEM.

21. *Liberosque tuos ad egeſtatem perducis*] Huc pertinet Cicero *Caton. major. cap. 7.* dum inquit. *Noſtro more male rem gerentibus patribus bonis interdici ſolet.* Exemplum apud Valerium Maximum *lib. VIII. cap. 6.*

[22] PERDVCIS: [23] OB EAM REM TIBI [24] EA RE COMMERCIOQVE INTERDICO.

* [25] In bonis curatoris privilegium furioſi furioſaeve ſervatur. Prodigus, & omnes omnino, etiamſi [26] in Edicto non ſit eorum mentio, in bonis curatoris [27] decreto privilegium conſequuntur. EX LEGE XV. D. DE CVRATORIB. FVRIOS. ET AL. EXTR. MINOR. DAND.

8. [28] Qui ab hoſtibus captus eſt, teſtamentum, quaſi ſervus, facere non poteſt. Sane valet teſtamentum id, quod ante captivitatem factum eſt, ſi revertatur, jure poſtliminii: aut ſi ibidem decedat, beneficio legis Corneliae, qua lege etiam legitimae tutelae hereditateſque firmantur.

INTERPRETATIO. *Qui ab hoſtibus captus fuerit in captivitate poſitus, quia ſervus eſt, non poteſt facere teſtamentum. Sed ſi quod teſtamentum ante fecit, ſi redierit, jure poſtliminii valet: ſed ſi ibidem defecerit, beneficio legis Corneliae,* [29] *qua lege etiam legitimae tutelae hereditateſque firmantur, valet.*

9. [30] In inſulam relegatus, & in opus publicum ad tempus damnatus, quia retinet civitatem, teſtamentum facere poteſt, & ex teſtamento capere.

IN-

ex r. Idem eſſe & in illis, qui liberos non habent, vult generalitas verborum, quibus paſſim utuntur Juriſconſulti: ſed Paulus exemplo voluit uti interdictionis, quæ patribus fit. Filiifamilias olim ſui nihil habebant, adeoque nec interdictioni aut curatori in iis locus erat. IDEM.

22. *Perducis: ob eam rem tibi &c.*] Puto leg. *perducis, ea re commercio tibi interdico.* Ea re, id eſt, *ob eam rem.* Commercio interdicitur, non re aliqua. Et ita fere vet. lib. *ab ea re tibi comm.* GIPHAN. Hæc emendatio nimis multa tollit, quæ in libris antiquis exſtant. SCHVLTING.

23. *Ob eam rem*] Vt in formula miſſionis: *ob eas res abeſſe jubeo.* CVJAC. *not. poſtum.*

24. *Ea re*] Aliqui codices habent *ære*, ut notat Cujacius, & ſic edd. Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. Pariſ. & Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. quod & placet Jac. Menardo *ad Ciceron. action. in Verr. cap. 5.* qui id accipit de teſtamenti factione, quæ per æs & libram olim fiebat. Verum, præterquam, quod inſolita ſit hæc locutio, *ære prohibere*, etiam nimis reſtricta eſſet hæc interdictio; cur enim non & quod ad actus omnes inter vivos, & ultimas voluntates, rebus & commercio æque interdicitur? Malim itaque illa *ea re* in ſingulari, accipere pro numero plurali, *iis rebus*, vel *iis bonis*, cum Ampliſſimo Bynkershoek *Obſerv. lib. III. cap. 21.* qui notat ita loqui Varronem *de Re Ruſtic. lib. II. cap. 20.* his verbis. *Illaſce oves, qua de re agitur, ſanas recte eſſe.* Nec offendit, *ob eam rem*, & mox, *ea re.* Alibi in formulis verbum *res* occurrit ſæpius: & priori loco *res* notat cauſam, poſteriori bona. SCHVLTING.

25. *In bonis curatoris &c.*] Hanc ſententiam Aurelianenſis editor poſt §. 6. exhibet: ego hic illam poſt Rittershuſium ſivi comparere. Forte de privilegiis in bonis curatoris aliquid hic dixit Paulus occaſione furioſi & prodigi, jurisque quod ad illos pertinet. De privilegiis vero creditorum in hoc libro ex profeſſo egiſſe non videtur: nec aliam huic ſententiæ ſedem commodiorem invenire licet. IDEM.

26. *In Edicto*] Hic locus arguit, privilegiatos creditores in Edicto enumeratos fuiſſe. IDEM.

27. *Decreto privilegium conſequuntur*] Idque æquiſſimum eſt, *l. 19. §. 1. l. 20. l. 21. l. 22. pr. D. de reb. auctoritat. judic. poſſidend.* Et ſic, quod deeſt Edicto, juſto decreto ſuppletur, *fac. l. 85. §. 2. D. de regul. jur.* IDEM.

28. *Qui ab hoſtibus captus eſt, teſtamentum, &c.*] Ejus, qui apud hoſtes eſt, teſtamentum, quod ibi fecit, non valet: ſed quod, dum in civitate fuerat, fecit, ſi redierit, jure poſtliminii, ſi ibi deceſſerit, ex lege Cornelia valet, §. *ult. quib. non eſt perm. fac. teſt.* Quidam putant poſtliminium per errorem dixiſſe Impp. legem Corneliam in *l. captum, 9. C. de poſtlim. & redempt. ab hoſt.* ſed falluntur: quoniam ibi lex Cornelia non ad reverſum filium, ſed ad patrem referenda eſt, qui deceſſit apud hoſtes, ut in *l. ult. C. quib. ex cau. major. in integ. reſtit.* At non tantum teſtamentarias lex Cornelia, ſed etiam legitimas hereditates, tutelaſque confirmat, *l. bona, 22. in princip. D. d. cap. & poſtl. l. 1. §. 1. D. de ſuis & legit. hered.* CVJAC.

29. *Qua lege etiam legitima tutela hereditateſque firmantur*] Hæc verba a q. l. abſunt. RITTERSHVS. Abſunt a Lugd. Pariſ. Genev. ſed in ſuis invenit Sich. & ipſe Paulus hæc habet. SCHVLTING.

30. *In inſulam relegatus, &c.*] In inſulam relegatus capite non minuitur, & ideo teſtamentum facere poteſt, *l. ejus, 8. §. ſed relegati, D. qui teſtam. fac. poſſ. l. relegatorum, 7. §. ſive, D. de interd. & releg.* Eademque ratio eſt in opus publicum ad tempus dati, *l. capitalium, 28. §. cetera pœna, D. de pœn.* quod male Ania-

nus

INTERPRETATIO. *Qui pro aliquo crimine ad tempus aut in inſulam relegatur,* [31] *aut in metallum deputatur, quia perpetuam damnationem non habet, & teſtamentum facere poteſt, & ſi quid ei ex teſtamento derelictum fuerit, obtinebit.*

10. [32] Plures quam ſeptem ad teſtamentum adhibiti non nocent: ſuperflua enim [33] facta [34] prodeſſe juri tantum, nocere non poſſunt.

11. [35] In [36] adverſa corporis valetudine mente captus, eo tempore teſtamentum facere non poteſt.

INTERPRETATIO. *Mente alienatus qualibet valetudine, teſtamentum facere non poteſt. Reverſus ad mentem ſanitatis poteſt.*

12. [37] Prodigus [38] recepta vitae ſanitate, ad bonos mores reverſus, & teſtamentum facere, & ad teſtamenti ſolennia adhiberi poteſt.

13. [39] Ex his, qui ad [40] teſtamentum adhibentur, ſi qui ſint, qui Latine neſciant,

nus de damnato in metallum ad tempus interpretatur. Hic enim mediam capitis deminutionem patitur. CVJAC.

31. *Aut in metallum deputatur*] Hoc quidem perperam fit ad tempus, *l. 28. §. 6. D. de pœn.* talem tamen civitatem perdere adverſus Anianum annotat Cujacius: (qui tamen aliud exiſtimavit *Obſervat. lib. VI. cap. 25.*) idemque latius adſtruit *Obſerv. lib. XV. cap 22.* & ſub nomine Antonii Mercatoris *in Notatis ad Animadverſion. Robert. lib. 1. cap. 28.* Res difficilis ob varietatem lectionis in *l. 8. §. 6. D. de pœn.* Vulgata habet, *amittunt civitatem:* aliæ, ut Pariſ. cIↄIↄLII. & contextus Baſilicorum, *retinent libertatem:* Florentina, *retinent civitatem,* quod & agnoſcit Scholiaſtes Baſilicῶν. De libertate tamen in præcedentibus tantum erat ſermo, adeoque & congruum erat ejus hic mentionem fieri: unde Cujacius mavult, *retinent libertatem:* vel ex tribus lectionibus unam facit, *retinent libertatem, amittunt civitatem,* non improbabili conjectura. Et in *l. 28. §. 6. D. de pœn.* dicitur hujus libertas manere, *quemadmodum* (hoc malo cum Cujacio, quam vulgatum *quamdiu*) *etiam his, qui in perpetuum* (vulgo *non in perpetuum:* ſed τὸ *non* abeſt a MS. Florentino, & Baſilicis) *opus damnantur.* Hos vero civitatem perdere liquet ex *l. 17. §. 1. D. l. 1. C. d. tit.* Et ſane in metallum damnatos exſules quoque fuiſſe indicat *l. 6. C. de ſpectacul. & ſcenic. & lenonib. lib. XI.* ubi dicitur, *Proſcripti pœnæ mancipentur exſilii, metallis addicendi publicis.* Et Iſidorus *Origin. lib V cap. ult.* ubi dicit, *Metallum eſt, ubi exſules deputantur ad eruendam venam.* & hæc ergo peregrinitas iis etiam manet, quamvis ad tempus tantum opus faciant: nulla enim deminutio capitis ad tempus eſt, ut late docet Cujacius *Obſerv. lib. VI. cap. 25.* SCHVLTING.

32. *Plures, quam ſeptem ad teſtamentum adhibiti non nocent, &c.*] Plures, quam ſeptem teſtes in teſtamentis adhiberi poſſunt, *l. heredes, 21. §. 1. D. qui teſtam. face. poſſ.* Idque, licet ſuperfluum ſit, prodeſſe potius, quam nocere debet. Juri enim noſtro ſuperflua non nocent. CVJAC.

33. *Facta*] Leg. fortaſſe *facto:* tum quia hæc contentio & antitheſis facti & juris eſt tralatitia: tum quia *facta* de teſtibus non tam recte dicatur. GIPHAN. Ipſa tamen adhibitio, factum eſt: nec video proinde cur aliquid ſit mutandum. SCHVLTING.

34. *Prodeſſe juri tantum, nocere non poſſunt*] Ita Sich. at Cujac. *prodeſſe, juri tamen nocere non poſſ.* RITTERHVS. In edd. cum Interpp. Cujacii aliter legitur: ſed in Lugd. cIↄIↄLXVI. quam ipſe Cujacius curavit, Pariſ. & Genev. cIↄIↄLXXXVI. ut & in Sich. & Rittersh. ita excuſum eſt, ut nos edidimus; niſi quod in Lugd. Par. & Gen. ſit omiſſa diſtinctio; & in margine ad verbum *tantum* addita lectio alia, *tamen.* Regula hæc exſtat quoque *l. 92. D. de regul. jur. l. 17. C. h. t.* SCHVLTING.

35. *In adverſa corporis valetudine mente captus, &c.*] Ægrotus, qui non eſt in poteſtate mentis ſuæ, ut fere fit in gravi periculoſoque morbo, teſtamentum facere non poteſt. Extat hæc ſententia in *l. in adverſa, 17. D. qui teſt. fac. poſſ.* CVJAC. Hanc ſententiam ſupra ſexto loco poſuit Rittershuſius, non male quidem, quod ad rem; cum illic Paulus agat de teſtatore, hic de teſtibus: ſed & mox iterum de teſtatoribus aliquid dicit. SCHVLTING.

36. *Adverſa corporis valetudine*] Quæ ſola non nocet, *l. 2. D. qui teſtament. facer. poſſ.*

37. *Prodigus recepta vitæ ſanitate, &c.*] Prodigus cui moribus bonis interdictum eſt, nec teſtamentum facere, nec teſtis ad teſtamentum adhiberi poteſt, *l. is cui, 18. D. qui teſt. fac. poſſ.* At ſanis moribus receptis, ſicut ipſo jure definit eſſe in poteſtate curatoris, *l. 1. D. de cur. fur.* ita ſtatim & teſtamentum facere, & teſtis ad teſtamentum adhiberi poteſt. CVJAC.

38. *Recepta vitæ ſanitate &c.*] Quando id conſtat decreto magiſtratus, ut ita unumquodque eo ſolvatur modo, quo colligatum eſt: alioquin res hæc valde eſſet incerta, quæ tamen debet eſſe certiſſima. SCHVLTING.

39. *Ex his, qui ad teſtamentum adhibentur, &c.*] Teſtamenta Latine fiebant, ut oſtendi in fragm. Vlpiani *titul. 25.* Ex teſtibus autem ſi qui ſint, qui Latini ſermonis

neſciant, vel non intelligant, ſed tamen ſentiant,[41] cui rei interſint, adhibiti non vitiant teſtamentum.

[42]INTERPRETATIO. *Inter reliquos ſubſcriptores, qui ad teſtamentum adhibentur, poteſt & ipſe, qui Latine neſcit, teſtis adhiberi.*

* [43]Repetundarum damnatus [44] nec ad teſtamentum, nec ad teſtimonium adhiberi poteſt.

* [45] Hermaphroditus an ad teſtamentum adhiberi poſſit, qualitas ſexus [46]incaleſcentis oſtendit. LEX EST XV. D. DE TESTIB.

* [46] Singulos teſtes, qui in teſtamento adhibentur, [47]proprio chirographo adnotare convenit, quis, & cujus teſtamentum [48] ſignaverit. LEX EST XXX. D. QVI TESTAMENT. FACER. POSS.

monis cognitionem non habeant, non vitiatur teſtamentum, dummodo, cui rei adhibeantur, intelligant, *l. qui teſtamento, 20. §. ultim. qui teſtam. fac. poſſunt.* CVJAC.

40. *Teſtamentum*] Scriptum, cujus tenorem a teſtibus ſciri non eſt opus, *l. 21. C. h. t.*

41. *Cui rei interſint, adhibiti, &c.*] Edd. vett. pro *cui* habent *cujus*: quod ſtare non poteſt: non enim eſt ſatis, teſtes ſcire, cujus rei adhibeantur, ſed debent intelligere, cui rei adhibeantur. Eatenus itaque ſecutus ſum editiones cum Cujacii Interpp. & Rittershuſ. ſed quod in iiſdem omiſſum eſt verbum *interſint*, id cum omnes aliæ, etiam Cujacianæ agnoſcant, ac ferri poſſit, inducere auſus non fui. SCHVLTING.

42. INTERPRETATIO] Eſt ex ed. Genev. & Rittershuſiana.

43. *Repetundarum &c.*] Hoc ordine has tres ſententias ediderat Rittershuſius, & recte. Aurelianenſis primo loco tertiam habet: ac dein illic ſequitur *l. 18. D. de leg. Cornel. de fals.* quam melius Rittershuſius ſub *tit. 6. de legatis* collocavit.

44. *Nec ad teſtamentum*] A judicialibus teſtimoniis repetundarum damnatus arcetur, *l. 6. §. 1. D. de leg. Jul repetundar.* unde nec in teſtamentis illum adhiberi poſſe voluit Paulus. Contrarium placuit Vlpiano *l. 20. §. 5. D. qui teſtament. facer. poſſ.* ubi negationem addi, & legi, *non poſſe*, vult Cujacius *ad d. l.* ac voluerat olim Azo. Abeſt tamen negatio a libro Florentino: & Vlpianum *d. l.* tamquam Paulo contrarium laudat Scholiaſtes Baſilicῶ. *ad lib. XXI. tit. 1. p. 554. lit.* o. *& p. 555. lit.* p. Vlpianus, videlicet, conſequentiam a teſtimoniis judicialibus ad teſtamentaria probaſſe non videtur, nec admiſiſſe, ut lex pœnalis extenderetur; quod vetatur etiam *l. 42. D. de pœn. l. 3. § 1. D. de decurionib.* de quo nonnulla habet V. C. Jac. Gothofredus *ad l. 1. Cod. Theod. ad leg. Jul. repetundar.* Fruſtra diſtinctiones hic adhibebis, cum ratio diſſentiendi ſit evidens, & generalis. SCHVLT.

45. *Hermaphroditus &c.*] Eadem de re egit Vlpianus in *l. 10. D. de ſtat. homin.* quod fragmentum eſt ex libro 1. *ad Sabinum*, ubi de teſtamentis tractavit, *conf. l. 18. & l. 20. D. qui teſtament. fac. poſſ.* IDEM.

46. *Incaleſcentis*] F. *invaleſcentis*, ut *l. 10. D. de ſtat. hom. Sexus, qui in eo prævalet.* RITTERSHVS. Nihil muto, quamvis & Vlpianus *l. 6. §. 2. D. de liber. & poſtum.* dixerit, *Si in eo virilia prævalebunt.* Baſilica quoque hæc vertunt, εἰ τὰ ἀῤῥένων ἐπικρατεῖ ἐν αὐτῷ, *ſi virilia in eo prævaleant.* Verum redditus illic eſt tantum ſenſus hujus ſententiæ, non verba ſingula: & Scholia diſerte habent verba πεπυρωμένης φύσεως, *natura incaleſcentis*, & ἐκπεπύρωται, *incaluit.* an non ſexus quoque rectiſſime dicitur *incaleſcere?* SCHVLT.

47. *Proprio chirographo*] Quod tamen jure noviſſimo non ſemper opus in teſtamento ruſticorum *l. ult. C. h. t.* Poſtquam vero Conſtitutiones exegerunt a teſtatoribus ſubſcriptionem, permiſſum eſt, ut hæc, ſi a teſtatore fieri nequeat, per octavum ſubſcriptorem poſſit peragi, *l. 21. C. h. t.* IDEM.

48. *Signaverit*] Quod etiam ſi non fecerit, erit pro non adhibito, *l. 22. §. 4. D. qui teſtament. facer. poſſ.* Non vero hic *ſignaverit* accipiendum pro *ſubſcripſerit*; nec legendum *ſubſignaverit*, uti viſum fuit Viro Inclyto, Cl. Salmaſio *de ſubſcribend. & ſignand. teſtament. cap. 22.* Sequitur quidem ſignatio ſubſcriptionem, ac ultimus eſt actus ordinationis teſtamenti, *l. 21. C. h. t.* Sed quam ſæpe ſcribimus nos feciſſe, quæ jam jam faciemus? ac *ſignaverit* hic erit tertia perſona futuri ſubjunctivi, uti notavit Vir Præclarus, Cl. Sarravius in epiſtola ad Salmaſium, inter editas a V. C. Pet. Burmanno CXCIII. Baſilica verbum *ſignare* melius vertiſſent per σφραγίζειν, quam per ὑπογράφειν. IDEM.

TITV-

TITVLVS IV. B

[1]*De Inſtitutione Heredum.*

1. [2]Condicionum duo ſunt genera: aut enim poſſibilis eſt, aut impoſſibilis. Poſſibilis eſt, quae per rerum naturam admitti poteſt: impoſſibilis, quae non poteſt: [3]quarum ex eventu altera exſpectatur; altera impoſſibilis ſubmovetur.

INTERPRETATIO. *Si aliquis in teſtamento ſuo condicionem heredi conſtituat, quam prius impleat, quam hereditatem praeſumat, merito ad eam implendam, quia poſſibilis videtur, exſpectandum tempus iſtud eſt, ut non praeſumatur hereditas, quamdiu condicio [4] ad integrum impleatur. Nam ſi impoſſibile aliquid heredi fuerit injunctum, quod impleri penitus non poteſt, talis condicio ſtatim ſubmovenda eſt: quia nullum ſcripto heredi impedimentum facit.*

2. [5]Condiciones contra leges, & decreta Principum, vel bonos mores adſcriptae nullius ſunt momenti: veluti, [6]SI VXOREM NON DVXERIS, SI FILIOS NON SVSCEPERIS, SI HOMICIDIVM FECERIS, SI [7]BARBARO HABITV PROCESSERIS, & his ſimilia.

3. [8]Quo-

1. *De Inſtitutione Heredum*] Ita ipſe Cujacius hæc ſeparavit a ſuperioribus ed. Lugd. cIↃIↃ LXVI. & ſic Pariſ. & Genev. cIↃIↃ LXXXVI. & Aurelian. a Fabroto repræſentata. Ac res ipſa non tantum hoc dictat, ſed & Auctor veteris Conſultationis ex hoc ipſo titulo profert ea, quæ hic §. 2. leguntur. Hic vero præceſſiſſe videntur non pauca, ex quibus nihil deſumpſit Compilator.

2. *Condicionum duo ſunt genera: &c.*] Loquitur Paulus de condicionibus inſtitutionum, & poſſibilem expectari ait, impoſſibilem pro non ſcripta haberi, §. *impoſſibilis, 10. de hered. inſtit.* definitque poſſibilem ita, cui rerum natura impedimento non eſt, quo minus exiſtat: contra impoſſibilem, cui rerum natura impedimento eſt, §. *ſi impoſſibilis, 10. de inut. ſtipul.* CVJAC.

3. *Quarum ex eventu altera exſpectatur, altera impoſſibilis ſubmovetur*] In edd. cum Interpp. Cujacii, & Rittershuſiana eſt, *quarum altera ex eventu expectatur, altera ſubmovetur.* Antiquæ tamen, etiam Cujacianæ, ita habent, uti nos edidimus, abſque mentione variationis in libris veteribus: ac ab ipſo Aniano non aliter hæc expreſſa fuiſſe videntur; at ex conjectura, uti & alia, mutata a Cujacio in editionibus cum ipſius Interpretationibus. SCHVLTING.

4. *Ad integrum*] Hoc habet edit. Genev. cIↃIↃLXXXVI nec Aniani ſtylo hoc male congruit. IDEM.

5. *Condiciones contra leges, & decreta principum, &c.*] Vt impoſſibiles condiciones, ita quæ contra leges, vel decreta principum, vel contra bonos mores ſunt, pro non ſcriptis habentur, nec inſtitutionem extranei vitiant, *l. condiciones, 14. D. de cond. inſtit.* At ſi filiusfamilias fuerit inſtitutus ſub condicione impoſſibili, vel probroſa, vel legibus interdicta, in eo hæc primum occurrit ratio, quæ efficit, ut inſtitutio non valeat, quia poteſtativa condicio non eſt: qua ratione abrepta filius ab inteſtato rem vindicabit, *l. filius, 15. D. de cond. inſtit.* & hæc eſt proximior ratio. Sequenti ratione, quod ſcilicet impoſſibilis ſit condicio, ſolus extraneus utitur: qua fit, ut perinde admittatur ac ſi pure inſtitutus eſſet. Hæ autem condiciones, SI VXOREM NON DVXERIS, SI FILIOS NON SVSCEPERIS, quarum hic Paulus meminit, ſunt contra leges Juliam & Papiam. CVJAC.

5. * *Codiciones contra leges*] In veteri Conſultatione ſcriptum eſt, *pacta vel condiciones:* pactorum tamen Paulum hic meminiſſe non crediderim. De illis egit *lib. 1. tit. 1. §. 4.* SCHVLTING.

6. SI VXOREM NON DVXERIS, *&c.*] Sunt contra leges, Juliam & Papiam, quæ ſubolis procreandæ cauſa latæ ſunt, *l. 64. § 1. l. 63. pr. l. 74. l. 79. §. ult. D. de conditionibus & demonſtrationib.* IDEM.

7. BARBARO HABITV] Sich. interpo. *vel latronali,* & ait in q. l. legi *larvali.* quod probat Cujac. XXI. *Obſerv. 22.* ex Veſont. Suſpicabar aliquando pro *latronali* legi poſſe *matronali:* nam muliebribus veſtimentis vir non facile uti poteſt ſine vituperatione: ut ait Vlpian. *l. 23. veſtis. §. 2. veſtimenta, D. de auro & arg. leg.* Imo abominabilis eſt apud Deum, *Deuter. cap. 22.* RITTERSHVS. Hanc lectionem, *barbaro habitu,* agnoſcunt fere edd. quæ nomen oſtendunt Cujacii, qui tamen ipſe in codice Veſontino invenit *larvali habitu;* idque probavit *Obſerv. lib. XXI.* *cap.*

3. [8] Quoties non apparet, quis ſit heres inſtitutus, [9] inſtitutio non valet: [10] quod evenit, ſi teſtator plures amicos unius nominis habeat.

INTERPRETATIO. *Quoties in teſtamento heres evidenter qui ſit ſcriptus non exprimitur, nulla firmitas eſt heredis: nam ſi evenit, ut teſtatori amici plures uno nomine nuncupentur, debet teſtator, quem de illis heredem appellat, rebus evidentibus declarare.*

4. [11] Heredes aut inſtituti, aut ſubſtituti dicuntur. [12] Inſtituuntur primo gradu: ſubſtituuntur [13] ſecundo, vel tertio [14] ſcripti.

INTERPRETATIO. *Qui teſtamenta faciunt, ſicut inſtituere heredes, ita & ſubſtituere* [15] *tam ſuis, quam extraneis, poſſunt. Nam qui primo gradu heredes ſcripti ſunt, inſtituti appellantur: qui ſecundo, ſubſtituti: qui tertio,* [16] *ſcripti vocantur:* [17] *quia uſque ad tertium gradum heredes ſubſtituere pro teſtatoris voluntа-*

cap. 22. ac habet ed. Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. Sichardus edidit *barbaro vel latronali habitu*: ſed in uno codice non invenit *latronali*, in alio pro *barbaro* reperit *larvali*. Illud *vel* tamen ab aliquo codice abfuiſſe non addit. Ego illud *barbaro* non auſim prorſus damnare. Notum ab illo Romanos abhorruiſſe. Imo & Vrbe is fuit poſtea lege prohibitus *l. 2. l. 3. l. 4. Cod. Theod. de habit. quo ut oport. intr. urb.* Nec diſplicet quoque *larvali*. Forte duplicis habitus improbati fuit hic olim mentio: & ſcriptum, *barbaro, vel larvali habitu.* quod ab editione Sichardi non multum abit: & ex *larvali* factum facile fuit *latronali*. SCHVLTING.

8. *Quoties non apparet, quis ſit heres inſtitutus, &c.*] Si Titius heres inſtitutus ſit, & duo ejuſdem nominis amici teſtatoris ſint, nec appareat, de quo ſenſerit, neuter eſt heres, *l. in tempus, 62. §. 1. D. de her. inſtit.* CVJAC.

9. *Inſtitutio non valet, &c.*] Qui enim heredem ſe eſſe contendit, hoc ipſum debet oſtendere; alioquin non jus deficiet, ſed probatio, ut dicitur in *l. 30. D. de teſtamentar. tutel.* atque inde fere lites, ut Quinctilianus *Inſtitution. Oratoriar. lib. VII. cap. 9.* loquitur, *præcipue ex teſtamentis, cum de libertate, aut etiam de hereditate contendunt ii, quibus idem nomen eſt.* Heres itaque certo eſt demonſtrandus *l. 9. §. 9. D. de heredib. inſtituend.* qui paragraphus a Triboniano recte relictus eſt, nec ei derogatum per Juſtiniani conſtitutionem de incertis perſonis, uti adverſus Cujacium *Paratitl. tit. C. de incertis perſon.* recte docet Scipio Gentilis *de errorib. teſtamentor. cap 2.* Jus, videlicet, vetus volebat teſtatorem ipſum ſcire, in quem aliquid conferret: nec ſatis eſſe, ut de eo poſtea conſtaret. Hodie poſterius quidem ſufficit, & huc pertinet §. *27. Inſt. de legat.* id tamen manet, ut perſona bene debeat deſignari: nec aliud vult *d. l. 9. §. 9.* SCHVLTING.

10. *Quod evenit, ſi teſtator, &c.*] Vide *l. 62. D. de her. inſtit. & facit l. 30. D. de teſta. tut.* RITTERSHVS.

11. *Heredes aut inſtituti, aut ſubſtituti dicuntur, &c.*] Idem Modeſtinus ſcribit in *l. 1. D. de vulg. & pup. ſubſt.* ex qua maxime vellem hinc tolli verbum, *ſcripti*. At, ut Paulus ait, primo gradu eſt inſtitutus, ſecundo ſubſtitutus, tertio ſubſtituti ſubſtitutus, ſequentibus gradibus ſcripti, ſubſtituti etiam appellantur. Igitur inſtitutio eſt primi gradus, ſubſtitutio eſt ſecundi gradus, vel ſequentium inſtitutio. Gajus ita definit *in Inſtitutionib.* Secundi heredis inſtitutio. Et hoc etiam quaſi ambitu verborum Paulus ſubſtitutionem ſignificavit in *l. ex facto, 43. §. Lucius, D. de vulg. ſubſt.* Sed alia eſt ſubſtitutio ſecundi gradus, alia ſequentium: alia inſtitutionem, alia ſubſtitutionem ſequitur: illa definitur a Gajo, hæc non item. CVJAC.

12. *Inſtituuntur primo*] Sich. *Inſtituitur, Subſtituitur, Scriptus*, qui ſaltus a numero plurativo in ſingularem, vel contra non eſt bonis auctoribus inſolens, ut pluribus aliquando probavi ad Oppianum. RITTERSHVS.

13. *Secundo vel tertio*] Exempli cauſa hos nominat gradus, idem intelligens de ſequentibus. SCHVLT.

14. *Scripti*] Nihil video, cur non id verbum hic poſſit ferri: omnes enim ſcribuntur; quamvis id non deſiderari concedam: uti nec id exſtat in *l. 1. D. de vulgar. & pupillar. ſubſtitution.* Inveniſſe id hic videtur etiam Interpres, qui in eo explicando erravit. IDEM.

15. *Tam ſuis, quam extraneis*] Hæc ex ſola Genev. ed. ſumpſit Rittershuſius.

16. *Scripti vocantur*] Anian. hic non intellexit Paulum: & ſcripti hæredis notionem ſibi fingit plane inauditam. RITTERSHVS. Sumit Interpres ſcriptos pro ſubſtitutis tertio gradu: quod notavit quoque Aleander *ad Caji Inſtitution. lib. 11. tit. 4. de ſubſtitutionib.* Idem lapſus, & multi alii, in ſequentis ſententiæ interpretatione. SCHVLTING.

17. *Quia uſque ad tertium gradum, &c.*] Imo in quantum quis velit, *pr. Inſt. de vulgar. ſubſtitution.*

18. *Ea*

luntate permiſſum eſt, hoc eſt, ut ſecundum voluntatem teſtatoris ita ſubſtitutio ordinata ſervetur: [18] *ea tamen ratione, ut ſicut committitur fidei heredis, ſic quibuscunque verbis teſtator injunxerit, hereditas defuncti ab inſtituto ad ſubſtitutum valeat pervenire.*

5. [19] Subſtituere quis & pure, & ſub condicione poteſt: & tam ſuis, quam extraneis; tam puberibus, quam impuberibus.

INTERPRETATIO. *Subſtitutio & pure, id eſt, ſine condicione fieri poteſt: hoc eſt, ut cum ad ſubſtitutum hereditas pervenerit, ad tertium heredem non debeat pervenire. Sub condicione autem ita quis ſubſtituitur, ut cum ille mortuus fuerit, ad tertium heredem, id eſt,* [20] *ſcriptum, hereditas, quae eſt ab eodem tenta, perveniat. Quae tamen ſubſtitutio tam in ſuos heredes, quam in alienos, & tam puberes, quam impuberes, fieri poteſt: hoc eſt, & in pupillos, & in adultos.*

6. [21] In quot vult uncias teſtator hereditatem ſuam dividere poteſt. Impleto aſſe, ſine parte heredes inſtituti ad prioris aſſis ſemiſſem aequis portionibus veniunt.

INTERPRETATIO. *In quot vult uncias, teſtator aſſem ſuum in diverſos heredes dividere poteſt, ut faciat, ſi voluerit, & XV. & XX. uncias, & in majori numero: aut certe ſi voluerit, & in minori poteſt, hoc eſt, aut VII. aut IX. aut quot voluerit in minori modo uncias facere poteſt. Si vero XII. uncias impleverit, id eſt, totum aſſem, in teſtamento ſuo, & poſtmodum alteri dicat,* ILLE HERES MIHI ESTO, *& non dicat, in quot uncias; quia nihil impleto aſſe in hereditate remanſit, illi, qui in XII. uncias heredes nominatim inſtituti ſunt, medietatem tollunt, & medietatem ille, qui poſt impletum aſſem heres eſt poſterior ſine portione aliqua nominatus. Quod ſi heredes inſtituti in XII. uncias inveniantur; & poſtmodum*

18. *Ea tamen ratione, ut, ſicut, &c.*] Hæc a re præſenti alieniſſima ſunt. Nihil hic de fideicommiſſo erat dicendum, cum non de reſtituenda hereditate, ſed de directa & proprie dicta ſubſtitutione agatur. Simili modo nugatur in Interpretatione ſequentis ſententiæ. SCHVLTING.

19. *Subſtituere quis pure, & ſub condicione poteſt: &c.*] Subſtitutio aut pure fit, aut ſub condicione. Pure ſic, SI PRIMVS HERES NON ERIT, SECVNDVS HERES ESTO: SI FILIVS MEVS HERES ERIT, ET INTRA PVBERTATEM DECESSERIT, SEJVS HERES ESTO. Sub condicione hoc modo, SI PRIMVS HERES NON ERIT, SECVNDVS, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, HERES ESTO: SI TITIVS MIHI HERES ERIT, IDEM FILIO MEO IMPVBERI HERES ESTO; *l. qui liberis, & l. ult. §. 1. D. de vulga. & pup. ſubſtit.* At Anianus hic ſubſtitutum pure eum eſſe interpretatur, cui datus non eſt ſubſtitutus. Contra eum, cui datus eſt ſubſtitutus, ſub condicione ſubſtitutum eſſe, & tertio gradu ſcriptum proprie ſcriptum appellari: quod totum aperte falſum eſt. Porro Paulus ait, ſubſtitutionem tam ſuis fieri, quam extraneis, & tam puberibus, quam impuberibus. Suis vel extraneis heredibus puberibus fit vulgaris: Suis impuberibus, vulgaris, aut pupillaris: Extraneis impuberibus vulgaris tantum. CVJAC.

20. *Scriptum*] Iterum nugatur de ſcripto hærede. RITTERSHVS.

21. *In quot vult uncias, teſtator hereditatem ſuam dividere poteſt, &c.*] Aſſis diſtributio ſolet fieri in XII. uncias: poteſt tamen teſtator, vel in plures, vel in pauciores uncias hereditatem dividere, *l. interdum, 12. §. paterfam. D. de her. inſt.* At ſi aſſe expleto heredes ſine parte inſtituat, hi alium aſſem occupant, vel ad ſolemnem aſſis diſtributionem ratione reducta, ad prioris aſſis ſemiſſem æquis portionibus veniunt. Recte notat Anianus ſecus eſſe, ſi expleto aſſe ita ſcripſerit, EX RELIQVA PARTE ILLI HEREDES SVNTO, *l. item quod, 17. §. pen. D. de her. inſt.* CVJAC.

22. *Ser-*

modum heredem his verbis teſtator inſtituat, *ut dicat*, EX RELIQVA PARTE ILLE HERES MIHI ESTO, *ei*, *qui ſic inſtitutus eſt*, *nihil debetur: quia impleto aſſe*, *nihil*, *quod ei teſtator reliquerit*, *dinoſcitur remanſiſſe.*

7. [22] Servus alienus cum libertate heres inſtitutus, [23] inſtitutionem non infirmat: ſed libertas, ut alieno, ſupervacue data videtur.

INTERPRETATIO. *Si ſervum alienum aliquis data libertate heredem inſtituerit*, *inſtitutio quidem facta valebit*: *ſed libertas alieno ſervo data valere non poterit.*

8. [24] Filio & extraneo aequis partibus heredibus inſtitutis, ſi praeterita adcreſcat, [25] tantum ſuo avocabit, quantum extraneo. Si vero duo ſint filii inſtituti, ſuis tertiam, extraneis dimidiam tollit.

INTERPRETATIO. *Si quis filium ſuum & extraneum aequis partibus teſtamento ſcribat heredes*, *filia praetermiſſa tantum de portione germani ſui*, *quantum de extraneis revocabit.* *Si vero duo filii fuerint heredes ſcripti*, *filia praetermiſſa duobus fratribus tertiam tollit*, *& extraneis dimidiam.*

9. [26] Talis eſt poſtumorum inſtitutio: SI QVI POST MORTEM MEAM POSTVMI NATI FVERINT, HEREDES [27] SVNTO. Si vivo eo naſcantur, rumpunt teſtamentum.

INTERPRETATIO. *Si pater moriens in teſtamento ſuo*, [28] *ſciens*, *uxorem ſe praegnantem habere*, *ita ſcribat*, *ut* SI QVI FILII POST MORTEM MEAM NATI FVERINT, HEREDES SINT; *ſi poſt mortem patris nati fuerint*, *valeat teſtamentum.* *Nam ſi poſt teſtamentum vivo patre nati fuerint*, [29] *& teſtamentum pater non mutaverit*, *rumpent teſtamentum.*

10. [30] Ne-

22. *Servus alienus cum libertate heres inſtitutus, &c.*] Si ſervum alienum liberum & heredem eſſe juſſi, hereditatis datio valet, libertatis datio non valet, quoniam ſervo alieno libertas inutiliter datur, ideoque ſi is poſtea meus effectus ſit, neutrum valet, *l. ſi alienum, 49. D. de her. inſtit.* IDEM.

23. *Inſtitutionem non infirmat*] Vtpote per ſe utilem, modo in aliena poteſtate manſerit. Si in teſtatoris poteſtatem pervenerit, libertas antea data non convaleſcit, ob regulam Catonianam. SCHVLTING.

24. *Filio & extraneo æquis partibus heredibus inſtitutis, &c.*] Filia præterita non infirmat teſtamentum, ſed ſcriptis heredibus adcreſcit, ſuis in virilem, extraneis in dimidiam, auctore Vlpiano *in fragm. tit. 22.* Theophilo *in §. 1. de exhered. lib.* Sed ſi una extraneus & ſuus heredes ſcripti ſint, eadem ratione ſingulis adcreſcit ad virilem: & ſi plures extranei, pluresque ſui, extraneis ad dimidiam, ſuis ad virilem. Item ſi duos filios, unum extraneum, huic ad ſemiſſem, illis ad trientem. Sed hoc jus eſt a Juſtiniano ſublatum. CVJAC.

25. *Tantum ſuo avocabit, quantum extraneo*] Sic ex accidenti eveniet, ut melioris conditionis ſit filia, quam filius. Sed jus hoc adcreſcendi ſublatum, & feminæ hac in parte maribus, & omnes ſui heredes exæquati a Juſtiniano §. *5. Inſt. de exheredation. liberor. l. 4. C. de liber. præterit. vel exheredat.* SCHVLTING.

26. *Talis eſt poſtumorum inſtitutio*, SI QVI POST, *&c.*] Poſtumus, qui inſtitutus eſt ex jure antiquo, non videtur inſtitutus ex lege Vellea: & contra, qui eſt inſtitutus ex lege Vellea, non videtur inſtitutus ex jure antiquo, *l. commodiſſime, 10. l. Gallus, 29. §. forſitan, D. de liber. & poſtum. l. ſi pater filium, 26. D. de vulg. ſubſtit.* Sed hoc puto Juſtinianum emendare in *l. ultim. C. de poſt. her. inſt.* CVJAC.

27. SVNTO] Sic veteres editiones meliores, præter eas, quæ habent Interpp. Cujacii, & Rittersh. in quibus eſt, *mihi ſunto*. Sich. *ſuntote.*

28. *Sciens uxorem ſe prægnantem habere*] Id de ſuo addidit Interpres: & non hoc opus eſt.

29. *Et teſtamentum pater non mutaverit*] Nec hoc ad rem pertinet.

30. *Ne-*

10. [30] Nepos poſtumus, qui in locum patris ſuccedere poteſt, ab avo aut heres inſtituendus eſt, aut nominatim exheredandus, ne adgnaſcendo rumpat teſtamentum.

* [31] Filiusfamilias [32] ſi militet, ut paganus, nominatim a patre aut heres ſcribi, aut exheredari debet: jam ſublato [33] edicto Divi Auguſti; quo cautum fuerat, ne pater filium militem exheredet. LEX EST XXVI. D. DE LIBER. ET POSTVM. &c.

11. [34] Qui ſemel conſtituit ad ſe hereditatem pertinere, [35] ac ſe rebus ejus immiſcuit, repudiare eam non poteſt, etiamſi damnoſa ſit.

* Pater, quotiens filio [36] mandat adire, [37] certus eſſe debet, [38] an pro parte, an ex aſſe: & [39] an ex inſtitutione, an ex ſubſtitutione: & [40] an ex teſtamento, an ab inteſtato filius ſuus heres exiſtat.

* Mutus

30. *Nepos poſtumus, qui in locum patris ſuccedere poteſt, &c.*] Suaſit Gallus, ne rumperentur, vel irrita fierent teſtamenta, ut nepotes, qui ſunt in utero nurus, ſuperſtite filio, avus inſtitueret, vel exheredaret: quoniam fieri poteſt, ut vivo avo filius moriatur, ac deinde poſt mortem avi nato nepote præterito, vel rumpatur teſtamentum, vel irritum fiat, *l. Gallus, 29. D. de lib. & poſt.* CUJAC.

31. *Filiusfamilias, &c.*] Ita hanc & ſequentes ſententias collocavit Rittershuſius, non male. In Aurel. hæc, & tres ultimæ poſitæ ſunt poſt §. *filio 8.* quod minus probo.

32. *Si militet, ut*] Vulgata, *miles, ſimiliter ut.* Notata eſt lectionis diverſitas in Gloſſa.

33. *Edicto Divi Auguſti*] Quod aperte nimis militantibus frena laxabat ad negligenda, quæ parentibus debebant, officia: a quibus tamen eos non abſolvit militia, *l. 1. D. de obſeq. parentib. & patron. præſtand.* SCHULTING.

34. *Qui ſemel conſtituit ad ſe hereditatem pertinere, &c.*] Qui ſemel adivit, pro herede geſſit, aut miſcuit ſe, poſtea abſtinere non poteſt, niſi beneficio ætatis per reſtitutionem in integrum, §. *extraneis, 5. de here. qual. & dif. l. ſicut, 4. C. de repu. her.* quod in eo locum habet, qui ſine cretione ſcriptus eſt. CUJAC. Videtur hic novus fuiſſe titulus *de adquirenda vel amittenda hereditate.*

35. *Ac ſe*] Sic omnes edd. præter eas, quæ habent Interpretationes Cujacii, & Rittershuſianam, quæ exhibent, *aut ſe,* quo pacto ſi legas, is debet intelligi conſtituere, qui voluntatem quoque verbis declarat. At nihil cauſæ video, cur lectio vetus fuerit mutanda, cum non dicatur variatio in libris antiquis occurrere, & ſola mentis intentio non ſufficiat, nec etiam ſola immixtio ſine animo declarandæ voluntatis, *l. 20. pr. l. 88. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* ut copulativa conjunctio bene huic loco conveniat. De cretione quod habet Cujacius, id intelligi poteſt ex Ulpiano *tit. 22. §. 25. & ſeqq.* SCHULTING.

36. *Mandat*] Hoc eſt, *jubet,* ut in *l. 1. §. 3. D. quod juſſ. l. 25. §. 5. 6. 7. 9. 11. 12. 13. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* & utriuſque verbi mandandi & juſſus mentio *d. l. 25. §. 9. 11. 12. 13.* IDEM.

37. *Certus eſſe debet*] Hereditatis adquiſitio uti jus tribuit certo manſurum, & animi deſtinatione peragitur, ita non conjecturam vel opinionem, ſed veram & certam ſcientiam exigit, *per. l. 76. D. de regul. jur.* & quidem illorum, quæ hic habet Paulus: quorum pars quoque refertur §. *ult. Inſt. de hered. qualitat. & different.* & quæ latius exponit Scip. Gentilis *de ſcient. hered.* Qui etiam per alium adquiret, ejusdem juris prorſus eſt, cujus is, qui per ſe, *§. 3. Inſt. per quas perſon. cuiq. adquirit.* ac proinde eadem in illo exigitur ſcientia. IDEM.

38. *An pro parte, an ex aſſe*] Non vero opus ſciri, quanta ſit pars, *l. 21. §. ult. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* Idque utilius eſſe viſum eſt, *l. 5. §. 1. D. ſi pars hereditat. petat.* modo ſola adſit ignorantia. Aliud ſi quis ex alia parte ſe crediderit heredem eſſe, quam ad quam vocatus eſt. hic adeundo nihil aget, *l. 75 D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* ut docet Scip. Gentilis *dict. tractat. de ſcient. hered. cap. 3. part. 3.* IDEM.

39. *An ex inſtitutione, an ex ſubſtitutione*] Aliter non ſcit exacte cauſam hereditatis ſibi delatæ, nec ordinem, quo vocatus eſt: quod tamen neceſſarium eſt, *l. 22. pr. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* IDEM.

40. *An ex teſtamento, an ab inteſtato*] Hoc maxime ad cauſam adquirendi pertinet, adeoque vel maxime ſciri debet, *d. l. 22.* imo ne ab inteſtato quidem adiri poteſt, quamdiu vel ſpes teſtamentariæ ſucceſſionis ſupereſt, *l. 39. l. 70. D. d. tit.* In caſu vero inteſtati ſatis eſt ſciri ab inteſtato locum eſſe: ſed cum ex teſtamento ſuccedetur, plura requiruntur, de quibus diſputat Scip. Gentilis *dict. tractat. cap. 3. part. 1.* IDEM.

41. *Nutu*

* Mutus pater vel dominus, filio vel ſervo heredibus inſtitutis, magis eſt, ut ſi intellectu non careat, [41] nutu jubere poſſit adire hereditatem, ut ei jure ejus commodum quaeri poſſit: quod [42] facile explicari poſſit ſcientia literarum.

* Mutus ſervus juſſu domini [43] pro herede gerendo obligat dominum hereditati. LEX EST XCIII. D. DE ADQVIREND. VEL OMITTEND. HEREDITAT.

41. *Nutu*] Quo uti alia conſiſtunt, *l. 52. §. ult. D. de obligationib. & actionib.* ita & juſſus.

42. *Facile explicari poſſit*] Vulgatæ Pandectarum edd. vett. *facilius explicari poterit.*

43. *Pro herede gerendo*] Recte, *pro hærede gerendo;* hoc enim poteſt mutus, quia in facto conſiſtit. At cretionum verba ſolemnia, quæ Pauli tempore etiam in uſu erant, proferre non poteſt. RITTERSHVS.

TITVLVS V.

[1] *De Senatuſconſulto Silaniano.*

I. [2] Hereditas ejus, qui [3] a familia occiſus eſſe dicitur, [4] ante habitam quaeſtionem adiri non poteſt, neque bonorum poſſeſſio poſtulari.

INTERPRETATIO. *Quicunque a familia ſua occiſus fuerit, hereditas illius ab herede adiri non poteſt, niſi prius de familia quaeſtio [5] fuerit ventilata, & mors occiſi fuerit vindicata.*

2. [6] Occiſus videtur non tantum qui per vim aut per [7] caedem interfectus eſt, velut jugulatus, aut praecipitatus: [8] ſed & is, qui veneno necatus dici-

1. *De Senatuſconſulto Silaniano*] Sic habent edd. cum Interpp. Cujacii. aliæ veteres *Ad S. C. Syllanianum:* ſed Silanianum vocatur in Pandectis Florentinis, & recte: auctorem enim habuit C. Junium Silanum, qui Conſul fuit cum P. Cornelio Dolabella, ſub Auguſto, anno V. C. IↃCCLXIII. ut Cujacio notatum *Obſervat. lib. 1. cap. 18.* Tacitus, *Annal. lib. XIV. cap. 43.* ejus meminit, dicens, id ſupplicium toti familiæ minitatum fuiſſe. An, *ad Senatuſconſultum*, an, *de Senatuſconſulto* legatur, parum intereſt. SCHVLT.

2. *Hereditas ejus, qui a familia occiſus eſſe dicitur, &c.*] Ex S. C. Silaniano domino occiſo, de ſervis, qui ſub eodem tecto fuerunt, nec domino auxilium tulerunt, quæſtio habetur, ſuppliciumque ſumitur: nec ante, ut edicto prætoris comprehenſum eſt, adiri hereditas, aperiri, recitarive tabulæ, aut bonorum poſſeſſio peti poteſt, quam de eis quæſtio ex S. C. habita, ſuppliciumque ſumptum ſit, *l. 3. §. non tantum. l. 5. in prin. D. de S. C. Silania.* Et hæc non tantum ſi a familia, ſed etſi ab alio dominus occiſus dicatur. CVJAC.

3. *Qui a familia occiſus eſſe dicitur*] Si ab alio, hereditas adiri poteſt: verum deinde heres mortem defuncti debet exſequi, *l. 29. §. ult. D. de jur. fiſc. l. 18. §. 1. D. de his quæ ut indig. auferunt.* nec hæc ſpecies pertinet ad S. C. Silanianum: ut Cujacius docet *Obſerv. lib. XVIII. cap. 6.* ubi *l. 6. C. de his quib. ut indign. hereditat. auferunt.* accipit de domino a familia occiſo, circa quem locus etiam eſt diſtinctioni inter occiſos vi aperta, & veneno aut clandeſtinis inſidiis, *l. 9. C. eod. dict. tit.* SCHVLTING.

4. *Ante habitam quæſtionem adiri non poteſt*] Ita quod ad quæſtionem inſtituendam, & ſupplicium ſumendum de ſervis omnia ſunt integra. Nec heredi licere debet, propter ſuum compendium familiæ facinus occultare, *l 3. §. 29. D. hoc tit.* IDEM.

5. *Quæſtio fuerit ventilata*] Non de ventilanda tantum quæſtione, ſed de ſervis quæſtioni, ſive tormentis ſubjiciendis hic agitur. IDEM.

6. *Occiſus videtur non tantum qui per vim, &c.*] Occiſi appellatione continetur, qui per vim, aut cædem interfectus eſt. Is autem, qui veneno interemptus eſt, non pertinet ad S. C. Silanianum, etiam ſi quidam ex ſervis venenum præbuerit, *l. 1. §. occiſorum, D. de S. C. Silan.* ſed mors vindicatur ab herede, *l. cum fratrem, 9. C. de his quib. ut indig.* CVJAC.

7. *Cædem*] Quæ infertur ictu, *add. l. 51. pr. D. ad leg. Aquil.* Feſtus *v. occiſum*, dicit occiſum a necato diſtingui: quia prius fit ictu, alterum ſine eo. SCHVLTING.

8. *Sed &, is qui veneno necatus dicitur*] Sic & §. 10. non diſtinguit inter modos necis, nec inter eos, qui occiderunt. Verum, cum certiſſimum ſit, de talibus non idem eſſe juris, nec ad illos S. C. Silanianum pertinere, *l. 1. §. 18. l. 20. l. 21. pr. D. h. t. l. 9. C. de his quib. ut*

dicitur: honeſtati enim heredis convenit qualemcunque mortem teſtatoris inultam non prætermittere.

3. [9]Domino occiſo, de ea familia quaeſtio habenda eſt, quae intra [10]tectum fuerit, vel certe extra tectum cum domino, eo tempore, quo occidebatur.

4. [11]Qui occiſus dicitur, ſi conſtet, eum ſibi quoquo modo manus intuliſſe, de familia ejus quaeſtio non eſt habenda: niſi forte prohibere potuit, nec prohibuit.

5. [12]Neroniano Senatusconſulto cavetur, ut occiſa uxore etiam de familia viri quaeſtio habeatur: idemque ut [13]juxta uxoris familiam obſervetur, ſi vir dicatur occiſus.

6. [14]Servi, qui ſub eodem tecto fuerint, ubi dominus perhibetur occiſus, & torquentur, & puniuntur; [15]etſi teſtamento occiſi manumiſſi ſint. Sed & hi torquentur, qui cum occiſo in itinere fuerunt.

7. [16]Servi de proximo ſi, cum poſſent ferre, auditis clamoribus auxilium domino non tulerunt, puniuntur.

8. [17]Servos, qui in itinere circumdatum a latronibus dominum per fugam deſeruerunt, apprehenſos & torqueri, & [18]ſummo ſupplicio affici placuit.

9.[19] Ha-

ut indign. hereditat. auferunt. ut nec ad illos, qui incuria vel Medici inſidiis periere, *l. 5. §. ult. D. h. t.* quamvis illorum mors poſtea perſequenda ſit, ſuſpicor Anianum imprudenter hæc reliquis miſcuiſſe, de quibus aliquid diverſi ipſe tradiderat Paulus. IDEM.

9. *Domino occiſo, de ea familia quæſtio habenda eſt, &c.*] Ad S. C. Silanianum hi etiam pertinent, qui extra tectum, ut puta in itinere, cum domino fuerint cum occideretur, *l. 1. §. cum dominus, D. de S. C. Silan. & inf. 6. ſententia.* CUJAC.

10. *Intra tectum*] Quid hoc ſi exponit Ulpianus *l. 1. §. 27. D. h. t.* docetque tales intelligi, qui vocem domini audire potuerunt, ut & Imperator Juſtinianus *l. ult. C. de his quib. ut indign. hereditat. auferunt.* qui ſpecialem huic rei conſtitutionem ſe impendiſſe indicat, quia de eo non ſatis inter omnes conſtabat. SCHULTING.

11. *Qui occiſus dicitur, ſi conſtet eum, &c.*] Si quis ſibi manus intulerit, ceſſat S. C. Silanianum, puniendi tamen ſunt ſervi, qui cum prohibere poſſent, non prohibuerunt: idque heres defuncti exequetur, *l. 1. §. ſi ſibi manus, D. de S. C. Silan.* CUJAC.

12. *Neroniano Senatuſconſulto cavetur, &c.*] De quæſtione familiæ facta ſunt plurima Senatuſconſulta, ut oſtendi *lib. 1. Obſer. cap. 18.* Id, de quo agitur hoc in loco, Nerone A. II. & Piſone Coſſ. factum eſt, in quo hoc inter cætera continetur, ut viro, aut uxore occiſa, perinde habeatur quæſtio de uxoris, aut de viri ſervis, ac ſi ejus, qui occiſus a familia dicitur, proprii eſſent ſervi, *l. 1. §. ſi vir, D. de Senatuſconſulto Silan.* Neronianum S. C. aliam in rem citatur ab Ulpiano *in fragmen. titul. de legat.* IDEM.

12. * *Neroniano*] Neronianum S. C. vocatur, quod *D. h. t.* vocatur Claudianum. Vide P Fabr. *in Semeſt.* RITTERSHUS. Idem & Piſonianum vocatur a Paulo *l. 8. D. h. t.* factum quippe Nerone II. & Piſone Coſſ anno IↃCCCX SCHULTING.

13. *Juxta uxoris familiam*] Pro, *circa uxoris familiam.* an Paulus ſcripſit, *juxta in uxoris familiam*, ut *juxta* notet *æque*, uti ſæpe ſumitur? IDEM.

14. *Servi, qui ſub eodem tecto fuerunt, &c.*] De his quoque ſervis quæſtio habetur, ſuppliciumque ſumitur, qui teſtamento manumiſſi ſunt, ſi vel ſub eodem tecto fuerint, vel extra tectum cum domino cum occideretur, *l. 3. §. de his, D. de S. C. Silan.* Idque etiam S. C. Neroniano cautum fuiſſe Corn. Tacitus ſcribit, *lib. XIII.* CUJAC.

15. *Etſi in teſtamento occiſi manumiſſi*] Imo ſub Trajano Imp. hoc extenſum ad libertos a vivo manumiſſos *l. 10. §. 1. D. h. t.* SCHULTING.

16. *Servi de proximo ſi cum poſſent ferre, &c.*] In S. C. Silaniano ſub eodem tecto hi etiam videntur fuiſſe, qui in proximo fuerunt, & clamores exaudierunt, nec ad auxilium ferendum accurrerunt, *l. 1. §. eod. D. de S. C. Silan.* CUJAC.

17. *Servos, qui in itinere circundatum a latronibus dominum &c.*] Cum dominus in itinere eſt occiſus, de his, qui cum domino erant, & profugerunt, ultimum ſupplicium ſumitur, *l. 1. §. cum dominus, D. de S. C. Silan.* IDEM.

18. *Summo ſupplicio*] Quod tempore Pauli erat crux, *lib. V. tit. 17. §. 2.* maxime in ſervis. SCHULTING.

19. *Habe-*

9. [19] Habetur de familia quaeſtio, & ſi heres teſtatorem occidiſſe dicatur, nec intereſt, an extraneus, an ex liberis ſit.

* 10. [20] Hereditas a fiſco ut indignis aufertur his primum, qui, cum interfectus eſſet teſtator, apertis tabulis teſtamenti, [21] vel ab inteſtato adierunt hereditatem, [22] bonorumve poſſeſſionem acceperunt: amplius his & in [23] centum millia ſeſtertiorum poena irrogatur. [24] nec refert, a quibus paterfamilias, nec quemadmodum occidatur.

* 11. In diſponenda eorum quaeſtione, quorum dominus dicitur interemptus, hic ordo ſervatur: primum [25] ut conſtet occiſum dominum: deinde ut liqueat, de quibus ea quaeſtio habenda ſit: atque ita de reis inquirendum.

* 12. [26] Etſi percuſſor certus ſit, tamen [27] de familia habenda quaeſtio eſt, ut caedis mandator inveniri poſſit.

13. [28] Omnibus, qui contra voluntatem defuncti faciunt, ut indignis aufertur hereditas, ſi nihil teſtamento in fraudem legis fuerit cautum.

IN-

19. *Habetur de familia quæſtio, & ſi heres, &c.*] Si heres teſtatorem occidiſſe dicatur, de ſervis quæſtio habetur in caput heredis. Idque veriſſimum eſt, ſi extraneus heres ſit, quia nondum dominus eſt. Sed & in neceſſario herede, licet ſtatim ipſo jure heres exiſtat, idem Paulus admittit: & hoc plane caſu ſervus in caput domini torqueri videtur, *l. & ſi percuſſor certus, 6. §. 1. de S. C. Silan.* CVJAC.

20. *Hereditas a fiſco ut indignis, &c.*] Hanc ſententiam cum duabus ſequentibus primus in lucem extulit Cujacius Lugd. CIƆ IƆ LXVI.

21. *Vel ab inteſtato*] Idem docetur *l. 3. §. 29. D. h. t.*

22. *Bonorumve poſſeſſionem acceperunt*] Id probatur quoque *d. l. 3. §. 29. l. 5. §. 1. D. h. t.*

23. *Centum millia ſeſtertiorum*] Tribonianus hanc ſummam mutavit in centum aureos *l. 25. §. 2. D. h. t.* uti & alibi in Pandectis ipſum feciſſe notavit Cujacius *ad l. 10. D. de dol. mal. & Obſerv. lib. XIX. cap. 31.* quamvis magnum inter hæc ſit diſcrimen, cum dena ſeſtertia, ſive ſeſtertiorum millia tempore Pauli fecerint centum aureos: unde & modus honorarii Advocatorum, qui Tacito *Annal. lib. XI. cap. 7.* dicitur poſitus ad dena uſque ſeſtertia, ab Vlpiano definitur centum aureis *l. 1. §. 12. D. de extraordinar. cognitionib.* Imo pro *centies ſeſtertium*, ſive ducentis quinquaginta Philippicorum millibus, legimus *centies aureorum l. 97. D. de legat. III. l. 88. de verbor. ſignificat.* quod etiam ſolœcum eſſe recte notavit V. C. Joh. Fred. Gronovius *de pecun. veter. lib. 1. cap. 5.* Hæc vero pœna non heredi tantum, ſed omnibus infligitur, qui adverſus edictum Prætoris tabulas aperuerint, *l. 3. §. 18. l. 25. §. 2. D. h. t.* Actio ad illam eſt popularis: ac dimidia pars in publicum redigitur, dimidia actori cedit, *d. l. 25. §. 2.* SCHVLTING.

24. *Nec refert, a quibus paterfamilias, &c.*] Imo vero id multum refert, uti dictum *ad §. 2.* Hic opus, ut non extra culpam ſit familia: aliter hereditas impune adiri poteſt. Vereor, ne hæc ſincera non ſint. Illud quoque *occidatur* pro *occiſus ſit*, minus accurate dictum eſt. IDEM.

25. *Vt conſtet occiſum*] Et quidem ſcelere, *l. 1. §. 24. D. h. t.*

26. *Etſi percuſſor certus ſit, &c.*] Idem tradit Paulus *l. 6. pr. add. l. 17. D. h. t.*

27. *De familia*] Et maxime de ipſo percuſſore, *d. l. 6.* Idem eſt, quamvis cædem fateatur familia, *l. 17. D. h. t.*

28. *Omnibus, qui contra voluntatem defuncti faciunt, &c.*] Si heres non pareat legitimæ voluntati teſtatoris, ei hereditas aufertur, quaſi indigno, & ad fiſcum pertinet. Et hoc olim obtinuiſſe verum eſt, *l. ult. §. ult. C. de fideic.* Excipitur cauſa ſepulturæ ab Alexandro in *l. 5. C. de his quib. ut indig.* quam legem eundem Alexandrum intelligere arbitror in *l. 5. C. de relig. & ſumpt. fun.* dum ait, Ne ob neglectam defuncti voluntatem circa faciendum monumentum bona fiſco deferantur, præteritis Conſtitutionibus cautum eſſe. Idemque porrectum fuiſſe videtur ad omnes alias cauſas Juſtiniani temporibus, ut argumento eſt *l. ſi quis in ſuo, 33. C. de inof. teſtam.* At ex *No. 1.* ejuſdem Juſtiniani, expellitur quidem heres ab hereditate, non tamen quaſi indignus. Ait, *Si nihil teſtamento in fraudem legis fuerit cautum.* Exemplo ſit P. Sextilius Rufus, qui voluntati defuncti prætulit legem Voconiam, ut Cicero narrat *in II. de finib.* CVJAC. Occaſione ejus, qui ob non vindicatam defuncti necem ſe hereditate reddiderat indignum, de aliis ſimiliter egiſſe videtur Paulus.

29. *Sive*

INTERPRETATIO. *Heredi ſcripto, qui aliquid contra ultimam defuncti fecerit voluntatem, ut indigno aufertur hereditas: ſi tamen nihil contra leges in ejus teſtamento fuerit comprehenſum.*

14. [29] Sive falſum, ſive ruptum, ſive irritum dicatur eſſe teſtamentum, ſalva eorum diſceptatione, ſcriptus heres jure in poſſeſſionem [30] mitti deſiderat.

15. [31] Si inter heredem inſtitutum & ſubſtitutum controverſia ſit, magis placuit eum in poſſeſſionem rerum hereditariarum mitti, qui primo loco ſcriptus eſt.

INTERPRETATIO. *Si inter inſtitutum & ſubſtitutum heredem* [32] *intentio de hereditate nata fuerit, ille in poſſeſſionem rerum hereditariarum mittendus eſt, qui inſtitutus magis probatur, quam is, qui legitur ſubſtitutus.*

16. [33] Scriptus heres ut ſtatim in poſſeſſionem mittatur, [34] jure deſiderat. Hoc poſt annum impetrare non poterit.

17. [35] In eo teſtamento, quod nec ut oportuit [36] oblatum, [37] nec publice recitatum eſt, [38] heres ſcriptus in poſſeſſionem mitti fruſtra deſiderat.

18. [39] In

29. *Sive falſum, ſive ruptum, ſive irritum, &c.*] Heres ſcriptus in poſſeſſionem mittitur ex edicto Divi Adriani, etiam ſi falſum, ruptum, aut irritum teſtamentum eſſe dicatur, ſalvo eorum jure, *l. ult. C. de codi. l. 2. C. de edict. Divi Adr. tol. l. quiſquis, 6. C. quorum appel. non rec. & Nov. Valentiniani De teſtament.* Hodie non ex edicto Adriani, ſed ex Conſtitutione Juſtiniani in poſſeſſionem miſſio fit, *l. 3. C. de edict. Divi Adr. toll.* Et ideo cum *in d. l. ult. & l. quiſquis,* in *C. Th.* additum eſſet, *ex edicto D. Adriani,* ea verba in ſuo Codice Juſtinianus ſubtraxit. Idem factum opinor in *l. filiam, 36. D. ad Trebell.* Ex edicto D. Adriani miſſio anno finiebatur: ex Conſtitutione Juſtiniani eſt perpetua. Ex edicto Divi Adriani ab herede ſcripto viceſima pars hereditatis fiſco præſtabatur: ex Conſtitutione Juſtiniani non præſtatur. CVJAC.

30. *Mitti deſiderat*] Hæc non ſuſpendunt miſſionem, uti fit, ſi dominus a familia eſt occiſus.

31. *Si inter heredem inſtitutum, & ſubſtitutum controverſia ſit, &c.*] Si inter inſtitutum, & ſubſtitutum ſit controverſia de hereditate, ex edicto D. Adriani interim inſtitutus mittetur in poſſeſſionem potius, quam ſubſtitutus, *l. 1. C. de edict. D. Adr. tol.* CVJAC.

32. *Intentio*] F. *contentio.* ut & infra v. 11. 2. RITTERSHVS. Ad illum tamen locum Rittershuſius emendationem non urget. Et ſcriptores poſteriores intentionem uſurparunt pro controverſia vel lite. Anonymus de geſtis Conſtantini Magni. *Intentio orta eſt in urbe Roma inter Symmachum & Laurentium.* Plura congeſſit V. C. Car. Du Freſne du Cange *in Gloſſar. med. & infim. Latinitat.* SCHVLTING.

33. *Scriptus heres ut ſtatim in poſſeſſionem mittatur, &c.*] Ex edicto Divi Adriani poſt annum ſcripti heredes in poſſeſſionem rerum hereditariarum non mittuntur. Quod & in ſua Conſtitutione Juſtinianus indicat, illis verbis, *Sive enim poſt annale tempus.* CVJAC.

34. *Jure deſiderat*] Non tantum ut ita expedite rerum hereditariarum poſſeſſionem conſequatur: ſed & olim, cum in uſu eſſet viceſimæ vectigal, nec huic mora debebat injici, ut docet Paulus noſter *lib. IV. tit. 6. §. ult.* De miſſione hac plura habet Cujacius *Paratitl. 5. C. de edict. Div. Hadrian. tollend. & quemadmod. her. ſcript. in poſſeſſion. mittat.* SCHVLTING.

35. *In eo teſtamento heres ſcriptus, &c.*] Non fit miſſio ex edicto Divi Adriani, niſi, ut etiam Juſtiniani conſtitutione cavetur, teſtamentum oſtendatur non cancellatum, neque abolitum, neque ex quacumque ſuæ formæ parte vitiatum: Sed quod prima figura, id eſt, prima ſpecie, ſive prima inſpectione ſine omni vituperatione appareat, & depoſitionibus teſtium legitimi numeri vallatum ſit, *l. 3. C. de edict. D. Adriani tol.* Præterea publice recitatum teſtamentum ut ſit, omnimodo exigimus. CVJAC.

36 *Oblatum*] Judici competenti, *l. ult. C. de edict. Div. Hadr. tollend. &c.*

37 *Nec publice recitatum eſt*] Quæ recitatio egregie deſcribitur *lib. IV. tit. 6.*

38. *Heres ſcriptus*] Sic edidit Sichardus. Sed in edd. cum Interpp. Cujacii, ut & Rittersh. hæc poſita ſunt poſt *teſtamento.* Non refert utrubi habeantur: verum in edd. Lugd. cIↃIↃLXVI Pariſ. & Genev. cIↃIↃLXXXVI. & illic, & hic leguntur, perperam. cur ab editione Sichardi receſſum eſt? SCHVLT.

39. *In*

18. [39] In poſſeſſionem earum rerum, quas mortis tempore teſtator non poſſedit, heres ſcriptus, priusquam jure ordinario experiatur, improbe mitti deſiderat.

39. *In poſſeſſionem earum rerum, &c.*] Ex edicto Divi Adriani in earum tantummodo rerum poſſeſſionem heres ſcriptus mittitur, quas teſtator poſſedit mortis tempore: quod & ex Conſtitutione Juſtiniani locum obtinet. Ceteras vero non ante nanciſcitur, quam petitione hereditatis egerit, & vicerit. CVJAC.

* TITVLVS

[1] *De Jure Codicillorum.*

Litterae, quibus hereditas promittitur, vel animi affectus exprimitur, vim codicillorum non obtinent. LEX EST XVII. D. HOC TITVL.

1. *De Jure Codicillorum*] Titulus talis hoc loco eſt & in Pandectis, & ſimilis argumenti in Codice: nec dubito, quin & illum hic habuerit olim Paulus, qui & *de jure codicillorum* librum condidit ſingularem, ex quo varia in Pandectis fragmenta ſuperſunt. Hic itaque hanc ſententiam commode collocari poſſe exiſtimavi.

TITVLVS VI.

De Legatis.

1. [1] Per præceptionem uni ex heredibus nummi legati, [2] qui domi non erant, officio judicis familiae herciſcundae a coheredibus praeſtabuntur.

INTERPRETATIO. *Si teſtator uni ex heredibus pecuniam, quam in ſubſtantia non reliquit, dari praeceperit, nummi, qui in legato relicti ſunt, legatario tempore diviſionis a coheredibus implebuntur.*

2. [3] Ante heredis inſtitutionem [4] legari non poteſt: inter medias heredum inſtitutiones, ſive alter, ſive uterque adeat, poteſt.

3. A [5] Interdum dimidium, interdum totum debetur [6] legatariis: dimidium, ſi per vindicationem legatum ſit, totum, ſi per damnationem.

*3. B [7] Poſt

1. *Per præceptionem uni ex heredibus nummi legati, &c.*] Si uni ex heredibus pecunia, quæ domi relicta non eſt, prælegata ſit, a coheredibus perinde præſtabitur officio judicis familiæ erciſcundæ, atque ſi in hereditate inventa eſſet, *l. heredes, 25. §. ult. & l. prox. D. fam. erciſc.* CVJAC. Præmiſit hiſce, dubio procul, Paulus aliqua ad legatorum definitionem, naturam & diviſionem pertinentia, quæ ſuppleri poſſunt ex *pr. & §. 1. Inſt. h. t.* Caji Inſtit. *lib. 11. tit. 5.* & Vlpiano *tit. 24. de legatis.* SCHVLTING.

2. *Qui domi non erant*] Legatum hoc ſummo jure non valuiſſet, cum per præceptionem olim ea tantum legari potuerint, quæ & per vindicationem, auctore Vlpiano *tit. 24. §. 11.* adeoque & pecunia tempore mortis debuiſſet fuiſſe teſtatoris; id enim in quantitatibus requirebatur, res in ſpecie etiam tempore teſtamenti facti ejus fuiſſe debebant ex jure Quiritium, ſecundum Vlpianum *d. l. §. 7.* Verum S. C. Neronianum legata minus legitima forma relicta valere voluit, perinde ac ſi relicta eſſent optimo jure, ſive per damnationem, eodem teſte *d. tit. 24. §. 11.* IDEM.

3. *Ante heredis inſtitutionem legari non poteſt: &c.*] Olim inter medias inſtitutiones legari poterat, ante inſtitutiones non item. Hodie æque ante inſtitutiones, atque inter medias inſtitutiones recte legatur, ex Conſtitutione Juſtiniani, *§. ante heredis, 34. de legat.* CVJAC.

4. *Legari non poteſt*] Docet hoc & Vlpianus *tit. 24. §. 15.*

5. *Interdum dimidium, interdum totum debetur legatariis, &c.*] Vulgo hæc ſententia ſuperiori perperam conjuncta eſt: ego disjunxi, ut ſenſum conſervarem.

* 3. B [7] Poſt diem legati cedentem, actio, quae inchoata non eſt, ad heredem non transmittitur.

4. [8] Communi ſervo cum libertate, & ſine libertate legari poteſt: [9] totumque legatum ſocio teſtatoris adquiritur.

5. [10] Poſt mortem heredis legari non poteſt: [11] quia nihil ab herede heredis relinqui poteſt.

INTER-

rem. Et cum in uno Codice, *totum legari*, in altero *totum debetur*, ſcriptum legeretur, utrumque conjungens, ita hunc locum reſtitui, *interdum totum debetur legatariis.* Et hoc eſt, quod Vlpianus in fragm. tradit, *tit. 24.* His, quibus per vindicationem legatum eſt disjunctim, ſingulis partes (ut eo loco emendavimus) deberi: his autem, quibus per damnationem legatum eſt disjunctim, ſingulis ſolidum deberi. CVJAC.

6. *Legatariis*] Cum hoc verbum huic loco optime quadret, ac veſtigia ejus in libro vetere invenerit Cujacius, id facile admiſi cum Rittershuſio. Ab edd. antiquis alioquin abeſt, etiam a Cujacio curatis, ſed ſine ipſius Interpp. in quibus & hæc ſuperiori ſententiæ cohærent, minus recte. De re ipſa aliquid habebimus ad Vlpianum *tit. 24. §. 12.* SCHVLTING.

7. *Poſt diem legati cedentem, &c.*] De legato vindicationis contra ſcripſit eodem titulo. An igitur huic ſententiæ locus eſt in legato damnationis, ſi id nondum legatarius agnoverit? Obtinuit certe in legato optionis, quamvis per vindicationem relinquatur, ſi nondum elegiſſet. Ex CVJACIO *Obſerv. lib. VII. cap. 26.* Cujacius hanc ſententiam ex veteri Conſultatione in lucem protulit *Obſervat. lib. VII. cap. 26.* atque hoc ordine collocavit in edit. Lugd. cIɔIɔLXVI quod in Pariſ. Genev. & Aurelian. eſt deinceps obſervatum. Ne vero omnes ſententiarum in tanto titulo numeri eſſent mutandi, bis numerum eumdem poſuimus, litteris, A. & B. additis, Rittershuſii exemplo. Quæ vero Cujacius ad hanc ſententiam notavit, non diſcrepant ab illis, quæ antea ſcripſerat *ad §. 7. h. tit.* Verum idem Vir Maximus alibi exiſtimavit omnium legatorum diem olim indiſtincte ab apertis tabulis ceſſiſſe, nec legatarii ſcientia opus fuiſſe: uti monitum eſt ad Cajum *Inſtit. lib. II. tit. 5. §. 1.* Ipſa etiam verba generalia Pauli non patiuntur reſtrictionem ad ſola legata damnationis: & cur hic id obtinuiſſet? Is certe, cui per damnationem legatum erat, ſimilis erat victori per ſententiam; in ſpecie ſaltem inficiationis, de qua habuimus aliquid in his Sententiis *lib. 1. tit. 19. §. 1.* judicati vero actio heredi extra dubium datur, *l. 6. §. ult. D. de re judicat.* Quod ſi cui hoc minus videatur inde ſequi: conſtat certe aliunde, de legatis legatariis ignorantibus quoque & invitis obvenire actiones perſonales, nempe, ex *l. 16. §. 1. D. qui teſtament. facer. poſſ.* Quando etiam dies ceſſit, an non tunc incepit deberi? *l. 213. D. de verbor. ſignification.* adeoque actio eo ipſo nata eſt? Forte id tantum docere Paulus voluit, ſi legatarius ante defecerit, etiamſi dies legatorum poſtea cedat apertis tabulis, tamen heredi talis legatarii nihil deberi. SCHVLTING.

8. *Communi ſervo cum libertate, &c.*] Servum communem, vel quaſi proprium cum libertate, vel quaſi alienum ſine libertate heredem inſtituere, itemque ei legare poſſumus. Si tamen cum libertate id fiat, totus jure adcreſcendi ad ſocium pertinebit, jure Juſtiniani liber, & heres erit, *§. ultim. de donat.* Quod ſi prætermiſſa libertate id fiat, communis erit ſervus inter heredem & ſocium teſtatoris: hereditas autem, vel legatum ſoli ſocio adquiretur, *l. verum, 63. §. ſi ſervo, D. pro ſoc. l. Plautius, 49. D. ad leg. Falcid. l. 11. de opt. leg.* Nam propter partem ſocii hereditas, vel legatum valet, ut Vlpianus ait *in fragm. tit. 22.* Idemque in fideicommiſſo ſervatur: non tamen in ſtipulatione, & donatione. CVJAC.

9. *Totumque legatum ſocio teſtatoris adquiritur*] Secundum veterem regulam de rebus, quæ uni ex dominis ſervi communis adquiri nequeunt, *l. 12. D. de auctoritat. & conſenſ. tutor. & curator.* Servus vero is eſt plurium vice, & quando uni res non poteſt adquiri, eſt quaſi alterius ſolius ſervus, *l. 1. §. 4. D. ſtipulation. ſervor.* qui etiam ſolus, die legati cedente, per illum adquirere poteſt, *l. 11. D. de option. vel electíon. legat.* Heres quoque ex hereditate per hereditarium ſervum nihil adquirit, *l. 43. D. de adquirend. vel omittend. hereditat. l. 18. D. de adquirend. rer. domin.* idque ex opinione veterum, *l. 1. §. 16. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* Et ſane in hac ſpecie heres adquireret legatum, ut & ſervum ipſum, jure hereditario: quod fieri nequit; uti nec heredi poteſt legari, *l. 18. l. 116. §. 1. D. de legat. lib. 1.* ac quod heredibus legatur, non pro ipſorum, ſed coheredum parte ipſis præſtandum eſt, *l. 34. §. 11. & 12. D. eod. tit.* Aliud erit, ac ceſſat tale jus, ſi unus ex dominis communi ſervo aliquid promiſerit: hic enim & pars ipſi promittendi cedit, *l. 7. §. 1. D. de ſtipulation. ſervor.* ut & ſi illi rem ſuam dederit, *l. 37. §. 1. D. de adquirend. rer. domin.* ac proinde inutilis eatenus actus redditur: pro ſocii parte vero illi adquiritur. Plura de hiſce legere eſt apud Bathol. Cheſium *Differentiar. lib. 1. cap. 7. & 8.* SCHVLTING.

10. *Poſt mortem heredis legari non poteſt, &c.*] Ideo poſt mortem heredis non recte legatur, ne ab herede heredis legari videatur, quod regula juris non patitur. Cujus illa videtur fuiſſe ratio, quam hic Anianus exponit, quia ille, qui heres relinquitur, quem ſit heredem habiturus, incertum eſt, *l. ſciendum, 70. D. de verb. ſignif.* At hæc Juſtinianus emendavit, *§. poſt. mortem, 35. de legat.* CVJAC.

11 *Quia nihil ab herede heredis relinqui poteſt*] Sic videlicet, obligatio initium non accipit ex perſona heredis primi, ex cujus facto oritur; quod exigit re-

gula

INTERPRETATIO. *Conſtitutum eſt, ut ſi quis heredi ſuo injunxerit, ut ejus heres, cui dixerit, ſolvat, haec condicio valere non debeat: quia ille, qui heres relinquitur, quem ſit heredem habiturus, incertum eſt.*

6. [12] In mortis tempus, tam ſuae, quam heredis ejus legata [13] confirmari poſſunt, hoc modo: LVCIO TITIO, CVM MORIETVR, DO LEGO, aut, HERES MEVS DARE DAMNAS ESTO.

INTERPRETATIO. *Si quis faciens teſtamentum, injungat heredi, ut tempore, quo ipſe heres moritur, legatum legatario tradat, valet legatum.*

7. [14] Per vindicationem legatum, etſi nondum conſtituerit legatarius ad ſe pertinere, atque ita poſt apertas tabulas [15] ante aditam hereditatem deceſſerit, ad heredem ſuum [16] transmittit.

INTER-

gula *l. 11. D. de obligationib. & actionib.* & heredis heres hoc onus in hereditate non invenit, quoniam prior heres eo non fuerat gravatus: atque hanc regulam æquiſſimam vocat Cujacius *ad l. 217. D. de verbor. ſignification.* qui rationem aliam hic allegat, & camdem, quam Interpres: Vereor tamen, ne hæc ſint meræ ſubtilitatis juris civilis. quid enim impedit, quo minus res ita conſideretur, quaſi hic aliquo modo adfuerit jam obligatio, & onus, vel cauſa oneris, cujus effectus poſt mortem heredis differatur. Juſtinianus igitur non ſine cauſa primo illam regulam enervavit *l. 11. C. de contrahend. & committend. ſtipulation.* & tandem ſuſtulit prorſus *t. t. C. ut action. ab hered. & contr. hered. incip.* SCHVLTING.

12. *In mortis tempus tam ſuæ, quam heredis ejus, &c.*] Legendum reor, *in tempus mortis tam ſua, quam heredis ejus legata conferri poſſunt. Sua*, id eſt, legatarii, ut ex appoſito exemplo colligitur, *l. heres meus, 79. D. de cond. & dem. Ejus*, id eſt, teſtatoris. Ergo licet poſt mortem heredis legari non poſſit, in mortis heredis tempus legari poteſt. Sed & in tempus mortis legatarii recte legatur. Hic quoque perperam legebatur, *damnes*, pro *damnas*: quem errorem Alciatus ſecutus eſt *lib. III. παρέργων.* Ceterum Latini ſemper dixere *damnas*, non *damnes*, etiam in multitudinis numero, *l. nomen, 34. §. 1. D. de lega. lib. II. l. civitatibus, 121. §. 1. D. de lega. lib. 1.* CVJAC. Emendatio Cujacii eſt elegans; & Rittershuſius quoque edidit *conferri*: vereor tamen, ne hic verba Pauli ipſa non legamus, ſed barbari hominis: quis enim dixerit *mortis ſuæ*, pro *mortis legatarii?* niſi in principio ſententiæ exciderit verbum *legatario*. Res ipſa eſt certa, ac tempus moriendi vitæ adſcribi conſtat: adeoque hoc legatum non adverſari regulæ *§. præc.* & de hoc multa habent Interpretes *ad §. 14. Inſt. de inutilib. ſtipulationib.* & Cujacius *Obſervation. lib. III. cap. 34.* ubi rem exemplis illuſtrat. Obiter notemus, ejus, quod collatum eſt in tempus mortis legatarii, diem cedere ſtatim, quoniam is certo certius moriturus eſt: quod vero in tempus morientis heredis, non niſi mortuo herede: ante quem ſi deceſſerit legatarius, quaſi conditione deficiente, legatum corruit, *l. 1. §. 2. l. 79. pr. D. de conditionib. & demonſtrationib. l. 4. pr. & §. 1. l. 13. D. quand. dies legator. vel fideicommiſſor. ced.* SCHVLTING.

13. *Conferri*] Al. *confirmari*. non recte. RITTERSHVS.

14. *Per vindicationem legatum, &c.*] Legati puri ex lege Papia dies cedit ex apertis tabulis, licet nondum ſit adita hereditas: & ideo ſi legatarius poſt apertas tabulas, etiam nondum agnito legato deceſſerit, ad heredem ejus tranſit legatum. Agnitione adquiritur, id eſt, ſi conſtituerit legatarius ad ſe pertinere. Defertur ex apertis tabulis, & tranſmittitur. Hodie defertur ex die mortis, reſtituto jure antiquo, ut in conſtitutione *de caduc. tollen.* Juſtinianus tradidit. Quia vero hic ait, *per vindicationem*, forſitan non idem obtinuit in legato damnationis. Certe nec in legato optionis, quod tamen per vindicationem relinquitur. CVJAC.

14. * *Per vindicationem*] De damnationis legato dictum ad *§. poſt diem 3.* B. Forte vero de legato vindicationis id monere viſum fuit, quia in eo teſtator ſæpe videbatur deſideraſſe factum legatarii, dicendo *vindicato, capito, habeto.* Quoniam tamen vel maxime volebat, hoc legatario ſtatim adquiri, creditum & hic ſufficere ad tranſmiſſionem, ut dies ceſſiſſet. In optionis legato aliud erat, etſi per vindicationem relicto: quia habebat olim conditionem, *§. 23. Inſt. h. t.* SCHVLTING.

15. *Ante aditam hereditatem*] Aditio tamen demum omnia confirmat, *l. 181. D. de reg. jur.* IDEM.

16. *Transmittit*] Tamquam ipſi quæſitum jam a tempore mortis defuncti, *l. 80 D. de legat. lib. II. l. 64. D. de furt.* & quod dicitur alibi, res adquiſita eſſe a tempore aditæ hereditatis, *l. 8. D. de reb. cred. l. 44. §. 1. l. 86. §. 2. D. de legat. lib. 1.* id eodem redit fictione juris, qua hoc ipſum tempus pro eodem habetur cum tempore mortis, *l. 54. D. de adquirend vel omittend. hereditat. l. 138. pr. l. 193. D. de reg. jur.* IDEM.

17. Illud

INTERPRETATIO. *Conſtitutum eſt, ut legatum vindicationis, id eſt, quod non exſpectato herede legatarius praeſumit, etiam non praeſumptum a legatarii herede praeſumatur.*

* [17] Illud aut illud, utrum elegerit legatarius, nullo a legatario electo, decedente eo poſt diem legati cedentem, ad heredem transmitti placuit.

LEX EST XIX. D. DE OPTION. VEL ELECTION. LEGAT.

8. [18] Si res obligata creditori, cujus cauſam teſtator non [19] ignoravit, [20] per damnationem legata ſit, luitio ad heredis ſollicitudinem ſpectat.

INTERPRETATIO. [21] *Si pro debito pignus depoſitum fuerit creditori, & teſtamento ſuo debitor id, quod pignus poſuerat, per damnationem ipſi creditori legati titulo derelinquat, creditor ſecundum teſtamentum legatum poſſidet, & debitum ab heredibus recipiet teſtatoris.*

9. [22] Servo fataliter interempto, legatarii damnum eſt: quia legatum nulla culpa heredis intercidit.

INTERPRETATIO. *Servus nominatim legati titulo dimiſſus, ſi mortuus fuerit, legatario non debetur.*

10. [23] Damnari heres poteſt, ut alicui domum exſtruat, [24] aut aere alieno eum liberet.

11. [25] Sinendi modo tam corporales res, quam quae in jure conſiſtunt, legari poſſunt: & ideo debitori id, quod debet, recte legatur.

12. [26] Ejus

17. *Illud aut illud, utrum elegerit legatarius, &c.*] Non importune hanc ſententiam hic collocavit Rittershuſius, quam Aurelianenſis editor omiſit. Legatum vero optionis olim quidem non ita transmiſſum eſt, quippe, quod eſſet conditionale, *§. 23. Inſt. h. t.* & optio ipſa actus legitimus, *l. 77. D. de regul. jur.* non vero cum eo confundenda eſt ſpecies hæc ſolius electionis, quæ ſæpe & tacite datur, veluti in legato rei in genere: quod vidit quoque Cujacius *in not. poſterior ib.* & Janus a Coſta *ad d. §. 23,* ut adeo nihil in hoc loco a Pandectarum compoſitoribus ſit additum; quod etiam Accurſius conjecit, probante Charonda: ſed Accurſio recte reſpondet Bachovius *ad Treutler. p. II. Diſp. 14 th. 5. litt. A.* IDEM.

18 *Si res obligata creditori, cujus cauſam teſtator &c.*] Si ſciens teſtator rem pignori obligatam per damnationem legaverit, ejus rei luitio ad heredem ſpectat, *§. ſed etſi rem. 5. de lega.* Hanc ſententiam ſic Anianus interpretatur, ut ſi creditori debitor pignus legaverit, non prohibeatur creditor debitam pecuniam ab heredibus debitoris exigere. Quod etſi verum ſit, *l. creditorem, 85. D. de lega. lib. II.* non tamen verbis Pauli ullo modo convenit. Scripſi *luitio*, ex editione Pariſienſi, quamquam Baſil. habeat *ſolutio.* CUJAC.

19. *Ignoravit*] Sic edidit Cujacius Lugd. cIↃIↃLXVI. & ſic Pariſ. & Genev. quod malui, quam *ignorat*, quod poſt Sich. reliquæ edd habent. SCHULTING.

20. *Per damnationem*] Dubito, an ſi per vindicationem; quia nullum tunc heredis factum deſideratur. Sed potuit jam olim de omni legato agi ex teſtamento, quaſi id eſſet relictum per damnationem, poſt S. C. Neronianum, ut patet ex Ulpiano *tit. 24. §. 11.* IDEM.

21. *Si pro debito &c.*] Hæc ſententia, quamvis vera ſit, non tamen convenit verbis Pauli. RITTERSHUS. Interpres verbum *creditori* apud Paulum conſtruxit cum *legata ſit*, perperam.

22. *Servo fataliter interempto, legatarii damnum eſt: &c.*] Si ſervus legatus fato intereat, legatario decedit. Si heredis facto, heredi, *§. ſi res legata. 16. de legat.* CUJAC.

23. *Damnari heres poteſt, ut alicui, &c.*] Recte ita legatur: DAMNAS ESTO HERES EJUS DOMUM REFICERE, VEL ILLUM ÆRE ALIENO LIBERARE, *§. ſed & tale legatum, de leg.* quod vindicationis modo fieri non poteſt. IDEM.

24. *Aut ære alieno eum liberet*] Exemplum quoque talis legati memorat Diogenes Laërtius in teſtamento Strationis *lib. V. n. 63. 64.* Idem juris circa alia facta licita. circa prohibita aliud, *l. 7. §. 16. D. de pact. l. 112. §. 3. D. de legat. lib. 1.* SCHULTING.

25. *Sinendi modo tam corporales res, &c.*] Prima hæc verba, *Sinendi modo*, mihi valde ſuſpecta ſunt, mallemque ita generaliter proponi ſententiam, *Tam corporales res, quam quæ in jure conſiſtunt, legari poſſunt: & ideo debitori id, quod debet, recte legatur:* ut in *§. tam autem, 21. de legat.* Eadem ratione quod debetur te-

 ſtatori

12. [26]Ejus rei, quae legata eſt, exemplo heredis, partem agnoſcere, partem repudiare legatarius non poteſt.

13. [27]Legatum [28]niſi certae rei ſit, & ad [29]certam perſonam deferatur, nullius eſt momenti.

14. [30]Si quis [31]ſibi & Titio legatum adſcripſerit, magis eſt, ut totum legatum ad conjunctum pertineat.

INTERPRETATIO. *Si quis ſibi & alii in alterius teſtamento legatum conſcripſerit, ad illum, quem ſibi adjunxerit, magis, quam ad eum, qui pro ſe ſcripſerit, totum legatum poterit pertinere.*

* [32]Vxori legatum in alieno teſtamento [33]ſcribere non prohibemur. Ex LEG. XVIII. D. DE LEG. CORNEL. DE FALS.

15. [34]Qui

ſtatori, alteri legari poteſt: qua in re omne legandi genus receptum eſt. CVJAC. Verba illa, *ſinendi modo*, Merillius retinet *ad* §. *21. Inſt. h. t.* quia, videlicet, in legato per ſinendi modum maxima erat dubitandi ratio, an obligatio legari poſſet, vel ipſi debitori, vel alii: quia res talis tolli & ſumi nequit: ac debitor obligatione ſibi legata per ſinendi modum, non poterat magis id ſumere, & habere, cujus jam erat dominus: nec legato alii nomine, is agere potuit, niſi mandatis ab herede actionibus. Ego uti facile admiſerim ab Aniano hoc eſſe, qui in eodem legato ſinendi modo exponendo lapſus eſt in Inſtitutionibus Caji *lib. II. tit. 5.* §. *6.* ita non credo, id eſſe ab ipſo Paulo, qui de legato hoc ſinendi modo tale quid dicere non potuit. Res hic requirebantur teſtatoris vel heredis, quæ poterant permiſſu heredis ſumi & haberi: hæc vero de eo, quod legatarius debet defuncto, prædicari nequeunt. Nec adeo talia ipſo jure, de quo hic Paulus loquitur, valuerunt: verum ex S. C. Neroniano demum confirmabantur, & valebant ut legata damnationis, teſte Vlpiano *tit. 24.* §. *11.* ac ſic quoque non de hoc ſolo, ſed & vindicationis legato idem proceſſerit. ut hic ergo non fuerit ratio de legato ſinendi modo ſolo hæc referendi. Ceteroquin in genere recte dicitur, talia poſſe legari. quod docet & Vlpianus *l. 41. pr. D. de legat. lib. 1.* SCHVLTING.

26. *Ejus rei, qua legata eſt, exemplo heredis, &c.*] Vt heres partem hereditatis adire, partem repudiare non poteſt, *l. 1. D. de adquiren. hered.* ita legatarius pro parte agnoſcere, pro parte repudiare legatum non poteſt, *l. legatarius, 38. D. de lega. lib. 1.* CVJAC.

26. * *Ejus rei*] Paulus in *l. 4. D. de legat. lib. II.* dicit, *ejuſdem rei.* Idem in grege. Aliud ſi plura ſint legata, *l. 6. D. eod. tit.* SCHVLTING.

27. *Legatum niſi rei certæ ſit, &c.*] Vt incertæ perſonæ fruſtra legatur, §. *incertis, 25. de legat.* ita res incerta, *l. cum poſt, 69.* §. *gener, D. de jur. dot. l. Sejo, 10.* §. *medico, De ann. leg.* CVJAC.

28. *Niſi certæ rei*] Vnde non valet legatum domus in genere, ſi nullas domos teſtator reliquerit, *l. 71. D. pr. de legat. lib. 1.* SCHVLTING.

29. *Certam perſonam*] Qualis non eſt, ſi duo ejuſdem ſint nominis, nec appareat, de quo teſtator ſenſerit, *l. 3.* §. *7. D. de adimend. vel transferend. legat.* Quod & circa heredum inſtitutiones juris eſſe vidimus *tit. IV. B.* §. *3.* IDEM.

30. *Si quis ſibi & Titio legatum adſcripſerit, &c.*] Si quis ſervo communi legatum adſcripſerit, Marcellus ad Julianum notat, ſocio nihil deberi, quia ſervi nomen pro non ſcripto habetur. At ſi quis ſibi & Titio adſcripſerit, cum facillime quæri poſſe Julianus ſcripſiſſet, quantum Titio adquiratur, nihil de eo Marcellus adjecit: credo, quia Titii nomen non circumſcribi, & ideo Titio totum deberi certum erat, ut hic Paulus ait. Videnda eſt *l. filius, 14.* §. *ſequens, D. ad legem Corneliam de falſ.* CVJAC.

31. *Sibi & Titio*] Hi plane ſunt conjuncti, quibus ſingulis ab initio datum eſt ſolidum, *l. 80. D. de legat. lib. III.* adeoque cum quod alter ſibi adſcripſit, ſit pro non ſcripto, ratio vult, totum Titio cedere. Ob non relatam in Pandectas notabilem hanc ſententiam Tribonianum carpit Balduinus *Juſtinian. lib. IV.* SCHVLTING.

32. *Vxori*] Quæ in manum non convenerat: aliter enim viro erat loco filiæfamilias, ut docet Cajus in fragmentis Inſtitutionum *ex lib. III.* quæ repræſentavimus juxta Epitomes *lib. II. tit. 8. pr.* ubi aliqua ea de re notata invenientur, & plura a Pithœo *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. ult.* Filio vero familias patrem adſcribere non poſſe conſtat ex *l. 22. pr. D. de leg. Cornel. de falſ.* cum ſic quaſi ſibi adſcribat: maxime jure veteri, quo omnia talia patri filiusfamilias adquirebat. IDEM.

33. *Scribere*] Al. *adſcribere.* RITTERSHVS. Paucæ edd. *adſcribere*: at tam Florentina, quam vulgatæ habent *ſcribere.* Vtrumque in hac materia occurrit; *adſcribere* tamen frequentius: & ſic *tit. C. de his qui ſibi adſcrib. in teſtament.* SCHVLTING.

34. *Qui*

15. [34] Qui ſe filio teſtatoris impuberi tutorem adſcripſit, ut ſuſpectus a tutela removendus eſt, ad quam ultro videtur affectaſſe.

* Qui ſe filio teſtatoris impuberi tutorem adſcripſit, etſi ſuſpectus eſſe praeſumitur, quod ultro tutelam videbitur affectaſſe: tamen ſi idoneus eſſe adprobetur, non ex teſtamento, ſed ex decreto tutor dandus eſt, nec excuſatio ejus admittetur: quia conſenſiſſe videtur voluntati teſtatoris. Ex LEGE XVIII. §. I. D. DE LEGE CORNEL. DE FALS.

16. [35] Rem legatam teſtator ſi poſtea pignori, [36] vel fiduciae dederit, ex eo voluntatem mutaſſe non videtur.

17. [37] Vſusfructus [38] uniuscujusque rei legari poteſt: & aut ipſo jure conſtituetur, aut per heredem praeſtabitur. [39] Ex cauſa quidem damnationis per heredem praeſtabitur; [40] ipſo autem jure per vindicationem.

18. [41] Furioſi, & aegrotantis, & [42] infantis uſusfructus utiliter relinquitur,

34. *Qui ſe filio teſtatoris impuberi tutorem adſcripſit, &c.*] Suſpectus eſt is, qui ſe filio teſtatoris tutorem adſcribit, & ideo removendus eſt. Expoſita plenius eſt hæc ſententia in *l. uxori, 18. §. 1. D. ad leg. Corn. de falſ.* CVJAC. Hæc non ſunt Pauli omnia, ſed ab Aniano immutata, ut ſæpe fecit. Quæ ego exemplo aliorum hic reliqui, ſed & ſimul integra Pauli verba ex *l. 18. §. 1. D. de leg. Cornel. de falſ.* ſubjeci, poſt Rittershuſium. Aurelianenſis vero editio, quam & Fabrotus exhibuit, non alia hic habet, quam quæ interpretatus eſt Cujacius. SCHVLTING.

35. *Rem legatam teſtator ſi poſtea pignori, vel fiduciæ dederit, &c.*] Qui poſt teſtamentum rem legatam pignori, vel fiduciæ dedit, ademiſſe legatum non videtur, *l. 3. C. de legat. §. ſi rem ſuam, 12. Inſtit. eod. tit.* CVJAC.

36. *Vel fiducia*] Hic quidem creditor rei fiebat dominus, ut late probatum eſt ad *lib. 11. tit. 13. princ.* ſed res remancipanda erat a creditore debitori debito ſoluto. Alienatio vero talis, cum nullo modo fiat adimendi legati animo, non obſtat legato, *arg. §. 12. Inſt. h. t.* Per vindicationem tamen debitor rem talem legare recte non potuit, cum ejus non eſſet dominus: uti nec continebatur ſub rebus ipſius *hoc tit. §. 69.* ſed creditor res tales ita recte legabat, ut docuit Paulus *lib. 11. tit. 13. §. 6.* SCHVLTING.

37. *Vſusfructus uniuſcujuſque rei legari poteſt. &c.*] Omnium rerum uſusfructus legari poteſt ex S. C. *l. uſufructu, 69. D. ad legem Falc.* Et ipſo jure conſtituitur, ſi per vindicationem relictus ſit: heredis facto, ſi per damnationem. Igitur ipſo jure, id eſt, ſine heredis facto. Alibi traditur ipſum uſumfructum aut ipſo jure conſtitui, id eſt, civili jure: aut tuitione Prætoris, *l. 1. D. quib. mod. uſusfr. amitt. l. ſi uſusfructus, 9. §. illud ſciendum, D. uſufr. quem cav.* CVJAC. Hic Sichardus novum habet titulum *de Vſufructu,* quem ſuſtuliſſe ſe refert Cujacius *ad lib. V. tit. 20.* nec debuit is iterum poni in ed. Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. pertinent enim eo quidem ſententiæ ſeptemdecim ab Aniano excerptæ, quibus ex Pandectis accedunt tres; verum reliquæ inde alienæ ſunt, & ſub aliis titulis deberent collocari, quod factum eſt in Pandectis. At nuſquam talium in veteribus libris harum Sententiarum mentionem videntur inveniſſe Viri Docti, qui eos viderunt. Omnia vero ſequentia ſub titulo *de Legatis* recte conſpiciuntur. SCHVLTING.

38. *Vniuſcujusque rei*] Non etiam olim earum rerum, quarum uſus in abuſu conſiſteret. Cicero *in Topic. cap. 3.* ſcribit. *Non debet ea mulier, cui vir bonorum ſuorum uſumfructum legavit, cellis vinariis, & oleariis plenis relictis, putare ad ſe pertinere: uſus enim, non abuſus relictus eſt. Ea ſunt inter ſe contraria.* Vt illo tempore nondum videatur factum fuiſſe Senatusconſultum, ut omnium rerum, quæ in alicujus eſſent patrimonio, legari poſſet uſusfructus, *l. 1. D. de uſufruct. ear. rer. quæ uſ. conſumunt. l. 1. D. de uſ. & uſufr. leg.* de quo tamen cum Sabinus, qui ſub Tiberio floruit, ſcripſerit, ut conſtat vel ex *l. 5. §. 1. D. de uſufruct. ear. rer. quæ uſ. conſumunt.* antiquum illud fuiſſe certum eſt: & factum forte tempore Auguſti. IDEM.

39. *Ex cauſa quidem damnationis per heredem*] Quod & in aliis ſervitutibus eſſe debuit juris: atque ita recte Cujacius accipit Paulum *l. 26. D. de ſervitutib. prædior. ruſticor. ad Paul. ad Edict. lib. XLVII.* IDEM.

40. *Ipſo jure per vindicationem*] Quemadmodum rei corporalis dominium tali legato tranſit in legatarium, ita & uſusfructus, teſte Paulo *h. l.* ſed & alia ſervitus directo adquiritur: eoque referenda *l. 9. D. de ſervitutib.* cum Cujacio *ad d. l. 26. D. de ſervitutib. prædior. ruſticor.* qui alibi, *Recitationib. ad d. l. 9.* non ita exacte rem exponit. Verum & contra ipſius voluntatem poſtuma illa opera ſunt edita, nec integra ad nos illa pervenit recitatio: ideoque parum ex bono & æquo egit cum Viro Summo Merillius *Variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 13.* tamquam ſibi parum conſtante: ſed & Merillio reſpondit Oſius Aurelius *Diſpunctor. ad Merill. diſpunction 13.* IDEM.

41. *Furioſi, & ægrotantis, & infantis uſusfructus &c.*] Nemo dubitat, quin furioſo, ægrotanti, infanti uſusfructus legatum relictum ſtatim valeat, non expectata reſipiſcen-

tur: horum enim alius reſipiſcere, alius convaleſcere, alius creſcere poteſt.

19. [43] Ancillae uſufructu legato, partus ejus ad fructuarium [44] non pertinent.

20. [45] Gregis uſufructu legato, grege integro manente, fetus ad uſufructuarium pertinent: [46] ſalvo eo, ut quidquid gregi deperierit, ex fetibus impleatur.

21. [47] Areae uſufructu legato, aedificia in ea conſtitui non poſſunt.

22. [48] Acceſſio alluvionum [49] ad fructuarium fundum, quia fructus fundi non eſt, non pertinet: venationis vero & aucupii reditus ad fructuarium pertinet.

23. [50] Ser-

reſipiſcentia, aut ſanitate, aut majori ætate legatarii. Sed furioſi, ægri, infantis an poſſit uſusfructus legari, dubitari poteſt, quia interim nullus eſt, *l. ſi infantis, 55. l. arboribus, 12. §. de illo, D. de uſufruct.* Verum incipiet ſi furioſus reſipuerit, æger convaluerit, infans creverit. Itaque legendum hoc in loco ſic eſſe cenſeo, *Furioſi, & ægrotantis, & infantis*, non, ut antea, *Furioſo, ægrotanti, & infanti.* Et hoc indicat vetus interpretatio, cujus hæc ſunt verba: *uſusfructus quidem in furioſo, ægrotante, & infante utiliter relinquetur.* CVJAC. Emendationem Cujacii, quam exhibent edd. cum ipſius Interpp. & Rittersh. admittere quoque non dubitavi. Aliæ vetuſtæ edd. vitioſam lectionem retinent: ſed in Lugd. Pariſ. Genev. hæc exſtat ad marginem. Interpretationem, cujus meminit Cujacius, invenit, puto, in vetere libro; nec integram adſcripſiſſe videtur. In editis non exſtat. In ed. Fabroti eſt *ignorantis*, pro *ægrotantis*, perperam. SCHVLTING.

42. *Infantis*] Hujus etiam uſusfructus eſt, *l. 12. §. 3. D. de uſufruct.* non etiam uſus nudus, *l. 55. D. eod. tit.* quod caput ad titulum *de uſu & habitatione* magis pertinet. Vt id intelligamus de uſufructu non ſinunt verba, *uſus tantummodo*: quæ non ſatis expendit M. Aurel. Galvanus *de uſufruct. Diſſertation. variar. cap. 31. n. 6.* qui legem de uſufructu accipit: ac diſtinguit, an teſtator voluerit ab initio uſumfructum conſtitui, an non: quæ a verbis plane aliena ſunt. IDEM.

43. *Ancilla uſufructu legato, partus ejus, &c.*] Partus non eſt in fructu. Scripſimus de hac Pauli ſententia in *l. 4. D. de uſurp. & uſuc.* CVJAC.

44. *Non pertinent*] Quia rerum natura omnes fructus in gratiam hominis comparavit, *§. 37. Inſt. de rer. diviſion.* vel quia non ideo ancillæ comparantur, ut pariant, *l. 27. pr. D. de hereditat. petition.* SCHVLT.

45. *Gregis uſufructu legato, grege integro manente, &c.*] Vulgo ad finem hujus ſententiæ hæc adduntur verba, *Salvo eo, ut quidquid gregi deperierit, ex fœtibus impleatur*, quæ illorum, *grege integro manente*, quia interpretatio ſunt, ideo ſubtraximus, *l. vetus, 68. §. ult. D. de uſufr.* CVJAC.

46. *Salvo eo, ut &c.*] Cujacius in edd. cum Interpp. ſuis hæc expunxit: quæ nec ego crediderim eſſe Pauli: reliquit tamen ea Vir Summus in ed. Lugd. & retenta ſunt in Pariſ. Genev. nec non Rittershuſ. nec libri veteres dicuntur hic variare. Sint Interpretis, ut & multa alia: non tamen ideo auſim ea delere. Et ipſe Paulus forte aliqua hic adjecerat, quæ ille ita invertit. SCHVLTING.

47. *Area uſufructu legato, ædificia, &c.*] Non poteſt dominus in area ædificium ponere, ſi areæ uſusfructus legatus & conceſſus ſit, *l. 7. §. hac ratione, D. de uſufru.* ne uſusfructus extinguatur. CVJAC.

48. *Acceſſio alluvionum ad fructuarium fundum, &c.*] Fundi uſufructu relicto, vel conceſſo, venationis quidem, & aucupii reditus ad fructuarium pertinet, *l. item ſi fundi, 9. §. aucupiorum, D. de uſufr.* At acceſſionem alluvionis non pertinere Paulus ait, quoniam hæc acceſſio ex ipſo fundo non eſt. Sed ab eo diſſentit Vlpian. in *d. l. item ſi fundi, 9. §. huic vicinus.* IDEM.

49. *Ad fructuarium fundum &c.*] Ad ipſum fundum tale incrementum neceſſario pertinet, domineque fundi cedit, *per l. 33. §. 1. D. de uſufruct. §. 20. Inſt. de rer. diviſion. l. 7. §. 1. D. de adquirend. rer. domin.* utpote ſimile ei, cui accedit, *l. 11. §. 7. D. de Publician. in rem action.* adeo, ut verbum *fundum* ſtare hic nullo modo poſſit: quod & exturbandum eſſe jam dudum exiſtimavit ille mihi innumeris nominibus colendus Ger. Noodt, mihique in familiari colloquio indicavit. Verum cum mihi videretur loco ſuccurri poſſe leviori paulo remedio, pro *fundum* legendo *fundi*, & ipſi id placuit: quod ex libro Inſignis hujus Viri *de Vſufructu*, quem jam propediem exſpectamus, & ex quo non pauca, quæ exquiſitiſſimæ erunt doctrinæ, diſcere poterunt Studioſi, apparebit. Ceterum ad fructuarium fundi alluvio pertinere non poteſt, quia non eſt fructus rei, ſed pars rei; quamvis & ejus, quod acceſſit, uſusfructus fructuario competat, *l. 9. §. 4. D. de uſufruct.* Non diſſimili ratione in fundo dotali inæſtimato talium incrementorum proprietas ad mulierem pertinet, *l. 10. §. 1. D. de jur. dot.* Minus recte Cujacius *ad h. l. & ad Feud. lib. 1. tit. 4. §. ſi quis de manſo, 5.* & D. Gothofredus *ad d. l. 9. §. 4. D. de uſufruct.* notarunt, Pauli hanc ſententiam rejectam eſſe, cum illa ſit certiſſima: quod vidit quoque Ant. Faber. *Rationalib ad d. l. 9. §. 4* ut & Merillius *ad §. 20. inſt. de rer. diviſion.* SCHVLTING.

50. *Ser-*

23. [50] Servos nec torquere, neque flagellis caedere, neque in eum caſum facto ſuo perducere uſufructuarius poteſt, quo [51] deteriores fiant.

24. [52] Fructu legato, ſi uſus non adſcribatur, magis placuit, uſumfructum videri adſcriptum: fructus enim ſine uſu eſſe [53] non poteſt.

25. [54] Si alteri uſus, alteri fructus legatus ſit, fructuarius in uſum concurrit: quod in fructu uſuarius facere non poteſt.

INTERPRETATIO. *Si duobus ita legetur, ut alteri uſus, alteri fructus legatur relictus, fructuarius cum fructu uſum praeſumit; quod ei, qui uſum acceperit, [55] de fructibus non licebit.*

26. [56] Cum conjunctim duobus uſumfructum do, lego, legatum, altero mortuo, ad alterum in ſolidum pertinebit.

INTERPRETATIO. *Si duobus in communi uſusfructus legati titulo dimittatur, & unus ex ipſis mortuus fuerit, legatus uſusfructus ex integro ad eum, qui ſuperfuerit, pertinebit.*

27. [57] Vſufructu legato de modo utendi cautio a fructuario [58] ſolet interponi: & ideo perinde [59] omnia ſe uſurum, [60] ac ſi optimus paterfamilias uteretur, fidejuſſoribus oblatis cavere cogetur.

50. *Servos nec torquere, neque flagellis cadere, &c.*] Fructuarius modicam caſtigationem habet: torquere autem ſervum, vel flagellis cædere, vel alias deteriorem facere non poteſt, *l. locum, 17. §. 1. l. ſed ſicuti, 23. in fin. D. de uſufr.* CVJAC.

51. *Deteriores fiant*] Sich. *deterior fiat.* & initio, *Servus.* Leg. fort. *ſervum.* RITTERSHVS. In edd. Lugd. Pariſ. & Genev. hæc poſtrema leguntur in numero plurium. unde ſcribendum fuit in principio *ſervos,* ut habent edd. cum Cujacii interpp. non *ſervus,* cum aliis antiquis. SCHVLTING.

52. *Fructu legato, ſi uſus non adſcribatur, &c.*] Legato fructu videtur legatus uſusfructus: Nam ſine uſu eſſe fructus non poteſt, *l. per ſervum, 14. §. uſusfructus, D. de uſu & hab.* CVJAC.

53. *Non poteſt*] Edd. vett. *poſſunt:* ſed Cujacianæ cum ipſius Interpp. & Ritterſh. *poteſt,* rectius: non enim de fructibus, qui percipiuntur, ſed de ſervitute hic agitur. SCHVLTING.

54. *Si alteri uſus, alteri fructus legatus ſit, &c.*] Si tibi uſus, mihi fructus legatus ſit, concurrimus in uſum, atque ita re conjuncti ſumus: ego ſolus fructum habeo, *l. per ſervum, 14. §. pen. D. de uſu & habit.* At ibidem oſtenditur, interdum fructum ſine uſu inveniri, ut in hac ſpecie, Titius a me fundi uſum Primo legavit, ego fructum Secundo, fieri non poteſt, ut Secundus in uſum concurrat. nec enim potui uſum transferre in Secundum, quem Primo Titius in ſolidum legavit. Igitur Secundus in eo fundo habitare non poterit, & ab uſuario illo venire prohibebitur, niſi ad fructus percipiendos veniat, quia fructum ſine uſu habet, quod ſumme notandum eſt. CVJAC.

55. *De fructibus*] Non de fructibus, ſed de uſufructu hic loquitur Paulus. SCHVLTING.

56. *Cum conjunctim duobus uſumfructum do, lego, &c.*] Duobus legato uſufructu, uno mortuo, alteri totus debetur. Nam poſt adquiſitionem jus adcreſcendi in uſufructu durat, *l. 1. §. interdum, D. de uſufr. adcr.* CVJAC.

57. *Vſufructu legato, de modo utendi cautio &c.*] In *lib. 1. tit. 11.* dixit uſufructuarium cavere, ſe perinde uſurum, atque ipſe paterfam. id eſt, proprietatis dominus uteretur. In hoc loco ait, ſe perinde uſurum, atque optimus paterfamil. uteretur. Alibi, eum cavere boni viri arbitratu ſe uſurum fruiturum, *l. ult. D. uſufr. quemad. cav.* IDEM. Vid. ſupra *lib. 1. tit. 11.* RITTERSHVS.

58. *Solet*] Et poteſt eam proprietarius exigere, *l. 13. pr. D. de uſufr.* quocunque tandem modo uſusfructus conſtitutus ſit, *l. 4. C. eod. tit.* SCHVLTING.

59. *Omnia ſe uſurum*] Sic habent edd. vett. etiam Cujacianæ, præter eas, quæ ipſius habent Interpp. in quibus, ut & Ritterſh. eſt, *omnia ſe facturum.* Nuſquam tamen memor.:tur variatio eſſe in libris veteribus ſcriptis: & cur non æque pro *omnia* reponemus *omnibus,* quam *facturum* pro *uſurum?* Quamvis etiam cum auferendi caſu conſtrui ſoleat a noſtris Auctoribus verbum *uti,* tamen cum accuſandi caſu etiam jungi ſolet, non tantum apud recentiores, ut docet Vir Egregius, Car. du Freſne du Cange, in *Gloſſar. med. & infim. Latinitat.* ſed & apud antiquos, ut late oſtendit Franc. Sanctius *Minerv. lib. III. cap. 3.* Ego tamen hoc crediderim eſſe a Compilarore. IDEM.

60. *Ac ſi optimus paterfamilias uteretur*] Vlpianus, *Viri boni arbitratu,* in *l. 1. pr. & §. 3. D. uſufructuar. quemadmod. cav.* & ſic in *l. pen. C. ut in poſſeſſion. legator. &c.* Alibi in his Sententiis *lib. 1. tit. 11. §. 2.* dicitur, *perinde, ac ſi ipſe paterfamilias uteretur.* Sane de

* [61] Arbores vi tempeſtatis, non culpa fructuarii, everſas, ab eo ſubſtitui non placet.

* Quidquid in fundo naſcitur, vel quidquid inde percipitur, ad fructuarium pertinet. penſiones quoque jam antea locatorum agrorum, ſi ipſae quoque ſpecialiter comprehenſae ſint. [62] Sed ad exemplum venditionis, [63] niſi fuerint ſpecialiter exceptae, poteſt uſufructuarius conductorem repellere.

* Caeſae harundinis, vel pali compendium, ſi in eo quoque [64] fundi vectigal eſſe conſuevit, ad fructuarium pertinet. LEX EST LIX. D. DE VSVFRVCT. ET QVEMADMOD. QVIS VTAT. FRVAT.

28. [65] Vſusfructus amiſſus ad proprietatem recurrit. [66] Amittitur autem quinque modis: capitis minutione, rei mutatione, non utendo, in jure ceſſione, dominii comparatione.

29. [67] Capitis minutione amittitur, ſi in inſulam fructuarius deportetur, vel ſi ex cauſa metalli ſervus poenae efficiatur, [68] aut ſi ſtatum ex adrogatione, vel adoptione mutaverit.

30. [69] Non utendo amittitur uſusfructus, ſi poſſeſſione fundi biennio fructuarius non utatur, vel rei mobilis anno.

31. [70] Rei

culpa leviſſima fructuarius tenetur, *l. 1. §. ult. l. 2. D. uſufructuar. quemadmod. cav.* Alterum caput de reſtituendo, quod ex re exſtabit, refertur quoque *d. l. 1. pr.* quod omiſit forte Anianus, qui ſuo more Pauli verba videtur inflexiſſe. IDEM.

61. *Arbores vi tempeſtatis etc.*] Has tres ſententias editor Aurelianenſis poſuit poſt §. *furioſi, 18.* Rittershuſius hoc loco. Certe ad officium fructuarii, de quo modo dictum eſt, pertinet quoque ſæpe arborum ſubſtitutio, §. *38. Inſt. de rer. diviſion. l. 18. D. de uſufruct.* Dicit vero hic improprie, *arbores everſas ſubſtitui,* pro *arboribus everſis alias ſubſtitui.* IDEM.

62. *Sed ad*] Edd. Pandectarum vett. Hug. a Porta cIɔ Iɔ XLVIII. & Pariſ. anni ſequentis, *Sed & ad.* IDEM.

63. *Niſi fuerint ſpecialiter exceptæ*] Editio Hug. a Porta modo laudata habet, *niſi fuerit ſpecialiter exceptum,* quod non improbem: non eſt enim opus ad id, ne liceat uſufructuario ad exemplum emptoris conductorem expellere, ut ſint exceptæ penſiones: ſed ut exceptum ſit jus illud expellendi. IDEM.

64. *Fundi vectigal*] Hoc eſt, fundi reditus. Ita apud Ciceronem *de offic. lib. II. cap. ult.* occurrunt vectigalia urbana, & ruſtica: & in illo ejuſdem dicto, *Paradox. VI. cap. 3. magnum vectigal eſt parſimonia.* ita bis deinceps hoc verbum ſumitur a Cicerone in eodem capite. *ex meo tenui vectigali:* &, *non eſſe emacem, vectigal eſt,* Accurſius pro *fundi* legit *fundo*, unde non recte locum expoſuit. IDEM.

65. *Vſusfructus amiſſus ad proprietatem recurrit &c.*] Amiſſus uſusfructus revertitur ad proprietatem, §. *ult. de uſufru.* Amittitur autem quinque modis, ut Paulus ſcribit. Servitutes capitis minutione, rei mutatione non amittuntur: at confuſione prædiorum, vel comparatione dominii, & non utendo, & ceſſione amittuntur. CVJAC.

66. *Amittitur*] Diſtinguit Paulus inter *amitti & finiri:* ac de modis amittendi prius loquitur: poſterius de modis finiendi. Verbis finiendi & exſtinguendi utitur Tribonianus §. *3. Inſt. de uſufruct.* Et amittendi verbo utuntur Auctores in Pandectis ita late, ut & modos finiendi eo complectantur, *l. 1. §. 1. 2. 3. l. 3. §. 1. 2. l. 10. D. de uſufruct. adcreſcend. l. 3. §. ult. l. 5. pr. D. quib. mod. uſusfruct. vel uſ. amittit.* SCHVLT.

67. *Capitis minutione amittitur, &c.*] Vſusfructus non tantum maxima, & media capitis minutione amittitur, ſed etiam minima, veluti emancipatione, adrogatione, adoptione. Ex Conſtitutione Juſtiniani uſusfructus minima capitis minutione non amittitur, *l. penult. C. de uſufruct.* Adoptione certe tantum abeſt, ut amittatur, ut neque morte, neque maxima capitis minutione filii uſusfructus patri adquiſitus intereat, *l. ult. C. eod.* CVJAC.

68. *Aut ſi ſtatum ex adrogatione, vel adoptione mutaverit*] Ratio hujus juris non potuit illa ſola fuiſſe, quia in hac deminutione capitis minima aliquis in imaginariam tranſibat ſervitutem: id enim in adrogatione factum nunquam eſt, cum illa olim populi, poſtea Principis juſſu peracta ſit: ſed ipſa conditionis mutatio: & quaſi quis poſt illam mutationem jam non idem eſſet homo. SCHVLTING.

69. *Non utendo amittitur uſusfructus, &c.*] Ex jure antiquo uſusfructus rei mobilis anno, rei immobilis biennio, ex conſtitutione Juſtiniani rei mobilis triennio

31. [70]Rei mutatione amittitur uſusfructus, [71]ſi domus legata incendio conflagraverit, aut ruina perierit, licet poſtea reſtituatur.

32. [72]In jure ceſſione amittitur uſusfructus, [73]quoties domino proprietatis eum fructuarius in jure ceſſerit.

33. [74]Finitur uſusfructus aut morte, aut tempore. morte, cum uſufructuarius moritur: tempore, quoties ad certum tempus uſusfructus legatur, velut biennio, aut triennio.

34. [75]Fundo, vel ſervo legato, tam fundi inſtrumentum, quam ſervi peculium ad legatarium pertinet.

35. [76]Quaerendorum fructuum cauſa eſſe videntur, qui opus ruſticum faciunt,

nio, rei immobilis decennio inter præſentes, vicennio inter abſentes non utendo amittitur, *l. pen. C. de ſervit. & aq.* CVJAC. Rittershuſius ſequentem ſententiam huic præpoſuit, ſed ſolus: congruenter quidem ſecundum ordinem propoſitum a Paulo in §. 28. ſed non lubenter recedo ab omnibus libris. Et ita multa in his libris eſſent immutanda. SCHVLT.

70. *Rei mutatione amittitur uſusfructus, &c.*] Rei mutatione amittitur uſusfructus, ut ſi domus legata, id eſt, cujus uſusfructus legatus eſt, corruerit, vel exuſta ſit, *l. repeti, 5. §. rei, D. quib. mod. uſusfr. amit.* nec reſtituta domo reſtituitur uſusfructus, *l. quid tamen, 16. §. pen. D. eod.* quoniam alia domus eſt: qua in re diſtat uſusfructus a ſervitute, *l. ſervitutes, 20. §. ſi ſublatum, D. de ſerv. urb.* CVJAC.

71. *Si domus legata incendio conflagraverit*] Non hic legata eſt domus, quod legatum proprietatem, non uſumfructum, ſignificat: ut adeo ſi ita Paulus ſcripſerit, verborum non ſervaverit proprietatem; ut veriſſime animadvertit Vir Eximius, Gerardus Noodt *Obſervation. lib. 11. cap. 22.* qui verbum *legata* expungit. Ita optime ſe verba habebunt, *ſi domus incendio conflagraverit:* uti & Imperator loquitur *l. 3. Inſt. de uſufruct.* dum inquit. *Si ædes incendio conſumptæ fuerint.* Eidem Viro Præclaro veniebat in mentem tali modo rem tentare, quaſi olim ſcriptum fuiſſet, *ſi domus uſ. lg. incendio conflagraverit,* id eſt, *ſi domus uſufructu legato incendio conflagraverit:* quo modo fere Vlpianus *l. 5. §. 2. D. quib. mod. uſufruct. vel uſ. amittit.* ait. *Rei mutatione interire uſumfructum placet; veluti, uſusfructus mihi ædium legatus eſt, ædes corruerunt, etc.* SCHVLTING.

72. *In jure ceſſione amittitur uſusfructus, &c.*] Vſusfructus proprietario in jure cedi poteſt: ſed & ceſſus extraneo ad proprietarium revertitur, *l. ſi uſusfructus, 66. D. de jur. dot.* De quinto modo amittendi uſusfructus nihil adjicit, ſed hic notus eſt ex §. *finitur, 3. de uſufruct.* quo in loco Conſolidatio appellatur. CVJ.

73. *Quoties domino proprietatis eum fructuarius in jure ceſſerit*] Ita ex voluntate cedentis exſtinguitur: ſed nec extraneo ceſſus in jure, amplius penes cedentem manere potuit: jus enim erat dimiſſum ab eo, qui illud habuerat: quod cum alteri adquiri non poſſet, neceſſario interibat, *arg. l. 15. D. famil. erciſcund.* ac ita recte Viri Eruditi intelligunt Pomponium *l. 66. D. de jur. dot.* ubi quod putat M. Aur. Galvanus *de uſufruct. Diſſertation. variar. cap. 38. n. 7.* olim fuiſſe etiam ſcriptum, *in jure cedi,* id certum non habet fundamentum: quamvis de ceſſione tali illic actum ſit. Aliud dicemus de ſimplici ceſſione: quæ, uti traditio non operatur ultra tradentis intentionem, *l. 37. fin. D. de adquirend. rer. domin. l. 13. D. de donationib.* ita & ipſa extraneo facta inutilis erit, §. *3. Inſt. de uſufruct.* quem locum ſic quoque intellexit. Fr. Broeus. SCHVLTING.

74. *Finitur uſusfructus aut morte, aut tempore, &c.*] Differentiam facit Paulus inter amittere, & finiri. Quinque modis amitti uſumfructum oſtendit: nunc duobus modis finiri, morte fructuarii, & tempore, in quod uſusfructus conſtitutus eſt: quod in ſervitutibus locum non obtinet. Nam neque morte ejus, cujus prædio ſervitus debetur, neque tempore, in quod conſtituta eſt, ſervitus ipſo jure finitur. CVJAC.

75. *Fundo, vel ſervo legato, tam fundi inſtrumentum, &c.*] Mirum eſt quod ait, ſervo legato, & peculium deberi: hoc enim pugnat cum *l. ſi legatus, 24. D. de pecul. lega.* Nec niſi cum ordinario vicarius legatur, ullo alio caſu reperias peculium ad legatarium pertinere. Sed ordinario in teſtamento manumiſſo, & peculiari ſervo, id eſt, vicario ſuo ei legato, plenius legatum accipimus, ut & vicarii peculium contineatur, reliquum ordinarii peculium ei non debeatur, *l. 6. §. vicario, D. eod.* Mirum eſt etiam, quod ait, Fundo legato, & inſtrumentum deberi: Hoc enim manifeſto pugnat cum *l. ult. D. de ſup. leg.* IDEM. Hæc non mira, ſed plane falſa ſunt, nec verbis aut menti teſtatoris congrua. adeoque vel legendum, *non pertinet:* vel Compilator hic male contraxit forte, ut & alibi, quæ plenius & diſtinctius ipſe Paulus expoſuerat. SCHVLTING.

76. *Quærendorum fructuum cauſa eſſe videntur, &c.*] In fundi inſtrumento ea ſunt, quæ fructuum quærendorum, cogendorum, conſervandorum cauſa parata ſunt. Quærendorum, veluti agricolæ, villici, monitores, ſaltuarii, & cetera, quæ continentur in *l. in inſtrumento, 8. D. de inſtr. vel inſt. leg.* Notandum eſt, quod ait, frumentum ſerendi cauſa repoſitum, in fundi inſtrumento eſſe, quærendorum fructuum cauſa,

faciunt, & [77] monitores, & villici, & [78] ſaltuarii: item boves aratorii, aratra, bidentes, & falces putatoriae: frumentum quoque ad ſementem repoſitum.

36. [79] Cogendorum fructuum cauſa comparata inſtrumento cedunt: velut corbes, alvei, falces meſſoriae, & foenariae, item molae olivariae.

37. [80] Conſervandorum fructuum cauſa comparata inſtrumento cedunt: velut dolia, cupae, [81] vehicula ruſtica, cibaria, piſtores, aſini, focariae: item ancillae, quae veſtimenta ruſticis faciunt: [82] ſcotra quoque & ſutor continebuntur.

38. [83] Vxores eorum, qui operantur, magis eſt ut inſtrumento cedant. [84] Pecora quoque, & paſtores eorum, ſtercorandi cauſa parata, inſtrumento continentur.

39. [85] Ea

l. quaeſitum, 12. §. 1. D. eo. tit. Et quod de ſaltuario, qui tamen conſervando fructui deſervire videtur, *d. l. in inſtrumento, 8. in fin.* Sed hic cuſtodem finium ſignificat, cujus interventu interdum opera ruſtica fiunt, *l. quaeſitum, 12. §. ſaltuarium, D. eod.* CVJAC. In inſtrumento ruſtico enumerando exacte ſequitur Paulus diviſionem Varronis *de re ruſtic. lib. 1. cap. 17.* quod ſit vocale, quo pertinent ſervi: ſemivocale, quo pertinent boves & reliqua animalia: vel mutum, quo res inanimatas refert. Alphenus exiſtimaverat, nihil animale inſtrumento contineri: quod ab aliis rejectum eſt, *l. 12. §. 2. D. de inſtruct. vel inſtrument. legat.* SCHVLTING.

77. *Monitores, & villici*] De quibus aliqua notat D. Gothofredus *ad l. 8. D. de inſtruct. vel inſtrument. legat.* IDEM.

78. *Saltuarii*] Qui cuſtodiunt non tantum fines, *l. 12. §. 5. D. de inſtruct. vel inſtrument. legat.* ſed & eadem opera fructus, *l. 15. §. ult. D. eod. tit.* IDEM.

79. *Cogendorum fructuum cauſa comparata &c.*] Eadem habentur in *d. l. in inſtrumento. 8.* niſi quod hic additur etiam alveos, & molas olivarias cogendorum fructuum cauſa haberi, de quibus in *l. ſi reditus, 10. & l. cum fundus, 21. eo. tit.* CVJAC.

79. * *Cogendorum*] Al. *Condendorum*, non male: nam *condere* non tantum mortuale verbum eſt, ſed & de fructibus dicitur. Vnde *vetera condita* in *l. 1. C. de cond. in publ. horr.* & *condita militaria* apud Spartianum: ubi vulgo non recte, *condicta.* RITTERSHVS. Sichardus edidit *condendorum:* ſed in marg. habet *cogendorum,* quae recta eſt lectio. Conduntur fructus ad conſervationem, de qua deinceps agetur: verum quid falces & molae faciunt ad condendum? Nec aliter Vlpianus *l. 8. v. cogendi, D. de inſtruct. vel inſtrument. legat.* quam Paulus hoc loco. SCHVLTING.

80. *Conſervandorum fructuum cauſa comparata, &c*] In inſtrumento conſervandi fructus cauſa comparato, haec ſunt, dolia, cupae, *d. l. in inſtrumento, 8.* item vehicula *l. quaeſitum, 12. §. conſervandi, D. eod.* item cibaria ruſtica, & piſtores familiae ruſticae cauſa parati, & aſini machinarii, & lanificae, & focariae. Quidam habent *ſoccaria:* ſed *focaria* rectiſſimum eſt, ut in *d. l. quaeſitum, 12. §. Trebatius, & §. prox. & l. ſi ita teſtamento, 15. eo. tit. l. 2. C. de do. int. vir. & uxor. l. 3. C. de con. inſ.* item *ſcotra*, inquit, *& ſutor continebuntur.* Scotra, ſive ſcrota, ſunt τὰ σαθρὰ τῶν ὑποδημάτων. CVJAC.

81. *Vehicula ruſtica, cibaria*] Ita haec diſtincta in edd. Sich. & Pariſ. cIↃIↃLXXXVI. etiam vulgatis cum interpp. Cujacii, qui tamen ipſe haec interpretans illud *ruſtica* refert ad *cibaria:* & ſic ed. Rittersh. Mihi placet ſatis interpunctio Sichardi. Sane vehicula non alia huc pertinent, quam ruſtica, quamvis & alia vehicula ſaepe ruri ſint. SCHVLTING.

82. *Scotra*] Sich. putat legendum *ſcrapta.* Meretrices quidem dici ſcraptas ex Nonio conſtat: & Feſtus mulierum ſcraptarum meminit: ſed quid hoc ad rem? In edit. Fabroti Interpretationi Cujacii ſubjiciuntur haec. Al. *ſcutra.* Ceterum videntur *ſcotra*, ſi tamen lectio ſit genuina, eſſe pelles; ut adeo appoſite iis jungantur ſutores: ac re vera idem eſſe *ſcotra*, litteris tranſpoſitis, quod *ſcorta,* quae *pelles* ſunt: unde ſcortea, paenula inde facta apud Martialem loco notiſſimo *Epigramm. lib. XIV. ep. 128. paenula ſcortea.*

Ingrediare viam caelo licet uſque ſereno,
Ad ſubitas nunquam ſcortea deſit aquas. IDEM.

83. *Vxores eorum, qui operantur, magis eſt &c.*] Inſtrumenti legato cedunt contubernales eorum, qui opus ruſticum faciunt, ex conjectura voluntatis, ne dura ſeparatio inducatur, *l. quaeſitum, 12. §. uxores, D. de inſtr. vel inſt. leg.* Item pecora fundi ſtercorandi cauſa parata, & paſtores, qui ejus generis pecora curant, *l. cum quereretur, 60. §. ult. D. de leg. lib. III.* Pecora autem paſcendi cauſa parata, ut ex eis fructus capiantur, inſtructo quidem cedunt, *l. 2 C. de verb. ſign.* ſed non inſtrumento, *l. de grege, 9. D. de inſtr. vel inſtr. leg.* Proinde latius eſt inſtructi, quam inſtrumenti legatum. CVJAC.

84. *Pecora quoque, & paſtores eorum, ſtercorandi cauſa parata*] Mallem. *Pecora quoque ſtercorandi cauſa parata, & paſtores eorum.* Eadem pecora inter inſtru-

39. [85]Ea autem, [85]quae cuſtodiae magis cauſa, quam ad uſus patrisfamiliae eo delata ſunt, inſtrumenti nomine non continentur.

40. [87]Vxores vero eorum, qui mercedes praeſtare conſueverunt, [88]neque inſtructionis, neque inſtrumenti appellatione continentur.

41. [89]Piſcationis, & venationis inſtrumentum ita demum inſtrumento fundi continetur, ſi ex his maxime fundi reditus cogatur.

42. [90]Fructus percepti inſtrumento fundi ita demum cedunt, [91]ſi ibidem abſumi a teſtatore conſueverant.

43. [92]Fundo cum omni inſtrumento ruſtico, & urbano, & mancipiis, quae ibi ſunt, legato, ſemina quoque, & cibaria debebuntur.

44. [93]Fundo cum omni inſtrumento ruſtico, & urbano, & mancipiis, quae ibi ſunt, legato, tam [94]ſuppellex, quam [95]aeramentum, itemque argentum,

menta fructuum quærendorum cauſa comparata numerat Vlpianus *l. 8. verſ. quærendi, D. de inſtruct. vel inſtrument. legat.* SCHVLTING.

85. *Ea autem, quæ cuſtodiæ magis cauſa, &c.*] Ea, quæ paterfam. in fundum cuſtodiæ cauſa tranſtulit, non uſus ſui gratia, proculdubio inſtrumenti non ſunt: ſed neque inſtructi ſunt, *l. quæſitum, 12. §. ſed ſi fundus, D. de inſtr. vel inſtr. leg. l. 1. C. de verb. ſign.* CVJAC.

85. *Quæ cuſtodiæ magis cauſa*] Idem habebimus *§. 44.*

87. *Vxores eorum, qui mercedes præſtare conſueverunt, &c.*] Contubernales eorum, qui in mercedem mittuntur, neque inſtrumenti, neque inſtructi ſunt. Putem & eos, qui mercedes præſtant, inſtrumento non contineri, *argum. l. quæſitum, 12. §. ſi aliqua parte. l. ſi mancipia, 19. §. ultim. D. de inſtruct. vel inſtr. leg.* At inſtructo certe non minus continentur, quam pecora ideo comparata, ut ex eis fructus capiatur. Et hac quoque in re plenius eſt inſtructi, quam inſtrumenti legatum. CVJAC.

88. *Neque inſtructionis &c.*] *Inſtructio* hic ſumitur pro eo, quo fundus eſt inſtructus. Inſtructi vero appellatione ſervos, qui mercedes præſtare ſolent, contineri, non ſine ratione cenſet Cujacius. A viris vero uxores ſeparari durum foret: adeoque, ſi ibidem morentur, æquitas videtur velle, ut viros ſequantur, *arg. l. 12. §. 7. D. de inſtruct. vel inſtrument. legat.* SCHVLTING.

89. *Piſcationis, & venationis inſtrumentum, &c.*] Inſtrumenti legato cedunt piſcationis, & venationis inſtrumenta, ſi ex his maxime fundi reditus conſtet, *d. l. quæſitum, 12. §. ſi in agro.* CVJAC.

90. *Fructus percepti inſtrumento fundi ita demum cedunt, &c.*] Fructus ex fundo percepti inſtrumenti legato non cedunt, niſi a teſtatore conſumi ſoleant in uſum fundi, utputa, in ſemina, vel alimenta cultorum. Sed & inſtructo hi tantum fructus continentur, quos in ſuum, vel fundi uſum ibidem conſumere teſtator ſolet, *d. l. quæſitum, 12. §. Celſus. l. 1. C. de verb. ſign.* IDEM.

91. *Si ibidem abſumi a teſtatore conſueverant.*] In cibaria cultorum vel ſemina, uti Vlpianus docet, *l. 12. pr. D. de inſtruct. vel inſtrument. legat.* ex quo apparet id quoque plurimis non placuiſſe, qui res tantum diutius manſuras ſub inſtrumentis comprehendi volebant. Forte paulo generalius hæc concepit compilator, quam ipſe Paulus ea in literas retulerat. SCHVLTING.

92. *Fundo cum omni inſtrumento ruſtico, &c.*] Fundo cum omni inſtrumento legato, ſemina debentur, & cibaria cultorum, *d. l. quæſitum, 12. in prin. l. cum de lanionis, 18. §. item cum fundus, D. eod.* Sed & cibaria, quæ ipſius patrisf. cauſa parata ſunt, contineri puto: quoniam pleniſſimum eſt legatum, *Cum omni inſtrumento ruſtico, & urbano.* CVJAC.

93. *Fundo cum omni inſtrumento ruſtico, & urbano, &c.*] Inſtrumento fundi legato, ſuppellex non continetur, *d. l. quæſitum, 12. §. ſupellex.* Sed & ſi villæ inſtrumentum legatum ſit, ſuppellex non debetur: idque verius eſſe Alphenus ait in *l. villæ, 16. D. de inſtruct. vel inſtr. leg.* Ab eo enim Paulus diſſentit in *l. ſi mancipia, 19. §. ult. D. eod.* At inſtructo etiam ſuppellex, & æramentum, & aurum, & argentum, & veſtis, & homines patrisfam. & aves, & pecora, inſtruendarum epularum patrisfam. gratia comparata, continentur, ut latius explicatur in *d. l. quæſitum.* non etiam ea, quæ in apothecis, aut promercii cauſa habentur. Hæc autem verba, *Cum omni inſtrumento ruſtico, & urbano*, inſtructi plenam ſignificationem continere hæc Pauli ſententia demonſtrat. IDEM.

94. *Suppellex*] Quod Cujacius hic exiſtimat, in quæſtione, an ſub inſtrumento villæ ſuppellex contineatur, ab Alpheno *l. 16. pr. D. de inſtruct. vel inſtrument. legat.* diſſenſiſſe Paulum *l. 19. § 1. D. eod. tit.* inde recedit *Obſervation. lib. XXVI. cap. 14.* ac in villa ruſtica obtinere vult ſententiam Alpheni, quæ id negat: in urbana, vel mixta, opinionem Pauli affirmantem. SCHVLTING.

95. *Æramentum*] In plurali numero *æramenta, §. 56.* In Gloſſis antiquis, *æramentum* χάλκωμα: *æramenta* χαλκώματα. Vtitur eo verbo & Plinius *Natural.* *Hiſtor.*

gentum, & veſtes, quae ibi paterfamilias inſtruendi gratia habere ſolet, debebuntur. item ea mancipia, quae uſui patrifamilias eſſe ſolent: itemque aves, & pecora, quae inſtruendarum epularum gratia in fundo comparata ſunt: exceptis his, quae ibi cuſtodiae cauſa depoſita ſunt.

45. [95]Fundo legato, VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE EST, retia apraria, & cetera venationis inſtrumenta continebuntur. [97] quae etiam ad inſtrumenta pertinent, ſi quaeſtus fundi ex maxima parte in venationibus conſiſtat.

46. [98]Fructus, qui ſolo cohaerebant mortis teſtatoris tempore, [99]ad legatarium pertinent: ante percepti ad heredem.

47. [100]Fundo legato cum mancipiis, & pecoribus, & omni inſtrumento ruſtico, & urbano, peculium actoris ante teſtatorem defuncti, ſi ex eodem fundo fuerit, magis placet ad legatarium pertinere.

48. [1]Actor, vel colonus ex alio fundo [2]in eodem conſtitutus, qui cum omni inſtrumento legatus erat, ad legatarium non pertinet: niſi eum ad jus ejus fundi teſtator voluerit pertinere.

49. [3]Ad-

Hiſtor. lib. XV. cap. 1. Occurrit quoque *eramen l. 37. Cod. Theod. de operib. public.* ubi aliqua notavit Jacobus Gothofredus. IDEM.

96. *Fundo legato,* VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE EST, *&c.*] Si fundum ita legaverit, VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE EST, etiam venationis inſtrumenta omnia debentur. Quod ſi hoc modo, FVNDVM CVM INSTRVMENTO, non aliter venationis inſtrumenta debentur, quam ſi maxime fundi reditus ex venatione conſiſtat. Hinc adnotanda eſt vis horum verborum, VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE EST. Extat hæc eadem Pauli ſententia in *l. fundo legato, 22. D. de inſtruct. vel inſtru. legat.* CVJAC.

97. *Quæ etiam ad inſtrumenta pertinent*] Ita Sich. & vett. edd. præter eas, quæ habent Interpp. Cujacii, & Rittersh. in quibus eſt, *quod etiam ad inſtrumentum pertinet.* Mutatæ lectionis veteris cauſam non video, cum illud *quæ* optime præmiſſis conveniat. In Pandectis quidem in exemplari Florentino in *l. 22. de inſtruct. vel inſtrument. legat.* ſcriptum eſt, *Quod etiam ad inſtrumenta pertinet.* ſed in Pariſ. Rob. Steph. cIↃIↃXXVII. & Pariſ. cIↃIↃXLIX. & Hugonis a Porta cIↃIↃXLVIII. ita legitur, uti hic edidimus. SCHVLTING.

98. *Fructus, qui ſolo cohærebant mortis teſtatoris tempore, &c.*] Legato fundo, non debentur legatario fructus ex eo percepti vivo teſtatore, niſi, ut ſuperius dictum eſt, fundi quoque inſtrumentum legatum ſit, ibique fructus abſumi a teſtatore conſueverint. Fructus autem, qui ſolo cohærebant mortis teſtatoris tempore, omnimodo ad legatarium pertinent, quia pars fundi eſſe videntur. Hoc tamen interpretes quidam non admittunt, & moventur *l. 9. D. ad legem Falcid.* omnino male. Nam lex non de fundo legato, ſed de fundo hæreditario tractat, cujus fructibus ſtantibus mortis tempore augeri hereditatem ait. Alii autem fructus poſt mortem teſtatoris obvenientes, quos vel heres percepit, vel legatarius percipere potuit, legatario non debentur, niſi mora interceſſerit, *l. ult. C. de uſur. & fruct. leg. l. cum ſervus, 39. §. fructus, D. de lega. lib. 1.* CVJAC.

99. *Ad legatarium pertinent*] Tamquam rei ipſius pars, *l. 44. D. de rei vindication.*

100. *Fundo legato cum mancipiis, & pecoribus, &c.* Hic ſermo, *Cum mancipiis, pecoribus, omni inſtrumento ruſtico, & urbano,* ad inſtructum refertur. Ex eo igitur non tantum villici, & mancipia debentur, ſed etiam res omnes, & pecora, fundi vel ipſius patrisf. gratia comparata, & peculia, *l. Sejæ, 20. § prædia, D. de inſtruct. vel inſtru. leg.* non ſuperſtitum modo, verum etiam ante teſtatorem defunctorum: quia hoc ſermone ſic omnia, quibus inſtructus eſt fundus, legantur, ut alia aliis vice acceſſionis non cedant. Extat hæc eadem Pauli ſententia in *l. fundo legato, 22. D. de inſtr. vel inſtr. leg.* CVJAC.

1. *Actor, vel colonus ex alio fundo in eodem conſtitutus, &c.*] Fundo legato inſtructo, vel cum omni inſtrumento, non debentur omnes ſervi, qui in eo fundo ſunt. Nec enim debentur hi, qui alii fundo parati ſunt, ſi in eo mortis tempore inveniantur, *l. Sejæ, 20. §. idem quæſiit. l. quæſitum, 12. §. Pap. quoque prædiis, D. de inſtru. vel inſtr. leg.* IDEM.

2. *In eodem conſtitutus*] In his & ſimilibus ſpeciebus, nec quod caſu abeſt, minuit, nec quod caſu illic reperitur, auget legatum, *l. 44. l. 78. pr. & §. ult. l. 86 D. de legat. lib. III. l. 35. §. 3. D. de heredib. inſtituend. l. 27. §. 1. D. de inſtruct. vel inſtrument. legat. add. §. 52. hoc tit.* SCHVLTING.

3. *Ad-*

49. [3] Adjunctiones, quas fundo legato teſtator ex diverſis emptionibus applicaverat, [4] legatario cedere placuit.

50. [5] Inſtructo praedio legato, fabri ferrarii, item [6] tignarii, putatores, & qui inſtruendi fundi gratia ibidem morabantur, legato cedunt.

51. [7] Inſtructo fundo legato, libri quoque, & [8] bibliothecae, quae in eodem fundo ſunt, legato continebuntur.

52. [9] Servum [10] ſtudendi gratia ex eodem fundo, qui cum mancipiis fuerat legatus, alio translatum, ad legatarium placuit pertinere.

INTERPRETATIO. *Si aliquis agrum cum mancipiis per legatum reliquerit, quicunque exinde [11] diſcendi artificii cauſa alibi translatus fuerit, inter alia ejus fundi mancipia ad legatarium pertinebit.*

53. [12] Fundo ita, ut poſſederat, legato, mancipia, [13] tam urbana, quam ruſtica, itemque aurum, & veſtes, quae eodem tempore in fundo comprehenduntur, ad legatarium pertinent.

54. [14] Paſcua, quae poſtea comparata ad fundum legatum teſtator adjunxerat, ſi ejus appellatione contineantur, [15] ad legatarium pertinent.

55. [16] Quidquid in eadem domo, quam [17] inſtructam legavit paterfamilias, perpetuo inſtruendi ſe gratia habuit, legatario cedit.

56. [18] In-

3. *Adjunctiones, quas fundo legato teſtator &c.*] Appellatione fundi, comparati, adjectique agelli fundi cauſa, legati videntur, *d. l. Sejæ, 20. §. tyrannæ.* CUJAC.

4. *Legatario cedere placuit*] Simile §. *54.* Quin & hortus domus legato cedit, *l. 91. §. 5. D. de legat. lib. III.* SCHULTING.

5. *Inſtructo prædio legato, fabri ferrarii, &c.*] Fundo inſtructo legato, fabri ferrarii, vel lignarii, & putatores, & generaliter qui fundi cauſa ruri morantur, legato continentur. Hæc eadem legato fundo cum inſtrumento, contineri ſatis conſtat ex *l. quæſitum, 12. & l. cum de lanionis, 18. §. de putatorib. eod.* In Baſil. editione pro *lignarii* legitur *tignarii*: ego Pariſienſem ſecutus ſum. Gajus in *l. ferri, 235. D. de verb. ſign. Fabros,* inquit, *lignarios dicimus non eos dumtaxat, qui ligna dolant, ſed omnes, qui ædificant.* CUJAC.

6. *Tignarii*] Ita ipſe Cujacius edidit Lugd. CIↃ IↃ LXVI. & ſic edd. Pariſ. & Genev. CIↃ IↃ LXXXVI. Sed in marg. *Lignarii.* Facilius credo librarios mutaſſe tignarios in lignarios, tamquam verbum ipſis notius; quam ut ex lignariis fecerint tignarios: ſed & in veteribus libris exſtare *lignarii* non dicit Cujacius. SCHULTING.

7. *Inſtructo fundo legato, libri quoque &c.*] Inſtructo fundo, & bibliotheca, & libri, qui illic ſunt, ut eis paterfam. quotiens in villam ibit, utatur, continentur, *l. quæſitum, 12. §. inſtructo item fundo, D. de inſtr. vel inſt. leg.* Inſtrumento certe non continentur. CUJAC.

8. *Bibliotheca*] Hoc nomine non ipſi tantum libri, ſed & armarium ſignificatur, *l. 52. §. 7. D. de legat. lib. III.* & ſic bibliothecæ parietibus inhærentes *l. 41. §. 9. D. de legat. lib. I.* SCHULTING.

9. *Servum ſtudendi gratia ex eodem fundo, &c.*] Fundo legato cum ſervis, qui ibi erant, hi etiam debentur, qui ex eo fundo ſtudendi cauſa abducti ſunt, *l. Sejæ, 20. §. Pamphila, D. de inſtr. vel inſtr. leg. l. quæſitum, 78. in prin. D. de lega. lib. III.* CUJAC.

10. *Studendi gratia*] Huc pertinent dicta ad §. *48.*

11. *Diſcendi artificii*] Idem & hic quidem juris: ſed Paulus de ſtudendo loquitur, ac liberaliori doctrina. SCHULTING.

12. *Fundo ita ut poſſederat legato, &c.*] Hoc verbo, *uti poſſedi,* inſtructus fundus ſignificatur, *l. prædiis, 91. §. 1. de lega. lib. III.* CUJAC.

13. *Tam urbana, quam ruſtica*] Quæ quo pacto differant, docet Paulus *l. 99. D. de legat. lib. III.* & Pomponius *l. 166. D. de verb. ſignif.* De utriſque late & ex profeſſo agit Laur. Pignorius *commentar. de ſervis, & eor. ap. veter. miniſter.* SCHULTING.

14. *Paſcua, quæ poſtea comparata ad fundum, &c.*] Fundo legato, paſcua quoque poſtea comparata, ſi ita fundo adjuncta ſint, ut ſub una fundi appellatione habeantur, legato cedunt, *l. Sejæ, 20. §. tyrannæ, D. de inſtr. vel inſtr. legat.* Idemque generaliter de omnibus adjunctionibus ſuperius traditum eſt. CUJAC.

15. *Ad legatarium pertinent*] Adde §. *49.*

16. *Quidquid in eadem domo, quam inſtructam, &c.*] Inſtructa domo legata, non tantum domus, ſed etiam ipſius patrisfamilias inſtrumenta debentur, quæ ibi non temporis cauſa habuit, *l. 1. & 2. C. de verb. ſign.* Inſtrumenta generis utriuſque ſequens ſententia declarat. CUJAC.

17. *Inſtructam*] De hoc legato late agitur *l. 12. §. 27. & ſeqq. D. de inſtruct. vel inſtrument. legat.*

18. *In-*

56. [18] Inſtructa domo legata, ea legato continentur, [19] quibus domus munitior, vel tuta ab incendio praeſtatur: [20] tegulae, [21] ſpecularia, & vela legato continebuntur: item [22] aeramenta, lecti, [23] culcitae, [24] pulvini, ſubſellia, cathedrae, menſae, armaria, [25] delphicae, pelves, [26] conchae, [27] aquiminalia, candelabra, lucernae, & ſimilia, quacunque materia expreſſa.

INTERPRETATIO. *Hic de domus* [28] *converſatione, non de villa dicit.*

57. [29] Domo legata, balneum ejus, quod publice praebetur, niſi alias ſepare-

18. *Inſtructa domo legata, ea legato continentur, etc.*] Tegulæ, & ſpecularia interdum, ac vela inſtrumenta ſunt domus, *l. quæſitum, 12. §. vela. §. ſpecularia, D. de inſtr. vel inſtr. leg.* Cetera, quæ hic enumerantur, inſtrumenta ſunt patrisfamilias. Conchæ, quæ vox deerat in libris excuſis, inter potoria vaſa numerantur, ut inf. oſtenditur circa finem tituli. Et hæc quidem omnia inſtructi appellatione continentur. CVJAC.

19. *Quibus domus munitior*] Hæc dicuntur inſtrumenta domus, *l. 12. §. 16. D. de inſtruct. vel inſtrument. legat.* quæ a ſupellectili diſtinguuntur, *l. 7. §. 1. D. de ſupellectil. legat.* ubi quod Vir Egregius, Cl. Salmaſius, *ad jus Attic. & Roman. cap. 23.* expungit illa verba, *aut domus*, putans ipſam ſupellectilem eſſe inſtrumentum domus, juris caret fundamento: & in ea ipſa *l. 7. §. 1.* illa dicitur eſſe inſtrumentum patrisfamiliæ. SCHVLTING.

20. *Tegulæ*] Quæ & ſub inſtrumento domus continentur, *dict. l. 12. §. 19. D.* IDEM.

21. *Specularia*] De quibus nonnulla habet Cujacius *Obſervation. lib. XIII. cap. 13.* ubi diſtinguit circa ſpecularia, an hæc ad uſum ſint comparata, quo caſu etiam ſub inſtrumento comprehenduntur, *dict. l. 12. §. 25.* an ad voluptatem: & tunc aliud erit juris, *d. l. §. 16.* Legato domus inſtructæ, de quo hic loquitur Paulus, & hæc contineri nemo negaverit. IDEM.

22. *Æramenta*] Meminit æramenti §. 44.

23. *Culcitæ*] Sic ed. Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. quo modo ſcribendum eſſe, non *culcitræ*, uti vulgo editum eſt, ex Varrone & Feſto, qui hoc verbum deducunt a calcando, vel inculcando, notarunt Viri Eruditi. Ita etiam habet liber Florentinus in *l. 3. pr. D. de ſupellectil. legat. l. 25. §. 7. D. de aur. arg. legat.* Scriptum quidem eſt *culcitras*, *l. un. C. de ſalgam. hoſpitib. non præſtand. lib. XII.* Sed in *l. 2. Cod. Theod. eod. tit.* quæ eſt illa ipſiſſima lex, invenitur *culcitas*. IDEM.

24. *Pulvini*] Ita habent edd. Sich. Lugd. Pariſ. Genev. abſque nota variationis in libris antiquis. cujus loco cur repoſitum ſit *pulvinaria* in edd. cum Interpp. Cujacii, & Rittershuſiana, nihil apparet cauſæ. Pulvinaria apud veteres Deorum ſimulacris adſcribuntur: & an verbum hoc de illis, quibus inſident homines, prædicetur, quæſtionis eſt. Affirmat quidem illud Vir Inſignis, Ger. Joh. Voſſius, *de vit. ſermon. lib. VIII.* allegans locum Ovidii *de art. amand. lib. 1. verſ. 159.*

- - - - fuit utile multis
Pulvinar facili ſuppoſuiſſe manu.

Verum Vir Illuſtris, Nicolaus Heinſius, repoſuit, *pulvinum*, teſtatus tantum, multos ex ſcriptis habere *pulvinar*. Sed illud uti hic non excutimus, ita nihil debuiſſe mutari dicimus. IDEM.

25. *Delphicæ, pelves*] Sich. tollit diſtinct. & mox omittit *conchæ*, quæ vox recurret infra *h. t. num. 82.* RITTERSHVS.

25. * *Delphicæ*] Delphica eſt abacus, vel menſa, in qua argentum factum ad oſtentationem exponebatur: de quo nonnulla legi poſſunt apud Cujacium *Obſervation. lib. X. cap. 13.* & Salmaſium *ad jus Attic. & Roman. cap. 23. p. 496. et ſeq.* qui tamen in præcedentibus non eodem modo rem expoſuit. SCHVLTING.

26. *Conchæ*] Primus hoc verbum hic reſtituit Cujacius: exſtatque in ed. Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. ſed, quod miror, a Genev. ejuſdem anni, & Lugd. cIↃ IↃ LXVI. quæ tamen Cujacii nomen oſtentant, abeſt. Ceterum in §. 90. conchæ inter argentum potorium referuntur: hic & §. 83 videntur eſſe vaſa ad lavandum comparata. Scholiaſtes Juvenalis *ad Satyr. III. verſ. 277.* verbum *pelves* interpretatur, *conchas, in quibus pedes lavant.* ſed & in Veteribus Colloquiis eſt vas manibus abluendis inſerviens, in verbis. Ἔγχε ὕδωρ πρὸς χεῖρα κόγχῃ. *Adfer aquam manibus concha.* ubi forte legendum πρὸς χεῖρας. In ſacris quoque Chriſtianorum adhibitæ ſunt conchæ; de quibus videndus Car. du Freſne du Cange in *Gloſſar. med. & infim. Latinitat.* IDEM.

27. *Aquiminalia*] Sic habet prima lectio codicis Florentini *l. 3. pr. D. de ſupellectil. legat.* ſed a ſecunda manu *acquiminaria*: & ſic *aquiminario l. 19. §. 12 & l. 21. §. ult. D. de aur. argent. legat.* In Gloſſis Philoxeni dicitur, χέρνιβον, *Trulleum, aquimanile.* & χέρνιβον, *Trulleum, & guttam, & aquimanile.* & *aquimanile*, χέρνιβον, quam ſcripturam Cujacius præfert *Obſervation. lib. X. cap. 3.* nec non Scaliger *ad Feſt. v. manalem lapidem.* & du Cange *Gloſſar. med. et infim. Latinitat.* ubi multa habet loca Auctorum recentiorum. Editio etiam Pariſienſis cIↃ IↃ LXXXVI. hic habet *aquimanilia*: quod uti non diſplicet, ita nec alterum plane auſim damnare. IDEM.

28. *Converſatione*] Ineptiſſime expreſſit mentem Pauli, qui de inſtructa domo legata loquitur. IDEM.

29. *Domo legatâ, balneum ejus, etc.*] Domus appellatio-

paretur, legato cedit.

58. [30] Domo cum omni jure ſuo, ſicut inſtructa eſt, legata, [31] urbana familia, item artifices, & veſtiarii, & [32] zetarii, & aquarii, eidem domui ſervientes, legato cedunt.

59. [33] Omnibus, quae in domo ſunt, legatis, cautiones debitorum, [34] rationeſque ſervorum legato [35] cedunt.

60. [36] Mobilibus legatis, aurum, vel argentum non debetur; niſi de his quoque manifeſte ſenſiſſe teſtatorem poſſit oſtendi.

61. [37] Inſtrumento cauponio legato, ea debentur, quae in cauponis uſum parata ſunt: velut vaſa, in quibus vinum [38] defunditur: eſcaria quoque,

latione, balneum quoque legatum videtur, quod publice præbetur, niſi habeatur ſeorſim ratio balnei a rationibus domus, *l. prædiis, 91. §. balneas, D. de lega. lib.* III. CVJAC.

30. *Domo cum omni jure ſuo, ſicut inſtructa eſt, legata, &c.*] Domo inſtructa legata, mancipia urbana, & artifices domus cauſa parati legato continentur, *l. quæſitum, 12. §. idem reſpondit, domo ita ut, D. de inſtruct. vel inſtr. legat.* Sequitur, *& veſtiarii*, malim ex eadem lege *& hoſtiarii*: veſtiarii enim patrifamilias, hoſtiarii domui deſerviunt. Hi vero tantum hic enumerantur, qui domui deſerviunt. Qui porro hic zetarii, illic diætarii appellantur: ex quo apparet Zetam & Diætam idem valere, ſicut Zabolum (qua voce utuntur ſæpe Cyprianus, Hilarius, Ambroſius, Paulinus) & diabolum, item Zacynthum, & diacynthum, Zaconum & diaconum. IDEM.

31. *Urbana familia*] Mancipia urbana, dixit §. 53. ubi aliquid notatum.

32. *Zetarii*] Hoc eſt, *diætarii*. Ita *zetis*, pro *diætis*, eſt apud Lampridium *Heliogabal. cap.* 30. ubi de hac ſcriptura aliquid obſervarunt Viri Eruditiſſimi, Iſ. Caſaubonus, & Cl. Salmaſius. SCHVLTING.

33. *Omnibus, quæ in domo ſunt, legatis, &c.*] Dubium mihi quidem non eſt, ut in *l. quæſitum, 12. §. penul. D. de inſtruct. vel inſtru. lega. & l. ſi mihi Mævia, 92. D. de lega. lib.* III. quin etiam hoc loco legendum ſit, *Legato non cedunt*, & pro *rationes*, *emptiones*. Igitur debitorum & emptionum inſtrumenta ad legatarium non pertinent. Quod equidem ſic accipio, ut traditorum ſervorum, quique jam in domo ſunt, emptiones, ſive auctoritatum inſtrumenta, hoc genere legati contineantur, non etiam nondum traditorum, niſi de eis quoque teſtatorem ſenſiſſe appareat. CVJAC.

34. *Rationesque*] Cur hic legendum ſit *emptionesque*, quod mallet Cujacius, rationem idoneam non video. SCHVLTING.

35. *Legato cedunt*] Lego cum Cujacio, *non cedunt*. idque confirmatur ex *l. 86. pr. D. de legat. lib.* II. *l. 41. §. 6. l. 78. §. 1. l. 92. pr. D. de legat. lib.* III. Res hæ etiam minus ad locum pertinent, quam pecunia illic repoſita, ut mutua detur, quæ ex tali legato non debetur: ſed illa ſola, quæ præſidii cauſa illic repoſita eſt, *l. 79. §. 1. D. de legat. lib.* III. IDEM.

36. *Mobilibus legatis, aurum, vel argentum non debetur, &c.*] Qui mobilia generaliter legat, nummos quidem præſidii cauſa repoſitos legare videtur, *l. ſi chorus 79. §. 1. de lega. lib.* III. non tamen aurum, vel argentum factum, vel infectum. Cujus ſententiæ rationem ſic Conſtantinus expoſuit *lib.* V. *Epit.* τῶν κινητῶν λεγατευθέντων ὁ χρυσὸς, ἢ ὁ ἄργυρος οὐ περιέχεται· ἀλλ' ἰδικῶς ταῦτα μνημονεύεται, ὡς μὴ ἐλάχιστα, ἀλλὰ μεγάλα. πρόληψις γάρ ἐστιν ἐκ νόμων ὡς ὁ διαθέμενος μετὰ τῶν οἱωνδήποτε κινητῶν, τὰ τιμιώτερα οὐ γενικῶς, ἀλλ' ἰδικῶς αὐτῶν μέμνηται. Additur exceptio, *niſi de his quoque, &c.* Et ſic legata ſupellectile, ea, quæ in auro, vel argento ſunt, non debentur, niſi hoc quoque teſtatorem ſenſiſſe legatarius doceat, *l. cum quidam, 8. D. de ſup. leg.* CVJAC. Cujacius *ad l. 7. D. de pignorib. & hypothec. ad Paul. ad Edict. lib.* LXVIII. exiſtimat, hanc ſententiam in Jure noſtro deſiderari; quia Harmenopulus, qui hoc ipſum etiam tradit, *Promptuar. lib.* V. *tit. 10. §. 22.* ſua habet e Baſilicis: hæc autem ex jure Juſtinianeo deſumpta ſunt. Mihi non ſatis apparet ratio, cur mobilibus legatis, aurum & argentum ſub iis non contineatur, cum etiam hæc vel maxime inter mobilia ſint: inter quæ & pecunia refertur in *Novell. 11. cap. 4. Novell.* XXII. *cap. 45. §. 2.* Imo & ſub mobilibus, quæ certo loco ſunt, continentur nummi, qui præſidii cauſa illic repoſiti ſunt, *l. 79. §. 1. D. de legat. lib.* III. Non debetur quidem pecunia in *l. 41. §. 6. & l. 44. D. eod. tit.* verum nec illic mobilia ſimpliciter ſunt legata: ſed tantum ea, quæ in certo loco erant. Vt adeo dubitem, an hæc ſententia Triboniano placuerit; quam ex ipſo Paulo, vel aliunde Græci accepiſſe potuerunt. SCHVLTING.

37. *Inſtrumento cauponio legato, ea debentur, &c.*] Inſtrumento tabernæ cauponiæ legato, vaſa debentur, inſtitores non debentur: quod pugnat cum *l. item pictoris, 17. §. ult. D. de inſtr. vel inſtr. leg.* itaque adhibenda eſt hic diſtinctio *l. taberna, 13. D. eod.* CVJAC.

38. *Defunditur*] Aliæ edd. vulgo habent *diffunditur*. verum in codice Veſontino eſt *defunditur*, teſte Cujacio *Obſervation. lib.* XXI. *cap. 22.* quod in Ge-

que, & [39] pocularia vaſa debentur. Sane miniſtri earum rerum legato non cedunt.

62. [40] Inſtrumento Medici legato, collyria, & emplaſtra, & apparatus omnis conficiendorum medicamentorum, itemque [41] ferramenta legato cedunt.

63. [42] Inſtrumento pictoris legato, colores, [43] penicilli, [44] cauteria, & temperandorum colorum vaſa debebuntur.

64. [45] Piſtoris inſtrumento legato, cribra, aſini, molae, & ſervi, qui piſtrinum exercent, item machinae, quibus farinae ſubiguntur, legato cedunt.

65. [46] Inſtrumento balneatorio legato, [47] balneator ipſe, & ſcamna, & [48] hypodia, fiſtulae, [49] miliaria, [50] epiſtomia, [51] rotae aquariae: jumenta quoque, quibus ligna deferuntur, legato cedunt.

66.

nev. & Pariſ. ɛIɔ Iɔ LXXXVI. exhibetur. Vinum diffunditur in vaſa, in quibus erit adſervandum: in cauponis vero præcipue opus vaſis, in quibus defundatur: ut intelligantur congiaria, ſextaria, urnæ, & his ſimilia, quæ enumerantur *l. 13. D. de inſtruct. vel inſtrument. legat.* Quod diſcrimen inter *diffundere & defundere* notat Cujacius *dict. loc.* & pluribus docet Turnebus *Adverſarior. lib.* I. *cap. 1.* Hanc quoque hujus loci lectionem ſequitur Briſſonius *de verbor. ſignification. verb. diffundere.* SCHVLTING.

39. *Pocularia*] Sic & §. 67. alibi *potoria*, §. 86. & *l.* 3. §. 3. *D. de ſupellectil. legat.* IDEM.

40. *Inſtrumento medici legato, collyria, & emplaſtra, &c.*] In inſtrumento medici ſunt collyria, emplaſtra, & cetera ejus generis, *l. cum de lanionis*, 18. §. *in inſtrumento, D. de inſtruct. vel inſtr. leg.* Medici enim ſunt hi, qui medicamenta conficiunt, vulnera curant, cucurbitas admovent, item qui circumcidunt, aut caſtrant, ut *infr. lib.* V. *titul. 22. l. lege*, 4. §. *ultim. D. ad legem. Cornel. de ſicar.* CVJAC.

41. *Ferramenta*] Quibus olim opus erat Medicis; quoniam & chirurgorum partes ſuſtinebant. Quod pluribus oſtendit Briſſonius *Selectar. ex Jur. Civil. Antiquitat. lib.* II. *cap.* 4. SCHVLTING.

42. *Inſtrumento pictoris legato, colores, penicilli, &c.*] In inſtrumento pictoris ſunt colores, peniculi, cauteria, conchæ, & cetera ejus generis, *l. item pictoris*, 17. *D. de inſtruct. vel inſtru. legat.* CVJAC.

43. *Penicilli*] Al. *penſuli* fort. *peniculi.* RITTERSHVS. Sich. edidit *penſuli*, ſed in marg. *penicilli.* Inter inſtrumenta pictoris memorantur *peniculi*, *l.* 17. *D. de inſtruct. & inſtrument. legat.* Sed utrumque rectum eſt, *penicilli* & *peniculi.* SCHVLTING.

44. *Cauteria*] Sic & *d. l.* 17. Inſtrumenta hæc ſunt, quæ picturæ encauſticæ inſerviunt, de qua legi poterit Plinius *Natural. Hiſtor. lib.* XXXV. cap. II. & ad illum Joh. Harduinus. Cl. Salmaſius *ad Vopiſc. Aurelian. cap.* 45. Henric. Valeſius *ad Euſeb. de vit. Conſtantin. lib.* I. *cap.* 3. IDEM.

45. *Piſtoris inſtrumento legato, cribra, aſini, molæ, &c.*] In piſtoris inſtrumento ſunt cribra, aſini, molæ, piſtores, machinæ frumentariæ, *l. cum de lanionis*, 18. §. *primo, D. eodem titulo.* CVJAC.

46. *Inſtrumento balneatorio legato, balneator ipſe, &c.*] Inſtrumento balneatorio etiam balneator continetur, *l. taberna*, 13. *in fin. l. item. pictoris*, 17. §. *ultim. D. eod.* Item ſcamna, & hypodia. Scamna dixit, ni fallor, pro ſubſelliis, *l. 2. Cod. Theod. de contrahen. empt.* Hypodia ſunt, quæ ſub pedem ſedentibus ponuntur, quæ interdum etiam ſcamna vocantur, *l. 3. D. de ſupell. lega.* Sequitur, *miliaria, epitonia*, Ita emendavi, auctoribus libris ſcriptis Dn. Ranconeti, cum antea legeretur, *epiſtomia*, quem errorem & in aliis auctoribus Pet. Victorius annotavit ad M. Varronem. Seneca XIII. *Epi. Niſi aquam argentea epitomia fuderint.* IDEM.

47. *Balneator*] Qui balnea calefacit. mentio ejus in *l. 15. §. 1. D. de uſufruct.* & alibi. etiam apud Lampridium *Commod. cap. 1.* ubi ita ſcribit. *Nam cum tepidius forte lotus eſſet, balneatorem in fornacem conjici juſſit.* ubi id notavit & Salmaſius. SCHVLTING.

48. *Hypodia*] Matth. Martinius *Lexic. Philologic.* rectius legit *hypopodia*, hoc eſt, ſcabella, quæ pedibus ſubjiciuntur. IDEM.

49. *Miliaria*] Miliarium eſt vas, quod V. C. Iſ. Voſſius *ad Catull. p. 318.* derivat a mille, vel a pondere, vel quod mille caperet menſuras, ac vult fuiſſe cylindri forma, latentemque intus continuiſſe fornacem. plura ibidem de illo tradidit. IDEM.

50. *Epiſtomia*] Ita editiones veteres Cujacianis anteriores: ac in Pandectis ita habent libri vulgati *l. 17. §. 8. D. de actionib. empt. & vendit.* idque placuit Viris Summis, Guil. Budæo *ad d. l.* & Juſto Lipſio *ad Senec. epiſt.* LXXXVI. (Cujacio eſt XIII.) vbi etiam non aliter edidit Joh. Fr. Gronovius. Sic quoque ſcriptum eſt apud Vitruvium *de Architectur. lib.* X. *cap. 13.* ac Bern. Baldus in Lexico Vitruviano, poſt Budæum, *epiſtomium* ait *eſſe æramentum, quo ora ſalien-*

66. [52] Inſtrumento piſcatoris legato, & retia, & naſſae, & fuſcinae, & naviculae; hami quoque, & cetera ejusmodi uſibus deſtinata debentur.

67. [53] Supellectile legata, [54] capſae, armaria, [55] non ſolum librorum, aut quae veſtis ponendae gratia parata ſint, debebuntur: ſed & [56] byſſina, &

ſalientium obturantur, & laxantur, cum opus eſt, dum manu ducitur verticillum illud pertuſum, quod admittit, vel arcet aquam, prout hoc, vel illo modo verſatur. In codice quidem Florentino *d. l. 17. §. 8.* ſcriptum eſt *epitonia*, atque ita apud Varronem *de Re Ruſtic. lib.* III. *cap. 5.* repoſuit etiam Inclytus ille Joſ. Scaliger, qui exiſtimat, *epitonia* eſſe machinas, puta, rotas ad aquam exprimendam. verum, præterquam quod id non probet, & ipſe in ſequentibus concedit, hoc verbum non ſemper hanc habere ſignificationem. Ego, quare antiquiſſima lectio hic mutata ſit, cauſam non video idoneam: uti nec quid moverit Fr. Hotmanum *Commentar. verbor. Jur. verb. epitomia*, ut pro hiſce, *miliaria, epitonia* mallet, *aquiminalia*, aut, *familiaria epiſtomia.* id eſt, fiſtulis adplumbata, ut *l. 17. §. 8. D. de actionib. empt. & vendit.* IDEM.

51. *Rota aquaria*] Per quas aqua trahitur, *l. 40. §. ult. D. de contrahend. emption.* plura Briſſonius habet *de verbor. ſignification.*

52. *Inſtrumento piſcatoris legato, retia, & naſſa, &c.*] Si paterfamilias piſcatorium inſtrumentum legaverit, retia, naſſæ, fuſcinæ, naviculæ, hami, ſed & piſcatores ipſi debentur, *l. item pictoris, 17. §. 1. D. de inſtr. vel inſtr. leg.* CUJAC.

53. *Supellectile legata, capſa, armaria, &c.*] Supellex patrisfam. inſtrumentum eſt, quod in aliam ſpeciem non cadit. In ſupellectile hæc ſunt, menſæ, ſubſellia, hypodia, lecti, pelves, aquiminalia ſcaphia, candelabra, capſæ, armaria. An & capſæ, & armaria librorum, aut veſtium cauſa comparata, quæſitum eſt. Sed Paulus ea etiam in ſupellectile poſuit: diſſentientium tamen opinionem, quam retulerat in *l. 3. de ſupel. legat.* Tribonianus, mea quidem ſententia, ut probaret effecit, addendo particulam, *recte.* Sequitur, *Sed & byſſima.* puto legendum, *ſed & myrrina*, ex d. l. §. *de murrinis.* Nam ex byſſo qui fieri poſſunt vaſa? illud vero conſtat myrrina, cryſtallina, vitrea vaſa, tam eſcaria, quam potoria in ſupellectile eſſe, *l. vaſa, 11. D. de ſupel. legat.* At quia argentum, aurumve factum a ſupellectile ſeparatur, nec ſupellectilis legato continetur, *l. 1. l. Labeo, 7. D. de ſupel. legat.* dubitari poteſt, eſcaria, vel potoria vaſa, quæ aurea ſunt, vel argentea, item candelabra, pelves, lecti, menſæ, & cetera his ſimilia argentea, vel aurea, ſupellectilis ſint, an argenti, vel auri. Et receptum eſt in ſupellectile eſſe candelabra, lectos, & his ſimilia cujuſcumque materiæ ſint, niſi cum argentea eſſent, vel aurea, ea teſtator vel auri, vel argenti numero habuit, *l. cum aurum, 19. §. lectum plane l. Quintus, 27. §. penult. D. de aur. & argent. lega. l. 3. §. ultim. D. de ſupel. lega.* Rurſus argentea, vel aurea vaſa, tam eſcaria, quam potoria argenti, vel auri numero haberi, niſi probetur ea teſtatorem ſupellectili annumeraſſe, *d. l. 3. §. pen. & l. cum quidam, 8. eod.* Et hoc eſt, quod dicitur errorem jus facere. Servii igitur ſententia, quam Celſus probat in *l. Labeo, 7. D. eod. tit.* in eſcario argento, quod teſtator ſupellectili annumerabat, non obtinebit: & ideo ſupellectile legata, id quoque debebitur. Hic enim error ratione non caret, cum in ſupellectile materiam non intueamur, & eſcaria quoque ac potoria vaſa ex myrro, aut cryſtallo, aut vitro omnium ſententia, ſupellectili adſcribantur. In veſte, Servii ſententia veriſſima eſt, quandoquidem ſtultum eſt exiſtimare ſupellectilis appellatione veſtem contineri, & rerum vocabula, quæ ſunt διδασκαλικὰ ὄργανα καὶ διακριτικὰ τῆς οὐσίας, arbitrio noſtro mutari non poſſunt. Hominum vocabula, quæ arbitrio cujuſque imponuntur, ea certe arbitrio etiam cujuſque mutari poſſunt: ut quem dixi fundum Cornelianum, nunc, ſi volo, Sempronianum dicam, *l. 4. D. de leg. 1.* Veſtes tamen ſtratoriæ, quæ his, quæ in ſupellectile ſunt, inſterni ſolent, & ipſa ſupellectile continentur, *l. de tapetis, 5. D. de ſup. leg.* IDEM.

54. *Capſa, armaria*] An *capſa & armaria?* SCHULTING.

55. *Non ſolum librorum, aut quæ veſtis ponendæ gratia parata ſint*] Imo hæc a ſupellectile ſeparat ipſe Paulus, *l. 3. §. 2. D. de ſupellectil. legat.* addita ratione ſatis generali, & ſolida; *quia ne hæ quidem ipſæ res, quibus adtributæ eſſent, ſupellectilis inſtrumento cederent:* ut adeo, quamvis illic τὸ *recte* non exſtaret, vel ſic tamen ille locus cum hoc pugnaret: quin & hæc ſententia cum veritate. Certum eſt, ad ſupellectilem non pertinere pugillares, vel codices, *l. 6. §. 1. eod. tit.* nec veſtem, *l. 1. d. t.* aliudve, quod in aliam ſpeciem cadit, *d. l. 1. l. 6. pr. l. 7. §. 1. D. d. t.* Et hic tamen quod traditur, id tanquam maxime evidens, affirmatur. Nihil eſt, quod magis arrideat, quam conjectura Viri Ampliſſ. Corn. van Bynkershoek *Obſervation. lib.* IV. *cap. 6.* reſcribentis, (*non quæ ſolum librorum, aut veſtis ponendæ gratia parata ſint*) trajecto tantum verbulo *quæ:* ut debeantur quidem alia, hæc vero excipiantur. Deſ. Heraldus *Animadverſionib. in Salmaſ. Obſervation. ad jus Attic. & Roman. lib.* I. *cap. 14. §. 18.* notat, vitii aliquid eſſe in his verbis: at neſcire ſe ait, quomodo eſſet tollendum. SCHULTING.

56. *Byſſina, & cryſtallina*] Ex byſſo non fiunt vaſa: adeoque Viri Maximi, Cujacius *ad h. l.* & Salmaſius *ad jus Attic. & Roman. cap. 23.* reponunt, *myrrina, & cryſtallina:* quæ etiam conjunguntur a Paulo noſtro *l. 3. §. 4. D. de ſupellectil. legat.* Juvenale *Satyr.* VI. *verſ. 154.* Statio *Sylvar. lib.* III. *carmin. 4. verſ. 58.* Martiale *lib.* III. *epigrammat. 82.* Capitolino *Marc. Antonin. cap. 17.* Plinius quoque *Natural. Hiſtor. lib.*

& cryſtallina, & argentea, & vitrea vaſa, [57] tam eſcaria, quam [58] pocularia, & veſtes ſtratoriae legato cedunt.

68. [59] Villis, vel agris ſeparatim legatis, alterum alteri cedit.

INTERPRETATIO. *Si quis per teſtamentum cuicunque legati titulo agrum reliquerit, & villam reliquiſſe videtur. Si vero villam reliquerit, & agrum reliquiſſe cognoſcitur.*

69. [60] Servis legatis, [61] ancillae quoque debebuntur: non item ſervi legatis ancillis. Sed ancillarum appellatione tam virgines, quam ſervorum pueri continentur; iis, ſcilicet, exceptis, [62] quae fiduciae datae ſunt.

INTERPRETATIO. *Servis legati titulo dimiſſis, tam pueri, quam ancillae debebuntur: quia maſculorum appellatione etiam feminae continentur. Ancillis vero legatis, ſervi non continentur. Ancillarum autem appellatione tam virgines,* [63] *quam puberes, vel impuberes accipiendae ſunt, exceptis, quas teſtator loco* [64] *pignoris poſuerit.*

70. [65] Servis amanuenſibus legatis, omnes, qui ex converſatione urbana, & in miniſterio fuerunt, debebuntur: niſi ex his aliqui [66] perpetuo ad opus ruſticum transferantur.

INTERPRETATIO. [67] *Servis amanuenſibus legatis, omnes, qui ad manum ſerviunt, debebuntur.*

71.

XXXIII. *cap.* 1. ita ſcribit: *Murrhina & cryſtallina ex eodem loco effodimus.* qui plura de myrrhinis habet *lib.* XXXVII. *cap.* 2. Ob rerum itaque adfinitatem placeret & mihi hæc emendatio: quamvis negari nequeat, ad verbi figuram propius accedere emendationem Ampliſſimi illius Viri, quem paulo ante laudavi, *dict. Obſervation. lib.* IV. *cap.* 6. legentis, *buſſina*, vel *buxina*, quæ accipit pro ligneis. SCHVLTING.

57. *Tam eſcaria, quam pocularia*] Quatenus hæc teſtator in numero ſupellectilis habuit, ut recte hæc interpretatus eſt Cujacius. Et aliter pugnaret plane hæc Pauli ſententia non tantum cum Servii & Celſi opinione, *l.* 7. §. 2. *D. de ſupellectil. legat.* ſed & Modeſtini reſponſo *l.* 8. *D. d. t.* imo & cum ipſo Paulo in *l.* 3. §. *ult. D. eod. tit.* ubi craterem argenteum ſupellectilis eſſe negat, proprietate, ſcilicet, verborum, & antiqui temporis ſeveritate inſpecta: innuens tamen poſtea inde receſſum eſſe: & interdum in talibus errorem jus facere. Salmaſius etiam *ad jus Attic. & Roman. cap.* 23. *p.* 493. accipit hæc de eſcariis & potoriis quotidiani uſus: verum *p.* 481. minus bene expoſuerat hæc generaliter, ac Paulum aliis plane fecerat contrarium, tractis quoque huc ipſius verbis ex *l.* 32. §. 2. *D. de aur. argent. legat.* quæ tamen longe alio pertinent, ac definiunt tantum, quodnam argentum ſub eſcali vel potorio contineatur. SCHVLTING.

58. *Pocularia*] Sic & §. 61.

59. *Villis, vel agris ſeparatim legatis, &c.*] Agro, vel fundo legato etiam villa continetur, quoniam pars fundi eſt, *l. ſi ita*, 15. *in fin. D. de inſtru. vel inſtr. legat.* Æque villa legata, a parte totum appellatum videbitur, *l. uxori uſumfructum*, 35. *D. de uſufruct. legat*, quia ſine fundo villa uſui eſſe non poteſt. CVJAC.

60. *Servis legatis, ancillæ quoque debentur, &c.*] Servis legatis etiam ancillæ debentur: ancillis vero legatis ſervi non debentur. Et ancillis legatis, etiam virgines debentur. ſicut ſervis legatis, pueri, *l. ſervis legatis*, 81. *D. de lega. lib.* III. Non debentur vero ſervi, qui fiduciæ dati ſunt, quia debitoris non ſunt. ceterum ſervi pignori, vel hypothecæ dati debentur, *l. ſuos autem*, 73. *D. de lega. lib.* III. IDEM.

61. *Ancillæ quoque debentur*] Adde *l.* 62. *D. de legat. lib.* III.

62. *Fiduciæ*] Quippe, quæ creditoris ſint, de quo dictum *ad lib.* II. *tit.* 13. ubi §. 6. docetur, poſſe ipſum creditorem res tales legare: de quo ibidem egimus.

63. *Quam puberes, vel impuberes*] Imo Paulus docuit, ſub appellatione ancillarum æque contineri virgines, quam ſub nomine ſervorum comprehenduntur pueri. SCHVLTING.

64. *Pignoris*] Imo *fiduciæ*. pignoris obligatio nihil tale operatur. IDEM.

65. *Servis amanuenſibus legatis, &c.*] Servi amanuenſes ſunt, qui notis, vel literis domini, vel alterius orationem juſſente domino excipiunt, atque conſcribunt. His legatis Paulus omnes eos deberi ait, qui ſunt in urbano miniſterio, niſi ex his aliqui ad opus ruſticum translati ſint. CVJAC.

66. *Perpetuo*] Temporalis mutatio nihil officit, ut dictum *ad* §. 58.

67. *Servis amanuenſibus*] Sich. hæc verba ponit pro ſentent. Pauli, & quæ præceſſerunt, pro interpretatione:

71. [68] Venatores ſervi, vel aucupes an inter urbana miniſteria contineantur, dubium remanſit: & ideo voluntatis eſt quaeſtio. Tamen ſi inſtruendarum quotidianarum epularum gratia habentur, debentur.

72. [69] Muliones, & [70] inſtitores inter urbana miniſteria continentur: item obſonatores, & veſtiarii, & [71] cellararii, & cubicularii, & arcarii, & coqui, placentarii, tonſores, piſtores, lecticarii, [72] ſtabularii.

73. [73] Pecoribus legatis quadrupedes omnes continentur, quae gregatim paſcuntur.

74. [74] Jumentis legatis, [75] boves non continentur. Equis vero legatis, [76] equas quoque placuit contineri. Ovibus autem legatis agni non continentur, niſi annuales ſint.

75. [77] Grege ovium legato, arietes etiam continentur.

76. [78] Avibus legatis, anſeres, phaſiani, gallinae, & aviaria debebuntur.

ne: quod non probo. RITTERSHVS. Abeſt hæc interpretatio ab edd. Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. Pariſ. Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. & parvi ſane eſt pretii: ſed id cum multis habet commune. SCHVLTING.

68. *Venatores ſervi, vel aucupes, an inter urbana, &c.*] Servis urbanis legatis, non debentur venatores, & aucupes, niſi inſtruendarum quotidianarum epularum gratia in urbe habeantur, & alantur, vel niſi eos paterfamilias inter urbanos annumerare ſolitus ſit, *l. ſervis urbanis, 99. §. 1. D. de lega. lib.* III. CVJAC.

69. *Muliones, & inſtitores inter urbana miniſteria, &c.*] In urbanis ſervis continentur inſtitores, item muliones, niſi rei ruſticæ parati ſint, *l. cum quæreretur, 60. §. 1. l ſervis urbanis, 99. §. muliones, D. de legat. lib.* III. Item obſonatores, veſtiarii, cellararii, arcarii, & his ſimiles. Cellararii (ſic emendavi ex lib. vet.) ſunt, qui ideo præpoſiti ſunt, ut rationes ſalvæ ſint, *l. quæſitum, 12. §. cellararium, D. de inſtr. vel inſtr. leg.* IDEM.

70. *Inſtitores*] In ed. Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. eſt *inſtitutores.* unde V.C. Th. Reineſius faciebat *inſtructores*, quod teſtatur nota addita inſcriptioni apud Gruterum *p.* IↄLXXV. 8. mihi inſtitores non diſplicent. SCHVLTING.

71. *Cellararii*] Ita emendavit Cujacius, ac edidit quoque Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. Sic etiam legitur in codice Florentino *l. 12. §. 9. D. de inſtruct. vel inſtrum. legat.* in aliis pleriſque, ut & Rittersh. eſt *cellarii*, quod non damnem etiam: dictus enim cellararius a *cellarium*, uti a *cella* cellarius: quod cenſet quoque cum aliis Laur. Pignorius *de ſerv. & eor. ap. veter. miniſter. p. 515.* ex quo, & Tit. Popma Studioſi plura de ſervorum operis & miniſteriis diſcere poterunt. In Scriptoribus poſterioris ævi frequens hoc eſſe verbum notarunt, & loca adduxerunt Viri Eruditiſſimi, Ger. Joh. Voſſius *de vit. ſermon. lib.* VIII. *cap. 4.* & Car. du Freſne du Cange *Gloſſar. med. & infim. Latinitat.* IDEM.

72. *Stabularii*] Agnoſcit hoc verbum ed. Sich. ſine nota variationis: omiſit Cujacius, ſed cauſa non addita: non male certe lecticariorum occaſione & hi memorantur. Cum Rittershuſio ergo & hic id verbum admiſi. Non alii vero hic intelliguntur ſtabularii, quam quibus in urbe quis utitur. IDEM.

73 *Pecoribus legatis quadrupedes omnes continentur, &c.*] Pecorum appellatione continentur quadrupedes, quæ gregatim paſcuntur; ut equi, muli, aſini, oves, boves, capræ, ſues, *l. legatis, 65. §. pecoribus, D. de leg. lib.* III. CVJ. Pecoris nomen generale eſt, *l. 38. §. 5. & 6. D. de Ædilit. edict.* unde & apud Paulum, Feſti abbreviatorem, *Armenta genus pecoris.* SCHVLT.

74 *Jumentis legatis boves non continentur, &c.*] Jumenta ſunt animalia, quæ dorſo domantur, ut equi, muli, aſini. Oves, boves, ſues, jumentorum appellatione non continentur. Equis legatis, equæ etiam debentur. Ovibus autem legatis, agni non debentur. Agni ſic definiuntur, minores anniculis, niſi alia ſit loci conſuetudo, quæ & rerum omnium, & verborum domina eſt, *l. cum quæreretur, 60. l. legatis, 65. §. jumentis, D. de legat. libro.* III. CVJAC.

75. *Boves non continentur*] Vti nec jumentorum verbo continentur in Ædilitio edicto, *l. 38. §. 6. D. de Ædilit. edict.* ſed armentis accenſentur, *l. 81. §. 3. D. de legat. lib.* III. *l. 89. pr. D. de verbor. ſignification.* SCHVLTING.

76. *Equas quoque*] Veluti mulis mulas, *l. 62. D. de legat. lib.* III.

77. *Grege ovium legato, arietes etiam continentur*] Licet ovibus legatis, neque arietes, neque agni contineantur, grege tamen ovium legato, & arietes, & agni continentur, *l. ſervis legatis, 81. §. ult. D. de leg. lib.* III. CVJAC.

78. *Avibus legatis, anſeres, phaſiani, gallinæ, &c.*] Avibus legatis, debentur anſeres, phaſiani, gallinæ, aviaria: Phaſianarii, & paſtores anſerum non debentur, niſi hoc ſenſiſſe teſtatorem judici comprobetur. Extat hæc ſententia in *l. avibus, 66. D. de leg. lib.* III. IDEM. Extat in *l. 66. D. de leg.* III. ubi legitur, *&*

tur. [79] An autem phaſianarii, & paſtores anſerum, voluntatis quaeſtio eſt.

77. [80] Dulcibus legatis, ſapa, defrutum, mulſum, dulce etiam vinum, palmae, caricae, uvae paſſae [81] debebuntur. Sed in hoc quoque voluntatis eſt quaeſtio: quia & in ſpecie pomorum comprehendi poſſunt.

78. [82] Frugibus legatis, [83] tam legumina, quam ordeum, & triticum, continentur.

79. [84] Veſte legata, ea cedunt, quae ex lana, & lino texta ſunt: item [85] ſerica & bombycina; quae tamen induendi, operiendi, cingendi, [86] ſternendi, injiciendique cauſa parata ſunt. [87] Pelles quoque indutoriae continebuntur.

80. [88] Ve-

galline, & aviaria deb. Phaſianarii autem & paſtores anſerum non continentur, niſi id teſtator expreſſit. RITTERSHVS.

79. *An autem phaſianarii, & paſtores &c.*] In ſequente ſententia indicat Paulus, ita ſeſe hic ſcripſiſſe, uti hic legitur: ut adeo non oporteat ex Pandectis hic inſeri verba *l. 66. D. de legat. lib.* III. in quibus aliquid mutavit Tribonianus: quod fecit tamen editor Aurelianenſis, illaque ſubjecit ſequenti ſententiæ. SCHVLTING.

80. *Dulcibus legatis, ſapa, defrutum, mulſum, &c.*] Inter dulcia numerantur paſſum, defrutum, murina, quod hic verſus Plauti indicat *in Pſeudolo,*

Quid ſi opus ſiet, ut dulce promat indidem, ecquid habet? Rogas?
Murinam, paſſum, defrutum, melinam.

Item mulſum, ſapa, defrutum, œnomeli, palmæ, caricæ, ficus, uvæ paſſæ inter dulcia numerantur, *l. ult. §. ult. D. de tritico, vino & ol. lega.* Quanquam palmæ, caricæ, uvæ paſſæ, ficus, inter poma etiam numerari poſſint, *l. qui fundum, 205. D. de verb. ſign.* Itaque ſi quæratur, dulcium potius, an pomorum ſint, facti ſive voluntatis, atque adeo in æſtimatione judicis quæſtio eſt, *l. voluntatis, 7. C. de fideicom.* quæ conjecturis explicabitur. Aliæ duæ ſunt juris quæſtiones, ut eleganter Fabius tradit *libr.* XII. *cap. 2.* quarum una verborum proprietate continetur, finitione explicatur: altera æqui diſputatione continetur, qualitate explicatur. Et omnis quæſtio juris in hæc tria genera deduci poteſt. CVJAC.

81. *Debebuntur*] Al. *videbuntur*, ut & *inf. 91.* RITTERSHVS. Ita Sich. Lugd. cIↃ IↃ LXVI. & Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. minus recte.

82. *Frugibus legatis, tam legumina, quam ordeum, &c.*] Frugum appellatione tam legumina, quam frumenta continentur, *l. frugem, 77. D. de verb. ſignif.* Plin. *lib.* XVIII. *Frugum*, inquit, *duo ſunt prima genera, frumenta, ut triticum, ordeum: & legumina, ut faba, cicer.* CVJAC.

83. *Tam legumina, quam ordeum, & triticum*] Non vero poma, *l. 77. D. de verbor. ſignification.* quæ inter fructus referuntur. unde in *l. 1. §. 7. D. de aq. & aq. pluv. arcend.* dicitur, *frugum, fructuumque.* Juriſconſulti in hac materia legatorum ſpecies ſingulas accurate ſolent ſeparare. De hoc verbo quoque videri poſſunt, quæ ſcripſit Auctor Defenſionis Veterum Juriſconſultorum adverſus Laur. Vallæ reprehenſiones, quæque ad ea adnotavit, qui librum illum luci redonavit, Vir Doctiſſimus, Car. And. Dukerus *p. 311. & ſeqq.* SCHVLTING.

84. *Veſte legata ea cedunt, quæ ex lana, &c.*] Veſtis appellatione continentur lanea, linea, ſerica, bombycina, pellicea, quæ induendi, amiciendi, præcingendi, ſternendi, injiciendi cauſa habentur, *l. veſtis, 23. §. 1. & §. ult. & l. prox. D. de au. & ar. leg.* CVJAC.

85. *Serica & bombycina*] Vlpianus *l. 23. §. 1. D. de aur. vel argent. legat.* ait, *vel ſerica, vel bombycina.* Non differunt, niſi ut genus, & ſpecies: fiunt enim ex lanugine illa, quam producunt bombyces, cujus ſpecies ſerica, quæ advehebatur a Seribus. Qua de re pluribus diſputat Magnus ille Salmaſius *ad Tertullian. de pallio, & ad Vopiſc. Aurelian. cap. 45.* SCHVLTING.

86. *Sternendi*] Etiam in veſtimentis degere dixit Seneca *epiſt.* LXVII. nempe, quæ ſunt in lectis. plura ibidem habet Lipſius. Poſſunt tamen & veſtes ſtratoriæ eſſe in ſupellectili, ſi his, quæ in ſupellectili ſunt, inſternendis ſerviant, *§. 67. hoc tit.* ubi id notat etiam Cujacius. Magis inter veſtimenta quoque numerantur tapeta, *l. 25. §. 3. D. de aur. argent. legat.* IDEM.

87. *Pelles quoque indutoriæ*] Etiam caprinæ, & agninæ, *l. 25. D. dict. tit.* Antiquis Romanis veſtes e pellibus non improbatæ fuerunt: quemadmodum Propertius *lib. IV. eleg. 1. verſ. 12.* canit,

Curia, prætexto quæ nunc nitet alta Senatu,
Pellitos habuit, ruſtica corda, patres.

Plura peti poſſunt ex Franc. Patricii notis *ad Ciceron. fragment. oration. pro Scaur* Prohibitus poſtea fuit hic habitus intra Vrbem, *l. 4. Cod. Theod. de habit. quo ut. oport. intr. Vrb.* ubi legi poterunt, quæ commentatus eſt Eruditiſſimus Interpres, Jac. Gothofredus. IDEM.

88. *Veſte*

80. [88] Veſte virili legata, ea tantummodo debebuntur, quae ad uſum virilem, [89] ſalvo pudore virilitatis, attinent. [90] Stragula quoque huic legato cedunt.

81. [91] Muliebri veſte legata, omnia, quae ad uſum muliebrem ſpectant, debebuntur.

82. [92] Lana legata, ſive [93] ſuccida, ſive lota ſit, ſive pectinata, ſive [94] verſicoloria, legato cedit. Purpura vero, [95] aut ſtamen, [96] ſubtemenve hoc nomine non continentur.

83.

88. *Veſte virili legata, ea tantummodo debebuntur, &c.*] Virilia veſtimenta ſunt, quibus vir ſine reprehenſione utitur. Nec enim ſtola numeratur inter virilia veſtimenta, etiamſi ea Caligula, vel Heliogabalus utatur: ut merito ϛολὴν ἀπάνθρωπον Tatianus dixerit *in oratione πρὸς ἕλληνας.* Veſtimenta quoque ſtragula virilia ſunt, *l. veſtis, 23. §. virilia, D. de aur. & arg. leg.* Cujac.

89. *Salvo pudore virilitatis*] Sic legitur in vett. edd. præter eas, quæ habent Cujacii Interpp. in quibus non eſt *virilitatis*; quod quidem nec mihi placet; non tamen abſque ratione vel auctoritate idonea exturbandum fuit. Poteſt ſub illo verbo aliud latere veri. Quid ſi etiam legas *virili*, an non optimus erit ſenſus? Schulting.

90. *Stragula quoque huic legato cedunt*] Sic & Ulpianus *l. 23. §. 2. D. de aur. argent. legat.* ſaltem, ſi patrisfamilias cauſa hæc parata ſunt; ut idem ſcribit *d. l.* alioquin non poſſet dari ratio, cur inter virilia hæc recenſeantur. Idem.

91. *Muliebri veſte legata, omnia, &c.*] Muliebria veſtimenta ſunt, quæ matrisfamilias cauſa parata ſunt, veluti ſtolæ, pallia, chiridotæ, *d. l. veſtis, 23. §. muliebria.* Cujac.

92. *Lana legata, ſive ſuccida, ſive lota ſit, &c.*] Paulus lanæ appellatione & ſuccidam, & lotam, & pectinatam, & verſicoloriam contineri putat, *l. pediculis, 32. §. Labeo, D. de aur. & arg. leg.* Ab eo diſſentiunt Sabinus, & Ulpianus *l. ſi cui, 70. in prin. & §. 2. D. de legat. lib. III.* tinctam enim lanam negant eſſe lanam. Sic Paulus lanæ appellatione ſtamen, & ſubtegmen contineri negat: illi contra in *d. l. ſi cui, 70. §. 1.* Sic verſicolorum appellatione Paulus purpuram non contineri putat: quandoquidem lanæ vocabulo, quo verſicoloria contineri putat, purpuram negat contineri. Ulpianus contra in *d. l. ſi cui. §. penult.* Et vero ex hoc loco id neceſſario efficitur, omnimodo operam ludere eos, qui *l. pediculis, 32. §. Labeo.* cum *l. ſi cui, 70.* id eſt, Paulum cum Ulpiano in concordiam adducere conantur. Verum quod diximus lanæ appellatione verſicoloria, ſive tincta ex Ulpiani ſententia non contineri, pugnat cum *§. de verſicoloribus, l. ſi cui, 70.* At is ſine dubio corruptus eſt, ut Pet. Faber, vir omni eruditione atque omni virtute præditus, primus animadvertit, mihique indicavit. Cum enim de lanæ, & lini ſignificatione ſatis Ulpianus dixiſſet, de verſicolorum appellatione quæſtione propoſita, ſic inchoat male, *Et conſtat apud veteres lana appellatione verſicoloria non contineri: ſed ea omnia videri legata, quæ tincta ſunt, & neta.* Jam enim non de lanæ, ſed de verſicolorum appellatione eſt quæſtio: & veteres, ex quibus Sabinus fuit, ea quæ tincta ſunt, ut ex initio legis conſtat, lanam non eſſe exiſtimavere. Proinde Fabro aſſentior, qui hunc locum ita reſtituit, *Et conſtat apud veteres lanam appellatione verſicolorum non contineri.* Ac inde ſimiliter quærit poſtea Ulpianus, an purpura appellatione verſicolorum contineatur: & contineri ait: Coloria autem ſive αὐτοφυῆ non contineri. Idem.

93. *Succida*] Ita quoque ſcriptum in *l. 70. §. 4. D. de legat. lib.* III. in antiquis editionibus: ac ſic legit Accurſius. Dicta eſt *ſuccida* a ſucco, quo etiamnum imbuta eſt. Sic Feſtus *v. lanerum* dicit, *veſtimentum ex lana ſuccida confectum.* ac Celſus *de Re Medic. lib.* III. *cap. 20. Cruda lana ſuccida.* Juvenalis *Satyr.* V. *verſ. 24.*

> - - - *Vinum, quod ſuccida nolit*
> *Lana pati.*

Sic & alii. Atque hoc merito præfertur etymologiæ Varronis *de Re Ruſtic. lib.* II. *cap. 11.* cui dicitur *ſucida* a ſudando. In Pandectis Florentinis *d. l. 70.* legitur *ſocida.* Rectum foret & *ſucida*: ac teſtantur Viri Docti, in multis optimis libris veteribus pro *ſuccus* ſcriptum eſſe *ſucus*, Ger. Joh. Voſſius *Etymologic.* & Cl. Dauſquius *in Orthograph.* Schulting.

94. *Verſicoloria*] Quæ vertit colorem; non diverſi coloris: lana enim eadem non erit varii coloris, poſtquam eſt tincta, ſed ejuſdem. Sane ſi teſtator lanam habuerit, aliam naturali colore, & aliam tinctam, is ſi uni legaverit lanam, alteri verſicoloriam, hic nemo dubitabit, quin ſub lanæ legato verſicoloria non contineatur. Videre autem de hoc verbo Studioſi poterunt, quæ ſcripſit Defenſor veterum Juriſconſultorum adverſus Laurentii Vallæ reprehenſiones *ad cap. 53.* & notata ante laudati Dukeri. Idem.

95. *Aut ſtamen ſubtemenve*] Aliud viſum Sabino & Ulpiano *l. 70. §. 2. D. de legat. lib.* III. nec diſtinctio Cujacii *Obſervat. lib.* XI. *cap. 5.* inter filum ſtaminis, vel ſubteminis cauſa paratum; & id, quod jam in tela contectum eſt, ſufficere videtur: cum hoc poſterius jam ſpeciem & nomen plane mutaverit. Poſſet quis tentare, ut differentia ſtatuatur inter lanam tantum netam; & eam, quæ jam data eſt ad texendum. ſed generalitas verborum Pauli & huic obſtat. Idem.

96. *Subtemenve*] Sich. *ſubtegmenve*, non recte. quomodo plurimis auctorum locis erratum eſt. Rittersſ-

83. [97] Mundo muliebri legato, [98] ea cedunt, per quae mundior mulier lautiorque efficitur: velut ſpeculum, [99] conchae, [100] ſituli: item [1] buxides, unguenta, & vaſa, in quibus ea ſunt: item ſella balnearis, & cetera ejusmodi.

84. [2] Ornamentis legatis, ea cedunt, per quae ornatior efficitur mulier: veluti anuli, catenae, reticuli, & cetera, quibus collo, vel capite, vel manibus mulieres ornantur.

85. [3] Argento legato, [4] maſſae tantummodo debebuntur: vaſa enim, quae proprio nomine ſeparantur, legato non cedunt: quia nec lana legata, veſtimenta debebuntur.

86. [5] Vaſis argenteis legatis, ea omnia continentur, [6] quae capacitati alicui parata

TERSHVS. Probavit Cujacius *ſubtemenve*, *Obſervation. dict. loc.* & in editionibus harum Sententiarum cum ipſius Interpp. nec aliter habet codex Florentinus *l. 70. pr. & §. ult. D. de legat. lib.* III. *l. 22. D. de aur. argent. legat.* quam ſcripturam probant & Viri Eruditiſſimi, Iſ. Caſaubonus, ac Cl. Salmaſius *ad Capitolin. Pertinac. cap. 20.* Cl. Dauſquius *in Orthograph.* ac alii. Mirum in edd. Cujacianis Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. & Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. retentum eſſe *ſubtegmenve.* SCHVLTING.

97. *Mundo muliebri legato ea cedunt, &c.*] Mundo muliebri contineri ait ſpecula, conchas, ſitulos: hi ſunt, qui matulæ dicuntur in *l. argumento, 25. §. mundus, D. de aur. & ar. leg.* Item *Buxides*: ſic habent libri veteres, pro quo Græci dixere pyxides. Item unguenta, & vaſa unguentaria: item ſella balnearis, & argentum omne balneare, *l. pediculis 32. §. pen. D. eo.* & lavatio. Riſcus etiam eſt in mundo muliebri, *d. §. mundus.* CVJAC.

98. *Ea cedunt, &c.*] Latius hoc verbum ab antiquis ſumptum eſt. Livius lib. XXXIV. *cap. 7.* in oratione L. Valerii. *Mundiciæ, & ornatus, & cultus, hæc feminarum inſignia ſunt: his gaudent & gloriantur, hunc mundum muliebrem appellarunt majores noſtri.* ſic & Feſtus *v. mundus.* Sed Auctores noſtri, proprietatis verborum obſervantiſſimi, hoc verbum ſtrictiori ſignificatu uſurpant. SCHVLTING.

99. *Conchæ*] Diximus ad §. 56.

100. *Situli*] Ed. Sich *ſitulæ*: ſed in Gloſſis quoque veteribus occurrit *ſitulus*, & *ſitula*, & exponitur κάδος. Quare vero hic intelligenda ſit matula, & non vas aliud ad mundandum, cauſam non video. IDEM.

1. *Buxides*] Cum ita habeant libri veteres, teſte Cujacio, cur in edd. Cujacianis modo laudatis, & in Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. expreſſum eſt *pixides?* Re ipſa idem eſt *buxis* & *pyxis*, & ejusdem originis, prius Latinæ, poſterius Græcæ: ac proprie dicitur a *buxus*, vel πύξος. & tamen etiam dicitur pyxis argentea, & aurea: uti notatum Senecæ *de benefic. lib.* V. *cap. 13.* quod tangit quoque Vir Ampliſſ. C. van Bynckershoeck *Obſervation. lib.* III. *cap. 13.* IDEM.

2. *Ornamentis legatis ea cedunt, &c.*] Juriſconſulti mundum ab ornamentis ſeparant: eaque etiam Tertullianus *in lib. de hab. mulieb.* ita recte diſtinguit: *Habitus*, inquit, *fœminæ duplicem ſpeciem circumfert, cultum, & ornatum. Cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant. Ornatum, quem immundum muliebrem convenit dici. Iſte in auro, & argento, & gemmis, & veſtibus deputatur: ille in cura capilli, & cutis, & earum partium corporis, quæ oculos trahunt.* Quod ait Tertullianus de veſtibus, Paulus non probat in *l. quamvis, 20. l. ornamentorum, 37. D. de aur. & arg. leg.* Veſtes enim propriam ſpeciem habent, nec ornamentorum numero habentur. Verum in ornamentis hæc ſunt, anuli, catenæ, reticuli, inaureis, viriolæ, armillæ, aurum, argentum, gemmæ, lapilli, *l. argumento, 25. §. ornamenta, D. eod.* CVJAC.

3. *Argento legato, maſſæ tantummodo debebuntur, &c.*] Ut auro, ita & argento legato vaſa continentur, *l. cum aurum, 19. §. ultim. D. de aur. & argen. legat.* Sed profecto magis eſt voluntatis quæſtio. Infectum enim argentum debetur, factum propriis nominibus ſeparatur. Lana legata, proculdubio ne veſtimenta quidem ex ea lana facta debentur, *l. lana, 70. D. de leg.* III. IDEM.

4. *Maſſæ tantummodo debebuntur*] Si pondus argenti ſit legatum, id in maſſis præſtari ſufficiet, *l. 19. §. 1. D. de aur. argent. legat.* ceteroquin & ipſe Paulus noſter docet, argento legato etiam factum comprehendi, *l. 78. §. 4. D. de legat. lib.* III. ut adeo non auſim credere, Paulum hoc loco diſſenſiſſe ab Ulpiano *d. l. 19. §. ult.* & illum reſpexiſſe ad rationem, hunc ad uſum: ut vult Salmaſius *ad jus Attic. & Roman. cap. 22.* Sententia hæc Pauli admittenda erit, ſi uni argentum ſit legatum, alteri vaſa argentea, non generaliter. Et maſſæ ſemper debentur, non vero ſemper vaſa: quo pacto auro legato infectum ſemper debetur, non & factum, *§. 88. hoc tit.* SCHVLTING.

5. *Vaſis argenteis legatis ea omnia continentur &c.*] Vaſa dicimus ea, quæ aliquid in ſe recipiunt: ideoque vaſis legatis, non potoria tantum & eſcaria, ſed etiam miniſtratoria debentur, ut puta urceoli, lances, patinæ, & his ſimilia, *l. cum aurum, 19. §. ſed cui vaſa, D. de aur. & arg. leg.* CVJAC.

6. *Quæ capacitati alicui parata ſunt*] Quae aliquid in ſe recipiunt, *l. 19. §. 10. D. de aur. & argent. legat.* quod

parata ſunt: & ideo tam potoria, quam eſcaria, [7] item miniſteria omnia debebuntur: veluti urceoli, paterae, lances, piperatoria; cochlearia quoque, itemque trullae, calices, ſcyphi, & his ſimilia.

87. [8] Libris legatis, [9] chartae volumina, vel membranae, & [10] philurae continentur. [11] Codices quoque debentur: librorum enim appellatione non volumina chartarum, ſed ſcripturae modus, qui certo fine concluditur, aeſtimatur.

88. [12] Au-

quod uti certum eſt, ita an non alia etiam eodem nomine contineantur, non definit hic Paulus: ceteroquin & illa deberi, quæ vaſa ſuſtinent, tradit Vlpianus *d. l.* modo inter vaſa ſint a teſtatore habita, *l. 100. §. 3. D. de legat. lib.* III. ubi vel legendum. *Labeo autem id probat*, uti habet editio Rob. Stephani cIↃIↃ XXVII. vel pro *ſi* reſcribendum *niſi*; quod placuit Erudito Viro, Gul. Beſt. *Ration. emendand. legg. cap. 1. §. 8. n. 1.* SCHULTING.

7. *Item miniſteria omnia*] Miniſteria eſſe videntur vaſa, quibus in conviviis miniſtratur. Ac ſic hoc verbum uſurpat Capitolinus in *Marc. Antonin. cap. 17.* ita ſcribens. *Tunc viris claris permiſit, ut eodem cultu, quo ipſe, vel miniſteriis ſimilibus convivia exhiberent.* ubi videri poteſt Salmaſius. Dicitur & *miniſterium* apud Lampridium *Alexandr. Sever. cap. 34. Ducentarum librarum argenti pondus miniſterium ejus nunquam tranſiit.* Sic διακονίαν dixit Auctor libri I. Machabæorum *cap. 11. verſ. 58.* καὶ ἀπέστειλεν αὐτῷ χρυσώματα, καὶ διακονίαν. *Et miſit ipſi aurea vaſa, & miniſterium.* Argentum quoque dicitur haberi *in miniſterio* apud Vlpianum *l. 19. §. 12. D. de aur. & argent. legat.* quemadmodum & apud Lampridium *in Alexandr. Sever. cap. 41. Et cum argentum in miniſterio plus ducentis libris non haberet.* Hic Paulus quoque indicat, non tantum eſcaria & potoria, ſed & alia plura ad miniſteria pertinere. Vir Egregius, quem modo nominavi, *ad jus Attic. & Roman. cap. 23.* legit, *miniſterii omnia*, ut intelligantur omnia, quæ pertinent ad miniſterium: quod uti non improbem, ita non video, cur non retineri poſſit vulgatum, quod & ipſe alibi admiſit. Ceterum ad argentum plura pertinent, quam ad miniſterium, ut indicat *l. 19. §. 8. D. de aur. & argent. legat.* IDEM.

8. *Libris legatis, charta, volumina, membrana, &c.*] Librorum appellatione volumina continentur, quæ veteres in cylindri modum complicare ſolebant. Continentur quoque ſcriptæ chartæ, & membranæ, & philuræ, item codices cujuſcunque materiæ. Librum enim cum dico, non volumen tantum dico, ſed & quemlibet ſcripturæ modum certo fine concluſum, *l. librorum 52. D. de legat. lib.* III. CUJAC.

9. *Charta volumina, vel membrana*] Ita diſtinxi, ut intelligerentur volumina, ſive ex charta, aut chartarum, uti paulo poſt vocantur; ſive ex membrana: vel in charta, ſive in membrana, ut Vlpianus loquitur *l. 52. pr. D. de legat. lib.* III. nec aliter hæc citavit Salmaſius *de modo uſurar. cap. 10. p. 409.* Aliæ edd. diſtinctionem habent poſt *charta*: ac τὸ *vel* non eſt in edd. cum Cujacii Interpp. Volumina ex charta facta fuiſſe, minoriſque hæc pretii fuiſſe liquidiſſimum eſt. ſed & de membranis facta hic videmus: ac Liturgiam Chryſoſtomi in volumine membranaceo ſcriptam Corinthi ſibi viſam eſſe narrat rei antiquariæ curioſus indagator, Jac. Sponius *Itinerar. tom.* II. *p. 230.* De voluminum formis in columellæ modum aut cylindri, quæque involvebantur & evolvebantur, videri poſſunt V. C. Iſ. Voſſii Obſervationes in Catullum *p. 51. & ſeqq.* SCHULTING.

10. *Philura*] Non hic intelligendæ ſunt philuræ, ſive philyræ, in quas papyrus acu diſtinguebatur, ac ex quibus ipſa contexebatur charta: de quibus, nec non tota re chartaria luculente diſputat Salmaſius *ad Vopiſc. Firm. cap. 3. & de modo uſurar. cap. 10. p. 401. & ſeqq.* ſed illæ, ex quibus, ut & ex corio, volumina fieri docet Vlpianus *d. l. 52. D. de legat. lib.* III. membranæ, nempe, quas habent tiliæ inter lignum & corticem, papyro ſimiles, quæ ad inſtar chartæ, membranæ, vel corii, ſcripturam, nec non involutionem & evolutionem recipiunt. Tabellæ quoque ex tilia & buxo olim uſitatæ fuerunt. Conſuli de his poſſunt Viri Inſignis, & amici noſtri, Jacobi Perizonii notæ in Ælianum *Var. Hiſtor. lib.* XIV. *cap. 12.* IDEM.

11. *Codices quoque debentur*] Dubitandi ratio eſt, quia libri ſtricte ſumpti erant volumina, de quibus modo eſt dictum: codices vero quadrata, vel quadrangula forma ordinarie. (triangulæ quoque formæ mentio apud Euſtachium in *Dionyſ. Perieges. p. 36.*) Vulgari tamen uſu & librorum voce codices accipiuntur, teſte etiam Vlpiano *d. l. 52. pr. verſ. quod ſi, D. de legat. lib.* III. ac ſic Græcos βιβλία vocare omnia, quæ recipere poſſunt ſcripturam docet Salmaſius *de modo uſurar. cap. 10. p. 413.* Scriptura vero hic deſideratur magis, quam certa vel materia, vel forma: ac charta ſcriptura carens, aut libri ſcribi cœpti hoc nomine non continebuntur, *d. l. 52. §. 4. & 5.* nec contra chartis legatis libri comprehendentur, *l. 76. D. de legat. lib.* III. niſi alia appareat teſtatoris mens, *d. l. 52. §. 4.* Ceterum quo pacto, ſi libri certo numero legentur, res debeat definiri; qua de re diſputat Vlpianus *d. l. §. 1.* nihil hic tradere videmus Paulum: qui proinde quo pacto cum Vlpiano videatur pugnare, quod putat Vir ille, quem modo nominavi, Præclarus, non animadverto. IDEM.

 12. *Auro*

88. [12] Auro legato, [13] gemmae quoque incluſae, itemque margaritae, & ſmaragdi legato cedunt. Sed magis eſt, voluntatis eſſe quaeſtionem: infectum enim aurum [14] debetur: [15] factum enim ornamentorum genere continetur.

INTERPRETATIO. *Iſta ſpecies in inferiore parte utilius per ſe evidenter expoſita eſt.*

89. [16] Vaſis argenteis legatis, [17] emblemata quoque ex auro infixa legato cedunt.

90. [18] Argento potorio legato, omnia, quae ad poculorum ſpeciem comparata ſunt, debebuntur: veluti paterae, calices, ſcyphi, [19] urceoli, [20] oenophoria, & [21] conchae.

91. [22] Carruca cum [23] junctura legata, mulae quoque legatae, [24] non mulio [25] videtur, propter quotidianam loquendi conſuetudinem.

INTER-

12. *Auro legato, gemmæ quoque incluſæ, &c.*] Auro legato factum, infectumque debetur, *l. cum aurum, 19. in princ. D. de aur. & arg. leg.* itemque gemmæ auro incluſæ, *d. l. cum aurum, 19. §. perveniamus.* Sed diſputari hic de voluntate defuncti poteſt, quia forſitan is aurum factum, cui incluſæ ſunt gemmæ, ornamentorum nomine habuit: quo caſu, auro legato, infectum duntaxat debebitur. A gemmis margaritas ſeparat, & ſmaragdos, propterea, quod inter gemmas ſummum pretium obtinent. Ceterum generalis eſt gemmarum appellatio, licet quidam ex auctoribus noſtris ſubtilem quandam inter ea differentiam conſtituerint. CVJAC.

13. *Gemmæ quoque incluſæ*] Poculis, nempe, vel aliis vaſis, ad ea ornanda, *l. 19. §. ult. D. de aur. & argent. legat.* De more poculis illas addendi Juvenalis *Satyr.* V. *verſ. 43.* ita canit,

Nam vitro, ut multi, gemmas ad pocula transfert
A digitis.

Adeoque, ſi pretium ſpectaretur, procederet illud, quod Plinius *Natural. Hiſtor. lib.* XXXIII. *in præfat.* ſcribit. *Nec hoc fuit ſatis. turba gemmarum potamus, & ſmaragdis teximus calices*, ac poſtea, *& aurum jam acceſſio eſt.* Verum in jure non conſideramus pretium: at quæcumque rei ornandæ adhibentur, ei cedunt, *d. l. 19. §. 13. 15. & ult.* (ubi D. Gothofredus pro *ornandæ*, quod habent editiones veteres, & Florentinus liber, perperam repoſuit *ordinandæ*, notans tantum, alios legere *ornandæ*) *l. 20. l. 29. D. de aur. & argent. legat.* SCHVLTING.

14. *Debetur*] Semper: ut & de argento docuit §. 85. IDEM.

15. *Factum enim ornamentorum genere continetur*] Edd. cum Interpp. Cujacii non habent *enim:* quod quidem minus huic loco quadrat; ejici tamen non ſtatim debuit: & ſi pro eo reſcribas *etiam*, optimus erit ſenſus, infectum ſemper deberi: factum non ſemper, ſed etiam ornamentorum verbo, vel genere contineri, quando ornat gemmas aut margaritas, *l. 19. §. 15. D. de aur. & argent. legat.* Idemque fit, quando aurum adhibetur, ut geſtari poſſint gemmæ, *l. 20. D. dict. tit.* id enim, quod principale eſt, acceſſorium ad ſe trahit. IDEM.

16. *Vaſis argenteis legatis, emblemata quoque, &c.*] Emblemata aurea vaſis argenteis legatis injuncta, ad legatarium pertinent, *d. l. cum aurum, 19. §. ſimili modo.* CVJAC.

17. *Emblemata*] Sunt imagunculæ, vel alia ornamenta, quæ vaſis illigantur, vel includuntur, ut Cicero loquitur *in Verr. lib.* IV. *cap. 24.* adeoque illorum ſunt acceſſiones. SCHVLTING.

18. *Argento potorio legato, &c.*] In argento potorio ſunt vaſa omnia potui parata, *l. in argento, 21. l. Sejæ, 36. D. de aur. & arg. leg.* CVJAC.

19. *Vrceoli*] Qui magis ad præparationem bibendi ſunt comparati, quam ut inde bibatur, auctore Pomponio *l. 21. D. de aur. & argent. legat.* SCHVLTING.

20. *Oenophoria*] Oenophorium quoque vas majus, quaſi quo vinum adportatur. Alii *œnophorum* vocant, ut Juvenalis *Satyr.* VI. *verſ. 425.* Martialis *lib.* IV. *epigr. 89.* IDEM.

21. *Conchæ*] Conchæ junguntur pelvibus §. 56. hic inter potorium argentum referuntur: & bibi etiam concha docet Juvenalis *Satyr.* VI. *v. 303.* his verbis, *Cum bibitur concha*, ubi Scholiaſtes, *non calicibus*, ſed, nempe, vaſe aliquo ſolito majori. IDEM.

22. *Carruca cum junctura legata, &c.*] Ad carrucas jungi mulæ ſolebant, *l. ædiles, 38. §. quæſitum, D. de ædil. edi. l. uxori, 13. D. de aur. & arg. leg.* Ideoque carruca cum junctura legata, mulæ ipſæ legatæ videntur. Nam ita vulgo loquuntur, ut juncturæ nomine, id quod jungitur, intelligant. At mulio certe juncturæ appellatione non continetur. In excuſis corrupte legitur, *nec non mulio.* CVJAC.

23. *Junctura*] Junctura proprie eſt, qua junguntur mulæ. Capitolinus *Vero cap. 5. Data & vehicula cum mulabus, ac mulionibus, cum juncturis argenteis.* Meminit

INTERPRETATIO. *Si carruca cum junctura per legatum dimiſſa fuerit, carpentum cum junctura, & mulae debentur: mulio autem non debetur.*

* [26] Heres ſervum proprium, quem teſtator [27] legaverat, manumittendo nihil agit: quia ſcientiae, vel ignorantiae ejus nullam placuit admitti rationem. LEX EST XXVIII. D. QVI, ET A QVIB. MANVMISS. LIBER. NON FIANT.

* [28] Libertus, qui in priore parte teſtamenti legatum acceperat, & ingratus poſtea eadem ſcriptura a teſtatore appellatus eſt, commutata voluntate, actionem ex teſtamento habere non poteſt. LEX EST XXIX. D. DE ADIMEND. VEL TRANSFEREND. LEGAT. VEL FIDEICOMMISS.

92. [29] Prolatis codicillis, vel alio teſtamento, quibus ademptum eſt legatum, vel certe [30] reſciſſum, perperam ſoluta [31] repetuntur.

INTERPRETATIO. *Si quis facto teſtamento, in quo aliquibus legata reliquerat, aliud poſtmodum fecerit teſtamentum, & illa legata, quae priori teſtamento dederat, abſtulerit, vel codicillis fortaſſe removerit, ſi illud prius teſtamentum poſt mortem teſtatoris prolatum fuerit, & legata heres ſcriptus abſolverit, quae in poſteriore teſtamento, vel codicillo remota ſunt, is, qui ex priori teſtamento legatum conſecutus eſt, reddere jubetur, quod ſequentibus ſcripturis oſtenditur fuiſſe ſublatum.*

nit & Vlpianus juncturæ argenteæ *l. 19. §. 8. D. de aur. & argent. legat.* Paulus ex quotidiano loquendi uſu plus eo verbo contineri docet. Imo & *junctura* de equis circenſibus dicitur *l. 6. Cod. Theod. de ſcænic.* ſi illic cum Jacobo Gothofredo pro *jacturam*, legas *juncturam*, quod ſenſus exigit: illic enim derivanda junctura, hoc eſt, alio mittenda vel abducenda, incidit quis in pœnam libræ auri: quod de jactura dici non poteſt. SCHVLTING.

24. *Non mulio*] Sich. *nec non & mulio.* quod rejicit Cujac. & Aniani interpretatio. RITTERSHVS. In edd. tamen aliis Cujacii ſine interpp. Lugd. Gen. ut & Pariſ. retentum eſt *nec non & m.* quod non probo. SCHVLTING.

25. *Videtur*] L. *debetur.* Si retineas, *videtur*, ſupple, *legatus.* RITTERSHVS. Sich. etiam in margine habet *debetur.* Nihil opus mutatione. SCHVLTING.

26. *Heres ſervum proprium, &c.*] In ed. Aurelianenſi, quam Fabrotus exhibet, hæc ſententia eſt poſita ſub *tit. 4. de lege Fabiana.*

27. *Legaverat*] Sinendi, ſcilicet, modo: quod recte poterat fieri, auctore Vlpiano *tit. 24. §. 10.* Legatum damnationis non obſtat libertati: ſed ad æſtimationem heres tenetur, *l. 112. §. 1. D. de legat. 1.* uti diſtinguit Merillius *ad §. 16. Inſt. h. t.* IDEM.

28. *Libertus, qui in &c.*] Addidi ex *l. 29. D. de adimend. legat.* nam Paulum hic ad fin. tit. egiſſe de ademptione legatorum, argumento eſt ſequens ſententia. RITTERSHVS.

29. *Prolatis codicillis, &c.*] Scripto heredi directa indebiti condictio datur, ſi diu celatum aliud teſtamentum, vel ſi codicilli prolati fuerint, quibus ademptum eſt legatum, vel certe reſciſſum, id eſt, deminutum, *l. 2. §. 1. D. de cond. indeb.* Scribe, *reciſum.* CVJAC.

30. *Reſciſſum*] Scribe, *reciſum* (inquit Cujac.) Ego mutationis cauſam nullam video: niſi *reciſum* accipias pro imminutum, decurtatum, circumciſum. RITTERSHVS. Verbum *reciſum* pro *reſciſſum* recte Cujacius hic reſtituit, uti lex Falcidia legata dicitur recidere *l. 1. §. 13. D. de dot. prælegat. l. 5. §. 5. D. de legat. præſtand. contr. tabb. bonor. poſſeſſion. petit.* Alioquin teſtamenta reſcindi dicuntur quidem: ſed de legatis ſolis id prædicari non ſolet. SCHVLTING.

31. *Repetuntur*] Aliud dicit Vlpianus *tit. 24. §. ult.* ſed ille commodiſſime accipi poteſt de iis, quæ naturaliter debebantur, verbi gratia, relictis incertis perſonis, vel ob aliam juris ſcrupuloſitatem indebitis. IDEM.

TITVLVS VII.

[1] De Mortis cauſa Donationibus.

1. [2] Mortis cauſa donat, qui ad bellum proficiſcitur, & qui navigat, [3] ea, ſcilicet, condicione, ut, ſi reverſus fuerit, ſibi reſtituatur: ſi perierit, penes eum remaneat, cui donavit.

2. [4] Donatio mortis cauſa, [5] ceſſante valetudine, & ſecuta ſanitate, & poenitentia etiam revocatur: morte enim tantummodo convaleſcit.

1. *De mortis cauſa donationibus*] De his Paulus hic agit poſt legata, ad quæ jam olim aliqui donationes haſce retulerunt: quamvis non eadem omnium hic tunc fuerit ſententia, teſte Imperatore §. *1. Inſt. de donationib.* De utrisque ſane detrahitur Falcidia, de qua titulo ſequenti. SCHVLTING.

2. *Mortis cauſa donat, &c.*] Mortis cauſa donatio fit periculo mortis, ut dictum eſt *lib.* II. *tit. 23.* & ita ut ſi liberatus fuerit, donata recipiat, ſi perierit, ut habeat is, qui accepit, §. *1. de donat.* CVJAC.

3. *Ea, ſcilicet, conditione*] Nihil vetat hunc quoque pure donare, & inter vivos; quemadmodum & moribundus poteſt, *l. 42. in fin. D. de mort. cauſ. donationib.* adeoque addenda eſt donationi, ut ſit mortis cauſa, talis conditio. E diverſo quoque, absque ullo mortalitatis periculo, ſola mortalitatis contemplatione quis mortis cauſa donare poteſt, *l. 2. l. 35. §. 4. D. eod. tit.* SCHVLTING.

4. *Donatio mortis cauſa, ceſſante valetudine, &c.*] Donatio cauſa mortis donatoris morte confirmatur: At revocatur, ſi eum donationis pœniteat, vel ſi e vitæ periculo eripiatur, §. *1. de donat.* CVJAC.

5. *Ceſſante valetudine, & ſecuta ſanitate*] Quando, videlicet, contemplatione valetudinis facta eſt, ea ceſſante corruit. uti & quæ intuitu alterius periculi eſt facta, illo ceſſante. Aliud eſt, procul dubio, ſi quis cogitatione mortalitatis donaverit: hæc enim nunquam ceſſat. SCHVLTING.

TITVLVS VIII.

Ad Legem Falcidiam.

1. [1] Exhauſta legatis, [2] aut fideicommiſſis, [3] vel mortis cauſa donationibus hereditate, auxilio Falcidiae inſtitutus heres quadrantem retinere poteſt.

INTER-

1. *Exhauſta legatis, aut fideicommiſſis, &c.*] Legata aut onerant, aut delibant, aut exhauriunt hereditatem. Delibant, quæ non excedunt: onerant, quæ excedunt dodrantem: exhauriunt, quæ aſſem abſumunt. Per legem Falcidiam delibari poteſt hereditas, onerari, vel exhauriri non poteſt. Quadrans enim heredi illibatus reſervandus eſt. Erat lex Falcidia de legatis, ſed Pegaſiano S. C. ad fideicommiſſa, Conſtitutione Severi ad donationes cauſa mortis etiam producta eſt. CVJAC.

2. *Aut fideicommiſſis*] Hæc tempore, quo lex Falcidia lata eſt, anno videlicet V. C. IↃCCXIV. nondum recepta, ac juris auctoritate approbata fuerunt, ſed deinceps demum, cum Auguſtus ſolus imperaret, §. *1. Inſt. de fideicommiſſar. hereditatib.* ac deductio quartæ de fideicommiſſis univerſalibus primum inducta eſt Senatusconſulto Pegaſiano, imperante Veſpaſiano, & de ſingularibus quoque idem placuit, §. *5. Inſt. d. tit.* adeoque ad has ſpecies poſtea porrecta eſt lex Falcidia, cui hoc modo jus deducendæ ab herede de fideicommiſſis quartæ a Paulo adſcribitur. SCHVLTING.

3. *Vel mortis cauſa donationibus*] Quod conſtitutione Severi effectum eſſe ſcribit Cujacius *ad h. loc.* & conſtat ex *l. 5. C. h. t. l. 2. C. de mort. cauſ. donationib.* absque diſtinctione, an aliquis teſtatus, an inteſtatus deceſſiſſet. Et jam ante Severum a Divo Pio ad ſucceſſiones ab inteſtato producta erat lex Falcidia, *l. 18. D. h. t.* quod licet occaſione fideicommiſſorum factum ſit, generaliter tamen id conſtitutum eſſe docet Paulus *d. l. 18.* ut proinde, poſtquam Severus ad has donationes ſimpliciter Falcidiam produxit, non amplius videatur diſtinguendum fuiſſe, an a teſtato, an inteſtato factæ fuiſſent. Cujacius quidem *Obſervation. lib.* III. *cap. 17. fin.* id in caſu teſtati tantum admiſit: ſed *lib.* XX. *cap. 6.* rectius etiam in ſpecie inteſtati: at quod id opinetur inductum demum eſſe conſtitutione Gordiani *d. l. 2. C. de mort. cauſ. donationib.*

INTERPRETATIO. *Si quis faciat teſtamentum, & heredem inſtituat, & omnem hereditatem ſuam legatariis, aut fideicommiſſariis, vel mortis cauſa donationibus* [4] *conferat, valet quidem teſtamentum: ſed heres ſcriptus quartam ſibi ex omnibus bonis retinet teſtatoris.*

2. [5] Quoties de modo quartae retinendae quaeritur, propter [6] periculum plus petendi, officio judicis omnibus aeſtimatis, [7] quarta facienda eſt, quae apud heredem remaneat: aut certe exigenda cautio a legatario, ut, quod plus dodrante percepit, reſtituat.

3. [8] Ea, quae mater viva filio donavit, in [9] quartam non imputantur.

INTER-

tionib. ex illa conſtitutione colligi nequit. nihil illic novi inducitur: verum de jure recepto reſcribitur. Quod autem ab inteſtato hæc donatio cum legatis comparanda eſſe negatur *l. 20. §. 1. D. de legat. præſtand. contr. tabb. honor. poſſeſſion. petit.* id non ad legem Falcidiam, ſed ad edictum illud pertinet, quo & legata, & donationes mortis cauſa conjunctis perſonis quibuſdam relictæ, nec non inſtitutiones eo usque reſcinduntur, ut emancipato ſit ſalva virilis portio, quæ ipſi debetur, ſi ſit in teſtamento præteritus: cujus mentio *d. l. 20. pr. l. 6. & l. 7. D. eod. tit.* Huic rei ab inteſtato locus prorſus non eſt: attamen inofficioſæ donationis querela non negabitur. Ita Bachovius *ad Treutler. part.* II. *Diſp. 19. th. 9. litt.* B. IDEM.

4. *Convaleſcat*] Locus manifeſte corruptus. Quidam leg. *conferat.* RITTERSHVS. Edd. a Cujacio profectæ, Lugd. Genev. ut & Pariſ. habent *conferat*, quod retinui. *Convaleſcat*, quod poſt Sich. exhibuit Rittershuſius, locum hic habere non poteſt. SCHVLTING.

5. *Quoties de modo quartæ retinendæ quæritur, &c.*] Si heres legatarium plus petere dicat, quaſi ipſo jure per legem Falcidiam imminuto, & reciſo legato, a judice omnibus diligenter æſtimatis, dividenda eſt pro quadrante. & dodrante hereditas inter heredem & legatarios: aut petitori caventi, quod amplius quam per legem Falcidiam liceret, cepiſſet redditum iri, ſolidum, & integrum legatum exſolvendum eſt, *l. 1. §. cum dicitur, D. ſi cui plus, quam per legem Falcidiam. l. 2. C. de uſur. leg.* CVJAC.

6. *Periculum plus petendi*] Per pluris petitionem legatarius actione ex teſtamento, quæ ſtricti juris eſt, experiendo facile cauſa cadebat, *§. 33. Inſt. de actionib.* ut & ſi legatam ſibi rem vellet vindicare: quo caſu permiſſum eſt, ad evitandum hoc periculum incertam partem petere, *l. 76. §. 1. D. de rei vindication.* Hic vero nondum plus petitur, nec etiam heres contendit legatarium plus petere: ſed ad hoc declinandum id agitur, ut judicis officio res aliter terminetur. SCHVLTING.

7. *Quarta facienda eſt*] Pro *quarta definienda eſt.* An genuina hæc ſit Pauli locutio, dubito. Non certe multum hinc abludit, quod ſcribit Anianus in *interpret. lib.* IV. *tit. 3. §. 3. facta hereditarii debiti ratione.* IDEM.

8. *Ea, quæ mater viva filio donavit, in quartam non imputantur*] In quartam Falcidianam non imputantur ea, quæ heredi inter vivos donata ſunt, niſi ideo donata ſint, ut integra heres legata præſtaret, *l. cum quo, 56. §. ult. D. ad leg. Falci.* Prope enim eſt, ut ex cauſa hereditaria obveniſſe videantur ea, quæ providentia, & contemplatione heredis futuri donata ſunt. Illud etiam conſtat donationes inter vivos non imputari in eam quartam, quæ inofficioſi teſtamenti querelam excludit: niſi & ea mente donetur, ut in eam imputetur, *l. ſi quando, 35. §. & generaliter, C. de inoffic. teſta.* Hæc vero quarta an etiam ſit ex lege Falcidia, ut quidam opinantur, mihi nondum ſatis liquet, an vero ex lege Glicia: nec magis, an ex conſtitutione D. Marci, cujus meminimus *lib.* III. *Obſerv.* Nam ſicut D. Pius prolato S. C. Tertylliano, quo mater ab inteſtato liberis ſuccedit, & matri ex teſtamento τὸ νόμιμον μέρος dedit, auctore Zonara: ita facto Orfitiano S. C. auctore D. Marco, quo matri liberi ab inteſtato ſuccedunt, ex teſtamento matris tantundem liberis D. Marcum dediſſe, atque ita quadrantem antiquiori quodam jure, liberis ex teſtamento parentum virilis ſexus, & viciſſim his ex illorum teſtamento datum, eos quoque matribus ex teſtamento liberorum, & his viciſſim ex illarum teſtamento dediſſe verius eſt. Sed & ante D. Marcum receptum id fuiſſe indicat Plin. in *lib.* V. *epiſt. 1.* CVJAC.

9. *Quartam*] Legitimam: quæ unde originem habeat, non ſatis certo compertum habuit Cujacius *ad h. l. & Obſervation. lib.* II. *cap. 21. lib.* III. *cap. 8. libr.* XIV. *cap. 14.* laudandus in eo potius, quod rem ſibi non ſatis perſpectam affirmare noluerit, quam carpendus, quod aliquando non ſatis conſtanter loquatur; ut inique ſatis illi imputat Merillius *Variant. Cujac. Interpretation. cap. 4.* melius meriturus de Jurisprudentia, ſi ipſe aliquid certi adtuliſſet. Mihi ex lege Falcidia ortum hæc res videtur ducere. Inſtitutis ſane heredibus ex aſſe illis, quibus inofficioſi querela competere poſſet, Falcidiam dari docet Paulus noſter *lib.* IV. *tit. 5. §. 5.* & Vlpianus *l. 8. §. 9. & 14. in fin. D. de inofficioſ. teſtament.* quartam vocat Plinius

INTERPRETATIO. *Ea, quae mater ſuperſtes filio [10] per legitimam ſcripturam donavit, in Falcidiam ei poſt mortem matris a germanis ejus non poſſunt imputari: ſed in partem ſibi debitam ſalva donatione ſuccedit.*

* [11] Aeris alieni loco deducuntur non ſolum pretia eorum, quibus libertas data eſt, & eorum, qui ſupplicio ſunt affecti: ſed & ejus, quem Praetor [12] propter indicium proditae mortis, vel detectae [13] eorum conjurationis, libertate donavit. LEX EST XXXIX. D. HOC TITVL.

4. [14] Ex mora praeſtandorum fideicommiſſorum, vel legatorum fructus, & uſurae peti poſſunt. Mora autem fieri videtur, cum [15] poſtulanti non datur.

lib. V. *epiſtol.1.* Atque etiam eamdem quartam, quæ querelam excludit, non tantum Interpres *h. l. & ad lib.* IV. *tit. 4. §. 6.* ſed & Imperator vocat ſimpliciter Falcidiam *l. 31. C. inofficioſ. teſtament.* Videtur autem Juriſconſultorum auctoritate inductum eſſe, ut quarta portionis ab inteſtato liberis relicta, etiam per mortis cauſa donationem, parentes ſecure teſtarentur, ut indicat Vlpianus *l. 8. §. 6. D. dict. tit.* non id confirmans aliqua lege, ſed ſeſe ſcribens putare. Ita, nempe, iis, quibus querela competere poterat, videbatur eſſe ſatisfactum pro eo, quod naturaliter iis debebatur: ac ideo facile admiſſum hoc eſſe veriſimile eſt, ut excluderetur querela, quæ in fraudem legis duodecim tabularum, qua libera patribusfamilias teſtandi erat facultas, inducta erat: quæque adeo non, niſi ſub colore & prætextu dementiæ, antiquitus poterat moveri. Nec aliud ſentit V.C. Janus a Coſta *ad pr. Inſt. de inofficioſ. teſtament. & ad c. Raynutius, X. de teſtament.* Quo pacto vero quoque matres, & liberi ad querelam invicem admiſſi ſint, ac legitima iis fuerit debita, etiam ante quam ab inteſtato ad hereditatem vocati fuerunt, quod tangit Cujacius, declarare conabimur ad Vlpianum *tit. 26.* SCHVLT.

10. *Per legitimam ſcripturam*] Nihil tale in verbis Pauli reperitur: ſed ex jure recentiori, *l. 1. l. 2. Cod. Theodoſ. de donationib.* hoc addidit Interpres. Quin & inſinuationem jus novum requirebat, etſi inter parentes & liberos donatio fieret, *l. 5. Cod. Theod. dict. tit.* IDEM.

11. *Æris alieni loco &c.*] Addidi ex *l. 39. D. h. t.* poteſt tamen etiam ad *tit. 5. De S. C. Silani.* referri. RITTERSHVS. Nihil cauſæ eſt, cur non ſub hoc ipſo titulo, ſub quo in Pandectis collocata ſunt, hic quoque hæc legantur. SCHVLTING.

12. *Propter indicium prodita mortis &c.*] Baſilica hæc ita exhibent, διὰ τὸ καταμηνύσαι τὴν τοῦ δεσπότου ἀναίρεσιν, ἢ κατ' αὐτοῦ συνωμοσίαν. *Propter indicium necis domini, vel adverſus ipſum conjurationis,* optimo ſenſu: ſed verbum verbo non reddiderunt. Si abeſſet verbum *eorum,* vel *reorum,* (quod exſtat in editionibus antiquis Pandectarum) ſenſus non pejus ſibi conſtaret: ſed & referri poteſt ad eos, qui ſupplicio affecti ſunt. IDEM.

13. *Eorum*] Al. *reorum.* RITTERSHVS.

14. *Ex mora præſtandorum fideicommiſſorum, &c.*] Legatorum, & fideicommiſſorum uſuræ, & fructus ex mora debentur. Mora autem fieri intelligitur in perſonam per litis conteſtationem, *l. 1. C. de uſur. leg.* Itemque per interpellationem, ut hoc loco Paulus docet, & relicti legati petitionem. CVJAC. Occaſione Falcidiæ, ejusve prætextu ſæpe legatis ac fideicommiſſis mora ſit, *l. 3. C. de uſur. & fructib. legator. ſeu fideicommiſſor.* ut & hac occaſione commode hæc docuerit Paulus. Moram vero non excludunt Impp. quæ interpellatione contrahitur, dum litis conteſtatæ meminerunt *l. 1. l. 3. ult. C. dict. tit.* ſed tempus mortis, *d. l. ult.* Ac poſt moram interpellatione contractam idem obſervari clare docet Paulus *h. l. & l. 87. §. 1. D. de legat. lib.* II. & Vlpianus *l. 17. §. 3. D. de uſur. l. 92. fin. D. de conditionib. & demonſtrationib. l. 5. D. de operib. public. l. 1. §. 13. D. ut legator. vel fideicommiſſor. ſervandor. cauſ. caveat.* idque & in fructibus obtinet, *d. l. 1. §. 13. l. 3. pr. D. de uſur.* Vt ita actio ex teſtamento, quæ alioquin ſtricti juris eſt, *l. 6. D. de in lit. jurand.* hac in parte actiones bonæ fidei, in quibus ex mora debentur uſuræ, *l. 32. §. 2. D. de uſur.* ac fructus, imitetur, *l. 34. D. eod. tit.* idque ita placuit, *l. 24. D. de uſ. & uſufruct. legat.* ut ultimis voluntatibus tanto celerius ſatisfieret. Quod vero Cajus *Inſt. lib.* II. *tit. 7. fin.* vel ex illo Anianus ſcribit in legato damnationis pœnam dupli ab herede deberi, id quemadmodum accipiendum ſit, ad illum locum expoſitum eſt. SCHVLTING.

15. *Poſtulanti*] Opportuno loco, *l. 32. pr. D. de uſur.* adde, & tempore, quando non eſt juſta dilationis cauſa, *l. 21. l. 24. D. eod. tit.* IDEM.

TITV-

TITVLVS.

[1] *Vt in poſſeſſionem legatorum, vel fideicommiſſorum ſervandorum cauſa eſſe liceat.*

1. [2] Si nullae ſint res hereditariae, in quas legatarii, vel fideicommiſſarii [3] mittantur, in rem quidem heredis mitti non poſſunt: [4] ſed per Praetorem denegatas heredi actiones ipſi perſequantur. LEX EST X. D. HOC TITVLO.

1. *Vt poſſeſſionem &c.*] Exemplo editionis Aurelianenſis hunc titulum hic poſui. Rittershuſius hanc ſententiam poſuerat ad finem tituli *de Legatis.* SCHVLTING.

2. *Si nullæ ſint res*] Corporales, videlicet; in quas ſolas olim miſſio fiebat, hodie & in incorporales & actiones, *l. 1. C. de Prætor. pignor. & ut in actionib. debitor. miſſ. prætor. pignor. proced.* IDEM.

3. *Mittantur*] Ob non præſtitam legatorum, aut fideicommiſſorum ſervandorum cauſa cautionem. Quo vero pacto coërceatur heres non præſtans fideicommiſſum, exponit Paulus *lib.* IV. *tit. 1. §. 17.* Hac autem miſſione conſtituitur pignus Prætorium, *l. 12. D. pro emptor. l. 2. pr. D. pro hered. l. 26. D. de pigneratit. action. l. 3. §. 1. D. de reb. eor. &c.* IDEM.

4. *Sed per Prætorem denegatas heredi actiones ipſi perſequantur*] Hic docemur, quo pacto & olim legatariis & fideicommiſſariis, ſi res nullæ eſſent corporales, conſuluerit Prætor: quod & in aliis ſpeciebus, cum ab ipſo in bonorum poſſeſſionem aliqui eſſent miſſi, fieri potuit. Hodie in actiones etiam miſſionem fieri, jam monitum eſt. IDEM.

JVLII PAVLI SENTENTIARVM RECEPTARVM AD FILIVM

LIBER QVARTVS.

Cum Interpretationibus Aniani, V. S.

TITVLVS I.

De Fideicommiſſis.

1.[1] Ab uxore, cui vir dotem praelegavit, fideicommiſſum relinqui non poteſt: quia non ex lucrativa cauſa teſtamento aliquid capit, ſed proprium recipere videtur.

INTERPRETATIO. [2] *Vxori, cui maritus teſtamento ſuo dotem, quam ab ea accepit, legati titulo dereliquit, ex ea fideicommiſſum, ſi hoc teſtator jubeat, dare non cogetur: quia non de mariti bonis aliquid conſequitur, ſed quod dederat, recepiſſe videtur.*

2. [3] A poſtumo [4] herede inſtituto fideicommiſſum dari poteſt.

3. [5] Ab Imperatore herede inſtituto legatum, & fideicommiſſum [6] peti poteſt.

4. [7] A

1. *Ab uxore, cui vir dotem prælegavit, &c.*] Ab uxore, cui dos relegatur, fideicommiſſum relinqui non poteſt: quia reddi dos potius, quam legato adquiri videtur, *l. cum pater, 77. §. fideic. D. de legat. lib.* II. Eademque ratione lex Falcidia hoc legatum non minuit, *l. ſed uſusfructus, 81. §. dos, D. ad leg. Falc.* At ex commodo repræſentationis Falcidiam detrahi, & fideicommiſſum ab ea relinqui poſſe, nemo eſt, qui ambigat. CVJAC.

2. *Vxori*] Leg. *Vxor.* RITTERSHVS.

3. *A poſtumo herede inſtituto fideicommiſſum dari poteſt*] A poſtumo herede legitimo, licet alienus ſit poſtumus, fideicommiſſum relinqui poteſt, *l. pen. D. de legat. lib.* I. *l. 1. §. pen. de legat. libr.* III. A poſtumo quoque herede inſtituto fideicommiſſum relinqui poſſe Paulus ait: quod ego etiam in poſtumo alieno locum obtinuiſſe arbitror: quia etſi non heres, bonorum tamen poſſeſſor exiſtere poteſt. CVJAC.

4. *Herede inſtituto*] Cui, etiamſi alienus eſſet, jam olim Prætorem dediſſe bonorum poſſeſſionem ſecundum tabulas docet *l. 6. pr. D. de inofficioſ. teſtament. l. 1. §. 12. D. de ventr. in poſſeſſion. mittend. l. 3. D. de bonor. poſſeſſion. ſecund. tabb.* SCHVLTING.

5. *Ab Imperatore herede inſtituto legatum, &c.*] A poſtumo alieno herede inſtituto legatum dari non poteſt, quia heres fieri non poteſt, ut ſupra diximus: Ab Imperatore herede inſtituto, & legatum, & fideicommiſſum relinqui poteſt: quia aditione heres fieri poteſt, & jus habet commune cum ceteris, *l. cum heredes, 7. C. qui teſtam. fac. poſſ.* Quæ lex aliqua ex parte tollitur in *l. 2. C. Theo. de teſta.* ſed Juſtinianus *l. cum heredes* magis probavit. CVJAC.

6. *Peti*] Sic habent edd. vett. abſque mentione variationis in libris antiquis: pro quo Cujacius in edd. cum ſuis interpp. repoſuit *dari:* ac ſic ed. Rittersh. nulla tamen addita mutationis ratione. Placet & mihi

τὸ

4. [7] A ſurdo, vel muto, ſive legatúm acceperit, ſive heres inſtitutus ſit, vel ab inteſtato ſucceſſerit, fideicommiſſum relinquitur.

INTERPRETATIO. *Si a quocunque per teſtamentum ſurdus, aut mutus heres fuerit inſtitutus, aut ab inteſtato fortaſſe ſucceſſerit; ſi quid aut per teſtamentum,* [8] *aut per legitimum numerum fideicommiſſi nomine ut dare debeat, fuerit* [9] *delegatus, id dare* [10] *omnimodis compellitur.*

* [11] A patre, vel domino relictum fideicommiſſum, ſi hereditas ei non quaeratur, ab emancipato filio, vel ſervo manumiſſo [12] utilibus actionibus poſtulatur: penes eos enim quaeſitae hereditatis emolumentum remanet.

LEX EST IV. D. DE LEGAT. ET FIDEICOMMISS. LIB. III.

5. [13] Qui fideicommiſſum relinquit, [14] etiam cum eo, cui relinquit, loqui poteſt: velut, PETO, CAI SEI, CONTENTVS SIS ILLA RE: aut, VOLO TIBI ILLVD PRAESTARI.

INTERPRETATIO. *Qui fideicommiſſum cuicunque dimittit, poteſt his verbis ad eum, cui reliquerit, loqui:* VOLO TIBI DE REBVS MEIS ILLVD ESSE DONATVM: aut, SPERO A TE, VT ILLA RE DIGNERIS ESSE CONTENTVS. *Quod tamen debet aut teſtamenti ſerie, aut teſtium profeſſione conſtare.*

6. [15] Fideicommittere his verbis poſſumus, ROGO, PETO, VOLO, MANDO,

τὸ dari, ut in §. *præc.* ſed & teſtator a Principe id poteſt dare, & fideicommiſſarius ab illo petere. SCHVLTING.

7. *A ſurdo, vel muto, ſive legatum acceperit, &c.*] Ignorantes adſtringi poſſunt fideicommiſſo, & ideo a ſurdo etiam, vel muto herede, aut legatario fideicommiſſum relinqui poteſt, *l. cum pater, 77. §. ſurdo, D. de legat. lib.* II. CVJAC.

8. *Aut per legitimum numerum*] Teſtium, ſcilicet, & eorum profeſſionem, ut ſcribit *in interpretation. §. ſeq.* Hoc vero de ſuo addidit Interpres. Numerus autem hic jure novo eſt quinque; §. *ult. Inſt. de fideicommiſſar. hereditatib. l. ult. fin. C. de codicill.* SCHVLTING

9. *Delegatus*] Pro *rogatus.*

10. *Omnimodis*] De hoc verbo *ad hujus lib. tit. 13. §. 1.* aliqua notavit Rittershuſius. Sic *l. 7. Cod. Theod. de honorar. codicill.* dicitur, *omnimodis non uſurpandum.* & in veteri Conſultatione *princ. quia legum beneficiis omnimodis impugnatur.* Vincentius Lirinenſis *Commonitor. 11. ſed omnimodis præcaverent, ne &c.* Idem occurrit in legibus Wiſigothorum *lib.* III. *tit.* III. *l. 2. lib.* V. *tit. 7. l. 12,* & ſæpe apud alios poſterioris ævi Scriptores. SCHVLTING.

11. *A patre, vel domino &c.*] Hanc ſententiam Aurelianenſis editio exhibet poſt §. ſeq. Rittershuſius poſt §. 18. De hoc vero fideicommiſſo, quo pater, vel dominus oneratur, habet quædam Vlpianus *tit. 25. §. 10.* ubi aliquid (Deo favente) notabimus. IDEM.

12. *Vtilibus*] Non directis; quia filius, aut ſervus ipſi non ſunt onerati, ſed pater, vel dominus: qui tamen ipſi teneri nequeunt, quoniam nihil a defuncto accipiunt. Adeoque ex bono & æquo fideicommiſſariis hac ratione ſuccurritur adverſus illos, ad quos re ipſa bona pervenerunt. Idem docet Licinius Rufinus, *l. 62. D. de legat. lib.* II. ubi pro, *rogatus eſt*, legendum eſt, *rogatus non eſt:* uti & Accurſius legit, & habent editiones aliquæ vetuſtæ. IDEM.

13. *Qui fideicommiſſum relinquit, etiam cum eo, &c.*] Etiam ſi cum fideicommiſſario, non cum herede, aut legatario defunctus loquatur, fideicommiſſum debetur, *l. peto, 69. D. de legat. lib.* II. *l. fideicommiſſa, 11. §. ſi quis ita, D. de legat. lib.* III. Qua de re ſcripſimus *Obſer. lib.* II. *cap. 3.* CVJAC.

14. *Etiam cum eo, cui relinquit, loqui poteſt*] In fideicommiſſis enim magis voluntatem ſpectamus, quam verba, *l. 16. §. 1. C. h. t.* ut proinde non tam quærendum ſit, cum quo quis loquatur, quam in quem voluntatis intentio dirigatur, *l. 77. §. 26. D. de legat. lib.* II. SCHVLTING.

15. *Fideicommittere his verbis poſſumus &c.*] Verba precaria hæc ſunt, PETO, ROGO, VOLO, MANDO, §. *ultim. de ſing. reb. per fid. rel. l. 2. C. com. de legat.* Item DEPRECOR, CVPIO, INJVNGO, DESIDERO, *l. etiam hoc modo, 115. l. & eo modo, 118. D. de legat. libr.* I. Addidit Paulus, IMPETRO, lego, IMPERO, cum Alciato. Ei tamen non aſſentior, dum minus eſſe precarium, *jubeo*, putat, quam

 impero.

DO, DEPRECOR, CVPIO, INJVNGO. DESIDERO quoque, & [16] IMPERO verba utile faciunt fideicommiſſum. [17] RELINQVO vero & COMMENDO, nullam fideicommiſſi pariunt actionem.

INTERPRETATIO. *Si quando fideicommiſſum relinquitur, precativis verbis relinqui poteſt, ut roget quis, injungat, petat,* [18] *ſperet, ut id, quod fidei ſuae commiſſum eſt, ad eum, quem teſtator voluit, ſicut injunxit, ita faciat pervenire. Nam ſi dicat quis,* DIMITTO HOC ILLI, *vel* [19] COMMENDO, *quia verba directa ſunt, fideicommiſſi locum habere non poſſunt.*

7. [20] Tam noſtras res, quam alienas per fideicommiſſum relinquere poſſumus: ſed noſtrae ſtatim; alienae autem aeſtimatae, aut redemptae praeſtantur.

INTERPRETATIO. *Per fideicommiſſum unuſquiſque poteſt tam proprias res, quam alienas dimittere. Sed ſi ſuas dimiſerit, ipſae, quae relictae ſunt, dantur: ſi vero alienas, aut aeſtimationem dimiſſae rei dare, aut ipſas redimere, & dare heres,* [21] *cui fideicommiſſum eſt, jure compellitur.*

8. [22] Si alienam rem tanquam ſuam teſtator per fideicommiſſum reliquerit,

impero. Nam & *jubeo,* precarium eſt, *l. Aurelius, 28. §. ultim. D. de lib. leg.* & utrumque ſignificat *volo,* ſive *cupio.* Hæc verba & inflexa dicuntur, παρακλητικὰ, & fideicommiſſaria, nuſquam obliqua. *Commendo,* non eſt verbum precarium, ut ſi dixerit, *Illum tibi commendo, l. ex verbo, 12. C. de fideicommiſ. libert. l. fideicommiſſa, 11. §. ſi ita quis, D. de legat. lib.* III. niſi, ut Thalelæus notat, forſitan probetur fideicommittere eo verbo teſtatorem voluiſſe. Nam ex noviſſimis conſtitutionibus, omne verbum ad fideicommittendum utile atque validum eſt. At *relinquo* videtur eſſe precarium, *l. Lucius, 78. §. filiam, D. ad S. C. Trebell.* ſed Paulus negat. CVJAC.

16. IMPERO] Sich. *Impetro.* non recte. Et mox ante, *verba,* addit, *hæc.* RITTERSHVS.

17. RELINQVO] Aliud docet Scævola, *l. 78. §. 8. D. ad S. C. Trebellian.* quod notavit Cujacius. Ceterum in loco illo erat additum, *quo legato ſcio illum contentum fore:* adeoque hæc non pugnare exiſtimat Sc. Gentilis *de aliment. cap. 6.* Sane *relinquo* videtur potius directum eſſe verbum, ut notat Interpres, qui utitur verbo *dimitto,* quod paſſim uſurpat pro *relinquo.* de quo multa congeſſit Aleander *ad Cajum lib.* II. *tit. 7. §. 8.* & tamen nuſquam inter verba olim in legatis uſitata refertur: ac Paulus hic id quoque inter precaria non admittit. Sed hodie poſt *l. 2. C. commun. de legat. & fideicommiſſ.* erit idoneum. SCHVLTING.

18. *Speret*] Non eſt hoc apud Paulum. Dixi ad Cajum *Inſtit. lib.* II. *tit. 7. §. 7.* IDEM.

19. COMMENDO] Hoc potius nec directum, nec precarium erit. IDEM.

20. *Tam noſtras res, quam alienas &c.*] Quæ per damnationem legari poſſunt, & per fideicommiſſum relinqui poſſunt, auctore Vlpiano in *titul. de fideicomm.* Res igitur alienæ per fideicommiſſum relinqui poſſunt, nam & legari per damnationem: quod Agrœtius Grammaticus ſignificat, dum ex quopiam auctore bono, hoc verbo, *damnas*, relicta omnimodo ſolvi oportere ait, etiam ſi res aliena legata ſit. Per vindicationem res aliena ſi legata ſit, legatum jure civili non valet, ut probat *l. Stichus ſervus, 39. D. de manum. teſt.* Vt enim libertas ſervo alieno non recte legatur, ſic lex ait rem alienam non recte legari, vindicationis ſcilicet modo. Atque adeo nec illo modo rem ſuam teſtatorem recte legare, aut ſervum ſuum recte teſtamento manumittere, in eum caſum, quo res, aut ſervus heredis eſſe deſierit. At ex S. C. Neroniano, & ex conſtitutione Juſtiniani, & per vindicationem legata res aliena perinde debetur, ac ſi damnationis modo relicta eſſet. Præſtatur autem res vel ipſa, vel æſtimatio ejus. CVJAC.

20. * *Tam noſtras res, quam alienas*] Pro, *tam alienas, quam noſtras.* Sic *pr. Inſt. de heredib. inſtituend. l. 1. D. de verbor. ſignification.* & Paulus noſter *lib.* II. *tit. 19. pr.* ubi aliquid notavimus. SCHVLTING.

21. *Cui fideicommiſſum*] Dicere debuerat, *cujus fidei commiſſum.* Sed ſic iterum *in interpretation. §. ſeq. & tit. 23. §. 2.* Interpretis Latinitas paſſim laborat: adeoque hoc non auſim corrigere, quod Rittershuſius facit *ad interpr. §. ſeq.* IDEM.

22. *Si alienam rem tamquam ſuam teſtator &c.*] Si quis rem alienam ignorans per fideicommiſſum reliquerit, vel per damnationem legaverit, inutile fideicommiſſum, vel legatum eſt, niſi & ſi ſciſſet rem alienam eſſe, legaturum eum fuiſſe appareat, *l. cum alienam,*

rit, non relicturus, ſi alienam ſciſſet, ut ſolet legatum, ita inutile erit fideicommiſſum.

INTERPRETATIO. *Si quis per fideicommiſſum rem alienam ideo reliquerit, quia ſuam eſſe credebat, non utique dimiſſurus, ſi ſciſſet alienam, ſicut & in legatis* [23] *damnationis conſtitutum eſt, non poteſt propter hoc heres,* [24] *cui fideicommiſſum eſt,* [25] *retineri.*

9. [26] Teſtator ſupervivens, ſi eam rem, quam reliquerat, [27] vendiderit, extinguitur fideicommiſſum.

10. [28] Codicillis, qui teſtamento confirmati non ſunt, adſcriptum fideicommiſſum [29] jure debetur.

INTERPRETATIO. *Per codicillos fideicommiſſum relictum, jure debetur, etiamſi codicilli teſtamento non fuerint confirmati.*

11. [30] Filio quibuſcunque verbis a patre fideicommiſſum relictum, jure debetur: ſufficit enim inter conjunctas perſonas quibuſcunque verbis, [31] ut in

alienam, 10. C. de legat. l. prædia, 6. Cod. de fideicommiſſ. CUJAC.

23. *Damnationis*] De ſuo addidit Interpres, ſed recte: hoc enim modo jure civili tantum poterant res alienæ legari, teſte Vlpiano *tit. 24. §. 8.* Si tamen per vindicationem hoc eſſet factum, ex S. C. Neroniano erat pro relicto per damnationem, eodem auctore *d. tit. §. 11.* SCHULTING.

24. *Cui*] Fort. *cujus.* RITTERSHUS.

25. *Retineri*] Hoc eſt, *conveniri.* Sic *lib.* II. *tit. 2. §. 1.* & ſæpe alibi.

26. *Teſtator ſupervivens, ſi eam rem, &c.*] Licet rei alienæ fideicommiſſum valeat, ſi tamen quis rem ſuam, quam per fideicommiſſum reliquit, alienaverit, placet fideicommiſſum extingui: quia fideicommiſſum videtur ademiſſe, niſi alia mente teſtatorem alienaſſe probetur, *§. ſi rem ſuam, 12. de legat. l. cum ſervus, 15. D. de adim. leg.* CUJAC.

27. *Vendiderit*] Si donaverit alii, certo certius fideicommiſſum adimitur, *l. 18. l. 24. §. 1. D. de adimend. vel transferend. legat.* Circa venditiones vero non idem ſemper eſt: ſed ſi alia mente factæ ſunt, veluti ob neceſſitatem rei familiaris, non præſumetur ademptio, *d. l. 18. l. 34. §. 1. D. de aur. & argent. legat. l.* 11. *§. 12. D. de legat. lib.* III. de quo plura habent Interpretes *ad §. 12. Inſt. de legat.* SCHULTING.

28. *Codicillis, qui teſtamento confirmati non ſunt, &c.*] In codicillis teſtamento confirmatis licet nemo heres inſtitui poſſit, legata tamen relinqui poſſunt, & tutelæ, & libertates directæ: quoniam hi codicilli pro parte teſtamenti ſunt. In codicillis teſtamento non confirmatis nihil recto jure relinqui poteſt, fideicommiſſum tamen dari poteſt. CUJAC.

29. *Jure debetur*] Adde Vlpianum *tit. 25. §. 4. & §. 10. Inſt. de fideicommiſſar. hereditatib.*

30. *Filio quibuſcunque verbis a patre fideicommiſſum, &c.*] Non ſic eſt accipienda hæc ſententia, ut a patre herede inſtituto filiofamilias relictum fideicommiſſum debeatur, etiam ſi ita teſtator dixerit, *Pridie quam morietur heres, filio ejus dari volo.* Hoc enim fit non ratione conjunctionis perſonarum, ſed quia paria hæc ſunt, *Poſt mortem heredis, & Pridie quam morietur heres*: propterea quod non niſi poſt mortem ſciri poteſt, quando fuerit pridie, *§. poſt mortem, 34. de legat.* Sed & hanc orationem, *Cum morietur heres*, in fideicommiſſis hac in ſpecie non eſſe ab illis diverſam conſtat, *l. 1. §. ſi emancipato, D. de collat. bonorum. l. fideicommiſſa, 11. §. ſi filio, D. de legat. lib.* III. Igitur ſic potius hanc ſententiam accipiamus, ut, licet, fideicommiſſum relictum poſt mortem fideicommiſſarii, aut pridie, quam moriatur fideicommiſſarius, non valeat, (qua in re a fideicommiſſo legatum nihil diſtat, multoque diſſimilis eſt cauſa relicti poſt mortem heredis, cum poſſit hoc genere fideicommitti, non etiam legari) tamen ratione conjunctionis perſonarum, utpote filio patre dante fideicommiſſum, etiam poſt mortem filii, aut pridie, quam morietur filius, filio recte fideicommiſſum relictum videatur. Sufficit, inquit, inter conjunctas perſonas quibuſcunque verbis, ut in donatione, expreſſa voluntas. Nec enim in donationibus inter conjunctas perſonas verborum ſubtilitas obſervatur: nec exigitur mancipatio, aut traditio ex Conſtitut. D. Pii, *l. 4. Cod. Theod. de donat.* licet actorum inſinuatio omnimodo exigatur, *l. data, 27. C. de donat.* Ad quam legem ſi quæratur dubitationis ratio, nec a Latinis, ut reor, nec a Græcis interpretibus intellecta, ex hoc loco ſumenda erit. CUJAC.

31. *Ut in donatione*] De qua *lib.* V. *tit.* 11. *§. 4.*

in donatione, voluntas expreſſa. Et ideo etiam [32] pridie, quam moriatur, recte relictum videtur.

12. [33] In tempus emancipationis, vel cum ſui juris erit, fideicommiſſum relictum, [34] quocunque modo patria poteſtate liberato debetur.

INTERPRETATIO. *Si ita fideicommiſſum filiofamilias relinquatur, ut cum emancipatus a patre fuerit, vel cum ſui juris factus fuerit, fideicommiſſum relictum, quocunque modo patria poteſtate fuerit liberatus,* [35] *id, quod ei relictum eſt, jure debetur.*

13. [36] Rogati invicem ſibi, ſi ſine liberis deceſſerint, hereditatem reſtituere, altero decedente ſine liberis, hereditas ad eum pervenit, qui ſupervixit: nec [37] ex eo [8] paciſci contra voluntatem teſtatoris poſſunt.

INTERPRETATIO. *Si aliquis ita hereditatem duobus reliquerit, & eos rogaverit, ut* [39] *unus ex his ſine filiis mortuo, ei, qui ſuperfuerit, omnis hereditas adquiratur, uno ex ipſis ſine filiis mortuo, ad ſuperſtitem integra hereditas pertinebit. Et ſi aliquid hi ipſi, dum vivunt, paciſci de ea hereditate voluerint, id, quod depecti fuerint, non valebit.*

14. [40] Heres ante aditam hereditatem, legatarius antequam legatum accipiat, fideicommiſſum praeſtare [41] non poſſunt.

INTER-

32. *Pridie quam moriatur*] Filius, ſcilicet, fideicommiſſarius, ut recte expoſuit Cujacius: quod contra ordinarias regulas erat: poterat enim quidem relinqui olim fideicommiſſum poſt mortem onerati heredis, auctore Vlpiano *tit. 24. §. 8.* vel legatarii, *l. 5. §. 1. D. de legat. lib.* III. quoniam in illo non rigorem ſpectabant juris, qui obtinebat in legatis, *§. 35 Inſt. de legat.* ſed voluntatem defunctorum, *§. 3. Inſt. dict. tit.* ac perſona fidecommiſſarii hic eſt certa, quod & olim requirebatur, *§. 25. Inſt. dict. tit.* Vt vero etiam inciperet ab herede fideicommiſſarii, qui teſtatori plane ignotus erat, & incertus, non fuit admiſſum. Hodie indiſtincte talia valebunt poſt *§. 27. Inſt. de legat. & l. un. C. ut action. ab heredib. & contr. hered. incip.* SCHVLTING.

33. *In tempus emancipationis, vel cum ſui juris erit, &c.*] Fideicommiſſum ita relictum, *Cum ſui juris erit*, morte, vel emancipatione, vel alio quocunque modo patria poteſtate liberato debetur. Idemque juris erit uno tantum caſu expreſſo, *l. fideic. 11. §. ſi cui, D. de legat. lib.* III. *l. ſi ita eſſet, 15. D. quan. dies leg. ced. l. 3. C. de inſtit. & ſubſtit.* CVJAC.

34. *Quocunque modo patria poteſtate liberato debetur*] Is, qui relinquit fideicommiſſum tali modo, non curat, qua ratione ſui juris fiat fideicommiſſarius, ſed id tantum, ut ipſi fideicommiſſario, non patri, adquiratur fideicommiſſum. nec mutat, quod unum alterumve modum, quo ſui quis juris fiat, expreſſerit. SCHVLTING.

35. *Id, quod relictum eſt*] Hæc abundant: ſed Interpretis ſtylus paſſim inaccuratus eſt. IDEM.

36. *Rogati invicem ſibi, ſi ſine liberis deceſſerint, &c.*] Si duo ſibi invicem precario ſubſtituti ſint, ſub hac conditione, Si ſine liberis deceſſerint, pacto effici non poteſt, uno decedente ſine liberis, quominus ad ſuperſtitem hereditas pertineat. Sed hoc conſtitutiones non admittunt, *l. cum proponas, 16. C. de pact. l. de fideicommiſſo, 11. C. de tranſact.* Nam & alienatione prohibita extra familiam, omnibus vendentibus, itemque pacto fideicommiſſum remittitur, *Novel.* CLIX. ex qua eſt explicanda *l. quotiens ab omnibus, 11. C. de fideicomm. & l. cum pater, 77. §. libertis, D. de legat. lib.* II. CVJAC.

37. *Ex eo*] Pro *de eo*, quo modo forte ſcripſit Paulus. Interpres, *de ea hereditate.* SCHVLTING.

38. *Paciſci*] Aliud conſtitutionibus cautum eſſe, notavit Cujacius: qua de re aliquid a nobis dictum eſt in Diſſertatione *de tranſaction. ſup. controverſ. quæ ex ultim. voluntatib. proficiſcunt. etiam non inſpect. vel cognit. illar. verb. rect. ineund. §. 5.* SCHVLTING.

39. *Vnus*] Leg. *uno.* RITTERSHVS.

40. *Heres ante aditam hereditatem, &c.*] Adiri prius hereditatem ab herede, vel a legatario legatum agnoſci oportet, deinde fideicommiſſum præſtari ab eo herede, vel legatario relictum. CVJAC.

41. *Non poſſunt*] Quia heres adeundo, & legatarius legatum accipiendo, id demum adquirunt, quod reſtituendum erit: nec etiam ante ſeſe ad fideicommiſſum præſtandum obſtringunt. Si tamen heres hereditatem ſuſcipere nolit, cogi ad hoc, ut & ad reſtitutionem poterit ab univerſali fideicommiſſario, uti Paulus docebit *tit. 4. §. 2.* ac ſi legatarius adquirere legatum nolet, actionibus fideicommiſſario id petenti poterit cedere, *l. 70. pr. D. de legat. lib.* II. *l. 8. D. de legat. lib.* III. SCHVLTING.

42. *Rem*

INTERPRETATIO. *Neque heres, antequam relictam ſibi hereditatem adeat, neque legatarius, antequam legatum, quod ei dimiſſum eſt, accipiat, aliquid per fideicommiſſum de eo, quod eis relictum eſt, ad alias poſſunt transferre perſonas.*

15. [42] Rem fideicommiſſam ſi heres vendiderit, eamque ſciens comparaverit, [43] nihilominus in poſſeſſionem ejus fideicommiſſarius mitti jure deſiderat.

INTERPRETATIO. *Si rem, quae fideicommiſſo alicui relicta eſt, cuicunque heres vendiderit, & eam ſciens relictam alii aliquis comparaverit, fideicommiſſarius in poſſeſſionem ſibi deputatam mitti jure depoſcit.*

16. [44] Quoties libertis fideicommiſſum relinquitur, ad eos tantummodo placuit pertinere, qui manumiſſi ſunt, vel qui in eodem teſtamento libertatem intra numerum legitimum conſecuti ſunt.

INTERPRETATIO. *Si quando libertis fideicommiſſum relictum fuerit, his debetur, qui manumiſſi ſunt, vel eis, qui* [45] *intra legitimum numerum libertatem fuerint conſecuti. Legitimus autem numerus eſt, qui ſecundum legem* [46] *Fuſiam Caniniam cuſtoditur.*

17. [47] Cui ab herede fideicommiſſum non praeſtatur, non ſolum in res hereditarias, ſed & in proprias heredis [48] inducitur.

18. [49] Jus omne fideicommiſſi [50] non in vindicatione, ſed in [51] petitione conſiſtit.

INTER-

42. *Rem fideicommiſſam ſi heres vendiderit, &c.*] Si rem fideicommiſſam ſcienti heres vendiderit, fideicommiſſario dabitur in rem miſſio. Sed Juſtinianus in rem miſſionem ſuſtulit. Igitur ſupereſt fideicommiſſario dumtaxat vindicatio: emptori autem malæ fidei adverſus heredem ſolius pretii repetitio dabitur, *l. ult. C. Com. de legat.* CVJAC.

43. *Nihilominus*] Quamvis rem emiſſet, & oneroſo titulo adquiſiviſſet: ut adeo miſſio non tantum facta ſit in res hereditarias, & heredis ipſius, *§. 17. hoc tit.* ſed & in res ipſas relictas, quæ ad tertium poſſeſſorem perveniſſent, nempe, ob inopiam onerati; quod innuit Novella XXXIX. *princ.* qua ex re inextricabiles exoriebantur difficultates, quarum mentio etiam in *l. 1. & l. ult. §. 2. C. commun. de legat. & fideicommiſſ.* ubi miſſio illa tollitur. Si emptor ignarus fuiſſet oneris, illum miſſionem non eſſe paſſum videtur Paulus innuere. SCHVLTING.

44. *Quoties libertis fideicommiſſum relinquitur, &c.*] Fideicommiſſo relicto libertis, non tantum hi, quos vivus teſtator manumiſit, ſed etiam teſtamento codicillisve manumiſſi, juxta modum lege Caninia conſtitutum, ad fideicommiſſum admittuntur. Idem interdum datur & manumiſſis per fideicommiſſum, & libertorum libertis, *l. 2. l. alimenta, 16. §. 1. D. de aliment. legatis.* CVJAC.

45. *Intra legitimum numerum.*] Hic fieri debuit mentio teſtamenti, uti factum eſt ab ipſo Paulo: ad hanc enim ſolam ſpeciem pertinuit lex Fuſia Caninia. SCHVLTING.

46. *Fuſiam Caniniam*] Vide inf. *tit. 14.* RITTERSHVS.

47. *Cui ab herede fideicommiſſum non præſtatur, &c.*] Fideicommiſſarius, cui heres fideicommiſſum pecuniarium non præſtat, non tantum in hereditariarum, ſed in propriarum heredis rerum poſſeſſionem inducitur. Quod ita procedit, niſi malit ſeparationem bonorum impetrare. Datur enim ſeparatio legatariis, & fideicommiſſariis, *l. pen. D. de ſepar.* At cum ob cautionem non præſtitam mittitur fideicommiſſarius in poſſeſſionem; ſane non mittitur in res heredis proprias, niſi certis modis ex conſtit. Antonini, *l. is cui, 5. §. Imp. D. ut in poſſ. legat.* CVJAC.

48. *Inducitur*] Hæc miſſio in rem a Juſtiniano quidem ſublata eſt, uti modo notavimus: non vero illa, quæ decernitur ob non præſtitam cautionem *t. t. D. & C. ut in poſſeſſ. legat. &c.* SCHVLTING.

49. *Jus omne fideicommiſſi non in vindicatione &c.*] Legata vindicamus, fideicommiſſa petimus, ſive perſequimur, *l. mulier, 22. §. non eſt, D. ad S. C. Trebell.* CVJAC.

50. *Non in vindicatione*] Id mutatum ab Imp. Juſtiniano in fideicommiſſis ſingularibus, quæ exæquata ſunt legatis, *§. 3. Inſt. de legat. l. ult. §. 1. & 3. C. commun. de legat. & fideicommiſſ.* SCHVLTING.

51. *Petitione*] Per hanc intelligit extraordinariam perſecutionem, quæ ſola olim de fideicommiſſis dabatur; non actio aut formula ordinaria, auctore Vlpiano *tit. 25. §. 2.* ad quem nonnulla notabuntur. ID.

52. *Nutu*

INTERPRETATIO. *Quoties fideicommiſſum relinquitur, ſicut peti poteſt, ita non poteſt vindicari.*

* [52] Nutu etiam relinquitur fideicommiſſum: [53] dummodo is nutu relinquat, qui & loqui poteſt; [54] niſi ſuperveniens morbus ei impedimento ſit.

* Fideicommiſſum relictum, & apud eum, cui relictum eſt, ex cauſa lucrativa inventum, [55] extingui placuit; niſi defunctus aeſtimationem quoque ejus praeſtari voluit.

* Columnis aedium, vel tignis per fideicommiſſum relictis, ea tantummodo Ampliſſimus ordo praeſtari voluit, [56] nulla aeſtimationis facta mentione, quae ſine domus injuria auferri poſſunt. LEX EST XXI. D. DE LEGAT. ET FIDEICOMMISS. LIB. III.

52. *Nutu etiam relinquitur &c.*] Addidi hanc ſentent. & 2. ſeqq. ex *l. 21. D. de legat. III.* Sed quomodo hæc, *Qui & loqui poteſt*, conveniunt cum eo, quod ſupra *h. t. ſentent. 4.* dixit de muto? RITTERSHVS. Hæ tres ſententiæ in ed. Aurel. leguntur poſt §. 5. præmiſſa illa, quæ exſtat in *l. 4. de legat. lib.* III. quas quatuor hic conjunxit Rittershuſius, quem quod ad has tres ſecutus ſum: an vero olim hic loci, an alibi poſitæ fuerint, & an ita cohæſerint, non definio. SCHVLT.

53. *Dummodo is nutu relinquat, &c.*] Non adverſantur hæc ſententiæ quartæ, quod putat Rittershuſius: cum illic agatur de eo, qui fideicommiſſo oneratur, hic de eo, qui id relinquit. IDEM.

54. *Niſi ſuperveniens morbus ei impedimento ſit*] Hæc a Triboniano, reſpiciente *ad l. 10. C. qui teſtam. fac. poſſ.* verbis Pauli adjecta fuiſſe, jam dudum animadverterunt Viri Clariſſimi, Cujacius *ad Vlpian. tit. 20. §. 7. & ad l. 6. §. 1. D. qui teſtam. fac. poſſ. ac ad hanc ipſam l. in edit. Fabrot. tom. X. p. 822.* Balduinus *Juſtinian. lib. 1. p. 49.* Tempore Pauli mutus, uti teſtamentum facere non potuit, ſine venia Principis, *l. 6. §. 1. l. 7. D. qui teſtament. facer. poſſ.* ita nec fideicommiſſum relinquere, *arg. l. 2. D. de legat. lib. 1. Vlpian. tit. 25. § 4.* IDEM.

55. *Exſtingui placuit*] Quia duæ cauſæ lucrativæ in eamdem rem, eamdemque perſonam concurrere non poſſunt, §. *6. Inſt. de legat.* ubi plura de ea regula commentantur Doctores. Hic ſane fideicommiſſarius rem tali ex cauſa nactus eſt, ex quali illam ipſi obtingere voluit defunctus: nec eadem res bis præſtari poteſt, *l. 108. §. 4. D. de legat. lib.* I. IDEM.

56. *Nulla æſtimationis facta mentione*] Hæc aliquando præſtatur, manentibus in ſuo loco columnis vel tignis, *l. 41. §. 3. & 4. l. 43. pr. D. de legat. lib.* I. hic ipſæ res præſtandæ ſunt, ut & quando ædes ſunt diruendæ, *l. 11. §. 14. D. de legat. lib.* III. Videri ad hæc poterit Cujacius *Recitationib. ad d. l. 41. D. de legat. lib.* I. IDEM.

TITVLVS II.

De Senatuſconſulto Trebelliano.

1. [1] Senatuſconſulto Trebelliano proſpectum eſt, ne ſolus heres omnibus hereditariis actionibus oneretur: & ideo quoties hereditas ex cauſa fideicommiſſi reſtituitur, actiones ejus in fideicommiſſarium [2] transferuntur: quia unicuique damnoſam eſſe fidem ſuam non oportet.

1. *Senatuſconſulto Trebelliano proſpectum eſt, &c.*] Lege Falcidia non interveniente, ex S.C. Trebelliano reſtituitur hereditas, ita ut actiones in fideicommiſſarium dentur. Quod ideo proditum eſt, ne cui periculoſa eſſet fides ſua, *l. 1. D. ad S. C. Trebellianum.* CVJAC.

2. *Transferuntur*] Non ut directæ actiones ab herede abeant, quod juris ratio non patitur: ſed utiles fideicommiſſario, & in eum dentur a Prætore, *§. 4. Inſt. de fideicommiſſar. hereditatib. & ad S. C. Trebellian.* adeoque & heres conventus a creditoribus, ex Senatuſconſulto Trebelliano habet exceptionem, *l. 1. §. 4. D. h. t. l. 1. §. 8. D. quand. de pecul. act. annal. eſt.* Hiſtoria vero & progreſſus juris hujus egregie deſcribitur *§. 1. & §. ſeqq. Inſt. dict. tit.* SCHVLTING.

TITV-

TITVLVS III.

[1] *De Senatuſconſulto Pegaſiano.*

1.[2] Inter heredem, & fideicommiſſarium, cui ex Pegaſiano hereditas reſtituitur, partis, & pro parte ſtipulatio interponitur: ut heredi inſtituto pro quarta actiones, pro ceteris vero portionibus fideicommiſſario [3] competant.

INTERPRETATIO. *Inter heredem, & eum, cui hereditatem per fideicommiſſum juſſus eſt [4] reformare, ita interpoſita ſtipulatione obſervandum eſt, ut heres pro quarta, quam ſibi retinet, quartae partis excipiat actiones: & fideicommiſſarius pro tribus tantum partibus, quae ad eum ex hereditate perveniunt, oneretur.*

2. [5] Totam hereditatem reſtituere rogatus, ſi quartam retinere nolit, magis eſt, ut eam [6] ex Trebelliano debeat reſtituere: tunc enim omnes actiones in fideicommiſſarium dantur.

INTER-

1. *De Senatuſconſulto Pegaſiano*] Procul dubio hic quædam præceſſere, quæ hujus Senatuſconſulti originem & ſcopum explicuerint; quæ peti poſſunt ex §. 5. & 6. *Inſt. de fideicommiſſar. hereditatib.* Theophilo *ad dd.* §§. Vlpiano *tit.* 25. §. 14. & 15. SCHVLTING.

2. *Inter heredem & fideicommiſſarium, &c.*] Lege Falcidia interveniente, ex S. C. Pegaſiano reſtituitur hereditas deducta quarta, & actionibus in fideicommiſſarium minime tranſlatis. Communicantur tamen onera inter heredem & fideicommiſſarium, interpoſitis ſtipulationibus partis & pro parte, §. *poſt quod, de fideicomm. hered.* Sed a Juſtiniano Pegaſianum S.C. transfuſum eſt in Trebellianum, ut actio rei uxoriæ, in actionem ex ſtipulatu. CVJAC.

3. *Competant*] Id quidem fiebat, interveniente Prætore, inter heredem, & fideicommiſſarium, ex Senatusconſulto Trebelliano: de quo actum eſt *tit. praced.* ſtipulationes vero hæ nec directo, nec utiliter mutabant jus obligationum hereditariarum: ſed illæ penes heredem plane remanebant: at ex ſtipulatione ultro citroque agere poterant heres, & fideicommiſſarius ad lucra & damna communicanda & conferenda: ut res eo perduceretur hac ratione, quo loco ea foret, ſi actiones in utroſque, & utrique pro parte competerent. Interpres minus bene hæc expoſuit, & in ipſis forte Pauli verbis aliquid mutavit, uti & alibi fecit. SCHVLTING.

4. *Reformare*] Verbum hoc Interpreti non infrequens pro *reſtituere, vid. ad lib.* 1. *tit.* 4. §. 3. huic tamen loco, ubi nihil redditur, ſarcitur, vel reparatur, parum congruum. IDEM.

5. *Totam hereditatem reſtituere rogatus, &c.*] Is, qui totam hereditatem reſtituere rogatus eſt, ſi Falcidiam omittat, fidei explendæ gratia, vel ex S. C. Pegaſiano reſtituere debet, interpoſitis emptæ & venditæ hereditatis ſtipulationibus, §. *ergo ſiquidem, de fid. hered.* vel quod expeditius eſt, ex S. C. Trebell. aut vi prætoris, ex S. C. Pegaſiano, nullis ſtipulationibus interpoſitis, *l. qui totam,* 45. *D. ad S. C. Trebell.* CVJAC.

6. *Ex Trebelliano*] Erat quidem hic locus Pegaſiano Senatuſconſulto, ut conſtat ex Vlpiano *tit.* 25. §. 14. & §. 6. *Inſt. de fideicommiſſar. hereditatib.* non tamen hoc vetabat etiam ex Trebelliano reſtitutionem fieri, ut proinde electio hic eſſet libera heredi fiduciario, ex utro vellet reſtituere. Ac melius ſane erat id facere ex Trebelliano, ex quo actionibus hereditariis liberabatur reſtituens, qui officio pleno fungi volebat; idque etiam palam profiteri. Si enim id ex Pegaſiano fieret, obnoxius manebat fiduciarius actionibus hereditariis: ac neceſſariæ erant ſtipulationes emptæ & venditæ hereditatis, *d.* §. 6. *Inſt. dict. tit.* cogebaturque fiduciarius de eo, quod ipſi abeſſet, indemnitatis conſequendæ gratia cum fideicommiſſario, vel ipſius heredibus poſtea experiri: quod tamen nec ſemper fuit facile, & ſæpe ſine pleno effectu, ſi hi in remoto eſſent loco, numero plures, vel non ſolvendo. adeoque & hoc ipſum, tamquam *ἐνεργματικὸν* ſuggerit Modeſtinus *l.* 45. *D. ad S. C. Trebellian.* apud quem nihil cauſæ eſt, ut credamus Tribonianum pro *Pegaſiano* repoſuiſſe *Trebelliano*, quod opinatur V. C. Em. Merillius *Obſervation. lib* VII. *cap.* 15. & *cap.* 34. quia, ſcilicet, tunc Trebelliano erat locus, cum quarta ex defuncti voluntate apud heredem remanebat, *l.* 93. *D. ad leg. Falcid. l.* 20. *D. quæ in fraud. creditor.* Fuit illi quidem tunc locus: ſed non ſoli, & præciſe: & *d. l.* 20. Merillio ipſi obſtat, ac Trebelliani quoque meminit in ſpecie, qua fiduciarius quartam detrahere poterat ex Senatuſconſulto, uti colli-

INTERPRETATIO. *Si is, qui totam hereditatem per fideicommiſſum alteri reddere juſſus eſt, quartam ſibi jure conceſſam noluerit retinere,* [7] *neceſſe eſt, ut fideicommiſſario integram hereditatem reſtituat. Quo facto, ſicut omnis hereditas, ita ad eum omnes hereditariae tranſeunt actiones.*

3. [8] Lex Falcidia, [9] itemque Senatuſconſultum Pegaſianum deducto omni aere alieno, [10] Deorumque donis, quartam reſiduae hereditatis ad heredem voluit pertinere.

INTERPRETATIO. *Lex Falcidia, ſimiliter & Pegaſianum Senatuſconſultum, facta hereditarii debiti ratione, & ſeparatis his, quae in honorem Dei Eccleſiis relinquuntur, quartam hereditatis ex omnibus ad ſcriptum heredem cenſuit pertinere.*

4. [11] Qui [12] totam hereditatem reſtituit, cum quartam retinere ex Pegaſiano

colligitur ex eo, quod fideliter dicatur facere, totam, nempe, implendo defuncti voluntatem. Si ponas, heredem de ſolo dodrante rogatum fuiſſe, non potuit aliter, quam ex Trebelliano reſtituere: & non totam, de qua non erat rogatus, ſed ſolum dodrantem. Ceterum aliud etiam remedium heredi, qui plenum obſequium defuncto præſtare vult, ſuggerit Modeſtinus *d. l. 45.* ut, videlicet, hereditatem dicat ſuſpectam, & coactus adeat: tunc enim ex Trebelliano reſtituere intelligebatur, & utrumque Senatuſconſultum hoc in caſu concurrebat, §. *6. Inſt. d. tit.* nullumque remanere poterat dubium, quo modo adiiſſet, ac reſtituiſſet. Imo adeo hic erat ſecurus fiduciarius, ut ne quidem oneribus obnoxius eſſet, quamvis fideicommiſſarius ante hereditatem reſtitutam eſſet mortuus, *l. 11. §. 2. l. 44. pr. D. ad S. C. Trebellian.* Hodie heres, qui omnia reſtituit, nulli oneri obnoxius manet ex Senatuſconſulto Trebelliano a Juſtiniano reformato, *§. 7. Inſt. d. tit.* SCHVLTING.

7. *Neceſſe eſt &c.*] Non agitur hic de eo, quod reſtituendum eſt: ſed de modo reſtituendi. IDEM.

8. *Lex Falcidia, itemque S. C. Pegaſianum &c.*] Deduci prius oportet omne æs alienum, & Deorum dona, deinde Falcidianam, aut Pegaſianam quartam. Ex hoc loco in Notis ad Juſtiniani Inſtitutiones teſtatus ſum malle me in *l. 1. §. ad municipum, D. ad leg. Falcid.* ſic legere, *Ad municipum quoque legata, non etiam ad ea, quæ Deo relinquuntur, lex Falcidia pertinet*: nec muto ſententiam. Vt enim conſtitutio juris civilis, quæ inter conjuges donationem prohibet, in Deorum donis non valet, *l. ſi ſponſus, 5. §. proinde, D. de do. inter vir. & ux.* ita Dei cultus poſtulat, ut nec in eis valeat lex Falcidia: idque noviſſimis conſtitutionibus comprobatur. CVJAC.

9. *Itemque Senatuſconſultum Pegaſianum*] Quo lex Falcidia producta eſt ad fideicommiſſarias hereditates, de quo dictum *ad lib.* II. *tit. 8. §. 1.* adeoque & quarta, quæ de illis deducitur, Falcidia paſſim vocatur, *l. 18. l. 47. §. 1. l. 86. l. 93. D. ad. leg. Falcid.* & alibi. SCHVLTING.

10. *Deorumque donis*] At de legatis Deo relictis contrarium tradit ipſe Paulus *l. 1. §. 5. D. ad leg. Falcid.* cujus lectionem immutat Cujacius *ad h. l.* alibi vero, *Obſervation. lib. X. cap. 34.* exiſtimat, Pauli verba a Triboniano eſſe mutata. Quod ad prius, non tantum nullius libri antiqui auctoritate nititur emendatio illa: ſed & affirmantem lectionem probant Baſilica *lib.* XLI. *tit.* 1. ipſorumque Scholia, ut & Photius *Nomocanon. tit.* 2. illiuſque commentator Theodorus Balſamon. Quin & legata ad captivorum redemptionem, quæ tamen vel maxime pia eſt cauſa, Juſtiniani ævo Falcidiæ ſubjecta fuiſſe, colligitur evidentiſſime ex *l. 49. §. 2. C. de Epiſcop. & cleric.* ubi Juſtinianus teſtatur ad eam declinandam inſtitutos fuiſſe Epiſcopos heredes. Nimis longe petitur argumentum ex *l. 5. §. 12. D. de donationib. int. vir. & uxor.* quo in loco quod donatio inter conjuges ob pias cauſas valeat, inde venit, quod donatarius hinc non fiat locupletior. Vidit hæc quoque Guil. Fornerius *Selection. lib.* II. *cap. 25.* Quin nec in Novella CXXXI. *cap. 12.* Falcidiam tolli in legatis ad pias cauſas, niſi heres ſit in mora, ipſe exiſtimat Cujacius *ad dict. Novell.* improbata priori ſententia: quod & probat Joh. a Sande *Deciſion. lib.* IV. *tit. 7. defin. ult.* Verum quid faciemus verbis Pauli noſtri hoc in loco? Hoc difficile eſt ſtatuere. Non ſane mentio Deorum eſt ab Aniano, qui Chriſtianus fuit: ac quando is vixit, nondum imperabat Juſtinianus, qui hac in re aliquid innovavit. An diſtinxit Paulus inter dona Deorum, ſive res, quæ inter dona, ſeu donaria Deorum ex defuncti voluntate referendæ erant, & alia legata Diis relicta? cogitent eruditiores. Interpres hæc de relictis Eccleſiæ accepit. IDEM.

11. *Qui totam hereditatem reſtituit, &c.*] Qui ex Pegaſiano totam hereditatem reſtituit, quartæ condictionem non habet, quia ſciens reſtituit, *l. 1. l. ult. C.* *ad*

ſiano, [13] debuiſſet, repetere eam non poteſt: nec enim indebitum ſolviſſe videtur, qui plenam fidem defuncto praeſtare maluit.

INTERPRETATIO. *Is, qui integram hereditatem fideicommiſſario reſtituit, cum quartam ſibi jure conceſſam retinere potuerit, poſtea eam repetere non poteſt: quia nec aliquid indebitum ſolvit, ſed integram fidem defuncto exhibuiſſe videtur.*

ad leg. Falcid. l. ſi ſponſus, 1. §. ſi quis rogatus, D. de don. int. vir. & uxor. Stipulationem emptæ & venditæ hereditatis habet. Qui vero ex Trebelliano reſtituit, quartæ condictionem habet, quia ignorans ſolvit, §. *ſed quia, de fid. hered.* Cum enim interveniente Falcidia, Pegaſiano, non interveniente, Trebelliano locus ſit, is, qui hoc utitur, Falcidiam non intervenire, qui illo, intervenire, ut exiſtimet, neceſſe eſt, niſi forſitan expeditiore via uſus, cum poſſet ex Pegaſiano reſtituere, maluerit totam hereditatem reſtituere ex Trebelliano, actionum transferendarum cauſa: quo caſu & Falcidiæ condictio ceſſat. CUJAC.

12. *Totam hereditatem*] Hic quoque utrique Senatusconſulto erat locus, non ſoli Pegaſiano, uti oſtendimus *ad. §. 2.* Qui autem rogatus de reſtituenda hereditate, retenta quarta, totam reſtituit, is plane illam quartam videtur donare. Nec hic locus eſſe videtur errori facti, qui repetitioni locum faciat, ſecus ac putat Merillius *Obſervation. lib.* VIII. *cap. 14.* SCHULTING.

13. *Debuiſſet*] Id eſt, *potuiſſet*, ut alias notavi, *poſſe* pro *debere* poſitum. RITTERSHUS. Debuiſſet retinere, ſi voluiſſet ejus commodo frui. Hic vero in edd. vett. etiam a Cujacio profectis, ſequitur, *ſi non retineat*, quæ Cujacius in edd. cum Interpp. ſuis expunxit, nulla tamen facta ejus rei admonitione. Ego quoque mihi perſuadeo, eſſe illa a mala manu: nec antiquus Interpres illa habet, adeoque non putavi eſſe in contextum reducenda. SCHULTING.

TITULUS IV.

[1] *De Repudianda Hereditate.*

1. [2] Recuſari hereditas non tantum verbis, ſed etiam re poteſt, & alio quovis indicio voluntatis.

2. [3] He-

1. *De Repudianda Hereditate.*] Cujac. putat non debuiſſe poni novum tit. cum ea, quæ ſequuntur, adhuc pertineant ad tit. præced. RITTERSHUS.

2. *Recuſari hereditas non tantum verbis, &c.*] Diverſa hæc ſunt, Repudiare, & Recuſare. Repudiatio fit in jure, Recuſatio quoquo modo, ut oſtendi in *tit. de hered. qual. & diff. libr.* II. *Inſtit.* Recuſat non tantum heres, ſed etiam fideicommiſſarius, *l. cogi 16. §. ſi quis heres, §. ſi ſervo, D. ad Treb.* Repudiat ſolus heres, nunquam vero fideicommiſſarius dicitur repudiare, quia non defertur ei hereditas. Cum igitur hæc duo ſint diverſa, non debuit huic quæſtioni de recuſatione hereditatis præponi tit. *de repudianda hereditate.* Et vero ſufficiebat ſuperior tit. *de S. C. Pegaſiano,* cum omnia ea, quæ ſequuntur ad S. C. Pegaſianum pertineant: ideoque ſub tit. *ad S. C. Trebell.* ponere hanc ſententiam Tribonianus debuit, quam tamen hujus tituli falſa impoſitione deceptus ſub tit. *de acquir. vel omit. hered.* collocavit, *l. recuſari, 95. D. de acquir. hered.* CUJAC. Repudiationem in jure tantum fieri Vir Summus dicit quidem, ſed non oſtendit *ad tit. Inſt. de hered. qualitat. & different. & Paratitl. tit. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* ut & Petr. Faber *Semeſt. lib.* II. *cap. 23.* Hotmanus *Indic. verb. jur. verb. repudiare.* quamvis actum legitimum eſſe, eodem modo, ac eſt hereditatis aditio, *l. 77. D. de regul. jur.* facile crediderim: verbiſque etiam ſolennibus factam eſſe, atque ideo diſtingui a recuſatione: idque innuere Paulum *h. loc.* & Ulpianum, *l. 6. pr. D. ad S. C. Trebellian.* Quæ Cujacius allegat, id, quod vult, non evincunt. Certe *l. 3. C. de repudiand. vel abſtinend. hereditat.* agit de ſuo herede abſtinente, quod ſane Prætorem aut jus non requirit, *l. 12. D. de adquirend. vel omittend. hereditat. l. 1. C. ſi min. ab hereditat. ſe abſtin.* Nec in *l. 4. C. h. tit.* aliud refertur, quam factum in jure poſt adquiſitionem repudiantis, & quidem perperam. Titulum vero hunc ab ipſo eſſe Paulo nec ego crediderim. Tribonianum vero etiam in ſuis libris eum reperiſſe non auſim affirmare. Is ſæpius occaſione verbi tantum cujusdam, quod ad titulum aliquem pertinere videretur, veterum verba loco incongruo collocavit: qualia multa notarunt Viri Eruditi, Cujacius *ad tit. Inſt. de gradib. cognation. Obſervation. lib.* III. *cap. 37.* Jac. Labittus *in Uſ. Indic. legg.* P. Pithœus *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. 2. in fin.* quibus innumera addi poſſent faciliimo negotio. SCHULTING.

3. *Heres*

2. [3]Heres [4]per magiſtratus municipales [5] ex auctoritate Praeſidis, fideicommiſſario poſtulante, hereditatem adire, & reſtituere compellitur.

3. [6] Fideicommiſſarius ſi affirmet, heredem nolle adire hereditatem, abſente eo interponi decretum, & in poſſeſſionem mitti jure [7]deſiderat.

INTERPRETATIO. *Si is, qui heres ſcriptus eſt, & alteri hereditatem reſtituere juſſus, adire hereditatem [8] diſſimulet, poteſt fideicommiſſarius obtinere, ut is, qui heres in hoc ordine ſcriptus eſt, & hereditatem adire, & reſtituere jubeatur.*

4. [9]Suſpectam hereditatem adire compulſus, omnia ex Trebelliano reſtituit.

INTERPRETATIO. *Qui hereditatem, quam reſtituere juſſus eſt, adire dubitabat, ſi eam fuerit compulſus ſuſcipere, integram eam fideicommiſſario reformare compellitur.*

3. *Heres per magiſtratus municipales, &c.*] Qui recuſat adire, in urbe per prætorem adire, & reſtituere cogitur, in provinciis per præſidem. Sed & per Duumviros, ex præcepto præſidis cogi poteſt. Eodemque modo Duumviri tutores dant, *l. Lucius, 46. §. cum teſtamento, D. de admin. tuto.* cum tamen neutrum imperii ſit, aut juriſdictionis. CVJAC.

4. *Per magiſtratus municipales*] In Vrbe hæ partes ſunt Prætoris, *l. 4 l. 11. pr. l. 13 §. 4. l. 67. pr. D. ad S.C. Trebellian.* quod Paulus hic quoque non videtur prætermiſiſſe: ſed Compilator neglexiſſe, tamquam alibi inutile. SCHVLTING.

5. *Ex auctoritate Præſidis*] Quæ hoc loco idem eſt cum juſſu, ſive mandato. Quamvis vero illa, quæ certis tantum magiſtratibus competunt, atque ex ſpeciali jure veniunt, ordinarie non ſoleant mandari, *l. 1. D. de offic. ej. cui mandat. eſt juriſdict.* interdum tamen ſpecialiter quoque talia mandari permittuntur certis perſonis, ſive magiſtratibus: de quo videri poſſunt, quæ tradit Vir Eximius Ger. Noodt *de Juriſdiction. & imper. lib. 11. cap. 8.* IDEM.

6. *Fideicommiſſarius ſi affirmet heredem nolle adire &c.*] Etiam adverſus abſentem heredem, & recuſantem fideicommiſſarius recte poſtulat decretum, *l. recuſare, 6. D. ad Trebell.* ut, ſcilicet, adeat, *l. ſi poſtulante, 67. D. eod.* eoque ceſſante fideicommiſſarius in poſſeſſionem mittetur, & ipſo jure in eum tranſibunt actiones, ut conſtitutum eſt in *l. pen. §. ult. C. eod.* CVJAC.

7. *Deſiderat*] Hæc ita conſtituenda fuerunt, ne in arbitrio eſſet heredis fiduciarii hereditate deſtituta fideicommiſſarium pro lubitu fruſtrari. Legatariis & fideicommiſſariis ſingularibus tale nihil indulgetur; quia non poteſt heres in illos actiones hereditarias transferre, uti in fideicommiſſarium univerſalem illæ tranſeunt. Adeoque hic nemo ſe ob legatum adſtringere cogitur hereditariis actionibus, *l. 53. D. ad S. C. Trebellian.* SCHVLTING.

8. *Diſſimulet*] Pro *detrectet.* poſtea *ad §. ſeq.* dicit, *dubitabat.*

9. *Suſpectam hereditatem adire compulſus, &c.*] Si ex decreto prætoris heres adierit, reſtituit quidem hereditatem ex S. C. Pegaſiano, ſed perinde eſt, atque ſi ex Trebelliano reſtituiſſet: & ideo neque actiones, neque quartam habet, *l. quia poterat, 4. l. qui totam, 45. D. ad Trebell. §. ſed ſi recuſabat, de fideicom. hered.* CVJAC.

TITVLVS V.

[1]*De Inofficioſi Querela.*

1. [2]Inofficioſum dicitur teſtamentum, [3]quod fruſtra, liberis exheredatis, non ex officio pietatis videtur eſſe conſcriptum.

2. [4]Poſt

1. *De inofficioſi querela*] Edidit etiam Paulus librum ſingularem *de inofficioſo teſtamento:* unde deſumptæ ſunt *l. 18. l. 23. l. 32. D. de inofficioſ. teſtament.* In libro quoque *de centumviralibus judiciis* de eadem querela tractavit, *l. 7. l. 28. l. 31. D. eod. tit.* in quarum legum inſcriptionibus pro *ſeptemviralibus,* quod habet liber Florentinus, legendum eſſe *centumviralibus,* recte exiſtimat cum aliis Joann. Bertrandus in vita Pauli noſtri, ad quam & nos aliquid notavimus. SCHVLTING.

2. *Inofficioſum dicitur teſtamentum, &c.*] Inofficioſum teſtamentum eſt, in quo liberi, vel parentes fruſtra exheredati ſunt. Fruſtra fit exheredatio, quæ non tenet. Quod ſi obtinuerit exheredatio, inofficioſum teſta-

2. [4]Poſt factum [5]a matre teſtamentum filius procreatus, non mutata ab ea, cum poſſet, voluntate, ad exemplum [6]praeteriti, inofficioſi querelam recte inſtituit.

INTERPRETATIO. *Si mulier poſt factum teſtamentum filium pepererit, & teſtamentum ſuum nato filio [7]non mutaverit, filius praeteritus de inofficioſo matris teſtamento agere poteſt.*

3. [8]Teſtamentum, [9]in quo Imperator ſcriptus eſt heres, inofficioſum argui poteſt: [10] eum enim, qui leges facit, pari majeſtate legibus obtemperare convenit.

4. [11] Qui

teſtamentum non eſt. Sic autem dicitur, quaſi contra merita (ut Aſconius ait) vel contra officium pietatis factum, *l. 2. D. de inoff. teſt.* CVJAC.

3. *Quod fruſtra &c.*] Ab initio tale teſtamentum recte factum eſt, *pr. Inſt. de inofficioſ. teſtament.* at ſi contra illud pronunciatur, ut inofficioſum, videtur factum eſſe a furioſo, *l. 17. §. 1. D. eod. tit.* & ipſo jure reſciſſum eſt, *l. 8. §. 16. D.* quod tamen non parum mutatum eſt Novella CXV. SCHVLTING.

4. *Poſt factum a matre teſtamentum filius procreatus &c.*] Præteriti a matre pro exheredatis habentur: & ideo datur eis querela inofficioſi teſtamenti. Præteriti autem dicuntur, non tantum qui cum nati eſſent, teſtamenti faciendi tempore omiſſi ſunt, ſed & qui poſt factum teſtamentum naſcuntur, ſi poſt eorum editionem mutandi teſtamenti liberum ſpatium mater habuerit, nec mutaverit. Quod ſi in ipſo puerperio diem ſuum obierit, adverſus fratres inſtitutos omiſſo non dabitur querela, ſed adcreſcet eis in virilem. adverſus extraneos dabitur querela, *l. 3. C. de inoffic. teſtam.* Igitur & ſi ſint duo filii ex partibus diſparibus ſcripti, puta, Primus ex quadrante, Secundus ex dodrante, Tertius, qui omiſſus eſt, trientem feret, Primus ſextantem, Secundus ſemiſſem. Quod ſi filius & extraneus ex æquo inſtituti ſint, omiſſo querela dabitur tantum adverſus extraneum: nec enim fratri inſtituto quicquam auferet. Ac ſi ex minima parte, puta ex uncia extraneus inſtitutus ſit, ex deunce filius, aget filius præteritus querela in extraneum, fratri autem adcreſcet in quincuncem. Eademque ratio ſervabitur, ſi plures ſint extranei, pluresque filii heredes inſtituti, aut plures filii, unus extraneus, plures extranei, unus filius. CVJAC.

5. *A matre*] Cum poſt patris teſtamentum naſcitur poſtumus, teſtamentum ipſo jure rumpitur: idque inductum eſt, tanquam ex præſumpta voluntate teſtatoris, qui poſtumo nocere teſtamentum ſuum non poteſt credi voluiſſe: de quo aliqua habebimus ad Vlpianum *tit. 23. §. 18.* At matris teſtamentum non aliter, quam per inofficioſi querelam, & per judicem everti poteſt: illa vero querela admodum eſt odioſa; ac parentes impietatis accuſat: adeoque tunc minus admittenda, quando nulla apparet fuiſſe intentio matris filii prætereundi: quod maxime conſpicuum, quando liberos, quos habebat, inſtituit, nec poſtea alio in lucem edito teſtamenti mutandi poteſtatem habuit. Vnde & adverſus rigorem juris, quo querela dabatur, Imperatorum conſtitutiones hic teſtamento ſuccurrunt, poſt natum, quaſi & ipſe inſtitutus eſſet, admittendo. Quando vero emendandæ præteritionis occaſio fuit, vel quando extraneos mater vocavit, nihil viſum eſt remittendum de jure uſitato, *l. 3. C. h. t.* SCHVLTING.

6. *Præteriti*] Iam, nempe, nati tempore teſtamenti facti.

7. *Non mutavit*] Cum poſſet, quod bene addidit Paulus, nec ab Interprete negligendum fuit.

8. *Teſtamentum, in quo Imperator ſcriptus eſt heres, &c.*] Actio inofficioſi datur liberis, aut parentibus exheredatis, etiam contra Imperatorem heredem ſcriptum, *l. Papinianus, 8. §. ſi Imperator, D. de inof. teſt.* Servare enim eum leges decet qui & facit, *l. ex imperfecto, 23. D. de legat. lib.* III. CVJAC.

9. *In quo Imperator ſcriptus eſt*] Hoc non fieri a bono patre, niſi Princeps ſit malus, Tacitus notat *Agricol. cap. 43.* agens de ſpecie, qua Imperator cum liberis a teſtatore ſimul inſtituitur. Multo id verius erit, ſi id admiſerit, vel etiam adpetierit Princeps, illis excluſis. Recte Hadrianus Imp. hereditates illorum, qui liberos haberent, reſpuit, teſte in ipſius vita Spartiano *cap. 18.* Laudanda quoque hac in parte Auguſti generoſitas, qui ejuſmodi bona vel non admiſit, vel poſtea cum incremento liberis reſtituit, ut refert Suetonius *Auguſt. cap. 66.* SCHVLTING.

10. *Eum enim, qui leges facit, pari majeſtate legibus obtemperare convenit*] Similia hiſce Imperatores ſcribunt *l. 4. C. de legib. l. 4. Cod. Theod. de conductorib. & hominib. dom. Auguſt.* idque hic maxime conveniens, ubi non de ſolennitate mera, vel ſcrupuloſitate juris civilis eſt quæſtio: quamvis & talia, quæ adverſus leges ſunt relicta, capere Imperatorem inverecundum ſit; deceatque ipſum talibus legibus obtemperare, ut noſter ſcribit Paulus *l. 23. D. de legat. lib.* III. cui bene conveniunt, quæ traduntur *§. ult. Inſt. quib. mod. teſtament. infirment. l. 3. C. de teſtament.* Hic vero illis proſpicitur, ac, ne bona iis auferantur, cavetur, quibus naturalis ratio illa maxime relinqui flagitat, ſaltem liberis, *l. 7. D. de bon. damnator.* quibus illa citra malum meritum adimi, injuria eſſet. In hiſce itaque idem judicium de Principe, ac de privatis:

4. [11] Qui inofficioſum dicere poteſt, hereditatem petere non prohibetur.

5. [12] Filius ex aſſe heres inſtitutus inofficioſum dicere non poteſt: nec intereſt, exhauſta, necne ſit hereditas: [13] cum apud eum quarta aut legis Falcidiae, aut Senatuſconſulti Pegaſiani beneficio ſit remanſura.

INTERPRETATIO. *Si pater filium heredem ex aſſe inſtituat, & per fideicommiſſa, aut legata ipſam hereditatem totam diverſis diſtribuat, filius contra patris teſtamentum de inofficioſo agere non poteſt: quia quartam ſibi aut per legem Falcidiam, aut per Senatuſconſulti beneficium retinebit, aut vindicabit.*

6. [14] Quar-

tis: ut & in *l. 4. C. ad leg. Falcid.* ubi tamen longe minor ratio. Non libet vero generalem illam quæſtionem hic excutere, quatenus Princeps Romanus legibus ſolutus ſit, vel non ſit: de qua cum fructu legi poterunt, quæ litteris conſignavit ille mihi ſæpius, ſed nunquam ſatis laudatus Ger. Noodt *in Oration. de jur. ſumm. imper. & leg. Reg. & Obſervation. lib.* 1. *cap.* 5. IDEM.

11. *Qui inofficioſum dicere poteſt, hereditatem petere non prohibetur*] Multum a querela inofficioſi, quæ & petitio hereditatis de inofficioſo appellatur, diſtat illa petitio hereditatis, de qua poſt titulum *de inoff. teſt.* in Pandectis generalis titulus datur. Nam querela adverſus eum intenditur, qui juſte poſſidet, ut puta adverſus heredem ſcriptum, item contra fideicommiſſarium, *l. 1. C. de inoffic. teſtam.* contra præteritum, qui accepit cum re bonorum poſſeſſionem contra tabulas, *l. filium, 20. D. de bonorum poſſeſſ. contra tabulas.* Illa autem petitio hereditatis adverſus eum datur, qui nullo jure poſſidet, *l. regulariter, 9. D. de petitione heredit.* Sed tamen, ut hoc in loco Paulus ſentit, qui inofficioſi actionem habet adverſus heredem ſcriptum, & petitionem illam hereditatis adverſus eum intendere poteſt. Quamvis enim dari non ſoleat adverſus eum, qui jure poſſidet: æquum tamen eam dari, cum is, qui agat, paratus eſt inofficioſum teſtamentum dicere, *l. 1. C. de inoffic. teſt.* Quidam Codices habent, *Qui inofficioſum dicere non poteſt.* CVJAC. Inofficioſi querela non tantum eſt comparata ad reſcindendum teſtamentum, ſed & ipſa eſt hereditatis petitio: atque ita diſerte appellatur *l. 20. D. l. 34. C. h. t.* & qui de inofficioſo agit, hereditatem dicitur petere, *l. 8. §. 8. D. h. t.* hereditasque hoc modo evincitur, *l. 21. §. 2. D. d. tit.* ac ſic Græci in Baſilicis *tom.* V. *p. 221.* querelam definiunt, hereditatis petitionem. Qui autem hic convenitur, quamquam videri poſſet eſſe juſtus heres ex teſtamento, non alio tamen ab actore loco habetur, quam qui tantum pro herede poſſideat: quoniam actor contendit teſtamentum non debere effectum ſortiri, tamquam factum a demente, qui teſtamentum facere non potuit, *pr. Inſt. h. tit. l. 17. §. 1. D. eod. tit.* unde & olim totum teſtamentum tale reſcindebatur, *l. 8. §. 16. d. l. 17. §. 1. D. h. t.* quod tamen jure novo tantum fit quod ad inſtitutionem heredis, *Novell.* CXV. ut ita illud ſolum, in quo exheredatis injuria eſt facta, evertatur. Sed & ſic ſcriptus heres merito non habetur pro vero herede, quando querela intenditur. Ex profeſſo hoc tractavit V. C. Arn. Vinnius *Selectar. Quæſtion. lib.* 1. *cap.* 17. Obiter obſervemus, lectionem nonnullorum librorum, *Qui inofficioſum dicere non poteſt*, aperte vitioſam eſſe: & in edd. Sich. Lugd. & Genev. ad marginem tantum poſitam, nec recte in Pariſ. in ipſum contextum, tamquam ſola, & bona eſſet, admiſſam. SCHVLTING.

12. *Filius ex aſſe heres inſtitutus, &c.*] Inſtitutis querela inofficioſi teſtamenti ne tunc quidem datur, cum legatis exhauſta, vel onerata eſt hereditas, vel cum ipſi alteri eam reſtituere rogati ſunt, quia Falcidiam habent, *l. Papinianus, 8. §. quarta, D. de inof. teſt.* CVJAC.

13. *Cum apud eum quarta &c.*] Quarta pars relicta jure veteri querelam excludebat, *§. ult. Inſt. l. 8. §. 8. D. hoc tit.* nec non inſtitutio ex aſſe, quamvis ad dodrantem eſſet exhauſta hereditas legatis aut fideicommiſſis. Quod utrumque Plinius quoque ſcribit *lib.* V. *epiſt. 1.* Et Paulus hic docet, ſatis eſſe, ut beneficio legis Falcidiæ, vel S. C. Trebelliani filius quartam conſequatur, ac ſi Falcidiæ mentio *l. 8. §. 9. 11. & 14. D. hoc tit. l. 41. §. 3. D. de vulgar. & pupillar. ſubſtitution. l. 6. pr. C. ad S. C. Trebellian.* Juſtinianus quoque, etſi quarta tota non ſit relicta, ſed pars tantum, ſoli actioni ad ſupplementum locum eſſe voluit; quamvis etiam non eſſet adjectum, ut illa viri boni arbitratu ſuppleretur, *§. 3. Inſt. l. 30. C. h. t.* Poſtea vero conſtituit *Novell.* CXV. ut legitima titulo honeſto inſtitutionis liberis & parentibus relinqueretur, quæ olim etiam aliter relinqui poterat, *§. ult. Inſt. l. 8. §. 6. l. 25. pr. D. l. 29. l. 30. §. 2. C. hoc tit. l. pen. C. de collationib.* modo tamen quis inſtitutus eſſet, vel exheredatus, ubi præteritio non eſſet pro exheredatione. querela enim ſic quidem excludebatur: verum vitium præteritionis paternæ ut ita poſſet ſanari nuſquam cavebatur. SCHVLTING.

14. *Quarta*

6. [14] Quartae portionis portio [15] liberis deducto aere alieno, & funeris impenſa praeſtanda eſt, ut ab inofficioſi querela excludantur. [16] Libertates quoque eam portionem minuere placet.

IN-

14. *Quarta portio liberis deducto ære alieno, &c.*] Quarta debitæ portionis excludit querelam. Quartæ autem ratio priusquam ineatur, deducendum æs alienum, deducenda funeris impenſa, deducendæ ſunt libertates, *l. Papinianus, 8. §. quoniam, & §. quarta, D. de inoffic. teſtamen. l. cum quæritur, 6. C. eodem.* CUJAC.

14. * *Quarta portio*] Sichard. *Quartæ portionis portio.* quam lect. probo. RITTERSHUS. Edd. vett. exhibent etiam, *Quartæ portionis portio:* nec aliter legiſſe videtur Interpres: adeoque cur in edd. cum Interpp. Cujacii, & Rittersh. legatur; *quarta portio,* cauſam non video. SCHULTING.

15. *Liberis*] Quando, ſcilicet, illam portionem non accipiunt tamquam heredes: alioquin enim in æs alienum etiam ſuccedunt. de quo nonnulla tradit Vinnius *Quæſtion. Selectar. lib. 1. cap. 22.* IDEM.

16. *Libertates quoque eam portionem minuere placet*] Id conſequens illi, quod ſcripſit Paulus *hoc tit. §. 5.* ſatis eſſe filium ex aſſe inſtitutum habere Falcidiam, quamvis hereditas legatis vel fideicommiſſis exhauſta ſit: Falcidia enim libertates non imminuit, ſed ab illis minuitur, ut & Ulpianus tradit *l. 8. §. 9. D. h. tit.* apud quem illa quidem verba, *& numquid minuant,* dubitari poſſet, an ſint genuina: ſaltem parum commodum habent ſenſum; niſi legantur interrogative, *& numquid minuant?* uti excuſa ſunt in editione Batava: & *numquid* accipi poſſit pro *quid ni,* uti id expoſuit Cujacius *Recitationib. ad d. l. 8. §. 9.* Reliqua vero omnia a Triboniano eſſe, quod exiſtimat, V.C. Ant. Faber *Rationalib. ad d. l.* nihil eſt, quod nobis perſuadeat. Illa ſane Ulpiani verba, *nam ſi, cum quis ex aſſe heres inſtitutus eſt, ideo non poteſt dicere inofficioſum, quia habet Falcidiam, Falcidia autem libertates non minuit, poteſt dici deductis libertatibus quartam ineundam,* nihil aliud volunt, quam id ipſum, quod ex Paulo quoque noſtro colligi poſſe jam vidimus. Rationem quidem illam denegandæ querelæ improbat Faber, putans ideo tantum ceſſare, quia hic filius contra ſe agere non poteſt. Sed hoc etſi verum eſt; an non tamen id quoque bene negatur ob rationem illam, quæ hic redditur? Et an non etiam aliter dubitari poſſet, numquid per modum cujuscumque contradictionis hæc quæſtio poſſet a filio moveri, quo & ipſe Faber tandem delabitur? Argumentum vero Juriſconſulti evincit, hanc regulam habere locum etiam in filio exheredato, cui relicta eſt legitima. Maxima autem hic naſcitur difficultas, ſi defunctus ſervos omnes manumiſerit, cum nihil aliud in bonis haberet: ſic enim querela poterit excludi, quamvis heres ſcriptus adeat. Ceterum Ulpiani tempore id fieri non potuit, niſi quis nihil aliud, quam duos ſervos reliquiſſet: alioquin enim manumiſſioni omnium obſtitiſſet lex Fuſia Caninia, de qua Paulus aget *hoc lib. tit. ult. §. ult.* ac cujus legis aut juris forte & Ulpianus meminerat: ſed mentionem illius apud eum exſtare noluit Tribonianus, ob legem illam a Juſtiniano ſublatam *t. t. Inſt. & C. de leg. Fuſ. Canin. tollend.* Hic ergo filio exheredato nihil ſupereſt auxilii. Verum quis hereditatem ejuſmodi adibit, ex qua nihil ad ipſum lucri redundabit? ut proinde hic id eventurum ſit, ut deſtituto teſtamento ſucceſſioni ab inteſtato ſit locus. At ſi filius, qui in poteſtate non fuit, ex aſſe heres ſit inſtitutus, quid fieri poſſit docet Ulpianus, nempe, ſi ſubſtitutum habeat, poſſe ipſum hereditatem omittere, eamque ad ſubſtitutum transmittere: hic vero ſi adierit, contra ipſum querelam movere. Id autem hic licet ideo, quia filius re ipſa nihil habet. Hoc jam pacto olim ante Novellam CXV. cum reliquis teſtamenti partibus, filio victore, manumiſſiones concidebant, *l. 8. §. 16. l. 9. D. h. t.* Si ſubſtitutum hic emancipatus non habeat, (cui ſimile eſt, ſi is quoque hereditatem repudiaverit) ab inteſtato hereditatem adire poterit: quo modo libertates corruent, *per l. 181. D. d. regul. jur.* nec hic filius timebit edictum, quo tenetur, qui, omiſſa cauſa teſtamenti, ab inteſtato hereditatem poſſidet, & quo libertates quoque ſolent confirmari, *l. 23. pr. D. de manumiſſ. teſtament.* non enim agit dolo, quem coërcet Prætor; ſed fraudem excludit, ut dicitur *l. 77. §. 31. D. de legat. lib.* II. nudum enim nomen heredis ipſi relictum eſt ſine re: nec Prætor indiſtincte ſuccurrit illis, quibus in teſtamento aliquid relictum erat, ſi heres ab inteſtato hereditatem poſſideat; ſed cauſa cognita, *l. 6. §. 3. & 8. D. ſi quis omiſſ. cauſ. teſtament. ab inteſtat. vel al. mod. poſſid. hereditat.* ut ita hac in ſpecie libertates non conſerventur: quamvis id ordinarie fiat, *l. 12. l. 22. pr. l. 28. §. 1. D. dict. tit.* Si filius parenti ſit ſuus heres, hic, quamvis abſtineat ſeſe, tamen jure civili heres exſiſtit, ac ſic quoque libertates confirmantur, *l. 32. D. de manumiſſ. teſtam.* etiam fideicommiſſariæ, *l. 30. §. 10. D. de fideicommiſſar. libertatib.* unde immedicabile eſt incommodum, ſive, ut Baſilicorum Scholia dicunt, ἀθεράπευτόν ἐστι τὸ κακόν. Erit, videlicet, idem, ac ſi mortui eſſent ſervi: & ſane morti æquiparatur manumiſſio, *l. 92. D. de ſolutionib. & liberationib. l. 46. pr. D. de furt.* adeoque Imperiali opus erit auxilio. Si filius, ſive ſuus, ſive emancipatus, alios heredes adjunctos habeat, hic teſtamentum effectum ſortiri non poteſt, illo repudiante, aut ſe abſtinente, niſi alius adierit: quo pertinent, *l. 2. §. 1. D. de vulgar. & pupillar. ſubſtitution. l. 11. §. 1. D. ad S. C. Trebellian.* hoc ergo caſu ſi coheres ex teſtamento non adierit; quod conſultius ipſi eſt, quandoquidem nihil ex aditione lucri ſperare poteſt, filius hereditatem ſecure ab inteſtato poterit obtinere. In his ſane nihil eſt, quod Triboniano debeat adſcribi. Quod hic filius emancipatus ſit melioris conditionis aliquando, quam ſuus, ac hic interdum omni ope deſtitutus, id plane ex accidenti evenit: ac circa jura

etiam

INTERPRETATIO. *Quoties filiis*[17] *Falcidia computanda eſt, de aſſe hereditatis primo loco defuncti debita detrahuntur, & expenſa, quae in funere ejus eſt praeſtita. Sed & collatae libertates nihilominus debebuntur. Et ſic*[18] *liberis Falcidia, id eſt, uniuscujusque portionis quarta portio debetur.*

7. [19] Filius in [20] judicio patris ſi minus quarta portione conſecutus ſit, ut quarta ſibi a coheredibus fratribus [21] citra inofficioſi querelam impleatur, jure deſiderat.

INTERPRETATIO. *Filio herede ſcripto, ſi ex ordinatione defuncti patris minus, quam quarta portionis ſuae fuerit deputata, ſuppleri eam ſibi a coheredibus fratribus jure deſiderat: quia in tali caſu inofficioſi actio removetur.*

8. [22] Pa-

etiam laudatiſſima nonnunquam contingit, ut uno alterove caſu aliquid habeant duri: nec ulla hic vel Jurisperitis, vel compilatoribus culpa poteſt imputari. Videri quoque poterunt quæ tradit Cujacius *Recitationib. ad d. l. 8. §. 9.* atque ita non difficile erit reſpondere ad illa, quæ prolixe adverſus illum locum ac Tribonianum diſputat Ant. Faber *Rationalib. ad d. l.* IDEM.

17. *Falcidia*] Falcidiam hic ſumit pro legitima portione liberis debita, uti & alibi ſumitur, *l. 8. §. 11. D. l. 31. C. hoc tit. l. 5. §. 3. C. ad leg. Jul. majeſtat.* Sed & pro quarta parte ſumitur in genere *l. 4. Cod. Theod. de legitim. hereditatib.* uti notarit Ant. Contius *Lection. Subſecivar. lib.* I. *cap. 3. & lib.* II. *cap. 4.* IDEM.

18. *A liberis*] τὸ *a* deleo. RITTERSHVS. Sich. edidit *a liberis*: Verum Cujacianæ edd. carent τῷ *a*, quas nos ſecuti ſumus. SCHVLTING.

19. *Filius in judicio patris ſi minus quarta &c.*] Filio inſtituto ex minore parte non datur querela, maxime ſi ei adjecti ſint fratres coheredes: ſed ita actio datur, ut ſibi portio debita a fratribus ſuppleatur. Adjectis extraneis ſecus eſſe argumentum præbet *l. 3. C. de inoffic. teſtament.* Filio autem exheredato, ſi minus debita portione conceſſum aliquid, vel relictum ſit, vel eadem actio dabitur, maxime ſi in teſtamento id adjectum ſit, ut ei debita portio viri boni arbitratu repleatur, vel etiam dabitur querela cum onere collationis, ſi in totum reſciſſo teſtamento omnes fratres ab inteſtato veniant. Et ita accipio *l. ſi non mortis, 25. D. de inoffic. teſtamen. l. ut liberis, 17. C. de collat. l. pater filium, 6. D. de collat. dot.* Filio autem præterito, nemo eſt, qui neſciat ad excludendum bonorum poſſeſſionem contra tabulas quartam non ſufficere. Hodie ex conſtitutione Juſtiniani filio inſtituto ex minore parte, vel exheredato, cui minus debito relictum eſt, omnimodo actio datur ſupplendæ portionis gratia, non querela, *l. omnimodo, 30. l. ſcimus, 36. Cod. de inofficioſo teſtamen.* CVJAC.

20. *Judicio*] Sic *§. ſeq.* judicium accipitur pro teſtamento, & ſæpe in jure, nec non apud bonos Auctores. Sufficiet locus Senecæ *de ira lib.* II. *cap. 7. Alius judicia patris accuſat, quæ merere ſatius fuit.* Ex eodem cur ita teſtamentum vocetur, intelligere licet *de benefic. lib.* IV. *cap. 11.* SCHVLTING.

21. *Citra inofficioſi querelam*] Hanc tamen tempore Pauli etiam movere videtur potuiſſe, quamvis heres eſſet inſtitutus. Paſſim certe inculcatur, opus eſſe ad excludendam querelam, ut quartam liberi habeant, *l. 8. §. 8. & 9. D. l. 30. l. 31. C. hoc tit. l. 2. Cod. Gregor. hoc tit. l. 1. C. d. inofficioſ. donationib.* idemque indicat Plinius *lib.* V. *epiſt. 1.* quod & de parentibus traditur in Novellis Impp. Theodoſii & Valentiniani *tit.* II. *de his, qui ſpont. muner. aliq. vel honor. largiunt.* Differentia, an coheredes ſint fratres, an extranei, quam proponit Vir Summus *ad hunc loc.* nec non Janus a Coſta *ad §. 3. Inſt. hoc tit.* non probatur ex *l. 3. C. hoc tit.* quæ lex alio plane pertinet. quin & in *l. 8. C. hoc tit.* ubi inter liberos hereditatem parens diviſit, filius, qui minus acceperat, ideo tantum a querela excluditur, quia judicium defuncti agnoverat, adeoque aliter eam habuiſſet. Idemque clare liquet ex *d. l. 2. Cod. Gregor. hoc tit. l. 1. C. de inofficioſ. donationib.* Vt proinde etiam filio libera hac in parte fuerit electio, an ſupplementum vellet petere; quod tutius erat, ſed minus luculentum: an de inofficioſo agere; quod plus habere poterat emolumenti; ſed plus periculi hic aderat. Atque ita exiſtimat quoque V.C. Gul. Ranchinus *Variar. lection. lib.* III. *cap. 6.* cui horum partem debemus. Nonnihil hinc differt ſpecies ab Vlpiano propoſita *l. 25. pr. D. hoc tit.* ubi donatio inter vivos eſt collata alicui hac contemplatione, ut in quartam habeatur, ac ſi quartam totam quis ita ſit conſecutus, querela ceſſat: ſi minus, illa non denegatur; modo conferatur id, quod donatum eſt. Quo in loco verba illa, *aut ſi minus habeat, quod deeſt, viri boni arbitratu repleatur,* quæ etiam conſtructionem nonnihil turbant, a Triboniano eſſe, reſpiciente ad jus novum *l. 30. C. hoc tit.* poſt Accurſium notarunt Viri Doctiſſimi, Cujacius *ad §. 3. Inſt. hoc tit.* (qui tamen in alia ivit *in Recitationib. ad d. l. 25.*) Ant. Faber *Rationalib. ad d. l. 25. & de errorib. Pragmaticor. decad.* XL. *error. 5.* Jac. Gothofredus *ad l. 4. Cod. Theod. hoc tit.* Quando expreſſe ſcripſerat parens, ut ſi minus legitima eſſet liberis relictum, id viri boni arbitratu ſuppleretur, jam ante Juſtinianum ceſſabat querela, *l. 4. Cod. Theod. hoc tit.* ſed id in ſpecie ab Vlpiano poſita non erat cautum. IDEM.

22. *Pactio*

8. [22] Pactio talis, ne de inofficioſo teſtamento [23] dicatur, querelam ſuper judicio futuram non excludit: meritis enim [24] liberos, quam pactionibus adſtringi placuit.

INTERPRETATIO. *Si talis pactio [25] vivo patre inter filios fiat, ut poſt obitum patris de inofficioſo filii non querantur, talis pactio non valebit: ſed cui competit, de inofficioſo agere poteſt.*

9. [26] Rogatus hereditatem reſtituere, etſi [27] inofficioſi querelam inſtituerit, fideicommiſſo non fit injuria: quartam enim ſolummodo [28] hereditatis amittit, quam beneficio Senatuſconſulti habere potuiſſet.

INTERPRETATIO. *Si is, qui a defuncto rogatus eſt, ut relictam hereditatem alteri reſtituat, [29] de inofficioſi querela inſtituerit actionem, id, quod fideicommiſſum eſt, ut redderet ei, cui reddere juſſus eſt, penitus non peribit: ſed ille, qui inofficioſi querelam propoſuit, quartam, quam ex fideicommiſſo Senatuſconſulti beneficio erat habiturus, ſuo vitio perdit.*

10. [30] Heres inſtitutus habens ſubſtitutum, ſi de inofficioſo dixerit, nec obtinuerit, [31] non id ad fiſcum, ſed ad ſubſtitutum pertinebit.

TITV-

22. *Pactio talis, ne de inofficioſo teſtamento dicatur, &c.*] Si parens cum filio paciſcatur, ne de inofficioſo agat, agenti poſtea filio non obſtat exceptio pacti, vel doli. Sunt enim filii, ut & Papinianus ait, meritis provocandi ad obſequia paterna, non pactionibus adſtringendi, *l. ſi quando, 35. §. illud, C. de inoffic. teſt.* CVJAC.

23. *Dicatur*] Hoc eſt, *agatur.* Sic *l. 9. §. 2. D. de dol. mal. l. 1. l. 6. C. hoc tit.* & alibi.

24. *Liberos, quam*] Sich. interpon. *magis*, quod eſt etiam in vulgari lectione *l. 35. §. 1. C. h. t.* Sed elegantior eſt ellipſis græciſſans: cujus exempla plura ex I.C. ſcriptis obſervavit A. Auguſtinus II. *Emend. cap. 8.* RITTERSHVS. Recte abeſt *magis*, quod etiam hic non exſtare in libris veteribus teſtatur Cujacius *ad tit. ſeq. §. ult.* Idem de *l. 35. C. hoc tit.* docet Charondas *ad d. l.* & C. A. Fabrotus *Enarration. Paratitlor. Cujac. ad tit. C. ſi cert. petat.* Illud vero *magis*, quod hic ſubintelligitur, non accipiendum eſt ſenſu comparante, ſed θετικῶς, uti *in l. 1. D. commun. dividund. l. 6. D. de legat. lib. 1.* SCHVLTING.

25. *Vivo patre inter filios*] Paulus agit de pactione patris ipſius cum filio. IDEM.

26. *Rogatus hereditatem reſtituere, &c.*] Qui inofficioſum teſtamentum dixit, nec obtinuit, id, quod ex teſtamento accepit, ei aufertur, quaſi indigno, & fiſco vindicatur, *l. Papinianus, 8. §. meminiſſe, D. de inoffic. teſtam.* Igitur ſi inſtitutus & rogatus Titio hereditatem reſtituere adverſus Titium inofficioſum teſtamentum dixerit, atque adeo non obtinuerit, quarta quidem Pegaſiana, quam habere potuiſſet, fiſco vindicatur, reliqua autem hereditas Titio conſervatur, *d. l. Papinianus, 8. §. unde non male.* Id enim dumtaxat ei aufertur, quod apud eum remanere potuiſſet. CVJAC. Hic quidem intelligitur inſtitutus eſſe is, qui querelam movet; ſed non ex aſſe, ut ita tota quarta ei ex Senatuſconſulto Pegaſiano obtingere non poſſit; alioquin enim querela ceſſaret, *§. 5. hoc tit. l. 8. §. 11. D. hoc tit.* In quo *§. 11.* vel pro *ſextans* legendum eſt *ſeſcuncia*, cum Cujacio *Recitationib. ad d. l.* & ponendum agi de uno ex duobus filiis: aut retenta lectione vulgata, poni debet agi de uno, cui in anteceſſum donata eſt uncia, ita ut in quartam imputetur, ſecundum *l. 25. pr. D. hoc tit.* cum G. Ranchino *Variar. Lection. lib.* III. *cap. 7.* SCHVLT.

27. *Inofficioſi querelam inſtituerit*] Quod etiam fieri poteſt per modum exceptionis, ſi conveniatur ad hereditatem reſtituendam, *arg. l. 8. §. 13. D. hoc tit.* Idem erit ſi reſtituerit, & egerit. Atque ita etiam accipi poteſt Papiniani reſponſum *l. 8 §. 14. verſ. unde, D. hoc tit.* Attamen in *l. 1. C. hoc tit.* commodiſſime intelligi poteſt filius excluſus agere contra eum, cui alius heres inſtitutus hereditatem reſtituit. Si filius volens hereditatem reſtituit, agere nequit *per l. ult. pr. D. hoc tit.* IDEM.

28. *Hereditatis*] Partis illius, ex qua inſtitutus eſt.

29. *De inofficioſi querelæ*] remove τὸ *de.* aut lege, *de inoffic. querela.* RITTERSHVS. In edd. Lugd. Gen. & Pariſ. legitur, *querela*, quod etiam repræſentavi. SCHVLTING.

30. *Heres inſtitutus habens ſubſtitutum &c.*] Vt ſubſtitutioni precariæ injuriam non fieri dixit, ſcripto querente, nec obtinente: ita nunc ait ſubſtitutioni directæ injuriam non fieri, ſi ſcriptus de inofficioſo teſtamento egerit, nec obtinuerit. Nec enim fiſco, ſed ſubſtituto hereditas conſervatur. In priori ſpecie

agit

agit adverſus fideicommiſſarium, in hac adverſus ſubſtitutum, ut & in *d. l. Papinianus*, 8. §. *quarta, in fi.* Nam uterque eſt heredis loco. CVJAC.

30. * *Heres inſtitutus*] Ex minori parte, quam oportuit. Hic vero agere poterat contra coheredes: quo pertinent quæ dicta ſunt *ad* §. 7. adeoque non eſt neceſſe ſtatui, actum hic eſſe cum ſubſtituto, quod volebat Vir Maximus: quamvis id fieri etiam poſſe doceat Vlpianus *l. 8. §. 9. D. hoc tit.* SCHVLTING.

31. *Non ad fiſcum, ſed ad ſubſtitutum pertinet*] Subſtituti enim jus hic durat, cum ex teſtamento filius hereditatem non ſuſceperit, quo facto exſpirat demum vulgaris ſubſtitutio, *l. 5. C. de impuber. & al. ſubſtitutionib.* Aliud juris quando inſtitutus necem defuncti non vindicavit: hic enim ſubſtitutus non admittitur, quamvis ipſe id præſtiterit, nec pœna unius alterius præmium eſt, *l. 15. pr. D. de S. C. Silanian. & Claudian.* (ubi pro *priore* vett. edd. habent *prioris*, mallem, *a priore.*) ſed & hoc in caſu inſtitutus hereditatem ex teſtamento adierat, *l. 5. §. 2. D. dict. tit.* adeoque interciderat illa ſubſtitutio, uti recte reſpondet V. C. Fr. Duarenus *ad tit. D. de vulgar. & pupillar. ſubſtitution. cap. 10.* IDEM.

TITVLVS VI.

[1] *De Viceſima.*

1. [2] Tabulae teſtamenti aperiuntur [3] hoc modo, [4] ut teſtes, vel maxima pars

1. *De Viceſima*] Hic titulus eſt *de viceſima hereditatum*, de qua Æmilius Macer libros duos ſcripſit. Hæc lege Julia primum augendi ærarii gratia, extraneis heredibus, nec inopibus irrogata eſt, ut Dio ſcribit libro LV. Deinde Nervæ, Trajani, Adriani, Marci, & aliorum conſtitutionibus vel acciſa, vel ex integro reducta, & ad poſtremum abolita eſt. Non eſt credendum Alciato, qui eam fuiſſe a Gratiano ſublatam, idque Auſonium *in Gratiarum actione* teſtari falſo conſcripſit. Solet Alciatus auctorum teſtimonio abuti, eorumque verba ad ſui animi ſententiam commutare, qua re nihil eſt iniquius, nihil illiberalius. Quæ lex vero viceſimam ſanxit, eadem & de aperiendis tabulis teſtamenti cavit, ut ex poſtrema hujus tituli ſententia apparet: & ita edicto quoque Divus Adrianus de Viceſima ſimul, & de aperiendis tabulis conſtituit, *l. ult. C. de edict. D. Adr. tollen. l. ult. D. de ap. rec.* CVJAC. De ipſa viceſima nihil nobis hic conſervavit Compilator, niſi quod obiter ejus mentio fiat §. *ult.* quia, ſcilicet, non obtinebat illis locis & temporibus illud vectigal, de quo procul dubio pluribus egerat ipſe Paulus. Vectigal hoc invenit Auguſtus locupletando ærario militari, teſte Dione Caſſio in actis anni V. C. IↃCCLIX. *lib.* LV. *p. 563.* & hujus viceſimæ veſtigia quædam ſagaciter in jure noſtro deprehendit Cujacius *Obſervation. lib.* V. *cap. 16. & lib.* XI. *cap. 24.* Auxit id vectigal Antoninus Caracalla, quem largitionibus in milites profuſiſſimum fuiſſe idem teſtatur Dion *in Excerpt. Peireſcian. p. 745.* & Herodianus *lib.* IV. *cap. 7.* ac ex viceſima fecit decimam, præſtandam de hereditatibus, ac etiam legatis, aliiſque ſimilibus liberalitatibus: (hæc enim omnia videntur intelligi nomine δωρεῶν, quo utitur Dion Caſſius utroque loco.) meminitque ejus decimæ Vlpianus in fragmento, quod profertur in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. ult. in fin.* Quin & amplius ut huic vectigali, aliiſque etiam peregrinos, qui pleriſque eorum immunes erant, ſubjiceret, omnes, qui in orbe Romano erant, nempe, ingenui, (libertini enim Latini, ac dedititii non ſunt ab illo ſublati, ut videbimus ad Vlpianum *tit. 1.*) cives Romanos fecit, ut refert Dion Caſſius *d. p. 745.* Atque hic eſt Antoninus Imperator Vlpiano memoratus *l. 17. D. de ſtat. homin.* ubi datæ hujus civitatis meminit. Reduxit autem Caracallæ ſucceſſor Macrinus viceſimam, ut conſtat ex Dione Caſſio *Excerpt. lib.* LXXVIII. *p. 893.* at jus civitatis communicatum cum omnibus ratum remanſit. Non potui non aliquid de his dicere, quando Studioſis hæc pleraque ignota ſunt, nec a Doctoribus noſtris exponi ſolent. Plura de illis tradidere Viri Eruditiſſimi, Henr. Valeſius *ad Dion. Caſſ. Excerpt. Peireſcian.* Salmaſius *de modo uſurar. cap. 19.* Petr. Burmannus *de vectigalib. popul. Roman. cap. 11.* & noviſſime Ezech. Spanhemius *Orb. Roman. Exercitation.* II. *cap. 4.* Juſtiniani ævo in uſu non erat illud vectigal: unde Tribonianum in *l. 68. D. ad L. Falcid.* quæ eſt ex Æmilio Macro *lib.* II. *ad legem viceſimam hereditatium*, loco viceſimæ repoſuiſſe Falcidiam ſuſpicatur Cujacius *Obſervation. lib.* IX. *cap. 24.* SCHVLTING.

2. *Tabulæ teſtamenti aperiuntur hoc modo, &c.*] Coactis ſignatoribus, vel majori horum parte, & ſigillis recognitis, lino inciſo tabulæ reſignantur, & recitantur, *l. cum ab initio*, 4. *l. ſed ſi major*, 6. *D. quemadmodum teſtamen. aper.* Si non fuerit ſignatorum copia, præſentibus optimæ opinionis viris aperiuntur, *l. ſed ſi quis*, 7. *D. eod. l. 2. C. eod. titul.* Et ideo in proxima ſententia Paulus, *Præſentibus*, inquit, *teſtibus, vel honeſtis viris.* Apertis autem tabulis inſpiciendi, deſcribendique fit poteſtas eis, quorum res

pars eorum adhibeatur, qui ſignaverint teſtamentum: ita ut, [5] agnitis ſignis, rupto lino, aperiatur, & recitetur: atque ita deſcribendi [6] exempli fiat poteſtas: ac deinde [7] ſigno publico obſignatum in [8] archium redigatur: [9] ut ſi quando exemplum ejus interciderit, ſit unde peti poſſit.

2. [10] Te-

res eſt. Tum deinde obſignantur ſigno publico, & in archium publicum deponuntur, ut ſi fortaſſe exemplum interciderit, ex archio petatur. Quid ſit archium notum eſt. Deponuntur in eo inſtrumenta etiam privata, *l. moris eſt, 9. D. de pœnis.* ut publicum teſtimonium habeant: eaque ratione in archium redacta ad comparationem valent, licet deſtituta ſint legis ſolemnitate, *Novel. 1. §. penult.* Eccleſiarum archium cimeliarchium appellatur, quod in eo ſint repoſita κειμήλια, id eſt, ſacra vaſa: Et ideo in *l. litibus, 20. C. de agr. & cenſ.* ſic rectius in ſcriptis, quam in excuſis codicibus legitur, *In æde ſacroſancta, id eſt, cimeliarchio.* At quemadmodum ideo Paulus ait teſtamenta in archio deponi, ut exemplo amiſſo ſit unde aliud promi poſſit, ſic inventa eſt ratio, qua poſſint, etiam dum adhuc teſtatores in rebus humanis agunt, teſtamenta publicari, & inſinuari actis publicis, ut, ipſo etiam authentico amiſſo, ex actis publicis fides teſtamenti petatur, *l. 2. l. teſtamenta, 18. l. conſulta, 23. C. de teſtament.* Non aliter, quam ſi ab initio actis ſolum publicis teſtamenta condita fuiſſent. Quod fieri poſſe indicat *l. omnium, 19. C. eod. & Novel. Valentiniani de teſtament.* Publicantur autem, & referantur in urbe apud magiſtrum cenſus, in provinciis apud præſides, vel magiſtratus, vel defenſores, *d. l. teſtamenta, 18. l. in hac, 30. C. de donatio.* Acta in hunc ferme modum Romano more fieri ex Marculphi monachi libro De formulis publicorum privatorumque negotiorum, Emari Ranconeti V. C. divino immortalique beneficio didicimus: *Anno illo, ſub die illa, civitate illa, adſtante defenſore & omni curia illius civitatis,* TITIVS *proſecutor dixit: Peto, optime defenſor, voſque laudabiles curiales atque municipes, ut mihi codices publicos patere jubeatis. Quadam enim in manibus habeo, quæ geſtorum cupio allegatione roborari.* DEFENSOR *& Curiales dixerunt, Patent tibi codices publici, proſequere quæ optas.* PROSECVTOR *dixit, Gajus vir illuſtris mihi mandavit, teſtamentum, ut mos eſt, geſtis municipalibus inſinuarem.* DEFENSOR *dixit, Amanuenſis mandatum accipiat, & recitet.* POST *recitationem mandati, Defenſor dixit, Mandatum quidem recitatum eſt, ſed teſtamentum, quod præ manibus te habere dicis, etiam nobis præſentibus recitetur, & ut poſtulas, geſtis publicis firmetur.* POST *recitationem teſtamenti, Defenſor & Curiales dixerunt, Teſtamentum, quod recitatum eſt, geſtis publicis inſeratur.* PROSECVTOR *dixit, Hoc amplius peto, optime Defenſor, ut mihi geſta publice edantur.* DEFENSOR *& ordo curiæ dixerunt, Quia teſtamentum & mandatum rite condita, & bonorum virorum ſubſcriptionibus firmata cognovimus, æquum eſt, ut geſta, cum a nobis fuerint ſubſcripta, & ab amanuenſi edita, tibi ex more tradantur, eademque in archiis publicis conſerventur.* Parique modo acta in donationum inſinuatione conficiebantur. CVJAC.

2. * *Tabulæ teſtamenti aperiuntur*] Lucianus *in Timone;* ἐπειδὰν γὰρ σημείων, *&c.* IDEM. *not. poſt.*

3. *Hoc modo*] Is modus rite obſervandus eſt, ut mittatur heres in bonorum poſſeſſionem: quod docuit Paulus *lib.* III. *tit. 5. §. 17.* ubi etiam præmittit, quod teſtamentum debeat eſſe oblatum judici, videlicet, competenti, coram quo debet aperiri, §. *2. hoc tit.* SCHVLTING.

4. *Vt teſtes, vel eorum pars maxima adhibeatur*] Hos cogere Romæ eſt Prætoris officium, *l. 4. D. teſtament. quemadmod. aperiant. l. 3. §. 9. D. de tabul. exhibend.* IDEM.

5. *Agnitis ſignis*] Sic Suetonius *in Tiber. cap. 23.* loquitur de teſtibus *ſigna agnoſcentibus.* Alibi dicuntur ſignatores *ſigilla recognoſcere, d. l. 4. d. l. 3. §. 9. D. de tabul. exhibend.* Ita Marculphus *Formular. lib.* II. *form. 17.* hunc ipſum forte Pauli locum reſpiciens. *Recognitis ſigillis, inciſo lino, ut Romana legis decrevit auctoritas.* Signa quoque *cognoſcere* plus ſemel dixit Cicero *Catilinar.* III. *cap. 5.* Inter ea igitur, quæ teſtamento nocent, erunt & ſine agnitore ſigna; uti de inſtrumentis litis loquitur Quinctilianus *Inſtitution. Orator. lib.* XII. *cap. 8.* Manum ſuam ut teſtes agnoſcant, non exigitur: verum nec circa illam, reliquaque in teſtamento perſcripta aliquid fieri potuit, ſi linum, quo colligatæ, & ſigna, quibus ſignatæ ſunt tabulæ, integra ſint. Nec etiam ſubſcriptiones inſpici poſſunt ante apertum teſtamentum. In jure noſtro, ſcilicet, ſigna imponuntur teſtamentis ſcriptis & clauſis, ultimuſque hic eſt ordinationis actus, *l. 21. pr. C. de teſtament.* ac ſignatio impedit, ne quis argumentum ſcripturæ poſſit ſcire. Major ceteroquin longe eſt ſubſcriptionis fides, quando & alieno ſigno, quin & ipſius teſtatoris uti ſit licitum, *l. 22. §. 2. D. qui teſtament. facer. poſſ.* De quibus conſuli poterit Salmaſius *de modo uſurar. cap. 11. & de ſubſcribend. & ſignand. teſtament. cap. 16.* IDEM.

6. *Exempli*] Exemplum hic eſt ἀντίγραφον, hodie copia, ut in *l. 4. §. ult. D. famil. erciſcund. l. ult. D. teſtament. quemadmod. aperiant.* alioquin & pro ipſo exemplari, ſive authentico, hoc verbum ſumitur, *l. 24. D qui teſtament. fac. poſſ.* de quibus plura legere eſt apud Salmaſium *de mod uſurar. cap. 10. & de ſubſcribend. & ſignand. teſtament. cap. 5. & 6.* Contra Plinius exemplar dixit de apographo *Natural. Hiſtor. lib.* XXXV. *cap. 10.* IDEM.

7. *Signo publico obſignatum*] Jam olim civitates ſua quoque habuere ſigna, quorum ſit etiam mentio in fœdere Smyrnæorum & Magnetum *in Marmorib.*

2. [10] Teſtamenta [11] in [12] municipiis, [13] coloniis, [14] oppidis, [15] praefectura, [16] vico, caſtello, [17] conciliabulo [18] facta, [19] in foro, vel baſilica, praeſenti-

Arundellian. p. 14. aliorum apud Ciceronem *in Verr. lib.* IV. *cap. 63. pro Flacc. cap. 15.* IDEM.

8. *Archium*] In *l. 9. §. 6. D. de pœn.* vetantur aliqui ſedere in *archio, vel grammatophylacio.* & ἀρχεῖον quoque occurrit in Novella XV. *cap. 5.* Idem vero eſt, an dicas *archium*, an *archivum*, quod eſt in ed. Sich. uti *muſeum* dicitur, & *muſivum*: nec non *odeum*, & *odivum*, notante Salmaſio ad *Trebell. Pollion. Tetric. Junior.* Plura de verbo archivum, & ἀρχεῖον collegit ſæpe mihi citatus Car. du Freſne du Cange *Gloſſar. med. & infim. Latinitat. & Gloſſar. med. & infim. Græcitat.* Quædam etiam habet Doctiſſimus Dukerus *ad Opuſcul. de Latinitat. vett. Juriſconſultor. p. 444.* Cicero vocat *tabularium pro Arch. poët. cap. 4.* & Livius *lib.* XLIII. *cap. 16.* IDEM.

9. *Vt ſi quando exemplum ejus interciderit, &c.*] Ita illis, qui ex teſtamento aliquid ſperare poſſunt, omnia ſunt ſalva. Nihil minus publice privatimve expedit, quam ut teſtamentorum exemplaria privatis, etiam illis, qui inde obligantur, adſervanda permittantur. Vbi hoc jus non viget, ſane illud induci valde foret optandum. IDEM.

10. *Teſtamenta in municipiis, &c.*] Recitationes teſtamentorum fiunt in foro, aut baſilicis a ſecunda hora ad decimam: quoniam eo maxime tempore frequentiſſimum eſt forum. Et fiunt præſente magiſtratu, eodemque teſtamentum, poſteaquam deſcribendi poteſtas facta eſt, obſignante. Et hoc eſt quod ſuperius publicum ſignum appellavit. Sed ſi in archio civitatis tabulæ non deponantur, ſatis erit vel priorum ſignatorum, vel eorum, qui illis abſentibus adfuerunt, ſigna magiſtratu præſente reponi, *l. ſed ſi quis, 7. D. teſtament. quemadm. aper. l. 2. C. eod.* Pertinet ad hanc maxime quæſtionem, quod Auguſtinus ſcribit *in pſalmum* XXI. *Tamdiu contenditur*, inquit, *de hereditate mortuorum, quamdiu teſtamentum proferatur in publicum. & cum teſtamentum prolatum fuerit in publicum, tacent omnes, ut tabulæ aperiantur, & recitentur. Judex intus audit, advocati ſilent, præcones ſilentium faciunt, univerſus populus ſuſpenſus eſt, ut legantur verba mortui non ſentientis in monumento. Ille ſine ſenſu jacet in monumento, & valent verba ipſius: ſedet Chriſtus in cœlo, & contradicitur teſtamento ejus.* CVJAC.

11. *In municipiis, coloniis, oppidis, præfectura, vico, caſtello, conciliabulo*] Horum omnium apud veteres fit mentio; ac ex profeſſo de illis egit V. C. Car. Sigonius *de jur. Ital. lib.* II. Alibi memorantur civitates, oppida, vici, caſtella, municipia, *l. 16. Cod. Theod. de Epiſcop. & cleric.* alibi civitates, municipia, vici, caſtella, *l. 5. Cod. Theod. de conlation. donator.* ubi plura notat Jac. Gothofredus, *& in Topograph. Cod. Theod. part. 1. §. 5.* SCHVLTING.

12. *Municipiis*] Hæc proprie ſunt oppida in civitatem Romanam recepta, legibus ſuis utentia; ſed quorum cives muneris tantum cum populo Romano honorari participes eſſent; ut indicat Gellius *Noct. Atticar. lib.* XVI. *cap. 13.* atque inde a capiendis muneribus municipes dictos eſſe, præter Gellium docet Vlpianus *l. 1. §. 1. D. ad municipal.* Hæc vero municipia non ejuſdem omnia, ſed diverſæ fuerunt conditionis. Plura de illis litteris mandavit is, quem modo adduxi, Sigonius *dict. lib.* II. *de jur. Ital. cap. 6. & ſeqq.* & nuperrime Inclytus Vir, Ezech. Spanhemius *Orb. Roman. Exercitation. 1. cap. 12.* Jam vero Gellio florente municipiorum jura oblitterata fuiſſe ex ipſo conſtat *dict. loc.* & cujuſque civitatis cives abuſive dicebantur municipes, auctore Vlpiano *d. l. 1. §. 1. D. ad municipal.* & maxime poſt civitatem cum omnibus ingenuis communicatum municipiorum ab aliis civitatibus diſcrimen vim ſuam perdidit. IDEM.

13. *Coloniis*] Hæ ex ipſa Vrbe capiebant originem, miſſis aut deductis eo civibus Romanis; de quorum juribus & differentiis multa invenire eſt apud eumdem Sigonium *dict. lib.* II. *cap. 2. & ſeqq.* Spanhemium *dict. Exercitation. 1. cap. 8. & 9. & Exercitation. 11. cap. 19.* IDEM.

14. *Oppidis*] Hic per oppida ea intelliguntur, quæ majora erant, quam caſtella, & muris cincta, nec talis conditionis, vel nominis, cujus alia hic memorata. IDEM.

15. *Præfectura*] Oppida erant talia non diſſimili jure ac provinciæ, quæ itidem Roma quotannis præfectos accipiebant, de quibus conſuli poterit Feſtus *verb. Præfectura*, Sigonius *lib.* II. *cap. 10. & ſeqq.* & Cujacius *Obſervation. lib.* XI. *cap. 24.* IDEM.

16. *Vico*] Vicus hic in genere videtur locus, in quo plures domus, villæve conjunctæ ſunt ſine mœnibus, ut & *l. 30. D. ad municipal. l. 198. D. de verbor. ſignification.* Alibi vici ſunt partes pagorum, de quibus notarunt aliqua Aldus Manutius *de Quæſit. per epiſtol. lib.* III. *cap. 7.* Phil. Cluverius *German. Antiq. lib.* I. *cap. 13.* IDEM.

17. *Conciliabulo*] Conciliabula erant loca, quæ jus habebant non tantum nundinarum, ſed in quibus etiam jus dicebatur. Sigon. *dict. lib.* II. *cap. 15.* IDEM.

18. *Facta*] Hoc quidem plerumque eveniet, ut quo loco facta ſunt teſtamenta, ibidem quoque aperiantur. ceteroquin non intereſt, quo in loco ſint facta. hic tantum de aperiundo eſt quæſtio: adeoque verbum hoc abeſſe poſſet. IDEM.

19. *In foro*] Hoc & vici habuere, ſaltem quidam, & maxime metrocomiæ, in quibus etiam curiales fuiſſe docet *l. 6. Cod. Theod. de patrocin. vicor.* Fori vero quoque hac in re meminit Lucianus *in Timon.* ubi aviditatem heredipetarum graphice deſcribit: Plutumque ita loquentem inducit, poſtquam oſtendiſſet, quam negligenter ſæpe defunctorum abjicerentur cadavera, Ἐμὲ δὲ οἱ ἐπελπίσαντες ἐν τῇ ἀγορᾷ περιμένουσι κεχηνότες, ὥσπερ τὴν χελιδόνα προσπετομένην τετριγότες οἱ νεοττοί. *Qui vero mei ſpe ducuntur, in foro opperiuntur*

ſentibus teſtibus, [20] vel honeſtis viris, [21] inter horam ſecundam & decimam [22] diei recitari [23] debebunt: [24] exemploque ſublato, ab iisdem rurſus magiſtratibus [25] obſignari, [26] quorum praeſentia conſtat aperta.

3 [27] Teſtamentum lex [28] ſtatim poſt mortem teſtatoris aperiri voluit: & ideo [29] quamvis ſit reſcriptis variatum, tamen a praeſentibus [30] intra triduum, vel

riuntur hiantes, non aliter, quam hirundinem advolantem ſtridentes pulli. IDEM.

20. *Vel honeſtis viris*] Teſtibus deficientibus. Vt autem hi teſtes ſint tres decuriones, adſitque exceptor publicus, qui præter magiſtratum ad acta municipalia facienda requiruntur, *l. 151. Cod. Theod. de decurionib.* id, inquam, nec hic exigitur, nec in *l. 7. D. teſtament. quemadmod. aperiant: l. 2. C. eod. tit.* adeoque nec ſatis cauſæ eſt, ut eos neceſſarios hic eſſe credamus, quod volebat Petr. Faber *Semeſt. lib.* II. *cap.* 23. Adde quod *d. l. 151.* ne quidem in Codicem Juſtinianeum relata ſit. IDEM.

21. *Inter horam ſecundam & decimam*] Horas duas diei primas officiis & ſalutationibus Romani tribuebant: tertia forum incipiebat fervere. Martialis *lib.* IV. *epigrammat. 8.*

Prima ſalutantes, atque altera nunciat hora:
Exercet raucos tertia cauſidicos.

Datur vero ſpatium largius, ad decimam uſque horam, forte quia intra paucos dies res erat peragenda. nona ceteroquin ad cœnam accedebant. Martialis *dict. loc.*

Imperat exſtructos frangere nona thoros.

Cicero *lib.* IX. *epiſtolar. Famil. 26. Accubueram hora nona.* IDEM.

22. *Diei recitari*] In Pariſ. eſt, *dici recitarique.* (in erratis enim pro *diei* jubetur corrigi *dici*) Mihi illud *dici* non probatur: ſed ſi illud *recitarique* eſſet ex libris antiquis, dubitarem, an non ante illud excidiſſet *aperiri*, ut ſcripſiſſet Paulus *aperiri, recitarique.* IDEM.

23. *Debebunt*] Edd. cum Interpp. Cujacii, *debent.* quod mallem quidem: Auctores enim noſtri non jubent, ſed jus exponunt: omnes tamen aliæ edd. etiam Cujacianæ, habent *debebunt*: quod credo ab Aniano eſſe, apud quem talia plura occurrunt. IDEM.

24. *Exemploque ſublato*] Apud Lucianum heres abit cum ipſis tabulis: ubi etiam in præcedentibus tantum fit mentio ſigni detracti numero ſingulari, ἐπειτὰν τὸ σημεῖον ἀφαιρεθῇ An in provinciis quibusdam hæc aliter obſervata ſunt apud eos, qui non erant cives Romani, ad quos ſolos pertinebat lex viceſima? IDEM.

25. *Obſignari, quorum præſentia conſtat aperta*] Sich. male, *obſignato, q. p. c. apertum.* RITTERSHVS. In edd. Lugd. Par. & Genev. eſt etiam *apertum*, non recte. SCHVLTING.

26. *Quorum præſentia conſtat aperta*] Vereor, ne hic Compilator verba Pauli inverterit. IDEM.

27. *Teſtamentum lex ſtatim poſt mortem teſtatoris aperiri voluit &c.*] Hæc eſt lex Julia, quæ proprio nomine lex Viceſima hereditatum dicitur in earum legum inſcriptionibus, quæ ſumptæ ſunt ex duobus Æmilii Macri εἰκοςῶν libris. Vult autem non tantum ut viceſima hereditatum fiſco præſtetur, ſed etiam ut tabulæ teſtamenti ſtatim aperiantur. Nec enim hæc res dilationem recipit: & ideo, ut recte Paulus ait, in *l. ultim. D. de appell. rec.* ne teſtamentum aperiatur, ut D. Adrianus conſtituit, id eſt, ex edicto D. Adriani, quod etiam pertinet ad viceſimam hereditatum, appellare non permittitur. Qui locus notandus eſt, propterea quod & ſi mentionem ejus edicti ſtudioſe Tribonianus removerit ex *l. ultim. C. de codic. & l. quiſquis, 6. C. quorum appel. non rec.* ut oſtendi *libr.* III. *titul. de S. C. Silaniano,* reliquit tamen eo in loco: credo, quia ea verba, *ut D. Adrianus conſtituit,* non intellexit ad edictum illud Adriani referenda eſſe. Statim autem aperiendæ ſunt tabulæ, id eſt, a præſentibus intra dies tres, vel quinque a morte teſtatoris. Abſentibus enim primum itineri in vicena millia paſſuum ſinguli dies dantur: & ob id tractans de lege viceſima, mille paſſus Macer definivit in *l. mille, 154. de verborum ſignific.* Aperturæ tabularum poſtea triduum, vel quinque dies. Quod ſequitur in hac Pauli ſententia, *Nec enim oportet, &c.* ita reſtituimus ex codicibus novem: ſed tamen ut ſenſus idoneus reddatur, pro *teſtamentum*, legendum exiſtimo *teſtamento.* Dixit autem *quam neceſſario,* κατ' ἔλλειψιν, ut *in tit. prox. ſup. Meritis liberos, quam pactionibus adſtringi placet:* & in *lib.* V. *titul. 18. neque in pecuniariis, quam in capitalibus.* Sic enim & in eis locis omnes libri veteres habent. Senſus igitur hic eſt, ideo ſtatim aperiri tabulas, quod non ſit magis æquum per cauſam teſtamenti clauſi heredibus, aut legatariis, aut libertatibus moram fieri, quam neceſſario vectigali, id eſt, viceſimæ. Ea igitur legis pars & fiſco, & heredibus, & legatariis, & libertatibus utilis eſt. Neceſſarium vectigal dicitur, quia id onera imperii introduxerunt pro utilitate communi, ut Plinius ait *in Panegyrico.* CVJAC.

28. *Statim*] Hoc Lex viceſimaria non tantum jubebat: ſed & expediebat ita fieri ob legem Juliam caducariam, ex qua ærario, & poſtea fiſco delata ſunt ea, quæ defecerant ante apertas tabulas, ſub appellatione caducorum, de quibus Vlpianus agit *tit. 17.* & Imp. Juſtinianus *l. un. C. de caduc. tollend.* nec hereditas antea poterat adiri, niſi ab herede ex aſſe, *l. 1. § ult. D. de jur. & fact. ignorant.* Quæ hodie mutata ſunt, nec res tempore arctatur, *l. ult. C. de edict. Div. Hadrian. tollend.* SCHVLTING.

29. *Quamvis reſcriptis ſit variatum*] Reſcripta magnæ quidem auctoritatis olim fuerunt, adeoque paſſim allegata; non diſſimili plane modo, ac hodie ſupremarum curiarum decreta: vim tamen plenam legis

vel quinque dies aperiendae ſunt tabulae. Ab abſentibus quoque intra eos dies, cum ſupervenerint: nec enim oportet [31] teſtamentum heredibus, aut legatariis, aut libertatibus, [32] quam neceſſario vectigali moram fieri.

gis non habuerunt: ac proinde non de tempore, quo quodque prodierit, laborant Juris Auctores, quod circa leges uſui venire ſolet: ſed eligunt aliquando quod ſibi magis ſequendum videtur. Ita hic facit Paulus, & in alia ſpecie Vlpianus *l. 6. D. de jur. fiſc.* Interdum & contra ea reſpondere non ſunt veriti. Quæ latius exſecuti ſumus in Diſſertatione *pro reſcript. Impp. Romanor.* §. 4. IDEM.

30. *Intra triduum*] ita & ei, quod illico fieri debet, triduum adſignatur *l. ult. C. de judic.* unde male interpolatam eſſe *l. ult. C. de error. advocator.* obſervavimus in Diſſertatione *de Recuſation. judic. cap. 12.* Hic tamen non præciſe triduum, ſed etiam quinque dierum ſpatium præfinitur. IDEM.

31. *Teſtamentum*] Cuja. leg. putat *teſtamento.* RITTERSHVS.

32. *Quam neceſſario vectigali m. f.*] Sic in *ultra quam neceſſarium vectigali m. f.* inepto ſenſu, cum vectigal aperturæ non injiciat moram, ſed illam velit feſtinari. Rectior eſt emendatio Cujacii. Vectigal vero *neceſſarium* hic vocatur, quippe, quod in militare ærarium illatum eſt, ut antevertimus dicere. De qua neceſſitate multa cumulare proclive eſſet, ſed quid opus ſoli facem accendere? SCHVLTING.

TITVLVS VII.

[1] *De Lege Cornelia.*

1. [2] QVi teſtamentum falſum ſcripſerit, recitaverit, ſubjecerit, ſignaverit, [3] ſuppreſſerit, [4] amoverit, [5] reſignaverit, deleverit, pœna legis Corneliae de falſis tenebitur, [6] id eſt, in inſulam deportatur.

2. [7] Non tantum is, qui teſtamentum ſubjecit, ſuppreſſit, delevit, pœna

1. *De Lege Cornelia*] Scilicet teſtamentaria: de qua eſt etiam *tit. 25. infr. lib.* V. Vt non abs re quis miretur, quid ſit quod bis de ea tractetur. RITTERSHVS. Hic de illis ſolis ſpeciebus falſi agit Paulus, quæ circa teſtamenta committuntur, de quibus etiam ſolis egit lex Cornelia, quam teſtamentariam vocat Cicero *in Verr. lib.* I. *cap. 42.* quæque poſtea ad alia inſtrumenta, aliasque res producta eſt, *l. 6. §. 1. D. de extraordinar. criminib. l. 16. §. 1. D. h. tit.* de quibus *libr.* V. *tit. 25.* SCHVLTING.

2. *Qui teſtamentum falſum ſcripſerit, &c.*] Lege Cornelia teſtamentaria tenetur, qui falſum teſtamentum ſcripſit, recitavit, ſubjecit, ſignavit dolo malo, vel qui verum celavit, amovit, reſignavit, delevit, *l. 2. D. de leg. Corn. de falſ.* Qui amovit, furti non tenetur, quia non lucrifaciendi animo amovit, ſed ut verum non appareat. Pœna legis Corneliæ eſt deportatio, ut *libro* V. latius explicabitur. CVJAC.

3. *Suppreſſerit &c.*] Præcedentia pertinent ad teſtamenta falſa, hoc & ſequentia ad vera, & valida, *add. l. 38. §. 6. D. de pœn.* SCHVLTING.

4. *Amoverit*] Hic in legem Corneliam incidit *lib.* V. *tit. 25. §. 1. l. 2. l. 16. pr. D. l. 14. C. hoc tit.* quare tamen non etiam furti teneatur, quod negat Cujacius, rationem non video idoneam: & hic enim lucri faciendi animus adeſſe poteſt, pari modo ac ſi quis alia inſtrumenta ſurripiat, de quibus furti agi poſſe conſtat ex *l. 27. l. 31. §. 1. D. de furt.* Illud tamen eſt verum, amotionem, ſive ſubreptionem teſtamenti publicum eſſe crimen, & ipſa lege Cornelia coërceri: reliquorum inſtrumentorum ſubreptorum crimen non eſſe publicum, *l. 16. pr. D. h. t.* ſed extra ordinem poſſe puniri, uti & omne aliud furtum, *l. ult. D. de furt.* Vidit hoc etiam ipſe Cujacius *ad d. l. 16. ad Paul. Reſponſor. lib.* III. IDEM.

5. *Reſignaverit*] Reſignatio eſt ſignorum ablatio, quibus ablatis apertum eſt teſtamentum. unde & *reſignare* hic erit *aperire*, uti & *§. 4. Inſt. de militar. teſtament. l. 23. D. qui teſtament. facer. poſſ.* Alibi *aperire* & *reſignare* ſimul occurrunt, *l. 38. §. 5. D. de pœn.* qui locus exſtat in his Sententiis *lib.* V, *tit. 25. §. 11.* Non diſtinguit Paulus, an reſignetur teſtamentum hominis mortui, an vivi; nec hic, nec in *l. 2. D. h. t.* modo id fiat, videlicet, dolo malo. In ſpecie vero de hominis vivi teſtamento id cavetur *d. lib.* V. *tit. 25. §. 11. l. 1. §. 5. D. h. t.* IDEM.

6. *Id eſt, in inſulam deportatur*] Legis ipſius pœna fuit interdictio aquæ & ignis, in cujus locum ſub Imperatoribus deportatio in inſulam ſucceſſit: qua de re dictum ad Cajum *lib.* I. *tit. 6. §. 1.* IDEM.

7. *Non tantum is, qui teſtamentum ſubjecit, &c.*] Lege Cornelia tenetur non tantum is, qui eorum, quæ ſuperius comprehenſa ſunt, quid fecit: ſed & is, cujus dolo malo eorum aliquid factum erit, *l. 2. D. eod.* CVJAC.

8. *Id*

na legis Corneliae coërcetur; ſed & is, qui ſciens dolo malo [8] id fieri juſſit, faciendumve curavit.

INTERPRETATIO. *Si quis teſtamentum ſuppreſſerit, amoverit, reſignaverit, deleverit, aut conſenſerit, aut fieri juſſerit, ut falſarius in inſulam deportetur.*

3. [9] Teſtamentum ſupprimit, qui ſciens prudensque tabulas teſtamenti in fraudem heredum, vel legatariorum, fideicommiſſariorum, aut libertatum non profert.

4. [10] Supprimere tabulas videtur, qui cum habeat, & proferre poſſit, eas proferre non curat.

5. [11] Codicilli quoque ſi lateant, nec proferantur, ſupprimi videbuntur.

6. [12] Edicto perpetuo cavetur, ut ſi tabulae teſtamenti non appareant, [13] de

8. *Id fieri juſſit, faciendumve curavit*] Ita & alibi qui crimini cauſam præbet, uti ille, qui commiſit, punitur, *lib.* V. *tit.* 23. *§.* 5. *l.* 16. *pr. & §.* 1. *D. ad leg. Cornel. de ſicar. l.* 11. *pr. §.* 3. *& ſeqq. l.* 15. *§.* 8. *D. de injur. §.* 11. *Inſt. eod. tit. l.* 5. *C. de accuſationib.* SCHVLTING.

9. *Teſtamentum ſupprimit, qui ſciens, &c.*] Quid ſit in lege Cornelia *ſupprimere*, explicat. Eſt autem dolo malo teſtamentum celare, nec iis, quorum intereſt, exhibere, puta heredibus, aut legatariis, aut exheredatis. Inde in *l. Pompon.* 44. *D. de adquir. rerum domin. Qui repoſcenti,* inquit, *non reddit, ſupprimere, & intercipere videtur.* Sed omnimodo ſupprimendi animum ac conſilium exigimus, *l.* 3. *§. ſi quis dolo, D. de tab. exhib.* CVJAC. Aliqua huc facientia habet Iſidorus *Origin. lib.* V. *cap.* 24. ubi legitur: *quod in fraudem heredum, vel legatariorum, ſeu liberorum non eſt palam prolatum.* Forte pro *liberorum* Iſidorus ſcripſerat *libertorum.* (quomodo video quoque Briſſonium *de verbor. ſignification. v. ſupprimere* Iſidori locum repræſentare) Accuratius Paulus noſter *libertatum*, teſtamento, nempe, datarum. Idem error in vetere Gloſſario, cujus verba profert Briſſonius *d. loc.* SCHVLT.

10. *Supprimere tabulas videtur, &c.*] Vt quis dolo malo ſupprimere videatur, duo exigimus, ut tabulas habeat, easque exhibere poſſit. Sed tamen qui dolo malo fecit, ut deſineret habere, quaſi ſuppreſſor tabularum etiam condemnabitur, *d. l.* 3. *§. ſi quis dolo.* CVJAC.

11. *Codicilli quoque ſi lateant, &c.*] Lege Cornelia tenetur non is tantum, qui teſtamentum, ſed & qui codicillos occultat dolo malo. Similiter uterque interdicto tenetur de tabulis exhibendis, *l.* 1. *§. hoc interdictum, D. de tab. exhib.* IDEM. De codicillis nihil fuit in lege Cornelia, inventis, quippe, demum ſub Auguſto, *pr. Inſt. de codicill.* ſed certiſſima interpretatione, quod de teſtamentis cautum erat, ad codicillos producitur, uti & alibi fit. SCHVLTING.

12. *Edicto perpetuo cavetur, &c.*] Interdicto de tabulis proferendis tenetur, qui tabulas ſupprimit. Dum autem hoc intra annum ait interdictum reddi, poſt annum non reddi ſignificat: quod pugnat directo cum *l.* 3. *§. ult. D. de tab. exhib.* in quo Vlpianus, *Interdictum hoc,* inquit, *& poſt annum competere conſtat: ſed & heredi, ceteriſque ſucceſſoribus competit.* Non eſt igitur controverſum, ſed conſtat inter omnes perpetuum eſſe interdictum De tabulis exhibendis. Sed hoc an ita ſenſerit Vlpianus, ſubtilius intueamur. Et quidem ſi verum eſt, quod Vlpianus propoſuit, interdictum De tabulis exhibendis poſt annum competere, cur ſubdit, quaſi augendæ rei gratia. *Sed & heredi ceteriſque ſucceſſoribus competit?* Certiſſimum eſt perpetua interdicta ſucceſſoribus competere: idque in annuis tantum interdictis commode adjungitur, heredi competere. Quod ſi in heredem hoc interdictum ceterosque ſucceſſores competere, quod tamen nusquam reperitur ſcriptum, Vlpianus ſcripſiſſet, & perpetuum eſſe interdictum facile admitteremus, & apte eum atque convenienter id ſubdidiſſe confiteremur. Quando vero & illud adſcripſit, & hoc prætermiſit, ita cenſeo, eandem eſſe rationem hujus interdicti, & interdicti. Ne vis fiat ei, qui in poſſeſſionem miſſus erit. Vtrumque enim pœnale eſt: & recte, meo quidem judicio, Accurſius, quæ traduntur in *l.* 3. *§. condemnatio, D. de tab. exhib.* ad aliud quoque interdictum transfert in *l.* 1. *§. hanc actionem, D. ne vis fiat ei, qui in poſſ. miſſ. erit.* Neque enim ei quicquam obſtat *l ſi quis dolo,* 51. *§.* 1. *D. de re jud.* ſi quidem in ea pro *venditor*, mihi perſuadeo legendum eſſe *debitor*, & verum eſt. At conſiderandum hic rurſus eſt, hoc ordine interdicta proponi, ut præcedat interdictum, Ne vis fiat ei &c. ſequatur interdictum, De tabulis exhibendis. Neque perturbemur legum inſcriptionibus, quas tractatu proprio habito, quandoque mendis innumeris ſcatere, Domino faciente docebimus. Nam ut *l.* 3. *D. ne vis fiat ei, &c.* eſt ex Vlpia. *lib.* LXVIII. *ad edictum,* ſic & *l.* 1. *& l. ult.* Et quod *lex prima* LXXII. *lex ult.* LXVIIII. libro tribuitur, mendum allatum eſt ex numerorum notis in *l.* 1. V. in X. mutato, & uno I. quod ſupereſt in *l. ul.* in ea prætermiſſo.

[13]de earum exhibitione interdicto reddito intra annum agi poſſit, [14]quo ad exhibendum compellitur qui ſupprimit. [15]Tabularum autem appellatione chartae quoque & membranae continentur.

Quæ vitiorum genera in auctoribus frequenter occurrunt. Cum vero Vlpia. hoc prius de interdicto, Ne vis fiat ei, &c. ſcripſiſſet poſt annum id non competere, ſed heredibus ſimilibusque perſonis dari, in *l. 1. §. hanc actionem, D. ne vis fiat ei, &c.* quod & de interdicto annali Vnde vi adnotatur in *l. 1. §. hoc interdictum heredi, D. unde vi.* deinde idem Vlpianus huic interdicto proxime adjuncta tractatione interdicti De tabulis exhibendis, ut credo ſic ſcripſit in *l. 3. §. ultimo, D. de tabul. exhib. Interdictum hoc & poſt annum non competere conſtat:* hoc ſenſu, ſicut ſuperius, Ne vis fiat, ita & hoc poſt annum non competere conſtat. Sequitur, *Sed &* (ſicut videlicet ſuperius) *heredi ceteriſque ſucceſſoribus competit.* Et hanc lectionem cum ipſe rerum ordo, tum hæc Pauli ſententia manifeſto confirmat. Qui nec hunc interdictorum ordinem animadverterunt, nec iterati hujus articuli, *et*, vim intellexerunt, auctores, ut opinor, demendæ negationis fuerunt. Non eſt illud omittendum, edictum quidem loqui de tabulis, ſed tabularum appellatione omnem materiam contineri. Quæ interpretatio etiam ad edictum *de bonorum poſſeſſione ſecundum tabul.* adhiberi ſolet. CVJAC.

13. *De earum exhibitione interdicto reddito intra annum agi poſſit*] Is ordo agendi olim fuit in interdictis obſervatus, ut qui exiſtimaret, jus ſibi interdicti poſtulandi competere, is id a Prætore peteret, eoque a Prætore interpoſito, ſi adverſarius negaret id recte contra ſe impetratum eſſe, adeoque de facto eſſet controverſia, v. gr. an poſſideret, an aliquem dejeciſſet de poſſeſſione, judex pedaneus, vel etiam recuperatores darentur: quod pluribus exponemus *ad lib.* V. *tit. 6. de interdictis.* Quæ hic Cujacius notat, carpuntur a Joh. Roberto *Recept. jur. civil. lection. lib.* I. *cap. 29.* verum adverſus illum ſe defendit *Obſervation. lib.* XVI. *cap. 28.* SCHVLTING.

14. *Quo ad*] Sichar. *ad quod exhi.* non recte. RITTERSHVS.

15. *Tabularum autem appellatione charta quoque & membrana continentur*] Idem docet Vlpianus *l. 1. pr. D. de bonor. poſſeſſion. ſecund. tabb.* ubi (ut obiter hoc notem) expoſuiſſe videtur non edictum illud ipſum de bonorum poſſeſſione ſecundum tabulas, de quo ſcripſit demum libro ad Edictum XLII. *v. l. 2. D. eod. tit.* ſed titulum Edicti generalem, *ſi tabulæ teſtamenti exſtabunt:* in libro enim XXXIX. de bonorum poſſeſſionibus in genere, nec non aliqua de bonorum poſſeſſione contra tabb. diſputavit, *v. l. 1. l. 5. D. de bonor. poſſeſſionib. l. 1. l. 3. D. de bonor. poſſeſſion. contr. tabb.* In illis vero verbis *d. l. 1. pr. Tabulas teſtamenti accipere debemus omnem materiæ figuram,* nihil aliud eſt *figura*, quam ſpecies. Sic variæ cauſarum figuræ *l. 1. pr. D. de obligationib. & actionib.* capiendi figuræ *l. 31. D. de mortis cauſ. donationib.* juris figuræ *pr. Inſt. de legat.* Nec probare poſſum emendationem Viri Summi, Cl. Salmaſii *de mod. uſurar. cap. 10. p. 516.* in *d. l. 1.* legentis, *omnem materiam ea figura:* vel, *omnis materiæ figuram:* quia, ſcilicet, fieri quidem teſtamentum in quacumque materia poteſt; ſed ut tabulæ dicantur, figuram retinere debet, quæ eſt in quadratis tabulis, non in volumine. Verum Juriſconſulti nuſquam vel de materia, vel de exteriori forma ultimarum voluntatum fuiſt ſoliciti, *add. §. 12. Inſt. de teſtament. ordinand. l. 15. C. d. teſtament.* Nec etiam Vlpianus in *d. l. 1.* exponere voluit, quid proprie tabularum nomine denotaretur: ſed quid per tabulas intelligendum ſit in Edicto Prætoris, ex ipſius mente, ac negotii natura. Itaque nec in *l. 4. D. de bonor. poſſeſſion. ſecund. tabb.* uti nec *§. 12. Inſt. de teſtament. ordinand.* codicis formam requiremus: nec improbabimus formam voluminis: de quorum diſcrimine dictum *ad lib.* III. *tit. 6. §. 87.* quamvis voluminis nomen de teſtamento non inveniamus. SCHVLTING.

TITVLVS VIII.

[1]*De Inteſtatorum* [2]*Succeſſione.*

*1. Inteſtati dicuntur, [3]qui teſtamentum facere non poſſunt: [4]vel ipſi linum

1. *De Inteſtatorum ſucceſſione*] Et hic titulus indicio eſt, quantopere hoc opus decurtarit Anianus. Septem tantum ſententias Sichardus, & Cujacius primo ediderunt: ac hic poſtea duas addidit, viceſimam & ſequentem: verum multum debemus Collationi Moſaicarum & Romanarum legum *tit. ult.* ex qua hic titulus longe jam auctior conſpicitur. SCHVLTING.

2. *Succeſſione*] In lib. Lex Dei legitur, *ſucceſſionibus.* RITTERSHVS.

3. *Qui teſtamentum facere non poſſunt*] Proprie quidem hos non eſſe inteſtatos tradit Vlpianus *l. 1. pr. D. de ſuis & legitim. heredib.* addens tamen, hos quoque pro inteſtatis accipiendos: adeoque quare, ſi in ſtatutis fiat mentio inteſtati, ſolam dicamus comprehendi illis perſonam ad teſtandum jure habilem, quod poſt Ferrarienſem placet Rittershuſio *ad Novell. part.* VII. *cap. 1. n. 3.* rationis nihil video. SCHVLTING.

4. *Vel ipſi linum, ut inteſtati decederent, abruperunt*] Non

linum, ut inteſtati decederent, abruperunt: vel hi, quorum hereditas repudiata eſt, cujusve condicio defecerit.

* 2. [5] Sine jure Praetorio factum teſtamentum abjecta doli exſpectatione obtinebit. *Eorum quorum teſtamenta rumpuntur, aut inrita fiunt, [6] ipſo quidem jure teſtamenti decedunt *

* 3. Inteſtatorum hereditas defertur lege XII. tabularum primum [7] ſuis heredibus, deinde adgnatis, & aliquando quoque [8] gentilibus deferebatur. [9] Sane conſanguineis lex non adprehenderat; [10] interpretatione Prudentium primum inter adgnatos locum acceperunt.

* 4.

Non idem, ſi id ab alio factum ſit, teſtatore inconſulto, *l.* I. §. *10. D. de bonor. poſſeſſion. ſecund. tabb.* vel caſu fortuito, aut ab ipſo teſtatore per imprudentiam: nam & ſcriptis in teſtamento, quod prorſus non exſtat, ſuccurritur, *l.* I. §. *3. D. de his, quæ in teſtament. delent.* Plene hæc ſanciuntur a Juſtiniano *l. 30. C. de teſtament.* IDEM.

5. *Sine jure Prætorio factum teſtamentum, abjecta doli exſpectatione, obtinebit &c.*] Hæc ita diſtincta ſunt in edd. Ritterſh. & Aurelian. harum Sententiarum: quæ ita corrupta edere malui ex editionibus antiquis, ut quicumque vellet, ſuum in iis reſtituendis exercere poſſet ingenium. Pro illis autem, *abjecta doli exſpectatione*, legendum, *objecta doli exceptione*, nemo non videt: verum an ita conſtabit horum verborum ſenſus? quo pacto teſtamentum ſine jure Prætorio obtinebit, oppoſita doli exceptione? In apographo Collationis Moſaicarum & Romanarum legum manu Joſephi Scaligeri deſcripto ad marginem pro *ſine* legitur *ſane*: quo admiſſo, ſimulque ſi notemus hic variis locis aliqua excidiſſe, jam tentemus, an non in hunc ſenſum forte ſcripſerit Paulus. *Sane jure Prætorio factum teſtamentum, non objecta doli exceptione, obtinebit: ii enim, quorum teſtamenta rumpuntur, aut inrita fiunt, ipſo quidem jure inteſtati decedunt; at ſecundum tabulas bonorum poſſeſſio datur, ſi ſeptem teſtium ſignis tabulæ ſignatæ ſint. Inteſtatorum hereditas &c.* Certum ſane eſt bonorum poſſeſſionem dari ex teſtamento jure Prætorio valido, quamvis jure civili invalido: idque cum effectu, ſi non obſtet exceptio doli, quam memorat Paulus, quæque bonorum poſſeſſionem ſecundum tabulas ſæpe inutilem reddit, facitque, ut ſit ſine re, quando, videlicet, teſtamentum laborat vitio aliquo jure civili: hic enim ſi ſcriptus heres non ſit ab inteſtato proximus, non dat Prætor illi cum effectu bonorum poſſeſſionem, ut conſtat ex Vlpiano *tit. 23.* §. *6.* (Prætor, quippe, jus civile tollere aut mutare nequit) niſi auctoritate majori, veluti conſtitutionis, adjuvetur: quod fit in ſpecie poſtumi, qui vivo teſtatore natus teſtamentum ejus rupit, ſed vivo teſtatore deceſſit, *l. 12. pr. D. de injuſt. rumpt. irrit. fact. teſtament.* Exceptionis illius mentio *l. pen. fin. D. de bonor. poſſeſſion. ſecund. tabb.* ubi plura de ea tradit Cujacius *ad Papinian. Quæſtion. lib.* XIII. In poſterioribus pleriſque emendandis ac ſupplendis præiverat nobis jam V. C. Petr. Pithœus *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. ll. tit. ult.* nec abludunt ab illis ea, quæ tradit Vlpianus *d. tit. 23.* §. *6. tit. 28.* §. *6.* & Imperator §. *6. Inſt. quib. mod. teſtament. infirment.* IDEM.

6. *Ipſo quidem jure teſtamenti decedunt*] Facile hic aliquis reponeret, *ipſo quidem jure teſtati decedunt, hereditas vero, ut inteſtatorum defertur.* & ſic ed. Aurelian. & tunc iterum novam ſententiam concipit ita. *Inteſtatorum hereditas &c.* ſed id ſtare non poſſe, ac tales ipſo jure inteſtatos decedere ante laudatus Pithœus recte animadvertit. In margine quoque apographi Scaligeriani eſt *inteſtati.* Rittershuſii vero editio hæc & ſequentia ita exhibet: *quamvis ipſo quidem jure teſtati decedunt, hereditas ut inteſtatorum defertur lege &c.* perperam, ut ex dictis liquet: ac quod de inteſtatorum hereditate dicitur, non recte ad certam ſpeciem refertur, cum generaliter rem definiat. IDEM.

7. *Suis heredibus*] Quo modo hi ad hereditatem vocentur, exponetur ad Vlpianum *tit. 26.* §. *1.* IDEM.

8. *Gentilibus*] Edd. vett. *gentibus*: ſed recentiores *gentilibus*, quod genuinum eſſe dubio caret. De illis quoque idem tradit Cajus *Inſtitution. hoc tit.* quem locum exhibuimus ſub *lib.* II. *tit. 8.* IDEM.

9. *Sane conſanguineis lex non adprehenderat, interpretatione &c.*] Ita edidit Pithœus: nec nos contextum mutavimus, quamvis non improbemus eos, qui hæc ita emendarunt. *S. conſanguineos l. n. a. ſed int.* quomodo habet ed. Ritterſh. & Aurelian. Poſſet & legi: *S. conſanguinei, quos l. n. adp. &c.* Pauli mens eſt, conſanguineos, ſive fratres & ſorores ex eodem patre, in XII. tabb. non fuiſſe ab aliis adgnatis diſtinctos, quod poſtea factum eſt ratione Voconiana, cujus meminit Paulus *hoc tit.* §. *22.* In XII. tabb. promiſcue vocati ſunt proximi adgnati, ſub quibus ſane & hi continentur: ut adeo non probem emendationem V. C. Jac. Gothofredi *ad ll.* XII. *tabb. probation. ad tab.* V. *cap. 2.* pro *non adprehenderat* reſcribentis *non comprehenderat.* Verbum *adprehendere* hic eſt, *in ſpecie exprimere,* ut *caſus teſtamento adprehenſus l. 10. D. de liber. & poſtum:* & *lege adprehendi,* dixit Paulus *lib.* II. *tit. 27.* §. *15.* IDEM.

10. *Interpretatione Prudentium*] Mediæ Jurisprudentiæ hoc adſcribit Imperator §. *3. Inſt. de legitim.*

adgna-

* 4 [11] Sui heredes ſunt hi: primo loco filius, filia, in poteſtate patris conſtituti: nec intereſt, adoptivi ſint, [12] an naturales, & ſecundum legem Juliam Papiamve quaeſiti, modo maneant in poteſtate.

* 5. [13] Qui ſui heredes ſunt, ipſo jure heredes etiam ignorantes [14] conſtituuntur, ut [15] furioſi, aut infantes, & peregrinantes; [16] quibus bonorum poſſeſſionis, [17] propter Praetoriam actionem [18] non erat neceſſarium.

* 6. In ſuis heredibus adeo [19] ad mortem teſtatoris rerum hereditariarum dominium continuatur, ut nec tutoris auctoritas pupillo, nec furioſis curator ſit neceſſarius; [20] niſi * forte ſolvenda ſit hereditas: quamvis etiam furioſus, ſi reſipuerit, & [21] pupillus, ſi adoleverit, abſtinere poſſint.

§. 7.

adgnator. ſucceſſion. ubi notandum, per eam intelligi, non quæ fuit poſt XII. tabb. antiquior Imperatoribus: ſed quæ fuit *Imperiali diſpoſitione anterior*, ſive ante id tempus exſtiterat, quo Principes aliquid circa hæc definivere. Mutantur hæc *l. 14. C. de legitim. heredib.* & maxime *Novell.* CXVIII. IDEM.

11. *Sui heredes &c.*] De iiſdem Cajus agit *Inſtitution. lib.* III. (cujus verba nos quoque exhibuimus *ſub Epitomes lib.* II. *tit. 8.) & in Epitom. lib.* II. *tit. 3.* §. *6.* ubi quædam notata ſunt. IDEM.

12. *An naturales, & ſecundum legem Juliam Papiamve quaeſiti*] Naturales hic opponuntur adoptivis. Poſſet vero quis malle, *Juliam Papiamque quaeſiti.* Fuerunt duæ diſtinctæ leges, Julia, & Papia: & ſic memorantur in legum inſcriptionibus innumeris, *conf. l. 43. cum aliquot ſeqq. D. de ritu nuptiar.* Secundum harum legum præcepta non tantum nuptiæ olim ineundæ erant: ſed cum dotalibus tabulis legem Juliam Papiamque recitari ſolitam fuiſſe indicat Martianus Capella *de nupt. Philolog. & Mercur. libr.* II. *in fin.* Nec aliter hæc Pauli intelligit Meriſſius *Obſervation. lib.* VIII. *cap. 10.* & Jac. Gothofredus *ad leg. Jul. & Pap. cap. 4.* atque hic notat Pithœum hæc aliter explicantem. IDEM.

13. *Qui ſui heredes ſunt &c.*] Similia traduntur §. *3. Inſt. hoc tit.*

14. *Conſtituuntur*] Ipſo jure: adeoque nec opus declaratione voluntatis ipſorum, *l. 14. D. de ſuis & legitim. heredib.* & dicuntur hereditatem non adire, ſed retinere, *l. 12. §. ult. D. de bon. libertor.* ac bonorum, quorum antea fuerunt quodammodo domini, liberam conſequi adminiſtrationem, *l.* II. *D. de liber. & poſtum.* IDEM.

15. *Furioſi*] Add. *l. 63. D. de adquirend. vel omittend. hereditat. l. ult. §. 2. C. de curator. furioſ. vel prodig.* IDEM.

16. *Quibus bonorum poſſeſſionis*] Pithœus legit, *quibus jus bonorum poſſeſſionis*, quod ſenſus exigit. recepit etiam in contextum Rittershuſius. IDEM.

17. *Propter Prætoriam actionem*] Actionem certam Prætoriam videntur hæc verba deſignare, non Prætorias in genere; quales alioqui ſunt, quas bonorum poſſeſſori Prætor adcommodat, *pr. Inſt. de perpet. & temporalib. actionib.* Inofficioſi querelam V. C. Petr. Pithœus intelligit: verum actio illa non venit ex edicto Prætoris, qui exheredatis non ſuccurrit, *l. 8. pr. D. de bonor. poſſeſſion contr. tabb.* ut nec illis, qui hereditatem capere prohibentur, *l. 12. §. 1. D. de bonor. poſſeſſionib.* An intellexit Paulus hereditatis petitionem Prætoriam, ſive poſſeſſoriam, quam ut conſequatur emancipatus, opus ipſi eſt bonorum poſſeſſione? Suus remedio tali non indiget, quoniam civile habet remedium & directam hereditatis petitionem. IDEM.

18. *Non erat*] Pithœus legit, *non erit*, rectius: non enim de jure veteri agit Paulus, ſed uſu vigente. IDEM.

19. *Ad mortem teſtatoris*] An ergo dominium incipit poſt mortem parentis, & cum morte continuatur? Id plane abſurdum. Lege, *a morte teſtatoris.* Sic Imperator §. *3. Inſt. de hereditatib. quæ ab inteſtat. deferunt.* ſcribit. *Et ſtatim a morte parentis quaſi continuatur dominium.* Dubito quoque, an illud *teſtatoris* ſit genuinum, quando de inteſtatis hic ſermo eſt. Recte Imperator *parentis.* IDEM.

20. *Niſi * forte ſolvenda ſit hereditas*] Recte emendaviſſe hæc videtur Pithœus legens, *niſi forte ſolvendo non ſit hereditas.* quod ab editoribus quibuſdam eſt receptum. Ego in contextu nihil mutavi Hoc vero caſu tutore vel curatore opus eſt, non ut fiant heredes jure civili; ipſo enim jure tales ſunt: ſed ut valide creditoribus teneantur, & jure Prætorio, opus actu voluntatis declaratorio: alioquin exceptio iis dabitur, ſi a creditoribus conveniantur, *l. 57. pr. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* IDEM.

21. *Pupillus*] Cui hoc Prætor dedit, ut, quamvis ſe immiſcuerit, (auctoritate etiam tutoris, ſine qua nihil ejusmodi agere poteſt) nihilominus ſe poſſit abſtinere, *d. l. 57. l.* II. *D. de adquirend. vel omittend. hereditat. add. l. pen. D. de auctoritat. & conſenſ. l. 44. D. de re judicat.* quod & hic docemur licere, poſtquam quis pubes eſt factus. IDEM.

22. *Poſt*

* 7. [22] Poſt mortem patris natus, [23] vel ab hoſtibus reverſus, [24] aut ex primo ſecundove mancipio manumiſſus, [25] cujusve erroris cauſa probata, licet non fuerint in poteſtate, ſui tamen patri heredes efficiuntur.

* 8. Poſt filios, filias, ad inteſtatorum ſucceſſionem inter ſuos veniunt nepotes, neptes, pronepotes, proneptes, ac deinde maſculino ſexu [26] poſt filium deſcendentes, ſi nullus parentum impedimento ipſis in avi poteſtate, vel proavi familia remanſerit: parentes enim liberis ſuis, cum quibus in poteſtate fuerunt ipſi, ordine ſucceſſionis obſiſtunt.

* 9. [27] Filii ſi cum nepotibus ex alio filio ſuſceptis in familia retinentur, ab inteſtato ad patris ſucceſſionem cum fratris filiis vocantur: quibus in patris ſui partem venientibus, hereditas in ſtirpes, non in capita dividitur, ita ut filius, & plures nepotes ſingulos ſemiſſes habeant. [28] Idque evenit, ſi ab eo ex duobus filiis impari numero nepotes ſucceſſerint.

* 10. Ex filia nepotes ſui heredes non ſunt: in avi enim materni poteſtate alienam familiam ſequentes ipſa ratione eſſe non poſſunt.

* 11. [29] Eo tempore ſuus heres conſtituendus eſt, quo certum eſt, aliquem inteſtatum deceſſiſſe: quod ex eventu deficientis condicionis, & ortu nepotis, qui vivo avo poſt mortem patris [30] natus, [31] iniri poteſt.

* 12. Quem filius emancipatus [32] ſuſcepit, vel adoptavit, ſui heredis locum in avi ſucceſſione, ſicut ipſe pater, obtinere non poteſt. Adoptivus tamen [33] nec quaſi cognatus bonorum poſſeſſionem ejus [34] potiri poteſt.

* 13.

22. *Poſt mortem patris natus*] Habet hoc quoque Cajus & ipſius Epitome *hoc tit.*

23. *Vel ab hoſtibus reverſus*] Idem traditur §. 4. *Inſt. hoc tit.*

24. *Aut ex primo ſecundove mancipio manumiſſus*] Et hoc docet Cajus *dict. loc.* Manumiſſus vero eſſe debebat, ut patri eſſet ſuus heres: quamdiu enim in alterius erat mancipio, extra patris erat poteſtatem. Vnde & Vlpianus dicit talem manumiſſione adgnaſci *tit. 23. §. 3.* SCHVLTING.

25. *Cujusve erroris cauſa probata &c.*] Meminit Cajus *loc. cit.* Vlpian. *tit. 7. §. 3.*

26. *Poſt*] Malim *per*. RITTERSHVS. Vulgatum etiam non male habet. SCHVLTING.

27. *Filii ſi cum nepotibus &c.*] Similia habet Cajus & ejus Epitome *dict. loc.* & Imperator §. 6. *Inſt. hoc tit.* in apographo Scaligeri legitur in ſingulari. *Filius cum n.* &, *in familia retentus*, & dein, *vocatur*. poſtea, *in quibus*. Priora utro modo legas, parum refert: ſed *τὸ in* rectius abeſt. IDEM.

28. *Idque evenit, ſi ab eo &c.*] Pithœus ita reſtituit. *Idemque evenit, ſi cum eo ex duobus filiis impare numero nepotes ſucceſſerint.* quod in quibuſdam edd. exſtat, ne quidem facta lectionis alterius mentione, etiam Rittershuſii; qui tamen pro *eo* edidit *uno*. Ego lectionem veterem, ut ſoleo, in contextu reliqui, quamvis alteram magis probem. Sed & pro, *ab eo*, ſi reſcribamus, *avo*, quod eſt in margine editionis Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. bonus emerget ſenſus leviſſima mutatione. IDEM.

29. *Eo tempore, &c.*] Adde §. 7. *Inſt. h. tit.*

30. *Natus*] Liber Scaligeri, *natus eſt*.

31. *Iniri*] Senſus magis requirit verbum *definiri*, vel aliud ſimile. Vix eſt, ut *iniri* hoc ſenſu accipiatur. IDEM.

32. *Suſcepit*] Modo is etiam conceptus ſit poſt emancipationem, §. 9. *Inſt. quib. mod. jus patr. poteſtat. ſolvit.* IDEM.

33. *Nec quaſi cognatus*] Ita edidi cum quibuſdam aliis; quamvis pleræque edd. vett. habeant, *ne quaſi cognatus*. Ratio vero hujus rei eſt, quia adoptatus hic non eſt conjunctus patris adoptivi patri, *arg. l. 23. D. de adoptionib. l.* I. *§. 4. D. und. cognat.* ut adeo eatenus deterioris ſit conditionis, quam is, qui ex mancipato eſt natus: is enim bonorum avi poſſeſſionem, tanquam cognatus, habere poteſt. IDEM.

34. *Potiri*] Mallem *petere*, quod eſt in codice Scaligeri ante laudato, & in edit. Rittersh. Quid ſi tamen legeretur, *bonorum poſſeſſione ejus potiri*, an non id fieri poſſet? quin & *potiri* cum accuſativo conſtrui conſtat. Exempla habet Fr. Sanctius *Minerv. lib.* III. *cap. 3.* IDEM.

* 13. [35] Si ſui heredes non ſunt, ad adgnatos legitima hereditas pertinebit, inter quos [36] primum locum conſanguinei obtinent. [37] Adgnati autem ſunt cognati virilis ſexus per virilem deſcendentes: ſicut filius fratris, & patruus, & deinceps tota ſucceſſio.

14. [38] Inter adgnatos, & cognatos hoc intereſt, [39] quod in adgnatis etiam cognati continentur: [40] inter cognatos vero adgnati non comprehenduntur. Et ideo patruus & adgnatus eſt, & cognatus, avunculus autem cognatus [41] tantummodo.

INTERPRETATIO. *Adgnati ſunt, qui per virilem ſexum deſcendunt: cognati autem, qui per femineum. Et ideo patrui, vel patruorum filii & adgnati, & cognati ſunt: avunculi vero, &* [42] *eorum filii cognati ſunt, non adgnati.*

* 15. [43] Conſanguinei ſunt eodem patre nati, licet diverſis matribus, qui in poteſtate fuerunt mortis tempore. Adoptivus quoque frater, ſi non ſit emancipatus, & hi, qui poſt mortem patris nati ſunt, [44] vel cauſam probaverunt.

* 16. Soror [45] jure conſanguinitatis tam ad fratris, quam ad ſororis hereditatem admittitur.

* 17. Conſanguineis non exſiſtentibus, adgnatis defertur hereditas, prout quis alterum gradu praeceſſerit. [46] Quod ſi plures eodem gradu conſiſtunt, ſimul admittuntur.

18. [47] Si

35. *Si ſui heredes non ſunt &c.*] Verba XII. tabularum habet Vlpianus *tit. 26.* Conferri etiam cum hiſce poſſunt quæ habet Cajus *hoc tit.* §. 3.

36. *Primum locum*] Et ab aliis adgnatis diſtinctum, ex Prudentum interpretatione, §. *3. hoc tit.* Hic, ſcilicet, par erat conditio marium & feminarum, quæ remotiori ex gradu non admittebantur §. *22. h. tit.* In lege vero XII. tabb. comprehendebantur conſanguinei, ſive frater & ſoror, nomine adgnatorum: quod generaliſſime acceptum etiam de ſuis heredibus prædicatur *l. 10. §. 3. D. de gradib. & adfinib.* & in ſpecie de filio *l. 12. D. de ſuis & legitim. heredib.* ubi perperam a quibuſdam addi negationem vere notavit Cujacius *Obſervation. lib.* XIV. *cap. 11.* SCHVLTING.

37. *Adgnati autem ſunt &c.*] Adde Cajum *hoc tit.* §. *3.*

38. *Inter agnatos & cognatos hoc intereſt &c.*] Cognatorum nomen generale eſt. Ex his alii ſunt agnati, alii cognati. Agnati ſunt cognati per mares, ut patruus, amita: cognati ſunt per fœminas, ut avunculus, matertera, *l. penult. D. unde legit.* CVJAC.

39. *Quod in agnatis etiam ſunt cognati*] In Collatione Moſaicarum & Romanarum legum eſt editum, *in adgnatis enim etiam*, quod recepit Rittershuſ. at Sichard. *quia in a. e. ſ. c.* Res eodem redit. Senſus eſt hic, verbo adgnatorum intelliguntur tam conjuncti adoptione, quam conjuncti ſanguine, per mares, ſcilicet: & gaudent jure cognationis, *l. 5. D. und. legitim. l. 10. §. 2. & 5. D. de gradib. & adfinib.* SCHVLTING.

40. *Inter cognatos vero adgnati non continentur*] Vult eos, qui cognati ſunt, non etiam ſtatim adgnatos eſſe: quod certiſſimum eſt *d. l. 5. & d. l. 10. §. 4.* Quæ Vir Summus in ſua interpretatione ſcripſit, mentem Pauli non explicant. IDEM.

41. *Tantummodo*] In dicta Collatione additur *eſt.*

42. *Eorum*] In Capitularibus *lib.* VII. *cap. 341.* ubi hæc referuntur, legitur *avunculorum.* Mentio horum filiorum non eſt apud Paulum, ſed eſt ab Aniano non male addita. IDEM.

43. *Conſanguinei ſunt &c.*] Idem Cajus docet §. *3. hoc tit.* & Imperator §. *1. inſt. de legitim. adgnator. ſucceſſion.*

44. *Cauſam probaverunt*] Quod & de ſuis habuimus §. 7.

45. *Jure conſanguinitatis*] Cujus meminit & Imperator §. *3. d. tit.* & occurrit *l. 44. D. de adoptionib. l. 4. D. unde cognat. l. 3. l. 6. C. de legitim. heredib.*

46. *Quod ſi plures eodem gradu conſiſtunt, &c.*] Nec obſtat, quod lex XII. tabb. proximi tantum meminerit in numero ſingulari, §. *5. inſt. de legitim. adgnator. ſucceſſion.*

47. *Si*

18. [47] Si ſint fratres defuncti, & fratris filii, vel nepotes, fratre non exſiſtente, filius fratris nepoti praefertur.

* 19. [48] Sed ſi duorum fratrum ſint liberi; non in ſtirpes, ſed in capita hereditas diſtribuitur: [49] ſcilicet, ut pro numero ſingulorum [50] viritim diſtribuatur hereditas.

* 20. [51] Filius fratris inteſtati filio ſororis praefertur.

* 21. [52] Legitimi heredes jure civili intra centeſimum diem niſi adierint hereditatem, ad proximos eadem ſucceſſio transfertur.

22. [53] Feminae ad hereditates legitimas ultra conſanguineas [54] ſucceſſiones non

47. *Si ſint fratres defuncti, & fratris filii, &c.*] Hæc ſententia ſecum ipſa non conſentit: ait enim initio eſſe fratres defuncti, deinde fratrem non exiſtere. Rurſus ait filium fratris nepoti præferri, cum tamen exiſtere fratris filios, & nepotes non propoſuerit, ſed fratris filios, vel nepotes. Igitur ſic lego, *Si ſint frater defuncti, & fratris filius vel nepos, frater filio fratris, vel eo non exiſtente, nepoti præfertur, §. ſi plures, de legitim. agnat. ſucceſſ.* CUJAC. Rittershuſius emendationem Cujacii in contextum admiſit. In Collatione ſæpe laudata non eſt quoque hic locus integer, ſed ita expreſſus. *Si ſit frater defuncti, & fratris filius & nepos * fratres & non exiſtentes * filius &c.* ubi liber Scaligeri pro, *fratres, & non exiſtentes*, ad marginem habet, *ex fratre, ſed non exiſtente.* Freherus *Parerg. lib.* I. *cap. 9.* legit, *Si ſit frater defunctus, & fratris filius, & nepos ex fratre non exiſtente, filius &c.* quaſi tres fuerint fratres, quorum unus reliquit filium, ſecundus nepotem, tertiuſque mortuus ſine liberis. Balduinus *Juſtinian. lib.* IV. ſic emendat. *Si ſint frater defuncti, & fratris filius vel nepos, frater filio fratris, vel eo non exiſtente, fratris filius nepoti præfertur.* Poſſunt & alia excogitari ſimilia: & aſteriſci indicant, hic quædam excidiſſe: de quibus judicare forte proclivius foret, ſi veterem librum inſpicere, & quantum quoquo loco ſpatii exſtaret, ubi nihil legi poſſet, compertum habere poſſemus. Non debent vero talia, tamquam genuina, verbis auctoris inſeri. Ceterum forte nec in ipſo Aniani codice hic locus bene fuit deſcriptus. SCHULTING.

48. *Sed ſi duorum &c*] Hæc & ſequens ſententia abſunt ab ed. Aurelianenſi.

49. *Scilicet, ut numero &c.*] Hæc ſapiunt gloſſam ejus, quod dixit Paulus, *in capita her. diſtrib.* RITTERSHUS. Non nego hæc abeſſe commode poſſe. Alibi tamen quoque illa verba, *in capita,* in ſenſum non diſſimilem exponuntur a Cajo. *Inſt. hoc tit. §. 7.* Ulpiano *tit. 26. §. 4.* SCHULTING.

50. *Viritim*] In edd. vett. Collationis citatæ eſt, *virium*: unde & Pithœo placebat *viritim*, quod in editione ſua expreſſit Rittershuſius, qui idem probavit *ad Novell. part.* VII. *cap. 1. n. 8.* ubi merito notat Fr. Hotmanum *Illuſtr. Quæſtion. 14. fin.* reponentem *marium.* IDEM.

51. *Filius fratris inteſtati filio ſororis præfertur*] Exſtat in editione Genev. cIↄIↄ LXXXVI. quæ nomen Cujacii oſtentat, illamque retinuit Rittershuſius. Videtur ſupervacua, cum hic ſermo ſit de ſolis adgnatis, inter quos non eſt ſororis filius, de quo proinde hoc parum apte monetur. IDEM.

52. *Legitimi heredes jure civili &c.*] Sententiam hanc invenio in editione Cujaciana Lugd. cIↄIↄ LXVI. aliiſque plenioribus: quæ quidem a me hoc loco relicta eſt, quamvis an opportuno, definire non auſim. Saltem in Collatione ipſa poſt verba §. 19. ſtatim ſequuntur verba §. 22. Sed videamus de re ipſa: & vereor, ne, quod hic legimus, non ſit a Pauli ipſius manu: quid enim? an non certiſſimum, jure civili ſolum proximum adgnatum fuiſſe vocatum: nec hic uno deficiente ſucceſſioni locum fuiſſe? Id ipſe mox docet Paulus §. *23. hoc tit. add. §. 7. Inſt. de legitim. adgnator. ſucceſſion.* Et primum hoc mutavit Juſtinianus *d. §. 7.* Prætor ſolus ſucceſſionem admittebat in deferenda bonorum poſſeſſione ex edicto ſuo, *t. t. D. de ſucceſſor. edict.* quam opus etiam peti vel adgnoſci intra centum dies ab aliis præter liberos & parentes, quibus annus datur, *§. 4. Inſt. de bonor. poſſeſſionib. l. 1. §. 9. & 12. D. de ſucceſſor. edict.* Hereditatis vero adeundæ lex facultatem legitimis heredibus dat perpetuam, dum quis vixerit, *l. 1. Cod. Theod. de legitim. hereditatib.* nec opus iis cretione, vel bonorum poſſeſſione, *l. 1. Cod. Theod. de cretion. vel bonor. poſſeſſion.* IDEM.

53. *Feminæ ad hereditates legitimas &c.*] Conſanguinei utriuſque ſexus legitimi heredes ſunt: ultra conſanguineos feminæ legitimi heredes non ſunt: idque effectum eſt jure novo. Jure enim antiquo omnes agnati cujuſcunque ſexus legitimi ſunt: quod a Juſtiniano renovatum eſt, *§. ceterum, de legit. agnat. ſucceſſ.* Ait, *jure civili, vel Voconia narratione.* Quidam codices habent, *jure civili Voconiana ratione,* emendo, *jure civili Voconiana rogatione.* Hæc lex hereditates coërcuit mulierum, ne diteſcerent ac proinde elatæ æquarent ſe viris. Scripſimus de ea in notis ad titulum *de leg. Falcid. libro* II. *Inſtitutionum.* CUJAC. De feminarum hac ſucceſſione agit Ulpianus *tit. 26. §. 6.*

54. *Succeſſiones*] Τὸ *ſucceſſiones* νόθον. & non male, ut puto, *Voconiana ratione.* Mox lego *adgnatos*: cognatos enim non agnoſcunt XII. GIPHAN. Delet Hubert. Giphanius, & recte: ita enim & Ulpian loquitur, *lib.* II. *Inſtit.* cujus verba afferuntur in lib. I. ex

 Dei

non admittuntur: [55] idque jure civili Voconiana ratione videtur effectum. Ceterum lex XII. tabularum nulla [56] diſcretione ſexus [57] cognatos admittit.

INTERPRETATIO. *Feminae niſi fratribus conſanguineis inteſtatis aliter cum adgnatis ſuccedere non poſſunt:* [58] *quia nec cognati maſculi ad ſucceſſionem inteſtatorum vocantur, niſi quando adgnatos deeſſe conſtiterit. Sane deficientibus adgnatis cum cognati ſuccedunt, poſſunt feminae cum viris, quae aequalis gradus ſunt, jure ſuccedere.*

23. [59] In hereditate legitima [60] ſucceſſioni locus non eſt. Et ideo fratre decedente, antequam adeat aut repudiet hereditatem, fratris filius admitti non poteſt: quia omnis [61] ſucceſſio proximiori defertur.

INTER-

Dei, iſta: *Sciendum, fœminis ultra conſanguineas, hereditates legitimas non deferri.* Ita & Cajus *lib.* III. *Inſtit.* cujus verba ibid. hæc commemorantur: *Noſtra vero hereditates ad fœminas ultra conſanguineorum gradum non pertinent.* RITTERSHVS. Mihi non videtur temere ejiciendum illud *ſucceſſiones.* Conſanguineæ ſucceſſiones erunt ſucceſſiones conſanguinearum ſororum. Et exſtat hoc verbum in Collatione ſæpe citata. SCHVLTING.

55. *Idque*] In dicta Collatione eſt, *id quod:* ſicque edidit Rittershuſius.

55.* *Idque jure Civili Voconiana ratione videtur eſſe effectum*] Ita edere non dubitavi; quomodo & habere quoſdam codices teſtatur Vir Summus: ac in eadem Collatione legitur *Voconia ratione.* quæ noſtra lectio & Giphanio placuit, ſicque hæc adducuntur a Viris Eruditis, M. Vertranio Mauro *de jur. liberor. cap.* 27. Jac. Menardo *ad Ciceron. in Verr. lib.* I. *cap.* 43. Jano a Coſta *ad* §. 3. *Inſt. de legitim. adgnator. ſucceſſion.* omiſſo verbo *vel,* quod edd. Sichardi, & edd. cum Interpp. Cujacii habent, non tamen aliæ antiquæ. Senſus eſt optimus, ſcilicet, inductum eſſe hoc jus Prudentum reſponſis, quæ juris civilis nomine veniunt, *l.* 2. §. 5. *D. de origin. jur.* unde & diſcrimen conſanguineorum ab aliis adgnatis, de quo ante dictum eſt. Ratio vero cur non aliis feminis adgnatis deferretur hereditas, deſumpta fuit ex lege Voconia, quæ feminis hereditates deferri vetuit, prohibuitque, ne qui cenſus eſſet, heredem inſtitueret feminam, ut conſtat ex Cicerone *in Verr. lib.* I. *cap.* 43. quamvis unica foret filia, teſte Auguſtino *de civitat. Dei. lib.* III. *cap.* 21. quod ratio quoque volebat ad ſucceſſionem ab inteſtato extendi: & ridiculum fuiſſet, legem illas ipſas, quas ex teſtamento capere nolebat, ab inteſtato admiſiſſe; quando certum eſt, cauſam teſtati favorabiliorem eſſe & potiorem cauſa inteſtati. Quin & Polybius *Excerpt. de virtutib. & vit. p.* 1462. ubi refert Scipionem Africanum hereditatem maternam permiſiſſe ſororibus, addit, ἧς οὐδὲν αὐταῖς προσῆκε κατὰ τοὺς νόμους, *ex qua nihil ad ipſas ſecundum leges pertinebat* ubi per νόμους *leges* in plurali numero intelligenda lex Voconia; veluti cum dicunt, *legibus ſolvi,* pro *lege aliqua ſolvi*; quod dudum alii notarunt. Lex vero Voconia etſi eſſet oblitterata per opulentiam civitatis jam diu, ut indicat A. Gellius *Noct. Attic. lib.* XX. *cap.* I. (illa enim obtinente excluſæ plane erant feminæ) inde tamen, etiam poſtquam illa vim ſuam exſerere deſiit, ratio ſumpta eſt, quare ſucceſſio mulierum intra gradum conſanguinitatis reſtricta ſit a Prudentibus, quorum meminit Paulus §. 3. *hoc tit.* Sed de lege Voconia omnino meretur legi Viri Eximii, Jacobi Perizonii Diſſertatio *de lege Voconia feminarumque hereditatibus:* qui hoc ipſo modo verba Pauli legit, & interpretatur: notat etiam quædam alibi legi Voconiæ tribui, quæ poſt eam dudum abolitam inducta ſunt ad coërcendas feminarum hereditates. Ac in tranſcurſu obſervari poteſt, & alibi ex antiquitatis legibus rationes deſumi. Faciunt id Imperatores *l. ult. Cod. Theod de legitim. hereditatib.* ubi id etiam obſervat Doctiſſimus Commentator. SCHVLTING.

56. *Diſcretione*] In Collatione citata eſt *diſcrepatione.*

57. *Cognatos*] Giphan. *agnatos* legi vult, quia XII. tabb. non habebant rationem cognatorum, quibus a Prætore denique bonorum poſſeſſio data eſt. RITTERSHVS. Idem placet Fr. Raguello *ad l.* 14. *C. de legitim. heredib.* Jac. Gothofredo *ad legg.* XII. *tabb. probationib. ad tab.* V. Res eſt evidentiſſimæ veritatis: & a vero longiſſime abeſt, quod M. Vertranius Maurus *de jur. liberor. cap.* 27. ex vitioſa hujus loci lectione collegit, non alienum fuiſſe S. C. Tertullianum a XII. tabulis. SCHVLTING.

58. *Quia nec cognati maſculi &c.*] Res eſt certa, deficientibus proximis adgnatis Prætorem cognatos vocare ad bonorum poſſeſſionem Vnde cognati: ſed non bene hæc cum præcedentibus cohærent, & nihil de his habet Paulus. IDEM.

59. *In hereditate legitima ſucceſſioni locus non eſt &c.*] In legitimis heredibus non eſt ſucceſſio. Et ideo fratre moriente dum deliberat, fratris filius mihi heres legitimus non eſt: nam ſucceſſio legitima proximiori defertur. Tempore autem delatæ hereditatis frater fuit proximior, non fratris filius, ergo fratris filio non defertur, neque eam frater tranſmiſit ad fratris filium. Igitur filio fratris non dabitur Vnde legitimi, dabitur tamen Vnde cognati, §. *placebat, de legit. agnat. ſucc.* Ex *l.* 4. *C. de bon. li.* in legtimis hereditatibus eſt ſucceſſio, & frater alterius fratris filio non præfertur. CVJAC.

60. *Succeſſioni locus non eſt*] Sic Cajus *hoc. tit.* & Vlpianus *tit.* 26. §. 5. lex enim proximum ſolum vocat.

61. *Succeſſio*] Legitima, ſcilicet, adgnatorum.

62. *Poterit*

Interpretatio. *Si quando quis inteſtatus moriatur, qui fratrem, & fratris filium derelinquat, ad fratrem, non ad fratris filium, hereditas pertinebit. Quod ſi frater defuncti hereditatem repudiaverit, vel adire noluerit, tunc fratris filius hereditatem patrui ſibi* [62] *poterit vindicare.*

24. [63] Ab hoſtibus captus neque ſui, neque legitimi heredis jus amittit poſtliminio reverſus. Quod & circa eos, [64] qui in inſulam deportantur, vel [65] ſervi poenae effecti ſunt, placuit obſervari, ſi per omnia in integrum indulgentia Principali reſtituantur.

[66] Interpretatio. *Poſtliminio ab hoſtibus reverſus, ab inſula, vel a ſervitio reductus, hereditatem ſibi debitam capiat.*

25. [67] Pro herede gerere eſt [68] deſtinatione futuri dominii aliquid ex hereditariis rebus uſurpare. Et ideo pro herede gerere videtur, qui fundorum hereditariorum culturas rationesque diſponit, & qui ſervis hereditariis, jumentis, rebuſve aliis utitur.

26. [69] Ex pluribus heredibus, iiſdemque legitimis, ſi qui omiſerint hereditatem, vel in adeundo aliqua ratione fuerint impediti, his, qui adierunt, vel eorum heredibus omittentium portiones [70] adcreſcunt. [71] Quod in herede inſti-

62. *Poterit vindicare*] Imo non poterit, ſecundum ipſum Paulum, & jus certiſſimum: quamvis ad bonorum poſſeſſionem Vnde cognati admitti poſſet. Schvlting.

63. *Ab hoſtibus captus neque ſui, &c.*] Poſtliminio recipimus ſui & legitimi heredis jus: Item reſtitutione principis, *l. 1. §. filio, D. ad Tertyl. l. 1. §. ultim. de bon. poſſ. contr. tab.* non tamen manumiſſione, *l. 7. D. und. cogn.* Reſtitutio plenior eſt manumiſſione: Reſtitutio ingenuum facit, manumiſſio ingenuum non facit. Cvjac.

64. *Qui in inſulam deportantur*] Quo pacto his poſt reſtitutionem plenam reviviſcat jus quoque patriæ poteſtatis, dictum ad Cajum *Inſt. lib.* 1. *tit. 6. §. 1.* Schvlting.

65. *Servi pœnæ*] Aliud ſi hominis alicujus ſervi ſint facti, quales poſt manumiſſionem ne cognationis quidem jura recuperant, *§. 6. Inſt. de capit. deminution.* ſemel enim fuerunt quaſi plane mortui, *l. 209. D. de regul. jur.* Idem e diverſo, ſi tale quid acciderit illi, cujus ad hereditatem vel bona quis, tamquam adgnatus, vel cognatus aliter admiſſus fuiſſet, *l. 2. §. 2. D. ad S. C. Tertullian. & Orphitian.* Idem.

66. Interpretatio] Ex edit. Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. quam ſecutus eſt Rittershuſius.

67. *Pro herede gerere, eſt deſtinatione futuri dominii, &c.*] Heres legitimus fundos hereditarios coluit, aut eorum rationes diſpoſuit, ſervos, aut jumenta pavit, aut diſtraxit: ſi hoc animo heredis geſſit, pro herede geſſit: ſi alio animo, non item. Quod fuſius explicatur in *l. pro herede, 20. D. de adqu. hered.* Cvjac.

68. *Deſtinatione futuri dominii*] Circumſpecte loquitur Paulus: nondum enim heres nunc dominus eſt, ſed gerendo fit. Imperator §. *ult. Inſt. de hered. qualitat. & different.* dicit, *pro herede gerere* eſſe *pro domino gerere.* Alibi dixit Paulus pro domino facere, & adminiſtrare *l. 22. fin. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* Verba *heres*, & *dominus* interdum pro eodem ponuntur. vid. Guil. Forner. *Selection. lib.* 1. *cap. 19.* Schvlting.

69. *Ex pluribus heredibus, iiſdemque legitimis, &c.*] Qua in re diverſa ſit cauſa ſcripti & legitimi, Anianus non intellexit: ſed colligitur ex *l. ſi ex pluribus, 9. D. de ſuis & legitim. heredib.* Jus adcreſcendi coheredis heredem ſequitur, ad quem portio hereditatis pervenit: jus ſubſtitutionis coheredis heredem non ſequitur, licet portio hereditatis, ex qua ſubſtitutus coheres adjectus eſt, ad eum pervenerit. Jus adcreſcendi reale, jus ſubſtitutionis perſonale. Ineſt vero mendum, ni fallor, in illo loco, *eum, qui acceperat ſubſtitutum.* legendum cenſeo, *eoque coheredi ſubſtituto,* ut in *l. ſi ex pluribus, 9. inſtituti heredis & coheredi ſubſtituti.* Cvjac. Adde Vlpian. *tit. 26. §. 5.* ut & *§. ult. Inſt. de S. C. Orphitian.* qui locus ſumptus eſt ex *l. 9. D. de ſuis & legitim. heredib.*

70. *Adcreſcunt*] Portiones hic accedunt rei, non perſonæ, ut in proprietate adcreſcente, *l. 33. fin. D. de uſufruct. l. 14. §. 1. D. de exception. rei judicat.* adeoque & heredis heredi hoc jus competit, *l. 26. §. 1. D. de conditionib. & demonſtrationib.* perinde quaſi ab initio totum delatum fuiſſet. Nec hic olim, quæ deficiebant, fiſco adquirebantur, quoniam leges caducariæ ad ea ſola pertinebant, quæ teſtamento eſſent relicta:

inſtituto eum, qui acceperat ſubſtitutum, evenire non poterit: diverſa enim cauſa eſt ſcripti, & legitimi.

INTERPRETATIO. *Si quando multi heredes legitimi fuerint derelicti, & aliqui eorum hereditatem praetermiſerint*, [72] *vel adire noluerint, portiones eorum, qui omiſerint, vel adire noluerint, his legitimis, qui adierint, adquiruntur. Sed in herede inſtituto, cui alter ſubſtitutus eſt, alia condicio eſt: quia in heredibus ſcriptis teſtamenti ordo tenendus eſt, ut inſtitutis, vel ſubſtitutis de adeunda hereditate ſcripturae forma ſervetur.*

relicta: quod evincit vel hic ipſe locus, aliique ſimiles ante adducti. Nec fugit hoc Cujacium *Obſervation. lib.* XII. *cap. 11.* SCHVLTING.

71. *Quod in herede inſtituto &c.*] Emendatio Cujacii placet quoque V. C. Jano a Coſta *ad §. ult. Inſt. de S. C. Orphitian.* ac ſenſus tale quid exigit: non tamen totidem apicibus hæc a Paulo perſcripta fuiſſe auſim adſeverare: adeoque nec Rittershuſium imitari, qui ita edidit. Ratio vero diſcriminis inter coheredem ab inteſtato, & ſubſtitutum eſt evidens: huic enim non ob portionem, quam jam adquiſivit, altera obvenit portio, ſed ex voluntate ſpeciali defuncti defertur: adeoque & voluntas ſubſtituti nova requiritur, ut hanc partem adquirat ac transmittat ex ſubſtitutione, *l. 9. D. de ſuis & legitim. heredib. l. 91. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* Caducorum vero juri nec hic fuit locus olim vigentibus legibus caducariis; modo ponamus portionem defeciſſe poſt apertas tabulas; ante enim deficientia erant caduca, vel in cauſa caduci, *l. un. §. 2, C. de caduc. tollend.* non poſtea, ut conſtat ex *l. 23. D. de vulgar. & pupillar. ſubſtitution. l. 53. pr. & §. 1. l. 59. D. de adquirend. vel omittend. hereditat. l. 26. §. 1. D. de condition. & demonſtrationib. l. 2. §. 8. D. de bonor. poſſeſſion. ſecund. tabb. l. 34. l. 35. D. ad leg. Aquil.* ut adeo jus adcreſcendi poſt legem Juliam & Papiam prorſus hic ceſſaſſe non recte exiſtimaverit Cujacius *Obſervation. lib.* XII. *cap. 11.* Idque bene obſervarunt Viri Inſignes, Janus a Coſta *ad §. ult. Inſt. de S. C. Orphitian.* ac Jac. Gothofredus *not. ad leg. Jul. & Pap. cap. 34.* Si tamen hic heres ſubſtitutus coheredi partem ſuam ex inſtitutione adgnoverit, licet altera pars deficiens ipſi ex ſubſtitutione, & ipſius voluntate quæſita non ſit, jure tamen adcreſcendi ipſi etiam invito accedet, *l. 6. C. de impuber. & al. ſubſtitutionib.* adeoque ex neceſſitate, non ex defuncti voluntate ad ipſum pertinebit: idque & Vlpianus voluit *l. 35. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* qui quod dicit, heredem ex parte, qui pro herede geſſerit ante delatam ex cauſa ſubſtitutionis hereditatem, hoc eſt, hereditatis partem, heredem quoque fore ex cauſa ſubſtitutionis, ſic intelligi non poteſt, hanc partem heredi illi obtingere jure ſubſtitutionis, ac ex defuncti voluntate: cum diſerte addat, portionem etiam invito adcreſcere, *add. l. 53. §. 1. D. eod. tit.* ſed per cauſam ſubſtitutionis intellexiſſe videtur partem, in qua ſubſtitutus eſt: quo modo explicat id Accurſius in expoſitione prima. Differentia quoque inter ſubſtitutionem, & jus adcreſcendi evidens eſt in herede inſtituti, & ſimul ſubſtituti coheredi ſuo: quod is ex judicio defuncti ſane hic venire non poſſit, *d. l. 9. fin. D. de ſuis & legitim. heredib.* at ſubſtitutione ſic collapſa, jure adcreſcendi hæc portio ipſi obveniet. De differentia ſubſtitutionis ac juris adcreſcendi habet etiam quædam Cujacius *dict. lib.* XII. *cap. 11.* & Merillius *Obſervation. lib.* VII. *cap. 10.* IDEM.

72. *Vel adire noluerint*] Vel in adeundo aliqua ratione fuerint impediti. RITTERSHVS. Hanc ſpeciem expreſſam a Paulo omiſiſſe videtur Interpres. SCHVLTING.

TITVLVS IX.

[1] *Ad Senatuſconſultum Tertullianum.*

I. [2] Matres tam ingenuae, quam libertinae, cives Romanae, ut jus liberorum

1. *Ad Senatuſconſultum Tertullianum*] Hujus titul. ſententiæ a Sich. ſubjiciuntur præcedenti, & tit 9. adſcribitur ibi demum, *Latina.* RITTERSHVS. Hiſtoriam eorum, quæ ad hoc S. C. pertinent, habet Imperator *Inſtit. hoc tit.* ac paucis Vlpianus *tit. 26. §. 7.* quæ nec a Paulo videtur omiſſa fuiſſe: ac ſimul plenius tradita, quæ eodem S. C. ſancita ſunt. Hæc vero Compilator Alaricianus neglexit, fortaſſe, quia magna ex parte immutata erant in conſtitutionibus Codicis Theodoſiani, *l. 1. l. 2. l. 7. l. 8. de legitim. hereditatib.* adeoque nihil hic reſtat, niſi quædam de jure liberorum. Multa præter alios de hoc S. C. in litteras retulit M. Vertranius Maurus *de jur. liberor. cap. 27.* quorum tamen nonnulla examen mererentur. SCHVLTING.

2. *Matres tam ingenua, quam libertina, &c.*] Mater filio

rum conſecutae videantur, ter & quater peperiſſe ſufficiet, dummodo [3] vivos, & [4] pleni temporis pariant.

2. [5] Quae [6] ſemel uno partu [7] tres filios edidit, [8] jus liberorum non conſequitur: non enim ter peperiſſe, ſed ſemel [9] partum fudiſſe videtur; [10] niſi forte per intervalla pariat.

3. [11] Mulier, ſi monſtroſum aliquid, aut prodigioſum enixa ſit, [12] nihil proficit:

filio ſuccedit quaſi legitima ex S. C. Tertulliano, cujus auctor fuit D. Pius, ut Zonaras ſcribit, & nos probaſſe in Inſtitut. meminimus. Sed hoc ita, ſi jus liberorum habeat, ingenua trium, libertina quatuor, & ſi vivos, maturoſque peperit. Nati enim non videntur, qui mortui naſcuntur, & contra naturam, ac leges videntur naſci, qui immaturo partu eduntur, ut qui ante ſeptimum menſem. Cujac.

3. *Vivos*] Mortui hic non proderant, ut nec in lege Julia & Papia, *l. 129. D. de verbor. ſignif.* Schulting.

4. *Pleni temporis*] De quo §. *5. hoc tit.*

5. *Quæ ſemel uno partu tres filios edidit, &c.*] Ter enixa videtur, quæ tergeminos peperit per intervalla, *l. ter enixa, 137. D. de verb. ſign.* non quæ uno partu, id eſt, nullo interjecto intervallo. Uno autem impetu conſtat duos pluresve naſci non poſſe, *l. Areſcuſa, 15. D. de ſtat. hom.* Cujac.

6. *Semel*] Sic mox iterum. *Eodem tempore* dicit Paulus alibi, *l. 3. D. ſi pars hereditat. petat.* Nec recte M. Vertranius Maurus *de jur. liberor. cap. 29.* exiſtimat Paulum ſcripſiſſe *ſimul*: quo enim pacto mulier ſimul, adeoque uno impetu duos pariet? Non patitur hoc rerum natura; ut & notatum Tryphonino *l. 15. D. de ſtat. homin.* & Auguſtino *de civitate Dei lib.* v. *cap. 5.* qui de geminis ait, *utique ſimul naſci ambo non poterant.* Schulting.

7. *Tres*] Edd. Sich. Lugd. Paris. Genev. addunt *vel duos.* quæ verba non exſtant in edd. cum Interpp. Cujacii, nec verum habent ſenſum: cum duo partus editi etiam ſeparatis vicibus non potuerint jus liberorum conciliare, ſed tres ſolummodo, aut quatuor: adeoque hæc verba iterum contextui inſeri non debere putavimus. Idem.

8. *Jus liberorum non conſequitur*] Aliud in lege Julia & Papia, *l. 137. D. de verbor. ſign.* ubi non diſtinguitur, an ſemel, an per intervalla enixa ſit. Ad §. ſeq. etiam videbimus ſpeciem, in qua illæ leges ab hoc S. C. diſcrepant. Lex illa 137. explicari poteſt ex Ulpiano *tit. 3. §. 1.* cum Jac. Gothofredo *ad leg. Jul. & Pap. cap. 9.* Idem.

9. *Partum fudiſſe*] Arnobius *adverſ. gent. lib.* I. dicit de Mercurio, *utero fuſus Majæ*, reſpiciens locum Virgilii *Æneid.* VIII. *verſ. 138.*

- - - - *quem candida Majæ*
Cyllenes gelido conceptum vertice fudit.

Plura collegit C. A. Fabrotus *Exercitation. 1.* Idem.

10. *Niſi forte per intervalla pariat*] Ejus, quæ poſt diem quadrageſimum a partu priori iterum fuerat enixa, meminit Paulus *l. 3. D. ſi pars hereditat. petat.* aliarum, quibus poſt intervallum hoc idem evenit, exempla habet Plinius *Natural. Hiſtor. lib.* VII. *c. 11.* Idem.

11. *Mulier ſi monſtroſum aliquid, &c.*] Extat hæc ſententia in *l. non ſunt, 14. D. de ſtat. hom.* Pertinet autem proprie ad S. C. Tertullianum. Igitur monſtroſus, vel prodigioſus partus in S. C. Tertulliano matri non prodeſt. Contra Ulpianus in *l. quæret, 135. D. de verborum ſignificatio.* prodigioſum, vel monſtroſum partum matri in lege Papia prodeſſe ait. Diverſitatis ratio aliqua reddi poteſt: Odioſa enim eſt lex Papia, quæ orbas eorum, quæ in teſtamentis relinquuntur, ſemiſſe multat, auctore Nicephoro *lib.* VII. *cap. 47.* Et ideo Ambroſius in *Lucæ capite 3. erat,* inquit, *deforme, liberos non habere: quod etiam legum civilium fuit auctoritate multatum.* In S. C. Tertulliano de lucro certatur, in lege Papia de damno. Plus autem favendum eſt his, qui de damno vitando, quam de lucro captando certant, *l. ult. §. ſin vero creditores, C. de jur. delib.* Sed quia derogatum erat hac in re S. C. Tertull. *l. 2. C. de jur. liber.* hanc ſequentemque ſententiam Tribonianus poſuit ſub titul. *de ſtat. hom.* verbis ad hunc ſenſum inflexis, ut non ſint juſti liberi, & in poteſtate, qui contra naturam naſcuntur. Cujac.

12. *Nihil proficit*] Eſt hac in re diſcrimen inter hoc S. C. & legem Juliam & Papiam, quo pertinet *l. 135. D. de verbor. ſignification.* quod poſt Cujacium *ad h. l.* placuit Jac. Gothofredo *ad leg. Jul. & Pap. cap. 12.* qui tamen id mavult intelligere de capite illius legis de decimis, de quibus Ulpianus agit *tit. 15.* quam de caducis. Diſſenſiſſe veteres opinatur Em. Merillius *Obſerv. lib.* I. *cap. 33.* addens, matrem plus damni paſſuram, ſi excludatur a tota liberorum hereditate, quam ſi dimidiam tantum, vel decimam amittat, de quibus cavet lex Julia & Papia. Verum non hic quæſtio eſt de quantitate ejus, quod perdet vel lucrabitur mater: verum quia S. C. præter verba & mentem juris veteris vocabat matrem ad lucrum novum ſub certa conditione, niſi illa plane impleta eſſet, jus antiquum manere debebat. Contra lex Julia & Papia novas inducebat pœnas, hominesque privabat iis, quæ jure antiquo capere potuerant: adeoque ſtrictam res hæc ſuadebat interpretationem, per quam ærarium, vel fiſcus facilius excludebatur, *fac. l. 10. D. de jur. fiſc.* Schulting.

13. *Non*

ficit: [13] non ſunt enim liberi, qui contra formam humani generis converſo more procreantur.

4. [14] Partum, qui membrorum humanorum officia [15] ampliavit, quia [16] hac ratione aliquatenus videtur effectus, matri prodeſſe placuit.

[17] INTERPRETATIO. *Duplicata membra non impediunt.*

5. [18] Septimo menſe natus matri prodeſt: [19] ratio enim Pythagorei numeri hoc videtur admittere, ut aut ſeptimo pleno, aut decimo menſe partus maturior videatur.

6. [20] Abor-

13. *Non ſunt enim liberi*] Extat in *l. 14. D. de ſtat. homi.* ut & ſequens ſentent. ſed paulo aliter. RITTERSHVS. Tribonianus in *l. 14. D. de ſtat. homin.* verba Pauli transpoſuit & immutavit, ob liberorum jus hodie ſublatum, & dum voluit illa accipi non dé aliqua certa ſpecie, vel ſola muliere, ſed generaliter. SCHVLTING.

14. *Partum, qui membrorum humanorum &c.*] Quibus ampliata ſunt officia membrorum, ut ſedigiti, matri proſunt, *l. non ſunt, 14. D. de ſtat. hom.* CVJAC.

15. *Ampliavit*] Ed. Sich. Lugd. cIↃIↃLXVI. Pariſ. Genev. cIↃIↃLXXXVI. *duplicavit*, quod a Compilatore ipſo eſſe uti facile admiſerim, & arguit interpretatio, ita cum genuinam Pauli ſcripturam, *ampliavit*, habeamus in Pandectis, quam & Cujacius in edd. cum Interpp. ipſius probavit, hunc tantum ducem ſequi non dubitavi. *Ampliare* eſt *augere*: de quo dictum *ad lib. 1. tit. 16. A. §. de amplianda.* Quod vero augetur, ſane non ſtatim duplicatur: & quod auctum tantum, monſtri nomine plane careret, id duplicatum in illud incideret SCHVLTING.

16. *Hac ratione*] Hæc verba exſtant in edd. antiquis, exceptis iis, quæ habent Interpretationes Cujacii, qui ea ex contextu ejecit. Quamvis vero illa non exſtent in *d. l. 14.* poſſunt tamen eſſe genuina, & a Triboniano neglecta. IDEM.

17. INTERPRETATIO] Ex ed. Genev. & Rittershuſii.

18. *Septimo menſe natus matri prodeſt: &c.*] Partus ἑπτάμηνος matri prodeſt in S. C. Tertulliano: eſt enim pleni temporis, *l. ſeptimo, 12. D. de ſtat. hom.* Qui ante ſeptimum, vel octavo menſe prodeunt, imperfecti ſunt, nec vitales. Nono autem, & decimo, & undecimo a conceptionis die legitimi partus fiunt. Non tamen undecimo a morte mariti ex XII. tabul. Sed decreto quodam Adriani, etiam undecimo a morte mariti menſe partus legitimus fit. Quod defendi poteſt partu edito ſub initium undecimi menſis. Nam ſi ſub finem edatur, procul dubio illegitimus eſt, *Novell.* XXXIX. Cum vero ſummus hic ſit pariendi finis, non dubito, quin ſit in *l. ult. D. de adquir. rerum domin.* pro *uſucapta*, legendum *vendita*. Eſt enim uſucapio ancillæ ſaltem anni unius. Vt autem quæ gravida facta eſt apud teſtatorem, vel donatorem, fieri poteſt, ut apud legatarium, vel donatarium pariat, ita fieri non poteſt, ut quæ apud dominum prægnans facta eſt, apud eum, qui eam uſu ſuam fecerit, pariat. Sic igitur totam eam legem ſuæ integritati reſtituo, *Cum prægnans mulier legata, aut vendita, aliove quo modo alienata pariet, ejus fiet partus, cujus eſt ea cum eniteretur, non cujus tunc fuiſſet, cum conciperet.* Opponitur editioni conceptio: & hoc poſito concepiſſe ancillam apud unum, peperiſſe apud alterum, huic datur partus, non illi. Sed ut ad ἑπτάμηνον redeamus, quem maturum partum eſſe diximus, cum tamen ὀκτάμηνος ſit immaturus, ſi quæratur differentiæ ratio, tribuendum id erit occultæ rationi, & virtuti ſeptenarii numeri: ac videnda hic omnino erit epiſtola Ambroſii XXXIX. *ad Horontianum.* Ad hæc ſi quæratur, an & is ſit maturus, qui ad initia ſeptimi menſis natus eſt, dicam eſſe maturum ex *l. 3. §. ult. D. de ſuis & legit. her.* utputa ſi natus ſit CLXXXII. die. Et ſi enim exactius dinumeratis omnibus menſium diebus, CLXXXII. dies accidere poſſit, ut ſextum menſem non impleant, verbi gratia, a Kalend. Mart. uſque ante diem pridie Kalend. Auguſt. dinumeratione facta, tamen in hoc propoſito, ex ſententia Græcorum Juriſconſultorum, ita ineunda eſt computatio, ut ſingulis menſibus XXX. duntaxat dies tribuantur. Qua ratione CLXXXII. dies ſeptimum menſem attingunt. Et ita Hippocrates quoque *lib. 11. Epid. 3. Sect.* CCLXX. dies pro novem menſibus putat, nosque hanc putandi rationem ſemper ſequimur. At videtur huic noſtræ ſententiæ adverſari Paulus, dum ait, *Septimo pleno*; pleno autem, id eſt, CCX. diebus, qui numerus continet τρεῖς δεκάδας ἑβδομάδων, ut & Hippocrates περὶ σαρκῶν oſtendit. Non tamen ideo ſtatim conſequitur, non naſci partum legitimum circa initia ſeptimi menſis: Nam & CLXXXII. partum naſci Hippocrates ſcripſit περὶ ἑπταμήνου, qui numerus dierum efficit dimidiam anni partem rotundato numero. CVJAC. De tempore partus humani copioſe & φιλολόγως differit C. A. Fabrotus Vir Celeberrimus, & Collega mihi conjunctiſſimus, Gerardus Noodt, in eruditiſſimo ſuo Commentario ad Digeſta nuperrime edito *ad tit. de his qui ſui vel alien. jur. ſ.* probabiliter reponit, *ut aut ſeptimo, aut pleno decimo menſe partus maturior videatur.* ut ſit ſatis, eſſe natum menſe ſeptimo, aut decimo, etſi pleno. *Exercitation 1.*

19. *Ratio enim Pythagorei numeri*] Chalcidius *in Platon. Timæum p. 108.* ita ſcribit. *Enimvero ſeptenarius numerus laudatur a Pythagoreis, ut optimus, & natura-*

6. [20] Aborſus vel abactus [21] venter partum efficere non videtur.

7. [22] Libertina ut jus liberorum conſequi poſſit, quater eam peperiſſe ſufficit.

8. [23] Latina ingenua jus Quiritium conſecuta, ſi ter peperit, ad legitimam filii hereditatem admittitur: [24] non eſt enim manumiſſa.

[25] INTERPRETATIO. *Jus Quiritium, hoc eſt, civitatem Romanam conſecuta.*

9. [26] Jus liberorum mater habet, quae tres filios aut habet, aut habuit: aut neque habet, neque habuit. Habet, cui ſuperſunt: [27] habuit, quae amiſit: neque habet, neque habuit, quae beneficio Principis jus liberorum [28] conſecuta eſt.

[29] INTERPRETATIO. *Jus liberorum conſequitur mulier, etiam quae filios non habuit, ſi beneficio Principis hoc potuerit obtinere.*

* [30] *Mater per fratrem excluditur, & in ſucceſſionem frater cum ſorore aequa ſorte ſuccedit. Quod ſi frater non fuerit, mater cum filiabus, quantaecunque fuerint, aequales capiunt portiones.*

naturaliſſimus, & ſufficientiſſimus. Partum vero ſeptimeſtrem Pythagoras vocabat minorem, decemmeſtrem majorem, teſte Cenſorino *de die natal. cap. 11.* SCHVLTING.

20. *Aborſus vel abactus venter partum efficere non videtur.*] Quæ abegit partum, vel abortum fecit, peperiſſe non videtur, *l. 2. C. de poſt. hered.* Et ideo abortu facto, finitur miſſio in poſſeſſionem, *l. 1. in fin. D. de vent. in poſſ. mit.* CVJAC.

21. *Venter*] Hoc eſt, *fetus.* vid. Briſſon. *de verbor. ſignificatione.*

22. *Libertina ut jus liberorum conſequi poſſit, &c.*] Quidam addunt male, *ut ingenuam.* Sed & tota hæc ſententia ſubditiva videtur, cum hoc ſit in prima ſententia ſatis expreſſum. CVJAC.

23. *Latina ingenua jus Quiritium conſecuta, &c.*] Ingenua mater ex S. C. Tertulliano filio ſuccedit, non ea tantum, quæ civis Romana eſt, ſed etiam Latina, quæ jus Quiritium conſecuta eſt, ſi tres liberos habeat. Latina ingenua eſt, quæ nata eſt ex Latinis Libertinis. IDEM.

23. * *Latina ingenua*] Latinitatis enim conditio durabat & in poſteris; ut colligitur ex Vlpiano *tit. 3. §. 3. tit. 5. §. 6.* Nec ad Latinos pertinuit conſtitutio Caracallæ, qua omnes in orbe Romano facti ſunt cives Romani, *l. 17. D. de ſtat. homin.* de quo obiter aliquid dictum eſt ad Cajum *lib. 1. tit. 1. §. 2.* Latini vero quamdiu tales erant, hereditatem capere non poterant. Vlpianus *tit. 22. §. 3.* Paulus *tit. ſeq. §. 4.* Multis vero modis Latini jus Quiritium conſequebantur, quos explicat Vlpianus *tit. 3. de Latinis.* SCHVLTING.

24. *Non eſt enim manumiſſa*] Quales ſolæ debebant quater peperiſſe. hæc eſt ingenua.

25. INTERPRETATIO.] Eſt ex edit. Pariſ. cIↃIↃ LXXXVI.

26. *Jus liberorum mater habet, &c.*] Non ea tantum mater ex S. C. Tertulliano ſuccedit, quæ ter, aut quater peperit, ſed & quæ non peperit, ſi jus trium, aut quatuor liberorum a Cæſare impetraverit: Immo & ſi non impetraverit, ex conſtitutione Juſtiniani. Conſtitutio Honorii, id eſt, *l. 1. C. de jur. liber.* alio pertinet, ut oſtendimus in fragm. Vlpiani *tit. de ſolid. capac. inter vir. & uxorem.* CVJAC.

27. *Habuit, quæ amiſit*] Senatuſconſultum requirebat tantum, ut mater peperiſſet ter, vel quater, non ut liberi ſupereſſent. SCHVLTING.

28. *Conſecuta eſt*] Poſtea quoque Conſtantinus matri liberorum jure carenti, ſi patrui tantum, vel remotiores adeſſent adgnati, dedit tertiam partem: ac contra eamdem, ſi jus hoc haberet, concurrentibus quibuſdam adgnatis, tertia parte privat *l. 1. Cod. Theod. de legitim hereditatib.* quod innuit Juſtinianus Imperator, qui matri indiſtincte ſuccurrit §. *5. Inſt. hoc tit. l. ult. C. hoc tit.* quamvis non pepererit, *l. ult. C. de jur. liberor.* & plenius ei conſulit *Novell.* CXVIII. IDEM.

29. INTERPRETATIO.] Eſt ex edit. Genev. cIↃIↃ LXXXVI. & Ritt.

30. *Mater per fratrem &c.*] Hæc verba habet quoque editio Aurelian. tamquam genuina Pauli. Sane ex Paulo, hoc ipſo libro & titulo, hæc profert Papinianus *Reſponſor. tit. 11.* Sed is ubique mentem Pauli ſuis verbis exprimit: ideoque & ego hæc, tamquam interpretationem verborum Pauli, hoc in loco repræſentavi; uti & feci alibi. Res ipſa exponitur in §. 3. *Inſt. hoc tit.* & ab Vlpiano *tit. 26. §. ult.* SCHVLTING.

TITVLVS X.

[1] *Ad Senatuſconſultum Orphitianum.*

1. [2] Filii vulgo quaeſiti ad legitimam matris hereditatem adſpirare [3] non prohibentur: quia pari jure, ut ipſorum matribus, ita ipſis matrum hereditates deferri debuerunt.

2. [4] Ad filiam ancillam, [5] vel libertam ex Senatuſconſulto Claudiano effectam legitima matris inteſtatae hereditas pertinere non poteſt: quia neque ſervi, neque liberti matrem civilem habere intelliguntur.

3. [6] Ad legitimam inteſtatae matris hereditatem filii cives Romani, [7] non etiam Latini, admittuntur. Cives autem Romanos [8] eo tempore eſſe oportet, quo ab iiſdem legitima hereditas aditur.

4. [9] Filius maternam hereditatem, eandemque legitimam, niſi [10] adeundo quaerere non poteſt.

1. *Ad Senatuſconſultum Orphitianum*] Deerat hic tit. in edit. Sich. RITTERSHVS. De hoc Senatuſconſulto aliqua notabimus ad Vlpianum *tit. 26.*

2. *Filii vulgo quæſiti ad legitimam &c.*] Quemadmodum ex S. C. Tertulliano mater filiis vulgo quæſitis ſuccedit, ita ex S. C. Orphitiano filii vulgo quæſiti matri ſuccedunt jure legitimo, §. *noviſſime, 3. de S. C. Orph.* CVJAC.

3. *Non prohibentur*] Ex Juſtiniani conſtitutione excipitur caſus, quando mater eſt illuſtris, & liberos habet legitimos, *l. pen. C. hoc tit.* SCHVLTING.

4. *Ad filiam ancillam, vel libertam &c.*] Si filia libera ancilla facta ſit ex S. C. Claudiano, nec ſi poſtea liberta efficiatur, matri ex S. C. Orphitiano ſuccedet, quia mater eſſe deſiit, *l. 1. §. filio, D. ad S. C. Tertyl.* Quid S. C. Claudiano contineatur, expoſuimus *in Notis ad titul. Vlpiani, de tutelis.* Eo uſi ſunt olim Longobardi, & Franci, ut ex eorum legibus & inſtitutis antiquis colligi poteſt. Noſtro tamen Juſtiniano non probatur. CVJAC.

5. *Vel libertam*] Si ſeſe ſervo alieno junxerit domino conſentiente. Diximus *ad lib.* II. *tit. 21. A. §. 1.* quo in loco de S. C. Claudiano plura legere eſt. SCHVLTING.

6. *Ad legitimam inteſtatæ matris hereditatem &c.*] Matri ex S. C. Orphitiano ſuccedunt ingenui cives Romani; nec ſatis eſt, ſi cives Romani ſint mortis tempore: nam & aditæ hereditatis tempore cives Romanos eſſe oportet, *l. 1. §. filio, D. ad S. C. Tertyl.* Sunt quidam ingenui Latini, ut qui nati ſunt ex matre liberta Latina, ſed hi matri jus, ſcilicet, Quiritium conſecutæ ab inteſtato non ſuccedunt. Liberta Latina, quæ jus Quiritium conſecuta non eſt, heredem non habet. CVJAC.

7. *Non etiam Latini*] Quamvis ingenui ſint, niſi jus Quiritium ſint conſecuti *tit. prec. §. 8.*

8. *Eo tempore*] Hoc tempus aditionis & alias potiſſimum ſpectatur, §. 4. *Inſt. de hered. qualitat. & different. l. 49. §. 1. D. de heredib. inſtituend.* SCHVLTING.

9. *Filius maternam hereditatem, &c.*] Filius patri ipſo jure heres exiſtit, matri autem heres fit aditione ſimplici, ſive bonorum poſſeſſionis petitione, ſive cretionis ſollemnitate, *l. 3. C. ad S. C. Orphitian.* eodemque modo mater filio heres fit, *l. 1. Cod. Theod. de cret. vel bon. poſſeſſ. l. 1. C. Theod. de leg. her.* Hic vero totus titulus deſiderabatur in libris ante hac impreſſis. CVJAC.

10. *Adeundo*] Non excluſa tamen pro herede geſtione, *l. 3. C. hoc. tit.* At bonorum poſſeſſione opus filio non eſt: quia Senatuſconſulti, non Prætoris, beneficio admittitur, *arg. l. 1. Cod. Theod. de legitim. hereditatib.* SCHVLTING.

[1]TITVLVS XI.

[2]*De Gradibus.*

* [3]ΣTEMMATA cognationum directo limite in duas lineas ſeparantur: quarum altera ſuperior, altera inferior. Ex ſuperiore autem [4]& ſecundo gradu tranſverſae lineae pendent: quas omnes [5]latiore tractatu habito in librum ſingularem contexim<u>u</u>s. LEX EST IX. D. DE GRADIBVS ET ADFINIB.

1. [6]Primo gradu ſuperiori linea continentur pater, mater: inferiori filius, filia: quibus nullae aliae perſonae junguntur.

2. [7]Secundo gradu continentur ſuperiori linea avus, avia: inferiori nepos, neptis: tranſverſa frater, ſoror: quae perſonae duplicantur: avus enim & avia tam ex patre, quam ex matre: nepos, neptis tam ex filio, quam ex filia: frater, ſoror tam ex patre, quam ex matre accipiuntur. Quae perſonae ſequentibus [8]quibuſcunque gradibus ſimiliter [9]pro ſubſtantia earum, [10]quae in quoquo gradu conſiſtunt, ipſo ordine duplicantur.

INTER-

1. *Titulus* XI.] Hunc tit. totum permixtis Aniani interpretamentis tranſcripſit Gratianus, eique falſo adſcripſit nomen Iſidori, *c. 6. primo gradu, 35. q. 5.* Quem ob id graviter reprehendit A. Contius *lib.* I. *Subſec. Lect. cap. 10.* cum hac memorabili ſententia: *Alterum mihi crimen falſi eſſe videtur, falſum, quod in altero deprehenderis, excuſare vel diſſimulare: ut alterum parricidium recte dixit Papinianus, parricidium defendere.* RITTERSHVS. Iſidorum, quem in nota ſua poſt Contium falſi accuſat Rittershuſius, ipſe poſtea Contius a crimine falſi abſolvit, in nota ad marginem libri ſui *loc. cit. in edit. oper. Contii p. 39.* ubi refert incidiſſe ſe in librum antiquum Iſidori MS. *Origin. lib.* IX. *cap. 5.* ubi miniatis litteris adnotatum eſſet, aliquid ex Pauli Sententiis eſſe decerptum: quod tamen nec in noſtris libris legimus: & locum a quibuſdam interciſum eſſe putat Contius. Sed nihil hoc facit pro Gratiano, qui Iſidoro ea adſcribit, quæ Pauli erant ac Interpretis Alariciani: quæ in quibus locis male Gratianus expreſſerit, Contius idem notavit *d. l. & pagg. ſeqq.* SCHVLTING.

2. *De Gradibus*] Quos eſſe dictos Paulus *l. 10. §. 10. D. hoc tit.* docet *a ſimilitudine ſcalarum locorumque proclivium, quos ita ingredimur, ut a proximo in proximum, id eſt, in eum, qui quaſi ex eo naſcitur, transeamus.* IDEM.

3. ΣTEMMATA *cognationum*] Hæc, quomodo ordinata ſint, exponunt præter alios Jac. Cujacius *Obſervation. lib.* VI. *cap. ult.* Janus a Coſta ad *princ. Inſt. hoc tit.* In edit. Aurel. hæc ſententia eſt ultima. IDEM.

4. *Et ſecundo gradu*] Imperator *pr. Inſt. hoc tit.* ſic loquitur. *Superior & inferior cognatio a primo gradu incipit: at ea, quæ ex tranſverſo, numeratur a ſecundo.* IDEM.

5. *Latiore tractatu habito*] Librum ſingularem edidit Paulus *de gradibus & adfinibus & nominibus eorum,* qui fere integer transſcriptus eſt in *l. 10. D. hoc tit. de gradib. & adfinib. &c.* ut ex relatione viri fide digni, ad cujus manus ille liber totus pervenerat, ſcribit Cujacius *Obſervation. lib.* VI. *cap. ult.* IDEM.

6. *Primo gradu ſuperiori linea continentur &c.*] Duplex eſt linea, recta, & tranſverſa. Directa in ſuperiorem, & inferiorem dividitur. Superior eſt parentum, inferior liberorum: Vtraque incipit a primo gradu, & in eo perſonæ dumtaxat quatuor continentur. Tranſverſa incipit a ſecundo gradu, & oritur ex ſuperiore linea, *l. ſtemmata, 9. D. de grad. & adfin.* In inferiori nulla eſt linea tranſverſa. Hæc dicitur etiam obliqua & lateralis. Salvianus *libr.* III. *ad Eccleſ. Cath. Non ſolum,* inquit, *ut ajunt, ex directo, ſed etiam ex obliquo, & ex tranſverſo venientibus res propriæ facultatis addicunt.* CVJAC. Magna pars eorum, quæ hic leguntur, exſtat quoque in legibus Wiſigothorum *lib.* IV. *tit. 1.* ubi paucæ lectionum varietates inveniuntur: ut adeo vel jam antiquitus his inhæſerint multi errores, quos notavit Cujacius in ſequentibus: vel ab ipſo forte ſint Compilatore. Conferri vero cum his poſſunt quæ habet Imperator *Inſt. hoc tit.* Cajus *l.* I. *l. 3. D. hoc tit.* & prolixius Paulus *l. 10. D. hoc tit.* SCHVLTING.

7. *Secundo gradu continentur &c.*] In ſecundo gradu XII. ſunt perſonæ. Nam avus, avia, nepos, neptis, frater, ſoror dupliciter intelliguntur. Et ſic in ſequentibus quoque gradibus perſonæ dupliciter accipiuntur, *l. Juriſc. 10. §. 2. D. de grad. & adfin.* CVJAC.

8. *Quibuſcumque*] In legibus Wiſigothorum *d. l.* & apud Gratianum *can. primo gradu, cauſ. 35. quæſt. 5.* ſcriptum eſt, *quoque.*

9. *Pro ſubſtantia earum &c.*] Hæc genuina an ſint, valde dubito: & vereor, ne ſint ab Alariciano Interprete. In legibus Wiſigothorum legitur, *per ſubſtantiam.* SCHVLTING.

10. *Quæ*

INTERPRETATIO. *Iſtae perſonae ſecundo gradu ideo duplices appellantur, quia duo avi ſunt, paternus, & maternus. Item duo genera nepotum ſunt, ſive ex filio, ſive ex filia procreati.* [11] *Frater & ſoror ex tranſverſo veniunt,* [12] *id eſt, aut frater patris, aut frater matris, qui aut patruus, aut avunculus nominatur: qui & ipſi hoc ordine duplicantur.*

3. [13] Tertio gradu veniunt, ſupra proavus, proavia: infra pronepos, proneptis: ex obliquo [14] fratris ſororiſque filius, filia; patruus, amita, id eſt, patris frater & ſoror: avunculus, matertera, id eſt, matris frater & ſoror.

4. [15] Quarto gradu veniunt, ſupra abavus, abavia: infra abnepos, abneptis: ex obliquo fratris & ſororis nepos, neptis, frater patruelis, ſoror patruelis, id eſt, patrui filius, filia: [16] conſobrinus, conſobrina, id eſt, avunculi & materterae filius, filia; amitinus, amitina, id eſt, amitae filius, filia: itemque conſobrini, qui ex duabus ſororibus naſcuntur. Quibus adcreſcit patruus magnus, amita magna, id eſt, avi paterni frater & ſoror: avunculus magnus, matertera magna, id eſt, aviae, tam paternae, quam maternae, frater & ſoror.

INTERPRETATIO. *Hanc plus exponi opus non eſt, quam lectio ipſa declarat.*

5. [17] Quinto gradu veniunt, ſupra quidem atavus, atavia: infra atnepos, atne-

10. *Quæ in quoque gradu*] Apud Gratianum ſcriptum eſt, *in quo gradu.* Sich. *qua quocunque gradu:* ſed in marg. *quæ quoquo gradu.*

11. *Frater & ſoror ex tranſverſo veniunt &c.*] Aliena & falſa interpretatio. RITTERSHUS.

12. *Id eſt, aut frater patris, &c.*] Hæc omnia, quæ præcedunt illa, *qui & ipſi,* non ſunt in edit. Lugd. cIↃ IↃ LXVI. Pariſ. & Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. expuncta dubio procul a Cujacio. Ego ineptiſſima illa eſſe & falſiſſima facile concedo. Sed & plura talia in his Interpretationibus ſeſe offerunt: ac in legibus Wiſigothorum & apud Gratianum hæc ipſa leguntur. Forte pertinuerunt ad interpretationem ſequentis ſententiæ, quæ interpretatio interciderit. SCHULTING.

13. *Tertio gradu veniunt ſupra proavus, &c.*] Tertio gradu continentur perſonæ X. duplicatæ XXXII. quod in libro ſingulari de gradibus & adfinibus Paulus diligentius expoſuit. CUJAC. Unde perſonæ exſurgant duæ & triginta, exponit Paulus *l. 10. §. 14. D. de gradib. & adfinib.*

14. *Fratris ſororiſque filius, filia.*] De his notat Paulus noſter *d. l. 10. §. 14 D. de gradib. & adfinib.* eos non habere nomen cognationis ſpeciale: & apud Plautum *Pœnul. act.* V. *ſc. 2.* patruus fratris filium compellans plus ſemel dicit, *fratris fili.* Poſteriores hos quoque vocarunt nepotes: & Ovidium ita locutum eſſe in illo verſu,

Cæſar, ab Ænea qui tibi fratre nepos,

a Scaligero edoctus notavit Caſaubonus, *ad Spartian. Hadrian. cap. 2.* de quo verbo plurima habet in Gloſſario ſuo mediæ & infimæ Latinitatis Carolus du Freſne du Cange, *v. Nepos.* Illud magis mirum, quod Quinctilianus *Inſtitution. orator. lib.* IV. *procem.* ſumat ſororis nepotes pro ſororis filiis. SCHULTING.

15. *Quarto gradu veniunt ſupra abavus, &c.*] In quarto gradu perſonæ continentur LXXX. Patrueles mihi ſunt patrui meæ filii: Conſobrini, avunculi & materteræ meæ filii: Amitini, amitæ meæ filii. Hoc vero cum ita definierit Paulus, fruſtra adjicit, *itemque conſobrini, qui ex duabus ſororibus naſcuntur.* Itaque cenſeo ſuperiora illa verba *& materteræ,* delenda eſſe, ut & in Notis ad *tit. de grad. cogn.* probavi. Item in illo loco, *avi paterni,* addendum, *avique materni.* Nam & avi materni frater mihi eſt patruus magnus, matri autem meæ patruus, *l. Juriſc. 10. §. patruus magnus.* Quod ſi verum eſt, in extremo proximæ ſententiæ quod additum eſt, *proavique materni,* ut in ordinem ſuum redigatur, reddi oportet propatrui, proamitæque definitioni. Eadem eſt in extremo alterius, quæ ſequitur ſententiæ, horum verborum, *abavique materni,* præpoſtera diſpoſitio. CUJAC.

16. *Conſobrinus, conſobrina*] Hæc verba non eodem ab omnibus ſenſu ſumuntur, ut noſter docet Paulus *l. 10. § 15. D. hoc tit.* SCHULTING.

17. *Quinto gradu veniunt &c.*] Quinto gradu continentur perſonæ CLXXXIV. De definitione proprioris ſobrini ſcripſimus Inſtitutionum *libr.* III. ſatis multa. CUJAC.

18. *Pro*

atneptis: ex obliquo fratris & ſororis pronepos, proneptis, fratris patruelis, ſororis patruelis, amitini, amitinae, conſobrini, conſobrinae filius, filia, [18] propius ſobrinus, ſobrina, [19] id eſt, patrui magni, amitae magnae, avunculi magni, materterae magnae filius, filia. His adcreſcunt propatruus, proamita: hi ſunt proavi paterni frater & ſoror: proavunculus, promatertera: hi ſunt proaviae paternae maternaeque frater & ſoror, [20] proavique materni.

INTERPRETATIO. *Haec ſpecies nec aliis gradibus, quam ſcripta eſt, nec aliis vocabulis declarari poteſt.*

6. [21] Sexto gradu veniunt, ſupra tritavus, tritavia: infra trinepos, trineptis: ex obliquo fratris & ſororis abnepos, abneptis, fratris patruelis, ſororis patruelis, amitini, amitinae, conſobrini, conſobrinae [22] nepos, neptis: patrui magni, amitae magnae, avunculi magni, materterae magnae nepos, neptis, id eſt, [23] propioris ſobrini filius, filia, [24] qui conſobrini appellantur. Quibus a latere adcreſcunt propatrui, proamitae, proavunculi, promaterterae

18. *Propius ſobrinus, ſobrina*] Recta loquendi ratio vult dici, *propior ſobrino, ſobrina*, quæ forte fuit Pauli ipſius ſcriptura: & ſic omnes veteres libros in §. 5. *Inſt. hoc tit.* habere, notat Charondas *ad d.* §. 5. & Gratianus hæc citans exhibet *propior*, ſed male pro *ſobrinus, ſobrina*, habet, *conſobrinus, conſobrina*. Rectum, ut monuimus, eſt, *propior ſobrino, ſobrina*, ut Contius quoque & alii viderunt, ut intelligatur is, qui remotior eſt conſobrino, propior autem ſobrino, id eſt, patris mei, vel matris meæ conſobrinus: atque ita loquitur Cajus *l. 1* §. *ult. D. hoc tit.* & Paulus *d. l. 10.* §. *16. verſ. perſonæ quas:* qui tamen etiam eodem in loco ſcribit eos *propius ſobrinis* vocari: & ſic ſcriptum eſt in *l. 2. C. commun. de ſucceſſionib.* Tacito *Annal. lib.* XII. *cap 64.* femina dicitur *ſobrina prior*, ubi nihil mutandum eſſe bene etiam monuerunt Lipſius, aliique. Quod vero nonnulli admittunt quoque, tamquam recta, *propior ſobrinus, ſobrina; propius ſobrinus, ſobrina*, id non poſſum probare: quoniam illa verba non poſſunt id ſignificare, quod notat *propior ſobrino:* adeoque loca, ubi ita legitur, vel etiam *proprius ſobrini*, a librariis videntur eſſe corrupta. Nec recte vocantur *proprii ſobrini*, ut habet Paraphraſis Theophili *ad d.* §. 5. in vulgatis editionibus. Legi de his poſſunt V. C. Theodori Ryckii ad Tacitum notæ *dict. loc.* SCHVLTING.

19. *Id eſt*] Non exſtat in legg. Wiſigothorum *dict. loc.* recte tamen adeſt: explicatur enim hic, qui ſint ſobrinis propiores. IDEM.

20. *Proavique materni*] Hæc accommodat Cujac. definitioni propatrui & proamitæ. RITTERSHVS. Recta videtur conjectura Cujacii. Antiquus vero eſt error, ac in legibus Wiſigothorum peſſime hic verſiculus eſt conceptus: *hi ſunt proavi materni frater & ſoror.* SCHVLTING.

21. *Sexto gradu veniunt ſupra tritavus, &c.*] Sexto gradu continentur perſonæ CCCCXLVIII. In eo ſunt conſobrini, qui proprio inter ſe vocabulo ſobrini appellantur, id eſt, conſobrinorum filii. Conſobrini a Græcis ἐξάδελφοι & πρωτεξάδελφοι: Sobrini δισεξάδελφοι, & δεύτεροι ἐξάδελφοι appellantur. Conſobrinus meus mihi eſt quarto gradu, conſobrini mei filius quinto: ipſi inter ſe conſobrinorum filii, qui ſobrinos ſe vocant, ſexto. Sic ſobrino natus mihi eſt ſeptimo gradu, ipſi autem inter ſe ſobrinorum filii, qui τρισεξάδελφοι appellantur, ſunt octavo. Quidam codices hic habent, *propius conſobrini, propius conſobrinæ filius filia:* quod defendi poteſt. Nam conſobrinorum appellatio latiſſima eſt, ut oſtendi in Inſtitut. CVJAC.

22. *Nepos, neptis*] Sich. omittit; credo quia mox iterum recurrant hæc verba. RITTERSHVS.

23. *Propioris ſobrini*] Malim, *propioris ſobrino:* non eſt enim propior ſobrinus, ſed propior, quam eſt ſobrinus: de quo paulo ante egi. Gratianus & hic habet *propioris conſobrini*, male. Plenior vero erit deſcriptio, ſi legatur, *propioris ſobrino, propioris ſobrinæ filius:* & codices quoſdam duorum mentionem facere docet interpretatio Cujacii SCHVLTING.

24. *Qui conſobrini appellantur*] Paulus quoque hos ita vocat *l. 10.* §. *15. D. de gradib. & adfinib.* atque ita conſobrini notabunt non tantum ſororum liberos, qui proprie per eos deſignantur, nec non alios in quarto gradu, ſecundum §. 4. *hoc tit. & l. 10.* §. *15. D. d. t.* ſed & horum filii ordinarie ita vocabuntur: atque inde magna orietur incertitudo, ſi quando verbum hoc occurrat. Sed certiſſimum eſt conſobrinorum filios vocari ſobrinos: idque præter alios noſter ipſe Paulus docet *d. l. 10.* §. *17. verſ. hi omnes proavi*, §. *18. verſ. his perſonis avus:* & quidem proprie, auctore Cajo, *l. 3. D. dict. tit.* nec aliter Imperator §. 5. *Inſt. hoc tit.* ut veriſimile ſit, Paulum & hic, & *in d. l. 10.* §. *15.* non conſobrinorum, ſed ſobrinorum mentionem feciſſe: & verbum hoc eſſe corruptum: at-

terae filius, filia: [25]abpatruus, abamita; hi ſunt abavi paterni frater & ſoror: abavunculus, abmatertera; hi ſunt abaviae paternae maternaeque frater & ſoror, [26]abavique materni.

7. [27]Septimo gradu qui ſunt cognati, recta linea ſupra infraque propriis nominibus non appellantur: ſed ex transverſa linea continentur fratris ſororiſve atnepos, atneptis, [28]conſobrini filii filiaeque.

INTERPRETATIO. *Haec quoque explanari amplius non poteſt, quam ut auctor ipſe diſſeruit.*

8. [29]Succeſſionis idcirco gradus [30]ſeptem conſtituti ſunt, quia ulterius per rerum naturam nec nomina inveniri, nec vita ſuccedentibus prorogari poteſt.

INTERPRETATIO. [31]*In his ſeptem gradibus omnia propinquitatum nomina continentur: ultra quos nec* [32]*affinitas inveniri, nec ſucceſſio poteſt amplius* [33]*propagari.*

que hoc in loco forte a Compilatore ortum eſt vitium. Etiam V. C. Ant. Contius *Lection. ſubſecivar. lib.* I. *cap. 10.* legit hic, *ſobrini.* IDEM.

25. *Abpatruus, abamita*] Sich. *adpatruus, adamita,* non recte. RITTERSHVS.

26. *Abavique materni*] Cujacius hæc refert ad definitionem abpatrui & abamitæ. IDEM.

27. *Septimo gradu qui ſunt cognati &c.*] Septimo gradu continentur perſonæ mille XXIV. & ex recta linea, qui in eo ſunt carent propriis nominibus, ex obliqua jam ante defecerunt propria nomina. CVJ.

28. *Conſobrini*] Contius *loc. cit.* reſcribit, *ſobrini;* quo modo Paulum ſcripſiſſe & ego exiſtimo. Forte & addidit *ſobrinæ.* In legibus ſaltem Wiſigothorum fit hic mentio *conſobrini, conſobrinæ filii, filiæ.* SCHVLT.

29. *Succeſſionis idcirco gradus ſeptem conſtituti ſunt, &c.*] Alii auctores ſex tantum gradus conſtituunt, Paulus ſeptem: quia ex ſeptimo gradu vocatur ſobrino ſobrinave natus, §. *ult. de ſuc. cog. l. 1. §. hæc autem, D. und. cogn.* Vlterius vero gradus non porriguntur, cum & in ſeptimo deficiant omnimodo cognatorum nomina, & vix ultra eum gradum cognatorum vita conſiſtat, *l. non facile, 4. D. de grad. & adf.* CVJAC.

29. * *Succeſſionis*] Jure Prætorio ad bonorum poſſeſſionem unde cognati ultra ſeptimum gradum nemo admittitur. Imo nec ex ſeptimo gradu alii, quam ſobrino nati natæve: adgnati vero olim ulterius quoque admittebantur, etiam ad decimum gradum, §. *ult. Inſt. de ſucceſſion. cognator.* imo in infinitum, etſi longiſſimo quis gradu eſſet, §. *3. Inſt. de legitim. adgnator. ſucceſſion.* §. *ult. Inſt. de ſervil. cognation.* nec lex XII. tabb gradu ullo hoc jus concluſit. Hodie cognati adgnatis exæquati ſunt *Nov.* CXVIII. SCHVLTING.

30. *Septem*] In Inſtitutionibus *hoc tit.* memorantur tantum ſex: ac totidem Iſidoris ponit apud Gratianum *can. 1. cauſ. 35. quæſt. 4.* quem & Gratianus videtur ſequi *can. primo, 6. cauſ. 35. quæſt. 5.* ubi tamen & ipſe ſeptimi gradus mentionem injicit: quo nomine a Contio reprehenditur *loc. alleg.* IDEM.

31. *In his ſeptem*] Citantur hæc in Capitularibus *addition.* IV. *cap. 74.* ubi abeſt *τὸ his.*

32. *Affinitas*] Quam hic pro cognatione ſumit Interpres, admodum improprie.

33. *Propagari*] Gratianus *prerogari:* & ſic edit. Sich, & Ritterſh. ſed in marg. *propagari.*

TITVLVS XII.

De Manumiſſionibus.

1. [1]Servum communem unus ex dominis manumittendo Latinum facere non poteſt, nec magis, quam civem Romanum: cujus portio [2]eo caſu, quo, ſi proprius eſſet, ad civitatem Romanam perveniret, ſocio adcreſcit.

INTER-

1. *Servum communem unus ex dominis manumittendo, &c.*] Si unus ex dominis communem ſervum manumiſerit, nihil agit. Nam neque Latinum eum facit, neque partem ſuam amittit. Quod ſi vindicta manumiſerit, Romanum quidem civem eum non facit, ſed partem ſuam amittit, eaque adcreſcit ſocio. Hæc Juſtinia. mutat in *l. 1. C. de com. ſer. man.* CVJAC.

2. *Eo caſu, quo, ſi proprius eſſet, ad civitatem perveniret*] Non aliter, ex plurium ſententia, teſte Vlpiano *tit. 1. §. 18.* ubi aliquid notabimus. Interpres vetus non recte hic mentem Pauli expreſſit. SCHVLT.

3. Mu-

INTERPRETATIO. *Si aliquis ſervum communem manumiſerit, eundem manumittendo, nec Latinum, nec civem Romanum facere poteſt: & ideo portio ejus manumiſſori perit, & alteri domino ex integro, quaſi ejus tantum proprius fuiſſet, adquiritur.*

2. [3] Mutus & [4] ſurdus ſervum vindicta liberare non poſſunt. [5] inter amicos tamen, & per epiſtolam manumittere non prohibentur. Vt autem ad juſtam libertatem pervenire poſſit, [6] condicione venditionis excipi poteſt.

3. [7] Tormentis apud Praeſidem ſubjectus, & de nulla culpa confeſſus ad juſtam libertatem perduci poteſt.

4. [8] Fideicommiſſa libertas data [9] facto heredis non mutatur, ſi ſervum, quem manumittere juſſus eſt, vinxerit.

INTER-

3. *Mutus, & ſurdus ſervum vindicta liberare non poſſunt. &c.*] Surdus, mutus ita natus neque vindicta, neque alio modo ſervum manumittere poteſt, *l. diſcretis, 10. C. qui teſtam. fac. poſſunt.* Idemque obtinuiſſe opinor in ſurdo, muto ita facto. Qui autem altero morbo laborat, ſurdus puta, vel mutus, vindicta, aut teſtamento manumittere non poteſt, inter amicos poteſt, atque adeo Latinum, non civem Romanum facere poteſt: Ideo non vindicta, quia ſollemnia verba, quæ in ea manumiſſione interveniunt, aut effari, aut exaudire non poteſt. Sed cum ea verborum ſollemnitas omitti ſoleat, *l. manumiſſio, 23. D. de manum. vind.* & publica hæc etiam ſuadeat utilitatis ratio, poterit hodie vindicta quoque manumittere. Idque etiam in ſurdo ita nato Celſus ſcripſit *l. 1. D. qui & a quibus man.* Teſtamento autem ideo non poterat, quia teſtamenti factionem non habebat, quam poſtea ei Juſtinianus dedit. Illud olim non erat dubium, quin poſſet mutus, aut ſurdus hanc venditioni ſervi legem dicere, ut vindicta eum emptor liberaret, quo modo etiam curator furioſi, quem non poteſt manumittere, ut liber fiat adſequitur, *l. ſervus furioſi, 13. D. de manumiſſ.* CVJAC.

4. *Surdus*] Jam olim ex ſententia Celſi, quæ forte Paulo non placuit, ſurdus, etiam ita natus manumittere potuit, teſte Vlpiano *l. 1. D. qui & a quib. manumiſſ. liber. non f.* quamvis, Celſo florente ſub Trajano & Hadriano, verba ſolennia eſſent neceſſaria, quæ ab ipſo proferri poſſe viſum eſt ſufficere, ſi forte id eſſet edoctus; quod hodieque factum eſſe ſcimus; quamvis verba, quæ Prætor proferebat, audire non poſſet. Solennia verba in manumiſſione per vindictam, quæ legis eſt actio, olim uſurpata, tempore Celſi ſublata fuiſſe, quod exiſtimat Cujacius, non eſt probabile: & Hermogenianus, qui *l. 23. D. de manumiſſ. vindict.* docet manumiſſionem illam fieri domino tacente, reſpexiſſe videtur jus, quod obtinuit poſt ſublatas formulas *l. 1. C. de formul. & impetrationib. ſublat.* ſub Conſtantini enim Magni liberis eum vixiſſe argumentis veriſimilibus oſtendit V. C. Jac. Gothofredus *Prolegomen. Cod. Theodoſ.* probante Æg. Menagio *Amœnitat. Jur. Civil. cap. 11.* ut adeo plus quam duobus ſæculis Celſo poſterior fuerit. Hactenus de ſurdo. De muto nihil tale olim admiſſum invenimus. Atque hac ratione nihil erit pugnæ inter *d. l. 1.* & *l. 8. C. qui teſtament. facer. poſſ.* Accurſius quoque dictam *l. 1.* accipit de ſurdo tantum, in priori ſolutione. Hodie qui vel loqui poſſunt, vel ſcribere, manumittere poſſunt, *d. l. 8.* SCHVLTING.

5. *Inter amicos &c.*] Et ſic Latinus fiebat. Gajus *Inſt. lib.* 1. *tit. 1. §. 2.* ad quem plura Interpretes. IDEM.

6. *Condicione venditionis excipi poteſt*] Poteſt vendi hac lege, ut manumittatur vindicta. *Excipi* hic eſt *ſpeciatim convenire*: quemadmodum pacta adjecta dicuntur exceptiones *l. 7. §. 6. D. de pact.* & *exceptum* pro *ſpeciatim pactum, l. 43. D. eod. tit.* Poterit quoque per filium in poteſtate talis manumittere, *l. 10. D. de manumiſſ. vindict.* Minor vero viginti annis, qui non ob vitium ſolennitati obſtans, ſed propter infirmitatem judicii propria auctoritate manumittere prohibetur non poteſt quoque ſervum ſub lege manumittendi vendere, ne fraus legi Æliæ Sentiæ fiat, *l. 7. §. 1. D. qui & a quib. manumiſſ. liber. non fiant. l. 4. D. de ſerv. exportand. l. 4. C. qui manumitter. non poſſ.* IDEM.

7. *Tormentis apud Præſidem ſubjectus, &c.*] Juſta libertas eſt civitas Romana. Civitatem ergo Romanam tortus, nec confeſſus adipiſci poteſt. Tortus, & confeſſus ex lege Ælia Sentia manumiſſione dedititiorum numero fit: auctor Vlpia. *in fragm. tit. 1.* CVJAC.

8. *Fideicommiſſa libertas data facto heredis non mutatur, &c.*] Ad juſtam libertatem perduci non poteſt is, quem dominus ob delictum vinxit: ideoque, injectis vinculis, extinguitur fideicommiſſa libertas, *l. fideicommiſſ. 43. D. de fideic. liber.* Diverſum eſt, ſi heres ipſe, qui rogatus eſt, ſervum vinxerit, ut in fragm. Vlpia. *tit. 1.* adnotavimus. Servi enim deteriorem conditionem heres facere non poteſt, *l. is qui ex cauſa, 15. D. de fideic. lib.* IDEM.

9. *Facto heredis non mutatur*] Hoc eſt, non ideo fiet libertus dedititiorum numero: heres enim, qui ex cauſa fideicommiſſi manumittere debet, ſervi conditionem deteriorem facere non poteſt, *l. 15. D. de fideicommiſſar. libertatib.* quod Interpres non intellexit. Si id fecerit ipſe dominus, libertas non tam mutabitur, quam plane non debebitur, *l. 43. D. de fideicommiſſ. libertatib.* de quo ad Vlpianum aliquid dicemus *tit. 1. §. 11.* ad quem locum, quod Vir Summus notat, ex hac ſententia detortam eſſe *l. 43. D. de fideicommiſſar. libertatib.*

INTERPRETATIO. *Per fideicommiſſum data libertas ab herede per hoc revocari non poteſt, ſi ſervum, quem manumittere juſſus eſt, crimine objecto in vincula redegerit.*

5. [10] Communem ſervum unus ex ſociis vinciendo futurae libertati [11] non nocebit: [12] inter pares enim ſententias clementior [13] ſeveriori praefertur. Et certe humanae rationis eſt favere miſerioribus, & [14] prope innocentes dicere, quos abſolute nocentes pronunciare non poſſumus.

INTERPRETATIO. *Si communem ſervum unus ex dominis in vincula redegerit, propter hoc libertati ejus, ſi poſtea manumiſſus fuerit, non nocebit: quia in tali re indulgentioris domini ſententia, qui nihil in eum fecit, melior judicatur. Et ideo ſi [15] ab utroque domino manumiſſus fuerit, civis Romanus effici poteſt.*

6. [16] Debitor creditorve [17] ſervum pignoris vinciendo, dedititium facere non poſſunt: alter enim ſine altero cauſam pignoris deteriorem facere non poteſt.

7. [18] Servus furioſi domini, vel pupilli juſſu vinctus dedititiorum numero

tatib. aliud forte agenti excidit: illud enim fragmentum non dicitur eſſe ex libro IV. Sententiarum Pauli, ſed ex libro IV. ad Sabinum. SCHVLTING.

10. *Communem ſervum unus ex ſociis vinciendo, &c.*] Vincti pœnæ cauſa, & poſtea manumiſſi, dediticiorum numero ſunt ex lege Ælia Sentia. An & communis ſervus, qui ab uno ex dominis vinctus eſt? Minime vero. Ideoque vindicta manumiſſus omnium voluntate, civis Romanus fit, vel inter amicos Latinus. Hoc ita, ut eleganter Paulus ait, quoniam inter pares ſententias clementior ſeveriori præfertur: & certe humanæ rationis eſt, &c. Is vero ſervus non eſt abſolute nocens, quem unus dominus pœnæ cauſa vinxit, alter non vinxit. CVJAC.

11. *Non nocebit*] Aliter deterioris conditionis fieret ſervus, § *ſeq.* quod in re communi ne fiat, vel unus ex pluribus prohibere poteſt *per l. 28. D. commun. dividund.* SCHVLTING.

12. *Inter pares enim ſententias &c.*] Vide *l. 2. in fin. C. de commun. ſervo manumi. l. ult. C. Qui bon. ced. poſſ. l. 38. D. de re jud. l. 24. D. de manumiſ.* RITTERSHVS. Quando omnia paria ſunt, nihil mutandum eſt: ad hoc enim opus eſt, ut aliquid præponderet. Vnde & ſententia clementior, quæ nihil, vel minus inducit novi, ſeveriori præferenda eſt. Seneca *epiſt.* LXXXI. *Quemadmodum reus ſententiis paribus abſolvitur, & ſemper quidquid dubium eſt, humanitas inclinat in melius.* Atque hoc jus publicam humanitatem vocat Quinctilianus avus *declamation.* CCLIV. Plura dabit H. Grotius *de jur. bell. ac pac. lib.* II. *cap. 5. §. 18. & cap. 23. §. 5.* SCHVLTING.

13. *Severiori*] Rittersh. edit. *ſæviori.* Mihi *ſeveriori*, quod edd. meliores habent, magis placet. ut *ſeveritas ſententiæ l. 4. C. ex quib. cauſ. infam. irrogat.* & *ſeveriſſima ſententia l. 1. §. 5. D. de poſtuland.* Plura dabit Briſſonius *de verbor. ſignif.* IDEM.

14. *Prope innocentes*] Caute loquitur: nec enim ex eo, quod quis non poſſit abſolute nocens pronunciari, ſequitur, illum eſſe inſontem. Ac ſæpe contra talem præſumptiones exſiſtunt non leves. Non parum ab his diſtant illi, qui re ipſa peccarunt, ſed quos judex nec condemnavit, nec abſolvit, quales ambuſti dicuntur Valerio Maximo *lib.* VIII. *cap. 1.* ubi ambuſtæ occurrunt mulieres, quas, ſcilicet, accuſationis flamma adflavit, ſed non conſumpſit, de quibus quædam habet V. C. Cl. Salmaſius *in Solin. p. 839. 840.* IDEM.

15. *Ab utroque domino*] Recte hoc additum ab Interprete: ſi enim ab uno eſſet manumiſſus eo modo, per quem efficiebatur quis civis Romanus, ei totus ceſſiſſet, qui ipſum non manumiſerat, §. *1. hoc tit.* IDEM.

16. *Debitor creditorve ſervum pignoris vinciendo, &c.*] Servus pignori obligatus, & debitoris, vel creditoris juſſu vinctus, dediticiorum numero non efficitur: ideoque vinctus juſſu debitoris, deinde creditori addictus, ab eoque vindicta manumiſſus civis Romanus fit, vel juſſu creditoris vinctus, & ſoluto debito, a debitore vindicta manumiſſus, æque ad juſtam libertatem pervenit. Nec enim alter ſine altero pignoris cauſam deteriorem facere poteſt. An autem ſi creditor ſervum vinxerit, quaſi re male tractata, tenebitur pigneraticia actione? Minime, *l. eleganter, 24. §. ult. D. de pig. act.* CVJAC.

17. *Servum pignoris*] Pro *ſervum pignori obligatum.* Inſolens loquendi ratio, & forte a manu Compilatoris eſt. SCHVLTING.

18. *Servus furioſi domini, vel pupilli juſſu vinctus, &c.*] Nihil nocent vincula libertati, ſi pupillus ſine tutoris auctoritate, vel ſi furioſus ſervum in vincula conjecerit: quia animi judicium non habent. Vincula quemadmodum in lege Ælia Sentia de dediticiis accipian-

mero non efficitur: quia neque furioſus, neque pupillus exacti conſilii capax eſt.

8. [19] Non tantum [20] ſi ipſe dominus vinciat, nocet libertati, ſed & ſi vinciri jubeat, aut vincientis procuratoris actorisve factum comprobet. [21] Quod ſi ante quam ſciret [22] vinctum, ſolutionis ejus cauſas adprobaverit, libertati futurae vincula non nocebunt.

INTERPRETATIO. *Si ſervum non ſolum dominus, ſed procurator ejus, vel actor in vincula redegerit, & dominus hoc juſte factum adquieverit, futurae impedit libertati. Nam ſi eum ab actore ligatum dominus ſolvi praeceperit,* [23] *futura libertas non poterit impediri.*

9. [24] Caeco curator dari non poteſt: quia ipſe ſibi procuratorem inſtituere poteſt.

accipiantur, Vlpia. exponit *in l. verum, 216. D. de verborum ſignific.* CVJAC.

19. *Non tantum ſi ipſe dominus vinciat, &c.*] Non tantum ſi dominus, ſed & ſi alius mandante eo, vel ratum habente vinxit, ſervus dediticiorum numero habetur. Domino autem ratum non habente, ſoluto ſervo, nihil ei ab alio injecta vincula nocent. Itaque juſtam libertatem a domino conſequi poteſt. Ait, *quod ſi ante quam ſciret vinctum.* Non prius vinctum eſſe ſcivit & voluit, deinde ſolvit, ſed ſolvi ſtatim voluit, atque vinctum eſſe cognovit: ideoque libertati hæc vincula nihil nocent. Hodie ſublata eſt dediticiorum condicio: Itaque uſui hæc eſſe non poſſunt, niſi a ſimili, aut pari argumento ducto. IDEM.

20. *Si ipſe dominus vinciat*] Lex videtur meminiſſe ſervorum, qui pœnæ cauſa vincti eſſent a domino. Ita loquitur Vlpianus *tit. 1. §. 11.* tamen, quamvis in odioſis verſemur, idem debet hic eſſe, an per ſe, an per alium id faciat dominus: & quis alioquin paulo honeſtior dominus id ſuis manibus faceret? SCHVLTING.

21. *Quod ſi ante quam ſciret vinctum, &c.*] Anacoluthon eſt, vel hyſterologia. Hoc vult dicere: Si dominus approbarit cauſas ſolutionis ſervi vincti, antequam ſciret, ſive ſe ignorante vincti, non nocebit. &c. RITTERSHVS.

22. *Vinctum*] Pro *eo vincto.* Anacoluthorum exempla etiam apud optimos Scriptores collegerunt Viri Litteratiſſimi: etiam Fr. Sanctius *Minerv. lib. V. cap. 11.* ad quem videnda, quæ notavit Vir Eximius, & amiciſſimus etiam nunc mihi Collega, Jacobus Perizonius. SCHVLTING.

23. *Futura libertas.*] In ed. Pariſ. CIↃIↃLXXXVI. eſt *futuræ libertati*, quo modo paulo ante locutus eſt Interpres. Eadem ed. mox habet *impedire.* IDEM.

24. *Cæco curator dari non poteſt, &c.*] Curator dari ſolet mutuo, ſurdo, prodigo, adoleſcenti, furioſo, fatuo: quoniam hi non ſemper procuratorem dare poſſunt, *l. mutus, 43. D. de procurat.* Cæco non datur: nam hic omnimodo ſibi procuratorem inſtituere poteſt, ut & adoptare, & teſtari, & bonorum poſſeſſionem ſibi poſtulare, *l. etiam cæcus, 9. D. de adoptio. l. 2. D. de bon. poſſ. fur. infra.* Potuit hæc ſententia ad quæſtionem manumſſionum pertinere, cum & de lege Ælia Sentia Paulus tractans id ſcripſerit, tutorem cæcum auctorem fieri poſſe, *l. etiam, 16. D. de auct. tut.* Et licet perſonæ, quæ curatorum, aut tutorum conſilio reguntur, vinciendo dediticium facere non poſſint, ut de furioſo & pupillo ſuperius dictum eſt, cæcus tamen & per ſe, & per procuratorem dediticium facere poteſt. Et ita hæc ſententia ad legem Æliam Sentiam accommodabitur. CVJAC. Cujac. docet, quomodo hæc ſententia huc pertineat. RITTERSHVS.

TITVLVS XIII.

De Fideicommiſſis Libertatibus.

1. [1] EA condicione heres inſtitutus, SI LIBEROS SVOS EMANCIPAVERIT [2] omni-

1. *Ea condicione heres inſtitutus, &c.*] Inſtitutus ſub hac condicione, *ſi liberos emancipaverit*, omiſſa condicione hereditatem amplecti poteſt. Nec enim cogitur parere condicioni. Et hoc verum eſt ſecundum vulgarem formulam juris, id eſt, recto & ordinario jure, ut ait Marcianus in *l. filiusfam. 114. §. ſecundum, D. de legat. lib. 1.* ſed in Pandectis Florentinis is §. divuiſus, ac laceratus eſt, in aliis non ſatis emendatus. Verum ſic eſt reſtituendus, *Secundum vulgarem formam juris, & ſi filios ſuos emancipare rogatus*

[2] omnimodis eos [3] cogendus eſt emancipare: pro condicione enim hoc loco emancipatio videtur adſcripta.

2. [4] Decedente eo, a quo fideicommiſſa libertas relicta eſt, heredes ejus eam praeſtare cogendi ſunt.

INTERPRETATIO. *Si teſtator fideicommiſſo ſervum juſſerit manumitti, & ita evenerit, ut, antequam manumiſſio daretur, is,* [5] *cui fideicommiſſa libertas eſt, moriatur, heres ad manumiſſionem praeſtandam, quam auctor ſuus daturus erat, jure compellitur.*

3. [6] Si decedens ſervis ſuis libertatem ita dederit, ILLVM ET ILLVM LIBEROS ESSE VOLO, EOSQVE FILIIS MEIS TVTORES DO, impeditur fideicommiſſa libertas: quia pupilli ſine tutoris auctoritate manumittere non poſſunt: & habentibus tutores tutor dari non poteſt. Sed interim vice abſentium pupilli habebuntur, ut ex [7] decreto Ampliſſimi ordinis primum libertas, ac deinde tutela competere poſſit.

INTERPRETATIO. *Si quis moriens ſervis ſuis libertatem dandam filiorum fidei commiſerit, eoſque filiis ſuis tutores eſſe praeceperit, hoc ordine fideicommiſſa libertas aliquatenus impeditur: quia nec pupilli ſine tutoris auctoritate ſervos manumittere poſſunt: & qui tutores a patre nominatim relictos habent, alios tutores habere non poſſunt. Sed in tali caſu ordinis conſilio & ratione proſpectum eſt,* [8] *ut pupilli velut abſentium vice, dum libertas ſervis tribuitur, habeantur,*

gatus fuerit, non cogitur hoc facere. Poteſtas enim patria inaeſtimabilis eſt. Recte autem ait, *ſecundum vulgarem formam juris:* nam extra ordinem eos emancipare cogitur, *l. ſi cui legatum, 93. D. de condic. & demonſtr.* & ita hanc Pauli ſententiam accipio. Dices, quid vero hæc ſententia ad fideicommiſſarias libertates? Dicam: quod ut ſervis, ita & liberis, qui in poteſtate parentum ſunt, per fideicommiſſum libertas relinqui videatur, herede rogato ut emancipet, modove, aut condicione emancipationis adſcripta. Nam qui emancipatur, manumittitur. CVJAC.

2. *Omnimodis*] Cuj. *omnimodo eos emancip. cog. eſt.* Omnimodis, ut apud Lucret. *multimodis*, utitur & Anianus, ut ſupra *h. l. titul. 1. & infr. lib.* V. *tit. 12.* RITTERSHVS. Sichardus quoque edidit *omnimodis:* ac ita eſt in Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. Lucretii loca, ubi *omnimodis & multimodis* dixit, varia habet Giphanius in *Collectan. in Lucret. v. multimodis, & omnimodis.* Auctores etiam Latinitatis poſterioris ita locuti ſunt: uti notavimus *ad tit. 1. hujus libr. §. 5. Interp.* In Pandectis *omnimodo* innumeris locis occurrit, ut vel ex Briſſonio conſtat. Ego hoc verbum *omnimodis* arbitror eſſe ab Aniano, qui alibi quoque verba Pauli in duriorem ſenſum invertit. SCHVLTING.

3. *Cogendus eſt emancipare*] De coactione hac plura habet Cujacius *ad l. 93. D. de conditionib. & demonſtrationib. ad Papinian. Reſponſor. lib.* VIII. ubi notat, hac in re, tanquam a communibus regulis abeunte, auctoritatem requiri Principis. IDEM.

4. *Decedente eo, a quo fideicommiſſa libertas relicta eſt, &c.*] Si is, qui rogatus eſt, ſervum manumittere, ante manumiſſionem deceſſerit, ſucceſſores ejus debent manumittere, *l. Imperator, 12. §. 1. D. de fideic. lib.* CVJAC.

5. *Cui fideicommiſſa libertas eſt*] Dicere debuit, *cujus fidei libertas commiſſa eſt.* de quo ad *interpret. §. 7. tit. 1.* SCHVLTING.

6. *Si decedens ſervis ſuis libertatem ita dederit, &c.*] Servos filio ſuo impuberi tutores dedit, & filium rogavit, ut eos manumitteret, quod etſi non adſcripſiſſet, intelligeretur, *l. etſi non adſcripta, 9. C. de fideic. lib.* Hæc quæſtio τῶν ἀπόρων videtur, quia non poteſt eos pupillus ex cauſa fideicommiſſi manumittere ſine tutoris auctoritate, *l. ex cauſa 11. D. de fid. lib.* Rurſus alii tutores ei dari non poſſunt, *l. idem fiet, 27. D. de teſtam. tut.* nec qui teſtamento dati ſunt, aliter tutelam adminiſtrare, quam ſi fuerint manumiſſi. Sed interim pupillus vice abſentis habetur, ut ex S. C. Daſumiano libertas perinde ſervis competat, atque ſi ex cauſa fideicommiſſi manumiſſi eſſent, *l. neque infantes, 36. l. non tantum, 51. §. S. C. D. de fid. lib.* CVJAC.

7. *Decreto Ampliſſimi ordinis*] S. C. Daſumiano. RITTERSHVS.

8. *Vt pupilli &c.*] In edit. Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI.

hæc

tur, ut [9] *data his a judice ſecundum formam teſtamenti primitus libertate, etiam tutores eſſe praevaleant.*

hæc interponuntur inter, *proſpectum eſt*, & hæc verba, *ut ordinatio patris fieri debeat, & pupilli, qui tutores a patre nominatim relictos habent, alios habere non poſſint: Itaque.* Quæ in eo ſunt inepta, quod proſpectum eſſe dicant, ut pupilli, qui tutores a patre nominatim relictos habent, alios habere non poſſint: in quo non eſt proſpectum tantopere, quam incommodum ex legum rigore natum. Interea hæc verba, quæ alii in ſuis codicibus non invenere, & quæ ad marginem editionis ſuæ collocavit tantum Rittershuſius, ego contextui non duxi eſſe inſerenda. Magnopere vellem, ut qui nova inſerunt Scriptorum verbis, aperte doceant, unde ſua deprompſerint. SCHVLTING.

9. *Data his a judice &c.*] Judex non dat libertatem hic: verum pronunciat, cauſa cognita, eum, qui illam debebat, ex juſta cauſa abeſſe: ac tunc libertas æque competet juris diſpoſitione, ac ſi ſervus ex cauſa fideicommiſſi manumiſſus fuiſſet, *l. 51. §. 4. D. hoc tit.* IDEM.

TITVLVS XIV.

[1] *Ad Legem Fuſiam Caniniam.*

I. [2] Nominatim ſervi teſtamento manumitti ſecundum legem Fuſiam [3] poſſunt. Nominatim autem manumittere intelligitur hoc modo: STICHVS LIBER ESTO. Cum autem OBSONATOREM, vel QVI EX ANCILLA [4] ILLA [5] NASCITVR, LIBERVM ESSE VOLO, [6] ex Orficiano Senatuſconſulto perinde libertas competit, ac ſi nominatim data ſit: officiorum enim & artium appellatio nihil de ſignificatione nominum mutat: niſi forte plures ſint, qui eo officio deſignentur: tunc enim nomen adjungendum eſt, ut eluceat, de quo teſtator ſenſiſſe videatur.

2. [7] Co-

1. *Ad Legem Fuſiam Caniniam*] De auctoribus hujus legis, ac tempore ejus latæ quæſivimus ad Cajum *Inſtit. lib.* I. *tit. 2.*

2. *Nominatim ſervi teſtamento manumitti, &c.*] Libertas teſtamento nominatim relinquenda eſt, §. *libertas, de legat.* idque lex Caninia jubet, ut & Vlpia. ſcribit *in fragm. tit.* I. Nominatim autem videntur manumiſſi, non tantum qui propriis nominibus, ſed & qui aliis demonſtrationum notis deſignati ſunt, veluti *Cocus meus*, ſi unus ei tantum cocus ſit: vel *Areſcuſæ filius*, ſi unus tantum Areſcuſæ filius ſit. Nec enim refert, utrum dicas, Socrates, an Sophroniſci filius, cum unus Sophroniſco ſit filius, Socrates. Quo exemplo Porphyrius utitur. Et hæc etiam S. C. definita ſunt. Huc pertinet *l. nominatim, 24. D. de manu. teſta.* CVJAC.

3. *Poſſunt*] *Poſſe* pro *debere* ſæpe ponit Paulus aliique ICti. ut & vice verſa *debere* pro *poſſe*. Sic ſupra *lib.* II. *titul. 13. & 18. & titul. 31.* Sic *lib.* I. *tit. ult. num. 13.* Sic *l. 22. §. ult. D. Mand.* RITTERSHVS. De verbo *poſſunt* idem notavit Cujacius *Obſervation. lib.* XXI. *cap. 12.*

4. *Illa*] Sich. non habet. RITTERSHVS. Videtur hoc verbum excidiſſe, ob verbum præcedens, quod iiſdem literis finitur, ut ſæpe factum eſſe conſtat. SCHVLTING.

5. *Naſcitur*] Pro *natus eſt.* credo hoc eſſe a Compilatore. IDEM.

6. *Ex Orficiano Senatuſconſulto*] Videtur rectius *Orfitiano*: quod habent edd. cum Interpp. Cujacii: ſed ſolæ. Orphiti apud Veteres admodum noti ſunt: & tamen Q. Orficii etiam fit mentio apud Gruterum *Inſcription. p.* IↃLXXV. I. Quod autem Guil. Ranchinus *de ſucceſſionib. ab inteſtat. §. 5. n. 2.* exiſtimat hoc Senatuſconſultum idem eſſe cum eo, quo liberis delata eſt matrum hereditas, id nullo nititur argumento: & quid vetat diverſa fuiſſe? ut Vellejanum de interceſſionibus mulierum, & Vellejanum de adſignandis libertis, cujus mentio *l. 1. pr. D. de adſignand. libert.* Ceterum ante hoc Senatuſconſultum non videtur conſtitiſſe, loco nominationis demonſtrationem talem ſufficere: quia lex requirebat, ut nominatim fieret manumiſſio. IDEM.

2. [7] Codicillis [8] teſtamento confirmatis datae libertates cum his, quae tabulis teſtamenti datae ſunt, concurrunt: & ſive antecedant, ſive ſequantur teſtamentum, noviſſimo loco adhibentur: quia ex teſtamento utraeque confirmantur.

INTERPRETATIO. *Quoties per teſtamentum & codicillos libertates dantur, qui in codicillo manumiſſi ſunt, ſive ante teſtamentum factus ſit codicillus, ſive poſt, & teſtamento confirmatus ſit, poſteriori loco tamen habendi ſunt, qui per codicillos fuerint manumiſſi. Et ideo computatis primum, qui teſtamento manumiſſi ſunt, tum illi, qui in codicillis manumiſſi, numerantur. Et ſi major numerus per codicillum, quam in Lege Fuſia Caninia continetur, illi libertatem perdunt, qui in codicillo ſuper legitimum numerum manumiſſi inveniuntur.*

3. [9] Quoties numerus ſervorum propter legem Fuſiam Caniniam ineundus eſt, fugitivi quoque, [10] quorum ſemper poſſeſſio animo retinetur, computandi ſunt.

INTERPRETATIO. *Qui vult teſtamento ſtabiliter dimittere libertos, propter legitimum numerum debet computare etiam fugitivos, quorum poſſeſſio, & corpore abſente, animo ſemper retinetur.*

4. [11] Lege Fuſia Caninia cavetur, ut certus ſervorum numerus teſtamento

7. *Codicillis teſtamento confirmatis datæ libertates &c.*] Lege Caninia definitus eſt numerus ſervorum, qui teſtamento manumitti poſſunt, quem ſi teſtator egrediatur, qui priores nominati ſunt, liberi fiunt uſque ad legitimum numerum, ceteris excluſis. Ait autem Paulus in codicillis manumiſſos poſteriore loco omnimodo haberi, & recte, quoniam teſtamenti ſequela eſſe intelliguntur, etiam ſi teſtamentum præceſſerint. CVJAC.

8. *Teſtamento confirmatis*] Idem videtur juris fuiſſe in aliis teſtato factis: nam & illi ex teſtamento vires accipiunt, *l. 3. §. 2. D. de jur. codicillor.* Ordinem vero ſervandum eſſe lex ipſa voluit, de quo Cajus *Inſt. 1. tit. 2. §. 2.* & ibi Interpretes. SCHVLTING.

9. *Quoties numerus ſervorum propter legem Fuſiam Caniniam ineundus eſt, &c.*] Inter omnes conſtat ſervum fugitivum poſſideri ad uſucapionem: an & ad poſſeſſionem adquirendam, dubitatur. Sed eorum ſententia obtinuit, qui & per eum poſſeſſionem adquiri putant, *l. 1. §. per ſervum, qui in fuga. l. per eum, 50. in fin. D. de adq. poſſ. l. ſi cui, 25. §. ult. D. de liber. cau.* Cum itaque poſſideatur ſervus fugitivus, in numero familiæ merito computabitur, quotiens quot ſervos teſtator habuerit, ut ſciatur, quatenus teſtamento datæ libertates valeant, inquiretur. CVJAC.

10. *Quorum ſemper poſſeſſio animo retinetur*] Quamvis aliarum rerum mobilium, quando furto ſurreptæ nobis ſunt, poſſeſſionem ſtatim amittamus, *l. 5. pr. D. de uſurpationib. & uſucapionib.* aliud tamen eſt in ſervo fugitivo, *l. 13. pr. l. 15. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion. l. 17. §. ult. D. de furt.* donec ab alio poſſideatur, *l. 1. §. 14. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* Quoniam tamen exhibendi non habet copiam, ad exhibendum quis non tenetur, licet poſſideat, *l. 5. §. ult. D. ad exhibend.* imo ipſe ad exhibendum adverſus alios poteſt agere, *l 3. §. 12. D. dict. tit.* ex quo loco non recte jus poſſeſſionis in re nonnulli exſculpere nituntur. Romanis veteribus ignotum fuit jus hoc in re, vel actio ex poſſeſſione in rem: quæ tantum abeſt, ut olim admiſſa fuerit, ut posſidenti rem non detur in rem actio, *§. 2. Inſt. de actionib.* imo nec ulla legitima actio olim prodita, qua quis poſſeſſionem ſuam vocare audeat, teſte Ælio Gallo apud Feſtum *v. poſſeſſio.* Qui vero ad poſſeſſionem habendam agit in rem, dominium allegat, vel civile, vel prætorium, vel jus pignoris aliudve in re. SCHVLTING.

11. *Lege Fuſia Caninia cavetur, ut &c.*] Hic eſt ſervorum, qui manumitti poſſunt, legitimus numerus, de quo in *l. ſi Judæi 28. Cod. Theod. de Judæis. & in primo tit. hujus libri:* Qui duos tantum habet, item qui tres, aut quatuor, aut quinque duos manumittere poteſt: qui ſex aut ſeptem, tres: qui VIII. aut IX. quatuor: qui X. XI. XII. XIII. XIV. XV. XVI. XVII. quinque: qui XVIII. XIX. XX. ſex: qui XXI. XXII. XXIII. ſeptem: qui XXIV. XXV. XXVI. octo: qui XXVII. XXVIII. XXIX. novem: qui XXX. uſque ad XLIV. decem: a XLIV. ad XLVIII. undecim: a XLVIII. ad LII. duodecim: a LII. ad LVI. tredecim: a LVI. ad LX. quatuor-

mento manumittatur. Subductis igitur a duobus uſque ad decem, pars dimidia: a decem uſque ad triginta pars tertia: a triginta uſque ad centum pars quarta: a centum uſque ad quingentos pars quinta. [12] Plures autem quam centum ex majori numero ſervorum manumitti non licet.

* [13] Nec filio patroni invito libertus natalibus ſuis reſtitui poteſt: quid enim intereſt, ipſi patrono, an filiis ejus fiat injuria? LEX EST IV. D. DE NATALIB. RESTITVEND.

quatuordecim: a LX. ad LXIV. quindecim: a LXIV. ad LXVIII. ſedecim: a LXVIII. ad LXXII. ſeptemdecim: a LXXII. ad LXXVI. octodecim: a LXXVI. ad LXXX. novendecim: ab LXXX. ad LXXXIV. viginti: ab LXXXIV. ad LXXXVIII. XXI: ab LXXXVIII. ad XCII. XXII: a XCII. ad XCVI. XXIII: a XCVI. ad C. XXIV: a C. ad CXXX. XXV: a CXXX. ad CXXXV. XXVI: a CXXXV. ad CXL. XXVII: & ſic conſequenter quintam partem. Igitur qui CCC. ſexaginta: qui CCCLXX. LXXIV: qui CCCC. LXXX: qui D. centum manumittere poteſt. Nec vero etiam ſi millenariam familiam habeat, plures, quam centum teſtamento liberare poteſt. Inde Fl. Vopiſcus *in Tacito: Servos manumiſit, intra centum tamen, ne Caniniam tranſire videretur.* His adjungi volo, quæ de hac lege diſſeruimus in Notis ad Vinnianum *tit. de libertis.* CUJAC.

12. *Plures autem, quam centum*] Exemplum Taciti, quo Vir Summus, & ipſius exemplo alii utuntur, ad hanc legem re vera non pertinuit, uti monuimus ad Cajum *Inſtit. lib.* I. *tit. 2. §. 1.* SCHULTING.

13. *Nec filio &c.*] Hoc fragmentum ad hunc quidem titulum non pertinet: certum tamen illi locum adſignare non poſſum: adeoque ad finem libri id rejeci cum editore Aurelianenſi. Rittershuſius id collocavit ad finem tituli 12. IDEM.

JVLII PAVLI
SENTENTIARVM RECEPTARVM
AD FILIVM
LIBER QVINTVS,
Cum Interpretationibus Aniani, V. S.

TITVLVS I.
De Liberali Cauſa.

1. [1] Qui contemplatione extremae [2] neceſſitatis, aut alimentorum gratia [3] filios

1. *Qui contemplatione extremæ neceſſitatis, &c.*] Multiplex olim fuit jus patriæ poteſtatis: nam & filios coërcere, & verberare, & vinctos ad opus ruſticum mittere, & occidere licuit. Non tamen licuit patri filium in ſervitutem ſuam redigere, *l. ult. C. de patr. pot.* At ter licuit vendere, & quidem ſerio, ut Alicarnaſſeus narrat. Nam manumiſſus ab emptore primo in patris poteſtatem redibat: itemque ſi rurſus venditus & manumiſſus eſſet. Poſt tertiam vero venditionem, ſecuta manumiſſione, a patre liber erat. Hinc illa lex XII. tab. *Si pater filium ter venundavit, a patre liber eſto.* quæ certe dura nimis eſt, & merito ſic poſtea interpretatione mollita eſt, ut triplici venditione non vera, ſed imaginaria filius e patris poteſtate exeat. Verum eadem fere etiamnum lex viget in Moſcovia, auctore Sigismundo Libero. Nam patri filium quater vendere licet, nec liber fit, niſi poſt quartam demum venditionem. Poſt primam enim, ſecundam, & tertiam manumiſſus ab emptore, ad patris poteſtatem recurrit. Eſt & hodie caſus, quo jure noſtro pater filios vendere poteſt, puta, ſi cogat egeſtas, adeo ut non poſſit ipſe alendis liberis ſufficere, *l. 2. C. de patr. qui fil. ſuos diſt.* atque ita non tam ut ſibi, quam ut vitæ eorum conſulat, pater vendet liberos, & quidem ſanguinolentos: ſic enim eſt in eo loco legendum, ut in *tit. de infan. expoſ. & de his qui ſang. nutr. acc.* & in ea collectionis formula, quam infra ſubjiciam. Sanguinolentos autem dicit, quos recens natos in *l. 1. Cod. Theod. de expoſ.* Cæterum ita venditus filius ſervus emptoris fit: ſed reddito emptori pretio, quod non ex emptione, ſed ex præſenti æſtimatione definitum fuerit, aut mancipio pari, ingenuitatem priſtinam recipiet: atque ita venditio illa, ut Paulus ſentit, ingenuitati non præjudicat. Alii pretium reddi nolunt. *l. 1. Cod. Theod. de patr. qui fil. diſtr.* Alii volunt reddi cum adjectione quintæ *Nov. Valent. de pat. qui fil. ſu. diſtr.* ſed l. 2. conſtitutionem Juſtinianus magis probavit. Idemque alias obtinuit in Gallia in eo, qui pro foribus eccleſiæ expoſitum infantem nutriendum accepiſſet, matriculariis eccleſiæ (hi ſunt, qui nunc *Marguiliers* appellantur) pretio dato: idque hæc vetus formula a matriculariis collecti infantis & diſtracti indicat. *Nos in Dei nomine matricularii S. Martini, dum mane ad hoſtia ipſius eccleſiæ obſervanda conveniſſemus, ibi infantulum ſanguinolentum invenimus, & per triduum an quiſquam eum ſuum eſſe diceret perquiſivimus: nullo invento, Gajo nutriendum dedimus, ut eum in ſuo ſervitio juxta legis ordinem retineat, pro quo pretium accepimus ſolidorum x. & hac de re hanc epiſtolam emiſimus, ſecundum ſententiam illam ex Codicis Theodoſiani libro quinto, titulo octavo, quæ dictat, Si quis infantem a ſanguine emerit, & nutriti pueri dominus, vel pater recipere eum voluerit, ut aut eiuſdem meriti mancipium, aut pretium nutritor conſequatur.* At ex conſtitutione Juſtiniani, expoſiti, eorum, qui collegerint, ſervi non fiunt, atque adeo neque diſtrahi ab eis poſſunt, *l. ult. C. de inf. expo.* qua de re extat Trajani epiſtola quædam ad Plinium. Verum illud quæritur, an ex egeſtatis cauſa etiam filium pater pignorare poſſit. Et conſtat poſſe, *l. ſed, & quod, 9. §. 1. D. de pign. l. 2. C. Theod. de alim. quæ inop. par. de pub. petere deb.* Alioquin nec vendere eum, nec pignorare poteſt, *l. 1. C. de patr. qui fil. diſtr. l. ob æs, 12. C. de obl. & act.* Et creditor, qui ſciens pignori

[3]filios ſuos vendiderint, [4]ſtatui ingenuitatis eorum non praejudicant: homo enim liber nullo pretio aeſtimatur. Iidem nec pignori ab his, [5]aut fiduciae dari poſſunt. Ex quo facto [6]ſciens creditor [7]deportatur. [8]Operae tamen eorum locari poſſunt.

2. [9]Veritati & origini ingenuitatis manumiſſio, [10]quocunque modo facta fuerit, [11]non praejudicat.

INTERPRETATIO. *Quicunque ingenuam perſonam fraudis ſtudio manumittendam eſſe crediderit,* [12]*ut melius ſubdat eum, praejudicium ex hoc ingenuitas non incurrit.*

3. [13]De-

pignori acceperit, deportatur, aut, ut Tribonianus legit, relegatur. *l. ult. D. quæ res pig. oblig. poſſ.* Addit ad extremum Paulus, patrem tamen filiorum ſuorum operas recte locare, *l. 11. C. de ing. man. l. 3. D. de uſufr. leg.* CVJAC. Relata eſt hæc ſententia quod ad ſenſum in Edictum Theoderici Regis *cap. 94. 95.* Formula a Cujacio adducta exſtat, quamvis non totidem verbis, inter Sirmondicas, ſive formulas veteres ſecundum legem Romanam *n. 11.* ad quam legi poterunt, quæ notavit Vir Magnus, Hieronymus Bignonius. Locus Plinii ab eodem Cujacio laudatus exſtat *lib.* X. *epiſt. 72.* SCHVLTING.

2. *Neceſſitatis*] Neceſſitas multa facere & pati jubet alioquin improbata, dum natura ad ſui tendit conſervationem, ac mortis ex fame periculum evitandum: de quo graviter conqueritur Imp. Valentinianus tertius *Novell. tit.* XI. Videri quoque huc pertinentia poterunt nonnulla apud Hugonem Grotium *de jur. bell. ac pac. lib.* II. *cap. 5. §. 5.* IDEM.

3. *Filios ſuos vendiderint*] Quod poſtea tantum permiſſum in liberis ſanguinolentis, ſive adhuc a matre rubentibus, ut loquitur Juvenalis *Satyr.* VII. Id tunc tantum permiſit Conſtantinus *l. 2. C. de patrib. qui fil. ſu. diſtraxer.* idque & ſtatutis priorum Principum cautum fuiſſe docet idem Imperator *l. un. Cod. Theod. de his, qui ſanguinolent. empt. vel nutriend. ſuſceper.* Placuiſſe vero id videtur, ne parentes liberis ſibi procreatis novo ſeſe onere gravari videntes, illos exponendo, vel occidendo atrocius peccarent. Expoſitio autem tunc adhuc erat licita, ac ſublata demum ab Imperatoribus Valentiniano, Valente, ac Gratiano *l. 2. C. de infantib. expoſit.* Proderit legiſſe quæ ad explicandam hujus rei hiſtoriam in litteras retulit Vir Inclytus, Ger. Noodt, cognatus, amicus, & jam quoque Collega conjunctiſſimus *Jul. Paul. cap. 5. & 6.* IDEM.

4. *Statui ingenuitatis eorum non præjudicant*] Idem probant Impp. *l. 1. C de patrib. qui filios ſuos diſtraxer.* ut hic proceſſerit illud Quinctiliani avi *declamation.* CCCXI. *Id, quod ingenuis natura dedit, nulla fortunæ injuria eripi poteſt.* Poſtea tamen ſanguinolenti venditi ſervi ſunt facti ementium, forte, ut tanto facilius emptores reperirentur; (adeoque juris hic inducta eſt mutatio, ſecus ac putavit Cujacius *ad h. loc.*) quamvis non ſine ſpe recipiendi priſtini ſtatus; modo pretium quanti eſſent, aut ſimile mancipium domino daretur, ut liquet ex *l. 2. C, de patrib. qui filios ſuos diſtraxer. & l. 1. Cod. Theod. de his qui ſanguinolent. &c.* Gratis quidem talem reſtitui voluerat Theodoſius Magnus *l. un. Cod. Theod. de patrib. qui fil. diſtraxer.* Valentinianus vero tertius ne quidem ſervum fieri, ac tantum pretium cum parte quinta refundi, *Novell.* XI. Sed jus *d. l. 2.* Triboniano præ ceteris placuit: uti notatum quoque Cujacio. IDEM.

5. *Aut fiduciæ*] De fiducia dictum *ad lib.* II. *tit. 13.*

6. *Sciens creditor deportatur*] Hinc ſumpta *l. ult. D. Quæ res pignor. datæ obl. non poſſ.* ubi eſt, *relegatur.* RITTERSHVS.

7. *Deportatur*] In Edicto Theoderici *cap. 95.* ſcriptum eſt, *in exſilium dirigitur:* quod menti Pauli bene reſpondet. SCHVLTING.

8. *Operæ tamen eorum locari poſſunt*] Creditor vero ipſe liberos debitoris pignori capere, in ſervitute detinere, vel operas illorum locare prohibetur a Juſtiniano *Novell.* CXXXIV. *cap. 7.* ſub pœna amittendi crediti, alterius tanti præſtandi, & ſupplicii corporalis. Idque adeo non licere ſcribit Gregorius Magnus *lib.* III. *epiſt. 43.* IDEM.

9. *Veritati & origini ingenuitatis manumiſſio, &c.*] Si ingenuus in ſervitute ſit & manumittatur, non ideo minus eſt ingenuus, *§. ult. Inſt. de ingenuis.* Videtur tamen eſſe, ut Plutarch. ait *in Lucullo*, ἀφαίρεσις τῆς ὑπαρχούσης, ἢ τῆς δοκούσης ἐλευθερίας δόσις. CVJAC.

10. *Quocumque modo facta*] Nec differt ergo, an per errorem, an a ſciente: ac certiſſima eſt regula, natalibus non officere manumiſſionem, *§. ult. Inſt. de ingen.* Male Interpres vetus mentem Pauli expreſſit. SCHVLTING.

11. *Non præjudicat*] Hoc quoque obſervatur circa captos bello civili, ac manumiſſos, *l. 21. §. 1. D. de captiv. & poſtlimin.* quem locum illuſtrat Cujacius *Obſervation. lib.* XXVI. *cap. 2.* IDEM.

12. *Ut melius ſubdat eum*] Ex edit Genev. cIↃIↃ LXXXVI. hæc habet quoque Rittershuſius: quæ, quamvis ad rem nihil faciant, Interprete tamen non ſunt indigna. IDEM.

13. *Deſcri-*

3. [13] Deſcriptio ingenuorum [14] ex officio fiſci inter fiſcalem familiam facta ingenuitati non praejudicat.

4. [15] Qui [16] metu, & impreſſione alicujus terroris apud acta Praeſidis ſervum ſe eſſe mentitus eſt, poſtea ſtatum ſuum [17] defendenti non praejudicat.

[18] INTERPRETATIO. *Non praejudicat ingenuitati, ſi pauper potenti coactus acquieſcat dicere,* SERVVS TVVS SVM.

5. [19] Poſt ſuſceptum liberale judicium, ſi aſſertor cauſam deſeruerit, in alium aſſertorem omne judicium transferri placuit. In priorem vero quod prodendae libertatis gratia factum eſt, extra ordinem vindicatur: non enim oportet ſuſceptam ſtatus cauſam, nulla cogente neceſſitate, deſtitui.

* [20] Cui

13. *Deſcriptio ingenuorum ex officio fiſci &c.*] Si a fiſco deſcripti ſint quidam ingenui inter fiſcales ſervos, ea res veritati non præjudicat. Idem eſt, ſi pater liberos profiteatur, velut ſervos, *l. liberos velut ſervos profitentes, 39. C. de liber. cau. l. Imperator, 8. D. de ſtat. hom.* CVJAC.

13. * *Deſcriptio*] Quemadmodum nec in cenſum delatio rem alienam facit deferentis, *l. 64. D. de adquirend. rer. domin.* SCHVLTING.

14. *Ex officio*] Hoc eſt, ex officialibus fiſci. Ita officium pro officialibus frequens eſt. vid. Briſſonium *de verbor. ſignification.*

15. *Qui metu & impreſſione alicujus terroris &c.*] Qui interrogatus apud acta per metum reſpondit ſe eſſe ſervum, nihil ea re ſibi in judicio liberali præjudicat, *l. nec ſi volens, 6. l. interrogatam, 24. C. de liber. cau.* CVJAC.

16. *Metu & impreſſione terroris*] Imo nec ſpontanea confeſſio ſtatum alicujus poteſt mutare, cum ſervi naſcantur vel fiant certis modis, inter quos non eſt confeſſio, *l. 22. C hoc tit.* Obiter moneo in *l. 24. C. eod. tit.* pro *defenſionem* melius lectum iri, *defenſione*, hoc modo. *Interrogatam, & profeſſam apud acta ſe eſſe ancillam, hujuſmodi factum defenſione libertatis non excludit.* SCHVLTING.

17. *Defendenti*] In Capitularibus *lib.* VII. *cap.* 342. ubi hæc proferuntur, legitur *defendendi*, minus recte. IDEM.

18. INTERPRETATIO.] Eſt ſumpta ex edd. Genev. & Rittershuſ. & parum accurata.

19. *Poſt ſuſceptum liberale judicium, &c.*] Aſſertor eſt vindex alienæ libertatis. Publice autem licet cuivis eum, qui ſtatus controverſiam patitur, manu aſſerere. Libertas enim publicam tutelam meretur, *l. 2 D. ne de ſtat. def. l. 3. §. hoc interdictum, D. de lib. hom. exh.* Nec vero poteſt quiſquam, niſi dato aſſertore, de libertate litigare, *l. 1. Cod. Theod. de lib. cauſ.* ne adverſus dominum forte conſiſtat. Et victo aſſertore, iterum ac tertio liberalis cauſa agenda eſt, *l. 1. C. de aſſertione tollend.* & inde ſecunda aſſertio apud Quinctilianum *lib.* V. *cap.* 2. Martialis I.

Aſſertor venias, ſatisque præſtes.
Et cum ſe dominum vocabit ille,
Dicas eſſe meos manuque miſſos.
Hoc ſi terque quaterque clamitaris,
Impones plagiario pudorem.

Quod ſi is, qui prior ad aſſertionem venit, eam deſerat, in alium omne judicium transfertur: ille quaſi proditor alienæ libertatis extra ordinem punitur. Ait, *quod prodendæ libertatis gratia factum eſt.* Hæc eſt accuſationis extraordinariæ formula: ut in civilibus formulis actio *Quod juſſu*, & illa, *Quod feciſti ne tecum agatur, l. communis, 24. in fin. D. com. divid.* & ſup. *lib.* II. *tit.* 8. *Quod cum diſcipulis*, &c. & actio *Quod metus cauſa.* Cicer. V. *Ver. Vt judicium daret in Apronium, Quod per vim aut metum abſtuliſſet.* CVJAC. De aſſertione copioſe egit Cujacius *Paratitl. tit. C. de aſſertion. tollend.* ubi & de differentiis inter aſſertorem, & procuratorem quædam habet. Victo autem eo, qui ad libertatem proclamabat, reiterari res poterat, *l. 1. C. d. aſſertion. tollend.* quamvis petitio in ſervitutem non poſſet iterari, *l. 4. l. 27. C. hoc tit.* tamquam odioſa. Nihil vero ad reiteratam aſſertionem facit locus Martialis a Cujacio adductus: quando illic, quod fit, etiam uno & eodem actu & tempore potuit fieri, ac ſæpius clamari: uti nec huc pertinent aſſertiones perfuſoriæ apud Suetonium *Domitian. c. 8.* per quas illic intelliguntur, quæ frigide, vel per prævaricationem fiebant: atque etiam prima vice tales eſſe poterant: non vero inde ſequitur ſequentes præ aliis ita tractatas fuiſſe, ut Vir Summus ſcribit *dict. paratit.* quem recte notavit V. C. Janus a Coſta *ad §. 13. Inſt. de actionib.* Reiteratio cauſæ liberalis hodie vetita, *l. 1. C. de aſſertion. tollend.* SCHVLTING.

20. *Cui*

* [20] Cui neceſſitas probandi de ingenuitate ſua non incumbit, ultro, ſi ipſe probare deſideret, audiendus eſt.

* Qui de ingenuitate [21] cognoſcunt, de calumnia ejus, qui temere controverſiam movit, ad modum exſilii poſſunt ferre ſententiam.

* [22] Tutores vel curatores pupillorum, quorum tutelam & res adminiſtraverunt, poſtea ſtatus quæſtionem facere non poſſunt.

* Maritus uxori eidemque libertae [23] ſtatus quaeſtionem inferre non prohibetur. LEX EST XXXIX. D. HOC TITVLO.

20. *Cui neceſſitas &c.*] In edit. Aurel. ponitur hæc ſententia & tres ſequentes ante præcedentem. Ego eas cum Rittershuſio hic loci collocavi. Videri poſſent quidem poſitæ fuiſſe olim ſub titulo, *ſi ingenuus eſſe dicetur*, qui etiam exſtat in Pandectis: ſed cum illas ſub hoc titulo in Pandectis collocarit Tribonianus, non eſt, quod alibi a Paulo olim poſitas eas fuiſſe opinemur. IDEM.

21. *Cognoſcunt*] An per ſe, an per judices datos hanc cauſam aliasque de ſtatu cognoverint magiſtratus, id præter alios noviſſime plenius examinat ante laudatus Noodt *de Jurisdiction. & Imper. lib.* 1. *cap.* 9. & probat olim datos hoc fuiſſe judices vel recuperatores: ac etiam fit judicis mentio *l.* 8. §. 1. 2. *l.* 9. *pr. D. h. t.* & Præſidi negatur poteſtas eſſe de ſtatus cauſa cognoſcendi, *l.* 1. *C. de ord. judicior.* Hodie vero id fit per ipſos magiſtratus, *l.* 2. *C. de pedan. judicib. l.* 1. *C. de offic. Prætor.* IDEM.

22. *Tutores vel curatores pupillorum &c.*] Tutores aut curatores pupillorum ne iis poſt adminiſtrationem finitam ſtatus quæſtionem movere poſſent, ideo conſtitutum eſſe videtur, ne alioquin eos, dum adminiſtrant, inſtrumentis aut defenſionibus privarent. qua ratione nec actiones iis contra pupillos minoresve cedi poſſunt, ne quidem tutela vel cura finita, ex Juſtiniani conſtitutione *Novell.* LXXII. *cap.* 5. Ceterum quo minus quondam pupillus tutori controverſiam ſtatus moveat, nihil impedit, *l.* 35. *C. hoc tit.* IDEM.

23. *Status quæſtionem inferre non prohibetur*] Nec quicquam hæc res veræ habet turpitudinis: cum actiones hæ de ſtatu non ex facto oriantur, ſed in rem eſſe videantur, §. 13. *Inſt. de actionib.* IDEM.

TITVLVS II.

[1] *De Vſucapione.*

I. [2] POſſeſſionem adquirimus & animo, & corpore: animo utique noſtro: corpore vel noſtro, vel alieno. Sed nudo animo adipiſci quidem poſſeſſionem non poſſumus; retinere tamen nudo animo poſſumus, ſicut in ſaltibus hybernis aeſtiviſque contingit.

INTERPRETATIO. [3] *Aliqua ſunt, quae animo & corpore poſſidemus: aliqua, quae tantum animo. Animo & corpore ea poſſidemus, quae in praeſenti tenere videmur, vel utimur: animo vero ea poſſidemus, quae in longinquo poſita*

1. *De Vſucapione*] De uſucapione ex profeſſo hic egiſſe videtur Paulus: de qua tamen nulla hoc in titulo fit mentio. Ita & alibi rem geſſit Compilator, ut titulos a Paulo poſitos retineret, at, quæ eo maxime pertinerent, omitteret. Imo & quædam ex aliis titulis eo referret. Hic tamen occaſione uſucapionis de poſſeſſione quoque Paulus agere potuit: at de materia in ipſo titulo propoſita aliquid adjici quoque debuit. SCHVLTING.

2. *Poſſeſſionem adquirimus animo & corpore*] Poſſeſſio adquiritur animo & corpore: animo noſtro, non alieno. Nam invitis, & ignorantibus nobis non adquiritur. Corpore etiam alieno, ut puta per ſervum, ſi ex cauſa non peculiari eum in poſſesſionem ire juſſero: aut per procuratorem, ſi mandavero, licet quo tempore hi poſſeſſionem apprehenderint, neſciam. Nudo animo, aut nudo corpore poſſeſſio non adquiritur; ſed neque nudo corpore amittitur. Retinetur tamen, & amittitur nudo animo. Ex cauſa peculiari animo etiam alieno poſſeſſionem adquirimus, *l.* 3. §. *ſaltus, D. de adquirend. poſſeſſ.* Quod dicitur de ſaltibus ad omnia prædia pertinet, *l.* 1. §. *quod vulgo, D. unde vi.* CVJAC.

3. *Aliqua ſunt &c.*] Hæc ſpectant retentionem ſolam poſſeſſionis, non adquiſitionem, de qua prius egerat Paulus. Sed & in ſequentibus mentem Pauli

poſita ſunt, & in noſtro jure conſiſtunt, & ea proprietati noſtrae poſſumus vindicare.

2. [4] Per liberas perſonas, quae in poteſtate noſtra non ſunt, adquiri nobis nihil poteſt. Sed per procuratorem adquiri nobis poſſeſſionem poſſe, [5] utilitatis cauſa receptum eſt. Abſente autem domino comparata non aliter ei, quam ſi rata ſit, quaeritur.

INTERPRETATIO. *Per liberas perſonas, quae nobis nulla condicione* [6] *obligatae ſunt, adquirere nihil poſſumus. Sed per procuratores adquiri nobis poſſeſſionem certum eſt.* | [7] *Nam ſi aliquid abſente domino fuerit comparatum, non aliter ei adquiritur, niſi hanc ipſam venditionem ſibi acceptam dominus eſſe conſenſerit.*

3. [8] Longi autem temporis praeſcriptio [9] inter praeſentes continuo decennii ſpatio, inter abſentes vicennii comprehenditur.

4. [10] Viginti annorum praeſcriptio etiam [11] adverſus rempublicam prodeſt ei, qui juſtum initium poſſeſſionis habuit, [12] nec medio tempore interpellatus eſt. Actio tamen quanti ejus intereſt adverſus eos reipublicae datur, quia ea negotia defendere neglexerunt.

INTER-

male exprimit. Quid enim huc facit mentio juris & vindicationis, ubi de ſola poſſeſſione agitur? SCHVLTING.

4. *Per liberas perſonas, quæ in poteſtate noſtra non ſunt, &c.*] Per procuratorem ſola poſſeſſio nobis adquiritur, & per hanc dominium, vel uſucapiendi condicio, *l. 1. l. per procuratorem, 8. C. de adq. poſſ. l. 1. C. per quas perſon. nob. adq.* Adquiritur autem poſſeſſio & dominium ſcientibus & volentibus, id eſt, ex mandato noſtro, licet ignoremus rem traditam, & poſſeſſionem apprehenſam eſſe. Vſucapio non procedit, niſi ſcienti poſſeſſionem apprehenſam. Quod ſi mandatum non intervenerit, nec poſſeſſio, aut proprietas ante adquiritur, quam dominus ratum habuerit, *l. communis, 42. §. ult. D. de adquir. poſſ. l. ſi ego, 24. D. de neg. geſt.* CVJAC.

5. *Vtilitatis cauſa receptum eſt*] Ne quis ubique præſens eſſe debeat, ubi adquirenda eſt poſſeſſio. Adde quod ea, quæ actu naturali adquiruntur, quorum in numero eſt poſſeſſio, per quemlibet volentibus nobis adquirere poſſumus, *l. 53. D. de adquirend. rer. domin.* Meminit quoque hujus juris Imperator §. *6. Inſt. per quas perſon. cuiq. adquirit.* ubi pluribus hoc excutiunt Interpretes. SCHVLTING.

6. *Obligatæ*] Dicere debuit, *ſubjectæ*, vel, ut Imp. *d. §. 6 veſtro juri ſubjectæ.* IDEM.

7. *Nam ſi*] Hoc eſt, *Verum ſi:* quo modo in Epitome Caji *lib* 1. *tit. 1. §. 4.* ubi id notamus, & ſæpe alibi. IDEM.

8. *Longi autem temporis præſcriptio &c.*] Præſcriptio longi temporis locum habuit in provinciis, non uſucapio. Longum autem tempus eſt decem annorum inter præſentes, XX. inter abſentes: atque ita in omni fere juris parte longum tempus accipitur, ut *inf. tit. 5.* CVJAC. Præſcriptio hæc inducta videtur Impp. conſtitutionibus, § *2. Inſt. de uſucapionib.* ut, ubi uſucapio ceſſaret, veluti olim in prædiis provincialibus, præſcriptione hac ſaltem jus poſſet adquiri. De iſta legi poſſunt quæ ſcripſit Cujacius *Paratitl. tit. C. de long. tempor. præſcription.* SCHVLTING.

9. *Inter præſentes &c.*] Sic inf. *tit. 5. §. res olim.* RITTERSHVS.

10. *Viginti annorum præſcriptio etiam adverſus remp. &c.*] Reſpublicæ omnes, præter eam, quæ eſt populi Romani, loco privatorum habentur: & ideo adverſus eas viginti annorum præſcriptio juſto & non interpellato poſſeſſori datur. Actio tamen quanti intereſt, in adminiſtratorem, vel curatorem civitatis competit, quod a poſſeſſore agros reipubl. non retraxerit, ut præcipitur in *l. ult. D. de adm. rer. ad civit. pert.* Ex hoc loco recte defendemus extremum *l. 1. C. de præſcript. long. tem.* de Republica domina accipi oportere: quod tamen Accurſus rejecit. CVJAC.

11. *Adverſus rempublicam*] Quamvis uſucapio, quæ biennii olim erat, in rebus civitatum ceſſet, *l. 9. D. de uſurpationib. & uſucapionib.* SCHVLTING.

12. *Nec medio tempore interpellatus eſt*] Interpellato in præſcriptione tempus poſtea elapſum non prodeſt; nec etiam alii ex ipſius perſona acceſſione utenti, *l. 1. C. de præſcription. long. tempor. add. l. 2. l. 10. C. eod. tit. l. 10. C. de adquirend. & retinend. poſſeſſion.* Non idem in uſucapione, ſi lis omiſſa ſit: de quo habet aliqua Cujacius *ad l. 2. D. pro emptor.* hæc enim juris eſt civilis, majoriſque efficaciæ. IDEM.

13. VTRIVS-

INTERPRETATIO. [13] VTRIVSQVE *Viginti annorum* [14] *non requiſitam poſſeſſionem, ſi tamen juſtum poſſidendi initium interceſſiſſe probatur, poſſeſſori prodeſſe certum eſt. Juſtum autem initium eſt emptionis, hereditatis, donationis, legati, fideicommiſſi, & ceterarum rerum ſimilium, quae per legitimas* [15] *ſcripturas atque contractus ad uniuſcujuſque dominium tranſire naſcuntur. Hujus autem rei praeſcriptio inter praeſentes decennii eſt, inter abſentes vero vicennii computatur.*

5. [16] Si poſt motam intra tempora quaeſtionem res ad [17] novum dominum emptione tranſierit, nec is per viginti annos fuerit inquietatus, avelli ei poſſeſſionem [18] non oportet.

13. VTRIVSQVE] Retinui hoc verbum ex edit. Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. ſed ſeparavi a verbo *Viginti*, cum qu[illegible] cohærebat. Ad utramque autem præcedentem ſententiam hæc pertinent. IDEM.

14. *Non requiſitam poſſeſſionem*] Sic legi debere, vel, *non repetitam p.* res ipſa evincit. Sich. & Ritt. edd. *non requiſita poſſeſſio.* Pariſ. *non repetita*, & ita Sich. in margine. In Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. & Genev. eſt *non poſſeſſionem* omiſſo verbo *requiſitam*, quo tamen inſerto opus eſt, ut omnia recte cohæreant. IDEM.

15. *Scripturas atque contractus*] Hæc locutio eſt Interpretis. Non ita veteres ſcribunt Juriſconſulti. IDEM.

16. *Si poſt motam intra tempora quæſtionem, &c.*] Sumpta eſt hæc ſententia ex reſcripto Severi & Antonini: quod extat in *l.* 1. *C. de præſcript. long. temp.* quo id continetur, poſſeſſorem quidem ipſum, qui ſemel intra tempora interpellatus eſt, denuo ſibi præſcriptionem longi temporis non adquirere, emptorem vero bonæ fidei adquirere. de quo ſcripſimus in *l. 2. D. pro emptore.* CVJAC.

17. *Novum dominum*] Hoc eſt, novum poſſeſſorem, qui rem juſto titulo accepit. Sic quoque *dominia*, & *domini* occurrunt *l.* 1. *C. de præſcription. long. tempor.* SCHVLTING.

18. *Non oportet*] Poſt hæc in ed. Aurelian. leguntur verba *l. 21. l. 23. l. 25. D. quemadmod. ſervitut. amittunt.* quæ nos cum Rittershuſio ſub *titulo 6. de interdictis* poſuimus.

TITVLVS III.

[1] *De his, quae per turbam fiunt.*

1. [2] In eos, qui per turbam ſeditionemve damnum alicui dederint, dandumve curaverint, ſi quidem res pecuniaria eſt, aeſtimatione dupli ſarcitur. [3] Quod ſi ex hoc corpori alicujus, vitae, membriſve noceatur, extra ordinem vindicatur.

INTERPRETATIO. [4] *Si aliquis collecta multitudine, aut concitata ſeditione damnum cuicunque intulerit, ſi pecuniae damnum fiat, dupli redhibitione* [5] *com-*

1. *De his, quæ per turbam fiunt*] Sub hoc quoque titulo poſita alio fere pertinent; ac ſola prima ſententia titulo plane congruit; uti notat Cujacius *ad tit. 20. hoc lib.* In tertia quoque obiter turbæ eſt mentio. SCHVLTING.

2. *In eos, qui per turbam, ſeditionemve damnum &c.*] Qui in turba, vel ſeditione damnum dat, darive curat dolo malo, intra annum tenetur in duplum ex prætoris edicto de turba, ſi damnum pecuniarum ſit: poſt annum in ſimplum, *l. 4. D. vi bon. rapt.* Corpori autem alicujus ſi quis in turba noceat, extra ordinem punitur. CVJAC.

3. *Quod ſi ex hoc &c.*] De hoc nihil quidem erat in Edicto Prætoris, qui etiam mero imperio caret. Ratio tamen utilitatis extraordinariam & corporalem pœnam infligendam eſſe dictavit, ob corpus alicujus læſum. SCHVLTING.

4. *Si aliquis collecta multitudine &c.*] Non male loco hujus interpretationis legetur edictum Prætoris ipſum, eaque, quæ ad illud commentatur Vlpianus *l. 4. D. vi bonor. rapt.* IDEM.

[5] *componitur. Nam ſi corpus alicujus, vel membra caede pulſata fuerint, hujusmodi admiſſum* [6] *a judice vindicatur.*

2. [7] Quidquid ex incendio, ruina, naufragio, navique expugnata raptum, ſuſceptum, ſuppreſſumve fuerit, eo anno in quadruplum ejus rei, quam quis ſuppreſſerit, celaverit, rapuerit, convenitur: poſtea vero in ſimplum.

3. [8] Hi, qui [9] aedes alienas, villaſve [10] expilaverint, effregerint, expugnaverint, ſi quidem id [11] turba cum telis coacta fecerint, capite puniuntur. Telorum autem appellatione omnia, ex quibus [12] ſaluti hominis noceri poſſit, accipiuntur.

4. [13] Receptores aggreſſorum, itemque latronum eadem pœna afficiuntur, qua ipſi latrones: ſublatis enim ſuſceptoribus, graſſantium cupido conquieſcit.

5. [14] Fures, vel [15] raptores [16] balnearum plerumque in metallum, aut in opus

5. *Componitur*] Pro *luitur*. De hoc verbi hujus uſu poſterioris ævi multa legere eſt in Gloſſario ſæpe mihi laudato Car. du Freſne du Cange. IDEM.

6. *A judice*] Neſcivit, quid foret extraordinaria pœna, & *extra ordinem vindicare*: quorum prius perperam quoque explicuit *lib.* I. *tit.* 5. §. 2. *tit.* 13. *A.* §. 3. IDEM.

7. *Quidquid ex incendio, ruina, naufragio, &c.*] Ex edicto prætoris in eum, qui ex incendio, ruina, naufragio, rate, nave expugnata quid rapuit, recepit, ſubtraxit, intra annum quadrupli eſt actio, poſt annum, ſimpli, *l.* I. *D. de inc. rui. & nauf.* CUJAC.

8. *Hi, qui ædes alienas, villaſque expilaverint, &c.*] Hi, qui peſſimo exemplo per turbam, & cum telis villas alienas expilant, capite puniuntur. Tela dicimus omnia, quibus ſaluti hominis nocere poſſunt. Extat hæc ſententia in *l. pen. D. ad legem Jul. de vi pub.* ubi non dubito, quin ex hoc loco pro *ſinguli homines*, reponendum ſit, *ſaluti hominis*. IDEM.

9. *Ædes alienas*] Sich. interpon. *aliquas.* & mox leg. *villaſque expoliaverint.* RITTERSHUS. In Capitularibus *lib.* VII. *cap.* 343. eſt tantum *aliquas.*

10. *Expilaverint*] In Capitularibus ſcriptum eſt *expoliaverint*, ut & apud Papianum *Reſponſor. tit.* 19. qui hunc locum videtur reſpicere. Mihi placet *expilaverint*, quod habent edd. Cujacianæ & Rittershuſiana: ut eſt ſcriptum in *l.* 11. *pr. D. ad leg. Jul. de vi public.* qui locus hinc deſumptus eſt. Inde *expilatores*, de quibus agitur *tit. D. de effractorib. & expilatorib.* quique ſunt atrociores fures, *l.* I. §. I. *D. dict. tit.* & *expilationes*, quæ diſtinguuntur a furtis qualitate, *l.* 16. §. 6. *D. de pœn.* SCHULTING.

11. *Id turba cum telis coacta fecerint*] In *d. l.* II. *pr. D. ad leg Jul. de vi public.* ſcriptum eſt, *in turba cum telo fecerint.* IDEM.

12. *Saluti hominis noceri poſſit*] In *l. pen. D. ad l. Jul. de vi publ.* ubi hæc ſententia extat, legitur: *Singuli homines nocere poſſunt*, non recte. In lib. Lex Dei, *tit.* I. extremo ſic eſt: *Teli autem appellatione non tantum ferrum continetur, ſed omne, quod nocendi cauſa portatum eſt.* Fort. leg. *paratum eſt.* Dices, Ita venenum quoque teli appellatione continebitur. Reſpondeo, intelligenda eſt deſcriptio Pauli κατὰ τὸ προκείμενον. RITTERSHUS. Ita habent editiones omnes veteres, quas inſpexi, nec non Capitularia *dict. loc.* idque rectum: nec video cur in edd. cum Interpretationibus Cujacii pro, *noceri poſſit*, repoſitum ſit *nocere poſſunt*. Lectio illa in Pandectis, *ſinguli homines nocere poſſunt*, inepta eſt: an enim non & multi ſimul telis poſſunt nocere, & quidem magis, quam pauci? An ex ſiglis natus ſit error, dubitari poſſet. SCHULTING.

13. *Receptores aggreſſorum, itemque latronum &c.*] Non minus delinquunt receptores, quam latrones, aut aggreſſores: ideoqne pari pœna puniuntur, *l.* 3. §. *non tantum, D. de incen. rui. & naufr. l.* I. *D. de recep. l. un. C. de crim. pecu. l. pen. C. ad legem Jul. de vi pub.* Nam ſublatis receptoribus, graſſatores diu latere non poſſunt. CUJAC. De receptatoribus latronum, bannitorum, furum, aleatorum, abigeorum &c. vid. Jac. Menoch. *de Arbitran. judic. quæſtio.* paſſim. RITTERSHUS. *in Ind. h. voc.* Habet quoque hæc Papinianus *Reſponſor. tit.* 19. ex parte: integra autem producuntur in Capitularibus *lib.* VII. *cap.* 344.

14. *Fures, vel raptores balnearum plerumque in metallum, &c.*] Fures balnearii ſunt, qui lavantium prædones appellantur a Tertulliano *in Apologetico*: & ut a Paulo, ita ab eodem in libro *de fuga in perſecutione*, fures balnearum. Hi extra ordinem vel in metallum, vel in opus publicum damnantur, vel capite puniuntur, præſertim ſi ob admiſſi frequentiam exemplo opus ſit. Idcirco, cauſa cognita, is, qui cognoſcit, temperat pœnam. Pari pœna afficiuntur nocturni fures, *l.* I. *D. de fur. baln.* Eſt & in eos civilis actio. Mitius autem agitur cum diurnis furibus: vix enim extra ordinem coërcentur, ſed ad examinationem civilem remittuntur, *l.* 2. *D. eod.* id eſt, ad

opus publicum damnantur. [17]Nonnunquam pro frequentia admiſſorum judicantis ſententia temperatur.

6. [18]Incendiarii, qui conſulto incendium inferunt, ſummo ſupplicio afficiuntur. Quod ſi incuria [19] eorum ignis [20] evaſerit, [21]dupli compendio damnum ejuſmodi [22] ſarciri placuit.

INTERPRETATIO. *Si aliquis malitiae ſtudio incendium* [23] *miſerit, de hoc crimine convictus poenis graviſſimis jubetur interfici. Quod ſi per negligentiam factum*

ad dupli, vel quadrupli actionem. Quam differentiam Conſtantinus probat *lib.* VI. ἐπιτομῶν *tit. 5.* Quia enim facilius eſt furari noctu, quam interdiu, & in balneis, quam alibi, ideo huic facultati furandi ſeverior pœna propoſita eſt, ut & *infr. tit. de ſacrileg.* Quod in fure balneario ex Ariſtotele, & aliis auctoribus Alciatus, & Victorius latius demonſtrarunt: ille *in Parergis,* hic *in Variis lectionibus.* CUJAC.

15. *Raptores*] In edit. Rittersh. eſt, *ruptores* (Sich. *raptores.*) quod unde habeat miror. ego in omnibus libris editis invenio *raptores,* præter editionem Lugd. cIↃ IↃ LIX. in qua eſt *latrones,* male.

16. *Balnearum*] Dubitari poſſet, an non Paulus ſcripſerit, *balnearii,* ut in Pandectis appellantur, *tit. de furibus balneariis.* & in Gloſſis, *fur balnearius* βαλανειοκλέπτης. A Catullo quis dicitur fur optimus balneariorum. Tamen & *fures balnearum* dixit Tertullianus a Cujacio laudatus, *de fug. in perſecution. cap. 13.* ac ſic defendi poteſt vulgata lectio. Alciati Cujacio citati locus eſt *in Parerg. lib.* II. *cap. 38.* Victorii *Variar. lection. lib.* VII. *cap. 17.* Præcipue vero hac de re videndus Ariſtoteles *Problemat. 29. n. 10.* ab illis quoque adductus: cui quod videtur ideo gravior his infligi pœna, quia difficilior eſt cuſtodia, præcipue placet Jano Langlæo *Semeſtr. lib.* VIII. *cap. 2.* nec immerito: quamvis nec illud falſum ſit, magnam horum eſſe impudentiam, & publice periculoſam, maximeque incommodam illis, qui id furtum patiuntur. De furum horum aſtutiis habet aliqua etiam Marq. Freherus *Parerg. lib.* II. *cap. 12.* SCHULT.

17. *Nonnunquam pro frequentia admiſſorum judicantis ſententia temperatur*] Mens horum ea videtur eſſe, non ſemper gravem pœnam metalli aut operis publici infligi: verum temperari nonnunquam judicis ſententiam ſecundum frequentiam ejuſmodi criminum: ita, videlicet, ut ubi illa eſt exigua, illic & pœna ſit mitior. *Pro frequentia* non notat *ob frequentiam:* illa enim pœnas ſuadet non temperari, ſed augeri, *l. 16. §. 10. D. de pœn.* ſed, *prout quid frequens eſt, vel magis, vel minus:* ut adeo in utramque partem hoc poſſit accipi: veluti cum dicitur *pro copia* quid eſſe vel fieri, etiam hoc recte uſurpatur de tenui copia. Apud Plautum Aulular. *act.* III. *ſc. 6. verſ. 5.* dicit Euclio, quaſi pauper, de re anguſta, ac nitore admodum exiguo,

Pro re nitorem, gloriam pro copia.

Cato *de re ruſtic. cap. 144.* de villicæ officio verba faciens dicit. *Per eoſdemque dies lari familiari pro copia ſupplicet.* Ubi etiam copiam intelligit parvam. Quibus plura addere non eſſet difficile. Hæc ſi admittamus, opus non erit verba mutare, ac pro *frequentia* legere *infrequentia,* quod nuper viſum Viro Erudito, & a quo multa egregia ſibi Juriſprudentia polliceri poteſt, Joh. van de Water *Obſervation. lib.* I. *cap. 13.* IDEM.

18. *Incendiarii, qui conſulto incendium inferunt &c.*] Is, cujus dolo incendium factum eſt, ex XII. tab. ſummo ſupplicio afficitur. Is, cujus culpa, remittitur ad examinationem civilem, id eſt, actionem dupli, *l. capitalium, 28. §. incendiarii, D. de pœnis. l. qui ædes, 9. l. pen. D. de inc. rui. & nauf. l. ſi quis dolo, 10. D. ad leg. Cor. de ſic.* & hæc eſt, quæ incenſarum ædium actio dicitur in *l. juris gentium, 7. D. de pact.* & a Thalelæo *in l. 1. C. de leg. Aq.* CUJAC. Pertinet hæc 6. ſententia potius ad titul. 20. infra. Vide Conſt. Crimi. Caroli V. cap. 125. RITTERSHUS.

19. *Eorum*] An incendiariorum? horum certe mentio præceſſerat: & hi tamen hic intelligi non poſſunt. Paulus forte ſcripſerat, *habitatorum* vel aliquid ſimile: ejuſque verba Compilator invertit. SCHULT.

20. *Evaſerit*] Alibi dicitur ignis *evagari, l. 27. §. 9. D. ad leg. Aquil.* & *ulterius evagatus l. 30. §. ult. D. dict. tit.* IDEM.

21. *Dupli compendio*] Æſtimatione id ſarciri dicit Paulus *tit. 20. §. 2. hoc lib.* adeoque ſimplo. Verum ſi ex lege Aquilia quis conventus inficiatus ſit, in duplum tenetur: quod forte diſtinctius olim ipſe Paulus expoſuerat, & a Compilatore mens ejus negligenter eſt expreſſa. IDEM.

22. *Sarciri placuit*] In edit. Aurelian. his ſubjiciuntur verba reliqua *l. pen. D. ad leg. Jul. de vi public.* hæc nempe. *Qui telum ſalutis ſuæ tutandæ cauſa gerunt, non videntur hominis occidendi cauſa portare.* Quod non ſum ſecutus: ſed cum Rittershuſio illa retuli ad titulum *23. ad legem Corneliam de ſicariis,* ex quo illa poſt alia adducuntur in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 1.* ubi illa ſemel legi erit ſatis. Nec Triboniano plane inſolens fuit varia fragmenta ex diverſis titulis deſumpta conjungere: uti conſtat ex leg. *38. D. de pœn.* quæ ex variis fragmentis ex diverſis hujus libri titulis conflata eſt. Et quamvis aliquando bis eamdem rem Paulum docuiſſe non ſim ignarus, hic tamen occaſione incendiariorum tale quid de telo ſalutis cauſa gerendo parum commode traditum fuiſſet. IDEM.

23. *Miſerit*] Fort. *immiſerit.* RITTERSHUS. Vulgata lectio quoque retenta eſt in Capitularibus *lib.* VII. *cap. 345.* ubi hæc interpretatio refertur.

 24. *Res,*

factum incendium comprobatur, damnum, quod cuicunque illatum fuerit,[24] *res, quae incendio perierint, dupli ſatisfactione ſarcientur.*

24. *Res, quæ &c.*] An, *reſque, quæ* ſcribendum? In Capitularibus ſcriptum eſt *perierit, & ſarciatur.*

TITVLVS IV.

De Injuriis.

1.[1] Injuriam patimur aut in corpus, aut extra corpus. In corpus, verberibus, & illatione ſtupri. Extra corpus, [2]conviciis, & famoſis libellis: quod ex affectu uniuſcujuſque [3]patientis, & facientis aeſtimatur.

2. [4]Furioſus, itemque infans affectu doli, & captu contumeliae carent: idcirco injuriarum agi cum his non poteſt.

3. [5]Si liberis, qui in poteſtate ſunt, [6]aut uxori fiat injuria, [7]noſtra intereſt vindicare: ideoque per nos actio inferri poteſt, ſi modo is, qui fecit, in injuriam noſtram id feciſſe doceatur.

4. [8]Corpori injuria infertur, cum quis pulſatur, cuique ſtuprum infertur, [9]aut de ſtupro interpellatur. Quae res extra ordinem vindicatur, [10]ita ut pulſatio pudoris poena capitis vindicetur.

5. [11]Sol-

1. *Injuriam patimur aut in corpus, &c.*] Injuria aut in corpus infertur, aut ad infamiam, vel dignitatem pertinet, *l. 1. §. omnem, D. de injur.* Injuria autem ex animo facientis æſtimatur, *l. 3. §. 1. D. eod.* itemque ex animo patientis. Qui enim injuriam, quam paſſus eſt, ad animum non revocat, non videtur injuriam paſſus, *§. ult. de injur.* CVJAC.

2. *Conviciis*] Sub his quoque maledicta videtur Paulus comprehendere, ut & §. 18. quæ duo tamen diſtinguit §. *19. & 20. hoc tit.* Derivant noſtri Auctores Convicium a vocum concitatione, vel conventu, hoc eſt, collatione vocum, *l. 15. §. 4. D. hoc tit.* ut adeo illud ſit, quod fit in cœtu, vel cum vociferatione, *d. l. 15. § 8. 12. 13.* Multa de hoc verbo legi poſſunt in opuſculis variis de Latinitate Juriſconſultorum veterum *p. 187. & ſeqq.* SCHVLTING.

3. *Patientis, & facientis*] Quod latius expoſuit Claudius Saturninus *l. 16. §. 3. D. de pœn.*

4. *Furioſus, itemque infans affectu doli, &c.*] Furioſi & infantes injuriam pati poſſunt, facere non poſſunt. Pupilli injuriæ, furtique faciendi interdum capaces ſunt, *l. 3. §. 1. D. de injur.* CVJAC.

5. *Si liberis, qui in poteſtate ſunt, &c.*] Filiisfamilias, vel uxori illata injuria, patri, vel marito proprio nomine injuriarum actio datur, ſi modo in injuriam eorum id factum doceatur: ut puta, ſi is, qui fecit, ſcierit filiofam. ſe vel nuptæ injuriam inferre. Quod ſi patremfam. aut viduam eſſe exiſtimaverit, non poteſt videri patri, aut marito injuriam feciſſe, *l. eum qui, 18. §. ult. D. de injur.* IDEM.

6. *Aut uxori*] Maxime, quæ in manum convenerat, quæque marito erat loco filiæfamilias: de qua multa habuimus apud Cajum *ſub lib.* II. *tit. 8.* Sed & quamvis non conveniſſet in manum, affectio tamen, & officium defendendæ mulieris volebat, ut vir injuriam hanc poſſet vindicare. Recte Eudoxia Auguſta Arcadio Imperatori hoc oggerebat, αὐτῷ ὕβριν εἶναι τὴν ἑαυτῆς. *Contumeliam ſuam ipſius eſſe*, teſte Socrate *Hiſtor. Eccleſiaſtic. lib.* VI. *cap. 15.* SCHVLTING.

7. *Noſtra intereſt vindicare*] Vt enim Vlpianus ſcribit *l. 1. §. 3. D hoc tit. Spectat ad nos injuria, quæ his fit, qui vel poteſtati noſtræ, vel affectui ſubjecti ſunt.* IDEM.

8. *Corpori injuria infertur, cum quis pulſatur, &c.*] Corpori injuria infertur pulſatione, verberatione, ſtupri illatiooe. Interpellatio autem pudicitiæ magis ad infamiam pertinere videtur, *l. 1. §. omnem, D. de injur.* Hæc autem non jure ordinario, ſed etiam extra ordinem vindicantur, & ſtupri illatio capite punitur. CVJAC.

9. *Aut de ſtupro interpellatur*] Vlpianus hoc non ad corpus, verum ad infamiam refert *l. 1. §. 2. D. hoc tit.* Nec mihi veriſimile fit aliud Paulo noſtro placuiſſe: adeoque dubito, an Compilator illius ſenſum fideliter retulerit. SCHVLTING.

10. *Ita, ut pulſatio pudoris pœna capitis vindicetur*] Stupri illationem intelligit Cujacius. Mihi illa *pulſatio pudoris* malæ Latinitatis videtur, nec Paulum redolere, ſed Compilatorem, qui in *interpretatione §. ſeq.* verbum *pulſare* uſurpat pro *rogare*, vel *de ſtupro inter-*

5. [11] Sollicitatores alienarum nuptiarum, itemque matrimoniorum interpellatores, etſi effectu ſceleris potiri non poſſunt, propter voluntatem pernicioſae libidinis extra ordinem puniuntur.

[12] INTERPRETATIO. *Sollicitatores alienarum nuptiarum, ſponſarum, vel matrimoniorum interpellatores, non dicam, ſi eas corruperint; ſed tantum ſi ipſas pulſaverint, ut corrumpant, propter voluntatem pernicioſam extra ordinem puniuntur.*

6. [13] Injuriarum actio [14] aut lege, aut more, [15] aut mixto jure introducta eſt. [16] Lege duodecim tabularum de famoſis carminibus, [17] membris ruptis, & oſſibus fractis.

7. [18] Mo-

interpellare: quomodo ſi hic *pulſatio pudoris* accipienda ſit, pœna capitalis indiſtincte propoſita, nimis erit dura. Sed & ipſius ſtupri pœna in virgine vel vidua nec olim fuit, nec hodie eſt capitalis, ſed levior, §. 4. *Inſt. de public. judic.* niſi commiſſum fuerit in invitam aut raptam, *l. 3. §. 4. l. 5. §. 2 D. ad leg. Jul. de vi public.* aut dolo inductam, §. *14. hoc tit.* Nec ſtuprum pueri olim capitali pœna punitum fuit, niſi eſſet violentum; de quo Paulus egit *lib.* II. *tit. 26. §. 12.* nec non in ſpecie §. *14. hoc tit.* Adeo, ut hoc, quod hic legitur, genuinum, & a Paulo eſſe, non ſit veriſimile. IDEM.

11. *Sollicitatores alienarum nuptiarum, &c.*] Solius voluntatis, ſive cogitationis nulla eſt pœna. Hic ſola non fuit voluntas, ſed conatus aliquis, & faciendi initium, ut puta ſollicitatio, interpellatio: & ideo extra ordinem vindicatur. Sic igitur non facta tantum, ſed etiam conatus & voluntates coercentur, *l.* I. *C. Th. ad leg. Jul. de amb.* Extat hæc Pauli ſententia in *l.* I. *D. de extraord. crim.* Sollicitator alienarum nuptiarum eſt, qui pudicitiam alienæ uxoris appellat. Interpellator, qui alienæ uxoris appetit nuptias. Subſeſſor, adulter. CUJAC. Extat in *l.* I. *in prin. D. de extraord. crimin.* & a Gratiano relata eſt in *c. 15. De pœnitent. diſt. 1.* RITTERSHUS.

11. * *Sollicitatores alienarum nuptiarum, itemque matrimoniorum interpellatores*] Per ſollicitatores alienarum nuptiarum intelligendi videntur, qui ſponſas, quarum nuptiæ aliis promiſſæ ſunt, ſollicitant. Ac ſic *nuptias ſollicitare*, pro *ſibi ambire* occurrit in *l.* I. *Cod. Theod. de nupt.* Atque hoc malo, quam explicationem Cujacii. Interpellatores autem matrimoniorum eſſe videntur, qui uxores alienas a viris avellere, ſibique habere conantur: quo modo hos poſteriores quoque accepit Cujacius. Quod vero V. C. Jac. Gothofredus *ad l. 2. Cod. Theod. de rapt. & matrimon. ſanctimonial. virgin.* per priores eos intelligit, qui aliis deſponſas de ſtupro appellant, per poſteriores, qui nuptas, id verbis Pauli non tam bene reſpondere videtur: verba enim indicant aliquid intelligi fieri ad nuptias obtinendas vel disjungendas. SCHULTING.

12. INTERPRETATIO.] Eſt ex ed. Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. & Rittersh. ac, uti pleræque, parvi pretii.

13. *Injuriarum actio aut lege, aut more, &c.*] Lege XII. tab. de membris ruptis eſt talionis actio: de oſſibus fractis nummaria, auctore Juſtiniano, vel ut apud Priſcianum *lib.* VI. Cato ſcribit, etiam talionis: De famoſis carminibus, capitis, aut fuſtuarii, ut Cornutus in Perſii *Sat.* I. lege XII. tab. cautum ait. Et hæc poſtrema capitis pœna probatur etiam a *l.* I. *C. de fam. libell.* aliæ autem in deſuetudinem abierunt. CUJAC.

14. *Aut lege, aut more, aut mixto jure*] Paulus noſter in libro ſingulari *de Injuriis*, ex quo fragmenta exſtant in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 2.* actionem injuriarum duplicem tantum facit, legitimam, & honorariam; ut illic ita ſub legitima comprehendat illam quoque, quæ hic §. 8. dicitur eſſe ex mixto jure: quæque hic adſcribitur moribus, illic dicatur honoraria. SCHULTING.

15. *Aut mixto jure*] Hic ergo Paulus non tantum jus ſcriptum & non ſcriptum adgnoſcit, ſed & mixtum, ſive utroque conſtans. Sæpe in diviſionibus uſu venit, ut ſimplices ſolæ ſpecies recenſeantur, mixta omiſſa, quæ tamen alibi exſtat. Exempla plurima dabit ſæpe mihi laudatus Vir, Ger. Noodt *Probabil. lib.* I. *cap. 12.* IDEM.

16. *Lege duodecim tabularum de famoſis carminibus*] Hoc capite ſancitum eſſe, teſtimonio adducto Ciceronis in libris de Republica, docet Auguſtinus *de Civitat. Dei lib.* II. *cap. 9. & 12.* Meminit quoque legis hujus, non expreſſa tamen pœna, idem Cicero *Tuſculanar. Quæſtion. lib.* IV. *cap. 2.* & Arnobius *adverſ. gent. lib.* IV. *p. 151.* De pœna, quæ fuit tempore Pauli, is aget §. *15. hoc tit.* Fuſte vero ad necem verberatos volunt: de quo plura collegere cum alii, tum Jac. Gothofredus ad *legg.* XII. *tabb. ad tab.* VII. IDEM.

17. *Membris ruptis, & oſſibus fractis*] De quibus agit Imperator §. *7. Inſt. hoc tit.* ubi docet membri rupti pœnam fuiſſe talionem: oſſis vero fracti pœnam fuiſſe nummariam: de qua aliquid dicetur ad fragmentum ex libro Pauli ſingulari de Injuriis, quod exſtat in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 2.* ubi etiam Paulus docet, quid de levioribus injuriis lex ſtatuerit. IDEM.

18. *Mo-*

7. [18] Moribus, quoties factum pro qualitate ſui arbitrio judicis aeſtimatum congruentis poenae ſupplicio vindicatur.

8. [19] Mixto jure injuriarum actio [20] ex lege Cornelia conſtituitur, [21] quoties quis pulſatur, [22] vel cujus domus introitur ab his, qui vulgo [23] dere-

18. *Moribus, quoties factum pro qualitate ſui, &c.*] Moribus recepta eſt actio injuriarum prætoria: & hoc eſt, quod ait Juſtin. in §. *pœna, de injur.* abolita actione legitima eam in judiciis frequentari. Eſt autem ſpecialiter propoſita de convitiis, & generaliter de omnibus, quæ ad infamiam alterius fiunt, eamque Prætor daturum ſe in hoc pollicetur, ut arbitrio judicis, vel recuperatoris injuriæ æſtimatio fiat. CVJAC.

18. * *Moribus*] Ad quos Prætores edicta ſua accommodaſſe docet Cicero *de invention. lib.* II. *cap. 22.* ubi ita ſcribit. *Conſuetudinis autem jus eſſe putatur id, quod voluntate omnium ſine lege vetuſtas comprobarit. in ea autem jura ſunt quadam ipſa jam certa propter vetuſtatem, quo in genere & alia ſunt multa, & eorum multo maxima pars, qua Pretores edicere conſuerunt.* Notum etiam Prætorum edicta antiquitus non fuiſſe firmæ & perpetuæ auctoritatis: ut adeo actionem hanc, quam Prætores introduxiſſe ſcribit Imperator §. *7. Inſt. hoc tit.* moribus adſcribere non dubitet hoc loco Paulus. Neceſſaria vero fuit hæc actio, quia, divitiis, ſimulque luxu & petulantia increſcentibus, pœna pecuniaria, quam duodecim tabulæ introduxerant, contemnebatur: adeoque Prætores injuriis æſtimandis ſeſe recuperatores daturos eſſe edixerunt, auctore A. Gellio *Noct. Attic. lib.* XX. *cap.* I. Athenis quoque ob acceptas plagas non diſſimili modo uſurpata fuit αἰκίας δίκη, cujus meminit Harpocration, de qua nonnulla habet Salmaſius *de modo uſurar. cap. 17. p. 792.* SCHVLTING.

19. *Mixto jure injuriarum actio ex lege Cornelia conſtituitur, &c.*] Mixta injuriarum actio eſt, quæ lege Cornelia conſtituta, & moribus recepta eſt. Hæc ob eam rem datur, quod ſe pulſatum quis, aut verberatum, aut domum ſuam vi introitam dicat, & eſt publica accuſatio, *l. hos accuſare, 12. ad fin. D. de accuſ.* Sed hodie etiam agitur civiliter ex his cauſis. Directarii autem extra ordinem puniuntur. Hi ſunt, qui ſe fraudulenter per tegulas, vel alio modo in alienas ædes dirigunt, & inde nomen. Dicimus & Derectarios, & derigere, *l. ſaccularii, 7. D. de extr. crim. l.* I. *D. de effract.* Ita autem extra ordinem puniuntur, ut qui prius impetum fecerint, in exilium, aut in metallum, aut in opus publicum dentur. CVJAC.

20. *Ex lege Cornelia*] Tulit hanc legem L. Cornelius Sulla, *l. 12. §. ult. D. de accuſationib. & inſcriptionib.* forte ad refrenandam nimiam licentiam ac petulantiam, quæ per bella civilia invaluerant. Publicum hinc judicium datum fuiſſe conſtat ex *dict. loc.* Egit vero lex de paucis atrocioris injuriæ ſpeciebus, quando quis eſſet pulſatus, verberatus, domuſve ejus vi introita, §. *8. Inſt. l. 5. pr. D. hoc tit.* Poſtea vero etiam actio inde data privata civilis, *l. 37. §. 1. D. hoc tit.* ſoli illi, qui injuriam talem eſſet paſſus; quo pertinet *d. l. 5. pr.* in tantum, ut ne quidem ob injuriam talem illatam filiofamilias pater actione civili ex lege Cornelia agere poſſit; quamvis Prætoria injuriarum actio illi competat, *l. 5. §. 6. D. hoc tit.* Vt adeo hodie de omni injuria, etiam atroci, civiliter poſſit agi, teſte Vlpiano *l. 7. §. 6. D. hoc tit.* qui id confirmat reſcripto Imperatoris Antonini Caracallæ, quem noſtrum vocare ſolet, quia ſub eo ſcripſit: quique, dum indicat ita poſſe agi *hodie*, ſatis indicat, non ita ſemper juris fuiſſe. Hoc vero admiſſo, & ad actionem inde inſtituendam dari poteſt procurator, *l. 42. §. 1. D. de procuratorib.* Nec hodie eſt publicum injuriarum judicium, *l. 7. l. ult. C. hoc tit.* SCHVLTING.

21. *Quoties quis pulſatur*] Vereor, ne & hic aliter Compilator ſcripſerit, quam Paulus ipſe. Actio dicitur ei dari, qui ſe dicit pulſatum, verberatumve, domumve ſuam vi introitam eſſe, ut & modo dictum. nec mihi veriſimile eſt ejus tantum, qui pulſatus eſt, Paulum mentionem feciſſe. *Pulſare*, & *verberare* quo pacto differant, ex Ofilio Vlpianus *d. l. 5. §. 1.* docet, pulſationem, nempe, eſſe ſine dolore, verberationem cum dolore, hoc ſenſu, quod verberatus dolorem ſemper ſentiat: pulſari vero, quod dicitur a pellendo, etiam aliquem poſſe ſine dolore. Imo tantopere hæc differunt, ut qui eſt verberatus, ſi dicat ſe pulſatum eſſe, non certo rem demonſtret, auctore Paulo *libro ſingulari de Injuriis, in Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. 2.* Legi merentur de verbis *pulſare* & *verberare*, quæ ſcriptis conſignata ſunt in Opuſculis variis de Latinitate veterum Juriſconſultorum *p. 145. & ſeq.* quæque erudite ad ea notavit ante memoratus Car. Andr. Dukerus. IDEM.

22. *Vel cujus domus introitur ab his, qui vulgo derectarii appellantur*] Lex loquebatur de eo, cujus domus vi dicebatur eſſe introita: quod non ita faciunt derectarii, ſed furandi cauſa in domos vel cænacula ſeſe quocumque modo derigunt, *l. 7. D. de extraordinar. criminib.* Idque plerumque clam ſolet fieri: ut adeo dubitare liceat, an derectarii ad actionem injuriarum ex lege hac Cornelia quidem pertineant. Saltem ſi talium mentionem feciſſet lex Cornelia, non eſſet eorum crimen tantum extraordinarium: ſed publicum vere, & poſtea factum fuiſſet privatum & ordinarium. Non improbabile itaque eſt, Paulum diſtincte expoſuiſſe, quid caviſſet lex Cornelia: atque hac occaſione nonnulla addidiſſe de derectariis, quæ Compilator male contraxerit & confuderit. IDEM.

23. *De-*

[23] derectarii appellantur: [24] in quos extra ordinem animadvertitur, [25] ita ut prius [26] ingruentis conſilium pro modo commentae fraudis pœna vindicetur exſilii, aut metalli, aut operis publici.

9. [27] Injuriarum [28] civiliter [29] damnatus, ejuſque aeſtimationem inferre juſſus famoſus efficitur.

INTERPRETATIO. [30] *Qui pro injuria mediocri aeſtimatae injuriae damna ſubire compellitur, quamvis civiliter videatur* [31] *addictus, tamen infamis efficitur.*

10. [32] Atrox injuria aeſtimatur [33] aut loco, aut tempore, aut perſona. Loco,

23. *Derectarii*] Ita ediderat Sichardus: atque ita habet codex Florentinus in *l. 7. D. de extraordinar. criminib.* (ubi forte etiam legendum eſt *derigunt*: quod verbum *derigo* in Gloſſis redditur etiam κατιθύνω) & *l. 1. §. 2. D. de effractorib. & expilatorib.* & in Gloſſis ſæpius occurrunt *derectarii*, & *derectarius*, nec non alibi *defectarii* pro *derectarii*, uti dudum emendarunt Docti Viri. In Gloſſis vero allegantur libri *de officio Proconſulis*, & reſpiciuntur forte verba *d. l. 7.* quæ eſt ex libro Vlpiani nono *de officio Proconſulis.* Sic quoque in Gloſſis Nomicis *v.* φρακτορίβας dicuntur δερεκτάριοι. Atque hæc Scriptura placet magis Cujacio *Obſervation. lib.* X. *cap. 27. & 34.* Æ. Menagio *Amœnitat. Jur. Civil. cap. 39.* Car. du Freſne du Cange *Gloſſar. med. & infim. Latinitat. h. v.* Qui tamen poſtremus quod ſcribit, notari a Viris Doctis, directarios dici a *dirigere*, quod & eſt *effringere*; quod etiam vult And. Dacerius *ad Feſt. v. dirigere*, id nec rationem habet, nec auctoritatem. Affines quidem derectariis effractores forium vel parietum, ſed non plane idem: ac ſine effractura etiam ædes alienæ multis modis furandi cauſa intrantur. IDEM.

24. *In quos extra ordinem animadvertitur*] Hoc non ex lege Cornelia fluxit, quæ dubio procul pœnam definivit in ſpeciebus a ſe enumeratis; uti paſſim fecere leges de delictis privatis, & publicis criminibus: verum hic extraordinaria pœna neceſſaria fuit, quia res nulla lege erat determinata. Ne dicam tempore Pauli etiam extra ordinem eſſe punita delicta privata, *l. ult. D. de privat. delict. l. ult. D. de furt. l. ult. D. de injur.* ut & publica crimina; de quibus pluribus diſputavimus in Diſſertatione *de recuſation. judic.* IDEM.

25. *Ita ut prius ingruentis conſilium pro modo &c.*] Senſus videri poteſt tale quid exigere, *ita, ut pro ingruentis conſilio, pro modo &c.* Sed & vulgatæ lectionis hic eſſe poterit ſenſus: ita ut præcipue conſilium ingreſſi, vel ingruentis pro admiſſi modo vindicetur. Conſilium, videlicet, voluntas, & propoſitum delicta diſtinguit, *l. 53. pr. D. de furt.* Tum quoque rei ipſius quantitas conſideranda eſt. Explicatio horum verborum, quam Vir Summus adfert, quaſi hæc ſpectent ad eum, qui prius impetum fecerit, non placet. Nec hic diſtinguerem, an plures ſint, an unus: nec etiam putem id velle Paulum: cujus tamen hæc verba omnia eſſe, nihilque a Compilatore detortum, nolim adſeverare. IDEM.

26. *Ingruentis*] Malim, *inruentis* RITTERSHVS.

27. *Injuriarum civiliter damnatus, &c.*] Injuriarum actio famoſa eſt, *l. 1. D. de his qui not. infam.* CVJAC.

28. *Civiliter*] *Civiliter* ſic accipe q. dixiſſet, *etiam civiliter.* nam quin criminaliter damnatus fiat infamis, nullum eſt dubium. RITTERSHVS.

29. *Damnatus*] Nec judex ipſe aut magiſtratus efficere poſſunt, ne damnatum infamia ſequatur: quod de actione furti clare docemur *l. 63. D. de furt.* cum qua paria facit injuriarum actio. Ad infames per ſententiam ex cauſa injuriæ pertinent hæc Ciceronis *in Verr. lib.* II. *cap. 8.* ubi ait: *Homo omnium ex illo conventu quadruplatorum deterrimus, C. Sacerdote Pratore damnatus injuriarum.* SCHVLTING.

30. *Qui pro injuria mediocri &c.*] Relata & hæc in Capitularia *lib.* VII. *cap 353* edit. Baluzii, quam paſſim ſequor. in Lindenbrogiana eſt *cap. 270.* Male vero dicta Pauli reſtringuntur ad mediocrem injuriam, cum & de atroci pecuniarie agatur. IDEM.

31. *Addictus*] Hoc eſt, *condemnatus.* ſic *in interp. §. 2. tit. 9. hi qui addicti fuerint,* pro, *hi qui condemnati fuerint. & interp. §. 2. tit. 35.* dicit, *ne addicatur,* pro, *ne condemnetur.* IDEM.

32. *Atrox injuria æſtimatur aut loco, &c.*] De atrocibus injuriis a prætore propoſitæ ſunt civiles actiones. Arnobius *lib.* IV. *Ne,* inquit, *veſtras aures convitio aliquis petulantiore pulſaret, de atrocibus formulas conſtituiſtis injuriis.* Et ideo etiam ex eis cauſis, quæ lege Cornelia continentur, civiliter agi poteſt, *l. 7. §. poſſe. l. conſtitutionibus, 37. D. de injur.* Atrocitatem aut locus facit, aut tempus, aut perſona. Locus, ſi in theatro, aut in foro fiat. Tempus, ſi interdiu. Perſona, ſi magiſtratui, aut parenti, aut decurioni. Sed & res ipſa, aut vulneris locus, magnitudove atrocitatem facit. Temporis exemplum tale Vlpianus dedit in *l. 7. §. ult. D. eod.* ſi ludis & in conſpectu. Ludorum appellatione tempus ſignificatur, non locus. Si igitur die feſto ludorum, & conſpiciente populo injuria fiat, atrox eſt tempore. Quod autem ſequitur apud Vlpian. *Nam in prætoris conſpectu, an in ſolitudine injuria facta fuerit, multum intereſſe ait:* ſic emendo. *Nam in P. Romani conſpectu.*

Loco, quoties [34] in publico irrogatur: tempore, quoties [35] interdiu: perſona, quoties [36] Senatori vel equiti Romano, decurioni, vel alias ſpectatae auctoritatis viro: [37] & ſi [38] plebejus, vel humili loco natus Senatori vel equiti Romano, decurioni vel [39] magiſtratui, vel aedili, vel judici, quilibet horum, vel ſi his omnibus plebejus.

11. [40] Qui per calumniam injuriae actionem inſtituit, extra ordinem punitur: [41] omnes enim calumniatores [42] exſilii, vel inſulae relegatione, aut ordinis [43] amiſſione puniri placuit.

12. [44] In-

ſpectu. Opponit enim ſolitudini celebritatem Indorum. Tanti autem non eſt conſpectus Prætoris, ut ei ſolitudo ſit adverſa. Denique conſpectus Prætoris exemplum eſt potius loci: & ita quoque Juſtinianus vitium illud non agnoſcens, maluit id exempli genus ad locum referre, §. *atrox, de injur.* Duo ſimilia errata in Vlpiani titulis nos jamdiu correximus; multa alia in Livio, Cæſare, Cicerone. Et ſunt profecto ex his tribus notis PR. P. R. R. P. in omnium auctorum libris innumera conflata: nec dum tamen in Ciceronis VII. *Verr.* hæc, quæ ſequuntur, emendata ſunt, *Jura*, inquit, *omnia pop. Rom. nutu atque arbitrio Chelidonis meretriculæ gubernari.* Legendum ex vet. codice, *Pr. urbani.* *Fuit iſta reprehenſio quondam, fuit iſta ſeveritas in judiciis.* Legendum, *fuit iſta Reſp. quondam:* quod præter veterum Codicum auctoritatem, hæc, quæ paulo poſt ita repetit, confirmant, *In illa veteri ſeveritate, ac dignitate Reip.* In extremo autem hujus ſententiæ Pauli verba quædam redundabant, quæ nos reſecavimus. CVJAC.

33. *Aut loco, aut tempore, aut perſona*] Sic Quinctilianus avus *declamation.* CCLII. ait. *Differunt hæc & perſonis, & temporibus, & locis.* Nec aliter Philo *de ſpecialib. legib. lib.* II. Addit quoque his Claudius Saturninus in *l. 16. §. 1. D. de pœn.* conſiderari crimina cauſa, qualitate, quantitate, eventu, ex quibus fere omnibus etiam atrocitatem creſcere docet Quinctilianus *Inſtitution. Orator. lib.* VI. *cap.* I. Quædam alia huc pertinentia habet Rittershuſius *Sacrar. Lection. lib.* VII. *cap. 21.* SCHVLTING.

34. *In publico*] Veluti in theatro, in templo, in concione. Quinctilianus *dict. lib.* VI. *cap.* I. IDEM.

35. *Interdiu*] Quod majoris impudentiæ. Adde, die ſolenni, &c. Quinctilianus *dic. loc.* IDEM.

36. *Senatori*] Arnobius *adverſ. gent. lib.* IV. *Magiſtratum in ordinem redigere, Senatorem convicio proſequi ſuis eſſe decretis periculoſiſſimum pœnis.* Plura cumulari poſſent ex Salviano Maſſilienſi *de gubernatione Dei lib* VI. aliiſque. IDEM.

37. *Et ſi plebejus, vel humili loco natus &c.*] Hæc omnia reſecuit Cujacius in edd. cum ipſius interpretationibus, non etiam in aliis. Ego multa ex his non eſſe Pauli ſatis video; nec is enim bis fecit mentionem plebeji, & Senatoris, equitiſque Romani, nec non decurionis eodem loco: magiſtratus tamen, ædilis, & judicis, & una vice plebeji mentio cur non poſſit eſſe a Paulo, cauſam non video: ſed verba ejus a Compilatore innumeris in locis perperam inverſa ſunt: & in primis ultima hic male cohærent. IDEM.

38. *Plebejus, vel humili loco natus*] Nazarius *Panegyric. ad Conſtantin. Magn. cap. 12.* ita loquitur. *O quam acres habes dolorum aculeos contumelia, quam imponit inferior!* IDEM.

39. *Magiſtratui*] Id etiam in rempublicam ipſam contumelioſum eſſe notat Ariſtoteles *in Problemat. ſect. 29. probl. 10.* quando tamen id non eo animo fit, ut reſpublica lædatur, durum erit talem accuſari læſæ majeſtatis. Adeoque non admittendum ſimpliciter illud Quinctiliani avi *declamation.* CCLII. ubi dicit. *Nam, ut pulſatus civis injuriarum aget, ſi magiſtratus erit, majeſtatis crimine* (ita recte pro vulgato *crimen* legit Pithœus) *obligabitur.* IDEM.

40. *Qui per calumniam injuriæ actionem inſtituit, &c.*] In privatis criminibus calumniatores non jure ordinario, id eſt, lege Remmia, ſed extra ordinem puniuntur, ut *ſup. lib.* I. *tit. 5.* Et ideo qui injuriarum egit per calumniam, extra ordinem punitur arbitrio judicis, ita ut vel exilium patiatur, vel relegationem, vel ordinis amotionem, *l. qui injuriarum, 43. D. de injur.* ex qua pro *amiſſione*, hic lego *amotione.* Relegatio eſt inſulæ vinculum: Exilium eſt fuga lata, aut loco circumſcripta, quod ſalva civitate contingit, *l. 5. D. de interd. & releg.* Eſt & deportatio genus exilii, ſed hæc civitate multat. Ita vero hæc tria ſeparantur, Relegatio, Exilium, Deportatio & *j. tit. de abol.* Similis pœna variis, & falſis teſtibus imponitur *j. tit. de teſtibus:* & judicibus corruptis in *tit. ad legem Juli. repetund.* CVJAC.

41. *Omnes enim calumniatores &c.*] Extraordinariam horum pœnam eſſe, docuit quoque *lib. 1. tit. 5. §. 2.*

42. *Exilii*] Malim, *exilio.* RITTERSHVS.

43. *Amiſſione*] Cujac. recte emend. *amotione.* IDEM. Non opus cum Cujacio & Rittershuſio hic legere *amotione:* an non enim qui movetur ordine eum amitti? Atque hanc lectionem vulgatam ſequitur quoque V. C. Barn. Briſſonius *de verbor. ſignification. v. amiſſio animæ.* SCHVLTING.

44. *In-*

12. [44] Injuriarum [45] non, niſi praeſentes, accuſare poſſunt: crimen [46] enim, quod vindictae aut calumniae judicium exſpectat, per alios intendi non poteſt.

13. [47] Fit injuria contra bonos mores, veluti ſi quis [48] fimo corrupto aliquem perfuderit, cœno, [49] luto [50] obliniverit, aquas ſpurcaverit, fiſtulas, lacus, quidve aliud [51] in injuriam publicam contaminaverit: in quos graviter animadverti ſolet.

14. [52] Qui puero [53] praetextato ſtuprum [54] aliudve flagitium, [55] abducto ab

44. *Injuriarum non, niſi præſentes accuſare poſſunt, &c*] Civilis injuriarum actio per procuratorem intendi poteſt, *l. non ſolum, 11. §. agere, D. de injur. l. licet, 42. §. 1. D. de procur.* Accuſatio non item, *§. in ſumma, de injur.* quæ quidem publica eſt ex his cauſis, quæ lege Cornelia continentur: ex ceteris extraordinaria. Injuria igitur publicum crimen non eſt, niſi ex legis Corneliæ cauſis. CVJAC.

45. *Non, niſi præſentes, accuſare poſſunt*] Excepti ab hac regula primum Epiſcopi per Novellam Valentiniani *tit. 12. de Epiſcopal. judic.* & poſtea Viri Illuſtres & Superilluſtres conſtitutione Zenonis *l. ult. C. hoc tit.* Citantur vero hæc in Capitularibus *lib.* VII. *cap. 246.* ſed illic male ſcriptum eſt. *Injuriarum actiones non, niſi præſentes accuſare poſſunt.* & vel abundat illud *actiones*, quod nec hic Paulus habet, vel ſcribendum pro eo eſſet *actores.* SCHVLTING.

46. *Enim*] In edd. cum Interpp. Cujacii eſt *ejus*, quod ex errore typographico natum editiones noviſſimas inquinavit.

47. *Fit injuria contra bonos mores, &c.*] Graviter coërcentur hæc injuriarum genera, quæ recenſentur a Paulo, quod Tribonianus ſcripſit in *l. 1. §. 1. D. de extr. crim.* CVJAC.

48. *Fimo corrupto*] In edit. Genev. cIɔ Iɔ LXXXVI. & Rittersh. hæc addita, *aut qualibet ſorde*, quæ nec in aliis, quas inſpexi, edd. nec in *l. 1. §. 1. D. de extraordinar. criminib.* ubi hæc ſententia exſtat, reperiuntur: atque ex gloſſemate eſſe poſſunt, adeoque recipere in contextum nolui. Alioquin *ſordem* in numero ſingulari occurrere notat Rittershuſius *in Indic. hoc verb.* apud Ciceronem *ad Attic. & pro Flacco*, Plautum *Pœnulo*, Horatium I. *epiſt. 2.* SCHVLTING.

49. *Luto obliniverit*] Inde Græcorum πηλακίζειν & προπηλακίζειν, de quibus Salmaſius aliquid habet *Obſervation. ad Jus Attic. & Roman. cap. 9.* IDEM.

50. *Obliniverit*] Sic habent edd. veteres, Sich Lugd. cIɔ Iɔ LXVI. Pariſ. & Genev. cIɔ Iɔ LXXXVI. quod venit a *linio*: idque retinui, cum nulla variatio in libris veteribus notetur. In Pandectis *l. 1. §. 1. de extraordinar. criminib.* ſcriptum eſt *oblinuerit*: ut ita a *lino* factum ſit perfectum *linui*: qualia varia habet Voſſius *de art. Grammatic. lib.* V. *cap. 29.* quod & Cujacius probavit in edd. cum ipſius Interppr. & Rittershuſius. utrumque rectum eſt. IDEM.

51. *In injuriam publicam*] Ita apud Senecam *Natural. Quæſtion. lib.* III. *cap. 20.* occurrunt aquæ corruptæ *per injuriam.* Apud Tertullianum *adverſ. Praxeam. cap. 29.* dicitur *fluvii injuria.* Alibi dicuntur illi, qui talia patrant, immundo fimo ſordidatis fluentis commune poculum polluere, *l. 12. C. de re militar. lib.* XII. Occurrit quoque *oletare aquam.* Ita lex vetus apud Frontinum *de aquaductib. urbis Rom. lib.* II. NE QVIS AQVAM OLEATO DOLO MALO. *&c.* IDEM.

52. *Qui puero prætextato ſtuprum, &c.*] Extat hæc Pauli ſententia in *l. 1. §. ult. D. de extr. crim.* ubi tamen Flor. ſcriptum eſt, *donum præbuerit.* Sed malo, *domum*, ut in *l. qui domum, 8. D. ad legem Jul. de adulter. l. auxilium, 37. D. de minor.* Quæ ſententia ſequitur ſecundum editionem Baſilienſem, quod abeſſet a libris ſcriptis quamplurimis, & multis aliis excuſis, a nobis eſt rejecta tamquam ſpuria. CVJAC.

53. *Prætextato*] Omiſit hoc Tribonianus in *d. l. 1. §. 2. D. de extraordinar. criminib.* mentio tamen prætextatorum & prætextatarum *§. 1. Inſt. hoc tit.* Arnobius *adverſus gent. lib.* V. dixit impubes & prætextatos. Prætextam puerorum fuiſſe veſtem, uſque dum togas puras, ſive viriles acciperent, notiſſimum eſt. Purpura vero toga illorum prætexebatur, quia illa habebatur ſacra, ac violare illam erat nefas, uti docet V. C. Iſ. Caſaubonus *ad Perſ. ſat.* V. *verſ. 30.* ut ita illorum pudicitia etiam muniretur. SCHVLTING.

54. *Aliudve flagitium*] Hæc omittuntur in *d. l. 1. §. ult. D. de extr. crimin.* ut & in *d. c. 15. de pœnit. Diſtinct. 1.* RITTERSHVS. Bonum habent hæc ſenſum: cum præter ſtupra alia quoque flagitia illis poſſint perſuaderi: ac fieri poteſt, ut illa omiſerit Tribonianus in d. l. SCHVLTING.

55. *Abducto ab eo, vel corrupto comite*] De comitibus plura habet Vlpianus *l. 15. §. 16. D hoc tit.* Hi prætextatis appoſiti: ſed adoleſcentes ab illis erant liberi. Propertius *lib.* III. *eleg. 3.*

Vt mihi prætexta pudor exvelatus amictu,
Et data libertas noſcere amoris iter.

Perſius *Satyr.* V. *verſ. 30.*

Cum primum pavido cuſtos mihi purpura ceſſit:
Bullaque ſuccinctis laribus donata pependit,
Cum blandi comites, tutaque impune ſaburra
Permiſit ſparſiſſe oculos jam candidus umbo.

Cuſtodes vero apponebantur cum quoque in finem, ut

ab eo vel corrupto comite, perſuaſerit, [56] mulierem puellamve interpellaverit, quidve [57] corrumpendae pudicitiae gratia fecerit, [58] domum praebuerit, pretiumve, [59] quo id perſuadeat, dederit, perfecto flagitio [60] capite punitur; imperfecto, in inſulam deportatur: [61] corrupti comites ſummo ſupplicio adficiuntur

15. [62] Qui carmen famoſum in injuriam alicujus, vel alia quaelibet cantica, [63] quo adgnoſci poſſit, compoſuerit, ex auctoritate Ampliſſimi ordinis [64] in inſulam deportatur: intereſt enim [65] publicae diſciplinae, opinionem uniuſcujuſque a turpi carminis infamia vindicare. [66] Carmen facit non tantum, qui ſatyras & epigrammata, ſed illegitimam inſectandi alicujus cauſam,

ut adverſus vim & inſidias illorum, qui pudori ipſorum illudere volebant, tuti eſſent: ut docet is, quem modo laudavi, Caſaubonus *ad Perſ. dict. loc.* Abducere comitem quid ſit, exponit Vlpianus *l. 15. §. 17. & 18. D. hoc tit.* SCHVLTING.

56. *Mulierem puellamve interpellaverit*] Niſi impudicam, vel tamquam talem prodeuntem, qua appellata quis non ita graviter peccat, *l. 15. §. 15. D. hoc tit.* In Pandectis eſt, *aut mul. puell. interpellaverit:* quod Vlpianus vocat *appellare*, *d. l. 15. §. 20.* docens hoc eſſe *blanda oratione pudicitiam alicujus adtentare.* IDEM.

57. *Corrumpendæ pudicitiæ*] D. l. 1. legit, *impudicitiæ gratia.* RITTERSHVS. Rectum eſt *pudicitiæ.*

58. *Domum*] Hoc recte retinet Cujacius: & alioquin quod ſequitur, *pretium*, eodem fere cum dono redit. Antiquæ etiam quædam edd. Pandectarum in *d. l. 1. §. 2.* habent *domum:* etſi Florentinus codex, & Baſilica exhibeant *donum;* quod placet Ant. Auguſtino *Emendation. lib.* III. *cap 9.* qui & hic ita putat emendandum, cui non accedo. SCHVLTING.

59. *Quo id*] In Pandectis eſt *quo is.* Rectius *id.*

60. *Capite punitur &c.*] D. l. 1. habet, *puniuntur capite, imperfe. in inſul. deportantur.* RITTERSHVS.

61. *Corrupti comites ſummo ſupplicio adficiuntur*] Crucem videtur intelligere Paulus, quam hoc nomine venire docet *tit. 17. §. 2. tit. 21. §. 4 hoc lib.* Atque hoc ipſo forte ſupplicio ſervum ſuum adfecit Pontius Aufidianus, ob proditam ab ipſo filiæ, cujus fuerat pædagogus, virginitatem. Meminit rei Valerius Maximus *lib.* VI. *cap. 1. ex. 3.* SCHVLTING.

62. *Qui carmen famoſum in injuriam alicujus &c.*] Cujacius hanc ſententiam, tanquam ſpuriam, rejicit. RITTERSHVS. Hanc ſententiam Cujacius in edd. cum ipſius Interpp. plane omiſſam, iterum exhibuit in ed. Lugd. cIↄIↄLXVI. adjecto ad marginem ad verſic. *Carmen facit*, hæc eſſe ſpuria: ut adeo tunc priora ipſi viſa fuerint genuina. Et ſic quoque hæc repræſentata ſunt in ed. Genev. cIↄIↄLXXXVI. ſed in ed. Pariſ. ejuſdem anni verba illa, *Carmen facit*, ac reliqua ad finem usque pro interpretatione præcedentibus ſunt ſubjecta: quo modo Sichardus quoque illa ait videri eſſe interpretis. Aurelianenſis editor priora quoque retinuit: in quibus re vera ſunt, quæ meliora redoleant ſecula: mentio, verbi gratia, ampliſſimi ordinis, ratioque conſtitutæ pœnæ. Plura forte hic a Paulo ſcripta fuere, quæ infelici ævo detorta nihil ex veteri elegantia retinuerint. Talia tamen nolim ſtatim expungi & omitti. Retineri præſtat, & ſuum cuique de illis relinqui judicium. SCHVLTING.

63. *Quo adgnoſci poſſit*] Vt quamvis expreſſum non eſſet nomen, intelligi tamen poſſit, quis indigitetur. IDEM.

64. *In inſulam deportatur*] Alia pœna, ut quis fiat inteſtabilis, memoratur *l. 5. §. 9. & 10. D. hoc tit. l. 21. pr. D. de teſtib. l. 18. §. 1. D. qui teſtament. facer. poſſ.* quin etiam relegationem in inſulam hic uſitatam fuiſſe patet ex Tacito *Annal. lib.* XIV. *cap. 48. & 49.* atque ad hanc usque pœnam procedi docet Paulus *§. 17. hoc tit.* ut mentio deportationis vix videri poſſit eſſe ab ipſo Paulo. IDEM.

65. *Intereſt enim publicæ diſciplinæ, opinionem uniuscujusque &c.*] Bene Cicero *de Republic. lib.* III. apud Auguſtinum *de Civitat. Dei lib.* II. *cap. 9.* ita diſſerit. *Judiciis enim, & magiſtratuum diſceptationibus legitimis propoſitam vitam, non Poëtarum ingeniis habere debemus: nec probrum audire, niſi ea lege, ut reſpondere liceret, & judicio defendere.* Ad accuſandum quoque legitimo modo vocantur qui alienæ famæ adlatrare audent, *l. 1. l. 2. l. 4. Cod. Theod. de famoſ. libell. l. un. C. eod. tit.* Jure novo libelli famoſi pœna eſt capitalis, *d. l. un. C. dict. tit.* Per opinionem hic intelligit famam, ut *l. 13. C. ex quib. cauſ. infam. irrogat.* IDEM.

66. *Carmen facit non tantum, qui &c:*] Nec hic nihil eſſe a Paulo mihi perſuaſerim; quamvis quæ ille ſcripſit recte & clare, flagitioſe, & in parum commodum ſenſum corrupta ſint. Sane quid per carmen intelligendum eſſet, non male poterat moneri: nimirum, non tantum per hoc intelligi ſatyras & epigrammata, ſed & alia. In verbis, *ſed illegitimam &c.* aliquis foret ſenſus, ſi ſcriptum eſſet. *Sed & illegitimum inſectandi alicujus cauſa quid aliud alio genere componit.* IDEM.

67. *De*

ſam, quidve aliud alio genere componit. [67] De ratione, & de perſonarum dignitate nihil cavetur: quoniam omnimodo deformanda eſt ejus perſona, contra quem venimus. [68] Sed in hoc modus [69] quidam & ratio adhibenda eſt, aeſtimatio enim etiam hoc modo laeditur.

[70] INTERPRETATIO. [71] *Exiliari jubet eos, qui libellos famoſos excogitant & proponunt.* [72] *Is, qui in blaſphemiam alterius canticum compoſuerit, vel cantaverit, eo extra ordinem vindicatur.*

16. [73] Pſalterium, quod vulgo dicitur canticum, in alterius infamiam compoſitum, & publice cantatum, tam in eos, [74] qui hoc cantaverint, quam in eos, qui compoſuerint, [75] extra ordinem vindicatur: eo acrius, ſi perſonae dignitas [76] ab hac injuria defendenda ſit.

17. [77] In eos auctores, qui famoſos libellos in contumeliam alterius [78] propoſuerint, extra ordinem uſque ad relegationem inſulae vindicatur.

18. [79] Con-

67. *De ratione, & de perſonarum dignitate nihil cavetur &c.*] Senſus videtur eſſe, nihil caveri de habenda ratione dignitatis, ſed loqui Senatuſconſultum de famoſis libellis generaliter: verum ſequentia a re aliena erunt, niſi pro *quoniam* legas *quamvis:* ſcilicet, ut intelligamus, non etiam dignitatem perſonarum læſarum in S. Cto diſtingui, quamvis ipſa perſona, quæ dicatur libelli auctor, exacte deſignanda ſit, ſive, ut incondite dicitur, *deformanda;* quod non credo eſſe a Paulo. IDEM.

68. *Sed in hoc modus quidam, & ratio adhibenda eſt, &c.*] Senſus: quamvis in Senatusconſulto res proponatur generaliter, attendendæ tamen nonnihil circumſtantiæ perſonarum: qualia habemus §. *ſeq.* & §. 17. IDEM.

69. *Quidam*] Vulgo *quidem* hic legebatur. Sic alibi cum legi debeat *quidem*, id corruptum eſt in *quidam*, ut apud Varronem: *Lac enim, ut quidem dicunt Phyſici, ſanguinis ſpuma eſt.* Nonius in *Anuis*. RITTERSHVS. Recepi & ego poſt Rittershuſium *quidam* pro *quidem.* In Varronis vero loco legitur etiam *quidem* in editione Pariſienſi Nonii Marcelli anni cIↄIↄCXIV. Exemplum aliud, ubi *quidem* pro *quidam* ſcriptum eſt perperam, habet Ampliſſimus Vir, Corn. van Bynkershoek *Obſerv. lib.* III. *cap.* 24. nempe *pr. Inſt. quib. mod. tutel. finit.* in illis verbis, *veteres quidem non ſolum.* Sed hæc ſufficiant ad hunc locum, in quo manum barbaram plus ſemel adgnoſco. SCHVLTING.

70. INTERPRETATIO.] Ex edd. Genev. & Rittershuſ.

71. *Exiliari jubet eos &c.*] Hinc deſumptum cap. 13. in Capitulari anni Iↄ CCXLIV. quod repetitum *Capitular. lib.* VII. *cap.* 200. quo poſteriori loco quædam adduntur ex interpretatione §. 18. & verbis Pauli §. 20. quod illic tamen non eſt notatum in editione V. C. St. Baluzii, ut alibi notari ſolet. Ceterum hinc liquet genuinam eſſe hanc interpretationem. SCHVLTING.

72. *Is, qui in blaſphemiam &c.*] Pertinent magis ad ſequentem ſententiam.

73. *Pſalterium, quod vulgo dicitur canticum, &c.*] Extra ordinem puniuntur, qui cantica infamandi alterius cauſa componunt, vel cantant. Notandum eſt, quod *pſalterium* non pro organo, ſed pro cantico dicit. CVJAC.

73. * *Pſalterium*] Pſalterium erat inſtrumentum Muſicum, quod ſcurræ urbicarii proferebant in ſcenam, proludiique loco cantabant ridicula, quæ δεικήλια, ſive *dicteria*, appellata, quia experimenti ac ſpeciminis loco eſſent, unde & *dicterium* pro maledicto ſumitur: quod & hic *pſalterium* vocatur. Pluribus hoc docuit Vir Præclarus, Joſ. Scaliger *ad Manil. lib.* V. ab aliis jam laudatus. SCHVLTING.

74. *Qui hoc cantaverint*] De his nondum egit hactenus M. Seneca *lib.* V. *Excerpt. Controverſ.* 6. quoque jungit *canere & componere*, his verbis. *Numquid cecini? num carmen famoſum compoſui?* IDEM.

75. *Extra ordinem vindicatur*] In compoſitores pœnam jam habuimus gravem §. *præc.* ſed quæ forte ſenſim in extraordinariam eſt converſa. IDEM.

76. *Ab hac injuria defendenda*] Verbum *defendere* hic ſumit pro *vindicare*, quo verbo uſus eſt §. *præc.* ut & illud hoc ſenſu occurrit *l.* 20. *l.* 21. *D. de his, quæ ut indign. auferunt. l.* 3. §. *ult. D. ad S. C. Trebellian. l.* 11. *pr. D. de accuſationib.* Ita *ſcelera defendenda* in epiſtola S. P. Q. R. apud Capitolinum *Maximin. cap.* 15. *fin.* Plura peti poſſunt ex Briſſonio *de verbor. ſignificat.* & H. Grotio *not. ad lib.* I. *de jur. bell. ac pac. cap.* 2. §. 8. *n.* 12. IDEM

77. *In eos auctores, qui famoſos libellos &c.*] Auctores famoſorum libellorum extra ordinem puniuntur, ita ut & in inſulam relegari poſſint. Et generaliter omnis injuria nunc extra ordinem coërcetur, *l. ult. D. eod.* CVJAC. Ad hanc & præced. ſentent. vide Caroli V. Conſtit. crimin. *cap.* 110. RITTERSHVS.

78. *Propoſuerint*] Horum hic primum fit mentio. Vlpianus diſtinguit conſcribere, proponere, cantare,

 l. 15.

18. [79] Convicium judici ab appellatoribus fieri non oportet: alioquin [80] infamia notantur.

[81] INTERPRETATIO. *Infamatur, quicunque dum appellat, [82] in judicem convicium dixerit.*

19. [83] Maledictum, itemque [84] convicium publice factum ad injuriae vindictam revocatur: quo facto [85] condemnatus infamis efficitur.

20. [86] Non tantum is, qui maledictum aut convicium ingeſſerit, [87] injuriarum convictus famoſus efficitur: ſed & is, cujus ope conſiliove factum eſſe dicitur.

21. [88] Convicium contra bonos mores fieri videtur, ſi obſcoeno nomine, aut inferiore parte corporis nudatus aliquis inſectatus ſit: quod factum contemplatione morum, & cauſa publicae honeſtatis vindictam extraordinariae ultionis exſpectat.

22. [89] Servus, qui injuriam aut contumeliam fecerit, ſi quidem atrocem, in

l. 15. §. 27. D. hoc tit. Sed & illi coërcentur, qui quid ſine ſcriptura in alicujus contumeliam propoſuerunt, *l. 5. §. 10. D. hoc tit.* SCHVLTING.

79. *Convitium judici ab appellatoribus fieri non oportet, &c.*] Qui judici a quo appellat convitiatur, ob idque damnatur, infamis fit: eſt enim actio injuriarum famoſa. Extat hæc ſententia in *l. judici, 42. D. eod.* Eum vero *inf. tit. 27.* principis arbitrio puniri ait: Vlpian. in *l. 8. D. de appell.* oportere eum plecti. CVJ. Extat in *l. 42. D. h. t.* & aliis verbis repetitur infr. *tit. 35.* in fine. RITTERSHVS. Non repetuntur hæc *tit. 35.* proprie: ſed eadem illic de re aliquid cavetur.

80. *Infamia notantur*] Plectuntur etiam ex reſcripto Divorum Fratrum, de quo aliquid dicemus *ad tit. 35. fin.*

81. INTERPRETATIO.] Eſt ex edd. Genev. & Rittershuſiana. Exſtat quoque totidem fere verbis in Capitularibus *lib.* VII. *cap. 142.* in editione Lindenbrogii; 200. in editione Baluzii: ubi tamen rectius ita habet Lindenbrogiana: *Quicumque dum appellat, in judicem convicium dixerit*, quam Baluziana: *Quicumque, dum appellat judicem, convicium dixerit.* Certe non appellatur judex, cui dicitur convicium, ſed a judice illo ad ſuperiorem. SCHVLTING.

82. *In judicem*] Sic edidi, uti exſtat quoque in editione Capitularium Lindenbrogii. In Genev. tantum eſt *judicem.* Rittershuſius edidit *appellat, judici c. d.* ſenſu bono, ſed ex ſola conjectura. IDEM.

83. *Maledictum, itemque convitium publice factum &c.*] De maledicto, & convitio facto contra bonos mores famoſa eſt actio. CVJAC.

84. *Convicium publice factum*] Feſtus: *Occentaſſint antiqui dicebant, quod nunc convicium fecerint dicimus: quod id clare, & cum quodam clamore fit, ut procul exaudiri poſſit; quod turpe habetur, &c.* SCHVLTING.

85. *Condemnatus*] Etiam civiliter, *§. 9. hoc tit.*

86. *Non tantum is, qui maledictum, &c.*] Ex convitio non tantum eſt in eum actio, qui fecit, ſed & in eum, cujus opera, aut conſilio factum eſt, *l. item apud, 15. §. ait prætor, D. de injur.* & eſt utrinque famoſa. Quæ in editione Baſil. ſequitur ſententia, *Convitium, &c.* adulterina eſt. CVJAC.

87. *Injuriarum convictus*] Omiſſa hæc ſunt in edd. cum Interpp. Cujacii; in aliis antiquis exſtant. Poſſent commodiſſime abeſſe; an tamen talia protinus indicta etiam cauſa expungenda ſunt e contextu? SCHVLTING.

88. *Convicium contra bonos mores &c.*] Cujacius adulterinam cenſet. RITTERSHVS. In edit. Lugd. cIↄIↄLXVI. & Genev. cIↄIↄLXXXVI. tamen hæc, quæ antea plane omiſerat Cujacius, iterum repræſentata ſunt, adſcriptis his ad marginem. *Hæc quoque ſpuria & adulterina ſunt.* Ego itaque & hæc retinui: ac Paulus tale quid hic etiam ſatis opportune tradere potuit. Verba tamen hæc omnia ejus eſſe, quæ hic nos legimus, non crediderim: quis enim ita loquitur, *factum vindictam extraordinariæ ultionis exſpectat?* Nec etiam omnia dicere auſim eſſe ab Interprete: ideoque hæc eadem cum ſententiis litterarum forma quoque exhibenda exiſtimavi, non tamquam meram interpretationem; quod factum in editione Pariſ. cIↄIↄLXXXVI. Multa in his ſententiis notamus inter media Pauli verba a Compilatore inverſa, quæ tamen cujuſque judicio permittimus, noſtro ſimul interpoſito. SCHVLTING.

89. *Servus, qui injuriam, aut contumeliam fecerit, &c.*] Si ſervus injuriam fecerit atrocem, in metallum damnatur: ſi levem, flagellis cæſus domino reſtituitur, *l. ſed ſi unius, 17. §. cum ſervus. l. ult. D. eod.* ita ut ad tempus habeatur in vinculis: quod futuræ libertati nocet. Hæc vero pœna frequens eſt in ſervis, ut flagellis cæſi ſub pœna vinculorum domino reſtituantur, *ut inf. tit. 18. & l. in ſervorum, 10. l. capitalium, 28. §. ſolent. l. ſi quis aliquid, 38. §. qui ſe, D. de pœn.* CVJAC.

90. *Caſus*

in metallum damnatur: ſi vero levem, flagellis [90] caeſus ſub poena vinculorum temporalium domino reſtituitur.

90. *Caſus ſub pœna &c.*] Laudat hæc Papinianus *Reſponſor. tit. 5.*

TITVLVS V. a

De Effectu ſententiarum, & Finibus litium.

1. [1] Res judicatae videntur ab [2] his, qui [3] imperium [4] poteſtatemque habent, vel qui ex auctoritate eorum inter partes [5] dantur: itemque [6] a magi-

1. *Res judicatæ videntur ab his, &c.*] Rem judicatam faciunt magiſtratus urbani, vel provinciales, & arbitri, judiceſve ab eis dati. Item magiſtratus municipales, ſive Duumviri intra præfinitam ſummam: nec enim de omni ſumma pronuntiare poſſunt, *l. inter convenientes, 28. D. ad municip.* Item qui extra ordinem ab Imperatore dantur. Compromiſſarii non item: & ideo ex eorum ſententia rei judicatæ actio, vel exceptio non datur, *l. 1. C. de recep. arb. l. 2. D. eo.* ſed pœnæ compromiſſæ petitio competit. Lego autem in fine hujus ſententiæ ex veteribus libris, *pœna in judicium deducta*, ut ſit ſenſus, cum non ſtatur arbitrio, pœnam judicio peti per actionem ex ſtipulatu. CVJAC.

2. *His, qui imperium &c.*] Vt res judicata dicatur, maxime opus eſt, ut ei, qui judicavit, judicandi jus fuerit, *l. 1. §. ult. D. ad S. C. Tertullian. & Orphitian. l. 2. §. ult. D. de pœn.* SCHVLTING.

3. *Imperium*] Quod hic etiam jurisdictionem comprehendit, & cui jurisdictio dicitur ineſſe *l. 3. D. de jurisdiction.* ac tunc imperium late ſumitur pro tota poteſtate cognoſcendi, ſtatuendi, exſequendi, quæ magiſtratibus majoribus competit. Alibi jurisdictioni imperium, ſtrictius nempe acceptum, dicitur cohærere, *l. 1. §. 1. D. de offic. ejus cui mandat. eſt jurisdict.* alibi aperte confunduntur imperium & jurisdictio, *l. 3. D. dict. tit. l. 13. §. 4. D. ad S. C. Trebellian.* quin & quæ uno loco adſcribuntur imperio, alibi jurisdictioni tribuuntur: ut hoc ipſo in loco judicis datio tribuitur imperio, ut & *l. 12. §. 1. verſ. lege. & l. 58. D. de judic.* jurisdictioni vero *l. 3. D. de jurisdiction.* Sic operis novi nuntiatio dicitur ad imperium Prætoris pertinere *l. 7. §. 14. D. de pact.* ad jurisdictionem vero *l. 1. §. 9. D. de oper. nov. nuntiation.* Idem de Prætoriis ſtipulationibus *l. 4. D. de jurisdiction. junct. l. 1. §. ult. D. de ſtipulationib. Prator.* reſtitutionibus in integrum *l. 4. D. de jurisdiction. l. 26. pr. & §. 1. D. ad municipal. collat. cum l. 1. §. 10. D. de poſtuland.* miſſione in poſſeſſionem *d. l. 4. d. l. 26. collat. cum l. 1. pr. D. ne vis fiat ei, qui in poſſeſſion. miſſ. er.* Vt ita, quamvis in rebus non diſſentiant veteres, non tamen ſemper eodem modo loquantur: quod tamen minus mirandum eſt, quam quod in ipſo Prætoris edicto jurisdictio poſita fuerit pro nuda judicum datorum notione, quod merito non probat Vlpianus *l. 5. pr. D. de re judicat.* Plura ejus ſunt generis in materia jurisdictionis, quæ perſequi non libet. IDEM.

4. *Poteſtatemque*] Fr. Hotmanus *Obſervation. lib.* VI. *cap. 22.* reſcribit, *poteſtatemve:* quomodo ſcriptum eſt *l. 1. §. 1. D. ad leg. Jul. majeſtat.* & alibi legimus, *magiſtratum poteſtatemve, l. 1. §. 1. D. quod quisq. jur. in alter. ſtatuer.* nec non *magiſtratus, vel is, qui in poteſtate aliqua ſit, l. 13. D. de jurisdiction.* Suetonius quoque *Claud. cap. 23.* magiſtratus Vrbi, poteſtates provinciis adſcribit. Quin & in Vrbe fuerunt, qui jus dicerent, quamvis non eſſent magiſtratus, veluti præfecti annonæ & vigilum, *l. 1. §. 33. D. de origin. jur.* adeoque poteſtatem haberent. Atque ita ipſum Paulum ſcripſiſſe facile largior. IDEM.

5. *Dantur*] Quique non jurisdictionem habent, ſed ſolam notionem, *l. 5. pr. D. re judicat.* quorumque ſententias exſequuntur, qui eas dederunt, *l. 15. pr. D. dict. tit.* IDEM.

6. *A magiſtratibus municipalibus*] His imperium in jure noſtro competere negatur, *l. 32. D. de injur.* ut & ea, quæ ſunt imperii, *l. 4. D. de jurisdiction. l. 26. D. ad municipal.* ac ſolis majoribus magiſtratibus imperium competit, *l. 2. D. de in jus vocand.* Coërcitio quidem hiſce tribuitur apud Hyginum *de limitib. conſtituend. p. 207.* & caſtigatio in ſervos, *l. 12. D. de jurisdiction.* non tamen hæc vocantur nomine imperii: ac ſi quando talis poteſtas imperio adſcribatur, id de illis dicetur, qui imperium habent, *l. ult. §. 1. D. de offic. cui mandat. eſt jurisdict.* Non vero inde recte effeceris, omnes, qui habent qualemcumque jurisdictionem & caſtigationem, ſtatim & imperium habere. Novi Apulejum *Metamorphoſ. lib.* 1. imperium quoque adſcribere ædili municipali: at ille magis ex ſuo arbitrio, quam ex juris ratione loquitur. Sed plura de his ſcripſere Viri Clariſſimi, Em. Merillius *Variant. ex Cujac. lib.* 1. *cap. 3.* Ger. Noodt *de jurisdiction. & imper. lib.* 1. *cap. 3.* IDEM.

7. *Vsque*

magiſtratibus municipalibus [7] usque ad ſummam, [8] qua jus dicere poſſunt: itemque ab his, [9] qui ab Imperatore extra ordinem petuntur. Ex compromiſſo autem [10] judex ſumptus rem judicatam non facit: ſed ſi poena inter eos promiſſa ſit, poena rei in judicium [11] deducta ex [12] ſtipulatu [13] peti poteſt.

2. [14] Confeſſi [15] debitores [16] pro judicatis habentur: ideoque ex die confeſſionis tempora [17] ſolutioni praeſtituta computantur.

3. [18] Confiteri quis [19] in judicio non tantum ſua voce, ſed & litteris, & [20] quocun-

7. *Vsque ad ſummam &c.*] Si plures actiones inſtituantur ſimul, non ſpectatur omnium ſumma, verum ſingularum, *l. 11. pr. D. de jurisdiction.* qui locus eſt ex Caji ad Edictum lib. 1. ubi egit de magiſtratibus municipalibus, ut & alii veteres, qui ad Edictum commentati ſunt. Spectamus vero in talibus quæſtionibus non quantum debeatur: ſed quantum petatur, *l. 19. §. 1. D. dict. tit.* quod fragmentum tamen, ut inſcriptio indicat, non ad hos magiſtratus, ſed ad materiam pertinet fideicommiſſorum, de qua aliquid notabimus ad Vlpianum *tit. 25. §. 12.* IDEM.

8. *Qua*] Malim, *de qua.* RITTERSHVS.

9. *Qui ab Imperatore extra ordinem petuntur*] Quorum longe major eſt poteſtas, quam illorum, quos dant magiſtratus. De illis nonnulla litteris conſignavit Cujacius *Obſerv. lib.* XII. *cap. 1.* SCHVLTING.

10. *Judex*] Pro arbitro. Sic *l. pen. C. de recept. arbitr. l. 14. C. de judic.* Alibi dicitur compromiſſarius judex, *l. 41. D. de recept. qui arbitr. recep. l. 4. D. de tutorib. & curatorib. dat.* IDEM.

11. *Deducta*] Sic edidit Rittershuſius, idque retinui. Vulgo, *deductæ.*

12. *Stipulatu*] Sich. *ſtipulato,* ut infra *tit. 7. num. 6.* RITTERSHVS.

13. *Peti poteſt*] Atque hæc petitio pœnæ vocatur *exſecutio ſententiæ l. 32. §. 6. D. de recept. qui arbitr. receper.* & magis proprie *exſecutio pœnæ, d. l. 32. §. 8.* SCHVLTING.

14. *Confeſſi debitores pro judicatis habentur: &c.*] Confeſſi pro judicatis habentur, eademque ad ſolvendum tempora judicatis, & confeſſis dantur, *l. 6. §. ult. D. de confeſſ. l. 21. de judic.* & hoc totum eſt ex XII. tab. CVJAC.

15. *Debitores*] Æris confeſſi, ut erat in duodecim tabulis, teſte A. Gellio *Noct. Attic. lib.* XV. *cap. 13. &* XX. *cap. 1.* idem ex oratione Divi Marci procedit & in aliis, qui quacumque de re confitentur, *l. 6. §. 2. D. de confeſſ. l. 56. D. de re judicat.* SCHVLTING.

16. *Pro judicatis habentur.*] Idem ſcribit Paulus *l. 3. D. de confeſſ.* Adeoque nihil amplius quæritur, *l. 56. D. de re judicat.* neque ullæ ſunt partes judicis, *l. 25. §. ult. l. 26. D. ad leg. Aquil.* ad factum, nempe, examinandum, & in cauſa civili: (non in capitali, ubi non ſemper confeſſioni, etiam ultroneæ, fides eſt habenda, *l. 1. §. ult. D. de quæſtionib.*) ac ſi confeſſio facta ſit in jure, *d. l. 56. D. de re judicat. l. un. C. de confeſſ.* tunc enim litis conteſtationi via præcluditur, utpote controverſia de re, de qua parere, ſive liquere, debeat ſublata. Si lite jam conteſtata confeſſio ſuperveniat, judex cauſam ſemel ſibi commiſſam ſententia ſua terminare debet, *arg. l. 74. pr. D. de judic. fac. l. 5. D. de confeſſ.* quot & ſit præſtito jurejurando tunc delato, *l. 34. §. ult. D. de jurejurand.* IDEM.

17. *Solutioni*] Sic edidi poſt Cujacium in edd. cum ipſius Interpp. & Rittershuſium. in aliis antiquis eſt *ſolutionis.* Ad ſolutionem vero confeſſis tempus dandum eſſe Divus Pius quoque reſcripſit, teſte Calliſtrato *l. 31. D. de re judicat.* Non vero hæc dilatio pertinet ad rerum alienarum poſſeſſores confeſſos, non magis quam ad illos, qui eas juſſi ſunt reſtituere: qui id ſtatim, ſi res fieri poſſit, præſtare debent, aut tempus petere aliquod, cautione præſtita de litis æſtimatione, *§. 1. Inſt. de offic. judic.* IDEM.

18. *Confiteri quis in judicio non tantum ſua voce, &c.*] Ea confeſſio eſt pro judicio, quæ in judicio fit, vel in jure, quam Paulus ait & voce, & literis, & quovis alio indicio voluntatis fieri poſſe. Inficiationem autem convinci non poſſe, niſi inſtrumentis, aut teſtibus. Hæc enim ſunt duo potiſſimum probationum genera. Heliodorus *lib.* X. *πᾶσα δίκη καὶ κρίσις δύο τὰς μεγίστας ἀποδείξεις οἶδε, τάς τε ἐγγράφους πίστεις, καὶ τὰς ἐκ τῶν μαρτύρων ἐξετάσεις.* CVJAC.

19. *In judicio*] Confeſſio tam in judicio, quam in jure fieri poteſt: ſed quæ in jure fit, loco eſt condemnationis: quæ in judicio poſt litem conteſtatam, facit, ut quis debeat condemnari, ſecundum quod modo diximus. Præſens vero debet confiteri; abſens confiteri nequit, *l. 6. §. 4. D. de confeſſ.* An abſenti poſſet fieri confeſſio, dubitatum eſt. admiſſum tamen id eſt, modo procurator, tutor, curator ſit præſens, *d. l. 6. §. 3.* SCHVLTING.

20. *Quocunque modo*] Cur ergo non & nutu? eo enim pleraque conſiſtunt, *l. 52. §. ult. D. de obligationib. & actionib.* ac recte Quinctilianus avus *declamation.* CCXLVII. ita loquitur. *Voluntas hominum non tantum voce ſignata eſt.* addens, manu promittentem, aut vultu annuentem fidem dare. Eſt quidem confeſſio, qualiſcumque contra ſe pronunciatio, ſecundum eumdem Quinctilianum *declamation.* CCCXIV. & confeſſus ſua quodammodo ſententia damnatur, *l. 1. D. de confeſſ.* non tamen inde conſequitur, quemadmodum pronunciatur & recitatur ſententia, ſic idem requiri in confeſſione

cunque modo poteſt: [21] convinci autem non, niſi ſcriptura aut teſtibus poteſt.

4. [22] Eorum, qui debita confeſſi ſunt, pignora [23] capi, [24] & diſtrahi poſſunt.

* 5. [25] Confeſſionem ſuam reus [26] in dubium revocare non poteſt.

6. [27] Ea, quae [28] altera parte abſente decernuntur, vim rerum judicatarum non obtinent.

[29] INTERPRETATIO. *Sententia abſente parte altera a judice data nullam obtinet firmitatem.*

* [30] De unoquoque negotio praeſentibus omnibus, quos cauſa contingit,

ſione, ut verbis, vel litteris fiat; ut inde colligit V. C. Janus a Coſta *ad tit.* X. *de lit. conteſtation.* qui non adgnoſcit exemplum confeſſionis aliter, quam verbis aut litteris factæ; niſi in eo, qui delatum neceſſarium jusjurandum non vult præſtare vel referre, ex *l. 38. D. de jurejurand.* quemque Prætor cogit ſolvere, *l. 34. §. 6. D. dict. tit.* Hæc dicuntur quidem: verum nimis aperte Paulus hic docet indiſtincte confeſſionem fieri poſſe *quocunque modo*, ut & *lib.* II. *tit.* 1. §. 3. An & ſilentium ſufficit? Sane tacens non utique fatetur, ſed nec negat, *l. 142. D. de regul. jur.* (quæ lex conjungenda cum *l. 1. D. de confeſſ.*) niſi in quibusdam caſibus, in quibus taciturnitas in partem unam accipitur, pro negatione, vel conceſſione, de quibus præter alios conſulendus Jac. Gothofredus *ad d. l. 142. D. de regul. jur.* IDEM.

21. *Convinci autem non, niſi ſcriptura aut teſtibus poteſt*] Inde deſumpta nonnulla, quæ habentur in Capitularibus *lib.* VII. *cap. 204.* quod tamen in editione Baluziana, ut alibi ſolet, illic non eſt notatum. Verba hæc illic leguntur. *Convinci nemo poteſt ſine ſcriptura aut teſtibus.* Paulus ſcripturæ primum defert locum, cui quamdiu fides conſtat, non opus teſtibus, nec etiam illi admittuntur contra inſtrumenta, *tit. 15.* §. 4. *l. 1. C. de teſtib.* IDEM.

22. *Eorum, qui debita confeſſi ſunt, pignora capi, &c.*] Vt judicati, ita & in judicio confeſſi bona capi ac diſtrahi ſolent, *l. debitoribus, 31. D. de re judic. l. ultim. Cod. de execut. rei judicat.* CVJAC.

23. *Capi*] Sicut juris eſt poſt ſententiam: idque juſſu magiſtratus, *l. 1. l. 2. l. 3. C. ſi in cauſ. jud. pign. cap. ſit.* per exſecutores, qui pignora quoque talia diſtrahunt, *l. 15. §. 4. D. de re judicat. l. 74. §. 1. D. de evictionib. l. 2. C. ſi in cauſ. judicat. pign. capt. ſit.* non per privatos, auctoritate judicis, uti exiſtimat V. C. Claudius Salmaſius *de mod. uſurar. cap. 13.* ac de ſimili capione per exſecutorem juſſu magiſtratus intelligenda eſt *l. 31. D. de re judicat.* cujus verſio exſtat in Synopſi Baſilicῶn *lib.* XXV. *tit. 8. n. 2.* & in ipſis Baſilicis *lib.* IX. *tit. 3. n. 51.* quo in loco dictæ Epitomes Salmaſius putavit legi conſtitutionem Diocletiani relatam a Papiniano *Reſponſor. tit. 15.* illa vero probari capiones pignorum per privatos, modo interveniente judicis auctoritate, non recte: ac Papinianus, ut ſolet, verba illius conſtitutionis inflexit. Nec quidquam in jure de ejuſmodi pignoris capione per privatos inſtituenda legitur. Pignerationes, ſive ἐνεχυριασμοὶ, de quibus cavetur ne fiant in *Novell.* LII. non debuiſſent hic memorari, cum illæ fiant ob debitum alterius, at quod hic fit, patiatur verus debitor condemnatus, vel confeſſus. SCHVLTING.

24. *Ac diſtrahi poſſunt*] Ac ſic debitor ad ſolutionem compellitur: quo pertinet quod ſcribit Paulus *lib.* II. *tit. 1. §. 5.* IDEM.

25. *Confeſſionem ſuam &c.*] Edidit Cujacius Lugd. cIↃ IↃ LXVI. tamquam ſententiam Pauli, quod tamen in edd. cum Interpp. ſuis non fecit: quamvis illam habuerit, & producat ad §. 7. *hoc tit.* IDEM.

26. *In dubium*] Ita recte in ed. Aurelian. quam Fabrotus repræſentavit in operibus Cujacii, optimo & planiſſimo ſenſu. Cujacius *in interpr.* §. 10. hanc ſententiam proponens ſcribit *in duplum*; quod aliæ veteres editiones, etiam Rittershuſiana, retinuerunt. Mihi nihil videtur certius, quam & hic, & in conſtitutione Gordiani, quam ibidem Vir Summus profert, & in interpretatione §. 9. *in fin.* nec non in ipſo §. 10. legendum eſſe *in dubium.* Error eſt natus ex litterarum *BI*, ſive *bi*; & *PL*, ſive *pl*, ſimilitudine. IDEM.

27. *Ea, quæ altera parte abſente decernuntur, &c.*] Res judicata tantum inter præſentes tenet, *l. de unoquoque, 47. D. de re jud. l. ea quæ, 7. C. quomod. & quand. jud.* abſentis igitur condemnatio nullius momenti eſt, *l. 1. §. item cum ex edicto, D. quæ ſent. ſin. ap. reſc.* CVJAC.

28. *Altera parte*] Adeoque & auctore unde nec abſenti quis condemnari poteſt, nec abſenti fieri confeſſio; niſi vice illius alius adſit, *l. 6. §. 3. D. de confeſſ.* SCHVLTING.

29. INTERPRETATIO.] Eſt ex ed. Genev. & Rittersh. Refertur & in Capitularibus *lib.* VII. *cap. 204.* ubi id tamen non eſt notatum in editione Baluzii. Atque ad hoc jus reſpicitur in iiſdem Capitularibus *lib.* VI. *cap. 360. & 369. lib.* VII. *cap. 216.* IDEM.

30. *De unoquoque negotio*] Has duas ſententias non male hic collocavit Rittershuſius, quamvis prior forte olim ante præcedentem lecta fuerit: licet enim in Digeſtis illa, *qui apud* cum hac cohæreat, olim tamen

potuit

git, judicari oportet: aliter enim judicatum tantum inter praeſentes tenet.

* Qui apud [31] fiſcum cauſam defendere ſaepius conventi neglexerint, rebus judicatis ſubjiciendi ſunt: quod eo apparet, ſi ſaepe conventi praeſentiam ſui facere noluerint. LEX EST XLVII. D. DE RE JVDICATA.

7. [32] Trinis litteris vel edictis, aut uno [33] pro omnibus dato, aut trina denuntiatione conventus, niſi ad judicem, a quo ſibi denuntiatum eſt, aut cujus litteris vel edictis conventus eſt, venerit, quaſi in contumacem dicta ſententia auctoritatem rerum judicatarum obtinet. quin imo nec appellari poteſt ab ea.

INTERPRETATIO. *Quicunque tribus [34] auctoritatibus judicis conventus, vel tribus edictis ad judicium fuerit provocatus, aut uno pro omnibus peremptorio, id eſt, [35] quod cauſam extinguit, fuerit evocatus, & praeſentiam ſuam apud eum judicem, a quo ei denuntiatum eſt, exhibere noluerit, adverſus eum, quaſi in con-*

potuit ab ea eſſe ſeparata, ut factum in illis, quæ exſtant *l. 1. D. de extraordinar. criminib.* quaſque præcedenti titulo habuimus, & in aliis. In ed. Aurelian. ad finem hæc rejecta ſunt. IDEM.

31. *Apud fiſcum*] Fiſcus hic notat tribunal, ubi cauſæ fiſcales aguntur, ut & *l. 45. §. 7. D. de jur. fiſc.* qui locus eſt quoque ex hoc ipſo libro *tit. 12. §. quoties.* IDEM.

32. *Trinis literis, vel edictis, aut uno pro tribus dato, &c.*] Contumax eſt, qui tribus edictis, aut uno peremptorio, tribus literis, vel tribus denuntiationibus evocatus præſentiam ſui facere contemnit, *l. contumacia, 53. §. 1. D. de re judic. l. conſentaneum, 8. C. quomod. & quand. jud.* Edicta publico loco affiguntur, unde recte legi poſſunt, literæ ad reum mittuntur, denuntiationes fiunt per officia, & executores, *l. abſentem, 5. §. adverſus, D. de pœn. l. 2. l. tres, 9. C. quomod. & quand. jud.* At videntur non ſufficere tria edicta, vel denuntiationes tres, *l. & tertium, 70. D. de jud.* ſed hoc totum in arbitrio eſt judicantium. Plerumque autem trinis edictis, aut denuntiationibus contenti ſunt. In contumacem etiam abſentem dicta ſententia valet, nec appellatione reſcinditur, *l. & poſt, 73 §. ult. D. de judic. l. 1. C quor. appell. non rec.* & hoc eſt, quod Paulus ait, *quinimmo nec appellari poteſt ab ea*, cujus dicti hæc, quæ ſequuntur, *Quotiens in contumacem fuerit judicatum, ab ea ſententia, quæ adverſus contumaces data eſt; neque appellari*, interpretatio ſunt potius, quam ſententia Pauli: & quod additur, *neque in duplum revocari poteſt*, ſumtum eſt ex proxima ſententia. Quamobrem id omne Pauli non eſſe arbitrati ſumus. CVJAC.

32. * *Trinis litteris vel edictis &c.*] Trium tantum edictorum mentio *l. 53. D. de re judicat. & in conſtitution. Imp Honor. in Geſtis Collation Carthaginienſ. cum Donatiſt. n. 4. in Edict. Reg. Theoderic. n. 5.* & trium denuntiationum *l. 8. C. quomod. & quand. jud. ſentent. proferr. deb.* aut litterarum *l. 8. C eod. tit.* Vnde mirum eſt Vlpianum *l. 70 D. de judic.* tradere, poſt tertium demum edictum ad peremptorium perveniri. Inclinarem valde in ſententiam Celeberrimi Viri, Ger. Noodt *Obſervation. lib. 1. cap. 8.* verba ita collocantis: *Quibus propoſitis & tertium tunc peremptorium impetret*, niſi me retinerent verba Vlpiani *l. 72. D. dict. tit.* quæ olim verbis *d. l. 70.* cohæſere: quæque evincere videntur, præceſſiſſe mentionem plurium, quam duorum edictorum ante peremptorium: ſic enim habent. *Nonnunquam hoc edictum poſt tot numero edicta, quæ præceſſerint, datur, nonnunquam poſt unum vel alterum, nonnunquam ſtatim, quod appellatur unum pro omnibus.* Re vera ergo illic peremptorium videtur proponi quarto loco; quod ordinarium tamen non eſt. An Vlpianus hanc rem, in qua multum judicis defertur arbitrio, ita voluit proponere, ut oſtenderet, quis unquam maximus eſſet edictorum numerus? qui tamen non neceſſitati; ſed humanitati adſcribitur *l. 23. Cod. Theod. de decurionib.* & plerumque numerus eſt minor; quod non abit ab iis, quæ hic notavit Cujacius. SCHVLTING.

33. *Pro omnibus*] In edd. cum Interpp. Cujacii eſt *pro trinis.* Rectum eſt *pro omnibus*, & ſic dicitur, *unum pro omnibus*, non tantum in interpretatione hujus ſententiæ; ſed & *l. 72. pr. D. de judic. l. 8. C. quomod. & quand. jud. ſentent. proferr. deb.* Vocatur quidem etiam, *unum pro tribus, l. 53. §. 1. D. de re judicat.* quid tamen attinuit hoc mutari? IDEM.

34. *Auctoritatibus*] Hoc eſt, *denuntiationibus.* Ita loquuntur alibi Latinitatis corruptæ auctores. Exempla in Car. du Freſne du Cange Gloſſario mediae & infimæ Latinitatis plura inveniri poterunt. IDEM.

35. *Cauſam extinguit*] Non tam cauſam extinguit, quam diſceptationem perimit, nec patitur aliquem diutius tergiverſari, *l 70. D. de judic.* Ceterum tunc, reo contumaciter abſente, cauſa excutitur ac terminatur, non ſemper ſecundum præſentem: ſed & abſens, ſi juſtam habeat cauſam, vincit, *l. 73. pr. D. dict. tit. l. 13. §. 2. C. eod. tit.* IDEM.

36. Quo-

contumacem, judicari poteſt. Quinimo nec retractari per appellationem negotia poſſunt.

[36] *Quoties in contumacem fuerit judicatum ab ea ſententia, quae adverſus contumaces data eſt, neque appellari, neque* [37] *in dubium revocari poteſt.*

8. [38] Res olim judicata poſt longum ſilentium in judicium deduci non poteſt, nec eo nomine in duplum revocari. Longum autem tempus, exemplo longae praeſcriptionis, decennii inter praeſentes, & inter abſentes vicennii computatur.

[39] IN-

36. *Quoties in contumacem fuerit judicatum, &c.*] Re vera nihil hic dicitur, quod non ex præcedenti ſententia fluat: ac Paulum bis idem dixiſſe quis credat? ideoque probo judicium Viri Summi *ad §. præced.* hæc eſſe tantum interpretationem: atque etiam eadem litterarum forma cum interpretationibus hæc excudenda curavi: licet in edd. Cujacianis ſine ipſius interpretationibus, nec non in Rittershuſiana hæc perinde, quaſi verba eſſent ſententiæ, exhibeantur. IDEM.

37. *In dubium*] Ita Fabroti editio, aliæ *in duplum*, de quo dictum *ad §. 5.*

38. *Res olim judicata poſt longum ſilentium &c.*] Puto hanc eſſe ſententiam Pauli, ut poſt longum ſilentium non poſſit inſtitui actio judicati, vel is, qui rem judicatam inficiatur, in duplum damnari: eſt enim alioquin in inficiatorem actio dupli, ut *ſup. lib.* I. *tit.* 19. Quis alius poſſit eſſe hujus ſententiæ ſenſus, non video. Sed & huic obſtat *l. miles. 6. §. ult. D. de re judic.* quæ judicati actionem perpetuam eſſe ait, videlicet, ſi perpetuam ita accipias, ut in vetuſtiſſimo jure, æternam, & immortalem, & ut de hoc addubitem, facit hæc Alexandri conſtitutio ex Cod. Gregoriano, quam, quod nondum edita ſit, proponam.

IMP. ALEXANDER A. *Creſcenti.*

Quæ in libello contuliſti, præſidi provinciæ allega, qui non ignorat eum, qui per contumaciam abſens condemnatur, nec appellationis auxilio uti, aut in duplum revocare poſſe. PP. XI. KAL. APRIL. ALBINO ET MAXIMO COSS. Et alia ſententia Pauli, *Confeſſionem ſuam reus in duplum revocare non poteſt.* Et alia, *Ab ea ſententia, quæ adverſus contumaces lata eſt, neque appellari, neque in duplum revocari poteſt.* Vel *in duplum*, id eſt, oblata dupli æſtimatione, *ni jure vicerit*, ſicut venditor aliquando oblato duplo reſcindi venditionem deſiderat, *l. 6. Cod. de reſcin. vend.* Ait, *exemplo longæ præſcriptionis*, id eſt, exemplo adquiſitionis longi temporis, ut *ſup. tit.* 2. CUJAC. Difficilis eſt hic locus. Interpres vetus nihil hic vidit, dum diſtinguit, an judicatum fuerit inter præſentes, an inter abſentes, de quo hic non quæritur: ſed de re olim judicata in judicium iterum vocanda ab illis, qui præſentes fuerunt, aut abſentes, ſive morati fuerunt in eodem loco tractuve terrarum, vel in diverſis; quales, ratione provinciæ ejuſdem vel diverſæ, Juſtinianus vult intelligi *l. ult. C. de præſcription. long. tempor.* Nec cum Cujacio hæc accipi poſſunt de actione judicati poſt longum tempus non inſtituenda, vel duplo a reo inficiante non exigendo. Ipſe Vir Summus obſervat, illam actionem eſſe perpetuam *ex l. 6. §. ult. D. de re judicat.* adeoque longo tempore non finitur: adde quod qui illa actione experitur, non deducat in judicium rem olim judicatam, ſed novam plane quæſtionem, an judicatum ſit: de eo enim in hac actione controvertitur, ut notavimus *ad lib.* I *tit.* 19. *§. 1.* adeoque non de eo, quod olim agitatum fuit. Quod etiam de dupli oblatione, ni jure quis vicerit, adfert Cujacius, nihil habet, quo nitatur. Mirum, Doctiſſimos Viros non notaſſe vitium ſcripturæ vulgatæ in verbis, *in duplum revocari*, atque in illis explicandis ſeſe mirifice torſiſſe, quod & facit Janus a Coſta *ad tit.* X. *de in integr. reſtitution.* Sed quis ferat hanc locutionem, *rem judicatam in duplum revocari?* Non ignoro, reum olim, quando rem judicatam eſſe inficiabatur, in duplum condemnatum fuiſſe, quod docuit Paulus *dict. lib.* I. *tit.* 19. §. 1. ſed non ille bene, & ſalva ratione loquendi, dici poteſt *in duplum* tunc *revocare*, qui re ipſa dupli pœnæ ſubjicitur: adeoque, quamvis ita quoque legatur in reſcripto Gordiani Imp. apud Cujacium, omnino utrobique reponendum eſt, *in dubium revocari*, de quo dictum jam eſt *ad §. 5.* quæ lectio hoc loco exſtat quoque ad marginem editionis Lugdunenſis anni CIƆ IƆ LIX. Nec etiam in interpretatione veteri fit mentio dupli: ſed dicitur cauſa non poſſe *revolvi*, quod eſt ſane in dubium revocari. Sic ſenſus erit evidens, rem, de qua ſemel judicatum eſt, non poſſe poſt tempus longum deduci in judicium, vel dubium de ea moveri, forte allegando judicatum non debere effectum ſortiri: & quidem ex certa aliqua cauſa, *eo*, inquit, *nomine*: quæ videri poſſunt reſpicere ſpeciem *§. præc.* quando forte quæritur, an quis fuerit contumax: verum is, qui tamquam contumax eſt condemnatus, ſiquidem ſeſe fuiſſe contumacem neget, ſtatim querelam hac de re movere debet, *l. 3. C. quomod. & quand. jud. ſentent. proferr. deb.* ac proinde eo pertinere non poſſunt. Videmus quidem tale quid in ſententia ultima in ſpecie erroris calculi: ad quale tamen aliquid hæc pertinere non dico: adeoque quid hæc verba ſibi velint, quove reſpiciant, quidve olim præceſſerit, quod in his excerptis non habemus, an ſint a mala manu, id in medium relinquo. SCHULTING.

 IN-

[39] INTERPRETATIO. *Cauſa inter praeſentes judicata poſt decennium revolvi non poteſt, nec inter abſentes poſt vicennium.*

9. [40] In cauſa capitali abſens nemo damnatur: [41] neque abſens per alium accuſare, aut accuſari poteſt.

10. [42] Falſis inſtrumentis religione judicis circumducta, ſi jam dicta ſententia prius de crimine admiſſo conſtiterit, ejus cauſae inſtauratio jure depoſcitur.

* 11. [43] Ratio calculi ſaepius ſe patitur ſupputari, [44] atque ideo poteſt quocunque tempore retractari, [45] ſi non longo tempore evaneſcat.

39. INTERPRETATIO.] Eſt ex edd. Genev. & Rittersh. refertur vero & in Capitularibus *lib.* VII. *cap.* 204. quod illic quoque in editione Baluzii non eſt notatum.

40. *In cauſa capitali abſens nemo damnatur, &c.*] Abſens, etiam contumax capitali judicio non damnatur, *l. abſentem, 5. D. de pœn.* ſed neque abſens accuſat per alium, *l. penult. D. de pub. jud.* CVJAC. Sic infra *tit. 16. nu. 13.* RITTERSHVS. Leguntur & hæc in Capitularibus *loc. cit.* aliquibus mutatis, ut *damnetur* pro *damnatur*, & in fine aliquid corruptum eſt, quod mox videbimus. Ceterum liberæ Reip. temporibus interdum abſentes rei capitalis damnati ſunt: de quo paucula habet Cujacius *Obſervation. lib.* XX. *cap. 21.* Scip. Gentilis *Diſputation. Illuſtr.* II. *th. 55. & ſeqq.* Exempla congeſſit Annæus Robertus *Rer. Judicatar. lib.* I. *cap. 10.* & ſunt talia quædam apud Livium *lib.* II. *cap. 35. lib.* XXV. *cap. 4. lib.* XXVI. *cap. 3.* Sed illic ipſa plebs condemnavit, cujus ſcita legis habebant vigorem. Ex ſpeciali etiam Senatuſconſulto id in certo genere criminis admittitur apud eundem Livium *lib.* XXXIX. *cap. 17.* ut & ex lege in Cæſaris interfectores apud Dionem Caſſium *lib.* XLIII. *p. 322.* de quibus aliiſque diſputat Deſ. Heraldus *de rer. judicatar. auctoritat. lib.* I. *cap. 10. n. 4. & ſeqq.* quæ hic accuratius non excutimus. Jus noſtrum abſentium damnationem improbat *l. 1. D. de requirend. vel abſentib. damnand.* ſaltem in capitalibus, *d. l. 1. §. 1. l. 5. pr. D. de pœn. l. 6. C. de accuſationib. & inſcriptionib.* Exceptiones ſunt *l. 4. §. 1. verſ. idem Divus, D. ad leg. Cornel. de ſicar. l. 21. C. de pœn.* quæ *l. 21.* eſt *l. 14. Cod. Theod. de pœn.* in qua agitur de vindicanda apparitorum perfidia: ubi illam exceptionem quoque notavit V. C. Jac. Gothofredus. Quod Gildo ſub Honorio Imp. ob rebellionem abſens damnatus eſt, id extra ordinem, ac juſſu Principis a Senatu factum eſt, ut conſtat ex Symmacho *lib.* IV. *epiſt. 4.* adeoque, quemadmodum ſæpe exempla in Hiſtoria, ad ordinarias juris regulas exigi nequit. SCHVLTING.

41. *Neque abſens per alium accuſare, aut accuſari poteſt.*] In edd. cum Interpp. Cujacii deſunt illa, *aut accuſari*, nulla tamen addita ratione: & leguntur in Capitularibus, in quibus hæc inveniuntur *lib.* VII. *cap. 204. & 354.* ſed in *cap. 204.* ſcriptum eſt vitioſe, *neque abſens per alium accuſatorem accuſari poteſt*, mutatis illis, *accuſare aut*, in *accuſatorem*. Sane de damnatione erat dictum, ſed nondum etiam de accuſatione. Simile quid occurrit *in can. abſens, 18. cauſ. 3. quæſt. 9.* IDEM.

42. *Falſis inſtrumentis religione judicis circumducta, &c.*] Si ex falſis inſtrumentis res judicata ſit, falſo prius comprobato, ex integro res in judicium veniet, *l. ult. C. ſi ex falſ. inſtru. l. qui agnitis, 11. D. de except.* CVJAC. Rei judicatæ auctoritas ut eſſet maxima, & unus judicati finis ſufficeret, recte placuit, *l. 6. D. de exception. rei judicat.* adeoque iterum de eadem re agere non licet: quod forte tractum ex jure Attico, cujus meminit Terentius *Phormion. act.* II. *ſc. 3. verſ. 57.* his verbis:

At tu, qui ſapiens es, magiſtratus adi,
Judicium de eadem cauſa iterum ut reddant tibi,
Quandoquidem ſolus regnas, & ſoli licet
Hic de eadem cauſa bis judicium adipiſcier.

Et *act.* II. *ſc. 4. v. 15.*

Mihi non videtur quod ſit factum legibus,
Reſcindi poſſe.

Apud Quinctilianum *Inſtitution. orator. lib.* VII. *cap. 6.* ſcriptum eſt, *bis de eadem re ne ſit actio.* Ita rigidum jus quoque Romæ voluit: verum Imperatores æquitate rei moti inde receſſerunt in caſu, quo ex falſis inſtrumentis lata eſt ſententia, *l. 11. D. de exceptionib. tit. C. ſi ex falſ. inſtrument. vel teſtimon. judicat. ſit.* ubi videri poterunt Cujacii Paratitla. SCHVLTING.

43. *Ratio calculi ſæpius ſe patitur ſupputari*] Edita a Cujacio primo Lugd. anno cIↃ IↃLXVI.

44. *Atque ideo poteſt quocumque tempore retractari*] Hoc ita, ſi res extra judicium geſta ſit, nec de ipſo errore calculi tranſactum vel judicatum, *l. un. C. de error. calcul.* Imo ſi in ipſa ſententia error calculi manifeſtus ſit, retractari illa poteſt, *l. 1. § 1. D. quæ ſent. ſin. appellation. reſcindant.* Aliud ſi error non ſit manifeſtus, *l. 2. C. de re judicat.* tunc enim non tam calculus, quam res ipſa judicata retractaretur. SCHVLTING.

45. *Si non longo tempore evaneſcat*] Quod tamen ceſſat, ſi cum reipublicæ adminiſtratoribus ipſis, non cum eorum heredibus, agatur, *l. 13. §. 1. D. de diverſ. temporalib. præſcriptionib.* quo pertinet *l. 8. pr. D. de adminiſtration. rer. ad civitat. pertinent.* Cujacius, qui calculi errorem etiam poſt longum tempus retractari poſſe ſcribit *ad l. 2. C. de jur. fiſc.* tunc, cum id ſcriberet, hanc ſententiam nondum habuiſſe videtur. IDEM.

TITV-

*TITVLVS V. B.

[1]*De rebus auctoritate judicis poſſidendis.*

1. Pupillo, ſi non defendatur, in poſſeſſione bonorum creditoribus conſtitutis, ex his usque ad pubertatem alimenta praeſtanda ſunt.

2. Ejus, qui ab hoſtibus captus eſt, bona venire non poſſunt, quamdiu revertatur.

1. *De rebus auctoritate judicis poſſidendis*] Titulus hic ita conceptus eſt in editione Genevenſi cIↄIↄLXXXVI. Verba Pauli vero hæc habemus *l. ult. D. hoc tit.* cum aliqua tamen differentia: illic enim legitur *pupillus*, omiſſo mox verbo *bonorum*: & poſt *conſtitutis* additur *minoribus*. Hujus loci lectio clara eſt & recta: & quoniam editio illa non exhibet ea, quæ in Pandectis tantum exſtant ex his ſententiis, perſuadeo mihi eſſe hæc ex vetere libro, ex qualibus & alia deſumpta in ea editione invenire eſt. Vnde & numerum titulo præpoſui, ſed eundem cum præcedenti, & littera diſtinctum. Rittershuſius hæc collocavit ſub titulo præcedenti ante §. 7. Rectius paulo Aurelian. in fine illius tituli. SCHVLTING.

TITVLVS VI.

[1]*De Interdictis.*

* [2]Ne-

1. *De interdictis*] Hæc inſcriptio an ſola in Sententiis Pauli olim exſtiterit, an etiam ſingulis interdictorum ſpeciebus ſuus tributus fuerit titulus, non definio. Compilator more ſuo ex opere Pauli ea excerpſit, quæ ipſi placuerunt. De interdictis cum multa commentati ſint Interpretes Inſtitutionum, Pandectarum & Codicis, nonnulla nos hic tantum generalia ad illorum intellectum facientia præmittemus. Comprehenduntur illa verbo actionis *l. 37. D. de obligationib. & actionib.* verum fragmentum illud pertinet ad titulum *de edendo*, quem Vlpianus expoſuit libro IV. ad Edictum, unde hauſta eſt *d. l. 37.* quæ conjungenda eſt cum *l. 1. D. de edend.* Sane in edicto de edendo, quo Prætor jubet eum, qui vult agere, actionem adverſario edere, intelligendum eſt ex Prætoris mente per verbum actionis omne juris remedium, de quo quis cum alio vult experiri, etiam Prætoriæ ſtipulationes, *d. l. 37.* quæ re vera ſunt contractus, non actiones; quamvis & inde actiones oriantur. Sed & qui, ut ſtipulationem talem impetret, adverſarium in jus vocat, debet & ei hanc edere, & indicare, ut is ſciat, quo nomine conveniatur. Ceteroquin interdicta ab actionibus olim multum differebant: ac de utraque materia diverſis in locis agitur in Inſtitutionibus, in Pandectis, & in Codice. In actionibus non petebat actor ſtatim, ut magiſtratus adverſario ipſius aliquid imperaret, vel prohiberet: ſed ajebat, verbi gratia, rem eſſe ſuam, vel ſibi deberi, ex mutuo, vel alia cauſa; judiciumque ac judicem petebat: unde paſſim in Edicto Prætor pollicebatur, *judicium dabo*, vel, *actionem dabo*. Nec quidquam hic præſtandum a reo ante condemnationem. In interdictis petendis rogabatur ſtatim Prætor, ut interdiceret jubendo aut vetando, formulis, quas habemus in libro XLIII. Pandectarum, nihil de ipſa cauſa definiens, ut recte ſcribit Theophilus *ad pr. Inſt. hoc tit.* male a Viris Doctis quibusdam intellectus vel reprehenſus: ſed in genere oſtendens, quis obtinere deberet, ut vi dejectus de poſſeſſione contra dejicientem, dum jubebat talem dejectum reſtitui. Si vero altera pars negaret recte contra ſe petitum eſſe interdictum, judicium erat dandum, & judex, vel recuperatores (quorum Cicero meminit *pro Cæcin. cap. 2. & alibi*) qui hac de re cognoſcerent, ſententiam ferrent, litemque etiam, ſi ita ferret caſus, æſtimarent, *l. 1. §. 41. D. de vi & vi armat. l. 3. §. ult. D. ut poſſidet. l. 3. §. 3. D. de itiner. actuqu. privat. l. 15. §. 7. & ſeqq. D. quod vi aut clam.* ac ſic agi interdicto reddito ſcripſit Paulus *lib.* IV. *tit. 7. §. ult.* Hic quoque olim inter partes interpoſitæ ſunt ſponſiones, an recte eſſet interpoſitum interdictum, an non: ſive, verbi cauſa, an adverſus edictum Prætoris vis eſſet facta: cujus meminit Cicero *pro Cæcin. cap. 17.* vel, an qui dejecerat, reſtituiſſet dejectum, unde eum dejecerat. Cicer. *dict. oration. cap. 8.* Et ſponſionum, quæ ex interdictis fiebant, meminit Quinctilianus *Inſtitution. Orator. lib.* VII. *cap. 5 & lib.* XII. *cap. 10.* Sic ergo de interdictis actio data fuit & formula, reo ſeſe teneri negante: homineſque adeo per interdictum ad jus ordinarium ſunt remiſſi, *l. 1. §. 2. D. ſi ventr. nomin. mul. in poſſeſſion. miſſ. &c.* Idem docet Frontinus *de limitib. agror. p. 41.* his verbis. *De poſſeſſione controverſia eſt, de qua ad interdictum, hoc eſt, ordinario jure litigatur.* Adeoque & interdicta ipſa actiones dicuntur *l. 43. fin. D. ad leg. Aquil. & l. 3. D. de mort. inferend. l. 3. C. hoc tit.* Quin & judicia de interdi-

terdi-

*[2] Neque muri, neque portae habitari ſine permiſſu Principis [3] propter fortuita incendia poſſunt. LEX EST III. D. NE QVID IN LOCO SACRO FIAT.

* [4] Concedi ſolet, ut imagines & ſtatuae, quae [5] ornamenta reipublicae ſunt futurae, in publicum ponantur. LEX EST II. D. DE LOCO PVBLICO FRVENDO.

1. [6] Retinendae poſſeſſionis gratia comparata ſunt interdicta, per quae eam poſſeſſionem, quam jam habemus, retinere volumus: quale eſt Vti poſſidetis de rebus ſoli, & Vtrubi de re mobili. Et in priore quidem is [7] potior eſt, qui [8] redditi interdicti tempore nec vi, nec clam, nec precario ab adverſario poſſidet. In altero vero potior eſt, qui majore parte anni retrorſum numerati nec vi, nec clam, nec precario [9] poſſedit.

INTERPRETATIO. *Interdicta dicuntur, quaſi non perpetua ſententia, [10] ſed ad tempus interim dicta, hoc eſt, a judice [11] momentum priori [12] reddere poſſeſſori:*

terdictis diſtinguuntur a cognitione Prætoria, *l. 3. §. 3. D. de liber exhibend & ducend.* De hoc interdictorum & actionum diſcrimine plura ſcripſit Janus a Coſta *ad pr. Inſt. hoc tit.* De aliis, nec non in quibus interdicta cum actionibus conveniant, multa notavit Cujacius *Obſervation. lib.* V. *cap. 17.* Hodie interdicta non ita in anteceſſum interponuntur a magiſtratibus; ſed, uti alia judicia extraordinaria facta ſunt, & apud ipſos magiſtratus exercentur, ſic & cauſæ interdictorum, *§. ult. Inſt. hoc tit. l. 4. l. ult. C. hoc tit.* unde & Tribonianus titulum Pandectarum ita concepit, *de interdictis, ſive extraordinariis actionibus, quæ pro his competunt.* SCHVLTING.

2. *Neque muri, neque portæ &c.*] Has duas ſententias, quæ in Pandectis ſub titulis de interdictis agentibus collocatæ ſunt, hic quoque ponendas cenſuimus. In Aurelianenſi editione poſitæ ſunt ante §. *ſi inter vicinos, 14.* Nos ab ordine, quo in Pandectis leguntur, nempe, ante interdicta hic recenſita, non receſſimus. Rittershuſius illas retulit ad titulum 12. *de jure fiſci & populi. ad fin.* addens tamen hæc. *Poſſunt tamen fortaſſe hæ duæ ſententiæ referri ſupra ad titulum de Interdictis* Quare ergo id non eſt ſecutus? IDEM.

3. *Propter fortuita incendia*] Quæ ex ædibus talibus metuuntur. Quod vero D. Gothofredus huc refert de familia publica ad exſtinguenda incendia circa portas diſpoſita ex *l. 1. D. de offic. præfect. vigil.* id hinc alienum eſt. IDEM.

4. *Concedi ſolet, ut imagines &c.*] Obſervat V. C. Petr. Pithœus *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. 2.* hanc ſententiam non recte ſub titulo *de loco publico fruendo* eſſe poſitam: idque, ut videtur, vere, quamvis aliud velit D. Gothofredus. Sane in locis publicis, quæ fruenda locantur, de quibus prætor in illo titulo edixit, *l. 1. dict. tit.* non ſolent collocari imagines ac ſtatuæ: verum in foris ac ſimilibus locis, quorum uſus publice patet; ut adeo magis apte ſub titulo *de locis & itineribus publicis*, aut ſequente, *ne quid in loco publico vel itinere fiat*, hæc ſententia collocari potuiſſet IDEM.

5. *Ornamenta*] Edd. vett. *ornamento:* & mox *publico.* Nihil mutandum. IDEM.

6. *Retinendæ poſſeſſionis gratia comparata ſunt interdicta &c.*] Duo ſunt retinendæ poſſeſſionis interdicta, Vti poſſidetis & Vtrubi. Vti poſſidetis, eſt de rebus ſoli, Vtrubi, de rebus mobilibus. In illo vincit is, qui redditi interdicti tempore, nec vi, nec clam, nec precario ab adverſario poſſidet: in hoc, qui majore parte anni poſſedit: quo pertinet *l. majore, 156. D. de verb ſignificat.* Et hæc eſt vetus differentia. Hodie interdicto Vti poſſidetis, Vtrubi, exæquatum eſt *l. 1. D. Vtrubi. §. ſed interdicto quidem, de interd.* CVJAC. Interdictum Vti poſſidetis in ipſo Edicto propoſitum fuit poſt Interdictum Vnde vi, *l. 1. §. 4. D. uti poſſidet.* SCHVLTING.

7. *Potior*] Edd. cum Interpp. Cujacii *prior.* Cur aliquid hic mutatum? IDEM.

8. *Redditi interdicti tempore*] Id exigebant ipſa interdicti verba: *Vti poſſidetis &c. l. 1. D. uti poſſidet.* IDEM.

9. *Poſſedit*] Ita recte edd. Lugd. cIɔ Iɔ LXVI. & Pariſ. & Genev. cIɔ Iɔ LXXXVI. minus recte edd. Sich. & cum Interpp. Cujacii *poſſidet.* Secundum verba interdicti is vincit jure veteri, penes quem res majore parte anni fuit, *§. 4. Inſt. de interdict. l. un. pr. D. de utrubi,* & quid ſit major pars exponit *l. 156. D. de verbor. ſignification.* ut adeo non requiratur præſens poſſeſſio. IDEM.

10. *Sed ad tempus interim dicta*] Ita & Iſidorus *Origin. lib.* V. *cap. 25.*

11. *Momentum*] Hoc eſt, *poſſeſſionem:* ita mox iterum, & ſic diſtinguitur *momenti quæſtio,* & *proprietatis* a Gregorio *lib.* VII. *epiſt. 44.* quem laudat Briſſonius.

12. *Reddere*] Fort. *reddente.* RITTERSHVS.

13. *Id*

ſeſſori: [13] *id eſt, ut ſi quis poſſidens intra anni ſpacium, quod amiſiſſe videtur, praeſentibus litigatoribus, judice ordinante recipiat, & poſtmodum, ſi voluerit, tam de vi, quam de rei proprietate confligat. Nam ſi talis caſus emerſerit, ut adventitiam quolibet titulo rem novus poſſeſſor adeat, & eam majore parte anni,* [14] *id eſt, plus quam ſex menſibus teneat, & ab alio haec res, quam tenuit, auferatur, & ille, qui abſtulit quatuor aut quinque menſibus teneat, ſi intra ipſum annum de momento fuerit actum, priori poſſeſſori, qui majore parte anni poſſedit, res a judice partibus praeſentibus, merito* [15] *reformatur, ita, ut de negotii qualitate partes ſequenti actione confligant. Sin vero qui abſtulit, majori parte anni* [16] *poſſedit ante judicium, momenti beneficium reddere non compellitur.*

2. [17] Vt interdictum, ita [18] & actio proponitur, ne quis via publica aliquem prohibeat. [19] cujus rei ſolicitudo ad viarum curatores pertinet, [20] a quarum munitione nemo exceptus eſt. Si quis tamen in ea aliquid operis fecerit, quo commeantes impediantur, [21] demolito opere condemnatur.

3. [22] Non

13. *Id eſt, ut ſi quis poſſidens &c.*] Hæc ineptiſſima ſunt, ac a mente Pauli, in ipſa ſententia clare ſatis expreſſa, plane aliena.

14. *Id eſt, plus quam ſex menſibus*] Aliter *in l. 156. D. de verbor. ſignific.* RITTERSHVS. *in Indice, verb. major pars anni.*

15. *Reformatur*] Hoc eſt, *reſtituitur:* ſic eum alibi, tum *in interp. lib.* 1. *tit.* 4. §. 3. ubi plura

16. *Poſſedit ante judicium, momenti &c*] Ita diſtinxi. Vulgo diſtinctio ponitur poſt *poſſedit*, non recte.

17. *Vt interdictum, ita & actio proponitur, &c.*] Ei, qui via publica uti prohibetur, interdictum, & ex cauſa interdicti actio datur, *l. 1. §. 1. D. ut in flum. public. navig. lic. l. 2. §. ult. D. ne quid in loc. publ.* Sed & hujus rei cura mandata eſt Viocuris, ſive curatoribus viarum, a quarum munitione nemo excuſatur, niſi qui muneris publici vacationem impetravit, *l. cui muneris, 12. D. de mun & honor.* Qui autem in via publica opus fecit, quo via deterior fiat, id per interdictum reſtituere & demoliri cogitur, *l. 2. §. prætor, D. ne quid in loc. pub.* CVJAC.

18. *Et actio*] Non tantum ex interdicto: verum & injuriarum, *l. 13. §. ult. D. de injur.* SCHVLTING.

19. *Cujus rei ſolicitudo ad viarum curatores pertinet*] Magiſtratus hac de re interdictum & actionem proponit, atque etiam, ſi id opus, rem exſequitur. Proſpiciunt vero huic rei viarum curatores, quorum ſæpe fit mentio in antiquis inſcriptionibus apud Gruterum *p.* CLIII. 7. *p.* CLX. 3. *p.* CCCCXXXIII. 1. *p.* CCCCXL. 2. apud Reineſium *claſſ.* VI. *inſcript. 78.* & ſæpe alibi. IDEM.

20. *A quarum munitione nemo exceptus eſt*] Non admodum cum ſuperioribus hoc cohæret; & forte ipſe Paulus hæc diſtinxerat. Malo vero hoc cum Jac. Gothofredo *ad l. 3. Cod. Theod. de itiner. muniend.* accipere de collatione ad viarum munitionem, quod munus eſt patrimoniale, *l. 14. §. 2. D. de munerib. & honorib. l. 27. §. 3. D. de uſufruct. l. 13. §. 6. D. de actionib. empt. & vendit.* a quo nemo excuſatur, *l 11. D. de vacation. & excuſation. muner. l. 4. D. de veteran. l 7. C. de ſacroſanct. eccleſ. l. 4. C. de privileg. dom. Auguſt. lib.* XI. *l. 3. l. 4. l. 5. Cod. Theod. de itiner. muniend.* quam de curatione ejuſdem rei, quod munus eſt perſonale, *l. 1. §. 2. l ult. § 7. D. de munerib. & honorib.* & a quo juſta cauſa excuſat, *l. 12. D. dict. tit.* quamvis in illud inclinare videatur Vir Summus *ad hunc locum.* dum exceptionem addit, niſi qui muneris publici vacationem impetravit: atque hæc curatio vocetur etiam munitio viæ, *l. 1. §. 2 D. dict. tit.* Licet vero Viri Maximi ſententia mihi non probetur, quo tamen modo ſibi ipſe contrarius ſit hic, & *ad l. 6. D. de vacation. & excuſation. muner. ad Papinian. Quæſtion. lib.* 11. *& ad l. 8. §. 3. D eod. tit. ad Papinian. Reſponſor. lib.* 1. quod vult Merillius *Variant. ex Cujac. lib.* 1. *cap. 31.* id, inquam, non animadverto. Refert quidem dictis locis Cujacius hoc munus inter perſonalia: verum nec hic aliud facit: (ut notavit quoque Oſius Aurelius *Diſpunctor. ad Merill. diſpunction. 52.*) quamvis parum hoc reſpondeat verbis Pauli IDEM.

21. *Demolito opere condemnatur*] Hoc dici de eo poteſt, qui, ſi opus ab ipſo factum alius depoſuerit, in impenſas condemnatur: quod fieri poſſe uti non negaverim, *fac. l. 2. §. 44. D. ne quid in loc. public. vel itiner. fiat.* ita certum eſt interdictum dari reſtitutorium de eo, quod quis in via publica factum immiſſumve habet, ut hoc reſtituat, *l. 2. § 35. & ſeqq. D. ne quid in loc. public. vel itiner. fiat.* Vereor, ne diſtinctius expoſita contraxerit Compilator. IDEM.

22 *Non*

3. [22]Non tantum ſi ipſe dominus poſſeſſione dejiciatur, [23]utile interdictum eſt: ſed etiam ſi familia ejus. Familiae autem nomine [24]etiam duo ſervi continentur.

4. [25]Vi dejicitur non tantum qui oppreſſu multitudinis, aut fuſtium, aut telorum, aut armorum metu terretur; ſed & is, qui violentiae [26]opinione

22. *Non tantum ſi ipſe dominus poſſeſſione dejiciatur, &c.*] Non quemadmodum retinendæ poſſeſſionis interdicta propoſita ſunt tam de mobili re, quam de immobili, ita & recuperandæ. Nam interdictum Vnde vi, eſt tantum de re immobili: nullum vero datur de re mobili. Et interdicto Vnde vi, locus eſt, ſive alium poſſeſſione dejeceris, ſive familia tua dejecerit, ut eſt in *l. 1. D. unde vi.* Itaque hoc loco legendum credo, *dejiciat* non *dejiciatur.* Familiæ appellatione etiam duos contineri Paulus ait: Vlpianus etiam unicum ſervum, *l. 1. §. familiæ, D. unde vi.* & Cic. *pro Cecinna,* quod tamen in interpretatione edicti, De vi bonorum raptorum, de turba, de incendio, ruina, naufragio Vlpianus non admiſit *l. deteſtatio, 40. D. de verb. ſign.* quoniam hæc ita ſunt concepta, *Si ſervus vel familia feciſſe dicetur, in dominum judicium dabo: in ſervum & familiam judicium dabo, l. 2. §. vi bonorum. l. 4. §. penult.* (Vbi legendum, *In ſervum item*, non *autem.*) *D. de vi bon. rapt. l. 1. in prin. D. de inc. ruin. nauf.* In interdicto autem Vnde vi, familiam tantum dixit, non ſervum & familiam. Itaque ratio & æquitas exigit, ut in uno etiam ſervo familiæ nomen valeat. Verum ne quid omittatur, ideo & in interpretatione edicti de vi bonorum raptorum, quid ſit Deteſtatio Vlpianus explicat, quod vis ſit etiam, ſi quid contra deteſtationem fiat, *l. 1. §. ſed etſi contra, D. quod vi aut clam.* Quo poſito, conſequens erat Deteſtatio quid eſſet oſtendere. CVJAC. Sich. hinc novum incipit titul. *de Interdicto Vtrum vi.* Cujac. vel legend. ait, *Vnde vi,* vel tollendum potius omnino h. tit. RITTERSHVS. Melius eſt, ut nullus hic ponatur titulus, quando quæ ſequuntur, non ad unum titulum *Vnde vi:* (ſive, ut editiones quædam perperam habent, *Vtrum vi*) pertinent, ſed ad alia etiam interdicta: ac deleri illum titulum etiam vult Cujacius *ad tit. 20. hoc lib.* SCHVLTING.

23. *Vtile interdictum eſt*] Edd. cum Interpp. Cujacii, *Vnde vi utile interdictum eſt.* Certum ſane eſt de interdicto Vnde vi hic agi. Vnde tamen illa prima verba hauſta ſint, non docet Cujacius: ac in edd. aliis, etiam Cujacianis, illa omiſſa ſunt: adeoque nec ego illa admiſi. Nonnulla his de interdicto Vnde vi præmiſſa videntur, quæ Compilator neglexit. IDEM.

24. *Etiam duo ſervi continentur*] Imo etiam unus tantum, *l. 1. §. familia, D. de vi & vi arm.* RITTERSHVS. *In Indic. v. familia.*

25. *Vi dejicitur non tantum qui oppreſſu multitudinis, &c.*] Interdictum Vnde vi, competit, ſi oppreſſu & vi multitudinis, id eſt, coactis hominibus, aut ſi armatis quis dejiciatur. Hæc enim ſunt verba interdicti, *Hominibus coactis armatiſve,* auctore M. Tullio. Addit Paulus huic etiam interdicto locum eſſe, ſi quis cum audiſſet armatos venire, poſſeſſione ceſſerit, ſi tamen ea ab his fuerit occupata, *l. 3. §. ſi quis autem, D. unde vi & de vi arm.* Et hoc eſt, quod de vi hominibus armatis, aut, de vi armata, interdictum appellatur. Eſt & aliud interdictum quotidianum Vnde vi, cui tunc locus eſt, cum quis ſine coactis armatiſve hominibus poſſeſſione dejectus eſt: de quo Vlpian. tractat in *l. 1. D. unde vi.* De ſuperiore autem tractat in *l. 3. eod. tit.* & ideo ſub titul. *Vnde vi,* duo interdicta ſunt: ſic enim ſcripſerat Paulus in *l. 2. §. penult. D. de interdict.* Hoc autem intereſt maxime inter hæc duo interdicta, quod interdictum quotidianum nulli competat, niſi ei, qui tunc cum dejiceretur, poſſidebat, *d. l. 1. §. interdictum autem:* eaque exceptio nominatim interdicto addi ſolet auctore M. Tullio. Interdictum autem de hominibus coactis armatiſve, ſine ulla exceptione datur. Ideoque & creditori datur in poſſeſſionem miſſo, & colono. Item interdictum quotidianum liberto in patronum, liberis in parentes non datur: interdictum de hominibus armatis datur, *d. l. 1. §. interdictum hoc.* Item in me interdictum quotidianum ei tantum datur, qui a me nec vi, nec clam, nec precario poſſidet, eodem Tullio teſte *in Orat. pro Cecin.* & Paulo noſtro infr. & arg. *d. l. 1. §. qui a me.* interdictum De vi armata ei etiam datur, qui vi aut clam, aut precario a me poſſidet, *l. ſed ſi vi, 14. D. eod. titul.* Vbi animadvertendum eſt Pomponium uti hac particula, *ſed,* cum ſcilicet, ante de vi quotidiana interdictum in me ei non dari oſtendiſſet, qui illis a me rationibus poſſideret. Interdictum quotidianum annuum eſt, *l. 1 D. eod.* Interdictum de vi armata perpetuum, ut Cic. indicat *lib.* XV. *Epiſt. in ea, cujus initium eſt, Puto te jam ſuppudere.* Quæ omnia ſumme notanda ſunt. Græci pro his interdictis habebant actionem ἐξούλης, ſic dictam auctore Libanio, quod ἐξέλλειν ſit ἐξωθεῖν καὶ ἐκβάλλειν βίᾳ. CVJAC. Illis, quæ hic habet Cujacius de duplici interdicto Vnde vi, adjici poſſunt quæ notat *Obſervation. lib.* VI. *cap. 4.* In Tribonianum quoque, qui hæc non ſatis aliquando ſeparat, invehitur Hotmanus *Obſervation. lib.* VII. *cap. 6.*

26. *Opinione comperta*] Ita edd. Sich. & Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. optimo ſenſu, pro *rumore comperto:* opinionem enim ita ſumi notiſſimum eſt. Suetonius *Neron. cap. 3.* dixit. *Exiit opinio,* pro *rumor.* & ſic apud Juſtinum *lib.* XXXI. *cap. 6. opinio victoriæ.* Infinita cumularunt alii. Cur itaque in edd. cum Interpp. Cujacii, nec non Lugd. cIↃ IↃ LXVI. & Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. ſit editum, *opinione comparata,* rationem non video. SCHVLTING.

27. Si

nione comperta poſſeſſione ceſſit; [27] ſi tamen adverſarius eam ingreſſus ſit.

5. [28] De navi vi dejectus hoc interdicto experiri non poteſt: ſed utilis ei actio de rebus recuperandis, exemplo de vi bonorum raptorum, datur. Idemque de eo dicendum eſt, qui carruca, aut equo dejicitur; quibus non abductis, injuriarum actio datur.

6. [29] Vi dejectus videtur & qui in praedio vi retinetur, [30] & qui in via territus eſt,| ne ad fundum ſuum accederet.

7. [31] Qui vi, aut clam, aut precario poſſidet, [32] ab adverſario impune dejicitur.

INTERPRETATIO. *Vi poſſidet, qui impetu efficaci depulſo adverſario poſſidet: clam poſſediſſe videtur, qui ignorante & inſcio domino poſſeſſionem occupat*

27. *Si tamen adverſarius eam ingreſſus ſit*] Quod non videtur factum in ſpecie, quam proponit Vlpianus *l. 9. pr. verſ. denique, D. quod met. cauſ. fact. er.* quem etiam ita intelligit Cujacius *ad d. l. 9.* Viſum tamen armatorum ſolum ſufficere, quamvis non intraverint, exiſtimavit Labeo, relatus, ſed non probatus ab Vlpiano *l. 1. §. 29. D. de vi & vi armat.* Idemque conſequens eſt ſententiæ Juliani *l. 33. §. 2. D. de uſurpationib. & uſucapionib.* (ubi pro *exiſtimaverit* Cujacius recte reponit *extimuerit*) qui, dum ait aliquem ita vi eſſe dejectum, ſatis indicat, ſe velle, & huic dari hoc interdictum: idque & Ciceroni viſum eſt *pro Cæcin. cap. 16.* Nec ſatisfacit reſponſio Bachovii *ad Πρῶτα Pandectar. p. 984.* Julianum ita accipientis, ut dejectus quis videatur eo tantum effectu, ut interrupta ſit uſucapio: quale tamen nihil ex verbis Juliani educi poteſt. Auctores hic diſſenſiſſe ſatis indicat Vlpianus *d. l. 1. §. 29.* opponens Labeoni Pomponium, qui requirit vim corporalem, ut ſit vis facta, adeoque ut ſit locus huic interdicto: ac vi ait dejectum, qui fugatus eſt ſupervenientibus quibuſdam, ſi illi vi occupaverint poſſeſſionem. IDEM.

28. *De navi vi dejectus hoc interdicto experiri non poteſt, &c.*] Ad eos pertinet interdictum Vnde vi, qui de re ſoli dejiciuntur: ei autem, qui de re mobili dejicitur, actio Vi bonorum raptorum datur, aut furti: nam & raptor fur eſt. Idemque eſt ſi quis de nave, aut vehiculo, aut equo dejiciatur, *l. 1. §. ſi quis de nave, D. unde vi.* videlicet, ſi navis, aut vehiculum, aut equus abſtrahatur, & abducatur. Quod ſi non abducatur, dejecto injuriarum dumtaxat actio datur. Eſt hac de re lex quædam in legibus Langobard. *lib. 1. tit. 15.* CVJAC.

29. *Vi dejectus videtur, & qui in prædio vi retinetur, &c.*] Dejectus poſſeſſor videtur etiam is, qui in prædio vinctus retinetur, aut qui, cum de prædio exiſſet, revertens in itinere perterritus eſt, ne accederet, *l. 1. §. ſive autem, & §. penult. D. unde vi & vi arm.* IDEM.

30. *Et qui in via territus eſt, ne ad fundum ſuum accederet*] Modo hoc ipſo tempore poſſederit, *l. 1. §. 23. D. de vi & vi armat.* ubi pro *poſſidet* Grotius legit *poſſedit, in Florum ſparſion. ad Jus Juſtinian.* Non vero is dejectus intelligi poteſt, qui neque animo, neque corpore poſſidebat, *d. l. 1. §. 26.* Ac ſic in lege Thoria, quam in lucem protulit V. C. Carolus Sigonius *de Jur. Ital. lib.* 11. *cap. 2.* ita ſcriptum eſt. *Ex poſſeſſione vi ejectus eſt, quod ejus is, qui ejectus eſt, poſſederit.* Cicero quidem *in Oration. pro Cæcina* multis artificiis Oratoriis probare nititur, interdictum Vnde vi etiam recte impetratum eſſe a Cæcina, qui agrum, quo de agebatur, nunquam poſſederat, at in eum intrare volens prohibitus erat: ſed illum jam dudum Fr. Hotmanus aliique Viri Eruditi refutarunt. SCHVLTING.

31. *Qui vi, aut clam, aut precario poſſidet, &c.*] Qui a me vi, aut clam, aut precario poſſidet, non habet interdictum Vnde vi, ſi eum poſſeſſione dejecero. Sed ſi alius dejecerit, placet ei interdictum dari, *l. 1. §. qui a me, D. unde vi.* Quod in interdicto de hominibus armatis non obtinere ſupra oſtendi: & verum eſt, niſi eum, qui a me vi armata poſſidet, ex continenti dejecero, *l. 3. §. eum igitur, D. eo.* Sed hanc differentiam Juſtinianus aut neglexit, aut non intellexit. CVJAC. Eodem pertinet quod eſt in lege Thoria modo laudata, ubi datur reſtitutio dejecto ex eo, *quod neque vi, neque clam, neque precario poſſederit ab eo, qui eum ex poſſeſſione vi ejecerit.* Tribonianum in *§. 6. Inſt. hoc tit.* nulla diſtinctione adhibita confuſe de interdicto Vnde vi loquentem carpit Hotmanus *Obſervation. lib.* VII. *cap. 6.* cui nolim contradicere. Paulum tamen quaſi non diſtincte hoc loco rem proponentem non debuerat reprehendere, cum non habeamus hic integras ejus ſententias, ſed excerpta ab indocto homine incondite congeſta. Verum poſtquam conſtitutiones invaſores multarunt amiſſione dominii, vel reſtitutione rei & æſtimationis, *§. 1. Inſt. de vi bonor. rapt. §. 6. Inſt. hoc tit. l. 7. C. und. vi.* diſcriminis hujus inter interdicta Vnde vi uſus evanuiſſe videtur. SCHVLT.

32. *Ab adverſario*] Non ab alio, *l. 1. §. 30. l. 18. pr. D. de vi & vi armat.* Atque ita diſtinguitur in interdicto de vi quotidiana. Vt adeo & hic contra extraneos vitioſa poſſeſſio proſit, ſecundum Venuleji doctrinam *l. alt. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* IDEM.

pat: precario, qui per precem poſtulat, ut ei in [33] *poſſeſſione permiſſu domini, vel creditoris* [34] *fiduciam commorari liceat.*

8. [35] Ex rebus vi poſſeſſis ſi aliquae res arſerint, vel ſervi deceſſerint, licet id ſine dolo ejus, qui dejecit, factum ſit, aeſtimatione tamen condemnandus eſt, qui ita voluit adipiſci [36] rem juris alieni.

INTERPRETATIO. *Si ex rebus, quas violenter aliquis* [37] *occupavit, quaelibet quacunque occaſione perierint, aut arſerint, vel ſervi violenter occupati mortui fuerint, quamlibet fraude illius, qui occupavit, id quod perit, factum non videatur, tamen ab ipſo, quaecunque perierint, reddenda ſunt, qui rem juris alieni violenter viſus eſt occupaſſe.*

* [38] Cujuſcunque fundi uſufructuarius [39] prohibitus aut dejectus, [40] de reſtitutione omnium rerum ſimul occupatarum agit. Sed & ſi medio tempore [41] alio caſu interciderit uſusfructus, aeque de perceptis antea fructibus utilis actio tribuitur.

* Si

33. *Poſſeſſione*] Al. *Poſſeſſionem.* Sic ſæpe accuſativus pro ablativo in P. Fl. ponitur. RITTERSHVS.

34. *Fiduciam*] Fort. *fiduciæ.* IDEM. Puto legendum *fiduciarii*, idque litterarum ſimilitudo facillime patitur. Creditor fiduciarius eſt, qui in ſecuritatem crediti rem accepit fiduciæ, de qua libro ſecundo ſæpe facta eſt mentio. SCHVLTING.

35. *Ex rebus vi poſſeſſis ſi aliquæ arſerint, &c.*] Earum etiam rerum nomine interdictum Vnde vi, datur, quæ is, qui de prædio dejectus eſt, ibi tunc habuit, licet poſt dejectionem ſine dolo, aut culpa dejectoris interierint, *l. 1. §. denique ſcribit Julianus. l. penult. D. unde vi.* Quoniam ex dejectionis tempore in reſtituendo ſemper moram facere intelligitur. CVJAC.

36. *Rem juris alieni*] Sic quoque dixit *res ſui juris*, *lib.* I. *tit.* 13. B. §. 7.

37. *Occupavit*] In Capitularibus *lib.* VII. *cap.* 355. ubi hæc referuntur, ſcriptum eſt, *occupat*, & mox, *ſub quacunque* : rectius hic.

38. *Cujuſcunque fundi uſusfructus &c.*] Sententiam hanc ad interdictum Vnde vi pertinere certum eſt: atque occaſione interdicti hujus & ſequentia Paulus ſcribere potuit. Rittershuſius hæc poſuit ante §. *adverſus eum*, 13. Aurelianenſis editor poſt ſententiam primam. Fundi vero cujuſcunque appellatione Italicum. & provincialem intelligi, recte notavit Cujacius *Obſervation. lib.* VII. *cap.* 36. quo modo omnium prædiorum ſit mentio *l. 3. pr. D. de uſufruct. &c.* SCHVLTING.

39. *Prohibitus, aut dejectus*] Prohibitus eſt ſimilis dejecto, modo cum prohiberetur, in quaſi poſſeſſione uſusfructus fuerit, *l. 3. §. 14. D. de vi & vi armat.* quo modo & in illa ſpecie, quando de rei ipſius poſſeſſione per hoc interdictum recuperanda agitur, requiri, ut quis tempore, quo prohibitus eſt, poſſederit, paulo ante vidimus. IDEM.

40. *De reſtitutione omnium rerum ſimul occupatarum agit*] Interdictum Vnde vi uſufructuario competit, *l. 27. D. de donationib. l. 3. §. 13. & ſeqq. D. de vi & vi armat.* idque ei neceſſarium eſt, *d. l. 3.* §. 13. & merito accommodatur, utcunque non tam poſſideat, quam uſusfructus nomine qualiter in poſſeſſione ſit, *d. l. 3. §. 17.* Alibi quoque dicitur naturaliter poſſidere videri, *l. 12. pr. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* Ciceroni, propter uſumfructum poſſidere, *pro Caecin. cap. 32.* & a Paulo mox, in poſſeſſione eſſe: ab Vlpiano non poſſidere, ſed in prædio eſſe, *l. 6. §. 2. D. de precar.* Interdictum vero Vnde vi de rebus quidem mobilibus ſolis & per ſe non datur, *l. 1. §. 6. D. de vi & vi armat.* at qui de re immobili dejectus, hoc interdicto agit, etiam recte ſimul agit de mobilibus, quæ in fundo domove, de cujus poſſeſſione reſtituenda agitur, fuerunt, *d. l. 1. §. 6. 32. 34.* IDEM.

41. *Alio caſu*] Si fructuarius amiſerit uſumfructum, quia uti non potuit propter vim ipſi illatam, ſiquidem a domino dejectus ſit, in eamdem cauſam illum reſtitui Prætor jubet: adeoque uſusfructus iterum illi conſtituendus eſt, *l. 9. §. 1. D. de vi & vi armat.* Si alius dejecerit, tantum dejecto fructuario præſtandum erit, quanti ejus interfuit non dejici, *l. 10. D. dict. tit.* Atque ad hæc agi poterit ex interdicto Vnde vi, quod de eo quod intereſt alias quoque datur, *l. 1. §. 31. 41. l. 6. D. dict. tit.* At ſi non per non uſum occaſione dejectionis, ſed poſt dejectionem alio modo, verbi cauſa, capitis deminutione etiam minima, quæ & ipſa id olim efficiebat, interciderit uſusfructus, nihil pertinet hæc res ad dejectionem, ideoque nec interdictum hoc habet locum ad conſtituendum iterum uſumfructum, vel præſtandum quanti interſit, uſumfructum non intercidiſſe: ſed tantum utili actione agitur de fructibus ante illam amiſſionem uſusfructus perceptis, qui ad fructuarium pertinuiſſent, niſi dejectus fuiſſet. Ita quoque hunc locum intellexit V. C. Ant. Faber *Rationalib. ad h. l.*

Atque

* Si fundus, cujus uſusfructus petitur, non a domino poſſideatur, [42] actio redditur. Et ideo ſi de fundi proprietate inter duos quaeſtio ſit, [43] fructuarius nihilominus in poſſeſſione eſſe debet: ſatiſque ei a poſſeſſore [44] cavendum eſt, [45] quod non ſit prohibiturus frui eum, cui uſusfructus relictus eſt, quamdiu de jure ſuo [46] probet. Sed ſi ipſi [47] uſufructuario quaeſtio moveatur, [48] interim uſusfructus ejus offertur: ſed caveri debet de reſtituendo eo, quod ex his fructibus percepturus eſt; [49] vel, ſi ſatis non detur, [50] ipſe frui permittitur. LEX EST LX. D. DE VSVFRVCTV, ET QVEMADMODVM QVIS VTATVR FRVATVR.

* [51] Si de via, itinere, actu, aquae ductu agatur, hujuſmodi cautio praeſtanda eſt, [52] quamdiu quis de jure ſuo doceat, non ſe impediturum agentem,

Atque inde conſtat rectum eſſe vulgatum *alio*, pro quo editiones quædam Pandectarum antiquæ, etiam Charondæ, ad marginem habent, *aliquo*. IDEM.

42. *Actio redditur*] Confeſſoria in rem actio, in qua a parte rei non quæritur, an is ſit dominus. Satis eſt; ut poſſideat, & uſumfructum neget, *l. 5. §. 1. D ſi uſusfruct. petet, vel ad al. pertiner. neget.* IDEM.

43. *Fructuarius nihilominus in poſſeſſione eſſe debet*] Fructuarium in poſſeſſione eſſe debere ait Paulus, accurate loquens; proprie enim non poſſidet, §. 4. *Inſt. per quas perſon. cuiq. adquirit.* A vera poſſeſſione uſusfructus ſeparatus eſt, nec hæc duo permiſceri debent, *l. pen. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* Neque impeditur poſſeſſio ex eo, quod alius fruatur: neque amputatur alterius uſusfructus ex eo, quod alter poſſideat: ita enim *d. l.* legendum *neque* pro *namque*: & *amputari* pro *computari*: ut jus amputatum *l. 13. C. de pœn.* Nec aliter habent veteres editiones aliquæ: ac legit quoque Cujacius *Recitationib. ad dict. l. pen.* Aperte vero hic de fructuario agitur, qui eſt in quaſi poſſeſſione uſusfructus, illumque vindicat: nam & poſſeſſoribus uſusfructus & ſervitutium actionem in rem competere conſtat, *l. 5. §. ult. D. ſi uſusfruct. petet. l. 6. § 1. D. ſi ſervit. vindicet.* IDEM.

44. *Cavendum*] Editio Pandectarum Hug. a Porta Lugd. cIↄ Iↄ XLVIII. & Pariſ. cIↄ Iↄ LII. habent *dandum*, quod commodius. *Satiſdare* eſt frequens: *ſatis cavere* inſolitum. IDEM.

45. *Quod non ſit prohibiturus frui eum &c.*] Hæc cautio fructuario eſt præſtanda a poſſeſſore, qui ei non movet controverſiam de uſufructu: quod & ſit in aliis ſervitutibus, *l. pen. D. de aq. quotidian. & æſtiv.* cujus verba mox hic ſequuntur. IDEM.

46. *Probet*] Nempe, fructuarius. Atque hæc lectio Florentini codicis melior vulgata, *prebetur*. Ita & mox rurſus Paulus *quamdiu quis de jure ſuo doceat.* IDEM.

47. *Vſufructuario*] Qui non eſt in poſſeſſione uſusfructus, & actione confeſſoria intendit adverſus eum, qui quæſtionem ei de uſufructu movet. IDEM.

48. *Interim uſusfructus ejus offertur*] Recte pro *affertur*, quod eſt in Libro Florentino, Accurſius legit *differtur*, quod & editiones antiquæ retinent. Pro *ejus* quoque nonnullæ habent *ei*. Senſus eſt. quando de jure fructuarii controverſia eſt, iſque non eſt in quaſi poſſeſſione uſusfructus, non poteſt ille jam uti frui, antequam de eo judicatum ſit: adeoque uſusfructus ei differtur: nec poſſeſſor pati cogitur eum uti frui. Interea tamen ab eo huic fructuario cavendum, ut hic Paulus docet, de reſtituendo eo, quod ex his fructibus poſſeſſor percepturus eſt. IDEM.

49. *Vel, ſi ſatis non detur, ipſe frui permittitur*] Hæc translatio poſſeſſionis non diſſimilis illi, quæ probata eſt in controverſia de dominio: qua de re copioſe egit Cujacius *ad lib.* I. *tit. 11.* IDEM.

50. *Ipſe frui permittitur*] Sic Paulus *l. ult. D. de aleatorib.* dicit, *familia ludere permittitur.* Sic *partem dare conceditur* dixit Pomponius *l. 26. §. 2. D. de legat. lib.* II. &, *permittitur creditor conſtituere*, Vlpianus *l. 1. D. de ſolutionib. & liberationib.* apud quem in *l. 1. §. 16. D. ne quid in loc. public. vel itiner. fiat*, pro illis, *non eſt credendus ſic ædificare*, ubi pro *credendus* quidam legunt, *concedendum*, dubito, an non ſit ſcribendum *concedendus*. ac ita mox ſequitur: *neque ſic conceditur.* Optime jam omnia cohærebunt. En verba. *Si quis a Principe ſimpliciter impetraverit, ut in loco publico ædificet, non eſt concedendus ſic ædificare, ut cum incommodo alicujus id fiat: neque ſic conceditur, niſi quis hoc impetraverit:* ubi quod dicit *impetraverit*, intelligendum videtur, cauſa cognita. Ita & loquitur Manilius *Aſtronomic. lib.* IV.

Quæ faſtidito conceſſa eſt jure potiri.

ubi Joſeph. Scaliger ait, eum Græciſſare. IDEM.

51. *Si de via, itinere, actu, &c.*] Rittershuſius hanc ſententiam poſuit poſt §. *arbor, 13.* Aurelianenſis editor poſt §. *ex rebus, 8.* Mihi illa hic non importune legi poſſe viſa eſt poſt duas præcedentes, ubi non diſſimilia traduntur in ſpecie, qua fructuario negotium eſt cum rei poſſeſſore: atque ex illis, quæ ibi notavimus, hic quoque locus lucem accipiet. IDEM.

52. *Quamdiu quis de jure ſuo doceat*] Is, videlicet, qui eſt in poſſeſſione juris. IDEM.

tem, & aquam ducentem, & iter facientem. Quod ſi neget, jus eſſe [53] adverſario agendi, aquae ducendae, [54] cavere ſine praejudicio amittendae ſervitutis debebit, donec quaeſtio finietur, non ſe uſurum. LEX EST VII. D. DE ITINER. ACTVQ. PRIVATO.

* [55] Fructuarius, licet [56] ſuo nomine. EST LEX XXI. D. QVEMADMOD. SERVITVT. AMITTVNT.

* Sive ad fundum noſtrum facit, vel ex fundo. LEX EST XXIII. D. EOD. TITVL.

* Servitute uſus non videtur, niſi is, qui ſuo jure uti ſe credidit: ideoque ſi quis pro via publica, vel pro alterius ſervitute uſus ſit, nec interdictum, nec actio utiliter competit. LEX EST VLTIMA D. EOD. TITVL.

9. [57] Si inter vicinos ex communi rivo aqua ducatur, induci prius debet ex his vicibus, quibus a ſingulis duci conſuevit: ducenti autem vis fieri prohibetur. [58] Alienam autem aquam uſurpanti nummaria pœna irrogatur: [59] cujus rei cura ad ſolicitudinem Praeſidis ſpectat.

[60] IN-

53. *Adverſario*] Qui non eſt in poſſeſſione ſervitutis, & convenitur negatoria actione. Si is ipſe ageret confeſſoria actione, poſſeſſor rei, ſive adverſarius, illi deberet cavere, uti fit in præcedenti ſententia. IDEM.

54. *Cavere ſine præjudicio amittendæ ſervitutis debebit &c.*] Reus hic debet intelligi, qui non eſt in poſſeſſione ſervitutis: & qui per conſequens probare debet eam ſibi competere, quando negatoria actione convenitur, *l. 6. §. 1. l. 8. §. 3. D. ſi ſervit. vindicet.* In his enim actionibus, quæ de ſervitutibus dantur, id obtinet, ut etiam poſſeſſor agere poſſit, & reus probare, *dd. ll.* Merito vero additur in cautione de non utenda ſervitute, donec quæſtio finiatur, id fore ſine præjudicio amittendæ ſervitutis: fieri enim poſſet, ut illo non uſu amitteretur ſervitus, *l. 8. §. 4. D. ſi ſervit. vindicet.* quod tempore Pauli fieri potuiſſe biennio docuit ipſe *lib. 1. tit. 17.* IDEM.

55. *Fructuarius utitur, licet ſuo nomine &c.*] Verba hæc Pauli ad hunc titulum pertinere, atque hoc loco non incommode collocari poſſe exiſtimavi. Ipſe Prætor in edicto *l. 1. D. de itiner. actuq. privat.* ſic ſcribit. *Quo itinere actuque privato, quo de agitur, vel via hoc anno nec vi, nec clam, nec precario ab illo uſus es, quo minus ſic utaris, vim fieri veto.* Vbi ab Vlpiano *§. 7. ſeqq. d. l. & l. 3. §. 4. D. dict. tit.* etiam docetur, per quos aliquis ſervitute utatur: qua de re ex profeſſo agitur *l. 20. & ſeqq. D. quemadmod. ſervitut. amittunt.* Rittershuſius hæc omnia collocavit ad finem tituli, hoc modo. *Ex hoc titulo* VI. *de interdictis puto ſumpſiſſe Tribonianum eas ſententias, quas poſuit in l. 21. l. 23. & l. ult. D. quemadmod. ſervit. amitt. ſit igitur nobis ſententia.* Vſu retinetur ſervitus etiam cum fructuarius utitur, licet ſuo nomine; ſive ad fundum noſtrum facit, vel ex fundo. Servitute uſus &c. Ita Rittershuſius. & ſic quoque editor Aurelianenſis, qui hæc ad finem tituli 2. *de uſucapione* poſuit, verba concepit; niſi quod non habeat *τὸ etiam.* Ego quod ad ſenſum fateor, tale quid requiri ad hæc connectenda: verum quis certus nobis erit auctor, hæc ipſa omnia eſſe genuina verba Pauli? Ego itaque non aliter illa repræſentavi, quam in Pandectis leguntur. Ceterum fructuarius ſervitutibus prædio fructuario debitis uti non tantum poteſt, ſed & debet, alioquin ſi per ipſius negligentiam non utendo perierit ſervitus, proprietario eo nomine tenebitur, *l. 15. §. ult. D. de uſufruct.* IDEM.

56. *Suo nomine*] Tamquam fructuarius, & jure ſervitutis, ut ſequens docebit ſententia.

57. *Si inter vicinos ex communi rivo aqua ducatur, &c.*] Corruptiſſimus hic locus, ſumta conjectura ex libris veteribus, in quibus legitur, *indici prius debet, & his vicibus*, mihi reſtituendus videtur, *interdici prius debet, & his vicibus, quibus a ſingulis duci conſuevit, ducenti vis fieri prohibetur.* Intelligit autem dari interdictum De aqua, quod ad retinendam veluti poſſeſſionem pertinet. Eſt autem ſimplex etiam inter rivales, ut interdictum de itinere actuque, niſi uterque ſuum eſſe uſum aquæ contendat, *l. 1. §. ſi inter rivales, D. de aq. cott. & æſti.* Quod ſi quem appareat alienam aquam uſurpaſſe, ei Paulus ait nummariam pœnam irrogari, item hujus rei curam ad præſidem pertinere, ut *l. præſes, 6. C. de ſervi. & aq.* CVJAC. Emendatio Cujacii bonum exhibet ſenſum: ſed omittitur in ea verbum *autem*: pro quo ſi legeretur *eam*, omnia forent plana. SCHVLTING.

58. *Alienam autem aquam uſurpanti nummaria pœna irrogatur*] Qualis irrogatur quoque ei, qui circa aquas publico uſui inſervientes aliquid incommodi molitus fuerit, in veteri lege, quam exhibet V. C. Th. Reineſius *inſcription. Claſſ.* VII. *inſcript. 10.* IDEM.

59. *Cujus rei cura ad ſolicitudinem Præſidis ſpectat*] Huc pertinet *l. 2. D. de extraordinar. cognitionib.*

60. IN-

[60] INTERPRETATIO. *Vt communem rivum aequaliter ducere nemo vetet. Alterius aquam nullus uſurpare praeſumat.*

10. [61] Redditur [62] interdicti actio, quae proponitur ex eo, ut quis, quod precario habet, reſtituat. [63] Nam & [64] civilis actio hujus rei, ſicut commodati, competit: eo vel maxime, quod ex beneficio ſuo unusquisque injuriam pati non debet.

INTERPRETATIO. *Si quando alicujus precibus exorati aliquid cuicunque poſſidendum ad tempus [65] fuerit praeſtitum, & ad primam admonitionem hoc ipſum reddere noluerit, datur adverſus eum interdictum, & actio juſta proponitur: quae actio civilis eſt, velut ſi de commodato agatur, ut res ipſa praeſtita ſine aliqua difficultate reddatur: quia pro beneficio pati quemcunque injuriam non oportet.*

11. [66] Precario poſſidere videtur non tantum qui per epiſtolam, vel quacunque alia ratione hoc ſibi concedi poſtulavit, ſed & is, qui nullo voluntatis indicio, patiente tamen domino, [67] poſſidet.

12. [68] He-

60. INTERPRETATIO.] Eſt ſumpta ex ed. Genev. & Rittershuſ.

61. *Redditur interdicti actio, quæ proponitur ex eo, &c.*] Precarium revocatur interdicto, De precario. Civilis autem actio eo nomine non competit, quia precarium donatio potius eſt, quam civile negotium, *l. interdictum, 14. D. de precar.* Immo quia aliquatenus ſimile eſt commodato, *l. 1. D. eo.* receptum eſt ex eo præſcriptis verbis dari: quam tamen & ipſam ex bono & æquo oriri, ne cui beneficium ſuum damnoſum ſit, quam ex negotio contracto dicimus, *l. 2. D. eod.* CVJAC.

62. *Interdicti actio*] Recte dicimus, *ex interdicto agere*, quo modo loquitur Spartianus *Peſcennio Nigr. cap. 2.* in verbis. *Cum Severo ex interdicto de imperio egiſſe fertur*, qua de re dictum ad inſcriptionem hujus tituli. Sed *interdicti actio* dubito an ſit a manu Pauli: & mox pro, *ex eo*, alii dicerent, *de eo.* SCHVLTING.

63. *Nam & civilis*] Pro, *ſed & civilis:* quomodo Interpres Alaricianus etiam loquitur in *Epitom. Inſt. Caji lib.* 1. *tit.* 2. *§.* 1. ubi id notavimus, & alibi plus ſemel. Vereorque adeo, ne is in verbis Pauli quædam inverterit. IDEM.

64. *Civilis actio*] Actio præſcriptis verbis, *l. 2. §. 2. D. de precar.* ſive incerti condictio, *l. 19. §. ult. D. eod. tit.* quæ ſane eſt civilis, *l. 1. §. 1. 2. D. de præſcript. verb. l. 7. §. 2. D. de pact.* & ad exemplum actionum nominatarum inducta, velut ad inſtar actionis ex empto, *l. 6. D. de reſcindend. vendition. l. 1. C. de rer. permutation.* ex locato conducto, *l. 1. § 9. D. depoſ.* mandati, *l. 5. §. 4. D. de præſcript. verb.* unde quoque actio præſcriptis verbis vocatur actio utilis, *l. 6. C. de transactionib.* atque hæc ipſa hic quoque habebit ſimilitudinem actionis commodati, ut Paulus hic docet. Vt adeo non ſit credendum, apud Paulum actionem civilem lato ſenſu etiam Prætoriam comprehendere, quod exiſtimat Marc. Aurel. Galvanus *de uſufruct. cap. 17. n. 7.* verum ubinam veteres eo ſenſu actionem civilem uſurpant, ut & Prætoriam intelligant? & ubinam actio præſcriptis verbis Prætoria memoratur? Inducta vero eſt hæc actio a Prudentibus de precario, non tam quod hic ſit geſtum negotium civile, quale actioni præſcriptis verbis alibi originem præbet: ſed, ut videtur, uſu fori ex æquo & bono; quod & Cujacius exiſtimavit ad hunc locum, & *Obſervat. lib.* IV. *cap. 7.* Idque malo dicere, quam cum eodem Cujacio *Notat. ad Mercator. lib.* III. *cap. 28.* precarium jure novo eſſe contractum. IDEM.

65. *Fuerit præſtitum*] Anacoluthon: quod emendabitur, ſi pro *fuerit præſtitum* legamus, *præſtiterimus.* RITTERSHVS. Ratio loquendi tale quid flagitaret, quale quid in mentem venit Rittershuſio: ſed Aniano ratio ſtyli non conſtitit. SCHVLTING.

66. *Precario poſſidere videtur non tantum &c.*] Poſſidere precario videtur, & qui finito tempore precarii, patiente domino poſſidet, licet ad hoc tempus non rogaverit, *l. in rebus, 4 §. ult. D. de precar.* Patientia igitur precarium redintegratur, non tamen initio patientia conſtituitur: ſed conſtituendo precario preces adhiberi oportet, aut verbis, aut ſcriptis, *l. precario, 9. D. eod.* CVJAC.

67. *Poſſidet*] Ita habent edd. Lugd. cIↃIↃLXVI. Pariſ & Genev. cIↃIↃLXXXVI. quod rectiſſimum eſt, cum hic de præſenti poſſeſſione agatur. Vnde miror, cur *poſſedit*, quod eſt in ed. Sich. retinuerit quoque Cujacius in edd. cum ipſius Interpretationibus, & Rittershuſius. SCHVLTING.

12. [68] Heres ejus, qui precariam poſſeſſionem tenebat, ſi in ea manſerit, [69] magis dicendum eſt, clam videri poſſidere: nullae enim preces ejus videntur adhibitae. Et ideo perſecutio ejus rei ſemper manebit, nec interdicto locus eſt.

INTERPRETATIO. *Si heres ejus in ea poſſeſſione, quam auctor ſuus precario poſſederat, poſt mortem illius manſerit, magis aeſtimandus eſt clam, id eſt, occulte manere. Actio tamen proprietatis domino adverſus eum, qui ita manſerit, jure competit.*

13. [70] Arbor, quae [71] in alienas aedes, vel in vicini agrum imminet, niſi a domino [72] ſublucari non poteſt: isque conveniendus eſt, ut eam ſublucet. Quod ſi conventus dominus id facere noluerit, a vicino luxuries ramorum [73] compeſcatur. Id qualiscunque dominus facere non prohibetur.

14. [74] Adverſus eum, qui hominem liberum vinxerit, ſuppreſſerit, inclu-

68. *Heres ejus, qui precariam poſſeſſionem tenebat, &c.*] Heres ejus, qui precario rogavit, tenetur interdicto ex perſona defuncti, *l. quæſitum, 8. §. ult. D. de precar. l. 2. C. eod.* Ex ſua perſona non tenetur, quia morte finitum eſt precarium, *l. cum precario, 12. §. ult. D. eod. l. cum heres, 11. D. de diverſ. tempor. præſcript.* Nec jam heres, qui in poſſeſſione eadem manet, precario, ſed clam poſſidet. Igitur ex ſua perſona vindicatione convenitur, non interdicto de precario. Papinianus ait in *d. l. cum heres*, precarium heredem ignorantem precario ſcilicet defunctum poſſediſſe, non tenere, id eſt, precarium ad heredem ignorantem non tranſire. Idem tamen eſſe in ſciente compertum & exploratum eſt. Verum ideo ait ignorantem, ut aſſertioni conveniens exemplum eſſet. Hoc enim poſuerat, ignoratione heredis defuncti vitia non excludi. Item quia in uſucapionis quæſtione, de qua tractat, omnimodo ignorantiam, & bonam fidem exigimus. CVJAC.

69. *Magis dicendum eſt, clam videri poſſidere*] Vt adeo ex ſua perſona interdicto de precario non teneatur; quod & indicat Paulus: ſed quidem ex perſona defuncti, auctore Vlpiano *l. 8. §. ult. D. de precar.* cui hunc locum Pauli non recte opponit D. Gothofredus *in not.* qui addit heredem teneri interdicto Quod vi aut clam: quod nec hic dicitur, & a vero alienum eſt, cum interdictum illud detur non de poſſeſſione, verum de iis, quæ vi vel clam facta ſunt *l. 1. & paſſ. tot. tit. D. quod vi aut clam.* SCHVLTING.

70. *Arbor, quæ in alienas ædes, &c.*] Exiſtimo legendum, *Arbor, quæ in vicini agrum imminet:* Nam quæ in ædes imminet, collucatur, non ſublucatur. Et in hanc rem ceſſante domino comparata ſunt duo interdicta: unum, De ſublucandis arboribus, alterum, De collucandis: quæ proponuntur in *titul. de arbor. cæd. Sublucare* eſt *compeſcere luxuriem ramorum*, quod uſque ad XV. pedes ut fiat definitum eſt, a terra videlicet. *Sublucare* enim eſt, veluti *ſubtus lucem mittere. Collucare* quid ſit, dubitari poteſt: Vel enim eſt ſuperiores ramos lumini officientes ſuccidere, vel ipſam arborem ex ſtirpe penitus excindere: & hoc verius eſt, *l. 1. §. ſi arbor, D. de arb. cæd.* & ædibus, quibus arbor impendet, utilius: Ad agros vero ſublucatio ſufficit. His verbis veteres in edictis uſi ſunt: Novi *adimere, & coërcere* dixerunt. Ait Paulus *qualiscunque dominus*, id eſt, ſive proprietarius, ſive fructuarius, *d. l. 1. §. non ſolum.* CVJAC.

71. *In alienas ædes, vel*] Expungenda hæc putat Cujacius, pro quo ſtat veritas & edictum Prætoris, *l. 1. pr. & §. 7. D. de arborib. cædend.* Vereor, ne, quæ diſtinctius docuerat Paulus de arbore impendente ædibus, & agris, a Compilatore male contracta ſint: quod & alibi factum fuiſſe obſervavimus. SCHVLTING.

72. *Sublucari*] Ad illa, quæ Cujacius hic notavit, pertinet Feſtus *v. ſublucare*, cujus hæc verba. *Sublucare arbores eſt ramos earum ſupputare, & veluti ſubtus lucem mittere. conlucare autem ſuccisis arboribus locum implere luce.* Verbum autem *ſublucare* deſumptum eſſe ex XII. tabulis exiſtimat Jac. Gothofredus *Probationib. ad tab. VIII.* Ceterum *conlucare* quoque idem eſſe quod *interlucare*, ſive ramos lumini officientes decidere, ſcribit idem Feſtus *v. conlucare*, quem jam Viri Eruditi contradictionis accuſarunt, præcipue Salmaſius *in Solin. p. 585.* qui de eo verbo quoque plura habet *p. 584.* IDEM.

73. *Compeſcatur*] Ed. Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. *compeſcitur*, quod mallem & ipſe. retinui tamen lectionem vulgatam, quæ forte eſt a Compilatore, qui verba ex indicativis in præcipiendi formam transfiguravit. IDEM.

74. *Adverſus eum, qui hominem liberum vinxerit, &c.*] Plagium eſt ſuppreſſio liberi hominis, aut ſervi: ſic dictum, auctore Suida, quod fiat πλαγίως, id eſt, δολίως, vel ut Iſidorus ait, ἀπὸ τȣ̃ πλαγίȣ. Coërcetur autem lege Fabia: cujus pœna nummaria primum fuit, tum metalli, *l. ult. D. de leg. Fab.* deinde gravior, *l. ult. C. eod.* De libero exhibendo etiam interdictum datur, *l. 3. D. de lib. hom. exh.* de ſervo non item. CVJAC.

cluſerit, operamve, ut id fieret, dederit, tam interdictum, quam legis Fabiae ſuper ea re[75] actio redditur. Et interdicto quidem id agitur, ut exhibeatur is, qui detinetur: lege autem Fabia, ut etiam poena[76] nummaria coërceatur.

INTERPRETATIO. *Si quicunque hominem liberum ligaverit, abſconderit, incluſerit, aut, ut id fieret,* [77] *ſolatium praebuerit, adverſus eum legis Fabiae actio datur,* [78] *id eſt, ut exhibeatur is, qui in cluſura, aut in vinculis detinetur ab eo, qui feciſſe convincitur: aut ſecundum legem Fabiam puniendus eſt, aut ſecundum aeſtimationem judicis poena nummaria ſeriendus eſt.*

15. [79] Bene concordans matrimonium ſeparari a patre[80] Divus Pius prohibuit:

75. *Actio*] Pro accuſatione, ut & alibi. Sic in *tit. C. quand. civil. actio criminal. præjudic.* Quæ pœna fuerit legis Fabiæ incertum eſt: & quod de dimidia parte bonorum honeſtioribus adempta præter relegationem ſcribit Paulus noſter *hoc lib. tit. ad legem Fab.* id non adſcribit legi Fabiæ, ſed juri poſteriori, quo & translata fuit cognitio de hoc crimine ad Præfectum Vrbi & Præſides provinciarum, & extra ordinem illud eſt coërcitum. SCHVLTING.

76. *Nummaria*] Dimidiæ ſcilicet partis bonorum cum relegatione perpetua: ut docet Paulus infra *tit. ad l. Fabiam.* RITTERSHVS.

77. *Solatium*] Pro auxilio. Ita locuti ſunt ſcriptores poſterioris Latinitatis. vid. Car. du Freſne du Cange *Gloſſar. med. & infim. Latinitat. h. v.*

78. *Id eſt, ut exhibeatur &c.*] Hic Anianus Paulum non intellexit. RITTERSVHS.

79. *Bene concordans matrimonium ſeparari a patre &c.*] Pertinet hæc ſententia ad interdictum de liberis exhibendis & ducendis: quod ſocero non dari placuit adverſus generum, ne contra quam D. Pius conſtituit, bene concordantia matrimonia jure patriæ poteſtatis diſſolvantur, *l. 1. §. ult. D. de lib. exhib.* Eſt enim hæc ſeparatio dura, & acerba, *l. quæſitum, 12. §. uxores, D. de inſtruct. vel inſtrum. leg.* qua ratione etiam a parentibus liberi non ſeparantur, niſi forſitan nupta ſit filia, & invita detineatur a patre: in eum enim genero dabitur interdictum de uxore exhibenda & ducenda: ut probari poteſt ex *l. ſi invita, 11. C. de nupt. l. 2. D. de lib. exhib. & ex l. ult. C. eod.* quæ ad Euodium maritum ſcripta eſt. Ac ſane præſtat ſeparari filiam a patre, quam nuptias concordantes diſſolvi. Sed & matri interdum adverſus patrem æquum eſt interdictum reddi de exhibendo filio, vel filia, ut puta, ſi pater ſit everſor, diſſolutus & nequam, *l. 1. §. ſi vero mater. l. 3. §. etiam, D. de lib. exhib.* Ceteroquin liberos a patribus feparari non oportet. *l. 3. §. is tamen & §. ſi eum quis, D. de lib. hom. exh.* Similiter libertus a patrono non ſeparatur, maxime impubes, *d. l. 3. §. proinde.* aut frater a fratre, *l. penult. C. com. utr. jud. l. plerumque, 35. D. de ædil. edic.* aut alumnus ab educatore, ideoque nec in patronum, fratrem, vel educatorem de libero homine exhibendo interdictum datur. CVJAC.

80. *Divus Pius prohibuit*] Ratio juris permittebat patri filiam abducere a marito, quippe, quam poterat vindicare, tamquam ſuam jure Quiritium, *l. 1. §. 2. D. de rei vindication.* niſi in manum viri conveniſſet; tunc enim patriam poteſtatem amittebat. unde Paulus libro ſingulari de adulteriis *relat. in Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. 4. de adulter.* ſeparat filiam in poteſtate ab ea, quæ auctore parente in manum convenerat. Iniquum tamen hoc eſt: ac veriſſimum illud Quinctiliani avi *declamation.* CCLIX. *Et, ut virgo pertinet ad patrem, tamen nupta pertinet ad maritum.* Mulieres quoque de tali parentum injuria conquerentes apud veteres memorantur: ac talium verba ex Afranio, Ennio & Plauto notavit Cujacius *Paratitl. tit. D. de liber. exhibend. it. ducend. & ad Novell.* XXII. Hunc ergo rigorem Divus Pius emendavit: idque jus, ne bene concordantia matrimonia jure patriæ poteſtatis turbarentur, ſuo tempore certum fuiſſe indicat Vlpianus *l. 1. §. 5. D. de liber. exhibend. it. ducend.* qui tamen docet, ita rem geri debere, *ut patri perſuadeatur, ne acerbe patriam poteſtatem exerceat.* Vt ita & filiabusfamilias adverſus parentum inhumanitatem, & ſimul pietati parentibus debitæ, quantum ejus fieri poſſit, conſulatur. Eadem ratione hodie divortium liberorum non eſt in poteſtate parentum, ex conſtitutione Divi Marci, niſi magna cauſa interveniente, *l. 5. C. de repud.* quod probatur quoque reſcripto Severi & Antonini, *l. 32. §. 19. D. de donationib. int. vir. & uxor.* de quo loco legi merentur, quæ habet Cujacius *Obſervation. lib.* XXV. *cap. 9.* qui (ut id notem in tranſcurſu) accipit illic Vlpianum de donatione ſocero facta a nuru, ſecundum *§. præc.* cui ille ipſe ſocer nuncium miſit: & verba ultima *§. præc.* hæc, *ratione nova,* poni vult poſt, *erit irrita,* probabili conjectura. Ego quoque dubito, an non poſt *uxore* exciderit verbum *durare,* vel *non dirimi.* Ita optime ſibi conſtabit Vlpiani ratiocinatio. *Si ſocer nurui* (quæ ipſi donaverat) *nuncium miſerit, donatio erit irrita, nova ratione: quamvis matrimonium concordantibus viro & uxore non dirmi ſecundum reſcriptum Imperatoris noſtri cum patre comprobatum eſt:* (adeoque videri poſſet muliere poſtea mortua donatio convaleſcere) *ſed quod ad ipſos, inter quos donatio facta eſt,* (nurum & ſocerum, qui nuncium miſit) *finitum eſt matrimonium:* adeoque donatio irrita, *§. 10. d. l. l. 62. §. 1. D. dict. tit.* quæ eſt ratio nova, quam dat Vlpianus. SCHVLTING.

81. *Omni-*

buit: itemque a patrono libertum, a parentibus filium filiamque: niſi forte quaeratur, ubi utilius morari debeat.

16. [81] Omnibus bonis, quae habet, quaeque habiturus eſt, obligatis, nec concubina, nec filius naturalis, nec alumnus, nec ea, quae in uſu quotidiano habet, obligantur: ideoque de his nec interdictum redditur.

INTERPRETATIO. *Si quis debitor creditori ſuo talem fecerit cautionem, ut omnia ei, quae in bonis ſuis habet, vel habiturus eſt, oppignoraſſe videatur, in tali condicione nec concubina, nec filius naturalis, nec alumnus, nec ea, quae in uſu quotidiano habet, obligata videri poſſunt. Nec [82] momentum, ſi creditor petat, de his rebus, quas ſuperius diximus, accipere poteſt.*

81. *Omnibus bonis, quæ habet, quæque habiturus eſt, obligatis, &c.*] Obligatione generali bonorum, quæ quis habet, habiturusve eſt, non continentur ea, quæ veriſimile eſt quemquam obligaturum ſpecialiter non fuiſſe: veluti concubina, filii naturales ex ea ſuſcepti, alumni, ſupellex, *l. obligatione, 6. & ſeq. D. de pign. l. 1. C. quæ res pign. oblig. poſſ.* Alumni pene liberorum loco ſunt: ideoque in generalem obligationem non cadunt. Item a nutritore, vel nutrice non ſeparantur, *l. 3 §. proinde, D. de lib. homin. exhib.* & ex nomine educatoris ſunt, *l. Lucius, 88. §. Lucius, 6. D. de legat. lib.* II. & a minore XX. annis manumitti poſſunt, *§. eadem, qui & quibus ex cauſ. man. non poſſ.* & dubitatur, an in eis locus ſit S. C. Silaniano, *leg. 1. §. in eo autem, D. de S. C. Silanian.* & an ad eorum hereditatem educator veniat, *l. nutritoribus, 10. C. comm. de ſucceſſ.* an ſit cum alumna connubium, *l. ſi quis, 26. C. de nupt.* eique teſtamento imperfecto relicta conſervantur, *l. in teſtamento, 38. D. de fid. lib.* & dati tutores confirmantur, *l. Neſen. 32. De excu. tut.* Veteres quoque matrem etiam nutricem dici volunt, auctore Nonio Marcello. Sed ad rem. Paulus ait, *ideoque de his nec interdictum redditur.* ' Intelligit Salvianum interdictum. Eſt autem Serviana, itemque Salvianum interdictum de rebus coloni pignori obligatis. Sed quemadmodum exemplo Servianæ inducta eſt quaſi Serviana, quæ & utilis Serviana, & abſolute Serviana, & pignoraticia & hypothecaria dicitur, & de rebus quorumcumque debitorum datur, ita & interdictum quaſi Salvianum: & hoc probat *l. 1. Cod. de precario.* quæ de quovis debitore loquitur. CVJAC. De hoc interdicto Salviano nonnulla quoque habet Cujacius *Obſervation lib.* V. *cap. 24.* quibus adjungi illa cupit, quæ hic notavit.

82. *Momentum*] Hoc eſt, *poſſeſſorum remedium.*

TITVLVS VII.

[1] *De Obligationibus.*

1. [2] Obligationum firmandarum gratia [3] ſtipulationes inductae ſunt, quae qua-

1. *De Obligationibus*] Titulus quidem hic eſt generalis: & tamen ſententiæ ſub illo collocatæ ad ſolam pertinent ſtipulationem. Forte Paulus ſcripſit *de verborum obligationibus*, ut eſt in Pandectis: & titulum nonum ita concepit *de Prætoriis ſtipulationibus*: & utrobique Compilator aliquid omiſit. SCHVLTING.

2. *Obligationum firmandarum gratia ſtipulationes inductæ ſunt, &c.*] Stipulatio quid ſit *lib.* II. *titul. 3.* traditum eſt. Nunc Paulus ait, inventas eſſe ſtipulationes a juriſperitis, ut hoc vinculo ceteræ obligationes firmarentur. Et ex eo colligimus, ſtipulationes non per ſe ſolas ſubſiſtere, ſed ex aliis obligationibus pendere, *l. 5. §. conventionales, D. de verb. oblig.* Addit ſtipulationes ex eo appellatas, quod ſtipulum veteres firmum appellaverint, idemque Juſtinianus *in Inſtit.* tradit. Iſidorus hunc locum citat *lib.* V. *Dicta eſt,* inquit, *ſtipulatio, quod ſtipulum, juxta Paulum juridicum, firmum appellavere.* CVJAC.

2. * *Obligationum firmandarum gratia*] Non, ſcilicet, in ſtipulationibus ſola nos verba valide obligant; non magis quam ubi de dominio transferendo agitur, ſola ſufficit traditio: ſed quemadmodum traditio ut dominium conciliet, juſta cauſa, ſive titulo opus eſt, *l. 31. D. de adquirend. rer. domin.* ita ut ſtipulatio valide obliget, ſubeſſe debet obligatio aliqua alia, vel obligandi cauſa: ac talis cauſa vocatur etiam cauſa civilis, *l. 49. §. 2. D. de pecul.* qualis dubio procul etiam erit donationis cauſa. Deficiente vero tali cauſa, ex ſtipulatione agenti exceptio obſtabit doli mali, *l. 2. §. 3. D. de dol. mal. & met. exception.* quæ etiam fidejuſſori datur, *l. 15. pr. D. de fidejuſſorib.* Vt adeo ſtipulatio illum in finem fiat, ut quis obligetur verbis; pendeat vero ex nego-

quadam [4] verborum ſolennitate concipiuntur: & appellatae, [5] quod per eas firmitas obligationum conſtringitur: [6] ſtipulum enim veteres firmum appellaverunt.

2. [7] Verborum obligatio inter praeſentes, non etiam inter abſentes contrahitur. Quod ſi ſcriptum fuerit [8] inſtrumento, promiſiſſe aliquem, [9] perinde habetur, atque ſi interrogatione praecedente reſponſum ſit.

INTERPRETATIO. *Verborum obligatio ideo inter praeſentes conſtare videtur, quia neceſſe eſt, ut is, qui aliquid* [10] *redditurum ſe promittit, ad creditoris interrogata reſpondeat: ut ſi interrogatus fuerit,* ISTVD DABIS? *ille reſpondet,* DABO: *ſi interrogatus fuerit,* PROMITTIS? *ille reſpondet,* PRO-

negotio contracto, *l. 5. pr. verſ. conventionales, D. de verbor. obligationib.* Vnde & qui agit ex cautione, quæ cauſam non continet, ac indiſcrete loquitur, cauſam illam probare debet, *l. 25. §. ult. D. de probationib.* (ubi ſtylus prodit ſatis manum Triboniani, ut dudum obſervatum eſt) *l. 13. C. de non numerat. pecun.* Datur & ſic obligato condictio ſine cauſa, ut liberetur, *l. 3. D. de condiction. ſin. cauſ. l. 15. C. de fidejuſſorib. & mandatorib.* Sæpe vero cauſa ob turpitudinem diſſimulatur: ſed & tunc magis ſpectandum, quod actum fuit, quam quod eſt ſimulatum, *t. t. C. plus valer. quod agit. quam quod ſimulat. concipit.* Exemplum dabit Valerius Maximus *lib.* VIII. *cap. 2. ex. 2.* Ac tunc quoque petenti opponitur exceptio, *l. 8. D. de condiction. ob turp. vel injuſt. cauſ.* abſoluti eſt condictio, ſi accipientis ſolius ſit turpitudo, *l. 1. fin. l. 2. pr. §. 1. l. 4. §. 2. D. dict. tit.* SCHVLTING.

3. *Stipulationes*] De quibus jam egit *lib.* II. *tit. 3.*

4. *Verborum ſolennitate*] Verba, qualia olim prodita fuerint, docet Imperator §. *1. Inſt. de verbor. obligationib.* ubi addit, hodie ſenſum ſolum & conſonantem ab utraque parte intellectum deſiderari. *add. l. 10. C. de contrahend. & committend. ſtipulation.* IDEM.

5. *Quod per eas firmitas obligationum conſtringitur*] Vnde & omnes ſtipulationes natura ſui dicuntur eſſe cautionales: id enim in iis agitur, ut quis cautior ſit & ſecurior interpoſita ſtipulatione, *l. 1. §. 4. D. de ſtipulationib. Prætor.* per has quoque certus creditor eſt, quantum petere, ac debitor quantum peti poſſit: quoniam judex hic rigide verba ſequi debet, nec quidquam ejus officio relinquitur, quod ſit in negotiis bonæ fidei. Ratio illa, quod obligatio ita contracta facile poſſit tolli per acceptilationem, quaſi ob illam ſtipulationes inirentur, quam dat Em. Merillius *Obſervation. lib.* IV. *cap. 25.* illa, inquam, ab initio non videtur ſpectari a partibus: præterquam enim quod interveniente novatione acceptilatio ſemper locum habeat, a principio quoque magis de ſolutione conſequenda, quam acceptilatione cogitatur. IDEM.

6. *Stipulum enim veteres firmum appellaverunt*] Idem docet Imperator *pr. Inſt. de verbor. obligationib.* Inde & poſteriori Latinitate ſtipulationis nomine ſignificabatur firmitas. Ita in teſtamento Bertichramni, Cenomanicæ civitatis Epiſcopi, apud Briſſonium *de formul. lib.* VIII. *p. 683.* ſcriptum eſt, *Pro totius rei firmitate atque ſtipulatione adnecti præcepi.* Pro ſubſcriptione etiam hanc vocem uſurpari docet Car. du Freſne de Cange in Gloſſario ſæpius a me laudato. IDEM.

7. *Verborum obligatio inter præſentes, &c.*] Stipulatio fit inter præſentes, non inter abſentes, §. *item verb.* II. *de inutil. ſtipul.* Neque obſtat *l. ea quæ, 57. D. de don. inter vir. & uxo.* in qua proponitur ſtipulatio facta per epiſtolam. Fuiſſe enim eam epiſtolam cautionis loco emiſſam inter præſentes intelligendum eſt ex *l. Titia, 134. §. penult. D. de verb. oblig.* Et ideo cum inter præſentes in ea ſit ſcriptum promiſiſſe Titiam, omnia videntur ſolemniter acta: quod ex hoc loco Pauli Juſtinianus tradidit in §. *ſi ſcriptum, 16. de inut. ſtipul.* CVJAC.

8. *Inſtrumento*] In §. *16. Inſt. de inutilib. ſtipulationib.* qui ex hoc loco videtur deſumptus, ſcriptum eſt, *in inſtrumento.*

9. *Perinde habetur, atque ſi interrogatione &c.*] Non vult, ſi quis in chirographo fateretur ſe promiſiſſe, hac valere perinde, ac ſi interrogatione præcedente reſponſum fuiſſet, quod arbitrabatur V. C. Cl. Salmaſius *de uſur. cap. 6.* qui non debuit ſequi Interpretem veterem *ad hunc loc.* nec moveri per *l. 41. §. 2. D. de uſur.* ubi ſtipulatio, etſi non memoretur, quia hoc ad rem non pertinebat, intelligi tamen debet interceſſiſſe, ut recte ſenſit V. C. Ger. Noodt *de fœnor. & uſur. lib.* III. *cap. 2.* Aliud vult Paulus, ſecundum communem & veram ſententiam, ſcilicet, ſi in inſtrumento ſcriptum ſit aliquem promiſiſſe, hoc ipſo induci præſumptionem juris auctoritate roboratam, omnia legitime acta: & interrogatione præcedente reſponſum fuiſſe. Eodem pertinent §. *ult. Inſt. de fidejuſſorib. l. 30. l. 134. §. 2. D. de verbor. obligationib.* idque verum, donec contrarium probetur. Non vero eodem modo præſumentur illa, quæ actui extrinſecus accedere debent, *l. 13. §. ult. D. de Publician. in rem action.* SCHVLTING.

10. *Redditurum*] Nihil refert, quid in ſtipulationem veniat.

PROMITTO. *Sed* [11] *ſi ſcribat aliquis, ſe quamcunque ſummam redditurum; ita habetur, quaſi ad interrogata reſponderit. Ideo ad* [12] *redhibitionem ſecundum ſcripturae ordinem* [13] *retinetur.*

* [14] Si ſub una ſignificatione diverſis nominibus ea res, quae in ſtipulatum deducitur, appellatur, non infirmat obligationem, ſi alter altero verbo utatur.

* Si qui viam ad fundum ſuum dari ſtipulatus fuerit, poſtea fundum [15] partemve ejus ante conſtitutam ſervitutem alienaverit, evaneſcit ſtipulatio.

LEX EST CXXXVI. D. DE VERBOR. OBLIGATIONIB.

3. [16] Fructuarius ſervus, ſi quid ex re fructuarii, aut ex operis ſuis adquirit, ad fructuarium pertinet: quidquid autem aliunde, vel ex re proprietarii adquirit, domino proprietatis adquirit.

4. [17] Cum facto promiſſoris res in ſtipulatum deducta intercidit, perinde agi ex [18] ſtipulato poteſt, ac ſi ea res exſtaret. Ideo promiſſor aeſtimatione ejus punitur: maxime ſi in dolum quoque ejus concepta fuerit ſtipulatio.

INTERPRETATIO. *Qui aliquid ſe cuicunque* [19] *redditurum eſſe promiſerit, ſi ejus facto res promiſſa depereat, ita eam is, cui promiſſa eſt, ab eo* [20] *recipere poteſt, tanquam non perierit: ideoque promiſſor aeſtimatione habita pretium ejus rei, quae perierit,* [21] *reformare compellitur.* [22] *Quod in eo magis obſervandum eſt, ſi promiſſoris fraude fuerit factum.*

11. *Si ſcribat aliquis, ſe quamcumque ſummam redditurum &c.*] Hoc non dicit Paulus: ſed ſi ſcriptum ſit aliquem promiſiſſe, perinde haberi, ac ſi interrogatione præcedente reſponſum ſit: quod modo obſervavimus.

12. *Redhibitionem*] Hoc eſt, *præſtationem.*

13. *Retinetur*] Hoc eſt, *obligatur.* Alibi hoc verbum uſurpat pro *conveniri actione:* de quo dictum ad Cajum *lib.* 11. *tit.* 9. §. 2.

14. *Si ſub una &c.*] Has duas ſententias, ut in Aurelianenſi & Rittershuſiana editione, hic quoque legi commode poſſe exiſtimavi.

14. * *Si ſub una ſignificatione diverſis nominibus &c.*] Verbi gratia, ſi ab una parte res nomine deſignetur, ab altera demonſtretur: idem ſi denarios ſtipulanti ejuſdem ſummæ aurei promittantur, *l.* 65. §. 1. *D. de verbor. obligationib.* SCHVLTING.

15. *Partemve*] Pro parte enim ſervitus adquiri nequit, *l.* 8. §. 1. *D. de ſervitutib.*

16. *Fructuarius ſervus, ſi quid ex re fructuarii &c.*] Si quid ſervus, in quo uſumfructum habeo, ex re mea ſtipuletur, mihi adquirit: ſed & ſi quid ex operis ſuis. Nam & operae quodammodo ſunt ex re mea, quandoquidem operas mihi fructuarius ſervus edere debet, *l. qui bona,* 23. *D. de adquir. rer. dom.* Quod extra duas iſtas cauſas ſtipulatur, proprietario adquirit, *l. adquiruntur,* 10. *D. eod.* CVJAC.

17. *Cum facto promiſſoris res in ſtipulatum deducta intercidit, &c.*] Si Stichi promiſſor Stichum occiderit, perinde tenetur ex ſtipulatu, ac ſi Stichus extaret: & ideo pretium Stichi peti poteſt, *l. ſi ex legati,* 23. *l. ſi ſervum,* 91. *in princ. D. de verbor. oblig.* Maxime inquit, ſi in dolum quoque ejus concepta fuerit ſtipulatio, puta his verbis, *Dolum malum abeſſe abfuturumque eſſe.* Sed tamen omiſſa hac clauſula idem erit juris. Sic vero & in dolum conceptam actionem dicimus, in qua hoc additur, *Quod dolo malo, l. hujus,* 9. *D. quod fal. tut.* & in æquum & bonum, in qua *Quod æquius melius,* vel *Quod æquum videbitur, l. eas.* 8. *D. de cap. min. l. pen. D. de ſepul. viol.* IDEM.

18. *Stipulato*] Sich. ſup. *tit.* 5. *nu.* 1. RITTERSH.

19. *Redditurum*] Potius dixiſſet *daturum.*

20. *Recipere poteſt &c.*] Hoc fieri nequit: ſed ex ſtipulatu agit, & æſtimationem recipit.

21. *Reformare*] Hoc eſt *reſtituere.* ſic *lib.* 1. *tit.* 4. §. 8. ubi plura adnotavimus.

21. *Quod in eo magis obſervandum eſt &c.*] Paulus docet, promiſſorem tunc maxime teneri, quando res ipſius fraude periit, ſi promiſerit dolum malum eſſe abfuturum; quæ perperam more ſuo reddidit Interpres.

TITV-

TITVLVS VIII.

[1] *De Novationibus.*

I. [2] Non ſolum per nosmetipſos novamus, quod nobis debetur, ſed per eos etiam, per quos ſtipulari poſſumus: veluti per filiumfamilias vel ſervum, jubendo, vel ratum habendo. Procurator quoque noſter ex juſſu noſtro receptum eſt [3] ut novare poſſit.

INTERPRETATIO. *Novatio eſt, quoties cauſa novatur.* [4] *Non tantum autem nosmetipſi, ſed & per hos, quos in poteſtate habemus, cautiones noſtras novare poſſumus.*

1. *De Novationibus*] In edit. Aurelian. quam repræſentavit Fabrotus, non eſt novus titulus: ſed ſententia ſub eo poſita ſuperiori titulo addita eſt, non video quam ob rationem. SCHVLTING.

2. *Non ſolum per noſmet ipſos novamus &c.*] In quibuſdam Codicibus hoc initio hujus ſententiæ adſcriptum eſt, Novationes fieri, quotiens cautio renovatur. Deinde ſequitur, novari obligationem non tantum per nos, ſed etiam per eos, quos in poteſtate habemus, & per procuratores: videlicet ſi juſſu noſtro ſtipulentur, vel ſi ratum habuerimus, *l. ſi Stichum, 8. §. ult. l. novare, 20. l. ſi quis abſente, 22. D. de novat.* Et ita procurator domino priorem actionem aufert, novam cedere cogitur. Filiusfamil. vel ſervus patri, vel domino, etiam invitis, actiones adquirit ex reg. jur. non tamen eas invitis novant, *l. ſervus, 16. l. filius, 23. D. de novat.* Sed ſi ſtipulentur novandi animo, adquirunt actiones novas, nec tamen novatio fit: ideoque patris, vel domini juſſum, aut ratihabitionem exigimus, ut fiat novatio per ſervum, aut filium. CVJAC. Quod in quibuſdam codicibus invenit Cujacius initio hujus ſententiæ adſcriptum, novationes fieri, quoties cautio renovatur, dubito an a Paulo, & genuinum ſit. Melius Interpres, *quoties cauſa novatur.* Re vera novatio habet locum in quovis debito, cum ex præcedente cauſa ita nova conſtituitur, ut prior perimatur, *l. 1. pr. D. hoc tit.* Adeoque & Cujacius hæc contextui recte non addidit. SCHVLTING.

3. *Vt novare poſſit*] Cuja. teſtatur, in q. l. initio hujus ſententiæ hæc adſcripta fuiſſe: Novationes fieri, quotiens cautio renovatur. RITTERSHVS.

4. *Non tantum autem noſmet &c.*] Hæc ex edit. Genevenſi poſt Rittershuſium recepimus.

TITVLVS IX.

[1] *De Stipulationibus.*

I. [2] Subſtitutus heres [3] ab inſtituto, qui ſub condicione ſcriptus eſt, utiliter

1. *De ſtipulationibus*] Titulus *De obligationibus* eſt de verborum obligationibus: ſpecialiter autem hic eſt *de præt. ſtipulationib.* Atque ita in Pandectis *tit. de verb. obl.* ſeparatur a tit. *de præt. ſtip.* CVJAC. In ed. Fabroti ſubjiciuntur huic notæ hæc. *In aliis tit. eſt de ſtip. prætoriis.* Quos intelligat per alios, vellem expoſuiſſet. Sane ſi libros veteres, recte hoc reciperetur: ſed in nulla veteri editione ex iis, quæ varietates lectionum exhibent, tale quid legitur: ac ſuſpicor a Compilatore hunc titulum ita relictum eſſe, uti hodie conceptus eſt vulgo. SCHVLTING.

2. *Subſtitutus heres ab inſtituto, &c.*] Ex hoc loco pulchre explicabitur *l. inter omnes, 12. D. qui ſatiſda. cog. & l. Paulus notat, 8. D. de prætor. ſtipulat.* Nemo eſt, qui neſciat heredi inſtituto ſub condicione, ea pendente, Prætorem dare bonorum poſſeſſionem ſecundum tabulas, quæ tamen, ſi poſtea deficiat condicio, ſine re conſtituitur. Nunc ſi inſtitutus ſub condicione ſubſtitutum habeat vulgari modo, & pendente condicione bonorum poſſeſſionem ſecundum tabulas agnoſcat, Prætor jubere ſolet, ut inſtitutus ſubſtituto utiliter, id eſt, ſatiſdato caveat, nihil ſe deterius in hereditate facturum. Ait autem Vlpianus id ex cauſa Prætorem jubere. Inter ceteras autem cauſas hæc una eſt, ſi locuples ſit hereditas, id eſt, ſi major ſit centum ſeſtertiis: quoniam amplior tunc eſt in hereditate graſſandi facultas. Prætor autem non vult beneficium interim datæ bono-

liter ſibi inſtitutum hac ſtipulatione cavere [4] compellit, ne petita bonorum poſſeſſione res hereditarias deminuat. [5] Hoc enim caſu ex [6] die interpoſitae ſtipulationis [7] duplos fructus praeſtare compellitur. Hujus enim [8] praejudicium [9] a ſuperiore differt, quo quaeritur, an ea res, de qua agitur, [10] major ſit centum ſeſtertiis: [11] ideoque in longiorem diem concipitur.

INTERPRETATIO. *Subſtitutus heres eum, qui ſub condicione heres inſtitutus eſt, adita hereditate compellere poteſt, ut ſibi heres inſtitutus caveat, id eſt, cautione promittat, hanc ipſam hereditatem a ſe in nullo penitus minuendam.* [12] *Quo facto ſi quid de hereditate fuerit imminutum, duplos fructus ejus rei a die cautionis heres inſtitutus redhibere compellitur.*

2. [13] Ex

rum poſſeſſionis cuiquam eſſe damnoſum. Quo fit, ut etiam in diem longiorem concipiatur ſtipulatio, puta, in decem aut viginti annos, ut in ſpecie *l. 1. D. de ripa munien. l ſi finita. 15. §. 1. D. de damn. inf. l. penult. D. de præt. ſtipulat.* Nam & tot annis pendere condicio poteſt. Dicere poſſis ſubſtitutum antequam condicio ſubſtitutionis extiterit, calumnioſe videri cautionem exigere: quod removet Paulus in *l. Paulus notat, 8. Nec,* inquit, *poteſt videri calumnioſe ſatis petere, quem alius antecedat.* Sic enim lego ex judicio Petri Fabri, viri optimi & doctiſſimi: neque hic error uno in loco eſt, ut in Commentario de uſucapionibus oſtendimus. Additur a Paulo hoc loco, ſi quid inſtitutus pendente conditione deminuerit, eum ex die interpoſitæ ſtipulationis duplos fructus præſtare: id enim cautione continebatur. Ait, *Subſtitutus heres ab inſtituto,* id eſt, *pone inſtitutum.* Ait, *Hujus enim præjudicium a ſuperiore differt*, quidam codices habent *defert.* Locus videtur eſſe depravatus, niſi hæc referas ad aliud quoddam ſtipulationis genus, de quo Paulus ſupra ſcripſerat. Deſiderantur enim in his libris innumeræ ſententiæ, quæ partim ſunt ab Alarico neglectæ, partim a Juſtiniano in Pandectas translatæ. CVJAC.

3. *Ab inſtituto*] Rectius abeſſet *τὸ ab.* nec enim quiſquam dixerit, *ſubſtitutus ab inſtituto,* pro, *ſubſtitutus inſtituto.* SCHVLTING.

4. *Compellit*] Per magiſtratum, cauſa ſummatim ſaltem cognita: ac poteſt ob rei momentum exiguum, vel prope certam ſpem conditionis implendæ, hæc cautio denegari: adeoque petenti objici per calumniam illam peti: quæ res cognitionem magiſtratus requirit, *l. 1. §. 9. D. de ſtipulationib. prætor.* quo pertinet & quod Paulus noſter *l. 8. D. eod. tit.* ad Papinianum notat. *Et poteſt videri calumnioſe ſatis petere, quem alius antecedit.* In quibus eo minus aliquid auſim mutare, quia Papiniani verba, ad quæ Paulus hæc adſcripſit, non habemus: illa vero facile Paulo occaſionem dare potuerunt tale quid notandi, fieri nempe poſſe, ut videatur quis per calumniam ſatis petere, etiam eo ipſo, quod alius ipſum antecedit. Idque maxime procedet, ſi conditio facile impleri queat. Nec aliter exiſtimat V. C. Janus a Coſta *ad §. 2. Inſt. de diviſion. ſtipulation.* IDEM.

5. *Hoc enim caſu*] Nec hæc bene cum præcedentibus cohærent. Melior foret connexio, ſi pro *enim* legeretur *etiam:* niſi tamen Compilator hæc excerpſerit ex Paulo ſocorditer. IDEM.

6. *Ex die interpoſitæ ſtipulationis*] Non poteſt hic aliud tempus conſtitui: lis enim non poteſt de hereditate intentari, dum conditio, ſub qua heres eſt inſtitutus, pendet. IDEM.

7. *Duplos fructus præſtare compellitur*] Eos, nempe, quos ex rebus hereditariis capere neglexit, *lib. 1. tit. 13. B. ſi heredit. vel quid al. petat. §. poſſeſſor. 8.* Aliter durum foret heredem, cui Prætor bonorum poſſeſſionem conditione pendente dat, *l. 5. pr. D. de bonor. poſſeſſionib. ſecund. tabb.* quique adeo jure poſſidet, *per l. 11. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* deficiente conditione, indiſtincte in duplos fructus condemnari. Duo vero hic capita ſtipulationis diſtinguenda: unum eſt, ne quid deminuatur: alterum de duplis fructibus. IDEM.

8. *Præjudicium*] Per *præjudicium* hic videtur intelligi quæſtio de cautione, quæ occaſione hereditatis, vel nunc, vel poſtea petendæ habet locum. Id ſane ſenſus exigit: quo tamen ſignificatu non temere alibi hoc verbum occurret. IDEM.

9. *A ſuperiore*] De quo egerat Paulus diſtincte, quod hic non fit. IDEM.

10. *Major ſit centum ſeſtertiis*] Quaſi minor talem cautionem non mereretur: ac tunc forte ſuffecerit repromiſſio. Alibi quoque in hereditatibus centum ſeſtertiis majoribus aliud jus viguit, quam in minoribus. Sic ſane & hereditas liberti centum ſeſtertiis minor lege Julia Papia arbitrio liberti relicta eſt, ut & patronum excludere poſſet, *§. 2. Inſt. de bon. libertor.* de quo aliquid habebimus ad Vlpiani *tit. ult. §. 3.* IDEM.

11. *Ideoque in longiorem diem concipitur*] Facile intelligo, quare in longiorem diem cautio hic concipiatur: poteſt enim fieri, ut diu pendeat conditio. Quo pacto tamen hæc cohærerent, melius poſſemus explicare, ſi quæ his olim præmiſerat Paulus, haberemus. IDEM.

12. *Quo facto ſi quid de hereditate &c.*] Duo, quæ in ſententia diſtinguuntur, hic commiſcet Interpres, præſtationem eorum, quæ quis imminuit, & præſtationem

2. [13] Ex die accepti judicii dupli fructus computantur: & [14] tam dantes, quam accipientes, heredes quoque eorum, procuratores, cognitorumque perſonae, itemque ſponſores eadem ſtipulatione comprehenduntur; [15] eorum quoque, quorum nomine promittitur.

INTERPRETATIO. *Ex ea die,* [16] *qua de cauſa fuerit judicatum, ſi in* [17] *redhibitione mora facta fuerit, dupli fructus computantur: & tam* [18] *hi, qui* [19] *addicti fuerint, quam etiam heredes eorum, vel procuratores, aut cognitores, vel fidejuſſores eadem promiſſio comprehendit. Hic etiam* [20] *tenendi ſunt, quorum nomine facta fuerit promiſſio.*

3. [21] Quoties judicatum ſolvi ſtipulatione ſatisdatur, omiſſa ejus actio rei judicatae perſecutionem [22] non excludit.

INTERPRETATIO. *Si quando cauſa per judicium fuerit terminata, & judicati ſolutio fidejuſſione interpoſita fuerit repromiſſa, ſi is, cui fidejuſſio praebita eſt, hujus rei actionem qualibet ratione tardaverit, a perſecutione rei, quae addicta eſt, non excluditur.*

4. [23] Eman-

tionem duplorum fructuum: quæ ſeparatim erant proponenda. IDEM.

13. *Ex die accepti judicii dupli fructus computantur: &c.*] Poſſeſſor rei alienæ, ſi condemnatus ſit, ex die litis conteſtatæ duplos fructus reddit, *l. 1. Cod. Th. de fruct. & lit. exp. l. 1. C. Th. de uſur. rei judic.* Ambroſius *epiſt.* XXIX. *Cum*, inquit, *adverterem etiam gravi condicione illum, ſi viciſſet, acturum de duplis fructibus, & de ſumptibus annoſæ litis.* Sed hoc Juſtinianus non probavit, quia nec in libros ſuos retulit. Multa enim tacite abrogat, ut Cognitores, Crucem, & hanc de duplis fructibus actionem: vel potius quod jam in deſuetudinem abiiſſent, ea in ſuis legibus reſidere non patitur. Solebat autem, ut Paulus ſignificat, & de ea re cautio juſſu Prætoris interponi, quæ & reum, & actorem, & heredes, procuratores, cognitores, fidejuſſores eorum comprehendebat. CVJAC.

13. * *Ex die accepti judicii*] Ante conventionem ſimplos tantum præſtare male fidei poſſeſſorem docet Papinianus *Reſponſor. tit. 34.* & confirmat auctoritate etiam ſententiæ Pauli noſtri, qui forte id hic, vel alibi plenius olim expoſuit. Verum in invaſore idem ex die invaſionis conſtituerunt Impp. Valentinianus & Valens *l. 1. Cod. Theod. de fructib. & lit. expenſ.* ubi & in bonæ fidei poſſeſſore poſt litem conteſtatam idem juris eſſe voluerunt: quorum neutrum placuit Triboniano, qui legem illam 1. non integram retulit *in l. 2. C. dict. tit.* quod notavit quoque V. C. Jac. Gothofredus *ad d. l. 1. Cod. Theod.* De duplis fructibus quædam ſcripſimus *ad lib.* I. *tit. 13. B. §. 8.* SCHVLTING.

14. *Tam dantes, quam accipientes*] An Paulus ſcripſit, *tam ſatis dantes, quam accipientes.* non enim tantum dicimus *ſatisdare*, ſed & *ſatis accipere l. 5. §. 2. & 3. D. de verbor. obligationib.* etiam in ſpecie qui rem vindicant, dicuntur *ſatis de lite accipere, l. 33. D. de fidejuſſorib.* Plura loca Briſſonius dabit *de verbor. ſignification.* IDEM.

15. *Eorum quoque, quorum nomine promittitur*] Scilicet, perſonæ comprehendendæ ſunt: hi enim ab illis, qui ſatisdant, reliquisque ante enumeratis poſſunt eſſe diverſi. IDEM.

16. *Qua de cauſa fuerit judicatum*] Imo, qua acceptum eſt judicium, uti vult Paulus.

17. *Redhibitione*] Pro *reſtitutione.*

18. *Hi*] *Hos* lege, aut erit anacoluthon. RITTERSHVS.

19. *Addicti*] Hoc eſt, *condemnati.* ſic *tit. 4. §. 9.* ubi id obſervavimus.

20. *Tenendi*] Hoc eſt, *obligandi.* Ita alibi.

21. *Quoties judicatum ſolvi ſtipulatione ſatis datur, &c.*] Is, qui ſtipulatus eſt judicatum ſolvi, eligere debet utrum velit agere ex ſtipulatu, an judicati. Duas enim actiones habet, quibus tamen intra tempora judicatis data experiri non poteſt, *l. 1. D. jud. ſolv. l. intra, 7. D. de re judic. l. ſi Stichum, 7. §. idem Celſus, D. de novat.* CVJAC.

22. *Non excludit*] Quia ſtipulatio illa non interponitur novandi gratia, vel ut ab obligatione judicati diſcedatur: ſed ut fidejuſſoribus cautum ſit, *l. 8. §. 3. D. de novationib. & delegationib.* nec juſtum eſt præter intentionem contrahentium tantum inde effectum enaſci. SCHVLTING.

4. [23]Emancipati liberi praeteriti, ſi velint [24]ſe miſcere paternae hereditati, & cum his, qui in poteſtate remanſerint, communis patris dividere hereditatem, [25]antequam bonorum poſſeſſionem petant, de conferendo cavere [26]cum ſatisdatione debebunt. Quod ſi ſatisdare non poſſunt, ſtatim ex fide bonorum confuſionem, [27]excepto peculio caſtrenſi, facere cogendi ſunt.

INTERPRETATIO. *Emancipati filii, ſi patris teſtamento fuerint praetermiſſi & ſe paternae hereditati cum reliquis fratribus,* [28]*qui in poteſtate manſerunt, miſcere voluerint, de confundendis rebus,* [29]*quas a patre emancipationis tempore perceperint, fidejuſſores dare compelluntur, qui eos omnia diviſioni refuſuros ſua fidejuſſione promittant. Quod ſi hujusmodi fidejuſſores non dederint, ſtatim fide media confuſionem rerum omnium, quas acceperunt, facere compelluntur: exceptis tamen rebus, quas de caſtrenſi peculio habere probantur.*

23. *Emancipati liberi præteriti, ſi velint ſe miſcere &c.*] Emancipati præteriti petentes bonorum poſſeſſionem contra tabulas conferunt ſuis bona propria, exceptis caſtrenſibus vel quaſi caſtrenſibus, *l. 1. §. nec caſtrenſe, D. de collat.* Collatio autem fit cautione ex edicto prætoris, *l. 1. §. jubet, D. eod. l. filium, 20. §. videamus, D. de bonor. poſſ. contra tabul.* poſt petitam bonorum poſſeſſionem contra tabulas, *l. 3. in prin. D. de collat. l. ſi filius, 13. D. de cond. cau. dat.* Immo ante petitam bonorum poſſeſſionem, ut Paulus ait: quod fit præfeſtinante emancipato, ut in ſpecie *l. 3. §. emancipatus præteritus, D. de collat.* non aliter. At ſi per inopiam non poſſit cavere, collationem re ipſa facere cogitur, aut in ſuos oblata cautione portionis emancipati poſſeſſio transfertur, aut, neutro cavente, curator portioni datur, *l. 1. §. jubet. §. ſi frater, Dig. de colla.* Et hæc de hac Pauli ſententia ſufficiant. CVJAC. Adde Vlpianum *tit. 28. §. 4.*

24. *Se miſcere paternæ hereditati*] Ergone emancipati ſeſe hereditati paternæ miſcent? Nemo hoc dixerit, qui veteres Juris conditores vel a limine ſalutavit. Ego credo Paulum ſcripſiſſe, *ſi bonorum poſſeſſionem petere velint*, vel ſaltem aliquid tali ſenſu; ac Compilatorem hoc perperam ſuis verbis extuliſſe, ut quoque facit in interpretatione. Mox etiam fit mentio bonorum poſſeſſionis. SCHVLTING.

25. *Antequam bonorum poſſeſſionem petant*] Non hoc tamen neceſſarium, nec accipiendum pro conditione: ſed potius pro modo, ut ſciant, quid debeant facere, ſi bonorum poſſeſſionem velint conſequi, *l. 3. pr. D. de collation.* IDEM.

26. *Cum ſatisdatione*] Satisdatio non præciſe exigitur, ſed ut recte caveatur: adeoque & pignoribus caveri poteſt, *l. 1. §. 9. D. de collation.* IDEM.

27. *Excepto peculio caſtrenſi*] Id eſt, eo, quod ſi emancipatus in poteſtate manſiſſet, caſtrenſis peculii eſſet. Ceteroquin emancipatus, qui eſt paterfamilias, habere peculium non poteſt, *l. 182. D. de verbor. ſignification.* Idem eſt in peculio quaſi caſtrenſi, *l. 1. §. 15. D. de collation.* cujus alibi quoque in Pandectis mentio occurrit, *l. 3. §. 5. D. de bonor. poſſeſſionib. l. 7. §. ult. D. de donationib.* Inde in *l. 16. §. 12. D. ad S. C. Trebellian.* fit mentio filiifamilias, *qui munus militiæ ſuſtinebat, aliove quo officio praeeſſet.* (ubi *alio quo* ſcriptum eſt, pro *alii cui*, uti in *l. 156. §. 2. D. de reg. jur.* dicitur, *in alii locum.* & *l. 1. fin. D. de bonor. poſſeſſion. ſecund. tabb.* occurrit *pars uni*, pro *unius*: quæ duo loca notat Briſſonius *in Parerg.*) Ceterum loca illa omnia a Triboniano interpolata eſſe putat Fr. Balduinus *Juſtinian. lib.* III. quod de quibusdam forte verum erit, uti exiſtimat etiam Jac. Gothofredus *ad l. 3. Cod. Theod. de poſtuland.* de omnibus vero id aſſerere non auſim: & peculium quaſi caſtrenſe notum olim fuiſſe colligitur ſatis ex verbis Papiniani, *l. 52. §. 8. D. pro ſoc.* ubi nulla erat interpolandi ratio: & prius monetur, ſi inter fratres ſit initum voluntarium conſortium, etiam ſtipendia & ſalaria in commune redigi, quamvis filius emancipatus hæc non cogatur conferre. Vbi adeo & caſtrenſis & quaſi caſtrenſis peculii apertum veſtigium: nec ulla ſuſpicio aliquid illic eſſe a manu Triboniani. IDEM.

28. *Qui in poteſtate manſerunt*] Hæc addidimus ex ed. Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. quæ ſane optime huic loco quadrant. IDEM.

29. *Quas a patre emancipationis tempore acceperunt*] Imo omnia, exceptis caſtrenſibus, ſecundum ipſum Paulum.

TITV-

TITVLVS X.

[1]*De Contrahenda* [2]*Auctoritate.*

1. [3]Ob metum impendentis damni vicinus vicino [4]ſatisdare debet, additis ſponſoribus, ſuper eo, quod damni acciderit.

2. [5]De communi pariete [6]utilitatis cauſa hoc coepit obſervari, ut aedificet

1. *De contrahenda Auctoritate*] Perſequitur ſub hoc titulo Paulus tractatum prætoriarum ſtipulationum, & proponit ſtipulationem Damni infecti, eique conjunctam quæſtionem, de communi pariete: ideoque a ſuperioribus hæc non erant dividenda. Sed & quid his verbis, *De contrahenda auctoritate,* ſignificetur, non intelligo, niſi quis dicat venditorem, qui contractus ſui auctoritatem defugere non poteſt, auctoritatem contrahere, quod ſit auctoritatis obligatus ex ſtipulatione duplæ: de qua in integro Sententiarum libro, quod Prætoria eſſet, Paulum hoc loco nonnihil ſcripſiſſe divinare liceat. Sed demus hoc, item concedamus hanc diviſionem tolerari poſſe: inſcienter ſaltem, hoc negari non poteſt feciſſe Alaricum, ſive Anianum, qui illis, quæ de ſtipulatione auctoritatis Paulus ſcripſerat, prætermiſſis, hunc nihilominus titulum retinuerit. Legi in quibusdam ſcriptis, *De contrahenda hereditate*, quod etiam vitioſum eſt. Equidem malim aut eum titulum omnino circumſcribere, aut legere, *De communi pariete.* Potuit hic tam gravis error hunc locum occupare, ut & *lib.* II. *tit. 30.* in quo perperam in omnibus codicibus cum excuſis, tum ſcriptis legitur, *De oratione D. Severi*, cum ſit legendum, *De rationibus diſtrahendis.* Sunt errores in omnibus libris portentoſi, ſunt qui ex antiquo inſederunt penitus, ſunt qui ab ipſis auctoribus, fallente manu, uti fit, commiſſi nec correcti ſunt, quos niſi vir exercitatus, & in conjecturis ſagaciſſimus numquam cernat, aut ſi ſubeſſe præſentiſcat, vix umquam recte queat emendare. Itaque non cuivis ad hoc ſtudii genus temere accedendum eſt. CVJAC.

1. * *De contrahenda auctoritate*] Quamvis ea, quæ ſub hoc titulo leguntur, ad cautionem de damno infecto, ac parietem communem pertineant, non tamen hunc titulum Paulo abjudicare audeo, non ignarus, & alibi Anianum ſub Pauli titulis ea poſuiſſe, quæ ſub aliis rectius fuiſſent collocata, veluti *tit. 2. hoc lib.* & *lib.* II. *tit. 30. & 32.* & alibi. *Auctoritas* vero hic videtur notare contractum, aut ſtipulationem de præſtanda auctoritate, ſive firmitate contractus emptionis, adeoque & evictione præſtanda. Atque ita *auctoritas* accipitur commodiſſime, cum dicitur *inſtrumentum auctoritatis*. *l. ult. D. de pigneratit. action.* & *auctoritatis tabella*, apud M. Senecam *lib.* III. *Controverſ. 21. fin.* Quæ mihi omnia in mentem forte non veniſſent, niſi me de iis non ita pridem monuiſſet Juvenis egregius, & qui præclara pollicetur, Nicolaus ten Hove, cognatus meus, & diligentiſſimus auditor: quod ipſum ſilentio nolui premere. Cujacius quoque aliquid habet, quod huc accedat: ſed is ſibi non fidit, & variat. SCHVLTING.

2. *Auctoritate*] Al. *hæreditate.* Cujaci. putat legend. *De communi pariete.* vel etiam hunc titulum omnino circumſcribendum. Nam ſtipulatio damni infecti pertinet etiam ad tit. 9. RITTERSHVS.

3. *Ob metum impendentis damni vicinus &c.*] Propter metum ruinæ vicinus vicino cavet, vel ſatisdat damni infecti, atque etiam propter vitium communis parietis *l. in has, 28. §. 1. l. inter quos, 39. D. de dam. infec.* CVJAC.

4. *Satisdare debet additis ſponſoribus*] Compilatoris manum hic quoque agnoſco, non tantum, quia dicitur *ſatisdare additis ſponſoribus*; quomodo noſtri in jure non loquuntur: ſed ſimpliciter dicunt *ſatisdare:* quo etiam verbo tantum utitur Prætor in edicto ſuo de damno infecto *l. 7. pr. D. de damn. infecto.* ſed quia Paulus quoque non eſt credendus omiſiſſe, quod in eodem eſt edicto, proprio nomine promitti, quod dubio procul frequentius eſt; alieno vero ſatisdare: atque hujus poſterioris ratio eſt, quia qui pro alio cavet, eſt habendus pro defenſore, qualis, ſecundum veterem regulam, nemo eſt idoneus ſine ſatisdatione, *§. 5. Inſt. de ſatisdationib.* SCHVLTING.

5. *De communi pariete utilitatis cauſa &c.*] Ipſo jure non poteſt ſocius, invito vel ignorante ſocio, communem parietem demoliri & reficere, *l. parietem, 8. D. de ſer. urb. prædio.* Vtilitatis tamen cauſa, cui jura cedere debent, receptum eſt, ut poſſit is, cujus maxime intereſt, & impenſas, pro ſocio, aut communi dividundo judicio pro parte conſequi, *l. ſi ædibus, 32. D. de dam. inf.* Atque ita propter utilitatis cauſam ſtrictam juris rationem inſuper habemus, ut ait *l. ſunt perſonæ, 43. D. de relig. & ſumpt. fun.* Et hodie non erit ob vitium parietis communis neceſſaria ſtipulatio damni infecti. CVJAC. Bene Cujacius in edd. cum Interpp. ſuis ſeparavit hanc ſententiam a ſuperiore, ut & Rittershuſius. In aliis antiquis utraque conjungitur: ac Interpres vetus hæc confudit.

6. *Vtilitatis cauſa cœpit obſervari*] Qualia & alia occurrunt, ubi alio jure utimur, quam juris ſubtilitas exigeret, ut *l. 12. l. 13. l. 14. l. 15. D. de teſtam. tutel.* De qualibus plura invenire eſt apud V. C. Ger. Noodt *Probabil. lib.* 1. *cap.* 2. Sed quare ædes communes reficere licet ex juris ratione, *l. 32. D. de damn. infect.* non vero ſtricto jure parietem communem? Forte quia paries non eſt pro indiviſo communis: ſed quatenus

cet quidem [7] cui aedificare intereſt: cogatur vero ſocius portionis ſuae impenſas agnoſcere.

INTERPRETATIO. *Si quando aliquibus vicinus paries ruinae metum videatur oſtendere, invicem ſibi datis fidejuſſoribus promittere debent, ut ſi cui vicinus paries damnum fecerit, a ſocio ſarciatur. Sed ſi ab uno ex his communis paries propter metum ruinae fuerit reparatus, impenſas fabricae ſocius illi pro portione ſua praeſtare cogendus eſt.*

tenus cujusque ſolo inſiſtit, ſingulorum: ut ita quis reficiens agat quoque aliquid in parte, quæ plane ipſius non eſt. SCHVLTING.

7. *Cui*] Malim *cuja*. RITTERSHVS. Forte ſic hæc concepit Interpres: a quo etiam eſſe videtur *ædificare* pro *reficere*.

TITVLVS XI.

De Donationibus.

1. [1] Species [2] extra dotem a matre in honorem nuptiarum [3] praeſente filia genero traditae donationem perfeciſſe videntur.

2. [4] Probatio [5] traditae, vel non traditae poſſeſſionis non tam in jure, quam in facto conſiſtit: ideoque ſufficit ad probationem, ſi rem corporaliter [6] teneant.

INTERPRETATIO. *Si inter aliquos de tradita aut non tradita re naſcatur*

1. *Species extra dotem a matre in honorem &c.*] Si mater præſente filia, genero extra dotem ſpecies quasdam in honorem nuptiarum tradiderit, eas filiæ donaſſe videtur, *l. donationes, 31. §. ſpecies, D. de don.* Et ideo filiæ, ſoluto matrimonio, adverſus maritum datur earum rerum nomine condictio ſine cauſa, vel actio depoſiti, vel mandati, vel negotiorum geſtorum, vel ad exhibendum, vel rerum amotarum. CVJAC.

1. * *Species*] Papinianus quoque *l. 31. §. 1. D. hoc tit.* utitur hoc verbo. Ac olim in donando res ſingulæ nominandæ erant, quæ donarentur, *l. 1. & 2. Cod. Hermogenian. hoc tit.* SCHVLTING.

2. *Extra dotem*] Vt ſint apud virum loco paraphernalium, quæ & nomine peculii veniunt, *l. 31. §. 1. D. hoc tit. l. 9. §. 3. D. de jur. dot.* IDEM.

3. *Præſente filia genero traditæ*] Id, videlicet, agit mater, ut filiæ donet, resque adeo filiæ adquirantur, atque ab illa viro videantur datæ pro parapherнis. Vt vero res alicui adquiratur, ſi quidem penes ipſum ſit, voluntas donantis ac donatarii ſufficiet ad translationem dominii, *§. 43. Inſt. de rer. diviſion. l. 9. §. ult. D. de reb. credit.* At cum res non eſt penes eum, qui illam accipiet, tunc præſentia opus eſt, uti *l. 74. D. de contrahend. emption. l. 1. §. pen. D. d. adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* ſic & prope eſt, ut datum videatur ab eo, pro quo præſente alius illi donare volens dat, *l. 41. D. de mort. cauſ. donationib.* Ita Barth. Cheſius *Differentiar. lib. 1. cap. 95.* IDEM.

4. *Probatio traditæ, vel non traditæ poſſeſſionis, &c.*] Si quis rem corporaliter teneat, cum ei donatur, hoc ſufficit ad traditam poſſeſſionem. Traditio enim ſive poſſeſſio facti potius eſt, quam juris, *l. quadam, 77. D. de rei vind.* CVJAC.

5. *Traditæ, vel non traditæ poſſeſſionis*] Tempore Pauli ad donationis perfectionem requirebatur, ut res ipſæ eſſent traditæ aut mancipatæ, ut docet *l. 4. Cod. Theod. hoc tit.* (ubi exceptio, de qua mox) aut in jure ceſſæ, *l. 1. Cod. Hermogenian. hoc tit.* ac de traditione id intelligi poteſt ex *l. ult. §. 1. D. hoc tit.* mancipationis vero crebra mentio: de quo aliquid dictum eſt ad Cajum *Inſt. lib. 1. tit. 6. §. 3.* Non vero hic Paulus docet. quid ſufficiat ad traditam poſſeſſionem, quomodo illum accepit Cujacius: ſed quæſtionem illam, an poſſeſſio ſit tradita, vel non, non in jure, ſed facto conſiſtere, quale quid & Julianus notat *l. 1. §. ult. D. de curatorib. furioſ. & al. extr. minor. dand.* ſufficere vero ad probationem, quod quis rem corporaliter teneat. Notavit quoque Cujacii interpretationem V. C. Ant. Faber *de errorib. pragmaticor. decad.* XLIII. *err. 3. n. 5.* SCHVLTING.

6. *Teneant*] Malim *teneam*. RITTERSHVS.

7. *Inten-*

tur [7] *intentio, hujus rei probatio non in jure aut in ſcriptura, ſed in facto conſtat. Ideo ad omnem probationem ſufficit, ſi res ab eo, qui ſibi traditam aſſerit, teneatur.*

3. [8] Pater ſi filiofamilias aliquid donaverit, & [9] in ea voluntate perſeverans deceſſerit, morte patris donatio convaleſcit.

4. [10] Cum unius rei in duos donatio confertur, [11] potior eſt ille, cui res tradita eſt. Nec intereſt, [12] poſterior quis, an prior acceperit, [13] & exceptae necne perſonae ſint.

INTERPRETATIO. *Si aliquis unam rem duobus* [14] *per legitimas ſcripturas dona-*

7. *Intentio*] Fort. *contentio.* Sed tamen video Anianum & ſupra ita loqui III.5.15. IDEM. Nos quoque illic notavimus hoc verbum illo ævo pro lite & contentione uſurpatum fuiſſe.

8. *Pater ſi filiofamilias donaverit, &c.*] Donatio, a patre in filiumfamilias collata, ſola patris morte non confirmatur, *l. 1. §. 1. D. pro donato. l. 2. §. ultim. D. pro herede.* ſed ſi patris extremo judicio fuerit confirmata, morte patris conſtat donationem convaleſcere, *l. penult. Digeſt. de collat. dot. l. 2. C. Gregor. famil. erciſcund.* Scripſimus hac de re *ad l. 2. D. pro herede.* CVJAC.

9. *In ea voluntate perſeverans deceſſerit, &c.*] Donatio talis patris filiofamilias facta magis eſt deſtinatio paternæ voluntatis, quam donatio, *l. 11. C. hoc tit.* quæ eſt *l. 1. Cod. Hermogenian. hoc tit.* ubi illa plenior exhibetur. Mors ſola patris olim non ſufficiebat filio: ſed requirebatur, ut voluntas patris duraſſet: ſaltem non eſſet mutata, *l. 18. C. famil. erciſcund.* Et ne ſic quidem ipſo jure donatio convaleſcebat: adeoque nec res talis a filio poterat uſucapi, *l. 2. §. 2. D. pro hered. l. 1. §. 1. D pro donat.* verum per arbitrum familiæ erciſcundæ filio res adjudicabantur, *l. 18. C. famil. erciſcund. l. 2. Cod. Gregorian. eod. tit.* ac ſic donatio vires accipiebat. Olim parentes quoque liberis talia, quæ donaverant, legabant: quo pertinet quod ſcribit Plinius *Natural. Hiſtor. lib.* XXXIII. *cap. 2.* his verbis: *Quinque librarum corona Piſo Frugi filium ex privata pecunia donavit: eamque coronam teſtamento ei prælegavit.* Si filius emancipatus fuiſſet, donatio ſtatim ſortita fuiſſet effectum. Quod vero in *l. 13. C. de collationib.* filia, quæ in poteſtate fuerat, donationem non habuit præcipuam, id fieri potuit, vel quod voluntas patris non duraverat, uti ad illum locum notatur in Græcorum Scholiis: vel potius, ut alii cenſent, quia qui dicitur donatus fundus, erat datus tantum in peculium: qualia quoque dicuntur pater & dominus donare *l. 31. §. 2. D. hoc tit. l. 37. §. 1. l. 49. D. de adquirend. rer. domin.* Jure noviſſimo ipſo jure quo pacto donatio talis morte confirmetur, docet *l. 25. C. de donationib. int. vir. & uxor.* SCHVLTING.

10. *Cum unius rei in duos donatio confertur, &c.*] Cum diverſis temporibus a domino eadem res duobus donatur, potior eſt is, cui priori poſſeſſio tradita ſit, etiamſi alter ſit ex perſonis exceptis, puta ex parentibus, vel liberis, vel etiam ſi in alterum prius fuerit donatio collata, *l. quotiens, 15. C. de rei vindic. l. penult. C. Greg. eod. titul.* Hoc tantum in donationibus exceptis perſonis datum eſt, ut ſufficiat quibuscumque verbis expreſſa voluntas, *ſup. tit. 1. libro* IV. exceptis lege Cincia, ut *l. 4. C. Th. de donat.* CVJAC.

11. *Potior eſt ille, cui res tradita eſt*] Quia non nudis conventionibus, ſed traditionibus dominia rerum transferuntur, *l. 20. C. de pact.* Aliud in donationibus a Principe factis conſtituit Imp. Conſtantius *l. 5. Cod. Theod de petitionib. & ultr. dat.* Quod ille recte facere potuit, cum, quod traditio ad dominii translationem requiratur, juris ſit civilis, non etiam naturalis, quod bene vidit H. Grotius *de jur. bell. ac pac. lib.* II. *cap. 6. §. 1.* SCHVLTING.

12. *Poſterior quis, an prior*] Scilicet donatarius, cui verbis eſt res addicta. IDEM.

13. *Et exceptæ, nec ne perſonæ ſint*] Perſonas exceptas intelligit conjunctas; inter quas fieri donatio poteſt quibuſcumque verbis, ut dixit *lib.* IV. *tit. 1. §. 11.* qui ſunt parentes, ac liberi, *l. 4. l. 5. l. 7. Cod. Theod. hoc tit.* quos ab hac ſolennitate non liberavit lex Cincia: ſed Divi Pii conſtitutio, *d. l. 4. Cod. Theod. hoc tit.* ante illam & hi jus commune ſequebantur: ut conſtat ex Plinio *lib.* X. *epiſtol 3.* quem laudat & exponit Fr. Brummerus *ad leg. Cinc. cap. 13.* qui etiam *cap. 15.* bene recedit a Jac. Gothofredo *ad l. 4. Cod. Theod. hoc tit.* exiſtimante, inter has perſonas remiſſam quidem eſſe mancipationem in rebus Italicis, ſed non traditionem in provincialibus. quod nec fundamentum habet, ne convenit illis, quæ *dict. loc.* refert Plinius. Ceterum Divi Pii conſtitutio utcumque donationem fecerit validam inter has perſonas, quibuscumque verbis eſſet facta: (quomodo hodie inter qualeſcumque perſonas donatio, modo non major quingentis aureis, fieri poteſt ex Juſtiniani conſtitutione *§. 2. Inſt. l. 35. §. ult. C. hoc tit.*) non tamen id admiſſum, ut ſine traditione, mancipatione, ſimilive modo, v. gr. ceſſione in jure, tranſiret dominium. IDEM.

14. *Per legitimas ſcripturas*] Hoc ignoravit Paulus: ſed addidit Interpres hic & ad *§. ſeq.* ex Codicis Theodoſiani conſtitutionibus. Idem exigit Rex Theodericus *Edict. cap. 51. 52. 53.* IDEM.

Ooo 13. *Sit*]

donaverit, uni prius, & alteri poſtea, non quaerendum eſt in his donationibus, qui prior, qui poſterior [15] *ſit: ſed qui rem tradente donatore poſſederit, is eam, cui eſt tradita, poſſidebit. Nec intereſt, utrum in* [16] *parentes, an in extraneos talis ſit facta donatio.*

5. [17] Invitus donator de evictione rei donatae promittere non cogitur: nec eo nomine, [18] ſi promiſerit, [19] oneratur: quia lucrativae rei poſſeſſor ab evictionis actione [20] ipſa juris ratione depellitur.

INTERPRETATIO. *Si aliquis rem* [21] *juris ſui ſcriptura interveniente donaverit, evictionis poenam ſibi conſtituere invitus non compellitur: ad quam rem, etiamſi volens promiſerit, non poteſt* [22] *retineri: quia res, quae lucrum alteri facit, damnum pro munere ſuo donatori inferre non poterit. Et ſi ad hanc rem is, cui donatum eſt, donatorem voluerit attinere, ab hac actione* [23] *omnimodis removetur.*

[24] Vel ſic. *Qui rem ſuam donat, evictionis poenam ſcribere non debet. Quod ſi ſcripſerit, ei non nocebit.*

*Si pater emancipati filii nomine donationis animo pecuniam foeneravit; eamque filius [25] ſtipulatus: & ipſo jure perfectam donationem [26] ambigi non poteſt. Ex LEGE XXXIV. D. HOC TITVLO.

6. [27] Ei

15. *Sit*] Hoc verbum eſt in ed. Pariſ. cIɔ Iɔ LXXXVI. ac exſtat in Capitularibus *lib.* VII. *cap. 362.* ubi hæc adducuntur.

16. *Parentes*] *Parentes* hic Anianus ponit pro cognatis: ut & Tertullianus & alii. Vnde *parentela* in jure Canonico eſt cognatio. RITTERSHVS.

17. *Invitus donator de evictione rei donatæ &c.*] Donator de evictione non tenetur: nec enim æquum eſt, ut ex liberalitate ſua damnum ferat, *l. Ariſto, 18. §. ultim. D. de donat.* Et hoc verum eſt, ut Paulus ait, etiam ſi eo nomine promiſerit. Promittendi verbo alias ſtipulatio ſignificatur, alias pactum, *l. juris gentium, 7. §. quod fere, D. de pact.* Modo pactum: Nam ſi ſtipulanti donator promiſerit, tenetur, *l. 2. C. de evict.* CVJAC.

18. *Si promiſerit*] *Si promiſerit, ſcilicet pacto*, inquit Cujac. ut vulgarem hanc lectionem tueatur, non recte. Ego aliquando oſtendi D. Giphanio, videri mihi legendum, *Niſi promiſerit.* quam conjecturam is tum probabat. Sic vice verſa *Niſi* pro *Si* perperam legitur cum alibi, tum in *l. 15. D. de donat.* RITTERSHVS. Valde probo emendationem Rittershuſii: a ratione enim juris alienum, generaliter dici, aliquem de evictione non teneri, ſi promiſerit. Ac præcedentis vocis ultima ſyllaba *ne* effecit forte, ut ſequens *ni* interciderit. Interpres quidem legit *ſi*: ſed jam ante illius tempora multa in Veterum libris corrupta fuiſſe non tantum eſt probabile, & ex natura communi rerum credendum: ſed & Imperatores docent *l. un. Cod. Theod. de reſponſ. prudent.* Adde quæ notavit Cujacius *ad tit. 10.* SCHVLTING.

19. *Oneratur*] Niſi dolo malo rem donaverit alienam, inque eam magnas impenſas fecerit donatarius, quo caſu agere is poteſt de dolo, *l. 18. §. ult. D. hoc tit* ſi, ſcilicet, aliter impenſas ſervare nequeat: id enim ſi poſſit, actio doli ceſſabit, ſecundum *l. 1. §. 1. 4. D. de dol. mal.* Quin & ſtipulationis dolum malum abeſſe inter donantem & donatarium interpoſitæ exemplum occurrit egregium in præclara inſcriptione apud Gruterum *p.* MLXXXI. quam ex profeſſo explicuit ante mihi laudatus Brummerus *ad leg. Cinc. cap. 14.* Idque etiam ratione vitiorum fieri docet Modeſtinus *l. 62. D. de Ædilit. edict.* Non interpoſita ſtipulatione, nullisque impenſis factis, id quod evenit, boni conſulere debet donatarius. Quo faciunt quæ Cicero dicit de donatione agrorum a L. Antonio facta, & a Senatu diſſoluta *Philippic. V. cap. 5.* ubi ait: *Nam poſſeſſores æquiore animo diſcedent: nullam impenſam fecerant, nondum inſtruxerant.* IDEM.

20. *Ipſa juris ratione*] Quid enim reſtituet, qui nihil accepit? *d. l. 62. D. de Ædilit. edict.*

21. *Juris ſui*] Vt evictio locum habeat, debuit fuiſſe res juris alieni, vel alteri obligata. Male ergo hoc additum.

22. *Retineri*] Pro *conveniri*: quod ſæpius habuimus. mox dicet *attinere.*

23. *Omnimodis*] De hoc verbo dictum *ad lib.* IV. *tit. 13. §. 1.*

24. *Vel ſic &c.*] Ex edit. Genev. cIɔ Iɔ LXXXVI. & Rittershuſiana.

25. *Stipulatus: & ipſo jure*] Malim, *ſtipulatus eſt: ipſo &c.* nam & alias *eſt* in *&* depravatum reperimus.

RIT-

6. [27] Ei, qui aliquem a latrunculis vel hoſtibus eripuit, [28] in infinitum donare non prohibemur: ſi tamen donatio, & non merces eximii laboris appellanda eſt: [29] quia contemplationem ſalutis certo modo aeſtimari non placuit.

INTERPRETATIO. *Si quis aliquem de imminenti periculo, id eſt, de latronum aut hoſtium perſecutione vel manu eripuit, quidquid vel quantum, aut ſi omnia is, qui liberatus eſt, pro ſalutis ſuae mercede donaverit, nec ab ipſo donatore, nec ab heredibus ejus repeti poteſt: quia vitae praemium nulla poteſt aeſtimatione pretii penſari.*

RITTERSHVS. Editiones vulgatæ Pandectarum veteres habent, *eamque ſtipulatus eſt filius: ipſo jure.* quæ lectio Florentinæ præferenda eſt. SCHVLTING.

26. *Ambigi non poteſt*] Alias quoque ſtipulatione facta non ſpectatur, quis numeraverit, verum quis ſtipulatus ſit, ac is inde adquirit, *l. 2. C. ſi cert. petat.* IDEM.

27. *Ei, qui aliquem a latrunculis vel hoſtibus eripuit, &c.*] Non licet in infinitum donare: eſt enim donationis lege conſtitutus certus modus, certumque pondus, ut Theodoſius ait in *Novell. de Theodoſiani Codicis auctoritate. Cum liquido,* inquit, *pateat, quo pondere donatio deferatur.* Et is quidem modus, ut ex Juſtiniano didicimus, fuit olim CC. aureorum, tum CCC. deinde D. *l. ſancimus, 34. l. penult. §. ult. C. de donat.* At ei, qui me a latrunculis, vel hoſtibus eripuit, in infinitum donare poſſum: quia conſervandæ ſalutis mercedem præſtare videor: quæ res certo modo taxanda non eſt. Tribonianus hanc Pauli ſententiam, quibuſdam verbis neſcio qua ratione immutatis, retulit in *l. penult. §. ultim. D. de donat.* quæ tamen eundem ſenſum referunt, ut ſcilicet hæc donatio non revocetur quaſi immodica, & ita quoque Græci interpretantur *lib.* XLVII. *βασιλικῶν tit. 3.* Sed cum Florentiæ in eo §. legatur, *hæc donatio irrevocabilis eſt, non merces laboris eximii appellanda eſt,* deeſſe quædam videntur, quæ ex hoc loco nos recte ita reſtituemus. *Hac donatio irrevocabilis eſt, ſi tamen donatio non merces laboris eximii appellanda eſt.* Sic fere Cicer. *pro Cluentio: Si hæc,* inquit, *ſolutio legatorum non merces abortionis appellanda eſt.* CVJAC.

28. *In infinitum*] Non obſtante lege Cincia, quæ, exceptis certis perſonis, intra certum tantum modum donare permittit, Vlpiano teſte *tit. 1. pr.* ad quem ea de re aliquid erit dicendum. Tribonianus in hac Pauli ſententia *l. 34. §. 1. D. hoc tit.* lege Cincia jam ceſſante, ſcripſit illam donationem eſſe irrevocabilem: quod non tam videtur ſpectare omiſſam inſinuationem: ſic enim non revocatur donatio: ſed id ſolum, quod excedit quingentos aureos, ipſo jure non valet, *l. 34. C hoc tit.* verum id magis videtur voluiſſe Tribonianus, donationem hanc etiam ob injuriam a donatario donatori illatam irrevocabilem eſſe, contra regulam §. *2. Inſt. hoc tit. l. ult. C. de revocand. donationib.* licet non negem, rationem eamdem, quod ſit non tam donatio, quam eximii laboris merces, etiam id evincere, non eſſe hic opus inſinuatione. Quamvis vero ſi lex 34. §. 1. hinc cum Cujacio ſuppleatur, oratio evadat copioſior, ſenſus tamen quoque evadet commodus, ſi modo pro, *non*, legas, *ſi non.* ac ſic forte ſcripſit Tribonianus: vel pro *non* legamus, *nam:* quæ lectio ſecunda eſt Florentini codicis, ut docet Taurelli nota ad editionem Florentinam. SCHVLTING.

29. *Quia contemplationem*] In Pandectis eſt, *quod contemplatione*: quo modo hæc expreſſit illic Tribonianus: ut adeo hic contemplatio ſalutis non poſſit æſtimari: (qui modus tamen loquendi an a Paulo ipſo ſit, dubito) illic id, quod datum eſt, non poſſit æſtimari. IDEM.

TITVLVS XII.

[1] *De Jure* [2] *Fiſci & Populi.*

1. *De Jure Fiſci & Populi*] Eadem eſt inſcriptio *l. 1. D. de bon. dam.* Lampridius *in Alex. Leges de jure populi & Fiſci moderatas & infinitas ſanxit.* CVJAC.

2. *Fiſci & Populi*] Notiſſimum eſt libera Republica theſauros populi Romani veniſſe nomine ærarii: ac ſub Principibus fuiſſe præter ærarium, ſive pecuniam Senatus populique Romani, etiam fiſcum, ſive pecunias Principis: a quibus iterum diſtincta ratio Cæſaris, ſive patrimonium Principis privatum, cujus mentio *l. 6. §. ult. D. hoc tit.* Idque diſcrimen fiſci & ærarii occurrit evidentiſſime apud Vlpianum *tit. 17.* ubi docet, caduca, quæ antea ærario inferebantur, ex conſtitutione Antonini, nempe, Caracallæ, fiſco eſſe illata. Sub Juſtiniano jam dudum hæc diſtinctio ærarii & fiſci abolita erat, ac hæc duo pro eodem accepta ſunt, nempe, pro publicis Principis theſauris, *§. ult. Inſt. de uſucapionib. l. 2. ult. C. de quadrienn. præſcription.* quibus etiam ſacrarum largitionum nomen eſt, quibuſque præeſt Comes ſacrarum largitionum, de cujus officio titulus eſt in Codice: atque hæ lar-

* In fraudem fiſci non ſolum per donationem, ſed quocunque modo res alienatae revocantur. Idemque juris eſt, [3] & ſi non quaeratur: aeque enim in omnibus fraus [4] punitur.

* Bona eorum, qui in cuſtodia, vel in vinculis, vel compedibus deceſſerunt, heredibus eorum non auferuntur, ſive teſtato, ſive inteſtato deceſſerunt.

* Ejus bona, qui ſibi mortem conſcivit, non ante ad fiſcum coguntur, quam prius conſtiterit, cujus criminis gratia manus ſibi intulerit. Ex LEGE XLV. PR. §. I. ET II. D. DE JVR. FISC.

I. [5] Ejus bona, qui ſibi [6] ob aliquod admiſſum flagitium mortem [7] conſcivit, [8] fiſco vindicantur. Quod ſi id [9] taedio vitae, aut pudore aeris alieni,

largitiones diſtinguuntur a re privata Principis, cui præeſt Comes rerum privatarum, de cujus officio itidem in Codice eſt titulus: ad quos titulos plura de illis tradidit Cujacius *in Paratitlis.* Ceterum vel ex hoc titulo, ex quo plu[r]imæ in Pandectis ſententiæ ſunt reſiduæ, patebit, quam exiguam ex his ſententiis partem hodie hic ſuperſtitem habeamus. Ego vero in ordinandis his ſententiis cum viderem, & Rittershuſium, & Aurelianenſem editorem ſuo uſos eſſe judicio, & quidem diverſimode, quod ad eas ſententias, quæ ex Pandectis petitæ ſunt, & quarum ordinem, qui apud utrumque eſt, referre tædioſum eſſet, credidi & mihi licere meo uti. In pleriſque tamen Rittershuſium ſecutus ſum. Ad ſententias vero ex Pandectis hauſtas non multa dixi, quia a Pandectarum Interpretibus dicta nolui compilare: & quod pertinet ad eas, quæ deſumptæ ſunt ex *l. 45. D. de jur. fiſc.* copioſe illuſtratæ ſunt a Cujacio in *Recitationib. ad dict. tit.* SCHVLTING.

3. *Et ſi non quaratur*] Quod non idem circa privatos ex edicto, quo illa, quæ in fraudem creditorum facta ſunt, revocantur: ad quod non pertinent non adquiſita, *l. 6. pr. §. 1. & ſeqq. D. quæ in fraud. creditor. fact. ſunt ut reſtituant. l. 134. pr. D. de regul. jur.* Obiter notemus, non obſtare hiſce *l. 26. D. hoc tit.* ubi non debitor fiſci, ſed reus capitis emancipavit filium, ut hereditatem adiret ſibi delatam, adeoque & ſibi adquireret: ſed id non tam in fraudem fiſci, quam ex honeſto & juſto in filium affectu: quam emancipationem non improbant jura: ut adeo hæc non pugnent, ut voluit Budæus a Cujacio merito notatus *ad d. l. 26.* IDEM.

4. *Punitur*] Hoc reliqui, ut rectum, alioquin in Florentino eſt *ponitur.*

5. *Ejus bona, qui ſibi ob aliquod admiſſum flagitium, &c.*] Rei poſtulati capitalis criminis, vel in crimine capitali deprehenſi, ſi metu criminis ſe interficiant, heredem ordinarium non habent, nec eis funus ducitur, nec lugeri ſolent. Nam pro confeſſis habentur ex conſtitutionibus, atque ideo illorum bona coguntur in fiſcum. Quod tamen Reipub. temporibus non obtinuiſſe exemplum C. Licinii a Valerio relatum, *libr.* IX. *cap.* 12. indicat. Diverſum eſt ſi aut tædio vitæ, aut pudore æris alieni, aut doloris alicujus impatientia, aut furore interimant ſe. Hi namque heredem ordinarium habent, & eorum, ut Cornelius Tacitus ait *lib.* V. humantur corpora, manent teſtamenta. Extat autem hæc Pauli ſententia in *l. in fraudem, 45. §. ejus bona, D. de jur. fiſc.* quæ ex aliorum Juriſconſultorum auctoritatibus quamplurimis confirmari, & dilatari poteſt. CVJAC. Extat in *l. 45. §. 2. D. de jur. fiſc.* ſed paulo aliter. RITTERSHVS.

6. *Ob aliquod admiſſum flagitium*] Cujus nomine, ſi quis damnaretur, bonorum ſequeretur publicatio, *l. ult. §. 1. 2. 3. D. de bon. eor. qui ant. damnation. mort. ſib. conſciver.* SCHVLTING.

7. *Conſcivit*] In *d. l. 45. §. 2.* additur, *& manus intulit.* IDEM.

8. *Fiſco vindicantur*] Si jam accuſati ſint, aut in ſcelere deprehenſi: ut ex Papiniano *lib.* XVI. *Reſponſorum* tradit Marcianus *l. ult. pr. D. de bon. eor. qui ant. damnation. mort. ſib. conſciver.* quaſi talis de ſe ſententiam tuliſſet, *d. l. ult. §. 6.* Nec ulterius jus civile αὐτοχειρίαν coërcet: ut noviſſime plenius docuit Ampliſſimus Senator, Corn. van Bynkershoek *Obſervation. lib.* IV. *cap.* 4. Poſſent hic multa dici, ſed ad Paulum non facientia. IDEM.

9. *Tædio*] Al. *odio.* quæ lectio mihi non improbatur. Vt Lucret. II,

- - - - - - vitæ
Percipit humanos odium luciſque videndæ.

Et Virg. in VI.

- - - Lucemque peroſi
Projecere animas. RITTERSHVS.

In Pandectis etiam Florentinis *dict. loc.* legitur *tædio*, nec non alibi, ubi hæc diſtinctio inter eos, qui manus ſibi intulerunt, occurrit, *l. 11. §. 3. D. de his qui notant. infam. l. 6. §. 7. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſtament. l. 34. pr. D. de teſtament. milit. l. 1. §. 23. de S. C. Silanian. l. ult. §. 3. D. de bon. eor. qui ant. damnation. mort. ſib. conſciver. l. 6. §. 7. D. de re militar. l. 1. C. de bon. eor. qui mort. ſib. conſciver.* Ideoque, licet illud *odio* recte quoque dicatur, ac ſic dicat Quinctilianus avus, *odi vitam, declamation.* CCCXXXVII. nihil tamen hic de mutatione eſt cogitandum. SCHVLT.

10. *Or-*

ni, vel valetudinis alicujus impatientia hoc admiſit, non inquietabuntur: ſed [10] ordinariae ſucceſſioni relinquentur.

Interpretatio. [11] *Si quis ſibi pro aliquo admiſſo crimine mortem intulerit, facultates ejus fiſcus vindicat. Nam ſi ingratitudine malae vitae, aut propter verecundiam contracti enormis debiti, vel impatientia valetudinis mortem ſibi intulerit, bona ejus legitimis heredibus nullatenus auferuntur.*

* [12] A debitore fiſci in fraudem datas libertates retrahi placuit. Sane ipſum ita ab alio emere mancipium, ut manumittat, non eſt prohibitum. Ergo tunc & libertatem praeſtare poſſit. Est ex eadem lege XLV. §. III. D. de jur. fisc.

2. [13] Ei etiam velut indigno aufertur hereditas, qui [14] adfinem vel [15] cognatum,

10. *Ordinariæ ſucceſſioni*] In Pandectis Florentinis eſt, *ſuæ ſucc.* in aliis, *ſuo ſucceſſori.*

11. *Si quis ſibi pro aliquo admiſſo &c.*] Hanc diſtinctionem τῶν ἀυτοχείρων in jure perpetuam eſſe, late probavi ad *titul. Inſtit. quibus non eſt permiſſ. fac. teſt.* Verum & Theologi & Philoſophi ſaniores utrumque genus eodem loco habent. Stoicorum autem inſanientem ſapientiam quis probet? quorum hoc dogma fuit, licere cuique, cum non amplius vivere libeat, ſeipſum rebus humanis extrahere: ut paſſim apud Senecam videre eſt. Vide & Conſtit. Crimin. Caroli V. *cap. 135.* & Jac. Menoch. *de arbitr. judic. quæſti. lib. 11. cent. 3. caſu 284. & ſeq.* Rittershus.

12. *A debitore fiſci in fraudem datas libertates retrahi placuit*] Debitor intelligitur, qui non eſt ſolvendo, a quo datæ libertates impediuntur a jure effectum ſortiri, *l. 11. §. 1. D. qui & a quib. manumiſſ. liber. non fiant.* niſi decennio in libertate morati ſint manumiſſi, *l. 16. §. 3. D. eod. tit.* quo pertinet titulus Codicis *de long. tempor. præſcription. quæ pro libertat. & non adverſ. libertat. opponit.* Schulting.

13. *Ei etiam velut indigno aufertur hereditas &c.*] Legitimus heres, qui ne teſtamentum fieret, vel ne jure ſubſiſteret impedimento fuit, velut indignus removetur ab hereditate, eaque in fiſcum redigitur, *l. 2. Cod. ſi quis aliq. teſt. prob. l. 1. Dig. eod.* Quod ait *adfinem*, ſtare non poteſt: adfinitatis enim jure nulla eſt ab inteſtato ſucceſſio. Itaque expungenda ſunt illa verba, *adfinem vel.* Cujac.

14. *Adfinem*] Reliqui hoc verbum, ut & fecit Cujacius: quamvis norim adfinitatem non dare jus ſucceſſionis ab inteſtato: ob quam cauſam illud verbum ex contextu expunxit Rittershuſius. Forte Paulus ſcripſerat, *adgnatum, vel cognatum:* & Compilator pro *adgnatam* repoſuit *adfinem:* qui & adfinitatem pro cognatione uſurpavit in interpretatione *lib.* IV. *tit. 11. fin.* Schulting.

15. *Cognatum*] Legebatur hic: *Qui adfinem vel cognatum.* Sed Cujac. *adfinem* rectiſſime expunxit, propter *l. 3. & 7. C. Commun. de ſucceſſion.* Non eſt novum, ut ſpuria aliqua verba auctoribus bonis aſſuta aut inſerta ſint ſciolorum manu. Sic ſup. *lib.* IV. *tit. 8.* Giphanius expungebat, *Succeſſiones.* Sic idem multa apud Ciceronem deprehendit παρεμβεβλημένα. Ex quibus iſta operæ pretium fore exiſtimo hic adjicere, præſertim cum ad jus civile quodammodo pertineant. In primo de Oratore paulo ultra medium libri eſt locus, qui ita vulgo legitur: *Atqui non defuit illis patronis* (inquit Craſſus) *eloquentia, neque dicendi ratio aut copia, ſed juris civilis prudentia: quod alter plus lege agendo petebat* (*quam quantum lex in* XII. *tabulis permiſerat:*) *quod cum impetraſſet, causa caderet &c.* Hic illa, quæ his ſignis () circumſcripſi, Giphanius ſpuria eſſe cenſet omnia. Neque enim de plus petitionibus in XII. quicquam cautum fuiſſe. Eodemque modo & alibi ad comparativum aliquem a gloſſatoribus quædam perperam adjecta eſſe docet, cum particula, *quam.* Alter locus eſt in Bruto, ſive *de clar. Orat.* ſtatim excipiens eum, qui meminit M. Bruti accuſatoris: *Atque eodem tempore accuſator de plebe L. Cæſulenus fuit; quem ego audivi jam ſenem, cum ab L. Sabelio multam lege* (*Aquilia de juſtitia*) *petiviſſet.* Hic imperitus elegantiæ illius, qua Latini dicunt, *lege agere, lege petere,* putavit, nomen legis deeſſe: ideoque infarſit illud: *Aquilia de juſtitia:* pro quo alii, *Aquilia de injuria.* Sed Giphan. animadvertit id quod res eſt, hæc παρεμβεβλημένα. III. Eodem modo ait corruptum eſſe locum in Topicis, qui non procul eſt ab initio. *Cum lex* (*Ælia Sentia*) *aſſiduo vindicem aſſiduum eſſe jubeat, locupletem jubet locupleti.* Hic deleta *Ælia Sentia* intelligit vult legem XII. tabularum. Conſtat enim tum ex Gellio *lib.* XVI. *cap. 10.* tum ex aliis, verba hæc fuiſſe non legis Æliæ Sentiæ, ſed XII. tabularum. Et hæc quidem Giphanio, ut ſpero, non invito ex ipſius myrotheciis deprompta hic apponere volui. Plura ut ipſemet aliquando ex obſervationibus ſuis tot annorum proferat, opto & cupio. Nunc ad Paulum redeamus. Rittershus.

tum, cui ipſe ab inteſtato ſucceſſurus erat, teſtamentum facere prohibuit, aut ne jure ſubſiſteret operam dedit.

* [16] Portioneſque eorum fiſco vindicantur, qui mortem libertorum ſuſpecto decedentium non [17] defenderunt: omnes enim heredes, vel eos, qui loco heredis ſunt, officioſe agere circa defuncti vindictam convenit. LEX EST XXI. D. DE HIS QVAE VT INDIGN. AVFERVNT.

3. [18] Si pater, vel dominus id teſtamentum, quo filius ejus vel ſervus heredes inſtituti ſunt, aut legatum acceperunt, falſum redarguant, nec obtineant, fiſco locus eſt.

4. [19] Aetati ejus, qui accuſat teſtamentum, ſi non obtineat, ſuccurri ſolet in id, quod ita amiſit: maxime ſi [20] tutoris aut curatoris conſilio actio inſtituta ſit.

* [21] Minor viginti quinque annis omiſſam allegationem per in integrum reſtitutionis auxilium repetere poteſt. LEX EST XXXVI. D. DE MINORIB. VIGINT. QVINQ. ANN.

5. [22] In ea provincia, ex qua quis originem ducit, [23] officium fiſcale admini-

16. *Portioneſque eorum fiſco vindicantur &c.*] Hanc ſententiam Rittershuſius ad finem fere tituli poſuit: annotans tamen hoc. *Melius poneretur poſt num. 6.* ſive in hac editione §. 2. Retinui vero *portioneſque*, quod eſt in codice Florentino a manu prima, pro quo a ſecunda eſt *portiones quoque.* Procul dubio hic præceſſere, cum quibus hæc cohæſerunt, quæ hodie interciderunt. Patronos vero ob non vindicatam libertorum, qui creduntur violenta morte intercepti eſſe, necem indignos ſeſe reddere illorum bonis, docet quoque Marcianus *l. 15. §. ult. D. de S. C. Silanian.* SCHVLTING.

17. *Defenderunt*] Hoc eſt, *vindicarunt*, de quo dictum *ad tit. 4. §. 16.*

18. *Si pater, vel dominus id teſtamentum, &c.*] Non tantum ſi heres, aut legatarius falſum accuſaverit, caduca fit hereditas, caducum legatum, ſed & ſi pater heredis, aut dominus, ad quem emolumentum perventurum, *l. poſt legatum, 5. §. ſi pater, D. de his quæ ut indig.* CVJAC.

19. *Ætati ejus, qui accuſat teſtamentum, ſi non obtineat, &c.*] Licet regulariter alieno nomine accuſare non liceat, pupilli tamen jure, & nomine tutor, aut curator adoleſcentis nomine extra calumniæ pœnam accuſationem inſtituere poteſt. Id enim non ſua ſimultate, aut malitia, ſed ex officio facit, plerumque cogente pupilli matre, vel libertis paternis, *l. tutorem, 22. D. de his quæ ut indig. l. Pollæ, 2. C. eod.* Atque adeo ſic accuſat pupillus verius, quam tutor. Quo fit ut nomine pupilli falſum teſtamentum accuſante tutore, hereditatem, aut legata pupillus amittat. Conſervantur tamen interdum, maxime ſi tutor falſum dixerit nomine pupilli, ſua ſponte, non coactus, *l. poſt legatum, §. 5. ætati, D. de his qui ut indign.* Et ita hæc Pauli ſententia accipienda eſt. Pertinet ad hanc quæſtionem *l. 2. C. qui acc. non poſſ.* in qua non dubito, quin legendum ſit, *pupilli nomine*, non, ut vulgo, *proprio nomine.* Ait enim quum, id eſt, quia non licet alieno nomine accuſare, non ideo pupilli nomine tutorem prohiberi accuſare. IDEM.

20. *Tutoris, aut curatoris conſilio &c.*] Poſſe quoque tutores ac curatores pupilli nomine accuſare certum eſt, & a Cujacio probatum. At non ideo ſequitur tutores curatoresque non debere in crimen ſubſcribere, & proprio nomine de calumnia interdum, etſi non facile, poſſe condemnari: uti diſtinxit & Bartolus *ad l. 2. C. de his, qui accuſar. non poſſ.* in qua proinde lege quod Vir Summus *ad hunc loc. & in Recitationib. ad l. 5. §. 9. D. de his, quæ ut indign. auferunt.* aliquid mutandum exiſtimat, & pro, *proprio nomine*, reſcribit, *pupilli nomine*, (pro quo ſtant & Græci in Baſilicis; ubi tamen non exacte omnia reddita ſunt) id admittendum non videtur. Et diſplicuit emendatio Cujacii Viris Egregiis, Scip. Gentili *ad Apuleji Apolog. n. 32.* & Jac. Gothofredo *ad l. 2. Cod. Theod. de calumniatorib.* quorum poſterior recte quoque rejicit conjecturam Guil. Ranchini *Variar. lection. lib.* III. *cap. 10.* pro illis, *cum non liceat alieno*, reponentis; *cum & liceat alieno*, vel hæc omnia delenda cenſentis. SCHVLTING.

21. *Minor viginti quinque annis &c.*] Hanc ſententiam hic quoque poſuit Rittershuſius.

22. *In ea provincia, ex qua quis originem ducit, &c.*] Non poteſt quis in ea provincia, ex qua ortus eſt, procuratoris, aut advocati fiſci officio fungi: Multo minus aut provinciæ ſuæ præſes exiſtere, ut cavetur Anaſtaſii conſtitutione Græca, quæ in libris excuſis deeſt ſub titulo, *de officio rector. provin. l. ult. C. de crim. ſacr.*

aut

miniſtrare prohibetur, [24] ne aut gratioſus, aut calumnioſus apud ſuos eſſe videatur.

[25] INTERPRETATIO. *Homo in qua natus eſt provincia, officium fiſcale,* [26] *id eſt, judiciariae poteſtatis, agere prohibetur.*

6. [27] Quoties ſine auctoritate judicati officiales alicujus bona occupant, vel deſcribunt, [28] vel ſub obſervatione eſſe faciunt, adito [29] Procuratore injuria ſubmovetur: & rei hujus auctores ad [30] Praefectos Prætorio puniendi mittuntur.

7. [31] Litem in perniciem privatorum fiſco donari non oportet, nec ab eodem [32] donatum ſuſcipi.

8. [33] Imperatorem litis cauſa heredem inſtitui invidioſum eſt: [34] nec enim calumniandi facultatem ex Principali majeſtate capi oportet.

[35] INTERPRETATIO. *Res in lite poſita fiſco donari non poteſt: nec Imperator de re litigioſa heres inſtitui.*

9. [36] Ex

aut præſidi in ſua provincia aſſidere poteſt, ut colligitur ex *l. 3. D. de offic. aſſeſſ. Ne,* inquit Paulus, *aut gratioſus, aut calumnioſus apud ſuos eſſe videatur.* CVJAC. Sich. hic novum adponit tit. *de fiſci advocato.* RITTERSHVS. Male hic titulum talem novum collocatum eſſe notat Cujacius *ad tit. 20. hujus libri.*

23. *Officium fiſcale adminiſtrare prohibetur*] Etiam nulli patriæ ſuæ adminiſtratio ſine ſpeciali Principis permiſſu conceditur, *l. ult. C. de crimin. ſacrileg.* qua de re fuit titulus in codice ſpecialis, *lib. 1. tit. 41.* ſub qua lex hodie deeſt: ſed de re ipſa more ſuo egregia habet Cujacius *in Paratitl.* SCHVLTING.

24. *Ne aut gratioſus, aut calumnioſus apud ſuos eſſe videatur*] Rationem dat Caſſiodorus *Variar. lib. 1. epiſt. 3.* ita ſcribens, *neceſſe illic eſſe, ut aut gratiam parentela provocet, aut odium longa contentiones exaſperent.* IDEM.

25. INTERPRETATIO.] Eſt ex ed. Genev. & Rittershuſ.

26. *Id eſt, judiciaria poteſtatis*] Latius patet officium fiſcale: ac ſæpe non conſiſtit in judicando, ſed rebus aliis gerendis vel adminiſtrandis.

27 *Quoties ſine auctoritate judicati officiales alicujus bona occupant, &c.*] Cæſariani ſive Catholiciani, qui ſine auctoritate judicati bona occupant, deſcribunt, vel obſignant, ad præfectos prætorio, quorum ſcilicet officiis adhærent, puniendi remittuntur. Quod autem ita geſtum eſt, adito procuratore Cæſaris emendatur. Etiam illud additur in *l. prohibitum, 5. C. de jur. fiſc.* eos, quorum intereſt, Cæſarianis reſiſtere, eorumque conatus prohibere poſſe. CVJAC.

28. *Sub obſervatione eſſe*] Creditoribus quoque in poſſeſſionem miſſis adſcribitur cuſtodia & obſervatio *l. 3. §. ult. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.*

29. *Procuratore*] Cæſaris Proc. intelligit. RITTERSHVS.

30. *Præfectos Prætorio*] Quibus merum imperium competere certum eſt, *l. 1. §. 4. D. de legat. lib.* III. *l. 4. C. de locat. conduct.* & Cæſariani igitur ad ipſorum quoque jurisdictionem pertinuerunt.

31. *Litem in perniciem privatorum fiſco donari non oportet, &c.*] Invidioſum eſt litem, quam cum alio habemus, fiſco donare, *l. res, 22. §. lites, D. de jur. fiſc. l. 2. C. ne fiſc. vel reſp.* CVJAC. A Divo Pio hoc reſcriptum eſſe, conſtat ex *l. 22. §. 2. D. hoc tit.* Debiti quoque per colludia in nomen fiſci translati meminit Ammianus Marcellinus *lib.* XVIII. *cap. 5.* ubi nonnulla adnotavit Eruditiſſimus Henr. Valeſius. SCHVLTING.

32. *Donatum*] Mallem *donatam.* Edd. Sich. Lugd. cIↃIↃLXVI. Pariſ. & Genev. cIↃIↃLXXXVI. habent *donata.* IDEM.

33. *Imperatorem litis cauſa heredem inſtitui &c.*] Æque invidioſum eſt litis perplexæ cauſa principem heredem inſtituere. Extat hæc Pauli ſententia in *l. pen. D. de hered. inſtit.* CVJAC. Pertinaci jus hoc deberi docet Imperator *§. ult. Inſt. quib. mod. teſtament. infirmant.* Non recte vero in edd. Lugd. cIↃIↃLXVI. & Pariſ. cIↃIↃLXXXVI. hæc verba præcedenti ſententiæ ſubjecta ſunt, tamquam ejus interpretationem continentia, quæ tamen eſſe Pauli certiſſimum eſt, & in Pandectis illi adſcribuntur. SCHVLTING.

34. *Nec enim calumniandi*] In *l. pen. D. de her. inſtit.* ubi hæc ſentent. extat, legitur: *Nec calumnia:* omiſſo, *enim.* RITTERSHVS.

35. INTERPRETATIO.] Ex ed. Genev. cIↃIↃLXXXVI. Rittershuſius minus recte illam ſubjecit præcedenti ſententiæ.

36. Ex

9. [36]Ex nuda [37]pollicitatione nulla actio naſcitur: [38]ideoque ejus bona, [39]qui ſe heredem Imperatorem facturum eſſe jactaverat, a fiſco occupari non poſſunt.

* Ex imperfecto teſtamento legata, vel fideicommiſſa Imperatorem vindicare [40]inverecundum eſt: [41] decet enim tantae majeſtati eas ſervare leges, quibus [42]ipſe ſolutus videtur. LEX EST XXIII. D. DE LEGAT. LIB III.

* Quod ſi ea bona, ex quibus Imperator heres inſtitutus eſt, ſolvendo non ſint, [43]re perſpecta conſulitur Imperator: heredis enim inſtituti in adeundis, vel repudiandis hujuſmodi hereditatibus voluntas exploranda eſt. LEX EST II. D. DE OFFIC. PROCVRAT. CAESAR. VEL RATIONAL.

10. [44] Privilegium fiſci eſt, inter omnes [45] creditores primum locum tenere.

11. [46] Quicunque a fiſco convenitur, non ex [47] indice, vel exemplo alicujus ſcripturae, ſed ex authentico conveniendus eſt: [48] & ſi contractus fides poſſit oſten-

36. *Ex nuda pollicitatione nulla actio naſcitur: &c.*] Nuda pollicitatio actionem non parit. Non igitur ideo, quod ſe Imperatorem facturum heredem aliquis pollicitus ſit, fiſco jus vindicandæ hereditatis competit. Extat in *l. ult. D. de teſtam.* CVJAC.

37. *Pollicitatione*] Pollicitatio eſt ſolius offerentis promiſſum, *l. 3. D. de pollicitationib.* ac proinde minus eſt quam pactum; quod ipſum tamen quoque non parere actionem inter cives Romanos docuit Paulus *lib.* II. *tit. 14. §. 1.* SCHVLTING.

38. *Ideoque ejus bona &c*] Hoc quoque auctorem habet Pertinacem, *d. §. ult. Inſt. quib. mod. teſtament. infirmant.* Poſtea etiam Impp. Honorius & Theodoſius edixerunt, ne voluntas non ſcripta admittatur, qua Principi quis bona reliquit, ſi idem ſolenniter in ſcriptis teſtatus ſit, *l. 20. C. de teſtament. l. 5. Cod. Theod. de teſtament. & codicill.* IDEM.

39. *Qui heredem*] Sichard. interpon. *ſe.* quod etiam eſt in *l. ult. D. Qui teſta. fac. poſſ.* Sed elegantior videtur ellipſis. RITTERSHVS. A ſolis edd. cum Interpp. Cujacii, iisque, quæ illas ſequuntur, abeſt *ſe:* nec ego cur id non admittamus, cauſam video: & ſic oratio eſt plena. SCHVLTING.

40. *Inverecundum eſt*] Non quid de facto Imperator efficere poſſit definire voluit Paulus, nec id ad jus pertinet: ſed quid ratio juris, bonique & æqui præſcribat: de quo etiam in ſenſum non diſſimilem loquitur *lib.* IV. *tit. 5. §. 3.* ubi aliquid dictum eſt a nobis. IDEM.

41. *Decet enim tantæ majeſtati*] Sic Terentius *Adelph. act.* III. *ſc. 4. verſ. 45.* dixit, *ut vobis decet.* A. Gellius *Noct. Atticar. lib.* IX. *cap. 15. quam ætati ejus decebat.* ad quem plura notata ſunt in editione noviſſima Viri Celeberrimi, Jacobi Gronovii. IDEM.

42. *Ipſe ſolutus*] Rittershuſius edidit *ipſa ſoluta.* vulgata tamen lectio eſt non tantum codicis Florentini, ſed & editionum veterum Pandectarum. Referenda hæc, *ipſe ſolutus*, ad id, quod paulo ante præceſſerat, *Imperatorem.* IDEM.

43. *Re perſpecta conſulitur Imperator*] Vt adeo hereditas, quando Imperator heres ſcriptus eſt, ei deferatur, etſi damnoſa ſit. Aliud in bonis vacantibus, quæ fiſco non aliter deferuntur, quam quatenus deducto ære alieno ſuperfutura ſunt, *l. 11. D. hoc tit.* idque edicto perpetuo cautum, quamvis aliud viſum eſſet Labeoni, *l. 1. §. 1. D. hoc tit.* IDEM.

44. *Privilegium fiſci eſt, inter omnes creditores &c.*] Fiſcus præfertur omnibus creditoribus chirographariis, etiam antiquioribus, aut privilegiariis in actione in perſonam rei perſecutoria. Poſtponitur omnibus in actione in perſonam pœnali. In actione hypothecaria præfertur fiſco, qui prior eſt tempore, poſtponitur autem poſterior, *l. quod quis, 34. D. de bon. auct. jud. poſſ. l. in ſumma, 17. D. de jur. fiſc. l. ſi pignus, 8. D. qui pot. in pign. hab.* CVJAC.

45. *Creditores*] Scil. chirographarios. RITTERSHVS.

46. *Quicunque a fiſco convenitur, non ex indice, &c.*] Fiſci debitores non ex indice, vel exemplo, ſed ex authentico conveniendi ſunt. Item neceſſarium eſt, ut de fide inſtrumenti conſtet. Refertur hæc ſententia a Juſtiniano in *l. 2. D. de fid. inſtrum.* CVJAC. Extat in *l. 2. D. de fid. inſtru.* & fac. *l. 3. C. de div. reſcr.* ubi authentica ipſa atque originalia reſcripta, non exempla eorum inſinuari jubentur. RITTERSHVS.

47. *Indice, vel exemplo*] In *l. 2. D. de fid. inſtrumento*, ſcriptum eſt, *indice & exemplo.* Mihi *vel* magis placet. *Index* videtur eſſe brevis quædam annotatio: adeoque differre ab exemplo. SCHVLTING.

48. *Et ſi*] In *l. 2. D. de fide inſtrumentor.* legitur *ita ſi.* quod exſtat in edd. cum Interpp. Cujacii, & Rittershuſiana. Ego lectionem editionum veterum aliarum, etiam Cujacianarum, retinui. IDEM.

49. *Juſta*

oſtendi. Ceterum calumnioſam ſcripturam vim[49] juſtae petitionis in judicio obtinere non convenit.

12. [50]Ejus bona, qui falſam monetam percuſſiſſe dicitur, fiſco vindicantur. Quod ſi ſervi ignorante domino id feciſſe dicantur, ipſi quidem [51] ſummo ſupplicio afficiuntur; domino tamen nihil aufertur, quia[52] pejorem domini cauſam ſervi facere, [53] niſi forte ſcierit, omnino non poſſunt.

* Ex his bonis, quae ad fiſcum delata ſunt, inſtrumenta vel chirographa, [54] acta etiam ad jus privatorum pertinentia[55] reſtitui poſtulantibus convenit.

* Neque inſtrumenta, neque acta[56] a quoquam [57] adverſus fiſcum [58] edi oportet.

* [59] Ipſe autem fiſcus actorum ſuorum exempla hac condicione edit, ut ne is, cui deſcribendi ſit poteſtas, adverſus ſe vel Rempublicam his actis utatur: de quo cavere compellitur, ut ſi uſus [60] is contra interdictum fuerit, cauſa cadat.

* Quoties apud [61] fiſcum agitur, [62] actorum poteſtas poſtulanda eſt, ut me-

49. *Juſtæ petitionis*] Abſunt hæc a *d. l. 2.*

50. *Ejus bona, qui falſam monetam percuſſiſſe dicitur &c.*] Rei falſæ monetæ aut deportantur, ademptis omnibus bonis, ſi liberi ſunt, aut pro modo delicti gravius coërcentur: ſervi ſummo ſupplicio afficiuntur, ſive ignorante, ſive ſciente domino id admiſerint. Ignorans tamen dominus ex hoc ſervi facto non punitur. Sed nihil eſt pœnarum modo incertius: alias enim ordine, alias extra ordinem indicuntur: & rurſus extra ordinem varie. Statuitur huic delicto ſine diſtinctione capitis pœna in *l. 1. C. de fal. mo.* & ignis in *l. 2.* Itaque pœnarum certa definitio non eſt, nec durat hodie pœna legum. Tandem enim & probari, & puniri crimina extra ordinem cœperunt, *l. lex, 7. §. ult. D. ad legem Jul. rep. l. ult. D. ad legem Fab. l. 3. §. pen. D. ad legem Corn. de ſic.* cum initio probandorum tantum, non etiam puniendorum criminum ordo in uſu eſſe deſiiſſet, *l. ordo, 8. D. de pub. Judic.* CVJAC. De pœnis criminum ſub Imperatoribus ex legitimis & certis in arbitrarias & incertas commutatis ex profeſſo diſputavimus in *Diſſertation. de recuſation. judic. cap. 7. §. 3.*

51. *Summo ſupplicio afficiuntur*] Idem oſtendit *tit. 25. §. 1.*

52. *Pejorem domini cauſam &c.*] Noli hanc rationem accommodare ad actiones noxales. Nam in his ſervus poteſt deteriorem domini condicionem facere, *l. 1. §. 15. quod igitur, D. Vnde vi & de vi arm.* Quod ergo Paulus ait, intellige, ſervum non poſſe domini ignorantis delictum ejus cauſam pejorem facere, ultra pretium ſui ipſius. Poteſt enim cum noxæ dedendo defungi, *tot. titul. de noxal. act.* RITTERSHVS.

53. *Niſi forte ſcierit*] Scientia intelligenda eſt, cui adeſt patientia: nihil enim nocet domino ſcientia, ſi prohibere nequeat, *l. 45. pr. D. ad leg. Aquil. l 3. l. 4. D. de noxalib. actionib.* SCHVLTING.

54. *Acta*] Quibus cauſa inſtruitur: quæque in eum finem in judicio recitata ſunt. Inſtructiones cauſæ dicuntur *l. 8. l. 9. Cod. Theod. de appellationib. l. 15. C. eod. tit.* IDEM.

55. *Reſtitui poſtulantibus*] Quibus, quo minus ad exhibendum actio detur, nihil obſtat, ſecundum *l. 3. §. 9. 10. 11. l. 13. l. 19. D. ad exhibend.* Atque hæc actio frequenter & reſtitutionem continet, *l. 5. §. 2. & ult. l. 7. §. 3. 4. D. dict. tit.* quando, ſcilicet, reus de ipſa re ejuſve jure non movet ulterius controverſiam. IDEM.

56. *A quoquam*] Ad quem, nempe, cauſa non pertinet.

57. *Adverſus fiſcum*] Pro fiſco id facere quis debet, *l. 2. §. 1. D. hoc tit.* niſi cauſa ſit criminalis, *d. l. §. 2.*

58. *Edi oportet*] Non tantum, ut quis non poſſit cogi ad illa edenda; quod olim in quæſtionem non venire poterat: ſed nec id liceat. Ceteroquin olim nemo ad id cogi potuit: ac primus ut quis cogi poſſit regulariter ad edenda inſtrumenta conſtituit Juſtinianus *l. ult. C. de fid. inſtrument.* non diſſimili exemplo, ac ipſe voluit etiam in pecuniariis cauſis cogi aliquem ad dicendum teſtimonium, *l. 16. C. de teſtib.* Quando vero quis jure actionis inſtrumenta ſua, vel ſibi cum alio communia perſequitur, quæ forte & contra fiſcum uſui eſſe poſſunt, jus hoc fiſci ipſi nequaquam obſtare poterit. SCHVLTING.

59. *Ipſe autem*] Al. *Idem autem.*

60. *Is*] Pro *iis.* Edd. vett. Pandect. habent *his.*

61. *Fiſcum*] Hoc eſt, tribunal fiſci: quomodo locutus eſt *tit. 5. §. qui apud,* ſive *l. 47. §. 1. D. de re judicat.*

62. *Actorum poteſtas poſtulanda eſt*] Hic id fit quando nunc primum agitur, & acta fiſci propria ſunt, non cum partibus communia. Alio pertinet *l. 2. C. ut lit. pendent. vel poſt provocation. &c.* videlicet ad caſum, ubi jam ſententia lata eſt, adeoque & pronunciationis editio petitur, atque appellatio eſt interpoſi-

 ta;

merito iis uti liceat, eaque manu [63] commentarienſis adnotanda ſunt. Quod ſi ea aliter proferantur, is, qui ita protulerit, cauſa cadit.

* Quoties iterum apud fiſcum eadem cauſa tractatur, priorum actorum, quorum uſus non fuerat poſtulatus, ex officio recitatio jure poſcetur.

* Qui pro alio a fiſco conventus debitum exſolvit, [64] non inique poſtulat perſecutionem bonorum ejus, pro quo ſolvit: in quo etiam adjuvari per [65] officium ſolet.

* Fiſcalibus debitoribus petentibus ad comparandam pecuniam dilationem negari non placuit. Cujus rei aeſtimatio ita arbitrio judicantis conceditur, ut in majoribus ſummis non plus quam tres menſes; in minoribus vero non plus quam duo prorogentur: prolixioris autem temporis ſpatium ab Imperatore poſtulandum eſt.

* [66] Si principalis rei bona ad fiſcum devoluta ſint, fidejuſſores liberantur: niſi forte minus idonei ſint, & in reliquum non exſolutae quantitatis acceſſerint.

* Si plus ſervatum eſt ex bonis debitoris a fiſco diſtractis, jure ac merito reſtitui poſtulatur.

* Conductor ex fundo fiſcali nihil transferre poteſt: nec cupreſſi materiam vendere, vel olivae, non ſubſtitutis aliis: ceteraſque arbores pomiferas caedere: &, facta ejus rei aeſtimatione, in quadruplum convenitur.

* Minoribus viginti quinque annis neque fundus, neque vectigalia locanda ſunt: ne adverſus ea beneficio aetatis utantur. EX LEGE XLV. §. IV. ET SEQQ. D. HOC TITVLO.

* [67] Locatio vectigalium, quae [68] calor licitantis ultra modum ſolitae conductionis [69] inflavit, ita demum [70] admittenda eſt, ſi fidejuſſores idoneos & cautionem is, qui [71] licitatione vicerit, offerre paratus ſit.

* Ad

ta; vel ſaltem fiet relatio, ac edenda ſunt acta litis jam ventilitatæ. add. *l. 6. Cod. Theod. de appellationib.* ex qua deſumpta eſt *d. l. 2.* ad quam *l. 6.* videri poteſt commentarius Jac. Gothofredi, ut & *ad d. l. 6. Cod. Theod. de accuſationib.* SCHVLTING.

63. *Commentarienſis*] Qui, nempe, Procuratori Cæſaris eſt ab actis. vid. Briſſonium *de verbor. ſignification.* Atque hi commentarienſes diverſi ab illis, quibus cuſtodia & cura reorum committitur. IDEM.

64. *Non inique*] Al. *nonnunquam.* Recta eſt lectio Florentina.

65. *Officium*] Al. *officium judicis.* Sed *officium* hic notat officiales fiſci, ut ſæpiſſime alibi.

66. *Si principalis rei bona ad fiſcum devoluta ſint &c.*] Obſtat, quod Africanus ſcribit *l. 21. §. 3. D. de fidejuſſorib. & mandatorib.* ſi poſſeſſio rerum debitoris data ſit creditori, fidejuſſorem manere obligatum: ac verborum generalitas non patitur id reſtringi ad ſingularem ſpeciem, quando fidejuſſor ſe obligavit in omnem cauſam, imo & Africanus illud exemplum adducit ad probandum, fieri poſſe, ut fidejuſſor liberetur, reo etiam principali manente obligato. Nihil melius occurrit emendatione V. C. Ant. Fabri *Conjectur. lib. 1. cap. 17.* pro *manere* legentis *non manere.* & conſtat olim electo reo liberatum eſſe fidejuſſorem, *l. 45. §. ult. D. mandat.* quod mutatum a Juſtiniano *l. 28. C. de fidejuſſorib. & mandatorib.* Hic ergo quoque idem obtinuit juris, data creditori bonorum rei poſſeſſione. SCHVLTING.

67. *Locatio*] Al. edd. vett. Pandect. *licitatio.* Bene habet lectio Florentina.

68. *Calor*] Al. *calore.* Recta hæc lectio. Elegans vero hoc verbum, pro ſtudio, deſiderio, animoſitate. Male aliquis pro eo repoſuit *callor*, quod refert Scip. Gentilis *Pareg. lib. 1. cap. 12.* qui, quod addit, ſæpe idem eſſe *callidum, & calidum*, nunquam probabitur. IDEM.

69. *Inflavit*] Malim, *inflammavit*, ut dicimus *incendere, excandefacere annonam.* RITTERSHVS.

Ego

* Ad conducendum vectigal invitus nemo compellitur. [72] Et ideo [73] impleto tempore conductionis [74] elocanda ſunt.

* [75] Reliquatores vectigalium ad iterandam conductionem, antequam ſuperiori conductioni ſatisfaciant, admittendi non ſunt.

* Debitores fiſci itemque Reipublicae vectigalia conducere prohibentur, ne ex alia cauſa eorum debita onerentur: niſi forte tales fidejuſſores obtulerint, qui debitis eorum ſatisfacere parati ſint.

* Socii vectigalium, ſi ſeparatim partes adminiſtrent, alter ab altero minus idoneo in ſe portionem [76] transferre jure deſiderat.

* Quod illicite publice [77] privatimque exactum eſt, cum altero tanto paſſis injuriam exſolvitur. Per vim vero extortum [78] cum poena tripli reſtituitur. [79] Amplius extra ordinem plectuntur: alterum enim utilitas privatorum, alterum vigor publicae diſciplinae poſtulat.

* Earum rerum vectigal, quarum nunquam praeſtitum eſt, praeſtari non poteſt. Quod ſi praeſtari conſuetum indiligentia publicani omiſerat, alius exercere non prohibetur.

* Res exercitui paratas praeſtationi vectigalium ſubjici non placuit.

* Fiſcus ab omnium vectigalium praeſtationibus immunis eſt. Mercatores autem, qui de fundis fiſcalibus mercari conſuerunt, nullam immunitatem ſolvendi publici [80] vectigalis uſurpare poſſunt. LEX EST IX. D. DE PVBLICAN. ET VECTIGALIB. ET COMMISS.

* Co-

Ego nihil hic mutatum velim. *Inflare* eſt *augere*, quod optime huic loco quadrat. Ita dixit Cyprianus *numerus inflatur*. Verba ejus ſunt *in epiſtol.* LIX. *p.* 193. *edit. Oxon.* & quidem hæc. *Et tamen ad decipiendas aures ſimplicium & abſentium, mendacio numerus inflatur.* SCHVLTING.

70. *Admittenda eſt*] Aliter prior licitator manebit obſtrictus, *l. 9. D. de in diem addiction.* quo de jure in aliis quoque auctionibus plura habet V. C. Ant. Matthæus *de actionib. lib.* I. *cap. 10. n. 41.* IDEM.

71. *Licitatione*] Budæus mutare voluit in, *licitationem vicerit*, non recte, nam & Vlpian. ita loquitur in *l. 6. D. Fam. erciſc.* Talis emptor dicitur ab eod. Paulo animoſe licitari, *l. 29. D. fam. erciſc.* Et animoſior emptor a Iavoleno, *l. 36. D. Mand.* qui ſcilicet calide plurimum offert, ut alios pretio vincat. RITTERSHVS.

72. *Et ideo impleto tempore conductionis &c.*] Vt ita idem juris ſit locatione finita, ac juris erat ab initio. Exceptio in *l. 11. §. ult. D. de publican. & vectigalib.* quæ lex hoc ipſo eſt ex libro, ac paulo poſt hic quoque occurret. SCHVLTING.

73. *Impleto tempore conductionis*] Locabantur vectigalia fere in luſtrum, ſive quinquennium, *l. 3. §. 6. cum quinquennium, D. de jur. fiſci.* Et hanc Cenſorum conſuetudinem in locandis publicis ad quinquennium ſequebantur etiam privati in ſuorum prædiorum locatione, *arg. l. 13. §. ult. l. 24. §. 2. & 4. D. Locati &c.* RITTERSHVS.

74. *Elocanda*] In libro Florentino eſt *ea locanda*, ſed a manu ſecunda: a prima vero *elocanda*, teſte A. Auguſtino *Emendation. lib.* III. *cap. 9.* SCHVLTING.

75. *Reliquatores*] Male edd. aliquæ vett. Pand. habent *licitatores.* Accurſius quoque ſcribit, in quibuſdam legi *litigatores*, & in aliis *locatores.* Ignorarunt forte librarii, qui eſſent reliquatores, eoſque eſſe, qui reſiduas etiam nunc penſiones aliave reliqua debent, atque ideo lectionem corruperunt. IDEM.

76. *Transferre*] Al. *transferri.*

77. *Privatimque*] Al. *vel privatim.*

78. *Cum pœna tripli*] Ex edicto de bonis vi raptis, quod non ceſſat, quamvis aliam eadem de re actionem contra non reſtituentem in ſimplum, adeoque leviorem Prætor det, *l. 1. §. 4. D. de publican. & vectigal.*

79. *Amplius*] Quidam addunt, *etiam.*

80. *Vectigalis*] Τὸ *vectigalis* puto eſſe gloſſema Triboniani vel alterius: nam *publica* ſubſtantive dicuntur pro vectigalibus. RITTERSHVS. Mihi non diſplicet illud *vectigalis*: ac re vera cum dicimus hoc ſenſu *publica*, ſubauditur, *vectigalia*: quo addito ora-

tio

* Cotem ferro ſubigendo neceſſariam hoſtibus quoque venundari, ut ferrum, & frumentum, & ſales, [81] non ſine periculo capitis licet.

* Agri publici, [82] qui in perpetuum locantur, [83] a Curatore ſine auctoritate Principali revocari non poſſunt.

* Dominus navis, ſi illicite aliquid in nave vel ipſe, [84] vel vectores impoſuerint, [85] navis quoque fiſco vindicatur. Quod ſi abſente domino id a magiſtro, vel [86] gubernatore, aut [87] proreta, nautave aliquo factum ſit, ipſi quidem capite puniuntur commiſſis mercibus, navis autem domino reſtituitur.

* [88] Illicitarum mercium perſecutio heredem quoque [89] adfligit.

* Eam rem, quae [90] commiſſo vindicata eſt, dominus emere non prohibetur, vel per ſe, vel per alios, quibus hoc mandaverit.

* Qui maximos fructus ex redemptione vectigalium conſequuntur, [91] ſi poſtea [92] tanto locari non poſſunt, ipſi ea prioribus penſionibus ſuſcipere compelluntur. LEX EST XI. D. DE EOD. TITULO, DE PUBLICAN. ET VECTIGALIB. ET COMMISS.

* Si quis aliquid ex metallo Principis, vel ex moneta ſacra furatus ſit, poena metalli & exſilii punitur. EST EX L. XXXVIII. PRINCIP. D. DE POENIS.

tio eſt plena, ut in *l. 2. §. 16. D. de hereditat. vel action. vendit. l. 9. §. 9. D. de pœn. l. 17. §. 1. D. de verbor. ſignification.* SCHULTING.

81. *Non ſine periculo capitis licet*] Simili modo loquitur *lib.* II. *tit. 19. §. 5.* ubi aliquid notavi. Ceterum pœnam hanc temperavit Leo *Novell.* LXIII.

82. *Qui in perpetuum locantur*] Emphyteuticarios intelligere videtur, qui ita quoque deſcribuntur *§. 3. Inſt. de location. & condiction. l. 1. D. ſi ag. vectigal. id eſt, emphyteuticar. petat.* de qualibus fiſci prædiis mentio, *l. 1. & tot. tit. Cod. de fund. patrimonialib. & ſaltuenſib. & emphyteuticar.* & alibi. SCHULTING.

83. *A Curatore*] Hoc eſt, Procuratore Cæſaris, ſive Rationali, qui ita vocatur *l. ult. D. de offic. Procurator. Cæſar. ſiv. Rational. l. 5. D. hoc tit.* ſecundum lectionem Florentinam. Accurſius teſtatur alios legere, *ab auctore:* alios, *ab actore.* In edd. vett. Pandectarum quoque eſt *a curatore Reipub.* perperam. & de Procuratore Cæſaris hæc quoque recte accepit Accurſius. IDEM.

84. *Vel vectores*] Additum quoque in edd. quibusdam antiquis, *vel conductoris:* quod ab interprete aliquo eſſe recte judicat L. Charondas. Accurſius hoc intelligit, ſi id dominus navis ſciat: quod & ſequentia evincunt. IDEM.

85. *Navis quoque fiſco vindicatur*] Et proinde merces quoque licitæ illius, qui illicitas navi impoſuit; uti hinc concludit V. C. Ant. Matthæus *de criminib. lib.* XLVIII. *tit. 2. cap. 5. n. 18.* IDEM.

86. *Gubernatore*] Et hic in quibusdam vett. edd. additum, *vel conductore.*

87. *Proreta*] Qui proram curat.

88. *Illicitarum mercium perſecutio &c.*] Non quidem heredes ad pœnam obligantur, *l. ult. §. pen. D. de publican. &c. l. 1. pr. D. de privat. delict. l. 20. D. de pœn.* verum aliud in ipſarum mercium illicitarum perſecutione, uti hic ſcribit Paulus, admodum accurate loquens: res enim illæ ſtatim domini eſſe deſinunt, adeoque in rem actio fiſco datur, qua heres tenetur eodem modo; ut alius quilibet poſſeſſor, *l. 14. D. de publican. &c.* Atque eodem tantum modo fraudati vectigalis crimen ad heredem transmittitur, non ſimpliciter, ſed ratione commiſſi, *l. 8. pr. D. dict. tit.* IDEM.

89. *Adfligit*] Al. *adficit.* Recta eſt Florentina lectio. IDEM.

90. *Commiſſo vindicata*] Inter commiſſa relata, adeoque cujus dominium eſt amiſſum. Pro *vindicata* edd. vett. quædam Pandectarum habent *vindicanda,* perperam: & mox pro *alios* exhibent *ſuos.* Rectum *alios.* IDEM.

91. *Si poſtea tanto locari non poſſunt*] Duo itaque concurrere debent, ut recedatur a regula *l. 9. §. 1. D. de publican. & vectigalib.* cujus verba hic quoque paulo ante repræſentavimus.

92. *Tanto*] Edd. quædam vett. Pandect. *tanti.*

TITVLVS XIII.

[1] *De Delatoribus.*

1. [2] Omnes omnino [3] deferre alterum, & cauſam pecuniariam fiſco nuntiare prohibentur. Nec refert, mares iſtud, an feminae faciant; ſervi, an ingenui, an libertini; an ſuos, an extraneos deferant: omni enim modo puniuntur.

2. [4] Servi fiſcales, qui cauſam [5] domino prodere, ac nuntiare contendunt, deferre non videntur. [6] Subornati ſane [7] eum [8] prodere coguntur, qui quod per ſe non poteſt, per alium deferat. Perinde autem [9] ſubornatores ac delatores puniuntur.

INTERPRETATIO. *Si ſervi fiſcales aliquid domino nuntiaverint, atque prodiderint, delatores eſſe non videntur. Sane ſi aliquis eos ad hanc rem immiſerit, vel inſtigaverit, eum prodere compelluntur. Qui cum proditus ab illis fuerit, ita puniri jubetur, quemadmodum delatores pro juris ordine puniuntur.*

3. [10] Damnati ſervi, ſive poſt ſententiam, ſive ante ſententiam dominorum facinora confeſſi ſint, nullo modo audiuntur, niſi forte reos deferant majeſtatis.

1. *De Delatoribus*] In ed. Aurelian. ſecundum quam inter opera Cujacii has Sententias Fabrotus exhibuit, ſequentia cum præcedentibus continuantur, nec hic interponitur titulus: cujus tamen rei cauſam non video: nec illum improbavit Cujacius. SCHVLTING.

2. *Omnes omnino deferre alterum, & cauſam pecuniariam &c.*] Hæc ſententia omnino tollit eos, qui occulte cauſam pecuniariam fiſco deferunt, nec probant: & ſi qui extiterint, puniendos eſſe cenſet: & merito. Nihil enim eſt in Republ. iis delatoribus pernicioſius, *l. 4. C. de delatorib.* Syneſius eos in epiſtolis κοινὰς ἀλάστορας τῆς χώρας, Impp. maximum humanæ vitæ malum in *l. 2. & 10. C. Th. de petit. & ultro dat.* appellant. Atque ideo turpe eſt delatoris nomen, & injuriarum tenetur, qui alium delatorem appellat, *l. 3. C. de injur.* CVJAC.

3. *Deferre alterum, & cauſam pecuniariam fiſco nuntiare prohibentur*] Improbantur qui fiſco nunciant, dum lucrum inde & præmium captant, *l. 2. D. de jur. fiſc. l. 4. C. de delatorib.* Non vero huc pertinent, qui crimina ad Magiſtratus deferunt, accuſationemque inſtituunt, dum vel publicam, vel ſuam vindictam perſequuntur. Quo vero modo delatores a juſtis accuſatoribus diſtent, exſequitur Cujacius *ad l. 2. pr. D. de jur. fiſc & ad t. C. de delatorib.* SCHVLTING.

4. *Servi fiſcales, qui cauſam domino prodere, &c.*] Servi fiſcales impune fiſco cauſam pecuniariam deferunt: id enim quodammodo ex officio faciunt, non ſua ſponte, *arg. l. 2. C. de delator.* Eadem ratione iterum in delatoris crimen incidere non videtur, quem ſemel alius delatorem ſubmiſit & ſubornavit, ſi mandatorem, ſive ſubornatorem edere compellatur, licet probare non potuerit. Solent delatores ſubmittere, qui per ſe deferre non poſſunt, ut puta liberti contra patronos. Perinde autem ac ipſi delatores puniuntur, *l. 2. §. D. Pius, D. de jur. fiſc.* CVJAC.

5. *Domino*] Hoc eſt, fiſco.

6. *Subornati ſane eum prodere coguntur, &c.*] Hæc verba, quod vix alibi evenit unquam, rectius videtur Anianus interpretari, quam Cujacius, cujus explicatio quo pacto ſibi ſatis conſtet non video. Simpliciſſime certe & commodiſſime accipiuntur de illis ipſis, de quibus hic eſt ſermo. SCHVLTING.

7. *Eum*] Interpres quoque legiſſe videtur *eum*; quod malo, quam *reum*, quod eſt in edd. Lugd. cIↃ IↃ LXVI. Pariſ. & Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. at non recte ſubornator vocaretur *reus*. Quod in quibuſdam edd. legatur *cum*, eſt error typographicus. IDEM.

8. *Prodere*] Et exhibere mandatores, *l. 24. D. de jur. fiſc.*

9. *Subornatores*] Suetonio *in Tit. cap. 8.* vocantur *mandatores*, quos & ille cum delatoribus conjungit, docetque, qua eos ratione Titus coërcuerit. Et *mandatores* vocantur in *l. 2. §. 5. l. 24. D. de jur. fiſc.* IDEM.

10. *Damnati ſervi ſive poſt ſententiam, ſive ante &c.*] Servi delatores dominorum non audiuntur, excepto crimine majeſtatis, *l. ult. C. de delat. l. 2. §. pen. D. de jur. fiſc.* Quid ſi in reatu de domino ſceleris participe confiteantur? Videtur ex reſcripto Trajani ea res dominum gravare: ſed ab eo receſſum eſt, *l. 1. §. ſi ſervi, D. de quæſt.* & hoc Paulus probat. CVJAC.

TITVLVS XIV.

[1]De Quaeſtionibus habendis.

1.[2] In criminibus [3]eruendis quaeſtio quidem adhibetur; [4]ſed non ſtatim a tormentis incipiendum eſt: ideoque prius argumentis [5]quaerendum eſt: & ſi ſuſpicione aliqua reus [6]urgueatur, adhibitis tormentis [7]de ſociis & ſceleribus ſuis confiteri compellitur.

[8]INTERPRETATIO. *Si reus in criminibus ſuis mentiri voluerit, adhibita tortura de ſociis & admiſſis ſuis fateri cogitur.*

2. [9]Vnius facinoris plurimi rei ita audiendi ſunt, ut ab eo primum incipiatur, [10]qui timidior, & tenerae aetatis eſſe videatur.

* Reus evidentioribus argumentis oppreſſus [11] repeti in quaeſtionem poteſt: maxime ſi in tormenta [12]animum corpusque duraverit.

* In

1. *De quaſtionibus*] Sich. addit, *habendis.* In lib. Lex Dei, *tit. 8. & 9.* conjunctim hic tit. citatur cum ſeq. *De teſtib. & de quaſtionibus.* Cujac. putat deeſſe in ſeqq. tit. *De accuſationibus*, eumque porrigendum ad tit. uſque *De abactoribus*, ſublato tit. *De abolitionibus.* Porro ad hunc titulum pertinere videntur aliquot ſententiæ ſupra collocatæ *lib.* I. *tit. 12.* RITTERSHVS. Retinui illud *habendis*, quod veteres edd. etiam Cujacianæ, exceptis iis, quæ Interpp. habent Cujacii, quæque ad illas exactæ ſunt, exhibent. Non ego negaverim Anianum hic quædam turbaſſe. optimum tamen erit, donec meliora & certa habeamus, illa, quæ is nobis reliquit, ita retinere. Hic vero in genere agitur de quæſtionibus habendis: titulo ſequenti de teſtibus: & deinde ſervorum quæſtionibus. Quod vero ad hunc titulum aliquas ſententias ex *lib.* I. *tit. 12. de judiciis omnibus*, pertinere putat Rittershuſius, id non crediderim: ac quamvis illa, quæ ibi traduntur, hic quoque ſcribi potuerint, & illic tamen etiam Paulus ea ipſa docere potuiſſe videtur. SCHVLTING.

2. *In criminibus eruendis quaſtio quidem adhibetur &c.*] Quæſtio adhibetur ad eruendam veritatem, eruenda crimina, eruendos ſocios, *l. item apud, 15. §. quaſtionem, D. de injur. l. inde Neratius, 23. §. ſed & ſi ſervus, D. ad leg. Aquil. l. 1. D. de quaſt.* cujus hæc genera Syneſius ponit *in epiſtolis*, δακτυλήθραν, ποδοστράβην, πιεστήριον, ῥινολάβιδα, ὠτάγραν, χειλοστρόφιον. Non tamen ſtatim eſt a quæſtione incipiendum, ſed ita ſi reus argumentis urgueatur, *l. 1. l. unius, 18. §. in ea cauſa, D. de quaſt. l. milites, 8. C. eod.* In excuſis perperam legitur hoc loco, *arguatur*, ut & in *l. non prius, 7. C. de calum. arguere*, pro *urguere*, ſimili errore. CVJAC.

3. *Eruendis*] Hoc eſt, inveſtigandis. ſic *l. 1. pr. D. de quaſtionib.* loquitur Vlpianus. Ita Quinctilianus *declamation.* XVIII. dicit *Quidquid eſt, quod eruiſti, profer in medium.* Sic & Tertullianus loquitur *Apologetic. cap. 2.* ubi dicit. *Si eruiſſent aliquem, qui centum jam infantes comediſſet.* atque idem alibi ita hoc verbo utitur. SCHVLTING.

4. *Sed non ſtatim a tormentis incipiendum eſt*] Vere Quinctilianus *declamation.* XVIII. ita loquitur. *Omnium quidem, judices, incertorum ſuſpiciones peſſime ſemper a corporibus incipiunt: nec bene de cujusquam moribus illam partem corporis interroges, quæ non animo, ſed dolore reſpondet.* Et poſtea: *noviſſimum eſſe debet, quod torquet, & punit.* IDEM.

5. *Quærendum eſt*] Πλοκὴ elegans, in *quaſtio & quærendum.* RITTERSHVS.

6. *Vrgueatur*] Sich. *arguatur*, non recte. IDEM.

7. *De ſociis*] De quibus etiam poſt crimen jam patefactum quæritur, ut conſtat ex Tertulliano *Apologetic. cap. 2.* & Apulejo *Metamorphoſ. lib.* III. quin & poſt ſententiam, *l. 1. §. ult. D. de quaſtionib. l. 29. D. de pœn.* de quo plura diximus alibi. SCHVLTING.

8. INTERPRETATIO.] Ex edd. Genev. & Rittershuſ.

9. *Vnius facinoris plurimi rei ita audiendi ſunt, &c.*] Si plures ſunt rei ejuſdem criminis, ab eo inchoanda eſt quæſtio, qui timidior eſt, vel teneræ ætatis, a quo facilius veritas erui poſſe videatur. Extat hæc ſententia cum aliis quibusdam, quarum partem maximam Anianus rejecit, in *l. unius, 18. D. de quaſtionibus.* CVJAC. Extat in *l. 18. D. de quaſtionib.* ubi legitur: *ten. æt. videtur.* RITTERSHVS.

10. *Qui timidior & teneræ ætatis*] Quia ex hoc facillime verum ſciri poteſt: a qualib. incipiendum eſſe docet & Vlpianus *l. 1. §. 2. D. hoc tit.* In *l. 18. pr. D. hoc tit.* ſcriptum eſt, *tim. eſt. vel t. æ. videtur.* quod non diſplicet. SCHVLTING.

11. *Repeti*] Add. *l. 16. pr. D. hoc tit.*

12. *Animum corpuſque duraverit*] Exempla talium, qui inexpugnabili patientia tolerarint tormentorum cruciatus, collegit Valer. Max. *lib.* III. *cap. 3. & lib.* VIII. *cap. 4.* & Claudius Minos *Commentar. ad Emblem. Alciati 14.* Vide & Livium *lib.* XXIV. de Theodoro

* In ea cauſa, in qua nullis reus argumentis urguebatur, [13] tormenta non facile adhibenda ſunt: ſed [14] inſtandum accuſatori, ut id, quod intendat, comprobet [15] atque convincat.

* [16] Teſtes torquendi non ſunt, convincendi mendacii, aut veritatis gratia; niſi cum facto interveniſſe [17] dicuntur. EX LEGE XVIII. §. I. II. III. D. DE QVAESTIONIB.

doro quodam Syracuſano: & Menochium *lib.* II. *de arbitrar. judic. cent. 3. caſu 272.* & de indiciis ad torturam ſufficientibus, idem explicat *ead. centur. caſu. 270.* RITTERSHVS. Alii legunt, *animus corpusque duraverit*: quidam *obduruerit.*

13. *Tormenta non facile adhibenda ſunt*] Hoc ſi fieret, idem eſſet, ac ſi a tormentis inciperetur, quod fieri non debere docuit ſententia prima. Illud *non facile* hic accipiendum eſt pro, *plane non*: uti *difficilius* in *l. 1. §. 1. D. de pignorib. & hypothec. l. 8. D. de collation.* De modeſtis ejuſmodi loquendi formis, quæ juriſconſultis placuere, plura notavit V. C. Franc. Duarenus *Diſputation. Anniverſar. lib.* II. *cap. 11.* SCHVLTING.

14. *Inſtandum accuſatori, ut id, quod intendat, comprobet*] Accuſator non debuit criminis arceſſere reum, niſi inſtructus eſſet idoneis probationibus, *l. 4. C. d. edend.*

15. *Atque convincat*] Al. *ac ſic convincat.*

16. *Teſtes torquendi non ſunt, convincendi mendacii, &c.*] Quando, ſcilicet, ſunt homines viles, quo pertinet *l. 21. §. 2. D. de teſtib.* ac jubentur tales ſubjici tormentis, *βασάνοις Novell. 90. cap. 1. §. 1. & cap. 3.* ubi male in verſione vulgata fit mentio verborum & ſuppliciorum, cum verbum Græcum notet tormenta. Torquentur & vacillantes teſtes, *l. 15. pr. D. hoc. tit.* quales etiam coërceri poſſe docet Paulus *l. 16. D. de teſtib.* qui locus exſtat quoque *tit. ſeq. §. 5.* quo etiam Accurſius refert *l. 8. C. de Epiſcop. & Cleric.* quæ lex pertinet ad eos, qui vera ſupprimunt. Idem in falſa teſtantibus, *l. 15. C. de teſtib.* Nec hic teſti præſcriptio datur fori, *l. 14. C. de teſtib.* Ceterum Paulus monet, ob mendacium convincendum, vel verum indagandum tum demum torqueri teſtes, cum facto intervenerint. Et aliter id fieri abſurdum eſſet. SCHVLTING.

17. *Dicuntur*] Rittershuſius his ſubjicit verba, *§. 9. & 10. l. 18. D. hoc tit.* ſed nos cum Aurelianenſi editore illa ad finem tituli 16. ponenda eſſe exiſtimavimus.

TITVLVS XV.

[1] *De Teſtibus.*

1. [2] Suſpectos gratiae teſtes, & eos vel maxime, quos accuſator de domo [3] pro-

1. *De Teſtibus*] Extat in lib. Lex Dei *tit. 9.* Vbi legitur, *Suſceptos teſtes*: quos Pithœus intelligi vult clientes. RITTERSHVS.

2. *Suſpectos gratiæ teſtes, & eos vel maxime, &c.*] Teſtes ſuſpecti gratiæ, & maxime domeſtici, itemque humilis & abjectæ condicionis non interrogantur. In teſte vita, dignitas, & mores ſpectantur. Extat pars quædam hujus ſententiæ in *l. penult. D. de teſtib.* Plerumque tamen ex cauſæ condicione humiles, & infames audiuntur. *l. ob carmen, 21. §. ſi ea, D. eod.* Et quidem ex Magiſtro Harmenopulus refert, in teſtibus de vi, aut injuria nec mores ſpectari, nec vitam. CVJAC. Hinc ſumpta *l. pen. D. de teſtib.* RITTERSHVS.

* 2. *Suſpectos gratiæ*] In Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 9.* ubi hæc adducuntur, omiſſum eſt *gratiæ*, & legitur *Suſceptos*, quæ lectio placet Eruditiſſimo Viro, P. Pithœo *ad dict. loc.* Certum eſt poſteriori ævo per ſuſceptos intellectos fuiſſe clientes. Ita Servius *ad Virgil. Æneid. lib.* VI. *verſ. 609.* ſcribit. *Clientium, quos nunc ſuſceptos dicimus.* de quo verbo plura notarunt Fr. Juretus *ad Symmach. lib.* V. *epiſt. 39.* Henr. Valeſius *ad Ammian. Marcellin. lib.* XXX. *cap. 4.* Jac. Gothofredus *Gloſſar. Cod. Theodoſian.* Car. du Freſne du Cange *Gloſſar. med. & infim. Latinitat. hoc verb.* At uti homines tenuiores a potentioribus vel advocatis ſuſcipiuntur in fidem, non ſic etiam ſuſcipiuntur teſtes ab illis, pro quibus teſtimonium dicent: & *ſuſcepti teſtes* nuſquam credo occurrunt. Adde quod verbum *gratiæ*, quod hic habemus, nec cauſa eſt, cur a Paulo eſſe negetur, omnino exigat ſcribi *ſuſpectos.* SCHVLT.

3. *Pro-*

[3]produxerit, vel vitae [4]humilitas infamaverit, [5]interrogari non placuit: [6]in teſtibus enim & vitae qualitas ſpectari debet, & dignitas.

2. [7]In adfinem vel cognatum [8]inviti teſtes interrogari non poſſunt.

3. [9]Adverſus ſe invicem parentes & liberi, [10]itemque liberti nec volentes ad teſtimonium admittendi ſunt: quia rei verae teſtimonium neceſſitudo perſonarum plerumque corrumpit.

INTERPRETATIO. *Adverſus ſe invicem teſtimonium parentes & filii, vel liberti dicere prohibentur: quia veritatis profeſſionem propinquitatis affectio impedire cognoſcitur.*

4. [11] Teſtes, [12]cum de fide tabularum nihil dicitur, adverſus ſcripturam interrogari non poſſunt.

5. [13]Hi,

3. *Produxerit*] In eadem Collatione eſt *eduxit.* ſed in *l. pen. D. hoc tit.* legitur quoque *produxerit.*

4. *Humilitas*] Sic quoque in laudata Collatione ſcriptum eſt, ac recte. Sichardus edidit *vilitas:* ſed in margine eſt *humilitas.*

5. *Interrogari non placuit*] Pro accuſatore maxime, qui non, niſi bene inſtructus ad accuſandum debuit venire. Quod vero Harmenopulus a Cujacio laudatus ſcribit *Promptuar. lib.* I. *tit. 6. §. 10.* auctoritate Magiſtri, in cauſa vis & injuriæ non inquiri in mores & vitam teſtium, id affirmat quoque de aliis fortuitis, quæque ſubito contingunt, ut ipſe exponit *dict. tit. §. 38.* vocatque *περιστατικά.* Abſurdum tamen erit, ſi tales teſtes non audiantur tantum promiſcue, ſed & plena iis adhibeatur fides: quod naturalis, & civilis ratio improbat. SCHVLTING.

6. *In teſtibus enim & vitæ qualitas &c.*] Hoc ſæpius monetur, *l. 2. l. 3 pr. & §. 1. D. hoc tit. & alibi.*

7. *In adfinem, vel cognatum inviti teſtes &c.*] Hoc eſt ex lege Julia, ut invitis teſtimonium non denuntietur adverſus affines, vel cognatos, *l. 4. D. de teſtib.* CVJAC. Extat & hæc in lib. Lex Dei, *tit. 9.* RITTERSHVS.

8. *Inviti teſtes*] Hoc ſpectat cauſas criminales, de quibus hic agitur, & in quibus olim ad teſtimonium dicendum homines cogi poterant: quod in civilibus quoque obſervari voluit Imp. Juſtinianus *l. 16. C. hoc tit.* Extenditur vero hoc jus ad ſobrinum usque, & ſobrino natum *l. 4. D. hoc tit.* ubi & ex adfinibus recenſentur ſocer, gener, vitricus, privignus. Contra quos vero teſtimonium dicere quis non cogitur, contra tales etiam non poteſt torqueri, *l. 1. §. 10. D. de quæſtionib.* SCHVLTING.

9. *Adverſus ſe invicem parentes & liberi, &c.*] Hæc Pauli verba Impp. Dioclet. & Maxim. uſurparunt in *l. parentis, 6. C. de teſtib.* niſi quod illa non adjecerunt, *itemque liberti.* quæ etiam ex hoc loco demenda cenſeo: non quod falſum ſit libertos volentes adverſus patronos non audiri, ſed quia eis ſubjecta a Paulo ratio non convenit. Ideo enim ait nec volentes invicem adverſus ſe audiri parentes & liberos, quod plerumque, ne plena ſit ejus teſtimonii fides, neceſſitudo efficiat, id eſt, conjunctio ſanguinis. Sic enim noſtri auctores ſemper neceſſitudinem accipiunt. CVJAC. Hæc quoque extat ibid. RITTERSHVS.

10. *Itemque liberti*] Cujac. hæc iſtinc demenda cenſet, quod inter libertum & patronum non ſit neceſſitudo, id eſt, conjunctio ſanguinis, cui non aſſentior. RITTERSHVS. Agnovit hæc etiam verba Interpres: exſtantque in Collatione ante allegata, ac placent Pithœo *ad dict. Collation. tit. 9.* & Rittershuſio *ad hunc loc.* Quin & Cujacium hæc delenda cenſentem notavit Rad. Fornerius *Rer. Quotidianar. lib.* III. *cap. 16.* Et an non in liberto eſt religioſæ conjunctionis jus & vinculum? quo modo neceſſitudinem definit A. Gellius *Noct. Attic. lib.* XIII. *cap. 3.* qui ibidem etiam neceſſarios vocat eos, qui ob jus adfinitatis vel amicitiæ ſunt conjuncti. Præterea Cornelius Fronto inter Grammaticos antiquos *p. 2201.* dicit. *Neceſſitudo vel ſanguinis, vel meritorum cum præceptoribus, cum amicis.* & cur ergo non cum patronis? imo & adgnationis jura inter patronum & libertum intercedere patet vel ex Græca conſtitutione, quam edidit Cujacius ipſe *Obſervation. lib.* XX. *cap. 34.* qua de re ad Vlpianum aliquid dicemus *tit.* XI. ac libertus adſumitur in nomen & familiam patroni: de quo ad Vlpianum *tit. ult.* Imo & liberto adſcribitur hoc ſenſu neceſſitudo *l. 2. D in jus vocati ut eant, aut ſat. vel caut. dent.* & *neceſſariæ perſonæ* ſic accipiuntur *l. 1. D. eod. tit. add. l. 28. §. 8. D. de pœn.* Quod Imperatores *l. 6. C. hoc tit.* hæc omiſerint, id inde factum eſt, quod ea ad quæſtionem propoſitam nihil facerent, nec illis ſcopus fuit Paulum tam deſcribere, quam ex illius verbis aptum depromere reſponſum. SCHVLTING.

11. *Teſtes, cum de fide tabularum nihil dicitur, &c.*] Si inſtrumenti fides in dubium non vocatur, omnimodo ſtandum inſtrumento eſt, nec adverſus hujuſmodi inſtrumentum teſtes admittendi ſunt. Quod ſi in libris Juſtiniani inveniri potuiſſet, de eo jamdiu inter ſe Doctores non certaſſent, quibus, ut certamini finem imponant, hic locus indicandus eſt. CVJAC.

12. *Cum de fide tabularum non dubitatur*] Quando

fides

5. [13] Hi, qui [14] falſo, vel varie teſtimonia dixerunt, [15] vel utrique parti prodiderunt, [16] aut in exſilium aguntur, aut in inſulam relegantur, [17] aut curia ſubmoventur.

[18] INTERPRETATIO. *Hi, qui falſe, vel varie, vel ab utraque parte teſtimonium dederint, in exſilium deputentur.*

6. [19] In

fides tabularum dubia eſt, vel in diſcrimen vocatur, teſtibus eſt locus: atque ita Cicero *pro Arch. poët. cap. 4. & 5.* contra publicarum quoque tabularum ſcripturam teſtimonio utitur teſtium. Quid ſi etiam ſuſpicio moveatur ſimulationis? hic ſane eodem modo verum inveſtigari poſſe arguit titulus *C. plus valere quod agitur, quam quod ſimulatæ concipitur.* Sic & alibi contra illa, quæ in inſtrumento ſcripta ſunt, audiuntur teſtes, *§. 11. Inſt. de inutilib. ſtipulationib. l. 7. §. 12. D. de pact. l. 14. C. de contrahend. & committend. ſtipulation. Novell.* LXXIII. *cap. 3.* Quando vero ipſis tabulis earumque ſinceritati nulla movetur controverſia, tunc fruſtra contra illas adducuntur teſtes. Nec quidquam officit *l. 18. Cod. hoc tit. Novell.* XC. *cap. 2.* ubi teſtes non admittuntur contra inſtrumentum, ſed de ſolutione teſtantur debiti, de quo factum eſt inſtrumentum. Quod vero in *l. 1. C. hoc tit.* dicitur contra ſcriptum teſtimonium non poſſe valere non ſcriptum, id forte hoc vult, non eſſe admittendum teſtem, qui teſtimonio ſuo inſtrumentum ſubſcribendo confirmavit, ac contra illud nunc vult atteſtari, ad dicendum adverſus illud contrarium teſtimonium: quod etiam cavetur legibus Wiſigothorum *lib.* II. *tit. 4. l. 3.* SCHULTING.

13. *Qui falſo, vel varie teſtimonia dixerunt, &c.*] Falſi teſtes, aut varii, aut qui utrique parti teſtimonia ſua prodiderunt, aut exilio, aut relegatione, aut ordinis amotione, pro qualitate rei coërcentur. Noluit Tribonianus in *l. qui falſo. 16. D. de teſtibus,* has pœnas, forte quod graviores viderentur, exprimere, ſed earum vice hæc adſcripſit, *A judicibus competenter puniuntur,* vel ut Harmenopulus legit, *a judicibus competentibus puniuntur,* ὑπὸ τῶν προσφόρων ἀρχόντων τιμωροῦνται. CUJAC. Exſtant hæc in Collatione plus ſemel memorata *tit. 8.* ubi legitur, *Hi, qui falſum, vel aliqua t. d.* ſed Pithœus legit, *vel obliqua:* quod non damnem. Teſtimonia *obliqua* videntur, quæ non aperte rem enarrant, ſed per ambages & circuitus obſcure enunciant, quæ Græcis dicuntur λοξὰ, unde & Apollo Λοξίας. Placet tamen ſatis vulgata lectio *varie,* quam & Interpretatio probat: atque etiam in Edicto Regis Theoderici *cap. 42.* qui locus hinc eſt ſumptus, occurrit teſtimonium *vanum* (leg. *varium,* ut jam illic diu eſt emendatum) *& falſum.* Falſa teſtimonia ſunt vero contraria. *Varia,* quando teſtis modo ait, modo negat, quales teſtes Alexandrinos commemorat Cicero *pro Rabir. Poſtum. cap. 12.* SCHULTING.

14. *Falſo, vel varie*] Pythœ. *in lib. Lex Dei* leg. *Hi qui falſum, vel obliqua teſt.* RITTERSHUS.

15. *Vel utrique parti prodiderunt*] Non intelligendi ſunt tales, qui diverſa utrique parti teſtimonia præbent, quod voluit hic antiquus Interpres, & de quibus agit Modeſtinus *l. 27. §. 1. D. de leg. Cornel. de falſ.* verum qui revelant utrique parti ſua, quæ dicent, teſtimonia, ut ita quis inſtructus adverſus illa veniat. SCHULTING.

16. *Aut in exilium aguntur, &c.*] Tribonian. in *l. 16. qui falſo, D. h. tit.* ita in genere ſcripſit: *a judicibus competenter* (al. *competentibus*) *puniuntur.* RITTERSHUS. In *l. 16. D. hoc tit.* dicuntur puniri *competenter,* ubi nihil eſt mutandum. Baſilicorum Scholia probant illud *competenter,* dum vertunt προσφόρως, quamvis aliter habeat ipſe Baſilicorum contextus. Verum ad hanc pœnam infligendam non eſt opus, ut judex ſit competens, ex conſtitutione Zenonis, *l. 14. C. hoc tit.* ſed debet id agere *competenter,* & prout res ipſa vult. SCHULTING.

17. *Aut curia ſubmoventur*] Priores pœnæ ad inferioris gradus homines pertinebant, hæc ad ſuperioris: qui hac ratione inter peſſimos quosque & plebejos habebuntur, quemadmodum Imperatores loquuntur *l. 12. C. de dignitatib. lib.* XII. Sic & Alexander Severus eos Senatores, qui, quando Senatores crearentur, in ſententiis de iis ferendis, vel teſtimoniis dicendis fefelliſſent, in ultimum civium locum rejecit, quaſi eſſent falſi rei approbati: quod refert Lampridius *Alexand. Sever. cap. 16.* ubi quamvis tamquam rei falſi dicantur eſſe condemnati, ac hæc pœna non veniat ex Lege Cornelia, cujus pœna fuit interdictio aquæ & ignis, ſive deportatio; quod docet Paulus *tit. 25. hoc lib.* id, inquam, nihil eſt, quod turbet. Alexandri Severi tempore extraordinariæ pœnæ etiam in publicis criminibus paſſim frequentatæ fuerunt: de quo copioſe egimus in Diſſertatione *de recuſation. judic. cap. 7.* Multo magis hoc ita conſtituere licuit Principi. Ac proinde non ob id, quod legis Corneliæ gravior pœna fuit, opus eſt in loco Lampridii aliquid mutare, quod tentavit V. C. Cl. Salmaſius. Dicemus itaque, ob hoc crimen Senatores Senatu, decuriones curia moveri. Atque ita *curia* pro ordine decurionum in jure paſſim accipitur, *§. ult. Inſt. de nupt. l. 3. C. de naturalib. liber. §. 2. Inſt. de hereditatib. q. ab inteſtat. deferunt.* & ſæpe alibi. Atque hæc pœna homini in dignitate conſtituto non levis eſſe exiſtimatur. Ceterum falſos teſtes falſi pœna teneri docet & Paulus libro ſingulari *de pœnis omnium legum,* ex quo fragmentum exſtat in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 8.* IDEM.

18. INTERPRETATIO.] Eſt ex edd. Genev. & Rittershuſiana.

6. [19] In re pecuniaria tormenta, niſi cum de rebus hereditariis quaeritur, non adhibentur. Aliae autem jurejurando, aut teſtibus explicantur.

19. *In re pecuniaria tormenta, niſi cum de rebus &c.*] Lis pecuniaria jurejurando, aut inſtrumentis, aut teſtibus deciditur, non quæſtione ſervorum. Nec enim facile de ſervis in re pecuniaria quæſtio habetur. At ſi deſint teſtes, ſi inſtrumenta, ſi nemini liqueat jurare, quid fiet? Quod maxime accidit, cum vel de genere, vel de rebus hereditariis quæritur, quarum plerumque ſoli ſervi notitiam habent. Et placet his caſibus ex inopia probationum ſervos audiri, non tantum ſi nondum ſit certum, qui heredes ſint, ſed etſi de heredibus conſtet, *l. Divus, 9. Digeſt. de quæſt. l. 1. & ult. C. eod. l. ult. §. licentia, C. de jur. delib. & infr. tit. prox.* In eis autem litibus pecuniariis, in quibus ſunt, quibus jurare liqueat, numquam ad ſervorum quæſtionem pervenimus. CVJAC.

TITVLVS XVI.

[1] *De Servorum Quaeſtionibus.*

1. [2] Servum de facto ſuo in ſe interrogari poſſe, ratio aequitatis oſtendit: nec enim obeſſe ei debet, qui per ſervum aliquid ſine cautione [3] commodat, aut [4] deponit.

INTERPRETATIO. *Servum de facto ſuo in ſe interrogari poſſe [5] praeceptum eſt, ut ſi aliquid dominus ejus per eum cuicunque ſine cautione tranſmiſerit, aut commodaverit, ſi ille, cui traditum eſt, negare voluerit, reſponſione ſervi, per quem res acta eſt, poſſit rei probatio non deſſe.*

2. [6] Judex tutelaris, itemque [7] Centumviri, ſi aliter de rebus hereditariis, vel

1. *De Servorum quaſtionibus*] Aliquæ hic occurrunt ſententiæ, quæ ad hunc titulum non pertinent, nempe §. *12. & ſeqq.* quod notavit & Cujacius ad *tit. 20.* cui etiam id facile largior, olim hoc in libro fuiſſe titulum *de accuſationibus.* Quod vero vult, illum hic eſſe ponendum, atque extendendum ad §. *2. tit. 17. de abolitionibus,* id nequaquam eſt certum. Ac tandem quod inde vult incipi titulum *de pœnis,* illumque extendit ad §. *2. tit. 23. ad leg. Cornel. de ſicar.* omnibus intermediis ſublatis, id in mentem non veniſſet Viro Summo, ſi vidiſſet tunc Collationem Moſaicarum & Romanarum legum, in qua invenire eſt in *tit. 11. & 12.* duos titulos ex illis intermediis, *de abactoribus,* nec non *de incendiariis.* Quin &, utcumque titulum *de pœnis* a Paulo dicto loco olim poſitum fuiſſe non abnuerim; quod tamen id inde probet, quia illum ex hoc loco citat Julius Frontinus *de limitib. agror.* id nihil efficit: conſtat enim Frontinum, qui ſub Veſpaſiano, Tito, Domitiano, Nerva, Trajano floruit, ut certum eſt iis, quæ tradit Ger. Joh. Voſſius *de Hiſtoric. Latin. lib.* III. *part. 4. cap. 1.* Paulo, qui hæc non ante Caracallæ imperium ſcripſit, longo eſſe antiquiorem: ut proinde Frontinus Paulum noſtrum allegare per rerum naturam non potuerit. At nec quidquam tale effeceris ex eo, quod ad calcem librorum Frontini aliorumque de re agraria inter leges quaſdam & veteres & novas reperiatur quoque fragmentum ex hoc libro quinto Sententiarum Pauli de pœnis eorum, qui terminos effodiunt, violantque, cum hac inſcriptione: *Idem* (ſcil. Paulus) *Sententiarum lib.* V. *de pœnis.* & tunc ſequantur ea, quæ leguntur *tit. 22. §. 2. qui terminos &c.* Sic habet editio Scriverii: at illic non additur *ex titulo:* ut adeo ſit ſenſus, Paulum illo loco agere de pœnis illorum, qui terminos effodiunt vel violant. In editione Sichardi illa *de pœnis* verbis Pauli connectuntur. In editione Goeſiana vero plane omittitur. Ut proinde non hæc ſit idonea ratio de ejuſmodi titulo tale quid ſtatuendi; quamvis illum, ut dixi, olim in hoc quoque libro exſtitiſſe non iverim inficias. SCHVLTING.

2. *Servum de facto ſuo in ſe interrogari poſſe ratio æquitatis oſtendit, &c.*] Servus pro domino, aut in dominum interrogari non poteſt: de ſuo autem facto in ſe interrogari poteſt, etiam ſi ex ea re commodum, vel incommodum domino creetur: ut puta, ſi quid per eum dominus ſine cautione commodaverit, aut depoſuerit, *l. interrogari, 15. C. de quæſt. l. ſervos, 8. C. de teſtib. & ſupra lib.* II. *tit. 17.* Hic vero perperam antea legebatur, *Commodatum deponit.* CVJAC.

3. *Commodat, aut*] Sich. *Commodatum,* non recte. RITTERSHVS.

4. *Deponit*] Caſus talis eſt apud Quinctilianum avum *declamation.* CCCLIII.

5. *Præceptum eſt*] Forte *receptum,* ut & in ſeq. interpret. RITTERSHVS. Sed Interprete hæc locutio non eſt indigna.

6. *Judex tutelaris, itemque Centumviri, &c.*] Prætor tutelaribus cognitionibus præſidet: Centumviri de hereditatis petitione cognoſcunt. Utraque lis eſt pecu-

vel de fide generis inſtrui non poſſunt, poterunt de ſervis hereditariis habere quaeſtionem.

INTERPRETATIO. *Si quando rerum hereditariarum quantitas,* [8] *tutore agente, requiritur, ut poſſit hereditatis quantitas inveniri, de ſervis hereditariis haberi quaeſtionem jure praeceptum eſt. Et ſi fortaſſe de filiis aliqua dubitatio habeatur, ut veritas inveniri non poſſit, torqueri ſervi hereditarii jubentur.*

3. [9] Servi alieni in alterius caput non niſi ſinguli torqueri poſſunt. [10] Et hoc invito domino non eſt permittendum, [11] niſi delator, cujus intereſt, quod intendit, probare, pretia eorum, quanti dominus taxaverit, inferre ſit paratus, vel certe deterioris facti ſervi ſubire taxationem.

4. [12] Ser-

pecuniaria, & nonnunquam incidit in utramque quæſtio de genere, aut gente. Itaque ſecundum ea, quæ dicta ſunt *ſupr. tit. prox.* in eis non erit de ſervis habenda quæſtio, niſi cum veritas aliter inveniri non poteſt. Extat hujus ſententiæ pars quædam in *l. unius, 18. §. judex D. de quæſt.* CVJAC. Hinc ſumptus eſt *§. 4. Judex. l. 18. D. de quæſtion.* RITTERSHVS.

* 6. *Judex tutelaris*] In Vrbe tempore Pauli rebus pupillaribus præerat Prætor pupillaris, quem primus fecit Divus Marcus, teſte in ipſius vita Capitolino *cap. 10.* de cujus officio Paulus & Vlpianus libros ſingulares condiderunt. In provinciis hæ partes ad Præſides pertinent, ut & omnium eorum, qui Romæ jus dicunt, *l. 7. in fin. l. 8. l. 9. pr. D. de offic. Præſid.* Ipſa vero judicia de tutela non extra ordinem & per cognitionem magiſtratus olim exercita fuere: ſed per actiones ordinarias, quas bonæ fidei eſſe, & arbitria dici, notum eſt, *tit. C. arbitr. tutel.* Et judicis officio convenire, ut, ſi rationes non confecerit tutor, vel non reddiderit, de ſervis habeantur quæſtiones, docet Vlpianus *l. 1. §. 3. D. de tutel. & rationib. diſtrahend.* Idque ad inſtruendam diligentiam judicantis & utilitatem pupillorum admittendum eſſe ſcribit Julius Aquila *l. 34. D. de adminiſtration. & pericul. tutor. & curator.* ubi ſequor emendationem Ampliſſimi & egregia eruditione Viri, Corn. van Bynkershoek *Obſervation. lib.* IV. *cap. 21.* pro *admittendam* reponentis *admittendum.* Jungenda vero dictæ legi *l. ult. D. ſuſpect. tutorib.* quæ docet etiam Prætoris religionem in cognitione de ſuſpecto tutore per pupillarem ſervum, qui fraudem detegit, inſtrui poſſe. Obiter notemus, non mirum eſſe, judicem habere quæſtionem, nam etiam a privatis olim tortos fuiſſe ſervos conſtat ex Cicerone *pro Cluent. cap. 63. & 66.* Quinctiliano avo *declamation.* CCCXXVIII. CCCXXXVIII. CCCLIII. & ad illum finem aliquando aliis quoque privatim oblati ſunt, etiam in Græcia, ut indicat Ariſtophanes *Ranis v. 629.* Terentius *Hecyr. act.* V. *ſc. 2. v. 7.* quorum prius injuſſu domini fieri prohibetur, *l. 15. §. 33. D. de injur.* SCHVLTING.

7. *Centumviri*] Apud quos hereditatis petitio inſtituebatur, quam & Imperator vocat judicium centumvirale *l. ult. C. de petition. hereditat.* in illud vero judicium de alicujus genere & natalibus facile quæſtio incidit, quæ & ab illis erat terminanda, *arg. l. 3. C. de judic.* IDEM.

8. *Tutore agente*] Imo pupillo agente adverſus tutorem, ſecundum modo dicta.

9. *Servi alieni in alterius caput non niſi ſinguli torqueri poſſunt, &c.*] Servi alieni in caput alterius torqueri poſſunt: ſed non niſi ſinguli, ut hic Paulus ait, & volente domino. Sed & invito domino ita torquentur poſtulante accuſatore, ſi caveat accuſator, ſi defuncti ſint in quæſtione, ſi pretia eorum, vel ſi deteriores facti ſunt, damni æſtimationem præſtaturum, *l. certo, 13. D. de quæſt.* Agetur ergo in ſimplum actione ex ſtipulatu. Quod ſi ſervus in caput domini torqueatur in cauſa adulterii, quæ excepta eſt, non eſt neceſſe ſtipulationem interponi: quoniam abſoluto domino datur condictio ex lege Julia in ſimplum: condemnato vero domino ſervus publicatur, *l. patre, 6. D. de quæſt. l. ſi poſtulaverint, 27. §. ult. & l. prox. D. ad legem Jul. de adul.* quod trahi poteſt ad omnes cauſas exceptas. Ceterum ſi in caput ſuum ſervus torqueatur, & abſolvatur, domino ex eadem lege in duplum condictio competit, *l. ult. D. de calumn. l. dominis, 6. C. eodem.* Hæc ſententia Pauli non ad eum, qui in caput ſuum, vel in caput domini, ſed ad eum, qui in caput alienum interrogatur, proprie pertinet. CVJAC.

10. *Et hoc invito domino non eſt permittendum*] Quin & injuriarum actio domino datur contra eum, qui de ipſius ſervo injuſſu ipſius quæſtionem habuit, *l. 15. §. 33. 41. D. de injur.* SCHVLTING.

11. *Niſi delator, cujus intereſt &c.*] In eundem effectum, non interpoſita ſtipulatione, actio præſcriptis verbis locum habere poteſt, *l. 8. D. de præſcript. verb.* Hinc deſumptum cap. 100. edicti Theoderici Regis. IDEM.

12. *Ser-*

4. [12] Servo, qui ultro aliquid de domino confitetur, fides non accommodatur: nec enim oportet in rebus dubiis ſalutem dominorum [13] ſervorum arbitrio committi.

5. [14] Servi in caput domini neque a Praeſide, neque a [15] Procuratore, [16] neque in pecuniariis, [17] neque in capitalibus cauſis interrogari poſſunt.

6. [18] Communis ſervus in caput alterius ex dominis torqueri non poteſt.

7. [19] Qui

12. *Servo, qui ultro aliquid de domino confitetur &c.*] Si ſervus & dominus ejuſdem ſceleris ſocii dicantur, & participes, ſervus in dominum non interrogatur, nec quidem ſi ultro aliquid de domino confiteatur, ea res dominum gravat, *l. 1. §. Divus Anto. D. de quæſt.* & ſupra *tit. 13.* Nec ſervo eſt committenda ſalus domini. Eſt enim, ut Theophilus noſter ait, φύσει ὁ δοῦλος τοῦ δεσπότου πολέμιος: quod iiſdem pene verbis Anna extulit *in* II. *Alexia.* ἔστι μὲν γὰρ ἄλλως τὸ δοῦλον φύσει τοῖς δεσπόταις πολέμιον. Extat vero hæc ſententia Pauli & in *l. unius, 18. §. ſervo, D. de quæſt.* CVJAC.

13. *Servorum arbitrio*] De quorum in dominos odio multa ex antiquis cumulat C. A. Fabrotus *ad Theophil. §. 2. Inſt. de his qui ſui vel alien. juris ſunt.*

14. *Servi in caput domini neque a præſide &c.*] Præſes cognoſcit de crimine, Procurator de bonis, non de crimine, *l. 1. & 2. C. ubi cau. fiſc. vel div. dom.* Neuter vero poteſt ſervum in caput domini interrogare: puta præſes, an dominus hominem occiderit, procurator, an ſe dominus metu criminis occiderit. Igitur ſervi in caput domini, nec in pecuniariis cauſis, magis, quam in capitalibus interrogantur. Ceterum ſi in pecuniaria cauſa caput domini appeti non videatur, ex inopia probationum ſervos in dominum torqueri placet, *l. Divus, 9. D. de quæſt l. 1. C. eod.* ut puta, ſi de rebus hereditariis, vel fide generis quæratur, ut ſupra diximus *tit. prox.* CVJAC. Non torqueri ſervos in dominorum caput tradit & Cicero *pro Milon. cap. 22.* qui id jus moribus & inſtitutis majorum adſcribit *Partition. Orator. cap. 35. & pro Reg. Dejotar. cap. 1.* Tacitus veteri Senatuſconſulto *Annal. . lib.* II. *cap. 30.* qua ratione alia quoque uno loco legibus, alio moribus tribui obſervavit Excellentiſſimus Juriſconſultus, Ger. Noodt *Probabil. lib.* I. *cap. 3.* SCHVLTING.

15. *Procuratore*] Scil. Cæſaris, ut ſupra. RITTERSHVS.

16. *Neque in pecuniariis, neque in capitalibus*] Sic edd. Sich. Lugd. cIↃIↃLXVI. Genev. cIↃIↃLXXXVI. quod ſecutus ſum cum Rittershuſio, qui non probat ſcripturam edd. Cujacii cum ipſius Interpp. *neque in pec. quam in cap.* & recte. In Pariſ. cIↃIↃ LXXXVI. eſt, *tam in pec. quam in capitalibus*, optimo quoque ſenſu. In Capitularibus *lib.* VII. *cap. 363.* ubi hæc quoque referuntur, ſcriptum eſt, *neque tam in parvis quam in capitalibus*, ubi ſi *neque* demas, erit lectio eadem quæ Pariſienſis illius editionis: & quod *parvis* illic poſitum ſit pro *pecuniariis*, non eſt a Paulo, ſed interpretatio τοῦ *pecuniariis.* Vtraque lectio rectum habet ſenſum. Regulam vero hanc probant quoque Wiſigothorum leges *lib.* VI. *tit. 1. leg. 4.* Ceterum quod Cujacius exiſtimat, in cauſa pecuniaria torqueri poſſe ſervum contra dominum ex inopia probationum, id non probatur ex *l. 9. D. de quæſtionib.* & quamvis illic innuatur, de propriis ſervis aliquando id fieri poſſe, id intelligi poteſt juxta *hoc tit. §. 1.* de caſibus, ubi non tam contra dominum, quam de facto ipſius ſervi quæritur. In lege ſane I. *C. de quæſtionib.* id plane negatur, diciturque id *nec inopia probationum* fieri: quam lectionem probant Baſilica & Gloſſa Accurſii, nec non Gratianus *can. quæſtionem, 59. cauſ. 12. quæſt. 2.* in antiquis Decreti codicibus: ac ſic legit quoque apud Gratianum Gloſſa juris Canonici, quamvis editiones hodiernæ Juris Canonici habeant *ex inopia:* uti ad Gratianum obſervarunt Viri Docti. Eademque lectio placet paulo ante laudato Viro, Ger. Noodt *Probabil. lib.* III. *cap. 6.* quem & in eo ſequor, quod docet inopiam dici probationem, quando illæ non ſunt plenæ & ſufficientes: ſi enim plane nullæ ſint, quæſtioni non eſſe locum indicat Paulus *hoc libr. tit. 14. §. 1.* Cujacius quidem *Obſervation lib.* II. *cap. 33. & lib.* XX. *cap. 28.* probat lectionem Haloandri *in d. l. 1.* qui edidit *ex inopia:* at ex ſua magis conjectura, quam certa auctoritate: ac emendationi illi obſtat plane generalitas verborum Pauli *hoc loc.* & *l. 1. §. 16. D. l. 6. C. de quæſtionib.* Nec publica utilitas, quæ in quibuſdam criminibus aliud induxit, hic idem jubet. Adde quod hic, cum tale quid geretur, de quo quando agendum erit, probatio erit neceſſaria, teſtes facile advocari poſſint. Et quid attinuit tamquam ſingulare notari a Paulo *hoc tit. §. 1.* & ab aliis, quod ſuo de facto interrogari poſſit ſervus: nec non ſi quæratur, quis ſit ejus dominus, *l. 12. l. 13. C. de quæſtionib.* ſi id regulariter in pecuniariis cauſis inopia probationum admittatur contra dominum? SCHVLTING.

17. *Neque in capitalibus*] Cujac. pro *neque*, legit *quam:* & ſubaudit *magis:* non recte. Sichardi lectio verior eſt. RITTERSHVS.

18. *Communis ſervus in caput alterius ex dominis torqueri non poteſt, &c.*] Servus plurium in nullius caput torqueri poteſt, niſi ſocius ſocium occidiſſe dicatur, *l. conſtitutione, 3. l. extrario, 17. §. 1. Dig. de quæſt.* CVJAC. Eodem pertinet *l. 13. C. de quæſtionib.* Aliud in ſervo municipum, qui non eſt ſingulorum, ſed totius municipii: adeoque contra ſingulos torqueri poteſt, *l. 1. §. 7. D. de quæſtionib. l. 6. §. 1. D. de rer. diviſion.* SCHVLTING.

19. *Qui*

7. [19] Qui ſervum ideo [20] comparavit, ne in ſe torqueretur, reſtituto pretio poterit interrogari.

8. [21] Servus [22] in caput ejus domini, a quo diſtractus eſt, [23] cuique aliquando ſervivit, in memoriam prioris dominii interrogari non poteſt.

* Servus nec ſi a domino ad tormenta offeratur, interrogandus eſt.

* Sane

19. *Qui ſervum ideo comparaverit &c.*] Hanc non legi in veter. libris, eſt recta tamen: & deſcendit ex reſcripto Divorum fratrum, quo cavetur, ut ſervus in reatu comparatus in dominum torqueatur, *l. 1. §. ſi ſervus ad hoc, Digeſt. de quæſt.* CUJAC. Recta loquendi ratio exigeret, ut ſcriberetur. *Si quis ſervum &c.* vel *Servus, quem quis &c.* Servus enim interrogatur, non is, qui ſervum emit. Non aliter tamen hæc quoque referuntur in Edicto Theoderici Regis *cap. 101.* Hæc vero regula Pauli obtinebit ſane in emptis ante litem cœptam, cum generalia ejus ſint verba imo ad hunc caſum pertinent maxime: lite conteſtata enim ſi empti ſint, emptori non videtur reſtitui pretium, ſed ſimpliciter videntur ſervi torqueri, *l. 1. §. 14. D. de quæſtionib.* Eadem regula Pauli procedet, quoties hoc conſtat, ad evadendum, ne ſervus in ſe torqueretur, aliquem ſervum comparaſſe. Suſpicio ſola nihil tale operatur. Atque huc pertinet reſcriptum Divorum Fratrum ab Ulpiano relatum *l. 1. §. 6. D. de quæſtionib.* modo pro *heredum* reponatur *heredis*, quod adgnoſcunt Baſilica & illorum Scholia. Verba hæc. *Divi Fratres Læliano Longino* (in Scholiis Baſilicῶν eſt *Lolliano Longino*) *reſcripſerunt, de ſervo heredis* (vulgo *heredum*) *non eſſe habendam quæſtionem: quamvis ſuſpectum fuiſſet, quod imaginaria venditione dominium in eo quæſiſſe heres videretur.* Videtur agi de uno ex pluribus heredibus, qui ſervum non hereditarium, de quo haberi poſſet quæſtio, ſecundum *§. 2. hoc tit.* ſed alium comparaverit, idque non absque ſuſpicione, quaſi id egiſſet, ne ille ſervus, fraudium forte, & expilationum ab ipſo in rebus hereditariis commiſſarum non ignarus, contra ſe, tamquam jam dominum, torqueretur: idque ante cœptam cognitionem: alioquin enim, ut antea dictum eſt, id non profuiſſet. Venditio vero imaginaria in *d. l. 1. §. 6.* non videtur eſſe talis, quæ re ipſa non fit, ſic enim dominium non poſſe tranſire, *l. 55. D. de adquirend. rer. domin.* verum quæ facta eſt ſub lege remancipandi, vel reſtituendi: qualis lex non impedit dominii adquiſitionem. Verum hoc quidem ſuſpicari licebat, ſed non conſtabat: adeoque heres ille jure communi dominorum gaviſus eſt. Tentavit hujus loci emendationem V. C. Marc. Ant. Muretus *Obſervation. jur. ſingular. cap. 3.* qui ita reſcribit. *De ſervo hereditario non eſſe habendam quæſtionem in emptorem hereditatis; quamvis ſuſpectum, quod imaginaria venditione dominium in eo quæſiſſe videretur.* Hic quædam in aliam formam plane mutantur; alia verba plane negliguntur: nec ratio adducitur idonea tam inſignis correctionis. Quod uno loco *heredum*, alio *heredis* fiat mentio, id a nobis jam emendatum eſt. Quod dicatur *in res hereditarias quæri*, fateor non eſſe ordinarium: & proprie dici *de rebus quæri:* non tamen ſtatim talia corrigenda, & maxime non tantopere immutanda ſunt, ideo, quia raro vel nuſquam alibi occurrant. Quod Muretus etiam vult, de ſervis hereditariis quæſtionem haberi de rebus hereditariis hereditate jacente, id probandum non eſt: præterquam enim, quod tunc ſervi nullius ſint, adeoque nihil eſſet ſingulare, quod torqueri poſſent; quod tamen hic adeſſe ſubindicat Juriſconſultus in ſpecie, quando interrogantur de genere: eoſque tunc habere dominos, nempe, heredes, *l. 17. §. 2. D. de quæſtionib.* quæ ſpecies pari paſſu ambulat cum illa, qua de rebus hereditariis quæritur, *l. ult. C. eod. tit.* quis etiam de rebus hereditariis litem movebit nondum adita hereditate? Quod Mureto diſplicet, quod venditio ſumatur pro emptione, per quam quis proprie fit dominus, id etiam fit *§. ult. Inſt. de uſucapionib.* ubi homines dicuntur a fiſco aliquid accipere *per venditionem* pro, *per emptionem.* Et contra quando dicitur emptionis verbo lex duodecim tabularum omnem alienationem complexa eſſe *l. 29. §. 1. D. de ſtatu liber.* per emptionem intelligenda eſt venditio: illa enim eſt alienandi cauſa, emptio adquirendi. Ita ex cauſa donationis dicimur adquirere, & tamen re vera adquirimus non donando, ſed accipiendo. Sic traditio adquirendi eſt modus, & intelligitur tamen tunc maxime apprehenſio rei traditæ. SCHULTING.

20. *Comparavit*] Cujac. *comparaverit*, qui etiam teſtatur, ſe hanc in q. l. non reperiſſe. RITTERSHUS.

21. *Servus in caput ejus domini, a quo diſtractus eſt, &c.*] Servus in caput ejus, qui dominus fuit, non eſt, in memoriam prioris dominii non torquetur. Extat in Pandectis *l. unius, 18. §. ſervus, Dig. de quæſtio.* Et ſic quoque in aliis partibus juris ad memoriam prioris matrimonii, prioris dignitatis ſæpe revocamur. CUJAC. Cautum quoque hoc legibus Wiſigothorum *lib. V. tit. 4. l. 14.*

22. *In caput ejus*] Nec etiam pro eo *l. 14. C. de quæſtionib.*

23. *Cuique aliquando ſervivit*] Hoc & locum habet in ſervo in metallum damnato, *l. 17. §. ult. D. de quæſtionib.* Jus autem illud uſitatum fuiſſe non videtur tempore Tiberii, qui in fraudem juris, quo quæſtio de ſervis in dominum vetabatur, illos actori publico juſſit mancipari, auctore Tacito *Annal. lib. II. cap 30.* Si dominus damnatus ſit, atque ita dominium ſervorum amiſerit, torqueri in ipſum poterunt, *l. 1. §. 12. D. dict. tit.* quod videtur intelligendum cum Gloſſa de domino, qui jam alio crimine damnatus amiſit dominium ſervorum, ac de alio iterum accuſatur. In genere id verum non poteſt eſſe. SCHULT.

* Sane quoties quaeritur, an ſervi in caput domini interrogandi ſint, prius de eorum dominio oportet inquiri. EST EX LEGE XVII. §. VII, & VIII. D. DE QVAESTIONIB.

9. [24] Si ſervus ad hoc fuerit manumiſſus, ne torqueatur, quaeſtio de eo nihilominus haberi poteſt.

10. [25] Quaeſtioni ejus latronis, quem quis obtulit, cum de eo confiteretur, [26] fidem accommodari non convenit: niſi id forte velandae conſcientiae ſuae gratia, quam cum reo habuit, feciſſe doceatur.

INTERPRETATIO. *Si latro quaeſtioni ſubditus de eo, qui ipſum* [27] *quaeſtioni obtulit,* [28] *& ad tormenta poſuit, confiteatur, credulitatem confeſſioni ejus non convenit adhiberi: niſi forte ad protegendam conſcientiam ſuam eum quaeſtioni obtuliſſe* [29] *rebus evidentibus approbetur.*

11. [30] Neque accuſator per alium accuſare, neque reus per alium defendi poteſt: niſi ingratum libertum patronus accuſet, aut rei abſentia defendatur.

INTERPRETATIO. [31] *In criminalibus cauſis nec accuſator, niſi per ſe, aliquem*

24. *Si ſervus ad hoc fuerit manumiſſus, ne torqueatur, &c.*] Soli ſervi in alterius caput torquentur: liberi in ſuum caput torquentur, in alterius non item. Si quis igitur ſervum ſuum in hoc manumittat, ne in alterius caput torqueatur, nihilominus torqueri poteſt, *l. 1. §. ſi ſervus ad hoc, D. de quaeſt.* idemque eſt, ſi r[illegible]n ſuum, vel domini caput ex cauſis exceptis torqueatur, manumiſſus ſit. CVJAC. Idem cavetur Edicto Theoderici Regis *cap. 102.*

25. *Quaeſtioni ejus latronis, quem quis obtulit, &c.*] Non eſt facile credendum convicto, confeſſoque latroni, qui ad ſocietatem ſceleris vocat eum, à quo oblatus, & proditus eſt, niſi evidenter appareat commiſſo communiter ſcelere, captandæ impunitatis gratia hunc ad illius proditionem feſtinaſſe, *l. 4. C. de quaeſt. l. 1. §. cum quis, D. eod.* CVJAC.

26. *Fidem accommodari non convenit*] Nec enim invalidum argumentum haberi debet mendacii reorum, ſive calumniæ, quod ab illis, quos indicant, & onerant ſuis confeſſionibus, ipſi traditi ſunt judici, *l. 1. §. 26. D. de quaeſtionib.* ubi pro *invalidum* Jac. Gothofredus *ad l. 1. Cod. Theod. de malefic. & mathematic.* reponit, *id validum*, minus bene: ratio enim redditur, cur non ſit tranſmittenda vel negligenda allegatio contra illam confeſſionem ab eo interpoſita, contra quem latro fatetur: idque dicitur eſſe argumentum non invalidum mendacii ſive calumniæ a reo, contra eum, qui ipſum obtulit judici, ſtructæ, quod, nempe, ab hoc ipſo oblatus eſt. Baſilicῶn Scholia etiam pro lectione recepta ſtant. SCHVLTING.

27. *Quaeſtioni obtulit*] Id non dicit Paulus: at is intelligit illum, qui obtulit eum vel tradidit judici, ſive magiſtratui.

28. *Et ad tormenta poſuit*] Sunt ſumpta hæc ex edd. Genev. cIↃIↃLXXXVI. & Rittershuſiana.

29. *Rebus*] Fort. *rationibus.* RITTERSVHS. Per res Interpres intelligit rationes, ſive modos. Ita in Epitome Inſtitutionum Caji *lib.* I. *tit.* 1. §. 4. dicit, *certis rebus* pro *certis modis*, & *tit.* 2. §. 3. ſcribit *aliis rebus*, pro *aliis modis.* SCHVLTING.

30. *Neque accuſator per alium accuſare, &c.*] Accuſator per alium non poteſt accuſare, ut *ſupra tit. 4. & 5.* Reus item per alium defendi non poteſt. Excipiuntur duo caſus. Si ingratum libertum patronus accuſet, *l. ſed & ea, 35. §. 1. Digeſt. de procur. l. 4. Digeſt. de obſeq. par. & patr. praeſt.* Si rei abſentia defendatur, *l. abſens, 71. l. ſervum, 33. §. publice, D. de procurat. l. inter, 10. l. pen. Dig. de publ. l. 3. C. de accuſat.* Sed in eo §. *publice.* malim, *abſentiam excuſantem*, potius quam, *innocentiam excuſantem.* Neque enim innocentia excuſatione eget. Et ad abſentiam tantum excuſandam procurator admittitur, non ad innocentiam, ſi qua ſit, oſtendendam. CVJAC. Hæc & ſequentia rectius legerentur ſub titulo *de accuſationibus*, quem in his Sententiis olim exſtitiſſe recte exiſtimat Cujacius *ad tit. 20.* De eo, quod hic ſcribit Paulus, aliquid habuimus *ad tit. 5. §. 9. hoc lib.* Ab emendatione vero *l. 33. §. 2. D. de procuratorib.* recedit Cujacius *Obſerv. lib.* XX. *cap. 20.* & recte. Quod vero ibidem per eum, quem Vlpianus *d. l. 33. §. 2.* vocat Imperatorem noſtrum, intelligit Alexandrum Severum, in quo alios quoque Doctos Viros dicto audientes habet, in eo fallitur. Sub Antonino Caracalla Vlpianus cum alia pleraque ſcripſit, tum & libros ad Edictum, ex quibus hauſta eſt *d. l. 33.* uti vel ex eo conſtat, quod meminit Divi Severi, & Imperatoris noſtri *l. 3. pr. D. de minorib.* & Divi Severi & Imperatoris Antonini, tanquam vivi, *l. 18. §. 1. D. eod. tit.* & poſteriorem vocat Imperatorem noſtrum cum patre *l. 13. §. ult. D. de jurejurand.* & cum Divo Patre *l. 1. §. 13. D. de tutel. & rationib. diſtrahend.* Sed de hoc ad ipſum Vlpianum agemus, Deo bene volente. SCHVLT.

31. *In criminalibus cauſis &c.*] Hinc ſumptus *can. in criminalibus, cauſ. 5. quaeſt. 3.*

32. *Alii*

quem accuſare poteſt: neque accuſatus per procuratorem, aut aliam perſonam ſe defenſare permittitur, niſi forte ingratum libertum patronus accuſet.

* [32] Alii propter ſuſpicionem calumniae: ut illi, qui falſum teſtimonium ſubornati dixerunt. LEX EST IX. D. DE ACCVSATIONIB. ET INSCRIPTIONIB.

12. [33] Si pecunia data judici reus abſolutus eſſe dicatur, idque in eum fuerit comprobatum, [34] ea poena damnatur judex, qua reus damnari potuiſſet.

13. [35] In convictum reum, ſive torqueri poſſit, ſive non poſſit, pro modo admiſſi ſceleris ſtatuendum eſt.

INTERPRETATIO. *In eum reum, qui objecti criminis veritate convincitur, ſive torqueri poſſit, ſive non poſſit, judex, quod ei viſum fuerit, judicabit.*

14. [36] Reis ſuis edere crimina accuſatores cogendi ſunt: ſcire enim oportet, quibus ſunt criminibus reſponſuri.

* Cogniturum de criminibus Praeſidem oportet [37] ante diem palam facere, cuſtodias ſe auditurum: ne hi, qui defendendi ſunt, ſubitis accuſatorum criminibus opprimantur: quamvis defenſionem [38] quocunque tempore, poſtulante reo, negari non oportet: adeo ut propterea & [39] differantur, & proferantur cuſtodiae.

* Cuſtodiae [40] non ſolum pro tribunali, ſed & de plano audiri poſſunt, atque damnari. EX LEGE XVIII. §. IX. X. D. DE QVAESTIONIB.

* In pecuniariis cauſis omnis dilatio ſingulis cauſis plus ſemel tribui non poteſt. In capitalibus autem reo tres dilationes, accuſatori duae dari poſſunt: ſed utrumque cauſa cognita. LEX EST VLT. D. DE FERIIS ET DILATIONIB. &C.

32. *Alii propter ſuſpicionem calumniæ*] Scilicet, *prohibentur accuſare*: quale tamen nihil contextui inſeruimus, uti fecit Rittershuſius, cum Pauli verba hæc eſſe non ſit certum. Ad titulum *de Accuſationibus* videtur hæc ſententia pertinere: quem in his Sententiis exſtitiſſe credo cum Cujacio *ad tit. 20.* quamvis, ut jam dixi, illic, ubi is exiſtimat, eum poſitum fuiſſe, eoque uſque porrectum fuiſſe, ac ille vult, non putem. SCHVLTING.

33. *Si pecunia data judici reus abſolutus eſſe dicatur, &c.*] In legem Juliam repetundarum, & in legem Corneliam de falſis incidit judex, qui hominem nocentem propter pecuniam judicio liberavit. Paulus eadem eum pœna damnari ait, qua reus, qui abſolutus eſt, damnari potuiſſet. Quod & in commentarienſi, cujus fraude, aut nimia negligentia cuſtodia evaſerit, conſtituitur in *l. pen. C. de Cuſtod. reo.* CVJAC.

34. *Ea pœna damnatus*] Alia præſcribitur pœna a Juſtiniano *Novell.* CXXIV. *cap. 2.*

35. *In convictum reum, ſive torqueri poſſit, &c.*] Reus convictus damnari poteſt, licet crimen non fateatur: ut puta, decurio, a quo tormentis confeſſio non eſt elicienda, *l. qui ſententiam, 16. C. de pœn.* Sed & ſi torqueri poſſit, etiam non confeſſus condemnabitur. CVJAC.

36. *Reis ſuis edere crimina accuſatores cogendi ſunt, &c.*] Eduntur crimina per libellum, quod fieri neceſſe eſt, ne (ut ait *l. unius, 18. D. de quæſt.*) rei ſubitis criminibus opprimantur. IDEM.

37. *Ante diem*] Id eſt, *præcedente die.* Græci in Baſilicis verterunt, πρὸ μιᾶς ἡμέρας.

38. *Quocumque tempore*] Imo & poſt latam ſententiam, ſi rei innocentia appareat, ſententiæ gratia facienda eſt, non a magiſtratu, ſed a Principe, *l. 1. §. ult. D. de quæſtionib. l. 27. D. de pœn.* SCHVLTING.

39. *Differantur, & proferantur*] *Differuntur*, quando ab initio tempus amplius iis indulgetur: *proferuntur*, quando tempus iis indultum profertur, ut recte docuit Cujacius *Obſerv. lib.* VII. *cap. 16.*

40. *Non ſolum pro tribunali, ſed & de plano*] Diſcrimen inter hæc accurate expoſuit ſuo more V. C. Ger. Noodt *de Juriſdiction. & Imper. lib.* I. *cap. 10.*

TITV-

TITVLVS XVII.

[1] *De Abolitionibus.*

* 1. [2] Abolitio eſt deletio, oblivio, vel extinctio accuſationis.

2. [3] Poſt abolitionem publicam a delatore ſuo reus intra triceſimum diem repeti poteſt: poſtea non poteſt.

3. [4] Summa ſupplicia ſunt [5] crux, [6] crematio, decollatio. Mediocrium autem

1. *De Abolitionibus*] In ed. Aurel. a Fabroto repræſentata non eſt hic novus titulus: quem tamen aliæ habent: nec video, cur non ab ipſo Paulo eſſe poſſit: quamvis tertia ſententia videatur potius ad titulum *de pœnis* pertinere.

2. *Abolitio eſt deletio, oblivio &c.*] Ex ed. Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. & Rittershuſiana. nec quidquam in hac definitione abolitionis eſt, quod reprehendas. Abolitio, videlicet, non tollit crimen, ſed ſolam accuſationem: ac per eam ab hac ſola liberatur reus, & accuſator onere accuſationis ſuæ proſequendæ. SCHVLTING.

3. *Poſt abolitionem publicam a delatore ſuo reus, &c.*] Accuſationis abolitio duplex eſt, privata, & publica. Privata fit, aut poſtulante reo ex certis cauſis, aut poſtulante accuſatore. Poſt hanc autem, vel illam, ab alio, non etiam ab eodem intra diem XXX. repeti reus poteſt, *l. 3. §. ult. D. de accuſ. l. mulier, 4. §. ult. D. ad S. C. Turpill. l. 1. C. de abolitio.* Publica fit nullo poſtulante, auctore principe, vel Senatu ob lætitiam aliquam, *l. abolitio, 8. l. ſi interveniente, 12. D. ad S. C. Turpill.* quæ in hoc diſtat ab Amneſtia, ſive oblivionis lege, quod poſt ἀμνηςίαν accuſatio inſtitui, vel repeti non poteſt. Poſt abolitionem publicam intra diem 30. etiam ab eodem repeti reus poteſt, *l. 1. C. de gener. abolit. l. aut privatim, 10. D. ad S. C. Turp.* CVJAC.

4. *Summa ſupplicia ſunt crux, crematio, decollatio, &c.*] Pœnæ aut ſummæ ſunt, aut mediocres, aut minimæ. Summas pœnas mortes interpretamur. Nec probamus Silani interpretationem, qui cum detecta conjuratione Catilinæ in ſocios facinoris ſummam pœnam decreviſſet, poſtea Cæſaris oratione permotus, ut Plutarchus ſcribit *in Catone*, non mortem ſe intelligere dixit, ſed vincula. At certe vinculorum pœna minima eſt, non ſumma. Summa hæc ſunt genera, Crux, Crematio, Decollatio. Totidem Calliſtratus refert in *l. capitalium, 28. D. de pœn.* Sed quod ſublatum eſſet crucis ſupplicium a Conſtantino, ut Nicephorus ſcribit, & ejus loco introducta furca, Tribonianus, non ut Calliſtratus ſcripſerat, *Ad crucem damnatio*, & in §. famoſos. *cruci figendos*, ſed *Ad furcam damnatio*, & *Furca figendos* maluit ſcribere: cum tamen furcæ criminoſi non figantur. Et hoc Triboniani facinus prodit manifeſto prima ſententia *titul. 22. infra* collata cum *l. ſi quis aliquid, 38. §. auctores, Digeſt. de pœn.* ut & Anton. Contius in *lib. Var. lect.* notat. Illis autem tribus dumtaxat modis olim vita adimi potuit, non laqueo, ſive furca, *l. aut damnum, 8. §. 1. D. de pœn.* Non ſecuri: & hinc illud Caracallæ, cum ſecuri percuſſus eſſet Papinianus, *At gladio te meum juſſum exequi oportuit.* Non fuſtibus, quod tamen introducitur in *Nov. Majoriani de curialibus.* Sed & multa alia genera ultimi ſupplicii ex poſterioribus conſtitutionibus introducta ſunt. Mediocres pœnæ eæ ſunt, Metallum, Ludus, Deportatio. Ludus duplex eſt, Venatorius, & Gladiatorius. In utrumque damnati ſervi pœnæ efficiuntur. Quod cum de his, qui in venatorium damnantur, dixiſſet Vlpianus in *l. aut damnum, 8. §. quicumque, Digeſt. de pœn.* ſubjunxit, *Hoc enim diſtat a ceteris, qui* (ſic lego) *inſtituuntur venatores aut purricharii, &c.* Senſus eſt, damnatos in ludum venatorium, pœnæ ſervos eſſe eos, qui inſtituuntur venatores, aut purricharii, aut geſticulatores non item. Ad hæc damnatos in gladiatorium Paulus ait intra annum eſſe conſumendos. Quod Conſtantinus, priusquam hanc pœnam ſuſtuliſſet in *l. 1. C. de gladia.* quodammodo probaverat in *l. 1. C. Th. ad leg. Fab.* Minimæ autem pœnæ hæ ſunt, Relegatio, id eſt, inſulæ vinculum: Exilium, quod eſt aut certi loci interdictio, id eſt, lata fuga, aut omnium locorum interdictio, præter certum locum. Sic enim omnino invitis exemplaribus legendum eſt in *l. 5. D. de interd. & releg.* Addit Paulus opus publicum, & vincula: quod ita verum eſt, ſi ad tempus ſint. Nam neque civitas per hunc modum, neque libertas amittitur. In perpetuum vero damnati civitatem amittunt, *l. ſunt quidam, 17. Dig. de pœn.* libertatem vero retinent, *l. capitalium, 28. §. Divus. Digeſt. de pœn.* in quo ſic legendum eſt, *Hujus enim libertas manet, quemadmodum etiam his, qui in perpetuum opus damnantur.* Errant enim tota via, qui deeſſe negationem in P. Floren. arbitrantur. quoniam qui non in perpetuum opus damnati ſunt, utrumque retinent, quandoquidem hæc pœna eſt ex minimis. Sed eodem loco tamen Flor. Codex perperam habet, *quamdiu etiam hi*, cum negatio, quæ ab eo libro abeſt, & vero abeſſe debet, oſtendat eſſe legendum *quemadmodum etiam.* Qui error ex compendiis dictionum eſt natus. CVJAC. Cujac. hinc putat incoandum tit. *De pœnis*,

autem deliſtorum poenae ſunt, [7] metallum, [8] ludus, deportatio. Minimae, [9] relegatio, exſilium, [10] opus publicum, vincula. Sane qui ad gladium dantur, intra annum conſumendi ſunt.

pœnis, qui porrigatur uſque ad tit. *Ad l. Cor. de ſicar.* ſublatis intermediis, tamquam ſpuriis. Cui vix eſt ut aſſentiar, nam video in lib. Lex Dei *tit.* XI. adduci tit. *De Abige.* RITTERSHVS. Id, in quo hic Rittershuſius a Cujacio diſſentit, a Cujacio traditur *ad tit. 20. hoc lib.* Ac pro Rittershuſio id quoque facit, quod titulus *de incendiariis*, qui hic eſt vigeſimus, in Collatione Moſ. & Rom. ll. laudetur, *tit. 12.* ut adeo & ille ſit genuinus. Ab eo vero, quod hic tradit Cujacius de emendatione & explicatione *l. 8. §. 11. D. de pœn.* recedit ipſe *Obſervation. lib.* XIII. *cap. 10.* ubi tamen quod purricharios, vel pyrrhicharios eos intelligit, qui equeſtris vel pedeſtris pugnæ ſimulacra edunt, in eo ſequendus eſſe non videtur: nec illa res ſimilis eſt illis pœnis, quæ ibi deſcribuntur. Magis intelligendi ſunt illi, qui in veſte purpurea & aurata ſaltabant, ſtatim arſuri, quos deſcribit Plutarchus *de ſer. numin. vindiſt. p. 554.* laudatus a V. C. Henr. Valeſio *ad Ammian. Marcellin. lib.* XVI. *cap. 3.* SCHVLTING.

5. *Crux*] Supplicium etiam vilibus perſonis infame, ut dicit Arnobius *adverſ. gent. lib.* I.

6. *Crematio*] Hoc ſupplicium poſtea inventum eſſe ſcribit Calliſtratus *l. 28. pr. D. de pœn.* quod verum forte quod ad frequentiorem uſum. ceteroquin & in duodecim tabulis de eo cautum eſt: ut docet Cajus ad duodecim tabulas, ſcribens, *l. 9. D. de incend. ruin. naufrag.* Gravior videtur habita hæc pœna cruce, adeoque tamquam adhuc atrociora cruce meritis infligi *tit. 23. §. 11. hoc lib.* & Petronius *Satyric. cap. 115.* ait, nos credere hanc pœnam graviſſimam eſſe, cum ſervis iraſcimur. Tertullianus quoque ad *Scapul. cap. 4.* ſic ſcribit. *Pro Deo vivi cremamur, quod nec ſacrilegi, nec hoſtes publici, verum nec majeſtatis rei patiuntur.* & *ad matyr. cap. 4.* hoc modo. *Timebit forſitan caro gladium gravem, & crucem excelſam, & rabiem beſtiarum, & ſummam ignium pœnam.* Addi poſſet locus ex libro *de pudicit. cap. 22.* Idem *de reſurrection. cap. 8.* dum atrociora cruce ſupplicia commemorat, hoc quoque inter ea intellexit. Ob quæ crimina ſtatuta ſit hæc pœna, docet R. Fornerius *Rer. Quotidianar. lib.* I. *cap. 7.* SCHVLTING.

7. *Metallum*] Hæc pœna morti eſt proxima, *l. 28. pr. D. de pœn.*

8. *Ludus*] A quo diverſa eſt pœna gladii, ad quam damnatus mori omnino debet, ut mox docet Paulus: ſed ad ludum gladiatorium damnatus mortem evadere, & pileari poteſt, teſte Vlpiano, cujus verba conſervata ſunt in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit.* 11. ad quem videri poſſunt notata V. C. Petr. Pithœi, nec non Cujacius *Obſervation. lib.* XIII. *cap. 10.* SCHVLTING.

9. *Relegatio*] Hæc pœna ſatis nota eſt. In reſponſo Marciani in *l. 5. D. de interdiſt. & relegat.* cujus emendationem tentat Vir Maximus *ad hunc loc.* nec non Janus a Coſta *ad §. 2. Inſt. de capit. deminution.* nihil ego melius invenio emendatione Subtiliſſimi Viri, Ger. Noodt *Probabil. lib.* III. *cap. 3.* quem velim conſuli. IDEM.

10. *Opus publicum*] De hac pœna aliquid habuimus *ad lib.* III. *tit. 4. A. §. 9.*

TITVLVS XVIII.

[1] *De Abaſtoribus.*

I. [2] Abaſtores ſunt, qui unum equum, [3] duas equas, totidemque boves, vel capras decem, aut porcos quinque abegerint. Quidquid vero intra

1. *De Abaſtoribus*] Lib. Lex Dei *titul.* XI. legit, *Abigeatores.* Et ita quoque laudat hunc titul. Scripſi autem hanc ſententiam, ut emendandam putat Cujac. Non ut extat apud Sich. Non ut in lib. Lex Dei. Diſcrepantiam leſtio & collatio ipſa manifeſtabit. RITTERSHVS. In Pandeſtis eſt titulus *de Abigeis*: quomodo & eos vocat Vlpianus *l. 1. D. eod. tit.* aliique. In Collatione Moſaïcarum & Romanarum legum titulus eſt undecimus *de Abigeatoribus*, de quo ibidem videbimus. Multa de abigeis ex jure & bonis ſcriptoribus collegit Jan. Langlæus *Semeſtr. lib.* VIII. *cap. 1.* SCHVLTING.

2. *Abaſtores ſunt, qui unum equum, duas equas, &c.*] Hæc ſententia variis modis corrupta eſt. Primum enim conſtat unum bovem abigeum facere, *l. ult. D. de abig.* ſed hic duo exiguntur. Tum eos, qui animalia intra definitum numerum auferunt, conſtat puniri ut fures, non ut abigeos. Sed hic traditur vel pœna furti eos puniri, vel in opus publicum ad tempus dari: quæ pœna eſt abigeorum, *l. 1. D. de abig.* Eſt hic etiam error in loquendi ratione: Nam quo reſpondeant verba, *ablatum convenitur*, non apparet. Ego ita eſſe legendum puto, *Abaſtores ſunt, qui unum equum, duas equas, vel capras decem, totidemque oves, aut porcos quinque abegerunt. Quicquid vero intra hunc numerum abſtulerit, pœna furti pro qualitate ejus, aut in duplum, aut in triplum convenitur. Abaſtor autem fuſtibus caſus in opus publi-*

vero intra hunc numerum fuerit ablatum, poena furti pro qualitate ejus, aut in duplum, [4] aut in triplum [5] convenitur: vel fuſtibus caeſus in opus publicum unius anni datur, aut [6] ſub poena vinculorum [7] domino reſtituitur.

* 2. [8] Atroces pecorum abactores plerumque [9] ad gladium, vel in metallum, nonnumquam autem in opus publicum dantur. Atroces autem ſunt, qui equos & greges ovium [10] de ſtabulo, vel de paſcuis abigunt, vel ſi id ſaepius, [11] aut a ferro conducta manu faciunt.

3. [12] Si ea pecora, de quibus quis [13] litigat, abegerit, [14] ad forum remitten-

cum unius anni datur, aut ſub pœna vinculorum domino reſtituitur. Quos alii vocant abigeos, hic auctor abactores: Quo verbo etiam Julius Firmicus uſus eſt *lib.* VI. *Pecorum*, inquit, *abactores efficient inſequentibus hominibus minaci ſemper gladio reſiſtentes.* Videnda autem ſunt ea quæ de abigeis ſcripſimus *lib.* 1. *Obſer. cap.* 10. CVJAC.

3. *Duas equas totidemque boves*] Sic quoque legitur in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit.* XI. ubi hæc adferuntur, ac in Edicto Theoderici Regis *cap.* 57. Sic quoque abactorem deſcribit Papinianus *Reſponſor. tit.* 4. *fin.* adeoque non debuit Rittershuſius in contextum recipere emendationem Cujacii. Non obſtat *l. ult. D. de abig.* ubi ex quorumdam ſententia etiam unus bos abactus aliquem facit abigeum: non enim illa fuit omnium ſententia: ac liquet, Paulum in ea non fuiſſe. SCHVLTING.

4. *Aut in triplum*] Sic quoque in Collatione modo citata legitur: ac mox hic iterum §. 3. Et tamen actio furti, uti notiſſimum eſt, non in triplum, ſed in duplum, aut quadruplum datur: idque de ſpecie in §. 3. relata ipſe Paulus ſcribit in libro *de pœnis paganorum*, ex quo fragmentum reperitur in eadem Collatione *dict. tit.* ut adeo dubitem, an non ipſe Paulus ſcripſerit ubivis, *in duplum, aut quadruplum.* & jam ante multa ſæcula hic error libris inhæſerit. Quod Cujacius *ad* §. 3. habet de furti concepti vel oblati actione, id non ſatisfacit: ac illa actio non contra furem, ſed alium datur, ut conſtat ex *lib.* II. *tit.* 32. §. 3. & 5. hic vero utrobique Paulus docet, quo pacto ipſe fur teneatur. Illud quoque Cujacii *dict. loc.* quod qui abigunt, non poſſint videri cum animalibus deprehenſi, non facile ſeſe alicui approbabit. IDEM.

5. *Convenitur*] Is, nempe, qui abſtulit. Eſt hic ἀνακόλουθον: ſed id in his libris non ſemel invenitur. IDEM.

5. * *Convenitur, vel fuſtibus cæſus*] In margine ed. Genev. cIↃIↃ LXXXVI. legitur, *Convenitur, ſi ſervus fuerit, fuſtibus &c.* Sane de ſervis hæc intelligenda eſſe certum eſt. In Collatione tamen ſæpius citata nihil tale reperitur. IDEM.

6. *Sub pœna vinculorum domino reſtituitur*] De hac pœna vide notata a Cujacio *ad tit.* 4. § *ult.*

7. *Domino reſtituitur.*] Videtur præcedere debere ſervi mentio. Aut *domino*, ſcilicet pecorum. RITTERSHVS.

8. *Atroces pecorum abactores &c.*] Hæc ſententia in ed. Aurel. ante præcedentem eſt poſita, uti & factum in eadem Collatione jam frequenter ad partes vocata, ex qua illa eſt deprompta. Placuit tamen hic ordo Rittershuſio, & placet mihi, ut prius de rei definitione agatur; & deinde de aliis ad rem pertinentibus. Nec ſemper in illa Collatione fragmenta poſita fuiſſe eo ordine, quo ab Auctoribus ſcripta fuere, vidimus *ad lib.* II. *tit.* 31. §. 15. Ac idem factum eſſe in *tit.* 20. *hoc lib. de incendiariis* docet Cujacius *Obſervation. lib.* XXI. *cap.* 21. SCHVLTING.

9. *Ad gladium*] Interpretatur hoc Vlpianus in eadem Collatione *tit.* II.

10. *De ſtabulo*] Quos plenius coërcendos eſſe ſcribit Calliſtratus *l.* 3. §. 1. *D. de abig.* in qua lege illud *plenius* defenditur etiam ex hoc loco Pauli, quamvis & Græci illic legerint *lenius.* Mens Calliſtrati eſt, etiamſi quis non a ſylva aut grege pecus domitum abegerit, ſed etiam de ſtabulo, hunc eſſe plenis coërcendum. Si legas *lenius*, minus bene Calliſtrato cum Paulo noſtro conveniet. SCHVLTING.

11. *Aut a ferro conducta manu*] Malim cum Fabro a P. Pithæo laudato ad Collationem aliquoties allegatam, legere, *aut cum ferro, aut conducta manu.* Contextum tamen non mutavi, uti Rittershuſius aliique fecere. Vlpianus eum, qui gladio abigit, non inique beſtiis objici ſcribit *l.* 1. §. 3. *D. de abig.* IDEM.

12. *Si ea pecora, de quibus quis litigat, abegerit, &c.*] Non punitur ut abigeus, qui pecora, de quibus litigat, abegit, quia ſua ſe abducere putat, ideoque remittendus eſt ad forum. Saturninus ait, ad examinationem civilem, *l.* 1. §. *ult. D. de abig.* Alii ad jus ordinarium, *l. ult. D. de priv. del. l.* 2. *Digeſt. de fur. bal. l* 1. §. 1. *D. ſi ventris nom. mul. in poſſ. miſſ.* Sic Suetonius *in Nerone: ut rerum actu ab ærario cauſæ ad forum ac recuperatores transferrentur.* Forum igitur eſt proprie cauſarum civilium: inde Forenſes actiones, id eſt, civiles, *l.* 1. *D. de incend. rui. & nauf.* Herodianus *lib.* VII. καὶ ἀντιδίκους ἐν πράγμασιν ἀγοραίοις ὡς συκοφάντας ἐφόνευσαν, id eſt, in cauſis civilibus. Proinde is, de quo agitur, pœna furti convenietur in duplum, vel triplum. Furti nec manifeſti eſt in duplum: Furti concepti, vel oblati in triplum. De quadruplo nihil dicit, quod etiam ſi videantur, & apprehendantur, cum animalia, quæ abigunt, non teneant, deprehenſi cum eis videri non poſſint. CVJAC.

13. *Li-*

tendus eſt: atque ita convictus, in duplum, vel in [15] triplum furis more damnatur.

* 4. [16] Qui bovem, vel equum errantem, quodve aliud pecus abduxerit, furem magis eum, quam abigeatorem conſtitui placuit.

13. *Litigat*] In lib. Lex Dei eſt *litigaverat*. & mox: *in duplum vel triplum*. RITTERSHVS.

14. *Ad forum*] Sic alibi Paul. *Fortuita incendia ad forum remittenda ſunt.* Ad forum remittere eſt ad jus ordinarium, ad examinationem civilem, ad judicium privatum, quo de damno pecuniario ſarciendo agitur, remittere. Hinc forenſes actiones dictæ civiles, *l.* 1. *D. de incend. rui naufr.* quibus opponuntur criminales. IDEM.

15. *Triplum*] Vide *ad* §. 1.

16. *Qui bovem, vel equum errantem abduxerit, &c.*] Animo lucri faciendi abducens hic intelligitur. Nec aliter Vlpianus *l.* 1. §. 1. *D. de abig.* Hauſta eſt hæc ſententia ex eadem Collatione. Simile quid habetur in Edicto Theoderici Regis *cap.* 58. SCHVLTING.

TITVLVS XIX.

De Sacrilegis.

1. [1] Qui noctu manu facta praedandi, ac depopulandi gratia templum irrumpunt, beſtiis objiciuntur. Si vero per diem leve aliquid de templo abſtulerint, vel deportantur honeſtiores, vel humiliores in metallum damnantur.

INTERPRETATIO. *Iſta, quae de templo dicta ſunt, de Eccleſia loqui intelligenda ſunt, de reliquo interpretatione non eget.*

* [2] Rei ſepulchrorum violatorum, ſi corpora ipſa extraxerint, vel oſſa eruerint, [3] humiliores quidem fortunae ſummo ſupplicio adficiuntur, honeſtiores in inſulam deportantur: alias autem relegantur, aut in metallum damnantur. LEX EST VLTIMA D. DE SEPVLCHR. VIOLAT.

1. *Qui noctu manu facta prædandi, ac depopulandi &c.*] Qui collecta manu templa effringunt noctu, & anathemata, vel cimelia auferunt, ad beſtias damnantur. Qui vero interdiu leve aliquid ex templo auferunt, aut deportantur, aut in metallum damnantur. *l. ſacrilegii*, 6. *D. ad legem Jul. pecul.* CVJAC.

2. *Rei ſepulchrorum violatorum*] Rittershuſius hæc collocavit in *libr.* 1. *tit. ult.* illam tamen adnotationem hoc in loco ſcriptam reliquit. *Fortaſſe hic ponenda eſt ſententia de ſepulchri violatoribus ex l. ult. D. de ſepul. viol. quam adſcripſi lib.* 1. *tit. ult.* Imo in hoc libro poni hæc ſententia debet. Id exigit inſcriptio in verbis *libro quinto*, non numero, ſed verbo integro expreſſa in codice Florentino. Quamvis vero hoc forte ſub titulo Paulus hæc non poſuerit, locus tamen alius commodior, ubi legerentur, mihi non ſuccurrebat.

3. *Humiliores*] Al. *Humilioris*, quod mallem.

4. *Autem*] Al. *aut*.

TITVLVS XX.

[1] *De Incendiariis.*

1. *De incendiariis.*] De incendiariis ſup. dictum eſt *titul.* 3. Sententia poſita ſub hoc titulo ad eos pertinet, qui alienas arbores ceciderunt, non ad incendiarios. Hic igitur titulus nothus & ſpurius eſt. Auſim dicere & ceteros omnes ejuſdem generis eſſe, quod pleni errorum ſint. Nam præter eos errores, qui a me ſuis locis ſupra indicati ſunt, ut titul. *de reis inſtitutis, de oratione D. Severi, de repudianda hereditate, de contrahenda auctoritate*, præter titulos, qui ſedi ſuæ reſtituti ſunt, ut tit. *de lege commiſſoria*, & tit. *ad S. C. Tertullianum*: item præter eos titulos, qui a me ſublati ſunt, quod perpetuam quæſtionem perperam dividerent, ut puta *lib.* II. titulum *de modo, lib.* III. tit. *de eo, cui moribus interdicitur*, & iteratum

*1. [2] Incendiarii, [3] qui quid in oppido praedandi cauſa faciunt, [4] capite puniuntur.

* 2. [5] Qui caſam aut villam inimicitiarum gratia incenderunt, humiliores in metallum, aut in opus publicum damnantur; honeſtiores in inſulam relegantur.

* 3. [6] Fortuita incendia, quae caſu venti [7] ferente, vel incuria ignem ſupponentis, adusque vicini agros evadunt, [8] ſi ex eo ſeges, vel vinea, vel [9] oli-

tum titulum *de teſtamentis*, & tit. *de uſufructu*, & in hoc lib titul. *de interdicto Vtrubi*, qui vel ſic emendandus eſt, *De interdicto unde vi.* vel quia non de eo tantum interdicto, ſed & de aliis omnibus Paulus dicere pergit, potius tollendus fuit: item titul. *de fiſci advocato.* quod ad fiſci advocatum prima duntaxat ejus tituli ſententia referri poſſit, nec ſit, cur ea re generaliter de jure fiſci continuata tractatio abrumpatur: Præter, inquam, hæc omnia vellem etiam ſublatum *lib.* I. titul. *de judicato*, & ad ſententiam, cujus initium eſt, *In petitione*, appoſitum titulum, *de petitione hereditatis.* Hic enim eſt ordo Digeſtorum edictorum, quemadmodum ex Pandectis, & ex auctorum libris apparet, ut præcedat titulus, *de judiciis*, ſequatur titulus, *de petitione hereditatis.* Hujus quoque libri titul. 3. qualis eſt? Sub eo ſunt ſententiæ ſex, quarum una tantum titulo reſpondet. Quot item ſunt ſententiæ ſub tit. *De ſervorum quæſtionibus*, quæ nihil ad eum titulum ſpectant? ut plane videatur ibi deeſſe titulus, *de accuſationibus*, quem ego poſitum, ſublato titul. *de abolitionibus*, lubenter extenderem uſque ad eam ſententiam, quæ genera pœnarum diſtinguit, & ab ea inciperem titulum, *de pœnis*, quem ex hoc loco citat Julius Frontinus *de limit. agror.* & ſublatis intermediis omnibus ejus quidem finem ſtatuerem ad tit. *Ad legem Cornel. de ſic.* Nam & qualis eſt titulus, *de ſeditioſis*, cui una tantum ſententia reſpondet. Et *de incendiariis*, quam ineptus eſt, ne dicam barbarus? Scio enim eos, qui arbores incidunt, a quibuſdam barbare incendiarios appellari. Itaque ut breve faciam, quod jampridem de titulis Vlpiani XXIX judicium feci, ut eorum ſectiones auctoris eſſe negarem, idem hoc loco de his Sententiarum Pauli ſectionibus prorſus ſentire me adſcribere, non verebor. CVJAC. Titulum hunc genuinum eſſe Cujacius poſtea vidit ex Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 12.* invenitque in codice Veſontino, ex quo & ſententias ſub eo poſitas protulit *Obſervation. lib* XXI. *cap. 21.* ordine non nihil diverſo: quem tamen & nos ſumus ſecuti poſt Ritterſhuſium & Aurelianenſem editionem. De aliis titulis hic a Cujacio damnatis ſuis locis ſententiam diximus: & in genere quædam ad initium harum Sententiarum notavimus. SCHVLTING.

2. *Incendiarii, qui quid in oppido &c.*] De incendiariis egit quoque Paulus *tit. 3. §. 6.* & illic Cujacius. Pœna vero hæc capitis poſtea inducta eſt. ex duodecim tabulis erat pœna ignis, *l. 9. D. de incend. ruin. naufrag.* In legem quoque Corneliam de ſicariis incidunt incendiarii, *l. 1. pr. D. ad leg. Cornel. de ſicar. l. 11. C. de his qui accuſar. non poſſ.* Poſtea quoque qui in civitatibus id faciunt, beſtiis objici, capite plecti, & deportari cœperunt pro perſonarum circumſtantiis, *l. ult. §. 1. D. de incend. ruin. naufrag.* Id ſane maxime procedet, ſi prædandi cauſa id fiat. In ed. Fabrot. hæc ſententia iterum ad finem tituli repetita eſt perperam. IDEM.

3. *Qui quid*] In collatione ſcriptum eſt *quicquid.* Rectius *qui quid*, quod & Codex Veſontinus habet.

4. *Capite*] In Collatione eſt *facile capite.*

5. *Qui caſam, aut villam &c.*] Quo plane oſtenditur, lenius puniri eos, qui extra oppidum, quam qui in oppido incendium faciunt, ut *l. capitalium, 28. §. incendiarii D. de pœn.* Ex CVJACIO OBSERVATION. LIB. XXI. CAP. XXI.

6. *Fortuita incendia, quæ caſu venti ferente &c.*] *Caſu venti ferente.* Sic Veſont. rectiſſime. Caſu ſcilicet maiore venti incendia ferente. Virg. *ferens incendia ventus.* Vel ea incendia, inquit, inferente incuria ejus, qui ignem ſuppoſuit. Idem Virg.

Sæpe etiam ſteriles incendere profuit agros,
Atque levem ſtipulam crepitantibus urere flammis.

Stipulis puta, vel ſpinoſis herbis, ut l. qui occidit, 30. § penult D. ad leg Aquil. *Si ex eo ſeges, &c.* Id incendium fundi vocatur l. ex conducto, 15. §. cum quidam, D loca. *Concrement.* Sic quoque Veſont. more loquendi priſco. *Datum damnum &c.* Significat competere actionem legis Aquilæ, quod eſt certiſſimum poſteriore caſu, ſi incuria ignem ſupponentis incendium exortum ſit, & priore quoque, ſi ignem die ventoſo ſuppoſuerit, *d. l. qui occidit, 30. §. penul.* Ex CVJACIO *d. d. cap.* XXI.

7. *Ferente*] Ita Cujac. ex vet. C. Veſont. reſtituit, quod vulgo hic legebatur, *fuerint his.* Vide an non melius ſit & propius ad veſtigia hæc accedat, ſi legas *venti furentis.* Sic ſubita vis venti dicitur in *l. 30. §. pen D. ad l. Aquil* RITTERSHVS. Sic jam ante legendum cenſuerat Pithœus ad *Collation. Moſaicar & Romanar. legg. tit. 12.* ſed vide notata a Cujacio.

8 *Si ex eo*] In Collatione eſt, *& ſi ex eo.* Sed τὸ & rectius abeſt: nec habet id codex Veſontinus.

9. *Oli-*

[9]olivae, vel fructiferae arbores [10]concrementur, datum damnum [11] aeſtimatione ſarciatur.

* 4. [12]Commiſſum vero ſervorum, ſi domino videatur, noxae deditione ſarciatur.

* 5. [13]Meſſium ſane [14]per dolum incenſores, vinearum, olivarumve, aut in metallum humiliores damnantur, aut honeſtiores in inſulam relegantur.

6. [15]Qui noctu fructiferas arbores manu facta ceciderint, ad tempus plerumque in opus publicum damnantur, aut honeſtiores damnum ſarcire coguntur, vel curia ſubmoventur, vel relegantur.

9. *Olivæ*] In Collatione eſt *oliva.*

10. *Concrementur*] Supra *tit. 3. in fin.* una fuit ſententia de Incendiariorum pœna, quæ huc potius pertinet. Cujac. ex C. Veſont. *Concrement.* more (inquit) loquendi priſco. Quod ego non probo. RITTERSHVS.

11. *Æſtimatione*] *Dupli compendio* dixit *tit. 3. §. 6.* ubi de eo aliquid a nobis eſt monitum.

12. *Commiſſum vero ſervorum, ſi domino videatur &c.*] Quod & conſtitutione quadam Severi cavetur apud Licinium Rufinum. Ex CVJAC. *loc. cit.*

13. *Meſſium ſane per dolum incenſores*] Lege *per dolum* ex Veſontino. Ex EODEM *loc. alleg.*

14. *Per dolum*] Ita Cujac. al. *per odium*, quod fortaſſe non eſt rejiciendum: cum & ſupra dixerit: *Inimicitiarum gratia incend.* RITTERSHVS. Mihi valde placet *per dolum*, quod habet codex Veſontinus: ut ita diſtinguatur ab eo, quod per negligentiam & imperitiam exortum eſt, de quo agit *l. 30. §. 5. D. ad leg. Aquil.* Minus late patet quod fit per odium, quam quod fit per dolum: atque ita ſive ob odium, ſive ob aliam quamvis cauſam malo propoſito excitatum erit incendium, pœna hic propoſita conveniet. In libro MS. Collationis Moſ. & Rom. legg. Pithœus notat eſſe *Perdum*, ex quo æque commode facies *per dolum*, quam *per odium.* Quod M. Frehero *Parerg. lib. 1. cap. 9.* in mentem venit, reponere *perditi*, id non placet. SCHVLTING.

15. *Qui noctu fructiferas arbores manu facta ceciderint, &c.*] De arboribus cæſis eſt in ſingulas XXV. aſſium actio ex XII. tab. ſicut de oſſe fracto. Eſt actio legis Aquiliæ: eſt interdictum Quod vi aut clam, eſt & prætoria in duplum actio, de qua tractatur in *l. furtim, 7. & l. prox. D. arb. furt. caſ.* quæ ſunt ex libris ad edictum. Sed eæ actiones civiles ſunt. Extra ordinem vero punitur etiam is, qui noctu frugiferas ceciderit, & plerumque, ut Paulus ait, in opus publicum ad tempus datur, aut ſi honeſtior ſit, ordine ſubmovetur, vel relegatur, vel civiliter tantum convenitur. In eum, qui noctu non frugiferas, ut puta cupreſſos, vel interdiu frugiferas ceciderit, non niſi civiliter agi poteſt. CVJAC. Reſpicit ad id, quod dixit ante de concrematis frugiferis arboribus, quaſi occaſionem ſcribendi etiam de pœna ſuccifarum earum arborum. Quod vero ea ſententia vulgo ſola extaret ſub tit. *de incendiariis*, ideo forte Fridericus I. eos, qui illas arbores ſuccidèrent, incendiariis adæquavit apud Abbatem Vrſpergenſem. Nox vero & vis, & arborum natura crimen augent, quarum trium circumſtantiarum ſi qua abſit, dicam non ſuppetere niſi civile judicium, aut leniorem ultionem. Ex CVJACIO *eod. lib.* XXI. *cap. 21.*

TITVLVS XXI.

[1]*De Vaticinatoribus, & Mathematicis.*

1. [2]Vaticinatores, qui [3]ſe [4]Deo plenos adſimulant, idcirco [5]civitate expelli

1. *De Vaticinatoribus, & Mathematicis*] Similem titulum, verborum tantum ordine diverſo, habuit Vlpianus *lib.* VII. *de officio Proconſulis.* ex quo fragmentum exſtat egregium in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 15.* & quod non pauca habet huc pertinentia. SCHVLTING.

2. *Vaticinatores, qui ſe Deo plenos adſimulant, &c.*] Vates, qui ſe Deo plenos, id eſt, ἐνθεαστικοὺς aſſimulant, & futura conjectant, fuſtibus cæſi civitate pelluntur: perſeverantes aut vincula, aut relegationem, aut deportationem patiuntur. Perſeverantes gravius coërcentur, ut in *l. capitalium, 28. §. ſolent, D. de pœn. l. ſervos, 8. C. ad legem Jul. de vi pub.* CVJAC.

3. *Se Deo plenos adſimulant, &c.*] Exemplum horrendum præbuerunt Anabaptiſtæ Monaſterienſes, quorum tragœdiam deſcribit Joan. Sleidanus *lib.* X. *Commentar.* RITTERSHVS. Vid. l. 30. *Si quis aliquid, D. de pœn.* IDEM. *Indic. v. Vaticinatores.*

4. *Deo plenos*] Capitolinus in *Macrino cap. 3. Vates*

pelli placuit, ne humana credulitate publici mores ad ſpem alicujus rei corrumperentur, [6] vel certe ex eo populares animi turbarentur. Ideoque primo fuſtibus caeſi civitate pelluntur: perſeverantes autem in vincula publica conjiciuntur, aut in inſulam deportantur, vel certe relegantur.

[7] INTERPRETATIO. *Vaticinatores, qui ſe futura ſcire dicunt, caeſi de civitate jactentur.*

2. [8] Qui novas, & uſu vel ratione incognitas religiones inducunt, ex quibus animi hominum moveantur, honeſtiores deportantur, humiliores capite puniuntur.

[9] INTERPRETATIO. *Qui ſectam novam intromittere voluerint, ex quibus animi hominum turbentur, honeſtiores damnantur exilio, humiliores capite puniuntur.*

3. [10] Qui de ſalute Principis, vel de [11] ſumma Reipublicae Mathematicos, ario-

Cælestis apud Carthaginem, quæ Deo repleta ſolebat vera præcanere. SCHVLTING.

5. *Civitate expelli*] Capitalis pœna eſt facta *l. 5. C. de maleſic. & Mathematic.* quæ eſt *l. 4. Cod. Theod. eod. tit.* ad quam multa cumulavit Jac. Gothofredus. IDEM.

6. *Vel certe ex eo populares animi turbarentur*] Exemplum habet Capitolinus *Pertinac. cap. 4.* his verbis. *In quo Proconſulatu* (Africæ) *multas ſeditiones perpeſſus dicitur vaticinationibus earum, quæ de templo Cæleſtis emergunt.* Sæpius talia magno cum ſuo malo vidit genus humanum & olim & poſtea. Inſpici poſſunt, quæ notat Vir ſui nominis, Hugo Grotius *ad lib.* II. *de jur. bell. ac pac. cap. 22. §. 15.* quæque ibidem addit V. C. Joh. Fred. Gronovius. IDEM.

7. INTERPRETATIO.] Sumpta eſt hæc ex ed. Genev. & Rittershuſia. Exſtat & in Capitularibus *lib.* VII. *cap. 222.*

8. *Qui novas, & uſu vel ratione incognitas religiones inducunt, &c.*] Auctores novarum, & externarum religionum, aut deportantur, aut capite puniuntur. Ait, *uſu vel ratione*, ut M. Tullius *de amicitia: Si quando de amicitia, quam nec uſu, nec ratione habent cognitam.* CVJAC. Ad odium, quo ferebantur veteres adverſus religionis & inſtitutorum novorum auctores, pertinet, quod legitur *Actor. Apoſtol. cap. 16. verſ. 22.* ubi plura notavit Grotius. Aliquid etiam Pricæus. Idque antiquitus Romanis in more fuiſſe docet Livius *lib.* XXXIX. *cap. 16.* Dionyſius Halicarnaſſenſis *Antiquitat. Romanar. lib.* II. *cap. 19.* Nolebant, ſcilicet, in ritibus publicis ac receptis quidquam mutari. In religione autem illi id fere curarunt, ut homines per eam in vita civili boni eſſent ac juſti: virtutiſque & officiorum ſtudioſi. Atque ita rem olim legumlatores alios conſideraſſe notum eſt. nec alia mens Numæ Pompilio fuit, ut conſtat ex Livio *lib.* I. *cap. 19.* nec aliter Polybius *Hiſtoriar. lib.* VI. *cap. 54.* & Cicero *oration. pro dom. ſua ad Pontific. princ.* Imo in religione falli debere populum, aliqui olim Sapientes Viri exiſtimabant, teſte Auguſtino *de civitat. Dei lib.* IV. *cap. 27. & 37.* SCHVLTING.

9. INTERPRETATIO.] Eſt ex edd. Genev. & Rittershuſiana.

10. *Qui de ſalute principis, vel ſumma Reipub. &c.*] Dixit ſupra vaticinatores civitate pelli, aut in vincula conjici, aut relegari. Nunc ait capite puniri, ſi de capite principis, vel de ſumma Reip. conſulti reſponderint: itemque Chaldæos, ſive Genethliacos, quos vulgus Mathematicos vocat, & Ariolos, & Aruſpices. Eadem eſt conſultorum pœna, quæ in hac cauſa ut ſit gravior æquiſſimum eſt. Pulſari enim videtur majeſtas principis. Tertul. *adver. gentes. Cui*, inquit, *opus eſt perſcrutari ſuper Cæſaris ſalute, niſi a quo aliquid adverſus illam cogitatur, vel optatur, aut poſt illam ſperatur, & ſuſtinetur? Non enim ea mente de charis conſulitur, qua de dominis. Aliter curioſa eſt ſollicitudo ſanguinis, aliter ſervitutis.* Julius Firmicus *l.* II. *Matheſeos cap. ult. Cave, ne quando de ſtatu Reip. vel de vita Romani Imperatoris aliquid interroganti reſpondeas. Non enim oportet, nec licet, ut de ſtatu Reip. aliquid nefaria curioſitate dicamus.* CVJAC. Referuntur hæc in Capitularibus *lib.* VII. *cap. 370.* De illis, qui de Imperio, & Imperatoris ſalute ac vita alios conſulunt, plura congeſſit Heraldus *ad Tertullian. Apologetic. cap. 35.* Graviori vero etiam quam capitis pœna hos affectos eſſe docet Vlpianus in fragmento ante laudato. imo & vivos eſſe combuſtos, Sozomenus *Hiſtor. Eccleſiaſt. lib.* VI. *cap. 35.* SCHVLTING.

11. *Summa Republica*] Leg. *ſumma Rep.* ita enim veteres loquebantur. Planius Cicero *lib.* XI. *epiſt. 13. Vos magnum animum optimamque ſpem de ſumma Repub. habere volumus.* Agellius *lib.* XVIII. *cap. 3. De ſumma Rep. ſua.* Ita vet. lib. Ita & Cicero *pro Sext. Plancio, & 1 Cornel.* Sic & Vlp. in Pand. Flor. *l. 1. §. licet, D. de exerc. act. ad ſummam remp.* Hoc & Cujac. obſervavit *lib.* XII. *cap. 32.* Sed non recte Lamb. illud

arioloſ, aruſpices, vaticinatores conſulit, cum eo, qui reſponderit, capite punitur.

4. [12]Non tantum divinatione quis, ſed ipſa ſcientia ejusque libris [13]melius fecerit abſtinere. [14]Quod ſi ſervi de ſalute dominorum conſuluerint, ſummo ſupplicio, id eſt, cruce adficiuntur. Conſulti autem ſi reſponſa dederint, aut in metallum damnantur, aut in inſulam deportantur.

illud 1. *in Catil. Salus ſumma periclit.* mutavit in *ſumma:* nam & ead. oratione extrema, *cum ſumma Reip. ſalute.* GIPHAN.

12. *Non tantum divinatione quis, ſed ipſa ſcientia, &c.*] Non tantum qui divinandi artem exercent, ſed & qui ejus periti ſunt, aut qui vaticinios libros habent, puniuntur. Idem de Magica arte traditur *infr. tit. 23.* Servi conſulentes de capite dominorum crucifiguntur. Divinatores in metallum damnantur, aut in inſulam deportantur. CVJAC.

13. *Melius fecerit abſtinere*] Hanc eruditionem periculoſam, παίδευσιν ἐπικίνδυνον vocat Gregorius Nazianzenus *Oration.* IX. Jure novo tale & diſcere, & docere capitale eſt, *l. 8. C. de Malefic. & Mathematis.* Verba vero Pauli non continent jus, ſed conſilium. Et olim prohibita fuit profeſſio, non ſcientia, auctore Vlpiano in fragmento, cujus plus ſemel jam memini. Aliud de magis juris eſt *tit. 23. §. 12. hoc lib.* SCHVLTING.

14. *Quod ſi ſervi de ſalute dominorum conſuluerint*] Quod accedit ad conſultationem de ſalute Principis in eo, quod non ex caritate, ſed odio proficiſcatur: quo facit quod ex Tertulliano protulit Cujacius *ad §. præc.* IDEM.

TITVLVS XXII.

[1]*De Seditioſis.*

1. [2]Auctores ſeditionis & tumultus, [3]vel concitatores populi, pro qualitate dignitatis, aut in [4]crucem tolluntur, [5]aut beſtiis objiciuntur, aut in inſulam deportantur.

2. [6]Qui terminos effodiunt, vel [7]exarant, arboreſve terminales evertunt, [8]vel

1. *De Seditioſis*] Prima tantum ſententia ad titulum hunc pertinet: quod notatum quoque Cujacio ad *tit. 20. hoc lib.*

2. *Auctores ſeditionis & tumultus &c.*] Extat hæc ſententia in *l. ſi quis aliquid, 38. §. auctores, Dig. de pœn.* ubi Florentina editio, ut & in multis aliis locis, habet *actores*, pro *auctores*. Sed *auctores* rectum eſt, ut in *l. 2. Cod. de ſeditio: l. 3. §. item qui auctor, D. ad leg. Cor. de ſic.* Ergo auctores ſeditionis & tumultus, ſi humilioris fortunæ ſint, in crucem tolluntur, vel beſtiis objiciuntur: ſi honeſtiores, in inſulam deportantur. Eo tamen Pandectarum loco Tribonianus ſcripſit *in furcam:* quia Conſtantini conſtitutione ſublata erat crux, ut ſupra diximus. CVJAC. Vide Caroli V. Conſtit. Crimin. *cap. 127.* RITTERSHVS.

* 2. *Auctores ſeditionis*] In vulgus, quod ſæpe per imprudentiam æſtu quodam abripitur, non ita gravis conſtituenda eſt pœna.

3. *Vel concitatores populi*] Cujac. *concitato populo:* ut eſt & in *l. 38. §. 2. D. de pœn.* ubi hæc ſententia extat. RITTERSHVS. Ita habent edd. Sich. aliæque vett. quod cur Cujacius in edd. cum ſuis Interpp. mutarit, auctoritate ductus Pandectarum, cauſam non video. In Capitularibus *lib.* VII. *cap. 371.* ubi hæc relata ſunt, lectio hæc ipſa expreſſa eſt. Imo & Græci in *l.38.§.2.D.de pœn.* ubi Florentiæ legitur, *concitato populo*, verterunt, οἱ τὸν δῆμον ἐρεθίζοντες εἰς στάσιν ἢ θόρυβον, *qui populum ad ſeditionem vel tumultum concitant.* SCHVLTING.

4. *Crucem*] Tribon. pro cruce poſuit furcam, quia Conſtantinus eam ſuſtulerat. RITTERSHVS.

5. *Aut beſtiis objiciuntur*] Ita de Marico, tumultus in Gallia auctore, Tacitus *Hiſtoriar. lib.* II. *cap. 61.* ſcribit. *Captus in eo prælio Maricus, ac mox feris objectus.* SCHVLTING.

6. *Qui terminos effodiunt, vel exarant, &c.*] Qui terminos evellunt, aut exarant, vel evertunt, pro condicione perſonarum coërcentur, *l. 1. D. de term. mot.* Servi dominio mutantur in deterius, & in metallum damnantur. Liberi humiliores in opus publicum: Honeſtio-

[8] vel qui convellunt bodones, ſi quidem id ſervi [9] ſua ſponte [10] fecerint, in metallum damnantur: [11] humiliores in opus publicum, honeſtiores in inſulam amiſſa tertia parte bonorum [12] relegantur, [13] aut exſulare coguntur.

3. [14] Cives Romani, qui ſe Judaico ritu, vel ſervos ſuos circumcidi patiuntur, bonis ademptis in inſulam perpetuo relegantur. Medici capite puniuntur.

4. [15] Judaei, ſi alienae nationis comparatos ſervos circumciderint, aut deportantur, aut capite puniuntur.

* [16] Qui nondum viripotentes [17] virgines corrumpunt, humiliores in metallum

Honeſtiores in inſulam relegantur, adempta tertia parte bonorum, vel certe aliter pro judicantis arbitrio. Nam extraordinarium eſt crimen, ut ſupra *lib.* I. *tit. 16.* Eſt & in terminos ſingulos L. aureorum prodita actio popularis lege Julia, ſi quis dolo malo eos extra ſuum gradum, id eſt, quinque pedes lege Mamilia definitos, moverit, ejecerit, atque ita ſuam poſſeſſionem promoverit. Eadem lege ſervi continentur. Sed ſi a domino non defendantur, ex alia lege Agraria, quam D. Nerva tulit, capite puniuntur. Extraordinaria autem illa pœna etiam in eos ſtatuta eſt, qui terminos quidem loco non movent, ſed obſcurandorum finium cauſa faciem locorum convertunt, ut qui ex arbore ſubinde ſuccifis ſtolonibus arbuſtum faciunt, *l. 3. Dig. de term. mot.* BODONES. Sic uno exemplari ſcriptum legimus, cujus nobis copiam fecit Pithœus noſter. *Bodones*, ſive *botones* vicem terminorum præſtant. Vox eſt menſorum, vel eorum, qui de agrorum & limitum condicionibus ſcripſerunt. CUJAC. Extat apud Jul. Frontin. qui laudat titul. *de pœnis* lib. V. Sentent. Pauli. Sed non agnoſcit illa: *vel qui convel. bodones*: quæ etiam a Sichard. edit. abſunt. Et pro *evertunt* legit, *ſubvertunt*. RITTERSHUS. In edit. Aurelianenſi, quam exhibet Fabrotus, hic eſt novus titulus *de pœnis*; quem utcunque in hoc libro exſtitiſſe facile largiar, ratio tamen, ob quam hic exſtitiſſe putatur, invalida eſt: ſicut probatum dedi ad *tit. 16. princ.* ubi quoque docui, quam male allegetur Frontinus, tamquam is, qui hoc fragmentum ex Paulo excerpſerit. SCHULTING.

7. *Exarant*] Sic Paulus quoque loquitur *l. 4. §. 4. D. fin. regundor.*

8. *Vel qui convellunt bodones*] Credo hæc eſſe ab Aniano, non a Paulo, qui an ſciverit, quid eſſent bodones, valde dubitem. Verbum hoc eſt poſterioris ævi, ac notat tumores ex terra congeſta ad agrorum fines, ut docet Car. du Freſne du Cange in *Gloſſar. med. & infim. Latinitat.* IDEM.

9. *Sua ſponte*] Si enim dominis talia jubentibus paruerint, mitius videntur puniendi, *arg. l. 20. D. de obligationib. & actionib. l. 157. D. de regul. jur.* Capitale vero hoc eſſe ſervo voluit lex Divi Nervæ *l. ult. §. 1. D. de termin. mot.* IDEM.

10. *Fecerint*] Frontin. *faciunt*. RITTERSHUS.

11. *Humiliores in opus publicum &c.*] Vide Caroli V. Conſtit. criminal. *cap. 114. & ſupra lib.* I. *tit. 16.* RITTERSHUS. Duriorem pœnam proponit Papinianus *Reſponſor. tit. 38.* ubi addit hæc. *Si novos terminos occulte poſuerit, falſarii pœna teneatur, ſecundum ſententiam Pauli.* Ac forte hic etiam aliquid tale olim ſcripſit Paulus. SCHULTING.

12. *Relegantur*] Frontin. *relegabuntur*. RITTERSHUS.

13. *Aut exſulare coguntur*] Sich. putat ex gl. irrepſiſſe. Cuj. quoque & Frontin. omittit. IDEM. Sic Paulus *l. 38. §. 2. D. de pœn.* dixit, *in inſulam relegantur, aut in exſilium mittuntur*: ut vel in inſulam abeant, vel extra certa loca morari debeant. Quia tamen abſunt hæc a fragmento hoc Pauli, quod & inter leges agrarias exſtat, dubitem, an non ſint ab Aniano, qui plura hic addidit. Exſtant vero hæc & in editionibus antiquis Cujacianis ſine ipſius Interpretationibus. SCHULTING.

14. *Cives Romani, qui ſe Judaico ritu &c.*] Soli Judæi ſe impune circumcidunt, *l. circumcidere, 11. D. ad leg. Cor. de ſic.* Moverunt bellum ſub Adriano, ut Spartianus ſcribit, quod vetarentur. Cives Romani ſi ſe, aut ſervos ſuos circumcidi patiantur, relegantur ademptis bonis: hi, qui circumciderunt, capite puniuntur, perinde ac ſi caſtraſſent. CUJAC. Sentent. 3. & 4. rectius collocabuntur ſub tit. ſeq. RITTERSHUS. Jam Pithœus *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. Legg. tit. 1.* idem monuit, quod hic notat Rittershuſius: ac ſic in ed Genev. CIↃ IↃ LXXXVI. hæc poſita ſunt poſt *§. ſi putator, 12. tit. ſeq.* Ego non ita contra omnium librorum fidem ſententias loco movere auſim: ac plura huc congeſta ſunt forte ab Aniano alio pertinentia. SCHULTING.

15. *Judæi, ſi alienæ nationis comparatos ſervos circumciderint, &c.*] Judæi non poſſunt alienæ religionis homines circumcidere: & ſi fecerint, capite puniuntur, *d. l. circumcidere.* CUJAC. Judæi ipſi ut poſſent circumcidi, indulſit iis Divus Pius, teſte Modeſtino, *l. 11. D. ad leg. Cornel. de ſicar.* eorum hac in parte ſive pertinaciæ, ſive conſtantiæ cedens, cum illi, ut a patriis inſtitutis recederent, non poſſent compelli. Judæis vero ſolis hoc licuiſſe docet Origines *contra Celſ. lib.* II. SCHULTING.

16. *Qui nondum viripotentes &c.*] Has duas quoque ſententias ex *l. 38. D. de pœn.* his ſubjecimus, dum, ubi commodius collocarentur, non ſuccurreret. & hic

tallum damnantur, honeſtiores in inſulam relegantur, aut in exſilium mittuntur.

* Qui ſe ſuis nummis redemptum non probaverit, libertatem petere non poteſt: amplius eidem domino ſub poena vinculorum redditur: vel, ſi ipſe dominus malit, in metallum damnatur. Ex LEGE XXXVIII. §. III. & IV. D. DE POENIS.

hic reliqua quoque promiſcue congeſta ſunt. Rittershuſius priorem collocavit ad finem tituli *31. de pœn. milit.* poſteriorem ad finem tit. 25. *ad leg. Cornel. teſtamentar.* minus commode. In ed. Fabroti etiam ſententiæ §. *Judæi* ſubjecta illa, quæ exſtat *l. ult. D. ſepulcr. violat.* cui nos ſedem adſignavimus *hoc lib. tit. 19.* SCHVLTING.

17. *Virgines*] Liberas, nempe de ancillis *lib. 1. tit. 13. A. §. 6.*

TITVLVS XXIII.

Ad Legem Corneliam de [1] *Sicariis & Veneficis.*

1. [2] Lex Cornelia poenam deportationis infligit eis, qui hominem occiderint, [3] ejuſve rei cauſa, furtive faciendi [4] cum telo fuerint: [5] & qui venenum hominis necandi cauſa habuerint, vendiderint, paraverint: falſumve teſtimonium dixerint, quo quis [6] periret: [7] mortiſve cauſam praeſtiterint. [8] Quae omnia facinora [9] in honeſtiores poena capitis vindicari

1. *Sicariis*] Dictos eſſe hos a ſica, ſive ferreo cultro, ſcriptum eſt §. 5. *Inſt. de public. judic.* de quibus multa collegit B. Briſſonius *Selectar. ex jur. civil. antiquitat. lib.* II. *cap.* XI. Sed per abuſionem ſicarios etiam omnes vocamus, qui cædem telo quocumque commiſerint, Quinctiliano teſte *Inſtitution. Orator. lib.* X. *cap. 1.* SCHVLTING.

2. *Lex Cornelia pœnam deportationis infligit eis &c.*] Lege Cornelia de ſicariis, & veneficis tenentur, qui hominem occiderint, qui hominis occidendi, vel furti faciendi cauſa cum telo fuerint, qui venenum hominis necandi cauſa fecerint, habuerint, vendiderint, qui falſum teſtimonium dixerint, quo quis rei capitalis damnaretur, *l. 1. D. ad leg. Cor. de ſic.* Pœna legis Corneliæ eſt aquæ & ignis interdictio, cujus vice ſucceſſit deportatio, qua etiam hodie afficiuntur, qui altioris gradus dignitatem obtinent. In ceteros autem hodie, qui in ſecundo ſunt gradu, capite vindicari placuit, in humiliores cruce, vel ludo, *l. 3. §. pen. D. ad leg. Cor. de ſic.* Sed & ex lege Cornelia capitis pœnam irrogari Juſtinianus ait. Solet enim pœnas ſuo tempore uſitatas legibus ipſis, ex quibus crimen deſcendit, adſcribere: Vt legi Juliæ de adulteriis pœnam capitis, cum tamen ejus legis pœna fuerit relegatio: legi Pompejæ culeum & ſerpentes. CVJAC. Extat etiam in lib. Lex Dei, *titul. 1. & 8.* paulo tamen aliter. RITTERSHVS. Illis in locis, ut & *l. 1. & l. 3. D. hoc tit.* leguntur hæc in numero ſingulari.

3. *Ejuſve rei cauſa, furtive faciendi cum telo fuerint*] Cum telo alioquin eſſe per ſe non eſt prohibitum. Adde Vlpianum in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum relatum *tit. 1.* SCHVLTING.

4. *Cum telo fuerint*] Sic & *l. 16. §. 8. D. de pœn.* Pro *fuerit* alibi dicitur *ambulaverit*, *l. 1. pr. D. hoc tit.* §. 5. *Inſt. de Public. judic.* Cicero *pro Milon. cap. 4.* de hac lege. *Non modo hominem occidi, ſed & eſſe cum telo hominis occidendi cauſa vetat.* ut ita non tantum ab ipſo homicidio abſtinendum ſit, ſed ab iis etiam, per quæ id ſit, quod in magnis delictis obſervari Tertullianus ſcribit *de Idololatr. cap. 11.* IDEM.

5. *Et qui venenum hominis necandi cauſa &c.*] De hoc actum eſſe quinto capite legis Corneliæ docet Marcianus *l. 3. pr. D. hoc tit.* Conferri vero cum his poſſunt ea, quæ ex lege Sempronia adfert Cicero *pro Cluent. cap. 54.* IDEM.

6. *Periret*] In Collatione Moſ. & Rom. legum *tit.* 1. eſt *periſſet*: ſed *tit. 8.* ubi idem locus producitur, ſcriptum eſt etiam *periret*; ut in *l. 1. §. 1. D. hoc. tit.* legitur *damnaretur.* IDEM.

7. *Mortiſve cauſam præſtiterint*] Hoc non jus noſtrum tantum inculcat: ſed & ita Cicero *Philippic.* IX. *cap. 3.* loquitur. *Is enim profecto mortem attulit, qui cauſa mortis fuit.* Ita Quinctilianus avus *declamation.* CCLXX. CCLXXXIX. CCCXLV. Lucianus *Tyrannicid.* IDEM.

8. *Quæ omnia*] Ita in dicta Collatione: ac ſic legitur in edd. Genev. & Ritterſh. In aliis, *Ob quæ omnia.*

9. *In honeſtiores pœna capitis vindicari placuit &c.*] Duo hic tantum memorantur genera hominum, quorum priori, honeſtioribus, pœna infligitur capitis: poſte-

dicri placuit: humiliores vero [10] aut in crucem tolluntur, [11] aut beſtiis objiciuntur.

INTERPRETATIO. [12] *Qui aut venenum, aut quodcunque ingenio vel dolo, qualiter homo occidatur, excogitaverit, capite puniatur.*

* 2. [13] Homicida eſt, qui aliquo genere teli hominem occidit, mortisve cauſam praeſtitit.

3. [14] Qui hominem occiderit, aliquando abſolvitur: & qui non occidit, ut homicida damnatur: [15] conſilium enim uniuſcujuſque, non factum punien-

poſteriori, ſive humilioribus, crucis vel beſtiarum: ut adeo per honeſtiores hic intelligantur illi, qui nullo quidem honore ſunt conſpicui, nec tamen ex vulgi fæce, illi nempe, quos ſecundo gradu poſitos eſſe dicit Modeſtinus *l. 16. D. hoc tit.* quosque inter humiliores & altiores ponit Marcianus *l. 3. §. pen. D. hoc tit.* Qui in honore aliquo ſunt poſiti, deportari ſolent, quorum hic non meminit Paulus: ſed id docet Modeſtinus *d. l. 16.* quales Martianus, qui idem tradit *d. l. 3. §. pen.* dicit honeſtiore loco poſitos, & altiores. Tales ſunt principales in civitate. Exemplum eſt apud Lucianum *Toxarid.* ubi ejuſmodi homicida decreto Imperatoris deportatus eſt. (Male illic verbum κατεπέμφθη Interpres reddidit, *relegatus eſt*, pro *deportatus eſt.*) Principalibus vero junguntur decuriones, qui & dicuntur curiæ ſuæ ſenatores *l. 33. C. de decurionib. lib. X.* quique propter capitalia crimina tantum deportantur, vel relegantur, ſecundum reſcriptum Divorum Fratrum ab Vlpiano relatum *l. 6. §. 2. D. de interdict. & relegat.* nec ob homicidium capite puniuntur, niſi parentes occiderint, *l. 15. D. de pœn.* ubi id ab Hadriano Imperatore cautum eſſe docetur. Quin nec tales deportari vel relegari debent inconſulto Principe, *l. 27. § 1. D. de pœn. l. 2. §. 1. D. de bon. eor. qui ant. damnation &c.* in tantum, ut, etiamſi latrocinium fecerint, vincti tantum ſint cuſtodiendi, & de illis ad Imperatorem ſcribendum, *d. l. 27. §. 2.* Si tamen ſeditio aliter ſedari nequeat, etiam in decuriones Præſes ſupplicium conſtituere poteſt, rem poſtea apud Principem excuſaturus, *l. 6. §. 9. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſtament.* At decuriones ob cædem capite puniri docet Modeſtinus *d. l. 16.* dum ſcribit ita, *Qui cædem admiſerunt ſponte dolove malo, in honore aliquo poſiti deportari ſolent: qui ſecundo gradu ſunt, capite puniuntur. Facilius hoc in decuriones fieri poteſt. &c.* Sane ſi τὸ *hoc* referas ad pœnam capitis, quaſi illa facilius decurioni infligi poſſit, apertiſſime obſtabunt, quæ ex aliis attulimus. Sed omnia clara erunt, ſi illud *hoc* accipias de priore, nempe, deportationis pœna: ac Latinitas id facile patitur. Promiſcue loquuntur ſic ſæpe auctores. Satis eſt ex adjunctis intelligi, quo quid pertineat, ut pluribus docet V. C. Fr. Sanctius *Minerv. lib.* II. *cap. 9.* ubi quoque alia addidit Litteratiſſimus Perizonius. Atque hæc de difficili Modeſtini reſponſo hactenus. Illorum, qui ad crucem vel beſtias damnantur, non meminit illic Modeſtinus: uti nec hic Paulus eorum, qui deportantur. Ac ſic alibi Juriſconſulti non omnes ſpecies exſequuntur. Alia de loco hoc Modeſtini ſententia eſt Celeberrimi Viri, Ger. Noodt *Obſervation. lib.* I. *cap. 1.* qui pro *aliquo* reponit *alto.* IDEM.

10 *Aut in crucem tolluntur*] Maxime latrones. Seneca *epiſt.* VII. *Sed latrocinium fecit aliquis: quid ergo meruit? ut ſuſpendatur,* in cruce, videlicet. Exemplum habet Petronius *Satyric. cap.* III. idque ipſum jus legeretur hodie in *l. 28. §. 15. D. de pœn.* niſi pro cruce illic furcam Tribonianus ſubſtituiſſet, ut & alibi fecit. Idque & Marcianus videtur ſcripſiſſe *l. 3. 5. D. hoc tit.* his verbis. *Humiliores enim ſolent vel in crucem tolli, vel beſtiis ſubjici.* Sed Tribonianus expunxit illa, *in crucem tolli,* relicto tamen verbulo *vel,* quod indicat aliquid hic deſiderari. Idque notavit V. C. Jac. Rævardus *Conjectan. lib.* I. *cap. 16.* IDEM.

11. *Aut beſtiis objiciuntur*] Inſigniori homicidæ vulgo poſcebant leonem, ut Tertullianus ſcribit *de ſpectacul. cap. 21.* Idem ejus pœnæ meminit alibi *de reſurrection. carn. cap. 16. & de anim. cap. 33.* IDEM.

12. *Qui venenum &c.*] Sichardus hæc edidit tamquam verba Pauli. abſunt ab edd. Lugd. cIↃ IↃ LXVI. & Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. Pauli vero verba & mentem non exhibent integre.

13. *Homicida eſt &c.*] Servavit nobis hanc ſententiam Collatio Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 1.* Omiſſa eſt ab editore Aurelianenſi, ut & illa in §. *qui telum.*

14. *Qui hominem occiderit, aliquando abſolvitur &c.*] In maleficiis voluntas ſpectatur, non exitus, *l. Divus, 14. D. ad legem Cor. de ſic.* Et ideo qui telum jecit, qui vulneravit occidendi animo, qui arma cepit hominis occidendi cauſa, licet non occiderit, ut homicida tenetur. Is vero, cui telum manu fugit, abſolvitur, *l. 1. §. Divus, D. eod. l. eum qui, 5. C. eod.* Recte igitur homicida ſic definitur a Græcis ὁ σκοπὸν ἔχων φονεῦσαι. CVJAC. Extat & in d. tit. 1. lib. Lex Dei. Sumpta autem eſt ex reſcripto D. Hadriani, cujus meminit Marcianus in *l. 1. §. 3. D. h. t.* & Vlpian. *d. tit. 1.* RITTERSHVS.

15. *Conſilium enim uniuſcujuſque, non factum puniendum eſt.*] Dolus enim eſt pro facto, *l. 7. D. hoc tit.* Silo Pompejus apud M. Senecam *lib.* V. *controverſ. 32.* ſic inſit. *Nec enim eventus imputari debet cujuſque rei, ſed conſilium.* Plura cumulare proclive eſſet ex Philone

niendum eſt. Ideoque qui, cum vellet occidere, [16] id caſu aliquo perpetrare non potuerit, ut homicida punietur: & is, qui [17] caſu jactu teli hominem imprudenter [18] occiderit, [19] abſolvitur.

* 5. [20] Quod ſi in rixa percuſſus homo fuerit; [21] quoniam ictus quoque ipſos contra unumquemque contemplari oportet, ideo humiliores [22] in ludum, aut [23] in metallum damnantur, honeſtiores dimidia parte bonorum multati relegantur.

* 5. [24] Cauſa mortis idonea non videtur, cum laeſus homo poſt aliquos dies officium [25] diuturnae vitae retinens deceſſit: [26] niſi forte fuerit ad necem caeſus, aut letaliter vulneratus.

*6. [27] Ser-

ne *de ſpecialib. legib.* Cicerone *pro Milon. cap. 7.* (ad quem aliqua congeſſit Abramius.) Seneca *de conſtant. ſapient. cap. 7.* ubi quædam habet Lipſius. Exempla ex jure varia adducunt Cujacius *Obſ. lib.* XV. *cap. 25.* Jac. Gothofredus *ad L. un. Cod. Theod. ad leg. Jul. de ambit.* SCHVLTING.

16. *Id*] Deeſt in Collatione M. & R. legg.

17. *Caſu teli*] Sich. & Cujac. interpon. *jactu*, non recte. RITTERSHVS.

17. **Caſu jactu teli*] Ita habent editiones, quas inſpexi, ſine nota variationis in veteribus codicibus: nec cauſam video, quare illud *caſu* ſuſpectum eſſe debeat, aut ex contextu exturbari, ut fecit Rittershuſius: ut enim rectiſſime diceretur, *caſu per jactum teli*, ſic cur non poterit dici *caſu jactu teli?* quem in ſenſum Marcianus *l. 11. §. 2. verſ. caſu, D. de pœn.* ſic ſcribit. *Caſu vero* (delinquitur) *cum in venando telum in feram miſſum hominem interfecit.* A Collatione Moſ. & Rom. legg. quidem abeſt *τὸ jactu*: ſed & alia abſunt, quæ recte in aliis libris habentur. Ceterum ita homine occiſo dabatur olim reo remedium ad elidendam adverſarii intentionem, hac formula, *ſi telum manu fugit*, cujus meminit Cicero *de Orator. lib.* III. *cap. 39.* qui & ita in Topicis ad Trebatium ſcribit *cap. 17. Ex quo aries ille ſubjicitur in veſtris actionibus, ſi telum manu fugit magis, quam jecit.* arietem vocans remedium ad intentionem infringendam & elidendam comparatum. Quin & ex lege Numæ ejuſmodi caſu homine perempto, is, qui occiderat, arietem dabat, qui pro ſe ageretur, cæderetur, teſte Feſto *v. ſubjici aries. & v. ſubigere arietem.* & Servio *ad Virgil. eclog.* IV. *v. 43.* ut adeo talis olim levi defungeretur pœna. Sed nunc quod ad legem Corneliam abſolvendus eſt: at non ideo etiam ſtatim, ſi culpa quædam adfuerit, omni pœna immunis erit. Exemplum, ubi ejuſmodi homicidæ triennii exſilium irrogatum eſt, exſtat apud Achillem Tatium *de Clitophont. & Leucipp. amorib. lib.* II. Non diſſimile huic caſui, ſi quis aliquo errore in prælio commilitonem pro hoſte interfecerit, de quo agit Seneca *de benefic. lib.* IV. *cap. 34.* SCHVLTING.

18. *Occiderit*] In Collatione eſt *ferierit*.

19. *Abſolvitur*] In hanc ſententiam extat oraculum Delphicum, redditum ei, qui imprudens amicum ſuum telo occiderat, cum eo petiiſſet latronem. Vide apud Simplicium *in Epicteti Enchirid. pag. 81. ad edit. Venet.* RITTERSHVS.

20. *Quod ſi in rixa percuſſus homo fuerit, &c*] Hanc ſententiam repræſentavi ex eadem Collatione. In *l. ult. D. hoc tit.* ubi pro parte exſtat, pro *fuerit*, ſcriptum *perierit;* ac dein hæc tantum adjecit Tribonianus, *ictus uniuſcujuſque in hoc collectorum contemplari oportet*, mutatis ita & contractis Pauli verbis, ob ſublatum forte ludum gladiatorium. Miror editorem Aurelianenſem (qui ad finem rejecit hanc ſententiam cum iis, quæ hic ſunt §. 2. 6. 9.) ex Pandectis tantum hanc ſententiam protuliſſe, cum habere illam aliunde potuiſſet integram & genuinam: quod tamen fecit & Rittershuſius: ſed poſt, *oportet*, hiſce additis. *Et ſi gladio percutiens occiderit, gladio punitur. Si vero percuſſus non interierit, ei, qui percuſſit, manus abſciditor: quod gladio vulnus inferre præſumpſerit. Quod ſi validis lignis, vel lapidibus magnis, vel calcibus cædes facta ſit: eis, qui fecerint, ſimiliter manus abſcinduntur. Sin vero levioribus pœnis mortem inferri contigerit, verberentur, & relegentur. Si quis in rixa manu verberaverit, & occiderit, verberatus relegator.* Quæ quidem exſtant in Baſilicis in interpretatione *l. ult. D. hoc tit.* ſive *lib.* LX. *tit. 39.* & apud Harmenopulum *Promptuar. lib.* VI. *tit. 6.* ſed apud hunc paulo confuſius. Verum non eſſe hæc ex Pandectis, recte monent Scholia Baſilicῶν: adeoque hæc verbis Pauli admiſcenda non erant. Et abſciſſionis manus pœnam ignoraſſe videtur Paulus, cujus quoque nuſquam in Pandectis mentio occurrit. SCHVLTING.

21. *Quoniam ictus quoque ipſos contra unumquemque contemplari &c.*] Non hic ordinaria obtinet pœna; quoniam cujus præcipue vulnere perierit, non liquet, & plures percuſſerunt, quorum quoque ictus conſiderandi ſunt, & puniendi: ideoque ad alias extraordinarias pœnas decurritur. IDEM.

22. *In ludum*] Gladiatorium, de quo plura habet Vlpianus, citatus in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit.* XI. IDEM.

23. *In metallum*] Pœnæ hujus in homicidas conſtitutæ meminit Chryſoſtomus in *epiſt. ad Roman. ſerm.* CXX. *p. 785.* IDEM.

24. *Cauſa mortis &c.*] Vide Caroli V. Conſtit. crimin.

* 6.[27] Servus ſi plagis defecerit, niſi id dolo fiat, dominus homicidii reus poſtulari non poteſt: [28] modum enim caſtigandi & in ſervorum coërcitione placuit temperari.

* 7.[29] Qui telum tutandae ſalutis cauſa geret, non videatur hominis occidendi cauſa portare. Teli autem appellatione non tantum ferrum continetur, ſed omne, quod nocendi cauſa [30] portatum eſt.

8. [31] Qui latronem caedem ſibi inferentem, [32] vel alium quemlibet ſtuprum inferentem occiderit, puniri non placuit: alius enim vitam, alius pudorem [33] publico [34] facinore defendit.

* 9. [35] Si quis furem nocturnum, vel diurnum, cum ſe telo defenderet, occiderit, [36] hac quidem lege non tenetur: [37] ſed melius fecerit, qui eum comprehenſum, transmittendum ad Praeſidem magiſtratibus obtulerit.

10. [38] Judex, qui in caput fortunaſque hominis pecuniam accepit, in inſulam bonis ademptis deportetur.

11. [39] Man-

min. *cap. 147.* RITTERSHVS. Eſt deſumpta hæc ſententia ex Collatione ante citata *tit. 2.*

25. *Diuturnæ*] Lego *diurnæ*, ut operæ diurnæ occurrunt *lib.* II. *tit. 18. l. 2. D. de ann. legat. & fideicommiſſ.* SCHVLTING.

26. *Niſi forte fuerit ad necem caſus &c.*] Diſcrimen ergo dierum, quibus quis ſupervixit, jus noſtrum ignorat.

27. *Servus ſi plagis defecerit &c.*] Sumpta eſt ex Collatione legum frequenter citata *tit. 3.* De re ipſa vide plura in notis ad Cajum *lib.* I. *tit. 3.*

28. *Modum enim caſtigandi & in ſervorum coërcitione placuit temperari*] Vide Menoch. *lib.* II. *cent. 4. caſ. 364.* RITTERSHVS.

29. *Qui telum tutandæ ſalutis cauſa geret, &c.*] Phocylides:

Τὸ ξίφος ἀμφιβαλεῦ μὴ πρὸς φόνον, ἀλλ᾽ ἐς ἄμυναν.

Et Ovidius ait:

Et latro, & cautus præcingitur enſe viator:
Ille ſed inſidias, hic ſibi portat opem.

IDEM. *in Indic. verb. telum.* Hæc ita referuntur in Collatione ſæpe memorata *tit. 1.* quibus ſimilia leguntur quoque *l. pen. §. 1. & 2. D. ad leg. Jul. de vi public.* ſed alio ordine, nec iiſdem plane verbis. Et plus ſemel forte talia inculcavit Paulus, qui & de verbo *telum* agit *hoc lib. tit. 3. §. 3.* Hic vero rectius legeretur, *gerit*, & dein *videtur.* SCHVLTING.

30. *Portatum eſt*] Fort. *paratum eſt.* RITTERSH.

31. *Qui latronem cædem ſibi inferentem, &c.*] Aggreſſorem, & ſtupratorem impune occidimus, *l. 2. l. ſi ut allegas, 4. C. ad leg. Cor. de ſic. l. 1. §. ult. D. eo. l. itaque, 4. D. ad leg. Aquil.* Auguſtinus lib. 1. de libero arbitrio, *Lex dat poteſtatem vel viatori, ut latronem, ne ab eo ipſe occidatur, occidat: vel cuipiam viro aut feminæ, ut violenter ſibi ſtupratorem irruentem, aut illatum ſtuprum, ſi poſſit, interimat.* CVJAC. Vide Caroli V. Conſtit. Crim. *cap. 119.* & Jac. Menoch. *lib.* II. *De arbr. judic. cent. 3. caſu 286. num. 23.* RITTERSHVS. Adde Grotium *de jur. bell. ac pac. lib.* II. *cap. 1. §. 7. & ib. not.*

32. *Vel alium quemlibet ſtuprum inferentem*] Pudicitia & vita pari paſſu ambulant. Imo metus ſtupri bonis viris major quam mortis eſſe debet, ut graviſſime inquit Paulus noſter in *l. 8. §. pen. D. quod met. cauſa.* RITTERSHVS. *in Indic. v. pudicitia, & v. ſtuprator.*

33. *Publico facinore*] Fortaſſe leg. *publico jure*, ut in *l. 12. D. ut leg. cauſ. cave.* GIPHAN. Nec placet mihi illud *publico facinore.* Forte Paulus ſcripſerat, *licito facinore.* SCHVLTING.

34. *Facinore*] Cum aliquando ſignificaſſem Cl. V. D. Huberto Giphanio, præceptori meo, hic legendum mihi videri *favore*, melius ille putabat, *jure.* Ego a priore mea conjectura nondum dimoveor. RITTERSHVS.

35. *Si quis furem nocturnum, &c.*] Addidi ex libro Lex Dei *tit. 7.* Vide Caroli V. Conſt. criminal. *cap. 150.* IDEM.

36. *Hac quidem lege non tenetur*] Aliud quod ad legem Aquiliam, in qua etiam de leviſſima quis culpa tenetur: eoque referenda *l. 9. D. hoc tit.* ut ex inſcriptione obſervavit Conſultiſſimus Noodt *Probabil. lib.* I. *cap. 9.* Duodecim vero tabulas id ſimpliciter permiſiſſe ex hoc loco Pauli aliiſque liquet: adeoque quod in fragmento Caji *l. 4. §. 1. D. ad leg. Aquil.* additur: *ut tamen id ipſum cum clamore teſtificetur*, quod & dein reperitur, vereor ne ſit a Triboniano: uti exiſtimat quoque V. C. Iac. Gothofredus *ad legg.* XII. *tabb. p. 58.* SCHVLTING.

37. *Sed melius fecerit, &c.*] Hoc conſilii eſt, non præcepti: qualia & alibi habent noſtri Auctores, ac Paulus etiam noſter *tit. 21. hoc lib. §. ult.*

38. *Judex, qui in caput fortunaſque hominis pecuniam accepit, &c.*] Lege Cornelia tenetur magiſtratus,

11. [39] Mandatores caedis perinde ut homicidae puniuntur.

12. [40] Si putator ex arbore cum ramum dejiceret, non proclamaverit, ut vitaretur, atque ita praeteriens ejuſdem ictu homo perierit, etſi in legem non incurrit, in metallum damnatur.

13. [41] Qui hominem invitum libidinis, aut [42] promercii cauſa caſtraverit, caſtrandumve curaverit, ſive is ſervus, ſive liber ſit, capite punitur. Honeſtiores publicatis bonis in inſulam deportantur.

14. [43] Qui [44] abortionis, aut [45] amatorium poculum dant, [46] etſi dolo non fa-

tus, judexve quæſtionis, qui ob capitalem cauſam pecuniam accepit, ut publica quis lege reus fieret, *l. 1. D. eo.* & ideo cum ſit in honore poſitus, etiam hodie in inſulam deportabitur. Cujac.

39. *Mandatores cædis perinde ut homicidæ puniuntur*] Qui cædem fieri mandavit, perinde tenetur, ac qui cædem fecit, *l. non ideo. 5. C. de accuſ.* Idem. *L. 15. §. 1. D. h. t.* Rittershvs. Quod de illa re traditur *l. 15. §. 1. D. h. t.* nec in vulgatis codicibus, nec Florentino exſtat; ſed ex Baſilicis illic repoſitum eſt.

40. *Si putator ex arbore cum ramum dejiceret, &c.*] Putator, qui ex arbore cum ramum dejiceret, non proclamavit, & prætereuntem occidit, ſi ſervum occiderit, in legem Aquiliam incidit: ſi liberum, neque in Aquiliam incidit, quia de libero occiſo ea lege non datur actio, niſi utilis patri: neque in Corneliam, quia ea lege dolus arguitur, non culpa, *l. in leg. 7. D. ad leg. Cor. de ſica. l. ſi putator, 31. D. ad leg. Aquil.* Quamobrem nec in crucem tollitur, nec beſtiis objicitur: qua pœna putator, utpote humilior, ſi dolo malo hominem occidiſſet, afficiendus foret: ſed auctore Paulo, in metallum damnatur, quia hæc culpa doli faciem habet. Quod ſi mutata non eſſet pœna, lege Cornelia primum in ſicarios & veneficos definita, hic eadem pœnarum ratione ſervata relegandus foret, non in metallum dandus. Cujac. Extat in *l. 31. D. ad l. Aquil.* ſimilis Pauli ſententia. Rittershvs.

41. *Qui hominem invitum libidinis, &c.*] Antea legebatur, *Libidinis aut mercedis.* Ex veter. libris, & *ex l. 3. §. & qui hominem, D. eodem titul.* emendavi, *libidinis aut promercii,* quæ vox frequens eſt in libris noſtris, *l. cetera, 41. §. ſed ſi quis, D. de legat. libr.* 1. *l. nam quod, 4. §. 2. D. de pœn. leg. l. 2. D. ad leg. Iul. de vi pub.* Ait autem lege Cornelia teneri eum, qui invitum ſervum aut liberum hominem libidinis, vel promercii cauſa caſtraverit, idque S. C. effectum eſt. Et ideo infimi gradus hominem in crucem tolli, aut beſtiis objici: medii, capite puniri: maximi, in inſulam deportari dicemus. Ait, *invitum:* ſed ex Conſtitutione Adriani idem erit, ſi non invitum caſtraverit, *l. 4. §. ult. D. ad leg. Cor. de ſic.* Cujac. Conſtat ex Martiali & Ammiano Marcellino *lib.* xviii. hoc prohibuiſſe Imp. Domitianum: qui licet patri fratrique diſſimilis memoriam nominis ſui inexpiabili deteſtatione perfudit: hac tamen receptiſſima lege inclaruit, ut Marcellinus loquitur. Rittershvs. Indiſtincte id crimen pœna capitis, publicationiſque mancipii, & loci, ubi id factum eſt, ſi id dominus ſciverit, coërceri juſſit Conſtantinus M. *l. 1. C. de eunuch.* Alia pœna præſcribitur *Novell.* cxlii. alia a Leone *Novell.* lx. In Ægypto id fieri potuiſſe olim permiſſu Præfecti Auguſtalis, τοῦ ἡγεμόνος, docet Juſtinus Martyr. *Apolog.* II. *p. 71.* ubi refert ab illo id alicui petenti eſſe negatum. Et generalem hanc exceptionem ponit Cujacius *ad dict. Novell.* cxlii. ſi id a Præſide permiſſum fuerit. Schvlting.

42. *Promercii*] Sich. *mercedis,* non recte. *Promercium* (unde res *promercales*) ita dictum, ut *interpretium, interuſurium, intercolumnium,* & cetera ejuſdemmodi. Rittershvs.

43. *Qui abortionis, aut amatorium poculum dant, &c.*] Qui abortionis aut amatorium poculum dant, in legem Corneliam non incidunt, quia id dolo malo, & hominis necandi cauſa non faciunt. Sed tamen quia peſſimi exempli res eſt, aut in metallum damnantur, aut relegantur, aut capite puniuntur. Extat hæc ſententia in *l. ſi quis aliquid, 38. §. qui abortionis, D. de pœn.* Cujac. Areopagitæ tamen mulierem, quæ philtro virum occiderat, abſolverunt: διότι οὐκ ἐκ προνοίας· ἔδωκε μὲν γὰρ φίλτρα· διήμαρτε δὲ τούτου. ut ſcribit Ariſtot. 1. *Magn. Moral. cap. 17.* Et ex S. C. relegari tantum juſſa eſt quædam Romæ, quæ non quidem malo animo, ſed malo exemplo medicamentum ad conceptionem dederat, ex quo ea, quæ acceperat, deceſſerat, *l. 3. §. 2. D. h. t.* Vide Caroli V. Conſtit. Criminal. *cap. 133.* Aliud judicium Areopagitarum huic titulo non alienum, de matrefamil. Smyrnæa, quæ maritum & filium ſuum occiderat veneno, refert Valer. Max. *lib.* viii. *tit. 1. in fin.* Gellius *lib.* xii. *cap. 7.* Ammianus Marcellinus *lib.* xxix. Rittershvs.

44. *Abortionis*] Poculum *ad avorſum,* pro *ad aborſum* vocatur in legibus Wiſigothorum *lib.* vi. *tit. 3. l. 1. & 7.* Nonnulla de eo collegit Fr. Lindenbrogius *ad Ammian. Marcellin. lib.* xvi. Scelus hoc quoque placuit mulieribus nuptis, nec non divortio ſeparatis: de quo aliquid notabimus ad Vlpianum *tit. 26.* Idem erit de atocio, uti id vocat Plinius *Natural. Hiſtor. lib.* xxix. *cap. 4.* Schvlting.

45. *Amatorium poculum*] Quinctilianus avus *declamation.*

faciant; tamen, quia mali exempli res eſt, humiliores in metallum, honeſtiores in inſulam amiſſa parte bonorum relegantur. [47] Quod ſi ex hoc homo, aut [48] mulier perierit, [49] ſummo ſupplicio adficiuntur.

15. [50] Qui ſacra impia, [51] nocturnave, [52] ut quem obcantarent, [53] defigerent, [54] obligarent, fecerint, faciendave curaverint, aut [55] cruci ſuffiguntur, aut beſtiis objiciuntur.

16.

mation. CCCLXXXV. plus ſemel dixit *amatorium* elliptice. De illo plura legere eſt apud Jac. Gothofredum *ad l. 3. Cod. Theod. de malefic. & mathematic.* Odii quoque pocula memorant Quinctilianus *declamation.* XIV. Plinius *Natural. Hiſtor. lib.* XXVIII. *cap.8.* Origines *contr. Celſ. lib.* VII. aliique. Quin & poculi, quo mens alienatur, dati, ne vir uxorem adulterii poſſet accuſare, mentio in legibus Wiſigothorum *lib.* III. *tit. 4. l. 13.* IDEM.

46. *Etſi dolo non faciunt*] Adeoque lege Cornelia teneri non poſſunt.

47. *Quod ſi ex hoc homo aut mulier perierit*] In *l. 38. §. 5. D. de pœn.* ſcriptum eſt. *Quod ſi ex eo mulier aut homo per.* qui verborum ordo magis placet, ut *mulier* referatur ad poculum abortionis, quod ſoli mulieri datur: *homo* ad poculum amatorium; quod & viro, & mulieri, adeoque homini in genere datur. Et amatorio periiſſe Lucullum, clariſſimum imperatorem, docet Plinius *Natural. Hiſtor. lib.* XXV. *cap. 9.* ac Plutarchus *in Lucull.* Et niſi ita acceperis Paulum, nihil erit dictum de viro, qui amatorio periit. Quod feminas in jure pro heminibus non haberi aliqui ſcripſere, id viris doctis per jocum forte excidit: alioquin id illis eſſet indignum. Vt vero per hominem cum quibuſdam intelligatur fetus, non ſinunt juriſconſulti, qui illum negant eſſe hominem, *l. 9. §. 1. D. ad leg. Falcid.* ac dicunt eſſe partem viſcerum matris, *l. 1. §. 1. D. de vent. inſpiciend.* SCHVLTING.

48. *Homo aut mulier*] Quaſi mulier non ſit homo, quod tamen affirmatur *l. 152. D. de verbor. ſignific.* RITTERSHVS. *in Indic. v. mulier.*

49. *Summo ſupplicio*] Quod deſcripſit *tit. 17. §. 2. hoc lib.*

50. *Qui ſacra impia, nocturnave, ut quem obcantarent, &c.*] Ex S. C. pœna legis Corneliæ tenetur, qui mala ſacrificia fecerit, *l. ex S. C. 13. D. ad leg. Cor. de ſic.* puta ut quem incantaret, interficeret, obnecteret. CVJAC.

51. *Nocturnave*] Nocturnis quoque temporibus preces & apparatus magicos vetant Impp. *l. 7. Cod. Theod. de malefic. & Mathematic.* ubi plura habet Jac. Gothofredus. SCHVLTING.

52. *Vt quem obcantarent, defigerent, obligarent*] Non eſt. igitur opus, ut his alicui mortis cauſa ſit præbita, quod vult Em. Merillius *Obſerv. lib.* VIII. *cap. 4.* ubi nonnulla de his collegit. Satis eſt, ut hæc eo animo ſint facta. IDEM.

53. *Defigerent*] Alii codices habent *deficerent.* Veſontinus perſpicue *difigerent*, non *interficerent*, quod eſt proprium ſortilegorum verbum. Virg.

- - *Jolchiacis animum defigere votis*

Vetus interpres Horatii. *Ita te,* inquit, *defigam novis & inſolitis maleficiis, ut mentem nunquam recipias.* Vnde & in Gloſſis Philoxeni *defixiones, necyomantia.* & in legibus Ciceronis, *Quæ augur injuſta, nefaſta, vitioſa, dira defixerit.* Plin. XXVIII. *c. 1. Defigi diris deprecationibus nemo non meruit.* & quod confirmat exemplum allatum ab Accurſio *in l. 6. de malef. & math.* apud Ovid.

Sagaque Phœnicea defixit nomina cera.

& alibi:

Devovet abſentes, ſimulacraque cerea fingit.

Et Horatius

- *Quæ movere cereas imagines*

Vt ipſe noſti curioſus. Ex CVJACIO *Obſervat. dict. cap. 22.* Proprium hoc verbum magis, qui artibus ſuis heminem adſtringunt, ac impediunt, ne aliquid faciat. Occurrit quoque *defixiſſe l. 3. Cod. Theod. de malefic. & mathematic.* pro quo *in l. 4. Cod. Juſtin. dict. tit.* ſcriptum eſt *deflexiſſe*: quod Græci reddiderunt ἀποκάμπτειν, ut adeo hæc mutatio a Triboniano eſſe videatur: idque notatum quoque Jac. Gothofredo *ad d. l. 3.* Ceterum in loco Ovidii ſecundo a Cujacio laudato Illuſtris Vir, N. Heinſius invenit in veteri codice *figit*, idque probavit: ac in editione ſua, quæ hoc ipſo tempore lucem primum adſpicit, ſecutus eſt Celeberrimus Vir, Petr. Burmannus. Figebantur vero illa cerea ſimulacra ad defigendos homines. In inſcriptionibus etiam Gruteri *p.* XIX. *inſc. 6.* ſolvuntur vota Jovi, QVOD IS SCELEROSISSIMI SERVI PVBLICI INFANDO LATROCINIO DEFIXA MONVMENTIS ORDINIS DECVRIONVM NOMINA NVMINE SVO ERVIT ET VINDICAVIT. &c. Huc quoque, & ad talia maleficia pertinere videntur verba Taciti *Annal. lib.* II. *cap. 30. Nominibus Cæſarum aut Senatorum adfixas atroces vel occultas notas accuſator arguebat*, quæ ita recte intellexit V. C. Theodorus Ryckius. Plura de hoc verbo ac ſimilibus invenire eſt apud Salmaſium *in Solin. p. 1088.* SCHVLTING.

54. *Obligarent*] Occurrit & *præligare*, & *præligatum pectus*, apud Plautum *Bacchidib. act. 1. ſc. 2 v. 28.* Contrarium *ſolvere mentes* apud Virgilium *Æneid. lib.* IV. *verſ. 487.* & *ſolvere amores* apud Tibullum *lib.* I. *el. 2. verſ. 60.* Ligamentorum quoque mentio in legibus Wiſigothorum *lib.* VI. *tit. 2. l. 2.* Plura de eo verbo habet Lindenbrogius *in Gloſſar. ad Codic. legg. antiquar. verb. ligatura.* IDEM.

55. *Cruci ſuffiguntur &c.*] Hoc ad humiliores tantum pertinere videtur, in quibus hæc pœna obtinebat, ut in *§. ſeq.* & ſæpe alibi.

56 *Qui-*

16. [56] Qui hominem immolaverint, [57] exve ejus ſanguine litaverint, [58] phanum, templumve polluerint, beſtiis objiciuntur; vel, ſi honeſtiores ſint, capite puniuntur.

17. [59] Magicae artis [60] conſcios ſummo ſupplicio adfici placuit, id eſt, beſtiis objici, aut cruci ſuffigi. Ipſi autem magi [61] vivi exuruntur.

18. [62] Libros magicae artis apud ſe neminem habere licet: & ſi penes quoſcunque reperti ſint, bonis ademptis, [63] ambuſtiſque his [64] publice, in

56. *Qui hominem immolaverint, &c.*] Eadem lege tenentur, qui hominem pro victima immolant, vel humano ſanguine litant, quod & Tiberium & Adrianum vetuiſſe proditum eſt. CVJAC. Plinius *lib.* XXX. *cap. 1.* auctor eſt, Senatusconſultum hac de re factum eſſe: plurimumque Romanis hoc nomine deberi. RITTERSHVS. Salamine in Cypro ſacrificia talia fieri vetuit Hadrianus, teſte Lactantio *Divinar. Inſtitution. lib.* I. *cap. 21.* imo ſub eodem Principe illa paſſim fuiſſe prohibita, ex Pallante tradit Porphyrius *de abſtinent. ab animantib. lib.* II. *§. 56.* Et jam ante variis in locis ea ſacrificia inhibita fuiſſe oſtendit Plinius *Natural. Hiſtor. lib.* XXX. *cap. 1.* Nondum tamen ubivis ſæculo a nato Servatore tertio ea ceſſaſſe conſtat ex eodem Porphyrio *dict. lib.* II. *§. 27.* De antiquitate & frequentia talium olim ſacrificiorum aliqua tradit H. Grotius *de ſatisfaction. Chriſt. cap. 10. & de veritat. religion. Chriſtan. lib.* II. *§. 11. & etiam in not.* & longe plurima M. And. Beyerus *Additament. ad Selden. de Diis Syr. ad cap. 6. ſyntagmat. 1.* Vſi vero veteres his exectandis ſacrificiis, & maxime puerorum, ad artes magicas & necyomantias: de quo plura docuere Cl. Salmaſius *ad Spartion. Hadrian. cap. 14.* Jan. Brouckhuſius *ad Tibull. lib. 1. eleg. 2. verſ. 45.* SCHVLTING.

57. *Exve ejus ſanguine litaverint*] Jupiter tamen Latialis hoc modo cultus fuit a Romanis; ut de ſuis quoque temporibus teſtantur Tatianus *adverſ. Græc. p. 165.* & Tertullianus *Apologetic. cap. 9. & Scorpiac. cap. 7.* Porphyrius *de abſtinent. ab animantib. lib.* II. *§. 56.* & Prudentius *adverſ. Symmach. lib.* I. *verſ. 396.* IDEM.

58. *Phanum, templumve polluerint.*] Fanum ac templum confunduntur paſſim. proprie autem fanum eſt ſolum templi. Sic Livius *lib.* X. *cap. 37.* loquitur. *Fanum tantum, id eſt, locus templo effatus, jam ſacratus fuerat.* Plura dabit Jac. Gutherius *de veter. jur. Pontific. lib.* II. *cap. 3.* IDEM.

59. *Magicæ artis conſcios ſummo ſupplicio &c.*] Eadem lege tenentur, qui magiam exercent, & qui ejus artis periti ſunt: quia non tantum ejus artis profeſſio, ſed etiam ſcientia prohibita eſt. Sed gravius ipſi magi puniuntur, quam magice artis conſcii. De his *in tit. de malef. & mathem C.* CVJAC. Vide Caroli V. Conſtit. Crimin. *cap. 109.* RITTERSHVS.

60. *Conſcios*] Non qui norunt ſolummodo aliquem hanc exercere artem, ſed qui etiam ejus ſunt participes: ea enim eſt vis verbi *conſcius*, ut pluribus oſtenderunt Barn. Briſſonius *de verbor. ſignificat. h. v. &* Jac. Gothofredus *ad l. 3. Cod. Theod. ad leg. Cornel. de ſicar.* SCHVLTING.

61. *Vivi exuruntur*] Quod cruce gravius exiſtimatum eſſe vidimus *ad tit. 17. §. 3.* Pœnam vero hanc magis propoſitam fuiſſe indicat Lucianus *in Aſin. p. 115.* & exemplum ejus, qui ob veneficia eam ſubiit, eſt apud Ammianum Marcellinum *lib.* XXIX. *cap. 3.* IDEM.

62. *Libros magicæ artis apud ſe neminem habere licet: &c.*] Quod ſupra dixit de libris vaticinis, idem nunc ait de libris magicis. Sunt enim publice comburendi, *l. cetera, 4. §. 1. D. fam. erciſc.* Livius *lib.* XXIX. *Quotiens negotium eſt magiſtratibus datum, ut vaticinos libros conquirerent, comburerentque.* Et qui libros magicos habuerit, vel in inſulam deportatur, vel capite punitur. CVJAC.

63. *Ambuſtiſque*] Malim *combuſtiſque.* RITTERSHVS. Mallem quoque ego *combuſtiſque.* Et ſic tales libri incendio concremantur *l. ult. Cod. Theod. de malefic. & Mathematic.* quæ eſt *l. 10. C. de Epiſcopal. audient.* Quo pertinentia plura congeſſere Joh. Wouwerius *ad Minut. Felic.* & Joh. Pricæus *ad Act. Apoſtolor. cap. 19. v. 19.* quorum poſterior recte obſervat, fruſtra Virum Doctum *in l. 4. §. 1. D. famil. erciſcund.* pro *corrumpenda* legere *comburenda.* Baſilica etiam ſtant pro vulgata lectione. Adde quod in *d. l. 4.* præcedat quoque mentio malorum medicamentorum & venenorum, quæ omnia ſimul quoquo modo corrumpenda ſunt, non etiam præciſe comburenda. Vt adeo nec illud *corrumpenda* bene ille ipſe Pricæus accipiat pro *comburenda:* uti nec in *l. 11. §. 1. D. de ſerv. corrupt.* illud, quod dicitur de corruptis chirographis, interpretatur bene de combuſtis, cum corrupta illic dicantur potius deleta, conciſa, cancellata, inducta. Ceterum & de libris contra Chriſtianos a Porphyrio aliiſque ſcriptis ſtatuerunt Imperatores, ut igni mancipaventur, *l. 3. C. de ſumm. trinitat. & fid. catholic.* Idem de quorundam hæreticorum ſcriptis ſtatutum eſt, ut Arrianorum, Sozomeno teſte *Hiſtor. Eccleſiaſtic. lib.* I. *cap. 21.* de quibus nonnulla habet Jac. Gothofredus *Diſſertationib. ad Philoſtorg. Hiſtor. Eccleſiaſtic. lib.* X. *cap. 10.* De aliis quoque ſimilibus talia inveniuntur *d. l. 3. §. 3. l. 6. §. 1. l. 8. §. 5. l. 16. fin. C. de hæretic. & Manich. l. 34. Cod. Theod. de hæretic.* An tamen hæc omnia recte atque ordine facta ſint, inquirere hujus non eſt loci. SCHVLTING.

64. *Publice*] Aliquando & libri improbatæ lectionis in comitio in conſpectu populi cremati, auctore Livio *lib.* XL. *cap. 29.* IDEM.

65. In

[65] in inſulam deportantur: humiliores capite puniuntur. [66] Non tantum hujus artis profeſſio, ſed etiam ſcientia prohibita eſt.

19. [67] Si ex eo medicamine, quod ad ſalutem hominis, vel ad remedium datum erat, homo perierit, [68] is, qui dederit, ſi honeſtior fuerit, in inſulam deportatur; humilior autem capite punitur.

65. *In inſulam deportantur*] Honeſtiores, ſcilicet: inter quos & humiliores tale, quale hic habemus, diſcrimen paſſim inculcat Paulus *hoc libr.* Et forte ſcripſerat Paulus, *honeſtiores in inſ. dep.* IDEM.

66. *Non tantum hujus artis profeſſio, &c.*] Ita hæc repræſentant edd. non tantum Sich. ſed & Cujacianæ, Lugd. cIↃIↃ LXVI. Pariſ. & Genev. cIↃIↃ LXXXVI. quæ haud video quare omiſerit Cujacius in edd. cum ipſius Interpp. ac Rittershuſius ediderit veluti interpretationem præcedentium verborum, cum tamen aliud plane contineant. Docet Paulus diſcrimen inter divinandi ſcientiam, quæ non ita diſtricte prohibetur *tit. 21. §. 4. hoc lib.* & magiæ, ubi eadem eſt pœna exitii diſcipulis & magiſtris, ut Tertullianus ſcribit *de idololatr. cap. 9.* Et eum, qui erudiendum mago filium dederat, capite punitum eſſe ſcribit Ammianus Marcellinus *lib.* XXVI. *cap. 3.* qui etiam *lib.* XXVIII. *cap. 1.* inter alia multa hujus generis narrat ita punitum eſſe adoleſcentem, qui librum magicum deſcripſerat. IDEM.

67. *Si ex eo medicamine, quod ad ſalutem hominis, &c.*] Punitur medicus, qui medicamentum dedit, ſi ex eo æger perierit, *l. illicitas, 6. §. ſicuti, D. de offic. præſ.* quamvis hic caſus proprie ad legem Corneliam non pertinet, quia ſanandi, non necandi animo dedit. CVJAC. Vide Caroli V. Conſtit. Criminal. *cap. 134.* RITTERSHVS.

68. *Is, qui dederit*] Innoxium quidem hoc eſſe non debet, ſi adſit culpa, *l. 6. §. 7. D. de offic. præſid.* Vt vero tam gravis pœna infligatur, graviter debuit fuiſſe peccatum. Valet hic ſæpe caſus improviſus, & non pauca ſunt, in quibus & peritiſſimi fallantur. SCHVLTING.

TITVLVS XXIV.

Ad Legem Pompejam de Parricidiis.

1. [1] Lege Pompeja de parricidiis tenetur, qui patrem, matrem, avum, [2] aviam, fratrem, ſororem, patronum, patronam occiderit. Hi etſi [3] antea inſuti culleo in mare praecipitabantur, hodie tamen vivi exuruntur, vel ad beſtias dantur.

TITV-

1. *Lege Pompeja de parricidiis tenetur, qui patrem &c.*] Fuit de parricidio primum lex Cornelia, *l. ult. C. Th. ad leg. Cor. de fal. l. 2. §. deinde Cor. D. de orig. jur.* Deinde Pompeja, qua tenentur non tantum qui parentes aut liberos, ſed & qui fratrem, ſororem, reliquos, qui ſunt ex transverſo, vel conjugem, vel patronum occiderint. Itaque P. Horatium occiſa ſorore, recte Sex. Pompejus ait accuſatum parricidii apud Duumviros fuiſſe, *in verbo Sororium tigillum:* & Livius male id perduellionem appellat, niſi dicatur ex Chariſio grammatico ſe contra Rem. geſſiſſe, qui per tempus belli ſororem occidit. Eadem vero eſt legis Corneliæ de ſicariis, & legis Pompejæ pœna, *l. 1. D. de leg. Pomp. de par.* Verum more majorum, qui parentes occiderunt, culleo inſuti in mare abjiciuntur, *l. pen. D. eod.* qui mos invaluit ante legem Corneliam, & Pompejam: ac primum omnium, ut Livius ſcribit *lib.* XLXIII. Publius Malleolus matre interempta inſutus culleo in mare præcipitatus eſt. Valerius *lib.* I. id ſupplicii genus parricidis lege irrogatum ait. Mos enim pro lege eſt. Ait autem non multo poſt Tarquinium regem, qui eodem ſupplicio quendam affecerat ob communicatum de ſacris myſteriis librum, irrogatum fuiſſe: quod pugnat cum eo quod paulo ante ex Livio retulimus. Sed tollenda eſt negatio ex illo Valerii loco: auctor eſt codex manuſcriptus Bibliothecæ S. Victoris, auctores ſunt & alii veteres, quos ſe Glareanus vidiſſe teſtatur. Ceterum hæc more majorum introducta pœna in uſu eſſe deſiit, & cœperunt, ut Paulus ſcribit, parricidæ aut beſtiis objici, aut vivi comburi. Poſtea reducta eſt a Conſtantino, *l. 1. C. de his qui par. vel lib. occid.* CVJAC.

2. *Aviam*] Etiam hac lege continetur mater, quæ filium occidit, *l. 1. verſ. ſed & mater, D. hoc tit.* Patri id olim licuit jure patriæ poteſtatis, *l. 11. D. de liber. & poſtum.* quod & docet Papinianus, relatus in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 4.* Sed & pater reliquis exæquatus *l. un. C. de his, qui parent. vel liber. occider.* SCHVLTING.

3. *Antea*] Ante conſtitutionem Divi Hadriani, quam refert Modeſtinus *l. 9. D. hoc tit.* qui tamen docet, & deinceps pœnam cullei uſitatam fuiſſe in locis mari vicinis. Quod vero Cujacius *ad hunc loc.* exiſtimat,

mat, eamdem fuiſſe pœnam legis Corneliæ de ſicariis, & legis Pompejæ: illamque diſtinguit a pœna parricidii moribus inducta *in not. ad* §. *6. Inſt. de public. judic.* quæ mens etiam eſt Jac. Gothofredo *ad l. un. Cod. Theod. de parricid.* id admitti non poteſt, cum Scriptores veteres, qui poſt latam legem Pompejam vixere, cullei meminerint, Seneca *de Clement. lib.* I. *cap. 15. & 23.* Juvenalis *Satyr.* VIII. *verſ. 214, Satyr.* XIII. *verſ. 155.* Suetonius *Auguſt. cap. 33.* Xiphilinus *Neron.* aliique. Quod autem in *l. 1. pr. D. hoc tit.* fiat mentio legis Corneliæ de ſicariis, id non videtur poſſe ferri, cum longe alia ſit legis hujus pœna, quam legis Pompejæ de parricidiis: ut adeo veriſimilis videatur conjectura Conſultiſſimi Noodt *Probabil.* I. *cap.* XI. (ubi & pluribus expoſita legi poterunt illa, quæ nos modo attigimus) reponentis, *legis Corneliæ de parricidiis*: niſi forte lex Cornelia eadem, quæ de ſicariis egit, ſimul & in parricidas quæſtionem conſtituerit, ac pœnam: & quidem in hos cullei. Sane & parricidæ ſunt ſicarii, & Cicero *pro Roſc. Amerin. cap. 5.* dicit *judicium inter ſicarios*, pro judicio inter parricidas. Quæ ſententia eſt Eruditorum Virorum, Jacobi Menardi *in argument. Oration. Ciceron. pro Roſc. Amerin. & ad cap. 5.* & M. Antonii Ferratii *lib.* I. *epiſt. 15.* SCHVLTING.

TITVLVS XXV.

[1] *Ad legem Corneliam Teſtamentariam.*

I. [2] Lege Cornelia teſtamentaria [3] tenetur, qui teſtamentum, quodve aliud inſtrumentum falſum [4] ſciens dolo malo [5] ſcripſerit, [6] recitaverit, ſubje-

1. *Ad legem Corneliam Teſtamentariam*] De hac lege fuit etiam ſupr. tit. 7. libri IV. RITTERSHVS. In libro IV. *tit. 7.* de hac lege cur agatur, illic diximus.

2. *Lege Cornelia teſtamentaria tenetur &c.*] Quæ dicitur lex Cornelia de falſis, lata eſt de teſtamentis, *l. 1. D. de pub. jud.* atque ideo multis in locis teſtamentaria appellatur. Hac lege tenentur falſorum teſtamentorum ſubjectores, recitatores, teſtamentarii, ſignatores, qui vera teſtamenta amovent, celant, aperiunt, reſignant, delent, ut *lib.* IV. diximus *tit. 7.* Item qui ſignum adulterinum faciunt, ſculpunt, exprimunt, qui verum amovent, aut jam impreſſum reſerant, *l. lex Cornelia teſtamentaria, 30. D. de leg. Cor. de fal.* §. *item lex Cornelia de falſis. de pub. judic.* Sed ſolent etiam, qui extra teſtamenta in aliis rationibus, vel inſtrumentis quid eorum fecerint, quæ ſuperius comprehenſa ſunt, perinde atque teſtamentorum falſarii coërceri, *l. 1.* §. *qui in rationibus*, *l. 9.* §. *1. l. inſtrumentorum, 16.* §. *1. D. de leg. Cor. de fal.* Falſum eſt de teſtamentis: Quaſi falſum de ceteris inſtrumentis, vel cauſis, quæ ex conſtitutionibus, aut S.C. ad legem Corneliam teſtamentariam rediguntur, *l. 1.* §. *ult. D. eod.* Fuit & lex Cornelia nummaria. M. Tullius III. *Verr. Cornelia teſtamentaria, nummaria, cetera complures.* Hac lege tenentur, qui nummos adulterant, tingunt, fingunt, circumcidunt, radunt, qui adulterinos flant, feriunt, *l. 8. & 9. D. eod.* Addit Paulus eos, qui probos nummos vultu principum ſignatos reprobant: quod valde pertinet ad *l. 1. C. de vet. num. pot.* utriuſque legis pœna fuit primum aquæ & ignis interdictio, ſive deportatio, & omnium bonorum publicatio: in ſervis ultimum ſupplicium, etiamſi poſt admiſſum liberi facti eſſent, *l. 1.* §. *ult. D. de leg. Cor. de fal.* Hodie liberi, qui humiliores ſunt, aut cruci ſuffiguntur, aut in metallum damnantur. Julius Firmicus *lib.* VI. *matheſeos.* *Facient in falſi crimine comprehenſos in crucem tolli.* Vel etiam, ut quæ ſequuntur ſententiæ demonſtrant, ad beſtias dantur, aut capite puniuntur. CVJAC. Quo pacto lex Cornelia, quæ de teſtamentis ſolis caverat, per Senatusconſulta ad alia fuerit producta, (unde mentio fit falſi, & quaſi falſi *l. 1.* §. *ult. D. hoc tit. de leg. Cornel. de falſ.*) intelligi poteſt ex fragmento Vlpiani, quod ſervavit nobis Collatio Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 8.* SCHVLTING.

3. *Tenetur*] Non quod lex Cornelia de his omnibus egerit: ſed Senatusconſultis cautum, ut alii quoque ea lege tenerentur præter eos, de quibus lex ſtatuerat. IDEM.

4. *Sciens dolo malo*] Olim tamen ex ipſa re ille dolus ita videtur fuiſſe præſumptus, ut & puniti ſint, qui talia fecerant abſque diſcrimine: & Imperatores Divi Fratres laudentur, quod hanc rem humanitate ſua temperarint *l. 31. D. hoc tit.* Atque ita de Cæſare Auguſto in ipſius vita Suetonius *cap. 33.* ſcribit. *Et, cum de falſo teſtamento ageretur, omneſque ſignatores lege Cornelia tenerentur, non tantum duas tabulas, damnatoriam & abſolutoriam, ſimul cognoſcentibus dedit, ſed tertiam quoque, qua ignoſceretur iis, quas fraude ad ſignandum, vel errore inductos conſtitiſſet.* Vt adeo dubitari poſſit, an ipſa lex Cornelia, in cujus verba judices illi debuerunt ſecundum morem veterem jurare, doli mali quoque meminerit, & an non ex talibus factis dolum ſatis argui voluerit: poſtea vero id additum ſit. IDEM.

5. *Scripſerit*] Hoc abeſt ab edd. cum Interpp. Cujacii, ſed ſolis, nec recte. Habet id quoque Paulus *lib.* IV. *tit. 7.* §. *1. & l. 2. D. hoc tit.* & ſcribens certe hac lege tenetur, *l. 8. C. hoc tit.* IDEM.

6. *Recitaverit*] Hoc de aliis inſtrumentis præter teſta-

ſubjecerit, [7] ſuppreſſerit, [8] amoverit, reſignaverit, deleverit: quodve ſignum adulterinum [9] exſculpſerit, fecerit, expreſſerit, [10] amoverit, reſeraverit: quive [11] nummos [12] aureos, argenteos [13] adulteraverit, [14] laverit, [15] conflaverit, [16] raſerit, corruperit, vitiaverit: [17] vultuve Principum ſignatam monetam, [18] praeter adulterinam, [19] reprobaverit. [20] Et honeſtiores

teſtamentum non ita liquidum eſt: & hos recitatores in hanc legem non incidiſſe docet Papinianus *l. 13. §. 1. D. hoc tit.* ubi τὸ *non* perperam omiſit Haloander, quod codex Florentinus ac Baſilica agnoſcunt. Quin & ſi ponas illum, cujus illic fit mentio, in legem Corneliam incidiſſe, deberet eſſe infamis, ſecundum regulam, *l. 7. D. de public. jud.* & non tantum ad tempus ordine movendus, ſed nec iterum elapſo tempore ad dignitatem admittendus ex ſententia Papiniani ipſius *l. 5. D. de decurionib.* ut proinde ſerius, & demum poſt illud a Papiniano ſcriptum, hoc jus de recitatione alterius inſtrumenti introductum eſſe videatur: quod placuit quoque Cujacio *ad d. l. 13. §. 1. ad Papinian. Reſponſor. lib.* XV. qui tamen quod alibi *ad* §. 7. *Inſt. de public. judic. not. poſterioribus.* exiſtimat, recitationem facto debere jungi, nec alterum ad pœnam ſufficere, id nec convenit verbis Pauli *hoc loc.* nec Imperatoris *d.* §. 7. nec verbis *l. 8. C. hoc tit.* IDEM.

7. *Suppreſſerit*] Quid hoc ſit, exponit Paulus *lib.* IV. *tit.* 7. §. 3. & 4. Hæc vero pertinent ad inſtrumenta vera. IDEM.

8. *Amoverit*] Aliquid de eo notavi ad *dict. tit.* §. 1.

9. *Exſculpſerit*] Edd. cum Interpp. Cujacii habent *ſculpſerit*, quod & ego mallem: atque ita legitur §. 7. *Inſt. de public. judic. l. 30. D. pr. hoc tit.* ſed aliæ veteres edd. conſtanter habent *exſculpſerit*, quod ab Aniano eſſe non iverim inficias: at non duxi mutandum. IDEM.

10. *Amoverit, reſeraverit*] Hæc videntur pertinere ad ſigna rebus impoſita aut tabulis, non amovenda. Locutio vero nova *ſigna reſerare*, pro, *res ſignatas, & ſigno clauſas aperire.* IDEM.

11. *Nummos aureos, argenteos &c.*] Vid. Caroli V. Conſt. Crimi. *cap.* III. & 2. *ſeqq.* RITTERSHUS.

12. *Aureos, argenteos*] In vilioris metalli nummis vix eſt, ut falſum committatur: quamvis nec id debeat eſſe impunitum.

13. *Adulteraverit*] Aliquid vitii addiderit, *l. 9. pr. D. hoc tit.* Æs hic adhiberi ſcribit Plinius *Natural. Hiſtor. lib.* XXXIII. *cap.* 9. SCHULTING.

14. *Laverit*] Quo pertinet, ſi quis argentum aurumve ab ære ſeparet: cujus rei mentio *l. 6. Cod. Theod. de falſ. monet.* atque hoc verbum Pauli ita forte accipiendum eſſe, exiſtimat Jac. Gothofredus *ad d. l.* Sed cur non etiam indiſtincte hoc accipiemus de nummis quocumque modo ope liquoris, quo metalla corrodantur, imminuendis? quod etiam *tingere* dicitur *l. 8. D. hoc tit.* Ut adeo non ſit audiendus Cujacius *Obſervation. lib.* XIX. *cap.* 25. pro *laverit* legens *flaverit*: qui tamen etiam retinet mox *conflaverit*. Audacius Hotmanus, qui pro, *laverit, conflaverit*, reponit tantum *flaverit*, *Obſervation. lib.* V. *cap.* 27. quaſi illud *conflaverit* eſſet explicatio verbi *flaverit*. IDEM.

15. *Conflaverit*] Ut ita non liceat pecuniam uſui hominum eximere privata auctoritate, uti nec flare & ferire. Hoc ſub pœna ſacrilegii & capitis vetat Conſtantius *l. 1. Cod. Theod. ſi quis pecun. conflaver.* non quod re vera pecunia res ſacra ſit, vel conſecrata, uti de ſtatuis legimus *l. 5. §. ult. l. 6. D. ad leg. Jul. majeſtat.* quæ ideo conflandæ non ſunt, *d. l. 6.* pecunia vero in uſu eſt promiſcuo, ut notatum Joh. Seldeno *de jur. natur. & gent. lib.* 11. *cap.* 8. Sed ſæpius ſacrilegii pœnam conſtitutam eſſe videmus etiam in aliis, quæ quovis modo Imperatorem ſpectant, violatis, vel ſpretis; uti *l. 3. l. ult. C. de Crimin. ſacril.* ad Principem enim quæ pertinent, paſſim ſacra & ſacratiſſima dici notiſſimum eſt, ex Inſtitutionibus maxime & Codice. Ne jam dicam, ſæpe etiam delictis infligi pœnam alteri crimini propriam, cujus rei exempla quædam habet Jac. Gothofredus *ad l. 3. Cod. Theod. ad leg. Cornel. de ſicar.* IDEM.

16. *Raſerit*] Ita *l. 8. D. hoc tit.* Sic & *adraſerit*, *l. un. Cod. Theod. ſi quis ſolid. circul. exterior. incider.* Alibi occurrit *adrodere*, *l. 2. Cod. Theod. de ponderatorib.* IDEM.

17. *Vultuve Principum ſignatam monetam &c.*] Magnam vultibus ſuis eſſe venerationem voluerunt Principes. inde de ſolidis Conſtantinus *l. un. Cod. Theod. ſi quis ſolid. circul. exterior. incider.* ſcribit, *in quibus noſtri vultus veneratio una eſt.* Inde dicuntur ſolidi *Principum veneratione formati*, *l. 1. C. de veter. numiſmat. poteſtat.* Alibi dicuntur illi *vultus æternales*, *l. ult. C. dict. tit.* Plura habet Cujacius *Obſervation. lib.* XIX. *cap.* 25. & Jac. Gothofredus *ad l. un. Cod. Theod. ſi quis ſolid. circul. exterior circumcider.* IDEM.

18. *Præter adulterinam*] Integri ponderis ut ſit requiritur quoque *l. 1. C. de veter. numiſmat. poteſtat.* IDEM.

19. *Reprobaverit*] Idem cavetur *Novell. Theodoſ. & Valentinian. tit.* 25. Arrianus *Epictet. lib.* III. *cap.* 3. Τὸ τοῦ Καίσαρος νόμισμα οὐκ ἔξεστιν ἀποδοκιμάσαι τῷ τραπεζίτῃ, οὐδὲ τῷ λαχανοπώλῃ· ἀλλ' ἂν δείξῃς, θέλει οὐ θέλει, προέσθαι αὐτὸν δεῖ τὸ ἀντ' αὐτοῦ πωλούμενον. *Cæſaris nummum nec argentario, nec olerum venditori improbare licet: ſed, oſtendo, ſive velit, ſive nolit, rem venditam tradere eum oportet.* Plura peti poſſunt a Jac. Gothofredo *ad d. l. un. Cod. Theod. ſi quis ſolid. circul. exterior circumcider.* IDEM.

20. *Et honeſtiores quidem in inſulam deportantur &c.*] Ipſius legis Corneliæ pœna hic non traditur: verum

ſtiores quidem in inſulam deportantur, humiliores autem aut in metallum damnantur, aut in crucem tolluntur. [21] Servi autem poſt admiſſum manumiſſi capite puniuntur.

* Qui falſam monetam percuſſerint, ſi id totum [22] formare noluerunt, [23] ſuffragio juſtae poenitentiae abſolvuntur.

* Accuſatio ſuppoſiti partus [24] nulla temporis praeſcriptione [25] depellitur. Nec intereſt, deceſſerit, necne ea, quae partum ſubdidiſſe contenditur. LEX EST XIX. D. DE LEGE CORNEL. DE FALS.

2. [26] Qui ob falſum teſtimonium perhibendum, [27] vel verum non perhibendum [28] pecuniam acceperit, dederit, [29] judicemve, ut ſententiam ferat, vel

verum quæ poſtea ſub Imperatoribus uſitata fuit. Vera ejus pœna videri poſſet fuiſſe interdictio aquæ & ignis, in cujus locum deportatio ſucceſſit, quod & Cujacius credidit: ut ita legis pœna obtineat in honeſtioribus, uti de lege Cornelia de ſicariis ſcribit Marcianus *l. 3. §. 5. D. ad leg. Cornel. de ſicar.* IDEM.

21. *Servi autem poſt admiſſum manumiſſi capite puniuntur*] Humiliores etiam in metallum damnantur. hi capite punientur. Quod tamen ita videtur accipiendum; ut cruce quoque poſſint ob circumſtantias plecti, *arg. l. 1. pr. D. de pœn.* IDEM.

22. *Formare*] Al. *efformare.*

23. *Suffragio juſtæ pœnitentiæ abſolvuntur*] Alias in jure nemo pœnitentia ſua nocens eſſe definit, *l. 65. D. de furt. l. 17. §. 1. D. de ædil. edic. l. penult. D. vi bon. rapt.* RITTERSHVS. *in* INDIC. *verb. pœnitentia.*

24. *Nulla temporis præſcriptione*] Sex menſium utilium, vel quinquennii, quæ adulterio obſtat, *l. 29. §. 5. 6. D. ad leg. Jul. de adulter.* Aliud de præſcriptione viginti annorum, quæ, uti aliis accuſationibus obſtat, *l. 12. C. hoc tit.* ita & huic obſtare videtur. SCHVLT.

25. *Depellitur*] Al. *repellitur.*

26. *Qui ob falſum teſtimonium perhibendum, &c.*] Legis Corneliæ pœna afficitur, qui ob teſtimonium dicendum, vel non dicendum pecuniam acceperit, dederit, & qui judicem corruperit, corrumpendumve curaverit, & qui ſe corrumpi ſiverit, *l. 1. §. 1. D. de leg. Cor. de falſ.* CVJAC. Hinc transformatum in Edicto Theodericiano caput 91. In Collatione Moſ. & Rom. ll. eſt. *Hi, qui:* & mox, *acceperint, dederint, corruperint, curaverint:* quo modo edidit Rittershuſius. Sed in eo nihil eſt diſcriminis. Non vero video cauſam, cur in his verbis aliquid eſſe a mala manu exiſtimet Deſ. Heraldus *de rer. judicatar. auctoritat. lib.* 1. *cap. 6. §. 9.* quia, ſcilicet, in legem Corneliam incidit quiſquis ob dicendum, vel non dicendum teſtimonium, qualecumque illud tandem ſit, etiam verum, pecuniam acceperit, ſecundum Marcianum *l. 1. §. 2. D. hoc tit.* Et tamen verbum *falſum* exſtat quoque in Collatione Moſ. & Rom. ll. *tit. 8.* ubi hæc proferuntur: potuitque falſi mentio fieri hic, uti & mox fit veri. Imo & Marcianus *d. l. 1. §. 2,* intelligendus eſt de illo, qui accepit ob dicendum falſum teſtimonium, de quo Paulus hic agit, ut talis incidat in legem Corneliam. Ceteroquin hoc nimis foret durum, & eum, qui teſti ad verum dicendum quid dedit, in hanc legem incidere: quamvis illum peccare nullus negaverim. Nec alia mens eſt Ampliſſimi & Egregii Viri, Corn. van Bynkershoek *Obſervation. lib.* III. *cap. 20.* qui recte quoque in eo ab Heraldo recedit, quod is apud Marcianum vult debere legi, *renunciandum*, cum legi debeat *denunciandum.* Denunciat teſtimonium is, qui id exigit a teſte: dicit id teſtis. Et ſic quoque illa *dicendum, vel non dicendum* in *d. l. 1. §. 2.* ut ſint ſuſpecta, nulla eſt ratio. SCHVLTING.

27. *Vel verum non perhibendum*] In lib. Lex Dei *tit. 8.* ubi etiam hæc ſentent. extat, iſta abſunt. In hanc autem ſententiam Auſonius *præfat. Idyll. 2. Falſum dicere, & verum tacere ejuſdem piaculi exiſtimo.* RITTERSHVS.

28. *Pecuniam acceperit*] Quodvis lucrum ſenſerit, uti in *l. 1. §. ult. l. 2. D. de calumniatorib. l. 115. D. de regul. jur.* SCHVLTING.

29. *Judicemque, ut ſententiam ferat, vel non ferat, corruperit*] Idem docet *l. 1. §. 2. D. hoc tit.* Durum tamen id erit, ſi fiat in bona cauſa: quo in caſu nonnulli quoque repetitionem dati conceſſere, quaſi ſolus judex accipiendo turpiter feciſſet: ut docet Vlpianus *l. 2. §. 2. D. de condiction. ob turp. vel injuſt. cauſ.* idque ſolere fieri ſcribit Auguſtinus a Gratiano relatus *can. ult. cauſ. 14. quæſt. 5.* imo Paulus ipſe noſter in *l. 3. D. eod. tit.* dum ſcribit, & dantis, & accipientis eſſe turpitudinem, ſi pecunia detur, ut male judicetur, ab ea opinione alienus fuiſſe non videtur. Vlpianus tamen *d. l. 2. §. 2.* merito ſententiam illam rejicit, docetque hunc, qui dat, crimen contrahere. Et Imperatores id improbarunt *d. l. 2. §. 2. l. 21. D. hoc tit. l. 1. §. 3. D. de calumniatorib. l. 1. C. de pœn. judic. qui mal. judicav.* ac litis damno dantes multarunt, *d. l. 2. §. 2. d. l. 1. §. 3. d. l. 1.* Capitis quoque & deportationis pœnas, quæ hoc loco memorantur, hac in ſpecie non facile admiſſas eſſe colligitur ex eo, quod ipſe Paulus doceat, relegari ad tempus hujus criminis reos *l. 21. D. hoc tit.* ut hic Paulus id videatur agere, ut doceat, quo uſque pœna poſſit augeri ob rei atrocitatem. Juſtinianus litigatori id fatenti jubet ignoſci *Novell.* CXXIV. *cap. 2.* IDEM.

vel non ferat, corruperit, corrumpendumve curaverit, humiliores capite puniuntur; honeſtiores publicatis bonis [30] cum ipſo judice in inſulam deportantur.

* 3. [31] Falſum eſt, quidquid in veritate non eſt, ſed pro vero adſeveratur.

4. [32] Judex, qui contra ſacras Principum [33] conſtitutiones, contrave jus publicum, [34] quod apud ſe [35] recitatum eſt, pronuntiat, in inſulam deportatur.

INTERPRETATIO. *Quicunque judex oblatas ſibi in judicio leges vel juris ſpecies audire noluerit, & contra eas judicaverit, ex ea re convictus [36] in inſulam deportetur.*

5. [37] Qui rationes, acta, libellos, [38] album propoſitum, [39] teſtationes, cautiones, chirographa, epiſtolas ſciens dolo malo in fraudem alicujus deleverit, mutaverit, ſubjecerit, ſubſcripſerit, quive aes inauraverit, argentaverit, [40] quive

30. *Cum ipſo judice*] Hujus nulla mentio in *l. 1. §. 2. l. 21. verſ. his adjungitur, D. hoc tit.* & locus hic notabilis.

31. *Falſum eſt, quidquid &c.*] Sumpta hæc eſt ſententia ex Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 8.* quæ hic poſita eſt in edit. Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. in Rittershuſiana vero poſt §. *qui rationes* 5. In Fabroti poſt §. *ult.*

32. *Judex, qui contra ſacras principum conſtitutiones, &c.*] Judex qui conſtitutiones apud ſe a litigatoribus recitatas negligit, in inſulam deportatur, eſt enim ex honeſtioribus, *d. l. 1. §. 1.* CVJAC. Idem tradit Marcianus *l. 1. §. 3. D. hoc tit.* ubi verba illa, *ſi Principum conſtitutiones neglexerit*, genuina eſſe vel hic locus Pauli evincit: nec adeo Marcianum a Triboniano eſſe interpolatum, aut verba, *ſed & judex punitur*, referenda eſſe ad præcedentes in §. 2. ſpecies corruptionis: ac cum iis conjungenda, quaſi ſimul ageretur de pœna judicis, qui corruptus eſt; quæ fuit ſententia Viri Magni, Cl. Salmaſii *Obſervationib. ad jus Attic. & Roman. cap. 30.* quia, ſcilicet, judex, qui contra Principum conſtitutiones pronuntiabat, lege Julia majeſtatis tenebatur: quod merito diſplicuit Viro ante laudato, Corn. van Bynkershoek *Obſervation. lib.* III. *cap. 21.* id refutanti per *l. 1. C. ad leg. Jul. majeſtat.* Videtur autem & hoc crimen judicis per conſtitutiones tractum ad legem Corneliam. SCHVLTING.

33. *Conſtitutiones*] Generales videtur intelligere. reſcriptorum ea olim non erat vis, ut oſtendimus in Diſſertatione *pro Reſcript. Impp. Romanor.* nec illa etiam omnibus propoſita erant. IDEM.

34. *Quod apud ſe recitatum eſt*] Idem de conſtitutionibus procul dubio. Atque inde temperandus Marcianus *d. l. 1. §. 3. D. hoc tit.* Adde quod apertiſſimum eſſe debeat, jus illud ad cauſam omnino pertinuiſſe, *fac. l. 32. D. de re judicat.* IDEM.

35. *Recitatum eſt*] Notandus hic locus ad probandum id quod obſervat Cujac. VII. *Obſerv. 26.* Litigatores conſueſſe in judiciis edere & producere pro ſe quemque integra legum verba: non, ut nunc fit, initio cujuſque legis tantum annotato ad auctores transmiſiſſe. RITTERSHVS.

36. *In inſulam deportetur*] In Capitularibus *lib.* VII. *cap. 249.* ubi hæc quoque habentur, ſcriptum eſt, *in carcerem deputetur*, ut ita alia pœna illorum auctoribus placuerit. SCHVLTING.

37. *Qui rationes, acta, libellos, album propoſitum, &c.*] Lex Cornelia, ut ſupra diximus, ad teſtamenta pertinet: ſed porrigitur etiam ad rationes, acta, libellos, album, teſtationes, cautiones, chirographa, epiſtolas: Itemque ad eos, qui æs inauraverint, inargentaverint, vel qui in dando auro, vel argento æs ſubjecerint. quod veriſimile eſt Paulum ex aliqua conſtitutione ſumpſiſſe. Æris pro auro ſubjectores ſtellionatus crimine teneri Vlpianus ait *l. 1. in fin. l. ſi quis in pignore, 36. D. de pign. act.* Quod ſi ea conſtitutio tum edita, vel non ignorata ab Vlpiano fuiſſet, non ſcripſiſſet, quia ſtellionatus crimen ſubſidiarium eſt. Hanc vero ſententiam ut erat in veter. libris propoſui: eſt enim longe aliter in impreſſis. CVJAC.

38. *Album propoſitum*] Id ſuo tempore obtinuiſſe quoque docet Modeſtinus *l. 32. pr. D. hoc tit.* qui dum ait, *hodie* corruptores ita plecti, indicat, id non ſemper obtinuiſſe. Extraordinariæ quoque pœnæ alibi violatoribus inflictæ mentionem injecit Paulus *lib.* I. *tit. 13. A. §. 3.* Nota quoque pœna quingentorum aureorum, *l. 7. pr. D. de juriſdiction.* SCHVLTING.

39. *Teſtationes*] Sunt ſcripturæ ad cujuſque rei fidem teſtibus munitæ, de quibus late agit Salmaſius *Obſervationib. ad jus Attic. & Roman. cap. 30.*

40. *Quive cum argentum vel aurum poneret, &c.*] Crimen hoc per ſe foret ſtellionatus, *l. 3. §. 1. D. ſtellionat*

ve, cum argentum, vel aurum poneret, aes, ſtannumve ſubjecerit, falſi poena coërcetur.

[41] INTERPRETATIO. *Qui chartas qualescunque adulteraverit, qui aes inauraverit, vel alia metalla fraudis ſtudio miſcuerit, falſi poena afficitur.*

6. [42] Ampliſſimus ordo decrevit, eas [43] tabulas, quae [44] publici, vel privati contractus ſcripturam continent, adhibitis teſtibus [45] ita ſignari, ut [46] in ſumma [47] marginis ad mediam partem [48] perforatae [49] triplici lino conſtringantur: atque [50] impoſitum ſupra linum cerae ſigna imprimantur, [51] ut exteriores ſcripturae fidem interiori ſervent. Aliter tabulae prolatae nihil momenti habent.

* [52] Teſtamentum, quod nullo jure valet, [53] impune ſupprimitur: nihil enim

Nonat. quod et verum eſt, ſi quis in pignore dando tale quid ſubjecerit, ſecundum Vlpianum *l. 1. §. ult. l. 36. §. 1. D. de pignoratit. act.* de qua ſpecie cum hic non diſerte agatur, non poteſt dici Vlpianus conſtitutionem talem ignoraſſe: ex qua etiam, an aliunde hoc habuerit Paulus, eſt incertum. Idque jam vidit R. Bachovius *de pignorib. & hypothec. lib.* III. *cap. 8. n. 2.* SCHVLTING.

41. INTERPRETATIO.] Eſt ſumpta ex edd. Genev. & Rittershuſ.

42. *Ampliſſimus ordo decrevit, eas tabulas, &c.*] S. C. de quo hic agitur, factum fuit Neronis temporibus. Suet. *in Nerone. Adverſus falſarios tunc primum repertum, ne tabulæ niſi pertuſa, ac ter lino per foramina trajecto obſignarentur.* CVJAC.

43. *Tabulas*] Ligneas ceratas intelligit recte V. C. Cl. Salmaſius *de ſubſcribend. & ſignand. teſtament. cap. 26.* quas ſub Nerone, quando hoc jus inductum eſt, in creberrimo uſu fuiſſe certiſſimum eſt: & quas intelligit Vlpianus per tabulas & ceras *tit. §. 20. §. 9.* In iis vero, quæ illic exarata erant, facillime aliquid mutari adeoque falſum committi potuit: non ita facile in ſcripto in charta, aut membrana. SCHVLTING.

44. *Publici, vel privati contractus*] Publicus contractus videtur eſſe Paulo, qui publico nomine, vel de publica re initur. Teſtamenta hoc verbo *contractus* non continentur, *l. 20 D. de verbor. ſignificat.* nec etiam in illis contrahitur, ſed diſponitur: etſi aliter videatur eidem, quem modo nominavi, Salmaſio *de mod. uſurar. cap 11.* qui tamen recte agnoſcit, id non probari ex eo, quod dicatur teſtamenti factio publici eſſe juris *l. 3. D. qui teſtament. facer. poſſ.* Nihil quoque huc facit, quod teſtamentum dicatur publicum inſtrumentum *l. 2 D. teſtament. quemadmod. aperiant.* quatenus, nempe, ad plures pertinet: imo & publice intereſt, ſuprema hominum judicia effectum habere, *l. 5 D eod. tit.* verum nihil id cum hac re commune habet Non nego tamen, in teſtamentis idem quoque obſervatum fuiſſe. Suetonius in *Neron. cap. 17.* tradit idem de tabulis in genere. Forte & alibi de teſtamentis aliquid monuerat Paulus, & locus ille intercidit. IDEM.

45. *Ita ſignari &c.*] Hunc modum ſignandi tempore Juriſconſultorum noſtrorum abrogatum fuiſſe putat idem Vir Magnus, Salmaſius *de ſubſcribend. & ſignand. teſtament. cap. 26.* Sed Paulus aliud docet, maxime in fine hujus ſententiæ. Magis vero mirum, quod hoc Senatusconſultum, quod conſtat factum eſſe ſub Nerone, referat ad tempus, quo lex Cornelia teſtamentaria facta eſt: quæ tamen lata eſt diu ante Imperatorum tempora. IDEM.

46. *In ſumma*]. Malim, *in ſummo.* RITTERSHVS.

47. *Marginis*] Salmaſius *dict. lib. & cap.* legit *margine.*

48. *Perforatæ*] Non ſæpius, ſed ſemel, ut bene ſentit Salmaſius *de ſubſcribend. & ſignand. teſtament. cap. 21.* & nihil de perforatione ſæpius facienda habet Paulus. SCHVLTING.

49. *Triplici lino*] Non ergo opus tribus linis, ſed uno ter per foramen, ſive tabulas pertuſas trajecto.

50. *Impoſitum*] Forte *impoſita.* RITTERSHVS. Salmaſius quoque *de mod. uſurar. cap. 11.* reſcribit *impoſitæ,* & recte: proprie enim cera lino imponitur, huicque ceræ ſigna imprimuntur. Linum vero non bene dicitur eſſe impoſitum. SCHVLTING.

51. *Vt exteriores ſcripturæ fidem interiori ſervent*] Hæc ſtare non poſſunt, cum in exteriori parte ſigna quidem apparere debeant, non etiam ſcriptura. Salmaſius *dict. loc.* ſcribit, *ut exterior ceræ fidem interiori ſervet.* in libro vero *de ſubſcribend. & ſignand. teſtament. cap. 15.* reponit, *ut exteriores fidem interioribus ſervent,* omiſſo verbo *ceræ,* quod tamen hic inſeri mallem: ac legere, *ut exteriores ceræ ſc. f. int. ſervent.* Per ceras exteriores ſigna intelligenda ſunt. IDEM.

52. *Teſtamentum, quod &c.*] Cum in Pandectis, *l. 38. §. 6. de pœn.* hæc ſententia ante ſequentem legatur, eam hic duxi collocandam. Rittershuſius ad tituli finem rejecit. Aurelianenſis editor omiſit.

53. *Impune ſupprimitur*] Interdictum tamen de tabulis exhibendis etiam ad tale teſtamentum pertinet, *l. 1. §. 3 ſive autem valet, D. de tab. exhibend.* RITTERSHVS.

 54. Qui

enim eſt, quod ex eo petatur, aut conſiſtere poſſit. Ex LEGE XXXVIII. §. VI. D. DE POENIS.

7. [54] Qui vivi teſtamentum aperuerit, recitaverit, reſignaverit, poena [55] legis Corneliae tenetur: & plerumque [56] aut humiliores in metallum damnantur, aut honeſtiores in inſulam deportantur.

8. [57] Si quis inſtrumenta [58] litis ſuae a procuratore ſuo, vel cognitore adverſario prodita eſſe convicerit, tam procurator, quam cognitor, ſi humiliores ſunt, in metallum damnantur: ſi honeſtiores, adempta dimidia parte bonorum in perpetuum relegantur.

9. [59] Inſtrumenta penes ſe depoſita quicunque alteri altero abſente reddiderit, vel adverſario prodiderit, [60] pro perſonae ejus condicione, aut in metallum damnatur, aut in inſulam relegatur.

10. [61] Qui falſis inſtrumentis, actis, epiſtolis, reſcriptis ſciens dolo malo uſus fuerit, poena falſi coërcetur: ideoque humiliores in metallum damnantur, honeſtiores in inſulam deportantur.

11. [62] Si

54. *Qui vivi teſtamentum aperuerit, recitaverit &c.*] Lege Cornelia tenetur is, qui vivi teſtamentum aperuerit, recitaverit, reſignaverit, *l. 1. §. is qui aperuerit, D. de leg. Cor. de fal.* Extat hæc ſententia in *l. ſi quis aliquid, 38. §. qui vivi, D. pœn.* CVJAC. Tenetur & talis injuriarum actione, *l. 41. D. ad leg. Aquil. l. 1. §. 38. D. depoſit.* Hic gravior proponitur pœna. Peccavit hac in parte Octavianus Cæſar, qui teſtamentum inimici ſui Antonii aperiundum, & pro concione recitandum curavit, teſte in ipſius vita Suetonio *cap. 17.* ubi legi poterunt, quæ commentatur Doctiſſimus Vir, Iſ. Caſaubonus. SCHVLTING.

55. *Legis*] Omiſſum hoc in *l. 38. §. 7. D. de pœn.*

56. *Aut humiliores*] In *d. l. 38. §. 7.* ſcriptum eſt, *humiliores aut in.* Recte ſe habet hoc loco lectio.

57. *Si quis inſtrumenta litis ſua a procuratore ſuo, &c.*] Procurator, aut cognitor, qui litis inſtrumenta adverſæ parti prodiderit, aut in metallum damnatur, aut in inſulam relegatur. Extat in *d. l. ſi quis aliquid. 38. §. ſi quis inſtrumentum.* CVJAC. Extat hæc quoque in *d. l 38. §. 8.* Sed Tribonian. cognitoris mentionem omiſit, ut & alias. RITTERSHVS.

58. *Litis*] Al. *utilitatis*, non recte. IDEM. Prava illa lectio, *utilitatis*, eſt non tantum in ed. Sich. ſed etiam Lugd. Pariſ. Genev. quæ tamen in margine habent *litis:* quod & exſtat in Pandectis *d. l.* quodque quin genuinum ſit, non eſt dubitandum. SCHVLT.

59. *Inſtrumenta penes ſe depoſita quicunque, &c.*] Depoſitarius, qui inſtrumenta penes ſe a duobus depoſita alteri ſine altero reddiderit, ut ancillæ cuidam accidit aliquando, quam defendit Demoſthenes, vel qui ea adverſæ parti prodiderit, ſi honeſtior ſit, in metallum damnatur, ſi humilior, in inſulam relegatur. In Pandectis legitur, *deportatur, l. ſi quis aliquid, 38. §. inſtrumenta, D. de pœn.* quod ex hoc loco emendandum cenſeo. Cur enim mitius puniatur procurator, quam depoſitarius? Sic contraria ratione malim nunc in *l. 4. C. in quib. cauſ. tut hab.* legere, *deportati*, quam ut in notis Inſtitutionum religione corrigendi nimia, *relegati* interpretari *deportati:* & in *l. ult. D. quæ res pig. obl. poſſ. deportatur* pro *relegatur*, ex prima hujus libri ſententia. Gravius enim eſt crimen hominis liberi pignori accepti, quam ut ſufficiat relegatio, niſi pœnam pro ſuo arbitrio Tribonianum mitigaſſe dicamus. CVJAC. Extat & hæc in *d. l. 38. §. 9.* Sich. vero non recte facit interpretationem ſuperioris. RITTERSHVS. Idem error inſidet editiones Cujacianas Lugd. Genev. Pariſ. ut in iis hæc excuſa ſint tamquam interpretatio, quamvis duæ priores non habeant præpoſitum verbum INTERPRET. Quod vero attinet *l. 4. C. in quib. cauſ. tutor. habent. tut. vel curat. dar. pot.* de qua hic laborat Cujacius, ut & *ad l. 8. D. de excuſationib.* nihil erit difficultatis, ſi intelligamus tutorem in perpetuum relegatum, cum Græcis, ſecundum *l. 3. C. qui pet. tutor.* Ac ſic Giphanius *ad d. l. 4.* & alii. maxime, ſi is ſeſe excuſaverit, quod poteſt, *l. 29. pr. D. de excuſationib.* SCHVLT.

60. *Pro perſona ejus condicione*] In *d. l. 38. §. 9. D. de pœn.* eſt, *prout perſonæ condicio eſt.*

61. *Qui falſis inſtrumentis, actis, epiſtolis, reſcriptis, &c.*] Legis Corneliæ pœna afficitur, qui ſciens falſis inſtrumentis, actis, epiſtolis, vel reſcriptis utitur, licet ipſe falſum non fecerit, *l. 2. C. de fid. inſt. l. 3. C. ſi rêus vel accuſ.* Ambroſ. *lib.* III. *offic. c. 2. De eo quid loquar, qui ex eo teſtamento, quod ab aliis licet factum, falſum tamen cognoverit, hereditatem ſibi, aut legatum vindicet, & lucrum quærat alieno crimine, cum etiam leges publicæ eum, qui ſciens falſo utitur, tanquam reum adſtringant facinoris.* CVJAC. Ab iis, quæ ex Ambroſio notat Cujacius, non abludit factum Craſſi & Hortenſii notatum a Cicerone *de Offic. lib.* III. *cap. 18.*

62. Si

11. [62] Si qui ſibi [63] falſum nomen impoſuerit, genus, parentesve finxerit, quo quid alienum [64] interceperit, poſſederit, poena legis Corneliæ de falſis coërcetur.

12. [65] Qui inſignibus [66] altioris ordinis utuntur, militiamque confingunt, quo quem terreant, vel concutiant, humiliores capite puniuntur, honeſtiores in inſulam deportantur.

13. [67] Si qui [68] de judicis amicitiis, vel familiaritate mentientes eventus ſententiarum ejus vendunt, quidve obtentu nominis ejus agunt, convicti pro modo delicti aut relegantur, aut capite puniuntur.

62. *Si qui ſibi falſum nomen impoſuerit, &c.*] Eadem pœna coërcetur, qui falſum nomen ſibi, vel cognomen aſſumit, & ſe alienis familiis inſerit, genus parentesve fingendo, quo quid intercipiat, poſſideatve, *l. falſi, 13. D. de leg. Corn. de fal.* Liberi igitur aut deportandi, aut in metallum dandi, ſervi ultimo ſupplicio afficiendi ſunt. Extra ordinem vero aliter puniuntur: ut ſervus ille quaſi Fabiæ eſſet filius ex Cejonii Commodi filia Palatina domo vindicata, jubente Pertinace flagellis cæſus domino redditus eſt, teſte Capitolino. Et quidam alius, qui juſſu Auguſti, quod ſe Octaviæ ſororis utero genitum ſimularet, remo publicæ triremis affixus eſt, teſte Valerio: quod genus pœnæ hodie frequentiſſimum eſt; neque id me alibi memini legere, præterquam in Suida, cujus hæc ſunt verba: *οἱ μέντοι μετοίκιον μὴ τιθέντες μέτοικοι ἀπήγοντο πρὸς τοὺς πωλητὰς, καὶ εἰ ἑάλωντο, ἐπιπράσκοντο, ἐνεβίβαζον δὲ καὶ εἰς τὰς ναῦς τοὺς μετοίκους.* & Joſepho *lib.* XVII. *& de bel. Jud.* II. CUJAC. Hinc deſumptum quod legitur in legibus Wiſigothorum *lib.* VII. *tit.* 5. *l.* 6.

63. *Falſum nomen impoſuerit*] Nomen alioquin ſine fraude mutare hominibus liberis interdictum non eſt, *l. un. C. de mutation. nomin.*

64. *Interceperit, poſſederit*] Mallem, *interciperet, poſſideret*: quo modo hæc quoque citat Cujacius *ad l. 13. pr. D. hoc tit. ad Papinian. Reſponſor. lib.* XV. SCHULTING.

65. *Qui inſignibus altioris ordinis utuntur, &c.*] Qui ſe pro milite geſſit, aut pro prætore, uſurpatis illicitis inſignibus, quo quid ejuſmodi terrore auferret, falſi pœna coërcetur, aut majeſtatis, *l. eos qui, 27. §. ult. D. de leg. Corn. de fal. l. 3. D. ad leg. Jul. majeſt.* Sentius Saturninus uſurpavit quidem Præturæ inſignia, ut proſcriptionem effugeret, Valerio auctore, ſed quia expediendæ tantum ſalutis cauſa, non quo quid invitis exprimeret, fecit, extra omne crimen eſt. CUJAC. Aliquid hinc depromptum in cap. 89. Edicti Theodericiani.

66. *Altioris ordinis*] Nec inſignia Senatorum aliis licuit etiam absque hac intentione uſurpare. Apulejus *Florid.* 1. ita ſcribit: *Sed, ut loquar de ſolo honore, non licet inſignia ejus* (Senatus) *veſtitu vel calceatu temere uſurpare.* Circa inſignia natalium rigorem hunc ſuo tempore non fuiſſe obſervatum docet Tertullianus *Apologetis. cap. 6.* ubi hoc diſcrimen notavit quoque Heraldus. SCHULTING.

67. *Si qui de judicis amicitiis, vel familiaritate mentientes, &c.*] Qui ſunt judicibus amici, vel familiares, & per eam cauſam fucoſas ſuffragationes, vel interceſſiones, atque eventus ſententiarum vendunt, aut relegantur, aut capite puniuntur. De his in *l. qui explicandi, 10. C. de accuſ.* & Sidonius Apollin. *lib.* V. *Hi*, inquit, *ſunt, qui emunt lites, vendunt interceſſiones, deputant arbitros, judicanda dictant.* CUJAC. Vid. Jac. Menochium *lib.* II. *cent.* 4. *caſ.* 344. RITTERSHUS.

68. *De judicis amicitiis, vel familiaritate mentientes, &c.*] Qui tale quid jactat, tamquam pecuniam judici daturus, injuriarum tenetur judici, *l. 15. §. 30. D. de injur.* de quo loco agit Cujacius *Obſervation. lib.* XX. *cap.* 9 De hoc vero mendacio, quod memorat Paulus, plura legere eſt apud Libanium *Oration. adverſ. adſid. ap. magiſtrat. p.* 112. ubi aliquid de taliſbus fumorum venditoribus notavit is, qui illam orationem cum quibusdam aliis luci donavit, Jac. Gothofredus. Inter mala quoque temporum Commodi refertur a Lampridio in ejus vita *cap.* 14. hoc ipſum. *Vendiderunt ſub eo etiam eventus litium liberti.* SCHULTING.

TITU-

TITVLVS XXVI.

Ad Legem Juliam de Vi Publica, & Privata.

1. [1] Lege Julia de vi publica damnatur, qui aliqua poteſtate praeditus, [2] civem Romanum, antea ad populum, nunc ad Imperatorem, [3] appellantem necarit, necarive juſſerit, torſerit, [4] verberaverit, condemnaverit, [5] inve publica vincula duci juſſerit. [6] Cujus rei poena in humiliores capitis, in honeſtiores inſulae deportatione coërcetur.

2. [7] Hac lege excipiuntur, [8] qui artem ludicram faciunt: judicati etiam [9] &

1. *Lege Julia de vi publica damnatur, &c.*] Lege Julia de vi publica tenetur magiſtratus, qui civem Romanum adverſus provocationem necaverit, torſerit, verberaverit, condemnaverit, in vincula conjecerit, *l. 7. D. ad leg. Jul. de vi pub.* Quæ res Valeriis legibus antea ter ſancita fuerat. Et ita *l. 8. D. ad leg. Jul. de vi publ.* accipienda quoque eſt de magiſtratu, qui reum provocantem vinciat, impediatve, quominus Romæ intra conſtitutum tempus adſit. Provocatio a magiſtratu olim ad Populum fiebat, nunc ad Imperatorem, quoniam Imperator vicem populi gerit. Similiter arrogatio olim apud Populum, nunc apud Imperatorem. Populus magiſtratus creabat, nunc Imperator. Fiſcus erat populi, nunc Imperatoris. Pœna autem legis Juliæ de vi publica eſt interdictio aquæ & ignis, ſive deportatio, *l. qui dolo, 10. §. ult. D. ad leg. Jul. de vi pub. §. item lex Julia de vi, 8. de publ. judic.* Cic. 1. *Philip. Quid quod rogatur his legibus Cæſaris, quæ jubent ei, qui de vi damnatus ſit, aqua & igni interdici?* in humiliores tamen recepta eſt capitis pœna: & in omnes ex certis cauſis, *l. 5. §. ult. l. pen. D. ad leg. Jul. de vi pub.* CVJAC.

2. *Civem Romanum*] Inde provocationis formula, CIVIS ROMANVS SVM, cujus ſæpe meminit Cicero, maxime *in Verr. lib.* V. Poſt omnibus datam ab Antonino Caracalla civitatem *l. 17. D. de ſtat. homin.* hoc diſcrimen in Imperio Romano non ita auditum eſt: at pœnæ aliæ obſervatæ ubivis porro in honeſtioribus, aliæ in humilioribus, quarum paſſim in hoc libro, & in Digeſtis *lib.* XLVII. *&* XLVIII. & alibi mentio. SCHVLTING.

3. *Appellantem*] Longe differt hæc appellatio, quæ jam inde ab initio fiebat, ab appellatione, quæ poſt ſententiam interponitur: ut & a recuſatione, cum hic non diceretur judex ſuſpectus, ſed lex ipſa judici hanc poteſtatem denegaret: de quo copioſius diſputavi in Diſſertatione *de recuſation. judic. cap.* 4. IDEM.

4. *Verberaverit*] Vnde & in contumeliam Cæſaris aliquem jus civitatis ejus beneficio conſecutum virgis cecidit Marcellus, oſtendens ſe illum pro cive non habere, teſte Appiano *de bell. civilib. lib.* II. IDEM.

5. *Inve publica vincula duci*] Cicero quoque in genere dicit, facinus eſſe *vinciri civem Romanum, ſcelus verberari, prope parricidium necari*, loco notiſſimo *in Verr. lib.* V. *cap.* 66. IDEM.

6. *Cujus rei pœna in humiliores capitis, &c.*] Ita hæc leguntur in edd. antiquis, etiam Cujacianis ſine ipſius Interpretationibus: in quibus ſi deleatur poſterius *in*, & legatur in fine *coërcentur*, conſtructio ſatis ſibi conſtabit. Ab edd. cum Cujacii Interpp. & Rittershuſ. utrumque *in* abeſt: & legitur *coërcentur*. Res eodem redit. Ceterum legis Juliæ de vi pœnam fuiſſe interdictionem aquæ & ignis, docet Cicero *Philippic. 1. cap. 9.* nec nota inter conditiones hominum fuit diſtinctio. Succeſſit vero in hujus pœnæ locum deportatio: qua de re diximus ad Cajum *lib.* I. *tit. 6.* Atque hanc ſubiit pœnam Vibius Serenus temporibus Tiberii, auctore Tacito *Annal. lib.* IV. *cap. 43.* Miror vero hic diſtingui inter humiliores ac honeſtiores, cum hactenus egerit tantum Paulus de illis, qui poteſtate aliqua ſunt præditi, & quidem majore, quales ſolos imperium, maxime merum, habent. Vereor, ne alia quoque hic retulerit Paulus, quæ ad hanc legem olim pertinuerint, quæ a privatis quoque patrantur; & circa quæ punienda diſcrimen hoc perſonarum locum habere potuerit. IDEM.

7. *Hac lege excipiuntur, qui artem ludicram faciunt, &c.*] A ſuperiori lege excipiuntur, qui artem ludicram faciunt: hi enim provocandi jus non habent. Item judicati & confeſſi, ut infra *tit. de red. cau. appel.* Item qui ideo ducuntur in carcerem, quod nolint jus dicenti obtemperare: quod jure fieri oſtendit *l. injuriarum, 13. §. ſi quis quod, D. de injur.* Item qui quid contra diſciplinam publicam faciunt, ut ſeditionum auctores, factionum duces, *l. conſtitutiones, 16. D. de appell.* Non eſt etiam provocatio a Tribunis militum, præfectis claſſium, vel alarum, quibus militaris criminis coërcitio data eſt ſine provocatione. CVJAC.

8. *Qui artem ludicram faciunt*] Lege veteri magiſtratibus omni tempore permiſſa erat in hiſtriones coërcitio, quam illis ademit Auguſtus, præterquam ludis & ſcena, teſte Suetonio *Auguſt. cap. 45.* ut, ſcilicet, coërceri poſſent ſolo ludorum & ſcenæ tempore, ut bene hoc exponunt Viri Eruditi, nempe, etiam absque judicio & cauſæ cognitione, quam tunc res non pati-

[9] & confeſſi; & qui ideo in carcerem duci jubentur, quod jus dicenti non obtemperaverint, quidve contra diſciplinam publicam fecerint: [10] tribuni etiam militum, & praefecti claſſium [11] alarumve, ut ſine aliquo impedimento legis Juliae per eos militare delictum coërceri poſſit.

INTERPRETATIO. *Lege Julia decretum eſt, ut pro violentia publica damnetur, quicunque Judex appellantem, ut ad Principis praeſentiam ducatur,* [12] *ingenuum hominem, vel civem Romanum factum torſerit, occiderit, vel occidi juſſerit, vel in vinculis publicis adſtrinxerit, vel flagellis ceciderit, aut damnare praeſumpſerit. Pro qua re humiliores perſonae judicio capitis puniuntur: honeſtiores in inſulam* [13] *relegantur. Sed a legis iſtius poena de aliquibus praeceptum eſt, etiamſi ad Principem appellaverint, poſſe torqueri, vel damnari,* [14] *ſi quos in ludicra arte offenderint, vel judicio fuerint condemnati,* [15] *aut de crimine ſuo confeſſi: & qui propter hoc in carcerem rediguntur, quia ſecundum leges ſententiae judicis parere noluerint: vel ſi contra diſciplinam publicam commiſiſſe aliquid convincantur: tribuni quoque militum, & praepoſiti navium, & praefecti alarum:* [16] *& hi omnes*

patitur, ac etiam ſatis eſt notoria, quando tunc delinquunt. Hoc tamen virgis aut verberibus fieri noluerunt Auguſtus & Tiberius, Tacito teſte *Annal. lib.* I. *cap.* 77. verum carcer & vincula exſiliumque in illis locum habuere. Quod V. C. Juſtus Lipſius *ad Tacit. dict. loc.* putat, jus virgarum magiſtratibus ademptum ab Auguſto, iis redditum fuiſſe per hanc legem Juliam, ſaltem Prudentum interpretatione, id nihil habet, quo nitatur: & lex hæc videtur antiquior illo Auguſti placito: quod etiam tempore Pauli forte non obtinuit. Quod vero Eruditiſſimus Vir, Jac. Gothofredus *ad l. 7. Cod. Theod. de ſcanic.* in loco Suetonii pro, *præterquam ludis & ſcena*, ſcribat, *præter ludos & ſcenam*, admittere non poſſum, cum illud *præterquam* ſatis conſtanter videantur defendere libri veteres, in quibus hic nulla notatur variatio. adeoque quod exiſtimat, Auguſtum eo tantum tempore illos coërcitioni exemiſſe, verbis Suetonii plane adverſatur. Quin & quod de aurigis circenſibus dicitur *l. 7. Cod. Theod. de ſcanic.* quæ eſt *l. 2. C. de ſpectacul. & ſcenic. & leonib.* illos præter circenſe certamen nullis affici debere ſuppliciis, non male videntur interpretati Græci, ac cum illis Cujacius *ad d. l. 2.* nec non Caſaubonus *ad Sueton. dict. loc.* non eſſe in eos coërcitionem, niſi circa equeſtre certamen deliquerint, ut, ſcilicet, ſine judicio prævio coërceri poſſint. Et quod vult idem Gothofredus, omni tempore præterquam hoc id licere: & *præter certamen* exponendum eſſe, in conſpectu plebis, ut *præter* ponatur pro *coram*, hæc non poſſum probare. Quæ ratio eſt, quare aliis temporibus ita poſſint coërceri, & cur non tunc ordinaria cum illis via agetur? Nec quæ habet Vir Doctiſſimus exempla de uſu voculæ *præter*, aliquid tale evincunt. SCHULTING.

9. *Et confeſſi*] Pro, *aut confeſſi*: non enim utroque opus, ſententia & confeſſione, ſed alterutro tantum. De confeſſis egit *lib.* II. *tit.* I §. 5. & *hoc lib. tit.* 5. §. 2. IDEM.

10. *Tribuni etiam militum &c.*] Ut adeo leges capiti & tergo civium proſpicientes in militia ceſſaverint. Nec etiam pateretur ejuſmodi leges diſciplina militaris, & publici boni ratio. Negligebantur quoque tales leges, cum factum eſſet Senatuſconſultum illud celebre, *proſpicerent, curarent Conſules, ne quid reſp. detrimenti caperet*; ut conſtat vel ex Salluſtio *Catilinar. cap.* 29. & quod Ciceroni illud nequiter proceſſerit, temporum iniquitati, & calamitati imputandum eſt. An tamen lex Porcia pertinuerit ad milites, ambigit Lipſius *de milit. Roman. lib.* V. *dialog.* 18. Certe ob occiſos milites accuſati duces non fuere, aut rationes ea de re reddidere: uti affirmat Piſo apud Appianum *Civil. lib.* III. *p.* 563. IDEM.

11. *Alarumve*] Hos præfectos Paulus hic poſtponit tribunis militum & claſſium præfectis. Ceteroquin aliquando tribunis militum dignitate prælatos, aliquando poſtpoſitos fuiſſe, notat Vir Illuſtris, R. H. Schelius *ad Hygin. p.* 75. ubi plura de illis habet: & de alis equitum *p.* 66. & *ſeqq.* IDEM.

12. *Ingenuum hominem*] Hæc ſunt Aniani. nihil de his Paulus. Ingenui homines ſunt Interpreti homines liberi. dictum de hoc alibi *ad Caji Inſt. lib.* I. *tit.* I.

13. *Relegantur*] Imo *deportantur*.

14. *Si quos in arte ludicra offenderint*] Hoc non dicit Paulus: ſed eos nominat, qui artem ludicram faciunt, hoc eſt, hiſtriones, ſimilesve.

15. *Aut de crimine ſuo confeſſi*] Nihil de his apud Paulum, quod ad crimina.

16. *Et hi omnes &c.*] Inepte Paulum accipit Anianus, hoc ſenſu, quaſi tribuni & præfecti poſſint puniri; cum is velit, eos excipi, hoc effectu, ut milites abſque metu legis punire poſſint.

17. *Lege*

omnes ſine impedimento legis Juliae etiam poſt appellationem poſſunt pro culpae ſuae qualitate aut damnari, aut verberari.

3. [17] Lege Julia [18] de vi privata tenetur, qui quem armatis hominibus [19] poſſeſſione, domo, villa, agrove dejecerit, expugnaverit, obſederit, [20] cluſerit, idve ut fieret, homines commodaverit, locaverit, conduxerit: quive [21] coetum, concurſum, turbam, ſeditionem, incendium fecerit: funerari

17. *Lege Julia de vi privata tenetur, qui &c.*] In editione Baſilienſi legitur, *Lege Julia de vi publica & privata*, rectius Pariſienſis, *lege Julia de vi privata*, quam lectionem & veterum librorum auctoritas, & quæ horum criminum reis hoc loco ſubjicitur, pœna confirmat. Venit ea namque ex lege Julia privatorum, non ex Julia publicorum: cum publicorum pœna ſit aquæ & ignis interdictio, privatorum tertiæ partis bnorum publicatio, *l. 1. l. ultim. D. ad Leg. Juliam de vi priv. l. hos accuſare, 12. §. omnibus, D. de accuſ.* &, ut ex hoc loco, & *l. quoniam, 8. C. ad leg. Jul. de vi pub.* colligitur, relegatio. Ergo lege Julia de vi privata tenetur, qui quem armatis hominibus poſſeſſione, domo, agro, villa dejecerit, expugnaverit, obſederit, incluſerit, vel ut id fieret, homines commodaverit, qui cœtu, concurſu (ſic hunc locum emendavi ex *l. 5. D. ad leg. Jul. de vi pub.*) incendium fecerit, qui funus diripuerit, diſtraxerit, ſepeliri prohibuerit: qui cum telo in foro, concione, comitio fuerit, qui templa, portasve urbis armatis obſederit, tenuerit, occupaverit. Hi omnes, ut Paulus ait, pœna legis Juliæ privatorum coërcentur. Sed alii pœnam Juliæ publicorum ſtatuunt, *l. 3. 4. 5. 10. D. ad leg. Jul. de vi pub.* & generaliter vim armatam vim publicam definiunt. Ita hæc Pauli ſententia ſubruitur: niſi dicamus legem Juliam de vi publica ſimilem omnino fuiſſe Valeriis, & ut in hujus tituli principio Paulus noſter expoſuit, pœnam initio ſanxiſſe tantum adverſus publicarum perſonarum, id eſt, magiſtratuum in cives Romanos immoderatam vim. Lege autem Julia de vi privata pœnam eſſe ſancitam adverſus privatorum vim. Et ſane ſicut eodem interdicto vis facta convocatis, armatiſque hominibus comprehenditur, ut ſup. *tit. 6.* oſtendimus, cur ſicut vis facta convocatis hominibus legi Juliæ de vi privata ſubjicitur *l. 2. 4. 5. D. ad leg. Jul. de vi priv.* non ſubjicietur etiam ea, quæ armatis hominibus infertur? Verum fuit ſæpe vel conſtitutionibus, vel Senatusconſultis legibus Juliis derogatum, obrogatum, ſubrogatum: nec ulla fere lex publicorum judiciorum ſyncera remanſit: ſed retento ſolo legis nomine, ei aptata ſunt quæcumque poſtea aliæ vel leges, vel conſtitutiones invexerant. Sic factum eſt, ut omnis vis armata ad pœnam legis Juliæ publicorum redigeretur. Conſequens vero eſt, ut ea quoque ad legem Juliam publicorum redigatur, quæ fit convocatis hominibus ſine armis: quandoquidem hæc, ut diximus, quaſi paria conjungi ſolent, convocatis armatiſve hominibus. Si quis igitur vim fecerit convocatis hominibus, ei utriuſque legis crimen objici poteſt: quod fieri quandoque ex eodem facto oſtendit *l. ſi præſes, 32. D. de pœn.* Atque ideo in Pandectis hæc verba, *Hac lege tenetur, qui convocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur, pulſetur, neque homo occiſus ſit.* tam ſub titulo *De vi publica*, quam ſub eo, qui eſt *De vi privata*, reperiuntur. Illud notandum eſt, quod hic Paulus ait, lege Julia illum etiam teneri, qui eum, cui aqua & igni interdictum eſt, receperit, celaverit, tenuerit: interdicitur enim & aqua ſimul & igni, & tecto. Cic. *pro domo ſua. Id non ademptione*, inquit, *civitatis, ſed tecti, & aquæ, & ignis interdictione faciebant.* Appianus 1. *bel. civ.* καὶ σέγης, & Plutarchus *in Metello.* CVJAC.

18. *De vi privata*] Forte quod lex ipſa vim a privatis quovis genere illatam hoc modo appellaverit: quod plenius exſequitur Cujacius *ad hunc loc.* Lectio ed. Sich. *de vi publica & privata*, quæ placet quoque V. C. Franc. Hotmano *Obſervation. lib.* VII. *cap.* XI. recte eſt improbata a Cujacio. Nec etiam talia habet Hotmanus, quæ illam bene ſtabiliant. Etſi enim non negem, vim privatam eſſe, quæ fit ſine armis, non ſtatim inde ſequitur, & eam, quæ fit armis, ſub eadem a Paulo non comprehendi. SCHVLTING.

19. *Poſſeſſione*] Marcianus *l. 3. §. 6. D. ad L. Jul. de vi publ.* dicit, *poſſeſſorem domo, agrove ſuo &c.*

20. *Cluſerit*] In *l. 5. pr. D. ad L. Jul. de vi publ.* eſt, *qui hominem dolo malo incluſerit.* Sic *domo incluſerit* ſupr. *lib.* 1. *tit.* 7. § 8. Vetiti poſtea nominatim privati carceres *l. un. Cod. Theod. de privat. carcer. cuſtod.* & *tit. C. Juſt. de privat. carcerib. inhibend.* ubi Cujacius videri poterit *in Paratitl.* Species quaſdam, in quibus videri poſſet hoc fieri, ſed quæ nihil habent illiciti, recenſet Jac. Gothofredus *ad d. l. un. Cod. Theod.* SCHVLTING.

21. *Cœtum, turbam, ſeditionem, incendium*] Ita edd. antiquæ, etiam Cujacianæ ſine ipſius Interpp. in edd. vero cum ipſius Interpp. legitur, *cœtu, turba, ſeditione, incendium:* quia ſic ſcriptum eſt apud Marcianum *l. 5 pr. D. ad leg. Jul. de vi public.* quod etiam ſecutus eſt Rittershuſius. Non diſplicet mihi hæc lectio: at nec alteram damnare poſſum: an non enim hæc, facere cœtum, turbam, ſeditionem, per ſe redolent vim? & ſecundum Scholia Baſilicῶν *ad d. l. 5.* illic tenetur, Ἐάν τις ὄχλον συναγαγὼν στάσιν ἢ ἀταξίαν, ἢ ἐμπρησμὸν ποιήσῃ. *Si quis cœtu coacto ſeditionem, vel turbam, vel incendium fecerit.* Adeoque non ſolus incendii in cœtu, turba, ſeditione auctor de vi tenetur.

nerari ſepelirive aliquem prohibuerit, funusve [22] eripuerit, turbaverit: [23] & qui eum, cui aqua & igni interdictum eſt, receperit, celaverit, tenuerit: quive cum telo in publico fuerit: templa, portas, aliudve quid publicum armatis obſederit, cinxerit, clauſerit, occupaverit. Quibus omnibus convictis, ſi honeſtiores ſint, tertia pars bonorum eripitur, [24] & in inſulam relegantur; humiliores in metallum damnantur.

4. [25] Creditor chirographarius, ſi ſine juſſu Praeſidis per vim debitoris ſui [26] pignora, cum non habuerit obligata, acceperit, [27] in legem Juliam de vi privata committit. [28] Fiduciam vero, & [29] pignora apud ſe

netur. Vt ita quoque ſcriptura ipſius *d. l. 5.* non extra omnem dubitationis aleam ſit poſita. IDEM.

22. *Eripuerit*] Cujacius dicit in Interpretatione ſua *diripuerit*, & ſic *l. 5. pr. D. ad l. Jul. de vi publ.* quod & ego mallem. Non tam hic quæſtio eſt de funere eripiendo, quam diripiendo, turbando, & diſtrahendo. IDEM.

23. *Et qui eum, cui aqua &c.*] Lex Clodia de exſilio Ciceronis cavebat etiam, ne quis eum reciperet: ut ipſe Tullius docet *Oration pro dom. ſua ad Pontific. cap. 20.* qui & ideo ulterius receſſit, ne amico, apud quem erat, periculum crearet, quod ipſe ſcribit *ad Attic. lib.* III. *epiſt. 4.* Atque ita, uti de exſilio ejus ſpecialis lex lata fuit, ſic & de recipiente quoque in ſpecie cautum eſt; quod utrumque rarius fuit. Hæc pœna eſt generalis. Sulla quoque proſcriptos juvari vetuit, ut Cicero *docet in Verr. lib.* I. *cap. 47.* Pœna proſcriptionis proponitur quoque ei, qui Cæleſtium, Pelagianiſmi damnatum reciperet, in edicto Voluſiani P. V. apud Baluſium in *Append. ad not. in Vincent. Lirinenſ. Commonitor. n. 7.* IDEM.

24. *Et in inſulam relegantur &c.*] Non mirum, cum hic quoque atrociores quædam ſpecies memorentur criminum, quæque poſtea vi publicæ accenſitæ ſunt.

25. *Creditor chirographarius, ſi ſine juſſu præſidis &c.*] Creditor aut chirographarius eſt, aut pigneraticius. Chirographarius, ſi bona debitoris ſine judicis auctoritate occupaverit, incidit in pœnam legis Juliæ privatorum, ſupra *lib.* II. *tit. 14. l. in poſſeſſionem, 3. C. ad leg. Jul. de vi pub. l. ult. D. ad leg. Jul. de vi priv.* ex decreto D. Marci, ut Juſtinianus tradit in *Nov. 60.* Pigneraticius, ſi fiduciam, ſive pignora ſine judice abſtulerit, & occupaverit, non incidit in legem Juliam, *l. 3. C. de pig.* Dico fiduciam & pignora: nam hypothecas ſi per vim auferat, credo eum teneri lege Julia *l. 3. C. vi bon. rapt.* CVJAC.

26. *Pignora, cum non habuerit obligata, acceperit*] Hoc quoque ſenſu *pignora* pro rebus debitoris non obligatis occurrunt *lib.* II. *tit. 14. §. 5.* Alibi dicuntur res creditoris, *l. 13. D. quod met. cauſ. geſt. &* *ult. D. ad leg. Jul. de vi privat. l. pen. C. de pigneratit. action.* Quod vero etiam per privatos, ſed judicis auctoritate, capta ſint Romanorum moribus pignora, uti volebat Vir Eximius, id verum non eſſe oſtendimus *ad tit. 5. hoc lib. §. 4.* Ex verbis autem his Pauli videtur colligi, illum, qui ita ſine juſſu tantum judicis occupavit res ſibi hypothecæ obligatas, in legem Juliam non incidere. Rapiens tamen has res, quippe alienas, crimen contrahit, & actione vi bonorum raptorum tenetur, *l. 2. §. 18. D. l. 3. C. de vi bonor. raptor.* Si id fecerit, putans ſibi licere, habere poterit locum pœna definita in *§. 1. Inſt. de vi bonor. raptor. l. 7. C. unde vi.* ut ad rei reſtitutionem, & inſuper æſtimationis teneatur. SCHVLTING.

27. *In legem Juliam de vi privata committit*] Hoc extra dubium eſt: & jam etiam olim fuit; quoniam vis hic vere eſt commiſſa. Quando vero quis ſine ulla vera vi, ſed tantum ſine auctoritate judicis rem debitoris occupavit, is quidem jus crediti perdit, *l. 13. D. quod met. cauſ. geſt. &* *l. pen. D. ad leg. Jul. de vi privat.* at ut in legem Juliam incidat, illic non cavetur: quamvis id jam olim quoque obtinuiſſe doceat Modeſtinus *l. ult. D. ad leg. Jul. de vi privat.* ex alia forte Imperatoris cujuſdam conſtitutione: vel auctoritate potius Prudentum, qui id inde collegerunt, quia vis hic fieri videtur, ut ipſe Marcus Imperator pronunciavit *d. l. 13. d. l. pen.* Ac inde forte id venit, quod & pœnam hujus legis a Marco Antonino in talibus caſibus eſſe conſtitutam ſcribat Imperator *Novell.* LX. *cap. 1.* Quæ ſententia eſt V. C. Marc. Aurelii Galvani *de uſufructu Diſſertation. Variar. cap. 40. n. 11.* IDEM.

28. *Fiduciam*] Hujus creditor re vera eſt dominus, ut dictum *ad lib.* II. *tit. 13.* dominus vero ſine dolo rem ſuam rapiendo ne quidem incidit in actionem vi bonorum raptorum, *l. 2. §. 18. D. vi bonor. raptor.* ubi quod additur, *ſed aliter multabitur*, intelligi poteſt, ex mente ſaltem forte Triboniani, pœna juris novi, quæ deſcribitur *§. 1. Inſt. de vi bonor. raptor. l. 7. C. und. vi.* IDEM.

29. *Pignora apud ſe depoſita*] Sic *lib.* II. *tit. 4.* Intelligit vero depoſita ab initio, & quorum poſtea poſſeſſionem creditor amiſit. Vt adeo non debuerit modo laudatus Galvanus *dict. loc. n. 7.* verba Pauli mutare, & legere, *pignora apud ſe non depoſita.* IDEM.

ſe depoſita perſequi, & [30] ſine auctoritate judicis [31] vindicare [32] non prohibetur.

30. *Sine auctoritate judicis*] Sine vi tamen: alioquin, licet in legem Juliam non ſtatim incideret, peccaret tamen.

31. *Vindicare*] Hoc eſt, *auferre*: & ſic videtur *vindicari* uſurpari pro abduci per privatos *l. un.* §. *2. D. ſi quis jus dicent. non obtemperaver.* Creditor vero talis non videtur rem contrectare, aut furtum facere, *l. 55. D. de furt.* IDEM.

32. *Non prohibetur*] Si convenerit quoque, ut liceret creditori res ſibi obligatas occupare, hoc faciendo vim quidem non committit, *l. 3. C. de pignorib. & hypothec.* & Theodericus Rex apud Caſſiodorum *Variar. lib.* IV. *epiſt. 10.* dicit id forſitan licere. Recte tamen ut hoc fiat, magiſtratus auctoritas adhibenda eſt, *d. l. 3.* Videri poſſet quoque in *l. pen. C. de pignoratit. action.* idem permitti: verum locus ille etiam commode accipi poteſt de contractu pignoris, quo res ipſa creditori conceditur. IDEM.

TITVLVS XXVII.

De lege Julia Peculatus.

1. [1] Si quis [2] fiſcalem pecuniam adtrectaverit, ſubripuerit, mutaverit, ſeu in ſuos uſus converterit, [3] in quadruplum ejus pecuniae, quam ſuſtulit, condemnatur.

[4] INTERPRETATIO. *Si quis pecuniam fiſcalem ſubripuit, quadrupli poena mulctabitur.*

1. *Si quis fiſcalem pecuniam attrectaverit &c.*] Peculatus eſt furtum pecuniæ publicæ, vel fiſcalis. Hujus legis pœna primum fuit litis æſtimatio in quadruplum, *l. pen. D. eo. tit. l. 1. C. eo.* tum deportatio, deinde ultimum ſupplicium. CUJAC.

2. *Fiſcalem*] Vel ærarii, cujus quoque hac in re meminit Iſidorus *Origin. lib.* V. *cap. 26.*

3. *In quadruplum ejus pecuniæ, quam ſuſtulit, condemnatur*] Pœna hæc quoque placuit Theoderico Regi *Edict. cap. 115.* Legis ipſius pœna fuiſſe videtur aquæ & ignis interdictio, in cujus locum ſucceſſit deportatio, *l. 3. D. hoc tit. ad leg. Jul. peculat.* quæ eſt etiam ſententia V. C. Car. Sigonii *de judic. lib.* II. *cap. 28.* Sane pœna illius interdictionis Reip. temporibus maxime fuit propria. Hæc vero quadrupli pœna uſurpari dicitur in eum, qui prædam ex hoſte captam ſubripit, *l. pen. D. hoc tit.* quique aurum habuit illicite ex publico metallo, & conflavit, *l. 6. §. ult. D. hoc tit.* qui tamen proprie non eſt hujus criminis reus, & diſtinguitur clare ab eo, qui furatus eſt *d. l.* Videtur vero Paulus hic non graviſſimam, ſed leviſſimam illius legis pœnam tradidiſſe, & quæ obtinuit in honeſtiores: quæ etiam infligitur Duci repetundarum reo *l. un. C. ad leg. Jul. repetundar.* nec non conſiliariis & cancellariis judicum, ſi quæ provincialibus abſtulerint, *l. 3. C. de adſeſſorib. & domeſtic. & cancellar. judic.* Hæc nempe crimina peculatus & repetundarum ex eodem naſcuntur affectu cupiditatis, ac quandoque confunduntur: & peculatus pro crimine repetundarum accipitur *l. un. Cod. Theod. de crimine peculat.* ut bene illic notavit Doctiſſimus commentator. At is minus recte de pœna quadrupli exponit Vlpianum *l. 4. §. 3. D. hoc tit.* qui reſiduorum pœnam eſſe ait, ut reus amplius tertia parte, quam debet, puniatur. Id non patiuntur verba Juriſconſulti. Aliud eſt, in quadruplum damnari; aliud amplius tertia parte puniri. ſive pro trecentis damnari in quadringentos: uti & alia ſunt crimina, pecuniam publicam furari, & eam ad uſus certos acceptam retinere. Hodie & peculatus interdum capite punitur, *l. un. C. de crimin. peculat.* SCHVLTING.

4. INTERPRETATIO.] Eſt ex edd. Genev. cIↃIↃLXXXVI. & Rittershuſ.

TITVLVS XXVIII.

Ad legem Juliam Repetundarum.

1. [1] Judices pedanei, ſi pecunia corrupti dicantur, plerumque a Praeſide

1. *Judices pedanei, ſi pecunia corrupti dicantur, &c.*] Hac lege damnantur magiſtratus, aut judices pedanei, aut

ſide [2] aut curia ſubmoventur, aut in exſilium mittuntur, aut ad tempus relegantur.

INTERPRETATIO. *Si pedanei judices, id eſt, qui ex delegatione cauſas audiunt, in audientia cauſae corrupti contra juſtitiam judicaſſe conuicti fuerint, a Judice provinciae aut curia ſubmoventur, aut in exſilium mittuntur, aut ad tempus relegantur.*

aut officiales, qui pecunias a privatis extorſerunt. Damnati pecuniam in quadruplum plerumque reddunt his, a quibus acceperunt, *l. 1. C. eod. tit.* & hoc amplius extra ordinem puniuntur, vel exilio, ut & olim obtinuiſſe Aſconius ſignificat in *2. Verr.* vel relegatione, vel ordinis amotione, vel duriori pœna, *l. 7. §. ult. D. eod. tit.* Extat hæc ſententia in *l. ſi quis aliquid, 38. §. judices, D. de pœn.* Recte autem Anianus hoc loco pedaneos interpretatur judices delegatos, qui ideo pedanei dicuntur, quod non ſint a tribunalibus, vel ſellis curulibus, ſed ab inferioribus ſubſelliis. CUJAC. Extat & in *l. 38. §. 10. D. de pœn.* De judicis corrupti pœna vid. & ſupra *tit. 16. numer. 12. & tit. 23. nu. 10.* Et copioſe Menoch. *libro* II. *cent. 4. caſ. 342.* De pœna vero corrumpentis idem Menoch. *d. lib. & cent. caſu 343.* RITTERSHUS.

1. * *Judices pedanei*] Non eſt neceſſe, ut per hos intelligamus magiſtratus municipales, quod vult Jac. Rævardus *Conjectan. lib.* III. *cap. 10.* quid enim vetat aliquem eſſe in curia, qua hic dicuntur tales judices ſubmoveri & fungi judicandi officio? Judices vero qualescumque corrupti in hanc legem incidunt, *l. 3. C. hoc tit.* tamquam in publico munere conſtituti, *l. 78. D. de judic. junct. l. 1. D. hoc tit.*

2. *Curia ſubmoventur*] Senatorio quoque ordine motos fuiſſe repetundarum reos conſtat ex Suetonio *Cæſar. cap. 43. Othon. cap. 2.* Tacito *Hiſtor. lib.* I, *cap. 78.* Plinio *lib.* II. *epiſt. 11. & 12. lib.* IV. *epiſt. 9.* quam pœnam, ut & litis æſtimationem lege Julia repetundarum conſtitutam eſſe exiſtimat V. C. Juſt. Lipſius *ad Tacit. Annal. lib.* XIV. *cap. 28.* ac Jac. Gothofredus, qui eadem fere, quæ Lipſius, habet quoque *ad l. 1. Cod. Theod. hoc tit.* de quo tamen dubito; quia lex Julia prioribus non fuit lenior, ſed e diverſo gravior: uti de legibus de repetundis generaliter docet Cicero *de Offic. lib.* III. *cap. 21.* proximas quaſque duriores fuiſſe. Imo ipſam legem Juliam acerrimam idem dicit *in Vatin. cap. 12.* ac multa in ea ſeverius ſcripta ac ſanctius, quam in antiquis legibus *pro C. Rabir. Poſtum. cap. 14.* Jam vero antea damnationem ex hac cauſa duo ſequebantur, redditio pecuniæ iis, ad quos pertinebat, in quo ſimpli, vel dupli, vel quadrupli ratio ducebatur; & præterea exſilium, teſte Aſconio Pediano *ad Ciceron. Action. in Verr. cap. 13.* quod & aliis legibus antea de hoc crimine ſatis conſtat cautum fuiſſe, ex illis, quæ tradit C. Sigonius *de judic. lib.* II. *cap. 27.* ubi leges illas, & nonnullos illis damnatos recenſet. Et tamen, ne pœnam illam motionis e Senatu leniorem æquo exiſtimemus, facit Suetonius *in Cæſar. dict. cap. 43.* qui ſatis indicat, quando Cæſar (qui Conſul illam legem tulit) erat Dictator, levem pœnam fuiſſe; dum ita ſcribit. *Jus laborioſiſſime ac ſeveriſſime dixit. Repetundarum convictos etiam ordine Senatorio movit.* An non ergo antea lenius criminis hujus rei videntur coërciti? Quid dicemus? An pœna repetundarum intra tempus Conſulatus Cæſaris & Dictaturæ alia lege, quæ hodie ignoratur, mutata eſt? An lex Julia circa alia quidem rigidior fuit, circa pœnam remiſſior? viderint doctiores. In Pandectis certe nuſquam dicitur pœna antiquitus durior fuiſſe: at hac lege damnatus prohiberi teſtimonium dicere publice, aut judex eſſe, poſtulareve, *l. 6. §. 1. D. hoc tit.* imo a teſtimonio in teſtamento dicendo illum non arcet Ulpianus *l. 20. § 5. D. qui teſtament. facer. poſſ.* quod tamen facit Paulus noſter *l. 15. pr. D. de teſtib.* de quo diſputavimus *ad lib.* III. *tit. 4 §. repetundarum.* Hæc tamen evincunt, civitate repetundarum damnatos non excidiſſe. Poſtea extraordinaria pœna hæc facta eſt, & interdum capitis, *l. 7. §. ult. D. hoc tit.* SCHULTING.

TITULUS XXIX.

Ad legem Juliam Majeſtatis.

1. [1] Lege Julia Majeſtatis tenetur is, [2] cujus ope conſilio adverſus [3] Im-

1. *Lege Julia majeſtatis tenetur is, &c.*] Hac lege damnatis aqua & igni interdicebatur, ut & Cicero ſcribit *Philip. 1.* Hodie ſi humiliores ſint, aut comburuntur, aut beſtiis objiciuntur: honeſtiores capite puniuntur. Eſt autem judicium de majeſtate duplex, perduellionis, & majeſtatis, *l. ult. D. ad leg. Jul. maj.* Rurſus aut de facto aliquo eſt, aut de maledicto: nec enim facto tantum hoc crimen, ſed etiam verbis impiis, & maledictis maxime exacerbatur, ut Paulus ait: idemque prorſus, ut opinor, Modeſtinus ſcripſerat

[3]Imperatorem, vel Rempublicam arma mota ſunt, exercituſve ejus in inſidias deductus eſt: quive injuſſu Imperatoris bellum geſſerit, [4] dilectumve habuerit, exercitum comparaverit, ſollicitaverit, deſeruerit Imperatorem. His antea in perpetuum [5] aqua & igni interdicebatur: nunc vero humiliores beſtiis objiciuntur, vel vivi exuruntur; honeſtiores capite puniuntur. [6]Quod crimen non ſolum facto, ſed & verbis impiis, ac maledictis maxime exacerbatur.

2. [7]In reum majeſtatis inquiri prius convenit, quibus opibus, qua [8] factione, quibus hoc auctoribus fecerit: tanti enim criminis reus [9] non obtentu

rat in *l. 7. §. ult. D. ad leg. Jul. majeſt.* Sed quia ex maledicto non contrahi crimen majeſtatis poſtea conſtitutum eſt, conſtitutioque relata in Codicem Juſtiniani, *l. 1. C. ſi quis Imp. mal.* ideo Modeſtini verba ſic Tribonianus immutavit, *Crimen majeſtatis, facto, vel violatis ſtatuis, vel imaginibus maxime exacerbatur.* Haud tamen perite, cum factum ſatis violatas ſtatuas comprehenderet. Illa etiam, quæ addita ſunt, verba, *in milites*, non recipio. CVJAC.

2. *Cujus ope conſilio &c.*] Fuſius exponnntur illa, quæ ad hanc legem pertinent, in *l. 1. & ſeqq. D. hoc tit.*

3. *Imperatorem vel Rempublicam*] In lege ipſa videtur fuiſſe, *adverſus populum Romanum*, quomodo loquitur Vlpianus *l. 1. §. 1. D. hoc tit.* & ita *majeſtatem populi Romani* dixit Tacitus *Annal. lib.* I. *cap. 72.* Idem poſtea & ad Imperatores translatum fuiſſe videtur, ſaltem per interpretationem. SCHVLT.

4. *Dilectumve*] Vide annot. *ſup. lib.* II. *tit. 20.* RITTERSHVS. Sic quoque habet ed. Pariſ. cIↄIↄLXXXVI. al. *delectumve.*

5. *Aqua & igni interdicebatur*] Adeoque gaviſi quoque ſunt beneficio legis Porciæ criminis hujus rei, nec morte naturali adfecti. Meminit quoque deportatorum ob hoc crimen Capitolinus *Pertinac. cap. 6.* SCHVLTING.

6. *Quod crimen non ſolum facto, ſed & verbis impiis &c.*] Lex ipſa non niſi facta puniit. dicta impune erant, teſte Tacito *Annal. lib.* I. *cap. 72.* ubi docet, primum Auguſtum cognitionem de famoſis libellis ſpecie hujus legis tractaſſe. ut adeo illud de dictis tantum per interpretationem ad hanc legem tractum ſit, uti ad Tacitum *d. l.* recte notavit Vir Inclytus, Joh. Fred. Gronovius: quod deinceps, ſub Principibus præcipue immitioribus, pro jure eſt habitum. Arnobius *lib.* IV. *p. 150. Majeſtatis apud vos ſunt rei, qui de veſtris ſecus aliquid obmurmuraverint Regibus.* Imo hoc crimen exacerbari maxime maledictis hic docet Paulus. Poſtea vero illud non eſt neglectum, multo minus ita contrahi deſiit, quod voluit Cujacius *ad hunc loc.* quamvis id verius ſit, quod Vir ſummus ſcribit *Paratitl. tit. C. ſi quis Imperator. maledixer.* nullum judicium, nullamve pœnam de eo conſtitui inconſulto Principe. Sed id non tantum non temere, ut ille ſcribit, ſed prorſus non fit, *l. un. C. dict. tit.* Quod vero contra V. C. Jac. Gothofredus *ad l. un. Cod. Theod. dict. tit.* exiſtimat, ſimpliciter maledicto tali contrahi crimen læſæ majeſtatis, id nimis dicitur large: licet hoc verum ſit, Imperatores voluiſſe totam illam rem ſuo permitti arbitratui: quomodo recte illam conſtitutionem accepit Marq. Freherus *Parerg. lib.* II. *cap. 9.* de qua ipſa, ejuſque occaſione fuſius diſputat modo laudatus Codicis Theodoſiani Interpres. Ceterum verbis his Pauli ſimile aliquid ſcripſiſſe Modeſtinum *l. 7. §. ult. D. hoc tit.* idque a Triboniano mutatum fuiſſe, Cujacio facile largior. non etiam auſim delere illa, *in milites*, quæ & Baſilica agnoſcunt, & illorum Scholia etiam ita exponunt: milites gravius, quam privatos puniri. Verba vero *d. l. 7. §. ult.* rectiorem exhibebunt ſenſum, ſi pro, *vel violatis*, legas, *veluti violatis*, uti emendarunt Viri Egregii, Deſid. Heraldus *Obſerv. cap. 11.* & Wilh. Goeſius *ad Auctor. rei agrar. p. 189.* Quod nuperrime Vir doctus, G. Beſt *de Ratione emendand. leges cap. 17. n. 6.* reponebat, *factiove viol. ſtat.* aut *factiove, vel viol. ſtat.* non ita videtur commodum: nec *factio* dici poteſt proprie ita exacerbari, ſed recte crimen *facto* exacerbari. IDEM.

7. *In reum majeſtatis inquiri prius convenit, &c.*] Diligenter inquirendum eſt de objecto crimine majeſtatis, nec niſi re vera quis contra majeſtatem aliquid admiſerit, arripienda eſt quævis occaſio ejuſmodi ad adulandum principem, *l. famoſi, 7. §. hoc tamen, D. ad leg. Jul. majeſt.* Adeo autem grave eſt hoc crimen, ut cum de eo quæritur, nulla dignitas a tormentis excipiatur, *l. 3. & 4. C. eod.* Ammianus Marcel. *lib.* XIX. *Vbi majeſtas pulſata defenditur, a quæſtionibus vel cruentis nullam Corneliæ leges exemere fortunam.* Chryſoſtomus *hom. 12.* ἔνθα ἂν ᾖ καθοσίωσις, ἀξίωμα ὐδὲν ὀφελεῖ. Ait *Corneliæ leges*, quoniam & de majeſtate leges tulit Cornelius Sulla, ſicut de parricidio, falſo, ſicariis, veneficis, injuriis, repetundis. CVJ.

8. *Factione*] Verbum hoc perduellioni proprium, quod occurrit quoque in *l. 5. C. hoc tit.* Plura de eo habet Jac. Gothofredus *ad l. 3. Cod. Theod. ad leg. Cornel. de ſicar.* SCHVLTING.

9. *Non obtentu adulationis alicujus*] Per ſimulationem tuendæ majeſtatis, uti loquitur Ammianus Marcellinus *lib.* XVI. *c. 8.* Non alia quoque mens fuit Imperatoris Theodoſii, qui noluit, nimium ſuæ ſecuritati invigi-

tu adulationis alicujus, ſed ipſius admiſſi cauſa puniendus eſt. [10] Et ideo cum de eo quaéritur, nulla dignitas a tormentis excipitur.

invigilari, teſte Themiſtio *Oration.* XIX. *p.* 232. Notum eſt, quot viri innocentiſſimi hujus criminis obtentu everſi ſint. Videatur tantum Seneca *de benefic. lib.* III. *cap.* 26. Ceterum ad hunc quoque Pauli locum facit *l. ult. Cod. Theod. de calumniatorib.* ubi videnda Interpretatio vetus, & commentarius Jac. Gothofredi. IDEM.

10. *Et ideo cum de eo quaritur &c.*] Locus Chryſoſtomi a Cujacio laudatus exſtat *Statuar.* XIII. *p.* 551. *ed. Savil.*

TITVLVS XXX. A.

Ad legem Juliam Ambitus.

1. [1] Petiturus magiſtratum, vel provinciae ſacerdotium, ſi turbam ſuffragiorum cauſa conduxerit, [2] ſervos advocaverit, aliamve quam multitudinem conduxerit, convictus, ut vis publicae reus, in inſulam deportatur.

1. *Petiturus magiſtratum, vel provinciæ ſacerdotium, &c.*] Lege Julia ambitus tenebantur, qui populi Rom. ſuffragia coëmebant. Quæ lex hodie ceſſat, quoniam nulla habentur comitia, omni belli & pacis jure in principem collato. Sed ad inſtar legis Juliæ ex S.C. tenetur is, qui in municipiis Duumviratum, vel ſacerdotium, ut puta Alytarchiam, corruptis decurionum ſuffragiis, petit, *l. 1. D de leg. Jul. amb.* Qui ſi & in eam rem multitudinem convocaverit, etiam lege Julia de vi publica tenebitur, ut hic Paulus tradit. CVJAC.

2. *Servus advocaverit, aliamque quam multitudinem conduxerit*] Cujac. hæc omittit, credo, quia ſervi jus ſuffragii non habeant, quod nec libertis quidem competebat, niſi patronus eis tribum & ſuffragii jus emiſſet: ut docet Jacobus Rævardus *in lib. de auctorit. prudent.* Sed quantumvis ſuffragio non poſſint, alia tamen ratione juvare & promovere ad honores ſervi poſſe videntur. RITTERSHVS. In editionibus illis Cujacianis ſolis, quæ ipſius habent Interpretationes, hæc omiſſa ſunt: nulla tamen ratione vel auctoritate adducta. Sane vel ad terrorem adhiberi poſſunt qualeſcumque homines. SCHVLTING.

* TITVLVS XXX. B.

[1] *Ad legem Fabiam.*

1. Lege Fabia tenetur, qui civem Romanum [2] ingenuum, libertinum, ſervumve alienum celaverit, vendiderit, vinxerit, comparaverit. Et olim quidem hujus legis poena [3] ſummaria fuit: ſed [4] tranſlata eſt cognitio

1. *Ad legem Fabiam*] Titulus hic una cum illis, quae ei ſubjiciuntur, conſervatus nobis eſt in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit.* 14. quem hoc loco poſtremo collocavimus, uti & in Pandectis fecit Tribonianus, & harum Sententiarum editor Aurelianenſis, eodem numero præpoſito, qui priori præmiſſus eſt, ne numeri ſequentium mutarentur; & littera ad diſtinctionem addita. In edit. Genev. CIↃ IↃLXXXVI. ſubjectus eſt titulo 25 *ad legem Corneliam teſtamentariam.* a Rittershuſio titulo 18. *de Abactoribus.* Ceterum de hoc crimine videndum quoque fragmentum Vlpiani in eadem Collatione nobis conſervatum, & ad illud notata a P. Pithœo. SCHVLTING.

2. *Ingenuum*] Aliquid exceptum hic a Paulo fuit, nempe, ſi in captivitate fuerint ingenui: tunc enim vendi & obligari poſſe ſcribit ex eo Papinianus *Reſponſor. tit.* 22. quod tamen dubito, an non præcipue ſpectaverit ementem, ſive redimentem. IDEM.

3. *Summaria*] F. *nummaria*: ut ſupra *tit.6. num.17. & l. ult. D. h. tit.* dicitur pœna pecuniaria. RITTERSHVS. Ita emendarunt quoque Petr. Faber *Semeſtr. lib.* II. *cap.* 11. Marq. Freherus *Parerg. lib.* I. *cap.* 9.

4. *Tranſlata eſt cognitio &c.*] Hoc de plagio in cive Romano commiſſo, quod capite primo legis Fabiæ coërcebatur, teſte Vlpiano, relato in dicta Collatione *tit.*14.

tio in Praefectos Vrbis, itemque Praeſidis provinciae extra ordinem meruit animadverſionem. [5] Ideoque humiliores aut in metallum damnantur, aut in crucem tolluntur: honeſtiores adempta dimidia parte bonorum [6] in perpetuum relegantur.

2. Si ſervus ſciente domino alienum ſervum ſubtraxerit, vendiderit, celaverit, in ipſum dominum animadvertitur. Quod ſi id domino ignorante commiſerit, in metallum datur.

tit. 14. intelligit V. C. Jac. Gothofredus *ad l. un.* C. *Theod. hoc tit.* Circa ſecundum caput illius legis, quod egit de ſervis, teſte eodem Vlpiano, nihil mutatum eſſe exiſtimat. Vlpianus tamen *d. l.* & Paulus *hoc loc.* non ita diſtingunt: quamvis non dicam æque gravem ubivis fore pœnam. Et quod de ſervo fugitivo vendito habemus in *l. 6. C. hoc tit.* id de leviori tantum eſt crimine, quod Senatusconſulto ad legem Fabiam facto vetitum eſt, quod Paulus quoque ſupra docuit *lib.* I. *tit* 6. A §. 2. de quo uti forte nihil novi fuit conſtitutum, ita inde non ſequitur, de illis ſpeciebus, de quibus ipſa lex agebat capite ſecundo, non fuiſſe extra ordinem cognitionem exercitam. Et mox docet Paulus, etiam in dominum animadverti, ſi ſervus eo ſciente alienum ſervum ſubſtraxerit. SCHVLTING.

5. *Ideoque humiliores &c.*] Pœnam auxit Conſtantinus Magnus contra illos, qui parentibus liberos ſurripiunt, ut ſervi vel libertini beſtiis objiciantur, ingenuus vero gladio conſumatur, *l. un. Cod. Theod. ad leg. Fab.* unde paucis mutatis deſcripta eſt *l. ult. C. hoc tit.* de quo plura ad illam *l. un. C. Theod.* ſcripſit Jac. Gothofredus. IDEM.

6. *In perpetuum*] Sic recte exponitur, *imperpp.* quod eſt in libro MS. idque in contextum recepi, quod fecit & Rittershuſius.

TITVLVS XXXI.

De Poenis Militum.

1. [1] Si pecunia accepta [2] miles [3] cuſtodiam dimiſerit, capite puniendus eſt. Et certe quaeritur, cujus criminis reus dimiſſus eſſe videatur.

2. [4] Qui cuſtodiam militi proſequenti magna manu excuſſerint, capite puniuntur.

* [5] Qui metu criminis, in quo jam reus fuerat poſtulatus, nomen militiae dedit, ſtatim ſacramento ſolvendus eſt.

* Miles turbator pacis capite punitur. LEX EST VLTIMA D. DE RE MILITARI.

* [6] Trans-

1. *Si pecunia accepta miles cuſtodiam dimiſerit, &c.*] Plerumque rei a militibus cuſtodiuntur. Hi vero ſi cuſtodias, id eſt, reos pecunia accepta dimiſerint, capite puniuntur, aut, ut adjicitur in *l. ult. D. de cuſt. reor.* in extremum militiæ gradum, utputa, in funditorum auxilia transſcribuntur, pro modo ſcilicet delicti, cujus ii, qui dimiſſi ſunt, rei delati erant. CVJAC.

2. *Miles*] Intelligo milites proprie dictos: nec video, cur per eos intelligendi ſint officiales magiſtratuum, uti putat V. C. Jac. Gothofredus *ad l. 1. Cod. Theod. de cuſtod. reor. & ad l. 2. Cod. Theod. de falſ. monet.* Notiſſimum eſt, quod nec ille negat, militibus committi in jure noſtro cuſtodias. SCHVLTING.

3. *Cuſtodiam*] Al. *reum de cuſtodia:* quod puto eſſe gloſſam. RITTERSHVS. Exſtat illa lectio ad marginem ed. Genev. cIↄIↄLXXXVI. optime habet ſe vulgata lectio: & cuſtodias pro illis, qui in ea ſunt, in jure ſæpiſſime ſumi conſtat.

4. *Qui cuſtodiam militi proſequenti magna manu excuſſerint, &c.*] Cuſtodiæ plerumque ſub proſecutione militum ad congruum judicem remittuntur: has ſi qui proſecutoribus excuſſerint manu facta, capite puniuntur. CVJAC.

5. *Qui metu criminis &c.*] Has duas ſententias hic quoque exhibent edd. Rittershuſ. & Aurelianenſ.

6. *Trans-*

* [6] Transfugae ad hoſtes, vel conſiliorum noſtrorum [7] renuntiatores [8] aut vivi exuruntur, aut [9] furcae ſuſpenduntur.

* Miles, qui ex carcere, dato gladio, erupit, poena capitis punitur. Eadem poena tenetur & [10] qui cum eo, quem cuſtodiebat, deſeruit.

* Miles, qui ſibi manus intulit, nec factum peregit, niſi impatientia doloris aut morbi, luctusve alicujus, [11] vel alia cauſa fecerit, capite puniendus eſt. Alias cum ignominia mittendus eſt. EX LEGE XXXVIII. §. I. XI. XII. D. DE POENIS.

6. *Transfugæ ad hoſtes &c.*] Et has tres ſententias hic collocavit Ritterſhuſius. Si quis tamen velit primam potuiſſe poni ad principium tituli 22. *de Seditioſis*, non refragabor.

7. *Renuntiatores*] Fort. *enunciatores*. RITTERSHVS.

8. *Aut vivi exuruntur, aut furcæ ſuſpenduntur*] Hæc ſupplicia ad utroſque pertinent, non vivicomburium ad transfugas, furca ad conſiliorum renuntiatores, ut putat D. Gothofredus *ad l. 33. §. 1. D. de pœn.* Aliud volunt verba Pauli. Nec obloquitur Vlpianus unam tantum transfugarum pœnam memorans, ut vivi comburantur, *l. 8. §. 2. D. de pœn.* non enim is negat, & alteram pœnam locum in iis habere. Nihil vero ad rem facit *l. 6 §. 4. D. de re militar.* ubi qui ſecreta hoſtibus enunciarunt, capitis pœnas luunt: quæ pœna eſt plane alia ab his. Et ſolent pœnæ variare. Ceterum furcam hic eſſe a Triboniano: ac Paulum crucis feciſſe mentionem liquet ex iis, quæ Cujacius ſcripſit *ad tit. 17. hoc lib. §. 3.* SCHVLTING.

9. *Furcæ*] Al. *furca*.

10. *Cum eo, quem*] Editio Corporis Juris Batava *in d. l. 38. §. 1.* habet, *eum, quem*, perperam. *Deſerere* hic abſolute ponitur, uti *l. 3. §. 9. l. 5. §. 1. D. de re militar.* Solebant olim eadem catena alligari cuſtodiæ, & milites, quibus committebantur; ut ex Seneca *epiſt. V. & de tranquillitat. anim. cap. 10* aliiſque docuere Viri Docti, J. Lipſius *ad Tacit Annal. lib. III. cap. 22. excurſ. B.* Jac. Ræverdus *Conjectaneor. lib. I. cap. 4.* ut ergo miles non deſerat cuſtodiendum, ſed una cum eo deſerat. IDEM.

11. *Vel alia cauſa fecerit*] Cauſas dat Paulus hoc *lib. tit. 12. §. 1.* ubi aliqua notata ſunt. Pagano hic ignoſcitur, quaſi unicuique liceat naturaliter in ſuum corpus ſævire, *l. 9. §. 7. D. de pecul.* Non idem in milite, qui ita fidem per ſacramentum Reipublicæ datam violat: quique adeo, ſi nullam rationem prætendat, capite punitur: aliter levius, auctore Paulo *hoc. loc.* & Arrio Menandro *l. 6. §. 7. D. de re militar.* Atque hoc diſcrimen recte vidit Vir Ampliſſimus, Corn. van Bynkershoek *Obſervation. lib. IV. cap. 4.* ubi etiam docet, excipi quoque ſervum, qui hac ratione injuriam domino facit: adeoque malus eſſe creditus eſt, *l. 23. §. 3. D. de ædil. edict.* IDEM.

TITVLVS XXXII.

Quando appellandum ſit.

* I. [1] Quoties [2] jusjurandum poſtulatur, eo tempore appellandum eſt, [3] quo defertur, non quo juratur.

INTER-

1. *Quoties jusjurandum poſtulatur, &c.*] Poſt jusjurandum in litem ſecuta ſententia appellari poteſt, *l. ult. §. 1. D. de appell.* Idemque eſt in omni jurejurando judiciali, id eſt, quod ex ſola auctoritate judicis venit. Res enim judicari potius, quam jurejurando tranſigi videtur. At poſt jusjurandum, quod ego quidem appello neceſſarium, id eſt, quod in judicio defertur ab adverſario, appellari non poteſt, quia & id, ſicut voluntarium, ex conventione proficiſcitur, *l. qui juraſſe, 26. §. ult. l. ſed & ſervus, 25. l. ult. D. de jurejur.* nec ſequi ſententia ſolet. Poſt delatum autem ab adverſario jusjurandum, ſi ſententia definitiva judex eum, cui delatum eſt jusjurandum, jurare juſſerit, & ſecundum eum ſe litem dare pronunciaverit: verbi gratia ſi pecuniam is ſibi deberi juraverit, appellatio interponi poteſt: quod aliqua ex parte Juſtinianus corrigit in *l. generaliter, 12. C. de reb. cred.* CVJAC.

2. *Jusjurandum poſtulatur*] A litigatore, videlicet. Hoc recte Cujacius appellat neceſſarium, quia Prætor eum, cui id defertur, cogit jurare, vel ſolvere, ſi nempe, quid ab eo petatur, *l. 34. §. 6. D. de jurejurand. add. l 9. C. de reb. credit.* atque hoc utcumque ab una parte voluntatem habeat, non tamen ex conventione eſt: adeoque diſtinguendum a voluntario, quod habet tranſactionis ſpeciem, *l. 2. D. eod tit.* & unde ſpecialis actio vel exceptio datur, *l. 3. & ll. ſeqq. l. 28. §. ult. D. dict. tit.* Nihil vero tale de neceſſario

INTERPRETATIO. *Si quando, dum cauſa a judice auditur, ſacramentum petente uno ex litigatoribus alter obtulerit, litigator, qui [4] judicibus appellare voluerit, tunc appellare debet, quando ſacramentum offertur, non poſtquam juratur.*

occurrit, ut recte obſervat Janus a Coſta *ad §. 11. Inſt. de actionib.* Sententia vero hic non eſt opus: imo nec ei locus, ſi illud delatum ſit ante litem conteſtatam. At lite conteſtata ſi id fiat (quod olim in ordinariis judiciis, ubi judex non habebat cogendi poteſtatem, fieri potuiſſe non videtur) opus eſt ſententia, ſecundum regulam, quod judex cauſam, de qua cognoſcere cœpit, etiam ſententia ſua debeat terminare, *l. 74. pr. D. judic.* Idque & in hac ſpecie traditur *l. 34. §. ult. D. de jurejurand.* ubi aliquid a Triboniani eſſe manu Viri Docti recte exiſtimant. SCHVLTING.

3. *Quo defertur*] Juſtinianus voluit hoc in caſu ferri ſententiam, ac tunc appellari, *l. 12. §. 2. C. de reb. credit. & jurejurand.* perinde, nempe ſententiam ferri, ac ſi primo ſuſcepiſſet quis jusjurandum, ac dein recuſaſſet: quomodo exponit Janus a Coſta *ad d. §. 11. Inſt. de actionib.* id, quod Imperator *d. l. 12. §. 2.* dicit, *quaſi eo volente ſacramentum ſit recuſatum:* niſi quis malit id fieri, quaſi is, qui id non vult præſtare, ante id detuliſſet: & nunc id relatum recuſaret; quomodo id accipit H. Donellus *ad d. l. 12.* Vtroque certe caſu judex poteſt ſententiam ferre, a qua recuſans, ſi juſtam ſe recuſandi habere putet cauſam, appellare poterit. IDEM.

4. *Judicibus*] Putabam hic legendum *a judic.* Quando vero etiam infra ita loquitur Anian. *judici appellare, tit. prox. & tit. 36.* nihil mutandum cenſeo. RITTERSHVS.

TITVLVS XXXIII.

De Cautionibus, & Poenis [6] Appellationum.

1. [1] Ne liberum quis & ſolutum haberet [2] arbitrium retractandae & revocandae ſententiae, & [3] poenae, & tempora appellatoribus praeſtituta ſunt. [4] Et, niſi juſte appellaverint, tempora ad cavendum in poena appellationis [5] quinque dierum praeſtituta ſunt. Igitur morans eo in loco ubi

1. *Ne liberum quis & ſolutum haberet arbitrium, &c.*] Appellatione interpoſita, intra diem quintum petendi & accipiendi ſunt apoſtoli, ut infra *tit. prox.* dicemus. Rurſus ex die acceptorum apoſtolorum, intra diem quintum præſens, ni juſte appellaverit, ſponſionem facere, & de certa pœna recte cavere debet. Abſens quoque intra eum diem cavere debet, cum ſupervenerit. Itineri autem faciendo in vicena millia paſſuum dantur ei dies ſinguli. Sed hoc cautionis genus hodie ſublatum eſt, *l. eos, 6. §. ult. C. de appell.* Anianus, & Gratianus errant, dum hanc ſententiam accipiunt de die, intra quem interponenda appellatio eſt. Interponenda enim eſt intra biduum, aut triduum. *Integri.* Forſitan rectius *itineri.* CVJAC.

2. *Arbitrium*] Vſque ad Neronis tempora provocatio a privatis judicibus etiam ad Senatum nulli pœnæ periculo fuit ſubjecta: ſed aliud plane in illa obtinuit, quæ fiebat ad Principem: at tunc quoque in utraque appellatione eadem conſtituta eſt pœna. Vtrumque indicat Tacitus *Annal. lib.* XIV. *cap. 28.* his verbis: *Auxitque Patrum honorem ſtatuendo, ut qui a privatis judicibus ad Senatum provocaviſſent, ejuſdem pecuniæ periculum facerent, cujus ii, qui imperatorem appellavere. nam antea vacuum id ſolutumque pœna fuerat.* Hic vero Paulus quoque docet, id paſſim obtinuiſſe, ut pœnæ in temerarios appellatores conſtituerentur: uti notavit quoque Cujacius *Obſervation. lib.* XXI. *cap. 33.* SCHVLTING.

3. *Pœna*] Pœna expreſſa eſt in *§. pen. & ult. hoc tit.* Hæc vero pœna debebatur ex cautione, ut docent ſequentia. Poſtea ea ſublata, & a judice male appellans multatus eſt, *l. 6. §. 4. C. de appellationib.* Sed & vetuere Principes multas provocantibus imponi, niſi ex ipſorum decreto. *l. 43. Cod. Theod. de appellationib.* ubi legi poterit commentarius Jac. Gothofredi. IDEM.

4. *Et niſi*] Sichard. *Quod niſi*, recte, ut opinor. nam ſic dicimus *Quod niſi, Quod utinam,* ſicut, *Quod ſi.* RITTERSHVS.

4. * *Et, niſi juſte appellaverint &c.*] Ita hæc accipienda. Et tempora quinque dierum præſtituta ſunt ad cavendum in pœna appellationis (quo modo etiam loquitur *§. 3. hoc tit*) ut, videlicet, ea committatur, niſi juſte quis appellaverit.

5. *Quinque dierum*] Abſunt ab edd. cum Interpp. Cujacii, ſed ſolis, nec recte.

6. *Ca-*

ubi appellavit, [6] cavere debet, ut ex die acceptarum [7] literarum continui quinque dies computentur. Si vero longius, ſalva [8] dinumeratione integri quinque dies cum eo ipſo, quo literas acceperit, computantur.

INTERPRETATIO. [9] *Propter ſuperfluam appellatorum licentiam, ne in retractandis vel revocandis ſententiis liberum habere arbitrium videantur, & tempora appellationis, & poenae conſtitutae ſunt: ut quicunque judici, qui cauſam ejus audivit, appellare, & ad alium judicem provocare voluerit, intra quinque dies appellet:* [10] *& his ipſis quinque diebus ad judicem, quem provocaverit, ſine aliqua* [11] *diſſimulatione perveniat: & ipſe dies, quo accepit literas, in his quinque diebus ſpecialiter computetur. Quod ſi longius iter ſit, exceptis his quinque diebus, ſpacium dierum, quo iter agi poſſit, computetur.*

2. [12] Ne quis in [13] captionem verborum in cavendo incidat, [14] expeditiſſimum eſt, poenam ipſam, vel quid aliud pro ea deponere: neceſſe enim non habet ſponſorem quis fidejuſſoremve dare, aut praeſens eſſe: ſed ſi contra eum fuerit pronuntiatum, perdit quod depoſuit.

INTERPRETATIO. *Si quando inter litigatores* [15] *de dando praeſentiae ſuae fidejuſſore contentio eſt, ſi aliquis in cautione verborum* [16] *praejudicium timeat, & propter hoc* [17] *fidejuſſorem dare nolit, poteſt certum aliquid de rebus ſuis*

6. *Cavere*] Et hic ſi ob paupertatem cavere non poſſet, appellatio impediebatur: quo pertinet *l. 8. §. 8. D. mandat.* quod & Cujacius animadvertit *Obſervation. dict. lib.* XXI. *cap. 33.* SCHVLTING.

7 *Literarum*] De quibus *tit. ſeq.*

8. *Dinumeratione*] Vt ſcilicet ſingulis diebus conficiat 20000. paſſuum, id eſt, V. miliaria germanica. Hoc enim eſt iter diurnum in jure, §. *qui vult. Inſt. de excuſ. tut. l. 13. § aliud, D. eod. cap. 23. habita 2. q. 6. l. 1. D. Si quis caution. l. 3. D. de verb. ſignif. &c.* RITTERSHVS.

9. *Propter ſuperfluam &c.*] Relata eſt hæc interpretatio a Gratiano in *c. 22. propter, 2. q. 6.* Ex quo apparet tantam fuiſſe harum interpretationum auctoritatem iſto ſæculo, ut Pauli elegantiæ proponerentur. Nimirum ita fit, ut balbus balbum optime intelligat. Sed quid eſt, quod ibi ait Gratianus, in Theodoſianis legibus ſic ſtatutum inveniri? Quia cum Codice Theod. in breviarium quoddam conjunctæ fuerunt hæ Sententiæ Pauli earumque interpretationes ab Aniano &c. factæ Alarici Gothorum Regis juſſu & auſpiciis. Porro Cujac. in hac Interpret. errorem quendam notat. IDEM.

10 *Et in his ipſis quinque diebus &c.*] Nihil de veniendo ad judicem, ad quem provocatum eſt, Paulus habet nec res vera eſt.

11. *Diſſimulatione*] Hoc eſt, *detrectatione.* Ita *diſſimulet*, pro *detrectet, in Interp. lib.* IV. *tit. 3. §. 3.*

12. *Ne quis in captionem verborum in cavendo, &c.*] Hæc cautio perſonas non deſiderat pro ſe intervenientium. Poteſt enim quis in vicem cautionis, pecuniæ, vel pignorum depoſitione fungi: idque expeditius eſt. Nec tamen æque receptum eſt in prætoriis ſtipulationibus, *l. 7. D. de pret. ſtipul.* Ipſe etiam repromittere neceſſe non habet: Illa enim depoſitio ſufficit, quæ victo appellatore, non ut ſacramentum olim ad ærarium redibit: ſed quemadmodum proxima ſententia indicat, indemnitati adverſarii per eam conſuletur. CVJAC.

13. *Captionem verborum*] In Prætoriis ſtipulationibus captio non ita videtur eſſe metuenda, cum illæ interpretationem recipiant ex mente Prætoris, *l. 52. D. de verbor. obligationib. l. 9. D. de ſtipulationib. prætor.* At hæc cautio non eſt Prætoria, ſed alio jure inducta, & ex privatorum etiam voluntate pependit. SCHVLTING.

14. *Expeditiſſimum eſt &c*] In Prætoriis ſatiſdationibus, ſive cum Prætor exigit præciſe ſatiſdationem, (quod hic non fit) perſonæ intervenientium deſiderantur, nec ſufficit talis depoſitio, *l. 7. D. de ſtipulationib. Prætor.* IDEM.

15. *De dando præſentiæ ſuæ fidejuſſore*] Imo de appellatione recte interpoſita. Idem de præſentia mox male repetit.

16. *Præjudicium*] Captionem verborum dixit Paulus.

17. *Fidejuſſorem dare*] Imo promittere, vel cavere.

18. Quo-

ſuis poenae cauſa deponere. Sed ſi contra eum fuerit judicatum, & ipſe defuerit, perdit quod depoſuit.

3. [18] Quoties in poena appellationis cavetur, tam unus, quam plures fidejuſſores, ſi idonei ſunt, dari poſſunt: ſufficit enim etiam per unum idoneum indemnitati poena conſuli.

4. [19] Si plures appellant, una cautio ſufficit: & ſi unus caveat, [20] omnibus vincit.

INTERPRETATIO. *Si in una cauſa multi appellant, unam pro omnibus fieri ſufficit cautionem. Et ſi in communi cauſa unus caverit, & vicerit, omnes, quibus una cauſa eſt, viciſſe videntur.*

5. [21] Cum a [22] pluribus ſententiis provocatur, ſingulae cautiones exigendae ſunt, & de ſingulis poenis ſpondendum eſt.

INTERPRETATIO. *Cum de multis cauſis a judicum ſententiis appellatum fuerit, ſingulae cautiones de ſingulis ſententiis faciendae ſunt. Et in ſingulis cautionibus ſingulae poenae ſpecialiter appellatoribus inſerendae.*

6. [23] Modus poenae, in qua quis cavere debet, ſpecialiter in cautione exprimendus eſt, [24] ut ſit, in qua ſtipulatio committatur: aliter enim recte caviſſe non videtur.

7. [25] Aſſertor ſi provocet, in ejuſmodi [26] tertiam cavere debet, quanti cauſa aeſtimata eſt.

8. [27] In-

18. *Quoties in pœna appellationis cavetur, &c*] Hæc appellationis cautio uno fidejuſſore contenta eſt, modo ſi idoneus ſit, quod & in omnibus ſatiſdationibus admittendum reor. CVJAC.

19. *Si plures appellant, una cautio ſufficit, &c.*] In communi cauſa unus libellus, una appellatio, una cautio ſufficit: & hanc ſi unus præſtiterit, omnibus vincit, & vincitur. Imo & plerumque ſi unus tantum appellaverit, omnibus vincit, licet non omnes videantur appellaſſe, *l. 3. l. ſi qui ſeparatim, 10. §. ult. D. de app.* IDEM.

20. *Omnibus vincit*] Illis, quibus eadem per omnia fuit appellandi cauſa. *l. 10. §. ult. D. de appellationib. l. 1. l. 2 C. ſi un. ex plurib. appellaver.* quod & Interpres tradit. SCHVLTING.

21. *Cum a pluribus ſententiis provocatur, &c.*] Si in una cauſa duplex ſententia feratur, duplex appellatio neceſſaria eſt, *l. cum in una, 17. D. de appell.* Ergo & duplex cautio. Sed, ut initio admonuimus, hæc cautio ſublata eſt. CVJAC.

22. *Pluribus ſententiis*] Abſque diſcrimine, an eodem, an diverſo tempore pronuntientur. Sane & jure civili actionibus pluribus diverſis ad diverſa tendentibus ſimul agere, adeoque actiones cumulare licet, *l. 11. pr. D. de juriſdiction. l. ult. C. de annal. exception. Italic. contract.* Imo id quoque licuiſſe olim quando dabantur formulæ, docet Quinctilianus *Inſtit. Orator. lib.* III. *cap. 10.* his verbis. *Privata quoque judicia ſæpe unum judicem habere multis & diverſis formulis ſolent.* Ac poteſt judex hic etiam ſeparatim de unaquaque controverſia pronuntiare, *l. 15. C. de ſentent. & interlocutionib. omn. judic.* Nihil dictis officit *l. 6. D. de exception. rei judicat.* quæ id tantum vult, non poſſe iterum de eadem re agi: quod & nos dicimus. Nec etiam idem bis eodem tempore poteſt peti variis actionibus, ſingulis pro parte, *l. 76. § pen. D. de legat. 2.* Multo minus idem bis poteſt exigi *l. 34. D. de obligationib. & actionib. l. 57. D. de regul. jur.* SCHVLTING.

23. *Modus pœnæ, in qua quis cavere debet, &c.*] Si omiſſa depoſitione, de qua ſuperius actum eſt, appellator maluit cavere, in cautione certam ſummam debet comprehendere. Quod & in ſtipulationibus prætoriis, quæ, quanti ea res eſt, promiſſionem habent, expeditius eſt, *l. ult. D. de præt. ſtip.* CVJAC.

24. *Vt ſciat in qua*] Ita Cujac. At Sich. *ut ſit in qua.* Ego rectum puto, *ut ſit in quo.* RITTERSHVS.

24.* *Vt ſit, in qua*] Ita habent edd. antiquæ, etiam Cujacianæ: quod cur in edd. cum Interpp. Cujacii mutatum ſit in, *ut ſciat, in qua,* non redditur ratio. Nec improbo Rittershuſium pro, *in qua* reponentis, *in quo:* quamvis, ſi τὸ *ſciat* exſtaret in MSS. forte ſcribendum eſſet, *ſciatur, in quo:* quaſi diceret, ne in incerto ſit quantitas ſtipulationis, quomodo Imperator loquitur *§. ult. Inſt. de verbor. obligationib.* SCHVLTING.

25. *Aſſertor ſi provocet, &c*] Thalelæus notat *in titul. de aſſer. tol.* aſſertorem olim obnoxium fuiſſe dan-

dæ

8. [27] In omnibus pecuniariis cauſis magis eſt, ut in tertiam partem ejus pecuniae [28] caveatur.

dæ pro ſervo cautionis. Certe ſi appellaverit, auctore Paulo, in ejus quantitatis tertiam pro ſervo cavere debet, quanti lis æſtimata eſt. De aſſertore diximus in hujus lib. tit. I. CVJAC.

26. *Tertiam*] Sichardus putat legendum *aſſertione*. Verum in tertiam partem cautum fuiſſe docet ſententia ſequens, quam non viderat Sichardus. SCHVLT.

27. *In omnibus pecuniariis cauſis &c.*] Protulit hanc ſententiam ex codice Veſontino Cujacius *Obſervat. lib.* XXI. *cap.* 22.

28 *Caveatur*] Al. *cauſetur*, non recte. RITTERSHVS. Lectio illa mala eſt ed. Genev. cIↃIↃLXXXVI.

TITVLVS XXXIV.

De Dimiſſoriis Literis.

I. [1] Ab eo, a quo appellatum eſt, ad eum, qui de appellatione cogniturus eſt, literae dimiſſoriae diriguntur, quae vulgo Apoſtoli appellantur: quorum poſtulatio, & acceptio [2] intra quintum diem ex officio [3] facienda eſt.

INTERPRETATIO. *Iſta jam ſuperius ſub tit. De cautionib. & poenis appellationum interpretata eſt.*

2. [4] Qui intra tempora praeſtituta dimiſſorias non [5] poſtulaverit, vel acceperit, vel reddiderit, praeſcriptione ab agendo [6] ſubmovetur.

1. *Ab eo a quo appellatum eſt*] Dimiſſoriæ litteræ ſunt, per quas is, a quo appellatum eſt, cauſam ad eum, qui appellatus eſt, tranſmittat. quæ vulgo Apoſtoli dicuntur, *l. Lucius, 9. D. de ju. fiſc. l. 1. D. de libel. dimiſ.* Petebantur, accipiebantur, & reddebantur intra diem quintum ex interpoſita appellatione. Sed ex conſtitutione Imperatorum, etiam non petente appellatore, ſine aliqua dilatione a judice dantur, *l. eos, 6. §. ult. C. de appell.* CVJAC.

2. *Intra quintum diem*] Poſtea triginta huic rei præſtituti ſunt dies, & quidem ex die latæ ſententiæ, *l. 24. C. de appellationib.* ubi quidem illa verba, *ex die ſententiæ*, forte addita ſunt a Triboniano: non exſtant ſaltem in *l. 32. Cod. Theod. eod. tit.* unde *l. 24.* eſt deſumpta. Computatur tamen eodem modo illud tempus *l. 29. Cod. Theod. eod. tit.* Verum ex *Novell.* CXXVI. *cap. 36.* acta, quæ cum apoſtolis ſimul ſolent exhiberi, præbenda ſunt intra triginta dies μετὰ τὸ ἐκδοθῆναι τὴν ἔκκλητον, hoc eſt, Interprete Juliano, *poſtquam provocatio porrecta eſt.* ut adeo aliud illic conſtituatur tempus ab eo, quod antea fuerat definitum. SCHVLTING.

3. *Facienda eſt*] Al. *finienda eſt.* Et ita Gratian. legit, qui hanc quoque ſent. compilavit *in cap. 24. ab eo, 2. q. 6.* RITTERSHVS. Rectum eſt *facienda.* Sic quoque *l. 18. C. hoc tit.*

4. *Qui intra tempora præſtituta dimiſſorias non poſtulaverit, &c.*] Qui intra conſtitutum diem Apoſtolos non petiit, accepit, reddidit, repellitur præſcriptione. Et hæc cauſa eſt, cur in libro ſingulari de præſcriptionibus Modeſtinus de Apoſtolis tractaverit, *l. dimiſſoriæ, 106. D. de verb. ſign.* Credo autem intra quintum diem & petendos, & accipiendos, & reddendos Apoſtolos fuiſſe, ſalva ſemper abſentibus pro ratione itineris dierum dinumeratione. Quamobrem quod in quibuſdam libris in extremo hujus ſententiæ additum eſt, *Et pœnam appellationis inferre cogitur*, non probo. Nam hanc pœnam is tantum ſolet promittere, qui Apoſtolos accepit, & reddidit, computatis ex die Apoſtolorum acceptorum & redditorum pœnæ promittendæ quinque diebus. CVJAC. Hanc etiam Gratian. retulit *in d. c. 24. §. qui intra ſtatuta tempora.* RITTERSHVS.

5. *Poſtulaverit*] Poſtulatio cum inſtantia, & ejus rei conteſtatione ſufficit, *l. un. §. 2. D. de libell. dimiſſor.* Et quis judicem, ſaltem majorem, facile coget? Hodie & non petente parte judex eos debet dare, *l. 6. §. ult. C. de appellationib.* quo tamen officium non faciente debebunt peti. SCHVLTING.

6 *Submovetur*] Sive deſerta ab eo appellatio exiſtimatur, *l. 18. C. de appellationib.* Quæ deinceps in edd. Lugd. cIↃIↃLXVI. Pariſ. & Genev cIↃIↃLXXXVI. & Rittershuſ. ſequuntur; *& pœnam appellationis inferre cogitur*, cum in ſuis libris non invenerit Sichardus, & res non ſit vera, cum Cujacio in edd. cum ipſius interpp. omittere malui; licet illa quoque habeat Gratianus. IDEM.

TITVLVS XXXV.

De reddendis cauſis Appellationum.

1.[1] Meritum appellationis cauſae capitalis, & ipſam [2] rationem ſtatus non niſi per noſmet ipſos proſequi poſſumus: nemo enim abſens aut duci in ſervitutem poteſt, aut [3] damnari.

INTERPRETATIO. *Si quando in cauſa capitali*, [4] *ſimiliter in cauſa ſtatus*, [5] *id eſt*, [6] *ingenuitatis, vel ſervitutis, appellatum fuerit, non per procuratores, ſed* [7] *ipſis praeſentibus eſt agendum: quia nemo abſens aut capite damnari poteſt, aut ſententiam ſervitutis excipere.*

2. [8] Moratorias appellationes, & eas, quae [9] ab exſecutoribus & confeſſis fiunt, recipi non placuit.

INTERPRETATIO. [10] *Quicunque non confidentia juſtae cauſae*, [11] *at cauſa afferendae morae*, [12] *ne contra eum ſententia proferatur, appellaverit: vel ſi de facto*

1. *Meritum appellationis cauſa capitalis, &c.*] Vt cauſam capitalem reus per procuratorem agere non poteſt, ita nec appellationem, *l. 1. D. an per al. cauſ. app. red poſſ.* Idemque juris eſt in cauſa ſtatus, ne quis abſens in ſervitutem ducatur. Juſtinianus tamen in *l. 1. C. de aſſert. tol.* ei, qui ex libertate in ſervitutem vocatur, procuratorem dare permittit, non etiam ei, qui ex ſervitute vocatur in libertatem: atque ita huic Pauli ſententiæ derogatum eſt. CVJAC.

2. *Rationem ſtatus*] Hoc eſt, cauſam, judicium, vel quæſtionem ſtatus: quomodo locuti ſunt Auctores Latinitatis corruptæ, ut oſtendit multis V. C. Car. du Freſne du Cange *in Gloſſar. med. & infim. Latinitat. h. v.* at Latinitas ſincerior hanc hujus verbi ſignificationem ignorat: adeoque forte hoc eſt a Compilatore. Ceterum quatenus is, qui ſtatus controverſiam patitur, alia judicia per procuratorem exſequi poſſit, exponit Cujacius *Obſerv. lib.* XVIII. *c. 33.* SCHVLT.

3. *Damnari*] Interpres videtur legiſſe *capitis damnari.* & ſane aliter ſenſus non erit verus: quando non in civilibus tantum, ſed & criminalibus cauſis levioribus, abſentes damnari poſſunt, *l. 5. D. de pœn.* IDEM.

4. *Similiter*] In Capitularibus *lib.* VII. *cap. 357.* ubi hæc brevius referuntur, ut & *can. ſi quando, 40. cauſ. 2. quæſt. 6.* legitur *vel.*

5. *Id eſt, ingenuitatis, vel ſervitutis*] Abſunt a Capitularibus *d. l. & d. can. ſi quando*: ut & mox minus bene pro *appellatum* legitur illic *interpellatum.*

6. *Ingenuitatis*] Id eſt, *libertatis.* Dixi ad Cajum *lib. 1. Inſt. tit. 1. pr.*

7. *Ipſis præſentibus*] In Capitularibus & *d. can. 40.* legitur, *per ipſos.*

8. *Moratorias appellationes, &c.*] Moratoria ſive fruſtratoria appellatio non recipitur, qualis eſt ea, quam manifeſti, confeſſi, & convicti interponunt. Reo enim confitente certa res eſt, certa lex. A lege autem certa non poteſt appellari: & hoc eſt, quod dicitur, a pœna non appellari, *l. ſi qua pœna, 244. D. de verb. ſign.* ordinaria ſcilicet. Hodie quia pœnæ omnes extraordinariæ ſunt, etiam confeſſi, a pœna ſi appellaverint, audientur. Item moratoria eſt appellatio, quæ ideo interponitur, ne pignus diſtrahatur, ut moratoria cautio, *l. ult. D. de appell. rec. l. cum poſſeſſor, 5. D. de cenſibus.* vel ne cauſa reſtitutionis agatur, *l. intra, 39. D. de minoribus.* Ab executione quoque ſera aut moratoria eſt appellatio, ideoque non recipitur, *l. ab executione, 5. C. quor. appell. non recip.* CVJAC.

8. * *Moratorias*] Sic idem Paulus moratoriam cautionem dixit alibi. Et Conſtantinus conjungit moratorias dilationes cum fruſtratoriis appellationibus, *l. 1. C. Th. Quorum appel. non recip.* & idem Conſtantinus moratorias præſcriptiones vocat in *l. 2. C. de precib. Imp. offer.* Moratores ſunt, qui mora lites extrahunt. Non omittam hic obiter admonere, id verbi apud Ciceronem duobus locis corruptum fuiſſe in *oratores.* Semel id reſtituit Cujac. IV. *Obſerv. ult.* Divinationi in Verrem: ubi vulgo: *niſi quem forte ex illo grege ora[illegible]um.* Reſtituit idem Ciceronis Bruto D. Hub. Giphanius, ſumma vir doctrina & judicii felicitate: ubi mihi legend. monſtravit aliquando. *Sed omnium moratorum ſive rabularum &c.* RITTERSHVS. Moratoriam cautionem dixit Papinianus *l. 5. §. ult. D. de cenſib.* non Paulus, *l. ult. D. de appellationib. recipiend.* nec, quod ſciam, alibi: ac in interpretatione Cujacii aliquid forte eſt tranſpoſitum, ſcribendumque, *ne pignus diſtrahatur*, l. ult. D. de appell. rec. *ut moratoria cautio*, l. cum poſſeſſor.

9. *Ab exſecutoribus*] Quibus non committitur cognitio, ſed exſecutio. Aliud eſt, ſi ſententiam male exſecutor interpretur, *l. 4. §. 1. D. de appellation.* vel modum excedat, *l. 5. C. quor. appellation. non recipiant.* SCHVLTING.

10. *Quicumque &c.*] Gratianus retulit *in c. 25. quicunque, 2. q. 6.* RITTERSHVS.

11. *At*] Al. *aut* Gratian. *ſed.* IDEM.

12. *Ne contra eum ſententia proferatur*] Imo ne illa, quæ jam prolata eſt, exſecutioni mandetur.

13. Ad-

facto ſuo confeſſus, ne [13] *addicatur, appellare voluerit, hujuſmodi appellationes non recipiuntur.*

3. [14] Eum, qui appellat, cum convicio ipſius judicis appellare non oportet. Ideoque quod ita factum eſt, [15] arbitrio Principis vindicatur.

13. *Addicatur*] Hoc eſt, *condemnetur.* Sic alibi loquitur: ut notavi ad *tit. 5. hoc lib. §. 9. interp.* ſed & hic jam debet intelligi lata eſſe ſententia, ut de appellatione quæri poſſit.

14. *Eum, qui appellat, cum convitio ipſius judicis, &c.*] Is, qui cum convitio a judice provocat principem, arbitrio principis coërcetur. Diximus de hac re ſup. tit. *de injur.* CVJAC. Vide ſupra *tit. 4. de injur. num. 18.* RITTERSHVS.

15. *Arbitrio Principis vindicatur*] Plecti tales ex reſcripto Divorum Fratrum, docet Vlpianus *l. 8. D. de appellationib.* at a quo id fiat, illic non definitur. Et ſane rem talem indiſtincte ad Principem referri, ac ab eo pœnam infligi non poſſum mihi perſuadere. Scripſit forte Paulus, ex reſcripto Principis poſſe in tales vindicari: ejuſque ſenſum perperam reddidit Compilator. Reſcriptum vero hoc non ideo deſideratum fuiſſe videtur, ut judex imperium aliquod haberet in litigatorem poſt cauſam terminatam: quod opinatur V. C. Sc. Gentilis *ad Apul. Apolog. n. 49.* At nihil in reſcripto illo definitur de judice, qui pœnam irrogare poſſit: qui ſane ſecundum communes regulas eſſe debet talis, cui ſit jus coërcitionis. Quod ſi is, cui hæc injuria facta eſt, id non habeat, remittere hunc debet ad illum, qui id habeat: uti fit in ſpeciebus *§. 10. 11. Inſt. l. 1. §. fin. l. 2. l. 3. §. 15. D. de ſuſpect. tutorib. l. 1. §. 7. D. de offic. Præfect. Vrb.* Vt adeo illud reſcriptum nihil aliud videatur velle, quam non ſolummodo judici competere injuriarum actionem, ſecundum id, quod habuimus *hoc lib. tit. 4. §. 18.* ſed etiam conviciatorem extra ordinem poſſe coërceri. SCHVLTING.

TITVLVS XXXVI.

Poſt provocationem quid obſervandum ſit.

1. [1] Quoties poſſeſſor appellat, fructus medii temporis deponi convenit. Quod ſi petitor provocet, fructus in cauſa depoſiti eſſe non poſſunt, nec recte eorum nomine ſatisdatio poſtulatur.

INTERPRETATIO. [2] *Quoties poſt auditam cauſam* [3] *judici poſſeſſor appellat, fructus poſſeſſionis, de qua agitur, dum ſecundae audientiae eventus* [4] *in dubio eſt, merito ſequeſtrantur. Nam ſi petitor appellaverit, hoc ab eo non poteſt poſtulari: quia non poteſt ſequeſtrare quod non habet.*

2. [5] Si propter praedia urbana, vel mancipia appelletur, [6] penſiones eorum, vel mercedes, vecturae etiam, ſi de navi agatur, deponi ſolent.

1. *Quoties poſſeſſor appellat &c.*] Si poſſeſſor condemnatus appellaverit, fructus ſequeſtro deponuntur, *l. ab executione, 5. C. quor. appell. non rec.* Symmachus *in epiſtolis. Interea conſtitutionis memor ſequeſtravi mobilia, fructusque præcepi, ne temporis uſurpatio abutatur indebitis.* Petitore condemnato huic fructuum ſequeſtrationi locus eſſe non poteſt, niſi populitentur ab adverſario, ut ait *l. imperatores, 21. §. ult. D. de app.* Sed neque quicquam eorum nomine petitor, qui appellavit, cavere debet. CVJAC. Symmachi locus exſtat *lib. X. epiſt. 46. al. 53.* ubi pro *ſequeſtravi* rectius editiones quædam habent *ſequeſtrari.*

2. *Quoties poſt auditum &c.*] Gratianus compilavit *in c. 26. quoties. 2. q. 6.* Secundam audientiam vocat judicium appellationis, quam vulgo ſecundam inſtantiam dicunt. RITTERSHVS.

3. *Judici poſſeſſor appellaverit*] *Appellare judici,* pro *a judice appellare,* ſeu *provocare,* idiotiſmus eſt Aniani, quo & ſupra bis uſus eſt, *tit. 32. & 33.* Non recte igitur Gratianus: *poſt auditam cauſam judicii.* IDEM.

4. *In dubio eſt*] Gratian. *dubius eſt.* IDEM.

5. *Si propter prædia urbana, &c.*] Superior ſententia eſt de prædiis ruſticis: hæc de urbanis, & rebus mobilibus. Omnium autem harum rerum fructus ex conſtitutionibus, poſſeſſore damnato, ſequeſtrantur. CVJAC. Gratianus retulit *in d. c. 26. 2. q. 6.* RITTERSHVS.

6. *Penſiones eorum, vel mercedes, vecturæ etiam*] Hæc omnia pro fructibus accipiuntur, *l. 29. D. de hereditat. petition. l. 62. D. de rei vindication. l. 36. D. de uſur.* SCHVLTING.

TITV-

TITVLVS XXXVII.

De Meritis Appellationum.

I.[1] Omnimodo [2] ponendum eſt, ut quoties injuſta appellatio pronuntiatur, ſumptus, quos, dum [3] ſequeretur adverſarius, impendit, reddere cogatur, [4] non ſimplos, ſed quadruplos.

INTERPRETATIO. [5] *Si quando cujuscunque appellatio injuſta pronuntiatur ſumptus, quos dum ſequeretur adverſarium ſuum compulit ſuſtinere, non in ſimplum, ſed in quadruplum ei reformare cogetur.*

1. *Omnimodo probandum eſt &c.*] Eſt hoc in cauſis appellationum proprium, ut appellator victus ſumptus victori reddat in quadruplum: Quod videtur abrogari *l. 3. C. de fruct. & lit. exp.* Antea legebatur, *Omnimodo puniendum*, alias *ponendum*: emendavi, *probandum.* CVJAC.

1. * *Omnimodo probandum eſt*] Gratian. *in c. 27. d. cauſ. 2. quæſt. 6.* legit, *omnino puniendus eſt.* q. l. teſte Cujacio, *omnimodo ponendum.* RITTERSHVS.

2. *Ponendum*] Sich. ed. *puniendum* edd. Cujacianæ omnes, & Rittershuſiana *probandum.* Ipſe tamen Cujacius fatetur, a ſua hoc eſſe emendatione: alias legi *ponendum*: hoc vero parum abit a *puniendum.* Imo & contra in *l. 45 pr. D. de jur. fiſc.* in libro Florentino legitur *ponitur* pro *punitur*: adeoque hoc retinui. Et *ponendum* expono *ſtatuendum*, *habendum*, ut apud Lucretium *lib.* V.

Democriti quod ſancta viri ſententia ponit.

Cornelius Nepos *præfation. Quæ omnia apud nos partim humilia, atque ab honeſtate remota ponuntur.* Idem *Alcibiad. cap. 3. neque ei par quiſquam in civitate poneretur.* Et ſic alibi boni loquuntur Auctores. SCHVLT.

3. *Sequeretur adverſarius*] Mallem *ſequeretur adverſarium*, ſcilicet, ipſum ad aliud judicium abducentem: quomodo legit Interpres. Inde pecuniaria diſpendia ac ſumptus *l. 4. C. de fructib. & lit. expenſ.* (ex emendatione Cujacii *in Paratitl.*) & viatica, *l. 79. pr. D. de judic.* IDEM.

4. *Non ſimplos ſed quadruplos*] Sichar. *non ſimplum, ſed quadruplum.* Fort. leg. *non in ſimplum, ſed in quad.* RITTERSHVS. Nihil hic mutandum: ac cur, quemadmodum recte dicimus duplos fructus, & ita loquitur Paulus *hoc lib. tit. 9. §. 2.* aliique: ut vel ex Cujacio apparet *ad dict. loc.* ſic non etiam ferre poterimus *ſumptus ſimplos & quadruplos*? Ceterum hodie quidem in uſu non eſt hoc jus; non tamen id dici poteſt abrogari in *l. 3. C. de fructib & lit. expenſ.* quoniam illic de hac ſpecie non agitur. SCHVLT.

5. *Si quando cujuscunque &c.*] Referuntur hæc quod ad ſenſum in Formulis Sirmondinis *cap. 29.*

JVLII PAVLI SENTENTIARVM RECEPTARVM AD FILIVM FINIS.

JVLIVS PAVLVS

INSTITVTIONVM LIBRO SECVNDO, TITVLO DE DOTIBVS.

[1] Si [2] divortium eſt matrimonii, & hoc ſine culpa mulieris factum eſt, dos integra repetetur. Quod ſi culpa mulieris factum eſt divortium, in ſingulos liberos ſexta pars dotis a marito retinetur, usque ad mediam duntaxat partem dotis.

1. *Si divortium eſt &c.*] Hoc fragmentum hauſtum eſt ex Boëthio *in Topic. Ciceron. lib.* II. quod non alio egebit enarratore, quam Vlpiano *tit. 6. de dotib. §. 9. & ſeqq.* Eadem de re egerat olim Paulus in Sententiis *tit. de dotibus*, nec non in Reſponſis titulo *de re uxoria*, teſte Interprete Codicis Theodoſiani *ad l. 2. de dotibus.* de qua tamen nihil hodie in illis, quæ ſuperſunt, Sententiis, reperimus. SCHVLTING.

2. *Divortium eſt matrimonii*] Sumitur hic *divortium* pro diſſolutione, ac diremptione. Alibi paſſim dicitur tantum *divortium*, quod proprie prædicatur non de matrimonio, ſed de hominibus divertentibus. IDEM.

TITV-

TITVLI
EX CORPORE VLPIANI
XXIX.

Cum Notis JACOBI CVJACII, &
LVDOVICI CHARONDAE,

quibus ſuas quoque addidit

ANTONIVS SCHVLTINGIVS.

JO. TILIVS ENG.

EMARO RANCONETO, IN MAGNO SENATV REGIS CONSILIARIO S.

Quanquam hic Domitii Vlpiani libellus, cujus te ante annos quinque participem feci, ita permultis ſcatet mendis, ut edendus minime fuiſſe videri poſſit: tamen aſſiduis amicorum efflagitationibus contra noſtram utriuſque ſententiam eum publicare hoc tempore cogor. Sperabam certe aliquando fore, ut emendatius exemplar in manus veniret, cujus ope hujus depravatio mutilatioque ſarciretur. Quod cum diu fruſtra ſperaverim, lectores boni conſulent, ſi e depravatiſſimo archetypo non peſſimum exemplar ſibi dari intelligent: præſertim nobis religioſe caventibus in hujusmodi vetuſtorum monimentorum reliquiis, ne quid detrahatur, addatur, immutetur, niſi ſe mendæ luce clariores prodant. Nolumus enim de noſtro quidquam adiici, liberumque de locis dubiis cuique judicium relinquimus, interea dum melioris codicis auxilio uti non licet. Sed quis tandem eſt, qui non corruptum librum habere malit, quam perpetuo deſiderare, in quo præſertim non pauca inveniat, tum ad juris civilis ſcientiam, tum ad humaniores literas intelligendas pertinentia? Scriptionis genus inſtitutiones quaſdam refert, quas Vlpianum ſcripſiſſe cum multæ capitum inſcriptiones in Pandectarum libris, tum Boëtius Severinus in iis Commentariis, quos ad Ciceronis Topica conſcripſit, facile oſtendunt. Ac ipſa quidem verba Vlpiani eſſe ut non dubito, ita affirmare audeo [a] ἐπιτομὴν duntaxat eſſe quandam eorum, quæ Vlpianus erat multis libris perſecutus. Quod ea inſcriptio, quam antiquus codex habet, indicare videtur: TITVLI EX CORPORE VLPIANI. Adde quod hic libellus coniunctus erat ei ſatyræ, quam Alaricus Gotthorum olim rex de legibus Romanis collegerat e Theodoſiano, Hermogeniano, & Gregoriano: itemque e νεαρῶν libris, T. Caji Inſtitutionibus, & J. Pauli Sententiarum libris V. Quod volumen depravatum admodum ſub Theodoſiani Codicis nomine ſuperioribus annis Germani publicarunt. Alaricus enim ipſe ſua quadam præfatione, quam plerique noſtri codices manu ſcripti habent, teſtatur ex illis legibus ſe quantum uſui erat excerpſiſſe: quod etiam vel prima lectione quiſque, qui vel parum judicio valeat, facile deprehendet. Quæ omnia intra paucos

Yyy 2 menſes

a) Ἐπιτομὴν &c.] Non hic habemus epitomen, ſed excerpta ex Vlpiani Regularum libro ſingulari: ut poſtea apparebit.

menſes a nobis emendatiſſima edentur, cum magna Theodoſiani Codicis parte, qualis olim a Theodoſio promulgatus erat, in quo veterum Imperatorum conſtitutiones longe ampliores licebit agnoſcere, quarum partim in Juſtiniano Codice corruptæ mutilæque leguntur, partim ante M. annos latuerunt. Sunt in his Græcæ aliquot, ſunt de jure fiſci & populi, ſunt de his rebus, quas in tres Codicis poſteriores libros Juſtinianus rejecit, innumeræ. Quas majore cum fructu an voluptate homines lecturi ſint, non facile dixerim. Ego vero dum eum theſaurum in gratiam juris legumque ſtudioſorum emittendum meditor, interea hunc libellum, quaſi primitias quaſdam, in tuo nomine apparere volui, propter veterem noſtram ſtudiorum conjunctionem, ut hujus editionis gratiam ſtudioſi omnes tibi ſe debere fateantur. Vale. Lutetiæ Pariſiorum. Kal. Decembr. 1549.

Sequitur V. C. Caroli Annibalis Fabroti Praefatiuncula ad Lectorem.

LECTORI.

NOTAS *ad Vlpianum ipſe Cujacius non edidit, ſed Joannes Amariton, ut conſtat ex epiſtola, quam idem præfixit editioni, quæ prodiit Tholoſæ anno* MDLIV. *Cujacius autem Amaritonis factum poſtea probavit, ut apparet ex his, quæ leguntur in fine Notarum. Ipſam nos Amaritonis epiſtolam edi curavimus, ut quod jam tum nomen Cujacii apud Juriſperitos eſſet facile intelligant omnes. Cæterum monendus es, Lector, huic editioni accedere Notas quaſdam Cujacii, quas exſcripſimus ex libro Cujaciano,* [a] *& in fine cujuſque tituli apponi juſſimus.*

a) Nos illas ſuis ſingulas locis repoſuimus, hac nota iis præfixa †.

JOAN-

JOANNES AMARITON NONETANVS
JACOBO CVJACIO JVRECONSVLTO
S. D.

VELLEM meum factum perinde abs te probari, J. Cujaci, amice magne, ut eo ipſe veræ germanæque Juriſprudentiæ ſtudioſis conſulere prodeſſeque volui. Per enim magni id æſtimarem. Nam & tibi in primis, cæteriſque Romani Juris interpretibus eruditis, quos licet plures, quam antea, paucos tamen ætas noſtra numerat, ejusque ſtudioſis placere, meque probare ſtudeo: Nam numero plures, virtute & honore minores, ut Flacci verbum uſurpem, nihil moror. Adde etiam quod Reip. cui vivimus, id utile futurum ſpero. Eo enim invitatum quæ domi erudite ſcripta & evigilata habes, te evulgaturum, & in communem utilitatem collaturum confido. Sed magna me tui de meo facto judicii ſpes tenet. Itaque ſociis meis ad bene ſperandum de Jurisprudentia, quaſi quoddam ſignum audenter effero. Cæterum ut quod mihi velim plane intelligas, de eo in his literis mihi paucis explicandum eſt. Proximis menſibus graves & arduas aliquot Juris civilis quæſtiones de uſucapionibus, de ſubſtitutionibus, de legatorum contributionibus, de dotis repetitione, deque aliis rebus non ſine tuorum & utilitate & admiratione diſputaſti. Quæ cum inexplicabiles hominibus noſtris usque antea viſæ ſint, ut ſane, quamvis in eo multa ſuperiorum temporum ingenia multum deſudarint, nunquam plane explicatæ ſunt: tu tamen (dicam libere quod ſentio) quæ in illis involuta erant evolvendo, abdita eruendo, male deſcripta & depravata corrigendo, ambigua diſtinguendo, diſſipata & diſperſa colligendo, & ut ſemel dicam, obſcuriſſima quæque illuſtrando recteque docendo conſecutus es, ut nihil ita plane, pleneque & accurate in eo genere diſputatum ullo unquam tempore omnes, quotquot te audiverunt, & de docendi ratione judicare potuerunt, meminiſſe ſe dicerent. Atque ibi inter differendum Juris Civilis principia, non ex fæce barbariæ, ſed ex claris elegantiæ Romanæ, & ipſius Jurisprudentiæ fontibus hauriebas, exemploque tuo nobis haurienda ſignificabas. Inter alia autem Vlpiani titulos aliquot, qui ex immenſo CCXL. librorum ſui auctoris naufragio emerſere, Paulique Sententiarum libros ad docendum frequenter adhibebas. Qui cum rebus obſcuris clariſſimam lucem afferre viderentur, volui ego ſciendi ſcilicet cupidiſſimus, ut te in docendo præeuntem ſequerer, & aſſequerer, eos libros diligenter legere & examinare. Verum in illis ego multa offendi, quæ inſtitutæ lectionis curſum retinuerunt. Erant enim permulta male deſcripta, nonnulla mutila, pleraque vero etiam mihi obſcura. Itaque ad te tanquam in portum, quem libros complures veteri manu deſcriptos undique ſtudioſe conquiſiſſe ſciebam, mihi ſubito confugiendum putavi. Nam pro tua ſingulari in omnes humanitate, & quadam in me

 bene-

benevolentia, quam ego diu optatam ob egregias animi tui dotes ſemper feci plurimi, adeptam vero quam potui maxime colui, multorum mihi non invitus legendorum copiam ſæpe feciſti. Quamobrem cum ego illos libros ad veterum codicum fidem, vel ex ingenio tuo emendatos a te utendos peterem, tu eos mihi ultro dediſti, neque me de tuis ad eos notis & obſervationibus celaſti: atque ita mihi quaſi proſperam navigationem reddidiſti. Acceptos itaque diu ſervavi ſtudioſeque relegi: deinde, quod mihi ut brevitate, ita etiam utilitate præſtare viderentur, Vlpiani titulos cum tuis ad eos notis typographo excudendos dedi & evulgavi. De illo jamdudum tibi coram gratias egi, de altero me tibi hac epiſtola purgare volui. Nam ne id tuum a me alienet animum metuo male, quod te non auctore modo, ſed etiam inſcio mihi donatos cum aliis communicaverim. Verum ſi tuo exemplo feci, quicquid heic feci, te mihi profecto æquum eſſe oportebit. Vt autem tu mihi, ſic ego per te multis prodeſſe volui. Sed & de referenda gratia tui nominis ſtudioſus amabiliter cogitavi. Sic enim apud me, ſi Joanni Tilio, viro doctiſſimo, deque juris ſtudioſis optime merito, qui primus eos, licet depravatos, utpote ſui exemplaris fidem religioſe ſecutus edidit, ætas noſtra magnam gratiam habuit & habebit: quid J. Cujacio caſtigatori & explanatori facturum cenſes? Nam qui non ſubtiliter factum emendat, laudabilior eſt eo, qui primus invenit, ut Juſtiniano placet, & recte placet. Hic enim ut habeamus, ille autem ut utiliter habeamus facit. Denique ex prætorianæ cohortis numero ſocii aliquot familiareſque noſtri, J. Labittus, Cl. Mitalerius, B. Coſſius, A. Cotellus, Fabricii, Grangæique tibi noti, quos ego re integra conſulueram, id te non nolle mihi perſuaſerunt, opemque ſuam in curanda editione polliciti ſe illud præſtaturos pœna adhibita ſtipulanti mihi promiſerunt. Ne igitur mihi fraudi ſit, rogo, quod tuæ liberalitatis imitator & memor librum mihi donatum ita in communem utilitatem attuli, quaſi lumen de tuo lumine accenſum eſſet, nihilominus ut mihi luceret. Porro autem in eam tu cogitationem incumbe, ut cum alii ſuarum virtutum ſuique nominis monumenta marmoribus inſculpant: tu tuæ mentis & ſingularis eruditionis imaginem non ad exigui temporis prædicationem, ſed ad memoriam poſteritatis ſempiternam pluribus chartis expreſſam cupidæ legum juventuti relinquas. Nam ut recte quidam vaticinatur,

Pigra per has fugies ingratæ flumina Lethes:
Et meliore tui parte ſuperſtes eris.
Marmora Meſſalæ findit caprificus, & audax
Dimidios Criſpi mulio ridet equos.
At chartis nec furta nocent, nec ſæcula præſunt,
Solaque non norunt hæc monumenta mori.

Vale. Toloſæ, Cal. Novemb. anno MDLIV.

DOMI-

DOMITII VLPIANI VITA,

Deſcripta a Johanne Bertrando, Præſide Tholoſano, βίοις νομικῶν, ſive de Juriſperitis, libro primo.

Domitio Vlpiano origo fuit [a] ex Phœnice ſplendidiſſima Tyriorum colonia, ut ipſe ſcribit in *l. 1. D. de cenſibus.* ſic enim, non *Phœnicia*, ut vulgo, legendum recte putat Turnebus *lib. IX. Adverſar. cap. XV.* Vixit temporibus Severi, & Antonini Baſſiani, atque ad hoc tempus referenda ſunt verba ipſius in *l. 74. D. de legat. 1. Licet Imperator noſter cum patre reſcripſerit.* quæ enim ibi reſcripſiſſe patrem dicit, in *l. ſi Titio, 61. §.* [b] *Julianus* Severum reſcripſiſſe teſtatur. & de iiſdem Severo & Antonino intelligi debent ejuſdem verba *l. 1. § . a præfect. 4. D. de legat. III. Quia ei quoque epiſtola D. Severi & Imperatoris noſtri jus deportandi datum eſt.* Vtrumque nominat in *l. minor 18. D. de minor. viginti quinque ann.* quæ quidem Vlpianum ſcripſiſſe Antonino Baſſiano ſolo imperante ex eo clare liquet, quod Severo Divi nomen appoſuerit; quod Imperatoribus non dabatur, [c] niſi poſt illorum obitum cum inter Deos referebantur, divina ſolemnitate, quam Herodianus deſcribit *libro III.* Sub Alexandro tamen Severo Vlpianus magno in honore fuit, & ab eo ſummas dignitates conſequutus eſt. illum enim Alexander pro tutore habuit, primum repugnante matre, deinde gratias agente; quem ſæpe a militum ira objectu purpuræ ſummæ defendit, ut teſtatur Ælius Spartianus [d] *in Alexandro Severo.* quamobrem parentem ſuum eum vocat Alexander in *l. 4. C. de locato.* Non autem abſque cauſa ab Vlpiano milites purpuræ Imperatoriæ objectu abſtinuiſſe dictum eſt, tanto enim honore a militibus habebatur purpura, ut ab iis adoraretur, *l. 2. C. de privileg. ſchol.* & Procopius *lib. II. de bello Vandal.* ſic ſcribit: *Gilimer & Belliſarius juſſi ab his, qui Imperatoriam purpuram ſuſtinebant, Juſtinianum ſupplices adoraverunt.* quare adorandam noſtram purpuram vocat Zeno in *l. 4. C. de conſul. lib. XII.* Ideo autem a militum ira Vlpianus objectu purpuræ ſummæ ab Alexandro defenſus traditur, quod attingere hanc purpuram milites non auderent: ſed tantum qui eminentis poteſtatis erant, *l. 1. C. de apparit. præf. urb.* Alexandri etiam conſiliarius fuit, atque id eſt, quod Caſſiodorus in Chronicis ſcribit, Vlpianum aſſeſſorem inſigniſſimum ab Alexandro creatum eſſe Aniano & Maximino Conſuli-

a) *Ex Phœnice ſplendidiſſima Tyriorum colonia*] Imo ex urbe Tyro in regione Syria Phœnice, quæ urbs fuit Romanorum colonia Juris Italici, ab Imp. Septimio Severo ob merita ſua hoc jure donata, *l. 1. pr. D. de cenſib.* Vnde & in nummis dicitur COL. SEPT. TYRVS METROP. *colonia Septimia Tyrus metropolis.* apud V. C. Jo. Foy-Vaillant *Numiſmat. Impp. Auguſtar. & Cæſar. in colon. municip. & urbib. jur. Lat. donat. part. 2. p. 16.* Similis fere inſcriptio in alio *p. 67.* & ſæpe mentio coloniæ Tyri metropoleos ſimpliciter *p. 150. 151. 174. 183. 234.* & alibi. SCHVLTING.

b) *Julianus*] Addi debuerat. *D. de legat. lib. II.* IDEM.

c) *Niſi poſt illorum obitum*] Tacitus *Annal. lib. XV. fin.* ita ſcribit. *Deum honor Principi non ante habetur, quam agere inter homines deſierit.* IDEM.

d) *In Alexandro Severo*] *cap. 51.*

a) Æl.

ſulibus, & Eutropius *lib. III.* ſimpliciter Aſſeſſorem; Aſſeſſores ſiquidem Conſiliarii appellantur in *l. penult. D. de offic. aſſeſſ.* nec eſt, quod referamus ad adſeſſuram, quam ſub Papiniano præf. præt. geſſit, cum Papinianus ad Alexandri tempora non pervenerit. quinimo Caſſiodorus Adſeſſorem inſigniſſimum Vlpianum creatum eſſe dicit, ad differentiam aliarum adſeſſurarum, quas geſſerat, ut Papiniani, vel prætoris in *l. 8. D. de manumiſſ. vindicta*, & in *l. 9. §. 3. D. quod met. cauſa geſt.* inſigniſſimi enim Adſeſſoris nomen meretur, qui conſilio Principis adſidet: quod omnium conſiliorum eſt inſigne. Neque hujus conſiliis in rerum adminiſtratione uti, Alexandro parum laudis fuit: quem maximum fuiſſe Imperatorem, quod Vlpiani admonitionibus in republica regenda plurimum detulerit, ſcribit [a] Æl. Lampridius. Vlpiani prudentiæ, & in rebus politicis experientiæ non parvum exemplum datur ab eodem [b] Lampridio; cum enim Alexander conſtituiſſet apud ſe, omnibus officiis genus veſtium proprium dare, & omnibus dignitatibus, ut a veſtitu dignoſcerentur, & omnibus ſervis, ut in populo poſſent agnoſci, ne quis ſeditioſus eſſet, ſimul ne ſervi ingenuis miſcerentur: hoc Vlpiano diſplicuit dicenti plurimum rixarum fore, ſi faciles homines eſſent ad injuriam. atque ejus conſilio ſatis eſſe ſtatuit, ut Equites Romani a Senatoribus clavi qualitate diſcernerentur. quod prudentiſſime ſtatutum. Sic Seneca *lib. I. de clementia cap. 24. Dicta eſt aliquando in Senatu ſententia, ut ſervos a liberis cultus diſtingueret: deinde apparuit, quantum periculum immineret, ſi ſervi noſtri numerare nos cœpiſſent.* Quod deſumptum ex Platone VI. *de legibus.* ἐπειδὴ δύσκολον, inquit, ἐςὶ τὸ θρέμμα ἄνθρωπος, καὶ πρὸς τὴν ἀναγκαίαν διόρισιν τὸ δȣ̃λόν τε ἔργῳ διορίζεσθαι, καὶ ἐλεύθερον, καὶ δεσπότην, ȣ̓δαμῶς εὔχρηςον ἐθέλειν εἶναι τε, καὶ γίγνεσθαι: quodque apud Athenienſes uſitatum erat, ut colligitur ex Xenophonte *lib.* περὶ τῆς τῶν ἀθηναίων πολιτείας. Sed ut ad Vlpianum redeamus, fuit etiam ſacrorum ſcriniorum magiſter, auctore Sexto Rufo, & eodem [c] Lampridio: Præfectus item annonæ, ut teſtatur Alexander in *l. 4. C. de contrah. & commit. ſtipulat.* Fuit denique Præfectus prætorio: qua in præfectura Alexander cuncta ei permiſit, quæ ad adminiſtrationem Imperii pertinebant, & multa, quæ non recte a Sardanapalo facta erant, Vlpianus emendavit, auctore Dione Nicæo *in Alexandro.* Præfecturam autem ab Heliogabalo accepit, eique ſublatam Alexander reddidit, [d] ut prodit Sextus Aurelius Victor *lib. de Cæſaribus.* Ejus auditorii mentio fit ab [e] Africano in *l. Titius, 43. D. de act. empt.* & apud eum, [f] cum Præfectus prætorio eſſet, quæſitum eſt: *Si impetraſſet creditor a Cæſare, ut pignus poſſideret, idque evictum eſſet, an habeat pignoratitiam contrariam, l. 24. D. de pignorat. act.* Flavianum autem & Chreſtum interfecit, ut in præfectura eis ſuccederet. Ipſe tamen non multo poſt a prætorianis, qui de nocte eum invaſerant, interfectus eſt, quanquam accurrerat in Palatium, & ad ipſum Imperatorem

a) *Æl. Lampridius] dict. cap. 51.*

b) *Lampridio] cap. 27. Ex edit. Lugd. Bat.*

c) *Lampridio] cap. 15.*

d) *Vt prodit Sextus Aurelius Victor. lib. de Cæſarib.]* Aurelius Victor dicit quidem, Vlpianum ab Heliogabalo Prætorianis præfectum fuiſſe: at non dicit, ei hanc dignitatem ab eodem ademptam fuiſſe. Verba ejus hæc de Alexandro Severo. *Adhuc Domitium Vlpianum, quem Heliogabalus Prætorianis præfecerat, eodem honore retinens.* At alii Vlpianum ad illum honorem ab Alexandro Severo demum promotum eſſe ſcribunt: de quo plura docebit Guil. Grotius. SCHVLTING.

e) *Africano] Lex 43. D. de actionib. empt.* eſt Pauli, non Africani: & verba, quæ reſpicit Bertrandus, ſunt alicujus, qui Paulum conſulit. IDEM.

f) *Cum Præfectus Prætorio eſſet]* Id non dicitur in *cit. l. 24.* Et alias quoque dignitates Vlpianus geſſit, ut Præfecturam annonæ, *l. 4. C. de contrahend. & committend. ſtipulation.* cujus occaſione quoque jus dixit. Vidit hoc quoque G. Grotius. IDEM.

a) Lam-

rem matremque ejus confugerat. Sed cum adhuc Vlpianus mortuus non eſſet, populus Romanus diſſenſione orta cum prætorianis, trium dierum ſpacio dimicavit magno civitatis periculo. cum enim milites populo inferiores, infœlicique prælio ſe uſos viderent, faces undique ad incendendam urbem intulerunt: quare perterritus populus, pacem cum iis iniit. Neſcio autem, cur a Calepino Vlpianus dicatur Galliarum præfecturam habuiſſe, cum interfectus eſt: nec tamen mirum, ſi in hoc erraverit, cum Hadriani temporibus floruiſſe, & illius ſcriniis præfuiſſe dicat. Cæterum his rebus ita confectis, Epagathus, cujus præſertim ſcelere Vlpianus occiſus fuerat, in Ægyptum tanquam præfectus ejus provinciæ miſſus fuit: ne forte, ſi de eo Romæ ſupplicium fuiſſet ſumptum, ſeditio aliqua concitaretur: atque ita in Cretam reductus condemnatus eſt, ut ſcriptum reliquit Dio, qui ejus vixit temporibus. & hoc Alexandri juſſu factum eſt, ut Vlpiani mortem ulciſceretur, quem magnopere gratum jucundumque habuit. cujus amoris præter ea, quæ recenſuimus, apud auctores extant nonnulla veſtigia. Eum enim Alexander ipſe amicum ſuum vocat in dicta *l. 4. C. de contrab. ſtipul.* quamvis ratione præfecturæ ab Imp. ſic nominatum putem. hæc enim erat formula Impp. ad præfectum urbi ſcribentium: ſic in *l. 1. D. appell.* Divi fratres Junium Ruſticum, præfectum urbi, amicum ſuum vocant. Sed ut ad Vlpianum revertamur, eum etiam nominat Alexander parentem ſuum in *l. 4. C. de locat.* Refertur præterea a [a] Lampridio, cum Alexander inter ſuos convivaretur, aut Vlpianum, aut doctos homines adhibuiſſe, ut haberet fabulas litteratas, quibus ſe recreari dicebat, & paſci, eum ſiquidem aſſiduas quæſtiones nonnunquam in viis, ambulationibus, balneis, librariorum tabernis proponere ſolitum fuiſſe tradit Athenæus [b] *lib. I. Deipnoſoph.* quare [c] vocatur ab eodem *ὀνοματοθήρας*, i. *verborum obſervator.* Et quidem illud inſigne, quod neminem Alexander ſolum intra palatium præter Præfectum Vlpianum vidit, eodem [d] Lampridio auctore. Vlpianus itaque inter proceres, & principes apud Alexandrum fuit; unde Modeſtinus, Vlpiani coævus, eum *κράτιστον* appellat [e] *lib. II. excuſat. κράτιστος Οὐλπιανὸς ταῦτα λέγει*, i. [f] *princeps Vlpianus hæc dicit.* ſicut Homerus ſcripſit *ἀγαθὸν Διομήδην lib. XIV.* & *lib. X. ἀγαθὸν Μενέλαον.* & in epiſtolis Hippocratis, in ea Artaxerxis ad Hyſtanem præfectum Helleſponti, & in ea Hyſtanis ad Hippocratem legimus *ἀρίστους τῶν Περσαίων*, pro principibus Perſarum. ſic etiam Imperatores ab ipſis Juriſconſultis appellabantur, ut a Papiniano Severus & Antoninus in *l. Juriſperitos, 30. D. de excuſat. tut. Optimi & Maximi Principes*, & *in l. 8. D. de vacat. mun.* & a Tryphonino in *l. 39. D. de pœn.* [g] eodem modo, quo nos dicimus, *Tres-haut*, & *tres-puiſſant Princc.* aliquando ſeparatur *Optimi* nomen a *Maximo*, ut apud Pomponium in *l. 2. D. de orig. jur.* dicitur *Hadrianus optimus Princeps*, & Papinianus in *l. ult. D. de accuſat.* ſic ſcribit: *obſervandum eſſe optimi Principes noſtri generaliter reſcripſerunt.* & in *l. 67. §. ſi omiſſa, D. de*

a) *Lampridio*] *cap. 34.*

b) *Lib. 1. Deipnoſoph.*] *In arg. oper. Ex ed. Lugd. Batav.*

c) *Vocatur ab eodem ὀνοματοθήρας*] Verius, ſi dixiſſet κειτούκειτος. Vid *loc. cit.* Non enim Vlpianus Sophiſta, verum ejus ζηλωτὴς Pompejanus Philadelphenſis ὀνοματοθήρας vocatur ab Athen. *lib.* III. *cap. 19.* Non ſatis recte etiam confunditur Vlpianus Sophiſta, cum noſtro Juriſconſulto Vlpiano. *Ex ead. edit.*

d) *Lampridio*] *cap. 31.*

e) *Lib.* II. *excuſ.*] Scil. *l. 2. §. ult. l. 4. in fin. D. de excuſ.* nec non *lib.* I. in *l. 2. §. 5. D. qui pet. tut.*

f) *Princeps*] Malo vertere *præſtantiſſimus.* Pluribus modis reddi poteſt verbum κράτιστος: nec opus erat tam multa huc congeri, ac fit a Bertrando, qui in hoc eſt nimius: nec, quæ habet, omnia ad rem pertinent. SCHVLTING.

g) *Eodem modo &c.*] Hæc ad ſæculum Vlpiani & Modeſtini parum faciunt: nec ad exponendam vim verbi κράτιστος, quod hic non de principe, ſed de viro præcipuæ dignitatis prædicatur. IDEM.

de legat. II. de Severo: *quam ſententiam optimus quoque Imperator noſter Severus ſecutus eſt.* Aliquando etiam ſeparatur *Maximi* nomen ab *Optimo*, ut apud eundem Papinianum in *l. 17. D. de quæſt. quod D. Marcus, ac poſtea Maximus princeps judicantes ſecuti ſunt.* Inde apud Latinos nomen *Optimas* tractum eſt, pro eo qui in republica primas obtinet: & apud veteres ſcriptores Gallicos dictionem illam *homme de bien* pro nobilibus & proceribus regni uſurpatam legimus: [a] ut ad dignitatem explicandam, non ad illum animi habitum, hoc verbum hic accipiendum ſit, Romanorum imitatione, qui [b] nobiles, *bonos* appellabant, eoſque plebi opponebant, ut videre eſt apud Ciceronem pro Sextio: *C. Gracchus frumentariam legem ferebat, res erat jucunda plebi, repugnabant boni.* & alibi. quod & ſenſit vulgaris interpres, qui hæc verba: κράτιστος Οὐλπιανὸς, [c] *nobiliſſimus Vlpianus*, interpretatus eſt. Et ipſe Antonius Auguſtinus in Modeſtini Latina interpretatione κράτιστον vertit *Optimus*, vim huiuſce dictionis hoc in loco attente conſiderans. Non mirum autem eſt, quod Modeſtinus Vlpianum hoc honorificentiſſimo titulo ornaverit. tanto enim in precio ab eo Vlpianus habitus eſt, ut [d] Proconſul Modeſtinus de ultima Dalmatia eum conſuluerit, *l. ſi quis uxori, 52 §. ſi quis aſin. 20. D. de furt.* Cæterum multa inveniemus in Vlpiano laude digna: quædam tamen vituperanda. [e] quis enim in eo non damnabit Flaviani & Chreſti necem, & [f] inveteratum in Chriſtianos odium? Lactantius enim *lib. V. Inſt. cap. XI.* ſcribit, [g] ſeptem reſcripta principum collegiſſe eum in libris de Officio proconſulis, ut doceret, quibus pœnis affici oporteret eos, qui ſe cultores Dei profiterentur. quod quidem admirationem non mediocrem nonnullis movere poteſt, cum Alexandro Imperatori nemo amicior eo fuerit: Alexandrum vero non ſolum Chriſtiani nominis non inſectatorem fuiſſe: ſed etiam Chriſtum ipſum in larario ſuo inter Deos habuiſſe & coluiſſe legimus apud Lamprid. [h] in eius vita: eiuſque matrem Mammæam doctrinæ ſapientiæque Origenis, Chriſtiani doctoris, maxime ſtudioſam fuiſſe, apud Euſebium *lib. VI. cap. XXI. Eccleſ. Hiſtor.* ideoque veriſimile non videtur, Vlpianum tam infenſo erga Chriſtianos animo fuiſſe, quibus Alexandrum favere

a) *Vt ad dignitatem explicandam, non ad illum animi habitum &c.*] Probat hæc, & plura addit V. C. Ægidius Menagius *Amœnitat. Jur. Civil. cap. 16.* IDEM.

b) *Nobiles, bonos appellabant, &c.*] Imo per bonos illic intelliguntur, qui optimatium partes ſequuntur: diſtinguunturque ab hominibus humilibus, vilibus, egentibus, turbidis. Vide Car. Sigonium *de jur. civ. Romanor. lib.* II. *cap.* 21. IDEM.

c) *Nobiliſſimus*] Id nequaquam vim verbi Græci exprimit: nec video, quo modo id non diſplicuerit Menagio *dict. loc.*

d) *Proconſul Modeſtinus*] Idem repetit in vita Modeſtini. Opinionem hanc hauſit ex lectione editionis vulgatæ veteris Pandectarum in *l. 52 §. 20 D. de furt.* ubi pro illis, *[illegible]*, quæ habet codex Florentinus, legitur *Proconſul [illegible]*. Nihil cauſæ eſt, quare non Florentinam lectionem ſequamur. IDEM.

e) *Quis enim in eo non damnabit Flaviani & Chreſti necem?*] Factum hoc negare non poſſumus; quippe quod Dio Caſſius, Vlpiani σύγχρονος, narrat. At Vlpianum illas cædes patraſſe, ut in illorum locum ſuccederet, quod illic addit, unde ille compertum habuerit, quæri poſſet. Non ſolent ſane facile homines talia indicare. Nec addit Dio, aut Xiphilinus, quales illi homines fuerint, boni & innoxii, an mali & tale quid meriti. IDEM.

f) *Inveteratum in Chriſtianos odium*] Eo multi tum temporis adverſus Chriſtianos ferebantur: quamquam ex eo, quod reſcripta Principum contra Chriſtianos collegerit Vlpianus, non ita certo id ſequatur. In libris *de Officio Proconſulis*, ubi hæc occurrebant, plurima, uti ad Grotium videbimus, Impp. reſcripta adverſus omne genus hominum cuiuſcumque criminis reorum edita congeſſit: ut adeo illa occaſione & quæ ad Chriſtianos pertinebant, recenſenda ipſi quoque fuerint: quamvis privato etiam odio in Chriſtianos ductum fuiſſe noſtrum Domitium prorſus nolim inficiari, adeoque id in medium relinquam. IDEM.

g) *Septem reſcripta Principum*] Imo reſcripta Principum adverſus Chriſtianos collegit *libro ſeptimo de officio Proconſulis*: de quo ad vitam Vlpiani a G. Grotio deſcriptam plura habebimus. IDEM.

h) *In eius vita*] *Capite 29.*

a) Sub

re ſciebat: aut ſi fuerit, tam aperte declaraſſe: cum aulici commutare vultum & ſermonem ad ſenſum & voluntatem Principis ſoleant. verum admirationis nulla cauſa ſupererit, ſi hos libros de officio proconſulis, ante imperium Alexandri, [a] ſub Heliogabalo ab Vlpiano ſcriptos ſciverimus ex *l. obſervare*, 4. *D. de off. proconſ.* ex *l. ſolent*, 6. *D. eod.* ex *l. 6. D. de legation.* permultiſque aliis: quamvis Genebrardus in Chronologia contrarium ſentire videatur. Præterea non eſt quod credamus, Alexandrum a Chriſtianorum perſequatione omnino abſtinuiſſe, ut quidam cenſent: licet forte ea crudelitate, qua alii Principes, adverſus eos non ſævierit. ſic enim ſcriptum eſt in Martyrologio Romano: *Sancta Martina virgo Romæ ſub Alexandro Imperatore diverſis tormentorum generibus cruciata, tandem gladio martyrii palmam adepta eſt.* & 6. Non. Martii: *Item Romæ plurimorum ſanctorum Martyrum, qui ſub Alexandro Imperatore, & Vlpiano Præfecto diu cruciati, ad extremum capitali ſententia damnati ſunt.* nec enim hac in re conſtantem rationem Imperatores habuere; ſub eodem enim Principe & Chriſtiani laudabantur, & lædebantur. ſic Hadrianum Lampridius in Alexandro ſcribit cogitaſſe Chriſto templum facere, eumque inter Deos recipere, templaque in omnibus civitatibus ſine ſimulachris ob eam cauſam juſſiſſe fieri: eum tamen in loco paſſionis Chriſti ſimulachrum Jovis conſecraſſe; Bethleemque Adonis templo prophanaſſe teſtatur Paulinus *Epiſt. 2. ad Severum.* Cæterum tanta fuit Vlpiani in jure civili experientia, ut ab Eutropio juris conditor appellatus ſit, & a Juſtiniano in *novel. XCVII. c. 6.* ſapientiſſimus, in *l. fin. C. de inſt. vel ſubſtit.* diſertiſſimus, & in *l. un. §. ne autem*, 9. *C. de cad. toll.* ſummi ingenii vir. Fuit porro Vlpianus quidam miles temporibus Gordiani, ut apparet ex inſcriptione *l. VII. C. de uſufr. & habitat.* fuit & Vlpianus Rhetor: ſed alii a noſtro. Vlpiani Baſilicam Romæ nominari ſcribit Bernardinus Rutilius. Multa de jure ſcripſit. in indice Juſtinianeo ejus libri numerantur.

Ad Edictum lib. LXXXIII.

Quorum fit mentio a Juſtiniano in *l. maximum vitium*, 4. *C. de lib. præter.* nam de Edicto prætorio verba ejus l. intelligi debent, ut apparet ex *l. 1. D. de pecun. conſtit.* ex *l. ſi duo 16. eod. tit. & aliis*: ideoque in *l. 1. D. ſi quis jus dic. non obtemp.* pœnam ex eo Edicto poſt annum non dari recte dicitur, quia prætoria eſt: ut in *l. 24. D. de in jus voc.* Inſcriptionem autem *l. 1. D. ſi pars hered. pet.* quæ ſic ſe habet: *Vlpianus lib. X. ad Edictum* mendoſam eſſe exiſtimo, reponendumque *lib. XV.* hoc enim in libro continebantur omnes actiones, quæ ad hereditatis petitionem a Prætore proponebantur, ut apparet ex legibus, quæ ſumptæ ſunt ex dicto libro Vlpiani in *tit. ſi pars hered. pet.* & *tit. de poſſ. hered. petit.* Tribonianus enim in ſua Pandectarum compoſitione ordinem Vlpiani ſequutus eſt. Hos autem ad Edictum libros [b] ante libros ad Sabinum editos fuiſſe cognoſcitur ex *l. cum hic ſtatus, 32. §. ſi quis ſponſ. 27. D. de donat. inter vir. & uxor.* juncta cum *l. quæſitum. 9. D. de ſponſal.*

Ad Sabinum lib. LI.

De

a) *Sub Heliogabalo*] Imo ſub Antonino Baſſiano, ſive Caracalla, filio Severi, ut liquet vel ex ipſis locis a Bertrando adductis, *l. 4. pr. l. 6. §. 3. D. de offic. Proconſul. & l. 6. D. de legationib.* aliiſque plurimis. IDEM.

b) *Ante libros ad Sabinum editos fuiſſe*] Hoc notatum quoque Cujacio *Obſervation. lib. XI. cap. 15.* Scripti vero libri *ad Edictum* fuere imperante eodem Antonino Caracalla, quem Vlpianus vocat Imperatorem noſtrum, vel Imperatorem Antoninum; ac Severi filium fuiſſe indicat *l. 3. pr. l. 18 §. 1. 2. D. de minorib. l. 13. §. ult. D. de jurejurand.* ac plurimis aliis locis. Sub eodem quoque Principe compoſuit Vlpianus libros *ad Sabinum*, ut conſtat ex *l. 23. §. 1. D. de condiction. indebit. l. 3. pr. l. 32. pr. D. de donationib. inter vir. & uxor.* IDEM.

a) De

[a] De Maſſurio Sabino hoc intelligendum, quemadmodum docuimus ſupra, cum de Sabino ageremus. In his libris quædam erant, quæ effugiebant legis Miſcellæ obſervationem, ut ſcribit Juſtinianus in *l.3. C. de ind. viduit.* His autem libris totum fere jus complexus eſt. eos enim ad Sabini libros juris civilis ſcriptos puto.

Ad leges lib. XX.

Ex quorum XIII. deſumptam credo *l.31. D. de legib.* eaque ex parte, in qua [b] leges Julia & Poppæa enarrabantur, quæ multa capita continebant. Ad quas etiam Terentius Clemens libros ſcripſit viginti. ſic enim in veteri indice Græco legitur Τερεντίου Κλήμεντος *ad leges* βιβλία εἴκοσι. ex quorum XV. & XVIII. deſumptæ ſunt *l. ſi mihi. 59. D. de legat. II.* & *l. operis 5. D. de oper. ſerv.* Hos autem libros ad leges Juliam & Papiam, imperante Commodo ab Vlpiano ſcriptos, quidam putant ex *l. 45. D. de ritu nupt.* quæ ex *lib. III. ad leg. Juliam & Papiam* deſumpta eſt; hæc verba: *ut reſcripto Imperatoris noſtri, & Divi patris ejus continetur*, ſic interpretantes; moti *l. X. D. de in jus voc.* & *l. III. §. is plane, D. de ſuis & legit. hered.* verum hæc *l. 45.* [c] ad Impp. Severum, & Antoninum ejus filium referenda eſt. [d] Quæ res nobis cauſam præbebit obiter notandi *legem verum, 11. pr. D. de minor. XXV. ann.* mendoſam eſſe hoc loco: *Cæterum ex delicto in ſervitutem facto, domino adverſus eum poſt libertatem actio non competit, & hoc reſcripto Divi Severi continetur.* expungendamque dictionem, *Divi*, tanquam adulterinam. hoc enim reſcriptum eſt Alexandri Severi, quod refertur in *l. 1. C. de noxal. act.* Alexandrum autem Severum ab Vlpiano Divum appellari poſſe non putandum, cum Vlpiano Alexander ſupervixerit.

[a] *Diſpu-*

a) *De Maſſurio Sabino*] Edidit is Juris Civilis libros tres, quorum meminit Index Pandectis Florentinis præfixus, nec non A. Gellius *lib.* IV. *cap. 1. 2. lib.* V. *cap. 13. lib.* XI. *cap. ult.* Ad quos copioſe commentati ſunt Pomponius, Paulus & Vlpianus: idque quo ordine quiſque fecerit, intelligere licet ex librorum Sabinianorum continentia, quam adornavit Vir de Juriſprudentia eximie meritus, Jacobus Gothofredus. Vt adeo a vero alienum videatur, quod ſcribit Lampridius *Heliogabal. cap. 16.* Vlpianum hos libros ſcripſiſſe ad Sabinum, Conſularem virum, quem occidi juſſit Heliogabalus: quod notavit etiam Cujacius *Obſervation. lib.* VII. *cap. 2.* niſi quis velit, libros hoſce huic quoque Sabino inſcriptos fuiſſe. Sed prius videtur verius, & Lampridius nominis Sabini ſimilitudine in errorem fuiſſe inductus. IDEM.

b) *Leges Julia & Poppæa*] Fuere diſtinctæ leges Julia & Papia Poppæa: ac, quamvis de rebus ejuſdem generis, & plerisque iiſdem egerint: in quibuſdam tamen diverſæ fuere, ut conſtat ex Tertulliani Apologetico *cap. 4.* ubi ait. *Nonne vaniſſimas Papias leges, quæ ante liberos ſuſcipi cogunt, quam Juliæ matrimonium contrahi, poſt tantæ auctoritatis ſenectutem heri Severus, conſtantiſſimus Principum excluſit?* Quo pacto vero has leges illuſtraverit Vlpianus in hiſce libris, magna ex parte apparebit ex illis, quæ habet modo laudatus Jac. Gothofredus *leg. Jul. & Pap. Popp. in probationib. & not.* IDEM.

c) *Ad Impp. Severum, & Antoninum ejus filium*] Recte: ſub Antonino enim Caracalla hos libros compoſuit Vlpianus, ejuſque Principis ſub nomine Imperatoris Antonini, uti ſolet, & Severi, tamquam fato functi, in his libris meminit *l. 9. D. de captiv. & poſtlimin.* & ſic Imperatorem noſtrum nominat, & Divum patrem *l. ult. §. 2. D. de divort. & repud.* IDEM.

d) *Quæ res nobis cauſam præbebit &c.*] Ego vero quo pacto hoc ſuperiori cohæreat non video. Recte Bertrandus in *l. 45. D. de rit. nuptiar.* intellexit Severum & Antoninum, ſub quorum poſteriori hos libros *ad leges* condidit Vlpianus, uti quoque illos *ad Edictum*; quod antea oſtendimus: ut adeo in *l. 11. pr. D. de minorib.* qui locus eſt ex libro XI. *ad Edictum*, recte dicatur Divus Severus, quippe jam fato functus: nec poſſit intelligi Alexander Severus; cum, præterquam quod is nuſquam ſimpliciter vocetur Severus; etiam diu antequam is imperaret, Vlpianus illos libros ediderit. Nec adeo reſpexit Vlpianus reſcriptum Alexandri *l. 1. C. de noxalib. actionib.* ſed aliud Imperatoris Severi eadem de re emiſſum, quo, ut & innumeris aliis, hodie caremus. Miror in ſimilem errorem incidiſſe non tantum Dionyſium Gothofredum, ſed ipſum quoque Cujacium *ad d. l. 11.* quos tamen vel verbum *Divi* ab hac ſententia deducere debuit: quando conſtat Vlpianum vivo Alexandro interfectum eſſe. Eodem quoque modo non recte Cujacius *Obſervation. lib.* VIII. *cap. 16.* & Gothofredus in *l. 11 D. de compenſationib.* quæ eſt ex Vlpiani libro XXXII. *ad Edictum*, per Divum Severum intelligunt Alexandrum Severum. IDEM.

a) Di-

[a] *Diſputationum lib. X.*

Hos libros Politianus prætermiſit, ad quos pertinere exiſtimo duas illas quæſtiones, quas ſe inveniſſe apud Vlpianum Juſtinianus ait in *l. ſi quis duobus, ult. C. de impub. & aliis ſubſtit.* & illa quoque de quibus idem Juſtinianus in *l. ſi plures, 6. C. de condit. inſert.* Harum diſputationum fit mentio in inſcript. *legis in bonæ fidei, 36. D. de pecul.* Publicas fuiſſe diſputationes ad perennem ſcientiam & memoriam agnoſcitur ex *l. Divo Marco, 11. C. de quæſt.*

[b] *Omnium tribunalium lib. X.*

in quibusdam codicibus legitur

Protribunalion Βίϐλια Δέκα.

Ex libro X. nulla lex deſumpta eſt. Tribunalia Magiſtratuum erant. Quæ autem appellantur *Omnia tribunalia* ab Vlpiano, *univerſa fora* dicuntur a Valentiniano & Martiano in novel. quam ſcribunt Storacio præf. præt. [c] nondum edita, & a Seneca *omnia fora lib. III. de benef. cap. VII.* Non omittemus autem, verba quædam *l. ſi per error. 15. D. de jurisd. omnium jud.* quæ ex *lib. II. omnium Tribunalium* deſumpta eſt, vulgo corruptæ legi: quibus quidem reſtitutis verus legis ſenſus elicietur. Hujus itaque verba ſic leguntur: *Si per errorem alius pro alio prætor fuerit aditus, nihil valebit quod actum eſt. nec enim ferendus eſt, qui dicat, eos conſenſiſſe in præſidem.* Depravatio ſatis apparet; quomodo enim, ſi alius pro alio prætor fuerit aditus, videlicet peregrinus pro urbano, in præſidem conſentire potuerunt? Jacobus Cujacius, vir excelſi ingenii, & judicii, pro *in præſidem* legit *in præſentem.* i. e. in prætorem, quem adierunt: ut non præſidem, ſed prætorem, aditum fuiſſe velit, his primis legis verbis motus: *Si per errorem alius pro alio prætor fuerit aditus.* Sed hanc Cujacii conjecturam, ut verum dicam, non probo: videturque mihi membro ſano remedium adhibuiſſe: ulcerato autem non item; dictionem enim illam *in præſidem* retinendam ſummopere affirmo, ſed principium hujus legis paululum corruptum non dubito, [d] ſicque ſanandum: *Si per errorem alius pro prætore fuerit aditus,* rejecta illa dictione *alio,*

a) *Diſputationum*] Hos quoque libros compoſuit Vlpianus Caracalla, quem vocat Imperatorem noſtrum *l. 12. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſtament.* & cujus meminit, ut & patris ejus, nempe, Severi *l. 74. D. de legat. lib.* I. nec non Divi patris ejus *l. 5. §. 1. D. de publi. judic.* Vocantur quoque libri *publicarum diſputationum l. 11. C. de quæſtionib.* ubi hodie quidem legitur *publicarum diſceptationum,* quo modo & antiquæ editiones pleræque habent: at Baſilienſis anni CIↃ CCCC LXXXVII. exhibet *publicarum diſputationum*: quod & Haloander ſecutus eſt: atque ita legendum eſt ex Indice, & innumeris locis Pandectarum, ubi hi libri Diſputationum nomine vocantur. Tractavit ergo in his libris Vlpianus quæſtiones arduas & publice ventilatas. Similes Diſputationum libros XXI. edidit Claudius Tryphoninus, unde multa in Pandectas relata ſunt. Venuleji quoque Saturnini libros hoc titulo exſtitiſſe docet *l. 18. D. judicat ſolv.* IDEM.

b) *Omnium tribunalium*] In Pandectis inſcribuntur, *de omnibus tribunalibus.* Scripti & hi libri imperante Antonino Baſſiano, ſive Caracalla, ut conſtat ex *l 7. §. 2. D. de ſuſpect. tutorib.* IDEM.

c) *Nondum edita*] Jam autem edita eſt. *Ex ed. Lugd. Batav.*

d) *Sicque ſanandum*] Non placet mihi hæc emendatio. Et in Vrbe Roma, ubi multi, imo octodecim, erant Prætores, *l. 2. §. 32. D. de origin. jur.* non difficulter evenire potuit, ut alius pro alio Prætor adiretur: at ut alius pro Prætore, verbi gratia, Ædilis, Præfectus Vrbi, non ita facile. In provinciis vero, ubi unus tantum erat Præſes, nec ullus Prætor, loco Prætoris non potuit adiri Præſes. Non dubito, quin vitium lateat in verbo *præſidem,* quidquid dicat Bertrandus: nec mihi diſplicet emendatio Cujacii *Obſervation. lib.* I. *cap. 32.* reponentis *præſentem;* niſi quis malit *Prætorem,* uti placet Fr. Hotmano *Obſervation. lib.* IV. *cap. 18.* quod tamen magis abit a verbo *præſidem.* Quod vero idem ſit *præſes,* & qui præſidebat, ſeu præerat jurisdictioni, non poſſum largiri Merillio, qui a Cujacio diſſentit *Variant. ex Cujac. lib.* III. *cap. 24.* Vellem oſtendiſſet, ubinam ita veteres

alio, quæ ab inepto quodam gloſſatore notata eſt, & addita ex *l. 2. D. de judic.* ubi Vlpianus eadem referens his verbis utitur: *aut ſi putaverunt alium eſſe prætorem pro alio &c.* quæ quidem poſtea tranſcriptorum inſcitia in textum redacta eſt. Eam autem expungendam ſatis oſtendunt, quæ ſequuntur: *Nec enim ferendus eſt, qui dicat conſenſiſſe eos in præſidem.* quæ manifeſto declarant præſidem pro prætore aditum eſſe. Et recte quidem hac in lege Vlpianus loquitur de præſide pro prætore adito: licet dicta *l. 2. de judic.* de prætore pro alio prætore adito tantum intelligenda ſit: quod hæc l. deſumpta eſt ex *libro II. de omnibus tribunalibus*, in quibus libris Vlpianus tractat de jurisdictione omnium judicum, tam urbanorum quam provincialium. *lex* vero *2. de judiciis* decerpta eſt ex *libro III.* ad Edictum, quo in libro Vlpianus de prætoris jurisdictione & edicto tantum ſcribit.

[a] Πανδέκτου *lib. X.*

[b] *Regularum lib. VII.*

[c] *Fideicommiſſorum lib. VI.*

Duobus primis libris de fideicommiſſis ſingularum rerum tractavit, *vid. l. 1. D. ad Sen. Trebell.*

[d] *Opinionum lib. VI.*

Ex quinto deſumpta eſt *lex 25. D. de adopt.* cui contraria videtur conſtitutio Gordiani in *l. 5. C. ne de ſtatu defunct.* in quarum legum conciliatione nihil rectum Gloſſa adducit. Ego Thalelæi explicationem veram puto: [e] patrem ideo apud Vlpianum movere quæſtionem non

teres loquantur, *præſes*, pro *præſidens*, vel pro eo, qui præeſt jurisdictioni in genere. Inſolens hoc: nec patiuntur præcedentia, ut quod hic dicitur, intelligatur de Præſide, qui nempe hoc nomine proprie appellatur, & provinciæ præeſt, *l. 1. D. de offic. Præſid.* SCHVLTING.

a) Πανδέκτου] In edit. Batava in maxima forma male non tantum ſcriptum eſt Γανδέκτου: ſed & hæc a præcedentibus & ſequentibus ſine cauſa ſeparata. Ex libris his nihil ſupereſt, adeoque nihil de iis dicere poſſumus. At ex libro Pandectarum ſingulari eſt *l. 24. D. de reb. credit.* unde Indicem Florentinum emendandum eſſe vult G. Grotius: de quo tamen dubito. IDEM.

b) *Regularum lib. VII.*] An hi libri eaſdem quoque regulas continuerint, quas liber Regularum ſingularis, & ſint ſecunda quaſi editio operis Regularum; an plane diverſi, curioſæ eſt diſquiſitionis: de quo ad ipſum Vlpianum dicemus ſententiam. IDEM.

c) *Fideicommiſſorum*] In his quoque nominat Imperatorem noſtrum cum patre, Antoninum nempe, Caracallam, cum Severo *l. 1. §. 4. D. de legat. lib.* III. *l. 26. §. 2. & 8. D. de fideicommiſſar. libertatib.* & Imperatoris noſtri Antonini meminit *l. 30. §. 15. D. dict. tit.* IDEM.

d) *Opinionum libri VI.*] Nulla in fragmentis ex his libris mentio talis Imperatoris, unde colligi poſſit, quando ſcripti ſint: nec reſcripta allegantur ita, uti paſſim Vlpiano moris eſt. Recentioris eſſe cujusdam ſcriptoris, cui hoc quoque nomen fuerit, quique ſæculo Conſtantinianeo vixerit, exiſtimat Jac. Gothofredus *ad l. 61. D. de regul. jur.* & forte Vlpiani, Rhetoris Antiocheni, cujus meminit Eunapius *Proæreſ.* ac Suidas. Stylus ſane ejus nequaquam eſt tam bonus, quam noſtri Vlpiani, qui admodum elegans eſt & concinnus. Non dico, quod & Græca habeat verba; cum id non ſine aliorum ſit exemplo. In his vero libris Prudentum communes ſententiæ expoſitæ ſunt. Diſcrimen autem inter opinionem & ſententiam, quod tradit Theophilus *ad §. 8. Inſt. de jur. natural. gent. & civil.* quaſi prior eſſet tantum de re minus certa, poſterior de certa & recepta, non eſt conſtans; nec habet idoneum, quo nitatur, fundamentum: ac opinio dicitur de eo, quod vulgo eſt receptum *l. 2. D. de uſur.* & hæ ipſæ Opiniones Vlpiani ejusdem naturæ ſunt. Notavit hoc quoque Jac. Gothofredus *ad l. 58. D. de regul. jur.* IDEM.

e) *Patrem ideo apud Vlpianum &c.*] Nihil tale in Vlpiani verbis occurrit, unde id colligatur. Ideo autem pater poſt mortem filiæ non poteſt movere quæſtionem, quaſi illa non eſſet jure emancipata; quia ipſe eam emancipaverat: ac paſſus fuerat, eam quaſi jure emancipatam, adeoque matremfamilias, vivere: quod poſterius ſolum, maxime accedente temporis diuturnitate, emancipationis præſumptionem inducit, *arg. l. 1. C. de patr. poteſtat.* At in *l. 5. C. ne de ſtat. defunctor. poſt quinquenn. quærat.* nihil de patre dicitur: at in genere traditur, etiam poſt quinquennium de emancipatione juſte vel injuſte facta controverſiam moveri poſſe. de perſonis, quæ poſſint,

non poſſe, quia pater paſſus eſt filiam teſtamento heredes ſcribere, & ſic emancipationem approbarat, & adverſus factum ſuum venire non poterat.

[a] *De Adulteriis lib. V.*

[b] *De Appellationibus lib. IV.*

[c] *De Officio Conſulis lib. III.*

[d] *Inſtitutionum lib. II.*

Hos libros citat Severinus Boëtius *lib. II. in Top. Ciceronis*, ex quibus illa eſſe Joannes Tilius [e] putat, quæ nuper ejus beneficio in vulgus ex corpore Vlpiani ſunt emiſſa.

Reſponſorum lib. II.

Ad hos libros pertinebat reſponſum Vlpiani, ſecundum quod Sabinæ reſcripſit Alexander Imperator in *l. 4. C. de contrab. & committ. ſtipul.*

[f] *Ad Edictum Ædilium Curulium.*

Hos libros & ſequentes, qui in indice Juſtinianeo reperiuntur, prætermiſit Politianus.

[g] *Regularum liber ſingularis.*

[h] *De Cenſibus lib. VI.*

[i] *De Officio Proconſulis lib. X.*

In his libris [k] facile crediderim enucleaſſe Vlpianum tres illas difficiles & perobſcuras quæſtiones, quas commemorat Juſtinianus in *l. ſanximus, 7. §. fin. C. de Senatuſc. Trebell.* Libri ſexti meminit *lex 1. C. de communi ſervo manum.* [l] In his autem libris ſeptem reſcripta Principum, quibus doceret, qua pœna afficerentur Dei veri cultores, Vlpianum collegiſſe ſupra docuimus ex Lactantio *lib. V. Div. inſtit. cap. XI.* Hos autem libros expunctos ex albo

poſſint, nihil illic occurrit. Quæ Gloſſa habet *ad d. l. 25.* minus abeunt a verbis Juriſconſulti, quam hæc Thalelæi conciliatio. IDEM.

a) *De adulteriis lib. V.*] Hi libri poſt interfectum Antoninum Caracallam ſcripti ſunt, cum in illis is vocetur Divus *l. 13. §. 3. D. ad leg. Jul. de adulter.* IDEM.

b) *De Appellationibus lib. IV.*] In quibus meminit Imperatoris Antonini quoque, tamquam viventis *l. 5. §. 3. D. de appellationib. recipiend. vel non.* IDEM.

c) *De Officio Conſulis lib. III.*] Et his in libris meminit Imperatoris, ſub quo vixit, & Divi patris ejus, *l. 15. §. 3. D. de re judicat.* qui fuere Antoninus idem & Severus. IDEM.

d) *Inſtitutionum lib. II.*] Et hos libros ſub Antonino Caracalla ſcriptos fuiſſe, indicat aperte fragmentum, quod inde deſumptum exſtat in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 16. in fin.* ubi meminit decimæ ab illo inductæ, de qua ad illum locum aliqua, annuente Deo, notabimus. IDEM.

e) *Putat*] Minus recte: uti ad ipſum Vlpianum videbimus. IDEM.

f) *Ad Edictum Ædilium Curulium*] Omiſſi hi libri ſunt in Indice Florentino, ut & alii nonnulli. IDEM.

g) *Regularum liber ſingularis*] Hic ille ipſe eſt, unde hi tituli decerpti ſunt; ad quorum principium de illis aliqua dicemus. IDEM.

h) *De Cenſibus lib. VI.*] Hos ſub Antonino quoque Caracalla elucubratos eſſe conſtat ex *l. 1. pr. D. de cenſib. l. ult. pr. D. de Senatorib.* IDEM.

i) *De Officio Proconſulis lib. X.*] Hos quoque ſub eodem Imperatore conditos fuiſſe, antea monuimus. IDEM.

k) *Facile crediderim &c.*] Cur non potius credemus illas quæſtiones, quæ ad reſtitutionem univerſalis fideicommiſſi pertinent, ab Vlpiano tractatas fuiſſe in libris Fideicommiſſorum? IDEM.

l) *In his autem libris ſeptem reſcripta &c.*] Sic antea quoque locutus eſt, non recte. Ad vitam Vlpiani a G. Grotio deſcriptam hoc excutiam. IDEM.

a) Exiſti-

albo cæterarum legum fuiſſe a Chriſtianis Imperatoribus [a] exiſtimat Baronius Soranus in commentario Martyrologii: quos ego ab ipſo Juſtiniano, ſive potius Triboniano, cum reliquis Juriſconſultorum libris ſuppreſſos arbitror. Ex libro tamen tertio hæc [b] de Chriſtianis referuntur in *l. 3. §. ult. D. de Decurion. Eos, qui Judaicam ſuperſtitionem ſequuntur, Divi Severus & Antoninus honores adipiſci permiſerunt: ſed & neceſſitatem eis impoſuerunt, quæ ſuperſtitionem eorum non læderent.* ubi Alciatus corrupte exaratum putat, *DD. Severus & Antoninus*, reponitque *lib. III. Diſpunct. cap. VIII. DD. Verus & Antoninus.* Hos enim exiſtimat, per reſcriptum Chriſtianorum dogma confirmaſſe, & æquales aliis in honoribus adipiſcendis conſtituiſſe, [c] propter beneficium receptum a Chriſtianis militibus in bello Marcomannico; quod tamen falſum; cum ex Julio Capitolino *in Marci Antonini vita*, Verus obiiſſet, antequam M. Antoninus Marcomannos debellaret. atque ita appareat Marcum Antoninum ſolum hoc edictum conſtituiſſe. Quod & confirmat epiſtola, quæ extat apud Juſtinum in fine ſecundæ apologiæ, quæ a M. Aurelio Antonino ſolo ad Senatum ſcripta eſt, de beneficio a Chriſtianis recepto in hoc bello. Sic Tertullianus *in Apolog. cap. 5. Si literæ*, inquit, *Marci Aurelii graviſſimi Imperatoris requirantur, quibus illam Germanicam ſitim Chriſtianorum forte* [d] *militum imbre diſcuſſam teſtantur &c.* [e] Recte itaque legitur in dicta *l. 3. DD. Severus & Antoninus*, i. e. Septimius Severus, & Antoninus Baſſianus filius, qui ſimul imperarunt, auctore Spartiano *in Severo;* de his enim loquitur Tertullianus *lib. ad Scapulam: Nam & Proculum Chriſtianum, qui Torpacion cognominabatur, Euhodeæ procuratorem, qui eum per oleum aliquando curaverat, requiſivit, & in palatio ſuo habuit usque ad mortem ejus, quem & Antoninus optime noverat lacte Chriſtiano educatus. Sed & clariſſimas fœminas & clariſſimos viros Severus ſciens hujus ſectæ eſſe, non modo non læſit, verum &* [f] *teſtimonio & populo furenti in os palam reſtitit.* Quod autem Tertullianus ait: *Antoninus lacte Chriſtiano educatus*, ſic intelligendum eſt: [g] quia cum infans eſſet, colluſorem Chriſtianum habuit, ut teſtatur [h] Spartianus in ejus vita, *Septennis*, inquit, *puer*, de Antonino loquens, *cum* [i] *colluſorem puerum ob Judaicam reli-*

a) *Exiſtimat*] Sed id verum non eſſe inde liquet, quod in Pandectas ſatis multa ex his libris relata ſunt. IDEM.

b) *De Chriſtianis*] Quare non ſecundum verba hoc & ſimilia intelligemus de Judæis? Satis illo tempore notum erat Chriſtianorum nomen, ut vel reſcripta contra eos edita evincunt; ac diverſi tunc plane a Judæis habebantur. IDEM.

c) *Propter beneficium &c.*] An hoc beneficium Chriſtianis acceptum tulerit Imperator, non ita liquet. ſaltem Dion Caſſius, ut docet Xiphilinus, magis Mercurio & dæmonibus hoc adſcripſit. Ac ſi litteræ illæ, quas Tertullianus *in Apologetic. cap. 5.* forte exſtitiſſe indicat, vere ita ſcriptæ & vulgatæ fuerint, mirum eſſet, Dionem non dico, hujus rei nullam injeciſſe mentionem, ſed & palam aliud plane memoriæ mandaſſe. Epiſtola vero ad calcem Apologiæ ſecundæ Juſtini Martyris ab homine poſterioris ſæculi conficta eſt, ut docuere Viri Inclyti, Joſ. Scaliger *ad Euſeb. MMCLXXXIX.* Cl. Salmaſius *ad Capitol. Marc. Antonin. cap. 24.* Videri quoque poterunt quæ commentatur V. C. Antonius Pagi *Critic. in Annal. Baron. ad ann. CLXXIV.* IDEM.

d) *Militum imbre diſcuſſam teſtantur*] Lege, *militum impetrato imbre diſcuſſam conteſtatur. Ex edit. Lugd. Bat.*

e) *Recte itaque legitur in dicta l. 3. DD. &c.*] Imo male: Antonino enim vivo hoc opus confecit Vlpianus, ex cujus libro III. exerpta eſt dicta lex: ac idem Imperator tamquam vivus memoratur ſæpius in *l. 1. D. de quæſtionib.* quæ eſt ex libro VIII. *v. §. 10. 15. 18. d. l.* adeoque in *d. l. 3.* legendum, *Divus Severus, & Antoninus*, non *Divi*, ut habet liber Florentinus. Verus autem & Antoninus vocari ſolent ab Vlpiano *Divi Fratres*, &, ſi quando expreſſe nominantur, prior Antoninus ſolet poni. SCHVLTING.

f) *Teſtimonio*] Adde *exornavit &c.*] *Ex edit. Lugd. Bat.*

g) *Quia cum infans eſſet, &c.*] Id inde plane non ſequitur: & puer ille dicitur fuiſſe Judæus, non Chriſtianus. SCHVLTING.

h) *Spartianus in ejus vita*] *Cap. 1. Ex edit. Lugd. Bat.*

i) *Colluſorem puerum*] Lege *colluſorem ſuum puerum. Ex ead. edit.*

k) Neque

religionem gravius verberatum audiiſſet, [a] *neque patrem pueri*, *vel auctores verberum diu reſpexit.* Adnotabimus etiam obiter Vlpianum libro ſupra dicto ſcripſiſſe, Imperatores Chriſtianis non ſolum honores adipiſcendi libertatem dediſſe, ſed etiam neceſſitatem impoſuiſſe; reſpuebant enim Chriſtiani Romanos honores, neque ſibi licitum gerere putabant. Vnde Tertullianus *Apolog. cap. 45. Ecce Pythagoras apud Thurios*, [b] *Zenon apud Priennenſes tyrannidem affectant: Chriſtianus vero nec ædilitatem.* Hac de re etiam ample diſſerit *lib. de idololatria: Hinc proxime diſputatio oborta eſt*, *an ſervus Dei alicujus dignitatis, aut poteſtatis adminiſtrationem capiat*, *&c.* Quod quidem agitatum apud Chriſtianos puto, ob eam neceſſitatem honores adipiſcendi, ab Imperatoribus ipſis impoſitam.

De ſponſalibus.
[c] *De officio Præfecti urbi.*
De officio Præfecti vigilum.
[d] *De officio Curatoris reipublicæ.*
[e] *De officio Prætoris Tutelaris.*
De officio Quæſtoris.

Præter autem eos libros, qui in indice Juſtinianeo reperiuntur, in Papiniani corpus eum ſcripſiſſe Theodoſius teſtis eſt locuples [f] *in l. 1. de reſponſ. prud. Cod. Theod.* ex quibus deprompſit Tribonianus verſiculum, *Vlpianus notat*, *l. liberto, 31. §. 2. D. de negot. geſt.* & quæ Vlpiano tribuuntur in *l. curatores, 3. D. de adminiſtr. rerum ad civit. pertin.* [g] & in *l. ſervum, 27. D. de pignor.* Notas etiam ad Ariſtonem ſcripſiſſe [h] colligitur ex *l. Ariſto, 9. D. de jure codicill.* Item [i] ad Marcellum ex *l. tutor, 28. §. 1. de adminiſtr. tut.* Præterea compilaſſe [k] non pauca ad Minitii libros indicat inſcriptio legis *vinaria, 206. D. de verb. ſignif.*

a) Neque patrem pueri] Lege: *neque patrem ſuum, neque patrem pueri. Ex edit. Lugd. Bat.*

b) Zenon apud Priennenſes] Lege: *Zeno apud Prienenſes. Ex ead. edit.*

c) De officio Præfecti urbi] Poſt obitum Severi Imp. hic confectus eſt liber, *arg. l. 1. pr. & §. 8. & ult. D. de offic. Præfect. urb.* SCHVLTING.

d) De officio Curatoris reipublicæ] Sub Antonino Caracalla hic etiam liber elaboratus eſt, *arg. l. 1 pr. & §. 5. D. de pollicitationib.* IDEM.

e) De officio Prætoris Tutelaris] Et de hoc idem dicendum eſſe arguit *l. 9. D. de excuſationib.* Atque hæc ideo plenius oſtendi, ut curioſis conſtaret, quo tempore pleraque Vlpianus ingenii ſui monumenta condiderit. Idque eo faciendum viſum eſt magis, quia plurimi hodieque Eruditi Viri Vlpiani ſcripta ad tempora Alexandri Severi referunt: quo quidem ſub Imperatore Vlpianus vel maxime floruit, ac honoribus fuit conſpicuus: at, ſi non omnia, ſaltem pleraque diu ante in litteras miſerat. IDEM.

f) In l. 1. de reſponſ. prud. Cod. Theod.] Vbi notæ Pauli & Vlpiani in Papiniani corpus factæ infirmantur; quaſi videlicet Papiniani honori officientes: ex quibus tamen, ut & Marciani ad eumdem notis, etiam ea, quæ utilia eſſent, deſumi voluit Imp. Juſtinianus *l. 1. § 6. C. de veter. jur. enucleand.* recto ſane judicio: ne honoris ſtudium veritati & utilitati officiat. IDEM.

g) Et in l. ſervum, 27. D. de pignor.] Hæc verba transferenda ſunt ad lin. ſeq. ubi lege: *ad Marcellum ex l. 27. D. de pignor. & l. tutor, 28. &c.* in d. enim *l. ſervum* non ad Papinianum, ſed ad Marcellum Vlpianus notat. *Ex edit. Lugd. Bat.*

h) Colligitur ex l. Ariſto 9. &c.] Videtur in *l. 9. de jur. cod.* Vlpianus notaſſe apud Marcellum, non apud Ariſtonem. *Ex ead. edit.*

i) Ad Marcellum] Marcellus ipſe Proculianus, ad Julianum, qui Sabinianus fuit, notas ſcripſit, nec raro eum reprehendit: de quo aliqua legere eſt apud Cujacium *Obſervat. lib.* XIV. *cap. 35.* Vlpianus quoque ad Marcellum viciſſim notas edidit: vide Em. Merillium *Obſervation. lib.* I. *cap. 28.* Atque ex tali nota videntur eſſe verba finalia *l. 2. D. d. diverſ. temporalib. præſcriptionib.* uti vidit quoque idem Merillius *Obſervation. lib.* VII. *cap. 18.* ubi plura de Marcello & his notis inveniri poſſunt. SCHVLTING.

k) Non pauca ad Minitii &c.] Male: lex enim *vinaria, 206. de verb. ſig.* Juliani eſt, non Vlpiani. *Ex edit. Lugd. Bat.*

EJVSDEM DOMITII VLPIANI VITA,

Auctore Guilielmo Grotio de Vitis Juriſconſultorum lib. II. cap. X.

1 DOMITIVS VLPIANVS ortum duxit ex civitate Tyriorum, quæ in Syria Phœnice ſita eſt, ut ipſe de ſe teſtatur [a]. Sub Severo & Antonino aſſeſſor Papiniani cum Paulo fuit: ſub Antonino poſt obitum Severi [2] pleraque ſua ſcripta emiſit, hæc enim ſæpiſſime verba uſurpat, *Imperator noſter cum Divo patre ſuo reſcripſit*, ubi cum Severum Divum & patrem Imperatoris ſui vocat, neceſſe eſt eum tunc inter vivos eſſe deſiiſſe, Antoninum vero imperaſſe dicamus: meminit etiam alibi ſolius Antonini, eumque Imperatorem ſuum vocat [b]. Ab Heliogabalo in omnes bonos crudeliter ſæviente [3] in exilium miſſus videtur, ex hoc loco, *Removit & Vlpianum Juriſconſultum, ut virum bonum* [c]. Sed Alexander Severus ſimulatque ad Imperium pervenit, Vlpianum urbi reddidit, & ſummo in honore habuit, adeo ut eum conſiliis omnibus adhiberet, *Vlpianum pro tutore habuit, primum repugnante matre, deinde & gratias agente; quem ſæpe a militum ira objectu purpuræ ſummæ* (hanc enim, ut recte obſervat Bertrandus, nemini tangere fas erat) *defendit, atque ideo ſummus Imperator fuit, quod ejus conſiliis præcipue rempublicam rexit* [d]. Hinc Imperatori quam familiaris fuerit noſter Juriſconſultus vel hinc patet, quod (eodem narrante) eum ſæpiſſime conviviis adhibebat, ut inſtrueretur, ſic ſe recreari dicens & paſci: eundem quoque in Palatium ad ſe [4] cum præfecto prætorio ſolebat admittere. *Nunquam ſolum quenquam niſi præfectum ſuum vidit, & quidem Vlpianum ex aſſeſſore ſemper ſuo, cauſa Juſtitiæ ſingularis. Quum autem alterum adhibuit, & Vlpianum rogari juſſit* [e]. Honores porro ſub Alexandro varios geſſit Vlpianus, fuit enim ſcriniorum magiſter, ut hic [5] locus docet, *Negotia & cauſas prius a ſcriniorum Principibus & doctiſſimis juriſperitis & ſibi fidelibus, quorum primus tunc Vlpianus fuit, tractari ordinarique, atque ita ad ſe referri præcepit* [f]. [6] quod forte *ad libellos parere* appel-

a) L. 1. de Cenſib. b) L. 4. de off. procoſſ. l. 3. de donat. inter vir. & ux. c) Lampr. in vita Heliog. d) Lampr. in vita Alexand. e) Lampr. d. loc. f) Lamprid. d. loc.

1. *Domitius Vlpianus*] Non confundendus cum Vlpiano Damaſceno, cujus mentio *l. 16. D. de interdict. & relegat.* Quod non monerem, niſi viderem ab aliquo hoc fieri. Ceterum vel ſola urbis patriæ diverſitas homines diverſos fuiſſe evincit. SCHVLTING.

2. *Pleraque ſcripta emiſit*] Hoc verum eſſe ex profeſſo oſtendimus ad Vlpiani vitam a Bertrando deſcriptam IDEM.

3. *In exſilium miſſus videtur*] Id non ſatis tuto colligitur ex verbis Lampridii *Heliogabal. cap. 16.* quæ Grotius adducit. Aliud eſt *removeri*; aliud *in exſilium mitti*. IDEM.

4. *Cum præfecto*] Imo ipſe Vlpianus fuit Præfectus, eumque ab Alexandro etiam rogatum fuiſſe, cum alium adhiberet, dicit Lampridius *cap. 31.* IDEM.

5. *Locus*] *cap. 15.* ex quo tamen id non probatur. IDEM.

6. *Quod forte ad libellos parere appellat Spartianus*] Scrinia fuere quatuor, ut docet Notitia Imperii *ſection. 9.* ſcilicet, memoriæ, epiſtolarum, libellorum, diſpoſitionum: quorum quidem principes cauſas tractarunt, ordinarunt, atque ita ad Imperatorem retulerunt; diverſum tamen hoc munus ab eo, quo ad libellos quis parebat. IDEM.

7) Suſpi-

appellat Spartianus, dum ait, *id probant Pauli & Vlpiani præfecturæ, qui Papiniano in conſilio fuerunt: ac poſtea cum unus ad memoriam,* (Paulus nimirum) *alter ad libellos* (nempe Vlpianus) *paruiſſet, ſtatim præfecti facti ſunt* [a]. Fuit & præfectus Annonæ, cujus rei locupletiſſimum teſtem habemus ipſum Imperatorem Alexandrum, cujus hæc ſunt verba, *Domitius Vlpianus præfectus Annonæ, Juriſconſultus, amicus meus* [b]. Denique & præfecturam prætorii geſſit, quanquam inter auctores incertum eſt, an hunc ipſi honorem primus tribuerit Alexander, an ab Heliogabalo datum conſervaverit. Aurelius Victor poſteriori ſententiæ adhæret, dum ait, *Domitium Vlpianum, quem Heliogabalus prætorianis præfecerat, eodem honore retinuit* [c]. Xiphilinus e Dione narrat Vlpianum curaſſe, Flavianum & Chreſtum interfici, ut ipſe iis in præfectura ſuccederet [d], ſed ego hanc Græci hominis [1] ſuſpicionem a viro Juſtitiæ ſingularis, ut eum [2] Lampridius vocat, facile amoveri poſſe confido, ſi paulo attentius omnes rei circumſtantias conſideremus, præſertim cum apud latinos ſcriptores hac de re altum ſit ſilentium. [3] Lampridius ſub utro Imperatore primum præfecturam geſſerit in incerto relinquit, *Paulum & Vlpianum in magno honore habuit, quos præfectos ab Heliogabalo alii dicunt factos, alii ab ipſo. Nam & Conſiliarius Alexandri, & Magiſter ſcrinii Vlpianus fuiſſe perhibetur* [e]. Certe & Alexander ipſe Vlpianum præfectum prætorio & parentem ſuum appellat [f], titulo ad invidiam uſque glorioſo. Neque tamen propterea Bertrando concedo quæſtionem de pignore evicto, cujus poſſeſſionem quis a Cæſare impetraſſet, ad Vlpianum cum Præfectus eſſet relatam [g], nam neque illic præfecturæ ſit mentio, & ſatis conſtat ex iis, quæ ſupra adduximus, libros ad Edictum (unde is locus excerptus eſt) ſub Antonino Caracalla ſcriptos, quo tempore præfectum eum fuiſſe nemo dixit. Male etiam ex alio quodam loco [h] infert idem Vlpianum habuiſſe auditorium, (quale ſupra Papinianum habuiſſe diximus) nam nulla ibi auditorii ſit mentio, ſed ſimpliciter quæſtio proponitur, & ad eam reſponſum Vlpiani ſubjicitur. Pejus etiam inde colligit Africanum meminiſſe Vlpiani, quia nec per ætatem potuit, ut ſupra demonſtratum eſt, neque is locus eſt Africani, ſed Pauli, ut ex inſcriptione diſcimus. Cæterum ut in Rep. ordinanda aliquod prudentiæ civilis in Vlpiano exhibeamus exemplum, ſufficit narrare quod a [4] Lampridio memoriæ proditum eſt: habebat in animo Alexander omnibus officiis genus veſtium proprium dare, itemque omnibus ſervis, ne quis ſeditioſus eſſet, *ſed hoc Vlpiano Pauloque diſplicuit, dicentibus plurimum rixarum fore, ſi faciles eſſent homines ad injurias* [i]: & merito ſane, humiliores enim homines contemtui expoſiti fuiſſent, & ſervi de multitudine ſua edocti facilius dominis numero longe minoribus violentas manus intuliſſent. Tandem Vlpianus noſter cum exoſus eſſet militibus, ob hanc præcipue cauſam, quod multa ab Heliogabalo conceſſa derogari feciſſet, a Prætorianis nocte ipſum invadentibus (pleno enim die nihil tale audebant majeſtate tanti viri perterriti) in ipſo pœne Imperatoris gremio interemtus eſt [k]. Neque tamen Epagathus tanti flagitii & ſuaſor & promotor hanc viri optimi

a) Spart. in Peſc. Nigr. b) L. 4. C. de cont. ſtip. c) Vict. in vita Alex. d) e Dion. lib. LXXX. e) Lampr. in vita Alex. f) L. 4. C. locat. g) L. 24. de pign. act. h) L. 43. de act. Empt. i) Lampr. in vita Alex. k) Xiphil. e Dion. lib. LXXX.

1. *Suſpicionem &c.*] Dixi aliquid ad Bertrandum. IDEM.

2. *Lampridius vocat*] *cap. 31.* Ceterum hoc argumentum, & quod a ſilentio Latinorum ſcriptorum, qui pauciſſimi hodie ſuperſunt, petitur, non ſunt omni exceptione majora. IDEM.

3. *Lampridius*] *cap. 26.*

4. *Lampridio*] *cap. 27.*

l) Nobi-

optimi cædem impune diu tulit, cum enim primum Præfectus in Ægyptum miſſus eſſet, poſtea in Cretam reductus condemnationem non effugit. Multa hujus Vlpiani in Pandectis & Codice extant elogia, nam a Modeſtino (diſcipulo, ut videbimus, ſuo) inter coryphæos Juriſconſultorum refertur [a], idem *Egregius* [b], & [1] *Nobiliſſimus* [c], dicitur: Diocletiano vero Imperatori, *vir Prudentiſſimus* [d], & Juſtiniano *vir diſertiſſimus* [e], item *ſummi ingenii vir* [f], & *ſapientiſſimus* nominatur [g]. Scripſit autem Juriſconſultus hic [2] notas ad Papinianum [h], & ad Marcellum [i], non item ad Ariſtonem, ut Bertrandus, ex quodam Marcelli Ariſtonem referentis loco, [3] male infert [k]: neque etiam ad Minicium, eſt enim inſcriptio, quam ille in argumentum trahit, Juliani, non Vlpiani [l]. Citatur porro hic noſter a Modeſtino loco jam indicato, Paulo [m] item, & Macro [n]. Reliquit & alia ingenii ſui monumenta, quorum in Indice hæc recenſentur, ad Edictum libri octuaginta tres: ad Sabinum quinquaginta & unus: ad leges Juliam & Papiam viginti: diſputationum decem: [4] de omnibus Tribunalibus, decem. Pandectarum, ut index præfert, libri decem, aut potius (ut ex inſcriptione quadam conſtat [o]) liber ſingularis. Fideicommiſſorum libri ſex: de adulteriis quinque; & ad legem Juliam de adulteriis libri duo, ut ex inſcriptionibus diſcimus [p], videntur enim ii a ſuperioribus diverſi ex collatione inſcriptionum [q]: Item de appellationibus libri quatuor: de officio Conſulis tres: inſtitutionum duo: de cenſibus ſex: reſponſorum duo: & præterea ſingulares his titulis, de ſponſalibus: de officio Præfecti urbi: de officio Præfecti vigilum, de officio curatoris Reipublicæ: de officio Prætoris tutelaris: de officio Quæſtoris, quanquam hic tractatus in duos libros diviſus fuiſſe [5] videtur [r]. His adde, ex diverſis Pandectarum locis, ad Edictum Ædilium curulium libros duos [s]: ad legem Æliam Sentiam libros quatuor aut plures [t]: de officio Conſularium [v], itemque excuſationum [x] libros ſingulares. Poſſet ſane quis ex [6] inſcriptione quapiam ſuſpicari, Vlpianum libros Digeſtorum quadraginta & octo ſcripſiſſe, ſed recte notat Antonius Auguſtinus mendum in inſcriptione ſubeſſe, & Juliani nomen [7] reponendum. Scribit Bertrandus aliique auctores ex loco quodam Lactantii male intellecto, Vlpianum noſtrum Chriſtiano nomini fuiſſe infenſiſſimum, & ſeptem reſcripta Principum, quæ contra Chriſtianos emanaverint, libris de officio Proconſulis inſeruiſſe: ſed ego, ut inveteratam opinionem animis eximam, id ex Lactantii loco confici poſſe nego, qui ex recenſione Eraſmi ita legitur. *Domitius de officio proconſulis, libris ſeptem reſcripta Principum nefaria collegit, ut doceret, quibus pœnis affici oporteret eos, qui ſe cultores Dei confiterentur* [y]. Hic locus ut ſententiam Bertrandi juvaret, ita erat diſtinguendus, *Domitius de officiis procoſſ. libris, ſeptem*

a) *L. 13. de Exc. Tut.* b) *L. 2. qui pet. cur.* c) *L. 4. de Excuſ.* d) *L. 11. C. de quæſt.* e) *L. fin. C. de Inſt. & ſub.* f) *L. 1. §. 9. C. de cad. toll.* g) *Nov. 97.* h) *L 31. de neg. Geſt.* i) *L. 27. de pign. l. 28. de adm. & per.* k) *L. 9. de jur. Codic.* l) *L. 206. de verb. ſig.* m) *L. 43. de act. Empt.* n) *L. 15. qui ſatiſd. cog.* o) *L. 24. de reb. cred.* p) *L. 17. 19. 25. ad leg. Jul. de adult.* q) *L. 15. 16. 26.* r) *L. 3. de juriſd. om. J.* s) *L 37. 38. de æd. Ed.* t) *L. 30. qui & aq. man.* v) *L. 25. de reb. cred.* x) *L. 7. de Excuſat.* y) *Lact. divin. Inſt. lib. 5. c. 11.*

1. *Nobiliſſimus*] Non recte verbum κράτιστος verſum eſt in *l. 4. D. de excuſationib.* de quo monitum eſt ad Bertrandum. IDEM.

2. *Notas ad Papinianum*] Vide dicta ad Bertrandum.

3. *Male infert*] Recurre ad notata ad Bertrandum.

4 *De omnibus tribunalibus*] In Indice, *Protribunalion.*

5. *Videtur*] Niſi inſcriptio *l. 3. D. de Juriſdict.* corrigatur ex Indice & inſcriptione, *l. un. D. de offic. quæſt.* IDEM.

6. *Inſcriptione quapiam*] Intelligitur *l. 2. D. de loc. & itinerib. publ.* IDEM.

7. *Reponendum*]Id factum in edit. Pariſ. cIↃ IↃ LII IDEM.

1. Se

ſeptem reſcripta P. N. collegit. [1] Sed longe aliter jam legitur, quare hoc indicat, [2] Domitium quempiam (non autem Vlpianum noſtrum) ſcripſiſſe libros ſeptem de officio Proconſulis, atque in iis collegiſſe varia reſcripta Imperatorum contra Chriſtianos, iisque totos ſeptem libros expleviſſe: nam ut ſola ſeptem reſcripta a Lactantio indicari putemus, inſtitutum auctoris vetat, qui cum toto iſto capite cruciatus Chriſtianis adhibitos & ſævitiam in eos exercitam, quantum fieri poteſt, exaggeraſſet, nunquam ſub finem capitis tam pauca reſcripta ab Impp. emiſſa, & ab aliquo in unum faſcem collecta, coronidis loco ſubjeciſſet. Plurima enim cum a ſingulis fere Imperatoribus Chriſtianorum odio conſtituta ex hiſtoriis diſcamus, plurima quoque illum, quisquis fuit, collegiſſe & in literas miſiſſe credibile eſt: quæ quidem totis ſeptem libris conſarcinandis ſufficientem præbuerunt materiam. Id autem de Vlpiano hoc noſtro intelligi non poteſt, qui libros decem de officio Proconſulis, non vero ſeptem compoſuit: neque libris ſeptem prioribus de Chriſtianorum ſuppliciis agit, ut ex locis inde adductis patet[a]: Præterea tempore Antonini Caracallæ (non autem, ut Bertrandus credi vult, Heliogabali) iſtos libros ſcriptos prædicta loca oſtendunt, quo tempore [3] Chriſtianos ad munera & honores admiſſos fuiſſe ex loco[b], qui Vlpiani eſt, libro tertio de officio Proconſulis, recte contra Alciatum[c] probat Bertrandus. Quid autem opus fuiſſet de pœnis Chriſtianorum tunc temporis ſcribere, cum Chriſtiani teſte Tertulliano extra pœnam eſſent poſiti, ut ſequentia indicant, *ſed & Clariſſimas fœminas & clariſſimos viros Severus ſciens hujus ſectæ eſſe, non modo non læſit, verum &* [4] *teſtimonio & populo furenti in os palam reſtitit*[d]. Fuit itaque ille Domitius alius ab hoc noſtro,

a) *L. 4. 6. 7. 9. de off. Procoſſ.* b) *L. 3. §. 3. de decur.* c) *Alc. lib. 3. Diſp. c. 8.* d) *Tert. ad Scap.*

1. *Sed longe aliter jam legitur &c.*] Jam dudum Viri Eruditi viderunt, apud Lactantium legendum eſſe, *de officio Proconſulis libro ſeptimo.* Ita Petrus Pithœus *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. 15.* Ant. Thyſius *ad Lactant. dict. l.* qui poſterior ait ita legendum eſſe ex antiquo codice. Imo plures libros MSS. ita habere dicit V. C. Chriſt. Cellarius, qui in editione ſua Lactantii etiam id ſecutus eſt. Sic quoque habet editio Veneta anni CIↃ CCCC LXXXXVII. quod non debuerat mutari. Egit Vlpianus in libro VII. *de officio Proconſulis* de variis criminum ſpeciebus. Docent hoc fragmenta plurima, quæ inde deſumpta ſunt, *l. 1. D. ad leg. Jul. majeſtat. l. 6. D. ad leg. Jul. de vi public. l. 4. D. ad leg. Cornel. de ſicar. l. 8. D. ad leg. Cornel. de falſ. l. 6. D. de leg. Jul. peculat.* nec non alia, quæ habemus in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 1. & 15.* & quidem ultimo loco quod exſtat, ex titulo eſt *de Mathematicis & Vaticinatoribus*: qua occaſione an non commodiſſime etiam de Chriſtianis agere potuit, & eorum religione, reſcriptisque contra illos? ut notavit quoque is, quem ante laudavi, Pithœus *ad d. tit. 15.* Et quamvis illis forte temporibus non ſub perſecutione, ſed in pace fuerit eccleſia Chriſtiana; reſcripta tamen contra illos, cum non eſſent aboliti generaliter; ac, ſi qua eſſent pro Chriſtianis, forte ad certa tantum pertinerent loca, non mirum, ſi quæ adverſus illos eſſent emiſſa recenſuerit Vlpianus. Egi hac de re quoque in Diſſertatione *pro reſcriptis Impp. Romanor. §. 5.* IDEM.

2. *Domitium quempiam (non autem Vlpianum noſtrum) &c.*] Nihil habet Grotius, quo hoc defendat. Nec in tota antiquitate ille alius Domitius notus eſt: nec veriſimile totis libris ſeptem hoc actum eſſe. Quot reſcriptorum millia debuiſſent eſſe, quæ tot libros implerent? Et quot librorum conſcribere debuiſſet centurias de officio toto proconſulis, qui omnium implebat partes, qui Romæ jus dicebant, *l. 8. §. fin. l. 9. l. 10. pr. D. de offic. proconſul.* qui tot libros huic uni rei impendiſſet? Sed hæc quoque in eadem Diſſertatione exſecutus ſum. Ceterum nihil refert civilis ſapientiæ, qua Vlpianus excelluit, quid de Chriſtianis eorumque religione ſenſerit vel ſcripſerit Vlpianus: nec Chriſtianæ religionis, quæ firmiſſimis & inconcuſſis fundamentis innixa eſt, veritas, aut certitudo humanis judiciis ullam accipit aut amittit auctoritatem. Videmus vel hinc, quid corrupta alicujus loci lectio poſſit efficere: adeoque quam egregie de litteris & genere humano mereantur, qui id agunt ſedulo, ut ſcriptores illi, unde doctrina & ſapientia Divina vel humana hauritur, quam emendatiſſimi legantur. IDEM.

3. *Chriſtianos*] Imo Judæos: & illo tempore ſatis notum erat Chriſtianorum nomen, contra quos etiam nominatim erant multa edita reſcripta, quæ Judæos uti non tetigerunt, ita viciſſim cur quod de Judæis nominatim cautum eſt, de Chriſtianis intelligemus? IDEM.

4. *Teſtimonio*] Addendum ex Tertulliano *exornavit.* Omiſit hoc quoque Bertrandus, quem forte hic

ſtro, qui ſub neſcio quo Imperatore anteriore libros de officio procoſſ. ſcripſit. Alii ut Chriſtiani nominis odium huic noſtro impingant, textum in *l. 1. §. 3. de Extraord. cogn.* adducunt, ibique [1] omnes Chriſtianos ab eo impoſtores appellari volunt, ſed cum etiam inter Ethnicos fuerint exorciſtæ, de quibus illic ſermo eſt, [2] ut ex hoc Tert. loco patet, *qua conſtantia exorcizant alumnos ſuos, de idololatr.* certum inde argumentum peti non poteſt. Cæterum, ut ad Juriſconſulti noſtri ſcripta redeamus, Vlpianus [3] moderati animi fuiſſe videtur, unde plerumque mediam ſequitur viam & præfractis aliorum ſententiis temperamentum aliquod ſolet adhibere, ut diſſidentes conciliet.

hic Grotius tantum ante oculos habuit, non ipſum Tertullianum. IDEM.

1. *Omnes Chriſtianos ab eo impoſtores appellari volunt*] Ita quoque Dionyſ. Gothofredus *ad d. l. 1.* & G. Pancirolus *Theſaur. Variar. lection. lib.* 11. *cap.* 149. Cl. Salmaſius *ad Achill. Tat. de Clitophont. & Leucipp. amorib. p.* 599. Mallem, & Judæos, & Chriſtianos intelligi ab Vlpiano. Vtroſque ſane exorciſmis uſos eſſe certiſſimum eſt. De Judæis id conſtat vel ex Actis Apoſtolorum *cap. 19. v. 13.* ac de iis plura tradit Vir Summus, Hugo Grotius, *ad Matth. cap. 12. verſ. 27.* De Chriſtianis res notiſſima ex patribus, Juſtino Martyre, Tertulliano, Cypriano, Origene, Minucio Felice, aliisque innumeris, etiam recentioribus. Imo & notum exorciſtarum in eccleſia munus, de quo multa habent Eccleſiaſticarum antiquitatum collectores. IDEM.

2. *Vt ex hoc Tert. loco patet &c.*] Tertulliani verba ex libro *de Idololatr. cap. 11.* non recte refert, (niſi vitium ſit typographicum) nec bene accepit Grotius. Agit is de turario, qui tus adolet: docetque, talem, ſi Chriſtianus eſſe velit, abſtinere debere ab illo munere. Verba loci hæc. *Quo ore Chriſtianus turarius, ſi per templa tranſibit, fumantes aras deſpuet, & exſufflabit, quibus ipſe proſpexit? Qua conſtantia exorcizabit* (ut Chriſtianis in more erat) *alumnos ſuos,* (intelligit dæmonas) *quibus domum ſuam cellarium præſtat?* IDEM.

3. *Moderati animi &c.*] Quod vero de diſſenſione & æmulatione mutua Vlpiani & Pauli a nonnullis dicitur, idoneum non habet fundamentum. Nec etiam aliqua opinionum diverſitas, animorum diſſidium, aut odium æmulationemque arguit. Hac occaſione obiter noto, admodum male Juriſconſultos Celebres, quorum nomini parco, exiſtimare, Paulum in *l. 40. D. de reb. cred.* notare Vlpianum, ob id, quod ſcripſit is *l. 7. §. 5. D. de pact.* cum tamen non tantum illam quæſtionem, de qua in *d. l. 40.* agitur, illic non attingat Vlpianus; ſed tantum id tradat, quod juris eſt certiſſimi: & præterea id, quod refertur in *d. l. 40.* geſtum ſit in auditorio Papiniani, poſt cujus demum mortem, & imperante Antonino Caracalla ſolo, (interfecto fratre Geta, cujus exitium Papiniano quoque cauſa necis vel occaſio exſtitit,) Vlpianus libros ad Edictum, ex quibus eſt *d. l. 7.* vulgaverit. Quis vero a Paulo in *d. l.* intelligatur, vel quinam ab eo diſſenſerint, & an illo in conſilio fuerit etiam Vlpianus, quis nobis oſtendet? IDEM.

De

De his ipſis Titulis ex corpore Vlpiani XXIX. hæc habet Jacobus Gothofredus *in Manuali Juris, in Bibliotheca Juris civilis Romani, capite 2. §. 3.*

VLPIANI quoque fragmenta ſeu tituli XXIX. ex corpore Vlpiani [a] ab eadem Aniani manu ſuperſunt, quæ [b] Johannes Sichardus, mox Emarus Ranconetus & Joh. Tilius Lutetiæ A. D. 1549. ediderunt, & a Cujacio Commentariis illuſtrata, qui poſtea quoque in meliorem codicem, & authenticum exemplar incidit Jacobi Tilii; vide eum *lib. XVII. Obſ. 28.* in quibus veteris juris ſtricturæ quamplurimæ ſuperſunt. Quæritur autem, ex quonam Vlpiani libro Tituli illi ſint; Neque enim ex Inſtitutionum libris deſumpti ſunt, ut arguunt eorum librorum fragmenta, quæ per Pandectas ſunt ſparſa. [c] Vero ſimile omnino ſumptos e libro ſeu corpore Regularum (& ita Cujacius quoque prodidit *XIII. Obſ. 16. XVII. Obſ. 28. XIX. Obſ. 30.* itemque Pet. Pithœus) ut docet *lex 17. π. de teſtibus*, quæ [d] totidem verbis repetita extat *tit. 20. fragm. Vlpiani §. 5.* ex quo Vlpiani libro Regularum nonnullos alios locos ſuppeditat Collatio legum Moſaïcarum (de quo vide Petrum Pithœum *ad tit. 2. Collationis, pag. 133.*) itemque [e] Boëthius *ad Topica Ciceronis.*

a) *Ab eadem Aniani manu*] Id non ita certum: & forte magis ab alia, de quo ad ipſum Vlpianum diſputabimus. SCHVLTING.

b) *Johannes Sichardus*] Imo primus Joh. Tilius edidit, uti ejus epiſtola dedicatoria ſatis indicat. Nec etiam in illis, quæ Joh. Sichardus edidit ad calcem Codicis Theodoſiani, juris veteris reliquiis hi tituli comparent. Miror Virum hunc Doctiſſimum & hic, & alibi hoc ſcripſiſſe. IDEM.

c) *Vero ſimile omnino ſumptos &c.*] Certum eſt, eos ſumptos eſſe ex Vlpiani libro Regularum ſingulari: ac hoc quoque ſcribit Cujacius *Obſervat. lib.* XVII. *cap. 28. & lib.* XIX. *cap. 30.* nec non Petrus Pithœus *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. 2.* de quo ad Vlpianum dicemus. IDEM.

d) *Totidem verbis*] Id verum non plane eſſe patebit conferenti. IDEM.

e) *Boëthius*] Is quidem Vlpiani libros Inſtitutionum laudat: hunc vero nuſquam. IDEM.

TITV-

[1] TITVLI
EX CORPORE VLPIANI.

TITVLVS I.

[2] *De Legibus & Moribus.*

I. [3] *Imper-*

1. TITVLI EX CORPORE VLPIANI] Hæc inſcriptio a me retenta eſt, cum in libro veteri exſtet, teſte Joh. Tilio, ſitque, uti videtur, ab eo, qui ex Vlpiano hæc excerpſit. adde quod rei non male conveniat, quando hic non tam opus integrum, quam ex eo titulos aliquot habemus. Adeoque nolui ſcribi, *Tituli ex Corpore Regularum Vlp.* cum edit. Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. nec ita edere, *Vlpiani Regularum liber ſingularis;* quo modo habet editio Pariſ. anni cIↄ Iↄ LXXXVI. Alioquin, quamvis olim id dubium fuerit, hodie tamen certiſſimum eſt, ex illo Vlpiani libro ſingulari Regularum hæc eſſe deſumpta, non tantum ex *l. 17. D. de teſtib.* quæ hauſta eſt ex *tit. 20. §. 3. & ſeqq.* reciſis tamen nonnullis: ſed & ex Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 6.* ubi quædam leguntur, quæ hic habemus *tit. 5.* nec non *tit. ult.* ubi ex hoc libro quædam adducuntur, quæ hic reperiuntur *tit. 26.* Ceterum Regulæ hic ſunt breves poſitiones, vel enunciationes, quibus, quid quaque de re juris ſit, breviter enarratur, *l. 1. D. de regul. jur.* quales libros veterum multi compoſuerunt, Neratius Priſcus quindecim: Pomponius unum: Cervidius Scævola quatuor: Cajus unum: Paulus ſeptem, & ſingularem: Marcianus quinque: Modeſtinus decem: Licinius Rufinus duodecim: Vlpianus noſter, uti diximus de Paulo, libros ſeptem, & librum ſingularem. An vero iiſdem de rebus in utroque opere egerit, an de diverſis, non ſatis conſtat. Prius tamen inde poſſet colligi, quod de ſtatuliberis, de quibus agit *tit. 2.* aliqua tradiderit & Regularum lib. IV. *conf. l. 16. D. de ſtatuliber.* Sic de impenſis in res dotales factis habet quædam *tit. 6. §. 14. & ſeqq.* ac *l. 14. D. de impenſ. in res dotal. fact.* quæ eſt ex Regularum libro V. Similia *tit. 22. §. 20. junct. l. 2. D. de liber. & poſtum.* ut & *tit. 22. junct. l. 25. l. 50. D. de heredib. inſtituend.* Vnde videri poſſet Domitius noſter poſt priorem libri ſingularis Regularum editionem deinde uberius ſeptem libris regulas tradidiſſe. Scripſit vero hunc librum Vlpianus imperante Caracalla, ut conſtat ex *tit. 17. §. 2.* ubi aliqua de eo dicemus. Supereſt verò inde quoque inſigne fragmentum in *l. 25. D. de obligationib. & actionib.* aliudque ex titulo *de injuriis* in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 2.* Vt ita videri poſſit in hoc libello de potiſſimis juris capitibus breviter quædam propoſuiſſe Vlpianus. Præterea ex illa Collatione, ut & ex aliis liquet, veteres Juriſconſultos libros ſuos in titulos diſtribuiſſe: quod & in hoc libro fecit Vlpianus, (de quo id minus recte negavit Cujacius ad *tit. 27. §. ult.*) & Paulus in Sententiis, ad quarum initium hac de re ex profeſſo egimus. Quod tamen in notis ad Paulum ſæpe vidimus, non reſpondere titulis illa, quæ ſub iis erant poſita, id hic quoque plus ſemel occurret. Hæc vero excerpta (ita enim dicenda ſunt, non epitome) Aniano quoque deberi, cum aliis exiſtimat V. C. Jac. Gothofredus *in Manual.* ac teſtatur Joh. Tilius, hunc libellum conjunctum fuiſſe ei ſatyræ, quam Alaricus Rex olim ex legibus Romanis collegerat. Anianus tamen *in Interpretation. l. un. Cod. Theod. de reſponſ. prudent.* tradit quidem, ſe quædam elegiſſe ex Cajo, Papiano, (pro *Papiniano,* ex quo tamen hodie ab illa manu nihil habemus) & Paulo, quæ neceſſaria cauſis temporum præſentium videbantur: at nihil illic de Vlpiano: Nec quæ hic habemus, præter unicum fragmentum, barbaram iſtam manum ita redolent, ut illa, quæ ex Cajo præcipue, nec non interdum quæ ex Paulo ſuperſunt: at longe ſunt puriora, elegantiora, & magis genuinam antiquitatem referentia. Sed hæc de hoc libello hactenus. SCHVLTING.

2. *De Legibus & Moribus*] Editiones antiquæ hic variant. Antiquiſſimæ habent primo loco id, quod de moribus hic traditur §. 4. (quod tamen omiſit Charondas) tunc ſubjicitur titulorum omnium index: ac dein titulus *de libertis,* ſub quo ea habentur quæ hic leguntur §. 5. 6. 7. 8. 9. tunc illa ſequuntur *in §. 1. prohibet* (vel, *qua prohibet*) *exceptis quibusdam cognatis: et, ſi plus &c.* usque ad verba *ex prima lege.* Tum porro illa ex §. 10. *hodie autem &c.* quod ſervatum quoque in edd. cum notis Cujacii, etiam ea, quæ a Fabroto eſt curata. Sed quis credat tam confuſe hæc tradidiſſe Vlpianum? & ipſe Cujacius in ed. Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. ita edidit duos primos titulos, uti hic nos repræſentavimus; ac *Obſervation. lib.* XIX. *cap. 30.* de eo quoque pluribus agit. Idque ſervatum in edd. Pariſ. & Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. nec non a Julio Pacio. D. Gothofredus vero unum tantum titulum fecit *de legibus, & moribus, & de libertis.* IDEM.

3. *Imper-*

1. [3] *Imperfecta lex eſt, veluti Cincia, quae ſupra certum modum donari* [4] prohibet, [5] exceptis quibuſdam cognatis: [6] &, ſi plus donatum ſit, [7] non reſcindit.

2. [8] Mi-

3. *Imperfecta lex eſt, veluti Cincia, quæ ſupra certum modum donari*] Hæc verba non extant in edd. antiquiſſimis: nec iis, quæ habent notas Cujacii, etiam recentiſſimis. Verum ſic tamen edidit Cujacius Lugd. cIↃ IↃ LXVI. quod retentum in Genev. & Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. ac a Pacio & Gothofredo. In Pariſ. tamen alia eſt litterarum forma: ac in margine notatum, hoc modo indicari, id eſſe ſupplementum lacunæ in exemplari authentico. Vnde & ego hoc ſequendum exiſtimavi, ac hæc a genuinis Vlpiani verbis diſtinxi. Valde autem veriſimile eſt, quod vult Cujacius *dict. lib.* XIX. *c. 30.* Vlpianum primo dediſſe legis definitionem, ac de lege perfecta, imperfecta, & minus quam perfecta ita fere ſcripſiſſe. *Lex eſt aut perfecta, aut imperfecta, aut minus quam perfecta. Perfecta lex eſt, veluti Ælia Sentia, quæ vetat aliquid fieri, &, ſi factum ſit, reſcindit. Imperfecta lex eſt, veluti Cincia &c.* Quod vero Vir Summus exiſtimat, hoc legum diſcrimen ſublatum eſſe per *l. 5. C. de legib.* quæ vult, omne, quod fit contra legem, eſſe ipſo jure nullum, id vix eſt, ut ſemper procedat. Sæpe quoque ex rei ipſius reſciſſione aut inhibitione per legem, non levia emergunt incommoda: ac ſatius eſt remedia tantum dari reſciſſoria, vel ſub pœna quid prohiberi, quod ultimum eſt legis minus quam perfectæ. Sed de re illa ex profeſſo diſputat V. C. Arn. Vinnius *Selectar. Quæſtion. lib.* I. *cap. 1.* Legem vero hanc Cinciam, quam muneralem vocat Feſtus: & docet, Plautum ita locutum eſſe, illuſtravit Paulus libro ſingulari, ex quo hodie unicum tantum ſupereſt fragmentum *l. 29. D. de legib.* Suo tempore antiquatam fuiſſe ſcribit Imp. Juſtinianus *Novell.* CLXII. *cap. 1.* (ubi pro Σεντίϐ legendum eſſe Κιντίϐ monet Cujacius. Ego autem mallem Κιγκίϐ) Varia autem legis ejus fuere capita: unum, ne quis ob cauſam orandam donum munuſve acciperet, cujus meminit Cicero *ad Attic. lib.* I. *epiſt. ult.* Tacitus *Annal. lib.* XI. *cap. 5.* & *lib.* XIII. *cap. 42.* aliique: quod jam tempore Claudii vigorem magna ex parte amiſiſſe, & licuiſſe ad certum modum capere, certum eſt ex Tacito *d. lib.* XI. *cap. 5.* & *l. 1. §. 12. D. de extraordinar. cognitionib.* Alterum fuit, ut ad donationem traditio vel emancipatio adhiberetur: de quo aliqua habuimus ad Cajum *Inſt. lib.* I. *tit. 6. §. 3.* & ad Paulum *Sententiar. lib.* V. *tit. 11. §. 4.* Tertium, ne ultra certum modum donaretur & pro cujuſque arbitrio, de quo hic ſermo eſt. Quæ omnia diverſis temporibus & occaſionibus ſublata fuiſſe videntur. Non poteſt vero capitis poſtremi abrogatio adſcribi Conſtantio Chloro; uti volebat Gul. Ranchinus *Variar. Lection. lib.* II. *cap. 7.* ex eo, quod is conſtituerit, ut donationes actis inſinuarentur, teſte ipſius filio, Conſtantino Magno *l. 1. Cod. Theod. de ſponſalib.* Ac, quod Ranchinus putat, etiam eo ipſo cautum fuiſſe, ut ultra modum lege Cincia definitum liceret donare, id nihil habet quo nitatur. imo nihil eſt, unde colligas, id caput tum temporis etiam uſu viguiſſe. Conſtantius vero hoc conſtituto, ut donationes omnes eſſent inſinuandæ, refrenavit eas aliqua ratione potius, quam laxavit; ut notat Eruditiſſimus Jac. Gothofredus *ad d. l. 1. Cod. Theod.* Nec quod vult V. C. Frid. Brummerus *ad leg. Cinc. cap. 12.* a Theodoſio & Valentiniano ſublatum eſſe hoc caput per *l. ult. Cod. Theod. de ſponſalib.* ex illa l. recte colligitur: quoniam illa l. de donationibus tantum ante nuptias agit; docetque, quænam ſint inſinuandæ, quænam non. Vt hoc proinde in incerto ſit, quando, & a quo hoc caput ſit ſublatum: quamvis jure novo id in uſu non eſſe ſit apertiſſimum. Arnobius vero quod ſcribit, non amplius hanc legem ſuo tempore curatam fuiſſe *adverſ. gent. lib.* II. *p. 91.* id ad hoc quoque caput forte ſpectavit: de tota autem lege id verum non fuit, quando ad Juſtiniani uſque tempora mancipatio in donationibus duravit, *v. l. ult. C. de donationib.* IDEM.

4. *Prohibet*] *L. non dubium eſt, 5. C. de legib. No. Th. ne cur. præd. alt. cond.* Macrob. *in Som. Scip. ad finem, inter leges illa imperfecta dicitur, in qua nulla deviantibus pœna ſancitur.* CUJACIUS.

5. *Exceptis quibuſdam cognatis*] Reſpicit huc Servius ad hunc Virgilii locum *Æneid. lib.* VI. *v. 610.*

Aut qui divitiis ſoli incubuere repertis,
Nec partem poſuere ſuis.

ubi ita commentatur. *Suis, id eſt, cognatis, affinibus: hæc enim fuerat apud majores donandi ratio, non profuſa paſſim.* Quam parum vero uſitatæ fuerint olim donationes apud Romanos, etiam in perſonas conjunctas, oſtendit Polybius in *Excerpt. Peireſcian. p. 154.* Quænam autem iſtæ perſonæ conjunctæ fuerunt? An eædem, a quibus accipere licet ex lege Julia repetundarum, ſobrini & propiore gradu cognati? *l. 1. §. 1. D. de leg. Jul. repetundar.* circa quos & alibi veteres ſingularia jura conſtituerunt. Exempla *tit. 16. §. 1. l. 5. pr. D. injur.* Et hos cognatos quoque mulieres oſculo excipere debebant olim, teſte Polybio *lib.* VI. apud Athenæum *Deipnoſophiſt. lib.* X. *p. 440.* Sed id non definio. SCHULTING.

6. *Et, ſi plus donatum ſit, non reſcindit*] Modus per hanc legem donationi datus intelligi videtur in *l. 21. §. 1. l. 24. D. de donationib.* ſive ratio, *l. 9. §. 1. D. eod. tit.* ſumma quantitatis, *l. 23. D. eod. tit.* & legitimus modus, *l. 5. §. 2. & 5. D. de dol. mal. & met. exception.* Vnde & donatio immodica, *l. 21. §. 1. D. de donationib.* & *in infinitum donare*, apud Paulum *Sententiar. lib.* V. *tit. 11. §. ult.* Quis vero fuerit hic modus, nec in jure, nec alibi, quod ſciam, reperitur: ac forte juris Juſtinianei compoſitores noluerunt mentionem ejus, tamquam antiquati, in illo exſtare. Nihil cauſæ eſt, ut credamus fuiſſe ducentorum aureo-

 rum,

2. [8]Minus quam perfecta lex eſt, quae vetat aliquid fieri, [9]&, ſi factum ſit, non reſcindit: ſed poenam injungit ei, qui contra legem fecit: qualis eſt lex Furia teſtamentaria, quae plus quam [10] mille aſſium legatum, mortiſve cauſa [11] prohibet capere, [12] praeter exceptas perſonas: & adverſus eum, qui plus ceperit, [13] quadrupli poenam conſtituit.

3. [14]Lex aut [15]rogatur, id eſt, fertur: aut abrogatur, id eſt, prior lex tol-

rum, ſeu viginti ſeſtertiorum, ob *l. 34. C. de donationib.* quid enim ex eo, quod hæc ſumma ab Imperatoribus poſterioribus juſſa eſt inſinuari, colligi poteſt de legis antiquæ diſpoſitione de longe alia re? Non dico, quod Plinius donationes longe majores a ſe factas fuiſſe teſtetur, etiam extraneis perſonis, veluti quadraginta millium *lib.* VI. *epiſt. 25.* quinquaginta millium *lib.* VI. *epiſt. 32.* & centum *lib.* II. *epiſt. 4.* ducentorum *lib.* VII. *epiſt. 14.* & trecentorum donationem offert *lib.* I. *epiſt. 19.* Hoc, ut & multa alia donationum majorum exempla apud alios, non allego; quia potuerunt eſſe vel ultra quantitatem definitam lege Cincia: poſt quam latam etiam Romanorum divitiæ maximum acceperunt incrementum. Quod autem Fr. Hotmanus *Diſputation. de donationib. cap. 9. & ad l. 34. C. de donationib.* putavit, donationem ultra dodrantem bonorum lege Cincia fuiſſe vetitam, nullo argumento niti recte notavit is, qui de hac lege erudite ſcripſit, Frid. Brummerus *ad leg. Cinc. cap. 12.* IDEM.

7. *Non reſcindit*] Adeoque tota donatio ipſo jure erat valida. Perfecta fuit hac in parte Juſtiniani conſtitutio circa donationes ultra trecentos primo, dein ultra quingentos aureos non inſinuatas *l. 34. l. 36. §. ult. C. de donation.* Verum quod legi defuit, juriſdictione a Magiſtratibus aliquatenus ſuppletum eſt, data exceptione ei, qui conveniebatur ex ſua liberalitate ultra modum a lege definitum, *l. 21. §. 1. l. 24. D. de donationib. l. 5. §. 2. & 5. D. de dol. mal. & met. exception,* quæ exceptio etiam fidejuſſori prodeſt, *d. l. 24. D. de donationib.* nec non prodita actione reſciſſoria, per quam reſcinderetur, quod ultra modum donatum erat, *d. l. 21. §. 1. D. eod. tit.* Quibus remediis opus non fuiſſet, ſi, quod ultra modum donatum erat, ipſa lege Cincia reſciſſum fuiſſet. Adeoque probandum non eſt, quod cum aliis Viris Eruditis exiſtimat Brummerus *ad leg. Cinc. cap. 12.* donationem tantum pro parte, quæ modum excedebat, per legem fuiſſe reſciſſam. Quod ſi fuiſſet verum, lex non imperfecta, verum perfecta fuiſſet; nec enim ut quod intra modum erat, reſcinderetur, ulla erat ratio. IDEM.

8 *Minus quam perfecta lex eſt, &c.*] Accurate loquitur Juriſconſultus ſuo more: non enim imperfecta eſt, tantum vetando: ſed minus a perfectione abeſt, non tamen plane perfecta. Valde vero a perfectione abfuit lex Valeria, quæ auctore Livio *lib.* X. *cap. 9.* cum vetaret civem Romanum, qui provocaret, virgis cædi, ſecurive necari, id tantummodo adjecit, ſi quis adverſus ea feciſſet, *improbe factum,* vel, (ut legit V. C. Joh. Fred. Gronovius) *facturum.* IDEM.

9. *Et, ſi factum ſit, non reſcindit*] Quod ſæpe quoque non caret ratione: & ex rei ipſius reſciſſione difficultates quoque oriri poſſunt. Ita nuptiæ intra annum luctus pœnis coërcentur variis *l 2. C. de ſecund. nupt.* at non ſunt nullæ. Exempla alia *inf. tit. 16. §. 2. l. 29. §. 1. D. l. 9. C. ad leg. Jul. de adulter.* IDEM.

10. *Mille aſſium*] Cujacius *Obſervation. lib.* XIX. *cap. 31.* exiſtimat, in lege ſcriptum fuiſſe *mille æris.* quomodo Varro de *ling. Latin. lib.* VIII. *p. 118.* dicit *mille æris legaſſe.* ubi docet, *æs* de aſſe ſæpe dici. Pondus vero aſſium valde pro temporibus variavit, ut conſtat ex Plinio *Natural. Hiſtor. & lib.* XXXIII. *cap. 3.* IDEM.

11. *Prohibet capere*] Lex ergo hæc non tam adverſus teſtatores, quam legatarios directa fuit. & ſic loquitur quoque Vlpianus *tit. 28. §. 2* quamvis aliud dicat Theophilus *ad pr. Inſt. de leg. Falcid.* ad quem locum V. C. Car. Annibal Fabrotus ſuſpectum habet fragmentum, quod adſcribitur Varroni e *libro* III. *de vit. pop. Rom.* & exſtare dicitur apud L. Calpurnium Piſonem *lib.* II. *de continentia veter. poëtar.* his verbis. *Plebisque ſcito cautum, ne quis legaret, cauſave mortis donaret ſupra aſſes mille.* De quo melius judicari poſſet, ſi hunc librum haberemus. Potuit tamen fieri, ut & legari vetuerit, & etiam capi. IDEM.

12. *Præter exceptas perſonas*] Vt inf. *tit. 28.* His autem ſimilia Th. ſcripſit *in tit. de leg. Falc.* CVJAC. Eaſdem forte perſonas, quas excepit lex Cincia. *§. præc.*

13. *Quadrupli pœnam*] Adeoque eamdem, quam manifeſtis furibus edictum Prætoris propoſuit.

14. *Lex aut rogatur*] De legis rogandæ forma dixi alio loco. non minor autem ſolennitas in ea abroganda requirebatur. Nam populus rogabatur vellet juberet eam legem tolli. CHARONDAS. De modo legis ſcribendæ, promulgandæ, rogandæ, aliiſque eo pertinentibus fuſe egere Paul. Manutius *de legibus cap. 34. & ſeq.* Fr. Hotmanus *Antiquitat. Romanar lib.* II. *cap.* XI.

15. *Rogatur, id eſt, fertur*] Quod fit a magiſtratu. Populus vel plebs jubet. Adeoque non ſatis Latine dicitur plebs Romana legem Aquiliam tuliſſe *§. 15. Inſt. de leg. Aquil.* quod notat modo laudatus Joh. Fred. Gronovius *ad Liv. lib.* X. *cap. 13.* SCHVLT.

16. *De-*

tollitur: aut[16] derogatur, [17] id eſt, pars[18] primae legis tollitur: aut ſubrogatur, id eſt, adjicitur aliquid primae legi: aut [19] obrogatur, id eſt, mutatur aliquid ex prima lege.

4. [20] Mores ſunt tacitus conſenſus populi longa conſuetudine inveteratus.

TITVLVS
[21] *De Libertis.*

5. [22] Libertorum genera ſunt tria, cives Romani, Latini Juniani, dedititiorum numero.

6. [23] Cives Romani ſunt liberti, qui vindicta, cenſu, aut teſtamento, [24] nullo jure impediente, manumiſſi ſunt.

7. [25] Vindicta manumittuntur [26] apud magiſtratum, velut Praetorem, Conſulem, Proconſulem.

8. [27] Cen-

16. *Derogatur, id eſt, &c.*] Feſtus tamen *in verb. obſonitavere* dixit *derogari* pro *abrogari.*

17. *Id eſt, pars prima tollitur*] Legendum opinor, *Pars primæ legis tollitur*, ut *derogare* ſit partem primæ legi detrahere, *l. derogatur, 102. de verb. ſign.* quod etiam *exrogare* eſt, auctore Sex. Pompejo. *Obrogare*, legem primam alia lege lata aliqua ex parte commutare, quod M. Tullius his verbis complexus eſt. *Deinde indignum de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari*, id eſt, ut & ipſe loquitur aliis in locis, *legi obrogari.* CVJAC.

18. *Primæ legis*] Ita edidit quoque L. Charondas, qui hos titulos ſe ad MS. Phil. Gervaſii dicit reſtituiſſe: quod & Cujacio placuit. SCHVLTING.

19. *Obrogatur, id eſt, &c.*] Feſtus *v. obrogare* aliter dixit. *Obrogare eſt legis prioris infirmandæ cauſa legem aliam ferre.* Vt adeo non ſemper eodem modo ſint locuti veteres. Accurate tamen hic Vlpianus diſtinxit, tamquam Juriſconſultus, & proprietatis verborum ſtudioſus. IDEM.

20. *Mores ſunt tacitus &c.*] De moribus & jure non ſcripto agit Imperator §. *9. Inſt. de jur. natural. gent. & civil.* & ad illum copioſe Interpretes.

21. *De Libertis*] Hæc a prioribus diſtinxi quidem: at circa numeros tituli & paragraphorum nihil mutavi; ne hæc editio a vulgatis in hiſce diſcreparet, ejusque uſus ſtudioſis eſſet difficilior. Dubitare quis poſſet, an non Vlpianus ſcripſiſſet *de Libertinis*: & mox *Libertinorum*; quia *libertini* frequentius dicuntur homines ex ſervitute manumiſſi: & *liberti*, quando de patronis ſimul eſt ſermo, vel ad eos ſaltem reſpicitur. Perpetuum tamen id eſſe non affirmo. SCHVLTING.

22. *Libertorum genera ſunt tria*] Quanquam hæc Libertinorum differentia novo jure ſublata eſt: digna tamen mihi videtur, quam intelligere Juriſconſultus debeat, tum propter juris antiqui cognitionem, tum propter veterum J. C. reſponſa in Pandectas relata. CHAROND. De his quoque Cajus egit *Inſtit. lib. 1. tit. 1.* ad quem multa ſatis Interpretes congeſſere. Nec diſcrimen inter libertinos ſuſtulit Antoninus Caracalla, communicata cum omnibus, qui in orbe Romano ſunt, civitate Romana: id enim ad ſolos ingenuos pertinuiſſe, vel inde liquet, quod in Codice Theodoſiano etiam occurrant Latini *l. 1. de heredit. petition. l. 1. de rap. virgin. & viduar.* Et in uſu eos ſuo tempore fuiſſe docet Salvianus *adverſus avaritiam* ſive *ad Eccleſiam lib.* III. ac ipſe Imperator Juſtinianus §. *ult Inſt. de libertin.* dum dicit, Latinorum nomen non fuiſſe frequentatum, ſatis innuit id jus non in totum abolitum fuiſſe. Imo ne quidem dedititii, etſi in uſu eſſe diſiiſſent, ipſo jure ſublati erant. Vnde & huic Imperatori viſum utramque illam inferiorem libertatem improbare *l. un. C. de dedidit. libertat. tollend. & l. 1. C. de Latin. libertat. tollend.* SCHVLTING.

23. *Cives Romani &c.*] Hos manumittendi modos civiles & legitimos appellat Theophilus, quod legibus & jure Romano inſtituti civitatem cum libertate tribuerent. CHAROND. De illis Salvianus libro antea citato ita ſcribit. *In uſu quotidiano eſt, ut ſervi, etſi non optimæ, certe non improbæ ſervitutis, Romana a dominis libertate donentur; in qua ſcilicet & proprietatem peculii capiunt, & jus teſtamentarium conſequuntur: ita ut & viventes cui volunt res ſuas tradant, & morientes donatione transſcribant.* SCHVLTING.

24. *Nullo jure impediente*] Nec lege Ælia Sentia, nec Fuſia Caninia, de quibus in ſequentibus.

25. *Vindicta*] Vindicta erat virgula quædam, a Vindicio forte, vel vindicando dicta, quam lictor manumittendi ſervi capiti imponens ipſum (ut ait Boëtius) in libertatem vindicabat, ſolennia quædam verba pronuncians. Vetus autem mos fuit, ut qui ma-

numit-

8. [27] Cenſu manumittebantur [28] olim, qui luſtrali cenſu [29] Romae, [30] juſſu dominorum, inter cives Romanos cenſum profitebantur.

9. [31] Vt teſtamento manumiſſi liberi ſint, lex duodecim Tabularum facit, [32] quae confirmat [33] quod datum legatum eſt. * * * * *

10. * * [34] Hodie autem ipſo jure liberi ſunt [35] ex lege Junia, qua lege Latini ſunt nominati inter amicos manumiſſi.

11. De-

numittebatur, impoſita ejus capiti manu, verteretur a domino. Illius meminit Arrianus *lib.* II. *cap.* I. *de Epictet. diſſertationib.* Perſius,

Verterit hunc dominus, momento temporis exit
Marcus Dama.

Sed eo antiquato non ſtatim vindictæ ſolennitas abſolevit, licet ex Auguſti conſtitutione in Imperatore neceſſaria non eſſet, ut ſcribit Paulus *de Manumiſſionibus.* CHAROND.

26. *Apud Magiſtratum*] Nec hic opus cognitione cauſæ, niſi in caſibus, quos poſtea habebimus.

27. *Cenſu*] Ad Topica Ciceronis adnotat Boëtius, cenſeri ſolitos olim ſolos cives Romanos: ideo qui domini juſſu vel voluntate nomen ſuum detuliſſet in cenſum ſervus, quia factum civis uſurpaſſet, & libertate & civitate donabatur. Verum non ſtatim atque eum cenſeri juſſerat dominus, plenam libertatem conſequebatur. Nam expectandum erat, ut luſtrum conderetur, quemadmodum Cicero in *libro* I. *de Oratore* oſtendit. Vnde Vlpianus noſter recte luſtralem cenſum dixit, quo perfecto luſtrum conditum erat: interim domino pœnitere licebat. CHAROND. Sed vide quæ notavimus ad fragmentum Regularum *ad fin.*

28. *Olim, qui luſtrali cenſu*] Luſtrum. quod quoque quinquennio condebatur, poſt Veſpaſiani tempora non amplius fuit conditum: non vero ipſe cenſus in totum ideo fuit ſublatus. Confer dicta ad Cajum *lib.* I. *Inſt. tit.* I. §. I. Vlpianus etiam de *cenſibus* libros edidit, ejusque meminit, qui incenſus veniit *tit.* II. §. I2. & in Codice Theodoſiano eſt titulus *de cenſu, ſive adſcriptione*, & in Codice Juſtinianeo *de cenſibus & cenſitoribus &c.* Ceterum luſtro illo ſublato, nec eodem forte modo & tempore cenſu inſtituto ac olim, manumiſſio illa non quidem expreſſo jure ſublata eſt: adeoque & ſimpliciter, ut juſta memoratur in fragmento Puteaneo, quod Collationi Moſaicarum & Romanarum legum ſubjectum eſt: inuſitatam tamen ſuo tempore fuiſſe indicat Vlpianus. SCHVLT.

29. *Romæ*] Vbi cenſum tantum actum fuiſſe dicit fragmentum modo laudatum: in provinciis vero profeſſiones uſitatas fuiſſe. IDEM.

30. *Juſſu dominorum*] Quin & res noſtras in alium transferre poſſumus patiendo illum eas inter ſuas profiteri, *l.* 7. *C. de donationib.* Abſque voluntate domini id non fit, *l.* 64. *D. de adquirend. rer. domin.* IDEM.

31. *Vt teſtamento*] Verbis legis XII. Tabul. his, VTI QVISQVE LEGASSIT SVÆ REI, ITA JVS ESTO. *latiſſima* (inquit Pomponius) *poteſtas tributa videtur, & hæredes inſtituendi, & legata & libertates dandi, tutelas quoque conſtituendi. Sed interpretatione coangustatum eſt, vel legum auctoritate, vel jura conſtituentium.* De lege Furia, quæ & Fuſia dicitur, in catalogo legum antiquarum ſcribitur. CHAROND.

32. *Quæ confirmat*] Deſunt hæc verba, *Teſtamento datas libertates.* Quæ deinde ſequuntur, abundant: nam ad legem Furiam pertinent, cujus ſententia mox clarius explicatur. CVJAC. Poſtea vidit, hæc aliter eſſe conſtituenda.

33. *Quod datum legatum eſt*] In vulg. hæc verba deſunt. CHAROND. Cujacius Obſervation. *lib.* XIX. *cap.* 30. ſcribit, in codice Tilii, quem authenticum vocat, hæc non exſtare, non auſus tamen ſum omittere; quia optimum referunt ſenſum, & in plerisque editionibus, quæ a Cujacio proceſſere, mihique ad manum ſunt, exſtant. Et Charondas ex libro Gervaſiano forte hæc habet: ac ideo ſupplementum, quod ex conjectura hic proponit Cujacius, non admiſit. Vellem tamen, ut hic & alibi ubivis annotaſſet, quid ille codex haberet. SCHVLTING.

34. *Hodie autem*] Hic talia quædam deſunt. *Olim liberi non erant, qui aliter, quam vindicta, cenſu, vel teſtamento manumittebantur.* CVJAC. † *Olim liberi non erant*, ut eſt in reliquiis reg. IDEM. Deſiderantur non pauca, in quibus actum eſt de iis, qui juſtam quidem libertatem olim non conſequebantur, nec juſto modo erant manumiſſi, ſed tantum voluntate dominorum in libertate morabantur; quod facti erat, non juris: poterantque iterum a manumiſſoribus in ſervitutem revocari, etiam per vim: ſed Prætor tamen interveniebat, nec ſinebat manumiſſum ſervire. Adquirebant tamen omnia manumiſſoribus. Sed hi deinceps facti ſunt liberi ex lege Junia, ut, nempe, illo Prætoris beneficio non amplius egerent. Atque ita quæ hic deſunt, ſupplenda ſunt ex ſæpe citato fragmento: quod fecit etiam Cujacius *dict. lib.* XIX. *cap.* 30. hiſce paucis. *Inter amicos manumiſſi olim non erant ipſo jure liberi, ſed voluntate domini in libertate morabantur, & eos ſervire non permittebat prætor.* SCHVLTING.

35. *Ex lege Junia*] De qua in ſcriptis ad Cajum quoque *Inſt. lib.* I. *tit.* I. §. 2. aliqua leguntur: ubi & de his libertis plura occurrunt, de quibus agit Vlpianus *tit.* 3.

36. *Qui*

11. Dedititiorum numero ſunt, [36] qui [37] poenae cauſa [38] vincti ſunt [39] a domino: [40] quibus veſtigia ſcripta fuerunt: qui propter noxam torti, [41] nocenteſque inventi ſunt: quive traditi ſunt, [42] ut ferro, aut cum beſtiis depugnarent: [43] vel in cuſtodiam conjecti fuerunt: deinde [44] quoquo modo manumiſſi ſunt: idque [45] lex Aelia Sentia facit.

12. [46] Ea-

36. *Qui pœnæ cauſa vincti*] Huc pertinet *l. fideicommiſſaria, 43. de fid. lib.* cujus ſenſus hic eſt. Fideicommiſſaria libertas non debetur ei, quem poſtea dominus ob delictum vinxit: quia Dediticiorum numero habetur. Secus eſt, ſi heres vinxerit, *arg. l. cetera, 41. in fin. de leg. 1.* & hoc Paulus tradit *libr.* IV. *Sent. tit. 12.* ex quo detorta videtur *l. fideicommiſſaria.* Nam & ſententiæ ſpeciem habet. CVJAC.

37. *Pœnæ cauſa*] Hoc requiritur: poſſunt enim & nullius culpæ affines vinciri, verbi gratia, ne aufugiant. Imo & janitores vincti erant catena, ut & qui ruri opus faciebant, qui ideo, ut hoc ex loco liquet, non fiebant poſt manumiſſionem dedititii, uti putabat D. Gothofredus *ad l. 7. §. 7. D. de dol. mal.* ubi multa habet de talibus ſervis. Debet quoque dominus exacti conſilii eſſe capax, ut docet Paulus *Sentent. lib.* IV. *tit. 12. §. 7.* SCHVLTING.

38. *Vincti*] Non ſunt hic vincti, qui tantum ſunt carceri incluſi, *l. 216. D. de verbor. ſignification.* quamvis in edicto Prætoris, quo reſtituuntur majores viginti quinque annis, aliud ſit, *l. 9. D. ex quib. cauſ. major.* de quo plura habet Cujacius *ad d. l. 216.* & Aleander *ad Caji Inſt. lib.* I. *tit. 1. §. 3.* IDEM.

39. *Domino*] Non ab herede, ſi ſit ſervus, cui per fideicommiſſum relicta ſit libertas, ſecundum Paulum *Sentent. dict. lib.* IV. *tit. 12. § 4.* Imo nec a creditore vel debitore circa ſervum pigneratum aliquid mutari poſſe, idem docet Paulus *dict. loc. §. 6.* Dominus vero, ſi ſervum, cui per fideicommiſſum libertatem reliquit, vinxerit, non ideo dicitur libertas ſervo non deberi *l. 43. D. de fideicommiſſar. libertatib.* quia ille fiet dedititius; ſed quia dominus plane intelligitur receſſiſſe ab illa voluntate, ac libertatem tacite revocaſſe, *arg. l. 3. §. ult. D. de adimend. vel transferend. legat. l. 4. §. 10. D. de dol. mal. & met. exception.* Quod Cujacius putat, d. legem 43. ex Pauli Sententiis detortam eſſe, inſcriptio redarguit: de quo dixi ad Paulum *lib.* IV. *tit. 12. §. 4.* Non probandus quoque Balduinus *Juſtinian. lib.* IV. qui Tribonianum carpit, quod illam *l. 43.* in Pandectas retulerit; quaſi quæ pertineat ad legem Æliam Sentiam, quatenus, nempe, de dedititiis agit. Verum re vera lex illa non tollebat libertatem, ſed tantum deteriorem faciebat: hic illa judicio teſtatoris plane revocatur. IDEM.

40. *Quibus veſtigia*] Legendum videtur, *quibuſve ſtigmata,* niſi veſtigia ſunt notæ. Seneca *lib. 1. de benefic. Sic non eſt beneficium, quod ſub oculos venit, ſed beneficii veſtigium & nota.* Ergo ſervi compuncti notis, manumiſſione Dediticii efficiuntur. CVJAC. Non diſplicet mihi emendatio Cujacii, ut legatur, *quibuſve ſtigmata ſcripta ſint,* quam & Hier. Aleander probat *ad Caji Inſtit. lib.* I. *tit. 3. §. 2.* quamvis nec negare velim, vulgatam lectionem eſſe ab illo, qui hæc ex Vlpiano excerpſit. Ceterum quamvis conſtat, *veſtigia* vulnerum, flagellorum, & ſimilium, recte dici: etiam hæc poſſe dici *manere, conſpici, oſtendi:* imo & *veſtigia* ſumantur pro ipſis fodicationibus & lancinationibus *l. 1. Cod. Theod. de emendation. ſervor.* attamen *veſtigia ſcribi,* aut *ſcripta eſſe*, locutio eſt nova, nec, ut videtur, Vlpiani. Stigmatis vero vox non tantum huic rei eſt propria, (pro quo etiam apud Petronium occurrit *ſtigma* genere feminino *cap. 45. & 69.* quæ loca ſunt ex fragmento Tragurienſi. Alibi vero uſurpatur in genere neutro *cap. 103. & 105.*) ut oſtendunt Oiſelii notæ ad Cajum *dict. loc.* etſi ipſe ab emendatione Cujacii recedit: verum ſcribi quoque dicuntur ſtigmata. Quinctilianus *Inſtitut. Orator. lib.* VII. *cap. 4.* dicit, *ſi quis fugitivo ſtigmata ſcripſerit.* Sic quoque Auctor carminum, quæ Phocylidi adſcribuntur, dixit.

Στίγματα μὴ γράψῃς ἐπονειδίζων θεράποντα.

Ne ſcribe ſtigmata, opprobrio afficiens famulum.

Quæ optime huic loco quadrant. Et ſolebat ſtigmatibus indi atramentum. Sed de notis inurendis plurima ad Cajum *lib.* I. *tit. 1. §. 3.* ſcripta invenies. SCHVLTING.

41. *Nocenteſque inventi*] Id eſt, confeſſi. Nam qui torti, nec confeſſi ſunt, Cives Romani fieri poſſunt, ut Paulus *in eodem libro* ſcribit. CVJAC.

42. *Vt ferro*] Ad ludum gladiatorium. Ad ferrum in *l. ejus qui, 8. §. ult. qui teſta.* ad gladium, in *l. ſi quis mihi bona, 25 §. ſi quis plane, de adq. her. l. ſi quis a filio, 6. §. ſed & ſi, de injuſt. teſt.* IDEM.

43. *Vel in cuſtodiam*] In publicum carcerem. Igitur publicus carcer dediticium facit, non privatus: niſi corpori vincula adhibita ſint, *l. verum, 216. de verbor. ſign.* IDEM.

43. * *Vel in cuſtodiam conjecti fuerunt*] Id eſt, qui jam damnati in carcere adſervantur, ut pœna tradantur. Nam, ut Vlpianus *lib. primo ad legem Æliam Sentiam* ſcribit. *Verum eſt eum, qui carcere cluſus eſt, non videri neque vinctum neque in vinculis eſſe, niſi corpori ejus vincula ſint adhibita.* Noſtram ſententiam confirmat Paulus *lib.* IV. *Sentent. tit. de manumiſſ.* Verum de lege Ælia Sentia dixi in catal. leg. antiq. CHAROND. Sed quod Cujacius habet, videtur verius, ac probat quoque Theophilus *ad §. ult. Inſt. de libertinis.* SCHVLTING.

44. *Quoquo modo*] Suetonius *Auguſt. cap. 40.* dicit, *ullo libertatis genere.*

45. *Ælia Sentia*] De tempore legis hujus latæ, & de auctoribus ad Cajum Interpretes quoque agunt *lib.* I. *tit. 1. §. 3.*

12. [46]Eadem lege cautum eſt, ut minor triginta annorum ſervus vindicta manumiſſus, civis Romanus non fiat, niſi [47]apud [48]conſilium cauſa probata fuerit: ideo ſine conſilio manumiſſum [49]ſervum manere [50] putat. [51]Teſtamento vero manumiſſum perinde haberi jubet, [52]atque ſi domini voluntate in libertate eſſet, [53]ideoque Latinus fit.

13. [54]Eadem lex eum dominum, qui [55]minor viginti annorum eſt, prohibet ſervum manumittere, praeterquam ſi cauſam apud conſilium probaverit. [56]In conſilium autem [57]adhibentur Romae quinque Senatores, & quin-

46. *Eadem lege cautum eſt &c.*] Ratio juris etiam infantem manumitti patitur, *l.25.D.de manumiſſionib.* At lex noluit indiſtincte ad civitatem Romanam quosvis poſſe venire: quod ab Auguſto fuiſſe inſtitutum docet in ejus vita Suetonius *cap. 40.* & Dion. Caſſius *lib.* LV. *p. 557.* Suſtulit hoc Juſtinianus §. *ult. Inſtitut. de libertin. l. 2. C. commun. de manumiſſionib.* SCHVLTING.

47. *Apud conſilium*] Mentio ſervi ad (hoc eſt apud) conſilium manumiſſi apud Gruterum *Inſcription. p.* DCXXXI. 2. PERSICVS LIBERTVS MANVMISSVS AD CONSILIVM. Quod tamen an ob hanc cauſam factum ſit, non definio. IDEM.

48. *Conſilium*] Conſilium appellat eorum conſeſſum, quos magiſtratus vel in urbe, vel in provincia in conſilium vocabat. Theophi. *in tit.6. lib.* I. *Inſt.* qui etiam cætera, quæ de dominii diſtinctione ſequuntur, explicat CHAROND.

49. *Servum manere*] Sam. Petitus *Obſerv. lib.* II. *cap. 5.* dicit, expunctum eſſe a Cujacio poſt *ſervum* verbum *Cæſaris:* quod tamen ego in nulla editione inveni, excepta Pariſ. cIↄIↄLXXXVI: nec res ipſa admittit, quidquid dicat Petitus, qui quæ habet, nihili ſunt. Sic deberet non *manere*, ſed fieri ſervus Cæſaris: & nihil cauſæ, cur talis fiſco cedat, ut ille vult: quia, ſcilicet, non ſit amplius in bonis domini, adeoque nullius, qualia vult fiſco deferri. Iſta quidem mera commenta ſunt, omni auctoritate deſtituta. SCHVLTING.

50. *Putat*] Hoc eſt, non quidem expreſſe ſancit, at vult. Ita Philo Judæus *de judic. princ.* οἴεται δεῖν ὁ νόμος *lex putat oportere.* Plura talia notat Cujacius ad *tit.* 2 §. 4. Alibi quoque dicitur *lex ſcit l. 98. §. ult. D. de ſolutionib.* quod notavit Cujacius *ad l. 83. §. 5. D. de verbor. obligationib.* & Jac. Gothofredus, *ad legg.* XII. *tabb. tab. 6.* & νόμος ἐπίςαται, *Novell.* XXXVIII. *pr. §. 3.* & *non hoc vidit lex* apud Quinctilianum avum *declamation.* CCCX. IDEM.

51. *Teſtamento vero manumiſſum*] Et idcirco quos ad civitatem Romanam perduci volebant, iis ita teſtamento libertatem dabant, LIBERI SVNTO CVM ANNORVM ERVNT XXX. *l. ex parte, 39. §. Sticho, fam. erciſ. l. Ariſt. 46. de manu. teſ. l. ult. de reb. dub. l. ſi quis ita, 13. §. ult. de ſtatulib.* In eo, qui cenſu liberatur, nulla ætatis habita eſt ratio. CVJAC. In teſtamento quoque idcirco addebatur forte manumiſſioni ſervi, *cum per leges licebit, liber eſto*, *l. 38. D. de manumiſſ. teſtam.* Poteſt tamen quoque hoc reſpicere id, quod traditur *l. 12. D. de manumiſſionib.* cautum eſſe lege Fabia de ſervo, qui plagium admiſit, & pro quo dominus pœnam intulit, ne intra decem annos manumittatur; cujus mentio *l. 12. §. 16. D. de captiv. & poſtlimin.* SCHVLTING.

52. *Atque ſi domini voluntate in libertate eſſet, &c.*] Cujus conditionis erant manumiſſi non juſto modo, qui tantum vivebant ut liberi, nec ſerviebant, quod facti eſt, jure non erant liberi: donec lex Junia Norbana, quæ longe poſt Æliam Sentiam lata eſt, Latinos fieri voluit ita manumiſſos; ut docet fragmentum Collationi Moſaicarum & Romanarum legum ſubjectum, ac Cujacius *Obſ. lib.* XVIII. *cap. 20.* ut adeo lex Ælia Sentia poteſtatem teſtatorum hic coarctaverit. Verum lex Junia Norbana, quæ de hac ſpecie expreſſe nihil ſancivit, omnibus non juſto modo manumiſſis, adeoque & his certam conditionem adſignavit. IDEM.

53. *Ideoque Latinus fit*] Manumiſſionis per cenſum, tamquam tempore Vlpiani non uſitatæ, nulla hic mentio: requirebatur tamen & hic ætas triginta annorum; ut docet fragmentum modo laudatum, ac intelligitur ex Theophilo *ad §. ult. Inſt. de libertin.* quod poſtea etiam probavit Cujacius *Paratitl. tit. C. commun. de manumiſſ.* qui quando ad hunc locum ſcribebat, nondum viderat illud fragmentum. IDEM.

54. *Eadem lex*] Senatusconſultum quoque ad hoc caput legis factum eſſe docet *l. 13. fin. D. de manumiſſ. vindict. l. 4. C. qui manumitter. non poſſ.* quod & circa alia hujus legis capita eveniſſe notat Cujacius *Obſ. lib.* XV. *cap. 13.* IDEM.

55. *Minor viginti annorum*] Hujus ætatis conſilium infirmum, *l.4.D.de ſerv. exportand.* poſtea firmiſſimæ juventutis eſt ingreſſus, *l.1.Cod. Theod. de his, qui ven. ætat. impetraver.* ubi tamen puellæ biennio maturius ætatis firmatæ eſſe incipiunt. Hic in ſexu nulla eſt differentia. IDEM.

56. *In conſilium*] Hæc eadem & Theophilus ſcribit *in tit. qui & quibus ex cau. man. non poſſ.* CVJAC.

57. *Adhibentur Romæ quinque Senatores, & quinque equites Romani*] Adhibiti hi ſunt in conſilium a Prætore: atque hos fuiſſe illos Decemviros ſtlitibus judicandis, qui haſtæ quoque centumvirali præerant, exiſtimant Viri Inſignes, Jac. Rævardus *Protribunal. cap. 18. & 19.* Ger. Noodt *de Juriſdict. & imper. lib.* I. *c. 12.* quamvis non in omnibus idem ſtatuant. Judices quoque hos, qui in conſilio erant, vocat Vlpianus *l. 17. D. de manumiſſ. vindict.* SCHVLTING.

58. Re-

quinque Equites Romani: in provincia viginti [58] recuperatores, [59] cives Romani.

14. Ab eo domino, qui ſolvendo non eſt, ſervus teſtamento liber eſſe juſſus, & heres inſtitutus; [60] etſi minor ſit triginta annis, vel in ea cauſa ſit, [61] ut dedititius fieri debeat, civis Romanus, [62] & heres ſit: ſi tamen alius ex eo teſtamento nemo heres ſit. Quod ſi duo pluresve liberi heredeſque eſſe juſſi ſunt, [63] primo loco ſcriptus liber, & heres fit: quod & ipſum lex Aelia ſentia facit.

15. [64] Eadem lex in fraudem [65] creditoris, & patroni manumittere prohibet.

16. [66] Qui tantum in bonis, non etiam ex jure Quiritium ſervum habet, [67] manumittendo Latinum facit. In bonis tantum alicujus ſervus eſt, velut hoc modo; ſi civis Romanus a cive Romano ſervum emerit, iſque traditus ei ſit, neque tamen mancipatus ei, neque in jure ceſſus, [68] neque ab ipſo anno poſſeſſus ſit: nam [69] quamdiu horum quid fiat, is ſervus in bonis quidem emptoris eſt, ex jure Quiritium autem venditoris eſt.

17. [70] Mu-

58. *Recuperatores*] Quos inde non male deducunt, quia per eos ſuum quisque recuperabat: quod facit quoque Theophilus *ad §. 4. Inſt. qui & quib. ex cauſ. manumitter. non poſſ.* (qui male deinceps ſcribit, eos ità vocatos eſſe, *quia per eos mancipium naturalem libertatem recipiebat*) quo faciunt quoque quæ habet Feſtus *v reciperatio.* IDEM.

59. *Cives Romani*] Non obloquitur Vlpiano Theophilus *dict loc.* ut putavit Fabrotus, dum dixit, eos vocatos eſſe peregrinos recuperatores: id enim non alio ſenſu intelligendum eſt, quam quod judicarint inter peregrinos: quomodo & Prætor unus dictus eſt peregrinus, quia plerumque jus dicebat inter peregrinos, teſte Pomponio *l. 2 §. 28. D. de origin. jur.* IDEM.

60. *Etſi minor triginta annis*] Quique àliter teſtamento manumiſſus tantum Latinus fiebat, §. *12. hoc tit.* quod ad hereditatem capiendam non potuiſſet ſufficere *tit 22 §. 3. & 8.* Infirma quoque ætas domini huic manumiſſioni non obſtabat, *l 27. D. de manumiſſ. teſtament.* Non vero hoc procedere potuit in ſervo, qui tantum in dominio bonitario teſtatoris erat; eum enim teſtator non poterat civem Romanum facere, *§. 16. hoc tit. & tit. 22. §. 8* IDEM.

61. *Vt dedititius fieri debeat*] Quod fiebat ob ſcelera ſervi, non ob defectum juris, quod dominus in ſervo habebat. Et placuit potius ſervo hic libertatem juſtam procedere, quam ignominia adfici defunctum, *arg. §. 1. Inſt. qui & quib. ex cauſ. manumitter. non poſſ.* dum ſine herede moreretur. IDEM.

62. *Heres ſit*] Ita tamen, ut ipſum non magis patrimonium, quam infamia ſequi videatur: de quo plura notata ſunt ad Cajum *lib. II. tit. 3. §. 6.* IDEM.

63. *Primo loco ſcriptus liber & heres ſit &c.*] Idem docet Celſus *l. 60. D. de heredib. inſtituend.* Atque ita ſervabatur quoque ordo, ſi plures, quam lex Fuſia Caninia permittebat, eſſent in teſtamento manumiſſi: ut Cajus docet *Inſt. lib. 1 tit. 2. §. 2.* In lege vero Ælia Sentia, quæ creditoribus præcipue proſpectum ivit, aliquando ordo ſcripturæ non ſervatur, ut conſtat ex *l. 55. D. de heredib. inſtituend. l 24. D. qui & a quib. manumiſſ. liber. non fiant.* IDEM.

64. *Eadem lex in fraudem*] Cajus idem *lib. 1. Inſt.* Porro in ceteris rebus alienatis in fraudem Reſciſſoria actione utimur, Pauliana, Fabiana, ſive Calviſiana. non etiam in libertatibus datis in fraudem. Nam libertates ipſo jure nullæ ſunt, id eſt, ex lege Ælia Sentia. CVJAC.

65. *Creditoris & patroni*] De utroque ſatis multa adnotata ſunt ad Cajum *lib. 1. Inſt. tit. 1. §. 5. & 6.*

66. *Qui tantum in bonis*] Hunc Theophilus Bonitarium vocat, ſequentem Quiritarium. CVJAC.

67. *Manumittendo Latinum facit*] Non civem Romanum, qualem nemo facere poterat, niſi qui eſſet dominus jure Quiritium. Et hæc juſta libertas vocatur in *l. 29. pr. D. qui & a quib. manumiſſ. liber. non fiant.* atque e diametro opponitur libertati nulli, quæ memoratur, *d. l. §. 1.* hoc eſt, quæ nec eſt juſta, nec Latina, nec dedititia. Ita recte illum locum interpretatus eſt Vir Egregius, Ant. Auguſtinus, *Emendation. lib. III. cap. 7.* SCHVLTING.

68 *Neque ab ipſo anno poſſeſſus*] Qui enim rem mancipi per traditionem acceperat, uſucapione, quæ olim in rebus mobilibus anno abſolvebatur, dominium Quiritarium adquirebat: qua de re verba facienda erunt *ad tit. 19. §. 7.* Hic vero non excluduntur alii modi adquiſitionis civilis, uti oſtendi ad Cajum *Inſt. lib. 1. tit. 6. §. 3.* IDEM.

69. *Quamdiu horum quid fiat*] Vir Magnus, Cl. Salmaſius

17. [70] Mulier, quae in tutela eſt, item pupillus & pupilla manumittere non poſſunt.

18. [71] Communem ſervum unus ex dominis manumittendo [72] partem ſuam amittit: eaque adcreſcit ſocio: [73] maxime ſi eo modo manumiſerit, quo, ſi proprium haberet, civem Romanum facturus eſſet. Nam ſi inter amicos eum manumiſerit, [74] plerisque placet eum nihil egiſſe.

19. [75] Servus, in quo alterius eſt uſusfructus, alterius proprietas, a proprietatis domino manumiſſus, liber non fit, [76] ſed ſervus ſine domino eſt.

20. [77] Poſt mortem heredis, aut [78] ante inſtitutionem heredis teſtamento libertas dari non poteſt, excepto teſtamento militis.

21. Inter medias heredum inſtitutiones libertas data [79] utrisque adeuntibus

maſius *Diatrib. de mutuo p. 95.* pro, *quid fiat*, reponit, *quid non fiat*. Verum *quamdiu* hic idem eſt, quod *quoad*: quomodo etiam *quamdiu* accipitur *l. 15. D. quib. mod. uſusfruct. vel uſ. amittit. l. 1. verſ. habebit, D. de pen. legat. l. 1. §. penult. D. de ventr. in poſſeſſion. mittend.* Plura habet Briſſonius *de verbor. ſignificat.* IDEM.

70. *Mulier, qua in tutela eſt &c.*] Non poteſt, nempe, hoc facere ſine tutoris auctoritate: quod de muliere docet fragmentum Collationi Moſaicarum & Romanarum legum ſubjectum §. *mulier.* eſt enim hoc negotium civile, ad quod mulieres egebant tutoris auctoritate, auctore Vlpiano noſtro *tit. 11. §. 27.* IDEM.

71. *Communem ſervum*] §. *ult. de donat.* CUJAC.

72. *Partem ſuam amittit*] Ne hoc fiat, videmus in teſtamento ab uno ſocio manumitti ſervum ſub conditione, *ſi eum ſocius manumiſerit, l. 48. D. de manumiſſ. teſtament.* Atque ita manumiſſio quoque facta eſſe intelligenda eſt, ut & a ſocio fiat, *l. 4. §. ult. D. de manumiſſ. vindict. l. 13. §. 1. D. de ſtatuliber.* SCHULTING.

73. *Maxime ſi eo modo manumiſerit, &c.*] His modis manumittens jus ſuum plane abdicabat, ex ratione juris civilis. Cum vero pro parte liberari non poſſet ſervus, neceſſario totus fiebat ejus, qui non manumittebat. Idem ex Paulo liquet *Sententiar. lib.* IV. *tit. 12. § 1.* IDEM.

74. *Plerisque placet, nihil eum egiſſe*] Hoc ergo in caſu non omnes idem ſenſerunt: at in præcedenti ſpecie ſatis indicant Vlpianus, & Paulus *dict. loc.* inter auctores bene conveniſſe. hic ſane antiquitus libertas jure civili non competebat; ſed ex facto tantum ſervus in libertate morabatur, uti antea vidimus. Quod vero V. C. Em. Merillius *ad L. Deciſion. Juſtinian. ad l. 1. C. de commun. ſerv. manumiſſ.* opinatur, circa utramque ſpeciem diſſenſiſſe Sabinianos & Proculianos, prioresque exiſtimaſſe, domino non manumittenti totum ſervum cedere: poſteriores vero libertati faviſſe, ut ſervus fieret liber, ac non manumittenti pars pretii ſolveretur; id, inquam, Vlpiani & Pauli teſtimonio evertitur, & nihil habet, quo nitatur. Fuerit circa communem ſervum inter Auctores in nonnullis quæſtionibus aliquid controverſiæ, veluti in ſpeciebus *l. 30. D. de liberal. cauſ. l. 18. D. de vulgar. & pupillar. ſubſtitution.* quod nunc non excutio: verum non inde tamen recte ſequitur, & hic eos diſſenſiſſe: & quidem ita, ut diverſæ ſectæ diverſum tenerent. Ceteroquin tam Juriſconſulti, quam Principes hic interdum benigniorem ſunt ſecuti partem, ut oſtendit Juſtinianus *l. 1. C. de commun. ſerv. manumiſſ.* qui hoc jus mutat *d. l. & §. ult. Inſt. de donationib.* ac ſervum jubet liberum fieri, data pretii portione illi, qui non vult manumittere. IDEM.

75. *Servus, in quo alterius eſt*] Hujus ſententiæ veſtigia quædam ſunt in *l. quotiens, 9. in fin. de hered. inſt. l. 2. de man. vind. l. ſi fructuarium, 6. de man. teſt.* Nam Juſtiniani conſtitutio in contrarium ſcripta eſt. CUJAC.

76. *Servus ſine domino eſt &c.*] Id in aliis quoque caſibus fit, veluti ſi dominus ſervum pro derelicto habuerit, *l. 38. §. 1. D. de noxalib. actionib. l. ult. D. pro derelict. l. 36. D. de ſtipulation. ſervor.* Alius eſt in *l. 23. pr. D. de liberal. cauſ.* Hodie ſervus hic fit liber: ſed fructuario debet ſervire, quamdiu is vivit, & uſusfructus durat, *l. 1. C. commun. de manumiſſionib.* SCHULTING.

77. *Poſt mortem heredis*] Poſt quam nec olim poterat relinqui legatum; quia ab herede heredis nihil poterat relinqui, teſte Paulo *Sentent. lib.* III. *tit. 6. §. 5.* ubi plura adnotata ſunt IDEM.

78. *Ante inſtitutionem heredis*] Ante quam tamen tutor dari poterat, §. *3. Inſt. qui teſtament. tutor. dar. poſſ.* Sed tutela non ita relinquitur, ut libertas & legatum, quæ heredi decedunt; at tutor quaſi inſtituitur. Imo & *tutorem inſtituere* dicit Cicero *de orator. lib.* I. *cap. 53.* adeoque protinus a teſtatore proficiſcitur, *l. 7. D. de teſtamentar. tutel.* & pleniore quodam modo, quam vel legata, etiam vindicationis, vel libertates, etiam directæ. Ita V. C. Janus a Coſta *ad §. 35. Inſt. de legat.* IDEM.

79. *Utriſque adeuntibus non valet*] Quia data erat ante heredes poſtea ſcriptos, qui etiam adeunt: ac ſic obſta-

bus non valet: ſolo autem priore adeunte, [80] jure antiquo valet. Sed poſt [81] legem Papiam Poppaeam, quae partem non adeuntis caducam facit, [82] ſiquidem primus heres vel jus antiquum habeat, valere eam poſſe placuit. Quod ſi non habeat, non valere conſtat, quod loco non adeuntis [83] ea lege aerarium partis heres fiat. [84] Sunt tamen, qui & hoc caſu valere eam poſſe dicunt.

22. Qui teſtamento liber eſſe juſſus eſt, [85] mox quam unus ex heredibus adierit hereditatem, liber fit.

23. [86] Juſta libertas teſtamento poteſt dari his ſervis, [87] qui teſtamenti faciendi, [88] & mortis tempore ex jure Quiritium teſtatoris fuerunt.

24. [89] Lex Furia Caninia jubet teſtamento [90] ex tribus ſervis non plures quam

obſtabat vitium præpoſteri, quod hodie ſublatum §. 34. *Inſt. de legat.* IDEM.

80. *Jure antiquo*] Jus antiquum interpretantur jus XII. tabul. aut certe quod interpretatione prudentum ex illis profectum eſt. CHAROND. Intelligit illud jus antiquum, quo obtinuit jus adcreſcendi; quod ipſum inde mox dicitur *jus antiquum*, ut & *tit.* 18. §. 1. Per id autem hoc caſu priores erant quaſi ſoli heredes ſcripti. SCHVLTING.

81. *Legem Papiam Poppæam*] Cujus mentio *dict. tit.* 18. §. 1. *tit.* 19. §. 17. *tit.* 24. §. 12. & alibi.

82. *Si quidem primus heres vel jus antiquum habeat*] Illud *vel* indicat, aliquid excidiſſe. Forte Vlpianus ſcripſerat: *ſiquidem primus heres liberos, vel jus antiquum habeat:* liberos enim habentibus caduca adcreſcebant, *tit.* 25. §. 17. nec non quibuſdam cognatis, quibus jus antiquum relictum erat *tit.* 18. SCHVLTING.

83. *Legatarii partis*] Hic locus admodum depravatus eſt *a*. Crediderim legendum *Præf. ærarii.* Præfectorum enim ærarii eſt, bona, quæ fiſco deferuntur, ſpernere, vel agnoſcere, *l. ergo*, 4. §. *plane, de fid. lib. l. edicto.* 13. *de jur. fiſc.* Ph. Gervaſii liber habet, *ea lege ærarium partis hæres fiat.* CVJAC. † *a* In archetypo, *patres.* IDEM.

83. * *Ea lege ærarium partis heres fiat*] Hanc lectionem cum habeat liber Gervaſii, quam etiam in ſua editione expreſſit Charondas, quæque bonum habet ſenſum, ſequi malui, quam quod ex codice Tilii editiones aliæ fere, etiam Cujacianæ, habent, *legatarii partis heredes fiunt:* unde nihil recti exſculpi poteſt. Neque lectio bona eſt ed. Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. Pariſ. & Gen. cIↄ Iↄ LXXXVI. *ærarium partis heredes fiunt.* Ærarium autem dicitur *heres fieri* improprie; quia neque ex teſtamento, neque ab inteſtato ſuccedit: hereditatis tamen partem adquirit, quales ſucceſſores heredum quoque nomine veniunt, *l.* 170. *D. de verbor. ſignification.* Et hic ærarium idem facit, quod verus heres faceret. SCHVLTING.

84. *Sunt tamen, qui & hoc caſu valere eam poſſe dicunt*] Hi putarunt, non perinde hic habendum eſſe, quaſi poſteriores etiam adiiſſent, ſed quaſi non adiiſſent. Forte quia ærarium proprie non eſt heres. At contrariam ſententiam magis probatam fuiſſe indicat Vlpianus. IDEM.

85. *Mox quam unus ex heredibus adierit*] Idem docet *l.* 23. §. 1. *l.* 25. *D. de manumiſſ. teſtament.* Teſtamentum, ſcilicet, aditione hac jam eſt confirmatum, dum aliquis hereditatem ſubiit. Si ſit ſuus heres, ſatis erit, ut heres exſiſtat, *arg. l.* 1. §. 7. *D. Si quis omiſſ. cauſ. teſtament. l.* 27. §. 3. *D. ad S. C. Trebell. l.* 30. §. 10. *D. de fideicommiſſar. libertatib.* IDEM.

86. *Juſta libertas*] Juſtam libertatem dicit legitimam, quæ jus civitatis tribuebat, & quam cives Romani habebant. Ipſa vero revocari non poterat, niſi iis rationibus, quæ a jure conſtitutæ ſunt. In aliis autem locus pœnitentiæ relinquebatur: quod Tacitus *lib.* 13. teſtatur. CHAROND.

87. *Qui teſtamenti &c.*] Eodem modo, uti res ſeſe habuit in legato per vindicationem rei in ſpecie, *tit.* 24. §. 7.

88. *Et mortis tempore*] Vel intra diem cretionis, *l. verum*, 58. *de manu. teſt. & inf. tit.* 22. Nam & qui intra diem cretionis hereditatis fit, prope eſt, ut defuncti fuiſſe videatur mortis tempore. CVJAC.

89. *Lex Furia Caninia*] Quid fiet, ſi ſupra ſtatutum numerum ſervos in teſtamento manumittat? Et placet liberari eos, qui primo loco ſcripti ſunt, uſque ad legitimum numerum, quod & in lege Ælia ſervatur, *l. qui ſolvendo*, 60. *l. ſi non lex*, 83. §. 1. *de her. inſtit.* Quid fiet ſi in orbe, ſi permixte ſervorum nomina ſcripta ſint? Et placet impediri omnium libertatem, *l. qui ſolvendo.* 42. & *l. prox. eod. tit.* Quid fiet, ſi in codicillis quidam ſcripti ſint? Et Paulus *lib.* IV. *Senten.* noviſſimum eis locum tribuit, quod puto verius dici. Rurſus quæro, cur per legem Furiam totam familiam inter vivos liberare liceat, non etiam in teſtamento; facilius enim quis in teſtamento totam familiam manumittit, quam inter vivos: & eadem ratione Senatus obligatæ mulieri ſuccurrit, non donanti: lex Julia hypothecam prædii dotalis inhibet, non alienationem: Conſtitutio Theodoſii Decurionibus venditionem, non donationem aut permutationem: Novella Juſtiniani interceſſiones pro mari-

to,

quam duos [91] manumitti: & uſque ad decem dimidiam partem manumittere concedit: a decimo uſque ad triginta tertiam partem, [92] ut tamen adhuc quinque manumittere liceat, aeque ut ex priori numero: a triginta uſque ad centum quartam partem; aeque ut decem [93] ex priori numero liberari poſſint: a centum uſque ad quingentos partem quintam, [94] ſimiliter, ut ex antecedenti numero, viginti quinque poſſint fieri liberi. [95] Eademque praecipit, ne plures omnino quam centum ex [96] cujuſquam teſtamento liberi fiant.

25. [97] Eadem lex cavet, ut libertates ſervis teſtamento nominatim dentur.

to, non pro extraneo. Quæro, an recte quis moribundus prætermiſſo teſtamento totam familiam manumittat? Et recte Cajus *lib.* 1. *Inſtit.* hoc tanquam in fraudem legis excogitatum reſpuit, cui ſimile eſt, quod ad legem Caniniam Paul. ſcribens tractat, *in l. ſi quis eum, 37. de cond. & dem.* Sed pugnat cum Paulo *l. ſi quis quis, 31. de lega. II.* niſi dicamus, legati retentionem eſſe, non petitionem; ut in *l. Lucius, 88. §. codicillis, eod. tit.* Et hæc de lege Caninia ex jure antiquo adnotare libuit: quæ, & ſi ea lex abrogata ſit, nobis in aliis tamen partibus juris magno uſui eſſe poſſunt. IDEM. De tempore legis hujus latæ diſputavimus *ad Caji Inſt. lib.* I. *tit. 2. pr.* ubi hac ipſa de re agitur: de qua etiam ex profeſſo ſcribit Paulus *Sententiar. lib.* V. *tit. ult. §. ult.* ubi numeros diſtincte & plene Cujacius exputat. Inde libertates *intra legitimum numerum, l. 28. Cod. Theod. de Judæis.* Quod attinet *l. 37 D. de conditionib. & demonſtrationib.* de qua hic agit Cujacius, non mirum eſt, ſervum in fraudem legis Furiæ Caniniæ legatum, ut manumitteretur, legatario deberi; quando hoc ipſo, quod legatum effectum ſortitur, lex nullo modo offenditur: at in *l. 31. D. de legat. lib.* II. neceſſe eſt poni aliquid fieri vere in fraudem legis: ac dici poteſt, ſervus a minore viginti annis, qui eos ob infirmitatem conſilii manumittere non poterat, legatos eſſe, ut manumitterentur; atque hoc valere non magis poteſt, quam venditio & traditio hunc in finem inter vivos facta, *l. 4. D. de ſerv. exportand. l. 7. §. 1. l. 10. §. 1. D. qui & a quib. manumiſſ. liber. non fiant.* Atque ad hoc caput legis Æliæ Sentiæ, (de quo egit quoque Modeſtinus *l. 16. D. de manumiſſionib.* quæ ex eodem eſt libro I Regularum, ex quo eſt d. l. 31.) referre malo cum D. Gothofredo dictam legem 31. quam ad illud, quod vetat manumitti in fraudem creditorum, cum Rævardo *Conjectaneor. lib.* I. *cap. 1.* Sane qui ære alieno valde laborat, is non facile invenit heredem, ac ſic legata quoque æque facile corruunt, ac libertates. SCHVLTING.

90. *Ex tribus ſervis non plures quam duos*] Servatur in *l. 22. §. 1. D. de fideicommiſſar. libertatib.* IDEM.

91. *Manumitti*] Quovis modo, atque adeo nec per fideicommiſſariam libertatem, *d. l. 37. D. de conditionib. & demonſtrationib. fac. l. 22. §. 1. D. de fideicommiſſar. libertatib.* IDEM.

92. *Vt tamen adhuc quinque &c.*] Hoc eſt, ita tamen, ut, quamvis numerus ſervorum non adſurgat ad quindecim, poſſint tamen hic manumitti ſaltem quinque, qui etiam ex decem poterant manumitti. IDEM.

93. † *Ex priori*] *Ex ſuperiori numero lib. p.* CVJAC. Forte, *ut ex priori:* manumittuntur enim non ex priori numero, ſed ex majori: ubi tamen & idem juris debet locum habere. SCHVLTING.

94. *Similiter*] An, *ut ſimiliter.* IDEM.

95. † *Eademque*] *Denique.* CVJAC. Edit. Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. *Et denique*, quod a lectione vulgata parum abit, & rectius eſt. SCHVLTING.

96. † *Cujuſdam*] *Cujuſquam.* CVJAC. Charondas edidit *cujuſquam.* ac ſic edd. Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. Pariſ. & Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. Pacii, & Gothofredi. *Cujuſquam* vero, pagani, ſcilicet: nam in militum teſtamentis lex hæc locum non habuiſſe videtur, *per l. 51. pr. D. de manumiſſ. teſtament.* ubi id obſervat Cujacius *ad Papinian. Reſpon. or. lib.* XIV. SCHVLTING.

97. *Eadem lex cavet*] *§. libertas, de legat.* CVJAC. Confer Paulum *Sententiar. lib.* IV. *tit. ult. §. 1.* & quæ illic notata ſunt. Hodie id non amplius requiritur, *§. 27. Inſt. de legat.* quamvis in *l. un. C. de leg. Fuſ. Canin. tollend.* id non tolli, Cujacio *Paratitl. dict. tit. C.* non difficulter largiar. IDEM.

TITVLVS II.

[1] *De Statu liberis.*

1. *Statu liberis*] Statuliber eſt, cui ſpes quædam libertatis propoſita eſt, licet interea ſervus ſit, & (ut ait Paulus) qui ſtatutam & deſtinatam in tempus vel in conditionem habet libertatem. Fit autem ſtatuliber vel conditione expreſſa, vel vi ipſa. Conditione expreſſa, ſi ſub hac conditione (exempli gratia) liber eſſe juſſus ſit, ſi centum hæredi dederit. Vi ipſa, cum creditoris fraudandi cauſa manumittitur. Nam dum incertum eſt, an creditor jure ſuo utatur, interim ſtatuliber eſt: quoniam fraus in lege Ælia Sentia cum effectu accipitur. CHAROND.

2. *Sub*

1. Qui [2] ſub conditione teſtamento liber eſſe juſſus eſt, ſtatu liber appellatur.

2. Statu liber, quamdiu pendet conditio, [3] ſervus heredis eſt.

3. Statu liber ſeu alienetur ab herede, ſive [4] uſucapiatur ab aliquo, [5] libertatis conditionem ſecum trahit.

4. Sub hac conditione liber eſſe juſſus, ſi decem millia heredi dederit, & ſi ab herede abalienatus ſit, [6] emptori [7] dando pecuniam, ad libertatem perveniet: [8] idque lex duodecim Tabularum jubet.

5. [9] Si per heredem factum ſit, quo minus ſtatu liber conditioni pareat, perinde fit liber, atque ſi conditio expleta fuiſſet.

6. Extraneo pecuniam dare juſſus, & liber eſſe, ſi paratus ſit dare; & is, cui

2. *Sub conditione*] Sic & Feſtus *hoc verb.* Idem ſi ſit libertas poſt tempus data, *l. 1. pr. D. hoc tit.* modo id utiliter exſpectari poſſit: non ſi ſit liber eſſe juſſus, cum moreretur, *l. 17. pr. l. ult. pr. D. de manumiſſ. teſtament.* Conditio quoque non debet eſſe talis, quæ detrahatur, veluti impoſſibilis in ultimis voluntatibus, quo caſu erit pro pure manumiſſo: ſed nec talis, quæ quidem hominis poteſtatem per ſe non excedat, at a ſervo impleri nulla ratione poſſit, ut ſi heredi dederit millies, (ſive vicies & quinquies centum millia Philippeorum) *l. 4. §. 1. D. hoc tit.* ubi pro, *ut aliunde ea libertas obtingere non poſſit*, legendum eſſe, *ut illi inde ea lib. ob. n. poſſ.* rectiſſime vidit Vir Præclarus, Joh. Fred. Gronovius, *de pecun. veter. lib.* II. *cap 5.* Vt adeo multum interſit inter impoſſibile, quod naturæ humanæ impoſſibile eſt; ac difficile, quod hominis alicujus poteſtatem excedit, *l. 137. §. 4. D. de verbor. obligationib.* ad quem locum de hoc diſcrimine nonnulla profert Cujacius. SCHVLTING.

3. *Servus heredis eſt*] Idque certiſſimum eſt, *l. 9. pr. D. hoc tit.* nec enim utrumque, ſervus, & liber, eſſe poteſt: nec libertatis dies cedere, antequam & veniat, *arg. l. 8. D. quand. dies legator. vel fideicommiſſor. ced. l. un. §. 6. C. de caduc. tollend.* IDEM.

4. † *Suſcipiatur*] *Vſucapiatur.* CVJAC. Legendum eſſe *uſucapiatur*, Cujacius quoque docuit *Obſervation. lib.* XIII. *cap. 16.* & recte: ac ſic legitur in edit. Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. idque recipere non dubitavi. SCHVLTING.

5. *Libertatis conditionem ſecum trahit*] Vt, ſcilicet, ita cum ſua cauſa uſucapiatur, *l. 2 pr. D. hoc tit.* & uſucapiens ſit inter eos, in quorum perſona conditio poſſit impleri, *l. 3. §. 10. D. hoc tit.* Non idem, ſi uſusfructus tantum in eo alienetur, *l. 7. D. hoc tit.* ut adeo in fructuarii perſona conditio impleri nequeat: quod Cujacius quoque animadvertit *dict. lib.* XIII. *cap. 16.* Vt vero illud in uſucapto habeat locum, uſucapio poſt hereditatem aditam debet eſſe impleta, *l. 2. pr. D. hoc tit.* Æquitas tamen id latius extendit, *l. 9. §. ult. D. hoc tit.* IDEM.

6. *Emptori*] Add. *l. 6. §. 3. l. 8. §. 1. l. 27. D. hoc tit.*

7. *Dando*] Non idem in conditione faciendi, *l. 6. §. ult. D. hoc tit.*

8. *Idque lex*] Modeſtinus ſcribit, putaviſſe leges XII. tabu. ſtatuliberos venundari poſſe. Sed ego ex hoc Vlpiani loco legi adjectum fuiſſe arbitror, ut eorum ſtatui venditio non noceret. CHAROND.

8. * *Idque lex* XII. *tabularum jubet*] In hac lege emptoris nomine continentur omnes, qui quoquo jure dominium in ſtatui libero nacti ſunt. Et hoc Pomponius ſcribit in *l. ſtatu liberi a ceteris, 29. de ſtatu lib.* Hac item lege ſignificatur vendi ſtatu liberos poſſe: & hoc eſt, quod Modeſtinus *in eod. tit. Statu liberos*, ait, *vanundari poſſe leges* XII. *tab. putaverunt*: quaſi hæc fuerit ſententia XII. tab. Sic ſupra Vlp. de lege Ælia Sentia. *Ideo ſine conſilio manumiſſum, ſervum manere putat.* & M. Tull. *lib.* IV. *de Rep. Jurgare lex putat inter ſe vicinos, non litigare.* CVJAC. Optime mihi videntur ſeſe hæc verba habere, quæ etiam ita exhibet Charondas. nec adeo probo ſcripturam, quam in Tiliano Codice exſtare ſcribit Cujacius *Obſervation. lib.* XVII. *cap. 28.* hanc, nempe. *Idem lex* XII. *tab. jubet his verbis*, SI PATER. Vltima verba forte nata ſunt ex illis, quæ hic ſequuntur, *ſi per.* Sane ad hanc rem nihil facere videntur. Illis vero forte aliquis, putans eſſe hæc verba legis, præpoſuit illa, *his verbis.* Veriſimilius eſt, caput tali fere modo fuiſſe conceptum in duodecim tabulis, uti illud concepit Jac. Gothofredus XII. *Tabb. in tab. 6.* ſcilicet. *Statuliber emptori dando liber eſto.* SCHVLTING.

9. *Si per heredem factum ſit, &c.*] Idem docet Feſtus *v. ſtatuliber.* & Vlpianus *l. 3. §. 1. D. hoc tit.* ſecundum regulam *l. 24. de conditionib. & demonſtrationib. l. 161. D. de regul. jur.* Imo tandem viſum eſt ſatis eſſe, ut non ſtaret ſtatu liberum, *l. 55. D. de manumiſſ. teſtament. l. 3. §. 10. 11. l. 20. §. 3. l. 28. D. hoc tit.* IDEM.

cui juſſus eſt dare, aut [10] nollet accipere, aut antequam acceperit moriatur, perinde ſit liber, ac ſi pecuniam dediſſet.

7. [11] Libertas & directo poteſt dari hoc modo, LIBER ESTO, LIBER SIT, LIBERVM ESSE JVBEO: & per fideicommiſſum, ut puta, [12] ROGO, FIDEI COMMITTO HEREDIS MEI, VT STICHVM SERVVM MANVMITTAT.

8. Is, qui directo liber eſſe juſſus eſt, [13] orcinus fit libertus: is autem, cui per fideicommiſſum data eſt libertas, non teſtatoris, ſed manumiſſoris fit libertus.

9. Cujus fidei committi poteſt ad rem aliquam praeſtandam, [14] ejuſdem etiam libertas fidei committi poteſt.

10. Per fideicommiſſum libertas dari poteſt tam proprio ſervo teſtatoris, quam heredis, aut legatarii, [15] vel cujuslibet extranei ſervo.

11. [16] Alieno ſervo per fideicommiſſum data libertate, ſi dominus eum juſto pretio non vendat, extinguitur libertas, [17] quoniam nec pretii computatio pro libertate fieri poteſt.

12. [18] Li-

10. *Nollet*] Rectius, *nolit*.

11. *Libertas & directo*] Libertas datur vel directis verbis, vel precariis. Directa appello ea, quæ ipſo jure prodita libertatem ita relinquunt, ut recta (quod ajunt) via ſervus ad eam perveniat: precaria vel obliqua, quibus teſtator rogat, & alterius fidei committit, ut ſervum manumittat. CHAROND. De libertate directa, & fideicommiſſaria copioſe agit Imperator §. 2. *Inſt. de ſingul. reb. per fideicommiſſ. relict.* & ad illum Interpretes.

12. *Rogo &c.*] Add. Paul. *Sentent. lib.* IV. *tit.* 1. §. 6. ubi plura in notis.

13. *Orcinus*] Orcinum libertum vocat, qui mortuo jam domino, & in orci poteſtate conſtituto liber fit, quaſi ab ipſo orco libertatem conſequatur. CHAROND. Sine adſpiratione hoc verbum edidit Charondas: & in jure noſtro ubivis occurrit ſine *h.* ac ſpiritu id carere dicit Cl. Dauſquius *in Orthograph.* ut adeo editiones Cujacianas, aliaſque, quæ habent *horcinus*, hic ſequi viſum non fuerit. De Orcinis libertis legi poſſunt plura apud Cujacium, *Obſervation. lib.* III. *cap.* 23. ubi de more, quo tales manumiſſi lectum, quo efferebatur dominus, proſecuti ſunt: de quo etiam videri poteſt Joh Kirchmannus *de funerib. Romanor. lib.* II. *cap.* 7. SCHVLTING.

13. * *Horcinus fit libertus*] Non male *Horcinus*. Nam & *horcum* quidam dixere παρὰ τὸ ὅρκος. Hic autem nullius eſt libertus, *l. ſi necem*, 4. *de bon. liber.* niſi Charontis, Plutonis, Orci. Quamobrem & Charonianus ab Theophilo dictus eſt, ea forma, qua Orcini Senatores (quorum meminit Sueto. Tranquillus) a Plutarcho *in M. Antonio* Charonitæ dicuntur. CVJAC.

14. *Ejuſdem etiam libertas fidei committi poteſt*] Hinc colligit D. Gothofredus *ad h. loc.* ea, quæ habentur in *l.* 24. *pr. D. de fideicommiſſar. libertatib.* paſſive legenda eſſe, ſine ratione: nil enim vetat credi, Vlpianum illic breviter primo voluiſſe docere, quinam poſſint libertatem fideicommiſſariam relinquere; quod erat dictu facile; præcipue, cum *in l.* 1. *pr. & §. ſeqq. D. de legat.* III. quæ eſt ex libro I. Fideicommiſſorum, late egiſſet de iis, qui poſſent, vel non poſſent relinquere fideicommiſſum; ut de iis hic plura addi non foret opus: & tunc porro in hac *l.* 24. quæ eſt ex libro V. Fideicommiſſorum, accuratius oſtendere, quibuſnam poſſint eam relinquere. ut adeo nihil in *d. l.* 24. ſit mutandum. SCHVLTING.

15. *Vel cujuslibet extranei ſervo*] Modo cum domino ejus ſit teſtamenti factio, *l.* 31. *pr. D. de fideicommiſſar. libertatib.* Ac favor libertatis effecit, ut hic non diſtinguamus, an teſtator ſciverit, an ignoraverit, alienum ſervum eſſe, *l.* 39. *pr. D. dict. tit.* ut adeo magnum ſit diſcrimen inter fideicommiſſum pecuniarium, & fideicommiſſariam libertatem, *d. l.* 39. *pr. junct.* §. 4. *Inſt. de legat.* Imo & homini libero libertas talis adſcripta effectum ſortietur, ſi is in ſervitutem redactus, & tempore mortis, vel conditionis exſiſtentis ſervus ſit, *l.* 24. §. 3. *D. dict. tit.* IDEM.

16. *Alieno ſervo*] Si relinquatur res aliena, & ſi heres non poſſit eam redimere, non tamen extinguitur legatum aut fideicommiſſum. Nam juſtum rei pretium ex teſtamento debetur. Si relinquatur libertas ſervo alieno, quem nulla heres condicione redimere poſſit, extinguitur fideicommiſſum libertatis: propterea quod libertas inæſtimabilis res eſt. Sed videamus, an hoc ſit perpetuum: quid enim ſi ejus ſervi dominium heres quandoque nanciſcatur? Et hoc conſtitutiones introduxerunt, *l. deberi*, 6. *C. de fid. lib.* CVJAC.

17. *Quoniam nec pretii*] Hæc Vlpiani verba diſerte (quod vulgo dicitur) libertatem inæſtimabilem rem eſſe, explicant. Ea enim tanti eſt momenti, ut nullo

12. [18] Libertas ſicut dari, ita & adimi, tam teſtamento, quam codicillis teſtamento confirmatis poteſt: ut tamen [19] eodem modo adimatur, quo & data eſt.

nullo precio digne æſtimari poſſit. Nam licet æſtimandorum ſervorum ratio definita ſit, tamen veteres libertatem tanti fecerunt, ut nullum ad eam æſtimandam pretium ſufficere arbitrati ſint. CHAROND. Ipſe ſervus ſi alicui eſſet legatus, facilis foret ejus æſtimatio, ſi eum nollet juſto pretio vendere dominus: at hic relicta eſt libertas ipſi ſervo, quæ ſane res eſt inæſtimabilis. At hodie non ſtatim corruere libertatem, ſed exſpectari, docet Imp. *§. 2. Inſt. de ſingul. reb. per fideicommiſſ. relict.* SCHVLTING.

18. *Libertas ſicut dari, ita & adimi &c.*] Olim non potuiſſe eam adimi, ſed hodie poſſe, indicat Paulus *l. 10. §. 1. D. de manumiſſ. teſtament.* idque placuiſſe ſcribit Marcianus *l. 50. D. de fideicommiſſar. libertatib.* Idem liquet ex *l. un. D. de ademption. libertat.* IDEM.

19. *Eodem modo*] Adeoque nominatim, quomodo erat danda, *tit. 1. §. ult.* aut ſaltem apertiſſime, *l. 14. D. de legat. lib.* II. Alioquin ſi ſervus in eodem teſtamento ſit legatus, & manumiſſus, etiam neglecto ordine ſcripturæ, libertas prævalet; modo utiliter ſit relicta, *l. 37. D. eod. tit. l 44. §. 7. l. 108. §. 9. D. de legat. lib.* I. IDEM.

TITVLVS III.

[1] *De Latinis.*

I. [2] La-

1. *De Latinis*] De hiſce Latinis libertis, ſive Latinis Junianis, forte nonnulla hic litteris conſignaverat Vlpianus, quæ in his exceptis non habemus. Multa tamen præter ea, quæ *tit. 1. & hoc tit.* tradita ſunt, in eiſdem ad hos pertinentia legimus, *tit. 5. §. 4. 9. tit. 7. §. 4. tit. 11. §. 16. 19. tit. 17. §. 1. tit. 19. §. 4. tit. 20. §. 8. 14. tit. 22. §. 3. tit. 25. §. 7.* Originem illorum enarrat fragmentum Collationi Moſaicarum & Romanarum legum ſubjectum. Multos quoque modos, quibus olim competebat talis libertas, perſequitur Imperator *l. 1. C. de Latin. libertat. tollend.* Cajus etiam de iis quædam habet *lib.* I. *Inſt. tit. 1. §. 2.* & qui ad illum ſcripſere, plura addiderunt. Inprimis vero accurate de illis egit Cujacius *Paratitl. tit. C. de Latin. libertat. tollend.* ac quædam de iis notat *Obſervation. lib.* IV. *cap. 5. lib.* XVIII. *cap. 20.* Quoniam vero Latini, dum vivebant, erant liberi, quamvis tamquam ſervi morerentur, *§. ult. Inſt. de ſucceſſion. libertor. l. 1. pr. C. de Latin. libertat. tollend.* non poteſt illos intellexiſſe Euſebius *Hiſtor. Eccleſiaſt. lib.* VIII. *cap. 2.* per eos Chriſtianos, quos dicit fuiſſe ἐν οἰκετίαις, *in ſervitutibus:* de quibus videtur narrare, eos illa libertate privatos fuiſſe edictis Diocletiani, uti exiſtimavit V. C. Henr. Dodwellus *Diſſertation. Cyprianic.* XI. *§. 71.* ubi eos ita deſcribit, quod fuerint in inferiore gradu libertatis. Nec probo quoque Virum Egregium, Henr. Valeſium *ad Euſeb. dict. loc.* qui intelligit omnis generis plebejos, qui ſane non ſunt ἐν οἰκετίαις. Ego Euſebii verba accipio de illis, qui ſerviunt, & in ſervitute ſunt; illosque ad libertatem pervenire non potuiſſe. Sed totus locus Juriſconſulti animadverſionem meretur. Verba Euſebii de edictis illis hæc, τοὺς μὲν τιμῆς ἐπειλημμένους, ἀτίμους· τοὺς δὲ ἐν οἰκετίαις, εἰ ἐπιμένοιεν ἐν τῇ τοῦ χριστιανισμοῦ προθέσει, ἐλευθερίας στερεῖσθαι, προαγορεύοντα, hoc eſt, *honoribus præditos, honore eſſe privatos; qui vero in ſervitutibus eſſent, ſi in Chriſtianæ fidei propoſito manſiſſent, libertatem non conſequi jubentia.* Minus recte ἀτίμους reddiderunt *infames*, cum eo verbo notentur etiam homines plebeji, & nullius dignitatis; non ii tantum, qui juris vel facti infamia laborant. Atque ita ſolent illi puniri, qui in Senatu vel ordine ſunt, ut inter peſſimos & plebejos habeantur, *l. 12. C. de dignitatib. lib.* XII. Exempla habuimus apud Paulum *Sententiar. lib.* V. *tit. 15. §. 5. & tit. 28. §. 1.* ubi nonnulla notavimus. Atque hoc egregie firmat Lactantius *de mortib. perſecutor. cap. 13.* ubi docet edicto cautum, *ut religionis iſtius homines carerent omni honore ac dignitate.* In poſterioribus verbis illa ἐλευθερίας στερεῖσθαι reddidi *libertatem non conſequi*, dum verbi στερεῖσθαι vim magis exprimere volui, quam ordinariam ſignificationem, quæ eſt *privari.* Vſurpatur vero & alibi verbum στέρεσθαι vel στερεῖσθαι de eo, quod quis non proprie perdit, at obtinere non poteſt: ut Heſiodus Ἔργ. κ. ἡμέρ. *lib.* I. *verſ. 209.* dicit de illo, qui cum potentiore vult contendere, νίκης στέρεται, *victoria privatur*, hoc eſt, *eam non adſequitur.* Nec aliter Euſebium accepit hic Ruffinus, poſteriora ita interpretans. *Si quis ſervorum permanſiſſet Chriſtianus, libertatem conſequi non poſſet.* Sed ſatis de hoc loco, quem ad Latinos libertos non pertinere, ex hiſce erit manifeſtiſſimum. SCHVLTING.

1.[2] Latini [3] jus Quiritium [4] conſequuntur [5] his modis, beneficio Principali, liberis, iteratione, militia, nave, [6] aedificio, piſtrino: praeterea [7] ex Senatuſconſulto, [8] veluti quae ſit ter enixa.

2. Beneficio Principali Latinus civitatem Romanam accipit, ſi ab Imperatore jus Quiritium [9] impetraverit.

3. Liberis jus Quiritium conſequitur Latinus, [10] qui minor triginta annorum [11] manumiſſionis tempore fuit: nam [12] lege Junia cautum eſt, ut ſi

[13] ci-

2. *Latini jus Quiritium*] Igitur meliore condicione ſunt Latini, quam Dediticii. Nam Dediticii nullo prorſus modo jus Quiritium conſequuntur. Sed & Latini commercium habent, & teſtamenti factionem; Dediticii non item. Latini vera libertate potiuntur, quamdiu vivunt: Dediticii umbra & imaginibus libertatis. Cives autem Romani meliore condicione ſunt, quam Latini. Connubium enim Latini, & patriam poteſtatem non habent: teſtamentum facere, tutoreſve dari non poſſunt, denique moriuntur quaſi ſervi. CVJAC.

3. *Jus Quiritium*] Jus Quiritium appellant, quod civium Romanorum proprium eſt, quod etiam jus civitatis a Cicerone dicitur; ut ferendi ſuffragii, petendi magiſtratus, & ſimilia jura, quæ nec Latini aliive ſocii, niſi civitate donati, ſibi tribuebant, quemadmodum Cicero *lib.* XIV. *epiſtola. ad Atticum, pro Cecinna, in Piſonem*, Aſconius Pedianus, Suetonius *in Auguſto*, & alii oſtendunt. Itaque Latini liberti, quos ad Latinorum ſociorum exemplum introductos fuiſſe indicat Juſtinianus, eodem tantum jure, quod primum ipſis, qui in Latio habitabant, tributum fuit, utebantur: non eo, quo cæteri cives Romani. CHAROND. Civis Romani privilegium vocat Imp. Valentinianus *Novellar. tit. 6.* Mox Vlpianus vocat civitatem Romanam: adeoque illc hæc duo promiſcue ponit. Alibi tamen hæc differunt: & jus Quiritium ad ea pertinet, quæ juris ſunt privati: civitas Romana continet etiam jus ſuffragii, & ea, quæ ſunt juris publici. Diſtinguit hæc quoque Plinius *lib.* X. *epiſt. 4. & epiſt. 6.* de quo conſuli poſſunt Viri Inſignes, Car. Sigonius *de jur. civ. Roman. lib.* I. *a cap. 6. ad cap. 13. & de antiq. jur. Ital. lib.* II. *cap. 3.* Ez. Spanhemius *Orb. Roman. Exercitation.* I. *cap. 9. & 10.* SCHVLTING.

4. *Conſequuntur*] Contra quoque cives Romani ad Latinitatem pœnæ cauſa detruſi ſunt, *l. 1. Cod. Theod. de petition. hereditat.* IDEM.

5. *His modis*] Olim quoque coloni Latini certis modis civitatis Romanæ jura conſequebantur: qua de re agit Sigonius *de jure Ital. lib.* II. *cap. 3.* Dedititii vero nullo modo civitatem Romanam conſequi poterant, auctore Cajo *Inſt. lib.* I. *tit. 1. §. 4.* IDEM.

6. *Ædificio*] Romæ, uti videtur, exſtruendo: quod quomodo intelligi debeat, docet Vlpianus noſter *l. 139. D. de verbor. ſignification.* quam l. ad hanc ipſam ſpeciem pertinere vult Cujacius *ad l. 2. D. eod. tit.* quod non auſim affirmare: quamvis non obſtet, quod Vlpianus in *d. l. 139.* explicuerit leges, Juliam & Papiam, quæ de Latinis loqui non potuerunt, cum Latina libertas demum ſub Tiberio, M. Junio Silano, L. Norbano Coſſ. A. V. C. cIↃCCLXXII. inducta ſit, adeoque decennio poſt latam legem Papiam Poppæam: potuit enim lex hæc de illis loqui, qui voluntate dominorum in libertate morabantur, ac poſtea Latini dicti ſunt: de qualibus quoque egiſſe legem Æliam Sentiam, quæ Papia longe antiquior fuit, apparet ex *tit. 1. §. 12. tit. 7. §. 4.* ut adeo id in medio relinquam. IDEM.

7. † *Senatuſconſulto*] Tertulliano forte. CVJAC. Tertullianum quoque intelligit Jac. Gothofredus *ad leg. Jul. Pap. cap. 9. in not.* quod tamen incertum eſt. Gothofredus etiam eo refert *l. 137. D. de verbor. ſignification.* ubi de lege Julia & Papia agitur: & exponitur, quæ videatur eſſe ter enixa. de qua lege ſimile quid hic dictum velim. ac modo de altera ſpecie propoſui. Multa etiam, de quibus leges ſtatuerant, Senatuſconſultis plenius ſunt ſancita. Recurre ad dicta *ad tit. 1. §. 13.* SCHVLTING.

8. † *Veluti qua ſit ter enixa*] Adde alium modum ex *l. 1. C. Theod. de rapt. virgin.* CVJAC.

9. † *Impetraverit*] Conſentiente patrono: alioquin locus eſt edicto D. Trajani, de quo in *§. ult. Inſtit. de ſucceſſ. libert.* IDEM. Plinius *lib.* X. *epiſt. 4. & 6.* id petit a Trajano Imperatore nonnullis libertis: ac priore loco ait, ſe id petere, patrona petente; poſteriore, patronis volentibus: & merito, ne in alicujus injuriam vertat beneficium Principis. SCHVLTING.

10. *Qui minor triginta annorum &c.*] Marc. Vertranius Maurus *de jure liberor. cap. 7.* putat, idem ad eos productum fuiſſe, qui per manumiſſionem Latini fiebant, ideo, quia in bonis tantum manumittentis fuerant, non in dominio Quiritario, de quibus egit Vlpianus *tit. 1. §. 15.* & quidem id inductum Senatusconſulto Largiano: quæ tamen non probat: nec de eo Senatuſconſulto uſquam tale quid legitur. IDEM.

11. *Manumiſſionis*] Per teſtamentum: nam ſi vindicta eſſet manumiſſus, ſervus manebat, *tit. 1. §. 12.* IDEM.

12. *Lege Junia*] V. C. Petr. Pithœus *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. ult.* dubitat, an hoc jus non potius adſcribendum ſit legi Juliæ, Papiæ Poppææ de maritandis ordinibus, quæ de his egiſſe videtur, ex *l. 132. & l. 134. D. de verbor. ſignificationib.* (eo modo tamen, quo antea diximus) Sed utraque lex de eo agere potuit, quod nec ille negat; diverſo tamen nonnihil modo: ac

forte

[13] civem Romanam, vel Latinam uxorem duxerit, [14] teſtatione interpoſita, quod [15] liberorum quaerendorum cauſa uxorem duxerit; poſtea filio filiave, nato natave, & [16] anniculo facto, poſſit apud Praetorem, vel Praeſidem provinciae [17] cauſam probare, & fieri [18] civis Romanus, tam ipſe, quam filius, filiave ejus, & uxor; ſcilicet, ſi & ipſa Latina ſit: [19] nam ſi uxor civis Romana ſit, partus quoque civis Romanus eſt, [20] ex Senatusconſulto, quod auctore Divo Adriano factum eſt.

4. [21] Iteratione fit civis Romanus, qui poſt Latinitatem, quam acceperat [22] major triginta annorum, iterum juſte manumiſſus eſt ab eo, [23] cujus

forte novi etiam aliquid induxit lex Junia: quam ideo potius allegavit Vlpianus: quod cenſet etiam Jac. Gothofredus *ad leg. Jul. Pap. cap. 9.* IDEM.

13. *Civem Romanam*] Non quod hoc eſſet juſtum conjugium, niſi id eſſet conceſſum, *tit. 5. §. 4.* uti nec erat cum Latina: at matrimonium tamen hoc erat, ſecundum ea, quæ notavimus ad Cajum *Inſt. lib.* I. *tit. 4. pr.* ac poſtea natis liberis, ad jus Quiritium poſt tempus parentes poterant pervenire. Adeoque ut hic nuptias juſtas interceſſiſſe, & ad eas Principis conſenſu opus fuiſſe, dicamus, nihil cauſæ eſt. IDEM.

14. *Teſtatione interpoſita*] Hanc in actis debuiſſe fieri, ac jusjurandum a magiſtratu deferendum, dicit M. Vertranius Maurus *de jur. liberor. cap. 7.* verum id ubinam cavetur? Cur non erit ſatis, id aperte & ſerio apud teſtes declarari: ac ita plane conſtare: majoris quoque cautionis gratia, in ſcripturam redigi? quamvis poſterius illud ad nuptias non requiratur, *l. 4. D. de pignorib. & hypothec. l. 9. l. 13. l. 22. C. de nupt.* nec hic dicatur exigi. IDEM.

15. *Liberorum quarendorum gratia*] Olim dicebant, *liberum quaſendum gratia*, ut eſt apud Feſtum. *v. quaſo*: vel *quarendum*, apud Gellium *Noct. Atticar. lib.* IV. *cap. 3.* ubi legi utiliter poterunt quæ notavit Vir Celeberrimus, & Collega jam quoque mihi honorandus, Jacobus Gronovius. Alibi, *liberorum procreandorum animo & voto, l. 220. §. ult. D. de verbor. ſignification.* Quinctilianus avus etiam *declamation.* CCXLVII. dixit, *liberorum creandorum gratia*: qua de teſtatione multa ex Cujacio *ad Novell.* XXII. aliisque cumulavit D. Gothofredus ad *d. l. 220. §. ult. D. de verbor. ſignification.* Contrarium eſt illorum votum, qui clandeſtina delectantur Venere, ubi proles contra votum naſcitur, ſecundum Auguſtinum *Confeſſion. lib.* IV. *cap. 2.* IDEM.

16. *Anniculo facto*] Exponitur hoc in *l. 134. D. de verbor. ſignification.* IDEM.

17. *Cauſam probare*] Probare, videlicet, ſe illa obſervaſſe, quæ lex Junia præſcribit. Alia eſt probatio cauſæ ex lege Ælia Sentia, cum quis, vel qua per errorem matrimonium contraxit cum ea eove, cum qua quove non erat connubium, de quo *tit. 7. §. 4.* IDEM.

18. *Civis Romanus*] Sic edidit Charondas: alii *civem Romanum*, quod conſtruendi ratio reſpuit. IDEM.

19. *Nam ſi uxor civis Romana*] Partum Latinum naſci, argumento erat lex Menſia, de qua in *tit. 5.* propterea quod Latini non valde diſtant a peregrinis. CVJAC.

20. *Ex Senatusconſulto*] Adeoque antea aliud juris fuit, vel ex lege Menſia, quæ volebat, ex alterutro peregrino natum, deterioris parentis ſequi conditionem, cujus meminit *tit. 5. §. 8.* quod placuit Cujacio *ad hunc loc. & Obſervation. lib.* XV. *cap. 13.* (a quo diverſum ſentit M. Vertranius Maurus *de jur. liberor. cap. 7.* quia, videlicet, lex illa peregrinorum tantum mentionem facit, a quibus differunt Latini, qui a peregrinis diſtinguuntur *tit. 5. §. 4. tit. 19. §. 4.*) vel ex alio quo jure conſtituto. Mera juris ratio volebat, extra legitimum matrimonium natos matris conditionem ſequi, auctore Vlpiano *tit. 5. §. 8. & l. 24. D. de ſtat. homin.* quod & in natis ex impare matrimonio obtinuiſſe docet Boëthius *in Topic. Ciceron. lib.* II. his verbis. *Illud quoque videndum eſt, quod ex impari matrimonio ſuſcepti non patrem, ſed matrem ſequuntur*: ac deinde etiam exemplum ponit in muliere Romana, quæ Latino, vel peregrino, vel ſervo nupſit. Non poteſt vero hic Vlpianus intelligi de caſu, quo jus connubii Latinis erat conceſſum, ſecundum *tit. 5. §. 4.* ſic enim juſtæ erant nuptiæ: adeoque neceſſario liberi debuiſſent ſemper patrem ſequi. *tit. 5. §. 8.* SCHVLTING.

21. *Iteratione*] Plin. VI. *Epiſt.* CVJAC. Illa fruſtra fit, quando civitas Romana competit, *l. 2. C. de vindict. libertat.* verum hæc ex priori manumiſſione obtingere non potuerat. Fieri vero poterat, ut alicui domino facultas non eſſet manumittendi vindicta, cum non aderat magiſtratus, cujus poſtea erat copia; veluti apud Plinium *lib.* VII. *epiſt. 16.* idque maxime olim, quando non ita paſſim magiſtratibus minoribus data fuit legis actio. SCHVLTING.

22. *Major triginta annorum*] Sed non juſte manumiſſus. Minor triginta annorum ſine conſilio inter vivos manumiſſus huc non pertinebat, cum ille plane maneret ſervus, *tit. 1. §. 12.* Meminit & Cajus *Inſtit. lib.* I. *tit. 1. §. 4.* IDEM.

23. *Cujus*

[23] cujus ex jure Quiritium ſervus fuit. [24] Sed huic conceſſum eſt [25] ex Senatusconſulto etiam liberis jus Quiritium conſequi.

5. [26] Militia jus Quiritium accipit Latinus, ſi inter [27] vigiles Romae ſex annis militaverit, ex lege [28] Viſillia. Praeterea ex Senatusconſulto conceſſum eſt ei, ut, ſi triennio inter vigiles militaverit, jus Quiritium conſequatur.

6. [29] Nave Latinus civitatem Romanam accipit, ſi non minorem, quam [30] decem millia modiorum navem fabricaverit, & Romam ſex annis frumentum portaverit, ex edicto [31] Divi Claudii.

* * * *

23. *Cujus ex jure Quiritium ſervus fuit*] Aliter enim manumiſſionis modus nihil hic poterat mutare, cum jus manumittenti deeſſet. IDEM.

24. *Sed huic conceſſum eſt*] Qui minor XXX annorum Latinitatem accipit, liberis jus Quiritium conſequitur ex lege Junia. poſt hanc ætatem qui Latinitatem accipit, non niſi patroni beneficio: ſed ex S. C. etiam liberis jus Quiritium conſequitur. CVJAC.

25. *Senatusconſulto*] Largianum intelligit Marc. Vertranius Maurus *de jur. liberor. cap. 29.* verum nihil habet, quo id probet: nec in locis illis, ubi ejus Senatusconſulti fit mentio, *§. ult. Inſt. de ſucceſſion. libertor. l. 1. pr. & §. 12. C. de Latin. libertat. tollend. Novell.* LXXVIII. *princ.* tale quid indicatur. SCHVLTING.

26. *Militia*] Vigilum ſeptem cohortes D. Auguſtus in urbe ita conſtituit, ut binas regiones urbis unaquæque cohors tueretur. Conſtat enim XIV. fuiſſe regiones urbis, *l. 3. de offic. praef. vig.* Inter eos, qui Latinus ſex annis militaſſet, ex lege Viſellia jus Quiritium conſequebatur: tandem Senatui triennium viſum eſt ſufficere. *Viſellia* malo, quam *Viſillia*: quæ D. Claudii temporibus lata eſt, rogante L. Viſellio Varrone, *l. 1. C. ad legem Viſel. l. 1. C. quand. civ. ac. cri. pra.* CVJAC. De militiæ favore apud Romanos ſatis multa dici poſſent, ſed hinc remotiora. Ad civitatem vero Romanam conſequendam etiam peregrinis per allectionem in militiam temporibus Divorum Fratrum aditum fuiſſe conſtat ex Ariſtide *Oration. in Rom. p. 380.* ubi tamen indicat, id eſſe factum interveniente adſumptione in civitatem: de quo plura tradit Vir Inclytus, Ezech. Spanhemius *Orb. Roman. Exercitation.* II. *cap. 2.* Exempla quoque alia illorum, qui poſt toleratam militiam in civitatem adſciti fuerint eodem ſæculo, habet Gruterus *Inſcription. p.* IↃLXXIII. IↃLXXIV. IↃLXXV. Aliud temporum Philippi exſtat apud Petr. Bellorium *Fragment. veſtig. vet. Rom. in Theſaur. Antiquitat. Romanar. tom. 4. ad fin. p. 7.* & Sponium *Miſcellan. p. 244.* quod ad libertinos quoque videtur pertinere. SCHVLTING.

27. *Vigiles*] Hos ex libertinis conſtitiſſe docent Strabo *lib.* V. *p. 235.* Dion Caſſius *lib.* LV. *p. 566.* Atque huc pertinet quod ſcribit Suetonius de Auguſto, in ipſius vita *cap. 25.* libertino milite non uſum Auguſtum, præterquam Romæ incendiorum cauſa; huic enim rei inſerviebant vigiles, *l. 1. l. 2. l. 3. pr. D. de offic. præf. vigil.* quorum militia erat minus honorata: quo pertinet quod habemus in *l. 8. §. 4. D. de excuſationib.* Vir Magnus *ad Sueton. d. l.* non recte intelligit ſervos ad id ipſum manumiſſos. IDEM.

28. *Viſillia*] Et ego mallem *Viſellia.* Lata creditur a L. Viſellio Varrone, qui Conſul fuit temporibus Tiberii anno IↃCCLXXVI. IDEM.

29. † *Nave*] Navis etiam dat civi Romano vacationem publici muneris, *l. 3. D. de vacat. mun.* CVJAC.

30. *Decem millia*] Scribo, *decem millium*: uti quinquaginta millium, *l. 3. D. de vacation. & excuſation. muner.* & alibi. Navium capacitas olim dijudicabatur per modios & amphoras, ut docet V. C. If Voſſius *ad Pompon. Mel. de ſit. orb. lib.* III. *cap. 7.* SCHVLTING.

31. *Divi Claudii*] Item Suetonius *in Claudio.* CVJAC. Claudio quantæ curæ fuerit res nautica, docet in vita ipſius Suetonius *cap. 19.* ubi hujus ipſius rei mentio: ac præmittitur occaſio, annona, nempe, Romæ arctior, ob quam multa indigna Claudius tulerat. Atque huic quoque ſtudio ipſius accepto forte ferendum eſt Senatusconſultum de naufragiis ipſius tempore factum, *l. 3. §. 8. D. de incend. ruin. naufrag.* Quæ vero de ædificio & piſtrino hic addiderat Ulpianus, ea Excerptoris, vel librariorum vitio, interciderunt. SCHVLTING.

TITV-

TITVLVS IV.

De his, qui ſui juris ſunt.

1.[1] Sui juris ſunt familiarum ſuarum principes, id eſt, paterfamiliae, itemque materfamiliae.

2. Qui matre quidem certa, patre autem incerto nati ſunt, [2] ſpurii appellantur.

1. *Sui juris ſunt &c.*] Perſonarum aliæ ſunt ſui juris, aliæ juri & manui alterius ſubjectæ. Jure autem Romanorum conſtitutum erat, (quemadmodum Vlpianus *lib.* I. *Inſtit* ſcribit) ut alii patres, matreſve familiarum, alii filii filiæve famil. eſſent. Quod jus proprium civium Romanorum eſt. Ita vero uxor materfamil. fiebat, quia vir eam rogabat, (ut Boëtius *ad Topica Ciceronis* ait) an ſibi materfamil. eſſe vellet; illa reſpondebat velle: Sicque mulier in viri conveniebat manum, & princeps familiæ fiebat, acceptis ex veteri jure clavibus, quod Sext. Pompejus Feſtus teſtatur. CHAROND. De matribusfamilias, de quibus hic aliquid tradit Charondas, parum accurate ſcripſiſſe Boëthium, quo ille auctore utitur, apparet ex notis P. Pithœi *ad Collation. Moſaic. & Roman. legg. tit. 16.*

2. *Spurii appellantur*] Spurii ſunt, qui legitime quaſiti non ſunt. Originem verbi Juſtinianus explicat his verbis, *unde ſolent Spurii appellari, vel a Græca voce, quaſi σποράδην concepti, vel quaſi ſine patre filii, in tit. de nupt.* ſic in *l. divus, 25. de captiv.* ſic Cajus *lib.* I. *Inſtit.* ſic Theophilus, ſic libri ſcripti: impreſſi non ſic, quibus non aſſentior. CUJAC. De origine verbi *ſpurius* multa habet Æg. Menagius *Amœnitat. Jur. Civil. cap. 39.*

TITVLVS V.

De his, qui in poteſtate ſunt.

1. In poteſtate ſunt liberi parentum, ex juſto matrimonio nati.

2.[1] Juſtum matrimonium eſt, ſi inter eos, qui nuptias contrahunt, connubium ſit: & tam maſculus pubes, quam femina [2] potens ſit: & utrique conſentiant, ſi ſui juris ſunt; [3] aut etiam parentes eorum, ſi in poteſtate ſunt.

3. Connubium eſt uxoris jure ducendae facultas.

4. Connubium habent cives Romani cum civibus Romanis: cum Latinis autem, & peregrinis [4] ita, ſi conceſſum ſit.

5. Cum

1. *Juſtum matrimonium &c.*] De hoc plus ſatis ſcripſere Interpretes Caji *ad Inſt. lib.* I. *tit.* 4 & Juſtiniani *ad Inſt. tit. de nupt.* Hæc vero ac ſequentia videntur poſita fuiſſe ſub titulo *de nuptiis*, ex quo citantur in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit.* 6. quæ hic leguntur §. 6. & 7.

2. *Potens*] Viripotentes dicuntur *pr. Inſt. de nupt. pr. Inſt. quib. mod. tutel. finit.* & alibi. IDEM.

3. *Aut etiam parentes*] Neque naturalis, neque civilis ratio permittit, ut abſque parentum conſenſu filius nuptias contrahat, *Inſt. lib.* I. *de nupt.* ita ut injuſtas eſſe nuptias, nec legitimos juſtoſque liberos eſſe, qui ex matrimonio ſine parentum conſenſu contracto procreantur, Paulus reſponderit. Et certe filium, qui parentes ita negligit, exheredari poſſe non dubito: quamvis diſſentiant plerique. Miſerum eſt enim eorum hominum genus, qui, muliercularum blanditiis allecti, eos contemnunt, quibus vitam acceptam ferre debent. CHAROND.

4. *Ita, ſi conceſſum ſit*] Olim a populo Exempla habet

5. Cum ſervis nullum eſt connubium.

6. [5] Inter parentes & liberos [6] infinite cujuſcunque gradus connubium non eſt. Inter cognatos autem ex tranſverſo gradu olim quidem uſque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant: [7] nunc autem etiam ex tertio gradu licet uxorem ducere: [8] ſed tantum fratris filiam, [9] non etiam ſororis

bet Livius *lib.* XXXVIII. *cap.* 36. *lib.* XLIII. *cap.* 3. Poſtea id indulſit Princeps: quod notavit & Boëthius *in Ciceron. Topic. lib.* II. Exempla ſunt in inſcriptionibus, ubi hoc etiam conceditur cum uxoribus jam ductis, apud Gruterum *p.* DLXXIII. 2. DLXXIV. 5. DLXXV. 1. & in alia apud Bellorium *Fragment. veſtig. vet. Rom. in Theſaur. Antiquitat. Romanar. tom.* 4. *ad fin. p.* 7. quam inſcriptionem habet & Jac. Sponius *Miſcellan. p.* 244. De hoc jure plurima habet, quæ legi mereantur, Vir Præclarus, Ezech. Spanhemius, *Orbe Rom. Exercation.* II. *cap.* 22. SCHVLT.

5. *Inter parentes*] Cum nulla major reipublicæ cura eſſe debeat, quam ut certa honeſtaque nuptiarum ineundarum ratio conſtituatur: ea ſemper apud Romanos lex æterna obſervata eſt, ut inceſtæ injuſtæque inter eos haberentur nuptiæ, qui ſibi parentes & liberi, aut parentum & liberorum loco eſſent. Verum de iis, qui ex cognatione per tranſverſum junguntur, dubitatum fuit, varieque & diverſæ leges latæ fuerunt. Prudentiores autem Romani in quarto gradu, id eſt, inter conſobrinos, nuptias permiſerunt, aliorum etiam populorum exemplis confirmati. Paulus *c.* III. *de ritu nup.* Arca & Hono. AA. *c.* 19. *C. de nu.* Antoni. A. *c.* 2. *C. de inſtitu. vel ſubſt.* Cicero pro *Aul. Cecin.* Jul. Capitolinus de M. Antonino Philoſ. Plutarchus & alii. Juſtinia. *tit. de nup. Inſtit. lib.* I. Graduum autem numerandorum facilis eſt ratio. Si cognationem (utar eo verbo, quod ut generale elegerunt I. C.) ita diſpoſuerimus, ut ſupra eum, de cujus cognatione agitur, ponantur ii, a quibus originem ducit: (quos vulgo aſcendentes appellamus) infra vero, qui ab eo deſcendunt: ex tranſverſo, qui ex communione quadam ſanguinis ipſi junguntur, communemque cum eo ſtirpem habent. Eos autem ſic diſtinxerunt juris authores, ut unaquæque generatio unum gradum conſtituat. Ita enim gradus vocant a ſimilitudine ſcalarum locorumque proclivium, quos ita (ut inquit Paulus) ingredimur, ut per ſingulos gradus proximum quenque numeremus. Non is quidem, de cujus cognatione quæritur, ullam in hac enumeratione cognationis appellationem habet, ſed ejus ratione ipſa cognatio explicatur: atque ita ad ipſum referri debet: ut cum eo, qui ſibi proximus eſt, unum gradum unamque generationem conſtituat, quæ ex duabus ſemper perſonis conſtat, altera quidem generante, altera vero generata. Verum facilis eſt aſcendentium & deſcendentium enumeratio. Nam ab eo, de cujus cognatione agitur, aſcendentes, illius patrem primum in ſuperiori ordine gradum occupare: deſcendentes autem, primum eſſe in inferiori filium, invenimus. Avum quoque in ſuperiori ſecundum, nepotem vero in inferiori, & ita deinceps. Sed ſi quam cognationem in tranſverſa linea quæramus, relicto inferiori ordine, gradatim ad eam uſque perſonam aſcendendum eſt, quæ eſt communis cauſa & origo cognationis, & ab ea in tranſverſum ad ipſum, quem deſideramus, deſcendendum. Quot in hac deſcriptione invenientur generationes, tot erunt gradus: ut duorum fratrum filii quatuor gradibus diſtant. Duo enim ſunt ad eorum avum, qui eſt commune ipſorum propinquitatis principium, gradus in linea recta. Ab eo ad patruum, & a patruo ad conſobrinum, de cujus ad alium cognatione agitur, duo etiam in tranſverſa linea. CHAROND. De his quoque talia habet Cajus *Inſt. lib.* I. *tit.* 4. & Paulus *Sentent. lib.* II. *tit.* 19. §. 3. *& ſeqq* de quibus hic plura dicere, eſſet actum agere.

6. *Infinite*] Non exſtat in citata Collatione *dict. loc.* recte tamen ſeſe habet. Alibi *in infinitum*, §. 1. *Inſt. de nupt.*

7. *Nunc autem etiam ex tertio*] Hic locus ſic meo judicio reſtituendus eſt. *Nunc autem etiam ex quarto gradu licet uxorem ducere. Sed tamen fratris aut ſororis filiam, neptemve eorum, quamvis eodem gradu ſit, amitam vel materteram, eamque uxorem, quæ noverca, vel privigna, vel nurus, vel ſocrus noſtra fuit, ducere non poſſumus.* Olim igitur inter ſe patrueles, amitini, conſobrini matrimonio jungi non poterant: id quod & Cajus ſcribit *lib.* I *Inſtit.* hodie ex Conſtitutionibus poſſunt. Perperam *ex tertio gradu*, nam jure civili ex tertio gradu uxorem ducere numquam licuit; neque vero nunc licet. Cetera quam inepte deſcripta fuerint, ex Caji & Juſtiniani Inſtitutionibus, & graduum ratione deprehendi poteſt. Sed vide *Obſ.* XIII. *cap.* 16. CVJAC.

8. *Sed tantum fratris filiam, &c.*] Locus hic antea miſere fuit depravatus. & ita lectus. *Si tantum* (Charond. *tamen,*) *fratris filia, non etiam ſororis* (Char. *aut ſor.*) *filia, aut* (Char. addit *etiam*) *amita, vel matertera, quamvis eodem gradu* (hæc tria verba parentheſi incluſit Charond) *ſit, eademque uxore: noverca,* (Char. *ead. ex uxore: ſi nov.*) *vel privigna, vel nurus, vel ſocrus noſtra fuit, uxorem ducere* (Char. *ducere eam*) *non poſſumus.* Verum hæc ita, uti nos præſentavimus, exhibet ante laudata Collatio, nec non MS. Aured. ac probavit hoc Cujacius *Obſervation. lib.* XIII. *cap.* 16. adeoque ipſe ab emendatione hic propoſita receſſit. Ac ſic quoque fere habet editio Pariſ. cIↃIↃLXXXVI. ac clara hic omnia. De nuptiis cum fratris filia olim licitis ad Cajum *lib.* I. *tit.* 4. § 3. multa ſatis dicta reperiri poterunt. SCHVLTING.

9. *Non etiam ſororis filiam*] Vltimum verbum non exſtat

ris filiam, nec amitam, vel materteram; [10] quamvis eodem gradu ſint. [11] Eam, quae noverca, vel privigna, vel nurus, vel ſocrus noſtra fuit, uxorem ducere non poſſumus.

7. Si quis eam, quam [12] non licet, uxorem duxerit, [13] inceſtum matrimonium contrahit: [14] ideoque liberi in poteſtate ejus non fiunt, ſed, quaſi vulgo concepti, ſpurii ſunt.

8. Connubio interveniente, liberi ſemper patrem ſequuntur: non interveniente connubio, [15] matris conditioni accedunt; excepto eo, qui ex peregrino

exſtat in Collatione: ſed cum editiones Vlpiani habeant hic *filia*, ex Pariſienſi admiſi *filiam:* quod tamen ſive adſit, ſive abſit, nihil intereſt. Ceterum ad hanc ſpeciem videtur pertinuiſſe lex Nervæ, qui, auctore Dione, vetuit ἀδελφιδὴν γαμεῖν: quomodo illud quoque accipiendum eſſe, poſt Cujacium & Hotmanum pluribus docuit Celeberrimus Vir, Ger. Noodt *Obſervation. lib.* II. *cap.* 5. quoniam nulla hic juris apparet mutatio: ac fratris filiam ducere, quod ſub Claudio inductum erat, & poſtea paſſim licuit. imo ipſe Marcus, qui juris religioſiſſimus Princeps dicitur Papiniano *l.* 67. §. *ult. D. de legat. lib.* II. filiam ſuam Vero fratri deſpondit, ut refert Capitolinus *Marc. Antonin. cap.* 7. Nerva vero id de ſororis filia conſtituere neceſſe forte habuit, quia quod de fratris filia cautum erat, nonnulli quoque de ſororis filia licere putabant. Quin & in Pandectis videmus, per errorem id creditum eſſe a quibuſdam, *l. ult. D. de condiction. ſin. cauſ. l.* 57. §. 1. *D. de rit. nuptiar.* Et quod per ἀδελφιδὴν apud Dionem recte intelligi poſſit ſororis filia, inde quoque colligitur, quod idem Dion Marcellam, quæ ſororis Auguſti erat filia, ipſius dicat ἀδελφιδὴν *lib.* LIX. *p.* 527. ac tam de ſororis, quam de fratris filia hoc verbum uſurpari docet Pollux *lib.* III. *cap.* 2. IDEM.

10. *Quamvis eodem gradu*] Inter has quidem perſonas ideo nuptiæ prohibentur. nec enim honeſtas permittit, ut eas uxores ducam, quæ mihi vel filiarum, vel matrum loco ſunt, licet quarto atque etiam remotiori gradu a me diſtent. CHAROND.

11. *Eademque ex uxore*] Hæc verba ad affinitates pertinent. Eſt autem affinitas, conjunctio perſonarum, quæ citra cognationem per nuptias contrahitur, *Theophil. lib Inſt. tit. de nup. l. non facile, 4. de grad. D. &* §. *affinitatis, Inſtitut. de nupt.* Et inter eos quidem affines jure civili prohibetur matrimonium, qui parentum, liberorumque loco habentur: ut ſunt Socer, Socrus, Gener, Nurus, Vitricus, Privignus, Noverca, & aliæ ſimiles perſonæ. De iis affinibus, qui ex tranſverſo conjunguntur, non tanta eſt ratio. Sed leviri conjunctio Imperatorum conſtitutionibus prohibita eſt, *l. fratris, 5. l. penul. l. ul. C. de inceſ. nupt.* IDEM. Lectionem aliam nos hic exhibemus, quam Charondas; uti jam diximus.

12. *Non licet*] Ob cognationem, nempe, vel affinitatem: alioquin enim quidem nuptiæ non valent, non tamen inceſtæ ſunt.

13. *Inceſtum matrimonium*] Ergo non tantum inter parentes & liberos inceſtæ ſunt nuptiæ, ſed & inter eos, qui ex tranſverſo, vel qui affinitate conjuncti ſunt: quod & Cajus ſcribit *lib.* I. *Inſtit.* & Paulus in *l. ſororis, 39. de rit. nupt.* Et præterquam quod jure gentium inter parentes & liberos, ceterum jure civili inceſtæ ſunt nuptiæ. CUJAC.

14. *Ideoque liberi &c.*] Hæc traduntur quoque §. *pen. Inſt. de nupt.* & Cajo *Inſt. lib.* I. *tit.* 4. §. 8. ubi tamen conſpicua eſt Aniani manus.

15. *Matris conditioni accedunt*] Quod naturali juri adſcribit Vlpianus *l.* 24. *D. de ſtatu homin.* Cicero huc alludit *de natur. Deor. lib.* III. *cap.* 18. his verbis. *Vt enim jure civili qui matre eſt libera, liber eſt, item jure naturæ, qui Dea matre eſt, Deus ſit neceſſe eſt.* Sunt, videlicet, liberi tales pro vulgo conceptis, §. 12. *Inſt. de nupt. l.* 3. *C. ſolut. matrimon. quemadmod. dos petat. l.* 6. *C. de ſuis legitim. libert.* quod & Cujacius notat *ad pr. Inſt. de ingen.* Nec probo quod idem Vir Maximus *not. poſteriorib. ad dict. princ. ac ad l.* 2. *D. ne de ſtat. defunctor. poſt quinquenn. quærat. ad Papin. Reſponſor. lib.* XIV. & Janus a Coſta *ad idem pr.* exiſtimant, olim aliud juris fuiſſe; ac partum hunc deterioris parentis ſtatui fuiſſe obnoxium: idque jus demum mutatum eſſe ab Alexandro Severo *l.* 9. *D. de decurionib.* ſecundum Cujacium: vel a Septimio Severo & Antonino *l.* 1. *C. de captiv. & poſtlimin. reverſ.* ſecundum Janum a Coſta: qui recte notat, per Severum Auguſtum non debere in *d. l.* 9. Alexandrum Severum intelligi: uti nec debet alibi in ſcriptis Vlpiani, (de quo aliquid obſervavimus ad vitam Vlpiani a Bertrando deſcriptam) nec non Pauli, ac aliorum. Certe Alexander Severus non modo nunquam ſimpliciter vocatur *Severus Auguſtus:* ſed & Paulus in libris Decretorum, ex quorum primo eſt *d l* 9. decreta Severi & Caracallæ refert, (quod ipſe Cujacius notavit *Obſervation. lib.* II. *cap.* 26.) ac Papiniani meminit etiam tamquam vivi *l.* 97. *D. de adquirend. vel omittend. hereditat. l. ult. D de jur. fiſc.* quæ loca ſunt ex libro III. quem tamen Papinianum a Caracalla longe ante imperium Alexandri conſtat fuiſſe truci-

no & cive Romana peregrinus naſcitur: [16] quoniam [17] lex Menſia ex alterutro peregrino natum [18] deterioris parentis conditionem ſequi jubet.

9. Ex cive Romano & Latina [19] Latinus naſcitur: & ex libero & ancilla ſervus: quoniam, cum his caſibus connubia non ſint, partus ſequitur matrem.

10. [20] In his, qui jure contracto matrimonio naſcuntur, conceptionis tempus ſpectatur: in his autem, qui non legitime concipiuntur, [21] editionis: [22] veluti ſi ancilla conceperit, deinde manumiſſa pariat, liberum parit: nam [23] quoniam non legitime concepit, cum editionis tempore libera ſit, partus quoque liber eſt.

trucidatum. Sed ad rem. In *d. l. 9.* definitur tantum, illum, qui ex matre libera, & patre ſervo natus eſt, poſſe decurionem fieri: ſpurii, quippe qualis hic eſt, ad id munus admittuntur, *l. 6. D. de decurionib.* Nihil hic novi: nec id negat Janus a Coſta; qui proinde argumentum petit ex *l. 1. C. de captiv. & poſtlimin. reverſ.* Verum & illic nihil novi: ſed id ſolum, natam in parentum captivitate apud hoſtes, & reverſam, patre ab hoſtibus interfecto, (quem, ſcilicet, lex Cornelia fingit mortuum jam ſtatim ex quo captus eſt) matris conditionem ſequi. Totum hoc regulis juris veteris optime congruit: nec etiam Impp. jus novum conſtituunt, ſed ex veteri argumentantur. Magis aperte Papinianus *l. 2. D ne de ſtat. defunctor. poſt quinquenn. quærat.* videtur probare, patris ſtatum hic ſpectatum etiam fuiſſe, dum indicat, propter eum libertatis quæſtionem liberis moveri poſſe. Verum id nihil nobis officit: cum non neget Papinianus, quæſtionem de ingenuitate, quæ ad natales pertinet, a ſolius matris ſtatu dependere, quo etiam referenda *d. l. 3. C. ſolut. matrimon. quemadmod. dos petat.* at oſtendat, libertatis quæſtionem, quæ & aliunde, quam ex natalibus, naſci poteſt, etiam ex patris conditione interdum eſſe terminandam. Ponamus, patrem tamquam liberum vixiſſe, & filium ex ancilla, tamquam ſua procreatum manumiſiſſe: an non, ſi hic pater non fuerit liber, filii quoque libertas nulla erit? Idem erit, ſi pater fuerit a domino heres inſtitutus, & tamquam heres domini, liberos, quos ante procreaverat, manumiſerit: verum teſtamentum poſtea ob vitium aliquod dicatur injuſtum vel nullum. Vt adeo non ſit hic ratio diſcriminis inter antiquum & recentius jus conſtituendi. SCHVLTING.

16. *Quoniam lex Menſia*] *l. lex natura, 24. de ſtat. hom.* CVJAC. Legis ratio eſt, quia cum injuſtum ſit, & contra jus Romanorum matrimonium, filios quoque non legitimos eſſe conſtat: ideoque filiorum juribus carere eos oportet. CHAROND.

17. *Lex Menſia*] Quæ quidem de natis ex Latino & cive Romana non videtur locuta: dubium tamen, an non aliqui illam huc uſque produxerint. Saltem aliud cautum hic eſſe Senatuſconſulto docuit Vlpianus *tit. 4. §. 3.* Lex vero hæc civitatem non voluit adquiri per nativitatem, niſi uterque parens eſſet civis: adeoque civitatis per nativitatem conſequendæ jus nonnihil inhibuit contra veteris juris regulas. SCHVLTING.

18. *Deterioris parentis*] Quod & in nato ex adſcriptitio & libera muliere obtinuit ante Juſtinianum, qui id mutavit *l ult. C. de agricol. cenſit. & colon. lib.* XI. Tamen id poſtea non perduraſſe liquet ex illis, quæ profert Cujacius *Obſervation. lib.* IV. *cap. 28.* Aliud exemplum in Novellis Severi *tit. 2.* IDEM.

19. *Latinus*] Qui tamen erit ingenuus, utpote non manumiſſus, ut apparet ex Paulo *Sentent. lib.* IV. *tit. 9. §. 8.*

20. *In his, qui juſto &c.*] Idem docet Cajus *Inſt. lib.* I. *tit. 4. §. ult.* ubi multa ſatis ſunt adnotata.

21. † *Editionis*] *L. ejus qui, 9. D. ad municipal.* CVJAC.

22. *Veluti ſi ancilla conceperit*] Quod ſi libera conceperit, deinde ancilla pepererit, partus quoque ſervus eſt, ſi hanc juris civilis regulam ſequamur: quod & Cajus ſcribit *lib.* I. *Inſtit.* ſed favore libertatis placuit eum liberum naſci. Et ita Marc. ſcribit in *l. & ſervorum, 5. de ſtat. hom.* & Paul. *lib.* II. *Sent.* IDEM.

23. † *Quamvis*] *Quoniam.* IDEM. Illud *quoniam* exſtat in editionibus antiquiſſimis, quæ ad Tilianam ſunt expreſſæ, Lovan. cIↃ IↃ L. Lugd. cIↃ IↃ LIX. & cIↃ IↃ LXVI. Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. quod ſenſus poſtulat: cum hic non fiet oppoſitio adverſus priora: ſed reddatur ratio ejus, quod dictum eſt: & addatur, quid ei ſit conſequens. SCHVLTING.

TIT V-

TITVLVS VI.

[1] *De Dotibus.*

1. [2] Dos aut [3] datur, aut [4] dicitur, aut promittitur.

2. Dotem dicere poteſt mulier, quae nuptura eſt, & debitor mulieris, ſi juſſu ejus dicat, [5] inſtitutus, parens mulieris virilis ſexus, per virilem ſexum [6] cognatione junctus, velut pater, avus paternus. [7] Dare, promittere dotem omnes poſſunt.

3. Dos aut profectitia dicitur, id eſt, [8] quam pater mulieris dedit: aut adventitia, id eſt, ea, quae [9] a quovis alio data eſt.

4. [10] Mor-

1. *De Dotibus*] Varro dotem proprie dici ſcribit pecuniam, quæ nuptiarum cauſa datur: nec enim ea ſine matrimonio eſſe poteſt. CHAROND.

2. *Dos aut datur*] Dos dicitur ſolemnibus verbis ſine interrogatione. Dotis actio tam ex dictione naſcitur, quam ex ſtipulatione hodie etiam ex nuda pollicitatione & nudo pacto, *l. 2. C. Th. de inc. nupt. l. ult. C Th. de dotib.* Sublata autem eſt dicendæ dotis ſolemnitas: ideoque a *l. ad exactionem, 6. C. de do. prom.* ut ex Cod. Theod. apparet, Tribonianus amovit hæc verba, *Dictio vel*, & quibus in locis prudentes ſcripſerant, *Doti dicere*, ſubſcripſit, *Doti promittere*, inuſitata loquendi forma, *l. ſi rem, 31. §. ult. de novat. l. avus, 79. de ju. dot. l. ſi marito, 31. §. 1. l. ſi ſocer, 44. §. Lucius. ſolut. matr.* Denique in *l. 1. C. de jur. dot.* cum Severus Imp. ſcripſiſſet, *Dictio vel promiſſio:* & paulo poſt, *Ex dictione vel ex ſtipulatione,* (nec dum enim ex pollicitatione dotis actio erat) pollicitationem Tribon. adſcripſit, & condictionem ex pollicitatione: cum tamen ex pactis, vel pollicitationibus præſcriptis verbis, non condictio dari ſoleat. CVJAC.

2. * *Dos aut datur, aut dicitur*] Dos dicitur, quæ ſine ulla ſtipulatione conſtituitur, vel etiam ſine ſtipulatione promiſſa debetur. Nam & mulier, & parentes ejus paterna cognatione juncti ſi quam pecuniam doti dixerint, illius ſolvendæ neceſſitate obligantur. Hujus dotis dicendæ conſuetudinis meminit Cicero *pro Flacco*, & Cajus *lib. poſter. inſti.* Alii vero, quos extraneos appellant, ſi pro muliere dotem marito promiſiſſent, communi jure obligari debebant. id eſt, ut & interrogati reſponderent, & ſtipulationem præmitterent. Sed nunc ob dotis favorem ſola conventio actionem parit, *Lex ad exactionem, 6. C. de dot. promiſſ.* CHAROND.

3. *Datur*] Idque fieri poteſt ante nuptias, (quo tamen caſu non ante vera erit dos, nec uſucapioni pro dote locus, niſi matrimonio perfecto, *l. 1. §. 2. D. pro dot.*) & poſt, *§. pen. Inſt. de donationib. l. ult. C. de donationib. ant. nupt.* Sic & Paulus *Sententiar. lib.* II. *tit. 21. B. §. 1.* Idemque de dotis dictione docet Marcianus Capella *lib.* IX. SCHVLT.

4. *Dicitur*] De dictione dotis ejusque ſolennitate nonnulla ſcripſimus ad Cajum *Inſt lib.* II. *tit 9. §. 2.* Dictionis vero dotis, cujus in jure nomen paſſim ſublatum, & aliud repoſitum eſſe, hic notat Cujacius, olim quoque meminiſſe Pomponium *l. 10. D. de pact. dotal.* ejusque verba mutata eſſe exiſtimat idem Cujacius *Obſervation. lib.* XI. *cap. 29.* qui etiam id factum eſſe putat *in l. 5. D. ſolut. matrimon.* & illic ab Vlpiano ſcriptum fuiſſe, *neque dies dotis dicta.* Sic ille *ad l. 7. §. 1. D. eod. tit. ad Pavin Quæſtion. lib.* XI. IDEM.

5 *Inſtitutus*] Ad hanc rem conſtitutus. CVJAC. Verbum hoc non videtur ab Vlpiano eſſe: recte tamen in quibusdam editionibus per diſtinctionem a verbo præcedente ſeparatur, ut *dicat* pertineat ad debitorem, hoc alio. Non diſplicet quod ad marginem edit. Pariſ. cIↃIↃLXXXVI. legitur, *juſtus tutor.* Et alioquin omiſſa erit mentio tutoris, qui tamen a mulieribus, quæ non erant in poteſtate, ad hanc rem etiam eſt adhibitus, *tit. 11. §. 20.* nec litterarum ductus longe diſcrepant. SCHVLTING.

6. *Cognatione*] Non opus, ut ſit adgnatus: nec jus hic poteſtatis, ſed parentis nomen dotem profectitiam facit, *l. 5. §. 11. D. de jur. dot.* IDEM.

7. *Dare, promittere*] Idem Paulus *in l. promittendo, 41. de ju. dot.* Dicendo igitur tres duntaxat perſonæ obligantur, promittendo omnes CVJAC.

8. *Quam pater mulieris*] Adde, vel parens virilis ſexus, per virilem ſexum cognatione junctus. IDEM.

9. *A quovis alio*] Imo etiam illa, quam pater non dat tamquam pater, ſed veluti extraneus, puta debitor filiæ, *l. 5. §. 11. D. de jur. dot.* SCHVLT.

10. *Mor-*

4. [10] Mortua in matrimonio [11] muliere, [12] dos a patre profecta ad patrem revertitur, [13] quintis in ſingulos liberos [14] in infinitum relictis penes virum. [15] Quod ſi pater non ſit, [16] apud maritum remanet.

5. Adventitia autem dos [17] ſemper penes maritum remanet, praeterquam ſi is, qui dedit, ut ſibi redderetur [18] ſtipulatus fuit: quae dos ſpecialiter [19] receptitia dicitur.

6. Divortio facto, ſiquidem ſui juris ſit mulier, [20] ipſa habet actionem, id eſt, dotis repetitionem. Quod ſi in poteſtate patris ſit, pater adjuncta filiae perſona habet actionem [21] revera: [22] nec inter eſt, adventitia ſit dos, an profectitia.

7. [23] Poſt

10. *Mortua*] Etiam civiliter, ſi matrimonium ſit diſſolutum, & dos petatur, *arg. l. 56. D. ſolut. matrimon. dos quemadmod. petat, l. 5. §. 1. D. de bon. damnator.* IDEM.

11. † *Muliere*] Vid. leg. *cum patrem, 19. C. de jur. dot.* CVJAC.

12. *Dos a patre profecta ad patrem revertitur.*] Ne pater duplex damnum, pecuniæ, & filiæ ſentiret, *l. 6. pr. D. de jur. dot. l. 17. D. de S. C. Macedonian. l. 10. pr. D. ſolut. matrimon. dos quemadmod. petat. l. 71. D. de evictionib.* absque diſtinctione, an fuerit filiafamilias, an ſui juris mulier, *l. 59. D. ſolut. matrimon. &c.* SCHVLTING.

13. *Quintis in ſingulos liberos in infinitum relictis &c.*] Vt ita hoc caſu deterioris conditionis dos fiat ob liberos: quod tum demum fieri poteſt, cum vel mortua eſt mulier, vel factum eſt divortium, *l. 1. §. 1. D. de dot. prælegat.* & hoc quidem culpa mulieris, *§. 10. hoc tit.* Retentionem hanc Juſtinianus ſuſtulit *l. un. §. 5. C. de rei uxor. action.* una cum aliis, quæ mox memorabuntur ab Vlpiano: adeoque hodie pater totam dotem repetere poteſt, licet filia relictis liberis deceſſerit: qua de re fuſe diſputant Doctores *ad tit. D. ſolut. matrimon. dos quemadmod. petat.* quos nolo compilare. IDEM.

14. *In infinitum*] Secus ac fit in ſpecie divortii culpa mulieris facti *§. 10. hoc tit.*

15. *Quod ſi pater non ſit*] *L. cum patrem, 19. C. de ju. dot.* CVJAC.

16. *Apud maritum remanet*] Hodie mulieris heredi cedet, *l. un. §. 6. C. de rei uxor. action.*

17. *Semper*] Sive ſint liberi, ſive non. CVJAC.

17. * *Semper penes maritum remanet*] Mortua muliere dotem adventitiam penes virum manere, conſtat quoque ex *l. 20. D. de conditionib. inſtitution. l. 23. D. de evictionib. l. 5. D. de bon. damnator. l. un. C. ſi advers. dot.* Plura habet Cujacius *Obſervat. lib.* IX. *cap. 4.* Præter hæc vero, & alia quædam producuntur ex Pandectis; quæ tamen etiam ad illos caſus poſſunt referri, cum vel profectitia dos deficiente patre marito cedit, vel viro ex pacto, veluti *l. 22. D. de religioſ. l. 10. §. 1. D. ſolut. matrimon. dos quemadmod. petat. l. ult. §. 1. D. ut legator ſeu fideic. ſervandor. cauſ. caveat. l. 27. D. de jur. fiſc. l. 11. §. ult. D. quod falſ. tutor. geſt. eſſ. dicat. l. 42. D. de uſurpationib. & uſucap. l. pen. D. de fund. dotal.* Aliud quidem circa dotem adventitiam ſtatuit Auguſtus in ſpeciali caſu, ac marito illam abjudicavit, apud Valerium Maximum *lib.* VII. *cap. 7. ex. 4* ſed is Princeps facti indignitate motus etiam nuptias improbavit; imo & teſtamentum mulieris: & quidem ut Princeps, magis ex bono & æquo decrevit, ſaltem circa dotem & nuptias, quam ex juris rigore vel fori uſu. SCHVLT.

18. *Stipulatus ſit*] Nec ſtipulatio hæc effectum ſortitur, niſi mulieri ſupervixerit is, qui ſtipulatus eſt, *l. 16. D. de reb. dub.* Idem pacto fieri poteſt, *l. 6. l. 24. C. de jur. dot. l. un. §. 13. C. de rei uxor. action.* unde eſt actio præſcriptis verbis, *d. l. 6. & d. l. un. §. 13.* modo quis ab initio id egerit, & legem dixerit rei etiamnum ſuæ, *l. 20. §. 1. D. de pact. dotalib.* Pater vero ne quidem ab initio actionem ad dotem profectitiam ſibi repetendam adquirere poteſt, niſi per ſtipulationem, *l. 29. pr. D. ſolut. matrimon. &c. l. 6. l. 7. C. de jur. dot.* utpote magis ad dotem dandam pro filia obſtrictus. IDEM.

19. *Recepticia*] *l. mortis cauſa, 31. §. ſed & ſi dos. de donat. cauſ. mort.* Servus autem receptitius, de quo Aul. Gel. & Non. Marcellus ſcribunt, neque dotalis eſt, neque ex paraphernis: quia ad virum non defertur. Sunt hæc omnia diverſa, bona receptitia, dotes, παράφερνα, ἀντίφερνα, θεώρητρα, ὑπόβολα. Παράφερνα ſunt, quæ extra dotem ad virum deferuntur, quæ & peculii nomine ſignificantur, *l. ſi ego, 9. §. dotis. de jur. dot. l. donationes, 31. §. ſpecies. de donat.* Ἀντίφερνα ſunt donationes propter nuptias, *l. ult. C. de donat. ante nupt.* quibus proxima ſunt θεώρητρα, & ὑπόβολα, de quibus Conſtantinus Harmenopulus ſcribit. Vnde & Hypobolica inſtrumenta apud Sid. Apoll. *lib.* VII. *Epiſt.* quamquam ſunt, qui legant *Hyperbolica:* alii quidam *Paraphernica*, omnino male. CVJ.

20 *Ipſa habet actionem*] Nec diſtinguitur, qualis ſit dos: & fruſtra tunc pater aget, *l. 22. §. 5. D. ſolut. matrimon. dos quemadmod. petat.* Adeoque filiæ emancipatæ pater uno tantum caſu dotem repetit, *l. 71. D. de evictionib.* mortua, nempe, filia, *§. 4 hoc tit.* SCHVLTING.

21. *Revera*] Legendum, *Rei uxoriæ.* CVJAC.

22. *Nec intereſt*] Obſtare videtur *l. 2. §. quod ſi in patris. ſol. matr.* Goveanus *in li. var. lect.* Triboniani in eo §. facinus adnotavit: Ant. Goveanus, cui ex omnibus,

7. [23]Poſt divortium defuncta muliere, heredi ejus actio non aliter datur, quam ſi moram in dote mulieri reddenda maritus fecerit.

8. Dos ſi [24]pondere, numero, menſura contineatur, [25]annua, bima, trima die reddetur; niſi ſi, ut praeſens reddatur, [26]convenerit. [27]Reliquae dotes ſtatim redduntur.

9. [28]Retentiones ex dote [29]fiunt, [30]aut propter liberos, aut propter mores,

omnibus, quotquot ſunt aut fuere, Iuſtinianei juris interpretibus, ſi quæramus, quis unus excellat, palma deferenda eſt. Proinde dos adventicia communis eſt ex jure antiquo, mulieris propria ex jure novo. Actio dotis adventiciæ communis eſt etiam Jure novo, *l. ult. C. de bon. quæ li.* neque vero propriam eſſe actionem recte colligitur ex *l. Cajus, 45. Solut. mat.* quia non dicit ſoli filiæ actionem dari: verum ideo filiæ dicit, non patri, quia filiæ cautum fuit, non patri. ceterum per filiam patri quæritur actio. IDEM. Vlpianus *lib.* XXXV. ad Sabinum (cujus extat ſententia in *c. 2. D. Solu. matrim &c.*) patrem a repetitione dotis adventitiæ excludere videtur, cum patrem quidem poſſe dotem a ſe profectam repetere dicat, nullum de adventitia verbum faciens. Sed certe cum in Pand. nulla harum dotium exprimatur differentia, equidem nihil inter eas jure antiquo interfuiſſe arbitror. Nam & filia, quæ in patris erat poteſtate, nihil eo non conſentiente agere poterat. CHAROND.

22. * *Nec intereſt, adventitia dos ſit, an profectitia*] Nihil obſtat *l. 2. §. 1. D. ſolut. matrimon. dos quemadmod. petat.* nec illic aliquid interpolavit aut turbavit Tribonianus, quod volunt Viri Egregii. Aliud illic agitur, ac hic: nec illic innuitur, de dote adventitia non agere patrem adjuncta filiæ perſona: verum, uti in principio *d. l.* quæſitum fuerat, quatenus vir dotem alii, cui delegatur, promittere debeat, vel non debeat in caſum ſoluti matrimonii; ita quoque in §. 1. explicatur, quid juris ſit circa ejusmodi delegationem, ſi mulier ſit filiafamilias, & dos profectitia; in qua vel maximum jus habet pater, & tamen ſine filiæ conſenſu nec dotem petere, nec virum alicui delegare poteſt: non vero inde inferri poteſt, contrarium eſſe in dote adventitia. SCHVLTING.

23. *Poſt divortium*] Inde ſi poſt divortium maritus in reddenda dote moram fecerit, & heredi uxoris competit actio: ſi moram non fecerit ſecus eſt. Quamobrem & mortua in matrimonio uxore, heredi non competit actio, *l. uſufructu, 57. ſol. matr. l. cum in fundo, 78. §. ſi autem uſumfruct. de ju. dot.* CVJAC.

24. *Pondere, numero, menſura contineatur*] Hæ res ſunt quaſi mutuæ: & ſunt periculo viri, *l. 42 D. de jur. dot.* Ciceroni *dos numerata, pro Cæcin. c. 4.* SCHVLT.

25. *Annua, bima*] Hodie annua die ex conſtitutione Juſtiniani: cui a Triboniano aptata eſt *l. 1. de do. præleg.* in qua legitur, annua die pecuniam dotalem reddi. CVJAC.

25. * *Annua, bima, trima die*] Penſionis talis meminit Cicero *Epiſtolar. Familiar. lib.* VI. *epiſt. 18.* Quod vero mentionem in dote penſionum facit *ad Attic. lib.* XI. *epiſt. 4. 23. & ult.* id non ad reddendam dotem pertinet, in quem ſenſum a nonnullis hæc laudantur: ſed ad eam dandam pro ipſius filia Dolabellæ, quod jam alii viderunt: nam & hic easdem penſiones obtinuiſſe olim, quando pecunia in dotem erat promiſſa, docet Polybius *Excerpt. Peireſcian. p. 154.* quem locum quo pacto illuſtret Vir Præclarus, Ger. Noodt *de fœnor. & uſur. lib.* III. *cap. 6.* videri meretur. Quod autem Cicero *ad Attic. lib.* XII. *epiſt. 8.* primam penſionem memoret, hoc non ad dotem, ſed ad id, quod Cicero Cæſari debebat, pertinere, bene docuit Manutius. Hinc vero jam etiam liquet, merito in reddenda dote penſiones has ſervatas eſſe, quæ & in danda obtinebant. Nec etiam in gentes pecuniarum ſummæ, quales paſſim in dotem dantur, repræſentatu ſunt faciles. SCHVLTING.

26. *Convenerit*] Ab initio, cum dos daretur; vel etiam tempore divortii, quod hic eſt inſtar contractus; uti & in *l. 42. D. de judic.* adeoque ex intervallo pactum non proderit, *l. 7. §. 5. verſ. ut puta, D. de pact.* ad quem locum hoc notavit Cujacius. Eſt hæc dilatio in actione rei uxoriæ ex forma juris, *l. un. §. 7. C. de rei uxor. action.* qualia non niſi in initio mutari poſſunt, *l. 27. D. de regul. jur.* Si ex ſtipulatu peteretur, ſecundum verba ſtipulationis ſtatim agi poterat, *d. l. un §. 7. C. de rei uxor. action.* IDEM.

27. *Reliquæ dotes*] Rerum in ſpecie; quæ etiam hodie, ſi immobiles ſint, ſtatim reddendæ ſunt; aliæ intra annum, *l. un. §. 7. C. de rei uxor. action.* ut ita ſit tempus quærendæ ac reddendæ pecuniæ, ſi ea data eſt ab initio, vel res aliæ æſtimato datæ, vel ſimpliciter datæ dein venditæ ſunt. IDEM.

28. *Retentiones*] Quas ex jure venientes appellat Imperator *l. 2. Cod. Theod. de dotib.* ubi inviolatæ jubentur ſervari. Ex illis formulæ in actione rei uxore verbis *quantum æquius melius*, eas derivat Boëthius *in Topic. Ciceron. lib.* VI. quod de plerisque verum eſſe, uti facile crediderim, ita definitio partium retinendarum ob liberos, vel mores poſteſtatem Juriſconſultorum excedit: adeoque ex legibus eſſe videntur: iisque etiam adſcribuntur a Theodoſio Juniore *Novell tit. 17 de repudiis* A Juſtiniano, qui paſſim mulieribus favit, illæ omnes antiquatæ ſunt, *l. un. §. 5. C. de rei uxor action* præter eam, quæ fit ob impenſas neceſſarias, *§ 37 Inſt de act.* ubi illud *quaſi* non eſt in libris antiquis, nec apud Theophilum, nec in edit. Cujacii.

Ve-

res, aut propter impenſas, aut [31] propter res donatas, aut propter res amotas.

10. Propter liberos retentio fit, ſi [32] culpa mulieris aut patris, cujus in pote-

Verum & viro, cui actio ob impenſas utiles, nec non res donatas, vel amotas competit, compenſatio, quæ ex cauſa liquida opponitur, ex *l. ult. C. de compenſationib* denegari non poterit, *per l. 8. pr. D. de dol. mal. & met. exception. l. 173. §. ult. D. de regul. jur.* quo plurimas leges pertinere docuit Cujacius *ad §. ſeq* inter quas tamen referenda non fuit *l. 24. §. pen. D. ſolut. matrimon.* ubi alia de cauſa agitur, nempe, de re a viro uxori commodata. In reliquarum vero nonnullis, ſi non omnibus, pro retentione Tribonianus videtur compenſationem repoſuiſſe; & quidem incaute, ut exiſtimat Jac. Gothofredus *ad l. 173. §. ult. D. de regul. jur.* imo id jus totum ſublatum quoque eſſe exiſtimat Fr. Duarenus *ad l. 7. §. 5. D. ſolut. matrim.* videlicet per *d. l. un.* quæ demum poſt Pandectarum editionem Codici repetitæ Prælectionis inſerta eſt, utpote ſcripta poſt primam Codicis editionem: quo tendit & Sc. Gentilis *de donationib. int. vir. & uxor. lib.* I. *cap. 37.* Verum hæc non ita admittenda ſunt: &, ut iis aliquid reponamus, res erit ſalva, ſi dicatur Tribonianus in *l. 7. §. 5. l. 15. §. 1. l. pen. §. 1. D ſolut. matrimon.* & ſimilibus, dum ibi verbum compenſationis vel reliquit, vel repoſuit, non cogitaſſe de *d. l. un.* in qua re vera videtur id agi, ut omni modo e veſtigio reſtituatur dos, cujus & privilegia in aliis valde auxit Juſtinianus: at reſpexiſſe ad *l. ult. C de compenſationib.* quæ ut & *§. 30. Inſt. de actionib.* compenſationi ex cauſa liquida actiones omnes ſubjiciunt, excepta actione depoſiti, & quidem *ſola, d. §. 30.* (quod enim additur *d. l. ult.* de rerum alienarum occupatoribus, id non tam ad actionis genus, quam ad perſonas pertinet) adeoque actio de dote, utcumque retentionibus aliis non obnoxia, in cauſis tamen liquidis, & quando quantitas utrimque eſt debita, hac in parte regulam ſequitur. Abſurdum autem fuiſſet, quod ſtatuit Duarenus, ſi Tribonianus, lata jam lege, aliquid illi contrarium in Pandectas retuliſſet, ideo tantum, quia nondum erat in Codicem illa relata: quid enim hoc pertinebat ad vim legis, & ad homines obligandos? an non poſt promulgationem illa ſtatim vigorem ſuum exſerebat? SCHVLT.

29. *Fiunt*] Ex forma juris, & ita, ut ne quidem pacto hæ retentiones, vel actiones inhiberi poſſint, ob mores, res donatas, vel amotas: ut docet, & rationes quoque dat Paulus *l. 5. pr. & §. 1. 2. D de pact. dotalib.* Idem circa impenſas neceſſarias, quæ ipſo jure dotem minuunt, *d. l 5. §. 2.* ut adeo hic valeat regula de pactis, quæ contra jus facta, ſunt invalida, *l 7. §. 16. D. de pact. l. 27. D. de regul jur.* Quod & de ea retentione dicemus, quæ fit propter liberos, quippe, quæ ob culpam demum fit, quam remitti contra bonos eſſet mores. Aliud, ſi talia pacta fiant poſt divortium, tamquam de re tantum familiari, & ceſſante, quæ inter perſonas fuerat, conjunctione, ac peccandi occaſione; tunc enim valent, *l. 20 pr. D. de pact. dotalib.* ut & in ſpecie *l. 18. D. dict. tit.* IDEM.

30. *Aut propter liberos*] Hæc verba in ed. Pariſ. cIↄIↄLXXXVI. alia litterarum forma ſunt excuſa, quaſi in codice Tiliano non exſtarent: ſequentia tamen oſtendunt, illa hic ab Vlpiano ſcripta fuiſſe, & edd. aliæ omnes, etiam illa Charondæ, ea habent. IDEM.

31. *Propter res donatas*] Mentio ejus in *l. 66. §. 1. D. de donationib. int. vir. & uxor. l. 15. §. 1. D. ſolut. matrimon.* Vir Inſignis, Jac. Gothofredus *ad l. 5. Cod. Theod. de revocand. donationib.* exiſtimat, hanc retentionem non primum a Juſtiniano ſublatam fuiſſe *l. un. §. 5. C. de rei uxor. action.* ſed jam ante a Theodoſio, Arcadio & Honorio *in d. l. 5.* ubi jubent Impp. ut maritus donationes, quas inſtabiles eſſe teſtantur, formata legibus actione repetat. Verum inde non ſequitur, retentione quoque uti non poſſe maritum, qui etiam olim actionem habuit, & retentionem. Imo de retentionibus egiſſe Impp. in conſtitutione majori, cujus dicta lex 5. particula eſt, & de iiſdem plura ſanciviſſe, quod ille exiſtimat, nihil eſt, quod evincat; quamvis etiam illi legi 5. jungas *l. 4. Cod. Theod. de cognitorib. & procuratorib.* hæc enim docet tantum, procuratorem, etiam maritum, mandati fines non debere excedere. Nihil turbat *τὸ reperat* in *d. l. 5.* nec probat, retentionem prohiberi: actione enim poſita, non ſtatim negatur retentio: & actio poteſt eſſe neceſſaria: quid ſi enim vir contra mulierem hic debeat mutua petitione agere? an non hic dici poterit *repetere?* eodem modo, quo dicitur perſequi, *l. 6. C. de compenſationib. l. 1. C. rer. amotar.* Quid ſi etiam dos jam ſit reddita, vel interciderit, vel plus donatum fuerit, quam de dote reſtabat, vel etiam vir res ipſas voluerit recuperare? Imo qui utramque legem attente conſideraverit, non difficulter credet, in utraque re vera nihil novi conſtitui: ſed tantum ad relationem de certa lite Magiſtratui de jure certo reſcribi; quod in Codice Theodoſiano non eſt infrequens. IDEM.

32. *Culpa mulieris*] Solius, quo pertinet *l. 11. §. ult. D. ad leg Jul. de adulter.* non ſi etiam viri fuerit culpa, *l. 47 D. ſolut. matrimon.* Si nulla ſit mulieris culpa, dos integra repetitur, ſecundum Paulum in fragmento ex lib. II. Inſtitutionum, quod Sententiis ipſius ſubjecimus. Viri culpa ſi id fuerit factum, nulla hic pœna apparet: ſed nihil pro liberis manere oportet, uti ſcribit Cicero *in Topic. cap. 4.* Adeoque ad hanc retentionem pertinet illa quæſtio, utrius culpa divortium factum ſit, cujus meminit Quinctilianus *Inſtitution. Orator. lib.* VII. *cap. 4.* Indicat vero Cicero ſatis *dict loc.* non referre, quis nuncium miſerit: ſed quæri, penes quem eſſet culpa, ut mitteretur: ita enim ſcribit. *Si culpa viri factum eſt divortium, etſi mulier nuncium miſerit, tamen pro liberis manere nihil oportet.* Hinc liquet quoque, ante leges Julias de maritandis ordinibus & de adulteriis hoc jus

poteſtate eſt, divortium factum ſit: tunc enim ſingulorum liberorum nomine ſextae retinentur ex dote. [33]non plures tamen, quam tres ſextae, [34]in retentione ſunt, [35]non in petitione.

11. [36]Dos, quae ſemel [37]functa eſt, amplius fungi non poteſt; niſi aliud matrimonium ſit.

12. [38]Morum nomine, graviorum quidem [39]ſexta [40]retinetur: leviorum

jus in uſu fuiſſe. Cum vero olim tantum partes ex dote hoc caſu a viro retentæ ſint, mirum eſt, in veterum ſcriptis id legi de dote ſimpliciter, & quaſi de tota, ut in *l. 38. D. ſolut. matrimon. l. 24. C. de jur. dot.* Verum in *d. l. 38.* is, qui Marcellum conſulit, mentionem quidem facit ſimpliciter dotis: verum ipſe Marcellus tantum reſpondet mulieris culpam multandam eſſe; ſecundum id, nempe, quod hic tradit Vlpianus. In *l. 24. C. de jur. dot.* non ipſa mulier libertina, cujus culpa factum eſt divortium, dotem repetit; ſed patroni, qui eam dederant: & dubito, an non illic jam mulier illa fuerit mortua, quæ dicitur in patronos fuiſſe ingrata, nondum mota contra virum actione: ac ſi dos illa adventitia, de qua nihil aliud convenerat, penes maritum remanſerit, ſecundum §. *7. hoc tit.* Dicta lex 24. eſt tantum reſcriptum, accommodatum ad ſpeciem facti expreſſam in libello ſupplici, quem ſi hodie haberemus, id forte appareret. Paulo aliter Cujacius *Obſervation. lib.* XXI. *cap. 17.* Balduinus vero *Juſtinian. lib.* II. & Briſſonius *ad legem Jul. de adulter. p. 142.* putant, loca illa eſſe a Triboniano interpolata, non recte: uti nec id admittendum de *l. 11. §. 3. D. ad leg. Jul. de adulter.* ubi per *commodum dotis* intelligi non debet lucrum totius dotis, ſed lucrum legitimum ex dote. Probatur vero hæc retentio ipſa quoque *l. 2. Cod. Theod. de repud. Novell. Theodoſ. tit. 7. & tit. 17.* at hodie eſt ſublata. IDEM.

33. *Non plures tamen, quam tres*] Id eſt, media pars, ut Paulus ait *lib.* II. *Inſtit. tit. de dotibus*, cujus verba Boëthius Severinus refert. Nam ſex ſextæ integrum conficiunt. CVJAC. Gravius non eſt viſa multanda mulier, ob hanc ſolam culpam: nec dos nimis minuenda, ut iterum poſſet nubere commode. SCHVLTING.

34. *In retentione ſunt, non in petitione*] Facilius retinemus quod habemus: uti per varia exempla docet Cujacius *Obſervation. lib.* XVIII. *cap. 10.* Reliquæ retentionum cauſæ etiam actioni locum faciunt, ut de moribus &c. IDEM.

35. *Non in petitione*] Quæ ex aliis cauſis retinentur, & in petitione ſunt. Suſtulit vero Juſtin. quintas & ſextas, & alia omnia retentionum genera. Sunt tamen compenſationum ex eis cauſis leges quamplurimæ, *l. fructus, 7. §. ob donationes. l. rei, 15. §.* [illegible] *l. ſi conſtante, 24. §. ſi uxor. l. pen. § 1. ſol. matr. l. utilium, 8. de impenſ. in res dot. l. neque, 6. C. de compenſ. l. 1. C. rer. amot.* Sed & de moribus actionem ſuſtulit *l. ult. C. de repud.* de qua in *l. 5. D. de pact. dot. l. ult. C. Th. de inc. nupt. l. 1. C. Th. vic. civ. cri. ag. non poſſ.* quæ & accuſatio dicitur in *l. viro, 39. l. cum mulier, 47. D. ſol. matr.* quemadmodum actio ſuſpecti, actio ingrati, actio inofficioſi, accuſatio ſuſpecti, accuſatio ingrati, accuſatio inofficioſi ſuis locis. CVJAC.

36. *Dos, quæ ſemel*] Niſi redintegratum ſit matrimonium, dos, quæ ſemel dos eſſe deſiit, dos effici amplius non poteſt. Redintegrato matrimonio, tacite redintegratur & dos, niſi ſit recepticia, *l. ſi mulier diverterit, 19. l. in inſulam, 42. §. ult ſol. matr.* IDEM. Id eſt, pecunia, quæ in prius matrimonium data eſt, non poteſt amplius in dotem dari, niſi aliud matrimonium contrahitur. CHAROND. Non ſuo loco hanc regulam poſitam eſſe, & ordinem turbare, bene vidit Pacius. Sane melius hoc traderetur poſt materiam de retentionibus abſolutam. SCHVLTING.

37. † *Functa eſt*] Dos, quæ ſemel functa eſt oneribus matrimonii. Sed redintegrato matrimonio priorem functionem recipit, *l. dotem, 30. D. de jur. dot.* vel pone, ut in *l. cum patrem, 19. in fi. C. eod.* CVJAC. Sic monumentum etiam dicitur nondum *functum*, *l. 43. D. de rei vindication.* Sic quoque *functio dotis* apud Paulum *Sententiar. lib.* I. *tit. 1. de pact. & conventionib. §. 6.* SCHVLTING.

38. † *Morum nomine*] Ob temperamentum mores potius quam injurias dixerunt. CVJAC. Diſtinguuntur a moribus crimina *l. 2. Cod. Theod. de repud.* Ceterum verbo morum intelligi quoque adulterium docet hic Vlpianus. Præter vero loca de judicio de moribus a Cujacio prolata *ad §. præc.* mentio quoque morum & culpæ exſtitiſſe videtur in *l. 20. pr. D. de pact. dotalib.* Baſilica ſaltem meminere pacti, quo fit remiſſio κακοτροπίας καὶ ῥᾳθυμίας. Vnde Cujacius *Obſervation. lib.* XI. *cap. 29.* putat, ita legiſſe illic Græcos, *Ob mores quoque, & ob res donatas, vel amotas, vel impenſas factas tunc pactio valebit, id eſt, poſt divortium.* Hoc vero judicium, quod coërcitionem morum continebat, *l. 5. pr. D. de pact. dotalib. l. 15. §. 1. D. ſolut. matrimon.* ceſſabat, ſi vir accuſationem publicam adulterii contra uxorem inſtitueret, *l. 11. §. 3. D. ad leg. Jul. de adulter. l. un. Cod. Theod. vict. civilit. criminalit. ager. non poſſ.* ne bis ab eodem idem crimen coërceretur. Hodie hoc judicium eſt ſublatum; *l. un. §. 5. C. de rei uxor. action. l. 11. §. 2. C. de repud. & judic. de morib. ſublat.* ac graviores pœnæ utrique parti conjugum ob peccata graviora, imo ob & temeraria divortia, ſunt propoſitæ, *l. 1. l. 2. Cod. Theod. de repud. d. l. 11. §. 2. l. 8. §. 4. C. dict. tit. de repud. Novell.* CXVII. *cap. 8. & ſeqq.* CXXVII. *cap. ult.*

rum [41] autem octava. Graviores mores ſunt adulteria tantum, leviores omnes reliqui.

13. [42] Mariti mores puniuntur, in ea quidem dote, [43] quae annua, bima, trima, die [44] reddi debet, ita. Propter majores mores praeſentem dotem reddit: propter minores ſenum menſum die. In ea autem, [45] quae praeſens reddi ſolet, tantum ex fructibus jubetur reddere, quantum in illa dote [46] quadriennio [47] redditur: [48] quod repraeſentatio facit.

14. [48] Im-

CXXXIV. *cap.* 11. Olim quoque mulieres ob graviores mores dotem amiſiſſe totam, conſtat ex Plinio *Natural. Hiſtor. lib. XIV. cap.* 13. Plutarcho *in Mario p.* 247. Valerio Maximo *lib. VIII. cap* 8. aliiſque: & probat Jac. Gothofredus *ad l. 1. Cod. Theod. de jur. dot.* Quod vero idem juris fuiſſe de divortio ſine culpa mariti a muliere facto vult Deſid. Heraldus ad *Tertullian. Apologetic cap.* 6. id non probant loca ab ipſo adducta. In *l. 9. §. 3. D. de minorib.* nihil de tali pœna: ſed tantum docetur, non ſuccurri minori contra divortium ipſius culpa factum, ſecundum regulam de delictis, *d. l. 9. §. 2. l. 37. §. 1. D. dict. tit.* Alio quoque pertinet *l. 5. D. de divort.* nempe, ad ſpeciem, ubi pater ſtipulatus eſt dotem, mortua in matrimonio filia, ſibi reddi. Filia emancipata divortium facit, uti poteſt, *l. 5. verſ. emancipata. C. de repud.* ut pater fraudetur dote, quam hunc in caſum ſibi non erat ſtipulatus: cui Prætor tamen ſuccurrit, actione data. Tandem *l. 3. C. eod. tit.* loquitur de extraneo, qui eodem modo, dum dotem daret, ſibi proſpexerat, cuique mulier fraudem facere volebat divortio, ficto tantum, & animo ad virum brevi redeundi, ut ita ſtipulatio intercideret, matrimonio ſemel aliter ſeparato, ſecundum *l. 26 §. ult. D. de jur. dot.* Sed & huic contra callidum illud commentum actione data ſuccurritur. Bene id expoſuit Cujacius *Obſerv. lib.* XIII. *cap.* 25. SCHVLTING.

39. *Sexta retinetur, leviorum autem octava*] Editiones antiquiſſimæ habent, *ſextæ retinentur, leviorum item octava.* Sed Charond. & edd. cum not. Cujacii, *leviorum autem octava.* Ipſe Cujacius *Obſerv. lib. XIX. cap* 30 legit, *ſexta retinetur, leviorum autem octava:* hic enim una tantum præſtatur ſexta pars, vel octava. non plures, quod fit in ſpecie §. 10. *hoc tit* Idem viſum Fr. Balduino *Juſtinian. lib.* II. quod recepi poſt edit. Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. Et verbum *octava*, quod ex codice Tiliano profectum eſt, exigit, ut priore quoque in numero ſingulari legantur. IDEM.

40. *Retinetur*] Ab ipſo marito. heredi vero hoc judicium non datur, *l. 15. §. 1. D ſolut. matrimon. l. 1. Cod. Theod. de dotib.* utpote ad vindictam pertinens. IDEM.

41. *Item octava*] Legendum, *autem, octava.* CVJAC.

42. *Mariti mores*] Antiquo jure judicium de moribus dabatur. quod actio malæ tractationis dicebatur. Competebat autem ad viri aut uxoris mores accuſandos, ut divortii culpam a ſe in alterum rejiceret. Ejus meminit Quintilianus *lib.* IV. *declamat.* VIII. & XVIII. CHAROND. Actio malæ tractationis quoque occurrit apud Quinctilianum *Inſtitut. Orator. lib.* VII. *cap.* 3. & Quinctilianum avum *Declamation.* CCCLXXXIII. SCHVLTING.

43. *Quæ a die reddi debet. Ita propter*] Legendum, *quæ annua bima trima die reddi debet, propter.* CVJAC.

43.* *Quæ annua, prima, trima die*] Hoc modo edidit Charondas, quod & rectum viſum fuit Cujacio *in not. ad hunc loc.* idque conſonans ei, quod dixit Vlpianus §. 8. *hoc tit.* Cujacius tamen alibi *Obſerv. lib.* VII. *cap.* 20. reponit *annua die:* & interpretatur, *annua, bima, trima die;* docetque, & alibi ita locutos eſſe veteres. Pacius illud *a die*, quod edd. aliæ habent, exponit, *poſt diem*, nempe ſuum, vel legitimum; ſive annua, bima, trima die. Sed cur abibimus ab editione Charondæ, quæ ad MS. librum eſt æque exacta, ac Tiliana? SCHVLTING.

44. *Reddi debet, ita. &c.*] Sic interpungere malui poſt edit. Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. & Salmaſium *de mod. uſurar. cap. 4. in fin.* in aliis ſic ſcriptum eſt, *reddi debet. Ita &c.* quaſi ſenſus eſſet, tantum in dote, quæ per triennium eſt reddenda, pœnam habere locum: quod non eſt verum. IDEM.

45. *Quæ præſens reddi ſolet*] Quæ non conſiſtit in quantitate, §. 8. *hoc tit.* IDEM.

46. *Quadriennio*] An ergo in hac ſpecie pœna erit gravior, quam in dote numerata, ubi quis tantum perdit lucrum vel interuſurium trium annorum? Vt reſponderent hæc ſibi invicem, legendum videri poſſet *triennio.* IDEM

47. *Redditur: quod repræſentatio facit*] Sic edidit Charondas, quod ſecutus quoque eſt Cujacius in edd. cum ipſius notis. In aliis veteribus, etiam Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. & Gen. cIↄ Iↄ LXXXVI. eſt *redditur * penſatio facit.* Sed Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. aſteriſcum habet in margine. Salmaſius *de mod. uſurar. cap* 4. *fin.* totum locum ita reſtituit: *quantum in illa dote quadriennii redituum repenſatio facit:* & per repenſationem intelligit æſtimationem, vel pretium, quod æquivalet fructibus quadriennio percipiendis. Lectio noſtra explicari poteſt hoc modo: quia repræſentatio hic omnino erat facienda, ne viri mali mores eſſent impuniti, debere illum præſtare jam de ſuo id quod alioquin ipſi debuiſſet abeſſe. ſi ab ipſo per ſolitas penſiones dos reſtituenda fuiſſet. IDEM.

48. † *Quod repræſentatio facit*] Al. *Quod repenſatio facit.* CVJAC.

49. *Im-*

14. [49] Impenſarum ſpecies ſunt tres: aut enim neceſſariae dicuntur, aut utiles, aut voluptuoſae.

15. Neceſſariae ſunt impenſae, quibus non factis dos deterior futura eſt, velut ſi quis ruinoſas aedes refecerit.

16. Vtiles ſunt, quibus non factis quidem deterior dos non fuerit, factis autem fructuoſior dos effecta eſt, veluti ſi vineta & oliveta fecerit.

17. Voluptuoſae ſunt, quibus neque omiſſis deterior dos fieret: neque factis fructuoſior effecta eſt: quod evenit in [50] viridiariis, & [51] pictoriis ſimilibuſque rebus.

49. *Impenſarum ſpecies &c.*] Similia in *l. 1. & ſeqq. D. de impenſ. in res dotal. fact. l. 79. D. de verbor. ſignification.*

50. *Viridariis*] In Pandectis Flor. *viridiaria* in *l. ſi cujus, 13. §. fructuarius. de uſufruct. l. in inſtrumento, 8. de inſtr. vel inſtrum. leg.* & *viridia* in *l. quotiens, 15. §. ſervitutum. de ſervit. l. ædificia, 12. de ſer. urb. l. impenſæ, 79. de verb. ſign.* Vnde & *viridiaria* alii deduxere, alii *viridaria*. Sed nihil hæc ad Vlpianum. CVJAC.

50. * † *Viridariis*] *Viridiariis.* IDEM. *Viridiariis* ſcriptum eſſe in Tiliano, Cujacius tradit *Obſervation. lib.* XVII. *cap.* 28. quod repræſentavi. SCHVLT.

51. *Pictoris*] Lego, *picturis*. & paulo ante, *deterior dos fuerit.* CVJAC. † *V. Obſ.* VI. 37 IDEM. Cujacius *Obſervation. lib.* VI. *cap.* 37. pro vulgato *pictoriis* legit *tectoriis.* at *lib.* XVII. *cap.* 28. ſcribit, in libro Tiliano legi *pictoris* pro *picturis*, quod probat etiam: & ſic ad primam emendationem redit. Verum vulgata lectio, *pictoriis*, quam & Charondas exhibet, non eſt incommoda: & *res pictoria* non male dici videntur. SCHVLTING.

TITVLVS VII.

[1] *De jure donationum inter virum & uxorem.*

1. [2] Inter virum & uxorem donatio non valet, niſi certis ex cauſis: [3] mortis cauſa, [4] divortii cauſa, [5] ſervi manumittendi gratia. Hoc amplius [6] Principalibus [7] conſtitutionibus conceſſum eſt mulieri in hoc donare

1. *De jure donationum inter virum & uxorem*] Sub hunc titulum congeſta ſunt ab illo, qui hæc excerpſit, plura, quam ad illum pertinent, ut de rebus amotis, de cautione, quam mulier viro præſtare debet, & de illis, qui in patria ſunt poteſtate. SCHVLTING.

2. *Inter virum & uxorem donatio non valet &c.*] Receptam moribus donationum inter virum & uxorem prohibitionem Antoninus Caracalla Imperator confirmavit. Prohibitionis diverſas cauſas & Jureconſulti & Philoſophi adferunt: duæ vero magis placent, una Vlpiani, ne conjuges ob mutuum amorem ſe invicem ſpolient: altera Plutarchi, ne bonorum, quæ inter eos communia eſſe debent, ſocietas leviſſimi munuſculi acceptatione tolleretur. Sed & is ipſe Antoninus voluit donationem ab altero ex conjugibus factam ejus morte confirmari, *l. 3. 32. 34. D. de donat. int. virum & uxor.* Durum enim & nimis avarum eſſet, heredem adverſus ſupremam ejus qui donavit voluntatem venire. adeo ut res tradita ejus fiat, cui donata eſt, vel ſi ſtipulatio interceſſerit, civilis obligatio competat. Multas etiam alias exceptiones adjecerunt I. C. quorum ſententiæ in Pan. referuntur. CHAROND.

3. † *Mortis cauſa*] *Id eſt, mortis cauſa.* CVJAC. Qualis hæc ſit, exponit Paulus *Sententiar. lib.* II. *tit.* 23. *§. 1. & 6.* Vbi plura notata ſunt.

4. *Divortii cauſa*] Hæc enim fit matrimonio jam ſoluto, vel jam jam ſolvendo, ſaltem in caſum, quo ſolvetur, confer *l. 11. §. ult. l. 12 l. 60. § 1. & ll. ſeqq. D. hoc tit.* modo ſecundum legitimam obſervationem divortium factum fuerit, *l. 35. D. eod. tit.* SCHVLTING.

5. *Servi manumittendi gratia*] Rationem dat Paulus *dict. lib.* II. *tit. 23. §. 2.* Atque hæ exceptiones ſunt ex ipſo jure civili.

6. *Principalibus*] Antonini Imp. *l. nuper, 42. de don. inter vi. & ux.* CVJAC.

7 *Conſtitutionibus* Conſtitutione Antonini *l. 42. D. hoc tit* ub Cajus videtur intelligere non Antoninum Caracallam, ad cujus tempora non pervenit: ſed Pium, quod placet G. Grotio *de vit. Juriſconſulter. lib.* II. *cap. 7.* SCHVLTING.

nare viro ſuo, ut is ab Imperatore [8] lato clavo, vel [9] equo publico, ſimilive honore honoretur.

2. [10] Si maritus divortii cauſa res [11] moverit, rerum quoque amotarum actione tenebitur.

3. Si maritus pro muliere ſe obligaverit, vel in rem ejus impenderit, divortio facto, eo nomine cavere ſibi ſolet [12] ſtipulatione tribunitia.

4. [13] In poteſtate parentum ſunt etiam ii liberi, quorum cauſa probata eſt, per errorem contracto matrimonio inter [14] diſpares conditione [15] perſonas: nam ſeu civis Romanus Latinam, aut peregrinam, vel eam, quae dedititiorum numero eſt, [16] quaſi per ignorantiam uxorem duxerit, ſive civis Romana per errorem peregrino, vel ei, qui dedititiorum numero eſt, aut etiam [17] ſi Latino [18] ex lege Ælia Sentia nupta fuerit, cauſa probata, civitas

8. *Lato clavo*] Erat clavus linea, vel virga purpurea oblonga, quæ tunicæ intexta erat a ſumma parte ad imam: de qua, nec non anguſtis clavis ex profeſſo ante alios egere Viri Inſignes, Albertus Rubenius *de re veſtiar. veter. & præcip. de lat. clav. lib.* I. & Joh. Georg. Græviius *Præfation. tom.* VI. *Theſaur. Antiquitat. Romanar.* Inſigne vero erat latus clavus Senatoriæ dignitatis. IDEM.

9. † *Equo publico*] Vt in Sententiis Adriani. *Λέγοντός τινος εἶναι αὐτῷ &c.* CVJAC. Cajus *l. 42. D. hoc tit.* dicit, *ut equeſtris ordinis fiat*. Equi publici mentio crebra in Gruteri Inſcriptionibus. SCHVLT.

10. *Si maritus divortii*] Non tantum in uxorem, ſed & in virum rerum amotarum actio eſt, *l. contra, 6. §. item rer. amot.* CVJAC.

11. *Moverit*] An *amoverit?* ut paſſim loquuntur noſtri, & res *amovere:* unde actio rerum *amotarum*, de qua titulus eſt in Digeſtis & Codice, & de qua hic actum eſſe, & hæc ab Vlpiano etiam ſub titulo tali fuiſſe poſita videntur. SCHVLTING.

12. *Stipulatione tribunicia*] Vt in *l. cum mulier de dotis, 55. ſol. matr.* Hæc ſtipulatio honoraria eſt, quia ex juriſdictione tribunorum venit: ut prætoria, ut ædilicia ex juriſdictione prætoris, ex juriſdictione ædilium. In Inſtitutionibus de ædiliciis vulgo male ſcriptum eſt, *quia ex juriſdictione prætoris veniunt.* Supereſt enim vox, *prætoris*, auctore Theop. & Pomponio in *l. 5. de verb. obl.* CVJAC. Ad hanc ſtipulationem pertinet quoque, quod habemus in *l. 25. §. ult. D. ſolut matrimon.* Videntur vero tribuni plebis hanc ſtipulationem interponi juſſiſſe: hos etenim & jus dixiſſe docet Pomponius *l. 2. § 34. D. de origin. jur.* & indicat Gellius *Noct. Atticar. lib.* XIII. *cap. 12.* ac cognitionem tribuni memorat Juvenalis *Satyr.* VII. *vers 227.* Hanc autem exercuiſſe eos in ſubſelliis docet Aſconius Pedianus *ad Ciceron. Divination. in Q. Cæcil. cap. 15.* SCHVLTING.

13. *In poteſtate parentum*] Cum enim retinendi conjugii gratia, is qui peregrinus erat aut Latinus, efficiatur civis Romanus: convenit ut filii in parentum poteſtatem redigantur, utanturque ipſi parentes jure patriæ poteſtatis: quod proprium eſt civium Romanorum. CHAROND. Hæc quoque non ex eo, ſub quo leguntur, ſed ex alio eſſe titulo, nemo non videt.

14. *Diſpares condignis*] Lego, *diſparis condicionis.* CVJAC.

14. * *Diſpares conditione*] Ita legitur in edit. Charondæ, ac Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. aliæ exhibent *diſpares condignis;* quod vitioſum eſſe certiſſimum eſt. Idem erit ſenſus, ſi legas, *diſparis conditionis*, cum Cujacio; qui in poſteriore tamen nota inde recedit. SCHVLTING.

15. † *Perſonas*] Veter. *perſonarum* lege: *diſpares condiciones perſonarum.* CVJAC.

16. † *Quaſi per ignorantiam*] *Quaſi civem per ignorantiam. v. Obſ.* VI. *37.* IDEM. Conjecturam hanc eſſe V. C. Petri Fabri, ſcribit Cujacius *dict. loc.* quæ recepta eſt in contextum in ed. Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. quod non ſum auſus ſequi; quamvis valde eam probem. Deleto verbo *quaſi*, etiam bonus erit ſenſus: alterum tamen malim, idque habet MS. Aured. SCHVLTING.

17. † *Si Latino ex lege Ælia Sentia nupta fuerit*] Ex fragm. Inſtit. Caji hoc loco leg. eſt, *ſi Latino nupta fuerit.* CVJAC. Vidit rectiſſime V. C. Petr. Pithœus *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. 16.* verba hic eſſe tranſpoſita: & legendum, *ſi Latino nupta fuerit, ex lege Ælia Sentia cauſa probata, &c.* eoque nomine a Cujacio laudatus eſt *Obſervation. lib.* XV. *cap. 13.* Non hic nuptiæ fiunt ex lege Ælia Sentia, ſed cauſæ probatio, cujus crebra mentio in fragmentis veterum in modo laudata Collatione *dict. tit.* Vnde quoque patet, eadem de re Senatuſconſulto fuiſſe cautum. Quo pacto vero Lex Ælia Sentia non quidem mentionem fecerit Latinorum, ſed eorum, qui voluntate domini in libertate morarentur, liquet ex dictis *ad tit. 1. §. 12. tit. 3. §. 1.* SCHVLTING.

18. *Ex lege Ælia Sentia*] Vt in tit. de Latinis, *ex lege Junia*, id eſt, uti lege Junia comprehenſum eſt. Eſt autem ab hac ſententia non abſimile id, quod Impp. reſcripſerunt in *l. qui in provincia. 57. §. Divus. de rit. nup.* CVJAC.

19. † *Red-*

vitas [19] redditur, tam liberis, quam parentibus, [20] praeter eos, qui dedititiorum numero ſunt: & ex eo fiunt in poteſtate parentum liberi.

19. † *Redditur*] Id eſt, datur. CVJAC. Idem monet *Obſerv. lib. XV. cap. 12.*

20. *Præter eos, qui &c.*] Hoc ſpectare videtur parentes dedititios, qui ipſi cives non fiebant, quia civitate non videbantur digni: ſed quidem eorum liberi. SCHVLTING.

T I T V L V S VIII.

[1] *De Adoptionibus.*

1. Non tantum naturales liberi in poteſtate parentum ſunt, ſed etiam adoptivi.

2. Adoptio fit, aut [2] per populum, aut per Praetorem, vel Praeſidem provinciae. Illa adoptio, quae per populum fit, ſpecialiter [3] adrogatio dicitur.

3. Per populum qui ſui juris ſunt adrogantur: per Praetorem autem filiifamiliae a parentibus dantur in adoptionem.

4. [4] Adrogatio Romae tantum fit: adoptio autem etiam [5] in provincia apud Praeſidem.

5. Per Praetorem, vel Praeſidem provinciae adoptari tam maſculi, quam feminae, & tam puberes, quam [6] impuberes poſſunt. Per populum vero Ro-

1. *De Adoptionibus*] De his eſt quoque titulus apud Cajum *Inſt. lib.* I. *tit.* 5. ad quem, ac ad Inſtitutiones Juſtinianeas ſatis multa de his commentantur Interpretes.

2. *Aut per populum*] *L. 2. C. de adopt.* Hodie per Imperatorem. CVJAC. Repetit hoc §. *4. 5. hoc tit.* ac ita Cajus etiam *Inſt. lib.* II. *tit.* 3. § 3. & A. Gellius, qui eadem, qua Cajus, vixit ætate, *Noct. Attic. lib. V. cap.* 19. ac recte, dum, nempe, id tradunt, quod volebat mera ratio juris civilis, & moris antiqui, quod nunquam erat abrogatum: imo ſecundum quod etiam diu ſub Imperatoribus adrogationes eſſe factas lege curiata, certiſſimum eſt; & docent notata ad Cajum *Inſt. lib.* I. *tit.* 5. *princ.* & *ad lib.* II. *tit.* 3. §. 3. Nec mihi veriſimile videtur, nullam mentionem populi factam eſſe ab eodem Cajo *l. 2. pr.* & §. *2. D. hoc tit.* adeoque etiam putem, a Triboniano illic eſſe, quod fiat mentio Principis: vel, ſi Cajus & populi, & Principis meminerit, prius ab illo eſſe inductum. Non idem dicam de *l. 21. D. hoc tit.* ubi agitur de adrogatione feminæ, quam ratio juris plane non permittebat, quando cum feminis comitiorum ulla erat communio, ut ſcribit Gellius *dict. loc.* quæque adeo a Principibus primum eſt indulta. Incepiſſe vero videri poteſt adrogatio fieri auctoritate Principis, exemplo ſumpto a Galba, qui primus ita Piſonem adrogavit, pro poteſtate illa, quæ ipſi in Republica competebat ampliſſima, præter morem hactenus tantum uſitatum, ut id fieret lege curiata: ut ipſe Galba non obſcure indicat in oratione apud Tacitum *Hiſtoriar. lib.* I. *cap.* 15. SCHVLTING.

3. *Arrogatio dicitur*] Arrogationem dicebant, quia populo rogato adoptabatur is, qui ſui juris erat. Poſtea hæc populi poteſtas ad principem translata eſt: ipſam vero in curiatis comitiis trino nundino ante promulgatam fieri ſolitam fuiſſe & Cicero *pro domo ſua*, & Suetonius in *Auguſto*, & Gellius probant. Hic etiam rogationis verba refert: *velitis jubeatis, uti L. Valerius L. Titio tam jure legeque filius ſibi ſiet, quam ſi ex eo patre matreque filius ejus natus eſſet? utique ei vitæ neciſque poteſtas ſiet, uti pariendo filio eſt? hoc ita, ut dixi, ita vos Quirites rogo.* Loquuntur de ea, quæ poſtea principis authoritate fieri ſolebat, Jureconſulti, quorum exſtant in Pand. ſententiæ. CHAROND.

4. *Adrogatio Romæ tantum fit*] Quoniam curiatis comitiis fit. CVJAC. Comitia curiata, in quibus adrogationes fiebant, alibi non poterant fieri, ut Livius docet *lib. V. cap.* 52. Adrogatio Principis auctoritate, de qua nihil hic habet Ulpianus, etiam alibi fieri poteſt, *l. 6. C. hoc tit.* Exemplum ſub Valeriano apud Vopiſcum *Aurelian. cap.* 14. SCHVLT.

5. *In provincia*] Pro *in provinciis.* Sic *tit.* 1. §. 13. *tit.* 11. §. 20. & alibi.

6. *Impuberes*] Etiam infantes, *l. 42. D. hoc tit.* cum ſatis ſit, adoptatum non contradicere. Ac ſic Auguſtus Cajum & Lucium infantes adoptavit.

 7. *Fe-*

Romanam [7] feminae quidem non adrogant. Pupilli antea quidem non poterant adrogari: nunc autem poſſunt ex [8] conſtitutione Divi Antonini.

6. [9] Hi, qui generare non poſſunt, velut ſpado, utroque modo poſſunt adoptare. Idem juris eſt [10] in perſona coelibe.

7. [11] Item is, qui filium non habet, in locum nepotis adoptare poteſt.

8. [12] Si paterfamiliae adrogandum ſe dederit, liberi quoque ejus, quaſi nepotes, in poteſtate fiunt adrogatoris. Feminae vero neutro modo poſſunt adoptare: quoniam nec naturales liberos in poteſtate habent.

7. *Feminæ quidem non adrogant*] Legendum *adrogantur.* Cauſa illa eſt, quia nulla cum feminis comitiorum communio eſt. Ceterum per principem feminæ adrogantur, *l. nam feminæ, 21. D. de adopt.* CVJAC. Emendatio Cujacii legentis *adrogantur*, quam firmat MS. Aured. eſt rectiſſima: cum hic tantum de iis ſit ſermo, qui adoptari poſſunt, vel adrogari: de illis vero, qui poſſunt adoptare, aut adrogare, mox aget Vlpianus: & docebit neutrum eorum poſſe feminas. Non recte a Cujacio diſſenſit Jac. Gutherius *de veter. jur. pontific. lib.* II. *cap. 7.* cui reſpondit erudite Vir exacti judicii, Joh. Fr. Gronovius *ad Liv. lib. XXXIX. cap. 19.* Principis tamen reſcripto feminas adrogari poſſe, docet Cajus *l. 21. D. hoc tit.* ac tale quid hic quoque Vlpianum ſcripſiſſe, verbum *quidem* facit probabile: adde quod ſic quoque de pupillo ſtatim ſubjiciat, eum antea non potuiſſe adrogari, nunc poſſe. quæ conjectura eſt valde veriſimilis Viri elegantis ingenii & doctrinæ, Joh. van de Water *Obſ. lib.* III. *cap ult.* SCHVLTING.

8. *Conſtitutione Divi Antonini*] Jure quidem antiquo (ut ait Gellius) neque pupillus, neque mulier arrogari poterat; ſed pupillum arrogari poſſe Vlpianus, & Cajus fœminam ex reſcripto principis ſcribunt. CHAROND. Hac de re, & Antonini Pii conſtitutione ſatis multa legi poſſunt in §. *3. Inſt. l. 17. & ſeqq. D. l. 2. C. hoc tit.* & apud vulgatos Interpretes.

9. *Hi, qui generare non poſſunt*] Idem & in Pand. *tit. de adoptio.* ex lib. I. Inſtitutionum Caji *in cap. 2.* refertur: exſtat etiam in priore libro Inſtitutionum, qui Caji nomine inſcribitur (ejuſdemne, an alterius non affirmo.) Spadonum autem generalis eſt appellatio: quidam enim ſpecialiter dicuntur ſpadones, alii caſtrati, alii Thlibiæ. Spadones ſunt, qui ob morbum, aut frigiditatem generare nequeunt: impedimento autem liberati, poſſunt. Caſtrati, quibus exciſi & evulſi ſunt teſticuli. Thlibiæ, quibus attriti. Ita diſtinguit Theophilus: & mihi quidem de ſpadonibus ad res venereas aptis, non caſtratis intelligendus videtur Vlpianus, ut etiam ſcripſit Juſtinianus in Inſtitutionibus. CHAROND.

10. † *In perſona cœlibe*] *In perſona cœlibis.* CVJAC. Edit. Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. habet etiam *celibe.*

11. *Item is, qui filium, &c.*] Idem docet §. *5. Inſt. l. 37. D. hoc tit.*

12. *Si paterfamiliæ &c.*] Vide Cajum *Inſt. lib.* I. *tit. 5. §. 3. & 2.* & ad illum ſcripta.

TITVLVS IX.

[1] *De his,* [2] *qui in manu ſunt.*

1. [3] Far-

1. *De his, qui in manu ſunt*] In manu eſt uxor, quæ convenit in manum. In manum aut confarreatione convenitur, aut coëmptione. Sed omiſſa eſt conferreandi adſuetudo, ut Cornelius Tacitus *lib.* IV. *Annalium* ſcribit. Omiſſa quoque tandem eſt coëmptio. Denique omiſſa eſt omnis conventio in manum. Quamobrem Tribonianus in *l. uxorem, 15. de rit. nupt. l. ex parte, 121. §. 1. de verb. oblig.* ſcripſit, *in matrimonium convenire*: cum tamen Pap. ſcripſiſſet, *in manum convenire.* Et in l. ſi concubina rer. amot. *convenit* pro *in manu convenit.* CVJAC. Pertinet hic titulus ad nuptias: cum enim tribus illæ modis contraherentur (ut ſcribit Boëtius) uſu, farre, & coëmptione, per confarreationem ductæ mulieres in viri poteſtatem veniebant, ut teſtatur Tacitus *lib.* IV. Sed hoc quidem matrimonii genus non adeo frequens erat, verum Pontificibus maxime conveniebat. CHAROND.

2. *Qui in manu ſunt*] Videri poſſet legendum, *quæ in manu ſunt*: de feminis enim in manum virorum convenientibus hic eſt ſermo tantum: quas etiam in manu mancipioque eſſe dixit Gellius *Noct. Atticar. lib.* IV. *cap. 3. & lib.* XVIII. *cap. 6* & Servius *ad Virgil. Aeneid. lib.* XI. *verſ. 476.* Tales vero mulieres dicebantur matresfamilias, quæ ita in familiam mariti, & ſui heredis locum veniſſent, ut docet idem Gellius *dict. lib.* XVIII. *cap. 6.* ac Servius *loc. cit.* & Iſidorus *Origin. lib.* IX. *cap. 5.* Ac proinde mulieri legata pecunia ſub conditione, ſi ei viro materfamilias eſſet, non debebatur, niſi in manum conveniſſet, Cicerone auctore *Topic. cap. 3.* Præterea talium nuptarum, utpote filiarumfamilias, omnia bona marito adquirebantur dotis nomine, ut idem Cicero docet *Topic. dict. cap. 3.* & quæ adquirebant, ad virum pertinebant. auctor Vlpianus *tit. 19. §. 18.* habebantque ipſæ tantum peculium, cujus meminit Plautus *Caſin. act.*

1. [3] Farre convenitur in manum, certis verbis, & teſtibus decem praeſentibus, & ſolenni ſacrificio facto, in quo [4] panis quoque farreus adhibetur.

* * *

act. II. *ſc.* 2. *verſ.* 26. adeoque ſuſtinebant ſpeciem liberalis ſervitutis, ut Servius ſcribit *ad Virgil. Æneid.* IV. *verſ.* 103. Exibat quoque mulier in manum conveniens ex patris poteſtate, cum in duorum poteſtate, & duobus filiafamilias eſſe ſimul non poſſet: idque de ea, quæ in manum Flaminis conveniebat, dicit Tiberius Cæſar apud Tacitum *Annal. lib.* IV. *cap.* 16. in qua tamen id non fuit ſpeciale, ut voluit Cujacius *ad tit. ſeq. §. ult.* & inde diſtinguitur filiafamilias alicujus ab ea, quæ ipſo volente in manum viri convenit, in lege Julia de adulteriis, capite ſecundo: cujus verba plus ſemel proferuntur in fragmentis veterum in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit.* 4. In Pandectis vix ulla hujus juris veſtigia ſuperſunt: & videntur mulieres, poſtquam auctæ ſunt Romæ opes, ac emolliti mores, non ita amplius voluiſſe ſeſe, & ſua omnia maritis ſubjicere: ſed ſimpliciter nuptias contrahere, ſive in matrimonium convenire; quo modo dixit Gellius *lib.* XVIII. *Noct. Atticar. cap.* 6. matronam dictam proprie, *quæ in matrimonium cum viro conveniſſet*, quam diſtinguit ab ea, quæ erat in manu mancipioque: & Arnobius *adverſ. gent. lib.* II. *p.* 91. dicit, *cum in matrimonia convenitis.* Sic quoque loquitur Servius *ad Virgil. Æneid. lib. IV. verſ.* 103. Adeoque & in *l.* 15. *D. de ritu nuptiar.* & *l.* 121. §. 1. *D. de verbor. obligationib.* non debet illa locutio adſcribi Triboniano, quod viſum Cujacio *ad hunc loc.* uti nec in *l.* 17. *pr. D. de action. rer. amotar.* ut aliis placuit. imo ſic reſtringerentur dicta in locis illis ad ſpeciem certam conjugii, cum in omnibus connubiis obtineant. Quin & Cicero in *Topic. dict. cap.* 3. diſtinguit inter eas, quæ in manum convenerunt, & quæ uxores tantummodo habentur. Ac tales habere poterant dotem, & bona alia paraphernalia, & receptitia. SCHULTING.

3. *Farre convenitur in manum &c.*] Hæc nihil aliud ſunt, quam particula eorum, quæ hic ex profeſſo Ulpianus docuit de conventione in manum; cujus mentio quoque in his fragmentis occurrit *tit.* 11. §. 13. *tit.* 23. §. 3. *tit.* 26. §. 7. *tit.* 29. §. 1. & de qua copioſe diſſeruit Vir Doctiſſimus, Petr. Pithœus *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. legum tit.* 16. ubi recte reprehendit Boëthium, qui eam vult factam eſſe ſola coëmptione, de qua Ulpianum dicit egiſſe in Inſtitutis: quaſi non etiam confarreatione, & uſu inita fuiſſet. Nec recte Boëthium ſecutus eſt Charondas cum aliis. Ceterum huic confarreationi opponitur diffarreatio, cujus meminit Feſtus. IDEM.

4. *Panis farreus*] Plinius *Natural. Hiſtor. lib.* XVIII. *cap.* 3. ita ſcribit. *Quin & in ſacris nihil religioſius confarreationis vinculo erat: novæque nuptæ farreum præferebant.* ubi *farreum* eſt panis farreus, vel genus libi ex farre factum, ſecundum Feſtum. IDEM.

TITULUS X.

Qui in poteſtate, [1] mancipiove ſunt, quemadmodum eo jure liberentur.

1. Liberi parentum poteſtate liberantur [2] emancipatione, id eſt, ſi, poſteaquam [3] mancipati fuerint, manumiſſi ſint. Sed filius quidem ter mancipatus, ter manumiſſus ſui juris fit: [4] id enim lex duodecim

1. *Mancipiove*] Sive dominio, aut jure Quiritario, in quo ſunt filiifamilias, quos etiam pater vindicare poteſt, adjecta cauſa, *ex lege Quiritium, l.* 1. §. 2. *D. de rei vindication.* Eam quoque, quæ in manum convenerat, in mancipio fuiſſe, ex Gellio notavimus *ad tit. præcedent.* Ceterum quæ hic habemus, ea, quamvis alio ordine, traduntur a Caio *Inſt. lib.* I. *tit.* 6. Paulo *Sententiar. lib* II. *tit.* 25. & Juſtiniano *tit. Inſt. quib. mod. jus patr. poteſtat. ſolvit.* ad quos copioſe de iis diſputant Interpretes. SCHULT.

2. *Emancipatione*] Filii a poteſtate paterna emancipatione liberandi ſolennitatem explicat Cajus *tit.* 6. *lib.* 1. *Inſt.* & nos in *comment. ad l.* 12. *tab.* de ea diximus. CHAROND.

3. *Mancipati*] Accurate loquitur, & diſtinguit inter *mancipari*, & *emancipari.* Minus accurate loquitur non tam Cajus forte, quam Anianus *lib.* 1. *Inſt. tit.* 6. § 3. SCHULTING.

4. *Id enim*] Recte habet hæc lectio, quam etiam Charonda expreſſit: & minus bene edd. cum not. Cujacii præferunt *idem*, quod ipſe docet eſſe in codice Tiliano *Obſerv. lib.* XVII *cap* 28. Senſus tamen magis probat *id enim*; & alterum videtur eſſe ex abbreviatura. IDEM.

cim Tabularum jubet his verbis, [5]SI PATER FILIVM TER [6]VENVM DVIT, FILIVS A PATRE LIBER ESTO. [7]Ceteri autem liberi praeter filium, tam maſculi, quam feminae, una mancipatione, manumiſſioneque ſui juris fiunt.

2. Morte

5. SI PATER FILIVM TER VENVM DVIT, FILIVS A PATRE LIBER ESTO] Legem hanc in quarta tabula exſtitiſſe, & ex antiquiori jure, ſive ſcripto, ſive non ſcripto, deſumptam eſſe refert Dionyſius Halicarnaſſenſis *Antiquitat. lib.* II. *cap.27.* qui hoc de veris venditionibus, non imaginariis, accepit: an recte, dubitat Aleander *ad Cajum lib.* I. *tit.* 6. §. 6. & non bene Dionyſium hoc caput intellexiſſe, & in hanc legem, tamquam duram & tyrannicam, invehi, ſcribit Jac. Gothofredus *in not. ad leges* XII. *tabb. tab.* IV. Sed re vera Dionyſius legem non carpit: verum dicit, illam, tamquam duram & tyrannicam, admirationi futuram hominibus Graecis, & diſſolutioribus moribus innutritis. Nec ego credo, Dionyſium tale quid affirmaturum fuiſſe, niſi re bene & accurate explorata. Egit hoc ex profeſſo Dionyſius, ut oſtenderet, Romam urbem eſſe Graecam & humaniſſimam *vid. lib.* I. *cap.* 89. adeoque inſtitutum tale, quod barbariem redolere videatur, Romanis adfinxiſſe hunc Hiſtoricum, non eſt veriſimile. Exſtabant quoque Dionyſii tempore antiquae leges ipſae, praecipue XII. tabularum: ac Dionyſius, qui ultra viginti annos linguae & antiquitatibus Romanis pernoſcendis in ipſa Vrbe impendiſſe ſe teſtatur *lib.*I. *c.*7. facile genuinum legum illarum ſenſum plerumque intelligere potuit. Et quid quaeſo notat *venum dare*? An hoc obſcurum, aut ambiguum? & an lex ad meram & ſolam imaginem reſpexit? (nec enim haec vera venditio eſt *l.* 16. *D. de regul. jur.*) id nec verba ferunt: ac ſic non multum hac in parte patri tributum fuiſſet. Itaque ſimpliciter accipi videntur debere verba, ut vere filium pater vendere ter debuerit, ut is ab ipſo eſſet liber. Adde, quod leges non ſoleant inducere fictiones contra ſubtilitatem juris civilis, ſed id potius tollant, quod facillime poſſunt. Tunc demum leges inducunt fictiones, quando aequitati obſtat veritas, & ordo naturalis rerum: veluti in fictione Legis Corneliae, quae illum, qui apud hoſtes in captivitate eſt mortuus, fingit ſtatim fuiſſe mortuum, quando fuit captus. Sic in caſu *l. un.* §. 1. *C. d. rei uxor. action.* ſtipulatio, quae facta non eſt, facta fingitur. Sed Juriſconſulti & Praetores, cum jus civile non poſſint tollere, fictionibus egent, ad declinandas & eludendas ejus ſubtilitates. Sic Praetor emancipatos vocat ad bonorum poſſeſſionem contra tabulas, inſuper habita capitis deminutione, *l.* 6. §. 1. *D. de bonor. poſſeſſionib.* adeoque fingens eos in poteſtate manſiſſe. Ita actiones Publiciana & reſciſſoria fictitiae ſunt. Atque ita hic Prudentum ſolertia & commentis hoc εὑρηματικὸν repertum videtur fuiſſe, ut imaginariis venditionibus & manumiſſionibus filiusfamilias poſſet evadere patris poteſtatem, ac ſui juris fieri; quo pacto rem quoque recte accepit Oiſelius *ad Cajum Inſt. lib.* I. *tit.* 6. §. 3. Et niſi de vera venditione jam inde ab initio urbis conditae hoc intellectum fuiſſet, quam inepte ſancitum fuiſſet a Numa Pompilio, ne patri, qui filio permiſiſſet uxorem ducere, participem ſacrorum & bonorum futuram ejus eſſet filii venumdandi? quam, inquam, inepte? ſic enim non potuiſſet talis vivo patre ſui juris fieri; quod tamen in aliis licuiſſet: cum dubio procul is fuerit legis ſenſus, ne poſſet a patre vendi & alienari. Et hanc quoque ipſam Numae legem citat Dionyſius *dict. lib.* II. *cap.* 27. In hac vero valde ſeſe torquet Aleander; nec ſine cauſa: ac tandem rem relinquit incertam. Re vera Numa id voluit, ne matrimonium tali modo poſſet dirimi, & vir aut mulier, quae in ejus manu erat, ſucceſſione & jure ſuorum heredum poſſent defraudari. Auctoritas Imp. Conſtantini *l. ult. C. de patr. poteſtat.* negantis, majores permiſiſſe parentibus eripere liberis libertatem, in re hiſtorica, ſcriptori multis ſaeculis antiquiori & accuratiſſimo opponi non poteſt. Et quod is Imp. de majoribus tradit, adſcribi illis poteſt, qui diu poſt Vrbem conditam & leges XII. Tabb. vixere. Quod porro objicitur, crudelius eſſe ſervitutem ſervire, quam mortem obire, oratorie dicitur, non ex vero: ac mortem ordinarie duriorem eſſe exiſtimant ſapientiores: de quo plura tradit H. Grotius *de jur. bell. ac pac. lib.* II. *cap.* 24. §. 6. Quamvis quoque jus illud rigidum a poſteriorum temporum benignitate plane abhorruerit, non tamen ideo non potuit eſſe olim ſancitum. Quin ſi omnia, quae hodie barbara habentur ac inhumana, Romanis antiquis abjudicata velimus, multum erit nobis laborandum; ſcriptorumque verbis non raro alius adfingendus erit ſenſus, quam illa ferre poſſint, quique aliis auctoribus ſaepe plane adverſetur. Ego in talibus nec de gloria populi Romani, alteriusve, nec de quoquam commodo laboro: ſed quid quaque in re veri ſit, vel falſi, id unice adſequi ſtudeo. IDEM.

6. † VENVM DVVIT] id eſt, *duit*, ut in legibus Numae, *ſi quis hominum liberum morti duit.* CVJAC. Cujacii edd. cum notis habent *venum duuit:* in aliis eſt, *venum davit.* Scripſi *venum duit:* ita enim olim loquebantur, & ſic MS. Aured. SCHVLTING.

7. *Ceteri autem liberi praeter filium &c.*] Non cavit hac de re lex duodecim tabularum: uti vidit & Jac. Gothofredus *ad legg. XII. tabb. probationib. tab. IV.* at cum non pateretur ratio juris, ut abſque ulla venditione ac manumiſſione a parentum poteſtate quis liberaretur, viſum eſt prudentibus, una vice vendito & manumiſſo aliquo, ſolemnitati juris ſatisfieri poſſe. IDEM.

8. Nepo-

2. Morte patris filius & filia ſui juris fiunt: morte autem avi [8] nepotes ita demum ſui juris fiunt, ſi poſt mortem avi in poteſtate patris futuri non ſunt: velut ſi moriente avo pater eorum aut jam deceſſit, aut de poteſtate dimiſſus eſt: nam ſi mortis avi tempore pater eorum in poteſtate ejus ſit, mortuo avo, in patris ſui poteſtate fiunt.

3. Si patri, vel filio aqua & igni interdictum ſit, patria poteſtas tollitur; quia [9] peregrinus fit is, cui aqua & igni interdictum eſt; neque autem peregrinus civem Romanum, [10] neque civis Romanus peregrinum in poteſtate habere poteſt.

4. Si pater ab hoſtibus captus ſit, quamvis ſervus hoſtium fiat, tamen cum reverſus fuerit, omnia priſtina jura recipit jure poſtliminii. Sed quamdiu apud hoſtes eſt, patria poteſtas in filio ejus interim pendebit: & cum reverſus fuerit ab hoſtibus, in poteſtate filium habebit. Si vero ibi deceſſerit, ſui juris filius erit. Filius quoque ſi captus fuerit ab hoſtibus, ſimiliter propter jus poſtliminii patria poteſtas interim pendebit.

5. In poteſtate parentum eſſe deſinunt [11] & hi, [12] qui Flamines Diales inaugurantur, & [13] quae virgines Veſtae [14] capiuntur.

8. *Nepotes*] Scio, ſub nepotibus & neptes contineri: dubito tamen, an non Vlpianus, uti filii & filiæ meminerat, ita hic quoque ſcripſerit *nepotes nepteſque*: uti & Imperator de utriſque loquitur *tit. Inſt. quib. mod. jus patr. poteſtat. ſolvit.* IDEM.

9. *Peregrinus*] Et quidem ſine civitate nulla, ἄπολις; de qualium, & aliorum peregrinorum diſcrimine quædam habebimus *ad tit. 20. §. 14.*

10. *Neque civis Romanus peregrinum*] Nec enim jure civili (ut Boëtius *ad Topica Cicer.* ait) fieri aliquid inter alios, quam cives Romanos poteſt. CHAROND.

11. † *Et hi*] Et ideo vivo patre teſtamentum facere poſſunt. Plutarchus *in Numa.* CVJAC.

12. *Qui Flamines Diales*] Qui morte parentis ſui juris fit, capite non minuitur, *l. 3. § ult. ad Maced.* Adjungo etiam eum, qui Flaminio Diali, aut Veſtali ſacerdotio ſui juris fit, *l. 2. quod cum eo. l. 1. §. ſed etſi alio. quand. de pecul.* auctore Gellio *lib.* I. *cap. 13.* Et hoc nimirum eſt, quod ait Vlpianus in *d. l. 3. vel alias ſui juris, &c.* Idem & in eo Juſtinianus conſtituit, qui dignitate ſui juris fit, in *Novel.* LXXXI. At is profecto, qui emancipatione ſui juris fit, capite minuitur: credo, quia in imaginariam ſervitutis formam deducitur, *l. liberos, 3. de cap. minutis:* immo quia ſublata eſt legitima emancipatio, vigetque aut Anaſtaſiana, aut Juſtiniana emancipatio, qui emancipatur hodie, capite non minuitur. Proinde merito ex Juſtiniani conſtitutionibus ſuo exæquatur emancipatus. Vſusfructus emancipatione non finitur. Id denique reſtat, ut capite non minuantur hodie, qui cum alieni juris forent, ſui juris efficiuntur. His autem, quæ in hoc loco dicuntur ab Vlpiano, addenda eſt, quæ in manum flaminis convenit. Cornelius Tacitus *lib.* IV. *quando exiret e jure patrio, qui id flaminium apiſceretur, quæque in manum flaminis conveniret.* IDEM. Quod exiſtimat Vir Maximus, emancipationem Anaſtaſianam & Juſtinianam non inducere capitis deminutionem, id verum erit quod ad edictum Prætoris de capite minutis: quoniam hodie non amplius emancipandi deducuntur in imaginariam ſervitutem; uti olim factum eſt: quo pertinet *l. 3. §. 1. D. de capit. minut.* Attamen hodie quoque emancipati familiam mutant, ac ſic capite minuuntur, *arg. l. ult. D. dict. tit.* nec manent ſui heredes, nec ipſo jure parentibus heredes exſiſtunt magis hodie, quam olim: quamvis ad hereditatem quoque vocentur una cum ſuis ab ipſo Imperatore *Novell.* CXVIII. Quod de uxore Flaminis addit Cujacius, de eo diximus ad *tit. præcedent.* SCHVLTING.

13. *Virgines Veſtæ*] Virgo Veſtalis (ut inquit Gellius *lib.* I.) ſimulatque capta, & in atrium Veſtæ deducta, & pontificibus tradita eſt, eo ſtatim tempore ſine emancipatione ac ſine capitis minutione, e patris exit poteſtate. CHAROND.

14. *Capiuntur*] Proprium rei verbum. cauſam dat Gellius *Noct. Atticar. lib.* I. *cap. 12.* dum ita ſcribit. *Capi autem virgo propterea dici videtur, quia Pontificis maximi manu prehenſa ab eo parente, in cujus poteſtate eſt, veluti bello capta abducitur.* Plura dabit Lipſius *de Veſt. & Veſtalib. cap. 5.* Sed & Flaminis Dialis capti inauguratique meminit Livius *lib.* XXVII. *cap. 8.* unde & hunc in Vrbe captum fuiſſe colligit Jac. Gutherius *de vet. jur. Pontific. lib.* I. *cap. 32.* idem de Flamine & auguribus docet Gellius *eod. loc.* SCHVLTING.

TITVLVS XI.

De Tutelis.

1. Tutores conſtituuntur tam maſculis, quam feminis. Sed maſculis quidem impuberibus dumtaxat, propter aetatis infirmitatem: [1] feminis autem [2] tam impuberibus, quam puberibus, [3] & propter ſexus infirmitatem, & propter forenſium rerum ignorantiam.

2. Tutores [4] autem [5] legitimi ſunt, aut Senatuſconſultis conſtituti, aut moribus introducti.

3. [6] Legitimi tutores ſunt, qui ex lege aliqua deſcendunt: per eminentiam autem legitimi dicuntur, qui ex lege duodecim Tabularum introducuntur, ſeu [7] propalam, quales ſunt adgnati, ſeu [8] per conſequentiam, quales ſunt [9] patroni.

4. Ad-

1. *Fœminis*] Fœminæ perpetua tutela (ut ait Boëtius) continebantur, a qua recedebant, quæ in viri manum conveniſſent. Et Cato pro lege Oppia (ut eſt apud Livium) majores voluiſſe dicit nullam ne privatam quidem rem ſine authoritate fœminas agere, ſed in parentum fratrumve, aut liberorum poteſtate eas eſſe. CHAROND.

2. *Tam impuberibus, quam puberibus*] Pro, *tam puberibus, quam impuberibus.* Similis ὑστερολογία *pr. Inſt. de heredib. inſtituend.* §. 3. *Inſt. de leg. Aquil. l. 1. D. de verbor. ſignification. l. 7. §. 8. D. de pact.* Plura notarunt L. Charondas *ad d. l. 7. §. 8.* Cujacius *Obſervation. lib.* III. *cap.* 5. Petr. Faber. *Semeſtr. lib.* I. *cap.* 23. SCHVLTING.

3. *Et propter ſexus infirmitatem, & propter &c.*] Cicero *pro Muren. cap.* 12. dicit, ob infirmitatem conſilii, majores voluiſſe, ut omnes mulieres in tutorum eſſent poteſtate: nempe, quæ non erant in parentum, vel maritorum manu. unde dicit Cato apud Livium *lib.* XXXIV. *cap.* 3. *Majores noſtri nullam, ne privatam quidem rem, agere feminas ſine auctore voluerunt: in manu eſſe parentum, fratrum, virorum.* Meminit vero fratrum, tamquam tutorum legitimorum. Duplex itaque feminarum olim fuit tutela: una pupillaris, quam pubertas finiebat: altera perpetua, uti illam vocat Boëthius *in Topic. Ciceron. lib.* IV. ſive muliebris, quam a majoribus pupillari prælatam eſſe ſcribit Sabinus apud Gellium *Noct. Atticar. lib.* V. *cap.* 13. Diſcrimina quædam inter has duas dedit Vlpianus §. 25. & 27. *hoc tit.* In veterum quoque ſcriptis in Pandectis hujus tutelæ veſtigia alicubi reperit Cujacius *Obſervation. lib.* VII. *cap.* 11. & *lib.* XXII. *cap.* 20. veluti in *l. 2. §. 2. D. de capit. minut. l. 11. §. 2. D. quod falſ. tutor. auctor. geſt. eſſe dicat.* Quod vero Jac. Rævardus *Varior. lib.* II. *cap.* 10. Tribonianum erraſſe putavit in eo, quod ſcribat *pr. Inſt. quib. mod. tutel finit.* puellas poſt pubertatem a tutela liberatas fuiſſe: ac ad annum viceſimum quintum curatores accepiſſe, *pr. Inſt. de curatorib.* cum tamen mulieres in perpetua fuerint tutela; id omne non ita facile admittendum eſt. Sane abſurdum eſt ſtatuere, Tribonianum ignoraſſe jus ſui temporis in ea re, quam ne vulgus quidem hominum ignoravit: ac Tribonianus non de vetuſto, ſed de uſitato jure loquitur. Præterea, ſi puellæ ſine curatoribus potuiſſent agere, multa illis licuiſſent, quæ maribus puberibus ſunt denegata, quæque attigimus ad Paulum *Sententiar. lib.* II. *tit. 19. ad fin.* & per quæ patrimonium ſuum potuiſſent evertere. Vnde veriſimile eſt, & ſub tutoribus, & ſub curatoribus mulieres minores annis viginti quinque fuiſſe: niſi idem homo utroque officio functus fuerit: ut tutor ea peregerit, quæ Vlpianus enumerat *hoc tit.* §. 25. curator bona adminiſtraverit. Hæc vero cum ita ſint, non ſequitur quoque, quod opinatur Rævardus, ubi in Pandectis mulieribus curatores tribui videmus, in illis omnibus locis ex Prudentium intentione, & vera ſententia eſſe reponendum *tutores*: de quo ſententiam dixi ad Paulum *dict. loc.* Quod vero idem Vir Doctus in *l. 60. pr. D. rit. nuptiar.* intelligat triplicem tutelam feminarum, pupillarem, ceſſitiam, Prætoriam, id plane a re eſt alienum, cum ibi de tribus tutelis agatur, quarum onus excuſationem præſtat ab alia, §. 5. *Inſt. de excuſationib. tutor.* IDEM.

4. *Autem*] Mallem *aut*, cum Jano a Coſta *ad* §. 1. *Inſt. de legitim. adgnator. tutel.* niſi quis mallet, *autem aut.* IDEM.

5. *Legitimi ſunt, &c.*] Boëthius *ad Ciceron. Topic. lib.* IV. tutelam facit quadruplicem, quæ defertur gradu conſanguinitatis, jure patronatus, teſtamento, aut Prætoris Vrbani juriſdictione. In jure Juſtinianeo habemus tres ſpecies, teſtamentariam, legitimam, dativam. Vlpianus hic longe aliter dividit; uti & alibi genus unum diverſimode diſpeſcitur: unde tamen non opus eſt in re ipſa eſſe diſſenſum. IDEM.

6. *Legitimi tutores*] Sub quibus hic comprehendit etiam teſtamentarios §. 14. *hoc tit.* & aliquos dativos.

7. *Propalam*] Id eſt, ex verbis legis. CHAROND.

8. *Per conſequentiam*] Id eſt, ex interpretatione. *Vide Inſtitut. lib.* I. *tit.* 17. IDEM.

9. *Patroni*] Quin & patronus ac libertus conſiderantur

4. Adgnati ſunt, a patre cognati, [10] virilis ſexus, per virilem ſexum deſcendentes, [11] ejuſdem familiae, [12] veluti, [13] fratres, [14] filii fratris, patrui, patrueles.

5. [15] Qui [16] liberum caput mancipatum ſibi, [17] vel a parente, vel a [18] coëmptore manumiſit, per ſimilitudinem patroni tutor efficitur, qui [19] fiduciarius tutor appellatur.

6. Legitimi tutores alii tutela [20] in jure cedere poſſunt.

7. Is,

rantur ut adgnati: ac Juſtinianus dicit, patronos eſſe συγγενεῖς eorum, quos manumiſere, in conſtitutione de jure patronatus, quam luce donavit Cujacius *Obſervation. lib.* XX. *cap.* 34. quæque exſtat in Baſilicis *lib.* XLIX. *tit.* 1. de quo plura habet Janus a Coſta *ad* §. 4. *Inſt. quib. mod. tutel. finit.* SCHVLTING.

10. *Virilis ſexus*] In tutelarum quæſtione ita definiuntur agnati: propterea quod tutela virile munus eſt. Ceteroquin & feminæ agnatæ ſunt. Eadem eſt agnatorum definitio in quæſtione inteſtatæ ſucceſſionis, *l.* 2. §. *agnati. de ſuis & leg. her. & i. tit.* 26. quia etſi conſanguinea conſanguineo inteſtato heres exiſtat, agnata tamen agnato cuiquam inteſtato ex lege Voconia heres non eſt, §. *ceterum. de legit. agnat. ſucc.* Sic in lege Vellea, *Qui teſtamentum faciet, is omneis virilis ſexus, qui ei ſui heredes futuri erunt, &c. etiam ſi parente vivo naſcantur.* Ideo ait, *Virilis ſexus*, quia ſequuntur hæc verba, *Vt nominatim eos exheredet, vel inſtituat*, §. *poſtumorum, in fi. de exher. li.* Soli autem poſtumi mares nominatim exheredandi ſunt, §. *poſtumi quoque.* §. *poſtumorum, de exheredat. li.* Vnde & in *l.* 3. *de injuſto rupt.* ajo, Vlpianum ſic ſcripſiſſe, *Poſtumi virilis ſexus*: & ex Juſtiniani conſtitutione id Tribonianum immutaſſe. CVJAC.

11. *Ejuſdem familiæ*] *L. pronuntiatio*, 195. §. *communi. de verborum ſignifi.* IDEM. Ne videatur includere etiam emancipatos, qui non ſunt amplius in familia, *l.* 195. §. 2. *D. de verbor. ſignification.*

12. *Veluti fratres, filii fratris, patrui, patrueles*] Sic edidit Charondas; nec dubito quin recte: adeoque hunc ſequi viſum eſt. In aliis eſt, *veluti patrui, fratres, filii fratris patruelis.* SCHVLTING.

13. *Fratres*] Legendum, *Fratres patrueles, filii fratris patruelis.* CVJAC.

14. *Filii fratris*] Juriſconſultis non placuit, quod hodie dicitur, *nepos ex fratre*: quo modo tamen veteres interdum locutos eſſe docet V. C. Iſ. Caſaubonus *ad Spartian. Hadrian. cap.* 2. Imo hos habere nomen ſpeciale cognationis negat Paulus *l.* 10. §. 14. *D. de gradib. & adfinib.* unde & apud Plautum *Pœnul. act.* V. *ſc.* 4. *v.* 25. ubi blandius alioquin nomen recte uſurpatum fuiſſet, ita patruus fratris filium alloquitur,

Quid eſt, fratris mei gnate? mi gnate, quid vis? expedi.

ac ſic ſæpius in eadem comœdia occurrit *fratris filius.* SCHVLTING.

15. *Qui liberum caput*] Agnatus eſt tutor ex l. XII. tabb. patronus ex interpretatione legis: parens ex contractu fiduciæ. Cur non & parens ex interpretatione legis? Quia nulla talis in lege interpretatio adhiberi potuit. Nec enim ut patronis, ſic parentibus nominatim lege defertur hereditas. Igitur duæ tantum ſunt ſpecies legitimæ tutelæ, Agnatorum & Patronorum: id quod Vlpianus tradit in *l.* 1. *de leg. tut.* Verum in *l.* 3. §. *ult. eod. tit.* parentem emancipatorem, non legitimum, ſed vicem ait legitimi tutoris obtinere, id eſt, fiduciarium tutorem eſſe. Non nego moribus inde receptum, ut nominetur legitima, quæ proprie eſt fiduciaria, *tit. de leg. par. tut.* fiduciariæ tutelæ nomen ad liberos transmitti, legitimæ non transmitti: denique liberos patronorum diſtare a liberis parentum. Ceterum ratio differentiæ tradita a Juſtiniano *in tit. de fiduciar. tut.* falſa eſt in patre & avo: certe ſubtilior eſt, quam verior. An igitur, quia non ut liberis patroni, ita liberis emancipatoris lege debetur hereditas? *l.* 1. §. *liberos. ſi quis a par. fuerit manu.* ſed de his ſatis. CVJAC.

16. *Liberum caput*] Sic in definitione tutelæ, *in capite libero.* Intelligo vero hoc non tantum de pupillo, ſed & de muliere. SCHVLTING.

17. *Vel a parente, vel a coëmptore*] Qui a parente, is eſt pater fiduciarius: qui a coëmptore, is eſt pater naturalis. CVJAC.

18. *Coëmptore*] V. C. Barn. Briſſonius *lib. ſingular. de rit. nuptiar.* intelligit eum, qui a marito, in cujus manum uxor convenit per coëmptionem, illam mancipio accepit: cujus meminit Feſtus *verb. remancipatam.* at tutela talis muliebris auctoritate nulla munita eſt. SCHVLTING.

19. *Fiduciarius*] Videtur tutela hæc nomen accepiſſe fiduciariæ ex eo, quod plerumque pater emanciparet liberos contracta fiducia: de qua plura legere eſt in Inſtitutionibus Caji *lib.* I. *tit.* 6. §. 3. Alioquin ſi extraneus filium alienum ſibi venditum ſine fiducia, manumitteret, fiduciaria non erat proprie tutela: etſi id velit Cujacius *Paratitl. tit. C. de legitim. tutel.* Hodie per fiduciariam intelligitur, quæ liberis emancipatoris defertur poſt ipſius mortem, de qua eſt titulus *Inſt. de fiduciar. tutel.* IDEM.

20. *In jure cedere*] Quaſi re jure Quiritium ſibi propria. Vnde alia legitima tutela erat principalis, alia ceſſitia, ut Cujacius idem ſcribit *loc. citat.* Hereditas quoque legitima olim poterit cedi, licet necdum adita, *tit.* 19. § 11. 12. 13. 14. ubi plura de ceſſione. IDEM.

21. *Ceſſi-*

7. Is, cui tutela in jure ceſſa eſt, [21] Ceſſicus tutor appellatur: qui ſive mortuus fuerit, ſive [22] capite minutus, [23] ſive alii tutela ceſſerit, [24] redit ad legitimum tutorem tutela. Sed & ſi legitimus deceſſerit, aut capite minutus fuerit, [25] ceſſitia quoque tutela extinguitur.

8. Quantum ad adgnatos pertinet, hodie ceſſitia tutela non procedit: quoniam permiſſum erat in jure cedere tutela [26] feminarum tantum, non etiam maſculorum: [27] feminarum autem legitimas tutelas [28] lex Claudia ſuſtinet.

9. [29] Ex-

21. *Ceſſicus*] Vir Eruditus, Joh. van de Water *Obſervation. lib.* III. *cap. 11.* ambigit, num legendum ſit *ceſſitius;* uti *ceſſitia tutela*, cujus ſtatim mentio fiet, & ſic MS. Aured. In re nihil diſcriminis. IDEM.

22. *Capite minutus*] Deminutione ſaltem maxima mediaque. Aliud videri poſſet dicendum de minima, quæ quidem tutelas tollebat legitimas, §. *10. hoc tit.* §. *4. Inſt. quib. mod. tutel. finit.* at hæc tutela ex ceſſione obveniebat; niſi & hæc ceſſio adgnatis tantum facta fuerit. IDEM.

23. *Sive alii tutela ceſſerit*] In jure, ſcilicet, ceſſio jus cedentis tollebat; utcumque in alium nihil tranſiret: quod & de ceſſione uſusfructus extraneo facta vidimus procedere *not. ad Paul. Sentent. lib.* III. *tit. 6.* §. *32.* IDEM.

24. *Redit ad legitimum tutorem tutela*] Hunc, videlicet, vocat ipſa lex: & quamdiu hic adeſt, alius non vocatur. Imo nec ceſſio tutelæ hunc cedentem plane liberabat, quemadmodum non poterat ſeſe tutela abdicare, §. *17. hoc tit.* IDEM.

25 *Ceſſitia quoque tutela exſtinguitur*] Cum cedens non plus in alium transferre potuerit, ac ipſe habuit: ac jam remotiori fit locus, *l. 3. §. 9. D. de legitim. tutorib.* ſi nemo in eo gradu ſuperſit. Habere hoc ceſſionem tutelæ mandato ſimile, quod, uti illud morte mandantis, ſic hæc morte cedentis exſtinguatur, Cujacius notat *Paratitl. tit. C. de legitim. tutel.* At hujus rei alia eſt ratio, non a perſonarum voluntate, ſed ab ipſa rei natura profluens. IDEM.

26. *Feminarum tantum, non etiam maſculorum*] Non tantum intelligit perpetuam illam tutelam feminarum, quæ longe minoris erat momenti, quam tutela pupillorum, §. *25. & ſeqq. hoc tit.* ſed etiam feminarum impuberum: cum tantum inter ſexum diſtinguat. Pro arbitrio tamen hoc a tutoribus fieri potuiſſe, etiam in præjudicium pupillarum, vel aliarum feminarum, non dicit: nec id eſt veriſimile. Imo ſoli adgnato cedi potuiſſe, putat Jac. Gothofredus *ad l. 2. Cod. Theod. de tutorib & curatorib. creand.* quod non improbabile. Illa vero ceſſio ab abdicatione erat plane diverſa, §. *17. hoc tit.* IDEM.

27 *Feminarum autem legitimas tutelas lex Claudia ſuſtinet.*] Sequentia tria verba, quæ perperam principium faciunt ſequentis ſententiæ, huic ſunt addenda, ac ſcribendum, *feminarum autem legitimas tutelas lex Claudia ſuſtinet, excepta tutela patronorum:* quicquid enim Cujacio aliiſque videatur, re vera tamen certum eſſe debet, legitimam tutelam patronorum, quæ ex interpretatione duodecim tabularum venit, capitis deminutione etiam minima tolli, ſecundum regulam de legitimis tutelis, §. *4. Inſt. quib. mod. tutel. finit. l. 5. §. ult. D. de legitim. tutorib.* quæ & in patronis eorumque liberis procedit, cum & ita hereditatis jus ex XII. tabulis amittant, *tit. 27. §. ult. l. 3. §. 4. & 5. D. de adſignand. libert.* imo & jus quoddam hic eſt adgnationis, de quo dicere anteverti ad §. 3. quin & familiæ patroni meminerat lex XII. Tabularum, teſte Vlpiano *l. 195. §. 1. D. de verbor. ſignification.* quo reſpicitur in *l. 3. §. 7. D. de legitim. tutorib. l. 17. D. de jur. patronat. l. 37. pr. D. de bon. libertor. l. 5. D. de adſignand. libert.* uti notavit Jac. Gothofredus *ad legg.* XII. *tabb. tab.* V. Familiæ vero jus deminutio capitis tollit: quamvis jura, quæ patronis ex legibus novis, Senatuſconſultis, ac Prætorum edictis, non nominibus juris civilis, ut familiæ: ſed naturalibus appellationibus deferuntur, non ſic intereant, *l. 7. pr. verſ. ex novis, D. de capit. minut. l. 11. D. de ſuis & legitim. heredib. §. 2. Inſt. de S C. Orphitian.* ſed & interdum adverſus illam juris civilis ſcrupuloſitatem patroni, illorumque liberi admittantur, *l. 3. §. 3. 4. D. de adſignand. libert. l. 2. §. ult. D. de bon. libert. l. 22. D. de jur. patronat. l. 23. l. 39. D. de bon. libertor.* idque fiet tuitione Prætoris. Atque ita locum hunc accepit acutiſſimi Vir ingenii, Janus a Coſta *ad §. 4. Inſt. quib. mod. tutel. finit.* Verum de ſenſu legis Claudiæ valde controvertitur, ac de verbo *ſuſtinet:* pro quo Cujacius reponit, *ſuſtulit:* a quo merito diſſentiunt Viri Clariſſimi, Jac. Ræverdus *Varior. lib.* I. *cap. 10.* Theod. Marcilius *Interpretament. leg.* XII. *tabb. p. 143.* Janus a Coſta *ad tit. Inſt. de legitim. patronor. tutel.* Jac. Gothofredus *ad l. 2. Cod. Theod. de tutorib. & curatorib. creand.* qui tamen in explicatione loci hujus non conveniunt. Auctoritate certe veteris libri conjectura illa caret: nec librarii verba explicatu facilia in difficiliorem ſenſum ſolent mutare: at quæ non intelligunt, clariori, ut putant, modo exprimere. Vlpiani autem tempore legitima tutela feminarum puberum, imo & majorum, non abrogata, verum in uſu fuit, § *20 hoc tit.* Nec rationem habet, quod incidit M. Vertranio Mauro *de jur. liberor. cap. 31.* illam ſublatam quidem fuiſſe lege Clau-

9. [29] Excepta tutela patronorum, [30] legitima tutela capitis deminutione amittitur.

10. [31] Ca-

Claudia, ſed poſtea reductam: ſic enim Vlpianus excuſari non poſſet, quod ſcripſiſſet, jus eſſe ſublatum ſimpliciter; quod tamen uſu vigeret. Quid ergo voluit lex Claudia? an ſuſtulit tutelam legitimam puellarum impuberum, ac illam ſuſtinuit, ſive diſtulit in tempus pubertatis? Ita ſentit Janus a Coſta *loc. cit.* Ac Claudium etiam circa tutelas puellarum impuberum aliquid tale conſtituiſſe, colligi poteſt ex *l. 2. Cod. Theod. de tutorib. & curatorib. creand. junct. l. 3. C. de legitim. tutel.* etſi in patronis jus vetus manſiſſe, argumento eſt *l. 13. pr. & §. 1 D. de tutor. & curatorib. dat.* Verum id factum eſſe potuit alio illius legis capite: quæ mens eſt Jac. Gothofredi *loc. dict.* (qui id caput vult egiſſe de patruo, & non deferenda ei quavis tutela muliebri: ac Triboniano quædam imputat, quæ hic non excutimus) Ceteroqui, ſi id, quod hic ſcribit Vlpianus, accipias tantum de tutela impuberis, ſic non erit inhibita ceſſio tutelæ poſt pubertatem per Claudii legem, quam tamen ſuo tempore plane & omni tempore ceſſaſſe, & quidem ob illam legem, ex Vlpiano eſt evidens. Nihil vero (ut & hoc obiter addamus) commune habet caput illud de legitima feminarum tutela adgnatis non delata, cum eo, quod idem Claudius conſtituit, ut pupillis a Conſulibus extra ordinem tutores darentur, auctore Suetonio *Claud. cap. 23.* etſi aliud volunt Ræ vardus & Marcilius: cum Suetonius loquatur de tutore dativo, & a quo is deberet dari: hoc vero legis Claudiæ caput egerit de legitimo. Vt autem ad Vlpiani verba redeam, nihil rectius video, quam ut verbum *ſuſtinet* accipiatur pro *continuat, prorogat, retinet*; ita, ſcilicet, ut nolit tutelas cedi, cum Jac. Gothofredo *ad dict. l. 2.* qui exempla allegat nonnihil quidem diſcrepantia, & de rebus nonnihil diverſis, veluti, *judicium ſuſtineri*, in *l. 42. D. de noxalib. actionib.* & alia: ſed unde tamen liqueat, verbum *ſuſtinet* explicationem talem non reſpuere. Addi illis poſſit Ovidius *epiſt. 1. verſ. 113.*

Reſpice Laërten, ut jam ſua lumina condas,
Extremum fati ſuſtinet ille diem.

ubi *ſuſtinet* eſt, *prorogat.* Et quod Gothofredus allegat ex Pedone Albinovano *eleg. de mort. Druſi verſ. 370.* ubi loquitur ſic de fortuna,

Illa rapit juvenes, ſuſtinet illa ſenes.

id ita expreſſit Sympoſius ab Inclyto Viro, Nic. Heinſio laudatus,

Hæc aufert juvenes, & retinet ſenes.

Sic ergo legitima tutela ſuſtinetur, ac cedi nequit; excepta tamen tutela patronorum, ſive *libertæ*, uti quidam legunt in *tit. 19. §. 11.* ut hoc modo lex benignius cum patronis, quam cum adgnatis agi voluerit. IDEM.

28. *Lex Claudia ſuſtinet.*] Lege, *Suſtulit.* Rurſus vero lex Claudia ſublata eſt conſtitutione Conſtantini, *l. 3. C. de leg. tut. l 2. Th. C. de tut. & cur. cre.* Ait Conſtantinus, *In feminis tutelam legitimam conſanguineus vel patruus non recuſet.* CUJAC.

29. *Excepta tutela patronorum*] Hoc eſt, quod ait *l. tutelas, 7. de cap. minutis. Tutelas etiam non amittit capitis deminutio, exceptis his, quæ J. A. P. P. deferuntur,* i. *quæ jure agnationis proximis potiſſimum deferuntur.* Tribonianus non ſic. Equidem ſcio Tribonianum, cum multa in libris prudentum notis perſcripta eſſent, auctore Juſtiniano in *l. 2. C. de vet. jur. enucl.* in eis explicandis cadere frequenter & labi. Ceterum tutela patronorum minima capitis deminutione non perit, quia nec jus patronatus perit. Æque teſtamentaria & dativa tutela non perit. At quia minima capitis deminutione jus agnationis perit, & legitima agnatorum tutela perit. Dixi, *proximis potiſſimum*, ut in edicto translaticio Verris, *Tum uti proximum quemque potiſſimum heredem eſſe oporteret, ſi is inteſtato mortuus eſſet.* Vnde eximenda non ſunt poſteriora verba *l. 1. unde legit.* Quinimmo in Aſconio ita male leguntur, quaſi ſi Aſconii eſſent, non Tullii. Item alio in edicto, *Sec. tab. teſtamenti potiſſimum hereditatem dabo.* IDEM.

30. *Legitima tutela capitis deminutione amittitur*] Quod antea oſtendimus in ea etiam procedere, quæ ex XII. tabulis patronis defertur eorumque liberis verbo juris civilis, familiæ, ſive adgnationis: non vero idem obtinuiſſe circa jura, quæ aliunde veniunt, ac naturalibus perſonarum appellationibus delata ſunt: imo & Prætorem contra rigorem juris aliquando patronis ſubveniſſe. Atque huc reſpexiſſe Tribonianum in *l. 7. pr. D. de capit. minut.* putat Janus a Coſta *ad §. 4. Inſt. quib. mod. tutel. finit.* dum mentionem illic reliquit, vel fecit tutelarum, quæ perſonis in alieno jure poſitis deferuntur: fieri enim id in caſu, quo patronus eſt adrogatus, cui ex benignitate defertur hereditas, *l. 3. §. 3. D. de adſignand. libert.* adeoque & tutela. Sic ille: quamvis aliter emendationem Cujacii probet. Verum explicatio illa haberet ſpeciem, ſi talibus ſolis in caſibus, qui erunt rari, filiifamilias ad tutelam vocarentur. Sed præcipue his teſtamentariæ tutelæ ac dativæ obveniunt, quas certum eſt minima capitis deminutione non perimi. Nec Cujacii emendatio probanda eſt, cum in ea non tantum negligatur *τὸ in*; ac plane recedatur in quatuor verbis a veteri ſcriptura: ſed & tutela ex XII. tabulis non ſolum proximis perſonis potiſſimum deferatur; verum & patronis, eorumve familiæ, ſecundum id, quod modo habuimus. Simpliciſſima eſt emendatio Fr. Balduini *in Scævol. p. 159.* quam, tamquam propriam, proponit ac probat Jac. Gothofredus *ad legg. XII. tabb. not. ad tab. V.* ut pro *alieno* legatur *antiquo.* Jus *antiquum* eſt jus legis XII. tabularum, quæ lex vocatur *antiqua l. 2. §. 1. D. de noxalib. actionib.* ſic jus *vetus l. 1. D. de hereditat. petition.* hereditas *vetus l. 1. §. 8. D. ad S. C. Tertullian. & Orphitian.* Baſilica locum illum bene reddiderunt, πλὴν τῶν ..πὸ τῆ δυωδεκαδέλτȣ *præter eas, quæ ſunt ex lege duodecim tabularum:* ſed Scholiaſtes illorum lectionem vul-

10. [31] Capitis minutionis ſpecies ſunt tres, maxima, media, minima.

11. Maxima capitis deminutio eſt, per quam & civitas, & libertas amittitur: [32] veluti cum incenſus aliquis venierit, [33] aut cum mulier alieno ſervo ſe junxerit, [34] denuntiante domino, & ancilla facta fuerit ex Senatusconſulto Claudiano.

12. [35] Media capitis deminutio dicitur, per quam, ſola civitate amiſſa, [36] libertas retinetur: quod fit in eo, cui aqua & igni interdicitur.

13. Minima capitis deminutio eſt, per quam, & civitate, & libertate ſalva, [37] ſtatus dumtaxat hominis mutatur: quod fit adoptione, & [38] in manum conventione.

14. Te-

vulgarem ſequitur. Sane in his tutelis id verum fuit, & quidem ſolis, quod minima capitis deminutione interciderint. SCHVLT.

31. *Capitis minutionis*] De his Imperator *tit. Inſt. de capitis deminut.* & Paulus *l. ult. D. de capit. minut.*

32. *Veluti cum incenſus aliquis venierit*] Hoc M. Tullius explicat in extremo orationis *pro Cæcinna*, Dionyſius IV. CVJAC.

33. *Aut cum mulier alieno ſervo ſe junxerit &c.*] Hac de re copioſe ſcripſit Paulus *Sententiar. lib.* II. *tit. 21. A.* ubi multa quoque adnotata ſunt.

34. *Denuntiante domino*] Trina denuntiatione opus eſt: denuntiari etiam teſtato oportet, idque denuntiari, ut ſervo abſtineat. Denuntiationem ſequitur prætoris, aut præſidis ſententia. Inde Tertull. *lib.* II. *ad uxorem. Nonne inſuper cenſuerunt ſervituti vindicandos, qui cum alieno ſervo poſt dominorum denuntiationem in conſuetudine perſeverarunt?* Exemplo S. C. ſi ingenuæ, quæ ad gynæciarium ſe vel monetarium applicat, ſimilis denuntiatio fiat, niſi dicto audiens fuerit, ejusdem ipſa condicionis ex conſtitutionibus efficitur, *l. edicimus, 10. C. Th. de murilegul. l. Senatusconſult. 178. C. Th. de decur.* Sed hæc a Juſtiniano mutata ſunt *in tit. de S. C. Claud. toll.* CVJAC.

35. *Media capitis diminutio*] Videntur Juriſconſulti non eodem modo ſpecies capitis diminutionis conſtituiſſe. Nam Calliſtratus *cap. 5. de extraord. cognit. D.* conſumi exiſtimationem ſcribit, quoties magna capitis diminutio intervenit, id eſt, cum libertas adimitur: veluti cum aqua & igni interdicitur, quod in perſona deportatorum evenit. Sed certe obſervandum eſt non eo reſpexiſſe Calliſtratum, ut capitis diminutionis ſpecies diſtingueret: tantum enim diſputat de exiſtimatione alicujus, quomodo ea minuatur aut conſumatur. Verum quod hic Vlpianus noſter dicit, Paulo & aliis J. C. etiam placuit. Nam ille *lib.* II. *ad Sabinum, cap. ult. D. de cap. minut.* tria capitis diminutionis genera conſtituit. Tria enim ſunt quæ habemus, libertatem, civitatem, & familiam: quæ cum amittimus, in maximam capitis diminutionem incidimus: cum vero amiſſa civitate communis illa libertas nobis remanet, in mediam. Sed cum familia tantum mutatur, in minimam. CHAROND.

36. *Libertas retinetur*] Libertas retinetur, quæ juris eſt gentium: ut & alia, quæ juris gentium ſunt. Eſt & libertas juris Quiritium, quæ nulli competit, niſi civibus Romanis, ut docet Cicero *pro Cæcin. cap. 33.* Boëthius quoque in *Topic. Ciceron. lib.* II. ſic de deminutionibus capitis ſcribit. *Maxima eſt, cum libertas & civitas amittitur, ut deportatio. Media vero, in qua civitas amittitur, retinetur libertas, ut in Latinas colonias migratio.* Imo movere omnibus tribubus, nihil aliud eſſe, quam civitatem, libertatemque eripere, contendit Claudius apud Livium *lib. XLV. cap. 15.* Ac de libertate hac ipſa juris Quiritium intelligi poteſt Calliſtratus *l. 5. §. 3. D. de extraordinar. cognitionib.* qui dicit, exiſtimationem conſumi magna capitis minutione, *cum libertas amittitur, veluti, cum aqua & igni interdicitur, &c.* idque placuit Viris Eruditiſſimis, Jac. Cujacio, & Em. Merillio *ad §. 2. Inſt. de capitis deminution.* Jano a Coſta *ad pr. Inſt. dict. tit.* Alii apud Calliſtratum pro *veluti* legunt *vel uti*, aut *vel*, ſenſu ſane etiam bono. SCHVLTING.

37. *Status dumtaxat hominis*] Salvo ſtatu publici juris, *l. 1. §. capitis. ad S. C. Tertyll.* privatus hominis ſtatus commutatur. CVJAC. Sic quoque *ſtatus hominis* dicitur *§ 3. Inſt. de capit. deminution.* Diſcrimen quoque hoc inter ſtatum publicum, ſive civis: & ſtatum privatum, ſive ſtatum hominis, exponit Janus a Coſta *ad pr. Inſt. dict. tit.*

38. *In manum conventione*] Quæ convenit in manum mariti, capite minuitur: quia in familiam ejus, & ſui heredis locum venit, ut in *tit. 23.* & apud Gellium *lib. XVIII. cap. 6.* CVJAC. De hac in manum conventione egit *tit. 9.*

39. No-

14. Teſtamento quoque [39] nominatim tutores dati confirmantur eadem lege duodecim Tabularum, his verbis, [40] VTI LEGASSIT [41] SVPER PECVNIA, TVTELAVE SVAE REI, [42] ITA JVS ESTO: [43] qui tutores dativi appellantur.

15. Dari teſtamento tutores poſſunt liberis, qui in poteſtate ſunt.

16. Teſtamento tutores dari poſſunt hi, cum quibus teſtamenti faciendi jus eſt, praeter Latinum Junianum: nam Latinus [44] habet quidem teſtamenti factionem, ſed tamen tutor dari non poteſt: id enim lex Junia prohibet.

17. Si capite [45] deminutus fuerit tutor teſtamento datus, non amittit tutelam: ſed ſi abdicaverit ſe tutela, deſinit eſſe tutor. [46] Abdicare autem eſt,

39. *Nominatim tutores dati confirmantur, &c.*] Ergo & hos ſub legitimis comprehendit § *2. hoc tit.* verbo lato ſenſu ſumpto: quod & fieri in *l. 7. Cod. Theod. de navicular.* obſervat Doctiſſimus illius Codicis Interpres. Alioquin hi a legitimis diſtinguuntur. Mox Vlpianus dicet, eos appellari dativos. SCHVLT.

40. VTI LEGASSIT] Integra lex eſt, *Paterfamilias uti legaſſit*, auctore Cornificio *lib.* I. *ad Herennium.* Ait, *Paterfam.* atque ideo filiusfamil. teſtamentum facere non poteſt, etiamſi hoc velit pater: quod tamen in donatione nulla lex vetat. Ait, *Super pecunia tutelave ſua rei.* Quæ verba conjunctim accipienda ſunt. Nam tutorem inſtituere filiis ſuis pater, niſi in teſtamento, non poteſt, in quo & pecuniæ ſuæ heredem inſtituat, *l. ſæpe, 53. de verb. ſignif.* CVJAC.

41. SVPER PECVNIA TVTELAVE SVAE REI.] Apud Paulum *l. 53. D. de verbor. ſignification.* ſcriptum eſt, *ſuper pecunia tutelave ſua*, Græco more: quod notat Eruditiſſimus Ger. Joh. Voſſius *de art. Grammatic. lib. VIII. p. 65.* Diverſimode vero hoc caput profertur a veteribus, non tantum ab Auctore ad Herennium *lib.* I. *cap. 13.* & Cicerone *de invention. lib.* II. *cap. 50.* qui tamen leges non raro confingunt, vel verba immutant: ſed & a Paulo *d. l. 53. D. de verbor. ſignification.* Pomponio *l. 120. D. eod. tit.* Juſtiniano *pr. Inſt. de leg. Falcid. Novell. XXII. cap. 2.* dum forte magis de ſenſu, quam de ſingulis verborum apicibus laborant. Sed quo pacto hæc ſtare poſſunt, *tutelave ſua rei?* cum certo certius ſit, tutelam non eſſe rerum, ſed perſonarum, *§. 4. Inſt. qui teſtament. tutor. dar. poſſ. l. 14. D. de teſtamentar. tutel.* & poteſtatem in capite libero. nec illud *rei* eſt apud Paulum. Vnde Vir Celeberrimus, Ger. Noodt *Obſerv. lib.* II. *cap. 19.* ita legit, *ſuper pecunia tutelave ſua*: ut *ſua tutela* ſit tutela ejus, qui ſuus eſt teſtatori heres, quique pro eadem cum ipſo perſona eſt, *fac. l. 73. §. 1. D. de regul. jur.* bono ſane ſenſu: niſi ſcriptum fuerit, *ſuper pecunia, reive, tutelave ſua.* quod non definio. Sane *τὸ rei* habet hic Vlpianus, ut & Pomponius, & Juſtinianus *dictis locis.* SCHVLTING.

42. ITA JVS ESTO] Hoc eſt, *habeto vim legis.* Priſcus *in excerpt. de legationib. p. 62.* de ultima voluntate dicit, *νόμος ἐστὶ, lex eſt:* ac primis quoque temporibus ad inſtar legum in calatis comitiis teſtamenta condebantur, *§. 1. Inſt. de teſtament. ordinand.* Itaque & legi teſtamentum comparat Cicero *Philipp.* II. *cap. 42.* his verbis. *In publicis nihil eſt lege gravius: in privatis firmiſſimum eſt teſtamentum.* Quin & ipſi teſtatores dicuntur *legem ferre, νομοθετεῖν.* Ita non tantum loquitur Chryſoſtomus *ad Act. Apoſtolor. ſerm 1. p. 615.* ſed & Juſtinianus *Novell. XXII. cap. 2.* Quatenus tamen hoc ſit reſtrictum poſtea, exponit Pomponius *l. 120. D. de verbor. ſignif.* IDEM.

43. *Qui tutores dativi*] Legitimi non dantur, ſed ipſo jure fiunt tutores, *l. legitimos, 5. D. de legit. tutor.* Teſtamentarii, Attiliani, Juliani datione tutores fiunt. Plerumque autem Attiliani, & Juliani dativi tutores appellantur, *l. dativus, 7. D. rem. pup. ſal. for. l. generaliter, 52. C. de epiſ. & cle. l. ult. C. de leg. tut.* CVJAC.

44. *Habet quidem teſtamenti factionem*] Sed quo effectu *vid. tit. 17. §. 1. tit. 22. §. 3.*

45. *Deminutus*] Minima capitis deminutione: ſecus ſi maxima aut media, *§. 4. Inſt. quib. mod. tutel. finit.*

46. *Abdicare autem*] M. Tullius *lib.* VI. *ad Att. Itaque aut tutela cogito me abdicare, aut, ut pro Glabrione Scævola, fœnus & impendium recuſare.* Nihil ab abdicatione diſtat excuſatio. Excuſatione dativi duntaxat utuntur, *l. εἰδέναι, 13. D. de exc. tut. §. qui excuſare, Inſtit. eod.* Nullum vero in jure civili excuſationis proximis agnatis datæ exſtat exemplum. Proinde recte ait legitimos tutela ſe abdicare non poſſe. Ratio illa eſt, quia ipſo jure tutores exiſtunt. Quæ ratio etiam efficit, ut ſui heredes repudiare hereditatem non poſſint: Verum enim ut in jure, hi ſe hereditate abſtinere, ita & illi in jure, *i.* apud prætorem, tutela feminarum cedere poſſunt. In pupillis maribus, ut jam ſuperius ab Vlpian. dictum eſt, ceſſicia tutela non procedit. CVJAC.

46. * *Abdicare autem eſt dicere &c.*] Abdicari videtur tutela ſuſcepta: excuſatio maxime pertinet ad eam, quæ tantum eſt delata: adeoque hæc non ſunt plane eadem: quod notat quoque V. C. Vlr. Huberus *Pra-*

eſt, dicere nolle ſe tutorem eſſe. [47] In jure autem cedere tutela teſtamento datus non poteſt: nam & legitimus in jure cedere poteſt, abdicare ſe non poteſt.

18. Lex [48] Atilia jubet [49] mulieribus, pupilliſve non habentibus tutores dari a Praetore, & majore parte Tribunorum plebis, quos tutores Atilianos appellamus. Sed quia lex Atilia [50] Romae tantum locum habet, lege [51] Julia

Prælectionib. ad tit. Inſt. de excuſationib. n. 20. Quod vero Vir Summus exiſtimat, tutores legitimos excuſare ſeſe non poſſe, niſi ad tempus, quæ proprie excuſatio non eſt, quia tutelam non ſolvit, ut ipſe ſcribit *ad l. 13. pr. D. de excuſationib.* quodque nonnullis quoque aliis Doctiſſimis Viris probatur, id ex eo non ſequitur, quia legitimi ipſo jure tutores exſiſtunt. Sane quemadmodum ne ſuis quidem, qui ipſo jure ſunt heredes, denegatur a Prætore abſtentio ab hereditate: (adgnatis vero, qui nec ipſo jure ſunt heredes, etiam jure civili licet repudiare hereditatem) ita nec ex eo, quod ipſo jure adgnati tutores ſunt, ſequitur, eis a legibus vel conſtitutionibus non eſſe indultam excuſationem a tutela ſuſcipienda, non ad tempus tantum, quod nemo negat, ſed & in perpetuum. Ita quod de excuſatione ob liberos cautum eſt, id non in teſtamentario tantum, ſed & omni alio obtinere ſcribit Modeſtinus *l. 2. §. 5. D. de excuſationib.* & de legitimis nominatim Papianus *Reſponſor. tit. 36.* ac ſimpliciter legitimos a tutela excuſari, docet *l. 1. C. de legitim. tutel.* & quidem ob privilegium, *l. 9. C. qui dar. tutor. vel curator. poſſ.* in ſpecie etiam id datur naviculariis, *l. 7. Cod. Theod. de navicular.* Idem generaliter probatur *Novell. CXVIII. cap. 6.* & in Conſtitutione Juſtiniani de jure patronatus, quam edidit Cujacius *Obſervat. lib. XX. cap. 34.* quæque invenitur in Baſilicis *lib. XLIX. tit. 1.* ita ſcriptum eſt. *Τοῦτο γὰρ καὶ ἐπὶ τῶν ἐυγενῶν κρατεῖ, ἐπειδὴ καὶ τὸ παλαιὸν, ὅτε ἐπὶ τῆς κληρονομίας οὐκ ἦν ὑπεισέλευσις τῶν μετὰ ταῦτα, ἐπὶ τῆς ἐπιτροπῆς ἐφυλάττετο, καὶ τοῦ πρώτου τυχὸν καλουμένου ἐξκουσατεύοντος ἑαυτὸν, ὁ μετὰ ταῦτα ἐκαλεῖτο.* Id eſt, interprete Fabroto. *Hoc enim & in ingenuis obtinet; quoniam etiam antiquitus, cum in hereditate non erat ſucceſſio, id in tutela obſervabatur: et, ſi proximior gradu ad tutelam vocatus ſe excuſaret, ſequens vocabatur.* Quid his eſſe poteſt evidentius? adeoque in *§. 16. Inſt. de excuſationib. tutor. vel curator.* per tutores cujuſcumque generis, id eſt, qualitercumque datos, intelligemus cum Theophilo ac vulgo Doctorum etiam legitimos, qui alioquin proprie non dantur. Argumentum, quod Cujacius petit ex *d. l. 13. pr. D. de excuſationib.* infirmum eſt: id enim tantum illic docetur, neque teſtamentarios, neque dativos tutores neceſſe habere provocare. Verum inde non ſequitur non poſſe legitimos ſe excuſare, utcumque, quia nullius hominis facto gravati ſunt, non poſſit hic eſſe locus appellationi, ex ipſa rei natura. Abdicationis, quæ teſtamentariis olim permiſſa fuit, cauſa tamen, uti videtur, cognita, veſtigia in jure Juſtinianeo non habemus. SCHVLTING.

47. *In jure. cedere autem*] Lego, *In jure autem cedere.* CVJAC. Ita hæc diſtincta ſunt in ed. Charondæ, *eſſe: in jure autem cedere.* Sane illud *in jure* ad ceſſionem pertinet. Inde hæc etiam conjunxi. SCHVLTING.

48. *Atilia*] Ita pleræque edd. vett. Paucæ, nec non cum not. Cujacii *Attilia.* In Inſtitutionibus quoque in *tit. de Atilian. tutor.* & *pr. dict. tit.* in edd. Cujacii & Charondæ ſcriptum eſt *Atilia.* Sic Atilius Regulus dicitur *l. 5 §. 3. D. de captiv. & poſtlimin.* & apud Ciceronem, Livium, Tacitum, alioſque Atilii memorantur. Ne dicam de nummis gentis Atiliæ apud F. Vrſinum *in Famil. Roman.* IDEM.

49. *Mulieribus, pupilliſve non habentibus*] Mulieribus, nempe, quæ in patris, vel mariti manu non erant. Exemplum tutoris ita dati Livius refert *lib. XXXIX. cap. 9.* de Fecenia Hiſpala, his verbis. *Quin eo proceſſerat, conſuetudine capta, ut poſt patroni mortem, quia nullius in manu erat, tutore a tribunis & Prætore petito, &c.* Ab ipſis quoque maritis datam fuiſſe uxoribus tutoris optionem teſtamento, indicat Livius *eod. lib. cap. 19.* ubi refert, illam eidem mulieri per legem ſpecialem eſſe conceſſam. Optio autem hæc inducta videtur fuiſſe a Juriſconſultis, argumento ducto a lege XII. tabularum, quæ de tutela liberam patrifamilias legandi poteſtatem dabat. Vnde Cicero *pro Muren. cap. 12.* ſcribit, eos inveniſſe genera tutorum, quæ mulierum poteſtate continerentur: atque eos hos ipſos tutores fuiſſe, non improbabilis eſt opinio Cujacii *Obſervat. lib. VII. cap. 11.* Cum vero Livius rem illam referat ad annum Vrbis conditæ IↃLXV. apparet, jus hoc valde eſſe antiquum: at tempus legis hujus latæ adſignari non poteſt: quod enim ad annum CCCCLX. quo Prætor fuit M. Atilius Regulus, illam referendam putat Steph. Vin. Pighius *Annalib. ad dict. ann.* id ut incertum merito ponit. Idem de aliorum conjecturis dictum eſto. Jus vero hoc circa pupillos mutavit Claudius, dum juſſit illis extra ordinem tutores a Conſulibus dari: ſed circa mulieres nihil novi induxit, ut antea quoque oſtendimus, niſi quod tutelas illarum cedi noluerit. IDEM.

50. *Roma tantum locum habet*] Non ſtatim quæ Romæ ſtatuta ſunt, etiam in provinciis locum habuere: at ſæpe eo producta ſunt. Exemplum mox habebimus §. 20. Plura in *l. 4. C. qui bon. ceder. poſſ. l. ult. C. in quib. cauſ. pign. vel hypothec. tacit. contrahit.* Plura dabit Cujacius *Paratitl. tit. C. de ſerv. reipublic. manumittend.* & aliud ex Suetonio *in Claud. cap. 23.* huc refert Cl. Noodt *Obſervat. lib. II. cap. 5.* IDEM.

[51] Julia & Titia proſpectum eſt, ut in [52] provincia quoque ſimiliter a Praeſidibus earum dentur tutores.

19. Lex Junia tutorem fieri jubet Latino, vel Latinis impuberibus [53] eum, [54] qui etiam ante manumiſſionem ex jure Quiritium fuit.

20. Ex lege Julia de maritandis ordinibus [55] tutor datur [56] a Praetore Vrbis ei mulieri virginive, quam ex hac ipſa lege nubere oportet, [57] ad dotem dandam, dicendam, promittendamve, [58] ſi legitimum tutorem pupillum habeat. Sed poſtea Senatus cenſuit, ut etiam in provincia quoque ſimiliter a Praeſidibus earum ex eadem cauſa tutores dentur.

21. Prae-

51. *Julia & Titia*] Legem hanc latam anno V. C. Iↄ CCXXII. cenſet V. C. Henr. Valeſius *ad Excerpt. Peireſcian. p. 61.* eo enim anno Conſul fuit Auguſtus IIſ. & M. Titius Conſ. ſuffectus. Jam ante tamen diu in Sicilia Prætores tale quid feciſſe, ut pupillis & mulieribus, quibus nulli erant adgnati, tutores darent, ſcribit Diodorus Siculus *in Excerpt. iiſd. Peireſcian. p. 397.* quod forte non fuit ita in omnibus provinciis, & illic obtinuit ſpeciali jure. IDEM.

52. *In provincia*] Pro *in provinciis*, ut ſcriptum *pr. Inſt. de Atilian. tutor.* Sic tamen etiam §. *20. hoc tit. & tit. 1* §. *13. tit. 8.* §. *4.* intellexit autem provincias generaliter: unde & mox *&* §. *21.* dicit *Præſidibus earum*, per ſyllepſin numeri: de qua loquendi ratione plura tradunt Viri Litteratiſſimi, Franc. Sanctius *Minerv. lib.* IV. *cap. 10.* & ad illum Jac. Perizonius. IDEM.

53. † *Eum, qui etiam ante manumiſſionem ex jure Quiritium fuit*] *Eum, cujus etiam ante man. jus Quiritium fuit.* CVJAC. Lectio vulgata eſt in omnibus, quas vidi, edd. præter Pariſ cIↄ Iↄ LXXXVI. in qua pro *qui* excuſum eſt *cujus*. Verum forte excidit verbum *dominus*, & tunc *qui* recte ſe habet. Quod in nota Cujacii pro *ex jure* eſt ſcriptum, *jus*, forte eſt lapſus calami. Ceterum debet hic intelligi Latinus non manumiſſus juſto modo: quod expoſitum eſt *tit. 1.* §. *10.* Ad hos libertinos lex duodecim tabularum non pertinebat: at lex Junia Norbana hunc defectum ſupplevit. De illis vero, qui ideo Latini fiebant, quia non fuerant in dominio Quiritario, de quibus actum eſt *tit. 1.* §. *16.* tale non procedere, Vlpianus videtur innuere. SCHVLTING.

54. *Qui etiam ante manumiſſionem*] Non eum ſolum qui in bonis, ſed etiam qui ex jure Quiritium dominus fuit. CVJAC.

55. *Tutor*] Pro quo Tribonianum alicubi in Digeſtis repoſuiſſe verbum curatoris, jam dictum eſt ad Paulum *Sententiar. lib.* II. *tit. 19. ad fin.*

56. *A Prætore Vrbis*] Dubito, an non Vlpianus hic & §. 24. ſcripſerit, *Vrbano*, quo modo hic Prætor vocari ſolet *Vrbanus*. Hic vero Prætor ſolus tutorem dedit, non adhibitis tribunis plebis. SCHVLTING.

57. *Ad dotem dandam, dicendam, promittendam*] Sic quoque hæc tria jungit *tit. 6.* §. *1.* Sine tutore vero talia explicari non potuiſſe, Cicero oſtendit *pro Flacc. cap. 34. & 35.* his verbis. *Doti, inquit, Valeriæ pecuniam omnem ſuam dixerat. Nihil iſtorum explicari poteſt, niſi oſtenderis, illam in tutela Flacci non fuiſſe. Si fuit, quæcunque ſine hoc auctore eſt dicta dos, nulla eſt.* Adeoque nec maritus dotem aliter promiſſam poterat petere, eodem teſte Cicerone *pro Cæcin. cap. 25.* Erat hic actus civilis ac ſolennis, ad quales tutore auctore opus erat mulieribus, §. *27. hoc tit.* uti & pupillis opus eſt, *l. 19. D. de auctoritat. tutor.* De modo vero dotis quod quidam volunt egiſſe quoque hanc legem, id nullo argumento idoneo probatur. Tangit hoc Em. Merillius *Obſervation. lib.* III. *cap. 6.* IDEM.

58. *Si legitimum tutorem pupilla non habeat*] Delenda eſt vox *pupilla*: nam de pubere hic agitur, non de pupilla. Ceterum quamvis regula juris hæc ſit, Certæ rei vel cauſæ tutorem non dari, ex lege tamen Julia & Senatuſconſultis tutor ex cauſa datur ad dotem conſtituendam. Item ut paulo poſt tradit, ad adeundam hereditatem ſpecialis tutor datur: quod etiam confirmat *l. impuberi, 9. D. de tutor. & cura. datis. l. cum in una, 17.* §. *tutor. de appellat.* CVJAC.

58. * *Si legitimum tutorem pupillum habeat*] Hanc lectionem in ipſo codice Tiliano reperiſſe ſeſe Cujacius teſtatur, ac probat *Obſervation. lib.* XVII. *cap. 28.* quam etiam exhibent edd. Pariſ. & Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. aliæ pro *pupillum* habent *pupilla non*: verum non hic de pupilla, ſed de muliere, vel virgine ſaltem adulta, agitur. Charondas edidit, *illa non*: ſed & ſic inepta eſt lectio: quid enim fuit opus præciſe, ut haberet legitimum tutorem? an non ſatis fuiſſet, ut haberet qualemcumque, etiam dativum? Pupillis vero legitimam tutelam olim quoque delatam fuiſſe teſtatur Imperator §. *13. Inſt. de excuſationib. tutor. vel curator. l. ult. C. de legitim. tutel.* tamquam verbis generalibus legis XII. tabularum vocatis ad tutelam, eodem modo ac ad hereditatem: cum exciperentur tantum feminæ, *l. 73. pr. D. de regul. jur.* Ac ſic patroni filius pupillus tutor occurrit §. *22. hoc tit.* Hodie ab omni tutela & cura arcentur non tantum impuberes, ſed & minores, *d.* §. *13. d. l. ult.* ad quod jus Tribonianum accomodaſſe reſponſa veterum in *l. 16.* §. *1. D. de tutel. l. 4. l. 8. D. de legitim. tutorib. l. 1. D. de fidejuſſorib. & nominatorib. & heredib. tutor.* apertum eſt: ac a Cujacio *ad tit. Inſt. de fiduciar. tutel.* & ab aliis obſervatum. SCHVLTING.

59 *Muti,*

21. Praeterea etiam in locum [59] muti, furioſive tutoris, alterum dandum eſſe tutorem [60] ad dotem [61] conſtituendam [62] Senatus cenſuit.

22. Item ex Senatuſconſulto [63] tutor datur mulieri ei, cujus tutor abeſt, praeterquam ſi patronus ſit qui abeſt: nam in locum patroni abſentis [64] alter peti non poteſt; niſi [65] ad hereditatem adeundam, [66] & nuptias contrahendas. [67] Idemque permiſit in pupillo patroni filio.

23. [68] Hoc amplius Senatus cenſuit, ut, ſi tutor pupilli pupillaeve [69] ſuſpectus, a tutela ſubmotus fuerit, vel etiam juſta de cauſa excuſatus, in locum ejus tutor alius detur.

24. [70] Moribus tutor datur mulieri, pupillove, qui cum tutore ſuo [71] lege, aut legitimo [72] judicio agere vult, ut auctore eo agat: (ipſe enim tutor in rem ſuam auctor fieri non poteſt) qui [73] Praetorianus tutor dicitur; quia a Praetore Vrbis dari conſuevit.

25. Pu-

59. *Muti, furioſive*] Qui tales erant facti tutela durante: alioquin enim mutus non dari tantum tutor nequit, *l. 1. §. 2. D. de tutel.* ſed nec eſſe poteſt tutor legitimus, *l. 10. §. 1. D. de legitim. tutorib.* SCHVLTING.

60. *Ad dotem conſtituendam*] Si ad dotem conſtituendam, erit hoc contrarium ſuperiori regulæ juris, quæ dictat, Certæ rei tutorem non dari: ſi generaliter (quod & ipſum, ſi mutus aut furioſus ſit legitimus tutor, ex S. C. fieri poteſt, *l. pen. D. de tutel.*) obſtat illa regula, qua cavetur, Tutorem habenti tutorem non dari: ideoque S. C. opus fuit. CVJAC.

61. *Conſtituendam*] Supra *§. 20. dandam, dicendam, promittendam.*

62. *Senatus cenſuit*] Imo & ſimpliciter in talium locum alios poſſe dari tutores, variis Senatuſconſultis cautum eſt, *l. 17. D. de tutel.*

63. *Tutor datur*] In omnem rem, uti loquitur Paulus *l. 15. D. de tutorib. & curatorib. dat.* Hic autem petendus eſt non ut non habenti, ſed ei, cujus tutor abeſt, *l. 10. D. dict. tit.*

64. *Alter peti non poteſt*] Generalis, nempe, non poteſt peti, ne patrono aliquid videatur juris adimi ſine gravi cauſa.

65. *Ad hereditatem adeundam*] Non ut tutor adeat, quod nec tutor pupilli poteſt, *l. 5. C. de jur. deliberand.* ſed mulieri adeunti auctoritatem præſtet: & ad hunc actum etiam pupillo omnino opus eſt auctoritate tutoris, *l. 9. D. de tutorib. & curatorib. dat. l. 17. §. 1. D. de appellationib.* de quo ex profeſſo agit Cujacius *Obſervation. lib.* I. *cap. 34.* SCHVLTING.

66. *Et nuptias contrahendas*] Hæc verba indicant, libertinas etiam tutoris auctoritatem in nuptiis olim adhibere debuiſſe: forte ne patrono hic pro lubitu poſſent præjudicare. Vti & aliquando non ſine ejus auctoritate illæ poterant teſtari: quod colligitur ex *tit. ult. §. 3.* Vt hæc intelligamus de ſola dote conſtituenda, ſine qua ſæpe nuptiæ commode iniri non poſſunt, uti cenſet cum aliis M. Vertranius Maurus *de jur. lib. cap. 31.* verba Vlpiani non ſinunt. Aliud eſt, nuptias contrahere, aliud dotem conſtituere. Ac multa libertis obſervanda ſunt, & ab iis obſervantur, quæ in ingenuis locum non inveniunt. IDEM.

67. *Idemque permiſit in pupillo patroni filio*] Malo, *Idemque permiſit in patroni filio*, nimirum ut in ejus locum non niſi ad adeundam hereditatem, vel dotem conſtituendam tutor detur. Quod & generaliter in tutoribus pupillorum jure civili locum obtinet. Vel hic eſt ſenſus, ut in locum pupilli filii patroni, & tutoris legitimi liberti paterni, alius tutor detur. CVJAC. Emendationi ſuæ renuntiat Cujacius ipſe *Obſervation. lib.* XVII. *cap. 28.* Adde quæ dicta ſunt *ad §. 20.*

68. *Hoc amplius*] Hujus S. C. fit mentio in *l. ſi quis ſub condicione, 11. de teſtam. tut.* & hi quidem ſunt tutores, qui ex S. C. dantur: de quibus intelligenda eſt *l. tutelas, 7. de cap. minutis.* Sequuntur hi, qui moribus dantur. CVJAC.

69. *Suſpectus &c.*] Adde *l. 2. l. 4. C. in quib. caſib. tutor. vel curator. habent. tut. vel curat. dar. poſſ.*

70. *Moribus tutor*] Hodie quia extraordinaria ſunt judicia, curator datur, *§. ult. de aucto. tu.* In ordinariis judiciis tutor exigitur, *l. curatorem, 19. D. eod. l. ult. C. de in lit. dan. tutor.* CVJAC.

71. *Lege aut legitimo judicio*] Lege agere latius patet, quam legitimo judicio agere. Nam ſine judicio lege agi poteſt. IDEM. Sic *§. 27. hoc tit.* Lege agimus etiam in negotiis jurisdictionis voluntariæ, ut in manumiſſione vindicta, aliiſque, quæ a judiciis multum differunt. Dicitur quoque *lege, vel quo alio jure agere, l. 3. D. de offic. Prætor.* SCHVLTING.

72. *Judicio*] Non tutelæ, quod locum non habet tutela durante, *l. 9. §. 4. D. de tutel. & rationib. diſtrahend.* ſed alio quodam. IDEM.

73. *Prætorianus*] Sive *Prætorius, §. ult. Inſt. de auctoritat. tutor.* pro quo tutore in Pandectis Tribonianus ſubſtituit curatorem *l. 3. §. 2. l. 4. l. 5. D. de tutel. l. 24. D. de teſtamentar. tutel. l. 9. §. 4. D. de tutel. & rationib.*

25. Pupillorum pupillarumque tutores & negotia gerunt, [74] & auctoritatem interponunt: [75] mulierum autem tutores auctoritatem dumtaxat interponunt.

26. Si plures ſunt tutores, omnes in omni re debent auctoritatem accommodare, praeter eos, [76] qui [77] teſtamento dati ſunt: [78] nam ex his vel unius auctoritas ſufficit.

27. Tutoris auctoritas neceſſaria eſt mulieribus quidem [79] in his rebus, ſi lege, aut legitimo judicio agant, [80] ſi ſe obligent, [81] ſi civile negotium ge-

rationib. diſtrahend. l. 1. l. 2. l. 3. l. ult. C. de lit. dand. tutor. vel curator. quod recte docuit V. C. Hub. Giphanius *ad d. §. ult. Inſt. de auctoritat. tutor.* IDEM.

74. *Et authoritatem interponunt*] Propter ingenii pupillorum imbecillitatem conſtitutum eſt, ut non niſi tutore authore contrahere poſſint, quod certe cum ad eorum utilitatem introductum ſit, ipſis nocere non debet. Itaque meliorem conditionem eis facere licet, etiam ſine authoritate tutoris: deteriorem vero non aliter, quam tutore authore. Non igitur ne natura quidem obligari poterunt, niſi ex iis cauſis, ex quibus melior & locupletior eorum ſit conditio: nec enim æquum eſt ipſos ex aliorum jactura ſuum augere commodum. Sed etiam ſi deterior eorum conditio non fiat, nihilque detrimenti accepiſſe dici poſſint: equidem non video, in quo eorum infirmitas lædatur, ſi quem juris gentium effectum obligationi tribueris. Atque ita conciliandas ſemper exiſtimavi J. C. ſententias, quæ pugnare plerisque videntur. CHAROND.

75. *Mulierum autem tutores auctoritatem dumtaxat interponunt.*] Ad negotia vero ipſæ mittuntur, poſtquam viri potentes eſſe cœpere, a duodecim annis, ut notum eſt ex Tertulliano *de veland. virginib. cap. 12.* Itaque & mulieri adultæ poterat recte ſolvi: ſaltem antequam omnes minores ſunt juſſi eſſe ſub curatoribus a Divo Marco. Inde Cicero *in Topic. cap. 11.* ita ſcribit. *Non, quemadmodum quod mulieri debeas, recte ipſi mulieri ſine tutore ſolvas, ita quod aut pupillæ, aut pupillo debeas, recte poſſis eodem modo ſolvere.* Imo & plura mulieribus licuiſſe Vlpianus in ſequentibus oſtendet. Vt adeo a pupillis in multis diſtiterint mulieres. Vnde & Quinctilianus *Inſtitution. Orator. lib.* V. *cap. 10.* ita recte ſcribit. *Non quod mulieri, idem pupillo.* Vt proinde oratorie mulierum cauſa deprimatur a Catone apud Livium *lib.* XXXIV. *cap. 3.* dum ait. *Majores noſtri nullam ne privatam quidem rem agere feminas ſine auctore voluerunt.* Niſi tamen priſco illo ævo rigidius cum mulieribus actum fuerit. SCHVLTING.

76. *Qui tunc dati ſunt*] Legendum, *Qui teſtamento dati ſunt, l. ult. C. de auct. praſt. l. 4. l. 5. in principio. & §. item ipſe. l. quod dicimus, 7. §. 1. D. eod.* M. Tullius *pro Flacco, nihil poteſt de legitima tutela ſine omnium tutorum auctoritate deminui.* CVJAC.

77. *Teſtamento*] Sic edidit Charondas; idque ſenſus plane exigit: adeoque duxi hoc eſſe recipiendum in contextum. SCHVLTING.

78. *Nam ex his vel unius auctoritas ſufficit.*] Quod hodie ordinarie obtinet ex Juſtiniani conſtitutione *l. ult. C. de auctoritat. praſtand.*

79. † *In his rebus*] Si dotem dicant. Cicero *pro Flacco.* Si teſtimonium ferant, ut *tit. 20. & tit. ult.* vel manumittant, ut in fragm. Cl. Puteani, non ſi iis ſolvatur, ut Cic. *in Topicis.* CVJAC. Forte, pro *teſtimonium ferant*, ſcripſerat Cujacius, *teſtamentum faciant;* eo enim pertinent ea, quæ allegat.

80. *Si ſe obligent*] Non ſi alium tantum obligent ſibi, *per l. 7. C. de contrahend. & committend. ſtipulation.* cui jungenda *l. 1. C. de auctoritat. praſtand.* de quibus legibus nonnulla notat Cujacius *Obſervation. lib.* XIX. *cap. 33.* Quod vero mulier ſine tutore auctore promiſit, id non deberi, dicit Cicero *pro Cæcin. cap. 25.* ut adeo in hiſce mulierem inter & pupillum non ſit diſcrimen. Apud Græcos quoque tutoris nomen adſcribendum contractibus fuiſſe, idem Cicero docet *pro Flacc. cap. 30.* Moribus vero & juri Romanorum convenit, quod Apulejus *in Apolog.* refert de uxore ſua Pudentilla, emiſſe illam prædium, auctore tutore: quod minus recte V. C. Scip. Gentilis *ad Apul. Apolog. n. 1020.* ex Græcorum moribus deducit; quia, ut putat, mulieres nuptæ jure Romano erant in maritorum tutela, utique illæ, quæ in manum conveniſſent, aliæ enim erant ſolutæ: quod vult poſtea eſſe mutatum. Ita ille. At diſtinguendum eſt inter mulieres, quæ in manum maritorum convenerant, quæ non erant proprie in maritorum tutela, ſed in manu & mancipio: de quibus actum eſt *tit. 9.* & alias, quæ erant tantum in matrimonio, ſui juris ac rerum ſuarum dominæ, præter dotem, quam viro dederant, ſed in tutela. Ita Pudentilla, quæ non convenerat in manum Apulejo: ſed dederat illi modicam tantum dotem, ut obligari poſſet, tutore auctore illi erat opus. Sic quoque intelligi forte poteſt inſcriptio apud Gruterum *p.* IↃ LII. 2. ubi mulier aliqua monumentum fecit ſibi, conjugi, & tutori ſuo. Inde quoque Liviæ, Auguſti conjugi lege opus fuit ſpeciali, ut res ſuas adminiſtrare poſſet ſine tutore, ἄνευ κυρίου τινὸς, ut loquitur Dion Caſſius *lib.* XLIX. *p. 414.* quo modo Athenis etiam κύριος vocabatur is, in cujus tutela perpetua erat mulier: quod oſtendit Salmaſius *de mod. uſurar. cap. 4. p. 165.* Atque hæc poterunt dubia quæ-

gerant, [82] ſi libertae ſuae permittant in contubernio alieni ſervi morari, ſi [83] rem mancipi alienent. Pupillis autem hoc amplius etiam in rerum nec mancipi alienatione tutoris auctoritate opus eſt.

28. Liberantur tutela maſculi quidem pubertate. [84] Puberem autem Caſſiani quidem eum eſſe dicunt, qui habitu corporis pubes apparet, id eſt, qui generare [85] poteſt: [86] Proculejani autem, [87] eum, qui quatuordecim annos explevit. Verum [88] Priſcus eum puberem eſſe, [89] in quem utrumque

dam circa nonnulla veterum loca tollere. SCHVLTING.

81. *Si civile negotium gerant*] Sunt quædam negotia non juris civilis, ſed juris gentium, *l. 17. § 1. D. de pæn. l. 15. D. de interdict. & relegat.* quæ peragere poterat mulier ſua auctoritate; modo ſe non obligaret. Atque inde ei recte potuit ſolvi, quod jam attigimus. Ad negotia vero civilia pertinebat quoque teſtamenti factio, ad quam tutoris auctoritas erat neceſſaria, *tit 22. §. 15.* manumiſſio, de qua *ad tit. 1. §. 17.* IDEM.

82. *Si libertæ ſuæ permittant in contubernio alieni ſervi morari*] Contra Senatusconſultum Claudianum; quo caſu liberta ancilla fiebat ejus, cujus erat ſervus, auctore Paulo *Sententiar. lib.* II. *tit. 21. A. §. 21.* ubi id quoque notavit Cujacius. IDEM.

83. *Rem mancipi*] Pleræque edd. habent *mancipia*: noſtra lectio eſt ipſius codicis Tiliani, teſte Cujacio *Obſervation. lib.* XVII. *cap. 28.* quam evidentiſſime probat oppoſitio pupilli, quæ ſequitur, ac docet, hunc ne res quidem nec mancipi alienare poſſe. Ac ita legitur in edd. Pariſ. & Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. Vbivis mancipi rerum rationem maxime habuit jus civile antiquum: cum res nec mancipi minus curaret. Alienatio quoque proprie credebatur eſſe rei, quæ mancipi erat, aut traditio alteri nexu, aut in jure ceſſio, definiente Cicerone *Topic. cap. 5.* IDEM.

84. *Puberem autem Caſſiani &c.*] Quæſtio illa, an pubertas annis, an habitu corporis æſtimetur, juris eſt: & fuit olim in centumviralibus judiciis agitata, ut Quinctilianus docet *Inſtitution. Orator. lib.* IV. *cap. 2.* IDEM.

85. † *Poteſt: Proculeji autem*] *Poſſit. Proculejani a.* CVJAC.

86. *Proculeji*] Quorum ſententia Juſtiniano placet. IDEM.

86. * *Proculejani*] Ita exaratum eſſe in libro Tiliano teſtatur αὐτόπτης Cujacius *Obſervation. lib.* XVII. *cap. 28.* atque ita ſcriptum eſt quoque in codice Florentino *l. 2. §. ult. D. de origin. jur.* nec aliter excuſum eſt in edd. Pariſ & Genev. cIↄ Iↄ LXXXVI. in aliis, *Proculeji.* SCHVLTING.

87. *Eum, qui quatuordecim annos explevit*] Hanc Stoicorum quoque ſententiam fuiſſe conſtat ex Plutarcho *de placit. Philoſophor. lib.* V. *cap. 24.* & Jamblicho apud Stobæum *in Phyſic.* Plura congeſſit Em. Merillius *Obſervation. lib.* I. *cap. 22. & lib.* VIII. *cap. 29.* Et Feſtus *v. pubes*, idem tradit, addens, quoſdam hoc putaſſe: hæcque ſententia Juſtiniano placuit, *pr. Inſt. quib. mod. tutel. finit. l. ult. C. quand. tutor. vel curat. eſſ. deſin.* IDEM.

88. *Priſcus*] An Neratius, an Javolenus? utrique hoc cognomen fuit: uterque clarus Juriſconſultus, ſcriptis celebratus, & magnæ dignitatis, ac ſcholæ ſuæ caput, *l. 2. fin. de origin. jur.* quod aliis decidendum relinquo. IDEM.

89. *In quem utrumque concurrit, &c.*] Hanc ſententiam ſolam, ut veterem, Imperator refert *pr. Inſt. quib. mod. tutel. finit.* ubi pro *quidem* reponendum eſſe *quidam*, exiſtimat Ampliſſimus Senator, Corn. van Bijnkershoek *Obſervation. lib.* III. *cap. 24.* quo loco hac de materia copioſius diſputat. Ac ſic in jure ex utroque pubertatem dijudicatam olim eſſe, docet Servius *ad Virgil. Æneid. lib.* VII. *verſ. 53.* ubi ad hunc verſum

Jam matura viro, jam plenis nubilis annis,

ita commentatur. *Non eſt iteratum, ſed ſecundum jus dictum: in quo & ex annorum ratione, & ex habitu corporis ætas* (pro pubertate) *probatur.* Similia habet *ad Eclog.* VIII. *verſ. 34.* Sic ergo utraque ſententia, Caſſianorum, & Proculianorum, eſt conjuncta: atque ad Juſtiniani uſque tempora non fuit certum; ſaltem non ubivis, pubertatem in maribus ex ſolis annis colligendam eſſe: adeoque non fuit plane in maribus inuſitata inſpectio corporis, ac partium illarum, quas ſinus abſcondit, quam improbavit Juſtinianus *l. ult. C. quand. tutor. vel curator. eſſ. deſin.* cui factum tale narranti, in re, cui natura non repugnat, fides non debet denegari: utcumque jam olim etiam ex ſolis annis pubertas computata ſit, ſaltem in materia teſtamentaria: quod veluti certum tradit Paulus *Sententiar. lib.* III. *tit. 4. A. §. 1.* &, tamquam verius, Vlpianus, *l. 5. D. qui teſtament. facer. poſſ.* ac inſpectio illa marium fere tantum, ſi non unice, in nuptiis quandoque uſitata fuiſſe videtur; ſicuti exiſtimat modo laudatus Bijnkershoek. Quod vero in Pandectis occurrat quoque mentio annorum ſedecim, poſt quos alicui reſtituendum ſit fideicommiſſum, id non pertinet ad jus: ſed ex libera voluntate teſtatorum proficiſcitur, *l. 34. §. 2. D. de legat. lib.* III. *l. 36. §. 1. l. 48. D. de conditionib. & demonſtrationib. l. 46. D. ad S. C. Trebellian. l. 41. §. 10. D. de fideicommiſſar. libertatib.* adeoque nihil in talibus locis facile eſt mutandum, etſi id Cuja-

que concurrit, & habitus corporis, & numerus annorum. [90] Feminae autem tutela liberantur.

* * *

Cujacius voluerit *ad l. 5. D. qui teſtament. facer. poſſ. & Obſervation. lib.* II. *cap. 1.* niſi forte in *d. l. 41. §. 13.* IDEM.

90. *Feminæ autem tutela liberantur.*] Imperfecta oratio eſt. Ceterum unus ponitur caſus in *tit. ult.* in quo libertæ tutela patronorum liberantur. Denique omnes feminæ conventione in manum liberantur, auctore Boëthio *in Topic. Cicer.* CUJAC. † Et jure trium liberorum. Vide Plutarch. *in Numa.* & quæ Veſtales capiuntur. IDEM. Hic deeſſe videtur etiam, quod omni capitis deminutione tutela feminarum ſublata fuerit, uti fit in pupillis, §. 4. *Inſt. quib. mod. tutel. finit.* cum etiam minima illas faceret filiasfamilias. Jus quoque trium liberorum a tutela feminas liberabat: quod quidem Plutarchus *in Num. p. 66.* refert & Virgines Veſtales habuiſſe, adeoque ſine tutore omnia agere potuiſſe: at non dedit illis hoc Numa, cujus tempore jus illud ignotum fuit: verum Auguſtus; ut docuit V.C. Juſt. Lipſius *de Veſt. & Veſtalib. cap. 12.* ex Dione Caſſio *lib. LV. p. 578.* ubi pro eo, quod dicitur, Auguſtum iis tribuiſſe πάνθ' ὅσα περ αἱ τεκοῦσαι εἶχον, *omnia, quæ habebant illæ, quæ peperiſſent,* recte obſervavit Sc. Gentil. *ad Apul. Apolog. n. 1021.* videri ſcribendum, ὅσα περ αἱ τρὶς τεκοῦσαι εἶχον, *quæ haberent, quæ ter peperiſſent:* ut veritati, & etiam Plutarcho conſentanea dicat Dion: non enim ſatis erat peperiſſe: ſed opus erat trino partu. Unde & Livia Auguſti conjux, quæ duos pepererat liberos, Tiberium & Druſum, hoc jure tamen indiguit: idque ei privilegii loco datum eſt, primum, ut ſine tutore res poſſet gerere. Dion. *lib. XLIX. p. 414.* & tandem plenum jus trium liberorum. Dion. *lib. LV. p. 549.* Eadem ratione Pudentilla, Apuleji uxor, quæ duos habebat liberos, tamen tutore indiguit ad prædium emendum, ut ipſe docet Apulejus *Apolog.* quod jam attigimus. Non nego tamen, interdum hoc jus quoque ſimpliciter vocari *jus liberorum:* ſed ex ſubjecta materia tunc apparet, de tali jure agi. Ita in præclara inſcriptione apud Gruterum *p.* MLXXXI. quam copioſe illuſtravit Vir Eruditiſſimus, Frid. Brummerus *ad leg. Cinc. cap. 14.* Statia Irene monumentum mancipans M. Licinio Timotheo dicit, STATIA IRENE JUS LIBERORUM HABENS: & poſtea ſæpius repetitur per ſiglas, I. L. H. Sic quoque ſine tutore mulierem manumittere poſſe, quæ liberorum jus habet, patet ex fragmento Collationi Moſaicarum & Romanarum legum ſubjecto, quod & Brummerus notavit. SCHULTING.

TITULUS XII.

[1] *De Curatoribus.*

1. [2] Curatores aut legitimi ſunt, id eſt, qui ex lege duodecim Tabularum dantur: aut [3] honorarii, id eſt, qui a Praetore conſtituuntur.

2. [4] Lex duodecim Tabularum furioſum, itemque prodigum, [5] cui bonis interdictum eſt, in curatione [6] jubet eſſe adgnatorum.

3. [7] A

1. *De Curatoribus*] De hiſce etiam paucula habet Caji Epitomator *Inſt. lib. 1. tit. ult.*

2. *Curatores aut legitimi ſunt &c.*] Nulli curatores ſunt teſtamentarii: nec lex XII. tabularum parentibus hos liberis dare permiſit: quod plenius docet Cujacius *Paratitl. Cod. ad tit. de legitim. tutel. & Obſervation. lib. VII. cap. 6.* qui & alias differentias inter tutores, & curatores adnotat *Obſervat. lib. XVII. cap. 7.* SCHULTING.

3. *Honorarii*] Qui originem habent ex Edicto Prætoris: quales nulli ſunt tutores.

4. *Lex duodecim Tabularum*] Idem alio loco Ulpianus ſcribit, idque moribus ab initio introductum eſſe. Quamvis autem lex XII. tabul. conſtituerit, prodigo interdici ſuorum bonorum adminiſtratione: magiſtratus tamen ſententia requirebatur: ut Valerius Maxim. *lib.* III. *cap. 5.* oſtendit. Et Paulus *lib.* III. *Sentent. tit. 5.* ſolennem verborum formam, qua prætor prodigo bonis interdicere ſolebat, refert. CHAROND.

5. *Cui bonis interdictum eſt*] De hac interdictione ejusque formula videatur Paulus *Sententiar. lib.* III. *tit. 4. A. §. 7.* ad quem locum expoſuimus etiam, quo ſenſu hoc jus dicatur ab initio moribus eſſe inductum.

6. *Jubet*] Hoc verbum evincit, non ex ratione tantum legis XII. tabb. ſed ex verbis ipſis hanc curam inductam eſſe, quidquid renitatur V. C. Franc. Hotmanus *Obſerv. lib. VIII. cap. 6.* ac proinde recte Eruditiſſimus Jac. Gothofredus ita verba duodecim tabularum propoſuit, ut & prodigi fiat mentio *in tab. V.* SCHULTING.

3. [7] A Praetore conſtituitur curator, [8] quem ipſe Praetor voluerit, libertinis prodigis, itemque ingenuis, qui ex teſtamento parentis heredes facti, male diſſipant bona: [9] his enim ex lege curator dari non poterat: cum ingenuus quidem non ab inteſtato, ſed ex teſtamento heres factus ſit patri: libertinus autem nullo modo patri heres fieri poſſit, qui nec patrem habuiſſe videtur, [10] cum ſervilis cognatio nulla ſit.

4. [11] Praeterea dat curatorem ei etiam, qui nuper pubes factus, idonee negotia ſua tueri non poteſt.

7. *A Prætore*] Qui eum dedit illis etiam, quibus non proſpexerat lex: quæ, uti mox docebit Vlpianus, de multis ſpeciebus nihil plane caverat; quod & Cujacius obſervat *not. poſterioib. ad* §. *3. Inſt. hoc tit.* Quin & dementibus, mutis, ſurdis, quique ob perpetuum morbum rebus ſuis ſupereſſe nequeunt, curatores Prætor dat, §. *4. Inſt. de curatorib. l. 8.* §. *3. l. 12. pr. D. de tutorib. & curatorib. dat.* IDEM.

8. *Quem ipſe voluerit.*] Aliud in curatore minoris, qui ipſe eum petit, *l. 2.* §. *4. & 5. D. qui pet. tutor.* IDEM.

9. *His enim ex lege curator dari non poterat*] Hæc indicant, non aliis prodigis leges duodecim tabularum proſpexiſſe, niſi qui jure civili ab inteſtato parentibus erant heredes. Vnde hoc caput, quo lex de hac cura egit, partem fuiſſe legis, quæ de adgnatorum ab inteſtato ſucceſſione cavit, exiſtimat Jac. Gothofredus *ad leges XII. tabb. probationib. ad tab. V.* qui idem quoque putat de furioſis. IDEM.

10. *Cum ſervilis cognatio nulla ſit*] Jure civili ad ſucceſſionem non proderat: quod mutavit Juſtinianus *pr. Inſt. de ſervil. cognation.* IDEM.

11. *Præterea dat curatorem ei etiam, &c.*] Non hic dicit, Prætorem dare quem vult, uti §. *præc.* ceteroquin pubertate tutela quidem ipſo jure finitur: non tamen tutorum officium ſtatim finem accipit, ſed demum curatoribus conſtitutis, *l. 33.* §. *1. D. de adminiſtration. & pericul. tutor. & curator.* quos etiam ut petant adulti, tutores debent eos admonere, *l. 5.* §. *5. D. dict. tit.* Atque ad hoc tempus, quo curatores incipiunt dari, hæc pertinent. Hi vero olim quidem puberibus non dabantur: ac duodecim tabulæ ſibi ipſis illos committebant: at adoleſcentibus diſſolutioribus dabantur curatores ex lege Lætoria: de quibus inſpici poſſunt, quæ ſcripta ſunt ad Cajum *Inſt. lib.* I. *tit. ult. pr.* Sed poſtea Imperator Marcus Aurelius Antoninus conſtituit, ut omnes adulti acciperent indiſtincte curatores, non redditis cauſis. Capitolinus *Marc. Antonin. cap. 10.* non quidem ut alii ipſis hos poſſent petere; quo ſenſu negantur inviti eos accipere, præterquam in litem, §. *2. Inſt. de curatorib.* (hic enim, ſi ipſi eos non petant, adverſarii petere poſſunt, ut iis curatores dentur, *l. 1. l. 7. C. qui pet. tutor.*) verum ipſi, utpote nondum ejus ætatis, ut res ſuas poſſint tueri, *pr. Inſt. de curatorib. l. ult. D. de conditionib. & demonſtrationib.* eos petere debent, *l. 2.* § *4. 5. D qui petant. tutor.* ac ſic accipere, *l. 36.* §. *1. D. de excuſationib.* non vero res ipſis ſuæ adminiſtrandæ committi debent, quamvis rem bene gerentibus, *l. 1.* §. *ult. l. 2. l. 3. pr. D. de minorib.* licet multos occurrere in jure, qui ſine curatoribus vixerint, nullus equidem negaverim. Quin & qui carent rebus adminiſtrandis, hoc auxilio non egent. Verum pluribus hæc exſecutus eſt Inſignis Juriſconſultus, & quondam in hac Academia Anteceſſor, Georg. Conr. Cruſius in elegantiſſima Diſſertatione ad Conſtitutionem Divi Marci. IDEM.

TITVLVS XIII.

[1] *De Coelibe, Orbo, &* [2] *Solitario Patre.*

I. [3] Lege

1. *De Coelibe, Orbo*] De horum pœnis dicetur *ad titt. ſeqq.* Sunt vero cœlibes hic etiam, qui uxores amiſere. Sic Martialis dicit aliquem cœlibem factum *libr. IV. epigr. 69.* Ita vitam cœlibem dixit Tacitus *Annal. lib. XII. cap. 4.* cœlibatum Suetonius *Claud. cap. 26. Galb. cap. 5.* SCHVLTING.

2. *Solitario Patre*] Qui unum habet filium: adeoque non eſt ſolitarius is, quem Græci vocant ἔρημον: is enim nullos habet liberos. Talis vero pater ex teſtamentis aliorum ſolidum capere poterat. Inde adulter maritum, cujus uxorem impraegnaverat, & cui filius erat natus, ſic alloquitur apud Juvenalem *Satyr. IX. verſ. 86.*

Jura parentis habes; propter me ſcriberis heres:
Legatum omne capis, nec non & dulce caducum.

quem locum recte ſic accepit Jac. Gothofredus *ad l. un. Cod. Theod. de infirmand. pœn. cælibat. & orbitat. & in not. ad leg. Jul. caducar. cap. 29.* idque & Vlpianus indicat *tit. 25.* §. *17.* Et habere liberos intelliguntur, qui vel unum habent, *l. 148. D. de verbor. ſignif.* qui locus ad hoc ipſum caput legis Juliæ recte videtur referri ab eodem Jac. Gothofredo, id ſuadente inſcriptio-

1.[3] Lege Julia prohibentur uxores ducere [4] Senatores quidem, liberique eorum, libertinas, & quae ipſae, quarumve pater, materve artem ludicram fecerit: item corpore quaeſtum facientem.

2. [5] Ceteri autem ingenui prohibentur ducere lenam, a lenone lenave manumiſſam, & in adulterio deprehenſam, & judicio publico damnatam, & quae artem ludicram fecerit. Adjicit [6] Mauricianus, & [7] a Senatu damnatam.

ſcriptione. Huc pertinet quoque locus Tertulliani de *Monogam. cap. 16.* his verbis. *Aliud eſt, ſi apud Chriſtum legibus Juliis agi credunt, & exiſtimant, cœlibes & orbos ex teſtamento Dei ſolidum capere non poſſe.* Non ergo tribus liberis, aut trium liberorum jure ad capiendum ab aliis, quam ab uxore, viris erat opus: quamvis jus trium liberorum impetratum ſit a Principe, tam hunc in finem, quam ad alia plura conſequenda. Qua de cauſa illud Suetonio Tranquillo petit ab Imperatore Trajano Plinius *lib. X. epiſt. 95.* Feminis, quibus circa hereditates capiendas jam inde a lege Voconia leges minus faverunt, hic opus fuit tribus liberis, eorumve jure, ut legis Papiæ privilegiis gauderent, *l. 9. Cod. Theod. de bon. damnator.* idque jus vocatur, *jus liberorum*, *l. 8. Cod. Theod. eod. tit.* quod notavit Jac. Gothofredus *ad leg. Jul. de maritand. ordinib. cap. 14.* ſed loca, quæ ex Dione adducit *lib. LV. & lib. LVI.* nihil certi probant. At bene videtur id, quod diximus de feminis, intelligere de ingenuis: libertinæ enim demum per quatuor liberos dicuntur adquirere jus liberorum a Paulo *Sententiar. lib. IV. tit. 9. §. 7.* & alibi. IDEM.

3. *Lege Julia prohibentur &c.*] Hæc quidem Vlpiani ſunt, & ſunt vera: at non ſub hoc titulo ab ipſo Vlpiano fuere poſita. Interpretantur hac Juriſconſulti *l. 42. §. 1. & ll. ſeqq. D. de rit. nuptiar.* ac ex recentioribus ex profeſſo hæc illuſtrarunt Barn. Briſſonius *de jur. connubior.* Jac. Gothofredus *ad leg. Jul. de maritand. ordinib. cap. 1.* IDEM.

4. *Senatores, liberique eorum &c.*] Multas fuiſſe inter patres & plebejos controverſias de connubii ſocietate Livius, & alii hiſtoriographi teſtantur. Sed lege Papia cautum eſſe, ut omnibus ingenuis præter Senatores eorumque liberos, libertinam uxorem habere liceret. Dion. *libr. LIV.* ſcribit. CHAROND. Viri tamen & uxoris, & matrimonii nomen de talibus uſurpavit lex, & eos inter ſe quidquam capere vetuit *tit. 17. §. 2. junct. §. 1.* quæ ſane non poſſent dici, ſi nec nuptiæ, nec matrimonium hic fuiſſet. Vt adeo veriſſimum eſſe videatur, quod putat Jac. Gothofredus *not. ad leg. Jul. & Pap. de maritand. ordinib. cap. 1.* legem illam non fuiſſe in hoc perfectam. Dicuntur quidem nuptiæ tales eſſe nullæ *l. 16. pr. l. 42. §. 1. D. de rit. nuptiar.* & inhiberi *l. 16. D. de ſponſalib.* ac mulier talis non fieri uxor *l. 34. §. ult. D. de rit. nupt.* verum id jus non huic legi, ſed diſerte adſcribitur orationi Divi Marci & Commodi, *d. l. 16. D. de ſponſalib.* quam ſecutum eſt Senatusconſultum, *d. l. 16. pr. D. de rit. nuptiar.* atque adeo Senatusconſulto *l. 3. §. 1. D. de donationib. int. vir. & uxor.* Juſtinianus quidem ſcribit, legem Papiam non pati ſtare tale connubium *l. 28. C. de nupt.* verum id intelligendum eatenus, ne ſint juſtæ nuptiæ, & connubium, quod eſt nomen juris civilis: vel legi Papiæ adſcripſit, quod poſtea inductum eſt ad illam ulterius roborandam: qualium frequentia ſunt exempla; maxime in *tit. Inſt. de public. judic.* ubi quæ legibus adſcribuntur pœnæ, pleræque poſtea inductæ fuerunt. SCHVLT.

5. *Ceteri autem ingenui*] Et has quoque ſenatores non ducent, *l. Julia, 44. §. ult. de ritu nupt.* non tamen idem eſt e contrario: nam ingenui libertinas ducent, *l. lege Papia, 23. eod.* Eſt in eandem rem auctoritate Marci & Commodi factum plenius S. C. de quo in *l. oratio, 16. de ſponſ. l. oratione, 16. l. palam, 43. §. ſenatus. de ritu nupt.* Extat & de eadem re Conſtantini conſtitutio *l. 1. C. de nat. lib.* & No. Marciani, *de mat. ſenat.* quæ tamen ambæ ſublatæ ſunt in Novel. Juſtiniani CXVII. & LXXXIX. ex qua id etiam didicimus, corrupte in dicta lege ſcriptum eſſe, *Præfectos*, legendum enim eſt, *perfectiſſimos*, id eſt, διασημοτάτους: atque ita conſtanter habent omnes veteres codices. Error manavit ex errore Novell. Marciani. Lex quoque Julia de ſenatorum & libertinarum nuptiis a Juſtiniano ſublata eſt. CVJAC.

6. *Mauricianus*] Qui ad leges Julias libros ſcripſit. IDEM.

7. *A Senatu damnatum*] A judiciis publicis diverſa fuere judicia de criminibus extraordinaria, ut & Senatus. Vnde & alia, quæ in publicis obtinebant, ad hæc, partim conſtitutionibus, partim Prudentum auctoritate, produci debuere. Late de illo diſcrimine, iisque, quæ eo pertinent, diſputavi in *Diſſertation. de recuſation. judic. cap. 7. §. 3.* SCHVLTING.

TITV-

TITVLVS XIV.

[1]*De* [2]*Poena* [3]*legis Juliae.*

Feminis lex Julia [4]a morte viri anni [5]tribuit vacationem: a divortio, ſex menſium: lex autem Papia a morte viri, [6]biennii: a repudio, anni & ſex menſium.

TITV-

1. *De pœna legis Juliæ*] Pœna legis Juliæ hæc eſt, ne cœlibes, ne orbi ex civium Romanorum teſtamentis capiant, *l. ſi is qui heres, 11. de vulg. ſubſtit.* Tertullian. *in lib. de monogamia. Aliud eſt, ſi & apud Chriſtum legibus Juliis agi credunt, & exiſtimant cœlibes & orbos ex teſtamento Dei ſolidum capere non poſſe.* Sed hæc pœna ſublata eſt a *l. 1. C. de infir. pœn. cœl. & orbit.* CVJAC.

2. *Pœna*] Cœlibatus, nempe, & orbitatis, quæ ita vocatur *l. 11. D. de vulgar. & pupillar. ſubſtitution. & tit. C. de infirmand. pœn. cœlibat. & orbitat.* & cœlibum *pœna* apud Tacitum *Annal. lib.* III. *cap. 25.* ac legis *pœna* apud Suetonium *Auguſt. cap 34.* atque ita verbum τιμωρεῖσθαι hac de re uſurpavit Euſebius *de vit. Conſtantin. lib. IV. cap. 28.* Dion vocat ἐπιτίμια *lib. LIV.* etiam *damnum* ſic dicitur *l. 135. D. de verbor. ſignification. l. 1. C. de infirmand. pœn. cœlibat* quin & *multa* vocatur in Panegyrico incerti auctoris Conſtantio dicti *cap. 2.* Certe pœna merito dicitur, cum hic alicui recte relicta, ipſi auferrentur, ærarioque populi, vel fiſco Principis cederent. Cœlibi vero eripiebatur totum, niſi intra centum dies, ſive diem cretionis, legi pareret, *tit. 17. §. 1. tit. 23. §. 3.* contractis, nempe, nuptiis. Orbo vero, ſive liberis carenti, tantum dimidium licebat capere, teſte Sozomeno *Hiſtor. Eccleſiaſtic. lib.* I. *cap. 9.* ut eſſet ita melioris conditionis, qui legi parebat, quantum in ipſo erat; quam is, qui illam plane negligebat. Inde mentio ejus, qui partem capere poterat, *l. 42. D. de legat. lib.* II. aut non ſolidum, *l. 16. §. 15. D. ad S. C. Trebellian. l. 13. §. ult. D. de jur. fiſc. add. l. 78. §. ult. D. de hered. inſtituend.* Ideo quoque interdum bona relicta aliquibus in tempus, quo poſſent capere hereditatem *l. 62. D. de heredib. inſtituend.* Atque ita Cujacius diſtinctius, quam hoc loco, rem exponit *Paratitl. tit. C. de infirmand. pœn. cœlibat. & orbitat.* & Jac. Gothofredus *ad leg. Jul. de maritand. ordinib. cap. 23. & ad l. un. Cod. Theod. de infirmand. pœn. cœlibat. & orbitat.* Excipiebantur vero ab hac lege aliqui proximi cognati, teſte Sozomeno *dict. loc.* Alioquin matrimonia ineunda erant, & quærendi liberi Romanis, non tam ut quis heredes poſſet habere, quam ipſe aliis heres fieri: ut Plutarchus notat in libro περὶ φιλοστοργίας. Suſtulit hoc jus, ac cœlibatum & orbitatem nulli damnoſam eſſe debere, putavit Conſtantinus Magnus *d. l. un. Cod. Theod.* cui hoc quoque tribuit Sozomenus *loc. cit.* adeoque non recte ſe habere inſcriptionem in *l. 1 C. dict. tit.* cenſet Jac. Gothofredus: idemque erit de ſubſcriptione. Ita ſublatæ pœnæ, non etiam præmia patrum matrumque eodem modo promiſcue ſunt indulta: quod perperam tradit ſæpe mihi citatus Sozomenus *dict. lib. 1. cap. 9.* quem, nec non Euſebium *de vit. Conſtantin. lib. IV. cap. 26.* plus ſemel erraſſe docet ſæpe laudatus Jac. Gothofredus *ad d. l. un. Cod. Theod.* Sane adhuc reliquit Conſtantinus jus, quod inter conjuges obtinuerat olim, *d. l. un. Cod. Theod.* & quod ſequentibus titulis exponet Vlpianus. Imo ne matribus ex Senatusconſulto Tertulliano ad liberorum ſucceſſionem venientibus trium liberorum jure eſſet opus, primus Juſtinianus effecit *§. 4. Inſt. de S. C. Tertullian. l. 2. C. de jur. liberor.* Pluribus hæc expoſuit Jac. Gothofredus *ad l. 2. & 3. Cod. Theod. de jur. liberor.* SCHVLTING.

3. *Legis Juliæ*] Lex hæc lata eſt ab Auguſto anno V.C. IↃCCXXXVI. eoque jam ſeniore, lex Papia Poppæa a M. Papio Mutilo, & Q. Poppæo Sabino, Conſulibus ſuffectis anno IↃCCLXII. & quidem incitandis cœlibum pœnis, ut ſcribit Tacitus *Annal. lib.* III. *cap. 25.* hoc eſt, augendis: ac ſeverius legem priorem eſſe emendatam, quamvis aliquid de rigore debuerit remitti, docet Suetonius *Auguſt. cap. 34.* In eo tamen, quod hic traditur, lex Papia fuit benignior. Iurisconſulti veteres plures ad leges illas commentati ſunt, Cajus, Marcellus, Terentius Clemens, Paulus, & Vlpianus: ex quorum fragmentis ac aliis antiqui juris reliquiis leges has alicui ordini reſtituit Jac. Gothofredus. IDEM.

4. † *A morte viri biennii*] *V. Obſer.* VI. *37.* CVJAC. Cujacius *Obſerv. lib. VI. cap. 37.* dubitat, an viris quidem ullum tempus ſit datum a morte uxorum: & putat, nullum datum, præter, videlicet, centum dies, de quibus *tit. 17. §. 1.* quia Vlpianus mulierum tantum meminit, ac leges circa feminas hic fuere mitiores. Per mortem vero intelligenda eſt etiam mors civilis, quo pertinere *l. 29. D de pœn.* ex inſcriptione colligit Jac. Gothofredus *leg. Jul. de maritand. ordinib. cap. 3.* SCHVLTING.

5. *Tribuit vacationem*] Hoc eſt, ut interim, etiam ſi cœlibem vitam agant, capere ex aliorum teſtamentis poſſint. CVJAC.

6. *Biennii*] Legendum, *triennii.* Vt enim al[illegible]o tanto a morte viri vacatio, quæ lege Julia tribuitur, eam ſuperat, quæ a divortio tribuitur, eadem ut ſit proportio neceſſe eſt in lege Papia, quæ tempora legis Juliæ prorogavit. Denique triennium Auguſti lege tribui Suetonius auctor eſt: nimirum enim lex Papia Poppæa lata eſt auctore

D. Au-

D. Auguſto poſt Julias rogationes, M. Papio, Q. Poppæo COSS. ſuffectis, non ordinariis, ut Dion & Iſidorus ſcribunt. CVJAC. Emendationem Cujacii, legentis *triennii*, ſequitur quoque Caſaubonus *ad Sueton. Auguſt. cap. 34.* At nihil nos cogit credere, legem Papiam eodem modo, quo tempora poſt divortium lege Julia data auxit, etiam ſic tempus poſt mortem produxiſſe. ac triennium, cujus meminit Suetonius *dict loc.* & Dion. *lib.* LVI. alio pertinuit, ad tempus, nempe, quo lex lata eſt, ne illa antea vim ſuam exſereret. Ita recte hoc expoſuit Jac. Gothofredus *in not. ad leg. Jul. & Pap. ad cap. 3.* SCHVLT.

TITVLVS XV.

[1] *De Decimis.*

[2] Vir & uxor inter ſe matrimonii nomine [3] decimam [4] capere poſſunt. [5] Quod ſi ex alio matrimonio liberos ſuperſtites habeant, praeter decimam, quam matrimonii nomine capiunt, [6] totidem decimas, pro nu-

1. *De Decimis*] Hic jam non tam de pœna agitur, quam definitur, quid conjuges a ſe invicem poſſint capere. Non vero proprie fuit lex decimaria: ſed caput legum, Juliæ & Papiæ Poppææ, quod de decimis cavit. id tamen eo nomine vocatur a Thalelæo Baſilicorum interprete *ad l. un. C. und. vir. & ux.* ac olim videntur quoque dixiſſe leges decimarias: & inde ita ſcriptum eſſe *in rubr. C. de infirmandis pœnis cœlibatus & orbitatis, & decimariis* (legibus, ſcilicet,) *ſublatis.* SCHVLTING.

2. *Vir & uxor inter ſe decimam &c.*] Lege Julia conjuges, præter ea, quæ in hoc titulo enumerantur, inter ſe capere nihil poſſunt. Et hoc in uxore manifeſto tradit *l. 1. C. de his qui ſe def. lib.* X. Sunt & multa hujus rei veſtigia in C. Theod. *l. ult. de inoff. dot. l. ult. de leg. her. l. 1. l. ſi aliquis, 9 de bon. proſcr. l. pro commoditate, 7. de navicul.* & in Nov. Valent. *de teſta.* Sed in lege *pro commoditate* pro *liberis*, perperam ſcriptum eſt *lucris*. Interdum vero ne decimas quidem capere poſſunt. Contra interdum & ſolidum capere poſſunt: hodie omnimodo, *l. 2. C. de inf. pœn. cœl. & orbit. & decimis ſublatis.* CVJAC. Conjugum fallaces blanditias ita viſas eſſe cohibendas ſcribit Conſtantinus Magnus *l. un. Cod. Theod. de infirmand. pœn. cœlibat. & orbitat.* qui ideo hoc jus reliquit, etſi quod ad alios cœlibatus & orbitatis pœnas tolleret: atque ita pejoris conditionis fuere, hac in parte & aliis, conjuges, quam extranei, *l. ult. Cod. Theod. de legitim. hereditatib.* SCHVLTING.

3. *Decimam*] Cujus mentio apud Quinctilianum *Inſtitution. Orator. lib.* VII. *cap. 5.* quem laudarunt jam alii. Huc quoque pertinet reſponſum Scævolæ *l. 18. pr. D. de aur. & argent. legat.* ubi etiam quæ ultra decimam legata ſunt a viro uxori, valent; non quia mulier habuit jus liberorum, ut ſine aliquo argumento ſuſpicabatur M. Vertranius Maurus *de jur. liberor. cap. 4.* ſed quia id alteri erat reſtituendum. *confer §. 1. d. l. 18.* eodem modo, ac fit in *l. 42. D. de legat. lib.* II. *l. 28. D. de legat. lib.* III. nec enim mulier hoc proprie capit, *l. 71. D. de verbor. ſignification.* Vidit hoc Cujacius *Obſervation. lib.* X. *cap. 17.* Refert huc quoque Jac. Gothofredus *ad leg. Jul. Pap. cap. 12.* hæc loca, *l. 72. D. de heredib. inſtituend l. 6. D. de vulgar. & pupillar. ſubſtitution l. 67. D ad leg. Falcid.* ubi decimæ quidem non fit mentio: occaſione tamen juris hic relati, quæ illic leguntur, ſcripta fuiſſe poſſunt. IDEM.

4. *Capere*] Quovis modo, etiam mortis cauſa capione: quo pertinet *l. 35. l. 36. l. 38. D. de mort. cauſ. donationib.* nec non donatione inter vivos, quæ donantis morte confirmatur, *l. 1. Cod. Theod. de bon. proſcriptor.* Idem in dote poſt mortem uxoris a viro retinenda, *l. ult. Cod. Theod. de inofficioſ. dotib.* in qua lege dos dicitur conſtitui in fraudem legis Papiæ, videlicet, quatenus inter conjuges capiendi jus definit: quomodo illam accepit Eximius ille Jacobus Gothofredus *ad d. l. & ad leg. Jul. Pap. loc. cit.* Alia eſt mens Jani a Coſta *ad §. 5. Inſt. qui & quib. ex cauſ. manumitter. non poſſ.* illic, nempe, de muliere agi, quæ ex patrono liberos procreavit, qui matris ſunt patroni; in quorum fraudem illa vult dotem conſtituere. Sed nihil tale ex ea lege colligi poteſt. Ad ſucceſſiones ab inteſtato lex non pertinuit, ſed teſtamentarias tantum, *l. 7. Cod. Theod. de navicular. l. 2. C. de infirmand. pœn. cœlibat.* Ita recte Cujacius *Obſervation. lib.* III. *cap. 12.* IDEM.

5. *Quod ſi ex alio matrimonio liberos ſuperſtites habeant &c.*] In qualem caſum etiam vir mulieri expreſſe poterat legare, *l. 62. pr. D. de conditionib. & demonſtrationib.* verum id intelligi nequit impletum, ſi vivo marito poſt divortium ex alio liberos edidiſſet, *l. 25. D. eod. tit.* IDEM.

6. *Totidem decimas*] Non ergo totum, niſi liberi eſſent novem ſuperſtites. Hinc vero jam quoque liquet, quare Livia, utcunque trium liberorum jure honorata, teſte Dione *lib.* LV. *princ.* non potuerit tamen ex teſtamento Auguſti ſine ſpeciali Senatus permiſſu trientem percipere, quod ille refert *lib.* LVI. *p. 590.* cum non niſi unum filium Tiberium ex alio matrimonio haberet ſuperſtitem, nec Auguſto liberos peperiſſet. Si ex Auguſto filium filiamve habuiſſet ſuperſtitem, ſecundum legem ſolidi fuiſſet capax, *tit. ſeq. §. 1.* IDEM.

numero liberorum, accipiunt. Item [7] communis filius, filiave, poſt [8] nonum diem [9] amiſſus, amiſſave, unam decimam adjicit: [10] duo autem, poſt nonum diem amiſſi, duas decimas adjiciunt. Praeter [11] decimam, etiam [12] uſumfructum tertiae partis bonorum ejus capere poſſunt: & [13] quandoque [14] liberos habuerint, ejuſdem partis proprietatem. [15] Hoc amplius mulier praeter decimam dotem petet legatam ſibi.

7. *Communis filius, filiave*] Qui ſi fuiſſet ſuperſtes, ſolidi capiendi jus dabat, *tit. ſeq.* §. *1.* Portentoſus hic quoque proderat, *l. 135. D. de verbor. ſignification.* etiam apud hoſtes ſuſceptus, & reverſus, *l. 9. D. de captiv. & poſtlimin.* vel in ſervitute, ſi redigeretur in patris poteſtatem beneficio Principis, *l. ult. D. de adoptionib.* Addatur Jac. Gothofredus *leg. Jul. de maritand. ordinib. cap. 12.* IDEM.

8. † *Nomen*] Al. *nominum.* CVJAC. In codice Tilii MS. legi *nominum*, teſtis eſt Em. Merillius *Obſervation. lib.* II. *cap. 33.* addens tamen, in verbis ſequentibus in illo libro etiam ſcriptum eſſe *Non.* Mihi valde placet *nominum*, unde librarii facili lapſu fecerunt *nonum.* Per nonum vero diem intelligunt quoque Viri Eruditi, etiam Cujacius *Paratitl. tit. C. de infirmand. pœn. cœlibat.* diem luſtricum, ſive nominalia: qui tamen dies non ſemper fuit nonus, verum puellis erat octavus, maribus nonus, auctore Feſto *verb. luſtrici.* Plutarcho *Quæſtionib. Roman. p. 288.* Macrobio *Saturnal. lib.* I. *cap. 16.* De ejus computatione videri poteſt Iſ. Caſauboni commentarius ad Perſium *Sat.* II. *verſ. 31.* Ante ergo nominis impoſitionem mortui pro non ſuſceptis habebantur, ut ſcribit Cujacius *loc. cit.* SCHVLTING.

9. *Amiſſus*] Jac. Gothofredus huc refert *l. 208. & l. 209. D. de regul. jur.* & caſum ponit in commentario ad illas leges.

10. *Duo autem*] Tres poſt nonum diem amiſſi ſolidum adjiciunt, *tit. prox.* CVJAC.

11. *Decimam*] Quam matrimonii nomine quis capere poterat.

12. *Vſumfructum tertiæ partis bonorum*] Veſtigia hujus juris in Pandectis notavit Cujacius *Obſervation. lib.* X. *cap. 17.* videlicet, in *l. 10. D. de præſcript. verb. l. pen. D. de uſur.* nec non *l. ult. D. de uſu & uſufruct. legat.* in qua proinde nihil eſt cauſæ, ut pro *tertiæ partis* legatur *certæ partis*, quod viſum erat Viris Eruditis, Deſ. Heraldo *de Rer. judicatar. auctoritat. lib.* II. *cap. 3. n. 14.* & Hug. Grotio *Florum ſparſion. ad dict. l.* Sed de illo loco toto pluribus diſputant Juriſconſulti Eximii, Ger. Noodt *Obſervation. lib.* II. *cap. 12. & de uſufruct. lib.* I. *cap. 23.* Corn. van Bijnkershoek *Obſervation. lib.* III. *cap. 24.* inter quos tamen non plane convenit: quod hic non excutimus. SCHVLTING.

13. † *Quotcumque*] Alias *quandoque. V. leg. Lucius, 78. §. maritus. ad S. C. Trebell. l. 4. C. quand. di. leg. ced.* CVJAC.

13. * *Quandoque*] Sic ſcriptum eſſe in codice MS. Tilii, adteſtatur Cujacius *Obſervation. lib.* XVII. *cap. 28. & lib.* XVIII. *cap. 16.* idque ſervatum in ed. Pariſ. cIↄIↄLXXXVI. ſed in Genev. ejuſdem anni legitur *quandocumque.* Verum *quandoque* hic idem eſt, quod *quandocumque*, uti in *l. 25. D. de conditionib. & demonſtrationib.* qui locus ad hanc ſpeciem ipſam pertinet. Ac ſæpe ita veteres loquuntur, ut docuere Viri Egregii, Ant. Auguſtinus *Emendation. lib.* III. *cap. 7.* de juriſconſultis: ac Joh. Fred. Gronovius *ad Liv. lib.* I. *cap. 24.* de Livio aliiſque. SCHVLTING.

14. *Liberos habuerint*] Conditio hæc in legato a marito mulieri relicto dicitur fuiſſe in ea neceſſaria *l. 24. D. de adimend. vel tranferend. legat.* Ad hoc vero jus recte referuntur *l. 25. D. de conditionib. & demonſtrationib. l. 4. C. quand. di. legator. vel fideicommiſſor. ced.* non vero *l. 78. §. 14 D. ad S. C. Trebellian.* quod viſum eſt Cujacio *not. poſt. & Obſervation. lib.* X. *cap. 17. & lib.* XVIII. *cap. 16.* illic enim filius communis erat ſuperſtes: adeoque jus etiam ſolidi capiendi, *tit. ſeq.* §. *1.* IDEM.

15. † *Hoc amplius mulier petere præter decimam dotem poteſt legatam ſibi*] *Hoc amplius mulier præter decimam dotem petet legatam ſibi.* CVJAC. Lectio, quam hic profert Cujacius, eſt ipſius codicis Tiliani, ipſo teſte *Obſervation. lib.* XVII. *cap. 28.* quam, utpote ſatis rectam & concinnam, poſt edd. Pariſ. & Genev. cIↄIↄLXXXVI. in contextum admiſi. Ratio vero, ob quam dos non imputetur decimæ mulieris, evidens eſt, quia dos non tam mulieri datur, vel legatur, quam relegatur, vel prælegatur, ut res ipſi propria: quod exponit Cujacius *Obſervation. lib.* IV. *cap. 23. fin.* Idem ſi pro dote res alia legetur, ut in *l. 53. D. de legat. lib.* II. Obiter addamus, fraudem quoque legi decimariæ factam eſſe. indicio eſt *l. ult. D. de his, quæ ut indign. auferunt. l. un. C. de his, qui ſe defer.* quod obſervatum Jac. Gothofredo *in not. ad cap. 12. leg. Jul. & Pap. & ad l. un. Cod. Theod. dict. tit. de his qui ſe defer.* SCHVLTING.

TITV-

TITVLVS XVI.

De [1] *Solidi Capacitate inter virum & uxorem.*

I. Aliquando [2] vir & uxor [3] inter ſe ſolidum capere poſſunt: velut ſi uterque, vel [4] alteruter eorum nondum ejus aetatis [5] ſunt, qua lex [6] liberos exigit: id eſt, ſi vir minor annorum viginti quinque ſit, aut uxor annorum viginti minor: item ſi utrique lege Papia [7] finitos annos [8] in matrimonio exceſſerint, id eſt, vir [9] ſexaginta annos, uxor quinquaginta: item ſi cognati inter ſe coierint [10] uſque ad ſextum gradum: aut ſi vir abſit, & donec [11] abeſſet, intra annum, poſtquam abeſſe deſierit, libe-

ra

1. *Solidi capacitate*] Quæ continetur etiam ſub vacatione legis Papiæ Poppææ, quam naves fabricantibus dedit Claudius, memorante Suetonio *Claud. cap. 20.* naviculariis Conſtantinus Magnus *l. 7. Cod. Theod. de navicular.* Militibus quoque ſolidi capiendi jus dediſſe Hadrianum, colligere licet ex *l. 13. & l. 16. D. de caſtrenſ. pecul.* Quod & Cujacio animadverſum *ad d. l. 16. ad Papinian. Reſponſor. lib.* XIX. SCHVLTING.

2. *Vir & uxor*] Inter quos jus capiendi magis reſtrictum fuiſſe, quam inter alios, notavimus *ad tit. 15.*

3. *Inter ſe ſolidum capere poſſunt*] Alludit Tertullianus *ad uxor. lib.* I. *princ.* his verbis. *Tu modo ut ſolidum capere poſſis hoc meæ admonitionis fideicommiſſum, Deus faciat.* IDEM.

4. *Vel alteruter*] Qui tunc ſolus capere ſolidum potuit.

5. † *Sit, quæ quidem liberos*] Al. *ſunt, qua lex liberos.* Vide Sozom. I. *cap. 5.* CVJAC. Lectio, quam hic proponit Cujacius, ipſo teſte *Obſervation. lib.* XVII. *cap. 28.* eſt ipſius Tiliani codicis, quæ expreſſa eſt in edd. Pariſ. & Genev. CIƆIƆLXXXVI. (niſi quod in poſteriori pro *ſunt* quoque legatur *ſit*) quamque & nos exhibuimus.

6. *Liberos exigit*] Non id tantum, ut matrimonium eſſet initum, ut minus vere ſcribit Sozomenus *Hiſtor. Eccleſiaſtic. lib.* I. *cap. 9.* quem, ut & Euſebium erroris merito accuſari a Jac. Gothofredo, qui hæc diſtinctius enarrat, jam monuimus. Circa ætatem vero in genere conſtat, benignius egiſſe legem Juliam, ſeverius Papiam: hancque prius liberos voluiſſe ſuſcipi, quam Julia matrimonium iniri: quod ſcribit Tertullianus jam dudum ab aliis laudatus *Apologetic. cap. 4.* ubi docet, hanc legem Papiam a Severo Imperatore eſſe excluſam, hoc eſt, antiquatam: ut adeo inde videatur colligi poſſe, id reductum eſſe tempus viginti quinque annorum in maribus, viginti in feminis, quod lege Julia fuerat definitum: idque hic expreſſum eſſe, quatenus egit de liberis procreandis: quod ſane minime huic rei præmaturum eſt. Quid vero circa nuptias definierit lex hac in parte, nondum liquet. Atque ita de his recte ſcribit Jac. Gothofredus *not. ad leg. Jul. Pap. cap. 23. in fin.* at minus recte Vir ille Præſtantiſſimus in præcedentibus verbis ſcripſerat, ætatem, quæ hic proponitur, lege Papia liberis ſuſcipiendis definitam fuiſſe, quod cum altero ſtare ſimul non poteſt, cum lex Papia ante exegerit liberos, quam Julia matrimonium. SCHVLTING.

7. *Finitos*] Hoc eſt, *definitos.* Ita Feſtus *verb. annaria* ſcribit, legem annariam eſſe, *qua finiuntur anni magiſtratus capiendi.* Sic Ovidius *Faſtor. lib.* V. *verſ. 65.*

- - - - - *finitaque certis*
Legibus eſt ætas, unde petatur honos.

IDEM.

8. *In matrimonio*] Soli ergo hi anni non ſufficiebant, *add. §. 3.*

9. *Sexaginta annos*] Ætas hæc credita liberis generandis non amplius eſſe habilis. Ita ſcribit Seneca de Jove, jam non amplius, ita ut olim, ſalace, apud Lactantium *Divinar. Inſtitution. lib.* I. *cap. 16. Vtrum ſexagenarius factus eſt, & illi lex Papia fibulam impoſuit?* SCHVLTING.

10. *Vſque ad ſextum gradum*] Nam a ſexto gradu cognatio nulla eſt, *§. ult. de ſucceſſ. cog.* CVJAC. Vide dicta *ad tit. 1. §. 1.* Inter hos quoque cognatos pœnas legis Papiæ ceſſaſſe, relictaque capi potuiſſe exiſtimat Cujacius *Paratitl. tit. C. de infirmand. pœn. cœlibat.* Hoc autem ulterius producere velle interpretatione, officium Juriſconſulti excedit: nec recte id nuper tentavit Vir Eruditus. SCHVLTING.

11. *Abeſſet intra*] Lego, *Abeſt & intra.* Credo hæc vera eſſe, ſi abſit Reipub. cauſa. Nam annus eis tantum dari ſolet, qui reip. cauſa abeſſe deſierunt. CVJAC. † Et ob id ad leg. Jul. & Pap. auctores tractant, qui dicantur abeſſe reip. cauſa, *l. 35. & ſeq. D. ex quib. cauſ. maj.* IDEM. Videtur hic excidiſſe, *Reip. cauſa:* quod etiam exiſtimat Jac. Gothofredus, & addit capiti hujus legis 18. At non video, cur præmiſerit hæc verba, tamquam legis, *Si*

vir

ra inter eos teſtamenti factio eſt: [12] ſi [13] jus liberorum [14] a Principe impetra-

vir commodi ſui cauſa abſit, ex bonis uxoris ſuæ ſolidum ne capito. Nihil eſt, quod hoc exigat: ac ſatis erat excipi a lege abſentiam reip. cauſa, ad quam pertinent quatuor leges in *tit. D. ex quib. cauſ. major.* nempe *l. 35. 36. 37. 38.* alterum eſt interpretationis certæ. Quod etiam ex Martiali *lib.* VIII. *epigr. 31.* colligit, illos, qui diu ab uxoribus ſui commodi cauſa aberant, vel abſfuturi erant, jus liberorum a Principe petiiſſe, non bene inde ſequitur. en verba Martialis.

Neſcio quid de te non belle, Dento, fateris,
Conjuge qui ducta jura paterna petis.
Sed jam ſupplicibus Dominum laſſare libellis
Deſine: & in patriam ſerus ab Vrbe redi.
Nam dum tu longe, deſerta uxore domoque,
Tres quæris natos, quatuor invenies.

Hic Dento abeſt quidem, & Romæ moratur, ut obtineat jus trium liberorum: non vero id petit, quia erat abfuturus. SCHVLTING.

12. *Si jus liberorum*] Iſidorus, auctor ſane vel eo nomine probandus, quod, ut ex hoc libello nonnulla, ita ex optimis auctoribus, quibus nunc deſtituti ſumus, deſcripta quam plurima contineat, *lib.* V. *Jus*, inquit, *liberorum eſt conjugum ſine liberis invicem pro loco pignorum hereditatis alterna conſcriptio.* Quam definitionem confirmat Nov. Valent. *de teſtam. & l. valeat, 9. C. Th. de infirm. his, quæ ſub tyran.* Et hoc quidem jus liberorum Impp. omnibus dant, *in l. 1. C. de jur. lib.* Nec enim ſe jus trium dicunt, aut quatuor liberorum dare, ſed jus liberorum: id nempe, quod ſuperius expoſuimus, idemque conjuncta ea lege cum *l. 2. C. de infir. pœn.* ex qua ea l. pendet, uti perſpici ex inſcriptionibus & ſubſcriptionibus poteſt, clarius demonſtratur: alioquin ſupervacua eſt conſtitutio Juſtiniani de jure trium, aut quatuor liberorum, *l. 2. C. de jur. lib.* Si igitur jus liberorum a principe impetraverint, liberam inter ſe conjuges, ut Vlpianus noſter ait, teſtamenti factionem babent. Denique uno filio filiave communi ſuperſtite, aut uno filio XIV. filiave XII. annorum amiſſo amiſſave, tribus poſt nonum diem amiſſis, duobus trimis amiſſis, uno cujuſcunque ætatis impubere amiſſo intra annum matrimonii & ſex menſes, idem jus habent. CVJAC.

13. *Jus liberorum*] Ita etiam vocatur in Novella Valentiniani *tit. 4.* intelligitur autem non trium, ſed etiam unius communis filii aut filiæ: adeoque jus communium liberorum: quod qui haberet, a conjuge ſolidum capere poterat: cujus juris mentio *l. ult. Cod. Theod. de jur. liberor. l. 9. Cod. Theod. de infirmand. his, quæ ſub tyran &c.* Occurrit quoque *jus commune liberorum* in inſcriptione apud Gruterum *p.* CCCXXII. 8. ubi tamen pro COMMVNE ſcriptum eſſe COMMVNI. pro COMMVNIVM, exiſtimat Jac. Gothofredus *ad d. l. ult.* quod ſane rei magis conveniret. verum & in noviſſima editione Inſcriptionum Gruterianarum ita legitur.

ALBIAE. C. F. BALBINAE
FLAMINICAE. PISAVRI. ET
ARIMINI. PATRONAE. MVNICIPI
PITINATIVM. PISAVRENSIVM
HVIC. ANNO. QVINQVENNAL PETINII
PRISCI. MARITI. EIVS. PLEBS. VRBANA
OB. MERITA. EORVM : : : : : : : : : : : :
: : : : : : : : CVI. IMP. : : : : : : : : : : : :
: :
IVS. COMMVNE. LIBERORVM. CONCESSIT
L. D. D.

Subjectæ ſunt quidem illic variationes lectionis in aliis verbis, aut nulla in hoc: & ab ipſo ſcalptore error eſſe poteſt. Minus vero recte ibidem adnotatur, cum nomen non additur, generale eſſe jus liberorum duorum aut trium. Sane & unius filii aut filiæ jus hic ſatis fuiſſe, conſtat ex hoc ipſo loco Vlpiani. Lapſus quoque eſt Vir Magnus, Joſ. Scaliger in Indice Inſcriptionum Gruteri *cap. 18.* notans hæc, *jus commune liberorum conceſſum a plebe urbana* CCCXXII. 8. Re vera id dari non potuit, niſi a ſumma poteſtate, quæ privilegia poteſt concedere. Imo & Imperatoris hic erat facta mentio: ſed cujus nomen, aliaque de induſtria deleta eſſe, teſtantur, qui lapidem viderunt. SCHVLTING.

14. *A Principe*] Olim jura talia indulſiſſe Senatum, poſtea Principes, ſcribit Dion Caſſius *lib.* LV. *p. 549.* Exempla impetrati juris liberorum ab Imperatore plus ſemel occurrunt apud Plinium *Epiſtolar. lib.* X. & Martialem: qui quidem de jure trium liberorum agunt: at quod ad illum, qui concedit, nulla eſt differentia. Ceterum illis, qui vere liberos haberent, etiam opus fuiſſe eo jure a Principe impetrato, quaſi lex id tantum promitteret, at a Principe fuiſſet etiam obtinendum, exiſtimant Viri Doctiſſimi, Fr. Duarenus *Diſputation. Anniverſar. lib.* I. *cap. 40* M. Vertranius Maurus *de jur. liberor. cap. 2. cap. 45. & 46.* aliique: idque jus demum volunt ſublatum eſſe ab Honorio & Theodoſio Juniore, Imperatoribus, *l. 3. Cod. Theod. de jur. liberor l. 1. C. eod. tit.* Hoc tamen vel ſolo teſtimonio Dionis Caſſii evertitur *lib.* LV. *princ.* docentis, illis demum viris feminiſque talia a Senatu ac Principe indulgeri, quibus liberos natura negaſſet. Aliter quoque hoc onerofum fuiſſet hominibus. Adde, quod leges præmia dantes civibus ſub certis conditionibus, non ſoleant amplius exigere Principis beneficium ſingulare. verum ſatis erit, poſſe quem judici fidem facere, ad ſe quoque id jus pertinere: uti fit in *l. 1. D. de vacation. & excuſation. numer.* & circa excuſationes a tutela, ac ſimilia fieri notiſſimum eſt. Sed hos jam refutavit ſatis Jac. Gothofredus *ad l. 3. Cod. Theod. de jur. liberor. & ad l. un. Cod. Theod. de his, qui numer. liberor. vel paupertat. excuſation. meruer* quamvis aliquos id quoque a Principe obtinuiſſe, alienis liberis pro ſuis oblatis, ad obtinendam vacationem perſonalium munerum, provocatione forte ad eum facta, colligi poſſit ex *d. l. un. Cod. Theod.* Ceterum conjugibus ſolidi capiendi jus dedit

traverint: aut ſi filium filiamve communem habeant: aut quatuordecim annorum filium, vel filiam [15] duodecim amiſerint: vel ſi [16] duos trimos, vel [17] ſi tres poſt [18] nonum diem amiſerint: [19] ut [20] intra annum tamen & ſex menſes etiam unus cujuscunque aetatis impubes amiſſus ſolidi capiendi jus [21] praeſtat. Item ſi poſt mortem viri intra decem menſes uxor ex eo peperit, ſolidum ex bonis ejus capit.

2. Aliquando [22] nihil inter ſe capiunt, id eſt, [23] ſi contra legem Juliam, Papiamque Poppaeam contraxerint matrimonium: verbi gratia, ſi [24] famoſam quis uxorem duxerit, [25] aut libertinam Senator.

3. Qui

dedit promiſcue Theodoſius Junior A. C. CCCCX. in *l. 2. & 3. Cod. Theod. de jur. liberor.* quas leges male divulſas eſſe, cum membra ſint ejusdem conſtitutionis, notat Jac. Gothofredus. Verum hoc tantum pertinuit ad Orientem: uti & alibi fit in Codice Theodoſiano, ut, quamvis Imperatorum Orientis & Occidentis nomina in inſcriptionibus ſimul præponantur, ad unum tamen Imperium leges pertineant. *vid. l. 48 Cod. Theod. de hæretic. Novell. Theodoſ. tit. 1. Novell. Valentinian. tit. 13.* In Occidente ſane ſine ſpeciali impetratione jus hoc non competiit, non tantum ſub Honorio A. C. CCCCXII. *l. ult. Cod. Theod. dict. tit.* (quæ lex Ravennæ data eſt) ſed & imperatum id ſub Valentiniano III. A. C. CCCCXLVI. *Nov. Val. tit. 4.* Juſtinianus in Codicem referri voluit conſtitutionem Theodoſii *l. 1. C. de jur. liberor.* eumque Imperatorem eo nomine laudat *Novell.* LXXVIII. *cap. 5.* Aliter hæc exponit M. Vertranius Maurus *de jur. liberor. cap. 46.* Tandem addamus, jus trium liberorum, quod Senatusconſultum Tertullianum exigebat, ut mater liberis ab inteſtato ſuccederet, ex Juſtiniani demum conſtitutione neceſſarium non fuiſſe, nempe, ex *l. ult. C. de jur. liberor. §. 4. Inſt. de S. C. Tertullian.* IDEM.

15. *Duodecim*] V. C. Em. Merillius *Obſerv. lib.* II. *cap. 37.* teſtatur, in MS. Tilii hoc verbum non exſtare: adeoque eamdem in filio, & filia ætatem præfiniri. At non tantum alibi circa ætatem ita diſtinguitur: ſed & Charondas hoc verbum non omiſit. IDEM.

16. *Duos trimos*] An quod tunc ablactarentur; de quo more aliqua habet Cujacius *Obſervat. lib. XIX. cap. ult.* an potius, quia creduntur trimi ad dimidium futuræ menſuræ perveniſſe, ut ſcribit Plinius *Natural. Hiſtor. lib. VII. cap. 16.* ut hac ratione duo uni puberi æquati fuerint. Ita Merillius *loc. cit.* Plinii locus in editione Doctiſſimi Viri, Joh. Harduini paulo aliter, quam olim legebatur, expreſſus eſt, ita videlicet. *In trimatu ſuo cuique dimidiam eſſe menſuram futuræ certum eſt.* In aliis pro *futuræ* legitur *ſtatuere.* IDEM.

17. *Si tres*] Duo amiſſi duas tantum decimas adjiciunt, *tit. præc.*

18. *Nonum*] Merillius legit *nominum*, quod rectius. Vide notata ad *tit. præc.*

19. *Vt intra annum*] Lego, *ut intra annum, & ſex menſes etiam unus, &c. præſtet.* CUJAC. Vel pro *ut* legi debet *et*: vel cum Cujacio poſtea legendum erit *præſtet.* nec diſtinctione poſt *menſes* hæc putavi eſſe divellenda, quod factum eſt hactenus. SCHULTING.

20. *Intra annum quoque & ſex menſes*] Quod tempus quoque mulieribus poſt divortium per leges indulgebatur liberum, *tit. 14.* Qui ergo mortuus eſt intra hoc tempus parentibus ita prodeſt, quaſi etiamnum viveret. IDEM.

21. *Præſtat. Item ſi &c.*] Merillius legit, *Præſtat; ita ſi poſt &c.* ut ita ex præcedentibus concludat aliquid Vlpianus, nempe, quemadmodum unus cujuscumque ætatis amiſſus poſt repudium intra tempus vacationis prodeſt, ita, ſi uxor poſt mortem viri pareret, id ei ad ſolidum capiendum prodeſſet. Verum Vlpianus hic non tam videtur ratiocinari, quam legis contenta referre: & quod Merillius putat, in antecedentibus verbis hic agi de amiſſis poſt repudium, id non eſt in verbis Vlpiani, nulloque nititur fundamento: licet enim temporis idem detur hic terminus, qui mulieri poſt divortium *tit. 14.* inde tamen tale nihil conſequitur: ac commode hoc de pariente poſt mortem ſeparatim additur. IDEM.

22. *Nihil inter ſe capiunt*] Ne quidem decimam, de qua *ſuper. tit.*

23. *Si contra legem Juliam Papiamque contraxerint matrimonium*] Legum enim privilegiis indigni ſunt, qui in eas peccant. Talis forte fuit mulier, quam Quinctilianus *Inſtitution. Orator. lib. IX. cap. 2.* narrat a ſe eſſe defenſam: quamque dicit heredem non potuiſſe inſtitui, & quæ dicebatur marito ſubjeciſſe teſtamentum: heredeſque (male editiones quædam nuperæ habent *heredibus*, pro *heredes*) in eo teſtamento ſcriptos marito exſpirante chirographum dediſſe, quo videlicet, bona, quæ in fraudem legum erant obligata tacito commiſſo, ad eam pervenirent. Qualia chirographa ſive cautiones occurrunt *l. 10. pr. D. de his, quæ ut indign. auferunt. l. 3. pr. l. 48. pr. D. de jur. fiſc.* IDEM.

24. *Famoſam*] Vid. *tit. 13. §. 2.*

25. *Aut libertinam Senator*] Quales nuptiæ jam inde a lege Julia & Papia injuſtæ fuerunt: at non videntur fuiſſe nullæ, ſecundum dicta *ad tit. 13. §. 1.*

26. *Neu-*

3. Qui intra ſexageſimum, vel quae intra quinquageſimum annum [26] neutri legi paruerit, [27] licet ipſis legibus poſt hanc aetatem liberatus eſſet, [28] perpetuis tamen poenis tenebitur, ex Senatusconſulto [29] Perniciano: ſed [30] Clau-

26. *Neutri legi*] Si neque liberos ſuſceperit, neque matrimonium contraxerit. Julia eſt de contrahendo matrimonio: Papia, de procreandis liberis. Inde Tertullianus *in Apologetico. Nonne vaniſſimas Papias leges, quæ ante liberos ſuſcipi cogunt, quam Juliæ matrimonium contrahi, poſt tantæ auctoritatis ſenectutem heri Severus conſtantiſſimus princeps excluſit?* Definiti autem ſunt in viro anni ſexaginta: in muliere quinquaginta, *l. pen. C. de nup. l. ſi major, 12. C. de leg. her.* quæ definitio S. C. Claudiano in feminis probatur. Nam mulier poſt quinquageſimum annum non gignit, *l. ſi ſterilis, 21. in princ. de act. emp.* in maribus non probatur: nam & ſexagenarii idonei ſunt ad generandum. Ariſt. *lib. V.* Περὶ ζώων ἱστορίας. Γεννᾷ δὲ ἄνθρωπος τὸ ἔσχατον μέχρις ἑβδομήκοντα ἐτῶν ὁ ἄρρην, γυνὴ δὲ μέχρι πεντήκοντα. CVJAC.

26. * *Neutri legi paruerit*] Non probo, quod Cujacius putat, legem Juliam caviſſe de matrimonio contrahendo, Papiam de procreandis liberis. Non ea eſt mens Tertulliani ab ipſo laudati, qui tantum docet, circa tempus, poſt quod debebant homines eſſe maritati, ac liberos habere, inter leges illas diſcrimen fuiſſe: legemque Papiam admodum rigide egiſſe, & nimis mature liberos exegiſſe: qua in parte Severus illam ſuſtulit. Alioquin Juliam quoque tam patribus ac matribus præmia, quam orbitatis pœnas ſanciſſe, certiſſimum eſt: ac ipſe Vlpianus pluribus egiſſe videtur *tit. 14.* de pœnis legis Juliæ. Nec lex Papia novas conſtituit, ſed quædam in lege Julia ſeverius emendavit: quod docet Suetonius *Auguſt. cap. 34.* Dion quoque Caſſius *lib. LV. p. 549.* harum pœnarum meminit in hiſtoria rerum geſtarum diu ante legem Papiam: atque ipſe Auguſtus cum lex Papia ferretur, illas jam propoſitas eſſe indicat apud eumdem Dionem *lib. LVI. p. 574.* Viderint Eruditi, an non is dicatur neutri legi paruiſſe, qui neque nuptias contraxerit, neque ſponſalia. Saltem lex Julia ſponſis quoque multa largita eſt, quæ quidam etiam ut perciperent, deſponſabant ſibi infantes, auctore Dione Caſſio eodem *lib. LIV. p. 532.* idque permiſiſſe ſeſe, dicit Auguſtus apud illum ipſum Dionem *lib. LVI. p. 577.* qui, poſtea tempus ſponſas habendi coarctatum eſſe, ſcribit: quod etiam tradit Suetonius *Auguſt. cap. 34.* & ad quod pertinet *l. 17. D. de ſponſalib.* SCHVLTING.

27. *Licet ipſis legibus*] Auguſtinus III. *contra Jul. Jure etiam fuit conſtitutum, ne quiſquam jus liberorum haberet, niſi cum amborum anni computati & ſimul ducti, centum non tranſiſſe docerentur.* CVJAC.

27. * *Licet ipſis legibus poſt hanc ætatem liberatus eſſet*] Ergo verbis ipſis legum id cautum videtur fuiſſe, ut tales legibus Julia & Papia non tenerentur. Locus autem Auguſtini *contra Julia. l. III. p. 372.* a Cujacio adductus non pertinet ad hoc jus: ſed ad impetrationem juris liberorum a Principe, ad quam certa requirebatur ætas ante *l. 1. Cod. Theod. de jur. liberor.* In loco vero Auguſtini nihil cauſæ eſt, ut pro *haberet* reponatur *averet*, quod vult Jac. Gothofredus *in not. ad leg. Jul. Pap. cap. 2.* Sed & negatio in fine abeſſe debet, & abeſt ab editione Benedictinorum, ratione apertiſſima: poſtquam enim Auguſtinus ſcripſit, non poſſe conjuges, quando amborum anni in ſummam ducti centenarium numerum exceſſerint, liberos procreare, hæc addit: *ut jure fuerit etiam conſtitutum, ne quiſquam jus liberorum haberet, niſi cum amborum anni computati, & ſimul ducti centum tranſiſſe docerentur.* SCHVLTING.

28. *Perpetuis tamen pœnis tenebitur*] Ita, ut nec per matrimonium poſtea initum poſſent evitari pœnæ ab iis, qui legibus non paruerant. IDEM.

29. *Perniciano*] Nuſquam in veterum monumentis nomen hactenus inventum eſt, a quo hoc cognomen huic Senatusconſulto poſſet eſſe inditum. Mallet itaque Eruditiſſimus Vir, Jac. Perizonius in *Diſſertatione de lege Vocon.* ubi plura habet lectu digna de lege Papia, & Senatusconſultis ab Vlpiano memoratis, hic legere *Perſiciano*, ut appellatum ſit a Flavio Perſico, qui Conſul fuit ſub Tiberio anno V. C. IↃCCLXXXVII. Recte vero huc refertur Suetonius *in Claud. cap. 23.* ubi ita ſcribit. *Capiti Papiæ Poppææ legis a Tiberio Cæſare, quaſi ſexagenarii generare non poſſent, addito, obrogavit.* Sexagenarii, quippe, & quinquagenariæ, qui antea legibus non paruerant, duobus modis videntur hoc Senatusconſulto eſſe coërciti, & ne iis poſtea liceret pœnas legis Papiæ evitare; quod hic docet Vlpianus: & ſimul cautum, ne minores quinquagenariis feminas poſſent ducere, vel minoribus ſexagenariis nubere, tamquam ad generandum ipſi inidonei: at non ne prorſus poſſent matrimonia inire: idque evidenter apparet ex *l. 27. C. de nupt.* ubi id adſcribitur legi Juliæ vel Papiæ, quod illi poſtea eſt additum: & ubi illa, *vel minores*, male expungit Fr. Balduinus *Juſtinian. lib.* III. Atque ita Tiberius initio quidem Principatus ſui levamentum aliquod legi Papiæ attulerat, ut conſtat ex Tacito *Annal. lib.* III. *cap. 25.* qui ait, exſolutos tunc pleroſque legis nexus: (male Jac. Gothofredus ex editione Vertraniana legit, *exſoluti plerique legis nexu*, quaſi in lege nihil eſſet mutatum, ſed privatis gratia eſſet facta) poſtea vero idem Princeps eamdem legem ampliavit. Egregie hæc expoſuit is, quem modo laudavi, Perizonius; qui merito cum alios, tum quoque notat dictum Jacobum Gothofredum *ad leg. Jul. Pap. cap. 2.* putantem, hac de re actum quoque eſſe in ipſa lege Julia & Papia: ac apud Suetonium pro *addito obrogavit*, legentem *adaucto abrogavit*: quaſi jus hoc a Tiberio tantum auctum fuiſſet: idque a Claudio, vel eodem Tiberio ſublatum. Sed Claudius id non abrogavit: ſed ei obrogavit, cum ſequentia doceant, in viris hoc tantum mutatum fuiſſe,

[30] Claudiano Senatusconſulto major ſexagenario, ſi minorem quinquagenaria duxerit, perinde habebitur, ac ſi minor ſexaginta annorum duxiſſet uxorem.

4. [31] Quod ſi major quinquagenaria minori ſexagenario nupſerit, [32] impar matrimonium appellatur: & Senatusconſulto [33] Calvitiano jubetur [34] non proficere ad capiendas hereditates, & legatas dotes. [35] Itaque mortua muliere, [36] dos caduca erit.

fuiſſe, quod Senatusconſulto ſub Tiberio cautum fuerat. IDEM.

30. *Claudiano*] Hoc illud eſt, cujus Suetonius meminit in verbis modo adductis. Hoc vero obrogavit illi, quod ſub Tiberio factum fuerat. Ac ſic ſexagenarii etiam potuerunt per nuptias pœnas legis Papiæ evitare. Minus recte hæc exponit Jac. Gothofredus, ac hoc Senatusconſultum Tiberio, Auguſti ſucceſſori, adſcribit: adeoque hæc duo Senatuſconſulta non diſtinguit. IDEM.

31. *Quod ſi major quinquagenaria &c.*] De hoc caſu Senatuſconſultum Claudianum non loquebatur, forte, quia frequentius eſt, ut viri ſexagenarii majores procreent liberos, quam feminæ poſt annum quinquageſimum: adeoque Perſiciano Senatusconſulto vis ſua in feminis manebat. IDEM.

32. *mpar matrimonium appellatur*] Jacobus Gothofredus cenſet, nuptias omnes contra legem Juliam & Papiam initas impares eſſe: adeoque verba capitis quarti legis hæc comminiſcitur. *Si quis ſciens D. M. (dolo malo) contra hanc legem impares, ut ſupra dictum, nuptias contraxerit &c.* Verum nullus veterum id prodidit: & hic loci nuptiæ ſolæ inter feminam quinquagenaria majorem ac virum ſexagenario minorem impares appellantur, ut & a Juſtiniano *l. 12. C. de legitim. hered.* Nuptiæ *impares & non impares* apud Apulejum *Metamorphoſ. lib. VI.* nihil huc faciunt; cum tales illic ſint ratione generis & conditionis conjugum: ac eodem modo dicitur conjugium *non æquale l. 1. C. Theod. d. collegiat.* nempe, ratione conditionis: uti & interpres vetus ibidem notavit, & probat ipſe Jac. Gothofredus. IDEM.

33. *Calvitiano*] Vide, num legendum ſit, *Claudiano:* ut ſupra. CVJAC. Mallem *Calviſiano*, cum eo, quem ſæpe jam laudavi, Doctiſſimo Perizonio. Ignoti Calvitii, notiſſimi Calviſii. Vt legamus *Claudiano* cum Cujacio, nihil eſt cauſæ. SCHVLTING.

34. *Non proficere ad capiendas hereditates*] Forte dubium hoc motum eſt, dum feminæ quinquagenariis majores contenderunt, etiam ſibi ſimile quid eſſe concedendum, ac viris ſexagenariis majoribus. Non vero ipſo jure ſtatim matrimonium fuit nullum: in quo & doti locus fuit, quæ non eſt, ubi nullum eſt matrimonium, *l. 3. D. d. jur. dot.* ſed pœnis coërcitum, tam hic expreſſis, quam forte & aliis: adeoque lex hæc minus, quam perfecta fuit, ſecundum illa, quæ Vlpianus ſcribit *tit. 1. §. 2.* Hodie nuptiis ætas non obſtat, ex Juſtiniani conſtitutione, *l. 26. C. de nupt.* IDEM.

35. *Itaque mortua muliere dos caduca erit.*] Ergo non ſtatim publicatur; ſed demum poſt mortem. Imperator vero *§. pen. Inſt. de nupt.* ait, exactioni ejus non eſſe locum, diſſoluto tali coitu; atque adeo generalius: ſed is agit de nuptiis ipſo jure plane nullis. IDEM.

36. *Dos caduca erit*] Vt in *l. ſi quis officium, 38. §. veterem. l. dote, 16. de rit. nupt.* CVJAC.

TITVLVS XVII.

[1] *De Caducis.*

1. Quod quis ſibi teſtamento relictum, ita ut [2] jure civili capere poſſit,

1. *De Caducis*] Eorum, quæ in teſtamentis ſcribuntur, quædam pro non ſcriptis ſunt, quædam in cauſa caduci, quædam caduca. Pro non ſcriptis hæc ſunt, quæ in capacibus relinquuntur: quæ non intelliguntur: quæ ſibi teſtamentarius adſcribit: quæ ſunt captatoria: quæ ei, qui in rebus humanis non eſt, adſcribuntur. Pro non ſcriptis igitur ſunt, quæ in ipſo initio deficiunt. In cauſa caduci ſunt, quæ paulo poſt teſtamentum vivo teſtatore deficiunt: utputa ſi legatarius vivo teſtatore decedat, aut condicione excludatur. Caduca ſunt, quæ mortuo teſtatore deficiunt: utputa ſi heres vel legatarius ante apertas tabulas deceſſerit, vel alias incapax factus fuerit. Caduca, & in cauſa caducorum legibus Juliis fiſco vindicantur: legibus Juſtiniani apud heredem remanent cum onere. Quæ pro non ſcriptis habentur, & novo, & antiquo jure apud heredem remanent ſine onere. CVJAC. Caducorum materiam non hic tantum tractavit Cujacius, ſed fuſe de ea diſſerit *in Paratitl. tit. Cod. de caducis tollendis.*

2. *Jure civili*] Jure antiquo, ſemota lege caducaria.

3. *Veluti*

poſſit, aliqua ex cauſa non ceperit, caducum appellatur, [3] veluti cecidit ab eo: verbi gratia, [4] ſi coelibi, vel Latino Juniano legatum fuerit, nec intra [5] dies centum vel [6] coelebs legi paruerit, vel Latinus jus Quiritium conſecutus ſit: [7] aut ſi ex parte heres ſcriptus, vel legatarius [8] ante apertas tabulas deceſſerit, [9] vel [10] pereger factus ſit.

2. [11] Hodie ex conſtitutione Imperatoris Antonini omnia caduca fiſco vindicantur: ſed [12] ſervato jure antiquo liberis, & parentibus.

3. [13] Ca-

3. *Veluti cecidit*] Malim, *veluti ceciderit*. Conſtantinus dixit, cadere in caſum, *l. omnes, 5. C. de delat.* CVJAC.

4. *Si cœlibi, vel Latino Juniano*] Ergo & cum cœlibe & cum Latino teſtamenti factio eſt: & hoc de Latino nominatim proditum eſt in *tit. 11. & 20.* Nam neque cœlibem lex Julia, neque Latinum lex Junia heredem inſtitui, aut ei legari quidpiam vetat: ſed ex iisdem legibus caduca fiunt ea, quæ ipſis relinquuntur: niſi intra centum dies, hic civis Romanus fiat, ille matrimonio jungatur, ut *in tit. 22.* IDEM.

5. *Dies centum*] Olim heredi inſtituto dies centeſimus erat dies cretionis *tit. 22. §. 3. add. §. 24.* & videntur etiam hi dies computandi a tempore ſcientiæ. SCHVLTING.

6. *Cœlebs legi paruerit*] Ducta, videlicet, uxore, quo pacto dimidium lucrabatur. Ad hoſce autem, qui legis cauſa nuptias contrahebant, pertinet Martialis epigramma *lib. V. ep. 75.*

Quæ legis cauſa nupſit tibi Lælia, Quinte,
Vxorem potes hanc dicere legitimam.

cujus elegantiam non ſatis adſecutus eſt M. Vertranius Maurus *de jure liberorum cap. 43.* ubi intelligit uxorem, quæ ex lege deſcendit, vel lege defertur, ut dicitur legitima hereditas: qui ſenſus huic loco non quadrat. Sed an & orbis dimidiam licuit retinere, ſi liberos deinceps poſt teſtamentum conditum procreaſſent? omnino modo ante aditionem, vel diem legati cedentem liberi illis eſſent nati. An vero & legatariis intra centeſimum diem eos naſci ſuffecerit, non definio. Id conſtat, non pertinuiſſe Catonianam regulam ad haſce aliaſque novas leges, *l. ult. D. de regul. Catonian.* ex quibus dies legatorum demum ab apertis tabulas cedebat, *tit. 24. §. 31.* IDEM.

7. † *Aut ſi ex parte ſcriptus*] Vid. *Obſ. VI. 37.* CVJAC. Heres ex aſſe ſcriptus etiam ante apertas tabulas hereditatem ſuſcipere potuit: non vero ex parte ſcriptus: adeoque, eo antea mortuo, pars facta eſt caduca, *l. un. §. 5. C. d. caduc. toll.* quo pertinet *l. 1. §. ult. D. de jur. & fact. ignorant. l. 3. C. de jur. delibor.* quod dudum notavit *Cujacius Obſervation. lib. VI. cap. 37. & Paratitl. tit. C. de caduc. tollend.* id enim egerunt leges caducariæ, ut jus adcreſcendi tollerent; cui locus non eſt, quando unus tantum eſt inſtitutus heres: nam eo deficiente, ſucceſſioni ab inteſtato locus erat, *tit. 26. §. 5.* de quo dictum jam aliquid eſt ad Paulum *Sententiar. lib. IV. tit. 8. §. ult.* SCHVLTING.

8. *Ante apertas tabulas deceſſerit*] Hæc proprie dicebantur caduca, quæ poſt mortem teſtatoris ante apertas tabulas deficiebant: quæ vero intra tempus teſtamenti facti ac mortis, per mortem perſonæ honoratæ, vel defectum conditionis, in cauſa caduci eſſe dicebantur, *l. un. §. 2. C. de caduc. tollend.* At de his, quæ poſt apertas tabulas deficerent, lex non diſpoſuit: adeoque jus antiquum in illis permanſit, *l. 23. D. de vulgar. & pupillar. ſubſtitution. l. 53. l. 59. D. de adquir. vel omitt. heredit. l. 2. §. 8. D. de bonor. poſſeſſion. ſecund. tabb. l. 26. § 1. D. de conditionib & demonſtrationib. l. 6. C. de impuber. & al. ſubſtitution.* Ita recte Viri Egregii, Janus a Coſta *ad § ult. Inſt. de S.C. Orphitian.* Em. Merillius *Obſ. lib. V. c. 4. & c. 12.* Jac. Gothofredus *not. ad L. Jul. caducar. cap. 34.* IDEM.

9. *Vel pereger factus ſit*] Non recte edd. vulgatæ habent *perager*. Rectius Pariſ. cIↃIↃLXXXVI. & Fabrot, *pereger*, hoc eſt, *peregrinus*: quod non auſim damnare. Sane Auſonius *epiſtola 17. ad Symmachum* dixit, *ne dum peregrem exiſtimes.* ad quem locum Joſ. Scaliger & hunc Vlpiani adducit. Aliud autem juris fuit, ſi quis ante mortem teſtatoris, poſt teſtamentum tamen factum, peregrinus fieret, vel in metallum damnaretur, *l. 3. § 1. D. de his, quæ pro non ſcript. habent. l. 12. D. de jur. fiſc.* quia ſcilicet, in caſibus caducorum lex generalius eſt locuta, quam in iis, quæ in cauſa erant caduci. Sic exiſtimat Merillius *Obſerv. lib. V. cap. 13.* pro quo facit *l. un. §. 2. C. de caduc. tollend.* Sed diſtinctius & plenius hæc exſequitur Cujacius *Obſerv. lib. XVIII. cap. 13.* IDEM.

10. *Perager*] Malim, *peregrinus*. CVJAC.

11. *Hodie ex conſtitutione Imp. Antonini*] Imo ex lege Papia. Quamobrem videntur mihi hæc eſſe transpoſita, atque reſtituenda eſſe in hunc modum. *Omnia caduca fiſco vindicantur, ſed ſervato jure antiquo liberis & parentibus. Hodie ex conſtitutione Imp. Antonini, caduca cum ſuo onere fiunt:* & quæ ſequuntur: ut intelligatur conſtitutio ea, cujus fit mentio in *l. licet, 74. de leg. 1. l. 4. C. ad Trebell.* Quæ enim ille de ſubſtitutis, ad coheredes & ad fiſcum transferuntur, *l. ſi Titio, 61. §. 1. de legat. 11. l. quidam, 96. §. quotiens. de leg. 1. l. in facto, 60. §. ult. de condit. & demon.* CVJAC. Diſcrimen inter ærarium, ac fiſcum Vlpiani tempore etiamnum obſervabatur. de quo aliquid notatum ad Paulum *Sentent. lib. V. tit. 12. princ.* quamvis Præfecti ærarii etiam de rebus fiſcalibus judicarint: quod pluribus docet Jac. Gutherius *de Offic. dom. Auguſt. lib.* III. *c. 32.* Ad ærarium vero caduca perti-

3. [13] Caduca cum ſuo onere fiunt: ideoque libertates, & legata, & fideicommiſſa ab eo data, ex cujus perſona hereditas caduca facta eſt, ſalva ſunt. [14] Scilicet & legata, & fideicommiſſa cum ſuo onere fiunt caduca.

pertinuiſſe docet Vlpianus *tit. 1. §. 21.* idem docent *l. 13. pr. l. 15. §. 3. D. de jur. fiſc.* ut & vacantia, lege caducaria, *tit. 28. §. 7.* imo legem Papiam augendo ærario latam eſſe tradit Tacitus *Annal. lib.* III. *cap. 25.* Ad fiſcum tamen illa pertinuiſſe indicat *l. 20. §. 6. D. de hereditat. petition.* ubi oratio Imper. Hadriani exhibetur. Ac, niſi pro ærario repoſitum ſit nomen fiſci, videri poſſet, ex jure poſt legem Papiam inducto, quædam caduca jam ante Antoninum fiſco ceſſiſſe: hunc vero ſine diſtinctione ea omnia fiſco attribui juſſiſſe. Non admittenda igitur eſt emendatio Cujacii, quam merito improbavit Jac. Gothofredus *not. ad leg. Jul. caducar. cap. 30.* Antoninus vero, qui Imperator dicitur Vlpiano, eſt Baſſianus, ſive Caracalla, qui poſt mortem Severi, quæ accidit prid. Non Febr. anno a nato Chriſto CCXI. imperavit per annos ſex duoſque menſes. Hunc ſimpliciter nominat Imperatorem, & quaſi viventem: uti & ſæpiſſime ejus meminit in ſcriptis ſuis hoc nomine: ac ſub eo pleraque ſcripta condidit: quod ex profeſſo oſtendimus ad vitam Vlpiani a Joh. Bertrando deſcriptam: & ſic quoque hinc liquet, quando hic liber ab Vlpiano ſit compoſitus. Ille vero Princeps non hoc tantum induxit, quod privatis per ſe non nocebat: cum, ſive ærario, ſive fiſco caduca cederent, ipſi ſaltem iis deberent carere: ſed & vectigal viceſimæ hereditatium auxit, & ex eo fecit decimam: utque plures illi vectigali ac caducariis legibus, quibus ſoli cives Romani tenebantur, ſubjiceret, omnes ingenuos in orbe Romano fecit cives Romanos: quod Antonino Pio non vere adſcribitur a Juſtiniano *Novell.* LXXVIII. *cap. 5.* Sed de his dixi ad Paulum *Sententiar. lib.* IV. *tit. 6. §. 1.* SCHVLTING.

12. *Servato jure antiquo liberis ac parentibus*] Hoc eſt jure adcreſcendi: de quo titulo ſequenti. Ceterum etiam qui liberos habuere, jure adcreſcendi gaviſi ſunt: & relicta ſibi in ſolidum cepere, de quo *tit. 25. fin.* quod pariter ab Imperatore hoc ſublatum fuiſſe non videtur, cum Vlpianus id adhuc juris eſſe doceat *dict. loc.* IDEM.

13. *Caduca cum ſuo onere fiunt*] Olim quidam hoc negabant, ſi hereditas ex S. C. Silaniano fiſco eſſet vindicata: quod improbat Cajus *l. 14. D. de jur. fiſc.* Juſtinianus autem, qui caduca ſuſtulit, hoc idem conſtituit, quando talis portio, quæ olim caduca fiebat, alicui adcreſcit: diſtinctione tamen adhibita inter conjunctos, quibus etiam onera incumbunt, & disjunctos, ſive re conjunctos, qui ab illis liberi ſunt, *l. un. §. 11. C. de caduc. toll.* Præterea, quemadmodum olim omnia caduca, ſic etiam hodie ea, quæ ut indignis auferuntur, circa quæ nihil mutavit Juſtinianus, *d. l. un. §. 12.* cum ſuo onere fiſco adquiruntur, *l. 12. l. 16. §. 2. D. de his, quæ ut indign. auferunt. l. 12. §. 2. D. de fideicommiſſar. libertatib. d. l. 14. D. de jur. fiſc.* IDEM.

14. *Scilicet &*] Scribendum, *Sed &.* CVJAC. Etiam Cujacius *Obſervation. lib.* XIII. *cap. 16.* legit *ſed et.* quod tamen non opus. *Scilicet & legata* hic idem eſt, ac, *nimirum & legata:* ut *§. 3. Inſt. de uſu & habitation.* dicitur, *Idem ſcilicet juris eſt in jumento.* SCHVLTING.

TITVLVS XVIII.

Qui habeant [1] jus antiquum in caducis.

[2] Item liberis, & parentibus [3] teſtatoris [4] uſque ad tertium gradum lex Papia

1. *Jus antiquum*] Quod obtinuit ante legem Iuliam & Papiam: nihilque aliud hic eſt, quam jus adcreſcendi: nec non *tit. 1. §. 21. l. un. pr. C. de caduc. tollend* ut adeo rectiſſime ſeſe habeat lectio *l. 29. §. ult. D. de legat. lib.* II. nec debeat illic pro, *jure antiquo,* reponi *jure adcreſcendi,* quod aliquando tentatum eſt. Alibi alio ſenſu accipitur, prout, nempe, diverſo juri poſteriori opponitur. SCHVLTING.

2. *Item liberis, &c.*] Ea quæ mortuo teſtatore deficiunt, ex jure antiquo apud heredem remanent, poſt legem Juliam & Papiam caduca fiunt: jus tamen ea lege antiquum ſervatur liberis & parentibus uſque ad tertium gradum, *§. & cum lex, C. de caduc. toll.* quod & in *tit. proximo, & tit. 1. & tit. 25.* Vlpianus notat. Inde Celſus *in l. pater meus, 29 §. ult. de leg. 11. Si filio,* inquit, *heredi pars ejus, a quo nominatim legatum eſt, accreſcit, non præſtabit legatum, quod jure antiquo capit.* Id vero immixtum portioni hereditatis eo jure capit, quod legem Papiam anteceſſit, quoniam filius eſt. Ceterum ut de Iuliano Vlpianus in *l. ſi Titio.* ita nos de Celſo dicere poſſumus. Celſus quidem ait legatum non præſtari. Sed poſt conſtitu-

 tionem

Papia jus antiquum dedit, ut [5] heredibus illis inſtitutis, quod quis ex eo teſtamento non capit, ad hos pertineat, [6] aut totum, aut ex parte, prout pertinere poſſit.

tionem Severi & Antonini alio jure utimur: ac fruſtra noſtri interpretes Celſum, qui Hadriani temporibus floruit una cum Iuliano, cum reſcripto D. Severi in concordiam adducere conantur. Sed hæc alias ſubtilius. CVJAC. Intercidit hic mentio aliorum, qui eodem jure poſt legem Papiam ſunt gaviſi, forte qui haberent liberos, de quibus *tit.* 25. §. 17. Ceterum qui ob annos non tenebantur pœnis legis Papiæ, de quibus plura habuimus *tit.* 16. §. 1. non etiam hoc commodo ideo gaviſi fuiſſe videntur. SCHVLTING.

3. *Teſtatoris*] Ita legendum omnino eſt; idque vult Cujacius *Obſervation. lib.* XIX. *cap.* 30. quod recte receptum eſt in ed. Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. in aliis eſt *teſtatores*, perperam. Pariſ. ejuſdem anni quoque in margine habet *teſtatoris*. IDEM.

4. *Vſque ad tertium gradum*] Ergo & in recta linea aliquando obſervatur determinatio graduum, quibus quid includatur. Imperator hujus juris meminit *l. un. pr. C. de caduc. tollend.* Non diſſimili modo jus variandi in hereditate adquirenda vel ex teſtamento, vel ab inteſtato, ſi teſtamentum habeat clauſulam codicillarem, datur liberis & parentibus uſque ad quartum gradum *l. ult.* §. 2. *Cod. de codicill.* Ita & ad bonorum poſſeſſionem contra tabb. liberti vocantur patroni liberi ad quintum gradum in conſtitutione Juſtiniani Græca, quam ex Baſilicis protulit Cujacius *Obſervation. lib.* XX. *cap.* 34. & quæ in ipſis Baſilicis reperitur *lib.* XLIX. *tit.* 1. Inde Vlpiano etiam viſum eſt adnotare, quod Prætor in edicto de legatis præſtandis bonorum poſſeſſione contra tabulas petita, generaliter excipiat parentes & liberos, nulla facta graduum enumeratione, *l.* 1. §. 1. *D. de legat. præſtand. contr. tabb. bonor. poſſeſſion. petit.* Imo & circa bona damnatorum cognatis in linea recta concedenda perſonæ, & gradus definiuntur *l.* 6. *C. de inceſt. & inutilib. nupt. l.* 9. *l.* 23. *Cod. Theod. de bon. damnator.* Ac proinde mirum videri non debet, quod Juſtinianus Imp. bona damnatorum capitis largiatur quidem liberis abſque gradus diſcrimine: at illis deficientibus concedat ea parentibus tantum ad tertium gradum *Novell.* CXXXIV. *cap. ult.* Hæc eſt vera Cæſaris mens, quam clare exhibent verba Græca. Ἀλλ' εἰ μὲν ἔχοιεν κατιόντας, αὐτοὺς ἔχειν τὴν οὐσίαν, χωρὶς τῶν διὰ τοιούτου ἁμαρτήματος αὐτοῖς προσγενομένων· εἰ δὲ μὴ ὕπεισι κατιόντες, ἀλλ' ἀνιόντες ἄχρι τρίτου βαθμοῦ, αὐτοὺς ἔχειν. Quæ nec plene, nec accurate vulgatus Interpres reddidit hoc modo. *Sed ſi quidem habeant deſcendentes, & adſcendentes ad tertium gradum, eos habere.* Rectius Haloander. *Sed ſi quidem deſcendentes habeant*, (damnati) *ut hi bona obtineant, exceptis iis, quæ per tale ipſis delictum acceſſere. Si nulli deſcendentes ſubſint, ſed adſcendentes, uſque ad tertium gradum, & ipſi obtineant.* Quod non attigiſſem; niſi viderem hujuſmodi exemplorum ignorationem effeciſſe, ut is, qui ex Novellis epitomas ſubjecit legibus Codicis, quæ hodie valde abuſive dicuntur authenticæ, putaret, in *Auth. bona damnatorum, C. de bon. damnator.* eſſe faciendam mentionem cognatorum a latere, inter quos crebrius de graduum numero quæritur. Nihil vero cauſæ eſt, ut de integritate Græci Novellarum contextus controverſia moveatur, eive quid intrudatur. Stat pro eo Julianus, antiquiſſimus Interpres, ut & Baſilica *lib.* VI. *tit.* 9. Sed hæc ab Vlpiano nonnihil abeunt: ideoque ulterius hic non procedemus. IDEM.

5. *Heredibus illis inſtitutis*] De inteſtatis non loquebantur leges caducariæ, ut jam monitum *ad tit. præc.* IDEM.

6. *Aut totum, aut ex parte, prout pertinere poſſit.*] Totum videtur iis conceſſum quod erat caducum, ſi nullos haberent coheredes, vel collegatarios, qui partes ſuas adquirerent: hos vero ſi haberent, ita videtur ex lege Papia obtinuiſſe, ut parentes liberique id conſequerentur, quod habere potuerant jure antiquo: quod vero adcreſcere debuerat aliis, quibus hoc jus non competebat, id cederet ærario vel fiſco: ut ita leges quidem reliquerint jus antiquum liberis & parentibus, non etiam eorum conditionem meliorem fecerint, quam antiquitus fuerat. IDEM.

TITVLVS XIX.

De Dominiis, & Adquiſitionibus rerum.

1. [1] Omnes res aut [2] mancipi ſunt, aut nec mancipi. Mancipi res ſunt

1. *Omnes res aut mancipi*] Mancipium pro dominio a Latinis uſurpari ſolet, quod a ſervis profectum videtur, qui quod manui & poteſtati dominorum ſubjicerentur, ob primam originem mancipia dicebantur, quaſi manu capti fuiſſent. Quod poſtea ad omne jus dominii translatum eſt. Res autem mancipi Vlpianus appellat, quæ in communi noſtro uſu verſantur, & quas manu quodammodo capimus & tractamus. Aliter Cajus *libr. poſteriori Inſtitut.* res dividit. CHAROND.

2. *Man-*

ſunt [3] praedia in Italico ſolo, tam ruſtica, qualis eſt fundus, quam urbana, qualis domus. [4] Item [5] jura praediorum ruſticorum: velut via, iter, actus, & aquaeductus. Item ſervi, & quadrupedes, quae [6] dorſo, collove

2. *Mancipi*] Pro *mancipii*: ac hoc verbum non eſſe *ἄπτωτον*, ſed genitivi caſus, bene notarunt Inſignes Viri, Ger. Joh. Voſſius *de art. Grammat. lib* III *ſive de Analog. lib.* I. *cap.* 46. *& in Etymologic. v manceps.* & Cl. Salmaſius *de uſur. cap.* 8. Jac. Perizonius *ad Sanct. Minerv. lib.* IV. *cap.* 4. *n.* 12. Nihil vero aliud hic *mancipium*, ſive, ut loquebantur olim, *mancupium*, eſt, quam dominium, proprietas vera, jure civili probata, a *manceps*, qui hic eſt, qui proprio jure quid poſſidet. Quomodo Tertullianus *Apologetic. cap.* 11 dixit, *Sublimiorem Deum, & quaſi mancipem Divinitatis.* Huic mancipio opponitur uſus. Ita Lucretius *lib.* III.

Vitaque mancipio nulli datur, omnibus uſu.

Curius ad Ciceronem *Epiſt. famil. lib.* VII. *epiſt.* 29. & Cicero ad Curium *dict. lib. epiſt.* 30. diſtinguunt *mancipium*, & *fructum*; *κτῆσιν*, & *χρῆσιν*, quæ jam multi notarunt. Boëthius *in Topic. Ciceron. lib.* III. res mancipi fuiſſe dicit, *quæ ita abalienabantur, ut ea abalienatio per quamdam nexus fieret ſolennitatem.* Quæ tamen definitio non eſt ſatis perfecta, cum nec ſit deſumpta ex ipſa rei natura: & non tantum mancipatione hæc potuerint alienari, ſed etiam in jure ceſſione, auctore Cicerone *Topic. cap.* 5. & Vlpiano *hoc tit.* §. 9. imo & modis aliis juris civilis, *hoc tit.* §. 8. 16. 19. de quibus aliquid dictum ad Cajum *Inſt. lib.* I. *tit.* 6. §. 3. quamvis privato actu ſtatim inter vivos non potuerit dominium Quiritarium transferri ſine mancipatione. Quo pertinent verba alia Boëthii *dict. loc. Quæcumque igitur res lege duodecim tabularum aliter, niſi per hanc ſolennitatem abalienari non poterat, mancipi vocabatur: cætera autem res nec mancipi vocabantur.* Ita hæc leguntur apud Cynum *ad l. un. C. de uſucapion. transformand.* qui ſua deſumpſit ex ſcriptis Jacobi de Ravani, ac proponit, quaſi hauſta eſſent ex Cajo: qua de re notavi aliquid ad Cajum *dict. lib.* I. *Inſt. tit.* 6. §. 3. In editis Boëthii exemplaribus legitur *non poterat. Sui autem juris cætera &c.* quæ plane non cohærent. Aliter Boëthii verba emendat Cujacius *Paratitl. tit. C. de uſucapion. transformand.* qui legit, *non poterant (ſunt autem certæ) hæ res mancipi vocabantur.* Jac. Gothofredus *ad legg.* XII. *tabb. probation. ad tab.* V. legit, *Quæcumque igitur res mancipi lege &c.* non recte: nec in principio, ſed in fine hæret vulnus. Salmaſius *de uſur. cap.* 8. reponit, *non poterant, erant mancipii, cætera nec mancipii vocabantur*, optime quod ad rem ipſam: ſed nos Cyni ſcripturam ſequimur. SCHVLTING.

3. *Prædia in Italico ſolo*] Non in ſola Italia, verum etiam in provinciis, quando locis erat datum jus Italicum: quales civitates multæ enumerantur in titulo *D. de cenſib.* Dicebantur quoque hi agri olim *cenſui cenſendo.* Feſtus. *Cenſui cenſendo agri proprie appellantur, qui & emi, & venire jure civili poſſunt.* Vt hæc proinde prædia antiquitus ſola in cenſum relata fuerint. Cicero *pro Flacc. cap.* 32. ita ſcribit. *Illud quæro, ſintne iſta prædia cenſui cenſendo: habeant jus civile: ſint, nec ne ſint mancipi: ſubſignari apud ærarium, apud Cenſorem poſſint.* Videri poterunt quæ ad illa verba notavit Eximius ille Vir, Joh. Georg. Grævius, poſt Cujacium *ad l.* III. *D. de verbor. ſignification.* Ceterum habebant quoque cives Romani in provinciis prædia non donata jure Italico: quæ poſſeſſiones dicebantur, quæque uſu tenebantur, non mancipio, Feſto auctore *v. poſſeſſiones*: ſive non nexu, ut loquitur Simplicius, inter Auctores rei agrariæ. Adeoque erant nec mancipi, ac tantum in bonis, & ſtipendiaria, & tributaria, §. 40. *Inſt. de rer. diviſion.* tamquam bello capta, & in dominio populi Romani: de quo plura legi poſſunt apud Theophilum *ad d.* §. 40. unde hæc non poterant uſucapi, *l.* 12. §. 1. *D. de Publician. in rem action.* Nec conditio poſſeſſorum aliquid mutavit circa jura harum rerum, ut viſum fuit Jac. Rævardo *ad legg.* XII. *tabb. cap.* 16. qui tamen nihil habet, quo id probet. Plinius *lib.* VI. *epiſt.* 19. ab eo adductus, agit tantum in genere de rebus ſoli comparatis: & Cicero *pro Flacc. loc. cit.* non dicit, provincialia prædia jure mancipii poſſideri: ſed id quærit, an prædia ſint cenſui cenſendo, & mancipi: ac id potius negat. Imo ne quidem poſt communicatam cum omnibus ingenuis civitatem Romanam ab Antonino Caracalla hæc rerum diſtinctio ſublata eſt: ſed demum abolita a Juſtiniano §. 40. *Inſt. de rer. diviſion. l. un. C. de nud. jur. Quirit. tollend. l. un. C. de uſucapion. transformand. & ſublat. different. rer. mancip. & nec mancip.* IDEM.

4. *Item jura prædiorum ruſticorum*] Cur non urbanorum quoque? an quia non tam ſunt ſoli, quam ſuperficiei? Ita ſane loquuntur Juriſconſulti *l.* 3. *D. de ſervitutib. l.* 20. *pr. D. de ſervitutib. prædior. urbanor.* Ex hac vero ratione admiſſa videtur olim harum ſervitutum uſucapio, de qua videri poterunt notæ ad Paulum *Sententiar. lib.* I. *tit.* 17 § 2. IDEM.

5. *Jura prædiorum*] Recte Vlpianus ſervitutes jura prædiorum appellat, eadem quidem ſignificatione, qua jus agendi, jus petendi, aut quid ſimile dicimus. Sunt enim ſervitutes, quædam prædiorum qualitates, *l. quid aliud,* 86. *de verbor. ſignific.* quæ ipſis inhærent, juſque tribuunt: ut eorum dominus vel ſibi jus in vicini prædio vindicet, vel vicinum nihil juris habere in eo, quod ipſe poſſidet, intendat. CHAROND.

6. *Dorſo, collove domantur*] Non quæ domari poſſunt: ſed quæ domari ſic ſolent, & operas ſic præſtare. Non ſatis eſt, ut res ſint ſemper in noſtro dominio, quod putat Rævardus *ad legg* XII. *tabb. cap.* 16. tales enim ſunt quoque canes, feles, aliaque animalia, ſaltem in dominio juris gentium: & has tamen res fuiſſe mancipi nemo dixerit. Iſidorus quidem *Origin. lib.* IX. *cap.* 4. Rævardo videtur favere: ſed Vlpiani potior eſt auctoritas. SCHVLTING.

love domantur, velut boves, muli, equi, aſini: [7] caeterae res nec mancipi ſunt: [8] Elephanti, & [9] cameli, quamvis collo dorſove domentur, nec mancipi ſunt: quoniam beſtiarum numero ſunt.

2. Singularum rerum dominia nobis [10] adquiruntur, mancipatione, traditione, uſucapione, in jure ceſſione, adjudicatione, lege.

3. [11] Mancipatio [12] propria ſpecies alienationis eſt, [13] & [14] rerum mancipi:

7. *Cetera res nec mancipi ſunt*] Ergo & reliqua animalia, veſtes, metalla, gemmæ, quæque pondere, numero, menſura conſtant: quæ Papianus enumerat, & traditione transferri in alios poſſe docet, *Reſponſ. tit. 23. de donationib.* IDEM.

8. *Elephanti & cameli*] Videntur quidem mancipii eſſe, non ſunt tamen: quia feræ beſtiæ ſunt, *l. 2. §. ult. ad leg. Aquil.* Iſidorus, *Mancipium*, inquit, *eſt quidquid manu capi ſubdique poteſt, ut homo, equus, ovis: hæc enim animalia ſtatim ut nata ſunt, mancipium eſſe putantur. Nam & ea, quæ in beſtiarum numero ſunt, tunc videntur mancipium eſſe, quando capi, ſive domari cœperunt* Tollitur vero hæc rerum differentia in *tit. de uſucap. transfor. C.* CVJAC.

9. *Cameli, quamvis dorſo, collove domantur*] Plinius *Natural. Hiſtor. lib.* VIII. *cap. 18.* de camelis. *Omnes autem jumentorum miniſteriis dorſo funguntur.* Ita Harduinus edidit. ab aliis abeſt *miniſteriis.* SCHVLTING.

10. *Adquiruntur &c.*] Aliter modos enumerat, ſed non perfecte, Varro *de re ruſtic. lib.* II. *cap. 10.* Vlpianus de modis illis ſingularibus adquirendi non agit, quibus per acceſſionem aliquid nanciſcimur. IDEM.

11. *Mancipatio*] Mancipationem eſſe manus traditionem Cajus *lib.* I. *Inſtitut. tit. 6.* oſtendit. CHAROND.

12. *Propria ſpecies alienationis, & rerum mancipi*] Salmaſius *de uſur. cap. 8.* pro hiſce mallet, *proprie ſpecies alienationis rerum mancipi*, bono ſenſu: & Cujacius quoque tolli vult &. Verum *propria* hic non diſplicet: ac ſic §. 7. etiam dicitur de traditione, quod ſit *propria alienatio rerum nec mancipi.* Non videtur vero mancipatio orta fuiſſe ex duodecim tabulis, ſed antiquior: ac duodecim tabulæ meminerunt ejus, qui nexum facit mancipiumque, Feſto teſte *v. mancipata.* Et videtur jam quoque antea fuiſſe cautum, ut rei dominium tranſiret plane, pretio numerato, quod hic fiebat imaginarie. Attigi id ad Cajum *Inſt. lib.* I. *tit. 6. §. 3.* Erat vero mancipatio traditio quædam civilis ac legitima, interveniente ære & libra, nec non nexu, & obligatione de evictione, ni res eſſet mancipantis, quod expoſui *not. ad Paul. Sententiar. lib.* II. *tit. 17. §. 3.* SCHVLTING.

13. *Et rerum mancipii*] Supereſt, *Et.* CVJAC.

14. *Rerum mancipi*] Non aliarum: alioquin nec ex ea dominium adquiſitum, nec obligatio ex nexu, ut Cicero oſtendit *Topicor. cap. 10.* Quo etiam pertinent verba Boëthii antea adducta. Si res mancipi eſſent tantum traditæ, in bonis ſolummodo erant accipientis, *tit. 1. §. 16.* niſi modo quoque adquirendi juris civilis dominium acceſſiſſet, quod & Boëthius docet *dict. lib.* III. cujus tamen rei effectus erant magni, *§. 20. hoc tit. l. 52. D. de adquirend. rer. domin.* Atque huc referri poſſunt verba Horatii *lib.* II. *epiſt.* II. *verſ. 158.*

Si proprium eſt quod quis libra mercatus & ære eſt,
Quædam, conſultis ſi credas, mancipat uſus.

Agit ſane de rebus mancipi, quæ ut etiam ſine mancipatione per uſucapionem plane poſſent adquiri, a juriſconſultis inductum fuiſſe videtur. Ac ſic uſucapio procedere poterat rei a domino emptæ, *l. 32. pr. D. de uſurpationib. & uſucapionib. l. 84. D. de furt.* & traditio, ac inſuper uſucapio requirebantur ad dominium adquirendum, *l. 20. C. de pact.* quæ notat Merillius *Obſervation. lib.* VIII. *cap. 38. & ad §. 40. Inſt. de rer. diviſion.* Quamvis *dict. l. 20.* ex mente Triboniani ſic accipi poſſit hodie, dominium ſtatim tranſire, ſi res a domino ſit tradita: ſi ab alio, uſucapione: non vero ſolis conventionibus. Videtur tamen etiam poſtea admiſſa fuiſſe mancipatio rerum, quæ natura ſui non erant mancipi: quod placet quoque Jano a Coſta *ad §. 40. Inſt. de rer. diviſion.* & Frid. Brummero *ad leg. Cinc. cap. 13.* ſi eſſent naturæ talis, ut non facile perirent. Plinius *Hiſtor. Natural. lib.* IX. *cap. 35.* poſtquam dixit, unionum nomen maxime grandibus margaritis impoſitum fuiſſe, ſubjicit. *Et hoc tamen æternæ prope poſſeſſionis eſt, ſequitur heredem, in mancipatum venit, ut prædium aliquod.* Idem in præcedentibus, ubi retulerat, Lolliam Paulinam, Caji, Principis uxorem tot gemmis ornatam fuiſſe, ut ſumma quadringenties ſeſtertium colligeret, addit; *ipſa confeſtim parata mancupationem tabulis probare.* Ita edidit Harduinus ex veſtigiis librorum veterum. in aliis pro *mancupationem* legitur *nuncupationem*, ſine ſenſu. Verum cum non illic ſermo ſit de probanda mancupatione, ſed ſumma pecuniæ, legere malim *mancupationum.* Ex tabulis, videlicet, mancupationum ſumma illa apparebat. Atque ita hæc explicare malo, id ſuadentibus ipſis Plinii verbis priori loco propoſitis, quam dicere, has quoque res fuiſſe mancipi, imo & omnes pretioſas, aut auro contra caras, quarumque nomine dupla eſt promittenda, ſecundum *l. 37. §. 1. D. de evictionib.* quod opinatur Cujacius *Paratitl. tit. C. de uſucapion. transformand.* Non poteſt hoc ſtare cum eo, quod hic tradit Vlpianus, res omnes præter eas, quas excepit, eſſe nec mancipi, quibus gemmas accenſet Papianus modo laudatus. SCHVLTING.

15. *Ea-*

cipi: [15]eaque fit [16]certis verbis, libripende, & quinque teſtibus [17]praeſentibus.

4. Mancipatio locum habet [18]inter cives Romanos, & [19]Latinos colonarios, Latinosque Junianos, [20]eosque peregrinos, quibus commercium datum eſt.

5. [21]Commercium eſt [22]emendi, vendendique invicem jus.

6. Res mobiles [23]non niſi praeſentes mancipari poſſunt; & non plures, quam quae manu capi poſſunt: [24]immobiles autem, etiam plures ſimul, & quae diverſis locis ſunt, mancipari poſſunt.

7. [25]Tra-

15. *Eaque fit certis verbis*] Exempla ſunt in §. *præterea. quibus mod. jus poteſt. ſol. &* §. *1. de teſta. ord.* quæ, cum explicata ſint a multis, longiora non faciam. CVJAC.

16. *Certis verbis*] Verba hæc videntur jam olim a Prudentibus inventa: quæ, ut & totum ritum hujus negotii, invenimus apud Cajum *Inſt. lib.* I. *tit. 6.* §. *3.* ubi multa ſatis adnotata reperientur. Fuit vero mancipatio actus legitimus, *l. 77. D. de regul. jur.* Ad legis actiones etiam pertinuiſſe hæc ſolennia, putat Jac. Gothofredus *ad legg. XII. tabb. not. ad tab. VI.* verum legis actionibus adſcribi non ſolent quæ privatim peraguntur, ut plerumque peragebatur mancipatio: nec Boëthius in *Topic. Ciceron. lib.* III. id dicit de mancipatione, ſed de ceſſione in jure, quæ magiſtratus jurisdictionem deſiderabat, ut & mancipatio, quæ occaſione adoptionis, & emancipationis fiebat: ac de illa id nullus negaverim. SCHVLT.

17. *Præſentibus*] Anteſtati quoque meminit Cajus, ac ex eo Anianus, *dict. loc.* de quo illic actum eſt. IDEM.

18. *Inter cives Romanos*] Qui juris civilis ſunt participes, & inter quos ſolos aliquid eo jure fieri poteſt, auctore Boëthio *eod. lib.* III. res enim ab eo debebat accipi, a quo jure civili poterat, ut Varro ſcribit *de re ruſtic. lib.* III. *cap. 16.* & accipiens quoque debebat ejus eſſe capax. IDEM.

19. *Latinos colonarios*] Horum exemplo Juniani introducti ſunt, ut Juſtinianus ſcribit in *tit. de lat. lib.* CVJAC. Qui, cum eſſent cives Romani, miſſi erant in colonias Latinas: quos capitis deminutionem mediam ſubiiſſe ſcribit Boëthius *in Topic. Ciceron. lib.* II. ac mutationem civitatis: ut Cicero quoque docet *pro Cæcin. cap. 33.* exceptis, ut videtur, quibusdam, quæ privati erant juris; ſaltem jure mancipii; quod vel hic locus evincit: ut adeo non ex omni parte jus civium perdiderint, quod volebat Sigonius *de jur. Ital. lib.* II. *cap. 3.* contra quem diſputat Vir Inclytus, Ezech. Spanhemius *Orb. Roman. exercitation 1. cap 8.* Ceterum poſt civitatem ab Antonino Caracalla cum omnibus ingenuis communicatam, hujus Latinitatis uſus non ſuperfuit. Pluribus hoc excutit idem Spanhemius *exercitation. 11. cap. 19.* SCHVLTING.

20. *Eosque peregrinos, quibus commercium datum eſt*] Simile de connubio habet *tit. 5.* §. *4.* Exempla dabit Livius *lib. VIII. cap. 19. lib. XLV. cap. 24.* Quin & jus nexi ac hereditatum relictum eſt aliquando illis, quibus civitas erat adempta. Narrat tale quid Cicero *pro Cæcin. cap 36.* Fuit vero & huic conceſſioni locus poſt civitatem omnibus ingenuis in orbe Romano conceſſam: idque dari potuit non tantum barbaris, ſed & civibus liberarum urbium; quales multæ non tantum ante a fuere, ſed etiam poſtea in orbe Romano manſere. Copiam talium habet laudatus Spanhemius *dict. exercitation. 11. cap. 13. & ſeqq.* IDEM.

21. *Commercium*] Commercium eſt permutatio, *l. ex hoc jure, 5. de juſt. & jure.* Ex permutatione originem cepit emptio & venditio: in qua & ſi utrinque merx non ſit, ut in permutatione, ſed aliud pretium, aliud merx, de ea tamen commercium dicitur frequentiſſime: inde & mercari, & promercium, & promercalis res. CVJAC. Commercii appellatione omnem contractum intellexiſſe videtur: ut Cajus *Inſt. lib.* I. & Varro *lib.* II. *de re Ruſtica*, emptionis nomine omnem alienationem complexi ſunt. Itaque J. C. aliquid in commercio hominum eſſe, & Paulus etiam *lib.* II. *Sentent.* prodigis interdici re ſua commercioque, & noſter Vlpianus *ſeq. tit.* interdictum prodigo commercium eſſe ſcribunt. CHAROND.

22. *Emendi, vendendique*] Quo negato non tamen locatio conductio excluſa eſt. Cicero *in Verr. lib.* III. *cap. 4. Is agrum in Segeſtano (nam commercium in eo agro nemini eſt) conductum habebat.* Nimis generaliter exponit hoc verbum hoc loco Charondas; quamvis Paulus id latius ſumat *lib.* III. *tit. 4. A.* §. *7.* ubi de interdictione, quæ fit prodigo. SCHVLT.

23. *Non niſi præſentes &c.*] Vt ita poſſent manu capi, & teneri: unde & mancipatio nominata eſt. Recurre ad notata ad Cajum *Inſt. lib.* I. *tit. 6.* §. *3. not. 28.* IDEM.

24. *Immobiles autem, etiam plures ſimul*] Quoniam hic abſentium rerum mancipatio admittenda eſſe viſa etiam eſt: nec ſemper commodum eſt in rem præſentem venire; conſequens fuit, ut etiam plures ſimul poſſent mancipari. Quin nec intereſſe potuit, eodem, an alio loco eſſent ſitæ. Ceterum ſingulæ res in hoc modo adquirendi ſingulari nominandæ fuere, ut & in ceſſione in jure: unde & pars bonorum do-

7. [25]Traditio, [26]propria eſt alienatio [27]rerum nec mancipi. Harum rerum dominia ipſa traditione [28]adprehendimus, ſcilicet, ſi ex juſta cauſa traditae ſunt nobis.

8. Vſucapione dominia [29]adipiſcimur, tam [30]mancipi rerum, quam [31]nec mancipi. [32]Vſucapio eſt autem domini [33]adeptio, per continuationem poſſeſſionis [34]anni, vel biennii: [35]rerum mobilium anni, immobilium biennii.

9. [36]In

nari non poterat, *l. 1. l. 2. Cod. Hermogenian. de donationib.* quod mutatum *l. 35. §. 4. C. de donationib.* Accedere quoque mancipationi fuit ſolita ceſſio vacuæ poſſeſſionis. Sic in inſcriptione aliquoties a me laudata apud Gruterum *p.* cIↃ LXXXI. Statia Irene mancipans monumentum Licinio Timotheo, dicit, IN QVE. VACVA. CVAM. POSSESSIONEM. MONVMENTI. S. S CESSIT. ubi ſculpi debuiſſe, EIQVE. VACVAM. POSSESSIONEM, nemo non videt. Eodem pertinet *l. 48. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* ut recte notavit Frid. Brummerus *ad leg. Cinc. cap. 13.* ubi plura habet eo pertinentia. IDEM.

25. *Traditio*] Legendum. *Traditio propria eſt alienatio rerum nec mancipii. Nec mancipii rerum &c.* CVJAC. † *2 Nec mancipi. Harum rerum.* IDEM.

26. *Propria*] Ita exaratum in codice Tiliano ſe inveniſſe Cujacius teſtatur *Obſervat. lib. XVII. cap. 28.* idque repræſentatum in edd. Charond. ac Pariſ. & Genev. cIↃIↃ LXXXVI. in aliis eſt *proprie.* De traditione plura habet Imperator *§. 40. Inſt. de rer. diviſion.* & ad illum Interpretes. Definiri quomodo debeat, docet Cujacius *Obſerv. lib. XI. cap. 19.* SCHVLTING.

27. *Rerum nec mancipi. Harum rerum &c.*] Et hæc lectio eſt libri Tiliani, a Cujacio probata *Obſervation. lib. XVII. cap. 28.* nec aliter habet ed. Pariſ. cIↃIↃ LXXXVI. Gen. ejuſdem anni *r. n. mancipi, harum dom.* Charond. *rerum nec mancipi. Nec mancipi r. d.* in aliis eſt, *rerum. Nec m. r. dom.* minus bene. Res an mobiles eſſent, an immobiles, nihil referebat, *d. §. 40.* nec probari poteſt, quod Vir Eruditus nuperrime ſcripſit, res immobiles nec mancipi translatas eſſe per ceſſionem in jure, mobiles per nudam traditionem: cum tamen utraſque & traditionem, & in jure ceſſionem admiſiſſe ſit certiſſimum: & jus hanc diſtinctionem ignoret. Ceterum huc reſpexit Juriſconſultus *in l. 9. §. 3. D. de adquirend. rer. domin* Res mancipi ſi eſſet ex juſta cauſa tradita, in bonis tantum erat, niſi eſſet uſucapta, de quo dictum *ad §. 3.* IDEM.

28. *Adprehendimus*] Sic edd. optimæ pleræque: nec aliter eſſe in MS. Tilii docet Cujacius *Obſervation. lib. XVII. cap. 28.* quædam habent *deprehendimus,* & male. IDEM.

29. *Adipiſcimur*] Modo ex cauſa illa, ex qua res nobis obvenit, adquirere poſſimus, *l. 7. D. pro legat.* De uſucapione copioſe commentantur Interpretes *ad tit. Inſt. de uſucapionib. & long. tempor. poſſeſſionib.* IDEM.

30. *Mancipi rerum*] Etiam traditarum a domino. Vide dicta *ad §. 3.* IDEM.

31. *Nec mancipi*] Mobilium, videlicet. Res immobiles nec mancipi non admiſerunt uſucapionem, *pr. Inſt. de uſucapionib. l. 12. §. 2. D. de Publician. in rem action.* ſed longi temporis præſcriptionem, *§. 2. Inſt. eod. tit.* IDEM.

32. *Vſucapio*] Vſucapionem Cicero *& in Topicis, & in Oratione pro Cæcinna,* uſus authoritatem appellat, id eſt, jus dominii utenti acquiſitum. Diſtinxerant autem veteres in præfinitione temporis uſucapiendi res, quæ extra Italiam erant, ab Italicis: ſed has ſubtilitates ſuſtulerunt Imperatores: atque tempus uſucapiendarum rerum mobilium triennium, immobilium vero longi temporis poſſeſſionem, id eſt, X. ann. inter præſentes. ut XX. inter abſentes. CHAROND.

32. * *Vſucapio eſt autem dominii adeptio*] Modeſtinus ait in *l. 3. de uſurp. & uſucap. adjectio dominii.* Mallem, *adeptio,* ut in hoc loco: conſueverunt enim Juriſconſulti eiſdem rerum definitionibus uti. Equidem quia hæc duo verba tantam inter ſe adfinitatem habent, ut alterum pro altero facile potuerit obrepere: quod etiam poſſum Vlpiano auctore, non metuo emendare in Modeſtino, *adeptio dominii.* Nam & capionis verbo adeptio ſignificatur, non adjectio. CVJAC.

33. *Adeptio*] Ita quoque ex bono auctore ſcribit Iſidorus *Origin. lib. V. cap. 25.* idque melius reſpondet verbo *capio,* quam *adjectio,* quod eſt apud Modeſtinum in *l. 4. D. de uſurpationib. & uſucapionib.* ut adeo non videam, cur poſterius priori prætulerit Ant. Contius *Diſputation. lib. 1. cap. 11.* quamvis non negem, commode defendi poſſe, cum Goil. Fornerio *Selection. lib. 11. cap. 17.* & aliis, illud *adjectio*: cum & *adjici* dicatur pro *adquiri, §. 4. Inſt. per quas perſon. cuiq. adquirit.* Nec novum, ut unus aliter rem eamdem definiat, quam alius. Ita aliter teſtamentum definit Vlpianus *tit. ſeq. §. 1.* quam Modeſtinus *l. 1. D. qui teſtament. facer. poſſ.* Sic nuptiæ non eodem modo definiuntur *l. 1. D. de rit. nuptiar.* ac *§. 1. Inſt. de patr. poteſtat.* Idem de legato *§. 1. Inſt. de legat. l. 36. D. de legat. 11. junct. l. 116. pr. D. de legat. 1.* & aliis pluribus. SCHVLTING.

34. *Anni, vel biennii*] Hoc idem eſt, quod tempus definitum lege, nempe, duodecim tabularum, *l. 3. D. de uſurpationib & uſucapionib.* in qua non video, cur illa verba, *temporis lege definiti,* Triboniano adſcribat Cujacius *ad d. l.* Nihil eſt, quod non a Modeſtino recte ſcribi potuerit. Ac forte Tribonianus, ſi quid mutaſſet, mentionem feciſſet potius temporis *conſtituti,* nempe, a Juſtiniano, quam *lege definiti.* IDEM.

35. *Rerum mobilium anni*] In jure civili quæri plerumque ſolet, utrum continuus, an utilis annus ſit.

Idem

9. [36]In jure ceſſio quoque communis alienatio eſt, & mancipi rerum, & nec mancipi; quae fit per tres perſonas, in jure cedentes, vindicantes, addicentes.

10. In jure cedit dominus: vindicat is, cui ceditur: addicit Praetor.

11. In jure cedi [37] res etiam incorporales poſſunt, [38] velut [39] uſusfructus, & hereditas, & [40] tutela legitima, [41] & libertas.

12.[42] He-

Idem & in hoc loco quæri poteſt. Sed verius eſt continuum annum numerari: & hoc Paulus ſcripſerat in *l. nunquam, 31. §. 1. de uſurpat. & uſucap.* Quia tamen annus in triennium mutatus eſt, Tribonianus ſcripſit *continuum tempus:* ſed debuit & vocem hanc *mobilium* circumſcribere. Nam idem prorſus eſt in uſucapionibus rerum immobilium. Scitum plane eſt hujus erroris cauſam in Tribonianum conferre. CUJAC. Non videtur dubitandum, quin æque in uſucapione immobilium, quam mobilium continuum tempus jam olim requiſitum fuerit: id definitio ipſa, quæ continuatæ poſſeſſionis meminit, clare evincit: ac lex vetus non, niſi circa temporis longitudinem, inter res mobiles, & immobiles diſtinxit. Adeoque quod in *l. 31. §. 1. D. de uſurpationib & uſucapionib.* dicit Paulus, *continuum tempus numeratur,* ei controverſiam non moveo: verum illud, *rerum mobilium,* vel ſaltem *mobilium* a Triboniano non relictum, ſed adjectum eſſe exiſtimant Hub. Giphanius *ad l. un. C. de uſucapion. transformand.* & Em. Merillius *Obſ. lib. V. cap. 32.* recte omnino. Et ſane Tribonianus, ubi occurrebat uſucapio rerum immobilium, repoſuit longi temporis poſſeſſionem, *l. 48. §. 1. D. de adquirend. rer. domin. l. 10. §. 1. l. 13. §. 2. l. 18. l. 21. D. de uſurpationib. & uſucapionib.* & alibi. verbum vero *uſucapio* uſurpat de rebus mobilibus, *§. 7. Inſt. de uſucapionib.* (ad quem locum id notavit Janus a Coſta) nec non *l. un. C. de uſucapion. transformand.* Sed & ſic quod de continuo tempore dicitur *in d. l. 31. §. 1. D. de uſurpationib. & uſucap.* de uſucapione non tantum rerum mobilium, ſed & de longi temporis poſſeſſione in rebus immobilibus verum erit: ac proinde nihil in mobilibus erit ſpeciale, aut notatu dignum. Quod autem cenſet Janus a Coſta *ad §. 12. Inſt. de uſucapionib.* illa verba, *rerum mobilium,* id velle, quod jure antiquo mala fides poſſidenti vel ſucceſſori ſuperveniens, rerum mobilium uſucapionem interruperit, quaſi res jam facta eſſet furtiva, dum quis illam contra domini voluntatem contrectat, ex ſententia veterum *l. ult. verſ. omnes, C. unde vi.* a qua tamen receſſit Imperator *d. §. 12. l un. C. de uſucapion. transformand.* id nec unquam probabitur: &, ſi ita eſſet, non debuerat hoc jus vetus quoque in Pandectis relinqui. Sed & diverſa ſunt, continuata poſſeſſio, & continua bona fides. Præterea indiſtincte leges tantum ab initio bonam fidem exigunt, abſque rerum diſcrimine, *l. 43 pr. D. de uſurp. & uſucapionib. l. 2. §. 19. D. pro emptor.* ac ſic heredem ejus, qui bona fide emit, propria mala fides non privat actione Publiciana, *l. 7. §. 12. D. de Publician. in rem action.* quæ illis datur, qui in conditione ſunt uſucapiendi. Nihil autem juvat Virum Egregium *l. ult. C. und. vi,* quæ de hac ſpecie non loquitur, ubi quis juſte accepit, ac uſucapere incepit. Idem dictum eſto de *l. 1 D. de diſtraction. pignor. & hypothecar. l. 47. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* Tandem quoque huc non pertinet *l. 11. D. de diverſ. temporalib. præſcriptionib.* ubi heredi bona fides propria non prodeſt, ob malam fidem defuncti: quod nemo negat. Obiter notemus, in *d. l. 11.* pro illis, *veluti cum ſciens alienum, illum illo, vel precario poſſedit,* legendum, *v. c. ſc. al. vel vi, vel prec. poſſedit,* cum Cujacio *ad d. l. 11. ad Papinian. Definition. lib.* II. aut *v. c. ſc. al. illum vi, dolo, v. pr. poſſ.* cum Jac. Gothofredo *ad l. 83. D. de regul. jur.* vel, uti pridem ego tentaveram, *v. c. ſc. al. ille* (defunctus) *vi, clam, vel pr. poſſedit.* Vitia hæc tria poſſeſſionis, *vi, clam, & precario,* conjungi notiſſimum eſt. Sed *vi, dolo, vel precario,* non ita legitur: quamvis id propius accedat ad vulgatam ſcripturam. SCHULTING.

36. *In Jure*] Id eſt apud eum, qui juri dicundo præeſt. CHAROND.

36. * *In jure ceſſio*] Tribus verbis omne officium prætoris continetur, Do, dico, addico, Dat judices, Dicit jus, Addicit, exempli gratia, in ceſſionibus. Addicit bona libertatum conſervandarum cauſa. Unde & in antiquis legibus Manilia, Peducea, Alliena, Fabia de finibus agrorum ita legitur, DEQUE EA RE CURATORIS, QUI HAC LEGE ERIT, JURISDICTIO, RECIPERATORUMQUE DATIO, ADDICTIO ESTO. SI CURATOR HAC LEGE NON ERIT, TUNC QUICUMQUE MAGISTRATUS IN EA COLONIA, MUNICIPIO, PRÆFECTURA, FORO, CONCILIABULO JURI DICUNDO PRÆERIT, MAGISTRATUS DE EA RE JURISDICTIO, JUDICISQUE DATIO, ADDICTIO ESTO. CUJAC. Hæc quo pacto peracta fuerit, deſcribit Cajus *Inſtit. lib.* II. *tit. 1. poſt §. 6.* ubi ſatis multa in notis dicta ſunt.

37. *Res etiam incorporales*] Atque hac in parte latius patebat ceſſio in jure, quam mancipatio.

38. *Velut uſusfructus*] Uſusfructus ſive domino cedatur, ſive extraneo, ceſſione finitur. Nam & extraneo ceſſus, ad proprietatem recurrit, *l. ſi uſusfructus, 66. de jure dot.* Nihil vero agitur in perſona extranei. CUJAC.

39. *Uſusfructus*] Hunc dominus cedere poterat alteri, qui ita illum adquirebat jure civili, ſive jure Quiritario, quod jus etiam dicitur dominium uſusfructus: & opponitur poſſeſſioni ejus, quæ ſola adquirebatur olim, ſi modo adquirendi juris gentium, non

12. [42] Hereditas in jure ceditur, vel antequam adeatur, vel poſteaquam adita fuerit.

13. [43] Antequam adeatur, in jure cedi poteſt [44] a legitimo herede: poſteaquam adita eſt, tam a legitimo, quam ab eo, qui teſtamento heres ſcriptus eſt.

14. Si antequam adeatur hereditas, in jure ceſſa ſit, [45] perinde heres fit cui ceſſa eſt, ac ſi ipſe heres legitimus eſſet. Quod ſi poſtea quam adita fuerit, in jure ceſſa ſit, [46] is, qui ceſſit, [47] permanet heres: [48] & ob id creditoribus

non civilis, uſusfructus conceſſus fuiſſet, *per l. 3. D. ſi uſusfruct. petet.* Atque hoc modo uſusfructus aliquando ipſo jure conſiſtebat, aliquando tuitione Prætoris, *l. 1. pr. D. quib. mod. uſufruct. vel uſ. amittit. l. 9. §. 1. D. uſufructuar. quemadmod. cav.* Ceſſio autem uſusfructus a fructuario ſi ſit domino facta, amittitur uſusfructus, Paulo auctore *Sententiar. lib.* III. *tit. 6. §. 32.* extraneo quoque in jure ceſſus neceſſario amittitur: nec cedens in jure, id quod coram Prætore ſolenniter ceſſit, retinere poteſt, cum id ab eo debeat abire: & quoniam ad alterum tranſire nequit, intereat neceſſe eſt: uti & amittitur hereditate ceſſa jus contra creditores, *§. 14. hoc tit.* Simplex ceſſio, quali hodie tantum indigemus, ſublato penitus a Juſtiniano jure Quiritario, *l. un. C. de nud. jur. Quirit. tollend.* (unde & ejus, quæ in jure fit, mentio videtur a juris noſtri compoſitoribus conſulto eſſe omiſſa) id non efficiet. De quibus nonnulla notavi ad Paullum *loc. cit.* poſt quæ ſcripta prodiere elaboratiſſimi libri de Vſufructu Viri Juris peritia nulli ſecundi, Gerardi Noodt, qui hanc ſententiam erudite defendit *lib.* II. *cap. 10.* Ceterum a ceſſione, qui modus eſt juris transferendi, & quidem modus civilis, immane quantum differt conceſſio qualiscumque utendi fruendi, ſive perceptionis fructuum, uti illam vocat Pomponius *l. 66. D. de jur. dot.* quæ & perceptio uſusfructus vocatur *l. 27. §. 11. D. ad leg. Jul. de adulter.* quæque fieri poteſt ex quavis juſta cauſa, venditionis, donationis, ſimilive, *§. 1. Inſt. de uſ. & habitation.* qua facta, ipſe fructuarius adhuc frui intelligitur; modo vel ipſe aliquid percipiat, vel donatarius, a quo nihil accepit, ipſe utatur, *l. 12. §. 2. l. 38. l. 39. l. 40. l. 67. D. de uſufruct.* Sed & res ipſas fructuarias locare, vel utendas dare poteſt, *d. l. 12. §. 2.* SCHVLT.

40. *Tutela legitima, & libertas*] De tutela ceſſicia *tit. 11.* dictum eſt. Libertas ceſſicia ea eſt, quæ vindicta datur: cedit enim libertatem dominus, vindicat ſervus, addicit prætor: & inde ſcipioni lictoris, quem liberandis ſervis gerit, vindictæ nomen. CVJAC.

41. † *Et libertas*] Al. *liberta.* IDEM. Manumiſſio per vindictam nullam continet ceſſionem: nec Prætor in ea quidquam addicit, ſed tantum dicit. Recurre ſis ad ea, quæ ſcripſi ad Cajum *Inſt. lib.* I. *tit. 1. §. 1.* Ed. Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. exhibet, *& liberta.* Cujacii nota poſtuma pro his verbis duobus habet *libertæ.* Vellem addidiſſet, an ita habeat codex Tilii. Optimus inde evaderet ſenſus, legitimam tutelam libertæ, quæ patrono defertur, cedi poſſe, quod verum eſt: aliæ vero non poſſunt, *vide tit. 11. §. 8.* & illic notata. In genere omnem legitimam tutelam cedi poſſe, quod vult lectio vulgata hujus loci, id ſcribi non recte potuit ab Vlpiano, poſt legem Claudiam, quæ aliarum tutelarum legitimarum ceſſiones inhibuit. SCHVLTING.

42. *Hereditas in jure ceditur*] De ceſſione hereditatis diſputat Cujacius *Obſervation. lib. XVIII. cap. 11.* IDEM.

43. *Antequam adeatur, in jure cedi poteſt a legitimo herede*] Jus ergo a lege delatum, quamvis nondum vere adquiſitum, ab adgnato cedi potuit: atque ita cedens plane pro herede non erat, qui etiam non niſi volens hereditatem ſuſcipiebat. Secus ſi jam hereditatem ſuſcepiſſet, *§. ſeq.* ſuus id non poterat facere, quia ipſo jure erat heres: quod diſcrimen notavit Cujacius *Obſerv. dict. lib. XVIII. cap. 11.* IDEM.

44. *A legitimo herede*] Quia lex ad eum hæreditatem defert, fitque ex ea hæres. In jure autem ceſſionis meminit Varro. CHAROND. Ita edidit Charondas, & recte. primo fuerat editum, *legitime ab herede.* quod vett. multæ edd. retinent. Edd. cum not. Cujacii, Pacii, aliæque vulgo habent, *legitimo ab herede.* Fabroti, *ab herede legitimo*: quæ eodem redeunt, quo id, quod nos exhibuimus. SCHVLTING.

45. † *Perinde fit heres*] *Proinde heres.* CVJAC.

46. *Is, cui ceſſa eſt*] Videtur legendum, *is, a quo ceſſa eſt*, quoniam ſubinfert, *Permanet heres.* Atque facit quidem ab hac conjectura ipſa juris ratio. Ideo enim tenetur creditoribus, quod adeundo cum eis contraxiſſe videatur, *l. 3. in fin. l. 4. quib. ex cauſ. in poſſeſ. eat.* Ideo ei debitores non tenentur, quod ſe omni heredis jure abdicaverit. Sed neque ceſſicio heredi tenentur, quia ei non ſunt obligati: attamen emptori hereditatis utiles actiones dantur, venditori directæ, *l. emptor. 5. C. de hered. vend.* Aliud ergo eſt cedere hereditatem in jure, longe aliud vendere hereditatem. De ceſſicia hereditate in libris Juſtiniani mentio, quod ſciam, nulla fit. CVJAC. † *Is, qui ceſſit, perm.* Servius *in* III. *Æneid. Cedi hereditas dicitur* Varro III. *d.* R. R. IDEM.

46. * *Is, qui ceſſit*] Ita edd. Pariſ. & Genev. cIↃ IↃ LXXXVI.

toribus defuncti manet obligatus: [49] debita vero pereunt, id eſt, debitores defuncti liberantur.

15. [50] Res autem corporales, quoties ſingulae in jure ceſſae ſunt, tranſeunt ad eum, cui ceſſa eſt hereditas.

16. [51] Adjudicatione dominia nanciſcimur, per [52] formulam familiae erciſcundae, quæ locum habet inter coheredes: & per formulam communi dividundo, cui locus eſt inter [53] ſocios: & per formulam finium regundorum, quae eſt inter vicinos. Nam ſi judex uni ex heredibus, aut ſociis, aut vicinis [54] rem aliquam adjudicaverit, ſtatim illi adquiritur, [55] ſive mancipi, ſive nec mancipi ſit.

17. Lege nobis adquiritur, [56] velut caducum, [57] vel [58] ereptitium ex lege Pa-

cIↃ IↃ LXXXVI. imo ſic habere codicem Tilii ſcribit Cujacius *Obſervation. lib.* XVII. *cap.* 28. idque ſenſus exigit. SCHULTING.

47. *Permanet heres*] Nec tutor legitimus tutela cedendo, prorſus ea in perpetuum liber eſt, *tit.* II. §. 17. Multo minus fiduciarius heres reſtituta tantum hereditate privato actu, efficere potuit, ne maneret heres, quod juris ratio non patiebatur, *l. 88. D. de heredib. inſtituend. l. 7. §. 10. D. de minorib.* verum huic, qui etiam invitus ad reſtitutionem cogitur, *§. 1. Inſt. de fideicommiſſar. hereditatib.* merito ſuccurrit Senatusconſultum Trebellianum, *l. 1. §. 1. D. ad S. C. Trebellian.* ubi cur Cujacius *Obſervation. lib.* XVIII. *cap. 11.* velit abundare, *fideicommiſſariis*, cauſam non video. IDEM.

48. *Et ob id creditoribus defuncti manet obligatus*] Adde, quod jura cedi quamvis poſſint, non tamen id procedat in oneribus, quibus quis obnoxius eſt, qui etiam pactis jus creditorum deterius non poteſt reddere, *l. 25. C. de pact.* IDEM.

49. *Debita vero pereunt, &c.*] Quia ceſſio in jure id operabatur, ut cedens jure ſuo caderet, utcumque id in alium non tranſiret; quod & in uſufructu extraneo ceſſo obtinuiſſe jam vidimus. Non hic de pœna, vel ſcientia eſt quæſtio: ſed de ipſius ceſſionis natura, & conſequentibus. IDEM.

50. *Res autem corporales*] Dixit de rebus incorporalibus quæ ceduntur in jure, nunc de rebus corporalibus. Quid eſt igitur, quod ait in extremo hujus ſententiæ, *cui ceſſa eſt hereditas?* Malim, *Cui ceſſæ ſunt.* CUJAC.

50. * *Res autem corporales quoties ſingulæ in jure ceſſæ ſunt, tranſeunt ad eum, cui ceſſa eſt hereditas*] Lectionem hanc ſtare non poſſe recte vidit Cujacius: at quam facit medicinam legendo, *ceſſæ ſunt*, & delendo verbo *hereditas*, eam probare non poſſum. Certe non opus eſt indiſtincte res cedere ſingulas: & cur non æque plures res immobiles poterunt cedi, ac potuerunt mancipari? §. *6. hoc tit.* Puto hic aliud latere: ac dubito, an non id voluerit, vel ſcripſerit Ulpianus. *Res autem corporales, quamvis ſingulæ in jure ceſſæ non ſunt, tranſeunt ad eum, cui ceſſa eſt hereditas*, hoc ſenſu: quemadmodum omnium rerum corporalium dominus fit is, qui hereditatem adquiſivit, *l. 23. pr. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* vel bonorum poſſeſſionem admiſit, *l. 1. D. de bonor. poſſeſſionib.* nec non is, cui ex fideicommiſſo hereditas reſtituta eſt, *l. 63. pr. D. ad S. C. Trebellian.* ſic hereditate ceſſa, rerum corporalium hereditariarum dominium tranſit ad eum, cui eſt ceſſa hereditas. Siglæ occaſionem ex parte errori potuerunt dare, & QVI *quamvis*, accipi pro QT *quoties:* ſic enim exprimuntur hæc in notis Magnonis. Huic vero conſequens fuit, ut negatio ſenſum plane turbaret: unde & illa omiſſa videtur. Optimus ſaltem horum eſt ſenſus. Melius ſuggerenti libenter aurem præbebimus. IDEM.

51. *Adjudicatione*] Idem Juſtinianus ſcribit in *extremo tit. de offic. jud.* neque vero ullus eſt alius caſus, in quo judicis ſententia dominium adquiratur. CUJAC. Sententia jus non dat ordinarie, ſed declarat, id alicui competere, *l. 8. §. 4. D. ſi ſervit. vindicet.* Adjudicatio vero traditioni, ac uſucapioni æquiparatur *l. 6. §. 3. D. de ſtatuliber.* SCHULTING.

52. *Formulam*] Hoc eſt, actionem, de qua olim dabatur formula, ut notiſſimum eſt.

53. *Socios*] In genere omnes intelligit, qui ſingulares res habent communes: quod in Pandectis frequens.

54. *Rem aliquam*] Quatenus in judicium eſt deducta, *per l. 54. D. famil. erciſcund. l. 18. D. commun. dividund. l. 9. C. commun. utriuſq. judic.*

55. *Sive mancipi, ſive nec mancipi*] Uti & utræque ceſſionem in jure admiſerunt, § *9 hoc tit.* In uſucapione quo pacto inter res mobiles, & immobiles diſtinguendum fuerit, vidimus *ad* § *8.*

56. *Velut caducum, vel ereptitium*] In ed. Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. eſt *erepturium:* & in archetypo teſtatur Cujacius *ad l. pen. D. d. jur. fiſci.* legi *ereptorium.* Intelligo autem caduca, quæ adquiruntur nobis, privatis, ſcilicet, nimirum, ſi quis haberet jus antiquum, de quibus *tit. 18.* vel liberos, qui legatum omne capiebant,

Papia [59] Poppæa. [60] Item legatum ex lege duodecim Tabularum, ſive mancipi res ſint, ſive nec mancipi.

18. [61] Adquiritur autem nobis etiam per eas perſonas, quas in poteſtate, manu, mancipiove habemus. Itaque ſiquidem (mancipio puta) acceperint, aut traditum eis ſit, vel ſtipulati fuerint, ad nos pertinet.

19. Item ſi heredes inſtituti ſint, legatumve eis ſit, & herditatem juſſu noſtro adeuntes, nobis adquirunt, & legatum [62] ad nos pertinet.

20. [63] Si ſervus alterius in bonis, alterius ex jure Quiritium ſit, ex omnibus cauſis adquiret ei, cujus in bonis eſt.

21. Is, quem bona fide poſſidemus, ſive liber, ſive alienus ſervus ſit, nobis adquirit, ex duabus cauſis tantum, id eſt, quod ex re noſtra, & quod [64] ex operibus ſuis adquirit. Extra has autem cauſas, aut ſibi adquirit, ſi liber ſit: aut domino, ſi alienus ſervus ſit. Eadem ſunt & in eo ſervo, in quo tantum uſumfructum habemus.

piebant, *nec non & dulce caducum,* uti Juvenalis loquitur *Sat.* IX. quæ expoſita ſunt *ad dict. tit. 18.* Ereptitium puto eſſe, quod indigno aufertur: quomodo & Vir Magnus id explicat ipſe *Obſervation. lib.* VI. *cap. 37.* quod dicitur eripi *l. pen. D. de jur. fiſc. l. 26. D. de L. Cornel. de falſ.* Hoc quidem plerumque fiſco vindicatur; interdum tamen etiam privatis conceditur, uti notavit idem Cujacius *ad Novellam.* I. adductis *l. un. §. 12. C. de caduc. tollend. l. 5. §. 2. D. de his, quæ ut idign. auferunt. l. pen. C. de legat. l. 7. C. de donationib. inter vir. & uxor. l. 10. §. 1. D. ſolut. matrimon. dos quemadmod. petat. l. 55. §. 2. D. ad S. C. Trebellian. Nov.* CXV. *cap. 3.* quales ſpecies pluribus exponit Scip. Gentilis *de jure adcreſcend. cap. 10.* Ac ſic quoque hoc explicat Jac. Gothofredus *ad leg. Jul. caducar. not. ad cap. 31.* Aliter Hotmanus *Obſervation. lib.* IV. *cap. 9.* qui hic delet *vel:* & reponit, *caducum receptitium:* per quod illa intelligit, quæ caduca liberis ac parentibus ad tertium gradum cedebant, *tit. 18.* & *receptitia* hic vult dici, uti dicimus receptitium ſervum, qui quis ſit Gellius ex Servio Sulpicio exponit *Noct. Atticar. lib.* XVII. *cap. 6.* & notum hodie juris tironibus. Sed nullo modo probanda eſt illa emendatio: & illud de receptitio ſervo, vel receptitiis bonis, quæ mulier nupta ſibi retinet, hinc plane eſt alienum. Hic non retinetur, ſed adquiritur. SCHVLT.

57. *Vel ereptitium*] Neſcio quid ſit ereptitium: niſi id forſitan ſit, quod alias in cauſa caduci eſſe dicitur. Neque enim id cadit a nobis (quandoquidem vivo teſtatore deficit) ſed heredi eripitur: caduca cadunt a nobis. CVJAC.

58. † *Ereptitium*] V. *Obſ.* VI. *37. Parat. in lib. D. lib.* XXXIV. *tit. 9. & Par. in Cod. de caduc. toll.* IDEM.

59. *Poppæa*] Ita paſſim repoſui pro *Popea*, vel *Popæa:* cum conſtet dictam eſſe legem a Poppæo Sabino. SCHVLTING.

60. *Item legatum ex lege* XII. *tab.*] *L. verbis legis, 120. de verb. ſignif. l. quotiens, 47. §. ult. D. pecul.* CVJAC. Legatum eſt modus adquirendi civilis. Debuit autem tempore Vlpiani, ut res directo adquireretur, fuiſſe legatum vindicationis, ſinendi modo vel præceptionis & quidem rei in ſpecie, ſecundum ea, quæ *tit. 25.* traduntur. SCHVLTING.

61. *Adquiritur autem nobis &c.*] De his plura invenientur apud Cajum *Inſt. lib.* II. *tit. 1. §. 7. & ſeqq.* & in *tit. Inſtit. per quas perſonas cuiq. adquirit.* IDEM.

62. *Ad nos pertinet*] Ipſo jure, etiam invitos & ignorantes, *§. 3. Inſt. dict. tit. l. 32. D. mandat.* cum hic nullum ſit onus: quamvis poſtea liceat repudiare: ac tunc erit quaſi non adquiſitum. IDEM.

63. *Si ſervus alterius in bonis*] Dominus Bonitarius præfertur domino Quiritario. CVJAC.

64. *Ex operibus ſuis*] Alii dicunt *ex operis:* ſed hoc quoque rectum eſt, ut auctoribus ſcriptis libris, *in §. de his, per quas perſ. nob. adq. §. item per quas perſ. obligat. nob. adq.* & auctoribus Florentinis, *in l. quod ſervus, 36. de ſtip. ſer.* IDEM.

TITV-

TITVLVS XX.

[1] *De Teſtamentis.*

1. [2] Teſtamentum eſt mentis noſtrae juſta [3] conteſtatio, in id ſolenniter [4] factum, ut poſt mortem noſtram valeat.

2. [5] Teſtamentorum [6] genera fuerunt tria, unum, quod calatis comitiis: alterum, quod in procinctu: tertium, quod per aes & libram appellatum eſt. Illis duobus teſtamentis abolitis, hodie ſolum in uſu eſt, quod per aes & libram fit, id eſt, per [7] mancipationem imaginariam: in quo teſtamento libripens adhibetur, & familiae emptor, & [8] non minus quam [9] quinque [10] teſtes, cum quibus teſtamenti factio eſt.

3. Qui in poteſtate teſtatoris eſt, aut familiae emptoris, teſtis, [11] aut libripens adhiberi non poteſt: quoniam familiae mancipatio [12] inter teſtatorem,

1. *De Teſtamentis*] De his egit Cajus *Inſt. lib.* II. *tit.* 2. Paulus *Sententiar. lib.* III. *tit.* 4. *A.* qui poſſunt conferri.

2. *Teſtamentum*] Teſtamentum ex eo dicitur, quod teſtatio mentis ſit, id eſt, declaratio & ſignificatio teſtato facta. Solebant autem veteres vel calatis, id eſt, vocatis comitiis, vel in procinctu, ex caſtris ſcilicet in prælium exeuntes, quaſi togis jam præcincti, & expediti, vel per æs & libram teſtamentum facere: quemadmodum & ex Sex. Pompejo Feſto, & Gellio, aliiſque intelligere licet. In quibus omnibus is, qui teſtabatur, voluntatem ſuam certis verbis & clara voce exprimebat, teſtes eos appellans, qui teſtamenti factioni aderant: ut recte Vlpianus eadem ſignificatione teſtationem & nuncupationem poſtea dixerit. *Nuncupare* enim eſt (ut Varro & Feſtus ſcribunt) *nominare*, ſive *nominatim pronunciare.* Juſtam denique ſive teſtationem, ſive ſententiam dicit, quæ ſecundum præſcriptam a jure Romano ſolennitatem facta eſt. CHAROND.

2. * *Teſtamentum eſt &c.*] Definitio hæc eodem redit, quo vulgata Modeſtini *l.* 1. *D. qui teſtament. facer. poſſ.* Pertinet vero tantum ad teſtamentum ſolenne: non ad privilegiatum: ac ſatis etiam ſic diſtinguit Vlpianus teſtamentum a codicillis, qui ipſius tempore nullam requirebant ſolennitatem; quo pertinet §. *ult. Inſt. de codicill.* SCHVLTING.

3. *Conteſtatio*] In manuſcr. legitur *teſtatio*, id eſt, declaratio. CHAROND. Dicitur quoque eſſe *teſtatio mentis pr. Inſt. de teſtament. ordinand.*

4. *Factum*] Et hoc referri poteſt ad *teſtamentum.* Poſſet & legi *facta*, ut referatur ad *teſtatio.* SCHVLTING.

5. *Teſtamentorum genera fuerunt tria*] Jure civili. Fuit & quartum jure prætorio. Eſt & quintum, civili, prætorio, & principali jure permixto. CVJAC.

6. *Genera*] De quibus plura habet A. Gellius *Noct. Atticar. lib.* XV. *cap.* 27. Imperator §. 1. *Inſt. de teſtament. ordinand.* ac Theophilus, vulgatique Interpretes. SCHVLTING.

7. *Mancipationem imaginariam*] Ipſa mancipatio erat venditio imaginaria, ut Imperator ſcribit etiam §. 1. *Inſt. dict. tit.* ſed per illam verum jus conferri ordinarie in alios ſolebat: per hanc nihil adquiſivit familiæ, ſive hereditatis, emptor, qui alius erat ab herede. IDEM.

8. *Non minus quam*] Sic Verres apud Ciceronem *lib.* I. *in Verr. cap.* 45. in edicto ſcripſerat: *non minus multis ſignis, quam ex lege oporteat.* Major numerus non nocet. Paulus *Sententiar. lib.* III. *tit.* 4. *A.* §. 10. IDEM.

9. *Quinque teſtes*] Jure Prætorio ſeptem teſtes deſiderabantur: non vero libripens, aut familiæ emptor, §. 2. *Inſt. dict. tit.* Manſit vero diſtincta utraque hæc teſtandi forma, juris civilis, & Prætorii, diu poſtea, *l.* 1. *Cod. Theod. de teſtament. & codicill.* & meminit utriuſque Papianus *Reſponſ. tit.* 45. At tempore Theodoſii Junioris, per *l.* 21. *C. hoc tit.* cœpit in unam conſonantiam jus civile, & Prætorium jungi, ut ſcribit Juſtinianus §. 3. *Inſt. dict. tit.* Accuratius hoc exponit Jac. Gothofredus *ad d. l.* 1. *Cod. Theod. de teſtament. & codicill.* Quod in Pandectis, & Codice hæc forma non ita occurrat, id illorum compilatoribus adſcribendum eſt. IDEM.

10. *Teſtes*] In manuſcript. marg. additur, *cives Romani puberes.* CHAROND. Hæc, quæ in margine Ms. addita ſunt, dubito, an non ſint ab aliquo ſtudioſo adjecta. SCHVLTING.

11. *Ad libra penſa*] Lege, *Aut libripens.* CVJAC.

11. * *Aut libripens*] Sic jam edidit Charondas: idque ſenſus exigit. aliæ edd. *ad libra penſa.* SCHVLTING.

12. *Inter teſtatorem, & familia emptorem*] Et ideo ſeorſim in tabulis heres ſcriptus (plerumque enim cui ſit mancipatio, non ſit nuncupatio) ad teſtamentum

rem, & familiae emptorem fit: & ob id domeſtici teſtes adhibendi non ſunt.

4. [13] Filio familiae emente, pater ejus teſtis eſſe non poteſt.

5. Ex duobus fratribus, [14] qui in eadem patris poteſtate ſunt, alter familiae emptor, alter teſtis eſſe non poteſt: quoniam quod unus ex his [15] mancipium accipit, adquirit patri, [16] cui filius ſuus teſtis eſſe non debet.

6. [17] Pater, & qui in poteſtate ejus eſt conſtitutus: [18] duo fratres, qui in ejuſdem patris poteſtate ſunt, teſtes utrique, [19] vel alter teſtis, alter libripens fieri poſſunt, alio familiam emente, quoniam nihil nocet ex una domo plures teſtes alieno negotio adhiberi.

7. [20] Mutus, ſurdus, furioſus, [21] pupillus, [22] femina, [23] neque familiae emptor, neque teſtis, libripensve fieri poteſt.

8. [24] Latinus Junianus & familiae emptor, & teſtis, & libripens fieri poteſt: [25] quoniam cum eo teſtamenti factio eſt.

9. In

tum teſtis adhiberi poteſt: at ſublata mancipatione, ſane creditur hodie, ut recte Juſtin. ait in §. *ſed neque. de teſta. ord.* totum hoc negocium inter teſtatorem & heredem agi. Proinde heres, aut qui per poteſtatem heredi conjunctus eſt, teſtis adhiberi non poteſt. CVJAC.

13. *Filio familia emente*] Familiam, ſcilicet. Poſſet tamen & legi, *filio familiam emente.* SCHVLTING.

14. † *Qui in eadem patris*] *Qui ejuſdem p.* CVJAC. Sic & *ejuſdem* eſt in margine ed. Pariſ. cIↄIↄLXXXVI. idque rectum. SCHVLTING.

15. *Mancipium*] Non accipit *mancipium* proprie: ſed *mancipio:* ac ſi melius ſcriberetur. IDEM.

16. *Cui filius ſuus teſtis eſſe non debet*] Et ſic ergo res hæc imaginaria imitabatur etiam hac in parte veritatem. IDEM.

17. *Pariter, & qui in poteſtate*] Lego, *Pater, & qui in poteſtate ejus eſt conſtitutus, & duo fratres, &c.* vide *l. pater. de teſt.* CVJAC.

17. * *Pater, & qui in poteſtate &c.*] Hæc ita a præcedentibus diſtinximus, ac repræſentavimus, poſt edit. Pariſ. cIↄIↄLXXXVI. quæ priori regulæ perperam in aliis cohærent: & pro *pater* legitur illic *pariter.* Ac *pater*, quod ratio exigit, ſcriptum eſt quoque in *l. 17. D. de teſtib.* qui locus ex hoc ipſo eſt deſumptus, & in §. *8. Inſt. de teſtament. ordinand.* SCHVLTING.

18. *Duo fratres*] In *d. l. 17. & d. §. 8.* ſcriptum eſt, *item duo fratres*, recte. IDEM.

19. *Vel alter teſtis, alter libripens fieri poſſunt, alio familiam emente.*] Pro his Tribonianus repoſuit, *in eodem teſtamento, vel eodem negotio fieri poſſunt:* abolita enim erat familiæ emptio. IDEM.

20. *Mutus, ſurdus &c.*] Add. *§. 6. Inſt. de teſtament. ordinand. l. 20. §. 4. 6. D. qui teſtament. facer. poſſ.* IDEM.

21. *Pupillus*] Livius apud Priſcianum *lib.* VIII. *p. 792.* ita ſcribit. *Impubes libripens eſſe non poteſt, neque anteſtari:* ubi quid ſit *anteſtari*, dictum eſt ad Cajum *Inſt. lib. 1. tit. 6. §. 3.* IDEM.

22. *Femina*] De feminæ teſtimonio rata hæc ſunt. femina ἐν ταῖς ἀποδεικτικαῖς, teſtis loco produci poteſt, *l. ex eo, 18. de teſt. l. qui teſtam. 20. §. mulier. de teſtam.* Femina, ἐν ταῖς συςατικαῖς teſtis adhiberi non poteſt. & hoc Græcus interpres tradit. CVJAC.

23. *Neque familia emptor, neque teſtis, libripensve fieri poteſt*] Sunt hæc officia, non quidem publica, ſed tamen ex iis, quæ vocantur civilia, *l. 2. D. de regul. jur.* vel virilia, *l. 1. §. 5. D. de poſtuland. l. 1. §. 1. l. 2. §. 1. D. ad S.C. Vellejan.* Quin & Seneca teſtimonii perhibitionem in teſtamento æquiparat officio advocati, & candidatum adjuvantis. Verba ejus *epiſt.* VIII. hæc ſunt. *Si hoc mecum, ſi hoc cum poſteris loquor, non videor tibi plus prodeſſe, quam cum ad vadimonium advocatus deſcenderem, aut tabulis teſtamenti annulum imprimerem, aut in Senatu candidato vocem & manum commodarem.* ut adeo non tantum inde arceantur muti, ſurdi, furioſi: ſed & pupilli; imo & feminæ: quarum operam olim putabant comparatam eſſe ad domeſticam diligentiam, ſecundum Columellam *de re ruſtic. lib.* XII. *præfation.* Atque ex his dijudicari poteſt, an, poſtquam jure novo codicilli quoque ſolenniter conficiuntur, *l. ult. C. de codicill.* in iis mulieres teſtes liceat adhibere. Sed hoc obiter. SCHVLTING.

24. *Latinus Junianus & familia*] Quoniam commercium habet, ut ſupra *tit. prox.* CVJAC.

25. *Quoniam cum eo teſtamenti factio eſt*] Ita & *tit. 11. §. 16.* & hæc ratio fortior eſt, quam quod cum eo eſt commercium: quid enim vetat, alicui conceſſum eſſe commercium, non tamen etiam jus ex teſtamento capiendi? quomodo videmus dari, quibus facultas eſt uſucapiendi; qui tamen ex teſtamento aliquid accipere,

9. In teſtamento, quod per aes & libram fit, duae res aguntur, familiae mancipatio, & nuncupatio teſtamenti. [26] Nuncupatur teſtamentum in hunc modum. Tabulas teſtamenti teſtator tenens ita dicit. [27] HAEC VTI [28] IN HIS TABVLIS, CERISVE SCRIPTA SVNT, [29] ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR: [30] ITAQVE, VOS QVIRITES, TESTIMONIVM [31] PRAEBITOTE: quae nuncupatio, & teſtatio vocatur.

10. [32] Fi-

pere, idve uſucapere prohibeantur: ad quos pertinet reſponſum Javoleni *l. 7. D. pro legat.* cum Latino autem Juniano quatenus fuerit teſtamenti factio, patet ex *tit. 17. §. 1. tit. 22. §. 2.* SCHVLTING.

26. *Nuncupatur teſtamentum in hunc modum, &c.*] Alibi *nuncupari* dicuntur quæ verbotenus enunciantur, ut in quadam lege XII. tabularum, *uti lingua nuncupaſſit, ita jus eſto.* quo pacto & vota dicebantur *nuncupata,* quæ magiſtratus in provincias ituri faciebant: quæque in tabulas referebantur, multis præſentibus, Feſto teſte *v. nuncupata pecunia.* Hic vero non pronunciatur tenor ipſius teſtamenti: ſed generaliter, hic contineri voluntatem teſtatoris. Atque hanc formulam, quam Vlpianus ſubjicit, ex ipſis tabulis teſtatorem recitaſſe non dicit Vlpianus: quamvis id factum eſſe, videatur poſſe colligi ex Iſidoro *Origin. lib. V. cap. 24.* verum nec is dicit, id recitatum *ex tabulis,* at *in tabulis:* quod tamen non recte dicitur: & forte negligentius eſt ſcriptum ab Iſidoro, qui aliqua ibidem habet, ne juris quidem tironi placitura. Iſidorum vero deſcripſit Auctor Gloſſarii, cujus ſcheda membranacea MS. apud me ita habet. *Nuncupatio, quam in tabulis teſtator recitat.* Longe vero hinc diſtat illud, quod in teſtamento *nuncupatum* dicitur *l. 9. §. 2. D. de heredib. inſtituend.* quod nihil aliud eſt, quam dictatum librario. Hoc non monerem, niſi incidiſſem in ſcriptorem, qui in eo eſſet lapſus. IDEM.

27. HAEC VTI IN HIS TABVLIS, CERISVE SCRIPTA SVNT *&c.*] Cl. Salmaſius *de ſubſcribendis & ſignandis teſtamentis cap. 19. & 20.* per ceras intelligit ceras exteriores, quibus ſigna impreſſa ſunt. Sed an in illis aliquid datur & relinquitur? Ego intelligerem potius interiorem partem, vel illam, in qua teſtator animi ſui judicium expoſuit. Et ipſe Salmaſius alibi, *cap. 24.* fatetur, in exteriore parte lignearum tabularum, ſive ſumma ſuperficie, nullas ceras fuiſſe. Nec verum eſt, quod idem Vir Præclarus ſcribit *cap. 26.* tales tabulas ceratas in ſcriptis Juriſconſultorum non apparere. occurrunt certe cerati codicilli, *l. 52. pr. D. de legat. III.* bonorum poſſeſſio *contra lignum, l. 19. D. de bon. poſſ. contr. tabb.* ligneæ tabulæ *l. 1. D. de bon. poſſ. ſec. tabb.* etſi talium uſum procedente tempore minorem fuiſſe nullus inficias ivero. Sed tamen & poſt Conſtantini tempora, contra ac ille exiſtimat, invenimus apud Themiſtium non tantum *πινακίδια Oratione XVI. princ.* ſed & *Orat. XVIII. de audiendi cupiditate Theodoſii, p. 221.* meminit pugillarium & ſtyli. Verba hæc Ταῦτα οὖν μοι ἐπὶ ἕκαστον ἐπισκοποῦντι ἀτρέμα χρῆσθαι ἀνάγκη τῇ πινακίδι καὶ τῷ σιδήρῳ. Hoc eſt, interprete D. Petavio, *Hæc igitur cum ſingillatim conſidero, pedetentim uti pugillaribus ac ſtylo neceſſe eſt.* evidenti indicio, adhuc ſub Theodoſio ceratas tabulas in uſu fuiſſe. & Imperator *§. 12. Inſt. de teſtament. ordin.* earum meminit, ut rei uſitatæ. IDEM.

28. IN HIS TABVLIS, CERISVE] Ita in *l. 1. §. 4. D. de leg. Cornel. de falſ.* ubi ſcriptum eſt, *cereisve,* pro quo tamen mallem *cerisve,* quod habent antiquæ editiones quædam, cum Ampliſſimo Bynkershoeck *Obſervation. lib. III. cap. 21.* aut dicendum, *cereisve* ſcriptum eſſe antiquo more pro *cerisve.* Sic autem quoque Livius *lib. I. cap. 24.* dixit, *ex illis tabulis, cerave,* quem laudat idem Vir Inſignis, addens, ita locutos veteres, evitandæ captionis ergo: proprie enim non inſcribebatur tabulis, ſed ceræ iis inductæ. IDEM.

29. ITA DO] Iſidorus habet, *ita dico,* quod legitur etiam ad marginem ed. Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. Recte habet *do.* IDEM.

30. ITAQVE, VOS QVIRITES, TESTIMONIVM PRAEBITOTE] Huic dicto accedebat anteſtatio, aureſque teſtium tangebantur. Id docet Clemens Alexandrinus loco a nonnullis laudato *στρωματ. lib. V. p. 574.* ubi ſcribit, a Romanis quædam circa teſtamenta obſervata eſſe: eoque pertinentia ab ipſo referuntur, *ζυγὰ, καὶ ἀσσάρια, καρπισμοί τε, καὶ αἱ τῶν ὤτων ἐπιψαύσεις, libra, aſſes, mancipationeſque, & aurium adtrectationes.* Attigi hoc ad Cajum *Inſt. lib. I. tit. 6. §. 3.* Nihil de ſubſcriptione: quam etiam jus civile non exigebat, ut nec ſigna, *§. 3. Inſt. de teſtament. ordinand.* ut adeo res hæc commiſſa videatur primo prudentiæ teſtantium, quo quiſque modo voluntatem ſuam vellet ſervare ſecretam. Sed Prætor ſigna quoque exegit, *§. 2. Inſt. dict. tit.* ac quod de fide tabularum cautum eſt Senatusconſulto a Paulo relato *Sentent. lib. V. tit. 25. §. 6.* ad has quoque tabulas pertinuiſſe videtur; ſicuti ibidem notavimus. IDEM.

31. † PRAEBITOTE] *perhibetote. V. Obſ. VI. 37.* CVJAC. Non nego, defendi poſſe *præbitote,* vel *præbetote:* verbum tamen *perhibere* frequens eſt in hac materia: ac ſic *l. 20. §. 3. l. 21. §. 2. D. qui teſtament. facer. poſſ. l. 9. C. de teſtib.* Sic Paulus *Sentent. lib. III. tit. 4. A. §. 4.* ita Theodoſius Imp. *Novell. tit. 9.* ſcribit hac ipſa de re. *Ideo veteres teſtamenta ſcripta teſtibus offerebant; oblatarumque eis tabularum perhibere teſtimonium poſtulabant.* Vt proinde alienus non ſim ab emendatione Cujacii *ad Paul. Sentent. dict. loc. & Obſ. lib. VI. c. 37.* legentis *perhibetote,* quod in ed. Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. receptum eſt, & ita MS. Aured. SCHVLT.

32. Fi-

10. [32] Filius familiae teſtamentum facere non poteſt: quoniam nihil ſuum habet, ut teſtari de eo poſſit. [33] Sed Divus Auguſtus [34] Marcus conſtituit, ut filius familiae miles de eo peculio, quod in caſtris adquiſivit, teſtamentum facere poſſit.

11. [35] Qui de ſtatu ſuo incertus eſt, (facito, quod patre peregre mortuo, ignorat, ſe ſui juris eſſe) [36] teſtamentum facere non poteſt.

12. Impubes, licet ſui juris ſit, teſtamentum facere non poteſt: [37] quoniam nondum plenum judicium animi habet.

13. [38] Mutus, ſurdus, furioſus, itemque prodigus, cui lege bonis interdictum eſt, teſtamentum facere non poſſunt: mutus, [39] quoniam verba nuncupationis loqui non poteſt: ſurdus, [40] quoniam verba familiae emptoris exaudire non poteſt: furioſus, quoniam mentem non habet, ut teſtari de ea re poſſit: prodigus, [41] quoniam commercium illi interdictum eſt, & ob id familiam mancipare non poteſt.

14. [42] Latinus Junianus, item is, qui dedititiorum numero eſt, teſtamen-

32. *Filius familiæ*] De hoc agitur *pr. Inſt. quib. non eſt permiſſ. facer. teſtament.* & fuſe ab interpretibus.

33. *Sed divus Auguſtus Marcus*] Supereſt, *Marcus*, *§. 1. quib. non eſt per. fac. teſt.* CVJAC.

34. *Marcus*] Non Marcus, ſive Marcus Antoninus filiisfamilias jus de peculio caſtrenſi teſtandi dedit: ſed Auguſtus, Nerva, Trajanus, Hadrianus, *pr. Inſt. quib. non eſt permiſſ. facer. teſtament.* ut proinde hoc verbum ſupereſſe recte exiſtimet Cujacius. Sed V. C. Marc. Aurel. Galvanus *de uſufruct. cap. 9. n. 6.* reponit *Magnus*; quia id nomen Imperatoribus paſſim tribuitur. At in jure id quidem tribuitur Antonino Baſſiano, ſive Caracallæ a Marciano *l. ult. §. 11. D. de publican. & vectigalib. l. 9. D. de diverſ. temporalib. præſcriptionib. l. ult. C. ad leg. Jul. majeſtat.* ac a Paulo *l. ult. D. de veteran. l. 11. §. 1. D. de legationib.* ut & in nummo apud Illuſtrem Virum, Ezech. Spanhemium *Orb. Roman. Exercitation. 11. cap. 4.* Sed Octavianum Cæſarem Auguſtum ſibi hunc titulum tribuiſſe nunquam quis probaverit. SCHVLTING.

35. *Qui de ſtatu*] *L. de ſtatu, 15. de teſtam.* CVJAC.

36. *Teſtamentum facere non poteſt*] Quia hic legare, & jubere non poteſt, qui neſcit, an voluntas ſua ullius ſit momenti. Exceptio eſt in milite, quia de rebus caſtrenſibus, etiam ſi ſit filius familias, teſtari poteſt, *l. 11. §. 1. D. teſtament. milit. l. 9. D. de jur. codicillor.* SCHVLTING.

37. *Quoniam nondum plenum judicium animi habet*] Ita Vlpianus accurate loquitur. Nec aliter intelligendum eſt, quod dicitur *§. 1. Inſt. quib. non eſt permiſſ. facer. teſtament.* impuberibus nullum eſſe animi judicium, hoc eſt, non ſufficiens, quod non plus hic juris dat, quam ſi eſſet nullum. Exceptæ fuerunt olim ab hac regula Virgines Veſtales: ac poſtea a Conſtantino, qui quæve in virginitate ac continentia vitam agerent, Sozomeno teſte *Hiſtor. Eccleſiaſtic. lib. 1. cap. 9.* IDEM.

38. *Mutus ſurdus*] Surdus mutus ita natus, teſtamentum facere non poteſt. Surdus mutus ita factus, teſtamentum facere poteſt, ſi ſciat litteras. Æque ſurdus ita natus aut factus teſtamentum facere poteſt: itemque mutus ita natus aut factus, ſi ſciat litteras. Ceterum hæc eſt Juſtiniani conſtitutio, ex qua in *l. nutu, 27. de legat. III.* additum eſt, *niſi ſuperveniens morbus ei impedimento ſit.* CVJAC. Vide *§. 3 Inſt. dict. tit.* ubi hæc exponuntur.

39. *Quoniam verba nuncupationis loqui non poteſt*] Nec teſtes rogare.

40. *Quoniam verba familiæ emptoris exaudire non poteſt*] Quando is dicebat: *Ajo, hanc familiam mihi emptam eſſe hoc ære, & hac ænea libra.* Sed nec teſtium, quando anteſtatio fiebat, de qua antea diximus, verba exaudire poterat. SCHVLTING.

41. *Quoniam commercium*] Quanquam hæc ratio deficiat hodie, non tamen habet prodigus teſtamenti factionem: nimirum quia non tantum commercio ei, ſed etiam bonis ſuis interdicitur. Ait enim prætor, ut eſt in formula interdictionis: OB EAM REM TIBI EA RE COMMERCIOQVE INTERDICO. *Ea re*, id eſt, bonis paternis avitisque. CVJAC.

42. *Latinus Junianus &c.*] Idem docet Cajus *Inſt. lib. 1. tit. 1. §. 4.* quamvis ei eſſet commercium, *tit. 19. §. 4.* & cum eo eſſet teſtamenti factio, *§. 8. hoc tit. & tit. 11. §. 16.* Latini vero vivebant quidem ceu liberi, at ceu ſervi moriebantur, eorumque bona patronus occupabat jure peculii, *§. 4. Inſt. de ſucceſſion. libertor.* ſed de his libertis actum titulo ſpeciali, 4. & ſæpe alibi. SCHVLT.

43. *Nec*

mentum facere non poteſt: Latinus quidem, quoniam nominatim lege Junia prohibitus eſt: is autem, qui dedititiorum numero eſt, quoniam nec quaſi civis Romanus teſtari poteſt, cum ſit peregrinus: [43] nec quaſi peregrinus, quoniam nullius [44] certae civitatis ſciens, [45] ut adverſus leges civitatis ſuae teſtetur.

15. [46] Fe-

43. *Nec quaſi peregrinus, &c.*] Quales etiam poſt communicatam cum omnibus ingenuis in orbe Romano civitatem ab Antonino Caracalla ſatis multi in Imperio Romano manſere, quando ſupererant variæ civitates liberæ: de quo dictum obiter *ad tit. 19. §. 4.* IDEM.

44. *Certa civitatis ſciens*] Lego *certa civitatis civis eſt.* vel *certa civitatis ſit.* CVJAC. Cujacius reponit *certa civitatis civis eſt:* vel, ut & Charondas edidit, *certa civitatis ſit.* probo, *certa civitatis civis eſt:* & vulgatum *ſciens* videtur eſſe natum ex *civis eſt.* Sed ad rem. nimirum quod ad illa, quæ juris civilis ſunt, ſive apud Romanos, ſive apud alios, qualia ſunt nuptiæ, patria poteſtas, teſtamenti factio, jus legitimarum hereditatum, aliaque plura, magnum inter ipſos peregrinos eſt diſcrimen: nonnulli enim omni prorſus civitate carent, alii jus civitatis alicubi habent. Priores vocantur ἀπόλιδες, *ſine civitate, l. 1. §. 2. D. de legat.* III. *l. 17. §. 1. D. de pœn.* (quo modo Chryſoſtomus *in Geneſ. ſermon.* LII. Iſaacum dicit fuiſſe ξένον καὶ ἀπόλιδα: qui & alibi eo verbo utitur *de ſtatuis* IV. *p. 488. in Pſalm.* VIII. *ad Eſai. cap. 3. p. 1050. in Matth. Serm.* LXXXIX. *p. 545. & alibi*) ac, quoniam nullius ſocietatis civilis membra ſunt, nullam quoque juris civilis habere poſſunt communionem: ſed illa tantum habere & agere, quæ juris ſunt naturalis gentiumve: illoque modo, quem dictat ejuſdem juris ſimplicitas: quoniam in ſocietate hominum ſaltem ſunt: idque recte tradunt Juriſconſulti *l. 17. §. 1. D. de pœn. l. 15. D. de interdict. & relegat.* De aliis peregrinis, qui ad certam pertinent civitatem, ſtatim videbimus. De peregrinis in genere quædam commentatur Barn. Briſſonius *Selectar. ex jur. civil. antiquitat. lib. 1. cap. 13.* unde multa habet Gothofredus *ad l. 1. C de heredib. inſtituend.* SCHVLTING.

45. *Vt adverſus leges*] *Adverſus*, pro *ſecundum*, poſitum eſt: ut ſit *ſecundum leges.* Sic in *tit. 28.* Bonorum poſſeſſio *adverſus tabulas*, quæ *juxta tabulas* in *tit. 23.* Sic in *l. naturaliter, 5. de uſu. & uſuc.* Cajus ait, poſſeſſionem non tantum adverſus eum interrumpi, qui eripit, ſed adverſus omnes: id eſt, non ei tantum utilem eſſe uſurpationem, qui eripit, ſed etiam omnibus: id quod intelligi poteſt ex titul. *quemad. ſervit. amitt.* in quo multis in locis oſtenditur, ſervitutes uſurpari per ſocium, & quemcunque poſſeſſorem, per eum etiam, qui ſe ſuo jure uti non putat. CVJAC.

45.* *Vt adverſus leges civitatis ſuæ teſtetur*] Probo interpretationem Cujacii *ad hunc loc. & ad l. 5. D. de uſurpation. & uſucapionib.* ut *adverſus* accipiatur pro *ſecundum*, uti ſit *tit. 28. § 1.* quam ſequitur quoque Janus a Coſta *ad pr. Inſt. de teſtament. ordinand.* quidquid Cujacio obloquatur Joh. Robertus *Receptar. lection. lib.* II. *cap. 32.* Hinc vero liquet, peregrinos quoque poſſe teſtamenta condere, non jure quidem Romano, ſed ſuæ civitatis. Inde Cicero *pro Arch. poët. cap. 5.* ut oſtendat, Archiam vixiſſe ut civem Romanum, non ſimpliciter allegat, quod is ſæpe fecerit teſtamentum: ſed addidit, *fecit noſtris legibus.* Quin & interdictos aqua & igni (quos tamen ſtatim civitate excidiſſe jam olim placuit, *l. ult. D. de legationib.* quamvis cum nonnullis aliud velit Cicero *pro Cæcin. cap. 34 pro dom. ſua ad Pontif. cap. 30. pro Balb. cap. 11.* & alibi) teſtari potuiſſe ad Tiberii tempora uſque, inde colligitur, quod illum id prohibuiſſe, idque poſtea obſervatum eſſe, tradat Dion Caſſius *lib.* LVII. *p. 618.* Sub eodem tamen Tiberio ſingulare exemplum teſtamenti talis, quod effectum habuit, refert Tacitus *Annal. lib.* IV. *cap. 43.* Facta vero dubio procul illa ſecundum jus civitatis, ubi quis vivebat ut civis: quomodo & adrogationes a talibus eſſe factas, apparet ex Cicerone *Epiſtol. familiar. lib.* XIII. *epiſt. 19.* qui etiam, quo pacto circa hereditates ab inteſtato legibus ſuis peregrini uſi ſint, oſtendit *in Verr. lib.* II. *cap. 22.* Quæ cum ita ſint, non ſtatim, cum legimus, aliquid ſolis civibus Romanis adſcribi, inde colligendum eſt, non eſſe quoque talia alibi uſitata: pleraque enim & alibi locum inveniunt, illicque ſuam iis quoque formam adſignarunt legum conditores. Vnum vero hic notemus ex verbis Vlpiani, non ſufficere in jure noſtro, ut teſtamentum a cive Romano, aliove ordinetur ſecundum legem loci, in quo illud fit: at in eo tenenda eſſe juris civilis, cui quis obſtrictus eſt, placita ac regulas; alioquin illud non valebit: idque in jure noſtro clare cavetur, *l. 4. D. qui teſtament. facer. poſſ.* nec privata voluntate quis inde recedere poteſt, *l. 3. D. eod. tit.* quod fieri ſane poſſet, ſi alius, & illo jure improbatus modus effectum hic ſortiretur. Inde & cives Romani peregrinantes ſæpe non poterant condere teſtamenta: ac viſus eſt neceſſarius uſus codicillorum, *pr. Inſt. de codicill.* quo non ita fuiſſet opus, ſi ſecundum jus loci, ubi quis moraretur, teſtari licuiſſet. Atque hinc manifeſtum fiet, non recte probari ex jure civili, teſtamentum fieri poſſe ſecundum formam eo loco, ubi fit, obtinentem. Quin &, ne in talibus jurium civilium varietas in rebus humanis difficultates pareret, Romani neminem duarum pluriumve civitatum civem eſſe patiebantur. Vnde Cicero *pro Balb. cap. 13.* ita ſcribit. *O jura præclara, atque divinitus jam inde a principio Romani nominis a majoribus noſtris comparata, ne quis noſtrum plus quam unius civitatis eſſe poſſit: diſſimilitudo enim civitatum varietatem juris inducat neceſſe eſt.* Vt vero aliquid hic addam de hodierno jure, & ego exiſtimo,

hodie

15. [46] Feminae poſt duodecimum annum aetatis teſtamenta facere poſſunt, [47] tutore auctore, [48] donec in tutela ſint.

16. [49] Servus publicus [50] Praetoriani [51] parte dimidia teſtamenti faciendi habet jus.

TITV-

hodie teſtamentum recte factum ſecundum jus loci, ubi conditum eſt, ubivis, ubi non obſtant ſpecialia jura, vim ſuam ſortiri debere, non quia in jure actus omnes valent, modo ſint geſti ſecundum jus loci, ubi peracti ſunt: verum quia jus teſtamentorum, ut & hereditatum, nec non nuptiarum, aliorumque plurium, non ita reſtrictum eſt hodie, quam quidem fit jure Romano, ad ſolos cives: ac ſic conſiderari teſtamentum poteſt hodie tamquam actus aliquis juris gentium: quales etiam in jure civili judicantur ſecundum jus loci, in quo ſunt celebrati, *arg. l. 6. D. de evictionib.* Atque ita re conſiderata, cum ratione juris civilis optime convenit illa, quam vulgo hodie tenent, ſententia, auctoritate ſupremarum curiarum confirmata: ut docent Viri Juris Conſultiſſimi, Joh. a Sande *Deciſion. lib.* IV. *tit. 1. definition. 14.* & Joh. Voet. *ad tit. D. de conſtitutionib. Princip. part. 2. de ſtatut. n. 13.* Diſcrimen illorum, quæ juris gentium ſunt, & quæ juris civilis, reperitur in *l. 17. §. 1. D. de pœn. l. 15. D. de interdict. & relegat.* idque jam attigimus *ad tit. 11. §. 27.* SCHVLTING.

46. *Feminæ*] Sui juris: adeoque non quæ in manu erant virorum, ac loco filiarumfamilias: de quibus actum *ad tit. 9.* Nec admitti poteſt, quod putat Cujacius *Obſervation. lib.* VII. *cap. 11.* & Aleander *ad Caj. Inſt. lib.* II. *tit. 2. §. 1.* tales teſtari potuiſſe. Repugnat notiſſima de filiisfamilias regula. Induxere eos Ciceronis *in Topic. cap. 4.* verba hæc. *Si ea mulier teſtamentum fecit, quæ ſe capite nunquam deminuit, non videtur ex edicto Prætoris ſecundum eas tabulas poſſeſſio dari.* At ſi inde concludas, eam mulierem tantum, quæ convenit in manum, potuiſſe teſtari, ut verba videntur velle, ſequetur, nec illam, quæ erat in tutela, quæ debebat eſſe ſui juris, teſtamentum condere potuiſſe: quod abſurdum erit, ac ex hoc Vlpiani loco evertitur. Rectius Boëthius Ciceronis verba intelligit de muliere, quæ teſtamentum facit ſine tutoris auctoritate: ac ſic nihil inde difficultatis. Sic Vlpianus *tit. 1. §. 17.* dixit mulierem, quæ in tutela eſt, non poſſe manumittere, ſcilicet, ſine tutoris auctoritate. IDEM.

47. *Tutore auctore*] Hoc enim eſt civile negotium, ad qualia opus erat auctore tutore, *tit. 11. §. 27.* Olim quoque liberta patroni auctoritatem debebat adhibere, *tit. ult. §. 3.* Non eſt vero mirum, plus hic poſſe auctoritatem tutoris, quam circa filiumfamilias efficit patris permiſſio, quæ nihil juvat, *pr. Inſt. quib. non eſt permiſſ. facer. teſtament. l. 6. pr. D. qui teſtament. facer. poſſ.* non enim hic tam permittentis, vel auctorantis perſona eſt conſideranda, quam ejus, qui teſtabitur: ad hoc vero nequaquam admittendus eſt filiusfamilias: nec privatorum voluntate mutari poteſt hoc jus, tamquam publicum, *l. 3. D. dict. tit. junct. l. 38. D. de pact.* at mulier hæc eſt perſona ſui juris, quæ tamen, ob infirmitatem conſilii, tutoris auctoritatem adhibet. Quando vero mulieribus ſit data teſtamenti factio, quam ſane ab initio habere non potuerunt, cum in comitiis, aut in procinctu teſtamenta fierent, non conſtat: quamvis Ciceronis tempore eas hanc habuiſſe certum ſit ex ipſius teſtimonio *pro Cæcin. cap. 6.* ubi, quæ teſtabatur, in matrimonio fuiſſe dicitur quidem, *cap. 5.* & nupſiſſe, *cap. 6.* at nihil de in manum conventione. IDEM.

48. *Donec in tutela ſint*] Illa vero per in manum conventionem finita, cum eſſent jam filiarumfamilias inſtar, teſtari non potuerunt: ut recte hoc accipit V. C. Marc. Aurel. Galvanus *de uſufruct. cap. 9. n. ult.* IDEM.

49. *Servus publicus*] Servum publicum appellat eum, quem vulgo tabellionem aut notarium dicimus, qui idem magiſtratuum decreta, judicia, & alia ejus generis excipiebat: unde etiam eorum ſervus vocabatur. Ideo enim munus illud ſervis mandabatur, quia Romanorum jure non licuit per liberas perſonas ſibi quærere vel contrahere, ſed per eas tantum, quæ ſunt in noſtra poteſtate. Et ſervus quidem publicus totius erat civitatis, ipſiuſque P. R. Poſtea id muneris Arcadius per liberos homines exerceri voluit. Ejus extat conſtitutio *lib.* X. *C. de tabul.* CHAROND. Publicos ſervos Reſpublica habuit olim multorum generum. videatur Laur. Pignorius *de ſerv. p. 60. & ſeqq.* inter quos fuere quoque tabularii, qui rationes tractarent: & qui notis ſcriberent, ſive notarii: & qui inſtrumenta poſſent concipere, quod tabellionum eſt: (nec enim hi confundendi ſunt, cum inter ſeſe differant. Pater hoc ex iis, quæ tradit Cujacius *ad l. 15. C. de decurionib. lib.* X. *ad Novell.* XLIV. *& Obſervation. lib.* XII. *cap. 11. fin.*) ac non recte ſimpliciter Charondas ſervos publicos pro tabellionibus, aut notariis accepit, & hos confudit. SCHVLTING.

49. * *Servus publicus prætoriſve*] Legendum, *ſervus publicus, P. Romani.* cui non abſimilis error eſt in *titul. 25.* Plus ergo juris habent ſervi publici P. Romani, quam aut civitatum, aut privatorum ſervi. CVJAC.

50. *Prætoriani*] Ita habet codex Tilii, (non *Prætoriſve*, ut edd. primæ, & aliquæ recentes, tam hic, quam *tit. 25. §. 28.*) adteſtante Cujacio *Obſervation. lib.* XVII. *cap. 28.* ubi quoque probat, legendum eſſe *populi Romani.* Quam facile ex notis *P. R.* hoc eſt, *populi Romani*, fieri poſſit *PR.* hoc eſt, *Prætor*, vel *Prætoris*, indicat Marius Victorinus *Art. Grammatic. pag. 2468.* dum ita loquitur. P. R. *quoties Prætorem ſignificare vultis, nolite interpungere, ne fiat* Populus Romanus. Hic ex P. R. factum fuit PR. id eſt, *Prætoris:* ac inde *Prætoriani*, dum neglecta eſt interpun-

ctio.

ctio. Pluribus hanc emendationem Cujacianam, aliaſque adſtruit, ac contra iniquam non neminis reprehenſionem tuetur Elegantiſſimus Juriſconſultus, Ant. Fouquelinus *ad §. ult. Inſt. de vulgar. ſubſtitution.* SCHVLTING.

51. *Parte dimidia teſtamenti faciendi habet jus*] Pro pœna ob crimen hoc ſtatuitur, ne is, qui alioquin in ſolidum id potuiſſet facere, nunc ulterius poſſit, apud Paulum *Sententiar. lib.* II. *tit. 26. §. 13.* Hic eſt hoc beneficii, quo pertinentia plura habet V. C. Petr. Pithœus *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. 5.* IDEM.

TITVLVS XXI.
Quemadmodum Heres inſtitui debeat.

I. Heres inſtitui recte poteſt his verbis, TITIVS HERES ESTO, TITIVS HERES SIT, TITIVM [1] HEREDEM ESSE JVBEO. Illa autem inſtitutio, [2] HEREDEM INSTITVO, HEREDEM FACIO, pleriſque improbata eſt.

1. HEREDEM ESSE JVBEO] Verbum *jubeo* directum eſt, *tit. 24. §. 4.* ſive imperativum, & civile, quo quis legat, ut loquebantur XII. tabulæ, ſeu imperat legis modo. Interdum tamen precarium, *l. 28. §. 13. D. de liberation. legat.* Vt adeo de eo videatur eſſe dubitatum: & Imperator *l. 2 C. commun. de legat. & fideicommiſſ.* id dicit eſſe directum *forte.* Exponit hæc Cujacius *Obſervation. lib.* XI. *cap. 25. lib.* XVII. *cap. 25.* SCHVLTING.

2. HEREDEM INSTITVO, HEREDEM FACIO] Cur hæc inſtitutio pleriſque improbata eſt, HEREDEM INSTITVO, HEREDEM FACIO? utrum, quia ſola lex heredem inſtituit, heredem facit? an quia hæc verba pleriſque videntur non eſſe directa? ſed hæc verborum ſolemnitas abolita eſt, *l. quoniam, 15. C. de teſtam.* CVJAC. Ratio, ob quam hæ formulæ improbatæ fuerint, videtur fuiſſe, quia hic teſtator refert, narrat, & indicat, nec verba hæc habent vim imperandi, ut *lego, tit. 24. §. 3. junct. §. 1.* Ita Anton. Faber *de errorib. Pragmaticor. decad.* XLIX. *error. 10. n. 10. 11.* clarius, quam Cujacius *hic*, & rectius. Vtraque hæc formula proponitur quoque ab Imp. Conſtantino *l. 15. C. de teſtament.* ubi hanc ſcrupuloſitatem improbat. SCHVLTING.

TITVLVS XXII.
Qui Heredes inſtitui poſſunt.

I. Heredes inſtitui poſſunt, [1] qui teſtamenti factionem cum teſtatore habent.

2. Dedititiorum numero heres inſtitui non poteſt; [2] quia [3] peregrinus eſt, [4] cum quo teſtamenti factio non eſt.

3. [5] *Latinus Junianus*, ſiquidem mortis teſtatoris tempore, vel intra [6] diem

1. *Qui teſtamenti factionem*] Teſtamenti factionem appellant J. C. facultatem faciendi teſtamenti vel aliquid ex teſtamento jure Quiritium capiendi. CHAROND.

2. *Quia peregrinus eſt, cum quo teſtamenti factio non eſt, ſiquidem*] Ex his, quæ diximus in *tit. 17.* apparet, ita hunc locum emendari oportere, *quia peregrinus eſt, cum quo teſtamenti factio non eſt. Latinus Junianus, ſiquidem mortis, &c.* Nam cum Latino proculdubio teſtamenti factio eſt: alioquin, nec ſi intra diem cretionis civis Romanus fiat, recte heres inſtituitur, §. *in extraneis de her. qual. & diff.* CVJAC.

3. *Peregrinus*] Et nullius civitatis quoque, *tit. 20. §. 14.*

4. *Cum quo teſtamenti factio non eſt*] Exemplum tamen, ubi, adempta civitate, jus nexus, & hereditatum capiendarum relictum eſt, exſtat apud Ciceronem *pro Cæcin. cap. 35.* SCHVLTING.

5. *Latinus Junianus*] Hæc verba ex emendatione Cujacii recepi poſt Pacium, & D. Gothofredum: ſed alia litterarum forma repræſentavi. In aliis edd. (præter Charond. in qua ex duabus ſententiis facta eſt tantum una) ita hæc regula incipit. *Cum quo teſtamenti factio non eſt, ſiquidem &c.* Verum nihil falſius eſt, quam ab initio plane incapacem poſſe ex poſtfacto capacem fieri. contrarium evidens ex §. 4 *Inſt. de hered. qualitat. & different. l. 49. §. 1. D. de heredib. inſtituend.* De Latino vero Juniano hic agi, indicant ſequentia. IDEM.

[6] diem cretionis, civis Romanus ſit, heres eſſe poteſt. Quod ſi Latinus manſerit, lege Junia capere hereditatem prohibetur. Idem juris eſt in perſona coelibis, propter legem Juliam.

7. [7] Incerta perſona heres inſtitui non poteſt, velut hoc modo, QVISQVIS PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, HERES ESTO: quoniam certum conſilium debet eſſe teſtantis.

5. [8] Nec municipia, nec municipes heredes inſtitui poſſunt: [9] quoniam incertum corpus eſt, ut neque cernere univerſi, [10] neque pro libito de herede cernere poſſint, ut heredes fiant. [11] Senatuſconſulto tamen conceſſum eſt, ut a libertis ſuis heredes inſtitui poſſint. Sed [12] fideicommiſſa hereditas mu-

6. *Diem cretionis*] Centeſimum, §. *27. hoc tit.* Exponuntur hæc quoque *tit. 17.* §. *1.* IDEM.

7. *Incerta perſona heres inſtitui non poteſt*] Niſi ſub certa demonſtratione, ſive incerta eſſet inter certas, §. *25. Inſt. de legat.* Hoc mutatum ab Imp. Juſtiniano §. *27. dict. tit.* Non autem ideo culpandus Tribonianus, quaſi in *l. 9.* §. *9. D. de heredib. inſtituend.* reliquiſſet veſtigium juris antiquati, uti exiſtimat Cujacius *in Paratitl. tit. Cod. de incert. perſon.* commode enim locus ille, ex mente ſaltem Triboniani, intelligi ſic poteſt, ut, licet hodie perſona incerta poſſit heres inſtitui, tamen debeat teſtator talem addere demonſtrationem, unde poſſit dignoſci, quemnam voluerit. aliter valere non poterit inſtitutio. veluti ſi multi ſint ejuſdem nominis, nec quis vocatus ſit, pateat, *l. 62.* §. *1. D. de heredib. inſtituend. add. l. 3.* §. *7. D. de adimend. vel transferend. legatis.* Magis olet jus antiquatum quod dicitur, cum teſtator ſubſtituit impuberi filio eum, qui ſibi heres fuerit, admitti ſolum heredem primum, non heredis heredem, ideo, *quia incertus eſt, l. 70. D. de verbor. ſignification.* Novo juri convenientior foret ratio, quod teſtator voce heredis hic tantum intellexerit illum, qui ex ipſius inſtitutione & judicio venit, *l. 8.* §. *1. D. de vulgar & pupillar. ſubſtitution.* Ceterum quatenus jus vetus hac in parte mutatum ſit, diſſerit Scipio Gentilis *de errorib. teſtamentor. cap. 9.* IDEM.

8. *Nec municipia, nec municipes*] Plinius *lib.* V. *epiſt. nec heredem inſtitui, nec præcipere poſſe Rempub. conſtat.* CVJAC.

8. * *Nec municipia, nec municipes &c.*] Hæc verba Vlpiani, ac Plinii *lib.* V. *epiſt. 7.* Tacito *Annal. lib.* IV. *cap. 43.* opponit Muretus *ad Tacit. dict. loc.* Scribit illic Tacitus, Volcatium Moſchum, exſulem in Maſſilienſes receptum, bona ſua reipublicæ eorum reliquiſſe. At illud factum ad jus civile Romanum non pertinuit, cum Maſſilienſes ſuis legibus, Jonicis, nempe, tunc uterentur, ac viverent liberi, ut Strabo docet *lib.* IV. *p. 179. & ſeqq.* Eodem modo ſubtilitas juris civilis non obſtitit populo Romano, quo minus Attali, aliorumque hereditates potuerit adire, uſus hac in parte jure gentium. Exempla ſunt apud Grotium *de jur. bell. ac pac. lib.* I. *cap. 3.* §. *12.* SCHVLT.

9. *Quoniam incertum corpus eſt, ut neque cernere univerſi &c.*] Obſtat ſane municipibus & illa ratio, quia teſtatoris conſilium circa omnes ac ſingulos hic non eſt certum, quam modo, cum de incertis perſonis ageret, adduxit Vlpianus: tum vel maxime, quod res exitum habere non poſſe videatur, cum ad hereditatem cernendo, adeundo, vel pro herede gerendo adquirendam animo & voluntate omnium opus ſit: quales actus per municipes ſtricto jure effici non poſſe exiſtimantur: uti nec petitio bonorum poſſeſſionis, quam tamen per alium poſſunt peragere, *l. un.* §. *1. D. de libert. univerſitat.* ut nec per ſe poſſunt poſſidere, *l. 1.* §. *ult. D. de adquir. vel amitt. poſſeſſ.* ubi additur ratio, quia univerſi (ſic enim recte legitur in editione vulgata & Haloandri, male in Florent. *uni.*) non poſſunt conſentire. Dico *per ſe:* nam per alium, ſervum liberumve, adquirere poſſeſſionem, & uſucapere poſſunt: idque ita in uſu eſſe docet Vlpianus *l. 2. D. eod. tit.* Legari tamen civitatibus jam potuiſſe tempore ſuo Vlpianus teſtatur *tit. 24.* §. *28. l. 121. D. de legat. 1.* quod facilius debuit admitti, cum hic nulla aditio, aut cretio, vel geſtio pro herede requiratur. imo & hereditas per fideicommiſſum univerſale potuit iis relinqui, ut mox dicet Vlpianus: & hereditas a ſuis libertis. Jure Codicis quoque inductum; ut civitates poſſint hereditates adquirere, *l. 12. C. de heredib. inſtit.* & hodie incertitudo heredis ejuſmodi non obſtat, §. *27. Inſt. de legatis.* IDEM.

10. *Neque pro libito de herede cernere*] Videtur legendum, *neque pro herede gerere:* nam aut cretione, aut pro herede geritione heredes fiunt. CVJAC. Charond. ed. *neque pro libito omnes pro herede gerere poſſint*, non incommode: genuinam tamen ab omni parte Vlpiani ipſius hanc eſſe ſcripturam non audeo adſeverare. Pro illis, *pro libito*, in Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. ac, ut puto, in ipſo codice Tilii, cujus lectionem illa editio paſſim exprimit, eſt *probite*, & aſteriſcus in margine. Illud autem *probite* videtur eſſe factum ex *pro libito.* SCHVLTING.

11. *Senatuſconſulto tamen*] *L. 1. de libert. univerſ.* CVJAC.

12. *Fideicommiſſa hereditas*] A quocumque relicta: in fideicommiſſis enim ſubtilitates juris facilius inſuper ſunt habitæ, quam in iis, quæ directo relinquuntur, *tit. 25.* §. *1.* §. *3. Inſt. de legat.* SCHVLTING.

13. *De-*

municipibus reſtitui poteſt: [13] denique hoc Senatuſconſulto proſpectum eſt.

6. [14] Deos heredes inſtituere non poſſumus, [15] praeter eos, quos Senatuſconſulto, conſtitutionibus Principum inſtituere conceſſum eſt: [16] ſicuti Jovem Tarpejum, [17] Apollinem Didymaeum, ſicuti [18] Martem in Gallia; [19] Minervam

13. *Denique hoc S. C.*] Senatuſconſulto Aproniano, quod factum eſt temporibus D. Marci, *l. omnibus 26. ad Trebel.* CVJAC. Ita habent edd. Lovan. cIↃIↃ L. Lugd. cIↃIↃ LIX. & cIↃIↃ LXVI. Pariſ. & Genev. cIↃIↃ LXXXVI. imo & ſic Cujacius in nota ſua ſcribit, præterquam in ed. Fabroti, ubi in nota Cujacii pro *denique* eſt *idque*, quod exſtat in contextu edd. cum not. Cujacii, in edd. Charondæ. Pacii & Gothofredi. Verum ſi legas *idque*, quo pertinebit illud *hoc*? Non poterit ſane referri ad S. C. ante memoratum, cum hoc ab illo ſit diverſum, *l. un. § 1. D de libert univerſitat*. Magis eſt, ut *denique* hic notet *quin etiam*: & ſic alibi quoque illud in principio ponitur orationis, ac ubi nihil præceſſit, apud Juſtinum *lib.* IX. *cap. 4. n. 1. lib.* XXIII. *cap. 1. n. 15.* Papinianum *l. 13. D. de adoptionib.* Paulum *l. 48. pr. verſ. denique, D. de adquirend. rer. domin.* quod ignoratum forte effecit, ut aliquid mutaretur hic, & alibi. Videri poterunt Cl. Salmaſius *in Solin. p. 382.* Joh. Freinshemius *ad Flor. lib.* I. *cap. 16. n. 3.* Intelligit autem Senatuſconſultum Apronianum, cujus mentio *l. 26. D. ad S. C. Trebellian.* quod non ſub Marco, ſed ante illius imperium factum fuiſſe videtur. Jus certe per illud inductum novit Julianus *l. 27. pr. D. eod. tit.* qui, ſi rerum potiente Marco non fuerit fato jam functus, ſaltem libros ſuos dudum ediderat: ſed & a Divis Fratribus allegatur ſententia, quæ ejus dicitur *fuiſſe* (non *eſſe*) *l. 17. D de jur. patronat.* & ita quoque de ætate Juliani exiſtimat Vir Eruditus, Guil. Grotius *de vit. Juriſconſultor. lib.* II. *cap. 6.* Adeoque hoc S. C. referre malo ad tempora Hadriani, ſub quo occurrit Conſul Apronianus A. C. CXVII. & CXXIII. uti hoc viſum quoque Ant. Auguſtino *de Senatuſconſult.* quam ad tempora Divi Marci, cum Cujacio *ad hunc loc. & ad d. l. 27. pr. D. ad S. C. Trebellian. ad Julian.* qui id collegit ex *l. 20. D. de reb. dub.* Verum Senatuſconſultum illic memoratum non loquitur de civitatibus, ſed de collegiis, quibus legari permittitur: ac nihil vetat dici, civitatibus prius talia conceſſa fuiſſe, quam collegiis. SCHVLTING.

14. *Deos heredes inſtituere non poſſumus, præter eos &c.*] Non pertinent hæc ad religiones privatas non ſuſcipiendas, Deosve conſecrandos, colendosve, niſi ex Senatus auctoritate; in tantum, ut id nec Imperatori licuerit, ut exiſtimat, & prolixe de eo diſſerit Vir Inſignis, Petr. Faber *Semeſtr. lib.* III. *cap. 1.* Sed id non dicit Vlpianus: verum non licere Deos heredes facere, niſi certos. Obſervavit hunc Fabri errorem quoque Vir illuſtris, Gisbertus Cuperus in litteris ſuis ad me ante quadriennium circiter datis. Non fuere vero Romani difficiles in permittendis etiam ineptiſſimis & impiis religionibus in locis ſibi ſubjectis, ut docent Athenagoras *in legation. pro Chriſtian. p. 14.* Tertullianus *Apologetic. cap. 24.* aliique: at non facile conceſſere, ut liceret Deos heredes inſtituere. IDEM.

15. *Præter eos, quos Senatuſconſulto, conſtitutionibus &c.*] Diis hunc in finem Romani dabant jus liberorum, ut ita eſſent capaces eorum, quæ ipſis relicta erant. Auctor Dion Caſſius *lib.* LV. *princ.* quod primum (etiam ſub Cæſaribus, ſub quibus talia demum inducta ſunt, lege, nempe, Julia de maritandis ordinibus ſub Auguſto) a Senatu, poſtea a Principe conceſſum fuiſſe ibidem docet. Atque adeo illa, *Senatuſconſulto, conſtitutionibus*, accipienda disjunctive, ut & circa alia conjuncta ſit, *l. 53. D. de verbor. ſignification.* IDEM.

16. *Sicuti Jovem Tarpejum*] Videtur Vlpianus hic exempli cauſa aliquos referre, non id agere, ut omnes enumeret. Hic vero nec omnes Dii majorum gentium nominantur: ac Hercules quoque contra, qui ſub illis non fuit comprehenſus, capax eſt, imo nec ipſi Dii hi ſimpliciter, at certo loco adſignati. Non autem Romæ tantum cultus admiſſos eſſe, verum & alibi, modo tali eſſent cognomine, Vlpianus indicat in verbis ſequentibus. De Jove Tarpejo, ſive Capitolino, qui ſatis eſt notus, & Romæ cultus eſt, multa cumulavit laudatus Petr. Faber *Semeſtr. lib.* III. *cap. 4.* IDEM.

17. *Apollinem Didymæum*] Apte Jovi jungitur Apollo, cui fulmen quoque veteres adtribuunt: ac uterque in eodem alicubi templo cultus: quod docet Vir Eruditiſſimus, Petr. Burmannus *Jov.* Καταιβάτῃ *p. 109.* Dictus eſt Διδυμαῖος, vel Διδυμεὺς, quaſi geminus, vel quia ſol terram & lunam illuſtrat, quod vult Macrobius *Saturnal. lib.* I. *cap. 17.* vel quod uno partu cum Diana eſt editus. Cultus eſt Mileti hic Apollo: & in nummis Mileſiorum occurrit unus cum imagine Apollinis, & hac inſcriptione, ΔΙΔΥΜΕΥΣ ΜΙΛΗΣΙΩΝ, apud Car. Patinum *in Numiſmatib. Impp. Romanor. ex ær. med. & minim. form. p. 73.* ubi plura de illo habet Eruditiſſimus ille Antiquarius. IDEM.

18. *Martem in Gallia*] Martem Gallorum Deum fuiſſe docet Cæſar *de bell. Gallic. lib.* VI. *cap. 17.* & alii. De Gallorum Diis plura collegit Petr. Pithœus *Adverſarior. lib.* I. *cap. 3.* IDEM.

Hic indubie aliquid subest, nam de unius templi deo sermonem esse, reliqua persuadent exempla omnia. Offendit quoque repetitio τοῦ Sicuti, quae, excidisse quaedam, vel corruptas etiam voces eas "Sicuti Martem" indicavit.

19. *Minervam Milienſem*] Ita ed. Pariſ. cIↃIↃLXXXVI. quæ in his fragmentis Vlpiani ſecuta eſt codicem Tilianum: & pro *Milienſem* in marg. habet *Ilienſem*, quo pacto rectiſſime emendaverat Præſtantiſſimus Criticus, Adr. Turnebus *Adverſarior. lib.* VII. *cap. 21.* quem probarunt Cujacius *Obſervation. lib.* X. *cap. 5.* recedens ab eo, quod hic notaverat, & Petr. Faber *Semeſtr. lib.* III. *cap. 4.* ſic quoque habet MS. Aured.

nervam [20] Milienſem, [21] Herculem Gaditanum, [22] Dianam Epheſiam, [23] Matrem Deorum [24] Sipelenſim, [25] quae Smyrnae colitur, & [26] Coeleſtem Salinenſem Carthaginis.

7. Ser-

ac lapſus tales in littera male repetita ſunt frequentes. Adde, quod qui aliquo dictante ſcribit, ut factum ſæpiſſime eſt olim, ſæpe non bene ex auditu ſit diſtincturus hæc, *Minervam Milienſem*, & *Minervam Ilienſem*. De Minerva Ilienſi, quæ Græce dicta Ἰλιὰς, vel Ἰλία, quædam habet Vir Doctiſſimus, Luc. Holſtenius *ad Stephan. v.* Ἴλιον. Hanc vero Romani etiam coluere, ejuſque ſimulacrum nomine Palladii erat in templo Veſtæ: ac in nummis Veſta expreſſa eſt tenens Palladium manu, apud Juſt. Lipſium *de Veſt. & Veſtalib. cap. 9.* aliosque. Antea hic legebatur *Melienſem*, quod defendere conatur Rad. Fornerius *Rer. Quotidianar. lib.* II. *cap. 8.* nihil dicens obſtare, quo minus ea intelligatur, quæ dicta eſt a Melia, Cariæ urbe, cujus urbis meminit Stephanus. Verum omnes Dii hic memorati in antiquitate ſunt celebres: Minerva Melienſis ignota. Præterea plurima in Ilienſes, ceu progenitores ſuos, contulere Romani, quæ recenſuere Cujacius *dict. lib.* X. *cap. 5.* Lipſius *ad Tacit. Annal. lib.* XII. *cap. 58.* IDEM.

20. *Melienſem*] Aut *Melitenſem*, aut a Melio urbe non procul ab Euphrate. CVJAC.

21. *Herculem Gaditanum*] Gaditani Tyro oriundi, ſacra Herculis in Hiſpaniam tranſtulere, ut docet Juſtinus *lib.* XLIV. *cap. 5.* Templum ejus apud columnas fuiſſe, ac Herculem non Thebanum, ſed Tyrium illic Phœnicum more cultum eſſe ſcribit Appianus *Punic. p. 256.* (ubi Φοινικικῶς ſcribendum fuiſſe, non Φοινικῶς, dudum adnotatum eſt.) Aliis vocatur Ægyptius; de quo multa habet Vir Inclytus, Sam. Bochartus *Geograph. Sacr. part. 1. lib.* III. *cap. 7. & part.* II. *lib.* I. *cap. 34.* SCHVLTING.

22. *Dianam Epheſiam*] Hanc fuiſſe celeberrimam notiſſimum eſt vel ex Divo Luca *Actor. Apoſtolor. cap. 19.* Legi de illa poteſt ante laudatus Petr. Faber *Semeſtr. lib.* III. *cap. 3.* qui non recte ſuſpectum habet, quod Diana hæc dicatur multimammia, ſive πολύμαστος ab Hieronymo, & cum mammis multis atque uberibus exſtructa, a Minucio Felice; quia a virgine, & venatrice hæc videntur aliena. At multiplicia officia Dianæ vetuſtas adſignavit: ac nummi antiqui, & ſtatuæ hujus Dianæ, quorum ectypa Antiquarii dedere, id non ſinunt hodie in dubium revocari. Videantur (ne plures citem) Jac. Menetreji Symbolica Dianæ Epheſiæ ſtatua, & Lucæ Holſtenii epiſtola *de fulcris, ſeu verubus Dianæ Epheſiæ ſimulacro appoſitis.* Exſtat utrumque opuſculum in Theſauro Antiquitatum Græcarum *tom.* VII. cujus editor Celeberrimus, & Collega mihi amiciſſimus, Jac. Gronovius, in Præfatione inſignem quoque talem ſtatuam in hiſce oris conſpicuam repræſentavit. IDEM.

23. *Matrem Deorum Sipelenſim*] Ita ed. Pariſ. cIↃIↃLXXXVI. & ita fere Cujacii nota poſtuma. In aliis pro *Sipelenſim* legitur *Cybelem eam.* Legendum vero vel *Sipylenſem*, cum Viro Eruditiſſimo, Joh. Marſhamo *Canon. Chronic. ad ſecul.* IX. & ab urbe Sipylo in Magneſia (in qua & mons eodem nomine) gentilitium Σιπυλεὺς *Sipylenſis* inveniri apud Dionyſium Halicarnaſſenſem περὶ συνθέσεως ὀνομάτων, notavit V. C. Luc. Holſtenius *ad Stephan. v.* Σίπυλος: vel ſcribendum *Sipylenem*, quæ terminatio Aſiæ eſt propria: & a Σίπυλος gentile Σιπυληνὸς habet Stephanus Byzantinus *v.* Σίπυλος. Ita *Antiocheni, Laodiceni, Pergameni, Philadelphini*, aliique: ac ſic vocatur ΜΗΤΗΡ ΣΙΠΥΛΗΝΗ in fœdere Smyrnæorum ac Magnetum, inter marmora Arundelliana *p. 11. & 12.* & in inſcriptione apud Th. Reineſium *claſſ. 1. inſc. 43.* aliaque apud Jac. Sponium *Miſcellan. p. 350.* Error hic quoque ſcriptori hujus libelli obortus videtur ex eo, quod is, quo dictante ſcripſit, non ſatis aperte hoc verbum pronunciavit. Nomen vero huic Deæ fuit Cybele, prioribus duabus ſyllabis brevibus; vel Cybebe, ſola prima brevi: quod plures Egregii Viri notarunt, Nic. Heinſius *ad Prudent.* περὶ στεφάν. *hymn.* X. *verſ. 196.* Joh. Georg. Grævius *ad Lucian. Pſeudologiſt.* Marq. Gudius *ad Phædr. lib.* III. *fab. 20.* Vrbs autem Sipylus, unde cognomen Deæ obvenit, terræ motu abſorpta fuit jam olim, teſte Strabone *lib.* I. *p. 58.* & Plinio *Natural. Hiſtor. lib.* II. *cap. 91. & lib.* V. *cap. 29.* Religio tamen Matris hujus apud Magnetes & Smyrnæos manſit, ut ex fœdere modo laudato liquet. Hic vero illa tantum, quæ Smyrnæ colebatur, inſtitui heres permittitur. IDEM.

24. † *Cybelem: eam*] Al. *Sipeleſim.* CVJAC.

25. *Quæ Smyrnæ colitur*] Sic omnes edd. excepta Pariſ. cIↃIↃLXXXVI. in qua eſt, *quæ Hyſmirne colitur*, ex ipſo codice, uti credo, Tiliano, ſimili errore ex mala pronunciatione dictantis, vel audientis & ſcribentis, quibus ſimiles plures apud alios ſcriptores invenientur: de quibus legi poſſunt quæ ſcripſere Eruditi Critici, ac inter eos V. C. Joh. Clericus *Art. Critic. part.* III. *ſect. 1. cap. 6.* Joh. Chriſtoph. Pfaffius *Diſſertation. Critic. de genuin. libror. Nov. Teſtament. lectionib. cap. 8. & 9.* SCHVLTING.

26. *Cœleſtem Salinenſem*] Tertullian. *adverſus gentes. Vnicuique etiam provinciæ & civitati ſuus Deus eſt, ut Africæ Cæleſtus.* De eo etiam dæmone Salvianus ſcribit *lib.* VIII. *de provid. Dei*: & Ambroſius *in Epiſt. ad Valent. Imp.* CVJAC.

26. * *Cœleſtem Salinenſem Carthaginis*] Ita in ed. eadem Pariſ. legitur. in aliis *Cœleſtum*: verum *Cœleſtis* vocatur in melioribus editionibus Tertulliani, Salviani, aliorumque: & Auguſtino dicitur Virgo Cœleſtis *de civitat. Dei lib.* II. *cap.* 4. vocatur quoque Juno Cœleſtis in inſcriptione apud Th. Reineſium *claſſ. 1. inſc. 29.* & Venus Cœleſtis apud eundem *ead. cl. 1. inſc. 287.* & Diana Cœleſtis apud eundem *ibid. inſc. 56.* nomina enim illarum Dearum confunduntur, ut docet Reineſius *ad d. inſcr. 29.* Dicitur & bo-

na

7. Servos heredes inſtituere poſſumus, noſtros [27] cum libertate: alienos ſine libertate: communes, [28] cum libertate, vel ſine libertate.

8. Eum ſervum, qui tantum [29] in bonis noſter eſt, nec cum libertate heredem inſtituere poſſumus, quia Latinitatem conſequitur: [30] quod non proficit ad hereditatem capiendam.

9. Alienos ſervos heredes inſtituere poſſumus: eos tamen, [31] quorum cum dominis teſtamenti factionem habemus.

10. [32] Communis ſervus cum libertate recte quidem heres inſtituitur, quaſi proprius, pro parte noſtra: ſine libertate autem, quaſi alienus, propter ſocii partem.

11. Pro-

na Dea Cæleſtis, & invicta Cœleſtis in inſcriptione apud Sponium *Miſcellan. p. 93.* quam habet & Gruterus *p.* LIX. *inſc. 4.* Plurima de hac Dea, quæ etiam Aſtarte, Vrania, Luna, Regina Cœli appellatur, legere eſt apud Petrum Fabrum *Semeſtr. lib.* III. *cap. 2.* Joſ. Scaligerum *de emendation. tempor. in not. ad fragment. p. 27.* Cæſ. Baronium *Annalib. ad ann.* CCCIC. Henr. Valeſium *ad Ammian. Marcellin. lib.* XXII. *cap. 13.* Joh. Seldenum *de Diis Syris Syntagm. 11. cap. 2.* Sam. Bochartum *Geograph. Sacr. part.* II. *lib.* I. *cap. 33. & lib.* II. *cap. 16.* Guil. Cave *addend. ad Hiſtor. Litterar. Scriptor. Eccleſiaſticor. ad tom.* II. *p. 81.* Non vero huic Deæ jus capiendi indulgetur ubique, ſed tantum Salinenſi: quam Petrus Faber putat dictam a via Salaria. An potius dicta eſt a ſalinis, quæ erant illic, ubi colebatur? ac prope Carthaginem quoque fuiſſe campum ſalium, πεδίον ἁλῶν, ſcribit Procopius *Vandalic. lib.* I. *cap. 18.* Non vero recte quis exiſtimabit, jus capiendi datum eſſe Cœleſti, ſive Vraniæ ab Antonino Heliogabalo, qui Deam illam Romam deportari curavit, Deoque ſuo Heliogabalo in matrimonium collocavit, quod copioſe deſcribit Herodianus *lib. V. cap. 6.* id nemo judicabit, qui obſervet, quod nos jam plus ſemel oſtendimus, hunc librum ab Vlpiano Caracalla imperante conſcriptum fuiſſe. Majori cum ſpecie veri ſuſpicari liceret, id indultum eſſe ab Imp. Septimio Severo, vel Severo & Antonino. Severus ſane, utpote ipſe Afer, in Carthaginienſes exſtitit beneficus: quin & illam urbem coloniam Italici juris fecere hi duo Imperatores, *l. ult. §. ult. D. de cenſib.* Exſtant inter nummos Severi & Antonini, in quorum uno latere Dea Cœleſtis inſidet leoni, dextra fulmen, ſiniſtra ſceptrum tenens, cum hac inſcriptione, INDVLGENTIA AVGG. IN CARTH. in Arſchotanis *tab. LIII. 18. & LIV. 16.* & alius apud V. C. Car. Patinum *Numiſmatib. Impp. Romanor. p. 224. & p. 236.* qui pro AVGG. habet AVG. ut ſit unius Principis in eo mentio. Verum res hæc eſt parum certa. SCHVLTING. Forte legendum: Coelestem vel Junonem Carthaginensem.

27. *Cum libertate*] Non abſque ea, *§. 12. hoc tit.*

28. *Cum libertate vel ſine libertate*] Si cum libertate, ſocio adcreſcit: ſi ſine libertate, ſervus communis eſt heredis & ſocii, *l. verum, 63. §. ſi ſervum. pro ſoc.* CVJAC. Quid obtineat, ſi non ſit relicta libertas, ſed tantum hereditas vel legatum, exponit Cujacius *ad Paul. Sententiar. lib.* III. *tit. 6. §. 4.* docetque, hereditatem quidem, aut legatum ſocio adquiri, non vero totum ſervum: ſed pro parte manere ſocii, pro parte ad heredem teſtatoris pertinere: licet relicta omnia adquirantur alteri domino, *l. 63. §. 9. D. pro ſoc.* ubi quod Fr. Balduinus *Juſtinian. lib.* III. exiſtimat, Tribonianum adjeciſſe de ſuo illa, *ſine libertate*, quia, ſi cum libertate quid eſſet legatum, ille ſervus fieret liber ex Juſtiniani conſtitutione, ac ſic acciperet ſibi relicta, *§. ult. Inſt. de donationib. l. 1. C. de commun. ſerv. manumiſſ.* id probandum non eſt: quoniam, niſi ſpecies ita ab Vlpiano fuiſſet poſita, totus ſervus factus fuiſſet non manumittentis, *tit. 1. §. 18.* hic vero heres retinet partem in ſervo: & ideo quæritur, an ſocius ex teſtamento per ſervum adquiſita cum alio domini herede debeat communicare: cui quæſtioni locus non fuiſſet, ſi ipſe ſervus totus ſocio adquiſitus fuiſſet. SCHVLTING.

29. *In bonis noſter*] Frequentius dicunt *in bonis noſtris.* Dici tamen poteſt, *noſter*, ſed *in bonis* tantum. De hoc ſervo *tit. 1. §. 16. 19. 20.* IDEM.

30. *Quod non proficit ad hereditatem capiendam*] Niſi intra diem cretionis civis Romanus fiat. CVJAC. Quamvis inſtitui potuerit, *§. 3. hoc tit.* ideoque nec obæratus dominus, talem inſtituendo, heredem relinquebat, *tit. 1. §. 14.* SCHVLTING.

31. *Eos tamen, quorum cum dominis*] Si cum domino eſt teſtamenti factio, eſt & cum ſervo: vice verſa, ſi cum domino non eſt teſtamenti factio, nec item eſt cum ſervo, *l. ſervus hereditarius, 52. l. non minus, 31. de hered. inſtit.* Ceterum ex perſona ſervi id, quod relinquitur, valet, id eſt, ſi ei libero relictum valeat. Ex quo efficitur, ut ſervo legari non poſſit ſervitus ad fundum domini, *l. etſi maxime, 5. de ſervit. leg.* contra ut ei poſſit legari res domini, quamvis res ſua domino legari non poſſit, *l. debitor, 82. §. ſervo. de legat. 11.* CVJAC.

32. *Communis ſervus &c.*] Hic tantum de forma & de initio quæritur: de effectu antea actum eſt.

11. Proprius ſervus cum libertate heres inſtitutus, ſiquidem in eadem cauſa permanſerit, ex teſtamento liber, & heres fit, [33] id eſt; neceſſarius.

12. [34] Quod ſi ab ipſo teſtatore vivente manumiſſus, vel alienatus ſit, ſuo arbitrio, vel juſſu [35] emptoris, hereditatem adire poteſt. Sed ſi ſine libertate ſit inſtitutus, [36] omnino [37] non conſtat inſtitutio.

13. Alienus ſervus heres inſtitutus, ſiquidem in ea cauſa permanſerit, juſſu domini debet hereditatem adire. Quod ſi [38] vivo teſtatore manumiſſus, aut alienatus a domino fuerit, aut ſuo arbitrio, aut juſſu emptoris, poterit adire hereditatem.

14. [39] Sui heredes inſtituendi ſunt, vel exheredandi. [40] Sui autem heredes ſunt liberi, quos in poteſtate habemus, [41] tam naturales, quam adoptivi: item [42] uxor, quae in manu eſt, & nurus, quae in manu eſt filii, quem in poteſtate habemus.

15. Poſtu-

33. *Id eſt; neceſſarius*] Qualis non alius eſt, quam qui utrumque, & libertatem, & hereditatem ex domini teſtamento conſequitur, *§. 1. Inſt. de heredib. inſtituend. l. 90. D. eod. tit.* Exponuntur hæc & ſequentia *in d. §. 1.* SCHVLTING.

34. *Quod ſi ab ipſo teſtatore*] Alienatione, manumiſſione libertas revocatur, non hereditas: cui rei non obſtat regula *l. ſi ita ſcriptum, 13. de lib. & poſtu.* talis namque eſt, Servo cum libertate ex aſſe herede inſtituto, libertatem ſervo eodem teſtamento a ſemetipſo adimi non poſſe, ut in *l. ſed & ſi conditioni, 6. in fin. de hered. inſtit.* Ibidem ſcriptum eſt, hæreditatem adimi non poſſe, quod falſum eſt. at lego, *qua conſtitutum eſt libertatem.* In libertatis & hereditatis nominibus ſæpius legum auctores errare contigit. CVJAC. Cujacii emendationem in *l. 13. §. 1. D. de liber. & poſtum.* quam repetit in *Commentar. ad d. l. & Obſerv. lib. XVII. cap. 38. & Notat. ad Animadverſ. Joh. Robert. lib.* II. *cap. 18.* recte probant Janus a Coſta *ad §. 1. Inſt. de heredib. inſtituend.* & Reinh. Bachovius *ad Treutler. part.* II. *Diſputation. 12. theſ. 1. litt. C. & D.* Nec urgent quæ pro vulgata lectione profert Th. Marcilius *ad §. 1. Inſt. de heredib. inſtituend.* qui aliter paulo verba proponit, quam leguntur in libro Florentino: & regulam illam hereditatem adimi non poſſe, non recte exponit, dum eam ſic intelligit, quod unus ſolus teſtamento heres ſi eſt inſtitutus, illi non poſſit adimi hereditas, quia vitiaretur teſtamentum: quod ex verbis Juriſconſulti nullo modo poteſt colligi: & præterea cum ſequentibus non poteſt ſtare: cum in illis tantum de libertatis ademptione ſit ſermo, iſque dictis ſuperſtruatur. Sed hoc ulterius non perſequar. SCHVLTING.

35. *Emptoris*] Hunc exempli cauſa proponit: vel intelligit omnem, qui titulo ſingulari in rem ſuccedit, uti *tit. 2. §. 4.*

36. *Omnino non conſtat*] Hodie conſtat ex conſtitutione Juſtiniani. CVJAC. Ita ut Atilicini ſententia, quam Imperator Juſtinianus poſtea probavit *pr. Inſt. de heredib. inſtituend.* admiſſa olim non fuerit. SCHVLTING.

37. † *Non conſtat*] Al. *non conſiſtit.* CVJAC. In ed. Pariſ. etiam eſt *conſiſtit.*

38. *Vivo teſtatore*] Vel etiam mortuo ante hereditatem aditam, *§. 1. Inſt. de heredib. inſtituend.* ubi hæc quoque exponuntur.

39. *Sui heredes inſtituendi ſunt, vel exheredandi*] Non venit hoc jus ex XII. tabulis, quæ liberrimam diſponendi facultatem patrifamilias largiebantur: quin ne Cicerone quidem florente hoc plene conſtitit, ſaltem non ſemper: ac apud centumviros quæſitum fuit, an teſtamentum patris, quod is falſo rumore de morte filii inductus fecerat, eumque præterierat, valeret, eodem teſte *de Orator. lib.* I. *cap. 38.* & filium hunc, pro quo evidens æquitas, ac defuncti voluntas apertiſſima faciebant, omnibus ſententiis victorem diſceſſiſſe ſcribit Valerius Maximus *lib. VII. cap. 7.* Inde, ut ſolent jura paulatim increſcere, admiſſum illud jus primo videtur fuiſſe, ſi filius per ignorantiam eſſet præteritus: ac ſenſim, ut idem obtineret, quacumque ratione id eſſet factum: quod jus traditur *pr. Inſt. de exheredation. liberor. l. 17. D. de injuſt. rupt. irrit fact. teſt.* Aliis etiam ſuis heredibus fuit conſultum, ſecundum §. *16. & 17. hoc tit.* etſi non ita largiter, ac illi, qui præcipuum inter ſuos heredes locum obtinet. Vt adeo verum eſſe nequeat, quod notat Cujacius *ad §. 2. Inſt. de hered. qualitat. & different.* ſuos in duodecim tabulis dictos eſſe, quia inſtituendi erant, vel exheredandi. Lex illorum demum meminit in caſu inteſtati. Verba leguntur *tit. 26. §. 1.* & unde ſui dicti ſint, expoſuimus ad Cajum *Inſt. lib.* II. *tit. 3. §. 6.* quo titulo multa traduntur, quæ hic quoque habemus. SCHVLTING.

40. *Sui autem heredes ſunt*] De his Cajus *Inſt. lib.* II. *tit. 3. §. 6.* & Imperator §. *2. Inſt. de hered. qualitat. & different.*

41. *Tam naturales*] Hi ſunt ſui naturales, reliqui ſui non naturales, ut *inf. tit. ult.* CVJAC

41. * *Tam naturales, quam adoptivi*] Pro, *tam adoptivi, quam naturales.* Similes hyſterologias jam notavimus *ad tit.* II. §. *1.*

42. *Vxor, quæ in manu eſt &c.*] Hæc eſt loco filiæfami-

15. Poſtumi quoque liberi, id eſt, qui in utero ſunt, ſi tales ſunt, ut nati in poteſtate noſtra futuri ſint, ſuorum heredum numero ſunt.

16. Ex ſuis heredibus [43] filius quidem neque heres inſtitutus, neque nominatim exheredatus, non patitur valere teſtamentum.

17. [44] Reliquae vero perſonae liberorum, velut filia, nepos, neptis, ſi praeteritae ſint, valet teſtamentum. [45] ſcriptis heredibus [46] adcreſcunt, ſuis quidem heredibus in partem virilem: extraneis in partem dimidiam.

18. [47] Poſtumi quoque liberi cujuscunque ſexus omiſſi, quod valuit teſtamentum, adgnatione [48] rumpitur.

19. [49] Eos, qui in utero ſunt, ſi nati ſui heredes nobis futuri ſunt, [50] poſſumus

familias, ac differt ab ea, quæ tantum in matrimonio eſt: de quo diſcrimine, & de conventione in manum plura notata ſunt ad *tit. 9.*

43. *Filius quidem neque heres inſtitutus, &c.*] Hæc quoque docet Cajus *Inſt. lib.* II. *tit. 3. pr. &* §. *1.* Juſtinianus *pr. Inſt. de exheredation. liberor.*

44. *Reliquæ vero perſonæ liberorum &c.*] Et hoc diſcrimen gradus & ſexus Prudentum interpretationi, & centumviralibus judiciis, in quibus talia ventilabantur, originem debere videtur. Hæc vero a præcedentibus diſtinxi: ac illa, *ſcriptis heredibus &c.* in hanc regulam contuli, ita volente ſenſu: ac ſic in numeris reliquis nihil mutari opus erit. SCHVLT.

45. *Scriptis*] Legendum, *ſed ſcriptis*, §. *1. de exhered. lib.* CVJAC.

46. *Adcreſcunt*] Mentio hujus quoque juris apud Paulum *Sententiar. lib.* III. *tit. 4. B.* §. *8.* Papianum *Reſponſor. tit. 45. de teſtament.* in Novellis Leonis & Majoriani *tit. 8.* Erat vero hoc jus adcreſcendi re vera jus auferendi partem virilem, aut dimidiam. Juſtinianus omnem ſexus & gradus inter ſuos differentiam ſuſtulit, §. *5. Inſt. de exheredation. liberor. & l. 4. C. de liber. præterit. vel exheredat.* in qua *l. 4.* docet, quomodo filia, quæ, quaſi eſſet ſcripta, in partem veniebat, tali jure adcreſcendi uſa, debuerit quoque legata præſtare: ad quæ tamen non ita obligata erat, ſi bonorum poſſeſſionem contra tabulas peteret. At conſtitutione Antonini non plus ex bonorum poſſeſſione præterita habere poterat, quam jure adcreſcendi. SCHVLTING.

47. *Poſtumi quoque liberi cujuscunque ſexus*] In natis differentia eſt ſexus & perſonarum, in poſtumis non item. Denique omnes poſtumi præteriti ſi naſcantur, rumpunt, filii ſtatim ab initio injuſtum faciunt: utrumque fit jure civili: jure prætorio utrisque datur contra tab. CVJAC.

48. *Rumpitur*] Legendum, *rumpunt.* IDEM. Recte Cujacius pro *rumpitur* reponit *rumpunt.* aut legendum erit, *Poſtumis quoque liberis c. ſ. omiſſis.* Quin autem filius poſtumus præteritus adgnaſcendo rumperet teſtamentum, jam ſuo tempore neminem dubitaſſe indicat Cicero *de Orator. lib.* I. *cap. 57. & pro Cæcin. cap. 25.* quamvis nondum conſtaret, filium ſuum heredem præteritum teſtamentum facere nullum, ſicut modo vidimus. Non itaque hujus juris ratio fuit, quod adgnatione poſtumi in illum ſtatum teſtamentum incidiſſet, ut ſtare non poſſet: quæ regula ſæpe fallit, *l. 140.* §. *1. D. de verbor. obligationib. l. 85.* §. *1. D. de regul. jur.* verum illa, quod credibile ſit, teſtatorem, qui poſtumum præteriit, de eo non cogitaſſe: nec voluiſſe, ut teſtamentum hoc poſteritati ſuæ præjudicium adferret. Quod dici non poteſt, quando jam natos præterit, quos ordinarie ſcit ſeſe habere, adeoque excludere vult. Ac inde creditum, id valere debere: quamvis hoc ſenſim mutatum fuerit; quod jam oſtendimus. Inde quoque, quia ratio circa poſtumos ſuos omnes erat eadem, omnibus etiam par jus tributum fuit, cum eſſent plane præteriti per oblivionem, ut nati teſtamentum rumperent, §. *21. 22. hoc tit.* §. *2. Inſt. de exheredation. liberor.* SCHVLT.

49. *Eos, qui in utero ſunt*] Poſtumi ſui ſunt, qui poſt mortem, aut poſt teſtamentum ſui naſcuntur, vel quaſi naſcuntur: nati poſt mortem ex jure antiquo inſtituuntur, nati poſt teſtamentum, ex jure novo, id eſt, lege Julia Vellea. De his, qui quaſi naſcuntur, non eſt quæſtio, an inſtitui poſſint, quia nati ſunt tempore teſtamenti, de quibus lex Julia tractat in ſecundo capite: at nati non ſui poſt teſtamentum, ſuccedentes tamen in locum ſui moribus inſtitui poſſunt, id eſt, ex Juliani ſententia, *l. Gallus 29. de lib. & poſtu.* Poſtumi alieni jure civili, id eſt, XII. tab. inſtitui non poſſunt, ſed neque eis legari poteſt: jure prætorio inſtitui poſſunt: jure prætorio legata capere non poſſunt, quia prætori curæ legata non fuere: at fideicommiſſa capere poſſunt: ex Juſtiniani conſtitutione cum eis, quaſi ex jure civili, teſtamenti factio eſt. Hæc ut brevia, ita abſoluta ſunt. CVJAC. Poſthumorum duo genera facit Cajus: nam alios poſthumos appellat, qui poſt patris mortem de uxore nati fuerint, alios, qui poſt teſtamentum factum naſcuntur. Poſthumorum vero alii ſui heredes dicuntur, qui nati in poteſtate teſtatoris futuri ſunt, quos nominatim inſtituere vel exheredare oportebat, non minus, quam ſi tempore teſtamenti nati eſſent. Et eos quidem, qui poſt humatum teſtatorem

ſumus inſtituere heredes, ſi quidem poſt mortem noſtram naſcantur, [51] ex jure civili: [52] ſi vero viventibus nobis, ex lege [53] Julia.

20. [54] Filius, qui in poteſtate eſt, ſi non inſtituatur heres, nominatim exheredari debet: reliqui ſui heredes utriusque ſexus aut nominatim, aut inter ceteros.

21. Poſtu-

torem ſui naſcebantur, jus civile, id eſt, prudentum interpretatio (ut in *l. 2. de origin. jur.*) inſtituere permiſit, atque Gallus Aquilius formulam introduxit, qua nepotes poſthumi, quos filii teſtamenti tempore præcedebant, commode inſtituerentur, ne præteriti agnaſcendo teſtamentum avi jam mortui rumperent. De iis autem nepotibus, qui vivis nobis ſui naſcerentur, jus civile nihil conſtituerat, quoniam mutare ſuam ſententiam avus poterat. verum quia contingebat etiam teſtamentum rumpi propter poſthumi omiſſionem, lata eſt lex Vellea, de qua, ut de Galli cautione alio loco Scævolæ interpretationem *l. Gallus 29. de libe. & poſtum.* enarrantes diximus. CHAROND.

50. *Poſſumus inſtituere*] Inſtitutio poſtumi, tamquam perſonæ incertæ, non eſt ex duodecim tabulis: imo ne quidem videbatur congruere illi regulæ ex XII. tabulis ductæ, quod certum debeat eſſe circa perſonas teſtatoris conſilium, §. 4. *hoc tit.* at, cum jam olim eſſet a Prudentibus inductum, ut adgnatione ejus teſtamentum rumperetur, (quod ſane poſt mortem teſtatoris ſi fieret, non erat remedium, quo voluntas ejus aliqua effectum ſortiretur: ac cogebatur quis fieri inteſtatus) jam antiquo jure inductum eſt, ut poſtumus inſtitui poſſet in caſum, quo poſt mortem teſtatoris ſuus heres naſceretur: quod dein & ad alias ſpecies productum fuit: de quibus prolixius tractat Scævola *l. 29. D. de liber. & poſtum.* quem Cujacius, Duarenus, aliique plenius expoſuere: eleganter vero & brevius Janus a Coſta *ad §. 1. Inſt. de exheredation. liberor.* Vinnius *ad §. 2. Inſt. eod. tit.* SCHVLT.

51. *Ex jure civili*] Lege XII. tab. quod jus antiquum dicitur in *l. Gallus.* Huic autem juri & Galli conſilium congruit. CVJAC.

52. *Si vero viventibus nobis, ex lege Julia*] Et quidem primo ejus capite: quo talis nec teſtamentum rumpit, ſi inſtitutus eſt vel exheredatus: &, ne rumpat, inſtituendus eſt, aut exheredandus, *l. 29. §. 11. & 12. D. de liber. & poſtum. l. 13. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſtament.* Qui vero jam tempore teſtamenti erant nati, ac poſtea ſui heredes facti, ſi inſtituti ſint, non rumpent teſtamentum, ex ſecundo capite ejusdem legis. De his autem, cum eſſent perſonæ certæ, non opus erat permitti, ut poſſent inſtitui: at ne inſtituti vel exheredati, dum nondum fuerant ſui, quaſi adgnaſcendo rumperent. Vult quidem Janus a Coſta *ad §. 1 Inſt. de exheredation. liberor.* eos antea teſtamentum non rupiſſe, ſed jus tantum adcreſcendi habuiſſe: verum clare ſatis docent Juriſconſulti, illos inſtitutos poſt hanc demum legem non rumpere teſtamentum, *l. 2. pr. D. de vulgar. & pupillar. ſubſtitution.* atque id ex ea confirmari, *l. 10. §. 2. D. de teſtamentar. tutel.* non etiam dicitur ea hunc modum rumpendi induxiſſe, qui jam dudum admiſſus erat antea. Nec id pugnat cum eo, quod lex voluit quoque, eos in locum ſuorum ſuccedere, *d. l. 29. §. 14. D. de liber. & poſtum.* quod vere fit: ac, tanquam talis, niſi quis fuerit inſtitutus, aut exheredatus, rumpit teſtamentum. Attigi hoc quoque ad Cajum *Inſt. lib. 1. tit. 7. §. 2.* Nec aliter Cujacius *ad l. 29. §. 13. D. de liber. & poſtum.* SCHVLT.

53. *Julia*] Legendum *Junia.* Vocatur pleno nomine *Junia Velleja, l. 10. §. 2. D. de teſtamentar. tutel.* & *Junia Vellea, l. 13. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſtament.* unde & corrigendus §. 2. *Inſt. de exheredation. liberor.* qui paragraphus ex *d. l. 13.* eſt deſcriptus. Malo quoque *Velleja,* quam *Vellea,* in quo verbo liber Florentinus variat *dictis locis:* ſed in titulo *ad Senatusconſultum Vellejanum* frequentius jota eſt additum: ac multos Vellejos recenſet Glandorpius *Onomaſtic.* inveniuntur quoque alii in Inſcriptionibus Gruteri & Reineſii. Vt vero de tempore legis hujus latæ aliquid dicam, puto Claudii temporibus eam deberi, & quidem anno V.C. IↃCCIC. Chriſti XLVI. ſaltem ordinarii hujus anni Conſules Valerius Aſiaticus & M. Junius Silanus memorantur a Dione *lib. LX. p. 685.* qui ſcribit, priorem, annuo tempore non impleto, voluntarie ſeſe magiſtratu abdicaſſe. Hujus in locum vel ſtatim, vel aliis interpoſitis, (quod illis temporibus crebrum erat) ſucceſſiſſe videtur Vellejus Tutor, quem M. Silani collegam fuiſſe docent verba Senatusconſulti Vellejani *l. 2. §. 1. D. ad S. C. Vellejan.* ubi dicitur. *Quod Marcus Junius Silanus & Vellejus Tutor Conſules verba fecerunt.* Atque hinc eadem opera intelligere poterimus, quando ſit factum illud Senatusconſultum, quod poſterius fuit edicto Claudii, cujus mentio *l. 2. pr. D. eod. tit.* IDEM.

54. *Filius, qui in poteſtate eſt, &c.*] Hactenus de inſtitutione, ac præteritione præcipue egit. Nunc de exheredatione, ejusque forma; de qua ut aliquid dicam, obſervandum, ex XII. tabulis illam, æque ut occidendi poteſtatem, liberam fuiſſe, *l. 11. D. de liber. & poſtum.* Erat quidem jus ſui heredis maximum, at non ſemper teſtamento facto; verum ab inteſtato, quod antea diximus: ac olim inter ceteros & filium exheredari potuiſſe non ignoravit Imperator Juſtinianus *l. 4. verſ. ſcimus enim, C. de liber. præterit. vel exheredat.* at, cum ſenſim invaluiſſet, ut filius ſuus heres præteritus teſtamentum faceret nullum, id quoque placuiſſe videtur, ut exheredatio fieri deberet nominatim. IDEM.

55. Ne-

21. Poſtumus filius[55] nominatim exheredandus eſt: filia poſtuma, ceteraeque poſtumae feminae vel nominatim, vel inter ceteros; [56] dummodo inter ceteros exheredatis aliquid legetur.

22. Nepotes, & pronepotes, ceterique [57] maſculi poſtumi praeter filium, vel nominatim, vel inter ceteros, cum adjectione legati ſunt exheredandi: [58] ſed tutius eſt tamen nominatim eos exheredari: [59] & id obſervatur magis.

23. [60] Mancipatos liberos, [61] cum jure civili neque heredes inſtituere, neque exheredare neceſſe ſit, tamen Praetor jubet, ſi non inſtituantur heredes, exheredari, maſculos omnes nominatim, feminas vel inter ceteros; alioqui contra tabulas bonorum poſſeſſionem eis pollicetur.

24. [62] Inter neceſſarios heredes, id eſt, ſervos cum libertate heredes ſcriptos, [63] & ſuos ſcilicet neceſſarios, id eſt, liberos, qui in poteſtate ſunt, jure

55. *Nominatim exheredandus*] Non fuit hoc dubium uſque ad Marci decretum, relatum in *l. 3. §. 2. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſtament.* quod volebat Janus a Coſta *ad §. 1. Inſt. de exheredation. liberor.* illud enim tantum definivit, quo in loco teſtamenti exheredatio poſtumi poſſet ſcribi, ut Trajanus antea deciderat, ubi filii exheredatio poni recte poſſet, Ulpiano teſte *l. 1. pr. D. de heredib. inſtituend.* IDEM.

56. *Dummodo inter ceteros exheredatis aliquid legetur*] Ne alioquin per oblivionem viderentur præteritæ, §. *1. Inſt. de exheredation. liberor.* adeoque teſtamentum rumperetur quaſi ex præſumpta parentis voluntate, ſecundum ea, quæ habuimus *ad §. 18.* IDEM.

57. *Maſculi poſtumi*] Non tantum per virilem ſexum deſcendentes; quod Ulpianus proinde non potuit ſcribere *l. 3. pr. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſtament.* ſed illud a Triboniano eſſe recte vidit Cujacius *ad Ulpian. tit. 11. §. 4. & ad l. 4. D. de liber. & poſtum.* IDEM.

58. *Sed tutius eſt tamen*] Ergo poſtumæ feminæ inter ceteros cum adjectione legati, ne per oblivionem omiſſæ videantur: poſtumi mares cujuſcumque gradus nominatim, §. *poſthumi quoque. de exhered. lib.* ſuperſtites, præter filium, inter ceteros ſine adjectione legati, quia ſuperſtitum non æque obliviſcimur. Sed hæc Juſtinianus emendavit. CUJAC.

59. *Et id obſervatur magis*] Imperator ait, hoc placuiſſe §. *1. Inſt. de exheredation. liberor.* poſt varias, nempe, Prudentum contentiones, ut ſic non egerent querela: ſed rumperent teſtamentum. Ex jure Prætorio hoc deducit Merillius *Obſervation. lib.* VIII. *cap. 31.* quia olim alia circa exheredationem nepotum obtinuerunt jure civili, alia Prætorio, *l. 4. C. de liber. præterit.* Verum nihil illic de poſtumis; ſed de jam natis, & quidem in genere. ac certe olim nepotes jam nati jure civili inter ceteros exheredari potuerunt, *pr. Inſt. dict. tit.* non jure Prætorio, §. *ſeq.* & §. *3. Inſt. eod. tit.* qui locus agit quidem de emancipatis: ſed qu[illegible] [illegible]rætor dat, id ſuis quoque largitur, §. *12. Inſt. [illegible] ſatib. quæ ab inteſtat. deferunt.* imo bonorum poſſeſſionem dando emancipationem reſcindit, *l. 6. §. 1. D. de bonor. poſſeſſionib.* omneſque liberos exæquat, ſexus tantum differentia olim obſervata circa exheredationis formam, *dict §. 3. Inſt. de exheredation. liberor.* Quod autem Vinnius *ad §. 1. Inſt. dict. tit.* & alii volunt, teſtatorem, ſi legatum tantum relinqueret, ac non nominatim poſtumum exheredaret, videri debere de femina, non de mare, cogitaſſe, id dici nequit, quando nominatim poſtumo legatum datur ita, ut de mare quoque cogitatum eſſe appareat, & hoc tamen non ſufficiebat. Mihi iſtæ ſexus differentiæ originem videntur traxiſſe ex lege Voconia, quæ hereditatibus mulieres arcebat: ac cujus etiam poſtquam exolevit veſtigia manſere. Inde ratio Voconiana apud Paulum *Sententiar. lib.* IV. *tit. 8. §. 22.* SCHULTING.

60. *Mancipatos liberos*] Emancipati, & mancipati recte dicuntur: ſed mancipati nomen in malam partem accipi poteſt. Plinius *lib.* IV. *Epiſtol. Filium Regulus emancipavit, ut heres matris exiſteret. Mancipatum (ita vulgo ex moribus hominis loquebatur) fœda & inſolita parentibus indulgentiæ ſimulatione captabat.* CUJAC. Dubito, an non Ulpianus, qui proprie loqui ſolet, ſcripſerit *emancipatos. vid. ad tit. 10. §. 4.* Mancipati alioquin poſſent intelligi, qui venditi ſunt alicui, ut manumittantur, interea dum in illius ſunt poteſtate: quod aliquando ad aliquod tempus fieri potuiſſe colligitur ex *tit. 23. §. 3.* SCHULTING.

61. † *Cum jure civ.*] *Quos jure c.* & mox *eſt.* CUJAC. Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. *Qui in re,* & in margine *quos jure:* ſed *qui in re* magis accedit ad *quum jure,* vel *cum jure:* licet ad ſenſum mallem, *quamvis jure,* quod reſponderet optime illi *tamen,* quod ſequitur. SCHULTING.

62. *Inter neceſſarios*] Sui beneficium abſtentionis habent: neceſſarii beneficium ſeparationis, abſtentionis non æque. Separatio facit, ut ne væneant quæ poſtea ſibi heres adquiſierit: abſtentio, ut ne ſit heredis loco. CUJAC.

63. † *Et ſuos ſcilicet neceſſarios*] *Et ſuos & neceſſarios.* IDEM. Pariſ. eadem, *ſuos ſit neceſſarios*, quod factum

jure civili nihil intereſt: nam utrique etiam inviti heredes ſunt. Sed jure Praetorio ſuis & neceſſariis heredibus abſtinere ſe a parentis hereditate permittitur. Neceſſariis autem tantum heredibus abſtinendi poteſtas non datur.

25. [64] Extraneus heres, ſi quidem [65] cum cretione ſit heres inſtitutus, cernendo fit heres: [66] ſi vero ſine cretione, [67] pro herede gerendo.

26. Pro herede gerit, qui [68] rebus hereditariis [69] tanquam dominus utitur: velut qui [70] actionem rerum hereditariarum facit: aut ſervis hereditariis [71] cibaria dat.

27. [72] Cretio eſt certorum dierum ſpatium, quod datur inſtituto heredi ad

ex *ſuos & neceſſarios:* quod cum Cujacio probo. Illud *ſcilicet* hic non bene quadrat, licet id probet C. A. Fabrotus *ad Theophil. in* §. *2. Inſt. de hered. qualitat. & different.* De ſuis & neceſſariis, ac neceſſariis tantum loquitur & Cajus *Inſt. lib.* II. *tit. 3.* §. *6.* ubi aliqua ſunt notata. SCHVLTING.

64. *Extraneus*] Suus ac neceſſarius, vel neceſſarius tantum ipſo jure heredes ſunt, §. *1. &* §. *2. Inſt. dict. tit.* & immixtione non fiunt heredes: ſed ſuus & neceſſarius jus abſtinendi ita perdit, *l. 12. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* neceſſarius vero tantum, jus ſeparationis, *l. 1.* §. *ult. D. de ſeparationib.* IDEM.

65. *Cum cretione*] De qua §. 27.

66. *Si vero*] Prius legebatur *ſive.* Cujacius autem *Obſervation. lib.* XIII. *cap. 16.* recipit *ſi vero:* quod & aliquæ edd. cum ipſius notis habent, ac Genev. cIↄIↄ LXXXVI. & ſic MS. Aured. ſed Pariſ. id habet in margine. Convenit illud præcedenti *ſi quidem:* ideoque retinui. IDEM.

62. *Pro herede gerendo*] V. C. Petr. Faber *Semeſtr. lib.* II. *cap. 22.* mallet, *& pro herede gerendo:* quia hic quoque, ſi vellet, cernere poterat, at non cogebatur. Verum illud *&*, vel *etiam* alibi quoque ſubintelligitur, *l. 2.* §. *3. D. de reb. credit.* ubi ſcriptum eſt. *Crediti cauſa conſiſtit extra eas res, quæ pondere, numero, menſura continentur,* pro, *conſiſtit etiam extra res &c.* Plura collegit V. C. Ger. Noodt *de pact. & tranſactionib. cap. 3.* atque ita quoque accipit *l. 31.* §. *1. D. de uſurpationib. & uſucapionib.* de quo loco tamen quid ſentiamus, diximus *ad tit. 19.* § *8.* Ceterum præter cretionem, & pro herede geſtionem, nota eſt aditio, quæ fit verbis, §. *ult. Inſt. de hered. qualitat. & different.* quæque ab illa geſtione diſtinguitur, *d.* §. *ult. l. 14.* §. *8. D. de religioſ. & ſumptib. funer. l. 25.* §. *7 l. 69. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* vocaturque aditio ſimplex *l. 1. Cod. Theod de legitim. hereditatib.* ubi Imp. Conſtantinus docet, eam peragi *adrepto rerum quolibet corpore, vel animi deſtinatione patefacta.* Hæc vero ejuſdem erit effectus cum geſtione, tam hic, quam in ſpecie expoſita §. *ult. hoc tit.* nec non *l. 2. Cod. Gregor. de ſucceſſionib.* Contra vero ſub aditione etiam pro herede geſtionem comprehendit Paulus *Sententiar. lib.* IV. *tit. 10.* §. *ult. junct. l. 3. C. de S. C. Orphitian.* IDEM.

68. *Rebus hereditariis*] Idem & ſi non ſint hereditariæ: modo heres putet eſſe hereditarias; quia animo adgnoſcit ſucceſſionem, *l. 88. l. 21.* §. *1. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* ac res hæc non tam eſt facti, quam animi, *l. 20. pr. D. eod. tit.* IDEM.

69. *Tanquam dominus*] Heres notat dominum veteribus Latinis, §. *ult. Inſt. de hered. qualitat. & different.*

70. *Actionem*] Pro *auctionem,* ut in *l. 2.* §. *tutor.* §. *procuratorem. pro empt. l. ſi exiſtimans, 48. de uſurp. & uſuca. l. 2.* §. *fi. de col. bon.* CVJAC. Valde placet conjectura Cujacii legentis *auctionem.* Diſtractio certe rerum huc quoque refertur ab Vlpiano noſtro *l. 20.* §. *1. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* idque malo, quam *actorem,* quod præfert Merillius *Obſervation. lib.* II. *cap. 17.* SCHVLTING.

71. *Cibaria dat*] Ita legi in codice Tilii docet Cujacius *Obſervation. lib.* XVII. *cap. 28.* & ſic ed. Genev. cIↄIↄ LXXXVI. habet. in aliis eſt *cibaria mandat.* in Pariſ. cIↄIↄ LXXXVI. *cibariam dat.* IDEM.

72. *Cretio eſt*] Hereditas adquiritur cretione, aditione, pro herede geritione, immixtione, agnitione. Cretio, eſt eorum, qui ſub cretione heredes inſtituuntur. Pro herede geritio, eorum, qui ſine cretione, vel etiam cum cretione imperfecta, ex conſtitutione D. Marci. Immixtio, eſt neceſſariorum & ſuorum. Agnitio nuda hodie eſt in uſu tam in civili, quam in prætorio jure, §. *ult. de hered. qualit. & diff.* §. *ult. de bon. poſſ.* Sublata eſt cretio a Conſtantino in maternis ſucceſſionibus, *l. 1. C. Th. de mat. bonis & mat. gen. cret. ſub.* ab Theodoſio penitus *l. cretionum, 17. C. de jur. delib. l. 1. C. Th. de cret. vel bon. poſſ.* CVJAC. Veteres (ut teſtatur Varro) dicere ſolebant *cernere* pro *decernere & conſtituere.* Plaut. *Cum ego antea te amavi, & mihi amicam eſſe crevi.* Itaque hæres, cum ſe hæredem eſſe conſtituit, *cernere* dicitur, & cum id fecit, *creviſſe.* Hæ autem cretionum ſubtilitates Imperatorum conſtitutionibus ſublatæ ſunt. CHAROND.

72.* *Cretio eſt certorum dierum ſpatium &c.*] Similiter Iſidorus *Origin. lib.* V. *cap. 24.* Alibi *cretio* eſt hereditatis ſuſceptio, in Gloſſis ὑπέλευσις κληρονομίας, & quidem ſolennis; ut cum ſcribit mox Vlpianus *cernere* eſſe, *verba cretionis dicere:* & ſic accipitur *cretio* in titulo *Cod. Theod. de cretione, vel bonorum poſſeſſione,* & ti-

ad deliberandum, utrum expediat ei adire hereditatem, necne: velut, TITIVS HERES ESTO, [73] CERNITOQVE [74] IN DIEBVS CENTVM PROXIMIS, [75] QVIBVS SCIERIS, POTERISQVE: [76] NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO.

28. Cernere, eſt [77] verba cretionis dicere ad hunc modum, [78] CVM ME MAE-

& titulo ejuſdem Codicis *de maternis bonis, & materni generis, & cretione ſublata.* Quæ etiam *cretionis ſolennitas* vocatur *l. un. Cod. Theod. de cretion. vel bonor. poſſeſſion.* & quidem *ſcrupuloſa ſolennitas l. 8. Cod. Theod. de matern. bon.* nec non *cretionis commentum l. 1. Cod. Theod. eod tit.* SCHVLTING.

73. CERNITOQVE] Id eſt, facito, ut videant te eſſe heredem. Sic Varro interpretatur in *lib.* V. *de ling. latin. Itaque,* inquit, *in cretione adhiberi jubent teſtes.* CVJAC. Non eſt recta explicatio Varronis: ac ipſe Cujacius *Obſervation. lib.* VII. *cap. 18.* ſcribit, *cernere* eſſe *quaſi decernere, ſe heredem eſſe velle:* & idem Varro, quod & Charondas notat, *de ling. Latin. lib.* VI. dicit, *heres, cum conſtituit ſe heredem eſſe, dicitur cernere: &, cum id fecit, creviſſe.* Re vera *cerno* venit a κρίνω *judico:* adeoque præcipue ad animi actus, deliberationem, ac dein judicium, pertinet: licet & ad viſionem, quæ interventu oculorum fit, transferatur. Hic vero dum antecedens ſumitur pro conſequenti, *cernere* eſt *voluntatem declarare, ac ſuſcipere hereditatem,* quod fit animi judicio præcedente; & *cretio* eſt *ſuſceptio, & aditio.* Quin & pro tempore ad illum finem dato accipitur, ut Vlpianus jam docuit. Sed quæ ad vim uſumque hujus verbi pertinent, ſuo more accuratiſſime atque eruditiſſime pertractavit Vir Egregius, ac Collega mihi admodum honorandus, Jacobus Perizonius *not. ad Sanct. Minerv. lib.* IV. *cap. 15. & in Reſponſione ad Lud. Kuſteri Diatrib. de verb. cerno, notis illis ſubjecta.* In Gloſſis hoc verbum formulæ ſic exponitur: *Cernitoque,* καὶ ἐγχειρησάτω, vel ἐγχειρισάτω, quod mallet Merillius *Obſervation. lib.* IV. *cap. 34.* Certe verbum ἐγχειρίζειν tali ſenſu ſæpe occurrit in Baſilicis. *vid. lib.* XXXV. *tit. 14. & alibi.* SCHVLTING.

74. IN DIEBVS CENTVM] Hujus temporis in Digeſtis occurrunt veſtigia *in l. 22. §. 1. D. quand. dies legator. ced. l. 3. §. 8. D. de minorib. l. 2. § ult. D. de ſuis & legitim. heredib.* occurrit quoque tempus aditionis *l. 9. §. 1. D. de jur. & fact. ignorant. l. 86. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* ubi tamen an non mentio facta fuerit cretionis a Juriſconſultis, poſſet dubitari. Idem vero tempus petendæ & adgnoſcendæ bonorum poſſeſſionis extraneis a Prætore conceditur, *§. 4. Inſt. de bonor. poſſeſſionib. l. 1. §. 9. D. de ſucceſſor. edict.* nec minus deliberare volentibus, *l. 2. D. de jur. deliberand.* Meminit quoque Cicero *ad Attic. lib.* XIII. *epiſt. 46.* cretionis ſexaginta diebus, teſtibus præſentibus, videlicet, faciendæ; (ſic enim habent illic optimæ editiones) & quidem liberæ, quæque per alium fieri poſſet: ac cretionis ejuſdem per alium peragendæ mentionem quoque facit *epiſt. ſeq.* Ita videtur cretio libera exponi commodiſſime ab Auſ. Popma: (qui tamen quod etiam epiſtolam hic ſuffeciſſe vult, verum non exiſtimo) de quo varie ſentiunt Viri Docti, & in alia abit etiam Cujacius *Obſervation. lib.* IX. *cap. 29.* qui vitioſam quoque lectionem in verbis Ciceronis ſequitur, *teſtibus præſentibus ſexaginta duobus.* Ceteroquin idem, quod in illa libera cretione, fieri poterat, obtinet in bonorum poſſeſſione, quæ etiam per alium obtineri poteſt, *l. 3. §. 7. l. 7. pr. D. de bonor. poſſeſſionib.* IDEM.

75. QVIBVS SCIERIS, POTERISQVE] Sunt igitur utiles dies, non continui, *l. 2. quis ord. in bon. poſſeſſ.* Inde M. Tullius *lib. 1. de Orat. De his, credo, rebus, inquit Craſſus, ut in cretionibus ſcribi ſolet, quibus ſciam poteroque.* quem feliciter nobis locum Franciſc. Hotomannus emendavit, vir ingenii probi & recti. Eſt ſimilis error in lib. Gratiani, *cap. jus Quiritium, 1. diſt.* ubi loco horum verborum, *vel curationibus, vel de contractibus,* ſcribendum eſt, *vel cretionibus.* CVJAC.

76. † NISI] *Niſi pro ſi non. l. ſi quis heres ita, 72. de adquir. hered.* Terent. *Adelph. Niſi facient quæ illos æquum eſt.* IDEM.

76. * NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO] In ſuo, aut emancipato herede non ſcripto exheredatio valet, quia hic prætorio, ille civili jure heres eſt: in extraneo herede non ſcripto exheredatio inanis eſt, *l. quidam, 132. de verb. oblig. l. non putavit, 8. §. ſi quis emancipatum. de bon. poſſ. contra tab.* in ſcripto valet, ut in hac formula, & in *l. paterfamilias 44. de heredib. inſtit. l. Sejus, 27 ad leg. Falc. l. uxorem, 41. §. heres. de legat.* III. IDEM. Hoc omiſſo, cretio dicebatur imperfecta, *§. 34. hoc tit.*

77. *Verba cretionis dicere*] Etiam *cretionem dicere* occurrit in *l. 5. Cod. Theod. de matern. bon.* Ritus alterius nulla hic mentio; quamvis coram teſtibus hoc fieri debuiſſe conſtet ex Varrone de *ling. Latin. lib.* VI. & Cicerone *ad Attic. lib.* XIII. *epiſt. 46.* Symbolum quoque adhibitum fuiſſe, digitorum, nempe, percuſſionem, vult Cujacius *Obſervation. lib.* VII. *cap. 18.* & Merillius *Obſervation. lib.* IV. *cap. 34.* cui Ant. Dadinus Alteſerra *de fictionib. jur. tract.* III. *cap. 2.* addit ſaltationem; quaſi crepitus digitorum eſſet imperii ſignum, ſaltatio lætitiæ. Hauſerunt hæc ex Cicerone *de offic. lib.* III. *cap. 19.* cujus hæc verba. *Itaque, ſi vir bonus habeat hanc vim, ut, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletium teſtamenta nomen ejus irrepere, hac vi non utatur, ne ſi exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam ſuſpicaturum. At dares hanc vim M. Craſſo, ut digitorum percuſſione heres poſſet ſcriptus eſſe, in foro, mihi crede, ſaltaret.* Ve-

MAEVIVS HEREDEM INSTITVERIT, EAM HEREDITATEM [79] ADEO, [80] CERNOQVE.

29. Sine cretione heres inſtitutus, [81] ſi conſtituerit, nolle ſe heredem eſſe, ſtatim excluditur ab hereditate, & amplius eam adire non poteſt.

30. Cum cretione vero heres inſtitutus, ſicut cernendo fit heres, ita [82] non aliter excluditur, quam ſi intra diem cretionis non creverit. Ideoque etiam ſi conſtituerit nolle ſe heredem eſſe, tamen ſi ſuperſint dies cretionis, poenitentia actus, cernendo heres fieri poteſt.

31. Cretio autem [83] vulgaris dicitur, aut continua. Vulgaris, in qua adjiciuntur haec verba, QVIBVS SCIERIS, POTERISQVE. Continua, in qua non adjiciuntur.

32. Ei, qui vulgarem cretionem habet, dies illi [84] dantur computantur, quibus ſcit ſe heredem inſtitutum eſſe, & potuit cernere. Ei vero, qui continuam

rum ſermo illic non eſt de hereditate cernenda: ſed de efficiendo, ut ſcribaris heres: quod vir ſapiens, licet poſſet, nollet malis artibus efficere: at Craſſus, homo avariſſimus, nullum non turpitudinis genus admitteret, ſi id poſſet obtinere. Ita, uti ſolet, rectiſſime locum hunc expoſuit ille mihi nunquam ſine honore nominandus Joh. Georgius Grævius, cui multum mea debent ſtudia. Ab hominibus quibuſdam, quibus nullus erat pudor, in adeundis hereditatibus tale quid factum eſſe, indicat Ambroſius *de Offic. lib.* III. *cap.* II. dum ita ſcribit. *Non ego in hereditatibus adeundis digitorum percuſſiones, & nudi ſucceſſoris ſaltationes notabo: nam hæc etiam vulgo notabilia.* Habuiſſe hic Ambroſium in animo Ciceronis verba jam adducta, nemo non videt: ex quibus tamen an & ipſe tale quid collegerit potius fieri, quam ſuo tempore viderit, mihi eſt dubium. SCHVLTING.

78. CVM ME MÆVIVS HEREDEM INSTITVERIT, *&c.*] Interdum etiam erat peragenda cretio a legitimo herede, quamvis dubio procul diverſa nonnihil formula; ſi is eſſet filiusfamilias, ac patri, qui defuncto conjunctus non fuerat, hereditatem eſſet adquiſiturus, *l. un. Cod. Theod. de cretion. vel bonor. poſſeſſion.* unde & poſtea, cum filiifamilias adquirerent ſibi proprietatem bonorum maternorum, & materni generis, etiam conſtitutiones hanc ſolennitatem remiſere, *l. 1. l. 2. l. 4. l. 5. l. 8. Cod. Theod. de matern. bon. & cretion. ſublat.* ad quæ loca inſpici poterit Doctiſſimi Jac. Gothofredi commentarius: qui quoque notat, Tribonianum ex verbis finalibus *d. l. 8.* quæ agit tantum de hereditate filiofamilias adquirenda, pauca tantum verba retuliſſe in *l. 17. C. de jur. deliberand.* & generalem regulam poſuiſſe, quaſi jus cretionis omne hodie eſſet ſublatum. Vnde & in *l. 7. C. eod. tit.* reliquit tantum illa *pro herede gereret,* cum tamen in *l. 2. Cod. Hermogenian. de ſucceſſionib.* inveniatur ſcriptum, *cerneret, vel pro herede gereret.* Forte tamen hoc ideo fecit Tribonianus, quod Juſtiniani ævo illa ſcrupuloſitas exoleviſſet. IDEM.

79. ADEO] Hoc eſt, *ad illam accedo*, cui conſequens, ut ſuſcipiatur. Non vero huc pertinet aditus ad hereditatem *l. 28. §. 3. D. de liber. & poſtum.* quem locum eo refert Cujacius *Obſervation. lib.* VII. *cap. 18.* ſed per aditum intelligitur facultas eam quandoque obtinendi, & quidem per eum, qui erit ſuus heres. IDEM.

80. CERNOQVE] Ipſe Vlpianus jam docuit, *cernere*, eſſe *verba*, ſolennia, ſcilicet, *cretionis dicere*: atque ita mentem declarare: quo pacto hoc rectiſſime exponit is, quem ante laudavi, Perizonius. IDEM.

81. *Si conſtituerit*] Idque verbis, aliove aliquo indicio declaraverit, uti de recuſatione id docet Paulus *l. 95. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* nec aliter intelligendum quod de deſtinatione Imperator ſcribit §. *ult. Inſt. de hered. qualitat. & different.* Quæ enim homines tantum cogitant, in foro civili ad effectus juris proficere non poſſunt. IDEM.

82. *Non aliter excluditur, quam ſi intra &c.*] Juſſus enim cum exheredatione, niſi heres quid faciat, conditionem facit, *l. 44. D. de heredib. inſtituend.* adeoque ante quam is, qui eſt juſſus cernere, etiam cernat, hereditas ei non defertur: adeoque nec repudiari poteſt, *arg. l. 13. pr. D. de adquirend. vel omittend. hereditat. l. 174. §. 1. D. de regul. jur.* Lapſo tempore, conditio plane defecit: adeoque hereditas amplius non defertur. IDEM.

83. *Vulgaris*] Legitima & utilis. CVJAC.

84. † *Dati*] Vet. *dantur.* leg. *tantum.* IDEM. Veterem lectionem poſt ed. Pariſ. cIↃIↃLXXXVI. maluimus, quam *dati*, quod aliæ habent. *Tantum* quoque eſt in marg. ed. ejuſdem Pariſ. idque rectum. SCHVLTING.

† 85. *Ant*

tinuam habet cretionem, etiam illi dies computantur, quibus ignoravit ſe heredem inſtitutum: [85] aut ſcivit quidem, ſed non potuerit cernere.

33. [86] Heredes aut inſtituti dicuntur, aut [87] ſubſtituti. Inſtituti, qui primo gradu ſcripti ſunt: Subſtituti, qui ſecundo gradu, vel ſequentibus [88] heredes ſcripti ſunt: velut, TITIVS HERES ESTO, CERNITOQVE IN DIEBVS PROXIMIS CENTVM, QVIBVS SCIERIS, POTERISQVE: [89] NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. TVNC MAEVIVS HERES ESTO, CERNITOQVE IN DIEBVS, & reliqua. Similiter & deinceps ſubſtitui poteſt.

34. Si [90] ſub imperfectam cretionem heres inſtitutus ſit, id eſt, non adjectis his verbis, SI NON CREVERIS, EXHERES ESTO, ſed ſi ita, SI NON CREVERIS, TVNC MAEVIVS HERES ESTO, cernendo quidem ſuperior inferiorem excludit: non cernendo autem, [91] ſed pro herede gerendo, [92] in partem admittit ſubſtitutum. Sed poſtea divus Marcus conſtituit, [93] ut & gerendo ex aſſe fiat heres. Quod ſi neque creverit, neque pro herede geſſerit, ipſe excluditur, & ſubſtitutus ex aſſe fit heres.

† 85. *Aut ſcivit, ſed*] *Aut ſcivit quidem, ſed* CVJAC. Illud *quidem* exſtat quoque in edd. Charond. aliisque antiquioribus, exceptis iis, quæ notas habent Cujacii, (forte per errorem) quæque ad illas compoſitæ ſunt, D. Gothofredi, & Pacii. Et cur ergo ab hac exſulabit? SCHVLTING.

86. *Heredes aut inſtituti dicuntur, &c.*] Similia Paulus habet *Sententiar. lib* III. *tit. 4. B §. 5.*

87. *Subſtituti*] De Subſtitutione aliquid eſt apud Cajum, ſive Anianum *Inſt. lib.* II. *tit. 4.*

88. *Heredes ſcripti ſunt*] Hæc poſt ed. Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. cum præcedentibus conjunximus. In aliis hic nova incipit regula, perperam. SCHVLT.

89. NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO] In codice Tilii non exſtat *niſi:* ideoque in dicta ed. Pariſ. eſt inpreſſum alia litterarum forma. Habent hoc tamen edd. Charondæ aliæque omnes, quas inſpexi: & res poſtulat *niſi*, vel, *ſi non.* Idem de *ex* in *exheres.* IDEM.

90. *Sub imperfectam cretionem*] *Sub cretionem* dixit pro *cum cretione*, quomodo locutus eſt §. 25. Imperfectam cretionem vocat, quæ tantum continet juſſum, non vero pœnam non parenti ſtatuit: uti lex imperfecta, de qua *tit. 1. § 1.* IDEM.

91. *Sed pro herede gerendo*] Adeoque non impleta voluntate teſtatoris, qui ſolenniter voluerat cerni. Idem erit, ſi nuda aditione fuerit uſus, de qua ad *§. 25. hoc tit.* IDEM.

92. *In partem admittit ſubſtitutum*] Hoc eſt, facit, ut ſubſtitutus in partem admittatur, dimidiam, nempe, ſecundum *l. 164. §. 1. D. de verbor. ſignificatiom.* Atque ita alia in ſpecie loquitur Tryphoninus *l. 20. §. 1. D. de bonor. poſſeſſion. contr. tabb.* ut ita ſubſtitutus hic veniat quaſi adjectus: quod etiam obſervatur, ſi quis ſervum alienum heredem inſtituerit, dum putaret eum eſſe hominem liberum, eique ſubſtituerit Mævium. Hic ſi poſtea ille ſervus hereditatem adquiſierit domino, ſubſtitutus in partem dimidiam vocabitur, *§. ult. Inſt. de vulgar. ſubſtitution. l. 40 D. de heredib. inſtituend.* non quia voluntas domini eſt obſcura, quo cum vulgo Doctorum inclinat Cujacius *Obſ. lib. XVII. cap. 21.* (quod tamen non nego evenire poſſe; ac neſciri, an quidem teſtator illum inſtituturus fuiſſet, ſi ipſi innotuiſſet hominis conditio; quam quia non ita ſuo arbitrio adit, ſibique adquirit, uti defunctus cogitaverat. Atque ita recte illud accepit alibi Cujacius *not. poſteriorib ad d. §.* ubi illam ſpeciem cum hac comparat: non vero vult, ſervum illum locum feciſſe ſubſtituto, quia hereditatem non creverat, verum adierat; quod ipſi adſcribit, & ſequitur Merillius *Variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 36.* quem eo nomine carpit merito Oſius Aurelius *Diſpunctor. ad Merill. cap. 37* & nihil eſt in *d. §. ult.* nec *in l 40.* unde colligatur, ſervum ſub cretione fuiſſe inſtitutum: ac longe alia ratio illius juris proponitur. Quidquid vero hactenus tentarint Viri Egregii in *d. l. 40.* explicanda vel emendanda, nihil video, cur recedam a conjectura Cujacii, pro *alter ſemis* reponentis *as;* erroremque inde natum exiſtimantis, quod integrum verbum acceptum ſit pro duabus ſiglis A. & S. & male expoſitum per *alter ſemis.* Sane auctor dictæ *l. 40.* Julianus, qui ibi dixit *as dividatur*, ſic quoque ſcripſit *aſſem diſtribuendum l. 13. pr. D. de liber. & poſtum.* Multa pro Cujacio alia adfert Ant. Fouquelinus *ad d. §. ult.* IDEM.

93. *Vt & gerendo ex aſſe fiat heres*] Quaſi non tanti ſit diſcrimen hoc in modo adquirendi, ut quis ideo hereditatis parte dimidia privetur. At non inde recte concludes, etiam ſublatum eſſe illud, quod modo diximus de ſubſtituto ei dato, quem ſervum eſſe poſtea apparuit: quamvis enim hoc jus illi deciſioni occaſionem dare potuerit, longe tamen validior eſt in ea ſpecie pro ſubſtituto ratio, ab ipſa defuncti voluntate circa ipſam hereditatem deprompta. IDEM.

TITVLVS XXIII.

Quemadmodum Teſtamenta [1] *rumpuntur.*

1. Teſtamentum jure factum infirmatur duobus modis: ſi ruptum, aut irritum factum ſit.

2. [2] Rumpitur teſtamentum [3] mutatione, id eſt, ſi poſtea aliud teſtamentum jure factum ſit. [4] Item adgnatione, id eſt, ſi ſuus heres adgnaſcatur, qui neque heres inſtitutus, neque, ut oportet, exheredatus ſit.

3. Adgnaſcitur ſuus heres aut adgnaſcendo, aut adoptando, aut [5] in manum conveniendo, aut in locum ſui heredis ſuccedendo: velut nepos mortuo filio, vel emancipato: [6] aut manumiſſione, id eſt, [7] ſi filius ex prima ſecundave mancipatione manumiſſus reverſus ſit in patris poteſtatem.

4. [8] Irritum fit teſtamentum, ſi teſtator capite deminutus fuerit, aut ſi jure facto teſtamento, nemo exſtiterit heres.

5. [9] Si is, qui teſtamentum fecit, ab hoſtibus captus ſit, teſtamentum ejus valet: ſiquidem reverſus fuerit, jure poſtliminii: [10] ſi non ibi deceſſerit,

1. *Rumpuntur*] Vlpianus hic quoque loquitur de teſtamentis, quæ irrita fiunt ſ. 4. adeoque forte ipſe addidit, *vel irrita fiunt.* vel in genere forte ſcripſit *infirmantur*, ut in §. 1. *hoc tit.* & Imperator *tit. quib. mod. teſtament. infirment.* omnes enim modos perſequitur, quibus teſtamenta ab initio recte facta ex poſt facto ipſo jure evertuntur: uti & Juſtinianus *dict. tit.* SCHVLTING.

2. *Rumpitur teſtamentum &c.*] Idem tradit Cajus *Inſt. lib.* II. *tit. 3. §. 1. & ſeqq.* ubi ſatis eſt notatum.

3. *Mutatione,*] Si teſtator mutans ſententiam aliud teſtamentum fecerit, in quo juris ſolennia non defuerint, prius rumpitur teſtamentum, quia non eſt ſuprema teſtatoris voluntas. CHAROND.

4. *Item agnatione*] Agnatione ex jure antiquo, ſi naſcantur poſt mortem: ex jure novo, ſi in vita: ſucceſſione, ex jure novo: nam jure antiquo ſui naſcuntur, non fiunt. Ait vero lex nova, *in locum ſuorum ſui heredes ſuccedunto. l. Gallus, 29. §. videndum.* CVJAC.

5. *In manum conveniendo*] Vxor in manum conveniendo conſequebatur jus ſui heredis, *tit. prec. §. 14.* De illis uxoribus eſt actum *tit. 9.*

6. *Aut manumiſſione*] Filius tribus emancipationibus, & tribus manumiſſionibus ſui juris fit: ceteri liberi una emancipatione. Singulæ manumiſſiones aliis diebus, aliisque adhibitis teſtibus fieri poſſunt auctore Paulo *lib.* II. *Sentent.* Igitur poſt primam & ſecundam manumiſſionem filius præteritus rumpit teſtamentum patris, quia in ejus poteſtatem revertitur. Ceteri liberi ſemel emancipati, jam amplius non redeunt in poteſtatem, & ideo nec patris teſtamentum rumpunt, *l. verum, 8. §. ult. de injuſt. teſtam.* CVJAC.

7. *Si filius ex prima ſecundave mancipatione manumiſſus &c.*] Si filiusfamilias emancipandi gratia alicui eſſet mancipatus, ac in illius mancipio ad tempus maneret, antequam manumitteretur: (quod fieri poterat) & interea paterfamilias teſtamentum faceret, id tunc ab initio valebat; quia filium in poteſtate non habebat: verum ſi dein filius ab emptore manumitteretur, neceſſario redibat in patris ſui poteſtatem, ac erat illi ſuus heres, cum non, niſi ter venditus, & ter manumiſſus, a patre poſſet liberari. Vnde & ab inteſtato ſuccedendi jus ita recuperabat, Cajo auctore in genuino fragmento *Inſtit. lib.* III. quod nos collocavimus e regione EpitomesAnianeæ *lib.* II. *tit. 8. §. 1.* Rectiſſime hoc adſecutus eſt, & expoſuit Cujacius: docetque, illud in filiabus, aliisque liberis ceſſare; quia hi mancipati ac manumiſſi in patris poteſtatem non redeunt: eoque refert *l. 8. §. 1. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſtament.* Non attigiſſem hoc, niſi vidiſſem, Viros Præſtantes ex recentioribus Interpretibus aliud ex illa *l. 8. ſ. 1.* conficere, quam quod illa vult, atque hac in re hærere: ideoque ſpeciem clarius volui proponere. SCHVLTING.

8. *Irritum fit teſtamentum*] Adde Cajum *Inſt. lib.* II. *tit. 3. §. 5. & §. 4. Inſt. quib. mod. teſtament. infirment. l. 6. §. 5. & ſeqq. l. 1. D. de injuſt. rupt. irrit. fac. teſtament. l. 20. pr. D. de bonor. poſſeſſion. contr. tabb.*

9. *Si is, qui teſtamentum fecit, &c.*] Idem traditur a Paulo *Sententiar. lib.* III. *tit. 4. A. §. 8.*

10. *Si non ibi deceſſerit*] Legendum, *ſi vero* CVJAC. *Si non* exſtat in edd. plerisque: in Lovan. cIↃ IↃ L. eſt,

rit, [11] ex lege Corneliana: quae perinde ſucceſſionem ejus confirmat, atque ſi in civitate deceſſiſſet.

6. [12] Si ſeptem ſignis teſtium ſignatum ſit teſtamentum, licet jure civili ruptum, vel irritum factum ſit, Praetor ſcriptis heredibus juxta tabulas bonorum poſſeſſionem dat, ſi teſtator & civis Romanus, & ſuae poteſtatis cum moreretur fuit: quae bonorum poſſeſſio [13] cum re, id eſt, cum effectu habetur, [14] ſi nemo alius jure heres ſit.

7. [15] Liberis impuberibus in poteſtate manentibus, tam natis, quam poſtumis, heredes ſubſtituere parentes poſſunt duplici modo, id eſt, aut eo, quo extraneis, ut ſi heredes non exſtiterint liberi, ſubſtitutus heres fiat: [16] aut proprio jure, id eſt, ſi poſt mortem parentis heredes facti, intra pubertatem deceſſerint, ſubſtitutus heres fiat.

8. [17] Etiam [18] exheredatis filiis ſubſtituere parentibus licet.

9. [19] Non

eſt, *ſi non, ſed.* Charond. *ſi autem,* bono ſenſu. SCHVLTING.

11. *Ex lege Corneliana*] Ex lege Cornelia. utrumque fit fictione quadam: nam re vera captivitate irrita teſtamenta fiunt. Duplex igitur eſt fictio, Poſtliminii, & Cornelia. hæc juris civilis eſt: illa juris gentium: hæc retro fingit tempore captivitatis eum deceſſiſſe, qui non rediit: illa vero in civitate fuiſſe eum, qui rediit. Lex XII. tab. civibus Rom. conſtituit heredes teſtamentarios & legitimos: lex Cornelia captivis. CVJAC.

12. *Si ſeptem ſignis*] Quamvis juris ſcrupuloſitate, nimiaque ſubtilitate teſtamentum ruptum videatur: attamen ſi juris prætorii ſolennia obſervata ſint, ſcilicet ſi ſignatum fuerit, hæredi ſcripto bonorum poſſeſſionem ſecundum tabulas dabit prætor: nec intereſt, ut Vlpianus noſter ſcribit, ſive ruptum ſive irritum jure civili factum ſit teſtamentum *c. 12. D. de injuſt. rup. irrit. fac. teſt* CHAROND.

13. *Cum re*] Hoc explicatur in *tit. 28. l. filiis, 25. C. de inoff. teſt.* CVJAC.

14. *Si nemo alius jure*] Jure legitimo, vel ab inteſtato. Quod ſi alius jure heres ſit, ut ſi exiſtat filius præteritus, ſecund. tab. bon. poſſ. erit ſine re. Verum enim quia utcumque ſecundum tab. dari poteſt, quamvis jure civili nullum ſit teſtamentum, jure præt. neceſſaria eſt filio contr. tab. bon. poſſ. Reſtat autem, ut ex injuſto, nullo, rupto agnatione, detur bon. poſſeſſ. item ex irrito, ſi modo reverſus teſtator in antiquum ſtatum, non mutata voluntate e vita deceſſerit. Nam tria exigit prætor: ut non minus, quam ſeptem teſtium ſignis obſignatum ſit teſtamentum: ut is, cujus bonorum poſſeſſio datur, mortis & teſtamenti tempore teſtamenti factionem habuerit: denique ut ſupremum teſtamentum ſit, §. *non tamen. quib. mod. teſt. infirm. l. 1. de bon. poſſ. ſecundum tab.* IDEM.

14. * *Si nemo alius jure heres ſit*] Heredibus ex jure civili Prætor bona auferre non poteſt, niſi alio jure majoris auctoritatis adjuvetur, veluti conſtitutione, quale exemplum *l. 12. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſt.* ubi bonorum poſſeſſio datur cum re, ſi poſtumus vivo teſtatore natus rupto teſtamento deceſſerit. SCHVLTING.

15. *Liberis impuberibus*] Duo ſubſtitutionis genera tangit, quæ tantum veteres jureconſulti tradiderunt. Sic enim Cajus ſcribit. *Subſtitutio eſt, quæ poſt inſtitutionem a teſtatore fieri ſolet, id eſt, ſecundi hæredis appellatio. Et duæ ſunt, quarum una vulgaris dicitur, altera pupillaris.* Vulgaris eſt, quæ vulgari & communi formula cuivis perſonæ & cuivis ætati fieri poteſt: pupillaris autem, qua parentes filiis impuberibus, quos habent in poteſtate, ſubſtituunt, ſi antequam in ſuam tutelam perveniant, decedant. CHAROND.

15. * *Liberis impuberibus &c.*] Hæc deſumpta ſunt ex alio titulo, vel *de ſubſtitutionibus, & ſecundis tabulis* qualis eſt apud Cajum *Inſt. lib.* II. *tit.* 4. ubi de his quoque agitur: vel potius *de pupillari ſubſtitutione,* ſub quo in Inſtitutionibus Juſtiniani leguntur ſimilia: ubi hæc ab Interpretibus latius exponuntur. SCHVLTING.

16. *Aut proprio jure*] Hæc eſt pupillaris ſubſtitutio, illa vulgaris: hæc moribus, illa XII. tab. introducta eſt: hæc pubertate, illa aditione finitur: hac ſucceditur pupillo, illa teſtatori. hæc fit in eventum adquiſitæ hereditatis & mortis, aut in eventum mortis duntaxat, illa in eventum non adquiſitæ hereditatis. Ex conſtitutione autem divorum fratrum omnis ſubſtitutio facta pupillo, duplex eſt. CVJAC.

17. *Etiam exheredatis*] Subſtitutio plerumque æſtimatur ex ratione ſucceſſionis. hæc ex ratione ſcripturæ æſtimatur, non ſucceſſionis. proinde in ea ordo ſcripturæ obſervatur: & ita intelligendum eſt initium §. *prius, l. moribus, 2.* utpote cum pendeat ex §. *quisquis, &* §. *interdum.* quos ſi quidem quis diligenter excutiat, inveniet ad eam duntaxat ſubſtitutionem pertinere, quæ fit exheredato. Ac inde in fin. §. *prius.*

9. [19] Non aliter impuberi filio ſubſtituere quis heredem poteſt, quam ſi ſibi quis heredem [20] inſtitueret, vel ipſum filium, vel quemlibet alium.

10. [21] Milites quomodocunque fecerint teſtamenta, valent, id eſt, etiam ſine legitima obſervatione: nam Principalibus conſtitutionibus permiſſum eſt illis quomodocunque vellent, quomodocunque poſſent, teſtari: idque teſtamentum, quod miles contra juris regulam fecit, ita demum valet, ſi vel in caſtris mortuus ſit, vel poſt miſſionem intra annum.

§. prius. ait. *Quod igitur dictum eſt, etiam exheredatis liberis* (ſic enim legendum eſſe ſcio) *ſubſtituere licere, ideo adjectum eſt, ut declaretur non eſſe a filii impuberis teſtamento incipiendum:* quandoquidem ſi ab eo incipias exheredato, hoc non eſt ſubſtituere. Denique odioſa hæc ſubſtitutio eſt, *l. cum quidam, 24. C. de legat.* & ideo rigor juris, id eſt, ordo ſcripturæ, qui in ceteris relaxatur, in ea diligenter cuſtoditur. Sunt & quam plurima alia exempla ſubſtitutionum, quæ ex ſcriptura æſtimantur, non ſucceſſione: ut in formula Galli, in ſpecie *l. cum ex filio, 39. §. ult. l. ſed ſi plures, 10. §. ult. l. ultim. §. 1. de vulgar. ſubſtit.* ut vere quis ita ſtatuere poſſit. Subſtitutus eſt is, qui ſecundo loco ſcriptus eſt, quamvis ei non ſuccedat, qui primo loco heres ſcriptus eſt. Subſtitutus eſt is, qui ſecundo loco ſcriptus eſt, etiam ſi ei poſt mortem teſtatoris primo deferatur hereditas. Subſtitutus eſt is, qui ſemel atque iterum heres ſcriptus eſt, quamvis eo non niſi ſemel deferatur hereditas. IDEM. Ideo exheredatis filiis ſubſtituere parentes poſſunt: quia licet eos ab hæreditate ſua excludant, ipſos tamen honorare videntur, quibus heredes dant, cum iis per ætatem teſtari non liceat. CHAROND.

18. *Exheredatis*] Non præteritis, quales hodie omnes teſtamentum faciunt nullum: olim non omnes quidem, ſed aliqui, *tit. 22. §. 16.* quibus tamen ſubſtitutio fieri potuiſſe nusquam dicitur. Ceterum ſubſtitutio hæc re vera eſt inſtitutio in bonis impuberis, *l. 10. §. 5. D. vulgar. & pupillar. ſubſt.* & quidem qui erit ſui juris: quod maxime patet in ſpecie exheredationis: adeoque nec ex duodecim tabulis fluit, cum illæ de re ſua tantum diſponere permiſerint, quod plenius expoſitum eſt a Viris Doctis, Viglio, Fouquelino, Bachovio, Vinnio, aliisque *ad pr. Inſt. de pupillar. ſubſtitution.* Emendatio Cujacii in *l. 2. §. ult. D. dict. tit.* a vulgata ſcriptura valde recedit, nec videtur neceſſaria, ſi verba hoc modo interpretemur: regulam eſſe, ut parentibus liceat heredem ſcribere liberis ſingulis, quos habent in poteſtate, & quidem ſubſtituendo: ex eoque, vl ipſa verbi inſpecta, liquere, ab inſtitutione heredis proprii incipiendum eſſe, non a teſtamento impuberis, ſive ſubſtitutione. A qua tamen regula receditur, ſi impubes heres a parente inſtitutus ſit: ac tunc quoque, ſi non ordine ſcripturæ, ſaltem ratione ſucceſſionis, impuberi ſubſtitutus quis videtur: non ſi ſit exheredatus; quia non tantum odioſa eſt exheredatio, *l. 19. D. de liber. & poſtum.* at nec ſubſtitutio hic eſſe poteſt ex ordine ſuccedendi, ſed tantum ordine ſcribendi, dum alius ſaltem heres præmittitur. Et hoc igitur hic requiritur. Nec aliter illum locum expoſuit V. C. Janus a Coſta *ad §. 5. Inſt. de pupillar. ſubſtitution.* SCHVLTING.

19 *Non aliter impuberi filio*] Pupillares tabulæ, quæ etiam ſecundæ appellantur, pendent a paterno teſtamento, easque partem & appendicem paterni teſtamenti recte dixeris. Ideo qui impuberi teſtamentum facit, ſibi quoque facere debet. Sed cum unum ſit teſtamentum, nihil intereſt quis ordo ſcripturæ obſervetur: modo ea ſit teſtatoris mens & ſententia, ut ſcripturam convertens velle ſibi prius teſtamentum facere intelligatur. Atque ita intelligendus mihi videtur Vlpianus in capite 2. *§. prius autem, de vulga. & pupil ſubſtit.* CHAROND.

20. *Inſtitueret*] Ed. Lovan. cIↄIↄL. *inſtituerit,* quod mallem. SCHVLTING.

21. *Milites quomodocunque fecerint teſtamenta, &c.*] Nec hæc ad hunc titulum pertinent, quem præferunt. An vero in expeditionibus, an alibi, vel alio tempore teſtamentum faciant milites, nec Vlpianus hic diſtinguit, nec illæ, quas idem allegat, conſtitutiones, *l. 1. D. de teſtament. milit* & Juſtinianus diſerte ſibi hanc privilegii militaris reſtrictionem ad tempora expeditionum adſcribit *pr. Inſt. de militar. teſtament. add. l. 17. C. de teſtament. milit* adeoque quod etiam hujus juris ita coartati mentio fiat in *l. 1. l. 15. C. eod. tit.* non poteſt eſſe, niſi a Triboniano, cui illud dudum adſcripſere Viri Inſignes, Hub. Giphanius *ad d. l. 1.* Hug. Donellus *Commentarior. lib. VI. cap. 28.* Janus a Coſta *ad pr. Inſt. de militar. teſtament.* ut non ſit hic opus *ἐπέχειν* cum Vinnio *ad dict. princ.* Quæ hic porro traduntur, in eodem titulo Inſtitutionum plene enarrata ſunt. IDEM.

TITV-

TITVLVS XXIV.

[1] *De Legatis.*

1. Legatum eſt, quod legis modo, [2] id eſt, imperative, [3] teſtamento relinquitur: nam ea, quae precativo modo relinquuntur, fideicommiſſa vocantur.

2. [4] Legamus autem [5] quatuor modis, per vindicationem, per damnationem, ſinendi modo, per praeceptionem.

3. Per

1, *De Legatis*] De quibus titulus quoque eſt apud Cajum *Inſtit. lib.* II. *tit.* 5. & Paulum *Sententiar. lib.* III. *tit.* 6.

2. *Id eſt, imperative*] Imperativa verba, ſunt verba directa, *l. quoniam,* 15. *C. de teſtam.* CVJAC. Verba hæc vocantur etiam directa *l.* 2. *C. commun. de legat. & fideicommiſſ. l.* 15. *C de teſtament.* & apud Scholiaſtem Horatii *ad lib.* II. *ſat* 1 *verſ.* 9 & civilia, *tit.* 25. §. 1. de quibus, & precativis, quæ iis opponuntur, plura tradit Cujacius *Obſervation. lib.* XI. *cap.* 25. Hæc ex ipſa lege XII. tabularum erant valida; non item precaria, quæ ex voluntate tantum defunctorum deſcendebant, *tit.* 25. §. 1. SCHVLTING.

3. *Teſtamento*] Sic *l.* 36. *D. de legat.* II. non codicillis, *l.* 3. *Cod. Hermogenian. de donationib.* eoque reſpicitur in §. 10 *Inſt. de fideicommiſſar. hereditatib.* In teſtamento relinquenda ſunt, quæ directe relinquuntur, vel ſaltem codicillis teſtamento confirmatis, *l.* 18. *pr. D. de ann. legat.* ut & directæ libertates, *l.* 43. *D. de manumiſſ. teſtament.* & tutelæ, *l.* 3. *D. de teſtamentar. tutel.* non in aliis; uti nec in illis legatum poteſt adimi, §. 29. *hoc tit.* Inde de fideicommiſſis Paulus *Sententiar. lib.* IV. *tit.* 1. §. 10. tamquam ſingulare notat, quod illa in talibus codicillis data, jure debeantur. Hodie poſt exæquata legata, & ſingularia fideicommiſſa, §. 3. *Inſt. hoc tit. l.* 2. *C. commun. de legat. & fideicommiſſ.* in quali ultima voluntate legatum relinquatur, perinde erit. IDEM.

4. *Legamus autem quatuor modis*] Diſcrimen hoc inter legata a Juriſconſultis diſputatione fori videtur inductum, dum formulas legandi, ſingulorumque verborum vim ac differentiam, omni adhibita ſubtilitate, excuſſerunt. Unde & adſcribitur juri civili §. 11. *hoc tit.* quo nomine etiam jus a Prudentibus inductum ſignificatur, *l.* 2. §. 5. *D. de origin. jur.* V. C. Antonius Faber *Conjecturar. lib.* VI. *cap.* 1. omnes has ſpecies ad duas revocat, vindicationis, & damnationis: quas etiam primarias fuiſſe ſpecies, ſequentia oſtendunt. Legatum tamen præceptionis a legato vindicationis in eo ſane differebat, quod hoc cuilibet, illud heredi tantum relinqueretur: ut ſic verum eſſet diſcrimen inter hæc. Verum & actioni familiæ erciſcundæ de eo locus erat, Paul. *Sententiar. lib.* III. *tit.* 6. §. 1. quod de legato vindicationis nemo dixerit. Legatum autem ſinendi modo ipſe Vlpianus per damnationem relictum fuiſſe docet §. 5. *hoc tit.* habebat tamen aliquid quoque de legato vindicationis; ac legatarius rem ita ſibi legatam poterat ſumere, & vindicare: adeoque plus adquirebat juris, quam ex legato damnationis, ex quo perſonalis tantum actio dabatur, ut ex ipſis formulis legandi apparet. Imo & legatum damnationis admittebat facta, ut heres, nempe, aliquid faceret, Paulo auctore *dict. lib.* III. *tit.* 6. §. 10. *adde* §. 21. *Inſt. hoc tit.* qualia per modum ſinendi relinqui non potuerunt. Quare ergo a diviſione quadrimembri Caji *Inſt. lib.* II. *tit.* 5. Vlpiani *hoc loc.* & Imperatoris §. 2. *Inſt. hoc tit.* recedemus? Et Fabro jam pridem reſpondit Oſw. Hilligerus *Donell. Enucleat. lib.* VIII. *cap.* 3. Sublatum eſt hodie hoc legatorum diſcrimen: & quidem ſenſim, uti poſtea oſtendemus. Ne vero verba ad hoc legatorum diſcrimen pertinentia in jure Juſtinianeo exſtarent, plerumque cavit Tribonianus: non tamen ubivis verba ſublata ſunt; frequentius vero rei ipſius veſtigia ſagaciores repererunt: quæ ita videri poſſent habere uſum, ſi appareat aperte, defuncti mentem, cui nihil obſtare voluit Juſtinianus *dict.* §. 2. talem eſſe, ut diſcrimen aliquod admittatur. Atque ita loca Pandectarum, in quibus ejus veſtigia conſpiciuntur, hodie explicanda eſſe exiſtimat V. C. Marc. Aurel. Galvanus *de uſufruct. cap.* 40. *n. ult.* Quod tamen verba ipſa talium locorum non ſatis indicant: & vereor, ne hic quoque per feſtinationem & incogitantiam a Pandectarum compilatoribus peccatum ſit: quod & alii exiſtimant. Sedecim autem differentias tales recenſet Em. Merillius *Obſervation. lib.* VI. *cap.* 32. quæ apud illum poſſunt legi. Addi poſſunt aliæ, verbi gratia, quod legatum vindicationis jam olim potuerit repudiari, *l.* 7. *l.* 44. §. 1. *l.* 86. §. 2. *D. de legat.* I. quia legatarius habere poterat, ſi vellet adquirere, *per l.* 18. *D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* non damnationis, ex quo perſonalis tantum dabatur actio, quæ repudiatione ipſo jure non tollebatur, cum hæc non eſſet modus obligationis tollendæ: uti ex eo colligitur, quod repudiatio fideicommiſſi, quod ad legatum damnationis proxime accedit, ipſo jure non valuerit, ſed tantum exceptionem produxerit doli mali, *l.* 34. §. 2. *D. de legat.* II. *l.* 20. *C. de fideicommiſſ* Suboluit hoc diſcrimen R. Bachovio *ad Treutler. part.* II *Diſputation* 13. *theſ.* 2 *litt.* B at plenius illud expoſuit Barthol Cheſius *Differentiar. jur. lib.* I. *cap.* 47. Præterea ſi heredis ſervus a teſtatore

alicui

3. Per vindicationem his verbis legamus, [6] DO, LEGO: [7] CAPITO, [8] SVMITO, SIVE HABETO.

4. Per damnationem his verbis, HERES MEVS [9] DAMNAS ESTO DARE: DATO, FACITO: HEREDEM MEVM DARE [10] JVBEO.

5. Sinendi modo ita: [11] HERES MEVS DAMNAS ESTO SINERE

alicui legatus ſit, ſinendi, videlicet, modo, ſecundum §. *10. hoc tit.* ipſo jure manumiſſio impeditur, *l. 28. D. qui & a quib. manumiſſ. liber. non fiant.* ſi per damnationem, libertas procedit: ſed legatario heres erit obligatus, *l. 112. §. 1. D. de legat. 1.* quod notat Merillius *ad §. 16. Inſt. hoc tit.* Aliud diſcrimen ex *l. 39. D. de manumiſſ. teſtament. l. 88. D. de verbor. ſignification.* (de quibus mox) collatis cum *l. 61. D. ad leg. Falcid.* notat Cujacius *Obſervation. lib.* XIV. *cap. 36.* Quæ tamen diſcrimina poſt legatorum exæquationem obtinere non poſſunt, quatenus ſaltem ex ſubtili & veteri jure oriuntur. IDEM.

5. *Quatuor modis, &c.*] Has verborum ſolennitates jam divorum principum conſtitutionibus ſublatas rejiciens Juſtinianus Imperator, unam omnibus legatis naturam eſſe voluit. Ea vero legatorum genera Cajus etiam diligenter explicat. CHAROND.

6. DO, LEGO] In Notis Magnonis, *D. L. do, lego.* Aperte ad legatarium oratio dirigitur: nec adquiſitio factum requirit heredis; ſed ipſo jure peragitur, ex lege XII. tabb. *tit. 19. §. 17.* & eſt in accipientis arbitrio, uti loquitur Servius *ad Virgil. Æneid. lib.* V. *verſ 533.* ac verbum *lego*, quamvis indicativi temporis, eſt tamen directum. imo lex ipſa dicebat, *uti legaſſit.* SCHVLTING.

7. CAPITO] Hoc cum effectu intelligendum eſt, *l. 71. D. de verbor. ſignification.* IDEM.

8. SVMITO, SIVE HABETO] Virgilius quoque, exactiſſimus proprietatis verborum obſervator, *ſumere*, & *habere* conjungit *dict. lib.* V. *Æneid. v 533.*

Sume, pater, (nam te voluit Rex magnus Olympi
Talibus auſpiciis exſortem ducere honorem)
Ipſius Anchiſæ longævi hoc munus habebis.

Rem autem ita ſibi legatam ſua auctoritate adprehendere poterat legatarius, quod clarum eſt ex Cajo, cujus ſenſum barbariuſcule expreſſit Anianus *Inſt. lib.* II. *tit. 5. §. 1.* hoc modo. *Quod poſt mortem teſtatoris ſtatim legatarius, non exſpectato herede, ſibi præſumit. Quam ſi præſumpſerit, nec pro præſumpto legato ab herede poteſt calumniam ſuſtinere.* Nemo non videt, ſtylum hunc eſſe non Caji, ſed Epitomatoris, qui de ſuo quædam addidit. Vnde tamen non recte colligit V. C. Ant. Faber *Conject. libr.* VI. *cap. 1. n. 20.* interdictum Quod legatorum contra eum locum non habuiſſe: quem ſequitur Oiſelius *ad Cajum dict. loc.* Sed Cajus locutus fuit de regula tantum, ac de jure civili: non de reſtrictione, quam induxit Prætor. Et id, quod illi volunt, admitti non ſinit ipſius interdicti formula *l. 1. §. 2. D. quod legator.* quæ vult, *ut quod quis legatorum nomine non ex voluntate heredis occupavit, id reſtituat heredi.* imo, aut valde fallor, aut Prætor illud interdictum præcipue propoſuit, ut adverſus legatarios per vindicationem, vel ſinendi modo, relicta occupantes, quod jure civili licebat, & quo reſpexit Cajus *loc. cit.* heredi proſpiceret, dato & huic remedio, non ſimpliciter, verum ſub conditione, ſi ſatiſdaret, *l. 1. §. 16. l. 2. §. 1. D. eod. tit.* ut ita quaſi caſum proponat, qui in jure civili, quod ſupplet & corrigit, non videtur eſſe deciſus. Ac de legato per præceptionem, quod tamen legatum vindicationis imitatur, §. *11. hoc tit.* conſtat, heredibus contra coheredem dari illud interdictum, quatenus res jure legati ad occupantem pertinet, non quatenus jure hereditario, *l. 1. §. 6. D. eod. tit.* ubi idem dicitur de herede, cui quocumque modo legatum eſt, adeoque & vindicationis, & ſinendi modo. Et quare igitur non idem fuerit in alio legatario? Fruſtra ergo Vir ille Egregius illa verba, *Idemque erit &c.* Triboniano adſcribit. Nihil in illis, quod non ſit rectiſſimum. In legato damnationis legatarius, qui non erat dominus, ut in vindicationis legato ac ſimilibus, ut dominium conſequeretur, opus habebat facto heredis: nec hic illa occupatio id ipſi potuiſſet conferre. Paulo aliter hoc exponit M. Aurel. Galvanus *de uſufruct. cap. 40. n. 20.* qui in ipſa re præcipua idem nobiſcum ſentit. IDEM.

9. DAMNAS ESTO DARE] Hic clare ad heredem oratio dirigitur, illiuſque factum exigitur: quod & de uſufructu ita relicto docet Paulus *Sententiar. lib.* III. *tit. 6. §. 17.* In Notarum Juridicarum explanatione inter Grammaticos Antiquos Hel. Putſchii *p. 1671.* exſtat, *D. D E. Dare damnas eſto.* Vim horum verborum exponit quoque Servius *ad Virgil. Æneid.* XII. *verſ. 727.* hoc modo. *In jure cum dicitur,* damnas eſto, *hoc eſt, damnatus es, ut des, hoc eſt, damno te, ut des, neque alias libereris.* Vt adeo non ſine cauſa heres perinde hic obligatus fuerit, ac ſi a judice eſſet damnatus: ac inficiando lis creverit in duplum, quod oſtendit Paulus *Sententiar. lib. I. tit. 19.* ubi dixi. Ratio illa, quod heres hoc legatum facilius inficiari potuerit, quam alia, quia hic tantum in perſonam actio dabatur, quam adfert Merillius *ad §. ult. Inſt. de obligationib. quæ quaſ. ex contract. naſcunt.* non eſt ſolida. Mutatum jus hoc a Juſtiniano *dict. §. ult* IDEM.

10. JVBEO] Directum eſt hoc verbum, *tit. 21.* IDEM.

11. HERES MEVS DAMNAS ESTO SINERE *&c.*] Eſt hic damnatio quidem: non tamen ſolummodo heres damnatur: ſed & factum legatario permittitur, idque pati jubetur heres; non rem tradere, Cajo teſte *Inſt. lib.* II. *tit. 5. §. 6.* ſed & legatum damna-

RE LVCIVM TITIVM SVMERE ILLAM REM, SIBIQVE HABERE.

6. [12] Per praeceptionem ſic: LVCIVS TITIVS ILLAM REM [13] PRAECIPITO.

7. Per vindicationem legari poſſunt [14] res, quae utroque tempore ex jure Quiritium teſtatoris fuerunt, mortis, & quando teſtamentum faciebat: [15] praeterquam ſi pondere, menſura, numero contineantur: in his enim ſatis eſt, ſi vel mortis duntaxat tempore fuerint ex jure Quiritium.

8. Per damnationem omnes res legari poſſunt, etiam [16] quae non ſunt teſtatoris, dummodo tales ſint, quae dari poſſint.

9. Liber homo, aut res populi, aut ſacra, aut religioſa, [17] nec per damnationem legari poteſt: quoniam dari non poteſt.

10. Si-

damnationis, & ſinendi modo differebant, quod ad res, quæ legari poterant, de quibus idem Cajus aliqua tradit *dict. tit. §. 3. & 6. add. §. 8. & 10. hoc tit.* IDEM.

12. *Per præceptionem*] Hoc modo heredibus legatur, ut in judicio id familiæ erciſcundæ, quod legatum eſt, præcipiant, hoc & prælegatum dicitur & præcipuum, Sid. Apoll. *lib.* VI. *Epiſt. Illud autem deberi tibi quodam, ut Juriſconſulti dicunt, præcipui titulo.* CVJAC.

13. PRÆCIPITO] In notis Magnonis plenior occurrit formula, *P. S. T. Q. H Præcipito, ſumito, tibique habeto.* SCHVLTING.

14. *Res, quæ utroque tempore ex jure Quiritium teſtatoris fuerunt*] Quoniam rei vindicatio hic dabatur legatario, quæ ex lege XII. tabb. olim inſtituebatur adhibita hac formula, *Hanc ego rem meam eſſe ajo ex jure Quiritium,* quam Cicero commemorat *pro Muren. cap. 12.* & Cajus, cujus verba habuimus *Inſt. lib.* I. *tit. 6. & lib.* II. *tit. 1.* ac mentio ejus in *l. 1. §. 2. D. de rei vindication.* adeoque res debebat eſſe non uſu tantum teſtatoris, ſed mancipio, ab initio, ob regulam Catonianam: (quæ tamen non obtinuit poſt legem Juliam Papiam, *l. ult. D. de regul. Caton.* ex qua legatorum dies demum cedebat ab apertis tabulis, *§. 31. hoc tit.*) & tempore mortis, ut res effectum poſſet ſortiri, ac legatarius ſtatim fieri dominus. Videtur vero hic Vlpianus jus antiquum tradere. Poſtea certe non tantum placuit, ut legata ob neglectam verborum formam non eſſent irrita, *§. 11. hoc tit.* ſed admiſſa eſt quoque vindicatio rei, cujus quis dominus tantum eſſet jure gentium, *l. 23. pr. D. de rei vindication.* imo & rerum nec mancipi, quæque tantum in bonis erant, dominium per legatum ipſo jure transferri potuiſſe, docuit Vlpianus noſter *tit. 19. §. 17.* ac proinde & per vindicationem, ſinendi modo, ac per præceptionem legari potuere, *arg. §. 10. 11. hoc tit.* Nec alia mens Jano a Coſta *ad §. 1. Inſt. de actionib.* Quin & uſumfructum per vindicationem relictum eſſe apparet ex Paulo *Sententiar. lib.* III. *tit. 6. §. 17.* quamvis enim ſub hoc nomine non fuit teſtatoris; quo pertinet, quod dicitur *l. 63. D. de uſufruct.* transferre nos in alium id, quod noſtrum non eſt: jus tamen ipſum fruendi jam antea dominio inerat. Hujus juris de legato vindicationis veſtigium exſtare in *l. 39. D. de manumiſſ. teſtament.* putat Cujacius *ad Paul. Sententiar. lib.* IV. *tit. 1. §. 7.* & *Obſervation. lib.* XIV. *cap. 36.* ubi idem vult de *l. 88. D. de verbor. ſignification.* Nihil tamen eſt in *dd. ll.* quod non ſit quoque plane verum jure noviſſimo. Prior locus agit de effectu transferendi dominii; quod quidem legato vindicationis præcipue proprium fuit olim: hodie vero in omni legato rei propriæ habet locum. Poſterior de eo, quod quis dicitur proprie reliquiſſe, aut habere; quorum neutrum convenit rei alienæ. IDEM.

15. *Præterquam ſi pondere, menſura, numero contineantur, &c.*] Hic ab initio non eſt demonſtratum certum corpus, ſed quantitas; ac tempore mortis, quo olim ante leges caducarias dies legati cedebat, ſatis erat inveniri in bonis teſtatoris, quæ a legatario vindicari poſſent. Quod vero putat Joh. Goeddæus *ad l. 88. D. de verbor. ſignification. n. 2.* in legato vindicationis rerum fungibilium ſatis fuiſſe, ſi modo ex bonis teſtatoris quantitas poſſet refici, id plane contrarium eſt Vlpiani verbis ſequentibus, quæ exigunt, ut res fuerint teſtatoris mortis tempore. Nihil Goeddæum juvat *l. 12. D. de legat.* II. ubi dicitur tantum fuiſſe legata pecunia, non etiam oſtenditur, quo modo fuerit legata. Non nego tamen, id potuiſſe valere poſt S. C. Neronianum, de quo Vlpianus aget *§. 11. hoc tit.* atque hac ratione in *l. 25. §. ult. l. 26. D. famil. erciſcund.* id admiſſum eſſe potuit in legato præceptionis, quod circa res, quæ legari poſſunt, imitatur legatum vindicationis, *§. 11. hoc tit.* IDEM.

16 *Quæ non ſunt teſtatoris*] Qualia etiam ut quis det, poteſt damnari. Reſpexerunt ad hoc jus Juriſconſulti in Pandectis *l. 35 D. de legat.* I. ubi occurrit verbum *damnatus.* Ac tale legatum intelligendum *in l. 39. §. 7. l. 71 §. 3 D. eod tit. l. 61. D ad leg. Falcid.* IDEM.

17. *Nec per damnationem*] Licet optimum jus ſit legati, quod inde naſcitur, *§. 11. hoc tit.* IDEM.

10. Sinendi modo legari poſſunt res propriae teſtatoris, [18] & [19] heredis ejus.

11. Per praeceptionem legari poſſunt res, [20] quae etiam per vindicationem. [21] Si ea res, quae non fuit utroque tempore teſtatoris ex jure Quiritium, per vindicationem legata ſit, licet jure civili non valeat legatum, tamen [22] Senatuſconſulto Neroniano firmatur: quo cautum eſt, [23] ut quod minus pactis verbis legatum eſt, perinde ſit, ac ſi optimo jure legatum eſſet: [24] optimum autem jus legati per damnationem eſt.

12. [25] Si duobus eadem res per vindicationem legata ſit, [26] ſiquidem disjunctim,

18. *Et heredis ejus*] Non etiam alienæ: quod tamen perperam additum eſt apud Cajum *lib.* II. *Inſtitut. tit. de leg.* CVJAC.

19. *Heredes*] A quo ſolo etiam olim legari poterat, §. *20. hoc tit.* ac legatarius hic directo jus vindicandi, ſive dominium conſecutus eſſe videtur. Inde heres ſervum ita legatum manumittens nihil agit: quod jam antea diximus. SCHVLTING.

20. *Quæ etiam per vindicationem*] Hæc ita diſtinguenda ſunt, *quæ etiam per vindicationem. Si ea res, &c.* CVJAC. Quia & hic legatarius jubetur rem præcipere, ſibique ſumere, & habere. SCHVLTING.

21. *Si ea res, quæ &c.*] Hæc ſeparanda eſſe monuit bene Cujacius: quod tamen in ipſius editionibus obſervatum non eſt: ac interpoſitum ſolum comma. Nos diſtinximus hæc cum Pacio & Gothofredo. In numero nihil mutavimus, ne omnes quoque alii mutandi eſſent. SCHVLTING.

22. *Senatuſconſulto Neroniano*] Per hoc S. C. non eſt ſublata, quæ inter formulas legandi erat, differentia: at conſtitutum eſt, ut ſi alio modo aliquid relictum eſſet, quam ex rigore formularum poterat; quodque tamen recte alio modo potuiſſet legari, ſaltem per damnationem, id valeret, tamquam ſi hoc modo relictum eſſet. Inde quoque id forte venit, ut de legato etiam vindicationis in perſonam heredis agi potuerit, *l. 84. §. ult. l. 108. §. 2. D. de legat.* I. Poſtea Impp. Conſtantinus Magnus, ipſiuſque filii rigidam verborum ſolennium obſervantiam ſuſtulere, *l. 15. C. de teſtament. l. 21. C. hoc tit.* Manſere tamen, pro verborum qualiumcumque tandem conceptione, diverſa actionum quoque diſcrimina, donec tandem hæc etiam Juſtinianus ſuſtulit. Non diſſimili modo juris poſterioribus conſtitutionibus inducti hiſtoriam expoſuit Janus a Coſta *ad §. 2. Inſt. hoc tit.* IDEM.

23. *Vt quod minus pactis*] Id eſt, conceptis & legitimis verbis Cicer. *pro Roſc. Comœ. Non enim ex pactione verborum, quibus jusjurandum comprehenditur.* Arnobius *lib.* VII. *contra gentes. Quam cum pactionibus adorat & formulis.* CVJAC.

24. *Optimum autem jus*] Nempe quia laxius & expeditius eſt. Sic optimum jus uſurarum in *l. 1. Cod. de uſur.* optimum jus poſſeſſionis, *l. fidejuſſor, 26. §. pater. de pig. & hyp.* IDEM. Relinqui hoc modo poterant res quælibet, quo hic præcipue reſpicitur. Ceteroquin & lis hic inficiando creſcebat, quod jam attigimus: ſed & plures re conjuncti ſi concurrerent, omnibus ſolidum debebatur, §. *13. hoc tit.* Hic vero legatarius in eo erat minoris juris, quam per vindicationem, quod hic tantum actio in perſonam daretur, cujus mentio *l. 14. D. de uſu & uſufruct. legat.* SCHVLTING.

25. *Si duobus eadem res*] Hæc quoque divelli debent a ſuperiore ſententia. CVJAC. Hæc & nos ſeparavimus a præcedentibus, poſt Pacium & D. Gothofredum. SCHVLTING.

26. *Si quidem disjunctim*] Disjunctim legatur, ſi re tantum legatarii jungantur: conjunctim, ſi re & verbis, §. *ſi eadem. de leg. tit. de cad. toll. tit. de uſufr. adcreſc.* verborum conjunctio aut pro nihilo, aut pro duplici conjunctione accipitur. CVJAC.

26. * *Si quidem disjunctim, ſingulis in ſolidum debetur*] Ita edd. fere omnes, etiam Charondæ. In codice vero Tiliano lacunam eſſe hoc loco, ſcribit Cujacius *Obſervation. lib.* XVII. *cap. 28.* qui eam ita potius repleri poſſe cenſet, uti & antea *in not. ad poſteriora ex his verbis* voluerat, *ſi quidem disjunctim, ſingulis partes debentur*: ac id expreſſum eſt in ed. Genev. & Pariſ. cIɔ Iɔ LXXXVI. in poſteriore tamen alia litterarum forma, exceptis duobus poſtremis verbis. In contextu ego nihil mutavi, quia res non eſt plane certa, & extra dubium. Probat vero hanc ſuppletionem Hotmanus *Obſervation. lib.* VI. *cap. 12.* qui tamen *in epitom. tit. D. de uſufruct. adcreſcend.* reponit, *ſingulis non ſolidum, ſed partes debentur*; aut, *ſingulis in ſolidum ab initio, concurſu partes debentur*, non diſſimili ſenſu. Eadem Cujaciana conjectura placet Ampliſſimo Senatori, Corn. van Bynkershoeck *Obſervation. lib.* II. *cap. 5.* qui tamen non eodem modo rem exponit. Intelligendus eſt vero Vlpianus de caſu, quo plures re conjuncti, ſive disjuncti, concurrunt: at tunc quoque proprie demum partes debentur, ut & Paulus loquitur *Sententiar. lib.* III. *tit. 6. §. 3.* vel poſſunt ſumi, aut præſumi, uti Epitomator

junctim,[27] ſingulis in ſolidum debentur: ſi vero[28] conjunctim, velut TITIO ET SEJO HOMINEM STICHVM DO, LEGO, [29] jure civili concurſu partes fiebant: [30] non concurrente altero, [31] pars ejus alteri adcreſcebat: [32] ſed poſt legem Papiam Poppaeam non capientis pars caduca fit.

13. [33] Si per damnationem eadem res duobus legata ſit, [34] ſiquidem conjunctim,

tomator Caji ſcribit *Inſt. lib.* II. *tit. 5. §. 1.* non vero ſolidum, cum tantum teſtamento ſolidum datum eſt, quod vult Ant. Faber *Conjecturar. lib. VI. cap. 1. n. 6.* & Oiſelius *ad Cajum dict. tit. §. 5.* qui vulgatam lectionem retinent. Innuitur vero diſcrimen inter legatum vindicationis, & damnationis, in quo poſteriori disjunctis concurrentibus, ſingulis debetur ſolidum, *§. ſeq.* Idque primo loco, & ſeparatim monere Vlpiano viſum eſt operæ pretium; quia hic admodum clare ab initio ſingulis ſolidum datur: ac ſic res videri poſſet dubia: ſed aperte eſt deciſa hic, & *l. 33. D. de legat. 1.* An juri adcreſcendi aliis deficientibus ſit locus, Vlpianus non definit: verum de eo agit mox, & docet, quid obtineat inter conjunctos, re nempe, & verbis ſimul. Quamvis re tantum conjunctis id competiiſſe nolim negare. nimis clare id eſt traditum in *§. 8. Inſt. hoc tit. l. 1. §. 3. D. de uſufruct. adcreſcend. l. 19. D. de uſ. & uſufruct. legat.* imo illis manifeſte ab initio ſolidum datur: adeoque re conjuncti dicuntur *l. 80. junct. l. 89. D. de legat.* III. *l. 142. D. de verbor. ſignification.* (nihil obſtante lege *20. D. de legat. II.* ubi non eſt ſermo de illis, quos teſtatoris voluntas conjungit: at de dominis, qui partes habent in ſervo, cui eſt legatum; quæ etiam partes eſſe poſſunt aliæ, quam viriles. Et huc non pertinet *l. 85. D. de legat. 1.* ubi tantum oſtenditur, ſingulos non poſſe totum petere) quin & partem deficientem accipiunt re conjuncti ſine onere, *l. un. §. 11. C. de caduc. tollend.* Adde, quod & inter ſcriptos primis & ſecundis tabulis videamus eſſe concurſum, ac illi aliquo deficiente, jus hoc nanciſcantur: quod tangit Cujacius *ad §. 13. hoc tit.* SCHVLTING.

27. *Singulis in ſolidum debentur*] Legendum, *ſingulis partes debentur*, & hoc Juſtinianus indicat in *§. ſin autem disjunctim, Cod. de cad. toll.* Paulus *in Sententiis*, Cajus *in Inſtit.* CVJAC.

28. *Conjunctim*] Quos vocamus re & verbis conjunctos. Hos quoque per conjunctos intelligit Imperator *§. 8. Inſt. hoc tit. l. un. §. 10. & 11. C. de caduc. tollend.* SCHVLTING.

29. *Jure civili concurſu partes fiebant*] Hos conjunctos propter unitatem ſermonis quaſi in unum corpus redactos eſſe ſcribit Imp. *l. un. §. 10. C. de caduc. tollend.* adeoque de his ne quidem eſt dubitandi ratio, an non concurſu partes faciant. Nec hic refert, an eadem actione ambo agant, vel omnes, an diverſa, *l. 33. l. 85. D. de legatis. 1.* IDEM.

30 *Non currente*] Legendum, *non concurrente.* CVJAC. Id recepi poſt edd. Charond. & recentiores edd. tamquam extra dubitationem genuinum. SCHVLTING.

31. *Pars ejus alteri adcreſcebat*] Id docet *l. 34. l. 35. D. ad leg. Aquil. l. 3. verſ. idemque, D. de manumiſſ. vindict. l. 31. D. de teſtament. milit.* in quibus locis debet intelligi legatum vindicationis, quo directo ſervi legati dominium tranſibat in legatarium, qui eum manumiſit: ac de repudiato legato ab uno collegatario eſt illic ſermo, quod in legatum damnationis non cecidiſſe, jam diximus. IDEM.

32. *Sed poſt legem Papiam Poppæam non capientis pars caduca fit*] Hoc ita, ſi deficerent intra tempus mortis, & apertarum tabularum, quæ proprie erant caduca: vel etiam intra tempus teſtamenti facti, & mortis, quæ dicebantur eſſe in cauſa caduci, *l. un. §. 2. C. de caduc. tollend.* qualia ærario prius, poſtea fiſco cedebant, *vid. tit. 17. §. 2.* Non tamen in univerſum ſublatum illa lege eſt jus adcreſcendi, ſive jus antiquum: verum conjunctis quibusdam perſonis eſt relictum, *tit. 18.* iisque, qui haberent liberos; de quo aliquid notavi *ad tit. 13.* Remanſit quoque in illis, quæ pro non ſcriptis eſſent, *d. l. un. § 3. C. de caduc. tollend.* quæque poſt apertas tabulas deficerent: quo pertinent *l. 34. l. 35. D. ad leg. Aquil. l. 13. pr. & §. 1. D. de adquirend. vel omittend. hereditat. l. 26. §. 1. D. de conditionib. & demonſtrationib. l. 4. verſ. denique, D. de manumiſſ. vindict.* Idque jam viderunt Eruditiſſimi Viri, Em. Merillius *Variant. ex Cujac. lib.* I. *cap. 39.* J. Gothofredus *ad leg. Jul. caducar. cap. 29. & not. ad cap. 34.* Janus a Coſta *ad §. ult. Inſt. de S. C Orphitiano.* Vſusfructus quoque deficiens non fuit adquiſitus fiſco, ſed conjuncto, quo pertinet titulus *D. de uſusfruct. adcreſcend.* IDEM.

33. *Si per damnationem*] Re conjuncti ſunt, quibus eadem res disjunctim per vindicationem legatur, quoniam a principio ſolidum, concurſu partes habent: proinde re conjunctis adcreſcit deficientium portio, idque ſine onere. Re conjuncti non ſunt, quibus eadem res disjunctim per damnationem legatur, quoniam ſolidum ſingulis debetur, uni res, alteri pretium: ideoque nec jus adcreſcendi inter ſe habent. Sed ex conſtitutione Juſtiniani eodem jure eſt damnationis, quo & vindicationis legatum. Re & verbis conjuncti ſunt, quibus eadem res conjunctim per vindicationem legatur. nam & concurſu partes habent, & ideo jus inter eos adcreſcendi eſt, cum onere tamen. Re & verbis conjuncti non ſunt, quibus eadem res conjunctim per damnationem legatur: quoniam ſingulis ab initio partes debentur. proinde ſive disjunctim, ſive conjunctim per damnationem legatum ſit, nunquam inter eos verſatur jus adcreſcendi. Jus adcreſcendi cum dicimus, jus antiquum dicimus. Jus caduci, jus novum eſt. & hæc

eſt

junctim, ſingulis partes debentur: & non capientis pars jure civili in hereditatem

eſt ſententia hujus loci. Hinc vero apparet, *l. conjunctim, 80. de legat. III.* de legato vindicationis, *l. plane, 34. §. ſi conjunctim de legat. I.* de legato damnationis accipiendam eſſe. Sed hoc ideo in eis locis ſuppreſſum eſt, quod jam ſublatæ eſſent ab Juſtiniano legatorum differentiæ: non tamen ita ab eis locis ſublatæ ſunt, ut hæc manifeſto non ſuperſint hujus differentiæ veſtigia, quæ prima ſpecie, quaſi contra ſe ſtare videantur, ut plane jam ex eo appareat, quam hebetes aut indiligentes fuerint hi, quibus ſtudium fuit Pandectarum capita ex veterum Juriſconſultorum libris decerpere. Ceterum & id, quod diximus de legato damnationis, nominatim traditur in *l. 7. de legat. II.* unde & in *l. hujuſmodi, 84. §. ſi Titio. l. ſi duobus, 16. de legat. I.* optimo jure legatum fuiſſe neceſſe eſt, ut ſtatuamus: alioquin pars vacans adcreſcit conjuncto, cum quo partes per concurſum fiunt. Quod deinde ſequitur in §. ſi conjunctim. *Sed ſi in pupillari,* ad re conjunctos pertinet, qui concurſu partes habent. unde in extremo ita ſcriptum oportuit, *interim igitur totum.* quod & Azo & Hugolinus intellexere. CVJAC. Cum & legatorum diſtinctiones & caduca Juſtiniani conſtitutione ſublata ſint, non eſt in eorum explicatione diutius immorandum: ſed tamen de conjunctis & jure accreſcendi dicendum aliquid ad hujus loci interpretationem videtur. Conjunctorum alios re & verbis, alios re, alios verbis tantum eſſe J. C. ſcribunt, *l. triplici, 142. de verb. ſignif. l. re conjuncti, 89. de leg. III.* Re & verbis conjunguntur, quibus ita legatum eſt, *Titio & Mævio fundum Sempronianum do lego.* Re tantum, quibus ita, *Titio fundum Sempronianum do lego, eundem fundum Mævio do lego.* Verbis autem, quibus ſic, *Titio & Mævio fundum Sempronianum æquis partibus do lego, d. l. re conjunct. 89 l. ſi quis ita, 60. de hæred. inſtit. l. cum ſingulis, 11. de uſufruct. accreſ. §. ſi eadem res, 8. inſtit. de legatis, & al.* Si quis ex re & verbis conjunctis decedat, alter cæteris præfertur, ipſique ſoli pars ejus accreſcit. Verum ſi unus ex re tantum conjunctis, alter potior non eſt, ſed re & verbis conjuncti cum eo concurrent: non autem verbis tantum conjuncti: quia cum partes diſtinctas, & a teſtatore conſtitutas habeant, ad eorum portiones admitti non debent, quibus eadem res ſine partibus legata eſt. Imo & inter verbis conjunctos jus eſſe accreſcendi negant J. C. nec enim teſtator tam conjunxiſſe, quam celeriter dicere voluiſſe videtur. Et hæc rudioribus, qui juris inſtitutionibus operam dant, ſufficiant. Plura enim alio loco diximus. CHAROND.

34. *Si quidem conjunctim, ſingulis partes debentur*] Sicut qui duobus aliquid debet, niſi plures ſint correi, ſingulis non niſi partem debet. Vt proinde in hac ſpecie legatarii non fuerint ex illorum numero, quibus dabatur a principio ſolidum, quorum mentio *l. 80. D. de legat. III.* qui locus pertinet ad legatum vindicationis. Ad hanc vero ſpeciem legati damnationis conjunctim relicti referendæ *l. 41. §. 9. D. de legat. III. l. 88. §. 6. D. de legat. II.* ubi adcreſcendi jus ceſſat. Recte quoque Cujacius de eo intelligit *l. 34. §. 9. D. de legat. I.* quod & præcedentia ſuadent; quæ agunt de legato rei alienæ, quæ ita legari tantum recte poterat, *§. 8. hoc tit.* Minus bene V. C. Arn. Vinnius, aliique *ad §. 8. Inſt. hoc tit.* illum locum referunt ad jus caducorum. Sed leges caducariæ non inducebant partes, ubi non erant: ſed quæ erant caduca, vel in cauſa caduci, ærario addicebant. Fuiſſe vero inter antiquos, qui vellent, inter illos legatarios locum eſſe juri adcreſcendi, quod viſum Viris Egregiis, Fr. Hotmano *Obſervation. lib. VI. cap. 12.* & Ant. Fabro *Conjecturar. lib. VI. cap. 1.* id nullo modo probatur: ac ipſe Faber in alia ivit *de errorib. pragmaticor. decad. XLIX. error. 6. n. 3. decad. L. err. 1. n. 12. & error. 2. n. 5.* Nihil juvat illam ſententiam *l. 80. D. legat. III.* quam legem recte Cujacius de legato vindicationis intelligit: eodemque pertinet *l. 34. l. 35. D. ad leg. Aquil.* Tandem in *l. 31. §. 1. D. de ſtatuliber.* non agitur de jure adcreſcendi: ſed de conditione, qua impleta ſervus cum contubernali eſſet liber: ac quæritur, an illo, a quo hæc erat implenda, mortuo, a contubernali illa poſſet impleri. Ceterum quod de legato damnationis hic dicitur, idem quoque in fideicommiſſis, quæ in multis aliis cum illis legatis paria faciebant, verum fuiſſe, nec in iis obtinuiſſe jus adcreſcendi, liquidum eſt ex *l. 38. §. 2. l. 41. §. 9. D. de legat. III. l. 88. §. 6. D. de legat. II.* niſi id expreſſe eſſet cautum, ut in *l. 34. pr. D. de uſ. & uſufruct. legat.* Vidit hoc Cujacius *Obſervation. lib. XV. cap. 4.* quem ſequitur, quamvis non in omnibus, nec ſine cauſa, Ant. Faber *de errorib. pragmaticor. decad. L. error. 1. n. 12. & error. 2. n. 4.* Atque ad tale legatum aut fideicommiſſum pertinet reſponſum Scævolæ *l. ult. §. 2. D. de legat. II.* ex ſententia ejusdem Cujacii *ad d. l. ult. ad Scævol. Reſponſ. lib. IV.* Novo tamen jure in fideicommiſſis aliter obtinere, poſtquam legatis exæquata ſunt, recte exiſtimat idem Faber *decad. L. error. 3. n. 12.* Obiter notemus, de conjunctis verbis tantum nihil hic reperiri: qui etiam conjuncti vocantur quidem *l. 89. D. de legat. III. l. 142. D. de verbor. ſignification.* alibi tamen, cum de jure adcreſcendi agitur, omittuntur, *§. 8. Inſt hoc tit. l. un. §. 10. 11. C. de caduc. tollend.* Quin & dicuntur partes habere, & quidem ſemper, *l. 89. D. de legat. III.* nec proinde demum facere concurſu: adeoque eos hoc jure carere docet *l. pen. D. de uſufruct. adcreſcend.* id enim jus exigit conjunctionem in ipſa re, & ut ab initio omnes habeant ſolidum, *l. 80. D. de legat. III. l. 3. pr. D. de uſufruct. adcreſcend.* quamvis exceptiones eſſe non negemus, eoque referamus *l. 16. §. ult. D. de legat. I. l. 89. ibi. ſi vero verbis, D. de legat. III.* Verum hæc ab Vlpiano recedunt: & plenius ea explicant Inſignes Viri, Cujacius *Paratitl. tit. C. de caduc. tollend. & Obſervation. lib. XXIV. cap. 34. 35. & ad l. pen. D. de uſufruct. adcreſcend. ad Papin. Definition. lib. II.* Janus a Coſta *ad §. 8. Inſt. hoc tit.* Ant Faber *Conjectur. lib. VI. cap. 1. & de errorib. Pragmaticor. decad. XLIX. error. 4.* SCHVLT.

35. *Nunc*

tatem remanebat: [35] nunc autem caduca fit: [36] quod ſi disjunctim, [37] ſingulis in ſolidum debetur.

14. [38] Optione autem legati per vindicationem data, [39] legatarii electio eſt: veluti, HOMINEM OPTATO, ELIGITO. [40] Idemque eſt, & ſi tacite legaverim,

35. *Nunc autem caduca fit*] Atque ita hoc caſu in fiſcum recidebat, quod olim remanebat in hereditate: ac per legem adimebatur heredi. In legato vindicationis quæ deficiebant, cum legatarii ſuperſtitis jactura caducitati fiebant obnoxia. IDEM.

36. *Quod ſi disjunctim, ſingulis in ſolidum debetur*] Idem ſcriptum a Cajo *Inſt. lib.* II. *tit.* 5. §. 5. Paulo *Sententiar. lib.* III. *tit.* 6. §. 3. Veſtigia hujus juris in *l.* 114. §. *ult. D. de legat.* I. *l.* 13. §. 1. *D. de legat.* II. ubi eſt legatum nominis, quod hoc modo, non per vindicationem, debuit legari: idque fit in *l.* 82. §. 5. *D. de legat.* I. *l.* 34. *pr. D. de legat.* III. Hodie tantum res debetur ſemel; niſi aliud voluerit teſtator, *l. un.* §. 11. *C. de caduc. tollend.* cui juri accommodata videntur veterum reſponſa in *l.* 33. *D. de legat.* I. *l.* 14. *D. de uſ. & uſufruct. legat.* ut notat Cujacius *Paratitl. tit. C. de caduc. tollend.* In legato vindicationis hoc ita ſeſe non habuit: quia res hic debebat legari in ſpecie & propria, quæque directo tranſire debebat in dominium legatarii aut legatariorum: quod non niſi ſemel poteſt fieri: &, ſi plures ſunt, pro parte in ſingulos. At rem eamdem ſæpius deberi, vel dari diverſis nihil vetat: ac uti aliena potuit per damnationem legari, ſic & res una ſæpius, ut vel ipſa, vel æſtimatio præſtaretur. Plura hac de re habet Ant. Faber *de errorib. Pragmaticor. decad. L. err.* 2. *n.* 5. *& ſeqq.* ubi notat quoque, nihil juvare legatarios in legato vindicationis, quod etiam in perſonam poſſint agere: id enim nihil mutat circa defuncti voluntatem, & venit non ex verbis teſtatoris, at ex ſola juris diſpoſitione. IDEM.

37. † *Singulis in ſolidum debetur*] *Singulis ſolidum debetur.* CUJAC.

38. *Optione autem legati*] Hic locus mirum in modum deformatus eſt. Ipſe ratione juris ductus ſic emendavi. *Optione autem legati per vindicationem data, legatarii electio eſt: veluti, Hominem optato, eligito. Idemque eſt, ſi tacite legaverim Titio hominem. At ſi ita, Heres meus damnas eſto hominem dare, heredis electio eſt.* Si tacite, id eſt, non data * optione. Homine igitur per vindicationem generaliter legato, legatarii electio eſt, *l. legato,* 37. *de legat.* I. per damnationem, heredis, *l. ſi a ſubſtituto,* 45. §. 1. *eod.* Similiter in disjunctivis legatis electio eſt legatarii, ſi per vindicationem, *l. plane,* 34. §. *pen. de legat.* I. *l. Lucio,* 23. *de legat.* II. heredis, ſi per damnationem, *l. ſi is, cui,* 19. *l. ſi ita relictum,* 43 §. *ult. de legat.* II. Et hæ quidem duæ differentiæ non ſunt ſublatæ, quia inducuntur ex voluntate teſtatoris. CUJAC.

* † *V. Obſ. XVII.* 28. IDEM.

39. *Legatarii electio eſt*] Uti eligit, qua actione veliſt agere, *l.* 108 §. 2. *D. de legat.* I. Legatarius autem vindicando prævenit electionem heredis. Fit talis vindicationis mentio in *l.* 19. *l.* 23. *D. de legat.* II. At ſi in perſonam egerit legatarius, quod poteſt, *l.* 38. *D. de judic. l.* 33. *D. de legat.* I. heres in electione non præventus poterit ſolvere, quod velit, *l.* 29. §. 3. *D. de legat.* III. ſecundum regulam de illis, qui ad unum, vel alterum obligati ſunt, §. 33. *Inſt. de actionib. l.* 2. §. 3. *D. de eo, quod certo loc. dar. oport.* Ita Merillius *Obſerv. lib. VIII. cap.* 14. SCHULTING.

40. *Idemque eſt, &c.*] Hæc ita exſtant in antiquis edd. & edd. cum notis Cujacii, ac recentioribus. Paulo aliter Charond. *Id. eſt. e. ſ. tac. leg. Tit. hominem. At ſi ſic. hominem &c.* At quid hoc, *tacite legaverim Titio hominem?* quis ita loquitur? Merillius *Obſerv. lib.* II. *cap.* 8. locum interpungit hoc modo. *Idemque eſt & ſi tacite legaverim. Titio h. a. d. h. m. dato,* ut intelligatur optio tacite legari, quando res in genere legatur: ac illa, *Titio &c.* ut ſeorſim poſita, accipit de legato damnationis alternative dato. Sed hoc in caſu electionem quidem tacite dari conſtat, §. 22. *Inſt. hoc tit. l.* 25. §. 17. *D. famil. erciſcund. l.* 37. *pr. l.* 108. §. 2. *D. de legat.* I. *l.* 2. §. 1. *D. de option. vel election. legat.* at optio hic dari nusquam dicitur. imo nec optimum eligere licet, *d. l.* 37. *pr. D. de legat.* I. Adde quod oratio in ſequentibus ita reddatur abrupta, ac Ulpiani elegantiæ ac perſpicuitati minime conveniens. Et quid hoc, *hominem dare electio heredis eſt?* deberet heres eligere, non hominem: verum, an hominem, an decem vellet dare. Sunt hic in Tillano codice tres lacunæ, Cujacio atteſtante *Obſervation. lib. XVII. cap.* 28. una a verbis, *Idemque eſt,* ad verbum *hominem:* altera ab hoc verbo usque ad *heres:* tertia ab hoc verbo ad illa usque, *hominem dare heredis electio eſt.* Ipſe vero ita locum replet. *Idemque eſt, ſi generaliter legaverim Titio hominem. At ſi ita, Heres meus damnas eſto hominem dare, heredis electio eſt, quem velit dare.* Addit, poſtrema verba in exemplari eſſe oblitterata: ſic tamen, ut adgnoſci poſſit *velit dare.* Atque ita expreſſum eſt, ſed ſupplementa alia litterarum forma, in edd. Pariſ. & Genev. CIƆ IƆ LXXXVI. atque hoc probant ac laudant Ant. Faber *Conjecturar. lib. VI. cap.* 1 *n.* 23. Janus a Coſta *ad* §. 22. *Inſt. hoc tit.* & recte. At, quia res ſcrupulo non caret, contextum reliqui intactum, additis duobus verbis ex MS. Has vero differentias poſt legatorum exæquationem, & cum actiones eædem ex omni legato competant, modo rei natura non obſtet, ſublatas eſſe magis exiſtimarem cum aliis Viris Doctis; nec ex eo ſolo, quod teſtator juſſerit ab herede dari, ſequi, illius eſſe electionem, niſi hoc teſtator clare dixerit, §. 22. *Inſt. hoc tit.* verbi gratia, *quem,* vel, *quod volet heres:* quod olim quoque additum legatis, *l.* 25. §. 17. *D. famil. erciſcund.* ac ſic heres dare jubetur utrum vellet *l.* 84. §. 9. *D. de legat.* I. *l.* II.

verim, Titio hominem, avt decem heres mevs dato, hominem dare heredis electio eſt . . . . velit dare.

15. [41] Ante heredis inſtitutionem legari non poteſt: [42] quoniam & poteſtas teſtamenti ab heredis inſtitutione incipit.

16. [43] Poſt mortem heredis legari non poteſt, ne ab heredis herede legari videatur, quod juris civilis ratio non patitur. [44] In mortis autem heredis tempus legari poteſt: velut, Cvm heres moriatvr.

17. [45] Poenae cauſa legari non poteſt. Poenae autem cauſa legatur, quod [46] coërcendi heredis cauſa relinquitur, [47] ut faciat quidem, aut non faciat, non ut [48] legatum pertineat: ut puta hoc modo, Si filiam tvam in matrimonio Titio conlocaveris, decem millia Sejo dato.

18. [49] Incertae perſonae [50] legari non poteſt: veluti, Qvicvnqve filio meo filiam svam in matrimonio conlocaverit, [51] ei homini tot [52] millia dato. Sub certa tamen demonſtratione incertae

l. 11. §. 1. D. de legat. 11. & apud Ciceronem *de Invention. lib.* II. *cap.* 40. ita ſcriptum eſt. *Heres meus uxori vaſorum argenteorum pondo centum, quæ volet, dato.* ubi tamen in legato damnationis id non erat neceſſarium. Sed in legato vindicationis hoc addendum fuit, ſi id vellet teſtator. Idem.

41. *Ante heredis inſtitutionem legari non poteſt*] Add. mar. manuſcr. lib. *Hoc novo jure correctum.* Charond.

42. *Quoniam & poteſtas teſtamenti ab heredis inſtitutione incipit*] Adeoque aliter legatum, ante, vel, ut Theophilus ſcribit *ad §. 34. Inſt. hoc tit.* extra teſtamentum relinqui videbatur. Mutatum & hoc *d. §. 34.* ac in fideicommiſſis ſubtilitas illa ne olim quidem obtinuit, *tit. ſeq. §. 8.* Schvlting.

43. *Poſt mortem heredis legari non poteſt*] Ita Paulus *Sententiar. lib.* III. *tit. 6. §. 5.* ubi aliquid adnotatum eſt. Idem

44. *In mortis autem heredis tempus legari poteſt*] Ita enim actio ab ipſo herede adhuc vivo incipiebat, *§. 15. Inſt. de inutilib. ſtipulationib.* Idem.

45. *Pœna cauſa*] Quemadmodum ſuperiores duæ ſententiæ, ita & hæc a Juſtiniano ſublata eſt. Hodie igitur valet legatum tale, *Heres meus, ſi Stichum alienaverit, Cajo centum dato.* Non idem eſt, ſi impoſſibile, probroſum, illicitum ſit legatum: veluti, *ſi mare non ebiberis, Titio centum dato. Si ſororem uxorem non duxeris, aut ſi pupillam filio nuptum non collocaveris, Titio centum dato, §. fin. de legat.* in *l. 1. de his quæ pœn. cauſ. relin.* hæc verba *illicite vel probroſe,* ſunt Triboniani. Cujac.

45. * *Pœna cauſa legari non poteſt*] Hoc jus a Divo Pio primum conſtitutum eſſe ſcribit Capitolinus *Anton. Pio cap. 8.* his verbis. *Primus conſtituit, ne pœnæ cauſa relictum legatum maneret.* ubi Caſaubonus recte *maneret* accipit pro *valeret*: ac ſic ſumitur *manere, l. 4 pr. D. de pericul. & commod. rei vendit. l. 1. §. 1. D. de his quæ in teſtament. delent.* Ego vero aliquid de eo conſtituiſſe Divum Pium nolim negare: at id non primum ab eo eſſe factum, inde patet, quod Sabinus, qui ſub Tiberio floruit, de eo jure reſpondiſſe narretur *§. ult. Inſt. hoc tit.* Schvlting.

46. *Coërcendi heredis cauſa*] Quod crediderunt a liberalitate hac abeſſe debere. Idem.

47. *Vt faciat quidem*] Puto legi debere, *quid,* non *quidem.* Cujac.

48. *Legatum*] Ed. Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. habet *legatarum*, & in marg. *ad legatarium,* bono ſenſu. Schvlting.

49. *Incertæ perſonæ*] Add. mar. lib. manuſ. *Quam teſtator incerta opinione comprehendit.* Charond.

50. *Legari non poteſt*] Vti nec heres inſtitui, *tit. 22. §. 4.* ubi ratio redditur: ſed hæc mutata *§. 27. Inſt. hoc tit. tot. tit. C. de incert. perſon.* Schvlting.

51. Ei homini tot millia dato] Illud *homini* redundat: nec additur, quis ſit daturus, cum tamen & in hoc titulo, & paſſim alibi ita ſcribatur, *heres meus dato,* vel *heres meus dare damnas eſto.* Puto Vlpianum ita ſcripſiſſe, *ei heres meus tot millia dato*: verum errorem ortum ex ſiglis H. M. quarum prior H vel H̄ explicatur per verbum *heres,* a Magnone, Valerio Probo, & Petro Diacono; ac ſic in inſcriptionibus ſæpe occurrit. Idem habet Sertorius Vrſatus *de notis Romanor.* Siglam vero M Petrus Diaconus explicat per *meus.* Jam vero H quoque ponitur pro *homo,* Valerio Probo teſte: idque & Vrſatus habet: ut non ſit mirum, ſi ex H. M. factum ſit *homini* maxime puncto intermedio omiſſo. Atque ita recte ſe habebit hic locus. Idem.

52. Millia

certae perſonae legari poteſt: velut, EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, QVI PRIMO AD FVNVS MEVM VENERIT, EI HERES MEVS ILLVD DATO.

19. [53] Neque ex falſa demonſtratione, neque ex falſa cauſa legatum infirmatur. Falſa demonſtratio eſt: velut, TITIO FVNDVM, QVEM A TITIO EMI, DO, LEGO, [54] cum is fundus a Titio emptus non ſit. Falſa cauſa eſt: velut, TITIO, QVONIAM NEGOTIA MEA CVRAVIT, FVNDVM DO, LEGO, [55] ut negotia ejus nunquam Titius curaſſet.

20. [56] A legatario legari non poteſt.

21. [57] Legatum ei tantum dari poteſt, qui extraneus eſt: ideoque filiofamiliae [58] heredi inſtituto, vel ſervo, neque a patre, neque a domino legari poteſt.

22. [59] Heredi a ſemet ipſo legari non poteſt.

23. Ei, qui [60] in poteſtate, manu, mancipiove eſt ſcripti heredis, [61] ſub con-

52. *Millia*] Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. habet *mi*. . . quia in Tiliano codice ita legebatur. reliquæ *millia*, aut *milia*, recte. IDEM.

53. *Neque ex falſa demonſtratione*] Demonſtratio rei ſupervacua eſt, quando res ipſa aliter ſatis deſignata eſt, ſecundum Vlpianum *l. 1. §. 8. D. de dot. praleg.* ubi ita puto legendum eſſe: *nam quidquid demonſtrandæ rei additur ſatis demonſtratæ, fruſtra eſt.* Non tamen falſa demonſtratio legatum inducit, ubi aliter nullum eſt, *l. 72. §. ult. D. de conditionib. & demonſtrationib.* Sed & demonſtratio, quæ rem non ſatis deſcriptam plenius indicat, ſi falſa ſit, legatum non valet, *l. 1. §. 7. D. de dot. prælegat. l. 108. §. 10. D. de legat.* 1. De falſa demonſtratione quoque, & cauſa ſimilia leguntur §. *30. 31. Inſt. hoc tit.* IDEM.

54. † *Cum fundus*] *Cum is fundus.* CVJAC. Illud *is* exſtat in edd. vett. præter eas, quæ notas habent Cujacii, quæque inde provenere. SCHVLTING.

55. *Vt negotia*] Lego, *Cum negotia.* CVJAC. Charondæ ed. habet *cum.* Retineri poteſt *ut*, ſi id accipias pro *quamvis*, quod interdum fieri notiſſimum eſt: & ſic id ſumit Vlpianus in *l. 10. fin. D. de negot. geſt.* SCHVLTING.

56. *A legatario legari non poteſt*] Eſt enim legatum delibatio hereditatis, *l. 116. pr. D. de legat.* 1. Idem traditur *pr. Inſt. de ſingul. reb. per fideicommiſſ. relict.* ubi veteris Juriſconſulti verba videntur exhiberi: & forte ſunt Caji, in cujus Inſtitutionum Epitome idem traditur *lib.* II. *tit. 7. §. 3.* Hodie hoc videtur licere poſt *l. 2. C. commun. de legat. & fideicommiſſ.* quod pleriſque etiam Interpretibus probatur. IDEM.

57. *Legatum ei tantum dari poteſt*] Hic quoque locus valde corruptus eſt. Lego, *legatum ab eo tantum dari poteſt, qui ex ſua perſona heres eſt. Ideoque,* & quæ ſequuntur. CVJAC. † In Archetypo erat ſpatium vacuum. IDEM. Emendatio Cujacii admiſſa eſt in contextum ed. Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. illis tantum verbis, *ex ſua perſona heres eſt,* alia litterarum forma excuſis. Sane hic non de eo, cui legari poſſit, ſed a quo, ſermonem eſſe, præcedens regula evincit: ac res ipſa traditur quoque *tit. ſeq. §. 10.* ubi docetur, in fideicommiſſis hoc non curari, an heres ipſe, an is, cui hereditas adquiritur, oneretur. Itaque illud *ab eo* probo. Valde tamen in ſequentibus abit illa lectio a vulgata, quam ſi is, qui primus has Regulas edidit, ex exoletis litterarum veſtigiis exſculpſerit, nos certe ad illam propius accedere videbimur, ſi reponamus, *qui ex teſtamento heres eſt*: ut ipſe alia occaſione loquitur Vlpianus *l. 8. §. ult. D. de vulgar. & pupillar. ſubſtitution.* ubi etiam talem opponit patri ac domino, qui hereditates per filios, vel ſervos adquirunt. Aliter V. C. Petr. Faber *ad l. 201. D. de regul. jur.* qui ita reponit. *Legatum ei tantum dari poteſt, qui extraneus eſt heredi inſtituto: ideoque filiofamilias vel ſervo neque a patre, neque a domino legari poteſt,* vero ſenſu, & conſequente ex eo, quod ſequitur ſtatim. Hoc vero etiam longius abit a verbis vulgatis; nec quadrat regulæ præcedenti: & ſic quod regulæ ſubjectæ eſt conſequens, atque ex ea erat concludendum, ante illam erit poſitum. Ne dicam, in §. 23. iterum tale quid tradi: ac ſic de illa ſpecie, a quo legari poſſet, de qua ratio ipſa volebat hic tractari poſt §. 20. nihil erit dictum præter illud generale, quod habemus §. *præc.* SCHVLTING.

58. *Heredi*] Lego *herede.* IDEM.

59. *Heredi a ſemet ipſo legari non poteſt*] Idem ſcriptum eſt *l. 18. l. 34. §. 11. l. 116. §. 1. D. de legat. 1.*

60. *In poteſtate, manu, mancipiove*] In poteſtate eſt filius familias, in manu uxor mater familias, in mancipio ſervus. CVJAC. Hæc interdum confunduntur; ac filius erat patris jure Quiritium, *l. 1. §. 2. D de rei vindication.* ac mancipari poterat: de quo habuimus *tit. 10.* & uxor quoque, quæ in manum convenerat mariti, in mancipio eſſe dicitur: quod oſtendi *ad tit. 9. & 10.* SCHVLTING.

61. *Sub conditione*] Non pure, *§. 32. Inſt. hoc tit.* IDEM.

Ooo 62. † *Le-*

conditione legari poteſt: ſed requiritur, ut quo tempore dies legati cedit, in poteſtate heredis non ſit.

24. Ei, cujus in poteſtate, manu, mancipiove eſt heres ſcriptus, [62] legari non poteſt.

25. Sicut ſingulae res legari poſſunt, ita univerſarum quoque ſumma legari non poteſt: ut puta, MAEVIVS HERES MEVS CVM TITIO HEREDITATEM MEAM [63] PARTITO, DIVIDITO: [64] quo caſu dimidia pars [65] bonorum legata videtur. [66] Poteſt autem & alia pars, velut tertia, vel quarta, legari: quae ſpecies [67] partitio [68] appellatur.

26. Vſusfructus [69] jure civili legari poteſt earum rerum, quarum ſalva ſubſtantia utendi fruendi poteſt eſſe facultas: & tam ſingularum rerum, quam plurium, [70] id eſt, partis.

27. [71] Senatuſconſulto cautum eſt, ut etiam, ſi earum rerum, quae in abuſu

62. † *Legari non poteſt*] Tollenda negatio eſt. *V. Obſ.* VI. *37.* CVJAC. Recte negationem tolli jubet Cujacius, nec illam habet MS. Aured. Id probat §. *33. Inſt. hoc tit. l. 25 D. de legat.* I. Dubitare hic non licet, an jus ſit mutatum, quod proponit D. Gothofredus. Res hæc eſt certa veteri, & novo jure, patri vel domino heredis legatum recte relinqui: nec hic, licet ſtatim moreretur teſtator, neceſſe foret, ut ad unum eumdemque hereditas, & legatum pertineat. SCHVITING.

63. *Partito divido*] Malim. *Partito, divido.* CVJAC.

63. * *Partito, divido*] Sic quoque hæc diſtincta ſunt in ed. Pariſ. cIↃIↃLXXXVI. quam ſequi non dubitavi. Nec eſt, quod poſterius verbum abundare putemus cum V. C. Car. Ann. Fabroto *ad* §. *5. Inſt. de fideicommiſſar. hereditatib.* Quam crebrum eſt, ut veteres verba vel idem pene, vel idem plane ſignificantia jungant? Imo ipſe Cicero dixit *partiatur, ac dividat, Orator. cap. 33.* & *de Finib. lib.* I. *cap. 7.* ſcribit, *nihil de dividendo, ac partiendo docet.* Obiter notemus, dixiſſe veteres *partire*, & *partiri.* vide Nonium. SCHVLTING.

64. *Quo caſu dimidia pars bonorum*] *L. nomen, 164.* §. *partitionis. de verbo. ſignif.* Partiarius legatarius partis ſuæ commoda, & pro parte ſua onera ſuſtinere debet, *l. cum filius, 76.* §. *1. l. ſi quis ſervum, 8.* §. *fin. de legat.* II. & in eam rem partis & pro parte ſtipulationes interponuntur, §. *ſed quia. de fideicommiſſ. hered. & in titu. prox.* Quod ſi ita legatum ſit, *Bonorum meorum partem tertiam*, non eſt partitio. Non affero capita legum, quæ ſunt notiſſima. CVJAC. Vid. *l. 104.* §. *ult. D. de legat.* I. *l. 8.* §. *ult. l. 9. D. de legat.* II.

65. *Bonorum legata*] In Pariſ. cIↃIↃLXXXVI. eſt *bonorum. . . . legata.* ſed hæc lacuna, quæ videtur eſſe in codice Tiliano, facile replebitur, legendo, *bonorum Titio legata.* SCHVLTING.

66. *Poteſt & pars, veluti tertia, vel quarta, legari*] Et cur non quoque eadem, quam is, cui legat, ipſe in teſtamento ſuo teſtatori legaſſet? quale quid circa inſtitutionem habemus in *l. 29. D. de heredib. inſtituend.* & apud Quinctilianum avum *declamation.* CCCXXXII. in ſpecie inſtitutionis ab una parte, ab altera legati: ubi plura notavit Ærodius. IDEM.

67. *Partitio*] Meminit Imperator §. *5. Inſt. de fideicommiſſar. hereditatib.* Cicero *pro Cæcin. cap. 4. & 5. de legib. lib.* II. *cap. 20.* quo de loco agit & Cujacius *in not. ad d.* §. *5.* IDEM.

68. *Appellatur*] In Pariſ. ed. expreſſum hoc eſt alia litterarum forma, quaſi abeſſet a codice Tiliano. Aliæ tamen omnes, quas inſpexi, id habent, & recte. IDEM.

69. *Jure civili*] Juris ratione, & definitione inſpecta, quæ ex ipſa verbi natura ac proprietate fluunt. Ipſum vero uſumfructum non jus tantum civile probat; ſed & naturale gentiumve: ut enim totum dominium transferre licet, ſic & facultatem fruendi, quam diu placet. IDEM.

70. *Id eſt, partis*] *L. etiam partis, 43. de uſufruct.* CVJAC.

71. *Senatuſconſulto*] Hujus S. C. fit mentio in *tit. de uſufruct. earum rer. l. 1. l. uxori, 24. de uſufruct. legat. l. ult. uſufruct. quemadm. caveat. l. uſufruct. 69. ad leg. Falc. l. 1. C. de uſufruct.* §. *conſtituitur. Inſt. eod.* S. C. opus fuit, quia neque naturali, neque civili jure earum rerum eſt uſusfructus, quæ ſunt in abuſu. Senatus autem id ſatiſdationibus explicat: quæ in rebus difficillimis certiſſima ſunt juris ſubſidia, *l. uſufructu, 57. ſolut. matrimon.* IDEM. Hoc jus Ciceronis ævo ignotum fuit: atque is aperte indicat, ſub bonorum uſufructu non contineri jus abutendi rebus, quæ uſu conſumuntur. *Topic. cap. 3.* Sabino tamen ſcribente hoc jam inductum fuiſſe, patet ex *l. 5.* §. *1. D. de uſufruct. ear. rer. quæ uſ. conſumunt.* huic vero facultatem de jure reſpondendi dedit Cæſar Tiberius, *l. 2.* §. *ult. D. de origin. jur.* ut proinde vel Auguſti, vel Tiberii temporibus Senatuſconſultum hoc factum eſſe videatur. SCHVLTING.

72. *Præ-*

abuſu continentur, ut puta vini, olei, tritici, uſusfructus legatus ſit, legatario res tradantur, cautionibus interpoſitis de reſtituendis eis, cum uſusfructus ad legatarium pertinere deſierit.

28. Civitatibus omnibus, quae ſub imperio [72] P. Romani ſunt, legari poteſt: idque a divo Nerva introductum, poſtea a Senatu, [73] auctore Adriano, diligentius conſtitutum eſt.

29. Legatum, quod datum eſt, adimi poteſt, vel eodem teſtamento, vel codicillis teſtamento confirmatis: [74] dum tamen eodem modo adimatur, quo modo datum eſt.

30. Ad heredem legatarii legata non aliter tranſeunt, niſi ſi jam die legatorum cedente legatarius deceſſerit.

31. Legatorum, quae pure, vel in diem certum relicta ſunt, dies cedit, antiquo quidem jure, ex mortis teſtatoris tempore: per legem autem Papiam Poppaeam, [75] ex apertis tabulis teſtamenti. Eorum vero, quae ſub conditione relicta ſunt, cum conditio exſtiterit.

32. Lex Falcidia jubet, non plus, quam dodrantem totius patrimonii legari, ut omnimodo quadrans integer apud heredem remaneat.

33. Legatorum perperam ſolutorum [76] repetitio non eſt.

72. *Pratoriani*] Legendum, *P. Romani*, *l. omnibus, 26. ad Trebell.* CVJAC. Recta eſt emendatio Cujacii. vide notata ad *tit. 20. §. ult.* ac ſic loquitur Paulus *l. 26. D. ad S. C. Trebellian.* idque, ut indubitatum, poſt Charondam recipere non dubitavimus. SCHVLTING.

73. *Auctore Adriano*] Immo fortaſſe Marco, *l. cum Senatus, 20. de rebus dubiis.* Eſt in propriis nominibus facillimus auctorum lapſus. CVJAC. Non opus, ut exiſtimemus, hoc adſcribendum eſſe Imperatori Marco, cum id nulla ratione conſtet: & *l. 20. D. de rebus dubiis* loquatur non de civitatibus, ſed de collegiis, in quibus nihil vetat credi hoc demum ſub Marco eſſe admiſſum. Et diſtinguenda hæc Senatuſconſulta eſſe monuit Merillius *Variant. ex Cujaci. lib.* II. *cap. 14.* Idem autem Marcus fuiſſe videtur, qui hoc jus dedit vicis ſuo reſcripto *l. 73. §. 1. D. de legat.* I. hunc enim illic intelligere puto Cajum per Imperatorem noſtrum, cum ſub eo floruerit, & ſcripſerit: quod ſatis conſtat vel ex *l. 9. D. ad S. C. Tertullian. & Orphitian.* Nulla autem eſt hic ratio aliquid mutandi, quo tendit Cujacius, ac pinguius D. Gothofredus; qui hic etiam injici vult mentionem Senatuſconſulti Badroniani, abſque cauſa: cum illud egerit de fideicommiſſis univerſalibus, *l. 26. D. ad S. C. Trebellian.* hic de legato agatur. SCHVLTING.

74. *Dum tamen eodem modo*] Sic de libertate in *tit. 2.* exempla hæc ſunto, *Do, lego, non do, non lego. heres dato, heres ne dato, l. niſi, 14. de accept.* ergo nec alii ulli, quam cui datum eſt, *l. legatum, 21. de ad. leg.* CVJAC.

75. *Ex apertis tabulis*] Sunt hujus juris veſtigia quædam in *l. eum, qui poſt, 104. l. in teſtamento, 31. de condic. & demonſt. l. fin. de donat. cauſ. mort. l. 3. §. fina. l. qui ſolvendo, 42. de hered. inſt.* Hodie vero jus antiquum ſequimur, cujus juris regula quædam eſt Catonis regula: ad ea namque pertinet, quæ a morte teſtatoris cedunt: ad novas leges, id eſt, ad leges Papias non pertinet, ex quibus ex apertura tabularum legata cedunt, *l. ult. de regul. Catoni.* nam neque ad ea pertinet, quæ ab aditione, vel ab eventu conditionis cedunt. IDEM. Idem docet Imperator *l. un. §. 1. C. de caduc. tollend.* qua de cauſa Juriſconſulti, qui legem Papiam Poppæam illuſtrarunt, etiam de teſtamenti tabulis aperiendis egerunt, *l. 10. l. 11. l. 12. D. teſtament. quemadmod. aperiant.* Hodie diem cedere a morte teſtatoris certum eſt, *l. un. §. 5. C. de caduc. tollend.* ad quod jus Tribonianus accommodavit Juriſconſultorum reſponſa *l. 5. §. 1. l. 12. §. 3. l. 14. pr. §. 1. l. 19. §. 3. D. quand. dies legator. vel fideicommiſſor. ced.* quod notat Fr. Balduinus *Juſtinian. lib.* IV. & alii. SCHVLTING.

76. *Repetitio non eſt*] Immo repetitio eſt, *l. 2. & 3. de cond. indeb. l. fideicommiſſum, 6. C. eod. l. error, 9. C. ad Leg. Falc.* & in Pauli ſententiis *lib.* III. *6.* Aut igitur hæc ſententia accipienda eſt de legatis damnationis: quibus adjici poſſunt legata incertis perſonis ſoluta, *§. fin. de obl. quæ quaſ. ex con. §. incertis. de leg.* aut, quod magis eſt, negatione abundat, quæ nec exſtat in MS. Aured. IDEM.

TITVLVS XXV.

[1] *De Fideicommiſſis.*

1. Fideicommiſſum eſt, quod [2] non [3] civilibus verbis, ſed precative relinquitur: [4] nec ex rigore juris civilis proficiſcitur, [5] ſed ex voluntate datur relinquentis.

2. [6] Verba fideicommiſſorum in uſu fere ſunt haec, FIDEICOMMITTO, PETO, VOLO DARI, & [7] ſimilia.

3. [8] Etiam [9] nutu relinquere fideicommiſſum in uſu receptum eſt.

4. [10] Fideicommiſſum relinquere poſſunt, [11] qui teſtamentum facere poſſunt,

1. *De Fideicommiſſis*] De his conferri poteſt Cajus *Inſt. lib.* II. *tit.* 7. Paulus *Sententiar. lib.* IV. *tit.* 1. nec non Inſtitutiones.

2. *Non civilibus verbis*] Directis verbis, ut in *l. verbis,* 7. *de vulg. ſubſtitut.* CVJAC.

3. *Civilibus verbis*] Civilia verba appellat, quæ jus civile præſcripſit civibus, quæ etiam & legitima & directa dicuntur. CHAROND. De quibus dictum *ad tit. prac.* §. 1.

4. *Nec ex rigore juris civilis proficiſcuntur*] Jus civile confirmabat tantum illa, quæ legabantur, ſive directis verbis relinquebantur. Inde inter ea, quæ lex XII. tabularum confirmat, non numerantur fideicommiſſa in *l.* 120. *D. de verbor. ſignification.* Inde nec tutor verbis precativis recte datur: ſed conſtitutiones illum defectum alioſque voluerunt ſuppleri per confirmationem magiſtratus; & quidem a Conſulibus, *l.* 1. §. 1. *D. de confirmand. tutor. vel curator.* idque non ante Claudii tempora obtinuit: is enim a Conſulibus dari tutores pupillis juſſit, auctore Suetonio *Claud. cap.* 23. quod antea ex lege Atilia in Vrbe injunctum fuerat Prætori Vrbano, & majori parti tribunorum plebis, §. 3. *& pr. Inſt. de Atilian. tutor.* SCHVLTING.

5. *Sed ex voluntate datur relinquentis*] Adeoque ex voluntate defunctorum fideicommiſſa magis dicuntur deſcendiſſe, & pinguior iis natura indulta, §. 3. *Inſt. de legat.* nec in iis interpretandis ſubtilitas juris, vel verborum rigor ſpectabatur, ſed voluntas defuncti, *l.* 16. *C. hoc tit.* Hodie hoc diſcrimen antiquatum eſt, *d.* §. 3. *l.* 2. *C. commun. de legat. & fideicommiſſ.* IDEM.

6. *Verba fideicommiſſorum*] Adde Paulum *Sententiar. lib.* IV. *tit.* 1. §. 6. ubi plura habet Cujacius.

7. *Similia*] Debent tamen eſſe verba vulgaria, *l.* 16. *D. de fideicommiſſar. libertatib.*

8. *Etiam nutu*] *L. nutu,* 21. *de legat.* III. ſecus tamen eſt in legato. Secus, inquam, eſt in legato jure antiquo. CVJAC.

9. *Nutu*] Jure novo tamen quinque deſiderantur teſtes, *l. ult.* §. *ult. C. de codicill.* Neſcio, quid in mentem venerit Viro Eruditiſſimo, Fr. Hotmano *Antitribonian. cap.* 7. ut hoc jus imputaret Impp. Diocletiano & Maximiano *l.* 22. *C. hoc tit.* quos infames vocat tyrannos, & a quibus hoc jus in favorem aulici conſtitutum eſſe exiſtimat. Hoc tamen jam ſuo tempore (hoc eſt, octoginta annis ante) receptum fuiſſe docet Vlpianus: ne Paulum citem in *l.* 21. *D. de legat.* III. cui a Triboniano aliquid adjectum eſſe non negem: ſed tamen tantum illa, *niſi ſuperveniens morbus ei impedimento ſit,* dum Paulum voluit accommodare conſtitutioni Juſtiniani *l.* 10. *C. qui teſtament. facer. poſſ.* quod notavit Cujacius ad *l.* 6. §. 1. *D. qui teſtament. facer. poſſ.* & Fr. Balduinus *Juſtinian. lib.* I. omnia tamen, quæ illic leguntur, a Triboniano eſſe nemo dixerit. Quod vero ad Imperatores illos attinet, diu fuit editum illorum reſcriptum in *d. l.* 22. *C. hoc tit.* antequam perſecutione adverſus Chriſtianos odium illorum ſibi attraxere: antea vero feliciter eos imperaſſe non tantum ſcribunt gentiles; ſed & Chriſtiani, non ſolum Euſebius *Hiſtor. Eccleſiaſtic. lib.* VIII. *cap.* 13. ad quem varia adducit V. C. Henr. Valeſius: ſed & is, qui illos cane pejus & angue oderat, Lactantius *de mortib. perſecutor. cap.* 9. & 17. Verum hoc in tranſcurſu: nihil enim vetat, vel a peſſimis tyrannis jura condi ſalubria: quin & circa civilia jura, ac juris veteris eximiam religionem his Imperatoribus haud ſcio an nullum præponam. Ceterum debebant olim poſſe loqui, qui ita relinquebant fideicommiſſum: mutus enim non poterat teſtari, *tit.* 20. §. 12. adeoque nec relinquere fideicommiſſum, *arg.* §. *ſeq. add. d. l.* 21. *D. de legat.* III. SCHVLTING.

10. *Fideicommiſſum relinquere*] Idem Vlp. *in l.* 2. *de legat.* I. quæ ſi quærantur exempla, conjungenda eſt cum *l.* 1. *de legat.* III. nam ex eodem libro ſunt ambæ. CVJAC.

11. *Qui teſtamentum facere poſſunt*] Imo & qui ob ſtatum teſtari non poſſunt, ſi reliquerint fideicommiſſum, valere illud poterit, ſi voluntas ipſorum eo tempore duraverit, quo id relinquere poterant, perinde, ac ſi tunc eſſent relicta, *l.* 1. §. 1. & 5. *D. de legat.* III. nec mirum, cum id etiam nutu poſſit relinqui. SCHVLTING.

ſunt, licet non fecerint: nam inteſtatus quis moriturus fideicommiſſum relinquere poteſt.

5. [12]Res per fideicommiſſum relinqui poſſunt, quae etiam [13]per damnationem legari poſſunt.

6. [14]Fideicommiſſa dari poſſunt his, [15]quibus legari poteſt.

7. [16]Latini Juniani fideicommiſſum capere poſſunt, licet legatum capere non poſſint.

8. Fideicommiſſum [17]& ante heredis inſtitutionem, & [18]poſt mortem heredis, & codicillis etiam non confirmatis teſtamento, dari poteſt, licet legari non poſſit.

9. [19]Item Graece fideicommiſſum ſcriptum [20]valet; [21]licet legatum Graece ſcriptum non valeat.

10. Filio, qui in poteſtate eſt, ſervove, heredibus inſtitutis, ſeu ſi his legatum ſit, [22]patris, vel domini fidei committi poteſt; [23]quamvis ab eo legari non poſſit.

11. Qui

12. *Res per fideicommiſſum &c.*] Nihil eſt, in quo Vlpianus hic ſit capiendus cum mica ſalis. Simpliciter verum eſt id, quod dicit, ut oſtendi ad Cajum *Inſt. lib.* II. *tit.* 7. §. 4. IDEM.

13. *Per damnationem*] Quod legatum circa res, quæ relinqui poſſunt, erat optimum, *tit. præc.* §. 11. IDEM.

14. † *Fideicommiſſa dari poſſunt &c.*] *Fid. dare poſſ. ii qui legare poſſunt.* CVJAC. Sed de illis, qui fideicommittere poſſunt, jam egit §. 4.

15. *Quibus legari poteſt*] Ed Pariſ. CIↃIↃLXXXVI. *qui legari poteſt*: & in marg. *quibus legari non poteſt*: non recte. Vera eſt regula, iis, quibus legari poteſt, fideicommiſſum poſſe relinqui: nec video, cur quidquam mutemus in hac regula. Falſum vero, iis, quibus legari non poteſt, dari poſſe fideicommiſſum, niſi raro. exemplum jam dabit Vlpianus. SCHVLT.

16. *Latini Juniani fideicommiſſum capere poſſunt &c.*] Inſtitui heres Latinus potuit quidem, ac legatum ei relinqui, quoniam teſtamenti factionem habuit: hereditatem vero capere eum vetuit lex Junia Norbana, *tit* 22 §. 3. idem jus in legatis; niſi intra centeſimum diem jus civitatis eſſet adeptus, *tit.* 17. §. 1. Fideicommiſſa vero, in quibus benignior juris interpretatio placuit, ad eum pervenire potuere: quæ etiam ab initio relicta ſunt illis, quibus non poterat aliquid relinqui, §. 1. *Inſt. de fideicommiſſar. hereditatib.* IDEM.

17. *Et ante heredis inſtitutionem*] Quia non erat neceſſe id relinqui in teſtamento: quod in legato requirebatur, *tit præc.* §. 15. IDEM.

18. *Poſt mortem heredis*] *L. ſi fuerit*, 5. *de leg.* III. hoc autem tacite fieri poteſt, non nominatim, ut puta, a Titio ſubſtituto exheredati legatarii, *l. cum quidam*, 24. *Cod. de legat.* CVJAC. Hinc ſatis liquet, ipſos veteres credidiſſe, jus illud, ut obligatio inciperet non poſſet ab herede ex facto defuncti, ſubtilitatis eſſe civilis, non rationis naturalis. Id ipſe Vlpianus adgnovit *tit. præc.* §. 16. ubi docet, aliud obtinuiſſe in legatis. SCHVLTING.

19. *Item Græce*] *L. fideicommiſſa*, 11. *in princip. de leg.* III. CVJAC.

20. *Valet*] Adeoque & codicilli, *l.* 14. §. *ult. D. de legat.* II. *l.* 37. §. 5. *l.* 101. *pr. D. de legat.* III. *& alibi.* SCHVLTING.

21. *Licet legatum Græce*] Quæ ſunt juris civilis Latine, quæ juris gentium qualibet lingua, *l. an inutilis*, 8. *in fin. de accept.* Teſtamenta igitur Latine fiunt, unde merito dubitatur in *l. qui teſtamento*, 20. §. *veteres. de teſtam.* an teſtes ad teſtamentum adhibiti Latine ſcire debeant: ſed hoc Impp. emendarunt, *l. hac conſultiſſima*, 21. §. *fin. C. de teſtam. l. ult. C. de teſtam. tut. l. directas*, 14. *C. de teſtam. man.* Si quandoque ſtipulationem contendas eſſe juris gentium, hæc vere maſcula erit ratio, nam ſtipulatio qualibet lingua ſemper fieri potuit. CVJAC. Quia legatum, adeoque & heredis inſtitutio Græce ſcripta non valebant, dicendum videtur, in illis locis, ubi videmus in teſtamentis Græce relicta eſſe fideicommiſſa, ea, quæ directo ſunt data, Latinis verbis perſcripta fuiſſe, velnti *l.* 34. §. 1. *l.* 88 §. 15. *D. de legat.* II. *l.* 37. §. 6. *D. de legat.* III. SCHVLTING.

22. *Patris, vel domini fidei committi poteſt*] Idem docet Papinianus *l.* 11. *pr. D. de legat.* I. Paulus *l.* 4. *D. de legat.* III. in fideicommiſſis enim ſatis viſum eſt ad aliquem onerandum, ut ad illum aliquid perveniret, *l.* 1. §. 6. *D de legat.* III. & quidem ex judicio defuncti: adeoque opus, ut quis eum, qui heres inſtitutus, aut legato honoratus eſt, habuerit in poteſtate tempore facti teſtamenti, *l.* 6. §. 1. *eod. tit.* & per eum hereditatem adquiſierit, *l.* 62. *D. de legat.* II. Quin & pater, dominusque gravari poſſunt non tantum, ut

 extra-

11. Qui teſtamento heres inſtitutus eſt, codicillis etiam [24] non confirmatis rogari poteſt, vel ut hereditatem totam, vel ex parte alii reſtituat: [25] quamvis [26] directo [27] heres inſtitui ne quidem confirmatis codicillis poſſit.

12. Fideicommiſſa [28] non per formulam petuntur, ut legata: ſed [29] cognitio eſt Romae quidem [30] Conſulum, aut Praetoris, [31] qui Fideicommiſſarius vocatur: [32] in provinciis vero [33] Praeſidum provinciarum.

13. Poe-

extraneis, ſed etiam ut illis ipſis, qui heredes fuere, liberis, poſt mortem ſuam, vel ſervis, cum liberi erunt, fideicommiſſum reſtituant, *l. 11. l. 91. §. 4. D. de legat. 1. l. 25. §. 1. D. ad S. C. Trebellian.* inter quæ notabilem differentiam ex Juliano tradit Papinianus *d. l. 11.* quod quando extraneo reſtituendum eſt, intelligatur pater non ex ſua, ſed ex perſona filii teneri: adeoque ex ejus perſona gaudeat beneficio Falcidiæ, *l. 22. §. 1. D. ad leg. Falcid.* at quando filio tenetur, (idem de domino, & ſervo) ex ſua perſona obligatur, tanquam pater, ad quem bona defuncti venerunt per eum, qui verus ipſe erat heres: nec hic proinde Falcidiæ beneficio, quod ſoli datur heredi, frui poterit: uti nec ei locus eſt in ſpecie *l. 55. §. 2. D. ad S. C. Trebellian.* Latius hoc exponunt Viri Egregii, Ant. Contius *Diſputation. lib.* I. *cap. 1.* Cujacius *ad d. l. 11. pr. D. de legat. 1. ad Papin.* qui tamen quod in *verſ. & ideo.* exiſtimant reſpici jus caducorum, in eo non ſunt ſequendi, cum leges caducariæ non obtinuerint in illis, quæ deficiebant poſt apertas tabulas, ut illic factum eſt. vide notata *ad tit. præc. §. 12.* Illud addamus, ſi filiusfamilias talis ſui juris, vel ſervus liber factus ſit, licet directo non teneantur, quia ipſi non ſunt onerati; utiliter contra ipſos agi poſſe, *l. 62. D. de legat. 11.* (ubi ſcribendum, *rogatus non eſt*, cum veteribus quibusdam editionibus: vel, *rogatus dominus eſt*) *l. 4. D. de legat. 111.* IDEM.

23. *Quamvis ab eo legari non poſſit*] Hoc docuit *tit. præc. §. 24.*

24. *Non confirmatis*] Idem habemus *§. 10. Inſt. de fideicommiſſar. hereditatib.*

25. *Quamvis directo heres*] In confirmatis omnia directo relinqui poſſunt excepta hereditate. CVJAC.

26. *Directo*] Ita ed. Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. & Fabroti. aliæ *ex directo:* quo modo tamen non ſolent loqui veteres. SCHVLTING.

27. *Heres inſtitui ne quidem &c.*] Adde §. *2. Inſt. de codicill.* ubi hoc copioſe exponitur a vulgatis Interpretibus.

28. *Per formulam*] Per actionem, ut formula hypothecaria, & in *tit. 19.* formula communi dividundo, familiæ erciſcundæ, finium regundorum. Actio porro nihil aliud eſt, quam formula. CVJAC. Id eſt, non petita a prætore ſolenni actione judiciique formula. CHAROND.

29. *Cognitio*] Quæ extra ordinem exercetur ab ipſo Magiſtratu cum conſilio: de quo legi cum fructu poſſunt, quæ noviſſime ſcripſit V. C. Ger. Noodt *de jurisdiction. & imper. lib.* I. *cap. 11.* in quali conſilio etiam fuit Celſus pater, teſte ipſius filio *l. 29. pr. D. de legat. 11.* inde fideicommiſſorum perſecutiones, *l. 178. §. 2. D. de verbor. ſignification.* Hodie ſingularia fideicommiſſa, utpote legatis exæquata, actionibus ex teſtamento, & in rem peti poterunt: at circa univerſalia nihil eſt mutatum: adeoque nec hodie de illis actiones illæ competunt. SCHVLTING.

30. *Conſulum, aut Prætoris*] Apud illos de majoribus, apud hunc de minoribus ſummis actum eſt: quod ex Quinctiliano *Inſtitution. Orator. lib.* III. *cap. 6.* aliisque docet Cujacius *Obſervation. lib.* XXI. *cap. 34.* qui recte huc refert *l. 19. §. 1. D. de jurisdiction.* in quo loco, uti inſcriptio indicat, de fideicommiſſis egit Vlpianus. Ad Conſulis quoque cognitionem pertinet *l. 27. D. de reb. auctoritat. judic. poſſidend.* quod fragmentum eſt ex Vlpiano libro I. *de officio Conſulis.* nec non verba Celſi *l. 29. pr. D. de legat. 11.* Hac occaſione non poſſum quin tangam *l. 10. §. 1. D. de appellationib.* in qua V. C. Franc. Hotmanus *Obſervation. lib. IV. cap. 18.* pro *notionem Principis* reponit *notionem Prætoris*, quia Quinctilianus (loco jam citato) dicit. *Non debes apud Prætorem petere fideicommiſſum, ſed apud Conſules: major enim Prætoria cognitione ſumma eſt.* Verum in illa *l. 10.* agitur de appellatione ad Principem: non de cognitione de fideicommiſſis: ac, ſi etiam de fideicommiſſis eſſet illic ſermo, major ſumma notionem deberet facere non Prætoris, ſed Conſulis. Vulgata lectio recta eſt, & probatur in Baſilicis. Ceterum de fideicommiſſis cognoviſſe Commodum Imperatorem Papinianus refert *l. 26. D. de probationib.* verum id fieri potuit ex appellatione: qualia exempla plura reperiri poſſunt. IDEM.

31. *Qui fideicommiſſarius*] §. *1. de fidei. hered. l. ſi cui legatum, 92. de cond. & demonſtr. l. Licinius. 4. quib. ad libert. procl. non lic. l. quæſitum, 78. §. pen. de l. 111. l. 2. Cod. qui poti. in pig. l. 2. de orig. jur.* CVJAC. Vocatur & PR. DE FIDEI COMMIS. in Inſcriptionibus Gruteri *p.* CCCXCIII. 6. Duos tales Prætores Claudius inſtituit, ex quibus unum detraxit Trajanus, *l. 2. §. 32. D. de origin. jur.* SCHVLTING.

32. *In provinciis vero*] *L. cum etiam. 5. Cod. de reb. cred.* Hodie fideicommiſſa per actionem petuntur, & omnino ſublatæ ſunt a Juſtiniano legatorum & fideicommiſſorum differentiæ. CVJAC.

33. *Præſidum*] Ad quos in provinciis omnia ſpectant, de quibus Romæ Magiſtratus, vel alii jus dicunt, *l. 10. D. de offic. Præſid.* SCHVLTING.

34. Ne

13. Poenae cauſa certae, vel incertae perſonae [34] ne quidem fideicommiſſa dari poſſunt.

14. [35] Is, qui rogatus eſt alii reſtituere hereditatem, lege quidem Falcidia [36] locum non habente, quoniam [37] non plus, puta, quam dodrantem reſtituere rogatus eſt, ex Trebelliano Senatusconſulto reſtituit, ut ei, & in eum dentur actiones, cui reſtituta eſt hereditas. Lege autem Falcidia interveniente, quoniam plus quam dodrantem, vel etiam totam hereditatem reſtituere rogatus ſit, ex Pegaſiano Senatusconſulto reſtituit: [38] vel deducta parte quarta, ipſe, qui ſcriptus eſt heres, hereditatem reſtituat, & in ipſum actiones conſerventur: is autem, qui recepit hereditatem, [39] legatarii loco habeatur.

15. Ex Pegaſiano Senatusconſulto reſtituta hereditate, commoda, & incommoda hereditatis communicantur inter heredem, & eum, cui reliquae partes reſtitutae ſunt, interpoſitis ſtipulationibus, ad exemplum partis, & pro parte ſtipulationum. Partis autem, & pro parte ſtipulationes proprie dicuntur, quae de lucro, & damno communicando ſolent interponi inter heredem, & legatarium partiarium, id eſt, cum quo partitus eſt heres.

16. Si heres damnoſam hereditatem dicat, cogetur a Praetore adire, & reſtituere totam: [40] ita ut ei, & in eum, qui recipit hereditatem, actiones dentur, perinde atque ſi ex Trebelliano Senatusconſulto reſtituta fuiſſet: idque ut ita fiat, Pegaſiano Senatusconſulto cautum eſt.

17. Si

34. *Ne quidem fideicommiſſa dari poſſunt*]. Quamvis in illis non ſoleant curari juris ſubtilitates. Nec id mirum, cum nec militibus id liceret, nec Princeps talia adgnoſceret, §. *ult. Inſt. de legat.* De legatis ita relictis *tit. prac.* §. *17.* IDEM.

35. *Is qui rogatus eſt*] De lege Falcidia in catalogo legum antiquarum diximus: ad ejus autem exemplum factum eſt S. C. Pegaſianum, cui Trebellianum ſucceſſit, in quod Juſtinianus quicquid S. C. Pegaſiano cautum erat, tranſtulit. Eo ſtatutum fuerat, ut hæredi reſtituere rogato liceret ex fideicommiſſis quartam bonorum partem retinere: ſicut lege Falcidia ex legatis quartam hæreditatis deducere licebat. Hoc autem intereſt, quia cautum expreſſe erat lege Falcidia, id tantum in quartam imputari, quod jure hæreditario hæres accipit. Ideoque non alia cauſa: Se C. vero non de quarta hæreditatis proſpexerat, ſed bonorum: ſtatueratque reſtituere rogatum id tantum retinere, quod quartam bonorum partem ſaceret, ex quacunque cauſa a teſtatore haberet, & hæc ſententia eſt Dioclet. & Maxim. conſtitutionis, in qua enarranda multi elaborant. Sed quod de quarta Trebelliana dicimus, ita intelligendum videtur, niſi teſtatoris voluntas ea ſit, ut hæredem & quartam bonorum partem & legata habere voluerit, quod Julianus reſpondet: qui licet de Falcidia loqui exiſtimetur, cum Falcidiæ meminerit: diſerte tamen oſtendit rogatum fuiſſe hæredem ut hæreditatem reſtitueret. Neque vero novum eſt quartam Trebellianam dici etiam Falcidiam. CHAROND.

36 *Locum*] In Pariſ. ed. CIↃIↃ LXXXVI. hoc verbum alia litterarum forma expreſſum eſt, quaſi in codice Tiliano diſparuiſſet. aliæ tamen omnes hoc habent: & ſenſus id poſtulat. SCHULT.

37. *Non plus, puta*] In eadem ed. *non plus . . . . puta.*

38. *Vel deducta parte*] Lego, *ut*. Hæc vero de Pegaſiano & Trebelliano fuſius explicantur in Inſtitutionibus Juſtiniani, neque deſiderant interpretationem meam. CUJAC.

38. * † *Vel deducta parte quarta*] *Ut deducta parte quarta in ipſum actiones conſerventur* cætera deſunt. IDEM. In ed. Pariſ. quoque pro *vel* ad marginem reponitur *ut*: ſed ſola duo verba *hereditatem reſtituat* diverſo charactere repræſentantur, quaſi reliqua in codice Tilii poſſint conſpici. Sane ed. Charondæ, reliquæque, quas vidi, ita habent, uti hic legitur: ac ſi pro *vel* legas *ut* cum Cujacio, omnia bene cohærent. SCHULT.

39. *Legatarii*] Partiarii, de quo *tit. prac.* §. *25.*

40. *Ita, ut ei, & in eum &c.*] Inde Modeſtinus illi, qui quartam retinere non vult, hoc εὑρηματικὸν ſuggerit, ut coactus adeat, *l. 45. D. ad S.C. Trebellian.* IDEM.

41. *Taci-*

17. Si quis in fraudem [41] tacitam fidem adcommodaverit, ut non capienti fideicommiſſum reſtituat, nec quadrantem eum deducere [42] Senatus cenſuit: [43] nec caducum vindicare ex eo teſtamento, [44] ſi liberos habeat.

18. [45] Libertas dari poteſt per fideicommiſſum.

41. *Tacitam fidem*] Tacita fides eſt, ſi quis non palam rogatus, in fraudem legis tacite promittat, ſe id, quod accepit, cœlibi aut orbo redditurum, *l. in fraudem, 10. de his quib. ut indig. l. in tacitis, 103. de legat. 1.* Extat præclarum exemplum taciti fideicommiſſi apud M. Fabium Quintilianum Avum in *Declamat.* cccxv. CVJAC.

41. * *Tacitam fidem adcommodaverit*] Chirographo, vel cautione, verbi gratia. Aliquid tale notavi *ad tit. 16. §. 2.* SCHVLTING.

42. *Senatus cenſuit*] Planciano, S. C. *l. beneficio, 59. ad leg. Falcid.* Igitur ſi de hereditate incapaci reſtituenda promiſerit, primum omnium hereditas fiſco vindicatur: nec ſi exhauſta ſit hereditas, Falcidia retinetur, verum Falcidia fiſco applicatur ex reſcripto Divi Pii, *l. 3. C. ad leg. Fal. l. heres, 11. D. de his quib. ut indig.* CVJAC.

43. *Nec caducum vindicare*] Quod alioquin adquiritur lege, *tit. 19. §. 17.* cujus beneficio indignus eſt qui in legem delinquit, *l. 37. fin. D. de minorib.* Heres talis ſummo quidem jure heres manet, *l. 43. §. ult. D. de vulgar. & pupillar. ſubſtitution.* verum eodem jure eſt, ac ſi partem ſuam non haberet, *l. 83. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* & omne emolumentum ei aufertur, *l. 17. §. 2. D. de uſur.* Aliud circa ea, quæ quis non ex lege, ſed ultima voluntate defuncti conſequitur: veluti ex ſubſtitutionè pupillari, *d. l. 43. §. ult. D. de vulgar. & pupillar. ſubſtitution.* Exponit hoc Cujacius *Obſervat. lib. XII. cap. 13.* & latius Ant. Faber *de errorib. pragmaticor. decad. L. error. 5. n. 6.* SCHVLT.

44. *Si liberos habeat*] Scriptum oportuit, *ſi ex liberis exiſtat.* idque liquido conſtat ex his, quæ dicta ſunt *tit. 18.* CVJAC. Itaque liberos habenti jus adcreſcendi datum fuit: quod ex Juvenali conſtat *Satyr. IX.* Plura notavi *ad tit. 13.* ut proinde nihil hic mutandum ſit, uti volebat Vir Summus. Non obſtat *tit. 18. §. 1.* & *l. un. pr. C. de caduc. tollend.* ubi dicitur, liberis, & parentibus jus hoc datum, vel conſervatum eſſe: id enim non aliud vult, quam inter adgnatos cognatosque hos ſolos eo jure fruitos fuiſſe: at non id, nullos alios etiam hoc habuiſſe. Ita fere Jac. Gothofredus *not. ad leg. Jul. Pap. cap. 29.* SCHVLT.

45. *Libertas dari poteſt per fideicommiſſum*] Late Cajus *Inſt. lib.* II. *tit. 7. §. 7.* & Juſtinianus *§. 2. Inſt. de ſingul. reb. per fideicommiſſ. relict.*

TITVLVS XXVI.

[1] *De Legitimis Heredibus.*

1. Inteſtatorum [2] ingenuorum hereditates pertinent primum ad ſuos heredes, id eſt, liberos, qui [3] in poteſtate ſunt, ceterosque, [4] qui in liberorum loco ſunt. Si ſui heredes non ſunt, [5] ad conſanguineos, id eſt, fratres, & ſorores ex eodem patre. Si nec hi ſunt, ad reliquos adgnatos proximos, id

1. *De legitimis heredibus*] Eadem de re agit Cajus *Inſt. lib.* II. *tit. 8.* Paulus *Sententiar. lib. IV. tit. 8.* & Auctor Collationis Moſaicarum & Romanarum legum *tit. ult.* ubi pars eorum, quæ hic leguntur, exſtat: ſed titulus dicitur eſſe *de legitimis hereditatibus.*

2. *Ingenuorum*] In citata Collatione eſt, *gentilitiorum*, quod rectum eſſe cenſet V. C. Petr. Pithœus. Videtur tamen mirum, Vlpianum gentilitiorum hic facere mentionem, cum gentilium jura in uſu non fuiſſe ipſe mox dicat, ut & Cajus in eadem Collatione: niſi dicas, Vlpianum id hic egiſſe, ut jus antiquum, quale olim fuit, exponeret. SCHVLT.

3. *In poteſtate ſunt*] Et gradu proximi. De his plura tradit Cajus *Inſt. lib.* II. *tit 3. §. 6.* Paulus *Sententiar. lib. IV. tit. 8. §. 3.* & Vlpianus noſter *tit. 22. §. 14.* IDEM.

4. *Qui liberorum loco ſunt*] Veluti uxor, quæ in manum convenit. Exponit hoc Cajus, cujus verba poſita ſunt in hac editione ſub *lib.* II. *tit. 8. pr. & §. 1.* IDEM.

5. *Ad conſanguineos*] De his idem Cajus *dict. loc. §. 3.* Paulus *Sententiar. lib. IV. tit. 8. §. 3. §. 17. & 22.* ad quæ loca hæc expoſita ſunt uberius. IDEM.

6. *Viri-*

id eſt, cognatos [6] virilis ſexus, per mares deſcendentes, ejuſdem familiae: [7] id enim cautum eſt lege duodecim Tabularum, [8] AC SI INTESTATVS MORITVR, [9] CVI SVVS HERES NEC EXSTABIT, [10] ADGNATVS PROXIMVS FAMILIAM HABETO.

* [11] Si adgnatus defuncti non ſit, eadem lex duodecim Tabularum [12] gentiles ad hereditatem vocat his verbis, [13] SI GNATVS NESCIT, GENTILES

6. *Virilis ſexus, &c.*] Similia *tit. 11. §. 4.* Virilis ſexus mentio quoque relicta eſt in *l. 2. §. 1. D. de ſuis & legitim. heredib.* cujus tamen prærogativa a Juſtiniano erat ſublata, *§. 3. Inſt. de legitim. adgnator. ſucceſſion. l. 14. C. de legitim. heredib.* IDEM.

7. *Id enim cautum eſt lege duodecim Tabularum*] Vlpianus duodecim tabulas allegavit, non ut inde probaret diſcrimen conſanguineorum, fratrum, videlicet, & ſororum ex eodem patre; inter quos nullum ab inteſtato erat ſexus diſcrimen: & aliorum adgnatorum, ex quibus ſoli mares ſuccedebant, §. *6. hoc tit.* quod ex Prudentum interpretatione inductum eſſe ſcribit Paulus *Sententiar. lib.* IV. *tit. 8. §. 3.* & Imperator *§. 3. Inſt. de legitim. adgnator. ſucceſſion.* verum ut inde probaret generaliter adgnatorum ſucceſſiones, non exſiſtente ſuo herede. IDEM.

8. AC SI INTESTATVS MORITVR] Charondas non habet *ac.* In Collatione laudata, & Pariſ. ed. cIↄ Iↄ LXXXVI. eſt *hac.* Jac. Gothofredus *ad legg.* XII. *tabb. tab.* V. legit *aſt*, ut hic caſus opponatur caſui teſtati. Pro *inteſtatus* Paulus habet *inteſtato*, *l. 9. §. 2. D. de liber. & poſtum.* quod eſt in edd. quibuſdam cum notis Cujacii. Collatio habet etiam *inteſtatus.* IDEM.

9. CVI SVVS EXTABIT HERES NEC] Hæc ſunt perturbata. Legendum eſt, *Ac ſi inteſtatus moritur, cui ſuus heres nec extabit.* & hæc prima legis verba Paulus interpretatur in *l. ſi quis poſtumos, 9. §. pen. de lib. & poſt.* reliqua in *l. pronuntiatio, 195. de verb. ſign.* Apparet autem ex hac XII. tab. lege ſuorum nomen eſſe ex XII. tab. quod & Calliſtratus tradit in *l. liberorum, 220. de verb. ſign Hos enim omnes*, inquit, *ſuorum appellatione lex* XII. *tab. comprehendit.* Igitur in *l. ult. de bon. dam.* in jure civili, id eſt, in XII. tab. Poſſim ſimilia exempla proferre quamplurima, in quibus jus civile pro XII. tab. accipitur. CVJAC.

9. *CVI SVVS HERES NEC EXSTABIT] Charond. *cui nec ſuus extabit heres.* In Collatione corruptus eſt locus, & ſcriptum, *cujus heres nec eſt.* (Jac. Gothofredus *dict. loc.* pro *nec eſt*, legit, *nec eſcit.* Mihi non diſplicet *nec exſtabit*: & proprie ſuus heres dicitur *exſiſtere, & exſtare.*) Hæc noſtra lectio eſt ed. Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. & hæc jam olim Cujacio placuit. Illud miror, quod Vir Doctiſſimus, Ant. Contius lectionem veterem defenſum iverit *in lib. ſingular. de hereditatib. & bonor. poſſeſſionib.* illa vero hæc eſt, *cui ſuus exſtabit heres, nec adgnatus proximus familiam habeto*, quibus Contius id indicari putat, exſiſtente ſuo herede, ita neceſſario in ejus perſona hæreditatem hærere, ut ne quidem eo deficiente ſit locus ſucceſſioni adgnatorum. Res vera eſt: & traditur *§. 3. hoc tit.* at non ea fuit mens Vlpiani, ut hoc doceret: ac is tali ratione admodum perperam hæc verba adduxiſſet ad probandum, adgnatos vocari; cum hoc modo non tam vocarentur, quam in certo caſu ſolummodo excluderentur; & quidem ſupervacue: an non enim vel natura ſola liberos primo loco vocat; & jure civili jus ſui heredis eos facit dominos quodammodo etiam vivo parente? *§. 2. Inſt. de hered. qualitat. & different. l. 11. D. de liber. & poſtum.* ut adeo his exſtantibus, aliis locus eſſe nequeat. At his deficientibus, alios, quibus non idem juris, vocari oportebat. SCHVLTING.

10. ADGNATVS PROXIMVS FAMILIAM HABETO] Suus etiam inter adgnatos eſt, & quidem proximus, *l. 12. D. de ſuis & legitim. heredib. l. ult. §. 3. D. de gradib. & adfinib.* aliter tamen ſuis hereditas obvenit, aliter adgnatis in ſpecie dictis. Suos lex non jubet familiam habere: ipſo enim jure heredes ſunt, & quidem neceſſarii: idque ex artiſſimo, quod inter parentem, & ſuum heredem intercedit, vinculo; ut modo diximus: adeoque ſuus non tam conſequitur hereditatem, quam liberam rerum ſuarum adminiſtrationem, ita, ut ne quidem hereditas fuiſſe videatur, ſed continuatio dominii, *l. 11. D. de liber. & poſtum.* quod notat quoque Jac. Gothofredus *ad legg.* XII. *tabb. not. ad tab.* V. & plenius exponit Ant. Faber *de errorib. pragmaticor. decad.* III. *err.* I. idque etiam ante duodecim Tabulas certiſſimi juris fuiſſe videtur: ac fruſtra id ex legibus Solonis educere tentat V. C. Marc. Aurelius Galvanus *de uſufruct. cap. 8. n. 13. & ſeqq.* qui tamen quoque vidit, non fuiſſe opus, ut ſui vocarentur a lege, tamquam ipſo jure dominos, ſive heredes. At quod putat, non potuiſſe parentes excludere ſuos heredes teſtamento, id refutatur ex iis, quæ diximus *ad tit. 22. §. 14. & 20.* Adgnati vero vocandi erant ad familiam, ſive hereditatem, ut habere poſſent, ſi vellent. Alias differentias inter ſuos, & adgnatos habet Cujacius *ad tit. Inſt. de legitim. adgnator. ſucceſſion.* IDEM.

11. *Si adgnatus defuncti non ſit, &c.*] Non ergo deficiente proximo adgnato, ſtatim gentiles vocabantur: ſed tum demum, ſi nulli eſſent adgnati: adeoque repudiatio, vel defectio proximi adgnati, non ſtatim locum fecit gentilibus. Vide tamen quæ dixi *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. 16. n. 2. fin.* IDEM.

12. *Gentiles*] Horum mentio plus ſemel in ſcriptis veterum in ſæpe laudata Collatione *tit. 16.* ubi plura de iis in notis Eruditiſſimi Pithœi poſſunt inveniri.

LES FAMILIAM HERES HANC. [14]Nec gentilitia jura in uſu ſunt. Ex Collatione Mosaicar. et Romanar. legg. tit. vlt.

2. [15]Si defunctus ſit filius, ex altero filio mortuo jam nepos unus, vel etiam plures, ad omnes hereditas pertinet, non ut in capita dividatur, ſed ut in ſtirpes, id eſt, ut filius ſolus mediam partem habeat, & nepotes quotquot ſunt, alteram dimidiam: [16]aequum eſt enim nepotes patris ſui loco ſuccedere, & eam partem habere, quam pater eorum, ſi viveret, habiturus eſſet.

3. [17]Quamdiu ſuus heres ſperatur heres fieri poſſe, tamdiu locus adgnatis non eſt: velut ſi uxor defuncti praegnans ſit, aut filius apud hoſtes ſit.

4. [18]Ad-

Lex vero duodecim Tabularum a domo proceſſit ad familiam, de familia in gentem: quem ordinem notat & Jac. Gothofredus *ad dict. tab.* V. Idem.

13. Si gnatvs nescit, gentiles familiam heres hanc] Emendationem horum tentat Pithœus *ad dict. tit. 16.* Jac. Gothofredus *tab.* V. *legg.* XII. *Tabb.* reponit, *ſi adgnatus nec eſcit, gentilis familiam heres nancitor.* Marq. Freherus *Parerg. lib.* I. *cap. 9.* legit, *ſ. a. nec eſit, gentilis familiam nancitor.* Illud *heres*, quod Freherus omittit, & mihi videtur hic non eſſe recte poſitum. Quid ſi reponamus, *ſi a. nec eſcit heres, gent. fam. nancitor?* Forte illud *hanc* remanſit in contextu pro *nanc*, quod eſt initium τȢ *nancitor.* Idem.

14. *Nec gentilitia jura in uſu ſunt*] Idem docet Cajus in Collatione relatus. Videant Eruditi, an Prætoris Edictum, quo, deficiente proximo adgnato, vocabantur non tantum remotiores adgnati, ſed promiſcue cognati, & quidem ſucceſſive, (cum inter adgnatos jure civili non eſſet ſucceſſio, ſed ſolus proximus vocaretur, §. *5. hoc tit.*) non potuerit occaſionem dare deſuetudini hujus juris, per quod ſæpe hereditas poterat eſſe deſtituta: veluti ſi proximus adgnatus deficeret poſt hereditatem delatam, aliique ſupereſſent remotiores: hic nec illis erat locus, nec gentilibus. Sed Prætor hoc correxit per bonorum poſſeſſionem Vnde cognati. Idem.

15. *Si defunctus ſit filius*] Legendum, *Si defuncti ſit filius, & ex altero filio jam mortuo nepos*, §. *cum filius. de hered. quæ ab inteſt. defer.* Senſus hic eſt. Nepotes ex filio jam mortuo, avo in ſtirpes cum patruo ſuccedere. Plane ſunt hæ perpetuo in liberorum linea obſervandæ regulæ, Proximior ulteriorem non excludit, Hereditates pro ſtirpibus dividuntur, non pro virilibus portionibus. Cujac.

16. *Æquum eſt enim nepotes &c*] Videbantur quidem prima facie præferendi liberi primi gradus, tamquam propiores: verum aliud plane voluit æquitas naturalis, *l. 1. §. 4. D. de ſuis & legitim. heredib.* imo & duodecim tabulis hoc jus repræſentationis, quod vocant, adſcribitur §. *15. Inſt. de hereditatib. quæ ab inteſtato deferunt. l. 3. C. de ſuis & legitim. liber.* idque ſi verbis legis non fuiſſet expreſſum, at mente legis continebatur; quod jam habuimus ad Cajum *Inſt. lib.* II. *tit. 8. §. 2* Quin & dum lex ſuos heredes in genere conſiderabat, tamquam ipſo jure heredes, non poterant hi nepotes, qui jam ſui ſunt, non gaudere jure ſuorum heredum. Ac jus hoc forte antiquius fuit lege duodecim Tabularum: uti & aliæ gentes etiam olim jus hoc admiſere: quod docet H. Grotius *de jur. bell. ac pac. lib.* II. *cap. 7. §. 6. & in not.* Circa hereditates avi materni, & aviæ maternæ diu id non plene nepotibus, neptibuſque datum eſt, etiam poſtquam filii admiſſi ſunt: ſed ſenſim hoc inductum eſt, §. *ult. Inſt. de hereditatib. quæ ab inteſtat. deferunt.* §. *1. Inſt. de S. C. Orphitian. l. 4. Cod. Theod. de legitim. hereditatib. l. 9. l. ult. C. de ſuis & legitim. liber. Novell.* XVIII. *cap. 4. Novell.* CXVIII. *cap. 1.* Schvlting.

17. *Quamdiu ſuus heres*] Hæc antiquorum definitio eſt, *leg. 3. ſi pars heredit. petat. l. penult. unde legit. l. cum quidam, 30. §. 1. de adquir. hered.* Cujac.

17. * *Quamdiu ſuus heres ſperatur*] Modo conceptus fuerit tempore mortis parentis, atque adeo in rerum natura, *l. 6. D. de ſuis & legitim. heredib. l. 7. l. pen. D. de ſtat. homin.* ſic enim dici non poteſt defuncto ſuus heres non exſtitiſſe. Poſt mortem avi conceptus nepos nullo modo jure cognationis patrem patris ſui adtingit, §. *8. Inſt. de heredit. quæ ab inteſtat. deferunt.* nec cognatus vocatur, niſi improprie, *l. 8. D. de ſuis & legitim. heredib.* adeoque impedire non poterat, ne aliis deferretur ex lege hereditas. Admittitur tamen talis ad bonorum poſſeſſionem, & hereditatem liberti aviti, *l. 47. §. 3. D. de bon. libertor.* quia certum eſt, ipſum eſſe ex liberis avi defuncti, licet ei non fuerit ſuus heres: liberi vero patronorum nominatim etiam vocantur ad bona libertorum, *tit. ult. §. 4.* Hinc vero patet quoque, cur ad bonorum poſſeſſionem Vnde cognati non admittatur is, qui poſt obitum defuncti cognati eſt conceptus, *l. 1. §. 8. D. unde cognat.* in cujus §. principio pro hiſce, *ſi quis proximior cognatus naſci ſperetur*, Em. Merillius *Obſervation. lib.* V. *cap. 3.* Vlpianum ſcripſiſſe putat, *ſi quis proximior cognatus naſceretur:* quo modo verba illa leguntur apud Priſcianum *lib.* III. *p. 607.* Tribonianum vero aliquid mutaſſe. Sed Priſcianus illic probare voluit tantum, verbum *proximus*, quando pro cognato accipitur, poſitivi ſignificationem habere, & ſic a legiſlatoribus comparative proferri. Atque

4. [18] Adgnatorum hereditates dividuntur in capita: veluti ſi ſit fratris filius, & alterius fratris duo pluresve liberi, quotquot ſunt ab utraque parte perſonae, tot fiunt portiones, ut ſinguli ſingulas capiant.

5. [19] Si plures eodem gradu ſunt adgnati, & quidam eorum hereditatem ad ſe pertinere noluerint, vel antequam adierint, deceſſerint, eorum pars adcreſcit his, qui adierint. [20] Quod ſi nemo eorum adierit, ad inſequentem gradum ex lege hereditas non tranſmittitur: quoniam in legitimis hereditatibus [21] ſucceſſio non eſt.

6. [22] Ad feminas ultra conſanguineorum gradum legitima hereditas non pertinet: itaque [23] ſoror fratri, ſororive legitima heres fit.

7. Ad liberos matris inteſtatae hereditas ex lege duodecim Tabularum non pertinebat; [24] quia feminae ſuos heredes non habent: ſed poſtea [25] Impp. Anto-

Atque ego contra dixerim, Priſcianum vel minus diligenter Vlpiani verba deſcripſiſſe, vel ex Pandectis emendandum eſſe: agi enim in iis verbis non de illo, qui natus eſt, ſed naſci ſperatur, evincunt ſequentia; quæ etiam docent, quid juris ſit, ſi natus non fuerit. SCHVLTING.

18. *Agnatorum hereditates*] Ergo ſuperiores duæ regulæ in agnatorum ſerie non obſervantur: nam & ſi ſit frater, & filius fratris jam mortui, frater ſolus ſuccedit, *§. hoc etiam. §. ſi plures. de legit. ag. ſucceſſ.* Ex Novella Juſtiniani frater non præfertur, atque una fratrum filii in ſtirpem ſuccedunt. Vltra fratrum filios in capita fit diviſio, quod & inter ipſos fratrum filios nullis concurrentibus fratribus obſervari Conſtantinus probat *lib.* V. *epitom.* & verum eſt. CVJAC. Notandus eſt diligenter hic locus: ut veterum Jureconſultorum, quibus etiam imperatores conſentiunt, ea fuiſſe opinio intelligatur: ut (quemadmodum Cajus in Inſtitutionibus ſcribit) ſemper inter ſuos hereditas in ſtirpem, non in capita dividatur: contra vero inter agnatos non in ſtirpem, ſed in capita. CHAROND.

19. *Si plures*] *L. ſi ex pluribus, 9. de ſuis & legit. hered.* CVJAC. Adde Paulum Sententiar. *lib.* IV. *tit.* 8. *§. ult.* & ibi notata: unde patebit, jus caducorum in caſu inteſtati non obtinuiſſe, quod illic etiam viguiſſe vult cum aliis V. C. Fr. Balduinus *Juſtinian. lib.* IV. addens, hoc jus ab Vlpiano eſſe diſſimulatum. Verum id præter officium fuiſſet, & præter morem Vlpiani, qui juris hujus ſæpius meminit, ac ex profeſſo de caducis egit *tit. 17. & 18.* Imo ne quidem indiſtincte hoc jus in iis, quæ teſtamento erant data, locum habuiſſe probavimus *ad tit. 24. §. 12.* ut adeo veriſſima etiam poſt caducarias leges fuerit regula Caji *l. 53. §. 1. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* hæc nempe, *Qui ſemel aliqua ex parte heres exſtiterit, deficientium portiones etiam invitus accipit, id eſt, tacite ei deficientium portiones etiam invito adcreſcunt.* SCHVLTING.

20. *Quod ſi nemo*] In ſuis, in legitimis non eſt ſucceſſio. quia ut Paul. ait. *lib.* IV. *Sentent. omnis legitimæ ſucceſſio proximiori defertur.* In honorariis eſt ſucceſſio, ut ecce, non petente avunculo magno, ſuccedit propior ſobrinus, *l. 2. Cod. de ſucceſ. edict.* At filio non adeunte, nepos non admittitur, niſi ex jure prætorio ex parte Vnde liberi. Ex conſtitut. Juſtiniani in legitimis eſt ſucceſſio, *§. placebat. de leg. adg. ſuc.* nam & in legitimis tutoribus eſt ſucceſſio, *l. 3. §. pen. de leg. tut.* CVJAC.

21. *Succeſſio non eſt*] Hanc prudentum interpretationem ſucceſſorio edicto Prætores correxerunt, ſucceſſionemque de perſona in perſonam, de gradu in gradum, de capite in caput eſſe voluerunt: ut uno non ſuccedente proximus ſuccederet. Extant illius edicti capita in Pandectis. CHAROND. Quia lex ſemel tantum hereditatem illis defert: Prætor vero bonorum poſſeſſionem ſæpius ſucceſſive defert: verum in adgnatis hoc mutatur *§. 7. Inſt. de legitim. adgnator. ſucceſſion.* SCHVLTING.

22. *Ad feminas ultra conſanguineorum gradum &c.*] Videatur Paulus *Sententiar. lib.* IV. *tit.* 8. *§. 22.* ubi origo hujus juris traditur, de qua in notis latius tractavimus. IDEM.

23. *Soror fratri, ſororive &c.*] In Stemmate quoque, ſive veteri graduum adgnationis deſcriptione apud Cujacium *Obſervation. lib.* VI. *ad fin.* inter conſanguineos occurrit uxor, quæ in manu eſt, ut filio ſuo conſanguinea: & quidem ſæpius. Ac Vlpianus relatus in Collatione ſæpe citata *tit. ult.* docet, etiam conſanguineos fieri in manum conventione. IDEM.

24. *Quia feminæ ſuos heredes non habent*] Adeoque nec locus erat bonorum poſſeſſioni Vnde liberi ad obtinenda illarum bona: hæc enim datur tantum ſuis, vel iis, qui ſui manſiſſent, niſi fuiſſent emancipati, quique ad bonorum poſſeſſionem contra tabulas admittuntur, *l. 1. §. 6. D. unde liber.* IDEM.

25. *Impp. Antonini*] *L. ſacratiſſimi, 9. ad S. C. Tertull.* quam & S. C. ſecutum eſt, quod dicitur Orfitianum. CVJAC.

25. * *Impp. Antonini & Commodi Oratione &c.*] Anno V.C. IↃCCCCXXXI. Chriſti CLXXVIII. quo Conſules fuere Julianus Rufus & Gavius Orphitus, memo-

Antonini & Commodi oratione in Senatu recitata id actum eſt, [26] ut ſine in manu conventione, matrum legitimae hereditates [27] ad filios pertineant, excluſis [28] conſanguineis, & reliquis adgnatis.

8. Inteſtati filii hereditas [29] ad matrem ex lege duodecim Tabularum non pertinet: ſed ° ſi jus liberorum habeat, ingenua trium, [31] libertina quatuor, legitima heres fit [32] ex [33] Senatuſconſulto Tertulliano: ſi tamen ei filio neque ſuus

memorati, quamvis non integris nominibus, *pr. Inſt. de S. C. Orphitian.* Sequor vero hic computationem Accuratiſſimorum Chronologorum, Henr. Noris *Epiſtol. Conſular. in Theſaur. Antiquitat. Romanar. tom.* XI. *p.* 462. & Ant. Pagi *Critic. Annal. Baron. ad ann. dict.* Meminit hujus rei Capitolinus *Marc. Antonin. cap.* 11. Illuſtravit illud Senatuſconſultum libro ſingulari Cajus (qui eo tempore floruit: ac unum tantum Principem memorat, *l.* 9. *D. ad S. C. Tertullian. & Orphitian.* intelligens Marcum, qui loco erat prior) nec non Paulus *l.* 6. *D. eod. tit. l.* 230. *D. de verbor. ſignification.* Mirum autem videri poſſet, quod dudum ante hoc Senatuſconſultum occurrunt exempla querelæ inofficioſi adverſus matrum teſtamenta motæ apud Valerium Maximum *lib.* VII. *cap.* 7. *ex.* 4. & Plinium *lib.* V. *epiſtol.* 1. nec non ejus, quæ moveri potuiſſet, apud eumdem Valerium Maximum *dict. lib.* VII. *cap.* 8. *ex.* 2, verum id potuit facile fieri. Pone matres a patribus ſuis emancipatas fuiſſe, adeoque nullos habuiſſe adgnatos: jam liberis competebat ab inteſtato bonorum poſſeſſio Vnde cognati: qua accepta, litis de inofficioſo ordinandæ gratia, nihil obſtabat, quo minus teſtamentum matris oppugnarent: uti poſſunt & alii, quibus bonorum poſſeſſio datur, *l.* 6. *pr. D. de inofficioſ. teſtament.* ac ſi victores evadant, pleno jure erunt bonorum poſſeſſores, *l.* 8. §. 16. *D. eod. tit.* Si in manum patris conveniſſet mater, liberis erat loco conſanguineæ, quod jam vidimus: adeoque erant liberi matris heredes ab inteſtato proximi: atque hereditate adita, *arg. l.* 7. *D. eod. tit.* facili ratione teſtamentum ejus inofficioſi querela impugnare poterant. Poſtquam vero S. C. Orphitiano nominatim liberi ad matris hereditatem admiſſi ſunt, expeditiſſima circa movendam querelam via liberis patuit, etiam ſi in manum mater non conveniſſet. SCHVLTING.

26. *Vt ſine in manu conventione*] Etiam ſi vulgo quæſiti ſunt liberi. CVJAC. Illo tempore nuptias tales raras fuiſſe obſervavimus *ad tit.* 9.

27. *Ad filios*] Sub quibus Vlpianus & filias comprehendit; ut ſolet fieri & alibi, *l.* 45. *pr. D. de legat.* II. *l.* 116. *D. de verbor. ſignification.* Vtroſque nominat Imperator *pr. Inſt. de S. C. Orphitian.* Cajus vero *l.* 9. *D. ad S. C. Tertullian. & Orphitian.* per liberos hos tantum intellexit. Conſtitutionibus hoc extenſum eſt ad nepotes, ac pronepotes, §. 1. *Inſt. eod. tit. junct. l.* 11. *C. de ſuis & legitim. liber.* SCHVLTING.

28. *Conſanguineis*] Quos non habebat alios præter liberos, ſi in manum conveniſſet: ſic enim abierat ex patris poteſtate, ut dictum *ad tit.* 9. IDEM.

29. *Ad matrem*] Quæ in manum mariti non convenerat, ſecundum ea, quæ modo habuimus. Nec aliter hoc intellexit Guil. Ranchinus *de ſucceſſionib. ab inteſtat.* §. 12. *n.* 1. IDEM.

30. *Si jus liberorum habeat*] Hoc quidem Juſtinianus non requirit, §. 4. *Inſt. de S. C. Tertullian. l.* 2. *C. de jur. liberor.* verum non ſine cauſa mulieres ad ſubeundos partus labores, & edendos in lucem liberos præmiis talibus provocatæ fuerunt, cum multæ illa refugerent, ac maritatæ quoque partus abigerent. Ovidius *de nuce verſ.* 23.

Nunc uterum vitiat quæ vult formoſa videri:
Raraque in hoc ævo eſt, quæ velit eſſe parens.

De quo multa poſſent adduci ex Seneca *Conſolation. ad Helv. cap.* 16. Quinctiliano avo *declamation.* CCLXXVII. *fin.* Juvenale *Satyr.* VI. *verſ.* 591. *& ſeqq.* Avaritia quoque aliquas eo impulit, ut Chryſoſtomus docet *in Matth. homil.* XXVIII. *p.* 199. alias odium mariti, *l.* 4. *D. de extraordinar. criminib. l.* 39. *D. de pœn. Novell.* XXII. *cap.* 16. De crimine vero hoc merentur legi, quæ habet Celeberrimus Noodt *Jul. Paul. cap. ult.* IDEM.

31. *Libertina quatuor*] Intelligenda eſt libertina civis Romana, non Latina, niſi jus Quiritium eſſet conſecuta: ut conſtat ex eo, quod Paulus tradit *Sententiar. lib.* IV. *tit.* 9. §. 1. *&* 8. ubi nos aliquid notavimus. De cauſa hujus diſcriminis inter ingenuas, & libertinas laborat M. Vertranius Maurus *de jur. liberor. cap.* 34. Sunt vero & in aliis libertinæ durioris conditionis, quam ingenuæ: quod etiam fit in eo, quod habemus *tit. ult.* §. 3. IDEM.

32. *Ex Senatuſconſulto Tertulliano*] Hoc Cujacius *not. priorib. ad tit. Inſt. de S. C. Tertullian.* putat eſſe factum Tertullo & Sacerdote Conſulibus: adeoque anno Chriſti CLVIII. ac per Hadrianum *in pr. Inſt. eod. tit.* intelligi Antoninum Pium, qui aliquando Hadrianus vocatur, *vid. l.* 37. *D. de judic. junct. l.* 5. *D. ad leg. Jul. de vi public. l.* 91. *D. ad leg. Falcid. junct. l.* 93. *D. eod. tit. l.* 58. §. 3. *D. ad S. C. Trebellian.* Quod tamen addit de epiſtola Hadriani de beneficio diviſionis, id non recte adferri, oſtendimus ad Paulum *Sententiar. lib.* I. *tit.* 20. Rarum etiam hoc, ut hæc nomina confundantur: nec temere admittendum eſt, ut unus pro altero intelligatur: nec ex eo, quod Tertullus eo anno fuerit Conſul, argumentum validum ducitur,

ſuus heres ſit,[34] quive inter ſuos heredes ad bonorum poſſeſſionem [35] a Praetore vocatur: [36] neque [37] pater, ad quem lege hereditas, [38] bonorumve poſſeſſio

citur, cum potuerit ipſius Hadriani tempore fuiſſe aliquis Tertullus Conſul ſuffectus, a quo hoc Senatusconſultum nomen habeat. Nec ipſe Cujacius ſibi hic fidit: ſed *in not. poſterioribus. ad dict. tit. Inſt.* dubitat, an non ſit factum, Tertullo & Maximo Conſulibus, quorum mentio *l. 29. §. 5. D. ad leg. Jul. de adulter.* verum & hi ſuffecti fuere, non ordinarii: & tempus, quo fuerunt, plane eſt incertum. Adde, quod ille locus ſit Vlpiani, qui reſcriptum allegat ad illos Conſules, abſque nomine Imperatoris: adeoque intelligere videtur potius Conſules, qui ipſius tempore fuerunt, quam tam longo intervallo ab ævo ſuo remotos, ac fuere Hadrianus, vel Pius. Aliquid tamen tale ſub Antonino Pio cautum eſſe, narrat Zonaras *lib. XII. p. 593.* ſcribens, hujus dici legem eſſe, qua ſtatutum ſit, ut liberis ab inteſtato mortuis parentes heredes exſiſterent: (in Græco eſt ἀναφαίνεσθαι, quod proprie eſt ſuorum tantum) ac liberi, ſi ipſi liberis carerent, parentibus legitimam partem deberent relinquere. Quæ tamen utraque non poſſunt admitti ut vera. Jam ante Pium patri ſucceſſio ab inteſtato in bona filii emancipati data fuit: & contra tabulas bonorum poſſeſſio, *tit. D. ſi a parent. quis manumiſſus ſit*, & inofficioſi querela, quam parentibus dari in genere docet Papinianus *l. 15. pr. D. de inofficioſ. teſtament.* non allegans Divi Pii conſtitutionem: ſed ex pietate id deberi oſtendens. Ac jus quartæ ad excludendam querelam relinquendæ antiquius fuiſſe patet ex notatis noſtris ad Paulum *Sententiar. lib.* III. *tit. 8. §. 3.* Id tamen verum, matribus tunc magis eſſe proſpectum, quam antea, cum jam ab inteſtato admitterentur ordinarie, ac ſic querela cum effectu iis poſſet competere. Longe gravius errat auctor Chronici Paſchalis in anno CLXXVI. dicens, conſtitutum eſſe, ut ab inteſtato pater liberis ſuccederet: ac filio ingrato triens, τετραούγκιον, dari deberet ex bonis paternis: quæ aperte falſa ſunt: at verum, biennio poſt conditum eſſe S. C. Orphitianum, quæ res forte errori anſam præbuit. Non infrequenter evenit, ut Hiſtorici parum exacte exponant ea, quæ ad jus pertinent; de quo variis in locis conqueritur Eruditiſſimus Jac. Gothofredus, qui ſeſe hoc ſpeciali capite in prolegomenis oſtenſurum eſſe promittit *ad l. 1. Cod. Theod. de infirmand. pœn. cœlibat. & orbitat.* quod tamen illic non invenimus: ac interveniens forte mors Virum Egregium abſolvere non permiſit. Sed hæc hactenus. Vtcumque vero de anno S. C. Tertulliani nihil velim affirmare, certum eſt tamen, id Orphitiano eſſe antiquius: quod ſane mirum, cum longe major ratio liberis deferat bona matris, quam matri bona liberorum, *arg. l. 7. D. de bon. damnator. junct. l. 15. pr. D. de inofficioſ. teſtament.* & cauſam hujus rei ſeſe ignorare fatetur V. C. Arn. Vinnius *ad pr. Inſt. de S. C. Orphitian.* Sed mater, ſi velit, pietatis officio per teſtamentum poteſt ſatisfacere, quod per ætatem ſæpe facere non poſſunt liberi: adeoque neceſſario inteſtati moriuntur, niſi parens illis pupillariter ſubſtituerit. Claudius hoc quoque matri indulſit ad ſolatium liberorum amiſſorum, *§. 1. Inſt. dict. tit.* verum non plene ſic matribus fuiſſe conſultum oſtendit *§. 2. Inſt. eod. tit.* ubi de S. C. Tertulliano eſt ſermo. Et hoc ipſo quoque non indiſtincte matri id jus datum eſt, ſed ſub variis conditionibus. Imo beneficium Claudii tantum perſonale fuiſſe recte videtur ſtatuere Cujacius *not. poſterioribus. ad dict. §. 1.* & cum eo Janus a Coſta. Locum Suetonii in *Claud. cap. 19.* quem nonnulli huc trahunt, pertinere potius ad illud, quod Vlpianus ſcribit *tit. ult. §. 3.* illic videbimus. IDEM.

33. *S. C. Tertulliano*] Quod factum eſt D. Pii temporibus. CUJAC.

34. *Quive inter ſuos*] Vt puta emancipatus. IDEM.

35. *A Prætore vocatur*] Ergo mater hic præfertur nepotibus, neptibusque ex filia defuncti: quod conſtitutiones emendarunt, *§. 3. Inſt. de S. C. Tertullian. §. 1. Inſt. de S. C. Orphitian.* SCHULTING.

36. *Neque pater, ad quem lege hereditas*] Hereditas, aut bonorum poſ. Vnde legitimi, ſi in emancipatione manumiſſor extiterit. CUJAC.

37. *Pater*] Non tamen adoptivus, *l. 2. §. 15. D. ad S. C. Tertullian. & Orphitian.* nec in adoptivam familiam translatus, *d. l. 2. §. 17.* non etiam avus, cum erat ſolus, *d. l. 2. §. 15.* SCHULTING.

38. *Bonorumve poſſeſſio*] Vnde decem perſonæ, ſi in emancipatione manumiſſor non extiterit, *l. ſi ad patrem, 10. de ſuis & legit. her. §. ſunt autem. de bonorum poſſ.* Si ex teſtamento præteritus ſit, non manumiſſori datur querela, *l. 1. §. fin. ſi a parent. quis fuer. manum.* manumiſſori bonorum poſſeſſio cont. tab. ut manumiſſori, querela ut patri, *l. ſi a milite, 29. §. fin. de milit. teſtam. l. pater filium, 14. l. filio, 16. §. 1. de inoff. teſtam.* ex Juſtiniani conſtitutione pater pro manumiſſore ſemper habetur, id eſt, contraxiſſe fiduciam ſemper videtur. CUJAC.

38. * *Bonorumve poſſeſſio cum re*] Eſſe hæc poteſt. Vnde legitimi, vel Vnde decem perſonæ, ad quam Prætor patrem vocabat ante extraneum manumiſſorem, de qua agit Imperator *§ 1. inſt. de bonor. poſſeſſionib.* utroque caſu ergo, ſive manumiſiſſet, ſive non manumiſiſſet, matre potior erat, *l. 10. D. de ſuis & legitim. heredib.* Debebat vero eſſe bonorum poſſeſſio cum re: quæ qualis ſit, exponitur *tit. 28. §. ult.* nudum enim nomen heredis, vel bonorum poſſeſſoris non debebat matri nocere. Non vero patri cum re illa bonorum poſſeſſio dari potuit, ſi filius eſſet manumiſſus non ab extraneo, ſed ab avo, in cujus fuerat poteſtate: nec hic ſolus pater cum matre concurrebat, quod requirebatur, ut pater obtineret, *§. 3. Inſt. de S. C. Tertullian.* verum matri obſtabat pater, patri avus, qui etiam contra ſcriptos heredes uti poterat bonorum poſſeſſione contra tabulas jure manumiſſionis, *l. 16. §. 1. D. de inofficioſ. teſtament. l. 29. §. ult.*

ſeſſio cum re pertinet, [39] neque frater conſanguineus. Quod ſi ſoror conſanguinea ſit, [40] ad utrasque pertinere jubetur hereditas.

ult. D. de teſtament. milit. atque is, rei extricandæ cauſa, & patri, & matri prælatus eſt, *l. 5. §. ult. D. ad S. C. Tertullian. & Orphitian.* Paucis hoc attigit Cujacius *not. poſteriorib. ad dict. §. 3. Inſt.* pluribus expoſuit *ad l. 16. D. qui potior. in pignor. ad Paul. Quæſtion. lib.* III. & qui illum laudat, Janus a Coſta *ad d. §. 3.* SCHVLTING.

39. *Neque frater conſanguineus*] Etiam adoptivus, *l. 2. Cod. Theod. de legitim. hereditatib. add. l. 1. §. ult. de ſuis & legitim. heredib.* Sed quo pacto hæc mutata ſint ſenſim, patet ex *§. 5. Inſt. dict. tit. de S. C. Tertullian. l. 1. l. 2. l. 7. l. 8. Cod. Theod. dict. tit. l. ult. C. ad S. C. Tertullian. Novell. XXII. cap. 46. §. 2. Novell. CXVIII. cap. 2.* quæ ſatis ab aliis ſunt enarrata. IDEM.

40. *Ad utraſque*] Ad matrem pro dimidia, ſi filia deceſſerit, pro virili, ſi filius, *l. 2. Cod. Theo. de ſec. nupt.* Sed hæc ut ſint a Juſtiniano mutata, vide in Inſtitutionibus. Nobis id potiſſimum in animo fuit, ut jus antiquum explicaremus, cujus cognitio ſtudioſo juris novi non utilis tantum, ſed etiam neceſſaria eſt. De jure novo eadem via favente Deo quandoque differemus, qua & jus antiquum aggreſſi ſumus. CVJAC.

TITVLVS XXVII.

De Libertorum Succeſſionibus, [1] *vel Bonis.*

1. Libertorum inteſtatorum hereditas primum ad ſuos heredes pertinet: deinde ad eos, quorum liberti ſunt, velut patronum, patronam, liberosve patroni.

2. Si ſit patronus, & alterius patroni filius, [2] ad ſolum patronum hereditas pertinet.

3. [3] Item patroni filius patroni nepotibus obſtat.

4. [4] Ad liberos patronorum hereditas defuncti pertinet, [5] ut in capita, non in ſtirpes dividatur.

5. [6] Legitimae hereditatis jus, [7] quod ex lege duodecim Tabularum deſcendit, capitis minutione amittitur.

TITV-

1. *Vel bonis*] De bonis libertorum agitur *tit. ult.* hic de ſucceſſione illa tantum, quæ ab inteſtato deferebatur ex duodecim tabulis, cujus mentio *pr. Inſt. de ſucceſſion. libertor.* quod jus tamen Edicto Prætoris correctum, & lege Papia immutatum eſt, *§. 1. & 2. Inſt. eod. tit.* Juſtinianus jus vetus admiſit in liberto, qui non habet centum aureos in bonis, *§. 3. Inſt. eod. tit.* ubi etiam libertam liberto exæquat, ejusque liberos patrono præfert, quod jus vetus non probaverat. De bonis itaque hic non agitur generaliter: adeoque illa *de bonis* forte ſunt ab illo, qui hæc excerpſit. SCHVLTING.

2. *Ad ſolum patronum hereditas pertinet*] Idem docet Paulus *Sententiar. lib.* III. *tit. 2. §. 1.* ubi plura adfert Cujacius. Jus vero hoc quoque probavit Juſtinianus *§. 3. Inſt. de ſucceſſion. libertor.* Aliud circa operas, *l. ult. D. de oper. libertor.* illæ enim etiam iis deberi poſſunt, quibus ad ſucceſſionem jus non competit: ſed hæc jure publico regitur, illæ magis a privatorum voluntate dependent: & perinde ſeſe habent, ac pecunia credita, *l. 4. D. eod. tit.* Ita Merillius *Differentiar. lib. ſingular. cap. 15.* IDEM.

3. *Item patroni filius patroni nepotibus obſtat*] Hoc ita, ſi eodem jure utrique veniunt: aliud enim eſt juris, cum filius eſt emancipatus, & ad bonorum poſſeſſionem venit: & in poteſtate retentus eſt nepos, atque ut proximus ex familia patroni venit, *l. 2. §. ult. D. de bon. libertor.* ubi ratio redditur. IDEM.

4. *Ad liberos patronorum*] *L. ſi libertus præterito, 23. §. ultim. de bon. libert.* CVJAC.

5. *Vt in capita, non in ſtirpes dividatur*] Sic & Paulus *Sententiar. lib.* III. *tit. 2. §. 3.*

6. *Legitimæ hereditatis*] Hæc ſententia de ingenuorum hereditate accipienda eſt, *l. capitis, 11. de ſuis & legit. hered.* non libertorum, *l. ſi libertus præterito, in prin.* eademque de tutela legitima diximus *tit.* II. nec vero quiſpiam ex inſcriptione hujus tituli argumentetur: nam eæ ſectiones non ſunt Vlpiani, quinimmo ſunt omnia meo judicio legenda uno contextu, eis quidem certe nihil eſt inconcinnius. CVJAC.

7. Quod

7. *Quod ex lege duodecim tabularum deſcendit*] Regulam hanc quoque habemus §. 2. *Inſt. de S. C. Orphitian. l. 1. D. und. legitim. l. 1. §. 8. D. ad S. C. Tertullian. & Orphitian.* quam & in patronis quod ad jus, quod ex duodecim tabulis habent, obtinuiſſe patet ex *l. 2. §. ult. D. de bon. libertor.* aliiſque, quæ habuimus *ad tit. 11. §. 8.* De inſcriptionibus titulorum legi poſſunt quæ diximus ad inſcriptionem Sententiarum Pauli. SCHVLTING.

TITVLVS XXVIII.

De [1] *Poſſeſſionibus dandis.*

1. Bonorum poſſeſſio datur aut contra tabulas teſtamenti, aut [2] adverſus tabulas [3] inteſtati.

2. Contra tabulas bonorum poſſeſſio datur liberis [4] emancipatis, teſtamento praeteritis, [5] licet [6] legitima ad eos non pertineat hereditas.

3. Bonorum poſſeſſio contra tabulas liberis, [7] tam naturalibus, quam adoptivis datur: ſed naturalibus quidem [8] emancipatis; [9] non tamen & illis, [10] qui in adoptiva familia ſunt: adoptivis autem [11] his tantum, qui in poteſtate manſerunt.

4. Eman-

1. *Poſſeſſionibus*] Vlpianus videtur ſcripſiſſe, *bonorum poſſeſſionibus*, uti titulus Inſtitutionum, & Pandectarum habet. Verbum *poſſeſſio* ſimpliciter hoc ſenſu non ſolet uſurpari. SCHVLTING.

2. *Adverſus*] Addit. in marg. manuſc. *Secundam.* CHAROND. Cujacius *ad tit. 20. §. 14.* hoc expoſuit *ſecundum*: nec res ipſa aliam explicationem admittit. Vult quidem Joh. Robertus *Recept. Lection. lib.* II. *cap. 32.* duplicem eſſe contra tabulas bonorum poſſeſſionem: unam, quando teſtamentum jure ſubſiſtit: alteram, cum id non conſiſtit; & hanc dici ab Vlpiano dari *contra tabulas inteſtati.* Sed nuſquam nota eſt talis bonorum poſſeſſio, quæ ſit contra tabulas invalidas ipſo jure, Prætorio, nempe, de quo ſolo hic eſt quæſtio. & qua ratione erit reſcindendum tali remedio id, quod omni jure eſt nullum? Nihil in contrarium facit *l. ult. C. de bonor. poſſeſſion. contr. tabb. quam Præt. liber. pollicet.* ubi teſtamentum ruptum quidem eſt jure civili, ſed Prætorio jure validum. Et in *l. 8. §. 5. verſ. ſed ſi poſt, D. de bonor. poſſeſſion. contr. tabb.* teſtamentum quidem jure civili erat irritum factum poſt mortem teſtatoris: at tempore mortis, & paulo poſt fuerat validum: adeoque locus bonorum poſſeſſioni, quæ datur exſtantibus tabulis, *l. un. D. ſi tabb. teſtament. exſtab. l. 1. §. 3. D. de bonor. poſſeſſion. ſecund. tabb.* SCHVLTING.

3. *Inteſtati*] Legendum, *aut inteſtati.* CVJAC. Recta eſt emendatio Cujacii, nec aliter habent edd. Charondæ, nec explicari lectio vulgata poteſt: præterquam enim quod nec ferri poſſit illud *contra tabulas inteſtati* (quo pacto enim erit inteſtatus, qui reliquit teſtamentum?) aliter omiſſa foret ſpecies altera primaria bonorum poſſeſſionis, quæ non exſtantibus tabulis obtinet, quæque ab Vlpiano ex profeſſo exponitur §. 7. SCHVLTING.

4. *Emancipatis*] Immo & ſuis. Sed non eſt neceſſaria jure civili. CVJAC.

5. *Licet legitima ad eos non pertineat hereditas*] Prætor, nempe, reſcindit, ſive negligit emancipationem, quæ jure civili obſtat emancipatis, æquitatem naturalem ſecutus, *l. 6. §. 1. D. de bonor. poſſeſſionib.* adeoque liberos emancipatos ſuis exæquat. SCHVLTING.

6. *Legitima ad eos non*] Ignoti ſunt juri civili emancipati: atque Prætor hæredem facere non poteſt, ſed bonorum poſſeſſorem, tanquam eum hæredis loco conſtituens. Legitima autem hæreditas lege XII. tabul. aut juris civilis interpretatione defertur. CHAROND.

7. *Tam naturalibus, quam adoptivis*] Idem tradit Vlpianus *l. 1. pr. D. de bonor. poſſeſſion. contr. tabb.*

8. *Emancipatis*] Hoc eſt, *etiam emancipatis*: nam ſuis quoque conceditur, ut ſequentia docent. De talibus modis loquendi aliquid ſcripſi ad *tit. 22. §. 25.* SCHVLTING.

9. *Non tamen ex illis*] Eos, qui in adoptiva familia ſunt, Prætor non novit, non vocat inter ſuos. Vnde conſequens eſt inter legitimos quoque eos non vocari. nam qui ſui non ſunt, proculdubio nec legitimi ſunt, *l. ſcripto, 7. und. lib. l. de bonis, 6. §. 1. de Carboniano edicto.* CVJAC.

10. *Qui in adoptiva familia ſunt*] Niſi ipſi a naturali patre heredes inſtituti ſint, & alii liberi præteriti; quibus hanc bonorum poſſeſſionem Prætor dat: tunc enim illorum interventu & hi admittuntur, *l. 8. §. 11. D. de bonor. poſſeſſion. contr. tabb. add. l. 1. §. 12. D. de ventr. in poſſeſſion. mittend.* ac ſic accipiunt partem naturaliter ſibi debitam: adeoque hoc caſu in adoptiva familia exſiſtentes a Prætore pro liberis habentur. Multo minus ſcripto filio nocebit, ſi poſt mortem patris

4. Emancipatis liberis ex Edicto datur bonorum poſſeſſio, [12] ſi parati ſunt cavere [13] fratribus ſuis, qui in poteſtate manſerunt, bona, quae [14] moriente patre habuerunt, ſe collaturos.

5. Secundum tabulas bonorum poſſeſſio datur ſcriptis heredibus, [15] ſcilicet, ſi eorum, quibus contra tabulas competit, nemo ſit, aut petere nolint.

6. [16] Etiamſi jure civili non valeat teſtamentum, forte quod familiae mancipatio, vel nuncupatio defuit, [17] ſi ſignatum teſtamentum ſit [18] non minus quam ſeptem teſtium civium Romanorum ſignis, bonorum poſſeſſio datur.

7. Inteſtati datur bonorum poſſeſſio per [19] ſeptem gradus: primo gradu liberis: [20] ſecundo [21] legitimis heredibus: tertio proximis cognatis: [22] quarto [23] familiae patroni: [24] quinto patrono, patronae; item liberis patroni, patronae-

tris in adoptionem ſeſe dederit, *l. 10. pr. D. de bonor. poſſeſſion. contr. tabb.* SCHVLTING.

11. *His tantum, qui in poteſtate manſerant*] Omne enim jus, quod his competit jure civili, vel ex edicto Prætoris, emancipatione tollitur, §. 4. *Inſt. de exheredation. liberor. l. 1. §. 6. l. 4. D. und. liber.* IDEM.

12. *Si parati ſunt cavere*] Sic quoque fere loquitur Paulus *Sententiar. lib. V. tit. 9. §. ult.* Non tamen hoc tamquam conditio requiritur, ſed tamquam modus, *l. 3. D. de collation.* IDEM.

13. *Patribus*] Manifeſtum eſt legi debere, *fratribus.* Cavere autem debent, vel re ipſa conferre. CVJAC.

13. * *Fratribus*] Sic quoque edidit Charondas: ac res ipſa hoc poſtulat. SCHVLTING.

14. *Moriente patre*] Sic *l. 6. C. de collationib.* non demum eo mortuo, *l. pen. D. l. 13. l. 15. C. eod. tit.* hæc enim patri non eſſent adquiſita, etſi liberi in poteſtate manſiſſent. Plura de diſcrimine inter hæc duo, cum quis moritur, & poſt ejus mortem enumerat Cujacius *Obſervation. lib.* III. *cap. 34.* IDEM.

15. *Scilicet, ſi eorum, quibus contra tabulas*] Nam prior eſt contra tabulas quam ſecundum tabulas. inde ex prima parte, vel ex primo edicto bonorum poſſeſſionem dari, id eſt, contra tabulas, *l. ideo ſi, 4. l. ſcriptus, 12. de Carbon. edict. l. 2. de bon. liber.* CVJAC. Hunc ordinem ab æquitate commendat Vlpianus *l. 2. pr. D. de bonor. poſſeſſion. ſecund. tabb.* SCHVLT.

16. *Etiam ſi jure civili*] Inde edictum translaticium Verris, *Si de hereditate ambigitur, & tabulæ teſtamenti obſignatæ non minus multis ſignis, quam e lege oporteat, ad me proferentur: ſecundum tabulas teſtamenti potiſſimum hereditatem dabo*, qua de re & in *tit. 23.* CVJAC. Prætor in hac re, quæ juris eſt Prætorii, id præcipue ſpectat, quid ex ſuo edicto ad teſtamenta requiratur. Non tamen ſemper hæc bonorum poſſeſſio eſt cum re, obſtante jure civili, *tit. 23. §. 6.* ſed & ſic aliquando conſtitutiones fecere, ut cum re eſſet, quod Prætor non potuerat efficere. Exemplum in *l. 12. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſtament.* SCHVLTING.

17. *Si ſignatum teſtamentum*] Bonorum poſſeſſio Prætoria eſt, ideoque datur ſecundum tabulas ejus teſtamenti, in quo ſolennia juris Prætorii obſervata ſunt, ut jam diximus. Et ipſa quidem vel emendandi vel confirmandi veteris juris gratia introducta eſt. CHAROND.

18. *Non minus quam*] Sic *tit. 20. §. 2.* ubi aliquid notavi.

19. *Septem gradus*] Omiſſa eſt bonorum poſſeſ. unde decem perſonæ: ſed ſi pater manumiſſor ſit, ſane verum eſt ſeptem dumtaxat gradus eſſe. CVJAC.

20. *Secundo legitimis*] Inter quos & patroni ſunt, patronorumque liberi. IDEM.

21. *Legitimis heredibus*] Inter quos etiam erat extraneus manumiſſor, qui manumiſerat alienum filium, tamquam ejus patronus: verum Prætor æquitate motus, decem perſonas inter cognatos ei prætulit: quod Vlpianus noſter docet in fragmento Inſtitutionum in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. ult.* ubi & perſonas enumerat, ut & Imperator §. 1. *Inſt. de bonor. poſſeſſionib.* Sed ordinarie id factum videtur, ut quis contracta fiducia ipſe liberos emanciparet: & inde ab Vlpiano hæc ſpecies omiſſa. Jure novo hæc ſublata, §. 2. *Inſt. dict. tit.* cum, quamvis ſine manumiſſione emancipatio fieret, primo fictione juris pater intelligeretur filium ſemper emancipaſſe contracta fiducia: qua de re aliquid dixi ad Cajum *Inſt. lib.* I. *tit. 6. not. 43.* ac poſtea cognati ſunt adgnatis exæquati *Novell. CXVIII.* SCHVLTING.

22. *Quarto familiæ*] Id eſt, agnatis patroni. hæc dicitur, *tum quem ex familia:* ſic enim lego in Inſtitutionibus Juſtiniani. CVJAC.

23. † *Familiæ*] *Familiæ Patroni. Q. p. p. item liberis:* addendum, *parentibusve.* IDEM.

23. * *Familiæ patroni*] Aberat verbum *patroni* ab omnibus edd. præter Genev. cIↃIↃ LXXXVI. quod tamen in codice Tilii legiſſe ſe ſcribit Cujacius *Obſervation. lib XX. cap. 34* ac re vera non alii, quam patroni familiæ, hæc bonorum poſſeſſio dabatur: etſi non negem, illam quoque dici, *tum quem ex familia*, §. 2. *Inſt. de bonor. poſſeſſionib.* uti illic edidit

tronaeave: [25] ſexto viro, uxori: ſeptimo [26] cognatis manumiſſoris, [27] quibus per legem Furiam plus mille aſſes capere licet. [28] Si nemo ſit, ad quem bonorum poſſeſſio pertinere poſſit: aut ſit quidem, ſe jus ſuum omiſerit, [29] populo bona deferuntur [30] ex lege Julia caducaria.

8. Li-

edidit Cujacius, probante Jano a Coſta *ad d.* §. *2. & ad* §. *4. Inſt. quib. mod. tutel. finit.* & C. A. Fabroto *ad Theophil. d.* §. *1. Inſt. de bonor. poſſeſſ.* De hac vero egiſſe videtur Vlpianus *l. 195.* §. *1. D. de verbor. ſignification.* & Cajus *l. 196. D. eod. tit.* quibus locis eos explicuiſſe materiam bonorum poſſeſſionis liquet, ſi illi legi 195. jungas *l. 11. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſtament. l. 2. D. unde legitim. l. 1. D. und. cognat.* ac cum *l. 196.* componas *l. 2. D. und. cognat.* Poſt legitimos vero, & adgnatos liberti cognatoſque demum vocata eſt familia patroni: ac conſequenter ipſe quoque patronus, *per d. l. 196. de verbor. ſignification.* qui tamen, ut & liberi, ex lege quoque XII. Tabularum legitimi erant heredes: adeoque ad bonorum poſſeſſionem Vnde legitimi vocabantur. Aliis tamen de familia erat hæc neceſſaria: ac de illis eam quoque accipit Theophilus *ad* §. *1. Inſt. de bonor. poſſeſſionib.* Quin & ſi ex prioribus partibus excluſus eſſet patronus, ejuſve liberi, lapſo forte tempore, ex hoc quoque capite admitti potuerunt. Frequens eſt hoc in bonorum poſſeſſionibus, ut illæ eidem homini ſæpius, & ſucceſſive deferantur, *l. 1.* §. *11. D. de ſucceſſor. edict.* SCHVLTING.

24. *Quinto patrono, patronæ: item liberis patroni, patronæve*] Sic ſcriptum eſſe in codice Tilii teſtatur Cujacius *Obſervation. lib.* XX. *cap. 34.* idque habet ed. Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. aliæ pro, *item liberis,* habent *liberisve.* Mirum vero, nunc iterum patronum vocari: idque crucem fixit Viris Egregiis, Fr. Hotmano, R. Bachovio, Arn. Vinnio, aliiſque *ad* §. *1. Inſt. de bonor. poſſeſſionib.* qui tamen inter ſe non conveniunt. imo & inde forte evenit, ut qui has Regulas primo publicavit, omiſerit in præcedentibus verbum *patroni.* Res ita habet. Cautum quidem hactenus ſatis erat patronis, eorumque liberis, qui erant in familia. Hic etiam vocat Prætor emancipatos, ac in adoptionem datos, nec non parentes, §. *2. Inſt. dict. tit.* quod hic excidiſſe vidit Cujacius *not. poſterior.* Nec tamen in hoc capite ipſum patronum, cujus occaſione & reliqui admittuntur, excludendum, ſed primo loco vocandum cenſuit Prætor, ſi forte tempore, vel repudiatione effectum eſſet, ne ex præcedentibus partibus Edicti poſſet venire. Nec aliter rem explicat Theophilus *ad* §. *1. Inſt. dict. tit.* qui in principio tamen non facit mentionem ipſius patroni: ſed vocat illam bonorum poſſeſſionem *unde liberi patroni, patronæque, & parentes eorum:* ſed poſtea & patroni meminit. Confirmat quoque hæc Vlpianus, relatus in Collatione jam ſæpe citata *tit. ult.* Jure novo hæc, & prior ſpecies uſu carent: & tales omnes venire poſſunt, ceu legitimi, vel cognati, poſtquam Juſtinianus ſucceſſionem libertorum, & ingenuorum exæquavit: quamvis quinto gradu hoc jus in libertorum ſucceſſione incluſerit, §. *2. Inſt. de bonor. poſſeſſionib.* § *2. Inſt. de ſucceſſ. libertor.* cum ingenuorum cognati vocarentur ad ſeptimum gradum, §. *ult. Inſt. de ſucceſſion. cognator.* Jure vero cognationis hic ſuccedi docet Juſtinianus in Græca conſtitutione apud Cujacium *Obſervation lib.* XX. *cap. 34.* & in Baſilicis *lib.* XLIX. *tit. 1.* Expoſuerunt hæc Cujacius egregie *loc. cit.* & Janus a Coſta *ad* §. *quumque, Inſt. de bonor. poſſeſſionib.* IDEM.

25. *Sexto viro, uxori*] Juſtiniano §. *1. Inſt. eod. tit.* ſeptima eſt hæc ſpecies, dum illam Vnde decem perſonæ tertio loco propoſuit: & §. *2. dict. tit.* nona, dum duas ſpecies, quæ exſtantibus tabulis locum habent, quoque numerat, & quidem primo loco. Hodie hæc eſt ultima, quia quæ mox ſequetur, eſt inuſitata. IDEM.

26. *Cognatis manumiſſoris*] Vocatum quoque ad bona filii manumiſſorem patris, ejuſque adgnatos & cognatos, nec non patronum patroni, ſi is ipſe libertinus eſſet, ſcribit Imperator in conſtitutione jam laudata in Baſilicis *tom.* VI. *p. 595.* IDEM.

27. *Quibus per legem Furiam &c.*] De qua lege *tit. 1.* §. *2.*

28. *Si nemo ſit*] Hoc eſt initium alterius ſententiæ. CVJAC. Diſtinxi hæc quoque; non vero novam feci hic regulam. In Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. eſt *Et ſi,* quo admiſſo, hæc ſatis erunt diſtincta. SCHVLTING.

29. *Populo*] Ex conſtitutione Antonini Caracallæ fiſco cedunt omnia caduca, *tit. 17.* §. *2.* Fiſco tamen vacantia jam ante ceſſiſſe (ne dicam de Vlpiano *l. 4.* §. *17. &* §. *20. D. de fideicommiſſar. libertatib.* qui forte poſt conſtitutionem illam Antonini ſcripſit) docet Papinianus *l. ult. D. de ſucceſſor. edict. l. 50. pr. D. de manumiſſ. teſtament.* & Julianus *l. 96.* §. *1. D. de legat.* 1. Imo in ipſo Edicto perpetuo hac de re quid ſcriptum fuit, *l. 1.* §. *1. D. de jur. fiſc.* ut adeo jam ante Antoninum quædam caduca ad fiſcum pertinuiſſe videantur: qua de re diximus *ad dict. tit. 17.* IDEM.

30. *Ex lege Julia caducaria*] De hac in *l. quidam, 96.* §. *quotiens. de legat.* 1. item *in l. ergo, 4.* §. *eadem conſtitutio. de fideicom. lib.* in illo loco, *quare & ſi caducis legionis,* vel, ut alii codices habent, *caducis legionibus, bona delata ſint,* idem erit probandum: nam *caducariis legibus,* legendum eſſe omni aſſeveratione confirmamus, id eſt, legibus Juliis. quæ enim delata dicuntur, legibus delata ut ſint neceſſe eſt. denique hoc ſignificat, vacantibus bonis fiſco vindicatis conſtitutionem ceſſare, ut *in leg. quod Divo, 50. de manumiſſ. teſtament.* hæ vero notæ *Cad. leg.* errori cauſam dedere. CVJAC. Emendatio Viri Summi in *l. 4.* §. *17. D. de fideicommiſſar. libertatib.* pro *caducis legionis* reponentis *caducariis legibus,* ſi admittatur,

 Vlpia-

8. Liberis bonorum poſſeſſio datur, [31] tam his, qui in poteſtatem uſque in mortis tempus fuerunt, quam emancipatis: item adoptivis, non tamen etiam in adoptionem datis.

9. Proximi cognati bonorum poſſeſſionem accipiunt, non ſolum per feminini ſexus perſonam cognati, ſed etiam adgnati capite deminuti: nam, licet legitimum jus adgnationis capitis minutione amiſerint, [32] natura tamen cognati manent.

10. Bonorum poſſeſſio datur parentibus, & liberis intra annum, [33] ex quo petere potuerunt: ceteris intra centum dies.

11. Qui [34] omnes intra id tempus ſi non petierint, ad bonorum poſſeſſionem ſequens gradus admittitur, perinde ac ſi ſuperiores non eſſent: idque per ſeptem gradus fit.

12. Hi, quibus [35] ex Succeſſorio Edicto bonorum poſſeſſio datur, [36] heredes quidem non ſunt, ſed heredis loco conſtituuntur, beneficio Praetoris. Ideoque ſeu ipſi agant, ſeu cum his agatur, [37] fictitiis actionibus opus eſt, in quibus heredes eſſe finguntur.

13. Bo-

Vlpianus id, quod antea expoſuerat, repetiiſſet, cum tamen dictis aliquid aliud voluerit addere. Egerat jam de vacantibus fiſco delatis: dein de ſpecie inde diverſa, cum alia ratione fiſcus bona adgnoſcit, verbi gratia, debitoris ſui, vel damnati. Tandem loquitur de caſu, quo bona delata ſunt caducis legionis, bona intelligens militis, qui ſine herede eſt mortuus, quæ bona legioni cedunt, *l. 6. §. 7. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſtament. l. 2. C. de hereditatib. decurion. &c.* ac inter eos, qui munera ad rem militarem utilia gerunt, recenſentur librarii caducorum *l. ult. D. de jur. immunitat.* Hoc jam videre Juriſconſulti Præſtantiſſimi, Janus a Coſta *ad §. 1. Inſt. de eo, cui libertat. conſervand. cauſ. bon. addicunt.* Em. Merillius *Variant. ex Cujac. lib.* III. *cap. 20.* Jac. Gothofredus *not. ad leg. Jul. caducar. princ. & ad l. un. Cod. Theod. de bon. milit.* SCHVLTING.

31. *Tam his, &c.*] Iiſdem, quibus datur contra tabulas bonorum poſſeſſio, *l. 1. §. pen. D. ſi tabb. teſtament. null. exſtab. und. liber.*

32. *Natura*] Quam, uti alibi, ita hic quoque Prætor ſequitur, *l. 2. D. und. cognat.*

33. *Ex quo petere potuerunt*] Vtiles dies hic conſiderantur, *§. 6. Inſt. de bonor. poſſeſſionib. l. 2. §. 1. D. quis ord. in bonor. poſſeſſionib. ſervet.* Hodie petitione non opus, ſed ſufficit qualiſcumque adgnitio, *§. 7. Inſt. eod. tit. l. ult. C. qui admitt. ad bonor. poſſeſſion. poſſ.* SCHVLTING.

34. *Omnes*] Si enim vel unus in gradu, vel ordine petat, locus eſt, & ſemper fuit juri adcreſcendi. de quo *ad tit. 26. §. 5.*

35. *Ex ſucceſſorio edicto*] Succeſſorium edictum eo dicitur, quod det ſucceſſionem inter bonorum poſſeſſores: quamquam & eam quoque clauſulam contineat, quæ definit tempora petendæ bonorum poſſeſſionis. Ceterum ex illa potiſſimum parte appellationem ſumit, qua in locum eorum, qui intra tempora petitionis bonorum poſſeſ. non admiſerunt, ſequentes vocantur, qui & ob eam cauſam ex ſucceſſorio edicto, ex ſucceſſoria parte, ex beneficio ſucceſſorii edicti, ex ſucceſſorio capite venire dicuntur, *l. ult. l. 1. §. ſed videndum. de ſucceſſ. edict. l. ult. C. eod. l. 1. §. pen. de jur. & fact. igno.* CVJAC.

36. *Heredes quidem non ſunt*] Hos facere non eſt Prætoriæ poteſtatis, ſed majoris, *pr. Inſt. de bonor. poſſeſſionib.*

37. *Fictitiis actionibus*] Fictitias appellare mihi videtur actiones, eas quidem, quæ directo & ipſo (ut ajunt) jure non competebant, ideoque minus legitimæ dicebantur, ſed ad civilium & legitimarum exemplum introductæ & excogitatæ a Prætore erant: vulgo dici utiles exiſtimant. CHAROND. Recte utiles hic intelliguntur actiones. Directæ tranſire non poſſunt, niſi in eos, qui vere ſunt heredes: adeoque fictione opus, ut pro heredibus habeantur, heredumque jure utantur, quod fit per omnia, *pr. Inſt. l. 1. l. 2. D. de bonor. poſſeſſionib.* Similem quoque bonorum poſſeſſori fuiſſe olim bonorum emptorem ſcribit Theophilus *ad pr. Inſt. de ſucceſſionib. ſublat.* quod probat Vlpianus *l. 4. §. 21. D. de fideicommiſſar. libertatib.* Alibi Theophilus dicit, bonorum poſſeſſorem agere, & conveniri oblique, *πλαγιαστικῶς*, *ad pr. Inſt. de bonor. poſſeſſionib.* quod idem eſt. Gloſſæ Nomicæ, *ὠτιλίως, χρησίμως, πλαγιαστικῶς*. Actiones has quoque dicitur Prætor accommodare bonorum poſſeſſori *pr. Inſt. de perpet. & temporalib. actionib.* idque recte in genere Cujacius accepit: non vero bene V. C. Arn. Vinnius ad hereditatis petitionem reſtringit. Sic etiam honorariis actionibus accenſentur illæ, quæ dantur contra bonorum poſſeſſores, *l. 35. verſ. illa autem, D. de obligationib. & actionib.* Alias etiam fictitias actiones dat Prætor, veluti Publicianam, & reſciſſoriam,

§. 3. 4. 5.

13. Bonorum poſſeſſio [38] aut cum re datur, aut ſine re: cum re, ſi is, qui accepit, cum effectu bona retineat: ſine re, cum alius jure civili evincere hereditatem poſſit: veluti [39] ſi ſuus heres [40] inteſtato ſit, bonorum poſſeſſio ſine re eſt, [41] cum ſuus heres evincere hereditatem jure legitimo poſſit.

§. 3. 4. 5. *Inſt. de actionib.* quod vidit quoque Cujacius *not. poſterior. ad d.* §. 3. & Janus a Coſta *ad eumd.* §. 3. E diverſo etiam actiones in heredem negantur commentitio jure, quaſi is heres non eſſet, uti in pœnalibus uſu venit, *l. 20. D. de pœn.* SCHVLTING.

38. *Aut cum re datur, aut ſine re*] Add. *tit. 23.* §. 6. *tit. 26.* §. 6. & illic notata. De eodem agit Cujacius *ad* §. 5. *Inſt. quib. mod. teſtament. infirment.*

39. *Si ſuus heres inteſtato*] Hæc ab interpunctionibus mendoſa ſunt. nam ſic diſtingui ea oportet, *Si ſuus heres inteſtato ſit, bonor. poſſ. ſine re eſt, cum, &c.* CVJAC. Interpunctionem hanc admiſi poſt Charondam, & Pacium. Aliæ edd. habent *ſit. Bonorum:* ſed Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI, *inteſtati, bonorum.*

40. † *Inteſtato ſit*] *Sit inteſtati.* CVJAC.

41. † *Cum ſuus heres*] *Quoniam ſuus heres.* IDEM.

TITVLVS XXIX.

[1] *De Bonis Libertorum.*

1. [2] Civis Romani liberti hereditatem [3] lex duodecim Tabularum patrono defert, ſi inteſtato [4] ſine ſuo herede libertus deceſſerit: ideoque, ſive teſtamento facto decedat, licet ſuus heres ei non ſit; ſeu inteſtato, & ſuus heres ei ſit, quamvis non naturalis; [5] ſed uxor, puta, quae in manu fuit, vel adoptivus filius, lex patrono [6] nihil praeſtat: [7] ſed ex [8] Edicto Praetoris, [9] ſi

1. *De bonis libertorum*] Occaſione ſucceſſionis legitimæ in ingenuorum bona Vlpianus aliquid dixit *in tit. 27.* de ſucceſſione in bona liberti ab inteſtato. Nunc, poſtquam bonorum poſſeſſiones expoſuit, plenius agit de bonis libertorum, ac jure patronorum ex XII. tabulis non tantum, ſed & Edicto Prætoris, ac lege Papia Poppæa. SCHVLTING.

2. *Civis Romani*] In Latino ſecus eſt, §. *ult. de ſucceſ. liber. l. 1. Cod. Th. de petit. hered.* CVJAC.

3. *Lex duodecim Tabularum*] Quæ quando ferebatur, non alii erant liberti, quam cives Romani, §. *ult. Inſt. de libertin.* Juſſit vero lex, bona liberti deferri e familia liberti in familiam patroni, *l. 195.* §. *1. D. de verbor. ſignification.* de quo aliquid ſcripſi *ad tit. 11.* §. *8.* Quin & nomen patroni libertus accipit, tamquam filius, ſecundum Lactantium *Divinar. Inſtitution. lib.* IV. *cap. 3.* Vnde & legatum relinquitur libertis ea lege, ne de nomine teſtatoris exeat, *l. 108. D. de conditionib. & demonſtrationib.* ubi multa cumulavit D. Gothofredus. SCHVLTING.

4. *Sine ſuo herede*] Hodie ſatis eſt ad excludendos patronos, ſi liberti liberos reliquerint, §. *3 Inſt. de ſucceſſion. libertor. pr. Inſt. de ſervil. cognation.*

5. *Sed uxor, puta, quæ in manu fuit*] De qua *tit. 11.*

6. *Nihil præſtat*] Id vero iniquum videbatur eſſe, quod adoptivus filius patronum excluderet, *pr. Inſt. de ſucceſſione libertor.*

7. *Sed ex Edicto Prætoris*] Rutilius Prætor edixerat, ut ſocietatis lege patronus dimidiam bonorum liberti partem haberet. Sed poſteriores prætores jus aliud conſtituerunt, patronum illam bonorum partem ſucceſſionis jure habere edicentes: ipſique contra tabulas teſtamenti liberti bonorum poſſeſſionem polliciti ſunt: niſi aliquem ex naturalibus liberis hæredem libertus ſcripſiſſet: ut Vlpianus *cap. 1. D. de bon. libert.* ſcribit. Poſtea vero lege Papia aucta fuiſſe patronorum jura Juſtinianus dicit, qui locupletiores libertos haberent, ſed eam ipſe interpretatur & corrigit, jus novum de ſucceſſione libertorum ſtatuens. Et hæc adnotaſſe ſufficiat. CHAROND.

8. *Edicto Prætoris*] Qui jus civile hic correxit: ac iniquitatem ejus emendavit, non tollens illud, quod non poterat: ſed vetans extraneum patrono præferri: quod lex XII. tabb. quoque non diſerte permiſerat. Similis & alibi fuit ſcopus inducendæ bonorum poſſeſſionis, *pr. Inſt. de bonor. poſſeſſionib.* ad quem locum videri meretur Janus a Coſta. Ceterum non ſemper olim Prætores eumdem ſervarunt modum, ut apertum eſt ex *l. 1. D. de bon. libertor.* Verrem ſextantem dediſſe auctor eſt Cicero *in Verr. lib.* I. *cap. 48.* & quidem filiæ patroni: quod edicto hic memorato non fuit cautum, §. *5. hoc tit.* additque, ipſius deceſſorem nihil tale edixiſſe. SCHVLTING.

[9] ſi teſtamento facto libertus moriatur, [10] aut ut nihil, aut minus quam partem dimidiam bonorum patrono [11] relinquat, contra tabulas teſtamenti [12] partis dimidiae bonorum poſſeſſio illi datur; [13] niſi libertus aliquem ex naturalibus liberis ſucceſſorem ſibi relinquat: ſive inteſtato decedat, & [14] uxorem forte in manum, vel adoptivum filium relinquat, [15] aeque partis mediae bonorum poſſeſſio [16] contra ſuos heredes [17] patrono datur.

2. In

9. † *Si teſtamento facto libertus moriatur*] *Seu teſtato lib. moriatur*, & *aut nihil*. CVJAC.

10. *Aut ut nihil*] Legendum, & *aut nihil*, §. *1. de ſucceſſ. libert.* IDEM.

11. *Relinquat*] Titulo etiam legati, *l. 44. §. ult. D. de bon. libertor.*

12. *Partis dimidiæ*] Semiſſis quoque meminit Suetonius *Neron. cap. 32.* Atque hanc partem intellexiſſe videtur Dion. Caſſius *lib.* LI. *p. 454.* ubi narrat, Auguſtum juſſiſſe, ut liberti Julii Antonii ea patrono præſtarent vivi, quæ ſecundum leges ipſi debebant relinquere. Illud notabile, quod, quamvis bonorum poſſeſſio contra tabulas detur liberis, modo tabulæ tempore mortis exiſtent, *l. un. D. ſi tabb. teſtament. extab.* etſi nemo etiamnum exſtiterit heres, *l. 4. pr. de bonor. poſſeſſion. contr. tabb.* adeoque detur contra lignum, ut dicitur *l. 19. D. eod. tit.* patrono tamen hæc non detur, niſi hereditas ſit adita, aut bonorum poſſeſſio petita, *d. l. 4. pr. l. 3. §. 5. D. de bon. libertor.* ac tunc quoque hac data, Prætor ſcripto iterum dat bonorum poſſeſſionem ſecundum tabulas, *l. 6. pr. D. de bonor. poſſeſſionib.* Denique deficiente patrono, penes ſcriptum heredem ipſo jure tota remanebit hereditas: at deficiente ſcripto, nec bonorum poſſeſſionem ſecundum tabulas petente, patronus, qui diverſo jure venit, quam ſcriptus: ac ad partem tantum vocatur, adeoque jure adcreſcendi gaudere non poteſt, ſpecialiter ad illius partis poſſeſſionem a Prætore vocatur, *d. l. 6. pr. D. de bonor. poſſeſſionib.* Exponit hoc plenius Ant. Faber *de errorib. Pragmaticor. decad.* L. *err. 7. n. 6. & 7.* Juſtinianus vero pro dimidia parte tertiam conſtituit, ſi liberti non minus, quam centum aureos relinquant, §. *3. Inſt. de ſucceſſion. libertor.* ad quod jus Tribonianus reſponſa veterum videri poteſt accommodaſſe: ac mentionem exſtare voluiſſe partis certæ, *d. l. 6. pr. D. de bonor poſſeſſionib.* conſtitutæ, *l. 3. pr. D ſi a parent. quis manumiſſ. ſit.* debitæ, *l. 26. D. de bon. libertor.* & alibi. & legitimæ, *l. 1. C. de bonor. poſſeſſion. contr. tabb. libert.* quod obſervatum Viris Eruditis: idque, ſi non de omnibus illis locis, de pleriſque ſaltem verum erit. Veteres ſane credendi ſunt fuiſſe locuti, prout jus ſui temporis exigebat, clare & aperte. SCHVLTING.

13. *Niſi libertus aliquem ex naturalibus liberis ſucceſſorem ſibi relinquat*] Sive ſui eſſent, ſive emancipati: ſive e teſtamento heredem faciat, ſive ab inteſtato habeat, §. *1. Inſt. de bon. libertor.*

14. *Uxorem forte in manum, vel adoptivum filium*] Hi quoque conjunguntur *tit. 23. §. 3.*

15. *Æque partis dimidiæ*] Hæc eſt quinti gradus bonorum poſſeſſio: quæ & nullis extantibus ſuis heredibus patrono dabitur, ſi bonorum poſſeſſ. Unde legitimi non admiſerit: nam ſibi ipſi ſuccedi poſſe jampridem receptum eſt, *l. 1. §. ſed an. de ſucceſſ. edict.* CVJAC.

16. *Contra ſuos*] Nullæ ſunt hic tabulæ: adeoque contra perſonas conceditur bonorum poſſeſſio: nam iniquum videbatur, commento juris civilis, adoptione (cui par eſt in manum conventio) patronum excludi, §. *1. Inſt. dict. tit.* Juſtinianus adoptivos liberos, tam libertorum, quam patronorum, extraneorum loco haberi voluit, in conſtitutione a Cujacio luce donata *Obſervation. lib.* XX. *cap. 34.* quæque exſtat in Baſilicis *tom.* VI. *p. 593.* In his verbis: *ἐὰν δὲ θετοὺς παῖδας ἔχωσιν οἱ ἐλευθερωθέντες, ἢ οἱ πάτρωνες, τούτους, εἰ καὶ ὑπεξουσίους ἔχωσιν, οὐ δεχόμεθα ἐν τάξει υἱῶν, ἀλλὰ ἐν τάξει ἐξωτικῶν.* Fabrotus vertit. *Si vero manumiſſi, vel patroni liberos habeant adoptivos*, (male omiſſum eſt in verſione Fabroti hoc verbum, *hos, licet filiifamilias ſint, non filiorum, ſed extraneorum loco habemus.* Non puto tamen, hinc poſſe defendi lectionem vulgatam §. *2. Inſt. de ſucceſſion. libertor.* ubi, poſtquam narratum eſt, lege Papia cautum fuiſſe, ut, ſi libertus centum ſeſtertiorum millia in bonis haberet, & pauciores quam tres liberos, ſive teſtatus, ſive inteſtatus moreretur, virilis pars patrono deberetur: atque inde concluditur, ſi libertus unum filium, filiamve heredem reliquiſſet, perinde partem dimidiam debitam fuiſſe patrono, *ac ſi libertus ſine ullo filio, filiave inteſtatus deceſſiſſet.* Hoc ſane falſum; & tali in caſu patrono debita fuit tota hereditas: ac ut id reſtringatur ad ſpeciem, ubi filius nullus, vel filia eſt, nempe, naturalis, ſed tantum, adoptivus, id non patitur recta interpretandi ratio, nec verborum generalitas: quidquid dicant Viri Egregii, Janus a Coſta & Theod. Marcilius *ad d. §.* Sed is caſus recte comparatur cum illo, ubi libertus liberos non relinquens eſt teſtatus: adeoque recte pro *inteſtatus* Cujacius repoſuit *teſtatus*, *Obſervation. lib.* III. *cap. 13. & lib.* XVII. *cap. 13.* quod probarunt quoque Ant. Contius, Lud. Ruſſardus, Fr. Hotmanus, aliique. Quin & Theophilus locum totum accepit de caſu teſtati, de quo etiam agebat: cum, ſi legiſſet *inteſtatus*, debuiſſet hoc addere in Paraphraſi Unde illum legiſſe *teſtatus*, bene vidit Fabrotus, quamvis id non probet. SCHVLTING.

17. *Patrono datur*] Et hic ergo diverſo jure ſucceditur a liberis, & diverſo a patrono.

18. *Nihil*

2. In bonis libertae patrono [18] nihil juris [19] ex Edicto datur: itaque ſi inteſtata moriatur liberta, ſemper ad eum [20] hereditas pertinet.

3. Licet liberi ſint libertae, quoniam non ſunt ſui heredes matri: obſtat patrono [21] lex Papia Poppaea. Poſtea libertas [22] quatuor liberorum jure [23] tutela patronorum liberavit: [24] & cum intulerit, jam poſſe eas ſine auctoritate patronorum teſtari, [25] proſpexit, ut pro numero liberorum libertae [26] ſuperſtitum [27] virilis pars patrono debeatur.

4. Liberi patroni [28] virilis ſexus eadem jura in bonis libertorum parentum ſuo-

18. *Nihil juris ex Edicto datur*] Nec id opus erat, cum nec ſuus heres ex illa eſſe poſſet, qui patronum poſſet excludere. Quin nec illa olim ſine patroni, qui legitimus erat tutor, auctoritate poterat teſtari, *arg. §. ſeq.* nec ſine ejus conſenſu in manum convenire, ſecundum id, quod docuit Vlpianus *tit. 11. §. 27.* SCHVLTING.

19. *Ex edicto datur*] Nam de liberto prætor edixit, non liberta, & de ſuis heredibus, quales fœmina non habet. CVJAC.

20. *Hereditas pertinet*] Ergo lege XII. tab. non Prætoris edicto. quæ ſequuntur ita reſtituenda ſunt. erat omni ex parte hic libellus miſere depravatus: at hæc ita reſtituenda ſunt, *nam licet liberi ſint libertæ, quoniam non ſunt ſui heredes matri, non obſtant patrono. Lex Papia Poppæa libertas.* Ait, *non obſtant patrono.* hoc utique verum eſt antiquo jure, nam poſt S. C Orfitianum liberi inteſtatæ libertæ patronos excludunt, *l. 1. in princ. & §. ſi nemo ad Tertyl.* IDEM. Probo emendationem Cujacii: excepto eo, quod non videam, cur omittatur illud *poſtea.* Legamus hæc uno ſpiritu. *Lex Papia Poppæa poſtea libertas &c.* Lex, ſcilicet, illa ſupervenit multis ſæculis poſt duodecim tabulas. Sic Imperator dicit. *Poſtea lege Papia adaucta ſunt jura patronorum, § 2. Inſt. de ſucceſſion. libertor.* Charondas hæc quidem connectit: ſed in lectione nihil mutat. SCHVLTING.

21. *Lex Papia Poppæa*] Hæc de jure patronatus varia conſtituit, quæ expoſuit Paulus libro ſingulari *de jure patronatus, quod ex lege Julia Papia venit;* cujus nihil niſi nomen habemus in Indice Pandectarum Florentinorum. Egit hæc lex etiam de libertis virilis ſexus: ac quid caverit, refertur *§. 2. Inſt de ſucceſſion. libertor.* idque quod hic non legamus, Excerptoris culpa factum eſſe videtur. IDEM.

22 *Quatuor liberorum jure*] Ad hoc jus videtur pertinere inſcriptio hæc apud Gruterum *p.* IↃCXXXI. 2. ubi Perſicus, libertinus, ſepulchrum inter alios fecit C. CORNELIO. PERSICO. F. HABENTI. EQVVM. PVBLICVM. CORNELIAE. ZOZIMAE. MATRI. EJVS. HABENTIVS. QVATVOR. LIBEROR. BENEFICIO. CAESAR. Atque ipſum hoc jus puto datum eſſe a Claudio mulieribus libertinis naves fabricantibus, de quo ita Suetonius *Claud. cap. 19.* ſcribit. *Naves mercaturæ cauſa fabricantibus magna commoda conſtituit, pro conditione cujusque: civi vacationem legis Papiæ Poppææ, Latino jus Quiritium, feminis jus quatuor liberorum.* Ad jus ſuccedendi, quod matribus in bonis filiorum datum eſt, hoc referri nequit, cum id demum inductum ſit Hadriani, vel Pii temporibus Senatusconſulto Tertulliano: de quo *ad tit. 26. §. 8.* IDEM.

23. *Tutela patronorum liberavit*] Ingenuæ tutelam evadebant per tres liberos: ut dictum *ad tit. 11. in fin.* IDEM.

24. *Et, cum intulerit, jam poſſe eas &c.*] Ex eo, quod lex libertinas tutela liberaverat jure quatuor liberorum, conſequens fuit, ut jam teſtamentum libere poſſent facere, quod alioquin requirebat auctoritatem tutoris *tit. 20. § 15.* IDEM.

25. *Proſpexit*] Vt ita pro amiſſo jure tutelæ patronus hoc haberet ſolatii. Mares vero liberti hic melioris erant conditionis, qui, ſi non haberent ſeſtertia centum, liberam habebant teſtamenti factionem, quaſi ſumma hæc eſſet parva, nec ſufficiens, ut aliquid novi hic conſtitueretur, pro opibus Auguſtei ævi: ut recte hoc exponit V. C. Jac. Perizonius *Diſſertation. 11. p. 171.* & ſic nec illa ſumma curabatur in caſu, quem Paulus habet *Sententiar. lib. V. tit. 9. §. 1.* Sed & ſi libertus tres habebat liberos, excludebatur patronus: ſi duos, pars virilis: ſi unum, vel nullum, dimidia patrono erat relinquenda, *§. 2. Inſt. de ſucceſſion. libertor.* Juſtinianus quod de centum ſeſtertiis cautum fuerat, voluit obtinere in eo, qui centum haberet aureos: nec inter libertos, & libertas diſtinxit, *3. Inſt. dict. tit.* mutata ſumma pro more ſuo, de quo dixi ad Paulum *Sententiar. lib.* III. *tit. 5. §. 10.* imminutis quoque jam hominum opibus. IDEM.

26. *Superſtitum*] Confer *l. 113. D. de verbor. ſignification.*

27. *Virilis pars*] Eadem lex cavet, ut liberto teſtato, vel inteſtato defuncto relicto uno, vel duobus liberis, patronus virilem, relictis tribus, ut nihil auferat, & ut ita demum, quando pauciores ſunt quam tres, viriles auferat, ſi libertus centenarius ſit, *§. poſtea de ſucceſſ. lib.* ex quibus apparet quantum inter libertum & libertam interſit. quod & Valent. in *Novel de libertis* probat. CVJAC.

28. *Virilis ſexus*] Et hoc diſcrimen ſexus fluxiſſe videtur ex ratione legis Voconiæ, cujus meminit Paulus *Sententiar. lib. IV. tit. 8. §. 2.* Adoptivos vero liberos, tamquam de familia, hic paris conditionis

ſuorum habent. quae & ipſe patronus. [29] Feminae vero [30] ex lege quidem duodecim Tabularum perinde jus habent, atque maſculi patronorum liberi.

5. Contra tabulas autem teſtamenti liberti, aut ab inteſtato contra ſuos heredes [31] non naturalis bonorum poſſeſſio eis non competit. [32] Sed ſi jus trium liberorum habuerunt, etiam haec jura ex lege Papia Poppaea nanciſcuntur.

6. [33] Patronae ex bonis libertorum [34] illud jus tantum habent, quod lex duodecim Tabularum introduxit. Sed poſtea lex Papia patronae [35] ingenuae duobus [36] liberis honoratae, libertinae tribus, id juris dedit, quod patronus habet ex Edicto.

7. Item liberis ingenuae [37] trium liberorum jure honoratae eadem lex id jus dedit, [38] quod ipſi patronae tribuit.

EX

fuiſſe cum juſte natis, recte probat Cujacius *Obſervat. lib. VII. cap. 1.* adducto loco Appiani *Civil. lib. III. p. 556.* ubi docet, adoptivos habere eosdem adgnatos cum adoptante, nec non eosdem libertos, *τοὺς ἀπελευθέρους*, quod male illic verſum eſt *clientes*. SCHVLTING.

29. *Feminae vero*] Jure antiquo, quo & hodie utimur, inter liberos patroni nulla eſt differentia ſexus: Prætorio jure plus tribuitur maſculis, quam feminis. CVJAC.

30. *Ex lege quidem duodecim Tabularum*] Quæ lex, uti inter mares & feminas, quæ in familia erant, non diſtinxit in ſucceſſione ab inteſtato ingenuorum, *§. 5. Inſt. de exheredation. liberor. l. 14. C. de legitim. hered.* pari ratione nec hic diſcrimen fecit. Itaque patronus, & patrona pariter admittuntur, *l. 17. D. de bon. libertor.* SCHVLTING.

31. *Non naturalis*] Pro *non naturales*. CVJAC. Confer. *§. 1. ſin.*

32. *Sed ſi jus trium liberorum habuerunt*] Nihil tale viris opus fuit: verum, quia ex Edicto nihil mulieribus juris competebat, lex Papia, quæ liberorum procreationi ſtuderi volebat, ſatis benigne cum feminis agi credidit, ſi ſub hac conditione iis par jus cum viris daret. Alibi quoque in eadem lege conditio feminarum pejor fuit, quam marium. Exemplum habebimus *§. 10.* aliudque notavimus *ad tit. 15.* Hoc autem jus duravit, quamvis per adoptionem in alienam familiam tranſiiſſet patroni filia, *l. 49. D. de bon. libertor.* (qui locus pertinere videtur ad hoc caput legis Papiæ, ut & alia jura, quæ non ex XII. tabulis, ſed legibus poſterioribus, naturalibus perſonarum denominationibus deferuntur, *l. 7. pr. D. de capit. minut.* Nec hic opus videtur fuiſſe illa fictione, ut patroni filia fingeretur patroni filius, cujus meminit Imperator, & vocat, [illegible], in conſtitutione de jure patronatus ſæpe laudata in Baſilicis *lib. XLIX. tit. 1. tom. VI. p. 594.* cum lex nominatim filiam hanc vocaret: ubi nec opus fuit tuitione Prætoris; quod viſum Jano a Coſta *ad §. 4. Inſt. quib. mod. tutel. finit.* SCHVLTING.

33. *Patronæ*] Eſt differentia inter patronum & patronam, non quidem ex XII. tab. ſed ex lege Papia: nam licet nullis extantibus ſuis heredibus, quo caſu locus eſt legi XII. tab. idem patronæ jus, quod patrono ſit, jure tamen Prætorio non aliter patronæ datur bonorum poſſeſſio contra tabulas, vel ab inteſtato contra ſuos heredes non naturales, quam ſi ingenua duobus, libertina tribus liberis honorata ſit CVJAC.

34. *Illud jus tantum &c.*] Prætor eas neglexiſſe videtur, eodem modo, ut patroni filias, *§. præc.*

35. *Ingenuæ*] Hoc verbum in ed. Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. alia litterarum forma excuſum eſt, quaſi non comparens in codice Tilii. ed. tamen Charondæ, & omnes aliæ id habent: ac ſenſus id exigit. SCHVLTING.

36. *Liberis honoratæ*] In *§. præferuntur. de S.C. Tertyl.* vulgo legitur, *mater liberis onerata*, ſed ut in hoc loco, ita in eo auctoribus etiam ſcriptis libris legendum eſt *honorata*. Theoph. in *§. ſed cum antea. eod. tit.* dixit [illegible]. CVJAC.

37. *Trium liberorum jure honoratæ*] Et ſic ergo pluribus liberis patronæ erat opus ad hoc jus tranſmittendum ad liberos, quam ut ipſa eo potiretur: hic enim ſufficiebant duo, *§. præc.* Liberi vero vulgo quæſiti etiam in hæc jura ſuccedunt, *l. 18. D. de bon. libertor.* SCHVLTING.

38. *Quod ipſi patronæ*] Legendum *patronæ*. JACOBVS CVJACIVS has ad Vlpianum notas ſcripſi, tibique Jo. Amariton, dicavi, quo neque gratiorem mihi, neque meo judicio qui ea, quæ recta ſunt, acutius perſpiciat, vehementius amplectatur, religioſius colat, noſtra quamquam ſcho a fert. Non erit ea res mihi damno, ſi tu pro eo, ac ipſe cupio, eis utare pro tuis: nam etſi perexiguum ſit ingenium mihi, diligentia tamen mea brevi, ut ſpero, tibi & juris ſtudioſis & Reipubl. noſtræ ampliora beneficia præſtabuntur. Toloſæ Kal. Novemb. cIↃ IↃ LIV.

38. * *Quod ipſi patronæ*] Ita & Charondas edidit: idque

idque res ipſa exigit. Hinc vero non recte colligitur, etiam liberos ſexus feminini eguiſſe eodem jure libertorum, quo matres, § *prac.* quod etiam negat M. Vertranius Maurus *de jur. liberor. cap. 26.* Atque hoc jus filius patronæ non amiſit, quamvis in aliena eſſet poteſtate, *l. 22. D. de jur. patronat.* ubi ut aliquid ad Tribonianum mutatum fuiſſe exiſtimemus cum eodem Vertranio Mauro *d. loc.* nulla eſt ratio: non enim illic dicitur, hoc jus ſemper patronæ filio dari: ſed competere ei, quamvis in adoptiva familia ſit: in quo nihil eſt, quod non potuerit ſcribere Cajus. SCHVLTING.

EX TITVLO
*De Injuriis.

[1]Injuria, ſiquidem atrox, i. gravis rerum, non ſine judicis arbitrio aeſtimatur. Atrocem autem aeſtimare ſolere Praetorem: [2] adque colligi ex facto, ut puta, ſi verberatus, vel vulneratus fuerit. Ex COLLATIONE MOSAICARVM ET ROMANARVM LEGVM TITVLO II.

1. *Injuria, ſi quidem atrox, i. gravis rerum, &c.*] Hic locus non videtur eſſe integer. V.C. Petr. Pithœus *ad Collation. Moſaicar. & Rom. l. tit. 2.* injuriam *rerum* accipit de illa, quæ re committitur: quod, utcumque forte rarius, præferendum certe emendationi V. C. Cl. Salmaſii *de mod. uſurar. cap. 17. p. 793. & ad jus Attic. & Roman. cap. 8. p. 242.* reponentis *per reum*: & per *reum* intelligentis actorem; quo modo tamen nemo loquitur, ubi definiendum eſt, uter litigantium quid faciat. Nec admittendum, quod exiſtimat *dict. cap. 8. p. 237* aliud eſſe in injuria leviori, illamque non taxari judicis arbitrio: quod evertitur in §. 7. *Inſt. hoc tit.* Argumenta a conſequentibus, & a contrario periculoſa paſſim & invalida ſunt. Id docet plus ſemel Eximius Juriſconſultus. Ger. Noodt *Jul. Paul. cap. 7. & Diocletian. & Maximian. cap. 22.* Merito ergo hæc non placuerunt Deſ. Heraldo *Obſervat. cap. 47. & Animadverſion. in Salmaſ. Obſervat. ad jus Attic. & Roman. lib. II. cap. 17.* qui legit: *verum*, putans ex præcedentibus quædam excidiſſe: atque inde minus clara eſſe ſequentia. At nec hoc ſatisfacit. Senſus horum videtur eſſe, in atroci injuria æſtimanda opus eſſe arbitrio judicis. Sed & uſitatum eſſe, ut ipſe Prætor definiat ſummam, in quam judex, re probata, reum condemnet. SCHVLTING.

2. *Adque*] Recte Pithœus reponit, *idque*. IDEM.

EX TITVLO
*De Actionibus.

1. [1] Actionum genera ſunt duo: in rem, quae dicitur vindicatio: in perſonam, quae condictio appellatur. In rem actio eſt, per quam rem noſtram, quae ab alio poſſidetur, petimus: & ſemper adverſus eum eſt, qui rem poſſidet. In perſonam actio eſt, qua cum eo agimus, qui obligatus eſt nobis ad faciendum aliquid, vel dandum: & ſemper adverſus eundem locum habet.

2. Actionum autem quaedam ex contractu, quaedam ex facto, quaedam in factum ſunt. Ex contractu actio eſt, quotiens quis ſui lucri cauſa cum aliquo contrahit, veluti emendo, vendendo, locando, conducendo, & ceteris ſimi-

1. *Actionum genera ſunt duo, &c.*] Hoc fragmentum, dubio procul ex titulo *de actionibus* deſumptum, hoc loco quoque collocavi: ut ita omnia, quæ ex hoc Vlpiani opuſculo ſuperſunt, conjuncta poſſint inveniri. Notas illi illuſtrando non putavi eſſe neceſſarias, cum de actionibus innumeri egerint Doctores: & hoc ipſum quoque fragmentum enarret Cujacius *Recitationib. ad l. 25. D. de obligationib. & actionib.* SCHVLTING.

ſimilibus. Ex facto actio eſt, quotiens ex eo teneri quis incipit, quod ipſe admiſit: veluti furtum, vel injuriam commiſit, vel damnum dedit. In factum actio dicitur, qualis eſt (exempli gratia) actio, quae datur patrono adverſus libertum, a quo contra Edictum Praetoris in jus vocatus eſt.

3. Omnes autem actiones aut civiles dicuntur, aut honorariae. LEX EST XXV. D. DE OBLIGATIONIB. ET ACTIONIB.

TITVLORVM EX CORPORE VLPIANI FINIS.

CODICIS GREGORIANI,
ET
CODICIS HERMOGENIANI
FRAGMENTA,

QVAE INVENTA HACTENVS FVERE,
OMNIA.

Notas addidit

ANTONIVS SCHVLTINGIVS,
J. C.

De his fragmentis duorum Codicum haec ſcripta reliquit Jacobus Gothofredus in *Manuali Juris*, *Bibliothecae Juris civilis Romani cap. 3. §. 3. 4.*

Codicis Gregoriani & Hermogeniani quoque reliquiae quaedam hodie ſuperſunt, manu, ut dixi, Aniani, ſeu Gothorum. Quinimo & B. Auguſtinus *lib.* 11. *ad Pollentium cap. 8.* cujuſdam Conſtitutionis ex Cod. Gregoriano meminit. Addi poſſunt & eae, quae exinde citantur ab Auctore Collationis Legum Moſaicarum, & Conſultationis veteris Auctore. Quinimo & quae a Papiano libro Reſponſorum. Quorumnam autem Impp. Conſtitutiones his Codd. comprehenſae fuerint, oſtenſum jam alibi.

CODI-

[1]CODICIS GREGORIANI LIBER I.

TITVLVS I.

[2]De Poſtulando.

1. *Codicis Gregoriani*] Collectiones Imperialium conſtitutionum codicis nomine indigitati ſunt Gregorius, vel Gregorianus, ac Hermogenianus, & poſtea Impp. Theodoſius & Juſtinianus. Codicem vero eſſe qui formæ erat fere quadrangulæ: librum vero dici volumen, vidimus *ad Paul. Sententiar. lib.* III. *tit. 6.* §. 87. Citari vero Gregorianus & Hermogenianus ita ſolent, ut primo loco ponatur Gregorianus, *conſtitution. de nov. Codic. faciend. pr & de Juſtinian. Codic. confirmand.* §. 1. nec aliter Scholiaſtes Baſilicorum *ad l. 18. C. de tranſactionib.* Harmenopulus *Promptuar. lib.* I. *tit.* 1. §. 7. unde colligi poſſet, Gregorianum præceſſiſſe. Atque hujus auctorem forte fuiſſe Gregorium, Præfectum Prætorio ſub Conſtantino Magno, anno Chriſti CCCXXXVI. exiſtimat V. C. Jac. Gothofredus *Prolegomen. Codic. Theodoſian. cap.* 1. ad quem Gregorium miſſæ ſunt *l. 3. Cod. Theod. de annon. & tribut. l. 2. Cod. Theod. de contrahend. emption. l. 1. Cod. Juſtinian. de naturalib. liber.* Quod tamen merito non ponit pro certo. Sane Auguſtinus *ad Pollentium lib.* II. *cap. 8.* Gregorianum citat, non uti librum, ſed veluti auctorem, dicens aliquid legi *apud Gregorianum.* ac ſic Auctor Collationis Moſaicarum & Romanarum legum *tit.* 1. ſcribit, *Gregorianus eodem libro, & titulo tale reſcriptum dedit:* & *tit. 6. Hanc quoque conſtitutionem Gregorianus titulo de nuptiis inſeruit.* Similia alibi. Continuiſſe videtur conſtitutiones ab Hadriano, ſub quo Edictum perpetuum editum, & nova quædam forma juri publico & privato acceſſit; in tantum quidem, ut illum Principem legibus Rempublicam imbuiſſe dicat Latinus Pacatus *Panegyric. ad Theodoſ. cap. 11.* ac pleræque in illo conſtitutiones eo tendebant, ut de illis, quæ Edicto illo cauta eſſent, reſponderent, illa interpretarentur, ſupplerent, corrigerent, adjuvarent, mutarent. Non vero in Valeriano & Gallieno deſiit Codex Gregorianus, quod exiſtimat Cujacius *princ. Paratitlor. Cod.* verum etiam Imperatorum ſequentium, quin & Diocletiani & Maximiani conſtitutiones illum continuiſſe, vel hæc ipſa fragmenta, & Collatio Moſaicarum & Romanarum legum in dubium revocari non ſinunt. Vt vero duos parietes de una fidelia dealbem, & clarius nonnulla ad conſtitutiones, quæ Codicem Theodoſianum præcedunt, pertinentia exponere poſſim, de Hermogeniano Codice aliquid ſimul erit dicendum. Is ergo auctorem forte habuit Hermogenianum Juriſconſultum, qui vixit ſub Conſtantino ejuſque liberis: uti probat jam laudatus Jac. Gothofredus, conſentiente Æg. Menagio *Amœnitat. juris Civil. cap. 11.* Meminit certe is prohibitæ appellationis a Præfectis Prætorio *l. 17. D. de minorib.* quod jus induxit Conſtantinus Magnus *l. 16. Cod. Theod. de appellationib.* Idem in *l. 23. D. de manumiſſ. vindict.* docet, manumiſſionem hodie fieri poſſe domino tacente, nec opus eſſe verbis ſolennibus, quod conſequens juri inducto *l. 1. C. de formul. & impetrationib. ſublat.* quæ edita A. Chriſti CCCXLII. Minus firmum eſt argumentum, quod Correctorum meminit *l. 10. D. de offic. Præſid.* cum horum quoque mentionem inveniamus in antiquioribus ſcriptis & legibus. certe Diocletianus & Maximianus Correctorem commemorant *l. 4. C. de jur. & fact. ignorant. l. 3. C. quib. non objicit. long. tempor. præſcript.* & Papinianus *l. 20. D. de offic. Præſid.* nec non Vopiſcus Correctorem Lucaniæ nominat *Aurelian. cap. 39.* Idem dicendum de eo, quod numero plurium de Principibus loquatur, *l. 41 D. de excuſationib. l. 10. D. de publican. & vectigalib. l. 46. §. 7. D. de jur. fiſc.* cum ita quoque loqui potuerit tempore Diocletiani & Maximiani, aliorumque ipſos ſecutorum. Nec ex eo, quod camelaſiæ meminit *l. 1. §. 2. D. de munerib. & honorib.* id certo concluditur; quoniam nondum conſtat, id non fuiſſe antiquius temporibus Conſtantii, & fratrum ipſius. Gentilem fuiſſe putat idem Jac. Gothofredus; quod olim negare: at nihil habet, quo id evincatur. Codicis autem Hermogeniani tres editiones fuiſſe notat idem Gothofredus, nec non Fabrotus *enarration. Paratitlor. Cujac. in princ.* Verum Sedulius Presbyter, quem auctorem laudant, *in Præfation. oper. Paſcal. in proſa* ſcribit, Hermogenianum feciſſe tres editiones ſui operis: ac per opus an intelligat Codicem, cujus tamen magis collector fuit, quam auctor; an aliud opus, libros, nempe, ſex Epitomarum, qui ſæpe in Pandectis laudantur; an aliud nobis ignotum, dubium relinquitur. Eorumdem quoque Imperatorum conſtitutiones in utroque Codice poſitas fuiſſe cenſet idem Gothofredus; ita tamen, ut alter ab altero aliquando diſcrepuerit, & aliquid alterius labori adjecerit. In Collatione ſane Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 6.* citatur conſtitutio Diocletiani & Maximiani ex Codice Hermogeniano ſub titulo *de nuptiis*, quæ dicitur eſſe in Gregoriano triceſima & ſecunda: alio tamen die, & aliis Coſſ. verum inde quidem videtur poſſe confici, in utroque Codice extitiſſe leges aliquas illorum Principum: non vero utrumque Codicem leges ab Hadriano uſque ad annum Chriſti

I. Impp. Severus & Antoninus A. A. Manilio.

[3] Si nulla ſententia contra te dicta eſt, quae infamiae detrimentum adferat, ſine cauſa times, ne exiſtimatio tua laeſa ſit ob id, quod in carcerem per injuriam conjectus es.

II. Imp. Gordianus A Jovino.

[4] Nullam exiſtimationis infamiam avunculus tuus [5] pertimeſcet fuſtibus ſubjectus, ſi ſententia non praeceſſit ignominiae maculam inrogans. PP. VI. Kal. Sept. [6] Pio & Pontiano COSS. CCXXXVIII.

TITV-

fere CCC. comprehendiſſe. Ego in fragmentis Gregoriani Codicis video allegari conſtitutiones Severi, aliorumque antiquorum Imperatorum: in Hermogeniano tantum Diocletiani & Maximiani, præter tres primas, quarum inſcriptio non immerito mihi eſt ſuſpecta, ut videbimus poſtea. Forte Hermogenianus conſtitutiones illorum tantum Imperatorum compoſuit, quarum multas quoque, & variorum annorum habebat Codex Gregorianus: ac ulterius opus perduxit: inque nonnullis aliquid aliter ac prior in litteras retulit. Id certe conſtat, eorumdem annorum conſtitutiones in his fragmentis utriuſque Codicis quaſdam inveniri. Veriſimile vero, ſi non utrumque auctorem, ſaltem alterutrum Codicem ſuum perduxiſſe eo uſque, unde incipit Theodoſianus, ſive ad annum Chriſti CCCXII. ex hiſce enim duobus omnes deſumptas eſſe conſtitutiones, quæ Codicis Theodoſiani epocham præcedunt, ſatis aperte indicat Iuſtinianus *conſtitutionibus de novo Codic. faciend. & de Juſtinian. Codic. confirmand.* dum hos tantum fontes illarum laudat: adeoque ulterius, quam ad annum CCXCV. aut CCXCVI. perveniſſe; quamvis id non placeat Jac. Gothofredo; qui tamen poſtea putat, hos Codices a Juriſconſultis gentilibus eſſe continuatos. Verum cur non dicemus, illos Codices ipſos, vel alterutrum ſaltem, eo uſque perductum fuiſſe: adeoque hinc deſumptam *l. ult. C. de tutor. vel curator. qui ſat. non dedit.* quæ edita eſt anno CCCVI. & *l. 1. C. de feriis,* quæ paulo tantum priori eſt antiquior? Ordinem quod adtinet, quem in his Codicibus ſervarunt ipſorum auctores, videri poteſt is ad Edictum perpetuum adcommodatus fuiſſe, quatenus conſtitutiones continebant eo pertinentes: quod & in Iuſtinianeo Codice obſervare licet: uti notatum cum aliis, tum præcipue Jacobo Gothofredo *in Manual. Serie Digeſtor & Codic.* In Gregoriani certe fragmentis id ſæpe videbimus, illa eodem ex libro citari & titulo, in qualibus etiam in Juſtinianeo collocatæ ſunt. Aliquando tamen conſtitutiones ita proferuntur, quaſi non eo ordine collocatæ: de quo ſuis locis dicemus. Codicis Hermogeniani libros ita non video laudari. Si quis jam quærat, an hi Codices auctoritate privata ſola, an publica muniti fuerint, reſpondeo, publice non tantum receptos & lectos, verum & auctoritatibus ſuis confirmatos fuiſſe. Id teſtatur interpres Codicis Theodoſiani *ad l. un. de reſponſ. prudent.* Horum vero Codicum breviarium fecit idem, qui etiam Codicis Theodoſiani, Anianus, quique id ipſum clare teſtatum reliquit in *interpretation. d. l. un. Cod. Theod. de reſponſ. prudent.* eoque ſolo breviario uſum eſſe veteris Conſultationis auctorem, nec non Papinianum, alioſque deinceps, ſcribit ſæpe memoratus Jac. Gothofredus. Saltem quædam in Codice Juſtiniani plenius leguntur, quam ab illis inde proferuntur. Nobis autem hodie ex illo ipſo breviario pauciſſima ſunt reliqua, quorum quædam primum a Joh. Sichardo ſunt publicata, quibus quædam addidit Cujacius in editione Lugdunenſi cIↃ IↃ LXVI. ad calcem Codicis Theodoſiani: quæ auctiora ſunt in Pariſienſi cIↃ IↃ LXXXVI. ac tandem fere omnia, quæ inde exſtant, collecta in editione Genevenſi ejuſdem anni, quam præcipue ſequendam mihi eſſe exiſtimavi. In illa etiam ſub titulos leges digeſtæ ſunt, quæ in veteri Conſultatione leguntur, quæ in Lugdunenſi & Pariſienſi ad calcem ſunt conjectæ: ut & quæ alibi reperiri potuerunt.

2. *De Poſtulando*] Hic titulus in Pandectis & Codice poſtpoſitus eſt titulis *de pactis, & de tranſactionibus.* Edidit vero has duas leges primus Cujacius in editione Lugdunenſi cIↃ IↃ LXVI.

3. *Si nulla ſententia &c.*] Eadem inſcriptio, & idem ſenſus in *l. 1. C. ex quib. cauſ. infam. irrogat.* ſed aliis verbis illic expreſſa res eſt, hoc modo. *Infamiæ detrimentum minime tibi adfertur, ob id ſolum, quod in carcerem conjectus es, vel vincula tibi juſſu legitimi judicis injecta ſunt.* Stylus eorum, quæ hic leguntur, ſatis ævum Severi redolet.

4. *Nullam exiſtimationis, &c.*] Eſt *l. 14. C. eod. tit.*

5. *Pertimeſcet fuſtibus ſubjectus*] In *d. l. 14.* ita legitur. *pertimeſcat ictibus fuſtium ſubjectus, ob crimen quaſtione habita, ſi ſententia &c.*

6. *Pio & Pontiano Coſſ.* CCXXXVIII.] D. Gothofredus confert hanc legem in annum ſequentem, ſecutus Onuphrium Panvinium, qui uſque ad tempora Imperatoris Probi annum unum numerat plus vero. Notavit hoc V. C. Ant. Pagi *Apparat. Chronologic. ad Annal. Baron. p. 40.*

1. *De*

TITVLVS II.

[1] *De Pactis, & Tranſactionibus.*

I. Imp. Antoninus A. Julio Maximo.

[2] Si debitori tuo heres exſtitiſti, actio, quam adverſus eum habuiſti, adita hereditate confuſa eſt. Sed ſi [3] eam, poſteaquam in judicio [4] quoque obtinuiſti, ei tradidiſti, quem ſententia ſuperaveras, ea conditione, pactoque, ut tam ceteris creditoribus, quam tibi [5] id, quod deberetur, ſi eam hereditatem non adiſſes, ſatisfaceret, pacti conventionisque fides ſervanda eſt: quae ſi non ſervatur, [6] ex ſtipulatu, modo transactio facta eſt, actio dabitur. P. P. [7] VII. Kal. Aug. Antonino IV. & Balbino coss. CCXIII.

II. Imp. Antoninus A. Juliae Baſiliae.

[8] Pacta, quae [9] ab invitis contra leges [10] conſtitutionesque fiunt, nullam vim habere, indubitati juris eſt, & cetera. PP. [11] V. Kalend. Aug. Antonino A. [12] VI. & [13] Albino coss. CCXIII.

III. Idem A. Priſciano [14] militi.

[15] Summa ſententia comprehenſa, quam ceſſantibus curatoribus quondam tuis, judex ſecutus jurisjurandi a te perlati religionem, in condemnationem deduxit, [16] minui pacto non potuit: ac propterea ſublata cautione transactionis, quae nullo jure interpoſita eſt, Septimius Varianus rem judicatam exſequetur. PP. Kal. Jul. Laeto II. & Cereale coss. CCXV.

IV. Alexander A. Aurelio Dionyſio.

[17] Si [18] poſtquam adverſarius matris tuae victus eſſet, matrem tuam circum-

1. *De Pactis, & Transactionibus*] Ita edidit Cujacius Lugd. cIↃ IↃ LXVI. quod ſervant edd. Pariſ. & Genev. Sichardus *de transactionibus*, ſub quo titulo tantum exſtat apud ipſum lex ſexta.

2. *Si debitori &c.*] Eſt *l. 7. C. de pact.*

3. *Eam,*] *Eam hereditatem, d. l. 7.*

4. *Quoque*] Non exſtat in *d. l.*

5. *Id, quod deberetur, &c.*] *In eo, quod tibi deb.* ibid.

6. *Ex ſtipulatu*] Additur ibidem, *ſi modo pacto ſubjecta eſt, dabitur actio: vel præſcriptis verbis, ſi ſtipulatio non intervenit:* quæ rectiora ſunt.

7. *VII.*] Ibid III. unde & lex hæc illi, quæ hic ſequitur, illic poſtponitur.

8. *Pacta, quæ ab invitis &c.*] Hauſta hæc ex veteri Conſultatione. Eſt vero *l. 6. C. de pact.*

9. *Ab invitis*] Abſunt a d. l.

10. *Conſtitutioneſque*] *Vel contra bonos mores*, additum ibidem.

11. *V Kalend.*] Ibidem *Kal.*

12. *VI.*, In Codice Juſtin. *l. 4. dict. tit.* ubi Conſules nominantur, quibus dicitur & lex hæc propoſita, ſcriptum eſt *IV.* rectius, ut & in ſuperiori lege: quod ſum ſecutus in addendo numero anni, cum conſtet, Balbinum Conſulem fuiſſe, cum Antoninus eſſet Conſul quarto.

13. *Albino*] Legendum omnino *Balbino*, ex Codice Juſtin. Fuit Cælius Balbinus, qui poſtea imperavit.

14. *Militi*] Non eſt in *l. 1. C. de in lit. jurand.* ubi lex hæc majori ex parte invenitur.

15 *Summa ſententia comprehenſa &c.*] Sumpta eſt ex veteri Conſultatione.

16. *Minui pacto non potuit*] In citata *l. 3.* omiſſa ſunt omnia illa, quæ hic ſequuntur poſt hæc verba: quæ tamen valde ſunt notanda; quia inde liquet, non de ſimplici pacto, quodve donandi cauſa fit, hic agi, ſed de pacto, per quod transactum eſt: certum vero eſt, poſt rem judicatam transactionem non valere, *l. 4. 5. 8. 9. hoc tit.* plura ſcripſi ad *Paul. Sententiar. lib.* I. *tit. 1. §. 5.*

17. *Si poſtquam adverſarius*] Hanc quoque legem ſervavit vetus Conſultatio ac Tribonianus *l. 9. C. de pact.* ubi pro *ſi* eſt *cum.*

18. *Poſt-*

cumvenerit, ut [19] paciſceretur, nullam ſe controverſiam de ſervis [20] moturam, [21] id pactum mala fide factum irritum eſt: & cum ex ea conventione cum matre tua agi coeperit, judex eam liberabit; quia de re judicata paciſci nemo poteſt. PP. prid. Id. Sept. [22] Alexandro A. cos.

V. Idem A. Donato militi.

[23] Si certa quantitas in condemnatione judicis deducta fuerit, paciſci exinde non poſſe, & cetera. PP. IX. Kal. Jun. Fuſco II. & Dextro coss. CCXXV.

VI. Imp. Gordianus A. Licinio, Timotheo, Evocato.

[25] Tranſactionis placitum ab eo interpoſitum, cui cauſae actionem, non deciſionem litis mandaſti, nihil petitioni tuae derogabit. PP. Kal. Jan. Pio & Pontiano coss. CCXXXVIII.

INTERPRETATIO. *Si quis per mandatum procurator litis fuerit inſtitutus, & de compoſitione cauſae in ipſo mandato nihil continetur adſcriptum, litigare poteſt, componere penitus non praeſumat. Quod ſi compoſuerit, non valebit.*

VII. Idem A. Cliniae Antoniae.

[26] Pacta, [27] quae contra bonos mores interponuntur, juris ratio non [28] tuetur. PP. Non. Octob. ipſo A. II. & Pompejano coss. CCXLI.

VIII. Idem A. Flavio Herculano.

Super judicato non ſubſecuta appellatione fruſtra tranſigi, non eſt opinionis incertae. PP. XIV. Kal. Nov. Sabino & Venuſto coss. CCXL.

IX. Impp. Valerianus & Gallienus [29] AA. Aurelio.

Praeſes provinciae aeſtimabit, utrum de dubia lite transactio inter te, & civitatis tuae ordinem facta ſit, an de re judicata: quia de re judicata paciſci nemo poteſt. PP. III. Kal. Jun. Æmiliano & Baſſo coss. CCLIX.

X. Impp. [30] Carus & Numerianus AA. Aurelio.

[31] Cum fraudis ſtudio transactionem interpoſitam eſſe dicas, quod inter vos

18. *Poſtquam*] *Poſteaquam* ibid.

19. *Paciſceretur*] *Ei caveret* ibid.

20. *Moturam*] Ita habet Conſultatio, & *d. l. 9.* tamen edd. Lugd. Pariſ. & Gen. habent *agitaturam*.

21. *Id pactum mala fide factum irritum eſt*] In veteri Conſultatione ex hoc reſcripto & hæc ſola citantur. *Pactum, quod mala fide factum eſt, irritum eſſe*, cum inſcriptione, & ſubſcriptione ſimili: unde in ed. Genev. laudata ita concepta eſt lex quarta. Verum cum hæc verba ſint tantummodo particula hujus reſcripti, id nobis ſequendum eſſe non exiſtimavimus: adeoque illam legem non admiſimus.

22. *Alexandro A. Cos.*] In *d. l. 9.* eſt, *Alexandro II. & Marcello Conſſ.* qui eſt annus Chriſti CCXXVI.

23. *Si certa quantitas &c.*] Hanc quoque habet vetus Conſultatio.

25. *Tranſactionis placitum*] Simile reſcriptum hujus Imperatoris *l. 7. C. de transactionib.*

26. *Pacta, quæ contra &c.*] Has leges hoc ordine edidit Cujacius Lugd. cIↄ Iↄ LXVI. quas ita reliqui: verum ſubſcriptiones docent, ſequentem priori loco fuiſſe collocandam. Exſtat utraque etiam in veteri Conſultatione.

27. *Quæ contra bonos mores*] Add. *l. 2. hoc tit.*

28. *Tuetur*] Ita Pariſ. & vetus Conſultatio. Lugd. & Genev *intuetur*.

29. *AA.*] In Conſultatione veteri, ubi hæc lex quoque producitur, additum eſt, *& Valerius* (lege *Valerianus*) *Cæſar*. Simile *l. 1. hoc Cod. ſi adv. donat. &c. l. 2. C. de repud. l. 5. C. ſolut. matrimon. quemadmod. dos petat* alibi dicitur *Nobiliſſ. Cæſ. l. 15. C. de pact. l. 11. C. de transactionib.*

30. *Carus & Numerianus*] Forte ſcriptum fuit, *Carus, Carinus & Numerianus*, ſicuti *in l. 2. C. de recept. arbitr. l. 9. C. de rei vindication.* & alibi.

31. *Cum fraudis &c.*] Hæc lex, & ſequentes quinque ex veteri Conſultatione huc translatæ ſunt.

32. *Juris*

vos geſtum eſt, infirmat [32] juris auctoritas, & reliqua. PP. VI. Id. Decemb. Caro & Carino coſs. CCLXXXIII.

XI. Impp. Diocletianus & Maximianus AA. Aurelio Heraclidi.

Si non ex mandato uxoris tuae adverſario ejus cautionem remiſiſti, idque evidentibus documentis monſtrari poteſt, quod citra conſcientiam uxoris tuae, & ea invita factum eſt, carebit effectu. PP. VIII. Id. Sept. [33] Diocletiano & Maximiano III. AA. coſs. CCXC.

XII. Impp. Dioclet. & Maximian. AA. Vlpiae Marcellinae.

Si Praeſes provinciae tuam ignorantiam fraudulenta transactione, ac doloſis artibus generi tui circumſcriptam eſſe cognoverit, ſiquidem Aquiliana ſtipulatio, & acceptilatio inſecuta non eſt, pactum callide ſcriptum, [34] integris ſingulorum actionibus, amovebit. PP. III. Non. Oct. ipſis AA. coſs.

XIII. Imp. . . . .

[35] Qui contra arbitri ſententiam petit, [36] ſola in eum poenae actio ex compromiſſo competit, non etiam exceptio pacti conventi.

XIV. Impp. Diocletian. & Maximian. AA. Sergiae & Anagio, [37] inter cetera, & ad locum.

De dubia vero lite transactio reſcindi non poteſt. PP. VIII. Id April. CAES. coſs.

XV. Iidem AA. Aurelio Hermogeni militi.

Pactum, quod contra juris formam provinciae Rector factum animadvertit, [38] id infirmare minime dubitabit. PP XIV. Kal. Nov. CAES. coſs.

XVI. * Imp. A. * deſideratur conſtitutio quaedam.

SVMMA. *Si quiſquam ſe metu coactum ad pacta veniſſe cauſetur, [39] intra annum*

32. *Juris auctoritas*] Adde *l. 7. §. 7. & 10. D. de pact.*

33. *Diocletiano*] Ed. Pariſ. addit *V.* ſed magis tum eſſet ſcribendum *IV.* ita enim ſeſe res habet

34. *Integris ſingulorum actionibus*] Quæ non pereunt, ſi nudo tantum pacto transactio celebrata fuerit, *l. 14. l. 27. C. de transactionib.*

35. *Qui contra &c.*] Hæ tres conſtitutiones ex Codice Gregoriano exſtant ad finem Conſultationis veteris, ſed in ſola ed. Pariſ. quarum duas poſteriores ed. Genev. habet inter reliquias Codicis Hermogeniani

36. *Sola in eum pœna actio ex compromiſſo competit, &c.*] Prætor enim arbitrum quidem cogit ſententiam dicere, quando arbitrium recepit, pecunia compromiſſa, *l. 3. §. 1. l. 11. § 1. 2. l. 15. D. recept. qui arbitr. receper.* at nihil Prætor edixit, ut pareatur ſententiæ arbitri, quod video quoſdam hodie Viros Doctos ſcribere ſine auctoritate veterum. Contrarium ſatis evincit vel hic locus. Quin & ideo debet compromiſſum fieri, ne a placitis recedatur, *l. 1. l. 5. pr. C. de recept. arbitr.* & quidem ſtipulatione, ſaltem ordinarie, *l. 11. §. 3. D. dict. tit.* ex illa vero agi poteſt *l. 2. l. 27. fin. l 28. D. l. 1. l. 2. C. dict. tit.* eodem modo, uti ex aliis ſtipulationibus.

37. *Inter cetera, & ad locum*] Hæc formula, vel ſimpliciter, *ad locum*, frequens eſt in veteri Conſultatione, & occurrit in Codice Theodoſiano, dum particula tantum ex conſtitutione citatur: de qua notarunt aliquid Viri Egregii, Petr. Pithœus *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. 15* Jac. Gothofredus *not. ad l. 3. Cod. Theod. de poſtuland.*

38. *Id infirmare*] Hoc eſt declarare nullum eſſe: tale enim eſt, *l. 2. hoc tit.*

39. *Intra annum*] Actionem quod metus cauſa anno durare conſtat *l. 14. §. 1. 2. D. quod met. cauſ. geſt. et. l. 4. C. eod. tit.*

num probaturus hujuſmodi moveat, & peragat actionem. Quo tempore praeterito nullam ſibi de vi, deque metu ſuppetere noverit actionem. EX PAPIANO RESPONSOR. TITVLO XXXVIII.

XVII. * Imp. . . . deeſt reſcriptum quoddam.

SVMMA. [40] *De ſucceſſione viventium ſua, vel aliena neminem paciſci poſſe, nec hujuſmodi ſcripturam nomen pacti legibus vindicare.* EX EODEM PAPIANO DICTO LOCO.

40. *De ſucceſſione viventium &c.*] Idem habet Interpres Sententiarum Pauli *lib.* 1. *tit.* 1. §. 4. ubi plura notata ſunt.

LIBER II.

TITVLVS I.

De his, quae vi, metuſque cauſa geſta ſunt.

I. Imp. Severus A. Julio Conſerturino.

[1] Ea, quae per vim & metum geſta ſunt, etiam citra Principale auxilium irrita eſſe debere, jam pridem conſtitutum eſt. Accep. Kal. Jul. [2] Dextro II. & Criſpino coss. CXCVI.

1. *Ea, quae per vim &c.*] Exſtat in Conſultatione veteri, ſed ſine mentione tituli. ad hunc tamen recte refertur in ed. Genev.

2. *Dextro* II. *& Criſpino*] Conſulem Dextrum hoc anno fuiſſe ſcribit Caſſiodorus *Chronic.* & Faſti in *Theſaur. Antiquitat. Romanar. tom. XI. p. 257. 258. 355. 356.* & quidem ſecundo, ut docet Canon Theonis editus a Doctiſſimo Viro, Henr. Dodwello ad calcem Diſſertationum Cyprianicarum. Sed in illo pro Criſpino eſt Criſpus. Priores nominant Priſcum: atque ita habent ſubſcriptiones variarum legum Codicis, *l. 1. de negot. geſt. l. 1. ubi de criminib. ag. oport. l. 2. de inofficioſ. teſtament. l. 1. an. ſerv. pro ſuo fact. &c. l. 1. l. 2. quod cum eo, qui in alien. poteſtat. eſt &c.* aliisque. V. C. Ant. Pagi, *Critic. in Annal. Baron.* Dextro Conſulem addit L. Valerium Meſſallam ex inſcriptione veteri. Integro nomine dicitur L. Valerius Meſſala Priſcus in Faſtis Almelovenianis. Dubito. an non Criſpinus, vel Criſpus ſit natus ex errore ſcribentium pro *Priſcus.*

TITVLVS II.

Si adverſus donationes ſponſis factas in integrum quis reſtitui velit.

Impp. Valerianus & Gallienus AA. & Valerianus Caeſar Avinio Octaviano ſuo Salutem.

Precibus tuis & juris auctoritas, & aequitas adſiſtit: neque enim dubium eſt, [1] ea, quae ſponſae adfinitatis contrahendae cauſa a minore donantur, repe-

1. *Ea, quae ſponſae &c.*] Modo non ſit exceſſus modus, *l. 1. C. adverſ. donation.* ac res ſint mobiles: immobilia enim decretum requirunt, *l. 8. C. de praed. & al. reb. minor.* quam legem dictae *l. 1.* jungendam eſſe, inſcri-

repeti non poſſe: quando hujuſcemodi cauſas communis voti complendi ratio provocet: propter quae & in integrum reſtitutio denegatur, tametſi inter minores verti videatur: nec diſcrepat ab his, qui legitimae aetatis ad hujuſcemodi contractus prodeunt. Quare quaecunque Julius Agrippinus v. c. filiae tuae Aviniae ſponſae donavit, repetere nullo modo poterit. Ac ſi facere hoc tentaverit, opponet auctoritatem ſuam Julius Donatus, v. c. [2] PF. V. amicus noſter, ut tam improba petitio repellatur. Da. pridie Id. Jun. Aemiliano & Baſſo COSS. CCLIX.

INTERPRETATIO. *Jure & legibus continetur, ut minoribus contra ea, quae intra XXV. annos male geſſerint, per integri reſtitutionem debeat ſubveniri. Sed in hoc tantum caſu praeſenti lege removentur, ut ſi quid minores pro conjunctione matrimonii ſponſalitia largitate donaverint, per obtentum integri reſtitutionis nullatenus debeant revocare. Quod ſimiliter juxta [3] novellam legem & de dote ſervabitur.*

inſcriptio, & ſubſcriptio evincunt: & vidit Cujacius *Paratitl. dict. tit. C. ſi adverſ. donation.*

2. *PF. V.*] Præfectus Urbi forte nominatur, quia cauſa vertebatur inter homines Senatoriæ dignitatis; inter quos is ut judicaret, etiam cautum *l. 2. C. ab Senator. vel clariſſim.*

3. *Novellam legem*] Quæ in noſtris Novellarum libris non exſtat.

TITVLVS III.

[1] *Si Minor ab hereditate ſe abſtineat.*

I. Impp. Severus & Antoninus AA. [2] Vetoriis, Frontino, & aliis.

Si vos paternae hereditati non [3] miſcuiſtis, ob eam rem teſtificatio neceſſaria non [4] eſt, cum fides veritatis verborum adminicula non deſideret. Quod ſi pro herede [5] geſſiſtis, propter aetatem, cui ſubveniri ſolet, [6] an in integrum reſtitui debeatis, aeſtimabit cujus de ea re notio. PP. [7] V. Non. Mart. Saturnino & Gallo coss. CXCVIII.

1. *Si minor ab hereditate ſe abſtineat*] Hunc titulum ex Codice Juſtinianeo huc transferendum exiſtimavi, ſub quo illa lex, quam hic habemus, quoque eſt collocata, pauculis tantum mutatis. Pariſienſis editio habet illam inter leges ex incertis titulis Codicis Gregoriani, quales tamen hic ſuo ſub titulo paſſim comparent, uti factum eſt in Genev. ed. in qua tamen hæc plane eſt omiſſa: quamvis in Chronologia legum quoque citetur.

2. *Vetoriis, Frontino, & aliis*] In *l. un. C. hoc tit.* eſt, *Florentio & aliis.*

3. *Miſcuiſtis*] Ibid. *immiſcuiſtis.*

4. *Eſt*] Ibid. *fuit.*

5. *Geſſiſtis*] Ibid. additum, *vel bonorum poſſeſſionem accepiſtis.*

6. *An in integrum &c.*] Ibid. *In integrum reſtitutionis auxilium accipere debetis.* Mihi valde placet noſtri Codicis lectio. Notum eſt, reſtitutionem non dari, niſi cauſa cognita, *l. 11. §. 3. 4. l. 24. §. 1. D. de minorib. & alibi.*

7. *V. Non. Mart.*] In *d. l. un.* eſt VI. *Nonas Maji.* alterutro in loco vitioſa eſt ſcriptura.

TITVLVS IV.

Si major fuerit probatus.

I. Impp. Philippus A. & Philippus Caeſar Aetio Maximo.

[1] Minoribus annis deceptis, non decipientibus ſubvenitur: & ideo ſi ad circumveniendum emptorem mentitus aetatem, ex adſpectu te majorem annis probari effeciſti, lubricum fruſtra praetendis. PP. pridie Id. Novembr. Aquis, Philippo A. & Titiano COSS. CCXLV.

INTERPRETATIO. *Si quis decipiendi animo majorem ſe [2] inſtrumentis cujuscunque eſſe conſcripſerit, & poſtea per [3] aetatis veniam contra hoc venire tentaverit, nullatenus audiatur: quia deceptus non eſt, ſed ipſe alium voluit fraude decipere.*

1. *Minoribus annis deceptis &c.*] Simile *l. 2. C. ſi min. ſe major. dixer.* Illuſtrat hæc Cujacius *ad l. 32. D. de minorib.*

2. *Inſtrumentis quibuſcunque eſſe inſcripſerit*] Nihil tale in lege: ſed ita ſolet interpres.

TITVLVS V.

De Inofficioſo Teſtamento.

I. Imp. Alexander A. Valeriae Celeſtinae.

Dos, quae a patre nubenti filiae data eſt, aut in obligatione conſtituta, in quarta, quam habere ex bonis patris debet, ne inofficioſum teſtamentum poſſit accuſari, non computatur: [1] quoniam vivente patre bonis ejus fuit ſeparata. Imperite itaque introducis querelam cautionis a marito tuo emiſſae, quaſi non omnia tradita ei eſſent; cum, etſi verum ſit, quod ſcriptura continetur, non perimatur querela inofficioſi teſtamenti, ſi [2] ex judicio patris ſupremo quarta filiae non ſuppletur, quam inteſtato patre pro portione ſua habere debuit. PP. IV. Kalen. Septemb. Maximo II. & [3] Aemiliano COSS. CCXXIII.

II. Imp. Alexander A. Valeriae Rufinae.

[4] Si ex voluntate patris, qui tres ex ſe natos relinquit heredes, tertiae portio-

1. *Quoniam vivente patre bonis ejus fuit ſeparata*] Mallem *a bonis.* Vult vero, legitimam eſſe conſiderandam demum tempore mortis, *l. 6. C. hoc tit.* quod docet quoque lex ſequens. Verum hoc mutatum eſt *l. 29. C. hoc tit.*

2. *Ex judicio patris*] Hoc ergo erat adjiciendum in teſtamento, quod & probatur. *l. ſeq.* Plura ſcripſi *ad Paul. Sententiar. lib. IV. tit. 5. §. 7.*

3. *Æmiliano*] Leg. *Æliano* Ita vocatur paſſim alibi in ſubſcriptionibus plurimarum legum, verbi gratia, *l. 5. C. de edend. l. 8. C. de procuratorib. l. 5. C. de reb. cred. l. 2. C. de teſtib.*

4. *Si ex voluntate patris &c.*] Confer. *l. 1.* & illic notata.

5. *Æmi-*

portionis quarta ad te ſine ulla diminutione pervenire non potuit, inofficioſi teſtamenti accuſationem inſtituere non prohiberis. In qua tamen parte ea, quae ante a patre filiae in dotem data ſunt, non placet computari; quia etiam in bonis mariti ſunt, & a patrimonio patris, vivente eo, ſeparata fuerunt. PP. III. Kal. Septemb. Maximo II. & [5] Aemiliano COSS. CCXXIII.

INTERPRETATIO. *Si pater pro filia dotem tradiderit,* [6] *aut certe genero pro ipſa dote fecerit cautionem, vel ſe promiſſionis vinculo obligaverit, & mortis tempore Falcidiam filiae pater de his rebus, quas mortis tempore dereliquit, non* [7] *dimiſerit, de inofficioſo patris teſtamento agere filia non prohibetur: quia illud, quod pro ea a patre in dotem datum eſt, aut promiſſum, in Falcidia non poteſt imputari. Nam ea, quae pater vivus in dotis conditione aut promiſerit, aut tradiderit, de bonis ejus, antequam moreretur, diſceſſiſſe, & alienata eſſe noſcuntur. Similis erit & de ſponſalitia donatione conditio.*

5. *Æmiliano*] Leg. *Æliano,* ut *in d. l. 1.*
6. *Aut certe &c.*] Hæc ſunt a ſolo Interprete.
7. *Dimiſerit*] Pro *reliquerit.* Sic Interpres paſſim loquitur. loca collegit Hier. Aleander *ad Caj. Inſt. lib.* II. *tit.* 7. §. 6.

LIBER III.

TITVLVS I.

[1] *Si certum petatur.*

I. Imp. Antoninus A. Julio.

Si paterna hereditate abſtinuiſti, & a paternis creditoribus conveniris, te ſecundum juris formam [2] tueri potes: [3] ſi vero permiſcuiſti te hereditati, nec aetate permittente in integrum reſtitutus es, ut abſtinendi jus haberes, intelligis, te omnibus creditoribus hereditariis reſpondere debere. PP. III. Kal. Septemb. [4] Antonino A. IV. COS. CCXIII.

1. *Si certum petatur*] Hunc titulum, ac ſubjectam ei legem invenio in ed. Pariſ in qua hic incipit liber tertius, qui in ed. Sichardi incipit a titulo ſequente. In Genevenſi horum nihil exſtat: & tamen in Chronologia conſtitutionum citatur ipſa lex, & titulus. Nihil eſt in hoc reſcripto quod ſuſpectum eſſe poſſit: quamvis, ſi in hoc Codice Edicti perpetui ordo fuerit obſervatus, rectius poſt titulum de *rei vindicatione* hæc legerentur.

2. *Tueri potes*] Per exceptionem; ipſo enim jure heres eſt, *l. 57. pr. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.*

3. *Si vero permiſcuiſti te &c.*] Rarius hoc *permiſcere.* Paſſim alibi dicitur *immiſcere.* De re ipſa idem traditur §. 5. *Inſt. de hered. qualitat. & different.*

4. *Antonino A. IV.*] Fuit ei Collega Cælius Balbinus.

TITVLVS II.

De Petitione Hereditatis.

I. Imp. Antoninus A. Aurelio, Pontio, Ingenuo.

[1] Fructus ante litem conteſtatam perceptos malae fidei poſſeſſores reſtituere placuit. PP. XII. Kalen. Jul. Romae. Duobus Aſpris COSS. CCXII.

1. *Fructus ante litem conteſtatam perceptos &c.*] Hoc non vult, m. f. p. non tantum reſtituere fructus poſt litem conteſtatam perceptos, quod & bonæ fidei poſſeſſoribus incumbit a tempore motæ controverſiæ, *l. 25. §. 7. D. hoc tit.* ſed etiam ante litem conteſtatam perceptos. Imo & hi fructus hereditatem augent: adeoque & illorum uſuræ debentur, *l. 40. §. 1. l. 51. §. 1. D. hoc tit.*

TITVLVS III.

De Rei Vindicatione.

I. Imp. Gordianus A. Aurelio Alexandro militi.

[1] Vineas in alieno agro inſtitutas ſolo cedere: & ſi a malae fidei poſſeſſore id factum ſit, ſumptus eo nomine erogatos per retentionem ſervari non poſſe, incognitum non eſt. PP. IV. Id. Mart. Attico & Pretextato COSS. CCXLII.

INTERPRETATIO. *Si quis vineas in aliena terra poſuerit, ad illum ſine dubio pertinebunt, cujus terra eſſe probatur. Qui ſi ſolum neſciens alienum, dum id bona fide ſe crediderit poſſidere, ſumptus, quos in ipſis vineis ponendis fecit, a domino terrae recipiat. Si verò ſciens in alieno poſuit,* [2] *& vineas reſtituat, & expenſas penitus non requirat.*

II. Imp. Philippus A. & Philippus Caeſar Aurelio, Victorino, Marco & Valerio.

[3] Aedificium in alieno agro exſtructum ſolo cedere, ſumptuſque eo nomine factos non niſi bonae fidei emptorem per retentionem poſſe ſervare certiſſimi juris eſt. PP. Kal. Octob. COSS. ſupraſcriptis.

INTERPRETATIO. *Pariter de aedificiis, vel de reliquis rebus in alieno ſolo poſitis, ſicut ſuperius dictum eſt, forma ſervabitur.*

III. Imp. Philippus A. & Philippus Caeſar [4] Aurelio Antonio.

[5] Partum ancillae matris ſequi conditionem, nec ſtatum in hac ſpecie patris

1. *Vineas in alieno agro inſtitutas &c.*] Adde *l. 11. C. hoc tit. §. 11. Inſt. de rer. diviſion. l. 7. §. ult. l. 8. D. de adquirend. rer. domin.*

2. *Et vineas reſtituat*] Hæc de ſuo addidit interpres. res vera: *l. 53. D. hoc tit.*

3. *Ædificium in alieno &c.*] De hoc agitur in *§. 30. Inſt. de rer. diviſion. l. 7. §. 12. D. de adquirend. rer. domin. l. 16. C. hoc tit.*

4. *Aurelio*] Abeſt in *l. 7. C. hoc tit.* ubi hoc reſcriptum exſtat.

5. *Partum ancillæ matris ſequi conditionem &c.*] Nec in hoc jure variatum eſſe, oſtendi ad *Vlpian. tit. 5. §. 8.*

6. *Quo-*

iris conſiderari, explorati juris eſt. PP. XIV. Kalen. Novemb. Philippo A. & Titiano COSS. CCXLV.

INTERPRETATIO. *Partum ancillae matris conditio ſequatur.*

IV. Imp. Diocletianus & Maximianus AA. Aureliae Philoxenae.

[6] Quoties eadem res a domino diverſis temporibus pluribus venundatur, eum potiorem eſſe, cui poſſeſſio primum data eſt. PP. XIII. Kal. Maji, [7] Maximo & Aquilino COSS. CCLXXXVI.

V. Impp. Diocletianus & Maximianus AA. Aureliae Mammae.

[8] Si neque mandato tuo, neque ratum habente, maritus tuus poſſeſſionem juris tui alienavit, non prohiberis rem tuam vindicare, intercedente Rectore provinciae. PP. VIII. Kal. Mart. Diocletiano A. III. & Maximiano COSS. CCLXXXVII.

INTERPRETATIO. *Si maritus res uxoris ſine ejus conſenſu alienavit, merito ipſa eas vindicabit.*

6. *Quoties eadem res &c.*] Epitome hæc videtur eſſe conſtitutionis plenioris, quæ exſtat *l. 15. C. hoc tit.* Subſcriptio quoque differt plane: & hæc forte ex alia lege huic adhæſit. Integrior ſaltem hæc lex eſt in Codice Juſtiniani.

7. *Maximo*] Secundo, nempe, quod additum *l. 2. tit. ſeq.*

8. *Si neque mandato tuo, &c.*] Simile habemus in *l. 3. C. hoc tit. l. 2. l. 5. l. 6. C. de reb. alien. non alienand.*

INTERPRETATIO] Ex ed. Genev. aliæ ea carent.

TITVLVS IV.

Si ſub alterius nomine res empta erit.

I. Impp. Valerianus & [1] Gallienus AA. Aurelio Auſonio.

[2] Inſtrumentis ſcriptura non oberit, [3] quod nomen contineat alterius emptoris, ad cujus fidem ipſe confugeras, cum [4] dominium poſſeſſionis, quod habuiſſe te ſemper, & adhuc habere proponis, ſecurus obtineas. PP. Kal. Jun. Aemiliano & Baſſo. COSS. CCLIX.

II. Impp. Diocletianus & Maximianus AA. Aeliano Ingenuo.

[5] Si nomine quidem uxoris tuae emptionem confeciſti, verum pecuniam de proprio numeraſti, & ipſe inductus es in poſſeſſionem, ac negotium tibi geſtum eſt, idque evidenter probabitur, Praeſes provinciae vim tibi ſuper juris

1. *Gallienus*] Edd. aliæ habent paſſim *Galienus*: ſed certum eſt, debere ſcribi *Gallienus*: ac ſic vocatur in Codice Juſtinianeo, & alibi: atque ita in nummis legitur.

2. *Inſtrumentis ſcriptura*] Mallem, *inſtrumenti ſcriptura.*

3. *Quod nomen contineat alterius emptoris*] Inſtrumento quidem dominium probatur, *l. 21. C. de probationib.* non tamen, ſi evidens ſit, aliter ſeſe rem habere: quod & in hac ſpecie juris eſt, *l. 2. hoc tit. l. 4. l. 5. l. 6 C. ſi quis alter. vel ſib. ſub alter. nomin.*

4. *Dominium poſſeſſionis*] Sic *l. 2. Cod. Theod. de bon. matern.*

5. *Si nomine &c.*] Non abludit a lege præced.

 6. *Quod*

juris tui rebus inferri prohibebit. PP. III. Id. Maji, Maximo II. & Aquilino coss. CCLXXXVI.

INTERPRETATIO VTRIVSQVE LEGIS. *Quoties aut maritus aut alia quaecunque perſona agrum, aut quamcumque rem ſua pecunia, uxoris, aut cujuſcunque alterius nomine voluerit comparare, & is, qui pecuniam dat, in rem fuerit intromiſſus, & ipſe, qui pecuniam dedit, rem comparatam cognoſcitur poſſediſſe, non poteſt hoc praejudicio laborare, quod alterius nomine res legitur comparata.* [6] *Quod ſi vero cujus nomine res comparatae ſunt, ipſi traditae ſunt, vel ab ipſo poſſeſſae, is, qui pecuniam ſuam pro hac re datam fuiſſe probaverit,* [7] *rem quidem comparatam non poteſt vindicare:* [8] *ſed pecuniam poteſt a poſſeſſore recipere, quia duae res cum quo fuerint, ejus dominum faciunt meliorem.*

6. *Quod ſi vero &c.*] Hæc vel de ſuo addidit Interpres, vel ex conſtitutione, quæ periit: recta vero ſunt.
7. *Rem quidem comparatam non poteſt vindicare*] Nec enim fit ejus dominus. Paulus *Sententiar. lib.* II. *tit.* 17. §. 15. *l.* 1. *l.* 3 *l* 6. *l. ult. C. dict. tit. ſi quis alter.*
8. *Sed pecuniam poteſt a poſſeſſore recipere*] Dicta *l.* 1. & *l.* 3.

TITVLVS V.

De Familiae Erciſcundae, & Communi Dividundo.

I. Imp. Gordianus A. Sextio Juvenali.

[1] Ex re certa heredem inſtitutum ſic haberi, ac ſi ſine ejus rei commemoratione heres inſtitutus fuiſſet: ſane [2] officio familiae erciſcundae [3] judicis convenire, ut non plus emolumenti conſequatur, quam alioqui eſſet habiturus, ac ſi ex re certa heres inſtitui potuiſſet, in dubium non venit. Falcidiam quoque in matris teſtamento ceſſare falſo tibi perſuaſum eſt. Proinde, [4] cum juris ignorantiam excuſare facile non poſſis, ſi major annis hereditati matris tuae renuntiaſti, ſera prece ſubveniri tibi deſideras. PP. XV. Kal. Novemb. Arriano & Papo coss. CCXLIII.

INTERPRETATIO. *Si quis per teſtamentum heredem aliquem appellaverit, & rem certam, id eſt, aut poſſeſſionem, aut mancipia, aut quamlibet aliam ſpeciem, de qua dubietas eſſe non poſſit, ſub heredis vocabulo* [5] *dimiſerit, cui* [6] *heredis nomen impoſuerit, ad eum & illa, quae non ſunt nominata, perveniant.*

II. Impp.

1. *Ex re certa heredem &c.*] Hoc certum, *l.* 1. §. 4. *D. de heredib. inſtituend. l.* 41. §. *ult. D. de vulgar. & pupillar ſubſtitution.*
4. *Officio familiæ erciſcundæ judicis*] Officium hoc vult, ut judex voluntatem defuncti ſequatur, quamvis ſummo jure mentio rei eſſet detrahenda: adeoque ex æqua parte deberet hic heres ſuccedere, *l.* 35. *D. de heredib inſtituend.*
3. *Judicis convenire, ut non plus*] Ita habet ed. Pariſ. plano ac vero ſenſu. aliæ, *judicio convenire non prohiberis.* male.
4. *Cum juris ignorantiam &c.*] Hinc deſumpta eſt *l.* 2. *C. de jur. & fact. ignorant.* ubi legitur, *cum ignorantia juris excuſari non poſſit:* & mox, *annis viginti quinque.* Notum eſt, errorem juris non prodeſſe adquirere volentibus, *l.* 7. *l.* 8. *D. de jur. & fact. ignorant.*
5. *Dimiſerit*] Ita *ad l.* 2. *de inofficioſ. teſtament.*
6. *Heredis nomen*] Simpliciter, ſine rei mentione.

7. *Si*

II. Impp. Valerianus & Gallienus AA. Antonio Potito.

[7]Si domum, cujus meminiſti, pater tuus, cum in poteſtate ejus ageres, nomine tuo donandi animo comparavit, jure quidem non ſubſiſtere donationem ſcire debuiſti. Verum ſi in extremum fati diem pater eadem animi deſtinatione duravit, judicium ejus, juxta formam conſtitutam, eſſe ſervandum, indubitati juris eſt. PP. XI. Kal. April. Seculari II. & Donato COSS. CCLX.

INTERPRETATIO. [8]*In hac lege ſimilis erit & de donatione conditio, quam filiusfamilias a quocunque perceperit. Sed hoc amplius habet; quod ſi major fuerit iſta donatio, quae* [9] *nomine filiifamilias facta eſt, ut* [10] *omnis facultas patris quartam ejus rei, quam filius donatam accepit, implere non poſſit, reliquis filiis de hac ipſa donatione Falcidia* [11] *ſuppleatur.*

III. Diocletianus & Maximianus AA. Aureliae[12] Severae.

[13]An diviſio, quam jam factam eſſe proponis, convelli debeat, Rector provinciae, praeſente parte diverſa, diligenter examinabit: & ſi fraudibus eam non caruiſſe perſpexerit, [14] quando etiam majoribus in perperam factis diviſionibus ſoleat ſubveniri, quod improbum atque inaequaliter factum eſſe conſtiterit, in melius reformabit. PP. XVII. Kalend. Jul. [15] ipſis VI. & Conſtantio III. COSS.

IV.

7. *Si domum, cujus meminiſti, &c.*] Videatur Paullus *Sententiar. lib.* V. *tit.* 11. §. 3. & ibi notata.

8. *In hac lege ſimilis erit &c.*] Hæc interpretatio alio pertinet, quam ad legem, cui eſt ſubjecta. Vult autem, filium id, quod alius ipſi donavit, ſic quoque præcipere in judicio familiæ erciſcundæ, uti id fit, ſi a patre ipſi ſit donatum, iſque in hac voluntate perſtiterit ad mortem uſque.

9. *Nomine filiifamilias facta*]. Rectius dixiſſet, *in filiumfamilias collatu.*

10. *Omnis facultas patris*] Quæ ſupereſt, deducta donatione.

11. *Suppleatur*] Officio judicis familiæ erciſcundæ *l. 2. C. de inofficioſ. donationib.*

12. *Severa*] In inſcriptione *l. 3. C. commun. utriusque judic.* ubi brevius hujus reſcripti ſenſus refertur, ſcriptum eſt *Septimia*, quod eſt in edd: Lugd. & Genev. Notat vero Charondas *ad d. l. 3.* alios legere *Mauro*, alios *Severo*: Lectio noſtra exſtat in veteri Conſultatione, a qua non eſt opus recedi.

13. *An diviſio &c.*] Hauſta eſt hæc lex, ut & ſequens, ex veteri Conſultatione.

14. *Quando etiam majoribus*] Sic Conſultatio habet, quod in tribus hujus Codicis editionibus mutatum in *quamvis majoribus*: & mox ſcriptum, *non ſolet*: tandem, *tamen quod imp.* In *d. l. 3.* ita legitur. *Majoribus etiam per fraudem, vel dolum, vel perperam ſine judicio factis diviſionibus ſolet ſubveniri, quia in bonæ fidei judiciis, quod inæqualiter factum eſſe conſtiterit, in melius reformabitur.* Hæc non tam clara ſunt, quam quæ hic habemus: quæ aperte docent, hic agi de diviſione per fraudem & dolum, atque adeo perperam facta, ſive, ut dicitur *l. ſeq.* non bona fide; quæ tamen in hoc judicio bonæ fidei requiritur omnino: quod rectiſſime ſuo more notat, & ex profeſſo hæc tractat V. C. Ger. Noodt *de form. emendand. dol. mal. cap. 7.* adducta, & *l. 3. C. de collationib.* qui exiſtimat quoque, in verbis conſtitutionis, quam hic habemus, *in verſic. quando* deſiderari illa, *in bonæ fidei judiciis*, ex *d. l. 3.* Quoniam vero veteris Conſultationis auctor uſus eſt tantum breviario hujus Codicis, facile fieri potuit, ut quædam in Juſtinianeo Codice pleniora habeamus, quam hic: quamvis quoque evenire potuerit, ut Juſtinianei Compilatores his quædam addiderint, ac detraxerint.

15. *Ipſis VI. & Conſtantio III. Coſſ*] In antiquis editionibus in *d. l. 3.* eſt, *ipſis* AA. COSS. Diocletiano, nempe, & Maximiano, ſine numero: ſed Viri Docti poſtea addidere, ex hoc forte loco, *& Conſtantino III.* vel *Conſtant. III.* perperam, ut exiſtimo. Conſulatus tertius Conſtantii & Galerii Maximiani itidem tertius incidunt in annum Chriſti CCC. qui hic intelligi nequit, quoniam in Codice Juſtinianeo huic legi ſubjiciuntur ſeptem leges ab iiſdem Principibus editæ, cum tamen in illo Codice rariſſimæ inveniantur conſtitutiones poſt annum trecenteſimum emiſſæ. Non dico, priores ſex ante annum CCXCV. fuiſſe editas, quia id non conſtat, etſi id

volue-

IV. Iidem AA. Aproniae Mammae.

Si diviſio inter te, & ſororem tuam non bona fide facta eſt, etiam citra Principalis reſtitutionis auxilium, quod etiam majoribus tribui ſolet, [16] ad aequitatis temperamentum reformari poteſt, & cetera. PP. IV. Kal. Jul. [17] Maximiano II. & Aquila coss. CCLXXXVI.

voluerit D. Gothofredus: at hinc colligitur tamen, nomen Conſtantii hic plane alieno loco eſſe poſitum. Conſtantini tertius Conſulatus prorſus hic ferri nequit, cum is inciderit in annum CCCXIII. ubi jam initium cepit Codex Theodoſianus.

16. *Ad æquitatis temperamentum reformari*] Secundum id, quod habebimus *l. prec.*

17. *Maximiano II. & Aquila*] Legendum, *Maximo II. & Aquilino*, qui ſæpe occurrunt in ſubſcriptionibus legum hujus Codicis, *l. 4. de rei vindication l. 2. ſi ſub alter. nomen.* & Juſtinianei Codicis: veluti *l. 5. de inoffícioſ. donationib. l. 3. de reb. credit. l. 3. de obligationib. & actionib. l. 2. C. ne fil. pro patr.* aliarumque multarum.

TITVLVS VI.

[1] *Quod cum eo, qui in aliena poteſtate eſt, negotium geſtum eſſe dicitur.*

I. Imp. Alexander A. Satiro, Modeſtino, & Cenſorino.

[2] Ex contractibus ſervorum dominum non obligari: tantumque adverſus eum actionem de peculio competere, explorati juris eſt. Plane ſi quid in rem domini verſum ſit, eo nomine quoque teneri dominum non eſt incertum. Secundum quae, ſi non jubentibus vobis, ſervus [3] mutuam pecuniam accepit, nec in rem veſtram verſae ſunt, conveniri non poteſtis. Actio de peculio ſi inferri coeperit, more ſolito reſpondere debetis. PP. XII. Kal. Aug. Fuſco & Dextro coss. CCXXV.

Interpretatione non eget.

1. *Quod cum eo &c.*] Titulum hunc habent & reliquæ edd. ſed ſub eo collocata eſt lex, quæ hic ſub titulo ſequente legitur. Hanc habet Pariſienſis ſola editio. Hic quoque non ſervatus eſt ordo Edicti perpetui.

2. *Ex contractibus ſervorum*] Hæc notiſſima ſunt ex hoc ipſo titulo Inſtitutionum, ac Codicis, & titulis Pandectarum *de peculio, & de in rem verſo.*

3. *Mutuam pecuniam*] Vel ſcribendum *mutuas pecunias*, aut in ſequentibus, *verſa ſit.*

TITVLVS VII.

[1] *Ad Senatuſconſultum Macedonianum.*

I. Imp. Alexander A. Septimiae Muſae.

Macedoniani Senatusconſulti auctoritas petitionem ejus pecuniae non impedit, quae filiofamiliae ſtudiorum [2] cauſa Romae agenti ad neceſſarios ſumptus, quos patris pietas non recuſaret, credita eſt. Sed ex contractu filii poſt mortem ejus de peculio actio in patrem competere ita demum

1. *Ad Senatuſconſultum Macedonianum*] Secutus hic ſum editionem Pariſienſem, eo facilius, quia lex ſub hoc titulo poſita eſt etiam *l. 5. C. eod. tit.*

2. *Cauſa Roma agenti*] *Vel legationis cauſa alibi degenti, d. l. 5.*

3. Da-

mum poteſt, ſi anni utilis ſpatium petitionem non impedit. Sane ſi juſſu patris [3] datum ei probetur, nec in quos uſus verſa ſit pecunia, [4] exquiri neceſſe eſt: [5] & perpetua in patrem, etiam mortuo eo filio, actio eſt. PP. pridie Kal. Mart. Agricola & Clementino coss. CCXXXI.

INTERPRETATIO. *Senatuſconſultum Macedonianum praecepit, ut filiofamilias pecunia non credatur.* [6] *Nam haec conſtitutio jubet, ut pro ſtudio literarum ſi quis filiofamilias pecuniam dederit, hanc ei pater ſine aliqua objectione reſtituat. Quod ſi ipſe filiusfamilias in peregrinis fortaſſe dejecerit, intra anni ſpatium qui pecuniam commodavit, de peculio poteſt petere ut ſibi debitum* [7] *reformetur. Quod ſi pater juſſerit, ut pecunia præſtaretur, non quaerendum eſt, quid de ea pecunia fecerit, ſed debitum pater ſine mora reſtituat.*

3. *Datum ei*] *Datum mutuum* ibid.
4. *Exquiri*] *Diſquiri* ibid. 5. *Et*] *Sed* ibid.
6. *Nam*] Hoc eſt, *verum.* Talia notavimus ad Cajum *Inſt. lib.* I. *tit.* I. §. 4. & alibi.
7. *Reformetur*] Pro *reſtituatur.* Sic in interpretationibus Sententiarum Pauli ſæpe loquitur. Vide quæ ſcripſi *ad lib.* I. *tit.* 4. §. 3.

TITVLVS

[1] *De Jurejurando.*

Conſtitutio una atque altera deſideratur.

SVMMA. *Si a judice ſtatutum fuerit, aut inter partes convenerit, ut de rebus dubiis ſacramenta praebeantur, eum ſolum debere jurare, a quo aliquid repetitur: nec* [2] *ab aliis perſonis ſacramenta requiruntur. Praeſtito autem* [3] *ſacramento, omnis cauſae ipſius repetitio conquieſcat.* [4] *Hic ſacramenti ordo notatis infamia denegatur.* EX PAPIANO RESPONSORVM TITVLO XXV.

1. *De jurejurando*] Retinui hæc ex ed. Genev. ſed hoc loco poſui, ſecutus ordinem Edicti perpetui, cum illa hæc habeat ad finem libri ſequentis. Quæ vero hic habemus, ſaltem in fine, ex conſtitutione in hoc Codice, & in Hermogeniano proferre ſe ſcribit Papianus.

2. *Ab aliis perſonis*] Veluti procuratore, *l.* 34. §. 3. *D. de jurejurand.* vel herede, *l.* II. §. 2. *D. de action. rer. amotar.*
3. *Sacramento*] Hoc verum de voluntario jurejurando, quod reus ab actore delatum præſtat, *l.* 7. *pr. l.* 9. *pr. D. de jurejurand.*
4. *Hic ſacramenti ordo &c.*] In voluntario tamen non curatur, quis juraverit, *l* 26. *pr. D. eod. tit.* ſed quidem in neceſſario, & judiciali.

[1] LIBER IV.

TITVLVS I.

Si debito perſoluto inſtrumentum apud creditorem remanſerit.

I. Impp. Severus & Antoninus AA. Octavio Priſco.

[2] Si exſoluta eſt pecunia, nihil obeſt veritati, quod cautio integra manet apud creditorem. PP. Prid. Id. Jun. Antonino II. & Geta coss. CCV.

II. Impp. Valerianus & Gallienus AA. Metrodoro.

Si potes probare, omnem pecuniam exſolutam creditori tuo, cautio tua, quae apud heredem ejus remanſit, inanis eſt: ut tamen aut ipſa reddatur tibi, aut inciſa apud creditorem remaneat, heredem ejus [3] convenire potes. PP. VI. Id. Jun. Gallieno [4] II. & Fauſtino coss. CCLXII.

1. *Liber IV.*] Hinc & Sichardus, & editio Pariſienſis incipiunt librum quartum. Genevenſis a titulo *quod cum eo* &c.
2. *Si exſoluta eſt pecunia, &c.*] Adde *l. 2. hoc tit. l. 2. C. de condiction. ex leg. l. 5. C. depoſ. l. 4. l. 19. C. de ſolution.*
3. *Convenire potes*] Et cautionem condicere, *l. 2. C. de condiction. ex leg.*
4. *II.*] Scribendum V.

TITVLVS II.

Si amiſſis, vel debitori redditis inſtrumentis creditum petatur.

I. Imp. Antoninus A. Septimiae Martiae.

[1] Debitores tuos quibuſcunque rationibus debere tibi pecuniam ſi probaveris, ad ſolutionem compellet aditus Praeſes provinciae, [2] vir clariſſimus. Nec oberit tibi amiſſio inſtrumentorum, ſi modo manifeſtis probationibus eoſdem debitores eſſe apparuerit. PP. Id. Septembr. coss. [3] ſupraſcriptis.

[4] *Iſta Interpretatione non indiget.*

II. Imp. Gordianus A. [5] Aurelio Priſco, & Marco militibus.

Sicut iniquum eſt, inſtrumentis vi ignis [6] extinctis, debitores quantitatum debitarum renuere ſolutionem, ita non ſtatim caſum conquerentibus facile credendum eſt. Intelligere itaque debetis, non exſiſtentibus inſtrumentis, [7] vel aliis

1. *Debitores tuos quibuſcunque &c.*] Eſt *l. 1. C. de fid. inſtrument.*
2. *Vir clariſſimus*] Abſunt a *d. l. 1.*
3. *Supraſcriptis*] Nempe, ut eſt in *d. l. 1.* Antonino A. IV. & Balbino. anno CCXIII.
4. *Iſta interpretatione*] Ex ed. Sich.
5. *Aurelio*] Non exſtat in *l. 5. C. de fid. inſtrumentor.* ubi hæc lex invenitur.
6. *Extinctis*] *Conſumptis d. l. 5.*
7. *Vel aliis argumentis probare*] In *d. l. 5.* additum *debere*, quod tamen a Ms. abeſſe quoque notat Charondas. Senſus autem poſceret tale quid, *vos aliis argu-*

aliis argumentis probare, fidem precibus veſtris [8] adſiſtere. PP. III. Kalend. Jul. Sabino II. & Venuſto Coss. CCXL.

[9] *Interpretatione non indiget.*

argumentis probare debere: aut, *teſtibus, vel aliis argumentis &c.*

8. *Adſiſtere*] *Adeſſe d. l.*

9. *Interpretatione non indiget*] Ita Sich.

TITVLVS III.

[1] *De Depoſito.*

I. Imp. Alexander A. [2] Meſtrio militi.

[3] Incurſu latronum [4] ornamenta depoſita apud interfectum ab eis perierunt. Detrimentum ad heredes ejus, qui depoſitum accepit, qui dolum [5] tantum praeſtare debent, non pertinet. Quod ſi [6] ex praetextu latrocinii [7] commiſſi res, quae in poteſtate heredis ſunt, non reſtituuntur, tam depoſiti, quam ad exhibendum actio, ſed & in rem vindicatio competit. [8] Prop. VII. Kalend. Jul. [9] Maximiano bis, & Vrbano Coss. CCXXXIV.

1. *De Depoſito*] Hunc titulum in libro quarto hujus Codicis fuiſſe docet Collatio Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 10.* qui una cum hac lege reſtitutus eſt huic libro in edit. Genevenſi, & primo loco poſitus. Sed nos maluimus hic illum reponere, ſecundum ordinem Codicis Juſtinianei, ubi materia depoſiti longo intervallo ſequitur titulos, qui de probationibus, & inſtrumentis agunt.

2. *Meſtrio militi*] Exſtat hoc reſcriptum in *l. 1. C. depoſit.* in cujus inſcriptione eſt tantum *Meſtreno.*

3. *Incurſu latronum*] In *d. l. 1.* rectius. *Si incurſu*: & poſtea abeſt *ab eis*: dein legitur, *perierint, detrimentum.*

4. *Ornamenta*] Quod Vir Egregius, Janus a Coſta *ad pr. procem. Inſtitution.* putat, per ornamenta, quorum hic fit mentio, intelligi debere arma, quia militi hic reſcribitur, non habet, quo nitatur: quando & miles potuit ornamenta habere in bonis.

5. *Tantum*] Et hic in *d. l. 1.* adjectum *ſolum & latam culpam, ſi non aliud ſpecialiter convenit*: & dein, *praſtare debuit.*

6. *Ex pratextu*] Ibid. *pratextu.*

7. *Commiſſi*] Additum ibid. *vel alterius fortuiti caſus* & mox poſt *heredis ſunt* illa, *vel quas dolo deſiit poſſidere.* Hæc vero illic adjecta eſſe a Compilatoribus Codicis, exiſtimare recte videtur Pithœus *ad Collation. Moſaicar. & Romanar. legg. tit. 10.* Collationis enim auctor uſus eſt integro Codice Gregoriano, non vero breviario.

8. *Prop. &c.*] Abſunt a *d. l. 1.*

9. *Maximiano*] Scribendum *Maximo*, ſicuti eſt in *l. 1. C. de offic. rector. provinc. l. 14. C. de negot. geſt. l. 1. C. ſi mat. indemnitat. promiſer.*

LIBER V.

TITVLVS I.

[1] *De Nuptiis.*

I. [2] Imp. Gordianus A. [3] Rationalibus.

Manifeſtum eſt, nuptiis contra mandata contractis, dotem, quae data illo tempore, cum traducta eſt, fuerat, juxta ſententiam Divi Severi [4] fieri cadu-

1. *De Nuptiis*] De his titulum fuiſſe in hoc libro ſcribit Auctor Collationis Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 6.* quod reſpondet ordini Codicis Juſtinianei.

2. *Imp. Gordianus*] Edidit hanc legem primus Cujacius *Obſervation. lib. 1. cap. 11.* quam hic collocavit Editor Genevenſis. poterat etiam pertinuiſſe ad titulum *de jure dotium.*

3. *Rationalibus*] Hæc ergo eſt generalis conſtitutio ad Rationales miſſa, ſive Cæſaris Procuratores, quorum eſt commodis fiſcalibus invigilare.

4. *Fieri caducam*] Colligitur id ex Paulo, *l. 38. D. de*

caducam: nec ſi conſenſu poſtea [5] coepiſſe videatur matrimonium, in praeteritum commiſſo vitio potuit mederi. DAT. Kal. April. Antiochiae, Gordiano A. & Aviola. COSS. CCXXXIX.

[6] XXXII. Imp Dioclitianus & Maximianus AA. Fl. [7] Flaviano.

His, qui inceſtas nuptias per errorem contrahunt, ne poenis ſubjiciantur, ita demum clementia Principum ſubvenit, [8] ſi poſteaquam errorem ſuum reſcierint, illico nefarias nuptias diremerint. PP. V. Id. Jun. Dioclitiano III. & Maximiano AA. COSS. CCLXXXVII.

[9] EXEMPLUM Edicti Dioclitiani & Maximiani, Nobiliſſimorum Caeſarum.

Quoniam piis religioſisque mentibus noſtris ea, quae Romanis legibus caſte ſancteque ſunt conſtituta, venerabilia maxime videntur, atque aeterna religione ſervanda: diſſimulare ea, quae a quibuſdam in praeteritum nefarie inceſteque commiſſa ſunt, non oportere credimus: * [10] cum vel cohibenda ſunt, vel etiam vindicanda, inſurgere nos diſciplina noſtrorum temporum cohortatur. Ita enim & ipſos immortales Deos Romano nomini, ut ſemper fuerunt, faventes atque placatos futuros eſſe non dubium eſt, ſi cunctos ſub imperio noſtro agentes piam religioſamque, & quietam, & caſtam in omnibus more colere perſpexerimus vitam. In quo id etiam providendum quammaxime eſſe cenſuimus, ut matrimoniis religioſe, atque legitime juxta diſciplinam juris veteris copulatis, tam eorum honeſtati, qui nuptiarum conjunctiones ſectantur, quam etiam his, qui cum deinceps ſervata religione naſcentur, incipiat eſſe conſultum: & honeſtate naſcendi etiam poſteritas ipſa purgata ſit. Id enim pietati noſtrae maxime placuit, ut ſancte neceſſitudinum nomina obtineant apud affectus ſuos piam ac religioſam conſanguinitati debitam caritatem. Nefas enim credere eſt ea, quae in praeteritum a compluribus conſtat eſſe commiſſa, cum pecudum ac ferarum promiſcuo ritu, ad inlicita connubia inſtinctu [11] exercendae libidinis, [12] ſine ullo reſpectu pudoris

D. de rit. nuptiar. cujus verba repoſuimus quoque in Sententiis *lib.* II. *tit.* 19.

5. *Cœpiſſe videatur matrimonium*] Idem ſcribit Paulus *dict. loc. &* Imp Gordianus *l.* 6. *C. hoc tit.*

6. XXXII.] Hanc conſtitutionem ſuiſſe ſecundam & triceſimam ſcribit Auctor Collationis Moſaicarum & Romanarum legum *tit.* 6. unde illa deprompta eſt: ac ex hoc judicium fieri poteſt, quam magnum fuerit hoc opus, cujus hodie extra Juſtinianeum Codicem hæc pauca tantum ſunt reliqua.

7. *Flaviano* Eidem, vel alii hoc nomine Impp hi ipſi reſcripſere *l.* 8. *C. de condiction. ob cauſ. dator.*

8. *Si poſteaquam errorem ſuum reſcierint, &c.*] Sic *l.* 4. *C de inceſt. & inutilib. nupt. add. l.* 38. §. 6. 7. *D. ad leg. Jul. de adulter.*

9. *Exemplum Edicti &c.*] Et hæc lex ex eadem Collatione huc translata eſt. Videri poſſunt quæ ad illam notavit ſæpe memoratus Pithœus, qui varia emendat.

10. *Cum vel cohibenda &c.*] Aſteriſcum hic habent quædam edd Si legeretur: *verum cum &c.* ſenſus ſibi conſtaret.

11 *Exercendæ libidinis*] Oratio vim haberet majorem, ſi legeretur, *execrandæ libidinis* Ita Imperatores hi ipſi in conſtitutione in hoc eodem Codice *tit. de maleficis & Manichæis* ſcribunt, *execrandas conſuetudines* & Porcius Latro *Declamation. in Catilin.* dixit, *execrandam impietatem.*

12 *Sine ullo reſpectu pudoris, ac pietatis inruerint*] Imperatores *l.* 6. *Cod. Theod. de indulgent crimin.* in hunc ſenſum ſcribunt, *qui venerandum cognati ſanguinis vinculum profano cæcus violavit inceſtu.*

13. *Bar-*

doris, ac pietatis inruerint. Sed quaecunque antehac vel imperitia delinquentium, vel pro ignorantia juris, [13] Barbaricae immanitatis ritu ex inlicitis matrimoniis videntur admiſſa, quamquam eſſent ſeveriſſime vindicanda, tamen contemplatione clementiae noſtrae [14] ad indulgentiam volumus pertinere: ita tamen, ut quicunque in anteactum tempus inlicitis inceſtiſque ſe matrimoniis polluerunt, hactenus adeptos ſe eſſe noſtra indulgentia ſciant, ut poſt tam nefaria facinora [15] vitam quidem ſibi gratulentur eſſe conceſſam: ſciant tamen, non legitimos ſe ſuſcepiſſe liberos, quos tam nefaria conjunctione genuerunt. Ita enim fiet, ut de futuro quoque nemo audeat ineffraenatis cupiditatibus obedire, cum & ſciant, ita praecedentes admiſſores iſtiuſmodi criminum venia liberatos, ut liberorum, [16] quod inlicite genuerunt, [17] ſucceſſione careantur, quae juxta vetuſtatem Romanis legibus negabatur. Et optaſſemus quidem, nec ante quicquam ejuſmodi eſſe commiſſum, quod eſſet aut clementia remittendum, aut legibus corrigendum. Sed & poſt hanc religionem, ſanctitatemque in connubiis copulandis volumus ab [18] unoquoque ſervari, ut ſe ad diſciplinam, legeſque Romanas meminerint pertinere: & eas tantum ſciant nuptias licitas, quae ſunt Romano jure permiſſae. Cum quibus autem perſonis tam cognatorum, quam ex adfinium numero contrahi non liceat matrimonium, hoc edicto noſtro complexi ſumus. Cum filia, nepte, pronepteque, matre, avia, proavia: & ex latere amita, ac matertera, ſororis filia, & ex ea [19] nepte: itemque ex adfinibus privigna, noverca, ſocru, nuru, [20] ceteriſque, quae antiquo jure prohibentur: a quibus cunctos volumus abſtinere. [21] Nihil enim, niſi hanc tantum ac venerabiles noſtra jura cuſtodiunt: & ita ad tantam magnitudinem Ro-

13. *Barbarica immanitatis*] Quales ſint, ad quos reſpicitur, Hieronymus docet *ad Jovinian. lib.* II. his verbis: *Perſæ, Medi, Indi, Æthiopes, regna non modica & Romano regno paria, cum matribus, & aviis, cum filiabus, & neptibus copulantur.* Alios quoque fuiſſe, qui eodem more vixerint, ſcribit Bardeſanes apud Euſebium *Præparation. Evangelic. lib. VI. cap 10.* Barbaris in genere talia adſcribit Euripides *Andromach. verſ. 173.* nimis generaliter: maxime cum Barbari eſſent Græcis omnes extra Græcos.

14. *Ad indulgentiam volumus pertinere*] Hoc eſt *remitti*. Sic loquitur Valentinianus Imp. *Novell. tit. 7. de indulgent. reliquor.* quod notavit V. C. Franc. Juretus *ad Symmach. lib* II. *epiſt. 13* contra *ad pœnam pertinere, l. 1. §. 3 D. de abig.*

15. *Vitam quidem ſibi gratulentur eſſe conceſſam*] Ordinaria tamen pœna inceſti non fuit mors, ſed levior. de quo pluſcula diximus ad Paulum *Sententiar. lib.* II. *tit. 26. §. 15.* ut hic Imperatores videantur magis loqui de pœna, quia tale crimen eſſet dignum, quam quæ ordinarie eſſet uſitata.

16. *Quod*] Mallem *quos*.

17. *Succeſſione careantur*] Pithœus legit *ſucceſſione careant.* Puteanus *ſucceſſione arceantur*: quod recepit Editor Genevenſis. Sed res non adeo certa eſt.

18. *Unoquoque*] Judæos hic reſpici putat V. C. Jac. Gothofredus *ad l. 10. Cod. Theod. de juriſdiction.* & eo quoque pertinere ipſam *l. 10.* quæ eſt *l. 8. C. de Jud. & cælicol.* eos enim Moſaico jure uſos eſſe, & hac in parte receſſiſſe a jure Romano conſtat: eoque ſpectat etiam *l. 7. C. dict. tit.* Hos ſane quoque his verbis comprehendi facile crediderim.

19 *Nepte*] In *l. 17. C. hoc tit.* ubi verba quædam præcedentia, & ſequentia ex hoc edicto poſita ſunt, additum eſt, *præterea fratris ſui filia, & ex ea nepte.*

20. *Ceteriſque, quæ antiquo jure prohibentur*] Hic non prohibentur nuptiæ cum fratris quondam uxore, & ſorore mortuæ uxoris, quales olim licitas fuiſſe docent Impp. *l. 2. Cod. Theod. de inceſt. nupt.* ubi illæ prohibentur, ut & *l. 3. & l. 4. Cod. Theod. dict. tit. & l. 5. l. pen & ult. C. eod. tit.* Plura de illis commentatur Jac. Gothofredus ad *d. l. 2.*

21. *Nihil enim, niſi &c.*] Videatur Pithœus, qui hæc & ſequentia reſtituit.

Romanam geſta cunctorum non mirum favore pervenit: quoniam omnes ſuas leges religione ſapienti, pudoriſque obſervatione devinxit. Quare hoc edicto noſtro volumus omnibus palam fieri, quod praeteritorum venia per clementiam noſtram contra diſciplinam veterem indulta, ad ea tantum delicta pertineat, quae in die tertio Kal. Januariarum Tuſco & Anulino Conss. videntur eſſe commiſſa. Si qua autem contra Romani nominis decus, ſanctitatemque legum, poſt ſupradictum diem deprehenduntur admiſſa, digna ſeveritate plectentur. Nec enim ullam in tam nefario ſcelere quiſquam exiſtimet veniam ſe conſequi poſſe, qui tam evidenti crimini ſe poſt edictum noſtrum non dubitabit * inſuere. Dat. Kal. Maji. Damaſco, Tuſco & Anulino Conss. CCXCV.

[1]LIBER VI.

TITVLVS XIX.

Arbitrium Tutelae.

I. Imp. Alexander A. Aglao.

[2]Eum, qui bonis paternis ſecundum Edicti formam abſtentus eſt, hereditariis actionibus conveniri nulla ratio ſuadet. PP. III. Kal. Maji Alexandro A. Cos.

1. *Liber VI.*] Hunc librum, & hunc titulum ita invenimus in edit. Pariſ.

2. *Eum, qui bonis &c.*] Similia habuimus *l. un. ſi cert. petat.*

TITVLVS

[1] *De Operis Libertorum.*

SVMMA. [2]*Egentem patronum libertus alere compellitur.* EX PAPIANO RESPONSORVM TITVLO XLIV.

1. *De operis libertorum.*] Hunc titulum laudatum a Papiano hic ponere malui cum ſequente, ſecundum ordinem Juſtinianei Codicis, quam utrumque ſubjicere titulo *de patria poteſtate*, & ſequentem huic præponere, quod fecit Genevenſis Editor.

2. *Egentem patronum libertus alere compellitur*] *L. 5. §. 18. l. ult. D. de adgnoſcend. vel alend. liber. l. 1. C. de oper. libertor.*

TITV-

TITVLVS.

De Bonis Libertorum.

Imp. Gordianus A. ad Calpurnium militem.

SVMMA. *Libertus Principis* [1] *civitate Romana donatus a Principe, & manumiſſus de bonis ſuis hac ratione teſtetur, ut fiſco debita* [2] *medietas reſervetur, in cujus hereditate nepotes ex filia ſuccedere non jubentur.* EX PAPIANO RESPONSORVM TITVLO IV.

1. *Civitate Romanæ donatus*] Latinus enim, ac dedititius non poterant teſtari. Cajus *Inſt. lib.* I. *tit.* 2. *§.* 4.

2. *Medietas*] Idem ex lege Papia olim erat juris in libertis ditioribus, *§.* 2. *Inſt. de bon. libertor.* Qua de re dicta quædam ſunt ad Vlpianum *tit. ult. §.* 3.

[1] LIBER X.

TITVLVS I.

Quibus res judicata non noceat.

I. Alexander A. Creſcenti.

[2] Quae in libello contuliſti, Praeſidi provinciae allega, qui non ignorat, eum, qui per contumaciam abſens condemnatur, [3] nec appellationis auxilio, uti aut [4] in duplum revocare poſſe. PP. XI. Kal. April. [5] Albino & Maximo Coss. CCXXVII.

II. Impp. Diocletianus & Maximianus AA. Aeliae Matronae.

[6] Sententiam adverſus abſentes & indefenſos, ac maxime minores latam nullas vires obtinere notiſſimi juris eſt. PP. Kal. Septemb. Diocletiano III. & Maximiano AA. Coss. CCLXXXVII.

INTERPRETATIO. *Adverſus abſentes, vel minores judicata non valebunt.*

1. *Liber X.*] Hoc quoque habet ed. Pariſ. quamvis, cum in libro quinto habuerimus nuptiarum materiam, quod exacte reſpondet Codici Juſtinianeo, dubitari poſſet, an hic numerus, aliique, qui ſequuntur, omnes ſint genuini, quod in medio relinquo.

2. *Quæ in libello contuliſti, &c.*] Conſtitutionem hanc in lucem extulit Cujacius *ad Paul. Sententiar. lib. V. tit.* 5 §. 8. quam ſub hoc titulo collocavit Editor Genevenſis: quod quamvis non probem, nolui tamen mutare. Credo ex alio titulo eſſe, & quo hodie caremus.

3. *Nec appellationis auxilio &c.*] Idem Paulus tradit *dict. lib. & tit.* §. 7. ubi plura notat Cujacius.

4. *In duplum revocare*] Puto legendum, *in dubium revocare*, nempe, rem judicatam. Recurre ad ea, quæ ſcripſi ad Paulum *loc. cit.* §. 8.

5. *Albino*] Lege *Balbino.*

6. *Sententiam adverſus abſentes &c.*] Add. *l.* 45. *§.* 2. *D. de re judicat. l.* 9. *C. quomod. & quand. jud.*

TITVLVS II.

[1] *De Confeſſis.*

I. Antoninus A. Juliano.

Confeſſos quoque pro judicatis haberi placuit: quare ſine cauſa deſideras [2] recedere a confeſſione [3] tua. Accep. [4] prid. Kalend. Octob. Gentiano & Baſſo Coss. CCXI.

1. *De Confeſſis*] Hunc titulum, & legem ſub ea hic poſui poſt ed. Genev. In ed. Pariſ. lex hæc eſt inter leges ex incertis titulis. In Codice Juſtinianeo exſtat hic titulus, ac ſub eo hæc ipſa lex.

2. *Recedere*] In *d. l. un.* eſt *recedi.*

3. *Tua.*] Additum ibid. *cum & ſolvere cogaris.*

4. *Prid. Kal.*] Ibid. III. *Kal.*

[1] LIBER XII.

TITVLVS

De Sponſoribus.

SVMMA. *Ne colonus inſcio domino ſuo alienet peculium, vel litem inferat ei civilem.* EX PAPIANO RESPONSORVM TITVLO XVI.

1. *Liber XII.*] Hunc citat Papianus, quem numerum hic reliqui, etſi dubitem, an genuinum: nec aliter Editor Genevenſis, qui non recte ſubjunxit illi omnia, quæ Papianus habet *tit. 18. verſ. filiisfamilias:* cum tamen is non alleget illic hunc Codicem: ac ſequenti verſiculo non alia citet ex eo, quam quæ ego hic poſui, quæ etiam auctoritate Codicis Theodoſiani confirmat.

[1] LIBER XIII.

TITVLVS I.

De Patria Poteſtate.

I. Imp. Antoninus A. Victorinae.

Si in poteſtate patris fuiſti, cum hereditas Baſſae Caſſiae tibi obvenit, eamque juſſu patris [2] creviſti, jure patriae poteſtatis ei eam quaeſiſti. Ideoque quod ab eo jure alienatum eſt, nulla ratione oblato pretio tibi reſtitui deſideras. PP. IV. Kal. Januarii, Romae, [3] ipſo Auguſto V. & Advento Coss. CCXVIII.

1. *Liber XIII.*] Ita habent edd. Sich. & Pariſ.

2. *Creviſti*] De cretione videndus Vlpianus *tit. 22. §. 27. & ſeq.*

3. *Ipſo Auguſto V.*] Hoc ſtare non poteſt, cum Antoninus Heliogabalus, hujus reſcripti auctor, hoc anno ad imperium acceſſerit, nec ullum antea geſſerit conſulatum: adeoque numerus V. delendus eſt. Re vera ordinarii Conſules illo anno fuere Imp. Macrinus & Adventus: ſed pro nomine Macrini, qui jam Conſulatu fuerat perfunctus, Antoninus ſuum nomen reponi curavit, ut docet Dion Caſſius *lib.* LXXIX. quod obſervarunt Egregii Viri, Henr Noris *Epiſtol. Conſular. Theſaur. Antiquitat. Romanar. tom. XI. p. 471.* Ant. Pagi *Critic. in Annal. Baron. ad ann.* CCXVIII. atque hic notat quoque, ſimile quid occurrere in ſubſcriptione *l. 8. C. de negot. geſt.*

[1] LIBER

[1]L I B E R XIX.

T I T V L V S I.

De Accuſationibus.

I. Impp. Dioclitianus & Maximianus Auguſti Aurelio Sacrato militi.

Cum ſervum tuum vi aegritudinis graviter oppreſſum fati munus impleſſe proponas, propter immoderatam caſtigationem calumniae cauſationem emergere, [2] innocitiae ratio, cujus fiduciam geris, non permittit. Prop. Non. Decemb. Dioclitiano A. III. & [3] Ariſtone CONSS. CCLXXXV.

1. *Liber XIX.*] Hic liber, & ex eo hic titulus, atque hæc lex c tantur in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 3.* qui numerus libri merito ſuſpectus eſt Eruditiſſimo Petro Pithœo: eoque magis mihi, quia in eadem Collatione titulus *ad legem Corneliam de ſicariis* dicitur eſſe in libro IV. Viderint alii, an non & illic, & priori loco debeat legi IX.

2. *Innotitiæ*] Recte Pithœus legit *innocentiæ.*

3. *Ariſtone*] Lego *Ariſtobulo.*

TITVLVS II.

Ad legem Juliam [1] *de Adulteriis.*

I. Imp. Antoninus A.

[2] Sane meae literae nulla ex parte cauſae praejudicabunt. Neque enim ſi penes te culpa fuit, ut matrimonium ſolveretur, & ſecundum legem Juliam [3] uxor tua Euphraſia nuberet, propter hoc reſcriptum meum adulterii damnata erit, niſi conſtet eſſe commiſſum. [4] Habebunt autem ante oculos [5] inquirere, an cum tu pudice viveres, illi quoque bonos mores colendi auctor fuiſti: periniquum enim mihi videtur eſſe, ut pudicitiam [6] vir ab uxore exigat, quam ipſe non exhibet. Quae res poteſt & virum damnare, non ob compenſationem mutui criminis rem inter utrumque componere, vel cauſam facti tollere.

1. *De Adulteriis*] Hujus criminis pœna ſecundum leges hujus Codicis, ut & Hermogeniani, non fuit capitalis, ut ſcribit Baſilicorum Scholiaſtes *ad l. 18. C de tranſactionib.* quod attigi *ad Paul. Sententiar. lib. 11. tit. 26. § 14.*

2. *Sane meæ literæ &c.*] Refert hanc legem Auguſtinus *ad Pollent. lib. 11. cap. 7.* & habet edit. Lugd. & Pariſ. inter leges ex incertis titulis.

3. *Uxor tua Euphraſia*] Auguſtini editio noviſſima Benedictinorum habet, *Papaſia uxor tua.*

4. *Habebunt autem ante oculos &c.*] Hæc refert Ulpianus *l. 13. §. 5. D. ad leg. Jul. de adulter.*

5. *Inquirere*] Eadem editio *hoc inquirere.*

6. *Vir*] Hoc addidi ex eadem editione.

TITVLVS III.

Ad legem Corneliam de Sicariis.

I. Imp. Antoninus A. Aurelio Herculano, & aliis militibus.

[1] Frater veſter rectius fecerit, ſi ſe Praeſidi provinciae obtulerit: cui ſi probaverit, non occidendi animo [2] Juſtam a ſe percuſſam eſſe, remiſſa homicidii poena, ſecundum diſciplinam militarem ſententiam [3] proferet. Propoſita prid. Kal. Febr. [4] Laeto II. CONS.

II. Imp. Alexander Aurelio Favio, & aliis militibus.

Si modo pro quo libellum dediſtis, non dolo [5] praeſtitit, mortem minime perhorreſcat: crimen quippe ita contrahitur, ſi & voluntas occidendi intercedat. Ceterum ea, quae ex improviſo caſu potius, quam fraude accidunt, fato plerumque, non noxae, imputantur. Prop. XIII. Kal. Aug. Alexandro CONSS.

III. Dioclitianus & Maximianus AA. [6] Agato.

[7] Habe Agate K. N. Qualitas precum Julii Antonini clementiam noſtram facile commovit: [8] quippe quod aſſeveret, homicidium ſe non voluntate, ſed caſu fortuito feciſſe, cum calcis ictu mortis occaſio praebita videatur. [9] Quod ſi ita eſt, neque ſuper hoc ambigi poterit, omni [10] eum metu, ac ſuſpicione, [11] quod ex admiſſi diſcrimine ſuſtinet, ſecundum id, quod adnotatione noſtra comprehenſum eſt, volumus liberari. Dat. [12] prid. Kal. Dec. [13] Dioclitiano A. IV. & Maximiano CONSS. CCXC.

1. *Frater veſter rectius fecerit, &c.*] Hic titulus, ac leges ſub illo deprompta ſunt ex Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 1.* Ex prima & ſecunda conflata eſt lex 1. *C. hoc tit.*

2. *Juſtam a ſe percuſſam*] In *d. l.* eſt, *hominem a ſe percuſſum.*

3. *Proferet*] Hic in *d. l. 1.* ex *l. 2. hoc tit.* ſequuntur hæc: *crimen enim contrahitur &c.*

4. *Laeto II.*] In *l. 1. C. dict. tit.* additum recte, *& Cereale.*

5. *Praſtitit*] An *percuſſit*: aut, *cauſam mortis praſtitit.*

6. *Agato*] In *l. 5. C. hoc tit.* ubi hæc lex exſtat fere tota, eſt *Agatho.*

7. *Habe Agate K. N.*] Hoc eſt *Ave Agate, cariſſime nobis.* De hac formula legi poterit Cujacius *Obſervation lib.* 1. *cap. 15.*

8. *Quippe quod aſſeveret*] Principium *d. l. 5.* hoc eſt: *Qui aſſeverat &c.*

9. *Quod ſi*] Ibid. *ſi hoc.*

10. *Eum*] Non eſt in *d. l. 5.*

11. *Quod ex admiſſi*] Ib. *quam ex admiſſa rei.*

12. *Prid. kal.*] Ib. VII. *kal. Dec. Sirmii.*

13. *Dioclitiano A. IV. &c.*] In *d. l.* eſt *ipſis AA.* IV. & III. *Coſſ.*

TITV-

TITVLVS IV.

[1] *De Maleficis, & Manichaeis.*

I. Maximus Dioclit. & Maximianus, Nobiliſſimi AA. Juliano Proc. Afric.

Otia maxima interdum homines [2] in communionem conditionis naturae hominum modum excedere hortantur: & quaedam genera [3] inaniſſima ac turpiſſima [4] doctrinae ſuperſtitionis inducere ſuadent, ut ſui erroris arbitrio pertrahere & alios multos videantur, Juliane Kariſſime. Sed Dii immortales providentia ſua [5] ordinare & diſponere dignati ſunt, quae bona & vera [6] ſunt, & multorum, & bonorum, & egregiorum virorum, & ſapientiſſimorum conſilio, & tractatu inlibata probarentur, & ſtatuerentur: quibus nec obviam ire, nec reſiſtere fas eſt: neque reprehendi a nova vetus religio [7] deberet: [8] maximi enim criminis eſt ſed tractare quae ſemel ab antiquis tractata, & definita ſunt, ſtatum & curſum tenent ac poſſident. Vnde pertinaciam pravae mentis nequiſſimorum hominum punire ingens nobis ſtudium eſt. Hi enim, qui novellas & inauditas ſectas [9] deterroribus religionibus opponunt, ut pro arbitrio ſuo [10] pravum excludant, quæ divinitus [11] conceſſa ſunt, * quoniam nobis de quibus ſolertia tua ſerenitati noſtrae retulit, [12] Manichaeos audivimus eos nuperrime, velut nova inopinata prodigia, in hunc mundum de Perſica adverſaria nobis gente progreſſa, vel orta eſſe, & multa facinora ibi committere: populos namque quietos perturbare, nec non

1. *De Maleficis, & Manichæis*] Hic titulus, ac lex ſub eo ſunt ex Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 15.* quæ librum quoque nominat VII. credo eſſe IX. Ad legem hanc notavit quædam Petr. Pithœus *ad dict. Collation.* quæ legi merentur.

2. *In communionem*] Ed. Gen. *in communiorem.* Rectius Pithœus, deleto *in*, legit *communiorem.*

3. *Inaniſſima*] Pithœus mallet *immaniſſima.* Sed veteres talis generis res hoc nomine & alibi indigitant. Plinius *Natural. Hiſtor. lib.* XXX. *cap. 2.* ſcribit de magia, *inteſtabilem, irritam, inanem eſſe.* Ita Tacitus *Annal. lib.* II. *cap. 27.* dicit, aliquem *facilem inanibus:* & Plinius quoque *Natural. Hiſtor. lib.* XXVIII. *cap. 7.* vocat magos vaniſſimum genus: & magicas vanitates *lib.* XXX. *cap. 1.* ut adeo nihil mutem.

4. *Doctrinæ ſuperſtitionis*] Hæc ad Chriſtianos in genere pertinere vult Marq. Freherus *Parerg. lib. I. cap. 9.* quod tamen non eſt certum: ſaltem cum Diocletianus eſſet Alexandriæ, anno CCXCVI. nondum cœperat perſecutio ulla adverſus Chriſtianos, ut conſtat ex iis, quæ habet V. C. Ant. Pagi *Critic. Annal. Baron. ad ann.* CCXCVI. CCXCVII. *&* CCCII.

5. *Ordinare*] In edd. vett. eſt *ornare:* ſed quædam habent *ordinare:* quod extra dubium eſt rectum.

6. *Sunt, & multorum &c.*] Forte, *ſunt, ut multorum &c.*

7. *Deberet*] Lego *debet*, cum Pithœo.

8. *Maximi enim criminis eſt ſed tractare*] Recte pro *ſed tractare* Pithœus legit *retractare:* & mox, *ſuum ſtatum.* De re ipſa, & aliorum quoque ſimili ſtudio vetera ſervandi plura cumulat Jac. Gothofredus *ad l. un. Cod. Theod. de long. conſuetudin.*

9. *Deterroribus*] Pithœus legit *deterioribus:* ſed in ed. Pariſ. Collationis cIↄ Iↄ LXXXVI. eſt ad marginem *veterioribus*, quod non eſt damnandum. ſic modo de veteri religione dictum eſt, illam a nova non eſſe reprehendendam.

10. *Pravum*] Ad marg. ed. Pariſ. ejuſdem eſt *pravo*, rectius.

11. *Conceſſa ſunt*] Hic quædam videntur excidiſſe, quæ ſine veteri libro non poſſunt reſtitui.

12. *Manichæos*] Horum ſuperſtitionem damnatam quoque eſſe paganorum temporibus ſcribit Imp. Valentinianus *Novell. tit. 2.* idque vel hic locus evincit. Plura de his ex jure collegit Jac. Gothofredus *ad l. 40. Cod. Theod. de hæretic.* ne de Eccleſiaſticis ſcriptoribus dicam.

non & civitatibus maxima detrimenta [13] inſerere: & verendum eſt, ne forte, ut fieri adſolet, accedenti tempore conentur [14] execrandas conſuetudines, & [15] iſtebas leges Perſarum innocentioris naturae homines [16] Romana gente modeſtam atque tranquillam, & univerſum orbem noſtrum [17] veluti venenis de ſuis malivolis infigere. Et quia omnia, quae pandit prudentia tua in relationem religionis illorum genera maleficiorum ſtatutis evidentiſſimorum exquiſita, & adinventa commenta, ideo eorum maenas, atque poenas debitas & condignas illis ſtatuimus. Jubemus namque auctores quidem ac principes una cum abominandis [18] ſcripturis eorum ſeveriori poenae ſubjici, ita [19] ut flammeis ignibus exurantur: conſentaneos vero, & uſque [20] ad eos contentioſos capite puniri praecipimus: & eorum bona fiſco noſtro vindicari ſancimus. Si qui ſane etiam honorati, aut cujuslibet dignitatis, vel majoris perſonae ad hanc inauditam, & turpem, atque per omnia infamem ſectam, vel ad doctrinam Perſarum ſe tranſtulerunt, eorum patrimonia fiſco noſtro adſociari facies: ipſos quoque Forenſibus, vel Proconenſibus metallis dari. Vt igitur ſtirpitus amputari [21] malis haec nequitiae de ſaeculo beatiſſimo noſtro poſſit, devotio tua juſſis ac ſtatutis tranquillitatis noſtrae maturius [22] obſecundare. Dat. prid. Kal. April. Alexandriae.

13. *Inſerere*] Pithœus reponit *inferre*. Poſſet & legi *ingerere*.

14. *Execrandas*] Pithœus *per execrandas*, rectius.

15. *Iſtebas*] Pithœus legit *inceſtas*: nec aliter Caſp. Barthius *Adverſarior. lib* XXIV. *cap* 20.

16. *Romana gente*] Pithœus commode reponit, *Romanam gentem*. Barthius hæc & ſequentia, *modeſtam atque tranquillam*, delet *dict. loc.* tamquam a monacho ſequioris ævi profecta: ſed hunc nolim ſequi.

17. *Veluti venenis de ſuis malivolis infigere*] Barthius legit, *veluti venena de ſuis malis ovis infigere*. Melius Pithœus pro, *de ſuis malevolis infigere*, reponit *ſuis malevolis defigere*. De verbo *defigere* plura habuimus ad Pauli Sententias *lib*. V. *tit*. 23. §. 15.

18. *Scripturis*] De talium exurendarum more nonnulla invenientur dicta ad Paulum *Sententiar. cit. lib*. V. *tit*. 23. §. 18.

19. *Vt flammeis ignibus exurantur*] Magos quoque vivos exuſtos eſſe ſcribit Paulus *dict. loc.* §. 17.

20. *Ad eos*] Pithœus legit *adeo*.

21. *Malis*] Pithœus reponit *radix*.

22. *Obſecundare*] Idem addit *feſtinet*.

FRAGMENTORVM CODICIS GREGORIANI FINIS.

TITV-

TITVLI EX CORPORE HERMOGENIANI CODICIS.

TITVLVS I.

De Cauta, & Non Numerata Pecunia.

I. [2] Aurelius Alexio.

[3] Ex cautione non numeratae pecuniae non anni, ſed [4] quinquennii ſpatio deficere, nuper cenſuimus. Scripta VII. Id. April. Syrmio, Caeſ. A. Coss.

INTERPRETATIO. *Secundum legem ex corpore Theodoſiano*, ſi certum petitur de chirographis, *quia de quinquennio habetur expoſitum, ideo hanc legem ex Hermogeniano credidimus adjungendam, quae tempora, intra quae conteſtari convenit de cauta, & non numerata pecunia, id eſt, intra quinquennium, evidenter oſtendit.*

1. *Tituli ex Corpore Hermogeniani Codicis*] De hoc Codice dixi ad principium fragmentorum ex Codice Gregoriano. Primos duos titulos ſolos edidit Sichardus, reliqua ad finem uſque tituli *de ſucceſſionibus* primus vulgavit Cujacius Lugduni cIↃ IↃ LXVI. Hauſta ſunt ea fere omnia ex veteri Conſultatione: ſed tamen ex Baſilicis & Papiano aliqua adjecit Editor Genevenſis: quod fieri & Cujacius ſibi curæ fuiſſe indicat *Obſervation. lib. XII. cap. 35.* Ordinem titulorum reliqui, cum pauci ſint; quamvis non exiſtimem, illum eſſe genuinum. Libros hujus Codicis non citari ab illis, qui leges inde produxerunt, jam monuimus.

2. *Aurelius*] Inſcriptio hujus legis, & duarum ſub ſequentibus titulis non videtur eſſe ſincera. Nullus Imperatorum hoc nomine ſolo appellatus eſt absque cognomine. Leges autem omnes aliæ in fragmentis hujus Codicis Diocletianum ac Maximianum habent auctores: quorum primus ceteroquin vocatur quoque C. Aurelius Valerius Diocletianus in duabus inſcriptionibus apud Gruterum *p.* CCLXXIX. & MLXXIX. ac poſterior quoque M. Aurelius Valerius Maximianus in nummis variis apud Franc. Mediobardum, & in inſcriptionibus apud Gruterum *p.* CLIX. *p.* CCLXXIX. & alibi. Subſcriptio etiam meminit *Sirmii*, pro quo hic legitur *Syrmii*. Vrbs eſt Pannoniæ, ex qua plurimas conſtitutiones ab his Principibus emiſſas eſſe docent hæc ipſa fragmenta, ac Codex Juſtiniani, veluti *l. 19 l. 24. l. 25. C. de pact. l. 19. l. 24. l. 39. C. de transactionib.* & aliæ tales paſſim occurrunt, ubi quoque ſcriptum eſt *Sirmii*. nec aliter Strabo, Plinius, Stephanus, aliique eam urbem appellant.

3. *Ex cautione*] Legendum eſt *exceptionem* recte notatum eſt ad marginem edit. Lugd. Pariſ. & Genev.

4. *Quinquennii*] Meminit Juſtinianus, qui mutavit hoc in biennium *tit. Inſt. de litterar. obligationib. l. 14. C. de non numerat. pecun.*

TITVLVS II.

Ex delictis defunctorum quemadmodum conveniantur ſucceſſores.

I. Aurelius Ennio Saturnino.

[1] Licet ante litem conteſtatam defuncto eo, qui ex proprio delicto conveniri potuit, ſucceſſores non [2] poſſint poenali actione conveniri, [3] tamen hos etiam in tantum, quantum ad eos pervenit, teneri, ne ſcelere ditentur alieno, certiſſimi juris eſt. Auditis itaque partium allegationibus, V. C. Proconſul provinciae Africae, amicus noſter, in pronunciando formam juris ſequetur. Scripta VII. Kal. Octobr. Syrmio, Aug. Coſs.

INTERPRETATIO. *Haec lex praecipit, ut [4] in criminalibus cauſis, ſi quis antequam moriatur, non fuerit de facti ſui ſcelere conventus, atque convictus, ſi poſt ejus obitum, quod ab eo cum poena reddendum erat, apud ſucceſſores ejus fortaſſe repertum fuerit, hoc tantum ab heredibus reddendum, quod ad eos cognoſcitur perveniſſe. Ceterum in tali re heredes nec ad poenam, nec ad aliam quamcunque ſatisfactionem tenentur obnoxii.*

1. *Licet ante litem conteſtatam &c.*] Similis argumenti eſt *l. un. C. hoc tit.* quæ eſt Impp. Diocletiani & Maximiani, quorum hanc quoque eſſe videri, monui *ad tit. præced.* Hanc vero legem, quæ in edit. Sichardi eſt depravatiſſima, ita fere, uti hic habemus, reſtituit Cujacius *ad l. quod diximus, 16. D. quod met. cauſ. geſt. er.* ac vulgavit in ed. Lugd. Exponit quoque dictam legem unicam *ad cit. l. quod diximus, ut & in Paratitl. ejusd. tit. Cod.* & in poſteriori loco hanc totam quæſtionem pertractat.

2. *Poſſint*] Cujacius *ad alleg. l. quod diximus* legit, *potuerint.*

3. *Tamen hos etiam in tantum, &c.*] Hoc ita eſſe conſtitutum ſcribit Vlpianus *l. 5. pr. D. de calumniatorib.* idque maximæ eſt æquitatis.

4. *In criminalibus cauſis*] Hic de delicto quidem agitur, ſed tantum civiliter.

TITVLVS III.

[1] *De Jure Fiſci.*

I. Aurelius Ennio Lucello, & Marco Severiano.

Si pro poſſeſſione Titi Claudi vos [2] debita fiſcalia [3] exſolviſſe conſtat, veſtram eſſe poſſeſſionem notiſſimi juris eſt. Ideo V. C. Proconſul, ſi partium

1. *De jure Fiſci*] Titulus hic, ac lex ſub eo poſita a Cujacio ſunt luce donata Lugduni cIↄIↄLXVI.

2. *Debita*] Per *debita* videntur intelligi tributa, quæ ſæpe hoc nomine appellantur, *l. 1. l. 3. l. 7. Cod. Theod. de exactionib.* (Plurima cumulavit Jac. Gothofredus *ad l. 6. Cod. Theod. de diverſ. reſcript.*) idque ſequentia verba indicant.

3. *Exſolviſſe*] Ad quod olim poſſeſſores alii ditiores poterant conveniri, expediendi negotii cauſa, *l. 5. pr. D. de cenſib.* quod poſtea vetitum eſt, *l. 12. l. ult. C. de omn. agr. deſert. lib. XI. l. un. C. ut null. ex vican. pro alien. vicanor. debit. teneat. lib XI. l. 4. C. de exſecutorib. & exactorib. lib. XII.* Reductum tamen hoc & deinceps in Oriente; & vocatur ἀλληλέγγυον, de quo videndus Eruditiſſimus Du Cange *Gloſſar. med. & infim. Græcitat.*

4. *Anſa-*

partium veſtrarum allegatione ſolutam [4] anſariam pro aliena re cognoſcit, ut tradat vobis hanc ipſam cum fructibus rem, aequitatis ratione proviſum eſt. Scripta X. Kal. Mar. Syrmio.

4. *Anſariam*] Genus tributi *anſaria*. In veteribus inſcriptionibus vocari *anſarium* docet Cujacius *Obſervation. lib. XIV. cap. 3.*

TITVLVS IV.

[1] *De Pactis, & Tranſactionibus.*

I. Impp. Diocletianus & Maximianus AA. [2] Sebaſtiano.

[3] Neque ex nudo pacto naſcitur actio: [4] neque ſi contra bonos mores verborum interceſſit obligatio, ex his actionem dari convenit, & reliqua. PP. IV. Kal. Jun. iiſdem Coss.

II. Iidem AA. Flavio Rumitalo, inter caetera, & ad locum.

[5] Pactum neque contra bonos mores, neque contra leges emiſſum valet, & reliqua. PP. [6] iiſdem AA. Coss.

III. Iidem AA. & CC. [7] Zotiano Antonino.

[8] Pacto tranſactionis exactio judicati non tollitur: unde ſi pater tuus condemnatus judicio, poſt tranſegit, & ſolvit, ſolutione magis, quam transactione tuum defende negotium, & cetera. PP. XVIII. Kal. Jan. iiſdem [9] AA. Coss.

.*. Imp. A. .*.

[10] SVMMA. *Haec lex irritam facit tranſactionem habitam de conditione ſervili, hac, ſcilicet, ratione, ne ſi aliter conſtituatur, & revera ſervus ſit is, cum quo transactum eſt de liberali cauſa,* [11] *eveniat, ut inter ſervum & dominum habita tranſactio rata ſit, quod jus non patitur.* EX SCHOLIIS BASILICORVM AD L. VLT. COD. DE TRANSACTIONIB.

*Imp.

1. *De Pactis, & Transactionibus*] Titulus hic, & leges ſub hoc titulo tres ſunt deſumptæ ex vetere Conſultatione.

2. *Sebaſtiano*] Ad hunc, vel alium ejuſdem nominis reſcripſere hi ipſi Principes *l. 24. C. de liberal. cauſ.*

3. *Neque ex nudo pacto naſcitur actio*] Idem ſcribit Paulus *Sententiar. lib.* II. *tit. 14. §. 5.*

4. *Neque ſi contra bonos mores &c.*] Adde *l. 26. l. 123. D. de verbor. obligationib.*

5. *Pactum neque contra bonos mores*] *L. 2. l. 7. l. 15. Cod. Gregorian. hoc tit.*

6. *Iisdem*] In Conſult. eſt. *Id.*

7. *Zotiano*] Ibid. *Zeuxiano.*

8 *Pacto transactionis exactio judicati non tollitur*] Confer *l. 3. Cod. Gregorian. hoc tit. &* ibi noſtra.

9. AA. COSS.] Hiſce in edd. Lugd. Pariſ. Genevenſi ſubjiciuntur ea, quæ habuimus in fragmentis Codicis Gregoriani *l. 12. l. 14. l. 15. hoc tit.* quæ tamen ſatis clare Conſultatio adſcribit Codici Gregoriano; in cujus reliquiis cum hæ leges extent, eas hoc loco repetere ſupervacuum fore exiſtimavi. Magis huc pertineret lex, quæ eſt ſecunda in titulo hujus Codicis *de ſucceſſionib.* quæ, etſi talia contineat, quæ ad illum titulum ſpectent, alia tamen in ea potuerunt eſſe cauta, quæ vellent eam hic collocari; & eſt tantum particula conſtitutionis majoris, ut indicant illa, *inter cetera, & ad locum.*

10. SVMMA. *&c.*] Retinui ex ed. Genev. rejectis illis, quæ poſtea ex interpretatione hujus legis inducta eſſe narrant Scholia Baſilicῶn, ut idem eſſet juris in tranſactione cum adſcriptitiis. Abrogatur hoc jus *l. ult. C. de transactionib.*

11. *Eveniat, ut inter ſervum & dominum &c*] Contra *l. 13. C. de transactionib.* Agit hac de re Cujacius *Obſervat. lib. XII. cap. 31.*

12. SVM-

* Imp. A. * deſiderantur verba reſcripti.

[12] SVMMA. *De ſucceſſione viventium ſua, vel aliena neminem paciſci poſſe, nec hujuſmodi ſcripturam nomen pacti legibus vindicare.* EX PAPIANO RESPONSOR. TIT. XXXVIII.

12. SVMMA. *De ſucceſſione viventium*] Sic ed. Genev. Simile habuimus ad finem hujus tituli in Codice Gregoriano: ex utroque enim Codice hæc producit Papianus.

TITVLVS V.

[1] *De Calumniatoribus, & plus petendo.*

I. Impp. Diocletianus & Maximianus AA. Aurelio Dextro, inter cetera, & ad locum.

Si tutor, vel curator plus petierit, [2] cauſa cadit. quod cum factum eſſe dicas, fruſtra a nobis remedium quaeris, quia te ratio juris impugnat. PP. IV. Id. Dec. Nicomedia, Conſtantio & [3] Maximo Coss. CCXCIV.

II. Iidem AA. & CC. Claudio Menandro.

Quotiescunque [4] ordinatis actionibus aliquid petitur, ideo petitor cogitur ſpecialiter [5] genus litis edere, ne plus debito, aut eo, quod competit, poſtuletur. Sive itaque fideicommiſſum, ſive fundus, ſive pars fundi, ſive domus, ſive pars domus, ſive debitum, aut quodcunque petatur, ſpecialiter deſignari debet petitionis ſumma, vel quantitas, cum genus litis editur. Si quis igitur [6] plus ab eo, quod ei competit, vel debetur, petierit, rem & cauſam, de qua agitur, perdit. Plus enim petitur, ſicut reſponſis prudentum continetur, ſumma, loco, tempore, cauſa, [7] qualitate, aeſtimatione. Vnde iſtius lege reſcripti excipe adverſarium apud judicem competentem: quem ſi judex plus petiiſſe perſpexerit, extinctis adverſarii tui petitionibus, pro partibus tuis ſententiam dicet. PP. Mediolano, XII. Kalen. April. Tuſco & [8] Aquilino Coss. CCXCV.

III.

1. *De Calumniatoribus, & plus petendo*] Hic titulus quoque, & ſequentes, qui præcedunt titulum *de depoſito*, cum legibus iis ſubjectis, ſunt hauſti ex veteri Conſultatione. De calumniatoribus etiam Paulus in Sententiis agit titulo ſpeciali, ut & de plus petendo.

2. *Cauſa cadit*] Hoc quoque Paulus docet *Sententiar. lib.* 1. *tit. 10.* ubi plura notata ſunt. Minoribus ipſis tamen hoc modo læſis indultam fuiſſe in integrum reſtitutionem docet Imperator §. *33. Inſt. de actionib.* At ſi minor non id remedium eligeret, ſed a tutore, vel curatore indemnitatem exigeret, id ei licuit, *l. 3. l. ult. C. ſi tut. vel curat. intervener.* Nec hic tutori vel curatori remedium ſuppetit, ne hoc damnum præſtent.

3. *Maximo*] Lege *Maximiano*, nempe, Galerio Maximiano.

4. *Ordinatis actionibus aliquid petitur*] Intelligit judicia ordinaria, quæ per actiones ordinantur, ut dicitur *pr. Inſt. de public. judic.* judice & formula datis: atque ita præparantur, quod explicat Cujacius *Paratitl. tit. C de conſortib. ejusd. lit. Obſervation. lib. XVIII. cap. 23.* & Janus a Coſta *ad d. pr. Inſt. de public. judic.*

5. *Genus litis edere*] Et ſpeciem litis futuræ demonſtrare, *l. 3. C. de edend.*

6. *Plus ab eo, quod ei &c.*] Rectius abeſſet *τὸ ab.*

7. *Qualitate, æſtimatione*] Hæc ſunt interpretatio verbi *cauſa:* quatuor enim tantum modi ſunt plus petendi, §. *33. Inſt. de actionib.*

8. *Aquilino*] Scribendum *Anulino*, ut *l. ult. Cod. Gregorian. de nupt.* & ſæpe alibi.

9. *Tibi*

III. Iidem AA. Quintiano.

[9]Tibi magis, quam adverſario, qui per calumniam petit, contra quem ſupplicas, judicio tutelae convenit excipere actionem, ad quam reſpondere debes: quippe, ſi per calumniam hoc eum facere confidis, remedio repromiſſionis initio poſtulatae, [10]calumniae [11]decimae partis ejus, quod petit, tibi condemnari eum deſiderare potes. Dat. XI. Kal. Nov. AA. COSS.

9. *Tibi magis, quam adverſario, qui per calumniam &c.*] Ita hæc repræſentata ſunt in veteri Conſultatione, in optimis editionibus operum Cujacii: verum in Parif. CIↃIↃ LXXXVI. eſt *ſupplicas, contra quem:* & in fine illic legitur *competit tibi.*

10. *Calumniæ*] Actione, ſcilicet, de qua agit & Cujacius *Obſervation. lib.* VII. *cap.* 5.

11. *Decimæ partis*] Sic habet Conſultatio vetus. Cujacius *Obſervation. lib.* VII. *cap.* 5. reponit, *in decimam partem:* quod valde placet. Meminit decimæ Imperator §. 1. *Inſt. de pœn. temer. litigant.* ubi illam docet in uſu non fuiſſe ſuo tempore: at reduxit eam *Novell.* CXII. *cap.* 2. & non ſatis hodie eſt repromiſſio, cujus hic fit mentio, ſed ſatiſdatio ordinarie deſideratur. Legi digna ſunt quæ de decima in litteras retulit Præclarus Vir, Hier. Bignonius ad *Marculf. Formul. lib.* I. *cap.* 20.

TITVLVS VI.

[1]*De Donationibus.*

I. Impp. Dioclet. & Maxim. [2] AA. Septimio Sabiniano.

Cum de bonis tuis partem quidem [3] tertiam penes te retinuiſſe, partem vero tertiam in eum, quem [4]tu in poteſtate [5] habebas, [6] ac tertiam in emancipatum donationis titulo contuliſſe commemores, non eſt juris incerti, in eum [7] quidem, qui in ſacris familiae tuae remanet, [8]deſtinationem magis paternae voluntatis factam, quam [9] perpetuam donationem perveniſſe: nec in emancipatum translatam, ſi generaliter [10] eidem partem tertiam bonorum donaſti, [11]quia generaliter bonorum portio donari non poteſt, [12] cum ſingulae

1. *De Donationibus*] Sic habent edd. omnes horum fragmentorum, neglecto eo, quod additur in veteri Conſultatione, *inter virum & uxorem:* quo ſane hæ leges non pertinent.

2. AA. *Septimio Sabiniano*] Inſcriptio *l.* 11. *Cod. hoc tit.* ubi lex hæc majori ex parte exſtat, ſed multis reciſis, quibuſdam mutatis, talis eſt, AA. & CC. *Sabino.*

3. *Tertiam*] Omiſſum in *d. l.* 11. & mox iterum.

4. *Tu*] Hoc verbum addidi ex veteri Conſultatione. abeſt a *d. l.* 11.

5. *Habebas*] Ibid. *habes.*

6. *Ac tertiam in emancipatum*] Et hæc illic ſunt prætermiſſa: quia quod huic donationi obſtare in ſequentibus dicitur, quod pars bonorum non poteſt donari, hodie non eſt vetitum, *l.* 35. §. 4. *C. hoc tit.* ac hodie etiam ad donationem opus tantum voluntate bene declarata, §. 2. *Inſt. l.* 35. §. *ult. C. hoc tit.*

7. *Quidem*] Abeſt a *d. l.* 11.

8. *Deſtinationem magis paternæ voluntatis, &c.*] Illuſtrata hæc ſunt in notis ad Paulum *Sententiar. lib.* V. *tit.* 11. §. 3.

9. *Perpetuam*] In *d. l.* eſt *perfectam.* Reliqua poſt *perveniſſe* illic reciſa ſunt.

10. *Eidem partem*] Sic edd. omnes horum fragmentorum. In Conſultatione tamen eædem edd. habent, ut & aliæ, *eidem pater,* minus bene.

11. *Quia generaliter bonorum portio donari non poteſt*] In Conſultatione editum eſt, *q. g. b. portionem donare non poſſes:* vel, ut in Pariſ. *q. g. b. portionem donari non poſſe.* Sed quod ad rem, idem oſtendit *l.* 2. *hoc tit.* Verum videtur inter parentes & liberos donatio partis bonorum licita fuiſſe, cum inter illos nec mancipatio ad donationem, nec in jure ceſſio exigeretur, ſed ſufficeret conſenſus, auctore Paulo *Sententiar. lib.* IV. *tit.* 1. §. 11. qui eo quoque reſpicit *lib.* V *tit.* 11. §. 4. idque ex Divi Pii conſtitutione, quæ laudatur *l.* 4. *Cod. Theod hoc tit.* ac exemplum parentis, qui liberis cedit omnibus ſuis bonis, invenitur apud Gruterum *Inſcription. p.* IↃCCCLXXX. 3. his verbis:

gulae res nominari debeant, quae donatione, [13] mancipatione, vel in jure ceſſione transferuntur, [14] & reliqua. Dat. prid. Kal. [15] Maji, Heraclea, ipſis AA. COSS.

II. Iidem AA. Cretiano Maximo.

[16] Nec venditio donationis cauſa bonorum omnium valet: ſed rerum ſingularum nominatim donatio facta capit effectum, & cetera. Dat. VIII. Kal. Jan. Caeſaribus coss.

III. Iidem AA. & CC. Aurelio Altino, inter cetera, & ad locum.

[17] Codicillis autem ſine teſtamento legatum nec adimi, nec dari poteſt. Dat. ſub die VIII. Kal. Jan. Nicomedia, CC. COSS.

MARVLLO. ANTIOCHO. HELENAE. TERTVLLIANAE. P. MARVL. PAT. VIVENS. BONIS. CESSIT. PARTE. SIBI. QVOAD. VIXER. RETEN. ETC.

at hæc lex dubium facit, an conſtitutio Divi Pii tunc obtinuerit.

12. *Cum ſingula res nominari debeant*] Conferatur Vlpianus *tit. 19. §. 6. & 15.*

13. *Mancipatione*] In Conſultatione editum eſt *emancipatione.*

14. *Et reliqua*] In *d. l. 11.* hæc addita. *Delegationes autem nominum in emancipatum collata perfectam donationem actionum efficiunt.*

15. *Maji, Heraclea, ipſis* AA.] In d. l. *Maji* CC. *Coſſ.*

16. *Nec venditio*] Imaginariam intelligit: nam fit donationis cauſa. De donatione dictum *l. prac.*

17. *Codicillis autem ſine teſtamento &c.*] Adde Vlpianum *tit. 24. §. 1.* & ibi notata, & §. 29.

TITVLVS VII.

Ad Exhibendum.

I. Impp. Diocl. & Maxim. AA. Aurelio Diogeni.

[1] Nimis grave eſt quod petitis, urgueri ad exhibitionem partem diverſam eorum, [2] per quos ſibi negotium fiat. unde intelligitis, quod intentionis veſtrae proprias adferre debetis probationes, [3] non adverſum ſe ab adverſariis adduci. PP. Kalend. Mai. AA. COSS.

1. *Nimis grave eſt &c.*] Similia habemus *l. 1. l. 4. C. de edend.*

2. *Per quos*] Mallem *per qua.*

3. *Non adverſum ſe ab adverſariis adduci*] Forte quid excidit, & ſcriptum fuit, *non petere, ad ſ. a. a. adduci.*

TITVLVS VIII.

Vbi agi debeat.

I. Impp. Diocl. & Maxim. AA. Flavianae, inter cetera, & ad locum.

[1] Quaecunque ad te pertinentia detineri dicis ab his, quorum meminiſti, vel probaveris tibi deberi, Praeſes provinciae reſtitui providebit. PP. VII. Id. Jan. AA. COSS.

1. *Quaecunque ad te pertinentia &c.*] Hæc ita leguntur in veteri Conſultatione: ac, ut indicat inſcriptio, excerpta ſunt ex conſtitutione majori. Edd. Lugd. & Pariſ. habent, *quae detineri dicis:* & dein eædem, nec non Genev. *probaveris, vel tibi deberi*, ſatis commode: at verba in contextu non duxi mutanda, cum hæc non ſint plane certa: ac, quæ hic habemus, pendeant forte ex præcedentibus, quæ interciderunt.

TITV-

TITVLVS IX.

De Inſtrumentis.

I. Impp. Diocl. & Maxim. AA. Julio Pancratio, inter cetera, & ad locum.

Omiſſis itaque iſtiuſmodi moris, ſi intentionem ſuam incipiat adverſarius tuus implere, praeſcriptionibus temporis, vel alterius [1] & tu cauſam magis tuam defende, habens [2] ſecuritatem victoriae, ſi quod intendit adverſarius tuus, probationibus implere non poſſit. PP. DD. Diocletiano V. & [3] Maximiano AA. COSS. CCXCIII.

1. *Et tu*] Aſteriſcum ante hæc habet ed. Lugd. quo rectius aliæ carent.

2. *Securitatem victoriæ*] Ita recte legitur in ed. Pariſ. & veteri Conſultatione: ſaltem in iis exemplaribus, quæ ego inſpexi. In Lugd. & Genev. ſine ſenſu legitur, *ſecuritatem victoria eſt.*

3. *Maximiano*] Excidit IV. ſive *quartum.*

TITVLVS X.

De Teſtamentis.

I. Impp. Diocl. & Maxim. AA. Aurelio Secundino, optioni, inter cetera, & ad locum.

[1] Scripturam, quae nec jure, nec legibus conſiſtit, nec a nobis confirmari convenit: quippe [2] cum beneficia citra cujuſquam injuriam petentibus decernere minime ſoleamus. PP. VII. Kal. Novemb. Martianopoli, CC. Coss.

1. *Scripturam*] In Conſultatione eſt *ſcriptura*: & dein, *nec a nobis hanc*: quod potuiſſet relinqui, cum & hic præcedere potuerint, poſt quæ hæc fuerint ſecuta, ut ſi ſcriptum fuerit, verbi gratia. *Si talis ſit ſcriptura, &c.*

2. *Cum beneficia citra cujuſquam injuriam &c.*] Senſus apertus, Imperatores beneficia petentibus quidem dare, ſed ſine cujuſquam injuria: quale quid legimus *l. 2. §. 10. D. ne quid in loc. public. vel itiner. fiat*: nec aliter hi ipſi Impp. *l. 4 C. de emancipationib. liberor.* ut adeo vel pro *citra* legendum ſit *in*: vel illud *minime* inducendum.

TITVLVS XI.

De Succeſſionibus.

I. Impp. Diocl. & Maxim. AA. [1] Aurelio Aſterio, inter cetera, & ad locum.

Si

1. *Aurelio Aſterio*] Horum ipſorum Imperatorum reſcriptum exſtat ad Haſterium *l. 8. C. de petition. hereditat.* quem eumdem eſſe forte, ad quem reſcriptum eſt *l. 4. C. commun. de ſucceſſionib.* notavit Vir Ampliſſimus, Corn. van Bynkershoeck, *Obſervation. lib.* III. *cap. 7.* qui recte monet, idem nomen interdum cum adſpiratione, interdum ſine ea ſcribi. imo & Charondas in *d. l. 8* edidit *Aſterio* Addit Vir Præclarus, & in inſcriptione *l. 27. C. de liberal. cauſ.* videri legendum *Aſterio* pro *Auſterio*, recte, ut puto: nec aliter habet editio Baſileenſis anni clↄ CCCCLXXXVII. Quin & illæ tres leges, ſi non ſint conjungendæ, ac partes unius reſcripti, (cui obſtat, quod in die levis ſit diverſitas in ſubſcriptione *d. l. 8. & d. l. 4.*) eodem ſaltem collimant, ut & *d. l. 27* quæ ſubſcriptione caret. agunt, videlicet, de ſucceſſione in bona hominis, de cujus ſtatu erat, vel fuerat quæſtio, liberne, an ſervus fuiſſet. Quæ hic legimus, ea eſſe particulam majoris

Si ſecundum Edicti formam teſtamentum ſignatum exſtitit, bona, quae cum moreretur [2] auctor tuus, ejus fuerunt, ſolenniter [3] petis, & reliqua. PP. III. Kal. Apr. Sirmio, CC. Coss.

II. Iidem AA. [4] Euſebio, inter cetera, & ad locum.

[5] Manifeſti atque evidentis juris eſt, antequam [6] cerneret, vel pro herede gereret, vel bonorum poſſeſſionem [7] peteret, [8] defuncto ſucceſſionem eam non potuiſſe ad heredes ſuos tranſmittere. PP. [9] X. Kal. Mart. iiſdem AA. COSS.

majoris conſtitutionis, indicant verba ſequentia inſcriptionis: ac ſubſcriptio a ſubſcriptione *l. 8. C. de petition. hereditat.* non differt, niſi quod hic ſcriptum ſit IV. illic III. omiſſa loci mentione: ut alterutro in loco videatur erratum in numero, & hæc lex cum illa eſſe conjungenda: nec non *d. l. 27.* ac forte ſimul de ſtatu & de hereditate petenda ex teſtamento reſcriptum fuit.

2. *Auctor*] Ita habent edd. horum fragmentorum, quas habeo, omnes: at Conſultatio vetus *actor.* Sed *auctor* hic recte legitur: ac eſt is, a quo ad nos aliquid pervenit. Alibi quoque hoc verbum ita mutatum eſſe, notatum eſt a Cujacio *ad Paul. Sententiar. lib.* V. *tit. 22. §. 1.*

3. *Petis*] Malim *pete:* niſi tamen hoc verbum conſtruendum fuerit cum aliquibus præcedentibus, quæ non habemus.

4. *Euſebio*] Eidem, vel alii hoc nomine hi ipſi Imperatores reſcribunt *l. 8. C. de actionib. empt.* Hæc lex eſt particula plenioris reſcripti, ex quo aliqua ſervata ſunt in *l. 7. C. de jur. deliberand.* Plura vero illud continuit: atque in veteri Conſultatione dicitur hæc particula eſſe hauſta ex titulo *de pactis & tranſactionib.* quod ſi verum ſit, alia quoque ſimul continuiſſe tota conſtitutio debuit.

5. *Manifeſti atque evidentis juris eſt*] In *d. l. 7.* aliqua præcedunt: & ſcriptum eſt pro his, *manifeſtum atque evidens eſt.*

6. *Cerneret, vel*] Omiſſa hæc in *d. l. 7.* ob *l. 17. C. eod. tit. de jur. deliberand.* ubi jus cretionis aboletur.

7. *Peteret*] *Admitteret d. l. 7.*

8. *Defuncto*] In Pariſ. eſt *defunctum.* In Conſultatione *defuncta.* In *d. l. 7.* ſcriptum eſt *defuncti ſucceſſionem,* nempe fratris, cujus mentio præceſſerat, & poſt quem erat mortua ſoror, non quæſita hereditate, vel bonorum poſſeſſione; adeoque illam ad Euſebium fratrem quoque ſuum non potuerat tranſmittere, *l. un. §. 5. C. de caduc. tollend.* quod ſatis bene ſeſe habet.

9. *X.*] Abeſt a *d. l. 7.*

TITVLVS XII.

[1] *De Depoſito.*

I. [2] Idem Auguſtus Caeſar Fl. Munatio.

Eum, qui ſuſcepit depoſitum, dolum, non etiam caſum praeſtare certi juris eſt. Cum itaque proponas, ignis vi quaedam cremata de his, quae tibi fuere commendata, nec ullum dolum in ſubtrahendis rebus adhibitum, Rector provinciae nihil contra juris rationem fieri patietur. [3] Et quoniam nec tu

1. *De Depoſito*] Hunc titulum cum legibus ei ſubjectis hoc loco poſuit Editor Genevenſis. Deſumpta vero hæc omnia ſunt ex Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 10.*

2. *Idem Auguſtus Cæſar*] Tres hæ leges eoſdem habuere auctores, adeoque Diocletianum & Maximianum, quibus lex ultima adſcribitur *l. 10. C. depoſit.*

3. *Et quoniam nec tu quereris moras*] Videtur hoc reſcriptum directum eſſe ad duos, inter quos de depoſito erat controverſia, vel lis. Priora pertinent ad depoſitarium, hæc ad deponentem: docentque, hunc non conqueri de mora a depoſitario commiſſa, quæ alioquin periculum transfert in moratorem, ſi res tali modo apud depoſitarium perierit, quo apud deponentem non fuit peritura: quod poſt acceptum judicium etiam obtinet, *l. 12. §. ult. junct. l. 14. §. 1. D. depoſit.* cui æquiparatur mora, *arg. l. 23 D. de verbor. obligationib.* quæ periculo quoque alias moratorem ſolet ſubjicere.

4. Va-

tu quereris moras, adhibita[4] varietate, negotium inter vos ortum ſecundum juris ordinem ſua ratione decidetur. Subſcripta VIII. Kal. Jul. Serdica, Auguſtis[5] Caeſaribus.

II. Auguſtus & Caeſar Fl. Aurelio Attenico Andronico.

Eos, penes quos veſtem, & argenti materiam depoſuiſſe proponis, apud Rectorem provinciae convenit interrogari. Quod ſive teneant, ſive dolo fecerunt, quominus poſſint reſtituere, ſecundum bonam fidem tibi ſatisfacere compellet. Subſcripta VI. Kal. April. Syrmi, Caeſſ. Conſſ.

III. Auguſtus & Caeſares Aurelio, & Euſtatio, & Dioſimo.

Is, qui depoſitum ſuſcepit, ultra dolum, ſi non aliud ſpecialiter convenit, praeſtare nihil neceſſe habet. Cujus memor juris Rector provinciae, partium allegationibus auditis, pro ereptorum qualitate ſua ordinabit ſententia. Subſcripta XIV. Kal. Nov. [6] Appiaria.

IV. Auguſtus & Caeſares[7] VII. & Quadrat.

Ille, qui[8] dolo malo depoſitum non reſtituit, ſuo nomine[9] conventus, ad ejus cum infamiae periculo reſtitutionem urguetur. [10] Scripta Id. Dec. Nicomedia, CC. Conſſ.

4. *Varietate*] In margine ed. Pariſ. CIↃ IↃ LXXXVI. eſt *veritate*, quod meliorem refert ſenſum.

5. *Caſaribus*] An ſcriptum fuit *Coſſ.* unde factum *Caſſ.*

6. *Appiaria*] Mœſiæ inferioris, ſive Secundæ, oppidum eſt ad Danubium, cujus meminit Notitia Imperii *ſection. 29.* Hierocles *Synecdem.* In tabula Peutingeriana ſcriptum eſt vitioſe, *Appiaris.* Aſteriſcus cur hic ſit poſitus, non video: ideoque illum removi.

7. *VII.*] In inſcriptione *l. 10. C. de depoſit.* ubi hoc reſcriptum etiam invenitur, ſcriptum eſt *Septimæ,* pro quo edit. Genev. hic habet *Septimio,* quo modo Pithœus legit *ad Collation. Moſ. & Rom. legg. tit. 10.* & Charondas notat ad *d. l. 10.* quædam exemplaria habere *Septimio.* Reliqua ab inſcriptione *d. l. 10.* abſunt.

8. *Dolo malo*] Hæc non extant in *d. l. 10.* pertinent tamen ad rem.

9. *Conventus*] In *d. l. 10.* additum eſt, *& condemnatus.* Verum condemnatus non reſtituit cum exiſtimationis periculo, ſed jam ſtatim in infamiam incidit, §. *2. Inſt. de pœn. temer. litigant. l. 1. D. de his qui notant. infam.*

10. *Scripta &c.*] Abſunt a *d. l. 10.*

TITVLVS XIII.

De Nuptiis.

IMPP. Diocletianus & Maximianus AA. Fl. Flaviano.

[1] His, qui inceſtas nuptias per errorem contrahunt, ne poenis ſubjiciantur, ita demum clementia Principum ſubvenit, ſi, poſteaquam errorem ſuum reſcierint, illico nefarias nuptias diremerint. Prop. Id. Mar. *[2] & Diogene Conſſ.

1. *His, qui inceſtas &c.*] Hanc legem habuimus in fragmentis Codicis Gregoriani ſub hoc ipſo titulo, ubi aliquid notatum eſt. Sed illic in ſubſcriptione alius dies & menſis, aliique Conſules; quod notavit Auctor Collationis Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 6.* Potuit autem ſæpius tale quid reſcribi, quale hic habemus. At ſi ad eumdem utrobique reſcriptum ſit, quod videtur illic indicari, erratum aliquod fuit, vel Compoſitoris alterius Codicis, vel librariorum.

2. *Et Diogene*] Legendum *Tiberiano II. & Dione,* anno CCXCI.

TITVLVS
De Pigneribus.

I. Impp. Diocletian. & Maximianus A A. ad Viventium, Herennium Antigonum.

Deſiderantur verba hujus conſtitutionis.

II. Iidem Impp. ad Septimium.

Deſiderantur & hujus.

SVMMA. *Debitor ſolutionem differens poteſt ad ſatisfactionem pignerum* [1] *uſurpatione compelli:* [2] *quod tamen ſine ſententia judicis facere non licebit.*

* III. IMP. * A. * Deſiderantur & hujus.

[3] SVMMA. *Oblato debito, vel depoſito, pignus a creditore ſine dilatione reddendum eſt.*

IV. IMP. * A. * Deſideratur.

SVMMA. *Obligatis cautione mancipiis, debitor promiſit, ſe uſuras praeſtaturum. Ea mancipia creditor* [4] *intra ſtatutum tempus de domo debitoris abduxit: operas ſpecialiter imputare neceſſe habebit.* SVNT EX PAPIANO RESPONS. TIT. XVI.

1. *Vſurpatione*] Hoc eſt, *ablatione.*
2. *Quod tamen ſine &c.*] Videri ad hæc poterunt notata ad Paulum *Sententiar. lib. V. tit. 26. §. 3.*
3. SVMMA. *Oblato debito &c.*] Hoc omiſerat Genevenſis Editor, cum tamen Papianus clare doceat, hoc eſſe ex eodem titulo, ex quo id, quod præceſſit. Habemus vero id, quod hic traditur, in *l. 11. C. de pigneratit. action.*
4. *Intra ſtatutum tempus de domo debitoris abduxit.*] Hic ergo peccatum ante tempus abducendo, & quidem ſine judice, *d. l. 11. C. de pignerat. action.* de quorum poſteriori actum quoque *l. 1.*

TITVLVS.
De eorum contractibus, qui alieno juri ſubjecti ſunt.

IMP. * A. **

Deſiderantur verba hujus conſtitutionis.

SVMMA. [1] *Nec ſervus, nec colonus peculium ſuum diſtrahere poteſt. inſuper emptor furti actione tenetur.* EX PAPIANO RESPONSOR. TIT. XVI.

1. *Nec ſervus, nec colonus &c.*] Non plura ex hoc Codice & titulo citat Papianus, quæ etiam confirmat auctoritate *l. un. Cod. Theod. ne colon. inſci. domin. ſu. alien. pecul. vel lit. infer. ei civil.* Genevenſis Editor præmiſit hic omnia, quæ Papianus habet *Reſponſor. tit. 16. verſ. filiusfam.* quæ tamen non dicuntur hinc hauſta fuiſſe.

TITVLVS.
De Jurejurando.

IMP. * A. * Deſideratur.

SVMMA. [1] *Sacramenti ordo notatis infamia denegatur.* EX PAPIANO RESPONSOR. TIT. XXV.

1. *Sacramenti ordo*] Vide dicta ad Fragmenta Codicis Gregoriani *hoc tit.*

TITVLORVM EX CORPORE HERMOGENIANI CODICIS FINIS.

MOSAI-

MOSAICARVM
ET
ROMANARVM LEGVM
COLLATIO,

Ex integris Papiniani, Pauli, Vlpiani, Gaji, Modeſtini, aliorumque veterum Juris Auctorum libris ante tempora Juſtiniani Imp. deſumpta,

Cum Notis PETRI PITHOEI, J. C.

Quibus ſuas addidit

ANTONIVS SCHVLTINGIVS, J. C.

CLARISSIMO ATQVE AMPLISSIMO

VIRO

CHRISTOPHORO THVANO CELIO,

Equiti, Regni Curiae Praeſidi Primario, & Sacri Conſiſtorii Senatori,

P. PITHOEVS S.

Cur has ad te veterum Juris auctorum Reliquias ultro deferam, non una cauſa eſt, Praeſes Ampliſſime, ſed ea maxime juſta, quod quae nonnullis fortaſſe contra Juſtiniani Principis interdictum in lucem prolatae videbuntur, eas oportuit ſanctiore aliquo nomine defendi adverſus ingratiſſimorum hominum aut calumnias, aut ineptias: qui vel diſſimulant, vel neſciunt, ab illo quidem comparationem modo & in judiciis recitationem apud ſuos prohibitam; nos vero Romanarum Legum Majeſtatem ſic comiter conſervare, ut tamen illis nihil in nos licere patiamur, niſi quod earum rationi & aequitati non auctoritati & ſanctioni concedimus. Cujus vero ad hanc defenſionem auguſtius nomen eligi potuit quam tuum? quo demum Praeſide purior haec Juriſprudentia uſu fori recepta eſt, quique juris noſtri in ſummo iſto Galliae tribunali ita clavum tenes, ita regis, ut, quod ille olim vir maximus, tu ϛόμα Senatus & quodammodo ἔμψυχος νόμος non immerito dici poſſis. Sed eſt & quod tu jure quodam tuo virilem tibi portionem vindicare queas in noſtris omnium operis, quarum Patronus es ſummus, aut potius Pater, quando tibi pietatis, quam poteſtatis nomen, gratius eſſe ſumma tua humanitas non obſcure ſuadet. Acceſſit & illa paternae quondam erga te obſervantiae recordatio, qua te nuper non leviter affectum ſenſi, cum patriae noſtrae Hiſtoriae particulam ea fronte

exciperes, ut familiaris atque etiam amici quondam tui os, oculos, vultum, illam denique naturae ſimilitudinem in filio non inlubenter recognoſcere videreris. Quae res, ut verum fatear, animum ſic accendit meum, ut ab eo tempore optarim ſemper illum mihi diem dari, quo & benignitati tuae aliqua ſaltem ex parte reſpondere, & genere quodam officii teſtari poſſem illam me paternae in te reverentiae hereditatem non tam creviſſe, quam continuatione quadam animi retinuiſſe. Accipies igitur hoc ab homine tibi tuiſque virtutibus addictiſſimo munus, non magnum illud quidem, ſed tale tamen, quale tibi & per te publicae utilitati hoc tempore praeſtare potuit: majora fortaſſe aliquando praeſtaturus, ſi quem illi Deus boni civis animum erga Rempublicam dedit, eum ipſe pro ſua ſingulari clementia quibus poteſt modis confirmet, augeat, inſtruat, adjuvet, tueatur. Bene vale, Vir Ampliſſime. Lutetiae Pariſiorum Kalend. Octobr. cIↄ Iↄ LXXII.

PETRI

PETRI PITHOEI J. C.

PRAEFATIO.

Inaudieram equidem antea fuiſſe ex priſcis Scriptoribus aliquem, qui cum Moyſis legibus Romanas contuliſſet: ac memini Io. Tilium antiquae eruditionis hominem, cum de veterum Juriſconſultorum reliquiis ſermo eſſet, narrare ſolitum, habuiſſe aliquando ſe ejus operis fragmenta pauca, quibus ille Licinnii Rufini nomen tribuebat, an ex conjectura, an potius ex veteris libri fide non ſatis ſcio. Illud affirmare liquet quae nunc damus ex antiquiſſima Sequanorum aut Mandubiorum potius bibliotheca, in qua per annos octingentos & amplius latuerunt, non eſſe Licinnii Rufini, cujus nomine ad Julium Paulum in libris noſtris conſultatio inſcripta eſt: ac, ut quod ſentio, dicam, non fuit tanti haec collectio, quae aut Licinnii, aut Juriſconſulti alicujus paulo clarioris ingenium & acumen deſideraret. Tota illa operae fuit, ſed ejus operae, cujus precium injuria temporis ſic incendit, ut jam nihil fortaſſe hoc genere tanti videatur. Nam ut concedamus plures veteris juris P. R. regulas unius Vlpiani Titulis contineri, ſane & illi, praeterquam quod ab his noſtris nomen ſuum parteſque mutuantur, unius, ut ita dicam, genii notioniſque ſunt, nec tam perſpicue repraeſentant quid Tribonianus, quid collegae in excerpendis digerendiſque & hujus & aliorum ſcriptis ſibi conceſſerint. Qua de re in eo tractatu, quem de libris utriuſque juris pridem delineavimus, plenius diſſeremus. Nunc de collectore hujus libelli, cujus nomen titulumque exemplar ipſum prioribus duabus paginis purum non praetulit, hoc tantum dicere poſſumus, videri eum Theodoſii Junioris temporibus vixiſſe, & poſt conſulatum quidem ipſius XV. *quo demum Codex editus legitur, ex quo hic conſtitutionem retulit unam, non omiſſurus, ut veriſimile eſt, de homicidio non voluntario Valentiniani ſingularem legem, ſi tum quoque edita, aut incertum Novellarum corpus redacta fuiſſet. Sed de re incerta nihil temere affirmare velim Illud potius mirer, cur hic idem illam de impudicis legem non ex Praefecturae Vrbanae ſcriniis, ſed ex Theodoſiano Codice pleniorem recitat, quam hodie in corpore ipſo extet: quod hac quidem parte pro integro ejuſdem Tilii beneficio hactenus habuimus. Caeterum quod ad nos attinet, in horum editione veteris libri ſcripturam bona fide expreſſimus, retentis etiam levioribus mendis, ſi quae varias conjecturas reciperent, quibus ne in ora quidem exemplaris locum dedimus, ut ſua cuique libera divinatio liberumque eſſet judicium. Quae inter exſcribendum relegendumque occurrerant, in hunc locum rejecimus, unde facile exturbari poſſent. Nam hunc quidem agrum pro dignitate purgare atque excolere, hominis eſt & otio abundantis, & veteris Juris P. R. cognitione inſtructiſſimi. Nobis non licet eſſe tam beatis.*

De hac Moſaicarum & Romanarum legum Collatione haec ſcripta reliquit Jacobus Godofredus *Manual. Juris*, *in Bibliotheca Juris civilis Romani cap. 2. §. 10.*

Collatio legum Moſaicarum & Romanarum (ex integris Papiniani, Pauli, Vlpiani, Gaji, Modeſtini, aliorumque veterum juris auctorum libris, item ex Codd. Gregoriano, Hermogeniano, Theodoſiano deſumpta, & in tit. XVI. diſtributa,) Tilio jam antea viſa, a P. Pithoeo Juriſconſulto ex Mandubiorum Bibliotheca edita, & Notis luculentis illuſtrata A. D. cIↃIↃLXXII. Lutetiae, in 4. ad nos pervenit. Quem librum eodem anno cIↃIↃLXXII. L. Charondas manuſcriptum ſe habere ex Bibliotheca Dionyſiana profeſſus eſt *in dedicatione Corporis ſui ad Auguſtum Senatum Pariſienſem.* Hujus collationis ſeu pariationis Auctor *Licinius Rufinus* a Tilio primum, mox & a Cujacio dicitur; verum ex conjectura, an ex veteris libri fide, haud ſatis compertum. Sane non poteſt eſſe *Licinius Rufinus* ille, qui Pauli coaetaneus fuit: Veriſſimum enim eſt, hanc Collationem editam poſt Codicem Theodoſianum, ſeu poſt A. D. CCCCXXXVIII. quandoquidem ex eo Codice quandam conſtitutionem laudat *de impudicis*, & quidem (quod obſervandum) pleniorem, quam in eo Codice, quem hodie habemus, extat, ac proinde ex integro non decurtato Codice Theodoſiano. Ex praefatione ſane tituli VI. & VII. colligere licet, profeſſione Juriſconſultum non fuiſſe. Tandem de hoc Auctore vide quae Pithoeus *initio Notarum*, quae Marq. Freherus *ſingulari capite 1. parerg. 9.* Vtilitas hujus libri triplex, 1. quod perſpicue repraeſentat, quid Tribonianus, quid quantum Collegae in excerpendis, diſcerpendis veterum Juriſconſultorum ſcriptis ſibi indulſerint. 2. Quod quamplurima priſci Juris fragmenta, tum ex Veteribus Juriſconſultis, tum ex tribus conſtitutionum Codd. contineat, quae alibi nuſpiam, vel non plane occurrunt. Tandem oſtendit, quomodo in titulos veterum Juriſconſultorum libri diviſi fuerint: ſpectandus eam in rem cumprimis *Tit. XV.*

De Auctore hujus Collationis, ejus ſtylo, tempore, quo vixit, & ſcriptionis ſcopo haec quoque litteris conſignavit idem Jacobus Gothofredus *in Prolegomenis Codicis Theodoſiani cap. 3.*

Memorat Auctor collationis legum Moſaicarum (quem Jo. Tilius Licinium Rufinum prodidit, conjecturane, an potius ex veteris libri fide, incertum) *tit. de ſtupratoribus*, conſtitutionem e Theodoſiano, & quidem ampliorem quam quae ibi hodie extat. Incertum tamen, quando ſcriptor ille vixerit. P. Pithoeus conjiciebat, eum vixiſſe Theodoſii Jun. temporibus, paulo poſt conſulatum ipſius XV. [dic XVI.] quo Codex editus [a] cogitur, a quo unicam illam retulit conſtitutionem: non omiſſurus, inquit, ut veriſimile eſt, *de homicidio* non voluntario Valentiniani legem, ſi tum quoque edita, aut in certum Novellarum corpus redacta fuiſſet. Haec ita Pithoeus, quod neque ipſe ſatis credam. Quare de eo amplius quaerere hac occaſione libet, de quo & Freherus I. *parerg. 9.* primo, Chriſtianum ſcriptorem fuiſſe ipſa ſuſcepti argumenti ratio, eque Moyſe ſacraque ſcriptura ductae ſententiae clare oſtendunt, quod & Cujacius jam judicavit VII. *Obſ.* 2. Secundo profeſſione Jurisconſultum non fuiſſe colligat quis ex praefatione tituli 7. cum ita Jurisconſultos alloquitur. *Scitote*, inquit, *Juriſconſulti, quia Moyſes prius hoc ſtatuit*; prodens, ſe in eorum numero non fuiſſe. Quod ſtylum ejus attinet, arguit is, in paucis admodum, quae ibi de ſuo intexuit, ſaeculum inclinantis aevi: veluti cum Moyſen, *Dei Sacerdotem* vocat *tit. I.* contra quam Jurisconſulti, Juris Sacerdotes dicebantur: & cum *eodem tit.* ait, *Moyſes legaliter dicit.* quomodo Caſſiodorus eadem voce ſaepe utitur: ut *lib. VI. form. 8. proximos defunctorum nobis legaliter anteponis: & lib. IV. ep. 37. provocaſſe legaliter*, & *legalem antiquitatem* vocat *lib. IX. Legale compendium 1. Var. 19.* cum eodem *tit. §. 2.* ait, *modo ipſe loquitur Vlpianus: modo:* pro, *nunc* cum *tit. 5.* hoc addit: *hoc quidem juris eſt, mentem tamen legis Moyſis Imperatoris conſtitutio ad plenum ſecuta cognoſcitur.* Vbi *jus & conſtitutio* opponuntur, ut paſſim in interpretationibus, quae Aniano tribuuntur: item *ad plenum* pro *plene:* item *ſecuta cognoſcitur*, pro *ſecutam apparet*, vel *ſecuta eſt*, quomodo interpres Codicis Theodoſiani ſaepe. Cum *tit. 6. §.* 4. ait, *Exemplum litterarum Diocletiani & Maximiani Impp. talem conjunctionem graviter puniri commemorat.* cum *tit. 1. §. 6. &* 7. ait, *talem conſtitutionem ponit.* cum *§. 8 tale reſcriptum edit:* cum *tit. 6. §. 5. adhuc rudibus populis ex divino nutu condita iiſdem adſtipulantibus ſancirentur.* Item cum ibidem ita ſcribit, *quos divina & humana ſententia conſona voce damnavit.* Quomodo Caſſiodorus IX. *Var. 9. conſonam* voluntatem

(a) Scripſit forte Gothofredus, vel ſcribere voluit *creditur.*

tem dixit: cum initio *tit. 7.* ait *Moyſes prius hoc ſtatuit, ſicut lectio manifeſtat*: qua *lectionis*, hoc ſenſu, voce, etſi antea quoque uſurpata, & Caſſiodorus quoque paſſim utitur de divinis, ſeu ſacrae ſcripturae textibus *IV. Var 39. X. Var. 16. 17.* vide & Synodum Turonenſem ſub Cheriberto A. D. Iↄ LXV. *cap. 1.* Cum titulum 13. de *terminia mota inſcribit:* cum titulo 14. ait, *ſupra relatis ſpeciebus:* cum fine *tit. 14. Novellas Conſtitutiones* vocat: (pariter ut Theodoricus Oſtrogothorum in Italia Rex fine edicti ſui, de quo poſtea) Chriſtianorum Imperatorum ac nominatim Conſtantini legem intelligit de plagio, quae eſt lex 1. *C. Theodoſiano ad l. Fab.* cum *plagiatorem* dicit *pro plagiario*, quod certe nemo dixit, niſi Africanus, uti Tertullianus, vel ſeneſcentis aevi & Theodoricianus aliquis V. edictum Theodorici *l. 81.* cum denique initio ferme *tit. 16.* ſcribit, *Cajum ſic legitimas ordinare ſucceſſiones.* Haec ut ut ſint, illius tamen adhuc ſaeculi ſcriptorem agnoſcas, quo veterum Juriſconſultorum ſcripta integra adhuc extabant, quo tres Codices, & Theodoſianus quidem integrior adhuc quam hodie. Agnoſcas etiam accuratam viri diligentiam, in eo quod non libros modo, ſed & titulos ipſos, ſub quibus leges ſingulae ſeu ſententiae, quas excerpit, poſitae erant, adnotavit: Item in eo, quod Hermogenianum, & Gregorianum Codicem inter ſe componit, diſſenſumque inter eos notat, *tit. 6. §. 4.* in die videlicet & Conſulibus Diocletiani & Maximiani adſcribendis. Quare eo mens inclinat, ut credam, circa decurſum * ſexti ſaeculi ſcriptorem hunc vixiſſe, ante Juſtiniani tempora: quod etiam Freherus putavit, quo tempore Codex Theodoſianus forte nondum a barbaris delibatus fuerat; & Caſſiodori proinde coaevum putem: eo ferme animo ſcripſiſſe exiſtimo, ut a Romana Jurisprudentia, veterumque Juriſconſultorum ſcriptis Imperatorumque conſtitutionibus homines ad ſacram ſcripturam, ceu fontem juris traduceret: & forte etiam ut Juriſconſultorum faſtum reprimeret, qui tam prudenter conſtitutis humaniſque legibus poſthabitis divinis, vectabantur ſeque efferebant: ut ex Caſſiodoro quoque diſcimus, *lib. IV. Var. 41.* huic certe concinit, quod idem Caſſiodorus VII. *Var. 46.* ſcribit, *Inſtitutio divinarum legum humani juris miniſtrat exordium; quando in illis capitibus legitur praeceptum, quae duabus tabulis probantur aſcripta: ſacer enim Moyſes divina inſtitutione formatus Iſraëlitico populo inter alia definivit,* &c. *hoc prudentes viri ſequentes exemplum.* Concinit & quod idem non uno loco jura divina & publica jungit, ut 2. *Var. 11.* Item quod ſacerdotibus Moyſis exemplum ingerit IV. *Var. 31.* videri cupio canonem 21. Turonenſis Concilii ſub Cheriberto A. D. Iↄ LXVII.

* Debuerat ſcribi *quinti*.

MOSAI-

[1] MOSAICARVM ET ROMANARVM LEGVM COLLATIO.

TITVLVS I.

De Sicariis, & Homicidis, Caſu, vel Voluntate.

Incipit lex Dei, quam Deus praecepit ad Moyſen.

I. MOYSES DEI SACERDOS HAEC DICIT. [2] *Si quis percuſſerit hominem ferro, & occiderit eum, morte moriatur. Sin autem manu, lapideve, quo mori poſſit, percuſſerit, & mortuus fuerit, homicida eſt: morte moriatur. Si autem per inimicitiam impulerit eum, vel immiſerit ſuper eum* [3] *aliquod vas ex inſidiis, & mortuus fuerit: vel per iram percuſſerit eum manu, & mortuus fuerit, morte moriatur.*

II. PAVLVS quoque libro quinto Sententiarum [4] ſub titulo ad legem Cor-

[1] 1. MOSAICARVM ET ROMANARVM LEGVM COLLATIO] Titulus hic optime rei ipſi convenit: at an ſit ab ipſo Auctore incertum eſt. Saltem non invenitur in libro veteri, quo uſus eſt Vir Inſignis, Petr. Pithœus, cui hunc libellum cum aliis multis debemus, ut ipſius indicat Præfatio. Nomen quoque Licinii Rufini illi præpoſitum eſt in editione Genevenſi anni cIɔ Iɔ LXXXVI. in qua cum aliis juris veteris reliquiis ad calcem Codicis Theodoſiani hæc Collatio exſtat. At nequaquam de hoc conſtare, illi hoc opuſculum eſſe adſcribendum, idem ille Pithœus ſatis indicat: quamvis illud tamquam certum ponat Cujacius *Obſerv. lib. XIII. cap. 10. & 16. lib. XIV. cap. 4. lib. XXI. cap. 11. & alibi:* qui eumdem vocat Licinium Rufinianum *lib. XII. cap. 35.* eumdemque Chriſtianum fuiſſe putat *lib. VII. cap. 2.* nec diverſum ab eo, qui Paulum conſulit *l. 4. D quib. ad libertat. proclamar. non lic.* ad quam legem id pluribus proponit *in Recitationib. ad Paul. Quæſtion. lib. XII.* Sed hæc vera eſſe non poſſe jam docuere Viri Eruditiſſimi, cum auctor hujus libelli vixerit poſt editum Codicem Theodoſianum, quem laudat ipſe *tit. 5.* & conſtitutionem Novellam *tit. 14.* quæ in eodem eſt Codice: is vero Codex plus quam ducentis annis poſt quam Paulus & Licinius ille Rufinus ſcripſerunt, eſt editus. Atque adeo recte a Cujacio diſſentiunt Pithœus & Jac. Gothofredus, ac poſt illos Æ. Menagius *Amœnitat. Jur. Civil. cap. 7.* Monachum fuiſſe, qui hanc Collationem compoſuit, exiſtimat Marq. Freherus *Parerg. lib. 1. cap. 9.* ſed nec hoc habet, quo nitatur. Ad tempus, quo libellus hic conſcriptus eſt, pertinere videri poſſet quod in margine codicis Joſ. Scaligeri manu deſcripti e regione verborum *Paulus quoque* additum eſt, $\overline{\text{XP}}$ DXCIII. quod tamen fieri poteſt ut a librario, vel libri poſſeſſore primum profectum ſit: adeoque inde non poteſt colligi, eo anno hoc opuſculum conſcriptum fuiſſe: ac tum temporis alibi Jus Juſtinianeum, alibi Alaricianum Corpus uſitatum erat: nec proinde integra veterum opera adduci, ut hic fit, moris fuit. SCHVLTING.

2. *Si quis percuſſerit*] Extat libro IV. Moyſis, qui Numerorum inſcribitur, *cap. XXXV.* Sed quanam ſacrorum librorum interpretatione hic collector uſus ſit, nondum mihi ſatis liquet. Sane quidem plures hodieque extant in vetuſtioribus archivis, quarum, ut Auguſtini verbis dicam, infinita eſt varietas. PITHOEVS.

3. *Aliquod vas*] Hoc nomine poſteriorum temporum ſcriptores omnes fere res complexi ſunt, quæ nobis inter mobiles atque inſtrumenta domus numerantur. Sed & veteres in re militari inter contubernia uſurparunt, unde & *vaſa conclamare*, & *convaſare* apud eos legimus. ID. Per verbum *vas* Hebræos intelligere quoque arma, veſtes & inſtrumenta omnia, docet V. C. Sam. Bochartus *de animalib. S. S. part. I. lib. II. cap. 44.* & de Latinis idem oſtendit noviſſime V. C. Ger. Noodt *de Vſufruct. lib. I. cap. 21.* SCHVLT.

4. *Sub titulo ad legem Corneliam*] Extat inter receptas Pauli ſententias ſub *tit. 23. lib. V.* ad quem etiam non erit fortaſſis alienum hoc loco monere duas priores ſententias de circumciſis pertinere, quæ tamen hactenus ſub alieno Titulo aberrarunt, ut & alia multa

Corneliam de ſicariis & veneficis, dicit. LEX Cornelia poenam deportationis infligit ei, qui hominem occiderit, ejusque rei cauſa, furtive faciendi, cum telo fuerit: & qui venenum hominis necandi cauſa habuerit, vendiderit, paraverit, falſumve teſtimonium dixerit, quo quis periſſet, mortiſve cauſam praeſtiterit. Quae omnia facinora in honeſtiores poena capitis vindicari placuit: humiliores vero aut in crucem tolluntur, aut beſtiis ſubjiciuntur.

III. VLPIANVS libro VII. de officio Proconſulis, ſub titulo de ſicariis & veneficis. CAPITE primo legis Corneliae de ſicariis cavetur,[5] ut is Praetor,[6] Judexve quaeſtionis, cui ſorte obvenerit quaeſtio de ſicariis, ejus, quod in urbe Ro-

multa ejusdem operis. PITH. Hæc repetit *tit.* 8. Inveniuntur apud ipſum Paulum *Sententiar. lib. V. tit.* 23. ſed cum aliqua lectionis varietate, de qua, & de re ipſa ibidem dictum eſt. SCHVLTING.

5. *Vt is Prætor Judexve*] Veteris exemplaris ſcriptura hæc fuit: *ut is Prætor judexve quæſtionis, cui ſortem obvenerit quæſtio de ſicariis ejus quod in urbe Roma propriis mille paſſus factus ſit. Vtique erat cum judicibus cui ei ex legem ſortem ob.* in quam quid & cur nobis permiſerimus apertum eſt. Auctorem præterea habuimus M. Tullium, cujus hæc ſunt in oratione pro Cluentio: *Jubet lex ea, qua lege hæc quæſtio conſtituta eſt, Judicem quæſtionis, hoc eſt Q. Voconium, cum his judicibus, qui ei obvenerint* (*vos appellat, judices*) *quærere de veneno. In quem quærere? infinitum eſt, quicunque fecerit, vendiderit, emerit, habuerit, dederit. Quid eadem lex ſtatim adjungit? Recita, deque ejus capite quærito.* Loquitur vero de quæſtione veneficii, quæ eundem habuit auctorem & eadem rogatione comprehenſa fuiſſe videtur, ſed diverſis capitibus, ut hic locus arguit, & *l. 3. D. ad l. Corn. de ſic* quam etiam ob cauſam ſæpius hæc judicia diſtinguuntur tanquam ex diverſis legibus, ut in *l. 3. D. de bon. damnat.* & apud Martialem eo loco, *non de vi, neque cæde, nec veneno.* Et ſane diverſos habuiſſe judices diverſoſque Prætores veriſimile eſt. Idque Ciceronis verba plane confirmant, ſi conjungantur cum præcedentibus hujuſmodi, *Opinor hæc omnia lege fieri, totumque hoc judicium quaſi mente quadam regi legis & adminiſtrari. Quid ergo eſt? hæc quæſtio ſola ita gubernatur? quid M. Plætorii & C. Flaminii inter ſicarios? Quid C. Orchini peculatus? Quid mea de pecuniis repetundis? Quid aliæ quæſtiones?* Vnde fortaſſe non immerito quis ſuſpicetur in *l. 2. §. capta, D. de orig. jur.* quod in Pandectis Florentinis deeſſe videtur, ſic potius eſſe ſupplendum, *Deinde Cornelius Sylla quæſtiones publicas conſtituit, veluti de falſo, de parricidio, de ſicariis, de veneficiis, & Prætores quatuor adjecit.* Nam injuriarum quidem judicium ex lege Cornelia inter privata ab auctoribus noſtris perpetuo relatum eſt *l. 2. & ult. C. de injuriis.* ut pote quod & civiliter moveri poſſit: & in *l. Prætor. 7. §. 1. D. de injur.* Cornelia non de injuriis, ſed de ſicariis potius exaudienda eſt, ut & in *l. 23. §. ſi dolo, D. ad leg. Aquil.* Nec tamen inficior ex lege injuriarum ſervum reum non recipi, ſed duriore pœna extra ordinem affici, & quod ad ſervos attinet, excedere eam quæſtionem quodam genere privatæ modum, *l. 12. §. ult. D. de accuſat.* Ideoque cum de ſervo ageretur in *l. 5. D. Si ex nox. cauſ. ag.* hæc recte Vlpianus ſic conjunxit, *Capitalium actionum injuriarumque nomine.* Sed hæc aliena nec hujus loci quæſtio eſt, ac vereor ne jam etiam notarum modum exceſſerim. Illud tamen addere liceat, eſſe hoc exemplum aliud exercitionis publici judicii lege delegatæ ad *l. 1. D. de offic. ejus cui mand. eſt juriſd.* PITHOEVS.

6. *Judexve quæſtionis, cui ſorte obvenerit quæſtio de ſicariis*] Ex hoc loco apparet, Judices quæſtionis non fuiſſe homines privatos, ſed publice deſignatos ad judicia publica exercenda: ac ſorte ſingulis illorum certas quæſtiones obveniſſe: quo modo & Conſulibus, Prætoribus, aliiſque magiſtratibus ſorte provincia, jurisdictio, cura, aut adminiſtratio certa obveniebat: quamvis hi Judices quæſtionis, quive publico judicio præerant, a magiſtratibus diſtinguantur, *l. 1. pr. & §. 1. D. ad leg. Cornel. de ſicar.* quin & in leges jurarint, quod docet Cicero *pro Cluent cap. 33.* quod Prætor non faciebat, uti notatum P. Manutio *ad Ciceron. pro Roſc. Amerin. cap. 4.* Vt adeo, ſi quis majeſtatem Prætoris intueatur, viſus fuerit hic Judex quæſtionis tantum judex; at quod ad judices, habebat vim magiſtratus, judiciique erat princeps. imo & in reorum numerum delatos recipiebat, vel non recipiebat: quo pertinet *l. 1. §. 1. D. dict. tit.* unde Viri Docti jam dudum explicuere Suetonium *Cæſar. cap. 11.* ubi Cæſar nondum Prætor exercuiſſe narratur quæſtionem de ſicariis: atque aliquos tamquam tales damnaſſe, qui legibus erant excepti. Erant vero hi Judices viri jam ædilitate functi, & Prætoris quoque abſentis, & omnia expedire non valentis, partes implebant. Videri de illis poſſunt Viri Inſignes, Car. Sigonius *de judic. lib.* II. *cap. 5.* Ger. Noodt *de Juriſdiction. & Imper. lib.* II. *cap. 5.* Illud vero *ſorte evenerit*, & mox *ſorte evenerunt* recte extra omne dubium repoſitum a *Pithœo*: nec *ſortem* hic quadrare poteſt. Nullus puræ Latinitatis ſcriptor, nedum Cornelius Sylla, ita fuit locutus, *ſortem evenit quæſtio* pro *per ſortem*, vel *ſorte*. At *ſorte obvenire* quid dicitur recte: ac Cicero aliique optimi auctores ita ſunt locuti. SCHVLTING.

7. *Præ-*

Roma [7] propius mille paſſus factum ſit, uti quaerat cum [8] judicibus, qui ei ex lege ſorte obvenerint, de capite ejus, qui cum telo ambulaverit, hominis necandi, furtive faciendi cauſa, hominemve occiderit, [9] cujus id dolo malo factum fuerit. Et reliqua. [10] Relatis verbis legis modo ipſe loquitur Vlpianus. Haec Lex non omnem, qui cum telo ambulaverit, punit: ſed eum tantum, qui hominis necandi, furtive faciendi cauſa telum gerit, [11] coërcit, compeſcit. Item eum, qui hominem occidit, coërcit: [12] nec adjecit cujus conditionis hominem, [13] ut & ad [14] ſervum, & peregrinum [15] pertinere haec lex videatur.

IV. ITEM PAVLVS Libro quo ſupra & titulo, dicit. [16] HOMICIDA eſt, qui aliquo genere teli hominem occidit, mortiſve cauſam praeſtitit.

V. ITEM De caſualibus homicidis MOYSES [17] legaliter dicit. [18] SI AVTEM

non

7. *Propius*] An *propiusve*. SCHVLTING.

8. *Judicibus, qui ei ex lege ſorte obvenerint*] Magnum numerum judicum Prætores ſinguli habebant, ex quibus numerus lege definitus in quaque cauſa ſorte ducendus erat. quo de ritu conſulendus eſt Aſconius Pedianus *in Ciceron. Action. in Verr. cap.* 6. IDEM.

9. *Cujus*] Mallem *cujusve*. Ita lex hæc alibi locuta eſt, *l. 1. pr. §. 1. D. ad leg. Cornel. de ſicar.* IDEM.

10. *Relatis*] Hæc ſunt collectoris, quæ ideo forma literarum a ceteris diſtingui voluimus, ut & reliqua omnia, quæ illius eſſe viſa ſunt. PITH.

11. *Coërcit*] Ad marginem ed. Par. cIↄ Iↄ LXXXVI. eſt *geſſerit:* quod non damnem; ut ſit *gerit, geſſerit*. uti Cicero *pro Cluentio cap.* 53. *dixit, dixerit:* ac *coit, coierit:* & *fecit, fecerit*. SCHVLTING.

11. * *Coërcit compeſcit*] Vet. *coerci compeſci*. & paulo poſt, *pertinet ire hac*. PITH.

12. *Nec adjecit, cujus conditionis hominem*] Idem docet Marcianus *l. 1. §. 2. D. ad leg Cornel. de ſicar.* & merito. Quinctilianus avus *Declamation.* CCXCI. vere dixit. *Nullus eſt tam vilis hominis ſanguis, ut non manus inquinet.* Cicero *pro Milon. cap.* 7. *Interſit inter vitæ dignitatem ſummorum atque infimorum. Mors quidem illata per ſcelus iiſdem & pœnis teneatur, & legibus.* SCHVLTING.

13. *Vt & ad ſervum, & peregrinum*] Cicero pro Cluentio, *ubi omnes mortales alligat lex, ita loquitur, qui fecit, fecerit, omnes viri, mulieres, liberi, ſervi, in judicium vocantur.* Omnibus legibus ſervi rei fiunt, quarum pœna in ſervos cadere poteſt, *l. 12. §. ult. D. de accuſat.* In ſervos etiam admiſſa delicta legibus vindicantur, adeo ut & ipſi ſervo non ad ſugillationem domini facta injuria legibus inulta non relinquatur, *l. item apud Labeonem, 15. §. ſi quis, D. de injur. l. 6. D. ad l. Jul. de adult.* Et tamen illud etiam verum eſt, quod & Fabius *lib.* VI. uſurpavit, ad exules, ad ſervos, ad peregrinos nullam legem pertinere. Sed hæc ex mente verbiſque legum dijudicanda ſunt, & potiſſimum quidem ex ſubjecta materia. Peregrinus manumittens ſervum non potuit Latinum facere. Cur ita? quia lex Junia, quæ Latinorum genus induxit, ad peregrinos non pertinet. Prætor tamen non permittebat ita manumiſſum ſervire, niſi aliter lege peregrina cautum eſſet. Hoc ſcripſerat Jureconſultus quidam, ſive is Vlpianus fuit, ſeu Gajus, ſeu quis alius, in libro regularum, cujus ego nuper fragmentum magna parte erui ex veteri Gloſſario Cl. Puteani viri ſelectiſſimæ eruditionis & judicii recti. Quod de peregrino diximus fortaſſe & ad deportatum non male trahetur, *l. 2. D. de interdic. & relegat.* PITH.

14. *Servum*] Hujus cædes lege quidem Numæ non fuit habita pro parricidio; ſed hominis tantum liberi & dolo facta, apud Feſtum *verb. parici quaſtores:* (recte legunt Docti Viri *parricidii quaſtores*) at illo tempore necem ſervi impunitam, vel ſola pecuniaria pœna coërcitam fuiſſe, inde non ſequitur. SCHVLTING.

15. *Pertinere hac lex videatur*] Lectionem libri Ms. *pertinet ire hac lex videatur*, adverſus Pithœum defenſum ivit Sam. Petitus *Obſervation lib.* II. *cap.* 5. hoc ſenſu, uti non minus ad ſervum & peregrinum pertinet ire, ſive ambulare: quod probari nullo modo poteſt, ut nec reliqua, quæ contra notam Pithœi ad verba præcedentia ſcribit: quæ pluribus examinare non libet. IDEM.

16. *Homicida eſt, &c.*] Reſtituimus hanc ſententiam Paulo *Sententiar. lib.* V. *tit.* 23. §. 2.

17. *Legaliter*] Hoc eſt, *juſte, recte* quomodo Caſſiodorum ſæpius loqui notavit Jac. Gothofredus *Prolegomen. Cod. Theod. cap.* 3. cujus verba huic libello præmiſimus.

18. *Si autem*] Extat apud Moyſem eo loco, quem ſupra notavimus, extat & de eadem re Novella Conſtitutio Valentiniani, qua fere utimur. Addatur & Numæ lex ex vetuſtiſſimo Servii exemplari ad illud Virgil. *Ecl.* IV. *Ipſe ſed in pratis aries. Sane*, inquit, *in Numæ legibus cautum eſt. ut ſi quis imprudens hominem occidiſſet, pro capite occiſi & natis ejus in concione offerret arietem. Ergo hic bene videtur arieti dignitatem*

non per inimicitias immiſerit ſuper eum aliquod vas non inſidians, vel lapidem, quo moriatur, non per dolum, & ceciderit ſuper eum, & mortuus fuerit, ſi neque inimicus ejus, neque quaeſierit maleſacere ei, judicabitis inter eum, qui percuſſerit, & proximum mortui, ſecundum judicia haec, & liberabitis percuſſorem.

VI. VLPIANVS libro & titulo, qui ſupra relati. DISTINCTIONEM caſus, & voluntatis in homicidio ſervari, [19] reſcripto Hadriani confirmatur. Ver„ba reſcripti. ET qui hominem occidit, abſolvi ſolet, ſcilicet, ſi non occi„dendi animo id admiſit: & qui non occidit, ſed voluit occidere, pro homici„da damnatur. [20] E re itaque conſtituendum eſt * [21] ex quo ferro percuſſit ipſa „funditus. Nam [22] ſi gladium inſtrinxit, [23] aut telo percuſſit, quid dubium eſt, „quin occidendi animo percuſſerit? [24] Sic lapide percuſſit, aut [25] cucuma, [26] aut cum

tem dare, dicendo ipſe, qui oblatus homicidam crimine homicidii poſſit exſolvere. Sed placet etiam Philonis locus ex *lib.* I. *de vita Moyſis*, ὁ κτείνων, inquit ἄνθρωπον, εἰ καὶ δικαίως καὶ ἀμυνόμενος, καὶ βιασθεὶς, ὑπαίτιος εἶναι δοκεῖ διὰ τὴν ἀνωτάτω καὶ κοινὴν συγγένειαν. Placet & ille Plutarchi ex Cauſalibus, in quo rationem inquirens cur non niſi ſacramento adacti militent, πότερον ὅτι, inquit, τὴν ἀνάγκην μόνην ἐξουσίαν εἶναι δεῖ τοῦ ἀνελεῖν ἄνθρωπον, ὁ δὲ ἄνευ νόμου καὶ προστάγματος τοῦτο ποιῶν, ἀνδροφόνος ἐστίν. PITH.

19. *Reſcripto Hadriani*] Refertur & hoc reſcriptum in *l.* I. §. *Divus D. ad leg. Corn. de ſic.* quem cum hoc contuliſſe non inutile erit. IDEM.

20. *E re*] Hoc eſt, *ex facto*, ſive, *ex circumſtantiis rei.* Sic quoque *l.* I. §. 3. *D ad leg. Cornel. de ſicar.* Nec audiendus eſt Petitus *Obſervation. lib.* II. *cap.* 6. reponens *era*, vel *hera*, hoc eſt, *dominæ*, quaſi ageretur de domina, quam ſervus percuſſiſſet, quæque eo nomine ſervum accuſat. Quæ nullam habent veri ſpeciem: & verba finalia hujus fragmenti, unde id collegit, ſunt corrupta. Notavit jam Petitum Celeberrimus G. Noodt *Probabil. lib.* IV *cap* 9. Male quoque Petitus in *d. l.* I. §. 3. verba illa *e re*, quæ a Triboniano retenta putat per errorem, exponit, *ex ferro.* Debuit is locus ipſum docere, lectionem hujus loci debere mutari: quæ re vera optime ſeſe habet. SCHVLTING.

21. *Ex quo ferro percuſſit ipſa funditus*] In *dict. l.* I. §. 3. hæc verba non leguntur: ac ſenſum hic solummodo turbant, qui ſine his optime conſiſtit: adeoque accedo ſententiæ laudati modo Noodt, exiſtimantis, hæc eſſe ex marginali gloſſemate, aut expoſitione hoc modo fere concepta, *en quo ferro percuſſit, ipſo fundatur*: vel *ipſo fundat ſe*, aliove ſimili. Petitus ſcribit, *percuſſit ipſam: fundus id.* Sed ita hic ferrum accipi deberet pro inſtrumento in genere, quod Latine non dicitur: præterea id quoque ponendum eſſet, in conſultatione additum fuiſſe aliquid de ferro: at tunc intelligendus eſſet gladius ordinarie. Sed & quis bonus auctor ſic loquitur, *fundus id*, pro, *in eo vertitur cardo quæſtionis?* Sane quod populus dicitur *fundus*, id eſt, auctor, apud Feſtum *v. Fundus*, & Ciceronem *pro Balb. cap.* 8. & 18. id hinc alienum eſt. Ac denique vis quæſtionis non eſt in genere teli, ſed in propoſito ejus, qui occidit, quod hujus ipſius reſcripti præcedentia verba clare evincunt, ut & Pauli, quæ ſequuntur, ubi plura adjecit Pithœus, nec non alterius reſcripti, quod Vlpianus in hoc ipſo titulo citatus producit §. II. *add. l.* 5. §. *ult. l.* II. §. 2. *D. de pœn.* quamvis in quæſtione de intentione etiam ex inſtrumento indicium fieri poſſe nulli negemus. Ex his quoque evertitur, quod tentat V. C. Caſp. Barthius *Adverſarior. lib.* XXX. *cap.* 10. & ſic legit, *conſtituendum teſtibus, quo ferro percuſſerit, an improvidus.* Hic etiam quid vult hoc ſibi, *conſtituendum teſtibus?* Re vera judex hoc debet conſtituere: nec de teſtibus hic agitur, qui etiam tantummodo declarant verum: at non conſtituunt quidquam circa res ipſas. Nec etiam veſtigia ſunt litterarum, unde efficias *improvidus.* Aliter nuper locum reſtituere aggreſſus eſt Vir Induſtrius, Joh. van de Water *Obſervation. lib.* I. *cap.* 17. & quidem ita. *E re itaque conſtituendum hoc eſt, ut*, vel &, *quo ferro percuſſit ipſum, indices*, vel *judices.* Verum & hic idem circa ferrum dictum eſto: nec Imperator velle videtur, ſibi aliquid amplius indicari, cum ipſe diſtinctione rem totam expediat. Ego in hoc dubio verba hæc, quæ ſenſum non juvant, ſed rumpunt, nec a Marciano videntur lecta, nec ſpecie carent gloſſæ, malo inter ſpuria referre. Certa hic & indubitata non habemus. IDEM.

22. *Si gladium inſtrinxit*] In *d. l.* eſt *ſtrinxerit*, quod mallem. Van de Water *in eum ſtrinxit.* Barthius, *inſtrinxerit, & eo.* Intelligit autem gladium ſtrictum dolo, vel ſponte: non in rixa, de quo poſtea aget. IDEM.

23. *Aut telo*] In *d. l.* I. §. 3. ſcriptum eſt, *& in eo* pro *& eo*, Græco more, cujus exempla multa congeſſit Joh. Pricæus *ad Evangel. Luc. cap.* 22. *verſ.* 49. Barthius legit *& eo.* Hæc lectio *aut telo* ſenſum quoque habet bonum. IDEM.

24. *Sic lapide*] Vetus hæc ſcriptura propius accedit ad clavis quam clavæ nomen, quod & Græci interpretes retinuerunt *libro* LX. *βασιλ. tit.* 39. & 59. PITH.

24.* *Si*

„cum forte rixaretur, ferro percuſſit, ſed non occidendi mente. Ergo hoc „[27] exquirite: & ſi voluntas occidendi fuit, [28] ut homicidam ſervum ſuppli„cio * cum jure jubete affici.

VII. PAVLVS libro quinto, titulo quo ſupra. [29] QVI hominem occidit, aliquando abſolvitur: & qui non occidit, ut homicida damnatur: [30] conſilium enim

24. * *Sic lapide percuſſit*] In *d. l. 1. §. 3.* eſt *ſed ſi clavi percuſſit*, quod non auſim damnare. Sane a *ſi* debuit oratio incipere: ac ex *ſi clavi* potuit factum eſſe *ſi clabi*, vel *ſi clapi*, ac *ſic lapi*, & inde *ſic lapide*. Cujacius *Obſervation. lib.* XV. *cap.* 27. per clavem intelligit radium ferreum: quo modo tamen hunc locum intelligi debere haud video unde probetur: quamvis & idem juris eſſe poſſit interdum in radio, quod in clavi. Petitus legit, *Si clabi depercuſſit*: verum illud *depercuſſit* verbum eſt inuſitatum. Si tamen legeris *Si lapide*, optimus erit ſenſus: & inter arma fortuita maxime eſt lapis: qui quidem interdum gladio æquiparatur, §. 6 *Inſt. de interdict. l. 41. D. de verbor. ſignification. l. un. C. de emendation. ſervor.* ſed & alicubi diſtinguitur inter vulnerantem gladio, & vulnerantem lapide, *l. 6. §. 6. D. de re militar.* Barthius legit, *Secus ſi lapide percuſſit.* Van de Water, *Secus ſi clavi eum percuſſit.* quo modo ſenſus ſibi poterit conſtare. At metuo ego, ne in ſequentibus aliqua interciderint poſt verbum *mente*, qualia habet Marcianus, *leniendam pœnam ejus.* Sic conſtructio ſaltem ſeſe recte habebit: ac ab eo etiam non eſt alienus is, quem modo laudavi, Van de Water. Plura in *d. l. 1. §. 3.* adduntur, ſed ſine quibus hæc poſſunt ſtare. SCHVLTING.

25. *Cucuma*] Joh. Meurſius *Gloſſar. Græco-barbar. v.* κυρκούμιον legit *curcuma*, & hic, & in *d. l. 1. §. 3.* quod notat *capiſtrum.* Ego nihil video, cur non retineri debeat *cucuma*, ſive *cuccuma*, quod eſt genus vaſis: quo de verbo nonnulla notavit D. Gothofredus *ad d. l. 1. §. 3.* IDEM.

26. *Aut cum forte rixaretur, ferro percuſſit &c.*] Hic ergo etiam cædes in rixa ferro, ſive gladio facta, non animo occidendi, mitius punitur: id enim arguit diſtinctio inter hunc caſum, & præcedentem Et quod Petitus vult, poſt *aut* excidiſſe nomen vaſis ferrei, id nulla ratione dicitur. Hic, ſcilicet, res facta eſt impetu, ut dicit Marcianus *l. 11. §. 2. D. de pœn.* qui non e vulgo tantum homines, ſed & ſapientiores ſæpe rapit tranſverſos. Cl. Noodt ſic interpungit: *aut cum forte rixarentur, ferro; percuſſit, ſed non occidendi mente*; quo modo ſi legas, Imperator ex hoc ipſo, quod id factum eſt in rixa, colliget, id non fuiſſe factum animo occidendi: atque ea ratione res foret ſalva. Ego tamen vereor, ne Imperator non tam id egerit, ut argumentaretur, quam ut proponeret diſtinctionem: & doceret, ſi id eſſet factum in rixa, & quidem non occidendi animo, (qui ſane illic non quidem ſemper, at ſæpiſſime aberit) pœnam mitigandam eſſe. Eumdem vero ſenſum deſiderare verba Marciani *d. l. 1. §. 3.* adſentior omnino eidem Noodt: ac putidum eſſe per ferrum illic intelligi clavem, vel cucumam. *Ferrum* in talibus materiis non aliud, quam gladium ſolet notare, non ferreum inſtrumentum: uti neque maſſam ferri, ut ſcribit Curius Fortunatianus *Art. Rhetor. lib.* II. Adeoque etiam, donec meliora vel certiora adferantur, non repugnabo trajectioni verborum *in d. l. 1. §. 3* quam Vir ille Egregius probat, ut ſcribatur, *aut ferro in rixa, quamvis percuſſerit, tamen &c.* vel, *aut in rixa ferro; quamvis percuſſerit, tamen &c.* IDEM.

27. *Exquirite*] Petitus reponit *exquirito:* ac mox *jubeto.* At quis nobis certus erit auctor, ad unum tantum, ac non etiam ad plures, imo & totum conſilium, vel collegium, vel populi commune hoc reſcriptum eſſe directum. IDEM.

28. *Vt homicidam ſervum*] Franciſcus Pithœus frater meus, cujus ego ingenuis virtutibus digna ex aliis audire malo quam ipſe dicere, putat hunc locum ſic emendari poſſe: *ut homicidii reum ſupplicio majore jubete adfici.* niſi qui ita malit, *ut homicidam ſervum ſupplicio majore.* Certum eſt enim ex perſona delinquentis ut crimen, ita pœnam augeri. PITH.

28. * *Vt homicidam ſervum ſupplicio cum jure jubete affici*] Petitus hæc ita exponit, quod hera accuſaverit ſervum ſuum, quod ſe percuſſiſſet: ac illa, *cum jure*, exponit, *cauſa legibus cognita*, ut ſcriptum eſt §. 2. *Inſt. de his, qui ſui vel alien. jur. ſ.* Verum id merum eſt commentum, ex eo natum, quod ex his verbis, quorum tamen fides eſt ſuſpecta, jam ante pro *e re*, quod optime ſe habet, refinxerit *hera.* Barthii conjectura hæc eſt, *ut homicidam, ſervum ſupplicio crucis, liberum ſecuri jubete affici.* Sed in liberis perſonis Hadriani tempore licet obtinuerit mortis pœna, exceptis iis, qui altioris erant dignitatis, *l. 3. §. 5. D. ad leg. Cornel. de ſicar.* de quo dixi ad *Paul. Sententiar. lib.* V. *tit.* 23. §. 1. ſecuris tamen pœna diſerte improbata: ſed uſitata gladii, *l. 8 §. 1 D. de pœn.* Veriſimilior emendatio Cl. Noodt, *ut homicidam ſevero ſupplicio communi jure jubete affici*, quaſi illa *cum jure* ſint orta ex ſiglis: & COMM. notaverit *commune.* Sed hæc ſufficiunt ad hoc reſcriptum. Vtinam aliquis vetus & integer codex aliquando prodeat, qui pro divinationibus aliquid plane certi nobis ſuppeditet! SCHVLTING.

29. *Qui hominem*] Reliqua fuit prior pars apud Paulum *lib.* V. *Sent. tit.* 23. PITH. Hæc omnia leguntur in Sententiis Pauli in hoc volumine, ad quae lectionum diſcrepantias notavimus: aliaque addidimus, quæ ad rem pertinere videbantur.

30. *Conſilium*] Paterculus, *facta*, inquit, *majores noſtri ad conſilium dirigebant.* Seneca de *Tranquil.*

lib.

enim uniuſcujuſque, non factum puniendum eſt. Ideoque qui cum vellet occidere, caſu aliquo perpetrare non potuit, ut homicida punitur: & is, qui [31] caſu teli hominem imprudenter ferierit, abſolvitur. [32] Quod ſi in rixa percuſſus homo fuerit, quoniam ictus quoque ipſos contra unumquemque contemplari oportet, ideo humiliores in ludum, aut in metallum damnantur, honeſtiores dimidia parte bonorum multati relegantur.

VIII. [33] ITEM GREGORIANVS libro IV. ad legem Corneliam de ſicariis & veneficis, talem conſtitutionem ponit. IMPERATOR Antoninus A. Aurelio Herculano & aliis militibus. [34] FRATER veſter rectius fecerit, ſi ſe Praeſidi provinciae obtulerit: cui ſi probaverit, non occidendi animo Juſtam a ſe percuſſam eſſe, remiſſa homicidii poena, ſecundum diſciplinam militarem ſententiam proferet. Propoſita prid. Kl. Febr. [35] Laeto bis Conſ.

IX. ITEM GREGORIANVS eodem titulo & libro talem conſtitutionem ponit. IMP. Alexander Aurelio Favio, & aliis militibus. SI modo pro quo libellum dediſtis, non dolo praeſtitit mortem minime perhorreſcat: crimen quippe ita contrahitur, ſi & voluntas occidendi intercedat. Ceterum ea, quae ex improviſo caſu potius, quam fraude accidunt, fato plerumque, non noxae inputantur. Prop. XIII. Kl. Aug. Alexandro Conſ.

X. ITEM GREGORIANVS eodem libro & titulo tale reſcriptum dedit. * [36] Quod ſi dominum *. Habe Agato KN. Qualitas precum Jull Antonini

lib. II. *Poteſt evenire ut faciat aliquis injuriam mihi, & ego non accipiam, tanquam ſi quis rem cum e villa mea ſubripuit, in domo mea ponat, ille furtum fecerit, ego nihil perdiderim. Poteſt aliquis nocens geri, quamvis non nocuerit. Si quis cum uxore tanquam cum aliena concumbat, adulter erit, quamvis illa adultera non ſit. Aliquis mihi venenum dedit, ſed vim ſuam mixtum cibo perdidit: venenum illud dando ſcelere ſe obligavit, etiam ſi non nocuit. Non minus latro eſt, cujus telum oppoſita veſte eluſum eſt. Omnia ſcelera & ante effectum* (ſic legendum) *operis quantum culpæ ſatis eſt, perfecta ſunt.* Servius ad illud Virgil. *ex libro* VI. *Auſi omnes immane nefas, Secundum Romanorum morem dicit; quo non tantum exitus punitur, ſed voluntas.* Sic & Impp. *in l.* 1. *C. Th. de ambitu* πρωθύστερον ἑλληνικῶς, *pari ſorte leges ſcelus quam ſceleris puniunt voluntatem.* Sane in rebus non uſque adeo turpibus etiam factum exigitur, *l.* 1. *§. beſtias, D. de poſtulando, l.* 18. *D. de pœnis.* quæ pertinet ad edictum, quod quisque juris, non ad publica judicia. Itaque oratorie magis quam juridice ab his ad illa M. Cato pro Rhodienſibus argumentatus eſt apud Gell. *libro* VII. *cap.* 3. & rectius quidem Aſconius Pædianus, *qui jus,* inquit, *dicit, factorum judex eſt, non futurorum, duntaxat in civilibus cauſis.* PITH.

31. *Caſu teli*] Fuga teli magis quam jactu, ut olim in exceptionibus ſcribi ſolitum M. Tullius auctor eſt. Auguſtin. *de lib. arbitr. lib.* I. *Nam & miles hoſtem, & judex vel miniſter ejus nocentem, & cui invito atque imprudenti telum manu fugit, non mihi videtur peccare cum hominem occidunt.* IDEM.

32. *Quod ſi in rixa*] Extat in *l. ult. D. ad leg. Corn. de ſicar.* ex qua fortaſſe hic quoque non male ita legetur, *ictus quoque ipſos.* Cætera cor a Triboniano prætermiſſa ſint, non eſt obſcurum. IDEM. Innuere vult Pithœus, ſublatum eſſe hodie ludum gladiatorium, *l. un. C. de gladiatorib. penit. tollend. lib.* XI. in fine vero ludi hic mentio.

33. *Item Gregorianus*] Has tres Conſtitutiones retulimus quoque inter fragmenta Codicis Gregoriani, & illic aliqua ad eas diximus.

34. *Frater veſter*] Ex hoc Antonini reſcripto & eo, quod proxime ſequitur, Gordiani, confecta eſt a Triboniano *l.* 1. *C. ad leg. Corn. de ſicar.* PITH.

35. *Læto bis*] Pro Læto II. id eſt, iterum conſule. Nam bis quidem aut ter Conſul in notatione temporum non uſque adeo Latine dici videtur. Et tamen ſæpe in veteribus libris ita ſcriptum memini. IDEM.

36. *Quod ſi dominum*] Quo hæc pertineant non video. Extat ſane reſcriptum quod ſequitur in *l.* 5. *C. eod. tit.* & hoc eſſe Diocletiani & Maximiani ſubſcriptio arguit. IDEM. Freherus *Parerg. lib.* I. *cap.* 9. exiſtimat, librarium hic incepiſſe ſcribere prin-

tonini clementiam noſtram facile commovit: quippe quod aſſeveret, homicidium ſe non voluntate, ſed caſu fortuito feciſſe, cum calcis ictu mortis occaſio praebita videatur. Quod ſi ita eſt, neque ſuper hoc ambigi poterit, omni eum metu ac ſuſpicione, quod ex admiſſi diſcrimine ſuſtinet, ſecundum id, quod adnotatione noſtra comprehenſum eſt, volumus liberari. Dat. prid. Kal. Dec. Dioclitiano A. IV. & Maximiano Conſſ.

XI. VLPIANVS libro & titulo quo ſupra. [37] CVM quidam per laſciviam cauſam mortis praebuiſſet, comprobatum eſt factum Taurini Egnatl Proc. Baeticae a Divo Hadriano, quod eum [38] in quinquennium relegaſſet. Verba „[39] conſultationis & reſcripti ita ſe habent* [40] em*. Inter Clodium, optime „Imperator, & Euariſtum, [41] cognovit, [42] quod Clodius [43] Lupi filius in con-

„vi-

principium tituli 7. ac errore viſo, id reliquiſſe: ac tranſiſſe ad ea, quæ hic ſequuntur. Sed ille titulus aliter incipit, & quidem ſic, *Quod ſi duodecim.* Petitus *Obſervat. lib.* II. *cap.* 6. legit, *quod ſid* (vel *ſit*) *omnium,* id eſt, *jus univerſale.* Verum quis unquam ſic loquitur, *reſcriptum eſſe omnium,* hoc eſt, *ad omnes pertinere?* Et quid attinebat id monuiſſe, hic præcipue, nec usquam alibi in præcedentibus, vel ſequentibus? an non id notum, & ideo allegantur reſcripta, ut inter alios quoque jus faciant? Recte hoc rejecit ante memoratus Van de Water *Obſervat. lib.* II. *cap.* 19. qui conjicit, hæc eſſe facta ex verbis, *quod eſt Diocletiani & Maximiani,* in quo nihil eſt ſane, quod non ſit verum: & ſolet auctor paſſim nominare Principes, quorum conſtitutiones adducit. In margine etiam edit. Pariſ. cIↃIↃ LXXXVI. eſt *Imp. Dioc. & Maxim. AA.* SCHVLTING.

37. *Cum quidam*] Leguntur & hæc in *l.* 4. §. 1. *D. ad leg. Corn. de ſicar.* At neque reſcripti neque conſultationis verba adjecta ſunt, quibus in hoc genere quod ſciam elegantius nihil eſt. PITHOEVS.

38. *In quinquennium*] Ponitur & illa lex apud Rhetores, ut imprudentis cædis damnatus quinquennali exilio multetur, ut apud Quinti. *lib.* VII. *cap.* 5. & *Declam.* CCXCVI. & CCCV. IDEM.

39. *Conſultationis*] Vet. *conſolationis,* quomodo & in optimo Servii exemplari ſcriptum eſt eo loco *lib.* III. Æneid. *Augurium eſt exquiſita Deorum voluntas per conſolationem avium aut ſignorum.* IDEM. De verbo *conſolatio,* & *conſulatio,* pro *conſultatio* quædam habet Ampliſſimus van Bynkershoeck *Obſervat. lib.* II. *cap.* 5. multa Vir Magnus, Cl. Salmaſius *ad Capitolin Marc. Antonin. cap.* 21. Apud Juriſconſultos noſtros hæc vox eo ſenſu, quod ſciam, non invenitur. SCHVLTING.

40. *Em.*] An hæc emiſſam conſultationem, an aliud quiddam ſignificent non ſatis ſcio. Illud fortaſſe fœlicius divinaſſe videbor, iſta ſub finem quæ quis ſupereſſe putaverit (*Vel res*) notas eſſe quæ veterem formulam contineant, *velim reſcribas:* aut potius quando ad principem ſermo eſt, *velis reſcribere.* Sic apud Plinium ſæpe, *rogo reſcribas,* & infra, *vellem mihi reſcribere.* PITH. Charondas *in epiſtol. dedicator. Corpor. Jur.* notat, in MS. bibliothecæ Dionyſianæ eſſe *vellem:* & ſubintelligit, *reſcribas.* Ego valde cuperem ſcire, qualis iſte ſit manuſcriptus, qui in ſequentibus quoque lectiones aliquot ſuppeditabit notabiles, quæ clarum habeant ſenſum, ubi antiquiſſimus liber, quo uſus eſt Pithœus, longe alias, & explicatu longe difficiliores habet: an ille ſit vetus valde, an recens, & ab homine doctiore ſcriptus, qui pro non perſpicuis clariora repræſentavit. Charondas id non exprimit. Ceterum illud, *vellem reſcribas,* uti in fine recte ponitur, ita in principio hoc fieri, & iterum in fine in epiſtola non magna, habet aliquid ex inepto. Cujacius variavit, legens nunc *en,* nunc *em,* quæ exponit *ecce, Obſervat. lib.* XVII. *cap.* 28. *Recitation. ad l.* 31. *D. de liberation. legat. ad Scævol. Reſponſor. lib.* III. quæ omnia merito explodit laudatus van Bynkershoeck *dict. loc.* Barthius *Adverſarior. lib.* XXIV. *cap.* 11. citat *ne,* & inde facit ſalutationem, legitque, *Have. Inter &c.* ac dein *cognovi, & quod &c.* quæ etiam rationem non habent. Nec video, quo pacto pro *em* legi poſſit *Egn.* vel *Egnatius,* & reliqua legi in tertia perſona, *cognovit &c.* Ipſe Taurinus Egnatius hæc ſcripſit: adeoque loqui debuit in prima perſona. Si copia mihi eſſet inſpiciendi manuſcripti libri, & noſcendi quantum hic vacui eſſet ſpatii circa *em,* aliquis conjecturæ eſſet locus. Senſus vero conſtabit, ſi ſcribas, *Cum nuper quærerem,* vel *cum quærerem,* aut *cauſam audirem,* vel *judicarem inter &c.* vel aliquid ſimile. Poſſet quoque tentari *Cum cognoſcerem,* quod verbum rei optime congruit: verum mox iterum ſequitur *cognovi.* Videtur vero cognoviſſe inter occiſi patrem, & Marium Euariſtum. Mox cum Pithœo lego *cognovi,* dein *credidi,* & *decrevi.* SCHVLTING.

41. *Cognovit, quod Clodius*] Malim *cognovi,* & infra, *interdixi, decrevi. &c.* PITH.

42. *Quod Clodius*] Hunc modum loquendi, *cognovi, quod acceptus fuerit,* & ſimiles etiam bonis auctoribus placuiſſe late probat Litteratiſſimus Jac. Perizonius *ad Sanct. Minerv. lib.* III. *cap.* 14.

43. *Lupi*] Barthius legit *Clodii,* quia *Lupus* non bene dicitur Clodii Pater more Romano, nullo alio addito: & modo pater vocatus fuit tantum *Clodius.*

„vivio, [44] dum [45] ſago jactatur, [46] culpa Marii Euariſti ita male acceptus fuerit, „ut poſt diem quintum moreretur: [47] adque apparebat nulla inimicitia cum „Euariſti fuiſſet nec cupiditatis culpam coërcendum credidit, [48] ut ceteri ejus- „dem aetatis juvenes emendarentur. Ideoque Mario Euariſto [49] urbe, Ita- „lia, provincia Baeticae in quinquennium interdixit: [50] decrevit, & [51] impendi „cauſa duo milia patri ejus perſolveret Euariſtus, quod manifeſta ejus fuerat „pau-

44. *Dum ſago jactatur*] Vet. *dum ſagu jactatur.* Sed jam notus eſt ex Suetonio & Martiale veterum ludus. Appellatio ipſa non usque adeo fortaſſis nota, quam ex veteri Gloſſario didici, in quo ita eſt. *Sagatio* *παλμός.* PITH.

45. *Sago*] Barthius reponit *ſagom:* ſed non tam jactabatur ſagum: quam homo ſago impoſitus in ſublime jactabatur. De hoc ludo plura habent Doctiſſimi Interpretes Suetonii *ad Othon. cap. 2.* præcipue Caſaubonus. SCHVLTING.

46. *Culpa Marii Euariſti*] Veteris libri ſcriptura hæc eſt, *culpa manu Euariſti,* quam ideo adnotare libuit, quod & hanc conjecturam reciperet, *culpante manu Euariſti.* excuſa tamen magis placuit. PITH. Manuſcriptus a Charonda viſus habet, *culpa manu Marii Euariſti,* quod ſequitur Guid. Pancirolus *Theſaur. Variar. Lection. lib.* II. *cap. 130.* probante eo, quem modo laudavi, C. van Bynkershoeck *loc. cit.* ut *culpa manu* accipiatur pro *culpa manus.* Barthius mavult, *culpa & manu.* Ego, niſi me retineret liber MS. a Charonda adductus, putarem illud *manu* eſſe natum ex *marii:* qui lapſus eo facilior, quia in manuſcriptis veteribus nomina propria iisdem litteris ſcribi ſolent ordinarie quibus alia verba. Nunc non improbem *culpa manus Marii.* SCHVLTING.

47. *Adque apparebat*] Hujus loci ſententiam facile eſt mente concipere, verba ipſa ſanare difficile eſt. PITH.

47.* *Adque apparebat &c.*] Charondas in MS. invenit, *Atque app. nullam inimicitiam cum Euariſto fuiſſe, nec cup. culpam; coërcendum credidi* Ipſe mallet, *cupiditatem culpa:* quod merito damnat idem Senator *cit. loc.* ut & lectionem, quam habet Cujacius *Obſerv. lib. XIV. cap. 4.* uti videtur, ex ſuo arbitratu: *& quamvis app. nullam inimicitiam cum Euariſto fuiſſe, nec cupiditatis culpam, coërcendum credidi:* nec non Panciroli: *Atque apparebat, nullam inimicitiam cum Euariſto fuiſſe. Hanc cupiditatis culpam coërcendam eſſe credidi.* Ipſe mallet; *ad quæ app. nullam inimicitiam cum Euariſto fuiſſe.* SED *cupiditatis culpam coërcendum credidi*, vel *credidit.* Ego vero illud *cupiditatis culpam coërcendam* non puto hic quadrare, ubi nihil cupiditate peccatum eſt, aut dolo; ſed temeritate, imprudentia, ac laſcivia, ut ſcribit noſter Vlpianus. Barthius reponit *Atqui* vel, *at quia apparebat nulla inimicitia cum Euariſti fuiſſe necis cupidum, ita culpam coërcendam credidi. ut ceteri &c.* Verum non agitur de nece Euariſti, ſed Clodii, cui Euariſtus mortis cauſa fuerat. Van de Water *Obſerv lib.* I. *cap. 16.* legit *at quum apparebat nullam inimicitiam cum Euariſto fuiſſe, nec cupiditatem, culpam coërcendam &c.* aut, *nec cupiditatis culpam, coërcendum &c.* Optimus hic eſt ſenſus. *Cupiditatis culpa* nihil eſt aliud, quam *cupiditatis peccatum.* Sed ſi velis retinere, *Atque,* vel *ad quæ,* punctum erit ponendum poſt *culpam:* ac ſenſus quoque ſic ſibi conſtabit. SCHVLTING.

48. *Vt ceteri ejuſdem ætatis juvenes emendarentur*] Ac diſcant maxime quidem a dolo, ſed amplius etiam ab imprudentia, & laſcivia ſæpe periculoſa ac damnoſa ſibi cavere. Conferri poteſt Porphyrius *de abſtinent. animal. lib.* I. *§. 9.* IDEM.

49. *Vrbe, Italia, provincia Betica*] Ant. Oiſelius meus, de cujus eruditione, judicio, rerumque ac juris prudentia ſingulari quicquid dixero minus erit, hunc locum ſic malit legere, *urbe Italica provincia Betica,* quod mihi quidem facile perſuadet, quando & Italicam Beticæ urbem eſſe vel ex Ptolemæo conſtat, & provincia, atque adeo Italia & urbe interdicere delicto gravius non immerito videatur. Scio tamen non defuturos, qui lectionem ſcriptam magis probent, quam etiam confirmat *l. 1. §. 1. D. de effract. & expil.* PITHOEVS. Charondas in libro MS. invenit, *Vrbe, Italia, provincia Batica:* & ſic Cujacius repræſentat: (niſi quod ſcribit *Betica,* ac ſic habent pleræque editiones) idque cum aliis probavit ſæpius memoratus Van Bynkershoeck *dict. loc.* Et ſane Italia interdicere poſſe etiam provinciarum Præſides conſtat ex *l. 7. §. 11. D. de interdict. & relegat.* quin nec relegati debent eſſe in Vrbe *d. l 7. § 15. l. ult. D. eod. tit.* vel Italia, *l. 8. §. 3. D. qui teſtament. facer. poſſ.* quod de interdictis provincia conſtituiſſe Claudium docet in ipſius vita Suetonius *cap. 23.* Scripturam veterem reliqui, niſi quod cum aliis ediderim *Betica* pro *Vetica:* illa vero favet emendationi Ant. Oiſelii, quæ habebit forte ſuos quoque approbatores. SCHVLTING.

50. *Decrevit, &*] Cujacius *Obſervation. lib. XIV. cap. 4.* habet *& decrevi.* mallem, *decrevi, ut.* IDEM.

51. *Impendi cauſa duo milia* Cauſa ergo pecuniariæ condemnationis eſt impenſa, in curationem & funus, videlicet. Summa valde eſt exigua, nempe, quinquaginta Philippicorum. Hinc vero non ſequitur, Romanis probatam fuiſſe pecuniariam pœnam aliam cognatis occiſi dandam; quamvis illis, quorum intereſt hoc damnum ſarciri, etſi tantum intervenerit culpa, naturalis velit æquitas: de qua legi poterit Vir Summus. Hug. Grotius *de jur. bell. ac pac. lib.* II. *cap. 17 § 13.* idque poſtea placuiſſe docet Cujacius *dict. lib. XIV. cap. 4.* Videri poterunt quoque quæ habet Celeberrimus Noodt *ad leg. Aquil. cap. 2.* IDEM.

52. Vel

„paupertas, [52] vel res. Verba reſcripti. Poenam Marl Euariſti [5] recte Egn. „Taurine moderatus es ad modum culpae: [54] refert enim & in majoribus „delictis conſulto aliquid admittatur, an [55] caſu. Et ſane in omnibus crimi-„nibus diſtinctio haec poenam aut juſtitiam provocare debet, aut tempera-„mentum admittere.

XII. Modestinvs libro Differentiarum ſexto, ſub titulo de ſcientibus & ignorantibus, generaliter loquitur. [56] Nonnvnqvam per ignorantiam delinquentibus jure civili venia tribui ſolet, ſi modo [57] rem facti quis, non juris, ignoret: quae, ſcilicet, conſilio delinquentibus praeſtari non ſolet. Propter quod neceſſarium eſt, addita diſtinctione conſiderare, utrum ſciente, an igno-rante aliquo quid geſtum proponatur. & reliqua.

XIII. [58] Pavlvs libro & titulo quo ſupra. Qvi telum tutandae ſalutis cauſa [59] geret, non videatur hominis occidendi cauſa portare. Teli autem appellatione non tantum ferrum continetur, ſed omne, quod nocendi cauſa portatum eſt.

52. *Vel res.*] Non puto hæc verba aliud velle, quam *velim reſcribas*, aut *velis reſcribere* cum Pithœo: quo modo Cujacius quoque, & ex MS. Charondas adductis jam locis ea explicuerunt. Reliqui illa, uti habentur in vetuſtiſſimo codice: quia dubiæ ſunt interpreta-tionis: cur autem expungenda videantur, cauſam non video. Deſideravit hic Proconſul in hoc ſingu-lari decreto Imperatoris approbationem. Idem.

53. *Recte Egn. Taurine*] Vet. *Recte & Taurine.* Pith.

54. *Refert enim*] Sunt igitur illa Divi Hadriani in *l. 5. §. ult. D. de pœnis.* unde & hic lubentius ita lege-rim. *Et ſane diſtinctio hac pœnam aut juſtam provo-care debet.* Juſta, id eſt, legitima, alioqui juſtitiam, quæ cum æquitate conjungitur, non recte ſtricti juris temperamento opponemus, *l. placuit, 8. C. de judic. l. 31. §. 1. D. depoſiti.* Gratiæ fortaſſe rectius, ut in *l. 17. §. pen. D. ad leg. Jul. de adulter.* Idem. Charondas ex libro MS. profert *pœnarum;* quo modo hic locus bene ſe habebit: in quo quod *juſtitiam* ſumi pro pœ-na, atque hinc dici, *pœnam aut juſtitiam*, vult Em. Merillius *ad pr. Inſt. de juſtit. & jur.* id non probatur ulla auctoritate idonea: & nullo modo ex *l. ult. D. de fugitiv.* ubi *juſtitia animadverſionis* non eſt expo-nenda *pœna animadverſionis*, ſed *juſtitia pœna:* & quid notius, quam per animadverſionem intelligi ſæ-piſſime pœnam? Charondas vero ex hoc loco corri-gi vult verba Vlpiani, quæ ex hoc ipſo libro profe runtur *l. 5. §. ult. D. de pœn.* ubi pro *juſtitiam* eſt ſcri-ptum *juſtam:* pro *provocare* vero *eligere:* pro quo Bergius *Elector. lib. 1. cap. 15.* legit *elicere:* quo modo ſenſus ſaltem exſurget bonus. At forte illa mutatio in *d. l. 5.* eſt ab ipſis Pandectarum Compilatoribus: adeoque nihil corrigendum eſt. In eodem loco ſe-dem mutaſſe verba *eligere* & *admittere:* & alterum in loco alterius poſitum eſſe exiſtimat is, cujus jam ſæpe meminimus, Graviſſimus Senator *dict. lib. 11. Obſerv. cap. 5.* Schvlting.

55. *Caſu*] Per caſum hic intelligitur fieri, quod non fit dolo: quo modo & quod impetu fit, caſu dicitur fieri *l. 1. §. 3. D. ad leg. Cornel. de ſicar.* ubi pro *cauſa* editiones veteres & Gloſſam recte habere *caſu*, certiſ-ſimum eſt. Idem.

56 *Nonnunquam per ignorantiam delinquentibus &c.*] Latius ergo quam ex uſu juris regulam ponit Seneca *de ira lib. 11. cap. 27.* his verbis. *Omnia enim peccata apud æquum judicem pro innocentia habent im-prudentiam.* Idem.

57. *Rem facti quis*] Vet. ex. *rem pacto.* hoc vult, factum non jus. Pith.

58. *Paulus &c.*] Exſtant in noſtra editione Senten-tiarum Pauli *lib. V. tit. 23. §. 7.* ubi aliquid eſt nota-tum.

59. *Geret*] Vet. *ageret.* Extat in *l. pen. §. 1. D. ad leg. Jul. de vi publ.* Sed nec moribus noſtris qui occidendi hominis cauſa telum gerit, utique homicidii pœna punitur: & hac parte lex Cornelia in uſu apud nos eſſe deſiit, ut poſteriorum temporum Doctores recte annotarunt. Pith.

Explicit Titulus de ſicariis, & homicidis, caſu, vel voluntate.

TITV-

TITVLVS II.

Incipit de Atroci Injuria.

I. MOYSES DICIT. [1] *Si autem contenderint duo viri, & percuſſerit alter alterum lapide, aut pugno, & non fuerit mortuus, decubuerit autem in lectulo, & ſi ſurgens ambulaverit* [2] *homo foris in baculo, ſine crimine erit ille, qui eum percuſſerat: praeter* [3] *acceſſionis mercedem dabit ei & medico impenſas curationis.*

II. [4] VLPIANVS libro Regularis ſub titulo de Injuriis. [5] INJVRIA, ſi quidem atrox, id eſt, gravis rerum, non ſine judicis arbitrio aeſtimatur. Atrocem autem aeſtimare ſolere Praetorem [6] adque collegi ex facto, ut puta ſi verberatus, vel vulneratus fuerit. & reliqua.

III. [7] PAPIANVS libro Definitionum ſecundo, ſub titulo [8] de judicatis. [9] PER hominem liberum [10] noxiae deditum ſi tantum adquiſitum ſit, quantum da-

1. *Si autem contenderint*] Extat apud Moyſem *Exod. XXI.* PITHOEVS.

2. *Homo foris*] Vet. *Fortis.* IDEM.

3. *Acceſſionis mercedem*] *Ceſſationis.* Hæc vero interpretationem recipiunt *ex l. ult. D. de his qui deie. vel effud. & l. 3. D. Si quadru. paup. fec. dic.* IDEM.

4. *Vlpianus libro regularis*] Sic vetus exempl. Ego vero non dubito quin & hæc ipſa & alia quædam hujus Eclogæ ſint ex libro ſingulari Regularum Domitii Vlpiani, cui etiam antea ſemper adſcripſi titulos illos, qui Jo. Tilii immortali beneficio ante annos aliquot editi ſunt. Movit me præter ſcribendi rationem, quod cum in Pandectis noſtris duo tantum capita ex eo libro reliqua eſſent, nempe *17. de teſtibus & 25. de obligat. & actionib.* illud quidem totidem verbis inter iſtos Titulos legitur; alterum cur non extet cauſa in promptu eſt, cum & titulus ipſe deſideretur, ut & alios plures non fruſtra deſiderari hæc collectio indicat, ex qua etiam quosdam ſupplere, quosdam rectius emendare eſt. Sunt igitur illi tituli ex corpore non omnium Vlpiani ſcriptorum, ſed ex corpore libri ſingularis Regularum, ut & Æmilii Papiniani ſententia unica ex ipſius corpore, id eſt, ex libro ſingulari Reſponſorum collecta, quæ tanquam purpuræ lumen centonem illum Gothicum in fronte deturpat magis quam honeſtat. IDEM. Hoc fragmentum collocavi ad finem titulorum ex Corpore Vlpiani: & illic quæ habui adjeci.

5. *Injuria, ſi quidem*] Hæc pertinent ad injurias rerum, id eſt, quæ re fiunt membro rupto vel oſſe fracto, & ad honorariam earum pœnam, de qua in §. *pœna, Inſtit. de injur.* PITHOEVS.

6. *Adque collegi*] An *idque collegi ex facto*, quod verius eſt. *Ex facto* autem dicit, quia de illis injuriis loquitur quæ re fiunt, ut proxime monuimus. Nam & injuriarum atrocitas ex aliis etiam circumſtantiis æſtimatur. IDEM. Aſteriſcum ante hæc ſuſtuli. SCHVLTING.

7. *Papianus*] Sic in vetuſtiſſimo exempl. conſtanti fide ſcriptum eſt. Sic & in Aniani Breviario. Sane a Græcis non niſi Papianus ſcribi ſolet, & ab ipſo Juſtiniano *Nov.* IV. & CVIII. a Latinis frequentius Papinianus dicitur. PITHOEVS.

8. *De judicatis*] Vbi forte expoſuerat Papinianus, quid faciendum incumberet ei, qui noxali actione condemnatus eſſet, nempe, vel litis æſtimationem præſtare, vel noxam dedere, uti etiam habet formula condemnationis, §. *2. Inſt. de offic. judic.* ita ut in obligatione ſit litis æſtimatio, in præſtatione noxæ deditio, *l. 6. §. 1. D. de re judicat.* SCHVLTING.

9. *Per hominem*] Certum eſt jure P. R. filiosfamilias noxæ dedi potuiſſe, nec eos modo, ſed & filias, §. *ult. Inſt. de nox. act.* Ea fuit patriæ poteſtatis auctoritas, quam & Papiniani temporibus eo usque valuiſſe hic locus indicat. Cujus etiam juris veſtigia quædam reliqua ſunt in Pandectis. Vnum hic indicaſſe ſufficiat in *l. 3. §. Si eum quis, D. de liber. hom. exhib.* De his vero & illa circa propria ac differentia ſubtilitas, quam ut magnam Quintilianus proponit de addictis, ſervine ſint an liberi. Ego quidem ſervire utroſque dixero, nec impari multum jure, *l 33 & ſeqq. D. nox. act.* Neutros tamen ſervos dixero, ut nec eum qui redemptus ab hoſtibus, redemptionis pretium nondum exſolvit, *l. 2. C. de*

damnum dedit, [11] manumittere cogendus eſt a Praetore, qui noxae deditum accepit: ſed [12] fiduciae judicio non tenetur.

IV. Vl-

de poſtlim. reverſ. Sunt vero hæc inter ſe longe diverſa & in ſervis etiam ipſis ſæpe diſtinguuntur, *l. 27. §. de eo, D. ad l. Jul. de adult. l. 18. D. de nox. act. l. 24. de uſufr. leg.* Nam & e contrario ſervi ſunt quidam revera, nec tamen ſerviunt: & aliud eſt liberum, aliud in libertate eſſe, ut recte Quintilianus differit *declam.* CCCXL. CCCXLII. Tanta eſt rcrum verborumque differentia in cauſis libertatis. Hujuſmodi ſunt jure novo Coloni, *l. 1. C. de colon. Thrac.* in legibus Langobardorum Aldii *l. 4. de probib. alien. ſer.* & jure noſtro qui manus mortuæ dicuntur. Sed placet exemplum veteris juris non uſquequaque vulgare, quod me docuit auctor ille Regularum, quem Puteano noſtro deberi dixi. Apud veteres inter amicos manumiſſi, ſerviendi tantum metu dimittebantur, manebant ſervi, & manumiſſores audebant eos in ſervitutem denuo per vim ducere. Ideoque recte Meſſen o ſervus apud Plautum *in Menæch.* inter amicos manumiſſus, *Meliore*, inquit, *opus eſt auſpicio liber perpetuo ut ſiem.* Interveniebat Prætor & non permittebat ſervire. Poſtea habuerunt propriam quandam libertatem ex lege Junia, quæ exæquavit eos Latinis colonariis (quos ego ad novum jus Latii refero. Nam & vetus fuiſſe aliud Servius notat, & illæ ſingulares litteræ apud Valerium Probum confirmant, C. L. P. R.) effecitque liberos, negato tamen ultimæ voluntatis arbitrio, ut Salvianus Timothei nomine ſcripſit *lib.* III. *ad Eccl. Cathol.* & probat *l. 1. C. th. de petitione heredit.* & Gajus *lib.* 1. *Inſt.* qua de re alibi plenius. Ita poſt legem Juniam inter amicos manumiſſi, nec ſerviunt, nec ſervi ſunt, ſed libertini: non juſtæ tamen nec ſolidæ libertatis, ut & Seneca *in libr. de beata vita* ſignificat; denique ſervorum liberi & libertorum ſunt ſpurii, ut ait *l. 2. C. th. ad S. C. Claud.* Ergo ut ad rem redeam, liber homo noxæ deditus ſervit, & ei adquirit qui deditum accepit. Verum ſi tantum adquiſierit quantum damnum datum eſt, liberatur, cogiturque is qui deditum accepit, ipſum manumittere, cogitur autem a Prætore: ſed fiduciæ, inquit, judicio non tenetur. Quid eſt hoc? An ſignificat fiduciæ judicio non poſſe cogi manumittere, cum videri poſſet hoc ab initio quodammodo actum per fidem taciti contractus, ut litis æſtimatione accepta deditum dimitteret: quemadmodum ſervatur in eo, qui ſuis nummis redimitur *l. 3. D. de obſequ. parent. vel patron. præſtand. l. 4. §. 1. D. de manumiſſ.* ſed auxilio & officio Prætoris id fieri, ut de ſervo Juſtinianus paulo dilucidius ſcripſit in *§. 1. Inſtit. de nox. act.* An vero quia manumiſſionem liberi hominis præcedit mancipatio, in qua fiducia interponi ſolet (ex parte quidem emptoris aut revendendi remancipandique, aut etiam interdum manumittendi: ex parte vero mancipantis de indemnitate fiduciarii ob impenſas ipſius actus, vel etiam ob actiones noxales, ceteraſque ejus generis, quibus alioqui ex perſona liberi hominis teneri poſſet) hoc potius Papinianus ſignificat, eum qui ſibi noxæ deditum manumittit fiducia non teneri, quia non ſponte manumittit: ut nec alias qui facto alterius coactus vendit, de evictione teneri ſolet niſi ex ſuo facto? Sed hoc fortaſſe ſubtilius eſt. Illud non minus, An filiusfamil. ita manumiſſus, in patris naturalis poteſtatem recidat, ſiquidem legi XII. tab. trina mancipatione ſatisfactum non eſt. Nam ſane accepto pretio vendere non minus eſt quam aut non defendere, aut noxæ dedere, & eſt quod hic filio magis ob noxiam imputetur. Ita fruſtra quæratur hoc caſu, an is qui noxæ deditum auxilio Prætoris manumittit, jura ſibi legitimæ ſucceſſionis adquirat. Quod forſan non fruſtra quæri videretur in cæteris liberis, qui una manumiſſione ſui juris fiunt, ſi per omnia liberorum hominum manumiſſores patronis exæquarentur, & non edicto Prætoris enumeratæ eſſent certæ perſonæ. Et hic profecto neque gratuitum neque revera beneficium præſtat, cum cogi poſſit, & nihil amplius quam operam ſuam vel invitus accommodat, quaſi pretio recepto ſartaque noxa, *l. ult. D. obſequ. parent.* Hæc ſunt ejus juris, quod ille apud Gellium cum lance & licio evanuiſſe dicit, cujus tamen cognitio quanti ſit momenti in ceteris partibus, ii demum intelligunt, qui rivis & caſtellis ita utuntur, ut fontes ipſos non negligant. PITH.

10. *Noxia deditum*] Alibi dicunt *noxa deditum*, hoc eſt, *pœna deditum*. De homine libero noxæ dedito aliquid notatum eſt ad Paulum *Sententiar. lib.* II. *tit. 31. §. 9.* Hunc vero deditum non fuiſſe ſervum, ſed magis addictum, exiſtimat Cujacius *Obſervation. lib.* XIII. *cap. 9* Tales etiam fuere, qui ob furtum addicti eſſent, auctore A. Gellio *Noct. Atticar. lib.* XI. *cap. 18.* nec non ob æs alienum, de quibus aliquid habet idem Gellius *lib.* XX. *cap. 1.* multa vero tradidit Salmaſius *de mod. uſurar. cap. 18.* quales quoque manumiſſos fuiſſe: at non etiam inde factos eſſe libertinos, indicat Quinctilianus *Inſtitution. Orator. lib.* V. *cap. 10.* SCHVLTING.

11 *Manumittere cogendus eſt a Pretore*] Hic enim actor id eſt conſecutus, quod in condemnatione fuit: & reus conventus hominem abjecit, ac dedidit: adeoque nulla ipſi fit injuria. IDEM.

12. *Fiducia judicio non tenetur*] Non imitatur, ſcilicet, hæc res venditionem filiifamilias emancipandi gratia, quæ ſolebat fieri interpoſita fiducia, ne ipſe emptor manumitteret, ſed pater vel avus ipſe, qui ita conſequebatur jura patroni. Nihil tale hic obtinebat. Videtur vero ſi eſſet a patre filius noxæ cauſa deditus, & manumiſſus, iterum recidiſſe in patriam poteſtatem: non vero idem obtinuiſſe in aliis liberis, ſecundum ea, quæ habet Vlpianus *tit. 10. § 1.* & plenius Caius *Inſt. lib* I *tit. 6. §. 3* Aliter hæc expoſuit Eruditiſſimus Pithœus: ac dubitans. Manumiſſorem

IV. Vlpianvs [13] libro XVIIII. ad Edictum, ſub titulo, Si fatebitur injuria occiſum eſſe in ſimplum. Et cum diceret. [14] Rvpisse eum utique accipiemus, qui vulneraverit, vel virgis, vel loris, vel pugnis [15] cedit, vel [16] telo cum aliovis genere cederet hominis corpus, [17] vel tumorem fecerit: vel ita demum. ſi [18] damnum datum eſt. De cetero ſi in nullo ſervum pretio viliorem deterioremve fecerit, [19] ad Aquiliam ceſſat, injuriarumque erit agendum. Ergo & ſi pretio quidem non ſit deterior factus ſervus, verum ſumptus [20] in ſalute ejus & ſanitate facti ſunt, in haec [21] nec mihi [22] videtur damni * Aquilia lege poſſe.

V. [23] Pavlvs libro ſingulari [24] & titulo de injuriis. Generaliter dicitur injuria omne, quod non jure fit. Specialiter [25] alia eſt contumelia, [26] quam Graeci

vero liberi hominis jus patroni non habuiſſe inde colligitur, quod hic manumiſſus non fuerit libertinus; quod ex Quinctiliano jam notavimus. Idem.

13. *Libro* XVIIII.] Cod. Scal. XVIII. quæ recta eſt lectio: Vlpianus enim libro XVIII. *ad Edictum* legem Aquiliam interpretatus eſt: ex quo etiam petita eſt *l. 28.* in cujus §. *17.* hæc referuntur, aliquibus immutatis. Idem.

14. *Rupiſſe*] Extant in *l. 24. § rupiſſe, D. ad l. Aquil.* ſed verbis aliquantulum mutatis: ac vereor ne illa etiam quæ ſequuntur, *Aquilia enim eas duntaxat ruptiones, qua damna dant, perſequitur* (ſic enim reponendum arbitror) non ſint Vlpiani. Sane nec ea collector hic agnovit, qui alioqui aut continua dividere, aut diviſa continuare non ſolet. Pith.

15. *Cedit*] Scribendum *cecidit* ex *d. l.*

16. *Telo cum aliovis genere &c.*] Ibid. *telo, vel quo alio, ut ſcinderet alicui corpus.* Freherus *Parerg. lib.* I. *cap. 9.* legit, *telorum aliovis genere.*

17. *Vel tumorem*] Aſteriſcum ante hæc poſitum delevi: ſunt enim hæc integra, ut conſtat ex *d. l.* ubi mox eſt, *ſed ita demum*, rectius.

18. *Damnum*] Ibidem additum *injuria:* & mox omiſſum *in.*

19. *Ad Aquiliam*] Recte ibidem *Aquilia.*

20. *In ſalute ejus & ſanitate*] *In ſalutem ejus & ſanitatem, eod. loc.* & melius.

21. *Nec mihi*] Senſus vellet *& mihi:* quod & quoque legitur ad marg. ed. Pariſ. CIↃ IↃ LXXXVI. Aut delendum *nec.* Schvlting.

22. *Videtur damni &c.*] Ibid. *videri damnum datum, atque ideo lege Aquilia agi poſſe*, quæ rem plene exponunt.

23. *Paulus libro ſingulari*] Quonam? De injuriis. Sic ſequentia utcunque ſuadent. Atqui nullus hoc titulo liber Paulo tribuitur in eo indice, qui Pendectis præfixus eſt, in quo alii quidam notantur ex quibus nihil deſumptum legimus. Et tamen hunc ipſum habuere compoſitores, qui hæc ad verbum tranſtulerunt in ſuas Inſtitutiones ſub tit. *De injuriis*, quem cum hoc loco conferre cui libet, licet, & ex eo quod hic deeſt ſupplere. Quod autem ſequitur, ſic fortaſſe non male reſtituetur, *Commune enim omni ei nomen injuria eſt,* quod ex Franciſco fratri chariſſimo ſuboluit. Pith.

24. *Et titulo*] Forte Paulus in hoc libro primum egit de injuriis in genere, & titulum expoſuit: poſtea & alii tituli ſecuti ſunt: qualis mox hic citabitur. Schvlting.

25. *Alia eſt contumelia, quam Graci &c.*] Ad marg. laudatæ ed. Pariſ. eſt *alias*, uti in *pr. Inſt. de injur.* H. Grotius *Flor. Sparſion. ad pr. Inſt. de injur.* deleri vult *contumelia.* Verum ſic quidem aliquis erit ſenſus: at nihil dictum erit de eo, de quo primario hic fuerat dicendum, nempe, de contumelia, quæ dicitur ὕβρις: uti deinceps oſtendetur. Idem.

26. *Quam Graci* ΑΔΙΚΙΑΝ *vocant*] Rectiſſime Pithœus exiſtimat ex *dict. princ.* hæc ſupplenda eſſe: illic vero eſt, *quam Graci* ὕβριν *appellant: alias culpa, quam Graci* ἀδίκημα *dicunt. ſicuti in lege Aquilia damnum injuria datum accipitur: alias iniquitas & injuſtitia, quam Graci* ἀνομίαν καὶ ἀδικίαν *vocant.* Barthius *Adverſarior. lib.* XXX. *cap. 20.* ſcribit *alia, quam Graci.* ita conſtructio erit ſalva, ſed Græcæ vocis ὕβρις hic mentionem quoque factam eſſe Paulus mox innuit: adeoque plura videntur excidiſſe. Emendatio & verborum trajectio, quam facit Heraldus *Obſervation. & Emendation. lib. ſingular. cap 46.* legens, *omne, quod non jure fit, quam Graci* ἀδικίαν *vocant*, non placet: & ſic illa, *nam cum Prætor &c.* debebunt referri ad membrum prius: quod inconcinnum eſt. At recte rejicit correctionem Salmaſii *ad jus Attic. & Roman. cap. 7. & de mod. uſurar. cap. 17.* qui reponit αἰκίαν: ac exiſtimat, Pauli verba in *d. pr.* a Triboniano eſſe interpolata: ſed mihi potius videntur ex hoc loco aliqua intercidiſſe. Quod niſi ſtatuatur, nihil plane dictum erit hic quoque de ea verbi ſignificatione, quam huic edicto propriam eſſe mox dicit Paulus: verbum enim αἰκία notat tantum injuriam, quæ corpori infertur, non quæ alio modo infertur, ipſo Salmaſio interprete: ac de ea Athenis erat actio ſpecialis, privatumque judicium, quod plenius docet Heraldus. Idem.

27. *Cum*

Graeci * ΑΔΙΚΙΑΝ vocant: nam [27] cum Praetor noſter adverſum nos pronuntiaret, injuriam nos accepiſſe dicimus. Vnde apparet non verum eſſe quod [28] Labeo putabat, apud Praetorem injuriam ΥΒΡΙΝ duntaxat ſignificare. * [29] Communem omnibus enim juris eſt, quod ſemper adverſus bonos mores fit, idque non fieri alicujus intereſt. Hoc edictum ad eam injuriam pertinet, quae contumeliae cauſa fit. Fit autem injuria vel in corpore, dum [30] caedimur: vel verbis, dum convitium patimur: vel cum dignitas laeditur, ut cum matronae, vel [31] praetextatae [32] comites abducuntur. Injuriarum actio aut legitima eſt, aut honoraria. Legitima ex lege duodecim tabularum, [33] QVI inju-

27. *Cum Prætor noſter adverſum nos pronuntiaret*] Hoc non eſt verum, omnem pronunciationem contra aliquem injuriam eſſe: at tum demum, cum contra jus prolata eſt. Si pro *noſter*, quod hic ſupervacuum eſt, legatur *non jure*, res erit vera: & conveniet huic loco cum *d. pr. inſt. de injur.* ac ſiglæ potuerunt cauſam errori dare Magno N exponit *noſter*: & N̄ *non.* ac I. notare *jus*, & *jura*, patet ex Valerio Probo aliiſque. In marg. ed. Pariſ. CIϽ IϽ LXXXVI. eſt *injuſte.* IDEM.

28. *Labeo*] *L. 15. D. de injuriis.* PITH.

29 *Communem omnibus enim juris eſt*] Barthius *loc. cit.* legit, *commune enim nomen injuria ei ſemper, quod adverſus bonos mores fit, idque &c.* Grotius *Flor. Sparſion. ad pr. Inſt. de injur.* ita: *commune enim nomen injuria eſt, &c.* Heraldus *Obſervation. & Emendation. cap. 46* hoc modo. *Commune omnibus enim injuria eſt, eſtque quod ſemper adverſus bonos mores fit, idque non fieri alterius intereſt.* Verba ſunt corrupta, mens non obſcura: nec ulla harum emendationum, quæ eodem fere collimant, Pithœanæ, ad principium horum verborum propoſitæ, videtur præferenda, ut legatur, *commune enim omni ei nomen injuria.* Senſus certe tale quid flagitat. SCHVLTING.

30. *Cædimur*] Male vulgo *cedimur.*

31. *Prætextatæ*] Meminit prætextatæ Imperator §. 1. *Inſt. de injur.* Quare prætexta impuberibus data ſit, dictum ad Paulum *Sententiar. lib.* V. *tit.* 4 §. 14.

32. *Comites abducuntur*] Idem docet Vlpianus *l.* 1. §. 2. *D. de injur.* qui id fuſius exponit *l.* 15. § 15. & *ſeqq. D. eod. tit.* De comitatu matronarum nonnulla notavit Joſ Mercerus *ad Ariſtænet. epiſtol.* 9. De puerorum comitibus quædam dicta ſunt ad Paulum *loc. cit.* SCHVLTING.

33. *Qui injuriam*] Hæc ſunt verba legis ipſius XII. tab. in quæ ſibi quiſque pro arbitrio licere exiſtimet. Quod ſequitur de ſervo & libero, valde corruptum obſcurumque eſt. Ego pertinere cenſeo ad illud legis caput, quod de gravioribus injuriis fuit, quarum æſtimatio hactenus fruſtra quæſita hinc fortaſſe non male diſci poterit. Nam omnes quidem hujuſmodi injurias non eſſe talione vindicatas, vel unus A. Gellii locus arguit, apud quem cum Phavorinus dixiſſet, *Nonne tibi quoque videtur eſſe dilutum, quod de injuria punienda ſcriptum eſt*, SI INJVRIAM ALTERI FAXIT XXV. ÆRIS POENÆ SVNTO? *Quis enim erit tam inops quem ab injuria facienda libidine* (ſic legendum ex veteribus libris) XXV. *aſſes deterreant?* reſpondet noſter Africanus non omnes injurias iſtis aſſibus quamvis librariis vindicatas. *Sed injurias* (inquit) *atrociores, ut de oſſe fracto, non liberis modo, verum etiam ſervis factas impenſiore damno vindicarunt; quibuſdam autem injuriis talionem quoque impoſuerunt.* Fuit vero & alius ejuſdem legis articulus de injuriis, quo capite vindicabatur ſi quis carmen condidiſſet, quo alteri infamiam flagitiumve faceret. Fuſtis pœna, cujus Horatius meminiſſe videtur, nulla, ut opinor, fuit: & poëtice dictum eſt, cum ſignificare vellet, abſtinuiſſe pœnæ metu, tracta a canibus ſimilitudine, ut & Helenio Acroni ſuboluit. Quin & hiſtriones ipſos immunes verberum Auguſtus ipſe reſponderat, quod Tacitus *lib.* I. *Annalium* Tiberium ſequutum refert. Quæ ſtatuitur pœna in *l.* 5. §. *ſi quis, D. de Injuriis*, putatur eſſe ex lege Cornelia. Sed eſt magis ex ipſa lege Julia. ex SC. tamen eſſe dicitur in *l.* 21. *D. de teſtib. l* 18. §. *ult. D qui teſt. fac. poſſ.* Lex Cornelia ex tribus cauſis actionem dedit, quæ longæ aliæ ſunt Sane Arnobius *lib.* IV. *adverſ. gentes* ob convitium petulans formulam ex edicto dari ſignificat, & veriſſimum eſt. Qui locus revocat mihi in memoriam alium quendam non diſſimilem M. Vellii Paterculi (ſic enim apud Priſcianum ſcribitur) ex poſteriore volumine, qui in B. Rhenani editione ita conceptus eſt. *Primus ille & utinam ultimus* (de Sylla loquitur) *exemplum proſcriptionis invenit, ut in qua civitate petulantis convitii judicium hiſtoriarum ex albo redditur, in ea jugulati civis Reipub. conſtitueretur auctoramentum, plurimumque haberet qui plurimos interemiſſet, nec occiſi hoſtis quam civis uberius foret præmium, fieretque quiſque merces mortis ſuæ.* Quid alii ſuppoſuerint referre nihil attinet: ego ſic lubentius legerim, *Petulantis convicii judicium injuriarum ex albo redditur.* Injuriarum nomen generale eſt, & habet ſub ſe ſpecies multas. Nam eſt injuriarum judicium oſſis fracti, & membri rupti, & carminis famoſi. Itaque juridice loquitur qui dicit, Injuriarum petulantis convitii judicium, ut legis Aquiliæ hominis occiſi &c. & leviorem ſpeciem injuriæ complexus eſt, quam ſummæ crudelitati opponeret, fortaſſe non omiſſurus & ipſius Syllæ legem, ſi hanc quoque injuriæ ſpeciem complexa eſſet. Gravius Seneca Corneliam de ſicariis auctori objecit, cum de eadem re ageret in libello

injuriam alteri facit, quinque & viginti ſeſtertiorum poena ſubit. Quae lex generalis fuit libero trecentos ſervos CL. poenam ſubito ſextertiorum.

VI. IDEM PAVLVS eodem libro ſingulari, ſub titulo. Quemadmodum injuriarum agatur. [34] QVI autem injuriarum in quid aget, [35] certum dicat, quid injuriae factum ſit, [36] & taxationem ponat non minorem, quam [7] quanti vadimo-

bello de divina providentia. *Videant* (inquit) *largum in foro ſanguinem & ſupra Servilianum lacum (id enim proſcriptionis Syllanæ ſpoliarium eſt) Senatorum capita, & paſſim vagantes per urbem percuſſorum greges, & multa millia civium Ro. uno loco poſt fidem, imo per ipſam fidem trucidata. Quid ergo? Fœlix L. Sylla, quod illi deſcendenti ad forum gladio ſub movetur? quod capita Conſularium virorum patitur oſtendi, & pretium cædis per quæſtorem ac tabulas publicas numerat? Et hæc omnia facit ille, qui legem Corneliam tulit.* Quæ poſteriora verba ſuadent ut apud Paterculum pro *Reipublicæ* legam non *Romani* (quis enim non hoc ſupereſſe videat?) ſed *e Publico*: ut reſpondeat illis, *per Quæſtorem & tabulas publicas.* Sed & Paulo poſt ita legendum, *Nec tantum in eos, qui contra arma tulerant ſed in multos inſontes ſævitum*, adeo perſpicuum eſt, ut probatione non indigeat. PITH.

23.* *Qui injuriam alteri facit, quinque & viginti ſeſtertiorum pœna ſubit &c.* Hic ut legatur *pœnam ſubito* conſtructionis ratio flagitat: & ſic mox iterum loquitur. At lex XII. tabularum meminit non ſeſtertiorum, ſed aſſium, Gellio teſte *Noct. Atticar. lib.* XX. *cap. 1.* ut & in ſpecie arborum furtim cæſarum, auctore Plinio *Natural. Hiſtor. lib.* XVII. *cap. 1.* nec ſatisfacit, quod ſcribunt Viri Inclyti, Cujacius *Obſervation. lib.* XIX. *cap. 31.* & Salmaſius *de mod. uſurar. cap. 6 & 17.* auctis facultatibus legem acceptam eſſe de ſeſtertiis. Si enim pro aſſe ſumas ſeſtertium nummum, erit hoc non plus, ſed longe minus, cum aſſes tempore legum XII. tabularum latarum fuerint totius libræ, ſive librales, teſte Plinio *Natural. Hiſtor. lib.* XXXIII. *cap. 3.* ſeſtertius vero ſit tantum quarta pars denarii, ſive ſchellingii noſtri. Si vero pro ſingulis aſſibus ponas ſingula millia nummum, ſive ſeſtertiorum: adeoque pro viginti quinque aſſibus ponas viginti quinque ſeſtertia, immodica erit ſumma: nempe ſexcentorum & viginti quinque Philippicorum: ut proinde veriſimile ſit, hanc mentionem ſeſtertiorum non eſſe a Paulo, qui non videtur verba alia legibus adſcripſiſſe, quam quæ erant genuina: ſed ab alio, qui illum forte voluit explicare. Salmaſius totum hunc locum refingit *Obſervationib. ad jus Attic. & Roman. cap. 9* & quidem ita *Legitima in lege duodecim Tabularum: Qui injuriam alteri faxit, quinque & viginti æris pœnæ ſunto. Qui membrum rupſit talio eſto. Qui oſſa fraxit, libero trecenti æris, ſervo centum & quinquaginta pœnæ ſunto.* Res certe ipſa hic ſeſe habet optime: quamvis nulla fuerit cauſa pro *ex lege* ſcribendi *in lege*. Ceteroquin prima pars de injuria, levior, nempe, ex Gellio petita eſt: nec non ſecunda, quam habet quoque Feſtus *v. talionis*: ſed addunt illi conditionem, *ni cum eo pacit.* De oſſe etiam fracto legem caviſſe docuit Paulus *Sententiar. lib.* V. *tit. 4. §. 6.* pœnamque nummariam conſtituiſſe certum eſt ex § *7. Inſt. de injur.* & Gellio *loc. cit.* Jac. Gothofredus *ad ll.* XII. *tabb.* verba, *quæ lex generalis &c.* ita putat reſtituenda eſſe. *Qui os ex genetali fudit, libero* CCC. *ſervo* CL. *pœnam ſubito ſeſtertiorum*: quam lectionem, tamquam unicam & genuinam, in contextu exhibuit is, qui in hac urbe ante quadraginta & tres annos hunc libellum edidit: verum nihil habet, quo nitatur hæc emendatio: nec probatur, verbum *genetale* notum eſſe eo ſenſu, quo ille vult: nec veteres uſquam dicunt legem egiſſe de oſſe loco ſuo moto, ſive, ut ille ait, fuſo: ſed de oſſe fracto. De re ergo ipſa ex his ſatis conſtat. verba integra certa fide ſine veteri libro nemo temere præſtabit. SCHVLT.

34. *Qui autem injuriæ in quid aget*] Sic vet. Cod. malo, *inquit*, ut ad Prætorem referatur, *l. 7. D. eod.* PITH.

35. *Certum dicat*] Quia qui famoſam actionem intendit, non debet vagari cum diſcrimine exiſtimationis alienæ, *l. 7 pr. D. de injur.* Idem cavetur de actione doli, *l. 16. D. de dolo mal.* SCHVLTING.

36. *Et taxationem*] Eſſe hoc legum verbum Juſtinianus dixit *No.* LXXXII. Pertinet vero hic locus ad id quod idem ſcribit de æſtimatione injuriarum a Prætore permiſſa in § *pœna Inſtit. eod tit.* PITH.

36.* *Et taxationem ponat non minorem, &c.*] Omiſſa hæc videntur a Triboniano in *l. 7. pr. D. de injur.* ob mutatam hodie ſatiſdationum formam: uti & alibi verbum *vadimonium* in ſcriptis veterum videtur expunxiſſe. de quo plura legere eſt apud Salmaſium *de mod. uſurar. cap. 16.* Non vero probandus Ant. Contius *Lection. lib.* I. *cap. 9.* qui dicit, hanc ſatiſdationem pro litis æſtimatione, ſive taxatione, datam fuiſſe. id non ſequitur ex eo, quod actor debuit non minorem facere taxationem in libello, quam pœna erat vadimonii deſerti: hoc enim ideo placuit, quia ipſum vadimonium contrahitur ob rem, *l. 10. §. 2. D ſi quis cautionib.* & ne reus præſentiam ſui facere detrectet: iniquum vero eſſet pluris taxari deſertionem vadimonii, quam quanti ipſa eſſet cauſa. Ceterum certiſſimum eſt, olim in actione perſonali nullam cautionem de re ipſa, ſive de judicato ſolvendo, adeoque nec pro taxatione exactam fuiſſe, *§. 1. Inſt. de ſatiſdationib.* SCHVLTING.

37. *Quanti vadimonium*] Si quidem ſatiſdatio ipſa vel cautio judicio ſiſti certam ſummam continet. Nam & interdum ita vadimonium concipitur. *Quanti ea res erit.* De vadimonio etiam in actione injuriarum locus eſt, in *l. ſi eum, 10. §. qui injuriarum, D. Si quis caut.* PITH.

38. *Ne-*

dimonium fuerit. Certum dicit qui ſuo nomine demonſtrat injuriam: [38] neque ita, ut per disjunctionem hoc aut illud accidiſſe comprehendat: ſed ut neceſſe habeat aut [9] unam nominis ſuo re deſtinare, [40] aut plures ita complecti, ut omnes eas accidiſſe cogatur probare. Certum autem an incertum dicat, cognitio ipſius [41] Praetoris eſt. Demonſtrat autem hoc loco Praetor [42] non vocem agentis, ſed qualem formulam edat. Certum non dicit, qui dicit [43] pulſatum, ſi ſit verberatus: ſed & partem corporis demonſtrat, & quem in modum, pugno puta, an fuſte, an lapide, ſicut formula poſita eſt, [44] QVOD AVLI AGERII PVGNO [45] MALA PERCVSSA EST. Illud non cogitur dicere, dextra an ſiniſtra, nec qua manu percuſſit. Ita ſi dicat infamatum ſe eſſe, debet adjicere, quemadmodum infamatus ſit. Sic enim & formula concepta eſt, QVOD NVMEDIVS NIGIDIVS [46] ILLVM INMISIT AVLO AGERIO INFAMANDI CAVSA.

VII. PAVLVS libro Sententiarum ſub titulo ad legem Corneliam de ſicariis & veneficis. [47] CAVSA mortis idonea non videtur, cum laeſus homo poſt

38. *Neque ita, ut per disjunctionem &c.*] Idem docet Vlpianus *l. 7 §. 4. D. de injur.*

39. *Vnam nominis ſuo re deſtinare*] Non inficior ad hanc veterem ſcripturam propius ita legi poſſe. *Vnam nomini ſuo rem deſtinare*, ſed illud malim, *unam nomine ſuo rem deſignare.* PITH.

40. *Aut plures ita complecti, &c.*] Debet quoque illas, quæ ſimul illatæ ſunt, conjungere, *l. 7. §. 5. D. de injur.* SCHVLTING.

41. *Prætoris*] Hujus enim eſt actionem dare, & judicium ordinare. IDEM.

42. *Non vocem agentis*] Vocatio in jus actionis editionem præceſſit, ſequuta eſt ipſa actio litisque conteſtatio. Imo & in jure ad album plerumque actio edi ſolebat. Itaque recte Juſtinianus omnium actionum inſtituendarum principium ab ea parte edicti proficiſci ait, quæ eſt de in jus vocando, quem & ipſe ordinem in vetere jure digerendo religioſe ſequutus eſt. PITH.

43. *Pulſatum, ſi ſit verberatus*] Hæc quo pacto differant, exponit Vlpianus *l. 5. §. 1. D. de injur.* Aliquid diximus ad Paulum *Sententiar. lib. V. tit. 4. §. 8.* SCHVLTING.

44. *Quod Auli*] Hoc fuiſſe ſolemne verbum in formulis actionum, & alii notarunt, & hic locus pleniſſime probat. Sic & apud Fab. *lib. VI. cap. 8. Colaphum tibi ducam & formulam ſcribam. Quod caput durum habeas.* Exempla ſunt ex libris noſtris præter jam notata in *l. 17. §. 1. D. de in rem verſ. l. 2. D. Quod juſſ. l. 133. D. de verb. oblig. l. 21. §. ult. D. de negot. geſt. l. 47. de ædilit. edict. l. ult. D. ſi quadru. pauf. fe. di. l 26. §. neque, D de nox. act. l. 1. §. an pater, D. de fur. l. 1. §. ſi is qui navem, & l. 5. D. de exercit. act.* Fuit & in exceptionum formulis uſitatum. Quod præjudicium non fiat. Quod metus cauſa *Inſt. de excep.* Quod non vi *l. 1. §. 1. & §. denique. l. 7. §. belliſſime, & §. ſeq. D. Quod vi aut clam. l. 1. §. ſunt qui, D. Ne quid in loco publ.* Quod facere poſſim *l. 7. & l. 14. in fine D. de except* & infra. Quod rem ſeſtertiorum, &c. Sed & in conceptione ſtipulationum, Quod ego decem credidi, *l. 47. D. de rei vind. l. 42. D. de fidejuſſ l. 1. §. ſi manumiſero, D. Quar. rer. act. non dat. l. 8. §. 1. D. de pignerat. act. l. 122. §. Flavius. l. 135. §. Seia. de verb. oblig l. 15. D. de acceptil. l. 58. D. de rei vindic.* Quo pertinent & illa in teſtamentis, quorum exemplum extat in *l. 19. D. de liberat. leg.* Vnde & apud Ciceronem in orat. pro Quintio illa verba, *ut ſibi Quintius judicatum ſolvi ſatisdet ex formula, Quod ab eo petat, &c.* non modo ad actionis ſed & ad ſatisdationis formulam referri poſſunt, & melius quidem quam ad edictum ipſum, quamvis conſtet ad exemplum etiam edicti actiones fere conceptas. Illud fortaſſe non usque adeo obvium, in conceptione formularum non ſemper Cajum Sejumque, aut Titium ac Mævium, ſed & Agerium actoris, Nigidium rei nomen ſuſtinuiſſe, cujus moris in acceptilationis Aquilianæ formula reliquiæ extant & in *l. tutor, 41. §. 2. D. de uſur.* Agerio Gajus Sejus conjungitur. Sed de tota ea veteris juris parte expectamus votis multis tractatum quem B. Briſſonius celeberrimum ingenium fori noſtri jam pridem pollicetur, cui utinam ea rerum prolatio tandem aliquando volenti eveniat, quam ſumma ipſius eruditio ingeniique ſingularis dexteritas meretur, & ſtudioſorum utilitas expoſtulat. PITH.

45. *Mala*] Ver. Cod. *mola.* IDEM.

46. *Illum inmiſit*] Salmaſius *Obſervat. ad jus Attic. & Roman. cap. 7* reponit *carmen emiſit*: quod tamen non poſſum probare: an non enim poteſt aliquis in alium immitti, qui ipſum infamet? SCHVLTING.

47. *Cauſa mortis*] Hæc ſententia indicat jure P. R. non fuiſſe certum dierum numerum, ſed hoc totum

poſt aliquos dies officium [48] diuturnae vitae retinens deceſſit: niſi forte fuerit ad necem caeſus, aut letaliter vulneratus.

quæſitoris & judicum arbitrio permiſſum. Pertinet vero magis ad titulum proximum, niſi quod de libero homine loquitur. Novum vero non eſt in hujusmodi eclogis eſſe quædam capita fugitiva: qualia multa in libris noſtris Doctor meus adnotavit, quibus & hæc addi poſſunt, *l. 1. & 2. D. de ceſſ. bon. l. 3. D. Qui pet. tut. l. ult. D. de loco publ. l. 4. C. de probat.* Sane in *l. Labeo, 21. in fin. D. de ſtatulib.* quod ex Pactumejo Clemente traditur, ad titulum non ſatis pertinet, niſi ex priori dictione repetita ſyllaba cum ſuperioribus conjungatur hoc modo, *dediſſet: & Pactumejus Clemens &c.* At in *l. 5. §. utrum, D. ſi uſufruct. pet.* quod Vlpianus adjecit *non ſervitutem*, quamvis a propoſita quæſtione alienum videatur, ideo tamen adjectum eſt, ne ſententiam Juliani de ſervitute probaſſe argueretur, quod alias fortaſſe amplius exponemus. PITH.

48. *Diuturnæ*] Mallem *diurna*, ut dixi ad Paulum, *lib. V. tit. 23. §. 5.*

TITVLVS III.

Incipit de Jure & Saevitia Dominorum.

I. MOYSES DICIT. [1] *Si quis percuſſerit ſervum aut ancillam virga, & mortuus fuerit in manibus ejus, judicio vindicetur. Quod ſi ſupervixerit die uno, aut duobus, non vindicabitur: pretium enim ipſius eſt.*

II. PAVLVS libro Sententiarum, ſub titulo ad legem Corneliam de ſicariis & veneficis. dicit. SERVVS ſi plagis defecerit, [2] niſi id dolo fiat, dominus homicidii reus non poteſt poſtulari: modum enim caſtigandi & in ſervorum cohercitione placuit temperari.

III. VLPIANVS libro octavo de officio Proconſulis, ſub titulo de dominorum ſaevitiae. [3] Si dominus in ſervum ſaevierit, vel ad [4] pudicitiam turpemque violationem compellat, quae ſint partes Praeſidis, ex reſcripto Divi Pii ad [5] Aurelium Marcianum, Proconſulem Baeticae, manifeſtatur: cujus „reſcripti verba haec ſunt. [6] Dominorum quidem poteſtatem in ſervos ſuos „inlibatam eſſe oportet, nec cuiquam hominum jus ſuum detrahi. Sed domi-

1. *Si quis*] *Exod. XXI.* hanc vero dierum interpretationem Conſtantinus ſuſtulit *in l. 1. C. de emendat. ſerv.* ut & Zeno in *l. penult. C. de inceſt. nupt.* a Moyſis lege nonnihil receſſiſſe videri poteſt. PITH.

2. *Niſi id dolo fiat*] Hoc igitur caſu reus erit dominus homicidii: ſed punietur tanquam homicida ſervi, non ut homicida liberi hominis. Punietur autem ex lege Cornelia, non ex plebiſcito. IDEM. Adde Cajum *lib.* I. *tit. 3.* ubi plura notata ſunt, *l. 1. & 2. Cod. Theod. de emendation. ſervor.* ad quas aliqua habet Jac. Gothofredus.

3. *Si dominus*] Extat & in *l 2. D. de his qui ſunt ſui vel al. jur.* & in Inſtit. mutatis etiam nonnullis, quæ nihil neceſſe putavimus ſingillatim notare. PITH.

4. *Pudicitiam*] Legi debere *impudicitiam* res ipſa indicat, & Vlpianus *l. 2. D. de his qui ſui & al. jur. ſ.*

5. *Aurelium*] Ælius vocatur *d. l. 2 & §. 2. Inſt. eod. tit.*

6. *Dominorum*] Non fuerunt ante has Conſtitutiones impunitæ dominorum in ſervos injuriæ. Nam Seneca *lib.* III. *de benef. Poteſt*, inquit, *ſervus dare beneficium domino, ſi ab eo poteſt injuriam accipere. Atque de injuriis dominorum in ſervos qui audiat poſitus eſt, qui & ſævitiam, & libidinem, & in præbendis ad victum neceſſariis avaritiam compeſcat.* Lege quoque Petronia dominis poteſtas ablata eſt ſuo arbitratu ſervos dandi ad depugnandas beſtias, *l. 11. §. ult D. ad l. Cornel de ſic.* Sed & apud Græcos ſervorum fortunæ humaniter inconſultum Athenæus eleganter oſtendit *lib. VI. Dipn. c. 7.* prolatis in eam rem Hyperidis, Lycurgi & Demoſthenis verbis. PITH. Aſteriſcum hic ſine cauſa habent edd. præter Pariſ. cIɔIɔ LXXXVI. quæ recte eo caret.

7. Et

dominorum intereſt, ne auxilium contra ſaevitiam, vel famem, vel into “
lerabilem injuriam denegetur iis, qui juſte deprecantur. Ideoque cognoſce“
de querelis illorum, qui ex familia Juli Sabini ad ſtatuam confugerunt,“
[7] & ſive durius habiti, quam aequum, * vel [8] infamiae injuria adfectos cogno-“
veris, venire jube, ut in [9] poteſtatem Sabini non revertantur. Quod ſi“
meae conſtitutioni [10] fraudem fecerit, ſciet me admiſſum ſeverius exſecu-“
turum. [11] Divus etiam Adrianus [12] Vmbram quandam matronam in quin-“
quennium relegavit, quod ex leviſſimis cauſis ancillas atrociſſime tractaret.“
Item Divus Pius ad libellum Alfi Juli reſcripſit haec verba Servorum ob-“
ſequium non ſolum imperio, ſed & moderatione, & ſufficientibus praebi-“
tis, [13] & juſtis operibus contineri oportet. [14] Itaque & ipſe curare debet“
juſte ac temperate [15] & vos tractare, ut & facili [16] requirere eo poſſit, niſi“
apparuerit, vel in parente inpendiis eſſe, vel atrociorem dominationem“
ſaevitiam exercere, neceſſe habeat Proconſ. V. C. ne quid tumultuoſius“
contra accidat, praevenire [17] ſe, & ex mea jam auctoritate [18] ad alienandos“
eos conpellere. [19] Gravione & Romulo Conſſ.“

IV.

7. *Et ſive durius habiti*] *Si vel, & habitos* ſcriptum eſt *d. l. 2. & §. 2.* unde & lacuna poterit mox ſuppleri inſerendo *eſt*: ac dein illic legitur *infami injuria.*

8. *Infamia injuria*] Sic Vet Cod. & fortaſſe recte, ſi ad impudicitiam referatur. PITH.

9. *Poteſtatem Sabini*] In *d. l 2. & §. 2.* eſt *poteſtatem domini.*

10. *Fraudem fecerit*] Veluti ſi cum emptore pactus ſit ut ſervum redhibeat. Theoph. PITH. Non video cur aſteriſcus ante hæc ſit poſitus, quando omnia hic ſunt integra. Recte is abeſt ab edit. Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. quam ſecutus ſum. Fraus vero conſtitutioni non proprie fiet; ſi paciſcatur vendens cum emptore, ut redhibeatur ſervus: ſed ſic directo fit contra ejus verba. At fraus fit, ſi duris vendatur conditionibus, & ut ab emptore inclementer habeatur: id enim conſtitutio non vetat diſerte: non vult tamen Princeps id fieri, *add. l. 29. l. 30. D. de legib.* SCHVLTING.

11. *Divus etiam Hadrianus*] Spartianus in ejus vita, *Servos,* inquit, *a dominis occidi vetuit, eosque juſſit damnari per judices, ſi digni eſſent.* Divus etiam Marcus domino ſervum accuſare permiſit, ut Gajus notat *lib.* I. *Inſt l. ſervos 5. D. de accuſat.* De ſervorum vero criminibus cognoſcebat Romæ quidem Præfectus urbi, in provinciis Præſides, ut idem auctor eſt, & probat *l. 1. §. ſi quis ſervum, & §. quod autem, D de off P, V. l, 24 §. ult. D. de pig. act. l. 9. D. de manumiſſ.* PITH.

12. *Vmbram*] *Vmbricia* vocatur *d. l. 2. D. de his qui ſ. v. al. jur. ſ.* Vmbricii quoque meminit Juvenalis *Satyr.* III. *verſ. 21.* alios habet Glandorpius *Onomaſtic.* nec pauci memorantur in Gruteri Inſcriptionibus. SCHVLTING.

13. *Et juſtis operibus*] Verbum *operibus* eſſe a mala manu putat V. C. Joh. Fred. Gronovius *Obſervat. lib. IV. cap. 9.* quia hic agitur non de operis ſervorum, ſed de officio domini circa moderationem, & ea, quæ ipſe præſtare ſervo debet, nempe, demenſo: & *juſta* ſunt modulus rerum ſtato tempore dandarum, vel faciendarum, vel percipiendarum IDEM.

14. *Itaque & ipſe*] Hic locus valde corruptus eſt, & fortaſſe non infeliciter ita reſtituetur, *Itaque & ipſe curare debes juſte ac temperate tuos tractare, ut & facile requirere eos poſſis, ne ſi apparuerit vel imparem te impendiis eſſe, vel atrociorem dominatione ſævitiam exercere, neceſſe habeat Procoſ.* V. C. *ne quid tumultuoſius contra accidat, pravenire te, & ex mea jam auctoritate ad alienandos eos compellere. Glabrione & Omullo Conſ.* Cujus loci emendationem aliqua ex parte Nic. Fabri viri optimi indicio acceptam referre non ingratum eſt. PITH.

15. *Et vos*] In margine cod. Scalig. eſt *ſervos*: & mox *facile*: ac poſtea *dominatione*, non male. SCHVLTING

16. *Requirere*] Fugitivos ſcilicet. PITH.

17. *Se, &*] In marg. ejusdem codicis Scalig. eſt *& te,* itidem commode. SCHVLTING.

18. *Ad alienandos*] Bonis conditionibus, itaque juſto pretio vendere compelletur, *arg. l. 4. §. 2. D. de in di. addict.* & de evictione cavere: quamvis alias nemo cogatur rem ſuo precio vendere, & qui invitus vendit, de evictione non promittat, *l. 8. §. ult. & l. ſeq. D. de act. rer. amot. l. 35. §. petitor. l. 70. D. de rei vindic.* PITH.

19. *Gravione & Romulo*] Legendum cum Pithœo, *Glabrione & Omullo.* Fuere Coſſ. A. C. CLII.

20. *Gre-*

IV. [20] GREGORIANVS libro XVIIII ſub titulo de accuſationibus. IMPP. DIOCLITIANVS & Maximianus Auguſti Aurelio Sacrato militi. Cum ſervum tuum vi aegritudinis graviter oppreſſum fati munus impleſſe proponas, propter immoderatam caſtigationem calumniae cauſationem emergere, [2] innotitiae ratio, cujus fiduciam geris, non permittit. Prop. Non. Decemb. Dioclitiano A. III. & Ariſtone CONSS.

20. *Gregor. libro* XVIIII.] Hic numerus mihi valde ſuſpectus eſt. PITH. Relata eſt hæc lex inter fragmenta Codicis Gregoriani, ubi, quæ in mentem mihi venere, ad illam ſcripſi.

21. *Innotitia*] *Innocentia*. PITH.

Explicit Titulus de dominorum ſaevitia cohibenda.

TITVLVS IV.

Incipit de Adulterio.

I. MOYSES DIXIT. [1] *Quicunque moechatus fuerit cum muliere proximi ſui, morte moriatur qui moechatus fuerit, & quae moechata fuerit. Quod ſi aliquis ſeduxerit virginem non deſponſatam, & ſtupraverit eam, ducat eam ſibi in uxorem. Quod ſi renuerit pater ejus, & noluerit eam dare illi in uxorem, pecuniam inferet patri in quantum eſt dos virginis.*

II. PAVLVS libro ſingulari de adulteriis ſub titulo. BREVEM interpretationem de adulteris cohercendis facturus, per ipſa capita ire malui, ordinemque legis ſervare. Et quidem primum caput legis Juliae de adulteriis [2] prioribus legibus pluribus [3] abrogat. [4] Secundo vero capite [5] permittit pater,

1. *Quicunque*] *Levit. XX. Deut. XXII. Exod. XXII.* PITH.

2. *Prioribus legibus pluribus abrogat.*] An *derogat*, ut Vlp. dixit de lege Aquilia, an potius *obrogat?* Nam & ſic apud Livium ubi vulgo ſcriptum legitur *lib. IX. Et quia ubi duæ leges ſunt, ſemper antiquæ abrogat nova*, in vetuſtiſſ. exemplari ſcriptum lego, *obrogat*: & apud Lact. *lib. VI. div. Inſt.* ſic Ciceronem ſcripſiſſe alias monuimus, *huic legi neque obrogari fas eſt, neque derogari ex ea aliquid licet, neque tota abrogari poteſt.* Verum reperio veteres quoque ita loquutos. Auctor libelli de viris illuſtribus *Minutio*, inquit, *Rufo Trib. legibus ſuis abrogante*, & paullo poſt de Apulejo Saturnino, *huic legi multis nobilibus abrogantibus.* Ovidius II. *de Triſtib. Et nimium ſcriptis abrogat ille meis.* Sed Modeſtinus noſter longe apertius in *l. 102. D. de verb. ſignif. Abrogatur legi cum prorſus tollitur.* Itaque veterem ſcripturam non temere violandam cenſeo: quamvis, ut verum fatear, & in illis Plinii locis obrogandi verbum lubentius repoſuerim. IDEM.

3. *Abrogat*] In ora libri Scalig. eſt *obrogat*. ſed vulgatum non ſine ratione tuetur Pithœus. SCHVLTING.

4. *Secundo vero*] Hoc caput ſic reſtituo. *Secundo vero capite permittit patri, ſi in filia ſua quam in poteſtatem habet, aut in ea quæ eo auctore cum in poteſtate eſſet viro in manum convenerit adulterum domi ſuæ generive ſui deprehenderit, inque eam rem ſocerum adhibuerit, ut is pater eum adulterum ſine fraude occidat, ita ut filiam in continenti occidat.* Quod ait, *inque eam rem ſocerum adhibuerit*, videtur pertinere ad filiam quæ eo auctore cum in poteſtate eſſet, viro in manum convenit. Cujus juris quod jam in manum conventio evanuiſſet, nulla ſunt, quod ſciam, in hoc tractatu apud Juſtinianum veſtigia. Nam quod Vlpianus ait in *l. 23 §. 1. D. eod.* ad priorem illam capitis partem non pertinet. PITHOEVS. Idem fere habet Paulus *Sententiar lib* II. *tit. 26.* ubi nonnulla notavimus, & hic §. *ult.* Ex profeſſo vero rem expoſuit Barn. Briſſonius *ad leg. Jul. de adulter.* qui tamen

pater, filias ſuas, quas [6] in poteſtatem habet, ut in ea, quae [7] auctore, cum in poteſtate eſſet, viro in manum convenerit, adulterum domui ſuae generive ſui deprehenderit, [8] in quem eam rem ſocerum adhibuerit, ut is pater cum adulterum [9] ſine fraude occidat, ita ut filiam in continenti occidat. [10] Invidia autem filia qui [11] adulterum deprehenſum occiderit, & in continenti filiam, [12] licito jure hoc factum Marcellus libro XXXI. Digeſtorum ſcribit. [13] Auctoritate quoque pater poſſe interficeret [14] vel Conſ. verum vel patronum ſuum

tamen cum ſcriberet, hic libellus nondum erat editus; uti nec illæ ſententiæ Pauli, quæ ſunt ex codice Veſontino: ideoque quotum hoc eſſet caput, ſcire non potuit. SCHVLTING.

5. *Permittit pater*] Pithœus ſcribit *permittit patri.* Poſſet quoque ſcriptum fuiſſe *permittitur pater:* de quo loquendi modo nonnulla dicta ſunt ad Paulum *Sententiar. lib. V. tit. 6. not. 50.* Editio Genev. CIↃ IↃ LXXXVI. hic & alibi emendationes Pithœi recepit in contextum: quod ſequi conſultum non duxi. IDEM.

6. Ait, *in poteſtatem*] Sic. Vet. Cod. atque ita etiam M. Tullium locutum Gellius auctor eſt *lib. I. cap. 7.* PITH.

7. *Auctore*] Recte Pithœus *eo auctore:* & ita Scaligeri codex in ora. & ſic infra *n. 7.*

8. *In quem eam rem ſocerum adhibuerit*] An', *iſque in eam r. ſ. ad.* Pithœus id non ſine cauſa refert ad eum, cujus filia ipſo auctore in manum generi convenerat: in hanc etiam pater non habebat patriam poteſtatem, ſecundum notata ad Vlpianum *tit. 9.* adeoque occidendi jus illi non, niſi genero eum implorante, datum eſſe videtur: ac de eo quoque opus fuit ſpecialiter lege caveri. SCHVLTING.

9. *Sine fraude*] Sine periculo, impune, ut ex jure Servius notat, qui & illud addit *ad* XI. *Æneid.* in optimo libro meo. Fraudem veteres pœnam vocaſſe ab eo quod præcedit id quod ſequitur: citatque hoc M. Tullii ex Cornelianis, *Ne fraudi ſit ei qui populum ad concionem vocarit.* Quod in editis exemplaribus fruſtra quæretur. PITH.

10. *Invidia autem*] Sic Vet. Lib. Sed nemo non fateatur ſic potius ſcriptum a Paulo, *In vidua autem.* Quod ſi verum eſt, ſane fateamur in occiſionem filiæ viduæ patrem habuiſſe jus præcipuum, ſiquidem & hoc jus ſic recte exprimitur. At in accuſationem filiæ viduæ non habet pater jus præcipuum, *l. 22. §. 1. D. eod.* Jus vero præcipuum in eo etiam eſt, ut intra ſexaginta dies ejus voluntas expectetur, nec ulli alii interea agendi poteſtas fiat, *l. 14. §. 2 D. eod.* itemque ut jure patris accuſans non facile calumniæ pœna adficiatur, qua de re mox dicetur. IDEM. In margine cod. Scaligeri eſt etiam *in vidua.*

11. *Adulterum*] Stupratorem intelligit. Lex Julia *adulterium & ſtuprum* promiſcue ſumpſit, *l. 6. §. 1. D. ad leg. Jul. de adulter. l. 101. pr D. de verbor. ſignification.* & ſic *adulterium* dicitur de ſtupro *l. 7. §. 1. D. ad leg. Jul. de adulter. l. 22. C. eod. tit.* quamvis hæc proprie ſumta non eſſe idem, iiſdem in locis indicetur. SCHVLTING.

12. *Licito jure*] Cujacius *ad l. 21. §. 1. D. ad leg. Jul. de adulter. ad Papinian. lib. 1. de adulter.* legit *illicito jure:* quia hanc ſpeciem diverſum exigere jus a priori, indicat particula *autem:* nec ratio hic tanta eſt, ut gladius patri per leges contra filiam porrigatur, cum hic non polluatur lectus genialis: nec marito inferatur injuria. Adde, quod nuſquam tale quid inveniamus patri hic datum eſſe. Idem Cujacius *dict. loc. & Obſervation. lib.* VI. *cap. 14.* exiſtimat, in *l. 22. §. 1. D. ad leg. Jul. de adulter.* pro *accuſationem* reponendum eſſe *occiſionem:* quo modo locum exponit Scholiaſtes Baſilicorum. Rationes apud ipſum Cujacium legi poterunt: præcipue *ad d. l.* IDEM.

13. *Auctoritate quoque*] Legi poteſt, *Auctoritate quoque paterna*, poteſt & ſic, *Auctoritate quoque legis patrem poſſe interficere vel Conſularem vel patronum ſuum ſi in filiam.* Pertinent vero hæc ad interpretationem eorum verborum, *Eum adulterum:* circa quæ & idem olim ex ſententia legis quæſitum eſt. Sed verba ipſa conditionem adulteri non diſtinguunt, *l. 24. §. 1. D. eod. tit.* Papiniano quidem in patronum durum viſum eſt *l. 38. §. penult.* forſan quod ad jus mariti attinet, cujus impetui & calori minus lex conceſſit quam paterni nominis pietati. Atque hæc quidem ita temperari poſſunt. Placet tamen Cl. Puteani conjectura, qui hunc locum ſic potius emendat. *Vel Conſularem vel Pratoriam ſi eum in filiam adulterum deprehenderit.* PITH.

14. *Vel Conſ verum vel patronum ſuum in filiam &c.*] Probo emendationem Puteani: ſed illud *verum* non puto expungendum eſſe: at pro eo ſcribendum *virum:* quod notatum quoque in margine codicis Scaligeriani. Ergo ſcribo, *vel Conſularem virum, vel Pratorium, ſi eum &c.* Illud *Conſ.* notat *Conſularis:* quo modo & CON. exponit Valerius Probus. Vt ſcribatur *Conſulem* non permittit quod ſequitur, *virum.* Illa alioqui ratio, per quam id diſplicet Cujacio *Obſervation. lib.* XXI. *cap. 18.* quod Conſul non poſſit accuſari, huc parum pertinet: nec hic diſtinguitur dignitas, auctore Paulo *Sententiar. lib.* II. *tit. 26. §. 1.* ad quem locum hac de re nonnulla dixi. Patroni vero mentio non recte hic fit: nec tale quid videtur licere in patronum, cujus etiam famæ eſt parcendum, *l. 38. §. pen. D. ad leg. Jul. de adulter.* ubi quidem ſermo eſt de marito: at hæc ratio eadem eſt in patre. SCHVLTING.

ſuum in filiam adulterum deprehenderit, eodem libro Marcellus probat. Sed ſi filiam non interfecerit, ſed ſolum adulterum, homicidii reus eſt. [15] Si ex intervallo filiam interfecerit, tantundem eſt, [16] niſi perſequutus interfecerit: continuatione enim animi videtur legis auctoritate feciſſe.

III. IDEM PAVLVS eodem ſingulari libro & titulo. CERTAE autem enumerantur perſonae, quas viro liceat occidere in adulterio deprehenſa uxore, quamvis uxorem non liceat. Ergo [17] ſecundum leges viro etiam filiofamilias permittitur etiam domi ſuae deprehenſum adulterum interficere ſervum, & eum, qui [18] auctoramento rogatus eſt ad gladium, vel etiam illum, [19] qui operas ſuas, ut cum beſtiis pugnaret, locavit. Sed & judicio publico damnatum licere interficere in adulterio deprehenſum, vel libertinum, vel ſuum, vel paternum, & tam civem Romanum, quam Latinum. Sed & patris & matris, & filii, & filiae libertum permittitur occidere: [20] quo loco & [21] deditius [22] habe-

15. *Si ex intervallo*] Veteris libri ſcriptura hæc eſt. *Sed intervallum filiam int. i. e. niſi perſequatur illum interfecerit. Continuationem enim animi videtur legis auctoritatem feciſſet.* Huc pertinet *l. 23. §. ult & l. 32. D. eod.* Auctoritate legis dixit, ut & Alexander in *l. 4. C. eod. tit.* PITH.

16. *Niſi perſequutus interfecerit*] Vel illa caſu ſervata ſit, *hoc tit. n. 9.*

17. *Secundum leges*] Ex legis Juliæ verbis quæ filiumfamil. maritum ab eo qui ſui juris eſt non ſeparant, *l. 6. §. 2.* PITH.

18. *Auctoramento rogati*] De auctoratis alibi diximus. Sed quæri poſſet unde origo verbi. Ego ad illud Plutarchi problema lubens refero, cujus & ſuperius meminimus, ut ne viderentur privato jure contra fas arma tractare, ſacramento quodam & religione in eam rem auctoratos eſſe. IDEM. In marg. cod. Scal. pro *rogatus* eſt *locatus.* Mihi *rogatus* ſatis placet. *Auctoramentum* hic notat jusjurandum, quo ſe obſtringebant illi, qui ſe ad gladium, ſeu ludum gladiatorium, vendebant, ad omnia ſubeunda, ut & *ſacramentum* in militia accipitur: ac ſic Seneca *epiſt.* XXXVII. ſacramento comparat auctoramentum: & memorat *auctoramenti verba.* & quemadmodum ibidem dicit *ſacramento rogatus,* quo modo & alii locuti ſunt, ſic recte dicetur *auctoramento rogatus.* Dicuntur & auctorati ad gladium ſe locare Senecæ *epiſtol.* LXXXVII. ac ad mortem locati eidem *Natural. Quæſtion. lib.* VII. *cap. 31.* funera ſua vendere Juvenali *Satyr.* VIII. *verſ. 192* Plura de illis legere eſt apud Pithœum *ad tit 9. hujus lib.* Lipſium *Saturnal. lib.* II. *cap. 3. & 5.* Briſſonium *de formul. lib.* VIII. & Petronii Interpretes *ad cap. 117.* Hos *Auctores* quoque vocari a Firmico *Matheſ. lib.* III. *cap. 5. lib.* IV. *cap. 15.* obſervat Salmaſius *ad Trebell. Pollion. Gallien. cap. 12.* quia ipſi erant auctores venditioni ſui; ut ita libertatem perderent, ſecundum regulam, quæ nolebat civem Romanum libertatem aut civitatem amittere, niſi ipſe auctor eſſet factus: quod Cicero docet *pro dom. ad Pontific. cap. 29.* Ita rem exponit etiam Salmaſius *ibid. & de mod. uſurar. cap. ult.* Ad hos auctores, ſive auctoratos puto pertinere, quod eſt in veteri inſcriptione apud Reineſium *claſſ.* VII. *inſcr. 20.* & Sponium *Miſcellan. p. 264.* BÆBIVS GEMELLVS SASSINAS MVNICIPIBVS SINGVLEIS INCOLEISQVE LOCA SEPVLTVRAE D. S. P. (Reineſius habet C. S. P.) DAT EXTRA AVCTORATEIS ET QVI SIBI LAQVEO MANVS ATTVLISSENT ET QVEI QVAESTVM SPVRCVM PROFESSI ESSENT. ETC. ubi verba illa EXTRA AVCTORITATEIS, Viri illi Eruditi diverſimode legunt & explicant. Reineſius, qui legit EXTRA AVCTORITATES, interpretatur, ſine inſtrumento & nuda voluntate. Verum verba ſequentia docent, hic mentionem fieri generis hominum, quod is, qui ſepulcrum dabat, nolebat in id inferri. Sponius intelligit, excipi exauctoratos. Ego illa EXTRA AVCTORITATEIS, expono, *extraquam auctoratis:* ita etiam *præter* pro *præterquam* ſumpſit Salluſtius *Bell. Catilinar. cap. 36.* his verbis, *præter rerum capitalium condemnatis.* Sic quoque Tertullianus *adverſ. Prax. cap. 13.* ſcripſit *præter unus.* Ne de poſterioribus ſcriptoribus dicam. Alia habet Celeberrimus Grævius *ad Ciceron. pro leg. Manil. cap. 23.* Hos ergo Bæbius Gemellus in ſepulchrum inferri noluit, ceu deteſtabiles. SCHVLT.

19 *Qui operas ſuas, ut cum beſtiis pugnaret, locavit*] Hi dicuntur ad cultrum ſe locare Senecæ *epiſtol.* LXXXVII. venatorium, ſcilicet: quod plenius exponit Lipſius *Saturnal. lib.* II. *cap. 3.* Mentio horum in *l. 1. §. 6. D. de poſtuland. l. 3. §. 7. D. de teſtib.* & alibi in Pandectis. De diſcrimine inter hos eoſque, qui ad gladium ſe dabant, aliquid habet Pithœus *ad tit. 9. hujus lib.* & hic unus dicitur auctoramento rogatus, alter tantum operas locaſſe. IDEM.

20. *Quo loco & deditius*] Si de libertino dediticio accipias, fruſtra adjectum videbitur. Ego deditium potius accipio liberum hominem noxæ deditum, cujus

[22] haberetur. Debet autem [23] profiteri apud eum, cujus [24] juriſdictio eſt eo loco, ubi occidit, & uxorem dimittere. Quod ſi non fecerit, impune non [25] interficit. Sciendum eſt autem, [26] Divum Marcum & Commodum [27] reſcripſiſſe, eum, qui adulterum inlicite interfecerit, [28] leviori poena puniri. Sed & [29] Magnus Antoninus [30] pepercit eis, qui adulteros inconſulto calore ducti interfecerunt. & reliqua.

IV. IDEM PAVLVS eodem libro ſingulari & titulo. [31] JVRE mariti, [32] vel patris qui accuſat, poteſt & [33] ſine calumniae poena vinci: ſi jure extranei accuſat,

jus inter ſervos & libertos media quædam conditio eſt. Et videntur veteres juris auctores nomen ab eodem fonte ſic variaſſe ambiguitatis diſcernendæ gratia. Quod & in aliis factum Soſipater notavit in Grammaticis. PITH.

21. *Deditius*] In marg. cod. Scal. eſt *dedititius.* Noxæ deditos hic intelligit quoque Cujacius *Obſervation. lib* XIII. *cap.* 9.

22. *Haberetur*] Mallem *habetur.* SCHVLTING.

23. *Profiteri*] Intra triduum *n. ult. hoc tit.* qui locus exſtat in Sententiis Pauli *lib.* II. *tit.* 26. §. 5.

24. *Juriſdictio*] Verbum hoc ergo hoc loco complectitur quoque poteſtatem cognoſcendi & ſtatuendi in cauſis criminalibus, ut & *l.* 7. *§. ult. D. de offic. Proconſul. l.* 1. *pr. D. de offic. ej. cui mandat. eſt. juriſdict. l.* 31. *D. de leg. Cornel. de falſ. & alibi.* SCHVLT.

25. *Interficit*] In marg. cod. Scalig. eſt *interfecit,* quod non diſplicet. IDEM.

26. *Divum Marcum & Commodum*] *L.* 38. *§. Impp. D. eod. tit.* Illud non erit alienum hoc loco annotare, quod Divi Marci & Commodi reſcriptum extat in *l.* 14. *D. de off. præſ.* Divis fratribus paſſim tribui, *l.* 13. *§. ult. D. eod. & l. penult. D. de lege Pomp. de parricid.* Nam & Verus Commodus dicebatur, ſed hic Commodus M. F. exaudiendus eſt. PITH.

27. *Reſcripſiſſe*] Non pertinet huc reſcriptum Marci Antonini & Commodi in *l.* 38. *§.* 8. *D. ad leg. Jul. de adulter.* uti nec *l.* 1. *§. ult. D. ad leg. Cornel. de ſicar.* ſed ad maritum, qui uxorem ſuam interfecit. Nec opus credi in *l.* 14. *D. de offic. Præſid.* per Divum Marcum & Commodum intelligi Divos Fratres; quod voluit Erudititiſſimus Pithœus: quamvis enim Divi Fratres dicantur tale quid reſcripſiſſe, quale quid in *d. l.* 14. exſtat, nempe, in *l.* 13. *§. ult. D. eod. tit. & l. pen. § ult. D. de leg. Pompej. de parricid.* non tamen neceſſe eſt reſcriptum illud ibi intelligi, quod exſtat in *d. l.* 14. & potuere quoque Marcus & Commodus eadem de re reſcripſiſſe. Ælius Verus nunquam dicitur *Commodus:* uti notavit etiam V. C. Æ. Menagius *Amœnitat. Jur. Civil. cap.* 31. qui merito quoqe non probat Cujacium pro *Commodus* reponentem *Verus, in not. ſolennib. ad d. l.* 14. SCHVLTING.

28 *Leviori pœna puniri*] Adde *l.* 4. *C. ad leg. Jul. de adulter.*

29. *Magnus Antoninus*] Caracalla, qui corpore Alexandri Macedonis conſpecto Magnum atque Alexandrum ſe juſſit appellari. PITH. De Magno Antonino aliquid notavi ad Vlpianum *tit* 20. §. 10.

30. *Pepercit*] Sic & Vlpianus dixit ignoſci marito in *l.* 3. § *ſi maritus, D. de SC. Silan.* At ego a D. Pio ultimum quidem ſupplicium remiſſum, pœnam tamen inrogatam video, ſed molliorem, *d. l.* 38 *& l.* 1. *§. ult. D. ad leg. Cornel. de ſic.* Et hoc quoque parcere atque ignoſcere eſt. Tandem vero ferrum maritis in omnes porrectum eſt Novella conſt. Majoriani de adulteriis, quam & plerique omnes populi adprobarunt. Cujus juris veſtigia quædam notaſſe memini inter ea fragmenta, quæ diſcordantium canonum Concordiæ nomine Gratianus collegit, *33. q. 2. can. Inter.* PITH.

31. *Qui jure*] Jure mariti ſine calumnia vir accuſare poteſt, *l.* 37. *D. de minoribus.* Notandum eſt quod ait, *poteſt.* Nam & poteſt calumniæ pœna victus adfici. Et hoc eſt quod dicitur, Jure mariti accuſantem calumniæ periculum non evitare, & ſine periculo calumniæ non poſſe agere, *l.* 4. *§. ult. & l.* 30. *D. ad leg. Jul. de ad.* videlicet ſi evidens ejus calumnia apparuerit. Verum non facile ei hoc jure accuſanti calumniæ pœna irrogabitur, ut fit in eo qui jure publico accuſat, *l.* 15. *§. lex, D. eod. l.* 2. *C. Qui accuſar. non poſſ.* Sic hæc *διαφωνία* temperanda eſt. IDEM.

32. *Vel patris*] Patrem ergo marito hac in parte æquiparari conſtat: quod recte quoque credidit Briſſonius *ad leg. Jul. de adulter. pag.* 121. at cum hic libellus nondum lucem adſpexiſſet, quando is ſcriberet, hunc locum noviſſe non potuit. Ne vero ipſe ſibi Paulus contradicat in *l.* 30. *pr. D. ad leg. Jul. de adulter.* admittenda eſt diſtinctio Gloſſæ, quam Briſſonius quoque probavit *p.* 122. & ad hunc locum Pithœus. SCHVLTING.

33. *Sine calumniæ pœna*] Calumniatoribus ſive ex lege Remmia ſeu qua alia frontem inuri ſolitam conſtat. Sed quæ fuerit illa littera jam diu quæſitum eſt, de quo nihil habeo certius quam quod Julianus in Antiochico ſic ſcribit, *εἶτα, ὡς ἐκ τοῦ πώγωνός μου πλέκειν δεῖ σχοινία, καὶ ὅτι πολεμῶ τῷ χῖ. πόθος δὲ ὑμᾶς εἴσεισι τοῦ κάππα, καὶ ὑμῖν γε οἱ πολιοῦχοι τῆσδε τῆς πόλεως θεοὶ διπλοῦν δοῖεν, ὅτι πρὸς τοῦτο καὶ τὰς ἀστυγείτονας ἐσυκοφαντήσατε πόλεις ἱερὰς καὶ ὁμοδούλους ἐμοί.* Quod ſi quis putet Græcorum eſſe illud K. diſcat & veteres Romanos Kalumniam ſcripſiſſe non calumniam, & hac quoque litera pro ſingulari uſos cum idem ſignificare vellent.

Hoc

cuſat, poteſt calumniae poena puniri: ſed tantum poſt duo menſes. Intra [34] quatuor menſes utiles expertus, licet talis ſit, qui alias accuſare non poſſit, [35] ut libertinus, [36] aut [37] minor viginti quinque annorum, aut infamis, tamen ad accuſationem admittitur, ut & Papianus libro XV. ſcripſit.

V. PAPIANVS libro XV. Reſponſorum ſub titulo ad legem Juliam de adulteris. CIVIS Romanus, [38] qui ſine connubio ſibi peregrinam [39] in matrimonio habuit,

Hoc & Terentius Scaurus, & Velius Longus, & Diomedes de Orthographia tradidere. Sed propius ad Julianum Iſidorus *libr.* I. *Eth.* de notis juridicis differens, per duo KK. *calumniæ cauſa* ſignificari ſcribit. Fabius quoque *lib.* I. *Inſtitut.* ipſam nominum notam eſſe ait. Et quando totus ille Fabii locus mirum in modum deformatus eſt, operæ precium fecero, ſi hic eum integriorem adſcripſero. K. inquit, *& ipſa quorundam nominum nota eſt, & Q. cujus ſimilis effectu ſpecieque, (niſi quod paullulum a noſtris obliquatur) Kappa apud Græcos, nunc tantum in numero manet, & noſtrarum ultima, qua tam carere potuimus quam Pſi non quærimus.* Quæ ſi quis cum impreſſis conferat, facile intelliget, quid nos in eis reſtituendis cum ex veterum librorum ſcriptura, tum ex non incertis conjecturis præſtiterimus. Sed quid vetat & Velii locum ex Puteani noſtri codice adjicere? Eſt enim ſane quam elegans, necdum, quod ſciam, integre a quoquam editus. Sic igitur Longus. *Hinc ſuperſunt ex multis K. & C & Q. de quibus quæritur an ſcribentibus ſint neceſſaria. Et qui K. expellunt, notam dicunt eſſe magis quam literam, qua ſignificamus Kalumniam, Kaput, kalendas, hac eadem nomen Cato notatur: non magis igitur in numero litterarum eſſe oportet, quam illam notam 7. qua Centuria, & quam ↄ. converſum quo Caia ſignificatur, quod notæ genus videmus in monumentis, cum quis libertus mulieris oſtenditur. Caïas enim generaliter aſpicis omnes mulieres accipere voluerunt.* Vbi pro *Catonis*, *kæſonis* nomen ex Scauro reponendum eſt. Sed & illud, *Aſpicis* vereor ne non pro *Auſpices* ſcriptum ſit. Pertinet enim is locus ad veterem nuptiarum ritum, quo auſpicibus adhibitis Caïus Caïam ducebat, & veriſimile eſt quod Plutarch. ἐν αἰτίοις ſcribit εἰσάγοντας τὴν νύμφην, hæc verba præeuntes ſuggeſſiſſe. *Vbi tu Caïus ego Caïa*, ad auſpices eſſe referendum. Sane Fabius cum de Caïæ nota idem tradidiſſet, ſubjecit. *Quia tam Caïas vocitatas eſſe quam Caïos ex nuptialibus apparet.* At nos jam paulo longius quam par fuit fortaſſe excucurriſſe videbimur. nulla tamen homini ſtudioſo diſcendi occaſio importuna eſſe ſolet, & nobis hoc ſaltem luxu interdum genio indulſiſſe condonabitur. PITH.

34. *Quatuor menſes*] Qui currunt poſt elapſos duos, quibus jure mariti quis accuſare potuit. De hoc tempore plura ſcripſit Cujacius *Obſervation. lib.* XX. *cap.* 15.

35. *Vt libertinus*] Patronum ex lege Julia publicorum judiciorum, *l.* 8. *in fine D. de accuſat.* vel quemlibet ſi rem ſeſtertiorum triginta milium, aut filium non habeat, ut proximo reſponſo continetur. PITH.

36. *Aut minor*] Hoc eſt ex verbis legis ipſius Juliæ de pudicitia *l.* 15. §. *lex Julia D. eod.* IDEM.

37. *Minor viginti quinque annorum*] Minores alioquin ab accuſando non repelli ex eo colligit Cujacius *Obſervation. lib.* XVII. *cap.* 30. quia ſpeciatim excipiuntur pupilli, *l.* 8. *D. de accuſationib.* Sed & aperte id oſtenditur in *l.* 14. §. 1. & 2. *D. de bon. libertor.* eoque pertinet quod de M. Cotta ſcribit Valerius Maximus *lib.* V. *cap.* 4. *ex.* 4. illum eo ipſo die, quo virilem ſumpſit togam, protinus ut e Capitolio deſcendit, C. Carbonem, a quo pater ejus damnatus fuerat, poſtulaſſe: peractumque reum judicio adflixiſſe. Iidem ergo minores & tori ſui injuriam vindicare poſſunt: quamvis alios accuſari per eos noluerit lex Julia, *l.* 15. §. 6. *D. ad leg. Jul. de adulter.* SCHVLTING.

38. *Qui ſine connubio*] Connubium eſt jus legitimi matrimonii, ut recte Servius definit. Itaque cum peregrino connubium non eſt. Seneca *lib.* IV. *de beneſic. Promiſi tibi filiam in matrimonium: poſtea peregrinus apparuiſti. Non eſt mihi cum extraneo connubium.* Itaque jure mariti peregrinus non accuſat, ſed accuſat tamen jure quodam hominum καὶ ἐξ ὁμολογίας, ut Africanus eleganter ex Homero arguit in *l.* 13. §. 1. *D. eod.* nec ei opponetur infamia, quæ alias juſta fuit exceptio etiam in civilibus cauſis, §. *ult. Inſtit. de except.* non hæc, Quod libertinus rem HS. XXX. aut filium non habeat, quæ una fuiſſe videtur ex iſtis præſcriptionibus legis Juliæ de adulteriis & maritandis ordinibus, de quibus in *l.* 15. §. *penult. D. hoc tit.* aut fortaſſis etiam legis Juliæ & Papiæ quod ad filium adtinet. Nam privilegia liberorum ex illis fere ſunt legibus, *l.* 2. *D. de minorib.* Denique nulla præſcriptio objicitur ſuam injuriam vindicanti. Immo & hodie ceſſant omnia illa præſtigia verſuti juris, ut ait *l.* 28. & *l.* 32. *C. hoc tit.* Eſt & de præſcriptionibus ex lege Julia locus in *l.* 5. *D. de accuſat.* ubi hæc verba *Præſcriptione utetur*, ſic accipio, utetur exceptione mulier, Ne in præjudicium ſervus aut accuſetur aut torqueatur, *l.* 33. *D. ad leg. Jul. de adult.* in qua idem omnino reſcriptum referri exiſtimo. Cui conſequens eſt eo caſu a muliere nupta initium accuſationis fieri. PITH.

39. *In matrimonio*] Quod nomen juris quoque gentium eſt: nuptiæ ac connubium proprie juris civilis. Inde lex Julia dicitur ab Vlpiano pertinere ad omnia

habuit,[40] jure quidem mariti eam adulteram non poſtulat: ſed ei non opponetur infamia, vel quod libertinus rem [41] ſeſtertiorum triginta milium, aut filium non habuit, propriam injuriam perſequenti.

VI. PAVLVS libro ſingulari & titulo quo ſupra. [42] IN uxorem adulterium vindicatur jure mariti, non etiam ſponſam. [43] Severus quoque & Antoninus [44] ita reſcripſerunt.

VII. [45] PAPIANVS libro ſingulari de adulteriis. QVAEREBATVR, an pater emancipatam filiam jure patris accuſare poſſit. Reſpondit. Occidendi quidem facultatem lex tribuit eam filiam, quam habet in poteſtate, [46] aut eo auctore in manum convenit: ſed accuſare jure patris ne quidem emancipatam filiam pater prohibetur.

VIII. PAPIANVS [47] eodem ſingulari & titulo. [48] CVM patri lex Regia derit

omnia matrimonia *l. 13. §. 1. D. ad leg. Jul. de adulter.* SCHVLT.

40. *Jure quidem mariti &c.*] Hinc ergo reſtringendum eſt, quod dicitur in *d. l. 13. §. 1.* vir poſſe accuſationem inſtituere, nempe, jure extranei; non mariti, quod putabat Cujacius *Obſervat. lib.* III. *cap.* 5. *& lib.* VI. *cap.* 16. IDEM.

41. *Seſtertiorum triginta milium*] Hotmanus *de aureo Juſtinian. p. 687.* pro *triginta* reponit *tria*, ut reſpondeat magis hæc ſumma ei, quod habemus in *l. 10. D. de accuſationib.* ubi accuſare prohibentur qui minus habent in bonis quam quinquaginta aureos, qui efficiunt quinque millia ſeſtertiorum, adeoque nobis centum & viginti quinque Philippeos: & abſurdum ipſi videtur, libertum ab accuſando removeri, quia non habet triginta ſeſtertiorum millia, quæ ſumma eſt longe major, nobis nempe ſeptingentorum & quinquaginta Philippeorum. Verum quis nobis certus erit auctor, in *d. l. 10.* nos legere pura puta verba Hermogeniani, qui ex lege Julia publicorum judiciorum videtur ſua mutuatus eſſe? Illius autem legis latæ tempore non ad aureos, ſed ad ſeſtertiorum rationem bona computata fuiſſe certiſſimum eſt: ac opulentiſſimo illo tempore etiam, qui centum ſeſtertia in bonis haberent, parum in bonis habere creditos, & ſummam illam ſæpe parum curatam fuiſſe, vidimus ad Vlpianum *tit. ult §. 3.* Tribonianum vero in Pandectis pro ſeſtertiis paſſim aureos repoſuiſſe recte notarunt Viri Magni: de quo dictum eſt ad Paulum *Sententiar. lib.* III. *tit. 5. §. 10.* idque etiam de *d. l. 10.* exiſtimat Cujacius *Obſerv. lib.* XIX. *cap. 31.* cui in hoc lubenter adſentior, nec non in hac quæſtione de accuſatione libertinos eſſe pro pauperibus habitos, qui non haberent in bonis triginta ſeſtertiorum millia. IDEM.

42. *In uxorem adulterium*] Vet. Cod. *adulterum*, male. Sane de ſponſa quæſtio eſt, quæ ſimplicius ita definietur: in ſponſam adulterium jure mariti vindicari non poſſe ex lege Julia, quæ de uxore & nupta loquitur: Divi tamen Severus & Antoninus reſcripſerunt etiam hoc vindicandum, & ex hoc reſcripto quaſi ſponſa jure quoque præcipuo accuſatur, *l. ſi uxor. 13. §. Divi. junct. §. ſi minor, in fin. D. ad leg. Jul. de adult.* Atque ita intelligenda videtur *l. 9. C. eod. tit.* PITH.

43. *Severus*] Hunc contra incontinentes & adulteros rigidum fuiſſe narrat Dion Caſſius *excerpt. lib.* LXXVI. *p. 869.* SCHVLTING.

44. *Ita reſcripſerunt*] Oratio conciſa eſt; & ambiguum relinquit, an id velit, Imperatores reſcripto idem caviſſe, quod lex Julia: an ut etiam in ſponſa crimen illud vindicaretur jure mariti. Poſterius verum eſt: & ita quoque recte Cujacius *Obſerv. lib.* XX. *cap. 16.* ubi agit etiam de *l. 9. C. ad leg. Jul. de adulter.* IDEM.

45. *Papianus libro ſing. de adulter.*] Hic liber continuit reſponſa, quæ ad legem Juliam de pudicitia pertinebant. Sed & alios Reſponſorum libros Papinianus ſcripſit de variis conſultis. PITH.

46. *Aut eo auctore*] Vet. lib. *aut eum auctorem.* Ergo non qui jure præcipuo accuſare poteſt, & occidere poteſt. Sed nec qui occidendi jus habet, jus præcipuum in accuſationem habet, ut in vidua dictum eſt. Cæterum hic locus arguit, emancipatam filiam jure patris accuſari poſſe, quamvis vidua non poſſit. Scævola tamen cum de jure patris ageret, eam poſuit quæ in poteſtatem eſſet, *l. 14. §. pen.* verum in his, quæ ſimul conſiſtere poſſunt, non qui unum dicit & alterum tollit: & eſt Muciani ingenii de jure aperto præciſe ad propoſitum reſpondere, ut in *l. 34 §. ult. D. de pignorib.* ſi modo Florentina ſcriptura retineatur. IDEM.

47 *Eodem ſingulari*] Scribe, *eodem libro ſingulari.* SCHVLTING.

48. *Cum patri lex Regia*] Atqui jus patriæ poteſtatis moribus receptum dicitur *l. 8. D. de his qui ſunt ſui vel al. jur.* Sed non eſt novum quæ veteribus primum legibus introducta ſunt, moribus adſcribi, maxime cum de utendi ratione agitur, quæ tota ex moribus pendet. Sic & ſubſtitutio pupillaris, quæ jure poteſtatis fit, moribus fieri dicitur. Sic furioſis & prodigis ex XII. tab. curator datur, at moribus fit interdictio,

derit[49] in filiam vitae neciſque poteſtatem, [50] quod bonum fuit lege comprehendi, ut poteſtas fieret etiam filiam occidendi, vellem mihi [51] reſcribere: nam ſcire cupio. Reſpondit. Numquid ex contrario praeſtat nobis argumentum haec adjectio. ut non videatur lex non habenti [52] dediſſe, ut videatur majore aequitate ductus adulterum occidiſſe, cum nec filiae pepercerit.

IX. IDEM. Si pater, [53] qui adulterum occidit, & filiae ſuae pepercit, quaero quid adverſus eum ſit ſtatuendum? Reſpondit. Sine dubio iſte pater homicida eſt. Igitur tenebitur lege Cornelia de ſicariis. Plane ſi filia non voluntate patris, ſed caſu ſervata eſt non minimam habebit defenſionem pater, [54] quod forte filiam *. Nam lex ita punit homicidam, ſi dolo malo homicidium factum fuerit. Hic autem pater non ideo ſervavit filiam, quia voluit, ſed quia occidere eam non potuit.

X.

dictio, quæ & ipſa ex lege XII. tab. fieri dicitur. Et ſane quædam ſunt jura patriæ poteſtatis, quæ non tam ex verbis ipſis legis, quam ex interpretatione & auctoritate prudentium quaſi per conſequentiam, aut ex plurium annorum obſervatione tacito populi conſenſu obfirmata manarunt. At poteſtatem ipſam vitæ neciſque in liberos ex lege Regia eſſe hic locus aperte confirmat. Quod & Dionyſ. Halicarnas. tradit, & Vlpianus noſter in XII. tabulas translatum teſtatur, ut pleraque alia ex Regum legibus. Fruſtra vero Papiniano hæc quæſtio propoſita fuiſſet, ſi non idem quoque jus eo tempore obtinuiſſet. Quod ſi verum eſt, & Tribonianus pro præſenti præteritum tempus ſuppoſuit in *l. in ſuis, 11. D. de lib. & poſt. her. inſt.* Sane quidem ſub Auguſto exemplum eſt judicii paterni & domeſtici in filium, cujus & ipſe princeps pars fuit, apud Senecam *lib.* 1. *de Clement.* ut non immerito idem auctor parentes magiſtratus domeſticos appellarit *lib.* 11. *de benefic.* PITHOEVS. Patria poteſtas lege Regia primum, dein legibus XII. tabb. eſt inducta, ac moribus eſt recepta, *l. 8. D. de his qui ſu. vel. alien. jur. ſ.* uti rem exponit Jac. Gothofredus *ad l. XII. tabb. not. ad tab. IV.* Diſtinctio, quam adfert Merillius *Obſervation. lib.* 11. *cap.* 4. inter poteſtatem, quæ competit patri, ac eam, quæ competit avo, aliiſque, probabili caret ratione. Duravit vero illa quando lata eſt lex Julia: adeoque non fruſtra ea de re laboravit is, qui Papinianum hic conſuluit. Ceteroquin Papiniani tempore multum imminutus erat patriæ poteſtatis antiquæ rigor: quod conſtat non tantum ex *l. 2. D. ad leg. Cornel. de ſicar. l. 3. C. de patr. poteſtat.* quæ paucis annis poſt mortem Papiniani ſcriptæ ſunt: verum etiam ex Dione Caſſio *lib. LIII. p. 303.* qui meminit patriæ poteſtatis, *ἥν ποτε οἱ πατέρες ἐπὶ τοὺς παῖδας ἔσχον, quam quondam patres in liberos habebant.* Quin & Imperator Trajanus patrem coëgit emancipare filium, quem impie tractabat, *l. ult. D. ſi a parent. quis manumiſſ. ſit.* alium Hadrianus deportavit, quia filium peſſima quidem meritum, ſed pravo exemplo interfecerat, *l. 5. D. de leg. Pomp. de parricid.* Ac proinde non puto, in verbis Pauli *l. 11. D. de liber. & poſtum.* ubi ait, *quod & occidere licebat*, quidquam a Triboniano immutatum eſſe, uti volebat Pithœus *ad hunc loc.* a quo recte diſſentit quoque Jac. Gothofredus *ad l. 2. Cod. Theod. de liberal. cauſ.* SCHVLTING.

49. *In filiam*] Jac. Gothofredus *loc. cit.* legit *in filium*: lex, nempe, loquebatur nominatim de filio, cujus tamen appellatione & filia continetur, *l. 45. pr. D. de legat. II.* IDEM.

50. *Quod bonum fuit*] Sic etiam ſcriptum eſt in *l. 3. & l. 10. D. de bon. poſſ. con. tab. l. 13. §. aliquando, D. ad SC. Vell.* PITH. Jac. Gothofredus *eod. loc.* reponit, *quo bonum fuit*: ac ita ſcriptum eſt in libro Florentino *in l. 13. §. 2. D. de uſufruct. l. 12. §. ult. D. ad S.C. Vellejan. l. 3. §. 11. l. 10. §. 4. D. de bonor. poſſeſſion. contr. tabb.* quod non improbo. *Quo* hic eſt *ad quid?* SCHVLTING.

51. *Reſcribere*] In margine cod. Scalig. eſt *reſcriberes*, quod probat quoque Jac. Gothofredus *loc. alleg.* recte. IDEM.

52. *Dediſſe ut*] Fortaſſe melius, *dediſſe, ſet ut.* Hoc velle videtur Papinianus, legem Juliam non tam dediſſe patri jus necis in filiam, quam neceſſitatem impoſuiſſe filiam occidendi, ſi quidem & adulterum vellet occidere, & recte, *hæc adjectio.* Nam ſi quis verba ipſa legis expendat, hoc maxime agit, ut impune adulterum pater occidere poſſit: adjicit tamen veluti temperamentum quoddam nimii caloris, dum modo filiam in continenti occidat. Non dat igitur lex jus occidendi filiam cum adultero, ſed adulterum potius cum filia, *l. 20. D. eod.* & eſt filia ipſa, ut ita dicam, in conditione magis quam in diſpoſitione. PITHOEVS. Liber etiam Scalig. habet *ſed ut*, & ſic Jac. Gothofredus *ibid.*

53. *Qui adulterum occidit, & filiæ ſuæ pepercit*] Redundat *qui*, aut *et*. SCHVLT.

54. *Quod forte filiam*] Deſunt quædam hujuſmodi, *quod forte filia effugit, aut caſu evaſit:* PITHOEVS. Suppleri quoque hæc poſſunt ſcribendo, *filiam non occidit.* SCHVLT.

55. Non

X. Papianvs idem. Si maritus uxorem ſuam in adulterio deprehenſam occidit, an in legem de ſicariis incidit, quaero. Reſpondit. Nulla parte legis marito uxorem occidere conceditur. Quare ea parte contra legem feciſſe eum [55] non * dubitantur non ambigitur. Sed ſi de pöena tractas, * non his quae aliquid ejus honeſtiſſimo calori permittatur, ambigitur. Sic dicit, [56] non dubitantur, ut non quaſi homicida puniatur capite, vel deportatione: ſed [57] usque ad exitium poena ejus ſtatuitur.

XI. Item sic. De mancipiis alterius [58] marito vel patre accuſante quaeſtionem habendam [59] palam eſſe. An idem extraneo accuſatori permitti debeat, quaero. Reſpondit. Poteſt videri ea ratio fuiſſe permittendi iſtis perſonis de ſervis quaeſtionem habere, ut diligentius dolorem animi ſui, item [60] injuriam lecti & domus non translatitie perſequerentur. [61] Sed quoniam non facile tale delictum ſine miniſterio ſervorum admitti creditum eſt, ratio eo perduxit, ut etiam extraneo accuſante mancipia quaeſtioni tormentorum ſubjicerentur a judicibus.

XII. [62] Pavlvs libro Sententiarum ſub titulo de adulteriis. [63] Permittitvr tam adoptivo, quam naturali patri, adulterum cum filia cujusque dignitatis domi ſuae vel generi ſui deprehenſum ſua manu occidere. Filiusfamiliae pater ſi filiam in adulterio deprehenderit, verbis quidem legis [64] prope eſt, ut non poſſit occidere: permittitur tamen etiam ei ut occidat. Maritus in adulterio deprehenſos non alios, quam infames, & eos, qui corpore quaeſtum faciunt, ſervos etiam, [65] & liberos, excepta uxore, quam prohibe-

55. *Non dubitantur non ambigitur. Sed ſi deponas*] Sic Vet. legendum videtur, *non dubitatur. Sed ſi de pœna tractas quin aliquid ejus honeſtiſſimo calori permittatur, non ambigitur. Sic dicit, non ambigitur, non ut quaſi, &c.* Hæc autem poſteriora verba videntur eſſe collectoris, vel potius Pauli, aut alicujus eorum, qui ad Papinianum notas ſcripſerant, quarum auctoritatem Theodoſius & Valent. infirmarunt in *l. 1. C. Th. de reſponſ. prud.* Juſtinianus reſtituit adempta etiam Papiniano ſententiæ prærogativa, immemor ipſe judi[illegible]i ſui, quod etiamnum extat in *l. cum acutiſſ. 30. C. de fideic.* Pith.

56. *Non dubitantur*] Lege *non dubitatur:* at non hic legendum *non ambigitur*, quod vult Pithœus. Pertinet hoc ad prius, quod inciderit vir in legem de ſicariis. Schvlting.

57. *Vsque ad exitium*] Leg. *exilium l. 4. C. ad leg. Jul. de adult. l. 1. §. ult. D. ad leg. Corn. de ſic.* Pith.

58. *Marito vel patre accuſante*] Etiam jure publico ſive extranei, ſed hoc eſt ex conſtitutionibus, *l. 6. C. eod.* Idem. Legi hac de re meretur Cujacius *Obſerv. lib. XX. cap. 14.*

59. *Palam eſſe*] Forte *palam eſt* Schvlt.

60. *Injuriam lecti*] Vet. *lex.* corrupte. Conſtantinus dixit Genialis lecti in *l. 30. C. eod. tit.* ut & alii auctores multi. Pith.

61. *Sed quoniam*] *L. 17. D. de quæſtionib.* Idem.

62. *Paulus libro Sent.*] Leg. *libro ſecundo ſententiarum*, & quæ ſequuntur ſic ſupplenda ſunt ex *l. 22. D. hoc tit. permittitur tam adoptivo quam naturali patri.* Idem.

63. *Permittitur tam adoptivo, &c.*] Integriora hæc ex codice Veſontino repræſentata ſunt in Sententiis Pauli *lib. II. tit. 26.* ubi etiam aliqua notavimus. Quædam quoque his ſimilia in hoc titulo habuimus. Schvlting.

64. *Prope eſt, ut non poſſit*] Et ſic Papinianus reſpondit in *l. 20.* Sed juriſconſultis diverſas inter ſe opiniones tueri conceſſum eſt, ut Fabius quodam loco ait. Atque utinam hæc eadem libertas conſcientiæ & veritatis potius fiducia quam contentionis & gloriolæ ſtudio inter nos conſervetur. Ego ſententiam non divido, ſed a Paulo ſto, atque ita cenſeo: Quando adulterium jure naturæ probrum ducitur, ejus quoque vindictam ex jure potius gentium quam ex ipſis legum verbis æſtimandam. Qua etiam ratione nec dignitatem quidem auctoritate legis Paulus excepit. Pith.

65. *Et liberos*] An *libertos?* Sed exceptio uxoris ad liberos magis pertinet quorum numero & illa habetur, quæ in manum convenit. Atque ita Nic. Fabro noſtro

hibetur, occidere poteſt. Maritum, qui uxorem deprehenſam cum adultero occidit, quia hoc impatientia juſti doloris admiſit, lenius puniri placuit. Occiſo adultero dimittere ſtatim maritus debet uxorem, atque ita triduo proximo profiteri, cum quo adultero, & in quo loco uxorem deprehenderit. [66] Inventa in adulterio uxore maritus ita demum adulterum occidere poteſt, ſi eum domi ſuae deprehendat. Eum, qui in adulterio deprehenſam uxorem non ſtatim dimiſerit, reum lenocinii poſtulari placuit. Servi vero tam mariti, quam uxoris, in cauſa adulterii torqueri poſſunt: nec his libertas [67] ſub ſpecie impunitatis | data valebit.

noſtro videtur viro & doctiſſimo & humaniſſimo, cujus fidei atque amicitiæ multum me debere lubens merito profitetur. IDEM.

66. *Inventa*] Extat apud Paulum *lib.* II. *Sentent.* ſed corruptior. Quomodo autem reſtituenda ſit, hic locus indicat, in quo tamen mariti verbum fruſtra repetitur. IDEM.

67. *Sub ſpecie*] Fortaſſe rectius *ſub ſpe*: quamquam utrumque leviter ferri poteſt. IDEM. Etiam in marg. cod. Scalig. exſtat *ſpe*, quod res ipſa exigit. *Species* eſt id, quod palam ſimulatur, vel oſtenditur: at nemo id præ ſe feret, cum libertatem ſervis dat, ſe impunitatem ſic eſſe conſecuturum: verum ſub ſpe impunitatis dabit libertatem, ne illi torqueantur, crimenque manifeſtetur: quamvis an illa locutio *ſub ſpe*, pro *ſpe impunitatis* alibi occurrat, dubitem, SCHVLT.

Explicit Tit. IV.

TITVLVS V.

Incipit de Stupratoribus.

I. MOYSES DICIT. [1] *Qui manſerit cum maſculo manſione muliebri, aſpernamentum eſt, ambo moriantur: rei ſunt.*

II. PAVLVS [2] libro * Sententiarum ſub titulo de adulteriis. QVI maſculum liberum invitum ſtupraverit, [3] capite punietur: Qui voluntate ſua ſtuprum flagitiumque impurum patitur, dimidia parte bonorum ſuorum multatur, [4] nec teſtamentum ei ex majore parte facere licet.

[5] Hoc

1. *Qui manſerit*] Extat *Levit.* XX. PITH.

2. *Libro * Sententiarum*] Scribendum *libro* II. *Sententiarum*. Exſtant hæc in *tit.* 26 *§.* 12. *&* 13. ubi videri poſſunt notata. SCHVLTING.

3. *Capite punietur*] An ſit hæc pœna legis Scantiniæ dubitari poteſt: an potius Juliæ de adulteriis, qua etiam in marem ſtuprum vindicatur, ut & ea, quæ de vi publica eſt ſi per vim ſtuprum illatum ſit, *l.* 29. §. *ult. D. ad leg. Jul. de adult.* Fabius quidem nihil præter decem milium multam ſtupratori minatur, & Plutarchus auctor eſt Capitolinum a Senatu pecunia multatum, quod Claudii Marcelli filium de ſtupro appellaſſet: an quod non perpetraſſet, an quod non ſatis convictus videretur, dubitari poteſt. At hic ipſe legi nomen dediſſe dicitur, ſive ut Macedo Senatusconſulto, ſive quod ipſe illam tuliſſet, nec enim novum eſt primum aliquem ſua ipſius lege punitum. Sane Valerius C. Scantinium appellat, & Tribunum plebis facit: Plutarchus Ædilem collegamque Marcelli, & Capitolinum tantum nominat. Porro Wiſigothorum legibus hujusmodi ſtuprum caſtratione vindicatur. PITH.

4. *Nec teſtamentum ei ex majore parte*] Sicut nonnullis pro beneficio datur ut pro parte dimidia teſtamentum facere poſſint, veluti ſervo publico P. R. ita aliis, pro pœna interdicitur ex majore parte bonorum teſtamenti factio. Sunt igitur quidem pro parte teſtabiles, pro parte inteſtabiles. Cujus rei gratiam populus aut Princeps facit cum liberam teſtamenti factionem concedit. Quod de ſervo publico

diximus

[5] Hoc quidem juris eſt: mentem tamen legis Moyſis, Imperatoris Theodoſii conſtitutio ad plenum ſecuta cognoſcitur.

III. ITEM [6] Theodoſianus. IMPP. VALENTINIANVS, Theodoſius & Arcadius Auguſti, ad Orientium Vicarium urbis Romae. NON [7] patiamur [8] urbis Romae virtutum omnium matrem diutius effeminati [9] in viros pudoris

diximus unus Vlpianus tradidit, nec alius, quod ſciam, ejus juris auctor hactenus laudatus eſt. Sed videor mihi inter ſenticeta M. Varronis veſtigia quædam illius notaſſe, verum ita perturbata ut non facile a quovis agnoſci poſſint. Sic autem lego ex vetuſtioris ſcripturæ reliquiis ſub finem lib. VII. de ling. Lat. *Habent plerique liberti a municipio manumiſſi: in quo ut ſocietatum & fanorum ſervi, non ſervaverunt proportionem & rationem. Et Romanorum liberti debuerunt dici, ut a Faventia Faventinus, a Reate Reatinus, ſic a Roma Romanus, ut nominantur libertini a libertis orti, & e publicis ſervis P. R. qui manumiſſi, ante quam ſub magiſtratuum nomine, qui eos liberarunt, ſuccedere cœperunt.* Vt ſignificet Varro, quæ analogia eſt inter Roma & Romanus, eandem eſſe videri inter libertus & libertinus, quo nomine temporibus Appii cæci & deinceps aliquamdiu cenſiti ſunt non ipſi, qui manumitterentur, ſed ingenui ex iis procreati, ut Sueto. *lib.* III. ſcripſit, & Vlpianus noſter monet apud Athenæum. Addit Varro, libertinos etiam dictos, qui ex ſervis publicis P. Rom. manumiſſi erant, quaſi plus aliquid eſſent quam liberti, & propius ad ingenuitatem accederent, utpote qui & ante manumiſſionem quodammodo libertorum jure uterentur, cum teſtamenti factionem haberent, poſſentque non modo ipſi teſtamentum facere, ſed ex aliorum etiam teſtamento ſibi capere, ex parte ſcilicet dimidia. Quod ut rite fieri videretur, cum alioqui heres jure Rom. eſſe non poſſit, qui ne nomen quidem, immo nec perſonam habet, hic juris color a Prudentibus excogitatus eſt, ut ſervi hujuſmodi in capienda hereditate nomen ſibi ejus magiſtratus adſumerent, cui miniſtrabant. Ergo & in teſtamento teſtes eſſe poterant, cum juris civilis aliqua ex parte communionem haberent (quod pertinet ad *l. 20. §. ſervus, D. de teſtament.*) & familiæ emptores, quia & mancipationis jus habuerunt, quod alioqui civium Rom. proprium, poſtea Latinis tantum colonariis Junianisque conceſſum eſt, atque etiam peregrinis iis, quibus jus commercii datum erat, ut ad Gajum Vlpianus adjecit Tacit. *lib.* II. *Annal. Et quia vetere SC. quæſtio in caput domini prohibebatur, Tiberius mancipari ſingulos actori publico juſſit,* & *lib.* III. *Servos Silani actor publicus mancipio accepit.* Quod tamen Xiphilinus ex Dione ab Auguſto prius conſtitutum referens, τῷ δημοσίῳ (inquit) ἢ καὶ ἑαυτῷ πιπράσκεσθαι. Et ſane eos auctores publicos ſervos P.R. fuiſſe nemo ejus antiquitatis peritus negaverit. Fuerunt igitur olim ſervi in eodem pene jure quo poſtea liberti Principis ex conſtitutione Gordiani, quam ex Gregoriano recitat Thedericianus JC. *ſub Titul. de libertatibus.* φιλοσοφώτερον Leo ſervis Principis plenum rerum ſuarum arbitrium etiam morientibus conceſſit *Novell. Conſt.* XXXVIII. quod etiam aliquatenus ſuis ſe indulſiſſe Plinius nepos gloriatur. Porro quod additur apud Varronem *& rationem*, quamquam belle habere videatur, vereor ne non ſuperſit, aut potius *Romæ* locum occupet, errore non obſcuro. Nam & in veteribus monumentis hæc etiam ſæpe conjunguntur, Vrbis Populique Romani. *Vrbis* Varro non dixit, ſed *Romæ*, ut analogia conſtaret. Sed nos etiam notis iſtis ſuam analogiam conſtare non concedimus. Si cui tamen noſtra hæc de loco obſcuriſſimo conjectura probabitur, is facile peccati, quodcunque eſt, veniam dabit. IDEM.

5. *Hoc quidem juris*] Sunt hæc aut collectoris, aut alterius cujuſdam, qui hæc poſtea ex Theodoſiano adjecit, vel potius ex Præfecturæ Vrbanæ archivis. Nam in ipſo Codice hæc conſtitutio brevius relata eſt, quod & ante monuimus. IDEM.

6. *Theodoſianus*] Codex, nempe: ut adeo ex ipſo illo Codice hæc conſtitutio ſit hauſta, non ex archivis Præfecturæ Vrbanæ, quod volebat Pithœus. Potius eſt, ut dicamus, Codicem Theodoſianum, in quo hodie pars tantum horum exſtat, hic non eſſe integrum, cum Jac. Gothofredo *ad tit. Cod. Theod. ad leg. Jul. de adulter.* qui in illo titulo legi ſextæ hæc quoque ſubjecit emendata atque illuſtrata fuſius. SCHVLTING.

7. *Patiamur*] Jac. Gothofredus legit *patimur*, rectius. IDEM.

8. *Vrbis Romæ virtutum omnium matrem*] In marg. ed. Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. eſt, *Vrbem Romam virtutum omnium matrem*, quo modo etiam edidit Jac. Gothofredus. Eadem Pariſ. ed. nec non Pariſ. cIↄ Iↄ c LXXXIX. habent in contextu *virtutem*: ſed rectius dicitur Roma virtutum omnium mater, quam Romæ virtus omnium mater. Julianus quoque Imp. *oration. 1. p. 6.* Romam vocat ἀρετῶν μητέρα καὶ διδάσκαλον, *virtutum matrem & magiſtram*, & Ammianus Marcellinus *lib.* XIV. *cap. 6.* dicit, illam aliquando fuiſſe *virtutum omnium domicilium.* & *lib.* XVI. *cap. 10.* vocat *Imperii virtutumque omnium larem.* A Caſſiodoro *Variar. lib.* IV. *epiſt. 6.* appellatur *virtutum omnium latiſſimum templum.* Quæ obſervavit Jac. Gothofredus *loc. cit.* Non diſſimilia collegit Vir Egregius Ez. Spanhemius *ad Julian. Oration. 1 p. 42.* IDEM.

9. *In viros*] Jac. Gothofredus ſcribit *inviros* uno verbo, ut intelligantur ἄνανδροι. Verum nec hoc verbum *invir* ulla nititur auctoritate; nec conſtructio ſic ſtare poterit. IDEM.

doris contaminatione foedari: & [10] agreſte illud ab priſcis conditoribus robur fracta molliter [11] plebe tenuatum, [12] convicium ſaeculi vel conditorum inrogare, vel principium, Orienti [13] AGVC NOVIS. Laudanda igitur experientia tua [14] omnes, quibus flagitioſus luxus eſt [15] viri corpus muliebriter conſtitutum alieni ſexus damnare patientia, [16] nihilque diſcretum habere cum feminis, [17] occupatos, ut flagitii poſcit immanitas, atque omnibus [18] ſeductos, pudet dicere, virorum lupanaribus, ſpectante populo flammis vindicibus expiabit: ut univerſi intelligant, [19] ſacroſanctum cunctis eſſe debere hoſpitium virilis animae: nec ſine ſummo ſupplicio alienum expetiſſe ſexum, qui ſuum turpiter [20] perdidiſſet. [21] Prop. prid. Id. Majas, Romae, in atrio Minervae.

10. *Agreſte illud ab priſcis conditoribus robur &c.*] Primo hic fuit editum *ageſte illud & priſcis ad conditoribus*: at *agreſte* recte habent edd. Henr. Stephani, Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. & ſic Pariſ. ejusdem anni in margine. Pro *ab* in ora ed. Pariſ. ejuſdem eſt *a*: ſed *ab* quoque eſt in Pariſ. cIↃ IↃ C LXXXIX. Totum locum ita, uti nos, expreſſit Jac. Gothofredus. Ad rem vero pertinent verba Juvenalis *Satyr.* II. *verſ. 125.* ubi de hoc ſcelere ita exclamat.

- - - - - - O pater Vrbis,
Vnde nefas tantum Latiis paſtoribus? unde
Hæc tetigit, Gradive, tuos urtica nepotes?

Alia habet Jac. Gothofredus: ut etiam de verbis *fracta*, & *molliter*. Aſteriſcos, quos edd. quædam hic habent in margine, removimus. SCHVLTING.

11. *Plebe*] Jac. Gothofredus reponit *pube*, hoc eſt, *juventute*, vel *populo*, uti apud Virgilium *pubes agreſtis*, *lib.* 1. *Georgicor. verſ.* 343. & *pubes tuorum*, *Æneid. lib.* 1. *verſ.* 403. & multa ſimilia. IDEM.

12. *Convicium ſaculi vel conditorum inrogare, vel principium*] Legendum, *convitium ſaculis vel c. inrogare, v. Principum*, cum eodem Gothofredo: hoc eſt, ignominiam & dedecus inurere ſæculis antiquorum conditorum, vel Principum ſuorum. IDEM.

13. AGVC NOVIS] Sic Vet. Cod. quod ex aliis conſtitutionibus ſic reſtitui poteſt. *Orienti vicarie Kariſſime nobis.* PITH. Pithœum ſequitur Jac. Gothofredus. In marg. ed. Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. eſt, *Amant atque Karis. nobis.* Prius mallem. non tamen recepi in contextum, ut factum in ed. Genev. ejuſdem anni. Formulam hanc habemus *l.* 3 *Cod. Gregorian. ad leg. Cornel. de ſicar.* & alibi. SCHVLTING.

14. *Omnes, quibus flagitioſus luxus eſt*] Hinc incipit *l.* 6. *Cod. Theod. ad leg. Jul. de adulter.* ubi legitur, *omnes, quibus flagitii uſus eſt.* Noſtra lectio eſt melior. IDEM.

15. *Viri*] *Virile*, dicit *l. cit.*

16. *Nihilque diſcretum habere cum feminis*] In *d. l.* eſt: (*nihil enim diſcretum videntur habere cum feminis*) & hæc tantum ſequuntur, *hujusmodi ſcelus expectante* (rectius hic ſcriptum eſt *ſpectante*) *populo flammis vindicibus expiabunt.*

17. *Occupatos*] Hoc eſt, *captos, apprehenſos.*

18. *Seductos*] Recte Gothofredus legit *eductos.* Littera finalis verbi præcedentis male eſt repetita. SCHVLTING.

19. *Sacroſanctum cunctis eſſe debere hoſpitium virilis anima*] Notat idem Gothofredus, ſententiam hanc effictam eſſe ad Paulinas *ad Roman. cap.* 1. *v.* 24. & 27. 1. *Corinth. cap.* 3. *v.* 16. 17. *cap.* 6. *v.* 19. & 21. *ad Corinth. cap.* 6. *verſ.* 16.

20. *Perdidiſſet*] Dubito, an non ſit rectius *prodidiſſet.* Ita oratio erit vehementior: nec ſexus proprie perdi poteſt: at a talibus naturæ monſtris prodi bene dicitur quomodo a Chryſoſtomo dicitur φύσεως προδότης *natura proditor, in epiſt. ad Roman. cap.* 1. *verſ.* 27. SCHVLTING.

21. *Prop.*] In C. Th. paulo alia eſt ſubſcriptio, nempe hæc, PP. *in foro Trajani* VIII. *Id. Aug. Valentiniano* IV. & *Neoterio Coſſ.* In veteri quidem exemplari ſcriptum eſt *Minere*, non *Minerva.* Sed in eadem regione urbis quæ Fori Rom. nomen prætulit, & Trajani forum, & Minervæ atrium fuiſſe vel ex P. Victore conſtat. PITH. De ſubſcriptione tam hac, quam illa, quam Codex Theodoſianus habet, pluribus differit ſæpe laudatus Gothofredus. De atriis accurate tractat Fam. Nardinus *Rom. veter. lib.* III. *cap.* 13. qui docet, partem fuiſſe domus priorem, & quidem tectam. SCHVLTING.

Explicit Titulus de Stupratoribus.

TITV-

TITVLVS VI.
Incipit de inceſtis Nuptiis.

I. MOYSES DICIT. [1] QVICVNQVE *concubuerit cum muliere uxore patris ſui, pudenda patris ſui detexit, morte moriantur: ambo rei ſunt. Et quicunque concubuerit cum nuru ſua, morte moriantur: ambo rei ſunt.*

II. [2] VLPIANVS libro Regulari de nuptiis ſub titulo. INTER parentes & [3] liberos, cujuſque gradus ſint, connubium non eſt. Inter cognatos autem ex tranſverſo gradu olim quidem matrimonia contrahi non poterant: nunc autem [4] ex tertio gradu licet uxorem ducere, [5] ſed tantum fratris filiam, non etiam ſororis: nec amitam, nec materteram, quamvis eodem gradu ſint. Eam, quae noverca, vel privigna, vel quae nurus, vel ſocrus fuit, uxorem ducere non poſſumus. Si quis eam, quam non licet, uxorem duxerit, inceſtum matrimonium contrahit: ideoque liberi in poteſtate ejus non fiunt; ſed, quaſi vulgo concepti, ſpurii ſunt.

III. PAVLVS [6] libro * Sententiarum de nuptiis ſub titulo. INTER parentes & liberos jure civili matrimonia contrahi non poſſunt: nec filiam ſororis aut neptem ducere poſſumus: proneptem aetatis ratio prohibet. Adoptiva cognatio impedit nuptias inter parentes ac liberos omnimodo: inter fratres eatenus, quatenus capitis minutio non intervenit. Nec ſocrum, nec nurum, privignam, nec novercam aliquando citra poenam inceſti uxorem ducere licet: ſicut nec amitam, aut materteram. * [7] Sed vel cognatam contra interdictum duxerit, remiſſo mulieri juris errore, ipſe poenam adulterii legis Juliae patitur, non etiam ducta.

IV. [8] GREGORIANVS libro quinto [9] de nuptiis ſub titulo. Exemplum literarum Dioclitiani & Maximiani Impp. talem conjunctionem graviter puniri commemorat.

EXEM-

1. *Quicunque*] *Levit.* XX. PITH.

2. *Vlp. libro Regulari*] Lego, *Vlpianus libro ſingulari Regularum, ſub Titulo, De nuptiis.* Atque ex hoc loco reſtituenda arbitror quæ hodieque corrupta extant inter fragmenta Vlpiani *Tit. 5.* IDEM.

3. *Liberos*] In fragmentis Vlpiani *tit. 5. §. 6.* additur *infinite:* & deinde legitur, *cujuſcunque gradus con.* poſtea, *quidem uſque ad quartum gradum matr* recte: ac mox: *etiam ex tertio:* & *ſororis filiam:* ac *ſocrus noſtra.* Quæ vero de re notanda occurrebant, illic jam occupata ſunt.

4. *Ex tertio gradu*] Wiſigothorum legibus uſque ad ſextum cognationis gradum nuptiæ prohibitæ ſunt, qui gradus ex Pauli Sententiis numerantur: quod & Wiſigothus Iſidorus ſequutus eſt, ut non immerito Salvianus ejus gentis caſtitatem laudibus extollat. Sed nos & Salvianum integriorem & leges illas XII. libris compoſitas brevi, Deo faciente, in publicum dabimus. PITH.

5. *Sed tantum fratris filiam*] Et hoc Vlpiani temporibus obtinuiſſe multi Pandectarum loci evincunt. Sane conſtitutio illa D. Nervæ cujus Xiphilinus ex Dione meminit, ad fratris potius filiam pertinuiſſe videtur. Nam & hæc ἀδελφιδῆ dicitur. Conſtantinus tamen & Conſtans cum alterum magis prohibere vellent, utrumque complexi ſunt ea lege, quæ ex veteribus libris in Codice Theodoſiano nuper reſtituta eſt ſub Titul. *de inceſtis nuptiis*, ex qua etiam hoc idem jus ad Gajum Anianus adjecit *lib.* 1 *Inſt Tit. de nupt.* IDEM.

6. *Libro * Sententiarum &c*] Scribe *libro ſecundo Sententiarum ſub titulo de Nuptiis.* SCHVLTING.

7. *Sed vel cognatam*] Puto leg. *Si vero cognatam.* Quod ſequitur, *contra interdictum,* ſic interpretor, contra jus civile. Pertinent vero hæc ad legem Juliam de adulteriis, & explicantur fuſius in *l. 38. D. eodem tit.* quo etiam referendum eſt Divorum fratrum reſcriptum ex *l 57. § 1. D. de rit. nupt.* PITH.

8. *Gregorianus &c.*] Conſtitutionem hanc repoſui quoque inter fragmenta Gregoriani Codicis, ac illic nonnulla ad eam illuſtrandam attuli.

9. *De nuptiis ſub titulo*] Melius *ſub titulo de nuptiis.* PITH.

EXEMPLVM Edicti Dioclitiani & Maximiani, Nobiliſſimorum Caeſarum.

QVONIAM piis religioſiſque mentibus noſtris ea, quae Romanis legibus caſte ſancteque ſunt conſtituta, venerabilia maxime videntur, atque aeterna religione ſervanda, diſſimulare ea, quae a quibuſdam in praeteritum nefarie inceſteque commiſſa ſunt, non oportere credimus, * cum vel cohibenda ſunt, vel etiam vindicanda, inſurgere nos diſciplina noſtrorum temporum cohortatur. Ita enim & ipſos immortales Deos Romano nomini, ut ſemper fuerunt, faventes atque placatos futuros eſſe non dubium eſt, [10] ſi cunctos ſub imperio noſtro agentes piam, religioſamque, & quietam, & caſtam in omnibus more colere perſpexerimus vitam. In quo id etiam providendum quam maxime eſſe cenſuimus, ut matrimoniis religioſe atque legitime juxta diſciplinam juris veteris copulatis, tam eorum honeſtati, qui nuptiarum conjunctiones ſectantur, quam etiam his, qui cum deinceps ſervata religione naſcentur, incipiat eſſe conſultum: & honeſtate naſcendi etiam poſteritas ipſa purgata ſit. Id enim pietati noſtrae maxime placuit, ut ſancte neceſſitudinum nomina obtineant [11] apud affectus ſuos piam ac religioſam conſanguinitati debitam caritatem. Nefas enim credere eſt ea, quae in praeteritum a compluribus conſtat eſſe commiſſa, cum pecudum ac ferarum promiſcuo ritu, ad inlicita connubia inſtinctu exercendae libidinis ſine ullo reſpectu pudoris ac pietatis inruerint. Sed quaecunque antehac vel imperitia delinquentium, vel pro ignorantia juris, barbaricae immanitatis ritu ex inlicitis matrimoniis videntur admiſſa, quamquam eſſent ſeveriſſime vindicanda, tamen contemplatione clementiae noſtrae ad indulgentiam volumus pertinere: ita tamen, ut quicunque in anteactum tempus inlicitis inceſtiſque ſe matrimoniis polluerunt, hactenus adeptos ſe eſſe noſtra indulgentia ſciant, ut poſt tam nefaria facinora, vitam quidem ſibi gratulentur eſſe conceſſam: ſciant tamen, non legitimos ſe ſuſcepiſſe liberos, quos tam nefaria conjunctione genuerunt. Ita enim fiet, ut de futuro quoque nemo audeat inefraenatis cupiditatibus obedire, cum & ſciant ita praecedentes admiſſores iſtiuſmodi criminum venia liberatos, ut liberorum quod inlicite genuerunt [12] ſucceſſiones * careatur,

10. *Si cunctos*] Leg. *ſi cunctos ſub imperio noſtro agentes piam religioſamque & quietam & caſtam in omnibus more colere perſpexerimus vitam. More* eſt vitæ quadam honeſta ratione atque inſtituto. Horat. IV. *Odar. Mos & lex maculoſum edomuit nefas.* Petronius Satyrico.

Artis ſeveræ ſi quis amat effectus,
Mentemque magnis applicat, prius more
Frugalitatis lege polleat exacta.

In Novella etiam Theodoſii & Valentiniani de lenonibus, *Pio circa omnium verecundiam propoſito, manſuetudinis noſtræ mori pudicitiaque ſuggeſſit.* Sic enim potius legendum arbitror, niſi cui magis placet, *ori.* προαίρεσις; illa Epicteto κατὰ φύσιν gignit ἕξιν, id eſt, perpetuæ cujuſdam voluntatis conſtantiam quæ morem efficit, aut ipſa illa potius mos eſt. Varro apud Ambroſium Macrobium *lib.* III. *Saturn. Mos eſt in judicio animi, quem ſequi debet conſuetudo, id eſt, cultus moris.* PITH.

11. *Apud affectus*] Hinc apparet affectus dici non de liberis modo & uxore, ſed & de reliquis cognatione & adfinitate conjunctis. Vulcatius in Avidio. *Nec in ejus liberos aut affectus ſeviit.* IDEM.

12. *Succeſſione; careatur*] Forſitan, *ſucceſſione careant, ut.* Puteanus tamen malit, *ſucceſſione arceantur.* IDEM.

13. *Cum*

tur, quae juxta vetuſtatem Romanis legibus negabatur. Et optaſſemus quidem, nec ante quicquam ejusmodi eſſe commiſſum, quod eſſet aut clementia remittendum, aut legibus corrigendum. Sed & poſt hanc religionem ſanctitatemque in connubiis copulandis volumus ab unoquoque ſervari, ut ſe ad diſciplinam legesque Romanas meminerint pertinere: & eas tantum ſciant nuptias licitas, quae ſunt Romano jure permiſſae. Cum quibus autem perſonis tam cognatorum, quam ex adfinium numero contrahi non liceat matrimonium, hoc edicto noſtro complexi ſumus: [13]cum filia, nepte, pronepteque; matre, avia, proavia: & ex latere amita, ac matertera, ſororis filia, & ex ea nepte. Itemque ex adfinibus privigna, noverca, ſocru, nuru, ceterisque, quae antiquo jure prohibentur, a quibus cunctos volumus abſtinere. [14]Nihil enim niſi hanc tantum ac venerabiles noſtra jura cuſtodiunt, & ita ad tantam magnitudinem * Romanam geſta cunctorum non mirum favore pervenit, quoniam omnes leges ſua religione ſapienti, pudorisque obſervatione devinxit. Quare hoc edicto noſtro volumus omnibus palam fieri, quod praeteritorum venia per clementiam noſtram contra diſciplinam videtur indulta, ad ea tantum delicta pertineat, quae [15]in die tertio Kal. Januariarum Tuſco & Anulino Conss. [16]videntur eſſe commiſſa. Si qua autem contra Romani nominis decus, ſanctitatemque legum, poſt ſupradictum diem deprehenduntur admiſſa, digna ſeveritate plectentur. Nec enim ullam in tam nefario ſcelere quisquam aeſtimet veniam ſe conſequi poſſe, qui tam evidenti crimini & poſt edictum noſtrum non dubitabit *[17] infuere. Dat. Kal. Maji. Damaſco. Tuſco & Anulino Conss.

V. [18]Ermogenianvs ſub titulo de nuptiis. Impp. Dioclitianvs & Maximianus aa. Fl. Flaviano. His, qui inceſtas nuptias per errorem contrahunt, ne poenis ſubjiciantur, ita demum clementia Principum ſubvenit, ſi poſteaquam errorem ſuum reſcierint, ilico nefarias nuptias diremerint. Prop. Id. Mar. *[19] & Diogene Cons.

Hanc

13. *Cum filia, nepte*] Hinc ſumpta eſt *l. 17. C. de nupt.* In qua ex Conſtantini & Conſtantis lege a Triboniano adjecta videntur illa verba, *Praeterea fratris filia.* Idem.

14 *Nihil enim*] Priorem hujus ſententiæ partem Puteanus noſter ſic emendat, *Nihil enim niſi ſanctum ac venerabile noſtra jura cuſtodiunt.* Poſteriorem ego ſic *& ita ad tantam magnitudinem Romana majeſtas cunctorum numinum favore pervenit, quoniam omnes leges ſuas, &c.* paulo poſt, *contra diſciplinam veterem indulta.* & infra, *qui tam evidenti crimini ſe poſt edictum noſtrum non dubitabit inſuere,* vel, *crimine inficere* Idem.

15. *In die tertio*] Fortaſſe melius, *in diem tertium.* Idem.

16. *Videntur*] In marg. ed. Pariſ. cIↄIↄ LXXXVI. ſcriptum eſt *dicentur,* quod non damnem. Schvlting.

17. *Infuere*] In ora cod. Scal. eſt *vivere*; at in marg. ejusdem ed. Pariſ. eſt *inhaerere*, quod ſenſum habet bonum. Schvlting.

18. *Ermogenianus ſub titul.*] Hic velim illud obſervari Codicem ſive Hermogenis ſive Hermogeniani libris non diſtingui, ſed titulis tantum. Pith. In fragmentis illius Codicis hanc quoque legem reperire licebit cum nonnullis ad eam a nobis dictis.

19. *Et Diogene*] Fortaſſe, *Tiberiano & Dione conſſ.* Quæ ſequuntur ſunt collectoris, ſed indicant quanta veterum religio fuerit in conſtitutionibus Impp. recitandis circa diem & Coſſ. credo equidem poſt *l. 1.* *C. Th.*

Hanc quoque conſtitutionem Gregorianus titulo de nuptiis inſeruit, quae eſt triceſima & ſecunda, aliis tamen & die & Coſs. [20] id eſt, CONSTITVTIO PP. V. ID. JVN. DIOCLITIANO TER ET MAXIMIANO AVGVSTIS.

VI. PAPIANVS libro ſingulari de adulteriis. QVI ſororis filiam uxorem duxerat [21] per errorem, antequam praeveniretur a delatore, [22] dirimit coitum: quaero an adhuc poſſit accuſari. Reſpondit. [23] Ei, qui conjunctione ſororis filiae bona fide abſtinuit, poenam remitti palam eſt: quia qui errore cognito diremit coitum, creditur ejus voluntatis fuiſſe, ut ſi ſciſſet ſe in eo neceſſitudinis gradu poſitum, non fuiſſet tale matrimonium copulaturus.

Idem dicitur in eos, qui inceſtas nuptias contraxerunt. Maledicti tamen ſunt omnes inceſti per legem, cum adhuc rudibus populis ex Divino nutu condita Iſdem adſtipulantibus ſancirentur. Et utique omnes maledicti puniti ſunt, quos Divina & humana ſententia conſona voce damnavit. Lex divina ſic dicit.

VII. [24] MALEDICTVS (inquit) dixit Moyſes, *Qui concubuerit cum uxore patris ſui: & dicit omnis populus, Fiat, Fiat. Maledictus, qui concubuerit cum ſorore ſua de patre aut de matre: & dicit omnis populus, Fiat, Fiat. Maledictus, qui concubuerit cum nuru ſua: & dicit omnis populus, Fiat, Fiat. Maledictus, qui concubuerit cum ſocru ſua, & dicit omnis populus, Fiat, Fiat. Maledictus, qui concubuerit cum ſorore patris ſui: & dicit omnis populus, Fiat, Fiat. Maledictus, qui concubuerit cum ſorore matris ſuae: & dicit omnis populus, Fiat, Fiat. Maledictus, qui concubuerit cum ſorore uxoris ſuae: & dicit omnis populus, Fiat, Fiat. Maledictus, qui dormierit cum uxore fratris ſui: & dicit omnis populus, Fiat, Fiat. Maledictus, qui dormierit cum omni pecore: & dicit omnis populus, Fiat, Fiat.*

C. Th. de diverſ. reſcript. quam Juſtinianus cum ad privilegia reſtrinxiſſet, poſtea facile neglex[i]t. PITH.

20. *Id eſt*] Amovi aſteriſcum ante hæc, cum omnia ſint ſana. SCHVLTING.

21. *Per errorem*] Qui olim non fuit ſine exemplo, *l. ult. D. de condiction. ſin. cauſ. l. 57. §. 1. D. de rit. nuptiar.* eoque magis, quia cum fratris filia nuptiæ erant permiſſæ. IDEM.

22. *Dirimit*] Cod. Scal. *diremit:* ac ſic paulo poſt iterum hic legitur.

23. *Et qui conjuncta*] Lego, *Ei qui conjunctione ſororis filiæ.* Vid. *l. 57. D. de rit. nuptiar. l. 38. §. idem Pollioni. D. ad leg. Jul. de adulter. Conjunctionem* autem dixit, non *connubium:* quod eſt jus legitimi matrimonii, ut ſupra Paulus *ductam* non *uxorem.* His tamen nominibus interdum facile abutimur. Nam & idem Paulus *libro* II. *Sentent.* dixit matrimonia injuſſu parentum contracta non ſolvi, cum proprie hæc matrimonia non ſint. Quæ ſequuntur ſunt Eclogarii ſive collectoris. PITHOEVS.

24. *Maledictus*] Extant *Deuteron. capite* XXVII. IDEM.

Explicit Titulus de adulteris, ſtupratoribus & inceſtis.

TITV-

TITVLVS VII.

Incipit de Furibus, & Poena eorum.

[1] Quod ſi duodecim tabularum * nocturnum furem autem, ſi ſe aut telo defendere, interfici jubent, ſcitote, Juriſconſulti, quia Moyſes prius hoc ſtatuit, ſicut lectio manifeſtat.

I. MOYSES DICIT. [2] *Si perfodiens nocte parietem inventus fuerit fur, & percuſſerit eum alius, & mortuus fuerit hic, non eſt homicida is, qui percuſſerit eum. Si autem ſol ortus ſuper eum, reus eſt mortis percuſſor, & ipſe morietur.*

II. PAVLVS libro Sententiarum V. ad legem Corneliam de ſicariis & veneficis. Si quis furem nocturnum, vel diurnum, cum ſe telo defenderet, occiderit, [3] hac quidem lege non tenetur: ſed melius fecerit, qui eum comprehenſum, transmittendum ad Praeſidem [4] magiſtratibus obtulerit.

III. [5] VLPIANVS libro VIII. ad Edictum ſub titulo, Si quadrupes pauperiem dederit. INJVRIA occiſum eſſe merito adſcitur: non enim ſufficit occiſum, ſed oportet injuria id eſſe factum. Proinde ſi quis ſervum latronem occiderit, lege Aquilia non tenetur, [6] quia non * occidit. [7] Sed & quemcunque alium ferro ſe petentem qui occiderit, non videbitur injuria occidiſſe. Proinde ſi furem nocturnum, [8] quem lex duodecim tabularum [9] omnimodo permittit occidere, aut diurnum, quem [10] eaque lex permittit, ſed ita

1. *Quod ſi XII.*] Et hæc quoque collectoris ſunt, ſed ita deturpata, ut mens potius quam plena & articulata vox audiatur. In veteri Codice legitur: *Quod ſi duodecim tabularum leges nocturnum furem omnimodo, diurnum autem ſe audeat defendere &c.* PITHOEVS. Notæ Pithœi pars poſterior eſt ex ed. Pariſ. cIↄ Iↄ C LXXXIX. Ex lectione vero illa veteris codicis facile reſtitui poteſt locus, ſi legamus, *ſi ſe audeat telo defendere:* quo modo legendum eſſe conjecerat Marq. Freherus *Parergor. lib.* I. *cap. 9.* SCHVLTING.

2. *Si perfodiens*] *Exod XXII.* PITH.

3. *Hac quidem lege non tenetur*] Lex enim hæc Cornelia pœnam irrogat capitalem, & dolum exigit. An impune plane quis id ferat, non pertinet ad hanc legem, ſed ad legem Aquiliam, quæ etiam culpam leviſſimam coërcet, ſed pœna tantum pecuniaria: eoque referendam eſſe *l. 9. D. ad leg. Cornel. de ſicar.* dixi jam, ut & de ſequentibus verbis, ad Paulum *Sententiar. lib. V. tit. 23. §. 9.* SCHVLTING.

4. *Magiſtratibus*] Municipalibus, ut Duumviris & aliis, qui cuſtodiarum poteſtatem habent, *l. 52. § ſi quis. D. de furt. l. 10. D. de cuſtod. reo.* PITHOEVS.

5. *Vlpian lib. VIII.*] Legendum arbitror *lib. XVIII.* Sed in titulo ipſo collector falſus videtur, nam hæc ad legem Aquiliam omnino pertinent, non ad Edictum. Si quadrupes, quod eſt de damno ſine injuria dato ex XII. tabulis. Et vero magna pars horum hodieque extat in *l. 3. & 5. D. ad leg. Aquil.* IDEM.

6. *Quia non occidit*] Leg. *quia non injuria occidit,* quod perſpicuum eſt. IDEM.

7. *Sed & quemcunque alium &c.*] Hinc deſumpta *l. 5. pr. & §. 1. D. ad leg. Aquil.* nonnullis reſectis.

8. *Quem lex duodecim tabularum omnimodo permittit occidere*] Cicero *pro Milon. cap. 3.* dixit *quoquo modo.* Ignoravit ergo lex XII. tabularum limitationem, quam illi adſcribit Cajus *l. 4. §. 1. D. ad leg. Aquil.* ut quis illud cum clamore teſtificetur: nec quiſquam veterum ejus meminit, cum tamen præter Ciceronem hoc caput retulerint Paulus *hoc tit. n. præced.* Gellius *Noct. Atticar. lib. XI. cap. ult. lib. XX. cap. 1.* Macrobius *Saturnal. lib.* I. *cap. 4.* aliique. Et quamvis id ita acceptum & temperatum fuiſſet a Juriſconſultis poſtea, non poteſt tamen recte id tribui duodecim tabulis; quod fit in *d. l. 4. §. 1.* adeoque id Triboniano malim adſcribere; quod attigi ad Paulum *loc. cit.* SCHVLTING.

9. *Omnimodo*] M. Tullius & poſt eum Seneca itemque Auguſtinus de eadem re, *quoquomodo.* PITH.

10. *Eaque*] Celeberrimus Noodt *Probabil. l. 1. cap. 9. & ad leg. Aquil. cap. 5.* exhibet *ea quoque,* rectius. SCHVLTING.

11. *Et*

ita demum, ſi ſe telo defendat, videamus, an lege Aquilia teneatur. [11]Et Pomponius dubitat, [12]nunc haec lex non ſit in uſu. Et ſi quis noctu furem occiderit, non dubitamus, [13]quin lege Aquilia teneatur. Sin autem cum poſſet adprehendere, maluit occidere, magis, eſt ut injuria feciſſe videatur. [14]Ergo etiam lege Cornelia tenebitur. Injuriam autem accipere hic nos oportet non quemadmodum & circa injuriarum actionem, [15]contumeliam quandam, ſed quod non jure factum eſt, hoc eſt, contra jus, id eſt, [16]ſi culpa quis occiderit. Et reliqua.

IV. Vlpianvs libro octavo de officio Proconſulis ſub titulo de furibus. [17]Fvres ad forum remittendi ſunt diurni, nocturnique extra ordinem audiendi & cauſa cognita puniendi: [18]dum poena eorum ſciamus operis publici modum non egrediendum. Idem & in balneariis furibus. Sed ſi ſe telo

11. *Et Pomponius dubitat num hac lex nunc ſit in uſu*] Hic locus indicat exceptiones illas in fure nocturno, Si parcere ei ſine periculo ſuo non potuerit, et, Sed melius fecerit, &c. eſſe ex jure civili, id eſt, ex interpretatione Prudentium, non ex lege XII. tabularum: ſed nec ex Cornelia. Pithoevs.

12. *Nunc hac lex non ſit in uſu*] *Num* pro *nunc* legendum eſſe, nemo non videt. Pro *hac* modo mihi laudatus Ger. Noodt *ad leg. Aquil. cap. 5.* reponit *hic*: & intelligit ita, Pomponium voluiſſe, legem, non XII. tabularum, ſecundum Pithœum, ſed Aquiliam hoc in caſu non eſſe in uſu: alioquin legem ipſam in uſu eſſe, nemini non conſtat. Vlpianus vero mox diſtinctionem ponit, quæ docet, hoc in caſu legi Aquiliæ locum eſſe poſſe. Pithœus in principio notæ pro *non* ponit *nunc*. Mihi *non* ſatis placet. Schvlt.

13. *Quin lege Aquilia teneatur*] Videtur legendum, *non teneatur*. Quod fit lege permittente, non poteſt videri injuria factum. Quod ſequitur, *Si tamen cum poſſet adprehendere*, eſt ex jure civili, non ex legum verbis. Pith.

14. *Ergo etiam lege Cornelia tenebitur*] In *l. 5. pr. D. ad leg. Aquil.* ſcriptum eſt, *ergo & l. A. t.* Plus vero hæc concluſio continere videtur, quam erat in præmiſſis: Cornelia enim non ſolum exigit injuriam, ſive, ut cædes ſit facta ſine jure: at requirit dolum, *l. 7. D. ad leg. Cornel. de ſicar.* nec hic de Cornelia eſt quæſtio, verum de Aquilia: adeoque & Vlpianum debuiſſe ſcribere *Aquilia*, non *Cornelia*, non levibus argumentis exiſtimat idem Noodt *locis citatis*: cujus ferme ſubſcriberem ſententiæ; niſi viderem, etiam in legem Corneliam incidere, qui calore quoque non injuſto hominem interfecere, veluti patrem, qui filiam adulteram ſolam, vel ſolum adulterum occidit, *tit prac. n. 9. junct. l. 32. D. ad leg. Jul. de adulter.* ac maritum, qui uxorem in adulterio deprehenſam interfecit, *tit. prac. n. 10.* quamvis leviori pœna ſoleat coërceri, *l. 38 §. 8. D. dict. tit. l. 1. §. ult. D. ad leg Cornel. de ſicar.* Atque hic quoque fieri poſſet, ut occiſo fure nocturno, quis in Corneliam incideret, periculo forte nullo præſente, & ſi furem per meram iracundiam aut ſponte quis interfeciſſet. Sed & ſic generalitas verborum Vlpiani non poterit defendi, ſalva ratione recti ſermonis; niſi tentemus, illud *etiam tenebitur* exponere ſic, *etiam teneri poterit*, aut *etiam aliquando tenebitur*: quales modos loquendi in *l. 13. §. ult. D. de his qui notant. infam. l. 41. D. de pigneratit. action.* obſervavit jam memoratus Vir Eximius *de form. emendand. dol. mal. cap. 12.* Et hæc nos tentamus in loco difficillimo; de quo liberum cuique judicium relinquimus. Videri quoque poterunt Viri Eruditi, Vlr. Huberus *Eunom. ad d. l. 5.* Joh. van de Water *Obſervat. lib. 1. cap. 18.* Schvlt.

15. *Contumeliam*] ὕβριν ex ſententia Labeonis, quam tamen Paulus non probavit. Pith.

16. *Si culpa*] Hoc eſt, *etiam ſi culpa*: non enim injuria ſolam complectitur culpam, ſed & dolum, *§. 3. Inſt. de leg. Aquil.* Schvlt.

17. *Fures ad forum*] Vet. ex *ad furtum*. Emendationem noſtram probat & quod ex Paulo relatum eſt ſub Tit. de abigeis. *Ad forum* autem eſt ad examinationem civilem, ſive ad jus ordinarium; ut ex Marciano Tribonianus maluit adſcribere. Quod ſequitur de nocturnis extat in *l. 1. D. de furib. baln.* Pith.

18. *Dum pœna*] Paulus Oroſius *lib. IV. hiſt.* *Furtum ne leges quidem niſi multa pecuniaria, vel ad ſummum exilii, circa quemlibet hominum vindicandum cenſuerunt.* Servius tamen in illud Maronis ex *lib. VIII.* *At furis Caci mens effera*, notat furis nomen pro ingenti ſcelere poſitum. *Capitale enim*, inquit, *apud majores fuerat ante pœnam quadrupli.* Apud nos quoque furta ſunt quædam facile capitalia, ut domeſtica, & repetita, quæ more a majoribus tradito ſuſpendio fere vindicari ſolent. Pith.

18. * *Dum pœna eorum ſciamus &c.*] In *l. 1. D. de furib. balnear.* ſcriptum eſt: *dummodo ſciamus, in pœna eorum operis publici temporarii modum non egrediendum.* Liber quoque Scaligeri habet *temporarium modum.*

19. Hu-

telo fures defendunt, vel effractores, vel ceterî ſimiles, nec quemquam percuſſerunt, metalli poena [19] humiliores: honeſtiores vero relegatione adficiendi erunt.

V. PAVLVS [20] libro Sententiarum ſub titulo de furibus FVRTI quocumque genere damnatus, famoſus efficitur. Fur eſt qui rem alienam [21] contrectat. [22] Furtorum genera ſunt quatuor, Manifeſti, nec manifeſti, concepti, & oblati. Manifeſtus fur eſt, qui in faciendo deprehenſus eſt, & intra terminos ejus loci, unde furatus eſt, [23] conprehenſus eſt, vel antequam ad eum locum, quo deſtinaverat, pervenerit. Nec manifeſtus eſt fur, qui intra rapiendo quidem conprehenſus non eſt, ſed eum feciſſe negari non poteſt. Concepti actione tenetur apud quem furtum eſt inventum. Oblati actione is tenetur, qui rem furtivam alii obtulit, ne apud ſe inveniretur. Furti actione is agere poteſt, cujus intereſt rem non periſſe. Conceptiva autem agere poteſt qui rem concepit, & invenit. Oblati agere poteſt penes quem res [24] concepti inventa eſt.

19. *Humiliores: honeſtiores vero*] Non ita integre hæc leguntur in *d. l. 1.*

20. *Libro*] Lege *libro ſecundo:* ubi titulus eſt *31. de furtis.* Illic tamen prima ſententia legitur §. *14.* reliquæ in principio ſunt poſitæ. Satis autem illic hæc illuſtrata ſunt, & lectionum varietates notatæ.

21. *Contrectat*] Dolo malo. Semper furtum contrectando fit. Sic lego in *l. 6. D. furt.* Sunt vero hæc ex *lib.* II. *Sentent. Recept.* PITH.

22. *Furtorum*] In *l. 14.* §. *qualis. D. de furt.* puto ab Vlpiano ſcriptum, *Omnes furti actiones competere*, id eſt concepti, oblati, manifeſti, nec manifeſti, ope, conſilio. Alioqui ſane idem vocabulum fruſtra repetatur. IDEM.

23. *Comprehenſus*] Vel viſus ex ſententia quorundam, quam Servius ad illud Virgilii ſequutus videtur *Ecloga* III. *Non ego te vidi*, cum manifeſti magis arguatnr illis verbis. *Et cum clamarem, &c. l. 7. D. de furt.* IDEM.

24. *Concepti inventa eſt*] Fortaſſe melius *res concepta. i. inventa eſt*, ut & paulo ſuperius, *Concepti agere poteſt.* IDEM.

Explicit Titulus de furibus.

TITVLVS VIII.
Incipit de falſo Teſtimonio.

I. MOYSES DICIT. [1] *Si ſteterit teſtis injuſtus adverſus hominem accuſandum, accuſans eum impietatis, ſtabunt duo homines, quibus eſt invicem contentio, ante Deum, & ante ſacerdotes, & ante judices, quicunque fuerint in illis diebus. Cum inquiſierint judices diligenter, & inventus fuerit teſtis injuſtus teſtificans injuſta, inſurgentes adverſus eum, facietis ei, ſicut voluit malefacere: & delebitis malum de medio veſtrum: & ceteri audientes timebunt, nec audebunt mala facere inter vos.*

II. PAVLVS libro ſingulari de poenis omnium legum, ſub titulo [2] ad legem Ju-

1. *Si ſteterit*] *Deut. XIX.* PITH.

2. *Ad legem Juliam &c.*] Hoc ergo non eſt generale: ſed ad hanc legem, & ſpeciem in ea tractatam pertinet. Alibi in legem Corneliam de ſicariis incidunt falſi teſtes, *hoc tit. n. 3.* alibi aliter coërcentur, §. *ſeq.* SCHVLTING.

Juliam de adulterIs. [3]Qvi falſum teſtimonium dixerit, proinde tenebitur, ac ſi lege Cornelia teſtamentaria damnatus eſſet.

III. Pavlvs libro Sententiarum quinto, ſub titulo de teſtibus, & de quaeſtionibus. [4]Hi, qui falſum, vel * aliqua teſtimonia dixerunt, [5]vel [6]utriuſque parti prodiderunt, aut in exilium aguntur, aut in inſulam relegantur, aut curia ſubmoventur.

IV. [7]Idem libro * ad legem Corneliam de ſicariis & veneficis. Lex Cornelia poenam deportationis infligit ei, qui hominem occiderit, ejuſque rei cauſa, furtique faciendi, cum telo fuerit, & qui venenum hominis necandi cauſa habuerit, vendiderit, paraverit, falſumve teſtimonium dixerit, quo quis periret, mortiſve cauſam praeſtiterit. Quae omnia facinora in honeſtiores poena capitis vindicari placuit: humiliores vero aut in crucem tolluntur, aut beſtiis ſubjiciuntur.

V. Pavlvs libro Sententiarum V. ſub titulo ad legem Corneliam teſtamentariam. [8]Hi, qui ob falſum teſtimonium perhibendum pecuniam acceperint, dederint, judicemve, ut ſententiam ferat, vel non ferat, corruperint, corrumpendumve curaverint, humiliores capite puniuntur: honeſtiores publicatis bonis cum ipſo judice in inſulam deportantur.

VI. Idem eodem libro & titulo. Falsvm eſt quicquid in veritate non eſt, ſed pro vero adſeveratur.

VII. [9]Vlpianvs ſub titulo de poena legis Corneliae teſtamentariae libro VIII. Praeterea factum eſt Senatuſconſultum [10]Statilio & Tauro Conſulibus, quo poena legis Corneliae inrogatur ei, [11]qui quid aliud quam teſta-

3. *Qui falſum*] Et hoc fortaſſe eſt ex lege Julia de adulteriis, cujus plura capita fuiſſe conſtat, ut & illud, quod eſt in *l. 18. D. de teſtibus*. Pith.

4. *Hi, qui falſum vel aliqua*] Fortaſſe leg. *hi, qui falſa vel obliqua*, id eſt, varia. Extat hæc ſententia apud Paulum *lib.* v. *Sentent.* & in *l 16. D. de teſtib.* Idem. Dixi aliquid de hoc loco ad Paulum *Sententiar. lib.* v. *tit. 15. §. 5.* ubi hæc quoque occurrunt, & etiam lectionum notantur diſcrepantiæ.

5. *Vel utriuſque parti*] *Vtrique parti.* Impudentia ejus cujus ita anceps fides vacillat, ut diverſa duobus teſtimonia præbuerit, quin crimine falſi teneatur nec dubitandum eſt, *l. 27. §. 1. D. ad leg. Corn. de falſ.* Pith.

6. *Vtriuſque parti*] *Vtrique parti* ſcriptum eſt etiam apud Paulum.

7. *Idem libro ad legem*] Scribendum, *libro* v. *titulo ad legem.* Idem exſtat fragmentum in titulo primo hujus libelli.

8. *Hi qui*] Extat *Tit. 25.* Pith.

8. * *Hi, qui ob falſum &c.*] Exſtant hæc paulo pleniora in Pauli Sententiis *lib.* v. *tit. 25. §. 2.* ubi notatæ lectionum diverſitates, ac nonnulla de ipſa re dicta.

9. *Vlp. lib. VIII.*] De off. Procoſ. ut indicat *l. 9. §. 1. D. ad l. Corn. de falſ.* Pith.

10. *Statilio & Tauro*] Statilii Tauri plures Conſulatus in faſtis reperiuntur, ſed in notatione horum temporum quem potiſſimum ſequar non habeo. Si quis tamen conjecturæ locus eſt, ſic lubentius repoſuerim *Statilio Tauro & Scribonio Libone Conſſ.* Nam his Conſſ. SC. Libonianum circa legem Corneliam factum veriſimile eſt. Idem. Circa hos Conſules idem, quod Pithœus conjecit, placuit Cujacio *Paratitl. tit. C. ad leg. Cornel. de falſ.* & Salmaſio *ad jus Attic. & Roman. cap. 30. p. 877.* Incidit hic Conſulatus in annum V. C. IↃCCLXIX. Chriſti XVI.

11. *Qui quid aliud quam teſtamentum ſciens ſignaverit*] Salmaſius *loc. cit.* legit *qui al. q. t. falſum ſc. ſign.* Sani non de ſignatione teſtamenti in genere hic agitur: verum de ſignatione teſtamenti falſi. Et in *l. 9. §. 3. D. de leg. Cornel. de falſ.* ubi hic locus exhibetur, reciſis quæ ad hiſtoriam pertinebant, ſcriptum eſt, *qui aliud, quam in teſtamento ſciens dolo malo falſum ſignaverit.* Schvlting.

teſtamentum ſciens ſignaverit, ſignarive curaverit. [12] Item qui falſas teſtationes faciendas, [13] teſtamentave falſa invicem dicenda aut conſignanda [14] dolo

12. *Item qui falſas teſtationes faciendas &c.*] Locus hic varie a Viris egregiis emendatus atque expoſitus eſt. In *l. 9. §. 3. D. de leg. Cornel. de falſ.* ſcriptum eſt. *Item ſi ad falſas teſtationes faciendas, teſtimoniave falſa invicem dicenda dolo malo coierint* : is vero locus eſt ex libro VIII. Vlpiani de officio Proconſulis, uti hic quoque eſſe videtur. numerus ſaltem eſt idem : atque ex his ipſis libris Auctor Collationis hujus in criminalibus materiis varia paſſim producit. imo nullum aliud Vlpiani opus quis oſtendet, in cujus libro octavo titulus exſtiterit *de pœna legis Corneliæ teſtamentariæ.* Quod operis nomen exciderit, non mirum eſt, cum & multa alia hic vetuſtas abſorpſerit. In verbis vero *d. l. 9. §. 3.* nihil eſt, quod quemquam poſſit offendere, quamvis inde hæc ad litteram eſſe emendanda contendere non auſim, cum & illic Compilatores Pandectarum aliquid addere, omittere aut mutare potuerint. Per *teſtationes* vero intelligo ſcripturas teſtibus munitas, uti *l. 7 pr. D. de ſponſalib. l. 2. D. de nautic. fœnor. l. 22. D. ex quib. cauſ. major. l. 9. §. 5. D. de pœn.* quomodo verbum hoc exponit etiam Salmaſius *ad Jus Attic. & Roman. cap 30. p. 775.* qui tamen *p. 792.* verbum *teſtatio* accipit pro μαρτυροποιΐα, ſive teſtificatione, qua teſtes fiunt præſentes ad rem, quam quis egit vel acturus eſt, probandam, declarandam, vel denunciandam. Sed cur recedemus a priori explicatione? In ſequentibus malim quoque *teſtimonia falſa*, uti ſcriptum eſt in *d. l. 9. §. 3.* nec non apud Marcianum *l. 1. pr. D. de leg. Cornel. de falſ.* (atque ex ſignis vel abbreviaturis error forte natus eſt) quod & probat Cujacius *Paratitl. tit. C. ad leg. Cornel. de falſ* qui etiam in *Recitationib. ad dict. tit. C.* per teſtimonia invicem dicenda intelligit teſtimonia mutua, quorum meminit Cicero *pro Flacc. cap. 9.* Imo & idem videtur tradidiſſe Marcianus *l. 1. pr. D. eod. tit.* (qui ut credatur de alia re, aliove jure egiſſe, nihil eſt cauſæ : & ſequentia quoque ſimilia ſunt hic, & in *d. l. 1.*) & nolim reluctari Viris Egregiis, Budæo *ad Pand.* Pithœo *not. ad hunc loc.* aliiſque, qui exiſtimant, ex *invicem dicenda* natum eſſe *inſpicienda*, quod illic quadrare prorſus non poteſt, quamvis non ideo *invicem dicenda* in contextum ſtatim debuerat recipi, quod factum a nonnullis merito improbat Eximius Vir, Corn. van Bynkershoek *Obſervation. lib.* III. *cap. 18.* qui recte quoque rejicit Salmaſium, reponentem *depeciſcenda*, vel *in necem dicenda*. Baſilicorum auctoritas non multum facit pro vulgata lectione *inſpicienda, d. l 1 pr.* cum in illis non tam verba ſingula accurate exprimantur, quam ſenſus qualiſcumque inde exſculpatur : quod & alibi fit in Baſilicis, ubi loca in jure Juſtinianeo jam olim in mendo cubarunt. En verba. ὁ ποιήσας ἐκμαρτύρια πλαστὰ, ἢ διαθήκας, ἢ ἐκδεδωκὼς, ἢ ὑποβαλὼν εἰς ἀνάγνωσιν, τῷ περὶ πλαστογραφίας νόμῳ ὑπόκειται. *Qui fecit falſas teſtationes aut teſtamenta, vel edidit, vel ſubjecit legenda, lege de falſis tenetur.* Hæc valde abeunt a lectione Florentina : ac ſi verbum *inſpicienda* illic invenerint iſti Interpretes, illud ſaltem non reddiderunt : ac forte ſuſpectum habuerunt. Vt vero pro *teſtimonia* in *d. l. 1.* cum Heraldo *de rer. judicatar. auctoritat. lib.* 1. *cap. 6.* legamus *teſtamenta*, contra quam habet liber Florentinus, quia, ſcilicet, Baſilica hoc ſuadent, id non tantum haud ſinit *l. 9. §. 3. D. eod. tit.* ſed neque quidquam eſt unde credamus, de teſtamentis illic Marcianum egiſſe, cum is potius referat illic ea, quæ Senatuſconſultis legi Corneliæ poſtea ſunt adjecta, eodem ordine, quo hic Vlpianus; quam ea, quæ ſpectant teſtamenta, de quibus ipſa lex Cornelia pridem caverat : de quo dictum eſt ad Paulum *Sententiar. lib.* IV. *tit. 7. & lib.* V. *tit 25.* Ac licet non poſſit oſtendi, nihil quoque de teſtamentis per Senatuſconſulta fuiſſe cautum, nulla tamen ratio quoque dari poteſt, ut id factum eſſe credamus. Porro vero ut per *teſtimonia* in *d. l. 1.* intelligam teſtamenta, adduci non poſſum : & apud auctores noſtros aliosque idoneos, & qui Latinitate florente ſcripſerunt, non temere credo locum inventum iri, ubi *teſtimonium* pro *teſtamento* ſumatur : ac ita verba confundantur res tam diverſas ſignificantia ; in locis ſaltem indubitatæ integritatis : fragmentum enim Regularum Latinitatis eſt depravatiſſimæ, nec apud Tacitum *in vita Agricolæ*, quem laudat Pithœus, id comparet in noſtris codicibus. Ac illud *teſtamenta dicere* pro *teſtimonia dicere* mihi novum eſt atque inauditum. Tandem quoque teſtimonia, quæ, nempe, ſcripto eduntur, *l. 3. §. 3. & 4. D. de teſtib.* conſignari bene poſſunt dici, uti dicuntur teſtationes conſignari *l. 9. §. 5. D. de pœn.* quia a pluribus ſignabantur, ut indicat Quinctilianus *Inſtitution. Orator. lib.* V. *cap. 5.* idque notatum quoque Salmaſio *ad jus Attic. & Roman. cap. 30.* Ceterum totum locum ita refingit jam laudatus Senator Bynkershoek. *Qui falſas teſtationes dicendas, teſtamentave falſa facienda aut conſignanda dolo malo curaverit.* Sed ſatis de difficili ac vexato hoc loco, cui invitus tamdiu inhæreo ; quia res mihi non eſt liquida : nec poteram tamen quæ Viri Inſignes conjecerunt, plane ſilentio præterire. IDEM.

13. *Teſtamentave invicem dicenda*] In Pandectis *teſtimonia*, & in *l. 1. D. eod.* male, ut mihi quidem videtur, *inſpicienda*. An teſtamentum pro teſtimonio? ut contra teſtimonium pro teſtamento apud Cornelium Tacitum in vita Agricolæ, & in veteri Regularum fragmento cujus ſupra memini : & ſane in utroque nomine præter teſtationem nihil revera agnoſcimus. Verbi tantum productio variata eſt. Non fruſtra tamen rerum cauſa hæc diſtinguuntur, ut in *l. 15. D. hoc tit.* Cæterum nec fruſtra ait *dicenda aut conſignanda*. Nam teſtimonium vel per tabulam datur, vel coram dicitur : hoc quidem olim in publicis religioſe obſervatum, illud ſuo tempore potius in uſu fuiſſe teſtatur auctor libri de oratoribus qui Tacito paſſim tribuitur, quem ego libentius M. Fabii librum de

lo malo [15] curaverit, [16] Licinio V. & Tauro Conſſ. [17] Item qui [18] ob ſtruendam advocationem, teſtimoniave pecuniam acceperit, pactusve fuerit, ſocietatem coierit, [19] aut aliquam delationem interpoſuerit. [20] Item ſi quis coierit ad [21] occiſionem

cauſis corruptæ eloquentiæ inſcriberem, niſi me annorum ratio aliquatenus remoraretur. Non eſt vero utriuſque teſtimonii eadem fides *l. 3. §. Gabinio. D. de teſtib.* PITH.

14. *Dolo malo*] An lex Cornelia doli meminerit, an ex re ipſa dolus ſit præſumptus, eſt incertum. Dixi ad Paulum *Sententiar. lib.* V. *tit. 25. §. 1.* quod notavit quoque is, quem modo laudavi, Bynkershoek *loc. cit.* SCHVLTING.

15. *Curaverit*] Mihi non diſplicet, ut in præcedentibus ex *d. l. 9. §. 3.* legeretur *ad falſas*, & hic *coïerit*: & inde emendari velim quoque *l. 1. pr. D. eod. tit.* quamvis quod in quibuſdam antiquis editionibus ita ſit excuſum, *in falſas &c. coierint*, id probare nequeam. In notis corrigere res eſt licita: at in contextum admitti talia non debent. Hæc vero lectio *curaverit* quoque commode ſeſe habet, ac ſic in *l. 1. pr. D. eod. tit.* pro *coierit* Salmaſius legit *cœraverit* quomodo olim loquebantur pro *curaverit.* At Graviſſimus Bynkershoek mallet *confecerit*, hoc modo, *qui falſas teſtationes faciendas, teſtimoniave falſa inſpicienda dolo malo confecerit.* Sed & hic dubito, an recte dici poſſint falſæ teſtationes faciendæ confici. IDEM.

16. *Licinio V. & Tauro Conſſ.*] Salmaſius legit *Licinio V. & Calpurnio Conſſ.* Apud Tacitum *Annal. lib.* IV. *cap. 62.* ſcriptum eſt, *M. Licinio, L. Calpurnio Coſſ.* Conſulatus incidit in annum Tiberii XIV. Ego tamen non auſim mutationem illam ſequi, cum, etſi hoc intelligas factum illo eodem anno, ſic quoque Licinio potuerit deinceps eſſe additus Conſul ſuffectus Taurus, qualium ſæpe in Senatuſconſultis mentio, veluti in Trebelliano, Vellejano, aliiſque. IDEM.

17. *Item qui ob ſtruendam advocationem, &c.*] Pro *ſtruendam* mallem *inſtruendam*, quod eſt in *l. 1. §. 1. D. de leg. Cornel. de falſ.* & quo modo legit Cujacius *Paratitl. tit. C. ad leg. Cornel. de falſ.* Sane, uti rectiſſime dicitur *ſtruere dolos*, vel *litem*, vel *periculum*, ac ſimilia, ita recte dici *ſtruere teſtimonia* vix crediderim. At optime dicemus *inſtruere advocationem*, & *teſtimonia*, vel *litem inſtruere advocatione, teſtibus*, quo modo ſcriptum eſt in *l. 20. D. eod. tit.* Nec ego cauſam video, quare aliud jus, aliudve Senatuſconſultum intelligatur hoc in loco ab eo, quod memoratur in *d. l. 1. §. 1.* nec probo, ut in *d. l. 1. §. 1.* credamus Marcianum ſcripſiſſe *ſtruendam*, & Hermogenianum in *d. l. 20.* itidem, *ſtruendam advocationem, teſteſve*, quaſi hoc verbo *ſtruendam* plus denotaretur, nempe ut res fieret dolo malo, & cum machinatione: at hæc a Triboniano mutata eſſe; nulla certe ratione: ac id merito explodit plus ſemel mihi laudatus Bynkershoek *Obſervation. lib.* III. *cap 19.* qui ex profeſſo hac de re agit. Ceterum hic coërcentur, qui pecunias accepere, ut efficerent, quo lis aliqua inſtructa eſſet advocatis, (ſive iis, qui cauſis agendis quoquo ſtudio operantur, quomodo eos definit Vlpianus *l. 1. §. 11. D. de extraordinar. cognitionib.*) & teſtimoniis. Advocatorum conductores, qualis aliquis memoratur ab Apulejo *Apolog.* & teſtium coëmptores hic intelligit Salmaſius *ad jus Attic. & Roman. cap. 30. p. 885.* poſt multa diſputata, & refutatum Heraldum *de rer. judicatar. auctoritat. lib.* I. *cap. 6.* quæ hic proferre & examinare non libet. Ego ſecundum verba intelligo non alios, quam qui, ut advocatos & teſtes conquirerent, pecuniam accepere, quamvis etiam illud, ob quod eam accepere, ne quidem fecerint: uti accidit in ſpecie *l. 3. §. 1. D. de calumniatorib.* modo res acta ſit dolo malo, quod ex præcedentibus hic quoque non invitus ſubintelligam. IDEM.

18. *Ob ſtruendam*] Fl. *ob inſtruendam* in *l. 1. D. eo.* & paulo poſt, *ad obligationem innocentium*, pro, *in accuſationem*, ſic enim & hic lubens reponerem ex *l. 2. D. de concuſſionib.* niſi quis *in occiſionem* malit dictum, ut *in necem*, id eſt, in perniciem. Et infra *renunciandum remittendumve*, non *denudandum.* Denunciat accuſator reo, ut eos teſtes producat, quibus ſuam ipſe accuſationem confirmare velle ſe dicit, ut ex Apuleji priore Apolog. conſtat. Cæterum qui improbe coëunt in alienam litem, ut quicquid ex condemnatione in rem actoris redactum fuerit inter eos communicetur, lege Julia de vi privata tenentur ex SC. Voluſiano *l. 6. D. ad l. Juliam de vi privata.* PITH.

19. *Aut aliquam delationem interpoſuerit*] Apud Hermogenianum *d. l. 20.* ſcriptum eſt, *obligationem, pactionem fecerunt.* Vnde & pro *delationem* mallem *obligationem*: nec aliter Cujacius *Paratitl. Cod. dict. tit.* Non habentur hæc & aliqua ſequentia in *d. l. 1. §. 1.* SCHVLTING.

20. *Item ſi quis coïerit*] Hoc novum videtur caput Senatuſconſulti, quod in *d. l. 1. §. 1.* cum præcedenti videtur confundi, an a Marciano, an Triboniani, an librariorum culpa, non definio. IDEM.

21. *Occiſionem*] In *d. l. 1. §. 1.* ſcriptum eſt *obligationem*, pro quo Heraldus ac Grotius poſt illum legunt *oblocutionem*: quod merito aliis diſplicuit. Maxime mihi placeret *accuſationem*, ex *l. 2. D. de concuſſion.* quod & in *d. l. 1.* & hic mallet Pithœus: nec aliter Cujacius *eod. loc.* quamvis nec ſtatim audeam damnare, licet nec plane probem, *ad occiſionem* pro *in necem, in everſionem*: & illud *obligationem*, hoc ſenſu, ut implicetur quis litibus: quo modo hæc expoſuit is, cujus ſæpius jam mentionem feci cum honore, Bynkershoek *dict. loc.* Obligatio, cujus Hermogenianus meminit *d. l. 20.* non ſpectat innocentes, ſed illorum eſt, qui inter ſe paciſcuntur. Tribonianum in *d. l. 20.* aliquid mutaſſe, liquido jurare audet Salmaſius. Ego ne affirmationis quidem, nedum juris jurandi talis cauſam hic invenio: nec etiam hoc Senatusconſulti caput illic tangitur, ſed præcedens. IDEM.

22. *Cit-*

ſionem innocentium, Senatusconſulto, quod [22] Cotta [23] & Meſſala factum eſt, cohercentur. Sed & ſi quis [24] ob venundandum, vel * denudandum * non remittendumve teſtimonium pecuniam acceperit, Senatusconſulto, quod [25] duobus Geminis Conſſ. factum ſit, poena legis Corneliae adficitur. Et reliqua.

22. *Citta & Meſſala*] Hoc diverſum eſt ab illis quæ iisdem Coſſ. facta referuntur in *l. 12. §. ſi ſervus. D. de accuſat. l. 4. §. proficiſci. D. de off. Proconſ.* Fuerunt vero & alia SC. circa legem Corneliam. Et hoc fortaſſe ex SC. eſt, quod falſi nominis vel cognominis adſeveratio pœna legis Corneliæ coërcetur *l. 13. D. ad leg. Cornel. de falſ.* videlicet ſi id in fraudem alterius factum ſit, ſive quo quid alienum interciperetur aut poſſideretur, ut Paulus ait *lib. V. Sent.* Alioqui libero nominis cognominisque mutatio periculoſa non eſt, *l. 1. C. de mutat. no.* nam ſervo ſolus dominus pro arbitrio nomen imponit, & ad voluptatem quidem, ut in Orat. pro Roſc. Amerino notavit Vulcatius, ſeu quis alius vetus interpres, cujus fragmenta quædam viſpellionum aliquando manibus precio extorſimus. Sic quæ more apud veteres recepto ſtupri licentiam apud Ædiles profitebantur nomina mutaſſe vel unius Plauti locus ex Pœnulo arguit. *Hodie,* inquit, *earum mutarentur nomina, Facerentque indignum genere quæſtum corpore.* Nam quod Juvenalis Meſſalinam Lyciſcæ titulum mentitam ait, ad fornicis titulos magis pertinet, de quibus eſt & illud Petronii. *Video quoſdam inter titulos nudaſque meretrices furtim conſpatiantes.* Sic enim eum locum plane reſtituendum libri me veteres poſt Senecam docuerunt. Sic & C. Stagenus Ligur impune ſe ipſe adoptavit, & de Stajeno, Ælium fecit, ut M. Tullius jocatur in Bruto: ſed usque adeo infeliciter, ut pene ubique verum nomen amiſerit. Nam in omnibus fere exemplaribus Stalenus ſcribitur, ut & in Topicis & actionis ſecundæ in Verrem *lib.* II. qui eſt de jure dicundo. *Quem tu mihi Tubulum, quem Stajenum*, ubi vulgo corrupte, *Quem tu mihi Balbum, quem Stalenum.* Itemque pro A. Cluentio, *Dico de C. Ælio Stajeno*, & paulo poſt. *Qui tu*, inquit, *Pacete, hoc enim ſibi Stajenus cognomen ex imaginibus Æliorum delegerat, ne ſi ſe Ligurem feciſſet, nationis magis ſua quam generis uti cognomine videretur.* Sed vereor ne etiam apud Saluſtium in poſteriore oratione ad C. Cæſarem de Rep. ordinanda hoc idem nomen hactenus amiſerit eo loco. *Reliqui de factione ſunt inertiſſimi nobiles, in quibus, ſicut inſtituo, præter nomen nihil eſt additamenti,* legendumque ſit potius, *in quibus ſicut in Stajeno.* Quod ex his quæ poſuimus interpretationem accipit. Notus eſt Stajeni paries, nota Æliorum virtus ab Ennio usque laudata. Sed vetuit poſtea Claudius peregrinæ conditionis homines uſurpare nomina duntaxat gentilitia, ut Suetonius in Claudio ſcripſit. PITHOEVS.

23. *Et Meſſala*] Excidit forte *Conſſ.* Incidit hic Conſulatus in annum V. C. IↃCCLXXIII. Chriſti XX. SCHVLTING.

24. *Ob venumdandum, vel* denudandum* non remittendumve &c.*] Recte pecuniam quis dicitur accipere ob teſtimonium perhibendum, uti legitur *hoc tit. n. 5.* ac talis teſtimonium tunc vendit, ſive venumdat: at pecunia pro venumdando tantum non ſolet dari, ut tunc adhuc poſtea emant; niſi *venumdandum* accipias pro *præſtandum*, ſive *perhibendum*: quo modo Senatum locutum eſſe non auſim affirmare. Ceterum non diſplicet, quod Cujacius *loc. all.* reponit, *denunciandum, vel non denunciandum, remittendumve*: & ex *denunciandum* natum eſſe potuit *venumdandum.* Atque ita priora exprimuntur in *l. 2. D. de concuſſion.* Illud tamen *non* ante *remittendum*, quod antecedit aſteriſcus, videri poſſet exigere tale quid *remittendum, non remittendumve.* Sic oratio erit plena. Nihil tamen hic definio. Denunciat teſtimonium magiſtratus, judexve, *l. 6. pr. D. de leg. Jul. repetundar.* vel accuſator, hoc eſt, teſtibus denunciat, ut adſint ad dicendum teſtimonium, ad quod in publicis judiciis jam olim cogi poterant, denunciante judice vel accuſatore, teſte Quinctiliano *Inſtitution. Orator. lib. V. cap. 7.* & denunciationis meminit Cicero *pro Roſc. Amerin. cap. 38. in Verr. lib.* I. *cap. 19.* aliique: eoque pertinet *l. 4. D. de teſtib.* & ſic quoque *denunciandum* legendum eſt in *l. 1. §. 2. D. de leg. Cornel. de falſ.* quo modo & illic habent editiones antiquæ vulgatæ: non *renunciandum*, quod habet liber Florentinus, ac placet Heraldo *de rer. judicatar. auctoritat. lib.* I. *cap. 6.* & Grotio *Flor. Sparſion. ad l. ult. D. de concuſſion.* qui id reponi quoque volunt in *d. l. ult. D. de concuſſion.* Ille vero putat, *renunciare* eſſe *dicere*: & *remittere* idem eſſe, quod *non dicere*; adeoque pro gloſſemate habet in *d. l. 1. §. 2.* illa verba *dicendum, vel non dicendum.* Grotius autem cenſet, *renunciare* eſſe *negare, ſe quidquam ſcire.* At neuter ulla auctoritate evincit, verba illa *renunciare*, ac *remittere* illo ſenſu accipi: meritoque illa improbarunt crebro mihi laudati Salmaſius *ad jus Attic. & Roman. cap. 30.* & Bynkershoek *Obſervat. lib.* III. *cap. 19.* quorum poſterior recte notat Pithœum in explicatione verbi *denunciare*: & obſervat aliam eſſe hanc denunciationem ab illa, cujus meminit Apulejus *Apolog.* ubi indicitur reo exhibitio ſervorum ad quæſtionem. Ceterum remiſſio eſt liberatio ab onere dicendi teſtimonii, quæ habere poſſet locum & ante, & poſt denunciationem. Et in *d. l. 1. §. 2.* dum denunciandi & remittendi tantum fit mentio, tamen videtur id ita debere accipi, ne qui ob non denunciandum, vel non remittendum pecuniam accepit, excludatur. IDEM.

25. *Duobus Geminis Conſſ.*] C. Fuſio Gemino, & L. Rubellio Gemino, anno V. C. IↃCCLXXXII. Chriſti XXIX.

TITVLVS IX.

(*Incipit de Familiari Teſtimonio non admittendo.*)

I. ITEM MOYSES. [2] *Falſum teſtimonium non dabis adverſus proximum tuum*

II. VLPIANVS libro VIIII. de officio Proconſulis ad legem Juliam de vi publica & privata. [3] EADEM lege quibusdam teſtimonium omnino, quibusdam interdicitur invitis, capite octogeſimo VII. & capite octogeſimo octavo, in haec verba, * his verbis * HOMINIBVS HAC LEGE IN REVM TESTIMONIVM DICERE NE LICETO, qui ſe ab eo, parenteve ejus, libertove cujus eorum * libertus libertaverit, * quive impubes erit, * quive eorum in integrum reſtitutus non eſt, quive in vinculis cuſtodiaque publica erit, [4] quive depugnandi cauſa auctoratus erit, quive beſtias depugnare locavit, locaverit, praeterquam [5] quIaculandi cauſa ad Vrbem miſſus eſt, erit, palamve corpore quaeſtum faciet. fecerit: quive ob teſtimonium dicendum pecuniam accepiſſe judicatus erit: neve quis eorum hac lege in reum teſtimonium dicat. Capi-

1. *Incipit de familiari teſtimonio non admittendo*] Editio Lugduno Batava hunc titulum hic exhibet præter verbum *incipit*, quem editiones aliæ tantum ad calcem hujus capitis habent, unde cum apertiſſimum ſit, eum eſſe genuinum, illum hic reponere religio mihi non fuit loco aſteriſcorum, quos aliæ editiones oſtendunt. Solent in hoc libello tituli, qui in principio erant collocati, ad calcem repeti. SCHVLTING.

2. *Falſum*] *Exod. XX.* PITH.

3. *Eadem lege*] Lege Julia publicorum judiciorum enumeratæ ſunt perſonæ, quibus teſtimonium invitis denunciari non poteſt, ſeu potius quæ a dicendo teſtimonio exenſantur, interdum etiam volentes, *l 4. D. de teſtib.* De eis qui omnino a teſtimonio arcentur, nihil videtur illa lege cautum. Sed multæ aliæ leges in ſua quæque quæſtione de ea re caverunt, ut lex Julia de vi, & repetundarum, & peculatus *l. 5. & 13. D. eo.* Et hic quidem ejus quæ de vi fuit duo capita proponuntur, quorum prius ſic reſtituendum arbitror ex Calliſtrato in *l. 3. §. lege. D. de teſtib. Eadem lege. q. teſt. omnino, quibus. inter. invitis capite LXXXVII. & capite LXXXVIII. in hoc his verbis: Hominibus hac lege in reum teſtimonium dicere ne liceto, qui ſe ab eo parenteve ejus libertove ejus cujus eorum libertus libertave erit, liberaverit, quive impubes erit, quive judicio publico damnatus, quive eorum in integrum reſtitutus non eſt, quive in vinculis cuſtodiaque publica erit, quive depugnandi cauſa auctoratus erit, quive beſtias depugnare locavit, locaverit, praterquam qui jaculandi cauſa ad urbem miſſus eſt, erit, palamve corpore quaeſtum fecit, fecerit, quive ob teſtimonium dicendum pecuniam accepiſſe judicatus erit, neu quis eorum hac lege in reum teſtimonium dicat. Capite &c.* Non fruſtra autem diſtinguit auctoratum ab eo, qui beſtias depugnare locavit, ut & Paulus lib. ſingulari de adulteriis. Nam hic quidem operas turpiter tantum locat, ille torum ſe ſerviliter addicit: & recte Acron atque Porphyrio auctoratos appellari ſcribunt eos, qui ſe ludo vendunt. Nam & ſic de iisdem ut opinor Manilius *lib. IV. Aſtron.*

Nunc caput in mortem vendunt, & funus arenæ,
Atque hoſtem ſibi quisque parat.

Hoc formula ipſa indicat ex Petronii noſtri Satyrico antehac prodita, quam & hic meo jure adſcribam. *In verba*, inquit, *Eumolpi ſacramentum juravimus, uri, vinciri, verberari, ferroque necari, & quicquid aliud Eumolpus juſſiſſet, tanquam legitimi gladiatores domino corpora animosque religioſiſſime addicimus.* Quo pertinet & illud Tibulli *lib. 1. Eleg.*

Vre meum potius flamma caput, & pete ferro
Corpus, & intorto verbere terga ſeca. IDEM.

4. *Quive depugnandi cauſa auctoratus erit*] Hoc non habet Caliſtratus *l. 4. §. 5. D. de teſtib.* An induxit Tribonianus? ob *l. un. C. de gladiatoribus penit. tollend.* De auctoratis actum quoque *ad tit. 5. n. 3.* SCHVLTING.

5. *Qui aculandi*] Sic Vet. fortaſſe, *jaculandi*, repetita ex ſyllaba priore litera. Jaculatores dicebantur qui leonibus aliisve feris animalibus in Circo conficiendis operam dabant, quales a Boccho primum miſſos cum L. Sylla leones in Circo ſolutos dediſſet, Seneca teſtatur in *lib. de brevit. vitæ.* Porro ex hoc loco ſatis apparet legibus Romanis non congruere, quod Hermenop. *lib. 1. Prochiri* ex Praxi Magiſtri tradit, in teſtibus de vi nec mores nec vitæ qualitatem ſpectari. PITH. In edd. Pariſ. cIↄ Iↄ CLXXXIX. eſt *quIaculandi*, hoc eſt, *qui jaculandi*, quod retinui. SCHVLTING.

6. He-

Capite octogeſimo ſeptimo his. [6] HOMINES INVITI IN REVM teſtimonium ne dicant, [7] qui ſobrinus eſt ei reo, proprioreve cognatione conjunctus, quive [8] ſocer, gener, vitricus, privignusque ejus erit. Et reliqua.

III. PAVLVS libro Sententiarum V. ſub titulo de teſtibus [9] & quaeſtionibus. [10] SVSCEPTOS teſtes, & eos vel maxime, quos accuſator de domo eduxit, vel vitae humilitas infamaverit, interrogari non placuit: in teſtibus enim & vitae qualitas ſpectari debet, & dignitas * [11] ſi ſint [12] adfinem, vel cognatum inviti teſtes interrogari non poſſunt. Adverſus ſe invicem parentes & liberi, [13] itemque liberti nec volentes ad teſtimonium admittendi ſunt; quia rei verae teſtimonium neceſſitudo perſonarum plerumque corrumpit.

6. *Homines inviti*] Ergo in *l. 5. D. de teſtibus, In legibus*, id eſt, non tantum in lege publicorum judiciorum, ſed & in lege Julia de vi, &c. PITH.

7. *Qui ſobrinus eſt &c.*] De his aliqua notavi ad Vlpianum *tit. 1. §. 1.*

8. *Socer, gener*] Hoc quoque lege Julia & Papia cautum fuiſſe putat Jac. Gothofredus *ad cap. 6. leg. Jul.* Verum id non poteſt colligi ex *l. 5. D. de teſtib. & l. 146. D. de verbor. ſignification.* quarum prior, ex qua id collegit, tantum docet, generi appellatione ſponſum, ac ſoceri ſponſæ patrem contineri in legibus, quibus cavetur, ne hi inviti cogerentur dicere teſtimonium: at inde non ſequitur, legem illam id quoque caviſſe: imo leges illæ citantur tamquam aliquid a Julia & Papia diverſum præſcribentes. SCHVLTING.

9. *Et quæſtionibus*] Titulus eſt 15. ubi non ſunt in noſtris codicibus illa *& quæſtionibus*, & de illis agit titulus 14. & 16.

10. *Suſceptos teſtes*] Sic Vetus exempl. ſed quis non admittat *ſuſpectos?* Atque ita hodieque ſcriptum legitur apud Paulum *lib. V. Sentent.* additurque, *Suſpectos gratiæ.* Ego vetuſtiorem ſcripturam non temere contemnendam cenſeo. Suſcepti dicuntur & clientes, quos paterfamilias in fidem ſuam ita ſuſcipit, ut pars quodammodo familiæ cenſeantur, quam ob cauſam libertis fere conjungi ſolent, ut in *l. 3. D. de uſu & habit. l. 5. D. de his qui dejec. vel eff. l. 7. D. de capt. & poſtl. l. 89. D. de furt. l. 3. C. de novationib.* Ejus veteris juris reliquiæ adhuc extant in *l. quidam cum filium, 132. D. de verb. obl.* quod ex Servio & Salviano JAC. CVJACIVS Doctor meus jampridem in lucem protulit, ut & alia multa hactenus hominibus noſtris incognita, per quæ

Illum ſumma manet Romani gloria juris.

Atque utinam vir immenſæ doctrinæ & cum priſcis illis legum coryphæis ſine invidia comparandus, cujus me ſtudioſorum numero cenſeri hoc unum eſt quod in maxima laudis parte ponam, ad hæc quoque vel invitatus deſcendere voluiſſet. Nam illis quantum meriti noſtra hæc perturbata exaratio detrahit, tantum ex ejus doctiſſimis & abſolutiſſimis commentariis accederet ſplendoris & gloriæ. Non abs re igitur ſuſceptorum & clientum teſtimonium ut domeſticum non admittitur, *l. 24. D. de teſtib. l. præſenti, 6. §. penult. C. de iis qui ad Eccleſ. conf.* in qua familiaris nomen & ad ſuſceptum non male referetur. Sane Gellius ex M. Catonis oratione in Lentulum inter cætera & hoc refert, *Teſtimonium adverſus clientem nemo dicit, lib. V. Noct. c. 13.* Suſceptorum etiam nomine utitur Jul. Severianus in præceptis Rhetoricis, quorum fragmenta quædam poſt integriorem editionem Cornel. Celſi titulo nuper proſtituta ſunt. PITH. Nos defendimus *Suſpectos*, quod eſt apud Paulum, ubi & alia ad hæc verba notavimus.

11. *Si ſint*] Malim ut apud Paulum, *In adfinem vel cognatum.* Eſt vero hoc ex lege Julia publicorum judiciorum, ut idem Paulus tradit in *l. 10. D. de grad. & adfinib.* in qua tamen agnatorum nomen & pro cognatis poſitum legimus. PITH.

12. *Adfinem vel cognatum*] In ora cod. Scalig. eſt, *affines vel cognati:* verum rectius Pithœus legit *in adfinem vel cognatum:* & idem erit, an in affinem vel cognatum teſtis rogetur, an adfines vel cognati in alios, qui, nempe, ipſis tales ſint. SCHVLT.

13. *Itemque liberti*] Et hoc habet optimum exemplar. nec fortaſſe abſurde neceſſitudinis nomen etiam de libertis uſurpabitur, & de ſervis, ut in *l. 2. C. Th. de teſtament.* Eſt enim ut ſanguinis, ſic & amicitiæ & affinitatis, & officiorum neceſſitudo quædam. quamquam illud, quod Calliſtratus ait, propter reverentiam perſonarum quosdam non admitti ad teſtimonii fidem, omnibus magis conveniat. PITH.

Explicit Titulus de familiari teſtimonio non admittendo.

TITV-

TITVLVS X.

Incipit de Depoſito.

I. MOYSES DICIT. [1] *Si aliquis dabit proximo ſuo argentum, vel vas ſervare, & furatum fuerit de domo hominis; ſi invenitur qui furatus eſt, reddet duplum: quod ſi non fuerit inventus fur, accedet is, qui commendatum ſuſceperat, ante Dominum, & jurabit, nihil ſe nequiter egiſſe de omni re commendata proximi ſui, & liberabitur.*

II. MODESTINVS [2] libro Differentiarum ſecundo [3] de depoſito [4] vel commendato. COMMENDATI judicio [5] conventus etiam culpam praeſtare cogitur: qui vero depoſiti convenitur, de dolo, non etiam de culpa condemnandus eſt: commodati enim contractu, [6] quia utriusque contrahentis utilitas intervenit, utrumque praeſtatur: [7] in depoſiti vero cum ſola doponentis utilitas vertitur, ibi dolus tantum praeſtatur. Sed in ceteris quoque partibus juris iſta regula cuſtoditur: ſic enim [8] & in fiduciae judicio, [9] & in actione rei uxoriae & dolus, & culpa deducitur: quia utriusque contrahentis utilitas intervenit. [10] In mandati vero judicio dolus * non etiam tutoris utilitas in ad-

1. *Si aliquis*] *Exod. XXII.* PITH.

2. *Libro Differentiarum ſecundo*] Ex hoc exſtant in Digeſtis duo tantum fragmenta, *l. 23. depoſiti, & l. 20. D. de re judicat.*

3. *De Depoſito vel commendato*] Exponit hic diſcrimen inter depoſitum, & commodatum: quod nomen hic, & mox pro *commendato* reſtituendum eſſe, bene monuit Pithœus. SCHVLT.

4 *Vel commendato*] Commendare nihil aliud eſt quam deponere *l. 186. de verbor. ſignif.* Sed hic Modeſtinus differentias perſequitur inter commodatum & depoſitum. Itaque commodati nomen ubique reſtitui malim. PITH.

5. *Conventus eſt*] Repoſui, *conventus etiam culpam &c.* IDEM.

6. *Quia utriusque contrahentis utilitas intervenit*] V. C. Franc. Hotmanus *Obſervat. lib. IV. cap. 14.* ita legit, *quia vel ſolius accipientis, vel utriusque utilitas.* Et certe res ita ſe habet: ac quidem plerumque in eo non utriusque, ſed commodatarii ſolius utilitas vertitur, *l 5. §. 2. l. 18. pr. D. commodat.* SCHVLT.

7. *In depoſiti vero cum ſola*] Vet. *cauſula*, poteſt vero & in depoſito depoſitarii utilitas verti, *l. 5. §. 2. D. Commodati.* PITH.

8. *Et in fiducia judicio*] Sane in fiducia pignoris quæ inſtar legis commiſſoriæ eſt, quin hoc verum ſit dubitari non poteſt, *d. l. 5. §. 2.* vel cum fundus ea lege alicui mancipatur, ut eum mancipanti remancipet, veluti ſi quis tempus dubium timens amico potentiori fundum mancipio tradat, ut ei cum tempus ſuſpectum præterierit, reddat: quo etiam genere fiduciam contrahi Boëtius tradit. Nam hoc certe contractu quamvis commendati ſive depoſiti ſpeciem quandam gerat, fiduciarius tamen revera ſit dominus. At cum fiducia ita contrahitur, ut ſervus ſuis nummis ematur atque manumittatur, nomen imaginarius ille emptor accommodat, prætcrea nihil illi adeſt abeſtve, *l. 4. §. ſive autem. D. de manumiſſ.* In mancipatione etiam liberi hominis quæri poteſt quæ utilitas fiduciarii interveniat: nam ſeſtertius ille nummus aſſium quatuor, qui dicis gratia numerationis loco non in hac ſolum, ſed in omni alia imaginaria venditione interveniebat, vix eſt ut revera precium dici poſſit, *l. 10. §. ult. D. de adq. poſſ. l. 43. D. locat. l. 16. D. de reg. jur.* tale ſaltem quod fiduciario diligentiam imponat. Nec inficior tamen etiam in hujusmodi contractibus majore aliquo precio fidem commodari poſſe, & hos nonnihil ad mandatum accedere. IDEM. De fiducia plura legere eſt in notis ad Paulum *Sententiar. lib.* II. *tit. 13.* ubi rem expoſuimus aliter, ac Pithœus *hoc loc.* aliique Viri Eruditi.

9. *Et in actione rei uxoriæ*] Tribon. ſcripſit, *in pignore & in dote l. 5. §. 2. & l. 8. D. commodati.* PITHOEVS.

10. *In mandati vero judicio dolus*] Deſunt hic nonnulla, quæ forſitan non male ita ſupplebuntur. *In mandati vero judicio dolus & culpa præſtatur: itemque in tutelæ judicio, quamvis pupilli non etiam tutoris utilitas in adminiſtratione verſetur.* In mandati judicio quin & culpa vel levis præſtetur dubium non eſt. Idem-

adminiſtratione verſatur. Depoſiti damnatus infamis eſt: qui vero commodati damnatur, non fit infamis: alter enim propter dolum, alter [11] propter culpam condemnatur. [12] Actione depoſiti conventus [13] ciVariarum nomine [14] apud eundem judicem utiliter experitur: at is, [15] cui res commendata eſt, improbe ciVariarum exactionem intendit. Impenſas tamen neceſſarias jure perſequitur, quas forte in aegrum, vel alias laborantem impenderit. * [16] Reſpondit depoſita ſi ſubripiatur, [17] dominus domus habet furti actionem, quamvis apud quem res depoſita eſt [18] interſit ob impenſas in rem factas [19] ſe retinere: is vero, cui res commodata ſit, furti experiri debebit, [20] ſi modo ſolvendo fuerit. Actio commodati ſemper in ſimplum competit: depoſiti vero [21] nonnumquam in duplum, ſcilicet, ſi ruinae, vel naufragii, vel incendii, aut tumultus cauſa res deponatur.

III. [22] ERMOGENIANVS ſub titulo de depoſito hujuſmodi inſerit conſtitutionem. IDEM Auguſtus Caeſar Fl. Munatio. EVM, qui ſuſcepit depoſitum, dolum, non etiam caſum praeſtare, certi juris eſt. Cum itaque proponas, ignis vi quaedam cremata de his, quae tibi fuere commendata, nec ullum dolum in

Idemque videtur in tutore ſtatuendum, qui aliena quodammodo ex mandato gerit negotia, cujus tamen ſcio in quibuſdam partibus levem culpam excuſari, *l. 7. §. competit. D. de adminiſt. tut.* De leviſſima quæri non abs re poteſt. Sed hæc tractatio amplior eſt quam ut notis capi queat. IDEM. Reſtitutio Pithœi placet magis quam Jacobi Gothofredi *ad l. 23. D. de regul. jur.* qui reponit tantum. *In mandati vero judicio domini ſolius, non procuratoris utilitas in adminiſtratione verſatur.* Verum hic diſerte mentio doli, & tutoris fit, quorum neutrum habet Gothofredi emendatio: & potuerunt multa excidiſſe. SCHVLT.

11. *Propter culpam*] Hoc eſt, *etiam propter culpam.* Plura ejus generis allata ſunt ad Vlpianum *tit. 22. §. 25.*

12. *Actione depoſiti*] Hinc ſumpta eſt *l. 23. D. depoſiti:* in qua cur illa verba adjecta ſint *ſervo conſtituto,* non intelligo: niſi *reſtituto* aut legatur aut intelligatur. PITH. Cujacius *Recitationib. ad l. 23. D. depoſit. ad Modeſtin. Differentiar. lib.* II. exiſtimat illa verba *ſervo conſtituto* in *d. l. 23.* eſſe a mala manu.

13. *Cibariarum*] *Cibariorum l. 18. §. 1. D. Commod.* & apud eundem Modeſtinum in *l. 4. D. de alim. leg.* ſic & *alimonium* legitur & *alimonia.* PITH.

14. *Apud eumdem judicem*] Ne quis in diverſa judicia diſtringatur, *fac. tit. D. ex quib. cauſ. ad eumd. judic. eat.* & ne cauſæ continentia dividatur, *l. 10. C. de judic.*

15. *Cui res commendata*] Melius, *Commodata.* PITH.

16. *Reſpondit depoſita*] Fortaſſe melius, *Res apud te depoſita ſi ſubripiatur, dominus domui, &c.* ut ſit *domui* dictum quemadmodum alias in Pandectis *domi* ſecundo caſu. Sed hic ſupereſſe videtur. Idem vero obtinet & ſi depoſitarius culpam promiſerit aut depoſitionis precium acceperit: quibus tamen caſibus vi bonorum raptorum datur, *l. 2. §. ſi in re. D. vi bonor. rapt.* Apud Quintilianum *Declamat.* CCCLXI. depoſitarius furem damnaſſe quadruplumque exegiſſe fingitur ſcholaſtica licentia: cujus eſt etiam illud, non potuiſſe dominum furti agere. Quæ in foro nullus prudens dixerit. IDEM.

17. *Dominus domus*] Rectius abeſſet illud *domus*: quod vidit & Pithœus: non enim hic de domino domus, ſed de domino rei depoſitæ quæſtio eſt: niſi pro *domus* malis *quidem*, quod eſt in ora ed. Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. SCHVLTING.

18. *Interſit ob impenſas in rem factas*] Igitur intereſſe debet alicujus ob rem ipſam, & ut de ea teneatur, ut furti poſſit agere. IDEM.

19. *Se retinere*] Retentio ergo depoſitario ob impenſas neceſſarias datur: nec ea hodie videtur ſublata per *l. 11. C. depoſit.* quæ lex de hac retentione non agit. Sed hoc latius tractavit V. C. Arn. Vinnius *Selectar. Quæſtion. lib.* I. *cap. 51.* IDEM.

20. *Si modo ſolvendo fuerit. Actio.*] Veteris libri ſcriptura hæc fuit. *Si modo ſolvenda actio fuerit.* Cæterum caſus eſt quo commodatori furti actio datur, licet dominus ipſe furti agere non poſſit in *l. Si uxor, 28. D. de act. rer. amot.* Pertinet vero hic locus ad *l. ult. C. de furt.* PITH. Idem viſum eſſe Sabino patet ex *l. 53. §. 1. D. de furt.* Juſtinianus commodanti electionem dedit, an cum fure, an cum commodatario velit agere, *§. 16 Inſt. de obligationib. quæ ex delict. naſcunt. l. ult. C. de furt.* SCHVLTING.

21. *Nonnunquam*] Ita Prætor hoc reſtrinxit edicto *l. 1. §. 1. D. depoſit.* duodecim tabulæ generaliter dabant, *hoc tit. n. 7.* IDEM.

22. *Ermogenianus*] Hoc reſcriptum & ſequentia in fragmentis hujus Codicis relata a nobis, & illic nonnulla ad ea notata invenientur.

in ſubtrahendis rebus adhibitum, Rector provinciae nihil contra juris rationem fieri patietur. Et quoniam nec tu quereris moras, adhibita [23] varietatem negotium inter vos ortum ſecundum ordinem ſua ratione decidetur. Subſcripta VIII. Kal. Jul. Serdica, Auguſtis Caeſaribus.

IV. IDEM Auguſtus & Caeſar Fl. Aurelio Attenico Andronico. Eos, penes quos veſtem, & argenti materiam depoſuiſſe proponis, apud Rectorem provinciae convenit interrogari. Quod ſive teneant, ſive dolo fecerunt, quo minus poſſint reſtituere, ſecundum bonam fidem tibi ſatisfacere compellet. Subſcripta VI. Kl. April. Syrmi. Caeſſ. Conſſ.

V. IDEM Auguſtus & Caeſares Aurelio & Euſtatio & Dioſimo. Is, qui depoſitum ſuſcepit, ultra dolum, ſi non aliud ſpecialiter convenit, praeſtare nihil neceſſe habet. Cujus memor juris Rector provinciae, partium allegationibus auditis, pro ereptorum qualitate ſua ordinabit ſententia. Subſcripta XIIII. Kl. Nov. [24] Appiaria.

VI. IDEM Auguſtus & Caeſares [25] VII. & Quadrat. ILLE, qui dolo malo depoſitum non reſtituit, ſuo nomine conventus ad ejus cum infamiae periculo reſtitutionem urguetur. Scripta Id. Dec. Nicomedia. CC. Conſſ.

VII. [26] PAVLVS libro ſecundo Sententiarum ſub titulo de depoſito. DEPONERE poſſumus apud alium id, quod noſtri juris eſt, vel alieni. Depoſitum eſt quaſi diu poſitum. Servandum eſt, quod ad breve tempus cuſtodiendum datur. Deponere videtur qui in metu ruinae, incendii, naufragii, apud alium cuſtodiae cauſa deponit. Deponere videtur & is, qui ſuſpectam habens, vel minus idoneam cuſtodiam domus, vel vim latronum timens, apud aliquem rem cuſtodiendam commendat. [27] Si ſacellum, vel argentum depoſuero, & is, penes quem depoſitum fuit, me invito contrectavit, & depoſiti, & furti actio mihi in eum competit. Ob res depoſitas dolus tantum praeſtari ſolet. In judicio depoſiti ex mora & fructus veniunt, & uſurae rei depoſitae praeſtantur. Si quis rem penes ſe poſitam apud alium depoſuerit, tam ipſe directam, quam is, qui apud eum depoſuit, utilem actionem depoſiti habere poſſunt. Si pecuniam depoſuero, [28] eamque in * tibi commiſero, mutuum magis videtur, quam depoſitum: ac per hoc [29] periculo tuo erit. Si rem apud

23. *Varietatem*] Mallem *veritate*: ac tunc locus erit integer: adeoque aſteriſcum hinc amovi. IDEM.

24. *Appiaria*] Aſteriſcus poſt hoc verbum a me eſt omiſſus, cum omnia ſint integra.

25. *VII. & Quad.*] Forte, *Septimio & Quadrato.* Extat vero hoc idem reſcriptum *lib.* IV. *Cod. Juſtin.* ſub Titulo *de depoſito, Conſt.* 10. PITH. Recurre ad fragmenta Codicis Hermogeniani.

26. *Paulus libro &c.*] Hæc repoſita quoque a nobis in libro allegato *tit.* 12. ubi vulgo tantum una ex his legitur ſententia *ſi ſacculum*, vel, uti hic eſt, *ſi ſacellum.* illic cum alia, tum & lectionum diverſitates adnotatæ ſunt.

27. *Si ſacellum*] Extat apud Paulum *lib.* II. *Sent.* & in *l.* 29. *D. eod. tit.* PITH.

28. *Eam hanque in tibi commiſero,*] Legendum videtur, *Si pecuniam depoſuero, eamque in uſum tibi commiſero.* IDEM.

29. *Periculo tuo erit*] Etiam ſi non utare. *l.* 9. §. *ult. D. de reb. cred.* aliud eſt ſi ita depoſuero, ut ſi velis, utaris: tum enim & ſi periculo tuo ſit, *l.* 4. & *l.* 10. *D. eod.* ex uſu demum mutui actio naſcitur, uſuræque debentur, *l.* 1. §. *ſi pecunia. D. depoſiti.* IDEM.

30. *Poſt*

apud te depoſitam vendideris, eamque redimeris, [30] poſtquam perdideris, ſemel admiſſo dolo, perpetua depoſiti actione teneberis. [31] Ex cauſa depoſiti lege duodecim tabularum in duplum actio datur, edicto Praetoris in ſimplum.

VIII. [32] GREGORIANVS libro IIII. ſub titulo de depoſito. IMP Alexander A. Meſtrio militi. [33] Incurſu latronum ornamenta depoſita apud interfectum ab eis perierunt. Detrimentum ad heredes ejus, qui depoſitum accepit, qui dolum tantum praeſtare debent, non pertinet. Quod ſi ex praetextu latrocinii commiſſi res, quae in poteſtate heredis ſunt, non reſtituuntur, tam depoſiti, quam ad exhibendum actio, ſed & in rem vindicatio competit. Prop. VII. Kl. Jul. Maximiano bis & Vrbano Conſſ.

IX. PAVLVS libro Reſponſorum quinto ſub titulo ex locato & conducto. IMP. Antoninus [34] Julio Agrippino. [35] Dominus horreorum periculum vis majoris, vel [36] effracturae praeſtare non cogitur. His ceſſantibus [37] ſi quid ex poſitis rebus, inlaeſis extrinſecus horrei * damnum depoſitorum ſarciri debet. [38] Prop. IIII. Non. Nov. Antonino III. Conſ. Paulus reſpondit. Satis praepoſitam conſtitutionem declarare, his, qui horrea locant, majorem vim imputari non poſſe.

30. *Poſtquam perdideris*] Malim *poſtque eam perdideris*. Paulo aliter Vlpianus in *l. 1. §. ſi rem depoſitam. D. eo. tit.* dolo ſemel admiſſo periculum rei ad depoſitarium pertinere. IDEM.

31. *Ex cauſa depoſiti lege* XII. *tab.*] Credo hanc eſſe depoſiti actionem in duplum ex inficiatione & dolo malo, cujus & Juſtinianus meminit in §. *furti. Inſtitut. de actionibus*, & Paulus *lib.* I. *Sentent. Titul. de actionibus, quæ per inficiat. dupl.* ſi modo pro *depenſi*, legatur *depoſiti*. Nam ſane in actione illa negotiorum geſtorum ἀπὸ καλοῦ δαπανήματος, quæ & recte depenſi dici poteſt, non de rupta fide agitur, ſed de indemnitate ejus, qui alienum negotium gerens aliquid expendit, ut Vlpian. de depoſitario dixit in *l. 5. D. hoc tit.* cui judicio non video cur plus tribuatur quam contrario mandati. At ex depoſito certum eſt & ob dolum condictionem competere tanquam adverſus furem, *l. 13. D. eod.* ut mirum non ſit eum quoque ut manifeſtum dupli pœna coërceri ob inficiationem, quæ inter graviora delicta non immerito a veteribus habita eſt. IDEM. Confer etiam dicta ad Paulum *Sententiar. lib.* I. *tit. 19. §. 1.* Ceterum dubito, an non olim omnis dolus circa depoſitum ex duodecim tabulis ita coërcitus ſit. & Prætor ſane *l. 1. §. 1. D. depoſit.* ut quis ex depoſito miſerabili in duplum teneatur, requirit tantum, ut dolo quid factum ſit: adeo ut illa reſtrictio ad inficiationem forte ſit ex jure poſt Edictum perpetuum inducto. SCHVLTING.

32. *Gregorianus*] In fragmentis hujus Codicis hæc conſtitutio exſtat in hac editione, & illic ad eam aliqua diximus.

33. *Incurſu*] Extat in *l. 1. C. Depoſ.* aucta a Triboniano quibuſdam verbis. PITH.

34. *Julio*] Non eſt in *l. 1. C. de locati conduct.*

35. *Dominus horreorum*] Extat & hæc conſtitutio in *l. 1. C. de locat.* PITH.

36. *Effracturæ*] In *d. l. 1.* legitur *effracturam.* utrumque recte dicitur.

37. *Si quid ex poſitis &c.*] Lego & ſuppleo ex d. l. I. *Si quid ex depoſitis rebus, inlæſis extrinſecus horreis, perierit, damnum depoſitorum ſarciri debet.* Ordo horum nonnihil eſt turbatus in *d. l. 1.* nec bonus, hic ſcilicet, *ſi quid extrinſecus ex depoſitis rebus, illæſis horreis, perierit.* At rectius dicitur horreorum dominus teneri, ſi res perierint, horreis extrinſecus illæſis: tunc enim vel culpa eſt ipſius, vel illorum, quos illic habuit. SCHVLTING.

38. *Prop. &c.*] Abſunt ad d. l. 1.

Explicit Titulus de depoſito.

TITVLVS XI.

Incipit de [1] *Abigeatoribus.*

I. MOYSES DICIT. [2] *Si quis involaverit vitulum aut ovem, & occiderit, aut vendiderit, quinque vitulos reſtituet pro vitulo uno, quatuor oves pro ove una. Quod ſi non habet unde reddat, venundetur pro furto.*

II. PAVLVS libro [3] Sententiarum ſub titulo de abigeatoribus. ATROCES pecorum abactores plerumque ad gladium, vel in metallum, nonnumquam autem in opus publicum dantur. Atroces autem ſunt, qui equos & greges ovium [4] de ſtabulo, vel de paſcuis abigunt, [5] vel ſi id ſaepius, [6] aut a ferro conducta manu faciunt.

III. IDEM PAVLVS eodem libro & titulo. [7] ABIGEATORES ſunt, qui unum equum, vel duas equas, [8] totidemque boves, vel capras decem, porcos quinque abegerint. Quicquid vero intra hunc numerum fuerit ablatum, poena furti, pro qualitate ejus, aut in duplum, aut in triplum convenitur, [9] aut fuſtibus caeſus in opus publicum unius anni datur, aut [10] ſub poena vinculorum domino reſtituitur.

IV. IDEM PAVLVS eodem libro & titulo. SI eā pecora, de quibus quis litigaverat, abegerit, ad forum remittendus eſt: atque ita convictus in duplum, vel triplum furis more damnatur.

V. IDEM PAVLVS eodem libro & titulo. QVI bovem, vel equum errantem,

1. *Abigeatoribus*] Ad finem hujus capitis ſcriptum eſt *de abigeis*, uti & in Pandectis titulus conceptus eſt. Sed & mox ita citatur titulus ex Sententiis Pauli *de abigeatoribus*, ubi tamen in noſtris libris eſt *de abactoribus.* Sic quoque *hoc tit. n. 5.* In Gloſſis Piloxeni eſt quoque *ἀπελάτης abigeator, abactor, abigeus.* SCHVLTING.

2. *Si quis involaverit*] *Exod. XX, 11.* PITH.

3. *Sententiarum*] Supple *quinto*, ubi eſt titulus 18. ubi hæ ſententiæ etiam invenientur cum nonnullis ad eas notatis.

4. *De ſtabulo*] Ergo & hic atrox abigeus eſt. Sed tamen lenius coërcetur ſi a ſtabulo domitum pecus abegerit, quam ſi a ſilva vel grege. Sic enim legendum eſſe in *l. 3. §. 1. D. de abig.* Doctor noſter ex Græcis interpretibus admonuit. PITH.

5. *Vel ſi id ſæpius*] Jac. Gothofredus *ad l. un. Cod. Theod. quor. uſ. interdict. eſt.* legit, *ſi vel id ſæpius*: verum ſic plura requirentur, ut quis ſit atrox abigeus: cum tamen abductio equi vel gregis ovium de ſtabulo aut paſcuis ſufficiat. SCHVLTING.

6. *Aut a ferro*] Fortaſſe melius, *aut ferro conducta manu*, vel, quod Faber mavult, *aut cum ferro, aut conducta manu*: ut hæc etiam diſtinguantur. Seu *aut ferro, coactave manu.* PITH. Laudatus modo mihi Jac. Gothofredus *dict. loc.* hæc verba *aut a ferro conducta manu* explicat de manu ferro inſtructa accinctaque. Sed verba ipſa hunc ſenſum non exprimunt: imo nec alium habent bonum intellectum. M. Freherus etiam *Parerg. lib. 1. cap. 9.* legit, *aut ferro coactave manu*, recto ſenſu: ſed minus a lectione vulgata abit emendatio Fabri legentis, *aut cum ferro, aut conducta manu*, ut *conducta* notet idem quod *coacta*; ut Cæſar dixit *copias conducere, de bell. civil. lib. 1. cap. 13.* Cicero dixit *in unum conducere, de invention. lib. 1. cap. 1.* SCHVLTING.

7. *Abigeatores*] Sic Vet. apud Paulum *Abactores*, cujus etiam ſcriptam lectionem codex noſter confirmat. PITH.

8. *Totidemque boves*] Sic Vet. ſic & Oſtrogothus ſcriptor *Titul. 5.* ex Pauli lib. V. Sentent. IDEM.

9. *Aut fuſtibus cæſus*] Illud hic annotare placet, fuſtis pœnam interdum capitalem fuiſſe, ut in decimatione militum, ad quam videntur etiam pertinuiſſe Saluſtii verba, quæ apud Servium duobus locis corrupte leguntur. Sic autem reſtituenda arbitror, *Sorte ductos fuſti necat*, quæ & ipſa Cornel. Tacitus de eadem re uſurpavit *lib. III. Annal.* IDEM.

10. *In pœna*] Vet. *imponat.* IDEM.

11. *Tra-*

tem, quodve aliud pecus abduxerit, furem magis eum, quam abigeatorem conſtitui placuit.

VI. PAVLVS libro ſingulari de poenis paganorum, ſub titulo de abigeis, dixit. CVM durius abigei damnantur, & ad gladium [11] tradantur. Itaque Divus Pius ad concilium Baeticae reſcripſit. Qui pecora, de quibus litigabat, abegit, [12] ad forum remittendus eſt: et, ſi victus fuerit, in duplum, [13] vel quadruplum condemnandus.

VII. VLPIANVS libro octavo de officio Proconſulis, ſub titulo [14] de abigeis. „De abigeis puniendis ita Divus Adrianus reſcripſit [15] concilio Baeticae. „Abigei cum duriſſime puniuntur, [16] ad gladium damnari ſolent. Puniuntur „autem duriſſime non ubique, ſed ubi frequentius eſt hoc genus maleficii: „[17] alioquin & in opus, & nonnunquam temporarium [18] damnantur. Ideo„que puto, apud vos quoque ſufficere genus poenae, [19] quod [20] maximo huic „maleficio inrogari ſolet, ut ad gladium abigei dentur: aut ſi quis tam no„tus, & tam gravis in abigendo fuit, ut prius ex hoc crimine aliqua poena „adfectus ſit, hunc in metallum dari oportere. Reſcriptum Divi Adriani ſic loquitur, quaſi gravior poena ſit metalli: niſi forte hoc ſenſit Divus Adrianus, gladii poenam dicendo, [21] ludi damnationem. [22] Eſt autem differentia inter

11. *Tradantur. Itaque*] Malim *traduntur: itaque.* Ad oram ed. Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. legitur *traduntur, itaque.* SCHVLT.

12. *Ad forum*] Sic *tit. 7. n. 4.* ubi id exponit Pithœus.

13. *Vel quadruplum*] Mentio quidem in præcedentibus tripli: at non videri illud genuinum eſſe, oſtendere conatus ſum in notis ad Sententias Pauli.

14. *De abigeis*] Referuntur & hæc ex eodem libro in *l. 1. D. de abig.* ſed ita ut Triboniani manum facile agnoſcas. PITHOEVS.

15. *Concilio*] Sic & in præcedenti fragmento: idque rectius, quam *conſilio*, quod exſtat *l. 1. pr. D. de abig.* Nihil aliud hic eſt *concilium*, quam conventus populi cujusque. Verbum hoc, & verbum *conſilium* ſæpe in libris male ſunt confuſa. Videatur V. C. Joh. Fred. Gronovius *ad Liv lib. XLIV cap. 2.* In Codice etiam Theodoſiano crebro concilii fit mentio: in quo *conſiliis* legitur *l. 1. de legat. & decret.* at dubitari poſſit, an non perperam pro *conciliis*, uti alibi ſcriptum eſſe in eodem Codice notat doctiſſimus illius Interpres. SCHVLTING.

16. *Ad gladium*] Non ad capitis pœnam, ut docent ſequentia, ſed ad ludum gladiatorium. Tribonianus tamen in *d. l. 1. pr. D.* videtur intellexiſſe pœnam gladii proprie dictam: nec etiam gladiatorum uſus obtinet jure novo. Ac ſic quoque cenſet Petr. Faber *Semeſtr. lib. II. cap. 11* IDEM.

17. *Alioquin nec*] Malim ut in Pand. *alioquin &c.* PITHOEVS. Id recepi poſt alios editores.

18. *Damnantur*] In *d. l. 1.* legitur *dantur.* reliqua illic omiſſa ſunt: quæ etiam non carere ſcrupulo, docent ſequentia.

19. *Quod maximo*] Malim *quod maxime*, id eſt, ut plurimum. PITHOEVS.

20. *Maximo*] P. Faber *Semeſtr. lib. II. cap. 11.* & Elb. Leoninus *Emendation. lib. VI. cap. 2.* legunt *maximum*, ut intelligatur graviſſimum pœnæ genus.

21. *Ludi damnationem*] Gladiatorii, videlicet; quod genus pœnæ quam ſit atrox, indicat Quinctilianus *declamation. IX.* his verbis. *In ludo fui, qua pœna nullam ulteriorem ſcelera noverunt: ad cujus comparationem ergaſtulum leve eſt.* Vt vero diſcrimen ſtatuatur inter ludi gladiatorii damnationem, & gladium ludi, cujus meminit Capitolinus *Macrin. cap. 13.* & damnatos ad poſteriorem pœnam voluptatem tantum præbuiſſe populo, non etiam vitæ periculum adiiſſe, quod cenſet Jac. Gothofredus *ad l. un. Cod. Theod. ad leg. Fab.* ubi plura de hoc ſupplicio habet, id nulla nobis auctoritas ſuadet: quin & illud genus pœnæ, quo Macrinus illic affici jubet ſervos fugitivos, inter documenta ſævitiæ refertur. Atque hæc duo quoque pro eodem accipit Pithœus *ad hunc loc.* SCHVLT.

22. *Eſt autem differentia*] Eam differentiam hic unus locus habet, ut & alia quædam noſtris interpretibus hactenus incognita. Sane ex Paulo didiceramus, ad gladium datos intra annum conſumendos eſſe. De ludo nihildum tale, quod ſciam, audieramus. Eſt autem ludi nomen generalius, & continet ferrum, gladium, arma, ceſtus, arenam, venationem, quæ omnia inter mediocres pœnas uno ludi verbo Paulus complexus eſt *lib. V. Sentent. tit. 17.* Ergo qui ad

inter eos, qui ad gladium, & eos, qui ad ludum damnantur: nam ad gladium damnati confeſtim [23] conſumuntur, vel certe intra annum debent conſumi: hoc enim [24] mandatis continetur. Enimvero qui in ludum damnantur, [25] non utique conſumuntur: ſed etiam pileari, & rudem accipere poſſunt [26] poſt intervallum; ſi quidem poſt quinquennium [27] pileari, poſt triennium autem rudem induere eis permittitur. Eodem reſcripto Divi Adriani diligentiſſime expreſſum eſt, non ubique parem eſſe poenam abigeorum.

VIII. ITEM VLPIANVS libro & titulo qui ſupra. ABIGEI autem proprie hi habentur, qui pecora [28] ex paſtu, & [29] ex fermentis ſubtrahunt, & quodammodo depraedantur, & [30] abigei ſtudium quaſi artem exercent, [31] equas de grege, vel boves de armentis abducentes. Ceterum ſi quis bovem,

ad ludum damnatur, non ſtatim ad gladium damnatur intelligitur, id eſt, ad ferrum, ſive ad ludi gladium, ut a Capitolino ſcriptum eſt in Macrino, ad differentiam decollationis. At qui ad gladium datur, vix eſt ut ad alium ludum datus intelligatur, quam tamen interpretationem Vlpianus hic tentat. Eſt & de ludo locus non ſatis animadverſus apud auctorem ejus hiſtoriæ, ex qua ſecundus Machabæorum liber factus eſt, dum narrat Jaſonem Oniæ fratrem ſummum Pontificatum ambientem apud Antiochum Epiphanem, petiiſſe ab eo pro ſummo beneficio, ut Jeroſolimitani deinceps ab ipſo Antiocheni dicerentur, liceretque in ea urbe gymnaſium conſtituere. Quod cum ille facile impetraſſet, magno ardore ſub ipſa arce gymnaſium καὶ ἐφηβεῖαν inſtituiſſe, in quo optimos quosque adoleſcentes *ὑποτάσσων*, id eſt, quodam auctoramento ſibi ſubjiciens, *ὑπὸ πέτασον ἦγεν*: quod vetus interpres tranſtulit *in lupanaribus poſuit*, non usquequaque fortaſſe recte. Nam & ſi Judæis velatæ mulieres pro meretricibus habeantur: & apud Romanos flavus galerus in proſtibulis notatus ſit, petaſus tamen curſorum eſt, & in ludo depugnantium, aut diſco certantium, præſertim apud Græcos, ad quorum gymnaſia locus ille magis pertinet. Et recte Pollux *πέτασον εἶναι ἐφήβων φόρημα*, quo loco ἐφήβους appellat eos, qui juvenes dici videntur in *l. 28. §. ſolent. D. de pœn.* ut & in veteri epigraphe *Allectus inter juvenes*, de pantomimo legitur. Plautus Pſeudolo, *etiam opus eſt chlamyde & machæra & petaſo.* PITH.

23. *Conſumuntur*] Ita de eadem re Paulus *Sententiar. lib. V. tit. 17. §. 3.* Ammianus Marcellinus *lib. XXVI. cap. 3.* ſic dixit, *abſciſſa cervice conſumptus eſt.* SCHVLTING.

24. *Damnatis continetur*] Lego, *mandatis*, nam & de his rebus Præſidibus in provincias proficiſcentibus præcepta dabantur, *l. 35. D. de pœn.* & aliis multis locis. PITH. Hoc tamquam certo certius in contextum admiſi; aſteriſcumque amovi, cum omnia Crotone ſint ſaniora. SCHVLTING.

25. *Non utique*] Non ſemper. nam & aliquando conſumuntur. immo id interdum ſententia ipſa comprehenditur, *l. 1. C. Th. ad leg. Fab. de plag.* PITH.

26. *Poſt inter palam*] Sic vet. lego *poſt intervallum.* IDEM. Nec hoc recipere dubitavi, aſteriſco neglecto. SCHVLTING.

27. *Pilleari*] Tanquam liberati. Eſt enim hoc liberationis ſive præmii inſigne. Tertullianus de ſpectacul. *Et qui inſigniori cuique homicidæ leonem poſcit, idem gladiatori atroci petat rudem & pilleum, præmium conferat.* unde & pillei manumiſſionum in Aurelii Victoris Breviario. Galerus aut petaſus non recte pilleus dicitur. Sed an hæc pillei impoſitio ſtatum publicum reddit ad inſtar reſtitutionis cujusdam in integrum? Suſtineo. Rudis ſane vacationem potius periculoſi laboris quam libertatem donaſſe videtur. Ovid. II. *Eleg. Tutaque depoſito poſcitur enſe rudis.* Fuit enim hoc ſignum honeſtæ miſſionis artis gladiatoriæ, quam gladiator ſtans ad crepidinem Circi ſub Circulo amphitheatri, a populo petere & impetrare ſolebat, ut Acro in Horatium ſignificat. PITHOEVS. Amittunt, ſcilicet, ita damnati libertatem, *l. 8. fin. D. qui teſtament. facer. poſſ. l. 6. §. 6. D. de injuſt. rupt. irrit. fact. teſtament. l. 25. §. 3. D. de adquirend. vel omittend. hereditat.* verum pileatione ſtatum publicum, libertatemque redditam eſſe illis exiſtimo, cum Jac. Gothofredo *ad l. un. Cod. Theod. ad leg. Fab.* SCHVLTING.

28. *Ex paſtu, & ex fermentis*] In *l. 1. §. 1. D. hoc tit.* ſcriptum *eſt, ex paſcuis, vel ex armentis*, recte omnino: nec turbat, quod iterum paucis interjectis fiat armentorum mentio; talia enim non ſunt infrequentia apud noſtros. Vt adeo non ſit opus, ut credamus ab Vlpiano ſcriptum fuiſſe *ex paſtu & frumentis.* ut frumenta notent paſtum: aut *a paſtu & pabulis*, quæ in mentem venere Marq. Frehero *Parergor. lib. I. cap. 9.* IDEM.

29. *Ex fermentis*] Sic Vet. in Pand. rectius, *ex armentis*, vel *frumentis.* PITH.

30. *Abigei*] Rectius *abigendi* in *d. l.*

31. *Equas de grege*] *Equos de gregibus* in *ead. leg.* Non video vero rationem, quare V. C. Elb. Leoninus *Emendat. lib. VI. cap. 2.* velit in *d. l. 1. §. 1.* reſcribi, *equos de armentis, vel oves de gregibus.* SCHVLTING.

32. *Equum*

vem aberrantem, vel [32] equum in ſolitudinem abduxerit, non eſt abigeus, ſed fur potius. Sed & qui [33] porcum, vel capram, vel [34] BERBICEM abducunt, non tam graviter, ut hi, qui majora animalia abigent, plecti debent. Quanquam autem Adrianus metalli poenam, item operis, vel etiam gladii praeſtituerit, adtamen qui honeſtiori loco nati ſunt, non debent [35] ad hanc poenam pertinere: ſed aut relegandi erunt, aut removendi [36] ordine. [37] Romae tamen etiam beſtiis ſubjici abigeos videmus. Et ſane [38] qui cum gladio abigunt, non inique hac poena adficiuntur.

32. *Equum in ſolitudinem abduxerit*] *Equos in ſolitudine relictos abd.* ita *d. l. 1. §. 1.* quod probo: non tam enim agitur de equis abductis in ſolitudinem, quod nihil ad crimen imminuendum faceret: ſed de equis, qui in ſolitudine relicti, & ſic abducti ſunt. IDEM.

33. *Porcum*] Dicto loco ſcriptum eſt *porcam*, dein *abduxit*: poſtea *abigunt*, & *debet*.

34. *Berbicem abducunt*] *Vervecem abducunt.* Poſteriores fere *berbicem* & pronunciarunt & ſcripſerunt, ut apud Anianum & Paulum Monachum, & in Longobardicis Francicisque legibus. unde nobis remanſit vocabulum. PITH.

35. *Ad hanc pœnam pertinere*] Contra *ad indulgentiam pertinere, l. ult. Cod. Gregor. de nupt.* SCHVLT.

36. *Ordine*] Hoc malo, quam *ordini*, quod eſt in *d. l. 1. §. 3.*

37. *Romæ tamen &c.*] Hæc mutavit Tribonianus *d. l.*

38. *Qui cum gladio*] Firmicus *lib. VI. Matheſ. Faciet pecorum abactores inſequentibus hominibus minaci ſemper gladio reſiſtentes.* PITH.

Explicit de Abigeis.

TITVLVS XII.

Incipit de Incendiariis.

I. MOYSES DICIT. [1] *Si exibit ignis, & invenerit ſpinas, & comprehenderit areas, vel ſpicas, aut campum, aeſtimationem reſtituet ille, qui ſuccendit ignem.*

II. PAVLVS [2] libro * Sententiarum ſub titulo de incendiariis. [3] Qui caſam, aut villam inimicitiarum gratia incenderunt, humiliores in metallum, aut in opus publicum damnantur: honeſtiores in inſulam relegantur. Fortuita incendia, quae caſu [4] venti * fuerunt his, vel incuria ignem ſupponentis, ad usque vicini agros evadunt, & ſi ex eo ſeges, vel vinea, vel oliva, vel fructiferae arbores concrementur, datum damnum aeſtimatione ſarciatur.

III. IDEM PAVLVS eodem libro & titulo. COMMISSVM vero ſervorum, ſi domino videatur, noxae deditione [5] ſarcitur. Meſſium ſane * [6] perdum incen-

1. *Sic exibit ignis*] *Exod. XXII.* PITH.

2. *Libro*] Adde *quinto*, ubi eſt titulus 20. illic vero præter lectionum diverſitates & alia inveniuntur obſervata.

3. *Qui caſam*] Lego, *Qui caſam aut villam*, ut in *l. 28. §. incendiarii, D. de pœn.* PITH.

4. *Venti fuerint his*] Lego *furentis*, & paulo poſt, *dati damni æſtimatione ſarciatur.* *Æſtimatione* autem, id eſt, dupli compendio. Paul. *lib. V. Sentent.* & hæc eſt actio, quæ incenſarum ædium dicitur in *l. jurisgentium, 7. §. ſi paciſcar. D. de pact.* IDEM. Lectionem vulgatam in verbis *datum &c.* probat codex Veſontinus Sententiarum Pauli, in quo hæc quoque ita leguntur. SCHVLTING.

5. *Sarcitur*] Apud Paulum eſt *ſarciatur.* Non improbarem illud *ſarcitur*, ſi non hic, & in præcedente ſententia legeretur *ſarciatur.* Sane Juriſconſulti non ſtatuunt jus, ſed exponunt. Reliqua alibi excuſſi. ID.

6. Per-

incenſores, vinearum, olivarumve, aut in metallum humiliores damnantur: aut honeſtiores in inſulam relegantur.

IV. IDEM PAVLVS libro & titulo qui ſupra. [7] INCENDIARII quidquid in oppido praedandi cauſa faciunt, facile capite puniuntur.

V. VLPIANVS libro VIII. de officio Proconſulis, [8] DE naufragiis & incendiariis lex quidem Cornelia aqua & igni interdici juſſit: [9] ſed variae ſunt punitionum. * Nam qui data opera in civitate incendium fecerunt, ſi [10] in humillimo loco ſunt, beſtiis ſubjici ſolent: ſi in aliquo gradu & Romae id fecerunt, capite puniri, [11] aut certe * adficiendi ſunt qui haec committunt. Sed ei, qui non data opera incendium fecerit, plerumque [12] ignoſcitur, niſi in lata & incauta negligentia, vel [13] laſcivia fuit.

VI. PAVLVS libro ſingulari de poenis paganorum, ſub titulo de abigeis, dicit. INCENDIARII, qui in oppido praedae cauſa id admiſerint, [14] capite puniuntur: qui [15] caſu inſulam aut villam, non inimicitia incenderint, levius. Fortuita enim incendia [16] ad forum remittenda ſunt, ut damnum [17] vicini ſarciatur.

VII. [18] VLPIANVS libro ad edictum, ſub titulo, ſi fatebitur injuria occiſum eſſe, in ſimplum * & cum doceret. ITEM ſi inſulam meam aduſſeris, vel incen-

6. *Perdum*] Sic Vet. an, *per odium*, id eſt, ob inimicitias, ut Calliſtratus dixit aliquanto rectius quam Paulus inimicitiarum gratia, quæ duo quo vinculo ſociari poſſint, non ſatis video. Quidam legunt *perditi*. PITH.

7. *Incendiarii quidquid*] Malim *qui quid*. *Facile* autem eſt, ut plurimum. IDEM.

8. *De naufragiis*] Puto legendum, *Vlpianus lib. VIII. de officio Procoſ. ſub Titulo de naufragiis & incendiariis. Incendiariis lex quidem Cornelia.* Nam & de naufragiis eo libro Vlpian. tractaſſe indicat *l. ult. D. de incend. ruin. & nauf.* in qua hujus quoque ſententiæ pars extat. Sæpe vero inter exſcribendum evenit, ut vel unius vocis repetitio librarii oculos fallat: quod & accidiſſe arbitror in *l. ſtatuliberi, 20. §. Quintus. D. de ſtatulib.* cujus ſententiam lubens ita repleverim. *An videatur ſententia qua vicit, ad eam rem valere. Et ait* (nempe Q. Mutius) *ad eam rem valere. Quapropter &c.* Sic & in *l. 27. D. de furt. Si chirographa aureorum decem, decem tabulæ fuerint.* & in *l. 58. §. acceptis. D. ad leg. Falcid. Acceptis centum, centum hereditatem, &c.* ſic legendum. IDEM.

9. *Sed variæ ſunt*] Deeſt, *ſpecies*, vel *circumſtantiæ*. IDEM.

10. *In humillimo*] In *l. ult. D. de incend. ruin. naufrag.* ſcriptum eſt *humiliore*: & abſunt illa, *& Romæ*: dein ita legitur, *capite puniuntur, aut certe in inſulam deportantur.*

11. *Aut certe*] Hæc quoque ita ſupplenda videntur, *aut certe exilio vel deportatione adficiendi ſunt qui hæc committunt.* PITH. In ora ed. Pariſ. clↄ Iↄ LXXXVI. ita ſuppletur, *aut certe deportatione in inſulam.*

12. *Ignoſcitur*] Non quod ad pœnam pecuniariam legis Aquiliæ; cui etiam leviſſima culpa locum facit, *l. 44. D. ad leg. Aquil.* at quod ad pœnam corpori infligendam: quam ipſam ob negligentiam magnam & laſciviam locum habere docet hic Vlpianus, & Marcianus *l. 11. D. de incend. ruin. naufrag.* SCHVLT.

13. *Laſcivia*] Luxuriam dixit Marcianus *d. l. 11.*

14. *Capite puniuntur*] Add. *n. 3. hoc tit.*

15. *Caſu*] Non mero: verum per caſum intelligit culpam, uti & Cajus *l. 9. D. de incend. ruin. naufrag.* & ſic mox eodem ſenſu dicit *fortuita incendia*, pro iis, quibus culpa cauſam dedit. nec aliter Marcianus *l. 11. D. eod. tit.* Notavit hoc quoque Eruditus Vir, Joh. van de Water *Obſerv. lib. 1. cap. 16.* SCHVLT.

16. *Ad forum*] Ad judicium civile. Sic *tit. 7. n. 4.*

17. *Vicini ſarciatur*] Malim *vicinis ſarciatur.* SCHVLTING.

18. *Vlpianus lib. ad edictum*] Lego, *libro XVIII. ad edictum.* Extat pars quædam hujus capitis in *l. 27. D. ad leg. Aquil.* quæ ſi quis conferre non gravabitur, & nos moleſtia notarum liberabit, & melius intelliget quid ſibi juris noſtri compoſitores permiſerint. Nobis hic vetuſtiſſimi exemplaris ſcripturam bona fide repræſentaſſe ſatis fuit. PITH.

19. *Volue-*

cenderis, Aquiliae actionem habebo. Idemque eſt & ſi arbuſtum meum, vel villam meam. Quod ſi dolo quis inſulam exuſſerit, etiam capitis poena plectitur, quaſi incendiarius. Item ſi quis inſulam [19] voluerit exurere: & ignis etiam ad vicini inſulam pervenerit, Aquilia tenebitur [20] lege vicini etiam non minus inquilinis ob res eorum exuſtas: & ita Labeo libro XV. Reſponſorum refert. Sed ſi ſtipulam in agro tuo incenderis, ignisque pervagatus ad praedium vicini pervenerit, & illud exuſſerit, Aquilia lex locum habeat, an [21] in factum actio ſit, fuit quaeſtio. Sed pleriſque Aquilia lex locum habere non videtur: & ita Celſus libro XXXVII. Digeſtorum ſcribit: * [22] id enim, ſi ſtipulam incendentis ignis fugit, Aquilia lege eum non teneri: ſed in factum agendum, quia principaliter hic exuſſit: ſed dum aliud [23] legit, ſic ignis praeceſſit: cujus ſententia ſic reſcripto Divi Severi comprobata eſt in haec verba. „* [24] PROFITERI propter ignem pabuli gratia factus culpa ſervorum Vecto„riae Aſtiliae evagatus agrum tuum, ut proponis, depopulatus eſt, ad exem„plum legis Aquiliae noxali judicio acturus, [25] ſi litis aeſtimatio permittitur, „judicium cum adire poteſt. Videlicet non eſt viſa Aquilia ſufficere. [26] Si „[27] forte ſervus [28] quae idem conductores coloni ad fornacem [29] obdormiſſent, & villa fuerit exuſta, * [30] Muneris ſcribit, ex [31] locato conventum praeſtare debere, ſi neglegens in [32] legendis miniſteriis fuit, [33] tenetur ceterorum ſi alius ignem ſubjecerit fornaci, alius neglegenter cuſtodierit, [34] tenetur namque qui non

19. *Voluerit*] In *l. 27. §. 8. D. ad leg. Aquil.* additur *meam:* & illic in aliis quoque ab hiſce receſſum eſt.

20. *Lege vicini*] *Etiam vicino: non minus etiam inquilinis, d. l.* commodius. Et ſic ergo etiam ultra, quam propoſuit quis, tenetur ob conſequentia: quod loco M. Senecæ *Controverſ. lib.* V. *cap. 5.* illuſtrat Celeberrimus Noodt *ad leg. Aquil. cap. 18.* SCHVLTING.

21. *In factum*] Civilem, videlicet, ſive utilem legis Aquiliæ, ut *l. 7. §. 3. & 6. l. 9. pr. & §. 2. 3. l. 11. §. 1. 5. D. ad leg. Aquil. & alibi.*

22. *Id enim*] Lego. *Ait enim, ſi ſtip. inc. ig. fugit, Aquilia lege eum non teneri, ſed in factum agendum, quia principaliter hic non exuſſit: ſed dum aliud agit, ſic ignis proceſſit. Cujus ſententia & reſcripto Divi Severi comprobata eſt in hac verba.* Quæ ſequuntur quomodo reſtituenda ſint, non ſatis video. Et tamen hic ſenſus plenus eſt, *Si ignis pabuli gratia factus, &c. judicium cum ea adire potes. Cum ea. i.* cum Vectoria. PITH. Scriptum etiam fuiſſe potuit *dicit enim.* SCHVLTING.

23. *Legit*] Scribe *egit.* IDEM.

24. *Profiteri propter ignem*] *Si, ut profiteris, ignis.* PITH. Sic quoque emendavit Freherus *Parergor. lib.* I. *cap. 9.* qui non viderat hanc notam Pithœi, quæ eſt ex edit. Pariſ. cIↄ Iↄ C LXXXIX. Verum non poſſum probare illud, *Si ut profiteris,* cum mox iterum ſequatur, *ut proponis.* Forte plura exciderunt: nec ſine ope veteris libri hoc vulnus erit curabile. SCHVLTING.

25. *Si litis æſtimatio permittitur*] Id eſt, ſi Vectoria judicium ſuſcipere & litis æſtimationem ſufferre malit, quam noxæ dedere, aut indefenſos ſervos relinquere. Nam alioqui recuſare atque evitare judicium poteſt. PITH.

26. *Si forte*] Confer. §. *ſi fornicarius l. 27. D. ad leg. Aqu.* IDEM.

27. *Forte*] *Fornicarius* ſcriptum eſt. *l. 27 §. 9 D. ad leg. Aquil.* & aliqui malunt illic *fornacarius*, a fornace videlicet. Et hoc rectius. SCHVLTING.

28. *Quæ idem conductores*] Freherus *Parergor. lib.* I. *cap. 8.* legit, *quod idem in conducto eſt:* verum hæc abſunt a d. l. ac mihi ſuſpecta, tamquam nata ex explicatione verbi ſequentis *coloni*, qui, videlicet, iidem ſunt conductores: quæ expoſitio deinde ab imperito librario in contextum admiſſa eſſe videtur. IDEM.

29. *Obdormiſſent*] *Obdormiſſet, ibid.* melius.

30. *Muneris*] *Neratius*, ſcriptum eſt *l. 27. §. 9. D. ad leg. Aquil.*

31. *Locato*] Hoc recepi, ex d. l. cum pleræque edd. aliæ habent *loca.*

32. *Legendis*] *Eligendis d. l.*

33. *Tenetur ceterorum*] Prius recte abeſt a *d. l.* & tunc legitur *ceterum*, recte.

34. *Te-*

non cuſtodit, ſi nihil hic fecit, quae recte ignem ſubjecit, non peccavit: [35] quemadmodum ſi hominem Medicus recte ſecuerit, ſed neglegenter vel ipſe, vel alius curaverit, Aquilia ceſſat. Quid ergo eſt? Et hic puto [36] ad exemplum Aquiliae dandam actionem [37] tamen eum, qui [38] ad fornacem obdormivit, vel neglegenter curavit, [39] ſive homo periit, ſive debilitatus eſt. [40] Nec quiſquam dixerit in eo, qui obdormivit, rem humanam & naturalem paſſum, cum deberet vel ignem extinguere, vel ita munire, ut non [41] evagaret. Item libro VI. ex Viviano [42] relatum eſt, ſi fornum ſecundum parietem communem haberes, [43] an damni injuria [44] teneris? [45] * Et ait non poſſet id Aquilia lege, quia nec cum eo, qui focum haberet. [46] Ideo aequum putat in factum actionem dandam. [47] Sed non proponit exuſtum parietem. Sane enim quaeri poteſt, nondum mihi damnum dederit, & ita ignem habeat, ut metuam, ne mihi det, [48] * aequum ſit [49] me inter actionem idem in factum imperare: fortaſſis enim

34. *Tenetur namque qui non cuſtodit, ſi nihil hic fecit*] In marg. ed. Pariſ. clↄ Iↄ L X X X V I. eſt, *an tenebitur qui ſubjecerit. Namque.* Freherus *dict. cap. 9.* reponit, *uter tenetur? nam qui non cuſtodiit, nihil fecit, qui recte ignem ſubjecit, non peccavit*, bono ſenſu, atque ita habet ed. Genev. clↄ Iↄ L X X X V I. verum ſcriptura *d. l. 27. §. 9.* hæc eſt. *an tenebitur qui ſubjecerit? nam qui cuſtodiit, nihil fecit: qui recte ignem ſubjecit, non peccavit.*

35. *Quemadmodum &c. ceſſat*] Omiſſa hæc in *d. l.* ut & mox *& hic*: & ſequitur, *Puto, utilem competere actionem, tam in eum, qui ad fornacem obdormivit, quam in eum, qui negligenter cuſtodiit.*

36. *Ad exemplum Aquiliæ*] Sic in *l. 53. D. ad leg. Aqu.* in factum actio ad exemplum legis Aquiliæ, & utilis actio damni injuria quaſi ex lege Aquilia in *l. 51. D. de furt.* Vtilis actio ad exemplum directæ inſtituitur. *l. 1. C. de precario.* unde & utilis in rem quaſi in rem actio dicitur in *l. 1. §. proponitur. D. de ſuperficieb.* PITH.

37. *Tamen eum*] Puto legendum, *tam in eum qui ad fornacem obdormivit, quam in eum qui ignem ſubjecit vel negligenter curavit.* IDEM. Freherus reſcribit, *etiam in eum.* Hic ſane ſi legas *tam in*, nihil ſequitur, quod reſpondeat τῷ *tam*: nec video, cur teneatur is, qui ignem ſubjecit, quod vult emendatio Pithœi, cum non tantum de illo nihil dicatur in ſequentibus: verum jam quoque ab Vlpiano dictum ſit, illum recte ignem ſubjeciſſe: adeoque non deliquit, nec de eo ut delinquente ſermo fieri debet. SCHVLT.

38. *Ad fornacem*] *Ad*, quod habent edd. aliquæ, retinui, etſi Pithœi edd. & Ms. id omittant.

39 *Si homo periit ſive debilitatus eſt*] Hæc verba pertinent ad ſuperius exemplum de Medico; & reponenda videntur continuo poſt illa, *Aquilia ceſſat.* Omiſſa vero ſunt a compoſitoribus Pandectarum, fortaſſe quod Caji ſententiam magis probarent, quæ extat in *l. 8. D. eod. tit.* PITH. Ego non video, cur verbum *curaverit* non recte intelligatur de curatione a Medico neglecta: & cur ſic ſequentia verba, *ſive homo periit, ſive debilitatus eſt*, hic locum non poſſint invenire. Ac ita comparabuntur duo negligentia peccantes. SCHVLTING.

40. *Nec quiſquam &c.*] Hæc iterum leguntur in *d. l. 27. §. 9.*

41. *Evagaret*] *Evagaretur, d. l.* Dixiſſe vero veteres etiam *vagare*, conſtat ex Nonio aliiſque. Sequentia ante *ſi furnum* abſunt a *l. 27. §. 10.*

42. *Relegatum eſt*; *Relatum eſt.* PITH. Recte edd. quædam habent *relatum*, quod retinui. *Relegatum* ferri nequit.

43. *An damni*] Aſteriſcum ante hæc, ut ſupervacuum, induxi.

44. *Teneris*] Rectius *tenearis, d. l. §. 10.*

45. *Et ait*] Vivianus ſcilicet, quod ex præcedentibus conſequitur. In Pandectis tamen ſcriptum eſt, *Proculus*: & rectius quidem ut ſequentia indicant. PITH. In Pandectis hoc quidem adſcribitur Proculo: ſed nihil vetat credi, a Viviano & illum allegatum fuiſſe.

45. * *Et ait non poſſet id Aquilia lege*] Sic Pithœi edd. quas ego inſpexi. Aliæ, *& agit*, vel, *& agi non poſſet id Aq. l.* unde in ora ed Pariſ. clↄ Iↄ L X X X V I. eſt, *& agi n. poſſe ait.* non malo quoque ſenſu. In *d. l.* legitur, *& ait Proculus agi non poſſe, quia nec.*

46. *Ideo æquum putat*] *Et ideo æquius puto, d. l.*

47. *Sed non proponit exuſtum parietem*] Aliter in *d. l.* nempe, *ſcilicet, ſi paries exuſtus ſit: ſi autem nondum mihi damnum dederis*: atque hic quoque ſcribendum eſt, *ſi nondum*: & *dederis*: deinde *ſed ita ignem habeas, ut metuam, ne mihi damnum des.*

48. *Æquum ſit &c.*] In Pandectis hic ſequitur, *damni infecti ſufficere cautionem* Hic vero recte præcederet *an*, quod habet ed. Genev. clↄ Iↄ L X X X V I. in qua multa etiam nimis audacter murata ſunt.

49. *Me inter actionem*] An *inter actionem* accipiemus incerti actionem, ſive in factum ſubſidiariam? an potius ita legemus? *Me interim actionem, id eſt, in factum impe-*

enim de hoc ſenſerit Proculus: niſi quis dixerit, damni [50] non facti ſufficere cautionem. [51] Sed & ſi quis ſervi inquilini inſulam exuſſerit, libro X. Vrſejus refert, Sabinum reſpondiſſe, lege Aquilia ſervorum nomine dominum noxali judicio conveniendum: ex locato autem dominum teneri negat. Proculus autem R. cum coloni ſervi villam [52] exuſſerint, colonum vel ex locato * [53] lege Aquilia, ita ut colonus [54] ſervos poſſet noxae dedere: & ſi uno judicio res eſſet judicata, altero amplius non [55] agendam. Item Celſus libro XXVII. Digeſtorum ſcribit, ſi cum apes meae ad tuas advolaſſent, [56] totas exuſſerit, quoſdam negare competere legis Aquiliae actionem, inter quos & Proculum, quaſi apes domini mei non fuerint. Sed id falſum eſſe Celſus ait, cum apes revenire ſoleant, [57] & fructui miſſi ſunt. Sed Proculus eo movetur, quod nec manſuetae, [58] nec ita clauſae fuerint. [59] Hd. Ipſe autem Celſus ait, nihil inter has, & columbas intereſſe, [60] quae ſi manu refugiunt, domi tamen fugiunt.

impetrare. Quod mihi quidem magis probatur. *Interim* vero, id eſt, ante damnum datum. Et proprie *impetrare* de hujuſmodi actionibus uſurpavit, quæ & permitti dicuntur. *l. 45. D. ſolut. matr.* & indulgeri tribuique *l. 28. D. de procurat.* & accommodari *l. 22. D. de aqua & aqu. pl. arc. l. ult. D. tranſact. §. item ſi quis poſtulante. Inſt. de actionib.* & conſtitui *l. 16. D. ad exhibend* & decerni *l. 2. D. de adminiſtrat. rer. ad civitat. pert. l. 20. D. de tutel. & rat. diſtrah. l. 22. D. de conſtit. pec. l. 2. §. interdum. D. de vulg. & pup. ſubſt. l. penult. D. de adquir. hered. l. 15. §. elegãter. D. de damn. inf. l. pen. D. de fideicom. libert. l. 46. § 1. D. de adminiſtr. tut.* nempe quia ex æquitate cauſa cognita dantur. *l. 15. §. Pretor ait, ſi quis. D. injur. l. 18. §. ult. D. de damn. infect. l. 5. D. de pret. ſtipul.* Actio directa ordinaria eſt *l. 5. C. ſi res al. pign. data ſit* & utili Prætoriæque opponitur. *l. 26. §. 2. D. de noxal. act.* PITH.

50. *Non facti*] *Infecti, d. l.*

51. *Sed & ſi quis ſervi inquilini*] Fortaſſe melius, *ſed & ſi ſervi inquilini inſulam exuſſerint.* PITH. Hæc abſunt a d. l. 27. uſque ad illa *Proculus.*

52. *Exuſſerint*] *Exuſſiſſent d. l. 27. §. 11.* rectius, ut Proculus reſponderit ex facto conſultus.

53. *Lege Aquilia*] Reſtitue ex Pandectis, *vel ex lege Aquilia teneri.*

54. *Servos*] Sic rectius, quam *ſervum*, quod exhibent Pandectæ.

55. *Agendam*] *Agendum, eod. loc.* ubi alia adduntur, quæ hic non habemus: ac dein ſequitur, *Si cum apes.*

56. *Totas exuſſerit*] Malim *tu eas exuſſeris,* ex *d. l. 27. §. 12.* ubi ſequentia brevius expreſſa ſunt. Si *totas* accipias pro *omnes*, reſtringes rem plus æquo: an non enim idem juris, ſi non omnes, ſed partem exuſſeris? SCHVLTING.

57. *Et fructui miſſi ſint*] Lego, *mihi ſint.* PITH.

58. *Nec ita clauſæ*] Vir Ingenioſiſſimus, Ger. Noodt *ad leg. Aquil. cap. 14.* legit, *nec in alveo clauſæ. fac. l. §. 2. D. de adquirend. rer. domin.*

59. *Hd.*] Sic in Vet. ex. PITH.

60. *Quæ ſi manu fugiunt, domi tamen fugiunt*] Idem Noodt ita corrigit, *quæ ſi mane effugiunt, domum tamen refugiunt.*

Explicit Titulus de incendiariis.

TITVLVS XIII.

Incipit de [1] *Terminia mota.*

I. MOYSES DICIT. [2] *Non tranſmovebis terminos proximi tui, quos conſtituerunt patres tui, vel principes poſſeſſionis tuae.*

II. PAVLVS [3] libro Sententiarum, ſub titulo finium regundorum. [4] In eum, qui per vim terminos dejecit, vel amovit, extra ordinem animadvertitur.

III. VLPIANVS libro IX. de officio Proconſulis, ſub titulo de termino moto. Eos, qui terminos moverunt, non impune id facere debere, [5] Divus Adrianus Terentio Gentiano XVII. Kl. Septembriarum ſe III. Conſl. reſcripſit: quo reſcripto poenam variam ſtatuit. Verba reſcripti ita ſe habent. „[6] PESSIMVM factum eorum, qui terminos finium cauſa impoſitos abſtule„runt,

1. *Terminia mota*] Sic quoque ad finem tituli: unde dicendum eſt, hoc eſſe ab ipſo Auctore hujus Collationis.

2. *Non tranſmovebis*] *Deuteronom. XIX.* Extat & de Termino priſca lex Numæ Pompilii apud Verrium Flaccum, qua qui terminum exaraſſet, ipſius & boves ſacri erant. Nihil fere religioſius Numa ſanxit. Nam & templum ut Deo poſuit, & ferias inſtituit, noluitque animatum quicquam pacis Præſidi ſacrificari, quod Plutarchus in Romaicis eleganter ſic expreſſit, τὸν τέρμινον ὡς ἐπίσκοπον καὶ φύλακα φιλίας καὶ εἰρήνης, ὤστε δεῖν ἄιμακτος καὶ φόνου καθαρὸν καὶ ἀμίαντον διαφυλάττειν. Sed hoc jam ſuo tempore neglectum idem alio loco teſtatur. Vnde & Horatius in *Epod. Et agna feſtis caſa Terminalibus.* Quin & Siculus Flaccus in terminis defigendis hoſtiæ immaculatæ cæſæ ſanguinem inſtillari ſolitum ſcribit, & Prudentius extis ſeu gallinæ pulmone Termino fieri ſignificat Illud quoque Numæ videtur, ut Termino non niſi ſub divo ſacrificaretur, quod nefas putaret Terminum intra tectum conſiſtere. Itaque quo loco colebatur, ſuper eum foramen patebat in tecto, ut Sex. Pompejus tradit. Quod etiam cum Capitolium Tarquinius ædificaret religioſe obſervatum Servius teſtis eſt, ob idque in Capitolio pronam (ſic legendum apud Servium, non *primam*) partem tecti patuiſſe, quæ lapidem ipſum Terminum ſpectaret. Vnde non abs re quæri poteſt, Plinii verba hæc ex *lib.* XVIII. *cap.* 2. *Tertiam ex iis nominare ſub tecto religio eſt*, an ad Terminum referenda ſint, an ad Dionyſium. Οὐδὲ γὰρ τὸν διόνυσον ὀμνύουσιν ὑπὸ στέγην, ut Plutarchus ait. Ego quidem ad Terminum malim, & nominandi vocabulum ad ſacrificium quam ad jusjurandum referre. Et fortaſſe ille locus mendo non caret, atque ita potius alicui legendus videatur, *Terminum ex* XII. *nominare ſub tecto religio eſt.* Nam de Termino multa XII. tabulis cauta quis neſcit? in quas etiam ſi quis veterem illam Numæ ſanctionem tranſlatam velit, non contradicam. Sic enim & ubi XII. tabularum auctoritas contemni cœpit, eadem illa, quæ legibus cavebantur, in alia latorum nomina tranſierunt, ut Macrobius ait *lib.* III. *Satur. cap.* 9. Sane & de ſacrificiis & religionibus non pauca iiſdem tabulis comprehenſa M. Tullius ſatis ſignificat in libris de legibus, & Servius tradit multa de ſacris ab Faliſcis petita poſt X. tabulas magna ex parte ab Athenienſibus mutuatas, quæ reliquis duabus Decemviri complexi ſunt. Adſcribam vero & ipſa Livii verba, ex quibus etiam poſt XII. Regias leges retentas intelligamus. Sic igitur cum de Tribb. militum Conſulari poteſtate ageret *lib.* VI. *In primis fœdera ac leges (erant autem ea duodecim tabulæ & quædam Regiæ leges) conquiri quæ comparerent, juſſerunt. Alia ex iis edita in vulgus: quæ autem ad ſacra pertinebant, a Pontificibus maximis ut religione obſtrictos haberent multitudinis animos, ſuppreſſa.* Itaque mirum videri non debet quod apud Tacitum legimus, cenſuiſſe Claudium ad inceſtum procurandum ſacra ex legibus Tullii Regis piaculaque apud lucum Dianæ per Pontifices danda. Et in libris noſtris de muliere quæ prægnans mortua ſit humanda legem Regiam recitari audimus. At hæc paulo audacior conjectura eſt, & jam ipſi Notarum terminos exaravimus. PITH.

3. *Libro*] *Primo.* Titulus eſt 16.

4. *In eum qui per vim*] Sic apud Paulum ſcriptum eſt *libr.* I. *Sent.* ubi in vet. exempl. annotatum reperi idem ſtatui in Codicis Theodoſiani *lib.* II. *ſub bera* *26.* quæ conſtitutio hodie deſideratur. PITH.

5. *Divus Adrianus*] Refertur & in *l.* 2. *D. eod. tit.* IDEM.

9. *Peſſimum factum &c.*] Apud Calliſtratum *l.* 2. *D. hoc tit.* ſcriptum eſt *Quin. p. f. ſit.* poſtea *poſitos propulerunt.*

7. *Au-*

„runt, dubitari non poteſt. Poenae [7] autem modus ex conditione perſo- „nae, & mente facientis * [8] magiſtratui poenam. Si ſplendidiores ſunt per- „ſonae, quae convincuntur, [9] condubito, quin occupandorum aliorum fi- „nium cauſa id admiſerint: & poſſunt ad tempus, ut cujusque [10] cumpati- „tur aetas, [11] relegari, & ſic in biennium, aut triennium ad opus publicum „dari. Quod ſi per ignorantiam aut fortuitu lapides * [12] viſus cauſa furati „ſunt, ſufficit eos verberibus coërceri.

7. *Autem*] *Tamen* in *d. l.*
8. *Magiſtratui pœnam. Si ſplendidiores,*] Rectius in *d. l. magis ſtatui poteſt: nam ſi ſplendidiores.*
9. *Condubito*] Scribendum *non dubito*: & ſic in ora ed Pariſ. cIↄIↄ LXXXVI. in *d. l.* eſt *non dubie occ.* & mox *alienorum,* & *admiſerunt.*
10. *Cumpatitur*] *Patiatur, d. l.*
11. *Relegari*] Alia plura hic habet Marcianus *d. l. 2.* nempe, *id eſt, ſi juvenior, in longius; ſi vero ſenior, in reciſius. Si vero alii negotium geſſerunt, & miniſterio functi ſunt, caſtigari, & ad opus biennio dari.* Hæc ſane pleniora ſunt. De pœna quoque agit Paulus *Sententiar. lib. V. tit. 22. §. 2.*
12. *Viſus cauſa*] Puto legendum *uſus cauſa.* quod a compoſitoribus Pandectarum omiſſum eſt. PITH. Scaligeri quoque liber in margine habet *uſus cauſa.*

Explicit de terminia mota.

TITVLVS XIV.

Incipit de Plagiariis.

I. MOYSES DICIT. [1] *Quicunque* [2] *plagiaverit quemquam in Iſraël, & vendiderit eum, morte moriatur.*

II. [3] PAVLVS libro Sententiarum V. ſub titulo ad legem Fabiam. LEGE Fabia tenetur qui [4] civem Romanum ingenuum, libertinum, ſervumve alienum celaverit, vendiderit, vinxerit, comparaverit. Et olim quidem hujus legis [5] poena ſummaria fuit: ſed translata eſt cognitio in Praefectos Vrbis: itemque Praeſidis provinciae extra ordinem meruit animadverſionem. Ideoque humiliores aut [6] in metallum damnantur, aut in crucem tolluntur: honeſtiores adempta dimidia parte bonorum [7] in perpetuum relegantur. [8] Si ſervus ſciente domino alienum ſervum ſubtraxerit, vendiderit, celaverit, in ipſum dominum animadvertitur. Quod ſi id domino ignorante commiſerit, in metallum datur.

III. VLPIANVS libro IX. de officio Proconſulis, ſub titulo ad legem Fabiam.

1. *Quicunque plagiaverit*] *Exod. XXI. Deut. XXIV.* PITH.
2. *Plagiaverit*] Sic in Edicto Theodorici *cap. 78.* legibus Wiſigothorum *lib. VII. tit. 3. l. 2. 3. 4.* lege Salica *tit. 41. cap. 2 3.*
3. *Paulus libro &c.*] In noſtra editione *tit. 30. B.* illic hæc excuſſimus.
4. *Civem Romanum ingenuum*] Vet. exemp. *Civem Romanum ingenuus liber.* PITH.
5. *Pœna ſummaria*] *Pœna nummaria* IDEM.
6. *In metallum damnantur,*] Modeſtinus dicit hoc plerumque fieri *l. ult. D. de leg. Fab. de plagiar.*
7. *Impp. relegantur*] Sic vetus, quo ſignificatur, in perpetuum relegari. PITHOEVS. Admiſimus in contextum *in perpetuum.*
8. *Si ſervus &c.*] Hoc quoque tangit Cujacius *Obſervat. lib. XXI. cap. 11.*

biam. FREQVENS eſt etiam legis Fabiae cognitio in tribunalibus Praeſidum: quamquam quidam Procuratores Caeſaris uſurpaverint, [9] quam Romae, tam in provinciis. Sed enim jam eo perventum eſt conſtitutionibus, ut Romae quidem Praefectus Vrbis ſolus [10] ſuper ea re [11] cognoſcat, ſi [12] intra miliarium centeſimum [13] ſit in via commiſſa. Enimvero ſi ultra centeſimum, [14] Praefectorum Praetorio erit cognitio. [15] In provinciam enim Praeſidum provinciarum: nec aliter Procuratori Caeſaris haec cognitio injungitur, [16] quam Praeſidis partibus in provincia fungatur. [17] Plane poſt ſententiam de Fabia latam Procuratoris partes ſuccedunt. *[18] Hujus certae adtamen Procuratori, [19] qui illam provinciam regit, licet de capitalibus cauſis cognoſcere nec ſoleat,

9. *Quam Roma, tam in provinciis*] Pro *tam Roma, quam in provinciis.*

10. *Super ea re*] Vetus codex habuit *ſuperare*. PITH.

11. *Cognoſcat*] Extraordinem, ut de expilata hereditate dicitur in *l. 3. De expil hered.* IDEM.

12. *Intra milliarium centeſimum*] Fuit hic terminus urbis, aut potius Præfecturæ urbanæ & ſolitarum regionum *l. 1. §. initio D. de off. Præf. urb.* ubi quod in Pand. Fl. ſcriptum eſt, *egreſſum eſt P. V. notionem,* eadem phraſi dictum videtur qua in *l. 12. §. facti. D. capt. & poſtl. Sequendum eſt Juliani ſententiam:* & in *l. 19. de novat. denegandum eſt exceptionem,* quibus etiam non diſſimiles dicendi rationes notari poſſunt in *l. 1. §. ult. D. de contr. tut. act. l. 12. D. Si quis omiſſ. cau. teſt. l. 19. §. 1. D. de negot. geſt. l. 45. ſub fin. D. ſolut. matr.* unde & in *l. 4. §. non omnis. D. de re milit.* ſic lubentius legerim. *Nec tamen facile indulgendum eſt extra ordinem judicationem his qui negotium ante habuerunt, ſed ſi in transactionem res recidit, indulgendum eſt.* Extraordinem autem judicatio indulgetur ut militi. IDEM. Hæ regiones erant ſuburbicariæ: reliquæ dicebantur Italia. Videatur Jac. Gothofredus *ad l. 2. Cod Theod. de integr. reſtitution. & Diſſertation. 1. de ſuburbicar. regionib.* Salmaſius *ad Trebell. Pollion. XXX. tyrann. cap. 24.* Quod hic notat Vir Doctiſſimus de modo loquendi in *d. l. 1. §. 4. D. de offic. Præfect. Vrb.* ubi dicitur, ſi quid admiſſum ſit ultra centeſimum lapidem, id egreſſum eſſe Præfecti Vrbi notionem, eſſe ſimile ei locutioni *ſequendum eſt ſententiam,* & ſimilibus, in eo quivis, qui attenderit, videbit Virum Egregium falli. Illic eſt participium, hic gerundium. SCHVLTING.

13. *Sit in via commiſſa.*] Fortaſſe melius, *ſit injuria commiſſa:* quanquam & excuſa lectio defendi poteſt. PITH. Lectio vulgata ſtare quomodo poſſit non video: an non erit ſatis eſſe commiſſum crimen intra lapidem centeſimum, absque diſcrimine, an in via ſit commiſſum, an e domo, vel agro homo ſit ſurreptus? *add. l. 1. §. 4. D. offic. Præfect. Vrb.* SCHVLTING.

14. *Præfectorum Prætorio*] Duo tales fuere, imperante Antonino Caracalla, Herodiano teſte *lib. IV. cap. 12.* eo vero tempore de officio Proconſulis ſcripſit Vlpianus: & Antoninum in illis vocat Imperatorem noſtrum *l. 1. §. 15. 18. D. de quæſtionib. & alibi.* Hi vero Præfecti merum imperium habuerunt, de quo aliquid dixi ad Paulum *Sententiar. lib. V. tit. 12. §. 6.* IDEM.

15. *In provinciam*] Pro *in provincia.*

16. *Quam Præſidis partibus*] *l. 4. C. ad leg. Fab. de plag. l. 2. C. de pœn.* Quædam provinciæ procuratoribus cohibebantur, ut Tacitus loquitur: ſed aliæ ut procuratoribus tantum qui ne deportandi quidem jus habuerunt: aliæ ut Præſidis vicem tuentibus. PITH.

17. *Plane poſt ſententiam*] Videlicet cum jam de bonis quæritur, non de crimine, *l. 1. & 2. C. ubi cau. fiſ.* IDEM.

18. *Hujus certa*] Hic locus procul dubio corruptus eſt, & ſi quid conjectura valeo, deeſt nomen aut urbis aut regionis Armeniæ. Hoc ut ſuſpicer, facit *Certa* reliquum nomen quo Parthis civitatem ſignificari Hermolaus Grammaticus ex Stephano auctor eſt. IDEM. Verbum *hujus* præcedentibus connectitur in edit. Genev. CIↃ IↃ LXXXVI. verum illud ibi redundaret. Ampliſſimus Bynkershœck *Obſervat. lib.* II. *cap. 20.* illud trajicit ad principium præcedentis periodi, hoc modo. *Plane poſt hujus ſententiam,* ſcilicet Præſidis, ſenſu ſane optimo: & dein legit *Certa attamen Proc.* Cujacius vero *Obſerv. lib. XIX. cap. 12 & Annotation. in Animadverſion. Robert. lib.* I. *cap 21.* legit, *Inſula Creta,* quæ lectio eodem redit: ſed illud *inſula* recedit plus a vulgata ſcriptura. Occurrit etiam PROC. PROVINCIAE CRETAE ET CYRENARVM apud Gruterum *inſcription. p.* CCCCLXXVI. Quæ Pithœus hic habet nullo nituntur fundamento: & hic non de civitate, ſed de provincia agitur: in provincias enim mittebantur Procuratores Cæſaris, non in ſingulas civitates. SCHVLTING.

19. *Qui illam provinciam regit*] Hoc non poteſt dici de Procuratore Cæſaris, niſi ſit vice Præſidis: de quali tamen hic non agimus: & cui etiam id non fuiſſet opus dari ſpecialiter, quod huic datum eſſe docet Vlpianus: adeoque hæc videri poſſent ſuſpecta: aut dicendum eſt, *regere* dici etiam qui adminiſtrat res provinciæ, quamvis non cum ſumma poteſtate, quod vult Cujacius *dict. lib. XIX. cap. 12.* IDEM.

20. *Quo*

ſoleat, tamen ut de lege Fabia poſſit cognoſcere Imp. Antoninus conſtituit. Idem legis Juliae de adulterIs coërcendis conſtitutione Imperatoris Antonini quaeſtionem accepit. Lege autem Fabia tenetur [20] qui civem Romanum, eundemque, qui in Italia [21] liberatus ſit, celaverit, [22] vinxerit, vinctumque habuerit, [23] vendiderit, emerit, quive in eam rem ſocius fuerit: cui capite primo ejusdem legis poena injungitur. Si ſervus [24] qui ſciente domino fecerit, dominus ejus [25] ſextertiis quinquaginta milibus eodem capite [26] punietur. Ejusdem

20. *Qui civem Romanum, eundemque, qui*] Malim *eumve qui in Italia liberatus ſit*: quod etiam ſic interpretari audeo. Italiæ multa olim fuere privilegia cum in cenſitionibus, jure nexus, uſucapione, exceptione annali, tum in jure capiendi, & aliis hujuscemodi, quæ pro ſummo beneficio provincialibus quibusdam coloniis poſtea conceſſa ſunt, ut eodem jure eſſent quo & ipſa Italia: quam ob rem juris Italici dictæ ſunt, quod jus eſt liberæ civitatis, ſive liberæ conditionis, cujus ſignum apud eas fuit Marſyæ ſimulachrum, ut Servius in Virgilium notat. Hujus generis privilegiorum Italiæ illud etiam fuiſſe videtur, ut quem Latinus in Italia manumitteret, quamvis Romanum civem non faceret, tamen quod ad legem Fabiam, eodem jure eſſet quo civis Romanus. PITH. Quod Pithœus vult, jus Italicum, & jus liberæ civitatis idem eſſe, id non eſſe verum dudum viderunt Viri Eruditi. Jus Italicum conſiſtebat in levatione cenſus, jure mancipii, & aliis quibusdam actibus, quibus qui gaudebant, ii non ſtatim erant liberi. Conſulatur Illuſtris Ez Spanhemius *Orb. Roman. exercitation.* II. SCHVLTING.

21. *Liberatus ſit.*] Proprie. Nam Latinus, ut dixi, qui manumittit, civem Romanum facere non poteſt. Itaque hæc non juſta manumiſſio eſt, ſed liberatio potius a ſervitute. Denique non eſt hic revera actus legitimus, & iterari poteſt. Sic enim legimus apud Vlpianum iteratione fieri civem Romanum qui poſt Latinitatem quam minor annis XXX. acceperat, iterum rite manumiſſus eſt ab eo, cujus ex jure Quiritium ſervus fuit, cujus rei & Juſtinianus meminit *Novell.* LXXVIII. & in illo Regularum fragmento, cujus jam ſuperius meminimus, ſcriptum eſt minorem XX. annorum manumittere nec vindicta poſſe, nec teſtamento, itaque nec Latinum facere poſſe, tantum enim apud Conſilium poſſe manumittere ſervum cauſa probata. Hunc autem qui manumittitur quotcunque ſit annorum, Latinum fieri, & ſolum ad hoc ei procedere libertatem ut iterum manumitti, & civis Ro. fieri poſſit. PITH.

22. *Vinxerit, vinctumque habuerit*] Differunt hæc eodem modo, quo *poſuiſſe*, & *poſitum habere*, *l. 5. §. 10. D. de his qui effud. vel dejecer.* videlicet, ut is, qui non vinxit, ſed vinctum ab alio penes ſe habet, etiam lege hac teneatur. SCHVLT.

23. *Vendiderit*] *L. 15. C. hoc tit.* Sed hoc Apulejus legi Corneliæ tribuit *lib.* VIII. *de aſin. aur. Prudens,* inquit, *crimen Corneliæ legis incurram, ſi civem Rom. pro ſervo vendidero.* Et vero falſi ab emptore redargui poſſe videtur, ut & is qui duobus eandem rem vendiderit, *l. 21. D. ad leg. Cornel. de fal.* PITH. Crimen hoc in legem Corneliam incidere ex Apulejo recte notavit Pithœus: & refert id ad legem de falſis: legem enim fuiſſe Corneliam de plagiariis ut putemus nulla nos cogit auctoritas: & falſum ſic re vera committitur. Aliud viſum Cujacio *paratitl. tit. C. de leg. Fab. de plagiar.* SCHVLTING.

24. *Qui*] Cujacius hoc expungit *Obſervat. lib. XXI. cap. 11.* idque admittendum eſt, aut legendum, *fuerit, qui.* Ed. Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. in margine pro *qui* habet *plagium.* IDEM.

25. *Seſtertiis* L.] *Seſtertium.* Hæc eſt illa pœna pecuniaria legis Fabiæ, quæ in deſuetudinem abiiſſe dicitur in *l. ult. D. eod. tit.* cujus tamen veſtigia quædam reliqua ſunt in *l. 12. D. de manumiſſ. & l. 12. §. ſed ſi in captivo. D. de capt. & poſtl.* quibus etiam aliud quoddam hujus legis caput continetur: itemque aliud in *l. 1. §. 1. D. de fugit.* PITH.

25. * *Sextertiis quinquaginta milibus*] Cujacius *loc. cit.* legit *ſeſtertiis D. milibus*, hoc eſt, *quingentis milibus.* ob locum Pauli *Sententiar. lib.* I. *tit. 6. A. §. 2.* ubi verba ipſius Cujacii adducta ſunt a nobis. Mihi tamen illud non ita liquidum eſt: ac ſumma eſt magna admodum quingenta ſeſtertia, ſive Philippeorum millia duodecim cum quingentis: ut proinde hæc ex Paulo emendare non auſim: eoque minus, quod hic integra habeamus verba, illic tantum ſiglam D. quæ naſci potuit ex L. Nec argumentum omni exceptione majus eſt, quod albi corrupti pœna quingentorum ſit: ac criminis publici pœna gravior eſſe debeat, quam albi corrupti. Primum enim illic non memorantur tot ſeſtertia, ſed tot aurei *l. 7. pr. D. de jurisdiction.* quæ ſumma eſt longe minor. Deinde, quamvis poneremus, ipſo in Edicto fuiſſe factam mentionem ſeſtertiorum, idque mutatum eſſe a Triboniano, quod tamen Cujacius non dicit, an non ſpeciali & graviori pœna puniri potuit alibi violatio? Ceterum etiam annonæ vexatæ crimen eſt publicum, & pœna tamen eſt aureorum tantum viginti? *l. 2. §. 2. D. de leg. Jul. de annon.* Ambitus quoque centum tantum aureis plectitur, *l. un. §. 1. D. de leg. Jul. ambit.* ut ita ex talibus nihil ſequatur certi. SCHVLT.

26. *Punietur*] Cujacius *eod. loc.* legit *punitur*, rectius.

27. *Popu-*

dem legis capite ſecundo tenetur qui alieno ſervo perſuaſerit, ut dominum fugiat, quive alienum ſervum invito domino celaverit, vendiderit, emerit dolo malo, quive in ea re ſocius fuerit: jubeturque [27] populo ſextertium quinquaginta milia dare. Et reliqua. [28] Sciendum tamen eſt, ex Novellis conſtitutionibus capitali ſententia [29] plagiatores pro atrocitate facti puniendos: quamvis & Paulus ſupra relatis ſpeciebus crucis & metalli poenam hujusmodi reis inrogavit.

27. *Populus*] Leg. *populo*, hodie fiſco *l 6. C. hoc tit.* cujus reſcripti pœna ex lege Fabia, prohibitio vero ipſa ex SC. eſt, *l. quod ſæpe. 35. §. ſi quis amico D. de contrah. empt. l. arbor. 19 §. judex D. com. divid.* PITH.

27. * *Populo ſextertium quinquaginta milia dare*] Sic quidam editores hæc vulgarunt, rectiſſime. Edd. Pithœi habent, * *populus ex tertiam q. m. dare.*

28. *Sciendum eſt tamen*] Sunt hæc collectoris, qui Novellarum conſtitutionum nomine videtur innuere Conſtantini legem qua ob plagium liberi hominis, ſervus aut libertinus ſtatim, id eſt, primo quoque munere beſtiis objicitur: liber ſub hac forma in ludum datur ut antequam aliquid faciat, quo ſe defendere poſſit, gladio conſumatur *l. 1. C. Th. ad leg. Fab. de plag.* ſed extat & antiquior paulo Diocletiani conſtitutio, qua in urbe hoc idem crimen capite vindicatum eſt *l. 7. C. eod.* Quo pertinet etiam Novella Leonis LXVI. PITH.

29. *Plagiateres*] Vſus eſt hoc verbo Tertullianus *adverſ. Marcion. lib. 1. cap. 23.*

Explicit Titulus de Plagiariis.

TITVLVS XV.

Incipit de Mathematicis, [1] & Manichaeis.

I. MOYSES DICIT. [2] *Non inveniatur in te qui luſtret filium tuum aut filiam tuam, nec divinus apud quem ſortes tollat: nec conſentiat venenariis impoſtoribus, qui dicunt, quid conceptum habeat mulier: quoniam fabulae ſeductoriae ſunt. Nec intendas prodigia, nec interroges mortuos. Non inveniatur in te augurator, nec inſpector avium, nec maleficus, aut incantator, nec Pitonem habens in ventrem, nec aruſpex, nec interrogator mortuorum, nec portenta inſpiciens. Omnia namque iſta a Domino Deo tuo damnata ſunt, & qui fecerit haec. Propter has enim abominationes Deus eradicavit Chaldaeos a facie ſua. Tu autem perfectus eris ante Dominum Deum tuum: gentes enim iſtae, quas tu poſſides, auguria & ſortes, & divinationes audiebant.*

II. [3] VLPIANVS libro VII. de officio Proconſulis, ſub titulo de mathematicis

1. *Et Manichais*] Mathematicis, ſive Aſtrologis, hi junguntur, tamquam nec ipſi a curioſis & magicorum artibus alieni, teſte Epiphanio *hæreſ.* LXVI. *n. 13. & 88.* Et ſic in Codice Gregoriano fuit titulus de *maleficis, & Manichais*, unde conſtitutio in hunc quoque titulum relata eſt. SCHVLTING.

2. *Non inveniatur*] *Deut. XVIII.* PITH.

3. *Vlpianus lib. VII. de officio Proconſ.*] Hoc libro Domitius de variis criminibus tractavit, atque inter cætera de iis quæ ad religionem pertinent: ut mirum non ſit, quod eo etiam reſcripta Principum nefaria collegerat, ut doceret quibus pœnis affici oporteret eos qui ſe Dei cultores profiterentur. Quod eum totis ſeptem libris de officio Proc. feciſſe ex corrupto Cælii Lactantii loco hactenus male creditum eſt. IDEM.

4. In-

ticis & vaticinatoribus. PRAETEREA [4] interdicta eſt Mathematicorum callida impoſtura, & [5] obſtinacitate perſuaſio. Nec hodie primum interdici eis placuit: ſed [6] vetus haec prohibitio eſt. Denique extat Senatuſconſultum [7] Pomponio & Rufo Conſſ. factum, quo cavetur, ut Mathematicis, Chaldaeis, ariolis, & ceteris, qui [8] ſimilem * incertum [9] fecerunt, aqua & igni interdicatur: omniaque bona eorum publicentur: [10] & ſic * aeternus gentium, qui ſi id fecerit, ut in eum animadvertatur. Sed fuit quaeſitum, utrum ſcientia hujuſmodi hominum puniatur, an exercitio, [11] & profeſſio. Et quidem apud veteres dicebatur, profeſſionem eorum, [12] non notitiam, eſſe prohibitam. [13] Poſtea variatum: [14] nam diſſimulandum eſt, nonnumquam inrepſiſſe in uſum, ut etiam [15] profiterentur, [16] & publice reprehenderent. Quod quidem magis

4. *Interdictos eſt*] Lego, *interdicta eſt.* IDEM. Hoc quoque recipere poſt alios debui.

5. *Obſtinacitate perſuaſio*] Aliqui edidere, *obſtinata perſuaſio,* ſenſu bono. Ego tamen contextum non mutavi: & quamvis verbum *obſtinacitate* forte non eſſet ab Vlpiano, non tamen ſtatim aliud pro eo in contextu reponi debuit. Poſteriores ſcriptores dixerunt etiam *obſtinantia.* Vide Eruditiſſimi Du Cange Gloſſarium. SCHVLTING.

6. *Vetus hac*] Servius IV. *Æneid. Cum multa ſacra Romani ſuſciperent, ſemper magica damnarunt. Probroſa enim ars habita eſt, ideo excuſat cum ait. Teſtor ego magicas invitam accingier artes.* Extant vero & varia de Mathematicis Senatuſconſulta apud Tacitum *libro* I. *&* XII. *Annal.* & primo ſecundoque Hiſtoriæ Auguſtæ, cæteroſque ejus ætatis ſcriptores, quæ hic colligere neque otii neque inſtituti eſt noſtri, quibus potius eſſet quæ ſequuntur in integrum reſtituere, ſi quam facile eſt peccare, tam facile eſſet peccatum corrigere. PITH.

6. * *Vetus hæc prohibitio eſt*] Etiam tempore liberæ Reip. Exemplum habet Valerius Maximus *lib.* I. *cap.* 3. Ex profeſſo hoc tractat V. C Juſt. Lipſius *ad Tacit. Annal. lib.* II. *cap. 32. excurſ.* G. SCHVLTING.

7. *Pomponio & Rufo Conſſ.*] A. V. IↃCCLXX. Chriſti XVII, Tacitus vero *Annal. lib.* II. *cap. 32.* ubi anni præcedentis acta refert, docet facta eſſe de hiſce Italia pellendis Senatuſconſulta. In eumdem annum hoc confert Dion Caſſius *lib.* LVII. *p. 612.* ut ſit adeo hic diſſenſio in anno. IDEM.

8. *Similem incertum*] Fortaſſe, *ſimilem artem.* PITH. Lipſius *ad Tacit. loc. cit.* legit *ſimilem ceſtum*, ſive *quaſtum.* Jacobus Gothofredus *ad l. 7. Cod. Theod. de pagan.* pro *incertum* reponit *incertorum artem*, vel *incerti quaſtum.*

9. *Fecerunt*] An *fecerint.* Jam ante in Vrbe hoc prohibitum fuerat alio Senatuſconſulto, ut ſcribit Dion Caſſius *eod. loc.* & addit, veniam fuiſſe datam iis, qui juſſis paruerant. SCHVLTING.

10. *Et ſic * aternus gentium, &c.*] Forte plura hic interciderunt: & quidem mentio facta videtur ab Vlpiano fuiſſe civium, quos exſilio punitos fuiſſe docent præcedentia: dein pro *aternus*, vel *eternus* legendum *externus*, aut *externarum*, ſi in ſequentibus illud *gentium* bene ſe habet. Scilicet, peregrini capite plexi ſunt: id enim vult illud *animadvertatur.* Ita noſtri loquuntur alibi. Pluſcula attuli ad Paulum *Sententiar. lib.* I. *tit. ult.* § *ult.* Dion hac de re ſic ſcribit, loquens de Tiberio, τὺς μὲν ξένυς ἐθανάτωσε. *peregrinos morte affecit*, cum antea tradidiſſet, cives exſilio punitos fuiſſe. IDEM.

11. *Et profeſſio*] Legendum videtur *an exercitio & profeſſio. Et quidem, &c.* atque ita Oiſelo noſtro videtur, qui & paulo poſt ita legit, *Nec diſſimulandum &c.* PITH.

12. *Non notitiam, eſſe prohibitam*] Paulus tamen *Sententiar. lib.* V. *tit. 21.* §. *ult.* ſuadet, ea ut abſtineatur.

13. *Poſtea variatum*] Non mirum: nam & ei arti fuere Principes qui faverent, veluti impenſe Nero: ſed poſtea dereliquit. Id docet Plinius *Natural. Hiſtor. lib* XXX. *cap. 2.* & illam ipſi poſtea odio fuiſſe, indicat Philoſtratus de *vit. Apollon. Tyan. lib.* IV. *cap. 35.* SCHVLTING.

14. *Nam diſſimulandum eſt*] Vel ſcribendum *nec* pro *nam*, cum Oiſelo a Pithœo laudato: vel legendum *diſſimulandum non eſt*, quod eſt in ora ed. Pariſ. CIↃIↃLXXXVI. IDEM.

15. *Profiterentur*] Pergulas alibi quoque habuiſſe Mathematicos aliquando, Suetonius ſcribit *Auguſt. cap. 94.* IDEM.

16. *Et publice reprehenderent*] An potius, *reſponderent?* Nam & horum ut juris conditorum proprie reſponſa dicuntur. PITH. Salmaſius *ad Lamprid. in Alexand. Sever. cap. 27.* pro *reprehenderent* legit *proponerent*: quo pacto ſcribit Lampridius *dict. loc.* de Alexandro Severo, *Matheſeos peritus: & ita, ut ex juſſu ejus Mathematici publice propoſuerint Romæ, ac ſint profeſſi, ut docerent*, ingenioſe: at mihi non diſplicet *reſponderent*, quæ eſt conjectura Pithœi: ac minus id abire videtur a vulgata lectione, optimumque habet ſenſum. Verbum *reſpondere* & *reſponſa* hac ipſa de re uſurpat quoque Paulus *Sententiar. lib.* V. *tit. 21.* §. 3. & 4. Suetonius *Auguſto cap. 94. & 97.* aliique multis in locis. SCHVLTING.

17. *Qui*

magis per contumaciam,& temeritatem eorum factum eſt, [17] qui viſi erant vel conſulere, vel exercere, [18] quam * qui fuerant permiſſum. Saepiſſime denique interdictum eſt [19] fere ab omnibus Principibus, ne quis omnino hujuſmodi [20] ineptiis ſe immiſceret: & varie puniti ſunt hi, qui id exercuerunt, [21] pro menſura ſcilicet * & conſultationis. Nam [22] qui de Principis ſalute, capite puniti ſunt, vel qua alia graviore poena adfecti. [23] Enimvero ſiquidem * ſuaſorumque levius inter hos habentur quam vaticinatores, hii quoque plectendi ſunt: quoniam nonnumquam [24] contra publicam quietem imperiumque populi Romani improbandas artes exercent. Extat denique [25] decretum Divi Pii ad Pacatum, Legatum provinciae Lugdunenſis, [26] cujus reſcripti verba, quia multa ſunt, de fine ejus [27] ad locum [28] haec pauca ſubjecit. Denique & Divus Marcus eum, qui [29] motu Caſſiano vaticinatus erat, & multa quaſi extinctu Deorum dixerat; [30] in inſulam Syrum relegavit. Et ſane non

17. *Qui viſi erant*] Fortaſſis melius, *qui auſi erant vel conſulere, vel exercere, quam quod &c.* Quo pertinet aureum illud Taciti ex *lib.* I. *Hiſtor. Mathematici genus hominum potentibus infidum, ſperantibus fallax, quod in civitate noſtra & vetabitur ſemper, & retinebitur.* Eſt vero hoc vulgi vocabulum. Gellius *lib.* I. *Vulgus*, inquit, *quos gentilitio vocabulo Chaldaeos dicere oportet, Mathematicos vocat.* Et Ammianus *lib.* XXIX. *Mathematicis, ut memorat vulgus*, quo etiam libro plura ille de Mathematicis. PITH. Salmaſius *dict. loc.* legit *qui viſi erant: & ad Capitolin. Ver. cap.* 9. exponit illa, *viſi erant conſulere, vel exercere*, hoc modo, *conſulebant, vel exercebant.* Mihi non improbatur *qui auſi erant*, quod Pithœus voluit: idque reſpondet temeritati & audaciæ, quarum modo facta eſt mentio. SCHVLTING.

18. *Quam qui fuerant permiſſum*] Salmaſius ad *Lamprid. loc. cit.* reponit, *quam qui fuerit permiſſum.* Particula *qui* hic notat *propterea quod*, vel *quia;* quo modo etiam ut quis legat, per me licebit. Ed. Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. habet *quod*, ſed nulla auctoritate. Verum ad rem. Ne quis igitur putet, Vlpiano obloqui Lampridium, cujus verba jam adduximus: Vlpianus enim ſub Caracalla hæc ſcripſit: adeoque ante Alexandri Severi tempora. IDEM.

19. *Fere*] Pariſ. ed. cIↃ IↃ LXXXVI. in marg. præmittit &.

20. *Ineptiis*] Vanis & inanibus hæc accenſentur. Diximus *ad l. un. C. Gregorian. de malefic. & Manich.* Alibi περίεργα. ita *Actor. cap.* 19. *verſ.* 19. ubi multa collegit Hammondus. & ſic Philoſtratus *vit. Apolion. Tyan. lib.* IV. *cap.* 35. SCHVLTING.

21. *Pro menſura ſcilicet*] *Pro menſura ſceleris.* PITH. Sic quoque conjecerat Lipſius *ad Tacit. Annal. lib.* II. *cap.* 32. *excurs.* G. & Freherus *Parerg. lib.* I. *cap.* 9. qui non viderant hanc notam Pithœi: ea enim primum lucem vidit in edit. Pariſ. cIↃ IↃ C I XXXIX.

22. *Qui de Principis ſalute, &c.*] Ita & Paulus *Sententiar. lib.* V. *tit.* 21. §. 3. ad quem locum in notis plura adducuntur. Item ſervis fuit interdictum, ne de ſalute dominorum conſulerent, ſub pœna ultimi ſupplicii, *dict. loc.* §. *ult.* Criminis talis accuſatum fuiſſe aliquando Septimium Severum ſcribit in ipſius vita Spartianus *cap.* 4. SCHVLTING.

23. *Enimvero ſiquidem * ſuaſorumque levius inter &c.*] Jac. Gothofredus *ad l.* 6. *Cod. Theod. de malefic. & Mathematic.* ita recte legit: *enimvero ſi qui de ſua ſuorumque, levius.* Sequentia ſic poſſent conſtitui. *Inter hos habentur etiam vaticinatores;* niſi tamen plura exciderint. De iis & Paulus agit *dict. lib.* V. *tit.* 21. IDEM.

24. *Contra publicam quietem &c.*] Simile habet Paulus *dict. loc.* ad quem videantur notata.

25. *Decretum*] Mox vocatur reſcriptum: & magis proprie.

26 *Cujus reſcripti &c.*] Quæ ſequuntur, ea ſunt auctoris hujus libelli, non Vlpiani, uſque ad *ſubjecit.* SCHVLTING.

27. *Ad locum*] Sic olim notare ſolebant particulas, quas ex conſtitutione aliqua aut recitabant, aut exſcribebant, adjectis etiam interdum primis conſtitutionis verbis: cujus moris plures ſunt in Theodoſiano Codice reliquiæ, quibus etiam accidit, ut ea verba neſcio quomodo in textum ipſum irreperent, & excerpti partem occuparent, ut in *l* 3. *de poſtuland.* & Novella Majoriani de *Epiſcopali Judicio.* PITH.

28. *Hæc pauca ſubjecit*] Verba reſcripti vel decreti hic nulla habemus: & vitio librariorum forte interciderunt. In ſequentibus lege, *quaſi ex inſtinctu*, quod recepit editor Leidenſis. SCHVLTING.

29. *Motu Caſſiano*] Eſt & hujus Caſſiani furoris tumultuſque mentio in eo Pauli fragmento quod extat in Codice Juſt. ſub titulo *ad leg. Jul. majeſt.* & apud Tertyllianum in libro de fuga in perſequutione,& in Apologetico. Hiſtoria ipſa a Capitolino & Gallicano pluribus narratur. PITH.

30. *In Inſula Syrum*] Logo, *in inſulam Syrum.* Eſt & ejus inſulæ mentio apud Strabonem: & Servius ad illud

non debent impune ferre hujuſmodi homines, qui ſub obtentu, & monitu Deorum, quaedam vel renunciant, vel jactant, vel ſcientes [31] eos fingunt.

III. GREGORIANVS [32] libro VII. de maleficis & Manichaeis, ſub titulo [33] comp. MAXIMVS Diocletianus & Maximianus, Nobiliſſimi AA. Juliano Proconſuli Africae. Otia maxima interdum homines * [34] in communionem conditionis naturae hominum modum excedere hortantur: & quaedam genera [35] inaniſſima ac turpiſſima doctrinae ſuperſtitionis inducere ſuadent, ut ſui erroris arbitrio pertrahere & alios multos videantur, Juliane Kariſſime. Sed Dii immortales providentia ſua [36] ornare & diſponere dignati ſunt quae bona, & vera ſunt, & multorum, & bonorum & egregiorum virorum, & ſapientiſſimorum conſilio & tractatu inlibata probarentur, & ſtatuerentur: quibus nec obviam ire, nec reſiſtere fas eſt: neque reprehendi a nova vetus religio [37] deberet. [38] Maximi enim criminis eſt * [39] ſed tractare quae ſemel ab antiquis tractata, & definita ſunt [40] ſtatum, & curſum tenent, ac poſſident. Vnde pertinaciam pravae mentis nequiſſimorum hominum punire ingens nobis ſtudium eſt. Hi enim, qui novellas & inauditas ſectas [41] deterroribus religionibus obponunt, ut pro arbitrio ſuo pravum excludant quae divinitus conceſſa ſunt. * Quoniam nobis de quibus ſolertia tua Serenitati noſtrae retulit,

illud Virgil. III. *Æneid. Mycone celſa Gyaroque relictis, Quidam*, inquit, *per hiſtoriam dictum putant. Nam inter Myconem & Gyarum Syrum unam de Cycladibus eſſe dicunt, unde fuit Pherecides Philoſophus.* Sic enim in optimo exemplari reponendum arbitror: nam totus ille locus in editis hactenus exemplaribus deeſt. IDEM.

31. *Eos fingunt*] In cod. Scalig. eſt *confingunt*, quod non improbem. SCHVLTING.

32. *Lib. VII.*] Lego *lib.* IX. vel *lib.* VIIII. Illic hac legem repoſui inter fragmenta ejus Codicis: ac quædam ad illam notavi: & ab aliis notata ad examen revocavi. IDEM.

33. *Comp.*] In marg. cod. Scalig. eſt *Impp.* id eſt, *Imperatores*, recte. IDEM.

34. *In communionem*] Fortaſſe melius, *communiorem.* PITH.

35. *Inaniſſima*] An potius *Inmaniſſima?* IDEM.

36. *Ornare*] Malim, *ordinare.* IDEM.

37. *Deberet*] Puto legendum, *neque reprehendi nova vetus religio debet. Maximi enim criminis eſt retractare qua ſemel ab antiquis tractata & definita ſuum ſtatum & curſum tenent ac poſſident.* IDEM.

38. *Maximi enim criminis*] Servius ad illud Virgilii ex *lib.* VIII. *Veterum ne ignara Deorum, Cautum*, inquit, *fuit & apud Athenienſes & apud Romanos, ne quis novas introduceret religiones, nam ideo & Socrates damnatus eſt, & Chaldai & Judæi ſunt urbe depulſi.* IDEM.

39. *Sed tractare*] *Retractare.* IDEM.

40. *Statum*] Leidenſis editor addidit *enim*, male: debent namque legi hæc uno ſpiritu, *definita ſuum ſtatum, &c.* quod bene vidit Pithœus; & probavit Scaliger in ora codicis ſui. SCHVLTING.

41. *De terroribus.*] Sic vetus exemplar, niſi quis agnoſcat, *deterioribus*, quo verbo, ne quid diſſimulem, a Principibus Chriſtiano nomini infenſiſſimis, ſacroſanctam religionem perſtringi credibile eſt, in eoque etiam miror hujus collectoris ſimplicitatem dicam, an potius oſcitantiam, qui cum hoc maxime ageret, ut longe ante Divinis legibus cautum oſtenderet, quod Romanis poſtea comprehenſum eſt, non animadvertit quæ contra Manichæos dicuntur, etiam ad Chriſtiani nominis contumeliam pertinere. Sed ea fuit apud majores noſtros conſcientiæ fiducia, is candor, ut ſumma fide omnia referrent, & atrociſſima hoſtium maledicta facile contemnerent. Sic in Theodoſii Codice conſtitutiones quaſdam legimus, quibus ſanciuntur Synodi, quæ ab univerſa Eccleſia pro hæreticis damnatæ rejectæque ſunt. Sic & Juliano Divi nomen ut optimo Principi tribui audimus. Quæ ſi quis tollenda cenſeat, tollat & ea quæ in eo qui Juſtiniani nomen præfert in monazontas ex Valentis furoribus reliqua ſunt. Tollat & Cyrilli libros, quibus Juliani in Chriſtianos dicteria inſeruit. Tollat denique Taciti, Trogi, Suetonii, Galeni, Luciani, Rutilii, Eunapii, atque adeo Juliani ipſius ſcripta, quibus ſacroſanctam religionem convitiis atque opprobriis laceſſitam quis non videat? Sed eſt omnium veritas fortiſſima. PITH.

 42. *Nu-*

tulit, Manichaeos audivimus eos [42] nuperrime, velut nova inopinata prodigia, in hunc mundum de Perſica adverſaria nobis gente progreſſa, vel orta eſſe: & multa facinora ibi committere: populos namque quietos perturbare: nec non & civitatibus maxima [43] detrimenta inſerere: & verendum eſt, ne forte, ut fieri adſolet, accedenti tempore conentur [44] execrandas conſuetudines, & * [45] iſtebas leges Perſarum innocentioris naturae homines [46] Romana gente modeſtam atque tranquillam, & univerſum orbem noſtrum veluti venenis [47] de ſuis malivolis infigere. Et quia omnia, quae pandit prudentia tua [48] in relationem religionis illorum genera maleficiorum * ſtatutis evidentiſſimorum exquiſita & adinventa commenta, ideo eorum * maenas atque poenas debitas & condignas illis ſtatuimus. Jubemus namque auctores quidem ac principes una cum abominandis ſcripturis eorum ſeveriori poenae ſubjici, ita ut flammeis ignibus exurantur: conſentaneos vero, & [49] uſque ad eos contentioſos capite puniri praecipimus: & eorum bona fiſco noſtro vindicari ſancimus Si qui ſane etiam honorati, aut cujuslibet dignitatis vel majoris perſonae ad hanc inauditam & turpem, atque per omnia infamem ſectam, vel ad doctrinam Perſarum ſe tranſtulerunt, eorum patrimonia fiſco noſtro adſociari facies: [50] ipſos quoque Forenſibus, vel Proconenſibus metallis dari. [51] Vt

42. *Nuperrime*] Sane & Euſebius ejus ſectæ originem ad horum Principum initia retulit, quamquam ex Epiphanio ſatis conſtat ſub Aureliano & Probo Impp. cœpiſſe in Perſide, unde Manes, tandem & ipſe a Perſarum Rege ſupplicio affectus, diſcipulos habuit plures, qui inſaniæ nomen vitantes, ſe non Manichæos, ſed Mannichæos appellarunt, & auctorem ſuum Mannem, tanquam manna fundentem. Ne quis autem putet Manichæos Chriſti nomen ita profeſſos ut a gentilium ſacris abſtinerent, ut cæteri fere qui a noſtris hæretici judicati ſunt, diſcat ex Philaſtrii indice eos Diis etiam Deabuſque immolaſſe. IDEM.

43. *Detrimenta inſerere*] Malim, *inferre*. IDEM.

44. *Execrandas conſuetudines*] *Per execrandas conſuetudines*. IDEM.

45. *Iſtebas leges*] *Inceſtas leges*. IDEM. In ed. Pariſ. cIↄIↄ LXXXVI. ad marginem eſt *Hiſtaſpeas*: ſed hæ leges ſunt inauditæ. SCHVLTING.

46. *Romana gente*] *Romanam gentem*. PITH.

47. *De ſuis malivolis infigere*] *Suis malivolis defigere*. IDEM. Conjecturam hanc Pithœi legentis *defigere* non improbavi *not. ad Cod. Gregorian. ad hanc leg.* Re tamen attentius perpenſa, mallem *ſuis malevolis inficere*, quod expreſſit Leidenſis editor: quem tamen eo uſque imitari auſus non fui. Ceteroquin *defigere* non tam ad venena, de quibus hic ſermo eſt, pertinet, quam ad incantationes ac devotiones magicas. SCHVLTING.

48. *In relationem*] Mallem, *in relatione*, quam nempe Julianus ad Imperatores transmiſerat. IDEM.

49. *Vſque ad eos*] Melius, *uſque adeo*, & paulo poſt, *ad hanc inauditam & turpem, & per omnia infamem ſectam* PITH.

50. *ipſos quoque Forenſibus vel Proconenſibus*] Metalla multa numero fuerunt, ut Vlpianus ait in *l. 8. §. eſt poena. D. de pœn.* Proconenſium mentio eſt apud Juſtinianum *Novell.* XXII. De Forenſibus nihildum legiſſe memini, & fortaſſe hic locus ſic potius legendus eſt, *Elafonenſibus vel Proconnenſibus metallis*, ſi quidem & ille apud Plinium integer manſit *ſub finem lib.* V. *Hiſtor.* in quo ita legitur, *Inſulæ in Propontide ante Cyzicum Elafoneſus, unde Cyzicenum marmor, eadem Neuris & Proconneſus dicta.* Petrus Alexandrinus apud Theodoritum, *lib.* IV. *cap.* 20. & Euſebius *lib.* VIII. *cap.* 25. Rufini 14. Sane τοῖς Φεννησίοις καὶ προικοννησίοις παρεδίδοντο μετάλλοις apud Theodoret. ſcriptum reperio. Apud Athanaſium aliter: Εἰς μέταλλον (inquit) ἀποσταλῆναι, καὶ μέταλλον οὐκ ἁπλῶς, ἀλλ' εἰς τὸ τῆς φαινῶ ἔνθα καὶ φονεὺς καταδικαζόμενος ὀλίγας ἡμέρας μόγις δύναται ζῆσαι. At in Epiphanio ἐν τοῖς Φοινησίοις μετάλλοις legitur. IDEM. Ed. Pariſ. cIↄIↄ LXXXVI. ad marg. habet *Fonenſibus*: verum ubi hæc metalla ſunt? Ingenioſe hæc emendat Pithœus legens, *Elaphonenſibus vel Proconnenſibus*. Inſulæ, ubi erant, fuere duæ olim in Propontide, a cervorum in illis copia dictæ, ut conſtat ex Scholiaſte Apollonii Rhodii *ad Argonauticor. lib.* II. *verſ* 279. Fuere vero poſtea congeſta terra conjunctæ. Inde nomina quoque confuſa. Docet hoc pluribus V. C. Joh. Harduinus *ad Plin. Natural. Hiſtor. lib.* V. *cap. ult.* Proprie vero dici deberet *Elaphoneſenſibus, vel Proconneſenſibus*: verum in libris anti-

[51] Vt igitur ſtirpitus amputari* [52] malis haec nequitiae de ſaeculo beatiſſimo noſtro poſſit, devotio tua juſſis ac ſtatutis tranquillitatis noſtrae maturius obſecundare*. Dat. prid. Kal. April. Alexandriae.

antiquis ita legi, *Proconnenſis*, ut *Peloponnenſis*, & ſimilia, docet Salmaſius *in Solin. p. 28. & p. 703.* An tamen *Forenſibus* non natum eſt ex *Fenenſibus*, aut *Phænenſibus?* a *Feno*, vel *Pheno*, in Arabia Petræa, vel Palæſtina Tertia: de qua videri poterit Car. a Sancto Paulo *Geograph. Sacr. p. 306.* Illic metalla fuiſſe docent Euſebius & Hieronymus *de loc. Hebraic.* aliique: imo & illorum metallorum cum Proconnenſibus ſimul meminit Theodoretus Pithœo laudatus *Hiſtor. Eccleſ. lib. IV. cap. 22.* SCHVLTING.

51. *Vt igitur*] Hic locus ſic reſtitui poteſt, *ut igitur ſtirpitus amputari radix hac nequitia de ſeculo noſtro beatiſſimo poſſit, devotio tua, i. ac. ſt. tr. noſt. obſecundare feſtinet.* PITH.

52. *Malis hac nequitia*] In marg. ejusdem ed. Pariſ. eſt *talis hac nequitia.* Genev. CIↃ IↃ LXXXVI. pro more, Pithœi emendationem in contextu exhibet.

Explicit Titulus de Mathematicis, maleficis, & Manichaeis.

TITVLVS XVI.

Incipit de Legitima Succeſſione.

I. [1] SCRIPTVRA DIVINA SIC DICIT. *Filiae Salpadae adſtantes ante Moyſem & Eleazarum Sacerdotem & Principem, omnemque Senatum filiorum Iſraël in foribus tabernaculi teſtimonii, dixerunt. Pater noſter mortuus eſt: & filii non fuerunt ei, ſed filiae. Et ideo non deleatur nomen patris noſtri de medio tribus ſuae. Non eſt ei maſculus. Date nobis poſſeſſionem in medio fratrum patris noſtri. Et obtulit Moyſes petitionem earum Domino Deo: & locutus eſt Dominus Moyſi, dicens: recte filiae Salpadae locutae ſunt: & ideo dabitis eis poſſeſſionem hereditatis in medio fratrum patris earum. Et dicimus haec filiis Iſraël. Homo ſi deceſſerit, & filios non habuerit, dabitis hereditatem proximo eorum de tribu ejus: & poſſidebit omnia ejus. Et erit haec filiis Iſraël juſtificatio judiciorum, ſecundum quae conſtituit Dominus Moyſi.*

II. [2] GAJVS Inſtitutionum [3] libro III. legitimas ſic ordinat ſucceſſiones. INTESTATORVM hereditates lege duodecim tabularum primum ad ſuos heredes pertinent. Sui autem heredes exiſtimantur liberi, qui in poteſtate morientis fuerint, veluti filius filia, vel nepos neptisve, [4] pronepos proneptisve ex

1. *Scriptura*] Hoc eſt illud celebre judicium quod a Moyſe refertur *lib. IV. cap XXVII* PITH.

2. *Gajus lib. III. Inſtit.*] Sic vet. ex. Et Gajum quidem libros quatuor Inſtitutionum ſcripſiſſe Digeſtorum index præfert. Sed hæc eſſe potius ex libro ſecundo facile adducor ut credam. Cæterum ex iis fragmentis ſatis jam liquebit qualem nobis Gajum Anianus ſuppoſuerit. Meliore aliquanto fide Tribonianus magnam horum partem tranſtulit in Inſtitutiones ſuas ſub *Tit. I. libr.* III. ex quo & iſta ſupplere atque emendare multis locis facile eſt. Nos ea tantum attingemus quæ compoſitores ultro omiſerunt, vel quod poſterioribus conſtitutionibus immutata, vel quod penitus in uſu eſſe deſiiſſent. IDEM.

3. *Lib. III.*] Nihil cauſæ video, quare in hoc numero aliquid mutemus; maxime cum in tertio quoque libro Inſtitutionum Juſtinianearum hæc materia exponatur: hæ vero ordinem, & librorum diſtinctionem ex Cajo retinuiſſe videantur. Ceterum nos hic pauca habemus notanda: ſed jam ad Cajum multa ſatis ab aliis, nobisque dicta ſunt, præter ea, quæ hic ſcripta reliquit Pithœus. SCHVLT.

4. *Pronepos proneptisve*] Cæterique ex his deſcendentes. Hos enim omnes ſuorum appellatione lex XII. tab. comprehendit, ut recte Fl. ſcriptum eſt in *l. 220. D. de verb. ſign.* Suorum igitur nomen eſt ex XII. ſive ex jure civili *l. 7. D. de bon. damnat.* Sui ſunt legitimi *l. ſcripto, 7. D. unde lib.* PITH.

ex nepote filio nato prognatus prognatave. Nec intereſſe, naturales liberi, an adoptivi. Ita demum tamen nepos neptisve, & pronepos proneptisve ſuorum heredum numero ſunt, ſi praecedens perſona deſierit * ſive alia ratione, veluti emancipatione. Nam ſi per idem tempus, quo quisque morietur, filius in poteſtate ejus ſit, nepos ex eo ſuus heres eſſe non poteſt. Idem & in ceteris deinceps liberorum perſonis dictum intelligimus. [5] Vxor quoque

5. *Vxor quoque*] Hujus juris veſtigium eſt in *l 195. §. 1. D. de verb. ſign.* Servius *in lib* I. *Georg.* *Tribus*, inquit, *modis apud veteres nuptiæ fiebant, uſu, ſi verbi gratia, mulier anno uno cum viro, licet ſine legibus, fuiſſet: Farre, cum per Pontificem Maxim & Dialem Flaminem, per fruges & molam ſalſam conjungebantur: unde confarreatio appellatur, ex quibus patrimi & matrimi naſcebantur: Coëmptione vero atque in manu conventione, cum illa in filiæ locum. maritus in patris veniebat, ut ſi quis prior fuiſſet defunctus, locum hæreditatis juſtum alteri faceret.* Hæc Servius, non ille adulterinus & ſuppoſititius jejunarum animarum ineptiis & commentis hactenus deformatus: ſed Servius putus purus, ex cujus fragmentis Danielis noſtri beneficio interim hæc exſcripſimus, ea ſpe fore, ut vir & doctrinæ & diligentiæ multæ, brevi cum ex ſuis illis, tum ex noſtris exemplaribus Servium nobis magna ſui parte ſuperſti em reſtituat. Porro ex hoc Servii loco ſane quam eleganti, illud mihi primum videor didiciſſe quod Dionyſius ſcribit de jure nuptiarum quæ κατὰ νόμȣς ἱερȣ̀ς contractæ ſunt, ad confarreationem potius referenda eſſe, quamquam is omnino ritus Romuli temporibus nondum in uſu fuiſſe videatur, ſi verum eſt quod Plinius ſcribit a Numa primum in ſacrificiis far molamque ſalſam adhibita. Sed & illud apud Tacitum *lib. IV. Annal. & Hiſt. IV.* confarreatis parentibus genitos, patrimos & matrimos ſignificare: quo nomine hactenus cenſiti ſunt omnes, quibus pater materque ſuperſtites eſſent. Nec id quidem ſine auctoribus Nam & hoc idem apud Sex. Pompeji breviatorem in *Flaminia* legimus, & quem Dionyſius Halicarn. *lib.* II. & Plutarchus *in Numa* ἀμφιθαλῆ παῖδα nominant, Heſychius exponit τὸν ἐπ' ἀμφοτέροις τοῖς γονεῦσι θάλλοντα μηδενὸς ὠρφανισμένον Immo & ex Sibyllinis verſibus hi a Politiano referuntur.

- - - - χωρὶς δὲ κόραι χορὸν αὐταὶ ἔχοιεν,

Καὶ χωρὶς παίδων ἄρσην ςάχυς· ἀλλὰ γονήων

Πάντων ζωόντων οἷς ἀμφιθαλὴς ἔτι φύτλη.

Quos ille ſe de Zoſimi hiſtoria ſumſiſſe ait. Sed adſcribam ad eam rem pertinentia Zoſimi ipſius Græca verba, quæ mihi ex doctiſſ. diſertiſſimique viri epiſtola Cl. Puteanus communicavit, cujus ego eruditioni atque amicitiæ & hoc lubenter acceptum refero. Nam Onuphrius quidem Panvinius Latine tantum antea retulerat. Sic igitur Zoſimus, cum de ludis ſecularibus diſſereret, ἡμέρᾳ δὲ τρίτῃ ἐν τῷ κατὰ τὸ παλάτιον ἀπόλλωνος ἱερῷ τρὶς ἔννεα παῖδες ἐπιφανεῖς (Horatius claris patribus ortos, Tacitus patricios fuiſſe exponit) μετὰ παρθένων τοσȣ́των οἱ πάντες ἀμφιθαλεῖς, ὅπερ ἐςὶν ἀμφοτέρȣς τȣ̀ς γονεῖς ἔχοντες περιόντας, ὕμνȣς ᾄδȣσι τῇ τε ἑλλήνων καὶ τῇ ῥωμαίων φωνῇ καὶ παιᾶνας, δι' ὧν αἱ ὑπὸ ῥωμαίȣς σώζονται πόλεις. Quæ noſter Puteanus ſic conciliat, ut omnes patrimos matrimosque proprie dictos putet qui parentes adhuc vivos haberent, eosque præterea confarreatos: vivos boni ominis cauſa: confarreatos, propter auctoritatem ſacrorum. Sane quidem non alios vetuſto more patrimos matrimosque legi ſolitos veriſimile eſt. Sed poſt omiſſam confarreandi adſuetudinem (quod Tacitus jam ante Tiberii tempora accidiſſe ſignificat) recte ejus ætatis poſterioris que ſcriptores & ex uſu & proprietate ipſa verborum quæ confarreationis nihil habent, eos patrimos matrimosque interpretati ſunt, qui modo patrem matremque adhuc vivos haberent. Nam & ſic olim pater patrimus dicebatur, qui cum jam ipſe pater eſſet, haberet etiam tum patrem. Vnde & pater patratus Plutarcho *in Probl.* Verum quid prohibet & alios Servii locos adjicere necdum, quod ſciam, proditos, & totam coëmendi confarreandique rationem, quæ hactenus non ſatis cognita fuit, exponentes? Sic igitur in illud *lib. IV. Æneid. Liceat Phrygio ſervire marito. Sane hic*, inquit, *coëmptionis ſpeciem tangit. Coëmptio enim eſt ubi libra atque æs adhibetur, & mulier atque vir inter ſe quaſi emptionem faciunt, quod ante jam in* I. *Georg. Teque ſibi generum Tethys emat: quoniam coëmptione facta, mulier in poteſtatem viri cedit, atque ita ſuſtinet conditionem liberæ ſervitutis* (ſic in opt. ex. legendum arbitror) *ait enim, Liceat Phrygio ſervire marito, & in Georgic. Tibi ſerviat ultima Thyle. Quoque omnis iſte mos coëmptionis & citra nominis nuncupationem dotis datæ taxatione expediretur, quæ res in manum conventio dicitur, ſubjunxit, Dotaleſque tuæ Tyrios permittere dextræ. Quid eſt enim aliud dextræ quam in manum convenire? quæ conventio eo ritu perficitur, ut aqua & igni adhibitis duobus maximis elementis, natura conjuncta habeatur: quæ res ad farreatas nuptias pertinet, quibus Flaminem & Flaminicam jure Pontificio in matrimonium neceſſe eſt convenire.* Et paulo poſt. *Mos apud veteres fuit Flamini ac Flaminiæ, ut per farreationem in nuptias convenirent, ſellas duas jugatas ovili pelle ſuperinjecta poni ejus ovis quæ hoſtia fuiſſet, & ibi nubentes, velatis capitibus in confarreatione flamen ac flaminica reſiderent. Ait igitur, locavi: locata enim uxor dicitur, quod*

que, quae in manu ejus eſt, [6] is ſua heres eſt: quia filiae loco eſt: item nurus, [7] quae in filii manu eſt: nam & haec neptis loco eſt. Sed ita demum erit ſua heres, ſi filius, cujus in manu erit, dum pater moritur, in poteſtate ejus non ſit. Idemque dicimus & de ea, quae in nepotis manu matrimonii cauſa ſit; quia proneptis loco eſt. Poſtumi quoque, qui, ſi vivo parente nati eſſent, in poteſtate ejus futuri forent, ſui heredes ſunt. Idem juris eſt de his, [8] quorum nomina ex lege Aelia Sentia, vel ex Senatusconſulto poſt mortem patris

quod ſimul cum eo ſedeat dum confarreatur. Confarreationes autem tonitru dirimit. Ad hanc autem conjunctionem quæ frugibus & mola ſalſa fieret, etiam diffarreationem proprie pertinuiſſe exiſtimo, cujus apud Sex. Pompejum mentio eſt: ut non niſi contrario ſacrificio vinculum illud confarreationis diſſolveretur, quo nihil religioſius in ſacris fuiſſe Plinius ſcribit, cum cætera matrimonia ex XII. tabulis facile diſſolverentur muliere domo exacta & res ſuas habere juſſa clavibusque ademptis: demum etiam confarreatione jam abolita, per libertum ſeptem civibus Rom. puberibus præſentibus ex lege Julia. Sed quod ſequitur apud Servium eo loco quem initio recitavimus, non ſic accipiendum eſt, quaſi in manum conventio coëmptione ſola fiat, quod Boëtio viſum eſt: nam & farre convenitur in manum, ut Vlpianus ſcripſit *Tit. 9.* & Servius idem poſtea ſignificat. Ergo tam confarreatione quam coëmptione maritus in patris locum, uxor non in matrimonium tantum, ſed in familiam quoque mariti & in ſui heredis locum venit, eſtque in ejus manu mancipioque, aut ejus in cujus maritus manu mancipioque eſt, & Materfamilias proprie appellatur, ut poſt M. Tullium A. Gellius ſcripſit, & ex illo tranſtulit Servius *in lib. IX. Æn.* Sed hic illud quæri non abs re poteſt, An ea quæ anno uno continuo abſque uſurpatione apud virum fuit, poſt annum in ejus manu eſſe incipiat & hæres ei ſua fieri? Quod & Fabro noſtro viſum eſt, & mihi probatur. Nam quo uſucapio, quæ etiam rerum nec mancipi eſſe dicitur, niſi ut uxor viri fiat jure Quiritium, & in ejus poteſtatem redigatur? Et ſane M. Tullius hoc etiam modo mulierem in manum convenire ſignificat. Sic enim in ejus oratione pro L. Flacco conſtanti omnium exemplarium fide ſcriptum legimus. *In manum*, inquit, *convenerat. Nunc audio. Sed quæro, utrum uſu an coëmptione.* Quanquam ſcio non deeſſe qui *in matrimonium* malint, ſed quod ſequitur, *Vſu non potuit: nihil enim de tutela legitima potuit ſine omnium tutorum auctoritate deminui*, indicat hoc ſaltem uſu mulierem tutela liberatam, quod ſine minima capitis diminutione fieri non potuit, id eſt, in manum conventione, ut Vlpianus explicat libro ſingulari Regularum *Tit. de tut.* & Boeth. ipſe *in Top.* ſequitur, qui hæc alioqui non ſatis juridice diſtinguit. Dicet aliquis Quænam igitur erit illa forma uxoris quæ matrona proprie dicitur, & tantummodo uxor habetur? Nempe hæc eadem quæ vel ſine legibus cum viro eſt antequam uſucapta ſit, ſive intra annum, ſeu poſt annum, ſi trinoctium abfuerit uſurpandi cauſa, ut ex Q. Mutio Gellius tradit. Atqui hæc concubina potius videatur quam uxor. Immo vero in ejus mulieris conſuetudine cum qua connubium eſſe poteſt, non concubinatum, ſed nuptias intelligimus *l. 24. D. de ri. nupt.* Et hic igitur in dubio nuptiæ præſumuntur, & uxor illa interea eſt: ſed non eſt in mancipio viri antequam uſucapta ſit. Hæc nos poſt tot ſcriptores de ritu & jure nuptiarum non adeo trita, qui aut non ſatis idoneo loco, aut prolixius tractaſſe arguet, ei ego tam ingratæ reprehenſionis occaſionem ſic invidebo, ut tamen æquiorem mentem optaturus ſim. PITH. Aliquid etiam de hac ſpecie uxorum diximus ad Vlpianum *tit. 9.*

6. *Is ſua hæres eſt*] Lego, *ei ſua h. e.* PITH.

7. *Quæ in filii manu eſt*] Ergo & qui in aliena poteſtate eſt, uxorem in manu habere recte dicitur. Immo & hæc materfamilias a noſtris auctoribus appellatur *l. 44. D. de adopt.* licet ejus vir paterfamilias non ſit: quod Verrii definitioni non ſatis congruit. Alias autem materfamilias dici ſolet quæ nupta in patris vel avi poteſtate non eſt, *l. 30. & 34. D. ſolu. matr. l. 5. D. de bon. damnat.* IDEM.

8. *Quorum nomina ex lege*] Puto legendum, *quorum nomine ex lege Ælia Sentia vel ex SC. poſt mortem patris, &c.* quod pertinet ad illud caput legis Æliæ Sentiæ, cujus Vlpianus meminit *Tit. 7.* Qui locus, ut hoc obiter moneam, ſic meo judicio reſtituendus eſt. *In poteſtate parentum ſunt etiam ii liberi quorum cauſa probata eſt per errorem contracto matrimonio inter diſparis conditionis perſonas. Nam ſeu civis Romanus Latinam, aut peregrinam, vel eam quæ dedititiorum numero eſt, quaſi civem per ignorantiam uxorem duxerit, ſive civis Romana per errorem peregrino, vel ei qui dedititiorum numero eſt, aut etiam ſi Latino nupta fuerit, ex lege Ælia Sentia cauſa probata civitas redditur tam liberis quam parentibus, præter eos, qui dedititiorum numero ſunt, & ex eo fiunt in poteſtate parentum liberi.* Quod ſubjicit de SC. referendum videtur ad decretum ampliſſimi ordinis circa legem Æliam de conſilio & cauſa probanda *l. 1. in fine D. de off. Coſ.* non tantum in minore ſed & inter diſparis conditionis perſonas, ut hic locus indicat. Ad quod etiam conſilium pertinere videtur *l. 24. D. de manumiſſ.* quæ alioqui ſi de judicio liberalis cauſæ accipiatur, inter fugitivas non immerito cenſebitur. IDEM.

9. Et

patris cauſa probata in poteſtate ejus futuri eſſent: [9] & de eo filio, qui ex prima ſecundaque emancipatione poſt mortem patris manumittitur, intelligimus. [10] Cum filius filiave, & ex altero filio nepotes neptesve exiſtent, pariter ad hereditatem vocantur, nec qui gradu propior eſt ulteriorem excludit: [11] aequum enim videtur, nepotes neptesve [12] in patris ſui locum portionemque ſuccedere. Pari ratione etſi nepos neptisve ſit ex filio, & ex nepote pronepos proneptisve, ſimul vocantur. Et quia placebat nepotes neptesve, item pronepotes proneptesve in patris ſui locum ſuccedere, conveniens, non in capita, ſed in ſtirpem hereditates dividi: ut filius [13] dimidiam partem hereditatis fruat: ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. Item ſi ex duobus filiis nepotes extent, ex altero filio unus forte vel duo, ex altero tres aut quatuor, * altera dimidiam. * *De Agnatis.* Si nullus ſit ſuorum heredum, tunc hereditas pertinet ex eadem lege duodecim tabularum ad agnatos. Vocantur autem agnati qui legitima cognatione juncti ſunt. Legitima autem cognatio haec eſt, quae per virilis ſexus perſonas conjungitur. Ita qui eodem patre nati ſunt fratres, agnati ſibi ſunt, qui etiam conſanguinei vocantur: nec requiritur, an matrem eandem habuerint. Item patruus fratris filio, & invicem is illi agnatus eſt. Eodem numero ſunt fratres patrueles inter ſe, id eſt, qui ex duobus fratribus progenerati ſunt, [14] quos plerique

9. *Et de eo filio*] Eſt hic & alius agnationis modus ex manumiſſione qui ab Vlpiano quoque recenſetur *Tit. 23.* Porro hi caſus ſi quidem poſt mortem contingerent, ad juris antiqui formulam, ſin ante, ſed poſt teſtamentum, ad legem Velleam olim pertinuerunt. Quod latius explicare non eſt hujus loci. PITH.

10. *Cum filius filiave*] Et hæc ex eodem Inſtitutionum Titulo ſuppleri atque emendari poſſunt. Quod ſequitur de agnatis, in Titulum de ſucceſſione agnatorum magna parte translatum eſt, quem cum hoc conferre cujusvis operæ fuerit. IDEM.

11. *Æquum enim videtur*] Lex XII. tabularum agnatis præfert ſuos quoslibet ſine diſtinctione. Itaque ſufficit ſuum heredem eſſe, nec ſpectatur proximior ſit an ulterior. Quamobrem ſucceſſionis, ſive, ut hodie loquimur, repræſentationis ratio aliqua ex æquitate habita eſt, ut inter ſuos hæredes in ſtirpes, non in capita dividatur hereditas. Quod prudentium interpretatione receptum Gajus ſignificat. At eadem lex deficientibus ſuis heredibus agnatum non quemlibet vocat, ſed proximum: ob idque inter agnatos ſemper in capita, nunquam in ſtirpes dividitur hereditas ex XII. tabulis. Qua etiam ratione, idem in libertorum ſucceſſione ſervari Paulus tradit *lib.* II. *Sentent.* ex ſententia Juliani in *l. 23. §. 1. D. de bon. libert* Alio ſenſu auctores noſtri dixerunt in ſuis & legitimis non eſſe ſucceſſionem ſequentis ſcilicet gradus ejusdem ordinis poſt delationem aut adquiſitionem. Quod veteri jure perpetuum eſt, ea etiam ratione quod proximo tantum legitima hereditas deferatur, *l. 1. §. ſciendum. & l. 2. §. legitima D. de ſuis & legit.* Si tamen filius matris hereditatem ad quam ex Orfitiano ut legitimus vocatur, ſibi delatam repudiaverit, aut cum agnoviſſet, abſtinendi cauſa reſtitutus ſit, cæteri legitimi admittuntur. Sed hoc fieri ex ipſius SC. verbis indicat *l. 1. §. ſi nemo. juncto §. ſeq. D. ad SC. Tertyll.* In bonorum poſſeſſione Vnde cognati poſt delationem ſucceſſio eſt, *l. 2. C. de ſucceſſ. edict.* nempe, quia ex ſola Prætoris indulgentia pendet, *l. 1. D. unde cogn.* Non eſt tamen ſucceſſio poſt adquiſitionem *l. ult. D de ſucceſ. edict.* Eadem ratione tentari poteſt & in honoraria Vnde liberi eſſe ſucceſſionem, cum ea cognatis detur veluti emancipatis, nec tam ſpectetur jus civile quam ipſa natura. *§. emancipati. & §. minus. Inſtit. de ſucceſſ. quæ ab inteſt. def.* Sed hæc omnia Juſtinianus exæquavit. IDEM.

12. *In patris ſui locum portionemque ſuccedere*] Imo & ſuorum appellatione hos comprehenſos eſſe in lege duodecim tabularum ſcribit Calliſtratus *l. 220. pr. D. de verbor. ſignification.* SCHVLTING.

13. *Dimidiam partem hereditatis fruat*] Editio hic loci procurata habet, *dimidia parte hereditatis fruatur*: quod factum audacter. Pro *fruat* ſi legas *ferat*, quod & Scaligeri codex habet in margine, recte ſeſe omnia habebunt. Vide etiam dicta ad Cajum. IDEM.

14. *Quos plerique etiam conſobrinos*] Hoc verbum Triumviris diſplicuit, qui conſobrinorum nomine hos ſemper intelligi voluerunt: quod tamen per abuſio-

rique etiam conſobrinos vocant. Qua ratione, ſcilicet, etiam ad plures gradus agnationis pervenire potuerimus. Non tamen omnibus ſimul agnatis dat lex duodecim tabularum hereditatem; ſed his, qui tunc, cum certum eſt, aliquem inteſtato deceſſiſſe, proximo gradu ſunt. Nec in eo jure ſucceſſio eſt. Ideoque ſi heres proximus omiſerit, vel antequam hereditatem adierit, deceſſerit, ſequentibus nihil juris competit. [15] Ideo autem non mortis tempore, *certum fuerit aliquem inteſtatum deceſſiſſe, quam ſi quis teſtamento facto deceſſerit, melius eſſe viſum eſt, tunc requiri proximum, cum certum eſſe coeperit, neminem ex teſtamento heredem fore. Quod ad feminas attinet, [16] hoc jure aliud in ipſarum hereditatibus capiendis placet, aliud in ceterorum ab his capiendis: nam & feminarum hereditates [17] proinde agnationis jure redeunt, atque maſculorum: noſtrae vero hereditates ad feminas ultra conſanguineorum gradum non pertinent. Itaque ſoror fratri, ſororive legitima heres eſt: amita vero, & fratris filia heres eſſe non poteſt. Sororis autem nobis loco eſt etiam mater, aut noverca, quae per in manum conventionem apud patrem noſtrum jus filiae conſecuta eſt. Si quis defunctus erit, ſi ſit frater, & alterius fratris filius, ſicut ex ſuperioribus intelligitur, frater potior eſt, quia gradu praecedit: [18] ſed alia * faciat juris interpretatio inter ſuos heredes. Quod ſi defuncti nullus frater exſtet, ſed ſint liberi fratrum, ad omnes quidem hereditas pertinet: ſed quaeſitum eſt, ſi diſpari numero ſint, forte nati ex uno unus, vel duo, & ex altero tres, aut quatuor, utrum in ſtirpes dividenda ſit hereditas, ſicut inter ſuos heredes juris eſt, an potius in capita. [19] Jamdudum autem placuit, in capita dividendam hereditatem. Itaque quot.

quot

abuſionem fieri Theophilus recte notat. Idque verbi etymologia ſuadet Conſobrini enim quaſi conſororini dicuntur. Nonius, *Conſobrini ex duabus editi ſororibus, de quibus exempla multa ſunt in antiquis auctoribus & maxime in Afranio & juris vetuſtiſſimi ſcriptoribus.* Sic legendum, non *viris*, qui error etiamnum manet apud Suetonium *in Nerone*, & Capitolinum *in Pio.* PITH.

15. *Ideo autem*] Lego, *Ideo autem non mortis tempore ſed cum certum fuerit aliquem inteſtatum deceſſiſſe, quia ſi quis teſt. &c* IDEM.

16. *Hoc jure*] Id eſt, jure civili, ſive ex lege Voconia, ex qua ex legitimæ cognationis nomen de maſculis, non ex XII. tabulis. Aliud vero ex edicto Prætoris obſervatur, §. *caterum. de legit. agnat. ſucceſſ.* Manſit tamen in cognatorum definitione maſculorum nomen in *l. 2. §. 1. de ſuis & legit.* IDEM.

17. *Proinde agnationis jure*] Non ſuitatis. Nam ſuos heredes fœminæ non habent. Hinc illa olim quæſtio de jure apud Centumviros, Filius an frater debeat eſſe inteſtatæ heres. Sic enim apud Fabium legendum eſt *lib.* IV. *Inſt.* non *inteſtato*, vel veteribus libris adſtipulantibus. Quod alias pluribus oſtendimus in libro ſingulari de Centumviralibus, Decemviralibus, Septemviralibusque & Quinqueviralibus judiciis. Et vero de inteſtati hereditate eſſet ea ineptiſſima quæſtio, ut hodie eſt de matris ſucceſſione poſt orationem D. Marci & SC. Orfitianum, quibus id actum eſt, ut ſine in manum conventione matrum legitima hereditas ad filios pertineret excluſis conſanguineis & reliquis agnatis, quemadmodum Vlpianus ſcribit *in fragment. Tit. 26.* ubi notandum eſt, quod ait, *ſine in manum conventione.* Nam & ante SC. ea conventionis in manum vis fuit ut liberi matri ſuccederent, non quidem ut liberi, ſed ut fratres & agnati. An ut conſanguinei? Non puto. Alioqui ſane reliquos agnatos tum quoque excluſiſſent. Et vero eis ſanguinis nomen ut fratribus proprie convenire non videtur. IDEM.

18. *Sed alia faciat*] Malim, *ſed alia facit* (vel *fuit*) *juris interpretatio, &c.* IDEM.

19. *Jamdudum autem*] Hæc eſt illa quæſtio jamdiu inter Juſtinianei juris interpretes vexata, tandemque uſu potius noſtro quam certo aliquo illorum judicio definita ex veterum tamen Conſultorum ſententia, quæ & ipſa legis fuit, cum proximos agnatos ad ſucceſſionem vocaret. Nam quibus proximorum nomen æque competit, quique æquo jure ſuo veniunt,

æquas

quot erunt ab utraque parte perſonae,[20] in tot portiones * fuerunt. [21] Si nullus agnatus ſit, eadem lex duodecim tabularum[22] gentiles ad hereditatem vocat. Qui ſint autem gentiles,[23] primo Commentariorum & ultimum eſt: & cum illic admonuerimus, gentilitium jus in deſuetudinem abiiſſe,[24] ſupervacuum eſt hoc quoque loco de ea re curioſius tractare.

III. PAVLVS[25] libro Sententiarum IV. ſub titulo de teſtamentorum ſucceſſionibus. INTESTATI dicuntur qui teſtamentum facere non poſſunt: vel ipſi linum, ut inteſtati decederent, abruperunt: vel hi, quorum hereditas repudiata eſt, cujuſve conditio defecerit. [26] Sine jure Praetorio factum teſtamentum

æquas etiam partes ferre rationis eſt. Sane cum alii ex legis aut ſtatuti verbis ut proximi vocantur, alii ſucceſſionis quodam jure ex aliorum perſona veniunt, æquitas poſtulat & illis ex lege partem integram conſervari, & his inſimul non plus juris deferri quam ille habiturus eſſet in cujus locum partemque ſuccedunt. Quæ viſio alterius tractationis eſſet. IDEM.

20. *In tot portiones fuerunt*] Melius, *tot portiones fient*. IDEM.

21. *Si nullus agnatus ſit*] Ergo ſecundum verba tum demum gentilibus locus fuit, cum nulli omnino ſupereſſent agnati: ac remotiores agnati gentilibus obſtitere, licet ipſi ad hereditatem non vocarentur. Quod tetigi ad Vlpianum *tit. 26. §. 1.* Sed videtur æquitatis ratio aliam benigniorem interpretationem ſuaſiſſe; ut, nempe, deficiente proximo agnato locus eſſet gentilibus, inter quos adgnati quoque ipſi videri poſſunt admiſſi eſſe, tamquam etiam gentiles. Gentilitiarum hereditatum meminit Suetonius *Cæſar cap. 1.* SCHVLTING.

22. *Gentiles*] Ponitur hæc lex a Cicerone non ſuis omnino verbis *lib.* II. *de invent. Si paterfamilias inteſtatus moritur familia pecuniaque ejus agnatorum gentiliumque eſto.* Quod de gentilibus reſtat ex XII. tab. in *l. 53. D. de verb. ſig* ad jus tutelæ magis pertinet, a quo tamen ad hereditatem legitima argumentatio eſt. Eſt & de ſucceſſione gentilium verſus Catulli ad Mallium, & exemplum Centumviralis judicii non tam fortaſſe ſenſu notum quam fama celebre, quod a M. Tullio refertur *lib. 1. de Orat.* in quo illud quæſitum arbitror, An in ſucceſſione liberti ab ingenuo gentilitio adoptati jus gentilitatis locum haberet, adeo ut gentiles ejus familiæ in quam adoptatus erat libertus, ejus cognatis præferentur ex XII. tabulis. Qua in quæſtione potior fuiſſe videtur Marcellorum cauſſa ex Scævolæ definitione. Nec inficior tamen libertos patronorum gentiles Latine dici poſſe, eo modo quo & ſervi dominorum gentiles a Plinio appellantur ob ſimilitudinem nominum quæ gentis vocabulo interdum ſignificatur, ut ex Cincio Feſtus tradit. Quo ſenſu & novus homo Arpinas Servium Regem gentilem ſuum dicere auſus eſt, & Hiſpalæ libertæ gentis emptio conceſſa legitur apud Livium *libro* XXXIX. PITH.

23. *Primo Commentariorum & ultimum eſt*] Sic vet. Meminit & Commentariorum Gaji Javolenus in *l. ſi quis, 54. D. de cond. & demonſt.* quod ego lubens ad libros Inſtitutionum refero quibus idem nomen a Boëtio & Aniano tribui memini. Et vero probabile eſt ſub finem libri primi Inſtitutionum de gentilitatis jure tractaſſe Gajum cum de curatoribus diſſereret. Sed Juſtinianus Commentariorum nomen etiam aliis libris tribuit in Procemio Inſtitutionum. IDEM. Quod Pithœus per Commentarios Gaji a Javoleno memoratos in *l. 54. D. de conditionib. & demonſtrationib.* intelligit Gaji libros Inſtitutionum, id merito carpit V. C. Æg. Menagius *Amœnitat. Jur. Civil. cap. 43.* qui rectius intelligit Commentarios Juris Civilis C. Caſſii Juriſconſulti, qui & libri dicuntur *l. 78. D. de ſolutionib.* Adde, quod Javolenus Cajo longe antiquior fuerit. SCHVLTING.

24. *Supervacuum eſt*] Antiquitatis cognitio juris ſtudioſo non utilis modo, ſed etiam neceſſaria eſt, nec fruſtra veteres Conſulti quantum in ipſis fuit, nihil ejus penitus nos ignorare voluerunt. Eſt enim illud de omni cognitione Ariſtotelis καθόλȣ· ὅτις ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα φυόμενα βλέψειεν, ὥσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις καὶ ἐν τούτοις κάλλιστ᾽ ἂν οὕτω θεωρήσειεν. Sed & illum verum, Modum in quaque re optimum: nec eadem cura omnia aut ediſcenda aut pertractanda ſunt. Quædam ſemel noſſe vel non ignorare ſufficit: repetere atque inculcare tam putidum eſt, quam aut in gradibus morari cum aſcendas, aut in inſtrumento artis ipſius opus finemve conſtituere. PITH.

25. *Libro Sententiarum* IV.] Edidi IV. pro VII. mox legendum, *inteſtatorum ſucceſſionibus.* Ad hæc vero quæ habui dicenda, jam ad ipſum Paulum occupata ſunt. SCHVLTING.

26. *Sine jure Prætorio*] Hæc eſt veteris codicis ſcriptura, quæ fortaſſe non male ita reſtituetur, *Sine jure Prætorio factum teſtamentum objecta doli exceptione obtinebit.* Cujus ſententiæ ſpecies dari poteſt ex *l. 1. C. Th. famil. herciſcund.* videlicet inter coheredes ſi hujuſmodi ſcriptura ſingulis aliquid adſcriptum ſit, oppoſita doli exceptione effici, ut ea voluntas obtineat, nec aliquid amplius a ſingulis retineatur quaſi ab inteſtato. Quæ definitio laudatur etiam a Juſtiniano *Novell. Conſt.* CVII. Dari poteſt & caſus quo ſine jure Prætorio factum teſtamentum, objecta doli replica-

mentum *abjecta doli expectatione obtinebit. [27] Eorum, quorum teſtamenta rumpuntur, aut inrita fiunt, ipſo quidem jure *teſtamenti decedunt. *Inteſtatorum hereditas lege duodecim tabularum primum ſuis heredibus, deinde agnatis, & aliquando quoque [28] gentilibus deferebatur. Sane conſanguineis lex non adprehenderat* interpretatione Prudentium primum inter agnatos locum acceperunt. Sui heredes ſunt hi: primo loco filius, filia, in poteſtate patris conſtituti: nec intereſt, adoptivi ſint, an naturales, & [29] ſecundum legem Juliam Papiamve quaeſiti; modo maneant in poteſtate. Qui ſui heredes ſunt, ipſo jure heredes etiam ignorantes conſtituuntur, ut furioſi, aut infantes, [30] & peregrinantes, [31] quibus bonorum poſſeſſionis pro-

plicatione, obtineat, ſi inſtituti ſint ii, qui rem ab inteſtato omnino habituri eſſent. Dicet aliquis. Si teſtamentum rite factum non ſit, locus eſt ab inteſtato ſucceſſioni. Itaque iis replicatione doli nihil opus eſt, qui ſine teſtamento lege heredes fiunt. Verum dari poteſt caſus quo neceſſaria eſt doli replicatio, ut ſi prius teſtamentum jure perfectum extet quo alii heredes inſtituti ſint *l. 2. D. de injuſt. rupt. irrit.* & hac replicatione doli opus habent adverſus liberos ipſos, propinqui, uxor, alumnus, aliæque hujuſmodi perſonæ quibus ex imperfecto teſtamento legata & fideicommiſſa præſtantur. *l. 38. D. de fid. libert.* Ergo hæc doli ſive exceptio ſive replicatio ex perſona ejus qui opponet omnino æſtimabitur. Dixit autem *ſine jure Prætorio*, quia hæc fuit minus ſolemnis minusque difficilis teſtandi forma. Sed hæc Novellis Conſtitutionibus varie immutata ſunt. Nos hic veteris juris reliquias tractari meminimus. PITH. Quid Pithœus huc trahat *l. 1. Cod Theod. famil hereiſcund.* id admittendum non eſt, cum illic conſtituatur jus novum, quo Paulus reſpexiſſe non potuit. De hoc loco vero aliisque ſententiam diximus ad Paulum. SCHVLTING.

27. *Eorum quorum*] Hæc fortaſſe aliquis ita ſuppleverit. *Eorum quorum teſtamenta rumpuntur aut inrita fiunt, quamvis ipſo quidem jure teſtati decedant, hereditas ut inteſtatorum defertur.* At ego ipſo facto teſtatos dixero, Jure non dixero, ſed magis inteſtatos, nec improprie quidem. *l. 1. D. de ſuis & legit.* ac potius hunc locum ita ſupplevero. *Eorum quorum teſtamenta rumpuntur aut irrita fiunt, licet jure inteſtati decedunt, ſecundum tabulas bonorum poſſeſſio datur, ſi ſeptem teſtium ſignis ſignata ſunt.* Quod & Vlpianus ſcripſit *in fragment. Tit. 23. & 28.* Circa quæ illud admonere ſupervacuum non fuerit, videri Papinianum in eo qui poſt teſtamentum adrogandum ſe præbuit, hoc etiam exigere ut voluntatem quæ jure defecit recenti aliquo judicio ſui juris factus confirmaverit, *l. qui ex liberis.* 11. §. *teſtam. D. de bon. poſſ. ſec. tab.* PITH.

28. *Gentilibus*] Hoc repoſui cum quibuſdam editoribus, pro *gentibus.* SCHVLTING.

28. **Gentibus deferebatur. Sane*] Puto legendum *gentilibus deferebatur. Sane conſanguineos lex non adprehenderat, ſed interpretatione prudentum primum inter agnatos locum obtinuerunt.* Inde in *l. 1. D. de legit. tut agnatis & conſanguineis* & *l 30 D de adquir. hered. legitimum vel conſanguineum*: & recte in *l. 1. C. Quorum bonor Conſanguineos*, inquit, *omnia prudentium reſponſa & lex ipſa natura ſucceſſores faciunt.* Eſt enim hæc ſucceſſio ex eo jure quod communi nomine jus civile appellatur *l. 2. § his legibus latis. D. de orig. jur.* cujus & alia exempla ſi quis deſideret, reperiet non obſcura in *l. 36. D. de ſtatulib. & l. 34. D. de her. inſtit.* itemque apud Ciceronem *lib. III. de officiis.* PITH.

29. *Secundum legem Juliam Papiamve quæſiti*] In *l. ult. D. de ſtatulib. ſi mulier ex lege nupſerit*, id eſt intra annum præſtito jurejurando ſe liberorum cauſa nubere, quod etiam ad legem Juliam miſcellam referendum Græcus interpres rectiſſime notat, & explicandum ex *l. Titio uſusfructus, 96. §. ult. de condit. & demonſtr.* IDEM.

30. *Et peregrinantes*] Recte. At in *§. ult. Inſt. de hered. inſtituend.* placet magis quod præceptor meus reſtituit. *peregrinatos.* Diverſitatis ratio per ſe manifeſta eſt. IDEM.

31. *Quibus bonorum poſſeſſionis*] Fortaſſe melius, *quibus jus bonorum poſſeſſionis propter Prætoriam actionem non erit neceſſarium.* Bonorum poſſeſſionis hic fructus eſt, ut commoda & incommoda hereditaria, itemque dominium rerum quæ in his bonis ſunt, tribuat. Quod in ſuis heredibus non eſt neceſſarium, cum ipſo jure in eis ita continuetur dominium, ut nulla videatur hereditas fuiſſe quaſi & olim domini fuerint ſimul cum defuncto. Poſſeſſio ut vivo patre filio continuata non intelligitur, ſic nec mortuo continuatur. Nam nec ea quidem hereditatis aut juris eſt, ſed facti, & non niſi naturaliter comprehendi poteſt jure P. Ro. *l. 23. D. de adq. poſſ. l. 19. D. ex quib. cauſ. major.* Moribus noſtris aliud fere obſervatur, fortaſſe ex *l. cum miles, 30 D eod.* in qua Doctor meus pridem admonuit poſſeſſionis nomine uſucapionem ſignificari, non uſum rei quem nec bonorum poſſeſſionis beneficium transfert. Ergo hic Prætoria actio non male fortaſſe accipietur de omni ea quam Prætor bonorum poſſeſſori adcommodare dicitur in § 1.

propter Praetoriam actionem non erat neceſſarium. In ſuis heredibus adeo ad mortem teſtatoris rerum hereditariarum dominium continuatur, ut nec tutoris auctoritas pupillo, nec furioſis curator ſit neceſſarius, niſi forte * [32] ſolvenda ſit hereditas: quamvis etiam furioſus, ſi reſipuerit, & pupillus, ſi adoleverit, abſtinere poſſint. Poſt mortem patris natus, vel ab hoſtibus reverſus, aut ex primo, ſecundove mancipio manumiſſus, cujusve erroris cauſa probata, licet non fuerint in poteſtate, ſui tamen patri heredes efficiuntur. Poſt filios, filias, ad inteſtatorum ſucceſſionem inter ſuos veniunt nepotes, neptes, pronepotes, proneptes, ac deinde maſculino ſexu poſt filium deſcendentes, ſi nullus parentum impedimento ipſis in avi poteſtate, vel proavi familia remanſerit: parentes enim liberis ſuis, cum quibus in poteſtate fuerunt ipſi, ordine ſucceſſionis obſiſtunt. Filii ſi cum nepotibus ex alio filio ſuſceptis in familia retinentur, ab inteſtato ad patris ſucceſſionem cum fratris filiis vocantur: quibus in patris ſui partem venientibus, hereditas in ſtirpes, non in capita, dividitur, ita ut filius, & plures nepotes ſingulos ſemiſſes habeant. [33] Idque evenit ſi ab eo ex duobus filiis * in patrum numero nepotes ſucceſſerint. Ex filia nepotes ſui heredes non ſunt: in avi enim materni poteſtate alienam familiam ſequentes, ipſa ratione eſſe non poſſunt. Eo tempore ſuus heres conſtituendus eſt, quo certum eſt, aliquem inteſtatum deceſſiſſe: quod ex eventu deficientis conditionis, & ortu nepotis, qui vivo avo poſt mortem patris natus, iniri poteſt. Quem filius emancipatus ſuſcepit, vel adoptavit, ſui heredis locum in avi ſucceſſione, ſicut ipſe pater, obtinere non poteſt. * [34] Adoptivus tamen ne quaſi cognatus bonorum poſſeſſionem

Inſt. de perpet. & temp. act. Sed neſcio quomodo mihi plane non ſatisfacit generalior illa interpretatio ſubodoranti aliud quid ſubeſſe quod ego lubentius ad inofficioſi querelam retulerim, cujus ordinandæ gratia ſuis heredibus licet bonorum poſſeſſio agnoſci ſoleret, *l. 8. §. 1.* neceſſariam tamen non fuiſſe indicat *l. 7. de inoff. teſt.* Emancipatio neceſſaria fuit, cum quod alioqui non jure inofficioſi arguere teſtamentum videretur, niſi qui ex officio inſtitui debuerat, tum quod fruſtra inteſtatum patrem faceret, niſi ab inteſtato rem habiturus: quod ſolo Prætoris beneficio per bonorum poſſeſſionem conſequi potuit, alio jure penitus extraneus. Eſt igitur hæc ſaltem res inofficioſi Prætoria actio. Quod vereor ne non ſatis multis probetur. Et tamen video omnibus eam concedi, quibus Prætor bonorum poſſeſſionem defert etiam contra jus civile. *l. 6. D. eod.* & in ea ſucceſſionem eſſe ut in honorariis *l. 14. & l. 23.* item, Prætoriarum actionum numero generaliter cenſeri quas Prætor bonorum poſſeſſori accommodat. Nec me movet Centumviralis judicii auctoritas, cum & poſſeſſoria hereditatis petitio ejus generis ſit, quam tamen honorariam eſſe nemo inficias ierit. Eadem vero non facile dixero de auxilio quod contra inofficioſas donationes ad exemplum querelæ inductum eſt, quod eſſe videtur ex conſtitutionibus, id eſt ex Alexandri litteris quarum exemplum extat in *l. Titia Sejo, 87. §. Imper. D. de legat.* II. qui §. ut hoc obiter moneam, a Pauli reſponſo, quod proxime ſequitur, dividendus non fuit, ne non ſatis ad Titulum pertineret. Videtur autem reſcriptum a conſulente libello præpoſitum, ut judicaret Paulus an ad propoſitæ quæſtionis definitionem accommodari poſſet. Quod alias fieri ſolitum ne longius abeamus, indicat *l. 3. C. de inoff. donat. & ult. §. ſupr. Tit. 10.* PITH.

32. *Solvenda ſit hereditas*] Fortaſſe melius, *ſolvendo non ſit hereditas.* IDEM.

33. *Idque evenit*] Legendum videtur, *idemque evenit ſi cum eo ex duobus filiis impari numero nepotes ſucceſſerint.* IDEM.

34. *Adoptivus tamen ne quaſi &c.*] Pro *ne* legendum *nec.* Aſteriſcum autem ante hæc poſui cum quibuſdam edd. hæc enim cum præcedentibus plane non cohærent: & vereor, ne aliqua exciderint, in quibus ſit facta

ſeſſionem ejus potiri poteſt. Si ſui heredes non ſunt, ad agnatos legitima hereditas pertinebit, inter quos primum locum conſanguinei obtinent. Agnati autem ſunt cognati virilis ſexus per virilem deſcendentes, ſicut filius fratris, & patruus, deinceps & tota ſucceſſio. Inter agnatos, & cognatos hoc intereſt: in agnatis enim etiam cognati continentur: inter cognatos vero agnati non comprehenduntur. Et ideo patruus agnatus eſt, & cognatus; avunculus autem cognatus tantummodo eſt. Conſanguinei ſunt eodem patre nati, licet diverſis matribus, qui in poteſtate fuerunt mortis tempore: adoptivus quoque frater, ſi non ſit emancipatus, & hi, qui poſt mortem patris nati ſunt, vel cauſam probaverunt. Soror jure conſanguinitatis tam ad fratris, quam ad ſororis hereditatem admittitur. Conſanguineis non exiſtentibus, agnatis defertur hereditas, prout quis alterum gradu praeceſſerit. Quod ſi plures eodem gradu conſiſtunt, ſimul admittuntur. [35] Si ſit frater defuncti, & fratris filius, & nepos * fratres & non exiſtentes * filius fratris nepoti praefertur. Sed ſi duorum fratrum ſint liberi, non in ſtirpes, ſed in capita hereditas diſtribuitur, ſcilicet, ut pro numero ſingulorum * [36] virium diſtribuatur hereditas. Feminae ad hereditates legitimas ultra conſanguineas ſucceſſiones non admittuntur: id quod jure civili [37] Voconia ratione videtur effectum. Ceterum lex duodecim tabularum ſine ulla diſcrepatione ſexus cognatos admittit.

IV. [38] VLPIANVS libro ſingulari, ſub titulo de legitimis hereditatibus. [39] INTESTATORVM gentilitiorum hereditates pertinent primum ad ſuos heredes, id eſt, liberos, qui in poteſtate ſunt, ceterosque, qui liberorum loco ſunt. Si ſui heredes non ſint, ad conſanguineos, id eſt, fratres, & ſorores ex eodem patre. Si nec hi ſunt, ad reliquos agnatos virilis ſexus per mares deſcendentes ejusdem familiae: his enim cautum eſt lege duodecim tabularum hac. [40] SI INTESTATVS MORITVR, * CVJVS HERES NEC EST, AGNATVS PROXIMVS FAMILIAM HABEATVR. * [41] Si agnatus defuncti non ſit, eadem

facta mentio nepotis ex filio emancipato nati, qui ad bonorum avi poſſeſſionem admittitur ex edicto Vnde liberi: & ſic additum deinde hoc de adoptivis, qui nullo tali beneficio gaudent. SCHVLTING.

35. *Si ſit frater*] Deſunt hic aliqua, quæ cum ex ſuperioribus, tum ex ipſo Paulo *lib. IV. Sent. tit. 8.* reſtituere perfacile eſt. PITH.

36. *Virium*] An *jurium?* an potius *viritim?* Sic videtur. IDEM.

37 *Voconia ratione*] Forte melius, *relatione*, vel *rogatione.* IDEM.

38. *Vlpianus libro ſingulari*] Extat hodieque magna pars horum inter Vlpiani fragmenta, quæ eſſe omnia ex libro ſingulari Regularum ſupra oſtendimus. ID. In notis ad Vlpianum hæc jam excuſſimus.

39. *Inteſtatorum gentilitiorum*] Sic vet. rectiſſime. Nam in libertinorum ſucceſſionibus non eadem obtinent, ut poſtea monet Vlpianus. Gentiles Q. Mutius definivit ingenuos ab ingenuis oriundos, quorum majorum nemo ſervitutem ſerviit. Et recte Corn. Fronto, *Gens*, inquit, *ſeriem majorum quærit.* PITH.

40. SI INTESTATVS] Plures legunt, *Si inteſtatus moritur cui ſuus heres nec eſt, agnatus proximus familiam habeto:* nam illud *Ac* nondum pro hujus legis particula agnoſcere potui. Sed in re tam trita jam neſcio quomodo diutius immorari piget, poſtquam, ut olim pueri ab Homero in ſcholis, ita nunc vix dupondii a XII. tabularum carmine non ediſcendo ſed recenſendo retractandoque juris ſtudia inchoant. IDEM.

41. *Si agnatus*] Hoc videtur ab Aniano in collectione ſua omiſſum quod apud Gajum legiſſet gentilium jus

dem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem vocat his verbis. [42] SI GNATVS NESCIT GENTILES FAMILIAM HERES HANC. Nec gentilitia jura in uſu ſunt.

V. [43] ITEM ab inteſtato Inſtitutionum. AB inteſtato quoque hereditas defertur aut per jus civile, aut per Praetoris beneficium. Per jus civile ſuis heredibus, vel liberis, qui in poteſtate fuerunt, [44] filii, filiae, & deinceps qui in locum defuncti parentis, [45] qui ex eodem nati ſunt, ſuccedunt.

VI. ITEM eodem libro. POST ſuos ab inteſtato legitimi admittuntur, primum conſanguinei: ii ſunt [46] fratres, & ſoror, qui in ejusdem poteſtate patris fuerunt, [47] & ſi ex diverſis matribus nati ſunt. Conſanguineos & adoptio facit, & adrogatio, [48] cauſae probatio, & in manu conventio.

VII. ITEM eodem libro. *[49] ET conſanguineis legitimi vocantur. Hi ſunt agnati, qui nos per patris cognationem contingunt, virilis ſexus: nam ſciendum, feminis ultra conſanguineas hereditates legitimas non deferri. Suis Praetor ſolet emancipatos liberos, [50] itemque civitate donatos conjungere,

jus in uſu non eſſe: qua etiam ratione in proxima ſuperiore ſententia ingenuorum nomen pro gentilitiis ſuppoſuit. Ex quo apparet ne fragmentis quidem Vlpiani de jure veteri temere eſſe credendum. Porro hæc lex non infœliciter ita reſtituetur, SI AGNATVS *nec ſit gentiles familiam habeant:* aut potius, ut Oiſelo noſtro videtur, *herciſcant, nunc nec gentilitia jura in uſu ſunt.* Erciſcundi verbum XII. tabularum eſſe conſtat. Sed an huic capiti omnino conveniat, alii viderint. Ego quidem non puto delinquere eum, qui in dubiis quæſtionibus ab amico non facile diſſentit. IDEM.

42 SI GNATVS NESCIT *&c.*] Cod. Scalig. in marg. *ſi agnatus nec ſit.* Ed. Pariſ. cIɔ Iɔ LXXXVI. pro *neſcit* in margine habet, NEC ESCIT, quod probavi ad Vlpianum. Ceterum ſi hic legamus, NEC ESCIT HERES, retracto huc illo verbo, quod non ſuo loco in ſequentibus legitur, ſic etiam ſecundum verba legis gentiles ſunt admiſſi, ſi modo deficeret proximus adgnatus; quod aliter ex verbis non ſequitur: ut monui ad Vlpianum: quamvis æquitas illud vellet: de quo jam aliquid dixi ad Caji fragmentum *hoc tit.* SCHVLTING.

43. *Item ab inteſtato Inſtitutionum*] Exiſtimo ſic hæc potius reponenda eſſe *Idem libr.* II. *Inſtitution. ſub Tit. de ſucceſſ. ab inteſt.* nec cur ita exiſtimem, intelligere difficile eſt. PITH. Eodem redibit quod ad oram libri ſui notavit Vir plurimæ doctrinæ, & Jurisprudentiæ laude inſignis, Flor. Petr. Pittenius, fori Batavi inſigne decus. *Idem Inſtitutionum Libro - - - ſub titulo de hereditatibus, quæ ab inteſtato deferuntur:* ex quibus pleraque facile interciderunt, quia quæ ſequuntur non multum ab illis diſcrepant qualibus in locis priora crebro a librariis omiſſa ſunt. SCHVLT.

44. *Filii*] Cod. Scal. in marg. habet *filio*, recte. IDEM.

45. *Qui ex eodem nati ſunt*] An legendum eſt, *cum aliis, qui e. e. n. ſunt?* IDEM.

46. *Fratres & ſoror*] Malim *frater & ſoror.* Leidenſis editio male mox habet *poteſtatem:* & non habet illud *nati.* IDEM.

47. *Et ſi ex diverſis matribus*] Varro *lib. de gradibus. Germanus de eadem genitrice manens* (ſic legendum apud Servium *in lib. V. Æneid.*) *ut multi dicunt de eodem germine, quos illi tantum fratres vocant.* PITH.

48. *Cauſæ probatio*] Ex lege Ælia Sentia & SC. ut ante diximus. Sed & ex lege Junia cum Latinus cauſa probata apud Prætorem, vel Præſidem provinciæ tam ipſe quam filius filiave ejus & uxor Latina liberis jus Quiritium conſequitur ex forma quam Vlpianus explicat *Tit. 3.* Quod ſi quis legi Juliæ potius tribuet, fortaſſis non longe aberraverit. Nam & ejus eſſe videtur illa conditio Liberorum quærendorum cauſa nuptialibus etiam tabulis adſcribi ſolita, cujus & Auguſtinus meminit: nec ad ullam magis rogationem privilegia ob prolem pertinent. Non fruſtra etiam juris auctores cum ad eam legem ſcriberent tam diligenter annotarunt, quis anniculus diceretur *l. 132 & l. 134. de verb ſignif* Cæterum hæ cauſæ probationes non parum inter ſe effectu differunt. Nam ex lege Ælia Sentia civi Romano civitas redditur non datur: At ex lege ſeu Junia, ſeu Julia, Latino civitas datur, non redditur. IDEM. Videri poterunt ſcripta a nobis ad Vlpianum *tit. 3.*

49. *Et conſanguineis*] Fortaſſe melius, *A conſanguineis*, id eſt, poſt conſanguineos: ut & paulo poſt, *A ſuis heredibus, poſt conſanguineos. &c.* PITH. In ora libri Scalig. eſt, *poſt conſanguineos.*

50. *Item*

re, data bonorum poſſeſſione: ſic tamen, ut bona, ſi quae propria habent, his, qui in poteſtate manſerunt, conferant: nam aequiſſimum putavit, neque eos bonis paternis carere, [51] per hoc quia non ſunt in poteſtate: neque praecipua bona propria habere, cum partem ſint ablaturi ſuis heredibus.

VIII. ITEM libro qui ſupra, * [52] DE ſuis heredibus. POST conſanguineos Praetor vocat cognatos. Cognati autem ſunt qui nos per patrem, aut matrem contingunt. Poſt cognatos virum, & uxorem. Et haec, ſi qui deceſſit, non fuit libertinus, [53] vel ſtirpis libertinae. Ceterum ſi libertinus eſt, vel libertina, ad patronum ejus legitima hereditas, patronamve lege duodecim tabularum [54] refertur.

IX. ITEM eodem, libro [55] POST familiam patroni vocat Praetor patronum,

50. *Itemque civitate donatos*] Ex lege Junia, atque etiam fortaſſis ex lege Ælia Sentia: quanquam hi non tam videntur civitate donati quam civitati redditi, ut jam attigimus. PITH.

51. *Per hoc, quia*] Codex Scaligeri habet *per hos, qui:* & tunc deberet deleri *non.* Sed rectior eſt vulgata lectio: nam, inſpecto jure civili, ſui emancipatis non tam obſtabant, quam hi plane, etiam non extantibus ſuis, excludebantur, cum lex ſuis deficientibus agnatos ſtatim vocaret. SCHVLTING.

52. *De ſuis heredibus*] Hæc aliunde huc illata ſunt. De ſuis dudum egerat Vlpianus. IDEM.

53. *Vel ſtirpis libertinæ*] Ex libertino natus ingenuus eſt hoc jure. Itaque nihil eſt quod in eo jus patronatus exquiramus. At ſi ex manumiſſione Latinus tantum factus, liberis poſtea ſuſceptis vel alio quovis modo jus Quiritium conſequatur, ille quidem libertinus manet, qui ſemel iterumve manumiſſus eſt, liberi non tam libertini quam libertinæ ſtirpis ſunt. Et hos fortaſſis Vlpianus hoc loco ſignificare videatur. Dicitur vero & noſtris auctoribus libertinus filius qui a patre in ſervitute ſuſceptus poſtea cum ipſo ſimul manumiſſus eſt *l. 17. §. 2. D. ad SC. Treb. l. ult. D. de jure deliber.* Sed hic, ut quod ſentio dicam, libertinæ conditionis eſt liberti filius poſt patris manumiſſionem ſuſceptus, cujus olim bonorum poſſeſſio alio jure quam ingenui deferri ſolebat. Nam eo inteſtato & ſine cognatione mortuo vocabatur manumiſſor patris, itemque cognati ejus per virilem ſexum deſcendentes etiamſi capite deminuti eſſent. Immo & ſi hujus liberti patronus & ipſe libertus eſſet alterius, etiam patroni patronus vocabatur, itemque ejus agnatio. Quod Juſtiniano iniquum eſſe viſum eſt, qui tamen id lucri patronis tantum ſuperſtitibus conceſſit ea conſtitutione, quæ in ejus Codice ſub *tit. de bonis libertorum*, hactenus deſiderata eſt. Et ſane hic quamvis libertinus ſit, nullius tamen revera libertus dici poteſt. Sunt vero hæc inter ſe diverſa. Libertini nomen ſtatum & conditionem perſonæ magis reſpicit: Liberti, jus patronatus: quod Valla ſubtiliter annotavit, & probat *l. ult. D. ſi ingen. eſſe dic.* & *l. 1. D. de excuſ. tut.* in qua non fruſtra Modeſtinus libertinis ait tutores dari a Magiſtratu potius quam libertis. Cur ita? quia libertis fere ſunt tutores legitimi patroni & patronorum liberi etiam pupilli, ut Vlpianus in fragmentis ſignificat *tit. 11.* illis verbis, *Idemque permiſit in pupillo patroni filio,* recte, id eſt, ſi patroni filius tutor pupillus ſit, nec auctor eſſe poſſit. Et eſt illud reliquum veſtigium juris antiqui, cujus meminit Juſtinianus *in l. ult. §. 1. C. de legit. tut.* ex qua & in *l. 16. D. de tut.* Tribonianus addidiſſe videtur illa verba *perfectæ ætatis*, quod obiter indicaſſe placuit. PITH.

54. *Refertur*] Forte *defertur.* SCHVLTING.

55. *Poſt familiam patroni*] Legendum. *Poſt familiam liberti.* Sic ſæpe hæc inter ſe reciproca nomina confundi ſolent, emptor venditor, petitor debitor creditor, locator conductor, pater filius, patronus libertus. *Poſt familiam* autem, id eſt, poſt liberos, ut in *l. 195. §. 1. D. de verb. ſign. l. 23. D. de adopt.* In bonis libertorum lex XII. tab. non niſi ſuos liberos patronis prætulit, Prætor etiam emancipatos: Juſtinianus omnes omnino liberos licet in ſervitute ſuſcepti cum parentibus manumiſſi eſſent, & ſive ſoli ſive cum aliis poſt libertatem ſuſceptis ex iiſdem aliiſve nuptiis. Non exiſtentibus liberis vel exheredatis, primum patroni & patronæ vocantur, inde patronorum liberi etiam poſthumi & in adoptionem dati cujuscunque ſint ſexus, ſublata illa veteris juris imagine qua filia patroni filius eſſe fingebatur: adoptivi non item. Poſt liberos patronorum, nepotes tam ex filio quam ex filia: deinde cognati patronorum ſervata gradus prærogativa usque ad quintum, excluſis etiam heredibus extraneis a patrono ſcriptis. Ejus Conſtitutionis ex qua & ſuperiora quædam excerpſimus Græcam Synopſin habuimus, ſingulari beneficio JAC. CVJACII, cujus humanitati, benevolentiæ, diligentiæ, fidei, doctrinæ, ni & hæc & reliqua omnia ſtudia mea, ſi quæ aliquando probabuntur, accepta referam, profecto parum gratus mihi ipſi videar. Nam peccata quidem ſi qua ſunt, ut erunt fortaſſe multa, mea illa eſſe ultro profiteor. PITH. Recte ſeſe habet verbum *patroni.* Vide quæ ſcripſimus ad Vlpianum *tit. 28. §. 7.*

56. *Pa-*

num, & patronam: item liberos, &[56] parentes patroni, & patronae: deinde virum, & uxorem; mox cognatos patroni, & patronae. Quod ſi is, qui deceſſit, liber fuit[57] ex remancipatione manumiſſus, lex quidem duodecim tabularum[58] manumiſſori legitimam hereditatem detulit: ſed Praetor aequitate motus[59] decem perſonas cognatorum ei praetulit has, patrem, matrem, filium, filiam, avum, aviam, nepotem, neptem, fratrem, ſororem; ne quis occaſione juris, ſanguinis neceſſitudinem vinceret. Sed Imperator noſter in hereditatibus, quae ab inteſtato deferuntur, eas ſolas voluit admitti,[60] quibus decimae immunitatem ipſe tribuit.

56. *Parentes*] Id eſt agnatos. PITH. *Parentes* accipio pro adſcendentibus, uti & in *§. 1. Inſt. de bonor. poſſeſſionib.* Dixi quoque de hac ſpecie *loco citato*. In Jure parentes non ſumuntur pro agnatis. SCHVLT.

57. *Ex remancipatione*] An, *absque remancipatione?* huic enim juri locus non fuit, ſi filiusfamilias alteri a patre mancipatus, ab eodem remancipatus eſſet patri, & ab eo manumiſſus; tunc enim ipſo jure pater filio loco patroni erat: at cum filiusfamilias absque remancipatione eſſet manumiſſus ab extraneo emptore, tunc extraneus manumiſſor mero jure civili erat loco patroni: quod Cajus tradidit *Inſtit. lib.* 1. *tit. 6.* verum rem mitigavit Prætor huic manumiſſori decem perſonas præferens, cujus juris meminit Imperator *§. 1. Inſt. de bonor. poſſeſſionib.* qui eam bonorum poſſeſſionem reddidit ſupervacuam *§. 2. Inſt. dict. tit.* IDEM.

58. *Manumiſſori*] Etiam extraneo. Hodie utique patri legitima jura ſervantur, quaſi tacite contracta fiducia ex *l. ult. C. de emancip. lib.* legitima autem jura definiuntur Conſtitutione illa Græca de Jure patronatus, triens ex teſtamento & bonorum poſſeſſio ab inteſtato: quod recte Conſtantinus notaverat *lib. V. Proch. tit. 9.* & Synopſis illa continet, ut & aliud quoddam caput quod jam ex Græcis interpretibus didiceramus *ad l. 45. D. de nupt.* PITH.

59. *Decem perſonas*] §. *Quæ autem. Inſtit. de bon. poſſeſſ.* IDEM.

60. *Quibus decimæ immunitatem*] An decimæ hereditatum? an potius viceſimæ ex lege Julia? Sic videtur. Nam quod apud Vlpianum legitur de decimis ex ejusdem Principis lege quæ ob id decimaria Thalelæo dicta eſt *lib. XLV.* Βασιλ. *Tit. 5.* ad hunc quidem locum non ſatis facit. Viceſimæ autem immunitas varie olim conceſſa eſt. Primum quidem domeſticis heredibus, qui modo veteres eſſent cives, remiſſum eſt vectigal de bonis quæ ſanguine, gentilitate, ſacrorum ſocietate meruiſſent. Nerva ſanxit ut quod ex matris ad liberos, ex liberorum bonis ad matrem perveniſſet, etiamſi cognationum jura non recepiſſent cum civitatem adipiſcerentur, ejus viceſimam ne darent. Eandem patri immunitatem in filii bonis tribuit, ſi modo reductus eſſet filius in patris poteſtatem. Trajanus exceptionem illam patriæ poteſtatis removit, ſtatuitque ut quemadmodum in patris filius, ſic in hereditate filii pater eſſet immunis. Cavit præterea ut in ſororis bonis frater, & contra in fratris ſoror, itemque avus avia in nepotis neptisque bonis, & invicem illi ſervarentur immunes. Iis quoque quibus per novum Latium civitas Romana patuiſſet, idem indulſit. Sed & ſtatuit ſummam hereditatibus quæ viceſimæ ſubjacerent, ne vel parvæ & exiles publicanis eſſent obnoxiæ. Denique poſteriores Imperatores varie hujus vectigalis jura vel auxerunt, vel minuerunt. Verum quænam fuerit illa conſtitutio cujus hic Vlpianus meminit, nondum mihi certo conſtat, ut eſſe fateor multa in hoc libello veteris juris P. Ro. quæ me vel non ſatis ingenioſum facile fefellerunt, vel aliud interdum anxie cogitantem leviter effugerunt. Quædam etiam conſulto depoſuiſſe ſatis fuit, quæ commodius fortaſſe, Deo volente, aliquando retractabimus. PITH. Quæ de veceſima ſcribit Pithœus, hauſta ſunt magna ex parte e Plinii Panegyrico *cap. 37 & ſeqq.* At quod Vir ille Doctiſſimus ſcire non potuit, nobis hodie intelligere licet ex Dionis Caſſii Excerptis Peireſcianis *p. 745.* Antoninum Caracallam, quem Imperatorem noſtrum vocat Vlpianus, pro vigeſima hereditatium decimam conſtituiſſe: quod jam plenius expoſuimus ad Paulum *Sententiar. lib. IV. tit. 6* §. 1. Quibusnam vero immunitatem hanc largitus ſit hic Imperator, id divinare opis non eſſe noſtræ, rectiſſime ſcribit Eruditiſſimus Vir, Henr. Valeſius ad *Excerpt. Peireſcian. loc. cit.* & quod Salmaſius *de modo uſurar. cap. 16. p. 857.* intelligit ſuos heredes ſolos, id nullo nititur fundamento. Hinc vero liquet etiam, ſub Antonino Caracalla Vlpianum Inſtitutiones ſuas condidiſſe. SCHVLTING.

Finis Collationis Legum Moſaicarum & Romanarum.

MO-

MODESTINVS REGVLARVM [1]LIBRO III. DE BONIS LIBERTORVM, [2]ET DE TESTAMENTIS.

[3]Cum in teſtamento dies & Conſules adjecti non ſunt, [4]non nocet, quo minus valeat teſtamentum.

1. *Libro* III.] Jac. Gothofredus *Manual. Jur. Bibliothec. Jur. Civil. Roman. cap. 2. §. 6.* mallet IX. libro enim nono Regularum de teſtamentis egit Modeſtinus, *vid. l. 28. D. qui teſtament. facer. poſſ. l. 25. D. de conditionib. inſtitution. l. 32. D. de teſtament. milit. l. 9. l. 32. D. de legat.* II. ne plures adducam. SCHVLTING.

2. *Et*] Male hoc in nonnullis edd. omiſſum eſt.

3. *Cum in teſtamento*] Hanc unam Modeſtini regulam ex alio codice qui patris V. C. fuit, pridem habuimus. Quæ ſequuntur in eodem ipſo exemplari erant in quo & ſuperiora omnia. Itaque quanquam nobis pridem in animo eſſet hæc & alia quædam veterum Juriſconſultorum fragmenta uno volumine complecti, altero Imperatorum Conſtitutiones, quas etiam plures nondum editas nacti ſumus, concludere, hic tamen adjicere viſum eſt interea, dum res tempuſque inſtituto noſtro benignius adfuerint. Quod optare quidem quam ſperare proclivius eſt. PITH

4. *Non nocet, quo minus valeat teſtamentum*] Nec in jure noſtro uſquam præciſe requiritur diei & Conſulis expreſſio in teſtamento; niſi quando parens inter liberos diſponit: is enim præmittere debet tempus, προγράφειν τὸν χρόνον, *Novell.* CVII. *cap. 1.* quod non recte ita accepit Heraldus *Obſervation. cap. ult.* quaſi id quidem non foret neceſſarium: ſed quando quis tempus vult apponere, illum id ſua manu debere præmittere. De aliis nihil tale cautum eſt: & quod Chryſoſtomus ſcribit *homil. 2. de Oſia tom.* V. *p. 137.* teſtamenta, inſtrumenta nuptialia, pecuniæ creditæ, aliorumque contractuum, niſi tempus habeant præſcriptum, omni vi ſua carere, id verum non eſſe, non ſine cauſa exiſtimat Cujacius *ad l. 20. §. 8. D. qui teſtament. facer. poſſ.* & de inſtrumento pignoris diſerte contrarium teſtatur Scævola *l. 34. §. 1. D. de pignorib. & hypothec.* Quod Heraldus *eod. loc.* Chryſoſtomi locum ita accipit, quaſi omiſſio temporis contentiones ſolummodo ac difficultates pareret, id adverſatur Chryſoſtomi verbis: is enim dicit, teſtamenta, & inſtrumenta ſine tempore adjecto eſſe πάσης ἔρημα τῆς οἰκείας δυνάμεως, *omni ſua vi deſtituta*, uti recte vidit Jac. Gothofredus *ad l. 6. Cod. Theod. de teſtament. & codicill.* qui ad idem probandum, quod dicit Chryſoſtomus, locum adducit Libanii *Panegyric. in Julian. Conſulatum p. 230.* cujus verba quoque profert complura *ad l. 9. Cod. Theod. de infirmand. his quæ ſub tyrann. &c.* Sed illa nihil aliud docent, quam Conſulum nomina in ore eſſe omnium: & maximam eſſe eorum memorandorum neceſſitatem in judiciis, negotiiſque variis: at nulla illic teſtamentorum mentio, nec quidquam ob omiſſionem Conſulum, temporiſque dicitur eſſe plane nullum; quod nuſquam cavetur: idque etiam ſecuta eſt curia Friſiæ apud Sandium *Deciſion. lib.* IV. *tit. 1. definition. 9.* SCHVLTING.

PETRI PITHOEI PRAEFATIO

in ſequens fragmentum.

Viſum eſt tandem Puteano noſtro hic adjicere fragmentum illud Latinum toties a me laudatum, quod Graeculus magiſter Omeliis ſuis & Graecae linguae exercitationibus inter alia quaedam ex aliis auctoribus initia librorum inſeruerat. Graecam etiam interpretationem, ſi quando uſui eſſe poſſet, certis tantum locis in margine addere libuit ſatis perſuaſis haec potius ex Latinis Graeca facta: quamquam ſunt & quaedam quae Graeciſmum magis referre videantur. Porro facile eſt deprehendere multa ab ipſo interprete, plura fortaſſe a librario omiſſa, quorum nos vacuum locum notula indicare ſatis habuimus, interea dum ex aliquo integriore exemplari ea jactura ſarciatur.

De eodem fragmento haec habet Jacobus Gothofredus *Manuali Juris, in Bibliotheca Juris Civilis Romani cap. 2. §. 4.*

ANONYMI quoque cujuſdam JCti veteris fragmentum ſupereſt unicum, & pluribus tamen ſententiis conſtans: quod quidam Vlpiani ex libro ejus Reg. vel etiam Gaji eſſe volunt, cujus argumentum eſt de *Juris ſpeciebus & manumiſſionibus*, deſumptum ex Doſithei Graeculi Magiſtri Homiliis, & Graecae linguae exercitationibus, ſeu Grammatica. Id olim quidem de Latino in Graecum translatum, verum quale hodie extat, de Graeco in Latinum transfuſum, Claudius Puteanus Senator Pariſienſis primus eruit, Cujacio communicavit (ut teſtis ipſe XVII. *Obſ. 20.*) edidit tandem Pet. Pithoeus, *ſub finem Collationis legum Moſaicarum* A. D. CIϽ IϽ LXXII. in 4. Lutetiae.

FRA-

[1]FRAGMENTVM REGVLARVM EX VETERI JVRISCONSVLTO.

1. JVRIS civilis ut quid*[2] appoſititium appellatur, ex pluribus partibus conſtat. *

2. Sed conſtitutiones Imperatoris [3]ſimiliter honorandum quid eſt & [4]Praetoris edictum ſimiliter, vel Proconſulis.* [5]Ex eo enim conſenſerunt peritum * & adſumptus ex reſponſis iſta dicere *

3. [6]Lex enim ceterae partes juſti appellantur. *

4. Regulas enim exſequenti mihi ad ea ſtudia neceſſarium ante omnia ſcire * nec enim unius ſunt conditionis, ſed variae: quae ſingula pertinentia ad hanc [7]narrationem referenda ſunt in ordine *

5. [8]Omnes enim aut ingenui ſunt, aut liberti. * [9]Sed ut magis poſſint ſingu-la

1. *Fragmentum Regularum*] Res ipſa indicat, regulas hic tradi: idemque aperte docet §. 4. Adeoque hunc titulum illis præpoſui, quem nullum habent editiones Pithœi: verum in Pariſ. ed. cIↄIↄLXXXVI. hæc præmittuntur, *Ex Doſithei magiſtri Grammatica.* In Genev. ejuſdem anni, *Fragmentum regularum (ut videtur) Vlpiani.* In Leidenſi eſt, *veteris cujusdam Juris auctoris fragmentum.* Ceterum Vlpiano hæc ſæpius tribuit Cujacius *not. poſter. ad* §. *3. Inſt. de jur. natural. gent. & civil. ad* § *ult. Inſt. de libertin. ad* §. *1. Inſt. de auctoritat. tutor. ad* §. *3. Inſt. per quas perſon. cuique adquirit. Obſerv. lib* XIII. *cap. 31. & alibi:* qui tamen *Obſervation. lib.* XVII. *cap. 20.* ait, eſſe Vlpiani, vel alterius vetuſtiſſimi Juriſconſulti, & rectius. Sunt hic multa ſimilia iis, quæ Vlpianus habet *tit. 1.* non prorſus tamen eadem. An vero primum hæc ſint ſcripta Latine, ac verſa Græce, & denique iterum Latine, quod putarunt Pithœus & Jac. Gothofredus; an Græce primum ſcripta, & reddita Latine, quod opinatur Salmaſius *de modo uſurar. cap. 19. p. 878.* quia verſio Latina a Græco diſcrepat, id non definio. Id certum eſt, ex optimis fontibus hæc eſſe hauſta: & quædam hic tradi, quæ nuſquam alibi ita legamus: adeoque hoc fragmentum, utcumque molis exiguæ, ingentis tamen eſſe valoris. In principio vero quæ corruptiſſima ſunt, illa exponuntur in *titt. Inſt. de jur. natural. gent. & civil. & de ſtat. homin.* SCHVLTING.

2. *Appoſititium*] Ἐντιθημένον. Videntur autem hæc eſſe interpretis potius, quam auctoris. PITH. Cujacius *not. poſteriorib. ad* §. *3. Inſt. de jur. natural. gent. & civil.* accipit de jure ſcripto, cui ſane ſequentes ſpecies accenſendæ ſunt: ſed vocabulum Græcum pariter & Latinum rem non accurate exprimunt. SCHVLTING.

3. *Similiter honorandum &c.*] Hæc videntur ſeparanda a prioribus, ex quibus aliqua videntur intercidiſſe. Pro *honorandum* ed. Pariſ. in marg. habet *honorarium quod,* quo nomine indigitatur jus a Magiſtratibus inductum, §. *7. Inſt. de jur. natural. gent. & civil. l. 7.* §. *1. D. de juſtit. & jur.* IDEM.

4. *Prætoris edictum ſimiliter &c.*] In Vrbe Prætores Ædileſque curules edicta propoſuere, quorum mentio *d.* §. *7.* quæ multi veterum interpretati ſunt, quorum paſſim in Pandectis fit mentio. In provinciis provinciale fuit edictum, ad quod ſcripſit Cajus, ſæpius in Pandectis laudatus. Videtur vero provinciale Vrbano fuiſſe ſimile, & quod ad ordinem, & quod ad res ipſas; in pleriſque ſaltem. Vnde fragmenta ex Gaji libris ad edictum provinciale reſpondent bene fragmentis aliorum ex libris ad edictum Prætoris. Quin & in jure dicundo Proconſules jam olim Vrbana edicta eſſe ſecutos colligimus ex Cicerone *ad Attic. lib.* VI. *epiſt. 1. & in Verr. lib.* 1. *cap. 46.* De quo pluribus diſſerit Vir Illuſtris, Ezech. Spanhemius *Orb. Roman. Exercitation.* II. *cap 8* IDEM.

5. *Ex eo enim &c.*] Spectant hæc reſponſa prudentum, de quibus §. *8. Inſt. de jur natural gent. & civil.* IDEM.

6. *Lex enim cetera partes juſti appellantur*] Improprie utitur verbo legis, quod tamen etiam de edicto uſurpat Vlpianus *l. 1.* §. *2. D. und. cognat.* & eodem modo Cicero edictum Prætoris vocavit legem annuam *in Verr. lib.* 1. *cap. 42.* Et ſic quoque Cujacius *not. poſter. ad* §. *7. Inſt. de jur. natural. gent. & civil* IDEM.

7. *Narrationem*] In ed. Genev. cIↄIↄLXXXVI. in marg. *tractationem.* Re vera nec proprie narratio hic proponitur, nec tractatio: & ſunt hic multa non recte verſa. IDEM.

8. *Omnes*] Liberi, ſcilicet, §. *ult. Inſt. de jur. perſonar.* IDEM.

9. *Sed ut magis poſſint &c.*] Græca, quæ ex libro

 Chri-

la declarari, melius videtur incipere a libertis [10] de Latinis ſcribere, ne ſaepius eadem [11] interpretari *

6. [12] Primum ergo videamus, quale eſt quod dicitur, eos, qui [13] inter amicos [14] veteres manumittebantur, non eſſe liberos: ſed [15] domini voluntate in libertate morari, & tantum ſerviendi [16] metu dimitti, [17] antea enim una libertas erat, [18] vindicta, vel teſtimonio, vel in cenſu: [19] & civitas Romana competit manumiſſis, quae appellatur [20] legitima libertas: [21] hi autem, qui domini voluntate [22] in libertate erant, manebant ſervi: & manumiſſores audebant in ſervitutem denuo eos per vim ducere. [23] Interveniebat Praetor; [24] & non permittebat manumiſſum ſervire.

7. Omnia

Chriſtiani Rumpſii excerpſit Salmaſius *de mod uſurar. cap. 19. p. 878.* ita habent. Ἀλλ᾽ ἵνα μᾶλλον δυνηθῶσιν ἕκαστα ἀναφέρειν, βέλτιον δοκεῖ ἄρξασθαι ἀπὸ ἀπελευθέρων, καὶ πρῶτον περὶ Ῥωμαϊκῶν γράφειν, μὴ πλεονάκις ταῦτα διερμηνεύειν ἀναγκαζώμεθα. *Sed ut magis poſſint ſingula adferri, melius videtur incipere a libertis: & primum de Latinis ſcribere, ne ſæpius eadem interpretari cogamur.* Ita exhibet Salmaſius: & ego quoque video, de Latinis hic mox agi: illud tamen Ῥωμαϊκῶν non poteſt notare Latinos; quamvis id velit Salmaſius, diſtinguendo inter verbum Ῥωμαῖος & Ῥωμαϊκός. Sed neutrum hos exprimit. IDEM.

10. *De Latinis*] Περὶ Ῥωμαίων. PITH. Videtur aliquid ante hæc verba intercidiſſe, ſcilicet, *& primum*, quod eſt in Græcis. SCHVLTING.

11. *Interpretari*] Excidit *neceſſe habeamus*, vel *cogamur*. ἀναγκαζώμεθα eſt in Græco. IDEM.

12. *Primum ergo videamus &c.*] Aliter Græca habent, quæ Salmaſius protulit, *p. 877.* nempe. Πρῶτον οὖν ἴδωμεν ποταπόν ἐστιν ὃ λέγεται μὴ εἶναι ἐλευθέρους, ἀλλὰ τοῦ δεσπότου θελήσει εἰς ἐλευθερίαν διατρίβειν, καὶ μόνον τοῦ δουλικοῦ φόβου ἀπολύεσθαι. *Primum ego videamus, quale illud eſt quod dicitur, non eſſe liberos, ſed domini voluntate in libertate morari, & tantum ſervitutis timore dimitti.* Hinc vero ſuppleri poteſt Vlpianus *tit. 1. §. 1.* de quo illic diximus. IDEM.

13. *Inter amicos*] Exemplum apud Petronium *cap. 41.*

14. *Veteres*] For. *apud veteres.* PITH. Non eſt hoc in Græcis SCHVLTING.

15. *Domini voluntate in libertate morari*] Hoc eſt facti; liberum eſſe, juris. Huc vero facit *l. 28. D. de liberal. cauſ.* (quæ ad titulum illum non pertinet) & *l. 38. pr. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.* Vlpianus *tit. 1. §. 12.* ad quem aliquid notavimus. Plura Merillius *Obſervation. lib.* VII. *cap. 14.* Vinculo ſervitutis quoque tales, ſive Latinos, qui in horum locum ſucceſſere, attineri docet Tacitus *Annal. lib.* XIII. *cap. 27.* IDEM.

16. *Metu*] Aliæque edd. *metum*, male.

17. *Antea enim una libertas erat, &c.*] Græca hæc profert Salmaſius *eod. loc. p. 880.* Πρότερον γὰρ μία ἐλευθερία ἦν, καὶ ἡ ἐλευθερία ἐγίνετο ἐκ προσαγωγῆς, ἢ κατὰ διαθήκην, ἢ ἐν ἀποτιμήσει, καὶ πολιτεία Ῥωμαίων συνῆδεν ἐλευθερωμένοις, ἥτις προσαγορεύεται νόμιμος ἐλευθερία. Quæ ita verto. *Prius enim una erat libertas: ac libertas naſcebatur ex vindicta, vel ſecundum teſtamentum, vel in cenſu: & civitas Romana competebat manumiſſis, quæ vocatur legitima libertas.* De verbo προσαγωγή, pro *vindicta*, plura legere eſt apud Salmaſium. Hic quoque pro *teſtimonio vel in cenſu* Aleander legit, *teſtamento, vel cenſu, ad Caj. Inſtit. lib.* 1. *tit. 1. pr.* Sane *teſtimonium* pro teſtamento uſurpari non ſolet: *in cenſu* vero quoque probant Græca. SCHVLTING.

18. *Vindicta, vel teſtimonio, vel in cenſu*] Ἐκ προσαγωγῆς, ἢ κατὰ διαθήκην, ἢ ἐν ἀποτιμήσει. Cic. *in Topic.* Boët. PITH.

19. *Et civitas*] Aleander *loc. cit.* legit, *ex qua civitas:* ſed recte habet vulgata lectio. SCHVLTING.

20. *Legitima*] Sic *l. 1. §. 1. C. de commun ſerv. manumiſſ.* alibi major, & juſta, §. *ult. Inſt. de libertin.* & juſta *l. 29. pr. D. qui & a quib. manumiſſ. liber. non fi. l. 30. §. ult. D. de fideicommiſſar. libertatib.* IDEM.

21. *Hi autem, qui domini voluntate &c.*] Græca apud Salmaſium ita ſonant. Οὗτοι δὲ οἱ δεσπότου θελήσει ἐν ἐλευθερίᾳ ἦσαν, ἔμενον δοῦλοι, καὶ οἱ ἐλευθεροῦντες ἐτόλμων εἰς δουλείαν πάλιν αὐτοὺς κατὰ βίαν ἄγειν, παρεγίνοντο δὲ οἱ στρατηγοί, καὶ οὐκ ἠφίεσαν ἐλευθερωθέντα δουλεύειν· πάντα μέντοι καθὼς δοῦλος προσεπόρισεν ἠλευθερωκόσι, ἢ ὅτι ἐπηρώτα, ἢ κατὰ συγγραφὴν εἴληφεν, ἢ ἐξ οἵας δήποτε δίκης ἄλλης προσεκέκτητο, τοῦ δεσπότου τοῦτο ἐγίνετο, τουτέστι, τοῦ ἐλευθερωμένου πάντα τὰ ὑπάρχοντα πρὸς τὸν πάτρωνα διέφερεν.

22. *In libertate erant*] Quint. *decl.* CCCXL. CCCXLI. PITH.

23. *Interveniebat Prætor*] Legendum, *ſed interveniebat Prætor*, quod eſt in ed. Gen. cIɔ Iɔ I XXXVI. vel, *interveniebat vero Prætor.* Nec aliud eſt in Græcis verbis. Proponitur primo ratio juris: & tunc temperamentum, quod adhibebat Prætor: quod non ita diſtincte erit obſervatum, ſi in præcedentibus ſcribas, *& ſi manumiſſores*, ac dein, *ducere, interv. P.* quod volebat Aleander *eod. loc.* Solet autem Prætor libertati favere, *l. 3. §. 1. D. de alienation. judic. mutand. cauſ. fact.* De his plura legere eſt apud Cujacium *Obſervation. lib.* XVIII. *cap. 20.* SCHVLTING.

24. Et

7. Omnia tamen tanquam ſervus adquirebat manumiſſori, [25] vel ſi quid ſtipulabatur, vel ſi [26] per ſcripturam acceperat, vel ex quacunque [27] cauſa alia adquiſierat, domini hoc faciebat, [28] hoc eſt, manumiſſi ad patronum pertinebat.

8. [29] Sed nunc habent propriam libertatem qui inter amicos manumittuntur, & dicuntur Latini Juniani; quoniam lex Junia, quae [30] libertatem eis dedit, [31] exaequavit eos Latinis colonariis, [32] qui tunc erant cives Romanorum, & nomen ſuum in civitatem dederant.

9. [33] In his, qui inter amicos manumittuntur, voluntas domini [34] ſpectatur, * quae jubet eos fieri Latinos, quos dominus liberos eſſe voluit. [35] Hoc tamen cum ita habeant, debet [36] promiſſum [37] manumittentis habere dominus. Vnde ſi per vim coactus, verbi gratia, ab aliquo, [38] vel ab uno quoque

24. *Et non permittebat manumiſſum ſervire*] Hoc videtur ita eſſe intelligendum, niſi juſtam dominus haberet iraſcendi cauſam: tunc enim locus fuit pœnitentiæ. Id indicat Tacitus *Annal. lib. XIII. cap. 27.* cum ait, *Quin & manumittendi duas ſpecies inſtitutas, ut relinqueretur pœnitentiæ, aut novo beneficio locus.* (Novum beneficium Tacito eſt iterata manumiſſio juſte peracta, de qua Vlpianus *tit. 3. §. 4.*) Quinctilianus quoque avus *declamation.* CCCXLII. ita loquitur de lege quadam ficta. *Denique neminem, qui in aliqua formula libertatis fuiſſet, niſi fraude & culpa ſua, redire in ſervitutem voluit.* IDEM.

25. *Vel ſi quid ſtipulabatur, &c.*] ἢ εἴτι ἐπηρωτάτω, ἢ κατὰ γραφὴν εἰλήφει. PITH. Differunt hinc nonnihil, quæ ex Salmaſio modo protulimus. Pro *vel* Aleander *eod. loc.* legit *et*: verum Græca habent ἢ *vel.* SCHVLTING.

26. *Per ſcripturam*] Litterarum obligationem, in cujus naturam inquiſivimus ad Cajum *lib. Inſt.* II. *tit. 9. §. 12.*

27. *Cauſa*] In Græco eſt δίκης, minus recte. debuerat verti αἰτίας.

28. *Hoc eſt, manumiſſi*] Ed. Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. *Hoc eſt, res man.* Aſteriſcum ante hæc removi.

29. *Sed nunc habent propriam libertatem &c.*] Cajus *lib. 1. Inſtit.* Vlp. *tit. 1.* Seneca *in lib. de vita beata.* PITH. Græca ita habent apud Salmaſium. Ἀλλὰ νῦν ἔχουσιν ἰδίαν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς φίλους ἠλευθερωμένοι, καὶ γίνονται Λατῖνοι Ἰουνιανοὶ, ἐπειδὴ νόμος Ἰούνιος, ὃς τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἔδωκεν, ἐξίσωσεν αὐτοὺς Λατίνοις κολωναρίοις, οἳ ὅτε ἦσαν πολῖται Ῥωμαῖοι ἀπελεύθεροι, ὄνομα ἴδιον εἰς τὴν κολωνίαν ἐδεδώκεσαν.

30. *Libertatem eis dedit*] Fecit, ut non tantum in libertate morarentur, ſed & jure eſſent liberi.

31. *Exæquavit eos Latinis colonariis*] Vlp. *tit. 19.* PITH.

32. *Qui tunc erant cives Romanorum, &c.*] Græca ita debent verti, *qui, cum eſſent cives Romani, nomen ſuum in coloniam dederant.* Cives, videlicet, Romani nomen dando, vel migrando in colonias Latinas ſubibant capitis deminutionem, teſte Boëthio *in Ciceron. Topic. lib. II.* &. civitatem amittebant, voluntate ſua, aut legis multa, ſecundum Ciceronem *pro Cæcin. cap. 34.* quod jam habuimus in notis ad Vlpianum *tit. 19. §. 4.* Quod vero in Græcis poſt verbum Ῥωμαῖοι occurrit ἀπελεύθεροι, *liberti*, id, utpote non genuinum, a Latino interprete recte abeſt, cum non ſoli libertini ſint miſſi in colonias Latinas; ſed qualeſcumque cives Romani: omneſque ejuſdem fuerint conditionis. Hoc recte vidit ante laudatus Ez. Spanhemius *Orb. Roman. Exercitation. I. cap. 8.* quamvis aliud placuerit Salmaſio *loc. cit.* SCHVLT.

33. *In his, qui inter amicos &c.*] Græca, quæ optime cohærent, apud Salmaſium hæc ſunt. Ἐν τούτοις οἱ μεταξὺ φίλων ἐλευθεροῦνται, θέλησις δεσπότου σκοπεῖται, νόμος γὰρ Ἰούνιος τούτους γίνεσθαι Λατίνους κελεύει οὓς ὁ δεσπότης ἐλευθέρους εἶναι βούλεται. *In iis, qui inter amicos manumittuntur, voluntas domini ſpectatur: lex enim Junia eos fieri Latinos jubet, quos dominus liberos eſſe voluit.* Salmaſius putat, pro his verbis, *in his, qui inter amicos manumittuntur*, melius Auctorem dicturum fuiſſe, *quos dominus in libertate eſſe voluit*: verum ita videri poſſet explicari idem per idem, *voluit* per *voluntas.* IDEM.

34. *Spectatur * qua*] *Spectatur ex lege Junia qua.* PITH.

35. *Hoc tamen cum ita habeant &c.*] Τοῦτο οὕτως ἔχοντες ὀφείλουσιν προαίρεσιν. IDEM. In Græcis ita legendum. Τούτου οὕτως ἔχοντος, ὀφείλουσι προαίρεσιν. Id eſt. *Hoc cum ita ſeſe habeat, debent propoſitum.* Genev. ed. cIↃ IↃ LXXXVI. *Hoc tamen c. i. ſe habeat, d. propoſitum.* In Latino illud *tamen* minus quadrat. SCHVLT.

36. *Promiſſum*] *Propoſitum* ſive *animum.* PITH.

37. *Manumittentis*] Vel *manumittendi.* SCHVLT.

38. *Vel ab uno quoque hominum*] Vt a populo, *l. 17. D. qui & a quib. manu. liber. non fi.* Sed hæc neſcio quomodo Græciſmum magis redolent. ὑπό τινος ἢ ὑπὸ τινος ἑκάστου ἀνθρώπων. PITH. An non idem erit, an dicas, *ab aliquo*, an, *ab uno quoque hominum?* Adeoque hic multitudinis, vel populi mentio videtur facta fuiſſe.

que hominum manumiſerit, non veniet ſervus ad libertatem; quia non intelligitur voluiſſe, qui coactus manumiſit.

10. Similiter ut poſſit habere libertatem, talis eſſe debet, ut Praetor ejus, vel Proconſule *

11. * [9] ad alium pertinere non poteſt vindicta manumittere, obſtante uſufructu: et, ſi manumiſerit eum vindicta, faciet ſervum ſine domino, * [40] ſed Latinum.

12. [41] Peregrinus manumittens ſervum non poteſt Latinum facere: quoniam lex Junia, quae Latinorum genus induxit, [42] non pertinet ad peregrinos, ſicut & [4] Octavianus probat. Praetor [44] non permittit manumiſſum ſervire, niſi aliter [45] lege [46] peregrina confirmatum fuerit.

13. [47] Minor viginti annorum manumittere nec vindicta poteſt, nec teſtamento. Itaque nec Latinum facere poteſt. Tantum autem apud conſilium manumittere poteſt ſervum ſuum, cauſa probata.

14. [48] Hic autem, qui manumittitur, quotcunque ſit annorum, Latinus ſit:

fuiſſe. In ſpectaculis talia ſæpius evenere: ac prohibetur generaliter talis manumiſſio per Senatusconſultum auctore Divo Marco factum, *l. 3. C. qui manumitter. non poſſ.* quo pertinet *l. 17. pr. D. qui & a quib. manumiſſ. liber. non ſi.* & de quo nonnulla habet Cujacius *Obſerv. lib.* 11. *cap. 22* Ipſe quoque Imperator Marcus populo in ſpectaculo flagitanti, ut ſervum leonis magiſtrum manumitteret, non geſſit morem. Auctor Dion Caſſius *in Excerpt. Peireſcian. p. 718.* Quid juris ſit in aliis manumiſſionibus a privatis extortis, exponit Cujacius *ad l. 9. §. 2. D. quod met. cauſ. geſt. er.* SCHVLTING.

39. *Ad alium pertinere &c.*] Hæc tali modo forte poſſent reſtitui. *Dominus ſervum, cujus uſusfructus ad alium pertinet, non poteſt &c.* Adde Vlpianum *tit. 1. §. 19.* IDEM.

40. *Sed Latinum*] Vlp. *tit. 1. l. 1. C. comm. de manumiſſ.* Hæc non pertinent ad ſuperiora. Nam tantum abeſt ut ille ſervus ſine domino Latinus ſit, ut contra vivat quodammodo ſervus, quamdiu quidem durat uſusfructus, moriatur vero ut liber. PITH.

41. *Peregrinus*] Ξένοι. IDEM.

42. *Non pertinet ad peregrinos*] Idem in legibus mere civilibus ordinarium: adeo quidem, ut etiam fieri potuerit, ut peregrinorum eſſet conditio commodior, vel melior, quam civium. Exemplum habuimus de hereditatium viceſima *not. ad Paul. Sententiar. lib. IV. tit. 6. § 1.* Alia inveniri poterunt apud Livium *lib. XXXIV. cap. 7. & lib. XXXV. cap. 7.* SCHVLTING.

43. *Octavianus probat &c.*] Leg. *Octavenus probat, at Prætor.* PITH.

44. *Non permittit*] Quemadmodum id nec permiſerat civibus circa illos, qui domini voluntate in libertate morabantur, ante legem Juniam Norbanam, *§. 6.*

45. *Lege peregrina*] Non a Romanis juſſa, ſed a peregrinis talibus, qui vel in totum, vel ex parte legibus ſuis utebantur. Quin & Vlpiani tempore multæ civitates liberæ in Imperio Romano erant, quod attigimus ad Vlpianum *tit. 19 §. 4* ac ſic fieri poterat, ut manumiſſio aliqua ex certa lege alicubi non prodeſſet ſervo, quo minus is deberet ſervire, contra quam Romanus Prætor vel Magiſtratus jus reddebat. Is tamen aditus a domino, qui ex lege civitatis ſuæ petere poterat, ut ſervus ſibi ſerviret, obſervare debebat hoc jus, quo aliud confirmatum erat, uti hic dicitur, ſive aliud erat cautum, vel approbatum. V. C. Jac. Gothofredus *ad l. un. Cod. Theod. de hereditat. petition.* legit, *peregrino conf. f* ſed non opus emendatione: ac ferri & explicari lectio vulgata commode poteſt. At Sam. Petitus *Obſerv. lib.* 11. *cap. 5.* pro Græco Ἑλλήνων reponit Αἰλίου καὶ νέων; quaſi hic ſit facta mentio legis Æliæ & novarum, nempe, legum: quod ſtare non poteſt, quando Latinorum ſtatus diu poſt latam legem Æliam Sentiam confirmatus eſt lege Junia Norbana: & hæ leges omnes ad peregrinos non pertinuerint. SCHVLTING.

46. *Peregrina*] Ἑλλήνων. PITH.

47. *Minor viginti annorum &c.*] Vide Cajum *Inſt. lib. 1. tit. 1. §. 7.* Vlpianum *tit. 1. §. 13.*

48. *Hic autem, qui manumittitur &c.*] Hoc verum non eſt, manumiſſum a minore poſt cauſam a conſilio probatam Latinum fuiſſe, cum lex Ælia Sentia non aliud diſcrimen ſtatuerit inter dominos minores viginti annis & majores, quam quod minores deberent manumittere poſt cauſam in conſilio approbatam. Imo & mulier a minore manumiſſa poterat duci uxor, *§. 5. inſt. qui & quib. ex cauſ. manumitter. non poſſ. l. 13 D. de manumiſſ. vindict. l. 21. D. qui & a quib. manumiſſ. liber. non ſi.* & tamen cum Latina connubium non erat, niſi id ſpeciatim eſſet conceſſum,

ſit: & ſolum ei [49] hoc procedit libertas, [50] ut iterum manumitti poſſit, & civis Romanus fieri.

15 [51] Mulier ſine tutoris auctoritate* [52] niſi [53] liberorum jus habeat, [54] tunc enim ex vindicta ſine tutore poteſt manumittere. Vnde ſi mulier abſens liberum eſſe juſſerit, quae jus liberorum non habet, quaeſitum eſt, ſi tutores ejus auctoritatem commodent eo tempore, quo [55] epiſtola ſcribitur ſervo [56] a domina, *Julianus negat: exiſtimat enim, eo tempore debere auctoritatem praeſtare, in quo [57] peragitur libertas: [58] tunc enim peragi intelligitur, quando ſervus cognoverit dominae voluntatem. Sed Neratius [59] Proclus probat, libertatem ſervo competere: ſufficere enim quando epiſtula ſcribitur, adhiberi auctoritatem tutoris: cujus ſententia & conſtitutione Imperatoria confirmata eſt.

16. [60] Servum pigneri datum civem Romanum facere debitor non poteſt, [61] niſi ſi ſolvendo non ſit: obſtat enim libertati lex Aelia Sentia, quae vetat ſervum [62] foenatorum cauſa manumiſſum civem Romanum fieri, [6] ſed Latinum.

17. Et

ſium, Vlpiano teſte *tit 5. §. 4.* Ego dubito, & doctis conſiderandum relinquo, an non hic aliqua exciderint: ac mentio fuerit facta ejus, quod Vlpianus habet *tit. 1. §. 12.* vel *§. 16.* SCHVLTING.

49. *Hoc*] *Ad hoc*, τύτῳ. PITH.

50. *Vt iterum manumitti poſſit*] Vlp. *tit. 1.* IDEM.

51. *Mulier ſine tutoris auctoritate*] Idem Vlp. *tit. 1.* IDEM. Exciderunt hæc, *manumittere non poteſt*, quæ habet etiam ed. Genev. CIϽIϽLXXXVI. & ſic Cujacius *Obſerv. lib. XIII. cap. 31.* vel *libertatem dare non poteſt.* Eo pertinet id, quod habet Vlpianus *tit. 1. §. 17.* SCHVLT.

52. *Niſi liberorum jus habeat*] Plut. *in Numa.* PITH.

53. *Liberorum jus*] De quo plura attulimus ad Vlpianum *tit. 11. §. ult.*

54. *Tunc enim ex vindicta &c.*] Aſteriſcum, quem edd. quædam ante hæc habent, hinc abeſſe volui, cum optime omnia cohæreant. Malim vero, *& vindicta*, hoc ſenſu, quod non tantum inter amicos manumittere poſſit, verum etiam vindicta. SCHVLT.

55. *Epiſtula*] Manumiſſionis per epiſtolam veſtigia ſunt in *l. 38. D. de adq. poſſ.* & apud Caj. *lib. 1. Inſtit.* PITH.

56. *A domina* *] Hic excidit, *an hoc ſufficiat*, vel *an libertas competat*, aut *Latinus fiat*: ita enim manumiſſi juſtam libertatem non conſequebantur. Editio Gen. eadem in contextu habet alia litterarum forma, *an interpoſita auctoritas ullius momenti ſit*, quod & Cujacio placuit *Obſerv lib. XIII cap. 31.* ut adeo pluribus modis hic defectus poſſit ſuppleri. Ac relinquuntur potius talia intacta in contextu, quam ut ex conjectura ita ſuppleatur. SCHVLTING.

57. *Peragitur*] Ἀπαρτίζηται. PITH.

58. *Tunc enim peragi*] Pro, *tunc autem peragi.*

59. *Proculus*] *Priſcus.* PITH.

60. *Servum pigneri datum civem Romanum &c.*] Expungendum *non* cum Cujacio *Paratitl. tit. C. de ſerv. pignor. dat. manumiſſ.* idque eo firmatur, quod ſequens *non* ſit in Græco a Pithœo producto: vel legendum mox cum Pithœo, *niſi ſolvendo ſit*, quod receptum eſt in eadem edit. Genev. Habet vero hoc locum, ut debitor poſſit manumittere ſervum pigneratum, ſi generaliter obligaverit ſervum, *l. 3. C. de ſerv. pignor. dat. manumiſſ.* quia hoc caſu pleno jure manet dominus, *l. 29. pr. D qui & a quib. manumiſſ. liber. non ſi.* modo tamen ſit ſolvendo, uti hic additur, & docet *d. l. 29.* Non idem in eo, qui ſpecialiter ſervum obligavit, *d. l. 3. & l. 3. D. de manumiſſionib. l. 1. C. de neceſſar. ſerv. heredib. inſtituend.* cum hic debitor pignoris cauſam facere non poſſit deteriorem, niſi creditore permittente, *l. 1. C. de ſerv. pignor. dat. manumiſſ. & l. 1. C. de remiſſion. pignor.* quas leges conjungendas eſſe notat Cujacius *Paratitl. tit. C. de ſerv. pignor. dat. manumiſſ.* Videri poterit hac ipſa de re Janus a Coſta *ad §. 1. Inſt. qui & quib. ex cauſ. manumitter. non poſſ.* SCHVLTING.

61. *Niſi ſi ſolvendo non ſit*] Ἐκτὸς εἰ μὴ ᾖ πρὸς ἀπόδοσιν. For. *niſi ſi ſolvendo ſit.* Contra tamen Paulus in *l. 3. D. de manumiſſ.* PITH.

62. *Fœneratorum*] Δανειστῶν δίκαι. F. C. id eſt, *fraudandorum creditorum*, ut in *l. 8. D. qui & a quib. ma.* IDEM.

63. *Sed Latinum*] Servum pigneratum liberum & civem Romanum facere debitor, qui ſolvendo non eſt, nullo modo poteſt: ideoque nec Latinum facere potuit talis manumiſſio, cum ſic quoque ſervus liber fieret, ac commercio eximeretur: & proinde pignus debitori interverteretur, quod nullo modo patitur

ratio

17. Et qui [64] in cenſum manumittitur, [65] ſi triginta annos habeat, civitate Romana [66] potitur. [67] Cenſus tamen Romae agi ſolet. [68] Cenſus autem luſtro conditur. Eſt autem luſtrum [69] quinquennale tempus, quo Roma [70] luſtratur. [71] Sed debet hic ſervus [72] ex jure Quiritium manumittentis eſſe, ut civis Romanus fieri poſſit. [73] Magna tamen [74] diſſenſio inter prudentes, utrum

ratio juris: imo & lex Ælia Sentia libertatem talem impedit, *pr. Inſt. qui & quib. ex cauſ. manumitter. non poſſ.* & liberos fieri prohibet, *l. 27. pr. qui & quib. manumiſſ. liber. non fi.* Nec aliter Cajus *Inſt. lib. 1. tit. 1. §. 5.* Vlpianus *tit. 1. §. 15.* ut proinde hoc mihi ſuſpectum ſit. Ne dicam, Latinorum conditionem inventam eſſe poſt latam dudum legem Æliam Sentiam. Vide notata ad Cajum *dict. tit. 1. § 2. & 3.* SCHVLT.

64. *In cenſum*] Hier. Aleander *ad Caj. Inſt. lib. 1. tit 1. §. 1.* legit, *in cenſu*, recte. IDEM.

65. *Si triginta annos habeat*] Confer Vlpianum *tit. 1. §. 12.* & illic noſtra.

66. *Paſcitur*] *Potitur* κλᾶται. PITH. Hoc recepi quoque

67. *Cenſus tamen Romæ agi ſolet, &c.*] Græca hæc proferuntur a Salmaſio. Ἀποτίμησις ἐπὶ Ῥώμης ἄγεσθαι εἴωθεν, ἡ ἀποτίμησις καθαρμῷ κτίζεται. Latina hæc habet Salmaſius. *Cenſus autem apud Romam agi ſolet, vel cenſus luſtro conditur.* In his illud *autem* non eſt in Græcis. Pro, ἡ ἀποτίμησις, *vel cenſus*, mallem, ἡ ἀποτίμησις, *cenſus*, ut foret nova inde oratio. *Cenſus &c.* uti eſt hic quoque in contextu. Cenſus vero hic intelligitur luſtralis, uti Vlpianus loquitur *tit. 1. §. 8.* ubi vidimus, cenſum illum Vlpiano florente in uſu non fuiſſe: at cenſum bonorum in Pandectis & Codice notiſſimum eſſe. Ceterum & ſub Decio cenſum luſtralem Romæ actum fuiſſe colligitur ex Trebellio Pollione *Valerian. cap. 1. & 2.* unde conſtat, Valerianum Cenſorem tunc fuiſſe. Quod tamen ultimum, & longo intervallo repetitum exemplum fuiſſe, notat illic Vir Magnus, Iſ. Caſaubonus. SCHVLTING.

68. *Cenſus autem luſtro conditur*] Τίμησις δὴ καθαρμωτίζεται. Aſcon. *in Verr.* PITH. Græca apud Salmaſium integriora ſunt.

69. *Quinquennale*] Sic quoque Varro *de Ling. Lat. lib. V.* ubi notat, dici *luſtrum* a luendo, hoc eſt, ſolvendo, *quod quinto quoque anno vectigalia, & ultro tributa per Cenſores perſolvebantur.* Atque hoc eſt luſtrum Romanum: at luſtrum Julianum poſt faſtos a Cæſare correctos annis abſolvitur quatuor, quorum ultimus conſtat diebus CCCLXVI. quo pertinent verſus Ovidii *Faſtor. lib. III. verſ. 165.*

Hic anni modus eſt. in luſtrum accedere debet,
Qua conſumatur partibus, una dies.

Ita Vir Summus Joſ. Scaliger *Canon. Iſagog. lib. 1. cap. 2. definit. 3. & 6. & lib. III. not. ad dict. definition. 3. & 6.* quem probat Ger. Joh. Voſſius *Lexic. Etymologic. v. luſtrum.* IDEM.

70. *Luſtratur*] Καθαρεῖται. PITH. Legendum videtur in Græco καθαίρεται. Luſtratio hæc fiebat in campo Martio, cum eſſet populus armatus illic congregatus: is enim luſtrabatur ſolitaurilibus, ſive, ut alii loquuntur, ſuovetaurilibus, nempe, ſue, ove, & tauro, quæ ter circum exercitum agebantur, ac dein Marti immolabantur, atque populus expiabatur: quod conſtat præcipue ex Livio *lib. 1. cap. 44.* Varrone *de re ruſtic. lib. II. cap. 1.* ut & Dionyſio Halicarnaſſenſi *Antiquitat. lib. IV. cap 22* qui tamen pro ſue memorat hircum: & apud quem pro τράγῳ legendum eſſe κάπρῳ, eſt qui exiſtimet, probabili conjectura, cum alii omnes non hirci, ſed porci paſſim meminerint. SCHVLT.

71. *Sed debet hic ſervus ex jure Quiritium &c.*] Adde Vlpianum *tit. 1. §. 16.*

72. *Ex jure Quiritium*] Ἐκ δικαίου κυρίας. PITH.

73. *Magna tamen diſſenſio &c.*] Græca longe pleniora hæc profert Salmaſius. Μεγάλη μέντοι ἀμφισβήτησίς ἐστιν ἐν τοῖς ἐμπείροις, πότερον τούτῳ τῷ χρόνῳ δύναμιν λαμβάνουσιν ἅπαντα, ἐν ᾧ ἡ ἀποτίμησις ἄγεται, ἢ ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ, ἐν ᾧ καθαρμὸς κτίζεται, εἰσὶν γὰρ οἱ ὑπολαμβάνοντες μὴ ἄλλως δύναμιν λαμβάνειν τὰ πρασσόμενα ἐν τῇ ἀποτιμήσει, ἐὰν μὴ αὕτη ἡμέρα ἀκολουθήσῃ, ἐν ᾗ ὁ καθαρμὸς κτίζεται, ὑπολαμβάνουσι γὰρ ἀποτίμησιν καταβαίνειν ἐπὶ τὴν ἡμέραν τοῦ καθαρμοῦ, οὐχὶ τὸν καθαρμὸν κατατρέχειν ἐπὶ τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιτιμήσεως. διὰ τοῦτο ἐζήτηται, ἐπειδὴ πάντα ἐν τῇ ἐπιτιμήσει πράσσονται, τῷ καθαρμῷ ἰσχυροποιοῦνται. & Latina. *Magna autem diſſenſio eſt inter peritos, utrum hoc tempore vires accipiant omnia in quo cenſus agitur, aut in eo tempor in quo luſtrum conditur. Sunt enim qui exiſtimant, non alias vires accipere, quæ aguntur in cenſu, niſi hac dies ſequatur, qua luſtrum conditur. Exiſtimant enim, cenſum deſcendere ad diem luſtri, non luſtrum decurrere ad diem cenſus. Quod ideo quæſitum eſt, quoniam omnia in cenſu aguntur, luſtro confirmantur.*

74. *Diſſenſio inter prudentes utrum meo &c.*] Cic. 1. *de Orat.* Legendum vero *utrum eo.* Interpres tamen ineptiſſime ἵνα ῥωμάιῳ, quæ potiſſima ratio eſt, cur hæc potius ex Latinis Græca facta exiſtimem. PITH. Græca apud Salmaſium hic ſunt meliora. Recepi vero illud *utrum &c.* Ex eo autem, quod Cicero ſcribit *de Orator. lib. 1. cap. 40.* quæri, an is, qui domini voluntate cenſus eſt, continuo, an ubi luſtrum eſt conditum, liber ſit, non recte colligit Vir Inſignis, Janus a Coſta *ad §. 1. Inſt. de libertin.* opus fuiſſe ſervo, ut liber fieret, ut dominus integro luſtro, id eſt, quinque annis continuis in eadem voluntate perſeveraret: interea vero illum etiam per pœnitentiam libertatem potuiſſe revocare, cum longe ſit aliud, quæſtionis eſſe, an a tempore cenſus, an luſtri, ſive luſtra-

utrum eo tempore vires accipiant omnia, in quo cenſus, an eo, in quo luſtrum conditur. Exiſtimant enim, cenſum deſcendere ad diem luſtri, non luſtrum decurrere ad diem cenſus. Propterea quaeſitum eſt * quia [75] omnia cenſu aguntur, luſtro confirmantur. [76] Sed in civitate tantum Romana cenſum agi declaratum eſt: in provinciis autem magis [77] profeſſionibus utuntur.

Hactenus vetus exemplar. Quae ſequebantur, alterius plane erant generis, nec ad jus Rom. quicquam pertinebant. PITH.

luſtrationis omnia vires accipiant, quæ in cenſu ſunt acta: & alia quæſtio ſit, an toto quinquennio dominus voluntatem poſſit mutare. SCHVLTING.

75. *Omnia cenſu aguntur, luſtro confirmantur*] Hinc Cujacius *Obſervation. lib.* XVII. *cap.* 20. colligit, potius luſtrum retrotrahi ad diem cenſus: quia quæ confirmantur retrotrahuntur, *l.* 40. *D. de mort. cauſ. donationib. l.* 25. *C. de donationib. int. vir. & uxor.* Interdum vero luſtrum quoque non ſequebatur cenſum, ut ſi annus eſſet funeſtus, quale exemplum eſt apud Livium *lib.* III. *cap.* 22. Ac tunc ut rata eſſent quæ in cenſu acta erant, ad confirmationem ſpeciali lege opus fuiſſe videtur. IDEM.

76. *Sed in civitate Romana tantum &c.*] Græca hæc habet Salmaſius, Ἀλλ' ἐν τῇ πόλει Ῥωμαίων μόνον ἀποτίμησιν ἄγεσθαι δεδήλωται, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις μᾶλλον ἀπογραφαῖς χρῶνται. & hæc Latina. *Sed in urbe Romanorum cenſum agi notum eſt: in provinciis autem magis profeſſionibus utuntur.* Ego malim δεδήλωται vertere *declaratum eſt*, quod eſt in contextu: & monitum illud fuit in præcedentibus. IDEM.

77 *Profeſſionibus*] Ἀπογραφαῖς. PITH. Hæ videntur opponi luſtrali cenſui. ceteroquin & hæ profeſſiones cenſus nomine venire conſtat vel ex titulo *D. de cenſibus*, & titulo *C. de cenſibus & cenſitoribus, &c.* & Gloſſæ Philoxeni ſic habent, *cenſus* ἀπογραφὴ οὐσίας, ἀποτίμησις. SCHVLTING.

FRAGMENTVM PAPINIANI.

[1]PAPINIANVS LIB. I. RESPONSORVM, SVB TITVLO DE PACTIS INTER VIRVM ET VXOREM.

Inter virum & uxorem pacta non ſolum verbis, [2] ſed voluntate contrahentium conſtituntur, [3] ut neuter conjugum locupletior [4] fiat.

1. PAPINIANVS *&c.*] Diu non potui conſtituere, cui hoc fragmentum deberetur, Papiniano, an Papiano; quæ nomina ſæpe confunduntur. Priori adſcribit Sichardus, ac ſubjecit fragmentis Codicis Hermogeniani, his verbis. *Papiniani titulus:* & dein. *Inter. &c.* In ed. Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. quam paſſim laudo, hoc Papiniani fragmentum præcedit Sententias Pauli, ita inſcriptum, uti nos hic repræſentamus. Cujacius vero in ed. Lugd. cIↃ IↃ LXVI. illud adſcribit Papiano: & illic eſt primus titulus in libro Reſponſorum Papiani: nec alio loco ponitur in ed. Genev. cIↃ IↃ LXXXVI. At prius jam mihi placet, his rationibus, quia Reſponſa Papiani eumdem ſervant ordinem, quem lex Gundebaldica, ſeu Burgundionum: & hoc reſponſo inde amoto, erit ſimilis utrobique primus titulus; præterea etiam Papinianus de pactis egit libro I. Reſponſorum, *vid. l. 40. D. de pact.* & ſic loqui potuit de pactis inter virum & uxorem, de quibus etiam titulus eſt in Sententiis Pauli *lib.* II. *tit. 22.* Hic itaque illud ſeparatim ponere, quam ad Papiani Reſponſa referre malui. SCHVLTING.

2. *Voluntate*] Pariſ. *ex vol.*

3. *Vt neuter conjugum locupletior fiat*] Aliter quoque contractus ſunt invalidi, utpote donationem inter conjuges illicitam continentes, *l. 38. D. de contrahend. emption. l. 5. §. 5. l. 31. §. 3. l. 52. D. de donationib. int. vir. & uxor.* SCHVLTING.

4. *Fiat*] In Genev. hæc interpretatio ſubjicitur. INTERP. *ut neuter in conjugio fiat locupletior, & ut verbis inter ſe obligari poſſint.* IDEM.

CON-

CONSVLTATIO VETERIS CVJVSDAM JVRISCONSVLTI, ET PAPIANI RESPONSORVM LIBER.

Notas adjecit

ANTONIVS SCHVLTINGIVS, J. C.

De hac Conſultatione haec ſcripta reliquit Jacobus Gothofredus *in Manual. Jur. in Bibliotheca Jur. Civil. Roman. cap. 2. §. 8.*

CONSULTATIONEM quoque veteris Juriſconſulti mediae aetatis *de Pactis*, cujus nomen incompertum, ab Antonio Oiſello acceptam edidit Cujacius, de qua v. ipſum VII. *Obſerv. 26.* ubi videre eſt veterum Juriſconſultorum religionem & formam: Nempe ibi ipſa legum capita & Auctorum verba, quibus ſuam ſuffulcit ſententiam auctor ille verbotenus proponit; una cum inſcriptionibus & ſubſcriptionibus ex Codd. Gregoriano, Hermogeniano, (tanta diligentia, ut etiam variis ex Codicibus varias repraeſentet) Theodoſiano, Sententiis Pauli, libris & titulis adnotatis. In cujus facti cauſam inquirit Cujacius, *praefatione ad Conſultationes ſuas.* vide & quae P. Pithoeus notat, *Notis de Collatione Legum Moſaic.*

CON-

[1]CONSVLTATIO VETERIS CVJVSDAM JVRISCONSVLTI.

I. Conſuluiſti me, utrum inter fratrem, & ſororem habita de rebus dividendis pactio virtutem aliquam poſſit retinere: quam tamen pactionem dicis mulierem illam metu mariti, & imperio ſubſcripſiſſe: & ignoraſſe, quae, vel quales conditiones ipſi pactioni fuiſſent inditae, vel inſertae. Ergo ſi ita eſt, quemadmodum tua conſultatione ſignificas, pactum hujusmodi jure diſſolvitur: nec ſtare poterit; quia legum beneficiis [2] omnimodis impugnatur: [3] primoreque juxta id, quod propoſuiſti, capite inviti pactio & metu coacti ipſis legibus de pactis clamantibus apertiſſime infirmatur: nam manifeſte conſtitutum eſt, ne quiſpiam paciſci cogatur invitus. Dein textus memoratarum legum ſic continet, quas libero arbitrio & voluntate confecit. Quis erit tam deſtitutus ſapientia, & vacuus intellectu, ut dicat, illam pactionem fortem, & firmam eſſe debere, quam mulier metu coacta mariti ſubſcripſit imperio? Ac ſic liberam voluntatem, & proprium arbitrium non intelligitur habuiſſe: ac per hoc ipſo legum capite, ſicut jam ſupra dictum eſt, tale pactum nullius judicatur eſſe momenti, quantum leges ſubter annexae teſtantur. *Ex* [4] *corpore Gregoriani lib. II.* „IMP. SEVERUS A. *Julio Conſerturino.* Ea, quae per vim, & metum geſta „ſunt, etiam citra Principale auxilium irrita eſſe debere, jampridem con„ſtitutum eſt. *Accepta Kal. Jul. Dextro II. & Criſpino Coſſ.* Item alia *ex cor„pore & libro ſupradicto. Imp. Antoninus.* A. *Juliae Baſiliae.* Pacta, quae ab „invitis contra leges conſtitutioneſque fiunt, nullam vim habere, indubita„ti juris eſt, & cet. PP. V. *Kal.* AUG. ANTONINO. A. VI. *& Albino Coſſ.* „IMP. ALEXANDER A. DIONYSIO. [5] ad locum. Pactum, quod mala fide

1. CONSVLTATIO] Non una hic Conſultatio, ſed plures videntur congeſtæ eſſe: atque inde effectum, ut bis aliquando vel ſæpius eadem de re & ex profeſſo reſpondeatur: verbi gratia, de transactione de re judicata *n. 4. & n. 6. & ult.* Prima vero conſultatio tria habet capita: & *n.* 4. incipit ſecunda. Commodum igitur fore exiſtimavi, ſi in partes hæc dividerentur, quod ex parte obſervatum eſt in edit. Pariſ. cIↄ Iↄ LXXXVI. & numerus cuique parti præponeretur.

2. *Omnimodis*] Sic ſæpe interpres Pauli, ad quem videantur notata *ad lib.* IV. *Sententiar. tit. 1. §. 4.*

3. *Primoreque*] Pariſ. jam laudata in marg. *primo ordineque.* Nihil mutandum, maxime cum & ita alibi locutus ſit ipſe Auctor, ut *n. 5. & 6.*

4. *Corpore Gregoriani*] Auctor hic non eſt uſus integro Codice Gregoriano, aut Hermogeniano, ſed breviario Alariciano. Vide dicta ad principium fragmentorum Codicis Gregoriani. Leges vero ex illis Codicibus deſumptas, inter illorum reliquias collocatas, & illic illuſtratas invenire licebit: adeoque hic illas prætermittemus intactas.

5. *Ad locum*] Vide ſcripta *ad l. 14. Cod. Gregorian.* de

„fide factum eſt, irritum eſſe, & cetera. PP. II. *Id. Sept.* ALEXANDRO AVG. CONS. Item alia *eod. libro & corpore.* IMPP. DIOCLETIANVS & MAXIMIANVS AA. AVRELIO HERACLIDI. „Si non ex mandato uxo„ris tuae, adverſario ejus cautionem remiſiſti, idque evidentibus docu„mentis monſtrari poteſt, quod citra conſcientiam uxoris tuae, & ea invita „factum eſt, carebit effectu. PP. VIII. *Id. Sept. Diocletiano V. & Maximiano III. Coſſ.* Item alia *eodem libro & corpore.* IMP. CARVS & NVMERIANVS AA. AVRELIO. „Cum fraudis ſtudio transactionem interpoſitam „eſſe dicas, quod inter vos geſtum eſt, infirmat juris auctoritas. Et reliqua. PP. VI. IDVS DECEMB. CARO & CARINO CONSVLIBVS. Ergo ſi leges ſervantur, & cuſtodiuntur Principum ſtatuta, pactionem, de qua locuti ſumus, manifeſtiſſimum eſt nullas vires habere. Nam hoc loco Theodoſiani [6] legem de pactis pro hoc credidi inſerendam; quia initium ipſius conſtitutionis tale eſt, ut dicat. „Si adverſum pacta, vel transactio„nes quas libero arbitrio, & voluntate confecit, putaverit eſſe veniendum, „& poenam reddat, & emolumenta perdat, & infamiam incurrat. Sed ille, qui liberum arbitrium habuit, non ille, qui invitus fecit, & faciendi voluntatem non habuit.

II. Secundo loco me conſulendum ſub hac voce duxiſti, ut diceres, diviſionem in caſtello ſic factam a marito mulieris ipſius, ut, illa neſciente, domus cum membris ſuis, vel hoſpitiis circumjectis diviſa ſit ſine conſcientia uxoris. Si ea praedictus maritus fecerit, nulla aequalitate ſervata, nulla compenſatione in omnibus cuſtodita, ad haec verba ex legum conſtitutione reſpondi, maritum in negotiis uxoris ſine mandato non recte aliquid definire: nec poſſe aliquid firmum, & ſtabile eſſe, quod ſine conſcientia uxoris de rebus uxoriis [7] viſus fuerit tranſegiſſe; praeſertim ſi doceatur inutilis eſſe, & ſine aequalitate, vel compenſatione ipſa diviſio. Notum eſt, quod etiam ſi mandato uxoris niteretur, & fraudulenta diviſio, vel [8] minus aequalis poſſet oſtendi, vacua & inanis ſpecialiter remaneret. Adde, quod ſine uxoris conſcientia maritus dicitur definiſſe, qualem poterit habere virtutem? aut quid valebit, cum primum uxor hoc refragari voluerit? Sed ne forte dicat, amplexa es diviſionem, & acquieviſti rebus diviſis, reſpondendum eſt legaliter, & pro omni veritate hoc ſpecialiter habendum, quia etiam inter majores perſonas, & [9] legales, ſi fraudulenta diviſio facta probe-

de pact. & transactionib. Quæ hic ſequuntur ſunt particula *l. 4. eod. Cod. & tit.*

6. *Legem*] Inſerit hic quædam ex *l. ult. Cod. Theod. de pact. & transactionib.* quæ eſt *l. 40. C. de transactionib.* non tamen verbotenus.

7. *Viſus fuerit tranſegiſſe*] Hoc eſt, *tranſegerit.* Crebra talia in Codice Theodoſiano, quæ collegit Jac. Gothofredus *Gloſſar. Cod. Theodoſ.*

8. *Minus æqualis*] An ergo omnis inæqualitas per ſe ſola diviſionem faciet inutilem? Id non videtur, niſi ſit facta non bona fide, vel perperam: nec plus evincunt ſequentia, & leges mox prolatæ.

9. *Legales*] Legitimæ ætatis. Alibi ita dicuntur a poſterioribus ſcriptoribus qui perſonam habent ſtandi in judicio. vide Du Cange Gloſſarium.

10. Ex

probetur, legibus reſcinditur, & a judice diviſio ipſa, aeſtimantibus magnis viris, ad meliora reducitur: & facta compenſatione firmior diviſio conſtituitur, ſicut lex infra ſcripta evidenti lectione declarat. *Ex Corpore Gregor libro III. Impp. Diocletianus & Maximianus* AA. *Aureliae Severae.* „An „diviſio, quam jam factam eſſe proponis, convelli debeat, Rector provin„ciae, praeſente parte diverſa, diligenter examinabit: et, ſi fraudibus eam „non caruiſſe perſpexerit, quando etiam majoribus in perperam factis di„viſionibus ſoleat ſubveniri, quod improbum, atque inaequaliter factum „eſſe conſtiterit, in melius reformabit. PP. XVII. *Kal. Jul. Ipſis* VI. & *Coſtantio* III. *Coſſ.* Item alia *eodem libro & Corpore. Impp. Diocletianus & Maximianus* AA. *Aproniae Mammae.* „Si diviſio inter te, & ſororem tuam non „bona fide facta eſt, etiam citra Principalis reſtitutionis auxilium, quod „etiam majoribus tribui ſolet, ad aequitatis temperamentum reformari „poteſt, &cet. PP. VI. *Kal. Jul. Maximiano* II. & *Aquila* CONSVLIB.

III. Tertio loco, vel capite interrogandum me ſpecialibus cenſuiſti, utrum contra judicium iri poſſit, quod adverſus maritum in cauſa mulieris prius datum eſt, eo quod mandato uſus fuerit uxoris ſuae, & in cauſa ipſa victus abceſſerit, & contra eum judicium prolatum fuerit. Addidiſti etiam, quod mandatum neque geſtis legaliter fuerit allegatum, nec ſatisdatorem dediſſet ille ipſe procurator ab uxore factus, & ſic cauſam dixiſſet, quam agebat. Quod ſi verum eſt, illud judicium dici non poteſt. Sed nec judices ſine verecundia, & turpitudine erunt, qui perſonam in ipſo litis initio non inquiſierunt, ſicut eſt legitimum: nec fecerunt, ut ſatisdatorem daret procurator, quod & conſuetudinis eſt: & re vera legaliter obſervatur. Ac praeterea, ſi hoc factum non eſt, nullam perſonam habuit litigandi. Sed nec illi potuerunt in cauſa proferre judicium, ubi fuit ludificatoria, inanis, & nulla perſona. Quid poteſt eſſe miſerius? quid abjectius? quid legibus ſic contrarium, ut ingrediatur audientiam, ſedentibus judicibus, ille, qui nullam in ſe habeat firmitatem, & citra legum ſolemnia vanas actiones intendat? Reſpice leges ſubter adjectas: tunc intelliges, quod qui mandato utitur, ſatisdatorem dare debet. Sed in illo mandato hoc futurum eſt, ubi aut verbo mandatur, aut geſtis epiſtola mandati non legitur allegata. Ergo teſtimonium legum, ſicut jam dictum eſt, ſequentium diligenter attendite. Sic agnoſcetis, judicium ſtare non poſſe, ubi ad agendum ſolemnis perſona, id eſt, ſolemniter ordinata, ingreſſa non fuerit. [10] *Ex Pauli Sententiarum lib. I.* „Voluntarius procurator, qui ſe negotiis alienis offert, rem ratam domi„num habiturum cavere debet. Item alia *eodem libro & corpore.* Actoris „procurator non ſolum abſentem defendere, ſed & rem ratam dominum „ha-

10. *Ex Pauli &c.*] De his quoque, & aliis, quae ex Paulo producuntur, ad Paulum ipſum dictum eſt.

„habiturum, ſatisdare cogitur. Item alia *eod. libro & corpore.* Petitoris pro„curator rem ratam dominum habiturum, deſiderante adverſario, ſatisdare „cogendus eſt; quia nemo in re aliena idoneus eſt ſine ſatisdatione. Item alia *eod. lib. & corpore.* „Si ſatis non det procurator abſentis, actio ei abſentis nomi„ne non datur? Quid apertius, quam leges ſupra ſcriptae declarant, quod nulla actio per procuratorem ſine ſatisdatione intendi poteſt, aut proponi? Ergo ſi actio non datur illi procuratori, qui ſatis non dederit, quomodo poteſt dici, aut nominari judicium, ubi [11] accuſationis veſtigium nullatenus invenitur? Quid teſtificantur Principes per conſtitutiones innumeras, niſi nulla eſſe debere judicia, ubi procurator ſatisdationem non dederit, aut rem ratam dominum habiturum evidentiſſima ſponſione firmarit? Attentus audi, quid loquitur lex ſubter adjecta: tunc intelliges, cadere judicia, quae ſine procuratoris ſatisdatione fuerint omnino prolata. *Ex corpore Theodoſiani lib. II. Impp. Valentinianus & Valens.* AA. „[12] Commune negotium & quibusdam „abſentibus agi poteſt, ſi praeſentes rem ratam dominum habiturum cavere „ſint parati, vel ſi quod ab his petitur, judicatum ſolvi ſatisdatione firmaverint. PP. VI. *Id. Decemb. Divo Joviano & Varroniano Coſſ.* Item eodem libro & titulo. *Impp. Gratianus, Valentinianus & Theodoſius* AAA. *Pancratio* PF.P. „[13] In principio „quaeſtionis perſona inquiri debet, utrum ad agendum negotium mandato „utatur accepto. Quibus rite & ſolemniter conſtitutis, poteſt eſſe ſenten„tia: praeteritis autem his nec dici controverſiae ſolent, nec poteſt eſſe judi„cium, &c. *Dat. prid. Non. Apr.* CP. *Antonino & Syagrio Coſſ.*

IV. In nomine Dei, quid tractari, aut obſervari debeat, quoties pacta inter partes emiſſa fuerint, ſi conditiones tales interponantur, quae nec legibus, nec rationi conveniunt, quid agere, aut objicere adverſario debeas, lectionibus ſubter annexis poteris evidentius informari, quod tantum de dubiis rebus [14] paciſci poſſumus. De rebus enim certis, [15] & incertis, & futuris, aut de crimine tranſigi nulla penitus ratione poteſt. *Paulus Sent. lib. I. tit. de pact. & conventionibus, vel transactionibus.* Functio dotis pa„cto mutari non poteſt; quia privata conventio juri publico nihil dero„gat. In bonae fidei contractibus pactum conventum alio pacto diſſolvi„tur: &, licet exceptionem pariat, replicatione tamen excluditur, *eodem lib. & titul.* Enim vero ſi de re judicata aliqua pactio interponatur, ſtare legibus non poteſt. Ad quam pactionem excludendam harum Pauli ſenten-

11. *Accuſationis*] Res ipſa vult legi, *ſatisdationis.*
12. *Commune negotium*] Eſt *l. 2. Cod. Theod. de cognitorib. & procuratorib.* Cujus legis, ut & aliarum ex eodem Codice deſumptarum, explicatio peti poterit a Jac. Gothofredo, Codicis illius interprete eruditiſſimo.
13. *In principio &c.*] Eſt *l. 3.*
14. *Paciſci*] Pro *tranſigere*: pacta enim gratuita etiam de re judicata valere conſtat: & dictum ſatis ad Paulum *Sententiar. lib.* I. *tit.* 1. *§.* 5.
15. *Et incertis & futuris*] Genev. ed. cIↃIↃLXXXVI. *& in certis futuris:* quod tamen nec ipſum ſtare poteſt: quid enim certius eſt, quam de rebus incertis, & futuris

„tentiarum proferes lectionem. Poſt rem judicatam pactum, niſi dona„tionis cauſa interponatur, ſervari non poteſt. *lib. I. tit. de tranſact.* Item „*eod. lib. & tit.* Neque contra leges, neque contra bonos mores paciſci „poſſumus. De criminibus propter infamiam nemo cum adverſario paciſci „poteſt. Idem *lib. III. tit. de inſtit. hered.* Pacta, vel conditiones contra leges, vel decreta Principum, vel bonos mores nullius ſunt momenti. [16] *Ex corpore Hermogeniani tit. de pact. & tranſact. Impp. Diocletianus & Maximianus* „AA. *Sevaſtiano.* Neque ex nudo naſcitur pacto actio: neque ſi contra bo„nos mores verborum interceſſit obligatio, ex his actionem dari conve„nit, & reliqua. PP. *IIII. Kal. Jun. iiſdem Coſſ.* Item *eodem corpore &* [17] *lib.* „*Iidem* AA. *&* CC. *Flavio Rumitalo.* inter cetera, & ad locum. Pactum ne„que contra bonos mores, neque contra leges emiſſum valet. & reliq. PP. *Id.* * AA. *Coſſ.* Item *eodem corpore & tit. Iidem* AA. *&* CC. *Zeuxiano Anto„nino.* Pacto tranſactionis exactio judicati non tollitur. Vnde ſi pater tuus „condemnatus judicio, poſt tranſegit, & ſolvit, ſolutione magis, quam „tranſactione, tuum defende negotium, & reliq. PP. XVIII. *Kal. Jan. ipſis* AA. *Coſſ.*

V. In Dei nomine, quid tractari debeat, quotiens adverſarius aliqua ſibi direpta, ſublata, propoſita intendit actione repoſcere. [18] Primore in loco debet perſonam ſuam, quae ſit ad repetendum idonea, evidenter oſtendere: & dum claruerit, eum ad repetendum perſonam habere legitimam, in genere actionis quid, aut quantum, aut quas ſpecies, in modum, & menſuram, vel ſummam, & quantitatem debet ſpecialiter deſignare, & indubitanter exprimere. Quae univerſa ſecundum leges ſubter adnexas hi, qui judicaturi ſunt, petitorem implere compellunt: qui ſi aut negligere, aut ſatisfacere legibus fortaſſe nequiverit, cauſam perdat, ſecundum leges ſubter adnexas. Quibus modis cauſa petitor cadat, leges *lib.* I. *Pau„li Sentent. tit.* [19] *de eo, qui cauſa cadit*, ita. Cauſa cadimus, aut loco, aut ſum„ma, aut tempore, aut qualitate. Loco, [20] alibi: ſumma, in repetendo: tem„pore, ante petendo: qualitate, ejuſdem rei ſpeciem meliorem poſtulando. Item *lib.* I. *Pauli Sentent. ſub titulo, ſi hereditas, vel quid aliud petatur.* He„reditas pro ea parte peti debet, pro qua ad nos pertinet. Alioquin plus petendi periculum incurrimus, & cauſam perdimus. *Ex corpore Hermogeniani. titul. de calumniatoribus, & plus petendo. Impp. Diocletianus & Maximianus*

ruris tranſigere nos poſſe? Si legeretur, *nec incertis futuris*, ſenſus ſaltem eſſet commodus.

16. *Ex Corpore Hermogeniani*] Et hinc deſumptas leges in illius Codicis reliquiis repoſitæ, & illic explicatæ invenientur.

17. *Lib.*] Mallem *tit.* ut titulus ſic ſolus citetur, quod etiam ſit alibi, non liber.

18. *Primore*] Sic *n.* 1.

19. *De eo, qui cauſa cadit*] In Sententiis Pauli *lib.* I. *tit.* 10. hodie eſt, *de plus petendo*, ubi de hoc loco dictum eſt.

20. *Alibi*] Apud Paulum eſt, *ſi alibi*: & mox, *ſumma, ſi plus, quam damus, petimus*: & dein, *tempore repetens*

„*nus* AA. *Aurelio Dextro.* inter cetera, & ad locum. Si tutor, vel curator „plus petierit, cauſa cadit. Quod cum factum eſſe dicas, fruſtra a nobis re- „medium quaeris; quia te ratio juris impugnat. PP. IIII. *Id. Decemb. Nico-* „*media. Conſtantio & Maximo Coſſ.* Idem eodem corpore. [21] *Et iiſdem* AA. *&* „CC. *Claudio Menandro.* Quotieſcunque ordinatis actionibus aliquid peti- „tur, ideo petitor cogitur ſpecialiter genus litis edere, ne plus debito, aut „eo, quod competit, poſtuletur. Sive itaque fideicommiſſum, ſive fundus, „ſive pars fundi, ſive domus, ſive pars domus, ſive debitum, aut quodcum- „que petatur, ſpecialiter deſignari debet petitionis ſumma, vel quantitas, „cum genus litis editur. Si quis igitur plus ab eo, quod ei competit, vel „debetur, petierit, rem & cauſam, de qua agitur, perdit. Plus enim peti- „tur, ſicut reſponſis Prudentum continetur, ſumma, loco, tempore, cauſa, „qualitate, aeſtimatione. [22] Vnde iſtius lege reſcripti excipe adverſarium „apud judicem competentem; quem ſi judex plus petiiſſe perſpexerit, ex- „tinctis adverſarii tui petitionibus, pro partibus tuis ſententiam dicet. PP. *Mediol.* XII. *Kal. Aprilis, Tuſco & Aquilino Coſſ.* Hic require, qualiter actionis [23] editio pulſato fiat.

VI. Juvante Deo quid tractari debeat adverſus eum, qui ſe heredem dicit alicujus, aut ad ſe hereditatem perſonae cujuslibet aeſtimat poſſe competere. Et dum agere forſitan tentaverit, primore in loco debet evidenter oſtendere, ſe perſonam habere legitimam: & hoc dum oſtenderit, ut juris legumque dictat auctoritas, genus actionis edere debet, in quo manu ſua ſubſcribat; quo dato genere actionis, acceptis triduanis induciis, quarto die reſpondeat adverſarius ſuus, ut leges praecipiunt, reſponſionibus ſalvis pulſato, quae de jure, & legibus ſuffragantur; ſalva etiam actione calumniae; quia dum calumniator qui pulſat oſtenſus fuerit, qualis ſit poena calumniae, legibus ſubter adnexis oſtenditur: ſic tamen, ut ipſe probet, quemadmodum ſua intereſt: & oſtendat, ad ſe univerſa, quae repetit, pertinere. Illud praecipue ſumma cum cautela obſervari oportet, ut, ſi adverſarius ſcripturam aliquam donationis oſtenderit, & primore in loco fidem faciat ſcripturae; quam dum fecerit, in eadem munificentia ſingulae quaeque res ſi ſcriptae fuerint, quae donantur, ſicut leges jubent, valet facta donatio: & ſi eas dum vixit in bonis ſuis habuit, aut ejus juri, vel dominio competebant, aut ſi lite conteſtata de hac luce migraverit. Quae univerſa qualiter, & quibus modis adſtruere, [24] defenſore, vel adverſario Divinitatis auxilio reſiſtere debeas, inferius continentur adſcripta. Et ne forte dicat adverſa pars, aliqua ſibi Principali

petendo ante tempus, & poſtulantes, quod ultimum eſt etiam in ed. Pariſ. CIↃIↃLXXXVI.

21. *Et iiſdem*] Malim, *Iidem*, vel *& Iidem*: ſunt enim hæc non ſubſcriptio reſcripti, ſed inſcriptio.

22. *Vnde iſtius*] Ead. ed. Pariſ. *Vnde inſtructus iſt.*

23. *Editio*] In eadem ed. eſt *edito*, cum præcedente aſteriſco, perperam.

24. *Defenſore*] An, *& defenſori?*

25. *Hu-*

pali reſcripto, aut praeceptione fuiſſe conceſſa, ad [25] hujusmodi verſutiam poteſt pulſatus modis omnibus replicare, Principem ea ſemper velle concedere, quae legibus, rationique conveniunt: quia cauſa, quae nullam de legibus ſortitur firmitatem, in praejudicium alterius a Principe non poteſt ſumere firmi„tatem; ſicut idem inferius declaratur. Petitio hereditatis, cujus defunctus „litem non erat conteſtatus, ad heredem non transmittitur *lib. I. Sentent.* „*tit. 6. Si hereditas, vel quid aliud petatur.* Qui petit hereditatem, ipſe „probare debet, ad ſe magis, quam ad eum, qui poſſidet, ſive ex teſtamento, „ſive ab inteſtato, pertinere. Idem *eod. lib. Sententiarum receptarum, eodem*„*que titulo. Si hereditas, &c.* Eas res, quas quis juris ſui eſſe putat, petere „poteſt: ita tamen, ut ipſi incumbat neceſſitas probandi, eas ad ſe pertinere. „Idem *eod.* leges *lib. & tit.* [26] IIII. In petitione hereditatis ea veniunt, quae „defunctus mortis tempore dereliquit, vel ea, quae poſt mortem ante adi„tam hereditatem ex ea quaeſita ſunt. *Eod. lib. & tit. Si hereditas, vel quid* „*aliud petatur. Lib. II. Sent. Pauli tit. ex empto & vendito.* Heredibus debito„ris adverſus creditorem, qui pignora, vel fiducias diſtraxit, nulla actio „datur, niſi a teſtatore inchoata ad eos transmiſſa ſit. *Lib. III. Paul. Sent.* „*tit. de legatis.* Poſt diem legati cedentem actio, quae inchoata non eſt, ad „heredem non tranſmittitur. Item qualiter donatio fieri debeat, *ex corpore* „*Hermogeniani, tit. de donat. inter vir. & uxor. Impp. Diocletianus & Maxi*„*mianus* AA. *Septimio Sabiniano.* Cum de bonis tuis partem quidem tertiam „penes te retinuiſſe, partem vero tertiam in eum, quem tu in poteſtate „habebas, ac tertiam in emancipatum donationis titulo contuliſſe comme„mores, non eſt juris incerti, in eum quidem, qui in ſacris familiae tuae rema„net, deſtinationem magis paternae voluntatis factam, quam perpetuam „donationem perveniſſe; nec in emancipatum translatam, ſi generaliter idem „pater tertiam bonorum donaſti; quia generaliter bonorum portionem do„nare non poſſes, cum ſingulae res nominari debeant, quae donatione, „emancipatione, vel in jure ceſſione transferuntur, & reliqua. *Dat. prid. Kalen. Maji. Heraclea, ipſis* AA. *Coſſ.* Idem *eod. lib. & tit. Impp. Diocletian. &* „*Maximian.* AA. *Cretiano Maximo.* Nec venditio donationis cauſa bono„rum omnium valet: ſed rerum ſingularum nominatim donatio facta capit „effectum, &c. *Dat.* VIII. *Kal. Januar. Caeſarib. Coſſ.* [27] Item leges, legatum, ſi per codicillos [28] dimiſſum fuerit, ſine teſtamento valere non poſſe.

Ex

25. *Hujuſmodi*] Ita ead. ed. Par. aliæ, *hujus mali*, non recte.

26. *Tit.* IIII.] Forte delendus numerus, qui non eſt verus, nec ad rem facit.

27. *Item leges, &c.*] Hoc nihil pertinet ad præcedentia: ad quæ tamen iterum ex ſequentibus alia ſpectant. Sed nec in principio diſtincte proponuntur omnia, ad quæ deinceps reſpondetur. Quod ſequitur *dimiſſum* no at *relictum*. Ita ſæpiſſime Anianus. Plurima collegit Aleander *ad Caj. Inſt. lib.* II. *tit.* 7. §. 8.

28. *Intentioni veſtræ*; Sic ed. Pariſ. In fragmentis Codicis Hermogeniani eſt *intentionis veſtræ*. In edd. aliis hujus Conſultationis legitur, *intentiones veſtras*: ſed tunc deberet præcedere *ad*.

Ex corpore Hermogeniani tit. de donat. inter vir. & uxor. Iidem AA. & CC. *Au-*
„*relio Altino.* inter cetera, & ad locum. Codicillis autem ſine teſtamen-
„to legatum nec adimi, nec dari poteſt. *Datum ſub die* VIII. *Kal. Ja-*
„*nuar. Nicomedia.* CC. *Coſſ.* Item leges, qua poena calumniatores ple-
„ctendi ſint. *Ex corpore Hermogeniani tit. de calumniatorib. Impp. Diocl.*
„*& Max.* AA. *Quintiano:* Tibi magis, quam adverſario, qui per ca-
„lumniam petit, contra quem ſupplicas, judicio tutelae convenit exci-
„pere actionem, ad quam reſpondere debes; quippe, ſi per calumniam
„hoc eum facere confidis, remedio repromiſſionis initio poſtulatae, calu-
„mniae decimae partis ejus, quod petit, tibi condemnari eum deſiderare
potes. PP. *Kalend. Novemb.* AA. *Coſſ.* Item leges, qualiter petitor probare
debeat quod intendit, non ab adverſario inſtrui. *Ex corpore Hermogeniani*
„*tit. ad exhib. Impp. Dioclet. & Maximian.* AA. *Aurelio Diogeni.* Nimis grave
„eſt quod petitis, urgeri ad exhibitionem partem adverſam eorum, per
„quos ſibi negotium fiat. Vnde intelligitis, quod [28] intentioni veſtrae pro-
„prias adferre debeatis probationes, non adverſum ſe ab adverſariis addu-
„ci. PP. *Kalend Maji*, AA. & CC. *Coſſ.* Idem eodem corpore *titul. ubi agi*
„*debeat. Impp. Diocletian. & Maximian.* AA. *Flavianae.* inter cetera & ad lo-
„cum. Quaecumque ad te pertinentia detiri dicis ab his, quorum me-
„miniſti, vel probaveris tibi deberi, Praeſes provinciae reſtitui providebit.
PP. VII. *Id Januar.* AA. *Coſſ.* Idem eod. corpore *tit. de inſtrum. Impp Dio-*
„*cletian. & Maximian.* AA. *Julio Pancratio.* inter cetera, & ad locum. Omiſ-
„ſis itaque iſtiuſmodi moris, ſi intentionem ſuam incipiat adverſarius tuus
„implere, praeſcriptionibus temporis, vel alterius & tu cauſam magis
„tuam defende, habens ſecuritatem victoriae, ſi quod intendit adverſa-
„rius tuus, probationibus implere non poſſit. PP. DD. *Dioclet.* A. V. & *Ma-*
ximia. A. *Coſſ.* Item leges, quod ſcriptura, quae nullam de legibus habeat
firmitatem, firmari a Principe non debet. Eodem corp. *tit. de teſtament.*
Impp Diocletian. Maximian. AA. *Aurelio Secundino Optioni.* inter cetera, & ad
locum. „Scriptura, quae nec jure, nec legibus conſiſtit, nec a nobis hanc
„confirmari convenit; quippe cum beneficia citra cujuſquam injuriam
petentibus decernere minime ſoleamus. PP. VII. *Kalend. Novemb. Mar-*
tianopoli, CC. *Coſſ.* Item leges, qualiter quod actor habuit, hoc ejus he-
redi poſſit competere. *Ex corpore Hermogeniani, tit de ſucceſſionibus.*
Impp. Diocletian. & Maximia. AA. *Aurelio Aſterio.* inter cetera, & ad lo-
„cum. Si ſecundum edicti formam teſtamentum obſignatum extitit,
„bona, quae cum moreretur actor tuus, ejus fuerunt, ſolemniter
„petes, & reliq. PP. III. *Kal. April. Sirmio*, CC *Coſſ.* Idem eodem
corpore, *titul. de pact. & tranſact. Impp. Diocl. & Maxim.* AA. *Euſebio.*
in-

„inter cetera, & ad locum. Manifeſti atque evidentis juris eſt, antequam „cerneret, vel pro herede gereret, vel bonorum poſſeſſionem peteret, de„functa, ſucceſſionem eam non potuiſſe ad heredes ſuos transmittere. PP. X. „*Kal. Mart. iisdem* AA. *Coſſ.* Item leges, qua poena calumniatores plectendi ſunt *lib. I. Sentent. tit. de calumniator.* Calumnioſus eſt, qui ſciens pru„densque per fraudem negotium alicui comparat. [29] Idem *lib. V. tit. de pri„vat. & publ. judic.* Omnes calumnioſi extra ordinem pro qualitate admiſ„ſi plectendi ſunt.

VII. Quantum ad nos delatae pactionis textus inſinuat, potius contra bonos mores carthola ipſa litigii ſeminarium propagavit, quam tum utili deliberatione adſurgentium jurgiorum ſcandala reſecavit. Dignoſcitur itaque calliditas dictantis non habuiſſe prudentiam. Dum igitur contra legum jurisque ordinem veniens juſtam arbitrii ignoravit cuſtodire menſuram, quae tanta duarum perſonarum dignitas potuit reperiri, aut quae intra regionem tanta fuit defectio judicantium, ut nec triumvirale judicium etiam de rebus judicatis male paciſcentium non tam electio, ſed, quod verius dici conſtat, facilitas eligeret? de rebus enim judicatis ſoli Principi & contra judices licuit judicare; aut ſi ita convenerat, ut judicii vinculum ſolveretur. Ergo pactio ipſa judicii ordinem, & conſtitutionem infirmat, quae diſcingit, quod tamen non paciſcendo, ſed donando fieri potuiſſet, ſecundum ſententiam Pauli Juridici, cujus Sententias Sacratiſſimorum Principum ſcita ſemper „valituras, ac Divalis conſtitutio declarat. *Pauli Sent. 1 lib. de pact.* Nec contra „leges, nec contra bonos mores paciſci poſſumus. Item *eod. lib. & tit.* Pa„ctum contra jus, aut conſtitutiones, aut S. C. interpoſitum nihil momenti „habet. Item ex corpore Pauli *de pact. & conventis.* Poſt rem judicatam „pactum, niſi donationis cauſa interponatur, ſervari non poteſt. Intelligis memoratae pactionis conſtitutionem Juridici auctoris ſententiis vacuam. Quid, inquam, ulterius requirendum? Dicit pars adverſa, pacti ſumus libero arbitrio, nullo cogentis imperio, [30] tibi & bonis moribus conſtat. Si certum, [31] non contra juſſa, & Senatusconſulta, quae judicata ſunt prius effectui contradantur: & de his, quae altercationi ſupereſſe noſcuntur, ſit dignus, ac legalis numerus judicum, qui cuncta lata ſententia moderata ratione diſcingat. Certe ſi neceſſe eſt ruſticis improbisque moribus aliquid amplius ſatisfieri, ipſi duo, quos praefata carthola nominavit, ſub praeſentia electarum

29. *Idem lib. V. tit. &c*] In libro Sententiarum primo *titulo 12* Paulus egit de judiciis omnibus: nec in quinto titulus de judiciis ullus invenitur: imo nec de judiciis, maxime privatis, illic agi debuit iterum. Unde vereor, ne ſcriptum fuerit olim *comparat. Et in privatis, & in publicis judiciis omnes &c.* quomodo habent Sententiæ Pauli *lib.* I. *tit. 5.* Simile vero aliquid traditur *lib. V. tit. 4. §. 11.* unde forte aliquid de hoc loco in *lib. V.* in margine poſitum, deinceps in contextum admiſſum fuit.

30. *Tibi & bonis moribus conſtat*] Ed. Pariſ. *ſibi bonis moribus conſtet.*

31. *Non contra juſſa, & Senatusconſulta*] Addendum, aut ſubaudiendum eſt, *pactum eſſe.*

rum perſonarum, defenſore quoque adhibito, appellentur, ut, ſi praeſumunt, aut putant juſtum, vel legale, audiant quae partes jurgantium crediderint intimanda: et, ſi ipſius cartholae, quae jam dignoſcitur juris formulis vacuata, modum aeſtimant ſe ſupplere, promant de agnitis legis ſententiam. Tunc & ipſi ſentient, quid ſit temeritas judicantis, ubi minor numerus poſt majorem, praeterea & religioſorum, quos non ſummi Pontificatus honor attolit, contra res judicio terminatas praeſumpſerit ferre ſententiam: ac, ſi deſtiterint, conteſtatio allegetur, illos aut differre, aut non praeſumere, aut electionem impleant paciſcentium. Demum ſi quae in contentionem veniunt, aut ampliori numero judicum, aut ſummae poteſtatis ſunt arbitrio decernenda. Deinde vero quod minime fuerat neceſſarium conſultationem noſtram tuis utilitatibus [32] ſciſcitari, ſi avus maternus nepoti aliqua contuliſſe noſcatur, utrum in jure ejus manere debeant, an matri in poſſeſſione ſua conſorti perſuaſionibus lubricis imputari, pro eo fortaſſe, quod uſufructuaria de proprietate filii conſtituta, ac, ſi filiae proprium vel cuilibet extraneo aliquid reliquiſſet, [33] domino de facultate ſua teſtari non licuit. Cumque etiam ſi pater filii ſupereſſet, nec ad ipſum ab avo materno quod nepoti cxllatum fuerat, pertineret: ut etiam C. Th. declarat auctoritas. Quod tamen ſuperfluum penes electas, magnificasque perſonas fieri judicamus: ſed neceſſe eſt, ut ignorantia ruſticitatis, vel tergiverſationis iniquitas directis ſemper oblationibus comprimatur. Ex Theodoſiani [34] *lib. IX. ſub tit* [35] *de mat. bon. & mat gen. cretione ſublata. Impp. Hono. Arcad.* AA. *Florentio* „*Praef. Vrb.* ad locum. Quicquid avus, avia, proavus, proavia, nepoti, nepti, „pronepoti, pronepti cujuslibet tituli largitate contulerint. id eſt, teſtamen„to, fideicommiſſo, legato, codicillo, donatione, vel etiam inteſtati ſucceſſio„ne, pater filio, filiaeve integra inlibataque cuſtodiat. *Dat.* [36] *prid. Id. Octob. Mediolano, Olibrio & Probino Coſſ.* Luce clarius conſtitit patefactum, nec matri uſum obeſſe, ut de reliqua facultate poſſeſſionem debitam conſequatur: & circa nepotem munus aviaticum perpetua liberalitate manſurum. Hoc & Conſultorum jura declarant, quae neceſſarium tractatui noſtro non duximus adhiberi.

VIII. [37] Adde dum ſollicitudinis tuae cura tractavit, ut de effractoribus, & manifeſto crimine comprehenſis quam judex debuit ferre ſententiam, tractatus

32. *Sciſcitari*] Conſtruendi ratio vellet *ſciſcitaris.* Littera *ſ* a qua ſequens verbum incipit, ſemel eſt omiſſa, quod non eſt infrequens.

33. *Domino de facultate ſua teſtari non licuit*] Dubito, an non ante, vel poſt hæc interciderit aliquid. ſaltem doceri debuit, ad matrem nihil pertinere.

34. *Lib. IX.*] Leg. *Lib. VIII.*

35. *De mat. bon &c.*] Sic Genev. ed. recte. Aliæ *de mat & bon. & matern. gener* Pars hæc eſt legis ſeptimæ *cit. tit* quæ eſt in Cod Juſtin. *eod tit.* ſecunda.

36. *Prid. Id.* | In *l. 7. Cod. Theod. tit.* eſt tantum *Id.*

37. *Adde dum ſollicitudinis tua cura tractavit*] Legendum. *Addendum ſ. t.c. tr. & tractavit* videtur ſumi pro *exiſtimavit.*

38. Ex

ſtatus noſtri pagina declaret; aut ſi maritus, quem judicariae poteſtatis cingit auctoritas, de ſervis, qui res uxorias manifeſto crimine abſtuliſſe convicti ſunt, peremptoriam debuerit ferre ſententiam, quaſi id objici poſſit, in propria cauſa quis judicet ſtulte; huic lex Divorum Principum, quae infra legitur, opponenda, maritum illa tantum negotia uxoris velut extraneum auctorem proſecuturum, quae procuratio emiſſa perſcripſerit. [38] Ex corpore Theodoſiani. *Impp. Theodoſius, & Arcadius, & Honorius* AA. *Victori* „*Proconſuli Aſiae:* Procurator, licet maritus ſit, id ſolum exequi debet, quod „procuratio emiſſa praeſcripſerit. *Dat.* V. *Kal. Jul. Theodoſio* A. III. *& Abundantio* Coss. Agnoſcis maritum velut extraneum cauſam uxoriam proſecutum. [39] Agnoſce & judicem de manifeſtis reis non potuiſſe tardare ſententiam. Item ex corpore Theodoſiani *lib. IX. titul. de accuſationibus, & in-* „*ſcriptio. Impp. Arcad. & Honorius.* AA. Ne diverſorum criminum rei, vel „deſidia judicum, vel quadam [40] levitatis ambitione, per provincias deten- „ti in carcerem crudelius differantur, moneantur omnes judices productos „e cuſtodiis reos [41] diſcuſſioni debitae ſubjicere: & quod leges ſuaſerint, „definire. Datum III. *Non. Aug.* CP. [42] *Arcadio* III. *& Honorio* Coss. Hoc etiam ſpecialiter poſt hanc legem judex ſibi metuat inferendum, quod, ſi dignam tardarit ex lege ferre ſententiam, dum Principum praecepta deſpexit, ipſe legibus damnabitur. Vnde ex corpore Theodoſiani [43] *ſub titulo de diverſis reſcriptis, id eſt, auctoritatibus. Imp. Conſtantinus* A. *& Julianus Caeſ. ad* „*Taurum* PF. P. ad locum. Multabuntur judices, qui reſcripta contempſe- „rint, aut diſtulerint. *Dat.* III. *Non. Jul. Conſtantino* A. [44] VII. *& Juliano* Coss. Intelligat nunc improbus accuſator, [45] cinctum judicem & uxoria, velut externa, debuiſſe negotia definire: & non licuiſſe, ut alienum reatum metueret, cui de manifeſtis reis non licuit tardare ſententiam.

IX. „[46] Ex corpore Hermogeniani. *Impp. Valens & Valentinianus* AA. „*ad Voluſianum Praefect. Vrbis.* Poſt ſententiam paciſci non licere, juris or- „dine praecavetur. Vnde cum ſupplicans, inique ſe [47] oppreſſum, & poſt „ſententiam Sacri auditorii depactum eſſe commemoret, Voluſiane parens „cha-

38. *Ex corpore Theodoſiani*] Lex eſt *4. de cognitorib. & procuratorib.* unde quoque aliquid adjectum legi *21. C. de procuratorib.*

39. *Agnoſce, &*] Sic Pariſ. al *agnoſcis.*

40. *Levitatis*] Mallem *lenitatis*, quod eſt in hac lege in Cod. Theod. *l. 18. cit. tit.* & mox *carcere* rectius illic legitur.

41 *Diſcuſſioni*] Ibidem legitur *diſceptationi:* & pro *ſubjicere* ibidem eſt *ſubdere.*

42. *Arcadio* III *& Honorio Coſſ.*] Rectius in Theodoſiano Codice *Arc.* IV. *& Hon.* III.

43. *Sub titulo &c*] Hæc, quæ præcedunt verbum *Imp. ante*, ſunt ex ed. Pariſ. Mox legendum *Conſtantinus, & Conſtantio.* Lex hæc eſt *5. de diverſ. reſcript.* ubi quoque ſic reponit Jac. Gothofredus: & res dubio caret.

44. *VII.*] Idem Jac. Gothofredus edidit IX. & notat, Julianum tunc fuiſſe Conſulem ſecundo, anno nempe CCCLXII. ſed edd. variare.

45. *Cinctum judicem*] Videantur notæ ad Paulum *Sententiar. lib.* I. *tit.* 5. §. 2.

46. *Ex corpore Hermogeniani*] Imo *Theodoſiani:* eſt enim *l. 2. Cod. Theod. de pact. & transactionib.* Novum vero hoc caput eſt, & a priori diſtinctum. Quædam vero ante hæc excidiſſe videntur, inter quæ illa, quorum occaſione hanc conſtitutionem Auctor producit.

47. *Op-*

„chariſſime atque amantiſſime, amota poena, quam pacto contra jus facto „ſerenitas tua ineſſe praeviderit, legum auxilio conſulat ſupplicanti. *Dat.* „IIII. *Id. Aug. Mediolani.* [48] *Iidem* AA. *Pompejo Favonio.* Hereditatem, quam „tibi competere jure confirmas, negotii merito diſcuſſo, approbatis allega„tionibus, reſtitui efficiet legum fonte demanans ſententia judicantis, re„mota, videlicet, pactione, quam dolo patuerit elicitam. *Dat.* VIII. *Id. Februar. Alleg.* [49] *Non. Kal. April. in baſilica Thermarum* [50] *Com. ipſis* AA. *Coſſ. Iidem* „*Aug. Mamertino.* PF. P. inter cet. & ad locum. [51] Pacta quidem per vim & „metum apud omnes ſatis conſtat caſſata viribus eſſe reſpuenda. *Dat.* XII. „*Kal. April. ipſis* AA. *Coſſ. Iidem* AA. *ad Valentinianum Conſularem Piceni.* [52] Non „dubium eſt, eum a fide placiti receſſiſſe, qui quae promiſerat implere no„luit, Valentiniane chariſſime. Proinde ſi adverſario ſuperſedente, quo „minus [53] explicare ea, quae ſpoponderat, fides placiti vacillat, familiares „literae, quas ad ſe miſſas dicit, ſupplici [54] Exoperio non oberunt. Fines „etiam, quos temeratos adſeverat, amota praeſcriptione temporis, hi, qui „pervaſerunt, ut ratio juris eſt, redhibere cogantur. *Alleg.* IIII. *Kalend. Maji Flavia Feneſtri in ſecretario, ipſis* AA. *Coſſ. Iidem* AA. *Heliae Bavoniae.* „[55] Lites trahi, & ſub quodam potentiae terrore infimos fatigari, [56] judicio„rum expectat invidia. Vnde ſi adverſarium tuum longe a filii tui ſucceſ„ſione poſitum haec in te, quae precibus texuiſti, excogitaſſe conſtiterit, „Rector provinciae hominis, qui nec paciſcendi, nec eloquendi de negotio „[57] ſubſtantiam habuit, impudentiam [58] ſubmoveat; reddique faciat quic„quid claruerit uſurpatum: [59] nec impudentia vindicet, quod concedere „leges & jura non poſſunt: maxime cum memores, nec a prima pactione, „quae ſubſtantiam non habebat, ſecunda conventione diſceſſum: [60] ſed „etiam inaniter reſediſſe, quod non jam pactio, ſed quaedam [61] uſurpatitiis „non ſubſiſtentibus cauſis [62] immoderatio doceatur. *Dat.* III. *Kalend. Aug. Mediolani, ipſis* AA. *Coſſ. Impp. Valens & Valentinianus* AA. *Ampeliae.* „[63] Ea, quae heredes inter ſe transactione interpoſita compoſuerint, firma „illi-

47. *Oppreſſum*] In d. l. eſt *oppreſſam*, & mox *depactam.*
48. *Iidem &c.*] Lex eſt 5. *eod. tit.*
49. *Non.*] Abeſt a d. l. 5. Jac. Gothofredus mallet *Rom.* hoc eſt *Romae*, ut ſic dicatur hoc reſcriptum eſſe allegatum Romæ.
50. *Com.*] Id eſt, *Commodi*, vel *Commodianarum*, quas thermas in prima regione Vrbis fuiſſe docet P. Victor *de regionib. urb. Rom.*
51. *Pacta quidem &c.*] Eſt *l.* 4. *Cod. Theod. eod. tit.*
52. *Non dubium &c.*] Lex eſt 5. *eod. tit.*
53. *Explicare*] In d. l. 5. eſt *explicaret*, rectius.
54. *Exoperio*] In d. l. pro hoc legitur, *magnopere.*
55. *Lites trahi, &*] Hæc abſunt a *l.* 6. *Cod. Theod. eod. tit. de pact. & transactionib.*
56. *Judiciorum expectat invidia*] Melius, *ad judiciorum ſpectat invidiam*, quod legitur in *d. l.* 6.
57. *Subſtantiam*] Hoc eſt, jus, titulum.
58. *Submoveat*] Ibid. *ſubmovebit*: & mox *faciet.*
59. *Nec*] Ibid. *ne.*
60. *Sed etiam inaniter*] Dict. loc. *& inaniter.*
61. *Vſurpatitiis*] Rectius *uſurpatio*, *d. l.*
62. *Immoderatio*] Eod. loc. *in moderatione*: unde Jac. Gothofredus legit *immoderatione*, vel, *in moderatione*, pro *apud moderatorem*: quod poſterius tamen inſolens eſt, & non temere inveniet cui placeat.
63. *Ea, qua &c.*] Lex eſt 7. *eod. tit.*

64. Pre-

„illibataque perſeverabunt. Et ideo ſecundum fidem inſtrumenti compe- „tens tibi portio a poſſeſſoribus cum fructibus reſtituetur, per Virum Clariſ- „ſimum [64] Proconſularem Africae, amicum noſtrum, fide geſtorum diligenti „examinatione comprobata. *Dat.* III. *Non. Jul. Sirmio, Divo Joviano & Varron. Coſſ. Impp. Valentinian. & Valens* AA. *Felici Conſulari Macedoniae.* inter ce- „tera, & ad locum. [65] Si ſervilibus contuberniis ſeſe mulieres quondam ingenuae ſubdiderint, & nunc contemnentes dominum minoris aetatis, „ſervitutis jugum conantur effugere, gravitas tua his, [66] qui ſervilem con- „ditionem non ſtatim in ipſis [67] conjunctionum primordiis refugerunt, neceſ- „ſitatem ſubeundae ſervitutis imponat. *Dat.* XIIII. *Kalend. Aug. Mediolani,* „*ipſis* AA. *Coſſ.* Ex corpore Gregoriano. *Imp. Antoninus A. Priſciano militi.* „[68] Summa ſententia comprehenſa, quam, ceſſantibus curatoribus quondam „tuis, judex ſecutus jurisjurandi a te perlati religionem, in condemnationem „deduxit, minui pacto non potuit: ac propterea ſublata cautione tranſactio- „nis, quae nullo jure interpoſita eſt, Septimius Varianus rem judicatam exe- „quatur. PP. *Kal. Jul. Leto* II. *& Cereale Coſſ. Impp. Dioclet. & Maximian.* „AA. *Vlpiae Marcellinae.* [69] Si Praeſes provinciae ignorantiam tuam frau- „dulenta tranſactione, ac doloſis artibus generi tui circumſcriptam eſſe co- „gnoverit, ſi quidem Aquiliana ſtipulatio, & acceptilatio inſecuta non eſt, „pactum callide ſcriptum integris ſingulorum actionibus amovebit. PP. III. *Non. Octobr. ipſis* AA. *Coſſ. Imp. Gordianus* A. *Cliniae. Antoniae.* [70] Pacta, quae „contra bonos mores interponuntur, juris ratio non tuetur. PP. *Non. Octobr.* „*ipſo* A. II. *& Pompejano Coſſ. Imp. Alexander Aurelio Dionyſio.* [71] Cum poſtea- „quam adverſarius matris tuae victus eſſet, matrem tuam circumvenerit, ut „paciſceretur, nullam ſe controverſiam de ſervis moturam, id pactum mala „fide factum irritum eſt. Et cum ex ea conventione cum matre tua agi coe- „perit, judex eam liberabit; quia de re judicata paciſci nemo poteſt. PP. *prid.* „*Id. Sept. Alexandro* A. *Coſ.* Ex corpore Theodoſiani. *Impp. Honorius & Theo-* „*doſius* AA. *Juliano* II. *Proconſuli Africae.* [72] Et mulieribus, & minoribus in iis, „quae praetermiſerint, vel ignoraverint, innumeris auctoritatibus conſtat „eſſe conſultum. *Datum prid. Non. Mart. Ravennae, Conſtantino Coſ.* Item eodem

64. *Proconſularem*] *Proconſulem* eſt in *d. l.* quod recte probat Jac. Gothofredus: certum enim eſt, ſub Proconſule tunc Africam fuiſſe.

65. *Si ſervilibus &c.*] Eſt *l. 5. Cod. Theod. ad S. C. Claudian.* Hoc vero cum præcedentibus non cohæret: ſed quidem alia, quæ poſtea ſequentur.

66. *Qui*] Legendum *quæ* hic, & in *d. l. 5.* de mulieribus enim ſermo eſt.

67. *Conjunctionum*] *Conjunctionis, d. l. 5.*

68 *Summa ſententia &c.*] Lex eſt 3. *Cod. Gregorian. de pact. & transactionib.*

69. *Si Praſes &c.*] Lex eſt 12. *eod. Cod. & tit.*

70. *Pacta, quæ contra &c.*] Lex eſt 7. *ib.*

71. *Cum poſtea. &c.*] Lex eſt 4. *ib.*

72. *Et mulieribus, &c.*] Lex eſt 3. *Cod. Theod. de in integr. reſtitution.* quam Tribonianus in Codice poſuit: & eſt *l 8. de in integr. reſtitution. minor.* rejectis tamen tribus primis verbis, ob *l. ult. C. de jur. & fact. ignorant.* Adde Jac. Gothofredum *ad d. l. 3. Cod. Theod.*

 73. *Va-*

eodem corpore. *Imp. Conſtantinus* A. *ad Maximum Praefect. Vrb.* inter cete-„ra, & ad locum. Pactiones eas valere volumus, ſi cum legibus conſen-„tiant, & reliqua. *Dat.* VI. *Non. Febr. Romae, Sabino & Rufino Coſſ.* Ex corpore Gregoriani. *Impp.* [73] *Valerian. & Galienus* AA. *& Valerius Caeſar* „*Aurelio.* Praeſes provinciae aeſtimabit, utrum de dubia lite tranſactio in-„ter te, & civitatis tuae ordinem facta ſit, an de re judicata: quia de re ju-„dicata paciſci nemo poteſt. PP. III. *Kalend. Jun. Aemiliano & Baſſo Coſſ.* „Idem ex corpore Gregoriani *tit. de tranſact. Imp. Gordianus* A. *Flavio Her-„colano.* Super judicato non ſubſecuta appellatione fruſtra tranſigi, non eſt opinionis incertae. PP. XIIII. *Kalend. Nov. Sabino &* [74] *Veterano Coſſ.* Item „eodem corpore. *Imp. Alexander Donato militi.* Si certa quantitas in con-„demnatione judicii deducta fuerit, paciſci exinde non poſſe, &c. PP. IX. „*Kalend. Jun. Fuſco* II. *& Dextro Coſſ.* [75] Item ex corpore Gregoriani. Qui „contra arbitri ſententiam petit, ſola in eum poenae actio ex compromiſſo „competit; non etiam exceptio pacti conventi *lib.* I. *tit.* X. Ex eodem libro & tit. *Impp. Diocletian. & Maximian.* AA. *Sergiae & Anagio.* inter cetera, „& ad locum. De dubia vero lite facta tranſactio reſcindi non poteſt. PP. „VIII. *Id. April. Caeſ. Coſſ.* Item eodem corpore & titulo. *Impp. Diocletian. &* „*Maximian.* AA. *Aurelio Hermogeni militi.* Pactum, quod contra juris for-„mam provinciae Rector factum animadvertit, id infirmare minime dubi-„tabit. PP. XIIII. *Kal. Nov. Caeſſ. Coſſ.* ***.

73. *Valerian.*] Sic repoſui pro vulgato *Valentinia.*
74 *Veterano*] In *l. 8. Cod. Gregorian. tit. cit.* eſt *Venuſto.* Vtrumque forte ejuſdem fuit hominis nomen.
75. *Item ex corpore &c.*] Hæc ed. Pariſ. cIↃ IↃ LXXXVI. ſola habet: quæ tamen non, niſi ex veteri libro, proficiſci potuerunt.

De

De ſequenti Papiani libro Reſponſorum ita ſcribit Jacobus Gothofredus *Manual. Jur. in Bibliothec. Jur. Civil. Roman. cap. 2. §. 11.*

PAPIANI liber Reſponſorum Titulis XLVI. conſtans in hunc cenſum referendus eſt, ubi ex *lege Romana* (ut ipſemet loquitur) i. ex tribus Codd. Gaji Regulis, Pauli ſententiis quam plurima referuntur, itemque ex corpore Novellarum Theodoſii, Valentiniani, Majoriani, Leonis & Severi. Pithoeus Theodoricianum ſeu Gotho-Romanum putavit. Sane liquidum, fuiſſe ex aliqua earum nationum, quae ſub Regibus conſtitutae Galliis jam inſederant, cum & *Nationem ſuam* & *Dominum Regem* memoret *titul. 2. & 6.* Ego crediderim *Burgundionem* fuiſſe. Nam ſi quis Legem Gundebaldicam conferat, eundem ordinem pene deprehendet, ac pene pariare videbit. Hujus porro inſtitutum fuit, infelicibus Romanorum reliquiis *legem Romanam* proponere: Germanicae quippe nationes, cum Romanas provincias, & Galliarum nominatim, poteſtati ſuae ſubjeciſſent, hanc erga devictos humanitatem exercuere, ut liberum cuique relinquerent, qua lege, ac nominatim Romana, vivere vellent, de quo vide Leges Burgundionum *tit. 60. §. 1.* Salicas *tit. 43. §. 1.* Longobard. *tit. 57.* & veteres *Formularum Auctores.* In hunc ergo finem Corpus quoddam Juris ex *lege Romana* apud Gothos Anianus, apud Burgundiones Papianus confecere.

PAPIANI LIBER RESPONSORVM.

[1] TITVLVS I.

De patris vel matris donatione, & munificentia Dominorum.

DONATIONEM, quam pater de rebus propriis in filium, filiamve conſcripſerit, ſi geſtis fuerit allegata, & ſi eam pater apud judicem locorum probatis laeſionis cauſis non revocaverit, aut ipſa donatio dodrantem, id eſt, no-

1. *Titulus* I.] In ed. Lugd. CIϽ IϽ LXVI. & Genev. CIϽ IϽ LXXXVI. titulus hic eſt ſecundus, & locum primi occupat fragmentum Papiniani: quod factum eſſe non recte, jam ante oſtendimus. Titulus hic quoque primus eſt in lege Burgundionum, cujus ordini hi tituli plerumque reſpondent.

2. *Re-*

novem uncias non excedit, ſecundum legem Theodoſiani *lib. VIII.* ad Philippum PF. P. promulgatum, de [2] removendis donationibus, firmiſſimam permanere.

De maternis etiam donationibus hoc totum, quod ſupra, ſimili conditione ſervabitur. Sane ſi mater, quae donationem in filium, filiamve fecit, ad ſecundas tranſierit nuptias, donationem, quam fecit, nullatenus habebit licentiam removendi, ſecundum legem Theodoſiani *lib. VIII.* ad Orfitum P. V.

De donationibus [3] Dominorum proprietas accipientium etiam circa heredes, & proheredes lege firmatur, id eſt, ex corpore Theodoſiani *lib. XI. tit. XX.* [4] Strategio Com. R. P.

2. *Removendis*] Pro *revocandis*. Sic mox iterum loquitur Papianus, qui ſæpe aliter veterum dicta repræſentat, quam illa ab auctoribus prolata fuere.

3. *Dominorum*] Hoc eſt, Principum.

4. *Strategio*] In *l. 4. Cod. Theod. de collation. donatar.* legitur *Trygetio*, quod probat Jac. Gothofredus.

TITVLVS II.

De Homicidiis.

Homicidam, tam [1] ingenuum, quam ſervum, ſi extra Eccleſiam inveniatur, morte damnari, [2] ſi voluntarie homicidium factum ſit. Si vero homicidium caſu, vel vitandae mortis cauſa dicatur admiſſum, ad Principis notitiam per relationem judicis eſt referendum: & ejus ſententia expectanda, ſecundum legem ex corpore Novellarum Theodoſii & Valentiniani ad Maximum Patricium datam. Si vero ad eccleſiam ſervus homicidii reus forte confugerit, quia lex Theodoſiani *lib.* VIIII. ad Antiochum data ab Eccleſia nullum inermem permittit abduci, indulta vita, pro eo, quem occidit, ipſe deſerviat. Qui vero armatus ſe intra Eccleſiam tueri temptaverit, ſecundum legem ipſam, cum conſcientia Epiſcopi abſtrahatur.

De ingenuo vero homicida intra Eccleſiam poſito, de interempti pretio Principis eſt expectanda ſententia; quia de pretio occiſorum nihil evidenter lex Romana conſtituit, [3] Dominus noſter ſtatuit obſervari, ut ſi ingenuus ab ingenuo fuerit interemptus, & homicida ad Eccleſiam confugerit, is ipſe, qui homicidium admiſit, cum medietate bonorum ſuorum occiſi heredibus ſerviturus addicatur, reliqua medietas facultatis ejus heredibus relinquatur.

Si vero ſervus cujuscunque occiſus fuerit ab ingenuo, & ipſe homicida ad Eccleſiam convolaverit, ſecundum ſervi qualitatem, infra ſcriptum domino ejus pretium cogatur exolvere, hoc eſt, [4] pro actore C. ſol: [5] pro miniſteriali

1. *Ingenuum*] Hoc eſt, *liberum*. Ita loquebantur Papiani ævo.

2. *Si voluntarie homicidium factum ſit*] Hæc habet ed. Pariſ. ſola.

3. *Dominus noſter*] In marg. Pariſ. ed. *al. Domnus noſter Theodericus Rex Francorum.*

4. *Pro actore c. ſol*] Leg. Burgundionum *tit 50. cap. 2.*

5. *Pro miniſteriali &c.*] Eadem lex *tit. 10.* ubi tamen quædam diſcrimina.

riali LX. pro aurifice electo C. pro fabro ferrario L. pro carpentario XL. pro aratore, aut porcario, aut virvicario, aut aliis ſervis XXX. Hoc ex praeſcripto Domini Regis convenit obſervari.

TITVLVS III.
De Libertatibus.

Manumiſſione ſervi cives Romani efficiuntur, quae aut teſtamento legitimo, aut [1] tabulis in Eccleſia recitatis ſecundum mandatum manumiſſoris ſcriptis, a ſacerdotibus, id eſt, aut Epiſcopis cum Presbyteris, aut Presbyteris cum Diaconibus ſubſcriptis, firmitatis robur accipiat, ſecundum legem Theodoſiani a Conſtantino latam, quae eſt *ſub tit. de manumiſſionibus in Eccleſia*, ad Oſium Epiſcopum datam.

[2] Libertus Principis Romana [3] civitate donatus a Principe, & manumiſſus de bonis ſuis hac ratione teſtetur, ut fiſco debita medietas reſervetur, in cujus hereditate nepotes ex filia ſuccedere non jubentur, ſecundum Gregoriani legem a Gordiano Principe ad Calpurnium militem latam.

1. *Tabulis*] Scriptura propter memoriam facti vice actorum dicitur eſſe interponenda, *l. 1. C. de his qui in Eccleſ. manumittunt.* quæ lex in Codicis Theodoſiani libris hodiernis non exſtat. Sed de jure civitatis Romanæ agit lex *2. C. eod. tit.* ad Oſium Epiſcopum data: atque eadem eſt lex *un. Cod. Theod. de manumiſſionib. in Eccleſ.* a Jac. Gothofredo multis expoſita.

2. *Libertus Principis &c.*] Exſtant hæc, ut & alia ex Gregoriano Codice citata, inter fragmenta illius Codicis, ubi pauca notavimus.

3. *Civitate*] Ed. Pariſ. ſola hoc verbum habet, & recte.

TITVLVS IV.
De Sollicitationibus, & Furtis.

Si quis in plagii ſcelere fuerit deprehenſus, atque convictus, [1] ut aut ingenuum, aut ſervum ſollicitare praeſumpſerit, aut vendere, capite puniatur, ſecundum Theodoſiani legem *lib. IX. ſub tit. ad legem Fabiam*, datam ad Domitium Celſum Vic. Africae. Quod ſi ad Eccleſiam reus confugerit, quid domino, aut parenti pro facto ipſius criminis ſatisfacere debeat, Principis eſt expectanda ſententia.

De furtis etiam objectis, & probatis haec forma ſervabitur, ut ingenuus furtum oblata [2] quadrupli ſolutione diſſolvat; ſervus vero pro furti crimine

1. *Vt aut ingenuum, aut ſervum ſollicitare præſumpſerit, aut vendere*] Hæc non ſunt in lege *un. Cod. Theod. ad leg. Fab. de plagiar.* quæ eſt *l. ult. C. eod. tit.* ubi agitur de illis tantum, qui viventium liberorum orbitatem parentibus inferunt.

2. *Quadrupli*] In furto manifeſto.

3. *Aut*

ne [3] aut a domino ad vindictam tradatur, aut res traditae ei, qui damnum pertulit, cum vindicta a ſervi domino reformentur, ſecundum ſententiam Pauli *ſub tit. de furtis.* [4] Quod ſi caballum, vel duos boves, vel duas equas furto ingenuus, vel ſervus abſtulit, morte damnetur.

3. *Aut a domino ad vindictam tradatur*] Satisfaciet dominus ſervum noxæ dando, ſi res ipſa non ſit penes dominum, vel ad eum non pervenerit, nec peculium ſervi inde ſit auctum, *l. 3. §. 12. D. de pecul.* Vindicta hic ſumitur pro noxa. Sic & Interpres Sententiarum Pauli *lib.* II. *tit. 31. §. 7.* ad quem locum Pauli & Interpretis hic etiam reſpicitur. *add. §. 28. eod. tit.*

4. *Quod ſi caballum, &c.*] Hic deſcribit abigeum, ex Paulo *Sentent. lib. V. tit. 18. §. 1.* ubi plura adduntur: & idem quoque Paulus §. *2.* notat, tantum atroces abactores plerumque dari ad gladium: per quem videtur intelligere non mortis pœnam, uti Papianus accepit, ſed ludi gladiatorii. Vide Vlpianum relatum in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 11. n. 7.*

TITVLVS V.

De Injuriis, vel Caedibus admiſſis.

Si quis forte temerarie aut vulnus, aut fracturam oſſium inflixerit, aut in convicia atrocia forte proruperit, ſolutio vel vindicta [1] pro facti ipſius qualitate, in judicis arbitrio, & aeſtimatione conſiſtat, ſecundum regulam Gaji *ſub tit. de injuriarum actione.* Eſt enim gravis, quae in publico, vel in foro [2] ab humiliore perſona inluſtriori infertur. Si vero ſervus in iis criminibus agnoſcitur, caeſus ſub poena vinculorum temporalium domino reſtituatur, ſecundum ſententiam Pauli [3] *lib. V.*

1. *Pro facti ipſius qualitate &c.*] Hinc videmur poſſe colligere, ea, quæ Imperator tradit *§. 7. & 9. Inſt. de injur.* hauſta eſſe ex Inſtitutionibus Caji, ut innumera alia inde petita ſunt: niſi tamen velis, hæc eſſe ex libro Regularum Caji, cujus in Pandectis eſt mentio.

2. *Ab humiliore*] Aliquis forte tentet, *vel ab humiliore, fac d. §. 9.*

3. *Lib. V.*] Et quidem *tit. 4. §. ult.*

TITVLVS VI.

De Fugitivis inquirendis, vel diſcutiendis.

De fugitivis, ubicunque perſona hujuſcemodi inventa fuerit, ſeu ſe ingenuum dicat eſſe, ſeu ſervum, locorum judicibus aut a domino, ſi ad ejus notitiam pervenerit, aut ab actore, qui poſſeſſioni praeeſt, diſcutiendus intra annum debet praeſentari, ita ut judices perſonam ipſam propter ingenuitatis nomen ſine dubietate diſcutiant. Quod ſi ſervum, aut colonum alienum, nationis duntaxat noſtrae, ſciens in domo, vel in agro conſiſtentem judicibus non praeſentat, aut admonitus a fugitivi domino eum adſignare diſſimulat, multam retentoris incurrat, ſicut ultima Theodoſiani [1] lege de fugitivis colonis, inquilinis, & ſervis conſtitutum eſt ad Florentum

1. *Lege*] Hæc intercedit, ut & aliæ multæ ex Codice Theodoſiano: ac vice ejus quædam ex hoc loco ad calcem tituli hic laudati collocavit Jacobus Gothofredus in ſua editione Codicis Theodoſiani.

tum Com. S. L. lata. Quod ſi mulier ei, cujus ager eſt, aut forte actori ſe, domino neſciente, conjunxerit, vicariam ejusdem meriti fugitivi domino dare debet. Quod ſi actor neſciente domino fugitivum ſuſceperit, aut tenere praeſumpſerit, aut judici praeſentare diſtulerit, factum ejus fuſtuario ſupplicio a judice vindicetur: & fugitivi dominus ſervum ſuum cum peculio, quod habet, exacta operarum ſolutione recipiat. Si vero in fiſci praediis inventi fuerint, advocatus fiſci, vel procuratores conditioni ſimili teneantur, ſi ea, quae ſupra ſcripta ſunt, implere neglexerint.

TITVLVS VII.

De Objectione criminum, vel Increpationibus.

Si quis ingenuus ingenuo crimen intendens, quod objicit ſe ſcripſerit probaturum, ſi probatio defuerit, inſcribendi ſe cum eo, quem accuſat, corporali ſupplicio licentia non negatur: ita ut caput, aut facultatem ſuam obliget, ſicut [1] lex Theod. *in lib. IX. ſub tit. 1.* deſignat, quae ad Marinianum Vic. Hiſpaniae data eſt. [2] Si vero ingenuus ſervum cujuscunque putaverit inſcribendum, aut caput ſuum, aut facultatem integram noverit obligari: quam non probato crimine [3] domini ſervus adquirat. Si vero ſervus [4] alienum ſervum alterius domini crediderit incuſandum, inſcriptione dominorum judicis examinatio, ſi ita neceſſitas adſerit, etiam adhibitis [5] ſuppliciis ordinem veritatis inquirat. Quicunque vero calumniam crimini probatus fuerit [6] eviciſſe, ſi objecta non convicerit, poenae ſimili ſubjacebit, ſecundum legem Theodoſiani eodem libro & titulo ad Conſules Praett. tribb. pleb. & Senatum latam.

Accuſandi vero permiſſum quae perſona non habeat, legibus deſignatur, hoc eſt, ne ſervus dominum, vel patronum libertus, ſeu familiaris praeter ſolum crimen majeſtatis accuſet. Crimina vero majeſtatis haec ſunt, quae legibus deſignantur, id eſt, adverſus Principem adpetitio tyranni.

1. *Lex Theod.*] Eſt *l. 14. tit. cit.* cujus ſenſum non accurate expreſſiſſe Papianum, cuivis inſpicienti patebit. Duobus illa lex tantum de criminibus agit, internecini, (per quod veneficium intelligit Jac. Gothofredus) & ſuſpectæ mortis: & indiſtincte vult inſcriptionem adhiberi.

2. *Si vero ingenuus ſervum*] In *d. l.* ſcriptum eſt. *Ita ut etiam ſervos ſi quis crediderit accuſandos, non prius ad miſerorum tormenta veniatur, quam ſe accuſator vinculo inſcriptionis adſtrinxerit: appetendorum enim cauſa ſervorum aut diſpendium facultatum eſt, aut pœna dominorum.*

3. *Domini*] Forte *domino.*

4. *Alienum*] Mallem *alienus.*

5. *Suppliciis*] Hoc eſt, *tormentis.* Sic lex Salica *tit. 42.* ſæpius.

6. *Eviciſſe*] Hoc verbum corruptum eſſe videtur: quid enim ſibi vult illud *crimini calumniam evincere?* An tentabimus *injeciſſe*, vel *miſcuiſſe?* Ita eſſet aliquis ſenſus.

TITV-

TITVLVS VIII.

De Violentiis.

Si quis violentiam ita convincitur admiſiſſe, ut collectis turbis per vim inruens dejiciat poſſidentem, nec eum civili, quod legum eſt, actione pulſaverit, [1] capitali ſententia feriatur. Si tamen rem, de qua poſſidentem depulit, ſui juris non eſſe convicerit, tum demum eſt ut poena ſupra ſcripta damnetur. Quod ſi ſuam quidem proprietatem eſſe convicerit, medietas ejus rei in ſua firmitate permaneat, alia medietas propter admiſſam violentiam fiſci viribus ſocietur, ſecundum [2] legem Theod. *lib. IX. ſub tit. de vi pub. & pri.* [3] ad Baſſum P. V. datam. [4] Si vero ſervi inſcio domino violentiam hujusmodi, quae ſupra ſcripta eſt, intulerint, morti ſubdantur. Quod ſi per diſcuſſionem judicis conſcio domino violentia probatur admiſſa, dominus pronuntietur infamis, ſervi metallis deputentur. De eo vero, qui per tumultum ſolum occupat, aut pervaſerit, actio intenditur: & ſi convictus fuerit rem indebite tenuiſſe, [5] poſt conventionem duplos fructus cum rei ipſius reſtitutione diſſolvat. Si vero ſimpliciter rem poſſidet, usque ad conventionis tempus ſimplos fructus diſſolvat, poſt conventionem duplos, ſicut dictum eſt, inferat repetenti. Quod ſi rem mobilem, vel ſeſe moventem per vim quis rapuerit, intra annum quadrupli ſolutione multabitur, poſt annum vero ſimpli ſatisfactione ſolvetur.

1. *Capitali ſententia feriatur*] Hoc cautum *l. 2. Cod. Theod. ad leg. Jul de vi public. & privat.*
2. *Legem*] Eſt lex tertia *tit. cit.*
3. *Ad Baſſum*] Ad hunc & prior lex miſſa eſt.
4. *Si vero ſervi &c.*] Cauta hæc *l. 4. Cod. Theod. eod. tit. & l. 8. Cod. Juſtin. eod. tit.*
5. *Poſt conventionem*] Sic inter hunc caſum, & ſequentem nihil erit diſcriminis: adeoque violentus invaſor ejusdem erit conditionis, cujus alius, qui tantum mala fide poſſidet: inter quos tamen diſcrimen ponunt Impp. Valentinianus & Valens *l. 1. Cod. Theod. de fructib. & lit. expenſ.* voluntque, ut prior ab invaſionis tempore duplos fructus reſtituat. Debuerat ſcribi *ab invaſione*, vel *non ſolum poſt, ſed etiam ante conventionem.* Dixi aliquid ad Paulum *Sententiar. lib. V. tit. 9. §. 2.*

TITVLVS IX.

De Raptu virginum, & viduarum.

Raptorum probata crimina taliter punienda ſunt, ut ſi puellam cum parentibus nihil ante depecti rapuerint, aut volentem abduxerint, una cum facinoris ipſius intercurrentibus, vel admiſſoribus puniantur. Nec parentibus liceat de hoc crimine cum raptore ſub qualibet pactione componere: quod ſi facere praeſumpſerint, interfecto raptore, compoſitores ipſius criminis in exilium deputantur. Puellae, quae tali ſe conditione junxerit, parentum ſucceſſio denegatur: cujus admiſſi perſecutio intra

quin-

quinquennium exercenda eſt, poſt quinquennium actione perſequendi criminis denegata, ſecundum [1] legem Theod. *lib.* IX. ad populum datam. Quod ſi devota Deo puella de conjunctione viri conſenſerit, filii tali contubernio nati, [2] punitis juxta Theod. legem ad Secundum PF. P. datam, his, qui ſe taliter conjunxerant, in hereditatem non veniant: qui etiamſi Principali beneficio praeſtito nitantur, filii legitimi haberi non poſſunt, nec ſucceſſionem eorum poterunt vindicare: ſed facultas ipſa proximis parentibus adquirenda eſt, [3] ſecundum Gaji regulam.

1. *Legem*] Ex tribus re vera legibus *ſub. tit. Cod. Theod. de rapt. virgin. & viduar.* hæc hauſta ſunt.

2. *Punitis juxta Theod. legem &c.*] Non alium in finem allegatur hæc lex, quæ eſt *l. 2. Cod. Theod. de rapt. vel matrimon. ſanctimonial.* ac *l. 5. C. de Epiſcop. & cleric.* quam ut inde ſciatur, qua teneantur pœna qui ſeſe ſanctimonialibus conjunxere: ut ita hæc ſint quaſi in parentheſi poſita. Quod vero de filiis dicitur, id ad illam legem non pertinet: nec etiam cauſa eſt, ut dicamus, Papianum legi illi tribuere quod ea non continetur: quod facit Jac. Gothofredus *not. ad d. l. Cod. Theod.*

3. *Secundum Gaji regulam*] Non vult, Cajum egiſſe de liberis raptoris & raptæ: imo nec de liberis ex ſanctimoniali: quod aliquis hinc collegit: verum de hereditatibus ab inteſtato: nec alium in finem allegatur. Dixi aliquid in notis ad Cajum *ad fin. tit. ult.*

TITVLVS X.

De Succeſſionibus diverſis.

Patri matrive inteſtatis filii filiaeve aequo jure ſuccedant. Quod ſi filius habens filios forte deceſſerit, in locum patris nepotes nepteſque ex filio nati, nataeve eandem, quam pater eorum habiturus erat, capiant portionem. Si vero filiae ſuperſtitibus parentibus obierint, tertiam de portione matris filii ejus perdant, & in beſſem portionis maternae ſuccedant: triens vero ille avunculis, ſive materteris, id eſt, matris fratribus, vel ſororibus, adquiratur, ſecundum legem Theod. *lib.* V. *ſub titulo de legit. hered.* ad [1] Conſtantinum PF. P. Galliarum promulgatam. Quod ſi defunctus ipſe filios non habeat, aut nepotes ex filio, & nepotes tantum ex filia relinquat, in dodrantem, id eſt, in tribus hereditatis portionibus nepotes avo aviaeve ſuccedant: quarta vero, id eſt, Falcidia adſignatur defuncti parentis fratri, ejuſque filio, nepoti, ac pronepoti per virilem ſexum venientibus. Si vero nepotibus competens portio ab avo, id eſt, quarta portionis paternae, & maternae non dimittatur, de inofficioſo eandem, quae competit contra heredes inſtitutos, moveant actionem, quod in ſupra ſcripta lege tenetur inſertum.

De ſucceſſione vero matrum vel patrum, qualiter defuncto ſuccedant, evidenter

1. *Conſtantinum*] Vocatur Conſtantianus *in inſcript. l. 4. Cod. Theod. tit. cit.* quod probat Jac. Gothofredus *in not. ad dict. l. & Proſopograph. Cod. Theod.* Ceterum dicitur quoque *Conſtantinus* alibi, veluti *tit. 23.* ubi quoque citatur hæc lex, & in *inſcript. l 9. C. de ſuis & legitim. heredib.* eodem Gothofredo improbante.

2. *Ma-*

denter exprimitur, ut in hereditate defuncti filii [2] mater tertiam, beſſem patruus, vel ſi plures fuerint, patrui conſequantur, quem etiam filius patrui, & nepos per virilem ſexum veniens debet accipere, ſecundum legem Theod. *lib.* V. *tit.* ſupraſcripto ad Baſſum PF. V. datam. Quod ſi defunctus nec matrem habuerit, nec filios, nec nepotes, [3] avus ei, aviaque ſuccedat. Quae perſonae ſi defuerint, pronepotes, proneptesve ad hereditatem veniant, quibus etiam non extantibus, proavo & proaviae locus ſucceſſionis aperitur.

De ſucceſſionibus vero a latere venientibus [4] frater vel ſoror fratris vel ſororis heres erit, ſecundum gradum, [5] qui conſtitutus eſt, & non alterius fratris, vel ſororis filii. In capita inter fratris filios hereditas dividetur, ita ut quanti fuerint fratrum filii, ſingulas, & aequales portiones tollant.

Sciendum tamen eſt, agnatos etiam longiore gradu poſitos cognatis proximioribus anteferri. Agnati ſunt per virilem ſexum venientes. Cognati, qui per feminas veniunt; quia ſi in propinquitate venerit femina, ſoluta agnatione fit cognatio. Quod ſi agnati defuerint, cognatus gradu proximus ad ſucceſſionem ceteris cognatis anteponitur.

2. *Mater*] Jus liberorum non habens, *l. 1. Cod. Theod. de legitim. hereditatib.* quæ lex mox adfertur. Sed hæc jure novo omnia mutata ſunt. Huc pertinet quoque §. *5. Inſt. de S. C. Tertullian.*

3. *Avus ei, aviaque ſuccedat*] In jure noſtro etiam pronepotes jure gaudent repræſentationis: adeoque avos aviaſque excludunt, §. *6.* & §. *ult. Inſt. de hereditatib. quæ ab inteſtat. deferunt.*

4. *Frater vel ſoror &c.*] Adde Cajum *Inſt. lib.* II. *tit.* 8. §. *6. & ſeqq.* Paulum *lib.* IV. *Sentent. tit. 8.* §. *16. & ſeqq.* Vlp. *tit. 25.* Collationem Moſaicarum & Romanarum legum *tit. ult.* ubi hæc omnia fuſe explicantur.

5. *Qui*] An *quo?*

TITVLVS XI.

De [1] *Luctuoſis Heredibus.*

Defuncto filio pater ſuccedit. Quod ſi patrem non habuerit, [2] avus paternus jure ſuccedit. Quod ſi & ille defuerit, [3] fratres defuncti ſuccedunt. Si nec ipſi fuerint, [4] mater ſuccedit. Quod ſi fuerit defuncta mater, frater & ſoror. Mater per fratrem excluditur: & in ſucceſſionem frater cum ſorore aequa ſorte ſuccedit. [5] Quod ſi frater non fuerit, mater cum filiabus quantaecunque fuerint, aequales capiunt portiones, ſecundum ſententiam Pauli *lib.* IIII. *de inteſtatorum ſucceſſionibus, ad S. C. Tertullianum.*

1. *Luctuoſis hereditatibus*] Sic dicitur triſtis ſucceſſio, §. *2. Inſt. de S. C. Tertullian.* quando turbato mortalitatis ordine liberi ante parentes fato functi ſunt.

2. *Avus paternus*] Is matri non obſtat ex S. C. Tertulliano, §. *2. Inſt. de S. C. Tertullian. l. 2.* §. *15. D. ad S. C. Tertullian. & Orphitian.* niſi in ſpecie *l. 5.* §. *ult. D. eod. Tit.* ut adeo Papianus hic non exacte jus civile repræſentet.

3. *Fratres*] Emancipatus tamen matrem non excludebat, ex *l. 7. Cod. Theod. de legitim. hereditatib.*

4. *Mater*] Liberorum jure gaudens.

5. *Quod ſi frater non fuerit, &c.*] Dict. §. *2.*

TITVLVS XII.

De Commotione Litium.

[1]Is, qui petitor eſt, litem, & genus actionis ſuae edere debet: quod niſi intra triduum fecerit, cauſam perdit. Edere autem hoc eſt, ut manu ſua quid petat, quidve objiciat, ſcriptum ei, quem pulſat, ante judicium det. Sciendum eſt, in omnibus negotiis per ſe cauſas ſuas unumquemque dicere debere, aut certe mandatum geſtis allegatum in perſonam, quam voluerit, [2] legitimum eſſe faciendum: quia [3] nec feminae, nec infamia notato, [4] nec minori actio ulla mandatur. Quod ſi mandare voluerit is, qui actionem ſuſcepit, [5] fidejuſſorem idoneum det, qui quod fuerit judicatum, promittat implere: [6] aliter quicunque alienae cauſae ſe miſcuerit, pro calumniatore damnatur, hoc eſt, ut infamis judicio expellitur in exilium [7] deputandus. Criminales vero actiones nullatenus poſſe mandari, niſi ab Epiſcopis, & presbyteris; ad quos tamen mandati exitus revertetur. [8] Meſſivis feriis, & vindemialibus, Paſchalibus etiam XV. diebus, & natalis Domini VII. Dominicis etiam diebus, ceteriſque Epiphaniae, & Quinquageſimae, nulla prorſus ſunt litigia contingenda. Quod ſi factum fuerit, erit ſaeveriſſime vindicandum. Fiſcalia vero negotia dici [9] etiam feriatis diebus licet.

1. *Is, qui petitor eſt, &c.*] Conferatur Conſultatio Veteris Juriſconſulti *cap. 6.*

2. *Legitimum eſſe faciendum*] Sic Pariſ. ed. aliæ, *legitimam facere.*

3. *Nec feminæ, nec infamia notato*] Id conſtat *ex* §. *ult. Inſt. de exceptionib.* ubi tamen circa poſterius aliquid innovatur.

4. *Nec minori*] Is a procurationis munere non arcetur, poſtquam ſeptendecim annos impleverit, §. 5. *Inſt. qui & quib. ex cauſ. manumitter. non poſſ.* (uti & poſtulare poteſt, §. *ult. Inſt. eod. tit. l. 1.* §. *3. D. de poſtuland.*) modo ad ipſum non reſpiciat aliquod periculum: veluti ſi pro actore veniat cum mandato plane ſufficiente, *arg.* §. *4. Inſt. qui & quib. ex cauſ. manumitter. non poſſ.* Secus ſi ipſi inde immineat periculum, veluti cum eſt defenſor: ſic enim adverſario non eſſet conſultum, quia poteſt minor læſus in integrum reſtitui, *l. 51. pr. D. de procuratorib. l. 12. C. eod. tit.* Videatur Cujacius *Obſervation. lib.* XXII. *cap. 16.* Janus a Coſta *ad tit.* X. *de procuratorib.*

5. *Fidejuſſorem idoneum det, &c.*] Add. §. *6. Inſt. de ſatiſdationib.*

6. *Aliter quicumque &c.*] Hic rigor in jure civili eſt ignotus. Adeoque aliunde hæc habet Anianus.

7. *Deputandus*] Sic Pariſ. ed. & ſic *tit. 8.* & *in metallum deputari, tit. 19. & 21.* Plura collegit H. Aleander *ad Gaj. Inſt. lib.* III. *tit. 3.* §. *5.* Aliæ edd. habent *deportandus.*

8. *Meſſivis &c.*] Vide *l. 1. & l. 2. Cod. Theod. de fer. l. 3. l. 7. l. 8. Cod. eod. tit.*

9. *Etiam feriatis*] Pariſ. ed. *Dominicis & fer.* Quod tamen non congruit legi *5. & l. ult. C. de fer.*

TITVLVS XIII.

De inquirendis animalibus, & rebus.

Si quis ingenuus quaerentem aut animalia, aut res ſuas, domum ad quaerendum intrare prohibuerit, pro fure teneatur, ita ut rei, quae requiritur, quadruplum ſolvat: hac tamen ratione, ut tribus ingenuis teſtibus, ubi

ſuſpicionem inveniendi furti habuerit, ingrediatur. Quod ſi colonus, aut ſervus taliter requirentem prohibuerit, fuſtuario ſupplicio a judicibus ejus praeſumptio vindicetur: & ab eo rei perditae ſimplum exolvatur, ſecundum [1] ſpeciem Gaji, qui hoc de prohibiti furti actione ſtatuit.

1. *Speciem Gaji*] Ex quo uti aliqua deſumpta eſſe facile crediderim, ita vereor, ne plura ex ſuo, vel ſaltem aliunde habuerit Papianus, maxime poſtrema, & in ſpecie illud de fuſtuario ſupplicio, cujus etiam mentio *tit. 6. & 20.* cum tamen ſervi potius flagellis cædantur, *l. 10. pr. D. de pœn.* adde ſcripta ad Paulum *Sent. lib.* V. *tit. 4. §. ult.*

TITVLVS XIV.

De Damnis animalium, vel ſi quid per ea caſu evenerit.

Si animal cujuſcunque damnum intulerit, aut aeſtimationem damni dominus exolvat, aut animali cedat. quod etiam de cane, & bipede placuit obſervari, ſecundum ſpeciem Pauli *Sent. lib* I. *tit. ſi quadrupes pauperiem fecerit.* De cane etiam ſub eodem titulo comprehenſum eſt, ut ſi quiſquam canem habens in plateis, aut in viis publicis, eum diurnis horis in ligamina non redegerit, quidquid damni fecerit, id a domino diſſolvatur. His illud adjectum, ut ſi quis caballum, quodve aliud animal habens ſcabioſum, ita dimiſerit, ut vicinorum gregibus permixtus proprium inferat morbum, quidquid damni per eum datum fuerit, ſimiliter ab eo reſarciatur. Incendii etiam, vel naufragii caſu, aut ruina ſi res commodata perierit, is, cui commodata res eſt, ad rei ſolutionem teneri non poteſt; niſi forte ſuam rem liberaſſe probetur, cum de eodem caſu rem commodatam eripere potuiſſet, ſecundum ſententiam Pauli *lib.* II. *tit. de commodato, depoſito, pignore, & fiducia.*

TITVLVS XV.

De Ablatis Pigneribus, & Fidejuſſoribus.

Debitor ſolutionem differens poteſt ad ſatisfactionem pignerum uſurpatione compelli. Quod tamen ſine ſententia judicis facere non licebit, ſecundum Hermogeniani conſtitutionem *ſub tit. de pigneribus* Diocletiani & Maximiani ad Viventium, Herennium, Antigonum, & aliam ad Septimum datam.

Oblato debito, vel depoſito, pignus a creditore ſine dilatione reddendum eſt *ſub eodem tit.*

Obligatis cautione mancipiis, debitor promiſit, ſe uſuras praeſtaturum. Ea man-

mancipia creditor intra ſtatutum tempus de domo debitoris abduxit: operas eorum in uſuras ſpecialiter imputandas ſub eodem Hermogeniani tit. lege comprehenſum eſt.

[1] Filiisfam. ſervis, vel colonis in contractibus nihil jure permiſſum eſt, hoc eſt, filiifam. in damnum parentum [2] in eadem regione poſitorum nihil poſſunt paciſci: & ſi quid pacto adquiſiverint, id [3] patris juri indubitanter adquirunt: nec citra mandatum patris quidquam poſſunt promittere. Quod ſi pater [4] apud hoſtes eſt, vel infirmitate laborat, tunc contractus filii legitimus judicatur.

Nec ſervus, nec colonus peculium ſuum diſtrahere poteſt. Inſuper emptor furti actione tenetur, ſecundum conſtitutionem Hermogeniani *ſub tit. de eorum contractibus, qui alieno juri ſubjecti ſunt*, & Theodoſiani legem *lib. V. ſub tit. ne colonus inſcio domino ſuo alienet peculium, vel litem inferat ei civilem* ad [5] Nebridium Vic. Aſiae, & ut Gregoriani conſtitutionibus *lib. XII. ſub tit. de ſponſoribus* tenetur infertum.

Quod ſi quis a debitore ſuo fidejuſſorem de ſolutione acceperit, [6] in poteſtate habeat creditor aut fidejuſſorem tenendi, aut eum, qui debitor prior extiterit: quod tamen ante judicem creditor profiteri debet, quem, ſcilicet, eorum malit eligere.

Si quis fidejuſſor pro quocunque debitore aut [7] per judicium, aut per dictum, aut per chirographum delegatus extiterit, & conſtituta [8] die quae fide dixit, exſolverit, ut ſummam ſoluti debiti recipiat: & ſi ſemper ille diſtulerit, poſt trinam conventionem [9] dupli redhibitione pro inficiante damnabitur, ſecundum legem Aquiliam, quae negantes debitum dupli ſatisfactione condemnat.

1. *Filiisfam. &c.*] Imo hi ex omnibus cauſis obligantur, veluti patresfamilias: ac cum iis veluti cum patribusfamilias agi poteſt, *l. 39. D. de obligationib. & actionib.* quamvis patrem invitum filiusfamilias ultra peculium, vel quatenus in rem ejus vertit, non poſſit obligare: idemque eſt in ſervo fere & domino: inter quos tamen eſt aliquid diſcriminis, *l. 3. §. 9. D. de pecul.* Vt adeo hic Papianus ſenſum juris civilis non ſatis diſtincte exponat.

2. *In eadem regione poſitorum*] Nec hoc diſcrimen eſt juris civilis.

3. *Patris juri*] Sic ed. Lugd. CIↃ IↃ LXVI. Pariſ. *patri jure*, Genev. *patri juri.*

4. *Apud hoſtes eſt*] Hic omnia dum pater abeſt ſunt in ſuſpenſo, ac ex eventu dijudicandum erit, an filius pro patrefamilias, an pro filiofamilias habendus ſit, *§. 5. Inſt. quib. mod. jus patr. poteſt ſolvit. l. 1. § 1. D. de S C Macedonian.* Quod ſequitur quoque de infirmitate, id juris caret auctoritate.

5. *Nebridium*] In Codice Theod. *l. un. ne colon. inſc. dom. &c.* ſcriptum eſt *Clearchum.* Forte & alia lex hic citata ad Nebridium data fuit, quæ intercidit.

6. *In poteſtate habeat &c.*] Adde Cajum *Inſt. lib.* II. *tit. 9. § 2.* ubi ſimilis modus loquendi.

7. *Per judicium, aut per dictum, aut per chirographum delegatus*] Delegatio fieri poteſt per judicium, quod quis pro alio ſuſcipit, atque ita debitorem liberat, *l. 23. D. de ſolutionib. l. 10. §. 1. D. de in rem verſ.* nec non per dictum, ſive ſtipulationem, *§. 3. Inſt. quib. mod. tollit. obligat.* & tandem per chirographum ex jure poſteriori, de quo legi poſſunt notata ad Cajum *Inſt. lib.* II. *tit. 9. §. 12.* Fidejuſſorem vero delegari non dicunt noſtri: ſed accedere, dari, accipi: nec alio modo is conſtituitur, quam verbis; uti certum eſt ex primis juris elementis.

8. *Die*] Sic Pariſ. ed. Al. edd. *ea.*

9. *Dupli redhibitione &c.*] Nec hoc in jure notum eſt. Nam legis Aquiliæ actio non pertinet ad hoc negotium, ſed ad damnum injuria datum.

TITVLVS XVI.

De Fugitivorum Furtis.

Si ſervus etiam in fuga poſitus furtum fecerit, damnumve dederit, & reverſus ad dominum fuerit, niſi pro ſui qualitate dominus ſolvere paratus ſit pro culpa, eum dare praeſentem, aut abſentem cedere cogendus eſt, ſecundum [1] regulam Pauli Sententiarum.

1. *Regulam Pauli Sententiarum*] Repoſui aliquid hinc ad calcem *lib.* II. *tit.* 31. Sententiarum Pauli.

TITVLVS XVII.

De Mulieribus ad ſecundas, aut tertias nuptias tranſeuntibus.

Mulieribus ad ſecundas nuptias intra anni ſpatium tranſire non licet; quod ſi fecerint, infames habentur, ita ut hereditatem mariti, etiamſi dimiſſa ſit, non habeat, pari & in donatione nuptiali conditione ſervata. Ad ſecundas vero nuptias poſt deſignatum ſpatium tranſeuntes donationem mariti prioris uſusfructus jure poſſidere, & a marito dimiſſa eis poſſe proficere, ſecundum conſtitutionem Impp. Honorii & Theodoſii ad Joannem PF. P. datam.

TITVLVS XVIII.

De clauſis itineribus, vel aliis ſervitutibus.

Viam publicam, vel inter agros communiter dimiſſam nec poſſideri, nec intercludi, nec [1] exarari poſſe. Quod ſi factum fuerit, auctorem facti ad ejus [2] munitionem ſolum compelli: [3] & a munitione viarum pro modo patrimonii [4] in nullo penitus excuſari. Hoc etiam de pontium reparatione

1. *Exarari*] Ed. Pariſ. habet *exartari*, quod exſtat in additamento primo legis Burgundionum, unde hæc & ſequentia deſumpſit Papianus. Quin & occurrere id verbum frequenter in legibus illis, aliisque poſterioris ævi, conſtabit ex Lindenbrogii Gloſſario, quod Codici legum antiquarum ſubjecit, & Gloſſario Doctiſſimi Du Cange. Verum id notat, *interlucare ſylvas, dumeta ſuccidere, & in culturam redigere*; cum hic magis deberet notare, *intercidere*, aut *effodere*, vel *coanguſtare*. Ac dubitari poſſet, an non verbum *exarare* in illo additamento etiam reponendum ſit, utpote petitum ex Pauli Sententiis *lib.* I. *tit.* 17. *§.* 1. ut adeo nihil auſim mutare.

2. *Munitionem*] In eodem additamento eſt *munitiones.*

3. *Et a munitione*] Ibid. & in ed. Pariſ. eſt, *ad munitionem.*

4. *In nullo*] Non tantum is, de quo dictum eſt, ſed nec ullus alius excuſatur, auctore Paulo *Sententiarum lib. V. tit. 6. §. 2.* ex quo negligenter hoc deſcriptum fuit in laudato additamento, cum debuiſſet ſcribi, *nullum penitus excuſari.*

5. *Aqua*

ne ſervandum eſſe. [5] Aquae curſum & adquiri biennio, & amitti biennio conſtat. [6] Viam, iter, actum, hoc eſt, ubi carpenta, [7] vel carra ducuntur, ſimiliter biennio adquiri, & amitti poſſe. Agri quoque communis [8] nullis terminis limitati [9] exaequationem inter conſortes nullo tempore denegandam. [10] Sylvas, montes, & paſcua, ut unicuique pro rata poſſeſſionis ſuppetit, eſſe communia. De ſervitute luminis, vel aëris ſimiliter conſtitutum eſt, ut inter privatorum fabricas X. pedes, inter publicas XV. dimittantur, ſecundum legem Theodoſii *lib. IIII.* [11] *ſub tit. de aedificiis privatorum.*

5. *Aquæ curſum &c.*] *Aquæ curſum* dixit pro aquæ ductu. Hauſta hæc ex Pauli Sententiis *lib.* 1. *tit.* 17. §. 1. & 2.

6. *Viam, iter, actum*] Sic Pariſ. ed. Aliæ. *Inter actum.* Additamentum idem, *Viam in actum.*

7. *Vel carra ducuntur*] Ita ed Pariſ. & idem additamentum. De verbo *carrum* poſterioribus ſæculis admodum uſitato conſulatur Gloſſarium Du Cange. Aliæ edd. pro his habent *verſari poſſunt.*

8. *Nullis terminis limitati*] Sive pro indiviſo poſſeſſi, cujus diviſioni præſcribi jam non poteſt: ſed demum quando non amplius communiter aliquis poſſidet.

9. *Exæquationem*] Hoc eſt, diviſionem. Marculphus *Formular. lib.* 1. *cap.* 20. dixit, *diviſio, vel exæquatio.*

10. *Sylvas, montes, & paſcua*] In additamento eodem, & ed. Pariſ. eſt, *Sylvarum, montium, & paſcuorum:* & dein abeſt *poſſeſſionis.*

11. *Sub titulo de ædificiis privatorum*] Titulus talis hodie nullus eſt in Codice Theodoſiano: verum ad finem libri quarti Jac. Gothofredus titulum hunc repoſuit, ſubjectis Papiani verbis, quæ ille ex profeſſo illuſtrat. De re ipſa quoque agit *l.* 11. *C. de ædific. privat.*

TITULUS XIX.

De [1] *Superventoribus.*

[2] Si quis ſuperventu, ſive diurno, ſive nocturno quemque fuerit adgreſſus, & domus alienas expugnaverit, effregerit, aut expoliaverit, capite puniatur, cum quolibet genere armorum fuerit deprehenſus. Receptores etiam adgreſſorum, vel latronum eadem poena plectantur. [3] Hi, qui per incendium voluntarie immiſſum quibuscunque rebus damnum intulerint, capite puniantur. Qui vero inimicitiarum cauſa incendium probati fuerint admiſiſſe, honeſtiores in exilium, viliores in metallum deputentur. [4] Si quis autem dolo focum fecerit, ut exinde ad [5] areas, ac tecta, arboresque fructiferas forte perveniat, damnum, quod evenerit, aeſtimatione ſarcietur. [6] Qui fructiferas arbores nocturnis, aut diurnis horis quolibet

1. *Superventoribus*] Hi ſunt aggreſſores, vel latrones. Lex Burgundionum *tit.* 29. *de ſuperventoribus, & effractoribus:* & dein, *ſuperventu, aut latrocinii ſcelere.* Plura collegere Lindenbrogius & Du Cange in Gloſſariis.

2. *Si quis ſuperventu &c.*] Confer Paulum *Sententiar. lib. V. tit.* 3 §. 3. & 6. quem tamen non integre repræſentavit Papianus.

3. *Hi, qui per incendium &c. deputentur*] Ex eodem Paulo *lib. V. tit.* 20. §. 1 & 2.

4. *Si quis autem dolo focum fecerit, &c.*] Per *focum facere* intelligit *ignem excitare;* quo modo tunc loquebantur. adi Du Cange Gloſſarium. Videtur vero Papianus hæc ſumpſiſſe ex Paulo *Sent. lib. V. tit.* 20. §. 3. qui tamen non vult, id factum eſſe dolo: verum absque dolo, ſcilicet, caſu venti ferente, vel incuria: ut adeo hic ſit error librariorum, ſi non ſit ipſius Papiani.

5. *Areas*] Sic Pariſ. ed. in aliis eſt *arcas.*

6. *Qui fructiferas arbores &c.*] Et hoc eſt ex Paulo *dict. loc.* §. *ult.* ſed is de crimine hoc noctu commiſſo tantum loquitur: & in aliis Papianus illum non recte expreſſit.

7. *Re-*

libet tempore quamlibet ingenuus cecidiſſe probatur, infamis effectus damnum aeſtimatione judicis ſarcire cogatur. Quod ſi vilior perſona fuerit, ad tempus in exilium redigatur. In ſervo [7] reſtituta res etiam digno ſupplicio vindicetur.

7. *Reſtituta res*] Melius foret *reſtituta re.* Verum rectius loquitur Paulus *eod. loc.* §. 4.

TITVLVS XX.

De Corruptis Mulieribus.

Si quis mulierem ingenuam, vel virginem per vim ſtupraverit, [1] occidatur. [2] Quod ſi ancillam corruperit inlata violentia quicunque ingenuus, juxta poenam legis Aquiliae alterius mancipii reſtitutioni teneatur obnoxius. Quod ſi forte ſervus hoc fecerit, pro ingenua [3] occidatur: pro ancilla vero judicante judice fuſtuario ſupplicio ſubjacebit, [4] ſecundum ſpeciem Pauli Sententiarum. Conjunctio vero Judaei cum Chriſtiana lege inhibetur, ut nec Judaeus Chriſtianam, nec Chriſtianus Judaeam accipiat, quod factum pro adulterio vindicatur, juxta [5] legem Theodoſii *lib. IX. tit. de adulteriis.*

1. *Occidatur*] Id probat *l. 3. §. 4. D. ad leg. Jul. de vi publ.*
2. *Quod ſi ancillam &c.*] Paulus *Sententiar. lib.* I. *tit. 12. §. 2.* ubi tamen nihil de violentia.
3. *Occidatur*] Lex Burgundionum *tit. 35. l. 2.*
4. *Secundum ſpeciem Pauli Sententiarum*] Reſpicit forte *lib. V. tit. 4. §. ult.*
5. *Legem*] Eſt *l. 5. Cod. Theod. tit. cit.* & eadem *l. 6. C. de Judaeis & coelicol.*

TITVLVS XXI.

De his, qui hominem inlicite, aut ſine cauſa [1] ligaverint.

Si qui ingenuum natum vendiderint, vel ligaverint, honeſtiores perſonae damnantur in exilium, viliores [2] metallis deputantur, exceptis his, qui captivitatis jugo tenentur obnoxii, ſecundum ſpeciem Pauli Sententiarum [3] *lib. V.*

1. *Ligaverint*] Sic habet edit. Pariſ. hic, & mox in contextu, ut & lex Burgundionum *tit. 32.* aliae edd. utroque loco habent *obligaverint.*
2. *Metallis deputantur*] Al. *in metallum.*
3. *Lib. V.*] *Tit. 30. B. ad Legem Fabiam*, ubi aliquid notavi.

TITVLVS XXII.

De Divortiis.

Conſenſu partis utriuſque repudium dari, & matrimonium poſſe diſſolvi. Quod ſi pars viri repudium dare uxore contradicente voluerit, non aliter ei licebit, niſi aut adulteram eſſe convincat, aut veneficam, aut conciliatricem, quorum unum nuptialem donationem revocare poteſt. Quod ſi mulier nolente marito repudium dare voluerit, non aliter fieri hoc licebit, quam ſi maritum homicidam probaverit, aut ſepulchrorum violatorem, aut veneficum. Quod ſi unum ex his probaverit, & maritum dimittet, & collatam in eum dotem, & donationem, quam maritus fecerat, jure revocabit, juxta [1] legem Theodoſiani *ſub tit. de repudiis* promulgatam.

1. *Legem*] Eſt *l. 1. Cod. Theod. dict. tit.*

TITVLVS XXIII.

De Donationibus.

Donatio ab avo vel avia, proavo vel proavia maternis ita ad eos, quibus conlata fuerit, pertineat, ut patri nullatenus adquiratur. A linea vero paterna memoratorum donationes, vel ſi quid filiisfam. praeter expreſſas perſonas quorumcunque largitate confertur, patri eorum proprietatem indubitanter adquiri. Donationes etiam, vel dotes, quas ex matrimonio filius vel filia in familia poſiti conſequuntur, ad eorum proprietatem, quibus conlatae ſunt, remota patrum adquiſitione, ſine dubio pertinere, ſecundum Theodoſiani [1] legem *ſub tit. de maternis bonis, & materni generis, & de cretione ſublata.* & [2] alia ſub ſequenti eodem libro *de bonis, quae filiisfam. ex matrimonio adquiruntur.* Sciendum tamen, donationes, tam aviat[i]as, quam nuptiales, geſtorum ſolenni allegatione firmandas; [3] praeter illas nuptiales donationes, quae intra cc. ſolidorum ſunt taxatae conlationem. Geſta autem ſecundum locorum conſuetudinem fieri placuit. Nec intereſt, apud quem defenſorem fuerint celebrata, ſecundum [4] legem Theodoſii *ſub tit. de donationibus.* Sciendum

1. *Legem*] Eſt *l. 7. Cod. Theod. tit. cit.* eademque eſt *l. 2. C. eod. tit.*

2. *Alia*] Sic ed. Pariſ. ceteræ, *alias.*

3. *Præter illas nuptiales donationes, &c.*] Huc pertinet *l. ult. Cod. Theod. de ſponſalib. & ante nupt. donationib.* Idem in aliis donationibus juris fuiſſe docet Imperator Juſtinianus, qui illam quantitatem tandem uſque ad quingentos ſolidos ampliavit, *§. 2. Inſt. de donationib.* de quo hic plura non addimus.

4. *Legem*] Vide *l. 8. Cod. Theod. cit. tit.*

dum etiam, [5] uſufructuarias donationes ſine traditione conſtare; quia uſusfructus [6] pro donatione computatur. Quod ſi uſufructuario donatio non fuerit, & traditio ſubſequuta etiam non fuerit, legibus infirmatur. Donationes vero nuptiales has tantum ſine geſtis admitti, [7] quas aetate minores, id eſt, poſiti intra XXV. annos accipiunt, etiamſi ſummam cc. ſolidorum probentur excedere. De animalibus, veſtibus, gemmis, vel quocunque metallo, vel aliis, quae pondere, numero, menſura conſtant, omnem donandi ſolemnitatem [8] in ſola traditione poſſe conſtare. Haec vero, quae puellae patrem habenti, hac uſusfructus mentione adſcripta, tradita fuerint, & [9] patre exigenti adſignata non fuerint, quaerantur. In nuptialibus vero avorum donationibus nepotes vel neptes ex filia cum avunculis vel materteris in trientem & beſſem debere ſuccedere; quia dum eis inofficioſi actionem eandem lex tribuit, quam filiis, conſtat, eos liberorum locum obtinere, ſecundum legem Theod. *lib.* V. *ſub tit. de legitimis hereditatibus* ad [10] Conſtantinum PF. P. Galliarum.

5. *Vſufructuarias donationes*] Definit Iſidorus *Origin. lib.* V. *cap.* 24. his verbis. *Donatio uſufructuaria ideo dicitur, quia donator ex ea uſumfructum adhuc retinet, ſervato cui donatum eſt jure.* De illis agitur *l.* 9. *Cod. Theod. tit. cit.* ubi plene hoc jus exponit Jac. Gothofredus, & *l.* 28. *C. eod. tit.*

6. *Pro donatione*] Donationem accipit pro traditione.

7. *Quas atate minores, &c.*] Huc pertinent *l.* 3. & *l. ult. Cod. Theod. de ſponſalib & ant. nupt. donationib.*

8. *In ſola traditione poſſe conſtare*] Nec opus eſſe mancipationis ſolennitate, per ea, quæ habet Vlpianus *tit.* 19. *§.* 1. ubi hoc quoque obſervavimus.

9. *Patre*] Lege, *patri*, aut deinde *exigente.*

10. *Conſtantinum*] Citavit hanc legem quoque *tit.* 10. ubi dixi de hoc nomine.

TITVLVS XXIV.

De Sacramentis.

Si a judice ſtatutum fuerit, aut inter partes convenerit, ut de rebus dubiis ſacramenta praebeantur, eum ſolum debere jurare, a quo aliquid repetitur, nec ab aliis perſonis ſacramenta requiruntur. Praeſtito autem ſacramento omnis cauſae ipſius repetitio conquieſcat. Hic ſacramenti ordo notatis infamia denegatur, ſecundum conſtitutionem [1] Gregoriani & [2] Hermogeniani.

1. *Gregoriani*] Vide fragmenta ejus Codicis *libr.* III. *in fin.*

2. *Hermogeniani*] Repoſui hinc aliquid ad finem fragmentorum ejus Codicis.

TITV-

TITVLVS XXV.

De Latronibus.

Si criminoſi convicti fuerint, puniantur: nec crimen illorum filios aut uxores, qui conſcii non probantur, poterit implicare ſecundum juris [1]conſtitutionem.

1. *Conſtitutionem*] *L. 18. Cod. Theod. de pœn.* quæ eſt *l. 22. C. eod. tit.*

TITVLVS XXVI.

De Adulteriis.

Maritus ſi adulterum cum uxore invenit, ita ut unum ſint, & ſeſe commiſceant, liberum arbitrium habebit utrumque uno ictu ferire, ſecundum legem Novellam [1] Majorani, qui exinde ad [2] jus vetus omnia revocavit.

1. *Majorani*] Cujus in Novellis *tit. 9.* de adulteriis quidem agitur: verum de jure hoc mariti nihil ibi occurrit: ut adeo quæ is hac de re conſtituit, hodie interciderint.
2. *Jus vetus*] Quod exſtat apud Paulum *Sententiar. lib.* II. *tit. 26. §. 4. & 7.*

TITVLVS XXVII.

De Puellis vel Mulieribus ſponſatis.

Si quis arras ſponſaliorum nomine dederit, & pater vel mater acceptis arris, & eo, qui arras dederat, refutato, [1] alium fortaſſe receperit, arras [2] in quadruplum eſſe reddendas. Si vero puella per ſe, aut per quemcunque [3] propinquorum, vel tutorum arras acceperit, & nuptias voluerit excuſare, vel alium fortaſſe ſuſcipere, poenam ſupraſcriptam de propria facultate diſſolvat, actione contra illum, qui inconſulte arras ſuſceperit, reſervata. Hoc etiam conſtitutum eſt, ut ſi qui dedit arras, intra [4] biennium nuptias celebrare tardaverit, tum mulier alii ſe matrimonio ſociare impune poſſit. Similiter conſtitutum, ut qui datis arris puellam declinat accipere, id, quod arrarum nomine datum probatur, [5]amit-

1. *Alium fortaſſe receperit*] Ita ed. Pariſ. reliquæ, *alio fortaſſe receſſerit.*
2. *In quadruplum*] Cujus pœnæ mentio eſt cum alibi, tum in *l. 6. Cod. Theod. de ſponſalib. & ant. nupt. donationib.* ubi de illa latius differit Jac. Gothofredus. Dein mutata eſt in duplum *l. pen. C. de ſponſalib. & arr.*
3. *Propinquorum, vel tutorum &c.*] Id quoque conſtituitur in ſpecie *l. 6. in fin. Cod. Theod. eod. tit.*
4. *Biennium*] Mentio temporis hujus *l. 4. Cod. Theod. eod. tit.* unde Tribonianus conflavit *l. 2. Cod. eod. tit.* De illo tempore pluribus commentatur idem Gothofredus *ad d. l. 4.*

[5]amittat: & quod viciſſim a patre puellae muneris gratia acceperat, reformet.

5. *Amittat*] Vti & in contractibus obſervatur, *l. 17. C. de fid. inſtrumentor.*

TITVLVS XXVIII.

Si quis caballis [1] *oſſum, aut ſcandulam ligaverit.*

Si quis caballo ligando oſſum, vel ſcandulam, vel pannum rubrum, ita eum turbaverit, ut pereat, ſi factum ſuum non negaverit, ſimpli hoc ſatisfactione componat. Si negaverit, & convictus fuerit, dupli, ſecundum legem Aquiliam, qua inficiantes duplo tenentur.

1. *Oſſum aut ſcandulam ligaverit*] In legibus Burgundionum titulus 73. ita eſt conceptus, *de caballis, quibus oſſa, aut ſcandala ad caudam ligata fuerint.* Dicitur *oſſum* pro *os.* Verbum *ſcandala*, vel *ſcandula*, quod & apud Vitruvium exſtat *Architectur. Lib.* II. *cap. 1.* exponitur tabella affulatim fecta, vicem regularum præſtans. Vocatur & *ſcindula.* Vide Voſſium *de vit. Sermon. lib.* III. *cap. 47.*

TITVLVS XXIX.

De Apparitoribus.

Ne quis omnino exequi praeceptionem praeſumat, niſi principis officii apparitorum [1] probatoria ordinatus, & ab his, quos praeceptione conveniunt, de cauſis ſingulis, ſeu de univerſis, ſeu in unum conſortes pulſati fuerint, non amplius executores, quam ſolidum in ſportulas requirant. Hi vero, qui conveniuntur, ſi quos conſortes habent, [2] in principio litis denuntiare debebunt, ut & ipſi audientiae tempore deeſſe non poſſint. Agrorum vero conſortes, ſi diviſae ſunt quaecunque agro portiones, habent quod cuicunque in agro ſua portio in ſingulorum poſſeſſione eſſe fecerit. Ipſi etiam apparitores cognoſcant, quod eis a ſuſcepto officio diſcedere non licebit, niſi vacationis beneficium a principe officii conſequantur.

1. *Probatoria*] Hoc eſt *atteſtatione.* In Codice Theodoſiano & Juſtinianeo eſt titulus *de diverſis officiis, & apparitoribus, & probatoriis lib.* XII. & mentio probatoriæ ex facris ſcriniis *l. 21. l. 22. l. 23. Cod. Theod. dict. tit.* & *l. 6. l. 9. l. 10. C. dict. tit.*

2. *In principio litis denuntiare debebunt, &c.* Huc pertinet titulus Codicis Theodoſiani *de dominio rei, qua poſcitur, vel conſortibus ab eo, cui denunciatum fuerit, poſtulandis.* ubi tamen non exſtat nunc lex, quæ ea de re agat. Hodie etiam unus ex conſortibus agere, vel conveniri recte poteſt, *l. un. Cod. Theod. eod. tit.* cujus pars eſt *l. 1. C. de conſortib. ejuſd. lit.* & de uno ex conſortibus conveniendo agit quoque Papianus *tit. ult.*

TITV-

TITVLVS XXX.

De Praeſcriptione temporum.

Id conſtat [1] legibus conſtitutum, ut tricennalem conſtitutionem in hereditariis cauſis, & in repetitione legatorum, in pecuniariis, id eſt, chirographariis debitis, & viventium cautionibus, repertis [2] fugitivis, adverſus fiſcum vel respub. de infirmanda operum munitione, vel pro notitia teſtamentorum cuſtodiant judicantes. Reliquae vero cauſae intra expanſos metarum ſuarum terminos finiantur, id eſt, de inofficioſis teſtamentis, & immodicis donationibus, hoc eſt, ubi Falcidia filiis non reſervatur, intra [3] quinquennium eas debere proponi, & peragi, & [4] de non numerata pecunia. De ſervitutibus vero [5] ſuperiori tit. comprehenſum eſt quid judices debeant obſervare. Si quis duas centeſimas ſibi quem ſtipulari fecerit, aut fieri pertulerit, etiam [6] pecuniae praeſtitae amiſſione multabitur, ſecundum legem Theod. *de uſuris.* Intra annum criminalem quaeſtionem & proponi debere, & finiri, ſecundum [7] legem Novellam, vel diverſorum auctorum conſtitutiones, [8] quae ſunt per titulos ſuperius indicatae.

1. *Legibus*] *L. un. Cod. Theod. de actionib. cert. tempor. finiend.* unde hauſta eſt *l. 3. C. de præſcription. XXX. vel XL. annor.*) *Novell. Valentinian. tit. 8.*
2. *Fugitivis*] Al. edd. *fugitivus*, male.
3. *Quinquennium*] *L. 16. l. 34. fin. l. 36. §. 2. C. de inofficioſ. teſtament.* ubi tamen nihil de cauſa peragenda.
4. *De non numerata pecunia*] *L. 1. Cod. Hermogenian. de non numerat. pecun.*
5. *Superiori tit.*] *Tit. 18.*
6. *Pecuniæ præſtitæ amiſſione multabitur*] Lex talis hodie ſub illo titulo non exſtat: ſed quidem de pœna quadrupli *l. 2. Cod. Theod. de uſur.*
7. *Legem Novellam*] Vid *l. 1. & l. 2. C. Theod. ut ut intr. cert. temp. criminal. act. terminal.* ubi plura habet Jac. Gothofredus. Deinde hoc mutatum eſt in biennium *l. 3. C. eod. tit.*
8. *Quæ ſunt per titulos ſuperius indicatæ*] Nihil in præcedentibus de hiſce tradidit: adeoque hic liber forte ad nos non pervenit integer.

TITVLVS XXXI.

De Falſariis, & Falſis teſtibus.

Falſarios aut [1] multari, aut deportari in exilium conſtitutum eſt. Hoc eſt etiam de illis, qui objectam falſitatem probare non potuerint obſervandum, ſecundum [2] legem Theod. quae de falſariis lege Cornelia data eſt.

1. *Multari, aut deportari in exilium*] Paulus *Sententiar lib V tit. 25. §. 1.* pœnam docet eſſe deportationis, metalli, aut crucis; alibi capitis eſt, vel deportationis, *l. 2. Cod. Theod. ad leg. Cornel. de falſ. l. 21. C. eod. tit.*
2. *Legem*] Intelligit *l. 4. Cod. Theod. tit. cit.*

TITVLVS XXXII.

De Interpellationibus, & Appellatione.

Auctorem cujuscunque negotii, id eſt, petitorem, adverſarium ſuum interpellare debere, [1] nec eum, qui pulſandus eſt, longius trahere: & pulſatus ſub ejus audientia reſpondeat, ad cujus [2] ſententiam convenitur; ſic tamen ſi in ejus territorio is [3] poſſeſſor eſſe cognoſcitur. Quod ſi in ejus territorio non poſſidet, tum demum [4] pulſati judicem actor adeat. Quod ſi audientiae tempore quaelibet pars ad Principem provocare deliberat, [5] abjudicare judices non praeſumat. Appellationis ſane tempora haec ſunt. Prolata ſententia quisquis appellare voluerit, [6] intra dies quinque per libellos data petitione appellet, conteſtans, ſe ad audientiam Principis provocare. Ceterum praeſentibus ſecundum leges data, & relecta ſententia poſtea non poteſt revocari. Judici quoque neque ſuam, neque alienam ſententiam liceat [7] refragari; quia haec diſcuſſio ſoli Principi reſervatur: [8] quia legum litigia ſententiis, ac pactionibus terminata iterum non poſſunt terminari.

1. *Nec eum, qui pulſandus eſt, longius trahere*] Vide Marciani Novellam *tit. 1.*

2. *Sententiam*] Commonitoriam, videlicet, uti dicitur *l. 33. pr. C. de Epiſcop. & cleric.* ſive juſſum magiſtratuum, uti loquitur Imperator *§. 26. Inſt. de actionib.* ſive ſubſcriptionem libelli conventionis, quæ etiam ſententia vocatur *l. 25. §. 1. & 2. C. d. Epiſcop. & cleric. l. 3. §. 6. C. de advocat. diverſor. judic.*

3. *Poſſeſſor*] In actione in rem ſufficere ut res ipſa alicubi ſit, in perſonali domicilium rei eſſe ſequendum, conſtat, *l. 3. C. ub. in rem act. inſtit. deb. l. 2. C. de jurisdiction.* Vt videatur Papianus per illa *poſſeſſor eſſe* & *poſſidet* intelligere eum, qui habet illic domicilium.

4. *Pulſati judicem actor adeat*] Hoc ſemper eſt obſervandum, ut actor rei forum ſequatur, *l. 4. Cod. Theod. de jurisdiction. d. l. 2. C. eod. tit.* Verum cum in eodem loco uterque degit, utrique eſt communis judex: at ſi reus habitet alibi, ſolius rei judex eſt adeundus: idque vult Papianus.

5. *Abjudicare*] Ita edd. Lugd. & Pariſ. Sed. ed. Genev. *adjudicare.* Hic ſenſus eſt, ut litigator non debeat declinare judices, dum adhuc cauſa pendet: ſed ad ſententiam uſque exſpectet, ſecundum *l. 18. l. 29. Cod. Theod. quor. appellation. non recipiant. l. 7. C. eod. tit.*

6. *Intra dies quinque*] Hoc tempus quoque commemorat Interpres Pauli ad *Lib. V. Sentent. tit. 33. §. 1.*

7. *Refragari*] Eſt, *revocare, infirmare.* Dixerunt & ſic *refragare.*

8. *Quia legum litigia &c.*] Hæc ex ed. Pariſ. retinui. Res eſt certa, rem judicatam revocari non poſſe, *l. 1. & tot. tit. C. ſentent. reſcind. non poſſ.* & transactiones, quas videtur intelligere per pactiones, inſtar eſſe rerum judicatarum, *l. 20. C. de transactionib.*

TITVLVS XXXIII.

De Rebus agnitis.

Si quis res proprias agnoſcat, nec ejus manus, aut aliquid cautionis opponatur, res ſuas praeſumendi habeat liberam poteſtatem. Quod ſi poſtmodum male agnoviſſe, aut praeſumpſiſſe convincitur, res male praeſumptas [1] dupla ſatisfactione reſtituat.

1. *Dupla ſatisfactione reſtituat*] Lex Burgundionum *tit. 83. n. 2.*

TITV-

TITVLVS XXXIV.

De Venditione.

In emendi & vendendi contractibus hic ordo ſervandus eſt, ut qui rem ſui juris vendiderit, repetendi eam poſtea non habeat facultatem. Venditionem vero ex hoc maxime jus firmitatis accipere, ſi traditione celebrata poſſeſſio fuerit ſubſequuta. Vt ille iterum videatur poſſidere, qui vendidit, documenti profeſſio firmitatem precariae poſſeſſionis obtineat. Quod ſi quis vendidiſſe fuerit approbatus, [1] emptori in duplum melioratae rei teneatur obnoxius: fructus [2] enim malae fidei poſſeſſor ante conventionem ſimplos ex lege praeſtabit, [3] ſecundum legem Theod. vel ſententiam Pauli. Res vero, quae repetuntur, ut ſi quaedam actio praeceſſit, ut de quibus litigatur, nec vendi, nec donari poſſunt, niſi forte ut dominus procurator litis quicunque [4] per mandatum fuerit inſtitutus. Sciendum etiam eſt, factam qualiterlibet commutationem vicem emptionis obtinere, [5] ſecundum legem Theod. *de cognitoribus & procuratoribus.* Arra pro qualibet re a venditore ſuſcepta ab eo, qui emit, venditionem perfectam eſſe. Pretium tamen poſtmodum ab emptore venditori impletur, de quo inter ipſos convenerit, aut virorum bonorum aeſtimatione conſtiterit, [6] ſecundum ſententiam Pauli.

1. *Emptori in duplum meliorata rei teneatur obnoxius*] Intelligendum hoc de caſu evictionis. Vide Paulum *Sentent. lib.* II. *tit. 17. §. 3.* & quæ nos illic notavimus.

2. *Enim*] Hoc eſt, *autem*, quomodo ſæpe loquitur Epitomator Caji.

3. *Secundum legem Theod. vel ſententiam Pauli*] Inſpice ſis dicta ad *tit. 10.*

4. *Per mandatum fuerit inſtitutus*] Per mandatum ſit factus procurator ſolummodo; quod non prohibetur; ac procurator quoque talis fiet dominus litis, lite conteſtata, *l. 1. Cod. Theod. de cognitorib. & procuratorib. 22. l. 23. C de procuratorib.* quamvis illicita ſit rei litigioſæ alienatio, *tit. D. & C. & Cod. Theod. de litigios.*

5. *Secundum legem Theod. de cognitoribus & procuratoribus*] Habemus hoc in Valentiniani Novellis *tit. 10. l. 2. C. de rer. permutation.* at ejusmodi nihil in titulo allegato Codicis Theodoſiani hodie reperitur.

6. *Secundum ſententiam Pauli*] Nihil tale in Sententiis Pauli hodie ſupereſt: ſed nos hinc aliquid tranſtulimus ad easdem *lib.* II. *tit. 17. in fin.*

TITVLVS XXXV.

De Tutelis Minorum.

Tutores legitimi agnati ſunt, id eſt, per virilem ſexum a paterna linea venientes, qui ad tutelam usque ad XIIII. aetatis annum vocantur, ut fratres primum, fratres patrueles, patrui, id eſt, patris fratres, vel filii eorum, per virilem ſexum, ut dictum eſt, venientes. Quibus omnibus mater, ſi tutelam ſuſcipere voluerit, licito jure [1] praeponetur. Sciendum tamen eſt, cogna-

1. *Preponetur*] Contrarium cautum fuit, ac mater legitimis eſt poſtpoſita *l. ult. C. Th. de tutor. & curator. creand.* quæ eſt *l. 2. C. quando mul. tutel. offic. fung. poſſ.* Sed crediderim, Papianum hic referre legem Burgun-

cognatos ſicut ad ſucceſſionem, ſic ad tutelam non vocari. Pupilli vero poſt impletum XIIII. annum [2] curatores ſibi ipſi petere debebunt: pupillae impleto XII. anno ſibi ipſae petant; quia tutor usque ad illud tempus rationem tutelæ adminiſtrare debet; qua ratione completa, pupillus per curatorem facultatem ſuam gubernare debebit. Si vero mater tutorem filio intra annum non petat, & ad ſecundas nuptias tranſeat, aut forte non tranſeat, ſucceſſionem filii, ſi intra pubertatem moriatur, pro culpa non petiti tutoris amittat: & agnatis, vel, ſi hi defuerint, cognatis, qui ad ſucceſſionem juris veniunt, [3] deferantur. Secundi vero mariti bona praeteritae tutelae ratiociniis teneantur obnoxia, ſecundum legem Novellam [4] *de tutoribus pupillis nominandis.* Tutelae vero actione ab exordio petiti curatoris usque [5] ad XXX. aetatis annum, id eſt, per annos XVI. qui tutelam geſſerunt rationem reddere coguntur. Tutores etiam ſi legitimi inveniantur, [6] excuſantur, ſi [7] quatuor maſculos filios habeant, ſi morbo perpetuo & ſontico teneantur, ut ſi furioſi, aut mente inſani agnoſcantur. Aetatis etiam beneficio [8] ſexagenarii ab his oneribus excuſantur. Tres quoque tutelae ſic liberant, ut ad quartam, etiamſi evenerit, non vocentur. Praeterea lapſis & circumſcriptis [9] pupillis integri reſtitutio datur, ut nominatis rebus petita integri reſtitutione, quae male ac circumſcriptorie in praejudicium ſuum acta ſunt, vacuentur. Quae reſtitutio ita futura eſt, ut impleto XXV. & cum XXVI. annum ingreditur, [10] evocatis ante defenſorem teſtibus, qui aetatem ejus noverint, annos ſuos prius profeſſione, aut relationibus teſtium probet: ibique profiteatur, adverſus quas cauſas, vel quas perſonas integri reſtitutionem nominet: eique contra illum, quem non nominaverit, actio non patebit. Quae reſtitutio usque [11] ad finem anno-

Burgundicam, quæ *tit.* 3. *n.* 1. ita habet. *Si mater tutelam ſuſcipere voluerit, nulla ei parentela præponatur:* adeo ut avo præponatur, modo abſtineat, nempe, a nuptiis ſecundis, *tit.* 59. Juſtinianus quoque legitimis a latere matrem prætulit *Novell. CXVIII. cap* 5.

2. *Curatores ſibi ipſi petere debebunt*] Hæc ex bono auctore petita ſunt: ac inde firmantur quoque ea, quæ ſcripſimus ad Vlpianum *tit.* 12. §. *ult.*

3. *Deferantur*] Vel legendum eſt *deferatur:* vel excidit verbum *bona.*

4. *De tutoribus pupillis nominandis*] In noſtris libris Novella hæc Theodoſii *tit.* 5. Inſcripta eſt tantum *de tutoribus:* ex qua hauſta eſt *l.* 5. *C. in quib. cauſ. pign. vel hypothec. tacit. contrahit.* Quædam vero ex præmiſſis quoque cauta ſunt *l. ult. Cod. Theod. de tutorib. ac curatorib. creand.* ſive *l.* 2. *C. quand. mul. tutel. offic fung. poſſ.*

5. *Ad XXX. ætatis annum*] Hoc aliter jure civili cautum eſt, quippe, quo actio tutelæ non tollitur longo tempore, *l.* 8. *C. arbitr. tutel. l.* 5. *C. quib. non objicit. long. tempor. præſcript.* adeoque tantum triginta annis, qui currere incipient a tempore tutelæ finitæ, per *l. un. Cod. Theod. de actionib. cert. tempor. finiend.* ſive *l.* 3. *C. de præſcription. XXX. vel XL. annor. Novell. Valentinian. tit.* 8.

6. *Excuſantur*] Inſpiciantur ſcripta ad Vlpianum *tit.* 11. §. 17.

7. *Quatuor maſculos filios*] In provinciis jus noſtrum exigit liberos quinque: nec refert, cujus ſint ſexus, *pr. Inſt. de excuſationib. tutor. vel curator.*

8. *Sexagenarii*] Septuagenarii jure civili, §. 13. *Inſt. eod. tit. l.* 2. *pr. D. eod. tit.*

9. *Pupillis*] Prætor indiſtincte juvat minores XXV. annis *l.* 1. §. 1. *& t. t. D. de minorib. XXV. ann. & t. t. C. de in integr. reſtitution. minor. XXV. ann.*

10. *Evocatis*] Edd. omnes habent *evocatus*, perperam.

11. *Ad finem annorum XXVIII.*] Sic quoque Anianus *interpretation. Paul. Sententiar. lib.* 1. *tit.* 9. §. 3. quoniam in provinciis hoc ſpatium erat præſcriptum *l.* 2. *Cod. Theod. de integr. reſtitution.* Hodie quadriennium

annorum XXVIII. conceſſa eſt: poſt quos annos minoribus ad agendum quinquennium beneficio Principali delatum eſt, ſecundum [12] legem Novellam.

nium poſt impletum XXV. annum datur indiſtincte, *l. ult. C. de temporib. in integr. reſtitution.*

12. *Legem Novellam*] Intelligere videtur Novellam Valentiniani *tit. 12.* & ex illa tale quid collegiſſe. In jure Juſtiniani nihil ejuſmodi habemus.

TITVLVS XXXVI.

De Filiis Legitimis, ſive Naturalibus.

Nuptiae legitime contrahuntur, ſi conſenſu parentum, [1] aut ingenuorum virorum, interveniente nuptiali donatione, legitime celebrantur. Quod ſi parentes defuerint, honeſtarum perſonarum conſenſus perficit nuptias; ſi tamen nuptialis donatio ſolenniter celebretur. alioquin filii inde nati legitimorum locum obtinere non poterunt: & erit in hereditate ſucceſſioni locus his, qui ab inteſtato per agnationem, vel, ſi agnatio defuerit, per cognationem forte ſuccedunt. Naturales ſane, ſi ex ancilla nati fuerint, & non manumittantur a domino, inter hereditaria mancipia computantur. Quod ſi aut ex ingenua fuerit naturalis, aut ex liberta, aut certe libertina, ultra tres uncias matri cum filiis naturalibus dare amplius non licebit, hac ratione, ut donatio nuptialis in hereditatis ſupputationem non veniat: ſed ea, quae donatione nuptiali fuerint ſupra tres uncias deputata, naturalibus jure debeantur. Quod ſi aliquid ultra per donationem, aut teſtamentum, aut per ſuppoſitam quamcunque perſonam illis fuerit derelictum, ab herede legitimo legibus revocetur, ſecundum Theod. [2] legem *de naturalibus filiis, & matribus eorum* latam. [3] Si inter collegiatum, ſive ſervum, & ingenuam conſenſu fuerit contubernium initum, nuptiae non vocantur: & qui ex ipſis nati fuerint, deteriorem lineam ſecuti dominis adquiruntur. Sciendum etiam eſt, ſecundum legem Novellam, [4] ſi quis ingenuus colonae ancillaeve, aut ingenua ſervo colonove ſe junxerit, ſalva ingenuitate diſcedendi licentiam non habere, ſecundum legem [5] Novellam *ſub titulo de advenis.*

1. *Aut ingenuorum virorum, &c.*] Quod hic habet de ingenuis viris, hoc eſt, liberis, & mox de honeſtis perſonis, id jus civile ignorat: quodque ſequitur, ac dein repetitur de nuptiali donatione, id falſum eſſe conſtat ex *l. 3. Cod. Theod. de nupt.* quæ eſt *l. 22. C. eod. tit.* ne dicam de legibus Juſtiniani *l. 11. C. de repud. Novell. XXII. cap. 18.* quas non vidit Papianus.

2. *Legem*] Mentio dictæ portionis occurrit in *l. 1. Cod. Theod. de naturalib. liber. l. 8. C. eod. tit.* illa vero naturalibus tum demum relinqui poterat a patre naturali, ſi is nec legitimos filios, nec nepotes, nec patrem matremve reliquiſſet, *d. l. 1. Cod. Theod.* quod ipſum, ut & quo pacto revocatum fuerit quod ultra hanc portionem eſſet donatum, docet Imperator *Novell. LXXXIX. cap. 12.* Quod vero de donatione nuptiali hic refert Papianus, id hodie in Codice Theodoſiano non occurrit: nec id mirum, cum ex multis legibus de naturalibus liberis duæ tantum hodie in illo Codice ſuperſint.

3. *Si inter collegiatum*] Adde *tit. 46.*

4. *Si quis ingenuus colonæ, &c.*] Hic ergo quoque deterioris parentis conditionem partus ſequebatur: quale aliud exemplum habet Vlpianus *tit. 5. §. 8.* ubi & de hoc ipſo in notis monui.

5. *Novellam ſub titulo de advenis*] Is titulus hodie in Novellis Theodoſiano Codici ſubjectis non invenitur.

TITVLVS XXXVII.

De Pactis, & Transactionibus.

De pactis haec forma ſervanda eſt, ſi quis major aetate paciſcatur, conditionibus pacti maneat obligatus; [1] ſi tamen poteſtatis ſuae eſt, hoc eſt, filiusfam. non eſt, aut nullo metu, aut imperio ad pacta venire compellitur. [2] Quod ſi placitorum ordinationem adtemptet excedere, aut nolit implere, ad ſolutionem poenae contentae pacto cum emolumenti amiſſione tenendus eſt, & infamiae maculam ſuſtinebit, ſecundum legem Theod. *ſub tit. de pactis & transactionibus.* Sciendum tamen, quod ſi quisquam ſe metu coactum ad pacta veniſſe [3] cauſetur, intra annum probaturus hujusmodi moveat, & peragat actionem: quo tempore praeterito nullam ſibi de vi deque metu ſuppetere noverit actionem, ſecundum conſtitutionem Gregoriani. De ſucceſſione viventium ſua vel aliena neminem paciſci poſſe, nec hujusmodi ſcripturam nomen pacti legibus vindicare, ſecundum legem Gregoriani & Hermogeniani. Ceſſionis vero firmitatem ita ſubſiſtere, [4] ſi ejus rei ita per evidentem profeſſionem voluntaria & evidens ceſſio teneatur, hoc eſt, ſi ceſſionis nomine [5] ſcriptura cujuslibet rei cedentis voluntaria profeſſione firmetur. Quod ſi de vi, & metu is, qui ceſſit, queri voluerit, intra annum ſimiliter inſtituat, & peragat actionem, ſecundum Theod. [6] legem *lib.* IIII. *tit. Qui lege Julia cedere poſſunt.*

1. *Si tamen poteſtatis ſua eſt*] Vide *tit.* 15. & illic notata.

2. *Quod ſi placitorum ordinationem &c.*] Modo pactiones & transactiones ſint juratæ, *l. ult. Cod. Theod. de pact. & transaction.* quæ eſt *l.* 40. *C. de transactionib.*

3. *Cauſetur*] Mota, nempe actione, quæ anno tantum utili durat: nec tamen opus, ut intra idem tempus cauſa terminetur; quod hic vult Papianus. Quin & cauſa cognita actio poſt annum datur, *l.* 14 *§.* 1. & 2. *D. quod met. cauſ. geſt. et. l.* 4. *C. eod. tit.* Exceptio vero ei, qui ex tali negotio convenitur, erit perpetua per *l.* 3. *§. ult. D. de dol. mal. & met. exception.*

4. *Si ejus . . . . hoc eſt*] Abſunt ab edd. Lugd. & Genev.

5. *Scriptura*] Hanc jus non deſiderat. ſatis eſt voluntatem bene eſſe declaratam, *l. ult. D. de ceſſion. bonor. l.* 2. *Cod. Theod. qui bon. ex leg. Jul. ceder. poſſ.* quæ eſt *l.* 6. *C. eod. tit.* Nec potuit Papianus quod hic deſiderat ſcripturam, id ipſum ex hac lege habuiſſe, uti ſine cauſa videtur Doctiſſimo Interpreti Codicis Theodoſiani *ad d. l.* 2. ut adeo ex alia lege, qua hodie caremus, hoc debuerit habere Papianus. Sed nec novum eſt, ut Papianus quid adferat aliunde, quam ex jure civili.

6. *Legem*] Illa hodie intercidit.

TITVLVS XXXVIII.

De Terminis transgreſſis & evulſis.

Quicunque terminos, aut limites, aut arbores terminales, quae [1] decoreas accipiunt, celebrata praeſumptione evellere, abſcindere, & ſigna impreſſa

1. *Decoreas*] Sic Cujacius edidit Lugd. CIↃIↃLXVI. ed. Pariſ. habet *decuſas*: ſed Cujacius ipſe in epiſtola dedicatoria Codicis Theodoſiani ſcribit, ſe debuiſſe corrigere *decurias*, uti claris literis ſcriptum legitur in legibus Gothorum. Et ſane in legibus Wiſigothorum *lib. VIII. tit.* 6. *l.* 2. legitur, *decurias, quæ vocantur characteres.* Nec aliter in legibus Bojoariorum ſcribendum eſſe putat, ſcilicet *tit.* II. *cap.* 3. *§.* 2. ubi

impreſſa eradicare tentaverit, convictus [2] eodem loco, ubi [3] teſtimonia fuerint, vitae terminum ſub incendio ſortiatur. Si novos terminos occulte poſuerit, poena falſarii teneatur, ſecundum [4] ſententiam Pauli. Si vero terminis, limitibus, arboribusque transgreſſis vicini agri jura pervaſiſſe convincitur, ſi intra XXX. annos pulſatus exiſtat, duplum terrae ſpatium quam pervaſerat cum fructus ſolutione reſtituat, & hoc ſecundum [5] legem Novellam.

ubi nunc quoque ſcriptum eſt *decoreas*. Certe in legibus Wiſigothorum *lib. X. tit. 3. cap. 3.* ubi eadem traduntur, ſcriptum eſt *decurias*. Decuria vero eſt nota X, qua decem deſignantur. Vetus auctor de limitibus inter auctores rei agrariæ ita ſcribit. X *ſi in termino invenies, quadrifinium exponit*. Vide Gloſſarium Du Cange.

2. *Eodem loco, &c.*] Pœnas alias recenſet Paulus *Sententiar. lib. V. tit. 22. §. 2.* ſed omnes leviores, uti etiam tales memorantur in Collatione Moſaicarum & Romanarum legum *tit. 13.* & in titulo *D. de termin. mot.*

3. *Teſtimonia*] Intelligit terminos, aut arbores finales, quæ de finibus teſtantur.

4. *Sententiam Pauli*] In Sententiis Pauli nihil tale habemus hodie: nec allegat Papianus etiam titulum, unde hæc hauſit, ut ita dici nequeat, ubi hoc legerit.

5. *Legem Novellam*] Cautum hoc ab Imperatore Conſtantino Magno *l. 2. Cod. Theod. fin. regundor.* quæ eſt *l. 4. C. eod. tit.* Ac poſtea in genere invaſores rerum alienarum immobilium ita coërciti ſunt, ut rem, & æſtimationem reſtituere deberent, *l. 3. Cod. Theod. unde vi*, cujus pars eſt *l. 3. C. eod. tit.* Laudatur vero hoc jus in Novella Theodoſii & Valentiniani *tit. 19.*

TITVLVS XXXIX.

Sine cenſu, vel reliquis comparari nihil poſſe.

Agros comparari non poſſe, niſi eis cenſum ſtatutum qui poſſeſſionem ingreſſi fuerint, ſuſceperint diſſolvendum. Quod ſi probatur, a venditionis tempore ſoluti tributi reliqua emptor diſſolvat, & tributum praeſenti delegatione ſuſcipiat. Quod ſi factum non fuerit, venditor etiam [2] poenam legis, quae de hoc in Theodoſiano continetur, excipiat.

1. *Agros comparari non poſſe, &c.*] Vide *tit. Cod. Theod. & Juſtinian. ſin. cenſ. vel reliq. fund. comparar. non poſſ.*

2. *Poenam legis, qua de hoc &c.*] Videtur reſpici non alia pœna, quam quæ eſt definita in *l. 2. Cod. Theod. de contrahend. emption.* quæ tamen etiam ad emptores pertinet: emptor enim reſciſſa venditione amittit pretium, venditor fundum, ac in fiſcum redigitur utrumque. Verum id jus in Codicem Juſtiniani relatum non eſt: ſed pactio tamen effectu privatur, *l. 2. & ſeqq. Cod. Theod. ſin. cenſ. &c. l. 1. l. 2. l. 3. C. eod. tit.*

TITVLVS XL.

De Jure Poſtliminii.

Si quis ſervus poſt captivitatem redierit, [1] ad jus domini revertatur: & ſi ingenuus redierit, [2] jura libertatis integra ſe noverit recepiſſe: nec ea tempora ei ad quancunque cauſam obeſſe, quibus in regione alia captivitate detentus eſt.

1. *Ad jus domini revertatur*] *L. 19. §. ult. D. de captiv. & poſtlimin.*

2. *Jura libertatis integra &c.*] *L. 5. §. 1. l. 22. §. 1. D. tit. cit. §. 5. Inſt. quib. mod. jus patr. poteſtat. ſolvit.*

TITVLVS XLI.

Ne quis in ſua cauſa judicet.

[1] Theodoſii lege evidenter exprimitur, in ſua cauſa neminem jus dicere, neque ſententiam pronuntiare poſſe.

1. *Theodoſii lege*] Eſt *l. un. Cod. Theod. ne in ſua cauſ. quis judic.* unde Tribonianus partem tranſtulit in *l. un. C. ne quis in ſua cauſ. judic. vel jus ſibi dic.* quæ lex tamen eſt Impp. Valentis, Gratiani, & Valentiniani: ut adeo per legem Theodoſii ſit intelligenda in genere lex in Codice Theodoſiano, ut & *tit. 20.* Alibi dixit *legem Theodoſiani*, ſcilicet, Codicis; & *legem Theod.*

TITVLVS XLII.

Vt nemo potentiorum nomina inlicite praetendat, aut titulos praediis ſuis adfigat.

[1] Legali ſanctione conſtat expreſſum, neminem ad deludendum pulſantem, & ad differendam juſtitiam, potentum quorumcunque perſonas in lite poſſe praetendere, nec titulos praediis ſuis adfigere, ut pulſantem terreat, aut actione competenti excludat.

1. *Legali ſanctione*] Vide *l. un. Cod. Theod. & Cod. Juſtin. de his, qui potentior nomin.* Idem cautum Novella Valentiniani inter Theodoſianas *tit. 23.* Quod ab aliis, maxime a Jac. Gothofredo *ad d. l. un. Cod. Theod.* ſatis expoſitum eſt.

TITVLVS XLIII.

De Liberali cauſa, vel de operis Libertorum.

Si quis [1] intra XXX. annos ſub ingenuitatis ſpecie vagantem in ſervitutem revocare voluerit, non aliter quam apud judicem ſtatum ejus pulſet, ubi ſi [2] convictus fuerit, alia tot mancipia dabit, quanta in ſervitutem petebat. Ille vero pulſatus [3] tertio debet adire judicia: & ſi voluntarius [4] adſertor, aut defenſor inveniri non potuerit, a judice fide integra, & moribus idoneus

1. *Intra XXX. annos ſub ingenuitatis ſpecie vagantem &c.*] Ita ſcribit Papianus de fugitivis repertis, triginta annorum præſcriptionem iis prodeſſe, *tit. 30.* quæ etiam fuit ſententia Gloſſæ *ad l. 1. C. de long. tempor. præſcription. quæ pro libertat. & non adverſ. libertat. opponit.* & Azonis *in Summ. dict. tit.* Cujacius vero dubitat, an non ſit opus annis XL. ob *l. 4. C. de præſcription. XXX. vel XL. annor.* quæ lex tamen de his ſervis non agit. Si quis ſine interpellatione bona fide, & ex juſto initio in poſſeſſione libertatis fuerit, longi temporis præſcriptio ſufficit, *l. 2. C. eod. tit. de long. &c.* Juſtum initium exponit Cujacius in *Paratitl. dict. tit. Cod.* veluti ſi ſit manumiſſus, *l. 16. §. 3. D qui & a quib. manumiſſ. liber. non ſi. l. ult. C. de his, qui a non domin. manumiſſ. ſunt.* vicarius pro eo datus, aut adſignatum ſit ei peculium, *l. 3. Cod. Theod. de liberal. cauſ.* Quod præſcriptio talis non dat ſecuritatem hoc in loco, ut & *l. ult. Cod. Theod. eod. tit.* inde eſt, quod tale initium non ponatur adfuiſſe.

2. *Convictus fuerit*] Hoc eſt, ſuccubuerit. Eſt hoc petitum ex *l. 1. Cod. Theod. de liberal. cauſ.* quæ illa ipſa eſt, quam poſtea laudat Papianus.

3. *Tertio debet adire judicia*] Id non definitur in *d. l. 1.*

4. *Adſertor, aut defenſor inveniri non potuerit*] Ed. Pariſ. *adſertor ſit, aut defenſorem ingenuitatis invenire non potuerit*: quæ lectio non eſt recta, quamvis non damnem illud *ingenuitatis*, per quam Papianus intelligit libertatem. Aſſertore opus fuiſſe ei qui de libertate contendebat, notiſſimum eſt. Vide notata ad Paulum *Sententiar. lib. V. tit. 1. §. 3.* Idque jus demum mutavit Juſtinianus *tot. tit. C. de adſertion. tollend.*

5. *His*

neus deputetur. [5] His vero, qui de ſervitute in libertinitatem, aut ingenuitatem revocare tentaverint, iſta beneficia denegantur: ſed vincti in foro ſtatuuntur, ut ſi quis eos defendere voluerit, habeat liberam poteſtatem. Quod ſi nec defenſorem invenire potuerint, in ſervitutem a domino retrahuntur. hoc ſecundum legem Theod. quae de liberali cauſa lata eſt. Egentem patronum libertus alere compellitur. hoc ſecundum legem Gregoriani *de operis libertorum*. Latini aliter intelligi non poſſunt, nec aliter intelligendi ſunt, quam ſi inter amicos pronuntiante domino [6] ad convivium evocentur, ita ut illis amicis, ubi conveniunt, ſic dominus conteſtetur, eum cauſa Latinitatis ad ſuum adhiberi convivium. Quod ſi cum eo ſervus manducaverit, non cauſa Latinitatis, ſed paupertatis propter ſolatium, praejudicium domino heredibuſque ex convivio adferi non poterit.

5. *His vero, qui de ſervitute &c.*] Hoc in *d. l. 1.* non exſtat.

6. *Ad convivium evocentur*] De hoc more aliquid habet Cajus *Inſt. lib. 1. tit. 1. §. 2.* & plura ad illum Interpretes. Ceterum & aliis modis, quam convivii adhibitione libertatem Latinam datam eſſe, ex eodem Cajo & aliis certiſſimum eſt.

TITVLVS XLIV.
De Teſtamentis.

[1] Teſtamenta ſi holographa manu fiant, probata manu, veritatis ſine teſtibus integram capiunt firmitatem. Si vero teſtes adhibeantur, quibus teſtator ſubſcribendum ſuum offerat teſtamentum, cives Romani teſtes adhibendi ſunt numero competenti, [2] quinque, aut ſeptem. Hi ad teſtamentum jure adhiberi poſſunt, [3] quorum teſtimonium merito recipitur, & cum quibus nobis eſt teſtamenti factio, ſecundum legem Theodoſii & Valentiniani ad Florentium PF. P. datam. [4] Militibus vero aliter ſi velint teſtamentum facere, permiſſum eſt, quibus licet & ſine competenti teſtium numero teſtari, & [5] filios praeterire, [6] nec inofficioſi querela eorum conſtat teſtamenta poſſe diſrumpi. Teſtamentis vero civium Romanorum, [7] ſi filius praeteritus fuerit, [8] rumpuntur: ſi vero filia

1. *Teſtamenta ſi holographa &c.*] Valentinianus Imp. hoc conſtituit *Novellar. tit. 4. novell. 2.* modo quis nolit adhibere teſtes. Jure vero recentiori ſubſcriptio quidem teſtatoris ab hoc teſtamento abeſſe poteſt, ſi id ſe ſua manu ſcripſiſſe expreſſerit: at nihil hoc circa teſtes mutat, *l. 28. §. 1. C. de teſtament.*

2. *Quinque, aut ſeptem*] Prout jure civili teſtamentum vult condere, vel jure Prætorio: de quo diximus ad Vlpianum *tit. 20. §. 2.*

3. *Quorum teſtimonium merito recipitur, & cum quibus nobis eſt teſtamenti factio*] Non exſtant hæc in Novella Theodoſii, quam laudat, nempe, *tit. 9. de teſtament.* unde deſumpta eſt *l. 21. C. eod. tit.* quamvis res ſit apertiſſima ex *§. 6. Inſt. de teſtament. ordinand.*

4. *Militibus vero aliter &c.*] Nota hæc ſunt ex *tit. Inſt. de militar. teſtam. & tit. D. & C. de teſtam. milit.*

5. *Filios præterire*] Et præteriti pro exheredatis ſunt, modo miles ſciat, ſe eos habere, *§. 6. Inſt. de exheredation. liberor. l. 7 D. de teſtament. milit.*

6. *Nec inofficioſi querela eorum conſtat teſtamenta poſſe diſrumpi*] *L. 9. l. 24. C. de inofficioſ. teſtament.*

7. *Si filius præteritus fuerit*] In ed. Pariſ. additum eſt, *vel nepos ex filia*, male. Ex filia nepos præteritus nihil aliud habet auxilii, quam inofficioſi querelam, *§. ult. inſt. de exheredation. liberor.* Imo nec ipſa filia jus idem habuit quod filius, uti mox tradet Papianus.

8 *Rumpuntur*] Alibi dicuntur eſſe nulla, *pr. Inſt. dict. tit.* el non valere. Sic *Cajus Inſt. lib. II. tit. 3. pr.* Vlpianus *tit. 22. §. 16.* ſed & rumpi ſic dixit Cajus *l. 30. D. de liber. & poſtum.* & jus ipſum hæc ab initio rumpit.

filia,[9] aut nepos,[10] non rumpuntur: ſed extraneis in dimidiam partem, ſuis heredibus in aequalem accreſcunt. Teſtamenta, quibus filiis, aut nepotibus Falcidia non dimittitur,[11] nullo jure ſubſiſtunt. Fratres vero [12] de inofficioſo fratris teſtamento agere non poſſunt. Item filius, vel filia morientes matrem ſine Falcidia praeterire non poſſunt,[13] ut valeat teſtamentum.

9. *Aut nepos*] Pariſ. ed. *aut neptis ex filia*, male: & nepos ex filio debet intelligi, qui avo eſt ſuus heres.
10. *Non rumpuntur &c.*] Adde Cajum *dict. loc. §. 1.* & Vlpianum *tit. cit.* §. *17.* ubi aliquid eſt annotatum.
11. *Nullo jure ſubſiſtunt*] Imo ob hanc ſolam cauſam non ſunt nulla: ſed locus erit inofficioſi querelæ. Actum eſt hac de re in notis ad Paulum *Sententiar. lib.* IV. *tit. 5. §. 5.*
12. *De inofficioſo fratris teſtamento agere non poſſunt*] Niſi perſona turpis, vel levis notæ macula adſperſa, vel libertus inſtituti ſint, *l. 3. Cod. Theod. de inofficioſ. teſtament.* unde Tribonianus confecit legem *27. C. eod. tit.* ſed ſuo arbitrio mutatam: de quo videndus eſt Jac. Gothofredus *ad d. l. 3.*
13. *Vt valeat teſtamentum*] Re vera, ne per querelam reſcindatur.

TITVLVS XLV.

[1] *De Corporatis.*

Corporibus publicis id conſervandum eſt, ſecundum conſtitutionem novellam [2] Leonis & Severi, ut ſi ex [3] Marcialitano * lito, Andorinico, vel quocunque alio corporis publici, & colono, aut ancilla filii nati inveniantur, aut fuerint procreati, [4] ei acquirantur, cujus colonum aut colonam, ſervum aut ancillam eſſe conſtiterit: nec a ſervili aut colonaria conditione [5] illo modo corpus publicum eorum genus quaſi corporatos a fiſco faciat poſtea requiri: ſed omnis agnatio poſſeſſoris commodis adquiratur; quod lege evidenter exprimitur, quae ad Baſilium PF. P. data eſt.

1. *De Corporatis*] Hi erant obſequiis publicis deputati, & neceſſitatibus Vrbis, ac in ſpecie annonæ inſervientes, ad quos pertinet titulus Codicis Theodoſiani & Juſtinianei *de privilegiis corporatorum.* Quomodo vero diverſi ſint corporati, collegiati, nec non decuriæ, exponit Jac. Gothofredus *ad l. 1. Cod. Theod. de decur. urb. Roma.*
2. *Leonis & Severi*] *Tit. 2.* ſed non eſt integra.
3. *Marcialitano * lito, Andorinico, &c.*] Liti, vel lidi, vel liddi ſunt adſcripti glebæ, vel dedititiæ conditionis, qui libertatem pecunia vendiderunt. De illis multa licet invenire in Gloſſariis Lindenbrogii & Du Cange, apud Voſſium *de vit. Sermon. lib.* II. *cap.* XI. Quinam ſint Marcialitani, vel Andorinici, quærant quibus eſt otium.
4. *Ei adquirantur, cujus colonum &c.*] Idem tradidit *tit. 36.* Simile exemplum habet Vlpianus *tit. 5. §. 8.*
5. *Illo*] Forte *ullo.*

TITVLVS XLVI.

De Conſortibus.

De conſortibus etiam hoc ſequentibus pro ratione ſubjunctum eſt, ut petitor quem voluerit de conſortibus pulſet, & quem voluerit pro ſua voluntate praetereat; ea tamen conditione, ut qui pulſati non fuerint, nullum praejudicium patiantur: ſed cum voluerint, ſuas inſtituant actiones, ſecundum [1] legem de conſortibus.

Papiani Liber feliciter explicit.

1. *Legem*] Intelligit *l. un. Cod. Theod. de domin. rei qua poſcit &c.* Vide *tit. 29.* & illic notata.

DOSI-

DOSITHEI
MAGISTRI
LIBER III.
CONTINENS
DIVI ADRIANI IMP.
SENTENTIAS ET EPISTOLAS.

MELIOR HAMENVELTO GOLDASTVS

maximam partem auxit, emendavit, illuſtravit.

GENEROSO ET STRENVISSIMO JVVENI, ALBERTO BVKVWKIO A BVKVWKA, DOMINO IN EYWANOWICZ ET JORNSDORF, PRIMARIO MORAVO,

Melior Hamenvelto Goldaſtus

S. P. D.

E Multis, quae D. Conſtantius memorabilis Princeps ſacris litteris cenſuit, hoc primum & praecipuum eſt, quod *in eos, quos conſliterit ſtudiorum liberalium uſu atque exercitatione pollere, locum primi ordinis defenderit, & Litteraturae praemia non deneganda cunctis voluerit intimari.* O optimi Principis reſcriptum bracteatum! Quid enim, ſi veris rem pretiis aeſtimare velimus, ut certe debemus, Litteratura praeſtantius, quid utilius, quid dignius, in cujus cognitione vires & nervos intendamus? *Litteratura*, infit idem ipſe Imperator in *l. 1. C. Th. decur. urb. Romae*, *omnium virtutum maxima eſt.* Maxima, inter Muſarum ſtudia ſcilicet, a quibus Humani dicuntur & Docti. Jam enim ſemel hoc conceſſum eſt atque datum, absque illa virtute nequiquam incaſſas dari operas ceteris omnibus, & flocci haberi eos, qui ſine hac in nomen aliquod itare ſeſe deputant, & cum hac vero, quaſi Ariadnaeo filo, nihil tam difficile & laborioſum, quin illico poſſit inveſtigari. Quod ſi ab eventu facta notanda putes, non caruit res ſucceſſu perfelici. Vidimus ſiquidem, qui hanc diſcendi rationem inſtitere, nullo negotio ſtatim eruiſſe & condidiciſſe, quae qui in iis illiterati omnia aetatis ſaecula condidere, non perceperunt umquam. Nec, me Chriſte, ullum majus eſt documentum imperitiae, vanitatis, & ineptiarum in hominibus, quam cum ſtomachi ſui fatuitate, an cerebri vacivitate litterarum politiorum faſtidiunt, eaque contemnunt, quae aut propter ingenii tarditatem, aut ſervilem inertiam conſequi non potuerunt. Quos ſane cum tanta vanitate & ignorantia, ſi Bias ab inferis redeat, κρόμμυα ἐσθίειν jubeat. Tu vero, nobiliſſime & ſtrenuiſſime juvenum, cum videres abſque harum litterarum intelligentia cetera neque bene, neque facile computari poſſe, hoc adminiculo armari voluiſti, & eo ſuper indipiſcendo meum praecipue conſilium flagitare. id uti ne deſiſteres, ſed in laudatiſſimo tuo curriculo ſtrenuior pergeres, hunc doctiſſimi Grammatici libellum, quo illius con-

conſilii in mentem perpetuo revocaveris, ad te quaſi ὁ δοιπόριον quoddam mittere decrevi. Munuſculum eſt, formam ſpectes, exiguiſſimum; ſed quod tu, ſcio, gratum habebis, vel quia praeter te nemo vel doctiſſimorum virorum, qui multi ambierunt, a me impetravit, vel quia altera volumina duo juſtiora magis comitabuntur. Ea nunc adjungere nec per tuam feſtinationem, nec vero etiam mea negotia licuit. Interim dum iſto fruere, quem *Eſſe mei dedero monumentum & pignus amoris.* Numquam, mihi crede, majoris dividiae fuit mihi ullius abitus, nec magis cordolium (exprimo animi mei mentem verbis Plautinis) in diſceſſu amicorum. Ita ajo, & te ſalvere jubeo cum Patrueli tuo, & Burckhardo noſtro. Valete, Amici, ambulate feliciter, & mei amorem pergite. Script. in muſejo Chriſtiani a Gleiſt, EQ. Pomerani, omnium noſtrum ſtudioſiſſimi, a. d. XV. Kalend. Maji, A. N. D. CIↃ. IↃ. CI.

AEL. SPARTIANVS
IN ADRIANO.

Sed quamvis eſſet in reprehendendis muſicis, tragicis, comicis, grammaticis, rhetoribus, oratoribus, facilis; tamen omnes profeſſores & honoravit, & divites fecit, licet eos quaeſtionibus ſemper agitavit. Et quum ipſe auctor eſſet, ut multi ab eo triſtes recederent, dicebat ſe graviter ferre, ſi quem triſtem videret. In ſumma familiaritate Epictetum & Heliodorum philoſophos, & (ut nominatim de omnibus dicam) grammaticos, rhetores, muſicos, geometras, pictores, aſtrologos habuit: prae ceteris (ut multi aſſerunt) eminente Favorino. Doctores, qui profeſſioni ſuae inhabiles videbantur, ditatos honoratoſque a profeſſione dimiſit.

Idem Ibidem.

Quum judicaret, in conſilio habuit non amicos ſuos, aut comites ſolum; ſed Juriſconſultos, & praecipue Julium Celſum Salvium Julianum, Neratium Priſcum, alioſque, quos tamen ſenatus omnis probaſſet.

Eadem alii, quos non adſcribo.

JACO-

JACOBUS CUJACIUS
J. C.

Obſervat. lib. XXI. cap. 5.

Quae ſententia cum eſſet in editione Stephani imperfecta & depravata, eam ita reſtitui ex bibliotheca S. Galli apud Helvetios, ubi in calce Grammatices Doſithei Magiſtri ſunt ejuſdem Adriani Sententiae & Epiſtolae, hoc eſt, reſcripta brevia longe emendatiora longeque plura, quae omnia ad jus noſtrum Civile pertinent, Graece & Latine conſcripta, *ἐξ ὧν*, ut ipſe Doſitheus praefatur, *μείζων ἐυχρηστία ἀκολουθεῖ ἀνθρώποις, ἀπὸ τούτου τοῦ ἄρχοντος ἐγένετο καὶ λαλιότης, διὸ ἀναγκαίως ἐισὶν ἀναγνωστέα, καὶ μνήμῃ παραδοτέα, ἐι μέντοι θέλομεν ῥωμαϊστὶ λαλεῖν ἢ ἑλληνιστὶ χωρὶς αἰτίας.*

M. H. G.

De Doſitheo, qui, aut quo aevo fuerit, quis ejus meminerit, nihil dum ſcire potui. Codicem monaſterii S. Galli, qui Cujacio viſus, collatus, laudatus, eumpſe habuimus conceſſu & beneficio Illuſtriſſimi & Reverendiſſimi Principis, D. Bernardi nunc Abbatis, quem in aedibus Schobingeri deſcripſimus, hominis de re litteraria bene meriti, merentis, merituri.

DOSITHEI MAGISTRI
LIBER III. CONTINENS
D. ADRIANI IMPERATORIS
Sententias & Epiſtolas.

1. Θαυμαστόν ἐστι καὶ ἐπαινετὸν τοσαύτῃ εὐφυείᾳ τούτῳ τῷ βιβλίῳ [1] ἔργον μαθήσει διερμηνευόμενον. [2] Πρὸ τούτου γὰρ δυσὶν βιβλίοις συνέγραψα πάντα τὰ ῥήματα, ἃ ἠδυνήθην τῇ ἡμετέρᾳ ἑρμενείᾳ, ὅσα ἀναγκαῖα [3] ὑπολαμβάνω, καὶ [4] ὅλως ὅσα ὀφείλει ἀνθρώποις φιληταῖς τῆς λαλίας Ῥωμαϊκῆς· οὐκ ἐδίστασα καὶ ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ προσθεῖναι, ἵνα ἔχῃς [5] ὅπως ἑαυτὸν γυμνάσῃς· ἀλλὰ καὶ [6] εὐτύχως τέκνοις σοῖς [7] καταλείπῃς καὶ ὑπόδειγμα φιλοπονιῶν σου. Ἤδη οὖν [8] ἀρξώμεθα [9] ἑρμηνεύειν καθ᾽ ὡς δυνάμεθα διδάσκειν κάλλιστα. ἀλλὰ τὰ κεφάλαια τῶν ὀνομάτων καὶ ῥημάτων [10] ἑνὸς ἑκάστου ταῦτα ἔσονται. ΘΕΙΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ, ἐξ ὧν μείζων εὐχρηστία ἀκο-

I. MIRANDVM eſt & laudandum, tanto ingenio, hoc libro opus doctrinae interpretatum. Ante hoc enim duobus libris conſcripſi omnia verba, quae potui noſtra interpretatione, quae neceſſaria arbitror, & omnino quae proſunt hominibus amatoribus loquelae Latinae. non dubitavi & in hoc libro adicere, ut habeas ubi teipſum exerceas: ſed & feliciter liberis tuis relinquas & exemplum ſtudiorum tuorum. Jam ergo incipiamus interpretari ſicut poſſumus docere optima. ſed capitula nominum & verborum uniuſcujuſque haec erunt: DIVI ADRIANI SENTENTIAE ET EPISTOLAE, ex quibus major utilitas [11] ſequitur

1. Ἔργον μαθήσει] Lego, μαθήσεως.

2. Πρὸ τούτου γὰρ δυσὶν βιβλίοις συνέγραψα πάντα τὰ ῥήματα] Nam de tota re Grammatica tres libros conſcripſit admodum conquiſite. Primo libro proletaria exſequitur & paſſim a illa de recto orationis partibus præcepta cum induſtria. Altero ſimplicium vocabulorum ſignificantias tradit, in iis quas Nomenclaturas, & in iis quas Gloſſas vocamus ſive Lexica. Poſtremus has continet D. Adriani Imperatoris Sententias & Epiſtolas, cum aliis aliorum dictis & ſcriptis, quæ neſcio quorum deſidie an injuria truncata perierunt.

3. Ὑπολαμβάνω, *arbitror*] Recte cohærent iſta, nec manu opus interpoli

4. Ὅλως, *omnino*] Gloſſæ Cyrilli · ὅλως, *toto. omnino.*

5. Ὅπως, *ubi*] Eſt hæc ipſius Doſithei verſio. itaque ex libro ejus ſcribendum eſt, ὅπου.

Εὐτύχως, *feliciter*] MS. habet εὐτύχων. Latinum nomen mutatum á librario eſt. Salluſtius Rhetor apud Curt. Pichenam Notis ad Tacitum: *Ego Salluſtius legi & emendavi Romæ fœlix, Olibrio & Probrino conſulibus, in foro Martis controverſias declamans oratori Endelechio. Rurſus Conſtantinopoli recognovi, Cæſario & Attico conſulibus.* Solens hic & celebris ſive Helleniſmus, ſive Ebraiſmus.

7 Καταλείπῃς καὶ ὑπόδειγμα, *relinquas & exemplum*] Delendæ ſunt particulæ, καὶ, &, ſi nihil deſit.

8. Ἀρξώμεθα] Cujacius inferius emendavit ἀρχώμεθα. ſed ἀδιάφορον.

9. Ἑρμηνεύειν] Interpretatum oportuit, *interpretando*, non *interpretari.*

10 Ἑνὸς ἑκάστου, MS. ὡς ἕκαστοι.

11. *Sequitur hominibus*] Græcum hoc loquendi genus Latium non agnoſcit, quod quidem ego ſciens ſim. Pro eo apud probatos ſcriptores obſervatum eſt *comitari alicui.*

12. Ἀπὸ

quitur hominibus, ab eo principe fuit & loquela. propterea neceſſario ſunt legenda & memoriae tradenda, ſi tamen volumus Latine loqui vel Graece ſine vitio. ſic incipiamus.

λουθεῖ ἀνθρώποις, [12] ἀπὸ τούτου τοῦ ἄρχοντος ἐγένετο καὶ λαλιότης. διὸ ἀναγκαίως εἰσὶν ἀναγνωςέα καὶ μνήμῃ παραδοτέα, [13] εἰ μέντοι θέλομεν Ῥωμαϊςὶ λαλεῖν ἢ Ἑλληνιςὶ χωρὶς αἰτίας. οὕτως ἀρξώμεθα.

2. Petente quodam, ut militaret, [16] Adrianus dixit, Vbi vis militare? Illo dicente, in praetorio, Adrianus interrogavit, quam ſtaturam habes? dicente illo, Quinque pedes & dimidium,

2. [14] Αἰτοῦντός τινος, ἵνα [15] ςρατεύηται, Ἀδριανὸς εἶπεν, [17] Ποῦ θέλεις [18] ςρατεύεσθαι; Ἐκείνου λέγοντος, εἰς τὸ πραιτώριον, Ἀδριανὸς ἐξήτασεν, ποῖον μῆκος ἔχεις; [19] λέγοντος ἐκείνου, [20] Πέντε πόδας καὶ ἥμισυ, Ἀδρια-

12. Ἀπὸ τούτου τοῦ ἄρχοντος ἐγένετο καὶ λαλιότης] Mendum ineſt loco, quod ſine ope auxilio alius codicis haut temere eluas, præterquam cum Ampliſſimo Lectio punctandum cenſeas poſt nomen ἀνθρώποις, ut iſta verba integram periodum abſolvant. quod ego verum arbitror.

13. Εἰ μέντοι] Latinius, meo quidem animo, contuliſſet *ſi quidem*, quam *ſi tamen*.

14. Αἰτοῦντός τινος, ἵνα ςρατεύηται] Legitimæ ſtaturæ hominem, id eſt, quinque pedum & ſex unciarum, qui legi optabat inter prætorianos, jubet Adrianus exſpectare tertium ſtipendium, hoc eſt, tertium annum, & interim militare inter urbanas cohortes.

15. Στρατεύηται] Stephani codex, ςρατεύσῃ.

16. Adrianus dixit] Stephani codex, *Hadrianus reſpondit*.

17. Ποῦ] Cujacianum hoc eſt. Nam in MS. libro legitur ποῖ ſæpe hæ particulæ inter ſe mutarunt. Nunc unum locum proferam ex Pythagoræ χρυσοῖς ἔπεσι.

Πῆ παρέβην; τί δ' ἔρεξα; τί μοὶ δέον οὐκ ἐτελέσθη; Apud Suidam & in vet. ed. ποῖ παρέβην; quod genuinum eſt. Alibi Suidas: πόθεν, ποῖ, ἐπὶ πάσης μεταβολῆς τοῦτο ληπτέον, ὥς φησιν Ἀριςοτέλης. Fallit ergo Heſychius diſcriminans: ποῖ, εἰς τίνα τόπον. τὸ δὲ ποῦ, ἐν τίνι τόπῳ.

18. Στρατεύεσθαι] Stephani codex, ςρατεῦσαι.

19. *Λέγοντος ἐκείνου, dicente illo*] Hæc ut adicerem, ſenſus poſtulavit.

20. Πέντε πόδας καὶ ἥμισυ] Milites olim non tantum ætate aut fortitudine, ſed etiam corporis ſtatura æſtimabantur. Qua de re videndus Cujacius *Obſerv. lib. XXI. cap. 5.* ubi hanc ſententiam & emendavit pariter, & explicavit Ænigma Symposii. ſub lemmate MILES PODAGRICVS, quod & MS. S. Galli adgnoſcit, nec P. Pithœus intellexit, nec Joſephus Caſtalio. Reperio & paganos ita & æſtimatos, ob formam corporis ſcilicet. Nam corporis magnitudo requiritur, ut quis pulcer dicatur. Ariſtoteles *Ethic. Nicomach. lib. IV. cap. 7.* ὥσπερ καὶ τὸ κάλλος ἐν μεγάλῳ σώματι. οἱ μικροὶ δ' ἀςεῖοι καὶ σύμμετροι, καλοὶ δ' οὔ. Adeundi ſunt Interpretes. Hinc Nicephorus Calliſtus, ubi de Salvatoris effigie & forma diſſerit, etiam ſtaturæ facit mentionem, quam priſci obſervitaverunt. Verba ejus Latina apponam ex interpretatione Jo. Langii: quia Græcus codex needum in manus meas pervenit. *Eccleſiaſt. hiſt. lib.* I. *cap.* 40. *Porro effigies formæ Domini noſtri Jeſu Chriſti, ſicuti a veteribus accepimus, talis propemodum, quatenus eam craſſius verbis comprehendere licet, fuit. Egregio is vividoque vultu fuit. Corporis ſtatura ad palmos prorſus ſeptem, &c.* Per *palmos*, credo, pedes intellegit; aut in numero mendum eſt. quod ut ſuſpicer, facit Epiſtola fictitii Lentuli ad S. P. Q. R. quam pravatam edidit Laziardus *Hiſtor. univerſ. cap. 12.* Nam manu deſcripta penes me ſervatur, in qua legitur: *Homo quidem ſtatura procerus, ſcilicet XV. palmorum & medii, ſed ſpectabilis; vultum habens venerabilem.* Alter itaque ex altero emendandus: & quidem ille ex iſto, reponendaque nota, quæ interiit, ad iſtam faciem, ιζ. Quæ ſtatura non mira, nec admodum ſingularis. Legimus namque apud Alamannos legitimam mancipiorum menſuram fuiſſe palmorum amplius XIIII. Reſtituendum ea de re caput in Lege Ripuariorum, quod omiſſum & addendum eſt in editione Herolti. Lemma in MS. Schobingeri codice præponitur hujusmodi: *Qualiter ſervi componendi ſint.* Sequitur: *ſi quis ſervum alienum occiderit, ſolidos XII. in capitale reſtituat, aut cum alio ſervo, qui habeat XIIII. palmos cum pollice replicato, & duos digitos in longitudinem, & tres ſolidos in alio pretio ſuperponat, quod fiunt ſimul ſolidi XV.*

Si quis Eccleſiaſticum ſervum vel regium occiderit, tripliciter componat, hoc eſt, XLV. ſolidis.

Eſt hoc caput penultimum, quod ex lege Ripuaria citat Meginfredus Chronicæ ſuæ *lib.* III. & Joh. Vadianus Antiquitatum Alamanniæ *lib.* II. Alamannis ſolens fuiſſe mancipia æſtimare ſtatura corporis, etiam hæc Charta docet, quæ ab Alamannis ſcripta in Alamannia

In Dei nomine: ego Cotauvina ancilla Dei, dono atque trado monaſterium ſancti Galloni, ubi ejus ſacrus requieſcit corpus. Et hoc eſt, quod ego in Lutinach viſura ſum habere, & in alio loco, qui dicitur Beſſinderf, & in locis, campis, ſilvis, & omnia quæ inibi

Ἀδριανὸς εἶπεν, [21] ἐν τοσούτῳ εἰς τὴν πολιτικὴν στρατεύου, καὶ ἐὰν καλὸς στρατιώτης [22] ἔσῃ, [23] τρίτῳ ὀψωνίῳ δυνήσῃ [24] εἰς τὸ πραιτώριον μεταβῆναι.

3. [26] Δι' ἐπιστολιδίου αἰτοῦντός τινος,

Adrianus dixit: Interim in urbana milita, & ſi bonus miles fueris, tertio ſtipendio poteris in praetorium [25] tranſire.

3. Per libellum petente quodam, ut

viſura ſum habere, & caſatos tres his nominibus, Ragingerius cum infantes ſuos his nominibus, Righero, Wantilone, Waltriche, & uxore ſua Faſtrata, & filio eorum Wolfrido, & ſervo ejus Iſamberto, & alio ſervo nomine Woto, & Haccone, qui eſt in concambio cum Wichardo, redemere ſe vult, det alium mancipium XI. manuum longum. Hi ſunt teſtes, qui præſentes fuerunt & ſignaverunt. ſig. Cotauvina, qui hanc traditionem fieri rogavit. ſig. Wichardi. ſig. Tuto. ſig. Wotahar. ſig. Amalger. ſig. Theotbald. ſig. Malirot. ſig. Tuilo. ſig. Wolfberti. ſig. Aſthari.

Ego itaque Albuinus clericus rogitus ab Cotauvina hanc cartam ſcripſi ſub die VII. Kalend. Octob. in anno I. regnante Carolomanno Rege.

In hac Charta illud obſervatione non arbitror indignum, jure priſco Alamannorum Feminas donaſſe ſine tutoris indicato nomine, quod jure tamen hodierno illorum exigitur, ſi vel donatum vel legatum ratum eſſe debeat. *Caſatorum, Caſalium*, & *Caſalorum* ſæpe meminere veteres Chronographi, & Chartæ, quibus, ni fallor, libertini generis homines & coloni intelleguntur, qui conductum inhabitabant. Locantur enim hodieque villæ & caſæ certa redituum aut cenſus condictione, nec una locationis ſpecie. Diverſi autem erant ab illis ſervis, quos hodie vulgus Alamannorum *Laibaigenleuth* vocat. Sed ad Adriani ſententiam redeamus, cum qua conferantur, quæ Spartianus ſcribit in ejus vita: *De militum etiam ætatibus judicabat, ne quis aut minor, quam virtus poſceret, aut major, quam pateretur humanitas, in caſtris contra morem veterem verſaretur.*

21. Ἐν τοσούτῳ εἰς τὴν πολιτικὴν στρατεύου] Stephanus ἐν τόσῳ ἐν τῇ πολιτικῇ στρατείᾳ. MS. ἐν τοσαύτῳ εἰς τῇ πολιτικῇ στρατεύου: *in urbanam milita.* Qui Vrbani, qui Prætoriani milites, notum.

22. Ἔσῃ] Stephani codex, γένῃ.

23. Τρίτῳ ὀψωνίῳ] Idem codex, τρίτῳ βαθμῷ. Renutat Doſitheus. nam βαθμὸς, ut Etymologus tradit, eſt ἡ ἐφ' ἕνα τῆς φάλαγγος στάσις. Ὀψώνιον vero *ſtipendium* ſignificat, ſeu, ut Martianus JC. loquitur, *meritum militiæ.* Gregorius Nazianzenus in Julianum: Ὀψώνιον, τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον καὶ αἱ ὑπάρχουσαι ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεαί. Adeundus Sudas. Ponitur pro ipſo ſtipendii tempore ſeu militiæ, quod annuum erat. Capio ita Gloſſas Cyrilli: χρόνος στρατείας, *ſtipendium.*

24. Εἰς τὸ πραιτώριον] Stephanus delet articulum.

25. *Tranſire*] Stephanus, *tranſcendere.*

26. Δι' ἐπιστολιδίου αἰτοῦντός τινος, ἵνα τὸν ἴδιον ἀπελεύθερον ἀπολέσῃ] Inter cauſas ſervitutis Accurſius numerat, ut celeberrimam, ingratitudinem liberti adverſus patronum, *ad §. ſervi autem, Inſtit. de jur. perſon.* Ob hanc enim a patrono in ſervitutem revocari poteſt, *l. 6. in fi. D. de in integ. reſt. §. 1. Inſtit. de cap. dimin. l. pen. C. de oper. lib. l. 2. C. de libert. & eor. liber.* Ad quas & ſimiles leges Juſtinianus nos remittit in *Novell.* LXXVIII. *cap. 2.* aiens: *Ex quibus liberti tale aliquid agentes rurſus & ſervitutem ſuſtinent ſecundum de his ſcriptas leges, & reſtituuntur priori conditioni.* Et pulcer eſt locus Taciti *lib. XIII. Annal. Actum eſt in ſenatu de fraudibus libertorum, efflagitatumque, ut adverſus male meritos revocandæ libertatis jus patronis daretur.* Addit deinde rationem: *Quia criminum manifeſti merito ad ſervitutem retrahuntur, ut metu coërceantur, quos beneficia non mutaviſſent.* Idque etiam apud Athenienſes receptum fuiſſe teſtatur Val. Maximus *lib. II. cap. 6.* Verum enim manus injectio non aliter, quam ſententia judicis, permiſſa fuiſſe videtur inde, quod accuſatio ingrati data ſit patronis ex Ælia Sentia, ut conſtat ex *l. 70. D. de V. S.* Quæ accuſatio Græcis dicitur ἀποστάσιον. Pollux *lib.* III. *cap. 8.* Καὶ Δημοσθένης φησὶν ἐξελευθερικοὺς νόμους, καὶ ἀπελευθερικοὺς νόμους. κατὰ μέντοι τῶν ἀποστάντων, ἀποστασίου δίκη ἐστί. Et *lib. VIII. cap. 1.* Ἀποστασίου δὲ δίκη, κατὰ τῶν ἀφισταμένων ἀπελευθέρων. Etymologus. Ἀποστάσιον ὄνομα δίκης ἐστὶ, κατὰ τῶν ἀπελευθερωθέντων δεδομένης τοῖς ἐλευθερώσασιν, ἂν ἀφίστανται ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἕτερον ἐπιγράφονται προστάτην, καὶ ἂν ἃ κελεύουσιν οἱ νόμοι ποιεῖν τοὺς ἀπελευθέρους τοῖς ἀπελευθερώσασι, μὴ ποιῶσιν. τοὺς μὲν ἁλόντας πάλιν ἔδει δουλεύειν, τοὺς δὲ νικήσαντας, τελέως ἤδη ἐλευθέρους εἶναι. Eadem Harpocration, eadem & quædam alia Sudas. An vero ex eadem Lege Ælia Sentia prodita ſit pœna ſervitutis, dubitari video. Et primus quidem Cujacius variis modis leges a Doctoribus allatas contorquere cœpit *Obſervat. lib. X. cap. 33. & lib. XXI. cap. 6.* Quoniam ea lege querenti patrono de ingratitudine liberti alia ratione ſatisfieret, veluti liberto damnato in lautumias, ut in hac ſententia Adriani, in qua patronus ex cauſa ingratitudinis libertum duxerat in lautumias ſecundum legem Æliam Sentiam. Verum & huic & aliis omnibus objectionibus parata erit reſponſio, ubi prius abs te, Eruditiſſime & Conſultiſſime Gœddæe, quem jure ac merito laudo, uti in aliis hac ipſa die, ita hoc meliora edoctus fuero, qui jam feliciter incœpiſti in præclariſſimo commentario tuo *ad l. heredis, 65. D. de verbor. ſignif.* Poſtulavit autem paulo poſt iſte patronus, ut eidem liberto adimeretur congiarium quod libertinorum civium Romanorum tribus ferebant de publico ex liberalitate Principis, cui Adrianus reſpondit, improbum eſſe deſiderium ejus, qui poſtulat, de quo jam ante vindictam ſumſit, quemque damnavit in lautumias, detrahi ei & congiarium, quo tolerat vitam

ut ſuum libertum perderet, quem ante tempus juſſu praefecti aerarii ſecundum legem Aeliam Sentiam in lautumias miſerat, & modo congiarium hujus peteret, Adrianus dixit: Quid quaeris hominem perdere & congiarium auferre, ex quo jam judicatus es? improbus es.

4. Petente quodam de ſuo filio,

[27] Ἵνα τὸν ἴδιον ἀπελεύθερον ἀπολέσῃ, ὃν πρὸ χρόνου [28] κελεύσει ἐπάρχου γαζοφυλακίου κατὰ νόμον Αἴλιον Σέντιον [29] εἰς λιθοτομίας βέβληκε, καὶ νῦν τὴν [30] ἐπίδοσιν αὐτοῦ ᾐτεῖτο, Ἀδριανὸς εἶπεν· τί ζητεῖς ἄνθρωπον ἀπολέσαι, καὶ τὴν ἐπίδοσιν ἀφαιρεῖσθαι, [31] ἀφ' οὗ ἤδη [32] ἐξεδικήθης; ἀναιδὴς εἶ.

4. [33] Αἰτοῦντός τινος περὶ ἰδίου υἱοῦ, [34] ὅτι

vitam ſuam, quia necare eum velle videtur, ut eſt in *l. 4. D. de agnoſc. & alend. lib. &c.*

Διὰ ἐπιστολιδίου αἰτοῦντος: *per libellum petente*] Stephani codex, διὰ βιβλιδίου ἀξιοῦντός τινος: *per lib. poſtulante quodam.*

27. Ἵνα τὸν ἴδιον ἀπελεύθερον ἀπολέσῃ] Stephanus totum locum, nonnullis omiſſis, ita legit: ἵνα ἀπελεύθερον αὐτοῦ κολάσῃ, ὃς πρὸ χρόνου εἰς λιθοτομίας καταδεδικασθὲς, μετὰ ταῦτα τὴν ἐπίδοσιν αὐτοῦ ᾐτεῖτο. *Vt libertum ſuum puniret, qui ante tempus in lautumias damnatus, poſtea congiarium ſuum petebat.* Sed hæc ſenſu carent, ſi quis mihi ſenſus. MS. pro ᾐτεῖτο, habet ιητι. . . ex quo Cujacius fecit αἰτοῦντι. verum cum idem ſcriptus codex legat *peteret*, verior videtur Stephani lectio.

28. Κελεύσει ἐπάρχου γαζοφυλακίου] Atqui de ingratis libertis notio ſolet eſſe præfecti urbi? Cujacius putat, id eo factum, quod libertus patronum apud præfectum ærarii calumniatus eſſet.

29. Εἰς λιθοτομίας, *in lautumias*] Ita MS. an legendum, εἰς λατομίας? Gloſſæ Cyrilli: λατομίαι, *hac Latomia, ſingulare non habet*, In Gloſſis B. Germani: *Lapidicina*, λατομία. Pro quo Λατομεῖον eſt in Gloſſis Cyrilli. Auctor Hermeneumatum: *Latomus, lapiducaſor. Lapicidina, locus, ubi caduntur lapides.* Porro priſcam orthographiam in voce *Lautumia*, etiam Cujacius probavit. Hinc emendandus Iſidorus *Origin. lib. V. cap. ult Eſt & Lautumna ſupplicii genus ad verberandum aptum, inventum a Tarquinio Superbo ad pœnas ſceleratorum. Iſte enim prior lautumnas, tormenta, fuſtes, metalla, atque exilia adinvenit, & ipſe prior ex regibus exilium meruit.* legendum ex MS. *lautumia*, & *lautumias*. duo item MS. inibidem pro *prior* habent *primus*, utroque in loco.

30. Ἐπίδοσιν, *congiarium*; Gloſſæ B. Germani: *Congiarium* ἐπίδοσις ἐπὶ τῶν νόμων, δωρεά. hoc eſt, *Congiarium in legibus dicitur* ἐπίδοσις, *vel* δωρεά. Gloſſæ Cyrilli: δωρεὰ Καίσαρος, μέτρον οἴνου ἑξάξεστον. *Congiarium.* Recte; nam & alibi Ἑξάξεστον, *congiarium.* Iſidorus *Orig lib XVI cap. pen. Congium autem a congiendo, id eſt, per augmentum creſcendo vocatur. Vnde poſtea pecuniæ beneficii gratia dari cœpta, congiarium appellatum eſt. Vnusquisque enim ſui temporis Imperator favorem populi captans. adjiciebat, ut largior videretur in donis.* Quod de Adriano ſcribit ex[illegible] Spartianus in ejus vita. *Et ad comprimendam* (ait) *de ſe famam, congiarium duplex præſens populo dedit ternis jam per ſingulos aureis ſe abſente diviſis.* Ad hanc Principum donationem reſpexiſſe videtur Phavorinus: ἐπίδοσις, ἡ προὶξ, καὶ ἡ αὔξησις, καὶ προσκοπή, καὶ προσθήκη λέγεται, καὶ ἡ χάρις. Sudas videtur ὀψώνιον appellare: ὀψώνια, κέρδη, χαρίσματα. Apud Latinos *donativum* nominatur, quo de infra dicam; item *Commoda & Liberalitates Principum.* Scævola *l. Patronus 35. in pr. D. de legat. li.* III. *An & commoda, & principales liberalitates, quas libertus ex eadem tribu usque in diem mortis ſuæ conſecuturus fuiſſet, ſi ei ea tribus ſecundum voluntatem patroni ſui tunc comparata eſſet.* Vetus Inſcriptio Romana apud Aldum Manutium:

TRAJANO AVG. GERMANICO DACICO. PON. MAX. TRIB. POT. VI. IMP. IIII. COS. V. P. P. TRIBVS XXXV. QVOD LIBERALITATE OPTIMI PRINCIPIS COMMODA EARVM ETIAM LOCORVM ADJECTIONE AMPLIFICAVIT.

Referebantur autem libertini cives Romani in tribus urbanas, a quibus annonæ teſſeras frumentarias. & panes civiles beneficio Principis accipiebant. Videndus Cujacius *Obſerv. lib. VII. cap. 14. lib. X. cap. 37. in fin. & d. lib. XXI. cap. 6.*

31. Ἀφ' οὗ, *ex quo*] Stephani codex ἐξ οὗ, *de quo.*

32. Ἐξεδικήθης; ἀναιδὴς εἶ: *judicatus es? improbus es*] Idem codex: ἐξεδικήθης, ἀναιδής; *vindicatus es impudens?*

33. Αἰτοῦντός τινος περὶ ἰδίου υἱοῦ,] Cum obligatio ad ἀντίδωρα ſit naturalis, *l. 25. §. conſuluit, 11. D. de heredit. petit. & arg. l. 34. §. 1. D. de furt.* hinc liberi parentes ſuos vice mutua alere debent, *l. 5. in pr. & §. parens, 16 D. de agnoſc. & alend. liber. l. 1. C. de alend. liber. &* Βασιλικῶν *lib. XXXI.* Quo pertinent, quas congeſſit ſententias Cujacius *Obſervat. lib. XXI. cap. 7.* & Gothofred. *ad d. l. 1.* Quibus addenda Demoſthenis *orat. 1. in Ariſto. Legem eſſe naturæ, parentes alere, quæ beſtiis & hominibus poſita ſit.* Quam legem in hac ſententia propoſuit Adrianus. nam cum ſe a filio valitudinarium & egenum neglegi, neque exhiberi quereretur pater. qui in eum omnia bona ſua inſumſerat Imperator filio dixit: Φύλασσε τὸν πατέρα σου: διὰ τοῦτο γάρ σε ἐγέννησεν. Adeo autem liberi parentes

ægrotos

[34] ὅτι αὐτὸν ἠμέλει ἀσθενοῦντα καὶ πενόμενον, καὶ τρέφειν μὴ [35] θέλει, [36] ἐν ᾧ ἁπάσας τὰς οὐσίας αὐτοῦ δεδαπανήκει. Ἀδριανὸς εἶπεν τῷ νεανίσκῳ, Φύλασσε τὸν πατέρα σου [διὰ τοῦτο γάρ σε ἐγέννησεν] καὶ Φρόντισον [38] οὖν μὴ πάλιν περὶ σοῦ πρός με [39] μέμψηται.

5. [40] Κωδικίλλους [41] τίς ποτε Ἀδριανῷ [42] παρέδωκεν, δι᾽ ὧν ἔφασκεν πλείονας εἶναι δανειστὰς, οἵτινες [43] ἀδίκους τόκους [44] ἐξεπράξουν, ἐν οἷς τινας εἰς δηνάρια χίλια ἐξ αὐτῆς ἡμέρας δηνάρια ἑκατὸν ὑποστέλλειν, καὶ παρεκτὸς ἑκατοστὰς λαμβάνειν, [45] καὶ τὸ αὐτὸ πάλιν δανείζειν. Ἀδριανὸς εἶπεν, [46] ὁ ἐξοχώτατος ἀνὴρ ἔπαρχός μου [47] περὶ τούτου πραγματος ἐκλινάσει, καὶ ἐπαγγελεῖ μοι.

quoniam eum neglegeret valetudinarium & pauperem, & paſcere nollet, in quo omnes facultates ſuas expenderat: Adrianus dixit juveni: [37] Cuſtodi patrem tuum [ideo enim te genuit] & cura igitur, ne iterum de te apud me queratur.

5. Codicillos quis Adriano tradidit, per quos dicebat plures eſſe feneratores, qui iniquas uſuras exigebant, in quibus quoſdam in denarios mille ex ipſa die denarios centum ſubducere, & extrinſecus centeſimas accipere, & eaſdem iterum fenerari: Adrianus dixit, eminentiſſimus vir praefectus meus de ea re excutiet, & renuntiabit mihi.

6. Per

ægrotos & egenos alere debent, ut ſi hoc facere neglegant, juſta hæc ſit cauſa exheredationis, ut eſt in *auth. liberi, C. de epiſcop. audient. & Novell. CXV. cap. 3.* & exſertius in Baſilicis, ut docuit Cujacius *ad Novell. XVIII.* verius certe, quam in *Obſervat. 7. lib. XXI.* ubi negat umquam ſeveram hanc ſententiam dictam inter parentes & liberos. Quin & inter Theologos ſunt, qui legem Divinam *Deuteron. XXI.* huc extendant, ut filius, qui parentem alere nolit, ad judicem adduci poſſit, ibique reus peractus lapidibus obrui.

34. Ὅτι αὐτὸν, *quoniam eum*] Stephan. ὅτι αὐτὸν, *quod ſe.*

35. Θέλει] MS. θέλοι.

36. Ἐν ᾧ ἁπάσας τὰς οὐσίας αὐτοῦ δεδ. *in quo omnes facultates ſuas expenderat*] Stephan. εἰς ὃν πᾶσαν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ δεδ: *in quem omnem ſubſtantiam ſuam conſumſerat.*

37. *Cuſtodi*] Stephan. *Tuere.*

38. Οὖν, *igitur*] Deſunt Stephano. Legendum, οὐ μὴ.

39. Μέμψηται] MS. μέμφηται.

40. Κωδικίλλους τίς ποτε Ἀδριανῷ παρέδωκεν,] Cum eſſent feneratores, qui exempli gratia creditis mille aureis, ex ea ſumma eodem momento ſubducerent C. & nihilo minus in aureos mille cautione concepta integræ ſummæ uſuras legitimas in ſingulos annos ſtipularentur, id eſt, CXX. quæ ſunt uſuræ centeſimæ, & anno quoque vertente debitam uſuram centeſimam in ſortem redigerent, ea de re juſſit Adrianus præfectum prætorio cognoſcere, & ad ſe referre. Verba Adriani, ut ea Cujacius reſtituit *Obſervat. lib. XXI. cap. 9.* adſcripſimus. Quid autem, re cognita, judicaverit Adrianus, non exprimitur. Putat Cujacius, ut in ſpecie propoſita creditori debeantur tantum DCCCC. & uſura centeſima ejuſdem ſummæ, quoad uſura æquaſſet DCCCC. Rationes petendæ ex *d. c. 9.*

41. Τίς ποτε, *quis*] Stephani codex, τὶς, *quidam.*

42. Παρέδωκεν, *tradidit*] Idem ἐπέδωκεν, *porrexit.*

43. Ἀδίκους τόκους, *iniquas uſuras*] MS. ἀτόκους τόκους *innuſuras uſuras.* particulæ non ſemper ſunt στερητικαὶ, ſed interdum αὐξητικαί.

44. Ἐξεπράξουν, ἐν οἷς &c.] MS. ἐξεπράξεον, εἰς χρυσίνους ἐξ αὐτῆς ἡμερῶν ὑποστειλεῖν: *in denarios centum ex ipſis dierum centum ſubducere.* Emendo, ἐξεπράξεον, ἐν οἷς τίνας εἰς χρυσίνους χιλίους ἐξ αὐτῆς χρυσίνους ἑκατὸν ὑποστειλεῖν: *exigebant, in quibus quoſdam in denarios mille ex ipſa denarios centum ſubducere.* χρύσινος non eſt, *denarius*, ſed *ſolidus*, ut in Gloſſis Cyrilli exponitur, id eſt, aureus. Phavorinus, cujus auctoritas mihi non ſemper ſpernenda: habet enim a veteribus, quæ fruſtra alibi quæras: ἀφ᾽ οὗ καὶ ἄνθινος στέφανος, ὁ ἐξ ἀνθέων· ὥσπερ χρύσινος στατὴρ δηλονότι, ἢ τοιοῦτόν τι ἐκ χρυσοῦ. ἀλλὰ τὸ μὲν ἄνθινος, εἰ μὴ τὸ στέφανος ἔχει προσκείμενον, εὐτελές (L. ἀτελές) ἐστι. τὸ δὲ χρύσινος, μόνον ἀεὶ λέγεται, καὶ δηλοῖ νόμισμα ἐκ χρυσοῦ. Syneſius *epiſt. 129.* ἐδεξάμην χρυσίνους ἑξήκοντα. ἐξ αὐτῆς imperite redditur *ex ipſa.* Gloſſæ: ἐξ αὐτῆς, *actutum, e veſtigio.*

45. Καὶ τὸ αὐτὸ πάλιν δαν.] Impenſior Stephani lectio, καὶ τὰ αὐτὰ χρήματα πάλιν δαν: *& eandem pecuniam rurſus fenerare.*

46. Ὁ ἐξοχώτατος ἀνὴρ ἔπαρχός μου] Stephan. pro μου legit ἐμός. MS. ὁ ἐπισημότατος ἔπαρχός μου: *vir clariſſimus præf.*

47. Περὶ

6. Per libellum petente quodam, eſſe ſibi [49] facultatem equeſtris dignitatis, ſed cum equum publicum peteret, praeteritum eum fuiſſe ante biennium decreto praefecti uno anno municipio excedere, [52] quoniam crimen intervenerat, quod ſervi concitaverant: Adrianus dixit: Qui equum petit publicum, emendatus eſſe debet; cetera autem vitae tu probabis.

6. [48] Δὶ ἐπιςολιδίου αἰτοῦντός τινος, εἶναι αὐτῷ περιουσίαν ἱππικῆς ἀξίας, ἀλλ' ὅτε ἵππον δημόσιον ᾐτεῖτο [50] παραλελειμμένον αὐτὸν εἶναι πρὸ διετίας ἀποφάσει ἐπάρχου ἑνὶ ἐνιαυτῷ [51] πολυδρίῳ ἐκχωρίσαι, [53] ἐπειδὴ διαβολὴ παρεισεληλύθει, ἣν δοῦλοι παρώξυναν. Ἀδριανὸς εἶπεν, ὅς τις ἵππον αἰτεῖ δημόσιον, [54] διωρθωμένος εἶναι ὀφείλει· τὰ λοιπὰ δὲ [55] ζωῆς σὺ δοκιμάσεις.

7. Petente quodam permitti ſibi

7. [56] Αἰτοῦντός τινος ἐπιτραπῆναι αὐτῷ

47. Περὶ τούτου πράγματος ἐκτίνασε] Nihil, quod Cujacius putavit, deeſt. legendum etenim, ἐκτινάσει, excutiet. Stephani lectionem, ἐδίκασεν, καὶ ἀπαγγέλλει μοι, judicabit, &c. qui ſe præferre poſtulat, adhuc, *Ignorat, quid diſtent ERVA lupinis.*

48 Δὶ ἐπιςολιδίου αἰτοῦντός τινος, εἶναι αὐτῷ περιουσίαν &c.] Qui petit equum publicum, equeſtris ordinis fieri deſiderat. Idcirco quod Vlpianus *Regular. tit.* 7. §. 1. ait, *ut ab Imperatore equo publico honoretur*, Gajus dixit, *ut equeſtris ordinis fiat*, *l. nuper.* 42. *D. de don. inter vir. & uxor.* Hinc Dionyſius Allcarnaſſæus tranſvectionem equitum vocat πομπὴν τῶν ἐχόντων δημόσιον ἵππον. Non recte ergo Sudas ab honore ſeparavit ſcribens: δῶρα καὶ δωρεὰ διαφέρει. δωρεαὶ μὲν γὰρ, αἱ σιτίσεις, καὶ αἱ προεδρίαι, καὶ αἱ ἀτέλειαι, καὶ τὸ ἱερᾶσθαι, καὶ ὅσα ἄλλα λαμπρύνει ἄνδρας. δῶρα δὲ, χρυσὸς, ἄργυρος, ἵπποι, ἀνδράποδα, καὶ ὅσα ἑρμηνεύει πλοῦτον. δῶρα μὲν τὰ δωροδοκίᾳ διδόμενα, δωρεὰν (L. δωρεαὶ) δὲ ἐπὶ τιμῆς. Ἵππους intelligitur δημοσίους, qui in recognitione perſæpe adimebantur ob ſuſpicionem criminis. Suetonius *Caligula: Equites Romanos ſevere curioſeque, nec ſine moderatione recognovit, palam ademto equo, quibus aut probri aliquid aut ignominiæ ineſſet.* Quod aperte confirmat Adriani hæc ſententia, ex qua etiam illud intellegimus, in eo, qui equeſtrem dignitatem & ordinem ambit, duo deſiderari, cenſum, qui eſt CCCC. M. æris, & probitatem morum. Qua de cauſa iſte, qui equum publicum petebat ab Adriano, dicebat ſe ante biennium in tranſvectione fuiſſe præteritum, quod ſententia præfecti juſſus eſſet civitate annum exſulare, ſed petere ſe ab Adriano, ut animadverteret, id ſibi contigiſſe crimine per calumniam intentato opera ſervorum, cujus quidem reatus Adrianus inſuperhabita ratione, definit, ſibi ſatis fore, ubi cetera vitæ ſuæ bonis moribus & honeſtati reſpondere poſſet evincere. Plura Cujacius *Obſervat. lib.* XIV. *cap.* 44. & *lib.* XXI. *cap.* 9. quibus addi poſſunt ea, quæ Doctiſſimus Rævardus ſcripſit *Varior. lib.* II. *cap.* 15. & Clariſſimus Lipſius *Comment. ad lib.* II. *Annal. Taciti.*

Δὶ ἐπιςολιδίου αἰτοῦντός τινος, *per libell. petente q.*] Stephanus διὰ βιβλίου λέγοντός τινος, *per lib. dicente quodam.* Ineptius longe verba illa, διὰ βιβλίου, conjungit ſuperioris ſententiæ verbo ἀπαγγέλλει.

49. *Facultatem*] Stephani codex, *ſubſtantiam.*

50. Παραλελειμμένον αὐτὸν, *præteritum eum*] Idem codex, παραλελεῖφθαι αὐτὸν, *prætermiſſum ſe eſſe.*

51. Πολυδρίῳ ἐκχωρίσαι, *municipio excedere*] Vertere debebat, *præteritum ſe fuiſſe ante biennium, cum decreto præfecti unum annum municipio exceſſiſſet.* MS. habet: *mun. eſcedere:* Gloſſæ Cyrilli: ἐκχωρῶ, *excedo, ecedo.*

52. *Quoniam*] MS. *quomodo.* e compendio ſcribendi.

53. Ἐπειδὴ διαβολὴ παρεισεληλύθει, ἣν δοῦλοι παρώξυναν. *Quoniam crimen intervenerat, quod ſervi concitaverant*] Stephani codex διαβολὴν δουλίαν ἣν αὐτοὶ παρώ: *ſecurum crimine, quod ipſi concitaverunt.* Scripſit Doſitheus, ἐπειδὴ διαβολὴ δουλικὴ παρῆς. ἣν αὐτοὶ παρ. *quoniam crimen ſervile ſecutum fuerat, quod ipſi concitaverant.* Crimen pro criminatione, calumnia. Gloſſæ B. Germani: *Crimen*, ἔγκλημα, διαβολή. *Et Cyrilli:* διαβολὴ, *obtrectatio, criminatio, crimen.* Frequenter ita veteres, Plautus, Cicero, Livius, Gellius, JCi, Propertius:

Quid tantum merui, quæ te mihi crimina mutant?

i. quis me ita adverſum te criminatur, ut me oderis? Pro παρώξυναν MS. codex habet, παρωξύνκισαν. idem pro eo *quod ſervi*, legit *quod emerui.* Reſcribendum eſt ἣν εἰς ἑαυτὸν δοῦλοι παρωξύντισαν, *quod in ſe ſervi concitaverunt.*

54. Διωρθωμένος εἶναι] MS. ἐξημαρτῆσθαι εἶναι. Corrige, ἐξημαρτημένος εἶναι. Illud διωρθωμένος, e gloſſemate natum eſt.

55. Ζωῆς σὺ δοκ.] Stephani codex, τοῦ βίου σου αὐτὸς δοκιμ.

56. Αἰτοῦντός τινος, ἐπιτραπῆναι αὐτῷ τὸν πατέρα ἑαυτοῦ.] Quidam in exſilium miſſus eſt, cujus filius Adriano ſupplicavit pro patre revocando. Adrianus, cum audiſſet patrem a præfecto exterminatum eſſe, reſpondit filio, ſe cauſam exſilii in Actis quæſiturum; indu-

bie

τῷ τὸν πατέρα ἑαυτοῦ [57] ἀπὸ ἐξορίας μετακαλέσασθαι· Ἀδριανὸς εἶπεν, ἀπὸ τίνος ἐξώρισαι; Ἐκείνου λέγοντος, ὑπὸ ἐπάρχου, Ἀδριανὸς εἶπεν, ἄφες ὄψωμαι τὰ [59] ὑπομνήματα· σὺ δὲ φρόντισον ἐπανελθεῖν [61] πρός με.

patrem ſuum ab exilio revocari, Adrianus dixit: a quo [58] exiliatus eſt? illo dicente, a praefecto: Adrianus dixit: ſine videam commentarios: [60] tu autem cura reverti ad me.

8. [62] Λέγοντός τινος, ἑαυτὸν [63] περιγεγράφθαι ὑπὸ ἰδίων ἀπελευθέρων, καὶ ἔχειν ἴδια [64] ἐργαστήρια, ἐν οἷς αὐτοὶ πραγματεύονται [65] ἐκ τῶν αὐτοῦ χρημάτων, καὶ μηδὲν ἀπὸ ἐκείνων λαμβάνειν. [66] ὁ συνήγορος τῶν ἀπελευθέρων ἀπεκρίθη, ἐπὶ πολλῷ χρόνῳ αὐτοὺς τῷ πάτρωνι [67] αὐτῶν ἕνα ἕκαστον παρεσχηκέναι δραχμήν, καὶ ἔτι ἑτοίμους εἶναι παρέχειν, εἰ αὐτοῖς ἐπιτρέποι πραγματεύεσθαι.

8. Dicente quodam, ſe circumventum eſſe a ſuis libertis, & habere ſuas tabernas, in quibus ipſi negotiantur de ſuis pecuniis, & nihil ab illis accipere. ergo advocatus libertorum reſpondit, in multo tempore eos patrono ſuo unumquemque praeſtitiſſe denarium, & adhuc paratos eſſe praeſtare, ſi illis permitteret negotiari. Adrianus dixit:

bie ut, ſi ea gravior foret, exſul maneret. Solebant autem ei, qui vel in conſiſtorio principum, vel in auditorio præſidum aut magiſtratuum condemnabantur, in ſcripta vel commentarios publicos notari. Qua de re locus eſt reſtituendus apud Anſegiſum *lib.* II. *cap.* 29 ex bibliotheca S. Galli: *Magiſtratus autem, qui eadem ſtrumenta admiſerunt, & officiales, qui operam dederunt, monumentis intimentur, & donationes, vel cetera alienationes, actis intervenientibus, infirmentur.* ſed hæc erunt alterius loci.

57. Ἀπὸ ἐξορίας μετακαλ.] Stephani codex ἀπὸ ἐξορισμοῦ ἀνακαλέσασθαι. Gloſſæ B. Germani: *Exilium*, ἐξορισμός. *Relegatio*, ἐξορισμός. *Damnabilitas* κατάκρισις, ἐξορία. Gloſſæ Cyrilli: ἐξορία, *hoc exilium*. ἐξορισμός, ἐξορία ἐν νήσῳ, *deportatio*. Nam relegandi deportandique in inſulam quam Imperator aſſignaviſſet licentiam habuit præfectus urbi, *l.* 1. §. 3 *D. de offic. præf. urbi.* perpera vero & heic Doſithei tralatio. faciendum erat, *ut pater ſuus ab exilio revocaretur.*

58 *Exiliatus eſt*] Auctor Hermeneumatum: *Extorris, exiliatus.* Vtitur & Symmachus, quod notavi.

59. Ὑπομνήματα, *commentarios*] Gloſſæ Cyrilli: ὑπόμνημα, *commentarium, actum, commentum*, ſed de his, ut dixi, alias.

60. *Tu autem*] MS. *tu tamen.* ex nota, opinor.

61. Πρός με] Steph. πρὸς ἐμέ.

62. Λέγοντός τινος, ἑαυτὸν περιγεγράφθαι] Fabriles operæ ſeu artificiales, quæ quaſi in pecuniæ præſtatione conſiſtunt, *l* 6. *D. de oper. libert.* a libertis deben ſtipulari, ut ex iure annotarunt Zazius *Reſponſ.* I. *cap.* 3 Cujacius *Obſerv. lib.* XVII. *c.* 14. aut in ſingulas eas certa ſumma. *l. ult* §. 1. & 2. *D. Qui & a quibus manumiſſ.* Non autem prius exigi poſſunt, quam præteritæ fuerint, *l. ſi quis* 13. §. 2. & *l. quotiens*, 24. *D. eod.* itaque intellegenda *l.* 6. *C. eod.* Multo igitur minus plus exigi poterit, quam in ſtipulationem deductum fuerit. Quare patrono, qui operas ſtipulatus a libertis ſua impenſa, ut ſinguli denarium in die numerarent lucro illorum animadverſo, conqueſtus eſt apud Adrianum ſe a libertis ſuis fuiſſe circumventum, & petiit ſibi plus ab eis tribui, reſpondit Adrianus, ut ſi ſaperet, denario eſſet contentus, nec rurſus quereretur.

63. Περιγεγράφθαι] Legendum ex MS. ὑπονοθευθῆναι Gloſſæ Cyrilli: ὑπονοθεύω, *ſolicito, ſeduco, inlicio.* Heſychius etiam & Sudas νοθεύειν exponunt ἀπατᾶν.

64. Ἐργαστήρια, *tabernas*] Ita in Excerptis Stephani. Gloſſæ Cyrilli: ἐργαστήριον *taberna, officina.* B. Germani: *Officina*, συνέργιον, ἐργαστήριον, στατίων, περιποίησις, ἐργασία. Phavorinus: ἐργαστήρια, οἱ οἶκοι, ἔνθα ἐργάζονται οἱ χειροτέχναι, καὶ ἐργαστῆρας, ἐργάτας. Gloſſæ eædem *Tabernarius*, ἐργαστηριάρχης, κάπηλος. In Excerptis: *Officinatores*, ἐργαστηριάρχαι. Gloſſæ Cyrilli: ἐργαστηριάρχης, *tabernarius, inſtitor.* An huc pertinet, quod de Adriano Spartianus ſcribit, *Ergaſtula ſervorum & libertorum tulit.* Ex quibus & Doſithei verbis emendandus ſimul & intelligendus Gloſſarius: *Ergaſtulorum*, ἐλευθέρων. Φυλακῶν. *Ergaſtulorum*, τόποι ἐν οἷς πεδῆται ἐργάζονται. Legendum enim, ἀπελευθέρων φυλακῶν.

65. Ἐκ τῶν αὐτοῦ χρημάτων] MS. ἐκ τῶν αὐτῶν χρημ. Stephani codex, ἐκ τοῦ ἰδίου χρήματος: *de ſua pecunia.*

66 Ὁ συνήγορος τῶν ἀπελευθ.] Stephan. ὁ συνήγορος ὧν ἀπελευθ. Gloſſæ Cyrilli: συνήγορος, *advocatus, rogatus, patronus.* συνηγορία, *advocatio*, συνηγορῶ, *patrocinor*. B. Germani: *patronus cauſa*, συνήγορος.

67. Αὐτῶν] Stephanus αὐτοῦ.

68. Μέμ-

xit: Curate ergo ne iterum queratur: ſed & ipſe ſenſum communem habeat.

9. Per libellum dicente quodam, patrem ſuum confiſcatum eſſe, & ſibi decuriam ablatam eſſe, quam petit, & ſi qua alia fuiſſent juſta quae peteret: Adrianus inquiſivit, quando pater ſuus confiſcatus eſſet? Dicente illo, ante annos decem: Adrianus dixit: Quare non antea audiſti praefectum, & de hoc queſtus es? ſi enim coeperimus res male

Ἀδριανὸς εἶπεν, Φροντίσατε οὖν μὴ πάλιν [68] μέμψηται· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς νοῦν κοινὸν ἔχῃ.

9. [69] Διὰ βιβλιδίου λέγοντός τινος, πατέρα ἴδιον ἀποπεφισκῶσθαι, καὶ αὐτῷ [70] δικουρίαν [71] ἀφῃρῆσθαι, ἣν [72] ἀπαιτεῖ, [73] καὶ εἴ τινα ἄλλα γεγόνεισαν δίκαια αἰτοῦντος, Ἀδριανὸς ἐζήτησεν, πότε ὁ πατήρ σου ἀποπεφισκωμένος εἴη; λέγοντος ἐκείνου, πρὸ ἐτῶν δέκα, [74] Ἀδριανὸς εἶπε· διὰ τί οὐ πρότερον ἤκουσας τὸν ἔπαρχον, καὶ περὶ τούτου ἐμέμψω; [75] ἐὰν γὰρ ἀρξώμεθα πράγματα κακῶς ἢ καλῶς κεκρι-

68. Μέμψηται· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς νοῦν κοινὸν ἔχῃ] Ita recte emendavimus. Stephan. μέμψηται, κοινὸν νοῦν ἔχετε: *queratur, communem ſenſum habete.* quæ lectio profecto κοινὸν νοῦν μηδὲν ἔχει. Qui id neſcit, quod omnes ſciunt, communem ſenſum non dicitur habere. Quo ſenſu B. Hilarius *Fragmentis ex op. hiſt. Conſcientiam publicam* vocat, ſymbolum, quod populus Dei conſcire & conſciſcere debet. Inde homines bardi & inepti communi ſenſu carere dicuntur. Horat. *lib.* I. *ſat. 3.*

Simplicior ſi quis, qualem me ſæpe libenter
Obtulerim tibi, Mecænas, ut forte legentem,
Aut tacitum impellat, quovis ſermone moleſtus:
Communi ſenſu plane caret, inquimus. Videndus Phædrus *lib.* I. *fab. 7.*

69. Διὰ βιβλιδίου λέγοντός τινος, πατέρα] Decuriæ urbanæ, quæ ad inſtar militarium inſtitutæ ſunt, fuerunt certa corpora & collegia privilegiata, ut vocantur in *l. leges, 4. C. Th. de decur. urb. Romæ, & l. 2. C. eod.* Quod confirmatur auctoritate Gloſſarii, qui φατρίας vocat: *Decuria*, δεκανία, δεκὰς, καὶ φατρία. Earum privilegia & commoda capiebant librarii, fiſcales, cenſuales litterati homines, *l. 1. C. Th. d. t.* Qualis hic filiusfam. fuit, qui decuriam cum haberet quaſi militiam litteratam aut palatinam in quaſi caſtrenſi peculio, eam paſſus eſt ſimul cum omnibus patris ſui bonis ſententia judicis publicari, tamquam & ipſa eſſet in bonis paternis. qua de re cum poſt decennium queſtus eſſet, & ſibi eam decuriam adſereret, remotus eſt præſcriptione decennii, Adriano de auctoritate rerum judicatarum dicente pereleganter: ἐὰν γὰρ ἀρξώμεθα πράγματα κακῶς ἢ καλῶς κεκριμένα μετακαλεῖν, οὐδὲν τετελεσμένον ἔσται. Quo comprobari videtur regula Brocardica: *Semel cauſa judicata, ſive vera ſit, ſive falſa, non retractetur.* quod jure autem noſtro ſpeciale eſt in libertatibus datis, *l. 9. §. 1. D. de manum. vind. §. eadem lege, 3. in fin. Inſt. Qui & quibus ex cauſ. man. non poſſ.* Porrigi tamen poteſt in neglegentes: quia ſibi imputare debent, qui non contradixerint in ipſa cauſæ actione, *arg. d. l. 9. Jus enim civile vigilantibus ſcriptum eſt*, ait Scævola *in l. pupillus, 24. in f. D. Quæ in fraud. credit.* Et Impp. *in l. 2. C. de furt. Curate*, inquiunt, *cautius negotiari.* Vnde Adrianus ad filium, qui neglexerat præfectum adire, cum res adhuc integra eſſet, dixit: αὐτὸς σαυτῷ ὑστέρησαι. Adeundus Cujacius *Obſervat. lib.* XIV. *cap. 32.*

70. Δικουρίαν] Scribendum, δηκουρίαν. At Stephanus δεκάδα. Gloſſæ: δέκας, ἡ δεκανία, *decuria.*

71. Ἀφῃρῆσθαι] Stephan. ἀφηνῆχθαι.

72. Ἀπαιτεῖ] Ita Cujacius. MS. vero, ἀπήτι, *petebat.* emendo, ἀπήτει.

73. Καὶ εἴ τινα ἄλλα γεγόνεισαν δίκαια αἰτοῦντος, Ἀδριανὸς ἐζήτησεν,] Hæc verba quomodo propoſuimus, caſtigavit ita Cujacius *Obſervat. lib.* XXI. *cap. 10.* Inter ſcriptum librum, & Stephani codicem diſſidentes ſunt variantiæ. ſcriptus legit, καὶ εἴ τινα ἄλλα γεγόνεισαν δίκαια αἰτοῦντός τινος Ἀδριαν: *Et ſi qua alia fuiſſent juſta petente quodam Ad.* Sed Stephani editio, καὶ ἄλλα πολλὰ τοῦ ἰδίου δικαίου, ἅτινα αἰτοῦντος Ἀδριανὸς ἠρώτησεν: *Et multa alia ſui juris, quæ quum peteret, Hadrianus interrogavit.* Omnino videtur Doſitheus ſcripſiſſe: καὶ εἴ τινα ἄλλα πολλὰ ἐγεγόνεισαν τοῦ ἰδίου δικαίου, ἃ ἀπαιτοῦντος, (vel ἀνταιτοῦντος) αὐτοῦ Ἀδριανὸς ἐζήτησεν: *Et ſi qua alia multa fuiſſent ſui juris, quæ petente illo Adrianus inquiſivit.*

74. Ἀδριανὸς εἶπε, διὰ τί οὐ πρότερον ἤκουσας τὸν ἔπαρχον, καὶ περὶ τούτου ἐμέμψω;] Cauſam, quamobrem hæc verba Cujacius externarit, non quitus ſum capere. Pro illis verbis, ἤκουσας τὸν ἔπαρχον, *audiſti præfectum*, veritas ſententiæ exigit ut legamus, ἤλευσω πρὸς τὸν ἔπαρχον, *adiſti præfectum.* Fuit autem tum præfectus urbis Catilius Severus, ut teſtatur Spartianus *in Adriano.*

75. Ἐὰν γὰρ ἀρξώμεθα] Ita ſenſu volente reſtituimus. In MS. *quæ eperimus* eſt pro *cœperimus*: & ſupra contrario exemplo *ecus* pro equus. Sic in Gloſſario ubi excuſum eſt *Animecum*, legendum eſt, *Animæquum*, ἰσόψυχον.

76. Ἔσται]

κρίμενα μετακαλεῖν, οὐδὲν τετελεσμένον [76] ἔσαι. αὐτὸς [77] σαυτῷ ὑστέρησαι.

10. [78] Οὐρβικοῦ λέγοντος, Πριμίτιβον ἐλευθερῶσαι θέλοντα [79] δοῦλον ἴδιον, κεκωλυσμένον εἶναι ἀπὸ Ρεστούτης μητρὸς ὀρφανῆς [80] (εἰς ἀδικίαν γὰρ τῆς ὀρφανῆς τοῦτο γίνεσθαι, [81] εἶναι γὰρ αὐτὸν πραγματευτὴν αὐτῆς, [82] καὶ δι' αὐτὸν τὰ πράγματα τῆς ὀρφανῆς διοικούμενα.) Ἀδριανὸς [83] ἐζήτησεν, ποίας ἡλικίας ἡ ὀρφανὴ εἴη· τοῦ λέγοντος τοῦ συνηγόρου, δέκα εἶναι ἐτῶν, Ἀδριανὸς εἶπεν, [84] πεῖσον τοὺς κριτὰς, μὴ ὀφείλειν τοῦτον περὶ ταύτην προσηγορίαν ἐλευθεροῦσθαι.

aut bene judicatas revocare, nihil conſummatum erit. Ipſe tibi defuiſti.

10. Vrbico dicente, Primitivum manumittere volentem ſervum ſuum, vetitum eſſe a Reſtuta matre pupillae. (in fraudem enim pupillae hoc fieri. eſſe enim eum actorem ejus, & per eum res omnes pupillae adminiſtratas.) Adrianus inquiſivit, cujus aetatis pupilla eſſet? Dicente advocato, decem eſſe annorum: Adrianus dixit, ſuade judices, non debere eum [85] circa eam appellationem manumitti.

11. Di-

76. Ἔσαι] MS. & Cujacius ἔσθαι.

77. Σαυτῷ, *tibi*] Stephan. ἑαυτῷ, *ſibi.*

78. Οὐρβικοῦ λέγοντος, Πριμίτιβον] *Primitivus*, quod nomen fuit ſervi, ut *l. 1. in fin. D. de quæſtion.* actor fuit rerum pupillarium. Cum vellet Vrbicus tutor eum manumittere, prohibitus eſt a matre pupillæ: idque ea ratione, ne fraus fieret pupillæ, cui manumiſſus actum, quem geſſit, reddere non cogeretur, *l. eum actum, 17. D. de negot geſt.* Alioquin tutor ſervos pupilli manumittere jure non vetatur, quod contra Interpretes docet Cujacius *Obſervat. lib.* XIV. *cap. 33.*

79. Δοῦλον ἴδιον] Cujacius diſpunxit hæc verba, velut ſpuria. MS. cum Stephano agnoſcit, & pro θέλοντα, legit θέλοντος. Verba ſunt trajecta alia, quædam deperdita, quæ ſic repono: Οὐρβικοῦ λέγοντος, Πριμίτιβον δοῦλον ἰδίας ὀρφανῆς ἐλευθερῶσαι θέλοντα, κεκωλυσμένον αὐτὸν εἶναι ἀπὸ Ρεστούτης μητρὸς ὀρφανῆς: *Vrbico dicente, Primitivum ſervum ſuæ pupillæ manumittere volentem, vetitum ſe eſſe a Reſtuta matre pupillæ.* Ita ſi divinaſſet Veritatis præſtes, verius numquam potuiſſet.

80. Εἰς ἀδικίαν, *in fraudem*] ἀδικία, βλάβη *fraus* damnum ſignificat. Videndus Theophilus paraphraſi Inſtitut. *lib.* I. *tit. 6. §. 3.* & Βασιλικῶν *lib.* XLVIII. *eclog. 3 cap.* περὶ ἐλευθερουμένων εἰς βλάβην τῶν δανειστῶν. Adde Alciatum *in l. 131. D. de V. S.* Briſſonium *de verbor. quæ ad jus pert. ſign. lib.* VI. & quod mireris, Jaſonem *in l. ſi quis cum aliter, 36. D. de V. O.*

81. Εἶναι γὰρ αὐτὸν πραγματευτὴν αὐτῆς] Non male & iſta reſtituimus. Nam MS. lectionem non emam, quod dici ſolet, vitioſa nuce, οὐδ' ἰσχάδος μιᾶς.

82. Καὶ δι' αὐτὸν τὰ πράγματα τῆς ὀρφανῆς διοικούμενα] Stephanus & Cujacius, καὶ διὰ τοῦτο πράγματα διοικεῖσθαι: *& per eum res adminiſtrari.* Nos MS. lectionem prætulimus, ex cujus interpretamento Latino addendum eſt, πάντα τὰ πράγματα. Notanda hinc eſt definitio ſervi *actoris*, qui Theophilo paraphraſi Inſtit. vocatur διοικητὴς πάσης οὐσίας, hoc eſt, ut Plautus Aſinaria, *cui omnium rerum herus ſummam credidit.* Et Etymologus: ἔμπορος, ὁ πραγματευτὴς, ὁ κατάξολος, ὁ ναύλου πλέων ἐπ' ἀλλοτρίας νεὼς, ἢ πραγματείας. ἤγουν ὁ διὰ παντὸς τοῦ βίου τὴν πορείαν ποιούμενος. Quo ſignificatu uſurpat Scævola *l. Sticho, 40. §. Titius, D. de ſtatu lib.* & Vlpian. *in l. legato, 37. D. de legat.* I. Is in multis ejuſdem functionis erat cum Diſpenſatore, unde Paullus *in l. 51. D. de ſolut. Diſpenſatori, qui ignorante debitore remotus eſt ab actu, recte ſolvitur.* Multo vero dignius fuit actoris officium, quam diſpenſatoris. Non tamen propterea perſuaſerit mihi Vir Doctus, hunc ſervum *coadjutorem* fuiſſe tutori in rerum pupillarium adminiſtratione. Nam is liber homo erat, & conſtituebatur decreto prætoris, vel præſidis provinciæ, vel ab alio magiſtratu, nomine tutoris, ut etiam curatoris, eorumque periculo. Illud quidem verum eſt, actorem tutelarem dictum ad ſimilitudinem actoris domeſtici, quod ei æque omnium rerum actus incumbat. Non enim adſentior Theophilo exiſtimanti, actorem hunc inde dictum, quod apud acta conſtituatur: ſicuti neque Cujacio, neque Hottomanno, & Briſſonio, qui ab agendo dictum volunt, propterea quia officium ejus in litibus exercendis & perſequendis actionibus poſitum eſt, longe etenim, ut dixi, latius patet.

83. Ἐζήτησεν] Stephanus & Cujacius, ἀνεζήτησεν.

84. Πεῖσον τοὺς κριτὰς, *ſuade judices*] Stephan. πεῖσαι κριτὰς, *perſuaderi judicibus.* MS. lectio ἑλληνίζει. Sic tamen & Cicero loquitur *lib.* XIII. *ep.* ad Valerium: *Hæc eo ſpectent, ut te horter & ſuadeam.* Vetus Interpres *Judith.* XII. *v.* 10. *Holofernes fecit cenam ſervis ſuis, & dixit ad Vagao eunuchum ſuum: Vade, & ſuade Hebræam illam, ut ſponte conſentiat habitare mecum.*

85. *Circa eam appellationem*] Lego, *circa hanc app.* Gloſſæ B. Germani: *Appellatio*, προσηγορία, ἔγκλητος.

Cy-

II. Dicente quadam muliere, congiarium ſui filii ablatum eſſe a neſcio

II. [85]Λεγέσης τινὸς γυναικὸς, τὴν ἐπίδοσιν τȣ͂ ἰδίȣ υἱȣ͂ ἀφῃρῆσθαι ὑπό τινος,

ὅςις

Cyrilli: ἔκκλητος, *adpellatio, provocatio.* Sudas: προσηγορία, προσφώνησις. Heſychius προσφωνεῖ, προσαγορεύει. Dicitur & πρόκλησις, quo de fuſe Pollux *lib. VIII. cap. 1.*

86. Λεγέσης τινὸς γυναικὸς, τὴν ἐπίδοσιν *&c.*] Dicente muliere, ſibi auferri congiarium filii ſui a Titio (ita enim loquuntur JCti in fictione perſonarum) qui ſe diceret patrem ejus eſſe, & ad ſe congiarium pertinere, quaſi videlicet quæſitum ſibi jure patriæ poteſtatis, & interrogata muliere, an juſta uxor ejus eſſet, ac reſpondente, ſe civem Romanam eſſe, atque ideo capacem juſtarum nuptiarum, & cum eo tabulas nuptiales conſcriptas habere, necdum tamen nuptias contraxiſſe: quia tabulæ nuptias non faciunt, *l. donationes, 31. in fin. princip. D. de donat. l. 9. l. 13. l. 22. C. de nupt. l. ul. C. de donat. ante nupt. l. 11. C. de repud. & ſimilibus ll.* Conſequenter quia juſtus Titio, quo de agebatur, filius non erat, juſſit Adrianus, quod Titius ſibi vindicaverat congiarium, filio reddi. Soli enim filii juſti ſunt in poteſtate patris, & patri adquirunt, quæcumque adquirunt, etiam congiaria. quia congiaria non comprehenduntur in caſtrenſi vel quaſi caſtrenſi peculio, quæ ex mera liberalitate principis proficiſcuntur, aliter quam ſtipendia, & donativa, & ſalaria, quæ pro præmio militiæ, vel dignitatis, aut adminiſtrationis, & meriti alicujus quaſi debita præſtantur. Inde vero temporis cœpta eſt hæc vox latius ſumi pro merito militiæ ſeu donativo. Auctor Hermeneumat: *Condiarium, domus ſtipendii.* Lego, *Congiarium, donum ſtipendii.* quod in Gloſſis Cyrilli: δῶρον ςρατιώταις, *donatum.* Lego, *donativum.* Spartianus *in Adriano: Ob cujus adoptionem ludos Circenſes dedit, & donativum populo ac militibus expendit.* Petrus Damianus *de gloria & gaudiis Paradiſi* quod carmen falſo Auguſtino tribuunt:

Chriſte palma bellatorum.
Hoc in municipium
Introduc me, da ſoluto
Militare cingulum,
Fac conſortem donativi
Beatorum civium.

Tertullianus *de reſurrect. carnis: Stipendia enim delinquentiæ mors, Donativum autem Dei, vita æterna in Chriſto Jeſu Domino noſtro.* Videndus Vegetius *lib. II. cap. 20.* & Paulus JC. *in l. 10. §. 1. D. de re militari.* Ipſam Adriani ſententiam excudendam curavimus, ut eam Cujacius e duobus exemplaribus reſtituit & redintegravit *Obſerv. lib. XXI. cap. 7.* quia vero plurima verba detraxit, & propria item nomina loco ſuo movit, non operam me luſurum arbitratus ſum, ſi utriusque libri diſcrimina fide bona tranſcriberem, & poſtibi quid ſuper utriusque contentione animi mei eſſet, autumarem. In Stephani codice legitur: Λεγ. τ. γυ. ἀφ. ὑπό τινος. αὐτόν τε υἱὸν ἴδιον εἶναι, καὶ πρὸς αὐτὴν ἀνήκειν τὴν ἐπίδοσιν. ἀρνήσατο ἄλλος. Ἀπεκρ. γυ. Ρω. αὐ. γε., καὶ δ. μὲν γεγράφθαι, γ. δὲ μ. γε. Μὴ δυ. ὂν αὐ. ἀπ. υἱ., ἴδ. εἶναι, π. ȣ͂ ἐπράττετο. Ὁ πότε μὴ εἴη σ. υἱ. τὴν ἐπίδοσιν ἐπόδος: *Dic. q. m. cong. filii ſui ab. e. a ne. quo. eumque filium eſſe, & a. ſ. p. cong. neq. alius. reſp. mul., Latinam ſe fuiſſe, & tabulas quidem ſcriptas fuiſſe, nupt. vero n. f. Quum ergo non potuiſſet eum oſt. f. ſ. e. de q. a., Cum non ſit t. filius, congiarium redde.* Hæc ille. At vero in S. Galli membranis, tamen etſi exprimuntur depravatius, numero tamen plura adduntur. Rem vide: Λέγοντός τινα τὴν ἐπίδοσιν τȣ͂ ἰδίȣ υἱȣ͂ ἀφ. ὑπό τινος, καὶ λέγοντος υἱὸν ἴδιον εἶναι, καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἀνήκειν τὴν ἐπίδοσιν. ἀπεκρίθη ἡ γυνὴ, ῥωμαϊκὴν αὐτὴν γεγόναι, καὶ δέλτȣς μόνον συγγεγραφεῖναι, γ. δὲ μ. γεγ. μὴ δυ. ὂν περὶ ȣ͂ ἐπράττετο. Ἀδριανὸς εἶπεν, ὅτε ȣ͂ν μὴ ᾖ σὸς υἱὸς, τὴν ἐπίδοσιν αὐτȣ͂. ὑπό τινος ἀφαιρεῖσθαι. ὅςις ἔλεγεν πατέρα αὐτὸν εἶναι. Ἀδριανὸς ἐκέλευσεν πρὸς ἑαυτὸν τὸν παῖδα, καὶ ἐπηρώτησεν παρὰ τίνι διατρίβοι; Ἀδριανὸς τῷ ἀνθρώπῳ εἶπεν ἀναιδὲς, *&c. Dicente quodam, cong. ſ. f. ab. e. ſ. a. neſ. quo, & dicente, filium ſuum eſſe, & ad ſe p. cong. Reſp. mul., Lat. ſe fuiſſe, & tab. ſo. conſ. nu. au. a. n. f. Non potenti ergo, de quo ageb., Adr. dixit: Cum ergo non erit filius tuus, congiarium ejus a neſcio quo auferri, qui ſe dicebat patrem ejus eſſe. Adrianus juſſit apud ſe puerum, & interrogavit, apud quem moraretur? Adrianus homini dixit, improb &c.* Nunc, meo animo, partim ex illo, partim ex hoc ita reſtauranda ſententia erit: Λεγέσης τινὸς γυναικὸς, τὴν ἐπίδοσιν τȣ͂ ἰδίȣ υἱȣ͂ ἀφῃρῆσθαι ὑπό τινος, ὅςις ἔλεγεν πατέρα αὐτȣ͂ εἶναι, καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἀνήκειν τὴν ἐπίδοσιν, Ἀδριανὸς ἐκάλεσεν πρὸς ἑαυτὸν τὸν παῖδα, καὶ ἐπηρώτησεν, παρὰ τίνι διατρίβοι; . . . . ἀρνήσατο ἄλλος, ὑπό τινος ἀφῃρεῖτο ἡ ἐπίδοσις, καὶ ὃς ἔλεγεν αὐτὸν υἱὸν ἴδιον εἶναι. καὶ . . . . ἀπεκρίθη ἡ γυνὴ, *&c. Dicente quadam muliere, congiarium ſui filii ablatum eſſe a neſcio quo, qui ſe dicebat patrem ejus eſſe, & ad ſe pertinere congiarium. Adrianus vocavit ad ſe puerum, & interrogavit, apud quem moraretur? . . . . negavit alius, a quo auferebatur congiarium, & qui dicebat eum filium ſuum eſſe. & . . . . . Reſpondit mulier, &c.* Lacunas aſteriſcis notatas ſine αὐτογράφῳ, aut meliore ἀπογράφῳ non, opinor, ipſe Apollo reſtituat. ſatis, quid velit, intellego, verborum fallor tantum. Conſimilem autem Adriani ſententiam de matre & filio litigantibus refert Paullus *in l. 23. §. 2. D. de liber. cauſ.* quam adſcripſiſſe juvabit: *Si mater & filius* (inquit JC.) *de libertate litigant, aut conjungenda ſunt utrorumque judicia, aut differenda eſt cauſa filii, donec de matre conſtet; ſicut Divus quoque Adrianus decrevit. nam cum apud alium judicem mater litigabat, apud alium autem filius, Auguſtus dixit, ante de matre conſtare oportere, ſic dein de filio cognoſci.* In quibus verbis quis adeo blennus, qui non videat, πρότασιν minime continentem eſſe ἀποδόσει. Itaque pro *differenda* legendum eſt

diffe-

ὅστις ἔλεγεν πατέρα αὐτοῦ εἶναι, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀνήκειν τὴν ἐπίδοσιν, ἠρνήσατο ἄλλος· ἀπεκρίθη γυνὴ, [87] Ῥωμαϊκὴν αὐτὴν γεγεννῆσθαι, καὶ [88] δέλτους μόνον συγγεγράφθαι, γάμους δὲ μὴ γεγονέναι. μὴ δυνηθέντος οὖν αὐτὸν ἀποδεῖξαι υἱὸν ἴδιον εἶναι, περὶ οὗ ἐπράττετο, Ἀδριανὸς εἶπεν τῷ ἀνθρώπῳ· Ὅτε οὖν μὴ εἴη σὸς υἱὸς, ἀναιδέστατε, ἀπόδος τὴν ἀλλοτρίαν ἐπίδοσιν.

quo, qui ſe dicebat patrem ejus eſſe, & ad ſe pertinere congiarium, negavit alius. reſpondit mulier, Latinam ſe natam fuiſſe, & tabulas ſolum conſcripſiſſe, nuptias autem non fuiſſe. non potente ergo eum oſtendere filium ſuum eſſe, de quo agebatur, Adrianus homini dixit: Cum ergo non ſit tuus filius, improbiſſime, redde alienum congiarium.

12. [89] Αἰτοῦντός τινος γυναικὸς περὶ φροντιστοῦ υἱοῦ αὐτῆς, [90] ὅς αὐτῷ τριετίαν οὐ παρέσχηκε τροφεῖα, καὶ σήμερον τὴν ἐπίδοσιν αὐτοῦ ἀφήρηκεν. [92] Ἀδριανὸς τὸν φροντιστὴν ἐξήτασεν, πότε εἴη ἐπίτροπος δεδομένος, [93] καὶ εἴ τι παρέσχηκε τῷ ὀρφα-

12. Petente quadam muliere de curatore filii ſui, qui ei triennium non [91] praeſtitit alimenta, & hodie congiarium ejus abſtulit, Adrianus curatorem interrogavit, quando eſſet procurator datus, & ſi quid praeſtitiſſet pupil-

differenda. Et qui vero negationem adjecit, ſolemnia graſſatus eſt.

87. Ῥωμαϊκὴν, *Latinam*] Male Doſitheus *Latinam* poſuit pro *Romanam*, quod & Cujacius obſervavit.

88. Δέλτους, *tabulas*] Id eſt, προικῴων γινομένων συμβολαίων, γάμων δὲ μὴ γινομένων, ut loquitur Harmenopulus *lib.* 1. *tit.* 18. Intellegit enim tabulas nuptiales, ſeu inſtrumenta dotalia, h. e. δέλτους προικῴους: quæ & ſimpliciter *Inſtrumenta, & Documenta in Novell. CXIX. cap.* 3. & προικῷα. Gloſſæ: *Dotale ſtrumentum,* προικῷον.

89. Αἰτοῦντός τινος γυναικὸς περὶ φροντιστοῦ] In hac ſententia agitur de congiario, quod parentes, ſi moriebantur, transmittebant in liberos etiam parvulos. Mater cum quereretur de tutore filii ſui impuberis apud Adrianum, & diceret per triennium ceſſaſſe tutorem in præſtatione alimentorum, imo & in recenti abſtuliſſe ei congiarium, Adrianus tutorem interrogavit, quando tutor datus eſſet, & quid alimentorum nomine pupillo præſtitiſſet? Illo reſpondente, per abſentiam contutoris factum, ut ceſſaret aliquamdiu in præſtatione alimentorum, quod ſolus ille ea præſtare non poſſet, tutorem juſſit Adrianus *pro modo facultatum alimenta præſtare.* quod ſæpius inculcatur in jure noſtro, titulo Pand. & Cod. *Vbi pupill. educ. deb. & tit. Cod. De aliment. pupil. præſtand.* Et quod per cauſam abſentis contutoris non admittit Imp. præſentis tutoris excuſationem, etiam hoc æquiſſimum eſt: quia vel ab uno ex pluribus tutoribus, ceteris abſentibus aut ceſſantibus præſtanda alimenta eſſe conſtat ex re pupilli, ut ſcribit Cujacius *d. lib. XXI. cap.* 7. *in fin.* Et alioquin tutor, qui alimenta pupillo non conſtituit fingens inopiam pupilli, ad præfectum urbis remittatur extra ordinem puniendus, *l.* 3. *§. ſed ſi non lat. D. de ſuſpect. tut. l.* 1. *§. ſol. D. de off. præf. urb. §. ſed & ſi quis, Inſtit. de ſuſp. tut.* quia necare velle videtur, ut heic ait Adrianus, & Paulus *in l.* 4. *D. de alend. & adgnoſc. liber. Nihil* enim *intereſt, occidat quis, an cauſam mortis præbeat,* ut inquit Vlpianus *in l.* 15. *D. ad L. Cornel. de ſicar.* Diligens autem fuit Adrianus non ſolum in perſequendis tutoribus, ſed etiam dandis, quod in ejus vita teſtatur Spartianus.

Αἰτοῦντός τινος γυναικὸς] Ita ſupra MS. λέγοντός τινος γυναικὸς. ſed & heic legendum, Αἰτούσης τινος.

90. Ὅς αὐτῷ] Cujacius ὡς αὐτῷ, *quod ei.*

91. *Præſtitit*] MS. *præſtiterit.*

92. Ἀδριανὸς τὸν φροντιστὴν ἐζήτησεν, πότε εἴη ἐπίτροπος] Gloſſæ Cyrilli: φροντιστὴς, *curator, procurator.* Ceterum poſteriores Græci Latinum nomen retinuerunt, κουράτωρ. ab eo diverſus eſt ἐπίτροπος, qui Latinis *tutor* dicitur, ut paſſim apud Theophilum eſt videre, Harmenopulum, in Baſilicis, Photium Patriarcham, alios. Conſulendus Beſtes Scholiis ad Conſtantinum *lib. V. tit.* 11. περὶ ἐπιτρόπων: item Heſychius, Pollux, Sudas, Phavorinus, Etymologus, alii. Adrianus an Doſitheus turbant & confundunt, ut & Gloſſarius B. Germani: *Tutor,* ἐπίτροπος ὀρφανοῦ, φροντιστής. Et Cyrilli: ἐπιτροπὴ ὀρφανοῦ *tutela.* ἐπίτροπος, *procurator, tutor.* ubi legendum ſimiliter & heic apud Doſitheum *Curator* pro *procurator.* Hæc confuſio etiam in rebus obtinet. Phavorinus: ἐπίτροπον ποιῶ σε τοῦδε (L. τούτου) τοῦ πράγματος, ἤγουν φροντιστήν.

93. Καὶ εἴ τι παρέσχηκε] Ita Cujacius. MS. παρεσχήκει. emendo, παρεσχήκοι.

94. Φρον-

pupillo? curator dixit, quoniam ſocius ejus abſens eſſet, & non potuiſſet aliquid ſolus praeſtare. Adrianus dixit curatori: propter hoc ergo datus es, ut fame [99] eneces pupillum? pro modo ergo facultatis alimenta ei praeſta.

νῷ; ὁ [94] Φροντιςὴς εἶπεν, ὅτι ὁ κοινωνὸς αὐτȣ̃ ἄπων εἴη, καὶ [95] μὴ δυνήσθη τίποτε [96] μόνος παρέχειν. [97] Ἀδριανὸς εἶπε τῷ Φροντιςῆ, διὰ τȣ̃το ȣ̃ν ἐδόθης, ἵνα λιμῷ [98] πνίξῃς τὸν ὀρφανόν. κατὰ δύναμιν ȣ̃ν τῆς ὑποςάσεως τροφεῖα αὐτῷ παρέχε.

13. Interea autem interpellavit quis Adriano dicens, Filii mei, Domine, militiae capti ſunt. Adrianus dixit, in bono. reſpondit, ſed inſcientes ſunt, & timeo ne quid extra ordinem faciant, & miſerum

13. [100] Ἐν τοσȣ́τῳ δὲ ἐνέτυχέν τις Ἀδριανῷ, λέγων, οἱ υἱοί μȣ, Κύριε, [101] ςρατολογήθησαν. Ἀδριανὸς εἶπεν, [102] ἐν ἀγαθῷ. [103] ἀπεκρίθη, ἀλλὰ [104] ἰδιῶται εἰσὶν, καὶ φοβȣ̃μαι μή τι παρὰ τὸ καθῆκον [105] ποιήσȣσιν, καὶ [106] ἔρημόν με καταλείπȣσιν.

94. Φροντιςὴς εἶπεν, *Curator dixit*] Verbum εἶπεν, *dixit*, quod deſiderabatur, adjecimus.

95. Μὴ δυνήσθη] MS. μηδὲ δυνησθῇ. ſcripſerat lector, μὴ ἐδυνήσθη. Doſitheus vero μὴ δυνησθεῖ, per ſyncopen, ut volunt Grammatici.

96. Μόνος] MS. μονώος.

97. Ἀδριανὸς] MS. τῷ Ἀδρ.

98. Πνίξῃς] MS. πίνξῃς. Cujacius, πνίξεις. Gloſſæ: πνίγω, *ſuffoco, ango, neco.*

99. *Eneces*] MS. *neceſſes.*

100. Ἐν τοσȣ́τῳ δὲ ἐνέτυχέν τις Ἀδριανῷ] De patre, cujus filii in militiam lecti ſunt. Verebatur pater, ne tironibus excideret in militia aliquid contra diſciplinam militarem (ita enim explico, quod eleganter dixit, παρὰ τὸ καθῆκον, *extra ordinem*) quod ſe illis orbum faceret. quamobrem deſiderabat ſe eis cuſtodem & miniſtrum apponi. Adrianus donatum vite, centurionem eum fecit, & ſub eo filios ſuos militare juſſit.

101. Στρατολογήθησαν] MS. ςρατολογέθησαν. Pro, *militiæ capti ſunt*, legendum eſt, *in militiam lecti ſunt*, id eſt, conſcripti per ſortem vel delectum. Gloſſæ Cyrilli: ςρατολογία, *allectus, dilectus.* Germani: *Dilectus*, ςρατολογία, δοκιμασία, ἀγαπηθεὶς. In Gloſſario Benedicti Floriacenſis, *cap.* περὶ ςρατείας: *Lectus*, ἐκλογὴ. Phavorinus ςρατολογεῖν exponit ςρατεύειν; quomodo Cujacius explicavit.

102. Ἐν ἀγαθῷ, *in bono*] MS *feliciter in bono.* Illud e gloſſemate ortum eſt. Latinis enim in formula, qua ad eos, quibus bene vellent aut precarentur, utebantur, ſolemne erat verbum *Feliciter.* Guntherus *lib.* 4. Ligurini:

Omnibus egregie lætis, totaque caterva
Adclamante viro fauſtum, Feliciter, omen.

Videndus Eruditiſſimi Briſſonii liber VIII Formular. Pro eo Græci ἐν ἀγαθῷ, vel ἐπ' ἀγαθῷ. Ariſtophanes *Ranis*: ἐπ' ἀγαθῷ μὲν τοῖς πολίταις. Cujus etiam extra votum uſus frequens. Thucydides *lib. V.* ἐπειδὴ Λακεδαιμόνιοι ȣ̓κ ἐπ' ἀγαθῷ, ἀλλ' ἐπὶ καταδȣλώσει τῆς Πελοποννήσȣ σπονδὰς καὶ ξυμμαχίαν πρὸς Ἀθηναίȣς τȣ̀ς πρὶν ἐχθίςȣς πεποίηνται. Scholiaſtes: ȣ̓κ ἐπ' ἀγαθῷ ȣ̓κ ἐπὶ συμφέροντι. Dicitur & ſimpliciter ἀγαθῶς. Hinc Erotianus τῶν παρ' Ἱπποκράτει λέξεων συναγωγῇ: Ἀγαθῶς, συμφερόντως. Contraria eſt ἐπὶ κακῷ, formula imprecandi. Ad quam adluſit idem Thucyd. *d. lib. V.* ὅπλα δὲ μὴ ἐξέςω ἐπιφέρειν Ἀθηναίȣς, μηδὲ τȣ̀ς ξυμμάχȣς, ἐπὶ κακῷ. Scholiaſtes, ἐπὶ κακῷ τῶν πόλεων.

103. Ἀπεκρίθη, *reſpondit*] Ita heic addendum pronomen ἐκεῖνος, *ille*, ut alibi ſemper.

104. Ἰδιῶται, *inſcientes*] Admodum inſcienter interpretatus eſt, quum oportuiſſet *rudes.* Iſidorus *lib. X. Idiota, imperitus, Græcum eſt.* Gloſſæ Cyrilli: ἰδιώτης, ὁ μὴ νοήμων, *ruſticus, rudis.* Germani: *Rudimentum.* ἰδιωτισμὸς, πρωτοπειρία. Etymologus. Ἰδιώτης, ὁ πολίτης λέγεται, καὶ ὁ ἄπειρος, καὶ ὁ ἴδιος. Heſychius: Ἰδιώτας, πολίτας, ὁπλίτας ἀπείρȣς. Alioquin dicitur *paganus*, & opponitur *militi.* Gloſſæ Cyrilli: ἰδιώτης, ὁ κοινὸς, *privatus. paganus, plebejus.* Harmenopulus *lib.* 1. *tit.* 16. Εἰ καὶ ἰδιῶται περὶ τῆς ἀλλήλων διαδοχῆς ἀνισχύρως συμφωνῶσιν, καὶ ȣ̓δὲ θανάτȣ αἰτίᾳ δωρεὰ. εἰσάγει τὸ σύμφωνον, ςρατιῶται ὅμως ἐπὶ παράταξιν ἐξιόντες, ἰσχυρῶς τὸ τοιȣ̃τον συμφωνȣ̃σιν. quæ præſcriptis verbis repetit *lib.* 1. *tit.* 9. §. 30. Et *tit.* 18. § 14. ἡ διάταξις κελεύει περὶ πάσης ἐλευθερίας, εἴτε παρὰ ςρατιώτȣ, εἴτε παρὰ ἰδιώτȣ. In quibus locis omnibus transferre decebat Mercerum non *privatum*, ſed *paganum.* Non enim ςρατιώτης heic eſt nobilis, quod *Miles* apud Latinos ſcriptores medii ævi. Nec ad rem pertinet, quod Julianus *Novell. VIII. cap.* 6. ἰδιώτας interpretatus eſt *privatos*: quia privati opponuntur ibi illis, qui in dignitate & adminiſtratione ſunt.

105. Ποιήσȣσιν] Scribo, ποιήσωσιν. & mox illico, καταλίπωσιν.

106. Ἔρημον, *miſerum*] Lego *deſertum*, ἀντὶ τȣ̃ *deſertum.*

107. Re-

πᾶσιν. Ἀδριανὸς εἶπεν, μηδὲν εὐλαβοῦ, ἐν εἰρήνῃ γὰρ στρατεύονται. ᾧ ὁ πατὴρ εἶπεν, ἐπίτρεψον οὖν μοι, Κύριε αὐτοκράτορ, [108] κἂν ὑπηρέτην αὐτῶν εἶναι, ἵνα αὐτοὺς [109] ἐπέχω. Ἀδριανὸς εἶπεν, [110] μὴ ποιήσειαν οἱ θεοὶ, ἵνα σε [111] ὑποδοῦλον τοῖς τέκνοις σου ποιήσω, ἀλλὰ [112] κλῆμα λαβὼν ἑκατοντάρχης αὐτῶν [113] ἔνου.

me relinquant. Adrianus dixit, ne quid timeas: in pace enim militant. cui pater dixit, [107] remitte ergo me, Domine Imperator, vel miniſtrum eorum eſſe, ut eos attendam. Adrianus dixit, ne id faciant Dii, ut te obſequentem filiis tuis faciam, ſed vite accepta centurio eorum eſto.

14. Adria-

107. *Remitte*] Corrigo, *permitte.*

108. Κἂν ὑπηρέτην αὐτῶν εἶναι, *vel miniſtrum eorum eſſe*] Optime. Heſychius: κἂν, καὶ δὴ ἂν ἀλλά. Gloſſæ: κἂν, *ſaltem.* κἂν γοῦν, *ſaltem.* itaque diſtinguendum & in Gloſſis Germani. Terent. *Phorm. Poſtremo ſi nullo alio pacto, vel fenere,* ubi Donatus.

109. Ἐπέχω, *attendam*] Id eſt, in ordinem redigam. Gloſſæ Cyrilli: ἐπέχω, *compeſco, cohibeo, reprehendo, reprimo, coërceo, inhibeo, preſſo.* Heſychius ἔπεχε, ἐπίκεισο, πρόσεχε, κάτεχε, ἐπίμενε. Sudas addit φύλασσε, quem vide.

110. Μὴ ποιήσειαν οἱ θεοὶ, *ne id faciant Dii*] Plautus inquit, *Ne Dii ſirint.*

111. Ὑποδοῦλον, *obſequentem*] Eleganter, ut omnia in hac ſententia. Gloſſæ Cyrilli: ὑπηρεσία, *miniſterium, officium, obſequium.* Germani: *Obſequia,* πειταρχία. Cyrilli: πειθαρχῶ, *obtempero, pareo, obaudio, obſequor.* ὑπηρετῶ, *miniſtro, obſequor.* πειθήνιος, *obtemperans, obſequens, morigerus.* S. Iſidorus *Synonymis, cap. vl. Quamvis quiſque in ſæculi gloria refulgeat, quamvis purpura auroque reſplendeat, quamvis cultu pretioſo redimitus emineat, quamvis ſit multitudine præmunitus, quamvis excubantium armis protectus, quamvis innumeris obſequentium cuneis obſtipatus, quamvis agminibus tutus, ſemper tamen in pœna eſt, ſemper in anguſtia eſt, ſemper in mœrore, ſemper in diſcrimine.* Strabus *Alfabeto de malis ſacerdotibus.*

Honores ſacros adipiſci cupiunt.
Non ut doctrinis erudiant ſubditos,
Sed ut ſtipati turmis obſequentium
Plus venerentur. Aimoinus *de Geſtis Francorum lib.* III. *cap.* 33. *Indeque obſequentium manibus ad baſilicam S. Dionyſii delatus, &c.* Jacobus Diaconus Nonni Heliopolitani Epiſcopi, *vita S. Eugeniæ,* ſecundum Interpretem: *Quam ut viderunt Epiſcopi, ita nudo capite, & omni membrorum compage, ſic inverecunde tranſire cum tantis obſequiis, ut nec velamen ſuper caput poſitum, nec ſuper ſcapulas, tacentes ingemuerunt, & quaſi a peccato graviſſimo averterunt facies ſuas.* Ecce, *cum obſequiis,* ait, quod ante paulo dixerat, *cum qua maxima erat pompa puerorum & puellarum,* id eſt, ſervorum & ancillarum. Sic *officium* pro officioſo vel miniſtro. Symphoſius Interpres Hiſtoriæ Apollonii Tyrii: *Accepto ceromate docta manu circumlevit ei, deinde in ſolio fovit & exeunte rege ab officio diſceſſit. Rex vero reſpiciens ad famulum ait: Juvenis ille, qui mihi officium fecit, vide quis ſit.* In Paſſione S. Mammetis pueri: *Et aſcendens leo, multitudinem paganorum & Judæorum laniavit, ſolusque præſes cum ſuo officio illæſus remanſit, jubente ſancto, ne eum læderet.* In vita SSS. Agapis, & Chionis, & Hirenæ: *Tamdem cum ſuis egreſſus eſt, qui eum cum luminaribus exſpectabant: viſoque eo omnes fugerunt, videntes eum talem, nullam habentem corporis partem, quæ non eſſet inquinata, & in partibus ſciſſa, &c. Videns ergo præſes ſe ab officio ſuo eſſe contemptum, neſciens quid de ſe factum eſſet, non eſt reverſus in domum ſuam, ſed cœpit concito curſu ire ad palatium dicens: Proſternam me invictiſſimis Imperatoribus, & dicam me ita ab officio meo ludibrio habitum, ac cum irriſione & clamoribus derelictum, &c.* ſi omnia vellem exempla autumare, nimis longus ſermo foret.

112. Κλῆμα λαβὼν, *vite accepta*] Κλῆμα ſeu *Vitis* centurionum eſt inſigne, quo milites in officio continebant, ut *l. milites, §. irreverens, D. de re milit.* Plutarchus *Galba:* τὸ κλῆμα, ᾧ κολάζουσιν ἑκατοντάρχαι τοὺς πληγῶν δεομένους, ἐπαράμενος. Epitomator Livii *lib. LVII.* de Scipione Africano: *Quem militem extra ordinem deprehendit, ſi Romanus eſſet, vitibus; ſi extraneus, virgis cecidit.* Dicitur etiam ῥάβδος. Appianus in *Bello Syriaco* de Pompilio Lænate ad Antiochum cum epiſtola miſſo: Ἀναγνόντι αὐτῷ καὶ λέγοντι βουλεύεσθαι, κύκλον τῇ ῥάβδῳ περιέγραψε. Nam Plutarchus *in Apophthegm.* ait eum τῷ κλήματι γῦρον περὶ αὐτὸν περιγεγραφέναι. Poteſt conferri Joſephus, apud quem eandem hiſtoriam meminens ſum legere. Val. Maximus *virgam* appellat *lib. VI. cap.* 4. *Indignatus Pompilius, quod aliquam moram interpoſuiſſet, virga ſolum, quo inſiſtebat, donavit.* Ideo Adrianus non temere ſolebat dare, niſi robuſtis & claris militibus. Spartianus: *Nulli vitem, niſi robuſto & bonæ famæ daret; nec tribunum, niſi plena barba faceret.* Quæ in hunc patrem omnia cecidiſſe veriſimile ſit. Sed de vite videndi, qui te erudient. Plinius *hiſt. natural. lib. XIV. cap.* 1. Interpres Juvenalis *in Satyr. VIII.* Alexander ab Alexandro *Genial. dier. lib. VI. cap.* 18. Cujacius *Obſervat. lib. XXI. cap.* 10. *in fin.* alii.

113. Ἔνου] Ita Cujacius emendavit: MS. γενοῦ.

114. Ἀδρια-

14. Adriano congiarium dante, mulier quaedam exclamavit: [115] Rogo te, Domine Imperator, ut jubeas de congiario filii mei aliquid mi dari, quando ipſe me neglegit. Et filius adſtans dicit, ego, Domine Imperator, non agnoſco [117] eam matrem. Adrianus dixit, ſi tu eam non agnoſcis matrem, nec ego te civem Romanum.

15. Gaude, Mater optima & cariſſima. quantum enim tu Deos oras pro me, & ego eadem pro te oro. Tua enim pietas & caſtitas omnia fecit. Gaudeo tamen per Herculem, quoniam quae a me

14. [114] Ἀδριανῦ ἐπίδοσιν διδόντος, γυνή τις ἐξεβόησεν, Δέομαί σϐ, Κύριε αὐτοκράτορ, ἵνα κελεύσῃς ἐκ τῆς ἐπιδόσεως τῦ υἱῦ μϐ τί ποτέ μοι δοθῆναι, [116] ἐπειδὴ αὐτός μϐ ἀμελεῖ. Καὶ υἱὸς αὐτῆς παρεςὼς λέγει, ἐγώ, Κύριε αὐτοκράτορ, ὐκ ἐπιγιγνώσκω ταύτην μητέρα. Ἀδριανὸς εἶπεν, εἰ σὺ ταύτην ὐκ ἐπιγιγνώσκεις μητέρα, [118] ὔτε ἐγώ σε πολίτην Ῥωμαῖον.

115. [119] Χαῖρε, μῆτερ καλλίςη καὶ τιμιωτάτη. [120] ὅσα γὰρ σὺ θεοῖς εὔχῃ ὑπὲρ ἐμῦ, κἀγὼ τὰ αὐτὰ ὑπέρ σϐ εὔχομαι. ἡ γὰρ σὴ εὐσέβεια καὶ σεμνότης πάντα ποιεῖ. [121] χαίρω δὲ νὴ τὸν Ἡρακλέα, ὅτι τὰ ὑπό μϐ γινόμενα, πάντα σοι [122] ἀρεςὰ

114. Ἀδριανῦ ἐπίδοσιν διδόντος] De exhibendis parentibus dixi ſupra: quæ vide, ſi tanti. Hæc ſententia eſt de agnoſcenda & alenda matre ex congiario, quo filium donabat Adrianus, cum ille negaret eam ſibi matrem eſſe, & *ego te civem Romanum*, inquit. quo dicto ademit ei congiarium, quod donaverat; quia ſoli cives Romani eo donari ſolebant, ut obſervavit Cujacius *d. l. cap. 7.*

115. *Rogo*] Stephan. *oro.*

116. Ἐπειδὴ, *quando*] MS. ἐπεὶ, *quoniam.*

117. *Eam*] Stephanus *hanc*, ut inferius.

118. Οὔτε] MS. ὔδε.

119. Χαῖρε, μῆτερ καλλίςη] Adriano diem natalem precationibus mater fauſtum ominata eſt: cui hac epiſtola reſpondet Adrianus, eique viciſſim bene precatur, & ad feſtum nativitatis concelebrandum una pariter cum ſororibus invitat. Triplicem natalem coluit Adrianus, *nativitatis, adoptionis, imperii.* De primo, qui genuinus & proprius, ita Spartianus: *Natus eſt Romæ* IX. *Kalend. Febr. Veſpaſiano ſepties & Tito quinquies* COSS. Idem: *Gladiatorum munus per ſex dies continuos exhibuit, & mille feras natali ſuo edidit.* Ad hunc natalem heic matrem ſuam invitat. De altero & tertio idem Spartian. *Quinto Eiduum Auguſti die, legatus* (Adrianus) *Syriæ litteras adoptionis accepit, quando & natalem adoptionis celebrari juſſit. Tertio Eiduum earundem, quando & natalem imperii ſtatuit celebrandum, exceſſus ei Trajani nuntiatus eſt.* An de tertio etiam iſta ejuſdem capienda? *Natali ſuo ultimo, quum Antoninum commendaret, prætexta ſponte delapſa caput ei operuit. Annulus, in quo imago ipſius ſculpta erat, ſponte de digito delapſus eſt. Ante diem natalis ejus, neſcio quis ad ſenatum ullulans venit.* Vix puto, & ad primum refero. Iſte enim ultimus ei fuit ante exitum vitæ, ut rationes putavi.

Χαῖρε, *gaude*] Non vidit Doſitheus, verba eſſe ſalutantis, quæ epiſtolis præponi ſolent. Symmachus in gemino plane negotio, *lib.* VI. *epiſt. 38. Dictionem ſalutis antefero, quæ & voto meo ſupra omnia convenit, & literario debetur exordio. De hinc diligentiæ tuæ, domina filia, natalitium fratris tui commendo convivium.* Itaque χαῖρε exponendum fuit *ſalve*; vel certe, pro *gaude* legendum *ave.* Et in ſequenti περιόδῳ delendæ ſunt cauſſales particulæ γὰρ *enim*, & pro *quantum* legendum eſt *Quanta.*

120. Ὅσα σὺ θεοῖς εὔχῃ ὑπὲρ ἐμῦ: *quanta tu Deos oras pro me.*] Significantius interpretaretur: *Quæcumque tu a Diis optas mihi, eadem ego & tibi opto.* Nam εὔχομαι eſt *opto, voveo, precor,* ut in Gloſſis explicatur. Phavorinus. εὔχεσθαι, ὐ μόνον θεοκλυτεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ καυχᾶσθαι. ὅθεν καὶ τὸ καύχημα, εὐχωλή. καὶ τὸ λέγεσθαι δὲ καὶ φημίζεσθαι, εὔχεσθαι λέγεται. In hoc loco φημίζεσθαι, poſitum eſt pro ἐπιφημίζεσθαι, hoc eſt, εὐφημεῖσθαι, ut exponit Heſychius. Quo pacto τὸ εὔχεσθαι Xenophon uſurpavit *Hellen. lib.* V. εὔχοντο αὐτῷ πολλὰ καὶ ἀγαθά. Quem ſignificatum veriloquium ſpectat, quod tradit Euſtathius *pag. 1454.* Apud veteres etiam pro imprecari cœptum erat ſumi. Sudas, εὔχομαί σοι τάδε, ἀντὶ τῦ καταρῶμαι, παρὰ Ἀριςοφάνει. Lucianus *epiſt.* XLVI. τὰ κάκιςα εὐχόμενος γενέσθαι. ſic *Imprecari* contrario viciſſim exemplo pro φημεῖσθαι acceptum eſt a Latinis, ut alibi obſervavimus, & παράδειγμα ejus rei habes apud S Hilarium *de Trinitate lib.* I. *circa princ.*

121. Χαίρω, *gaudeo*] Gloſſæ: χαίρω, *gaudeo, duo, lator.* Lego, *cluo, lator.*

122. Ἀρεςὰ, *grata*] Gloſſæ: Ἀρεςὸς, *placivus,* malim *placitus.*

στὰ εἰσὶν, καὶ ἐπαινετά. Οἶδας οὖν, μῆτερ, τὴν σήμερον ἡμέραν γενέθλιόν μου εἶναι, καὶ ὀφείλομεν [123] κοινῇ δειπνῆσαι. ἐὰν θέλεις οὖν, [124] ἐνωρότερον [125] μετὰ τῶν ἀδελφῶν μου λελουμένη ἔρχου. [126] Σαβίνη γὰρ εἰς ἀγρὸν [127] ὥρμησεν· ἀλλὰ σπυρίδα αὐτὴ ἔπεμψεν. βλέπε οὖν, ἵνα τάχιον ἔλθῃς, ἵνα δυνησώμεθα τὴν εὐκταίαν εἰς ἓν [128] θρησκῆσαι.

fiunt, omnia tibi grata ſunt, & laudabilia. Scis ergo, Mater, hodiernum diem natalem meum eſſe, & debemus invicem coenare. Si vis ergo, tempore cum ſororibus meis lota veni. Sabina enim in villam profecta eſt: ſed ſportellam ipſa miſit. Vide ergo, ut celerius venias, ut poſſimus optabilem in unum celebrare.

16. [129] Ἐγένετο νόμος τὶς τοιούτου τοῦ

16. Fuit lex quaedam ejuſmodi omni-

123. Κοινῇ, *invicem*] Paullo inferius ait, εἰς ἕν. Gloſſæ: κοινῇ ἐπίῤῥημα, *communiter*, κοινὴ, ὄνομα, *communis*.

124. Ἐνωρότερον, *tempore*] Lego, *temporius*, ut in duobus Gloſſariis eſt, & infra *celerius*: ὥρα pro tempore vulgatum eſt, pro quo & ὦρος dixerunt. Etymologus: Μετέωρος οὖν, παρὰ τὸ ὦρον, ὃ σημαίνει τὸν χρόνον.

125. Μετὰ τῶν ἀδελφῶν μου, *cum ſororibus meis*] Quænam iſtæ ſorores? Spartianus unius tantum meminit, quæ Serviano nupſerit, quem nonagenarium Adrianus interfecit. Ait autem: *Adriano pater Ælius Adrianus cognomento Afer fuit, conſobrinus Trajani Imperatoris; mater Domitia Paulina Gadibus orta; ſoror Paulina nupta Serviano; uxor Sabina; avus Marillinus, qui primus in ſua familia ſenator populi Romani fuit.* En ut omnia diligenter, proculdubio ſi plures fuiſſent, non omiſſurus.

126. Σαβίνη γὰρ εἰς ἀγρὸν ὥρμησεν] Hinc conjectari poſſit, odium, quod atrociſſimum exſtitit Adrianum inter & Sabinam, opera & magiſterio Domitiæ impetratum. Sic enim ſcribit Aur. Victor *in Epitoma: Sabina, dum prope ſervilibus injuriis afficitur, ad mortem voluntariam compulſa eſt: quæ palam jactabat, quam immane ingenium pertuliſſet, & elaboraſſe, ne ex eo ad humani generis perniciem gravidaretur.* Spartianus non volunteriam, ſed violentam memorat juſſu Adriani: *Multis aliis*, inquit, *interfectis vel aperte, vel per inſidias: quandoquidem etiam Sabina uxor, non ſine fabula veneni dati ab Adriano, defuncta eſt.* Quæ vero omnia non Domitiæ odio, verum ipſius Sabinæ tribuit moroſitati idem ille Hiſtoricus, cum ſcribit: *Septimio Claro præfecto prætorii, & Suetonio Tranquillo epiſtolarum magiſtro, multisque aliis, qui apud Sabinam uxorem, injuſſu ejus, familiarius ſe tunc egerant, quam reverentia domus aulicæ poſtulabat, ſucceſſores dedit: uxorem etiam, ut moroſam & aſperam, dimiſſurus, ut ipſe dicebat, ſi privatus fuiſſet.*

127. Ὥρμησεν, *profecta eſt*] Gloſſæ: *Proficiſcitur*, ἀποδημεῖ, ὁρμᾷ. Etymologus: ὁρμᾷν δὲ, τὸ ἁπλῶς ἐπέρχεσθαι. Phavorinus: ὁρμάω ῶ, τὸ πορεύομαι ἐγώ. Moſchopulus περὶ σχεδῶν: Ὁρμάω δὲ, ὁρμῶ, ἐπὶ τῆς καθ' ὁρμὴν κινήσεως.

128. Θρησκῆσαι] Quando MS. habet θρησκεῖσαι, legendum erit θρησκεῦσαι. Gloſſæ θρησκεύω, *colo*. Verbum eſt ſacris Divorum proprium, qualis Imperator.

129. Ἐγένετο νόμος τοιούτου τὶς τοῦ τρόπου] Parricida conſutus culleo cum quattuor animalibus, cane, gallo gallinaceo, vipera, & ſimia, in mare projiciatur, vel in amnem, *ut omni elementorum uſu vivus carere incipiat, & ei cælum ſuperſtiti, terra mortuo auferatur*, quod rationis dat Conſtantinus *in l. un. C. de his, qui par. vel lib. occid.* & ex eo Juſtinianus §. *alia deinde lex. 5. Inſtit. de publ. jud.* quod eos docuit Cicero in ea *pro Sex. Roſcio*, & Ovidius *lib.* IX. *Metamorph.* ubi de Sculla, quæ patrem Nyſum prodiderat. Hæc autem Lex non ſemper fuit uniformis, ſed pro arbitrio majorum ſæpe variabatur. Principio enim nihil cum parricida intra culleum conſuebatur, ut recte atque ordine exiſtimat Hieron. Magius *Miſcellan. lib.* IV. *cap.* 8. Deinde Serpentes concludi cœpti ſunt, ut de C. Villio prodit Plutarchus. confirmat Seneca pater *lib.* V. *Controverſ. 4. in fi.* Liv. *lib.* XLVIII. Val. Maximus *lib.* I. *cap.* 1. tamdem Simia, ut paret ex Juvenali *ſat.* VIII. & *ſat.* XIII. atque aliis auctoribus. denique Canis & Gallinaceus, quæ Conſtantinus M. addidiſſe videtur doctori meo Cunr. Rittershuſio. Quod ſi ita eſt, Modeſtini legem *pen. D. ad l. Pomp. de parricid.* Trebonianus interpolavit ex *d. l. un. C. de his, qui par. &c.* Pompejus enim nihil tale in parricidas tulit, cujus Lex eadem erat cum Cornelia, ut docuit Cujacius in *Notis ad Paullum Sentent. lib.* V. *tit.* 24. Accedo autem Weſembecio exiſtimanti, ſicut de Julia, ita & Pompeja Lege agi interpolata in Inſtitt. non qualis primum lata eſt, ſed cujuſmodi tempore Juſtiniani in uſu habebatur. Quæ tamen non multo poſt deſiit, aut certe non ab omnibus obſervabatur, ſed gladii vel ignis pœna. Ita namque capio Caſſiodori verba ſuper illud Pſalmi: Iniquos odio habui: *Filios & parentes, ſi adverſi ſunt, alienata debemus voluntate contemnere, ſæpe tamen, quos flamma non terruit, quos ferrum non ſubdidit neceſſitudinum blandimenta flexerunt.* Plura de hac Adriani ſententiâ Cujacius *Paratit. C. de his, qui par. &c.* & præceptor meus Chriſtoph. Colerus *in Parergis Juris.* Sed heic occurrit difficultas. Nam quod heic dicitur Adrianus redu-

omnibus hominibus, uti qui patricidium feciſſet, publice in culleum miſ-

τρόπȣ πᾶσιν ἀνθρώποις, ὅπως ὅςις 130 πατροκτονίαν 131 πεποιήκει, δημοσίως 132 εἰς μολ-

reduxiſſe veterem legem, ſeu potius morem, id negat Modeſtinus *in d. l. pæ.*, qui parricidas ex conſtitutione Adriani ad beſtias damnari ſcribit. Ejus verba ſunt: *Deinde in mare profundum culleus jactetur. hoc ita, ſi mare proximum ſit: alioquin beſtiis obiciatur, ſecundum Divi Hadriani conſtitutionem.* ſed facilis eſt reſponſio. Adrianus veterem legem voluit frequentari in locis continentibus mari. quod ſi mare non eſſet vicinum, beſtiis voluit obici, ne diuturniori præſentia tanti ſceleris Dii offenderentur. Quod periculum in mari non eſt metuendum. Theophilus *Paraphraſi*: ὥςε παντὸς ςοιχείȣ ςερεῖσθαι ἀυτὸν καὶ ζῶντα καὶ τελευτῶντα. ζῶν μὲν γὰρ τῷ κεκαλύφθαι ὑπὸ τȣ̃ ἀσκȣ̃, καὶ εἶναι ἐν τῷ ὕδατι τῆς τȣ̃ ἀέρος ἤτοι τȣ̃ ȣ̓ρανȣ̃ ςερεῖται χρήσεως. τελευτήσας δὲ τῆς γῆς ȣ̓κ ἀξιȣ̃ται, τȣ̃ ἀσκȣ̃ φερομένȣ κατὰ τῶν ὑδάτων. Vetuit etiam fluvio immitti, quomodo mihi perſuadeo, & eamdem quidem ob cauſſam, ne in ripam projectus ſcilicet ignaris in locis Dii tanto piaculo proritarentur. Atque ideo plauſtro quoque nigros boves junxit, non luctus publici declarandi ſaltem, ſed vero etiam placandi Deos infernales, quibus, opinor, hos boves ſacrificabant. qua ſuperſtitione ſolutus Conſtantinus, princeps Chriſtianus, & amnem præcepit, & reliquos ritus ſuſtulit. Solitos autem nigros boves immolari Diis infernalibus notum. Præterea in piaculo parricidii expiando, famem quoque ſtudebant averruncare, quam inde portendi perſuadebantur. Ita intellego locum Plauti *in Vidularia*: *Jube hunc inſui culleo, atque in altum deportari, ſi vis bonam annonam.* Quo referrem Sudæ locum: Βȣ̃ς θεωρεῖν, εἰς κακὴν πρᾶξιν φέρει. νεκροὶ βόες δηλȣ̃σι τȣ̀ς λιμȣ̃ χρόνȣς: legeremque μελανοὶ βόες, niſi ὀνειροκριτικοὶ noſtri refragarentur.

130. Πατροκτονίαν, *patricidium*] Rectius heic ſcribatur *parricidium*; quæ vox utrumque parentem complectitur. Iſidorus *Etym. lib.* V. *cap. 26. Parricidii actio non ſolum in eum dabatur, qui parentem, id eſt, qui patrem vel matrem interemiſſet: ſed & in eum, qui fratrem occiderat, & dictum parricidium quaſi parenticidium.* Ceteroquin *Patricida* dicitur, ut *Matricida*. Gloſſæ B. Germani: *Matricida*, μητραλῴας. Et Cyrilli: μητροκτόνος *matricida*. B. Paulus 1. *ad Timoth.* I. *v. 9.* πατραλῴαις καὶ μητραλῴαις, ἀνδροφόνοις, Interpres: *Patricidis & matricidis, homicidis.* Item ut *Fratricida*. Gloſſæ Cyrilli: Ἀδελφοκτόνος, *fratricida*. Sic & *Sororicida* memini me apud neſcio quem legere. Male vero in utroque Gloſſario ſcribitur, πατρολῴας, μητρολῴας. Heſychius: πατραλοίας, ὁ τὸν πατέρα ἀτιμάζων, πατροτύπτης, καὶ τὸ μητραλοίας ȣ̔́τω συντίθεται. Idem: πατραλοίας, ὁ τὸν πατέρα τύπτων, ἢ κτείνων. Etymologus: Ἀλοιτὸς &c. ἢ ὁ ἀνδροφόνος, παρὰ τὸ ἀλοιᾷν τὸ τύπτειν ἔνθεν καὶ πατρολοίας, ὁ τὸν πατέρα τύπτων. Jul. Pollux *lib.* III. *cap.* I. καὶ μὲν δή γε περὶ τȣ̀ς γονέας ἐξαμαρτάνοντες, πατραλοίας, ἢ μητραλοίας ἑκάτερος ἀυτῶν καλεῖται. Ἰσαῖος δὲ, καὶ πατροτύπτας λέγει. Πλάτων δὲ, πατροφόνον, καὶ μητροφόνον. Σοφοκλῆς δὲ, πατροκτόνον. ὁ γὰρ πατροφόντης, καὶ μητροφόντης, ποιητικόν. De parentibus verberandis quæ narrant, pertinent ad explicationem *cap. 20. & 21.* Exodi, & Prov. *cap. 23.*

131. Πεποιήκει] Lego ἐπεποιήκει.

132. Εἰς μολγὸν, *in culleum*] MS. εἰς μολσὸν. Stephan. *in culleo.* Fulgentius Plantiades *de priſco ſerm*: *Culleus dicitur ſaccus, in quo rei concluſi in mare mittuntur.* Fiebat autem ex corio bovino. Anianus vetus Interpres ad *l. un. C. Th. de parricidis*: *Si quis patrem, matrem, ſororem, filium, filiam, vel alios propinquos occiderit, remoto omnium aliorum genere tormentorum, facto de coreis ſacco, qui culeus nominatur, in quo cum miſſus fuerit, cum ipſo etiam ſerpentes claudantur, & ſi mare vicinum non fuerit, in quolibet gurgite projiciatur, ut tali pœna damnatus nullo tempore obtineat ſepulturam.* Hinc *Culleum* vel *Colleum* exponitur ταύρειος ἀσκὸς, tribus locis Gloſſarum. Et in Germani: *Culleus*, ἀσκὸς βόειος, λάρναξ. Pollux *lib.* X. *cap.* 50. Ἐπεὶ δὲ ἀσκὸν, καὶ ἀσκίδιον, καὶ τὰ τοιαῦτα προειρήκαμεν, ȣ̓δὲν κωλύει καὶ μολγὸν εἰπεῖν ὅ ἐςι κατὰ τὴν τῶν Ταραντίνων γλῶτταν, ὁ βόειος ἀσκός. Heſychius: Ἄλλοι δὲ μολγὸν τὴν βόειον ἀσκὸν, τιθέται δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἁμαξῶν. plane ad iſtum locum Suetonius *Aſcoperam* vocat in Nerone: *Alterius collo & aſcopera deligata, ſimulque titulus: Ego quid potui? ſed tu culeum meruiſti.* quod μολγὸς Xiphilino in Nerone: Μολγόν τέ τινα ἀπ' ἀνδριάντος ἀυτȣ̃ νύκτωρ ἀπεκρέμασαν, ἐνδεικνύμενοι ὅτι ἐς ἐκεῖνον ἀυτὸν δέοι ἐμβεβλῆσθαι. Erat enim matricida Nero. Nec tamen ex omni corio, ſed recenti fiebat. Vnde Cedrenus vocat δέρμα βόειον νεόδαρτον. Illiniebaturque pice & bitumine. Auctor Hermenevmatum: *Culeus, tunica ex partu in modo eronis facta, qua liniebatur pice & bitumine, & in ea includebantur homicida cum ſimia, ſerpente, & uno capone, ac inſuta mittebantur in mari, contendentibus ſe animalibus, quo ire ſe dicuntur ab invicem, homo majoribus pœnis afficiebatur*, ita MS. codex, quem februabo, ubi brevi in publicum dedero. Quod ait, ea propter conſutas iſtas animantes, quo pejorem & miſerabiliorem in modum reus excruciaretur, id abs te eſt, doctiſſime Burckharde, qui eamdem rationem quæſitus reddidiſti. ſed quam ego falſam arbitror. eſt enim res μυςηριώδης, cujus Symbolicam rationem adferunt Cælius Rhodiginus *in Antiquis lection.* Steph. Forcatulus *in Necyomantia juris*, & Fr. Balduinus *ad §. alia deinde lex, Inſtit. de publ. jud.* *Impia animalia impiis hominibus* junguntur, ait Adrianus heic. Vipera patrem & matrem occidit, Simia ex catulis ſuis, quem maxime amat, compreſſu bracchiorum & oſculis enecat, Gallus & Canis cum parentibus & liberis pugnant. Theophilus *paraphraſi Inſtitt.* τὰ δὲ προειρημένα θηρία ἐμβάλλεται διὰ τȣ̃το, ἐπειδὴ ὁμοιότροπα ἀυτῷ ἐςιν. τὰ μὲν γὰρ ἀναιρεῖ τȣ̀ς γονεῖς· τὰ δὲ τῆς πρὸς ἀυτȣ̀ς ȣ̓κ ἀπέχεται μάχης. De vipera addendus locus eximius, quem apud Ety-

μολγὸν πεμφθεὶς [133] συῤῥαφῆναι μετὰ ἐχίδνης, καὶ πιθήκου, καὶ ἀλέκτορος, καὶ κυνὸς, [134] ἀσεβῶν ζώων ἀσεβὴς ἄνθρωπος, [135] καὶ εἰς ἅμαξαν ἐζευγμένην μελανῶν βοῶν κατενεχθῆναι πρὸς θάλασσαν, καὶ εἰς βύθονα βληθῆναι. [137] ἔδειξαν οὖν ὑπόδειγμα τιμωρίας, ἵνα μᾶλλον φοβηθῶσιν [138] οὕτως ἀνόσιον ἔργον ποιῆσαι. ⟝ Νῦν οὖν δίκαια ποιεῖτε, καλὸν γὰρ ὑπόδειγμα πᾶσιν ἀποδείξετε. ⟝

ſus conſueretur cum vipera, & ſimia, & gallo, & cane, impiis animalibus impius homo, [136] & in plauſtrum junctum nigris bobus deportaretur ad mare, & in profundum mitteretur. Oſtenderunt enim exemplum poenae, ut magis timeant tam crudele opus facere. ⟝ Nunc ergo juſta facite; bonum enim exemplum omnibus oſtendetis. ⟝

17. [139] Νῦν οὖν ὃ ἐὰν ἐπιβαλῇ, ἐπὶ πέρας ἄξεις. Διὸ ἐν παντὶ πράγματι [140] φιλοπονεῖν δεῖ ἀπὸ τῶν θελόντων

17. Nunc ergo quod conatus fueris, ad finem adduces. Propterea in omni re ſtudere oportet a vo-

Etymologum obſervavi. Ait autem: πᾶς δέ τοι ὀξυκάρηνος ἰδεῖν ἔχις: κυριώτερον ἐπὶ τῆς θηλείας. παρὰ τὸ ἔχειν ἐν ἑαυτῇ τὴν γονὴν, ἄχρι θανάτου. ὠοτοκούντων γὰρ τῶν ἄλλων ἑρπετῶν αὕτη δεξαμένη τῷ στόματι τὴν τοῦ ἄῤῥενος κεφαλὴν, οὕτως ἔγκυος γίνεται, κατὰ τὴν μίξιν ἀπεσθίουσα. διαβρωθεῖσα δὲ ὑπὸ τῶν ἐντὸς τὴν γαστέρα ἀπόλλυται. &c. Cur autem quidam Dd. *felem* loco ſimiæ, quæ haberi non poſſit, conjungendum ſcripſerint, fugit eos ratio: quod *cuculum* pro gallo veteres non conſuerint, cauſſa eſt, quod minimam anni partem ſit parabilis.

133. Συῤῥαφῆναι] Steph. συνραφῇ: MS. συγγραφῆναι, & pro *conſueretur*, legit *conſcriberetur*. nos ex Theophilo emendavimus.

134. Ἀσεβῶν ζώων] MS. ἀσεβέσι ζώοις.

135. Καὶ εἰς ἅμαξαν ἐζευγμένην μελανῶν βοῶν &c.] Stephani codex: καὶ ἐπὶ ἁμάξης ἐζευγμένης μελανοῖς βουσὶν κατενεχθῇ εἰς θάλασσαν, καὶ ῥιφθῇ εἰς βαθύ. Pro εἰς βύθονα, MS. habet εἰς βύθονι. Vero ſimile ſit priſcos dixiſſe βύθων, pro quo hodie βυθὸς. Gloſſæ Cyrilli, βυθὸς, *hoc altum, profundum, gurges.* quod & βύθιον. Gloſſæ Germani: *profundum*, βύθιον, βαθυα, βυσσὸν. Pro βαθυα, lego βάθων, quod & βαθύ. *Profundum* etiam Seneca appellat loco, quem ſupra laudavi: *Imaginabar mihi culeum, ſerpentem, profundum.* Ita pridem eſt quum tibi, Nobiliſſime Bukuwka, dixi accipiendum illud Juſtiniani *Confirmat. Inſtit. Quaſi per medium profundum euntes.* idque ex auctoritate Theophili, παραφράζοντος: ὥσπερ διὰ μέσου βαδίζων πελάγους.

136. *Et in plauſtrum junctum.*] Stephani codex, *Et ſuper plauſtro juncto nigris bubus deferretur in mare, & projiceretur in profundum.* MS. pro *deportaretur* habet *deportari;* pro *mitteretur*, *mitti.*

137. Ἔδειξαν γὰρ ὑπόδειγμα] Hæc in utroque codice corruptiſſima ita reſtituenda putavimus.

138. Οὕτως ἀνόσιον ἔργον ποιῆσαι, *tam crudele opus facere*] Stephani codex, ἄνομον ἔργον ἐργάζεσθαι, *nefarium opus operari.* MS. pro *tam* legit *ſic*, pro ποιῆσαι *facere*, ἐποίησεν *fecit.* Quæ obelo notavimus, MS. non agnoſcit, nec nos genuina arbitramur, ſed ex ſuperioribus iterata. Atque hucuſque Adriani Sententiæ: ſequuntur nunc alia.

139. Νῦν οὖν ὃ ἐὰν ἐπιβαλῇ] Non pauca videntur deſiderari: & hæc ipſa pravata ſunt, quibus induſtria noſtra ſubvenire utcumque laboravimus. Vult nos hortari ad linguæ Latinæ & Græcæ, quod occœperimus, ſtudium; idque ne deſereremus, argumentis ſuadet ab utilitate ductis & honeſtate.

140. Φιλοπονεῖν δεῖ ἀπὸ τῶν θελόντων] Non ſatis, quid velit, intellego, nec ſenſus fallor tamen absque codicis pellacia foret, hac colligendi formula videretur concludere.

Res utiliſſimæ in vita humana ſunt præcipue addiſcendæ: Litteratura eſt res utiliſſima in vita humana. Ergo &c.

Poſſet itaque ſine curioſitatis adfectatione locus emendari: Φιλοπονεῖν δεῖ τοὺς θέλοντας: quibus verbis propoſitio ſyllogiſmi continetur. τούτου μάλιστα, quod aſſumtionis principium eſt, non recte interpretatur, *hujus præcipue*, quod Latinum non eſt; ſed vero, *in hoc præcipue.* id namque ſignificat apud Græcos κυριεύειν τινός. quod imitati ſunt priſcorum Theologi. Juvencus *lib.* IV. *hiſt. Euangel.*

- - - - Dominantur eorum
Exercentque trucem ſubjectis urbibus iram.

Et Alcimus Avitus *lib.* I. *de orig. mundi:*

Solus habe, ſoliſque prior dominare fruendo.

Quibus exemplis & Doſitheus, ſi obſcuratio ſententiæ abforet, & vetus Latinus Bibliorum Interpres poſſent excuſari. φιλοπονεῖν ἔν τινι dixere autem alii. B. Gregorius Nazianzenus *hom. in ſacrum paſcha:* ἄξιον δὲ μηδὲ τὸν τῆς βρώσεως τρόπον παραδραμεῖν, ὅτι μηδὲ ὁ νόμος, ἄχρι καὶ τούτου τὴν θεωρίαν φιλοπονεῖν ἐν τῷ γράμματι. ſic Plato *lib.* VII. *de Repub.* dixit: ἐν πᾶσι τούτοις μεσοπονῇ.

volentibus plus aliquid ſcire, quod utile eſt humanae vitae. hujus praecipue oratio dominabitur. Vnde oportet litterarum artem perdiſcere. Etenim eſt viſus orationis. hinc enim omnia inluminantur. non indocte enim qui ſcire velit Latine loqui & Graece, diligenter attendat. hoc enim exempli gratia adponemus, orationem quae eſt Minervae gratia, quae dat omnibus doctrinam, & fortunam primum, deinde ſcire. faciens enim facit florere eos, qui non [146] neglexerunt, & faciunt, quae didicerunt. Ars enim transfertur ab homine in hominem: & propterea ars non moritur. Denique quae erat gratia diſcere, ſi qui docet erat immortalis? haec enim eſſe Dii voluerunt, admonentes primum omnium Deos colere, non ture,

πλέον τι εἰδέναι, ὃ εὔχρηστον ἀνθρωπίνῳ βίῳ. τούτου μάλιστα ἀπηγορία κυριεύσει. [141] ὅθεν δεῖ γραμμάτων τέχνην ἐκμαθεῖν. καὶ γάρ ἐστιν [142] ὅραμα ἀπηγορίας. ἔνθεν γὰρ πάντα [143] καταυγάζονται. οὐκ ἀμαθῶς γὰρ ὁ εἰδέναι θέλων Ῥωμαϊστὶ λαλεῖν καὶ Ἑλληνιστὶ, ἐπιμελῶς [144] προσεχέτο. τοῦτο γὰρ παραδείγματος χάριν προσθήσομεν, ἀπηγορίαν ἥτις ἐστὶν Ἀθήνης χάριν, [145] τῆς διδούσης πᾶσιν τὴν μάθησιν, καὶ τύχην πρῶτον, ἔπειτα εἰδέναι. ποιῶν γὰρ ποιεῖ ἀνθεῖν τούτους τοὺς μὴ ἀμελοῦντας, [147] καὶ ποιοῦντας, ἃ ἔμαθον. Τέχνη γὰρ μετατίθεται ἀπὸ ἀνθρώπου εἰς ἄνθρωπον· καὶ διὰ τοῦτο τέχνη οὐκ ἀποθνήσκει. [148] ἐπείτοι ποία ἦν χάρις μαθεῖν, εἰ ὁ διδάσκων ἦν ἀθάνατος; ταῦτα γὰρ εἶναι θεοὶ ἠθέλησαν, ἀναμιμνίσκοντες πρῶτον [149] πάντων Θεοὺς σέβεσθαι, οὐ λιβάνῳ, ἀλλὰ συνειδήσει. (πλέον γάρ ἐστιν καλῶς ζῆν, ταῦτα ποιοῦντα:) [150] Γονεῖς τιμᾷν

κοινῇ. ſic & *Studere in aliqua re* dicunt Latini. Anſegiſus *lib.* II. *cap.* I. *In hoc præcipue ſtuduerunt, ut honor ſanctæ Dei Eccleſiæ & ſtatus regni decens maneret.* Et *cap.* 2. *In his quippe maxime ſtudere, & de his in omnibus placitis, quæ vobiſcum habituri ſumus, vos ammonere optamus.* Plura ſuper hac phraſi in Collectan. ad Lucretium Dominus meus Giphanius.

141. Ὅθεν δεῖ γραμμάτων τέχνην ἐκμαθεῖν] De litteratura adverſum te, Bukuwka, pluribus in epiſtola dixi. Divale reſcriptum qui auctoritate ſua validius corroboret, eccum R. David Kimchi, Doctiſſimus Judæorum, in libro quem ea de re inſcripſit. Adſcribam verba Latina, quia Ebræa pauci ſunt qui intellegant. *Qui ſtudet*, inquit, *Legis divinæ ſcientiam ſibi comparare, neque diſcit fundamentum Litteraturæ, ſimilis eſt aratori, qui agit boves, & in manu ejus nulla eſt virga, aut ſtimulus aculeatus.*

142. Ὅραμα ἀπηγορίας, *viſus orationis*] Inepte. ὅραμα ἀπηγορίας eſt notus Ebraiſmus, pro eo quod nos dicimus, ἀπηγορία ἐστὶν ὁρατική. *Lumen orationis*, id eſt, *oratio eſt illuminativa.* De quo loquendi genere conſulendus Beza *Annotat. in Matth. cap.* 24. *v.* 15. *in Act.* 5. *v.* 10. *in Epheſ.* 1. *v.* 14. Ἀπηγορία, quod heic iterato ponitur, nuſpiam a me lectum ἀντὶ τοῦ λαλιότης ἢ λόγος. Heſychius, Etymologus, Sudas, Phavorinus, alii, quos videre fuit, interpretantur ἀπολογίαν. Etymologus: Ἀπαγορεύω] ἡ ἀπὸ πρόθεσις ἐνταῦθα δηλοῖ τὸ χωρίζεσθαι. ὁ δὲ ἀπαγορεύειν, ἐκτὸς γίνεται τοῦ λέγειν. Qui locus eſt corruptus, & ita reponendus: τὸ δὲ ἀγορεύειν ἐκτὸς γίνεται τὸ λέγειν. Sed ἀπηγορία quid ſit, nemo melius Cicerone nos docere poterit *in Bruto: Quamquam omnis locutio oratio eſt, tamen unius oratoris locutio hoc proprie ſignata nomine eſt.* Et *lib.* II. *de Orat. Illa, quæ a bono poëta dicta eſt flexanima, atque regina rerum oratio.*

143. Καταυγάζονται, *illuminantur*] Id eſt, καταφωτίζονται. Heſychius: καταυγάσας, φωτίσας. Sudas: καταυγάζω, καταυθαδίζω, γενικῇ. ubi legendum videtur, καταφωτίζω. Gregor. Nazianzenus: τῷ φωτισμῷ τῆς γνώσεως κατηυγάσθησαν.

144. Προσεχέτο] Quum MS. habeat πρόσεχε, *attende*, puto ſcriptum fuiſſe, προσέχῃ, *attendat.*

145. Τῆς διδούσης] MS. ἡ διδοῦσα.

146. *Neglexerunt*] Lego, *neglegunt.*

147. Καὶ ποιοῦντας] MS. καὶ ποιοῦσιν.

148. Ἐπείτοι] Fort. ἔπειτα.

149. Πρῶτον μὲν Θεοὺς σέβεσθαι] Scis, Nobiliſſime Bukuwka, his dictis nihil frequentius & ſollemnius in Sapientum ſcriptis, ea ubi tu ingenue (quo ingenio gnatus es) inſtillaris, poſſeſſione hujus ſervitutis ſatis ditatus ad lares redibis.

150. Γονεῖς τιμᾷν] Maximus Planudes in paraphraſi libelli Dionyſii, quem Cato inſcripſit ſeu de Moribus ad filium: Γονέας ἀγάπα. ex quo heic legendum exiſtimo,

τιμᾷν· [151] Τέκνοις ἐγγαυκαίνειν· Φίλους φιλεῖν· Καὶ [152] ἁπλῶς ὑποδεικνύειν, καὶ ἀνυπόπτως πάντα ποιεῖν, [153] καὶ μὴ . . . ἵνα ἐν παντὶ πράγματι εὔχρηστος ᾖς, καὶ πάντα [154] τὰ ἔθιμα ζωῆς σῆς παρατηρῇς, καὶ θαυμάσεις [155] ὅτι τὸν καλῶς ποιοῦντα [156] καλῶς ἀκολουθεῖ.

ſed conſcientia: (Plus enim eſt, bene vivere, haec facientem.) Parentes diligere: Natis indulgere: Amicos amare: Et ſimpliciter demonſtrare, & ſine ſuſpicione omnia facere, & non maligne, ut in omni re utilis ſis, & omnia quae ſolent vitae tuae obſerves, & miraberis, quomodo bene facientem bene ſequitur.

18. Νῦν οὖν ἄρξομαι Μύθους γράφειν Αἰσωπείους, καὶ ὑποτάξω ὑπόδειγμα. [157] διὰ τούτους γὰρ [158] αἱ ζωγραφίδες

18. Nunc ergo incipiam fabulas ſcribere Aeſopias, & ſubiciam exemplum. Per eas enim picturae conſtant.

mo, γονεῖς ἀγαπᾷν, *parentes diligere.* Oſtendi jam olim tibi, Bukuwka, conſimilia vetuſti Sapientis dicta in Schobingeri membrana. Ea vel nunc in memoriam tibi redigas rurſum licet. Sunt vero iſta: *Praſtabis parentibus pietatem; cognatis detis dilectionem. Praſtabis amicis fidem; omnibus equitatem. Pacem cum hominibus habebis, bellum cum vitiis. Pejora ſunt tecta odia, quam aperta. propterea te loquax inimicus minus, quam taciturnus offendet. perturpe eſt enim, quod obicitur, in obiciente cognoſci. Semper diſſenſio ab alio incipiat, a te reconciliatio. Succurre paupertati amicorum, immo potius occurre. Talem diligentiam exhibe in amicitiis tuis comparandis. Ne incipias amare, quem deinceps poſſis odire. Tu primum exhibe te bonum, & ſic quære alterum ſimilem tui. Turpius nihil eſt, quam cum eo bellum gerere, cum quo familiariter vixeris. Vires tuas amici beneficiis, inimici injuriis ſentiant. Res magna dementia eſt, indulgendo corrigere peccata, quam vindicando.*

151. Τέκνοις ἐγγαυκαίνειν] Ita MS in interſtitio linearum corrigit verbum ἐνταυκαίνειν, quod in contextu eſt. Aliquid monſtri alunt, quod dum haruſpex quispiam expiaverit, interim haruga mea inſpecta ita faciendum dico, ut τῷ ἐνταυκαίνειν exterminato recipiamus ἐνδαψιλεύειν, ne malam manum periculemur. Gloſſæ B. Germani *Indulgetur*, ἐνδαψιλεύεται. Gloſſæ Cyrilli: ἐνδαψιλεύομαι, *indulgeo, largo.* Iterum Germani: *Indultum*, ἐπιδαψιλευθέν. *Induſſata*, ἐπιδαψιλευθέντα. Lego, *indultata.* niſi ſi malis, *indulgitata*, de quo verbo Nonius. Eſt vero *indulgere* heic, clementem ſe præbere, temperare, ut exponit idem Nonius. Cic. *lib.* III. *Officior. Magnus vir in primis, & qui perindulgens in patrem, idem acerbe ſeverus in filium.* Phocylides dixit ἤπιον εἶναι. *Nuthetico:*

Παισὶ γὰρ μὴ χαλέπαινε τεοῖς, ἀλλ' ἤπιος ἴσθι.

Hæc cum ita ſcripſiſſem, venit ad me Jo Tornæſius, typographus clariſſimus, & de ſtudiis meis non mediocriter meritus, qui mihi ſignificavit, omnino videri ſibi heic legendum, τέκνοις ἐγγλυκαίνειν, *liberis indulcere*, ut eſt in Gloſſis Cyrilli, id eſt, dulcem & amabilem ſe reddere. Pervulgatum jam eſt, τὸ Λ. cum A ſolitum migrationes facere in libris Græcorum, quod nulla in pingendo differentia. Judicet Lector eruditus.

152. Ἁπλῶς ὑποδεικνύειν, *ſimpliciter demonſtrare*] Ἁπλῶς in laudata ſignificatione heic ponitur pro aperte, libere, & non fucate aut doloſe: cui opponitur ἀπλῶς, id eſt, vafre, verſute, doloſe. cui rei auctoritates memini dari a Clariſſimo Scherbio in acroaſibus Topicis. Jul. Pollux *lib. V. cap. 21.* τοῦ δὲ, ἁπλῶς, ἀκάκως, ἀπλάστως, ἐκφανῶς, ἐλευθέρως, εὐθυῤῥημόνως, εὐήθως. videndus P. Faber in Semeſtribus. Verbum ὑποδεικνύειν mirificam vim habet, quam & B. Matthæum puto obſervaſſe, *cap. 3. v. 7.* τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς; Interp. *Quis demonſtravit vobis fugere a futura ira?* Vidi quid Eraſmus, quid Camerarius, quid Stephanus. ſed Bezæ expoſitio magis eſt. Inde ὑπόδειγμα, pro παράδειγμα. Gloſſæ B. Germani: *Exemplum*, ἀντίγραφον, ἀντίτυπον, ὑπόδειγμα. Et Cyrilli: ὑπόδειγμα, *exemplum, exemplar.* Doſitheus ſupra, ὑπόδειγμα τιμωρίας, *exemplum pœna.* Et infra: ὑποτάξω ὑπόδειγμα. Paul. *ad Ebra. 4. v. 11.* ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας. Interp. *Vt ne in id ipſum quis incidat incredulitatis exemplum.* Phavorinus: ὑπόδειγμα οὐδὲ τοῦτο ὀρθῶς λέγεται, παράδειγμα δέ. Quam bene, intellexiſti.

153. Καὶ μὴ . . .] Supple, πονηρῶς, aut taliter.

154. Τὰ ἔθιμα, *quæ ſolent*] Lego, πάντα τὰ ἔθιμα, *omnia ſollemnia.* Gloſſæ Cyrilli: ἔθιμα, *ſollennia, hac ſueta; ſingularia non habet.*

155. Ὅτι, *quomodo*] Lego, *quod.*

156 Καλῶς, *bene*] Lego, καλὸν, *bonum.* præterea Græca ne ſit phraſis ἀκολουθεῖν τινα, haut ſcio.

157. Διὰ τούτους, *per eas*] MS. διὰ τοῦτον, *per eum.*

158. Αἱ ζωγραφίδες συνέστησαν] Sic Plutarchus *de defect. oracul.* μύθου παλαιοῦ καθάπερ ζωγραφήματος ἀφῆ ἀποπειρώμενον. De utilitate fabularum hic inſignis eſt locus. Nomen ζωγραφὶς nuſpiam alibi a me lectum, ſed γραφὶς, ὑπογραφὶς, & ſimilia. Videndus Pollux *lib. VII. 28.* Philoſtratus *epiſt. XXXIX.* ζωγραφία παρειῶν καὶ χειλέων βαφαί. Phavorinus: ὑποδεικνύει, ἀντὶ τοῦ ὑποζωγραφεῖ. ὑποδεῖξαι βούλομαι τῷ λόγῳ καθάπερ ἐπί τινος γραφῆς.

Ele-

ſtant. Sunt enim valde neceſſariae ad utilitatem vitae noſtrae. Primo ergo loco fabulam incipiam de cervo.

19. Cervus bonae magnitudinis aeſtivo tempore ſiti deficiens advenit ad quendam fontem linpidum & altum, & cum bibiſſet quantum voluerat, adtendebat a corpore, & maxime quidem laudabat naturam cornuorum exurgentium in multum aërem. . . . . .

[159] συνέϛησαν. Εἰσὶν γὰρ λίαν ἀναγκαῖαι πρὸς ὠφέλειαν τȣ̃ βίȣ ἡμῶν. Πρώτῳ ȣ̃ν τόπῳ μῦθον ἄρξομαι ἀπὸ ἐλάφȣ.

19. [160] Ἔλαφος ἐυμεγεθὴς ὥρᾳ θέρȣς δίψει λειπόμενος παραγίνεται ἐπί τινα πηγὴν διαυγῆ καὶ βαθεῖαν, καὶ πιὼν ὅσον ἤθελεν, [161] προσεῖχε τὰ τȣ̃ σώματος, [162] καὶ μάλιϛα μὲν ἐπήνει τὴν φύσιν τῶν κεράτων ἀναϛησαμένων ἐις πολὺν ἀέρα. . . . .

Cetera deſunt.

Elegantiſſime & peraccommodanter ad iſtum locum.

159. Συνέϛησαν] MS. συνέϛηκαν.

160. Ἔλαφος ἐυμεγεθὴς] Non exſtat inter Æſopi fabulas. Eam jambis Latinis fecit Phædrus *lib.* I. *fab.* 12. ubi Rigaltius, vir Doctiſſimus, nos mittit ad Aphthonii *fab.* 18 cujus librum videre necdum contigit. Similem habet Gabrias, cum Ignatii Diaconi epimythio: ὅτι πολλάκις τὶς ὠφελεῖται, ἐξ ὧν δοκεῖ βλάπτεσθαι.

161. Ἐπεῖχε τὰ τȣ̃ σώματος] Male vertit, *attendebat a corpore*, quod Latinum non eſt, ſed ἐπέχειν heic eſt contemplari, quod Gabrias dixit ὁρᾶν.

162. Καὶ μάλιϛα μὲν ἐπήνει &c.] Ita totum locum emendavimus, cum in MS. eſſet καὶ μαλ. μὲν ἐρηλιτὴν φύσιν τῶν κεράτων ἀνατεταμένωντε εἰς πολὺν ἀέρα: *Et maxime quid laudabat naturam cornuorum excelſiſſimam in multo aëre.*

Et hæc ad Doſitheum paucis diebus ſcripſi, quæ ubi in uſum tuum fore intellegam, Nobiliſſime Bukuwka, minus laborum meorum pœnituerit: & punctum autem Ampliſſ. Lectii, hoſpitis noſtrum utriusque ſi ferent, liquido auſpicio foras prodierint in dias auras luminis. Tu have & fave.

ANTONII SCHVLTINGII,

JVRISCONSVLTI ET ANTECESSORIS,

ORATIONES DVAE.

Priori diſquiritur, culpandusne ſit Tribonianus, quod Juriſconſultorum, qui ſtante libera Republica Romana claruere, ſcripta ſuppreſſerit: ac poſteriorum, qui ſub Imperatoribus floruere, Reſponſa in Pandectas retulerit,

DICTA PVBLICE

Prid. Id. Mart. cIↃ IↃ c xcv.

Cum Ordinariam Juris Profeſſionem in Inclyta Friſiorum Academia ſolenniter auſpicaretur.

ALTERA EST

DE JVRISPRVDENTIA HISTORICA,

DICTA SOLENNITER

Poſtrid. kal. Jun. cIↃ IↃ cc xii.

Cum Illuſtris Friſiorum Academiae regimen ſecundo deponeret.

ANTONII SCHVLTINGII,

JVRISCONSVLTI ET ANTECESSORIS,

ORATIO,

Qua diſquiritur, culpandusne ſit Tribonianus, quod Juriſconſultorum, qui ſtante libera Republica Romana claruere, ſcripta ſuppreſſerit; ac poſteriorum, qui ſub Imperatoribus floruere, Reſponſa in Pandectas retulerit.

DVm quo res mihi loco nuper fuerint, quoque eaedem cum maxime conſtitutae ſint, attentiore paulo animi contemplatione intueor, Auditores Exoptatiſſimi, uti ab una parte depraedicandae non mediocri intervallo laetioris ac felicioris fortunae meae, ita ab altera curae, timoris, ſolicitudinis cauſas invenio, easque longe graviſſimas. Annus jam quartus agitur, ex quo Juris in patria Gelro-Zutphanienſi Vniverſitate interpretandi publica auctoritate demandata mihi eſt provincia: qua in ſtatione etſi cum alia plurima, tum vero inprimis quietis, tranquillitatis, & quorumdam quaſi Alcyoniorum dulcedo ac jucunditas mirifice me ceperint, delectarint, vitamque mihi reddiderint nec incommodam, nec inamoenam, & ad promovenda ſtudia non male prorſus accommodatam; id tamen agnoſco lubens, atque profiteor, nihil mihi in praeſenti utilius, nihil pulchrius, nihil conciliandae laudi, gloriae, celebritati magis comparatum evenire potuiſſe, quam ut illic aliquamdiu velitatus, rebuſque in tenuioribus praeludendo ad majora inſtructior, paratior ac confidentior redditus, in hoc ampliſſimum Muſarum domicilium, in hanc omnis eruditionis & humanitatis ſedem, in hoc cunctis, quae ad recte inſtituenda & excolenda qualiacumque ſtudia deſiderari queant, praeſidiis, adjumentis & ornamentis inſtructiſſimum bonae mentis theatrum, ea, qua id mihi obtigit ratione, honorificentiſſima, ſcilicet, evocarer.

Verumenimvero cum ſubit animum Vniverſitatis hujus eximia, & nulli non decantatiſſima amplitudo; cum Virorum in quarumlibet Divinarum humanarumque rerum ſcientia verſatiſſimorum, quorum indefeſſo labore, invictaque induſtria admirabilem hanc & invidendam ad celebritatem illa eſt evecta, tam fato functorum, quam ſuperſtitum, ingentem ac ſtupendam plane reſpicio copiam; praecipue vero cum contemplandos mihi propono maximos deceſſores; tum vero magis magiſque ſentio, quantum in me receperim oneris; ſentio, quantum de me ſpei conceptum eſſe videatur, quamque difficile, arduum, longe ſaltem ultra mearum virium mediocritatem ſit illi ſatiſfacere. Obſervatur heic animo, ut ſuperiores, Schotanos, Sandios, Buſios, Fabros, Wiſſenbachios, pluraque commendatiſſima aeternitati nomina praeteream, Vir Summus Vlricus Huberus, de Academia hac primo praeclariſſime meritus: dein ad ampliſſimam Juris, quod hactenus maximo cum applauſu docuerat, in Suprema Curia civibus reddendi provinciam admotus: tandemque, adminiſtrato aliquamdiu egregie ſplendidiſſimo illo munere, iterum ſtudiis prioribus aucta dignitate reſtitutus: quem modo, poſt exantlatos, infinitos graviſſimoſque ſtudendi, docendi, ſcribendi, reſpondendi, judicandi labores, jam emeritum viſum eſt Supremo rerum Moderatori honeſta miſſione donatum in coelitum numerum transſcribere, non abſque irreparabili rei litterariae & Vniverſitatis hujus detrimento; niſi doctrinae ac virtutum ſuarum vivam nobis reliquiſſet imaginem, Filium, Virum Clariſſimum, qui traditam a decurſo patre lampada hoc ipſo tempore ſuſcipit. Occurrit itidem Vir Magnus, & ingenio, eruditione, prudentia ſingulari, Gerardus Noodt, Lugduni in Batavis in praeſenti Anteceſſor Celeberrimus: quo cum quod mihi non eadem tantum patria, Gelria, ac urbs natalis, ejus caput, Neomagum; ſed & communia cognationis jura contigerint, non poſſum non maximo mihi honori ducere: cuique Viro, praeter innumera, & pene quotidiana, quae mihi Lugduni Batavorum quondam agenti contulit beneficia, plurima etiam, quae ad illuſtrandam politiorem Juriſprudentiam conducant, accepta referre me debere, dum vivam praedicabo. Offert ſeſe mihi denique Vir Inſignis, Cornelius van Eck, Gelrus itidem, nunc apud Vltrajectinos Anteceſſor digniſſimus, mihi ex condiſcipulatu, cum Viris Juris ſcientia ac fama inter principes conſpicuis, Johanni Friderico Böckelmanno ac Johanni Voet operam in laudata modo Lugduno daremus, amicitia ac familiaritate conjunctiſſimus. Hos ego Viros mihi dum repraeſento, humerorumque meorum robur juſta bilance examino, diſſimulare non poſſum, Auditores, animo me non mediocriter commoveri. Vnum tamen eſt, quod me conſoletur atque confirmet, quod, etiamſi paria tantis cum Viris facere me poſſe non auſim ſperare, tamen & mihi a labore, diligentia, aſſiduitate, contentione aliquid ſaltem liceat mutuari, quod a natura ingenioque obtineri minus

minus poterit. Haec me fiducia tenet, haec fovet; hac fretus & abſens religioni duxi Sereniſſimi Principis & Perilluſtrium Nobiliſſimorumque Procerum ac Curatorum voluntati & benevolentiſſimo de offerenda mihi vacante Juris profeſſione decreto refragari: &, quod mihi, quod florentiſſimae huic Academiae, quod univerſae denique Friſiae auſpicatum, laetum ac fortunatum velit eſſe Supremus rerum Arbiter, nunc praeſens in hac frequentiſſima & magnificentiſſima concione demandatum mihi Juris docendi munus publice lubentiſſimo animo capeſſo ac ſuſcipio. In tuenda autem egregia hac ſparta id dies noctesque ſevera lege agam, contendam, meditabor, allaborabo, ut nulli non ſit quam teſtatiſſimum, enixam ſaltem voluntatem bene de Praeſtantiſſimorum Juvenum ſtudiis merendi, pulcherrimoſque ipſorum conatus omni animi ac corporis niſu adjuvandi, regendi, promovendi numquam mihi defuiſſe. His ego Juris, praecipue Romani, id eſt, aequi bonique fundamenta ac praecepta rite explicata exhibere pro virili ſtudebo: Juris, inquam, Romani, quod Sacratiſſimi Imperatoris Juſtiniani auſpiciis ac juſſu collectum, digeſtum, ordinatum, confirmatum, dein per ſex ferme rudia, inſipientia, inficeta, omniſque humanitatis, doctrinae atque elegantiae ignara ſaecula tantum non intermortuum, non abſque aliquo numine tandem in ſcholas ac fora Occidentis, imperante Lothario Saxone, poſtliminio rediit: quod etiamnum hodie, exſtincto licet jamdudum & ſepulto penitus Imperio Romano, ob ſolam tamen, qua fulget, aequitatem ac juſtitiam, apud potiores Chriſtiani orbis populos, alibi quidem in pluribus, alibi in paucioribus partibus, ita tamen laudatur, colitur, frequentatur, ac ſi non unius populi uſibus deſtinatum; verum dictante ipſa natura introductum, & communi multarum gentium utilitati eſſet accommodatum: quod ſcriptam rationem appellare non dubitarunt Viri eruditione, ſapientia, dignitate, gravitate excellentiſſimi [a]: cujus praeſtantiam, aequitatem, utilitatem tot jam doctiſſimi homines ita diſerte, ita ornate, ita copioſe ac luculenter celebrarunt, ut, ſi quis exquiſitiſſimis, quibus illi id ipſum condecorarunt, elogiis ac praeconiis aliquid vellet ſuperaddere, poſt Roſcios comoediam agere, poſt Homeros Iliada ſcribere velle poſſet videri: idque in hac noſtra praeſertim Friſia, quae, ſi ulla uſpiam Europaea natio, maxima ſane etiam diligentia, ſtudio, reverentia Jus Quiritium amplectitur, retinet, obſervat, veneratur.

Ea tamen rerum humanarum eſt ratio, ut nihil tam praeclarum, nihil tam exactum, nihil tam omnibus numeris abſolutum reperiatur, quin naevis ſuis deformetur ac maculis: atque adeo etiam in pulcherrimo hoc Juris Corpore attente & accurate ſingula rimanti nonnulla ſeſe offerunt, Viriſque maximis animad-

[a] *Mornac. ad l. 1. pr. D. de juſtit. & jur.*

animadverſa ſunt, quorum nomine Juſtinianus, ejuſque in difficili hoc maximique momenti negotio adminiſtri, Tribonianus cum collegis, reprehendantur; &, tamquam parum attente, oſcitanter nec ſatis bona fide verſati in re longe graviſſima & quam maxime ſeria, in excerpendis, nempe, colligendis, inque decorum ordinem redigendis veterum Juriſconſultorum reſponſis & Imperatorum Conſtitutionibus, traducantur. Qua in parte optandum eſſet quidem, ne victas umquam manus Juſtiniani ac Triboniani inſectatoribus dare cogeremur: at ita ſeſe res habet, ut, niſi evidentiſſimae, & ipſa meridiana luce clariori veritati bellum facere, ac vim inferre velimus, nonnumquam vel invitiſſimi aurem iis praebere neceſſe habeamus. Verum etiam e diverſo obſervare licet, acres nonnullos infeſtoſque Triboniani reprehenſores, dum vel Juris Romani auctoritati nimium, & ultra quam fas eſt derogatum cupiunt; cauſaeque huic ſemel, ſive recte, ſive perperam & imprudenter, ſuſceptae plus aequo inſerviunt; vel immoderatiori carpendi feruntur impetu, ipſique ſibi nimis placent in culpando opere, quod omnes fere hactenus, tamquam ancile aliquod atque Palladium e coelo delapſum venerabantur, talia acerbiſſime objicere, quae, ſi juſta expendantur trutina, vel exigua aut plane nulla, vel non hominum tantopere, quam quidem infelicium illorum, quibus nati erant, & ad barbariem inclinantium temporum vitia eſſe apparebunt. Immo inter maculas & dehoneſtamenta Corporis Juris univerſi, ſaltem Pandectarum, nonnulla enumerari conſpicimus, in quibus adeo nulla plane comparet culpa, ut contra, ſi illud ipſum effectum dediſſet Tribonianus, quod iſti maximo iniquiſſimoque clamore ac convicio exigunt, meritiſſimo jure apud omnes, & ſui & ſequentium aevorum homines, non ſapientes tantum, ſed ſolo communi ſenſu praeditos, riſum & ludibrium debuiſſet. Quo in numero dubitavi ſaepius, num & illud recenſendum veniat, quod Juriſconſultorum, qui ſtante libera Republica Romana claruerunt, libros ſuppreſſiſſe, horumque priſcorum loco, recentiorum, qui ſub Caeſaribus, ſaeculo praecipue a nato generis humani Servatore ſecundo & tertio floruere, reſponſa in Pandectis nobis exhibuiſſe inſimuletur [a].

Eſt ſane ea hujus quaeſtionis vis, ut longe plus, ac ulla fere alia ad augendum vel elevandum Juris Romani pretium pertineat: quippe, qua de ipſis, unde id hauſtum eſt, fontibus controverſia moveatur: adeoque viſa mihi eſt non indigna, quam in ipſis profeſſionis meae heic loci auſpicandae exordiis in ſplendidiſſima hac panegyri accuratius excuterem. Quod ut feliciter atque ex voto mihi procedat, Vos, omnium ordinum, natalium, dignitatum Auditores, id quod Veſtra etiam ultro mihi pollicetur comitas atque humanitas, enixe rogatos cupio, ut me, cui nova haec & inſueta auditorii facies, fulgor ac frequentia;

a *Vid. Hotman. Antitribonian. cap. 12.*

tia; tot Summorum & primariorum, cum in Republica, tum in omni doctrinae genere Virorum praeſentia non mediocriter oculos animumque praeſtringunt, placide, benevole attenteque dicentem audiatis: atque ita, cauſa hinc inde accurate cognita, quaſi data Vobis contemnatoria atque abſolutoria tabella, prout rationum & argumentorum momenta exigere videbuntur, ſententiam vel contra Tribonianum, vel pro eodem proferatis.

Nemo reperitur hodie, qui vera humanitatis ſtudia aliqua veneratione proſequatur, quin toto animo doleat irreparabilem, fatalem ac numquam ſatis deplorabilem illam jacturam, qua Romanorum veterum praeſtantiſſima & divina in omni arte ac ſcientia monumenta, pauciſſimis tantum, veluti raptis ex naufragio tabulis, ſuperſtitibus, penitus interiere. Norunt namque omnes, & reſtantes ex illorum lucubrationibus id luculentiſſime arguunt reliquiae, quantum in illis omnigenae eruditionis, ſapientiae, facundiae, elegantiae lumen emicuerit. Quin nec mihi mens adeo laeva, pectusve adeo obtuſum, ut ulla ab his ratione diſſentiam. immo, ſi quiſquam alius, ego etiam nihil temere tam reliquis antiquis, quam praecipue illis, qui ſtante Republica Romana floruerunt, ſcriptoribus, ac inter eos Juriſconſultis, detractum cupio. Scio, veriſſime a M. Tullio [a], & tamquam Delphis pronunciatum eſſe, Romanorum illius temporis ingenia aliarum gentium ingeniis multis partibus antecelluiſſe. ſcio, plurimos inter eoſdem Juriſperitos viros fuiſſe eximios, ſapientiſſimos, graviſſimos, ad propaganda publica commoda natos, ſummarum etiam dignitatum luce conſpicuos. Tales fuiſſe lubens adgnoſco Porcios Catones, Mucios Scaevolas, Manilium, Brutum, Servium Sulpicium, A. Caſcellium innumeroſque alios [b]; a quibus nihil, niſi aequiſſimum, ingenioſiſſimum, politiſſimum, conſummatiſſimum denique proficiſci potuiſſe, jure quis exiſtimare poſſe videatur. Qua ratione etiam culpae forte aliquantulum commiſiſſe videri poſſit Tribonianus, quod non, niſi ex uno alterove priſcorum illorum Juriſprudentium, illaque pauciſſima, in Pandectas fragmenta retulerit. An tamen, miſſis recentioribus, Papiniano, Cervidio Scaevola, Africano, Juliano, Vlpiano, Paulo, Pomponio, Cajo, Modeſtino, ex antiquis illis opus ſibi demandatum concinnare debuerit, ea vero longe diverſa eſt quaeſtio: de qua quid ſtatuendum veniat, cujus facillime liquere poterit, ſi modo Imperatoris Juſtiniani, cum in reliquo Juris Corpore, tum ſpecialiter in Pandectarum volumine componendo ſcopum, atque adeo, quid Triboniano ipſiuſque adjutoribus faciendum incubuerit, quaenamque ipſis hunc in finem conceſſa fuerit poteſtas; nec non, quo loco vetuſtorum illorum Juris auctorum reſponſa,

a *De Orator. lib. 1. cap. 4.*

b *De iis videndus Pomponius l. 2. §. 37. & ſqq. de origin. jur. G. Grotius de vit. Juriſconſult. l. 1. c. 5. & ſqq.*

ſa, ea ipſa non tantum tempeſtate, ſed & praecedentibus ſaeculis habita fuerint, diligenter attenteque conſideravimus.

Caeſar igitur Juſtinianus, anno ſexti a partu virginis ſaeculi ſeptimo ac viceſimo Imperii admotus gubernaculis, cum nimia ſua mole Juriſprudentiam laborare, miſerandamque ac foedam plane in foris & tribunalibus animadverteret confuſionem; plurima illic in manu plane eſſe judicantium, omnia denique vaga, incerta atque ambigua ſurſum ac deorſum volvi, prae legum, Senatuſconſultorum, edictorum, nec non elaboratorum a Juriſconſultis librorum infinita multitudine, varietate, inconſtantia; de quibus jam dudum prudentiſſimorum hominum graviſſimae juſtiſſimaeque perſonabant querelae [a], ſerio de medicina huic tanto, tam inveterato, tam rebus humanis exitioſo malo adhibenda cogitandum eſſe exiſtimavit. atque ita impetum cepit aggrediendae rei, qua, uti ad umbilicum perducta nihil praeclarius, nihil Imperatore dignius, nihil ad conſequendam nominis immortalitatem magis comparatum, ita nec quidquam ea rite perficienda difficilius, magis arduum & pene deſperatum reperiri poterat: quamque adeo, licet multi Principes jam dudum omnino neceſſariam judicaſſent, inventus tamen inter illos erat ferme nullus, qui manum eidem admovere ſuſtinuiſſet; nemo ſaltem, qui rem perduxiſſet ad effectum [b]. Initium vero redigendi ad certum modum certumque ordinem Juris Romani fecit Imperator a Caeſarum conſtitutionibus; quarum, annorum, quippe, quadringentorum ſpatio, ab Adriano, videlicet, ad ipſum Juſtinianum uſque, editarum, infinitus plane exſtabat numerus; quarumque antiquiſſimae, & ante Conſtantinum Magnum emiſſae, Gregoriano ac Hermogeniano; inde vero ad Theodoſium uſque Juniorem promulgatae, Theodoſiano continebantur Codice; reliquae poſteriores Novellarum appellatione deſignabantur. Ex his ergo omnibus, nec non ſuis conſtitutionibus unum juſſit confici Codicem, vitatis reſectiſque, quantum ejus fieri poterat, quae abolita, ſupervacua, & maxime quae aliis contraria occurrerent: idque eo pacto, ac ſi cuncta eo comprehenſa illo ipſo tempore excogitata, perſcripta, vulgata fuiſſent: huncque ſolum Codicem vim juris obtinere voluit [c], ut ea ratione unus tantum, iſque certus eſſet conſtitutionum fons, & indubitatum in hac juris ſcripti ſpecie incertitudini priſtinae tollendae remedium.

Inpoſito autem huic labori colophone, alia adhuc, illaque longe diffuſiſſima, & fovendae in aeternum in Juriſprudentia confuſioni apta materia ſeſe obtulit, cum veterum Juriſconſultorum infinita etiamnum volumina, ad duo uſque

a *Vid. Auctor anonym. de reb. bellic. in fin. Novell. Theodoſ. de Theodoſian. Cod. auctoritat.*

b *Conſtit. Juſtinian. de nov. Codic. faciend. prin.*

c *Dict. conſtitution.* §. 2 *& Conſtit. de Juſtinian. Cod. confirmand.* §. 1. & §. 3.

uſque librorum millia reperirentur [a], ſuamque in foro auctoritatem obtinerent; quibus illi partim antiquas leges, Senatuſconſulta, edicta, orationes Principum illuſtraverant, partim ambiguas enodaverant quaeſtiones, reſponſa conſignaverant, vel elementa ac dictata Juris certo ordine expoſuerant. In hiſce autem, utpote non paucorum aliquod annorum, ſed ſex, ſeptem & amplius ſaeculorum intervallo conſcriptis innumera legebantur dudum vel deſuetudine oblitterata, vel contrario recentiori jure ſublata; nec pauca controverſa, in quibuſque non unus tantum alteri, ſed idem non ſemel ipſe ſibi diverſis in locis contradiceret: ut adeo vix ullus omnes illos libros ſibi comparare valeret; nemo vero unus tam conſummatus judex, nemo Jurisconſultus in arte ſua ita egregie verſatus reperiretur, qui non in vaſtiſſimo hoc oceano incertus, modo vagaretur, modo haereret, & quid pronuntiandum vel reſpondendum eſſet, penitus ignoraret [b]. Quid in tanta rerum perturbatione Imperatori Juſtiniano agendum fuit? Operae erit pretium, nec ab inſtituto noſtro prorſus alienum, paulo pluribus de eo diſſeruiſſe. Praeſtitiſſetne igitur omnia in eo, quo erant, ſtatu relicta fuiſſe; uti cum aliis, tum aliquando viſum eſt Viro cuidam doctiſſimo [c], qui integro libello admodum acerbe Tribonianum impetere aggreſſus eſt, contraque quem etiam noſtra haec potiſſimum dirigitur oratio? Id optandum quidem poſſet videri alicui, qui exiſtimaret, ea forte ratione accidere potuiſſe, ut ex antiquorum monumentis quaedam ſaltem ad nos integra perveniſſent. Iniquiſſimi tamen erimus Imperatoris Juſtiniani accuſatores, ſi hoc in ipſum nomine invehamur, quod non diutius Juriſprudentiam hac in parte ſuo, hoc eſt, miſerabili omnino fato ferri permiſerit: ſed eamdem certis limitibus circumſcribendam, unumque in opus cogendam curaverit: id enim fecit, publici commodi ratione, cui nihil aeque adverſatur, ac jurium nimia moles, inconſtantia, & inter ſe contradictio; nec non urgenti temporum neceſſitate adductus. Quin nec illud heic quaerimus, quid nobis utilius jucundiuſque, quidve ad admiranda & laudatiſſima veterum Quiritium inſtituta intelligenda aptius futurum fuerit: ſed quid Juſtiniano Caeſari, cui id inprimis proſpiciendum incumbebat, ut recte ſeſe in foro res haberet judiciaria, & lites certa ratione dirimerentur, fuerit faciendum. Atque adeo nullus video, quo colore, quave ſpecie audax aliquod & ingens facinus ab Imperatore in eo admiſſum eſſe poſſit affirmari, quod ex infinita illa librorum copia & vaſtiſſima reſponſorum ſylva unum aliquod colligi juſſerit opus, quod, tamquam Cynoſura, in reſpondendo ac judicando obſervaretur. Et quis tandem aſſerere auſit, ſi nullus umquam in rerum natura fuiſſet Juſtinianus aut Tribonianus, tum veterum

a *L. 2. § 1. l. 3. pr. C. de veter. jur. enucleand.*

b *L. 1. §. 1. C. d veter. jur. enucleand.*

c *Fr. Hotmano Antitribonian. cap. 11.*

Juris peritorum monumenta, vel omnia, vel aliqua ſaltem aetatem etiam ad nos uſque latura fuiſſe? Nondum tunc illa humano generi ſaluberrima & ſingulari prorſus Sempiterni Numinis dono mortalibus conceſſa ars typographica innotuerat, cujus ope hodie facillimo negotio voluminum aliquot millia deſcribuntur, diſſeminantur, conſervantur: verum ſingula exemplaria difficili & immani labore ſumptuque deſcribenda, relegenda, emendanda erant: adeoque etiam ex hujus ſaeculi ratione de Juſtinianeo aevo judicare velle, hominis eſſet aut parum aequi, aut parum intelligentis. Quem noſtrum praeterea fugit, quid reliquis veterum lucubrationibus acciderit, quomodoque abſque ullius Juſtiniani Triboniani ve malo miniſterio, ſola temporum injuria, poſterorum inſcitia, barbarie atque ignavia interierint, & denſiſſima tenebrarum & oblivionis nocte urgeantur? Et quis credat, meliorem Juris peritis fortunam exſpectandum fuiſſe? Immo tantum inde, ut ego quidem arbitror, abfututum fuit, ut e contrario periculum fuerit, ne abſque Juſtiniani auxilio tota priſca Juriſprudentia penitus intercidiſſet. Non illae, quae aliorum veterum auctorum portionem qualemcumque nobis conſervarunt, cauſae in Jurisconſultis obtinebant: ſcilicet, in rerum Divinarum ſcientia, Medicina, Matheſi, Philoſophia ſemel recte inventa & expoſita, vera ac recta eſſe numquam deſinunt; in Hiſtoricis, Oratoribus, Poëtis exempla & praecepta, egregia ac ſalubria, antiquitatis, ſententiarum atque verborum elegantiae inveſtigantur: quorum omnium uſus patet latiſſime; nec quiſquam eſt, cui cor rite ſaliat, quemque rerum praeclararum cognitio delectet, quem talia non capiant. Quid ſimile in Juriſprudentia? An non jura quotidianae mutationi pro lubitu, nutu atque arbitrio Principum obnoxia ſunt? An non ita ſimul neceſſe eſt, ut creberrime corruant optimae priſcorum interpretationes, exactiſſimae nodorum antiqui Juris ſolutiones; excellentiſſima denique vetuſtatis inventa merarum in foro ſabularum nomen mereantur? Adeoque non heic quae aliquando aequa atque egregia fuere, ita etiam ſemper ſeſe habere exiſtimantur: ſed illa potiſſimum placent, quae praeſenti temporum rationi reſpondeant, quaeque in ipſis, ut Imperator loquitur [a], rerum obtineant argumentis. Reliqua a Juris peritis plerumque ſolent contemni: atque etiam aliis nulla Juris notitia imbutis nulli, vel exiguo admodum ſunt fructui: quinimmo ſaepe illis intellectu non ſunt faciliora, ac ſi Sphingis aenigmata, Apollinis oracula, vel Sibyllae Cumaeae folia prae manibus haberent. Quae omnia ſi quis rite perpenderit, ac totum illud, quod inter Juſtinianum Imperatorem, & renatam ſaeculo duodecimo Juriſprudentiam interceſſit, temporis intervallum, frequenteſque in illo rerum viciſſitudines, nec non ſpiſſas, & plus quam Cimmerias ignorantiae, quae univerſum fere terrarum orbem oppreſſere, tenebras ad animum revocarit, is mecum,

a *Proœm. Inſt.* §. 3.

mecum, ut puto, fatebitur, vix aliquid ſpei apparuiſſe, ut priſci Juris auctores illud tam terribile, tam fatale, quod tam multos involvit, quodque vix ipſa Juris novi Juſtinianei volumina evadere potuerunt, exitium eluctarentur. Verum ut ad Juſtinianum revertar, interfuiſſet quidem Juriſprudentiae, ut id, quod ille perfecit, feliciori aliquo ſaeculo effectum fuiſſet: vel potius, ut Juſtinianeum aevum doctius fuiſſet atque elegantius. Attamen ſi morbi longe lateque & periculoſe ſaevientis non ideo praetermittenda cura eſt; quia forte commodiori anni tempeſtate meliora ac tutiora adhiberi poſſent remedia, non video quoque, quid hac in parte peccaverit Juſtinianus: qui etiam, quamvis vel maxime de eo cogitaſſet, nulla tamen conjectura aut potius divinatione aſſequi potuit, quando, quin nec, an umquam aurea aliqua argenteave aetas foret exoritura: an vero, uti etiam evenit, omnia indies magis magiſque retro ſublapſa in pejus, & extremum tandem in exitium eſſent ruitura.

Abſoluto igitur Codice, Imperator maximi moliminis opus, quodque ante ipſum nullus tentare, vel etiam ſperare auſus fuerat [a], aggredi ſuſtinuit; ac Triboniano, Juriſconſultorum, qui tunc vivebant, principi, primario ſuo adminiſtro, aliiſque inter Juris peritos celeberrimis viris ipſi adjunctis, mandavit [b], ut ex immani illa bis mille librorum multitudine, omnibus diligentiſſime evolutis, excuſſis, perluſtratis, quae in foro judiciiſque etiamnum forent recepta atque probata excerperent: eaque ſelecta, nonnullis, ſi id utile aut neceſſarium exiſtimarent, ejectis, mutatis, interpolatis, in unum Digeſtorum, ſeu Pandectarum opus conferrent: ne temere eadem recoquendo illud extenderent, ne ſupervacua, ne antiquata; praecipue, ne contrariantia admiſcerent: tale denique omni illa ex materia corpus concinnarent, in quo nihil legeretur, quod non tunc primum inventum & ſcriptum potuiſſet videri [c]: indeque tantum, tamquam ex certiſſimo oraculo, prudentum reſponſa in ambiguis Juris quaeſtionibus petenda eſſe ſeveriſſime ſancivit [d], falſi propoſita poena, ſi quis ex alio qualicumque volumine aliquid recitare vel oſtendere auſus fuiſſet [e]; ne alioquin iterum ad eumdem, ad quem ante, inpingeretur lapidem: & reducendae, quae hactenus invaluerat, incertitudini nova feneſtra pateret.

Ex hiſce, niſi fallor, quae Juſtiniano fuerit hac in parte intentio, & quodnam Triboniani officium, quaenamque ipſi competierit poteſtas, cuivis erit evidentiſſimum: id, nimirum, voluiſſe Caeſarem, idque Triboniano datum negotii, ut graſſanti cum maxime confuſioni pacandae idoneum, ac foro, litigantibus, reſpondentibus; judicantibus inſerviturum volumen, idque inconcuſ-

a *L. 2. pr. l. 3. pr. C. de veter. jur. enucleand.*
b *L. 1. §. 3. l. 2. §. 9. l. 3. §. 9. C. de veter. jur. enucleand.*
c *Dict. l. 1. §. 6. & 7. l. 2. §. 10. & 20. l. 3. §. 10. & 20. C. de veter. jur. enucleand.*
d *Dict. l. 1. §. 5.*
e *Ead. l. 2. §. 19. & l. 3. §. 19.*

ſae auctoritatis, componeret. Hunc in finem non eligendi ſolum ex Juris auctoribus quae appoſita eſſe judicaret: ſed etiam, ubi id ſuaderet ratio, ad praeſentis temporis conſuetudinem accommodandi poteſtatem accepit [a]. Non ille, ut multi hodie temere prorſus ſibi perſuaſerunt, plenam atque abſolutam quidvis pro lubitu figendi ac refigendi facultatem habuit. Id cui probabile poterit videri, qui cogitet tantummodo, nihil minus in more eſſe Principibus, quam primariam hanc majeſtatis ſuae praerogativam cum mortali quoquam communicare? Nec eamdem etiam ita absque ullo limite concedi videmus in illa, quam de conceptione Digeſtorum ad Tribonianum Imperator emiſit, conſtitutione: qua etiam expreſſiſſimis verbis cavetur, ne quid, niſi in foro receptum & uſitatum, huic libro inſeratur [b]. Immo tam longe inde abſuit, ut e diverſo, ſi quid in percenſendis veterum lucubrationibus vel minimum occurreret ambiguum, & necdum ſatis determinatum, non ipſe id valuerit dirimere: verum ad Imperatorem, ut is quid ſequendum foret, ſua definitione praeſcriberet, referre debuerit. Vnde ingens ille deciſionum eodem temporis curriculo promulgatarum in Codice Juſtinianeo repetitae praelectionis conſpicitur numerus [c].

Hoc Triboniani fuit officium, haec poteſtas; quem quidem non ubique partes ſuas recte impleſſe, nulli prorſus inficiamur, concedimus etiam, non ubique ea, qua oportuerat, diligentia, fide, religione fuiſſe verſatum: aegerrime ferimus inſuper, vaſto adeo atque immenſo operi, cui exacte elimando ne decem quidem ſuffeciſſent anni, non niſi perexiguum, & ne integri quidem triennii ſpatium inpenſum fuiſſe [d]. dolemus graviſſime, quod innumeras uſu adhuc tunc vigentes leges, innumera Senatuſconſulta, innumeras Conſtitutiones, innumera edicta praetermiſerit; quae ſi integre ubivis propoſuiſſet, abſolutiſſimaſque Juriſconſultorum interpretationes accurate ſubjeciſſet, O quam egregie de Juriſprudentia Romana, de ſua aetate & de poſteris fuiſſet meritus! Verum de his jam non diſputamus: at illud contendimus; illudque probandum recipimus, nihil ab officio Triboniani magis alienum fuiſſe, quam ut, neglectis recentioribus, Papiniano, Paulo, Vlpiano, Juliano, Cajo, Africano, Marcello, ceteriſque, quorum certa, indubitata & vivida, ipſis etiam Principum Conſtitutionibus approbata erat auctoritas [e], ex vetuſtis illis, qui Rempublicam liberam viderant, Catonibus, Muciis, Manilio, Caſcellio, Servio Sulpicio, ſimilibuſque Pandectas componeret.

Quod autem ad ipſos illos antiquos, qui libertate vigente claruerunt, Juris peri-

a *Dict. l. 1. § 7.*
b *Ead. l. 1 § 10.*
c *Conſtitution. de emendation. Codic. Juſtin. § 1.*
d *Cit. l. 2. § 12. l 3. § 12. Add ſubſcriptiones l. 1. l. 2. l. 3. C. dict. tit.*
e *L. un. Cod. Theod. de reſponſ. prudent.*

peritos attinet, ut ut viros fuiſſe ingenio, judicio & exercitatione ſingulari lubentiſſime agnoſcamus; an tamen ideo ſequitur, debuiſſe illos poſterioribus praeferri? Quin etiam unde nobis liquet, ſub Juſtiniano illorum ſcripta adhuc inveniri potuiſſe? Sane non, niſi ex Q. Mucio, Aelio Gallo, vel uno forte alterove amplius priſcorum illorum, eaque paucula fragmenta in Pandectas retulit Tribonianus [a]. Vel etiam, ut largiar, adhuc alicubi eadem ſcripta delituiſſe, adhibitaque debita opera, fuiſſe parabilia; illud tamen, nec id ipſum temere aſſeverare audeo, eadem in ſcholis, tribunalibus ac judiciis aut numquam, aut rariſſime laudata fuiſſe: vti non inde tantum colligere proclive eſt, quod pauciſſimos libros in foro adhibitos, antiquorumque plurimos, ipſis etiam eruditiſſimis hominibus incognitos, penes unum noſtrum Tribonianum repertos fuiſſe teſtetur Juſtinianus [b]. Verum inſuper luculentiſſimum hac in parte indicium praebet ſcriptor graviſſimus, & ſeſquiſaeculo fere Juſtiniano anterior, Ammianus Marcellinus [c]; qui in tradendis anni a nato generis humani Soſpitatore poſt trecenteſimum ſeptuageſimi rebus geſtis ſcripta Trebatii, Caſcellii, Alfenique; qui tamen labente jam libertate, & ſub Julio Caeſare Auguſtoque innotuere; horum, inquam, ſcripta cum Auruncorum ac Sicanorum dudum ſepultis & oblivione obrutis legibus comparat. Denique Pomponius, qui ſub Divis Fratribus, Antonino ac Vero, centum circiter & ſeptuaginta poſt natum Servatorem, atque adeo trecentis fere ac ſexaginta ante Juſtinianum annis floruit; ille ipſe Pomponius nonnullos recenſet [d] ex illis ipſis, qui non admodum diu Julii Caeſaris tempora praeverterant, quorumque ſcripta jam tum non talia exſtitiſſe ait, ut ea omnes appeterent: quin nec amplius verſata eſſe inter manus hominum. Et hi tamen ipſi celebratiſſimi quondam fuerant auctores, Aquillius, nempe, Gallus, Balbus Lucilius, Sextus Papirius, Gajus Juventius: adeoque idem plures alios fatum oppreſſiſſe, ut ignoti in tenebris jam tum deliteſcerent, non levi ſuſpicione ducti arbitramur.

Verum quid de Juſtiniani, quid de Ammiani Marcellini, quid de Pomponii aetate loquimur? An quidem Juriſconſultorum illorum plerorumque vigiliis id contigit, ut florente etiamnum aequis legibus Roma omnium applauſum tulerint? Non illae, ob quas hodie tantopere deſiderantur, cauſae tunc obtinebant, linguae, ſcilicet, qua nitebant, Latinae elegantia; utpote, quae eſſet vernacula, cuique exornandae oratores, non legum & formularum interpretes, adhiberentur: nec antiquitates illic inveſtigabantur; ſed quae nunc antiqua habentur, tunc paſſim erant obvia. Id ergo examinemus, quid de ea, quam docebant, Juriſprudentia ſenſerint illa tempeſtate ſapientes homines. Et cujus heic

a *Vide Jac. Labitti Indic. legg. D.*
b *Ead. l. 2. §. 17. l. 3. §. 17. C. dict. tit.*
c *lib* xxx. *cap.* 4.
d *L. 2. §. 42. D. de origin. jur.*

heic judicio confidentius ſtabimus, ac diſertiſſimi inter Romuli nepotes Ciceronis? Ciceronis, inquam, viri, cui par magnitudini Romanae ingenium obtigiſſe memoriae eſt proditum [a]: quemque etiam, ſi anniti voluiſſet, de principatu in Juris cognitione cum quovis contendere potuiſſe, nemo, qui divina ejus monumenta diligenter evolverit, ibit inficias [b]. Is itaque Cicero non illic ſolummodo [c], ubi oratorem agit, ubi cauſae propoſitae velificatur, & quaſi pro oblectamento habet Juriſconſultos ſalibus defricare: ſed etiam ubi vel maxime ſine affectu, ſerio, candide, ſincere loquitur, inter alia in illis obſervat [d], ingentia quidem profeſſos fuiſſe, at in parvis verſatos, in parietum ac ſtillicidiorum jure in ſtipulationum & judiciorum formulis: quod tamen & ipſis cum poſterioribus commune fuit: nec hac de cauſa parvi eos faciendos cenſeo, cum aequitatis dictamina eadem heic ſint, quae in gravioribus: & juſtitiae ratio non ex rerum pretio, ſed propriis ex regulis aeſtimanda veniat. Conſtat etiam ex eodem Tullio [e], inclinata jam libertate deletum fuiſſe Juriſprudentiae ſplendorem. Sed nec illud urgeo; quoniam id forte non tam illorum culpae, quam temporum iniquitati & vitio ſit tribuendum. Verum alia longe graviora ſunt, quae meridiano ſole clarius demonſtrent, ea, quae tunc terebantur, Juris auctorum ſcripta nihil minus, quam ab omni parte ad amuſſim exacta & conſummata fuiſſe. Adſeverat enim idem Tullius [f], ante Servium Sulpicium, tunc praecipue celebrem, vix quidquam in Jure alicujus momenti atque ordine digeſtum lucem adſpexiſſe. Hunc vero, Juriſconſultorum, quippe, non tantummodo omnium, non ejuſdem modo aetatis, ſed eorum etiam, qui fuiſſent, principem [g], verum reliquis etiam in humanioribus diſciplinis, maxime in Dialectica, eximie verſatum, talia conſignaſſe, quae in uno hoc viro artem fuiſſe; hunc lucem ad ea, quae confuſe ab aliis reſpondebantur, attuliſſe, omniumque adeo labores longe poſt terga reliquiſſe, oſtenderent. Nec cuiquam hoc mirum videri poterit, qui mentis aciem ad quaslibet artes ac ſcientias ſedulo intenderit. Jnventae quidem illae ſunt a viris maximis, ingenioſiſſimis, ſapientiſſimis: ſed ipſa rerum natura prorſus non patitur, aliquid ſimul & naſci, & conſummari. Proinde rudia primo, informia atque incondita apparent principia; accedunt ſenſim, & adjiciuntur nova incrementa: atque ita, jactis a primordio fundamentis, additiſque dein veluti lateribus, trabibus aliiſque tignis, tandem quaſi aedificium ordinatur, exſurgit, faſtigatur: idque non, niſi poſt ingentem annorum ac ſaeculorum ſeriem. Temporis, nimirum, atque uſus

vis

a *M. Senec. Præfation. Controverſiar.*
b *Add. Orationem noſtram de juriſprudentia M. Tullii Ciceronis.*
c *Pro Muren. cap.* 9. *& ſeqq.*
d *De legib. lib.* I. *cap.* 4.
e *De offic. lib.* II. *cap.* 19.
f *Bruto cap.* 41. 42.
g *Cicer. Philipp.* IX. *cap.* 5.

vis eſt longe maxima: &, ſi ulla res alia, ſane & Juriſprudentia hiſce magiſtris indiget. Hi lapides illi Lydii ſunt, ad quos ubi ejus placita atque praecepta, illorumque utilitas & aequitas ſatis diu probeque explorata ſunt, tum vero demum omnium applauſu digniſſima poſſunt judicari. Quin etiam inter innumera alia, quae Juri Romano eximiam illam, qua hodieque fulget, celebritatem ac commendationem conciliarunt, nullo prorſus modo illud in poſtremis collocandum eſt, quod non unius alteriusve hominis opera, non uno anno, non luſtro, non una alterave aetate natum fuerit, radices egerit, adoleverit, maturuerit: verum ab ultimis uſque urbis Romae incunabulis ad Juſtinianum uſque Caeſarem, per mille fere & trecentorum annorum ſpatium, recentia quotidie augmenta, continuaſque mutationes, prout reipublicae ratio, negotiorumque in ampliſſimo illo imperio multiplicium graviſſimorumque numquam non incidentium natura & varietas exigebat, receperit; donec tandem in unum corpus coaluerit.

Ceterum ut unde digreſſus ſum, eo revertar, quam procul a plena perfectione adhuc remota fuerit labente Republica Romana Juris diſciplina, quamque parum, non ſuperiorum tantum laboribus, ſed & ipſius Servii Sulpicii propo centum & octoginta, quae reliquit, voluminibus [a] ad eamdem perpoliendam profectum ſit, vel inde evidentiſſime arguitur, quod ipſe etiam Cicero de redigenda in artem Juriſprudentia & cogitaverit, & librum ediderit [b]. Nec uni hoc viſum eſt Ciceroni: verum etiam conſilium fuit virorum maximo Cajo Julio Caeſari [c], *Jus civile ad certum modum redigere: atque ex immenſa diffuſaque legum copia optima quaeque ac neceſſaria in pauciſſimos conferre libros.* Hujus juſſu atque auſpiciis ſi Juris aliquod corpus fuiſſet conditum, O quam inſigne, quam nitidum, quam elaboratum, quam pene mortali majus opus inde exiiſſet! quantus civilis prudentiae theſaurus! Sed quid juvat fruſtra votis ac ſuſpiriis expetere, atque optare id, quod habere prorſus non poſſumus; immo de quo etiam, antequam conciperetur, ſpes omnis decolavit: quodque ipſum, quantumlibet elimatum, emendatum & conſummatum fuiſſet, non ſecus, ac aliae res humanae, & potiſſimum jura, mutationes ac viciſſitudines ſuas ſubire debuiſſet.

Jam vero cum tali ſeſe modo haec habuerint ſub Julio Caeſare, quid ſub Juſtiniano, qui quingentis & ſeptuaginta annis poſt Caeſarem imperavit, fuiſſe debuit? Novata non una vice erant interea pleraque: eorumque, quae antiquitati placuerant, non niſi minima quaedam portiuncula priſtinum vigorem retinebat. Sublatae jam olim erant, pauciſſimis exceptis, cunctae duodecim tabularum leges; quae etiam Cicerone ſeneſcente, & potiente rerum Caeſare minus incipi-

a *L.* 2. § 43. *D. de origin. jur.*
b *Gell. Noct. Atticar. lib.* 1. *cap.* 22.
c *Sueton. Caeſar. cap.* 44.

incipiebant frequentari [a]; quas tamen antea primarias aequi bonique ſcaturigines habitas fuiſſe, conſtantiſſime eſt proditum [b]: quibuſque innumera prudentium reſponſa nitebantur. Abrogatae praeterea erant a Caeſaribus leges plurimae; ſubierantque iterum cum aliae, tum maxime Juliae, varia Senatuſconſulta, ac conſtitutionum ingens copia. Conditum erat inſuper ſub Imperatore Adriano novum ac perpetuum Edictum [c]. Horum autem pleraque uberrimis & incomparabilibus plane praeſtantiſſimorum Juris auctorum commentariis expoſita atque illuſtrata ſub Juſtiniano circumferebantur. In quibus tamen ipſis innumerabilia legebantur jam tum, partim diverſa conſuetudine, partim contrariis Caeſarum placitis antiquata. Vti etiam e contrario non pauca inveniebantur, libertate vigente dubia, difficultatibus implicita, atque hinc inde magnis certaminibus agitata, poſteaque, vel diſputationibus prudentum, vel Caeſareis conſtitutionibus deciſa: alia etiam olim omnino incognita, ac poſtmodo reperta & frequentata in illis occurrebant; uſus, verbi gratia, codicillorum, fideicommiſſa, rerum, quae uſu conſumuntur, quaſi uſusfructus, bonorum, quae liberi in parentum poteſtate conſtituti acquirunt, diſtinctio, & quae plura ſunt talia. His autem inſuper habitis, ſi Tribonianus ex caſcis illis, & dudum obſoletis Digeſta concinnaſſet, qua quaeſo, ratione vim juris volumen iſtud ab Imperatore potuiſſet accipere? An hoc non fuiſſet omnia invertere, miſcere, atque in ſcholis foriſque infinitis modis incertiora, quam pridem fuerant, reddere? An non eo pacto jus ab illo, quod praeſens approbaverat aetas, tota via alienum debuerat induci: & tale quidem, cujus in pleriſque partibus fundamenta jam dudum funditus erant ſubruta, ſublata, exploſa? Scilicet, miſſo ſub Conſtantino Magno priſtinae ac vanae ſuperſtitioni nuncio, Chriſtiana invaluerat religio: bis commutata erat totius Reipublicae facies, primo ſub Julio Caeſare Auguſtoque, dein iterum ſub eodem Conſtantino Magno: tranſlata erat Conſtantinopolim Imperii ſedes; alia longe, & pleraque olim plane inaudita magiſtratuum nomina, alia poteſtas, alia officia, alia dignitas; toto coelo ab antiqua differens publicorum ac privatorum judiciorum forma; repudiati receptorum pridem rituum plerique; amputata radicitus in omnibus actibus formularum ſcrupuloſitas; plurimum diſtantia a vetuſtis, & iis quidem ſubinde forte poſtponenda; ſed non raro etiam, immo plerumque, vel ipſa fatente invidia, iiſdem longe praeſtantiora, naturalique dictamini magis accommodata jura in nuptiis, dotibus, tutelis, acquirendi modis, teſtamentis, contractibus, criminibus, poenis, denique nullis non vitae quotidianae negotiis. Nihil jam dicam de lingua, non minus ab antiqua differente,

a *Cicer. de legib. lib.* II. *cap.* 23.

b *Cicer. de orator. lib.* I. *cap.* 43 & 44. *Liv. lib.* III. *cap.* 54. *Tacit. Annal. lib.* III. *cap.* 27.

c *L.* 2. §. 18. *l.* 3 §. 18. *C. de veter. jur. enucleand.*

rente, quam a priſtinis diſtabant illius ſaeculi mores, inſtituta & regiminis ratio. Et ſi his ipſiſſimis de cauſis illi etiam poſteriores Juriſconſulti, quorum ex ſcriniis hauſta ſunt Digeſta, quippe ſub Caeſaribus viguerant, infinitis in locis continuerint ab uſu remota, alibi non nihil inflectendi fuerint, quid de illis tanto a Juſtiniano remotioribus, tantoque pauciora, quae praeſentibus temporibus congruerent, continentibus erit dicendum?

Quae cum ita non tantum ſeſe habeant, ſed eorum etiam nonnulla a Viro illo celeberrimo, adverſus quem Tribonianum hactenus conati ſumus defendere, alibi [a] animadverſa ſint, demirari ſubit, quod eo nomine Tribonianum inſectatus fuerit, quod is, poſthabitis illis ſitu plane fatiſcentibus, ex poſterioribus, qui ſub Imperatoribus vixere, Digeſta compoſuerit. Quid enim ad rem hanc, qua de agimus, pertinet [b], quod illi *vere Romani, & in ſummo honorum & auctoritatis gradu ſtante Republica fuerint;* quod *ea gravitate & auctoritate viri, ut ſola ipſorum praeſentia & majeſtas formidabilis futura fuerit poſterioribus illis Graecis, Syris, Africanis; qui*, cum eſſent peregrini, *e diſſitis provinciis Romam venerant; ut linguam Latinam, & demum Juriſprudentiam addiſcerent, quique a dignitate veterum tam longe aberant, quantum advena novitius a vero nobili, negotiis patriae ſuae innutrito, atque in iis exercitato.* Quid, inquam, haec ad eam, quae prae manibus eſt, quaeſtionem faciunt? Non enim quales hi, vel illi, cives, an peregrini, fuerint; ſed quaenam ſcripſerint, & quam juri, aequitati, & potiſſimum quam Juſtinianeo ſaeculo bene, vel mala convenientia; illud vero eſt, quod fuerat inveſtigiandum. Nec etiam illi, quia vetuſtiores & vere Romani, eo minus homines fuere, humanaeque conditioni per omnia obnoxii: quin nec eo ſolo, quod tales eſſent, magis adultam, perfectam, politam habuerunt Juriſprudentiam. Et nonne etiam alii, quamvis peregre Romam delati fuiſſent, jura civilia recte intelligere, veritatique & aequitati in interpretando feliciter litare potuerunt? Quam longe petita haec reprehenſio? Quid? ubi ne ipſi quidem antiquiſſimi Romani, cum civitati aſſiduis turbis & ſeditionibus diu jactatae jus aequum condendum eſſet, Graeci hominis, Hermodorii Epheſi exſulis conſilium adhibere dedignati ſint [c]; quem etiam Leges Decemvirales expoſuiſſe, ſtatuaque in comitio publice dicata honoratum fuiſſe memoriae proditum eſt [d]; an nos poſt civitatem jam olim ex conſtitutione Antonini Caracallae [e] cum omnibus in orbe Romano ingenuis communicatam, peregrinitatis controverſiam Juriſconſultis movebimus? Quin etiam licet peregrini, licet remotis ex provinciis oriundi fuiſſent, nihil tamen ideo minus inde efficitur, quam ipſos Romam contendere debuiſſe, ut primo ſermonem Latinum

Xxxxx

a *Hotman. Antitribonian. cap.* 2. 3. 5. 6. 8 b *Hotman. eod. lib. cap.* 12. c *L.* 2. *§.* 5. *D. de orig. jur.*
d *Plin. Natural. Hiſtor. lib.* xxxiv. *cap.* 6. e *L.* 17. *D. de ſtat. hom. Dion Caſſ. Excerpt. Peireſc. p.* 745

num, ac dein demum Jura addiſcerent: atque ita non, niſi ſero evaderent eruditi, cum ea tempeſtate neutrum horum urbis Romae pomoerio, vel Italiae etiam finibus circumſcriberetur: ſed utrumque longe lateque per omnes Imperii partes perſonaret: & proinde non ita difficulter, ac antea, ejus cognitio poſſet comparari. Vt autem pedem propius conferamus, quinam ſunt iſti Graeci, Syri, Africani? Video heic recenſeri [a] Africanum, Tryphoninum, Modeſtinum, Javolenum, & his ſimiles. Sed quibus indiciis, quibus teſtibus nobis fides fiet, hos non fuiſſe mere Romanos, & in Italia, etiam in ipſa urbe Roma in lucem editos? Nullus ſane idoneus auctor quidquam hac de re ſcripſiſſe reperitur: & quid magis frivolum, quid magis inneptum eſſet, quam nulla alia, niſi nominis ratione, Africano Africam patriam adſcribere? Nec in Tryphonino, cui nomen Claudius, nec in Modeſtino, qui Herennius Modeſtinus appellatus eſt, aliud hac in parte cauſae apparet, quam quod illi e Graeco formatum fuerit cognomen; hic libros de excuſationibus Graca lingua elucubrarit? Sed quam invalidae, & nullius plane pretii hae ſunt conjecturae? Quam facili negotio ingens illorum contexi poſſet ſeries, qui, cum eſſent haud dubie Romani, Graeca habuerint cognomina, vel Graece libros elaborarint? Notari & hoc meretur, ſolos ſex de excuſationibus libros Graece conſcripſiſſe Modeſtinum, cum alios tres & ſexaginta Latine exaratos reliquerit [b]. Quod ad Javolenum Priſcum (ita enim appellatus fuit) attinet, non ignoro, a Viris magnis [c] obſervatum eſſe, Javolenum, vel Jabolenum dictum quaſi Diabolenum; atque adeo e Graecia petitum eſſe hoc vocabulum. Sed tamen eo ſolo argumento ipſum hominem Graecum fuiſſe cui perſuadebitur? Incidit ſane is in tempora Domitiani, Nervae, Trajani [d], ſaltem poſt Veſpaſianum Imperatorem floruit [e]: & cum aliis honoribus functus eſt, tum etiam Africae Syriaeque praefuit [f], ad quae profecto peregrinis tunc nondum patuit aditus. Nihilo melioris eſt monetae, quod de Vlpiano non longe poſt alia profertur judicium; ipſi, *cum natione Syrus eſſet, quod ipſe teſtatur, cumque bonam aetatis partem in ſcholis Graeciae atque in Rhetorica exegiſſet (quod ex commentariis in Demoſthenem, qui ipſi tribuuntur, apparet) longe facilius fuiſſe Graece, qua in lingua exercitatus erat, quam Latine ſcribere, quem ſermonem declinante jam aetate didiciſſe eum oportuit.* Verum undenam conſtat, Vlpianum in Syria lucem adſpexiſſe? Ipſe quidem de ſe teſtatur [g], Tyro ſeſe oriundum fuiſſe: at notum eſt, in Jure Romano in definienda alicujus origine non de loco nativitatis, ſed de illo, unde genus quis duxerit, cogitari [h]: proindeque nihil vetat, quo minus Vlpianus origine

a *Hotman. dict. cap.* 12.

b *Vid. Indicem antiquor. auctor. Pandectis praemiſſum.*

c *Salmaſ. ad Capitolin. Antonin. Pio cap.* 12.

d *Arg. l.* 2. *fin. D. de origin. jur.*

e *G. Grot. de vit. Juriſconſultor. l.* II. *c.* 2.

f *Arg. l.* 5. *D. de manumiſſ. vindict.*

g *L.* 1. *pr. D. de cenſib.*

h *L.* 3. *C. de municipib. originar. lib* x.

gine fuerit Tyrius, & vel patrem, vel avum, vel proavum, abavum alioſque majores habuerit Tyrios; ipſe tamen etiam in media Roma auras vitales haurire coeperit: atque ita Latina lingua ipſi non ſero demum, ac poſt inpenſam Graecis litteris atque Eloquentiae magnam aetatis partem addiſcenda; ſed omnino cum lacte materno hauſta, & vernacula fuerit. Nec, ſi aevi, quo floruit, conſideretur genius, quae nobis ex Vlpiani laboribus ſunt reliqua, ſive in Digeſtis, ſive etiam quae a Gothis conſervata ſunt, barbariem aliquam vel peregrinitatem redolent: at e diverſo, ſatis nitide, ornate, adde & perſpicue ipſum ſcripſiſſe, evidentiſſime demonſtrant: adeo ut bonus Latinitatis auctor dici mereatur, judice Viro in Grammaticis aliisque ſcientiis excellenti [a]. Quod autem de commentariis in Demoſthenem adjungitur, quis exſtitit hactenus, qui demonſtraverit, illos auctorem habere Domitium Vlpianum Juriſconſultum? Argumentum certe, quod a nomine petitur, parum juvabit, cum plures olim vixerint Vlpiani. Quin huic noſtro coaevus fuit Vlpianus Damaſcenus [b], aliusque itidem Tyrius, Rhetor, cujus Athenaeus plus ſemel meminit [c]. Inveniuntur & ſequentibus ſaeculis Vlpiani Rhetores ac Sophiſtae [d]: nec alium, quam Rhetoris titulum praefert Demoſthenis Scholiaſtes: in quo etiam occurrere quaedam plane erronea, quae Vlpiano noſtro tribui plane non poſſint, jam obſervatum eſt [e]. Ac proinde vel nihil hic eſt definiendum [f], vel alicui Vlpiano poſterioris aetatis adſcribendi ſunt illi commentarii [g]?

Concidit itaque omnino illa de peregrinitate accuſatio: atque adeo & illa novitii advenae cum vere nobili, patriae ſuae negotiis innutrito, atque in iis exercitato odioſa comparatio. Nihilo magis aequum ac verum, quod ſequitur de recentioribus Juris peritis judicium, *fuiſſe ipſos promptiores ad ſcribendum vernacula ſua lingua, Graeca, Syriaca, Africana, quam Latina.* Mirum profecto, ita pronuntiari a Viro in omni re litteraria verſatiſſimo: & verendum, ne, quemadmodum in aſſignanda ipſis patria parum diſputavit feliciter, pari modo & heic, re non admodum bene perpenſa, ſententiam protulerit. Quid? noſne, lingua Latina jam dudum mortua, nec ſatis nobis comperto, quid ſaeculi illius palato arriſerit; noſne illis, quorum aliqui etiam ob eloquentiam celebrantur [h], quorumque etiam, tamquam idoneorum Latinitatis auctorum, monumenta ab ipſis veteribus Latinitatis cenſoribus, Grammaticis [i] laudantur, hanc quaeſtionem movebimus? Ceteroquin ingenue fateor, antiquos recentioribus, non omnes quidem omnibus, multos tamen multis palmam in ſermonis puritate praeripuiſſe.

a *Ger. Joh. Voſſ. de art. Grammat. lib.* III. *cap.* 7. b *L.* 15. *D. de interdict. & relegat.* c *Vid. Argument. oper. & lib.* II. *cap.* 10. *lib.* III. *cap.* 17. *&* 18 *& alibi.* d *Eunap. Proaereſ.* 107. *Suid. v.* Οὐλπιανὸς e *Iſ. Caſaub. ad Theophraſt Character. p.* 287. 288. f *Ita Hier. Wolf. annotationibus in Vlpian. Demoſthenic. commentar. p.* 1129. g *Sic ſtatuit Lud. Kuſterus ad Suid. loc. cit.* h *L. ult. C. de inſtitutionib. & ſubſtitutionibus. &c.* i *Diomed. lib.* I. *p.* 375. *Priſcian. lib.* III. *p.* 607. *lib.* VI. *p.* 726. *lib.* X. *p.* 883.

Ac licet non ſim ignarus, eſſe, qui noſtros Juriſconſultos hac in parte optimis Auguſtei etiam aevi ſcriptoribus negent cedere [a], quique ſolis ex Pandectis Latinam linguam priſtinae integritati reſtitui potuiſſe arbitrentur [b]; illos tamen res ſuas ſibi habere jubeo. Novi, non unum alterumque, at ſeptem & triginta auctores ſymbolas ad hoc opus contuliſſe, quorum noviſſimi a vetuſtiſſimis ampliori, quam quadringentorum annorum intercapedine fuerint disjuncti: quorumque adeo alii, quibus florente quammaxime Latini ſermonis nitore naſci contigerit, emendatiſſime locuti reperiantur; alii, non patriae vitio, ſed temporum ſuorum abrepti conſuetudine, a priſtina receſſerint elegantia [c]. Quibus etiam de cauſis, uti Latinitatem ex Digeſtis non mediocriter adjuvari poſſe arbitror, ita abſque Cicerone, Caeſare, Livio, Virgilio, Horatio, Ovidio, ſimilibuſque optimis aureiſque ſcriptoribus eamdem nitori ſuo & integritati reſtitui potuiſſe, id vero pernego. Horum abſque nitidiſſimis atque auro pretioſioribus lucubrationibus verendum fuiſſet, ne etiamnum hodie Gothice atque Longobardice cum Bartolo Baldoque non tam loquuti eſſemus, quam barbaros, informes, quippe delicatis auribus horrorem incuſſiſſent, ſonos edidiſſemus. Et certe Magno Budaeo ipſiusque ſectatoribus immortales debentur gratiae, quod Juriſconſultos humanioribus litteris operam navare, ac Latina oratione animi cogitata efferre docuerint. Sed vt in viam me recipiam, a qua me amor ille, quo erga Latinam linguam feror ſingularis, abduxerat, defectuſne hic nonnullorum noſtrorum Juriſconſultorum in Latinitate Tribonianum movere debuit, ut vetuſtiores hiſce praeferret? Profecto, ſi ex vero, nec ut Grammaticos, at ita, ut Juris ſtudioſos decet, rem hanc examinaverimus, nihil erit certius, nihil evidentius, nihil magis indubitatum, quam primam ipſi ac potiſſimam rerum curam eſſe debuiſſe, an, videlicet, res, quas traderent, ei, quae tunc obtinebat Juriſprudentiae forent conſentaneae: de verbis minus fuiſſe laborandum. Immo is, qui ab antiqua puritate magis aberat, ſtylus tradendae ſub Juſtiniano Juris arti eo ipſo fuit accommodatior. Quin etiam ſi qua hac in parte fuiſſet culpa, illa temporibus, non hominibus, non Triboniano eſſet inputanda.

Quemadmodum autem de patria ac Latinitate Juriſconſultorum noſtrorum parum benigne, parumque juſte pronunciatum eſſe oſtendimus, ita nec verior juſtiorque illa, quae priores excipit, &, ut vara vibiam, ſequitur, accuſatio, illos *ita haerere in experimendo Latine id, quod volunt, ut dimidia pars ſupplenda ſit, & (ut vulgo dicitur) adjuvanda littera etiam divinando.* Non

a *Defenſor veter. Juriſconſultor. adverſ. Laur. Vallae reprehenſion. p. 6.*

b *Laurent. Vall. in fin. praefation. in lib.* III. *Elegantiar.*

c *Add. Franc. Sanct. Minerv. lib.* III. *cap.* 14.

Non abnuerim, unum forte alterumve inveniri, qui non admodum exacte atque perſpicue mentis ſuae intentionem expreſſerit: verum pauciſſima ejuſmodi reſponſa in Pandectis exſtant; & inter tot alia, ad octo novemve millia, antequam vel viginti, de quibus liquido id affirmari poſſit, collegeris, multum laboraveris. Ac circumſpecte hic erit agendum: aloquin ſi illa ſemel aperiatur janua, ut ex eo, quod aliquid nobis intellectu atque explicatu difficile ſit, ejus generis dica protinus auctoribus ipſis ſcribatur, quis unus erit ex univerſa vetuſtate, vel Graecus, vel Latinus, in quo non innumera reperiantur, in quibus etiam eruditiſſimis hominibus aqua haereat, multaque conjectando divinandoque ſint ſupplenda, quique proinde eidem criminationi non pateat? Nobis hodie non admodum proclive eſt hac in parte de veteribus ita ſtatuere; deficiente praecipue non tantum contra ipſos aequalium aut paulo juniorum teſtimonio; ſed & cum videamus, nonnullos ipſorum etiam a facundia celebrari. Et ſi dicendum ſit id, quod res eſt, cum plurima in Digeſtis etiam hodie illis, qui linguae Latinae uſu pollent, rerumque antiquarum, prae ceteris vero Juris notitiam ſibi acquiſivere, non uſque adeo impedita ac ſalebroſa, pleraque etiam facilia ſint, an non e contrario longe majori jure aſſerere liceret, ipſos illos Juriſconſultorum libros olim, cum plane eſſent integri, nec adhuc a librariis male habiti, cum lingua eadem etiamnum vigeret, reſque, de quibus tractarent, in judiciis quotidie agitarentur, tunc illos nulla ejuſmodi obſcuritatis aut difficultatis labe contaminatos fuiſſe? Sed audiamus, unde colligatur, ipſis non ita facile ac pronum fuiſſe, id quod cogitarent, Latine enunciare. Probatur hoc adducto, ut admodum celebri, ita vexatiſſimo Cervidii Scaevolae reſponſo [a], ubi ille de diverſis agit poſtumorum generibus; de quibus quae proponitur diſputatio, ab hodiernis illa quidem judiciis in pleriſque abhorret: olim vero ſcitu plane fuit neceſſaria, cum eſſet utilis ac in foro frequentata. Licet autem nulli negemus, eſſe illic quaedam, quae crucem figant interpretibus, partim ob ipſius materiae ſubtilitatem, partim etiam forte ob lapſus librariorum, quid hoc ad Scaevolam? quid ad Tribonianum? Eone illi ſtatim erunt traducendi? Nec de ipſo etiam Scaevola verbum prorſus ullum additur; cui quoque non abſque maxima abſurditate vel peregrinitas, vel Latine loquendi imperitia objici poterat. Africanus pariter, qui in transcurſu tangitur, auctor fuit gravis, qui multa paucis ſolitus fuerit proponere, atque adeo longe plura in receſſu contineat, quam praefert adſpectus. Sed nonne & illud cum innumeris, tam Juris peritis, quam aliis egregiis ſcriptoribus commune habuit; quos ſi quis ideo Latine ac expedite ſcribere non potuiſ-

a *L. 29. D. de liber. & poſtum.*

potuiſſe contenderit, quid aliud apud doctos, niſi rideri & explodi mereretur? Nihil quoque cauſae eſt, ut nos hodie de Africani obſcuritate multum conqueramur, poſtquam inſigni ingenii & induſtriae ſuae ſpecimine quidquid Africani nobis ſupereſt accuratiſſime, doctiſſime ac uberrime illuſtravit ille omnium poſt inſtaurata Juris ſtudia Juris peritorum abſque controverſia princeps Jacobus Cujacius. Africanum tandem excipit Tertullianus; ex cujus ſtylo, quem duritatis ac ruditatis incuſant Lactantius atque Hieronymus, conjecturam capi poſſe indicatur de reliquis hiſce Juriſconſultis, quantopere in iis, quae volunt, Latine explicandis haereant. At quam gratis hoc aſſeratur, difficile non eſt apertiſſime demonſtrare. Certe in Digeſtis non, niſi ſola quinque Tertulliani exſtant reſponſa[a]; in quibus etiam ipſis nullum omnino peregrinitatis aut difficultatis ejuſmodi veſtigium apparet; omnia vero clara ſunt, plana, atque perſpicua. Quin etiam alium fuiſſe Tertullianum Juriſconſultum a Q. Septimio Florente Tertulliano veteris Eccleſiae Chriſtianae doctore; quamvis & is Juris non mediocriter gnarus fuerit, cum hac, tum aliis rationibus inducti Viri doctiſſimi autumant[b]. In fumum abit itaque & haec criminatio: quae, utcumque etiam de illis, qui exempli cauſa adducuntur, veriſſima prorſus & liquidiſſima fuiſſet, quis tamen aequo toleraret animo, duorum triumve vitium nullo diſcrimine in omnes ſeptem & triginta Juriſconſultos, totumque Digeſtorum volumen conferri? Et quid, ſi inverſus foret rerum ordo? Quid, ſi Tribonianus ex antiquis, qui tantopere in coelum efferuntur, poſthabitis recentioribus, Pandectas confeciſſet? Quantum heic nobis tricarum, quantum ſalebrarum, quantum moleſtiarum ac negotii profligandum fuiſſet in verbis rebuſque a moribus noſtris tanto majori ſaeculorum intercapedine diſtantibus? Quantum nobis? cum etiam in illis, qui Servium praeceſſere Juris auctoribus ordinem atque lucem deſideraſſe ſeſe ipſe oſtenderit Cicero? Quam prodigioſa heic ubique ſeſe obtuliſſet nodorum & aenigmatum ſeges, quibus ſolvendis idoneus nemo unus adeſſet Oedipus? Quanto heic amplior Triboniani accuſatoribus in ipſum detonandi patuiſſet area? Tum vero vel terrae coelum, & coelo mare miſcuiſſent; tunc forſitan quos nunc ultra modum inclementer inſectantur, eoſdem ipſos effuſiſſimis votis exoptarent, utpote qui lucem veteribus affunderent: & non minus fortaſſe quae in priſcis illis laudanda fuiſſent, diſſimularentur, ac nunc de iis, quae, quidquid etiam obloquatur livor, in poſterioribus ubivis enitent egregia & divina prorſus inventa, altum agitur ſilentium.

Ha-

a *L 27. D. de legib. l. 23. l. 33. D. de teſtament. milit. l. 30. D. de adquirend. vel omittend. hereditat. l. 28. D. de adquirend. vel amittend. poſſeſſion.*

b *H. Grot. in Paul. Epiſtol. ad Tit. cap. 3. v. 13. H. Valeſ. ad Euſeb. Hiſtor. Eccleſiaſt. lib. II. cap. 2. Æg. Menag. Amœnitat. Jur. Civil. cap. 12.*

Hactenus quam perperam ob peregrinitatem, minus exactam Latinitatem, ac in ſcribendo obſcuritatem culpentur noſtri in Digeſtis Juris periti, abunde demonſtravimus. Nec majoris momenti ſunt reliqua, ob quae Tribonianum illis vetuſtos praeponere debuiſſe contenditur. Extollitur ergo, ut ante audivimus, horum dignitas, gravitas, majeſtas, quibus emicuere. Haud equidem ſum neſcius, ſummo ſemper in honore ſub libera Republica fuiſſe Juris civilis cognitionem ac interpretationem, atque a civitatis principibus, teſte Tullio [a], in poſſeſſione retentam. Verum ideone ars Juris vel tantillo fuit perfectior? Eone minus de plurimis controverterunt, pleraque ignoraverunt, quae ſubſequuta aetas feliciſſime reperit? Nec tamen eſt, quod hac in parte in poſterioribus deſideremus, cum ipſorum pleroſque, & quidem praecipuos primariis ſub Imperatoribus functos fuiſſe honoribus, uberrime teſtentur hiſtoriae. Habemus & heic Papinianos, Julianos, Vlpianos, Celſos, Neratios, Scaevolas, Maecianos, Marcellos, Paulos, alioſque [b], quorum nonnullos Praefectura Praetoriana, proxima Imperatoriae dignitas, quoſdam Conſulatus, provinciarumque adminiſtrationes nobilitarunt: alii a libellis, vel memoria, alii Caeſarum amici fuiſſe referuntur. Nec nobis etiam heic deſunt, de quibus inſignia prudentiae, gravitatis, temperantiae, innocentiae proferri poſſent teſtimonia. At non in tranſcurſu, ſed ex profeſſo maximorum horum Virorum laudes, quibus ſatis depraedicandis nulla quantumlibet copioſa ſufficeret oratio, deberent celebrari.

Porro indignatur Triboniani accuſator, quod, cum hi recentiores in Juriſprudentiam irrepſiſſent, id inprimis egerint, ut veterum ſcripta morderent, atque notarent; quod [c] *honoratos illos & eximios Juriſconſultos veteres tam ambitioſe reprehendere & carpere conati ſint, quemadmodum accidit nonnumquam, ut advenae habitandi cauſa in civitatem recepti, civibus naturalibus moleſtiam exhibeant.* Injurioſa, mehercule, & bilis plena comparatio; quaeque nihil minus quam ullam veri ſpeciem praeferat. Oſtendimus ante, quam ſine cauſa peregrinitas Juriſconſultis noſtris objiciatur; & utcumque etiam ea dubio careret, ideone ipſis in quaeſtionibus juris non licuit ab indigenis diſſentire, eoſque etiam reprehendere? Niſi forte ſolis civibus, neſcio, quo privilegio, intima Themidis adyta patuerint, atque ubivis, amota erroris caligine, verum perſpicere contigerit. Vlterius quaero, quinam ex illis, quorum potiſſima in Pandectis ſuperſunt fragmenta, id ipſum tam ambitioſe egerint, ut priſcos illos, qui ſub libera Republica enituerant, morderent? Nullus ſane profertur; cum tamen in exprobrando ejuſmodi admiſſo nullo modo oportuiſſet vagari. Quin immo ſi vel maxime huic incubuiſſent rei, ut, ſi quid vel a ratione, vel Juris dictamine

a *De offic. lib.* II. *cap.* 19.

b *Vid. Joh. Bertrand. de juris perit. G. Grot. de vit. Juriſconſultor.*

c *Hotman. Antitribon. eod. cap.* 12.

mine deflectens apud priores legeretur, hoc indicarent, refellerent, ejuſque loco melius aliquid reponerent, quid, obſecro, in eo peccati fuiſſet? An non in re litteraria cuilibet hoc integrum? ac ſi quis juſta quidem de cauſa id fecerit, quamvis faſtu, jactantia, verborum pompa, vel etiam acerbitate modeſtiae excedat terminos, & hoc ipſo apud homines moderatos in offenſionem forte incurrat, nihilominus vera erit, ac manebit ipſius ſententia. Ergo non tam, an, quam quo jure, quave injuria inſtituta fuiſſet haec reprehenſio, hoc vero fuerat conſiderandum. Sane non ivero inficias, occurrere in Digeſtis, qui interdum ſubinique alios interpretentur, ac taxent; non tamen ibi tantopere antiqui, de quibus nunc agimus, quam plerumque ipſis ſcribentibus fere aequales, aut paulo priores; ii certe, qui ſub Caeſaribus vixere, carpuntur, & inprobantur. Ita Marcellus aliquando Juliani ſcripta paulo acerbius notaſſe creditur [a]: ac ſimile aliquid de Paulo Labeonem carpente obſervatum invenimus [b]. Verum ipſa etiam illa loca exiguo admodum ſunt numero, cum iis, ubi optimo jure veterum opiniones repudiantur, nequaquam comparando. Nec ipſi etiam illi priſci heroës ita ab omni parte beati fuere, ut ſuos non paterentur manes, ut quaeſtionibus atque ambiguitatibus, de quibus in diverſa abirent, ſeque refutarent invicem, carerent. Aliud aliquando Sexto Aelio, M. Manilio & M. Bruto, aliud Scaevolae placuit [c]. Immo ipſe Servius Sulpicius ex profeſſo ad Q. Mucium Notata elucubravit [d]. Numquam etiam, non Juridici tantum, ſed nullius prorſus ſtudii ſacra aliter conſtabunt, quin, uti fuere ſemper diſſenſiones, ſectae, objectiones, confutationes, ita, quamdiu haec rerum duret natura, nullo tempore prorſus deſinant; magno quidem ſocietatis humanae incommodo & detrimento: attamen iis ſaepe hoc ineſt utile, quod ad inveſtigandam veritatem non raro aditum patefaciant. Exemplo ſint vel ſolae celebres illae Sabinianorum ac Proculianorum ſub Imperatoribus ſectae atque altercationes; quae etiam in non paucis ejus, quod certum eſſet ac recipiendum, inveniendi occaſionem praebuere. Multa ſaltem olim controverſa ſenſim finem contentionum acceperunt, & pro certis ſunt habita [e].

Plurima huc uſque habuimus, Auditores, in quibus aequitatem deſideravimus ab inſectatore Triboniani recentiorumque Juriſconſultorum. Sed omnem iniquitatem ſuperant, nec tolerari, aut concoqui prorſus poſſunt ea, quibus huic invectivae colophonem inponit Vir doctiſſimus [f]. *Non pergam*, ait, *in excutiendis noviſſimis his Juriſconſultis Geaecolatinis, producam modo teſtimonium Plinii Secundi, quod de aliquo inter eos celeberrimo Javoleno Priſco*

a *Cujac. Obſervation. lib.* XIV. *cap.* 35.

b *Ant. Faber Rationalib. ad l.* 10. *D. de ſervitutib. præd. urbanor Vinn. ad* §. 17. *Inſt. de legat. n.* 4.

c *Cicer. Epiſtol. Familiar. lib.* VII. *epiſt* 22.

d *L.* 30. *D. pro ſoc.*

e *Chriſt. Otth. a Boekelen de diverſ. famil. veter. Juriſconſultor. cap.* 5.

f *Hotman. Antitribonian. eod. cap.* 12.

Priſco protulit. Nam libro ſexto, epiſtola quintadecima, cum rem parum honorificam de eo narraſſet, addit, hominem turbati cerebri habitum eſſe. Dein haec Plinii verba ſubjicit. *Eſt omnino Priſcus dubiae ſanitatis: intereſt tamen officiis, adhibetur conſiliis, atque etiam Jus civile publice reſpondet.* Quid audio? dubiae ſanitatis fuiſſe Javolenum Priſcum? & quid inde? idemne & de univerſis reliquis judicabimus? Eſt ſane Plinius omni exceptione major teſtis: Sed an is Javolenum Priſcum, celebrem illum Juriſconſultum, qui in Digeſtis citatur, an vero alium, qui itidem Juris peritus fuerit, intellexerit, non abſque cauſa poſſet dubitari; uti etiam temporum ratio non ſinit, ut is confundatur cum illo, quem Antonino Pio a conſiliis fuiſſe tradit Capitolinus [a]. Certe cum cogito, ſucceſſorem Caelio Sabino, ſcholae Caſſianae principi, datum hunc Javolenum [b], eumdem Africae Syriaeque praefuiſſe [c], eumdem a Salvio Juliano, prudentiſſimo ac primariae dignitatis Viro, ipſius etiam Edicti perpetui ordinatore, titulo praeceptoris honorari: illius aliquod factum, tamquam juris rationi conveniens, laudari; nec non ab ipſo Juliano, hac auctoritate moto, idem & factum eſſe, & aliis ſuaſum [d]; haec, dico, cum accuratius mecum reputo, animi pendeo, huncne ipſum, an alium apud Plinium intelligere debeam. Incubuiſſet quidem probationis onus accuſatori: ſed, ut faciles ſimus, quid ſi vel hoc ipſum concedamus, quod is voluit, eumdem fuiſſe? Quid ſi forte declinante aetate mentem ipſi hebetatam dicamus? eone minoris aeſtimanda erunt quae antea praeclare geſſit, oreque & calamo docuit? Denique quid hoc ad reliquos; quos quidem Graecolatinos per ludibrium video appellari: at quos tamen ingenii, ſapientiae, prudentiaeque laude paſſim celebrari comperimus? ideone & de illis ejuſmodi aliquid ſuſpicabimur? Quaenam illa foret adeo nova, adeo inaudita, adeo juri; quid dico, juri? adeo communi ſenſui contraria, & abſurda plane praeſumptionis regula? Sed ita ſolitus fuit huc uſque procedere Vir cetera egregius, ac Juſtiniano Tribonianoque nimis adverſus & inimicus, ut quod in uno alterove vitii ſeſe obſervaſſe arbitraretur, id abſque ullo diſcrimine univerſis, qui ejuſdem eſſent ordinis, inpingeret.

Atque ita tandem omnia, quae ille in Tribonianum evibrat, non tam argumenta, quam quidem convicia, quam longe arceſſita, quam incerta, quam omni robore deſtituta atque inania ſint, cuivis erit exploratiſſimum. Quae ideo plenius atque accuratius enumeravimus, expendimus, labefecimus, evertimus, ut cunctis conſtaret, non illos ſolos a veritatis via longe deflectere, quorum mentibus prava illa haeret ſuperſtitio, ut univerſa Juſtiniani & Triboniani effata, tamquam divinitus edita, abſque ullo examine adorent, ac revereantur: verum

a *Antonin. Pio cap. 12.*
b *L. 2. fin. D. de origin. jur.*
c *L. 5. D. de manumiſſ. vindict.*
d *Dict. l. 5.*

verum & illos e diverſo ſaepe non graviſſime ſolum, ſed & pernicioſiſſime errare, qui tum demum egregium ſeſe decus, ampliſſimaque ac opima ſpolia reportaſſe, tum demum inpenſe ſeſe ſapere imaginantur, ſi vel leviſſimam in Tribonianum invehendi occaſiunculam adepti fuerint, nimis frequenter temere atque inconſiderate. ſimul ut illorum pro virili ſatisfaceremus deſideriis, qui, ſi talia a veritate abhorreant, nihil magis Juriſprudentiae intereſſe, nihil magis publice utile ac neceſſarium eſſe exiſtimant, quam eadem ſolide ac perſpicue dilui & refutari.

At nunc, cauſa hinc inde exacte cognita, quis tandem Veſtrum, Auditores Praeſtantiſſimi, Tribonianum incuſet, eive juſte ſuccenſeri poſſe cenſeat, quod, miſſis obſoletis, quaeque olim quidem fuerant in pretio, praeſenti vero rerum diſciplinae e diametro adverſabantur, illos potiſſimum in conficiendis Pandectis adhibuerit Juriſconſultos, quorum conſtans & valida in judiciis erat auctoritas. Et an non alioquin eadem ſimul opera oblique culpabitur, quod non priſtina ſaecula, priſtinos mores, priſtinam Rempublicam, differentias inter cives ac peregrinos, patricios plebejoſque, priſtina comitia, auſpicia, cuncta denique gentilium ſacra reduxerit? Fecit ergo Juſtinianus, fecit Tribonianus, quod ſana dictavit ratio: &, cum tempora mutare prorſus non valerent, ad illa ſeſe ſuumque Corpus Juris accommodarunt. Videant ergo iſti, qui cornicum oculos confixiſſe ſibi videntur, dum Tribonianum ita perſtringunt, quam praeter omnem aequitatem cum eo, cui Imperatoris juſſu dirimendis forenſibus contentionibus inſerviturum volumen erat componendum, expoſtulent, quod non corpus antiquitatum, noſtrae, videlicet, curioſitati ſatisfacturum condiderit. Videant, quam ipſi ſibi conſtent egregie, dum alibi ob formularum veterum & antiquitatum exſtantes reliquias eidem inclementiſſime inſultant [a]. Ita immoderatum carpendi ſtudium viros etiam maximos tranſverſos poteſt agere, ipſi ut ſui obliviſcantur, taliaque efflagitent, quae ſi vel haberent, illico etiam ſatis reperirent cauſae, ob quam multo adhuc forte atrocius contra eos, quos ſibi odio proſequendos deſumpſere, cornua attollerent.

Nos vero, Auditores, quibus cordi eſt Romana Juriſprudentia, iis, quibus frui nobis licet, contenti ſimus Catonibus. Amplectamur Juſtiniani ac Triboniani egregie de ſua aetate, egregie de poſteris merendi ſtudium. Ne nimis rigidi & moroſi leviſſimarum etiam minutiarum ſimus exactores. Cogitemus, illorum beneficio innumera, aeque praeſtantiſſima, ipſorum etiam vetuſtiorum Juris peritorum cogitata ad nos fuiſſe tranſmiſſa, quorum alioquin forte nec vola, nec veſtigium nobis reſtitiſſet. Gratulemur itaque nobis, laudeſque ac grates dicamus Imperatori Juſtiniano, ipſiuſque Quaeſtori Triboniano, quod aeternitate digniſſimum Pandectarum volumen nobis compoſuerint. Nos illud,

a *Hotman. Antitribon. cap. 8.*

lud, reliqvaſque Juris partes diligentiſſime nocturna diurnaque manu pervolutemus. Quo in praeclariſſimo ſtudiorum genere ut in Inclyta hac Univerſitate eorum, qui aliis praeerant, ſit copia, viſum eſt Sereniſſimo Naſſaviae Principi, Reipublicae hujus domi militiaeque Praefecto Hereditario, atque Illuſtriſſimis Proceribus, una cum aliis eruditiſſimis Viris me quoque in inſigne hoc atque affluentiſſimum liberalium ſcientiarum emporium arceſſere. Qua de cauſa, uti ſummopere exſulto, novoſque ac ingentes ad capeſſenda indies majora ſtimulos mihi adjectos eſſe ſentio, ita committere nec poſſum, nec debeo, quin & heic publice hanc animi mei ſententiam expromam. Hoc igitur beneficio devinctus, eo nomine Celſiſſimo Principi, cujus ſingularis hac in parte erga me favor exſtitit; & quoniam tanti, tam invicti Herois, ſimul & Patriae Patris honorificentiſſima praeſentia in ſplendidiſſimo hoc auditorio ad ſummum fulgoris apicem deſideratur, igitur abſenti; nec non Vobis, Generoſi atque Nobiliſſimi Magnates, pro tranſmiſſa ad me inſignis benevolentiae aura, proque collato mihi honore gratias ago, quos animo concipere valeo, ampliſſimas.

Vos etiam, cujuſcumque doctrinae lumina, Celeberrimi Profeſſores, me in Clariſſimum Veſtrum collegium nunc recens cooptatum lubenti, quaeſo, & proclivi animo accipite. Mihi id viciſſim curae erit, ut candite abſque mendacio vitam Vobiſcum concordiſſime tranſigam, mihique erga Vos omnes amicitiae & officii conſtet ratio.

Vos tandem, patriae, parentum & noſtra exſpectatio, voluptas & deliciae, Florentiſſimi Juvenes, inprimis qui Almae Juriſprudentiae Voſmet devoviſtis, ita de me velim perſuaſum habeatis, Vobis, Veſtris ſtudiis, Veſtris commodis, Veſtris deſideriis nihil mihi prius, nihil jucundius, nihil antiquius futurum: idque me omni ope, aſſiduitate, induſtria, meditatione operam navaturum, ut ea vobis via praeeam, qua recte & ſedulo calcata, patriae aliquando cives utiles, rebus agendis idonei, juſtique & veri non ſolertes tantum Doctores, ſed & religioſi cuſtodes & obſervatores evadatis.

DIXI.

ANTONII SCHVLTINGII,

JVRISCONSVLTI ET ANTECESSORIS,

ORATIO
DE JVRISPRVDENTIA HISTORICA,

DICTA SOLENNITER

Poſtrid. kal. Jun. cIↃ IↃ CC XII.

Cum Illuſtris Friſiorum Academiae regimen ſecundo deponeret.

S quis eſt, Auditores, quem remoti alicujus loci adeundi, temporis illic degendi, rebuſque laetis ac proſperis fruendi deſiderium teneat, is ante omnia id ſibi obveniſſe exiſtimabit negotii, ut, quantum ejus fieri queat, ſedulo ac diligenter in anteceſſum exploret, qualiſnam ille ſit terrarum tractus; quo illic pacto recte, utiliter, commode, ſuaviter vita poſſit tranſigi; quid illic rerum poſſit expediri; qualiſque ad quaeque incipienda, agenda, abſolvenda ſeſe offerat occaſio. Sed nec illud minus ſtudioſe exquirendum ſibi eſſe putabit, quaenam ipſum via eo, quo tendit, poſſit ducere; ſive illa terra, ſive mari conficienda ſit; quae ſit brevis, tuta, commoda, jucunda; quaeve ex diverſo ſit longa, periculoſa, difficilis, ingrata. Ac ſic tandem, univerſis, quae undique occurrunt ac ſuggeruntur, attente ponderatis, ſubductis, examinatis, aliquid certi ſibi ſequendum conſtituit atque eligit. Quo vero diutius alicubi erit haerendum, quo graviora erunt, quae ſibi quis videat perficienda, quo longinquius vel moleſtius futurum ſit iter, eo majorem curam, ac rigidiorem, & per omnes partes circumſpectiorem adhibebit inquiſitionem, antequam aliquid animo defaecato decernat. Atque ita agere illis in more eſt, qui ſaepe quidem de magnis, gravibus atque arduis rebus; ſed non infrequenter de exiguis, tenuibus & exilibus deliberant. An non itaque tale quid illis vel primario incumbet providendum, qui maximarum ac praeſtantiſſimarum rerum, Divinarum atque humanarum ſtudiis ac cognitioni adipiſcendae atque excolendae ſemet ipſi conſecraverunt, & ad illam iter affectant? & quidem abſque diſcrimine, qualecumque

cumque tandem artis, ſcientiae, vel diſciplinae genus ſibi quis ſequendum deſtinaverit: niſi quis majorem voluerit habendam eſſe curam, ubinam pars noſtri inferior, quam ubi illa excellentior, qua proxime ad immortales ſubſtantias accedimus, verſari, ac per univerſum mortalis hujus aevi curriculum praecipue occupata eſſe debeat. Hac in parte quidquid tibi ſequendum optaveris, cui ſtudium tuum ac laborem impendas, id ipſum non tam ob gloriae, honorum, vel rei etiam familiaris amplificandae cupidinem; quae tamen ipſa non raro ex liberalibus quoque ſtudiis benigne ſatis atque abundanter ſtrenuis ipſorum ſectatoribus obveniunt, quam ob propriam atque eximiam pulchritudinem, ac ſingularem, quam inde percipiunt egregia ac bene conformata ingenia, voluptatem, maximo cuique eſſe debet in pretio. An non igitur quiſquis talia ac tanta ſibi propoſuit obtinenda, iiſque ſuam dedicavit aetatem atque induſtriam, in eo ante omnia ſerio ac vehementer elaborabit, ut diligenter perſpectum habeat, quodnam ſit iſtud re vera, in quo illa, ad quam aſſequendam graſſari conſtituit, ars aut ſcientia vertatur & occupetur? Vtque etiam voti aliquando compos queat evadere, an non de modo ac ratione diſpiciendum erit, quibus iter quis ingredi, curſum ſervare, ac tandem optatum finem portumque poſſit contingere? Certe quiſquis ad tam ardua ac difficilia negotia inconſiderate acceſſerit, talibuſque ſacris manus illotas admoverit, non obſervatis illis, quae praecognoſci eſt neceſſe, is vero ſi in ipſa alicujus ſcientiae ſacraria intrare ſeſe poſſe ſperaverit, tota ſeſe via erraſſe ſero forte comperiet. Hic ab ipſo ſtatim limine de recto deviabit tramite; ac, niſi ſingulari aliqua fortuna eo, unde deflexerat, reductus fuerit, metuendum erit, ne in ſcopulos paſſim impingat, nullumque, vel exiguum admodum laboris reportet pretium. At qui quid, & quale ſit illud, ad quod feratur, intelligit, quique viae non ignarus eſt, jam ſtatim ubi coeperit dimidium facti ſecundum poëtam habebit. Atque illud quoque in ſtudiis uſui venire videmus, ut intellecta ipſorum indole ac natura, ipſa pariter, qua ad ea perveniatur via facilius perveſtigetur. Ceterum non id mihi eſt propoſitum, nec mearum etiam partium aut virium, ut de quarumcumque artium ac diſciplinarum natura & conſtitutione, quoque pacto ad ipſarum culmen eniti quis poſſit atque aſcendere, ex profeſſo diſquiram. Id tamen de illis generatim licet affirmare, vel nullam, vel vix ullam reperiri, quae non multa cum aliis communia habeat. Illa, quae me praecipue occupatum habet, quamque profiteor, Juriſprudentia, illa, inquam, ipſa in quo potiſſimum ſit poſita atque conſiſtat, quaeque illius primario ſit vis ac natura, id vero accurate percepiſſe, uti illius ſtudioſis perutile eſt ac neceſſarium, ita haud ſcio, an multi id non ſatis adſequantur. Auctoritatis quidem rationem in Jure principalem eſſe, ejuſque ante omnia, penes quem leges jubendi eſt pontificium, non difficulter quivis agnoſcet. Adeoque id ſimul ſatis conſtabit,

 pluri-

plurimum artem noſtram ab illis differre diſciplinis, quae, ſepoſita atque inſuper habita omni auctoritate, id ſolum uniceque indagant & inſpiciunt, quid recta ratio artiſque regulae in quavis materia ac quaeſtione, ſive generali, ſive ſpeciali, dictent atque evincant. Inde quid verum, quid certum, quid probabile; quidve falſum, dubium, verove diſſimile dicendum ſit, illic concluditur. Sunt vero illae pauciſſimae: ac ex iis quoque ipſis maxime quidem Medicina, ſed & variae Matheſeos ac Philoſophiae partes quin rerum naturalium hiſtoria, experimentorum notitia, virorumque egregiorum de iis, quae vel obſervata ſunt, vel obſervantur cum maxime, narrationibus non mediocriter poſſint adjuvari, perfici, confirmari, exornari, nemo, niſi omnis humanioris doctrinae expers, addubitaverit. Jus autem civile, ſive populi Romani Quiritium, cui nomen illud ob excellentiam adhaeſit, ſive cujuslibet alterius gentis, ſi bene attenderis, re ipſa variarum legum, jurium, morum, rerum judicatarum, eorumque, quae interpretando introducta ſunt, hiſtorica cognitione; ac deinde ſingulorum rite exponendorum, & ad quaeque quaeſita appoſite applicandorum peritia continetur. Haec quicumque animo non fuerit complexus, nec quod domi ipſi deeſt unde depromere poſſit, compertum habeat, quantumvis etiam ſapientia ſit conſpicuus, de jure tamen reſpondere, judicare, diſſerere, ac vel mediocrem civilis prudentiae laudem reportare prorſus non poterit. Omni quidem dubio procul non minus in juris arte, quam in reliquis, mentis requiritur vigor, ingenii ſolertia, judiciique integritas ac rectitudo. Non tamen illorum probandum eſt inſtitutum, nec recte illis res aliquando committentur forenſes, reorumque fortunae, qui vel unicam, vel ſolam ferme ſtudiorum ſpem & fiduciam in mentis facultatibus habent collocatam. Ratio quidem ubivis late dominatur, ejuſque in quibuslibet ſtudiis vis eſt maxima, & prorſus admirabilis. Illa rite intelligendi, examinandi, dijudicandi magiſtra; illa loquendi & ſcribendi fons; inde profluunt regulae. At talibus apud nos fabris materia deerit, niſi innumerarum quoque rerum, quae non in ratiociniis, ſed in meris factis conſiſtunt, acceſſerit cognitio & copia. In his ubi ſeſe mens exercuerit, ac generalioribus ſpecialiora ſuperſtructa fuerint, tum vero inde demum egregium aliquid & ſocietati humanae perutile poterit exſurgere. Atque haec, Auditores Praeſtantiſſimi, dum animo plus ſemel volutavi, rem profeſſioni meae officioque convenientiſſimam, nec ab hujus diei ſolennitate ac feſtivitate remotam, nec a ſtudioſorum ratione alienam facturum me eſſe arbitratus ſum, ſi occaſione reſignandi Academici Magiſtratus de JVRISPRVDENTIA HISTORICA pro concione dicerem. Si minus erit diſerta, elegans, polita haec oratio, ea eſt etiam ipſa materia, quae non tam ornari, quam doceri ſolummodo deſideret. Sed nec erit gravis, abſtruſa, perplexa,

xa, vel intellectu difficilis haec tractatio: verum ne illis quidem plane obſcura, aut ardua, qui vel modice aliarum ſcientiarum principia deguſtarunt: adeoque nec illis inutilia vel ingrata prorſus ea, quae dicentur, fore, videor mihi poſſe ſperare. Favete igitur animis: ac benevolas aures atque attentas, dum quae meditatus ſum, ad Vos adfero, verba facienti praebetote.

Jam dudum Viri aliqui eruditionis gloria inclyti, nec tantum ſingulari juris cognitione, ſed & inſigni hiſtoriarum, litterarum & antiquitatum ſcientia poſteritati commendatiſſimi hiſtoriarum in Juriſprudentia inſignem uſum, earumque ſcientiarum conjunctionem luculenter & praeclare ſuis exemplis docuerunt, ac probarunt. Quin nec defuit Juris peritus politiſſimus[a], qui ex profeſſo ſpecialem huic rei lucubrationem impenderit. Horum praeſtantiſſimorum Virorum propoſitum omnino egregium, ſummiſque proſequendum eſſe laudibus & nos judicamus: Juriſque Romani ſtudioſo id in primis commendatum eſſe volumus, ut illius populi, cujus jura cupit ediſcere, rebus geſtis, diverſiſque temporum mutationibus cognoſcendis diligentem ac aſſiduam impendat operam. Aliud tamen longe eſt, quod hac hora exſequendum noſtra ſibi propoſuit oratio: oſtendere, videlicet, ipſam Juriſprudentiam noſtram, artem illam boni & aequi, potiori ſui parte hiſtoricam eſſe diſciplinam, ac in rerum variarum ac multiplicium introductarum, receptarum ac uſitatarum ſcientia conſiſtere: & tali quidem, cujus ope civilis ſocietas juvari, & quo pacto negotia publica ac privata dijudicari debeant, ſciri; quidque in ſingulis ſit juſtum, injuſtum, aequum, iniquum, diſcerni poſſit. In eo quidem ab aliis hiſtoriis jura diſcrepant, quod illae obligandorum civium poteſtate deſtituantur, quam juris placida in ſe continent: verum id nihil ad ipſam pertinet ſcientiam: nec facit, ut illa hiſtorica eſſe deſinat. Quod porro ab ipſa origine evidenter demonſtrare conabimur.

Nulla tam exigua hominum dari poteſt conſociatio, nullus coetus, nullum corpus, quod non aliqua habeat vel pacta, vel conſtituta, ſecundum quae actiones ac res ſociorum gubernentur, & controverſiae inter ipſos exortae finem accipiant. Sine his fieri non poteſt, ut id, cujus cauſa in unum conveniunt homines, obtineatur, commune videlicet, bonum. Sine his nihil eſt certum, nihil ſtabile, nihil concors, nihil diuturnum. Quo vero major ſit coëuntium numerus, quo pluribus de rebus inita ſit ſocietas, quove illa diutius duraverit, eo plura ut ſint ejuſmodi placida, ipſe naturalis rerum ordo efflagitat. Et quid dicemus igitur de populis, ſive civitatibus integris, in quibus eſt perfectus hominum

a *Franc. Balduinus de inſtitutione Hiſtoriæ univerſæ, & ejus cum Juriſprudentia conjunctione* προλεγομένων *libris duobus.*

minum coetus ſub eodem ſupremo regimine, ut illic vitae civilis, juriſque commodis fruantur, congregatus? Hic ſtatus, uti res ſeſe habent humanae, quo pacto, non dicam, perennare; ſed vel mediocri temporis ſpatio manere commode poterit, niſi praeſcripta quaedam habeantur, ad quae reipublicae procuratio, nec non mores, actus, negotia civium debeant componi, regi, exigi? Vnde ceteroquin quid rectum pravumve, honeſtum aut turpe, permiſſum vetitumve ſit, dignoſci ac diſcerni poterit? Abſque illis ubinam firma & valida ſocietatis vitaeque communis vincula comparebunt? Abſqne illis qua ratione de fortunis non tantummodo, ſed & de exiſtimatione, immo ipſa de vita certi ac ſecuri mortales eſſe poterunt? Non ignoro, memoriae eſſe proditum [a], jam ab initio rerum ſuprema gentium nationumque imperia Regibus ceſſiſſe: & hos quidem tales fuiſſe accepimus, qui non populari ambitione, ſed ſpectata inter bonos moderatione ad excelſum illud dignitatis faſtigium provecti fuerint. Nullis tunc narrantur populi adſtricti fuiſſe legibus, quarum vicem Regum arbitria ſuppleverunt. Nec hodieque ejuſmodi populos reperiri abnuerim. Addam & illud, ſi viri perfecte ſapientes & ſimiliter juſti civitatibus eſſent praepoſita, multi non male prorſus, nec infeliciter poſſe adminiſtrari: adeoque illud longe concedam facilius, talem coetum civitatis nomen mereri, ubi ſimiles optimates rebus praeſideant; de quo inſignis apud Graecos Orator [b] dubitabat. At quam pauci, quam vix ulli invenientur, qui perſonam tam gravem rite poſſint ſuſtinere? Ne hic quidem ex antiquitate aliquis juſtitiae gloria celebratus ſufficeret. Detur vel Medus Dejoces, vel Graecus Ariſtides; qui ſi quid ſecundum illius virtutis regulas egregie inter ſuos cives geſſerint, quaedam ſaltem jurium legumque praecepta habuerunt, abſque quibus aqua ipſis haerere ſaepiſſime debuiſſet, nec ſcire ipſi potuiſſent, quam ſeſe in partem verterent. Quid dico de rerum ſtatu legibus carente? an non nunc quoque, in tanta jurium copia atque affluentia, viri ſapientiſſimi, juris cujuſcumque ſcientiſſimi, uſu ſubactiſſimi, ſimul etiam vera juſtitia, fide, integritate conſpicui in controverſiis de jure ſolicite admodum ſubinde haeſitant atque ambigunt: vixque tandem ac ne vix quidem ipſi per omnia ſibi poſſunt ſatisfacere? nec hoc ob jurium multitudinem ac diverſitatem, quibus etiam quandoque res intricari ſolent: verum quia vel ſatis clara, vel omnis prorſus legislatoris diſpoſitio deficit, nec naturalis ratio quod quis ſequatur ſuppeditat. Quid vero illic fiet, ubi ſola judicantium voluntas in judiciis dominabitur? Et quid ſi eo acceſſerit, ut non viri graves, prudentes, incorrupti tribunalibus praeſint: ſed homines fatui, inſulſi, vel improbi

a *Juſtin. lib.* I. *cap.* I.

b *Dion. Chryſoſtom. Oration.* XXXVI. *p.* 449.

bi difficile illud & arduum judicandi munus adminiſtrent? Quam malo illic more vivetur! quam in lubrico erunt collocatae, fluctuabunt, vacillabunt res civium! quam miſera, infelix, deploranda illorum erit ſors, qui de cauſis ſuis quid vel ſperent, vel timeant, nihil praeſagire vel conjicere poſſint, ad illos delati, quibus nec adſit ſcientia, nec conſtet conſcientia! cum ne nunc quidem incommoda ejuſmodi ſemper & ubivis poſſint declinari. Illic demum rebus ſuis cives tuto poſſunt confidere, ubi non ex incerto, libero & vago hominum arbitrio res ipſorum pendent: ſed jura regnant, ac vigent leges, ex quarum tenore res privatae ac publicae peragantur, liteſque diſceptentur. Juribus opus eſt, quae uno & eodem ore omnibus promiſcue & indiſtincte ſua pronuncient dictamina. Haec civitatis quaſi ſunt lumina: his praelucentibus res populi ac ſingulorum inſpiciuntur, ut rectum de illis feratur judicium: haec civitatis quaſi mens, hae optimae conſiliatrices, quibus qui dicto eſt audiens, nihil metuat, cum hominum conſilia erroribus ac periculis ſubinde nos poſſint involvere. Harum vero legum juriumque ſcientia quid, quaeſo, aliud eſt, quam eorum notitia, quae quaque de re publice ſtatuta, ac juſſa ſint obſervari? An autem non haec ejuſmodi ſunt, ut de illis quando quaeſtio incidit, non de alio, quam de quodam facto ambigatur? adeoque an non eorum, perinde ut aliarum rerum geſtarum, doctrina eſt hiſtorica? Profecto quemadmodum circa ea, de quibus, quid publice expediat, conſultandum eſt, qualia potiſſimum hiſtoriis materiam ſuppeditant, evenire amat, ut nullo primo exſtent exempla aut placida domeſtica: dein pauca exoriantur, quae facem in deliberationibus praeferant, regulamque ſenſim conficiant: haud aliter in juribus obtinet. Illa in civitatum incunabulis non alia erunt, quam quae natura praemonſtrat, nulla civilia: at haec pedetentim conſtituuntur, augentur, emendantur, ſupplentur; alia tota, alia ex parte tolluntur, reſtituuntur: omnia denique eo uſque perducuntur, abſolvuntur, expoliuntur, ut homini eorum perito difficile non ſit de pleriſque, quae emergunt, ſpeciebus quid judicandum vel reſpondendum ſit, invenire & explicare. Maxime vero illud erit proclive, quando varia, innumera, & confuſa jura certum juſtumque ordinem, commodamque diſpoſitionem acceperunt. Abſque hiſce diſciplinam aliquam memoria & mente complecti, eamque feliciter exercere, id eſt ſane perdifficile: ac qui eruditionem ejuſmodi vagam & confuſam tantum adeptus fuerit, fieri vix poteſt, ut non in magna illa rerum plurimarum non bene junctarum ac cohaerentium ſylva vagus oberret, & ipſe a ſe quandoque diſſentiat. Quacumque vero tandem ratione, quocumque ordine Juris tractetur prudentia, primaria tamen ſui parte manet hiſtorica.

Jam vero num aliter cum jure Romano comparatum fuit? nonne ſimili illud ei, quem rudi Minerva deſcripſi, modo ortum, incrementa, conſummationem habuit? Non ego inficias ivero, illud in omnibus ſuis capitibus ac partibus talia

ferme continere, in quibus, ſi conſiderentur attentius, ſapientia, aequitas, humanitas praeclare eluceant. Si quis tamen id ex ſola ratione naturali profluxiſſe ſibi perſuaſerit, nae ille a veritate aberit longiſſime. Immo ſi in ullius gentis jure origo, mutationes, temporumque ac rerum viciſſitudines inſinges obſervari mereantur, & jus Quiritium nobis talia ſatis large ſuppeditabit. Primo abſque jure ſcripto manu Regia exercita eſt Juriſdictio [a]: quamquam de ipſo imperio ejuſque gubernatione jam inde ab initio quaedam conſtituta fuerint [b]. Latae deinde ad populum ab ipſis Regibus leges, ab auctoribus appellatae Regiae, quas collegit, & in unum volumen contulit Sextus Papirius [c]. Verum quam multae ex illarum optimis per Tarquinii Superbi tyrannidem primo neglectae, dein ſublatae [d]: ac, ſi quae poſtea illo expulſo reſpiraverant, rurſus patriciorum, potentium & factioſorum hominum, opibus & artibus eluſae, oppreſſae, oblitteratae fuerunt [e]? Inde iterum in foro incerta omnia ſurſum ac deorſum volvi; adeoque in manu eſſe jus dicentium ac judicantium [f]. Quantum poſtea induxere novi, aliamque rebus impoſuerunt faciem duodecim tabulae, ac Prudentium ad illas interpretatio, forique diſputatio [g]? Quantum Praetores, Aediles, aliique Magiſtratus ac juris cuſtodes, jura adjuvando, ſupplendo, corrigendo [h]: ſed & oblique non pauca, eaque dura, enervando, & tantum non tollendo. Inde ad Caeſares per quadringentorum annorum a promulgatis duodecim tabulis curricula nullae admodum magnae, quaeve ſtragem aliquam inſignem in jus uſitatum ederent, variationes. At quantum novi non in ſola imperii adminiſtratione, ſed & in jure civili invexit Caeſar Auguſtus; quantum Hadrianus? quantum Conſtantinus Magnus? quantum Theodoſius Magnus ipſiuſque poſteri? quantum denique Juſtinianus? Atque hi primarii quidem juris conditores & innovatores fuerunt. Ceteroquin vix quiſquam exſtitit Imperatorum a Julio Caeſare ad Juſtinianum uſque, quingentos & ſeptuaginta per annos, qui vel modico temporis ſpatio rebus praefuerit, quique non etiam aliquo proprio invento nomen ac memoriam ſui ad poſteros tranſmiſerit: quos enumerare nihil attinet. Verum an non talium notitia, quocumque tandem adquiratur ordine, eſt hiſtorica? Et an ipſi quidem Imperatores ac Juriſconſulti Romani aliter exiſtimarunt? immo eadem ipſis plane ſedit ſententia: atque illi ipſi, etiam poſtquam, elapſis jam multis ſaeculis, ad ſupremum Juriſprudentia perveniſſet faſtigium, in tradendo

dendo

a *L. 2. §. 1. & §. 14. D. de origin. jur. Dionyſ. Halicarnaſſ. Antiquitat. Romanar. lib.* IV. *cap. 25. & lib.* X. *cap.* I.

b *Dionyſ. Halicarnaſſ. lib.* II. *cap. 25. & lib.* IV. *cap. 20.*

c *L. 2. §. 2. D. de origin. jur.*

d *Dionyſ. Halicarnaſſ. lib.* IV. *cap. 41. & 43.*

e *Dionyſ. Halicarnaſſ. lib.* X. *cap.* I.

f *L. 2. §. 3. D. de origin. jur.*

g *Dict. l. 2. §. 45. & ſeqq.*

h *§ 7. Inſt. de jur. natural. gent. & civil. l. 7. §. 1. D. de juſtit. & jur.*

dendo jure non aliter nobis praeiverunt, dum, a quibus, qua de cauſa, qua occaſione, nec raro etiam quo anno, menſe & die quidque conſtitutum eſſet; quo pacto nonnulla prioribus poſtea acceſſiſſent ſcita, quo res nunc in ſtatu conſiſteret, & quae inde eſſent conſequentia, diſtincte ac diligenter enarrarunt. Et quid hoc aliud fuit, quam juris civilis hiſtoriam contexere? Vt autem eorum omnium eſſet intellectus facilior, ex profeſſo, quae ſit juris civilis origo, quaeque Magiſtratuum, qui jura reddunt; quae eorum nomina & officia, nec non qui unoquoque aevo floruerint Prudentes ad Hadrianum uſque Imperatorem, in ſpeciali Digeſtorum titulo [a] perſcriptum eſt. Quod ſi pari modo de ſequenti tempore ad Juſtinianum uſque expoſitum haberemus, optime ſtudioſorum commodis conſultum fuiſſet. Quin nec in elementis ſuis alia Caeſar Juſtinianus uſus eſt docendi methodo: ſed & ipſe multarum nobis rerum fontes atque origines aperuit, quas illius ſolius indicio novimus [b]: quaeque tamen in interpretando & accommodando ad negotia jure uſui egregie veniunt. Quemadmodum, ſcilicet, verus hiſtoriarum fructus non ex ſola & nuda rerum geſtarum memoria naſcitur: nec exempla recta, quae ſequamur, vel prava, quae vitemus, undenam deſumenda ſint, cuilibet perſpicuum eſt; niſi occaſiones, cauſae rationeſque ipſi innotuerint; ita abſque ſimilibus ſubſidiis vera ac genuina legum juriumque mens intentio, explicatio & uſus facile nos fugiunt: quae omnia, ubi haec adfuerint, rectiſſime ac commodiſſime poterimus adſequi.

Sicuti autem multiplex hiſtoria tunc recte ſibi conſtat, tunc plena in luce collocatur, tunc legitima dote inſtructa & ornata eſt, ſi non rudem, inconditam & indigeſtam rerum ſcitu dignarum congeriem contineat: verum accuratam quoque ipſius, quo quidque evenerit, temporis obſervaverit, & adjunctam habuerit ſeriem, ut ita, quaenam eadem tempeſtate, quaenam diverſis acciderint, liceat intelligere; ita non mediocre ſaepe pondus iis, quae de jure proferuntur, accedet, ſi quando quidque conſtitutum ſit, demonſtretur: quod tanti eſſe momenti putavit Imperator Conſtantinus Magnus [c], ut edicta vel conſtitutiones ſine die & Conſule auctoritate prorſus carere juſſerit: quod tamen poſtea aliter placuit [d]. Si quis vero ad ipſum Juriſprudentiae culmen contendere decrevit, non parum in eo eveniet auxilii, ſi quid quavis aetate obtinuerit, quoque ſe pacto Juriſprudentia in ſingulis materiis generatim habuerit, calleat: ſique qui tunc imperarint Principes, qui floruerint Juris auctores, perſpectum habuerit. Atque haec quidem poſteriora plerumque hodie in tanti litterarum & rerum antiquarum luce doctioribus non admodum ſunt gravia. Quantus vero acce-

a *De origine juris, & omnium Magiſtratuum, & ſucceſſione Prudentium.*
b *Vid. Cujac. Obſervation. lib.* XI. *cap.* 38.
c *L.* 1. *Cod. Theod. de Conſtitutionib. Princip. & edict. ubi vid. Jac. Gothofred. commentar.*
d *Conſtit. Juſtinian. de nov. Codic. faciend.* §. 3.

det cumulus, ſi quis ex inſcriptione alicujus fragmenti ex vetere Conſulto, aut conſtitutionis, vel ſola, vel aliis adhibitis ſimilibus, occaſionem, qua quid ſcriptum ſit odoratus fuerit? Cui inſtituto promovendo inſervientia plurima, improbo Virorum eximiorum labore effecta, in ſtudioſorum manibus verſantur [a]. Dictu incredibile eſt, quam frequenter juris antiqui monumenta inde planiſſima evadant. Hae claves ſunt, quibus intima quaeque ſubinde reſerentur. Inde de eorum, quae legimus, ſenſu, vi, poteſtate ſaepe tam certi reddimur, ac ſi nos illa, quae oculis luſtramus, ipſi litteris conſignaremus. Inde etiam aliis talia dilucide poterimus exponere; quod boni fidique interpretis officium eſſe, nemo poteſt diffiteri. Hoc vero filo quaſi Ariadneo deſtitutus, quique nomen aliquod Imperatoris Romani, vel Juriſconſulti audiens, ignotum aliquod piſcis aut edulii vocabulum eſſe arbitretur; quales ſuo aevo advocatos quoſdam fuiſſe teſtatur Ammianus Marcellinus [b] (atque utinam nulli tales noſtra quoque aetate invenirentur!) fieri non poteſt, ut talis aliquis libros Juris Romani evolvens non meris ſaepe in tenebris ac denſiſſima caligine reptare ſeſe exiſtimet: & quid ſcriptor cogitaverit, non multo plus videat, quam ſi homini luminibus capto colores dentur inſpiciendi. Immo qui rerum ordinem & hominum aetates vel ignorant, vel non attendunt, ad exponendos veteres, tam Juris peritos, quam alios, illa ſubinde adducunt, tamquam ipſorum menti obverſata, quae poſt duo, tria, quatuor, quinque demum ab eorum morte ſaecula fuerunt cognita: vel ad noviſſimos ſcriptores ea accommodant, quae antequam illi naſcerentur diuturni temporis oblivione dudum jam ſepulta fuerant & abolita penitus. Et ego alioquin inter illos nomen profiteor, qui exiſtimant, ubivis fere Romanam Juriſprudentiam ex quacumque antiquitatis parte aliquid lucis, decoris, ornamenti poſſe invenire. At in talibus adducendis prudenter procedi, magnamque adhiberi velim cautionem, ne rerum & temporum ſeries offendatur aut perturbetur. Non autem in jure Romano ſolo ſuum cuique rei initium & progreſſum adſignare eſt utile: ſed quid ipſo in foro frequentius, quid uſitatius, quam ut non id ſolummodo exploretur, quaenam quaque de re exſtent Principum Ordinumve ſcita atque decreta; verum etiam quando quidque ſit promulgatum: quid alias plenius, largius, explicatius ſit ſancitum, ubi quid exceptum, reſtrictum, limitatum? Ac ſi, quod toto corde optamus, ita Divinae videatur providentiae, ut plurimis haec Reſpublica ſaeculis perrennet, ſimile quoque quid in jure Friſico copioſe experientur, qui tunc aevum agitabunt, ac nos hodie in Romano animadvertimus. Ea, nempe, rerum humanarum negotiorum-

que

a *Jacobi Labitti & Antonii Auguſtini Indices, Wolfgangii Freymonii Symphonia utriuſque Juris Chronologica Jacobi Gothofredi Fontes quatuor Juris Civilis.*

b *Lib.* XXX. *cap.* 4.

que civilium vaga, inconſtans & varians eſt natura, ut nulla umquam lex, nullum jus ita ab omni parte apertum, planum, & abſolutum ab hominibus ſtatui queat, ut in omne tempus ſufficiat, aut omnes, quae occaſione ejus exoriri quandoque poſſint, controverſias clare, plene & indubitate definiat. Quin ne ipſae quidem Divinae leges ita liquide univerſa explicant, ut nullus quaeſtionibus etiam innumeris locus relinquatur. Saepe vix perlata erit lex, cum ſtatim emergunt dubia, quae abſque interpretatione, aut ex verbis, aut ex ſententia, aut argumentis inde eductis dijudicari nequeant. Nec numquam eveniet, ut, ope hac omnino deficiente, judices ac Juriſconſulti ſubſiſtere debeant, novaque ſuperioris poteſtatis opus ſit auctoritate, quae quid ſequendum ſit determinet. Sic poſtquam lex duodecim tabularum liberrimam de rebus ſuis legandi, ſive ſtatuendi teſtamento, facultatem patribusfamilias eſſet largita, ac laude videretur digniſſima, ita tamen tulit rerum curſus, ut ipſa illa poteſtas aliquando in perniciem creditorum, heredum, vel rei etiam publicae verteret. Inde iterum hoc jus diverſimode nunc temperatum ac coanguſtatum, nunc iterum nonnihil auctum ac relaxatum eſt: & quam multas paucorum verborum caput leges, quaſdam etiam plurium capitum, ut ita loquar, peperit? Inde lex Furia, Voconia, Falcidia, Julia & Papia, Fuſia Caninia, aliaeque plurimae. Idem in aliis paſſim licet obſervare: nec umquam aliter obtinebit, quamdiu quidem perſtabit haec rerum compages. Talia qui in tractando jure non attendunt, non poſſunt non multa conjungere, quae longo admodum intervallo a ſeſe invicem ſunt diſſita; ac ſimul neceſſario in magnas incidere ſalebras: quas non tantum haud evitarunt antiqui noſtri inpoliti ac barbari Doctores, quibus alioquin nec ingenium, nec judicium, nec diligentia defuit: at nec inter recentiores, nitidiores ac terſiores, quique vetuſtiorum famam & lumina ſummopere obſcurarunt, defuere, qui ad eumdem lapidem offenderint; nec aliter jus civile, antiquum ſaltem, & praecipue quod in Digeſtis nobis conſervatum eſt, quandoque conſiderarint, quam ſi univerſa, quae ad illud pertinent, uno eodemque momento fuiſſet reperta, aucta, perfecta, abſoluta; vel totum illud corpus, velut ancile aliquod vel Palladium, ſubito e coelo delapſum fuiſſet. Non quidem quae his ſuffragetur, deeſſe videri poteſt auctoritas, cum Caeſar Juſtinianus omnia illa, quae in libris juſſu ipſius compoſitis inveniuntur, non alio haberi voluerit loco, quam ſi eo ipſo tempore ab ipſo condita fuiſſent: ac, tamquam talia, in judiciis, foro ſcholiſque pleniſſimum conſtitutionum ſuarum robur obtinere. Atque huic Imperatoris voluntati quis non manus porrigat, illique cedat abſque omni ulteriori examine? Sed nec nos quo minus quaecumque illic poſita atque approbata ſunt, omnino pro jure ac legibus hodieque habeantur, intercedimus; quatenus illis nihil poſtea eſt derogatum.

Verum nec aliquid recte inde efficietur contra ea, quae nos de Juriſprudentia Hiſtorica, deque temporum diſtinctione, quando quidque natum, introductum, uſitatum fuerit, obſervanda diximus. Imperator, ſcilicet, tantam his ſuis libris vim ac poteſtatem contulit, eaque illos reverentia voluit haberi, ac ſi ipſe tam quae olim placuiſſent, quam quae ipſi viſum eſſet conſtituere, nobis expoſuiſſet. Sed & idem ille Princeps hoc ipſum, quod maxime hiſtoriam & tempora illuſtrare poſſet, non omitti e re ſua & noſtra eſſe credidit, dum nomina non tantum Imperatorum, a quibus, nec non Magiſtratuum aut privatorum, ad quos emiſſae eſſent conſtitutiones, illis praeponi voluit: ſed & locum, annum, menſem diemque paſſim adjici: ac fragmenta Juriſconſultorum, nomen auctoris, & ex quo libro quidque depromptum eſſet, praeferre. Ex quibus quantum homo talium gnarus in rem ſuam poſſit vertere, nemo, niſi qui periculum fecerit, judicare poterit. Jam vero quatenus quidem non aliud ſcire cupimus, quam quid illi antiqui, vel principes, vel Juris conditores, de quorum mente ante omnia nobis conſtare debet, dum quidque ſcripſerint, in animo habuerint, circa factum verſatur & haec inſpectio: nec ulla Principis conſtitutio, nulla voluntas, nulla poteſtas id effectum dabit, ut illi aliud quid ſenſerint aut voluerint, ac ipſi re vera cum ſcriberent mente agitaverint. Non patitur ejuſmodi transformationes rerum & temporum ratio & ordo naturalis: neque etiam id admittit, ut jura illa, quae antequam talia evaderent, qualia ſub Juſtiniano fuerunt, mille ac trecenti excucurrerent anni, quaeque in tanta temporum intercapedine innumerorum praeſtantiſſimorum virorum ingenio ac vigiliis fundata, altius ſublata, ad faſtigium perducta, exaſciata ſunt, ſimul ſemelque in lucem edita fuerint, creverint, adoleverint, conſummationemque acceperint: quamvis ut omnia, quae Juſtinianeis voluminibus concluduntur, maxime quatenus de negotiis civilibus in futurum diſponunt, perinde hebeantur, ac ſi tunc univerſa conjunctim promulgata fuiſſent, atque ita homines ad parendum obligent, nihil impediat. Quid vero interea erit pulchrius, quid utilius, quid jucundius, quid ad abditum cujuſque loci ſcopum eruendum accommodatius, quam non tantum naturali, facili ac perſpicua methodo juris doctrinam hauſiſſe; id quod ego quoque omnino exigo: ſed & cum ad aliquid probandum, adſtruendum, confirmandum; vel etiam oppugnandum, labefactandum, evertendum proferenda eſt auctoritas, noviſſe Principem, qui illic loquitur, cujus hiſtoria quoque non infrequenter aliquid ſuppeditat, unde conſtitutionis intellectus reddatur facilior; aut cognitum habere Juris auctorem, qualis is fuerit, quando floruerit, cujus fuerit ſectae, (nam nec his ars noſtra caruit) qualiaque tunc jura viguerint? Ita una opera & in Jure, & in optimorum ſcriptorum monumentis multa indagare

dagare licebit praeclara & egregia: ſimulque perſpicere dabitur, quantum hiſtoria, antiquitas, & omne humaniorum litterarum genus Juri conferat, ac viciſſim inde accipiat auxilii, reſque altera alterius ope indigeat. Ad has vero epulas ac delicias illos primario invitatos velim, qui non tunc praeclare ſecum agi exiſtimabunt, ſi in inferioribus Juris Doctorum ordinibus poſſint ſubſiſtere: verum qui ad ſuperiora, &, ſi facultas detur, ad ipſum cacumen adſcendere meditantur. Aliis tamen nec ſua, quae ſufficiant, deerunt diaria. Atque id in univerſum videor mihi poſſe affirmare, quo quis illa, quae enarravi, certius, perfectius, accuratius ſciverit, ac in numerato habuerit, eo rectius, commodius, clarius vetera, recentiora, & noviſſima atque uſitatiſſima jura ipſum eſſe adſecuturum. Praeterea ſi quid in priſcorum reſponſis ac conſtitutionibus interpolatum, vel aliunde illis adſperſum fuerit, quod is, cujus in fronte nomen conſpicitur, vel omnino non, vel non eo ſaltem modo, ſcribere potuerit, haec dignoſcere; ac quo pacto ex ratione juris poſterioris accipienda ſint, quae alio ſenſu veteres litteris mandarant, & quantum horum pleriſque tribuendum ſit, perſpectum habere, talibus praeſidiis munito licebit.

Verum jam dudum animadvertere mihi videor, fore, quibus novum, abſonum, non ferendum plane videatur, quod Juris ſtudium Hiſtoricae diſciplinae ſpeciem praecipue continere audiant: quique tantum non indignantes talia mihi oggerant. Quo haec tandem? Tunc ad Hiſtoriam Juris ſcientiam ablegas, ejuſque, quam ipſe doces, diſciplinae dignitatem extenuas, infringis, imminuis? immemorne es, eximium illum ac celebratiſſimi & olim & hodie nominis Juris conditorem, Domitium Vlpianum in ipſo Digeſtorum limine [a] ſublimiori longe loco ipſam collocare, dum docet, Juſtitiae ſacerdotes, qui boni & aequi notitiam profitentur, aequum ab iniquo ſeparant, licitum ab illicito diſcernunt, bonoſque non ſolum metu poenarum, ſed & praemiorum exhortatione efficere cupiunt; tales, inquam, veram & non ſimulatam Philoſophiam affectare? haec vero longiſſime diſtat ab Hiſtoria. Non dicam, Vlpianum id nequaquam adſeverare, ſed dubitare, an ita ſeſe res habeat, dum addit, *niſi fallor*: rem enim docebat minime obviam, adeoque, uti veteribus noſtris auctoribus in more fuit, ſuam modeſte ſententiam protulit, procul ab omni arrogantia, faſtu ac ſupercilio. Noverat, quam ſaepe nos homines in illis, etiam labamur, in quibus firmiſſimo nos pede ſtare nobis perſuademus. Non addam, quaeſtionem hanc, quid ſit illud, quo vis & natura Juriſprudentiae contineatur, non in jure, ſed in facto eſſe poſitam; in qua-

a *L.* 1. §. 1. *D. de juſtit. & jur.*

qualibus diverſum ab antiquis ex juſta & gravi cauſa ſentire nulli eſſe debeat religio. At certiſſimum quoque eſt, quod hic tradidit Vlpianus, hanc, videlicet, quam deſcripſerat, artem, veram & non ſimulatam eſſe Philoſophiam, quae non intra ſermonem tantum, nudaſque rerum contemplationes, vel ſophiſticam verborum pompam, inanemque in barba baculoque oſtentationem conſiſtat: quales non paucos nomine tenus Philoſophos quaevis tulerunt ſaecula: verum talem, quae res ipſas agendas, animos hominum formandos, mores regendos & emendandos, mortales a flagitiis & ſceleribus retrahendos, adeoque bonum non civitatis tantum, ſed & generis humani procurandum ſibi deſumat. Quae certe virtutis doctrina, veraque Philoſoplia merito & recte appellabitur. Quin & longe efficacius animos hominum Juriſprudentia noſtra adgreditur, quam ſibi ſoli relicta prudentia moralis: quae rationibus tantum & argumentis vim ſuam exſerit, apud illos, ſcilicet, qui rationi obtemperare didicerunt. At quam longe apud plurimos in vita civili aliter ſeſe res habet! Armis ac terrore apud illos opus eſt judiciorum ac legum; ſuppliciique, infamiae, damni denunciatione a pravis abſterrendi, ac praemiorum promiſſione ad officium compellendi ſunt. Interim tamen extra omnem controverſiam haberi debet, apprime in vita utilem ac neceſſariam, adde & amoenam eſſe illam Philoſophiae partem, quae praeeſt moribus: atque hanc non Juris tantum auctores in deliciis habuerunt, ſed & innumeri ex antiquitate viri inclyti. immo hanc ſibi ſequendam delegit ille Deorum hominumque judicio ſapientiſſimus Socrates. Haec una cum inſigni reipublicae gubernandae peritia ad coelum evexit Solonem, celeberrimum Athenis legum latorem: inde Ariſtides, Epaminondas aliique in adminiſtrandis ſummis imperiis egregie enituerunt, cum ſempiterna ſui nominis gloria. Tali Philoſophia Romae conſpicui fuerunt Cicero, Seneca, & omnium Principum optimus, Marcus Aurelius Antoninus Imperator, ex ipſa re dictus Philoſophus. Horum ac ſimilium ſcientia, cujus vis & uſus in ipſo rerum actu verſatur, verae & non ſimulatae Philoſophiae titulo, proprio quodam jure ſplendere poterit. Atque huic ipſi Juriſprudentiam acceníet Vlpianus. Sed an ille quoque credidit, univerſam Juriſprudentiam illum in cenſum venire? Nihil ille tale vel dixit, vel umquam etiam cogitare potuit: at libros Inſtitutionum conditurus, nobiliſſimum artis elogium ab inſigni ejus parte deſumptum praemittere, principiumque late fulgens operi praetexere voluit. Quantopere vero non tam Philoſophica, quam quidem Hiſtorica ſcientia in Juris perito requiratur, quo certiori evinci poterit indicio, quam quod ne illud quidem jus gentium, quod de bello agit & pace, quodque, natura ipſa ſuadente, ac flagitante ita uſu & humanis neceſſitatibus, diverſos inter populos receptum eſt; (Jus gentium

tium voluntarium id indigitare amat Vir Maximus[a]) quod, inquam, ne illud quidem abſque Hiſtorica notitia, vel ex doctrina, vel uſu adquiſita, cuiquam pateat? Vtque ad jus civile accedam propius, conſideremus, ſi placet, illa ipſa, circa quae moralis occupatur diſciplina, quaeque ſui natura honeſta, utilia, egregia; vel turpia, damnoſa, vitioſa ſunt, an ubivis pari ratione priora promoventur, curantur, jubentur; poſteriora autem coërcentur, expelluntur, amoventur? an ubivis paria & eadem praemia ac ſupplicia? Et an hic ſola naturalis, quamvis optime conformata ratio omnia bene & ſalubriter in cunctis, quae exoriuntur, ſpeciebus conſtituet? an haec aequa & in neutram partem inclinante libra illa trutinabit? Et quis haec praeſtare poterit? quis omnes ita exacte calculos ſubducet, ut cuncta ſibi invicem ad amuſſim reſpondeant? Quis ille erit, cujus ex ſolo nutu talia poſſint pendere: ita, nimirum, ut interea res civium in tuto & ſtabili ſint collocatae? Niſi hic quoque juris civilis acceſſerit auxilium, ac multorum ſpecialis deſcriptio ac definitio, etiam optimis, & omnis boni rectique intelligentiſſimis viris tenebrae ſaepiuſcule debebunt oboriri. Rurſus vero talium jurium notitia nonne erit Hiſtorica? Abſque hac cui poterit conſtare, quid & quantopere alicubi habeatur vel bonum, vel malum, ac quo pacto in civitate rector judexve circa illud ſuis fungi partibus debeat? Non omnia quoque praeclara, honeſta, laudabilia ſtatim legum tabulis incluſa comprehenduntur, ac imperantur: nec cuncta, quae prohiberi juſtiſſima vellet ratio, ſtatim etiam ſanctionibus vetantur. Multis opus eſt, ut publice quid conſtituatur: & ſubinde etiam camarinam non moveri conſultius eſſe creditur. Operae erit pretium illam inſpexiſſe juris civilis portionem, quae de rebus tractat ſui natura neque bonis, neque malis. Talia certe plurima ex illis ſunt, quibus fora omni die fervent praecipue, medii generis negotia, quaeque tunc juſta eſſe incipiunt vel injuſta, quando ita viſum eſt ſummis poteſtatibus. In talibus ſi quis non de voluntate legislatoris ex verbis, ſenſu, argumentiſque idoneis per legitimam interpretationem inveſtiganda laborare, ſed ad ratiocinia de juſto vel utili ſtatim decurrere voluerit, is extra oleas non raro vagabitur. Atque utinam ita non pro veris, ſolidis ac firmis, falſa, inania, & juris diſpoſitioni plane adverſa interdum venditarentur! Non illic rationes e morali ſcientia, non verborum flumina, non ſpecioſa diſputatio rem expedient. Mera facti & haec ut plurimum eſt controverſia, quid, nempe, jura ſuggerant. Hoc ſcire ita ad Juriſconſulti officium pertinet, uti quid deceat, vel ex uſu ſit, illos noviſſe ac reſpicere maxime oportet, qui non de jure reſpondere, vel de litibus judicare, ſed de jure conſtituendo vel tollendo deliberare debebunt. Auctoritas itaque, auctoritas, ejuſque recta applicatio pauciſſimis id totum abſol-

[a] *H. Grotius in libris de jure belli ac pacis.*

vere non raro poterit, quod diſſertatio quantumlibet prolixa & operoſa intricaret magis, quam explicaret. Abſque Hiſtorica legum morumque cognitione vel ipſum da mihi Socratem, aut illo ſapientiorem, ſi de jure civili ſuam proferre velit ſententiam, ne id quidem poterit evitare, ne novis Juſtinianeis ludibrium debeat: ac tale quid ipſi facile eveniet, quale alia in re contigiſſe memoratur [a] Alexandro Magno: qui aliquando apud Apellem, pictorem in tota antiquitate celebratiſſimum, in officina de arte pingendi inperite differens comiter ab illo dicitur eſſe monitus, ut potius ſileret, quia a pueris colores terentibus ridebatur. Quoties homines minime inſipientes, diſerti bonique perperam omnino de juris quaeſitis facillimis judicarunt, aut anxie & miſere dubitarunt de illis, quae mediocri Themidis alumno ne quidem ut in conſilium eatur, mereri videantur? Tali Hiſtorica cognitione non inbutus ne in republica quidem Platonis juſtum & injuſtum noverit. Et is ipſe etiam Philoſophus leges civitati ſuae diligenter deſcripſit. Quam vero longe diverſa agant qui Juris operantur prudentiae, & qui Philoſophiae navant operam, quam longe diſcrepantia ſint utriuſque diſciplinae fundamenta, quamque parum rationis ſolius lumen ſine Hiſtorica eorum, quae publice conſtituta ſunt, ſcientia aequum & iniquum in quaque civitate poſſit oſtendere, ut luce meridiana clarius pateat, nonnulla ex illis, quae quotidie in vita uſui veniunt, libet percurrere. Si quis igitur interroget hominem ſapientem quidem atque eruditum, at juris civilis, quod illo in loco viget, ignarum, an quis rei ſuae in alium transferre poſſit dominium; facile id ille quidem affirmaverit. Et fieri tamen poterit, ut illic verſemur, ubi vel perſonarum, vel rei conditio, vel aliud aliquid alienationem inhibeat: id quod ratio ſola nemini poterit indicare: nec etiam talia omnium ſunt locorum ac temporum. Si porro rogetur, an ad illud perficiendum privatorum ſufficiat conſenſus, an accedere debeat traditio, an publica etiam requiratur auctoritas, qua ille ingenii vi id expiſcari poterit? quamvis, ſi quis ea, quae inter cives facile accidere poſſunt, penitius introſpiciat, non difficulter quoque intellecturus ſit, non inconſultum eſſe, ut actu etiam aliquo voluntas declaretur: & ad praecavendas fraudes, ac clandeſtinas in aliorum detrimentum machinationes, publicam quoque auctoritatem interdum adhiberi longe eſſe ſalubrius. Et prius quidem plerumque exigunt; quod ad poſterius vero nihil tale deſiderant illi ipſi praeclari juris architecti Romani, cum hodie in immobilibus tradendis id paſſim obſervetur, ut judex interveniat. Quam igitur parum tuto rationi hic fides habebitur? Dicat & idem ille ſapiens, an de bonis meis teſtamentum vel ultimam voluntatem mihi liceat ordinare? Reſpondebit ille forſan, omnino; nonne enim naturali aequitati convenientiſſimum eſt, ut ego de meis pro meo arbitratu queam ſtatuere, tam

a *Plin. Natural. Hiſtor. lib.* XXXV. *cap.* 10.

tam dum vivo, quam in caſum, quo aliquid mihi accidat humanitus? Verum an ſatis firmo hic nitemur talo? Non ego inficias ivero, naturam tale quid permittere: non tamen illud immotae & perpetuae eſt neceſſitatis: ac non pauci olim fuere populi, qui teſtamenti factione penitus caruerint, velut Germani [a]: nec hodieque ubivis apud moratiores nationes illa pari modo conceditur. Illic itaque, ubi quiſque vivit, ut ſciat, quid liceat vel prohibeatur, explorandum ipſi erit, quid ſuprema poteſtas decreverit: interdum quoque quid illic obtineat, ubi bona quis poſſidet immobilia. Id vero ſaepe de trivio homines melius ex auditu cognitum habebunt, quam vel ſapientiſſimus quiſque per ſe intelligeret. Quid ſi jam de modo & forma teſtamenti condendi dubitetur? tantum abeſt, ut abſque adventitia cognitione naturalis ratio manu quem poſſit ducere, ut nonnulla quoque obſervanda veniant, quae qua de cauſa antiquitus inſtituta fuerint, ne nunc quidem conſtet inter eruditiſſimos. Quid dicam de ſucceſſione ab inteſtato? quam multiplex & immanis hic ſingulis in locis reperitur varietas? Vel ex ſolis differentibus hac de re inter Chriſtianas gentes placidis ac moribus liber poſſet colligi, nec is mole admodum exiguus. Quid de contractibus, uſuris, nuptiis, primis ſecundiſque, de jure conjugum, tutelis, adquirendi cauſis ac modis? quid de judiciario ordine? an non peritia ubivis opus erit Hiſtorica eorum, quae publice praeſcripta ſunt? Atque hanc quo quiſque majorem in rebus Divinis humaniſque ſibi adeptus fuerit, eo major ipſi de juſto injuſtoque pronunciandi & reſpondendi ſuppetet copia. Quanto igitur a Philoſophia intervallo diſſita eſt noſtra agendi ratio? Adde, quod apud Philoſophos quod ſemel verum fuit, verum eſſe numquam deſinat: in jure civili quae nuper certa, juſta, uſitata, in pretio habita fuerant, poſt breve interdum tempus, alia lege lata, incerta, injuſta, abolita, ac nullius ponderis eſſe incipiant, antiquiſque acceſeantur fabulis. Et haec ipſa quoque ſapienter ſaepe fiunt, ac ſuadente publica & privatorum utilitate.

Nolim tamen haec eum in ſenſum a quoquam accipi, quaſi de eximia illa ſcientia, quae Divinarum rerum atque humanarum naturam, quantum mortalium infirmitati conceſſum eſt, perſcrutatur, quidquam velim detrahere. Digniſſima videtur haec etiam materia, in qua mens ſeſe generoſa, ac ſupra vulgarem ſortem elata exerceat: & ad quam praeclaros quoſdam viros honeſtiſſimus abripuit impetus. At morali praecipue & Politicae diſciplinae Juris ſtudioſo incumbendum eſt. Harum uſus illa in arte eſt varius & inſignis: harum ope plurimorum jurium erui poterunt rationes: hinc vera eorum mens, hinc genuinus uſus percipietur, atque eorumdem ad res apte accom-

 modandi

a *Tacit. de morib. Germanor. cap.* 20.

b *Vid. Ant. Matthæi Paroem.* v. *n.* 7. & 18.

modandi ars non parum adjumenti accipiet. Immo ſi quis me audiat, is velim quoque ut humaniorum litterarum ac Muſarum ſacris initiatus, & poſtquam aliquid de Matheſi delibavit, ita ad Juris ſtudia accedat. Prius ingenium expoliet, atque ut verba & mores veterum, quorum volvenda nobis ſunt monumenta, melius percipiantur, praeſtare poterit. Poſterius id dabit, quod maximi in quibuslibet liberalibus diſciplinis eſt momenti, ut rectae demonſtrationis naturam, fidem, vim ac poteſtatem, juſtumque in veri indagine ordinem tenere poſſimus: nec ita facile ad perverſum illum & noxium docendi diſcendique praecipites trahamur morem, ut incognita pro cognitis arripiamus, ac pro certis & indubitatis obtrudi nobis illa patiamur, pro quibus, ſi ad lucem inſpiciantur, & ad obryzam exigantur, nihil inveniatur, quo fulta ſint, praeter ſingulorum, nec quandoque magnorum virorum, vel paucorum, vel plurium, vel communis etiam opinionis auctoritatem. Et talia tamen pro arbitrio nonnumquam praeſumimus, non tam an vera ſint, quam an defendi queant, laborantes: idque etiam hactenus, donec de veritate nobis contraria eo uſque convincamur, ut ne cavillationi quidem; quae tamen, ſi quis ita ſeſe comparet, nec candide verum ſectetur, ejuſque ſolius ſtudio ducatur, inventu plerumque non eſt difficilis, vel rimula pateat. Iſto etiam modo in controverſiam vocari, negari, oppugnari talia videas, quae & ſunt, & eſſe debent evidentiſſima: quidvis fieri e quovis: & ubi quis argumentis conſtrictus tenetur, ad diſtinctiones aliquas fictas & mere commentitias decurri, quibus clariſſima quaeque & indubitata eludi videantur. Verum haecne erit appoſita, tuta, & ad rectum inveniendum accommodata ratio? Non magis, hercule, credo, quam ſi quis judex, audita obiter altera tantum parte, ſecundum illam litem dare voluerit. Eveniet dubio procul, ut talis caſu verum pronunciet: ſed an veri inveſtigandi, hoc eſt, ſuo ſatisfecerit officio, alia erit quaeſtio. Non negaverim quidem, in diſputando haud aliter poſſe rem expediri, atque hoc pacto praeclare juvenum ingenia exerceri, iiſque veri reperiundi occaſionem ſuppeditari. Interim nec illud ſine exemplo eſt, ut multum altercando veritas elabatur, obſcuretur, amittatur. Longe etiam diverſa ſunt haec, aliquid poſſe defendere, & verum ipſum tenere. Illud acris, velociſque ingenii, volubilis linguae, & uſu exercitato homini, ſi opiniones non plane ſint abſurdae, plerumque non admodum eſt operoſum: at hoc ſaepe vix illis, qui omnem lapidem movent, omnique ope, ſtudio, induſtria huic uni incumbunt, licet deprehendere. Si quis autem mente praeconceptis opinionibus onerata, ac jam inde ab initio, abſque ullo praevio examine, in alteram partem proniore ad capiendas diſciplinas acceſſerit, atque ita tractare controverſias velit, ſaepe ille quidem fortuito in verum incidet: at ut illud non multum ex falſo admixtum habeat,

at, id omnino ipſi erit inevitabile. Nihil etiam eſt, quod mihi quis regerat, in ipſis judiciis, hoc eſt, veri, recti juſtique ſedibus, non aliter negotia confici: cum illic favorem eſſe rei, ſive ejus, unde petitur, ut, quamdiu actor vel accuſator jus ſuum vel crimen non dilucide demonſtraverit, ille in poſſeſſione maneat, nihilque vel pati debeat, vel facere aut praeſtare. Ita, videlicet, publica utilitas ac ſingulorum ſecuritas exigit: valdeque aliter res humanae in ancipiti conſiſterent. Illic aliquid novi petitur, ac de inſtituenda aliqua mutatione contenditur. Illic de ſalute, ſpiritu, fama, ac re domeſtica litigatur. Illic igitur ordo obſervandus eſt iſtiusmodi, ut quoad uſque intentionem ſuam petitor impleverit, nihil innovetur, reſque in eo, quo nunc eſt, ſtatu relinquatur. Inde quidquid iſtoc pacto judici demonſtratum eſt, id eſſe vix poteſt, quin veritate nitatur. An vero ſtatim illud, quod non ita quavis ex parte oſtendi queat, verum ideo eſſe prorſus deſinit? ſaltem an non longe eſſe poterit verius, quam iſtud, quod omni probationis robore plane deſtituitur? Quin in ipſis quoque judiciis non numquam accidet, ut illos abſolvere judices cogantur, ita volente judiciorum ratione, quos plane inſontes eſſe, vel juſta rerum poſſeſſione gaudere, nihilve debere, ne ipſi quidem bona fide ſibi perſuadeant. Vbi autem de ſola veri inquiſitione agitur, non hic ab una parte ut plus ſit favoris, publica, non privata ſalus flagitat: adeoque nec rationis hic eſt, ut quis ſtatim rei partes ſibi tribuat, adverſario actoris; ſive, ut opinio aliqua in veritatis quaſi poſſeſſione conſtituta eſſe credatur; niſi aliquid, quo firmata ſit ac munita, appareat. Hic de univerſis, quae non plane ſunt perſpicua, dubitare licitum eſt ac laudabile: immo dubitatio ſecundum excellentiſſimos ſapientiae magiſtros ſciendi eſt principium: hi nervi atque artus ſunt prudentiae & bonae mentis, non temere alicui opinioni ſubſcribere: verum ut primum aliquam judicandi adepti ſimus facultatem, omnia, quae audimus, diſcimus, legimus, ad examen, & illud quidem ſerium revocare: ac in Juriſprudentia civili ad eas, quae proferuntur, auctoritates ſevera lege expandere ac trutinare. Dici non poteſt, quam multis occurramus allegationibus, quae ad lapidem, ut ita dicam, Lydium admotae alium longe, ac ante videbatur, ſenſum exhibeant, nihilque minus evincant, quam id ipſum, quod magna cum aſſeveratione inde aſſeritur. quin nec ſine exemplo eſt, ut aliquo ex loco aliud, & contrarium plane ei, quod inde colligitur, & pro indubitato habetur, debeat concludi. Id omnino nobis curandum eſt, ut, tamquam legitimi ſtudioſi, nihil credamus pulchrius, nihil amoenius, nihil liberali ingenio dignius, quam aſſiduum, intenſum & ardens vera diſcendi, ac falſa dediſcendi deſiderium. Procul hinc omnes abſint, qui turpe exiſtimant & indecorum, quae ante ignoraverint, tandem noviſſe, vel quae antea perperam intellexerint, cum melioribus ſententiis commutare. Id vero praecipue eſt agendum, ut aliquid apprehendamus certum atque inconcuſſum, in quo

pedem liceat figere: adeoque circumſpiciamus, quid quaque de materia, tam generaliter, quam de ſingulis ſpeciatim quaeſtionibus definitum ſit, quidque, recta interpretatione adhibita, ex verbis, mente, conſequentibus ulterius poſſit elici. Hic ſubſiſtendum erit, donec vel recentior, vel ſpecialior auctoritas, cui antiquior & generalior debet cedere, aliud jubeat. Ac ſi quis hic quoque philoſophari velit, non abſque ingenti fructu ac voluptate interdum inſpicere poterit, quid juris naturalis ſimplicitas praecipiat: quam doctrinae partem avorum, patrum & noſtra memoria Viri inſignes & praeclari luculenter excoluerunt: & ſi quis etiam tali contemplatione delectetur, inveniet hic quoque qui ipſius deſideriis velit inſervire. Id vero ante oculos maxime eſt habendum, quod jus civile a ratione naturali immane quantum diſcrepet, eique modo detrahat, modo aliquid ſuperaddat. Quin nec illa deerunt, quae ipſius juris civilis regulis adverſa ob utilitatem, aequitatem, humanitatem introducta fuerint: qualia fruſtra oppugnabuntur argumentis, cum his poteſtas ſumma praevaleat; qualia vero recte intelligere Hiſtoricae ſane eſt cognitionis.

Ex hiſce univerſis, ut in viam revertar, unde deflexeram, quantum a Philoſophia diſtet Juriſprudentia, & quid tamen illa habeat, quod in rem Juriſconſulti poſſit cedere, apertiſſime, ut puto, liquebit. Si quis autem nobiliſſimae artis noſtrae dignitati aliquid decedere exiſtimat ex eo, quod potiorem ejus partem non in Philoſophica ratiocinatione, ſed in Hiſtorica ſcientia conſtitutam eſſe audiat, quaſi parum ei eſſet honorificum, quod ita ſimul detrahatur ei titulus & nomen ſapientiae, cujus non amorem ſolum profitetur Philoſophia, ſed rem quoque ipſam pollicetur: quis vero non ſapientiae cupidine corripiatur & inflammetur? quas non habet illa Veneres, & quos non blandiſſima illa Siren ad ſe allicit? Si quem, inquam haec male habeant, non reſpondebo, illis, qui veritati ſacramento dixerunt, non tam id curae habendum eſſe, ut ſplendida, honorifica, glorioſa, jucunda affectent, quam quid res ipſae contineant, ſcrupuloſe & rigide exquirant: nec quidquam magis bonae menti eſſe inimicum aut adverſarium, nullum majus profectuum in diſciplinis impedimentum, quam ut noſtris commodis, noſtra gloria, noſtra voluptate verum metiamur. Verum enimvero an non Hiſtorias rite callere, illiſque ad recte judicandum de iis, quae prae manibus ſunt, negotiis dextre poſſe uti pars eſt ſapientiae? ac ſi Juriſprudentia ſapientiae, & quidem civilis, uti alicubi illam quoque appellat Vlpianus [a], titulum tueri nequeat, ideo, quia in Hiſtorica maxime ſcientia occupatur, convertamus, ſi placet, oculos ad ipſam rerum Divinarum & ſacrarum cognitionem, Theologiam: immo Theologiam, quo pacto illa

a *L.* 1. *§.* 5. *D. de extraordinar. cognitionib.*

illa ſapientiae ſeſe nomine efferet, quod tamen nemo non iniquiſſimus rerum aeſtimator illi auſit denegare? An non primaria ejus capita, quibus maximae res, & graviſſima innituntur dogmata, ab humanis ſenſibus & ratiociniis remota in factis, rebuſque geſtis ab orbe terrarum condito, in variis Eccleſiae conſtitutionibus, regimine, legibus, praeceptis, ritibus, myſteriorum ac rerum futurarum revelatione conſiſtunt? An non quae de horum principiis, incrementis, impletione traduntur potiſſimum ſunt Hiſtorica? immo an non & illa ipſa quaeſtio, quid quaque de re, quali modo, & quo uſque revelatum ſit, ejuſdem eſt naturae? Et quid nos ergo miramur, quid indignamur, ſi cum Theologia ars noſtra paria faciat?

Atque ita tandem, quantum ad rem praeſentem ſufficere videtur, Auditores, fidem ejus, quod propoſui, abundantiſſime Vobis feciſſe me arbitror, Juriſprudentiam principali ſui parte non in ratiociniis, vel de bono aequoque diſquiſitionibus ac meditationibus, verum in Hiſtorica eorum, quae publice ſancita, vel etiam interpretando inducta ſunt, cognitione conſiſtere. In quibus ſane addiſcendis animoque comprehendendis diligentia ac memoria familiam quidem ducunt: at non aliter vim rite ſuam exſerent, nec recte illis data occaſione utendi peritia accedet, niſi ſano, exacto, diſtinctoque judicio, quo univerſa ſubigantur, ſuiſque locis accommodentur, adjuta fuerint. His praeſidiis qui ſatis eſt inſtructus, in ipſa aliquando Themidis ſecreta penetrare poterit. Viam, qua ad rerum in vita civili utiliſſimarum adquirendam ſcientiam perveniatur, capeſſere ſi velit, (& cur non velle debebit?) eligere poterit ſecuram, elegantem, nitidam, amoenam, per puram, & a ſordibus, faecibus maculiſque purgatam doctrinam. Ac ſi quem ejus quoque rei trahit cupiditas, per floridiſſima optimorum ſcriptorum vireta obambulare poterit ſuaviſſime. Ipſos civilis prudentiae fontes ac ſcaturigines uberrimas ac limpidiſſimas adibit: inde inventa & praecepta haurire licebit praeſtantiſſima ac ſaluberrima. Eadem opera & illud lucidiſſime apparebit, quam praeclare plurima inter ſeſe cohaereant, quae plane a ſe invicem diſtare poſſint videri: quantum ubique in jure conſtituendo, excolendo, explicando, applicando effulgeat ſapientiae, quantum juſtitiae, quantum aequitatis, quantum honeſtatis: nec non quanti illi debuerint fuiſſe Viri, qui res adeo diffuſas ac multiplices, adeo graves atque arduas tam diſtincte, tam accurate, tam commode, adde & nitide ornateque in lucem protulerint. Nec horum pleraque nodis vel aenigmatibus accenſeri poterunt. Agunt de illis, quae ſpectant homines illorumque negotia: de illis quaedam conſtituerunt homines, rationibus moti ex quotidiana & communi hominum vita deſumptis: qualia infinitis modis proclivius eſt perveſtigare, quam Dei vel naturae arcana. Vbi vero ita quis ea,

quae

quae Romani nobis juris ſcita reliquerunt, pernoverit, pronus ad illa, quae poſterioribus & noſtris temporibus inventa ſunt, aditus patebit. Atque hic ſimili quoque via erit incedendum. Id tamen omnino evitandum, quod non difficulter quis ſic, ut dixi, formatus plerumque praecavere poterit, ne quae ex jure Romano hodieque eſſe poſſint uſui, velut dudum antiquata & oblivioni tradita, negligat; aut contra, quae illic, poſtquam jam olim inprobata eſſent, ac inuſitata, compilatorum tamen incogitantia ac feſtinatione relicta ſuperſunt, vel alioquin a temporum diſciplina abhorrent, tamquam recepta ac noviſſime confirmata, producat. Si autem quis ea, qua deſcripſi, ratione jura animo & memoria fuerit univerſa complexus, illi ego locum in Juriſprudentia principem lubens attribuam: nec illum etiam aliter adeptus eſt Vir ille ac Heros incomparabilis, & praecipuus juris Quiritium antiſtes, vindex & aſſertor, Jacobus Cujacius; qui ipſe quoque conſummatum Juriſconſultum non diſſimilibus coloribus depingit[a]. Habuit ille ante ſeſe qui iter ad artis noſtrae culmen eleganter exornaverat, magnum illum Gulielmum Budaeum; quique porro illud non tantum expolierant, ſed & egregie munierant, non paucos: quos inter eminuere Andreas Alciatus, Vdalricus Zaſius, & gentis hujus Friſicae inſigne decus atque ornamentum, Viglius Zuichemus ab Aytta: quem eodem elogio, quo ſapientiſſimum apud Graecos Poëtam Euripidem Cicero [b], cohoneſtare non eſt dedignatus ille ipſe laudatiſſimus Cujacius [c], ſingulos ipſius verſus ſingula eſſe teſtimonia. Horum ille Cujacius veſtigiis inſiſtens, linguarum, antiquitatum & hiſtoriarum lautiſſima inſtructus ſupellectile, optimorumque in omni diſciplinae genere ſcriptorum veterum ſtudioſiſſima lectione, ac pertinaci praeſtantiſſimorum, qui illic latebant, theſaurorum veluti effoſſione univerſam hac eadem ratione Juriſprudentiam illuſtrare aggreſſus eſt, non Romanam ſolam, cujus nihil reliquit intactum, verum jus quoque Feudale, & Canonicum: ac de ipſis etiam patriae ſuae conſuetudinibus idem aliquando conſilium agitavit [d]. Illaque univerſa tali modo effecta dedit, ut eadem opera nullum non genus ſcriptorum adjuvaret, exponeret, emendaret. Is quoque cuilibet rei ſua propria adſignavit principia, ſingulaſque jurium ſpecies accurate diſtinxit & ſeparavit, ab illorum inſtituto alieniſſimus, qui non tantum juris Romani genera, civile, Praetorium, & conſtitutiones; quae tamen in juris noſtri voluminibus & ab antiquis Prudentibus, & ab Imperatoribus, etiam ab ipſo Juſtiniano ubique exacte diſtinguuntur: verum Feudale quoque, Canonicum & hodiernum,

a *Epiſtol. dedicator. Paratitlor. Codic.*

b *Epiſtol. ad Familiar. lib.* XVI. *epiſt.* 2.

c *Recitationib. ad l.* 14. *D. de inofficioſ. teſtament.*

d *Commentar. ad rubr. C. de agricol. cenſit. & colon. lib.* XI.

num, inter ſeſe plane commiſcent, non diſpari modo, ac ſi quis multos, bonos quidem ſingulos & ſalubres, ſed diverſiſſimae qualitatis cibos, dulces, amaros, ſalſos, acidos, duros, molles, eadem in olla ſimul coqueret, & eadem in patina eodem jure perfuſos apponeret: vel ſi quis pictor in eadem tabula plurima plane diverſa ac pugnantia copularet, talemque exhiberet picturam, qualem deſcribit, & ſalſe deridet Horatius [a]. Verum utinam riſu & joco digna res eſſet ſolummodo! at non alia aptior ſimul eſt ad inducendas ingentes confuſiones, in animis praeſertim juvenum; qui dum omnium ſeſe jurium putant intelligere principia, nullius tamen rite ſeparatim fundamenta percipiunt. Ab hac deformi nominum & rerum perturbatione quod his in locis liberatas ferme videamus Academias, Viris illis eximiis, aliiſque ſimilibus debetur; veluti Franciſco Duareno, Franciſco Hotmano, Hugoni Donello, Antonio Fabro. Atque haec quidem praecipue foecundiſſimae illi ingeniorum nutrici Galliae laus proprio quodam jure competit; ubi avorum quoque memoria floruerunt praeter alios Viri in quovis Juris atque antiquitatis ſtudio excellentiſſimi, Janus a Coſta, & Jacobus Gothofredus. Prior praeter late diffuſam eruditionem acri & ſublimi judicio vix ulli inferior: poſterior in omni quoque litterarum genere verſatiſſimus, ac ſubtilitate plane mirabili, longe plura elucubravit, vulgoque longe eſt celebrior. Venit etiam nunc pridem in hujus gloriae poſſeſſionem noſtra Belgica: Viroſque praeclaros protulit, atque etiam nunc alit, qui tantos duces ſtrenue ſecuti ad famae immortalitatem aditum ſibi paraverint. Et nos adjuvandis illorum, qui ad majora adſpirant, conatibus conferri nonnihil poſſe credidimus, ſi, quod maxime prioribus facem accendit, quodque hodie quidem a multis ſpernitur ac rejicitur; verum a non paucis e diverſo ſummopere eflagitatur, Juriſprudentiae priſcae reliquias, & exiguas ingenti ex naufragio tabulas, tam Viſegothorum in Gallia, quam aliorum beneficio extra jus Juſtinianeum ac Codicem Theodoſianum eique additas Novellas nobis ſuperſtites iterum Studioſorum uſibus exponeremus. Ab oblivione illas Viri inſignes vindicarunt; quorum exemplum imitari non tantum laudabile eſſe exiſtimavimus: at illas praeterea, quo deſiderabiliores evadant, pluresque alliciant, qui ſibi ipſas conciliatas expetant, luculenta, tam ex aliorum copiis, quam profectitia quoque dote locupletabimus. Harum ope plurima recte ab aliis tradita & expoſita propius contemplari, plenius intelligere, priorumque repertis aliquid ſuperaddere interdum quis poterit. Et quamvis illis potiſſimum, qui foro ſeſe praeparant, alia poſtea agenda incumbant, ac Juriſconſultis recentiſſima quaeque commendatiſſima eſſe debeant; hinc tamen etiam pluribus, quae ipſo uſu vigent, multum claritatis poſſe circumfundi, re ipſa experientur.

Bbb bbb Inde

[a] *De art. Poëtic. princip.*

Inde de multis longe reddentur certiores ac ſecuriores; illaque copioſius, diſtinctius, firmius diſcent adſtruere. Quin etiam in ipſo rerum actu priſca hodiernis componendo, illa quoque, quae a noſtra aetate remotiſſima videntur, aliquando tamen & nunc ſui curioſos utiliter poſſe erudire, ex ipſis rerum argumentis abundantiſſime conſtabit. Praecipue tamen incumbendum erit gnaviter materiis uſitatioribus: atque his cognitis, ſi dein acceſſerit uſus ac exercitatio forenſis, fieri non poterit, quin ita viri multi gnavi, egregii, & patriae regimini, judiciis, foro, Academiae utiliſſime, & ad ornandas eas, quae cuique in Republica obvenerint, partes aptiſſime exoriantur.

DIXI.

VARIÆ LECTIONES IN CAJO.

S. notat editionem Sichardi Baſileenſem anni cIↃ IↃ XXVIII. L. Lugdunenſem cIↃ IↃ LXVI. P. Pariſienſem cIↃ IↃ LXXXVI. G. Genevenſem, ſive quae Aureliae Allobrogum prodiit eodem anno. Atque iſtae omnes haec Fragmenta exhibent ad Calcem Codicis Theodoſiani. Pac. indicat editionem Jul. Pacii, qui Cajum ſubjecit Inſtitutionibus Juſtiniani. Al. editionem Hier. Alexandri. Oiz. Jac. Oizelii.

LIBRO I.

TIT. I.

Pr. *Libertorum*) S. in margine *libertatum.*

§. 1. *His*) Edd. vett. *hiis*, & ſic alibi.

§. 4. *Libertorum*) S. *libertatum*: in marg. *libertorum*.

Beneficium) S. in marg. *ordinis beneficio.*

§. 5. *Aliquis*) S. *aliqui*: dein, *habeant*, & *voluerint.*

§. 7. *Quamlibet*] Lugd. cIↃ IↃ LIX. *ſi quilibet.*

TIT. II.

Pr. *Qui quatuor*] S *ſi quatuor.*

Quindecim, ſedecim) S. *decem & quinque, decem ſex.*

§. 2. *Certum*) S. L. G. in marg. *decretum.*

Vel ancillas) S. *& anc.* ſed pro *&* in marg. *vel.*

Prior) S. in marg. *primus.*

Non poſſit) S. omiſit *non.*

§. 3. *Noluerit*) S. *voluerit.*

Conſtitutum) S. in marg. *comprehenſum.*

§. 4. *Incolumis*) S. *in coloniis.*

TIT. III.

§. 1. *Iis*) S. *hiis*, in marg. *is.*

TIT. IV.

§. 1. *Etſi*) S. *ſi.*

§. 6. *Matrimonium*) S. *matrimonio.*

§. 8. *Quodſi* S. *quia ſi*: & cum prioribus hæc conjunxit.

Quamlibet matrem) S. *licet uxorem*: & in marg. *matrem.*

TIT. V.

Pr. *Generaverit*) S. & Pac. *generavit.*

§. 2. *Patribus*) S. *fratribus*: ſed in marg. *patribus.*

Ex ſe) P. *a ſe.*

§. 3. *Habere poſſunt*) S. *habere tamen poſſunt.*

TIT. VI.

Pr. *Qui in*] Pro *qui* S. in marg. *ſi.*

In ejus) S. *qui in ejus.*

Efficitur) S. *efficiuntur.*

§. 1. *Cognoſcitur*) S. *agnoſcitur.*

§. 2. *Sed*) S. in marg. *quod.*

Et in filios recipit poteſtatem) S. *& fil. rec. in pot.*

§. 3. *Mancipatio autem*) S. *emancipatio autem.*

Exeant) S. *exeunt.*

TIT. VII.

Curationibus) S. Oiz. *curatoribus.*

IN LIBRO II.

TIT. I.

§. 1. *Vel ea patrimonia*) S. *ac patrimonia.*

Subſtantia) S. *ſubſtantiæ.*

Antiqui) S. *antiquitus.*

In nullius bonis ſunt) S. *in nullius bonis eſſe videntur.*

An legitimus) Ead. ed. *aut legitimus.*

§. 2. *Diverſis*) Ead. *de diverſis.*

Et luminum) Ead. in marg. pro *&* habet *aut.*

§. 3. *Vt ſi quis in ſolo*) P. *id eſt, ut ſi quis in ſolo.*

§. 4. *Solo*) S. in marg. *loco.*

Cedat) P. *cedit.*

Quod & de) Ita S. in marg. in contextu, *quod de.*

Vel argenteis) S. *aut argenteis.*

De tabula) S. *de tabellis*: & mox *tabella.*

Obſervatur) Ead. ed. *obſervetur.*

§. 7. *Quia*) Ead. ſic in marg. ſed in contextu, *ita ut.*

Id patribus) Ead. *Idem parentibus*: & pro *idem* in marg. *id.*

TIT. II.

§. 1. *Statutum*) S. *inſtitutum.*

Et alieno) Ead. ed. in marg. *ſed alieno.*

TIT. III.

Pr. *Filium*) S. *filium ſuum.* P. *filios.*

§. 2. *Habeantur*) Lugd. cIↃ IↃ LIX. *haberentur.*

§. 5. *Si aliquis*) Al. *ut ſi aliquis.*

§. 6. *Aut nepotes*) S. *ac nepotes.*

TIT. IV.

§. 2. *Donis*) Lugd. cIↃ IↃ LIX. *bonis.*

§. 3. *Etſi*) S. *&.*

Reſtituat) S. addit *vindicationis.*

TIT. V.

§. 1. *Præſumit*) S. *præſumat.*

§. 2. *Et neceſſe*) Ead. ed. *& ſi neceſſe.*

In pretio) Ead. *in pretium.*

§. 3. *Legato dimitti*) Ead. *in legato dimitti.*

§. 4. *Inter*) Ead. *Et inter.*

Sive damnationis) Ead. *ſive & damnationis.*

Fuerit) Ead. addit *omnibus.*

§. 5. *Integra*) Ead. in marg. *in integrum.*

§. 6. *Sibi habere*) Ita ead. ad marg. ſed in contextu, *eam habere.*

TIT. VII.

Pr. *Ad alium*) S. in marg. *ab alio.*

Juſſus, S in marg. *ſcriptus.* L. in marg. *ſcriptum.*

§. 1. *Poſſunt*) S *poteſt.*

§. 4. 5. *Et non ſolum &c.*) In P. hæc turbata ſunt ita. *Et n. ſ. propriæ, aut leg. aut cuj. extr. ne leg. cui per teſt. res a teſt. p. fid. dimitti poſſunt, ſed etiam ipſius heredis parum dimiſſum eſt, plus alii per fideicommiſſum, quam id, quod conſequitur, reddere teneatur.*

§. 7. *Vel legatarii*) S. *& legatarii:* ac pro *&* in marg. *vel.*

Sed ſi illum) Ead. ed. *Quod ſi illum.*

§. 8. *Poterit*) S. & P. non habent.

Fideicommiſſum vero) S. *per fid. vero.*

Per codicillos nemo) Ead. edit. *per codicillum nemo.*

Alii totam) Ead. *alii eam totam.*

Mortuus fuerit) Ead. *mortuus fuero.*

TIT. VIII.

Pr. *Neptis*) S. *vel neptis.*

Ac adoptivæ) Ead. ed. *hoc eſt, adoptivæ.*

Habeat) Ead. addit *conſtitutum.*

§. 1 *Poſtumi*) Ead. *& poſthumi.*

Qui, ſi) Ead. *quaſi.*

§. 2. *Moritur*) Ead. *moriatur.*

Et ex alio) Ead. *aut ex alio.*

Neptesve, filii vel nepotes) Ead. *neptes, ſive filii nepotes.*

Patri) Ead. *patre.*

Vel filia) Ead. *ac filia.* Lugd. ꟾↃ Iↄ LIX. *filia.*

Suas partes) Ead. addit *accipiant.*

§. 3. *Heredes ſui*) Oiz. *ſui heredes.*

Conjuncti) S. *conjunctim.*

§. 6. *Solus ſuccedit*) Ead. ed. *ſolus ſuccedat:* & mox *ſuccedant.*

TIT. IX.

Pr. *Singula*) S. *ſingulæ.*

§. 1. *Menſura*) Ead. ed. *& menſura.*

Numeri, vel menſura) Ead. *numeratæ, vel menſuratæ.*

§. 2. *Tradit, interroget*) Ead. *tradit, interrogetur.*

Fide tua) Ead. *fidem tuam.*

Fide mea) Ead. *fidem meam.*

Hac conditione) Ead. *in hac cond.*

Non ſolum ille) Oiz. omiſit *ille.*

Obligatur) Al. *obligantur.*

An fidejuſſorem) Oiz. *aut fid.* S. addit *abſolvi.*

Debitorem) S. in marg. *fidejuſſorem.*

Fidejuſſorem) Ead. in marg. *debitorem.*

Si vero fidejuſſorem ... abſolvit) Eadem hæc non habet.

§. 3. *Perſonæ nulla*) S. pro *nulla* in marg. *ſine ulla.*

Dictione dotis) Ead. ed. *condictione dot.* & in marg. *dictionem dotis legitime obtinere.*

§. 4. *Tenentur*) P. *retinentur.*

§. 7. *Inutilis*) S. *& inutilis.*

Dari) Ead. ed. *dare.*

Heres creditori tenetur obnoxius) Ead. *heredes creditori tenentur obnoxii.*

§. 8. *Dare*. Ead. *hac dare.*

§. 15. *Conſentientes*) Al. *convenientes.*

§. 18 *Agi mandemus*) S. pro *mandemus* in marg. *volumus.*

TIT. X.

§. 2. *Cujuscumque*) P. *cum cujuſcunque.*

In ipſo) S. *& in ipſo.*

Factum) S. non habet.

Furtiva) Ead. ed. *furata.*

§. 3. *Præſumit*) Ead. *præſumpſit.*

§. 4. *Ea uſus*) G. in marg. *eam uſus.*

Accepit) Pac. Al. Oiz. *acceperit.*

§. 6. *Commodavit*) S. *commodaverit.*

Velut) Ead. ed. *vel.*

VARIÆ LECTIONES
IN
Julii Pauli Sententiarum Receptarum libris, & Interpretationibus Aniani, quas intelligi volumus per notam I. In his vero praeter quatuor editiones primo loco antea memoratas etiam laudantur C. c. I. ſive editiones Cujacii cum Interpretationibus ipſius, & R. ſive Rittershuſii.

LIBRO I.

TIT. I.

§. 4. I. *Lex aut honeſtas*) P. *legis auctoritas.*

§. 5. *Non oportet*) S. *non poteſt.*

TIT. III.

§. 1. *Præſentibus*) L. P. G. *præſenti.*

TIT. IV.

§. 1. *Pro quo*) S. L. G. *pro quibus.*

Debet) S. *debebit.*

§. 3 *Cogitur*) S. L. P. G. *cogetur.*

Hoc enim in bonæ fidei judiciis ſervari convenit) S. *hoc enim bonæ fidei judices ſervare convenit.*

§. 4. I. *Filiorum*) S. & R. addunt *tutelæ.*

§. 6. *Servo vel filiof.*) C. c. I. *filiof. vel ſervo.*

§. 7. *Actione*) S. *ex actione.*

TIT. V.

§. 2. I. *Cinctos*) S. *cunctos.*

TIT. VII.

§. 2. I. *Per neceſſitatem*) S. & L. in marg. & P. in contextu *pro neceſſitate.* G. & R. in marg. *neceſſitate.*

§. 4. *Integri*) S. L. & G. *integræ.*

I. *Integra*) P. *integri.*

In ſimplum) P. addit *reddendum eſt.*

§. 7. I. *Iſta &c.*) R. non habet.

§. 8 *Domo*) S. L. P. G. R. *in domo.*

TIT. VIII.

§. 2. *Tenebitur*) C. c. I. *tenetur.*

TIT. IX.

§. 1. *Coërcitionem*) S. L. P. G. *cohertitionem.*

Spectet) Ead. edd. *expectet.*

I. *Poterunt excuſare*) S. & R. *ſperent excuſari.* ſed in marg. pro *ſperent.* S. *poterunt:* & R. *poterunt excuſare.*

§. 2. I. *Accipere*) Ita S. in marg. in contextu *agere.*

Voluntarie) S. & R. *vel voluntarie.*

§. 6. *Conſultos*) Ita S. in marg. ſed in contextu *conſultus.*

TIT. XI.

§. 1. I. *Satisdationem*) S. & R. *ſatiſdatione.*

TIT. XIII. A.

§. 3 *Edicendi*) S. *mentiendi:* ſed in marg. *edicendi.*

Punietur) Ead. ed. *puniatur.*

I. *Mutaverit, ſuſtulerit*) Abſunt a S.

Vindicatur) S. in marg. *ſtatuatur.*

§. 6. I. *Alia*) Ita S. in marg. ſed in contextu *iis.*

TIT

TIT. XIV.

§. 2. *Pretia*) S. *præſentia.*
Præſtare) S. in marg. *præſentare.*

TIT. XV.

§. 2. *Ex eo*) S. in marg. *exinde.*

TIT. XVII.

§. 2. *Aquæ, vel deducendæ*) C.c.I. *vel deducendæ aquæ.*

TIT. XVIII.

§. 1. I. *Vertitur*) S. & R. *naſcitur:* ſed in marg. *vertitur.*
Æqualitate) S. in marg. *æquitate.*

TIT. XIX.

§. 1. I. *Quæ,cum*) S. & R. *quæcumque.*
Id eſt) R. *ut eſt.*
Si quid heres) S. *ſi quis heres:* at pro *quis* in marg. *quid.*
§. 2. I. *Per pactum*) S. & R. *pacto:* ſed S. in marg. *per pactum.*

TIT. XX.

§. 1. *Dividitur*) C. c. I. & R. *dividitur.*

TIT. XXI.

§. 14. *Alba veſte*) G. in marg. *veſte precioſa.*

IN LIBRO II.

TIT. I.

§. 1. I. *Refuſione*) S. & R. in marg. *repetitione*, quod receptum in L. P. & G.
§. 5. *Si qui*) S. *Sei qui.*
Docetur) Ita S. in marg. ſed in contextu *dicitur.*

TIT. III.

§. 1. I. *Obligare*) S. *obligari.*
Interrogatione petentis) S. *interrogationi petenti.*

TIT. IV.

Commodato) S. in marg. *commendato.*
§. 1. *Commodatam*) Ead. ed. in marg. *commendatam.*
§. 3. *Præſtanda*) Ead. in marg. *reſtituenda.*
§. 4. *Ad me*) Ead. in marg. *ab ea.*
De vendenda) Ead. in marg. *divendi.*

TIT. V.

§. 3. *Petas*) S. *petat.*
Cadis) S. *cadet.*
I. *A creditore*) Ead. ed. *ac creditori.* in marg. *a debitore.*
Solidi) Ead. *ſolidos.*
Petat) In G. additum, *cui præſtitit.*
Compenſare) S. & R. *compenſari.*

TIT. VI.

§. 1. *Receperit*) S. *receperat.*

TIT. VII.

§. 2. *Jactu* S. in marg. *jactura.*
§. 4. *Salvæ erunt*) C. c. I. & R. *ſalvæ ſunt.*
Nave autem perdita, &c) Ita S. in marg. ſed in contextu, *navem autem perditam conſervantes cum mercibus, ſcaphæ ratio non habetur.*
§. 5. *Intributionis ob jactum*) S. *in tributionis objectum.*

TIT. VIII.

§. 1. *Ancillam*) S. *ancillas.*
§. 2. *Agroque*) C. c. I. *vel agro.* R. *agro.*
I. *Frugibus*) S. in marg. *fructibus.*
§. 3. *Vel tabernis*) In C. c. I. non eſt *vel.*
Magiſtros vel inſtitores) S. *Magiſtris vel inſtitoribus.*
Dabitur) C. c. I. *datur.*

TIT. IX.

§. 1. *Vel patrem, vel dominum*) C. c. I. *dominum vel patrem.*

TIT. XI.

§. 2. I. *Tutores*) S. in marg. *tutorem ſe.*

TIT. XII.

§. 7. *Depoſitæ*) S. *debitæ:* ſed in marg. *depoſitæ.*
I. *Commendatis*) Ita S. in marg. in contextu *commodatis.*
Commendata) S. *commodata.*

TIT. XIII.

§. 1. *Habet* S. L. P. G. *habeat.*
§. 3. *Ita*) S. *ſed ita.*
Pecuniam) Ead. ed *pecuniæ.*
Sibi) P. & C. c. I. *addunt rem.*
Emptori) S. *emptor ipſe.*
Præſtet) S. in marg. *reſtituet.*
I. *Liberatam*) S. P. R. *liberam.*
§. 5. *Fiduciam*) S. in marg. *fiduciæliter.*
Ex tali) S. *in tali.*
§. 6. I. *Extraneo*) S. R. *extraneis* & R. in marg. *al. extraneo.*
Pignori) S. *pignus.*
§. 8. *Oblata pecunia, quo*) S. *obligatam pecuniam, a quo.* & in marg. *obligata pecunia.* L. & G. *oblata pecunia, a quo.*
Transferatur) L. & G. *transfertur.*
Potior) S. in marg. *prior.*
I. *Item prior*) S. L. P. G. *Item ſi prior.*
Potior) S. *poſterior:* ſed in marg. *potior.*

TIT. XIV.

§. 1. *Naſcitur*) S. *naſcetur.*
I. *Centeſimam*) S. & R. *centeſimas.*
§. 2. *Conſumpta*) C. c. I. & R. *& conſumpta.*
§. 3. *Recipere*) S. L. G. *capere.*
I. *Pecunia*) S. & R. addunt *propter periculum.*

TIT. XV.

§. 1. I. *Perſonæ*) in marg. G. additum, *nullus ſperet cauſam ſuam vacillare.*
Negotium) In ead. additum *recuſare, vel negare, &c.*
§. 2. I. *Tantum quod impenſum eſt*) S. *quod impenſum eſt ſolum.*
§. 3. I. *Mandatum*) S. in marg. *demandatum.*
Percepit) S. *percipit.*

TIT. XVI.

§. 1. I. INTERPRETATIO *&c.*) S. *interpretatione non indiget.* Nec quidquam eſt in L. & P.
Vllius) G. *unius.*

TIT. XVII.

§. 1. *Manebit*) S. *manet.*
Obnoxius R. *obligatus:* & in marg. *al. obnoxius.*
I. *Vendiderit*) G. *male vendiderit.*
§. 4. *Diſtracte*) G. quoque his præmiſit titulum, *de modo, id eſt, de ſpatio.*
Officio judicis facta æſtimatione) S. *facta judicis æſtimatione.*
§. 7. *Et operæ ſervorum*) S. *& opera ejus:* & *opera* quoque eſt in L. & G.
Pertinent) S. *attinent.*
§. 9. *Traditam*) S. in marg. *vero traditam.*
§. 13. *Defecerit*) C. c. I. & R. *deficit.*
§. 14. *Deſideratur*) Ita S. in marg. ſed in contextu *demonſtratur.*
De fide contractus) Sich. in marg. quoque ex codice Argentin. profert *vendendi contractus.*

TIT. XVIII.

§. 2. *Arbitrio*) S. *pro arbitrio.*

TIT. XIX.

§. 2. I. *Conjuncta*) G. in marg. *contracta*

§. 6. *Matrimonium contrahi non poteſt*) S. *matrimonia contrahi non poſſunt.*

§. 7. I. *Infirmitatem*) S. in marg. *cauſam.*

Talium) G. *talia.*

§. 8. I. *Detentus*) G. in marg. *ductus.*

§. 9. *Nuptias*) S & R *ad nuptias.*

Coërceri) S. L. P. G. *coherceri.*

TIT. XXI. B.

§. 1. I. *Aut poſt*) L. P. G. *& poſt.*

§. 2. *Adulteriis*) S. L. P. G. *adulteris.*

TIT. XXIII.

§. 1. *Vt eſt*) C. c. I. & R. non habent *eſt.*

§. 2. *Vel certe*) S. in marg. *velut certe.*

TIT. XXIV.

§. 5. *Omnimodo*) P. *omnimodis,*

Diſſoluto) R. *ſoluto.*

Mittant) S. & R. *mittantur.*

Compelluntur) Eædem edd. *compellentur.*

§. 6. *Ventris*) L. P. & G. *ventri.*

Alere) S. *habere:* ſed in marg. *alere.*

Suus) S. in marg. *ſuo.*

Debet) Ead. in marg. *poterit.*

§. 8, I. *Judicatur*) S. & R. *judicetur.*

TIT. XXV.

Efficiuntur) S. *efficiantur.*

§. 1. *Definit*) P. *deſinet.*

§. 5. *Non cogitur*) S. *cogendus eſt:* ſed in marg. *non poteſt.*

TIT. XXVI.

§. 8. *Dimiſerit*) S. L. G. *dimiſit.*

TIT. XXVIII.

§. 1. *Nominati*) S. *nominatim.*

§. 2. *Gradu*) Ead. ed. *a gradu.*

I. *Sed &*) S. & R. *cedit, ſed &.*

TIT. XXIX.

§. 1. *Excuſari*) G. in marg. *recuſari.*

TIT. XXX.

Ad orationem) S. *de oratione:* & in marg. *Ad rationem.*

TIT. XXXI.

§. 8. *Manumiſſo*) S. *manumiſſore.*

I. *Si ſervus*) S. & R. *ſervus qui.*

§. 13. *Perſecutionem*) S. L. G. *proſecutionem.*

§. 14. *Reſtitutio*) C. c. I. & P. *repetitio*, ut & S. in marg.

§. 19. *Quamſi &*) S. *quod &:* & in marg. *quaſi.*

Amiſerit) S. in marg. *admiſerit.*

§. 20. *Pater*) Ead. ed. addit *mater:* ſed in marg. dicitur id abeſſe a nonnullis codicibus.

§. 26. *Servum*) G. *ſervulum.*

§. 32. *Intereſt*) C. c. I. & R. *refert.*

TIT. XXXII

§. 1. *Et*) C. c. I. & R. non habent.

LIBRO III.

TIT. I.

§. 3. I. *Minoris*) P. *junioris:* G. in marg. *junioris, qui intra ætatem eſt.*

TIT. II.

§. 1. *Prior*) G *potior.*

§. 2. *Libertus*) S. & R. *Si libertus.*

§. 3. *Dividitur*) S. *dividetur.*

§. 4. *Æs alienum*) Ead. ed. *debitum,* ſed in marg. *æs alienum.*

TIT. IV. A.

§. 3. *Vel*) S. *&:* in marg. *vel.*

§. 4. *Accire*) S. & P. *ſcire.*

§. 5. *Intermiſſi furoris*) S. *intermiſſa furia.*

§. 7. *Ob eam rem*) Ead. ed. in marg. *ab ea re.*

Ea re) Ead. in marg. *arcere.*

§. 8. *Corneliæ*) Ead. addit *valet.*

I. *Sed ſi ib.*) Ead. pro *ſed* in marg. *aut.*

Defecerit) Ead. in marg. *decedat.*

§. 9. I. *Derelictum*) L. P. G. *relictum.*

§. 13. *Sed*) S. *ſi.*

TIT. IV. B.

§. 1. I. *Tempus*) S. addit *iſtud.*

§. 6. *Heredes*) S. L. P. G. *heredis.*

I. *In diverſos*) P. *per diverſos.*

In majori) *In* non eſt in L. P. G.

In hereditate) Pro *in* S. in marg. *de.*

§. 7. I. *Data*) S. addit *ei.*

§. 8. *Suo*) P. *de ſuo.*

§. 9. I. *Meam*) G. *ipſius.*

TIT. V.

§. 1. I. *Adiri*) G. addit *dividique.*

§. 2. *Inultam*) S. *invitam inultam.*

Velut) S. *aut.* L. P. G. *vel.*

§. 3. *Cum domino eo tempore, quo occidebatur*) S. *cum dominus eo t. occidebatur:* ſed in marg. *cum domino e. t. cum occ.* & ſic P. *cum occ.*

§. 6. *Fuerint*) C. c. I. & R. *fuerunt.*

Sint) S. in marg. & P. in contextu dicuntur.

§. 8. *Qui*) S. *quicunque,* ſed in marg. *qui.*

Deſeruerunt) S. *deſerunt.*

§. 9. *Habetur*) S. L. P. G. *habebitur.*

§. 13. I. *Qui*) S. in marg. *ſi.*

Tit. VI.

§. 1. I. *Implebuntur*) S. *implebitur.*

§. 5. *Herede heredis*) S. *hæredibus hæredi.*

I. *Valere non debeat*) S. in marg *non valeat.*

§. 6 *Suæ*) S. *ſua.*

§. 7. *Suum*) S. & R. addunt *legatum.*

§. 9. *Legati titulo*) S. & R. *legatario.* Sed in marg. uti hic legitur.

§. 12. *Partem*) S. *partim.* & ſic mox *iterum.*

§. 14. *Titio*) Ita S. in marg. in cont. *alii*

Adſcripſit) S. L. P. G. *adſcripſerit.*

§. 16. *Voluntatem*) R. addit *ſuam.*

§. 18. *Et ægrotantis*) Pro *&* S. in marg. *aut.*

§. 20. *Integro*) S. & R. *in integro.*

Gregi) S. & R. *gregibus.*

§. 21. *Ea*) C. c. I. *eo.*

§. 22. *Fructuarium*) S. *uſufructuarium.*

Quia) S. *qui.*

Pertinet) S. *pertinent.*

§. 25. I. *Legatur relictus*) S. *legatur, relictus.* L. P. G. *legetur relictus.*

Quod ei, qui uſum) S. & R. *id quod ei, qui ejus uſum.*

§. 29. *Pœnæ*) S. L. P. G. *pene.*

§. 30. *Vel*) C. c. I. & R non habent.

§. 35. *Monitores*) S. *munitores.*

Bidentes) Ita S. in marg. in cont. *tridentes.*

§. 37. *Focariæ*) S. in marg. *ſoccariæ.*

§. 39. *Quam*) S. *quod.*

Patrisfamiliæ) L. P. G. *patrisfamilias.*

§. 40. *Vero*) Abeſt a C. c. I. & R.

§. 41. *Piſcationis*) S. L. P. & G. *piſcatoris.*

§. 42. *Conſueverant*) C. c. I. & R. *conſueverunt.*

§. 45. *Vti*) S. L. P. G. *ita uti.*

§. 48 *Jus*) S. *rem:* ſed in marg. *jus.*

§. 51. *Continebuntur*) C. c. I. & R. *continentur.*

§. 53. *Aurum*) S. in marg. *argentum,* quod eſt in P.

§. 54. *Paſcua*) S. L. P. G. *paſcuaria.*

§. 56. *Ex legato*) S. *in legato.*

Tegulæ) S. *ut tegulæ.*

Et vela) S. *& tela:* C. c. I. & R. non habent *&.*

§. 53. *Zetarii*) S. *zytharii.*
Eidem) S. L. P. G. *& eidem.*
§. 60. *His*) C. c. I. *eis.*
Teſtatorem) G. *teſtator.*
§. 61. *Cauponis*) C. c. I. *cauponii.*
Et pecularia vaſa) S. *& pocula & vaſa.*
§. 63. *Debebuntur*) C. c. I. *debentur.*
§. 65. *Hypodia*) S. *podia* in marg. *hypodia.*
Fiſtula) Ead. ed. in marg. *ſitula.*
§. 66. *Et retia*) C. c. I. non habent *&.*
§. 67. *Sint*) Eæd. edd. *ſunt.*
Debebuntur) Eæd. *debentur.*
Vitrea) S. in marg. *aurea, alias nitria.*
Eſcaria) P. in marg. *ſcaria.*
Pecularia) S. *pocula.*
§. 69. *Servis*) S. addit *do lego.*
Debebuntur) C. c. I. & R. *debentur.*
Iis Eæd. edd. *his.*
I. *Debebuntur*) L. P. G. *debentur.*
Quas) S. L. P. G. *quæ.*
§. 70. *Fuerunt*) Eædd. edd. *fuerint.*
§. 72. *Coqui, placentarii*) S. *coqui placentarii.*
Piſtores) Ead. ed. *& piſtores.*
§. 79. *Bombycina*) S. L. P. G. *bombicina.*
Induendi) S. in marg. & P. in contextu *indutui.*
Operiendi) S. *& operiendi.*
Injiciendique) C. c. I. & R. *injiciendive.*
§. 83. *Item*) S. *etiam*, in marg. *item.*
Vnguenta) Ead. ed. *unguentum*
Ejuſmodi) Ead. & L. P. G. *hujuſmodi.*
§. 84. *Reticuli*) S. L. G. *reticula*
§. 86. *Patera, lances*) P. *patina, lances.* C. c. I. *lances, patina.*
§. 87. *Charta*) S. *tam. charta.*
Philyra) Ead. *Phyllida.*
§. 88. I. *Evidenter*) Ead. *& evidenter.*
§. 92. *Soluta*) Ead. *ſolutiones*, & in marg. *ſolutis.*
I. *Reliquerat*) Ead. & R. *ſunt relicta*
Scriptus) Eæd. edd. *adſcriptus.*

TIT. VII.

§. 2. *Et pœnitentia*) C. c. I. & P. non habent *&.*

TIT. VIII.

§. 2. *Remaneat*) S. & R. *maneat.*
Percepit) C. c. I. *perceperit.*
§. 4. *Poſtulanti*) S *poſtulatum.*

LIBRO IV.

TIT. I.

§. 2. *Dari*) S. & R. *peti.* in marg. *dari.*
§. 4. I. *Quocumque*) G. *quoque.*
§. 5. SEI) S. non habet.
§. 6. *Impero*) S. L. P. G. *Impetro.*
§. 7. I. *Relicta*) S. in marg. *dimiſſa.*
§. 11. *Donatione*) S. & R. addunt *ſit.*
§. 13. I. *Ad ſuperſtitem &c.*) S. in marg. *ei, qui ſuperfuerit, omnis hereditas acquiratur.*
Depecti) Ead. ed. *depacti.*
§. 14. I. *Iis relictum*) P. *illi relictum.*
§. 15. I. *Alii*) G. *aliis.*

TIT. II.

§. 1. *Ex*) S. non habet.
Transferuntur) S. L. G. *transferantur.*

TIT. III.

§. 1. *Ex Trebelliano*) C. c. I. & R. *ex S. C. Trebelliano.*
§. 3. I. *Facta hereditarii debiti ratione*) S. & R. *factum, hereditarii debiti rationem.*

TIT. IV.

§. 1. *Sed etiam re &c.*) S. *Sed & alio quovis poteſt indicio voluntatis.*
Etiam) L. P. G. *&.*
§. 2. *Compellitur*) S. *compelletur.*

TIT. V.

§. 2. *Inofficioſi querelam recte inſtituit*) S. *inofficioſi querela recte inſtituitur* R. non habet *inofficioſi.*
§. 5. *Exhauſta nec ne*) S. *exhauſtane.*
I. *Et*) G. addit, *ut adſolet.*
Diſtribuat) G. in marg. *donando diſpergat.*
§. 7. I. *Si ex*) S. & P. *cui ex.*
Minus quam quarta) S. *quarta.*
§. 9. I. *Peribit*) S. in marg. *renuit.*

TIT. VI.

§. 1. *Ita ut*) C. c. I. & R. *ut ita.*
§. 3. *Aut legatariis*) S. L. P. G. *& legatariis.*

TIT. VII.

§. 2. Hæc ſententia interpretationis loco poſita eſt in codice Argentor teſte Sichardo.
Faciendumve) S. L. P. G. *faciendumque.*
§. 3 *Vel*) A. c. I. & R. non habent.
Fideicommiſſariorum) S. *fideive commiſſorum.* P. *fideicommiſſorum.*

§. 4. *Curat*) S. *curavit.*

TIT. VIII.

§. 18. *Et fratris*) S. *vel fratris.*
§. 22. *Voconiana ratione*) S. C. c. I. L. G. *Voconia narratione.* P. & R. *Voconia rogatione.* G. habet in marg. *rogatione.*
Diſtretione) G. in marg. *diſcrepatione.*
I. *Cum adgnatis*) S. & R. *cognatis*: ſed in marg. uti hic legitur.
§. 23. *Omnis*) S. *omiſſa.*
§. 24. *Pœna*) S. L. & G. *pene.*
§. 26. I. *Adquiruntur*) S. *acquiruntur.*

TIT. IX.

§. 2. *Quæ ſemel*) G. & R. *Mulier, quæ ſemel.*
§. 3. *Monſtroſum*) G. *monſtruoſum.*
§. 4. *Effectus*) S. *effectum.*
§. 6. *Vel abactus*) S. L. G. *& abactus.*
§. 7. *Peperiſſe*) S. addit, *ut ingenuam.*
§. 8. *Manumiſſa*) C. c. I. & R. *manu emiſſa.*

TIT. X.

Orphitianum) L. P. G. *Orfitianum.*

TIT. XI.

§. 2. *Quoquo*) S. *quocumque*, ſed in marg. *quoque.*
§. 4. *Fratris & ſororis nepos*) S. *fratres & ſorores, nepos.*
I. INTERPRETATIO) Hanc interpretationem & duas ſequentes omiſit R.
Frater patruelis) S. non habet *frater.*
Lectio) G. in marg. *lex.*
§. 5. *Fratris & ſororis pronepos*) S. *fratres & ſorores, pronepos.*
Fratris patruelis, ſororis patruelis) S. *fratres patrueles, ſorores patrueles.*
His) S. in marg. *hic.*
§. 6. *A latere*) C. c. I. & R. *ex latere.*
Abavi paterni) Ita S. in marg. ſed in contextu, *avi materni.*
§. 7. *Septimo*) S. in marg. *ultimo.*
Fratris, ſororisque atnepos, atneptis) S. *fratres ſororeſque, adnepotes, adneptes*: & pro *adnepotes* in marg. *abnepotes.*
§. 8. *Nec vita*) S. *nec civiliter vita.*

TIT. XII.

§. 1. *Quo ſi*) S. *quaſi.*
Ad) Ead. ed. *& ad.*
Perveniret) Ead. *pervenerit*

§. 2

§. 2. *Tamen*) Ead. in marg. *vero.*
§. 3. *Subjectus*) Ead. *ſubditus* in marg. *ſubjectus.*
§. 4. I. *Revocari*) Ead. in marg. *removeri.*
§. 5. *Miſerioribus*) S. & R. *miſeris.*
Et prope) S. non habet *&*: at in marg. *probet.*
Poſſumus) S. *poſſunt.*
I. *Propter*) S. & R. *per.* in marg. *propter.*
§. 7. *Dedititiorum*) S. *de dedititiorum.*
§. 8. *Vinciri*) L. P. G. *vincire.*

TIT. XIV.

§. 3. INTERPRETATIO *&c.*) Abſunt a S. L. P.

LIBRO V.

TIT. I.

§. 1. *Iidem*) S. *id eſt.*
§. 2. *Ingenuitas*) Ita S. in marg. ſed in cont. *ingenuitatis.*
§. 4. *Et*) Ead. ed. *aut.*

TIT. II.

§. 1. *Et animo*) C. c. I. non habent *&*.
I. *Animo & corpore ea poſſidemus*) S. & R. non habent *animo &*.
§. 2. I. *Poſſeſſionem*) Eæd. edd. *poſſeſſiones.*
Eſſe conſenſerit) P. *conſtituerit.*
§. 3. *Autem*) Abeſt a C. c. I.
§. 4. I. *Rerum*) Abeſt a P.
Ad uniuſcujuſque) P. *ad jus & uniuſc.*
Autem) S. in marg. & R. in contextu *tamen.*
§. 5. *Tempora*) S. *tempus.*
Nec is per viginti annos fuerit) P. *& is p. v. annos non fuerit.*
Avelli) S. *evelli.*

TIT. III.

§. 1. *Dandumve*) S. *damnumque.* & in marg. notatur, hoc verbum cum ſequente abeſſe a Morpac. & Argent. Mss.
Corpori) S. *corporis.*
§. 2. *Fuerit*) C. c. I. & R. *erit.* abeſt a P.
Vero) Abeſt a C. c. I. & R.
§. 4. *Conquieſcit*) S. L. G. *conquieſcet.*
§. 5. *Nonnunquam*) S. & R. præmittunt *nam.*
§. 6. *Incuria*) C. c. I. & R. *per incuriam.*

TIT. IV.

§. 4. *Cuique*) C. c. I. & R. *cuive.*
§. 7. *Æſtimatum*) S. L. G. *æſtimatur.*
§. 8. *Quoties*) S. *ut quoties.*
§. 10. *Et ſi*) S. P. G. *etſi.*
§. 13. *Fiſtulas*) Ead. ed. *fiſtulam.*
In injuriam) C. c. I. & R. *ad injuriam.*
§. 14. *Corrumpendæ pudicitiæ*) Eæd. edd. *pudicitiæ corrumpendæ.*
§. 15. *A turpi*) S. L. P. G. non habent *a.*
Modus) S. *modo.*
§. 19. *Infamis*) C. c. I. & R. *famoſus.*

TIT. V.

Finibus) S. *fine.*
§. 1. *Videntur*) S *evidenter.*
A magiſtratibus municipalibus) Ead. ed. *magiſtratus municipalis.*
§. 3. *Non, niſi*) G. in marg. *in judicio nemo ſine.*
§. 6. *Decernuntur*) S. in marg. *diſcernuntur.*
§. 7. *A quo*) S. & P. in marg. *ad quem.*
Vel edictis conventus) S. L. P. G. *vel edicto conventus.*
Dicta) S. in marg. *data.*
§. 8. *Computatur*) Abeſt a S.
§. 10. *Religione*) S. L. P. G. *religio.*

TIT. VI.

Interdictis) G. in marg. *interd. retinendæ poſſeſſonis.*
§. 1. *Vti poſſidetis de rebus ſoli &c.*) S. in marg. *uti poſſidentes de rebus ſolidis, & utrumvi de re mobili.*
Vtrubi) L. P. G. *utrum vi.*
Vtrubi de re mobili) S. *utrum videre, & de re mobili.*
Redditi) S. *rem*, & in marg. *reddidit.*
Poſſidet) S. *poſſidetur* L. P. G. *poſſedit.*
I. *Poſſidens*) S. R. *poſſidenti.*
Vt adventitiam) Eæd. edd. *& adv.*
Actum) S. in marg. *appellatum.*
Beneficium) L. G. R. *beneficio.*
§. 2. *Curatores*) S. *cultores*: ſed in marg. *curatores.*
§. 3. *Sed etiam*) C. c. I. *ſed &.*
§. 4. *Oppreſſu multitudinis*) S. *oppreſſus multitudine.*
§. 5. *Carruca*) S. & R. *a carruca.*
§. 7. I. *Efficaci*) S. & R. *efficaciter*: ſed in marg. uti hic legitur.
Poſſidet) Eæd. edd. *poſſedit.*
Clam) Eæd. *ſed clam.*
Precem) G. *preces.*
In poſſeſſione) L. P. G. *in poſſeſſionem.*
Permiſſu) S. *permiſſo.*
§. 8. *Res*) Abeſt a C. c. I.
Qui ita) S. *quia ita*; ſed in marg. *qui ita.*
§. 9. *Induci*) L. P. G. *interdici.*
Ex his) P. *& hiis*: quod eſt in marg. L. & G.
Spectat) S. L. P. G. *expectat.*
§. 10. *Precario*) S. *precarium.*
Commodati) S. in marg. *commendati.*
I. *Quæ actio civilis eſt*) S. *quia actio utilis eſt.*
Agatur) S. & R. *agitur.*
Ipſa) S. *ita.*
§. 12. *Videri*) Ead. ed. *id videri.*
§. 14. *Hominem liberum*) R. *liberum hominem.*
Redditur) S. *reddetur.*
Vt etiam pœna nummaria coërceatur.) S. *aut et. pœn. pec. cohercetur.* & pro *cohercetur* in marg. *addicetur.*
I. *Incluſerit*) G. addit, *aut ad faciendum conſenſerit.*
Aut, ut id) G. *idque ut.*
Cluſura) S. & R. *clauſura.*

TIT. VII.

§. 3. *Adquirit*) S. hic & mox iterum *acquiret.*
Proprietarii) S. L. P. G. *proprietaria.*
§. 4. *Stipulato*) L. P. G. *ſtipulatu.*
I. *Se*) S. & R. *ſe rei.*
Cuicunque) S. in marg. *ubicunque.*

TIT. VIII.

§. 1. *Debetur*) S. *detur.*
Stipulari) S. L. G. *ſtipulare.*
Receptum) S. L. G. *præceptum.*

TIT. IX.

§. 1. *Compellit*) S. *compellitur.*
Deminuat) S. L. P. G. *diminuat.*
Quo C. c. I. *quod.*
Concipitur) S. *concepit.*
I. *Redhibere*) P. *aut heres inſtituti redhibere.*
§. 2. I. *Hi etiam*) [ſic fuerat imprimendum] S. & P. *qui etiam.* R. *quin etiam.*
§. 3. I. *Si is*) S. & R. *ſed is.*
A perſecutione) Eæd. edd. *perſecutio.*

Eſt

Eſt) R. *fuerit.*

§. 4. I. *Perceperint*) S. & R. *præceperint.*

TIT. X.

§. 2. I. *Præſtare*) S. *reſtaurare.*

TIT. XI.

§. 3. *Filiofamilias*) S. L. P. G. *filiofamiliæ.*

§. 5. *Evictione*) S. *evectione.*

Cogitur) Ead. ed. *cogetur.*

I. *Invitus non compellitur*) S. *inviti non compelluntur.*

Removetur) S. *revocetur*, ſed in marg. uti hic legitur.

§. 6 *Donare*) Ead. ed. *dare.* ſed in marg. *donare.*

Prohibemur) Ead. *prohibetur.*

Et) Abeſt a C. c. I.

I. *Heredibus*) R. in marg. *al. herede.*

TIT. XII.

§. 1. *Fiſco vindicantur*) S. *fiſcus vindicat.*

Tædio) S. *odio*, ſed in marg. *tædio.*

Ordinariæ ſucceſſioni relinquentur) S. *ordinaria ſucceſſio relinquitur.* L. P. G. *ordinaria ſucceſſione rel.*

I. *Ingratitudine*) S. *per ingratitudinem*, ſed in marg. ita uti hic excuſum eſt.

§. 6. *Adito*) S. *addito*, ſed in marg. *adito.*

Mittuntur) L. & G. *mittantur.*

Et rei) S. *ut rei*, ſed in marg. & pro *ut.*

§. 7. *Eodem*) C. c. I. & R. *eo.*

TIT. XIII.

§. 2. *Eum prodere*) C. c. I. & R. *eum deferre.*

Qui quod) S. *ne quod*, in marg. *qui.*

TIT. XIV.

§. 1. *Et ſi*) S. L. P. G. *etſi.*

TIT. XV.

§. 1. *Suſpectos*) S. *ſuſpectus.*

Teſtes, & eos) Ead. ed. *teſtis ex eis.*

In teſtibus) S. L. P. G. *in teſte.*

Spectari) Eæd. edd. *expectari.*

§. 3. *Rei veræ*) S. *veritatis.*

§. 5. *Falſo*) S. *falſe.* P. *falſa.*

Varie) P. *varia.*

§. 6. *Alia*) S. L. P. G. *alias.*

TIT. XVI.

§. 1. *Suo in ſe*) S. non habet hæc.

I. *Commodaverit*) G. in marg. *præſtiterit.*

§. 6. *Ex dominis*) S. in marg. *domini.*

§. 7. *Comparavit*) C. c. I. *comparaverit.*

§. 9. *Poteſt*) S. *non poteſt*; ſed in marg. *poteſt.*

§. 12. *Judex*) Non exſtat in S.

§. 13. I. *Poſſit*) S. & R. *poteſt.*

§. 14. *Edere*) G. *cedere.* ſed in marg. *edere.*

TIT. XVIII.

§. 1. *Vel capras*) *Vel* abeſt a L. & G.

Aut porcos) S. non habet *aut.*

§. 3. *Remittendus*) S. *non mittendus*, & in marg. *renuntiandus.*

TIT. XIX.

Sacrilegis) S. L. P. G. *Sacrilegiis.*

§. 1. *Manu*) P. *& manu.*

I. *Interpretatione non eget*) Non habet S. nec R.

TIT. XX.

§. 6. *Sarcire*) S. in marg. *ſubire.*

TIT. XXI.

Vaticinatoribus) S. addit, *& vaticinationibus.*

§. 1. *Civitate*) S. & R. *a civitate.*

§. 2. *Inducunt*) S. in marg. *indicant.*

§. 4. *Deportantur*) P. *relegantur*, quod & S. L. G. habent in marg.

TIT. XXIII.

§. 1. *Habuerint, &c.*) P. *habuerit. vendiderit, paraverit*: deinde *dixerit, præſtiterit.*

Paraverint) S. L. G. *Comparaverint.*

Falſumve) Eæd. edd. & P. *falſum.*

Periret) S. *perierit.*

Cauſam) S. L. P. *cauſas.*

Objiciuntur) R. *ſubjiciuntur.*

I. *Ingenio vel dolo*) G. *ingenium vel dolum.*

§. 3. *Occiderit*) R. *occidit.*

Ideoque qui &c.) S. *ideoque quicunque occidere voluit, ſi id cauſa aliqua perp.*

Vellet) C. c. I. *velit.*

§. 8. *Alium*) S. *alias.*

Quemlibet ſtuprum inferentem occiderit) S. L. P. G. *quemlibet ſtupro occiderit.*

§. 10. *Deportetur*) C. c. I. & R. *deportatur.*

§. 12. *Dejiceret*) S. *deciderit.*

Ejuſdem) Ead. ed. *ejus.*

§. 13. *Invitum*) S. in marg. *invitatum.*

Honeſtiores &c.) C. c. I. & R. *Honeſtior. p. b. i. inſ. deportatur.*

§. 14. *Aut amatorium*) S. *& amatorium.*

Quia) Abeſt a S. L. P. G.

§. 15. *Ut quem obcantarent, defigerent, obligarent*) S. *obcantare obligaverint.*

§. 16. *Defigerent*) L. P. & C. c. I. *interficerent.* Abeſt a G. ſed ad marg. *defigerent.*

§. 16. *Exue ejus*) S. *ejuſque ex.* C. c. I. *ex ejus.*

§. 18. *Et ſi penes*) S. *at penes.*

§. 19. *Deportatur*) S. *relegetur.* L. P. G. *relegatur*: ſed omnes in marg. *deportatur.*

Punitur) S. *puniatur.*

TIT. XXIV.

Parricidiis) L. & P. *paricidiis.*

§. 1. *Aviam*) S. non habet.

Hi) Abeſt ab eadem ed.

TIT. XXV.

§. 1. *Sciens dolo*) S. in marg. *inſciens doloſe.*

Quodve ſignum) S. & R. *quodve aliud ſignum.*

Fecerit) S. *perfecerit.*

Reſeraverit) Ead. ed. *reſervaverit.*

Et honeſtiores) Ead. non habet *&.*

Aut in metallum) In C. c. I. non eſt *aut.*

§. 2. *Qui*) R. *Hi, qui.*

Acceperit, dederit) R. *acceperint, dederint.*

Corruperit) Ead. ed. *corruperint.* in marg. G. *Inſtigaverint.*

Curaverit) R. *curaverint.*

§. 4. I. *Deportetur*) L. P. G. *deportatur.*

§. 5. *Teſtationes*) S. *conteſtationes.*

Deleverit) Ead. ed. *læſerit.*

Quive as) Ead. *quidve.*

Quive, cum argentum, vel aurum poneret) Ead. non habet.

Coërcetur) S. L. P. G. *cohercetur.*

§. 6. *Summa*) S. *ſummam.*

§. 7. *Vivi*) Abeſt ab ead. ed.

Aperuerit) S. L. *aperuit.*

Tenetur) S. *tenebitur.*

Reſignaverit) Ita S. in marg. In contextu *reſignaverint.*

§. 9. *Reddiderit*) S. *tradiderit.*

Damnatur) S. *damnetur.* P. *damnantur*: & mox *relegantur.*

Relegatur) S. *relegetur.*

§. 10. *Coërcetur*) S. L. P. G. *cohercetur.* ſic §. 11. & alibi.

§. 11. *Genus, parentesve*) G. in marg. *vel ingenuos parentes.*

Quo quid) S. *quodque.*

§. 12. *Militiamque*) S. *ſi militia*, ſed in marg. ita, uti hic legitur.

TIT. XXVI.

§. 1. *Ad populum*) P. non habet *ad*.
Ad Imperatorem) *Ad* non eſt in S. L. P. G.
Necarit) P. *necaverit*.

§. 2. *Et qui*) S. non habet *&*.
I. *Quos in ludicra*) P. *qui in ludicra*.

§. 3. *Idve*) P. *quive*.
Eripitur) S. *eripiatur*.
Relegantur) Ead. ed. *relegentur*.
Damnantur) Ead. *damnentur*.

TIT. XXVII.

§. 1. *Condemnatur*) S. L. G. *condemnetur*.

TIT. XXIX.

§. 1. *Deſeruerit*) P. *deſerueritque*.
Aqua & igni) C. c. I. & R. *igni & aqua*.

§. 2. *Hoc*) P. *in hoc*.
Auctoribus) R. *auctoritatibus*.

TIT. XXX. A.

§. 1. *Provinciæ*) S. in marg. *provinciarum*.
Vt vis) L. & G. *ut is*.

TIT. XXXI.

§. 2. *Excuſſerint*) P. *excuſſerunt*.

TIT. XXXIII.

§. 1. *Morans*) S. *ignorans, ſi*.
Vbi) S. *tibi*.
Si vero) L. P. G. *ſin vero*.

§. 2. *Præſens*) S. & C. c. I. & R. *præſentem*.
I. *In cautione*) P. *in captione*.
Sed ſi contra eum &c.) G. *quod ſi ad placitum non venerit, & contra eum fuerit judicatum, perdit*.

§. 3. *Enim*) Non exſtat in S. L. P. G.
Indemnitati) S. *ſolennitatis*, ſed in marg. *indemnitati*. L. P. G. *indemnitatis*.
Pœna conſuli) S. *pœnam conſtitui*.

§. 5. *Exigendæ*) S. *faciendæ*, ſed in marg. *exigendæ*.

TIT. XXXIV.

§. 1. *Eo, a quo*) S. & L. *eo, quo*. P. *eo cui*.
Diriguntur) S. *dirigantur*.
INTERPRETATIO *&c.*) S. non habet.

TIT. XXXVI.

§. 1. I. *Sequeſtrantur*) S. *ſequeſtratur*.

§. 2. *Penſiones*) Ead. ed. *impenſiones*.

TIT. XXXVII.

§. 1. *Sequeretur*) S. *requiritur*.
I. *Appellatio*) Ead. ed. *inſtituta appellatio*.
Ei) P. non habet.

VARIÆ LECTIONES

IN

Titulis XXIX. ex Corpore Vlpiani: in quibus praeter editionem Lugdunenſem, Pariſienſem, Genevenſem ante laudatas, citantur quoque editio Lov. ſiv. Lovanienſis anni cIↃ IↃL. Char. I. ſive Charondae prior, in qua hi Tituli ex codice Ph Gervaſii reſtituti & emendati ſubjecti ſunt Catalogo legum antiquarum, quae prodiit Pariſiis anno cIↃ IↃ LV. & Char. II. ſive Charondae poſterior, quae itidem Pariſiis excuſa eſt poſt eumdem Catalogum anno cIↃ IↃ LXXVIII. & in qua hi tituli etiam ad codicem Phil. P. Gervaſii & St. Auredani ſunt reſtituti.

TIT. I.

De Legibus & Moribus) Ch. II. *de lege & moribus*, ex cod. Ms. Steph. Auredani, ubi præfationis loco hæc verba exſtant, & ſub eo §. *lex aut rogatur*. & §. *mores*: tunc tit. I. *de libertis*, qui etiam eſt in lib. Ms. Ph. Gervaſii.

§. 2. *Quæ vetat*) Ch. I. *quia vetat*.

§. 3. *Legis*) Ch. II. non habet.

§. 4. *Mores &c.*) Abſunt a Ch. I.

§. 9. *Legatum eſt*) Hic inſeruntur iſta in Ch. II. ex Ms. Aured. *Quæ lex perfecta eſt. Minus quam perfecta lex eſt, quæ prohibet exceptis quibuſdam cognatis* (Ms. Aured. habet *perſonis*) *mortis cauſa plus donare, & ſi plus donatum ſit, non reſcindit: aut vetat aliquid fieri: & ſi factum ſit, non reſcindit, ſed pœnam injungit ei, qui contra legem fecit: qualis eſt lex Furia teſtamentaria, quæ plus quam mille aſſium, &c.* quæ leguntur §. 2.

§. 21. *Vel jus antiquum habet*) Ch. I. & II. *adeat vel jure antiquo*. & ſic Ms. Aured.
Non habeat) Eæd. edd. *non adeat*.

TIT. II.

§. 3. *Vſucapiatur*) Ch. I. & II. *ſuſcipiatur*.

§. 5. *Perinde*] P. *proinde*.

TIT. V.

§. 6. *Quartum*) Ch. I. & II. *quintum*.
Tertio) Eæd. edd. *quarto*.
Filiam) Abeſt a MS. Aured.

§. 10. *Quoniam*) P. *quemadmodum*.

TIT. VI.

§. 1. *Inſtitutus*) Ms. Aured. *conſtitutus*.

§. 6. *Adjuncta*) Lov. L. P. *adjuncta*.

§. 13. *Annua, bima, bima die*) Ms. Aured. *a die.*
Repræſentatio) In eodem Ms. ſpatiolum eſt vacuum, ac ſcriptum *compenſatio.*

TIT. IX.

§. 1. *Decem*) Ms. Aured. addit *civibus.*

TIT. XI.

§. 5. *Coëmptore*) P. *quoemptionatore.*

§. 7. *Ceſſa*) Lov. L. P. *conceſſa.*
Ceſſerit) P. *preceſſerit.*

§. 11. *Deminutio*) Edd. vett. quædam *diminutio.*

§. 28. *Liberantur*) Additum in Ms. eod *quæ in manum viri convenerunt.*

TIT. XIII.

Cœlibe) Lov. L. *cele.*

TIT. XVI.

§. 1. *Donec abeſſet*) Ch. I. & II. *donec abeſt, &c.*

§. 4. *Calvitiano*) Ms. Aured. *Claudiano.*

TIT. XVII.

§. 1. *Pereger*) Ch. I. & II. *perager.* Ms. Aured. *peregrinus.*

TIT. XVIII.

§. 1. *Inſtitutis*) In Ms. Aured. additum eſt, *qui ex teſtamento capere non poſſunt, quod quis hic.*

TIT. XIX.

§. 3. *Quam quæ*) P. *quam quod.*

§. 16. *Erciſcundæ* L. P. G. *herciſcundæ.*

§. 21. *Operibus*) C. I. & II. *operis.*

TIT. XX.

§. 1. *Conteſtatio*) P *contentio*: ſed in marg. *conteſtatio.*

§. 2. *Libripens*) P. *librapens*, & ſic in ſeqq.

§. 3. *Aut libripens*) In Ch. II. notatur in Ms. eſſe *ad libræ penſa.*

§. 6. *Domo*) P. *domu*

§. 9. *Vti*) Lov. L. P. G. *ut.*

§. 11. *Peregre*) Ms. Aured. *peregri.*

TIT. XXIV.

§. 17 *Quidem*] Ms. Aured. *quid.*
Pertineat) Idem Ms. *pereat.*

§. 23. *Sed requiritur*) P. *ut requiratur.*

TIT. XXV.

§. 4. *Inteſtatus*) P *inteſtato.*

§. 10. *Seu ſi.* Ead. ed. non habet *ſi.*

§. 16. *Perinde.* Ead *proinde.*

§. 17. *Capienti*) Ch. I. & II. *capiendi*: ſed in marg. probatur *capienti.*

TIT. XXVI.

§. 2. *Defunctus*) Ch. I. & II. *ex defuncto.*
Ex altero) Eædd. edd. *& ex altero.*

TIT. XXVIII.

§. 1. *Adverſus* MS. Aured. *juxta.*

§. 8. *Poteſtatem*) Ch. I. & II. *poteſtate.*

TIT. XXIX.

§. 2 *Si*) P. *ſeu.*

§. 3. *Quoniam non ſunt*) Idem Ms. *quamvis non ſint.*
Matri: obſtat &c.) Ms. idem, *matri obſtat patrono hic.*

VARIÆ LECTIONES IN CODICIS GREGORIANI ET CODICIS HERMOGENIANI FRAGMENTIS,

Ex quatuor editionibus, Sichardi, Lugdunenſi, Pariſienſi, Genevenſi.

CODICIS GREGORIANI.

LIBRO I.

TIT. II.

L. 5. *Fuſco*) L. *Tuſco.*

L. 6. *Imp. Gordianus &c.*) S. *Imp. Gregorianus, A. ad Licium Timotheum.*
Cauſæ actionem &c.) Ead. ed. *cauſam actionis, non deciſionis.*
Derogabit) Ead. *derogabitur.*
PP. *kal*) Ead. *Dat.* X. *kal.*

I. *Si quis*) Ead. *ſi quando*, & in marg. *ſi quis.*
Compoſitione) Ead. *petitione*: ſed in marg. uti hic legitur.

LIBRO II.

TIT. II.

L. 1. *Avinio*) S. *Sabino*, in marg. *Albino.*
Avinia) Ead. ed. *animo.*

TIT. IV.

Probatus) S. *provocatus.*

L. 1. *Aetio*) Ead. ed. *Aelio*, & in marg. *Hedio.*
Mentitus ætatem) Ead. *mentitus eſt, ætate.*
Probari) Ead. *probare.*
Prætendis) Ead. *prudentes.*

I. *Conſcripſerit*) S. *conſenſerit*: ſed in marg. *conſcripſeris.*

LIBRO III.

TIT. II.

1. *Antoninus*) S. *Conſtantinus* in marg. *Antonius.*
Aurelio) Abeſt a S.

TIT. III.

L. 1. *Militi*) S. non habet.
Erogatos) Ead. ed. *erogatur.*
Attico) Ead. *Tatio*, & in marg. *Attico.*

L. 2. *Supraſcriptis*) Ead. non habet.

L. 3. XIV.) Ead. X. ſed in marg. XIV.

L. 4. *Philoxenæ*) S. in marg. *& Philoximæ* L. *& Philoxenæ.*
Data) P. *tradita*: & ſic G. in marg.
Aquilino) S. *Aquilo*, ſed in marg. *Aquilino.*

L. 5. *Kal.*) S. in marg. *Id.*

TIT. IV.

L. 1. *Emptoris*) S. in marg. *Imperatoris.*
Confugeras) Ead. ed. *confugeris.*
Jun.) Ead. *Jul.*

L. 2. *Æliano*) S. *Ælio.*
Confeciſti) Ead. ed. *feciſti.*
Juris tui rebus) Ead. *jure tuo.*
Maji) Ead. in marg. *Mart.*

Aquilino) Ead. *Aquilio*, & in marg. *Aquilone*.
I. *Vxoris*) Ead. *& uxoris*.
Non poteſt) Ead. *poteſt*.
Quod) Ead. *quia*.
Res comparata) Ead. non habet *res*.
Quia dua) Ead. *quæ dua*.

TIT. V.

L. I. *Habiturus ac ſi*) S. *habiturus. At ſi*.
Ex) Ead. non habet.
In, Ead. *& in*.
Teſtamento) Ead. non habet ea, quæ ſequuntur, uſque ad *renuntiaſti*.
I. *Perveniant*) Ead. *pervenient*.

TIT. VI.

Quod cum) P. *Si cum*.

TIT. VII.

L. I. *Muſæ*) Abeſt a P.
Agenti) S. *egenti*, ſed in marg. *agenti*.

LIB. IV.

TIT. I.

L. 2. *Jun.*) S. in marg. *Jan.*
Fauſtin.) Ead. ed. *Fauſto*, ſed in marg. *Fauſtino*.

TIT. II.

L. I. *Vir clariſſimus*) Abſunt a S.

LIB. X.

TIT. I.

L. I. *Æliæ*) S. *Heliæ*.
Septembr.) Ead. in marg. *Jun.*

LIB. XIII.

TIT. I.

L. I. *Caſſia*) S. non habet.

IN FRAGMENTIS CODICIS HERMOGENIANI.

TIT. I.

L. I. *Alexio*) S. *Alexandro*.

TIT. II.

L. I. *Ennio*) Ead. ed. *Tennio*, in marg. *Tineo*. L. & P. in marg. *Tinio*.
Succeſſores non poſſint) Ead. *ſucceſſor non poterit*.
Hos) Ead. *hoc*.
Pervenit, teneri) Ead. *pervenit de alienis, nec ſcelere detinentur*.
Auditis itaque &c.) Ead. *addidit etiam parti obligationis V. C. provinciæ*, cum aſteriſco in marg.
Aug. Coſſ.) Abeſt ab ead.
I. *Ab heredibus*) Ead. *ab herede*.
Ad eos) Ead. non habet hæc.
Nec ad aliam quamcunque) Ead. *nec aliquam*.

TIT. V.

L. 3. *Tibi*) L. *ſibi*.
Contra quem) Abeſt a L. & poſt *ſupplicas* poſitus aſteriſcus. In P. *ſupplicas contra quem*.
Excipere L. P. & G. *excipi*: ſed G. in marg. *excipere*.
Decima partis) L. *in decimam partem*. G. *decimæ partis in decimam partem*.
Petit) L. & G. *petiit*.
Tibi) Abeſt a L. P. G.

VARIÆ LECTIONES
IN
MOSAICAR. ET ROMANARVM LEGVM COLLATIONE,

Praecipue ex codice manuſcripto Joſephi Scaligeri, quem denotant hae literae C. S. nonnullae ex Pariſienſi editione.

I. *Morto*) C. S. *mortem*: & ſic mox duobus locis.
IV. *Et qui*) Id. C. *ſed qui*.
*Conſtituendum eſt * ex*) P. in marg. *conſtituenda eſt, &*.
Funditus) Ead. ed. in marg. *voluntas*.
Quin) S. C. *qui non*.
Cum jure) P. in marg. *majore*.
VII *Quin titulo*) C. S. *tertio quinto titulo*.
Ictus) C. S. *jocus*.
Damnantur) Id. C. *damnentur*.
VII. *Veneficis*) Id. C. *veneficiis*.
Lato bis) Id. C. in marg. *Æmilio Læto* II. *Anicio Cerenti Conſſ.*
Ex calcis) Id. C. *calicis*.
IV.) Id. C. III.
XI. *Em.*) P. in marg. E. H.
Nulla inimicitia) C. S. *nullam inimicitiam*.
Euariſti fuiſſet) Id. C. in marg. *Euariſtio fuiſſe*.
Credidit) Id. C. *credidi*.
Interdixit, decrevit) Id. C. *interdixi, decrevi*.
EGN.) P. *&*: ac in marg. *& ordine*.

TIT. II.

I. *Ceſſationis*) C. S. addit *ejus*.
IV *Loris*) P. *loreis*.
Cum aliovis) Pro *cum* P. in marg. *aut*.
Cederet) Ead. ed. in marg. *ſcinderet*.
Vel ita) Pro *vel* P. in marg. *ſed*.
De) C. S. *&*.
Ad Aquiliam) P. in marg. *Ad. Aquiliæ*.
Videtur) C. S. *videri*.
Lege) C. S. addit *agi*, quod etiam eſt in marg. P.
V. *Prætextata*) Id. C. *prætextato*.
Servos) Id. C. *ſervo*.
VI. *Qui dicit* Id. C. *qui dicitur*.

TIT. III.

II. *Gravione & Romulo*) C. S. in marg. *Glabrione & Omnio*.
IV. *Innotitiæ*) Id. C. in marg. *innocentiæ*; & a manu recentiore *innoxiæ*.
Ariſtone) In marg. ejuſd. C. *Ariſtobulo*.

TIT. IV.

I. *Morte*) C. S. *mortem*.

II.

II. *Adulterum deprehenderit*) Id. C. *adulterium dep.*
III. *Deprehenſa uxore*) Id. C. *deprehenſam uxorem*, & in marg. *deprehenſas uxoris.*
V. *Opponetur*) Id. C. *apponetur.*
X. *Legem*) Id. C. *lege.*
Aliquid.) Id. C. *aliquo.*
XI. *Lecti*) Id. C. *lex.*
XII. *Maritum, qui*) Id. C. *maritus, qui.*

TIT. V.

II. *Liberum*) Abeſt a C. S.
Hoc quidem) Id. C. in marg. *Auctoris.*
III. *Saculi*) P. in marg. *ſacula.*

TIT. VI.

II. *Cujusque*) C. S. *cujuscunque.*
IV. *Semper fuerunt*) Id. C. *ſuperfuerint.*
Agentes) C. S. *gentes*: & in marg. *degentes.*
Honeſtati) Id. C. *honeſtatem.*
Conjunctiones) Id. C. *conjunctione.*
Naſcentur) Id. C. *naſcetur.*
Videntur admiſſa) Id. C. *ſi vid. adm.*
Pracedentes) Id. C. *pracedente.*
Liberorum quod) Id. C. *liberorum quos.*
Venerabiles) Id. C. *venerabiliter.*
Mirum) Id. C. *morum.*
Nominis) Id. C. *numinis.*
V. *Et Coſſ.*) Abeſt ab eod. C.
Conjunctione ſororis filia) Id. C. *conjuncta ſororis filiam.*

TIT. VII.

V. *Locum, quo*) C. S. *locum quem.*
Tenetur) Id. C. *is tenetur.*

TIT. VIII.

VII. *Licinio*) C. S. *Liceno.*

TIT. XI.

II. *QuIaculandi*) C. S. in marg. *qui accuſandi.*
III. *Rei vera*) Id. C. *in vere*, & in marg. *in jure.*

TIT. X.

II. *Cum ſola*) Id. C. *cauſa*: in marg. *clauſula.*
V. *Ad breve*) Id. C. non habet *ad.*
IX. *Conducto*) Id C. *conductu.*
Si quid) Id. C. *cum quid.*

TIT. XI.

I. *Pro furto*) C. S. *pro rato.*
II. *Porcos quinque*) Id. C. inter hæc verba habet aſteriſcum.
VIII. *Exercent*) Id. C. *exercentes.*
Abigent) Id. C. *abegerint.*

TIT. XII.

V. *Sed ei*) C. S. *ſed &.*
Vectoria) Id. C *Veſtilia.*
Evagatus) Id. C. *vagatus.*
Muneris) Id. C. in marg. *Numerius.*
Quia nec cum eo) Id. C. *qua nec cum eo.*

TIT. XIII.

II. *Per vim*) C. S. *vi.*
III. *Impoſitos*) Id. C. *poſitos.*

TIT. XIV.

III. *Accepit*) C. S. *accipit.*

TIT. XV.

II. *Immiſceret*) C. S. *immiſcerent.*
Ad locum hac) Id. C. in marg. *ad locum hunc.*
Et Divus) Id. C. non habet *et.*
III. *Manichaos*) Id. C. *Manichais.*
Accedenti) Id. C. *accedente.*

TIT. XVI.

II. *Vel nepos*) C. S. *ſed nepos.*
Ex nepote &c.) C. S. hæc non habet, nec quæ præcedunt verba *ſuorum heredum.*
Et de eo filio) Id. C. *idem & de eo filio.*
Vocantur) P. in marg. *avi vocantur.*
Conveniens) P. addit, *viſum eſt.*
Alia faciat) Ead. ed. pro *faciat* habet in marg. *fuerat.*
Portiones fuerunt) Pro *fuerunt* C. S. in marg. habet *forent.*
III. *Poſſeſſionis*) C. S. *poſſeſſio.*
Cujusve erroris) Abſunt ab eod. C. *Filii ſi*) Id. C. *filiis.*
Retinentur) Id. C. *retinentes.*
Vocantur) Id. C. *vocatur.*
Quibus) Id. C. *in quibus.*
Fratres & non exiſtentes) P. in marg. *fratre herede non exiſtente.*
IV. EST) P. in marg. ESCIT.
VII. *Bona*) C. S. in marg. *ſua.*

INDEX RERUM ET VERBORUM IN CONTEXTUM.

Numerus paginam denotat.

A.

Abactores qui pag. 497, 498 atroces quinam, & quibus pœnis afficiantur 498, 772. *vid. Abigeator, Abigei, Abigens, Abigeorum.*
Abactus. *vid. Aborſus.*
Abamita, abavunculus, abmatertera, abpatruus, qui 422
Abdicare tutelam quid 599, 600
Abigeator vel abigeus an ſit, qui animal errans abducit 499, 772, 773, 774, 775
Abigei proprie qui 774. honeſtiores quo modo puniantur 775. alii ad gladium damnari ſolent, aut in metallum 772, 773, 775. aut opus 775. beſtiis quoque ſubjiciuntur, & quando non inique *ibid.*
Abigens pecora, de quibus litigat, qualis criminis reus, & quo modo puniatur 498, 499, 772, 773
Abigeorum pœna non omni in loco eadem 773. nec tenet eos, qui minus aliquod animal abducunt 775
Abigeus. *vid. Abigeator.*
Abjicere partum 315
Abjudicare judices 846
Abolitio quid 496. poſt publicam abolitionem reus intra quod tempus poſſit repeti *ibid.*
Aborſus, vel abactus venter partum non efficit 416
Abortionis aut amatorium poculum dantis pœna 509, 510
Abrogetur quando lex 562
Abſens intra quantum tempus in caſu appellationis cavere debeat, cum ſupervenerit 531
Abſens mulier nubere non poteſt 301, 302
Abſens nemo accuſat, vel accuſatur 452. nec duci in ſervitutem poteſt 534. nec capitis damnari poteſt 452, & 534
Abſens reus cauſas abſentiæ per procuratorem reddere poteſt 225
Abſente altera parte quæ decernuntur, vim rerum judicatarum non obtinent 449
Abſenti nubere mulier poteſt 301
Abſtinens ſe hereditate creditoribus non tenetur 691. nec hereditariis actionibus conveniendus eſt 702
Abſtinere hereditate parentis quo modo furioſus & pupillus poſſint 796
Acceſſio alluvionum. *vid. Alluvionum acc.*
Accreſcendi. *vid. Adcreſcendi.*
Accuſandi permiſſum qui non habeant 831
Accuſanti jure mariti exceptiones non opponuntur ætatis minoris, infamiæ, quod XXX. millia non habeat in bonis, vel filium 748, 749
Accuſare jure mariti vel patris, aut extranei differunt, & in quibus 747, 748. jure mariti non poteſt qui habet uxorem in matrimonio ſine connubio 748, 749. alio modo tamen poteſt *ib.*
Accuſare, aut accuſari per alium nemo poteſt 494, 495
Accuſare prohibetur teſtis falſus 495
Accuſatio refricari ab eodem non poteſt, ſi abſolutio ſecuta ſit 232
Accuſatio ſuppoſiti partus perpetua eſt 515
Accuſatores reis crimina edere debent 495
Accuſatoris filius, reo liberato, ab accuſatione removetur 232
Acta ad jus privatorum pertinentia poſtulantibus reſtituenda 481. *vid. & Inſtrumenta.* acta qua conditione edat fiſcus 481. quando apud fiſcum agitur, quo modo eorum poteſtas poſtuletur, *ib. &* 482. an iterum eorum recitatio poſſit peti, quando cauſa iterum apud fiſcum tractatur 482
Acta circumduci quando poſſint 248
Actio adita hereditate confuſa 685
Actio commodati. *vid. Commodati.*
Actio depoſiti. *vid. Depoſiti.*
Actio directa an utilis nihil refert 228
Actio ex empto de modo ob mendacium creſcit in duplum 259, 293
Actio fiduciæ. *vid. Fiducia.*
Actio furti. *vid. Furti.*
Actio in rem quæ: in perſonam quæ 679
Actio injuriarum. *vid. Injuriarum.*
Actio judicati. *vid. Judicati.*
Actio legis. *vid. Legis actio.*
Actio negotiorum geſtorum. *vid. Negotiorum.*
Actio non mandatur feminæ, infamia notato, aut minori 835
Actio de pauperie. *vid. Pauperies.*
Actio pecuniæ conſtitutæ. *vid. Pecunia conſtituta.*
Actio pro tutore vel curatore. *vid. Pro tutore curatoreve actio.*
Actio ſervi corrupti. *vid. Servi corrupti.*
Actiones civiles aut honorariæ 680
Actiones criminales non poſſunt mandari, niſi ab Epiſcopis & Presbyteris 835
Actiones fictitiæ 674
Actiones inter heredem & fideicommiſſarium quatenus dentur 391
Actiones quædam ex contractu, quædam in factum: & ſingularum exempla 679, 680. quemadmodum per inficiationem duplentur 258, 259, 260
Actionis editio 818. genus quo modo edatur, & ſubſcribatur *ibid.* in genere ejus intentandæ quæ obſervanda 817
Actionum genera duo: & quæ 679
Actor probationes ipſe adferre debet, non a reo petere 714. aliter abſolvendus reus 715
Actor, ſervus 366. ejus peculium *ibid.*
Actoris pupillæ manumiſſio inhibita 868, 869
Actum amiſiſſe videtur qui biennio uſus non eſt 255, 256, 839

Actus

Actus quid 256, 839. quo tempore adquiratur & amittatur 839
Adcreſcendi jus ceſſat quando heredes ſunt ſubſtituti 413, 414. obtinet in legato vindicationis 653. obtinet inter legitimos heredes 413
Addicere rem 85. hominem pro *condemnare* 441, 469, 535
Addicta judicio ſumma 220
Ademptio legatorum 379
Adfiliatæ, hoc eſt, adoptatæ perſonæ, cum quibus nuptias inire nequeant 35. etiam poſt emancipationem *ib.*
Adfinitas pro nuptiis 688
Adgnaſcitur ſuus heres. *vid. Suus heres.*
Adgnatæ feminæ ultra ſorores non ſuccedunt adgnatis 140, 141. ſed viri quidem illis *ib. vid. & Femina.*
Adgnati & cognati quatenus differant 410, 797, 834
Adgnati qui 63, 137, 138, 410, 595, 664, 665, 792, 797, 834, 847. poſt capitis deminutionem manent cognati 674. veniunt in capita 142, 667, 793
ſub Adgnatis etiam conſanguinei comprehenſi in XII. tabb. 410
Adgnatis locus non eſt quamdiu ſuus heres ſperatur 666, 667
Adgnatis proximis tantum lex hereditatem propinqui inteſtati defert 139, 793. nec in eo jure eſt ſucceſſio *ib.* quid ſi aliquis in gradu vel totus gradus deficiat 667
Adgnatis quando, & quo ordine deferatur hereditas 137, *& ſeqq.* 410, 666, 667, 792, 793, 797
Adgnatos inter proximior quo tempore eſſe debeat 139, 140, 793. proximior poſteriorem excludit 139, 141, 793
'Αδικία 739
Adire. *vid. Hereditatem adire.*
Aditio hereditatis pro parte fieri non poteſt 353
Adjudicatio 620. per eam in quibus actionibus adquiratur dominium 625
Adjunctiones fundo legato cedunt 367
Adnotatio 706, 733
Adoptare apud populum: apud Prætorem 103
Adoptare non poſſunt feminæ 44, 590. poſſunt vero ſpadones & cœlibes 45, 590
Adoptare in locum nepotis poteſt etiam is, qui filium non habet 316
Adoptari feminæ poſſunt 44. qui poſſint 589, 590
Adoptatum & emancipatum, vel in adoptionem datum non licet iterum adoptare 316
Adoptio & adrogatio 42, 43, 44, 589. utraque quid ſit, & quo modo fiat 43, 44, 589. ubi fiat 589
Adoptio naturæ ſimilitudo 42. per emancipationem diſſolvitur 35
Adoptione adquirimus per univerſitatem 92, 93
Adoptiva cognatio. *vid. Cognatio adoptiva.*
Adoptivi liberi 589
Adquirit ſervus domino 30
Adquiritur nobis lege, & quo modo 625, 626. ex duabus cauſis per homines bona fide poſſeſſos, & per fructuarios ſervos 87, 88, 89, 90, 626. quid per eos non adquiratur 626
Adquiritur nobis per eas perſonas, quas habemus in poteſtate 626. etſi in bonis tantum ſint *ib.* per filios vel ſervos 87. non per perſonas liberas, quæ in noſtra poteſtate non ſunt 434. quid in procuratore *ib.*
Adquiritur nobis per univerſitatem: & quibus modis 91, 92, 93
Adrianus Imp. 659, 743, 773, 774, 775, 780, 860, *& ſeqq. ſing. pag. vid. & Hadrianus.*
Adrogatio quid 42, 43, 589. unde dicta 43, 44. ubi fiat 589. quorum ſit *ib. &* 590
Adrogatus cum liberis in poteſtatem adrogantis tranſit 45, 590
Adſcribens legatum ſibi & Titio facit, ut ad Titium totum pertineat 358
Adſcripta manumiſſio 27
Adſidere 217
Adtactus converſationis humanæ 264
Adulteram quo modo accuſare poſſit is, qui mulierem habet in matrimonio ſine connubio 748, 749
Adulteram uxorem occidens maritus lenius punitur, & quare 318, 319, 752
Adulteri accuſari duo ſimul poſſunt, non plures 320
Adulterii accuſare jure patris filiam emancipatam pater non prohibetur, quamvis eam non poſſit occidere 749
Adulterii ad accuſationem admittitur libertinus & minor XXV. annis 748. *vid. & Accuſanti.*
Adulterii cum accuſatur mulier, in viri quoque mores inquirendum eſt 705
Adulterii in crimine dilatio non datur, niſi aliquando 246
Adulterii pœna in muliere, & viro 321, 322
Adulterina moneta. *vid. Monetam.*
in Adulterio deprehenſam uxorem qui non dimiſerit, lenocinii fit reus. 319. 320
in Adulterio deprehenſos quosnam viro liceat occidere 318, 746
Adulterium pro illegitimo coitu 40
Adulterium in uxorem vindicatur, an & in ſponſam 749. non committitur cum his, quæ publice mercibus vel tabernis exercendis procurant 320
Adultero occiſo quid facere debeat maritus 319, 747, 752
Adulterum cum filia domi ſuæ vel generi deprehenſum pater poteſt occidere 317, 318, 744, 745, 751. an & filiusfamilias pater 751. cujus conditionis adulterum 745, 746
Adulterum deprehenſum viginti horis adteſtando vicinos retinere licet 318
Adulterum occidens maritus inconſulto calore levius punitur 747
Adulterum occidens pater, ſi filiæ pepercerit, homicida eſt 746, 750 modo eam potuerit occidere *ib.* & 751. quid ſi occiderit ex intervallo 746
Adulterum qualem occidere maritus poſſit 318, 745, 752. & quando 752. occidere libere cum uxore quando licuerit ex Novella Majoriani 843
Advocationis ſtruendæ cauſæ pecuniam accipiens, vel paciſcens, ſimiliave patrans quo modo coerceatur 764
Ædificans impenſas repetit 84
Ædificata cedunt ſolo 80, 692
Ædificiorum non refectorum culpa a conductore ſarcitur 299
Ægrotus mente captus teſtamentum facere non poteſt 343
Æramenta 368
Æramentum 365
Ærarium partis fiebat heres 569
Ære æneaque libra 54

Ære libram percutere 54
Æris alieni loco quid deducatur in ratione legis Falcidiæ ponenda 382
Aëris ſervitus 839
Æſtimata res ſi data ſit vendenda, ad quem pertineat ejus interitus 271, 272
Æſtimationem honoris aut muneris pro adminiſtratione in pecunia offerentes non ſunt audiendi 216
Ætati ejus, qui teſtamentum accuſat, ſuccurri ſolet 478
Affectare ad dominam 322. ad tutelam 359. nuptias 302
Affectio propinquitatis impedit profeſſionem veritatis 488
Afuturus reip. cauſa, ſi procuratorem reliquerit, non reſtituitur 249
ad Agendum an quis habeat mandatum, ab initio eſt inquirendum 816
Ager ejus non eſt, cujus pecunia eſt emptus, ſed cujus nomine eſt emptus, & ſi ſit traditus 297
Agere lege, aut legitimo judicio 602, 603
Agnati. *vid. Adgnati.*
Agni ovium appellatione an contineantur 373
Agnita ſigna 401
Agri communis exæquatio nullo tempore inter conſortes deneganda 839
Agri publici in perpetuum locati an facile poſſint revocari 484
Agro legato etiam villa debetur 372
Album curiæ 247
Album delentis pœna 516. radentis, mutantis, corrumpentis, turbantis pœna 247
Aliena qui præſumpſerunt, impenſas recipiunt 84
Alienæ res per fideicommiſſum relinqui poſſunt 586. non ſemper tamen id valet *ib. &* 387
Alienatio ſine mandato domini facta non obſtat domino rem vindicanti 693
Alimenta præſtanda pupillo, creditoribus in poſſeſſione bonorum ejus conſtitutis 453
Alimonia 309. negans necare videtur 315
Allegationem omiſſam minor repetere poteſt 478
Alluvionum acceſſio ad fructuarium fundum non pertinet 360
Altius erigendæ domus jus 76. aut non erigendæ 77
Alvei 364
Amanuenſes ſervi 372
Amatorium poculum. *vid. Abortionis.*
Amici qui appellandi 324
Amita quæ 140, 420. ab inteſtato hæres non eſt 140. uxor duci non poteſt 301. amita magna quæ 420
Amitini qui 420
Ampliare pœnam 248
Ampliſſimus ordo 230, 278, 279, 390
Ancilla facta poſtquam conceperat, ſervum parit 42
Ancilla vel liberta facta ex S. C. Claudiano matri non ſuccedit 418
Ancillæ alienæ corruptor aliam reformare cogendus eſt 244. virginis immaturæ corruptor pœna legis Aquiliæ tenetur 249
Ancillæ debentur quoque ſervis legatis, non contra 372
Ancillæ fructuariæ partus non pertinet ad fructuarium 360
Ancillam meretricem. *vid. Meretricem.*
Ancillarum appellatione quæ contineantur 372
Ancillarum ſtuprum 322
Andoronicus litus 854
Angariarum præſtatio remittitur militi, & liberalium artium profeſſoribus 216
Animæ virilis hoſpitium debet eſſe ſacroſanctum 754
Animadverſorum corpora. *vid. Corpora.*
Animal ſi damnum dederit, quid juris ſit 253, 836. ſcabioſum dimittens quomodo teneatur. *ibid. &* 254
Animo furandi. *vid. Furandi animo.*
Anni a minore quibus modis probandi 848
Anni lege Papia finiti qui 611
Annona popularis 244. temporalis 217
Anſaria ſpecies tributi 710
Anſeres 373
Anteſtatus 57, 58
ab Antiquis ſemel tractata retractare maximi criminis 707. 787
Antiquum jus. *vid. Jus antiquum.*
Antonini (Divi) conſtitutio 30, 590
Antonini & Commodi Impp. oratio 668
Antoninus Imperator 616, 783. Magnus Antoninus 747. idem Imperator noſter 800
Anuli 370
Aperiri teſtamentum quomodo debeat 400, 401
Apes comburens an, & quo modo teneatur 779. revenire ſolent *ibid.*
Apollo Didymæus heres inſtitui potuit 635
Apoſtoli, literæ dimiſſoriæ 533. *vid. Dimiſſoriæ.*
Apparatus conficiendorum medicamentorum 370
Apparitores qui eſſe poſſint: quidque debeant obſervare circa conſortes 844
Apparitoribus a ſuſcepto officio quando tantum liceat diſcedere *ibid.*
Appellans cum convicio in judicem quomodo puniatur 446, 535. unus, & cavens omnibus vincit 532
Appellare judici pro *a judice* 530, 531, 535
Appellari debet intra quinque dies 530, 531. & quomodo 846
Appellari non poteſt a ſententia in contumacem dicta 450
Appellari quando debeat cum poſtulatur jusjurandum 529, 530
Appellatio de multis ſententiis quot cautiones requirat 532
Appellatio heredis pro *inſtitutio* 108
Appellatio officiorum & artium 427
Appellatione injuſta pronunciata, ſumptus quadrupli adverſario reddendi 536
Appellatione interpoſita quid juris de fructibus, penſionibus, mercedibus, vecturis 535. in ea cautio exigitur de pœna 530. qualis 531. an per multos fidejuſſores 532. una pro multis ſufficit *ibid.*
Appellationes moratoriæ, & quæ a confeſſis, vel ab exſecutoribus fiunt, non recipiuntur 534
Appellationis meritum cauſæ capitalis non niſi per noſmet ipſos proſequi poſſumus 534
Appellationum pœnæ 530
Appellatoribus pœna & tempora præſtituta ſunt 530. quæ tempora ad cautionem *ib. &* 531
Apraria retia *vid. Retia.*
Aqua & igni interdictum recipientis pœna 523
Aqua ſi inter vicinos ex communi rivo ducatur, quid curandum ſit 460

Aquæ cura ad ſolicitudinem Præſidis ſpectat 461
Aquæ curſus quo tempore adquiratur, & amittatur 839
Aquæ ducendæ, vel hauriendæ ſervitus biennio omiſſa intercidit, & uſurpata recipitur 256, 257. ex capite & fonte conſtituenda eſt; non tamen hodie 257
Aquæ ductus 79
Aquam alienam uſurpanti nummaria pœna irrogatur 460
Aquarii 369
Aquila ceſſat, cum ſervus non eſt pretio vilior 738
Aquilia lex. *vid. Lex Aquilia.*
Aquiliana ſtipulatio. 687, 825. pacto ſubjici ſolet 219
Aquiminalia 368
Arbiter communi dividundo 257. deputatus *ibid.* dividundæ rei *ibid.*
Arbiter familiæ erciſcundæ plus quam ſemel dari non poteſt *ib.*
Arbiter quam male de re ſemel judicata judicium recipiat 821, 822
Arbitri contra ſententiam qui petit, in eum pœnæ actio ex compromiſſo competit 687, 826
Arbor, quæ in agrum vicini imminet, a quo ſublucari poſſit 462
Arbore navis amiſſa quando ſit locus contributioni 276
Arbores cedunt ſolo 80. quid circa illas incumbat uſufructuario *vid. Uſufructuarius.*
Arbores finales evertentis pœna 503, 504
Arbores fructiferas noctu qui ceciderunt manu facta quo modo puniantur 501, 839, 840
Arbores per furtum cæſæ in duplum reſtituuntur 332
Arboris putator. *vid. Putator.*
Arcarii 373
Archium. In illud rediguntur teſtamenta 401
Areæ uſufructu legato in ea ædificia conſtrui non poſſunt 360
Arena, de amphitheatro 72
Argentaus æs quo modo teneatur 516, 517
Argento legato quæ cedant 376. quæ potorio 378
Argentum depoſitum contrectans quo modo teneatur 280, 281
Argentum non debetur legatis mobilibus 369
Argumentis prius quærendum, quam tormentis 486
Argumentum pro intentione, vel ſcopo 239
Arioli. *vid. Mathematici.*
Arma adverſus Rempul. cujus ope ſunt mota, is quo modo teneatur 525, 526
Armaria 368, 371
Armarium ex alienis tabulis factum cujus ſit 83
Arra 167. ea a venditore ſuſcepta, quid juris ſit 298, 847
Arris acceptis ſi ſponſus ſit refutatus, quid juris 843
Arris datis quid ſi is, qui dederit, nuptias diſtulerit *ib.* vel nolit accipere puellam *ib.* & 844
Arris redditis puella non cogitur ei nubere, qui in provincia officium adminiſtrat 302, 303
Arrogatio. *vid. Adrogatio.*
Ars quo modo immortalis 877
Artem ludicram exercentes jus provocandi non habent 520
Artifices debentur domo cum omni ſuo jure legata 369
Aſini ſub inſtrumento continentur 364, 370
Aſperitas dominorum in ſervos coërcetur 32
Aſſe impleto, ſine parte ſcripti quid habeant 347. quid ſi ex reliqua parte quis tunc vocetur 348
Aſſertor a judice quoque deputatur, & qualis 852, 853. voluntarius *ibid.*
Aſſertor provocans de quo debeat cavere 532. ſi quid fecerit prodendæ libertatis gratia, quo modo in eum vindicetur 432
Atrium Minervæ 754
Auctor, cui qui ſuccedit 716. qui egit, opponitur heredi 223
Auctor negotii pro petitore 846
Auctoramento rogatus ad gladium 746
Auctoratus depugnandi cauſa 766
Auctoritas. *vid. Tutoris auctoritas.* tutoris mulieris. *vid. Mulieris.*
Auctoritas pro denuntiatione 450
Auctoritatem contrahere 471
Auctoritates, ſic dicuntur reſcripta 823
Auctoritatis quo pacto ſit obnoxius venditor rei alienæ 291, 293
Aucupes 373
Aucupii reditus ad fructuarium pertinent 360
Audientia ſecunda, pro judicio appellationis 535
Auditorium majus 249
Augurator, auguria, avium inſpector 784
Auguſti edictum, ne pater filium militem exheredet 349
Auguſtus (Divus) 630
Aviaria 373
Avibus legatis quæ contineantur 373, 374
Avinia 689
Aulus Agerius 741
Auro legato quænam cedant 378
Aurum & argentum an debeantur mobilibus legatis 369
Aurum factum & infectum *ib.*
ex Authentico conveniri quis debet a fiſco, non exemplo, vel indice alicujus ſcripturæ. 480
Avunculus 420. magnus quis *ibid.*

B.

Bætica provincia 773. *bis*
Balnearum fures. *vid. Fures.*
Balneator 370
Balneum, quod publice præbetur, an cedat domui legatæ 368, 369
Barbarica immanitas, de inceſtu 701, 756
Barbarus habitus 345, 346
Baſilica 402
Bellum gerens injuſſu Imperatoris quo modo teneatur 526
Beneficia Principum citra cujuſque injuriam decerni ſolent 715, 820
ex Beneficio ſuo unuſquiſque injuriam pati non debet 461
Beſtiam feram habere ibi, qua vulgo iter fit, prohibitum, & ſub qua pœna 254. irritans, ab eaque læſus de pauperie actionem non habet *ib.*
Beſtiis ſubjici 775, 776. ut cum iis quis pugnaret operam locare 746, 766
Bibliotheca inſtructo fundo continetur 367
Bidentes 964
Blaſphemia 445
Bodonum convulſores quibus pœnis afficiendi 504
Bombycina veſtis 374
Bona, & in bonis tantum opponuntur juri Quiritium: quis ſervus in bonis tantum 567, 568, 637. *vid. & Quiritium jus.*
Bona ejus, qui mortem ſibi conſcivit, quando in fiſcum cogantur 476, 477
Bona fide poſſeſſor quid per eum, quem

quem poſſidet, adquirat 90, 91 *vid. Adquiritur.*
Bona liberti. *vid. Liberti in bonis.*
Bona mortuorum in vinculis vel compedibus heredibus non auferuntur 476
Bona paterna, avitaque 341
Bona populo quando deferantur 673
Bona ſine auctoritate judicati occupantes vel deſcribentes a quo puniantur 479
Bonis omnibus obligatis, quænam excipiantur 464
Bonis venditis, quæ excipiantur 249
Bonorum poſſeſſio aut datur cum re, aut ſine re: & utraque qualis 675. cum re quando, ſi teſtamentum jure civili ſit ruptum, vel irritum 647
Bonorum poſſeſſio contra tabulas, & ſecundum tabulas quibus detur 671. illa emancipatis ita demum datur, ſi caverint, ſe collaturos 470, 672. & quare 799. & quo modo 470
Bonorum poſſeſſio contra tabulas liberti quando habeat locum 676
Bonorum poſſeſſio inteſtati quot gradibus, & quibus perſonis detur 672, 673. quibus literis & cognatis 674. intra quod tempus *ib.* ſi non petatur a quibusdam, vel a nemine, quid juris 673, 674
Bonorum poſſeſſio non facit heredem, ſed ut quis ſit heredis loco, & actionibus ſictitiis ei ſit opus 674
Bonorum poſſeſſio ſecundum tabulas ſcriptis heredibus datur: & quando detur, etiam non obſtante vitio juris civilis 672
Bonorum poſſeſſione ignoranti ab alio petita, & ignorante mortuo, heres ejus ratum habere non poteſt 336. poſtulata vero ab altero ei, qui furere cœpit, rata manet *ibid.*
Boves aratorii 364
Buxides 376
Byſſina 371

C.

Caballo oſſium, ſcandulam, vel pannum rubrum ligantis pœna 844
Cadimus cauſa quatuor modis 2[illegible], 817
Caduca cum ſuo onere fiunt 617
Caduca fiſco vindicantur, ſervato jure antiquo liberis & parentibus 616, 617
Caduca pars fit ex lege Papia Poppæa 653
Caducum quid 615, 616
Caducum vel ereptitium 625
Caducum vindicat qui liberos habet 664
Cæco curator dari non poteſt 425
Cæcus ipſe ſibi procuratorem inſtituere poteſt 425. nuptias contrahere, & dotis nomine obligari poteſt 309. teſtamentum facere poteſt 340. tutelam deponere poteſt cæcus factus 324
Cæde in rixa facta quid juris 507, 732
Cædis mandator. *vid. Mandator.*
Calcis ictu mortis occaſio præbita 706, 733
Calculi ratio ſæpius ſupputari poteſt 452
Calices 377, 378
Calor honeſtiſſimus mariti 751. licitantis 482
Calumnia ejus, qui temere ſtatus controverſiam alteri movit, quo modo puniatur 433
de Calumnia jusjurandum. *vid. Jusjurandum.*
Calumniæ cauſa qui puniantur 231, 232
Calumniæ nomine decimam partem ejus, quod petit actor repromittere debet, & in eam poteſt condemnari 713, 820
Calumniæ pœna 818, 820, 821, 831
Calumniam ſuſtinere pro actionem ſuſtinere 116
Calumniandi facultatem ex Principali majeſtate capi non oportet 479
Calumniator, ſeu calumnioſus quis dicatur 228
Calumniatores quibus modis puniantur 442
Calumnioſa ſcriptura vim juſtæ petitionis in judicio non obtinet 481
Calumnioſi quo modo puniantur 229
Calumnioſus. *vid. Calumniator.*
Cameli res nec mancipi 620
Cancellatæ tabulæ 333
Candelabra 358
Canis diurnis horis ligandus 253, 836. quid ſi aliter damnum dedit 836
Canticum in aliquem facientis pœna 444, 445
in Capita hereditatem dividere 136, 137, 142, 338, 411. ſuccedere 142, 143, 792
Capitis minutio quotuplex 598. quæ maxima, media, minima *ibid.*
Capſæ 371
Capti ab hoſtibus bona venire non poſſunt, donec revertatur 453. teſtamentum. *vid. Teſtamentum.*
in Captivitate mortuo patre, filii a tempore captivitatis ſui juris fuiſſe videntur 49, 50
Captivitatem qui evaſit, jure poſtliminii jura recuperat, etiam in filios 48, 49
Captivitatis tempora non nocent, aliquo reverſo, ſive ſervo, ſive libero 851
Captus ab hoſtibus filios in poteſtate non habet 48. quaſi ſervus, teſtamentum facere non poteſt 342
Captus mente. *vid. Mente captus.*
Captus pater. *vid. Pater captus.*
Captus reverſus jus ſui & legitimi non amittit poſtliminio reverſus 413. & omnia priſtina jura recipit 593
Caput debiti 288
in Caput domini ſervus, patroni libertus, interrogari nequit 244
Caput liberum 595
Caraxatæ tabulæ 333
Carponianum edictum 336
Carcere miles qui erupit dato gladio quo modo puniatur 529
in Carcerem detrudens ſi quid extorſit, id nullius eſt momenti 236
Caricæ 374
Carmen famoſum qui compoſuit, in inſulam deportatur 444. quis dicatur facere *ib.* & 445
Carmina famoſa. *vid Famoſa.*
Carpentarius 829
Carra 839
Carthola 822
Caſſiani 604
Caſſiano motu quidam vaticinatus eſt relegatus 786
Caſtigandi modus etiam in ſervorum caſtigatione ſervandus 508, 742
Caſtigatio immoderata, mortuo vi ægritudinis ſervo, an calumniæ cauſa

cauſa eſſe poſſit domino 705, 744
Caſtrans, aut caſtrari curans hominem capite punitur 509
Caſtrenſe peculium 87. quid ſit 340
Caſu, an conſulto quid admittatur, in majoribus delictis refert 735
Caſu improviſo accidentia fato, non fraudi, imputantur 706, 732
Catenæ, ornamenti ſpecies 376
Cathedræ 368
Cavere apud officium 246. debitum alterius ſe redditurum 159, 160. in quid debeat aſſertor 532
Cauſa cadimus. *v. Cadimus cauſa.*
Cauſa falſa legatum non infirmatur 657. hujus exemplum *ib.*
Cauſa minor majori præjudicium facere non debet 254. & quare 246
Cauſa mortis. *vid. Mortis cauſa.*
Cauſam ſtatus. *v. Status cauſam.*
Cauſas per ſe quiſque dicere debet, aut mandatum rite in perſonam alterius facere 835
Cauteria inter pictoris inſtrumentum 370
Cautio fructuaria. *vid. Uſufructuarius*
Cautio in pœna appellationis 530. quæ tempora ei conſtituta *ib. &* 531. quid in ea expeditiſſimum, ne in captionem verborum quis incidat 531. an multos exigat fidejuſſores 532. una ſufficit pro multis appellantibus *ib.* at ſi a pluribus ſententiis appelletur, ſingulæ cautiones præſtandæ *ib.* modus in ea exprimendus *ib.* & qualis *ib. &* 533
Cautio integra apud creditorem non nocet, ſi ſit exſoluta pecunia 698. ſed eſt inanis: ac peti poteſt, ut reddatur, vel inciſa penes creditorem maneat *ib.*
Cautio in uſufructu rerum, quæ abuſu continentur 659
Cautio occaſione Falcidiæ præſtanda 381
Cautiones an cedant legato omnium, quæ in domo ſunt 369
Cautiones ſurripiens furti actione tenetur in adſcriptam ſummam 333
Cautionibus debitum eſſe ſolutum comprobari poteſt *ib.*
Cautionis periculo quis liberatur, mortuo eo, pro quo caverat 246
Cedere in jure 85
Cedere tutela. *vid. Tutores legitimi.*
Cedi in jure quæ res poſſint 623, 624. qualis hereditas, & quando, & quo effectu 624, 625
Cellarii 373
Cenſu manumiſſio, cenſu manumiſſus. *vid. Manumiſſio, & Manumiſſus.*
Cenſum agrorum ſolvere debent qui poſſeſſionem ſunt ingreſſi: & quid ſi aliud actum ſit 851
Cenſus luſtralis 564. Romæ agi ſolet 808, 809. an omnia in eo accipiant vim ex tempore cenſus, an ex tempore luſtri: eo enim omnia confirmantur *ib.*
Centeſima pro uſuris in genere 287, 288
Centeſima majores. *v. Uſura.*
Centeſimas duas ſtipulari facientis pœna 845
Centumviri de hereditate cognoſcebant 490, 491
Centurio vitem accipit 872
Cernere hereditatem 704. quid ſit 643, 644
Certum quo modo dicendum ſit in actione injuriarum 741. quis cognoſcat, an quid tale ſit *ib.*
Ceſſio in jure quid, apud quos, per quos, & quo modo fiat 84, 85. per quos & ubi fiat 623. legis actio eſt 85, 86
Ceſſionis firmitas quo modo conſiſtat 850. Et quid ſi vis vel metus interveniſſe dicatur *ib.*
Ceſſitia tutela. *vid. Tutela ceſſitia.*
Chaldæi. *vid. Mathematici.*
Chartis cedunt inſcripta 81
Chirographa. *vid. Inſtrumenta.*
Chirographa delentis, mutantis, &c. crimen 516, 517
Chirographarius creditor. *v. Creditor.*
Chriſtianorum ac Judæorum conjunctio quale crimen 840
Cibaria inter inſtrumentum 364
Cincti judices. *vid. Judices.*
Cingit judicariæ poteſtatis auctoritas 823
Circulatores, qui ſerpentes circumferunt, ut puniantur 255
in Circulo ſcripta ſervorum manumiſſio 27
Circumcidi ſe, vel ſervos ſuos ritu Judaico qui patiuntur, quo ſupplicio afficiantur 504. quo Medici id facientes *ib.* quo Judæi, ſi alterius gentis ſervos circumciderint *ib.*
Circumduci acta quando juberi poſſint 248
Circus 72
Cives Romani liberti qui 8, 563, 829. melioris conditionis, quare 18
Civitatibus legari poteſt 659
Clam quis poſſideat 457
Cloacæ jus 76
Coactus manumittens non intelligitur voluiſſe 805, 806
Cochlearia 377
Codex Gregorianus & Hermogenianus eamdem continuerunt conſtitutionem, cum exiguo diſcrimine 757, 758
Codices quoque debentur libris legatis 377
Codicillis heres inſtitui non poteſt 128, 662. ſed quidem in teſtamento inſtitutus rogari, ut hereditatem reſtituat 129, 662. adeoque fideicommiſſum dari poteſt 661
Codicillorum vim non habent litteræ quibus hereditas promittitur 354
Cœlebs adoptare poteſt 590. quatenus heres inſtitui 634
Cœleſtis Salinenſis Carthaginis 636
Cognati qui 410, 799, 834. ab adgnatis quo modo differant. *vid. Adgnati.*
Cognati ad ſucceſſionem & tutelas non vocantur 848. quando ad hereditates vocentur 143. aut ſucceſſionem 412, 834
Cognati proximiores quamdiu lugendi 265
Cognatio adoptiva quatenus impediat nuptias 301
Cognatio legitima quæ 138, 792
Cognatio ſervilis nulla eſt 606
Cognitor in rem ſuam fieri poteſt qui pro omnibus poſtulat 223
Cognitor inſtrumenta litis adverſæ parti prodens quo modo puniatur. 518
Cognitores 469
Cognitores eſſe nequeunt infames, etiam adverſariis volentibus 222
Cognitoriam operam in rem ſuam ſuſcipere non prohibentur feminæ *ib.*
Collactaneus 23
Collatio intributionis 276
Collegiatus 849
Collyria 370
Coloniæ 402

Colonis in contractibus nihil jure permiſſum eſt 837
Colonis ſe jungentes diſcedere non poſſunt 849
Colonus peculium domini alienare non poteſt, nec litem ei ferre civilem 704, 718, 837. & quæ emptoris pœna 837
Colores 370
Colorum temperandorum vaſa *ibid.*
Columbæ, ſi manu refugiunt, domum tamen fugiunt 779
Comites abducti, vel corrupti ſi ſint, corrumpens,& ipſi comites quomodo puniantur 444
Comites Præſidum, Proconſulum, &c. a muneribus, honoribus & tutelis vacant 217
Comitis abductio eſt injuria 739
Commeatus liber Senatorum quid ſit 215
Commendare 331
Commendatæ res 281
Commendatam rem a ſe ſurripiens furti non tenetur 332
Commendatam rem apud ſe habere 185
Commendatum 241
Commendatum qui ſuſcepit quatenus teneatur re ſurrepta 768
Commendo non eſt verbum fideicommiſſi 386
Commentarienſis 482
Commentarius pro *liber.* 69, 143
Commercio interdicere 342
Commercium quid 821
Commiſſo vindicatam rem emere poteſt dominus 484
Commiſſoria lex. *vid. Lex commiſſoria.*
Commoda ſentimus, ſicut incommoda ex actu inſtitoris 276
Commodare pecuniam 278
Commodatæ rei cuſtodia, & diligentia præſtanda eſt 271
Commodatarius de quibus impenſis agere poſſit, vel non 769
Commodatarius quando furti poſſit agere *ib.* quibus in caſibus fatalia damna præſtet, vel non 271, 835
Commodati actio ſemper eſt in ſimplum 769
Commodati judicio conventus etiam culpam præſtare cogitur: adeoque a depoſito differt 768. damnatus non eſt infamis 769
Commodatum 271
in Commodatum impenſæ. *vid. Impenſa.*
Commune negotium præſentes agere poſſunt, aliis abſentibus; modo caveant de rato, vel judicatum ſolvi 816
ex Communi accepta repræſentanda quo modo, & quare 258
Communi dividundo formula 625
Communi dividundo judicio res ſociorum ſeparantur 258
Commutatio vicem emptionis obtinet 847
Compendio litium proviſum delatione jurisjurandi 267
Compendium dupli 437
Compenſare rem in pretio 117
Compenſatio crediti & debiti ex pari ſpecie, & cauſa diſpari admittitur 273, 274. quo effectu 274. depoſiti actioni objici non poteſt 282
Compenſatio in crimine adulterii improbatur 705
Compenſationi locus non eſt in cauſa depoſiti 282
Compeſcitur luxuries ramorum 462
Componere cum raptore 832
Compoſitio criminis 231
Comprehendi in fundo 367
Compromiſſum. *vid. Judex ex compromiſſo.*
Compromittere in judicem 238
Concepti furti actione quis agere poſſit, & teneatur 327, 761
Concepti illegitime ſtatum ſumunt ex tempore, quo naſcuntur 42 & quid ſi matri ſtatus mutatio obvenerit *ib.*
Concepti legitime pro natis habentur 101. ex tempore conceptionis ſtatum ſumunt 41, 42. nec nocet juris mutatio matri ante partum eveniens 42
Conceptionis tempus ſpectatur in natis ex matrimonio juſto 580
Conchæ 368, 376, 378
Conciliatrix 841
Conclave effringens furandi animo. *vid. Furandi animo &c.*
Concubina ab uxore ſolo dilectu ſeparatur 304. excipitur bonis venditis 249
Concubinam habere non poteſt is, qui uxorem habet 304. habere quis poteſt in provincia, in qua aliquid adminiſtrat 305
Concumbere cum quibus non liceat 755
Concutientis pœna 519
Condictio, actio in perſonam 679
Conditio pro exceptione 227. pro modo 152, 273
Conditio impoſſibilis promiſſionem facit inutilem 157
Conditio poſſibilis & impoſſibilis, & qualis utraque, & quem producant effectum 345
Conditione ſe jungere 833
Conditiones contra leges, decreta Principum, vel bonos mores nullius ſunt momenti 345, 817. & quæ tales 345, 346
Conditionum duo ſunt genera 345
Conductio. *vid. Locatio conductio.*
Conductor de impenſis neceſſariis & utilibus ex conducto experiri poteſt cum domino 299
Conductor ex fundo fiſcali nihil transferre poteſt: & quid circa arbores debeat ſervare 482
Conductor fundum ante tempus ſine juſta & probabili cauſa deſerens totius temporis penſionem debet 299
Conferre ſuis emancipati debent. *vid. Emancipati.*
Confeſſi bona pignori capi, & diſtrahi poſſunt 449
Confeſſi debitores pro judicatis habentur 448
Confeſſi non gaudent auxilio legis Juliæ de vi publica 521
Confeſſionem ſuam reus in dubium revocare non poteſt 449 nec ab ea recedere 704
Confeſſis tempora ſolutionis ex quo computentur 448
Confeſſus debitum ad ſolutionem compellitur 268, 269
Confeſſus de ſe in alios non poteſt torqueri: & quare 245
Confiſcatus homo 867
Confiteri quis in judicio poteſt quocumque modo 448, 449
Confuſe manumiſſio non fit recte in teſtamento 26
Confuſio bonorum 470
Congiarium 863, 870, 873
Conjugia inter adoptivos fratres illicita, & quamdiu 36. *vid. & Nuptiæ.*
Conjunctim dimiſſa res pluribus 115, 121
Conjunctim duobus legatus uſusfructus 361
Conjunctim re per damnationem legata quid juris 653, 654, 655. per vindicationem quid 563
Connubium. *vid. Ducere, Matrimonium, Uxores.*

Connubium non eſt cum ſervis 578
Connubium qui habeant 577. quos inter non fit 578, 579, 755
Connubium quid 577. ſine connubio matrimonium 748
Conſanguinea ſoror ſola inter feminas adgnata 140. *vid. & Femina inter.*
Conſanguinei fratres qui 137, 138, 792
Conſanguinei primi inter adgnatos 410, 795, 797
Conſanguinei qui ſint 664, 797, 798
Conſanguineos & adoptio facit, & adrogatio, cauſæ probatio, in manu conventio 798
Conſenſu initi contractus ad quid partes obligent 165
Conſenſu obligatio etiam inter abſentes contrahi poteſt *ib.*
Conſenſu quibus modis fiant obligationes 164. & quare *ib. &* 165. *& ſeqq.*
Conſentanei pro ſectatoribus 708, 768
Conſiliarii dum adſident in quæ auditoria negotia tractare poſſint 217
Conſilium Romæ, & in provincia: quique in eo adhibeantur 566, 567
Conſilium uniuscujusque, non factum puniendum eſt 506, 507, 731, 732
Conſobrini in matrimonium jungi non poſſunt 38, 39
Conſobrini qui dicantur 420, 421 ſic quoque dicuntur fratrum filii. 138, 792, 793
inter Conſortes agri nullo tempore deneganda eſt exæquatio 839
Conſortes ægrorum quid habeant diviſis portionibus 844
Conſortes qui habet, conventus, in principio litis quid facere debeat *ib.*
ex Conſortibus petitor quem vult pulſat, & præterit, ſine aliorum præjudicio 854
Conſtituens pecuniam duobus, & uni ſolvens per exceptionem adjuvatur 269, 270
Conſtitutæ pecuniæ actio. *vid. Pecunia conſtituta.*
Conſtitutiones Imperatoris 803
Conſul. Ante Conſulem manumiſſi 9, 20, 25
Conſulentes de ſalute Principis, aut ſumma Reip. Mathematicos aut hariolos quo modo puniantur. 502, 503, 786
Conſulentes ſervi de dominorum ſalute quo ſupplicio afficiantur 503
Conſulto conſilio 239
Conteſtari voluntatem contrariam 215
Conteſtatio apud Præſidem deponenda 289
ex Contractu natæ obligationes quo modo diſtinguantur 145
Contra vindicare 85
Contributio jactus cauſa 275, 276
Controverſia impuberi mota, cauſa pro parte puberis non differtur 336, 337
Contuberniis ſervilibus ſe ſubdens. *v. Mulier.*
Contubernium alieni ſervi 604
Contubernium, de conjunctione puellæ Deo devotæ 833
Contubernium inter colligatum & ingenuam 849
Contubernium inter ſervos, matrimonium inter liberos contrahitur 301
per Contumaciam qui abſens condemnatur non poteſt appellare 703
Contumax non eſt qui ad majus auditorium vocatus litem inchoatam deſeruit 249
Contumax non poteſt appellare 450, 451. quis dicatur 450
Convenire in manum 591, 745, 749
Convenire poſſumus de rebus litigioſis 220
Conventio de admittendo crimine eo quod honeſtas prohibet, vel de rebus alienis, vel bonis viventis non valet 219, 220.
Conventio in manum 141, 668. farre quo modo facta 591
Conventio privata nihil derogat juri publico 220, 221, 816
Converſatio domus 368. urbana 372
Convicia atrocia quo modo puniantur 830
cum Convicio judicis appellans. *vid. Appellans.*
Convicium contra bonos mores quo modo fiat 446
Convicium ingerens ad quid teneatur *ib.*
Convicium publicum factum: & ejus pœna. *ib.*
Convinci quibus modis quis poſſit 449
Convivii adhibitione manumiſſi 14. modus hujus rei peragendæ 853
Coqui 373
Corbes 364
Cornelia lex. *vid Lex Cornelia.*
Corpora animadverſorum ad ſepulturam petentibus danda 266
Corporales res 73, 74
Corporati 854
Corporis publici ex homine, & colono ſimilibusve nati cui adquirantur 854. & an poſſit illorum genus poſtea a corpore eorum fiſcove requiri *ib.*
Corpus in civitatem inferre non licet; quare, & ſub qua pœna 261, 262
Corpus menſurarum frumenti juxta annonam Urbis habet vacationem, non in provinciis. 216
Corpus perpetuæ ſepulturæ traditum nudatum Solis radiis oſtendere non licet 262. ob quas cauſas, & qua ratione in alium locum transferri poſſit 261
Corpus ſepulturæ tradi non poteſt inter muros civitatis 262
Corrumpere virginem immaturam 249
Creditor chirographarius ſi pignora debitoris ſui ſine juſſu Præſidis acceperit, in legem Juliam de vi privata committit 523 quid circa fiduciam, & pignora apud ſe depoſita *ib. &* 524
Creditor denuntiare ter debet ſuo debitori, ut pignus luat, ne a ſe diſtrahatur 272, 273
Creditor non poteſt pignoris cauſam facere pejorem 424
Creditor noviſſimus priorem dimittere poteſt, oblata pecunia, & prior poſteriorem 286, 287
Creditor quem vult poſt tenere, debitorem, vel fidejuſſorem 152 & quid ſi alterutrum elegerit *ib. &* 153
Cretio imperfecta quæ 645. & quis ejus effectus, ſi heres non creverit *ib.*
Cretio quid ſit, & qua formula detur 642, 643. heres cum cretione, vel ſine ea 642. uterque quo modo hereditate excludatur 644
Cretio vulgaris, aut continua: & qualis utraque quidque juris habeat 644, 645
Cribra 370

Crimen alios non implicat non conſcios 843
Crimen, a quo alius victus diſceſſit, alius objicere poteſt 232
Crimen, quod vindictæ aut calumniæ judicium exſpectat, per alios intendi non poteſt 443
Crimina reis edenda ab accuſatoribus 495
Criminalis quæſtio intra quantum tempus proponenda & finienda 845
Criminibus abſolutus ab eodem iterum accuſari non poteſt 232
de Criminibus cogniturus Præſes ante diem palam facere debet 495
de Criminibus propter infamiam nemo cum adverſario paciſci poteſt 221
in Criminibus refert, conſulto quid admittatur, an caſu: & inde de pœna ſtatuendum eſt 735
Criminoſi convicti puniendi 843
Crucis pœna 496, 503, *bis* 506, 515, 728, 762
Cryſtallina vaſa 372
Cubicularii 373
Cucuma 730
Culcitæ 368
Culpa lata quæ ſit 272
Cupæ 364
Curam ſuſcipere quis non cogitur ejus, cujus tutelam adminiſtravit 323
Curatio 605. in ea quinam ſint ex lege XII. tabb. *ib.*
Curationes 66
Curator cæco dari non poteſt 425
Curator minorem defraudans in duplum convenitur 325
Curator minorem ducere non poteſt, & quamdiu 303, 304
Curator minori non præſtans alimenta, prætextu curatoris alterius abſentis 870, 871
Curator quibus prodigis a Prætore conſtituatur 606. quibusque ex lege non potuerit dari *ibid.*
Curator qui cum non eſſet, ut talis geſſit, pro curatore tenetur 827
ſub Curatore quinam ſint 66, 67. & quamdiu 67, 68
Curatorem dat prætor nuper puberi facto 606
Curatores quinam debeant petere 848
Curatores viarum. *vid. Viarum curatores.*
Curatoris libertum pupillam, cujus res patronus adminiſtrat, ducere incivile eſt 304
Curatoris reip. officium circa domos dirutas 217
Curia 57
Cuſtodia & diligentia rei commodatæ præſtanda 271
Cuſtodiæ cauſa delata inſtrumenti nomine non continentur 366
Cuſtodiæ quo modo audiendæ 495
Cuſtodiam dimittens miles accepta pecunia, capite punitur 528
Cuſtodiam militi magna manu excutiens capite punitur *ib.*
Cuſtodiam recipere 829

D.

Damnari heres ad faciendum quo modo poſſit 357
Damnationis legatum. *vid. Legatum damnationis.*
Damnatus ad tempus in opus publicum teſtamentum facere poteſt 342, 343
Damnatus repetundarum. *vid. Repetundarum damnatus.*
Damni infecti vicinus vicino cavere debet 471, 472
Damni injuriæ actio ex lege Aquilia inficiatione duplicatur 259
Damnum ab animali datum quo modo luendum 836
Damnum dans in ſeditione quo modo puniatur 435
Damnum & lucrum inter ſocios communicatur 290
Damnum inferre 253
Dardanarii falſo menſurarum modo utentis pœna 249
Debita pro aliena poſſeſſione ſolvens poteſt petere, illam in ſe transferri 710, 711
Debitor de furto rei pigneratæ tenetur: & ob furtum ipſi factum agere poteſt 351
Debitor diſtractis a creditore fiduciis de ſuperfluo adverſus eum habet actionem 283
Debitor pignoris cauſam non poteſt facere pejorem 424
Debitoribus fiſcalibus qualis dilatio dari poſſit 482
Debitoris heredibus. *vid. Heredibus debitoris.*
Decem perſonæ, quæ manumiſſori a Prætore præferuntur 800
Decimæ immunitas *ib.*
Decimam vir & uxor inter ſe capiunt 609. & interdum plures decimas *ib.* & 610
Deciſio litis 686
Decoreæ 850
Decretum Ampliſſimi Ordinis 230 426
Decuria filio ob confiſcationem patris ablata 867
qui Decurio non eſt, honoribus fungi non poteſt 215
ad Decurionatum filii quando pater non conſentiat *ib.*
Decuriones frumentum patriæ viliore pretio præſtare non coguntur 217
Decurionum honoribus plebeji non funguntur 215
Decurſo jure ſolenni 307
Dedititii qui 15. & *ſeqq.* civium Romanorum libertorum beneficium non poſſunt conſequi 20. nec teſtamentum condere, vel ex teſtamentis adquirere 18, 19
Dedititiorum numero qui ſint. 565. non poſſunt facere teſtamentum, & quare 630, 631. nec cum iis eſt teſtamenti factio 633
Dedititium facere ſervum pigneratum nec creditor poteſt, nec debitor 424
Defendere pro *vindicare* 445, 478, negotia, pro *perſequi.* 434
Defenſio ejusdem rei iterum legato injungi non poteſt intra tempora vacationis 216
Defenſio nunquam neganda 495
Defenſionem reip. ſemel tantum quis ſuſcipere cogitur 216
Defenſores reip. eo tempore ab honoribus & muneribus vacant *ib.*
Deferre omnes prohibentur 485 an videantur id facere ſervi fiſcales *ib.*
Defigere verbum magicum 510
Deformare pro *deſignare* 445
Defrutum, 374
Defundere vinum 369
in Dei nomine 816, 817
Dejectus de nave, carruca, equo, quo modo agat 457
Dejici quis poſſit impune *ib.*
Dejici vi. *vid. Vi dejici.*
Dejiciens poſſeſſorem qua pœna coërceatur, per diſtinctionem 832

Delator non eſt, qui protegendæ ſuæ cauſæ gratia aliquid fiſco nuntiat 232
Delatores omnino prohibentur 485. iiſque pares ſubornatores *ib. vid. & Deferre.*
Delegare tutores 64
Delegatio deſcribitur 159, 160
Delegatus, ut debeat dare fideicommiſſi nomine 385
Delens rationes, acta, aliaque quo modo teneatur 516
Delficæ. 368
ex Delicto obligationes 177. & *ſeqq.*
Delinquentibus per errorem facti venia datur, non delinquentibus conſilio 735
Demonſtratio falſa qualis 757. legatum non infirmat *ib.*
Denuntiatione tutoris mulieri facta ex S.C. Claudiano mulier efficitur ancilla 306
Deo devotæ puellæ. *vid. Puella.*
Deo juvante. 818
Deorum quaſi inſtinctu & monitu quædam renuntiantes quo pacto puniendi 786, 787
Deos heredes inſtituere quos liceat 635, 636
Depactus poſt ſententiam 823, 824
Depaſta quadrupes ſi qui ſit, quid juris 252, 253
Depecti pro *pacti* 388
Deponere quis videatur 280, 770
Deponi pro *fœnori dari.* 288
Deponi poteſt etiam res alieni juris 280, 770
Deportati in inſulam reſtituti per omnia, jura ſui & legitimi heredis retinent ſalva 413
Depoſita pecunia permiſſu deponentis utens in uſuras quatenus teneatur. 282
Depoſita re ſurrepta, quis furti habeat actionem 769. & quid ſi interſit depoſitarii rem retinere *ibid.*
Depoſitæ pecuniæ uſu conceſſo, mutuum magis, quam depoſitum videtur 281, 770
Depoſitæ rei contrectatio, eo invito, qui depoſuit, facit, ut depoſitarius furti & depoſiti teneatur 280, 281, 770
Depoſitæ rei fructus & uſuræ ex mora debentur 281. 770
Depoſitarius rem depoſitam penes ſe ſi apud alium depoſuerit, directam ipſe, & deponens primus utilem actionem habet 281, 770. rem non reſtituens prætextu latrocinii quo modo teneatur 699, 771. rem vendens, & redimens, poſteaque perdens, ſemel admiſſo dolo ſemper tenetur 281, 770, 771
Depoſiti actio ex lege XII. tabb. eſt in duplum 281, 282, 771. ex edicto Prætoris in ſimplum *ib.* quando competat in duplum 769 cum actione furti concurrit 281
Depoſiti actione conventus etiam cibariorum nomine experiri poteſt 769
Depoſiti damnatus eſt infamis *ib.*
in Depoſiti judicio dolus tantum præſtatur 281, 768, 769. ſecus ac in commodato 768
Depoſitum pignus 272. quo modo a creditore diſtrahatur *ibid.* & 273
Depoſitum quaſi diu poſitum 280, 770
Depoſitum qui dolo malo non reſtituit, ad reſtitutionem ejus cum infamiæ periculo urguetur 717, 770
Depoſitum qui ſuſcepit, dolum tantum præſtat 699. nihil ultra, nec adeo caſum *ib.* & 716, 717, 769. niſi aliud ſpecialiter convenit 717, 770
Depoſitum ſecundum bonam fidem reſtituendum 717, 770
Deputari pro *relinqui* 398
Deputari in exſilium 105, 832, 833. in metallum 302. metallis 832, 840
Derectarii qui, & eorum pœna 441
pro Derelicto jacentem rem occupans furtum non committit 332
Derogari legi quid 563
Deſcriptio ingenuorum ex officio fiſci inter fiſcalem familiam non præjudicat ingenuitati 432
Deferentis cum eo, quem cuſtodiit, pœna 529
Deſtinata uxor 304
Deſtitiſſe ab accuſatione quis videatur 231
Diacones 829
Dicere dotem, & ſimilia. *vid. Dos.*
Dies nonus. Liberi poſt diem nonum amiſſi 610
Dii immortales ordinant & diſponunt quæ recta ſunt 707, 787. qua ratione fore credantur faventes Imperio Romano 700, 756
Dii quo modo colendi 877
Diis nec obviam ire, nec reſiſtere fas eſt 707, 787
Dilatio debitoribus fiſci quando dari poſſit 482. in cauſa adulterii non danda 246, 323. exceptio tamen eſt 246
Dilationes quot in cauſis civilibus aut capitalibus dandæ 495
Dilectu concubina ab uxore ſeparatur 304
Dilectum habens ſine juſſu Imperatoris qua lege teneatur 526
Diligentius conſtitutum 659
Dimiſſa res pro *relicta.* 118
Dimiſſoriæ litteræ, ſive apoſtoli 533. quando poſtulandæ, & impetrandæ, & ſub qua pœna *ib.*
Dimiſſum pro *relictum* 19, 389
Dimittere pro *relinquere* 116, 117, 118, 125, 126, 142, 386, 387, 691, 694, 819, 838, 854
Dimitto non eſt verbum fideicommiſſi 386
Directa actio. *vid. Actio.*
Directa libertas. *vid. Libertas directa.*
Directarii. *vid. Derectarii.*
Directo jure heredem inſtituere 124
Diſcingere pro *infringere* 821
Diſcingere cuncta moderata ſententia *ib.*
Diſcipuli inſtitorum vel magiſtrorum tabernæ 277
Disjunctim legata res 652, 653, 655. relicta res 119, 121
Diſputari pro *diſtingui* 138
Diſputatio pro *exceptio* 160
Diſſimulare pro *detrectare* 394, 830
Diſtantiæ inter fideicommiſſa & legata 128
Diſtringere 29
Divinatione & ſcientia ejus, & libris abſtinere melius eſt 503
Divinatores, quique eos conſulunt quo modo puniendi *ib.*
Divini juris quæ ſint 70, 71
Divinitatis auxilio 818
Divinus pro vate 784
Diviſio etiam inter majores perſonas & legales facta, ſi fraudulenta probetur, reſcinditur 814, 815. fraudulenter, vel non bona fide facta reſcinditur legibus 814 etiam citra Principalis reſtitutionis auxilium 696, 815
Diviſione celebrata judex de omnibus

mnibus rebus hereditariis cognoſcere debet, & quare 258

in Diviſionibus perperam factis ſubveniri ſolet etiam majoribus 695, 815

Divortio facto gravidam ſe ſentiens mulier quando, & cui, & quem in finem debeat denuntiare 314

Divortio facto quando dos tota repetatur, vel non. *vid. Dos.*

Divortium matrimonii 536

Divus Pius. *vid. Pius.*

Doli actione quis tenetur ob dolum & metum illatum 236

Doloris juſti impatientia occidens lenius punitur 318, 319, 752

Dolus malus quid ſit 236

Dolus tutoris vel curatoris quo modo puniatur 325

Domicilium in loco ferre 214

Domicilium mariti quamdiu vidua retineat *ib.* neceſſarium relegati habent *ib.* quodnam ſequantur libertorum & libertarum filii *ib.*

Dominia ſingularum rerum quibus modis adquirantur 620

Dominium poſſeſſionis 693

Domino occiſo. *vid. Occiſo.*

Dominorum intereſt, ſervis auxilium contra ipſorum ſævitiam non denegari 743

Dominorum poteſtas in ſervos illibata ſit 742

Dominorum ſævitia quo modo coerceatur *ib.*

Dominorum ſalus in rebus dubiis ſervorum arbitrio non permittenda 492

Dominus pro *poſſeſſor* 435. pro *Princeps.* 828

Dominus ex contractu ſervi quatenus, & quibus actionibus conveniri poſſit 696. ſi plagis defecerit ſervus, an, & quo modo teneatur 742

Dominus horreorum. *vid Horreorum dominus.*

Domo cum omni ſuo jure legata, ſicut inſtructa eſt, quæ debeantur 369

Domo inſtructa. *vid. Inſtructa domo.*

Domo legata, an balneum, quod publice præbetur, legatio cedat 368, 369

in Domo quæ ſunt omnibus legatis, quid juris circa cautiones debitorum ac ſimilia 369

Domos expugnantium, effringentium, expoliantium pœna 839

Domus ſumptu publico exſtructa a rep. vendi poteſt, ſi dominus pecuniam cum uſuris non reddat 217

Donare in infinitum licet ei, qui donatorem a latronibus vel hoſtibus eripuit 475

Donare per legitimam ſcripturam 382

Donari ultra certum modum lex Cincia prohibet, exceptis quibusdam cognatis 561

Donatio a matre facta quo modo, & quo uſque valeat 828. revocari nequit, ſi mater ad ſecundas nuptias tranſierit *ib.*

Donatio a matre & adſcendentibus per matrem facta patri non adquiritur 841

Donatio a paternis adſcendentibus obveniens patri adquiritur *ib.*

Donatio a patre facta debet geſtis eſſe intimata, ob læſionem non revocata, nec ultra dodrantem 827, 828. alioquin ſi reliquis liberis quarta non ſuperſit, illa imminuitur 695. quando poſt mortem donatoris. ſit firma 818

Donatio Dominorum quam valida 828

Donatio in filiumfamilias a patre collata non eſt perpetua 713. morte patris convaleſcit, ſi in ea voluntate perſeveraverit 473, 695

Donatio inter virum & uxorem manumiſſionis gratia fieri poteſt 311. & ob honorem lati clavi, equi publici, aliumve 588. per interpoſitam perſonam fieri non poteſt 311

Donatio inter virum & uxorem morte ſecuta convaleſcit *ib.*

Donatio inter virum & uxorem non valet, niſi mortis cauſa, divortii cauſa, ſervi manumittendi gratia 587. quocunque tempore contemplatione mortis facta morte ſecuta convaleſcit 312

Donatio mortis cauſa a quo, & quo modo fiat 380. qua verborum ſolennitate 312, 313. morte tantummodo convaleſcit 380. quænam ſit 311. quibus modis revocetur 380

Donatio non eſt, ſed merces eximii laboris, quod datur ei, qui aliquem a latrunculis vel hoſtibus eripuit 475

Donatio partis bonorum non valet, ſed rerum ſingularum: & nominari debent res, quæ donatione, emancipatione, ceſſione in jure transferuntur 713, 714, 819

Donatio perfecta eſt, ſi pater filii emancipati nomine donationis animo pecuniam fœneret, eamque filius ſtipuletur. 474

Donatio quarum rerum ſola traditione conſtet 842

Donatio ſponſæ affinitatis contrahendæ cauſa facta non revocatur 688, 689. nec contra illam minor reſtituitur 689

Donatio traditionem requirit 842

Donatione ejusdem rei in duos collata, potior eſt ille, cui res tradita eſt 473, 474

in Donatione inter conjunctas perſonas ſufficit voluntas quibuscunque verbis expreſſa 387, 388

Donatione inter virum & uxorem facta, priore defuncto cui donatum eſt, res ad eum redit, qui donaverat 312. quid juris utroque ſimul mortuo *ib.*

Donationem perficiunt ſpecies extra dotem in honorem nuptiarum genero traditæ 472

Donationes ex matrimoniis liberi in familia ſibi adquirunt 841

Donationes tam aviaticæ, quam nuptiales, ultra ducentos ſolidos geſtorum ſolenni allegatione ſunt firmandæ *ib.* niſi ſint minores XXV. annis qui eas accipiunt 842

Donationes uſufructuariæ etiam ſine traditione conſtant, & quare *ib.*

in Donationibus nuptialibus avorum quo modo nepotes nepteſque ſuccedant *ib.*

Donationis cauſa venditio omnium bonorum non valet 714, 819

Donationis contemplatione facta imaginaria venditio. *vid. Venditio imaginaria.*

Donator de evictione non tenetur, niſi eam ſtipulanti ultro promiſerit 474

Donatori damnum pro ſuo munere inferre non poterit res, quæ lucrum alteri facit *ib.*

cui Donatum eſt matrimonii tempore ſi ante decedat, res penes donatorem remanet 312

Donatum uxori a viro ſi ſit, ut in dotem

dotem accipiat, viro defunćto donatio convaleſcit 313
Donum 156
Dos adventitia quæ 581. quo modo penes virum maneat ſemper, niſi is, qui dedit, illam reddi ſtipulatus ſit 582
Dos adventitia & profećtitia ad quem pertineat, mortua muliere in matrimonio ib.
Dos ante vel poſt nuptias dari poteſt 309. ante nuptias data earum exſpećtat eventum ib.
Dos aut datur, aut dicitur, aut promittitur 581
Dos caduca fit ob matrimonium impar 615. & nuptiis contra mandata contraćtis 699, 700. nec matrimonium poſtea ſubſequens huic vitio medetur 700
Dos conſtante matrimonio ob quas cauſas reddi poſſit uxori 509
Dos in legitimam non imputatur: ſed vivo parente a bonis ejus eſt ſeparata 690, 691
Dos integra repetitur, ſi divortium ſine mulieris culpa factum eſt: aliter ſextarum retentioni locus eſt 536
Dos prælegata non poteſt fideicommiſſo onerari 384
Dos profećtitia quæ 582
Dos, quæ pondere, numero, menſura continetur, annua, bima, trima die redditur, ceteræ ſtatim 583
Dos receptitia quæ 582
Dos ſemel fun&ta amplius fungi non poteſt 585
Dotale prædium maritus uxore invita alienare non poteſt 309
Dotalis fundi fructus matrimonio conſtante percepti lucro mariti cedunt 310
ex Dote maritus retinet quod in funus impendit 264
ex Dote retentiones. *vid. Retentiones.*
Dotem dare qui poſſint 581
Dotem dicere 153, 154, 581. qui poſſint, & quibus de rebus *ibid.*
Dotem promittere omnes poſſunt 154, 581
Dotem quando repetat mulier, quæ marito repudium dedit 841
Dotem quando repetat heres mulieris 583
Dotem repetit mulier ſui juris, divortio facto: at ſi in poteſtate patris ſit, pater adjunćta filiæ perſona 582
Dotes ſibi conſequuntur qui ſunt in familia parentis 841
Dotis dićtione obligantur tres perſonæ, nulla interrogatione præcedente 154, 581
Dotis funćtio pacto mutari non poteſt 220
Dotis repetitio datur patri, filia in matrimonio mortua 278
Ducere quas non liceat 755
Dulcium nomine quæ contineantur. 374
Duplæ pecuniæ redhibitio 291
Duplotenus obligatur venditor, re evićta 291, 293
Duplum pretium 291
Duumviratu fungi nequit qui non eſt decurio 215

E.

ab Eccleſia nemo inermis abducendus: ſed quidem armatus, cum conſcientia Epiſcopi 28
in Eccleſia manumiſſi 9, 20, 25
Eccleſiæ, id eſt, templa Dei 71
Eccleſiaſtica jura ib.
Eccleſiis relićta, id eſt, in honorem Dei, ſeparantur in lege Falcidia, & S. C. Trebelliano 392
Edere crimina reis accuſatores cogendi ſunt 495
Edere genus litis petitor cogitur, & quare 712, 818. intra triduum 835
Edere quid ſit. 818
Edicendi cauſa propoſita qui turbat qua pœna teneatur 247
Edićtis tribus, vel uno pro tribus citatus, & non veniens contumax 450
Edićtum Carbonianum 336. Divi Auguſti 349. Divi Claudii 576. peremptorium 450. perpetuum 405. Prætoris 250. Prætoris vel proconſulis 803. ſucceſſorium 674
Editionis tempus ſpećtatur in illis, qui non legitime concipiuntur 580
Effećtus ſententiarum 447
Effractores 822
Elećtionis legatum transmitti poteſt ad heredem 357
Elephanti & cameli res nec mancipi 610
Emancipare quis poteſt filium, retento in poteſtate nepote, vel contra, vel omnes 60
Emancipari invitus non cogitur 317
Emancipati. *vid. Bonorum poſſeſſio contra tabulas.*
Emancipatio 50. quid ſit 591. ante Præſidem olim, poſtea apud curiam eſt facta 57. coram quinque teſtibus & duobus aliis *ib.* & 58. apud magiſtratus quoque municipales, & quales 317. etiam feriato die fieri poteſt 317
Emancipatio pro *mancipatio* 50, 135
Emancipationis conditio quid efficiat 425, 426
Emancipationis peragendæ modus 57. *& ſeqq.* 591, 592
in Emancipationis tempus relićtum fideicommiſſum quando debeatur 388
Emancipatos ſuis Prætor jungit 798
Emblemata ex auro infixa 378
Emplaſtra in inſtrumento Medici 370
Emptio, adquiſitio univerſalis 92
Emptio & venditio quando contrahatur 166, 167
Emptione perfećta fructus rei venditæ ad emptorem pertinent, ſi pretium numeratum ſit 294
Emptor non habet jus inferendi in loca religioſa in fundo empto 263. non ſolvens pretium in uſuras obligatur 295. re vendita ante traditionem ſurrepta habet furti ačtionem 330
Emptores familiæ qui eſſe nequeant 627, 628
Emptum ſi non tradatur, aut mancipetur, venditor cogi poteſt, ut tradat, aut mancipet 247, 248
Epiphaniæ dies 835
Epiſtola, qua libertas datur 807
per Epiſtolam manumiſſi 13, 25
Epiſtolis conferre libertatem 28
Epiſtomia 370
Equeſtris dignitatis facultas 865
Equis legatis & equæ continentur 373
Equo publico ab Imperatore honorari 588
Equum publicum petens vitæ emendatæ eſſe debet 865
Ereptitium 615
Error juris mulieri remittitur 301. *vid. & Mulieribus.*
Eſcaria. *vid. Vaſa.*
Everſores ſub curatoribus ſunt 67 & quamdiu 68
Everſum dolo aut culpa 290
Evićta re ſimpliciter tradita in quantum teneatur venditor 291
tradita

tradita vel mancipata in duplum tenetur *ib.* & 293
Evictionem an præſtet donator. *vid. Donator.*
Exæquatio pro *diviſio* 839
Exarare viam 252, 838
Exceptio pro *limitatio.* 227
Exceptio non numeratæ pecuniæ ad quinquennium data 709
Excuſatio a cura ob tutelam geſtam 523
Excuſatio a tutela ob inimicitias capitales *ib.*
Excuſatio quibus tutoribus, & ob quas cauſas detur 848
Excuſationi conteſtandæ dantur dies quinquaginta, peragendæ quatuor menſes ex die nominationis 323, 324
Executores quid in ſportulas poſſint requirere 844
Exemplum deſcribere 401
Exequi præceptiones quis poſſit 844
Exercens navem filiusfamilias voluntate patris quatenus eum obliget. 275
Exercere merces 276. negotium 277
in Exercitores actio furti datur de his, quæ in caupona, ſtabulo, vel diverſorio pereunt 330. item quæ in nave rateve 331
Exhibere quis cogitur eum, pro quo cavit apud officium, vel apud acta 246
Exhibiturum ſe aliquem in judicio qui cavit, eo mortuo liberatur *ib.*
Exiliari pro *exulare* vel *deportari* 445
Exiliatus 866
Exiſtimatio. *vid. Infamia.*
Exiſtimationis infamia 684
Expilatores, effractores, & expugnatores ædium & villarum quo modo puniendi 436
Explicare pro *implere* 824
Exponens partum necare videtur 315
ab Exſilio revocatio petitur a Principe 866
in Exſilium miſſus poteſtatem patriam amittit 47, 48. & in ea eſſe deſinit 48
Extranei heredes. *vid. Heredes.*
Extraneus heres. *vid. Heres.*
Extraordinarium judicium. *vid. Judicium.*
Extrema pagina 112

F.

Fabiana formula; ac quæ per eam revocentur 339. lex *ib.*
Fabri ferrarii, tignarii 367
Fabricas inter privatas & publicas quantum ſpatii dimittendum 839
Fabularum utilitas 879
Facere quartam pro *definire.* 581
Facto pretio pro *definito pretio.* 272
Falces fœnariæ, meſſoriæ, putatoriæ 364
Falcidia. *vid. Lex Falcidia, & Quarta Falcidia.*
Falcidia pro legitima 398, 691, 845. pro quarta quavis 833
Falcidiæ auxilio quid conſequatur heres 380, 381
Falſa multa etiam extra teſtamenta legis Corneliæ pœna coërcentur 762. *& ſeqq.*
Falſa reſcriptio. *vid. Reſcriptio.*
Falſæ monetæ. *vid. Moneta.*
Falſarii quo modo puniendi 845
Falſi definitio 516, 762. ſpecies, ob quas lege Cornelia teſtamentaria quis tenetur 513, 514
Falſis inſtrumentis, actis, epiſtolis uſus dolo malo quo modo teneatur 518, 519
Falſis inſtrumentis res judicata ex integro in judicium veniet 452
Falſitatem objectam non probantis pœna 845
Falſum nomen. *vid. Nomen.*
Falſum qui allegavit neſciens, pœna falſi non tenetur 244
Falſum teſtamentum aliudve inſtrumentum ſcribens, faciens, recitans quo modo teneatur 513, 514
de Familia domini occiſi habenda quæſtio. *vid. Occiſo domino, & Quæſtio.*
Familia patroni 799
Familia urbana 369
Familiæ appellatione etiam duo ſervi continentur 456
Familiæ emptores qui eſſe nequeant 627, 628
Familiæ erciſcundæ arbiter. *vid. arbiter.*
Familiæ erciſcundæ formula 625
Familiæ erciſcundæ judex quid ſtatuere debeat de iis, quæ quis ex communi accepit 258
Familiæ mancipatio 672. inter quos fiat 627, 628
Famoſa carmina lege XII. tabb. vindicantur 439. quo modo ex S. C. 444. & quare gravi pœna *ib.*
Farre convenitur in manum, & quo modo 591
Fataliter interemptus ſervus 357
Fati munus implere 705, 744
Fato quænam imputentur in homicidio 706
Feminæ adoptari poſſunt, non adoptare 44. nec adrogant 590 ad quorum hereditatem ab inteſtato admittantur 140, 141, 411, 412, 793, 797, 798. *vid. & Hereditas.* in rem ſuam cognitoriam operam ſuſcipere poſſunt 222, 223. non habent naturales etiam liberos in poteſtate 590. non habent ſuos heredes 667. quo modo emancipentur 59. teſtamentum quando poſſint facere 339. quando, & quo modo poſſint auctore tutore, & quamdiu 632. tutela liberantur 605. *vid. etiam Mulier, Mulieres &c.*
inter Feminas ſola ſoror conſanguinea habetur adgnata 140. ſecus XII. tabb. 412, 797
Feneratores iniqui 864
Feneſtræ jus 76
Fenus. *vid. Fœnus.*
Fera beſtia. *vid. Beſtiam.*
Feriæ meſſivæ, vindemiales 835
Feriis quibus litigia non ſint contingenda *ib.*
Ferramenta inter inſtrumentum Medici 370
Fetus pignoris. *vid. Pignoris.*
Fictitiæ actiones 674
Fide mea eſſe jubeo. 152
Fide tua eſſe jubes *ib.*
Fidedicere aliquem 239
Fideicommiſſa libertas 426. etiam ab heredibus præſtanda eſt *ib.* facto heredis non mutatur 423. ſervis data a liberis teſtatoris quo modo ad effectum perducatur, ut & tutela 426. *vid. & Libertas.*
Fideicommiſſa non dantur pœnæ cauſa 663. non petuntur per formulam 662
Fideicommiſſa quænam vocentur 649
Fideicommiſſa quibus poſſint dari 661
Fideicommiſſa res ſi ſit empta a ſciente, fideicommiſſarius in ejus poſſeſſionem mitti poteſt 389
Fideicommiſſa ſi tardius ſolvantur, fructus debentur 129
Fideicommiſſario poſtulante per quem

quem heres poſſit cogi adire, & reſtituere 394
Fideicommiſſarius pro eo, qui eſt gravatus 314
Fideicommiſſarius quando fideicommiſſum non præſtatur, & in res hereditarias, & in res proprias heredis induci poteſt 389. ut & in res relictas *ibid.* quando mittatur in poſſeſſionem herede abſente 394
Fideicommiſſi jus omne non in vindicatione, ſed in petitione conſiſtit 389, 390
Fideicommiſſi verba quæ ſint 385, 386, 660
de Fideicommiſſ. qui cognoſcant 662
Fideicommiſſo relictæ columnæ vel ſigna ſine domus injuria auferri debent 390
Fideicommiſſorum & legatorum differentiæ 128
Fideicommiſſorum tardius ſolutorum uſuræ & fructus debentur 129
Fideicommiſſum a fideicommiſſario relinqui poteſt 125. a legatario *ib.* & 128. a poſtumo herede inſtituto 384. a ſurdo & muto 385. ab uxore, cui vir dotem prælegavit non poteſt 384
Fideicommiſſum a patre vel domino heredis relictum, ſi is hereditatem non adquirat, a quo præſtandum 385
Fideicommiſſum capiunt Latini Juniani, non legatum 661
Fideicommiſſum codicillis teſtamento non confirmatis dari poteſt 387, 661. & debetur 128
per Fideicommiſſum dimitti poſſunt res ſingulæ 125. non ſolum propriæ, legatarii, ſed etiam extranei 126. & quo effectu *ib.*
Fideicommiſſum & ante heredis inſtitutionem, & poſt mortem heredis dari poteſt 661
Fideicommiſſum extinguitur, ſi ex cauſa lucrativa inveniatur apud eum, cui relictum eſt 390. aut teſtator rem, quam reliquerat, vendiderit 387
Fideicommiſſum Græce ſcriptum valet 661
Fideicommiſſum herede mortuo ad aliquem poteſt pervenire 128
Fideicommiſſum in qua parte teſtamenti dari poſſit 661
Fideicommiſſum in tempus emancipationis, vel cum ſui juris erit, relictum, quoquo modo patria poteſtate liberato debetur 388
per Fideicommiſſum libertas relinqui poteſt 127
Fideicommiſſum libertis relictum ad quos pertineat 389
Fideicommiſſum non ex rigore juris civilis proficiſcitur, ſed ex voluntate relinquentis 660
Fideicommiſſum nutu relinqui poteſt 390, 660. ſi tamen relinquens loqui poſſit 390
Fideicommiſſum peti poteſt ab Imperatore herede inſtituto 384
Fideicommiſſum præſtari non debet ante aditam hereditatem, vel acceptum legatum 388, 389
Fideicommiſſum qui relinquit etiam cum eo, cui relinquit, loqui poteſt 385
Fideicommiſſum quibuscumque verbis filio a patre relictum valet, & quare 387, 388. etiam pridie quam moriatur 388
Fideicommiſſum relinquere quinam poſſint 660, 661
per Fideicommiſſum relinquere poſſumus tam res noſtras, quam alienas 386. & has quando utiliter *ib.* & 387
per Fideicommiſſum relinqui poſſunt quæ legari per damnationem 661
Fidejuſſor liberatur, electo reo principali 297. minor reſtitutus non liberat reum principalem 238
Fidejuſſor quo modo interrogetur, reſpondeat, & obligetur 151, 152
Fidejuſſor quo remedio, & ad quam pœnam agere poſſit contra debitorem, qui ſolutionem differt 837
Fidejuſſorem qui accepit, eligere poteſt, an hunc, an debitorem malit tenere 152, 837
Fidejuſſores plures ſinguli in ſolidum tenentur 260. ſed ex Edicto Prætoris inter eos, ſi ſolvendo ſint, obligatio dividitur *ib.* & 261
Fidejuſſores quatenus liberentur, bonis rei principalis ad fiſcum devolutis 482
Fidejuſſoris heres quoque obligatur 152
Fidem tacitam accommodans quo modo coerceatur 664
Fidepromittere 238
Fides ſua nemini damnoſa eſſe debet 391
Fides veritatis verborum adminicula non deſiderat 689
Fiducia 240, 271, 359, 372
Fiduciæ actio 285
Fiduciæ dare 431
in Fiduciæ judicio etiam culpa præſtatur 768
Fiduciæ judicium 285, 737
Fiduciam creditor non poteſt emere per ſuppoſitam perſonam 285 nec debitor creditori poteſt vendere, ſed quidem aliis 284. diſtrahere creditor poteſt. etiamſi convenerit, ut fiduciam ſibi vendere non liceat, ſi ſolenniter denunciet 285
Fiduciam legare creditor poteſt, & quid inde juris 285, 286
Fiduciam perſequi creditor quo modo poſſit 523, 524
Fiduciaria re meliore facta debitor judicio fiduciæ tenetur 286
Fiduciarius pater 55, 56, 59, 60
Fiduciarius ſervus creditori adquirit: atque id imminuit debitum 284
Fiduciarius tutor quis 595
Fiducias diſtrahere 819
Fiduciis diſtractis a creditore, debitor habet actionem de ſuperfluo 283
Filia ancilla facta vel liberta ad hereditatem matris non venit 418
Filiafamilias invito vel ignorante patre alieni ſervi contubernium ſecuta etiam poſt denuntiationem ſtatum ſuum retinet 307. ſed mortuo patre in contubernio perſeverans efficitur ancilla 309
Filia præterita inſtitutis accreſcens quantum avocet 97, 348, 854
Filia prætermiſſa non rumpit teſtamentum 97, 854
Filii cives Romani, non etiam Latini, admittuntur ad legitimam matris inteſtatæ hereditatem 418. & quo tempore cives eſſe debeant *ib.*
Filii decurionatui quando pater non conſentiat 215
Filii ex puella Deo devota ſunt illegitimi: & ſucceſſionem non habent parentum 833
Filii extra nuptias legitimas nati illegitimi 849
Filiifamilias citra mandatum patris

tris nihil poſſunt promittere, niſi is apud hoſtes ſit, vel infirmus 837. contractibus ſuis quatenus patrem obligare poſſunt, vel non *ib.*
Filiafamilias ex contractu quatenus poſt mortem pater conveniri poſſit 696, 697
Filiifamilias ex pacto patri adquirunt 837
Filii hereditas. *vid. Hereditas filii.*
Filii in poteſtate quibus modis ſui juris fiant 46. *& ſeqq. vid. & Liberi.*
Filii libertorum. *vid. Libertorum filii.*
Filii non quærunt maternam hereditatem, niſi adeundo 418
Filii pignori dari non poſſunt aut fiduciæ: & ſub qua pœna 431
Filii vulgo quæſiti ad legitimam matris hereditatem adſpirare non prohibentur 418
Filiofamilias contra interdicta legum ſi credita ſit pecunia, in eum actio non datur 278. ne quidem poſt patris mortem *ib.*
Filio matrem ducere non licet 45
Filiorum conditionem parentes deteriorem facere poſſunt 307
Filiorum facto pejor conditio parentum fieri non poteſt *ib.*
Filios ob neceſſitatem vendens ſtatui ingenuitatis eorum non præjudicat 430, 431
Filius accuſatoris. *vid. Accuſatoris filius.*
Filius a matre poſt factum teſtamentum procreatus quando inofficioſi querelam recte inſtituat 395
Filius & filia a parentibus non ſunt ſeparandi 464
Filius ex aſſe heres inſtitutus inofficioſum dicere non poteſt 396
Filius ex judicio patris minus quarta portione conſecutus jure deſiderat quartam ſibi a fratribus repleri 398
Filius ex prima ſecundave emancipatione manumiſſus fit ſuus patri heres 134, 135, 792
Filiusfamilias exercitor, ſi conſenſus patris acceſſerit, patrem in ſolidum obligat 275
Filiusfamilias furtum ſi fecerit, & emancipatus fuerit, in eum datur actio furti 329
Filiusfamilias invitus emancipari non cogitur 317
Filiusfamilias juſſu patris manumittere poteſt; matris non poteſt 246
Filiusfamilias miles æque ac paganus a patre heres inſtitui, vel exhereditari debet 349
Filiusfamilias negotium alicujus ſi gerat, in patrem actio dabitur peculio tenus 227. niſi gerat jubente patre *ib.*
Filiusfamilias pater. *vid. Pater filiusfamilias.*
Filiusfamilias pecuniam ſi acceperit, ut eam pro ſorore in dotem daret, de in rem verſo pater tenebitur 278. ſuum nihil habet 630. teſtamentum facere an poſſit. *vid. Teſtamentum.*
Filius in poteſtate inſtituendus, aut nominatim exheredandus eſt 640
Filius invitus pro patre non cogitur cavere remp. ſalvam fore 216
Filius maſculus in poteſtate nominatim heres inſtituendus, aut exheredandus 96, 640
Filius poſtumus. *vid. Poſtumus.*
Filius præteritus ſi ſit, non valebit teſtamentum 96. *& ſeqq.* teſtamentum rumpit 853
Filius ſuus heres præteritus teſtamentum non patitur valere 639
Filius ter vendendus, & ter manumittendus, ut ſit ſui juris ex lege XII. tabb. 591, 592
Filius vel filia ſine Falcidia matrem præterire non poſſunt 854
Fimo corrupto aliquem perfundere 443
Fines temerati 824
Fines terræ per terminos regendi, non diſſipandi: ab utriſque quinque pedum loco tenendi 255
Finis pro *definitio* 272
Finium regundorum 255. formula 625
Fiſcalem pecuniam qui attrectaverit, ſurripuerit, mutaverit, in quadruplum condemnatur 524
Fiſcale officium adminiſtrare nemo poteſt in ea provincia, ex qua eſt ortus 478, 479
Fiſcalia negotia etiam feriatis diebus dici poſſunt 835
Fiſci privilegium eſt inter omnes creditores chirographarios primum locum tenere 480
a Fiſco qui convenitur, ex authentica ſcriptura eſt conveniendus 480
a Fiſco venditis bonis, ſi plus ſuperſit, reſtitui debet 482
Fiſco vindicantur bona ejus, qui ob aliquod flagitium mortem ſibi conſcivit: non ſi tædio vitæ, aut pudore æris alieni, vel valetudinis impatientia id admiſit 476, 477
in Fiſcum coguntur ejus bona, qui mortem ſibi ob admiſſum aliquod flagitium conſcivit, & quando 476
apud Fiſcum cauſam defendere qui negligunt, rebus judicatis ſubjiciendi 450
Fiſcus actorum exempla qua conditione edat 481
Fiſcus bona ejus, qui ſeſe Imperatorem heredem facturum eſſe jactavit, occupare non poteſt 480
Fiſtulæ inter inſtrumentum balneatorium 370
Flagitium impurum patientis pœna 321
Flagitium, quod ad publicam coercitionem pertinet 237
Flamines Diales in poteſtate parentum eſſe deſinunt 593
Focariæ 364
Focum faciens, (hoc eſt, ignem ſtruens) qua pœna teneatur, igne latius evagato 837
Focum ſecundum parietem communem habens an teneatur damni injuriæ 778
Fœneratores. *vid. Feneratores.*
Fœnus exercentes omnibus patrimonii intributionibus fungi debent 215
Fœnus pecuniæ non exercitum 289
Fœtus. *vid. Fetus.*
Forenſia. *vid. Metalla.*
Formula pro actione 625, 662
Formula Fabiana. *vid. Fabiana formula.*
Formularum ſubtilitas in extraordinariis judiciis ſupervacua eſt 228
Fornum ſecundum parietem communem habens an damni injuria teneatur 778
ad Forum remittere 498, 499, 760, 772, 776
Fractura oſſium quo modo luatur 830
Frater fratris filiam ab inteſtato excludit 141, 142, 793
Frater patruelis quis 420
Fratrem inter & ſororem nuptiæ. *vid. Nuptiæ.*

Fratres amitini in matrimonium jungi non poſſunt 38, 39
Fratres de inofficioſo agere poſſunt 854
Fratres & fratrum liberi quo modo ab inteſtato ſuccedant 411, 797
Fratres ex eodem patre ſunt adgnati, qui & conſanguinei 138. *vid. & Conſanguinei.*
Fratres patrueles qui 138, 792
Fratribus duobus una mulier jungi non poteſt 39, 40
Fratris filia non eſt loco propinquæ in capiendis hereditatibus 140, 141, 793
Fratris filiam uxorem ducere non licet 36
Fratris filius patruo adgnatus eſt 138, 792. ſororis filio præfertur 411
Fratrum filii ſuccedunt in capita 142, 793, 794, 834
Fraudem facere conſtitutioni 743
in Fraudem fiſci alienata revocantur 476. & qualia ib.
in Fraudem legis 27. cauta a defuncto non faciunt, ut velut indignis auferatur hereditas 352, 353
in Fraudem manumittere. *vid. Manumittere.*
in Fraudem patroni alienata quo modo revocentur 339
Fructu legato uſusfructus legatus videtur 361
Fructus. *vid. Uſus.*
Fructus dupli 468. ex quo die computentur 469, 832, 847
Fructus fundi dotalis conſtante matrimonio percepti lucro mariti cedunt 310
Fructus in compenſationem uſurarum retinet is, qui a minore emit fundum, & pretium ſolvit, minore poſtea in integrum reſtituto 239
Fructus in hereditatis petitione a malæ fidei poſſeſſore reſtituendi, qui ante litem conteſtatam ſunt percepti 692
Fructus in hereditatis petitione quinam præſtandi 251. negligentia ſua poſſeſſor ſi eos non perceperit, dupla eorum æſtimatio eſt præſtanda ib.
Fructus percepti quando cedant inſtrumento fundi 365
Fructus pignoris creditor pro uſuris pecuniæ, qua gratis utitur debitor, quo uſque poſſit retinere 283, 284
Fructus rei venditæ ad quem pertineant 294
Fructus ſequeſtrantur poſſeſſore provocante, non petitore appellante. 535
Fructus ſimpli ad quod tempus ſolvantur 832, 847
Fructus ſolo cohærentes tempore mortis teſtatoris ad legatarium pertinent, percepti ad heredem 366
Fructus ſunt res corporales 75
Frugibus legatis quæ contineantur 374
Frugibus ſurreptis colonus, & dominus furti agere poſſunt, & quare 333
Frumentum ad ſementem 364
Frumentum decuriones patriæ viliori pretio dare non coguntur 217
Frumentum ex ſpicis meis factum cujus ſit 82
in Fuga conſtitutum ſervum emere & vendere permiſſum non eſt 230
Fugæ conſilium dans ſervo deteriorem ſervum facit 249. ſervi corrupti actione tenetur, non furti 334
Fugæ prioris probatio quando deficit, ſervi reſponſo credendum eſt 296
Fugitivarius 230
Fugitivi dominus quo modo ſervum recipiat 831
Fugitivi in fundis fiſcalibus quæri, & comprehendi poſſunt 231. in lege Fuſia Caninia etiam computantur 428
Fugitivi intra triennium venditionis agniti emptor pretium a fiſco recipere poteſt 231
Fugitivi non agniti a domino per officium Præfecti vigilum distrahuntur ib.
Fugitivi quo modo, & a quibus judicibus ſint diſcutiendi, & intra quod tempus, & ſub qua pœna 830
Fugitivorum de furto dominus non tenetur 335. quid ſi tamen ad dominum ſint reverſi ibid. 828
Fugitivorum poſſeſſio & dominium retinetur 334, 428
Fugitivos limenarchæ & ſtationarii recte in cuſtodia retinent 230. recte eos tranſmittunt magiſtratus municipales ad officium Præſidis vel Proconſulis ibid.
Fugitivum actor ſuſcipiens, tenens, ac judici non præſentans quo modo puniatur 831. quid juris in advocatis Fiſci, vel procuratoribus ib.
Fullo quo modo in veſtibus furtum faciat 332, 333
Functio dotis pacto mutari non poteſt 220, 816
Fundere partu filios 415
Fundi alieni poſſeſſionem ſine vi quis nanciſci poteſt 86
Fundi deterioris facti, & cultura non exercitari culpa a conductore ſarciri debet 299
Fundi fiſcales 231
Fundi inſtrumenta quæ ſint 364, 365
Fundo alieno mihi vendito, cujus ex lucrativa cauſa dominus poſtea factus ſum, pretium petere poſſum 294, 295
Fundo inſtructo. *vid. Inſtructo.*
Fundo legato cum mancipiis quid juris in ſervo ſtudendi cauſa alio tranſlato 369. cum mancipiis, pecoribus, omni inſtrumento, ruſtico, urbano, quid juris de peculio actoris ante defuncti 366. cum omni inſtrumento legato, ſemina debentur, & cibaria cultorum 365. cum omni inſtrumento, ruſtico, urbano, mancipiis, quæ debeantur ib. & 366. ita uti poſſederat, legato quid contineatur 367
Fundus ejus eſt, cujus nomine eſt comparatus, eique traditus, non ejus, a quo pecunia eſt numerata 297
Fundus fiſcalis minori non locandus 482
Funerari, vel ſepeliri prohibentis pœna 522, 523
Fungi dicitur dos 585
Fungi in tributionibus 215
in Funus alienum impenſa a quo poſſint recipi 264
Funus eripientis & turbantis pœna 523
in Funus quidquid erogatur, inter æs alienum primo loco deducitur 266
Fur quis ſit 326, 761. caballi, vel duorum boum, vel duarum equarum morte damnatur 830. manifeſtus quis 326, 327, 761. nec manifeſtus quis 327, 761. nocturnus diurnusve quando interfici poſſit 508, 759. quid tamen hic conſultius ib. pecorum quibus modis puniatur 772

Furandi

Furandi animo conclave effringens, vel aperiens, nec tamen aliquid auferens non furti, ſed injuriarum tenetur 334
Furatus ex metallo Principis, vel ex moneta ſacra quo modo puniatur. 484
Fures balnearum quo pacto coërceantur 436, 437. diurni nocturnique quo modo puniendi: & quid ſi telo ſe defendant 760, 761
Furioſi quatenus teſtamenta facere non poſſint, vel poſſint 95 quo modo hereditate abſtinere poſſint poſtquam reſipuerint 408, 796
Furioſus caret affectu doli, & captu contumeliæ 438. exacti conſilii capax non eſt 425. in bonis curatoris privilegium habet 342. neque emere, neque vendere poteſt 295. neque matrimonium contrahere 301. teſtamentum facere poteſt tempore intermiſſi furoris 340
Furore matrimonium recte contractum non tollitur 301
Furti actio, ſic appellatur quæ eſt proprie condictio furtiva 334
Furti actio in exercitores navis, cauponæ, ſtabuli 330
Furti actio nomine rei venditæ ante traditionem ſurreptæ datur emptori & venditori *ib.* non datur ei, cui res commendata eſt, ſi is, qui commendavit, eam ſurripuerit. 331
Furti actione is agere poteſt, cujus intereſt rem non perdidiſſe 327, 761. quis teneatur *ib.*
Furti actiones heredibus competunt, ſed non in heredes 328
Furti agere poteſt etiam debitor, re pignerata, quam creditori ſurripuit, furto amiſſa 331. pater vel dominus de re filio aut ſervo ſubrepta, & quare *ibid.* tam colonus, quam dominus frugibus ex fundo ſubreptis 333
Furti concepti actione quis agat 327, 761. quis teneatur 761
Furti manifeſti actio quid perſequatur 329, 330
Furti oblati pœna tripli 330
Furti pœna in ingenuo, vel ſervo 829, 830
Furti prohibiti actio 836
Furti quando non teneatur is, qui rem ſuam furatur 334
Furti quocumque genere damnatus famoſus efficitur 330, 761
Furti quo modo quis teneatur ob uſum rei utendæ acceptæ, vel commendatæ 185
Furti tenetur debitor, qui rem pigneratam creditori ſubtrahit 331 etiam is, cujus ope aut conſilio furtum factum eſt 329. is, qui ancillam non meretricem libidinis cauſa ſurripuit 333. non dominus, ſi ſervus ejus, qui in fuga eſt, furtum fecerit 334, 335
Furtorum genera 181, 326, 761
Furtum conceptum quodnam 183 184
Furtum facit fullo & ſarcinator veſtimentis, quæ polienda ſarciendaque acceperunt, utentes 332. fit quoque ab illo, qui rem invito aut neſciente domino contingit 184, 185
Furtum manifeſtum quodnam 181, 182. nec manifeſtum quodnam 182. oblatum quodnam 184
Furtum non fit rei hereditariæ 329. nec noſtræ 331
Furtum quærens ſi damnum dederit, legis Aquiliæ actione tenetur 331, 332
Furtum quæſiturus dicat, quid quærat, & rem ſuo nomine & ſpecie deſignet 331
Furtum ſervus ſi fecerit, & manumiſſus aut alienatus fuerit, cum manumiſſo vel emptore agi poteſt 328, 329. ſi fecerit cum domino, dominus condictione & furti actione tenetur 332
Furtum ſine affectu furandi non committitur 86
per Furtum ſi ſegetes vel arbores cæſæ ſint, in duplum reus convenitur 332
Furtum vel fugam ſervo ſuadere eſt eum deteriorem facere 249. non vero eſt furtum 334
Fuſcinæ 371
Fuſtuarium ſupplicium 831, 836, 840

G.

Gallinæ avibus legatis debentur 373
Gemmæ incluſæ auro legato cedunt 378
Genero ſocrum uxorem accipere non licet 38
Gentiles lex XII. tabb. quando ad hereditatem vocet 142, 143, 665, 666, 794, 795, 797, 798
Gentiles quinam 143, 794
Gentilitia, ſive gentilium, jura in deſuetudinem abiere, nec in uſu ſunt 143, 666, 794, 798
Genus fingentis pœna 519
Gerere pro herede 642
Germani pro conſanguineis 138, 140, 142
Germani ſuccedunt ante filios fratrum *ib.*
Germanorum filii ſuccedunt in capita 142, 143
Geſta quo modo fieri & celebrari debeant 841
Gladii pœna levior quam metalli, nempe cum gladius intelligitur pro ludo, inter quæ quale diſcrimen 773, 774
ad Gladium damnati intra annum conſumendi ſunt 497, 774
Gradus cognationum quinam, & qui in quoquo gradu 419. & *ſeqq.* cur ſeptem tantum conſtituti 422
Græce fideicommiſſum ſcribi poteſt, non legatum 661
Graſſantium cupido conquieſcit, ſuſceptoribus ſublatis 436
Gratuita pecunia 283
Grege ovium legato etiam arietes continentur 373
Gregis uſufructu legato cujus ſit fetus 360

H.

Habitandi jus non eſt juxta, vel ſupra monumentum 264
Habitus barbarus 345, 346
Hadriani reſcriptum 730, 733. *vid.* & *Hadrianus.*
Hami in inſtrumento piſcatoris 371
Harundinis cæſæ compendium 362
Hercules Gaditanus 636
pro Herede gerere quid 413, 642
Heredes ex delictis defuncti quatenus teneantur 710
Heredes extranei qui 107, 108
Heredes inſtituendi quinam 638. & *ſeqq.*
Heredes inſtituere non poſſumus Deos, niſi quos permiſſum eſt 635. nec ſervum proprium, qui tantum eſt in bonis 637
Heredes inſtituere poſſumus eos, qui in utero ſunt, & quo jure 639,

639, 640. ſervos noſtros, vel communes: & quo modo 637, 638
Heredes inſtitui non poſſunt municipia, nec municipes, niſi quandoque 634. nec perſonæ incertæ *ibid.* qui ſunt deditit iorum numero 633. quatenus poſſint cœlebs & Latinus *ibid. & ſeqq.* quinam poſſint *ibid.*
Heredes inſtituti aut ſubſtituti: & quinam utrique 546, 645. ſui aut neceſſarii, aut extranei 105
Heredes inſtituti ſine parte aſſe impleto in quid veniant 347
Heredes legitimi intra quantum tempus debeant adire 411
Heredes neceſſarii qui 106, 107. cur ita dicti 107. quo modo heredes fiant 641, 642
Heredes omnes officioſe agere convenit circa defuncti vindictam 478
ad Heredes ſucceſſio quando non transmittatur 716, 821
Heredes ſui qui 105, 106, 638, 639. *vid. & Sui heredes.*
Heredibus debitoris non datur actio in creditorem, qui pignora diſtraxit, niſi a teſtatore inchoata ſit 295, 296, 819
Heredis honeſtati convenit qualemcunque mortem teſtatoris inultum non prætermittere 351
Heredis inſtituendi formulæ 633
ab Heredis inſtitutione poteſtas teſtamenti incipit 656
ab Heredis perſona obligatio incipere non poteſt 157, 158
Heredis ſcientiæ aut ignorantiæ non habetur ratio, ſi ſervum a ſe legatum manumiſerit 379
Heredis voluntas in adeundis vel repudiandis hereditatibus neceſſaria eſt 480
Hereditariæ res ſunt nullius 72, 73
Hereditariarum rerum non fit furtum 329
Hereditariis de rebus omnibus cognoſcere debet judex 258
Hereditas ab inteſtato defertur per jus civile, vel Prætoris beneficium, & quo modo 798
Hereditas adgnatorum dividitur in capita 142, 667
Hereditas a fiſco aufertur his, qui, cum interfectus eſſet teſtator, apertis tabulis teſtamenti, vel ab inteſtato adierunt hereditatem 352
Hereditas aufertur velut indigno, ei, qui teſtamentum facere prohibuit 477, 478. omnibus, ut indignis, qui contra voluntatem defuncti faciunt 352. exceptio 353
Hereditas cum petitur, ſatisdatio deſideratur 248. aliter illa in petitorem transfertur *ib.*
Hereditas ex fideicommiſſo quibus modis reſtituatur 663. *vid. & Hereditas reſtituenda.*
Hereditas feminarum quibus deferatur 140, 141, 793
Hereditas filii inteſtati ad matrem quando pertineat 668. quando alii ei præferantur, cum eave concurrant 669, 670, 834
Hereditas fit caduca, ſi pater vel dominus teſtamentum falſum redarguunt, in quo quid filio vel ſervo relictum eſt 478
Hereditas in jure a quo, & quando, & quo effectu cedatur 624, 625. & quid juris circa ſingula res 625
Hereditas inter filios & nepotes, ſuosve heredes non in capita, ſed in ſtirpes dividitur 136, 142, 666, 792. & quare 666. inter fratrum filios in capita 411, 797
Hereditas inteſtatorum ingenuorum ad quos pertineat 664, 665. gentilitiorum ad quos 797. & ſi aliqui ex adgnatis non adierint, quid juris 667
Hereditas legitima ad feminas ultra conſanguineorum gradum non pertinet. *ib. vid. & Feminæ.*
Hereditas libertorum inteſtatorum primum pertinet ad ſuos, deinde ad patronos, patronique filios 670, 677, 678. ita ut patronus alterius patroni filio præferatur 670. & patronorum inter liberos in capita dividatur 338, 670
Hereditas matris quo jure ad liberos pertineat 667, 668
Hereditas non adquiſita non transmittitur. *vid. Succeſſio.*
Hereditas occiſi a familia ante habitam de ſervis quæſtionem adiri non poteſt, & ſub qua pœna 350
Hereditas per ſervum quo modo domino adquiratur 88, 89
Hereditas pro qua parte tantum debeat peti 251, 817
Hereditas quoties ex cauſa fideicommiſſi reſtituenda eſt, quo modo ex S. C. Trebelliano vel Pegaſiano reſtituatur 390. *& ſeqq.*
Hereditas recuſari quibus modis poſſit 393
Hereditas reſtituenda ei, cui competit, non obſtante pactione dolo elicita 824. *vid. & Hereditatem reſtituere.*
ex Hereditate alienatarum rerum æſtimatio in arbitrio petitoris conſiſtit 250
in Hereditate legitima ſucceſſioni locus non eſt 412. & quare 413
Hereditatem in quot vult uncias teſtator dividere poteſt 347
Hereditatem pater filio mandans adire de quibus certus eſſe debeat 349
Hereditatem petens probare debet, eam ad ſe pertinere 251, 819
Hereditatem repudiare non poteſt, qui ſe rebus ejus immiſcuit 349
Hereditatem reſtituens totam, cum quartam poſſet retinere, quartam repetere non poteſt 392, 393
Hereditatem reſtituere invicem juſſi, ſi ſine liberis deceſſerint, paciſci contra voluntatem teſtatoris non poſſunt 388
Hereditatem ſuſpectam adire compulſus omnia ex Trebelliano reſtituit 394
Hereditates inteſtatorum. *vid. Inteſtatorum hereditates.*
ad Hereditates legitimas feminæ quænam admittantur. *v Feminæ.*
ad Hereditates legitimas feminarum admittuntur adgnati remotiores 140, 141, 793
Hereditates luctuoſæ 834
Hereditates propinquorum inteſtatorum cognati accipiunt; quando aut ſui, aut adgnati defuerint 143
Hereditati ſeſe ſi quis non miſceat, ob id teſtificatio neceſſaria non eſt 689
Hereditatis aditionem pater & dominus, quamvis mutus ſit, mandare poteſt filio vel ſervo: & quando 349, 350
Hereditatis legitimæ jus ex XII. tabb. capitis deminutione amittitur 670, 671
Hereditatis petitio lite a defuncto non conteſtata ad heredem non tranſmittitur 250, 251, 819

in

in Hereditatis petitionem quæ veniant 250, 819
Hereditatis poſſeſſor. *vid. Poſſeſſor hæreditatis.*
Heredum legitimorum omittentium portiones adcreſcunt aliis legitimis adeuntibus 413
Heres bona auctoris quando poſſit petere 716, 820
Heres damnari poteſt, ut alicui domum exſtruat, aut ære alieno eum liberet 357
Heres ex re certa inſtitutus pro quali habendus, & quid judicio familiæ erciſcundæ conſequatur 694
Heres extraneus cum cretione, vel ſine cretione inſtitutus quo modo heres fiat 642. aut hereditate excludatur 644. ſub cretione imperfectâ inſtitutus, ſi habeat ſubſtitutum, quid juris 645
Heres in codicillis inſtitui nequit 662. ſed rogari de reſtituenda hereditate *ib.*
Heres inſtitutus adire & reſtituere poteſt cogi, & quo effectu 663, 664
Heres inſtitutus cum non apparet, inſtitutio non valet 346
Heres inſtitutus habens ſubſtitutum, ſi de inofficioſo egerit, nec obtinuerit, hereditas ad ſubſtitutum pertinebit 399, 400
Heres inſtitutus in poſſeſſionem miſſus quo modo ſubſtituto ſub conditione caveat 467, 468
Heres manumittendo ſervum proprium a teſtatore legatum nihil agit. 379
Heres neceſſarius, & ſuus & neceſſarius jure civili non differunt, ſed quidem jure Prætorio 641, 642
Heres partem agnoſcere, partem repudiare non poteſt 358
Heres per fideicommiſſum de hereditate reſtituenda rogari poteſt 114
Heres per magiſtratus municipales quo modo cogatur, poſtulante fideicommiſſario, hereditatem adire & reſtituere 394
Heres primo loco ſcriptus potius quam ſubſtitutus mittitur in bonorum poſſeſſionem 353
Heres reſtituere juſſus retinere poteſt quartam 125
Heres ſcriptus improbe mitti deſiderat in poſſeſſionem rerum, quas teſtator mortis tempore non poſſedit 354
Heres ſcriptus in poſſeſſionem mittitur, etiamſi falſum, ruptum, vel irritum teſtamentum eſſe dicatur 353. non vero ſi teſtamentum non ſit oblatum, & publice recitatum *ib.* & quidem ſtatim, non poſt annum *ib.*
Heres ſecundus 108
Hermaphroditus quando ad teſtamentum adhiberi poſſit 344
Homicida ingenuus ſervi ad eccleſiam convolans quid debeat domino exolvere 828, 829
Homicida in lege Moſaica quis: & quæ ejus pœna 727
Homicida quis ſit 506, 729. & quibus pœnis afficiendus 505, 728, 729
Homicida punitur morte, ſi dolo malo homicidium ſit factum, & extra eccleſiam ſit inventus 828. quid ſi ad eccleſiam confugerit, quid ſi ſit ingenuus intra eccleſiam poſitus *ib.*
Homicida quis aliquando damnatur, qui non occidit: & aliquando abſolvitur qui hominem occidit 506, 730. *& ſeqq.*
Homicidii crimen contrahitur, & morte punitur, ſi & voluntas occidendi intercedat 706, 731
Homicidii pœna remittitur, ſi non occidendi animo factum ſit *ib.*
Homicidium caſu vel vitandæ mortis cauſa factum ad Principem referendum 828. ex improviſo fato imputatur 706, 732. fortuito commiſſum an puniendum 729, 730, 732. in rixa commiſſum quo modo puniatur 567, 732. non voluntate, ſed caſu fortuito factum veniam meretur 706, 732, 733. per laſciviam factum quo modo punitum 733, 734
Hominem immolantis, ejusve ſanguine litantis pœna 551
Hominem ingenuum vendentis aut ligantis pœna 840
Hominem liberum vinciens, ſupprimens, includens quo modo teneatur 462, 463
Hominem occidens qualemcumque lege Cornelia tenetur 729 interdum abſolvitur, & qui non occidit, interdum pro homicida damnatur: & unde conſtituendum de hoc 730. *& ſeqq.*
Hominum alii liberi, alii ſervi 4, 5
Homo liber nullo pretio æſtimatur 431. legari non poteſt 651
Homo liber, qui ſtatum ſuum in poteſtate habet, operas ſuas diurnas nocturnaſque locare poteſt 298
Honorata trium liberorum jure 678
pro Honore pecunia promiſſa, & ſolvi cœpta tota ſolvenda eſt 216
Honores potioribus injungendi 215
Honoribus fungi non poſſunt plebeji 215
Honoris æſtimatio. *vid. Æſtimationem.*
Horreorum domini quale periculum præſtent, vel non præſtent 771
Horreorum dominus quando teneatur, horreis effractis, & compilatis 299
Hoſpitis recipiendi neceſſitas militi, & liberalium artium profeſſoribus remittitur 216
Hoſpitium virilis animæ. *vid. Anima.*
Hoſtibus vendere quæ non liceat. 484
Humani juris res 71. quotuplices 73
Ὕβρις 739
Hypodia inter inſtrumentum balneatorium 370

I.

Jactu facto mercium, navis levandæ cauſa, contributio fit 275, 276. modo ſalva nave 276. niſi ſemel levata poſtea perierit. *ib.*
Jaculandi cauſa ad Urbem miſſus 756
Ignem ita habens, ut vicinus inde damnum metuat, ad quid conveniri poſſit 778, 779
Ignis evadit 437
Ignis exiens ſi damnum dederit, quid juris 777
Ignominia: *vid. Infamia.*
Ignorantia facti delinquentibus venia tribui ſolet 735
Ignorantiam juris facile excuſare non poſſumus 694
Illicitarum mercium perſecutio heredem quoque adfligit 484
Imagines in publico ut ponantur, concedi ſolet 454

Immo

Immolans hominem. *vid. Hominem.*
Impenſa funeris. *vid. in Funus.*
Impenſa in rem commodatam repeti a domino poteſt 271
Impenſarum tres ſpecies, neceſſariæ, utiles, voluptuoſæ: & quænam illæ 587
Imperator etiam legato & fideicommiſſo onerari poteſt 384. heres quando eſt ſcriptus, teſtamentum inofficioſum poteſt argui 395. quid juris, ſi bona non ſint ſolvendo 480
Imperator obtemperare debet legibus, quas fecit 395, 396, 480
Imperatorem litis cauſa inſtitui heredem invidioſum eſt 479
Imperium & poteſtatem qui habent 447
Implere intentionem 820
Impreſſa indicia 17
Impreſſio pro *conctio* 432
Impuberes non poſſunt teſtamenta facere 94, 95. *vid. & Impubes.*
Impuberi controverſia cum eſt mota, pro parte puberis cauſa non differtur 336, 337
Impubes teſtamentum facere non poteſt, quia plenum animi judicium non habet 630. *vid. & Impuberes.*
Impudentia ſubmovenda 824. vindicare non debet, quod concedere leges & jura non poſſunt *ib.*
Inanes actiones 289
Inaniſſima doctrina 707, 787
Inaurans æs quo modo teneatur 516, 517
Incaleſcens ſexus 344
Incendens ſtipulam, ſi ignis latius evagatus damnum dederit, quo modo obligetur 777. villam aut caſam inimicitiarum gratia quo modo puniendus 500, 775, 839
Incendia Aquilæ actioni quando locum faciant 777. dolo facta qua pœna puniantur 776. fortuita ad forum remittenda. *ib.* quo modo ſarciantur 500, 501. non data opera facta quando impunita, vel non 776
Incendia per ſervos facta noxæ deditione ſarciuntur 501, 775. interdum & dominum obligant 777, 779
Incendiarii in genere quo ſupplicio afficiendi 437, 500, 501. prædandi cauſa in oppido quid facientes capite puniuntur 500, 776
Incendiariorum pœna ex lege Cornelia, & aliæ 776
ex Incendio rapientes quo pacto teneantur 436
Incendium culpa excitatum qua pœna coërceatur 437, 438
Incendium facientis pœna 522
per Incendium voluntarie immiſſum damnum inferens qua pœna puniatur 839
Incenſores meſſium, vitium, olivarumve varie puniuntur 501, 776
Incenſus veniit 598
Incerta perſona heres inſtitui nequit, & quare 634
Incertæ perſonæ legari. *vid. Legari.*
Inceſtæ nuptiæ. *vid. Nuptiæ.*
Inceſti pœna in viro quæ 301, 322, 755. quatenus mulieri remittatur *ib.* etiam viro, errore cognito abſtinenti 758
Inceſti pœna jure Divino 755, 758
Includens domo, ut quis aliquid ſibi manciparet, aut promitteret, extorſiſſe videtur 235
Incorporales res 73. *& ſeqq.*
Indebitum non ſolvit qui plenam fidem præſtare maluit 393
contra Indefenſos minores nulla ſententia proferenda eſt 248
Indicia igne aut ferro impreſſa 17
Indicia prodere 231
ob Indicium comprehendendi furis promiſſum præmium recte petitur 332
ut Indignis quibus hereditates auferantur 352, 353
Indignus eſt hereditate, qui defunctum prohibuit facere teſtamentum 477, 478
Induciæ triduanæ 818
Ineptiæ, de Mathematicorum arte 786
Infamatum ſe dicens quid debeat adjicere 741
Infames nec poſtulare, nec cognitores fieri poſſunt 222. nec quidem in rem ſuam *ib.* nec mandatum ad agendas cauſas dare *ibid.*
Infames qui ſint *ib.*
Infamiæ detrimentum & læſam exiſtimationem non adfert conjectio in carcerem per injuriam 684. nec quod fuſtibus eſt ſubjectus *ib.*
Infamis fit actione depoſiti condemnatus: non item commodati 769
Infantes & furioſi injuriam facere non poſſunt 438
Inficiatione quænam actiones duplentur 158, 259. de iis decidi non poteſt 259
Ingenui, hoc eſt, liberi colonis vel ſervis ſe jungentes ſalva ingenuitate diſcedendi licentiam non habent 849
Ingenui qui 6. uxores quas ducere prohibeantur 607
de Ingenuitate cognoſcens quo modo coërcere poſſit calumniam moventis temere controverſiam 433
Ingenuitatem probare volens, cum eſt neceſſe, audiendus eſt 432, 433
Ingenuitatis ſub ſpecie vagans 852
Ingenuitatis veritati & origini non præjudicat manumiſſio 431
Ingenuorum deſcriptio ex officio fiſci inter fiſcalem familiam ingenuitati non præjudicat 430
Ingenuorum unus ſtatus eſt 7
Ingenuus naſcitur ex legitima conjunctione, etſi mulier ancilla ſit facta antequam pareret 42. ex muliere, quæ ex cauſa fideicommiſſi manumitti debuit, poſt moram libertati factam 313
Ingenuus pro *liber* 6, 157, 828, 829, 830, 831, 835, 836, 839, 849
Ingratus libertus. *vid. Libertus.*
Inimicitiæ capitales a tutela excuſant 323
Injuria atrox judicis arbitrio æſtimatur ex facto 679, 736. quot modis 441, 442
Injuria contra bonos mores quo modo fiat 443
Injuria corpori quando inferatur 438
Injuria dicitur quod non jure factum eſt 760. in injuriarum actione contumelia *ib.*
Injuria domus 390
Injuria eſt, quod contra bonos mores fit, & non fieri alicujus intereſt 739. fit vel in corpore, vel verbis, & quibus modis *ib.*
Injuria non fit fideicommiſſo 399
Injuria fundo irrogata 252
Injuria generaliter & ſpecialiter quid notet 738, 739
Injuria gravis quæ 830
Injuria non notat apud Prætorem dumtaxat ὕβριν 739
Injuria occiſus in lege Aquilia quis debet eſſe 758
Injuria unde æſtimetur 439
Injuriam lecti & domus perſequi 751
Injuriam liberis aut uxori factam

In

In Injuriam noſtram noſtra intereſt vindicare: & quando 438
ad Injuriam qualem pertineat edictum 739
Injuriam quibus modis patiamur 438
ob Injuriam quibus modis puniatur ſervus 446, 447, 830
Injuriarum accuſare niſi præſentes non poſſunt 443
Injuriarum actio ceſſante Aquilia habet locum 738
Injuriarum actio diverſo jure eſt inducta 439. legitima eſt, aut honoraria *ib.* legitima quæ, & ad quid detur *ib. &* 740. quæ ex lege Cornelia 440, 441. quæ lege XII. tabb. inducta 439. quæ mixto jure 440, 441. quæ moribus 440
Injuriarum actio ſi per calumniam inſtituta ſit, quæ pœna 442
Injuriarum agi non poteſt cum furioſo & infante 438
Injuriarum damnatus civiliter fit famoſus 441
Injuriarum pœna 739, 740
Injuriarum qui agit, certum dicat, quid injuriæ factum ſit; & taxationem ponat, & qualem 740
Innocentes prope dicendi ſunt, quos abſolute nocentes pronuntiare non poſſumus 424
Innocentium ad occiſionem coëuntes 764, 765
Inofficioſi querela. *vid. Querela.*
de Inofficioſo actio movetur contra heredes inſtitutos 833
Inofficioſum dicens heres inſtitutus. *vid. Heres inſtitutus.*
Inofficioſum dicere qui poteſt, hereditatem petere non prohibetur 396
Inofficioſum teſtamentum. *vid. Teſtamentum inofficioſum.*
Inquiſitione judicis tutor dandus 65, 66
In rem ſuam quis poſſit fieri cognitor aut procurator 223
de In rem verſo pater & dominus unde, & quo modo teneatur 277, 278
Inſani majores ſunt ſub curatoribus 67. quamdiu 68
Inſani teſtamenta facere quatenus vetentur 95
Inſcribendi, hoc eſt, accuſandi, licentia quo modo detur 831
Inſcribentis ſervum caput & facultas obligantur *ibid.* & quid ſi ſervus ſervum accuſarit *ib.*
Inſignibus altioris ordinis qui utuntur, ut puniendi 519
Inſtitores inter urbana miniſteria 373
Inſtitores quo modo nos obligent 276, 277
ex Inſtitoris actu commoda & incommoda ſentimus 276
Inſtitutio heredis fit primo gradu 346
Inſtitutio non valet, quoties non apparet, quis ſit heres inſtitutus *ib.*
Inſtitutio poſtumorum 348
Inſtitutus. *vid. Heres inſtitutus.*
Inſtructa domo legata quid debeatur 367, 368
Inſtructio pro *inſtructum* 365
Inſtructo prædio aut fundo quid contineatur 367
Inſtrumenta adverſus fiſcum non edenda 481
Inſtrumenta & chirographa ex bonis fiſco delatis cui reſtituenda *ib.*
Inſtrumenta fundi quæ, & eorum enumeratio 363. *& ſeqq.*
Inſtrumenta litis ſi a procuratore vel cognitore adverſario prodita ſint, quæ pœna 518
Inſtrumenta penes ſe depoſita alteri altero abſente reddentis aut prodentis pœna *ib.*
Inſtrumenta publici privatique contractus ſcripturam continentia quo modo ſignanda 517
Inſtrumenta qui falſa ſubjecerit, vel ſuppreſſerit, vel deleverit, lege Cornelia teſtamentaria punitur 513, 514
Inſtrumenti amiſſio non nocet, ſi debitum aliunde poſſit probari. 698, 699. probanda tamen eſt 698
Inſtrumenti ſcriptura non obeſt ei, cui res vere empta & tradita eſt 693
Inſtrumentis falſis. *vid. Falſis inſtrumentis.*
Inſtrumentorum nomine quæ accipienda 297
Inſtrumentorum oblatio ſine cauſa deſideratur in contractu bonæ fidei, ſi quo modo veritas de fide contractus poſſit oſtendi *ibid.*
Inſtrumentum balneatorium 370 cauponium 369, 370. fundi 363. Medici 370. pictoris *ib.* piſcatoris 371. piſtoris 370. ruſticum 365. venationis 365. urbanum *ib.*
Integrare ſummam 290
Integri reſtitutio 233, 234, 237, 238, 239, 240, 848. definitur 233. aut in perſonam, aut in rem competit: & quo modo 234 plus quam ſemel non eſt decernenda *ib.* pupillis quo modo detur 848. quo ex tempore, contra quos, quod ad tempus usque *ib. &* 849
Integri reſtitutionem Prætor ſex ex cauſis tribuit 233. qui peragant *ib.*
Intercedere pro aliis prohibentur mulieres 278, 279. *vid. S. C. Vellejanum.*
Inter cetera, & ad locum 687, 817, 818, 820, 821, 824, 825
Interdici bonis poteſt mulieri luxurioſe viventi 340
Interdicta quaſi ad tempus interim dicta 454
Interdicta retinendæ poſſeſſionis *ib.*
Interdicti actio de precario 461
Interdictionis bonorum formula 341
Interdictum de homine libero vincto, ſuppreſſo, incluſo 462, 463
Interdictum dejecto quando detur 456
Interdictum de tabulis exhibendis quamdiu, & ad quæ detur 405, 406
Interdictum, ne quis via publica aliquem uti prohibeat 455
Interdictum Uti poſſidetis, ut & Utrubi de quibus rebus detur 454
Interpellatores matrimoniorum quo modo puniantur 439
Interpoſitum pactum 220
Intervenire pro aliquo 225
Intervenire rebus 226
Inteſtati qui ſint 406, 407, 794, 795
Inteſtatorum gentilitiorum hereditates ad quos pertineant 797, 798
Inteſtatorum hereditates ad quos pertineant 131. *& ſeqq.* 407. *& ſeqq.* 789. *& ſeqq.* ad quos ex conſtitutione Imp. Ulpiani tempore 800
Inteſtatorum ingenuorum hereditates ad quos pertineant 764. *& ſeqq.*

Inteſta-

Inteſtatorum ſucceſſiones quibus, & quo modo deferantur ex conſtitutionibus poſterioribus 833 834
Intributio: & collatio intributionis 276
Intributionibus patrimonii fungi 215
Inutilis promiſſio. *vid. Promiſſio.*
Irritum teſtamentum. *vid. Teſtamentum.*
Iter, ſervitus 78, 256. quo tempore adquiratur, & admittatur 839
Iteratione libertus civis Romanus fit 574. *& ſeqq.*
Judæorum & Chriſtianorum conjunctio quale crimen 840
Judæorum ſervos alterius nationis cirumcidentium pœna 504
Judaico ritu cives Romani circumcidi non debent. *ib.*
Judex accipitur pro arbitro compromiſſario 238
Judex de manifeſtis non poteſt tardare ſententiam 823
Judex ex compromiſſo non facit rem judicatam 448
Judex familiæ erciſcundæ inter omnes heredes dandus eſt 258. *vid. & Familiæ erciſcundæ.*
Judex quæſtionis, cui obvenit quæſtio de ſicariis 728
Judex, qui contra principum conſtitutiones, vel jus publicum pronunciat, in inſulam deportatur 516
Judex, qui in hominis caput & fortunas pecuniam acceperit, bonis ademptis deportatur 508
Judex, qui reum data pecunia abſolvit, eadem pœna damnatur, qua reus damnari potuiſſet 495
Judex tutelaris 490
Judicare in cauſa propria ſtulte 823
Judicari oportet inter præſentes 449, 450
Judicata olim res. *vid. Res olim judicata.*
Judicatam rem qui faciant 447 448
Judicatas res. *vid. Res judicatas.*
Judicati actio dicitur de exſecutione judicatarum rerum 223
Judicati actio domino & in dominum, heredi & in heredem datur *ib.* inficiatione duplatur 258 259
Judicati exactio pacto transactionis non tollitur 711, 817
Judicati non gaudent auxilio legis Juliæ de vi 520, 521
Judicatio pro *ſumma adjudicatæ* 225
de Judicato paciſci non poſſumus, niſi donandi cauſa 220
Judicatum altera parte abſente vim rei judicatæ non obtinet 449, 450
Judicatum ſolvi ſi ſit ſatisdatum, ejus rei actio omiſſa rei judicatæ perſecutionem non excludit 469
Judicem corrumpens quo modo puniatur 515, 516
Judices cincti 229, 823
Judices debent productos e cuſtodiis reos diſcuſſioni debitæ ſubjicere, & quod leges ſuaſerint definire: & ſub qua pœna 823
Judices pedanei pecunia corrupti quo modo puniantur 524, 525
Judices, qui ex delegatione cauſas audiunt 525
Judices, quibus publici officii poteſtas permiſſa eſt 30
Judices, qui ſorte obvenerunt 729
Judicariæ poteſtatis cingit auctoritas 823
in Judiciis extraordinariis non obſervatur formularum ſubtilitas 228
Judicis de amicitia vel familiaritate mentitus, & eventus ſententiarum vendens quo pacto puniatur 519
Judicium pro teſtamento 399
Judicium liberale in alium transferri poteſt, ſi aſſertor cauſam deſeruerit 432
Judicium non valet, cum in perſonam non eſt inquiſitum, an mandatum habeat 815, 816
Judicium triumvirale 821
Julianus 807
Julius Agrippinus 689. Donatus P. U. 689. Sabinus 743
Jumentis legatis non continentur boves 373
Junctura 378
Jupiter Tarpejus heres inſtitui poteſt 635
Jura prædiorum urbanorum & ruſticorum 76, 77
Jurans libertus. *vid. Libertus.*
Jurare quis debeat 697, 842
a Jurejurando appellandum eſt, cum defertur, non cum juratur 529, 530
Juris alieni qui ſint 28
Juris noſtri res 70
Juris ſui qui ſint aut alieni: ſui qui 28. quibus modis filii juris ſui fiant 46 *& ſeqq.*
Juris ſui res 251, 847
Jus antiquum pro jure adcreſcendi 569, 617, 618
Jus civile appoſititium 803
Jus civile cujusque civitatis, vel cuique populo proprium 2, 3
Jus dicere in ſua cauſa nemo poteſt 852
Jus gentium quale 3
Jusjurandum actor prior deferre poteſt, contrarium de calumnia reus 268
Jusjurandum deferri non poteſt heredi ejus, cum quo contractum eſt *ib.* in pecuniariis cauſis deferri poteſt 267. maximum eſt & æquiſſimum remedium expediendarum compendio litium *ib.* remitti poteſt jurare volenti, & quo effectu 268
Jus liberorum. *vid. Liberorum jus.*
Jus mixtum 439, 440
Jus obligationis incorporale eſt 76
Jus omne, quo utimur, ad quæ pertineat 4
Jus omnium hominum commune 2
Jus perſonarum & rerum 69
Jus Quiritium conſequuntur liberti Latini pluribus modis, & quibus 574. *& ſeqq. vid. & Latini.*
Jus Quiritium pro dominio bonitario. *vid. Quiritium ex jure.*
Jus ſucceſſionis incorporale eſt 76
Jus ſuum cuiquam hominum detrahi non oportet 743
Juſtum matrimonium. *vid. Matrimonium.*
in Jus vocare parentes naturales nemo poteſt 221
Jus utendi fruendi incorporale eſt 76
Juvante Deo 818

K.

K. N. vel KN. hoc eſt, *kariſſime nobis* 706, 732

L.

Læſæ majeſtatis. *vid. Majeſtatis.*

Lana

Lana legata quæ debeantur 375
non continentur ea veſtimenta 376
Lana lota, pectinata, ſucida, verſicoloris 375
Lances continentur vaſis 376, 377
Lapidem columnamve ex ſepulchro tollens id violat 264
Lata culpa quæ ſit 272
Latina ingenua quando ad hereditatem filii admittatur 417
Latine neſciens poteſt ad teſtamentum adhiberi 344
Latini ad hereditatem matris legitimam non admittuntur 418
Latini certis rebus privilegia civium Romanorum libertorum conſequi poſſunt 19, 20. & quo modo patronorum beneficio 20
Latini colonarii qui 805. hi, ut & Latini Juniani mancipationis jus habent 621
Latini Juniani fideicommiſſum capere poſſunt 661
Latini Juniani inter amicos manumiſſi 564. inter amicos ad convivium ſi evocentur: & quo pacto 853
Latini Juniani legatum capere non poſſunt 661
Latini Juniani originem unde traxerint 804, 805
Latini qui 13, 14
Latini Quiritium jus conſequuntur variis modis 574. beneficio Principali *ib.* iteratione 575, 576, 807. liberis 574, 575. militia 576. nave *ib.* ædificio, piſtrino 574
Latini teſtamenta non poſſunt condere, nec ex teſtamentis aliorum ſibi quid vindicare 18, 19
Latina non prodeſt ad hereditatem capiendam 637
Latino relicta quando caduca facta 616
Latinum facere non poteſt peregrinus 806. nec unus ex pluribus dominis manumittendo 422
Latinus Junianus familiæ emptor, teſtis, & libripens fieri poteſt 628. heres quatenus inſtitui poſſit 633, 634. teſtamentum facere non poteſt 630, 631. & quare 631
Latro cædem inferre volens impune occiditur 508
Latroni confeſſo de eo, qui ipſum obtulit, fides non accommodanda 494
Latus clavus 588
in Lautumias miſſus libertus 863
Lecti domo inſtructa continentur 368
Lecticarii 373
Legales perſonæ 814
Legamus quatuor modis, & quibus 649, 650. quo modo per damnationem, præceptionem, ſinendi modo, vindicationem 650, 651
Legari non poſſunt liber homo, res populi, ſacra, religioſa, ne quidem per damnationem 651 652
Legari non poteſt a legatario 657. nec ab herede heredis 656. nec ab illo, in cujus poteſtate heres eſt 661. nec ante heredis inſtitutionem 354, 656, 661. nec codicillis teſtamento non confirmatis 661. nec Græce *ib.* nec heredi a ſemet ipſo 657. nec illis, qui ſunt in poteſtate, manu mancipioque heredis *ib.* 658. nec incertæ perſonæ 656. nec pœnæ cauſa *ib.* nec poſt mortem heredis 355, 656, 661. & quare 355
Legari poſſunt per damnationem omnes res, etiam quæ non ſunt teſtatoris 651. per præceptionem quæ 652. ſinendi modo quæ 357, 358, 652. per vindicationem quæ 651
Legari poſſunt res ſingulæ, & univerſarum ſumma 658
Legari poteſt civitatibus omnibus 659. ei, cujus in poteſtate heres ſcriptus eſt 658. ex certis perſonis incertæ 656, 657. in tempus mortis 356. inter medias heredum inſtitutiones 354. pars bonorum, & qualis 658. res aliena per damnationem 116, 117. ſervo communi, & quo effectu 355. rerum univerſarum ſumma 658. uſusfructus, qualium rerum jure civili 658. rerum, quæ abuſu continentur, ex Senatuſconſulto *ib.* & 659
Legata quando tranſeant ad heredem legatarii 659
Legata res duobus ſi ſit per damnationem, quid juris 653, 654. quid ſi per vindicationem 652, 653.
Legata res per vindicationem, quæ jure civili legari non poterat, debetur Senatusconſulto Neroniano 652
Legatarii in rem heredis mitti non poſſunt: ſed per Prætorem denegatas heredi actiones ipſi perſequuntur 383
Legatariis duobus quando dimidium, quando totum debeatur 354, 355
a Legatario fideicommiſſum dari poteſt 125, 126. & quousque 126
legatum non poteſt 125
Legatarius partem rei agnoſcere, partem repudiare non poteſt 358
Legatarius partiarius 663
Legati actio poſt diem cedentem non inchoata ad heredem non tranſmittitur 355, 819
Legati per damnationem actio inficiatione duplatur 259
Legato intra temporis vacationem ejuſdem rei defenſio mandari non poteſt. 216
Legato ſervo fataliter interempto, legatarii damnum eſt 357
Legatorum dies quando cedat jure antiquo, vel ex lege Papia Poppæa 659
Legatorum & fideicommiſſorum diſtantiæ 128
Legatorum genera quatuor, & quæ 114. & *ſeqq.*
Legatorum perperam ſolutorum repetitio eſt 379. non eſt 659
Legatorum uſuræ non debentur, ſed duplum poſt moram, ſi ſint damnationis 129, 130
Legatum ab Imperatore dari poteſt 384. non a domino vel patre heredis 657
Legatum adimi quo pacto poſſit 379, 659
Legatum adquiritur ex lege XII. tabb. 626
Legatum certæ rei eſſe debet, & ad certas perſonas referri 358
codicillis ſine teſtamento nec dari, nec adimi poteſt 128, 714, 819, 820
Legatum definitur 649
Legatum damnationis optimi juris 642. *vid. & Legatum per damnationem.* damnationis & vindicationis in quibus differant, & conveniant 117. & *ſeqq.*
Legatum electionis. *vid. Electionis Legatum.*
Legatum intercidens nulla heredis culpa legatario perit 357
Legatum per damnationem quo modo relinquatur 116. etiam de re aliena *ib.* & 117. & quo effectu 117. & de re, quæ nondum

dum

dum eſt in rerum natura 118. *vid. & Legatum damnationis.*
Legatum per ſervum domino adquiritur 89
Legatum per vindicationem quando ad heredem transmittatur 356, 357
Legatum poſt mortem heredis non valet 128. *vid. & Legari.*
Legatum præceptionis quale 220. cui relinqui poſſit *ib.* quid ſi pluribus relictum ſit 121. quo modo a coheredibus præſtandum 354
Legatum ſervo communi cui totum adquiratur 355
Legatum ſibi & Titio ſi quis adſcribat, totum ad Titium pertinet 358
Legatum vindicationis non valet de re aliena 117. quæve non eſt in rerum natura 118. quo modo relinquatur 115. ſi pluribus ſit ita res legata, quid juris 116. ſtatim poſt mortem teſtatoris legatarius illud impune præſumit. 115, 116
Legatum uxori maritus in alieno teſtamento adſcribere poteſt 358
Legatur debitori recte id, quod debet *ib.*
Legatus quatenus in rem ſuam quid agere poſſit, vel non 217. ſi in legationis munere ſit mortuus, ſumptus, qui proficiſcenti dati ſunt, non reſtituuntur. *ib.* *vid. & Legato.*
Lege agere. *vid. Agere.*
Lege quæ adquirantur 625, 626
Leges Perſarum 708, 788
Legibus obtemperare pari majeſtate convenit eum, qui leges facit 395
Legibus Romanis ſancte caſteque conſtituta, venerabilia, & maxima religione ſervanda 700, 756
Legis actio 85, 86, 317
Legitima. *vid. Quarta.*
Legitima cognatio. *vid. Cognatio.*
Legitima hereditas. *vid. Hereditas.*
Legitima tutela. *vid. Tutela.*
Legitimæ nuptiæ. *vid. Nuptiæ.*
Legitime concepti tempore conceptionis ſtatum ſumant 41, 42
Legitimi ab inteſtato quando admittantur 798. quinam ſint *ib.*
Legitimi cur appellentur etiam naturales 132
Legitimi heredes. *vid. Heredes.*
Legitimi tutores. *vid. Tutores.*
Legumina 374
Lenocinii reus poſtulatur qui uxorem in adulterio deprehenſam non dimiſerit 319, 320, 572
Lex Ælia Sentia 134, 565, 566, 567, *bis*, 791, 807, 863
Lex Aquilia exigit damnum aliter injuriam eſt agendum 738. actio ex ea inficiando duplatur 259, 837, 844. in ſimplum datur, ſi quis fatebitur 738. ea non tenetur qui latronem aut furem occidit 759, 760. quis ea teneatur ob incendia 776. *& ſeqq.* pœna ejus legis 840. ob ſumptus in curationem datur quoque inde actio 738
Lex aut rogatur, aut abrogatur, aut derogatur, aut ſurrogatur: & quid hæc notent 562, 563
Lex Atilia circa tutores dandos quid caverit 600. locum habuit tantum Romæ *ib.*
Lex, ceteræ partes juſti 803
Lex Cincia 561
Lex Claudia legitimas tutelas feminarum ſuſtinet 596
Lex commiſſoria 282
Lex Cornelia de falſis 244. *vid. Lex Cornelia teſtamentaria*
Lex Cornelia de injuriis 440
Lex Cornelia de ſicariis & veneficis ad peregrinum quoque & ſervum pertinet 729. punit eum, qui dolo malo homicidium fecit 750. quos & quo modo puniat 505, 506, 727, 728, 762. an teneatur ea qui furem nocturnum, cum poſſet apprehendere, occidit 760. vocatur lex de ſicariis 751. & ſimpliciter Cornelia 776
Lex Cornelia de ſucceſſionibus capti ab hoſtibus 646, 647. ex ea valet teſtamentum ante captivitatem factum, & alia, ſi captus apud hoſtes decedat 342
Lex Cornelia teſtamentaria vocatur ſimpliciter lex Cornelia 404, 762. lex Cornelia de falſis 244 quinam ejus pœna teneantur 404, 405, 513. *& ſeqq.* 762. per Senatusconſulta ad quænam extenſa ſit 762. *& ſeqq.*
Lex Duodecim tabularum 131, 137, 139, 143, 412, 571, 591, 592, 599, 605, 626, 665, 667, 668, 670, 675, 678, 739, 740, 759, 771, 789, 794, 795, 797, 798, 799, 800
Lex Fabia, ea qui teneantur 527, 528, 781. de ea cognitio frequens: & qui de ea cognoſcant 528, 782, 783. quæ ejus pœna 463, 527, 528. qui teneantur capite primo, & quæ ejus pœna 783. qui ſecundo *ib. &* 784. ejus pœna 784
Lex Falcidia 396, 663. quid caverit 121, 380. *& ſeqq.* 659. *vid. Quarta Falcidia.*
Lex Furia 673. *vid. Lex Furia teſtamentaria.*
Lex Furia Caninia quid conſtituerit 569, 570. *vid. Lex Fuſia Caninia.*
Lex Furia teſtamentaria 563. *vid. & Lex Furia.*
Lex Fuſia Caninia 389, 427. *& ſeqq. vid. Lex Furia Caninia.*
Lex imperfecta quæ 561
Lex Julia 640
Lex Julia ambitus 527
Lex Julia 673, caducaria 634
Lex Julia de adulteriis 301, 309, 317, 322, 705, 744, 755. ejus caput primum & ſecundum 744, 745. ſecundum 317. quintum 318
Lex Julia de maritandis ordinibus 601. ſimpliciter dicitur lex Julia 607, 608. quam vacationem det feminis a morte viri, vel divortio 608. quasnam uxores duci vetet a Senatoribus aut ingenuis 607
Lex Julia de vi publica quos coerceat, & quæ ejus pœna 520. qui ejus beneficio non gaudeant *ib. &* 621, 622. de vi privata qui ea teneantur: & quæ ejus pœna 522, 523
Lex Julia de vi publica & privata, caput ejus LXXXVII. & LXXXVIII. 766, 767
Lex Julia & Titia 601
Lex Julia majeſtatis quos coërceat 525, 526. & qua pœna 526
Lex Julia Papia. liberi ſecundum illam quæſiti 408, 795
Lex Julia Papiaque Poppæa 613
Lex Julia peculatus 624
Lex Julia repetundarum *ib.*
Lex Junia 569, 574, 599, 601, 631, 634 805. ad peregrinos non pertinet 806
Lex Junia Velleja 103. *Julia* ſcriptum eſt 640
Lex Menſia quid ſtatuerit de natis ex alterutro peregrino 580
Lex minus quam perfecta 562
Lex Papia jus antiquum dedit liberis & parentibus 617, 618. quantam vacationem det feminis a morte

morte viri vel divortio 608, 609. quibus conjugibus liberam dederit teſtamenti factionem 611. & ſqq. quos annos definiverit liberis habendis 611. vid. & Lex Papia Poppæa.
Lex Papia Poppæa 569, 653, 659, 677, 678. partem non adeuntis caducam facit 569. quæ ex ea adquirantur 625, 626. vid. & Lex Papia.
Lex peregrina 806
Lex Peſulania de cane 253
Lex Pompeja de parricidiis quid caveat; & quæ ejus pœna 512
Lex Regia de patris in filium poteſtate quid ſtatuerit 749, 750
Lex Rhodia 275
Lex Viſilia 576
Libellorum famoſorum auctores quo modo coerceantur 445, 446. vid. & Famoſi carminis.
Liber homo. vid. Homo liber.
Libera quæ concepit, & ancilla facta peperit, liberum parit 313
Liberalis cauſa 430
Liberalitatis tituli, teſtamentum, fideicommiſſum, legatum, donatio 822
Liberare fidejuſſionem 239
Liberi adoptivi. vid. Adoptivi.
Liberi connubio interveniente patrem ſequuntur, non interveniente matris conditionem, excepto peregrino 579, 580
Liberi ex nefaria conjunctione non ſunt ligitimi 701, 756. nec illorum ſucceſſio debetur ibid.
Liberi emancipati inſtituendi aut exheredandi, & quid juris habeant præteriti. 641
Liberi nati ex juſto matrimonio ſunt in poteſtate parentum. 577 non ex inceſto 579, 755
Liberi naturales & adoptivi 589
Liberi naturales excipiuntur, bonis venditis 249
Liberi non ſunt qui converſo more contra humani generis formam procreantur 415, 416
Liberi parentum poteſtate liberantur, emancipatione, quo modo & quoties vendendi, & manumittendi 591, 592. morte patris quinam 593. interdictione aquæ & ignis, & quare ib. non omnimodo captivitate. ib. vid. & Filii.
Liberi patroni. vid. Patroni liberi.
Liberi præteriti quinam adcreſcant 639
Liberi quorum cauſa probata eſt, ſui fiunt 134, 135, 791, 792. per errorem contracto matrimonio inter diſpares conditione perſonas, ſunt in poteſtate parentum 588, 589
ſi ſine Liberis deceſſerit, conditio fideicommiſſis apponi ſolita 388
Liberis honorata 678
Liberorum alii ingenui, alii libertini 5, 6
Liberorum jus matres quo modo conſequantur 414, 415, 417. a Principe conjuges impetrant 612, 613. quando habeat libertina 417
Liberorum jus mulier habens poterat manumittere 807
Liberorum jus patronæ quid dederit, etiam duorum & trium 678
Liberorum quatuor jus libertam liberabat a potroni tutela 677
Liberorum trium jus quid dederit patroni filiabus 678
Liberos emancipatos & civitate donatos Prætor ſuis jungit 798
Liberos meritis quam pactionibus adſtringi placuit 399
Liberta alieni ſervi contubernium ſecuta patrono ſciente, fit ancilla 307. ignorante eo id faciens, fit ancilla patroni: & qua conditione ib. ſervi patroni contubernium ſecuta in ſuo ſtatu manebit. ib. & 308. & quare 308
in Libertæ bonis quid juris patrono ex Jure vetere 677. quid ex lege Papia Poppæa ib.
Libertæ quatuor liberorum jure a tutela patronorum liberatæ ſunt: adeoque ipſæ teſtari poſſunt: quid tamen iis obſervandum ib.
Libertas a Prætore quibusdam ſervis datur 382
Libertas directa alieno ſervo dari non poteſt 128. & ſupervacue data videtur 348
Libertas directo quo modo poſſit dari, vel per fideicommiſſum: & quis utriusque effectus 572
Libertas & dari, & adimi poteſt teſtamento, & codicillis teſtamento confirmatis 573
Libertas fideicommiſſo data facto heredis non mutatur 423, 424. ab herede gravati eſt præſtanda 426. quid ſi data ſit ſervis, qui ſimul liberis a teſtatore tutores dati ſunt, quid juris ib.
Libertas fidei cujus committi poſſit 572
Libertas per fideicommiſſum dari poteſt 664 tam proprio, quam heredis, legatarii, vel extranei ſervo 127, 128, 572. data alieno ſervo, ſi dominus eum nolit vendere, perit 127. & quare exſtinguatur 572
Libertas juſta 423. qualibus ſervis dari poſſit 569
Libertas legitima 804
Libertas ſub ſpecie impunitatis data non valebit 320, 752
Libertas teſtamento dari non poteſt poſt mortem heredis, aut ante inſtitutionem, niſi in teſtamento militis 568. interdum tamen valet, ſi ſit data inter medias heredum inſtitutiones, interdum non ib. & 569. relinquenda eſt nominatim 427
Libertas una primum tantum erat cum civitate Romana, dicta legitima 804
in Libertate qui olim erant, cujus fuerint conditionis ib.
Libertatem auferre is debet, qui dare poteſt 809
Libertatem dare non poteſt minor viginti annis 22, 23
ad Libertatem perduci poteſt tormentis apud Præſidem ſubjectus, & de nulla culpa confeſſus 423
Libertatem petere non poteſt qui ſe ſuis nummis redemptum non probaverit 505
Libertates datæ codicillis teſtamento confirmatis cum his concurrunt, quæ tabulis teſtamenti datæ ſunt 428
Libertates in fraudem fiſci datæ retrahuntur 477. qualis tamen non eſt, ſi ſervus a debitore fiſci emptus ſit, ut manumittatur. ib.
Libertates quartam portionem minuunt 397, 398
Liberti quotuplices. vid. Libertinorum.
Liberti æs alienum quinam ſolvant 338
Liberti affectantis nuptias patronæ, vel uxoris filiæque patroni pœna 302
in Liberti bonis quis jure potior ſit 337
Liberti cives Romani. vid Cives Romani.

Liberti

Liberti Latini. *vid. Latini & Latini Juniani.*
Liberti negotiantes in propriis tabernis 866
Liberti ubi ſint municipes 214
Libertina quando jus liberorum conſequatur 417
Libertini qui 6, 7
Libertinorum tria genera 7. *& ſeqq.* 563. & quinam melioris conditionis 18
Libertinus patri heres non poteſt eſſe, nec illum habuiſſe videtur 606
Libertis relictum fideicommiſſum quibus debeatur 389
Liberto adrogato per obreptionem patronus jus ſuum non amittit 338
Liberto debitum congiarium patronus, qui eum in lautumias dedit, non recte petit 863
a Liberto in fraudem patroni alienata qua actione revocentur 339
Liberto mortuo patroni eſt electio, utrum malit libertatis cauſa impoſita, an partis bonorum poſſeſſionem 338
Libertorum filii quod domicilium, & quam originem ſequantur 214
Libertorum genera. *vid. Libertinorum genera.*
Libertorum hereditas. *v. Hereditas.*
Libertorum in bonis quid juris habeat patronus, patrona, patronique filii ex lege XII tabb. 675. quid ex edicto Prætoris *ib. & 676.* quid ex lege Papia Poppæa 677, 678
Libertum ingratum per alium accuſare poteſt patronus 494, 495
Libertus a patrono non eſt ſeparandus 464
Libertus a patrono, qui primum ei legarat, poſtea eodem teſtamento ingratus appellatus non habet actionem ex teſtamento, cum legatum ei ademptum ſit 379
Libertus egentem patronum quando & quatenus alere cogendus ſit 335, 702, 853. in caput patroni non interrogatur 244
Libertus ingratus quis ſit 221
Libertus matrem civilem habere non intelligitur 418
Libertus natalibus reſtitui non poteſt, invito patroni filio 419
Libertus obligatione doni, muneris, operarum ſolutus 335
Libertus orcinus 572
Libertus patrono ſi juraverit ſe daturum donum, munus, operas, obligatur 155. non tam verborum ſolennitate, quam jurisjurandi religione 156
Libertus patronos duos ſi inſtituerit heredes, alterque eorum vivo liberto ſit mortuus, quid juris 337
Libertus per fideicommiſſum, cujus libertus 572
Libertus Principis quid fiſco debeat relinquere 703, 829. non ſuccedunt ei ex filio nepotes *ib.*
Libertus pupillam patroni ducere non debet 304
Libertus tutor datus, ſi parum ſit idoneus, non excuſatur: ſed illi curator adjungitur 324, 325
Libidinis cauſa ancillam meretricem rapiens, & celans furti tenetur 329
Libra & æs 54
Libri fundo inſtructo cedunt 367
Libripendes qui eſſe nequeant 627, 628
Libripens quis 53, 57
Libris legatis quæ debeantur 377, 378
Libros magicos habentes. *vid. Magica.*
Licitatione vincens in locatione vectigalium idoneos fidejuſſores offerre debet 482, 483
Ligantis hominem pœna 840. quid de obnoxiis jugo captivitatis *ib.*
Limenarchæ poſſunt fugitivos deprehenſos in cuſtodia retinere 230
Limites evellentis pœna 850, 851
Linea duplex in limite directo, ſuperior & inferior 419
Lineæ tranſverſæ ex ſecundo gradu pendent *ib.*
Lino triplici perforandæ, atque ita obſignandæ tabulæ 517
Linum ruptum 401
Litem in perniciem privatorum fiſco donari non oportet 479
Lites trahi, & ſub quodam potentiæ terrore infimos fatigari judiciorum expectat invidia 824
Litigioſæ res alienari non poſſunt: ſed procurator de iis recte datur 847
Litigioſis de rebus convenire, & transigere poſſumus 220
de Litium finibus 447
Litteræ aureæ & argenteæ 81
Litteræ dimiſſoriæ. *vid. Dimiſſoria.*
Litteræ, quibus hereditas promittitur, non obtinent vim codicillorum 354
Litterarum ars cur diſcenda 877
Litteris obligatio quibus modis fiat 160. *& ſeqq.* a re in perſonam 164. a perſona in perſonam *ib.*
Litus 854
Locare poteſt liber homo operas ſuas 298
Locatio & conductio quando contrahatur 167, 168
Locatio vectigalium. *vid. Vectigalium.*
Locupletior an ſit factus pupillus, litis conteſtatæ tempore quæritur 226
ad Locum 687, 786, 813, 822, 823
Longum tempus quodnam 434, 451
Lota lana 375
Lucernæ domo inſtructa continentur 368
Lucrativa ex cauſa fideicommiſſum inventum apud eum, cui relictum eſt, exſtinguitur 390
Lucrativa ex cauſa nactus fundum, quem emerat, ad pretium recuperandum agere poteſt 294
Lucrativa non eſt cauſa, cum dos mulieri prælegatur 384
Lucrum & damnum inter ſocios communicantur 290
in Ludum damnari 732. aliud eſt, quam ad gladium damnari 773, 774
in Ludum damnati poſt quinquennium pileari, & poſt triennium rudem accipere poſſunt 774
Ludus, inter pœnas mediocres 496, 497
de Lugendis 261
Lugentes quibus rebus abſtinere debeant 26
Lugeri quamdiu debeant parentes, liberi, mariti, cognati, & ſub qua pœna 264, 265
Luitio rei per damnationem legatæ ad quem pertineat 357
Luminis circa ſervitutem quid conſtitutum 839
Luminum ſervitus 77
Lupanaria virorum 754
Luſtrare liberos vetitum 784
Luſtro cenſus conditur 808. & quæ aguntur

aguntur cenſu luſtro confirmantur, & ex quo tempore 809
Luſtrum quale tempus 808
Luxurioſe viventi. *vid. Mulieri lux. viv.*
Luxus flagitioſus viri corpus muliebriter conſtitutum alieni ſexus damnare patientia, nihilque diſcretum habere cum feminis 754

M.

Macedonianum Senatuſconſultum. *v. S. C. Macedonianum.*
Machinæ, quibus farinæ ſubiguntur 370
Magi vivi exuruntur 511
Magicæ artis conſcii beſtiis ſubjiciuntur, aut cruci ſuffiguntur *ib.*
Magicæ artis libri comburuntur: eosque habentes deportantur, alii capite puniuntur *ib. &* 512
a Magiſtratibus municipalibus quousque res judicatæ videantur 447, 448
Magiſtratum qui emptis ſuffragiis ambiunt, in inſulam deportandi 527
Magiſtratus municipales fugitivos recte transmittunt 230
Magiſtratus municipales, qui habent legis actionem 317
Magiſtri officinarum & tabernarum ex facto diſcipulorum obligantur 277
Majeſtatis crimina quæ ſint 831
de Majeſtatis crimine cum quæritur, nulla dignitas a tormentis excipitur 527
Majeſtatis læſæ crimen quibus modis exacerbetur 526
Majeſtatis læſæ reus non adulationis obtentu, ſed ipſius admiſſi cauſa eſt puniendus 526, 527. quibus pœnis 526
Majeſtatis lege qui teneantur 525, 526
in Majeſtatis reum quæ prius inquirenda 526
Major effectus ſi res, quas minor egit, facto vel ſilentio comprobavit, in integrum reſtitui fruſtra deſiderat 237. ſilentium vero exigitur ad annum XXVIII. 238
Major ex perſona minoris, qui negotium ejus geſſit, non reſtituitur, niſi minor ſua ſponte negotiis ejus intervenerit 237
Major quæſtio. *vid. Quæſtio.*
Majores quinam ſub curatoribus 67
Maledictum publice factum quo modo coërceatur 446
Mancipare 235, 247. vel tradere 247
Mancipari an poſſint res abſentes, aut plures 621
Mancipat, quaſi manu tradit 56
Mancipati pro *emancipati* 641
Mancipatio civibus Romanis propria 53. quaſi manus traditio 54. quid ſit, & quo modo peracta ſit 50, 53. *& ſeqq.* 620. *& ſeqq.* quos inter locum habeat, 621. ſimilitudo quædam venditionis 54, 55
Mancipatio familiæ 672
Mancipationes ſingulæ in emancipatione iisdem vel aliis teſtibus, vel eodem die, vel intermiſſo fieri poſſunt 316
Mancipi rem alienare, vel nec mancipi 604
Mancipi res. *vid. Res mancipi.*
Mancipia urbana & ruſtica 357
Mancipio accipere 53, 626
in Mancipio eſſe. 591, 626.
Mancipium primum & ſecundum 409
Mandans minori non reſtituitur 237
Mandare quæ negotia poſſimus 173
Mandari actio non poteſt feminæ, infamia notato, & minori 835
Mandari & verbo poteſt 173. honeſtum tantum negotium *ibid.* non contra bonos mores 174. procuratio quo modo poſſit 223
Mandati actio & judicium 290
Mandati formam egredi non licet 174. qui egreſſus eſt, tenetur mandatori, nec illi præjudicat 175
Mandati judicio integrari poteſt ſumma, ſi mandatarius rem minoris diſtraxerit, quam mandatum erat *ib.*
Mandati negotio ob quas cauſas renunciari poſſit 289, 290
Mandati obligatio non contrahitur contra bonos mores 174
Mandato accepto an perſona utatur ad agendum, in principio quæſtionis inquiri debet 816. in idque debent inquirere judices 815, 816
Mandato tuo rem a me meis nummis comparatam recipere debes; impenſumque & uſuras reddere 290
Mandato utens ſatisdatorem quando dare debeat 815
Mandator non liberatur electo reo 297, 298
Mandatores cædis perinde ut homicidæ puniuntur 509
Mandatum geſtis allegatum 835
legaliter non allegatum 815
Mandatum quando ſolvatur 174
Manichæi de Perſica gente progreſſi 707, 788. facinora multa committunt *ib.* velut nova & inopinata prodigia *ib.*
Manichæorum auctores & Principes qua pœna afficiendi 708, 788. conſentanei qua *ib.* ſcripturæ abominandæ comburuntur *ib.*
in Manu filii nurus ſua heres eſt 133, 790, 791. in manu mater & noverca loco ſororum 141, 793. ſuos inter hæredes agnaſcitur 646. uxor quoque ſic ſua heres eſt 133, 790
Manumiſſa quæ ancilla cum eſſet conceperat, & rurſus facta ancilla pariens liberum parit 313
Manumiſſi convivii adhibitione 14
Manumiſſi ex remancipatione hereditas cui deferatur; & quem Prætor vocet 800
Manumiſſi ante Conſulem, in Eccleſia 9
Manumiſſi inter amicos 13, 25. cujus primum fuerint conditionis 804. habere debent voluntatem domini 805, 806. omnia olim manumiſſoribus adquirebant 805
Manumiſſi per epiſtolam 13, 25
Manumiſſi teſtamento 8
Manumiſſi teſtamento ex qua lege ſint liberi 568
Manumiſſi vindicta, cenſu, teſtamento 563, 564
Manumiſſio adſcripta in circulo 27
Manumiſſio filii quo modo patris teſtamentum ruperit 646
Manumiſſio in Eccleſia quo modo fiat 829
Manumiſſio ingenuitati non præjudicat 431
Manumiſſio per epiſtolam 807
Manumiſſione quibus modis ſervi efficiantur cives Romani 829
Manumiſſionis gratia donatio inter virum & uxorem recepta eſt 311
Manumiſſum ſervire non permittebat Prætor 804, 806
Manumiſſus cenſu triginta annorum

rum civis Romanus fiebat; modo eſſet manumiſſoris jure Quiritium 808
Manumiſſus ex primo ſecundove mancipio 409, 796
Manumiſſus in fraudem creditorum non fit civis Romanus 807
Manumiſſus per fideicommiſſum cujus ſit libertus 127
Manumittendo ſervum communem quis nec Latinum facit, nec civem Romanum 422. quando partem perdat *ib. & 568.* ſervum, quem in bonis tantum habet, Latinum facit 567
Manumittere non licet in fraudem creditoris 20. creditoris & patroni 567. patroni 22
Manumittere mutus & ſurdus vindicta non poſſunt, inter amicos, & per epiſtolam poſſunt 423
Manumittere non poſſunt omnes domini ſervos ſuos 20. non mulier in tutela. *vid. Mulier.* non pupillus 568. ſine tutoris auctoritate 426. nec ſic facile. *vid. Manumittere non poteſt.*
Manumittere non poteſt quatuordecim annos egreſſus 24. minor viginti annis, niſi in certis caſibus 23. *& ſeqq.* 805. cauſa apud conſilium probata 806. *vid. & Manumittere non poſſunt.*
Manumittere poteſt filiusfamilias juſſu patris: non item matris 246
Manumittere teſtamento quot ſervos quis poſſit 24. *& ſeqq.* & quid ſi numerum quis exceſſerit 26 *& ſeqq.*
Manumitti nominatim ſervi teſtamento debent, non confuſe 25 quo modo nominatim 427
Manumitti non poteſt ſervus a fugitivario comparatus intra decem annos contra prioris domini voluntatem 230
Manus qui amiſit teſtamentum facere poteſt 340
Manus ſi quis ſibi intulerit, de ejus familia quæſtio non eſt habenda 351
Manus ſibi qui intulit miles, quo modo puniendus 529
Marcialitanus litus 854
Marcianus (Aurelius) 742
Marcus (Divus) 645, 786
Marcus & Commodus (Divi) 747
Margaritæ auro incluſæ auro legato cedunt 378
Mariti jure accuſare intra quantum tempus liceat 747, 748. *vid. & Accuſare.*
Mariti ſecundi bona pro ratione tutelæ a matre adminiſtratæ ſunt obnoxia 848
Maritus actione quoque rerum amotarum tenetur 588
Maritus adulteram uxorem dimittere ſtatim debet, ſub qua pœna 319, 320, 752. occidens eam an lege de ſicariis teneatur 751. & qua pœna puniendus 318, 319, 752
Maritus adultero occiſo intra quod tempus rem debeat profiteri, & quid indicare 319, 747, 752. adulterum qualem occidere poſſit, ſi eum domi ſuæ deprehendat 318, 746
Maritus citra uxoris conſcientiam, & ea invita ſi quid fecerit in illius rebus, id juris caret effectu 687, 814. de ſervis, qui res uxoris abſtulere, ſententiam ferre an poſſit 823. illa tantum negotia uxoris velut extraneus proſequitur, quæ procuratio perſcripſit *ibid.* quamdiu lugeri poſſit 265. qui pro uxore ſe obligavit, qua ſtipulatione ſibi cavere ſoleat 588. quod in funus uxoris impendit, ex dote retinere poteſt 264. uxori poteſt ſtatus quæſtionem inferre 433
Mars in Gallia heres poteſt inſtitui 635
Maſculi teſtamentum facere poſſunt poſt quartum decimum annum 339
Maſculorum appellatione etiam feminæ continentur 372
Maſculum liberum invitum ſtuprans capite punitur 320
Maſſæ argenti 376
Mater civilis 418
Mater contubernium ſervi filii ſui ſecuta non tamen fit ancilla filii 308
Mater Deorum Sipelenſis, quæ Smyrnæ colitur 636
Mater excluditur in ſucceſſione per fratrem, non a ſorore 417, 834
Mater filiis vulgo quæſitis ſuccedit, ut & illi matri 418
Mater in manum patris noſtri quando convenit, nobis loco ſororis eſt 141, 793
Mater jus an habeat in ea, quæ nepoti ab avo collata ſunt 822. jus liberorum quando habeat 414, 415, 717. negotiorum geſtorum actione tenetur, ſi filiorum rebus intervenerit 226. quibus præponatur in tutela ſuſcipienda 847. ſi filio intra annum tutorem non petierit, quid juris 848
Matertera quæ 420. magna quæ *ibid.*
Materteram ducere non licet 301
Mathematici, vaticinatores, arioli, auruſpices quibus pœnis afficiendi 501. *& ſeqq.*
Mathematicis aqua & igni interdicitur: omniaque illorum bona publicantur 785
Mathematicorum callida impoſtura interdicta eſt, etiam olim *ib.* ſcientia an ſola puniatur, an exercitio ſola & profeſſio; & quo pacto in eo ſit variatum 785, 786
Mathematicos qui conſuluerunt de ſalute Principis, vel ſumma Reip. capite puniuntur 502, 503, 786. non de ſua ſuorumque 786
Matrem civilem ſervi & liberti non intelliguntur habere 418
Matrimonia eorum, qui in poteſtate patris ſunt, ſine voluntate ejus non contrahuntur 300. contracta tamen non ſolvuntur *ib.* inter fratrem & ſororem eſſe non poſſunt 35. inter parentes & liberos contrahi non poſſunt *ibid. &* 301. inter quos cognatos poſſint, vel non poſſint contrahi 578, 579, 755. & quos intra affines 579, 755. *vid. & Nuptiæ.*
Matrimoniis rite copulatis, quorum honeſtati, & quo modo conſulatur 700, 756
Matrimoniorum interpellatores extra ordinem puniuntur 439
Matrimonium bene concordans ſeparari a patre prohibitum 463, 464
Matrimonium & contubernium in quo differant 301
Matrimonium furioſi non contrahunt: ſed contractum furore non tollitur 301
Matrimonium impar. 615. inceſtum 579. & quis ejus effectus 755. inter diſpares conditione perſonas 588. juſtum quodnam 577
Matrimonium inter ſervam & liberam perſonam contrahi non poteſt 311
Matrimonium poſt ſecutum non medetur vitio præcedenti 700
Matrimonium ſine connubio cum pere-

peregrina. 748. *alia vid. in Nuptiæ.*
Matris negligentia in non denuntiando, ſe eſſe prægnantem non impedit, ne quis ſit ſuus heres patri 314
Matris teſtamentum quando inofficioſi querelam admittat, procreato poſtea filio, & non mutata voluntate 395
Maxima pars obſtetricum quod denuntiaverit, pro vero habetur 315
Media tempora libertati prodeſſe tantum, non nocere ſolent 313
Medicæ pro *obſtetrices* 315
Medicamine ad ſalutem dato ſi quis perierit, quæ pœna 512
Medici circumcidentis homines pœna 504
Medici inſtrumentum: & quid eo contineatur 370
Medicus ſi recte ſecuerit, ſed negligenter curaverit, Aquilia ceſſat 778
Medietas pro parte dimidia 137
Medius diviſionis, pro *arbiter* 257
Meliorare rem ſtudio & opere ſuo 286
Membra ampliata non faciunt partum monſtroſum 416. duplicata non impediunt *ibid.*
Membranæ volumina 377
de Membris ruptis actio unde 439
Menſurarum corpus. *vid. Corpus.*
Mente captus in adverſa valetudine teſtamentum facere non poteſt 343
Mentitus metu. *vid. Metu.*
Mentitus venditor. *vid. Venditor.*
Mercedes præſtantes ſervi 365
Merces depulſi metus 235
Meretricem ancillam qui libidinis cauſa rapuit & celavit, furti actione tenetur 329. aliter 333
Meriti ejusdem pro *pretii ejusdem* 831
Meritis, quam pactionibus liberi adſtringendi 399
Meritorium ſtabulum 330
Meritum appellationis. *vid. Appellationis meritum.*
Meſſem in campo ſeminare 80
Metalla Forenſia & Proconenſia 706, 708
Metalli pœna quo ſenſu minor quam gladii 773 774
Metu ad pacta coactus quamdiu agere de eo poſſit 687, 688 mentitus apud acta ſe ſervum eſſe, non præjudicat ſibi, quo minus ſtatum ſuum poſtea defendere poſſit 432
Metum adhibens de dolo quoque tenetur 236
per Metum mancipatus ſervus cui adquirat 235
ad Metum non pertinet merces depulſi metus 234, 235
Metus cauſa geſtum quid dicatur 235, 236
Miles cuſtodiam dimittens accepta pecunia quo modo puniendus 528
Miles filiusfamilias exheredari poteſt 349
Miles ſibi inferens manus quo pacto puniatur 529. turbator pacis capite punitur 528
Miliaria inter inſtrumentum balneatorium 370
Milites quo modo poſſint facere teſtamenta. *vid. Teſtamenta militum.*
Militia Latinis ſit civis: & quali 574
Militiam confingentis pœna 519
Militum pœnæ 528. *& ſeq.*
Minare pecora, id eſt, *agere* 256
Minerva dat doctrinam & alia 877.
Milienſis heres inſtitui poteſt 635, 636
Miniſteria, inter argentea vaſa 377
Miniſteria urbana 373
Miniſterialis ſervus 828
in Miniſteriis eligendis negligentia obligat 777
Minor adverſus diſtractiones pignorum vel fiduciarum non rite factas reſtitui poteſt 240
Minor adverſus libertatem ab emptore ſervo ipſius datam non reſtituitur: & cum quo, ac ad quid agat 239
Minor annis triginta ſervus manumiſſus, quando fiat civis Romanus 566
Minor annis viginti dominus ſervum non poteſt manumittere, niſi ex certis cauſis 22. *& ſeqq.* & niſi cauſa cognita in conſilio 566, 806. nec Latinum facere 806
Minor cauſa. *vid. Cauſa minor.*
Minor fidejuſſor, vel mandator in integrum reſtitutus reum principalem non liberat 238
Minor hereditate adquiſita quatenus reſtituatur 689
Minor majorem ſe mentiens fruſtra luberum prætendit 690
Minor minori heres ex ſua perſona, non defuncti, in integrum reſtitui poteſt 238
Minor omiſſam allegationem repetere poteſt per reſtitutionem in integrum 478
Minor quibus ex cauſis reſtituatur, vel non 237. *& ſeqq.*
Minor ſi filiofamilias minor pecuniam crediderit, quid juris 238. ſi flagitium admiſerit, quod ad publicam coërcitionem ſpectat, reſtitui non poteſt 237
Minores ætate ſunt ſub curatore 66. quamdiu 67, 68
contra Minores indefenſos propoſitum edictum peremptorium nihil momenti habet 249
contra Minores indefenſos ſententia nulla proferenda eſt 248
Minores, ſi in judicem compromiſerint, reſtituuntur 238
Minori adverſus emptorem reſtituto reſtituitur fundus, pretio reddito, non etiam fructus 239, 240
Minori fundi & vectigalia non locanda 482. non datur reſtitutio ob donationem ſponſæ datam 688, 689
qui Minori mandavit non reſtituitur: ſed is quidem, cujus negotiis minor ſponte intervenit 237
Minoribus deceptis, non decipientibus, ſubvenitur 690. in his, quæ prætermiſerint vel ignoraverint, conſulitur 825
Minoris fidejuſſor conſulto conſilio interveniens non reſtituitur, licet minori ſuccurratur 239
Miſcere ſe hereditati dicuntur emancipati 470
Miſericordiæ cauſa partum exponere 315
Miſeris favere humanæ rationis eſt 424
Miſſio heredis in poſſeſſionem. *vid. Heres inſtitutus.*
Miſſio in poſſeſſionem in res hereditarias legatorum & fideicommiſſorum nomine quando fieri nequit, quia res illæ nullæ ſunt, quid juris 383. nomine fideicommiſſorum non præſitorum in quæ bona fiat 389 in res relictas per fideicommiſſum, & a ſciente emptas *ibid.*
Mixtum jus 439, 440
Mobilibus legatis aurum vel argentum an debeatur 369

de

de Modo agri actio inficiatione duplatur 259, 293
Mœchorum & mœcharum pœna 744
Molæ in inſtrumento piſtoris 370. olivariæ 364
Momentum accipere 464. reddere quid 454, 455
Monetæ falſæ rei quibus pœnis afficiendi 515. percuſſæ, non ſignatæ rei an puniendi *ibid.* quid ſi id fecerint ſervi 481
Monetam falſam percutientis bona fiſco vindicantur. *ib.*
Monetam vultu Principum ſignatam præter adulterinam reprobans lege Cornelia tenetur 514
Monitores inter inſtrumentum fundi 364
Monſtroſus partus non prodeſt matri ad jus liberorum conſequendum, nec eſt inter liberos 415, 416
Montes quatenus intelligantur communes 839
Monumento inſcriptos titulos eradens quo modo puniatur 264
Monumentum inhabitari non debet: & quare *ib.*
Mora fieri videtur, cum poſtulanti non datur 382
ex Mora uſuræ depoſitæ rei poſtulantur 281. legatorum & fideicommiſſorum ex mora uſuræ & fructus debentur 382
Morari in libertate quid 804
Moratoriæ appellationes. *vid. Appellationes.*
Mores quid ſint 563
Mores leviores & graviores mulieris qua ratione coërceantur 585, 586. mariti quo modo puniantur 586. *vid. & Morum.*
Moribus inducta actio injuriarum 440. interdicitur prodigo bonis 341
Morte parentis qui liberi fiant ſui juris 593
Mortem liberti ſuſpecto defuncti non vindicantium portiones fiſco vindicantur 478
Mortem ſibi conſciſcentis bona quando fiſco deferantur 476, 477
Mortem teſtatoris inultam prætermittere non debet heres 351
Mortis cauſa donatio. *vid. Donatio mortis cauſa.*
Mortis cauſa idonea non eſt, ſi homo læſus poſt aliquot dies decedat 507, 741, 742
Mortis cauſam præbens quo modo puniatur 505, 728, 762
in Mortis tempus legata confirmari quo modo poſſint 356
Mortuum promittens non obligatur 157
Mortuum alienum ſepeliens. *vid. Sepeliens.*
Morum nomine qualis retentio detur 585, 586
Mulier aut homo 510
Mulier denuntiando ex S. C. Claudiano adquirit ancillam 306
Mulier in tutela manumittere nequit 568. niſi tutoris auctoritate: vel ſi liberorum jus habeat 807. & ſi id per epiſtolam faciat, quando tutoris auctoritas debeat præſtari *ibid.*
Mulier gravida divortio facto intra trigeſimum diem viro denuntiare debet, vel patri ejus, ut ventri cuſtodes mittant 314. & quid juris hoc non facto *ibid.* ſi neget ſe gravidam eſſe, ventrem inſpicere licet, ac quo modo *ib. & 315*
Mulier ingenua ancillam ſe putans, & ſe jungens alieno ſervo, ancilla fit, ſi perſeveraverit, ſciens ſe liberam 308
Mulier ingenua, civisque Romana vel Latina, ſi in contubernio ſervi perſeveraverit, invito & denuntiante domino, efficitur ancilla 305, 306, 598. ac denuntiatione non opus, ſi ſe junxerit ſervo municipum 308. adjudicanda tamen per decretum Præſidis 308, 309. idem eſt denuntiante tutore, vel procuratore 306. & ſi ſe junxerit ſervo peculiari filiifamilias, eo denuntiante 507. & quid ſi ſervus ſit in caſtrenſi ejus peculio *ibid.* ſi plures dominos habuerit ſervus, ejus fit ancilla, qui prior denuntiavit 308
Mulier quando neſciviſſe credatur, ſe liberam eſſe *ibid.*
Mulier ſe jungens ei, cujus ager eſt, aut actori, neſciente domino, quid præſtare debeat domino fugitivi 831
Mulieres ingenuæ, quæ non ſtatim in ipſis conjunctionum primordiis refugerunt conditionem ſervilem, coguntur ſubire ſervitutem 825
Mulieres intercedere prohibentur 278, 279. *vid. S. C. Vellejanum.*
Mulieri juris error remittitur 301, 755
Mulieri luxurioſe viventi bonis interdicitur 340
Mulieri uni duobus fratribus nubere non licet 39, 40
Mulieribus ad ſecundas nuptias intra annum tranſire non licet: & ſub qua pœna 838. in his, quæ prætermiſerint vel ignoraverint, conſulitur 825
Mulio non debetur, carruca legata cum junctura 378, 379
Muliones inter urbana miniſteria 373
Mulſum, inter dulcia 374
Mundo muliebri legato quæ cedant 376
Munera potioribus injungenda 215
Muneris æſtimatio. *vid. Æſtimationem*
Municipes an heredes inſtitui poſſint, & quando 634, 635
Municipes, ubinam ſint liberti municipes 414
Municipia, coloniæ, oppida, præfecturæ &c. 402
Municipia heredes inſtitui non poſſunt: & quare 634. niſi a libertis ſuis *ib.*
Municipibus hereditas ex fideicommiſſo reſtitui poteſt 634, 635
Munus & donum 156
Muri cujus juris 71. non poſſunt habitari ſine Principis conſenſu 454
Mutans rationes, acta, album, &c. quo modo puniatur 516, 517
Mutuo dari 145
Mutus *vid. Surdus & mutus.*
Mutus emere & vendere poteſt 295
Mutus & ſurdus ab honoribus excuſantur, non a muneribus 215. dotis nomine obligari, & nuptias contrahere poſſunt 309
Mutus poteſt ſervo vel filiofamilias jubere, ut hereditatem adeant; modo ne intellectu careant 349, 350
Mutus ſervus juſſu domini pro herede gerendo dominum hereditati obligat 350
Mutuum in quibus conſiſtat 146. & *ſeqq.* quo modo ineatur 148. & *ſeq.* unde appelletur 149

N.

Nam pro *ſed* 18, 25, 302
Naſcendi honeſtate etiam poſteritas purgatur 700, 756

Naſſæ inter inſtrumentum piſcatoris 371
Natali ſuo matrem ſuam Adrianus Imp. ad cœnam invitat 874
Natalibus non reſtituitur libertus, invito patroni filio 429
Natalis Domini 835
Nati ex collegiato & ingenuo deteriorem lineam ſequuntur 849. ex lito, vel corporis publici homine, vel colono, vel ancilla, ei adquiruntur, cujus colonus vel colona, & ſimiles ſunt 854. *vid. & Natus. & Partus.*
Nati ex nuptiis inceſtis & nefariis 40
Nativitatis tempus ſpectandum in iis, qui non de legitimo matrimonio naſcuntur 41, 42, 580
Naturales filii ex ancilla cujus ſint juris 849
Naturalibus filiis ex ingenua, liberta, vel libertina quantum dare liceat, ut & matri *ib.*
Naturales perſonæ, & adoptivæ 131, 132.
Natus ex peregrino & cive Romana peregrinus naſcitur, & deterioris parentis conditionem ſequi debet 580. *alia vid. in Nati. & Partus.*
Natus ſeptimo menſe matri prodeſt: & ſeptimo pleno aut decimo maturior videtur 416
Nave amiſſa contributio ceſſat 276
Nave non minore quam decem millium modiorum Latinus fit civis Romanus 576
Nave vi dejectus quo modo agat 457
Naufragio facto contributio non fit 276
Navi ſi ſint aliqua illicite impoſita, quid juris 484
Navis ex alienis tabulis facta cujus ſit 83
Navis levandæ cauſa in ſcapham conjecta ſi perierint, intributioni eſt locus 276
Necare videtur qui partum perfocat, alimonia negat, exponit 315
Neceſſarii heredes. *vid. Heredes neceſſarii. & Sui heredes.*
Neceſſitudinum nomina ſancte obtineant debitam firmitatem 700, 756
Nec mancipi res. *vid. Res nec manc.*
Nec manifeſtus fur. *vid. Fur.*
Nefariæ nuptiæ. *vid. Nuptiæ.*
Nefarie & inceſte commiſſa vindicanda 700, 756
quæ Negatione duplantur per pactum finiri non poſſunt 260
Negligentia lata & incauta 776
Negligentia matris non obeſt, ne quis ſit ſuus heres 314
Negotiorum geſtor bonam fidem & exactam diligentiam præſtare debet 225
Negotiorum geſtorum actio continet uſuras 226. datur illi, cujus intereſt hoc judicio experiri 228. directa & utilis *ib.*
Negotiorum geſtorum actio pro tutore curatoreve 227
Negotium alicui comparare 228
Negotium civile gerere 603, 604
Negotium pecuniæ. *vid. Pecuniæ negotium.*
Negotium ſi gerant filiusfamilias vel ſervus, quo uſque in patrem dominumve detur actio 227
Nepos & neptis quando ſint ſui heredes 132, 790. cum filiis & filiabus quo modo veniant ab inteſtato 135, 136, 409, 792, 796. quo modo ſoli 409, 796
Nepos poſtumus ab avo aut heres inſtituendus, aut nominatim exheredandus eſt 349, 641
Nepotes ex filia non ſunt ſui heredes 409, 796
Nepotes quo modo emancipentur 59. quo modo & quare in jus ſuorum ſuccedant 666
Nepoti aviam ducere non licet 35
Nequitia bona diſperdere 341
Neratius 807
Neronianum S. C. *vid. S. C.*
Nerva (Divus) 659
Neſciſſe quæ videatur mulier, cum ſervo alieno ſe junxit 308
quos Nocentes abſolute pronuntiare non poſſumus, prope innocentes dicere debemus 424
Nomen alterius inſtrumento inſertum non nocet vero emptori 693, 694
Nomen falſum ſibi imponens lege Cornelia de falſis coërcetur 519
Nomen manumiſſi in teſtamento quo modo exprimendum 427
Nomina idonea 289
Nominatim in teſtamento facienda manumiſſio 26 & quo modo hoc fiat 427
Nominis diverſitas in eadem re non infirmat obligationem 466
cum Nominis ejuſdem plures ſunt, & non appareat, de quo teſtator ſenſerit heredem inſtituens, inſtitutio non valet 346
Noſtri juris res quænam 70
per Notoria indicia prodere 231
Novare per quos poſſimus 467
Novatio quid ſit *ib.*
Noverca, quæ in manum patris noſtri convenit, nobis eſt ſororis loco 141, 793
Novercam aliquando uxorem ducere non licet 38, 301
Noxa caput ſequitur 328, 329
Noxæ dedere eſt vindictæ tradere 328
Noxæ deditione ſarcitur commiſſum ſervi, ſi domino videatur *ib.*
Noxæ deditus homo liber quando manumittendus 736, 737. nec hoc caſu is, qui accepit, tenetur fiduciæ judicio 737
Nubere abſens mulier non poteſt 3 1
Nudo pacto. *vid. ex Pacto nudo.*
Numedius Nigidius 741
Numeri Pythagorei ratio 416
Nummi per præceptionem uni ex heredibus legati, cum domi non ſunt, quo modo præſtentur 354
Nummis ſuis redemptum ſe non probans libertatem petere non poteſt 505
Nummos aureos vel argenteos qui adulteravit, laverit, conflaverit, quo modo teneatur 514
Nuncupatio & teſtatio 629
Nuncupatio ſi deſit, jure civili teſtamentum non valet 672
Nuntiatores notoriis adſiſtere debent 231
Nuptiæ. *vid. & Matrimonium.*
Nuptiæ illicitæ cum quibus perſonis 35. *& ſeqq.* 300, 301, 701, 756, 757. veluti inter parentes & liberos 755. indefinite 578. etiam adoptione conjunctos 35. inter quos cognatos ex tranſverſo gradu in genere 578. 579. 755. veluti inter fratres & ſorores, & quales 36. an adoptivos *ib. &* 301. nec non cum fratris & ſororis filia 35. cum ſororis filia, non fratris 578, 579, 755. cum ſorore patris & matris 37. cum ſocru, nuru, privigna, noverca 38, 301, 579. inter fratres amitinos & conſo-

conſobrinos. 38. 39. ut & cum duabus ſororibus 39. *vid. & Matrimonia.*
Nuptiæ inceſtæ & nefariæ 40. & quis earum effectus *ibid.*
Nuptiæ legitimæ quæ 32, 34
Nuptiæ licitæ tantum, quæ ſunt Romano jure permiſſæ 701, 756, 757
Nuptiæ non ſunt ſtatim, ubi ſunt tabulæ nuptiales 870
Nuptiæ non vocantur inter collegiatum, ſive ſervum, & ingenuam 849
Nuptiarum contra interdictum pœna 301, 755
Nuptiarum inceſtarum deteſtatio 700, 701, 756. effectus 40, 41. pœna. *vid. Inceſti.*
Nuptiarum ſecundarum a muliere intra annum contractarum pœna: & quid ſi poſtea ſint contractæ 838
Nuptiarum ſollicitatores. *vid. Sollicitatores.*
Nuptias contrahere poſſunt muti, ſurdi, cæci 309
qui Nuptias inceſtas per errorem contraxit, pœnis non ſubjicitur, ſi eas illico dirimat, poſtquam reſcierit 700, 717, 757, 758
Nuptias quatenus impediat adoptiva cognatio 301, 755
Nuptiis contra mandata contractis dos ſit caduca 699, 700
Nurum aliquando uxorem ducere non licet 301
Nurus in filii manu ſui heredis & neptis loco quando ſit 133, 791
Nutu fideicommiſſum relinqui poteſt 390

O.

Obcantare 510
Obdormiſcens rem humanam & naturalem patitur 778
Oblati actione quis agat 327, 328 quis teneatur 327
Oblati furti. *vid. Furti oblati.*
Oblationes pro *allegationes.* 822
Obligatæ rei legatæ luitio ad quem pertineat 357
Obligatio conſenſu. *vid. Conſenſu.*
Obligatio doni, muneris, operarum 155, 335
Obligatio inter fidejuſſores quando dividatur 260
Obligatio litteris. *vid. Litteris obligatio.*
Obligatio non poteſt incipere a perſona heredis 157, 158
Obligatio pacti 218
Obligatio quibus modis tollatur 176, 177
Obligatio re contracta 145
Obligatio rei legatæ mutationem voluntatis non probat 359
Obligatio verbis inutilis. *vid. Promiſſio.*
Obligatio verbis quo modo contrahatur 149. *& ſeqq.*
Obligatio verborum contra bonos mores non parit actionem 711, 817
Obligatio verborum inter præſentes tantum contrahitur 465
Obligatione generali omnium bonorum quæ non contineantur 464
Obligationes aut ex contractu naſcuntur, aut ex culpa 144, 145
Obligationes ex delicto 177
Obligationes ſunt res incorporales 74, 75
Obligationes, (ſc. verborum) quæ nulla præcedente interrogatione contrahi poſſunt 153. *& ſeq.*
Obligationum ex contractu quatuor genera ſunt: & quæ 145
Obligatis omnibus bonis. *vid. Obligatione generali.*
per Obreptionem adrogatus libertus 338
Obrogetur quo modo legi 563
Obſcœno nomine inſectatus quo modo puniatur 447
Obſequium patrono præſtandum 221
Obſonator 427
Obſonatores inter urbana miniſteria 373
Obſtetrices medicæ 315
Obſtetrices quinque adhibendæ ſunt ad ventrem mulieris inſpiciendum *ib.*
Obſtetrix, quæ partum alienum attulit, ut ſupponeretur, ſummo ſupplicio afficitur *ib.*
Occidens hominem aliquando abſolvitur: & qui non occidit, ut homicida damnatur 506, 507 *vid. & Hominem occidens.*
Occidens lege Aquilia quando teneatur, vel non 759, 760
Occidens ſe ipſum. *vid. Manus ſibi inferentis, & Mortem ſibi conſciſcentis.*
Occidere furem. *vid. Furem.*
Occiſi a familia hereditas. *vid. Hereditas occiſi.*
Occiſo domino, de qua familia habenda ſit quæſtio 351
Occiſo ſuis manibus domino, an de ejus familia ſit habenda quæſtio, & quando *ib.*
Occiſo uno de conjugibus, de alterius quoque familia habenda eſt quæſtio *ibid.*
Occiſorum de pretio nihil lex Romana conſtituit: & quo modo hoc definiendum 828
Occiſus quot modis dicatur 350, 351
Occupati pro *comprehenſi* 754
Octavianus 806
Oenophoria 378
Offerre ſe negotiis alicujus 224
Officiales Præſidis mutuam pecuniam dare, & fœnebrem exercere poſſunt 269. perpetui ſunt *ibid.*
Officiales ſine auctoritate judicati bona alicujus occupantes ad quos puniendi mittantur 479
Officiorum appellatio nihil de ſignificatione nominum mutat 427
apud Officium cavere 246
Officium fiſcale nemo habere poteſt in provincia, ex qua originem ducit 478, 479
Officium in provincia adminiſtrans non poteſt inde oriundam ducere 302. etſi ſponſare poteſt: & quo effectu *ib. &* 303. poteſt tamen concubinam talem habere 305. & filias ſuas ibi collocare 303
Officium Præfecti vigilum 231. Præſidis vel Proconſulis 230
Oleum ex olivis meis factum cujus ſit 82, 83
Omnes aut ingenui ſunt, aut liberti 803
Omnibus, quæ in domo ſunt, legatis, quid juris 369
Omnimodis 385, 426, 474, 813
ab Oneribus poſſeſſionum vel patrimonii nulla privilegia præſtant vacationem 216
Ope aut conſilio factum furtum 329
Ope conſiliove factum maledictum 446
Opem aut conſilium, aut ſtudium quis commodet, ut furtum fiat 186
Opera vetera reſtituenda potius ex pecunia legata, quam nova facienda 217
Operæ filiorum locari poſſunt 431
Operæ (a liberto præſtandæ. 156, libertorum. 335
Operas diurnas nocturnaſque ſuas homo liber locare poteſt 298

Opinionem vindicare a turpi carmine 444
uti Optimus maximus, fundo legato quid continebitur 366
Optione legata per vindicationem, cujus ſit electio 655
in Opus publicum damnatus ad tempus teſtamentum facere poteſt 342, 343. & ex eo capere 343
Oratio Antonini & Commodi 668. Divi Severi 325
Orationis laus eſt Minervæ gratia 877
Orcinus libertus 572
Ordeum pro *hordeum* 374
Ordinatæ actiones 712, 818
hoc Ordine pro *hoc modo* 26, 27, 116, 138, 145, 156, 159, 302, 339, 394, 426
Ordo Ampliſſimus. *vid. Ampliſſimus.*
Originalis patria 214
Originem quamnam ſequantur libertorum filii *ib.*
Origini eximuntur Senatores, & eorum liberi 214, 215
Ornamentis legatis quæ cedant 376
Oſſis fracti actio unde 439
Oſſum legare 844
Otia ad quæ mala homines hortentur 707, 787
Ovibus legatis agni non continentur, niſi annuales 373

P.

Pacatus, Legatus provinciæ Lugdunenſis 786
Pacis turbator miles. *vid. Miles.*
Paciſci nemo cogitur invitus 813
Paciſci non poſſumus contra leges aut bonos mores 219, 817, 821 nec contra voluntatem defuncti de hereditate, quam duo ſunt juſſi ſibi invicem reſtituere, ſi ſine liberis deceſſerint 388. non de criminibus, & quare 221, 817. nec poſt rem judicatam 220, 686. *quater* 817, 821, 825, 826. ſive poſt ſententiam 813, 824. niſi id fiat donandi, non decidendi cauſa 220, 817, 821. aut ſubſecuta appellatione 686, 826. nec de viventis bonis 220. vel ſucceſſione 688, 712, 850
Paciſci poſſumus de iis rebus, de quibus tranſigere 218. tantum de dubiis rebus, *pro tranſigere* 816
Pacta ab invitis contra leges & conſtitutiones facta nullius ſunt momenti 683, 813. ad quæ quis metu eſt coactus quamdiu poſſint per actionem infirmari 687, 688, 850
Pacta facta libero arbitrio ſervanda ſunt 814
Pacta inter virum & uxorem quo modo conſtituantur: ac neuter ex iis locupletior fieri debeat 810
Pacta per vim & metum facta reſpuenda 824
Pacta verba 652
Pacti conventionisque fides ſervanda eſt 685
Pacti obligatio 218
Pactio contra rem judicatam, aut judiciorum ordinem infirmatur 82
Pactio de admittendo crimine, inferenda violentia, faciendo, quod lex aut honeſtas prohibet, de rebus alienis, bonis viventis non valet 219, 220
Pactio dolo elicita removenda eſt 824
Pactio, ne de inofficioſo teſtamento dicatur nullius eſt momenti 399
Pactio poſt rem judicatam quatenus valeat 220. vel non 816, 817. *vid. & Paciſci.*
Pactiones valent, ſi cum legibus conſentiant 826
de Pactis inter virum & uxorem 310, 810
Pactis major quo modo obligetur: & quid ſi inde recedat 850
Pactis omnibus ſtipulatio ſubjici debet, ut actio ex ſtipulatu naſcatur 310
Pacto convento Aquiliana ſtipulatio ſubjici ſolet 219. & pœna ſubjungi poteſt *ibid.*
Pacto decidi non poteſt ex his cauſis, quæ inficiatione duplantur. 259. nec minui ſumma ſententia comprehenſa 685, 825. nec mutari functio dotis 220, 816
ex Pacto nudo non naſcitur actio 711, 817. inter cives Romanos 287
Pacto poſteriore ſuperius diſſolvitur 219, 816. & quod exceptionem parit, replicatione excluditur *ib.*
Pacto quoquo modo reſciſſo, pœna ex ſtipulatione peti poteſt 219
Pactum callide ſcriptum integris ſingulorum actionibus removendum 687, 825
Pactum contra bonos mores & leges non valet 711, 817. contra juris formam infirmatur 687, 827. contra jus, aut conſtitutiones, aut S. C. nihil momenti habet 220, 821
Pactum mala fide factum irritum fit 686, 813, 825
Pactum nudum de uſuris nullius eſt momenti 287
Pactum poſt rem judicatam, niſi donationis cauſa interponatur, ſervari non oportet 220
Pactum, quod inique oppreſſus iniit, quamvis ei ſit addita pœna, invalidum eſt 823, 824
Pædagogus a minore XX. annis manumitti poteſt 23
Paganus & miles 349
Pali compendium 362
Palmæ, inter dulcia 374
Parens Impp. 824
Parentes pro *cognati* 474
Parentes deteriorem conditionem filiorum facere poſſunt: non hi illorum 307
Parentes effingentis pœna 519
Parentes & liberi adverſus ſe invicem ad teſtimonium non admittendi 488
inter Parentes & liberos matrimonia contrahi non poſſunt 300, 301. *vid. Nuptiæ.*
Parentes liberi alere & curare debent 854
Parentes naturales in jus vocare non licet 221
Parentibus omnibus una ſervanda eſt reverentia *ibid.*
Parere per intervalla 415
in Pari cauſa potior eſt poſſeſſor 243
in Paribus ſententiis clementior ſeveriori præfertur 424
Paries communis a quo poſſit ædificari 471, 472
Parricidarum pœna cullei accurate deſcribitur 887. 888
Parricidium in quas perſonas committatur, & quo modo puniatur 512
Partis agnitio, & partis repudiatio neque in hereditate, neque in legato valet 358
Partis & pro parte ſtipulatio qualis 391, 663
Partitio legati ſpecies 658
in Partu quando editionis, vel conceptionis tempus ſpectari debeat 580

Partum necare videtur, qui perfocat, qui alimonia ei negat, & qui exponit 315
Partum venter aborſus vel abactus non efficit 416
Partus ancillæ ad fructuarium non pertinet 360. matris ſequitur conditionem, non ſtatum patris 692
Partus ex muliere poſt moram libertati fideicommiſſariæ factam ingenuus naſcitur 313,314
Partus liber eſt, ſi mater ſerva conceperit, & manumiſſa pepererit 313. idem & ſi libera conceperit, licet ancilla pepererit *ib.* imo modo medio tempore manumiſſa fuerit *ib.*
Partus pignoris. *vid. Pignoris.*
Partus prodigioſus non prodeſt matri, nec eſt inter liberos 415, 416
Partus, qui membrorum humanorum officia ampliavit, matri prodeſt 416
Partus ſeptimo menſe natus matri prodeſt: & ſeptimo pleno aut decimo maturior videtur *ibid.*
Partus ſequitur matrem, quoties connubium non eſt 580
Partus ſuppoſiti accuſatio nulla temporis præſcriptione depellitur 515. pœna 315
Paſchales quindecim dies 835
Paſcua poſt comparata quando ad fundum legatum pertineant 367
Paſcua quatenus communia cuique 839
Paſtores anſerum 374
Pater adulterum cum filia quando occidere poſſit 317, 318. *vid. & Adulterum cum filia.*
Pater captus ab hoſtibus definit liberos habere in poteſtate; reverſus ſua jura recipit 316
Pater certus pro *naturalis* 44, 55
Pater fiduciarius 55
Pater filiam emancipatam adulterii accuſare jure patris poteſt 749. non occidere *ibid.*
Pater filiam uxorem ducere non poteſt 35. *vid. Nuptiæ.*
Pater filii emancipati res a ſe ſine exceptione donatas adminiſtrans actione negotiorum geſtorum tenetur 217
Pater filios vendens ob neceſſitatem ſtatui eorum non præjudicat 430, 431
Pater filiusfamil. an occidere poſſit adulterum cum filia 318,751
Pater hereditatem per filium adquirere,& res inde alienare poteſt 704
Pater lege Regia in filiam habet vitæ & necis poteſtatem 749,750 quid ergo lex voluerit permittens illi adulteram eam occidere 750
Pater rebus filii ſe miſcens quo modo teneatur 228
Pater vel dominus de re filio vel ſervo ſubrepta furti agere poſſunt 331
Pateræ vaſis argenteis continentur 377.& argento potorio 378
Pathici pœna. *vid. Stuprum.*
ad Patrem non pertinent collata filio ab avo materno, vel proavo &c. 822
Patria originalis 214
Patrimonii onera. *vid. Onera.*
Patris jure accuſare quid 747, 748
Patrona quid juris habeat in bonis liberti 678
Patronæ liberi quid juris habeant in liberti bonis *ib.*
Patrona ſervi liberti ſui contubernium ſecuta etiam poſt denuntiationem non fit ancilla 308
Patroni & patronæ a Prætore quando vocentur 800
Patroni liberi mares & feminæ quid juris habeant in bonis liberti 677, 678
Patrono, an filiis ejus fiat injuria, nihil intereſt 429
Patronum egentem alere. *vid. Libertus.*
Patronus & patrona, & eorum liberi ac parentes a Prætore vocantur poſt familiam patroni 799, 800
Patronus abſens libertum accuſare poteſt 495
Patronus jus ſuum non amittit liberto per obreptionem adrogato 338
Patronus, vel ejus filius in dimidia parte inſtituti pro rata portionis æs ahenum exſolvant *ibid.* *vid. plura in Libertus.*
Patrueles. *vid. Fratres patrueles.*
Patruelis frater & ſoror 420
Patruus quis *ibid.* magnus quis *ibid.*
Patruus fratris filio adgnatus eſt 138, 792
Pauli Sententiæ auctoritate Imperiali confirmatæ 821
Pauperiem ſi quadrupes fecerit, qualis de ea actio 252, 253
Paupertas qualis vacationem tribuat 324
Paupertatis obtentus non excuſat, auctis medio tempore facultatibus 216
Pecora ſtercorandi cauſa parata 364
Pecoribus legatis quæ contineantur. 373
Pectinata lana 375
Peculii emptor, qui id emit a ſervo vel colono, furti tenetur 718, 837
de Peculio actio poſt mortem filiifamilias quamdiu detur 696,697
Peculium caſtrenſe 88. non confertur 470. quodnam ſit 340
de Pecunia non numerata intra quod tempus conqueri quis poſſit 709, 845
Pecunia pro honore promiſſa, & ſolvi cœpta tota ſolvenda eſt 216
cujus Pecunia res empta eſt, is non eſt ideo dominus, nec poteſt ideo rem vindicare 694. ſed is, cujus nomine res eſt comparata 297
Pecunia trajectitia. *vid. Trajectitia.*
Pecuniæ conſtitutæ actio 269
Pecuniæ negotium gerens ejus uſuras præſtat 286. & quando periculum nominum *ib.*
Pecuniam fiſcalem attrectans. *vid. Fiſcalem pecuniam.*
Pedanei judices, qui ex delegatione cauſas audiunt 525
Pedanei judicis pecunia corrupti pœna 524, 525
Pejorare ſtatum poteſt liber homo 298
Pelles indutoriæ 374
Pelves domo inſtructa continentur 368
Penicilli in inſtrumento pictoris 370
Penſando pro *appendendo* 148
Percutiens alterum, ut tamen non moriatur, quo modo coërceatur 736
Peregrinæ conditionis homo effectus non habet filium civem Romanum in poteſtate 48
Peregrinus certæ civitatis adverſus leges ejus teſtatur 631
Peregrinus naſcitur ex peregrino & cive Romana 579, 580
Peregrinus neque civem Romanum, neque civis Romanus peregrinum in poteſtate habet 593. non poteſt manumittendo Latinum facere 806
Peremptorium contr. pupillum vel mino-

minorem indefenſum, vel reip. cauſa abſentem propoſitum nihil momenti habet 249
Peremptorium edictum eſt, quod cauſam extinguit 450
Pergamena 81
in Pergamenis ſcripta *ib.*
Perfocare partum 315
Perire, de rebus furto ablatis 330, 331
Permiſcere ſe hereditati 691
Perſarum doctrina & leges 708, 788
Perſica gens Romanis ſemper adverſa 707, 788
Perſonæ aliæ ſui, aliæ alieni juris 28
Perſonam legitimam ad agendum quis debet habere 817, 818
Pertinere ad diſciplinam legesque Romanas 701, 757. ad indulgentiam 701, 756. ad pœnam 775
Pervadentis agrum transgreſſis terminis pœna 851
Pervadere pro *invadere* 832
Petens plus. *vid. Plus petens.*
Petens res ſui juris quid debeat probare 251, 819. *vid. & Probationes.*
Petitio hereditatis. *vid. Hereditatis petitio.*
Petitionis ſumma vel quantitas ſpecialiter deſignari debet, cum genus litis editur 712, 817, 818
Petitor adverſarium interpellare ubi debeat 846. litem & genus actionis intra triduum debet edere 835. quare 712, 818
Phaſianarii 374
Phaſiani 373
Philuræ 377
Piaculum ut committatur 262. & *ſeq.*
Pictoris inſtrumentum 370
Pictura tabulæ cedit 82
Pignora depoſita 523
Pignora debitoris ſi creditor ſine auctoritate judicis abduxerit, violentiæ crimen admittit 288
Pignoribus diſtractis quando heredibus debitoris contra creditorem actio detur 295, 296, 819
Pignoris cauſam nec creditor, nec debitor, ſine altero deteriorem facere poteſt 424
Pignoris jure non tenetur fœtus, vel partus ejus rei, quæ pignori data eſt, niſi id convenerit 273
Pignorum uſurpatione debitor ad ſolutionem compelli poteſt: non tamen ſine ſententia judicis 718, 836. quin & operas ſervi ante tempus conventum abducti creditor debet imputare 718, 836, 837
Pignus creditor ne quidem per ſuppoſitam perſonam emere poteſt 285
Pignus creditori ſubtrahens debitor tenetur furti 331
Pignus depoſitum 271, 272
Pignus diſtrahere creditor quo modo poſſit 272, 273
Pignus duobus obligatum quando eſt, quo modo alter creditorum alterum pecunia oblata dimittere poſſit 286, 287
Pignus oblato, vel depoſito debito, debet reſtitui 718, 836
Pileari quando poſſint damnati ad gladium 774
Piperatoria 377
Piſcationis inſtrumentum quando fundi inſtrumento contineatur 365
Piſcatoris inſtrumento quæ contineantur 371
Piſtores inter inſtrumenta fundi 364. inter urbana miniſteria 373
Piſtoris inſtrumento quæ contineantur 370
Piſtrinum *ibid.*
Pitonem habens in ventrem 784
Pius (Divus) 463, 742, 773, 786
Placentarii 373
Placiti a fide recedit, qui quæ promiſit non implet 824
Plagiarii ad Eccleſiam ſi confugiant, quid juris 829
Plagiariorum pœna 781, 783, 784. aucta 784, 829
Plagiatores 784
Plagii crimen a ſervo commiſſum in dominum vel ſervum quo modo vindicetur 528, 781
de Plagio cognitio ad quos tranſlata 527, 528, 782, 783. *vid. & Lex Fabia.*
de Plano audiri poſſunt cuſtodiæ 495
Plantæ cedunt ſolo 80
Plus petendi periculum incurrere 251, 381, 817. & cauſam perdere 251, 817
Plus petendo tutor vel curator cauſa cadit cum ſuo damno 712, 818
Plus petens cauſam perdit *ibid.*
Plus petitur quatuor modis, & quibus 241, 818
Pocularia. *vid. Vaſa.*
Poculum abortionis vel amatorium dans quo modo puniatur 509, 510
Pœna appellatorum 530, 532
Pœna damnatorum ampliari vel minui non poteſt a judice, cum ſententiam dixit 248
Pœna pacto contra jus addita ſine effectu 824
Pœnæ cauſa legari non poteſt: & quid hoc 656 nec fideicommiſſa dari 663
Pœnæ mediocres, & minimæ 496, 497
Pœnam pacto convento ſubjungere utilius 219
Pœnitentiæ juſtæ ſuffragio abſolvi 515
ex Pollicitatione nuda nulla actio naſcitur 480
Pontium a reparatione nemo excuſatur 838
Populi omnes quo jure utantur 2
ad Populum appellans civis Romanus lege Julia quid conſequatur 520
Porcarius 829
Portæ cujus juris 71, 72. habitari nequeunt ſine Principis conſenſu 454
Portio competens pro *legitima* 833
Poſſe pro *debere* 427
Poſſeſſio adquiritur per eos, quos in poteſtate habemus 89. fugitivi retinetur 334. animo 428
Poſſeſſio in petitorem transfertur, ſi petitor non ſatisdet 242
Poſſeſſio precaria 847
Poſſeſſio viginti annorum quando proſit 435. *vid. Præſcriptio.*
Poſſeſſione aliquem armatis hominibus dejiciens qua lege teneatur 522
Poſſeſſionem adquirimus animo & corpore 433. non animo ſolo, etſi retinere eam ita poſſimus *ibid.* alieni fundi ſine vi quo pacto quis nanciſci poſſit 86, 87
in Poſſeſſionem miſſio. *vid. Miſſio in poſſeſſionem.*
Poſſeſſionis traditio ut probetur 472
Poſſeſſor bona fide quid per ſervum alienum, vel liberum hominem adquirat 90, 91, 626. ſumptus recipit per retentionem 692
Poſſeſſor eſſe *pro habere domicilium* 846
Poſſeſſor hereditatis fructuum per negligentiam non perceptorum duplum præſtat 251. pretia rerum,

rum, quas dolo alienavit, cum uſuris præſtare cogendus eſt 250
Poſſeſſor in pari cauſa potior eſt 243
Poſſeſſor malæ fidei ſumptus non recuperat 692
Poſſeſſor quoties appellat, fructus medii temporis deponi convenit 535
Poſſeſſus ab alio bona fide ſervus quid domino adquirat, vel non adquirat 90
Poſſibilis conditio. *vid. Conditio.*
Poſteritas honeſtate naſcendi purgatur 700, 756
Poſtliminii jure valet teſtamentum ante captivitatem factum, teſtatore ab hoſtibus reverſo 342. & retinetur jus ſui & legitimi heredis 413
Poſtliminii jus 48, 49
Poſtliminio reverſus quid conſequatur 316
Poſtulare non poſſunt infames 222
Poſtuma rumpit teſtamentum 101
Poſtumæ cur melior conditio, quam natæ *ib.*
Poſtumæ feminæ vel nominatim, vel inter ceteros exheredandæ; modo aliquid his legetur 641
Poſtumi deſcribuntur 98, 100
Poſtumi filii nominatim exheredandi 641
Poſtumi liberi adgnatione rumpunt teſtamentum 639. ſunt ſui, ſi in poteſtate noſtra futuri erant 133, 134, 791
Poſtumi maſculi præter filium quo modo exheredandi 641
Poſtumi quo modo inſtituendi vel exheredandi 100. rumpunt teſtamentum ſcripti heredes in caſum, quo naſcentur poſt mortem, ſi ſint nati vivo teſtatore 348
Poſtumo datus tutor poſtumo non nato qua actione teneatur 325, 326
Poſtumorum duo genera: & quæ 100. inſtitutio qualis 348
Poſtumorum loco ſunt qui in ſui heredis loco ſuccedunt 101
Poſtumus nepos. *vid. Nepos.*
Potentium terrore infimos fatigari invidioſum 824
Potentum perſonas in litem prætendere, vel titulos eorum ſuis prædiis affigere non licet 852
Poteſtas dominorum in ſervos, quam omnes gentes habent, eſt juris gentium 29
Poteſtas patria jus proprium civium Romanorum 32
in Poteſtate parentum eſſe deſinunt qui flamines Diales inaugurantur, & quæ virgines Veſtales capiuntur 593
e Poteſtate patris quibus modis exeunt filii 46. *& ſeqq. vid. Liberi.*
in Poteſtate patrum ſunt filii 31, 32. liberi *ib.* quinam 577
Potior quis 324
Potiorem nominans cauſam exprimere debet *ib.* qui nominare poſſint, vel non *ib.*
Potorio argento, *vid. Argento.*
per Præceptionem legati nummi. *vid. Nummi.*
Præceptionis legatum. *vid. Legatum præceptionis.*
Prædiorum ruſticorum jura res mancipi 619
Prædiorum urbanorum vel ruſticorum jura 75. *& ſeqq.*
Prædium dotale. *vid. Dotale prædium.*
Præfecti claſſium alarumve militare delictum ſine impedimento legis Juliæ poſſunt coërcere 521
Præfectus ærarii 863
Præfectus Prætorio cognoſcit de commiſſis ultra centeſimum lapidem 782. de uſuris immodicis quærit 864, 865
Præfectus Urbi intra centeſimum lapidem ſi quid ſit commiſſum cognoſcit 782
Prægnans mater ſtatum mutans quatenus partui proſit vel obſit 42
Prægnantes neque torqueri, neque damnari poſſunt 244
Præjudicium circa ſtipulationem, quam præſtat heres ſub conditione inſtitutus 468
Præjudicium majori cauſæ per minorem fieri non debet 245. & quare 246
Prælegare dotem 384
Præſcriptio longi temporis inter præſentes continuo decennii ſpatio, inter abſentes vicennii comprehenditur 434, 435, 451. quatenus adverſus rempublicam proſit 434
Præſcriptionibus cauſam reus tuetur 715, 820
Præſcriptionum variæ ſpecies, & in quibus cauſis obtineant 845
Præſentiam ſui facere nolens apud fiſcum, cum ſæpe conventus ſit, rebus judicatis ſubjicitur 450
Præſentibus omnibus, quos cauſa contingit, de unoquoque negotio judicandum 449, 450
Præſes provinciæ mutuam pecuniam ſumere poteſt 269
Præſidis officiales. *vid. Officiales.*
Præſumentis res perperam pœna 846
Præſumere legatum pro *arripere* 115, 116. res proprias 846
Præterita filia non rumpit teſtamentum 97, 853, 854. ſed id valet 639. quid tamen habeat juris 97, 348, 639, 853, 854
Præteriti ſui heredes extra filium quid juris habeant 639, 853, 854
Prætérito filio non valet teſtamentum 96, 97, 639
Prætextato ſtuprum vel flagitium abducto ab eo vel corrupto comite qui perſuaſerit quo modo puniatur 443, 444
Prætor, cui obvenit quæſtio de ſicariis 728
Prætor fideicommiſſarius 662
Prætor, judexve quæſtionis 728
Prætor quando cognatos vocet, ac quos poſtea 799, 800. quid ſi defunctus fuerit libertinus 799
Prætor quid caverit de colligenda fera beſtia 254
Prætor Urbis 601, 603
in Prætorio militare 861
in Prætorium tranſibant ex urbana militia 862
Prævaleant pro *poſſint* 427
Precariam poſſeſſionem tenentis heres, ſi in ea manſerit, non precario, ſed clam poſſidere videtur 462
de Precario interdicti actio eſt, nec non civilis, & quare 461
Precario poſſidere quis dicatur *ib.* 458, 461
Precativo modo relinquuntur fideicommiſſa 649
Pretio re tradita non ſoluto uſuræ debentur 295
Pretium, quod convenerit, aut virorum bonorum æſtimatione conſtiterit 298, 847
Pridie quam moriar, vel tu moriaris, promiſſio inutilis 158
Pridie quam morietur filio a patre relinqui poteſt fideicommiſſum 388
Primitivus ſervus. 868
Princeps illa vult concedere, quæ legibus rationique conveniunt: & quare 819. *vid. & Imperator.*
Princeps officii apparitorum 844

Prin-

Principes Manichæorum 708, 788
de Principis ſalute Mathematicos ſimileſque conſulentis pœna 502, 503, 786
Priſcus 604
Privata conventio. *vid. Conventio.*
Privatæ res 73
Privati judices. *vid. Judices.*
Privignam uxorem ducere non licet 38, 301
Privigno novercam uxorem accipere non licet *ib.*
Privilegium fiſci. *vid. Fiſci privilegium.*
Privilegium furioſi, *vid. Furioſus.*
Pro herede gerere quid 413, 642
Proamita, proavunculus 421
Probandi neceſſitas incumbit petitori 251
Probare ultro deſiderans ingenuitatem is, cui neceſſitas hæc non incumbit, audiendus eſt 432, 433
Probatio fugæ prioris cum deficit, creditur reſponſioni ſervi 296
Probatio traditæ vel non traditæ poſſeſſionis non tam in jure, quam in facto conſiſtit 472
Probationes proprias adferre debet petitor, non ab adverſariis petere 714, 715, 820. aliter adverſarius habet ſecuritatem victoriæ 715, 820
Probatoria 844
Proconenſia. *vid. Metalla.*
Proculejani 604
Procuratio quo modo mandari poſſit 223
Procurationem ſuſcipere *ib.*
Procurator actoris abſentem debet defendere 224, 815, 816. & de rato ſatisdare *ib.* aliter actio ei non datur 225, 816. & judicium nullum eſt 816. propter impenſas petere poteſt, ut ex judicatione ſibi ſatisfiat 225
Procurator aut ad litem, aut ad omne negotium, aut ad partem negotii, aut ad res adminiſtrandas datur 224
Procurator Cæſaris, licet de capitalibus cauſis non cognoſcat, tamen de lege Fabia poteſt ex ſpeciali conſtitutione cognoſcere, & de adulteriis coercendis 782, 783. alioquin non poſſet, niſi fungens vice Præſidis 782
Procurator commiſſas tantum ſibi res adminiſtrare poteſt 224
Procurator in rem ſuam quis fieri poſſit 223
Procurator inſtrumenta litis adverſæ parti prodens quibus modis puniatur 518
Procurator, licet ſit maritus, id tantum exequi debet, quod procuratio emiſſa præſcripſerit 823
Procurator non poteſt dari ad appellationem proſequendam in cauſa capitali vel ſtatus 534
Procurator novare quo modo poſſit 467
Procurator rei ſi ſuſcipiat judicium, cum pro eo non eſſet cautum judicatum ſolvi, quo pacto coerceatur 835
Procurator ſine mandato actis allegato debet ſatisdatorem dare: aliter judicium eſt nullum, nec ille perſonam habet litigandi 815
Procurator voluntarius, qui ſe alienis negotiis offert, ratam rem dominum habiturum ſatisdare cogitur 224, 815
Procuratorem ſibi cæcus poteſt conſtituere 425
Procuratores Cæſaris Romæ & in provinciis 782
Procuratori mulieris datur exceptio S. C. Vellejani 279
Procuratoris Cæſaris partes ſuccedunt poſt ſententiam de crimine latam 782
in Procuratoris perſonam ab initio debet inquiri 815, 816
Prodigioſus partus. *vid. Partus.*
Prodigus in bonis curatoris privilegium conſequitur decreto 342. recepta vitæ ſanitate teſtamentum facere, & ad ejus ſolennia adhiberi poteſt 343. prodigus quis 605
Profeſſio Mathematicorum 785
Profeſſione annos probare 848
Profeſſionibus in provinciis utuntur magis quam cenſu 809
Profeſſoribus liberalium artium neceſſitas angariarum, & recipiendi hoſpitis remittitur 216
Profiteri dicuntur Mathematici 785
Proheredes 828
Promatertera. 421
Promiſſio ab interrogatione differens quantitate inutilis eſt 158, 159
Promiſſio conditionalis ad puram interrogationem eſt inutilis 158
Promiſſio etiam interveniente ſtipulatione quænam inutilis 156 *& ſeqq.* etiam ſi quid juris promittentis non eſt 157. poſt mortem meam vel tuam *ib.* pridie quam ego moriar, vel tu morieris 158. ſub conditione impoſſibili 157
Promiſſor tenetur, ſi res in ſtipulatum deducta facto ejus interciderit 466
Pronepos proneptiſque quo pacto cum filiis & nepotibus ab inteſtato vocentur 135, 136, 409, 792, 796
Propatruus 421
Prope eſt, ut non poſſit 318, 751
Propius ſobrina, propius ſobrinus 421
Proprietas verborum, ſcripturæ 165
Propinquitate conjunctæ perſonæ 35
Proreta 484
Proritare feram beſtiam 254
Protutore curatoreve actio 227
Providere ſatisdationem 243
in Provincia pro *in provinciis* 567, 589, 601
Provocare audientiæ tempore ad Principem qui deliberat, judices abjudicare non debet 846
Provocatio. *vid. Appellatio.*
Proximior 62. ſuus longiore gradu poſitos non excludit 136
Proximus adgnatus quo tempore eſſe debeat, ut ab inteſtato ſit heres 139, 140, 793
Pſalterium in alicujus infamiam cantans vel componens ut puniatur 445
Puberes qui ſint variatum eſt: & quo modo 604, 605
Publicæ res quales 73
Publicæ utilitatis contemplatio privatorum commodis præfertur 300
Publici juris res 70. quæ 71 *& ſeqq.*
Publico juri. *vid. Conventio privata.*
Pudicitiam vir ab uxore non debet exigere, quam ipſe non exhibet 705
Pudorem defendere cum cæde alterius licet 508
Puellæ Deo devotæ conjunctio cum viro dicitur contubernium: & pœnis eſt obnoxia: liberique inde nati in parentum hereditatem non veniunt: ac quibus hæc deferatur 833
Puerum prætextatum qui corruperit, quo pacto puniendus 443, 444
Pulſatio pudoris capitis pœna vindicatur 438

Pulſatus, & verberatus differunt 741
Pulſatus pro *reus* 260, 266, 270. ſub cujus audientia debeat reſpondere 846
Pulvini inſtructa domo continentur 368
Pupillares anni pro minori ætate 238
Pupillaris ſubſtitutio. *vid. Subſtitutio pupillaris.*
Pupilli adrogari poſſunt 590
in Pupilli indefenſi bona miſſis creditoribus alimenta ipſi præſtanda ſunt 453
Pupilli manumittere ſine tutoris auctoritate non poſſunt 426. *vid. Manumittere non poſſunt.* pro abſentibus habentur *ib.*
Pupillis lapſis & circumſcriptis integri reſtitutio quo modo detur 848
Pupillus exacti conſilii capax non eſt 425. ex quo tempore curatores petere debeat 848. hereditate ſe abſtinere poteſt, poſtquam adoleverit 408. quando ſit factus locupletior, ex quo tempore quæratur 226
Purpura non continetur lana legata 375, 376
Putator arboris ramo dejecto occidens hominem qua pœna puniatur 509
Pythagorei numeri ratio quid efficiat in partu maturando 416

Q.

Quadrantem retinere poteſt heres, ſi hereditas legatis, vel fideicommiſſis, vel mortis cauſa donationibus exhauſta ſit 380, 381
Quadrupedes, quæ dorſo collove domantur, ſunt res mancipi 619 620
Quadrupes irritata ſi damnum dederit, actio non datur in dominum aut cuſtodem 254
Quadrupes ſi pauperiem fecerit, damnumve dederit, quidve depaſta ſit, in dominum actio datur: & ad quid 252, 253
Quærentem res ſuas domum intrare prohibens quo modo puniatur 835, 836
Quærere res ſuas quo modo quis debeat 836
Quæſiturus furtum. *vid. Furtum quæſiturus.*
Quæſtio. *vid. & Tormenta.*
Quæſtio de familia habetur, ſi heres dicatur teſtatorem occidiſſe 352
Quæſtio de familia occiſi domini eſt habenda antequam hereditas adeatur 350. & de qua familia 351. & quo ordine 352. etſi percuſſor certus ſit, tamen habenda: & quare *ib.*
Quæſtio de mancipiis quando & quare in crimine adulterii habeatur 751, 752
Quæſtio de ſicariis 728
Quæſtio habenda non eſt de his, qui ſine accuſatore in cuſtodiam recepti ſunt, niſi ſuſpicionibus aliquibus urgueantur 245
Quæſtio in criminibus adhibetur: at non ab initio 486
Quæſtio in re pecuniaria non adhibetur 489. *& ſeq.*
Quæſtio major minorem cauſam ad ſe trahit 246
Quæſtio plurium reorum incipienda a timidiore 486
Quæſtio tormentorum 751
in Quæſtionem quando repeti poſſit reus 486. *& ſeq.*
Quæſtioni latronis, quem quis obtulit, cum de eo confiteretur, quando fides habenda 494
de Quæſtionibus ſervorum 490. *& ſeqq.*
Quare pro *quia* 274
Quarta ex judicio defuncti ſupplenda eſt, ut perimatur inofficioſi querela 690
Quarta Falcidia deducto omni ære alieno & Deorum donis ad heredem pertinet 392. & æris alieni loco quænam hic ſint 382. in matris teſtamento non ceſſat 694 officio judicis facienda 381
Quarta legis Falcidiæ, vel S. C. Pegaſiani beneficio remanet 396
Quarta liberis præſtanda. *vid. Quartæ portionis portio.*
Quarta repeti non poteſt, quando quis totam hereditatem reſtituit 392. *& ſeq.*
Quartæ portionis portio liberis, quibus deductis, præſtanda ſit 397. tota ad eos debet pervenire ad excludendam querelam 690, 691
in Quartæ portionis portionem non computatur dos filiæ data *ib.*
ad Quartæ ſupplementum filius adverſus coheredes agere poteſt citra inofficioſi querelam 398 399
Quartam Falcidiam de legatis heres retinere poteſt 122. & de hereditate, quam totam reſtituere juſſus eſt 125
in Quartam non imputantur quæ mater viva filio donavit 381, 382 nec dos: & quare 690, 691
Quartam retinere heres ſi nolit, quo modo reſtituere debeat 391, 392
Quaſi adgnaſcendo quinam rumpant teſtamenta 101 *& ſeqq.*
Querela inofficioſi teſtamenti non poſſunt diſrumpi teſtamenta militum 853. *vid. & de Inofficioſo. & Inofficioſum. & Teſtamentum inofficioſum.*
Querelam ſi inſtituerit qui hereditatem juſſus eſt reſtituere, quartam tantum amittit 399
Quinquageſimæ dies 835
Quinque pedum locus, inter confines nempe agros 255
Quintæ in ſingulos liberos ex dote penes virum quando relinquantur 582
Quiritium ex jure, & in bonis opponuntur 567, 568, 601, 626, 651, 652, 808

R.

Rapiens rem mobilem qua pœna, & quamdiu teneatur 832
cum Raptore parentes raptæ non poſſunt de crimine componere *ib.*
Raptores ex incendio, ruina, naufragio, nave expugnata in quantum teneantur, & quamdiu 436
Raptores vel fures balnearum quo modo puniendi *ib* 437
Raptores virginum quali ratione puniendi, cum diſtinctione 832
Raptori puella ſeſe jungere non poteſt, ſub qua pœna: & intra quod tempus exercenda perſecutio 833
Ratihabitio ad confirmationem prioris negotii pertinet 336
Ratio calculi. *vid. Calculi ratio.*
Ratio humana 424
Ratio minorum 66
Rationes an cedant legato omnium, quæ in domo ſunt 369
ex Re conſtituere quid 730
Re quo modo contrahatur 145. *& ſeqq.*
Rebus pro *modis* 19, 28, 105 de

de Rebus judicatis ſolus Princeps judicare poteſt, & contra eas: aut convenire poteſt, ut vinculum illud ſolvatur 821
Receptitia dos. *vid. Dos.*
Receptores agreſſorum & latronum eadem cum ipſis latronibus pœna afficiuntur 436, 839
Recipiens interdictum aqua & igni qua lege teneatur 523
Recto jure heredem inſtituere 123
Recuſari hereditas quo modo poſſit 393
Redemptum ſe ſuis nummis non probans quo pacto coerceatur 505
Redeunt hereditates pro *deferuntur* 140
Redhibere fines 824
Redhibere poteſt mancipium qui de artificio ejus vel peculio eſt mentitus, ſi conveniatur actione quanti minoris 293, 294
Redhibitio vitioſi mancipii fit intra ſex menſes. 293
Redigere in archium 401
Refici pro *damnum reparari* 276
Reformare pro *reſtituere* 226, 233, 234, 241, 244, 391
Refragari pro *revocare* 846
Rei criminum in carcerem non differendi 823
Rei judicatæ vim non obtinet quod altera parte abſente decretum eſt 449
Reip. actio datur contra eos, qui res ejus defendere neglexerunt 434
Reip. cauſa afuturus. *vid. Afuturus.*
Reip. defenſionem ordinarie ſemel tantum quis ſuſcipere debet 216
de Reip. ſumma Mathematicos ſimileſve conſulentis, & reſpondentis pœna 502, 503
Relegatus habet domicilium neceſſarium 214
Relegatus teſtamentum facere, & ex teſtamento capere poteſt 342. *& ſeqq.*
Religio vetus a nova non debet reprehendi 707, 787
Religionum novarum auctores quo modo puniantur 502
Religioſa loca vendito fundo in emptorem non tranſeunt 263
Religioſæ res 70
Relinquo non eſt verbum fideicommiſſi 386
Reliquatores. *vid. Vectigalium reliquatores.*
Rem judicatam qui faciant, vel non 447. 448
in Rem ſuam quis poſſit fieri cognitor aut procurator 223
de in Rem verſo pater & dominus quatenus teneantur 277, 278
Remancipare 59
Remancipati 60
Remiſſio cautionis alienæ ſine mandato eſt invalida 687, 814
Remp. ſalvam fore filius pro patre cavere non cogitur 216
Renuntiatores conſiliorum quo modo puniantur 529
Repetundarum damnatus nec ad teſtamentum, nec ad teſtimonium adhiberi poteſt 344
Repudiare non poteſt hereditatem qui ſemel conſtituit illam ad ſe pertinere 349
Repudiari non poteſt pars hereditatis vel legati 358
Repudium (pro *divortium*) conſenſu utriusque dari poteſt 841. quid ſi id fiat parte altera contradicente *ib.* & quæ cauſæ juſtæ: & quis effectus *ib.*
Rerum amotarum actione etiam maritus tenetur 588
Rerum diviſio prima 69. alia 73. *& ſeqq.*
Res æſtimata vendenda data cui pereat 271, 272
Res aliæ divini juris, aliæ humani 70. quæ utræque *ib. & ſeqq.*
Res corporales & incorporales 73, 74
Res hereditariæ nullius 72, 73,
Res judicata olim, poſt longum ſilentium in judicium deduci non poteſt, nec eo nomine in duplum revocari 451
Res judicata primum danda effectui 821
contra Res judicatas judices pauciores ſententiam ferre temeritatis eſt 822
Res judicatas revocare ſi voluerimus, nihil erit finitum 868
Res mancipi quæ ſint 618. *& ſeqq.*
Res nec mancipi 620. quo modo adquirantur *ib.*
Res noſtri juris 70, 71
Res omnes ſunt mancipi, aut nec mancipi 618. aut noſtri juris, aut Divini, aut publici 69, 70
Reſpublica creditrix omnibus chirographariis creditoribus præfertur 249
Res publicæ, & privatæ quænam 73
Res publici juris 70. quænam 71, 72
Res quando pluribus eſt vendita, quis potior 693
Res ſui juris quis petere poteſt: ſed probare debet ſuas eſſe 251
Reſcripta contemnentes vel differentes judices multantur 823
Reſcriptione falſa uſi lege Cornelia tenentur 244
Reſcriptis, id eſt, auctoritatibus 823
Reſcriptis variatum 403
Reſcripto a Principe falſa allegatione impetrato uti non licet 245
Reſerare ſignum 514. teſtamentum 113
Reſpondere quando debeat reus 818
Reſponſiones, quæ de jure & legibus ſuffragantur *ib.*
Reſtaurandæ pro *reſtituendæ*, aut *ſarciendæ.* 276
Reſtituendo pro *reſtitutionem obtinendo.* 238
Reſtitutio hereditatis quam diverſimode fiat 391. *& ſeqq.* 663
Reſtitutio in integrum. *vid. Integri reſtitutio.*
Reſtuta 858
Retentio ob liberos quando & quanta permiſſa 584, 585
Retentiones ex dote fiunt propter liberos, mores, impenſas, res donatas, amotas 583, 584
Retia apraria 366
Retia in inſtrumento piſcatoris 371
Reticuli inter ornamenta 376
Retineri pro *conveniri* 223, 261, 269, 270, 271, 387. pro *obligari* 239, 466
Reverentia matris etiam in re turpi erubeſcenda filio 308
Reverentia una omnibus parentibus ſervanda 221
in Reum convictum, ſive torqueri poſſit, ſive non, pro admiſſi modo ſtatuendum 495
Reum dimittentis militis quæ pœna 528
Revolvi pro *retractari* 452
Reus abſens. *vid. Abſens.*
Reus accuſatus per alium non poteſt defendi 494. exceptio 495
Reus non cogitur edere id, per quod ſibi negotium fiat 714, 820
Rhodia lex. *vid. Lex Rhodia.*
in Rixa homine occiſo quæ pœna 507, 732
Robur agreſte 754
Rogatur lex 562

Romæ

Romæ virtus omnium mater 753
Romana gens modeſta atque tranquilla 708, 788
Rotæ aquariæ 370
Rudem accipere 774
ex Ruina rapiens, ſuſcipiens, celans quo modo teneatur 436
Rumpitur teſtamentum adgnatione poſtumi 101. & quaſi adgnatione 102, 103. poſteriore teſtamento 105
Rupiſſe quis dicatur 738

S.

Sabina, Imp. Adriani uxor 874
Sacculum ſignatum depoſitum accipiens, & contrectans quo modo teneatur 280, 281
Sacerdotium coemptis ſuffragiis ambientes, & turbam conducentes in inſulam deportantur 527
Sacra impia aut nocturna facientium pœna 510
Sacræ res 70
Sacramenta a quo requirantur 697, 842. infamibus denegantur 718, 842
Sacramento ſtatim ſolvendus eſt qui metu criminis militiæ nomen dedit 528
Sacramentorum effectus 697, 842
Sacramentorum interpoſitione ambiguitas quando finienda 268
Sacrilegi ut puniantur 499
in Sacris familiæ pro *in poteſtate* 819
Sago jactari 734
Salutarii 364
Saltus hiberni æſtivique 433
Salutis contemplatio certo modo non æſtimatur 475
Sanctæ res 70. *& ſeqq.*
Sapa 374
Sarcinator utens veſtimentis, quæ ſarcienda acceperat, furtum committit 332. & quare 333
Sarcophago, ubi corpus jam depoſitum eſt, aliud corpus inferri non poteſt ſine ſepulchri violati crimine 264
Sata cedunt ſolo 80, 81
Satis cavere 459
Satisdare debet vicinus. *vid. Damni infecti.*
Satisdare debet uſufructuarius 243
Satisdatio jure deſideratur, quoties hereditas petitur 242. quid juris, ea non præſtita: & qualis ea. 243
ſine Satisdatione nemo in aliena re idoneus eſt 224, 225
Satisdator pro *fidejuſſor* 243, 815
Scabioſum animal ſi dimiſſum dederit damnum contagione, quid juris 253, 254, 836
Scamna inter inſtrumentum balneatoris 370
Scandala jurgiorum 821
Scandula 844
in Scapham trajectæ merces 276
Scotra 364
Scripti, tertio gradu heredes 346, 347
Scriptum in inſtrumento creditur ſolenniter eſſe peractum 465
Scriptura calumnioſa vim juſtæ probationis in judicio non obtinet 481
Scriptura ejus eſt, cujus eſt charta vel pergamena 81
Scriptura interveniente donare 474
Scriptura, quæ nec jure, nec legibus conſiſtit, non confirmatur 715, 820
Scripturæ atque contractus 435
ex Scripturæ exemplo vel indice nemo a fiſco conveniendus eſt 480
per Scripturam accipere 805
per Scripturam legitimam donare 382
per Scripturas legitimas donare 472, 474
Scriptus heres. *vid. Heres ſcriptus.*
Scyphi argento potorio continentur 378. nec non vaſis 377
Sectæ novellæ odioſæ 707, 787
Secunda audientia pro judicio appellationis 535
Secundus heres 108
in Seditione damnum dans quo modo teneatur 435, 436
Seditionum auctores in crucem tolluntur, aut beſtiis objiciuntur 503
Segetes per furtum cæſæ 332
Sella balnearis 376
Senator ordine motus an reſtituatur ad originalem patriam 214
Senatores & eorum liberi origini eximuntur *ibid. &* 215. quas uxores ducere prohibeantur 607
Senatores libero commeatu impetrato domicilium in Urbe retinet 215
Senatores municipalem retinent dignitatem *ib.*
Senatusconſultum ad legem Æliam Sentiam 134, 791
S. C. Calvitianum 615
S. C. Claudianum 305. *& ſeqq.* 418, 598. non tollit erubeſcendam matris etiam in re turpi reverentiam 308
S. C. Cotta & Meſſala factum 765
S. C. Divi Adriani tempore factum quo partus civis Rom. eſt, ſi uxor ſit civis 575
S. C. Licinio V. & Tauro Coſs. 764
S. C. Macedonianum 278. ceſſat, ſi filiusfamilias mutuam acceperit pecuniam, ut eam pro ſorore in dotem daret *ib.* non impedit petitionem pecuniæ filiofamilias peregre ſtudiorum cauſa agenti creditæ 696, 697. quid vetet 697
S. C. Neronianum, ut quæſtio habeatur de familia conjugis, conjuge interfecto 351
S. C. Neronianum, ut quod minus pactis verbis legatum eſt, perinde ſit, ac ſi optimo jure legatum eſſet 652
S. C. Orfitianum 427
S. C. Orphitianum 418
S. C. Pegaſianum 396, 664. deducto ære alieno Deorumque donis locum habet 392. quæ caverit 391. *& ſeq.*
S. C. Pernicianum 614
S. C. Pomponio & Rufo Coſs. factum 785
S. C. quo municipibus poteſt hereditas aliquando relinqui 634 *& ſeqq.*
S. C. Silanianum 350. *& ſeqq.*
S. C. Statilio & Tauro Coſs. factum 762. *& ſeqq.*
S. C. Tertullianum 414
S. C. Trebellianum, quid eo cautum 390. *& ſeq.* & Pegaſianum 663
S. C. Vellejanum 278. exceptio inde datur etiam procuratori 279. non matri, quæ pro filiorum tutoribus indemnitatem promiſit *ib.* non mulieri decipienti *ib.*
Sententia adverſus abſentes & indefenſos, maxime minores, lata, nullas vires obtinet 703
Sententia dicta in contumacem rerum judicatarum auctoritatem obtinet: nec ab ea appellari poteſt 450
Sententia judicantis nonnunquam temperatur pro frequentia admiſſorum 437

Sententia non poteſt revocari, ne quidem ab ipſo judice: ſed tantum a Principe 845
Sententiam in ſua cauſa pronuntiare nemo poteſt 852
Sententiarum effectus 447
Sententiarum eventus vendentes quo pacto puniantur 519
inter Sententias pares clementior ſeveriori præfertur 424
Sepeliens mortuum alienum impenſas funeris recipiet ab herede, vel domino 264
Sepeliri prohibentis pœna 525
Septimo menſe editus partus legitimus 416
Sepulchri violati poſtulari poteſt qui in eo ſarcophago, vel ſolo, ubi corpus depoſitum eſt, aliud infert 264
de Sepulchris & lugendis 261
Sepulchrorum violatores quo modo puniantur 263, 499
Sepulchrum violatur, ſi quis ſepulchrum alienum aperuerit, vel effregerit, eoque mortuum intulerit 264. ſi quis titulos eraſerit *ib.*
Sepulturæ corpus tradi. *v. Corpus.*
Sepulturæ perpetuæ traditum corpus. *vid. Corpus perp. ſep. tr.*
ad Sepulturam concedenda. *vid. Corpora.*
in Sepulturam impenſa. *v. in Funus.*
Serica veſtis 374
Servandum, quod ad breve tempus cuſtodiendum traditur 280, 770
Servi alieni in alterius caput non niſi ſinguli torqueri poſſunt 491. exceptio *ib.*
Servi amanuenſes qui 372
Servi cauſam domini pejorem facere non poſſunt, niſi ſciverit 481
Servi conſulentes Mathematicos de ſalute dominorum, & ipſi conſulti quo modo puniantur 503
Servi corrupti actione quis teneatur 249
Servi damnati dominorum facinora confeſſi non audiuntur, niſi reos deferant majeſtatis 485
Servi ex mutuo in ſervitute accepto poſt manumiſſionem non tenentur 287
Servi fiſcales cauſam pecuniariam fiſco nuntiantes deferre non videntur 485
Servi homicida quantum domino debeat exolvere 828, 829
Servi immoderata caſtigatio. *vid. Caſtigatio. & Servorum.*
Servi in cauſa adulterii torqueri poſſunt: nec his libertas ſub ſpecie impunitatis data valebit 320, 752
Servi, in itinere qui fuerunt cum domino occiſo, torquentur 351
Servi in poteſtate ſunt dominorum 29
Servi manumiſſi teſtamento torquentur & puniuntur, ſi dominus ſit occiſus 351
Servi matrem civilem habere non intelliguntur 418
Servi noſtri adquirunt nobis 87, 88
Servi pœnæ reſtituti quæ jura non amittant 413
Servi quinam torquendi vel puniendi, domino a familia occiſo 351
Servi ſunt res mancipi 619
Servi teſtamento manumittendi ſunt intra certum numerum 24 *& ſeqq.* 428, 429, 569, 570. *vid. lex Fuſia Caninia.* & nominatim 427
de Servis hereditariis quæſtio quando haberi poſſit 490, 491
Servis in contractibus nihil permiſſum eſt 837
Servis legatis ancillæ debentur, non contra 372
Servitus aquæ ducendæ vel hauriendæ ex fonte vel capite conſtitui debet: non tamen hodie 257. quo tempore amittatur & recipiatur 256, 257. & quid de tempore, quo durat, judices debeant obſervare 845
Servitus retinetur uſu etiam fructuarii 460
e Servitute in libertatem qui vindicat quæ debeat ſubire 853
Servitute uſus non videtur, niſi qui ſuo jure ſe uti credidit 460
in Servitutem revocans convictus ad quid teneatur: & quid pulſato incumbat faciendum 852
in Servitutem revocatio intra quod tempus, & per quem debeat fieri *ib.*
de Servitute quali cautione locus 459, 460
Servitutes ruſticorum prædiorum amittuntur non utendo biennio 255, 256
Servitutes ruſticorum & urbanorum prædiorum res incorporales 77, 78
Servitutis ſtipulatio evaneſcit, fundo a ſtipulatore alienato 466
Servo communi quo modo legari poſſit 355
Servo negotia alicujus gerenda ſi dominus commiſerit, in ſolidum tenebitur 227
Servo, qui ultro aliquid de domino confitetur, fides non eſt habenda 492
Servorum appellatione & pueri continentur 372
Servorum arbitrio ſalutem dominorum in rebus dubiis non oportet committere 492
Servorum ex contractibus quatenus obligentur domini 696
de Servorum fugitivorum furto dominus non tenetur 334. quid ſi ad dominum reverſi ſint 838
Servorum fugitivorum poſſeſſio. *vid. Fugitivorum poſſeſſio.*
Servorum immoderata caſtigatio prohibetur 30, 742. *& ſeqq.*
Servorum miniſteria varia. ſervus actor 828. arator, aurifex electus, carpentarius, faber ferrarius 829. miniſterialis 828. porcarius, vervicarius 829
Servorum numerus ſtatutus, qui in teſtamento manumittantur 24. *& ſeqq.* 428. *& ſeq.* 569. *& ſeq.*
Servorum obſequium non ſolum imperio, ſed & moderatione, & ſufficientibus præbitis, & juſtis operibus contineri oportet 743
in Servos domini licentiam habent diſtringendi, non occidendi 29. *& ſeq.*
Servos dominus alienare interdum cogitur 743
Servos heredes inſtituere quosnam poſſimus, & quo modo 637
in Servos jure gentium jus eſt vitæ ac necis 29
Servos uſufructuarius deteriores facere non debet 361
Servum alienum deteriorem quibus modis quis faciat 249
Servum communem manumittens quando perdat partem 422, 423 568
Servum communem ſi quis furatur, ſocio quoque actio furti datur 332
Servum communem unus ex ſociis vinciens non facit, ut is poſtea manumiſſus fiat dedititius 424. nec unus Latinum manumittendo poteſt facere 422, 423
Servum pigneratum debitor civem Romanum facere non poteſt 807
Servum pignoris vinciendo debitor creditorve dedititium non faciunt 424

Servum

Servum ſubtrahentis & vendentis ſervi pœna 528
Servus a domino, qui ſolvendo non eſt, quo effectu manumittatur, & inſtituatur 567. & quid ſi plures ſcripti ſint *ib.*
Servus adquirit illi, cujus in bonis eſt, non cujus eſt jure Quiritium 626
Servus a fugitivario comparatus. *vid. Manumitti non poteſt.*
Servus alienus cum libertate ſi heres inſtitutus ſit, quid juris 348
Servus annis triginta minor quo modo manumittendus 566
Servus bona fide comparatus ſi ex veteri vitio fugerit, quid juris 295
Servus communis in caput alterius domini torqueri non poteſt 492
Servus de ſuo facto in ſe interrogari poteſt 490
Servus dum pro culpa cæditur, ſi moriatur, quid juris 30
Servus fiduciarius quod adquirit creditori ſortem debiti minuit 284
Servus fructuarius adquirit quædam fructuario, quædam domino proprietatis 89, 90, 626. cui adquirat ſtipulando 466. manumiſſus a domino proprietatis fit ſervus ſine domino 568, 806
Servus furioſi vel pupilli juſſu vinctus non eſt dedititiorum numero 424, 425
Servus heres inſtitutus non niſi domino jubente hereditatem adire poteſt 88. & tunc hereditas domino adquiritur *ib.* & 89
Servus ideo comparatus, ne in aliquem torqueatur, reddito pretio interrogari poteſt 493
Servus in bonis tantum manumiſſione fit Latinus 567, 637
Servus interrogari non poteſt in caput domini 244, 492. ne quidem in caput domini, a quo diſtractus eſt 493. nec pro domino, nec in dominum 296. ne quidem ſi ad tormenta offeratur 494. ſed de domino prius inquirendum *ib.* in ſe poteſt 296. & de facto ſuo 490
Servus jure Quiritium alicujus, juſte manumiſſus fit civis Romanus 575, 576
Servus mancipatus per vim ei adquirit, qui vim paſſus eſt 235
Servus manumiſſus, ne torqueretur, tamen torqueri poteſt 494
Servus mutuam pecuniam ſi acceperit ſervitutis tempore, poſt manumiſſionem conveniri non poteſt 287. ſi eam in rem domini verterit, de in rem verſo illum obligat 277
Servus mutus. *vid. Mutus Servus.*
Servus negotia alicujus ſi gerat, in dominum peculio tenus actio datur 227. nihil ſuum habere poteſt 88. noxæ dari poteſt, ſi furtum fecit, vel damnum dedit, & quando 328. ob crimen morte dignum puniendus a judice 30. peculium diſtrahere non poteſt 718, 837
Servus plagis ſi defecerit, quando dominus videatur reus homicidii 508, 742. proprius cum libertate inſtitutus, qualis, & quo modo fiat heres 637, 638. propter indicium proditæ mortis domini, vel detectæ conjurationis libertate donatur a Prætore 382. qui furtum fecit, ſi manumiſſus aut alienatus ſit, cum quo agi poſſit 328, 329. qui injuriam fecit quibus modis coërceatur 446, 447
Servus publicus quatenus teſtamenti faciendi jus habeat 632, 633
Servus ſervum ſi accuſaverit, quid juris 831
Servus tormentis ſubjectus. *vid. Tormentis ſubjectus.*
Servus vinctus. *vid. Servus furioſi.*
Severus (Divus) 699, 777
Severus & Antoninus 749
Sextæ ex dote quot & quando retineantur 585. non ſunt in petitione *ib.*
Sexum alienum ſuo prodito ſine ſummo ſupplicio quis appetere non poteſt 754
Signa agnita 401
Signari tabulæ quo modo debeant *vid. tabulæ.*
Signum adulterinum qui ſculpſerit, lege Cornelia tenetur 514
Signum publicum 401
Silanianum Senatusconſultum. *v. S. C. Silanianum.*
Sinendi modo legari. *vid. Legari.*
Sinendi modo legatum. *vid. Legatum.*
Sipelenſis mater Deorum. *vid. Mater Deorum.*
Situli in mundo muliebri 376
Smaragdi incluſi auro legato cedunt 378
Sobrinus propius. *vid. Propius ſobrinus.*
Socero nurum uxorem accipere non licet 38
Societas quando contrahatur 168 & *ſeqq.* quamdiu maneat 171 quibus modis diſſolvatur *ib.* & *ſeqq.*
Societas, ut unus pecuniam det, alter operam pro pecunia ponat 169, 170
Socii vectigalium quando jure deſiderent portionem alterius in ſe transferri 483
Sociorum res communi dividundo judicio ſeparantur 258
inter Socios lucrum & damnum communicatur 290
Socius parietis communis ad ædificationis impenſas pro rata parte ferendas cogitur 471, 472
Socrum aliquando uxorem ducere non licet 301
Solatium pro ope 463
Solidum quando inter ſeſe vir & uxor capere poſſint 611. & *ſeqq.* quando nihil 613. & *ſeqq.*
Solis radiis corpus ſepultum oſtendere 262
Sollicitatores alienarum nuptiarum quo pacto puniantur 439. ingenuarum vel ſervorum quo modo 829
Solvendo non exiſtens quo jure ſervum manumittat, & heredem inſtituat: & quid ſi plures inſtituerit 567
Solvens fiſco pro alio, perſecutionem bonorum ejus poſtulare poteſt 482. ſi debita ſolverit poſſeſſionem ejus adquirit 710
Solum alienum per tumultum occupantis pœna 832
Solutione tollitur obligatio, & ſi aliud ſolvatur, adquieſcente creditore 176, 177
Soror conſanguinea ſola habetur adgnata 140. & legitima heres fratri vel ſorori 141, 667, 797. jure conſanguinitatis 410. *vid.* & *inter Feminas.*
Soror patruelis quæ 420
Sororem patris ac matris ducere non licet 37
Sorores duas habere uxores non licet 39
Sororis filiam uxorem ducere non licet 36, 301, 578, 579, 755
Sororis filii avunculo non ſuccedunt 143

Sororis loco eſt mater vel noverca, quæ in manum patris convenit 141, 793
Sororis nuptiæ cum fratre. *vid. Nuptia.*
Sortes tollere 784
Spadones adoptare poſſunt 45. quando teſtamentum poſſint facere 339
Specularia domo inſtructa continentur 368
Speculum in mundo muliebri 376
Speravit pro *petiit* 127
Sponſalia etiam inter impuberes contrahi poſſunt 299
Sponſalitia donatio 691. largitas 689
in Sponſam adulterium vindicatur jure mariti 749
Sponſam veterem officialis in provincia ducere poteſt 303
Sponſare officialis poteſt provincialem feminam 302
de Sponſore 260
Sponſores 469
Sportella 874
Sportulæ 844
Spurii qui 40, 41, 577
Stabularii inter urbana miniſteria 373
Stamen non continetur ſub lana 375, 376
Stationarii poſſunt fugitivos deprehenſos in cuſtodia retinere 230
Statuæ ut in publico ponantur ſolet concedi 454
ad Statuam confugere 743
Statuum evertens ſepulchrum violat 264
Satuliber definitur 571. eſt ſervus heredis conditione pendente *ib.* libertatis conditionem ſecum trahit, etiamſi alienetur vel uſucapiatur *ib.* quod heredi dare debet, emptori dare poteſt *ib.* ſi per heredem ſtet, quo minus conditioni pareat, fit liber: ut ſi per extraneum ſtet, quo minus ei det pecuniam, quam dare debet *ib.* & 572
Statum legitime concepti ſumunt ex tempore conceptionis 41, 42. non legitimo matrimonio, eo, quo naſcuntur 42
Statum pejorare, & meliorem facere poteſt homo liber 298
Statura in militibus exacta 861, 862
Status cauſam ſuſceptam nulla cogente neceſſitate non oportet deſtitui 432
Status quæſtionem facere nemo poteſt ei, cujus tutor vel curator fuit 433
Status quæſtionem inferre poteſt maritus uxori, eidemque libertæ *ib.*
Stemmata cognationum directo limite in duas lineas ſeparantur 419
Stillicidia 76
Stipulari *pro promittere* 845
Stipulatio Aquiliana. *vid. Aquiliana Stipulatio.*
Stipulatio concipi poteſt tam pure, quam ſub conditione 270. definitur *ib.*
Stipulatio interponitur inter ſubſtitutum & heredem inſtitutum ſub conditione, & de quo: & dupli fructus ex ea præſtandi 468. quinam ea comprehendantur 469
Stipulatio inutilis quando 156. & *ſeqq. vid. Promiſſio.*
Stipulatio omnibus pactis ſubjici debet, ut ex ſtipulatu actio naſcatur 310
Stipulatio partis & pro parte inter heredem & fideicommiſſarium qualis 391, 663
ex Stipulatione judicatum ſolvi actio omiſſa rei judicatæ perſecutionem non excludit 469
Stipulatio tribunitia divortio facto maritus ſibi cavere ſolet, ſi pro muliere ſe obligaverit, vel in rem ejus impenderit 588
Stipulationes inductæ ſunt firmandarum obligationum gratia 464. quo modo concipiantur: & unde ſint dictæ 465
Stipulationes partis. *vid. Stipulatio partis.*
in Stipulatum deducta res ſi intercidit facto promiſſoris, is quo modo teneatur 466
Stipulum firmum veteres dixerunt 465
in Stirpes hereditatem diſtribuere 411, 797. dividere 136, 142, 409, 792, 793, 796. ſuccedere 143
Stragula etiam continentur veſte virili legata 375
Studendi gratia alio translatus ſervus ex fundo cum mancipiis legato ad legatarium pertinet 367
Stupratoris pœna 744
Stupri per vim pœna 840. quid ſi ancilla ita corrupta ſit *ib.*
Stuprum ancillæ citra noxam habetur 322
Stuprum capitale 438
Stuprum inferre volens impune occiditur 508
Stuprum maſculi liberi hominis inviti capitale 320, 752
Stuprum paſſi ſua voluntate pœna 321, 75?, 753
Stuprum puero qui perſuaſerit quo modo puniatur, flagitio perfecto vel imperfecto 443, 444
Suadere furtum. *v. Furtum ſuadere.*
Subditi ſuppliciis 15
Subjungere pœnam pacto 219
Subjiciens æs vel ſtannum pro auro vel argento quo modo coërceatur 516. inſtrumentum, quo modo puniatur *ib.* & 517
Sublucare arborem 462
Subornatores perinde ac delatores puniuntur 485
Subrepta re in poteſtatem domini reverſa actio furti ceſſat 334
Subrogari legi quid 563
Subſcribens dolo malo rationibus, aliisque quo modo plectatur 516
Subſellia inſtructa domo continentur 368
Subſtantia pro *bona* 20
Subſtantiam habere pro *jus habere* 824. pro *firmitatem* habere *ib.*
Subſtituere licet liberis impuberibus in poteſtate manentibus, etiam poſtumis, duplici modo 647. etiam exheredatis *ib. vid. Subſtitutio pupillaris.*
Subſtituere non licet impuberi, niſi ſibi quis heredem inſtituat 648
Subſtituere quis poteſt & pure, & ſub conditione; & tam ſuis, quam extraneis, tam puberibus, quam impuberibus 347
Subſtituti heredes. *vid. Heredes inſtituti.*
Subſtitutio quid 108
Subſtitutio pupillaris fit tantum impuberibus 109. non extraneo 113, 114. ſecreta eſſe debet 111 & *ſeqq. vid. Subſtituere.*
Subſtitutionis duæ ſpecies 108
Subſtitutionis pupillaris formula 111. vulgaris formula 109
Subſtituuntur heredes ſecundo gradu 346
Subtemen non continetur lana 375, 376
Succedere in capita. *vid. in Capita.*
Succedere in ſtirpes. *vid. in Stirpes.*
Succeſſio inteſtatorum intra ſeptimum gradum quare reſtringatur 422. *vid. & Inteſtatorum.*
Succeſſio non adquiſita ad heredem non tranſmittitur 716, 821

Suc-

Succeſſio non eſt in hereditate legitima 412, 667. ſive in jure, quo adgnati ab inteſtato vocantur 139, 793
Succeſſio omnis proximiori defertur 613
Succeſſores. *vid. Heredes.*
Succeſſorium edictum 674
Succida lana 375
Sui heredes inſtituendi, vel exheredandi 638. & quinam exheredandi nominatim, vel inter ceteros 640. quinam præteriti ſcriptis tantum adcreſcant 97, 639
Sui heredes quinam ſint 105. *& ſeq.* 131. *& ſeqq.* 408, 638. *& ſeq.* 664, 675, 789. *& ſeqq.* 795. *& ſeqq.* quinam tales poſtea efficiantur 409, 796. quo modo heredes conſtituantur 408
Sui heredis jura quis habeat 102 vel nanciſcatur *ib.*
Sui juris quæ non ſunt promittens non tenetur 157
Sui juris qui ſint 28, 577. quibus modis filii fiant 46. *& ſeqq.*
Suis heredibus bonorum poſſeſſio non eſt neceſſaria 408, 795, 796
in Suis heredibus dominium rerum hereditariarum ipſo jure continuatur 408, 796
Sumptus. *vid. Poſſeſſor.*
inter Suos & neceſſarios, ac neceſſarios tantum jure civili non intereſt 641, 642
inter Suos proximior remotiorem non excludit 135. *& ſeqq.* 142, 792
Supellectile legata quæ debeantur 371. *& ſeq.*
Supellex debetur, fundo cum omni inſtrumento legato 365. *& ſeq.*
Superficies ſolo cedit 80
Superflua facta prodeſſe jure, nocere non poſſunt 343
de Superfluo agit debitor cum creditore, qui pignus pluris vendidit, quam erat quantitas debiti 283. ut & ad uſuras ex mora *ib.*
Superpoſita inferioribus cedunt 79, 80
Superventores quo modo puniantur 839
Supplicia mediocria, minima, ſumma quænam 496, 497
Suppliciis adhibitis pro *tormentis adhibitis* 831
Supplicii ſubditi 15
Suppoſita perſona 285
Suppoſiti partus. *v. Partus ſuppoſiti.*
Supprimere teſtamentum, tabulas, codicillos quis dicatur 405
Surdus aut mutus tutelam deponere poteſt 324
Surdus & mutus quo modo ſervos manumittere poſſit 423. *vid. & Mutus & ſurdus.*
Suſceptoribus ſublatis graſſantium cupido conquieſcit 436
Suſpecta hereditas 394
Suſpectus eſſe videtur, qui ultro tutelam affectavit 359
Sutor inter ea, quæ ſunt ad fructus conſervandos 364
Suus heres non eſt, qui eſt ex emancipato 409, 796
Suus heres quando conſtituendus *ib.* quibus modis adgnaſcatur 646. *vid. & Sui heredes.*
Sylvæ quatenus communes 839
Syrus inſula 786

T.

Tabulæ pictura cedit 82
Tabulæ, quæ publici vel privati contractus ſcripturam continent, adhibitis teſtibus quo modo ſignandæ 517
Tabulæ teſtamenti quo modo aperiantur 400. *& ſeqq.* recitentur, & quando 402. *& ſeqq.* ſi non appareant, de earum exhibitione intra annum agi poteſt interdicto, & quali 405, 406
Tabularum appellatione chartæ quoque & membranæ continentur 406
Tabulas ſupprimentis pœna 405
Tabulas ſurripiens furti actione tenetur in adſcriptam ſummam 333
de Tabulis exhibendis interdictum. *vid. Interdictum.*
Tacens pro negante 85
Taurinus Egnatius 733
Tegulæ domo inſtructa continentur 368
Teli, aut telorum appellatione quæ contineantur 436, 508, 735
cum Telo hominis occidendi, vel furti faciendi cauſa ambulans quo modo puniatur 505, 728, 729. in publico qui eſt, qua lege teneatur 523
Telum tutandæ ſalutis cauſa gerere licet 735
Temerati fines 824
Templa armis obſidere quale crimen. 523
Templa Dei 71
Tempus longum. *vid. Longum tempus.*
Tenere pro *convenire* 152, 837
Tenor legis Aquiliæ 313. S. C. Claudiani 309
Terminata ſententiis vel pactionibus iterum terminari non poſſunt 846
Termini non transmovendi 780
Terminia mota 780
Terminis transgreſſus jura vicini agri pervadens qua pœna coërceatur 851
Terminos auferentes varie plectendi 780, 781
Terminos effodientium, exarantium, arboresve finales evertentium pœna 503, 504
Terminos novos occulte ponens quo modo punitur 854
Terminos per vim dejicientium, amoventiumque pœna 255, 780
Terminos vel arbores finales evellens quo modo puniendus 850, 851
Teſtamenta facere poſſunt. *vid. Teſtamentum facere poſſunt.*
Teſtamenta holographa, probata manu, habent firmitatem 853
Teſtamenta in municipiis, coloniis, oppidis, præfectura, vico, caſtello, conciliabulo quando, & quo modo aperiri recitarique debeant 402. *& ſeqq.*
Teſtamenta, in quibus non dimittitur liberis Falcidia, non ſubſiſtunt 854
contra Teſtamenta militum inofficioſi querela non datur 853
Teſtamenta militum valent etiam ſine legitima obſervatione 648, 853. etiam quod ad liberos excludendos 853. quamdiu valeant 648
Teſtamentarii tutores. *vid. Tutores teſtamentarii.*
Teſtamenti faciendi jus pro parte dimidia habet ſervus publicus. 633. idem pro pœna ſtuprum paſſo impoſitum 752, 753
Teſtamenti factio eſt cum Latino Juniano 628
Teſtamenti nuncupatio. *vid. Nuncupatio.*
Teſtamenti tabulæ. *vid. Tabula.*
ex Teſtamento imperfecto Imperatorem quid vindicare, inverecundum eſt 480
de Teſtamento inofficioſo querelam pactio non excludit 329

Teſte-

Teſtamento manumiſſi 8, 9. quot manumittendi 24, 25. *vid. Servorum.*
in Teſtamento non rite oblato, nec publice recitato ſcriptus heres in poſſeſſionem non mittitur 353
ex Teſtamento, quod nullo jure valet, nihil petitur, nec quidquam ſubſiſtere poteſt 517, 518.
Teſtamento rite ſignato bona recte petuntur 716, 820
Teſtamentorum tria genera, calatis comitiis, in procinctu, per æs & libram 627
Teſtamentum accuſantis, & non obtinentis ætati quando, & quo modo ſuccurratur 478
Teſtamentum an valeat ſi quæratur, quid animadvertendum 93
Teſtamentum calatis comitiis factum 627
Teſtamentum capti ab hoſtibus ante factum quo jure valeat 342, 646, 647
Teſtamentum definitur 627
Teſtamentum facere non poſſunt ægrotus, mente captus 343. nec captus ab hoſtibus 342. nec dedititiorum numero 18, 19, 630. & quare 631. nec filiafamilias 93, 94, 630. niſi de peculio caſtrenſi 340, 630. nec furioſi, niſi habeant intervalla, quibus ſani ſunt 95. nec impubes, 94, 630. & quare 630. nec incertus de ſtatu ſuo *ib.* nec Latinus Junianus 18, 630, 631. & quare 631. nec mutus, ſurdus, furioſus, prodigus 630
Teſtamentum facere omnibus non licet 93
Teſtamentum facere poſſunt cives Romani 18. cæcus 340. damnatus in opus publicum ad tempus 342, 343. feminæ poſt annum duodecimum 339. ſed auctore tutore 632. furioſus, ſi inſaniæ intervalla habeat 95. ſive intermiſſi furoris tempore 340. maſculus poſt annum quartum decimum 339. prodigus recepta vitæ ſanitate 342. relegatus in inſulam *ib.* 343
Teſtamentum facere qui prohibuit, ei ut indigno aufertur hereditas 477, 478
Teſtamentum falſum qui ſcripſerit, recitaverit, amoverit, reſignaverit, ſubjecerit, deleverit, qua lege, & qua pœna plectatur 404, 513, 514
Teſtamentum infirmatur capitis minutione, captivitate, exſilio, ſi quis adoptetur 105
Teſtamentum inofficioſum definitur 394, 395. dicere non poteſt filius ex aſſe heres inſtitutus 396. tale etiam argui poteſt, in quo Imperator ſcriptus eſt heres 395
Teſtamentum in procinctu 627
Teſtamentum, in quo filius vel ſervus heres eſt ſcriptus, vel legatum accepit, pater vel dominus ſi falſi arguerint, nec obtinuerint, fiſco locus eſt 478
Teſtamentum irritum fit capitis deminutione, aut nullo herede exſiſtente 646
Teſtamentum jure civili ruptum vel irritum a Prætore quando conſervetur per bonorum poſſeſſionem ſecundum tabulas 647
Teſtamentum jure factum infirmatur duobus modis, & quibus 646
Teſtamentum non valet, ſi quis filium præterierit 96, 97
Teſtamentum nullo jure valens impune ſupprimitur 517
Teſtamentum per æs & libram quo modo fiat, & qui ad id adhibeantur 627
Teſtamentum prius rumpitur per poſterius 104
Teſtamentum, quod dicitur falſum, ruptum, vel irritum, admittit tamen miſſionem in poſſeſſionem 353
Teſtamentum rumpitur adgnatione 101. *& ſeq.* 646. & quaſi adgnatione 101. *& ſeq.* teſtamento poſteriore 104. ſive mutatione 646. etſi ex hoc nemo ſit heres 105
Teſtamentum ſine die & Conſule valet 801
Teſtamentum ſine jure Prætorio factum 407
Teſtamentum ſupprimere. *vid. Supprimere.*
Teſtamentum teſtes requirit ſeptem vel quinque 853
Teſtamentum vivi qui aperuerit, recitaverit, reſignaverit, pœna legis Corneliæ tenetur 518
Teſtantis conſilium debet eſſe certum 634
Teſtatio, ſive nuncupatio teſtamenti 629
Teſtationes falſas fieri curantis pœna 763
Teſtes adverſus ſcripturam non ſunt audiendi, cum de fide tabularum non dubitatur 488
Teſtes decem adhibiti, quando farre in manum conveniebatur 591
Teſtes domeſtici non interrogandi 487, 488, 767. non ſunt in teſtamento adhibendi 628
Teſtes in teſtamento quinam eſſe poſſint, vel non 627, 628, 853
Teſtes inviti interrogari non poſſunt in affinem vel cognatum 488, 767
Teſtes Latine neſcientes vel non intelligentes quando non vitient teſtamentum 344
Teſtes non admittendi invicem parentes & liberi, & liberti: & quare 488, 767. nec ad teſtamentum qui ſunt in poteſtate teſtatoris, aut familiæ emptoris 627
Teſtes plures ex una domo alieno negotio adhiberi poſſunt 628
Teſtes plures quam ſeptem ad teſtamentum adhibiti non nocent 343
Teſtes ſinguli adſcribere debent, quis, & cujus teſtamentum ſignaverit 344
Teſtes ſuſpecti non audiendi 487, 488, 767
Teſtes torqueri quando poſſint 487
in Teſtibus vitæ qualitas & dignitas ſpectari debet 488, 767
ob Teſtimonia falſa ſtruenda pecuniam qui acceperit, pactuſve fuerit, quo modo puniatur 764
Teſtimonia falſo aut varie dicentium, vel utrique parti prodentium pœna 489, 762
ob Teſtimonium dicendum qui pecuniam accepit, teſtis eſſe prohibetur 766
Teſtimonium falſum qui dixit, perinde tenetur, ac ſi lege Cornelia teſtamentaria damnatus eſſet 762. qui tale dixit, quo quis periret, quo modo plectatur 505, 728, 762
Teſtimonium falſum prohibetur 762. qui ſubornati dixere, calumniæ ſuſpecti 495
Teſtimonium quibus interdicatur omnino, quibus invitis ſolummodo 766
Teſtimonium rei veræ plerumque per-

perſonarum neceſſitudo corrumpit 488, 767
ob Teſtimonium venumdandum & ſimilia pecuniam accipientis pœna 765
ob Teſtimonium verum non dicendum qui pecuniam accepit, quo modo teneatur 515
Teſtis falſi pœna lege Moſaica 761
Theatra quales res 72
Tigna ſine injuria domus auferenda 390
Tignaril. *vid. Fabri.*
Titulos monumento inſcriptos eradens ſepulchrum violat 264
in Tormenta animum corpuſque durare 487
Tormenta in re pecuniaria non adhibentur, niſi cum de rebus hereditariis, vel de fide generis quæritur 489, 490. nec etiam tunc cum reus nullis argumentis urgueatur 487. quando adhibenda 486
a Tormentis non ſtatim incipiendum 486
a Tormentis nulla dignitas excuſat in crimine majeſtatis 527
Tormentis ſubjectus ſervus,& non confeſſus ad juſtam libertatem perduci poteſt 423
Torqueri an debeant teſtes 487
Torqueri non poſſunt prægnantes 244
Torqueri poſſunt in cauſa adulterii ſervi, tam mariti, quam uxoris 320
Torqueri tantum poſſunt ſinguli ſervi in alterius caput; & non invito domino: excepto certo caſu 491. *Plura vide in Quæſtio.*
Tradere vel mancipare 247
Traditio & mancipatio conjunguntur 291
Traditio poſſeſſionis facti potius, quam juris: & unde colligatur eſſe facta 472, 473
Traditio propria qualium rerum alienatio. 622
Trajectitia pecunia infinitas uſuras recipit, propter periculum, quod eſt creditoris 288
Transactio de conditione ſervili eſt irrita 711. de dubia lite valet 686, 826. nec reſcindi poteſt 687, 826. de ſumma ſententia comprehenſa nullo jure interponitur 685, 825. facta a procuratore ad litem non valet 686
Transactio fraudis ſtudio facta invalida eſt *ib.* & 687, 814. fraudulenta an noceat circumvento 687, 825
Transactio inter heredes interpoſita firma illibataque eſt 825
Transactio non tollit actionem judicati 711
adverſus Transactiones libero arbitrio factas non eſt veniendum 814
Transfugarum pœna 529
Tranſigere poſſumus de rebus litigioſis 220
Tranſigi de re judicata. *vid. Paciſci.*
Tranſigi de rebus certis aut de crimine non poteſt 816
Transmittere hereditatem pro *reſtituere* 125
Trebellianum S.C. *vid. S.C.Trebellianum.*
pro Tribunali, & de plano opponuntur 495
Tribuni militum ſine impedimento legis Juliæ poſſunt damnare ex delicto militari 521
Tributi reliqua emptor debet ſolvere 851
Tricennalis conſtitutio in quibus cauſis objici poſſit 845
Triticum frugibus legatis continetur 374
Triumvirale judicium 821
Trullæ inter vaſa argentea 377
Tumorem facere 738
Tumultus auctores quo modo puniantur 503
per Turbam damnum dantes in quantum teneantur 435
Turbator pacis miles capite punitur 528
Tutela cedere. *vid. Tutela ſe abdicare.*
Tutela ceſſitia: & quid circa eam juris 596
Tutela legitima ad quem pertineat 62. capitis deminutione amittitur, excepta tutela patronorum 597
Tutela liberantur maſculi pubertate 604
Tutela ſe abdicare, & cedere differunt 599, 600
Tutelæ actione intra quæ tempora illi, qui eam geſſerunt, rationes cogantur reddere 848
Tutelæ tres liberant a quarta *ib.*
Tutelam affectaſſe ultro videtur qui ſe filio teſtatoris impuberi tutorem adſcripſit 359
Tutelam deponere poteſt cæcus, ſurdus, & mutus 324
ad Tutelam potior eligendus eſt *ib.*
Tutelas legitimas feminarum ſuſtinet lex Claudia 596
Tutor ad dotem dandam, dicendam, promittendam mulieri aut virgini quando detur 601, 602. ad hereditatem adeundam, ad nuptias contrahendas 602
Tutor ad quod tempus tutelæ rationem adminiſtret 848. auctor in rem ſuam fieri no poteſt 602
Tutor ceſſicus quis 596
Tutor dandus in locum muti, furioſive tutoris ad dotem conſtituendam 602
Tutor dari non poteſt tutores habentibus 426
Tutor datur pupillis in locum ſuſpecti remoti, vel excuſati tutoris 602
Tutor fiduciarius quis 595
ſi Tutor idoneus non eſt ad damnum reſarciendum, quandoque extra ordinem coërcetur 289
Tutor debitores non conveniens in quid conveniatur 289. in uſuras quando conveniatur, vel non *ib.*
Tutor invitus ad curam non poteſt vocari 323
Tutor lege Julia de maritandis ordinibus cui detur mulieri ad dotem dandam, dicendam, promittendam 601. etiam ex S.C. datur ad eandem cauſam in locum muti & furioſi 602
Tutor lege Junia cui Latino detur, & quis 601
Tutor legitimus pupillus 601, 602
Tutor legitimus tutelam abdicare non poteſt: ſed cedere in jure poteſt 600. *v. & Tutores legitimi.*
Tutor mulieri, cujus tutor abeſt, quando detur ex S.C. 602
qui Tutor non erat, & pro tali geſſit, pro tutore tenetur 227
Tutor pecunias pupillares intra ſex menſes non collocans in quid conveniatur 289
Tutor plus petens. *v. Plus petendo.*
Tutor poſt finitam tutelam in adminiſtratione permanens qua actione teneatur 225
Tutor poſtumo datus, eo non nato, quo judicio teneatur 325, 326
Tutor Prætorianus a Prætore Urbis dari conſuevit mulieri pupillove, & quando 602

Tutor pupillam ſuam uxorem ducere, vel filio ſuo jungere non poteſt 303, 304
Tutor ſtatus quæſtionem facere. *vid. Status quæſtionem.*
Tutor teſtamento datus non amittit tutelam capitis deminutione, ſed abdicatione 599. non poteſt tutelam cedere 600
Tutor tutelæ rationem ad quod tempus adminiſtret 848
Tutorem qui ſe filio teſtatoris adſcripſit, affectatæ quidem tutelæ eſt ſuſpectus: quid tamen juris, ſi idoneus eſſe approbetur: & quare non excuſetur 359
Tutores Atiliani qui 600
Tutores aut legitimi, aut teſtamentarii 61. aut legitimi, aut Senatuſconſultis conſtituti, aut moribus introducti 594. & *ſeqq.*
Tutores cur dentur maſculis, cur feminis 594
Tutores legitimi excuſantur: & quibus ex cauſis 848. qui ſint 62. 594, 595, 847. *vid. & Tutor legitimus.*
Tutores mulierum, & tutores pupillorum in quo differant 603 mulierum auctoritatem quando debeant commodare, ſi per epiſtolam mulier ſervum manumittat 807
Tutores teſtamentarii qui 63
Tutores teſtamento dati confirmantur lege XII. tabb. & appellantur dativi 599. quibus liberis poſſit dari *ib.* & quinam *ib.* inter quos non eſt Latinus Junianus *ib.*
Tutoris auctoritas quando neceſſaria muliebris 603, 604. quando pupillis 604. quid ſi plures ſint tutores. & diſtinctio inter teſtamento datos & alios 603
Tutoris dolus. *vid. Dolus tutoris.*

V.

Vacatio ex lege Julia & Papia. *v. Lex Julia, & Lex Papia.*
Vacationem ab oneribus poſſeſſionum & patrimonii nulla privilegia præſtant 216
Vacillare debitum pro *inutile eſſe* 159
Vadimonium 740, 741
Vaſa argentea 372. argento legato non cedunt 376
Vaſa byſſina 371. cryſtallina 372. eſcaria 369, 372, 377
Vaſa, in quibus ſunt unguenta 376 in quibus vinum defunditur 369
Vaſa pocularia 370, 372. potoria 377
Vaſa vitrea 372
Vaſis argenteis legatis emblemata quoque ex auro infixa legato cedunt 378. quæ contineantur 376, 377
Vaticinatores civitate expellendi: & quare 501, 502. nonnunquam contra publicam quietem imperiumque populi Rom. improbandas artes exercent 786. quibus modis puniantur 501. & *ſeq.* 786. *ſeq. plura vid. in Mathematici.*
ad Vectigal conducendum nemo compellitur 483. exceptio 484
Vectigal fundi pro *reditus fundi* 362
Vectigal neceſſarium ita vocatur viceſima 404
Vectigalia minoribus non locanda: & quare 482
Vectigalium locatio majori mercede per calorem licitantium quando admittenda ſit 482. & *ſeq.*
Vectigalium reliquatores quando demum admittendi ad iterandam conductionem 483
Vehicula ruſtica 364
Vela in domo 368
Vellejanum Senatusconſultum. *v. S. C. Vellejanum.*
Venationis inſtrumentum quando ad fundum legatum pertineat 365, 366
Venationis reditus ad fructuarium pertinet 360
Venatores ſervi 373
Vendens rem minoris, quam eſt juſſus, quo modo teneatur 290
Venditio contemplatione donationis inter virum & uxorem contrahi non poteſt 311. donationis cauſa omnium bonorum non valet 714, 819
Venditio ex quo maxime jus firmitatis accipiat 847. *vid. & Emptio vend.*
Venditor cogitur tradere vel mancipare 247, 248. duplo tenus obligatur auctoritatis, ſi res empta mancipatione & traditione perfecta evincatur 291, 293. emptori quo modo condemnandus, ſi res ſimpliciter traditæ evincantur 291. 847. & quo modo, ſi res emptoris ſit facta ex cauſa lucrativa 294, 295
Venditor furti actionem habet, re vendita ante traditionem ſubrepta 330
Venditor mentitus, ut pluris ſervum venderet, quo modo teneantur 293, 294
Venditor rei alienæ auctoritatis obnoxius eſt 291
Venditor rem repetendi facultatem non habet 847. ut iterum rem venditam poſſideat, quid requiratur *ib.*
Venenum hominis necandi cauſa habentes, vendentes, parantes quo modo puniantur 505, 506. 728, 762
Venter abactus, vel aborſus. *vid. Aborſus.*
Venter inſpicitur per quinque obſtetrices 315
Ventrem negantis ſe prægnantem eſſe permittitur marito inſpicere, & ventri cuſtodes dare 314, 315
Verbis obligatio. *vid. Obligatio verbis.*
Verborum obligatio. *vid. Obligatio verborum.*
Verſicoloria lana 375
Vertere in rem, quid 277
Veſtales. *vid. Virgines Veſtales.*
Veſte legata quæ debeantur 374
Veſtes muliebres quæ 375. ſtratoriæ 372. viriles quæ 375
Veſtiarii 369, 373
Veſtimenta ex aliena lana vel lino facta cujus ſint 83, 84
Veſtimenta non continentur lana legata 376
Veſtimenta polienda & farcienda 332
Vi coactus non vult 805, 806
Vi dejici quis dicatur 456, 457
Vi poſſeſſæ res cujus periculo pereant 458
Vi quis poſſideat 457
Via definitur 256
in Via opus qui fecit, quo commeatus impeditur, demolito eo condemnatur 455
Via publica aliquem prohibens interdicto & actione tenetur 455
Via publica nec poſſideri, nec intercludi, nec exarari poteſt 838
Via vel iter 78. via, vel iter, vel actus quo tempore adquirantur, & amittantur 839
Via receptæ actio 252
qui Viam publicam exaravit, ad munitionem ejus ſolus compellitur 252, 838
qui Viam publicam in agrum vicini

ni rejecerit, tenetur ad id quod intereſt vicini 252
Viam ſtipulatus ſi fundum ante conſtitutam ſervitutem alienaverit, ſtipulatio evaneſcit 466
ad Viarum curatores viarum ſollicitudo pertinet 455
a Viarum munitione nemo exceptus eſt 455, 828
Viceſima 400. vectigal neceſſarium dicitur 404
Vicus, caſtellum, conciliabulum 402
Vidua mulier domicilium mariti retinet: & quamdiu 214
Villici inter inſtrumenta fructuum quærendorum cauſa 364
Villis, vel agris ſeparatim legatis, alterum alteri cedit 372
per Vim & metum geſta etiam citra Principale auxilium irrita ſunt 688, 813
Vinciens ferro, vim intuliſſe videtur 236
Vincula quando futuræ libertati noceant 423. *& ſeqq.*
Vinculorum pœna 447
Vindicans rem quid dicat 85
Vindicare rem *ib.*
Vindicationes, actiones in rem 679
Vindicationis legatum. *vid. Legatum vindicationis.*
Vindicta manumiſſi. *vid. Manumiſſi vindicta.*
ubi Vindicta manumittere. *v. Manumittere vindicta.*
Vindictæ tradere pro *noxæ dedere* 328, 830
Vineæ in alieno ſolo cedunt 692
Vinum dulce 374
Vinum ejus eſt, qui id fecit 82
Violatores ſepulchrorum. *vid. Sepulchrorum violatores.*
Violentia a ſervis commiſſa quo modo puniatur: & quid ſi dominus fuerit conſcius 832
Violentia dejiciendo poſſeſſore commiſſa capite punitur: non tamen ſemper *ib.*
Vir ab uxore exigere non debet pudicitiam, quam ipſe non exhibet 705
Vir & uxor decimas quot poſſint capere a ſe invicem 609, 610. ſolidum quando 611. *& ſeqq.*
Virginem ancillam alienam immaturam corrumpens pœna legis Aquiliæ tenetur 249
Virginem nondum viri potentem corrumpentis pœna 504, 505
Virgines Veſtales in poteſtate parentum eſſe deſinunt 593
Viridiaria 587
Virum & uxorem quando vocet Prætor 799, 800
Virvicarius 829
Vis definitur 235. infertur dum quis ferro vincit aliquem 236
Vis majoris periculum dominus horreorum non præſtat 771
Vis privatæ quinam rei 522, 523. & quæ pœna 523
Vis publicæ quinam rei: & quæ pœna 520, 521
Viſus eſt occupaſſe pro *occupavit* 458. tranſegiſſe 814
Vitæ præmium nulla poteſt æſtimatione pretii penſari 475
Vite accepta quis jubetur eſſe centurio 872
Vitrico privignam uxorem accipere non licet 38
de Viventis bonis pactio non valet 220
Umbra in quinquennium relegata eſt, ob ancillas leviſſimis de cauſis atrociſſime tractatas 743
in Uncias tot teſtator hereditatem dividere poteſt, quot vult 347
Unde vi interdicto experiri non poteſt dejectus de navi, carruca, equo 457
Unde vi interdictum quando ſit utile, & quo dejecto 456
Unguenta mundo muliebri legato cedunt 376
per Univerſitatem quibus modis adquiramus 91, 92
Voconiana ratio 422, 797
Volumina chartæ, membranæ, philuræ 377
Voluntarius procurator. *vid. Procurator voluntarius.*
Voluntate domini in libertate eſſe quando quis intelligatur 805
ob Voluntatem pernicioſæ libidinis extra ordinem quis punitur 439
Voluntatis quæſtio eſt 374. *bis*
Urbana familia. *vid. Familia.*
Urbana militia 862
Urbana miniſteria. *v. Miniſteria.*
Urbicus 868
per Urinatores extractæ merces 276
Uſtrina fieri non debet intra muros civitatis 262
Uſu retinetur ſervitus. *vid. Servitus retinetur.*
Uſucapi non poſſunt ea, quæ non utendo amittuntur 256
Uſucapio quid ſit. 622
per Uſucapionem quæ res adquirantur *ib.*
Uſufructu ancillæ legato partus ejus ad fructuarium non pertinet 360
Uſufructu areæ. *vid. Areæ uſufructu.*
Uſufructu gregis. *vid. Gregis uſufructu.*
Uſufructuario ſi quæſtio moveatur, quid juris 459
ad Uſufructuarium fundi quantum pertineat 360, 362
Uſufructuarius de fundo dejectus de reſtitutione quatenus agat 458
Uſufructuarius fundi quando poſſit expellere conductorem 362
Uſufructuarius in poſſeſſione eſſe debet, ſi de proprietate fundi inter duos quæſtio ſit 459. quid juris, ſi fundus non a domino poſſideatur *ib.*
Uſufructuarius prohibitus de quibus agat 458
Uſufructuarius ſatisdare quo debeat 243, 361, 362
Uſufructuarius ſervos fructuarios non poteſt torquere, flagellis cædere, vel in eum caſum facto ſuo perducere, quo deteriores fiant 361
Uſufructuarius ſervus. *vid. Servus fructuarius.*
Uſufructuarius ſubſtituere non cogitur arbores vi tempeſtatis everſas 362
Uſufructuarius uſucapere non poteſt: & quare 91
Uſuræ ex mora præſtandorum legatorum & fideicommiſſorum debentur 382. niſi ſint legata damnationis, quæ poſt moram duplicantur 129, 130
Uſuræ ex pacto nudo non debentur 287
Uſuræ in bonæ fidei judiciis præſtandæ 282
Uſuræ iniquæ 864
Uſuræ rei depoſitæ præſtantur 281, 282
Uſuræ ſupra centeſimam ſolutæ ſortem minuunt: & conſumpta ſorte repeti poſſunt 287, 288
Uſuras creditor de fructibus retinere poteſt, ſi debitor gratuita pecunia utatur: & quo uſque 283, 284
quas Uſuras pecuniæ negotium gerens

rens præſtet. *vid. Pecunia negotium gerens.*
Uſuras ſuperflui tardius ſoluti præſtat creditor, qui pignus pluris diſtraxit 283
Uſuras trajectitia pecunia infinitas quare, & quamdiu recipiat 288
Uſuras tutor quando præſtet 289
Uſurpatum reddendum 824
Uſus ſervitute. *vid. Servitute uſus.*
Uſus ſi uni, fructus alteri legatus ſit, quid juris 361
Uſusfructus amiſſus ad proprietatem recurrit 362
Uſusfructus amittitur quinque modis *ib.* capitis minutione *ib.* dominii comparatione *ib.* in jure ceſſione 363. mutatione rei *ib.* non utendo 362
Uſusfructus conſtituitur ipſo jure, aut per heredem præſtatur 359
Uſusfructus duobus legatus uno mortuo ad alterum in ſolidum pertinet 361
Uſusfructus finitur morte, aut tempore; & quo modo 363
Uſusfructus in jure cedi poteſt 623
Uſusfructus partis tertiæ bonorum relinqui poteſt conjugi 610
Uſusfructus qualium rerum legari poſſit jure civili 658. qualium ex S.C. & quo modo *ib.* & 659
Uſusfructus relinquitur utiliter furioſi, ægrotantis, infantis 359
Uſusfructus res eſt incorporalis 74
Utens re quando furti teneatur 185
Uti poſſidetis interdictum: & quis in eo potior 454
Uti uſufructu 243
Utilitatis publicæ contemplatio privatorum commodis præfertur 300
Utrubi interdictum: & quis in eo potior 454, 455
Uvæ paſſæ dulcibus legatis debentur 374
Vulgaris ſubſtitutio. *vid. Subſtitutio vulgaris.*
Vulgo quæſiti filii. *vid. Filii vulgo quæſiti.*
Vulnerato quando ex vulnere non credatur mortis cauſa fuiſſe 507 508, 741, 742
Vulnus inflictum quo modo luatur 830
Uxor in manu, ſua heres eſt 133, 790, 791
ab Uxore concubina ſolo dilectu diſtinguitur 304
Uxorem in adulterio deprehenſam non dimittens reus lenocinii poſtulatur 319. *& ſeq.* 752
Uxorem, quam non licet, ducens quales nuptias contrahat 579
Uxorem ſepeliens maritus impenſas de dote retinere poteſt 264
Uxorem vir abſens ducere poteſt 301
Uxores, ſic appellantur ancillæ 364, 365
Uxores ducere quas non liceat 35 *& ſeqq.* 301, 579, 755. quas non liceat Senatoribus eorumque liberis, vel ingenuis 607
Uxori factam injuriam vindicare noſtra intereſt 438
Uxori maritus legatum in alieno teſtamento adſcribere non prohibetur 358

Z.

Zetarii pro *diætarii.* 369

I N D E X
RERVM ET VERBORVM, QVAE IN NOTIS EXPLICANTVR.

Numerus paginam, littera *a* columnam priorem, *b* poſteriorem denotat.

A.

Abactores, abigeatores, abigei 497 *a.* 772 *a.* qui 497 *a.* *& ſeq.* de ſtabulo abigentes etiam atroces 498 *b.* 772 *a*
Abalienatio quid 52 *a*
Abdicare tutela. *vid. Excuſare.*
Abolitionis publicæ & privatæ differentia: & prioris differentia ab ἀμνηστία 496 *a*
Abrogare legi 744 *a*
Abſens non poteſt condemnari; nec præſens abſenti 449 *b.* olim an in cauſa criminali condemnari potuerit, aut hodie poſſit 452 *a*
Abſolutus quatenus iterum accuſari poſſit 232. *a. b*
Abſtentio & ſeparatio in quibus differant 641 *b*
Ἀκάθαρτοι 321 *a*
Accreſcendi jus. *vid. Adcreſcendi.*
Accuſans iterum an calumniator ſit 232 *a*
Accuſare accuſarive abſens quatenus poſſit 494 *b*
Accuſare abſolutum an idem poſſit 232 *a.* an alius *ib. & b*
Accuſare jure mariti an ſemper liceat ſine pœna calumniæ 747 *b.* an poſſit minor xxv. annis 748 *b.* tertium quis poteſt is, qui duos ex aliis criminibus delatos habet: aliter non niſi duos 320 a
Accuſare jure patris an ſemper liceat ſine pœna calumniæ 747 *b*
Accuſare pupillorum & minorum nomine quo modo poſſint tutores & curatores 478 *a. b.* & an debeant in crimen ſubſcribere, ac de calumnia teneantur *ib.*
Accuſatio pro actione 585 *b*
Accuſativi abſoluti ponuntur in principio periodorum, ſubintellecto *quod ad*, vel ſimili 246 *b*
Accuſator abſoluto reo non ſtatim eſt calumniator 232 *a*
Accuſatoris filius an eumdem iterum accuſare poſſit *ib.*
Acta quo modo fiant 401 *a*
Actio pro accuſatione 463 *a.* pro quovis juris remedio 233 *a*
Actio ad exhibendum quatenus contineat reſtitutionem rei 481 *b*
Actio communi dividundo & pro ſocio diſcrepant in quibusdam, in aliis conveniunt 258 *b*
Actio damni injuria 179 *a. b.*
Actio de tigno juncto eſt in duplum 79 *b.* adverſus eum quoque, qui bona fide junxit *ib.*
Actio directa eſt ordinaria 779 *a*
Actio dotis. *vid. Dotis.*
Actio empti venditi 166 *b.* 167 *a*
Actio ex chirographo ex ſtipulatu 164 *a*
Actio ex empto facilius datur, quam ex ſtipulatu de evictione 294 *b*
Actio ex lege Aquilia 79 *a. b*
Actio funeraria. *vid. Funeraria.*
Actio in factum, utilis 778 *a.* talis dicitur impetrari, permitti, indulgeri, tribui, conſtitui, decerni 779 *a*
Actio injuriarum. *vid. Injuriarum.*
Actio judicati cui, & contra quem detur 223 *a. b.* de quo 259 *a.* quamdiu duret 451 *a. b*
Actio locati. *vid. Locati.*
Actio malæ tractationis 586 *a. b*
Actio mandati. *vid. Mandati.*
Actio ordinaria. *vid. Actio directa.*
Actio pro ſocio 171 *a.* non datur ad diviſionem 258 *b*
Actio protutelæ an, & quatenus diverſa ab actione negotiorum geſtorum 227 *b*
Actio quod metus cauſa qualis 234 *b*
Actio ſubſidiaria in factum 179 *b*
Actio vi bonorum raptorum quando inſtituenda 179 *a*
Actiones directæ & utiles tempore Pauli differrebant 228. *a. b*
Actiones ex delictis quænam dentur in heredem quatenus pervenit 328 *a*
Actiones fictitiæ & utiles 674 *b*
Actiones in heredem & fideicommiſſarium quales dentur poſt S. C. Trebellianum & Pegaſianum 391 *a. b*
Actionum cumulatio licita 532 *a. b*
Actionum inſtituendarum ordo 741 *a*
Actor, ſervus qualis: alius a diſpenſatore 868 *a. b.*
Actor pupillo datus, qualis *ib. b*
Actus latitudo 78 *a*
Actus legitimi 85 *b.* 86 *a*
Adcreſcendi jus dicitur jus antiquum 617 *a. b.* locum etiam habuit poſt leges caducarias 413 *b.* 414 *a.* ſi quid deficeret poſt apertas tabulas 616 *b.* & quibusdam aliis caſibus 653 *b.* etiam in uſufructu *ib.* etiam datum eſt liberos habentibus 664 *b*
Adcreſcendi jus heredem heredis ſequitur, non ſubſtitutio 413 *b* 414 *a.* quare 413 *b*
Adcreſcendi jus in fideicommiſſis an obtinuerit 654 *b.* inter quales legatarios obtinuerit 653 *a. b* 654 *a. b.* an inter verbis conjunctos locum habeat 654 *a. b*
Adcreſcendi jus in quo a ſubſtitutione differat 414 *a b*
Adcreſcendi jus, quod filiabus præteritis olim competebat quale fuerit 348 *a. b.* 639 *a.* hodie ſublatum 348 *b*
Addicere verbum Prætoris 85 *b*
Addicere pro *condemnare* 441 *b.* 469 *b.* 535 *a*
Addicti cujus juris 7 *a.* 736 *b.* 737 *b*
Ἀδελφιδῆ fratris filia 755 *b.* ſororis filia 579 *a*
Adeo hereditatem quid notet 644 *b*
Adfiliati 55 *b*
Adfinitas pro cognatione 477 *a*
Adfinitas non dat jus ſuccedendi *ib.*
Adgnati cur ſtrictius accipiantur in materia tutelæ, & ſucceſſionis ab inteſtato 595 *a.* qui 62 *a.* 63 *a.* 137 *b.* qui proprie ſic dicti 140 *b.* quo modo ſuccedant 138 *b.* 141 *b*
Adgnatio ſui heredis fit pluribus modis 103 *b*
Adgnatos inter nulla olim fuit ſucceſſio: aliter jure novo 411 *b*
Adjectio pro *adeptio* 622 *b*
Adire & aditio diverſa a *cernere* & a cretione, nec non a pro herede geſtione

ſtione 642 *a.* & ſub aditione pro herede geſtio continetur, & contra *ib.*
Ad locum, qualis formula 687 *b.* 786 *b*
Adoptati omnia ad patrem adoptivum transferebant: quod tamen a Juſtiniano temperatum 93 *a*
Adoptio apud populum 103 *a*
Adoptio duplex 42 *b.* in ſpecie 44 *a*
Adoptio jus ſanguinis non adfert 36 *b*
Adoptio naturæ imago 42 *a.* ſimilitudo *ib.*
Adoptio per æs & libram 44 *a*
Adpromiſſores qui 260 *a*
Adquirendi modi per univerſitatem 91 *a. b.* 92 *a. b*
Adradere, & adrodere nummos 514 *b*
Adriani edictum 353 *a. b.* 403 *b* natalis triplex 873 *a. b.* ſententiæ 860. *& ſeqq.* ſorores 874 *a.* uxor Sabina: & de odio inter ipſos *ib. vid. & Hadrianus.*
Adrogari olim non poterant feminæ 590 *a*
Adrogatio unde dicta 43 *b.* 589 *b.* cujus auctoritate facta 42 *b.* 43 *a. b.* ex quo cœperit per Principem fieri 43 *a.* 89 *a.* ubi facta *ib. b.* 589 *a*
Adſcripta filiofamilias a patre, non debentur 358 *b.* ſcribentis uxori quando debita *ib.*
Adſeſſores advocatorum munere fungi vetantur non vero plane cauſas tractare 217 *a. b*
Adverſus pro *ſecundum, juxta* 631 *a.* 671 *a*
Adulteræ & adulteri pœna 321 *a. b.* 322 *a*
Adulterii accuſationi olim oppoſitæ ſunt exceptiones, quæ hodie ceſſant 748 *b*
Adulterii peregrinus quo jure accuſet *ib.*
Adulterium pro coitu illegitimo 40 *b.* 41 *a*
Adulterium jure gentium vindicatur 751 *b*
Adulterium non fit cum mulieribus in cauponis & tabernis 320 *a. b*
Adulterum maritus ſi occiderit, quo modo puniatur 747 *b*
Ædificium ſolo cedit 79 *a. b*
Ædilitium edictum de noxiis animalibus 254 *a*
Æramen 366 *a*
Ærarium, fiſcus, & ratio Cæſaris diſtincta 475 *a. b*
Ærarium quo ſenſu dicatur heres fieri 569 *a*
Æs pro aſſe 562 *b*
Æſtimata res vendenda data cui pereat 271 *b.* 272 *a*
Æſtimatio quando periculum ad accipientem transferat 272 *a*
Affectare ad aliquid 322 *b*
Affectus etiam dicitur de cognatis & affinibus 756 *b*
Affinitas quid: & ob illam cum quibus prohibeantur nuptiæ 579 *a*
Agendo male quo modo olim formula exciderint homines 240 *a*
ad Agendum alieno nomine nemo ſine ſatisdatione admittitur 224 *b.* 225 *a.* quod late patet 225 *a*
Agere bis de eadem re non licet; niſi interdum, & quando, & unde 452 *b*
Agere lege. *vid. lege agere.*
Agerii & Numerii nomina in formulis 741 *b*
Agni quo modo definiantur 373 *b*
Agnita ſigna 401 *b*
Agnitio hereditatis 642 *b*
Ἀικία 738 *b*
Ἀικίας δίκη Atheis 440 *a*
Album corrumpentis pœna 247 *a*
Alciatus auctorum teſtimoniis ſolet abuti 400 *a*
Aldii in legibus Longobardorum 737 *a*
Alienus nepos 98 *a*
Alii genitivum pro *alius* 470 *b*
Alimonia 309 *b.* 315 *b*
Alluvio pertinet ad fructuarium fundum, ſed non ad fundi fructuarium 360 *b*
Alumni in multis liberorum quaſi loco 464 *a*
Amatorium 510 *a.* periit ex eo Lucullus *ib.*
Ambactus ſervus 12 *b*
Ambitus quinam rei 527 *a*
Ambuſti, qui 424 *b*
Ἀμφιθαλής 790 *a*
Ampliare quid 248 *b*
Amteſtari 58 *a*
Anacolutha 425 *a. b*
Ancillam ſtuprans quo modo teneatur 244 *a. b.* 322 *b.* 323 *a.* *vid. Stuprator.*
Anianus Epitomes Caji auctor 1 *b.* Veterum J. Conſultorum ſcripta compilavit 4 *b.* 5 *a.* paſſim in notis ad Cajum & Paulum notatur.
Animadverſi, qui 266 *b*
Animadvertere, quid 785 *b*
Animoſe licitari, animoſus emptor 483 *a*
Anteſtari 58 *a*
Anteſtatio in teſtamentis faciendis quoque adhibita 629 *b*
Anteſtatus quis 57 *b.* 58 *a. b*
Ἀντίχρησις tacita 284 *a*
Ἀντίφερνα 582 *b*
Antiphona 269 *a*
Antiquitatis cognitio Juris ſtudioſo quam utilis & neceſſaria 794 *b*
Antiquum jus, antiqua lex, de XII. tabulis 597 *b.* *vid. Jus antiquum.*
Antiquum jus pro jure adcreſcendi 617 *a.* quibus datum poſt legem Papiam 618 *a.* *vid. Adcreſcendi jus*
Antoninus Caracalla omnes in orbe Romano fecit cives Romanos 13 *b.* 400 *b*
Antoninus Imperator Ulpiano eſt Baſſianus, ſive Caracalla 617 *a*
Antoninus Pius an interdum dicatur Hadrianus 250 *b.* 688 *b*
Annulorum aureorum jus 6 *a*
Ἀπόλιδες 631 *a*
Apollo Jovi apte jungitur 635 *b*
Διδυμεύς unde *ib.*
Ἄπορος 21 *a. b*
Ἀποστάσιον, actio patroni contra libertum 862 *b*
Apoſtoli. *vid. Dimiſſoria literæ.*
Appellans cum convitio in judicem an Principis arbitrio coërceatur, & a quo 535 *a. b*
Appellans unus aliis prodeſt, & quando 532 *a*
Appellare judici pro *a judice* 535 *a*
Appellari non poteſt a lege 534 *a.* nec a pœna olim, ſed quidem hodie *ib. b*
Appellatio ab exſecutore quando licita 534 *b.* moratoria quæ *ib. a. b.* ob paupertatem interdum impedita 531 *a.* *vid. & Provocatio.*
Appellationi an locus in ſpecie delati jurisjurandi. *vid. poſt Jusjurandum.*
ab Appellatoribus qualis cautio præſtanda 531 *ib.*
Appellatoribus pœnæ quando impoſitæ 530 *a.* quales: ex cautione debitæ *ib. b.* quo modo id jus poſtea fit mutatum *ib. b.* tempora propoſita etiam ad cavendum 533 *a.* & qualia abſentibus data 531 *a*
Appiaria, oppidum 717 *a*
Ap-

Apprehendi lege 322 *b*
Aquæductus, & ejus modi 79 *a*
circa Aquas publicas qui aliquid mali moliuntur, quo modo puniantur 460 *b*
Aquiminale, aquiminarium, aquimanile 368 *b*
Arbitri ſententiæ ut pareat, neminem cogit Prætor: ſed ex compromiſſo eſt actio 687 *b*
Arborum cæſores quibus modis coërceantur 501 *b*. incendiariis annumerati a Friderico I. *ibid.*
Arborum furtim cæſarum actio qualis 332 *a*
Archium, & archivum 401 *a*. *b* 402 *a*
Area 72 *b*
Arena, locus gladiatorum *ib.*
Arenarii ſervi 16 *b*
Areopagitarum judicia 509 *b*
Argenti aut auri an quædam ſint, an alio pertineant, dubium eſt 376 *b*
Argenti nomine infectum intelligitur, an & factum *ibid.*
Ἀριθμητὰ 148 *a*
Arra an ſemper ſignum emptionis contractæ 298 *b*
Arræ nuptiis non ſecutis redditæ olim ſunt cum triplo 302 *b*. hodie interdum tantum redduntur *ibid.* *a*
Aſcopera 875 *b*
Aſſertio, & aſſertio ſecunda 432 *b*
Aſſertiones perfuſoriæ quæ *ib.*
Aſſertor quis, & ejus olim in cauſa liberali neceſſitas *ibid.* *a*. *b*. cavere debuit 532 *b*. 533 *a*
Aſſes in XII tabulis memorantur, non ſeſtertii, vel ſeſtertia 740 *a*
apud Aſſyrios matribus permiſſum filiis nubere 35 *a*
Aſterius. ad eum miſſæ leges 716 *a*
Atilia lex, non Attilia 600 *b*
Ἄτιμοι non ſemper ſunt infames: & quinam ſint 573 *b*
Atrium, & atrium Minervæ 754 *b*
Atrox injuria 180 *b*
Auctor, de femina 222 *b*
Auctoramentum quid 746 *a*. eo rogati *ibid.*
Auctorati qui *ib.* *a* & *b*. 766 *b*. unde dicti 746 *a*. *b*
Auctores pro *auctorati* *ib.* *a*
Auctoritas, actio de evictione 291 *a*. βεβαίωσις *ib.* pro juſſu vel mandato 394 *a*
Auctoritate tutoris pupillo quando opus 603 *a*
Auctoritatem contrahere, quid 471 *a*
Augurium quid 733 *a*
Auguſtus non dedit impuberibus tribunatus legionum 95 *a*
Aureis & argenteis litteris quando veteres ſcribebant 81 *b*
Auri *vid. Argenti.*

B.

Barbari quinam inceſtum permiſerint 701 *a*
Barbarus habitus. *vid. Habitus.*
Barca & βάρκα 276 *b*
Berbicem pro *vervecem* 775 *a*
Bibliorum interpretationes 727 *b*
Bibliotheca pro armario 367 *a*
βίβλος, βύβλος 81 *a*
Bis Conſul pro *iterum* 732 *b*
Bodones 504 *a*
Bonæ fidei poſſeſſor. *vid. Poſſeſſor.*
Bonorum poſſeſſio quæ jura tribuat 795 *b*
Bonorum poſſeſſio contra tabulas prior quam contra tabulas 672 *a*. non eſt duplex 671 *a*. in illa emancipatio reſcinditur *ibid.* *b*. quando in adoptionem datis competat *ib.*
Bonorum poſſeſſio contra tabb. liberti naturæ eſt plane anomalæ 676 *a*. *b*
Bonorum poſſeſſio familiæ patroni olim data qualis 672 *b*. 673 *a*. quo modo diverſa fuerit ab illa, quæ poſtea datur patrono ejuſque liberis 673 *a*. hæ hodie ſublatæ *ibid.* & *b*
Bonorum poſſeſſio litis ordinandæ gratia quibus, & quare neceſſaria 796 *a*
Bonorum poſſeſſio ſecundum tabulas per exceptionem ſæpe fit inutilis 407 *a*. *b*. nec ſemper eſt cum re 672 *a*. quo modo habeat locum, etſi teſtamentum ſit ruptum vel irritum jure civili 647 *a*. quo effectu *ib.* & *b*
Bonorum poſſeſſio Vnde cognati manumiſſoris quibus data 673 *b*
Bonorum poſſeſſio Vnde decem perſonæ parvi uſus 672 *b*
Bonorum poſſeſſionis petendæ tempus eſt utile 674 *a*
Briſſonii laus 741 *b*
Βύθων, βυθὸς, βύθιον 876 *a*

C.

Caduca, & in cauſa caduci 615 *a*. *b* 616 *b*
Caduca fiſco cedebant 673 *b*. an & ærario 616 *b*. 617 *a*. liberos habentibus adcreſcebant 569 *a* 606 *b*
Caduca legionis 674 *a*
Caduca non fiebant poſt apertas tabulas 414 *a*
Caducorum jus non obtinuit in caſu inteſtati 667 *a*
Cæcus hodie quo modo teſtetur 340 *b*
Cædes ſervi an lege Numæ impunita 729 *b*
Cædis per imprudentiam pœna 729 *b*. 730 *a*. *vid.* & *Homicidium.*
Cæleſtis. *vid. Cœleſtis.*
Cæſariani ad jurisdictionem Præfectorum Prætorio pertinuerunt 479 *b*
Caji Inſtitutiones 780 *a*. 794 *b*
Cajus, aut Gajus unde dictus 1 *a*. an nomen, cui aliud prænomen præponatur *ibid.*
Cajus quatuor libros Inſtitutionum compoſuit 4 *b*
Calculi error quando retractari poſſit 452 *b*
Calumnia quo modo vindicetur in judiciis publicis, vel in privatis 229 *a*. *b*
Calumniæ actio in decimam partem litis nota olim, & hodie 713 *a*. *b*
Calumniator non eſt ſtatim qui non obtinuit cauſam 232 *a*
Calumniatoribus frons inuſta, & qua littera 747 *b*. 748 *a*
Calumniatorum pœnæ 442 *b*
Calumnioſus 228 *b*
Canes interdiu ligati 253 *b*
Canes non inter pecudes 252 *a*. ſed & a beſtiis ſeparantur *ibid.*
Capi dicuntur virgines Veſtales, flamines, augures 593 *b*
Capitis deminutio tollit jura patroni, & alia ex duodecim tabulis delata verbis civilibus; non delata nominibus naturalibus 596 *b*. 670 *b*. 671 *a*. quales tollat tutelas 597 *b*
Capitis deminutionem non eodem ſemper modo veteres dividunt 598 *a*. quando ſubeant, vel non ſubeant liberi, qui ſui juris fiunt 593 *a*. *b*
Captivi teſtamentum quo modo valeat 105 *a*

Captivitate ſuſpenditur, non tollitur patria poteſtas 316 *a*
circa Captivitatem fictiones 647 *a*
Captus vere eſt hoſtium ſervus 48 *b*
Caraxare, charaſſare 333 *b*. 334 *a*
Caraxatura *ibid.* ſcripta caraxata 334 *b*
in Carcerem detrudens publicum vel privatum de metu illato tenetur 236 *a. b*
Carina non ſemper accipitur pro infimo navis alveo 83 *b*
Carminis famoſi pœna. *vid. Famoſi carm.*
Caſales, caſali, caſati 862 *a*
Caſſianus furor & tumultus 786 *b*
Caſtrantis hominem pœnæ 509 *a. b*
Caſtrati adoptare non poſſunt 45 *a*
Caſtrenſe peculium. *vid. Peculium.*
Caſu dicitur fieri quod non fit dolo 735 *b*. etſi culpa 776 *b*
Caſus Juliani mixtus ex utroque legis Velleæ capite 102 *a*
Catoniana regula non obtinuit quando factum eſt S. C. Neronianum 118 *b*. *vid. plura in Regula Catoniana.*
Catonis argumentatio 732 *a*
Cauſæ probatio ex lege Ælia Sentia, Junia, vel Julia 798 *b*
Cauſam dans crimini. *vid. Crimini cauſam dans.*
Cautio appellatoria qualis 531 *b* *vid. & Appellatoribus.*
Cautio de conferendis bonis ab emancipato 242 *a. b*. de filio remancipando quando interponenda 58 *b*
Cautio de rato ab omnibus pro alio agentibus præſtanda 224 *b*. tutoribus & curatoribus quo modo remiſſa 225 *a. b*
Cautio fructuaria qualis 361 *b* 362 *a*
Cautio heredis fideicommiſſario condemnati 242 *a*
Cautio in actionibus de ſervitutibus a quibus præſtanda 460 *a*
Cautio præſtanda ei, qui vindicat ſervitutem 242 *b*
Cautio ſolita in hereditatis petitione quæ 242 *a*
Cellararii, & cellarii, qui 373 *a*
Cenſu acta ab initio, an a tempore luſtri vim acceperint 809 *a*
Cenſu manumiſſio. *vid. Manumiſſio.*
Cenſui cenſendo prædia 619 *b*
Cenſus, Cenſores 11 *a*
Cenſus & profeſſio. *vid. Profeſſio.*
Cenſus luſtralis actus ſub Decio 808 *a.*
Cenſus non ſtatim eſt abolitus poſt ſublatum luſtrum 10 *b* ſed duravit diu poſtea 564 *a*
Centeſima pro quibuslibet uſuris 287 *b*. uſura eſt legitima *ibid.*
Centumviri de hereditatis petitione judicant 491 *b*
Cera extrema, prima, ima 112 *a*
Ceratæ tabulæ. *vid. Tabulæ.*
Cernere quid 642 *b*. 643 *a*. 644 *b*
Certa Armeniis civitas 702 *b*
Ceſſio in jure 84 *b*. 85 *a*. cedentis jus tollit, etſi id non tranſeat in eum, cui ceditur: non item ceſſio ſimplex 624 *a*. quarum ſit rerum 85 *a*
Ceſſitia tutela 85 *a*
Chaldæi 786 *a*
Charaſſare. *vid. Caraxare.*
Charta ex papyro 81 *a*. quo modo confici a veteribus ſolebat *ib.*
Chirographa quo modo actionem producant 164 *a*
Cibariæ 769 *a*
Cincti judices 229 *b*
Circulus, & in circulo ſcripti 27 *a & b*
Circumciſio ſolis Judæis permiſſa, non aliis 504 *b*
Circus unde nomen acceperit 72 *b* Græcis *ἱππόδρομος* *ib.*
Cives Romani facti ſunt omnes in orbe Romano ab Antonino Caracalla 13 *b*. 617 *a. b*. quare: & quidem ſoli ingenui 400 *b*
Cives Romani liberti cujus conditionis 574 *a*
Civibus Romanis quæ adſcribuntur, non ſtatim peregrinis adempta: & quo ſenſu illis competierint 631 *b*
Civis pluribus in locis jure Romano nemo eſſe poteſt *ib.*
Civitas quo ſenſu libera eſſe debeat, ut gaudeat jure civili 2 *b*
Civitas Romana, & jus Quiritium an, & in quo differant 574 *a*
Civitas Romana per militiam obtenta 576 *a*
Civitate adempta quibusdam relicta aliqua jura 621 *b*
Civitate cum omnibus in orbe Romano communicata, manſerunt tamen urbes etiam liberæ *ib.*
Claſſici teſtes 92 *a*
Claudianum S. C. *vid. Senatuſconſultum Claudianum.*
Claudii Imp. cura circa rem nauticam 576 *b*
Clavus, & latus clavus 588 *a*
Clientes 767 *a*
Cloaca 76 *b*. 77 *a*
Codex Gregorianus & Hermogenianus: ex iis uter antiquior: qui eorum auctores: & uter prior, & quando compoſiti 683 *a. b*. quorum Impp. conſtitutiones iis fuerit contentæ: & quis conſtitutionum illarum ſcopus. *ib. a*. 684 *a*. quo ordine diſpoſiti 684 *a*. an publica auctoritate confirmati *ib.*
Codex Hermogenianus libris non diſtinctus *ib. a*. ſed titulis tantum 757 *b*
Codices olim qua forma 377 *b*. 683 *a*
Codicilli arguunt fideicommiſſum 129 *b*
Codicilli pars teſtamenti 128 *b*
Codicilli teſtato facti non ſunt omnes teſtamento confirmati *ibid.*
Codicillis hereditas neque dari, neque confirmari, neque adimi poteſt 129 *a*. libertates datæ datis in teſtamento ſemper junguntur 428 *a*
Codicillis teſtamento confirmatis, vel non confirmatis quæ poſſint relinqui 387 *a. b*
Codicis Gregoriani & Hermogeniani & Theodoſiani breviarium 684 *b*
Codicis Hermogeniani an tres editiones fuerint 683 *b*
Codicis Theodoſiani leges interdum tantum ad Imperium orientale vel occidentale pertinuerunt 613 *a*
Cœleſtis Dea: varia ejus nomina 636 *b*. 637 *a* unde Salinenſis 637 *a*. a quo Imperatore jus hereditatum capiendarum ei datum ſit, non eſt certum *ibid.*
Cœlibes qui 606 *a*
cum Cœlibibus fuit teſtamenti factio 616 *a*
Cœlibum pœna ex lege Julia: quomodo mutata: & a quo ſublata 608 *a*. qui illi non fuerint obnoxii *ibid.*
Coëmptio 133 *a*. 790 *b*. 791 *a*
Cognati ex lege Charondæ tutelam adminiſtrabant 63 *a*. quando ſuccedant 143 *b*
Cognatio legitima 138 *a*
Cognitio quo modo exerceatur 662 *b*
Cognitores qui 221 *a. b*. ignoti ſub

ſub Juſtiniano *ibid. b.* unde dicti 222 *a.* quo modo conſtituti: & an ab abſentibus *ibid.* quare omiſſa ſit a Triboniano in jure novo illorum mentio *ibid.*
Cognitoriam operam ſuſcipere, & cognitorem eſſe quo modo differant *ibid. b*
Collaria cum inſcriptionibus circumdata ſervis 17 *b*
Collectaneus 23 *b*
Collacteus *ibid.*
Collatio quando & quo modo fiat 470 *a*
Collucare, & ſublucare in quo, & an differant 462 *a. b*
Coloni jure novo cujus juris 737 *a*
Coloni Latini capitis deminutionem ſubierunt 621 *a.* 805 *a. b*
Coloniæ quæ 402 *b*
Coloniæ Latinæ diu ſub Impp. fuere 13 *b*
Comites additi prætextatis 443 *b*
Comitia curiata ubi habita 569 *b*
Commendare pro *deponere* 185 *a.* 768 *a*
Commendatum non ſemper eſt ad breve tempus 280 *b*
Commendatum corpus 262 *b*
Commendo verbum non eſt precativum 124 *a.* quando fideicommiſſum inducat 386 *a*
Commentarienſes diverſi generis 482 *a*
Commentarii Gaji. *vid. Gaji Commentar.* ſic quoque dicuntur Inſtitutiones Caji 69 *a.* 84 *b.* 143 *a*
Commercium quid contineat 621 *b*
Commodatarius quando de caſu, & de qua culpa teneatur 271 *b*
Commodator rem ſurripiens commodatario an furti teneatur 331 *a. b*
in Communi re ne quid fiat, prohibere unus poteſt 424 *a*
Communio non eſt contractus, nec quaſi contractus 258 *b*
Compenſatio an competat viro de dote convento 583 *b.* 584 *a.* 585 *a. b.* an mentio hujus compenſationis recte in Pandectis ſit relicta 584 *a*
Compenſatio in actione commodati an habeat locum 282 *b.* a quo modo ex eadem, vel alia cauſa dari poſſit 274 *a.* quo modo obligationem ipſo jure tollat *ibid.*
Compenſatione neglecta totum petens quando cauſa cadat *ib. a. b*
Componere pro *tranſigere* 231 *b*
Componi pro *lui* 436 *a*
Compoſitio pro *tranſactio* 251 *b*
Compromiſſarii ſententia quid operetur 447 *a*
Conatus interdum punitur 439 *a*
Conceditur ille pro *conceditur illi* 459 *b*
Concepti quando pro jam natis habeantur 101 *a*
Conceptum furtum. *vid. Furtum.*
Conchæ qualia vaſa 368 *b*
Conciliabula 402 *b*
Concilium, & conſilium differunt, ſed ſæpe confunduntur 773 *a*
Concipere furtum. *vid. Furtum.*
Condendi verbum dicitur & de frugibus 277 *a.* 364 *a*
Conditio difficilis non vitiatur 104 *b*
Conditio impoſſibilis extranei inſtitutionem non vitiat: ſed aliud circa filiumfamilias 345 *a. b.* vitiat contractum 157 *b*
Conducere manum pro *colligere manum.* 772 *b*
Conductor quis 168 *a.* quam culpam præſtet *ibid.* an de caſu fortuito teneatur *ib. & b*
Confarreatio 133 *a.* 790 *a. b.* 791 *a*
Confeſſi quando in alios torqueantur 245 *a. b*
Confeſſio an ab abſente, vel abſenti fieri poſſit 448 *b.* an nutu *ib. &* 449 *a.* poſt litem conteſtatam facta ſententiam adhuc requirit 269 *b.* 448 *a. b.* ſtatum non mutat 432 *a*
Confeſſis qualibus ad ſolutionem danda dilatio 448 *b*
Confeſſus an propria actione teneatur 268 *b.* 269 *a.* & qualis illa 269 *a*
Confeſſus quando ſit pro judicato 268 *b.* 448 *a. b*
Congiarium 863 *a. b.* parentes morientes illud ad liberos tranſmittebant 870 *a*
Conjuges diutius ſunt inter ſeſe vetiti capere, quam alii 609 *a.* quibus modis capere vetiti ſint *ib. b*
Conjugibus quis permiſerit ſolidum capere 613 *a*
Conjuncti quotuplices 654 *a.* quis ex illis potior *ib.*
Conjuncti re qui ſint, vel non ſint, pro diverſis legati ſpeciebus 653 *b.* ab initio ſolidum habeant 116 *b.* concurſu partes 653 *a.* & quare 655 *a.* jure adcreſcendi quatenus gaudeant *ib.* ſolidum accipiebant in legato damnationis, quare: & jure novo hoc mutatum *ibid.*
Conjuncti. ſic dicuntur, qui vulgo re & verbis conjuncti 653 *a*
Conjuncti verbis an gaudeant jure adcreſcendi 654 *a. b*
Conjunctio 758 *a. b*
Connubium quid 748 *b*
Connubium olim a populo, poſtea a Principe conceſſum eſt 577 *b.* 578 *a*
Conſanguinei 137 *b.* 138 *a.* 795 *b.* ab adgnatis diſtincti 138 *b.* non tamen in lege XII. tabb. 407 *b* fiebant etiam per in manum conventionem 667 *b*
Conſanguineorum jus quale 138 *b*
Conſcii qui 511 *a*
Conſenſus parentum in nuptiis liberorum neceſſarius 34 *a*
Conſentire qui dicantur 164 *b*
Conſilium. *vid. Concilium.*
Conſilium, ſive conſeſſus 566 *a.* quinam in eo a Prætore adhibiti *ib. b*
apud Conſilium manumiſſus *ib. a*
Conſilium obligat, uti & factum: at non ſemper 732 *a*
Conſobrini 138 *b.* ἐξάδελφοι, πεμπτεξάδελφοι. 421 *b.* proprie qui 792 *b.* 793 *a.* jure civili matrimonio conjunguntur 38 *b.* 39 *a*
Conſolatio, & conſulatio pro *conſultatio* 733 *a*
Conſtantius Imp. eunuchis valde obnoxius 340 *a*
Conſtitutæ pecuniæ inter reos actio dividitur 260 *b*
Conſtitutoria actio 269 *a*
Conſul apud ſe manumittit. 12 *b*
Conſumi gladio 774 *a*
Conteſtatio, & conteſtatus pro *teſtatio, & teſtatus.* 289 *a. b*
Contractus Cajus non ſumpſit latius, quam alii 153 *a*
Contractus quid ſit 145 *a.* bene definitum ab Vlpiano, minus bene ab Auctore Gloſſar. Baſilic. *ib. & b*
Contributio. *vid. Jactu.*
Contumax poſt quot edicta fiat 450 *a. b*
Contumelia 760 *b*

Convaſare 727 *b*
Convenire in manum 133 *a*
Convenire in matrimonium 591 *a. b*
Conventio cum teſtamento pari paſſu ambulat 220 *b*. 221 *a*
Conventio in manum. *vid. in Manum, & Nuptiæ.*
Conventio in manum facit conſanguineos 141 *a*
Convicium quid notet 438 *a*
Convivii adhibitione manumiſſio an hodie ſublata 15 *a*
in Convivio nemo in atra vel pulla veſte debebat comparere 265 *b*
Copia, de tenui copia 437 *a*
Cornelia lex. *vid. Lex Cornelia.*
Corneliæ legis fictio. *vid. Legis Corneliæ.*
Corpora non perpetuæ ſepulturæ tradita transferri poſſunt 261 *a*. aliud in traditis ad eam *ibid.* niſi permiſſu publico, & quorum *ibid. b*
Corpora quando efferantur *ibid. b*
Corporati qui 854 *a*
Correctorum mentio ante tempora Conſtantini 683 *b*
Creditor occupans debitoris bona quo modo, & quando teneatur 523 *a. b.* re pignerata ipſi legata non prohibetur creditum petere 357 *a.* ſervum pigneratum vincire an poſſit 424 *b*
Creditores qui 21 *a*
Crematio gravior cruce 497 *a. b* quo ſenſu poſtea inventa *ib a*
Cretio ab herede ab inteſtato quo modo peracta 644 *a*
Cretio imperfecta quæ 643 *b.* libera quæ *ibid. a & b*
Cretio quid ſit 642 *b.* 64: *a.* quorum ſit heredum: & a quo ſublata, & an tota 642 *b*
Cretionis ſolennia: & an inter ea ſaltatio nudi heredis 643 *b*. 644 *a* tempus centum dies 643 *a*
Crimen pro criminatione, vel calumnia 865 *b*
Crimina privata 229 *a*
Crimina quo modo edantur 495 *b*
Crimini cauſam dans punitur, uti committens 504 *a*
Cruci adfixi latrones 506 *b*
Crucis ſupplicium a Conſtantino ſublatum: & inde in Digeſtis loco crucis ſit mentio furcæ, 496 *a. b.* vilibus etiam perſonis infame 497 *a*
Cucuma 731 *a*
Cujacii (Jac.) elogium 767 *a. b* 799 *b*
Culcita, non culcitra 368 *a*
Culleus factus ex corio bovino recenti: piceque aut bitumine illitus: incluſaque ei animalia, & quare 875 *b*. 876 *a*
Cumulatio actionum licita eſt 532 *a. b*
Curatio in furioſo & prodigo quando a lege XII. tabb. adgnatis ſit data 67 *a*
Curator cæco non datur 425 *b.* quibus detur 66 *a. b.* 67 *a. b.* 425 *b* quibus detur a Prætore: & quibus prodigis ex lege XII. tabb. 606 *a*
Curator pro Procuratore Cæſaris 484 *a*
Curatores etiam feminis adultis dati videntur, non ſoli tutores 303 *b.* 304 *a*
Curatores hodie adulti omnes debent petere 606 *b.* olim quibusdam dati tantum *ibid.*
Curatores honorarii 66 *a*
Curcuma quid 731 *a*
Curiæ ſubmotio qualis pœna 489 *b*
Cuſtodia, publicus carcer 565 *b*
Cybebe, & Cybele, nomen matris Deorum 636 *b*

D.

Damnas, non *damnes*, etiam in plurali numero 356 *a*
Damnas eſto, quid ſibi velit 65: *b*
Damnatorum bona jure noviſſimo quibus cedant 618 *a. b*
Damnatorum nomina in ſcripta relata 866 *a*
Damni infecti cautio quo modo præſtetur 471 *b*
Damnum injuria, & injuriæ 331 *b* injuria datum quo modo puniatur 179 *a. b*
Debitor venditionem rei non rite a creditore venditæ non cogitur ratam habere, niſi velit 95 *b.* & quando hoc fieri videatur *ibid.*
Debitoris res occupantis vel rapientis pœna 523 *a. b*
Decet conſtruitur cum dativo 480 *a*
Decimæ vectigal pro viceſima 400 *a*
Decuriæ in agris 850 *b*
Decuriæ urbanæ quales: & earum privilegia 867 *a*
Decuriones propter capitalia crimina deportantur, aut relegantur 506 *a*
Decurſis haſtis 307 *a*
Deditionis formula 15 *a. b*
Dedititii in uſu tempore Caji & Ulpiani *ibid. b* 16 *a.* non ſunt effecti per formam manumittendi 16 *a*
Dedititii liberti, & populi 15 *a. b*
Dedititiorum conditio 574 *a.* peſſima 20 *b*
Dedititius quis 747 *a*
Deductio in domum ad nuptias quatenus neceſſaria 301 *b*
Defendere pro *vindicare* 445 *b*
Defenſio reis quamdiu permittatur 495 *b*
Deficere pro *non eſſe plenum* 2 6 *a*
Defigere, verbum magicum: & de ritu defigendi 510 *a. b*
in Definitionibus variant Juriſconſulti 622 *b*
Defundere vinum, & diffundere quantum differant 370 *a*
Dejectus vi an ſit, qui armatos timens abiit, ſi illi non intrarint fundum 457 *a*
Delator ſine abolitione deſiſtere non poteſt 232 *b*
Delatores an ſint, qui ſubmiſſi ſunt, ſi prodant ſubornatores 485 *a. b*
Delatores cur coërcendi *ib. a.* & quales *ib.*
Delectus, deſtinatio animi 304 *a*
Delegare quid 159 *a*
Delegatio facta etiam fuit litteris 159 *b.* etiam pro invito fieri poteſt *ibid. b.* obligationem quo ſenſu tollat *ibid.* quibus modis fiat 837 *b*
de Delegatione egit Cajus 159 *a. b*
ad Delegationem debitor cogi non poteſt *ib. b*
Delegationis modus 160 *a*
Delibare quid 114 *b*
Demonſtratio falſa nocet interdum 657 *a.* non inducit legatum *ib.* quare legatum non vitiet *ib.*
Denique pro *quin etiam* 653 *a*
Denuntiatio non eſt actus legitimus 285 *b*. 306 *b*
Denuntiatio ſolennis non notat trinam 285 *b*
Denuntiatio tutoris ſæpe ſufficit 306 *b*
Denuntiationes in S. C. Claudiano neceſſariæ 306 *a.* 3 8 *b*, 598 *a* interdum tamen non 308 *a* quot, & quando requirantur ante diſtractio-

traſtionem pignoris 273 a. b
trinæ ſæpe exiguntur 308 b. 309 a
Deo pleni 502 a
Deos heredes inſtituere non facile permiſerunt Romani 635 b
Depenſi actio 771 a
Deponens contra depoſitarium ſecundum utilem actionem habet ex ſententia Pauli 218 a. b
Deponens rem alienam actionem non conſequitur ex ſua improbitate 280 a
Deportati civitate priventur 47 a
Deportatio quando & unde cœperit 47 b. 48 a. quo modo differat a relegatione. *vid. Relegatio.* quo modo facta 47 b
Depoſitario an retentio detur ob impenſas 769 a. b
Depoſitarius quando de culpa teneatur *ib. a. b.* quando de uſuris & fructibus 281 a
Depoſiti actio hodie aliquando in duplum 259 b. 281 b. 771 a. b. ac unde hoc ad inficiatorem reſtrictum ſit 771 a. b. olim ſemper, & quare 281 b
Depoſitum non eſt rei immobilis 281 a
Depoſitum pignus. *vid. Pignus.*
Depoſitum unde dicatur 280 a
Deprehendi quid, & deprehenſus quis dicatur 326 b. & quid ad eam rem requiratur *ib.* 327 a
Deputari exſilio, vel in exſilio 105 b
Derectarii, vel directarii 441 a. an pertineant ad legem Corneliam de injuriis 440 b
Derectariorum pœna 441 a
Deſiſtens ab accuſatione coërcetur 231 b
Deſtituta res *ib.* a
Deſtituti rei *ib* a
Διακονία 577 a
Diana πολύμαστος multimammia 636 a
Dicere dotem 153 a. *& ſeqq.* qui poſſint *ib.* a
Dicis gratia quando nummus intervenire dicatur 56 a
Dicterium, δεικτήριον 445 b
Dictio dotis diverſa a nuda conventione, & a ſtipulatione 154 a facta eſt ſolennibus verbis 153 b 154 a
in Dictione dotis nulla ſolennitas ſervata 153 b
Dictionis dotis, ut hodie ſublatæ, mentio in jure non exſtat 154 a 581 a
Dies cretionis 616 a
Dies legati puri. *vid. Legati puri.*
Dies nonus, vel nominum. *vid. Nonus, vel nominum.*
Diffarreatio 791 a
Differre, & proferre quo modo diverſa ſint 495 b
Difficile. *vid. Impoſſibile.*
Diffundere. *vid. Defundere.*
Diis datum jus liberorum, ut eſſet cum iis teſtamenti factio 635 b
Dilectus ſcribendum pro *delectus* 304 b. 305 a
Dimiſſoriæ literæ quales: intra quantum tempus petendæ & dandæ 533 a. b. ut petantur hodie non opus *ib.* b
Dimiſſum pro *relictum* 19 b
Dimittere pro *relinquere. ibid.* 90 a 128 a
Diocletiani Imp. plenum nomen quodnam 709 a. b
Diocletianus & Maximianus Impp. laudati 660 b
Directa actio, ordinaria 779 a
Directarii. *vid. Derectarii.*
Disjunctim legare quid 652 b
Disjunctim vocati in legato vindicationis concurſu habent partes 653 a. an & jure adcreſcendi gaudeant *ib.*
Diſpenſator an idem cum actore 868 b
Diſſimulare pro *detrectare* 531 a
Diſtrahere funus, quid: rationes, quid 525 a
Diſtringere pro *coërcere* 29 a. verbum recentius *ibid.* b
Divi Fratres. 747 a
Divinationis ars, eruditio periculoſa 503 a. b
Diviſionis beneficium non eſt inductum a Divo Pio 260 b
Divortiorum ritus 791 a
Divortium culpa viri factum an olim coërcitum 584 b. liberorum non eſt in poteſtate parentum 463 b
Doli mali definitiones examinatæ 236 a. b
Dolor mariti ob adulterium uxoris irati 319 a
Domicilium conferre 214 b
Dominium Quiritarium pluribus modis quam tribus adquiſitum fuit 52 b. 53 a. tribus modis adquirebatur 5? a
Dominorum in ſervos poteſtas non eadem ubique 29 a
Dominorum in ſervos ſævitia jam olim coërcita eſt 29 b. 30 a. b 742 b
Dominus pro *poſſeſſor* 435 b
Dominus ſervum occidens quo modo puniatur 742 a
Domitianus Imp. vetuit mares caſtrari 509 a. b
Domus in genere legatum quando non valeat 358 a
Dona pro fideicommiſſis 113 a. an recte ita id explicetur *ibid.* b
Donata re eadem duobus quis potior 473 a. b
Donatio a patre filiofamilias facta quas habeat vires ab initio, vel morte patris accipiat *ib.* a
Donatio facta liberis inſinuationem requirebat 382 a. 387 b
Donatio inter conjuges divortii cauſa quare permiſſa 58 b. mortis cauſa quatenus licita 311 a. prohibita ordinarie, & quare 587 a. quando morte donantis convaleſcat 312 a
Donatio inter conjunctas perſonas quo modo fiat 387 b
Donatio ob eximia merita irrevocabilis 475 a b
Donatio partis bonorum hodie valet 713 a
Donatio olim inter parentes & liberos an valuerit *ib.* b
Donatio perſonis exceptis quo modo facta: & unde hoc jus 473 b
Donatio uſufructuaria quæ 842 a
in Donatione olim res omnes erant nominandæ, quæ donabantur 472 a. & tradendæ aut mancipandæ *ib.* b
Donationes etiam inter conjunctas perſonas olim raræ 561 b
adverſus Donationes immodicas quæ remedia data fuerint 562 a
Donationes mortis cauſa etiam a filiofamilias fiunt 94 b
in quibus Donationibus legis Cinciæ modus non obtinuerit 561 b
Donationum olim fuit modus: & quis 475 a. 561 a. b
Donativum 869 a
Donum quid 155 b. 156 a
Dormitator, fur nocturnus 178 b
Dos adventitia cujus 583 a
Dos definitur 581 a. ob adulterium pro parte tantum retenta 585 a. ob divortium ſine culpa mariti factum non eſt amiſſa 586 a. ob matrimonium illicitum publicatur

tur 503 *a.* ob mores graviores olim tota amiſſa 586 *a*
Dos profectitia ad patrem quare revertatur mortua muliere 582 *a.* non retentis hodie quintis ob liberos *ib.*
Dos quando danda 581 *a. b.* quando revertatur ad illum, qui dedit, ex pacto vel ſtipulatione 582 *b.* quo modo dicatur 581 *a*
Dos receptitia 582 *b*
Dos ſemel functa an redintegretur 585 *b.* ſine tutore dici, promitti, dari non potuit 601 *a. b.* uxori legata reddi potius videtur, quam relinqui 584 *a*
in Dote uxori legata quatenus Falcidiæ locus *ib.*
Dotes per penſiones diverſas dabantur, & reddebantur 583 *b.* quando hodie reddendæ *ib.*
Doti promittere locutio inuſitata 581 *a*
Dotis actio non datur heredi mulieris, ea in matrimonio mortua 583 *a.* unde naſcatur 581 *a*
Dotis datio, dictio, promiſſio 153 *a*
Dotis dictio. *vid. Dictio.*
de Dotis reddendæ tempore quando pacta valeant 583 *b*
Dotis retentio. *vid. Retentio.*
Ducta, non uxor 758 *b*
Dupla nôn tantum pro evictione, ſed etiam de vitiis & moribus promittitur 292 *a*
Duplum quare olim in ſolo damnationis legato ob moram præſtitum 130 *a. b*
Duumviri cuſtodiarum poteſtatem habent 759 *a.* heredem cogunt adire hereditatem: & tutores dant ex præcepto Præſidis 394 *a*

E.

Ea re pro *iis rebus.* 342 *a.*
in Eccleſia manumiſſi 10 *a.* 11 *b*
Eccleſia non ſumitur pro conſilio 10 *b.* quid ſit 71 *b*
Eccleſiæ quales ædes *ib.*
Edicta a Prætoribus accommodata moribus 440 *a*
Edicta a quibus propoſita in Urbe 803 *b*
Edicta contra abſentes quo modo proponantur 450 *a.* & quot requirantur ad faciendum contumacem *ib. & b*
Edicti peremptorii vis *ib. b*
Edictum de conjungendis cum emancipato liberis ejus hodie ſublatum 132 *b*
Edictum Divi Hadriani de miſſione heredis in bona 353 *a.* 403 *b* hodie ſublatum, & mentio ejus a Triboniano expuncta *ib.*
Edictum lex vocatur improprie 803 *b*
Edictum provinciale urbano ſimile fuit *ib.*
Editio actionis 741 *a*
Editiones librorum eorumdem plures aliquando factæ, numero & titulo diverſo 212 *b*
Ἐγκαυστοὶ 18 *a*
Electio quando ſit legatarii, re generaliter aut alternative legata 655 *a. b.* & an hoc hodie mutatum *ib. b*
Electionis & optionis legatum quo modo differant 357 *a*
Emancipare interdum quis cogitur 426 *a. b*
Emancipati præteriti, ut gaudeant bonorum poſſeſſione, quæ, & quo modo debeant conferre 470 *a*
Emancipatio an die feriato olim fieri potuerit 317 *a.* an hodie capitis deminutio 593 *a. b.* & qua de cauſa fuerit olim 132 *b.* quando honor, quando damnoſa 317 *b.* inviti quo modo fieri poſſit *ib.* teſtes quinque requirit 57 *b*
Emancipatio pro *mancipatio* 50 *a*
Emancipationis conditio an implenda 425. *a. b.* 426 *a.* ſolennitas quæ 54 *b & ſeqq.*
Emblemata quæ ſunt 378 *b*
Emptio in lege XII. tabb. accipitur pro quavis alienatione 493 *b*
Emptio omnium bonorum modus adquirendi per univerſitatem: & quo modo facta 92 *a. b*
Emptio qualis contractus 166 *a.* quando perfecta *ib.*
Emptor in lege XII. tabb. eſt, qui quoque modo dominium nactus eſt 571 *b*
Ἐπ' ἀγαθῷ, ἐπὶ κακῷ 871 *b*
Ἐπέχω *in ordinem redigo* 872 *a*
Ἐπερώτησις 150 *a*
Ἐφηβία 774 *a*
Ἐπίδοσις *congiarium* 863 *a*
Epiſtomia quæ ſint 370 *b.* 371 *a*
Equus publicus quid notet: datus & ademptus 865 *a*
Erciſcundæ, vel herciſcundæ familiæ 257 *a*
Erciſcundi verbum ex XII. tabb. 798. *a*
Ereptitium quid 626 *a*
Ἐργαστήριον *taberna* 867 *b*
Errores in libris antiqui & portentoſi 471 *a.* ex lapſu dictantis, & ſcribentis 636 *a. b*
Eruere crimina 485 *a. b*
Et vel Etiam ſæpe ſubintelligitur 642 *a*
Εὔχεσθαι in malum, & bonam partem 873 *b*
Everſores qui 67 *a. b*
Evictio a donatore quando præſtanda 474 *a. b.* ob mancipationem 51 *b.* pretio accepto obligat venditorem 291 *a.* quo uſque *ib. b.* 292 *a*
de Evictione non cavet qui coactus vendidit 743 *b*
de Evictione qualis detur actio 293 *a*
Eunuchi quando poſſint teſtari 339 *b*
Εὔπορος *locuples* 21 *b*
Ex his pro *præter eos* an rectum 244 *a*
Exartare viam 838 *a*
Exceptio ita dicitur conditio 227 *a.* vel reſervatio juris *ib. b.* pro pacto ſpeciali 423 *b*
Exceptio non numeratæ pecuniæ an competat delegato 160 *a.* non habet locum, ſi ex mutuo agatur 160 *b.* 164 *a. b.* quibus in rebus locum habeat 162 *b*
Excipi pro *ſpeciatim convenire* 423 *b*
Excipuum, quod excipitur 120 *b*
Excuſare a tutela, & tutelam abdicare, an idem 599 *b.* poſſunt ſe legitimi, ſed non abdicare *ib.* 600 *a*
Execranda conſuetudo, libido 700 *b*
Exemplum, & exemplar quo modo differant 401 *b.* non tamen id ſemper obſervatur *ib.*
Exheredatio extranei non valet, niſi quando is heres eſt inſtitutus 643 *b.* nominatim quando facta intelligatur 96 *b.* poſtumi. *vid. Poſtumi.* quo modo facienda in filio, & aliis liberis 96 *b*
Exheredatio libera ex lege XII. tabb. ſenſim inhibita 640 *b*
Ἐξούλης actio 456 *b*
Expenſi latio a ſtipulatione diſtincta 163 *b*
Exponere liberos olim crebrum 315. *a. b.* ſero ſublatum 431 *a* tan-

tandem factum capitale 315. *vid. & Infantum expoſitio.*
Exrogare pro *derogare* 563 *a*
Exſilium quid 47 *a. b.* quotuplex 496. *vid. & Relegatio.*
Extra pro *praterquam.* 746 *b*
Extrema cera: extrema pars teſtamenti 112 *a*

F.

Facere quartam pro *definire* 381 *a* rationem hereditatis, debiti *ibid.*
Facta pro *decreta*, *reſcripta*, vel *conſtitutiones* 211 *b.* 212 *a*
Factio, verbum perduellioni proprium 526 *b*
Falcidia accipitur quoque pro quarta, quæ ex fideicommiſſis univerſalibus deducitur 392 *b.* pro legitima, imo pro quarta in genere 398 *a*
Falcidia non habet locum in legatis Deo relictis 392 *a.* prohiberi hodie poteſt 93 *b.* quatenus locum habeat in legatis ad pias cauſas 392 *b.* una tantum in teſtamento patris & filii 110 *a*
Falcidiam non detrahit legatarius 126 *b*
Falſi recitatio in inſtrumento quolibet an olim uti falſum punitum fuerit 514 *a*
in Falſo dolus præſumptus fuiſſe videtur olim 513 *b*
Falſum, & quaſi falſum *ib. a*
Familia quando etiam dicatur de uno 456 *a*
Familia, nomen civile, eujus jus tollit capitis deminutio 596 *b*
Familiæ emptor 92 *a*
Familiæ erciſcundæ agi tantum ſemel quare poſſit 257 *b*
per Familiæ erciſcundæ actionem non opus ut omnes a communione abeant *ibid.*
in Familiæ erciſcundæ actionem quænam res veniant 258 *a*
Familiaris 767 *b*
Familiis alienis ſeſe inſerentium pœna 519 *a*
Famoſi carminis pœna 180 *b.* 439 *b* 444 *b.* 739 *b*
Famoſum carmen 180 *a*
Fanum & templum quo modo differant 511 *a*
Farreum 591 *b*
Feliciter, formula 871 *a.b*
Feminæ a qualibus officiis arceantur 628 *b.* adoptare non poſſunt 44 *b.* adrogari non poterant *ib. a & b.* 590 *a.* in tutela perpetua olim erant 85 *a.* 94 *a.* 594. *a.* & quare 594 *a.* liberabantur vero ea in manum conventione, omnique capitis deminutione, trium liberorum jure, & virgines Veſtales 605 *a. b*
Feminæ poſtulare pro aliis non poſſunt 222 *b.* quo uſque ad legitimas hereditates olim admiſſæ 411 *b.* poteſtate patria quo modo exierint olim 59 *b.* teſtamentum quales potuerint facere 632 *a.* quando id inceperit iis licere, incertum *ibid. b.* teſtes in quibus rebus eſſe poſſint, vel non 628 *b.* Voconia lege quo modo ſuccedant 140 *a. b*
Feminarum conditio in lege Papia pejor quam marium 678 *a*
circa Feminas quædam prohibentur, quæ in viris licent 302 *a* 303 *a.* *Plura vide in Mulieres.*
Fictiones quando inducantur legibus, vel a Prætore, vel a Juriſconſultis 592 *a*
Fictitiæ actiones quæ 674 *b*
Fidedicere aliquem; & pro aliquo 239 *a*
Fideicommiſſa libertas quo pacto competat, abſente illo, qui eam dare debet 427 *b.* *vid. & Libertas fideicommiſſa.*
Fideicommiſſa peregrinis an relinqui poſſint 20 *a.* quibus dari poſſint 123 *a. b.* quo modo inducta *ib. a*
Fideicommiſſa ſingularia exæquata legatis a Juſtiniano 389 *b*
ad Fideicommiſſa verba quævis jure noviſſimo idonea 386 *a*
Fideicommiſſa unde orta, & quo modo interpretanda 660 *a*
Fideicommiſſaria librrtas. *vid. Fideicommiſſa libertas.*
Fideicommiſſario quid juris in re alienata 389 *a.* quid cum non præſtatur fideicommiſſum, vel cautio *ib. b*
Fideicommiſſarius etiam dicitur qui rogatus eſt reſtituere 124 *b.* non eſt ſubſtitutus 113 *b.* 114 *a*
Fideicommiſſo obſtringi poſſunt ignorantes 385 *a.* quæ res relinqui poſſint 126 *a.b*
Fideicommiſſum a patre aut domino heredis aut legatarii quo modo & effectu relinquatur 661 *b.* 662 *a*
an Fideicommiſſum extinguatur, re a teſtatore alienata, & quatenus 387 *a*
Fideicommiſſum recte an dicatur *donum.* 113 *a*
Fideicommiſſum relinqui non potuit a muto jam olim 660 *b.* nutu tamen potuit *ib.*
Fideicommiſſum relinqui poteſt interdum ab illis, qui non poſſunt teſtari 660 *b.* 661 *a*
Fideicommiſſum relinqui in teſtamento non poteſt, niſi in eo heres directo jure ſit inſtitutus 124 *b*
Fideicommiſſum relinqui potuit ante inſtitutionem heredis 661 *a.* & poſt mortem heredis 114 *b.* 661 *a. b.* quo modo poſſit relinqui 124 *a*
Fideicommiſſum ſingulare 125 *b.* tacitum quodnam: & quid in eo juris 123 *b*
Fidejuſſor definitur 151 *a. b.* 260 *a.* duriorem in cauſam an accipi poſſit 152 *a.* electo reo hodie non liberatur, uti nec mandator 297 *b.* nec olim ſemper liberabatur *ib.* olim ante reum principalem poterat conveniri 152 *b.* pro dote ante nuptias recte accipitur 151 *b.* quod tamen refutatur *ib.*
Fidejuſſor quo modo differat a mandatore 297 *b.* 298 *a*
Fidejuſſore convento olim reus non liberabatur 297 *b*
Fidejuſſorem delegari non dicunt noſtri 837 *b*
Fidejuſſori minoris quando ſuccurratur, vel non 239 *a. b*
Fidepromiſſor quis 260 *a*
Fidepromittentes, ſponſores, vades, & prædes in Digeſtis exſtare noluit Tribonianus 238 *b*
Fiderogare 239 *a*
Fides tacita quæ ſit 664 *a.* quæque ejus pœna. *ib. & b*
Fiducia a debitore cum creditore inita olim qualis contractus 282 *a. b.* 283 *a. b.* an lex commiſſoria 283 *a.* 768 *a. b.* a pignore in quo diverſa 282 *b.* 284 *a. b.* diu duravit 283 *a.* diverſa ab ἀντιχρήσει

χρήσει 284 *a.* quare in Pandectis non occurrat 282 *a.* nec in jure Juſtinianeo 283 *a. b.* quando cœperit minus eſſe neceſſaria *ibid. a*
Fiducia in emancipatione quale negotium 55 *a. b.* ſub Juſtiniano interveniſſe fingebatur ante Novell. CXVIII. & quare 57 *b*
Fiducia notat rem, & contractum 282 *b*
Fiducia (hoc eſt, res a debitore creditori mancipata) ſine denuntiatione an diſtrahi a creditore potuerit 273 *a.* legari a creditore potuit per vindicationem, non a debitore, & quare 286 *a.* 359 *a.* vendi a debitore creditori quare non potuerit 284 *b*
Fiduciæ actio 285 *b.* directa & contraria 286 *b*
Fiduciaria res 284 *a.* 286 *b*
Fiduciarius heres 55 *b.* non dicitur ita familiæ emptor *ibid.*
Fiduciarius heres non liberatur jure civili reſtituta hereditate 625 *a*
Fiduciarius pater 55 *b*
Fiduciarius ſervus 284 *a.* 286 *b*
Fiduciarius tutor 61 *a. b*
Fiduciata filia 60 *a*
Figura pro *ſpecies* 406 *b*
Filia præterita teſtamentum non rumpit: ſed ſcriptis in partem adcreſcit 100 *a*
Filiæ ſub filiis comprehenſæ 668 *a*
Filiaſter 38 *b*
Filiifamilias manumiſſi emancipandi cauſa prima & ſecunda vice quo pacto patribus ſint facti ſui heredes 134 *b.* 135 *a.* 646 *a b*
Filiifamilias quibus ex cauſis obligentur 837 *a.* teſtari ante Juſtinianum quinam potuerint de peculio quaſi caſtrenſi 94 *b*
Filii legitimi patrem ſequuntur 41 *b*
Filii poſtumi & jam nati præteriti quam diverſi juris 100 *a*
Filio inſtituto ex minori parte quando detur, vel non detur querela 398 *a. b*
Filiusfamilias exercitor obligat patrem in ſolidum; non item inſtitorem præponendo 275 *a. b* exheredari poteſt ſecundum Græcum interpretem, ſi in cauſa ſit, quo minus pater adventitio peculio utatur fruatur 31 *b.* ex lege XII. tabb. exheredari pro lubitu potuit 640 *b.* patris in mancipio erat: & ab eo vindicari poteſt 591 *a.* teſtari cur non poſſit 94 *a.* tantum de peculio caſtrenſi & quaſi caſtrenſi poteſt *ibid.* venditus ter & ter manumiſſus quo modo eſſe debuerit, ut fieret ſui juris 56 *b.* 592 *a. b*
Finire annos pro *definire* 611 *b*
Finis pro *definitio* 272 *b*
Fiſci & Cæſaris appellatione juris auctores promiſcue ſæpe utuntur 231 *a*
Fiſco caduca & vacantia ceſſere 673 *b*
Fiſcus accipitur pro *tribunal fiſcale.* 481 *b*
Fiſcus. *vid. Ærarium.*
Fiſcus privilegium inter creditores quatenus habeat, aut non habeat 480 *b*
Flavius Perſicus, Conſul ſub Tiberio 614 *b*
Focariæ 364 *b*
Fœminæ. *vid. Femina.*
Fora in vicis 402 *b.* Romæ multa 72 *a*
Formula hypothecaria, &c. 662 *a.* interdictionis bonorum 67 *a. b* Pauliana, Publiciana, Serviana 339 *a*
Formulæ actionum & exceptionum 741 *a. b*
Formularum rigor quando ſublatus 228 *b*
Forum quid 72 *a*
ad Forum remittere, pro *ad judicium civile remittere.* 498 *b.* 499 *a* 760 *b*
Fratribus duobus una mulier nubere non poteſt 39 *b*
Fratris filia uxor duci olim potuit 36 *b.* 37 *a. b.* 301 *a.* 579. *a.* 755 *a. b*
Fratris filius, & nepos ex fratre 420 *a. b.* 595 *a*
Fratrum filii quo modo ſuccedant 136 *a*
in Fraudem creditorum facta reſcinduntur præter libertates, quæ nullæ ſunt 567 *b*
in Fraudem creditorum manumittere quis videatur 21 *b*
in Fraudem facta quando nulla, vel reſcindenda 339 *b*
in Fraudem legis facere 27 *b*
in Fraudem privatorum creditorum non intelligitur factum, ſi quis non adquiſierit 476 *a*
Fraudis conditio 21 *a*
Fraus pro *pœna:* & inde *ſine fraude.* 745 *a*
Fructuarius. *vid. Uſufructuarius.*
Fructus ad legatarium fundi quinam pertineant 366 *a. b*
Fructus dotalis fundi ad quem pertineant 310 *a.* anni noviſſimi non impleti quo modo dividantur *ibid. & b.* percepti ante nuptias dotem augent 309 *a*
Fructus dupli ex quo præſtandi a rei alienæ poſſeſſore 469 *a.* in hereditatis petitione quando olim 251 *b.* inuſitati hodie 469 *a*
Fructus in hereditatis petitione a malæ fidei poſſeſſore quinam reſtituendi 692 *a. b*
Fructus poſt appellationem quando ſequeſtrandi 535 *a.* poſt perceptionem ſunt coloni pleno jure non ante 333 *a*
Fructus ſine uſu interdum 361 *a*
Frumentum an ejus ſit, cujus ſunt ſpicæ 82 *b.* ſolo cedit 80 *b*
Fugitiva capita ex jure 742 *a*
Fugitivarii 230 *b*
Fugitivus quatenus intelligatur poſſideri, vel non 428 *a. b.* vendi poteſt fugitivario, non alii, ſub qua pœna: & quare 230 *a. b*
Functa dos 585 *b*
Functio dotis mutari pacto nequit 220 *b*
Functum monumentum 585 *b*
Fundere partum 415 *a*
Fundi facti populi 13 *b*
Funeraria actio in quos detur 264 *b*
Funerum elatio quando facta 261 *b*
Fungi dos quando dicatur 220 *b*
Fur manifeſtus 181 *b.* nec manifeſtus *ibid.* 182 *a b*
Fur manifeſtus, & nec manifeſtus ejuſdem rei eſſe quis poteſt 182 *b* 326 *b*
Furca. *vid. Crucis ſupplicium.*
Furem nocturnum occidens lege Aquilia facile tenetur 508 *b.* an & in Corneliam incidere poſſit 760 *a. b*
Furem nocturnum occidi indiſtincte permiſit lex XII. tabb. 178 *b* 759 *b.* exceptiones a jure civili 760 *a*
Fures balnearii 436 *b.* 437 *a*
Fures noctem amant 178 *b.* nocturni 436 *b.* 437 *a*
Furioſus ſub curatore 67 *b.* teſtamentum quare facere nequeat 95 *b*
Furta olim graviſſime punita 760 *b*
Furti actio emptori qualis detur, re vendita ante traditionem ſubrepta 330 *b*

Furti

Furti reus, qui jumentum alior-ſum duxit 185 *b.* pecuniamve de manu excuſſit 186 *b*
Furtorum ſpecies 326 *a. b*
Furtum accipitur pro re furtiva *ib. b.* definitur 178 *a*
Furtum committit qui re commodata aliter utitur, quam convenit 185 *a.* vel re depoſita utitur *ib.*
Furtum conceptum 183 *a. b.* 184 *a.* per lancem & licium *ib.*
Furtum conceptum, manifeſtum, nec manifeſtum, oblatum &c. cum dicimus, quid ſignificemus 326 *b*
Furtum manifeſtum quodnam 181 *b. & ſeqq.* viſu ſolo fieri quidam voluerunt 761 *b*
Furtum non fit ſolo contactu 184 *b.* 185 *a.* nec in re immobili *ib. a*
Furtum oblatum 184 *a. b*
Furtum quærere, & concipere diverſa *ib. a.* quo pacto hæc olim peracta ſint, nondum ſatis conſtat *ib.*
Furtum unde dictum 178 *a. b*
Fuſtis, ſive fuſtuarium 180 *b.* pœna interdum capitalis 772 *b*

G.

Gaji Commentarii apud Javolenum, qui, & cujus 794 *b*
Gajus. *vid. Cajus.*
Galli Aquilii formula 99 *b*
Gemmæ poculis & vaſis includi ſolitæ 378 *a*
a Gemmis ſeparantur margaritæ & ſmaragdi *ib.*
Generandi vis in maribus & feminis quo usque duret 614 *a*
Genialis lectus 751 *b*
Gentes quædam legibus ut plurimum regebantur, quædam moribus 2 *a*
Gentiles ad hereditatem quando admiſſi 665 *b.* 794 *a.* 798 *a.* qui 142 *a.* 143 *a* 797 *b*
Gentilitia jura an cum libertinis 794 *a.* unde redacta in deſuetudinem 666 *a*
Germana ſoror pro conſanguinea 36 *a*
Germanus 798 *b*
Geſtio pro herede non tam eſt facti, quam animi 642 *b.* quorum ſit. *ib. vid. & Adire.*
Geſtor. *vid. Negotiorum geſtor.*
a Gladii ludo liberati & pileati an priſtinum ſtatum recipiant 774 *b*
ad Gladii ludum damnati interdum omnino conſumendi *ib. a. b.* libertatem omnes amiſere *ib. b*
Gladii ludus, & ludus gladiatorius non differunt 773 *b*
Gladii pœna non ſemper capitis *ib. a*
Goveani (Ant.) laus 582 *b.* 583 *a*
Gradibus certis etiam quædam adſtricta in recta linea 618 *a. b*
Gradus quo modo numerentur 578 *a. b.* unde dicti 419 *a*
Græce quæ poſſint ſcribi 661 *b*

H.

Habe pro *ave.* habemus pro *avemus* 341 *a*
Habita pro *avita* *ib.*
Habitus barbarus Romanis non probatur 376 *a*
Hadriani edictum. *vid. Edictum.*
Hadriani Imp. epiſtola tranſlata in Edictum perpetuum 260 *b. vid. & Adriani.*
Herciſcundæ. *vid. Erciſcundæ.*
Hercules Gaditanus quis 636 *a*
Heredes extranei 107 *b.* 108 *a.* voluntarii, alieni 108 *a. b*
Heredes legitimi quamdiu poſſint adire 411 *b*
Heredes neceſſarii 106 *b.* 107 *a*
Heredes ſui. *vid. Sui heredes.*
Heredi ſub conditione inſtituto datur bonorum poſſeſſio 467 *b* ſed ſub onere cavendi ſubſtituto: & quando *ib. &* 468 *a.* cauſa cognita 468 *a*
Hereditariæ res 73 *a*
Hereditas accipitur pro univerſitate rerum, & pro ſucceſſione, vel jure univerſali 74 *b*
Hereditas cedi a quo potuerit, & quando, & quo effectu 624 *b* 625 *a*
Hereditas damnoſa Imperatori quidem defertur: at non vacans fiſco 480 *b*
Hereditas definitur 91 *b.* dividitur in capita, aut in ſtirpes 136 *a.* juris nomen eſt 74 *a. b*
Hereditas liberorum quare prius delata matri, quam materna liberis 669 *a. b*
Hereditas occiſi a familia adiri non poteſt: occiſi ab alio hereditas adiri poteſt 350 *a. b*
Hereditas per ſervum domino quatenus adquiratur 89 *a*
Hereditas recuſari non poteſt actu mentis non declarato 644 *b*
Hereditas res eſt incorporalis 74 *b*
Hereditas ubi, ibi & tutelæ onus 62 *a. b*
Hereditatem pupillo delatam tutor non poteſt adire: ſed debet auctor fieri pupillo adeunti 602 *a*
Hereditates a populis quo jure quæſitæ 634 *a*
Hereditatis adquirendæ modi 642 *b*
Hereditatis petitio a querela inofficioſi multum diſtat 396 *a.* convenit tamen etiam cum illa *ib. & b.* quando non tranſeat ad heredem 250 *b*
in Hereditatis petitionem quæ veniant *ib a*
Hereditatis reſtitutio ipſo jure non liberat heredem 625 *a*
Hereditatum legitimarum jus ex XII. tabb. capitis deminutione amittitur 670 *b.* 671 *a. vid. & Capitis deminutione.*
Heres ac dominus pro eodem ſumuntur 413 *b.* 642 *b*
Heres debitoris quas habeat actiones, pignore juſte vel injuſte vendito 296 *a*
Heres ex aſſe ante apertas tabulas adire potuit, non ex parte: & quare 616 *a*
Heres ex hereditate per ſervum hereditarium nihil adquirere poteſt 355 *b*
Heres, feminini etiam generis 133 *b*
Heres heredis legato cur olim onerari non potuerit 355 *b.* 356 *a*
Heres mandatoris an teneatur ex mandato pro alio 298 *a. b*
Heres neceſſarius & ſuus ac neceſſarius ſi ſeſe bonis hereditariis immiſceant, quis inde effectus 642 *a*
Heres non parens voluntati teſtatoris hereditate quatenus privetur 352 *b*
Heres ſcriptus quando, quo jure, & quamdiu in poſſeſſionem mittatur 353 *a.* & quare olim *ib. b*
Heres ſocii non eſt ſocius 172 *b*
Heres tenetur perſecutione illicitarum & commiſſarum rerum 484 *b*
Hermogenianus J. C. quando vixerit 423 *a.* 683 *a. b.*
Ἐυρετρα. *vid. Indicia.*

Hiſto-

Hiſtorici ſæpe parum exacte referunt ea, quæ ad jus pertinent 669 *a*
Hiſtriones quibus legibus, & quando, & quo modo potuerint coërceri 520 *b*. 521 *a*
Hoc pro *illud*, ſive pro priori ex duobus 506 *a*
Holographum. *vid. Teſtamentum.*
Homicidii pœna 505 *a*. 506 *a*. *b*
Homicidio caſu, jactu teli facto, qua formula reus crimen depulerit 507 *a*. aries pro eo datus *ib.*
Homicidium dolo factum ſit, an non, unde colligatur 730 *b*. in rixa factum impetu, quo modo puniatur 731 *a*. *b*
Homines liberi & ſervi ſimul an dentur 5 *a*
Homo liber ſe ipſe poteſt vendere 298 *a*. *b*. 299 *a*
Honeſtiores quinam 506 *a*
Horas quaſque quibus rebus Romani impenderint 403 *a*
Horcinus. *vid. Orcinus.*
Horrea publica Romæ ante Alexandrum Severum 299 *a*. *b*. is tamen in omnibus regionibus fecit *ib.* *b*
Hottomanni (Franc.) laus 643 *b*
Humana ſacrificia. *vid. Sacrificia.*
Hyperocha 283 *b*
Ὑποδεικνύειν 878 *b*
Hypopodia 370 *b*
Ὑστερολογίας exempla 299 *a*. *b*. 594 *a*. 638 *b*

I.

Jactu factum damnum jam olim contributione communi ſarcitum 275 *a*. & a quibus hæc fiat *ib.* *b*
Jaculatores qui 766 *b*
Ἰδιόκτητον, peculium caſtrenſe 340 *a*
Ἰδιώτης rudis, & paganus 871 *b*
Ignarus dominus in S. C. Claudiano quo modo intelligendus 306 *a*
Ignoſci dicitur, cui pœna corporalis remittitur, vel gravior, manente leviore 747 *b*. 776 *b*
Impares nuptiæ 615 *a*. *b*. *vid. Nuptiæ.*
Impartiri 329 *b*
Imperator inofficioſi querela teneri poteſt 395 *b*
per Imperatorem multa fiunt, quæ olim fiebant per populum 520 *a*
Imperatorem quibus legibus obtemperare oporteat 395 *b*
Imperium & Juriſdictio quo pacto alibi diſtinguantur, alibi confundantur 447 *a*. *b*
Impoſſibile, & difficile longe differunt 571 *a*
In eo pro *eo*. 730 *b*
In poteſtatem eſſe 745 *a*
Inania & vana, de magia 707 *a*
Incapaci relicta ad quem deferantur 664 *a*
Incendiariorum pœna 437 *b*. 500 *b*
Incerta perſona quatenus inſtitui potuerit olim, & poſſit hodie 634 *a*
Inceſtæ nuptiæ. *vid. Nuptiæ.*
Inceſti pœna morte levior 701 *a*
Inceſtus juris gentium etiam in muliere punitur, & qua pœna 322 *a*
Index, & exemplum quo modo differant 480 *b*
Indicia, εὐεργεσίας, accipere turpe non eſt: & promiſſa recte petuntur 332 *a*
Infames mandatum dare non poſſunt 222 *b*. & quare *ib.*
Infamia ne infligatur damnato injuriarum vel furti, judex facere non poteſt 441 *b* irrogatur per bonorum poſſeſſionem, proſcriptionem, diſtractionem 107 *b*. non per ceſſionem *ib.*
Infantes expoſiti cujus juris 430 *b* lugeri quinam debuerint, vel non 265 *a*. ſuſcepti quo modo in Gallia nutriendi 430 *b*
Infantis eſt uſusfructus, non uſus 360 *a*
Infantum expoſitio diu permiſſa 431 *a*. venditio quare permiſſa *ib.*
Infinitæ uſuræ, vel in infinitum, quales 288 *b*
Inflare pro *augere* 483 *a*
Ingenui pro *liberi* 6 *b*
Inimicitiæ capitales quænam 323 *a*. *b*. quando excuſent a tutela *ib.* *b*.
Injuria atrox unde æſtimetur 441 *b* 442 *a*
Injuria filiofamilias, vel mulieri nuptæ illata quando a patre, aut marito vindicari poſſit 438 *a*. *b*. magiſtratui illata an crimen læſæ majeſtatis 442 *b*
Injuriarum actio criminalis an abſentibus intentari poſſit: & a quibus 443 *a*
Injuriarum actio ex lege Cornelia quæ 439 *b*
Injuriarum actio multiplex 180 *b*. 439 *b*. quæ ex lege XII. tabb. 439 *b*. quæ ex moribus: & quare inducta 440 *a*
Injuriarum judicium ex lege Cornelia contra ſervum non datur 728 *b*
Injuriarum judicium privatum tantum *ib.* *a*
Injuriarum pœna ex XII. tabb. 739 *a*. *b*. 740 *a*. *b*
Inofficioſæ donationis querela. *vid. Querela.*
Inofficioſi querela. *vid. Querela inofficioſi.*
Inofficioſum qui dixit, nec obtinuit, quid amittat 399 *a*. *b*
Inopia probationum dicitur eſſe, cum illæ non ſunt ſufficientes 492 *b*
Inſcriptiones legum ſæpe vitioſæ: de quibus tractatum promittit Cujacius 405 *b*. 406 *a*
Inſignibus illicitis utentis pœna 519 *a*. *b*. quid de natalium inſignibus *ib.* *b*
Inſtitoria actio cur in ſolidum obliget 276 *a*. etſi geſtum ſit contra voluntatem præponentis *ib.* *b*. ex quorum contractu 277 *a*
Inſtituta pro *Inſtitutiones* 1 *a*
Inſtructores cauſæ 481 *b*
Inſtruere advocationem, vel litem advocatione, teſtibus 764 *a*
Inſtrumenta deſiderantur in emptione, quando convenit, ut ea in ſcriptis fieret 297 *a*
Inſtrumenta domus 368 *a*
Inſtrumenta edenda contra tertium 481 *b*
Inſtrumentorum ſubreptio quale crimen 404 *b*
Inſtrumentum fundi quid contineat 363 *b*. 364 *a*. quotuplex, etiam animale 364 *a*
Inſtrumentum non debetur, fundo tantum legato 363 *b*
Inſtrumentum villæ an contineat ſuppellectilem 365 *b*
Integri reſtitutio 233. *a*. ob juſtum errorem ad qualia geſta pertineat: & quando detur *ib.* *b* ob permutationem ſtatus qualis *ib.* *a*
Integri reſtitutionis lis 234 *a*
Intentio pro *lis* 353 *a*. 473 *a*
Inter cetera, & ad locum, qualis formula 687 *b*. 688 *a*
Interceſſiones mulierum quando ipſo jure ſint nullæ 279 *a*

Inter-

Interdicta differunt a cognitione Prætoris 454 *a.* ſub actionibus quo ſenſu comprehenſa 453 *a*
Interdicti bonis in poteſtate adgnatorum 341 *b*
Interdictio bonorum moribus & legibus quo ſenſu adſcribatur *ib. a. b.* per quos facta *ib. b*
Interdictionis formula a prudentibus compoſita *ib. b*
in Interdictis qualis agendi ordo 406 *a.* qualis hodie 454 *a.* quam diverſus ab actionibus 453 *a. b*
ex Interdicto agere 461 *a*
contra Interdictum ducere uxorem pro *contra jus civile ducere* 301 *a*
Interdictum de liberis exhibendis matri quatenus detur contra patrem 463 *a.* non datur ſocero contra maritum *ib.*
Interdictum de tabulis exhibendis quamdiu detur 405 *b.* 406 *a*
Interdictum de uxore exhibenda & ducenda genero datur contra ſocerum 463 *a*
Interdictum quod legatorum contra quales legatarios detur 650 *a. b*
Interdictum Salvianum, & quaſi Salvianum 464 *b*
Interdictum Unde vi. *vid. Unde vi.*
Intereſſe quorum dicatur in actione furti 327 *b*
Interpellatores matrimoniorum qui 439 *a*
Interpretationes Sententiarum Pauli ipſis Sententiis prælatæ 531 *a*
Inteſtati dicuntur quoque qui teſtamentum facere non potuerunt 407 *a*
Intributio 276 *b*
Invaſorum pœna 851 *b*
Italia, & Italicum ſolum differunt 619 *a*
Italia interdicere Præſides poſſunt 734 *b*
Italiæ multa fuere privilegia 783 *a*
Italica, urbs Bæticæ 734 *b*
Italicum jus quale 783 *a*
Iter ad ſepulchrum. *vid. ad Sepulchra.*
Iter diurnum 531 *a*
Iter & actus ſimul conceſſa 78 *b*
Iteratio manumiſſionis 783 *a*
Jubeo eſt verbum precarium 386 *a.* alibi pro directo ponitur 633 *a*
Judex compromiſſarius 448 *a*
Judex quæſtionis eſt perſona publica, quæque ejus poteſtas, quod munus 728 *b*
Judicata ſemel non retractantur 867 *a. b*
Judicati actio. *vid. Actio judicati.*
Judicatum ſolvi cautio non interponitur novandi cauſa 469 *b*
Judices cincti. *vid. Cincti judices.*
Judices dati quid juris habeant 447 *b*
Judices ſorte quo modo ducti 729 *a*
Judici dans, ut in bona cauſa ſecundum ſe judicet, quando, & quo modo teneatur 515 *b*
Judicia publica de criminibus diverſa a Judiciis extraordinariis, & Senatus 607 *b*
Judicium pro *teſtamentum* 398 *a*
Julianus quando ſcripſerit 635 *a*
Julii Pauli libri Sententiarum quales, quo ordine, & quando ſcripti 211 *a.* quinque, in titulos diſtincti 213 *a.* quanto in pretio *ib. a. b.* pro qua parte hodie ſuperſint *ib. a*
Julii Pauli Sententiarum, ſive Factorum, a prioribus diverſi 212 *a. b.* quorum Impp. ſententias contineant 213 *a. v. & Pauli.*
Julius Frontinus quando floruerit. 490 *a*
Jumenta quæ 373 *b*
Junctura quid 378 *b.* 379 *a*
Jura prædiorum ruſticorum in Italia quare res mancipi 619 *b*
Jurare oportet ſcientem 268 *a*
Juris civilis negotia, & juris gentium 631 *a.* 632 *a*
Juris ſui res pro *res dominii ſui* 251 *b*
Juriſconſulti in verborum proprietatibus & originationibus quærendis imitati ſunt Stoicos 149 *b*
Juriſconſultis diverſas opiniones tueri licet 751 *b*
Juriſdictio pro poteſtate cognoſcendi & ſtatuendi in criminibus 747 *a. vid. & Imperium.*
Juriſprudentia media quæ 408 *a*
Jus adcreſcendi. *vid. Adcreſcendi jus.*
Jus antiquum pro jure adcreſcendi 569 *a.* 617 *a. b.* pro lege XII. tabb. 597 *b*
Jus brutis an conveniat 4 *a*
Jus gentium a naturali an diſtinctum *ib.*
poſt Jusjurandum appellationi quare, & quando locus ſit 529 *a. b*
Jusjurandum deferre utrique parti licet 267 *a*
ut Jusjurandum libertum obligaret, quo jure inductum ſit 155 *a*
Jusjurandum neceſſarium in contractibus ſine teſtibus initis 267 *a. b*
Jusjurandum neceſſarium, quod in judicio defertur ab adverſario 529 *a.* poſt illud an locus ſententiæ *ib. & b.* 530 *a. b*
Jusjurandum remittitur ſuſcipienti, non recuſanti 268 *a*
Jusjurandum Romanis merito placuit in contractibus 267 *a. b*
Jus liberorum, & trium liberorum 605 *b. vid. & liberorum jus.*
Jus præcipuum in accuſando de adulterio 745 *a*
Jus publicum teſtamento mutari nequit 220 *b*
Jus Quiritium 13 *a.* hoc, & civitas Romana, an, & in quibus diverſa 574 *a*
Juſſus cum exheredatione conditionem facit 644 *b*
Juſtitia cum æquitate conjuncta non recte ſtricti juris temperamento opponitur 735 *a*
Juſtitia non ſumitur pro *pœna* *ib.*
Juvenes in ludis 774 *a*

K.

K. nota pro *kalumnia*: K. K. *calumniæ cauſa.* calumniatorum faciei inuſta illa littera 17 *a* 747 *b.* 748 *a*
Κἂν *ſaltem* 872 *a*
Καυτήριον 18 *a*
Κοινωνία 171 *a*
Κοινοπραξία *ib.*
Κύριος pro tutore 603 *b.* 604 *a*

L.

Lacedæmonii non ſunt uſi ſolis moribus 2 *b*
Lanæ verbo quæ contineantur, in quibusdam non conſtitit inter veteres 375 *a. b*
Lance & licio. *vid. Furtum conceptum.*
Lapis inter arma 731 *a*
Latii jus duplex 737 *a*
Latine quæ debeant præſcribi vel enuntiari 661 *b*
Latini, cives quibus modis efficiantur 20 *a. b*
Latini colonarii an omne jus civium perdiderint 621 *a*
Latini coloni cujus juris 13 *a. b*

Latini ingenui 418 *b*
Latini Juniani 13 *a.* 14 *a*
Latini liberti cujus juris 13 *a. b.* 18 *b. & ſeqq.* 573 *a.* 729 *b.* 737 *a.* 753 *a.* fideicommiſſum capere potuerunt 19 *b.* quibus modis jus Quiritium conſecuti fuerint 20 *a.* & quo in loco ædificio poſito 574 *a.* teſtamenti factionem paſſivam habebant 19 *a.* teſtamentum facere non poterant 18 *b.* 19 *a*
cum Latinis fuit teſtamenti factio 19 *a. b.* 616 *a.* ſed quo uſque 661 *a. vid. & Latini Liberti.*
ad Latinitatem pœnæ cauſa detruſi cives Romani 574 *a*
Latinitatis jus ad poſteros tranſmiſſum eſt 417 *a.* nec ſublatum poſtquam omnes in orbe Romano ſunt facti cives *ib.*
Latinus manumittendo non facit civem Romanum 783 *a*
Latrones cruci adfixi 506 *b*
Laviſſe nummos quis dicatur 514 *a*
Lautumia 863 *a*
Legaliter pro *juſte*, aut *recte* 729 *b*
Legare quid 114 *b*
Legari a legatario olim non potuit 125 *b.* quare 657 *a.* & an hodie poſſit 126 *a.* 657 *a.* a ſubſtituto pupillari poteſt 113 *b*
Legari per damnationem poterant res alienæ, non per vindicationem 386 *b.* quod mutatum *ib.* 387 *a*
Legata hereditatem delibant, onerant, exhauriunt 380 *a*
Legata in quali ultima voluntate ſint relinquenda 649 *a*
Legata per damnationem, & per vindicationem in quibus convenerint, vel diverſa fuerint 118 *b.* 119 *b*
Legatarii quare non poſſint heredem cogere, ut adeat 394 *b*
Legatarius partiarius 124 *a.* non eſt ſucceſſor juris *ib. b*
Legati definitio examinata 114 *a. b*
Legati optionis & electionis diſcrimen 357 *a. b*
Legati per damnationem actio quare olim ob inficiationem data fuerit in duplum 259 *b*
Legati per damnationem optimum jus 118 *a*
Legati puri dies quando cedat veteri, & novo jure 356 *b*
Legati tranſmiſſio ad heredem legatarii non deſideravit ejus agnitionem 115 *b.* 355 *a.* & ſufficit ceſſio diei 355 *a*
Legatorum dies quando cedat 659 *b*
Legatorum diſtinctio non obtinet hodie 650 *a.* quamdiu duraverit 652 *a.* unde venerit 649 *a*
circa Legatorum diſtinctionem quid caverit S. C. Neronianum 652 *a*
Legatorum diſtinctionis veteris in Digeſtis veſtigia 649 *b.* 650 *a.* 654 *a*
Legatorum & fideicommiſſorum differentiæ 128 *a*
Legatorum genera quatuor 114 *a*
Legatorum ſpecies omnes ad duas ſummas an recte revocentur 649 *a. b*
Legatum civitatibus relinqui olim potuit 634 *b.* non codicillis ab inteſtato 128 *b*
Legatum damnationis, vel per damnationem, quale 116 *b.* etiam rei alienæ valet *ib. &* 117 *a.* in duplum obligabat inficiantem 130 *a. b.* in quibus melioris conditionis quam alia, in quibus pejoris 652 *b*
Legatum fructuario quando adquiratur per fructuarium ſervum 90 *a*
Legatum præceptionis 120 *b.* de rebus alienis ſummo jure non valuit 354 *a.* quod mutatum *ib. b*
Legatum præceptionis differebat a legato vindicationis 649 *a*
Legatum purum quo modo tranſmittatur 356 *b*
Legatum ſinendi modo 119 *b.* 120 *a.* ab aliis diſtinctum 649 *a b.* quales res admiſerit: & quæ inde actio 120 *a*
Legatum vindicationis quale 115 *a.* repudiari poteſt, non damnationis 649 *b.* quas res admiſerit 651 *a. b. vid. & Vindicationis.*
Lege agere, & legitimo judicio agere differunt 602 *b*
Leges capiti & tergo civium Rom. proſpicientes quando ceſſaverint 521 *b*
Leges civiles mere ad peregrinos non pertinent: & ideo horum conditio interdum melior 806 *a*
Leges duodecim tabb. aliquæ in aliorum nomina tranſierunt. 780 *b*
Leges feminis interdicunt interdum, quæ maribus permittunt 502 *a*
Leges fugitivæ 742 *a*
Leges publicorum judiciorum valde mutatæ ſunt 522 *a*
Leges quatenus ad ſervos vel peregrinos pertineant 729 *a b*
Leges Regiæ in XII. tabb. tranſlatæ 780 *a. b.* ſuperſtites diu fuere *ib. b*
Leges Rhodiæ, quæ hodie exſtant, quales 275 *a*
Legis actio apud quem eſſe dicatur 44 *a*
Legis actiones quales: & an diverſæ ab actibus legitimis 85 *b.* 86 *a*
Legis Corneliæ fictio de mortuis apud hoſtes in captivitate 49 *b.* 50 *a*
Legitima unde inducta 381 *b.* 382 *a.* quando conſideranda 690 *a* quo modo relinquenda veteri, & novo jure 396 *b*
Legitimæ an imputentur donationes inter vivos 381 *b*
Legitimi heredes. *vid. Heredes legitimi.*
Legitimi vocantur naturales 132 *a*
Lego, verbum directum 650 *a*
Legum integra verba in judiciis olim producta 516 *b*
Lenius punire 318 *b*
Lenocinii pœna 320 *a*
Lepidium, herba 18 *b*
Lex Ælia Sentia 20 *b.* 21 *a.* 791 *b* 798 *b*
Lex Aquilia 179 *a.* ejus capita *ib.* inde qualis, & quam diverſa actio *ib. b.* lis ex ea inficiando creſcit *ib. b. vid. quoque Lex Cornelia de ſicariis.*
Lex Atilia quando ſit lata, incertum eſt 600 *b*
Lex Caninia quid caverit 24 *b. vid. Lex Fuſia Caninia.*
Lex Cincia: ejus capita: quæ quando antiquata 561 *a. b.* modum impoſuit donationibus *ib. b.* incertum quem 562 *a*
Lex Claudia non ſuſtulit tutelam legitimam feminarum 596 *b.* 597 *a.* de quibus egerit 597 *a*
Lex Clodia de exſilio Ciceronis 523 *a*
Lex Cornelia, Julia, Papia, non Corneliana, Juliana, Papiana 339 *a*
Lex Cornelia de falſis, nummaria, & teſtamentaria 513 *a.* de quibus ſpeciebus teſtamentaria egerit, & ad quas poſtea ſit producta 404 *a.* 513 *a.* 516 *b.* non egit de codicillis ſuppreſſis 405 *a. b.* ejus pœna 404 *b.* 514 *b.* 515

515 *a.* quos teneat 513 *b.* & *ſeqq.*
Lex Cornelia de injuriis de quibus egerit: & quale inde judicium 440 *a. b*
Lex Cornelia de ſicariis & veneficis eadem 728 *a.* diverſi tamen de utraque quæſtione Prætores & judices *ib.* forte etiam de parricidis eorumque pœna egit 513 *b.* illos quoque tenet, qui per calorem aliquem occiderunt: quo tamen modo hi puniantur 760 *a.* pœna ejus vetus, & nova 505 *a.* & qualis circa eam perſonarum diſtinctio 506 *a.* valde differt hæc lex a lege Aquilia 759 *a*
Lex decimaria quæ 609 *a*
Lex duodecim tabularum 740 *a.* 789 *b.* 790 *a.* VTI LEGASSIT &c. integra quo modo habuerit 599 *a*
Lex Fabia, capita ejus 527 *b.* 528 *a.* pœna ejus legitima non eſt certa 463 *a.* pecuniaria poſtea in uſu eſſe deſiit 783 *b.* quæ jure novo 528 *b*
Lex Falcidia quando lata 121 *a.* 380 *a.* ad quæ pertinuerit, vel producta ſit 380 *a. b.* 381 *a.* quantitas patrimonii in ea quo tempore ſpectanda 122 *b. vid. & Quarta Falcidia.*
Lex Furia an adverſus teſtatores, an adverſus legatarios lata 562 *b*
Lex Fufia Caninia quando lata 24 *a. b.* quid caverit *ib. b.* 25 *a.* in teſtamentis militum non obtinuit 570 *b*
Lex imperfecta. *vid. Lex perfecta.*
Lex Julia ambitus quem hodie habeat uſum 527 *a*
Lex Julia de fundo dotali 309 *b*
Lex Julia de maritandis ordinibus quando lata 608 *b.* an viro poſt mortem uxoris dederit vacationem *ib. vid. & Lex Papia Poppæa.*
Lex Julia de vi privata, & ejus pœna 522 *a.* de vi publica, & ejus pœna 520 *a. b.* utrique legi eadem res adſcribitur interdum 522 *a b*
Lex Julia de viceſima 400 *a.* 403 *a. b*
Lex Julia & Titia quando lata 601 *a*
Lex Julia majeſtatis quos teneat, & quæ ejus pœna 525 *a. b.* 526 *a.*
Lex Julia repetundarum quam pœnam dictaverit 525 *a. b*
Lex Junia Norbana 13 *a*
Lex Junia Velleja, caput ejus primum & ſecundum quid præceperint 101 *b.* 102 *a. b.* 640 *a. b* inſtitutionem aut exheredationem exigit, ne rumpatur teſtamentum 65 *a.* quando lata 640 *b*
Lex Lætoria quæ caverit 66 *b*
Lex Menſia de quibus egerit 580 *a. b*
Lex minus quam perfecta. *vid. Lex perfecta.*
Lex Nervæ de non ducenda ἀδελφιδῆ 578 *b.* 579 *a.* 755 *a. b*
Lex Numæ de homicidio 729 *b.* de terminis 780 *a*
Lex Papia Poppæa quando lata 608 *b.* de bonis libertorum quid ſtatuerit 677 *b.* diverſa lege Julia de maritandis ordinibus in quibusdam 408 *a.* 608 *b.* 614 *a.* circa ætates 611 *a.* num in eo quoque, quod una annos definierit ad nuptias, altera ad generandum 614 *a.* ſecundum earum præcepta connubia ſunt inita 408 *a.* ſub Tiberio quid circa quoddam ejus caput conſtitutum 614 *b.* vacatio ejus quid dederit 611 *a*
Lex peregrina qualis 806 *b*
Lex perfecta, imperfecta, minus quam perfecta 561 *a.* an hodie omnis ſit perfecta *ib.* minus quam perfecta in quo a perfecta differat 562 *a.* ſæpe tamen lex rectius eſt minus quam perfecta *ib. b*
Lex Petronia 742 *b*
Lex putat, ſcit, vidit 566 *a.* 571 *b*
Lex Regia 750 *a*
Lex Remmia. de littera K ex ea lege inuſta calumniatoribus 17 *a* 747 *b*
Lex Rhodia a Romanis quatenus recepta 275 *a*
Lex Scantinia unde dicta: & quæ ejus pœna 752 *a. b.*
Lex Scribonia 256 *b*
Lex Solonis de cane 252 *a*
Lex Viſillia, an Viſellia 576 *a. b* quando lata *ib.*
Lex Voconia de feminarum hereditatibus 412 *a. b.* ratio ejus etiam aliquando effectum eſt fortita, cum lex ipſa dudum eſſet antiquata *ib. b*
Liber quo modo aliquis naſcatur 41 *b*
Libera civitas. *vid. Civitas.*
Liberatio a ſervitute aliud eſſe poteſt, quam manumiſſio juſta 783 *a*
Liberi ante dignitatem parentum nati an ejus ſint participes 215 *a*
Liberi hominis. *vid. Homines.*
Liberi mortui non proderant 415 *a*
Liberi nati extra connubium matris conditionem ſequuntur 579 *b.* an olim aliud juris fuerit *ib. a. b.* 580 *a.*
Liberi naturales. *vid. Naturales.*
Liberi noxæ dediti 736 *b*
Liberi portentoſi aliquando parentibus proderant 610 *a*
Liberi ſui juris cum fiunt, quando capite minuantur, vel non 593 *a*
Liberorum appellatio quos contineat 32 *a*
Liberorum communium jus 612 *b*
Liberorum jus a matribus quare exegerit S. C. Tertullianum 668 *b*
Liberorum jus a quo concedatur. 612 *a. b.* Diis quoque datum S. C. & conſtitutionibus 653 *b.* non fuit impetrandum illis, qui liberos habebant 612 *b*
ad Liberorum jus impetrandum opus erat certa ætate 614 *a*
Liberorum jus ſimplex, vel trium 605 *b.* 612 *a. b.* prius patribus ſufficiebat ad ſolidum capiendum ab extraneis, non a conjugibus 606 *b.* 607 *a.* non ſuffecit feminis: ſed ingenuæ tribus fuit opus, libertinæ quatuor 607 *a.* quatuor libertinæ a Claudio ad quid datum 677 *a. b*
Liberorum quærendorum cauſa, vel liberum quæſundorum cauſa, vel liberorum procreandorum, vel liberorum creandorum cauſa, contractum matrimonium 575 *a*
Liberos debitoris pignori capere creditori non licet 431 *b*
Liberos exponere moris olim *vid. Exponere.*
Libertæ ad nuptias opus videtur fuiſſe patroni conſenſu 602 *a*
Libertam ducere patronus poteſt, non patronam libertus 301 *a*
Libertas ab initio una tantum fuit 7 *b*
Libertas adimi olim non poterat, hodie poteſt 573 *a. b.* quibus modis adimatur 638 *a*
Libertas alia juris gentium, alia juris Quiritium 598 *b*

Liber-

Libertas ceſſa fuit in jure ſervo, qui per vindictam manumittebatur 12 *a.b.* quod tamen refutatur *ib. b*
Libertas data in fraudem creditorum impeditur lege 21 *a.* & non valet *ib.b.* 22 *a*
Libertas datur in ultima voluntate diverſis modis, & quot 572 *a*
Libertas directa alieno ſervo non datur 128 *b*
Libertas differtur ſæpe in triginta annos, vel tempus, cum per leges licebit, & quare 566 *a.b*
Libertas fideicommiſſa deſcribitur 9 *b.* 127 *a.* extincta eſt, ſi dominus vinxerit ſervum, non, ſi heres 423 *b.* quibus relinqui poſſit *ib.* 572 *b.* ſervo alieno relicta cur extinguatur, domino nolente vendere *ib. vid. & Fideicommiſſa libertas.*
Libertas juſta quæ 423 *b.* 567 *b.* 804 *b.* legitima, major 804 *b.* vincto aut torto non datur 423 *b*
Libertas legato prævalet 573 *b*
Libertas non mutatur, ſi heres ſervum vinxerit 423 *b*
Libertas recipit majus & minus 5 *a*
Libertas revocabilis, & quibus modis 569 *b*
in Libertate morari 7 *b.* 8 *a*
in Libertate qui erant domini voluntate, quales 566 *b.* 804 *a*
Libertatis favor potior jure 41 *b.*
Liberti centenario minores quare libere ſint teſtati 677 *b*
Liberti cives, Latini, dedititii in quo diverſi 8 *a & ſeqq.* 574 *a*
Liberti filiorum bona quibus delata ſint 799 *a*
Liberti gentiles patronorum dici poſſunt: an ſi adoptati fuerint, jus gentilitatis conſequantur 794 *a*
Liberti ingrati in ſervitutem revocati 862 *b*
Liberti mares plus juris in teſtando habuere quam feminæ 677 *b*
Liberti orcini 9 *b.* 572 *a. vid. & Orcinus.*
Liberti Principis cujus juris 753 *a*
Libertinæ conditionis, vel ſtirpis, quis 799 *a*
Libertinæ durioris conditionis quam ingenuæ 668 *b*
Libertini 6 *b*
Libertini dicti illi, qui manumiſſi erant ex ſervis P. Rom. 753 *a.* etiam ex liberto nati ita dicti 6 *a*
Libertinorum ad bona quinam vocentur 337 *a.* 799 *b. vid. & Libertorum.*
Libertinorum diſcrimen non eſt ſublatum per communicatam civitatem Romanam cum omnibus, qui in Romano Imperio erant 563 *b*
Libertinus & libertus diſcrepant, & quo modo 6 *b.* 7 *a.* 799 *a.b.* quæ inter ea verba analogia 753 *a*
Libertorum bona & operæ non ejusdem ſunt juris 670 *a.* bona patrono quali verbo lex XII. tabb. detulerit 675 *a*
de Libertorum bonis quid caverint Prætores, & leges poſteriores *ib. a.b.* 799 *b. vid. & Libertinorum ad bona.*
Libertorum ſucceſſio & bona, & eorum jus 670 *a*
Libertum adquirens non ſit locupletior 311 *a*
Libertus. *vid. Libertinus, & vid. Patronus.*
Libertum eſſe, & in libertate eſſe diverſa 737 *a.* 804 *a*
Libonianum S.C. *vid. S. C. Libonianum.*
Libri magici, & improbatæ lectionis exuſti 511 *b*
Libripens 53 *b.* 57 *b*
Licinius Ruffinus an fuerit auctor Collationis Moſaicarum & Romanarum legum 727 *a. b*
Licitator prior tenetur poſteriore rejecto 483 *a*
Lidi, liddi, liti, qui 854 *b*
Ligare, præligare, verba magica 510 *b*
Limenarchæ qui 230 *b*
Lineæ cognationis quales 419 *b*
Lini inciſo quando faciat, ut teſtamentum corruat 407 *a*
Linio, lino 443 *a*
Litteræ aureæ & argenteæ 81 *b.* dimiſſoriæ. *vid. Dimiſſoria littera.*
Litterarum obligatio 160. *b. & ſeqq.* a quibusdam non recte definita 159 *b.* nova quæ 162 *a.b.* 163 *b.* 164 *a.* quo modo inducta 164 *a.* qualis olim 163 *a.b*
Litterarum obligationis mentio alicubi in Digeſtis exſtat 163 *b.* & quare mentionem ejus facientia loca Tribonianus ſæpe induxerit 145 *b*
Litterati ſervi 16 *b.* 17 *b*
Livia quare ex teſtamento Auguſti trientem capere non potuerit 610 *a*
Locare ſe ad cultrum 746 *b.* ad gladium *ib. a.b*
Locati conducti actio 168 *a. b*
Locatio ad luſtrum 483 *a.b*
Locatio conductio deſcribitur 167 *b*
Locator quis 168 *a*
Loci, ubi quidque geſtum eſt, jus quando in actibus obtineat 632 *a*
in Luctu habitus ater, an albus 266 *a.* triſtior deſideratur 265 *b*
in Luctu quæ vitanda *ib.*
Luctus a quibusdam feminis amiſſis liberis ſemper continuatus *ib.* an a ſolis feminis actus *ib.* cognatis quibus debitus fuerit *ib.* infantum quorum, & quamdiu duraverit *ib. a.* liberorum, parentum, cognatorum hodie non neceſſarius *ib. a.* maritorum luctus non tantum hodie neceſſarius, ſed etiam productus: & ſub pœna graviore *ib.* & qua de cauſa *ib. & b.* quis ſecundis nuptiis ſit impedimento *ib. a*
ad Ludi gladium. *vid. ad Gladii ludum.*
Ludi pœnæ ſpecies variæ 773 *b.* 774 *a*
Ludus gladii. *vid. Gladii ludus.*
Ludus gladiatorius, & venatorius: & quales hæ pœnæ 496 *b.* prior differt a pœna gladii 497 *b.* non a gladio ludi 773 *b*
Luminum ſervitus quæ 76 *b*
Luſtratio populi, quando, ubi, & quibus animalibus adhibitis facta ſit 808 *b*
Luſtricus dies quis 610 *a*
Luſtrum Julianum, quadriennium 808 *a*
Luſtrum quando factum 11 *a* quando fieri deſierit 10 *b.* 564 *a*
Luſtrum quinquennii tempus olim 808 *a*

M.

Macedonianum S. C. *vid. S. C. Macedonianum.*
Magiæ ſcientia pœnis graviſſimis ſubjecta 512 *a.b*
Magis θετικῶς 258 *b.* 399 *a.* interdum ſubauditur 399 *a*
Magiſtratus domeſtici parentes 750 *a*
Magiſtratus, & poteſtates quo modo diſtinguantur 447 *b*

Ma-

Magiſtratus municipales non omnes habent legis actionem 317 *a.* non habent imperium, licet coërcitio aliqua iis competat 547 *b.* poteſtatem habent cuſtodiarum 759 *a*
Magnus, ita dictus Antoninus Caracalla 747 *a. b.* non vero Auguſtus 630 *a*
in Majeſtatis crimen, ut grave, diligenter inquirendum 526 *b*
Majeſtatis crimen maledicto an committatur *ib. a. b*
Majeſtatis lege qui teneantur *ib.* quæ eorum pœna *ib.*
Majeſtatis obtentu viri innocentiſſimi ſunt everſi 527 *a*
Major quanti temporis ſilentio excludatur reſtitutione 237 *b.* 238 *a*
Malæ fidei ædificator in alieno quo jure utatur circa impenſas 80 *a*
Maledicta in Principem an puniantur 526 *a. b*
Manceps 51 *a*
Mancipare nolebant qui ſe de evictione nolebant obligare 293 *a*
Mancipati nomen in malam partem accipitur 641 *b*
Mancipatio actus legitimus, an legis actio 621 *a.* actus publicus non fuit 292 *b*
Mancipatio adhibita in donationibus 56 *a.* fuit in uſu ante leges XII. tabb. 53 *a.* 620 *a.* quibus in rebus uſitata 620 *a.* in rebus etiam nec mancipi quibusdam admiſſa, veluti in gemmis &c. 620 *b.* rei alienæ an fuerit 292 *a.* rerum immobilium multarum ſimul fieri potuit: ſed facta omnium enumeratione; non in genere 621 *b*
Mancipatio deſcribitur 61 *a. & ſeq.* 620 *a.* diverſa ab emancipatione 52 *a*
Mancipatio familiæ nullum jus dabat emptori 627 *b*
in Mancipatione mancipans auctor fuit, & ſeſe nexu obligavit 292 *a. b.* adeoque evictionem præſtitit 51 *b*
per Mancipationem non tranſiit rei alienæ dominium 292 *a. b*
Mancipationes quot requiſitæ ad emancipationem 316 *a. b*
Mancipationi acceſſit vacuæ poſſeſſionis ceſſio 622 *a*
Mancipationis jus quibusdam datum qui non erant cives Romani 753 *a*
Mancipi rerum dominia quibus modis adquiſita 51 *a.* paſſim major habita ratio quam rerum nec mancipi 604 *a*
Mancipi res 51 *a.* 52 *a.* pro *mancipi res* 619 *a.* rectene definiantur a Cicerone *ib.* ſi eſſent tantum traditæ, quid juris 620 *b*
Mancipio accipere 53 *b.* accipiens rem tenebat 54 *a*
in Mancipio erant liberi, & uxor, quæ in manum convenerat 591 *a* interdum tamen inter hos facta diſtinctio 657 *b*
Mancipium notat *dominium* 619 *a.* & quale *ib.*
Mandari interdum poſſunt a magiſtratibus quæ jure ſpeciali competunt 394 *a*
Mandatarius ad quæ obligetur 175 *a. b.*
Mandati actio *ib.*
Mandati fines non egrediendi *ib. a*
Mandato renunciari quando poſſit 289 *a. b*
Mandator a fidejuſſore in quibus differat 297 *b.* 298 *a*
inter Mandatores plures actio dividitur 260 *a*
Mandatoris heres. *vid. Heres mandatoris.*
Mandatum conſenſu conſtat 173 *a. b.* contrahitur variis modis *ib.* gratuitum eſſe debet *ib. a*
Mandatum rei turpis quos effectus producat 174 *a*
Mandatum ſolvitur variis modis *ib. b*
Manere pro *valere* 656 *b*
Manichæi dicti & Mannichæi: & unde, & quando orti 788 *a.* Mathematicis quare jungantur 784 *a*
Manichæorum ſuperſtitio etiam paganorum temporibus damnata eſt 707 *b*
Manifeſtarius 181 *b*
Manifeſtum furtum. *vid. Furtum.*
Manſeres unde dicti 41 *a*
in Manu eſſe quæ uxores dicantur 590 *a. b*
in Manum conventio non fiebat per ſolam coëmptionem, ſed & per uſum, & confareationem 590 *b. vid. & Materfamilias, & Nuptiæ.*
Manumiſſi ante Conſulem 11 *b*
Manumiſſi inter amicos cujus juris 737 *a.* ſervire iterum cogebantur, cum dominum pœniteret ex juſta cauſa 805 *a*
Manumiſſi teſtamento non omnes cives 9 *a*
Manumiſſio a Latino facta non eſt juſta 783 *a.* nec actus legitimus *ib.*
Manumiſſio cenſu facta qualis 10 *b.* 11 *a.* quando valida 564 *a.* an revocari potuerit per integrum luſtrum 564 *a.* 808 *b*
Manumiſſio in circulo 27 *a. b*
Manumiſſio in convivio 14 *b*
Manumiſſio in Eccleſia a quo inducta, & quo modo fieri ſolita 10 *a.* 11 *b*
Manumiſſio in fraudem creditorum quæ 21 *a.* etiam inter vivos prohibita *ib. b.* non ipſo jure, ſed per legem eſt invalida *ib. a.* 22 *a*
Manumiſſio in ſpectaculis extorta improbatur 806 *a*
Manumiſſio inter amicos 14 *a. b*
Manumiſſio per epiſtolam 13 *b.* 14 *a*
Manumiſſio per vindictam qualis 11 *b.* 12 *a. b.* 563 *b.* 564 *a.* an ſit ſpecies ceſſionis in jure 12 *b.* 624 *a*
Manumiſſio propria ſervorum 55 *a.* totius familiæ a moribundo per epiſtolam facta quatenus valeat 28 *a. b*
Manumiſſionum ſolennia quando ſublata 10 *b*
Manumiſſor extraneus filii quando ad ejus hereditatem vocatus ſit 800 *a*
Manumiſſus a peregrino non fiebat Latinus 14 *a*
Manumittere apud conſilium 23 *a.* in teſtamento quot liceat 24 *b.* 25 *a.* 428 *b.* 429 *a*
Manus mortuæ 737 *a*
Marcus & Commodus non ſunt Divi Fratres 747 *a*
Maritus adulterum occidens qua puniatur pœna, & unde inducta 319 *a. b.*
Maſculum invitum ſtuprantis pœna quo jure inducta 320 *b*
Mater certa ſemper 40 *a*
Mater cum patruo vel remotioribus concurrens quo modo ſucceſſerit ex conſtitutione Conſtantini 417 *b*
Materfamilias quæ 94 *b.* teſtabatur nullo auctore *ib. a.* ſed id refutatur *ib. b.* 632 *a*

Ma-

Mathematici profeſſi in pergulis 785 *b*
Mathematicorum ars jam olim improbata *ib. a.* quosdam Principes tamen faventes habuit *ib. b.* vanis & inanibus accenſita 786 *a*
Mathematicos de Principis ſalute conſulentium pœna 502 *b*
Matres quo jure inofficioſi querela agere potuerint contra liberorum teſtamenta ante S. C. Tertullianum 668 *a*
Matresfamilias, quæ in manum convenerant 94 *a.* 133 *b.* 590 *b.* 791 *a. b.* apud virum quo jure ipſæ, & res ipſarum *ib.* exibant ex patris poteſtate 591 *a.* liberis ipſæ, & liberi ipſis erant loco conſanguineorum 667 *b*
Matri an Claudius Imp. dederit ſucceſſionem liberorum 669 *b.* liberi jam olim aliquando potuere ſuccedere, & quo jure 793 *b*
Matricida 875 *a*
Matrimi qui 790 *a. b*
Matrimonii & nuptiarum diſcrimen 32 *a*
Matrimonium. *vid. Nuptiæ.*
Matris teſtamentum. *vid. Teſtamentum matris.*
Matrona quæ 591 *a.* 791 *a. b*
Maximiani Imp. plenum nomen quodnam 709 *b*
Medica pro *obſtetrix.*
Medicamentum ad amorem, φίλτρον, & ad conceptionem 509 *b.* ad inuſtionem depellendam 18 *b*
Medici olim chirurgorum quoque partes ſuſtinebant 370 *a*
Medietas 137 *a*
Medius pro *judex* 257 *b.* 258 *a*
Mercedem præſtantes ſervi non quidem inſtrumento continentur, ſed quidem fundo inſtructo 365 *a*
Merces in locatione num in pecunia numerata conſiſtere debeat 167 *b*
Meretrici bonis an interdicatur 340 *b*
Meſſem ſeminare parum concinne dicitur 81 *a*
Metalla Elaphonenſia vel Proconenſia, & alia 788 *b.* Phennenſia vel Phænenſia 789 *a*
in Metallum ad tempus damnatus mediam capitis deminutionem patitur 343 *a*
Μετρεῖν & μετρᾶσθαι 148 *a*
Μετρητὰ *ib.*
Miliarium centeſimum terminus Præfecturæ Urbanæ 782 *a*
Milites eadem catena ligati, qua cuſtodiæ 529 *b.* ſtatura corporis etiam æſtimati 861 *a.* teſtamenta ſuo jure olim condere potuerunt etſi non eſſent in expeditione: hodie ſecus 648 *b*
Militibus cuſtodiæ commiſſæ 528 *a*
Minare pro *agere*, vel *ducere* 255 *a. b*
Minerva Ilienſis culta a Romanis 635 *a*
Miniſteria, & miniſterium de quibus vaſis dicatur 377 *a*
Minor accuſare an poſſit 748 *b*
Minor an reſtituatur contra venditionem pignorum a patre obligatorum 240 *a. b.* an in delictis 237 *a.* vel quando eſt majoris procurator, aut negotiorum geſtor *ib.*
Minor procurator quando eſſe poſſit, vel non 835 *a b*
Minor reſtitutus contra emptorem fundi quando fructus repetere poſſit 239 *b*
Minor viginti annis qua de cauſa ſervum manumittere lege Ælia Sentia prohibeatur 22 *b.* 23 *a* quibus ex cauſis poſſit 23 *a. b*
Minores an ſint ſub curatoribus. *vid. Curatores.*
Minores feminæ puberes non ſub tutoribus tantum ſed & ſub curatoribus fuiſſe videntur 303 *b.* 304 *a*
Minoris heres quamdiu reſtitutionem petere poſſit 238 *a*
Miſſio in rem fideicommiſſorum nomine hodie ſublata 389 *a* quam difficilis exſecutionis *ib.*
Mixtæ ſpecies in diviſionibus ſæpe omiſſæ 439 *b*
Mixtum jus *ib.*
Mobilibus legatis an nummi, aurum & argentum debeantur 369 *b*
Μολγὸς *culleus* 875 *b*
Monetæ falſæ pœna 481 *a*
Monſtroſus partus quando proſit, vel non 415 *b*
Mora in depoſito quatenus in moratorem transferat periculum 717 *a.* in legatis & fideicommiſſis quibus modis committatur 382 *b* in omnis generis legatis fieri potuit 130 *b.* quando fieri intelligatur 130 *a*
Moratores qui 534 *b*
Moratoria appellatio. *vid. Appellatio.*
Moratoria cautio, præſcriptio 534 *b*
More pro *vitæ ratione honeſta* 756 *a*
Mores & crimina differunt 585 *b*
Moribus inducta dicuntur etiam quæ ex legibus veniunt 749 *b.* 750 *a*
de Moribus judicium an ſimul cum adulterii crimine a viro intentari potuerit 585 *b.* inter virum & uxorem 586 *a. b*
poſt Mortem, aut pridie quam quis moreretur quatenus legatum aut fideicommiſſum relinqui potuerit 387 *b.* 388 *a*
Mortem ſibi conſciſcentis bona ad quem pertineant: & quo modo hic ſit diſtinguendum 476 *a. b*
Mortis cauſa donatio. *vid. Donatio mortis cauſa.*
Mortis tempus adſcribitur vitæ 356 *a*
in Mortis tempus collati dies quando cedat *ib. & b*
Mos, vitæ quædam honeſta ratio 756 *a*
Muliebria paſſi pœna 321 *a*
Mulier in tutela quo modo poſſit manumittere 568 *a*
Mulier indemnitatem promittens quando teneatur 279 *a.* ſervo alieno volente domino ſe jungens ſit liberta 305 *b*
Mulieres erant olim in poteſtate parentum, maritorum, vel tutorum 594 *a.* in manu mariti, an potuerint olim teſtari 94 *b.* 632 *a.* non erant proprie in maritorum tutela 603 *b.* maritatæ cujus juris *ib.*
Mulieres prægnantes ſeſe tales eſſe poſt divortium interdum negabant, partumque abigebant odio maritorum 314 *b.* 315 *a*
Mulieres puberes hodie ſub curatoribus 594 *b.* olim ad negotia miſſæ 603 *a.* ſub tutoribus tamen, ſine quibus ſe non poterant obligare *ib. b.* quamvis plura facere potuerint ſine tutoribus quam pupilli *ib. a. plura vid. in Femina.*
Mulierum interceſſiones quando ipſo jure nullæ 279 *a*
Mundus muliebris lato ſenſu olim acceptus 376 *a.* ſeparatur in jure ab ornamentis *ib. b*
ad Municipalem titulus 214 *a b*

Mu-

Municipia, quæ 402 *a. b.* cur non potuerint olim heredes inſtitui 634 *b*
Municipiis legatum potuit relinqui *ib.*
Munus quid 155 *b.* 156 *a*
Muri ſancti 72 *a.* quo ſenſu Plutarcho *ib.*
Muſeum & muſivum 402 *a*
Mutus manumittere olim an potuerit 423 *a. b.* an teſtari 390 *b*
Mutuum in quibus conſiſtat 146 *b* alienatio non eſt *ib.* 148 *b.* imo inducit alienationem 147 *b.* 148 *b*
Mutuum unde dictum 149 *b*
Myrrina, & cryſtallina 371 *b.* 372 *a*

N.

Nam pro *at*, vel *ſed* 18 *b.* 25 *b.* 302 *a.* 434 *a.* 461 *a*
Nam extra matrimonium an matris conditionem ſemper ſint ſecuti 575 *b*
Naturales liberos Theophilus vocat eos, qui nati ſunt ex inceſtu 40 *b.* ſed id refutatur *ib.*
Naturalis ratio 3 *a*
Natus ex ea, quæ poſt conceptionem facta ancilla, jure ex reſcriptis inducto eſt liber, non ex ratione juris 42 *a. b*
Navis ejus eſt, qui fecit 83 *a. b*
Navium capacitas modiis dijudicata 567 *b*
Neceſſarii heredes. *vid. Heredes neceſſarii.*
Neceſſitas permittit aliter non permiſſa 431 *a*
Neceſſitudo inter libertum & patronum 488 *b.* 767 *b*
Nefariæ nuptiæ dicuntur etiam cognatorum a latere 40 *a*
Negotia civilia, & juris gentium 604 *a*
Negotiorum geſtor appellatur etiam procurator 224 *a. b.* interdum dolum ſolum, interdum & culpam præſtat 225 *a*
Negotiorum geſtorum actio an detur, cum tutor fuit datus poſtumo, qui natus non eſt 325 *b.* 326 *a*
Nepos ex fratre pro *fratris filius* an dixerint antiqui 595 *a*
Nepos ne rumpat avi teſtamentum inſtituendus vel exheredandus eſt. 65 *a*
Nepos poſt mortem avi conceptus an ei ſuus heres 666 *b*
Nepos pro fratris vel ſororis filio an antiquum 420 *a. b*
Nepos ſororis pro filio ſororis *ib. b*
Nepotes ex diverſis filius quo modo avo ſuccedant 136 *a. b*
Nepotes neptesque ex filia jure veteri avo materno quando ſuccedant 132 *a.* poſt hoc mutatum *ib.* & *b*
Nepotes poſtumi nominatim exheredandi 100 *b*
Nepoti quo jure detur tutor vivo filio 64 *b.* 65 *a.* ſubſtitui quo modo poſſit 110 *b*
Neptis poſtuma ex filio exheredari inter ceteros potuit, modo cum adjectione legati 102 *b* 103 *a*
Neptis poſtumæ ex filio conditio melior quam filiæ ſuperſtitis 102 *b*
Nequitia pro prodigalitate 341 *b*
Nexus 51 *a.* 292 *a. b*
Niſi pro *ſi non* 643 *b.* pro *ſed* 60 *a*
Nocturnæ preces & apparatus magici prohibentur 510 *a*
Nomen unde dictum 96 *a*
Nomen dominus ſervo pro libito imponit 765 *a.* mutabant meretrices *ib.*
Nomina gentilitia uſurpare peregrinos Claudius vetuit *ib.*
Nomina reciproca ſæpe confuſa 799 *b*
Nominatim filiorum exheredatio fit 96 *a. b*
Nominatim manumiſſio quando facta intelligatur 26 *b*
Nominatores quo modo teneantur 324 *a*
Nominis mutatio in alicujus fraudem incidit in legem Corneliam 765 a. alioquin homini libero licita *ib.*
Nominum obligatio qualis 163 *a. b. vid. & Litterarum obligatio.*
Non deberi pro *non ſemper deberi* 130 *b*
Nonus dies, vel nominum dies 610 *a*
Notæ ad Papinianum 751 *a*
Notæ ſervis inuſtæ 16 *b.* 17 *a. b*
in Notis explicandis ſæpe lapſus Tribonianus 597 *b*
Novatio deſcribitur 159 *a.* per quos fiat 467 *a. b*
Noverca matris loco 38 *b*
Noxæ dediti ſerviunt, ſed non ſunt ſervi 736 *b.* 737 *a. b.* manumiſſi cujus juris 737 *b*
Noxæ deditio filiorumfamilias 56 *b.* hominis liberi 329 *a.* 736 *b*
Noxæ deditio non eſt in obligatione 328 *b*
Noxalis actio quatenus nomine ſervi fugitivi contra dominum detur 334 *b.* 335 *a. b*
Numæ lex. *vid. Lex Numæ.*
Numeratio an obliget, quando occaſione ejus interpoſita eſt ſtipulatio 150 *b*
Nummos conflare quale crimen 514 *b*
Nummos in alia forma an recipere cogatur creditor 149 *a.* 176 *b*
Nuncupari quæ dicantur 629 *a*
Nuncupatio teſtamenti an lecta ex tabulis *ib.*
Nuncupatum in teſtamento quid *ib.*
Nuptiæ conſobrinorum licitæ 38 *b.* 39 *a*
Nuptiæ cum fratris filia 37 *a. b.* 301 *a.* 578 *b.* 579 *a.* 753 *b*
Nuptiæ impares diverſis modis dictæ 615 *a.* inceſtæ, vel non, quænam 578 *a.* inter collaterales 36 *b.* & *ſeqq.* 579 *a. b.* quo usque legibus Wiſigothorum 755 *a.* inter parentes & liberos illicitæ jure gentium 300 *b.* quibusdam tamen gentibus uſitatæ 35 *a. b.* inter ſororem & fratrem quoque 36 *a. b*
Nuptiæ juſtæ ut ſint quæ requiruntur 32 *b.* 33 *a*
Nuptiæ per coëmptionem 133 *a* 790 *a. b.* per confarreationem *ib.*
Nuptiæ per in manum conventionem, & ſine ea 34 *b.* & priores quot modis initæ 133 *a.* 790 *a.* & *ſeqq.* non per ſolam coemptionem, ſed & per uſum, & confarreationem initæ 791 *a.* ex quo ſine conventione in manum frequentiores 591 *a. b*
Nuptiæ rite contractæ a parentibus diſſolvi nequeunt 300 *b.* quod tamen ſummo jure potuit fieri: & quo pacto vetitum *ib.*
Nuptiæ Senatoris cum libertina, & ea, quæ fecit artem ludicram, an ipſo jure nullæ 607 *a. b*
Nuptiæ ſine in manum conventione. *vid. Nuptiæ per in manum conventionem.*
Nuptiæ ſine parentum conſenſu vetitæ 300 *a.* & nullæ jure civili,

vili, non tantum injuſtæ 300 *a*. non tamen jure naturali 300 *a*
Nuptiæ tutoris cum pupilla quare vetitæ 303 *a*. *b*
Nuptiarum & matrimonii diſcrimen 32 *a*. 34 *b*. 748 *b*. ritus circa conventiones in manum 790 *a*. *& ſeqq.*
Nuptiarum ſolennitates ad matrimonium an neceſſariæ 34 *b*
Nuptias contrahunt tantum cives Romani 32 *b*. non faciunt tabulæ 869 *a*

O.

Oblatum furtum. *vid. Furtum oblatum.*
Obligatio definitur 144 *b*. incipere ab herede quare olim non potuerit 157 *b*. ſubtilitatis tantum civilis id fuit 661 *b*
Obligatio liberti ex jurejurando eſt obligatio verborum 155 *a*
Obligatio litterarum. *vid. Litterarum obligatio.*
Obligatio quotuplex 144 *a*. re quibus modis contrahatur 145 *b* *& ſeqq.*
Obligationes ex conſenſu 164 *b*. *& ſeqq.* inter abſentes contrahi poſſunt 165 *b*
Obligationes ex delicto quare contrahi dicantur 177 *b*
Obligationes re contrahi quo ſenſu dicantur 146 *a*
Obligationum diviſio a Cajo propoſita magis eſt enumeratio eorum, unde obligationes deſcendunt 144 *b*. nec perfecta *ibid.* tollendarum modi 176 *a*. *& ſeqq.*
Obrogare legem 563 *a*. legi 744 *a*
Obſequentes 872 *a*
Obſtinantia 785 *a*
Occiſi hereditas. *vid. Hereditas occiſi.*
Odeum, & odivum 402 *a*
Oenophorium, & œnophorum, quid 378 *b*
Officium pro miniſtro 872 *b*
Oletare aquas 443 *b*
Omnimodis 385 *a*. 426 *a*
Onera cohærent caducis, & iis, quæ indignis ſunt ablata 617 *b*
Ope conſilio, ope conſiliove, ope aut conſilio 186 *a*. 329 *a*. de furtis ita factis actione furti agitur 329 *a*. *b*
Opera plural. pro *opera* 626 *b*
Operæ libertorum 155 *b*. 156 *a*
Operæ officiales patrono ut debeantur, quid requiratur 866 *a*. *b* quando poſſint exigi 866 *b*
Opinio pro *fama* 436 *b*
Oppida 402 *b*
Ὀψώνιον 862 *a*
Optimum jus 652 *a*. *b*
Optionis legatum conditionale olim 356 *b*. quo modo differat ab electionis legato 357 *a*
Opus & opera quo modo differant 89 *b*
Opus publicum temporarium an libertatem & civitatem adimat 496 *b*
de Oratoribus liber cujus auctoris 763 *b*. 764 *a*
Orbitatis pœna 608 *a*. a quo ſublata *ibid.*
Orcinus (non *horcinus*) libertus quis 572 *a*. *vid. & Liberti orcini.*
Ordinaria actio. *vid. Actio directa.*
Ordinata judicia actionibus 712 *b*
Ordo ſcripturæ quando ſervetur, vel non, ſi major ſervorum numerus quam per leges licebat ſit manumiſſus 567 *a*. *b*

P.

Paciſci ac tranſigere pari paſſu quo modo ambulent 218 *a*. quare non liceat de criminibus 221 *b*. an de fideicommiſſo in caſum, ſi quis ſine liberis moriatur 358 *b*
Pacta a conventionibus interdum diſtant 218 *a*. a tranſactionibus quod ad res *ibid. b*
Pacta contra leges & bonos mores non valent: ſed tantum juſta 219 *b*
Pacta & conventa, pacta & condicta, pactum & condictio 218 *a*
Pacta liberatoria actionibus bonæ fidei ipſo jure inſunt, & quo ſenſu 219 *a*
Pactio de bonis viventis 220 *a*
de Pactis edictum 219 *b*
Pacto ſubiicitur ſtipulatio Aquiliana, & huic quoque recte pœna *ib.*
Pactum nudum 145 *a*. ad uſuras quando proſit, vel non 287 *a* obligat jure gentium *ibid.* obligationem naturalem parit 218 *b* quo modo poſteriore pacto tollatur 219 *a*
Παλμός 734 *a*
Papianus pro *Papinianus* 736 *b*
Papiniani auctoritas 751 *a*. Reſponſorum liber ſingularis 749 *b*
ad Papinianum notæ 751 *a*
Papyrus 81 *a*
Παράφερνα 582 *b*
Parentes inopes & egenos alere debent liberi 863 *b*. 864 *a*
Parentes liberorum negotia gerentes non ſunt aneclogiſti 226 *b* 227 *a*
Parentes lugendi etiam a liberis exheredatis 264 *b*
Parentis appellatio quos comprehendat 134 *a*
Paria quando omnia ſunt, nihil mutandum 424 *a*
Paries communis quare ab uno non poſſit refici, ſed quidem domus communis 471 *b*. 472 *a*
Parricidæ ſunt etiam ſicarii 513 *b*
Parricidas in flumen immitti quare vetitum olim 875 *a*
Parricidii piaculo expiando famem ſtudebant avertere *ib.*
Parricidii pœna variavit 874 *b*. vetus an ab Hadriano Imp. admiſſa 877 *a*
Parricidii pœnæ 512 *a*. *b*. 513 *a*
de Parricidio leges *ib.*
de Parricidio pater filium occidens hodie tenetur, non olim 512 *b*
Pars bonorum qualis legari poſſit 658 *b*
Partes habere, & partes facere, quo modo differant 116 *b* 654 *b*
Partes in ſocietate quæ debeantur ſingulis 171 *b*
Partiarius legatarius quis, & quo jure utatur 658 *a*
Partiri, vel partire, & dividere *ib.*
Partitio 124 *a*
Partus ancillæ venditæ pretio nondum ſoluto editus ad venditorem pertinet 294 *a*. *b*
Partus monſtroſus. *vid. Monſtroſus partus.*
Partus parentis deterioris conditionem interdum ſequebatur olim 580 *a*. *b*. 849 *b*
Partus tempus legitimum 416 *a*. *b*
Partus ſuppoſiti accuſationi quo modo præſcribatur 515 *a*
Partus ſuppoſiti pœna 315 *a*. cauſa *ib.*
de Paſtu pecoris actio 252 *a*. 253 *a*

Pater adventitio peculio quo modo frui debeat 31 *b*
Pater adulterum filiæ Conſulem an occidere poſſit 317 *b.* 745 *b.* an patronum *ibid.* qualem poſſit occidere 318 *a*
Pater emancipans, liberis aliquid ſolet donare 217 *a*
Pater filiam ſtricto jure vindicare, & a marito abducere potuit, niſi in manum generi eo auctore conveniſſet: & quo pacto id mutatum 463 *b*
Pater filium quatenus poſſit vendere: & quatenus ſanguinolentum 430 *a. b.* quo effectu *ib.* & 431 *a*
Pater in hereditate filii quando matri præponatur, vel non 669 *b* 670 *a*
Pater jus occidendi aut accuſandi præcipuum an habeat in filia vidua adultera, vel ſtuprata 745 *a. b*
Pater patrimus 790 *b*
Pater quis 32 *b*
Pater ſolitarius. *vid. Solitarius pater.*
Paterna & patria differunt 341 *b*
Patri ſucceſſio in bona emancipati filii jam olim data 669 *a*
Patria poteſtas olim maxima, paulatim imminuta 31 *a. b.* 750 *a* quo jure inducta 749 *b.* 750 *a* jam tempore Papiniani imminuta 750 *a.* Romanis propria 32 *b*
Patricida 875 *a*
Patrimi & matrimi 790 *a. b*
Patris jus quatenus pejus fieri poſſit facto filii 307 *b*
Patrona in quibus diverſi juris ac patronus circa bona liberti 678 *a. b*
Patroni filia in adoptionem data jus in bona liberti ex lege Papia non amiſit *ib. a*
Patronorum jura quænam perierint capitis deminutione 596 *b* & quo pacto tamen Prætor ea non obſtante illos admiſerit *ibid.*
Patronorum liberi etiam adoptivi ad libertorum bona admiſſi 677 *b.* 678 *a*
Patronus a liberto quatenus poſſit legatis vel fideicommiſſis onerari 338 *b.* ducere libertam non vetatur, quamvis aliud in liberto & patrona 302 *a*
Patronus & libertus habentur pro adgnatis 488 *b.* 595 *a.* neceſſitudine juncti 488 *b*
Pauli liber de gradibus & adfinibus & nominibus eorum 419 *a b* liber de injuriis 738 *b*
Paulus. *vid. Julius Paulus.*
de Pauperie actio ad beſtias non pertinet, ſed quidem ad canes 252 *b.* non ad paſtum pecoris *ib.* & 253 *a*
de Pauperie actio utilis de damno a feris dato 252 *b*
Pecoris nomen generale 373 *b*
Peculatus quid, & quæ ejus pœna 524 *a. b.* confunditur cum crimine repetundarum *ibid. b*
in Peculio caſtrenſi jus patrisfamilias poſtea eſt mutatum 88 *a. b*
Peculium adventitium *ib. a*
Peculium caſtrenſe filiofamilias eſt proprium 31 *b.* nec tamen patri omne jus circa id excluſum 88 *a*
Peculium non debetur, quando ſervus legatus eſt 363 *b*
Peculium profectitium 88 *a*
Peculium quaſi caſtrenſe quale *ib.* 94 *a.* an in Pandectis occurrat ex interpolatione tantum Triboniani 470 *b*
Pecunia ab uno ſocio collata an communis fiat 170 *a*
Pecunia corporalis res 74 *a.* non eſt res ſacra 514 *b*
Pejorare 298 *b*
Pereger pro *peregrinus* 616 *b*
Peregrini alii ἀπόλιδες, alii certæ civitatis cives: & diſcrimen inter hoſce 631 *a.* poſteriores teſtari poſſunt ſecundum leges ſuæ civitatis, & alia facere *ib b*
Peregrini melioris interdum conditionis quam cives 806 *a*
Pergamenæ 81 *a. b*
Perhibere teſtimonium 629 *b*
Periculum rei venditæ ad quem ſpectet 167 *a*
Periſſe res dicitur, quæ furto eſt ſurrepta 327 *b*
Permittitur ipſe frui, & ſimilia 459 *b*
in Perpetuum in ſocietate quid notet 172 *a*
Perſæ matrem uxorem ducebant 35 *a. b*
Pertinere ad pœnam 701 *a*
Petaſus pugnantium quoque eſt & certantium 774 *a*
Petitio hereditatis. *vid. Hereditatis petitio.*
Phanum. *vid. Fanum.*
Pheno civitas 789 *a*
Philuræ quales 377 *b*
Phocylidis carmina, quæ hodie dicuntur, non ſunt genuina 262 *b.* 263 *a*
Piaculo facto 261 *a. b*
Picturæ cedit tabula 82 *a. b.* quare *ibid. b*
Pigneratio ἐνεχυρασμὸς 449 *b*
Pignora dicuntur res debitoris, quæ non ſunt obligatæ 523 *a*
Pignora occupantis vel rapientis creditoris pœna *ibid. b.* occupare vel rapere an liceat quandoque 524 *a. b*
Pignoris fructus quando obligentur 273 *b*
Pignoris venditionem quot denuntiationes, & quando debeant præcedere *ib. a. b*
Pignorum capio per quos fiat: & an a privatis, judicis auctoritate 449 *a b.* 523 *b*
Pignus creditori debitor vendere poteſt 284 *a*
Pignus debitor diſtraxiſſe non videtur, ſi id poſſideat 285 *a*
Pignus depoſitum, deponere pignus, pignoris depoſitio 271 *a*
Pilei gladiatoribus dati: & quid hi inde ſint conſecuti 774 *b*
Plagii pœna jure novo gravior 784 *a. b*
Plagium unde dicatur 462 *b*
Planta agro cedit 80 *a. b*
Plus petendi periculum 251 *a*
Plus petendo legatarius quo modo cauſa ceciderit 381 *a*
Plus petentibus in minoribus quatenus olim ſuccurſum ſit 712 *a*
Plus petentium pœna 241 *a.* non ita obtinuit in actionibus bonæ fidei, ſed quidem in arbitrariis *ib. b.* 251 *a*
Poculum abortionis, vel ad avorſum, & ſimilia 509 *b.* amatorium, odii 510 *a*
Pœna in publico crimine non ſemper major quam in alio 783 *b*
Pœna juſta quæ 735 *a*
Pœna pecuniaria occiſi cognatis non datur in jure noſtro 734 *b*
Pœnæ cauſa legatum hodie quatenus valeat 656 *a.* ne valeret, an cautum a Divo Pio *ib.* & *b*
Pœnæ cœlibum & orborum 608 *a*
Pœnæ dilatio quatenus licita 248 *b*

mutatio vel remiſſio ſine Principis conſenſu illicita *ib.*
Pœnæ quotuplices 496 *a. b.* ſummæ, mediocres, minimæ *ib.*
Pœnarum modus incertus 481 *a*
Pœnas novas Juſtinianus adſcribit legibus antiquis 505 *a*
Pœnitentia nemo nocens eſſe deſinit 515 *a*
Πᾶ & πῦ 861 *a*
Pollicitatio definitur 480 *a.* dotis 153 *a*
Poma ad fruges non pertinent, ſed quidem legumina 374 *b*
Ponere pro *ſtatuere* 536 *a. b*
Populi omnes an regantur legibus, vel moribus 2 *a. b*
Portæ ſunt res ſanctæ 72 *a*
Portio hereditatis 135 *b*
Poſſeſſio ad heredes hodie apud quoſdam populos ipſo jure tranſit 795 *b.* 796 *a.* jus in re non eſt 428 *b.* non continuatur in herede 795 *b.* quo modo adquiratur, & amittatur 433 *a. b.* quo modo per procuratorem adquiratur: & quare hoc admiſſum 434 *a.* quo modo per ſervum 89 *a*
Poſſeſſio translata cedit pro ſatisdatione 242 *b*
Poſſeſſiones. ita appellabantur prædia in provinciis, & qualia 619 *b.* non fuerunt diverſi juris ob diverſitatem poſſeſſorum *ib.*
Poſſeſſor bonæ fidei quid per ſervos adquirat 90 *b*
Poſſeſſor olim debebat contra vindicare 85 *b*
Poſſunt pro *debent* 265 *a.* 427 *a*
Poſtliminium quid 48 *b.* unde dictum 49 *a. b*
Poſtuma legato honorata inter ceteros exheredari potuit 100 *b.* melioris conditionis quam jam nata *ib. a.* præterita teſtamentum quando rumpat 101 *a. b*
Poſtumi alieni an heredes inſtitui, iisve legari potuerit 639 *b.* 640 *a.*
Poſtumi mares & feminæ diverſi juris circa exheredationem 641 *a. b*
Poſtumi præteriti ut rumperent teſtamentum jam olim admiſſum eſt: & quare 639 *b*
Poſtumi qui, & quo jure inſtituantur 98 *a. b. & ſeqq.* 639 *b.* 640 *a*
quaſi Poſtumi, ſive nati tempore teſtamenti facti, ſed poſtea facti ſui heredes, quo jure inſtitui poſſint 640 *a. b*
a Poſtumo alieno legatum olim dari non potuit 384 *b*
Poſtumus alienus heres inſtitutus jam olim habuit bonorum poſſeſſionem *ib.* Aquilianus 99 *b*
Poſtumus nondum conceptus moriente avo, vel aliis cognatis, vel libertis, an ad illorum hereditatem vel bona admittatur 666 *b*
Poſtumus teſtamentum quare rumpat 395 *a. b.* 639 *b*
Poteſtas, quæ notet 32 *a*
Poteſtates. *vid. Magiſtratus.*
Potiores nominandi a vocatis ad publica munera 324 *a*
Potiri cum accuſativo 409 *b*
Potoria 370 *a*
PR. *Prætor*, & P. R. *populus Romanus*, ſæpe confuſa ſunt 632 *b*
Præceptionis legatum 120 *b.* qua actione petitum 121 *a.* 649 *a*
Præceptionis legatum. *vid. Legatum Præceptionis.*
Præcipuum 120 *b*
Prædia, & prædiorum jura dupliciter conſiderantur 75 *b*
Prædia ruſtica, & urbana *ib. a. b*
Præfecti ærarii bona fiſco delata adgnoſcebant, vel ſpernebant 569 *a*
Præfecti Prætorio quandoque duo 782 *a. b*
Præfecti vigilum officium circa fugitivos 231 *a. b*
Præfecturæ 402 *b*
Præfecturæ Urbi fines 782 *a*
Præfectus Urbi relegare & deportare quatenus potuerit 866 *a*
Præfocare 315 *b*
Præmia patrum & maritorum non data ſtatim, ſublatis orbitatis & cœlibatus pœnis 608 *b*
Præs 151 *a*
Præſcriptio longi temporis quo modo & quare inducta 434 *b.* interpellatione interrumpitur *ib.*
Præſcriptio qualis pro libertate allegari poſſit 852 *a. b*
Præſcriptiones legis Juliæ de adulteriis 748 *b*
Præſcriptis verbis actio eſt civilis 461 *a. b.* qua ratione detur de precario *ib. b*
Præſentia rerum, quæ in alios transferuntur, quando opus 472 *a. b*
Præteriti a matre quo jure gaudeant 395 *a. b*
Præteritus quis 96 *b*
Prætor de fideicommiſſis 662 *b*
Prætor pro *Ædilis.* 254 *a*
Prætor pupillaris 491 *a*
de Precario actiones 461 *a*
de Precario an teneatur heres 462 *a*
Precarium etiam patientia redintegratur 461 *b*
Pretium debet eſſe certum 166 *a.* de emptione proprie: dicitur tamen & de locatione conductione 167. *b.* in pecunia conſiſtere debet 166 *a*
Prima cera 112 *a*
Primore pro *primo* 813 *b*
Principum vultus venerandi 514 *b*
Privilegiati creditores in Edicto ſunt enumerati 342 *b*
Pro herede gerere. *vid. Geſtio.*
Probatoria quid 844 *a*
Proconenſia metalla. *vid. Metalla.*
Procurator dari quo modo poſſit 223 *b.* 224 *a.* in cauſis capitalibus ſtatusve cauſa an detur 534 *a.* quotuplex 224 *a*
Procurator vocatur qui alibi negotiorum geſtor *ib. a. b*
Procurator voluntarius quis *ib. a*
per Procuratorem litigare eſt honor 222 *b.* nec omnibus datum *ib.*
Procuratores Cæſ. 782 *b*
Procuratores Cæſaris in provinciis non ejusdem generis 782 *b*
Prodigi in adgnatorum jure quando 341 *b*
Prodigo quo modo interdicatur bonorum adminiſtratio 605 *b*
Prodigus ex lege XII. tabb. curatorem accipit *ib.* 606 *a.* quamdiu eſſe dicatur 68 *b.* 343 *b.* teſtari quare nec hodie poſſit 630 *b*
Profeſſiones, & cenſus an differant 10 *b.* 809 *b*
Prohibitus quando dejecto ſit ſimilis 458 *a*
Proinde pro *perinde* 140 *b*
Promercium 509 *a. b*
Prominare 255 *a. b*
in Provincia, e qua quis ortus eſt, quas dignitates non poſſit adminiſtrare 478 *b.* 479 *a*
Provocatio ad populum aut Principem facta a civibus Romanis 520 *a.* ceſſavit poſt communicatam cum omnibus civitatem Romanam *ib.* diverſa fuit ab appellatione, quæ fit poſt ſententiam, & a recuſatione *ib.*
Pſalterium quid 445 *b*
Puberes 33 *a.* 53 *b.* 94 *b.* 95 *a*
Pubertas ex quo definita 33 *a. b* non ex habitu corporis *ib. b.* non pri-

primum a Juſtiniano definita eſt. 340 a. quando definita per inſpectionem corporis 604 b quando incipiat, juris eſt quæſtio ib. a. quo modo deciſa ib. & b
Publica cum dicuntur, ſubauditur *vectigalia* 483 b
Pudicitia & vita pari paſſu ambulant 508 b
Pulſare differt a *verberare* 440 b. pro *rogare*, *de ſtupro interpellare* 439 a
Pulvinaria an ſumantur pro pulvinis 368 a. b
Pupillaris ſubſtitutio. *vid. Subſtitutio pupillaris*
Pupilli tribuni militum teſtamenta facere potuerunt 339 a
Pupillus an ſit locupletior factus, tempore litis conteſtatæ ſpectatur, niſi ſit in dolo 226 a. quatenus ſine tutore naturaliter obligetur 603 a
Pupillus tutor 601 b. 799 b
Purpura in luctu deponenda 265 b ſacra habita 443 b
Putat lex, quid 566 a
Putator, ſi ramo ab ipſo dejecto homo interierit, quo modo puniatur 509 a
Pyrrhicharii qui 497 a
Pyxis, & buxis idem 376 a. dicitur & de argentea & aurea ib.

Q.

Quæſtio cur, & quando, & qualis adhibeatur 486 a. habita eſt per judicem, imo & per privatos 491 a. quando in re pecuniaria 489 b. 490 a. b. *vid. & Tormenta & Torqueri.*
Quæſtiones facti, & juris: & hæ quotuplices 374 a
Quam pro *magis quam* 403 b
Quamdiu pro *quoad* 568 a
Qamlibet pro *quantumvis* 25 a
Quandoque pro *quandocumque* 285 a. 610 b
Quare pro *quia* 274 b
Quarta ex S. C. Pegaſiano qualis 125 a. b
Quarta Falcidia 125 a. & ſeqq. in quo differat a Trebellianica 663 a. b. in extraneis non aucta 121 b
in Quarta ineunda quando ſpectetur patrimonii quantitas 122 b
Quarta legitima. *vid. Legitima.*
Quarta libertatibus minuitur 397 a & quid juris, ſi teſtator tantum ſervos reliquerit, eoſque manumiſerit ib. & b
Quarta querelam quo modo excluſerit olim: & quid in eo hodie juris. 396 b
Quarta repeti quando nequeat, ſi quis totam hereditatem reſtituerit 393 a. b
Quartæ ratio in ſingulis heredibus ponenda eſt 122 b. & quid ſi aliquis defecerit ib.
in Quartam ex S. C. Pegaſiano quæ imputentur 125 a. b
Quartam retinere nolens quo modo poſſit hereditatem reſtituere 391 b. 392 a
Quaſi falſum. *vid. Falſum.*
Querela inofficioſæ donationis quo jure inducta 796 b
Querela inofficioſi teſtamenti filio ex minori parte inſtituto quando detur, vel negetur 398 a. b & quid ſi ſit exheredatus is, cui minus eſt relictum ib. a
Querela inofficioſi teſtamenti liberis contra matrum teſtamenta quo jure data ſit ante S. C. Orphitianum 668 a
Querela inofficioſi teſtamenti per modum etiam exceptionis proponi poteſt 399 b. ſitne quandoque remedium prætorium 408 b. 796 a. b. *vid. & Hereditatis petitio.*
Quidem interdum ſcriptum eſt pro *quidam*: & *quidam* pro *quidem* 445 a
Quiritium jus 13 a. *vid. & Jus Quiritium.*
Quo pro *cur.* 470 b
Quod bonum, & quo bonum 750 b
Quod juſſu, quod cognovi, quod factum eſt, & alia ſimilia in principio formularum agendi & excipiendi 432 b. 733 b. 741 a
Quoque pro *quocumque* 214 b

R.

Raptor deſcribitur 178 b. 179 a fure pejor 179 a. quibus actionibus teneatur ib.
Ratio Cæſaris 475 a. ſtatus pro *cauſa ſtatus*, vel *judicium de ſtatu* 534 a
Rationes ex legibus antiquatis interdum ſumuntur 412 b
Rationibus diſtrahendis actio quæ, & unde dicta 325 a. b
de Rato cautio. *vid. Cautio de rato.*
Rauduſculo libram ferire 54 b
ex Re pro *ex facto* 730 a
Re conjuncti, & re & verbis conjuncti. *vid. Conjuncti.*
Re obligatio quo modo contrahatur 145 b. & ſeqq.
Rebus pro *modis* 20 a. 28 b. 494 b
Receptitia bona, dos, receptitius ſervus 582 b
Reciſa legata 379 b
Recitatio falſi. *vid. Falſi recitatio.*
Recuperatores ex quo dicti 567 a. peregrini, qui ib.
Recuſari hereditatem, & repudiari differunt 393 a. b
Redire dicitur hereditas, & tutela 62 b
Reformare pro *reſtituere* 226 b. 415 a. 466 b
Regia lex 750 a
Regiones ſuburbicariæ quænam 782 a
Regula Catoniana 97 b. 98 a. ad quæ legata non pertineat 659 b. ad leges novas non pertinuit 19 a. *vid. & Catoniana regula.*
Regula quid 560 a
Regularum libros quinam, & quot ſcripſerint ib.
Rei criminum militibus commiſſi 528 a. ſi ab illis dimiſſi ſint, quæ pœna ib.
Relegatio 47 a. b
Relegatio, exſilium, deportatio, quo modo differant ib. 442 b
Religiones novæ Romanis odio fuerunt: & quare 502 a. b
Religiones quasvis Romani facile permiſerunt 635 a. b
Religioni Chriſtianæ contraria multa a veteribus relicta ſunt 787 b
Religioſa loca accedere poſſunt, ſi ſint modica, venditioni rei majoris: non, ſi ipſa majora ſunt, rei minoris 263 b. excipiuntur a venditionibus, & quatenus ib. pœna quoque contra vendentes ib. plerumque ſecundum viam publicam ib. a
Religioſæ res. 70 b
Relinquo, an verbum directum, an precativum 386 a
Remi pœna 519 a
Removere pro *revocare* 828 a
Repetitio vocis librariorum oculos ſæpe fefellit 776 a
Repetundarum crimine qui teneantur, & quo modo puniantur 524 b. 525 a. damnatus in teſtamento an poſſit eſſe teſtis 344 a. b. *vid. & Peculatus.*

Repræſentationis jus non eſt inter adgnatos 667 *a.* quid tamen jure novo *ib.* quo modo inductum 135 *b.* 666 *a. b.* 792 *a.* ejus progreſſus 666 *a. b*
Repudiare. *vid. Recuſare.*
Repudiatio legatorum quorum valeat: & an fideicommiſſorum 649 *b*
Res. *vid. Rebus.*
Res corporalis quæ 73 *b.* incorporalis quæ 74 *a*
Res incorporales in jure conſiſtere quare dicantur *ib.*
verbum Res in XII. tabulis quæ comprehendat 69 *a. b*
Res in obligationem quænam recte deducantur 156 *b.* 157 *a*
Res mancipi 52 *a. b.* nuda traditione non alienabantur *ib. b.* aliter tantum in bonis erant accipientis. *ib. vid. & Mancipi.*
Res nec mancipi quæ 620 *a*
Res noſtri juris 69 *b*
Res qui notet, quando dicimus obligationem re contrahi 140 *a*
Res ſanctæ 72 *a*
Reſciſſio ob læſionem ultra dimidium venditori datur; an & emptori ultra duplum læſo 166 *a. b.* an & ad conductores extendenda: & quamdiu detur *ib. b*
Reſcriptorum auctoritas olim qualis 403 *b.* 404 *a*
Reſignatio teſtamenti quid 404 *b*
Reſponſa Mathematicorum 785 *b*
Reſpublicæ loco privatorum 434 *b*
Reſtituere pro *reſtitutionem impetrare* 238 *b*
Reſtitutio a manumiſſione in quibus differat 413 *a*
Reſtitutio ex minori ætate quamdiu detur heredi 238 *a*
Reſtitutio hereditatis totius ſine deductione quartæ quibus modis fieri poſſit 391 *b.* 392 *a*
Reſtitutio integri, ſive in integrum *vid. Integri reſtitutio.*
Reſtitutio patriam poteſtatem quatenus reddat 47 *a*
Reſtitutoria actio in rem, vel in perſonam qualis 234 *a. b*
Retentio dotis ob adulterium 321 *b* ob liberos quando ceſſet 584 *b.* ob res donatas quando ſublata *ib.*
Retentiones juris ex quo ortæ 583 *b.* quatenus hodie ſublatæ *ib.* remitti pacto an, & quatenus poſſint 584 *a. b*
Retineri pro *conveniri* 474 *b.* pro *obligari* 223 *b*
Rhodia lex. *vid. Lex Rhodia.*
Roma virtutum omnium mater, domicilium, templum 753 *b*
Romæ ſtatuta non ſtatim in provinciis obtinuere 600 *b*
Rudis quid dederit 774 *b*
Rumpi dicuntur etiam teſtamenta, quæ ipſo jure ſunt nulla 853 *b* 854 *a*

S.

Sabina. *vid. Adriani Imp. uxor.*
Sacci quoque furtum fit, cum is cum pecunia aufertur 86 *b*
Sacræ res 70 *b*
Sacri codices in membranis deſcripti aureis & argenteis litteris 81 *b*
Sacrificia humana diu durarunt, & ſæpe ſunt vetita 511 *a*
Sacrilegii pœna ſæpe conſtituta ob ea, quæ ad Impp. pertinent, violata 514 *b*
Sagatio quid 734 *a*
Sanctæ res 71 *a*
Sanctitas civitati relinquenda elatis ex ea cadaveribus 261 *b.* 262 *a*
Sanguine humano Jupiter Latialis cultus 511 *a*
Sanguinolenti qui 57 *a.* 430 *a*
Sarcophagi ex Aſio lapide 264 *a*
de Satisdando titulus quare a Pandectis abſit 241 *a*
Satisdare ſecundum mancipium 292 *a*
Satisdatio, & ſatisfactio, diverſa 243 *b*
Satisdatio in hereditatis petitione neceſſaria: & quid ſi ea non ſit præſtita 242 *a*
Satisdatio judicatum ſolvi in actionibus in rem 243 *a*
Satisdatio requiritur ab eo, qui vicit interdicto Uti poſſidetis, & judicio petitorio convenitur 242 *a*
Satisdationem dare 243 *a*
Sadiſtationes in rebus difficillimis certiſſima juris ſubſidia 658 *b*
Scandula, ſcandala, ſcindula, quid 844 *a. b*
Scindere hereditatem 142 *a*
Scotra, ſcorta 364 *b*
Scribonia lex. *vid. Lex Scribonia.*
pro non Scriptis quæ 615 *a*
Scriptura chartæ cedit 81 *b*
Scripturæ ordo ſequendus, ut ex quo colligatur ordo voluntatis teſtatoris 26 *a. b*
Secundæ tabulæ quo modo ligandæ & obſignandæ 112 *a. b*
Senatores ſine venia abeſſe non potuerunt 215 *b*
Senatusconſultis ſæpe idem conſtitutum, quod legibus erat cautum 134 *b*
S. C. Apronianam quando factum 635 *a*
S. C. Claudianum de muliere alieno ſervo ſe jungente an recte a Juſtiniano ſublatum 305 *a.* quando factum *ib.* quæ ejus rationes *ib. b.* aliud de quæſtione habenda, occiſo aliquo a familia 351 *b*
S. C. de uſufructu earum rerum, quæ uſu conſumuntur, quando factum 658 *b.* 659 *a*
S. C. Libonianum quando factum 762 *b*
S. C. Macedonianum quando factum 278 *a*
S. C. Neronianum de habenda quæſtione, cum quis eſſet a familia occiſus, quando factum, & quid caverit 351 *a.* b. aliud, quo legata minus pactis verbis relicta confirmantur 652 *a*
S. C. Orfitianum, an Orphitianum: & an duplex 427. *b.* quando factum 668 *a*
S. C. Piſonianum 351 *b*
S. C. Silanianum a quo, & quando factum 350 *a*
S. C. Tertullianum quem habeat auctorem 415 *a.* quo tempore conditum 668 *b.* 669 *a*
S. C. Trebellianum quales actiones inde inductæ contra fideicommiſſarium 390 *b*
S. C. Vellejanum duplex 427 *b.* quod de mulierum interceſſione agit, quando factum 278 *a.* 640 *b* ſuccurrit non tantum mulieribus, ſed & vetat illas intercedere 279 *a*
Sententia clementior inter pares quare præferenda 424 *a*
Sententia pro *commonitoria ſententia.* 846 *a*
Separatio bonorum. *vid. Abſtentio.*
Separatio conjunctorum quorumdam non admittenda 463 *a*
ad Sepulchra iter excipi ſolitum, ſaltem

ſaltem tacite, & quare: idque in jus abiit 263 *b*
ad Sepulchra pertinentes quæſtiones ad quos delatæ 261 *b*
in Sepulchro eodem plures ſepulti 264 *a*
Sepulchrorum religio violata piaculum inducit 263 *a*
Sepulchrorum violatio quibus modis fiat 263 *a*
Sepulturæ intra civitates quo jure vetitæ 262 *a.b*
Servare, *cuſtodire ad breve tempus* 280 *b*
Servi cælati 18 *a*
Servi caſtigari quo modo ſolerent 29 *a.b*
Servi deferentes dominos an audiantur 485 *b.* domini conditionem deteriorem facere non poſſunt 481 *a.* dominis parendo delinquentes levius puniuntur 504 *a.* ex contractibus tempore ſervitutis initis jure civili non tenentur poſt manumiſſionem 287 *a*
Servi emptor quædam per retentionem poteſt conſequi, non per actionem 295 *b*
Servi fugitivi & fures notis inſcripti 16 *b.* 17 *a.b*
Servi inter homines numerantur 30 *a*
Servi jure gentium, & civili 5 *b*
Servi litterati 17 *b*
Servi manumiſſi plures ſi ſint, quam lege Furia Caninia licet, quid juris in variis caſibus 569 *b.* quid ſi id ſit factum ſine teſtamento a moribundo 570 *a*
Servi notis inuſti 16 *b. & ſeqq.*
Servi ob levia crimina cæſi, & dominis redditi 15 *a.* ſub pœna vinculorum, quæ libertati obſtant 445 *b*
Servi obligantur naturaliter 144 *b*
Servi occidi jure gentium poſſunt 29 *b.* quod vetitum *ibid.* & 30 *a*
Servi pecudibus comparantur 29 *b* quod tamen dein rejicitur *ib.*
Servi pœnæ differunt a ſervis hominum 413 *a*
Servi populi Romani varia habuere jura 753 *a*
Servi principis quo jure 753 *b*
Servi publici varii 632 *b*
Servi rei quibus legibus fiant, aut vindicentur 729 *a. b*
Servi teſtimonio ſine tormentis non ſolet credi 296 *a. b.* ſaltem ordinarie *ibid.*
Servire, & ſervum eſſe, diverſa 737 *a*
Servitus altius tollendi, & non tollendi 75 *b.* duæ ſunt diſtinctæ ſervitutes 77 *a.b.* priori quando locus *ibid.* poſteriori quando locus *ib. b*
Servitus feneſtræ 76 *b.* fluminis *ib. a*
Servitus legata quibus modis adquiratur 359 *b*
Servitus pecoris ad aquam appellenei 78 *b*
Servitus ſtillicidii 76 *a*
Servitutes in bonis noſtris 70 *a*
Servitutes prædiorum 75 *a.b*
Servitutes ruſticæ amittuntur non utendo 255 *a.* nec huic amiſſioni obſtat lex Scribonia 256 *a* dicuntur non uſucapi pro *libertatem earum non uſucapi* *ibid.* quare ſic amittantur *ibid.* quatenus uſucapi, ſivi uſu adquiri poſſint, vel non 256 *b.* 257 *a. b*
Servitutis origo 5 *b*
Servo communi adſcriptum ab uno domino non valet 358 *b.* hereditas, legatum & alia relicta vel data cui adquirantur 355 *b.* 637 *b.* libertate data ab uno, quid juris 422 *a.* an hic diſſenſerint veteres 568 *a. b*
Servo legato, non debetur peculium 363 *b*
Servo relicta quatenus ex perſona domini vel ſervi valeant 637 *b*
Servorum de criminibus quis cognoverit 743 *a*
Servorum manumittendorum ex lege Fuſia Caninia numerus 429 *a* *vid. & Lex Caninia, & Lex Fuſia Caninia.*
Servum communem manumittens cur partem ſuam amiſerit 568 *a*
Servus apud emptorem ſi fugiat, quid juris 295 *a. b*
Servus communis eſt plurium vice 355 *b*
Servus contra dominum non interrogatur: & quare 492 *a.* an in cauſis pecuniariis aliquando *ib. & b.* contra emptorem quatenus torqueatur redemptus ab ipſo, vel non torqueatur 493 *a.b* & de veteribus aliis dominis *ib.b*
Servus domino omnia adquirit 87 *a. b.* quamvis ſit tantum ipſius in dominio bonitario 235 *b.* & metu mancipatus, veteri domino *ib. a. b*
Servus fructuarius ex quibus cauſis fructuario adquirat 89 *b.* 90 *a*
Servus pigneratus a domino quando manumitti poſſit, vel non 807 *b*
Servus plurium a ſervo municipii differt circa quæſtionem habendam in dominos vel municipes 492 *b*
Servus publicus P. R. 753 *a. b*
Servus ſine domino eſt aliquando 568 *b*
Seſtertia centum non excedens ſumma ſæpe minus curata eſt 468 *b.* 677 *b*
Seſtertia in aureos Tribonianus mutavit 352 *a.* 749 *a*
Severior ſententia 424 *a*
Severus Imp. in ſcriptis Pauli & Vlpiani eſt Septimius Severus, non Alexander Severus 597 *b*
Severus Imp. contra adulteros rigidus 749 *b*
Sexus inter liberos diſcrimen nullum in XII. tabb. 678 *a*
Sicarii unde dicti: & qui per eos intelligantur nunc 505 *a*
Signa civitatum 401 *b*
Signa teſtamenti agnita, recognita, cognita *ib.* teſtamentis quando imponantur *ibid.*
Signare teſtamentum. 344 *b*
Signatio Senatusconſulto inducta an tempore Juriſconſultorum obſervata ſit 517 *b*
Signatio teſtamenti quare fiat 401 *b*
Sinendi modo legatum. *vid. Legatum ſinendi modo*
Σιπυλεὺς *Sipylenſis*, & Σιπυληνὸς *Sipylenus*, gentilitia a Σίπυλος *Sipylus* 636 *b*
Sirmium potius quam *Syrmium*, oppidum Pannoniæ 709 *b*
Situlus 376 *a*
Sobrini διεξάδελφοι, vel δεύτεροι ἐξάδελφοι 421 *b*
Sobrino vel ſobrina propior aut prior, vel proprius ſobrino, recte dicuntur: non etiam propior ſobrinus, vel propius ſobrinus, vel proprius ſobrinus *ib. a & b*
Societas etiam de hereditate ex teſtamento iniri poteſt 169 *b*
Societas leonina 170 *a. b.* negotiationis alicujus 169 *b.* omnium bonorum quænam comprehendat 168 *b.* 169 *a*

Socie-

Societas quo modo contrahatur 170 *b*. & diſſolvatur 172 *a*. *& ſeqq.*

in ſocietate omnium rerum qua ratione omnia, quæ in ſociorum ſunt dominio, ſtatim fiant communia 169 *a*. *b*

in Societate quænam partes ſingulis competant 170 *a*. *b*. 171 *b*. ſi unus pecuniam, alter operam conferat, cujus periculo ſit pecunia 170 *b*

Socii heres non eſt ſocius, nec fit ſocius ipſo jure 172 *b*

in Socios criminum etiam poſt ſententiam quæritur 486 *b*

Socius quam præſtet diligentiam 171 *a*

Socrum ducere non licet 38 *a*

Socrus appellatio *ib.*

Solennia manumiſſionum. *vid. Manumiſſionum ſolennia.*

Solia in monumentis 264 *b*

Solidum capere dicuntur conjuges 611 *a*

Solitarius pater quis 606 *a*. quæ ejus jura *ib. b.* 607 *a*

Sollicitatores nuptiarum qui 439 *a*

Solutio quid 176 *a*. fieri an poſſit ante diem *ib. b.* ſimul & ſemel facienda *ib.*

Sordes, numero ſingulari 443 *a*

Soror vulgo quæſita uxor eſſe non poteſt 36 *a*

Sororem adoptivam emancipatam ducere licet *ib. b*

Sorores duas unam poſt alteram ducere non licet 39 *b*

Sororis filia duci olim non potuit ex lege Nervæ 578 *b*. 579 *a*

Sorte obvenire 728 *b*

Spadones adoptant 45 *a*. quinam *ib.* 590 *b*

Species. ſic appellentur fruges 274 *b*

Specificatio quatenus rem faciat alicujus jure naturæ 82 *b*. 83 *a*

Sperare, an verbum fideicommiſſi 127 *a*

Sponſa adulterii an accuſari poſſit 749 *a*. *b*

Sponſalia cum impuberibus non ſemper poterant liberare a pœnis legis Juliæ & Papiæ 299 *b*

Sponſiones in interdictis 453 *b*

Sponſor quis 260 *a*. liberabatur olim reo convento 297 *b*

Sponſores 151 *a*

Spurii qui, & unde dicti 41 *a*. *b*. 577 *b*

Stajenus 765 *a*

Στατὴ 148 *a*

Stationarii qui 430 *b*

Statuliber quis 570 *a*. vel expreſſe, vel vi ipſa *ib. b.* 571 *a*. an qui eſt juſſus eſſe liber ſub conditione impoſſibili, vel tali, quæ a ſervo impleri nequit 571 *a*

Statum nón mutat confeſſio 432 *a*

Statura Germani æſtimarunt mancipia 861 *b*. quindecim & quatuordecim palmarum *ib.*

Status cauſas quinam olim cognoverint, quive cognoſcant hodie 433 *a*

Status publicus & privatus 598 *b*

Status quæſtionem tutores & curatores quondam pupillis & minoribus quare non poſſint movere 433 *b*

Στερῆσθαι etiam notat *non conſequi* 573 *b*

Stigma, feminium & neutrum 565 *b*

Stigmata 16 *b*. 17 *b*. ſcribere 565 *b*

Stigmate puncti 18 *a*

Stigmatiæ *ib.*

Stigmatici ſervi 16 *b*

Stillicidii non avertendi jus quale 76 *a*

Stipulanti decem promittens quinque an teneatur 158 *b*. 159 *a*

Stipulatio de dote reddenda ab extraneo facta quando effectum habeat 582 *b*

Stipulatio definitur 149 *b*. unde dicta 150 *a*

Stipulatio pro *firmitas* 465 *b*

Stipulatio hominis liberi quare non valeat 157 *a*

Stipulatio partis & pro parte quando interponi fuerit ſolita 124 *b*

Stipulatio quando interponitur occaſione numeratæ pecuniæ, ipſa ſola obligat, non numeratio 150 *b*

Stipulationes natura ſui ſunt cautionales, & utramque partem certam faciunt de re 465 *a*

Stipulationes Prætoriæ captionibus non ſubjectæ 531 *b*

Stipulationes redactæ in ſcripturam 164 *a*

Stipulationes requirunt cauſam juſtam, ut plane valeant 464 *b* 465 *a*

Stoici omne, quod eſt, in corporale & incorporale dividebant 73 *b*

Stoicos Juriſconſulti ſequuntur 149 *b*

Struenda advocatio, vel teſtes an recte dicantur 764 *a*

Studere in aliqua re 877 *a*

Stuprator ancillæ quibus pœnis teneatur 249 *b*. *v. & ancillam.*

Stupri pœna non capitalis 439 *a*

Suadere aliquem 868 *b*

Subjiciens æs pro auro vel argento quo modo teneatur 516 *b*. 517 *a*

Sublucare, & collucare, an differant 452 *a*. *b*

Subſcriptionis teſtium major fides quam ſignationis 401 *b*

Subſtituti jus quando duret, vel non, ſi ſubſtitutus jus ſuum amittat 400 *a*. *b*

Subſtitutio coheredis in quibu differat a jure adcreſcendi 41 *b*. 414 *a*. *b*

Subſtitutio definitur 108 *a*. ex qu æſtimetur 647 *b*. 648 *a*

Subſtitutio pupillaris an & quand æſtimetur ex ordine ſcripturæ an ſucceſſionis 647 *b*. 648 *a*. non eſt ex XII. tabb. 648 *a*. poſ mortem puberis non valet 12 *a*. qualibus liberis, & quando i poteſtate exſiſtentibus fiat 110 *a*. *b*. pro pura habetur *ib. b.* proprie eſt inſtitutio 109 *b*. quar non poſſit fieri, ſi pater ſibi heredem non inſtituerit 648 *b*. qu modo fieri poſſit 111 *a*. ſecret eſſe an debeat *ib. b.* *vid. & Subſtitutio vulgaris.*

Subſtitutio vulgaris & pupillari in quibus differant 647

in Subſtitutione pupillari impubes eſt quaſi teſtator 113 *b*. teſtamentum an unum ſit, an duo non videtur fuiſſe controverſum 111

Subſtitutionum quot ſpecies 10 *b*. 109

Subſtitutus cujus heres ſit 111 interdum venit quaſi adjectus & in partem vocatur 645

Subtemen, an ſubtegmen 375 376

Suburbicariæ regiones. *vid. Regiones ſuburbicariæ.*

Succeſſio a Prætore data 411 *b*. i bonorum poſſeſſione *ib.* diverſa a transmiſſione 139 *b*. inte adgnatos non erat 139 *a*: 411 412 *b*. 667 *a*. *b*. 792 *a*. *b*. exceptio ex S.C. Orphitiano 792

Succeſſio in ſtirpes quando admittenda 794

Succeſſio ſex, vel ſeptem gradibu concluſa 422 *a*. non idem i adgnatis *ib.*

Succeſſorium edictum unde vocetur & quid contineat 674 *a*.

Sucu

…uis, & ſuctus: ſucida, & ſuccida 375 b
…heredes adgnati etiam ſunt 37 a. b. 665 b. an in XII. tabb. …ominatim ad hereditatem ſint …ocati 95 a. b. 131 a. b. 665 b. …eſcribuntur 106 a. b. hereditatem quo modo adquirant 408 a. …us non magnum habuerunt ex XII. tabb. teſtamento facto 38 b. ſunt neceſſarii 106 b. 107 a. quo ſenſu ſui dicantur 106 a. b. quod ſint inſtituendi vel exheredandi, an id ſit ex XII. tabb. 638 b. *vid. & Suo, & Suorum, & Suus.*
…juris 28 b
…uis heredibus dominium continuatur 795 b
…nere, & habere 650 a
…mma reſpublica 502 b. 503 a
…mmæ ſingulæ ſpectantur in modo juriſdictionis, ſi plures pe…antur 448 a
…heredi pupillo aut minori quare opus tutore vel curatore 408 b
…orum appellatio quos comprehendat 789 b. 790 a. nomen eſt ex XII. tab. 106 b. 665 a. 789 b. 790 a
…pellex quid 371 a. quæ contineat ib. b. 372 a
…pprimere codicillos, tabulas, teſtamentum, quid 405 a
…rdus manumittere quo modo potuerit, vel non potuerit 423 a
…rdus mutus manumittere quo modo poſſit, vel non ib.
…rdus teſtari quare non potuerit 340 a
…ſcepti qui 487 b. 767 a. b
…ſtinere pro *continuare, prorogare, retinere* 597 a
…us eſt inter adgnatos 665 b. non vocatur ad hereditatem lege XII tabb. ſed ipſo jure eſt heres, ſecus ac adgnatus ib.
…uus ſitne avo qui poſt mortem ejus eſt conceptus 666 b. *vid. & Sui & Heres neceſſarius.*
…yngraphæ 333 a
…yrus inſula 786 b. 787 a

T.

Tabella ex philyra, vel buxo 377 b
Tabula picturæ an cedat 82 a
Tabula prima 112 a. ultima ib.
Tabulæ ceratæ, & illarum uſus 517 a in jure notæ 629 a
Tabulæ & cautiones continent, & chirographa 333 a
Tabulæ teſtamenti. *vid. Teſtamenti tabularum.*
in Tabulis æriſve ſcripta cur dixerint 629 b
de Tabulis exhibendis interdictum. *vid. Interdictum de tabb. exhib.*
ſub Tabulis quid comprehendat Prætor 406 b
Tacens quatenus pro affirmante vel negante 85. b. 449 a
Tacita fides. *vid. Fides tacita.*
Tacitum fideicommiſſum: & quid de eo juris 123 b
Tacitus Imp. circa manumiſſiones ſervorum nimis religioſus 25 b
Tapeta inter veſtimenta numerantur 374 b
Taxatio, verbum legum 740 b
intra Tectum qui ſervi fuiſſe videantur 351 a. b
Tempus continuatur in uſucapionibus. *vid. in Vſucapionibus.*
Tempus mortis & delatæ hereditatis quando differant 106 b
Tenendi pro *obligandi* 469 b
Tenere pro *convenire*, vel *judicio perſequi* 152 b
Ter enixa quæ dicatur 415 a
Termini exarati pœna ex lege Numæ 780 a
Termini religio, ſacrificia ib.
Terminos qui movent, vel malitioſe circa illos aliquid faciunt, quibus modis coërceantur 503 b. 504 a
Terminus Deus ſub dio cultus, & qualibus ſacrificiis 780 a
Tertullianus Juriſconſultus an idem cum ſcriptore Eccleſiaſtico 73 b
Teſtamenta actis inſinuata 401 a. ad contractus non pertinent 517 a. facta ſunt a peregrinis ſecundum leges ipſorum 631 b. fieri quoque a Romanis aliter non poſſunt, quam ſecundum jus Romanum, non juxta jus loci, ubi quis teſtatur ib. hodiernis moribus quare aliud placuerit 632 a. jure civili nec ſubſcriptionem, nec ſigna deſiderabant 629. b. ubi publicentur 401 a
Teſtamenti factio duplex 93 b
Teſtamenti factio pro dimidia parte quibusdam loco beneficii quibuſdam loco pœnæ 752 b. 753 a
Teſtamenti tabulæ quo modo obſignandæ 112 b
Teſtamenti tabularum apertura, & recitatio quo modo fiat 400. *& ſeqq.*
in Teſtamento dies an debeat exprimi 801 a. b
Teſtamento manumiſſi 9 a. *& ſqq.* *vid. Manumiſſi teſtamento.*
in Teſtamento obſervari quæ debeant 93 b
Teſtamento quæ debeant relinqui 649 a
Teſtamentorum ſpecies quæ 627 a
Teſtamentum amovens an furti teneatur 404 a. b
Teſtamentum capitis deminutione rumpitur 105 a. proprie irritum fit ib.
Teſtamentum confirmatur aditione unius heredis, vel etiam exſiſtente ſuo herede 569 b
Teſtamentum facere qui non poſſint 93 b. *& ſeqq.*
Teſtamentum filiifamilias de peculio quaſi caſtrenſi jam ante Juſtinianum validum fuit 94 b. patre apud hoſtes in captivitate vivente factum non valet 50 a
Teſtamentum holographum 92 a
Teſtamentum imperfectum vim aliquando obtinet 795 a
Teſtamentum impuberum quorundam olim valuit 95 a. 630 a. b
Teſtamentum infirmatur quoque facto teſtatoris 104 b
Teſtamentum legis vim habet, ac legi comparatur 599 a. b
Teſtamentum matris a liberis præteritis ſola querela everti poteſt: & quando hæc ceſſet 395 a. b
Teſtamentum noviſſimum ratum 104 a
Teſtamentum parentis inter liberos exigit, ut præmittatur tempus 801 a
Teſtamentum per æs & libram 92 a
Teſtamentum pro *teſtimonium* an accipiatur 763. b
Teſtamentum rumpebatur olim quavis adoptione 103 b
Teſtamentum rumpitur agnatione poſtumi præteriti 100 a. poſteriori teſtamento 104 a. ſignis turbatis, deletione, &c. ib. b
Teſtamentum ſurdus & mutus quando facere poſſint 630 b
Teſtamentum validum ſine jure Prætorio quando valeat, oppoſita exceptione, vel replicatione doli 794 b. 795 a
Teſtamentum vivi aperiens quo modo teneatur 518 a
Teſtandi forma juris civilis, &

Prætorii diu diſtinctæ manſerunt 627 *a*
Teſtatio quo modo interponatur 575 *a*
Teſtationes 516 *b*. 763 *a*. ſignatæ 763 *b*
Teſtator dicitur νομοθετεῖν legem ferre 599 *b*. ſi rem per fideicommiſſum relictam alienaverit, quatenus fideicommiſſum extinguatur 387 *a*
Teſtes a teſtatore ad teſtamentum acciendi & rogandi 340 *a*. a teſtatore quo modo appellentur. *ib.* & *b.* audiri debent teſtimonium perhibentes *ib.*
a quo Teſtes cogantur, qui teſtamentum ſignaverunt, quando id aperiendum eſt 401 *b*
Teſtes falſi, varii, & teſtimonia utrique parti prodentes quo modo puniantur 489 *a. b*
Teſtes inviti in quibus cauſis dixerint olim, vel dicant hodie teſtimonium 488 *a*
Teſtes non admittuntur contra inſtrumentum. *ib. b.* quo ſenſu 489 *a*
Teſtes quales audiantur, vel non 487 *a*. an qualeſcumque in cauſa vis & injuriæ, & quo effectu 488 *a*
Teſtes quinque jam ſub Romulo aliquando adhibiti 53 *a*
Teſtes torqueri quando poſſint 487 *b*
Teſti dans ob teſtimonium verum an falſi teneatur 515 *a. b*
Teſtibus deficientibus quinam ad aperturam teſtamenti ſunt adhibendi 403 *a*
Teſtimonia falſa, obliqua, varia 489 *a*. ſcripto edita 763 *b*
quis Teſtimonium denunciet 515 *b*. 754 *b*. 765. *b*
Teſtimonium in teſtamento inter officia civilia 628 *b*
Teſtimonium non ſcriptum contra ſcriptum non admitti quo ſenſu dicatur 489 *a*
Teſtimonium pro *teſtamentum* an reperiatur 763 *b*
Teſtimonium remittere, venum dare, quis dicatur 765 *b*
Theatrum quid 72 *a. b.* dicitur & viſorium *ib. b*
Θεωρητρα 582 *b*
Thermæ Commodi ubi 824 *a*
Tingere nummos quid 514 *a*
Tituli in libris ſpurii paſſim 499. *b*. 500 *a*
Tituli ſepulchrorum 264 *a*
in Titulos diviſi fuere libri Juriſconſultorum 213 *a*. 560 *b*
Tormenta multi tolerarunt 487 *a*
a Tormentis in crimine majeſtatis nemo immunis 526 *b*
in Tormentis ſervus ſi mortuus, vel deterior factus ſit, quid juris 491 *b*. *vid. & Quæſtio.*
Torquentur ſervi in caput alterius, liberi in ſuum 494 *a*
Torqueri ſervi in alium quando poſſint invito domino 491 *b*
Tractare cauſas, & cauſas agere, differunt 217 *a. b*
Traditio jure naturali ad transferendum dominium non eſt neceſſaria 473 *b*. olim rerum mobilium & immobilium 622 *a*
Traditio nexu 52 *a*. nuda *ib. b*
Tranſactio de re judicata unde prohibita 220 *a. b*
de Tranſactionibus edictum ſeparatum non fuit 218 *a*
Transfugarum pœnæ 529 *a*
Tranſigere, ac paciſci quando pari paſſu ambulent 218 *a*. vel non *ib. b.* de criminibus quo modo quis intelligatur *ib.* non licere de iis, quæ inficiatione duplicantur, an verum ſit 260 *a. b*
Tribonianus in notis explicandis ſæpe lapſus 597 *b*. occaſione unius tantum verbi ſæpe veterum fragmenta ſub titulis incongruis repoſuit 393. *b* varia fragmenta ex eodem libro, & diverſis tamen ex locis in unum conjunxit 427 *b*
Tribuni, & tribunitia ſtipulatio 588 *a*
Triduum datum iis, quæ ſtatim debent fieri 404 *a*
Trimi duo quare uni puberi æquati 613 *a*
Tutela ceſſitia 85 *a*. 596 *a*. alteri ceſſa ad legitimum rediit, ut & morte ceſſici tutoris: & quare 596 *a*. cui potuerit cedi *ib.*
Tutela feminarum duplex 594 *a*. & in quo hæ ſpecies differant *ibid.* feminarum legitima non fuit ſublata lege Claudia 596 *b*. 597 *a*. quænam potuerit cedi 597 *a*
Tutela legitima duplex, adgnatorum, & patronorum 595 *b*. principalis, & ceſſitia 596 *a*
Tutela legitima impuberibus etiam olim delata 601 *b*
Tutela legitima patronorum minima capitis deminutione ſublata eſt 596 *b*
Tutela poteſtas cur dicatur 110 *a*
Tutela principalis, & ceſſitia 596 *a*
Tutela quotuplex 61 *b*
Tutela teſtamentaria ante inſtitutionem heredis jam olim dari potuit, utpote protinus ab ipſo teſtatore proficiſcens 568 *b*
Tutela ubi, ibi & hereditas 62 *a. b*
Tutelæ actio perpetua 848 *a. b*
Tutelæ adminiſtrationem agnatis, qui hereditatem pupilli obtinere poterant, Solon non deferebat 62 *b*
quænam Tutelæ capitis deminutione tollantur 597 *b*
Tutelæ definitio 62 *a*. diviſiones variæ 61 *b*. 594 *b*
Tutelæ judicia 491 *a*
Tutor alimenta non præſtans pupillo prætextu inopiæ, quo modo coërceatur 870 *b*
Tutor certæ rei ex S. C. datur quandoque 601 *b*
Tutor ceſſicus, vel ceſſitius 596 *a*
Tutor dativus 65 *b*
Tutor fiduciarius 61 *a. b.* 595 *b*
Tutor hereditatem adire ipſe non poteſt: ſed debet auctor fieri pupillo adeunti 602 *a*
Tutor mutus ab initio dari non poteſt *ib. a*
Tutor nepoti quo jure detur, vivo filio 64 *b*. 65 *a*
Tutor poſt pubertatem in adminiſtratione perſeverans quando negotiorum geſtorum actione teneatur 225 *a. b*
Tutor Prætorius, vel Prætorianus in Pandectis in curatorem eſt mutatus 602 *b*
Tutore mulieribus opus fuit ad dotem dandam, dicendam, promittendam, & ad alios actus civiles & ſolennes 601 *b*
Tutorem exheredato filio mater dare non poteſt, pater poteſt 64 *a*
Tutores dativi 65 *b*. 66 *a*
quinam Tutores dentur, vel non 599 *b*
Tutores & curatores accuſare pupillorum & minorum nomine quo modo poſſint 478 *a. b.* in crimen ſubſcribere an debeant: & an de calumnia teneantur *ib. b*
quinam Tutores excuſentur 599 *b*. 600 *a*
Tutores legitimi 62 *a*. an excuſentur 599 *b*. 600 *a*
Tutores teſtamentarii 63 *b*. 64 *a*
Tutoris cum pupilla nuptiæ quare vetitæ 303 *a b*
Tutoris nomen contractibus mulierum

lterum adſcribendum fuit apud Græcos 603 *b*
Tutoris optio a maritis in teſtamento mulieribus data 600 *b*. quomodo hoc inductum *ib.*
Tutorum genera 61 *a. b*
Tutorum non jure datorum confirmatio quando inducta 660 *a*
Tutorum officium pubertate non ſtatim finitur, ſed curatoribus conſtitutis 606 *a. b*

V.

Vacantia bona cui ceſſerint 673 *b*
Vacatio legis Papiæ Poppææ quid dederit 611 *a*
Vades 151 *a*
Vadimonii mentio in ſcriptis veterum expuncta 740 *b*
Vadimonium non fuit interpoſitum pro litis æſtimatione *ib. b.* non ſemper eodem modo conceptum *ib.*
Vagare 778 *b*
Vas pro armis, vel quolibet inſtrumento 727 *b*
Vaticinatorum pœna facta capitalis 502 *a*
Vectigal pro reditu 362 *a*
Vectigalia ad luſtrum locata 483 *a*
Velis reſcribere 735 *a*
Vellejanum S. C. *vid. S. C. Vellejanum.*
Vellius (Marcus) Paterculus 739 *b*
Vendens liberum pro ſervo legis Corneliæ crimine tenetur 783. *a. b*
Venditio pro *emptio* 493 *b*
Venditor ipſe emere non debet, & venditiones tales ſunt commentitiæ 285 *a*. mentitus de artificio vel peculio ſervi in quid teneatur 293 *b*. rem præciſe tradere vel mancipare an cogatur 166 *b*. 247 *b*. 248 *a*
Veneno necati non pertinent ad S. C. Silanianum 350 *b*. 351 *a*
Venumdari filius quo modo debeat ex lege XII. tabb. 56 *b*. 57 *a*. 592. *a. b*
Verba civilia, directa, imperativa, precativa, quæ 649 *a*. 660 *a*
Verba directa non trahuntur ad fideicommiſſum 110 *a*
Verberare, & pulſare quo modo differant 440 *b*
Verbis non directis relicta ex XII. tabb. non valent 660 *a*
Verborum obligatio 149 *b. & ſeqq.*
Verſicoloria lana, quæ 375 *b*
Veſtes ab ornamentis diſtinguuntur 376 *b*. e pellibus, antiquis Romanis non improbatæ 374 *b*
Veſtes ſtratoriæ in ſupellectili *ib. b*
Veſticeps 33 *a*
Veſtigia pro fodicationibus 565 *b*
Veſtimenta ejus ſunt, qui fecit 84 *a*
Veſtimentis mulieribus vir ſine vituperatione non facile poteſt uti 345 *b*
Veſtis alba in luctu an uſitata 266. *a*. atra luctus propria 265 *a*
Via, ſervitus qualis 78 *b*
Viæ latitudo *ib. a*
Viarum munitio ſumpta pro collatione eſt munus patrimoniale: ſed & ſic appellatur curatio, quæ eſt munus perſonale 455 *b*
Viceſima hereditatium 400 *a. b.* mutata in decimam *ib. a*. 800 *b*
pro Viceſima in Pandectis repoſita Falcidia 400 *b*
Viceſimæ immunitas quibus data 800 *a. b*
Vici 402 *b*
Vigilum cohortes ſeptem 576 *a*. ex quibus conſtiterint *ibid. b*. militia minus honorata *ibid.*
Villæ inſtrumentum. *vid. Inſtrumentum villæ.*
Vincire, & vinctum habere differunt 783 *a*
Vincti ſervi in lege Ælia Sentia quinam 16 *a*. 565 *a*. non ſemper pœnæ cauſa 565 *a*
Vincto ſervo quare non debeatur libertas fideicommiſſaria *ib.*
Vinctus a quo eſſe debuerit ſervus, ut fieret dedititius 425 *a*. 565 *a*
Vindicare pro *auferre* 524 *a*
per Vindicationem legatam rem an legatarius auctoritate ſua occupare poſſit jure civili, & quid jure Prætorio 115 *a. b*. 116 *a*. & quatenus hic locus interdicto Quod legatorum 116 *a*. 650 *a b*
per Vindicationem res aliena legari nequit, & quare 116 *a*. 117 *b*. 118 *a*. quid tamen poſtea inductum hic ſit Neroniano S. C. 118 *a. b*
per Vindicationem res pluribus ſi ſit relicta, & omnes concurrant, ſcinditur legatum 116 *a. b*
Vindicationis & damnationis legatum in quo convenerint 118 *b*. in quo diverſa, 119 *a*. *vid. & Legatum vindicationis.*
Vindices 151 *a*
Vindiciæ 12. *a*
Vindicta quid 11 *b*. 12 *a*
Vindictæ dedere pro *noxæ dedere* 328 *b*
per Vindictam manumiſſio. *vid. Manumiſſio.*
Vinum ejus eſt, qui fecit 83 *a*
Virgines Veſtales dicuntur proprie capti 593 *b*. jure trium liberorum ſunt gaviſæ, nec fuere ſub tutoribus 605 *a. b*. & a quo id jus acceperint *ib. a*
Virgis cædi 180 *b*
Viridaria, viridia, viridiaria 587 *a*
Viripotens 33 *a*
Vita quibus modis olim adempta 496 *b*
Vitis centurionum inſigne 872 *b*
Vlpiani fragmentis de jure veteri non temere credendendum 798 *a*
Vlpiani liber Regularum ſingularis 560 *a*. 736 *a*. & libri Regularum ſeptem 560 *a*. ſingularis quando ſcriptus *ib.*
Vlpiani liber ſeptimus de officio Proconſulis 784 *b*
ex Vlpiani Corpore tituli unde deſumpti 560 *a*. 736 *a*. an id factum ab Aniano 560 *b*
Vmbricii 743 *b*
Vnde cognati bonorum poſſeſſio ſucceſſionem admittit 792 *b*
Vnde liberi bonorum poſſeſſio ſucceſſionem admittit *ib.*
Vnde vi interdictum de quibus rebus detur, & quando habet locum 456 *a. b*. datur etiam fructuario 458 *b*. etiam de rebus, quæ perierunt *ib. a*. mobilibus quoque *ib. & b*. non datur ei, qui non poſſedit 457 *a. b*. quotidianum, & de hominibus coactis armatiſve in quo differant 456 *b*. 457 *b*
Vniverſitas quid 91 *a*
per Vniverſitatem quibus modis adquiramus *ib. b. & ſeqq.*
Vocabula hominum mutabilia, rerum immutabilia 371 *b*
Voconia ex. *vid. Lex Voconia.*
Volo, verbum precativum 124 *a*
Volumina qua forma 377 *a. b*. unde facta *ib. b*
Voluntarius procurator. *vid. Procurator.*
Voluntas in maleficiis ſpectatur, non exitus 506 *b*
Vſu uxor, quæ 791 *a*
Vſucapio an recte definiatur *adjectio dominii* 621 *b*. in quibus rebus admiſſa *ib.* in re a domino empta locum habuit, & quando 620 *b*
in Vſucapione continuum tempus ſervatur 623 *a*. ſed non etiam in mobilium uſucapione opus fuit bona fide per totum tempus *ib.*
Vſufructuario datur interdictum

Vnde vi, ad quæ 458 *b*. non ſatisdanti denegantur actiones 243 *b*
Vſufructuarius caſtigationem modicam habet, non plus 361 *a*. de culpa leviſſima tenetur *ib*. *b*. quo modo poſſideat 91 *a*. *b*. 458 *a*
Vſura nautica, & vulgaris, quæ 288 *a*
Vſuræ ex legato quando debeantur 130 *a*
Vſuræ infinitæ. *vid. infinita uſura.*
Vſuræ ultra centeſimas quando repetantur ſorte ſoluta 288. *a*
Vſurpatum dicitur etiam quod, cum amiſſum eſſet, uſu recuperatum eſt 256 *a*
Vſus infantis non eſt 360 *a*
Vſusfructus dicitur amitti, finiri, & extingui 362 *b*. 363 *b*
Vſusfructus amittitur non utendo, quo tempore olim, quo hodie 362 *b*. non etiam minima capitis minutione *ib*. ſecus olim, & quare *ibid.*
Vſusfructus ceſſio differt a conceſſione rei ad uſum 624 *a*. facta a domino quid effecerit 623 *b*. 624 *a*
Vſusfructus in jure domino vel extraneo ceſſus finitur 623 *b*. extraneo ceſſus ad proprietatem recurrit 363 *b*. 624 *a*. non ſi ſimpliciter ſit ceſſus 624 *a*
Vſusfructus domus ea deſtructa extinctus non reſtituitur ea reſtituta 362 *a*
Vſusfructus rerum, quæ uſu conſumuntur, quare indiguerit Senatuſconſulto 658 *b*. & quando id factum 359 *b*. 658 *b*. 659 *a*
verbis *Vti poſſedi* quid contineatur 367 *b*
Vti poſſidetis interdicto victor quo modo ſatisdet 242 *b*
Vti poſſidetis interdictum dejecto non datur *ibid.*
Vtilitatis cauſa multa recepta ſunt contra juris rigorem 471 *b*
Vxor cum. accuſativo 361 *b*
Vxore in adulterio deprehenſa occiſa, an, & quatenus teneatur maritus 319 *b*. *vid. & Maritus.*
Vxorem deprehenſam in adulterio retinere hodie licet 320 *a*
Vxores duas habens infamis eſt 39 *b*
Vxorum formæ 790 *a*. *& ſeqq.*

Z.

Zeta, zetarii, zabolus, zacynthus, zaconus pro dieta, *dietarii*, *diabolus*, *diacynthus*, *diaconus* 369 *a*.

F I N I S.

A neſcio quo factum, quod *Addenda & Emendanda*, ab Autore in Editione priori obſervata, per aliquot plagellas in Exemplari, ſub prelo cum jam ſudaret, non ſint emendata, quare, ea addere, non dubitamus, lectori haud injucundum fore.

IN CONTEXTV.

Pag. 137. lin. 1. dele *ff*. *pag.* 160. lin. 4. del. 77. & 78. *pag.* 230. princ. leg. * TITVLVS.

IN NOTIS.

Pag. 2. col. 2. lin. 5. lege 36. *pag.* 4. col. 1. tit. 1. lin. 1. leg. Ita meliores fere editiones. col. 2. lin. 2. leg. cIↃ IↃ LXVI. *p.* 16. col. 1. lin. 4. a fine poſt ALEAND. adde. Suppliciis ſubditi ab Epitomatore ſumuntur pro illis, qui tormentis ſunt ſubditi. Sic Papianus *Reſponſor. tit.* 7. dixit, *adhibitis ſuppliciis ordinem veritatis inquirat.* Lex Salica *tit.* 42. §. 4. ita loquitur. *Si in ipſo ſupplicio fuerit confeſſus.* ubi in notis hunc locum ſic quoque accipit Illuſtris Bignonius. *p.* 65. col. 1. lin. 30. leg. alioquin enim teſtamentum a nepote. *p.* 72. col. 2. lin. 40. leg. conveniet. OISEL. *p.* 92. col. 2. lin. 8. a fin. poſt abſtinuit, adde, quæ licita eſt, *l. 2. C. de repudiand. vel abſtinend. hereditat.* *pag.* 102. col. 1. lin. 24. leg. ut nepos. *pag.* 111. col. 1. lin. 8. a fin. leg. prius placere. *p.* 115. col. 1. lin. 7. leg. *lib.* III. lin. 9. a. fin. leg. §. 3. *p.* 120. col. 2. lin. 4. leg. *l.* 38. *D. de judic.* *p.* 135. col. 2. lin. 6. leg §. 2. *p.* 163. col. 2. lin. 42. poſt Oiſelii, adde, ſi jungas verba ſequentia. lin. 47. leg. circa rem & perſonam. *p.* 177. col. 1. lin. 34. leg. & Aleandri. *p.* 185. col. 2. lin. 13. a fin. leg. Sich. *abegerit.* 208. col. 1. lin. 9. leg. quinquaginta & uno. *p.* 211. col. 1. lin. 21. poſt imperare. adde, (Getæ enim, ut Imperatoris, nulla in jure mentio.) *p.* 213. col. 1. lin. 31. leg. *tit.* 27. lin. 45. leg. viginti, tres fere integræ. *p.* 215. col. 1. lin. 7. leg. *l.* 11. col. 2. lin. 13. leg. §. 23. *p.* 220. col. 1. lin. 9. leg. *de bonis.* *p.* 230. col. 2. lin. 4. dele IDEM. *p.* 232. col. 2. lin. 8. leg. *vel victus receſſit.* *p.* 240. col. 2. lin. 1. poſt *h. t.* adde, ubi ipſe Paulus adducit exemplum pignoris poſt mortem debitoris a creditore diſtracti. *p.* 248. col. 2. lin. 27. dele illa Nec *minui* accipi poteſt pro *differri.* *p.* 257. col. 2. lin. 5. leg. ſervitutes imitantur. *p.* 269. col. 1. lin. 5. leg. *l.* 23. §. *ult.* *l.* 25. *p.* 283. col. 2. lin. 3. a fin. poſt *&c.*] adde. De hac ſententia vide Hotomannum *lib.* I. *Obſerv. cap.* 4. Cujacium *lib.* VIII. *Obſerv. cap.* 17. Joan. Robertum *lib.* I. *Recept. Lect. cap.* 20. Hub. Giphanium *in tractat. de pignoribus cap. de pactis pignorum.* RITTERSHVS. *in Indic. verb. Fructus pignoris.* *p.* 285. col. 2. l. 21. leg. *ſolenniTER.*